# Uppslagsbok för alla

Med biträde af fackmän utarbetad af

**Bernh. Lundström och Albert Montgomery**

## Ny upplaga

Omarbetad af

**Albert Montgomery**

Stockholm
Fahlcrantz & C:o

Stockholm 1910
A.-B. Fahlcrantz' boktryckeri

---

## Förord till den elektroniska utgåvan

Projekt Runebergs elektroniska utgåva av *Uppslagsbok för alla* gjordes i mars 2005. Om du vet mer om någon av redaktörerna, Bernh. Lundström och Albert Montgomery, kontakta redaktionen.

Bygdén anger en Johan Bernhard Lundström (utan levnadsår), dels som översättare av "Coopers Berättelser om Skinnstrumpa och hans äfventyr bland indianerna" (1863), dels som utgivare av en "Svensk ordbok" (1870). Libris listar Lundström "J", "J. B." och "J. Bernh." som sannolikt är samma person. Intressena varierar runt språk och ungdom. En av titlarna i Libris är en tidigare utgåva av "Uppslagsbok för alla" (år 1887, med 1984 sidor) av "J. Bernh. Lundström" och "Alb. Montgomery".

Albert Montgomery (som inte återfinns i Bygdén) har utgivit flera engelska och svenska ordböcker, bland annat "30.000 främmande ord och uttryck i svenska språket" (1908), varav senare utgåvor 1920 och 1937 har omarbetats av andra personer, vilket kan antyda att Albert då hade dragit sig tillbaka. Senaste nyutkomna verket av honom ensam är "Svensk-engelsk ordbok" (1914).

**Till innehållet: A, B, C, D, E, F, G, H, I, J, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, U, V, W, X, Y, Z, Å, Ä, Ö**

## Utelämnade artiklar samt rättelser och tillägg.

**Abelin,** Karl Rud. Zach., fruktodlare, f. 1864 Malmö, har ss. trädg.-konsulent gm skrifter, föreläsn. o. bildandet af fruktodl.-föreningar i hög grad uppdrifvit fruktodl. i Sverige. Skr. *Den mindre trädg.* (öfvers. på 3 spr.), *Om frukt o. fruktodl., Koloniträdg.* m. fl.

**Alfvén,** Hugo Emil, komp., f. 1872 Sthm, ledam. af Mus. akad. 08, dir. mus. i Upps. 10, har komp. sånger, symfonier, kantater m. fl, om gedigenhet vittnande saker.

**Afzelius,** Joh. Fredr. Ivar, jur. förf., f. 1848 Upps., 77 jur. dr, 91/02 justitieråd, 97 ledam. af 2:a, 09 af 1:a kamm., 07 ledam. af Sv. akad., 10 pres. i Svea hofrätt. Förf. Utmärkt jurist.

**Bach,** Alex. Ant. Steph., d. 93.

**Becker,** Karl, d. 1900.

**Becker,** Jean, d. 84.

**Begas,** Adalbert, d. 88.

**Bendemann,** Ed., d. 89.

**Berg,** Karl Osk., d. 03.

**Bergman,** Karl Joh., d. 95.

**Beskow,** Gust. Eman., d. 99.

**Björling,** Karl Fab. Eman., d. 1910.

**Boltzius,** Fr. Aug., d. 10.

**Böhtlingk,** Otto, d. 04.

**Dunant** (dynang'), Henri, schweiz. filantrop. skriftst. f. 1828 Genève, verksam för Genève-konventionen, erhöll (jämte Fr. Passy) 01 Nobelska fredspriset, d. 10.

**Ehrlich,** Paul, ty. läk., f. 1854 Schlesien, sed. 05 prof. i Göttingen, en af grundl. af serumterapien, med japanen Hata upptäckaren af det efter den senare uppkallade Hatamedlet (äfv. kalladt »606»). Nobelpristagare 08.

**Estlander,** Karl Aug., d. 1910.

**Gästrikland,** Norrlands sydligaste landsk., gränsar i n. till Hälsingland, i ö. till Bottniska viken, i s. Uppland, i v. Dalarna. 4,446 kv.km., omkr. 65,000 inv. Vattendrag: Storsjön, hkn gm Gäfleån har sitt utlopp i Bottn. viken; s. del. af prov. skiljes från Uppland gm Dalälfvens breda utloppsvik. G. är vid kusten tämligen jämnt, mot Dalarna och Hälsingland högland skogstrakt, längst i v. bergland. Hufvudnäring: bergsbruk. Utgör tills, med Hälsingland o. en liten del af Dalarna Gäfleborgs län. St.: Gäfle.

**Hamsun,** Knut, nor. förf., f. 1860, bekant for sin ryktbara skiss *Sult* (90).

**Huskvarna,** stad 1910.

**Kainz,** Jos., d. 1910.

**Khoulalongkorn,** kon. af Siam, d. 10. Hans efterträdare Maha Vajiravud, f. 1881.

**Montt,** Pedro, Chiles president, d. 10.

**Palander af Vega,** Adolf Arnold Louis, sjömilitär, arkt. resande, f. 1842, m. Nordenskiöld till Spetsbergen 68 o. 72/73 samt vid kringsegl. af Europa o. Asien (nordostpassagen) 78/80, adlad 80, statsråd 01, vice amiral 03, amiral 10.

Sp. 61, r. 23 uppifr. utgår ordet Spanien och ersattes med Förenta stat.

Sp. 219, r. 7 uppifr. står son, skall vara brorson.

Sp. 724, r. 6 uppifr. står ung, skall vara ung. (ungersk).

## FÖRKORTNINGAR.

abbr. = abbreviation. Adr. = Adriatiska. afh. = afhandling. Afr. = Afrika. afrik. = afrikansk. afs. = afseende. akad. = akademi. allm. = allmän. am. = amerikansk. Amer. = Amerika. amir. = amiral. anat. = anatom, i anatomien. ang. = angående. anspr. = anspråk. antrop. = i antropologien. anv. = användes. app. = apparat. arab. = arabisk(a språket). arb. = arbete. arkeol. = arkeolog, i arkeologien. arkit. = arkitekt, i arkitekturen. art. = artikel. astrol. = astrolog, i astrologien. astron. = astronom, i astronomien. Atl. l. Atlant. = Atlanten.

b. = bredd. baj. = bajersk. bar. = baron. bd = band. befälh. = befälhafvare. belg. = belgisk(a språket). ben. = benämnd. ber. = berättelse, berömd. bergsh. = i bergshandteringen. bergsv. = i bergsvetenskapen best. = består. bet. = betydelse, betyder. bifl. = biflod. bild. = bildligt. bildh. = bildhuggare. bilj. = biljardterm. bisk. = biskop. bl. a. = bland annat. bokb. = i bokbindaryrket. boktr. = i boktryckarkonsten. Bonap. = Bonaparte. bot. = botaniker, i botaniken. br. = bred, bredd. Brasil. = Brasilien. brasil. = brasiliansk. Brit. = Britannien. brit. = brittisk. byg. = i byggnadskonsten.

cm. = centimeter.

d. = den, dylik, död. dan. = dansk(a språket). Danm. = Danmark. dansk. = i danskonsten. Danz. = Danzig. *d. b.* = i dålig bemärkelse. dent. = i tandläkaryrket. dep. = departement. deput. = deputerad. desp. = despot. diktat. = diktator. dipl. = diplomat, i diplomatspråket. dir. = direktör. disp. = disputation. div. = division. d. o. = detta ord. d:r = doktor. dram. = dramatiken, dramatisk, i dramatiken. d. y. = den yngre. d. ä. = den äldre.

eg. = egentligen. eg. v. = egentlig vikt. egypt. = egyptisk(a språket). e. K. = efter Kristus. ekon. = ekonom. elektr. = elektriker, i elektricitetsläran. enl. = enligt. ensk. == enskild. ent. = entomolog, i entomologien. (läran om insekterna). estet. = estetiker, i estetiken. etnol. = etnolog, i etnologien. evang. = evangelisk, evangelist. exp. = export.

f. = född, för. fabr. = fabrik(ör). fam. = familj. farm. = i farmakopéen. fig. = figur. filol. = filolog, i filologien.filos. = filosof, i filosofien. fin. = finsk. Finld = Finland. f. K. = före Kristus, fl. = flere, flod. ford. = fordom. fornk. = fornkunskap. fornsv. = fornsvenska. fort. = fortifikationen. fr. = fransk, från, i franska språket. framst. = framstående. Frankr. = Frankrike. fransm. = fransman. frih. = friherre. fys. = fysiker, i fysiken. fysiol. = fysiolog, i fysiologien. fälth. = fältherre. förb. = förbund. förf. = författare. förh. = förhållande. förk. = förkortning. förm. = förmäld.

g. = gammal. gam. = gammal. gem. = gemål. gen. = general. geogr. = geograf, i geografien. geol. = geolog, i geologien. geom. = i geometrien. ggr = gånger. giljot. = giljotinerad. gm = genom. g. m. = gift med. gr. = grekisk(a språket). gref. = grefve. grefsk. = grefskap. Grekl. l Grekld = Grekland. grundl. = grundlade. G. T. = Gamla Testamentet. guv. = guvernement.

h. = hög, höger, högra. haa = hvarandra. hand. = i handelsspråket. hebr. = hebreisk. hel. = helig. heml. = hemlig. her. = i heraldiken. hert. = hertig(inna). hertigd. = hertigdöme. hfl. = hufvudflod. Hfors = Hälsingfors. hist. = historia, historisk, historiker. hka = hvilka. hkn = hvilken. hkt = hvilket. hofr. = hofrätt. holl. = holländsk(a språket). hst. = hufvudstad hvard. = i hvardagsspråket. högl. = högländerna. hör. = hörande.

ikt. = uti iktyologien (läran om fiskarna). illyr. = illyrisk. Ind. = Indien. ind. = indisk. indiansk. inr. = inrikes. instr. = instrument. inv. = invånare. irl. = irländsk(a språket). is. = i synnerhet. isl. = isländsk(a språket). i st. f. = i stället för. it. = italiensk(a språket).

J. = järnväg. jakt. = jaktterm. jfr = jämför. jord. = i jordbrukarspråket. jur. = i juridiska språket, juridik, juridisk, jurist. järnv. = i järnvägsväsendet.

kald. = kaldeisk(a språket). kam. = kammare. kant. = kanton. kard. = kardinal. kat. = (i) katolsk(a kyrkan). katedr. = katedral. kav. = kavalleri. kbm. = kubikmeter. kejs. = kejsar|e, -inna. kelt. = keltisk(a språket). kem. = i kemien, kemist. kg. = kilogram. kgl. = kunglig. kgr. = konungar, konungarike. kin. = kinesisk(a språket). kir. = kirurg, i kirurgien. km. = kilometer. kok. = i kokkonsten. kokp. = kokpunkt. kom. = komisk. komp. = komponerade, komposition, kompositör. kon. = konung. kons. = konselj, konsul. Konstpl = Konstantinopel. kopparst. = kopparstickare. kp = kap. kr. = i krigsväsendet. kristall. = kristalliserar. kv. = kvadrat. kv. km. = kvadratkilometer. kyrkoh. = kyrkoherde. Köpenh. = Köpenhamn. köpm. = köpman.

l. = eller, liter, lång, län. lagm. = lagman. landsh. = landshöfding. landsk. = landskap. lat. = latinsk(a språket). ld = land. ledam. = ledamot. lit. = liter, litteratur, litteratör. log. = i logiken. Lond. = London. lustsp. = lustspel. lyr. = lyriker, lyrisk. läk. = i läkekonsten. lärj. = lärjunge.

m. = med, meter. M. = Mindre, Mellan-. mask. = i maskinläran. mat. = matematiker, i matematiken. med. = medeltids-, medicin. Medelh. = Medelhafvet. medelt. = medeltiden. mek. = mekaniker, i mekaniken. mel. = mellan. met. = i metallurgien. meteor. = i meteorologien.mex. = mexikansk. mgr. = milligram. min. = mineralog, i mineralogien, minister. mm. = millimeter. mon. = monument. mor. = morisk. mots. = motsats. motst. = motståndare. mska. = människa. mus. = musiker. myt. = i mytologien. mål. = målare, i målarkonsten.

n. = norr(a), nord. N.-Amer. = Nord-Amerika n.-amer. = nord-amerikansk. Nap. = Napoleon. nat. = nation, national. naturf. = naturforskare. Nederl. = Nederländerna. nederl. = nederländsk. ngn. = någon. ngra. = några. ngt. = något. n. o. = nordost(lig). nor. = norsk(a språket). nord. = nordisk. nov. = novell(er). N. T. = Nya Testamentet. nub. = nubisk. nuv. = nuvarande. n. v. = nordväst(lig).

o. = och, ostlig. o. a. = och andra. O.-Ind. = Ostindien. omkr. = omkring. omr. = område. opt. = optiker, i optiken. ordf. = ordförande. ordin. = ordinarie. ostind. = ostindisk.

paleont. = i paleontologien. parl. = parlament, i parlamentariskt språk. pers. = persisk(a språket), person. Petersb. = Petersburg. pkt. = punkt. pol. = polsk(a språket). polit. = politiken, politisk. port. = portugisisk(a språket). portr. = porträtt. pr. = prins. pres. = president. preuss. = preussisk. prla. = parallella. prod. = produkt(er). prof. = professor. prov. = provins. pseud. = pseudonym.

reg. = regent, regerade. rel. = i religionen, religiös. res. = resande, reste. resid. = resident. ret. = i retorisk stil, retoriken. rid. = i ridkonsten. riksd. = riksdag. rom. = roman, romersk. rum. = rumänisk(a språket). ry. = rysk(t), i ryska språket. Ryssl. = Ryssland. rättigh. = rättighet(er).

s. = som, son, söder. Sachs. = Sachsen. sachs. = sachsisk. saml. = samling. schacksp. = schackspelsterm. sdn. = sådan. sdt. = sådant. sed. = sedan. serb. = serbisk(a språket). sing. = singularisk. sistn. = sistnämnda. själfst. = själfständig. sjö. = i sjöväsendet. sjöf. = sjöfarande. skeppsb. = i skeppsbyggeriet. skogsh. = i skogshushållningen. skolm. = skolman. skot. = skotsk. Skottl. = Skottland. skr. = skrift(er). skådesp. = skåde|spelare, -spelerska. skämts. = skämtsamt uttryck. sl. = slag, släkte; slangspråk. slav. = slavisk(a språket). sma. = samma. smn. = samman. sms.= sammansatt. s. o. = sydost. sock. = socken. sp. = spansk(a språket). spart. = spartansk. spelt. = spelterm. spirit. = i spiritismen. sport. = sportterm. spr. = språk, i språkläran. ss. = såsom. st. = stad. statsk. = i statskunskap. statsm. = statsman. Sthm. = Stockholm. ståth. = ståthållare. sv. = svensk. s. v. = sydvest. symb. = symbolisk. syr. = syrisk(a språket). syst. = system. s. å. = samma år. sändeb. = sändebud. särsk. = särskild.

T. = telegraf. t. = till. talr. = talrika. teckn. = tecknare. tekn. = teknik(en), teknisk term. telef. = telefon. telegr. = i

telegrafien. teol. = teolog, i teologien. t. h. = till höger. tillh. = tillhörande. tills. = tillsammans. tillst. = tillstånd. tonk. = i tonkonsten. trop. = tropisk. turk. = turkisk(a språket). t. v. = till vänster. ty. = tysk(a språket).

und. = under. Ung. = Ungarn. ung. = ungersk(a språket). univ. = universitet.uppf. = uppfann, uppfinning. uppförande. upph. = upphöjd. uppl. = upplaga. uppr. = upprinner. Upps. = Uppsala. uppt. = upptäckt. urm. = i urmakerispråket. ursprl. = ursprungligen. utf. = utfaller. utg. = utgaf, utgifven. utl. = utlopp. utr. = utrikes.

v. = vänster, väster, vid. vanl. = vanligen. vackl. = vacklande. Virgin. = Virginien.

zo. = i zoologien. zool. = zoolog.

årh. = århundrade.

ärkeb. = ärkebiskop.

ö. = öster. öfv. = öfver. öfvers. = öfversättare, öfversättning. Österr. = Österrike. österr. = österrikisk.

## A

**A, a,** första bokst. i alfab.: *tonk.,* sjätte tonen i den normala durskalan (C-dur).

**a. a.,** förk. för ad acta.

**Aa** (a), floder i Tyskl., Schweiz, Nederl., Ryssl.

**Aachen** (ak-), hst. i reg. omr. A., Rhenprov., 159,000 inv. Freder i A.: 1668 o. 1748. Mineralkällor.

**Aali Pascha,** Mehemed Emin, statsm., f. 1315 i Konstpl., d. 71, författade reformakten Hattihumajum.

**Aalst** (alst), belg. st., 31,655 inv.

**Aar** (ar), bifl. till Rhen t. v., upprinner på Aargletscherna, 279 km. l.

**Aarau** (ar-), hst. i schweiz. kant. Aargau, vid Aar, 7,831 inv.

**Aargau** (ar-), schweiz. kant. 1,404 kv.km., 206,498 inv.

**Aasen** (ås-), Ivar Andr., norsk språkf., »maalstræver», f. 1813, d. 96. Skr.: *Norsk grammatik* m. m.

**Aavasaksa** (a-), berg i Lappld, hvarifrån midnattssolen synes vid midsommar. 200 m. h.

**ab,** lat., af, från.

**ababdeh,** egyp. nub. folkstam, karavanförare.

**ab'acus,** *arkit.* täckplatta till en pelares kapitāl.

**abadīter,** mor. dynast. i Sevilla, 1026/91.

**abalienēra,** lat., afsöndra, afyttra.

**abandon** (abangdång'), fr. otvungenhet; *jur.,* afträdande af försäkradt skadadt skeppsgods till försäkr.-gifvaren mot erhållande af försäkr.-summan. **-nēra,** öfvergifva, afstå.

**à bas** (-ba), fr., ned med.

**a battūta,** it., *tonk.,* noga efter taktbeteckn.

**abbā,** kald., fader. Rom. 8: 15.

**Abbās I,** d. store, pers. schah 1586/1628, kraftfull eröfrare.

**abbasīder,** afkoml. af Abbas, Mohammeds farbr., kalifer 750/1258.

**Abbās Pascha,** f. 1813 Dschiddah, d. 54, vicekon. i Egypt.

**abbāte,** it., ung, ej prästvigd andlig.

**abbé,** fr., i Frankr. till revolut. ung andlig utan andl. ämbete.

**abbediss'a,** klosterföreståndarska.

**Abbeville** (abb'vil), st. i Picardie vid Somme. 20,400 inv.

**Abborfors,** by i Finld, till 1909 gränsort mellan Sverige och Ryssl.

**abborre,** *ikt,* lat., *Perca,* fisksläkte af de taggfenigas ordn.

**abb'ot,** hebr., fader, klosterföreståndare.

**abbrevi|ēra,** lat., förkorta, **-ation,** förkortn.

**abd,** arab., tjänare.

**Abd el-Kāder,** kabylfurste, f. 1807 Maskara, stred mot fransmännen, tills han togs fången 47, frigif. 52, d. 83 Damaskus.

**Abdēr|a,** ford. st. i Trakien, känd för invånarnes enfald **-itisk,** avita, förvänd.

**abdik|ation,** lat., afsägelse, nedläggande af en värdighet, **-era,** afsäga sig.

**abdōmen,** lat., »isterbuk», underlif.

**Abd ul-Asīs,** sult., f. 1830, reg. fr. 61, afsatt o. mördad 76.

**Abd ul-Hamīd,** 1) A. I, f. 1725, fr. 74 turk. sult., d. 89. — 2) A. II, f. 1842, reg, fr. 76, afsatt 09.

**Abd ur-Rhamān,** 1) f. 731, grundade d. arab. riket i Cordova 755, d. 788. — 2) Sult. i Marokko, f. 1778. reg. fr. 23, d. 59.

**Abel,** 1) Adams 2:e son. — 2) dan. kon. fr. 1250, f. 18, d. 52,mördade sin bror Erik Plogpenning. — 3) Niels Henr., matematik., f. 1802 Findör, d. 29 Kristiania. Ellipt. o. Abelska funkt.

**Abélard** (-lār), skolast, o. filos., förestod fr. 1113 skolan Nôtre Dame i Paris; romant. förh. till Heloïse, anförvant till kanonikus Fulbert, som lät snöpa honom, f. 1079 Palet, d. 1142 Châlons.

**Abelin,** 1) Hjalm. Aug., läk., f. 1817, prof. vid Karol. inst., d. 93. — Hans bror 2) Gust. Rud., general-löjt., f. 19, utarb. härordningsförslaget 69, d. 03.

**Aben Esra,** jud. teol., astron. o. astrol., f. omkr. 1093 Span., d. 1168 Rom.

**abenserrāgerna,** förnäml. mor. fam. i Span. und. medeltiden.

**Aberdeen** (äbbördīn), skot. grefsk. vid Nordsjön, hst. A. 144,000 inv.

**Aberdeen,** (~) Hamilton Gordon. earl, statsman., f. 1784, tory, minist. 1828/30, 34/35, 41/46, 52/55, d. 60 London.

**aberration,** lat., afvikelse; ljusets a., skenbar förflyttn. hos stjärnorna, en följd af jordens årl. rörelse o. den tid, ljuset behöfver fr. stjärnorna till jorden.

**Abessīnien,** högld i ö. Afrika mellan 16° o. 8° n. br. Oinskr. monarki. Sönderfaller i 2 områden: I nordl. hst. Gondar, i sydl. Schoa, hst. Ankober. A:s vattendrag tillh. Nilomr. Högld ända till 3,300 m. Växtligh. trop. 1867/68 krig mel. Engl. o. kon. Teodoros. Stormn. af fästn. Magdala, 75/77 slog negus (konung) Johannes en egypt. här. Efter hans död 89 tillvällade sig Menilek makten o. slöt med italienarne ett protektoratfördrag. Men

sedan dessa blifvit slagna 96, förklarade han A:s oafhängighet.

**Abildgaard** (-gård), dan. hist. mål., f. 1743, d. 09.

**Abimēlek,** *bibl,* kon, i Gerek. (1 Mos. 20: 2).

**ab initio,** lat., från början.

**ab intestāto,** utan testamente.

**abiturient',** lat., lärjunge, s. står i begrepp att efter gmgången exam. afgå fr. lärov.

**abjuration,** lat., afsvärjande.

**ablatīv,** lat., se kasus.

**ablution,** lat., tvagning, rening.

**abnorm',** lat., oregelbunden, *-itet,* oregelbundenhet.

**abollēra,** lat., upphufva. **-ition,** af skaffande (is. af slafveriet). **-itionister,** parti i N. Amer. mot slafveriet.

**Abomē,** hst. i det forn. afrik. kon.-rik. Dahome, 15,000 inv.

**abominābel,** fr., afskyvärd.

**abonn|emang',** fr., beställning, beting, prenumeration, **-era,** på förhand beställa, betala, **-ent,** på förhand betalande.

**aborīgines,** lat., urinbyggare.

**abort',** lat., missfall, fosterfördrifning.

**About** (abû), Edm., fr. förf., f. 1828, d. 85, sed. 75 red. af XIX Siècle. Skr.: *Tolla Feraldi* m. m.

**ab ovo,** lat., eg. från ägget; *bild.,* från början.

**Abraham** (hebr.: mängdens fader), stamfader för israeliter o. araber.

**Abraham a S:ta Clara** (Ulrich Megerle), augustinermunk, förf., f. 1644 Kreenheinstetten, d. 1709 Wien.

**Abrahamson,** 1) Pet., jur., f. 1668 Sthm, d. 1741. Skr.: *Landslagen med anm.* - 2) Eufrosyne, f. 1836 Sthm, d. 69 Göteb., sångerska.

**abrakadābra,** syr., meningslöst pladder (urspr. magisk formel på amuletter).

**a'bramis,** *ikt,* braxensläktet.

**Abrantes** (abra'ngt), se Junot.

**abrégé** (abbreschē), fr., förkortn., smndrag.

**abroglation,** lat., upphäfvande af lagar, afskaffande. **-era,** upphäfva, afskaffa.

**abrupt',** lat., brådstörtadt, utan smnhang.

**Abruzz'erna,** landsk., omfattande högsta delen af Apenninerna med Gran Sasso d'Italia.

**Ab'salom** (liebr.: fridens fader), Davids 3:e son (2 Sam. 13/18).

**A'bsalon,** statsm., fälth., ärkeb.

und. Valdemar I i Danm., f. 1128, d. 1201.

**abscess',** lat., *kir.,* varbildn. i inre delar af kroppen.

**absence** (-sangs'), fr., frånvaro; a. d'esprit (-döspri') tankspriddhet.

**absentēra,** lat., aflägsna (mest med sig).

**absīd** 1. **ab'sis,** gr., *byg.,* halfrund, nischartad fördjupn. i en byggnad.

**absint',** lat., malörtslikör.

**abskiss'a,** lat., *mat.,* afst. fr. en pkt på en kurva till den vertikala ordinat-axeln.

**absolut,** lat., *filos.,* fullkomlig, motsats till relativ, **-ism,** statsform, und. hkn den styrande ensam afgör allt med oinskr. makt; fullständigt afhållande fr. starka drycker.

**absol|ution,** lat., aflösn. **-vera,** lösa, fullborda; aflägga (examen).

**absorbera,** lat., uppsuga.

**absorption,** lat., *kem., fysiol., fys., kem.,* fast l. flytande kropps upptagande af gaser utan att ingå kem. förening. — Ljusstrålar absorberas mer l. mindre af alla kroppar, o. erhålla dessa därigm. sin karaktäristiska färg. Värmestrålar absorberas af alla kroppar, ehuru ej af alla i samma grad. Denna olikhet beror på ytans beskaffenhet.

**abstin|ens',** lat., afhållande fr. till-låtna njutningar, **-ent,** återhållsam.

**abs|trahēra,** lat., bortse fr. ngt. **-trakt,** förallmänligad (mots. konkret), svårfattlig. **-traktion,** afsöndrande af (en egensk. från saken själf), oaktsamhet, tankspriddhet.

**absurd',** lat., förnuftsvidrig.

**Abt,** Frz, komp., f. 1819 Eilenburg, d. 85, 52/81 hofkapellm. i Braunschweig.

**abu,** arab., fader, ägare.

**Abu Bekr,** förste kalif, 632/34.

**Abukīr,** egypt. by vid Alexandria; sjösl. 1/8 1798 o. 21/3 1801.

**Abundan'tia** (-tsia), *rom. myt,* öfverflödets gudinna.

**Abuschēr,** pers. hamn-st. vid Pers. viken, 15,000 inv.

**Abydos,** *g. geogr.,* 1) st. i Mindre Asien vid Hellesponten, 2) st. i Öf. Egypten. Ruiner.

**A. C,** förk. för *Anno Christi.*

**Academie française** (-mī frangsäs), fr., franska akademien.

**Acan'thus,** björnkloört. Motiv för korint, kapitāl. Prydnadsväxt i trädgårdar.

**a cappell'a,** it., *tonk.,* för sångstämmor ensamt.

**Acapul'co,** mex. st. vid Stilla hafvet, 5,000 inv.

**acc-,** se ack-.

**acceleran'do,** it, *tonk.,* med tilltagande hastighet.

**acceler|ation,** lat., tilltagande hastigh. i en rörelse ss. vid kroppars fall. - Fixstjärnornas a. = skilln. mellan medelsol- o. stjärndagen. **-era,** påskynda.

**accent',** lat., tonvikt, betoning, **-uera,** betona.

**ac|cepiss'e,** lat., mottagningsbevis. **-cept,** godkännande, **-ceptera,** godkänna, antaga.

**ac|cession,** lat., *jur.,* förbind, af en sak m. en annan, hvarigm äganderätt till densma förvärfvas. **-cessit,** mindre pris gifvet af en akademi.

**accid|ens',** lat., tillfällig egenskap, **-entell,** tillfällig, **-entier,** biinkomster.

**accīpitres,** lat., *orn.,* roffåglar.

**accīs,** införselskatt på lifsmedel, is. i städer.

**accolade** (-lād), fr., *tonk.,* klämmer, s. förenar linjesystem.

**acetāt,** *kem.,* ättiksyradt salt.

**acetomēter,** apparat för att mäta ättikas styrka.

**acetōn,** *kem.,* $C_3 H_6 O = 58$, uppstår vid torr destillation af ättiksyrade salter; eg. v. $0,_{792}$; lösl. i vatten o. eter. Löser hartser o. fetter.

**acetylēn,** kem., gasform, förening af kol o. väte, användes till belysn.

**ach-,** se ak-.

**Achard,** Frz Karl, grundl. af hvitbetsockerfabrikat.; f. 1753 Berl., d. 21 Breslau.

**Acharius,** Erik, bot., läk., f. 1757 Gäfle, d. 19 Vadstena, systematiserade lafvarna.

**Acharius,** pseud. för F. V. Scholander.

**Achātes,** *gr. sag.,* Æneas' följeslagare på hans färd till Italien. Fidus A., *bild.,* trogen följeslagare.

**Achenbach,** 1) Andr., landskaps- o. marinmål., prof. Düsseldf.; f. 1815 Kassel, — Broder 2) Osw. A., landskapsmål., prof. Düsseldf, f. där 27, d. 05.

**à cheval** (-schövall'), fr., till häst.

**Achilles,** se Akilles.

**Achté,** Aino, finsk sångerska, f. 1876, gift med jur. prof. Renvall i Hfors, vistas i Paris.

**acidimetrī,** *kem.,* syrmätning.

**Acireāle** (atji-), st. på Sicilien vid Etna, 35,418 inv.

**ackja** (attja), namn på lappsk släde.

**acklamation,** lat., bifallsrop, b.-yttring.

**acklimatisation,** vänjande af människor, djur o. växter vid klimat, förh. i ett främ. land.

**ackommod|ation,** jämkning; ögats a., dess förmåga att lämpa seendet efter olika afstånd. **-ēra,** passa, lämpa.

**ackompanj|atör, -atrīs,** fr., *tonk.,* en som ackompanjerar, **-emang,** beledsagande med sång l. instrum.

**ackōrd,** lat., öfverensstämmelse, aftal. 1) tvångförlikn. mel. gäldenär o. fordr.-ägare, hvarigm den senare nöjer sig med en del af sin fordran. — 2) *tonk.,* samklang mel. flera i bestämdt förh. stående toner, **-era,** träffa aftal. **-ion,** dragharmonika.

**ackreditēra,** lat., gifva fullmakt is. åt sändebud.

**ackumul|ātor,** kraftsamlare; *elektr.,* galvan, element för uppsaml. af elektr. kraft, **-ēra,** hopa, samla.

**ackurāt,** lat., noggrann, punktlig. **-ess',** punktlighet.

**ackusatīv,** lat., se kasus.

**ackuschör,** fr., biträde vid förlossn. **-ska,** barnmorska.

**ackvilrera,** lat., förvärfva. **-sition,** förvärfvande.

**a Ch. n.,** förk. för ante Christum natum, före Kr. f.

**Acouncāgua,** topp på Anderna i Chile, 6,834 m.

**Aconītum,** *bot,* stormhatt, *Ranunculaceæ,* giftig, A. *napellus,* officinell.

**a con'to,** it., på afräkning.

**Acos'ta,** Gabr., af döpt judefam., f. 1591, öfvergick till judendomen i Holland ss. Uriel, anklagad ss. kättare, dödade sig 1640.

**acquit (akī), fr., kvitto.**

**acre, (ēkr), ytmått i England o. Förenta stat., 40,$_{467}$ ar.**

**Acre, St Jean d' (säng schang dakr), Akka, hamn-st, i Syrien, 10,400 inv. Flera ggr stormadt.**

**Acrel', Olof, kir., f. 1717, d. Sthm 06. Skr.: *Om friska sårs egensk.* m. m.**

**acta, lat., handlingar. Ofta titel på tidskr. o. saml. arb.**

**Actium, Azio, st. o. udde i Akarnanien. Slag 31 f. K.**

**Acton (äktn), Sir John Franc, neap. minist., af irl. urspr., f. 1736 Besançon. Drottn. Karolinas gunstl. Störtad 1806, d. 11 Palermo.**

**actum ut supra (a. u. s.), lat., »gjordt som ofvan», slutformel i domstolsprotokoll.**

**A. D., *Anno Domini,* lat., under Herrens år.**

**ad, lat., till; ad acta, lägga (till handlingarna).**

**adagio (addad'scho), it., *tonk.,* långsamt; äfven långsamt tonstycke.**

**Adalbert, 1) den helige, f. 955 Prag, 82 bisk. där, preussarnes apostel, mördad af dessa 97. — 2) A., ärkebisk. i Bremen o. Hamburg fr. 1043, f. omkr. 1000, uppfostrade kejs. Henrik IV, fr. 63 nästan allrådande i tyska riket, d. 72 i Goslar.**

**adalhending, ett isl. stafvelserim.**

**adalkona, g. sv., hustru.**

**Adalvard, d. ä. och d. y., 2 bisk. i Sverige på Stenkils tid.**

**Adam (adang) 1) Louis, komp., f. 1758 Mietersholz, d. 48 Paris, 2) Adolphe Charl., fr. komp., f. 1803 Paris, d. där 56. Operor fr. 29: *Postilj. fr. Longjumeau, Nürnbergerdockan* o. a.**

**Adam af Bremen, hist.-skrif. fr. Sachsen, fr. 1068 domherre i B. Hist. öfver Hamb. biskopar 788 /1072, samt ett geogr. arb. öfver Norden.**

**Adamāua,** centr.-afr. rike vid Binue. Omkr. 200,000 kv.km., tillh. numera Nigeria o. Kamerun. Hst. Jola, 20,000 inv.

**Adamello,** bergknut på Ortleralp. 3,362 m.

**Adams** (ädd'äms), John, pres. i Förent. stat., f. 1735 Braintree, Mass., 97/1801 pres., d. 26 Quincy. Son J. Quincy, f. 1767, 25/29 pres., d. 48.

**Adamsbron,** rad af öar mell. V. ind. halfön o. Ceylon.

**Adamspik,** se Ceylon.

**adamsäpple,** öfre delen af mannens struphufvud.

**Adanson** (adangsång'), Michel, fr. naturf. 1727/06.

**Adansonia,** apbrödsträdet, *Malvaceæ,* Senegal. Kronan 50 m. vid. Frukt af uppfrisk. smak.

**a dato,** lat., från denna dag.

**ad calen'das græ'cas,** lat., till grek. calendæ; d. v. s. (uppskjuta) till en tid, s. aldrig kommer. (Den rom. benämn, calendæ, på månadens första dag, förekommer näml. icke i grekiskan).

**Add'a,** bifl. till Po t. v., gmflyter Comosjön, 298 km.

**Adīo,** it., adjö.

**Addison** (ädd'isön), Jos., eng. förf., f. 1672 Milston, d. 19. Utg. med Steele tidskr. *Tatler o. Spectator.*

**Addisons sjukdom,** s. binjure.

**additament,** lat., tillägg.

**addition,** lat., det första af quattuor species, hvarigm flera tal smnläggas (adderas) till ett. A-tecken + (plus).

**additionell',** som tillägges.

**adekvāt,** lat., fullkoml. passande l. öfverensstämmande.

**adel,** stånd med ärftl. privil. i alla europ. stater utom i Norge o. Turkiet. I Sverige fr. omkr. 1280 (Alsnö).

**Adelaide** (adelēd), hst. i s. Austr., 186,066 inv.

**Adelcrantz,** 1) Gör. Jos., arkit., f, 1668 Sthm, d. 39, deltog i slottsbyggnaden. — Hans s. 2) Karl Fr., arkit., f. 1716 Sthm, d. 96, deltog äfven i slottsbyggn., uppfärde Adolf Fred:s kyrka o. Operahuset.

**Adelsberg,** by i Krain vid Karst, 3,635 inv.; A:grottan.

**adelsfana,** af ädlingar bestående rytteri; fick sitt namn under Vasakonungarne. Nu upplöst.

**Adelsnäs,** Sveriges enda baroni, beläget i Österg. l.

**Aden,** 1839 eng. st. i s. Arab. vid Arab. vik., 43,974 inv.

**adept,** se alkemi.

**ad|herēra,** lat., hänga vid. **-hesion,** kraft, hvarigm kroppar häfta vid haa med ytorna.

**ad hōminem,** lat., argumentum a. h., bevis, hvarigm ngn öfverbevisas på grund af sin subjektiva öfvertygelse.

**adiaf'ora,** gr., likgiltiga, af sedelag, hvark. på- l. förbaudna ting. I 16:e årh. ting, hvarpå ingen vikt skulle läggas i stridigh. med andra bekännelser.

**Adian'tum** jungfruhår, *Polypodiacæ,* pryd.-växt.

**Adige** (ad'idsche), fl. i Tyrol. o. öf. Ital., kommer fr. Reschersjön i Tyrol., utfaller i Adr. haf. vid Fossone, 380 km. l.; ty. Etsch.

**Adils,** kon. af Yngl.-ätten.

**ad infinītum,** lat., i oändlighet.

**adipocire** (-sīr), fr., fettvax l. likfett, tvålartadt ämne, s. bildas, då lik förruttna vid närvaro af fukt.

**adjektīv,** lat., egenskapsord.

**adjoint** (-schåä ng'), fr., medhjälpare, i Finld. ungef. detsamma som assistent.

**adjungēra,** lat., taga till hjälp. **-junkt,** lärare, prästerl. biträde.

**adjutant',** lat., officer, som biträder högre officer, **-fågeln,** se marabu.

**Adlerbeth,** 1) Gudm. Jöran, skald o. dram., f. 1751 Jönk., d. 18. Skr.: *Cora o. Alonzo, Ingiald Illråda* samt öfvers. Vergil., Horat. o. Ovid. — Hans s. 2) Jak., arkeol., f. 1785, d. 44, stiftade Göt. förbundet.

**Adlercreutz,** Karl Joh., gref., gen., f. 1757 Finld, störtade Gust. IV Adolf 1809, befälh. i Norge 14, d. 15 Sthm.

**Adler Salvius,** Joh., riksråd, f. 1590, d. 52 Sthm, diplomat und. 30-år. kriget.

**Adlersparre,** 1) Georg, gref., gen., f, 1760 Jämtland, deltog i Gust. IV Ad:s störtande, d. 35. Utg. tidskr. *Läsn. i blandade ämnen.* — Hans s. 2) Karl Aug. (pseud. Albano), förf. f. 10, d. 62. Skr.: *Ungdomsdikter, Hist tidstaflor.*

**ad li'bitum,** lat., efter behag.

**ad l. in majōrem Dei gloriam,** lat., »till Guds större ära»: till Guds äras förhärligande. Jesuiternas valspråk.

**Ad'metos,** tessal. furst., argonaut.

**administr|ation,** lat., förvaltning, **-ator,** förvaltare, **-era,** förvalta.

**admirābel,** fr., beundransvärd.

**ad|mission,** lat., tillträde, antagande. **-mittera,** gifva tillträde, **-mitt'itur,** »försvarligt», lägsta betyget i examen.

**admonition,** lat., förmaning.

**ad nōtam,** lat; taga a. n., lägga märke till.

**Adolf** af Nassau, ty. kon. fr. 1292, f. omkr. 50, afsatt 98, d. i sl. vid Göllheim s. å.

**Adolf Fredrik,** sv. kon. fr. 1751, f. 3/5 (14/5) 10, son af Krist. Aug. af Holstein-Gottorp, d. 12/2 71. Förmäld med Lovisa Ulrika, Fredr. d. stores syster. Vanmäktig mot den härsklystna adeln.

**Adolf Johan,** pfalzgrefve, Karl X:s bror, f. 1629 Stegeborg, d. där 89.

**Adonāj,** hebr., Herren, Guds namn.

**Adōnis,** *gr. myt,* underskön yngl., Afrodites älskl.; *skämts.,* vacker karl.

**adop|tēra,** lat., upptaga i barns ställe. **-tion,** upptagande &c.

**ador|ābel,** lat., tillbedjansvärd, **-ation,** tillbedjan, **-era,** tillbedja.

**Adour** (dûr), fl. i s. Frankr. 335 km.

**A'drastos,** *gr. myt,* kon. i Argos, upphofsman till de 7 hjältarnes tåg mot Tebe, som han intog vid epigonernas tåg.

**adress',** fr., brefutanskrift, bostadsanvisning; folkombudens inför regenten framställda önskningar o. beslut, **-ant,** brefskrifvare. **-at,** br.-mottagare. **-debatt,** *eng. parl,* öfverläggn. ang. skrifvelse till regeringen, **-era,** ställa l. skicka ett bref till ngn, skrifva utanskrift på bref.

**Adria,** nordit. st. vid Po. 15,678 inv. Ford. hamn.

**Adrianōpel,** Edirne, hst. i prov. A. vid Maritza. 81,000 inv. Sl. 378.

**Adriātiska hafvet,** arm af Medelhaf. mel. Ital. o. Balkanhalfön. Vikar: Venezia, Triest, Quarnero, Fiume,

Manfredonia. Utf. fl.: Ofanto, Metauro, Reno, Po, Adige, Narenta, Drin, Vojntza, Öar: Veglia, Gherso, Pago, Brazza, Lesina, Lissa, Curzola. Städer: Venezia, Chioggia, Rimini, Ancona, Barletta, Brindisi, Otranto, Triest, Pola, Fiume, Zara, Spalato, Ragusa, Cattaro, Durazzo, Avlona.

**adstringerande medel,** läk., smn-dragande m.: garfsyra o. garfsyrade ämnen, ergotin, järnklorid, alun. Verka blodstillande.

**a dur,** tonart, s. har kors (#) för *c, f, g*.

**ad valōrem,** lat., efter värdet.

**Advent',** lat., ankomst, den 4:e sönd. före jul, omfattande förberedelsetiden, hvarmed kristna kyrkoåret börjar.

**adverb',** lat., ord närmare bestämdt af andra (verb, adj., adv.)

**advo|cera,** lat., uppträda som advokat, gm svepskäl försvara, **-kat,** sakförare; a.-fiskal, kontrollerande tjänsteman i hofrätterna o. andra verk. **-katyr,** rättegångs utförande; svepskäls användn. vid försvar af en sak.

**Æ-** se **E-**

**Æmilius Paulus** Luc., rom. konsul, d. Cannæ 216 f. K. Sonen slog makedon, kon. Perseus 168 f. Kr. vid Pydna, d. 160.

**Æneas,** gr. Aineias, *gr. sag.,* en af forntidens berömdaste sagohjältar, besjungen i den rom. skalden Vergilius' *Æneid.* — Æ. Sylvius, se Pius II.

**Æneīden,** Æneis, hjältedikt i 12 böcker.

**aër,** gr., luft.

**aera,** lat., se era.

**aëro|dynamik,** gr., *fys.,* läran om luftform, kroppars rörelse. **-klinoskop,** instr. för

stormvarning. **-lit,** meteorsten, **-naut,** luftseglare, **-nautik,** luftseglingskonst, se vidare luftsegling, **-plan,** ett slags flygmaskin, s. består af ett stort, svagt lutande plan, hkt drifves af en luftskruf, jfr flygmaskin, **-stat,** luftballong, **-statik,** läran om luftform, kroppars jämvikt.

**ærārium,** lat., skattkammare.

**ærūgo nōbilis,** lat., ädelärg, patina, grönaktigt öfverdrag på koppar el. brons.

**Æsculāpii-son,** namn på läkare.

**Æsculāpius,** se Asklepios.

**Aëtius,** rom. fälth., f. 395 e. K. Mæsien, slog 451 Attila v. Châlons. 454 mord. af Valentinianus III.

**afanīt,** *min.,* en finkornig grönsten.

**afasī,** gr., »mållöshet», oförmåga att finna rätta ordet för ett begrepp. Hjärnsjukdom.

**afbrösta,** *kr.,* löshaka lavetten fr. föreställaren.

**afdrift,** afvikn., s. ett fartyg gör gm segeltrycket.

**afdunstning,** *fys.,* ångbildning fr. en vätskas yta.

**affekt',** lat., sinnesrörelse, **-ation,** tillgjordhet. *-ion,* verkan af en sinnesrörelse, tillgifvenhet; a:s-värde, en saks värde oberoende af penningevärdet.

**affettuo'so,** it., tonk., känslofullt, med värme.

**afficiēra,** lat., verka på.

**affinēra,** lat., tekn., skilja metaller fr. haa.

**affinitēt,** lat., kem. frändskap.

**affirm|ation,** lat., stadfästelse, bekräftelse, **-ativ,** jakande, **-era,** jaka, bestyrka.

**affisch',** fr., anslag om teaterföreställn. o. d. **-era,** anslå, **-ör,** en s. uppsätter affischer.

**affix',** lat., tillsats.

**affliktion,** lat., bekymmer, sorg, bedröfvelse.

**affliktiv,** lat., a:a straff, kroppsstraff.

**afflītto,** it., *tonk.,* sorgset.

**Affre** (affr), Denis Aug., f. 1793 St. Rome de Tarn, fr. 40 bisk. Paris, skjuten där på en barrikad 48, när han ville stifta fred.

**affär,** fr., handelsföretag, angelägenhet, träffning.

**afförande medel,** *läk.,* befordra uttömningen, Mildt verkande: ricinolja, rabarber; starkare: eng. salt, glaubersalt; mycket starka (drastiska): aloë, kolokvint, gummigutta m. m.

**Afgānistan,** n. ö. delen af iranska höglandet i Asien, 558,000 kv.km. 4/5 mill. inv. Hst.: Kabul. Öfr. st.: Herat, Kandahar. Berg: Hindukuh, Himalaja, Soliman, Brahui, Chond. Floder: Kabul, Hilmend. Hamunsjön. Afganerna: af iran. urspr., med perser besläkt. moham., nomader. Hist.: 695 f. Kr. assyr. prov. 8/9 årh. kommo afganerna in i landet, bildade flera stammar med hvar sin khan. 683 eröfrades A. af arab. 1001 Mahmud herre öfver hela A. Underkuf. af Hindostan. 1722 herravälde öfver Pers. 38/40 krig med Engl. 42 engelsm. i Kabul. 63 Scher Ali härskare, utdrifven 78, 80, Abd ur- Rahman uppsatt på tronen, d. 1901; eft. honom hans son Habeb Ullan.

**aflat,** syndaförlåtelse.

**afledande medel,** *läk.,* leda blodet bort fr. ett sjukt organ. Senapsdeg, terpentinolja, varma bad m. m.

**afljud,** *gram.,* vokalförändr. i roten af starka verb.

**aflösning,** den botfärdiges erhållande af syndernas förlåtelse.

**afonī,** gr., oförmåga att tala på grund af heshet.

**aforism',** gr., kort, lösryckt, mycket innehållande sats.

**a fortiōri,** lat., med starkare skäl.

**afplattning,** jordens o. planeternas afvikn. från klotformen vid polerna.

**Afrānius,** Luc, rom. dram., omkr. 100 f. K.

**afrīdi,** oafhäng. stam af afganerna. Omkr. 90,000.

**Afrika,** världsdel, 29,928,450 kv.km. Vikar: Ö. o. V. Syrten, Biafra o. Benin. Öknar: Sahara i n., Kalahai i s. Berg: Atlas, Libysk., Arab., Zwarte-, Nieuweveld-, Drak-, Livingstone, Kilima Ndscharo 6,616 m., Kenia 5,846 m., Abessin., högl.,

Kongo-, Kamerun-, Floder: Senegal, Gambia, Niger, Ogove, Kongo, Kvansa, Kunene, Oranje, Limpopo, Sambesi, Rovuma, Juba, Nilen. Sjöar: Tsad, Tana, Mvutan, Ukereve, Baringo, Tanganika, Bangvoelo, Nyassa, Schirva, Ngami. Produkter: guld, järn, koppar, bly, tenn, diamant, salt, socker, dadlar, kokos, bomull, gummi, jordnöt, ricinus, ananas, jams, ris, majs, durra, orange, sesam, maniok, harts, kaffe, melon. Djur: elefant,

rinoceros, hippopotamus, antilop, sebra, kvagga, buffel, giraff, pavian, gorilla, schimpans, vampyr, lejon, leopard, schakal, hyena, sibetkatt; struts, flamingo, svart gås, pipare, ibis, pelikan, papegoja, örn, gam, ormfalk; krokodil, kameleont, glasögonorm, tarantel, skorpion, termit. Befolkning: omkr. 140,$_7$ mill., kaukas., negrer, hottentotter, malajer. Öar i Atl. hafvet: Azorerna, Madeira, Kap Verde, Fernando Po, do Principe, S. Thomé, Anno Bom, Ascension, S. Helena; i Ind. ocean: Madagaskar, Maskarenerna, Komorerna, Amiranterna, Seschellerna, Sokotra. Stater: Egypten, Tripolis, Tunis, Algeriet, Marokko, Fellatahstaten, Borgu, Kamerun, Massina, Sokoto, Bornu, Kanem, Bagirmi, Vadai, Tigré, Schoa, Benguela, Damara, Kaplandet, Oranjeflodskolonien, Rhodesia, Transvaal, Umzilasriket, Mozambique, Zanzibar, Muatiamvosriket, Marutse, Mambunda, Lunda, Urua, Kongo. — Expeditioner och resande: fenic. exped. till A. 600 f. K. 1486 uppt. Diaz A:s sydspets. 1687 preuss. fort Friedrichsburg. Res.: Burton, Speke, Lepsius, Baker, Schweinfurth, Livingstone, Cameron, Stanley, Serpa Pinto, Du Chaillu, Andersson. 1876 grundl. i Bryssel Internat. afrikan, sällsk. för A:s utforskande.

**Afrodīte,** Venus, *myt.,* kärlekens o. d. kvinnl. skönhetens gudinna. Förm. med Hefaistos. Förandligad: A. Urania: rent sinnl.: A. Pandemos (Vulgivaga).

**Aftenbladet,** nor. liberal tidning, grundl. 1855.

**Aftonbladet,** liberal Sthmstidn., grundl. af L. J. Hierta 1830.

**Aftonstjärna,** planeten Venus, se Morgonstjärna.

**afvittring,** *förv.,* afmätn. o. afskiljande från kronans mark af den del, s. skall tillhöra enskilda.

**Afzelius,** 1) Adam, f. 1750, d. Upps. 36, naturf. — Hans bror 2) Pehr v., f. 1760, d. Upps. 43, läk. — 3) Arv. Aug., f. 1785, d. 71, skald, hist.-skrif. Skr.: *Sv. folkvisor, Sv. folkets sagohäfder.*

**Ag,** kem. tecken för *Argentum.* (silfver).

**agā,** turk.: »herre», milit. titel, hoftitel i Turkiet.

**agacēra,** fr., utmana, uppreta, håna, bry.

**A'gades,** hst. i oasen Aïr.

**Agamem'non,** *gr. myt.,* kon. i Mykene, förde hellenerna mot Troja; efter hemkomsten mord. af sin gemål Klytemnestra.

**Aganipp'e,** *gr. myt.,* källa på Helikon.

**Agapan'thus,** *Liliaceæ,* pryd.-växt fr. Kap.

**agāper,** gr., kärleksmåltider i den äldsta kristna kyrkan.

**Agapētus,** 1) A. I påfve 535/36, sökte stifta fred mel. Justinianus o. östgoterna. 2) A. II, påfve 946 /55, kallade Otto I till hjälp mot Berengar.

**Agardh,** 1) Karl Ad., nat.-forsk., statsekon., f. 1785 Båstad, d. 59 som bisk. i Karlstad. Skr.: *Syst. Algarum* m. m. — Son 2) Jak. Geo., f. 13 Lund, 54 prof. i bot., afsked 78, d. 1901, Skr.: *Spec, Gener, et Ordin. Algarum* m. m.

**Agāricus,** svampsläkte, *Hymenomycetes,* 1,300 art., mest europ. Flera ätbara, af hka *A. campestris* L., champinjonen, den viktigaste. 3 mycket giftiga arter: allm. flugsvampen, *A. muscarius* L., ofläckade fl.-sv., *A. phalloïdes* Fll., fläckiga fl.-sv., *A. mappa.*

**Aga'sias,** bildh., Efesos 1:a årh. f. K. »Borghes. fäktaren».

**Agassīz,** J. R. Louis, naturforsk.

f. 1807 Mottier, d. 73 s. prof. i Cambridge vid Boston. Bereste Europa, N. Amerika, Brasil. Motst. till darwinismen. Studerade fiskarna, gletscherna. Skr.: *Rech. s. l. poissons fossiles* (38/42), *Embryol. du Salmouer* (40), *Etudes s. l. glaciers* (40), *Syst. glaciaire* (47). Grund, naturhist. museum i Cambridge.

**agāt,** *min.,* best. af växl. lager af olikfärgade kiselsyrevarieteter. Kalcedon, jaspis.

**Agāta,** d. hel., d. 5/2 251. Martyr.

**A'gato,** d. hel., påfve 678/81, gmdref monoteletismens fördömande 680.

**Agatok'les,** tyrann i Syrakusa, f. 361 f. K., krukmakarson, reg. fr. 317, eröfr. Sicilien, lät, förgiftad, bränna sig lefvande, 289.

**Agāve,** träd-aloë, *Amaryllideæ,* Amerika: Mexico; märgen ätb. Af saften beredes en dryck (pulque), af bladfibr. tågor.

**Agelādas,** bronsbildh. Argos, fr. 520 till 460 f. K. Lärare för Feidias, Myron, Polykleitos.

**Agence Havas** (aschangs'avās), stor telegrambyrå i Paris.

**agen'da,** (lat., »hvad som bör göras»), i d. luth. o. unerade kyrkan saml. af kyrkl. formulär.

**agent',** lat., yrkesmässig förmedlare. Handelsagent, försäkringsag., polisag. (person s. verkställer efterspaningar), politisk ag. (s. i hemlighet arbetar i polit. intresse.) **ūr,** ombudskap.

**agēra,** lat., handla, spela.

**Agesan'dros,** bildh. fr. Rodos, »Laokoon» (se d. o.).

**Agesīlaos,** kon. i Sparta; f. 442 f. K., reg. 399, bekämp. perserna 396/94 i Asien, segrade 394 öf. tebanerna vid Koroneia, räddade Sparta undan Epameinondas, d. 358.

**Agger kanal** förenar Limfjorden m. N.-sjön.

**agglomerāt,** *geol,* sammanhopning.

**agglutination,** lat., hophäftn., hoplimning, hopfästning.

**agglutinerande språk** bilda ordform, gm smnfogn. af 2 l. flera rötter.

**aggregāt,** lat., smnhopning,

**aggregationstillstånd,** *kem.,* de olika tillst., hvari kroppar kunna befinna sig: fast, flytande, gasformigt.

**aggressīv,** lat., anfallande.

**agiatamen'to** (addja-), it., *tonk.,* makligt.

**Agincourt** (aschängkûr), by i Frankrike, där Henr. V af Engld segrade öfver fransm. 1415.

**āgio,** it., öfverskott i pris på mynt o. värdepap. öfver nomin. värdet, **-tage** (-tasch), spekul. på agiovinst.

**Agis,** 4 kgr i Sparta. A. I, stamfader för de båda kon.-släkterna. A. II, 426/399, fältherre i pelop, krig. A. III, 338/330, d. i slag. v. Megalopolis. A. IV, 244/240, sökte reformera spartan, författn., men störtades o. afrättades.

**agitāto** (adji-), it., *tonk.,* upprördt.

**agit|ātor,** lat., polit. uppviglare. **-era,** uppvigla.

**Aglaj'a,** en af de tre gracerna.

**agnāter,** i rom. riket de und. samma husfadersvälde stående personer, numera skyldemän af mankön, ättemän.

**Agne,** kon. af Yngl.-ätten.

**Agnes,** 1) d. hel., dag 21/1. — 2) A. af Poitou, mor till kejs. Henrik IV, reg. till 1062, d. 77 Rom. — 3) A. af Meran, 1196 gift m. kon. Fil. Aug. i Frankr., s. hon måste lämna, emed. hans förskjutn. 1:a gemål Ingeborg ännu lefde, d. 1201 Poissy. — 4) A. hertigin. af Meran, den s. k. hvita frun, lär ha dödat sina 2 barn med gref. Otto af Orlamünde 1213 o. till straff undergått botöfning.

**Agnes Sorel',** fr. kon. Karl VII:s älskarinna, f. 1409, d. 50.

**Agni,** *ind. myt,* eldens gud.

**ag'nus Dei,** lat., Guds lamm, Joh. 1: 29. Amuletter af påskljusvax. s. påfven 1:a o. 7:e året af sin regering inviger o. bortskänker.

**agōner,** täflingsstrider vid de grek. nationalfesterna.

**agonī,** gr., dödskamp.

**Agra,** st. i eng. O. Ind. vid Djamna, 188,000 inv.

**agraff',** fr., spänne, smycke.

**A'gram,** kroat, komitat; hst. A. vid Save, 61,000 inv.

**agrār,** lat., ifrare för jordbruket.

**agrariska lagar** = åker-l.

**agré,** upptagen s. ledamot (af Fria konst, akad., Sthm).

**agreābel,** fr., angenäm.

**Agrell,** 1) Karl Magn., f. i Småland 1764, d. 40, språkf. is. i syr. spr. — 2) Alfhild, dram. förf., f. 1849, gift 68 (förut Martin). Utg. en saml. dram.: *Dramatiska studier.*

**Agric'ola,** 1) Cn. Jul., rom. statsm. o. fälth., f. 40 e. Kr. Gallien, underkuf. Britannien, d. 93. Biogr. Tacitus, A:s svärson. — 2) Rud. (Rolef Huysmann), humanist, f. 1443 Baflo, d. 85 Ital. Skrift, utg. af Alard. — 3) Joh., eg. Schnitter, reformat, f. 1492 Eisleben, d. 66 som gen.-superint. Medförf. till Augsb. Interim. — 4) Martin, komp. f. 1486 Sorau, kantor, använde först notskr., förf. bl. a. *Musica instrum.,* d. 1556 Magdeb. — 5) Georg, grundl. af mineralog, i Tyskl., f. 1494 Glauchau, d. 55 Chemnitz. — 6) Mikael, Finlds reformat., f. omkr. 1511, d. 57, öfvers. N. T. o. Psaltaren på finska.

**Agrigen'tum** (gr. Akragas), *g. geogr.,* stad på Sicil., grundl. 582 f. K. Mot slut. af 5:e årh. 800,000 inv. Bet. handel. Tyranner, 405 förstörd af kartagerna, 262 f. K. romerskt. Nu Girgenti.

**agrikultūr,** lat., landtbruk.

**Agripp'a,** M. Vipsanius, rom. statsm. o. fälth. und. Augustus, f. 63 f. K., besegrade Pompejus o. Antonius, byggde Pantheon, d. 12 f. K.

**Agripp'a v. Nettesheim,** Heinr. Corn., kringirrande lärd, f. 1486 Köln, d. 35 Grenoble. Skref mot häxtron.

**Agrippīna,** d. ä., Vipsania, Agrippas dotter, Germanicus' gemål, dygdig, förvisad af Tiberius, dog hungersdöden 33 e. K. på ön Pandateria. Deras dotter, A. d. y., f. 16 e. K. i Köln, s. ef t. henne kallades Colonia A., lastbar, mor till Nero, s. lät mörda henne 59.

**agronōm,** gr., person, kunnig i landthushåll, landtbruksingenjör. **-i,** landtbruksvetenskap.

**agrypnī,** gr., *läk.,* sömnlöshet.

**A'guas Calien'tes,** mex. st. 7,692 kv.km., 102,416 inv. Hst. A. 35,000 inv.

**Agulhas** (agul'jas), Nålkap, Afrikas sydligaste punkt.

**Ahāb,** kon. i Israel 875/53 f. K., m. gemål. Jesebel tillgifven afgudar, d. i krig m. syrierna.

**Ahasvērus,** namn på »d. vandr. juden» o. en ej närm. känd pers. kon. (Xerxes?) i Esters bok.

**Ahlborn,** Lea (f. Lundgren), f. 1826 i Sthm, grav., d. där 97.

**Ahlgren, Ernst,** pseud. för V. Benedictsson.

**Ahlqvist,** 1) Aug. Engelb., f. 26, fr. 62 prof. i fin. spr. o. litterat., d. 89. Hälsingf. Skr.: *Votisk gram.* m. m. 2) Alfr. Gust., hist. förf., f. 1838, lekt. i Växjö 79, d. 81. Skr.: *Kon. Erik XIV:s fängelse o. död* (68), *Om Sturemorden* (77), m. m.

**Ahlstrand,** J. A., bibl. vid Vetakad., f. 1822 Växjö d. 95. Utg.: *Hertig Fredrik af Normandie* (53).

**Ahmedābad,** st. i ind.-brit. presid.skapet Bombay 185,889 inv.

**Ahn,** Frz, skolman, f. 1796 Aachen, d. 65. Infl. på realskolväsen, gm språkläroböck.

**Ahnfelt,** 1) Paul Gabr., präst, skriftst., f. Skåne 1803, d. 63. Skr.: *Studentminnen* m. m. — Hans son 2) Arvid Wolfgang, förf., f. Lund 1845, d. Khamn 90. Skr.: *Verldslitteraturens hist.* (74/76,bearb.), *C.J.L. Almquist* &c (76) m. m. — A. dessutom red. för tid skr. *Ur dagens krönika* (fr. 81).

**Ahr,** bifl. till Rhen t. v., i Rhenprov. 89 km. l.

**Ahriman,** hos parserna det ondas Gud, motsats till Ormusd.

**Aiakos,** (aj'-), *myt,* kon. på Aigina, e. sin död domare i underjorden.

**Aias,** lat. Ajax, 2 hjältar i troj. myt., A. d. lille, son till Oïlcus, kon. i Lokris, o. A. d. store, s. till Telamon, kon. på Salamis, föll i raseri o. dödade sig själf.

**aide de camp,** (äd-dö-kang'). fr., adjutant.

**Aiētes,** *gr. myt.,* kon. i Kolkis, Medeas far.

**Aigeus** (ajgevs'), *myt.,* kon. i Athen, Teseus' far; efter honom »Egeiska hafvet».

**Aigis'tos,** son af Tyestes, ondt clem. i myt. om atriderna, med Klytemnestra, Agamemnons mördare; dödad af Orestes.

**Aigospotamoi** (-moj'), »getfloden» *g. geogr.,* fl. i Trakien. Sl. 405 f. K.

**aigrette,** se ägrett.

**aiguillette** (äghijätt'), fr., snörband.

**Ailan'thus,** *Terebinthaceæ,* Kina, Japan; barkens saft till fernissa.

**aimable** (ämäbl), se ämabel.

**Ain** (äng), fl. o. depart. i Frankr.

**aino,** folk på Jeso o. Sakalin, 17,000. Ford. öf. hela Japan.

**Aino,** Joukahainens syster, förekommer i Kalevala.

**Ainsworth** (ēnswör*th*), Wm Harrison, eng. rom.-förf., f. 1805 Manchester, d. 82 Lond.

**air,** se är.

**Aïr,** oas i Sahara, 2,000 öf. haf. Hst.: Agades.

**Airōlo,** ort i Ticino, 1,628 inv. Gotthardstunnel.

**aise** (äs) fr., bekvämlighet; à son a. (a sånn-), i godt mak, i sitt ässe.

**Aischā,** Mohammeds gemål, Abu Bekrs dotter, förde krig mot Ali, d. 678 Medina.

**Aiskīnes,** gr. talare, f. 389 f. K. Athen, motståndare till Demostenes o. anhängare af Makedonien, förvist 330, d. 314 Samos.

**Aiskylos** (aj'-), gr. trag., f. 525 f. K., Eleusis, d. 456 Gela. 7 trag. kvar. På sv. af Palmblad, Alexanderson, Solander.

**Aisne** (än), fl. o. depart. i Frankr.

**Aisopos** (aj'-), gr. fabeldiktare i 6:e årh. f. K.

**aiss,** *tonk.,* kors (#) för *a.*

**Aistulf,** longobard. kon. 749/56.

**Aitōlia** (Etolien), hellen, ländsk. Städer: Kalklis, Kalydon, Naupaktos, Termon. 189 f. K. romerskt.

**Aix** (äx), 1) fr. st. vid Rhône, 30,000 inv. Ärkebisk. Källor Sl. 102 f. K. — 2) A. la Chapelle (-laschapäll), fr. namn på Aachen. — 3) A. les Bains (-läbäng), fr. st. i Savojen, 8,121 inv. Svafvelkällor.

**Ajaccio** (ajatt'schå), hst. på Corsica, 121,779 inv. Kurort.

**à jour** (-schûr) fr., för dagen; en ädelsten är infattad à j., närdess baksida är fri.

**ajournēra** (-schûr-), fr., uppskjuta.

**ajustēra** (aschyst-), fr., jämka, ordna.

**Akacia,** *Papilionaceæ,* .träd o. buskar, utbredd; af afrik. art. fås gummi arabicum, kateku, af frukt. garfämne.

**akademlī,** gr., plats vid Athen, där Platon höll föredrag för sina vänner; däraf d. akad. filos, skolan, som sönderfaller i 3 perioder. Nu högre undervisn.-anstalt l. förening af lärde män. (A. Française Par. 1635. Royal Society Lond. 1663. A. d. Wissensch. Berlin 1711. Sthm: Svenska A. 1786, Vetensk. A. 1739 &c). **-isk,** tillh. universitetet.

**Akādien,** förd. namn på Nya Skottland.

**Akaia** (-aj'-), *g. geogr.,* minsta landskap i Peloponnesos. Under romarnes tid A. = hela Grekland utom Tessalien.

**akaier** (-aj'-), gr. folkstam, uppkallad eft. den myt. Akaios.

**Akarnānien,** ford. ländsk, i Hellas, nu landsk, i Grekld. Hst.: Mesolongion.

**akatalek'tisk,** gr., oförkortad (om vers).

**Akbar** (d. mycket store), binamn på Dschelāl-eddin Mohammed, mongol, kejs. i Ind., f. 1542, reg. fr. 56, d. 1605.

**Akelōos,** *g. geogr.,* nu Aspropotamo, största fl. i n. Grekland.

**a Kempis,** se Thomas a K.

**Akeron,** *g. geogr.,* fl. i Epeiros, bildade sjön Acherusia palus.

**A'kershus,** fästn. vid Kristiania, fr. 1200-talet.

**Akiander,** Matt., fin. lärd, f. 1802, d. 71.

**Akība,** Ben Jos., rabbin. 135 e. K. afrättad s. rebell.

**Akill'es,** gr. heros i troj. sagan, son till Peleus o. Tetis, dödade Hektor och sköts af Apollon i den sårbara hälen, däraf Akilleshäl, ngns svaga sida. **-sena,** sena, s. utgår fr. vadmuskl. o. är fäst vid hälen.

**Akitōfel,** kon. Davids rådgifvare 2 Sam.: 15/17.

**Akjermān,** st. i Bessarabien, 32,470 in v. Traktat 6/10 1826.

**Akka,** se Acre.

**akolūt,** gr., urspr. en biskops ledsagare, nu det högsta af de 4 lägre prästerl. gmgångstadierna i d. katol. kyrkan.

**akonitīn,** *kem.,* alkaloid af olika Aconitumarter; färglös o. i allmh. amorf. Föga lösl. i vatten, lättare i alkoh., eter o. amylalkohol. Smältpkt 120°, officinell, mycket giftig.

**akotyledōner,** gr., *bot.,* växter, s. vid groningen icke frambringa hjärtblad.

**Akrāgas,** se Agrigent.

**Akrell,** Karl Fr., gen., kartograf, f. 1779, d. Sthm 68.

**akrobat,** gr., yrkesgymnastisk konstmakare.

**Akrokorint',** se Korint.

**akromat|ism',** gr., färglöshet, **-isk,** lins, ger ofärgade bilder.

**akro'polis,** gr., borg, fästning; Athens A.

**akros'tikon,** gr., »yttersta raden», dikt, hvars versraders begynnelse- l. slutbokstäfver bilda ett ord l. en mening.

**akrotērion,** gr., *byg.,* gafveltinnar.

**akt,** handling; hufvudafdelning i ett drama; dokument.

**akt,** förfarande under medeltiden mot fridstörare, hvarigm de blefvo rättslösa o. fågelfria; ofta förbunden med kyrkans bann. Afkunnad af kejsaren: riksakt.

**Aktaion** (-taj'-), *gr. myt.,* såg Artemis i badet, förvandlades till en hjort o. sönderslets af sina hundar.

**Ak'te,** *g. geogr.,* se Atos.

**akter,** *sjö.,* bakre delen af ett skepp.

**aktie,** andel i ett a.-bolags förmögenhet. Ofta liktydigt m. a.-bref. — Preferens-a.: a., hvarmed äro förknipp. vissa företrädesrättigh. gentemot de öfriga (stam-a.). **-bolag,** s. drifver affärsrörelse m. ett af delägarne tillskjutet kapital. **-bref,** dokument, s. utgör bevis för delägares andel i a.-bolag.

**aktinier,** *zo,* ett slags korallpolyper m. köttig kropp.

**aktion,** lat., handling; träffning.

**akt|īv,** lat., verksam; aktiva o. passiva, förmögenhet o. skulder. **-or,** allm. åklagare, **-ualitet,** *filos.,* verklighet. Mots.: potentialitet. **-uarie,** vårdare af ett ämbetsverks handlingar, **-uell,** verklig, **-ris,** skådespelerska, **-ör,** skådespelare.

**akupunktūr,** lat., *kir.,* instickn. af en nål i sjuka kroppsdelar för undersökn. l. för afföring af flytande ämnen o. luft.

**Akureyri** (-öj'-), st. på Islands n. kust. 1,370 inv.

**akust|īk,** gr., *fys.,* läran om ljudet. **-isk,** hörande till ljudet.

**akūt,** lat., skarp, hetsig: a:a sjukd., hastigt öfvergående, oftast med feber.

**akvar|ell',** fr., målning, vattenfärg. **-ium,** lat., förvaringsrum för vattendjur o. växter.

**akva|tinta,** it., kopparstickn. i tuschmanér. **-vit,** lat., (af *aqua vitæ*), ett slags sädesbrännvin.

**akvedukt,** fr., vattenledning.

**al,** *Alnus* L. *Betulaceæ,* Europ., nyttj. till byggn. i vatten, barken till garfning,

**à la, fr.,** »på samma sätt som», »i enlighet med», »liksom»; à la baisse (-bäss), o. hausse (-håss), spekulera på prisfall o. stegr. af värdepapper.

**Alabāma,** fl. o. stat (förk. *Ala.*) i Förenta st.

**Alabāma,** fribrytarskepp, s. und. amerik. inbördeskrig. hjälpte nordstaterna, sköts i sank 10/6 1864 utanf. Cherbourg.

**alabas'ter,** finkorn, hvit gips.

**à la bonne heure** (-bånnör), fr.,

välan; à la carte (-karrt) efter matsedeln.

**Ala Dag,** berg i turk. Armenien, 3,300 m.

**aladåb,** fr. à la daube, *kok.,* kött-, l. fiskrätt, gelé; à la grecpue (-gräck), ornament af rätvinkl. brutna linjer.

**Alais** (alä), fr. st., 16,700 inv.

**Alamann'i,** Luigi, it. skald, f. 1495, d. 56 Amboise. Skr.: *La coltivazione,* lärodikter m. m.

**à la mode** (-mådd), fr., på modet.

**Alan'der,** Per Gust., hist., f. 1807, 74. Skr.: *Lärokurs i sv. hist.*

**alāner,** nomad, ryttarfolk, blandn. af sarmat. o. german., underkuf. 375 af hunnerna.

**Alarcōn,** Pedro Ant. de, sp. skald o. novellist, f. 1833 Guadix.

**Alarcōn y Mendoza** (-i-), Juan Ruiz de, sp. dram., f. 1590, d. 39. Kaktärslustsp.

**Alarik,** västgöternas kon., f. omkr. 376, förhärjade Grekland, sedan Italien 2 gngr, intog Rom 24/8 410, d. 410 Cosenza. Hans begrafn. i Busento är en saga.

**alarm** (af it. *all'arme,* till vapen), truppers plötsl. smnkallande; oro.

**Alas'ka,** territorium i Förenta stat. Till 1867 ryskt. 1,552,500 kv.km., 63,592 inv., 30,000 hvita o. resten indianer, eskimåer o. aleuter. Prod.: kol, koppar, järn, trä, is. på senare år betyd, guldfynd vid öfre Jukon. Hufvudort Sitka.

**à la suite** (-svit), fr., »till följden»; *kr.,* (anställd vid ett regemente) utan aflöning; à la tête (-tät) fr., i täten, i spetsen för.

**Alava,** sp. prov., 96,000 inv. Hst. Vittoria.

**alba,** lat., hvit mässkjorta.

**Alba,** 1) öfverital. st. vid Tanaro, 13,400 inv. - 2) st. i Abruzzo, 200 inv. Hette fordom A. Fucentia.

**Alba,** Fern. Alvarez de Toledo, hert. af, sp. fälth. o. statsm., f. 1508, stred lyckl. i Frankr., Tyskl., Italien, 67/73 ståth. i Nederländ., grymt förfarande, eröfr. Portugal 80, d. 82 Thomar.

**Albacēte,** sp. st, 21,637 inv.

**Alba longa,** *g. geogr.,* rom. st. vid Alban. sjön. Roms moderst. Nu Albano.

**Albāni,** Franc, it. mål., f. 1578 Bologna, d. där 60.

**Albānien,** Arnaut, land vid Adriat. o. Jon. h., 91,400 kv.km., 1 à 2 milj. inv. Berg: Kom, Schar Dag, Tomor, Grammos, Pindos, Fl.: Drin, Vojutza, Bojana. Sjöar: Okrida, Skutari, Janina. Produkt.: trä, tobak, säd, olja, ull, bomull. Städer; Durazzo, Avlona, Skutari, Akhissar, Argyro Gastro, Arta, Prizrendi, Okrida, Janina.

**Albāno,** st. vid Alban. sjön, 8,461 inv.

**Albāno,** pseud. för K. A. Adlersparre.

**Albany** (ålbäni), hst. i nordamer. stat. New York v. Hudson, 93,920 inv.

**Al-Batāni,** arab. astron., f. omkr. 850, d. omkr. 929.

**albatross',** *Diome'dea* L., släkte af stormfåglarna på v. halfklotet.

**Alberdingk-Thijm** (-tejm), Jos. Alb., höll. rom.-förf., f. 1820 Amsterd., d. där 89.

**Alberōni,** Giulio, kardin, o. sp. min., f. 1664 vid Piacenza, d. där 52, stor i d. inre styrelsen, i d. yttre polit. intrigör, afs. 19.

**Albert,** Jos., fotogr., f. 1825 München, d. där 89. Albertotypi.

**Albert,** 1) kon. af Sachsen, son af kon. Johan, f. 1828, stred i Böhmen f. Österr., i Frank. f. Tyskland, reg. fr. 73, gemål Karola af Vasa, d. 1902. — 2) A., prins-gemål af Stor-Brit., f. 19, son till hert. Ernst I af Sachs. Kob. Gotha, drottn. Viktorias gem. 40, beskyddare af vetensk. o. konst, upphofsm. till världsutst. i London 51, d. 61 Windsor. — Hans son 3) A. Edward, se Edward VII.

**Alber'ti,** Leone Batt., arkit., f. 1404 Genua, d. 72 Rom. Byggde S. Francesco i Rimini, pal, Bucellai i Florens.

**Alber'ti,** Peter Adler, dan. polit., f. 1851, 01 justitiemin., afgick 08.

**Albertīnska linjen,** afkoml. af kurf. Albrekt (1485), härskade i Sachsen.

**Albert Nyanza** (Mwutan-) sjön, se Nilen.

**Albert'us Magnus** (A. af Bollstädt), f. 1193 Lauingen, d. 80 Köln, polyhistor. Doctor universalis. Skr. 1651 (21 b.)

**albigen'ser,** kallades katarer l. valdenser i 13:e årh. i sydl. Frankr. För mord på legaten Castelnau predikade Innocent. III korset mot dem, o. sedan rasade Arn. af Citeaux o. Sim. af Montfort mot A. 1209/29, tills de utrotades.

**albīnos,** lat., mskr med mjölkhvit hud, silkesart. hvitt hår, röda pupiller, se bättre i skymn. än vid dagsljus. Albinism förekommer äfven hos djur.

**Al'bion,** gammalt namn på Engld o. Skottld.

**Al'bis,** bergkedja v. Zürichsjön med topp. Uetli. Albisbrunn, bad.

**Al'boin,** longobardernas kon., reg. 561 i Pannonien, slog gepidkon. Kunimund, äktade hans dotter Rosamunda, eröfr. 568 of. Italien, mord. 573 på anstift. af sin skymfade gemål.

**Albōni,** Marietta, sångerska, f. 1824 Cesena, d. 94, oöfverträffad kontra-alt.

**Albrekt,** 1) A. af Mecklenburg, sv. kon., son afhert. A. I af Mecklenb., f. omkr. 1340, reg. fr. 64, inbördes strider, besegr. o. afs. af Margareta i sl. v. Falköp. 89, fängslad till 95, d. i kloster 1412. — 2) A. I, ty. kon., son af Rud. af Habsb., f. 1250, reg. fr. 98 kraftfullt, 1308 mörd. af sin brorson Johan o. a. vid Brugg (Schweiz). — 3) A. II, ty. kon., son afhert. A. IV af Österr., f. 1397, reg. 1438, d. 39. — 4) A. Björnen, markgr. af Brandenb., s. af Otto d. rike, f. 1100, grund. Mrk Brandenb., d. 70.

**al'bum,** lat., minnesbok, saml. af poesi, fotografier m. m.

**albu'men,** lat., ägghvita.

**albumīn,** lat., ägghvita, erhålles af hönsägg o. blod, använd, vid färgerier, fotogr., sockerraffinering. **-at,** ägghviteämne. **-uri,** *läk.,* afföring af löst ägghv. ur blodet gm urinen.

**Albuquerque,** (-ker'ke), Affonso de, port. fälth., f. 1453, eröfr. från 1509 Goa, Malabar, Ceylon, Ormus, afsatt, d. 15 Goa.

**alkāde,** acal'de, i Spanien titel på förste styresmannen i städer och byar.

**Alcan'tara,** sp. st. 3,224 inv. **-orden,** stift. 1156 i sp. kriget mot morerna, andl. riddarorden.

**alcarrāza,** sp., poröst lerkärl, hvari vatten länge håller sig friskt.

**Alceste,** se Alkeste.

**Alcott,** (ål-), Louisa May., amer. förf., f. 1833, d. 88. Skr. öfvers. på sv.

**Alcō'y,** sp. st.. 32,500 inv.

**Alcy'one,** hufvudstjärna i gruppen Plejaderna.

**Aldan,** bifl. t. h., till Lena, 1,867 km.

**Aldebāran,** stjärna af 1:a storleken i stjärnbilden Oxen.

**Aldegrever** (-grefer), Heinrich, mål. o. kopparstickare, f. 1502 Soest (?), d. där 62. Dürers lärjunge.

**aldehyd,** *kem.,* $C_2H_4O$ = 44, uppstår gm destillat. af tvåfaldt kroms, kali m. alkoh. o. förtunnad svafvelsyra. Kokp. 21°, lösl. i vatten, alkoh. o. eter. Eg. v. $0,_{807}$. Använd till anilinfärg., silfverspegel, frukt-eter.

**Aldenhoven** (-håfen), st. i Rhenprov. 1,085 inv. Sl. 1/3 1793 o. 2/10 1794.

**alderman,** (åld$^{ör}$rmenn), hos angelsachs. förman för skrå, nu medlem af magistrat, i Engld o. N.-Amerika.

**Alderney** (åldörni), engl. kanalö. 8 kvkm. 2,000 inv.

**Aldershot (åldörschott), eng. st. 30.974 inv. Truppläger.**

**aldīner, böcker, tryckta hos Aldus Manutius (se d. o.).**

**Aldobrandīniska bröllopet, antik freskomåln. i Vatikanens bibliotek.**

**Aldridge (åldridsch), Ira, fr. 1826 skådesp. (neger), f. 1805 vid Senegal, d. 67 Lodz.**

**Aldrovan'di, Ulisses, it. zool., f. 1522 Bologna, d. 1605. Skr.:** ***Ornithologia*** **(1599/03) m. m**

**ale (äl), eng. öl.**

**ālea est jac'ta,** lat., »tärningen är kastad».

**Alean'der,** Hieron., lärd, f. 1480 Treviso, d. 1542 som kardinal, Rom. Genomdref akten mot Luther.

**Alear'di,** Aleardo, grefve, it. lyr. o. polit. skald, f. 1812 Verona, d. 78 där.

**Alecsandri** (aless-) Basil, rum. dram. o. lyr. Jassy, f. 1821 Moldau, d. 90.

**Alektō,** »den aldrig rastande», se furier.

**Aleman,** Mateo, sp. rom.-förf., f. 1550 Sevilla, d. 10 Mexico. Skr.: skälmroman. *Guzman de Alfarache.*

**alemann'er,** germ. folkförening, bildad af sveviska stammar, råkade i strid med Caracalla 211 e. K., underk. af Klodvig 496.

**Alembert** (alangbär), Jean le Rond d', fr. matemat., encyklopedist, f. 1717 Paris, d. 83. Skr.: *Dynamique.*

**Alemtejo** (alängtēchu), port. prov., 24.400 kv.km. 416,105 inv.

**Alençon** (alangsång), fr. st. vid Sarthe, 17,270 inv. Spetsindustri.

**Alepp'o,** Haleb, syr. st. vid Medelh. 127,149 inv.

**alert',** lat., vaksam, rask, hurtig.

**Alēsia,** *g. geogr.,* hst. i Gallia Lugdunensis, eröfr. af Caesar. Lämningar vid byn Alise.

**Alessan'dria,** nordital. st. v. Tanaro o. Bormida. 71.298 inv. Grundl. 1168. Fördrag 16/6 1168.

**Aless'i,** Galeasso, it. arkit., f. 1500 Perugia, d. där 72. M. Angelos lärjunge.

**Aleuterna,** till n. amer. territoriet Alaska hörande ögrupp fr. kap Alaska till Kamtschatka i Beringshaf. 140/150 öar, 37,840 kv.km., 2,500 inv., upptäckt af Bering 1728.

**Alexand'er,** 1) A. d. store (III), kon. af Makedonien, son till Filip o. Olympias, f. 356 f. K. Pella, lärjunge af Aristoteles, segrade 338 Kaironeia, reg. 336. Hellenernas öf.-befälh. mot perserna, förstörde Tebe 335, öfvergick t. Asien 334, segr. vid Granikos, 333 vid Issos, eröfr. Syrien o. Egypt. 332, grundade Alexandria, segr. 331 Gaugamela, upplöste pers. riket, inträngde i Indien 327, måste, tvingad af sin här, vända om, d. 323 Babylon. Hans fältherrar stredo om hans rike o. delade det. Hans tåg utbredde grek. kultur i v. Asien o. n. Afr. — 2) A. Sevērus, rom. kejs. 222, f. 208 Syrien, utmärkt monark, besegr. pers. 231, mördad af uppror, soldat. 235 Mainz. — 3) A. III, påfve 1159/81, motståndare till kejs. Fredr. I, förödmjukade honom o. Henr. II af England. — 4) A. VI, ovärdig påfve, fr. 1492, af sp. familjen Borgia, f. 1430 Valencia, sedeslös, girig, delade Nya världen mel. Span. o. Port., d. 1503 af gift. — 5) A. I, kejs. af Ryssl., Paul I:s son o. efterträd., f. 1777, reg. 1801, uppfostr. af Laharpe, befordr. högre kult., upphäfde lifegenskapen i Ö.-sjöprov., stred fr. 1805 mot Napol., s. dock slöt fred med honom Tilsit 07, eröfr. Finland 08, åter i ovänskap med Napol. o. förband sig 13 med Preuss. o. Österr., stift, af den hel. alliansen o. ifrare mot liberalism., undertryckte alla fria rörelser, d. 25 Taganrog. — 6) A. II, kejs. af Ryssl., s. till Nikol. I, f. 1818, reg. 55, upphäfde lifegenskap. i Ryssl. 61, reform af statsförf.; sammansvärjning o. uppror i Polen hämmade vidare reformer; A. undgick 3 attentat, men dukade under i d. 4:e 13/3 81 i Petersb. Gem. a) Maria af Hessen. b) Dolgorukij. — 7) A. III, d. för:s s., f. 45, reg. fr. l3/3 81, d. 94. Gem.: Dagmar af Danm. — 8) A. Karadjordjevitsch, furste af Serbien, f. 1806, vald 43, afsatt 58. — 9) A. I, kon. af Serbien, f. 1876, reg. fr. 89, 1900 förmäld m. änkan Draga Maschin; konungaparet mördades 1903.

**Alexan'der af Hales** (-hēls), Doctor irrefragabilis, tillämpade de

aristot. tankeformerna på de kristn. dogmerna, lärde fr. 1222 som franciskan i Paris, d. 1245. Skr.: *Summa universæ theologiæ.*

**Alexan'der Nev'sky,** ry. storfurste, fr. 1247 i Novgorod, 52 i Vladimir, f. 20, d. 63, förklarad helig, slog svenskarne vid Neva 40.

**Alexander-sagan,** dess hjälte A. d. store. Källa: Pseudo-Kallistenes (200 e. K.). Ofta poetiskt behandl., af Lamprecht o. a. (Däraf namnet på versslaget alexandrin).

**Alexandertåget,** relieffris af Thorvaldsen.

**Alexandrette,** Iskanderun, turk. st. i Syr. vid A.-viken, 1,500 inv. Grund. 333 f. K.

**Alexandrīa,** egypt. st. vid Medelh. Grund. 332 f. K. af Alex. d. store, ford. 1 miljon inv., nu 319,766, hvaraf 50,000 europ.; hamn, fyrtorn (Faros). Mahmudiekanalen. Export: bomull, skidfrukt, lin, hampa, indigo, socker, gummi, opium, ull, droger. Import: siden, kläder, läder. 640 intogs A. af Amru. Besatt af fransm. 1778/ 01. 1882 bombard, af engelsm., lagdt i aska af egypt.

**alexandrīn,** jamb. vers m. 6 fötter, cesur i midten, vanl. parvis manl. el. kvinnl. med slutrim.

**alexandrinska bibelöfversättningen,** se Septuaginta.

**alexandrinska biblioteket,** d. berömdaste boksaml. i forntiden, grundl. af Ptolemaios Filadelfos, 700,000 bd, förstördt af kristna und. ärkebisk. Theophil 391.

**alexandrinska skolan,** blomstrade is. i 3:e årh., befattade sig is. med den gr. litteraturen, sökte gifva krist.-dom. en vetenskapl. grundval.

**alexandrinska tidsåldern,** tiden för den gr. litteraturens blomstr. i Orienten (efter Alex. d. st.), is. i Alexandria (Egypten) und. Ptolemaierna 323/30 f. K., hade sin efterblomstr. ända tills Egypten eröfrades af araberna 30 f.K. till 640 e. K. Skaldekonst, und. A. t. är korrekt, men utan poesi, betydande matematik, astron., kritik, dialektik. Betyd.: Arkimedes, Eratostenes, Aristofanes fr. Byzantion, Zoilos. I filos, härskade neoplatonismen.

**Alexandrōpol,** ry. st. i Transkaukasien, 32,018 inv.

**Alexan'drovsk,** 1) rysk fästn. vid Dnjepr., 24,196 inv., 2) hamnst. Öst-Sibirien, vid Kolabukten, grundl. 1895. Zool. station.

**Alexēl,** 1) A. Mikajlovitsch, ry. tsar, f. 1629, reg. 45, utvidgade riket i väster o. fullbordade Sibiriens eröfr., d. 76, fader till Peter d. st. — 2) A. Petrovitsch, son till Peter d. st., f. 1690 Moskva, motarbetade sin fars reformer, flydde, hemlockades o. dog. 1718 i fängelse.

**Alex'ios I Komnēnos,** byzant. kejs., f. 1048 Konstantinopel, stred mot seldschukerna, kom i konflikt med korsfararne, d. 18.

**alfa** *(A, α),* 1:a bokst. i gr. alfab.; *bildl,* början.

**alfabet,** saml. af ett språks bokstäfver; namnet af alfa o. beta, första gr. bokst. Öfver 400 a.

**Alf Alreksson,** kon. af Yngl.-ätten.

**Alfeios** (-fej'-), *g. geogr.,* Alfeo, största pelopon. fl., mynnar ut i Jon. haf. Sträckvis underjordisk.

**alfer,** *fornnord. myt,* ett slags goda naturväsen.

**Alfiēri,** Vittorio, grefve, it. dramat., f. 1749 Asti, d. 1803 Florens. Arb. 5/15, 22 bd.

**Alfons,** 1) A. I (Affonso), förste kon. af Portugal, fr. 1139, son af Henrik af Burgund, f. 1110, besegrade morerna 39 vid Ourique, fastställde riksförfattn. i Lamego 43, d. 85. — 2) A. V. afrikanen, kon. af Portugal 1438/81, eröfr. Tanger o. Kastilien, men afstod från det sistnämda. — 3) A. X, d. vice, kon. af Kastilien, f. 1226, reg. fr. 52, 57 vald till tysk kon., 82 fördrifven af sin son Sancho, d. 84 Sevilla. Verkade för lagstift, o. astron. (Alfons. tabellerna), — 4) A. XII (Alfonso), kon. af Spanien fr. 1874, son till Isabella

II, f. 57, d. 85. Gjorde slut på Carlistuppr. 76. — 5) A. XIII, kon. af Spanien, d. förres son, i. efter faderns död 86, myndig sed. 02.

**Alfred d. store,** kon. af England, son till Ethelwolf, f. 849, förenade hela England, besegrades först af danskarne, men slog dem sedan i grund 893, inrättade skolor, d. 901.

**alfūrer,** höll. namn på inv. på Celebes o. Molukkerna. Äfven Harafora.

**Algar'di,** Aless., bildh., f. 1602 Bologna, d. 54.

**Algar've,** (Algarbien), port. provins, 4,858 kv.km., 255,191 inv. Fordom självst. kon.-rike, hst. Faro.

**Algau,** bai. landsdel mellan Rhen o. Lech. A.-alperna, v. delen af Tyrolalp.

**al'gebra,** *mat.,* läran om bokstafsräkn. samt om ekvationer o. de allm. matem funktionerna.

**Algecīras,** hamnst. i sp. prov. Cadiz, vid Gibraltarviken, 12,778 inv. Sjöslag 6/7 och 12/7 1801.

**Algēnib,** klaraste stjärnan i Perseus.

**alger,** *Algæ,* växtsläkte af kryptogamerna, en- l. flercelliga, mikroskopiskt små l. mycket stora, klorofyllhalt., vanligast i vatten förekommande växter, klot-, fjäder-, blad-, busk- l. trädformiga, ej parasitiska. Fortplantn. gm celldeln.

**Algeriet,** (-scher-), fr. prov., N. Afrika, vid Medelh., 890.000 kv. km., 4.801,475 inv., 162,000 främlingar. Prod.: järn, koppar, bly, zink, silfver, vin, oliver, kastanjer, silke, säd, ull, boskap, tobak, kork, hudar, grönsaker. 3 departem.: Algier, Oran, Constantine. Hst. Algier. St.: Tlemsen, Oran, Constantine, Blidah. Berg: Lilla Atlas, Aurês. Fl.: Vad el Kebir. Buberak, Tafna, Seybouse, Mafrag. I norr slätten Metidschah, mycket fruktbar. — A. rom. prov. med 33 städer. Infall af vandalerna, arab. grundl. små riken. 1520 turk. korsartåg. 1708 A. oberoende af Turkiet. Dejer härskare. Soldatrepubl. Strid m. europ. stater. 1830 eröfr. af Frankr. efter segern öfver Abd el-Kader (se d. o.).

**Algier** (-schīr), Alger, Algeriets hst., vid Medelh., 97,400 inv. Citadell, klim. kurort, grundl. 935.

**Algōa-bay** (-bä), hafsvik vid Kaplandets s. ö.-kust.

**Algōl,** föränderl. stjärna i Perseus.

**algon'kin,** n. amer. indianstammar; numera de flesta utdöda.

**alguacīl,** sp., rättstjänare.

**Alham'bra,** förd. morernas kalifborg (nu citadell) vid Granada. Uppbyggdt 1213/1338. De skönaste minnesmärken af arab. byggnadsk. i Europa.

**alhidād,** arab., *fys.,* rörlig del på vinkelinstrument.

**Ali,** pascha af Janina, f. 1741 i Albanien, 87 pascha af Trikala, 03 öfverståth. i Albanien. Mörd. 22.

**ālias,** lat., annars, eljest.

**a'libi,** lat., bevisa sitt a., styrka, att en anklagad vid brottets begående varit annanstädes (alibi).

**Alican'te,** sp. st. vid Medelh., 50,142 inv. Vin.

**Alighiēri,** se Dante.

**alikvōt,** lat., tal, s. utan rest delar ett annat tal. Mots alikvant. **-toner,** bitoner, s. höras jämte grundtonen, när denna anslås.

**Alin,** Osk., f. 1846, d. 1900, universitetslärare, hist. förf., politiker. Särskildt känd som grundläggare af den s. k. »Alinska skolan».

**a līnea,** lat., i tryck o. skrift ny rad, afdeln.

**Alingsås,** st. i Älfsborgs län vid Mjörn, 4,684 (08) inv., grundl. 1611. 1:a sv. fabriker anlagda här af J. Alströmer.

**alizarīn,** ($C_{14}H_8O_4 = 240$), färgämne af krapproten, främst, artific. ur stenkolstjärans antracen. Användes till rödfärgning.

**alka,** *Alca,* arktisk sjöfågel af gumpfotingarna.

**Alkaios,** (-aj'-) gr, lyriker, omkr.

610 f. K., Horatius' förebild (alkaisk vers).

**alkallier,** oxider o. oxidhydrater till kalium, natrium, ammonium, kalcium, barium, strontium, magnesium, **-oider,** växtbaser, kväfvehalt. ämnen.

**Alkāmenes,** bildh., omkr. 450/400 f. K , Feidias' lärjunge. Gudabilder. Af hans verk intet kvar.

**alkemī,** 1) till 17:e årh. = kemi 2) konsten att förvandla oädla metaller till ädla Denna konst erhöll sitt namn af araberna, som lärde den af alexandrinska greker. Dess grundläggare enl. sägen Hermes Trismegistos (1900 [?] f. K.). Lära: alla metaller äro smnsatta af 2 ämnen: kvicksilfver o. svafvel; de oädla metallerna blott sjukl. tillstånd hos de ädla, s. upphäfves gm »de vises sten». Den sistnämnda skulle ock tillförsäkra dess ägare (adepter) evigt lif.

**Alkes'tis,** (lat. Alceste) *gr. myt,* Pelias' dotter, Admetos' gemål, gick i döden för att rädda denne.

**Alkibi'ades,** gr. fälth. o. statsm., f. 450 f. K. i Athen, själfull, men utsväfv. och ärelyst., anstiftade 415 tåget mot Sicilien, måste fly med anledn. af Hermesprocessen, arbetade i Sparta emot, hos perserna för Athen, 411 återkallad, segrade 410 Kyzikos, 407 ånyo landsförvist, 404 mördad i Frygien.

**alkmaionīderna,** athen. familj, förvisades 612 f. K. för mordet på Kylons anhäng., men bidrogo till pisistratidernas störtande 510.

**Alkmān,** gr. lyr. omkr. 672 f. K.

**Alkmēne,** *gr. myt,* gemål till Amfitryon o. Herakles moder.

**al'kohol,** arab., $C_2 H_5 OH$ = 46, erh. gm sockerhalt. ämnens jäsn. Färglös vätska, brinner med blek-blå låga o. är hygroskopisk. Eg. vikt $0,_{8002}$, kokp. 78°. Lösl. i vatten o. eter. Användn. s. lösn.medel, till drycker, i d. kem. industr.

**alkoholism,** *läk.,* sjukl. tillst. gm kroniskt missbruk af alkohol, vanl. framkallad gm brännvin. Yttrar sig i kron. magkatarr, lefverförstoring l. -förkrympning, njurinflammation, fettvandl i hjärtat, förändr. i kärlväggarna is. i hjärnan, kronisk hjärnhinneinflammation. Därtill allm rubbn. i matsmältn.-org., sjuklighet o. ej sällan sinnessjukdom, hvilken antingen uppträder akut, ss. delirium tremens, l. kroniskt.

**alkorān,** se koran.

**alkōv,** sp., till sängplats afsedd sido fördjupn. i ett rum.

**Alkuīn,** Karl d. stores lärde vän, f. 735 York, 82 kallad till Frankr., grundl. skolor, 96 abbot i Tours, d. där 804.

**alla brēve,** it., *tonk.,* ex. hela noter spelas s. halfva, halfva s. fjärdedelar o. s. v. (Beteckning 2/1.

**Allāh,** arab., muhammedanernas namn på Gud.

**Allahabād,** ostind. st. vid Ganges o. Djamna, 172,032 inv., 1765 brit.

**allé,** fr., trädgång.

**allegāt,** lat., *hand.,* bestyrkande bilaga till en räkenskapspost.

**Alleghany-bergen** (älligänn'i-) l. Appalacherna, i ö.del.af Förent. stat. 2,200 km. l., 200 till 300 km. br., 2,000 m. h., järnmalm, serpentin, zinkmalm, guld, kopparmalm, kol, petroleum. Högsta topp: Black Dome 2,044 m.

**allegorī,** gr., framställn. af ett föremål genom ett annat liknande.

**allegrett'o,** it-, *tonk.,* täml. lifligt.

**Allēgri,** 1) Greg., andl. komp., f. 1580 Rom, d. där 1652 s. kapellsångare. *Miserere.* — 2) Ant., se Corregio.

**allēgro,** it., *tonk.,* lifligt; a. assai, mycket hastigt; a. ma non troppo, icke allt för fort; a. vivace (-'tje) ytterst lifligt.

**allemande** (-mangd), fr., *tonk.,* hufvuddel i en »suite» i 4/4 takt; runddans i 2/4 o. 3/4 t.

**Allen,** 1) K. Ferd., hist. förf, f. 1811, Köpenh., d. där 71. Skrift i

dansk o. nord. historia. — 2) Grant, eng. naturf., f. 1848 i Canada, d. 99 i Surrey; ifrig darwinist.

**All'er,** bifl. t. v. till Weser, 162 km. Mynning vid Verden.

**allez,** (allē) fr., gån! bort!

**Alliance israélite universelle** (alliangs' israelīt yniversäll'), internat. förening till främj. af judarnes intressen, stiftad 1860 Paris.

**allians** (-angs'), fr., förening; förbd mell. stater för polit ändamål Defensiv a., förbd till försvar, offensiv a., förbd till angrepp.

**Alliēr** (-ē), fr. depart. o. flod.

**alliēra** sig med, ingå förbund med.

**alligationsräkning,** *mat.,* blandningsräkning.

**alligātor,** se krokodil.

**alliteration,** lat., bokstafsrim, upprepande af likljud, konson. i börj. af ord och stafvelser. Äldsta fornnord. rimform (Ex. Sitter i *hö*gen *hö*gättad *hö*fding).

**allo**° = allegro.

**allōbroger,** kelt. bergfolk i Gallien, underkuf. af Q. Fab. Max. 121 f. K.

**allōd,** fri ärftl. egendom, **-ialjord,** odaljord.

**allongeperuk** (allångsch'-), p. med långt nedhängande lockar.

**allons** (-lång') fr., låtom oss gå! framåt! välan!

**allo|patī,** gr., den vanl. läkekonsten (enl. Hahnemann) i motsats till homöopati. **-tropī,** gr., egendoml. hos vissa kroppar att uppträda med olika egensk., t. ex. kol ss. vanl. kol, grafit o. diamant.

**allra heligaste,** innersta rummet i det jud. templet, s. blott öfversteprästen en gång om året beträdde på den stora försoningsdagen.

**all right** (ål rajt), eng., välan, rätt så, godt.

**Allshärjarting,** allm. ting i Sverige under forntiden.

**Allston** (ålstn), Washington, amerik. mål. o. skald, f. 1779 vid Georgetown, d. 43 Cambridge (Amer.)

**allu|dera,** lat., syfta på. **-sion,** hänsyftning.

**allūvium,** yngsta geolog, period., hafs- o. sötvattensbildn. und. hist. tid, t. ex. torfmossar, korallöar.

**alm,** *Ulmus* L., *Ulmaceæ,* flera arter. Lämnar bränsle o. virke, bast.

**Alma,** fl. på Krim. Slag 20—21/9 1854.

**Almadēn,** sp. st. 7,413 inv. Kvicksilfver.

**Almagest',** astron. arb. af Ptolemaios (2:a årh.) i Alexandria.

**Almāgro,** Diego d', funnen s. barn vid st. A. i Span. 1475, deltog i Perus eröfr. m. Pizarro, s. dock, sedan A. eröfr. Chile 36, efter utbruten fiendskap lät fängsla o. strypa A. 38.

**alma māter,** lat., »hulda moder», hedersnamn för universitet.

**Almanach de Gotha** (almanā d$^{\text{ö}}$ gåta) fr., en 1763 grundad, i Gotha utg. kalender.

**al'manack,** astron. kalender öfver årets dagar, veckor o. månader vanl. i förening med upplysn. af prakt. o. underhåll, innehåll. 1:a sv. a. 1540 Uppsala.

**Alman'sa,** sp. st., 10,112 inv. Sl. 1707.

**al marco,** it., efter vikt; köpa mynt a. m. = efter deras metallvärde.

**Almare-Stäke,** säteri i Uppsala l., ford. befäst slott o. ärkebisk:s säte, raseradt 1517.

**Alma-Tad'ema,** Sir Laurens, mål., London, f. 1836 Dronrijp, Friesland, Framställn. ur klassiska lifvet. Hustru: Laura, genremål.

**Almēida,** port. stad, 1,900 inv.

**Almēida,** don Franc, de, port. fälth., 1505 1:e vicekon. i Ostind., eröfr. Malakka, stupade 10 i Afrika. Hansson Lourenço upptäckte Malediverna o. Madagaskar, d. 1507 i sjösl. mot egyptierna.

**Almēida-Garett',** João Baptista, port. skald o. polit., f. 1799, d. 45 Lissabon. Sami. arb. 54/71, 23 bd.

**Almén,** Aug. Teod., vetenskapsman, f. 1833, general-dir. i medicinalstyr. 83/98, d. 03. Skr.: *Hur bör ett dricksvattens godhet bedömas?* m. m.

**Almerīa,** sp. st. v. Medelh. 47,326 inv., mineralkällor.

**Almlöf,** 1) Nils Vilh., skådesp., f. Sthm 1799, d. 75. — Hans son 2) Karl And. Knut, skådesp., f. Sthm 29, d, 99 vid Gripsholm. — Dennes hustru 3) Hedv. Krist. Elisab. (f. Deland), skådesp., f. Örebro 31, d. 82.

**Almon'te,** Juan, mexik. general, f. 1804, gynnade fransmännens inblandn. i hans lands angelägenh., af Maximilian utn. till riksföreståndare, d. 69 Paris.

**almoravīder,** mor. sekt., fanatici, härskade i Marokko, s. de grundlade 1070, eröfr. Span. 86 till stor del, dukade dock under för de ännu mer fanat. almonaderna, s. fördrefvos ur Span. af de kristne 1212.

**Almquist,** 1) Karl Jon. Ludv., förf., f. 1793 Sthm, rektor där, flydde 51 misstänkt för mordförsök till N. Amer., bodde sedan und. namn Westermann i Bremen, d. där 66. Skr. novellsaml. *Törnrosens bok,* därtill en mängd romaner, folkskr., skolböcker. — 2) Gust. Fridolf, halfbror till föreg., ämbetsman, f. 14, gen.-dir. i fångvårdsstyr. 67/85, d. 86.

**almūd,** sp. o. port. rymdmått för flytande varor. Innehåller efter vätskans art 16/25,$_{37}$ lit.

**Alnarp,** landtbr.-instit. i Malmöhus l.

**aloë,** artrikt växtsl. fr. S. Afr., Arab., V. o. O. Ind., *Liliaceæ,* köttiga växt., prydnadsv. Afförande medel.

**aloīderna,** Otos o. Elialtes, Poseidons jättelika söner.

**alopecī,** gr., hårförlust på grund af svampbildn.

**Alp** (Schwäbische, Rauhe A.), berg i Tyskl. mel. Donau o. Neckar. Högsta topp Oberhohenberg, 1,030 m.

**alpāka,** s.-amer. lamadjur, af hvars ull a.-tyg tillverkas.

**al pāri,** it., af lika myntvärde, kurs.

**Alpenglühen,** ty., rödt sken på alpspetsarna eft. solnedgången.

**Alperna,** d. högsta o. vidsträcktaste bergsystem i Europa, 176,000 kv.-km. yta. 3 del.: V.-, M.- o. Ö. A. Kedjor: Hafs., kottiska, grajiska, penninska, lepontiska, raetiska o. tyrol., noriska, karniska, juliska l. Karst. Toppar: M. Viso 3,836 m, Arsines 4,103 m., M. Cenis 2,069 m., M. Blanc 4,812 m., Matterhorn 4,482 m., M. Rosa 4,638 m., Finsteraarhorn 4,275 m., Jungfrau 4,167 m., Bernina 4.050 m., Gr. Glockner 3,974 m., Ortles 3,905 m. Pass (däraf 7 järnbanor o. 18 farbara vägar): de Genévre, Mont Cenis, Lilla S:t Bernhard, S.t Gotth., St. S:t Bernhard, Simplon, Splügen, Brenner, Semmering.

**alpföreningar,** fören., s. gjort till sin uppgift att undersöka a. i topogr. o. fys.-geogr. hänseende.

**Alrek,** kon. af Yngl.-ätten, samkon, med Erik.

**alrūner,** visa kvinnor hos de gamla germanerna.

**Als,** preus. ö i Östersjön, 312 kv.-km., 25,000 inv., slag 29/6 1864.

**al segno** (-senn'jo), it., *tonk.,* »till tecknet», betyder, att musiksatsen omtages till ett visst tecken.

**Alsnö-stadgan,** utfärd, af Magnus Ladulås 1280, innehöll förbud mot våldgästn., stadfäste Birger Jarls edsörelagar o. gaf skattefrihet åt en hvar, s. åtoge sig russtjänst.

**Alströmer,** Jonas, f. 1685 i Alingsås, d. 1761, reste i Tyskl., Holld, Engld, Frankr., gjorde 1726 d. första sv. industriella anläggn. i Alingsås.

**alt,** contr' alto, haute contre, *tonk.,* djupare goss- o. fruntimmersröst (fr. *g*-tvåstrukn. *e*).

**Altāi,** berg i Hög-Asien, 1,447 km. l. Utbredn.: 429,200 kv.km. Sajanska kedjan, Tangnu. Högsta topp: Munku Sardik 3,473 m. Guld, silfver, bly, zink, järn, porfyr, jaspis, marmor.

**altaiska** språken o. folken i n. Asien o. Europa: härstamn. fr. Altai, 5 familjer: tungus., mongol., turk., samojed., finska.

**altān,** it., af gallerverk omgifven liten utbyggn. från ett hus.

**altar, lat., ursprl. offerbord; i den kristna kyrkan nattvardsbord.**

**Altdorf,** se Altorf.

**Altdorfer,** Albr., mål., kopparst., arkit., f. omkr. 1480 vid Landshut, d. 38 i Regensburg.

**al tem'po,** it., *tonk.,* åter i takt.

**Al'ten,** del af n. Finnmarken omkr. A.-fjord. o. A.-älf.

**Altenburg,** hst. i Sachsen.-A. 37,110 inv. Slott, gymnas., seminarium.

**al'ter,** lat., den andre; a. ego, andra jag, ställföreträdare; a:a pars, andra delen; motpartiet. **-ation,** förskräckelse, **-era,** förskräcka. **-nativ,** omväxlande, skiftande, turvis skeende; *subst,* val mel. två ting. **-natvinklar,** *mat,* vinklar som uppkomma vid en linjes skärn. med 2 andra linjer o. som ligga på hvarsin sida om den skärande linjen, **-nera,** omväxla.

**altesse** (-täss'), fr., höghet (titel).

**Althæa,** malva, *Malvaceæ,* 2-år. växter m. blom. af olika färg, den svarta till färgn. af vin.

**altin,** ry. kopparmynt = 3 kopek = 9 öre.

**Altmark,** 1) fr. 1815 del af prov. Sachsen, 4,515 kv.km., 200,000 inv. — 2) Kyrkby nära Stuhm, 16/9 1629

stillest. mel. Sverige o. Polen.

**Altmühl,** bifl. till Donau t. v., i Baiern, 195 km.

**Al'tona,** st. i Schlesv.-Holstein vid Elbe nära Hamburg 173,000 inv. 1713 brändt af Stenbock.

**Altorf,** Altdorf, hufvudort i Uri, 3,147 inv. Tell.

**Altranstädt,** by i prov. Sachsen, 774 inv. Fred 14/9 1706.

**alumināt,** förening af lerjord m baser.

**alumīnium,** *kem.,* Al = 27,5, metallen i alun, hvit som silfver, eg. v. $2{,}_{56}$. Smältp. 600°, lösl. i syror o. kalilut, framställes fabriksmässigt. Tekniskt viktig. Användes till kokkärl, nycklar, instrument m. m.

**alumn',** lat., skyddsling.

**alun,** fören. af svafvelsyrad lerjord med svafvels. kali, i st. f. hkt äfven natrium, rubidium, barium o. ammonium, o. i st. f. lerjord järn, mangan o. krom kunna ingå. Svafvelsyran kan ersättas af selen-, mangan- o. kromsyra. A.-salter äro alltid isomorfa; nyttjas till garfning, rening (vatten), limning (papper), betning (tyger). **-jord,** med bitumen o. svafvelkis blandad lera, till a.-beredn. **-skiffer,** kol- o. svafvelkishalt. lerskiffer. **-sten,** fören. af svafvelsyradt kali o. svafvels. lerjord; af vulkaniskt ursprung. Till a.-beredn.

**Alunn'o,** eg. Niccolo di Libratore, mål. af umbr. skolan, f. omkr. 1430. d. 1502 Foligno.

**Alūta,** bifl. till Donau t. v., 556 km.

**Alvastra,** förd. kloster i Östergötl. nära Omberg, nu ruiner.

**alveōl,** lat., hålighet, t. ex. den, hvari tanden sitter.

**Am,** kem. tecken för ammonium ($NH_4$).

**A. M.,** förk för *artium magister, anno mundi, ante meridiem.*

**Amadēo,** Giov. Ant., bildh. o. arkitekt, f. 1447 vid Pavia, d. 22 Milano. Grafvård öfver Colleonis dotter Medea.

**Amadēus,** 1) A. VIII, hert. af Savojen 1410, f. 1383, abdik. 1434, eremit, 39 gm koncil. i Basel motpåfve ss. Felix V, abdik. 49, d. 51 Genève. — 2) A. Ferd. Maria, hert. af Aosta, kon. Viktor Emanuel II:s 2:e son, f. 1845, gift 67 m. Maria af Cisterna (d. 76), 70/73 kon. af Spanien, abdik. o. återvände till Italien, d. 90.

**A'madis-romaner,** sp. medeltidsrom. (benämnda efter A. de Gaula), s. författades 1370 af Vasco de Lobéira fr. Oporto på port. spr. En sp. bearbetn. af A. utgaf Garcia Ordonez de Montalvo i slutet af 15:e årh. Otaliga gngr bearb., öfvers., fortsatt. Afslutad gm Gilbert Saunier Duverdiers samling.

**Amāger,** dan. ö i Öresund midt emot Köpenh. 19,728 inv.

**Amalasun'ta,** ö.-goternas drottning, Teodorik d. stores dotter, fr. 526 reg. för sin son Atalarik, 534 mördad af sin gemål Teodahad.

**amalekīter,** gammalt arab. folk i öknen s. v. om Döda hafvet.

**amāler,** goternas förnämsta furstesläkt.

**Amal'fi,** it. st. vid Salernoviken. 6,681 inv.

**amalgām,** gr., kvicksilfv.-legering. **-ering,** metalls blandn. med kvicksilfver.

**Amalia,** 1) Anna, hertigin. af S. Weimar, dotter till Karl af Braunschweig, f. 1739, 58 änka efter hert. Ernst Aug, förmyndare för sin son Karl Aug., d. 07. — 2) Marie A. Fredr. Aug-, hertigin. af Sachsen, f. 1817, d. 70 Pillnitz. Skr.: dramer und. pseud. A. Heiter.

**Amalteia,** (-tej'-) *gr. myt,* nymf, s. uppfödde Zeus med mjölk af en get.

**amant** (ang'), fr., älskare.

**amanuens',** lat., medhjälpare.

**Amarant'-orden,** en sällskapsorden i Sthm m. fl. städer (stift. 1760).

**Amarapūra,** ford. hst. i kon.-riket Birma. 7,000 inv. Nu förfallen.

**Amāsis** (Amosis), 1) A. 1,1684/59 f. K. — 2) A. II, kon. af Egypten 570/26 f. K., gynnade hellenerna, vän till Polykrates på Samos.

**arnasōner,** *gr. myt,* krigiska kvinnor vid Svarta hafvet, i Skytien o. Afrika, enl. sägen med vänstra bröstet bortbrändt.

**Amasōnfloden,** Rio das Amazonas, Marañon, fl. i S.-Amerika, uppr. på Anderna, utfaller i Atlant. hafvet, 5,500 km. Område 7,160,000 kv.km. Bifl. t. h.: Ucayali, Purus, Madeira, Tapajos, Xingu, Tocantins; t. v.: Japura, Rio Negro. A. upptäckt 1499.

**Amāti,** cremonensisk violfabrikant-familj fr. 1560; is. berömd Niccolò, d. 1684.

**amatör,** fr., konstälskare.

**amaurōs,** gr., *läk.,* svart starr.

**ambāges,** lat., omsvep.

**ambarvālier,** gammalrom, fest till Ceres' ära.

**ambassād,** fr., diplom, beskickn. af högsta rang. **-ör,** dipl. sändeb. af högsta rang.

**ambitilon,** lat., ärelystnad, hederskänsla, **-ös,** ärelysten.

**amblyopī,** gr., *läk.,* svagsynthet.

**Amboīna,** nederl. ö bland Molukkerna, 997 kv.km., 35,000 inv. Hst. A. 9,000 inv. Kryddor.

**ambra,** grå a., konkrement i tarmarna på den sjuka spermacetihvalen; afsöndringarna flytande på hafvet. Parfym.

**Ambrak'ia,** *g. geogr.,* hst. i Epeiros. Nu st. Arta.

**ambrōsia,** gr., gudaspis.

**ambrosianska biblioteket,** grundl. 1602 i Milano af ärkebisk. Federico Borromeo, 90,000 bd, 15,000 handskrifter.

**Ambrōsius,** den helige, kyrkofader, f. 340 Trier, 374 bisk. i Milano, d. 397, Bannlyste Theodosius för grymhet. A. uppgifves falskligen ss. förf. till Ambrosianska lofsången *(Te Deum laudamus).*

**ambulans',** lat., rörl. fältlasarett.

**ambulatōrisk,** lat., kringvandrande.

**Amelungar,** se Amaler.

**amen,** hebr., visserligen; slutformel för böner.

**amendemang',** fr., eg. förbättring, ändring i ett förslag.

**Amenēmha III,** kon. i Egypten 2221/2179 f. K., på gr. kallad Moiris, lät gräfva en sjö med detta namn.

**american bar,** (amerr'ikan-) eng., finare utskänkningslokal, där utskänkn. sker vid disken.

**Amerīgo Vespucci** (-putt'ji), geogr., f. 1451 Florens, företog fr. 99 sjöfärder till Amerika, s. i följd af hans utförl. berättelser på föranstaltande af bokhandl. Martin Waltzemüller fr. S:t Dié uppkallades efter honom; d. 1512 Sevilla.

**Amērika,** »nya världen», benämnd eft. Amerigo Vespucci, 38,334,100 kv.km., $123,_4$ mill. inv. 3 delar: N.-, Central-, S.-A. Berg: Rocky Mountains, Sierra Nevada, Alleghany, Sierra Madre, Anderna, brasil. bergen. Toppar: Schönwetter, Elias, Hooker, Brown, Fremont, Shasta, Whitney, Black Dome, Orizaba, Golima, Popocatepetl, Antisana, Chimborazo, Cotopaxi, Illampu, Aconcagua,

Villarica, Itacolumi. Floder: Mackenzie, St. Lawrence, Hudson, Delaware, Mississippi, Rio grande, Colorado, Columbia, Magdalena, Orinoco, Amazonas, Rio Colorado, La Plata. Sjöar: St. björn-, St. slaf-, Athapasca, Wollaston, Winnipeg, Manitoba, Öfre, Michigan, Huron, Erie, Ontario, Champlain, Stora salt-, Nicaragua, Titicaca. Öar: N.-Foundld, Anticosti, Cap Breton, Bahama, Antillerna, Bermudas, Falkld, Eldsld, Aleuterna, drottn. Charlotte, Vancouver, Galapagos, Chincas, Grönld, Baffinsld, Southampton, Bathurst, Melville, Banks, Prins Albert, Prins Wales, kon. Williamsld. Stater: Unionen, Mexico, Guatemala, Honduras, S. Salvador, Nicaragua, Costarica, Haiti, San Domingo, Nya Granada, Venezuela, Brasil, Uruguay, Paraguay, Argentina, Chile, Bolivia, Peru, Ecuador. Befolkn.: eskimåer, indian., europ., negrer, mestis., mulatt., zambos, indier, japan., kines. Flora: bomull, sockerrör, tobak, agave, kaktus, palm, koträdet, kakao, kampeschträdet, febergummiträdet. Fauna: säl, pälsdjur, hval, ren, isbjörn, myskdjur, lämmel, buffel, piggsvin, bäfver, tvättbjörn, pungdjur, puma, bälta, boaorm, apa, tapir, lama, struts, kondor, kolibri. Upptäcktshist. o. expedit.: 982 Grönland af Erik Röde. 12/10 1492 uppt. Colombo Guanahani, senare Cuba, Haiti, Dominica, Marie Galante, Guadeloupe, Antigua, Puertorico. 1497 uppt. Caboto N.-Foundld, Labrador, 1498 Colombo vid Orinoco. 1500 Cabral i Brasil. 1519 Cortez i Mexico. 1520 Magelhães i det efter honom uppkallade sundet. 1526 Pizarro i Peru. 1533 Cartier i Canada, Almagro i Chile. 1585 Davis på Grönld. 1611 Baffins i B.-bay, 1799/1803 Humboldt i S.-Am., 45 Franklins sista resa. Nordpolsexpedit, af Rae, M'Clure, Kane, M'Clintock, Hall. 65/66 Agassiz vid Amazonas. 71/72 Wheeler i Nevada o. Arizona. 68/76 Reiss i S. Am. 78/80 sista Franklinuppsökandet under Schwatka. 81/82 bröderna Krause i Alaska. 84 Töppen i S. Am. Hesse-Wartegg i N. Am. (Se de särsk. delarna af A.).

**Amersfoort,** holl. st., 19,089 inv.

**a meta,** it., till hälften, för gemensam räkn.

**ametist',** gr. *min.,* violblå kvarts.

**ameublement** (amöblmang'), fr., möbler.

**amfibier,** gr., *zo.,* kallblodiga ryggradsdjur m. fullst. blodomlopp, andas som ungar m. gälar, därefter m. lungor, lefva omväxlande i vatten o. på land samt utveckla sig gm förvandl. Ordningar: Stjärtlösa a., *Amera,* Stjärt-a., *Urodela,* Mask-a., *Gymnophiona.*

**amfi'brakys,** gr., 3-stafvig versfot — .

**amfiktyōniska förbundet,** förbund mellan flera stammar i forna Grekld till vård om gemensam helgedom o. till polit. förhandl. mellan bundsförvanter. Mest betydande det i Delfoi. — .

**amfi'macer,** gr., 3-stafvig versfot

**Amfīon,** *gr. myt,* sångare, Niobes make.

**Amfip'olis,** *g. geogr.,* st. i Makedonien, slag 422 f. K.

**Amfiss'a,** *g. geogr.,* st. i Lokris.

**amfiteāter,** hos romarne en byggnad för fäktarspel o. djurstrider, oval l. rund; nu en med stigande bänkrader försedd del af teatersalongen.

**Amfitrīte,** *gr. myt,* Poseidons maka.

**Amfitryon,** *gr. myt.,* kon. i Tiryns; af Plautus, Molière, Kleist framställd som typen för en bedragen äkta man.

**am'fora,** antikt urnformigt lerkrus. Äfven våtvarumått.

**Amhāra,** mellersta delen af Abessinien.

**amī,** fr., vän; äfv. namn på ett slags ytterhalsduk.

**Amīci** (-tji), Giov. Batt., astron., f. 1784, d. 63 s. dir. vid observat. i Florens. Förbättr. opt. instr.

**Amiens** (-äng'), fr. st. i Picardie vid Somme, 90,758 inv. Fred 27/3 1802. Slag 27/11 70.

**Aminoff,** Joh. Fredr., politiker, f. 1756 Finld, gunstl. hos Gust. III, för deltag, i Armfelts smnsvärjn. (93) lifdömd, benådad, grefve 19, d. 42.

**amirāl,** arab., högsta milit. sjömansvärdigh., chef för flottan.

**Ammanāti,** Bart., bildh. o. arkit., f. 1511 Florens, d. 92 där.

**Amm'on,** Amon, egyptiernas Jupiter, afbildad med vädurshorn.

**ammonīacum,** *farm.,* gummiharts, asiat., *Umbelliferæ.* Till läkem. o. porslinskitt.

**ammōniak,** *kem.,* $NH_3$ = 17. Beredes gm upphettn. af ammoniumsalter m. kalk l. alkalier. Färglös gas m. högst stinkande lukt o. starkt alkalisk. Vid 7 atmosf. tryck o. —40° blir a. flytande. Lösn. af a. i vatten (kaustik a.) har vidsträckt användn. i tekniken o. farmacien.

**ammonīter,** ammonshorn, utdöd fam. af cefalopoder.

**ammōnium,** *kem.,* $NH_4$, ej kändt i fritt tillst., positiva radikalen i ammoniaksalter.

**ammonshorn,** se ammoniter.

**ammunition,** lat., krigsförnödenheter.

**amnesī,** gr., minnesslöhet.

**amnestī,** gr., allm. benådn. för statsförbrytelser.

**a moll,** *tonk.,* tonart, s. har *a* till grundton o. är utan förtecken.

**Amōmum** L., *Zingiberaceæ.* Af *A. granum paradisi* Afzel., kusten af N. Guinea, erh. kryddan paradisfrön.

**amontillado** (-tiljādo), sp., ett slags sherryvin.

**Amor,** Eros, son till Mars o. Venus, kärleksguden, **-in,** liten kärleksgud.

**amorf,** gr., *kem.,* formlöst tillst. hos en kropp i möts. till kristallinisk.

**amorōso,** it., *tonk.,* innerligt; som subst. älskare.

**amortēring,** dödande af en skuld gm afbetalningar efter fastställd plan. Mest om statslån.

**Amos,** hebr. profet, 8:e årh. f. K.

**amour** (-mûr), fr., kärlek, kärlekshandel.

**Amoy,** kin. st. på en liten ö i Kin. hafvet, 113,800 inv.

**ampel,** lat., stor, präktig hänglampa, hängfat; *adj.* vidlyftig, präktig.

**Ampère** (angpär), 1) André Mar., prof. i fys. o. matem., f. 1775 Lyon, d. 36 Marseille. Utveckl. d.

elektrodynamiska teorien. Skr.: *Recueil d'observations élecirodynamiques* (22) m. m. — Hans son: 2) Jean Jac. Ant., hist., f. 1800 Lyon, d. 64 Pau. Skr.: *Sur la formation de la langue franç.* (41) m. m.

**ampère-meter** (-pär-), ammeter en galvanometer, s. angifver strömstyrkan i ampère-enheter.

**amph-,** se amf-.

**ampull'a,** kärl, hvari rom. katol. bisk. förvarar d. hel. oljan.

**amputation,** lat., operativt aflägsnande af en kroppsdel.

**Amrit'sar,** st. i indo-britt. Pandschab, 162,429 inv. Fästning.

**Am'ru,** Ben Abul, arab. fälth., eröfr. Egypten 638/41, d. 663.

**Amsterdam,** holl. hst., 566,000 inv., vid Amstels utlopp i Ij. Hamn, Rembrandt-staty, kgl. palats, museum, befästn., observat., botan. trädg., zo. trädg. Und. 13:e årh. A. ett fiskläge. Brann 1421.

**amt,** i Norge o. Danm., län.

**Amudar'ja,** Gihon, Oxus, fl. i Turan, rinner upp i Pamir, utfaller i Aralsjön, förd. i Kasp. haf., 2,500 km. l.

**amulett',** arab. skyddsmedel mot sjukdom l. förtrolln.

**Amūr,** Sakalin, asiat, fl., utfaller vid Nikolajevsk i Okotska hafvet, 4,478 km. l.

**amusēra** (-my-), fr., roa.

**amusette** (amysett'), fr., förd. ett slags lätt fältkanon.

**amygdalīn,** $C_{20} H_{27} NO_{11}$ + 3aq = 511, förekommer i fruktkärnorna af många växter af fam. Drapaceæ o. Amygdalaceæ. Färglösa fjäll; sönderfaller med en

emulsion af bittermandel i blåsyra, bittermandelolja o. socker.

**amykos,** gr., se aseptin.

**amyloīd,** ägghvitartadt ämne, afsätter sig vid den s. k. a.-degenerationen i mjälte, lefver, njurar o. s. v.

**anabaptist',** gr., vederdöpare.

**ana'basis,** gr., »uppstigandet», titel på en bok af Xenofon de 10,000 grekers tåg) o. på en af Arrianos (om Alex. d. st.).

**Anadyomēne,** *gr. myt.,* den uppdykande, binamn på Afrodite.

**anaf'ora,** gr., upprepning af samma ord i början af flera på hvarandra följande satser.

**anagram',** gr., ett gm omsättn. af bokstäfverna (orden) i ett gifvet ord (sats) erhållet nytt ord (sats) t. ex. Paris/sirap.

**ana|kolūt,** gr., afbrott i den grammatiska konstruktionen, ofta afsiktl. **-korēt,** gr., eremit, enstöring.

**Ana'kreon,** gr. skald, kärleks- o. dryckessånger, f. Teos, d. efter 495 f. K.

**ana|kronism',** gr., fel mot kronologien, **-krūsis,** gr., upptakt.

**analōg,** gr., likartad, motsvarande **-i,** likhet, öfverensstämmelse.

**analys,** gr., 1) upplösn., sönderdeln. 2) *filos.,* A. l. analytisk metod, fr. erfarenh. utgående till de allm. lagarna uppstigande metod. Mots. syntes. 3) *mat.,* räkn. med allm. storheter. 4) *kem.,* utrönande af en kropps kvantitat. o. kvalitat. sammansättn. gm dess sönderdelning. — **lysātor,** apparat för undersökn. af ljusets polarisation. **-lytisk,**

gr., upplösande, sönderdelande; a. geometri, läran om 2:dra gradens linjer o. ytor.

**Anam,** Annam, kon.-rike. Bortre Ind., 2 del.: Tongking, Kochinkina. 135,000 kv.km., $6._1$ mill. inv. Befolkn.: indokines. Religion: buddhism. Hst. Hué. Städ.: Hanoi, Sontai, Namdinj, Bacninj, Haifong, Fl.: Songka. Prod.: trä, bomull, elfenben, salt, ris, socker, peppar, silke. 1862 o. 67 d. sydl. del. af A. fransk. 83/84 oroligh. det inre. Krig med Frankr. Sed. 87 bildar A. med d. öfriga fr. besittn. generalguvern. fr. Indo-Kina. Kon. sed. 89 Thanthái.

**Ananass'a,** ananas, *Bromeliaceæ,* Brasil. o. O. Indien, med angenämt smakande frukt.

**Ananīas,** jud. öfverstepräst, ss. romarvänlig dödad af judarne 66 e. K.

**anapest',** gr., 3-staf. versfot —.

**anaplastīk,** gr., i kirurg, konsten att återge en kroppsdel dess naturl. form.

**anarklī,** gr., upplösn. af polit. o. social ordn. **-ist,** person, s. efter sträfvar denna upplösn.

**anastal'tisk,** gr., blodstillande.

**anas'trofe,** gr., ömvändning; gramm. fig., omvändn. af den vanl. ordföljden.

**anatēma,** gr., bannlysning.

**Anatōlien,** se Mindre Asien.

**anatomī,** gr., sönderdelningskonst. Läran om organismens byggnad. Man skiljer mellan människo-a., d. spec. o. system, a., s. behandl. de organ, systemen o. apparaterna, den topograf., s. afhandl. kirurg. fall, den jämförande a., s. sammanställer mskns o. djurens byggn. Särskild del af a. är histologien, läran om kroppens väfnader.

**Anaxāgoras** fr. Klazomene, filos:, 500/428, Perikles' lärare, lärde en kvalitat. atomistik, d. v. s. olika grundämnen, s. gm det gudoml. förnuftet ordnades till kosmos.

**Anaximan'der** fr. Miletos, filos., 611/547, antog som grundämne det obegränsade, hvaraf ett evigt kretslopp af världar uppstår.

**anch-,** se ank-.

**anciennitēt,** fr., ålder i tjänsten.

**ancien régime** (angsiäng reschīm), fr., den gamla ordningen, beteckn. för fr. kon.-dömet före 1789.

**Anckarström,** Jakob Johan, Gustaf III.s mördare, f. 1762, gardeskapten, halshuggen o. steglad 92.

**Anckarsvärd,** 1) Mikael, milit., polit., f. 1742, d. 38. Adlad m. namnet A., förut Cosswa.

Reorganiserade flottan. — Hans s. 2) Karl Henr., oppositionsledare und. Karl XIV Johan, utarbetade m. J. G. Richert förslag till ny riksd.-ordn., d. 65.

**Ancōna,** it. st. vid Adriat. haf., 56,835 inv., förd. fästn., citad., 61 it.

**Ancre** (angkr), baron af Lussigny, marskalk d', urspr. Concino, fr. Florens, Maria af Medicis gunstl., 1614 minist., 17 störtad o. skjuten.

**An'cus Mar'cius,** *myt,* 4:e kon. i Rom, 640/14 f. K.

**Andalusien,** sp. landskap, det forn. Vandalusia, fl. Guadalquivir. 87,571 kv.km. 3,500,000 inv. Nu 8 prov. Mildt klimat. Vegetat. delvis afrikansk.

**Andamānerna,** eng. arkipel. i Bengal. viken.

**andan'te,** it., *tonk.,* »gående», lagom långsamt.

**andantīno,** it., *tonk.,* något hastigare än andante.

**Anderlōni,** Pietro, kopparstickare, Milano, f. 1784 nära Brescia, d. 49 nära Milano.

**An'dermatt,** by i Uri, 800 inv., hospitie 1,440 m. öfver hafvet.

**Anderna,** se Kordillererna.

**An'dersen,** Hans Krist., dan. skald, f. 2/4 1805 Odense, fr. 33 mycket på resor (Italien), bodde till sist i Köpenh., d. 6/8 75. Utmärkt s. romanförf.: *Improvisatoren* (35), *O. T.* (36), *Kun en spillemand* (37); men störst s. sagoförf.: *Efventyr o. historier,* öfvers. på en mängd främmande spr.

**Anders Persson** på Rankhyttan, se Persson.

**Andersson,** 1) Skinnar Per, se Skinnar Per A. — 2) Nils, mål., f. 1817, d. 65 Vaxholm. — 3) Nils Joh., bot, f. 21, prof. vid Vet. akad., d. 78. Skr.: *Lärobok i botanik* (51/53) m. m. — 4) Karl Joh. (Charles), afrikaresande, son till den eng. björnjäg. Lloyd, f. 27 Älfdalen, kom 53 till Ngamisjön, upptäckte Okavango 59, d. 67 Ovambo. Skr.: *Lake Ngami* (55), *Notes of travel in South Africa* (75).

**Anders Suneson,** se Suneson.

**andfåglar,** *Lamellirostres,* simfågelordn.; honan vårdar vanligen ensam ungarna. Man skiljer mellan Brednäbbade l. Egentliga andfåglar, *Anatidæ,* och Smalnäbbade andfåglar l. Skrakfåglar, *Mergidæ.* Till de förre höra gäss, svanar, sötvattensänder o. dykänder, till de senare skrakar.

**andning,** *fysiol,* process, hvarigenom vi insupa frisk luft i lungorna o. utstöta förskämd därifrån. A. förmedlas af ett särsk. nervcentrum o. sker därför rytmiskt. Nerverna verka på a:s-musklerna, af hka några utvidga, andra hoptrycka bröstkorgen. Vid dess utvidgn. följa lungorna efter i följd af sin elasticitet; de utvidga sig sål. o. låta luft inströmma, denna kommer inuti lungblåsorna i beröring med ådrorna, afger en del af sitt syre o. upptar kolsyra. A:s förlopp är automatiskt. A:s upphäfvande orsakar död gm brist på syre o. öfvermått af giftigt verkande kolsyra.

**Andorr'a,** republ. i Spanien på sluttn. af Pyrenéerna. 452 kv.km. 5,231 inv. Befolkn. af katalon. härkomst. Hst. A. 1,000 inv.

**Andrassy** (andraschi'), Jul., grefve, österr.-ung. statsmin., f. 1823, deltog i revol. 48, lifdömd 50, amnesti 60, österr.-ung. utr.-min. 71, tog afsked 79, d. 90.

**Andrēæ,** Abr. Angermannus, blet ärkeb. vid Upps. möte 1593, fängslad af hert. Karl 99, d. 1608 s. fånge på Gripsholm.

**Andrēæ,** Jak., teol., f. 1528 Waiblingen, d. 90 som univ. kansler, Tübingen. Medförf. till *Formula concordiæ.*

**Andrēas** II, kon. af Ung. fr. 1205, företog 17 ett följdrikt korståg. Utfärdade 22 »Gyllene bullan», ett slags grundlag, d. 35.

**andreas|kors,** kors med snedt ställda balkar, **-orden,** 1:a ryska ord., stiftad af Peter d. st. 1698. 1 klass.

**Andrée** (-drē), Salomon Aug., ingenjör, luftseglare, f. 1854 i Grenna, försökte att medelst luftballong nå nordpolen och uppsteg från Danskön d. 11/7 97; sedan dess ej afhörd.

**An'dro,** ö i gr. arkipel., 405 kv.km. 22,000 inv.

**androgyn,** gr., tvekönad = hermafrodit.

**Androm'ake,** i troj. myten Hektors maka, efter Trojas förstöring Pyrros', hjältinna i en af Euripides' traged.

**Andrōmeda,** i gr. mytol. dotter till etiop. kon. Kefeus o. Kassiopeia, gm Perseus befriad fr. ett vidunder.

**Ane,** kon. af Yngl.-ätten.

**anekdōt,** gr., kvick liten historia.

**anemī,** gr., *läk.,* blodbrist, t. ex. efter blödning o. af allt för vattenhalt, blod.

**anemo|grāf,** gr., app., s. själf upptecknar vindens riktn. o. styrka. **-mēter,** gr., instr. att mäta vindens styrka.

**Anemōne,** *bot.,* sippa, *Ranunculaceæ;* med d. giftiga A.-kamfern förgifta kamtschadalerna sina pilar. I Sverige förekomma hvitsippan, *A. nemorosa,* gulsippan, *A. ranunculoides,* och blåsippan, *A. hepatica.*

**aneroīd,** se barometer.

**anestesī,** gr., *läk.,* känslolöshet, frambragt gm anestet. medel (kväfoxidul, kloroform o. s. v.).

**Anethum,** *bot,* dill, *Umbelliferæ.* I Sverige odlas *A. graveolens* o. användes som krydda.

**anevrysm',** gr., sjukl. utvidgn. af en pulsåder, pulsådersvulst.

**Angantyr,** fornnord. kämpe, stred m. Hjalmar d. hugfulle.

**Angāra,** bifl, till Jenisej t. h., 2,848 km. Genomflyter Baikalsjön.

**angārier,** lat., tjänst, s. handelsfartyg på befalln. måste lämna staten.

**angelo||latrī,** gr., ängladyrkan, **-logi,** änglalära.

**angelsaxer,** folk bestående af angler, saxer, jutar. 449 und. Hengist o. Horsa till England. Strider med brit. Grundl. 7 kon.riken: Kent, Essex, East-Anglia, Wessex, Northumberland, Mercia, Sussex. 827 förenade Egbert af Wessex de 7 rikena till ett. 1013 eröfr. danskarne landet. 1041 Edward III ang.-saxs. kon. Landet eröfradt af Vilhelm af Normandie gm slaget vid Hastings 1066.

**angelsaxiska språket och lit.,** a.-s. spr. en gren af d. lågtysk-germ. spr.-stammen. I 5:e årh. öfverfördt till England, omdanades det, blandadt m. roman, element, till engelska. Lit. utgöres a) afallittererade dikter (Beovulf), legender (Kynevulf), lyr. o. didakt. produkter, b) af prosa (världsl. o. kyrkl. lagar, skr. af teol. inneh., bibelöfvers.)

**an'gelus,** kat. bön, s. läses 3 gånger dagl.

**An'gelus Silēsius** (Joh. Scheffler), andl. skald, f. 1624 Breslau, d. där 77. Förf. panteist.-mystiska skrifter.

**Angely** (-schelī), Louis, dram., f. 1787, d. 35 Berl. Förf. vådeviller o. lustspel, hvaraf många uppförda i Sverige.

**Angered-Strandberg,** Hilma Krist:a Elisab., förf:a, f. 55, gift 88 med mål. H. Angered. Har skrifvit skisser fr. Amerika m. m.

**Angers** (angschē), fr. st. vid Maine, 82,398 inv. Sl. 1793.

**angīna,** lat., *läk.,* halsinflammation; a. pec'toris, våldsamma smärtor i hjärttrakten; a. tonsillāris, halsfluss.

**an'gler,** folk af svev. stam.

**Anglesea,** Anglesey (ängl'si), brit. ö i Irland, sjön. 712 kv.km. 51,000 inv. Hst. Beaumaris.

**anglicismer,** egendomligheter i eng. språket.

**anglikanska kyrkan,** se episkopalkyrkan.

**angloamerikaner,** amerikaner af eng. härkomst.

**angläs,** fr., en från Engld lånad kontradans.

**Angōla,** port. besittn. i N. Guinea. Inv. negrer.

**Angōra,** st. i Mindre Asien, 30,000 inv. Sl. 1402. Getafvel.

**angora|get,** getslag från staden Angora i M. Asien, **-katt,** storväxt katt m. lång svans.

**Angostūra,** st. i Venezuela vid Orinoco, 8,500 inv. Nu Ciudad Bolivar.

**angosturabark,** farm., barken af *Gali'pea officinalis,* träd vid Orinoco, anv. till beredning af a.-bitter.

**Angoulême** (-läm), fr. st. vid Charente, 37,650 inv.

**Angoulême** (-läm), Louis Ant., hert, Karl X:s af Frankr. son, f. 1775, form. 99 med Ludvig XVI:s dotter (d. 51 Frohsdorf), förde 23 trupperna till Spanien, d. 44 Görz.

**Angra Pequēna,** (-ke-), vik på Afrikas kust. Det kringligg. landet und. tyska rikets protektorat 1884.

**Angurvādel,** Frithiofs svärd i »Frithiofs saga».

**anhalt,** ty., *järnv.,* hållplats.

**Anhalt,** tyskt hertigd., 2,299 kv.km., 316,085 inv. Hst. Dessau.

**anhydrīt,** *min.,* vattenfri gips; använd till skulpturarbeten.

**Anicet-Bourgeois** (anisē-burschåa), Aug., dram. förf., f. 1806 Paris, d. 71 Pau. 200 dram.

**anilīn,** $C_6 H_5 NH_2$, förekommer i destill, prod. af indigo och stenkolstjära, erh. gm inverkan af salpetersyra på benzol. Färglös vätska, kokp. 180°, eg. v. $1,_{027}$, lösl. i alkal. o. eter. Använd, ren l. blandad m. toluidin (anilinolja) i stor skala till a.-färger. **-färger.** Den viktigaste är fuksin, hvaraf åter en mängd färger beredas. Fuksin framställes gm upphettn. af toluidin m. arseniksyra eller nitrobenzol, har grönakt, metallglans o. löser sig i vatten o. alkoh. m. karminröd färg. Gm behandl. af fuksin med alkalier afskiljes basen, ros-a., hvaraf gm upphettn. m. ren a. o. bensoesyra a-blått bildas; a.-klorhydrat upphettadt in. metylalkoh. ger ett violett färgämne: metylviolett-Gm upphettn. af dimetyl-a., bensaldehyd o. klorzink erhålles bittermandeloljegrönt. Dessutom ger a. gula, bruna o. svarta färgämnen. A. nyttjas i stor skala till färgn. af siden och glatta ylletyger.

**animl|ālisk,** lat., det s. har afseende på djurvärlden, **-era,** lat., lifva. **-ositēt,** lat., agg, förbittring.

**A'nio,** Aniēne, bifl. till Tiber t. v. 114 km. Vattenfall.

**aniridī,** gr., *läk.,* felande regnbågshinna (i ögat).

**anis,** *Pimpinella anīsum* L., *Umbelliferæ,* 1-årig växt, östra Medelhafsländerna, fröna inneh. harts, socker, eterolja. Krydda, läkemedel, **-ett',** likör af anisolja m. m.

**An'jalaförbundet,** en 1788 mot Gustaf III bildad sammansvärjn., s. hade till syfte att skilja Finl. fr. Sverige.

**Anjou,** (angschû), ford. prov. i Frankrike omkr. Loire, 8,975 kv. km. 400,000 inv. Hst. var Angers.

**Anjou** (-schû), Lars Ant., bisk., teol., f. 1803, d. 85. Skr.: *Sv. kyrkoreformat.s hist.* (50/51), *Sv. kyrkans hist.* (66).

**anka,** *Anas boschas domes'tica* L., tam simfågel, härstam, fr. gräsanden.

**Ankarcrona,** 1) Teod., amiral, f. 1687, d. 50 Sthm. - 2) Henr. Aug., batalj mål., f. 1831.

**ankare,** våtvarumått, i Sverige 15 kannor = $39,_{26}$ liter, i Danm. 38 ¾ potter = $37,_{43}$ lit.

**Ankarsrum,** järnbruk i Kalmar l.

**Ankīses,** Æneas' fader.

**An'klam,** st. i Pommern vid Peene, 14,617 inv.

**ankylōs,** gr., *läk.,* styfhet i en ledgång gm organ, förändr. af knotändar l. af kapseln.

**anna,** o. ind. mynt = 1/16 rupie = $10,_8$ öre.

**Anna,** d. hel., jungfr. Marias mor, dag 28/7.

**Anna,** sv. furstinnor. 1) A., dott. t. Gust. I o. drottn. Margareta, f. 1545, form. m. pfalz-gr. Georg Joh., d. 10. - 2) A., dott. t. Jon. III o. drottn. Katarina, f. 1568, d. 25. — 3) A. af Österrike,

f. 1573, förm. m. Sigismund 92, d. 98.

**Anna,** 1) A. Komnēna, dotter till byz. kejs. Alexios I, f. 1083. förm. m. Nikeforos Bryennios, d. 1148. Skr. hist. öfver sin faders tid. — 2) A. Boleyn (bull'en), Henr. VIII:s af Engld 2:a gemål, f. 1507, drottn. Katarinas hofdam, 33 heml. gift m. kon., 1/6 krönt, 7/9 mor till drottn. Elisabet, afrättad 19/5 36 för förment otrohet. — 3) A. Stuart (stjûart), drottn. af Storbrit., dott. till Jak. II, f. 1664, förm. 84 m. Georg, pr. af Danmark, reg. fr. 1702, svag o. vankelmodig, d. 14. — 4) A. af Österrike, dott. t. Filip II af Spanien, f. 1601, förm. m. Ludv. XIII af Frankr. 15, mor t. Ludv. XIV, d. 66. — 5) A. Ivanovna, kejs. af Ryssl. fr. 1730, f. 1693, öfverlämn. reg. t. Biron, d. 40. — 6) A. Karlovna, regentinna af Ryssl. fr. 1740, prinsess, af Mecklenb., f. 18, förm. 39 m. Ant. Ulr. af Braunschweig, störtad 41, d. 46 i fäng. Cholmogory.

**Anna A.,** se Västberg.

**annāler,** lat., årsböcker.

**Annam,** se Anam.

**annāter,** lat., afgift af nyvald katol. präst till påfven, utgående med hela l. halfva årsinkomsten.

**annektēr|a,** lat., förena, införlifva med, våldsamt tillägna sig. **-ing,** jfr föreg.

**annex',** lat., bihang; församl., s. med en annan (moderförsaml.) bildar ett pastorat, **-ion** = annektering.

**anniversārium,** lat., årl. minnesfest.

**ann'o,** lat., (ablat. af *annus*), under året; a. Christi, år eft. Kristi födelse; a. Do'mini, år efter Herrens (Jesu Kristi) börd; a. mundi, år eft. världens skapelse.

**Anno,** Hanno, ärkeb. af Köln fr. 1055, tillvällade sig riksledn. 1062 för Henr. IV, undantr. 64 af Adalbert af Bremen, öfvertog ledn. ånyo 72, d. 75, förkl. helig.

**Annobom** (-bång'), d. minsta af Guineaöarna, 17 kv.km., 1,204 inv., span.

**annons** (-ångs'), fr., tillkännagifvande.

**annot|ation,** lat., anteckning, **-ēra,** anteckna.

**annu|ell',** lat., årlig, **-itet** inbetaln. för gäldande l. förräntande af en skuld. I Engld statspapper, hvarå till långifvaren betalas vissa % under viss tid. tills lånet anses guldet; korta a. kallas härvid de, s. amorteras på 49 år, långa a. på 99 år.

**annunciātaorden,** it. ord., stift, af hert. Amadeus VI af Savojen. 1 kl.

**d'Annun'zio** Gabriele, eg. Rapagnetta, it. skald o. förf., f. 1864, skr. roman: *Il piacere, Trionfo della morte, Il fuoco* m. m., af hka flera öfvers. på svenska.

**annus,** lat., år.

**anodyna,** gr., *läk.,* smärtstill, medel.

**anomāl,** gr., afvikelse från regeln. **-i,** gr., *astron.,* en vid beräkn. af planet- o. kometbanor förekommande vinkel.

**anonym,** gr., ej nämnd, **-itet,** fördölj. af namn.

**anor,** förfäder, vanl. en adelsmans förfäder af rent blod.

**anorexī,** gr., *läk.,* brist på matlust.

**anorgānisk,** oorganisk.

**anosmī,** gr. *läk.,* frånvaro af luktsinne.

**Anrep,** Joh. Gabr., sv. genealog, f. 1821, d. 07. Utg: *Sv. adelns ättartaflor, Adelskalendern* m. m.

**Ansbach,** st. i Baiern, 17,563 inv.

**Anselmus af Canterbury,** ärkeb., f. 1033 Aosta, d. 1109 s. primas af England, i C, skolastikens fader, utvecklade bevis för Guds tillvaro (det ontologiska).

**Anser,** se gåsen.

**Ansgār,** nordens apostel, f. 801 Picardie, besökte Sverige 829 o. 853, bisk. i Hambg 831, i Bremen 847, d. 865.

**ansiktsros,** se Erysipelas.

**ansiktssmärta,** Tic douloureux, ytterst smärtsam affektion af ansiktets känselnerver *(nervi trigemini).*

**ansjōvis,** *Engraulis encrasi' cholus* L., fisk af sillsläktet. Vanl. inlagd.

**Anstey** (änn'ste), F., se Guthrie, Th. A.

**antagon|ism,** gr., motstånd, **-ist,** motståndare.

**Antaios,** son af Poseidon o. Gaia, strypt af Herakles.

**antalkīdiska freden,** fred, s. hellenerna på anstift. af Antalkidas slöt m. perserna 387 f. K., hvarigm de afstodo fr. sina eröfr. i Asien.

**An'tara,** arab. skald i 6:e årh. Se nare hufvudperson i hjälteromanen »Antar».

**Antāres,** hufvudstjärnan i Skorpionen.

**antark'tisk,** gr., sydpolarisk.

**an'te,** lat., före; a. Christum natum, före Kristi födelse; a. diem, före fastställda tiden; a. meri'diem, före middagen.

**ante|ceden'tia,** lat., en persons föregående lif. **-cipēra,** lat., förutsätta, **-diluviānsk,** lat., tillhörande tiden före syndafloden, **-fix,** lat., taklistprydnad på klassiska byggn.

**antemētica,** gr., medel mot kräkn.: is o. d.

**antenn'er,** lat., trefvare hos insekter.

**antepenul'tima,** lat., 3:e stafvelsen fr. slut. i ett ord.

**Ant'eros,** Eros' lekbroder, den försmådda kärlekens hämnande genius.

**anth-,** se ant-.

**anthelmin'tica,** gr., medel mot mask: santonin, kusso o. d.

**antherīdium,** lat., *bot.,* hanorgan hos kryptogamerna.

**anthestērion,** gr., 8:e månaden i forn. Athen (blomst.-mån.). 7/2-8/3 firades anthesterier, 3 dag. fest., till Dionysos' ära i Athen.

**an'thrax,** gr., *läk.,* karbunkel, brandböld.

**anti,** gr., emot.

**Antiāris,** upasträdet, *Artocarpeæ,* 25/35 m. högt.

**antibacchīus** (Palimbacch.), 3-staf. versfot — — .

**antibar'barus,** fiende till okunnighet, äfv. fiende till främmande ord (i ett språk).

**Antibes** (angtīb), fr. st. vid Medelh. 10,947 inv. Befäst. Det gamla Antipolis.

**anti|chambre** (angtischang'br), fr., mottagn.-rum. **-cornlaw-league** (-kårnlå līg), eng., frihandelsförening i Engld till afskaff. af spannmålstull. Stift. 1831 i Manchester af Cobden. Segrade 46.

**Anticos'ti,** eng. ö i Lorenzoviken. 8,150 kv.km.,uppt. 1,534 af Cartier.

**antidōt,** lat., motgift.

**Antif'anes,** gr. skald tillh. d. mellersta attiska komedien, d. omkr. 405 f. K.

**antifebrīn,** *farm.,* febernedsättande medel.

**antiflogis'tica,** medel motverkande inflammation, t. ex. is, åderlåtn.

**Antifōn,** gr. talare, grundl. af skolmäss. polit. vältaligh., f. 480 f. K. 17 tal.

**antifonīer,** gr., kallas de växelsånger, s. ursprl. 2 präster, sedan 2 präster o. församl. uppstämde und. gudstj.

**Anti'gone,** *myt.,* dotter af Oidipus o. hans mor Iokaste, ideal för kvinnl. hjältemod; förhärligad af Sofokles.

**Anti'gonos,** 1) A. Kyklops, Alex. d. st:s fältherre, sökte efter dennes död tillvälla sig hans rike. Slagen o. dödad af sina medtäflare vid Ipsos 301 f. K. — 2) A. Gonatas, kon. af Makedonien, d. förres sonson, 276/240. — 3) A. Doson, 229/21, kon. af Makedonien, d. föreg:s brorson.

**Anti'gua,** brit. västind. ö, 251 kv.-km., 35,000 inv., uppt. af Colombo 1493. Engelsk 1632.

**antīk,** lat., gammal; tillhörande d. klassiska forntiden.

**anti|klōr,** medel, hvarigm klor aflägsnas ur ett ämne, t. ex. papper, **-krist',** djäfvulen, för så vidt han i spetsen för d. hedn. världsmakten bekämpar Kristi rike. I Daniels bok Antiokos IV, i Joh. Uppb. Nero, senare i 16:e årh. påfven, i 19:e Napoleon, **-kritīk,** vederläggn. af kritik.

**anti|kvariat,** lat., butik, där äldre böcker upphandlas o. försäljas.

**-kvarie,** fornforskare; en som drifver handel med fornsaker. **-kvarisk,** som rör fornsaker o. d.

**antikvastil,** *boktr,* den uppstående lat. tryckstilen.

**anti|kverad,** lat., föråldrad, **-kvitet,** fornsak, lämning.

**antilego'mena,** gr., böcker i N. T., s. ej äro allm. erkända.

**Antili'banon,** syr. berg ö. om Libanon, 1,260 m. h. Topp: Hermon, 3,000 m.

**Antill'erna,** amer. ögrupp i Atl. hafvet, 237,600 kv.km. Stora A.: Cuba, Jamaica, Haiti, Puertorico. Små A.: S:t Thomas, S:t Croix, S:t Jean, Anguilla, S:t Barthélemy, Monserrat, Antigua, Guadeloupe, Marie Galante, Dominica, Martinique, S:t Vincent, Barbados, Grenada, Tabago, Trinidad, Curaçao, Bonaire m. fl. Kolon. tillh. Engld, Frankr., Spanien, Holland, Danmark.

**antilōper,** familj bland idisslarna. Horn af olika slag. De flesta a.-arterna i Afrika (gnu, eland, gasell, haartebeest o. s. v.), några i Asien, en (saiga) i Europa, två i N. Amerika.

**antimakassar,** »mot makassarolja», skyddsduk på soffor o. a.

**Anti'makos,** gr. epiker, 5:e årh. f. K.

**antimilitarism,** mot militarismen l. krigsväsendet fientl. riktn.

**antimōn,** metall, Sb = 122, vanl. i fören. m. svafvel s. antimonglans, hvarur a. vinnes gm rostn. o. därpå följande reduktion m. kol l. soda, l. gm upphettn. af den orostade malmen m. järn. Metall till boktryckeristilar: legering af a. o. bly; britanniametall: a. o. tenn. **-glans,** spetsglans, min. af a. o. svafvel, $Sb_2 S_3$, krist. i blygrå, nållika o. pelarformiga prismor. Användes för framställning af antimon.

**antinomlī,** gr., stridighet mel. två lagar, **-istisk,** kallas hvarje riktn., s. vill upphäfva d. mosaiska sedelagen.

**Anti'nous,** kejs. Hadrianus' älskling, drunkn. 130 i Nilen, berömd för sin skönhet.

**Anti'nous,** stjärnbild i Vintergatan.

**antiokēnska skolan,** omfattande åtskilliga skriftlärde, sansade forskare, ss. Lukianos, Diodoros fr. Tarsos, Teodoros fr. Mopsueste (d. 428), äfven Arius.

**Antiokīa,** förd., hst. i Syrien, seleukidernas residens, vid Orontes, 22 km. fr. Medelhafvet. Grund. 301 f. K. En gång ½ mill. inv. Kom senare und. romarne. Fr. 5:e årh. i förfall. På A:s ruiner nu d. turk. st. Antaki l. Antakieh, 23.600 inv.

**Anti'okos,** namn på flera syr. kgr. (seleukider). 1) A. III d. st., fr. 224 f. K., förde krig m. romarne; slagen 190, stup. 187. — 2) A. IV Epifanes, 175/163, förtryckte judarne; mot honom makkabéernas uppror.

**Anti'paros,** d. forn. Oliaros, cykladö vid Paros, $45,_5$ kv.km., 600 inv. Blygrufvor.

**antipatī,** gr., motvilja. Mots. sympati.

**Anti'patros,** maked. fältherre, slog spartanerna 330 f. K. vid Megalopolis, eft. Alex. d. st:s död riksregent i Europa, d. 319.

**antiperistal'tisk,** gr., motverkande d. vanl. tarmrörelsen, t. ex. vid kräkning.

**antiph-,** se antif-.

**antipōder,** gr., motfotingar, kallas de mskr, s. bo på en punkt diametralt motsatt en annan punkt af jordklotet.

**Anti'polis,** se Antibes.

**antipyrin,** gr., *farm.,* fenyldimetylpyrazolon, ett feberstillande medel.

**Antisāna,** topp på Anderna v. Quito, 5.875 m.

**antiscorbūtica,** gr., medel mot skörbjugg, t. ex. citronsaft.

**antisemīt,** gr., judefiende.

**antilsep'tica,** gr., medel, s. hindra förruttnelse, t. ex. aseptin, salicylsyra. **-spasmōdica,** krampstill, medel t. ex. opium, kloroform. **-spast',** gr., ett slags versfot. ( — — ).

**Antis'tenes** fr. Athen, filosof, stiftare af den cyniska skolan omkr. 400. Dygden det enda medel till lycka.

**antis'tes,** lat., föreståndare, titel på en högre präst i den reform, kyrkan.

**Antiltaurus** (-au'-), bergsträcka i asiatiska Turkiet, vattenskillnad mel. Kisil Irmak o. Eufrat. **-tēs,** gr., retor.

smnställn. af två motsatser, **-trinitārier,** motståndare t. treenighetsläran.

**An'tium,** *g. geogr.,* Roms hamn. Nu Porto d'Anzio.

**antiunionis'ter,** motståndare t. förening mel. den luth. o. reform, kyrkan.

**antologī,** gr., eg. blomstersamling, utvald diktsaml. Grek. a.: saml. af öfver 300 gr. skalder, utg. af Jacobs (1794/14, 13 bd), o. en rom. a., mindre betyd., utg. af Riese 1869/70.

**Antomars'chi** (-ki), Franc, f. 1780 Corsica, d. 38 Kuba. Napoleons läkare på S:t Helena.

**An'ton,** kon. af Sachsen, f. 1755, reg. fr. 27, d. 36.

**Antonell'i,** Giacomo, kardinal, statsm., f. 1806 Sonnino, Pius IX:s statssekret. 50, verkade för reform, i kyrkostat, o. d. i katol. kyrk., d. 76.

**Antonell'o** da Messina, mål., f. omkr. 1414, d. 93 Venezia.

**Antonīnus,** 1) A. Pius, rom. kejs., f. 86, adopt. af Hadrianus, reg. fr. 138 mildt, d. 161. — 2) A. filosofen, vanl. kallad Marcus Aurelius, d. förres adoptiv-s., f. 121, reg. fr. 161 på ett ädelt o. rättskaff. sätt, förde krig mot markomannerna. Skref »Själfbetraktelser» på grekiska, tillh. d. stoiska skolan, d. 180.

**Antonīus,** Marc, rom. statsm., f. 83 f. K., 50 tribun, 44 konsul m. Cæsar, hämnades på dennes mördare, landsförvist, slagen v. Mutina 43, triumvir m. Octavianus o. Lepidus, bedårades i Egypten af Kleopatras behag, bröt m. Octav., slagen vid Actium 31, dödade sig i Egypten 30.

**Antōnius,** namn på två helige: 1) A. d. store, grundl. munkväsendet, f. 251 i Egypten, d. 356, 105 år gammal. — 2) A. af Padua, f. 1195 Lissabon, d. 31 Padua, djurens skyddspatron.

**antōniuskors,** se a.-orden.

**antōniusorden,** stift. 1095 af Gaston o. upphöjd till orden af Bonifacius VIII m. d. helige Augustinus' regel; svart kåpa m. blått T-form. kors (a.-kors).

**antonomasī,** gr. *retor.,* trop, hvari användes en egensk. i st. f. ett nom. propr., l. ett nom. propr. i st. f. ett släktbegr. (Ex. d. evige för Gud, Cicero för talare).

**antra|cēn,** *kem.,* $C_{14} H_{10}$ = 178, förekommer i ringa mängder ($0{,}_{25}$ till $0{,}_{3}$ %), i stenkolstjära. Färglösa fjäll. Tjänar t. framställn. af alisarin. **-cīt,** svart stenkolsvariet., svårförbrännlig, med matt låga. 95 % kol. Viktigt bränsle.

**Antrim** (änn'-) grefsk. i den irl. prov. Ulster, 3.084 kv.km., 461,240 inv.

**antropo|fāg,** gr., människoätare. **-līter,** gr., förstenade lämn. af människokroppar, **-logi,** gr., läran om människan, hennes utveckl., väsen, utbredn. Sönderfaller i zoologisk, allmän, deskriptiv, **-metri,** gr., läran om mskokroppens måttförhållanden. Anv. bl. a. till ledning för identifiering af förut straffade brottslingar, **-morfism',** gr., åsikt tilläggande Gud mänskl. gestalt.

**Antwer'pen,** Anvers, belgisk prov., 2,831 km., 888.980 inv.; hst. A. v. Schelde, 380,000 inv., hamn, befäst citad., Rubensstaty, museum, arsenal, dockor, varf, bot. o. zool. trädg., akad. Blodbad 4/11 1586. Vapenstillestånd 12/4 1609.

**Anūbis,** egypt. gud = den gr. Hermes, son till Osiris.

**Anund,** Bröt-Anund, Uppsalakon. under forntiden.

**Anund Jakob,** sv. kon., son till

Olof Skötkonung, reg. fr. 1022 till omkr. 50.

**anurī,** gr., upphörande af urinafsöndringen.

**ānus,** lat., sätet (på djur).

**anvisning** (assignation), skriftl. uppdrag af en person (assignant) åt en annan (assignat) att utbetala en penningesumma till en tredje (assignatar).

**A och O,** alfa o. o'mega, (den första o. sista bokst. i gr. alfab.) begynnelsen o. änden.

**aorist',** gr., tempus för förfluten tid.

**aor'ta,** gr., d. stora kroppspulsådern, utgår fr. v. hjärtkammar., stiger uppåt, beskrifver en stor båge i brösthålan, delar sig i närh. af bäckenet i två stora ådror för de nedre extremitet. Skickar blod till kroppens alla delar.

**Aos'ta,** hert., se Amadeus 2.

**apa,** *zo., Quadru'mana,* 4-händta, människan mest likn. djur. Afdelningar: 1) Gamla världens a.: smalnäsor med 32 tänd. (människolika a.: orangutang, schimpans, gorilla, markatta, makak, babian m. fl.); 2) Nya världens a.: brednäsor (rullapa, tjutapa, nattapa): 3) Klo-apor med naglar blott på bakhändernas tumme.

**apacher** (-att'scher), n.-amerik. indianer; fr. Colorado, Gila, Rio del Norte. Omkr. 6,500. Rofgiriga. Äfv. namn på röfvarband i Paris.

**apanage,** (-nāsch), fr., af staten anslaget underhåll åt en regents familj.

**apart** (apār), fr., för sig, afsides, särskildt.

**apatī,** gr., känslolöshet.

**apatīt,** min., fosforsyrad kalk med fluorkalcium. Krist. (6-sid. prismor). Grängesberget m. fl. st.

**apel,** *Pyrus malus* L. *Pomāceæ.* Af frukten, äpplen, beredes cider-ättika; veden utmärkt som virke.

**Apell'es,** mest berömda grek. målare, f. i Kolofon omkr. 330 f. K.

**apelsīn,** frukt af *Citrus aurantium;* a.-olja beredes af a.-skalen.

**Apennīnerna,** it. bergskedja, 1,190 km. l., 30/135 km. br. Delar: ligur., etrusk., rom., Abruzzerna, neapolit., kalabr. Toppar: Cimone, Alpe di Succiso, Falterone, Vittore, Gran Sasso d'Italia d. högsta (2,909 m.), Velino, Volture, Alto.

**A'penrade,** se Åbenrå.

**aperçu** (-sy) fr., öfversikt, kort öfverblick.

**à peu près** (a po prä) fr., nästan, nära nog.

**āpex,** lat., punkt på himmeln, mot hvilken jorden rör sig.

**aph-,** se af-.

**aphēlium,** d. från solen längst bort belägna delen af en planet- l. kometbana.

**Aphīdiæ,** *ent.,* bladlöss.

**Apia,** hst. på Samoa-öarna. 1,300 inv. Hamn.

<b<a piacere (-tschēre), *tonk.,* efter behag.

**Apīcius,** Marc. Gabius, berömd läckergom på kejs. Tiberii tid.

**Apis,** *egypt myt.,* d. hel. tjuren i Memfis. Dess finnande o. död firades.

**aplomb** (-plång'), fr., stadga, säkerhet.

**apo|dik'tisk,** gr., öfvertygande, obestridlig, **-gēum,** gr., den längst från jorden belägna pktn i månbanan, **-kalyps',** gr., uppenbarelse, is. Johannes' uppenb. **-kalyptīk,** gr., gren af den senare jud. litterat., efterbildn. o. konstl. uttydning af de gaml. profetiorna. Äldsta apokalypt. bok Daniels bok. **-katas'tasis,** gr., alltings återställelse till ursprunglig renhet och oskuld. Origenes' lära.

**apo'kope,** gr., förkortn. af ett ord genom utelämn. af slutstafvelsen.

**apokryfisk,** gr., oäkta is. om skrifter.

**apokryfiska böcker,** ej kanoniska böcker i G. o. N. Test. De tillh. G. Test., mestadels skrifna på grek., förf. 400/100 f. K.; de i N. Test. (pseudoepigrafer) omfatta 12 evangel., 15 apostlagärningar, 6 bref och 4 apokalypser.

**Apolda,** st. i S.-Weimar, 20,365 inv.; yllevaror, klockgjuteri.

**Apollināris,** ty. källort vid Neuenahr, uppt. 1852, lämnar en kolsyrerik, uppfriskande läskedryck.

**Apollodōros,** 1) A., mål., Athen omkr. 400 f. K. — 2) A. d. y., arkit., under Trajanus. Byggde Forum Traj. o. Traj.-kolonnen.

**Apoll'on,** Apollo, *gr.* o. *rom. myt.,* son till Zeus o. Leto, ljusets gud (Foibos), gud för konst. och vetensk., läkek. (Paian), spådomsk. (Loxias), förkunnande Zeus' vilja gm oraklen, tonk. o. sång (Musagetes).

**Apollōnios,** 1) A. fr. Rodos, gr. epik., f. omkr. 270 f. K. — 2) A. fr. Perge, mat., 200 f. K. Skr. koniska sektioner. — 3) A. fr. Tralles, bildh., *Farnes. tjuren.* — 4) A. d. y., bildh., Rodos. — 5) A. fr. Tyana, filos., 1:a årh. e. K. Beskr. af Filostratos som profet o. undergörare. — 6) A. Dyskolos, 2:a årh. e. K., grammat., skr. om syntax.

**apolog|ēt,** gr., förf. af apologi. **-etik,** läran om försvaret för kristendomens sanning, **-eter,** försvarare däraf. **-i,** rättfärdigande försvar. **-ist,** förr lärare i en räkneskola.

**apo|plexī,** gr., *läk.,* slag. **-siopēsis,** gr., afbrutna små satser. **-stasī,** gr., affall fr. en lära.

**apos'tel,** gr., sändebud; Jesu 12 lärjungar o. Paulus. De förstnämnda äro: Petrus o. Andreas, Jonas söner; Jakob o. Johannes, Zebedei söner; Filippus, Bartolomeus (Natanaël), Tomas, Matteus (Levi), Jak., Alfei son, Judas Jakobi (Lebbeus o. Taddeus), Simon o. Jud. Iskariot.

**a posteriōri,** lat., gm erfarenhet.

**apostill',** ny-lat., anmärkning i brädden af en skrift.

**apostlabröder,** l. apostoliker, genomtågade under Gerh. Segarelli (bränd 1300) Italien o. manade till apostol. enkelhet. Dolcino (bränd 1307) anförde dem tappert. Smnsmälte sedan m. fraticellerna.

**Apostlagärningarna,** af Lukas, den 5:e hist. bok. i N. T., beskr. kyrkans grundl. o. utbredning.

**apostōliker,** se apostlabröder.

**apostōlisk,** hörande till apostlarne; a: a fäder, de kyrkolärare, som varit apostlarnes omedelb. lärjungar: Clemens fr. Rom, Barnabas, Hermas. Ignatios, Polykarpos och Papias; a. församling, af apostl. grund, församl., t. ex. i Jerusal., Korint, Tessalonike; a: a konstitutioner, 8 böck. i liturgi, disciplin och dogm, fr. 4:e årh.; a. konung, titel på kon. af Ungarn; a:t symbolum, trosbekännelse, enl. sagan förf. af apostlarne, har i själfva verket erh. sin nuv. form i 6:e årh.

**apostrōf,** gr., skriftecken ( ' ), utmärkande, att en eller flera bokst. utelämnats i ett ord; äfv. genit.märke. **-era,** i ett tal vända sig till en frånvarande l. ett liflöst ting.

**apotēk,** gr., tillrednings- och försäljningsställe för läkemedel, **-are,** föreståndare för a.

**apotēm,** gr., *mat.,* i en reguljär månghörning: linje dragen fr. medelpktn vinkelrätt mot en af dess sidor.

**apoteōs,** gr., förgudning.

**a potiōri,** fīat denominat'io, lat., ett föremåls benämn, bör rätta sig efter dess viktigaste egenskap.

**Appalacherna** (-latsch'-), se Alleghanybergen.

**apparāt,** lat., inrättn. hvarigm ett experiment verkställes l. ngn verkan framkallas.

**apparence** (-rangs'), fr., utseende, sannolikhet.

**apparition,** lat., uppenbarelse, uppträdande, utseende.

**appartement',** fr., rum (afsides beläget).

**appell',** lat., vädjande; signal, hvarmed trupper sammankallas, **-ation,** vädjande till högre rätt. **-ativ,** släktnamn, **-era,** vädja.

**appendicītis,** lat., *läk.,* inflammat, i blindtarmens masklika bihang.

**appen'dix,** lat., bihang.

**App'enzell,** schweiz. kanton. 418 kv.km., 68,800 inv. 2 del.: Inner- o. Ausserroden. Hst. i Innerroden: A.; hst. i Ausserroden: Herisau.

**apperception,** lat., varseblifning.

**appetīt,** fr., se aptit.

**Appiānus,** rom. hist.-skrif., 2:a årh.

e. K., skr. på grek. en rom. hist., som blott delvis, is. ang. de rom. borgerl. krigen, finnes i behåll.

**App'iska vägen** (Via Appia) fr. Rom till Capua, anlagd af Appius Claudius Cæcus 312 f. K. Ännu kvarlefvor.

**App'ius Claudius,** (-au'-) se Claudius.

**applilcéra,** lat., tillpassa, använda. **-kābel,** lat., duglig, användbar. **-kation,** tillämpning; a:s-söm, fastsyning af tyglappar på ett större tygstycke, **-katur,** *tonk.,* fingersättning.

**applåd,** lat., bifallstecken, handklappn. **-ēra,** klappa händerna till bifall.

**appogiatura** (-åddjatūra), it., *tonk.,* förslag.

**appoint** (-påäng'). fr., växel, s. utjämnar en skuld o. fyller en summa.

**apportēra,** fr., frambära.

**apposition,** lat., substantiv fogadt till ett annat till dess närmare bestämmande.

**appretūr,** fr., behandl. af väfnader, sedan de tagits ur väfstolen, hvarigenom de erhålla ett vackrare utseende.

**approblation,** lat., gillande, godkännande, **-ātur,** »godkändt», ett examensbetyg, **-era,** godkänna.

**approche** (-pråsch), fr., löpgrafvar i sicksackform.

**approprilation,** lat., tillägnande, inkräktande, **-ēra,** tillägna sig.

**approximlation,** angifvande af en storhets närmevärde. **-ēra,** lat., närma sig.

**Aprax'in,** Stef., ry. fältmarsk., f. 1702, slog preussarne 57 vid Jägerndorf, fängslad ss. Katarinas anhängare, d. 58 i fångenskap.

**après nous le déluge** (aprä nû l$^{ö}$ delysch) fr., »efter oss syndafloden», d. v. s. efter vår död bry vi oss icke om, hvad som händer.

**aprikōsträd,** *Armeni'aca vulgaris* Lam., fruktträd, *Amygdaleæ.* Af den torkade frukten beredes ett slags brännvin (ratafia), af kärnorna olja, af stenarna svart färg.

**april,** »gräsmånad», årets 4:e m., måhända af lat. *aperire,* öppna (den m., då knopparna öppnas).

**a priōri,** lat., oberoende af all erfarenhet (mots. a posteriori).

**à prix fixe** (a pri fix), fr., till bestämdt pris.

**apropå,** fr., med anledn. af, på tal om; väl till pass.

**apsīder,** gr., de 2 pktr i en planetbana, s. ligga närmast o. aflägsnast fr. solen.

**ap'sis,** gr., halfkupolform, afslutn. af en byggnad.

**ap'tera,** gr., »vinglösa» insekter, ex. löss.

**aptēra,** lat., passa.

**aptīt,** fr., matlust.

**Apulej'us,** Lucius, rom. romanförf., f. omkr. 125 Kartago. Skr.: *Den gyllene åsnan* och tre sagor om Amor och Psyke.

**Apūlien,** Puglia, landsk., nu compartimento i s. ö. del. af Italien, 19,109 kv.km. 2,029,552 inv. 3 prov. Vin, oliver, majs, sydf. Urinv. ausoner. Östgotiskt, senare ö.romerskt.

**aqua,** lat., vatten.

**a'qua tofāna,** giftdryck, beredd af den ryktb. sicilianskan Tofana.

**à quatre mains** (a katt$^{r}$män$^{g}$) fr., *tonk.,* för fyra händer.

**Aquavīva,** Claudio, jesuitgeneral 1581/1615. Reorganiserade orden.

**A'quila,** *astron.,* Örnen.

**A'quila,** (-ki-), it. st. i Abruzzo. 21,188 inv. Jordbäfn. 1703.

**Aquilej'a,** öst-romersk st. nära Adriatiska hafv., förd. befäst handelsst. med 100,000 inv. Grund. 182 f. K. af rom., förstörd 452 af Attila.

**Aquīno,** Thomas, se Thomas af A.

**Aquitānien,** rom. prov. i Gallien, st.: Avaricum, Burdigala. 412 v.-got. rike, hst. Toulouse. 507 frank., 720 arab. Upphöjdt t. kon.rike under Ludvig den fromme, senare A. hertigd.

**ar,** enhet för det metriska ytmåttet = 100 kv.km.

**arabesk',** ornament, is. i form af bladverk, rikt utbildadt af araberna.

**Arābien,** sydvästl. asiat, halfö, 3,$_{2}$ mill. kv.km., omkr. 3,$_{5}$ mill. inv., mohammedaner. Högplatå; i det inre öknar; i v. skildt fr. Afrika genom Suezkanalen o. Röda hafvet. Egentl. floder saknas, blott under regntiden bergströmmar. Torrt klimat, floran sparsam i det inre; vid kusterna: durra, palmer, sockerrör, bomull, indigo, kaffe, aloe, rökelseträd, balsamträd, tobak, ris, melon, sesam, saffran, ricinus, oliver. Öfriga prod.: gummi, dadlar, ädelstenar, manna, pärlor. — Turk. A. i två områden: Dschidda, Jemeu vid Röda hafvet. Stater i A.: Hadramaut, Omân, el Hasa, Kunit, Nedschd. St.: Medina, Jambo, Mekka, Aden, (eng.), Makallo, Maskat, Sur, Riad. — Inv. mest beduiner, urinv.: bajaditer. — Hist.: Antiokos d. st. eröfr. 219 f. K. st. Rabbath Moab; senare

strider mellan arab. o. israelit. 117 e. K. en del rom. Jemen förde krig med etiop. konungar o. eröfrades i 4:e årh. af den abess. kon. Aizana. Genom Mohammed folket en enhet. Hans efterträdare kalifer. Nu nominellt under Turkiet.

**Arabi Pascha** (Akmed Arabi), f. omkr. 1839, egypt. gen., i uppr. 1882, föll i engelsmännens händer efter slaget vid Tel el- Kebir, landsförvist till Ceylon, 01 benådad, d. 02.

**arabiska siffror,** urspr. arab.-ind., de vanl. taltecknen (1, 2, 3 o. s. v.).

**arabiska språket och litteraturen.** A. spr. en gren af d. semit, spr.stammen, lämpl. för poesi; 1) sydl. l. himjaritiska dialekt.; 2) nordl. (den nuv. etiop. l. koreischitiska) dialekt., som ännu talas i Syrien, Egypten o. n. Afrika. A. skrift läses från höger till vänster. A. litt. viktig för utveckl. af världslit.; äldst äro rimmade folkkväden (diktsaml. Hamasa o. a.), Moallakât (täflingsdikt). Koran inför det relig. elem. i poesien; under kaliferna tyr. skalder: Abe Novas, Motenebbi, Meidani, Hariri. Äfven fabler, romaner, sagor. — Hist. lit. till stor del ännu otryckt, svulstig, krönikartad framställn.: Vakedi, Abulfeda, Ibn Chalden, Bohaeddin m. fl. — Genom studium af forngrek. började den exakta vetensk. odlas (fr. 750); talrika öfvers., is. medicin o. matematik; äfven optik, astron. o. geogr. A. filos, grundad på Aristoteles. Lit. under detta årh. torftig.

**Arachis,** *Leguminosæ,* Brasilien, 1-årig växt. Fruktämnet sänker sig ned i jorden, mognar där; ger matolja, lysolja. Odlas i Span. Frank., Ital.

**Arachnīdae,** spindelsläktet.

**ārack,** se arrak.

**Arad,** ung. st. vid Maros. 56,250 inv.

**Arago** (-agå), 1) D. Franç., fysik., f. 1786 Estagel, d. 53. Skr.: *Astron. popul.* (34) o. a. *Oeuvres* (54/62), 17 bd. — Hans bror 2) Jacq. Et. Vict., fr. förf., f. 1790 Estagel, d. 55 Brasil. Skr.: reseskildr., lustspel m. m. — Brodern 3) Et., dram. förf. o. journal., f. 1803 Perpignan, d. 92. 78 arkivarie vid *École des beaux arts.* Skr.: *L'Hôtel de Ville de Paris au 4 sept.* — 4) Eman., f. 12 Paris, d. där 96, fr. 80 sändeb. i Bern (son till 1).

**Aragōnien,** Aragón, sp. landsk. 47,391 kv.km., 912,711 inv.3 prov.: Saragossa, Huesca, Teruel; ford. självfst. kon.-rike. Då 98,780 kv.km. $2,_5$ mill. inv.

**aragonīt,** *min.,* kolsyr. kalk, GO. $CO_2$, skildt fr. kalkspat endast genom krist.-formen. Bildar kalkafsatsen vid heta källor.

**Araguāia,** (Araguay), bifl. till Tocantins i Brasil.

**Arak'ne,** *gr. myt.,* utmanade Athene till täfl. i väfkonsten o. förvandlades af henne till spindel.

**Arakōsien,** *g. geogr.,* persisk prov. Nu Afganistan.

**Arālia,** *bot,* växtsläkte, buskar o. mångåriga örter i Asien o. Nord-Amer. Flera arter prydnadsväxter.

**Arāl-sjön,** insjö i Turkestan, 67,770 kv. km. Tillflöden: Amu Darja, Sir Darja. Synbart aflopp finns ej. Ytan $35,_5$ m. öfver Kaspiska hafvets.

**Aram,** Eugène, hjälten i en roman af Bulwer.

**aramēiska språken** tillh. den semit. spr.-stammen, 2 hufvuddialekt.: väst- (syriska) och östarameiska (kaldeiska).

**Aran'da** Pedro Pablo, gref. d', sp. statsm., f. 1718 Saragossa, 66 pres. i Kastiliens råd, införde radik. reformer, fördref jesuiterna, afsk. 73, åter min. 92, d. 99.

**Aranjuez,** (-chuēs), sp. st. vid Tajo 9,837 inv. Kgl. slott.

**Arany** (-ranj) 1) Janos, ung. epik., f. 1817,d.82. Skr.: *Toldi* (47), *Eröfring. af Muranij* (48) m. m. — Hans son 2) László, f. 44, d. 98, skald. Skr.: *Elfrida.*

**Ararat,** bergtopp i Armenien, 5,155 m. Legenden om Noas ark.

**Aras,** flod i Armenien. Ford. Araxes.

**Araucāria,** Juss., *Abietineæ,* Amerika, Australien, kranssittande grenar, ständ. gröna, tegellagda, breda, styfva barr. Ätbara frön i stora kottar.

**Araujo Porto Alēgre** (-auschå-), Manoel de, brasil. skald, mål., arkit., f. 1806 Rio Pardo, d. 79, brasil. gen.-konsul i Stettin.

**araukāner,** indianer i s. Chile. 50,000. Krigiska.

**Arbēla,** förd. assyr. st. Slag 331 f. K. Nu Erbil.

**Ar'ber,** högsta topp. på Böhmerwald. 1,455 m.

**ar'biter,** lat., skiljedomare.

**arbitrage** (-trāsch), fr., spekul. på kursskilln. på olika platser.

**arbi'trio,** *tonk.,* efter behag.

**arbi'trium,** lat., utslag af skiljedomare.

**arbiträr,** lat., godtycklig.

**Arboga,** st. i Västerås län vid Arbogaån. 5,183 inv. (08) Ford. viktig handelsplats. Riksdagar. Den 1:a i Sverige där 1435.

**Arboga** artiklar, stadga, hvarigenom Erik XIV inskränkte hertigarnes makt, 1561.

**Arboga å,** i mell. Sverige, utfaller i Mälaren. Gm Hjälmare kanal förenad m. Hjälmaren.

**Arborelius,** Ol. Per Ulr., sv. landsk.-mål., f. Orsa 42.

**Arbroath,** (arbrå*th*) skotsk hamnstad vid Nordsjön. 22,372 inv.

**Arbūtus,** L., *Ericeæ.* Mjölonbusken, *A. uva ursi,* Europa, N.-Amerika, alltid grön, bären i Italien till brännvin, på Corsica till vin; bladen i medicinen.

**arc-,** se ark-.

**Arcādia,** litt. sällskap, Rom. grund. 1690.

**Arcādius,** 1:e östrom, kejs., son till Teodos. I, f. 377, erhöll 395 orienten; svag, för honom reg. Rufinus, eunucken Eutropius o. hans gem. Eudoxia; d. 408.

**areānum,** se arkānum.

**arch-,** se ark-.

**archidiāconus,** ärkedjäkne (d. 1:e diakonen).

**Arcimbol'dus,** Joh. Angelus, aflatskrämare, påflig legat i Sverige 1518, d. 1555.

**Arcis-sur-Aube** (arsī- syr- åb), fr. st. 2,774 inv. Slag 1814.

**arco,** *tonk., coll'a.,* med stråken.

**Arco,** st. i Tyrolen, 4,380 inv. Silkesodling.

**Arcole,** (-kale), it. by v. Verona. Slag 1796.

**Arctūrus,** stjärna af 1:a storl. i Bootes.

**ardeb,** sädesmått i Egypten, Abessinien, Syrien.

**Ardéche** (-däsch), biflod t. Rhône t. h., 110 km.

**Ardennerna,** belg. berg mell. Mosel o. Maas, vilda, skogbeväxta. Medelhöjd 550 m.

**Ardschisch,** Erdschisch, Argi Dag, topp i M. Asien. 4,000 m.

**ārea,** lat., yta.

**areāl,** lat., ytinnehåll.

**Arēca,** L., växtsläkte af palmerna. Af *A. Catechu* i Ostindien erhålles betelnöt och katechu.

**Are Frode,** isl. häfdateckn., f. 1068, d. 48. Skr.: *Islendingabòk.*

**Arehn,** Nils Osk. Gerh., skådesp., f. 1877 Sundsvall, vid Dramat, teat. 00 /06, sed. hos Ranft. Karaktärsroller.

**Arelāt,** und. medelt. namn på Burgund. Hst. Arles (däraf namnet).

**arēna,** lat., stridsplats på amfiteatern hos romarne.

**Arenberg,** ty. hertiglig släkt. — Aug. Maria Raimund, f. 1753 Brüssel, kallad grefve Lamarc, ingick i fr. krigstjänst, d. 33. Brefväxl. med Mirabeau.

**Arendal,** norsk hamnst. i Kristiansands stift. 11,130 inv.

**Arendt Persson,** se Persson.

**areomēter,** gr., sänkvåg, apparat att utröna en vätskas eg. vikt. Skal-a, består af ett graderadt ihåligt glasrör, nedtill fylldt med kvicksilfver. Den punkt, hvartill a. sjunker i en vätska, visar dess volymproc. l. grad. A. konstr. af Gay-Lussac o. Beaumé.

**areopāg** (areio' pagos), urgammal domstol i forn. Athen. 460/403 f. K., inskränkt af demokratien, sed. åter mäktig.

**Arequipa** (-kī-), st. i Peru nära kusten. 35,000 inv. Grundl. 1540. Jordbn. Eröfradt af Chile 1882.

**Ares,** *gr. myt,* son af Zeus o. Hera, stridens gud. Identifierad med Mars.

**Areschoug,** 1) John Erh., bot., f. 1811 i Göteborg, d. 87 Sthm, prof. i Uppsala 59, afsked 76. Skr.: *Lärobok i botanik* och flera afhandl. om alger. — 2) Fr. Vilh. Christ., bot., f. 30 Simrishamn, prof. i Lund 79/98, d. 08. Skr. i växtanatomi m. m.

**Arethūsa,** *gr. myt.,* nymf, Nereus' dotter, förvandlades till en källa.

**Aretīno,** Pietro, sedeslös it. skald, tf. 1492 Arezzo, d. 57 Venezia. Skr. lustspel, ett sorgspel, *Rime, Stanze, Capitoli* m. m.

**Arezz'o** (Arretium), it. prov., hst. A., 44,316 inv.

**Arfwidsson,** Nils, förf., f. 1802 i Göteb., d. 80. Skr. *Nord och Söder* m. m.

**Argand** (-gang'), Aimé, fys., f. 1755 Genève, d. 03 England. Uppf. argandska lampan.

**Argelander,** Fredr. Vilh. Aug., astron, f. 1799 Memel, 1823/37 direkt, vid observ. i Åbo och Hälsingfors, fr. 37 i Bonn, d. 75. Skr. *Uranometria nova* m. m.

**Argens** (-schangs'), Jean Bapt. de Boyer, markis d', fr. förf., f. 1704 Aix, vän till Fredrik d. store, d. 71 Aix. *Oeuvres* (68), 24 bd.

**Argentīnska republiken,** Argentīna, sydamerik, förbundsrepubl. 2,$_8$ mill. kv.km., 5,$_2$ mill. inv. Hst. Buenos Aires. Städer: Rosairo, Cordoba, Tucuman, Salta, Corrientes, Santa Fé, Parana; 14 provinser. Prod: majs, säd, frukt, ull, pälsverk, hudar, tagel, olja, talg, köttextr., konserver, kött, horn, strutsfjädr. Betyd, boskapsskötsel, slakterier. (1878): 2,317 km. Hist.: Uppt. 1509 af Juan Diaz de Solis. I midten af 16:e årh. spanskt. Fr. 1776 vicekgr. 1816 oafhängigh.-förklaring. Presid. José Figueroa Alcorta (1906).

**Argentorātum,** det nuv. Strassburg.

**argen'tum,**. lat., silfver.

**Arginūsiska holmarna** vid Mindre Asiens kust. Sjöslag 406 f. K.

**argīver** (argeier), inv. i Argolis.

**Ar'golis,** Argos, Argeia, landskap på Peloponnesos. Hst. Argos. Städer: Mykene, Epidauros, Hermione.

**argōn,** Ar, beståndsdel af den atmosf. luften (1 %), färg- o. luktlös gas. Uppt. 1895 af Rayleigh o. Ramsay.

**argonauter** (-nau'-) de hellener, som foro ut på skeppet Argo för att hämta det gyllene skinnet i Kolkis: Jason anförare.

**Argonne** (-gånn'), fr. landskap med A.-skogen, 300 m. hög.

**Ar'gos,** hst. i Argolis. 12,524 inv. Ruiner efter Heratemplet.

**Ar'gos,** *gr. myt.,* jätte med 100 ögon, bevakade Io, dödad af Hermes. Argusögon.

**argot** (-gå), fr., tjufspråk, rotvälska.

**argument',** lat., bevisningsgrund, bevis, **-ation,** bevisföring, **-era,** söka bevisa, invända.

**Ar'gus,** sv. oppositionstidning, 1820/36.

**Argusögon,** se Argos.

**Argyll** (-gajl'), skot. grefsk. 8,322 kv.km. 73,665 inv.

**Argyll** (~), 1) G. John Dougl. Campb., hert. af, brit. statsm., f. 1823 Dumbartonshire, 47 pär, liberal, 52 min. o. upprepade gngr till 81, d. 00; flera polit. skrifter. — Hans son 2) John Sutherland-Campbell, förut markis af Lorne, f. 1845 nuv. hert., är gemål till d. brit. prinsess. Louise, Viktorias 4:e dotter.

**Argyropūlos,** Joh., ny-grek. lit. hist., f. omkr. 1416 Konstantinopel, d. Rom 86. Öfversatte Aristoteles.

**āria,** *tonk.,* solosångstycke m. instrumentackomp., självfst. l. del af ett större verk.

**Ariad'ne,** i den grek. myt., Minos' dotter, hjälpte Teseus ur labyrinten, öfvergafs af honom på Naxos, men togs till gemål af Dionysos o. förlänades odödlighet.

**Ariāna,** *g. geogr.,* östl. del. af forna Persien.

**ariāner,** anhängare af den 325 bannlyste, därpå återkallade, 336 förgiftade Arius. Efter kort seger öfver Athanasius splittrade sig a.; de stränga under Aëtius lärde sonens väsensolikhet (anomoier) m. fadern, de mildare väsenslikhet (homojusianer). Julianus Apostata gynnade dem, äfven Valens, men Teodosius undertr. dem häftigt. Germanerna förblefvo länge arianer, västgöterna till 589, longobarderna till 700.

**Arīca,** st. i Peru vid Stilla h., 2,824 inv. Jordbäf. 1880 eröfr. af Chile.

**Ariēl** (hebr. »Guds lejon»), namn i G. T. I den senare demonologien en vattenande.

**ārier,** gemens, benämn, på folk af indogermansk l. arisk stam, hkas hemvist var Irans högland.

**Aries,** lat., vädur; stjärnbild i Djurkretsen.

**arimas'per,** enögdt myt. folk af skytisk stam.

**Arimatīa,** *gr. geogr.,* stad i Palestina.

**Arīon,** berömd sångare fr. Lesbos. Uppf. dityramben, 600 f. K.

**ariōso,** *tonk.,* i recitativ en liten melodisk sats.

**Arios'to,** Lodov., it. epik., f. 1474 Reggio, d. 33 Ferrara. Skr.: Romantiskt epos *Orlando Furioso* (på sv. af Kullberg).

**Ariovist',** svev. furste, drog 72 f. K. till Gallien, slagen o. hemdrifven af Cæsar 58.

**Aristar'kos,** 1) A. fr. Samos, gr. astron., omkr. 270 f. K. — 2) A. fr. Samotrake, gr. kritik, o. gram., omkr. 150 f. K. Förklaring o. kritik of. Homeros; dog frivillig hungersdöd.

**Aristeides** (-ej'-), lat. Aristdīes, l) gr. statsm., anförare vid Maraton, 483 bannlyst på Temistokles' föranstalt., 480 återkallad, kämpade vid Plataiai i spets, för athenarne, d. fattig 468. — 2) A., mål. Tebea, omkr. 350 f. K. — 3) Aelios, gr. retor. f. 117 Hadrianopolis, d. omkr. 189. Tal.

**Aristipp'os,** filos., stiftare af d. kyrenaiska l. hedoniska skolan, Sokrates' lärj., ansåg d. ensk. sinnl. njutn. för d. högsta goda, allt öfvermått skadl.

**Aristobūlos,** jud. kon. fr. 69 f. K., 63 fångad af Pompejus, undkom 56, snart åter fång., 49 skickad af Caesar mot pompejanerna, d. af gift.

**Aristōfanes,** berömd gr. komediförf., f. omkr. 444 f. K., d. omkr. 387 Athen. Gisslade filosofien, ss. hvars målsman Sokrates hånas i *Molnen;* d. nyare sorgespelet i *Grodorna;* kvinnocmancipat. i *Lysistrata* o. *Tesmoforiefesten.* 11 lustspel i behåll. (Sv. af Thomander, K. A. Hagberg, J. F. Håhl m. fl.).

**Aristogeiton** (-ej'-), jämte Harmodios mördare af tyrannen Hipparkos i Athen (514 f. K.).

**aristokratī,** gr., »de bästes välde», statsrättsl. styrelseform, där

makten ligger i händerna på få, vanl. ett fåtal släkter. Aristokrat, medlem l. anhängare af adeln.

**Aristomēnes,** messenernas anförare mot Sparta. 685/668 f. K., försv. fästet Eira, d. på Rodos.

**Aristōteles,** gr. filos., f. 384 f. K. i Stageira, d. 322, Platons lärj., stiftare af d. peripatet. skol. i Lykeion, polyhistor, omkr. 400 skr. I *Or'ganon* grundlade A. vår ännu gällande logik; skr. i retorik, estet., polit., fys., nat.-hist., psykol., moral o. metafys. empiri, förkastar Platons idéer, hvarje ting har innehåll o. form (orsak o. ändamål), en viss *enteleki,* d. v. s. princip l. själ. Gud upphof till all rörelse, själf orörd, ren energi, lidelselös, immateriel. Allt lefvande utvecklar sig gradvis, d. högsta är mskn. Att lefva naturenligt medför lycka, emedan det är dygdigt. Dygd = medelväg mellan två motsatser. Slafveri nödv.

**Aristox'enos,** musiker fr. Tarentum, Aristoteles' lärj., lärde, att själen är harmonien i kroppens rörelser.

**aritmetīk,** gr., läran om siffertal o. deras kombinat.

**aritmētisk serie** l. progression, följd af storheter, af hka skillnad, mell. 2 på haa följande alltid är densamma.

**Arīus,** se arianer.

**Arizōna,** stat i Förent. stat., (förk. Ari. l. Ariz.). 295,030 kv.km. 122,931 inv. 2,700 m. h. Skog, betesmark. Fl.: Colorado, Rio Gila; i ö.: öken. Hst. Phoenix, förut Tucson. A. bildadt 1863.

**ark,** Noas fartyg (1 Mos. 6: 14), — Förbundets a. (2 Mos. 25: 10).

**arkād,** lat., pelargång m. hvalfbågar.

**Arkadien,** gam. ländsk, i peloponnes. höglandet Kyllene. 2,115 m. St.: Tegea, Mantincia, Orkomenos, Nymfalos, Feneos, Megalopolis. 1:e kon. Pelasgos. — Ett land, där patriarkaliska seder o. stilla frid härskar.

**arkalism',** gr., föråldradt ord l. talesätt, **-istisk,** föråldrad,

**Arkangel,** Arkangelsk, ry. guv. 858,650 kv.km. 347,589 inv. Hst. A. vid Dvina, 21,096 inv. Hamn.

**Arkan'sas,** 1) bifl. till Mississippi t. h. 3,230 km. — 2) stat i Förenta stat (förk. Ark.). 137,855 kv.km. 1,$_3$ mill. inv. I ö. slättland, i v. kullar (Ozark). Klimat friskt, utom vid Mississippi. Fl.: Mississippi, A., White river, Red riv. St.: Little Rock, Salem, Ozark, Clinton, Jasper, Clamden, Clarendon, Augusta.

**arkānum,** lat., hemligt medel.

**arkebusle** (-bys), fr., eldhandvapen, 15:e årh., sköt blykulor på 20/40 gr. **-ering,** ihjälskjutn. (dödsstraff för militärer).

**Arkelāos,** 1) kon. af Makedonien 413/399 f. K. — 2) Mitridates' fälth., slagen af Sulla vid Kaironcia (86) o. Orkomenos (85).

**arkeologī,** gr., fornkunskap. Vetensk. om minnesmärk, fr. forntiden. Grund, af Winkelmann.

**Arkesīlaos,** fr. Pitane, filos., 316 /241, stiftare af Nya akademien, förklarade sannolikhet tillräckl. för d. praktiska lifvet.

**arketyp,** gr., urbild.

**arkiāter,** gr., förr brukl. titel på öfverläkare.

**Arkidāmos,** namn på flere spartan. kgr.

**Arkīlokos,** gr. satir, skald, omkr. 700 f. K. Paros. (Arkilokisk vers, jambisk trimeter).

**arkimandrīt,** i gr. kyrkan öfver- l. generalabbot.

**Arkimēdes,** matem., f. 287 f. K. Syrakusa, d. 212. Upptäckte klotet o. cylindern, spiral, häfstång., tyngdpktn, jämvikten, skruf., hydrostat. lag.

**arkimediska principen,** den lag, att en kropp, nedsänkt i en vätska, förlorar så mycket af sin vikt, som den undanträngda vätskemassan väger; a. skrufven skrufform. rör till vattenupp-hämtn.

**arkipelāg,** gr., ögrupp, örikt haf. Särsk. Grekiska a.

**arkitekt',** gr., vetenskapligt utbildad byggmästare, **-onisk,** s. har

afs. på byggn.-konst. **-ur,** byggn.konst.

**arkitrāv,** gr. tvärbjälke öfver en pelarrad.

**arkīv,** gr., saml. af urkunder; plats, där sådana förvaras, **-arie,** a:-vårdare.

**arkivolt',** it., *byg,* hvälfd arkitrav; båge, gående fr. pelare t. pelare.

**arklī,** lat., rustkammare.

**Arkōna,** 54 m. hög kritklippa på Rügen med fyrtorn. R:s forna hst. A. låg där.

**arkont',** högsta ämb.-man i Athen, fr. 752 f. K., på 10 år, men fr. 683 9 a:er på 1 år. Den 1:e kallades eponymos (efter hkn året kallades), d. 2:e basileus (offerkonung), d. 3:e polemarkos (fältherre), de öfr. tesmoteter

(lagskipare).

**arktisk,** gr., belägen i närh. af nordpolen.

**Arkwright** (ārkrajt), Rich., mekanik., f. 1732 Preston, d. 92, uppfann vattenspinnmaskinen.

**Arlberg,** bergknut i Algaualp., 1,796 m. pass m. väg. 1,699 m. hög. År 1883 tunnel, 12,400 m. lång.

**Arlberg,** Geo. Efraim Fritz, sångare, f. 1830 Leksand, 58/74 vid kungl. operan, d. 96 Kristiania.

**ārlekin,** it., kom. mask i it. lustspelet.

**Arles** (ārl), fr. st. vid Rhône, 29,314 inv.

**arm,** öfre extremitet på mska o. apa. Mskns a. består af öfver-, under-a, o. hand. Mell. de förstn. ligger armbågen, mell. de sistn. handleden. Fäst vid bålen gm axelleden, s. förenar öfver-a. m. skulderbladet.

**armāda,** sp., flotta, is. den, s. Filip II skick, mot Engld 1588.

**armadill,** sp., se bältdjur.

**Armagh** (-mā), grefsk. i irl. prov. Ulster. 1,328 kv.km. 125,238 inv. Hst A.

**Armagnac** (-manjack) landsk, i Syd-Frankr. (Nu dep. Gers).

**armatūr,** lat., *kr.,* vapen m. utrustn. för soldater l. skepp.; *mask.,* de för en ångpannas utrustning erforderl. tillbehören; *elektr.,* de vid elektr. belysn. anläggn. nödv. tillbehören; *fys.,* se armering.

**armborst,** gammalt skjutvapen m. trä- l. stålbåge; sköt pilar l. kulor på 250 steg gm ryttarpansar.

**armbåge,** armbågsbenets hakformiga öfre ledände; förhindrar armens sträckn. öfver 180°.

**armé,** fr., en stats truppstyrka l. en stor del däraf.

**Armēnien,** ry., pers., turk. högland mell. Svarta o. Kasp. h. 800/2,000 m., ford. kon.-rike. Högslätter: Bajesid, Erzerum, Kars, Achalzik, Erivan. Berg: Kaukasus, Ala Dag, Kara Dag. Toppar: Ararat, Allaghes, Tura, Dschelu. Sjöar: Van. Gok Tsjai. Fl.: Eufrat, Tigris, Aras, Kur, Tsjorah. 3 klimat, regioner: regn, föränderlig, evig snö. Flora: bok, ek, tall, lönn, björk, vin, grönsaker, säd. Fauna: röd gås, fasan, stork, trana, björn, lo, murmeldjur, räf, gräfsvin, varg. Prod.: bly, koppar, silfver, arsenik, alun, salt. — Delades förd. i Stor.- o. Lill-A.; nu är forn. Lill-A. turk., västl. stor-A. turk. Städer i turk. A.: Erzerum, Van, Musj. — Ryska A., fordom pers., omfattar n. ö. delen af Stor-A. Städer: Tiflis, Erivan, Kars, Alexandropol, Elisabetpol; kloster Etschmiadzin o. Sanahina. — Pers. A. s. ö. delen af Stor.-A. Pers. prov. Aserbejdschan. Befolkn.: armen., turk., kurder, tatar., nestorian., georgier, greker, jud., arab., zigenare. Språk: ny-armen., tatar., kurd., pers. Hist.: 330 f. K. eröfr. af Alex. d. st. Senare under seleukiderna. Bildade 2 kon.-riken, Stor- o. Lill-A. Sedan A. sassanid. prov., 1080 byzantin. Infall af seldsjuker. 1472 Stor-A. pers. prov. 1522 A. turk.

**armēniska kyrkan,** stift, i 2:a årh. gm Gregorius Ljusbringaren, utveckl. i 4:e årh., 366 självständ. gm Narses. Mesrob öfvers. bibeln på armeniska; 491 öfvergick den till monofysitismen, dock voro

unionsförsöken talrika. 1439 union m. kat. kyrkan. De unerade a. ha ett kloster, San Lazaro, nära Venezia.

**armeniska språket och lit.,** A. S. en gren af d. indogerm. spr. stam. 1) Forn-a. (l. klassisk a.). 2) Ny-a., påverkad af turk.; självst. spr. med 36 bokst. — A. L. fr. 4/14 årh.: öfvers. fr. grek., krönik., hist. o. s. v. Kyrkl. hymner, dikter af Narses (12:e årh.) o. 2 fabelsaml. (13:e årh.) bilda d. poet. lit.

**arm|ēra,** lat., bevara fästn., batteri, skepp; rusta till försvar; för- (se magnet m. ankare, se vidare följ. **-ēring(-ātur),** *elektr.,* den del af en dynomaskin, där induktions-strömmar framkallas; *fys.,* beklädnad af mjukt järn på en magnets polyta för att förstärka dess verkan.

**Armfelt,** 1) Karl Gust., fälth., f. 1666 Ingermanl., deltog i Karl XII:s krig, försvarade Hälsingfors tappert, men fruktlöst, företog 1718 ett gm hungersnöd o. köld misslyck. tåg till Norge, d. 36 s. öfv.-befälh. i Finland. — 2) Gust. Maurits, grefve, diplom., f. 1757 Finld, utsågs 92 af Gust. III på hans dödsbädd till medlem af förmynd. styrelsen, men skickades af hert. Karl s. sändebud till Neapel. Misstänkt för sammansvärjn. mot hert., flydde han 93 till Ryssl., återkallades 99 af Gust. IV Ad., tog afsked 1810, trädde i ry. tjänst, 12 gen.-guv. öfv. Finld., d. 14.

**armfotingar,** *zo , Brachiopoda,* hufvudafdelning bland molluskerna.

**armillār-sfär,** lat.-gr., föråldr. astron. instr. till uppmätn. af stjärnornas höjd.

**arminiāner** l. remonstranter, anhäng. af Arminius (d. 1609), hvilka ha en friare uppfattn. om bekännelsen o. en mildare predestinat.-lära. Sedan de fördömts på synod, i Dordrecht, 1619, förföljdes de häftigt. 36 tolererade. Nu obetydl.

**Armīnius,** (oriktigt Hermann), cheruskhöfding, f. 17 f. K., slog rom. 9 e. K. under Varus i Teutoburgwald. Efter fortsatta strider beskylldes A. för monarkist. planer o. mördades 21.

**Armīnius,** (Harmensen). Jak., teol., f. 1560 Oudewater, d. s. prof. i Leijden 1609. Se arminianer.

**Armstrong,** Sir Will., ingenjör, f. 1810 Newcastle, d. 1900, uppf. en ackumulator o. a.-kanonen.

**Arnauld** (-nå), jansenisternas ledare, f. 1612, flydde till Holl., d. 94 Lüttich.

**Arnault** (-nå) Ant. Vinc., dramat, förf., f. 1766 Paris, d. 34 Godeville. Skr.: *Marius, Germanicus* m. m. *Oeuvres* (24/27), 8 bd.

**Arnd,** Joh., prot. teol., f. 1555 Ballenstedt, d. som gen.-sup. intend. 1621. Mystiker o. pietist. Skr.: *Wahre Christentum* (öfvers. på de flesta europ. språk).

**Arndt,** Ernst Mor., ty. patriot, f. 1769 Rügen, uppträdde mot Napoleon, flydde till Sverige o. Ryssl., 18 prof. i Bonn, 22 inveckl. i de demagog, undersökn., förföljd o. suspend., 40 återinsatt, d. Bonn 60. Skr. popul. polit. skrifter.

**Arne** (arn), Thom. Aug., komp., f. 1710 London, d. där 78. Komponerade *Rule Britannia.*

**Arnheim,** Arnhem, hst. i holl. prov. Geldern, vid Rhen. Fordom fästn. 59,759 inv.

**Arnīca** L., *Compositæ, A. montana* L., officinell.

**Arnim** (Arnheim), 1) Joh. Georg, v., fälth. i 30-år. kr., f. 1581 Boitzenburg, först und. Wallenstein, sed. i sachs. tjänst, 37 misstänkt o. förd fången till Sthm, flydde, d. 41 Dresden. — 2) Ludw. Achim, förf., f. 1781 Berl., d. 31. — Hans maka Elisabeth (Bettina), f. 1785 Frankf. am Main, älskade Goethe, 11 gift m. A., d. 59. Flera fantast, skr. — 3) Harry, f. 1824, 72 ambass. i Paris, 74 återkall., 76 dömd för landsförräderi (offentligg. af depescher) und. sin frånvaro till tukthus, d. 81 Nizza.

**Ar'no** (Arnus), it. fl., uppr. på Apennin., utf. i Medelh. 230 km. Ej segelbar.

**Arnold,** 1) Christ., bonde i Sommerfeld vid Leipzig, f. 1650, d. 95, komet-iakttagelser. — 2) Thomas, eng. skolman, f. 1795, 27/41 rektor vid skolan i Rugby, d. 42 Oxford. Skr.: *History of Rome.* — 3) Matthew, eng. skald, f. 1822, till 67 prof. i poesi Oxf., d. 88, utmärkt essayist.

**Arnold från Brescia** (-bräsch'a), Abélards lärj., 1155 bränd af Hadrianus IV. Ville afskaffa prästernas o. påfvens världsl. makt.

**Arnoldson,** 1) Karl Osk., sångare, f. 1830 Sthm, anställd vid operan fr. 58, d. 81 Karlsbad gm självmord. 2) Sigrid, den föreg:s dotter, sångerska, f. 64 Sthm, gift med impressarion A. Fischof. 3) Klas Pontus, f. 1844, skriftställare (1908 Nobelpristagare).

**Arnulf** d. hel., fr. 612 biskop i Metz, d. 641, gm s. son Pipin af Heristal stamfar för karolingerna.

**Arnulf,** ty.-rom. kejs., sonson af Ludv. d. tyske, 880 hert. af Kärnthen, 887 kon., slog nordmännen 891 vid Löwen, 896 kejs., d. 899 Regensb.

**Arolsen,** hst. i Waldeck vid Aar, 2,734 inv.

**arōm,** gr., flyktigt ämne i en mängd växter (vanl. eter.-oljor), ger dem deras kryddart. aromat. lukt.

**aromatiska ämnen,** i den organ, kem. ett stort antal föreningar, s. utmärkas gm sin aromatiska lukt. A. äro kolrika o. vätefattiga o. kunna anses härledda fr. bensol.

**Aron,** Moses' äldre bror, israeliternas 1:e öfverstepräst.

**Aronsrot,** se Arum.

**Aros,** se Åros.

**Arpād,** magyar. anförare. Stamfar för kon. i Ungarn 1000/1301.

**Arpeggio** (-pedd'jo), it., *tonk.,* med brutet ackord.

**Arpi,** Oskar Adalrik, f. 1824, d. 90, sånganförare i Upps. 52/72.

**arrak,** arab., brännvin af ris, palmsaft l. melass.

**arrang|emang,** fr., anordning, tillställning; bearbetning, **-era,** anordna, tillrättaställa; *tonk.,* bearbeta ett tonstycke, **-ör,** anordnare, tillställare.

**Arras** (arrā), fr. befäst st. vid Scarpe, 25,813 inv. Botanisk trädg. Freder 1435 o. 1482.

**arratēl,** vikt i Port. o. Brasil., 459 gr.

**Arrebo,** Anders, dan. skald, f. 1587 Ärö, d. 1637 s. pastor i Vordingborg. Skr.: *Hexaëmeron.*

**arrend|ātor,** lat., förpaktare. **-e,** förpaktning. **-era,** förpakta.

**Arrest** (arrä), Heinr. Louis d', astron., f. 1822 Berl., d. 75 Köpenh., dir. vid dess observat.

**arrest',** ett slags frihetsstraff; militärhäkte.

**Arre'tium,** se Arezzo.

**arr'ha, lat.,** handpenning, hvarigm ett aftal blir bindande.

**Arrhēnius,** 1) Jak., psalmist, f. 1642, d. 25 s. prof. i hist. Upps. Utg.: *Psalmeprofver* 89. — 2) Karl Ax., kem., f. 1757, fälttygmästare, d. 24. — 3) Joh., bot., agron., f. 1811, 62/81 sekr. i landtbr. akad. Skr.: *Elem.-kurs i bot.* (45), *Handb. i Svenska jordbr.* (fr. 59), d. 89 Sthm. 4) Svante Aug., fys. o. kem., den föreg:s brorson, f. 1859 på Vik, Upps. län, 1903 Nobelpristagare, framstående afhandl. i kemi o. fysik.

**Arrhén v. Kapfelman,** Erik Jak., *komp.,* f. 1790, d. 51 Sthm, satte musik till många popul. sånger.

**Arr'ia,** ädel romarinna, gemål till den under kejs. Claudius s. sammansvuren anklagade Pætus, dödade sig 42 e. K. o. räckte sin gemål dolken (»P., det gör ej ondt!»).

**Arriānos,** Flavios, gr. hist.-förf., f. Nikomedeia omkr. 100 e. K. Skr.: *Anabasis,* Alex. d. st:s tåg till Österlandet o. a. hist. verk.

**arrière-garde,** (-riär-), fr., *kr.,* eftertrupp t. hufvudstyrkans skydd.

**Arrīghi,** Jean Toussaint, hert. af

Padua, f. 1778 Corte (Corsica), gen. und. Napoleon I, 15 landsförvist, und. Nap. III senator o. guv. vid Invalidhuset, d. 53. — Hans son Ernest fr. 71 en bonapartistledare.

**arrivēra,** fr., ankomma, hända.

**Arrōba,** vikt i Span., Mexiko, sp. V. Ind., S. Amer., $11,_5$ kg.

**arroglans',** fr., förmätenhet, **-ant,** förmäten.

**arrondl|ēring,** fr., afrundn. af statsområde l. egendom, **-issement,** (-issmang'), del af depart. i Frankr.

**arrow-root** (arr'årutt), eng., ett slags stärkelsemjöl, erhålles af rotstockarna af *Maranta indica* o. *arundinacea* gm deras söndermaln. o. tvättn. Mest fr. V. Ind. För barn o. sjuka; lättsmält.

**ars,** lat., konst., — a. lon'ga, vīta brevis, konsten är lång, lifvet kort.

**arschin,** ry. mått = $0,_{7112}$ ar.

**arsenīk,** gr., As = 75, metall, i naturen sällan gedigen, i förening m. andra ämnen, särsk. järn o. svafvel, mycket utbredd. A. erhålles gm upphettn. af a.-kis o. sublimatets uppfångande. Stålgrått pulv., eg. v. $5,_{96}$. Vid vanl. lufttryck ej smältbar, emedan det förflyktigas i hetta, förbrinner vid högre temp. till a.-syra. Använd, i legering, **-förgiftning** framkallas ss. *akut* förgiftn. gm förtäring af arseniksyrlighet, yttrar sig då i kräkning, stark öppning, magplågor, känsla af ångest; slutar vanligen m. död. Motgift: mjölk, bränd magnesia m. järnoxidhydrat. *Kronisk* förgiftn. anses uppkomma gm inandn. af ars.-haltigt damm, t. ex. fr. ars.-haltiga tapeter, mattor m. m.; iakttages äfven ej sällan hos arbetare i arsenikindustrien. Symtom: kraftlöshet, neuralgier, hufvudvärk, flera former af utslag. Behandl.: den sjukes befrielse fr. sjukdomsorsaken samt stärkande behandling.

**arsenik-kis,** $Fe\,S_2$. $Fe\,As_2$, min. af arsenik, järn o. svafvel.

**arseniksyrlighet,** $As_2\,O_3$ = 198, i dagligt tal kallad arsenik, bildas gm upphettn. af arsenikkis und. lufttillträde, hvarvid a. sublimerar. Färglös till gulaktig glasart, massa, s. vid längre förvaring öfvergår fr. det amorfa till d. kristallin, tillst. o. därvid blir porslinsartadt, mjölkhvitt. A. kristalliserar i färglösa oktaëdrar o. romber. Eg. v. (amorf) $3,_{738}$. A. är mycket giftig. Som motgift kan användas basisk ättiksyrad järnoxid, s. fås på apoteken.

**Arsenius,** John Geo., hästmålare, öfverstelöjtn., f. 1818, d. 03 Uppsala.

**ar'sis,** gr. *versl.,* höjning, d. betonade delen af en versfot; *tonk.,* upptakt. — Mots. tesis.

**art,** i naturvetensk. en sammanfattning af alla de naturföremål, s. visa sig hafvå en gemensam bestämd form, men särskild, självständig tillvaro, samt hka ha lika organiserade föräldrar o. frambringa lika org. efterkommande. Lamarck den förste, s. uppvisade olika djurarters härstamn. fr. gemensamt urspr. Denna teori fastställd af Darwin. I sin descendensteori förklarar han orsaken till arternas förändr. En viktig roll vid arternas förändr. o. begränsn. spelar det naturl. urvalet.

**Ar'ta,** gr. st. vid floden. A., 18 km. fr. Jon. hafvet. 9,675 inv. Till 1881 turk.

**Artaxerx'es** (pers. Artakschatra), namn på pers. kgr. 1) A. I. Långhand, Xerxes' son, 465/425 f. K., svag. — 2) A. II, Mnemon, 405/ 361, undertryckte s. bror Kyros' uppror, afslöt m. grek. d. Antalkid. freden. — 3) A. III, Okos, son till föreg., underkuf. Egypt. o. Fenicien, förgiftad 338 — 4) A. Ardeschir, grundl. sassanidernas rike, 226/240 e. K.

**Artēdi,** Peter, sv. iktyolog, f. 1705, d. 35. Hans arb. utg. af Linné.

**Ar'temis,** *gr. myt.* (*rom. myt.* Diana), Apollons tvillingsyster, nattl. himmelns o. ljusets samt jaktens o. kyskhetens gudinna.

**Artemīsia,** 2 drottn. i Karien. 1) A. I, följde Xerxes till Hellas o. stred vid Salamis. — 2) A. II, uppförde åt s.

gemål Mausolos en grafvård, mausoleion, se mausolé.

**Artemīsia,** L., *Compositæ,* Europa, n. Afrika, v. och n. Asien, lämnar kryddor, läkemedel; prydnadsväxter. Arter: malört, *A. absinthium,* gråbo, *A. vulgaris,* åbrodd, *A. abrotanum* m. fl.

**Artemīsion,** *g. geogr.,* (nu Kap Pondikonisi), udde på Euboias nordkust. Slag 480 f. K.

**Artemus Ward** (-wård), pseud. för Charles Browne.

**artēsisk brunn,** se brunn.

**Artevel'de,** Jak. van, folkledare, ölbryggare i Gent, ingick förbund m. Engld mot Frankr. o. den flandr. adeln, mord. 1345. — Hans son Philipp gjorde uppror mot grefve Ludv. II, men d. 1382 i slaget vid Roosbeke.

**arthrītis,** gr., *läk.,* gikt.

**arthrozōa,** *zo.,* leddjur.

**Arthur,** Chester Allan, presid. i Förent. stat., f. 1830 Troy, 50 advokat, 61 generalingeniör i New York, 80 vicepres., 81/85 president, d. 86. Ifrig republikan.

**artificiell',** fr., konstgjord.

**artik'el,** lat., del, stycke; en vara; bestämningsord.

**artikul|ation,** lat. ledfogn.; tydl. uttal, **-era,** tydl. uttala.

**artillerī,** medelt.-lat., grofva eldvapen; därt. hörande manskap (artillerister), fordon o. s. v. Fält-, belägr.-, fästn.-, kust- o. sjö-a. — I Sverige 9 a.-regementen, **-park** förr a.-materiel, s. höllos bakom en härs första linje.

**artist',** fr., konstnär, **-isk,** konstnärlig.

**Artocar'pus** L., *Artocarpeæ,* brödfrukträdet, *A. incisa,* odlas mellan vändkretsarna; frukten, ett viktigt näringsmedel, särskildt på Söderhafsöarna, ätbar 8/9 mån. af året; aftages omogen, skalas, styckas, stekes på heta stenar; bastet till tåg, veden till virke.

**Artois** (-tåa'), gam. grefsk. i nordv. Frankr., dep. Pas de Calais. Hst. Arras.

**Artôt** (-tå), Jos., violinist, f. 1815 Brüssel, d. 45 Paris. Farbror till Désirée A. (g. m. Padilla), f. 35 Paris, koloratursångerska, sed. 89 sånglärarinna i Paris.

**Ar'tus,** brit. sagokon., s. stred mot de inträngande angelsachs., hjälte i flera sagor o. diktsaml., s. blomstr. i Frankr. o. Tyskl. is. i 12:e o. 13:e årh. Hit höra »Iwein» o. »Erek», »Parcival» o. »Titurel». Mest i förening m. sagan om d. hel. graal o. riddarne af d. runda bordet.

**artärer,** gr., pulsådror, blodkärl m. kraftiga, elast., muskulösa väggar, leda syrerikt blod fr. hjärtat till kroppens olika delar o. öfvergå sed. i kapillärerna. På a. känner man blodets våglika rörelse som puls.

**Arum** L., *Aroidcæ,* Europ., Afr., Austral., Amer., roten rik på stärkelse, ätbar efter kokning. Aronsrot, *A. maculatum,* södra o. mell. Europa, Danmark, Skåne; den underjord, knölstammen användes i medicinen.

**Aru-öarna,** holl. ögrupp vid Nya Guinea, 8,614 kv.km., 21,000 inv.

**arvērner,** ford. galliskt folk i d. nuv. Auvergne.

**Arvīdi,** Andreas, präst, f. i Strängnäs, d. 1673, förf. en sv. poetik.

**Arvidsson,** Ad. Ivar, förf., f. 1791 Finl., d. 58, kom 23 t. Sverige, 43 k. bibliotekarie. Utg.: *Svenska fornsånger* m. m.

**Arvid Västgöte,** se Västgöte.

**Arvika,** köp. i Värml. län vid Glafsfjärden, 1,590 inv.

**as** (ass), forn. rom. kopparmynt = 12 uns = $327,_{45}$ gr., värde = omkr. 43 öre. Sedan med.-tiden minsta enh. för guld- o. silfvermyntvikt. I Sverige = $48,_{035}$ mgr.

**asa fætida** (-fē-) *farm.,* dyfvelsträck.

**asar,** se åsar.

**Asa-Tor,** se Åsa-Tor.

**asbest',** *min.,* fintrådig varietet af hornblende, angripes ej af värme o. syror. Nyttjas till eldfasta väfnader o. till filtrerapparater.

**Asbjörnsen,** Pet. Krist., norsk förf., f. 1812 Kristiania, forstmästare där, d. 85. Saml. af nor. folksagor, utg. af honom o. J. Moe. Öfvers. på flera spr.

**As'caris,** ordn. *Nematodes,* hvita l. gula inälfsmaskar.

**Ascension** (assen'schönn), »Himmelsfärdsön», afrikan, ö i Atlant, haf., 88 kv.km., 450 inv. Uppt. på K. himmelsfärdsdag 1508 af Tristan da Cunha, 1816 engelsk. Hufvudort: Georgetown.

**Aschaffenburg,** bair. st., nära Main, 22,164 inv.

**Aschanti** (Asante), negerrike i Guinea, 193,000 kv.km. 1 mill. inv. Hst. Kumassi. Kon. monark.-aristokrat. Människoslaktande. Krig m. England 1824/26 samt 63, 73 o. 00.

**Ascheberg,** Rutger v., grefve, fälth., f. 1621 Kurland, deltog i 30-år. kr., Karl X:s kr., Karl XI:s dan. kr., hvari han utmärkte sig i sl. vid Landskrona, Halmst., Lund, d. 93 s. gen.-guv. of. de eröfr. dan. prov.

**Aschehoug** (-haug), Torkel Halvorsen, nor. jur., f. 1822, prof. i Kristiania d. 09. Skr.: *Norges offentl. ret* m. m.

**Aschera** (Derketo, Baaltis), syr. gudinna, symbol för d. befruktande naturkraften. Urtyrp för Afrodite.

**asep'sis,** aseptik, gr., sårbehandl.-metod, livarmed man söker förekomma infektion.

**aseptīn,** gr., ett af H. Gahn uppfunnet medel mot förruttnelse, består af renad borsyra. Dubbel a. af 2 del. borsyra, 1 del alun. A. tillsatt m. nejlikolja o. glycerin kallas amykos.

**Aserbejdschan,** pers. prov., 104,840 kv.km., alpland. Kallt klimat. Toppar: Sahend, Savalan, Ararat. Fl.: Aras, Kisil Osen, Dschagati. Befolkn. kurd. o. turkm. Hst.: Tebris.

**asfalt,** gr., natur- o. konstprodukt, uppstår ur bergolja, s. gm upptagn. af syre i de öfre jordlagren förvandlas till bergtjära. Finns på Trinidad, Kuba, vid Döda hafvet. Nyttjas fr. 1832 till gatuläggn. Konstgjord a. erhålles vid destillation af stenkolstjära o. nyttjas vid tillverkn. af starkt papp (a.-papp), tätning af skepp o. d.

**asfyxī,** gr., *läk.,* pulsens afstannande, skendöd.

**Asgård,** se Åsgård.

**Ashton under Lyne** (äsch't$^{\text{ö}}$n ön'der lajn), eng. st. v. Tame. 43,000 inv.

**Asia** minor, lat., Mindre Asien.

**asiatiska sällskap,** föreningar af lärde till undersökn. af Orientens litt., spr., geogr. I Batavia, Bombay, Paris, Lond., Amsterdam m.fl. st.

**Asien,** största världsd., 44,179,400 kv.km. 820 mill. inv. Halföar: Tschuktschiska, Kamtschatka, Korea, Bortre Ind., Malakka, Främre Ind., Arab., M. Asien. Öar: Nya Sibir., Wrangelsld, Kurilerna, Sakalin, Japan, Liu-Kiu, Formosa, Hainan, Filippinerna, Stora Sunda, Lilla Sunda, Molukkerna, Nikobarerna, Andamanerna, Ceylon,

Malediverna, Lakediverna, Cypern, Sporaderna. Berg: Taurus, Libanon, Sinai, Kaukasus, Elbers, Hindukuh, Soliman, Himalaja, Ghats, Karakorum, Bolor, Kuenlun, Nanling, Jyling, Peling, Chinggan, Stanovoi, Jablonoi, Baikal, Sajanska, Altai, Tian-schan, Alatau, Ural. Toppar: Ararat, Erdschisch, Sinai, Hermon, Demavend, Dapsang, Dhavalagiri, Gaurisankar, Kundschinjinga, Munku-Sardik, Bogdo-Ola, Adamspik, Indrapura, Kinibalu, Semeru, Fusijama. Floder: Ob, Jenisej, Lena, Kolima, Amur, Hoangho, Jangtsekiang, Sikiang, Songka, Mekhong, Menam, Iravadi, Brahmaputra, Ganges, Narbada, Indus, Eufrat, Tigris,

Kisil Irmak, Atrek, Emba, Arau Darja, Syr Darja. Sjöar: Döda hafvet, Van, Urmia, Goktscha, Hamun, Kaspiska h., Aral, Kuku-nor, Lobnor, Baikal, Balkasch, Tengrinor. Öknar: Gobi, Thar, Syr. arab. Flora: renmossa, dvärgbjörk, dvärgal, dvärgceder, tall, lärkträd, dvärgapel, rabarber, ek, valnöt, ris, bomull, cypress, vin, platan, kastanj, mispel, rhododendron, dadelpalm, banan, mullbärsträd, fikon, buxbom, jasmin, granatäpple, lager, oliv, myrten, oleander, pistascb, kräpp, vallmo, te, kaffe, melon, indigo, peppar, kanel, muskott, ingefära, kardemumma, brödfrukt, bambu, mimosa. Fauna: isbjörn, lämmel, ren, räf, sobel, hermelin, vattenvessla, varg, fiskutter, murmeldjur, bäfver, jordråtta, älg, stenget, tiger, gepard, hyena, schakal, lo, piggsvin, antilop, kamel, tapir, argali, panter, noshörning, lejon, elefant, buffel, moskusdjur, vampyr, apa, sibetkatt, mungo, sjubb; snöripa, fasan, gam, orre, trapp, struts, papegoja, marabustork; flamingo, pelikan, kakadu, salangansvala, påfågel; säl, hval, stör, lax, kaskelot, jättesalamander, krokodil, sköldpadda, orm. Stater: Kina, Japan, Korea, Anam, Siam, Birma, Butan, Nepal, Kaschmir, Afganistan, Beludschistan, Persien, Oman, Nedschd, Hadramaut, Borneo, Turan; *ryska:* Sibir., Sakalin, Turan, Armenien; *engelska:* Cypern, Främre Ind. m. Ceylon, Burma, Singapore, Saravak, Labuan, Kuria-Muria, Periin, Kamaran, Andamanerna, Nikobarerna, Honkong; *holl.:* Java, Madura, Sumatra, Banka, Biltong, Borneo, Celebes, Molukkerna, halfva Timor, Bali; *amer.:* Filippinerna, Sulu; *fransk.:* Mahé, Karikal, Pondichery, Chandernagor, Kochinkina; *port.:* Goa, Salcete, Bardez, Damao, Diu, Gogola, halfva Timor, Gambing, Macau, Taipo, Colovane; *turk.:* M. Asien, Armenien, Syrien, Palestina, Jemen, Mesopotamien. Befolkn.: hinduer, singaleser, afgan., beludsch., kurd., armen., grek., ryss., arab., malaj., mongol., dravidas, papuas. Expeditioner: 1000 f. K. fenicier till Ofir. Marco Polo i 13:e årh. i Mongoliet, Kina, Bengalen. Ibn Batuta 1324/53 i Kina o. Ind. Vasco da Gama 1498 i Kalkutta. 1521 upptäckte Magalhães Filippin. 1725/28 Bering i Sibir. 1776/79 Cook i Kamtschatka. 1761/64 Karsten Niebuhr i Arabien. 1803/6 Krusenstern i Sibirien, 29 Humboldt i Ural, Altai. 41 Kiepert i Transjordan-länder. 51/54 Dittmar i Kamtschatka. 57 bröd. Schlagintweit i Himalaja, Kuenlun. 68/72 Richthofen i Kina. 76/78 Prschewalski i inre Asien. 79/81 densamme i Tibet. 85/08 gjorde Hedin 4 upptäcktsfärder i Central-Asien.

**a'sinus ad lyram,** lat., »åsnan vid lyran»; olämpligt, oskickligt.

**ask,** *Fraxinus* L., *Oleaceæ,* Europa, Asien; virke till snickeri, barken t. garfn. o. färgn.

**Ask** och Embla, *nord. myt.,* de 1:a mskr på jorden, skapade af 2 träd.

**aska,** oorgan, återstod vid förbränn, af organ. ämnen.

**As'kalon,** *g. geogr.,* filisteisk st. i Palestina v. Medelh., sl. 1099.

**Askelöf,** Joh. Kristof., publicist, f. 1787 Skåne, d. 48, utg. tidn. *Polyfem* (09), *Lifvet o. döden* (15), *Den objudne gästen* (29) m. fl. Konservativ.

**Askersund,** st. i Örebro län vid Vätterns norra ände, 2,004 inv., (08) grundl. 1640.

**Asker Svensson,** Lunds 1:e ärkebisk., omkr. 1104, d. 37.

**askl|ēs,** gr., bot, försakelse. — **-et,** botgörare; **-etisk.**

**asklepiāder,** »afkomlingar af Asklepios», präster i Asklepios' tempel.

**Asklepiādes,** gr. skald, fr. Samos, Teokritos' samtida.

**Asklēpios** (lat. Æsculapius), *gr.*

*myt.,* Apollons son, läkekonstens gud, död. af Zeus' blixt.

**ask-onsdag,** fastans början, då katol. beströ sig med vigd aska.

**Askungen,** se Cendrillon.

**Aslög,** se Åslög.

**Asmanshausen,** by i Hess.-Nassau, 1,022 inv. Vin.

**Asmōdi** (Asmodeus), ond ande dödade enl. Tobie bok Saras 7 män; äktenskapsdjäfvul.

**Asnières** (aniär), fr. stad vid Seine, 13,336 inv. Vattensport.

**à son aise** (a sonnäs), fr. i godt mak.

**Asov',** ry. st. vid Asovska sjön, 25,124 inv.

**Asovska sjön,** vik af Svarta haf., 37,496 kv.km.

**asp,** *Populus tremula* L., *Salicineæ,* träd i Europa, n. Asien, N. Amer., löf till foder, virke till tändstickor.

**Aspar'agus,** *bot.,* sparris.

**Aspāsia,** snillrik, skön grekinna, Perikles' maka, oriktigt ansedd s. hetär. Efter Perikles' död gift m. Lysikles.

**Aspe** (asp), fr., dal i Pyrenéerna.

**aspekt',** utsikt; en planets ställning i förh. till en annan.

**asper,** litet silf.-mynt i Orient., 1/120—1/100 af en piaster.

**As'pern,** by nära Wien vid Donau. Sl. 21—22/5 1809.

**Asper'ula L.,** *Rubiaceæ;* af *A. odorata,* välluktande, krydda t. vin (tyskarnes »Maitrank»); af *A. tinctoria,* färgämne.

**aspic',** fr., kall, med gelé omgifven kötträtt.

**Aspīdium** Sw., ormbunke, *Polypodiaceæ;* af roten medel mot mask.

**Aspinwall** (-wål), se Colon.

**aspir|ant,** lat., tjänstsökande, **-at,** m. h-ljud uttalad bokst. **-ator,** app. till uppsugn. af gaser o. framkallande af en stark luftström. **-era,** söka, eftersträfva; *språkv.,* uttala bokst. med h-ljud.

**aspirīn,** *farm.,* salicylättiksyreeter, mot ledgångs- o. muskelreumat. samt hufvudvärk.

**Asplången,** sjö i Östergötl.

**Aspromon'te,** it. bergskedja, högsta topp Monte Alto, 1,964 m.

**Aspropōtamo,** gr. flod, se Akeloos.

**Asquit** (äss'kith), Herbert Henry, eng. statsm., f. 1852 Morley, 90/95 inr.-min., 09 prem.-min.

**ass,** se as.

**ass,** *tonk.,* ♭ för *a.;* ass dur, tonart m. fyra ♭.; ass moll, tonart m. sju ♭.

**assagaj',** kastspjut m. förgiftad järnspets, hottentotters, kaffrers förnämsta vapen.

**assāi,** it., *tonk.,* nog; ganska, tämligen.

**Ass'am,** ford. kon.-rike, eng. prov. i O.Ind., 145,666 kv.km., 5,841,878 inv. Hfl.: Brahmaputra, hst. Gauhati.

**assassīner,** arab., polit.-relig. mohammed. sekt, 1090 stift, af Hassan ibn Sabbah, ägde borgar i Pers. o. Syrien, bekämpade både mohammedanerna o. korsfararne; deras öfverhufvud, »den gamle fr. berget», fordrade obetingad lydn. o. mord på ordens alla fiender; 1256 utrotad af mongolerna.

**assekurans',** medelt. lat., försäkr. mot olycksfall.

**assemblée** (-sangblē), fr., församl.; a. nationale (-nall'), nationalförsamling.

**Asser,** son till Jakob, stamfar för en af de 12 israelit, stammarna.

**assess'or,** lat. förr bisittare i hofrätt; 1910 afskaffade.

**Assien'to,** sp., fördrag, is. det, hvarigm Spanien 1713 beviljade Engld ensam rätt till negerexport.

**assiett** (aschätt'), fr., litet fat.

**assign'āter,** fr. pappersmynt 1790 o. under revolut. Afskaffade gm utfärdande till för stort belopp (45,578 mill. francs).

**assign'ation,** lat., anvisning, **-era,** anvisa.

**assimilation,** lat., 1) *fysiol.,* näringsämnenas förvandl. i djurkroppen; 2) *språkv.,* en konsonants förvandl. till likhet m. en efterföljande, t. ex. sta*nn*a af sta*dn*a, it. ca*tt*ivo af lat. ca*pt*ivus.

**assisdomstol,** fr., kriminaldomst.

**Assisi,** it. st., 17,378 inv., kloster.

**assist|ans',** lat., hjälp, pantlånekontor. **-ent,** biträde, **-era,** hjälpa, is. fartyg.

**Assmanshausen,** by vid Rhen i Wiesbaden, 1,028 inv. Vinodling.

**associ|ation,** fr., förening, **-é,** bolagsman, **-era,** intaga i bolag o. d.

**assonans',** lat., likhet i ljud af slutorden i verser, t. ex. *var* o. *glad.*

**assort|era,** fr., ordna efter sorter; förse (sig) med varor, **-iment,** ordnadt varulager.

**Assuān** (förd. Syene), egypt. st. vid Nilen, 13,101 inv. Sista katarakten.

**assur|adör,** fr., person, s. försäkrar lif o. egendom, **-ans,** fr., försäkring, **-era,** försäkra mot skada.

**Assyrien,** *g. geogr.,* land i Asien, omfattade Arrakitsi, Assur, Arbelitis, Adiabene, Kalonitis. St.: Ninive, Ktesifon, Arbela, Apollonia. Det assyr. riket omfattade senare: A., Mesopotam., Babylonien, Pers., Medien, Baktrien, Syrien. 1:e kon. Ninus byggde list. Ninive. Efter honom Semiramis, eröfr.-tåg till Indien. Sista kon.: Sardanapalus, Salmanassar, Sanherib, s. 705 f. K. framträngde eröfrande ända till Egypt. 606 f. K. Ninives fall. A:s deln. mell. Persien o. Medien.

**Astar'te** (hebr. Astarōt), syr. gudinna, tempel i Tyrus o. Sidon, de förstörande naturkrafternas gudinna, dyrkad med mskooffer.

**asten|ī,** gr., svaghet, **-opi,** gr., svagsynthet.

**Aster,** bot., *Compositæ,* vanl. trädgårdsväxt.

**asterisk'** (*), liten stjärna, af de grek. filolog, nyttjadt tecken att utmärka äkta ställen; nu hänvisn.tecken till anm. under texten.

**asteroīder,** små planeter mell. Mars o. Jupiter.

**Asterophyllītes,** grenar af Calamites, hufvudbeståndsdel i stenkolsfloran.

**As'ti,** it. st. vid Tanaro, 38,045 inv. Vin.

**astigmatism',** gr., sjukdom i ögat, orsak, af felaktig hvälfning af hornhinnan, hvarvid det i st. f. skarpa konturer ser otydl. ränder.

**ast'ma,** gr., anfallsvis påkommande andnöd, framkallad gm utvidgn. af lungblåsorna efter långvariga bröstkatarrer, äfven gm kramp i de fina luftrörens muskler, hjärtfel, ansvälln. af näsmusslorna m. m.

**As'tor,** Joh. Jak., ty. köpm., f. 1763, d. 48 New York. Efterlämnade 20 mill. doll. Grund. A.-bibliotek., N. York, A -huset i Walldorf, hotellet (m. m.) Walldorf-Astoria i New York.

**Astor'ga,** Eman. d', komp., f. 1681 Palermo, d. 36. *Stabat mater.*

**Astraia** (-aj'-), *gr. myt.,* dotter t. Astraios o. Eos, identifierad m. Dike, lämnade sist af gudinnorna jorden, glänser sedan dess s. stjärnbilden *Jungfrun* på himmeln.

**Astrakān,** ry. guv., 236,532 kv.-km., 994,775 inv. Hst. A. vid Volgas mynning. 121,580 inv. 2 ärkebisk., botan. trädg.; befolkn. ryss., armen., tatar., pers. Kaviarberedn. Betydl. handel. 1554 ryskt.

**astrakān,** lammfällar fr. A.

**astrakān,** se äpple.

**astrāl,** gr., s. har afs. på stjärnorna. **-kropp,** enl. ockultismens lära den andra, eteriska mskokroppen. **-olja,** lysolja m. högre antändn.-pkt än fotogen.

**astro|fotometrī,** gr., mätn. af en stjärnas ljusstyrka, **-fysīk,** gr., vetensk. om himlakropparnas fys. beskaffenhet, **-gnosī,** gr., kunskap om stjärnor o. stjärnbilder, **-grafī,** gr., stjärnbeskrifn. **-lābium,** gr., gammalt instr. till vinkelmätn. **-logī,** gr., stjärntydningskonst, förment vetenskap, s. af himlakropparnas ställn. tror sig kunna förutsäga mskors öde. **-nomi,** gr., vetensk. om himlakropparnas rörelse, beskaffenhet m. m.

**astronomiska ur,** säkert gående ur, s. nyttjas af astron.

**astronomiska årsböcker,** kalender för astron. med uppgift om de viktigaste elementen und. det löpande året.

**Asturien,** Asturias, sp. prov., (718/925 kon.-rike) vid Biscayaviken, 10,895 kv.km., 627,069 inv.

Hst. Oviedo. Fl.: Navia. 1230 kastiliskt.

**Asty'ages,** sista kon. i Medien 593/ 59 f. K., störtad af Kyros.

**Asunciōn,** hst. i Paraguay, vid Paraguay, 60,259 inv.

**asyl,** gr., fristad, tillflyktsort (ford. kyrkor o. d.) för förbrytare. Lämnas nu af vissa stater, t. ex. Schweiz. — Äfven försörjn.-anstalt, is. för obotligt sinnessjuka.

**asymptōt,** gr., *mat.,* rät linje, s. en kurva ständigt närmar sig utan att skära den. Hyperbeln har 2 a.

**asyn'deton,** gr., sats, hvari bindeorden äro utelämnade.

**a. t. a.,** förk. för: att taga afsked.

**Atacāma,** öken i Chile o. Bolivia.

**Ataīr,** dubbelstjärna af 1:a storl. i Örnen.

**atakamīt,** grönt kopparhalt, mineral i Peru, Chile.

**Atalan'te,** *gr. myt.,* 1) dotter af Iasios, jägarinna. — 2) dotter af Skoineus, snabblöperska, dock besegrad af

Hippomenes, s. sedan jämte A. af Afrodite förvandlades till lejon.

**Atālia,** drottn. af Juda, kon. Ahabs dot., g. m. Joram af Juda, mördade alla medlem, af kungahuset utom Joas o. bemäktigade s. tronen, 837 f. K. störtad o. dödad.

**atanasīa,** gr., odödlighet.

**Ataulf,** västg. kon., Alariks svåger o. efterföljare 410, eröfr. delvis Gallien 412, mord. Barcelona 415.

**atavism',** lat., ärftligh. af vissa egendomligh. hos efterkommande, is. sådan ärftligh., s. uppträder först i senare generationer.

**At'bara,** bifl. till Nilen t. h.

**Ate,** *gr. myt.,* gudinna, urspr. föranledande brott; senare ansedd som straffande öde.

**atelism,** gr., gudsförnekelse. **-ist,** gudsförnekare.

**ateljē,** konstnärs, fotografs arbetsrum.

**Atella,** se Aversa.

**atellāner** (oskiska spel), lustspel i forn. Rom. Karaktärsmask.: Maccus och Bucco.

**a tem'po,** *tonk.,* återgång efter en taktförändr. till den i början angifna takten.

**Atenaios** (-aj'-), gr. retor o. grammat., 200 e. K., Alexandria o. Rom. Skr. *Deipnosofistai,* skildr. af gr. seder.

**Atenāis,** gr. kejsarinna o. förf. fr. Athen, döpt s. Eudoxia o. gift m. kejs. Theodosius II, död i landsflykt 460.

**Atēne,** Pallas A., Minerva, *gr.* o. *rom. myt.,* född ur Zeus' hufvud, vishetens, vetensk:s, krigets gudinna.

**atenēum** (atenaion), Atenes tempel, sedan namn på bildningsanstalt. Berömdt a. i Rom, stift. 135 e. K.

**atenienn',** fr., ett slags hylla m. afsatser för uppställn. af småsaker.

**atermān,** gr., *fys.,* ej gmsläppande värme.

**aterōm,** gr., *läk.,* säcksvulst.

**Ath-,** se At-.

**athanasianska sym'bolum,** l. Quicunque, innehåll, läran om treenigheten o. Guds människoblifvande.

**Athanāsius,** gr. kyrkofader, f. 300, d. 373 s. bisk. i Alexandria, genomdr. den läran (mot Arius), att Ordet, Guds son, är lika evigt o. af sma väsen som fadern.

**Athapas'ka,** fl. i brit. N.-Amer., 1,000 km. l., upprinner å Klippbergen, utf. i A.-sjön, 12,500 kv.km.

**Athen** (gr. Atenai, ny-gr. Athine), hst. i Grekl. i gamla ländsk. Attike. 167,500 inv. Univ., observat., hospit., akadem., kungl. slott, gymn., museer, bibl., seminar. Vin, korinter, siden, oliver, fikon, ull, honung, vax. Ruin af Akropolis. Hamn Peiraieus. Grundläggare af A.: Kekrops, som anlade borgen Kekropia; 1068 f. K. egna kgr. Senare republ. 594 f. K. lagstiftn. af Solon., perserkrig, strid m. Sparta, 338 f. K. makedon., 146 f. K. romerskt. 1460 e. K. turk., 1822 grek. uppror, 30 oafhäng., 35 hst. i Grekld.

**Athenæum** (-nīöm), eng. litterär tidskrift.

**Ath'erstone** (-stån), Edwin, eng. skald, f. 1788 Nottingham, d. 72. Skr. *Fall of Ninive* m. m.

**at home** (ätt håm), eng., hemma; (hafva) mottagning.

**At'kinson,** Th. W., resenär, f. 1799 Yorkshire. 44/52 i Ural, Sibirien, Amur, Kina; d. 61.

**Atlan'tica,** vanligen namn på *Atland eller Manheim,* arb. af O. Rudbeck d. ä.

**Atlan'tis,** i forntid, förmodadt fastland i Atlantiska hafvet.

**Atlantiska hafvet,** haf mell. Amerika, Afrika och Europa, 88,$_6$ mill. kv.km. Öar: New-Foundl., Anticosti, K. Breton, Long Island, S. Pierre, Bermuda, Bahama, Antillerna, Trinidad, Falkland, Eldslandet, Tristan da Cunha, S:t Helena, Ascension, Annobom, S. Thomé, Principe, Fernando Po, Kap Verde, Kanari-, Madeira, Porto Santo, Azorerna, Stor-Britannien, Irland, Fär-, Shetlands-, Hebriderna, Lofoten, Friesland, dan. öarna, Rügen, Öland, Gottland, Dagö, Ösel, Åland. Delar: Lorenzoviken, Fundibay, Chesapeakviken, Delaware, Mexikanska viken, Karaibiska hafvet, S. Georg, Angra Pequena, Guineaviken, Medelh., Biscayaviken, Kanalen, Nordsjön, S. Georgskanalen, Irland, sjön, Moray Firth, Östersjön. Största djup mellan Bermuda o. S. Thomas 7,086 m. Golfströmmen.

**At'las,** *gr. myt.,* »bäraren» afhimlahvalfvet; namn på kart- o. planschverk efter den på titelbladet af ett landkarteverk i 16:e årh. afbildade A.

**At'las,** berg i n.v. Afrika, 2,200 km. l. Stora A. i v. (Marokko), Lilla A. i (Algier). Högsta topp Miltsin 3,800 m.

**at'las,** starkt glänsande sidentyg.

**at'las,** *anat.,* första halskotan i ryggraden.

**atlēter,** gr., i forna Grekld yrkesmässiga kämpar.

**atmomēter,** gr., instrum. till mätn. af vattnets afdunstn.

**atmosfär,** gr., 1) den jordklotet omgifvande luftmassan, 2) det gashölje man antar omgifva himlakropparna, 3) enheten för det tryck, för hvilket en vätska, ånga l. gas är utsatt (= 1 kg. på 1 kv.cm.).

**atoll',** smalt, ringform, korallref, s. omsluter en lugn vattensamling l. lagun.

**atōm,** gr., minsta odelbara mängd af ett element, s. kan ingå i en kem. förening; förekommer ej fri utan i förening med andra a. till molekyl, **-ism,** *filos.,* söker förklara alla företeelser ur små, odelbara kroppar (atomer), **-vikt,** tal, utvisande vikten af ett elements a., jämförd med ett annat elements a. Vätets a.-vikt är antagen som enhet.

**atonī,** gr., *läk.,* slapphet.

**Atos** (Akte), östl. udde på halfön Kalkidike, 1,936 m., kyrka, 21 kloster, vallfartsort. Sl. 493 f. K.

**à tout prix** (a tû pri), fr., till hvad pris som helst.

**Atrāto,** fl. i S.-Amerika i Nya Granada, 490 km., faller ut i Darien. Var ämnad att genom en kanal förenas med Stilla hafvet.

**atresī,** gr., *läk.,* sammanväxning af en öppning i kroppen (ex. anus).

**Atreus,** *gr., myt.,* Pelops' son, kon. af Mykene, atridernas stamfar, dödad af Aigistos.

**ātrium,** kvadratisk försal i en fornromersk bostad; förgård till fornkristna basilikan.

**atrofī,** *läk.,* kraftlöshet genom bristande näring, tvinsot.

**Atropa** L., *Solanaceæ.* Spikklubban, *A. belladonna,* giftig växt, innehåller atropin o. belladonnin samt användes i medicinen.

**atropīn,** alkaloid i belladonnaörten; krist. i hvita prismor, har mycket bitter smak och är lösl. i alkohol, kloroform o. amylalkohol. Mycket giftigt; det

anmärkningsvardaste förgiftn.-symtomet utgöres af pupillens utvidgning. Ögon- o. nervläkemedel.

**Atropos,** *gr. myt.,* den af parcerna, som afskär tråden.

**At'schin,** fordom oafhäng. kon.-rike på Sumatra, hst. A., krig med Holland, nu holl.

**attacc'a,** it., *tonk.,* betyder i slutet af en sats, att man öfvergår till den följande.

**attaché,** fr., vid beskickning anställd lägre tjänsteman.

**attack',** fr., angrepp, anfall.

**Attālea,** Mart., piassabapalmen, S. Amer.; af bladskaften tågverk o. d. Frukterna coquillanötter.

**Att'alus,** förste kon. af Pergamon 241/197 f. K.

**attentāt,** fr., våldsgärning, is. mordförsök på en framstående person.

**attention,** lat., uppmärksamhet.

**Atterbom,** Per Daniel Amad., skald, f. 1790 i Åsbo, 28 fil. o. 35 estet. prof. i Uppsala, d. 55 Sthm.; i spetsen för den nyromant. skolan. Skr.: *Blommorna, Lycksalighetens ö, Fogel Blå, Svenska siare och skalder* m. m. Jfr Nya skolan.

**Attersee** (-sē), sjö i ö. Österrike. 47 kv.km.

**attest',** lat., intyg.

**atticism',** forngrek. språkbruk; sträfvan hos senare gr. förf. att skrifva en attisk dialekt.

**Att'icus,** Tit. Pompon., rom. lärd, Ciceros vän, f. 109, d. 32 f. K. Biogr. af Corn. Nepos.

**Att'ika,** Attikē, g. hellen, ländsk. 2,200 kv.km., fordom ½ mill. inv., halfö. Berg: Pentelikon, Hymettos, Lykabettos, Sunion, Kytairon. Hst. Athen. St.: Eleusis, Ramnus, Maraton, Alopuke.

**att'ika,** *arkit.,* dekorativt parti på taket af en byggnad till uppbärande af statyer o. d.

**Att'ila,** hunnerkon., Mundzuks son, reg. fr. 433 i Ungarn m. sin bror Bleda, s. han dödade 444, förhärjade östrom, riket, trängde 451 till Gallien, slagen af Aëtius o. västgöterna vid Ghâlons, 452 i Ital., där Leo I förmådde honom till omvändelse, d. 453. I sagan fortlefde han som Etzel l. Guds gissel.

**att'ila,** kort, m. snören försedd husarrock.

**attiralj',** fr., tillbehör, tross.

**attisk,** s. har afs. på Attika, is. Athen; a:t salt, kvickt, skarpsinnigt skämt.

**attityd',** fr., kroppsställning, åtbörd.

**Att'ius** (Accius), Luc, 170/94 f. K., rom. traged. förf.

**attorney** ($^{ä}$törn$^{e}$). *eng.,* advokat, sakförare.

**attrahēra,** lat., draga till sig.

**attraktion,** lat., dragningskraft, ömsesidig verkan mell. smådelarna i en kropp, hvarigenom de närma sig haa o. sträfva att hålla tillsamman, **-s|kraft,** dragningskraft.

**attrapp',** fr., fälla, snara; öfverraskning.

**attribuēra,** lat., tillskrifva.

**attribūt,** lat., kännetecken, egenskap; *spr.,* bestämn. tillagd ett subst.; symbol, sinnebild.

**Attundaland,** ett af de 3 urgamla folklanden i Uppland.

**Au,** kem. tecken för aurum, guld.

**au** (å), fr., sammandragn. at *à le;* au contraire (-kångträr), tvärtom; au courant (-kûrang'), under löpande termin, t. gångb. pris; au fond (-fång), i grund och botten; au porteur (-tör), till innehafvaren.

**aubade** (åbād), fr., *tonk.,* morgonmusik.

**Aube** (åb), bifl. till Seine t. h., 246 km. — Depart. A. 6,000 km. 248,000 inv.

**Auber** (åbär), Dan. Franc. Esprit, komp., f. 1782 Caen, d. 70 Paris s. dir. vid Konserv, o. hofkapellmäst. Operor: *D. stumma fr. Portici, Fra Diavolo, Muraren, Svarta Dominon* m. fl.

**Aubigné** (åbinjē), Théod. Agrippe d', lärd o. statsm., f. 1550 S:t Maury, hugenott, Henr. IV:s vän, d. 1630 Genève. Skr.: *Histoire universelle.*

**Aubry de Montdidier** (åbrī dö mångdidiē), fr., riddare, mördad 1371 af Rich. de Macaire, s.

måste strida med A:s hund o. därvid dukade under. Behandl. i ett drama.

**A. U. C.,** förk. för *ab urbe con'dita.*

**Auckland** (åk-), 1) Will. Eden, lord, diplom., f. 1745, d. 14. — Hans son 2) Geo. Eden, lord, f. 1784, 35/38 gen.-guv. i O.-Ind., 39 earl, 46 1:e amiralitetslord, d. 49.

**Auckland** (åk-), st. på Nya Zeeland, 67,226 inv. Hamn Vaitemata.

**Aucklands-öarna** (åk-), austr. ö-grupp, 330 km. s. om Nya Zeeland. Uppt. 1806 af Bristow.

**Aude** (åd-), fl. i s. Frankr., upprinner på Pyrenéerna, utfaller i Medelh. 220 km. — Dep. A. 6,313 kv.km. 300,000 inv.

**Audh** (Oudh), eng. prov. i O.-Ind., 62,717 kv.km., $12{,}_9$ mill. inv. Hst. Lucknov.

**Audhum'bla,** se Ödhumla.

**audiātur et al'tera pars,** lat., man höre äfven den andra parten.

**audiens',** lat., företräde hos furstl. person.

**Audiffret-Pasquier** (ådiffrē passkiē), Ed. Arm. Gust., hert. af, statsm., f. 1815 Paris, d. 05 Paris, 75 pres. i nat.-församl., 79 akademiker.

**auditorium,** lat., hörsal, åhöraresamling.

**auditör,** lat., militärdomare.

**Auer,** 1) Aloys, f. 1813 Wels, d. 69. Uppf. natursjälftrycket. — Hans son 2) Karl, kem., f. 58 i Wien, uppf. gasglödljuset o. förbättrade elektr. ljuset (osmiumljus).

**Auerbach,** Berth., förf., f. 1812 Nordstetten, d. 82 Cannes. Skr.: *Schwarzwälder Dorfgeschichten,* som blifvit öfvers. på de flesta europ. spr.

**Auerbachs källare,** vinkällare i Leipzig, i hkn enl. sagan Faust red bort på ett vinfat. Ännu nyttjad som vinkrog.

**Auersperg,** 1) Ant. Alex. (pseud. Anastasius Grün), gref., skald, f. 1806 Laibach, d. 76. — 2) Carlos, furste, österr. statsm., f. 14, d. 90. — Hans bror 3) Adolf, prins, statsm., f. 21, d. 85.

**Auerstädt,** by i prov. Sachsen. Slag 1806.

**Auf wiedersehen** (vider), ty., »på återseende», vi träffas åter.

**Augeias** (-gej'as), *gr. myt.,* kon. i Elis, Helios' son, stor kreatursägare, hvars stall (dess smutsigh. har blifvit ett

ordspr.) Herakles måste rengöra.

**Auger** (åschē), Athan., humanist, f. 1734 Paris, d. där 92. Skr.: *De la constit des Romains.*

**Augereau** (åschörå), Pierre Fr. Charles, fr. marskalk, f. 1757 Paris, 96 ital. divis.-gen., hert. af Castiglione, 1814 gm Ludv. XVIII pär, 15 förklarad förrädare af Napol., d. 16 La Houssaye.

**Augīasstall,** se Augeias.

**Augier** (åsehiē), Em., fr. dram., f. 1820 Valence, d. 89 Croissy, klass, o. realist, riktn. Lustspel, sedemålningar, hvaraf många uppförts i Sthm.

**augīt,** *min.,* förening af kiselsyr. kalk m. magnesia o. kis.-syr. aluminium, stundom ock järnoxidul; mörkgröna glänsande krist. Is. i vulkan, bergarter.

**augment',** lat., tillökning, **-hemman,** sdna hemman, hvilkas ränta var anvisad t. rusthåll; ingår sed. 1869 till statsverk., s. lämnar rusthållare ersättn.

**Augsburg,** hst. i bai. reg. omr. Schwaben o. Neuburg, mel. Lech o. Wertach, 94,923 inv. Grund. 12 f. K. under namn Augusta Vindelicorum.

**augsburgiska bekännelsen,** d. evang.-lut. kyrkans 1:a bekännelseskrift, förf. af Melanchthon 1530 o. öfverlämnad åt Karl V. Sönderfaller i 2 delar o. 21 trosartiklar. — Augsb. bek:s försvar, d. evang.-lut. kyrkans 2:a bek.-skrift, förf. af Melanchthon 1531, inneh. 14 art.

**augūrer,** hos romarne medl. af ett prästkolleg., s. af fåglarnas flykt och skri slöto till gudarnes vilja.

Deras utslag: augurier, deras iakttagelser: auspicier.

**August,** 1) A. I, kurf. af Sachsen, f. 1526, d. 86. — 2) A. II Fredr., kurf. af Sachsen, d. starke, f. 1670 Dresd., reg. fr. 94, kat. 97 för att bli kon. af Polen, krönt 15/9 Krakov, olyckl. krig m. Karl XII, afsatt, abdikerade i freden i Altranstädt 1706, åter kon. efter Karls fall, höll ett glänsande hof, hade många mätresser o. oäkta barn, d. 33 Varschjav. — Hans son 3) A. III Fredr., f. 1696, kurf. af Sachs. fr. 33, kon. i Polen 36, flydde 56 för Fredr. d. st., d. 63 Dresd. — 4) Nikolaus A., sv.-norsk arffurste, son af Osk. I, hert. af Dalarna, f. 1831, d. 73.

**Augusta** (åghöss'ta), 1) hst. i N. Amer. stat. Maine. 11,683 inv. — 2) St. i N. Amer. stat. Georgia vid Savannah. 39,441 inv.

**Augusta,** drottn. af Preuss., t}7, kejs., f. 1811, form. 29 m. prins Vilhelm, 1861 kon. o. 71 kejs. Död 92.

**augustāna-synoden,** ett i Förent. stat. 1860 grund, skandin.-lut. kyrkosamfund. Namnet augustana efter Confessio Augustana (Augsburgiska bekännelsen).

**augusti,** årets 8:e mån., skördemånad, uppkallad efter kejs. Augustus.

**augustiner,** en 1256 gm fören. af åtskilliga eremitsekter stiftad orden efter Augustinus' regel. Svart kåpa o. läderbälte, 1567 tiggar-orden. Luther var a.-munk.

**Augustīnus,** 1) A. Aurelius, kyrkofader, f. 354 Tagaste, d. 430 s. biskop i Hippo, döpt 387, bekämpade donatister, pelagianer o. andra kätterska riktn. Hans arbeten af autobiograf., polem. o. exeget.-homilet. inneh. — 2) A., benediktin.munk, angelsachsarnes apostel, 598 ärkeb. af Canterbury, d, omkr. 605.

**Augus'tus,** urspr. Cajus Jul. Cæsar Octavianus, 1:e rom. kejs., son af Caj. Octavius, adoptivson af Cæsar, f. 63 f. K., ingick 43 m. Antonius o. Lepidus d. 2:a triumviratet, erhöll occidenten, befäste sin ställn. gm Sext. Pompejus' besegrande, utstötte Lepidus, öfvervann Antonius vid Actium 31, blef allenahärskare i det han lät sig beklädas m. de viktigaste ämbetena, erh. 27 titeln A., reg. mildt och fredl., gynnade konst o. litterat., utvidgade riket i German, o. i orient., d. 14 e. K. Nola.

**Auka-Tor,** se Åk-Tor.

**auktion,** lat., tillökning; offentlig försäljn. till den högstbjudande.

**auktor** (autor), lat., upphofsman, författare, **-isation, -isering,** bemyndigande, **-isera,** bemyndiga. **-itet,** anseende, vetenskapl. vitsord, ämbetsmyndighet.

**aula** (au-), lat., förgård; akadem. festsal.

**Aulin,** Tor, violinist, f. 1866 Sthm. Står i spetsen för den s. k. A.ska stråkkvartetten.

**Aulis,** (au'-) *g. geogr.,* ort i Boiotien vid Euripos, där Agamemnon samlade hellen, flottan mot Troia.

**Aumale** (åmāl), Henri E. Ph. af Orléans, hert. af, Ludv. Filips 4:e son, f. 1822 Paris, 47 gen.-guv. i Algeriet, angrep kejsardömet 61, invald i nat.-församl. 71 pres. i krigsrätt, öfver Bazaine o. kommunen, afsatt 79, d. 97 Palermo.

**Aura** (Aurajoki), å i Finld, utfaller i Ö.-sjön; vid dess mynning st. Åbo.

**Aureliānus,** Luc. Domit., rom. kejs. fr. 270, från Pannonien, omgaf Rom m. en ny mur, besegrade Zenobia i Syrien o. Tetricus i Gallien, mord. 275 under ett pers. fälttåg.

**Aurēlius Victor,** Sextus, rom. hist. förf., 4:e årh. e. K. Skr.: *De Cæsaribus.*

**Aurelle de Paladines** (åräll' dö paladīn), Louis Jean Bapt. d', gen., f. 1804, div.-gen. vid Sebastopol 54, befälhaf. för Loire-arm. 70, afsatt af Gambetta, d. 77 s. senator.

**Aurengābad,** st. i o.-ind. prov. Haidarabad, 26,165 inv.

**Aurengzib** (»tronens prydnad»), stormogul i Ind., f. 1619, störtade sin far Dschahan, 58, reg. väl o. lyckl., d. 07.

**auréole** (åreål), fr., ljusglans, helgongloria.

**Aurīga,** lat., »körsven»; *astron.,* stjärnbild mel. Taurus o. nordpolen.

**aurik'el,** se Primula.

**aurikulār,** lat., till örat hörande.

**Aurillac** (årijack'). fr. st. i Auvergne, 10,400 inv.

**auripigment'** (operment), guldgult mineral, består af arseniksvaflighet.

**Aurōra,** *rom. myt.,* morgonrodnadens gudinna. Jfr Eos.

**Aurōra,** vittert sällsk., stift, i Åbo 1770 af H. G. Porthan m. fl., upplöst omkr. 1780.

**aurōra boreālis,** lat., se norrsken.

**Aurōra-förbundet,** vittert sällskap, stift, i Uppsala 1807 af Atterbom o. några andra unga studenter, ägde bestånd till 10.

**A. U. S.,** förk. för *actum ut supra.*

**ausbruch,** ty., vin pressadt ur de bästa drufvorna. Is. ungerskt vin.

**Auschwitz,** Osvieczim, st. i Galiz., 6,841 inv. Slag 1866. A. var hst. i d. forna hertigd. A. o. Zator.

**auskult|ant',** lat., åhörare af ett verks förhandlingar, **-ation,** undersökn. af inre kroppsdelar o. s. v. **-era,** lat., som åhörare öfvervara ett verks förhandl.; *läk.,* undersöka inre kroppsdelars tillstånd m. örat direkt l. gm hörrör (stetoskop).

**auslese,** ty., vin pressadt ur utsökta vinklasar.

**ausōner,** forn-it. folk i Bruttien o. Lucanien, senare i Gampanien o. Latium.

**Ausōnius,** Dec. Magnus, rom. skald, 309/395 e. K. Skr.: ekloger, epigram, idyller (*Mosella* m. fl.)

**auspi'cie,** lat., fågelskådning, järtecken, förebud. Jfr augurer.

**Aussig,** böhm. st. vid Elbe, 37,225 inv. Brunkol.

**Austerlitz,** mähr. st. 3,145 inv. Slag 1805, vapenstillest. s. å.

**Austrālien,** den minsta världsdel., 9 mill. kv.km., 6.8 mill. inv. Består af kontin. A. l. Nya Holland o. öarna i Söderhafvet l. Oceanien (se d. o.). Australkontin. omslutes i v., n. och s. af Ind., i ö. af Stilla hafvet. Kustbildn. föga utvecklad. Vikar: Carpentaria, Halifax, Broadsea, Port Curtis, Hervey, Moreton, Clarence, Macquarie, Port Jackson, Botany, Jervis, Port Philip, Discovery, Vincent, Spencer, Esperance, King George strait, Flinders, King strait, Collier, Admiralty, Cambridge, Port Darwin, Van Diemens, Arnhem, Melville. Halföar: York, Arnhem, Coburg, Eyria. Berg: Australalp., Blå bergen, Liverpool range, Warrego range, Cheviot r., Flinders r., Stuart r., Musgrave r., Petermann r., Rawlinson r., Warburton r., Bluff r., Robinson r., Dividing r., Hull r., Hugh r. Toppar: Kasciusco (d. högsta, 2,190 m.), Mount Hotham, Ben Lomond, Lindsay, Abbott, Elliot, Augustus, Farmer. Floder: Murray, Darling, Lachlan, Cooper, Victoria, Flinders, Murchison, Blackwood. Sjöar: Eyre, Gairdner, Torrens, Gregory, Frome, Austin, Moore. Klimat, n. om vändkrets, tropiskt, söd. därom subtrop., i de sydligaste del. temper. Flora: gummiträd, tebuske, ceder, palmer, orkidéer. Fauna: känguru, dingo, pungråtta, kasuar, svart svan, papegoja, sköldpadda. Prod.: guld, koppar, bly, topas, beryll, kol, korn, majs, hafre, orange, persika, vin, tobak, bomull, socker, kaffe, ull, talg, kött, smör, ost, hudar, läder, trä, bark, gummi. Urinv.: besläktade m. melanesierna, lågt stående, mörksvart hud, tjocka läppar, långt, ej krusigt hår, primitiv beklädn., antropofager. Hufvudnäring.: jakt o. fiske. Polit. bildar A. en förbundsrepubl., det Australiska

statsförbundet med 6 stater: (Nya Syd-Wales, Victoria, Syd-Australien, Queensland, Väst-A., Tasmanien), under eng. öfverhöghet. Städer: Brisbane, Sidney, Melbourne, Adelaide m. fl. Expedition.: 1601 Godinho de Eredia till kap Van Diemen, 1606 Torres i det eft. honom benämd. sundet, 1642 Tasman i Van Diemens ld, Cook uppt. senare hela A:s ostkust, 1777 sydkust. 1791 M'Glure vid nord.-k., 1797 Bass i Basssund., 1802 undersökte Flinders syd-k., 37 upptäckte Wickham Victoria-fl., 39/40 Eyre i det inre, 44/47 Leichhardts exped., 60 Burke i det inre, 72/76 Giles' resa, 87/89 Lindsay o. 04 Wells, George o. Basedow gmreste landet från n. till s.

**austrālsken,** sydsken, jfr norrsken.

**Austrāsien,** östl. del. af frankiska riket. Till Pipin den lille egna konungar. Delar: Lothringen, Belg., Auvergne. Hst. Metz.

**Austria** (au'-), lat. namn på Österrike.

**aut—aut,** lat., antingen—eller.

**autent|icitēt,** gr., äkthet, **-isk,** äkta.

**auto** (au'-), sp., i Spanien skådespel med religiöst innehåll; förbjudna 1765.

**auto-** (au'-), gr., själf-.

**auto|biografī,** gr., självbiografi. **-dafē** (af lat. *actus fidei*), port., troshandling, den förd. i Spanien o. Portugal vanl. förbränningen af kättare, **-didakt',** gr., person, s. bildat sig själf, själflärd. **-grāf,** gr., handskrift, **-krat,** gr., själfhärskare. **-krati,** envälde.

**autoktōner,** gr., urinvånare i ett land.

**auto|mat,** (au'-)gr., mekan. konstverk, härmar en msks l. ett djurs rörelser; restaurang, där serveringen sker med

tillhjälp af a.-maskiner, **-matisk,** mekanisk, självförlig. **-mobīl,** gr.-lat., ett gm mek. kraft framdrifvet hjuldon, självgående landsvägsfordon, **-nomi,** gr., självstyrelse, rätt för del af en stat att stifta lag för sig själf. **-plastīk,** gr., operat., hvarvid materialet för återställ, af en kroppsdel tages från patienten själf.

**autopsī,** gr., undersökning m. egna ögon; likbesiktning.

**autor,** se auktor.

**autotypī,** *fotogr.,* reproduktionsförfarande vid klichéers framställn.

**Autun** (åtöng'), förd. Bibracte, fr. st. vid Arroux, 15,764 inv.

**Auvergne** (åvärjn'), fr. ländsk., 15,000 kv.km., 850,000 inv. Floder: Allier, Dore, Dordogne. Toppar: Plomb du Gantal, 1,858 m., Puy de Dôme, 1,465 m. Ursprl. grefsk., från 1225 fr. provins.

**Auxerre** (åsärr'), fr. st., 18,901 inv. Vin.

**auxiliär,** lat., hjälpbringande.

**auxomēter,** gr., instr. till uppmätn. af kikares förstoring.

**aval** (avall'), fr., underborgen.

**avance** (avangs'), fr., försprång, förskott, **-mang,** framsteg, befordran.

**avancera,** fr., rycka fram, vinna befordran.

**avant-gar'de,** fr., förtrupp.

**avant la lettre** (avang' la lättr), fr., kopparsticksaftryck med konstnärens namn, men utan full underskrift.

**avant-scen** (avangsän), fr., eg. »framför skådebanan», teaterloge närmast scenen.

**avārier,** transkaukas. bergfolk, mohammedanskt.

**Ave,** pseud. för Eva Vigström.

**āve,** lat., var hälsad!

**Avellīno,** it. st., 23,760 inv. Kloster Monte Vergine.

**āve Marīa,** lat., »änglahälsning», som Gabriel gaf Maria vid bebådelsen o. som af katol. framsäges vid rosenkransen.

**Avēnio,** se Avignon.

**Aventinska kullen,** en af det forn. Roms 7 kullar.

**aventurier** (avangtyriē), fr., äfventyrare.

**aventurīn|glas,** mörkgrönt m. kopparfjäll bemängdt glas. **-kvarts,** k. med inneslutna rödakt. glimmerfjäll.

**aveny,** fr., bred med träd planterad gata.

**Avern'us,** it. sjö i gamla

Campanien; enligt Vergilius nedgång till underjorden.

**Averr'hoës** (Ibn Roschd), arab. filos. 1126/98, öfvers. o. kommenterade Aristoteles, grund, en mohammedansk religionsfilosofi.

**avers',** it., åtsidan, framsida på ett mynt.

**Aver'sa,** ford. Atella, it. st., 23,477 inv. Vin.

**aversion** (-schōn), lat., motvilja.

**avert|ēra,** lat., underrätta, varna. **-issemang,** tillkännagifvande, underrättelse, att ytterligare något kommer.

**Avesta,** stort bruk i Kopparb. l.

**Aveyron** (avärong'), bifl. till Tarn i s. Frankrike, 240 km. Dep. A. 8,743 kv.km. 382,074 inv.

**aviārium,** lat., fågelhus.

**aviāt|iker,** lat., luftseglare, **-ion,** luftsegling.

**Avicenn'a** (Ibn Sina), arabisk filos, o. läk. 980/1037, fören. neoplatonism med Aristoteles. Förf. ett medicinskt syst.

**Avignon** (avinjong'), fordom Avenio, fr. st. i Provence vid Rhône, 46,896 inv. 1309/78 påfveresidens.

**avis** (avī), fr., underrättelse, anvisning; a. au lecteur (å lecktör), underrättelse för läsaren, fingervisning, **-era,** underrätta.

**avīsa,** förr namn på tidning.

**avisofartyg,** lätt f. för depeschtjänst i krig.

**Avlōna** (Valona), turkisk st. i Albanien vid Adriat. hafvet. 6,000 inv.

**Avogādros lag,** lika volymer af olika gaser innehålla lika antal molekyler.

**avoir dupois** (ev'erdjupojs), af fr. *avoir du poids,* handelsvikt i England o. Förenta stat. 1 pund a. = 453,$_{59}$ gram.

**Avon** (ev'ᴼnn), namn på flera fl. i Stor-Britannien.

**avto-,** se **auto-.**

**ax** (Spica), *bot.,* blomställn. m. korta oskaftade blommor fästa öfver hvarandra på en gemensam axel.

**axel,** *anat,* bildas af nyckelbenet, skulderbladet o. öfverarmens öfre ände jämte motsvarande muskler.

**axel,** linje, omkr. hvilken en kropp vrider sig. — En *magnets* a., linje, som förenar dess poler. En *kristalls* a., linje, omkr. hvilken dess ytor ha ett symmetriskt läge. *Optisk* a. till en lins, linje, s. förenar linsytornas medelpktr.

**Axenberg,** topp vid Vierwaldstättersjön, 1,022 m. h. Kurort Axenstein.

**Axevalla hed** (Axvall), exercisplats i Skaraborgs l.

**axinīt,** *min.,* nejlikebrunt silikat; användes till små bijouterivaror.

**axiōm,** gr., sats, som ej behöfver bevis.

**axiomēter,** lat.-gr., instrum., som anger rodrets läge.

**axolotl',** larv af en vattenödla, *Ambly'stoma,* fortplantar sig s. larv. Akvariumdjur.

**Ax'torna,** by i Halland, sl. 1565.

**Ayrshire** (ärschir), grefskap i s.v. Skottland, 2,976 kv.km., 254,000 inv. A.-boskap. Hst. A.28,624 inv.

**Aytoun** (**ä**tön), Will. Edmonstoune, skotsk skald, f. 1813 Edinburgh, d. 65. Skr.: *Lays of the Scottish Cavaliers* m. m.

**azalēa** L., *Ericineæ,* N.-Amer., Asien. A. *indica,* vanl. prydn.-växt i våra boningsrum.

**azaleïn,** en anilinfärg.

**Azeglio** (asel'jo), Massimo, markis d', it. statsm., f. 1798 Turin, bekämpade österrik, med penna o. svärd, 49/52 sardin, minist., 59 fullmäktig i Rom agna, d. 66.

**azimūt,** arab., båge af horisonten till bestämmande af en stjärnas läge.

**Azincourt** (asängkûr), fr. by, slag 1415.

**azōisk,** gr., utan lif; a:a lager, *geol.,* fria från försteningar.

**Azorerna,** Açores, »hököarna», portug. ögrupp i Atlantiska hafvet, 2,388 kv.km., 256,291 inv. Öar: Fayal, Pico, S. Jorge, Graciosa, Terceira, S. Miguel, Santa Maria, Flores. Vulkan. Godt klimat. Upptäckta 1432 af Cabral.

**aztēker,** inv. i Mexico vid européernas ankomst, hög bildningsgrad. Valrike.

**azulin,** anilinblått.

**azūr,** arab., himmelsblå färg; lasursten.

## B.

**B, b,** konsonant, 2:a bokst. i alfab.; *tonk.,* namn på den med ♭ förtecknade noten *h.*

**B,** kem. tecken för bor.

**Ba,** kem. tecken för barium.

**Baade** (bå-), Knut, norsk målare, f. 1808, bosatt i München, d. 79.

**Baal,** hebr., de gamla semit, folkens högste gud; blidkades vid hotande nationella olyckor medelst människooffer. **-s|tjänst,** *bild.,* afgudatjänst.

**Baalbek** (gr. *Heliopolis*), st. i Syrien, mel. Libanon o. Antilibanon. Fordom blomstr. tempel. Jordbäfn. 1759.

**Baaltis,** se Aschera.

**Baar** (bar), fordom riksomedelb. landtgrefsk. i Baden o. Württemb.

**Baaz,** Baazius, 1) Joh. d. ä., f. 1584 Gårdsby sock., kyrkoh. i Jönk. 24, bisk. i Växjö 47, d. 49. Skr.: *Inventarium ecclesiæ Sueogothorum* (1642). — 2 Joh. d.y., den förres son, f. 1626 Jönk., bisk. i Växjö 67, bisk. i Skara 73, ärkebisk. 77, d. i Sthm 81.

**Babbage** (babb'edsch), Charles, mekaniker o. förf., f. 1792 Devonshire, d. 71 London. En tid prof. i Cambridge. Uppfann d. 1:a räknemaskinen.

**Babel,** se Babylon.

**Bab -el- Man'deb,** sund mel. Arabien o. Afrika. Ingång t. Röda hafvet.

**Babelsberg,** kungl. slott vid Potsdam.

**Babels torn,** 192 m. högt tempel i Babylon, ett under af fornt. byggn .-konst. Beskr. af Herodotos. Jfr. 1 Mos. 11: 1, 9.

**Babenberg,** grefl. familj fr. Ostfranken. Härskade i Österr. 983/1246.

**Baber,** se Babur.

**Babeuf** (baböff'), Franç. Noël, Gracchus kallad, kommunist, f. 1764 S:t Quentin, ss. hufvudman för en

sammansvärjn. giljotinerad 97.

**babiāner,** *Cynoceph'alus,* apsläkte fr. Afrika. Fulast o. vildast af alla apor.

**Babinet** (babinē), Jacq., fr. fysiker, f. 1794 Lusignan, d. 72 Paris. Skr.: *Etudes et leetures sur les sciences d'observation* (1855/68).

**babord, se bord.**

**Bābrios, gr. fabeldiktare, omkr. 150 e. K.**

**Bābur, Indiens 1:e stormogul, f. 1483, reg. fr. 94 i Andidschan, eröfrade 1525 Hindostan, d. 30.**

**baby (bēbi), eng., litet barn, spädbarn; barnunge; det yngsta af barnen.**

**Babylon, Babel, *g. geogr.,* det forna Babyloniens list. vid Eufrat. Kvadratformig, 490 kv.km. Lämningar af de utaf Nebukadnesar uppförda murar o. slott, af hängande trädgårdar, torn, tempel, palats. Skall und. sin högsta blomstr. haft 2 mill. inv.**

**Babylōnien, Kaldéen, nu Irak-Arabi, *g. geogr.,* land vid nedre Eufrat. Enl. bibeln Nimrod statens grundl. Länge lydland und. Assyrien, 625 f. K. självständ. gm Nabopolassar. Största blomstr. und. Nebukadnesar. Krig m. Egyptcn o. Juda rike. 538 persiskt, sedan makedoniskt, därefter syriskt, 636/1258 und. kalifernas herravälde. 1638 turk.**

**babyloniska fångenskapen, de bortförda judarnes fångensk. i Babyl. 605/536 f. K., då en del af dem begagn. den af Kyros lämnade tillåtelsen att återvända hem.**

**bacca, lat., bär.**

**baccalaureus, med.-lat., benämn, på den s. inom ett universitet i Engld o. Frankr. samt flerstädes i Tyskld aflagt d. lägsta filos. l. teol. exam.**

**bacchīus, 3-stafv. versf. — —.**

**Bacch'us, se Dionysos.**

**Bacciochi (battjock'i), F. Pasqu., f. 1762 Corsica, g. m. Napoleon**

I:s syst. Elisa, (f. 77 Ajaccio, storhert. af Toscana, d. 20 Triest), 1805 furste af Lucca o. Piombino, d. 41 Bologna.

**Baccio della Porta** (batt'jo-), vanl. Fra Bartolommeo kallad, it. mål., f. 1469 Savignano, d. 17 Florens; därstädes lians förnämsta arbete: Kristi nedtag. fr. korset.

**Bach,** mus. familj fr. Thüringen: 1) Joh. Christoph., f. 1643 Arnstadt, d. 1703 s. organist i Eisenach. — Dennes broder 2) Joh. Michael, f. 1648 Eisenach, d. 94 s. organist i Gehren, vid Arnstadt. — 3) Joh. Sebastian, »den ty. tonkonstens fader», f. 1685 Eisenach, 1708 hoforganist Weimar, 17 kapellmäst. i Köthen, 23 musikdirekt. o. kantor v. Thomasskol. i Leipz., d. där 50. Komponerat andl. (kyrkokantater, Matteus- o. Johannespassionen, mässor, oratorier, orgelkomposit.) o världsl. (uvertyr., sviter, prelud., fugor o. s. v.; berömdt är »das wohltemperierte Klavier», m. fl.) musikverk, utg. af Bach-sällsk. i Leipz. — Sebastians söner: 4) Wilh. Friedemann, genial, orgelvirtuos, f. 1710 Weimar, d. 84 Berlin, o. 5) Phil. Emanuel, f. 1714 Weimar, d. 88 Hamburg s. mus.-direkt. Skr.: Kyrkomus., förträffl. klaverkompos., *Versuch über die wahre Art, das Klavier zu spielen* (1753/63), samt 6) Joh. Christoph. Friedr., komposit. f. 1732 Leipz., d. 95 s. kapellmäst. i Bückeburg, o. 7) Joh. Christian, Sebastians yngste efterlefvande son, f. 1735 Leipz., d. 82 London. Komp. bl: a. it. operor. — 8) Wilh. Friedr. Ernst, son till Bückeburger-Bach, f. 1759, d. 45 Berlin, drottn. Luises kapellmäst., kompon., orgel- o. klaversaker af betydenh.

**Bach,** Alex. Ant. Steph. v., friherre, österr. statsm., f. 1813 Loosdorf, eft. revolut. 48 minister, gynnade ss. sdn kejsarens absol. veto; klerikalt sinnad, gmdref han konkord. m. påfven 55, afsked 59, sändebud i Rom till 70.

**baciller,** lat., en afdelning af bakterierna eller klyfsvamparna (schizomyceterna). Långa stafvar, Längddiam. 5/10 ggr bredd. De flesta färglösa, bestå af en enkel cell; föröka sig gm klyfning på bredden l. gm sporer (frön). Bland de patogena (se bakterier) äro viktigast *Bacillus anthracis* (mjältbrandsb.), orsak till mjältbrand; *B. tuberculosis* (tuberkulosb.) orsak till tub. sjukd., bl. annat t. lungsot. B. äro vidare orsak till difteri, influensa, böldpest m. fl. sjukdomar. Bland de saprogena: *B. acidi lactici* (mjölksyreb.), orsak till mjölks surnande, *B. acidi butyrici* (smörsyreb.), orsak till smörsyrejäsn. (smörs härsknande) m. m.

**back,** eng., *sjöv.,* den framom främsta masten belägna delen af öfre däck; äfv. kommandoord: tillbaka, bakåt!

**Back** (bäck), George, eng. nordpolsfarare, f. 1796 Stockport, d. 78 Lond. Upptäckte 33 Backriver, 34 kon. William IV:s land.

**Backamo,** exercisplats för Bohusläns reg., nära Uddevalla.

**back|anālier,** utsväfvande fester till Bacchus' (Dionysos') ära. **-ant',** Bacchus' mani. l. kvinnl. följeslagare, *bild.,* män l. kvinnor begifna på dryckenskap, **-antisk,** yrande.

**Backer-Gröndahl,** Agathe, se Gröndahl.

**backfisch,** ty., *bild.,* flicka i slynåldern.

**Backhuijzen** (-höjsen), 1) Ludolf, holl. marinmål., f. 1631 Emden, d. 1709 Amsterd. — 2) Hendr. B. van de Sande, holl. mål., f. 1795 Haag, d. där 60.

**Backman,** 1) Joh. Harder, lagsamlare, f. 1790 Halland, d. 62; justitieråd. Utg.: *Ny lagsamling* (31/60). — 2) Karl Joh., öfvers., publicist, f. 1825 Sthm, d. där 74.

**bacon** (bkn), eng., fläsk, skinka.

**Bacon,** (~), 1) Roger, eng. fys.,

astrol., alkemist, f. 1214 Ilchester, d. 1292 (1. 94). Uppf. förstoringsglaset. Skr.: *Opus majus* m. m. — 2) Francis, lord af Verulam, eng. filos. o. vetenskapl. reform., f. 1561 London, lordkansler o. baron af Verulam 1619, viscount St. Albans 20, för bestickligh. o. missbr. af statssigillet dömd o. afsatt 21, d. 26 Highgate. Gjorde, i mots. till skolastiken, den iakttagande o. pröfvande naturforskn. t. vetenskpns högsta grundsats. Af ngra forskare, men utan skäl, ansedd s. förf. till Shakespeares dramer. Förnämsta skr.: *Instauratio magna,* skildt i 2 afd.: *De augmentis scientiarum* o. *Novum organon.* — 3) John, eng. bildh., f. 1740 Southwark, d. 99. Arbeten i Westminster abbey.

**bad,** en kroppsdels l. hela kroppens neddoppande i vatten, vätskor l. annat medium (sand, gyttja, ånga, luft). I afs. på temperaturen skiljer man mel. kalla, svala, ljumma, varma o. heta b.; i afs. på användningssättet finnas kar-, dusch-, regn-, stört- o. simbad. Vattenbaden kunna vara kar-, sjö-, flod-, ångbad. — B. ha alla en renande verkan: de kalla äro stärkande, upplifvande o. härdande. Varma b. af kroppens temperatur (37°) äro lugnande; ifall de äro mycket långvariga, verka de förslappande. Heta bad af 39/40 grader o. därutöfver verka retande. Duschbad o. störtb. äro kraftupplifvande, simb. uppfriskande o. befordr. lungornas gymnastik, irl., rom. o. ry. ångb. äfvensom de heta luftbaden (s. k. turk. b.) verka svettdrifvande o. antireumatiskt. — I kem. tekn. hans. menas med b. sdna anstalt., s. åstadkomma ett ämnes likform, uppvärmn. gm förvar.-kärlets nedsänkn. i varm sand, kokhet t vatten, smält metall, saltlösn. o. s. v.

**Badajoz** (badaschås), sp. st. vid Guadiana. 28,912 inv. 1812 intaget af Wellington.

**Badelundsås,** en i Dalarna började, gm Västmanland gående sandås. Här, i närheten af Västerås, sl. april 1521 mel. Gust. Vasa o. danskarne.

**Baden,** storhertigd., 5:e af ty. rikets större stater. 15,081 kv.km., öfv. 2 mill. inv. Gränsar i n. till Hessen o. Baiern, i ö. till Württemb. o. Hohenzollern, i s. till Schweiz, i v. till (Rhen) Elsass o. Rhenpfalz. Berg:

Schwarzwald, Odenwald. Bergtoppar: Feldberg 1,494 m., Belchen 1,415, Kandel 1,243, Hornisgrinde 1,166, Kaiserstuhl 549 m.o.a. Floder: Rhen m. dess bifl. (Wutach, Elz, Kinzig, Murg, Neckar, Main m. fl.), Donau m. dess källfloder Brege o. Brigach. Sjöar: Bodensjön m. hamn. Konstanz, Ludwigshafen o. Meersburg, Mummel- o. Titisjön m. fl. Prod.: järn, silfver, koppar, kobolt, malakit, vismut, marmor, gips, salt, hampa, tobak, humle, spannmål af alla slag (äfv. majs), vin o. trävirke. Hst. Karls-ruhe; st.: Mannheim, Heidelberg, Philippsburg, Baden-Baden, Konstanz m. fl. Hist.: äldst. inv. kelter, markomanner, alemanner. B. sed. frank, hertigdöme. Herman II, B:s 1:e markgrefve (omkr. 1100). Under medelt. deladt i flera små furstendömen, s. under markgr. Christoph (d. 1527) förenades till ett land. Dennes söner stamfäder för linjerna Baden-Baden o. B.-Durlach. Den förra linjen utslockn. 1771 o. landet tillföll B.-Durlach. 1803 kurfurstendöme. 1806 storhert.-döme. Revol. 48 kufvad af preuss. trupper. Ny revol. 49. Krig med Preussen 66, 31/7 s. å. utträde ur ty. förbdt, 19/8 66 fred m. Preussen; biträdde nordtyska förb. 70. Krig m. Frankr. 70/71. Statsf. konst, monarkisk. Befolkn. till större delen katolsk. Nuv. storhertig: Fredrik II sedan 1907.

**Baden-Baden,** st. o. badort i Baden, vid foten af

Schwarzwald. 15,718 inv. Slott, promenader.

**Baden-Powell** (-pau'el), Sir Rob., eng. gen. o. förf., f. 1857 London, försvarade 00 Mafeking mot boerna, 03 gen. inspekt. för brit. kavall. Har gifvit upphof till boyscoutrörelsen i Engld.

**Badin** (badäng'), Ad. Ludv. Gust. Fredr. Alb. (Couschi), neger, d. s. k. morianen, favorit hos sv. drottn. Lovisa Ulrika, f. omkr. 1750, d. 22.

**badsvamp,** *zo., Spongia usitatissima, S. communis, S. officinalis,* utgör den hornartade, elastiska stommen af vissa i Medelhafv., Röda hafvet o. vid amerik. kusten förekommande djursläkten. Renas gm tvättn. m. utspädd svafvelsyra. Af i handeln förekommande b. anses d. syriska vara bäst.

**Bæckström,** And. Osk. Vilh., skådesp., f. 1854 i Kristianst. län 79/85 i Gbg, sedan vid Dramat, teat. till 01. Nu anställd vid Ranfts teat. Godmodig komik.

**Bælter,** Sven, teol. o. predikant, f. 1713 Söderhamn, dompr. i Växjö 50, d. 60. Skr.: *Vår herras o. fräls. Jesu Christi historia* (55/60). *Hist. anm. om kyrkoceremonierna* (62), ett ännu i dag högst läsv. arb.

**Baeyer,** Ad., ty kem., f. 1835 Berlin, sed. 75 prof. i München, upptäckare af indigos framställn. gm konst.

**Baffin** (bäff'-), Will., eng. sjöfarare, f. 1584, d. 22. Efter honom namnen Baffinsviken, en del af n. ö. Ishafvet o. Baffinsland, väster om viken.

**Bafomet** (-mē), 2-höfdad manl.-kvinnl. stenbild. Tempelherrarnes symbol o. enl. deras anklagare äfv. afgudabild.

**bagage** (bagāsch), fr., packning, ressaker.

**bagatell',** it., småsak, obetydlighet.

**Bagavad-gitâ,** lärodikt i Mahabaratâ, anses ss. en hufvudkälla f. Indiens urgaml. metafysik: är öfvers. på fl. spr.

**Bag'dad,** turk. st. i Irak Arabi, vid Tigris 145,000 inv. Betydl. handel. 762/1258 kalifresidens. 1638 turkiskt.

**Bagehot** (bädsch'-), Walter, eng. statsekon, o. förf., f. 1826, d. 77 Lond.

**Bager,** Haqv., statsekon, förf. o. versmakare, f. 1711, d. 82, Malmö.

**Baggböle,** stort sågv. i Västerbottens l. vid Ume älf.

**Bagge,** 1) Jak., sv. sjöhjälte, f. omkr. 1500, d. 77. Besegrade dan. flottan vid Bornholm 63 o. mel. Gotl. o. Öland 64. — 2) Jon. Sam., fys., f. 1803 Uddevalla, d. 70 Falun. Nitisk lärare vid bergsskolan i Falun. Skr.: *Elementarkurs i fysiken* (35) m. m.

**Baggensstäket,** Harstäket, Södra stäket, sund mel. Värmdön o. fastlandet. Ett af inloppen till Sthm.

**bagg'er,** ett slags mudderverk, se d. o.

**Baggesen,** Jens, dan. skald, f. 1764 Korsör, d. 26 Hamburg. Skr.: *Komiske fortællinger* (85), m. m.

**Baghir'mi,** moham. negerrike i Centr.-Afrika. 1900 införlifvadt med fr. Kongo.

**Baglioni** (baljåni), Giovanni, it. mål. o. konst-hist., f. 1573 Rom. d. 44. Skr.: *Vite de' pittori* (42).

**Bagnères** (banjär), 1) B. -de-Bigorre, fr. st. o. badort i depart. Hautes-Pyrénées vid Adour. 8,671 inv. En af de förnämsta badorter i Frankr. — 2) B.-de-Luchon, st. o. badort vid Pyrenéerna, nära sp. gränsen. 3,260 inv.

**bagno** (ban'jå), it., straffanstalt för galärfångar.

**bagpipe** (bäggpajp), eng., säckpipa.

**Bagratiōn,** Peter, ry. furste o. general, f. 1765, härstam, fr. en georg. fursteätt; kämpade und. Suvorov 92, 94 o. 99, vid Austerl., Eylau, i Finland, mot turk., d. 12 Borodino.

**baguette** (bagätt'), fr., förgylld tapetlist, gardinlist.

**Bahamā-öarna,** sp. Lucayos, a-merik. ögrupp i Atlanten, mel. Florida o. Haiti. 11,415 kv.km.

55,190 inv. 20 större, 630 mindre öar, upptäckta af Colombo 1492, brit. 1632. Hst. Nassau på ön New Providence.

**Bahīa,** 1) stat i s. ö. Brasilien, 426,427 kv.km. 1,919,802 inv. — 2) st. i samma prov., t. 1763 Bras:s hst., vid Atlant., hamn, 250,000 inv. Betydl. handel m. Europa.

**bahr,** se bar.

**Bāhreinöarna,** arab. ögrupp i Pers. viken.

**bahytt',** fr., fruntimmershufvudbonad.

**Baiern,** Bayern, kon.-rike, 2:a staten i ty. riket, består af 2 skilda delar: en östl. (Baiern), en västl. (Rhenpfalz). 75,860 kv.km., 6 ½ mill. inv. Berg: Alperna (Algau- o. Baierska alp.), Böhmerwald, Fichtelgebirge, Frankenwald, Rhön, Spessart, Odenwald, Steigerwald, Frankiska Jura. Toppar: Biberkopf 2,603 m., Mädelegabl 2,637 m. fl. Floder: Donau (m. dess bifl. t. h.: Iller, Lech, Isar, Inn, t. v.: Wörnitz, Altmühl, Nab, Regen, m. fl.), Main (m. dess bifl. Itz, Regnitz, frank. Saale), Eger o. sachs. Saale. Sjöar (mest alpsj.): Ammer-, Kochel-, Walchen-, Chiem- o. Tegernsj. Mineralkällor: Schweinfurt, Kissingen. Prod.: stenkol, brunkol, salt, grafit, järn- o. zinkmalm, ost, vin, humle, trä, öl, spannmål. — B. är indeladt i 8 regeringsområden. Hst. München. St.: Augsburg, Nürnberg, Würzburg, Bamberg, Regensburg, Schweinfurt, Kronach, Baireuth, Erlangen, Fürth, Nördlingen, Ingolstadt, Donauwörth, Landshut, Passau, Homburg, Zweibrücken m. fl. — Hist.: B:s äldsta inv. voro bojerna. På Augustus' tid rom. provins. Noricum. Und. folkvandr. inträngde germ. stammar o. blandade sig m. den inhemska befolkn., hvaraf uppkommo bojoarier, s. en tid lydde und. en inhemsk hertigsläkt. Agilolfingerna, af hvilken Garibald I är d. 1:e kände hertig, kom sedan und. frank, öfverh. o. blef 788 frank, prov., men 911 åter självfst. hertigd. 1180 pfalzgr. Otto IV af Wittelsbach, nuv. regenthusets stamfar, hert. af B. 1227 Rhenpfalz baierskt. 1255 deladt i Öfre o. Nedre B. Reformationen inf. i början af 16:e årh. Und. 30-år. kriget fick Maximilian I kurvärdighet samt Öfre Pfalz. 1777 wittelsbachska grenen utslockn. o. B. o. Pfalz åter förenade und. kurf. Karl Teod. af Pfalz. Und. hans tid baierska successionskriget. Genom freden i Lüneville 1801 förlorade B. Rhenpfalz, Zweibr. o. Jülich, men erhöll 1803 ss. ersättn. Würzburg, Bambg, Augsbg, Freising, Passau, Eichstädt (tills. 17,600 kv.km. o. 898,000 inv.). B. blef kon.-rike 1806. 18 ny statsförfattn. 25 Ludvig I:s regeringstillträde. 48/49 inre oroligh. 20/3 48 nedlade Ludvig I reger. o. 21/3 s. å. Maximilian II o. 64 Ludvig II kon. 66 B. m. Österr. mot Preussen. 70/71 m. Preussen mot Frankr. Nuv. reg. Otto (sed. 86). — Statsförf. konst.-

monark. Af befolkn. 4,$_6$ mill. kat., de öfriga protest, (mest lutheraner) J.: 7,963 km. T.: 18,442 km. Telef.: 112 mill. samtal.

**Baikāl,** sjö i Sibirien. 34,179 kv.km. Tillflyt. floder: Selenga o. öfre Angara; aflopp: nedre Angara. — B.-Bergen vid B.-sjön, 2,000 m. h.

**bailiff** (bē-), eng., rättstjänare.

**bailli** (bajī), tit. på åtsk. ämbetsm. und. medelt. Medlemmar af Johannit-ordens kapit. benämndes *ballivi,* däraf namnet. I Frankr. anförare för härbannet, domänförvalt, o. domare.

**Baillot** (bajå), Pierre, fr. violinist, f. 1771 Passy, d. 42 ss. prof. v. konserv. Kompon. konserter, etyder m. ni. Skr.: *L'art du violon* (34) o. a.

**Bailly** (bajī), Jean Silvain, fr. astron., f. 1736 Paris, 89 president för

Etats généraux, mär i Paris, giljotinerad 93.

**Baily** (bēli), 1) Edw. Hodges, eng. bildh., f. 1788 Bristol, d. 67. Nelsons bildst. på Trafalgar Square, Lond. — 2) Francis, eng. astron., f. 1764 Newbury, d. 44; bestämde jordens täthet gm användn. af vändvågen.

**Bain** (bēn), Alex., eng. filos., f. 1818 Aberdeen, prof. v. univ. i London; bekant för sina filos, kompend. o. psykol. skrift.

**Baīni,** Giuseppe, it. komp., f. 1775 Bom, d. 44 ss. påfl. kapellm. Palestrinas biograf.

**bairām,** namn på två mohammed. högtidsd. i Turkiet.

**Baireuth** (-röjt), hst. i bai. reger.-omr. Ober-Franken v. Röda Main. 29,387 inv. Slott. Bich. Wagners nat.-teater.

**baisse** (bäss), fr., börspappers, aktiers o. d. fallande i värde. Mots.: hausse. — Baissier (bässiē), spekulant på kursens fallande. Mots.: haussier.

**bajadärer,** port., ind. danserskor o. sångerskor, dels invigda åt tempeltjänst, dels kringres. i landet.

**Bājæ,** *g. geogr.,* st. på Campaniens kust, vid Neapel. Ford. berömd badort.

**Baj'asid,** Bajesid, st. i turk. Armenien. 2,000 inv. Sl. 29/7 o. 7/8 1854.

**Bajāzet,** Bajesid, 2 turk. sult., 1) B. I. f. 1347, reg. fr. 89, slog de kristne und. ung. kon. Sigismund v. Nikopolis 96, 02 besegr. af Timur o. fången, d. 03. — 2) B. II, f. 1447, reg. fr. 81, tvingad af janitscharerna att nedlägga regeringen 12, d. af gift s. å.

**Bajazz'o,** se Pajazzo.

**Baj'esid,** se Bajasid, Bajazet.

**bajonett',** fr. (eft. uppfin.-orten Bayonne), stick-, hugg- l. stötvapen (sabelbaj.) på infant.-gevär sedan midten af 17:e årh.

**Bākel,** fr. st. i Senegambien v. Senegal. 1,400 inv.

**Bāker** (bēkr), Sir Sam. White, eng. afrikares., f. 1821, grund. 71 Ismailia v. öfre Nilen, bekämp. slafhandeln, d. 93; bl. hans många reseskildr. är *Ismailia, the expedition to Central Africa* (74) öfvers. på sv.

**Bakkos,** se Dionysos.

**Bakkylīdes,** gr. lyrik. 5:e årh. f. K.

**bakladdnings|gevär, -kanoner** m. m. kallas de, i lika laddn. ej införes fr. främre delen af loppet (mynningen), utan fr. bakre delen däraf (kammaren), s. sed. stänges gm mnga olika slags mekanismer. Kallades i början

kammarladdningsgevär.

**Bakōnyer-wald,** höjdsträckn. i Ungarn. 700 m. h.

**bakpulver,** ett i st. f. jäst l. surdeg vid bakning användt pulver, best. af 1 del kolsyr. natron o. 3 del. vinsten.

**bakschisch,** arab., drickspenningar.

**bakteriler,** (af gr. *bakterion,* liten staf) 1) det gemensamma namnet på den afdeln. af svamparna, s. kallas klyfsvampar, schizomyceter, 2) en afdeln. af klyfsvamparna, likas form är en kort stafs, 2/3 ggr s. bred. De förra kallas ock mikrober, äro enkla celler, runda, ovala, staf-, tråd- l. skrufformiga. De flesta äro färglösa, andra äro gula, blå, röda etc. B. lefva i fuktiga medier, innehållande org. ämnen, s. de förtära und. ämnenas sönderdelning, hvarigm org. ämnens förruttnelse, förskämning, jäsning m. m. åstadk. B. föröka sig hastigt gm delning (klyfning, hvaraf sv. namnet); en del af dem ock gm bildning af sporer (frön), s. äro mer motståndskraftiga att fortplanta arten. Från med. synpunkt delas b. i saprogena, s. ej kunna föröka sig i mnskns organism, o. patogena, s. kunna detta o. därvid alstra sjukd. De senare äro orsak, till smittosjukd. o. de viktigaste bland sjukd.-orsakerna. De hittills bäst kända äro mjältbrandens, lungsotens, rotsens, rosens, nervfeberns,

kolerans, lunginflammationens, dröppelns, sårsjukdomarnas, de rekurrent. febrarnas, stelkrampens b. Efter sin form delas de uti 1) kocker l. kul-b., kulformiga, 2) baciller l. staf-b., cylinderformiga, och 3) spiriller l. spiralformiga. **-olōg,** bakteriekännare. **-ologī,** läran om bakterierna.

**Bak'trien,** Baktriane, forna namnet på det nuv. Balk. I 10:e årh. turk., sed. 1850 tillhör. Afganistan.

**Bakū,** st. i ry. Kaukasien, vid Kasp. haf. 179,133 inv. Medelpktn för naftaindustrien.

**Bakūnin,** Mik., ry. agitator, f. 1814, till 38 ry. officer, verkade sed. 41 i Berl., Dresd., Paris o. Brüssel för Ryssl:s o. Pol:s revolutionering; medl. af provis.-reger. i Dresd. 49 utlämnad till Österr. o. sed. t. Ryssl., flydde 60 fr. Sibirien t. Japan o. Europa, d. 76 Bern.

**bal,** 1) varupacke, viss mängd (10 ris) papper o. a., 2) större danstillställn.

**Balæna,** se hval.

**Balænopt'era,** se hval.

**balajös,** fr., eg. soperska; spets på innerkanten af ett släp.

**Balaklāva,** ry. st. på Krim, 1,274 inv. Sl. 1854.

**balans** (-angs'), fr., vågbalk, jämvikt, skilln. mel. debet o. kredit. **-era,** hålla jämvikt, afsluta (en räkn.).

**Balaruc les Bains** (-ryck lä bäng), badort i fr. depart. Hérault.

**Balasōr,** hamnst. i eng. O. Indien. 20,880 inv. Betydl. handel.

**Bal'bo,** Cesare, it. statsm. o. hist., f. 1789 Turin, d. 53

**Balbōa,** Vasco Nuñez de, sp. upptäcktsres. i Amer., f. 1475 Jeres de Badajoz, halsh. 1517. Uppnådde Stilla hafvet 1513.

**Balbuēna,** don Bernardo de, sp. skald, f. 1568 Valdepeñas, d. 27 s. bisk. på Puerto-Rico. Skr.: *El Bernardo* (24).

**Balck,** Vikt. Gust., milit, gymn., f. 1844 Karlskrona, 04 öfverste i armén, har främjat idrotten.

**baldakīn,** prakthimmel af tyg ö. en tron, predikstol, säng o. s. v.

**Balder,** *nord. myt.,* son af Odin o. Frigg, ljusets, fredens, oskuldens o. rättfärdighetens gud, gm Lokes list dödad af d. blinde Höder.

**Bal'drian,** se Valeriana.

**Bal'duin,** 1) 5 kgr af Jerusalem, bland dem B. I, Gottfrieds af Bouillon bror, kon. 1100, d. 18. — 2) lat. kejs. i Konstantinop. B. I, gref. af Flandern, kejs. 1204, o. B. II, kejs. 1237/61, d. 72.

**Baldung,** Hans, Grien kallad, mål. o. träsnid., f. omkr. 1470 Gmünd, d. 45 Strassburg.

**Bâle** (bal), fr. namn på Basel.

**Baleāriska öarna,** sp. ögrupp i Medelhaf., m. Pityuserna 5,014 kv.km. 311,649 inv. Öar: Mallorca, m. hst. Palma, Menorca, Cabrera, Dragonera, Conejera.

**Balfe** (bälf), Mich. Will., eng. komp., f. 1808 i Irl., d. 70 Lond. Skr. op. *Zigenerskan* m. fl.

**Balfour** (bäll'f$^{\text{ör}}$), 1) Arthur Jam., brit. statsm. o. förf., f. 1848, 91 o. 95 skattkammarkanslär, 02 min.-presid. — 2) Francis Maitland, f. 1851 Edinburgh, berömd embryolog.

**Balfrosch,** pers. hand.-st. 60,000 inv.

**Bāli,** Lilla Java, en af de små Sundaöarna. 5,616 kv.km. 715,400 inv. Sedan 1849 under Hollands öfverhöghet.

**balk,** bjälke; vågarm; afd. i Sveriges lag.

**Balkān,** ford. Hæmus, berg i eur. Turkiet. 340 km. l., gräns mel. Bulgarien o. Rumilien. Högsta delen: Chodschaberg. 1,950 m. Pass: Schipka, Nadir-Derbent, Demirkapu, Sofia. — B.-halfön, den östl. af s. Europas 3 stora halföar.

**Bal'kasch,** insjö i Asien. 18,432 kv.km., 238 m. öfver hafvet Hfl. Ili.

**balkong,** fr., m. bröstvärn försedd utbyggn. framf. en fönsterdörr.

**ballād,** it., nu episk-lyrisk diktart, i hkn känslosamh. är

förhärsk.; urspr. i It i 12:e årh. sånger, s. sjöngos till dans; i 14:e årh. namn på episka folkvisor i Engld o. Skottl. (utg. af Percy); i Tyskl. begagn. af Bürger (»Leonore»), Goethe, Heine, Uhland o. a. Äfven brukl. i musik. Jfr romans.

**Ballarat',** st. i gulddistr. i austr. stat. Victoria. 51,320 inv. (1883).

**ballast,** se barlast.

**ballett',** it., konstdans på en teater; d. däri deltag, personalen. Beledsagad af pantom., först begagn. af Noverre. B. ingår s. beståndsdel i de flesta operor.

**Ballhorn,** Joh., boktryckare, f. 1531 Lübeck, d. 99; tryckte en dålig uppl. af Lübecks stadsrätt, däraf benämn, ballhornisera, d. v. s. försämra ett tryckarbete gm förmenta förbättr.

**ballist',** lat., forntida kastmaskin, verkande gm kraften hos snodda senor o. tåg. **-ik,** gr., läran om kastade (skjutna) kroppars rörelse.

**ballon captif** (balong kaptiff') fr., medelst rep vid marken fäst ballong.

**ballong',** fr., klotformig apparat af glas l. andra ämnen för förv. af gaser o. vätskor. Jfr luftballong.

**baliotering,** fr., omröstn. gm olikfärgade kulor.

**Balme** (balm), Col de, pass mel. M. Blanc o. Dent du midi, 2,204 m.

**Balmhorn,** topp å Berneralp. 3,688 m.

**Balmoral Castle** (-morr'al kāsl), kungl. slott, i skot. grefsk. Aberdeen, v. öfre Dee.

**Balmung,** Siegfrieds (i Nibelungsagan) svärd.

**balneo|grafi,** lat.-gr., badbeskrifning. **-logi,** läran om bad o. deras användning, **-teknīk,** konsten att tillreda bad. **-terapī,** konsten att bota gm bad.

**bal'sam,** gr., tjockflytande, starkt luktande växtsaft. **-era,** gm vissa medel (nu vanl. arsenikinsprutn.) skydda lik mot förruttnelse. Ford. användes välluktande balsam, ämnen.

**balsāmisk,** lat., doftande.

**Balsāmo,** Giuseppe, äfv. känd under namnet grefve Alex. Cagliostro, berykt, äfventyrare, f. 1743 Palermo, d. 95 ss. fånge på Fort San Leone.

**Balsamoden'dron,** (balsamträdet), *Burseraceæ,* flera arter i Arabien, Abessinien o. flerst., lämnar mekkabalsam och myrrha.

**Balsberg,** en bergklint i Skåne. 50 m.

**Balta,** ry. st. i Podolien. 25,595 inv.

**Balter,** västgotisk kon.-familj, 395/531.

**Baltimore** (båltimår), största st. i Maryland, (Am.), v. Patapsko. 531,313 inv. Kat. ärkebisk. o. univ. Washington-mon., stor tob:s, spannm.s o. bomullshandel. Skeppsbygg. Grundl. 1729.

**Baltisch-port,** st. i Estland, v. Finska viken, 852 inv. Fiskhandel.

**balustrād,** fr., bröstvärn vid balkonger, terrasser, trappor o. d.

**Balzac** (-sack'), Honoré de, fr. romanförf., f. 1799 Tours, d. 50 Paris, pessimist, psykolog. Skr.: *La coméd. humaine* (1842/48) m. m.

**Bambara,** Barnbarra, förr negerrike i Sudan, v. öfre Niger; sed. 1891 franskt. 236,800 kv.km. 2 mill. inv. Hst. Segu, 30,000 inv.

**Bamberg,** bai. st. vid Regnitz. 41,613 inv. Ludwigskanalen. Domkyrka.

**Bamboccio** (-bått'jå), se Laar. — Bambocciader, mål., lägre folklifvet framst. i bild.

**Bambuk,** ld i Senegambien. Inv. hedniska mandingos. Hst. Farabana.

**Bambūsa** Schreb., *Gramineæ,* bamburör. *B. arundinacea* Willd., allm. o. mycket anv. i s. och ö. Asien.

**Bāmian,** pass i Afganist, enda farbara väg från Kabul till Turkestan.

**ban,** slav., förr titel f. ståth. i Kroatien o. Slavonien.

**banāl,** fr., alldagl., vanlig.

**Ba'nana-öarna,** ögrupp vid Sierra-Leonekusten i Afrika.

**banāner,** bot., se Musa.

**banāt,** ung benämn, på gränsprov. l. ld, styrdt af en ban; landsk, i Ungarn: Temesvar-b:et. 28,040 kv.-km. Hst. Temesvar.

**Banco** (Banquo), omkr. 1045, skotsk than und. kon. Duncan, dödad af Macbeth.

**Bancroft** (bänk-), George, amer. hist. o. statsman, f. 1800 Worcester i Massachusetts, 45 marinminist., 46/49 sändebud i London, 67/74 i Berlin, d. 91 i Washington. Skr.: *History of the Unit States* (34/74, 10 bd), m. m.

**bandag|e** (-dāsch), fr., se förband. **-ist,** tillverkare af kir. apparat., brockband o. d.

**Bandaks-vandet,** insjö i Telemarken i Norge. Gmflytes af Songa-älf, s. utfaller i Nordsjön.

**Banda-öarna,** holl. ögrupp i ind. arkipel., i Bandasjön, mel. Molukkerna o. de små Sundaöarna. Uppt. 1512. Klimat, osundt. Vulkaniska o. rika på muskotträd.

**Ban'del,** Ernst v., ty. bildh., f. 1800 Ansbach, d. 76 Neudegg, v. Donauwörth. Förnämsta arb.: *Hermanns-monum.* (57 m. h.) vid Grotenburg i Teutoburgskogen.

**bandērier,** nylat., beridna ung. adelsmän, s., klädda i nationaldr., tjänstgöra vid festliga tillf,, exempelvis kröningar.

**banderillero** (-iljēro), sp., den s. i tjurfäktn. angriper djuret m. vimpelprydda lansar.

**banderōl,** fr., vimpel.

**Bandinell'i,** Baccio, it. bildh. o. mål., f. 1493 Florens, d. där 60.

**bandīt,** it., stråtröfvare, bof.

**bandmaskar,** *Cestodes, zo.,* en ordn. af plattmaskarna. B. sakna mun o. tarmkanal, uppträda i det djur, i hvars inälfvor de lefva s. en koloni l. smnhäng. kedja (band), i det att fr. ett könlöst djur (hufvudet) utvecklar sig en lång rad bekön. djur (leder). Lederna närmast hufvudet äro yngst. De äldre, m. embryonhaltiga ägg fyllda lederna lossna så småningom o. följa m. afföringen. Komma de nu i magen på ett för dem mottagligt djur, blifva embryon, gm äggskalens bristn., fria o. borra in sig i djurets muskler, späck o. s. v., där de ombildas t. blåsmaskar. Svinets blåsmask kallas dynt. Gm förtäring af dyntbemängdt fläsk får mskn dynt i sin kropp, där det utväxer t. binnikemask (se d. o.). B. finnas ofta i fisk, t. ex. lax.

**bandōla,** it. o. sp., ett slags luta l. mandolin.

**bandolär,** se bantlär.

**bandy** (bänn'di), eng , ungef. detsma som hockey (se d. o.)

**banér,** fr., fana. **-herre,** und. feodaltid, hvarje riddare, s. i striden förde eget b., kring hkt hans folk samlades; äfv. riddare, s. i krig kunde uppställa minst 10 rustade ryttare.

**Banér,** gam. sv. adl. ätt, af hkn en gren, friherrl. (1651), ännu lefver, en annan, grefl. (1651), utdog 1681. — 1) Eskil Isaksson t. Vängarn, riksråd, lefde 1480. — Hans sonsons son 2) Sten, statsm., f. 1546, undgick af en slump att mördas vid Sturemorden i Uppsala (67), riksråd und. Johan III:s tid, förlorade dennes ynnest och slöt sig till hertig Karls (sed. Karl IX) parti, underhandl. v. freden i Teusin (95); eft. riksd. i Söderköp, (s. å.) brytn. m. hert.; flydde (97) t. kon. Sigismund i Polen, men blef af denne efter sl. vid Stångebro (98) utlämn. t. hert. o. sedan halshuggen i Link. 1600. — Hans bror 3) Gustaf, statsm. f. 1547, riksråd, tillh. broderns parti o. delade hans öden, halsh. i Link. 1600. Den sistn:s son 4) Johan, riksråd, fältmarsk., f. 1598 Djursholm, delt. i Gust. II Adolfs ry. o. pol. krig; en af 30-år. krigets förnämsta fältherrar; gick m. Gust. Ad. 30 t. Tyskl., fäktade mot Tilly (Breitenfeld o. Lech) o. Wallenstein (Nürnberg), räddade Sveriges o.

protestants ställn. gm segern v. Wittstock (36), besegrade vid Chemnitz (39) de kejserl.; det berykt, återtåget ö. Böhmerw. o. Erzgebirge (41), d. s. å. i Halberstadt. Som fälth. rådig o. snabb i sina rörelser.

**Bang,** 1) Pet. Georg, dan. rättslärd o. statsman, f. 1797, d. 61, genomförde ss. konseljpres. o. inrikesmin. »fällesforfatn.» 55. Skr.: i rom. rätt o. dan. processrätt. — 2) Herman, dan. förf., f. 1858, journalist i Köpenh.

**Bangalōre,** hst. i brit.-ind. vasallstaten Maisur. Kat. bisk., evang. mission. 159,046 inv.

**Bang'ka,** se Banka.

**Bang'kok,** hst. i Siam, vid fl. Menam. 600,000 inv.

**Bangor** (bäng'-), 1) nord-amerik. hamnst. i Maine, 21,850 inv. Betydi. trähandel; 2) st. i n. Wales vid Menaisundet, hvaröfv. Britanniabron leder, 11,269 inv.

**Banjalūka,** st. o. fästn. i Bosnien. 14,789 inv.

**banjo,** gitarrartadt instr. hos de nord-amer. negrerna.

**bank,** 1) naturl. l. konstgjord upphöjn. å marken, sjö- l. fl.-botten, ss. sand-, järnvägs-, kanal-b. — 2) Jfr. kanon-, skyttebank.

**bank,** ty., offentlig, vanl. på aktier grund, anstalt för förmedling af penningrörelse o. kredit. Allt efter sättet för bankrörelsens bedrifv. skiljer man mellan 1) bankirrörelse, då d. utöfvas af ensk. pers., bankirer; 2) giro-b. (uppst. i It. 1156, den sista, i Hamburg, upphörde 1875), s. mot betalning förvarade ädla metaller och mot ägarens anvisn. lämnade penningar; 3) låne-b., s. mottager penningar på deposition samt upp- o. afskrifn. (folioräkn.), lämnar kassakreditiv, drifver diskonteringar o. växelrörelse samt utlånar penningar mot borgen l. annan säkerhet. Särsk. slag häraf äro hypoteksbanker o. crédits mobiliers; 4) sedelutg. bank, s. utfärdar ss. klingande mynt cirkuler. invisningar (sedlar.)

**Ban'ka,** Bangka, holl. ö. vid Sumatra. 11,587 kv.km. 106,305 inv. Tenn, d. bästa i världen. Hst. Muntok.

**bankett',** fr., festmåltid.

**bankholidays** (-holl'ides), eng., »bankfridagar» 4 dagar om året, då bankerna äro stängda.

**bankir,** fr., se bank.

**banko,** förr benämn, på sv. riksbank:s sedelmynt t. skilln. fr. dess silfvermynt, specie, o. riksgäldskontorets riksgäldssedlar. Förhåll.: 2 2/3 rdr b:o = 1 rdr spec. = 4 rdr riksg. **-fullmäktige,** se riksbanken, **-utskottet,** ett af sv. riksdagens ständ. utsk., har att undersöka riksbankens styrelse, tillst. o. förvaltn. B. består af 16 ledamöter.

**bankrutt',** it., betalningsinställ., jfr cession, konkurs.

**Banks,** Sir Jos., eng. naturforsk., f. 1743 Revesby Abbey, d. 20 London. Världsomsegl. med Cook (68/71).

**banlieue** (bangliö), fr., bannmil, under medelt. det område med en mils radie omkr. en stad, inom hkt marknad fick hållas.

**bann,** medelt. lat., uteslutande ur kyrkans gemenskap, ofta förbund, med akt. se d. o.

**Banquo,** se Banco.

**bantam-höns,** dvärghöns fr. Japan.

**bantingkur,** *läk.,* kur mot öfverdrifven fetma gm undvik, af fettbild, ämnen, ss. olja, grädde, potatis, socker, öl m. m. Hufvudsakl. födoämnen: magert kött, fisk, frukt, te, rödvin, sherry l. madeira, ringa mängd bröd. Benämn, efter Banting (1797/78) i London, på hkn kuren först användes.

**bantlär,** bandolär, fr., axelgehäng.

**bantu,** bunda, folkgrupp i s. o. mel. Afrika fr. 20° s. br. t. 5° n. br.

**banvall,** jordmassa, bild. underlag för grusbädden å en järnväg.

**Banville** (bangvill'), Théod. de, fr. skald, f. 1823 Moulins, skr. dikt., dram., romaner, d. 91 i Paris. Motst. t. den realist. riktningen.

**baobab,** *bot.,* ostind. namn på apbrödsträdet, *Adansonia digitāta* i Afrika o. Ind.; närande frukter.

**Bapaume** (-påm), fr. st. o. fästn. i depart. Pas de Calais. 3,113 inv. Sl. 2—3/1 1871.

**baptister,** gr., kristne, s. förkasta läran om barndopet o. end. gm nedsänkn. i vatten döpa fullvuxne. Grundad i Engld und. 16:e årh. B. äro independenter o. rör. läran om nådavalet delade i flera sekter. Sed. 1689 tolererade i Engld. B. kommo t. Skandinavien omkr. 1839 o. mot slutet af 40-talet t. Sverige, där de nu äro spridda öfver hela landet, i detta afs. fördeladt i 19 distrikt, o. i börj. af 05 räkn. 37,601 medl.

**baptistērium,** gr., dopkapell, rund l. 8-kantig byggn. med en af en rad pelare omgifven dopcistern. Ersatt i 5:e årh. gm dopfunt i själfva kyrkan. Berömda b. i Rom, Pisa, Florens.

**Bar,** arab. namn på vatten (sjöar, floder). B. el Abjad (Hvita floden) o. B. el Asrak (Blå fl.), källfloder t. Nilen.

**bar,** syr. o. kaldeiska, son, (hebr. ben.

**bar,** eng., bom, tvärslå; disk, skänkrum, där utskänkn. sker från disken.

**Baraba,** stäpp i ry. Asien, mel. fl. Obj o. Irtisch.

**barack',** fr., lägerhydda; skjul, marknadsstånd; usel koja; b.-system, ordnad komplex af baracker l. låga, t. kaserner l. sjukhus afsedda envåningshus.

**baran'ko,** en dålig cigarrsort, tillverkad på 1840-talet af Lünzman i Uppsala.

**baratterī,** it., underslef, is. af skeppare, t. skada f. redare l. befraktare.

**baratt'o-handel,** byteshandel.

**Barba,** se Borgu.

**Barbados** (-bädos), brit. ö i Väst-ind. 430 kv.km. 195,588 inv., däraf 25,000 hvita. Osundt klimat, gula feb. Hst. Bridgetown, 25,500 inv.

**barbār,** gr., urspr. en s. ej talade gr., främling; rå o. grym mska. **-ism,** *spr.,* fel mot språkets renhet gm onödig inblandn. af främ. ord l. talesätt.

**Bar'bara,** helg., artill:s skyddshelg., dag 4/12, åkallad und. åskväder.

**Barbarell'i,** se Giorgione.

**Barbaresk'staterna,** se Berberiet.

**Barbaross'a,** it., »rödskägg», 1) binamn på två algeriska sjöröfvare, Horuk o. Djereddin, hka 1515 kämpade mot span. i Algeriet, där H. blef härsk. H. dödades i sl. v. Oran 18. D., hans efterträdare, eröfr. Tunis o. slog 40 en kristen flotta v. Kandia, d. 46 1. 47 Konstpl. — 2) binamn på kejs. Fredr. I.

**barbēr|a,** fr., raka. **-are,** en som håller rakstuga.

**Barberīni,** rom. furstesläkt. Kardinal Francesco (1597/79) grund, barberiniska biblioteket o. byggde Palazzo B.

**Barbès** (-bä), Arm., fr. revolutionsm., f. 1810 Guadeloupe, f. upprorsförsök lifdömd 39, benåd. m. lifstidsfängelse, befr. gm febr.-revolut. 48, sökte 5/5 s. å. spränga nationalförs., därf. deporterad till ön Belle-isle, lösgifven 54, d. 70 Haag.

**Barbier** (-biē), Auguste, fr. satir, skald, f. 1805 Paris, d. 82 Nizza. Skr.: *Iambes* (30 o. f.), *Il pianto* (33) o. a.

**bārbiton,** ett lyran liknande sträng-instr. hos de forna grek.

**Barbour** (bārbör), John, skot. skald, d. 1395, skr. hjältedikten *The Bruce.*

**Barbro Stigsdotter,** se Stigsdotter.

**Barbuda** (barbjûda), brit. ö. bl. de små Antill. 189 kv.km., 775 inv.

**bar'bus,** se skäggkarp.

**Barby,** st. i preuss. provinsen Sachsen, v. Elbe, 5,136 inv.

**Barcelōna,** 1) sp. prov. i Catalonien, 7,690 kv.km., 1,054,541 inv. den mest odl. del. af Span. — 2)

Hst. i sma prov., v. Medelh., omkr. 533,000 inv., fästn., handel, fabr., hamn, promenader, domkyrka, semin., bot. trädg., biskopssäte, universit.

**barchent,** ett slags kypradt bomullstyg.

**Barclay** (bārkle), Rob., skot. teol., kväkarnes apost., f. 1648 Gordonstown, d. 90 Ury.

**Barclay de Tolly** (barklä dö tollī), Mik., ry. furste, fältmarsk., f. 1759 Livland; stred 88/89 mot turk., 92 o. 94 mot Polen, 08 o. 09 mot svensk, i Finl. o. Västerbott., generalguv. i Finld., 10 ry. krigsmin., 15 furste, d. 18.

**bard,** kelt., namn på de gamla kelternas skalder o. sångare; sed. slutet af 1700-talet brukl. äfven hos oss s. benämn, på skald.

**Bardeleben,** Heinr. Ad. von, ty. kir., f. 1819 Frankf. a. d. O., sed. 68 prof. i Berlin, d. där 95. Skr.: *Lehrb. der Chirurgie und Operationslehre* (7:e uppl. 75/76), 4 bd.

**barder,** *zo.,* hornskifvor i munnen på vissa hvaldjur; af b. fås s. k. fiskben.

**Bardera,** ort i it. Somalilandet vid Jub.

**bardhvalar,** *Mystacoceti, zo.,* underordn. und. hvaldjuren. B. sakna tänder, gripa födan m. barderna (se d. o.) o. ha 2 yttre näsöppningar; refbenens främsta par förenadt m. bröstbenet, de öfriga end. leda m. ryggkotornas sidoutskott. B. de största af alla djur (en art öfv. 25 m. l.). Man skiljer mel. 2 familjer: räthvalar, *Balænidce,* saknande ryggfena, o. fenhvalar, *Balcenopteridæ* m. ryggfena.

**bardisān,** fr., gammaldags stötvapen f. infant., ungef. detsma s. hillebard, korsgevär, lans, pik.

**bardūner,** *sjö.,* tåg, s. fr. öfre ändarna af stängerna gå ned t. aktersta delen af rösten.

**barège** (-räsch), fr., ett slags tunnt ylle- l. sidentyg, benämndt e. orten Barèges på Pyrenéerna.

**Barèges-les-Bains** (baräsch-lä-bäng'), fr. badort på Pyrenéerna.

**Barein-öarna** (-rejn'), arab. ögrupp i Pers. viken.

**Barents** l. Barentszoon, Willem, höll. upptäcktsres., d. 1597 Novaja Semlja, s. han upptäckte.

**barett',** fr., skärmlös, rund, fyr- l. åttkant. mössa, und. medelt. allm., nu i soml. ld buren end. af domare, andl. o. s. v.

**Barfod,** Poul Fred., dan. förf., f. 1811, d. 96, skr. hist. afh. m. m.

**barfota|munkar** o. -nunnor, s. helt o. hållet l. för viss tid aflagt fotbeklädnad. Jfr minoriter.

**Bari** (Terra di B.), it. prov. (Apulien), 5,937 kv.km. 855,000 inv. Hst. B. (B. delle Puglie) v. Adriat. haf. 77,478 inv. Hamn.

**bari,** negerfolk v. Hvita Nilen. Hst. Gondokoro.

**barīle,** it., sp. o. port. mått för våta varor (i Ital. 33/79 1., i Buenos Aires 76, Mex. $75,_{62}$, Lissabon $301,_{501}$.).

**Baring** (bäring), Francis, eng. finansm., f. 1736 Exeter, 93 baronet, d. 10 Longleath. Grund. d. berömd. Lond.-bankirfirm. *Baring Brothers and Co.;* en tid direkt, f. ostind. komp.

**bar'iton,** it., mansröst mel. tenor o. bas, a—f.

**bārium,** *kem.,* Ba = 137, metall, elem. i tungspat (svafvelsyrad baryt, bariumsulfat), witherit (kolsyr. baryt. bariumkarbonat) m. fl. i naturen ganska allm. förek. äran., gulglänsande, eg. v. $4,_{00}$, bildar dels själf i fören. m. klor o. a., dels ss. oxiden baryt, flera för sina giftiga egensk. kända salter.

**bark,** barkskepp, *skeppsb.,* tremastadt fartyg, hvars aktersta mast, mesanmast, är utan märs o. rår.

**Barka,** 1) högld i n. Afrika, 500 m. h., mel. st. Syrten i v., Egypt. i ö., Medelh. i n. samt Libyska ökn. i s.; 2) folk i n. Abessinien.

**barkarōl,** it., roddarvisa.

**barkass',** *sjö.,* största båten på ett fartyg.

**Barken,** Norra o. Södra, två smnhäng. sjöar i Dalarna. Aflopp, gm Kolbäcksån o. Strömsholms kanal, i Mälaren.

**Bar Kok'ba,** Simon, jud. folkuppviglare mot romarne 131/135 e. K. Utgafs f. Messias. Föll efter en blodig kamp.

**barkskepp,** se bark.

**Barlaam o. Josafat,** gr. relig. roman fr. medelt. Inneh.: J:s omvändelse gm B.

**barlast,** ballast, 1) *sjö.,* sten, sand, järntackor o. a., stufvadt i nedersta rummet på olast. fartyg för dess stadigare gång; 2) öfversta grusfylln. på järnvägsbankar.

**Bar-le-Duc** (-lö-dyck'), hst. i fr. depart. Meuse. 17,693 inv.

**Barletta,** it. hamnst. vid Adriat. haf., 42,022 inv., fyrbåk.

**Bārlow** (-lå), Joel, amer. skald o. statsm., f. 1775 Connecticut, d. 12.

**Barma,** se Birma.

**barmakider,** barmekider, pers. släkt; mäktig und. abbasid. kaliferna, utrot. 803 af Harun al Rasjid.

**Barmen,** st. i preuss. reg. omr. Düsseldorf, v. Elberfeld. 141,944 inv., fabrik.

**Barmhärtiga bröder och systrar,** munkar o. nunnor för lindr. af mänskl. elände utan afs. på rel. o. nation; de förra stift. af portug. João Ciudad 1540 efter Augustinus' regel, svart kåpa; de senare *(filles de la charité)* stift, af Vincentius de Paula i Frankr. 1625. Upphörde und. revol., återställda af Napoleon I.

**Bārnabas,** levit fr. Cypern, i börj. Paulus' reskamrat, sed. missionär på Cypern. B:s bref oäkta.

**Barnabīter,** munksamf., stift. 1530 i Milano, sysselsatte sig med predik., sjukvård o. utdeln. af sakrament.

**Barnar'do,** Thom. John, eng. filantr., f. 1845 i Irld, d. 05 London. Bildade skolor för barn från gatan.

**Barnaūl,** sibir. st. 29,850 inv. Bergverk.

**Barnay,** Ludw., sed. 1860 skådespel., f. 42 Pest. Hjälte- och karaktärsroller.

**Barneveldt,** se Oldenbarneveldt.

**barnförlamning,** poliomyelītis, *läk.,* gm en bacill framkallad inflammation i ryggmärgen, företrädesvis i de främre grå »hornen», leder till förlamning.

**Barni,** Jul. Rom., fr. lärd, f. 1818 Lille, d. 78 Mers. Öfvers. o. komment. Kant.

**Barnum** (bārnöm), Phineas Tayl., gm sin originella »humbug» känd amerik., f. 1810 Connecticut, d. 91. Grund. B:s museum i N. York. Skr. *Autobiography* (54).

**baro-,** i smnsatta ord: tyngd, tryck.

**barock',** fr., underl., besynnerl., öfverdrifven; b.-stil, se byggnadsstil.

**Barōda,** brit. skyddsstat i presidentskap. Bombay i Ostind. 20,720 kv.km., 2 mill. inv. Hst. B., 103,790 inv.

**baro|grāf,** barometrograf, gr., barometer, s. själfantecknar barometerståndet, **-makromēter,** gr., instrument, s. samtidigt visar nyföddes längd o. tyngd, **-mēter,** gr., instrument f. mätn. af lufttrycket. B. består af ett lodrätt stående, ofvan tillslutet o. med kvicksilfver fylldt glasrör, s. med sin nedre öppna ände antingen slutar i en med kvicksilfver fylld skål (dosb.) l. ock i nedre änden är u-formigt böjdt uppåt (häfvare-b.). Längd. på kvicksilfverpelaren, hkn gm lufttrycket hålles sväfvande i röret, anger b.-ståndet. Vid hafsytan är medel-b.-ståndet = 760 mm. I aneroid-b. verkar lufttr. på en i det närmaste lufttom metalldosas tunna, elast. bottnar. Enär lufttr. aftar, i samma mån höjden of. hafvet tilltar, är b. användbar s. höjdmätare. **-metrogrāf,** se barograf.

**barōn,** medelt.-lat., 1:a klassen af d. lägre adeln i Tyskld o. Frankr., lägsta klassen af d. högre adeln i Engld. I Sverige lägre afd. af högadeln; kallas hos oss officiellt friherre, **-i,** barons egendom. **-iserad,** upphöjd i friherrl. stånd.

**bar'onet,** (abbr. *Bart.*), eng.

dersm. med värdigh. mel. baron o. knight. Sed. 1611.

**Barōnius,** Cæsar, rom. kyrkohist., f. 1538 Sora i Campanien, medl. af oratoriekongr., d. 1607 ss. kard. o. bibi. i Vatikanen. Skr.: *Arnales ecclesiastici* o. a.

**baroskōp,** gr., = barometer.

**Barozz'i,** Giacomo, se Vignola.

**Barras** (barrā), Paul Jean Franç. Nic. de, gr ef., främst, fr. revolutionsman o. polit, f. 1755 Foy, 89 medl.af nat.-förs., bidrog att störta Robesp. 94, banade väg f. Bonaparte, men af denne störtad 99, d. 29 nära Paris.

**barre** (barr), fr., oprägl. guld- l. silfvertackor, hvilkas halt angifves gm särsk. stämpel; äfv. domstolsskrank, advokatstånd i Frankrike.

**barrel** (barr'$^{e}$l), eng. mått f. maltdr., = 166,36 lit.; äfv. vikt (1 b. mjöl i Engld o. För. stat. = 99,$_{6}$ kg.).

**Barrière** (-iär), Théod., fr. dramat., f. 1823 Paris, d. där 77. Af B:s dramer flera uppförda hos oss.

**barrikād,** fr., i hast uppkastad spärrn. l. förskansn. af en gata l. väg.

**barrique** (-rick') fr., våtvarumått i Frankrike, = 228 lit.

**barr'ister,** eng., 1:a graden af eng. advokatstånd.

**barriär,** fr., skrank, bom, räcke, hinder, **-traktaten,** fördr. 1709, 13 o. 15, hvarigm Holland fick besätta vissa af Österrikes nederl. fästn., vid fr. gränsen. Upphäfd 81 af kej. Josef II.

**Barr'os,** João de, port. hist., f. 1496, d. 70, skr. en hist., skildrande Portugals eröfringar i Ostind., en port. gram. o. a. Anses f. Port:s förnämste hist.

**Barrot** (barrå), Cam. Hyac. Odilon, fr. statsm., f. 1791 Villefort, sed. 30 pres. i sällskapet *Aide-toi et le ciel t'aidera,* hufvudman f. den parlam. oppositionen till 48, just.-min. 48/49, afträdde ef t. statsstrecket 51 fr. d. polit. skådebanan, d. 73.

**Barrow** (barr'å), 1) fl. i Irland; — 2) st. i Lancashire (England), 59,654 inv. — 3) B.-sundet (västra forts. af Lancastersundet), uppt. af Parry 1819.

**Barry** (berr'i), Sir Charles, eng. arkit., f. 1795 London, d. 60, byggt parlam.-huset i London.

**Barsebäck,** stort fideikommiss i Malmöh. län.

**Bar-sur-Aube** (-syr-åb), fr. st. i Champagne vid Aube. 4,587 inv. Sl. 27/2 1814.

**Barth,** Heinr., ber. ty. resande, f. 1821 Hamburg, d. 65. Resor i n. Afrika, Palestina, Mindre Asien samt Central-Afrika. Skr.: *Reise u. Entdeck. in Nord- u. Central-Afrika* (57/59), *Reise durch d. Inn. d. europ. Turkei* (64).

**Barthélemy** (-mī), S:t., västind. ö bl. de Små Antillerna. Sv. koloni 1784, afträddt. Frankr. 1878. Stad Gustavia.

**Barthélemy** (-mī), 1) J. Jacq., fr. arkeol., f. 1716 Cassis (Provence), d. 95 Paris. Skr.: *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce* (88), äfv. öfvers. på sv. — Dennes brorson 2) Franc., marquis de, fr. statsm., f. 1747 Aubagne, d. 30. Eft. restaur. pär, statsmin, och markis.

**Barthélemy-Saint-Hilaire** (-misängt-ilär), Jules, fr. lärd o. statsman, f. 1805 Paris, d. där 95, 38 filos. prof. där, nekade vid statskuppen 51 aflägga ed åt Napoleon, 71/73 Thiers' statssekr., senator 76, 80/81 utr.-min. Skr. öfver Vedas, Budda, Mohammed o. s. v., öfvers. Aristoteles.

**Barthold,** Friedr. Wilh., ty. hist., f. 1799 Berlin, prof. i Greifswald, d. där 58. Skr. ö. Hansan, Rügen, 30-år. kriget m. m.

**bartolomeinatten,** blodbadet på de fr. protest, (hugenotterna) i Paris, natten 23—24/8 1572.

**Bartolomeus,** apostel; enl. sägnen lefv. flådd o. sed. korsfäst i Armenien. Dag d. 24 aug.

**Bartolommēo,** Fra, se Baccio della Porta.

**Bartolozz'i,** Francesco, it. kopparst., f. 1725 Florens, d. 13 Lissabon.

**Bartrihari,** ind. skald omkr. 50 f. K.

**Barūks bok,** apokr. bok i G. T., benämnd efter (men ej förf. af) Baruk, en vän till profeten Jeremias.

**baryt,** gr., se barium.

**Barö-sund,** sund i Nylands skärgård.

**bas,** it., *tonk.,* djupaste stämma (i sång **F/e**) samt instr. = kontrabas l. violoncell. — B.-klav. l. f-klav., tecken på 4:e linjen utvis., att noten därpå är *f.*

**bas,** gr., *geom.,* den sida i en plan figur l. den plana gränsyta af en kropp, s. man vill särskildt utmärka; *aritm.,* grundtalet i ett logaritmsystem; *byg.* = pelar-, kolonnfot; *kem.,* kropp, s. i fören. m. syror bildar salter.

**bas,** arbetsförman.

**basalt',** *min.,* hård, finkornig, blåsvart l. blågrå bergart, utgör en blandn. af augit, fältspat, magnet, järnmalm o. olivin. B. finnes i Sverige v. Anneklef i Skåne, i Tyskld v. Rhen, i Frankr., Engld o. s. v. Användes t. dörr- o. fönsterposter i stenhus, proberstenar, mortlar m. ra.

**basār,** pers., i orient. saluhall; särsk. anordn. försäljning.

**baschi-bo'suks** »galenpannor» turk. oregelb. trupper.

**baschkirer,** turk,, tartarfolk i s. Uralbergen, nomadiserande.

**baschlīk,** turk., ett slags hufvudduk för fruntimmer.

**Bāsedow,** Joh. Bernh., ty. skolman, f. 1723 Hamb., grund. 74 i Dessau den s. k. *Filantropien* (en icke kat., luth. l. reform., men kristl. uppfostr.-anstalt), d. 90 Magdeburg.

**Basel,** 1) kant. i Schweiz, delad i två af haa oberoende halfkantoner: B.-stadt, 36 kv.km., 112,227 inv., o. B.-

land, 421 kv.km. 68,497 inv. — 2) St. i B.-stadt vid Rhen, 129,470 inv. Domkyrka, promenad, rådh., museum, univers., missionsanst., bibelsällskap. Kyrkomöte 1431/40. 1501 intr. i edsförb.

**basileus** (-levs'), gr., konung, namn på 2:e arkonten i Athen.

**Basilicāta,** it. prov. (sed. 1871 Potenza), 9,962 kv.km., 790,705 inv. Hst. Potenza.

**Basilīdes,** alexandr. gnostiker i 2:a årh. e. K.

**basīlika,** gr., den und. kejs. Basilius I fullbord. omarbetn. för bysant, riket af Justinianus' lagbok.

**basīlika,** gr., ursprungl. kon.-boning, sed. praktbyggn. för rättsväs, o. handel, slutl. den första kristna kyrk. m. 3/5 sidoskepp o. oftast tvärskepp.

**basilisk',** *zo.,* ödlesläkte, *Leguanæ,* med hög ryggkam, oskadl. djur, allm. i Syd-Amer. o. har ej att göra med fabelns b., s. troddes ha tuppkropp, treklufven ormstjärt, krona på huf., dödande blick.

**Basīlius** d. st., kyrkofad., f. 330 Kaisareia, d. 379 s. bisk. där; framstående gm sin strid mot arianismen.

**bāsis,** gr., grundval.

**bask'er,** vascongados, urg. befolkn. på ömse sidor om Västpyrenéerna, nu i sp. prov. Öfre Navarra, Biscaya, Guipuzcoa, Alava o. i fr. depart. Hautes- o. Basses-Pyrénées.

**basklav,** se bas.

**baskyl-system,** (af fr. *bascule,* svänggunga), ett gm eftergift åt olika partier e. omständigh. sig rättande polit. system.

**Bas'ra,** Bassora, turk. vilajet i Mesopotam., v. Schat-el-arab. Hst. B., 18,000 inv.

**basrelief** (bareljeff'), fr., se relief.

**Bassāno,** it. st. vid Brenta. 6,400 inv. Bot. trädg., vinodl., sidentillv.

**Bassāno,** eg. Jac. da Ponte, it. genremål., f. 1510 Bassano, d. 92 där.

**Basselin** (bassläng'), Olivier, fr. folkskald und. 16:e årh.; dikt. *Chansons de Vau de Vire* (hvaraf vådevill).

**Basses-Alpes** (bass-alp), dep. i s. ö. Frankr. Hst. Digne.

**Basses-Pyrénées** (bass-pirenē), depart, i sydv. Frankr. (forna Béarn o. Navarra). Hst. Pau.

**bassett'-horn,** *tonk.,* trubbvinkl. böjdt, klarinettartadt instrument.

**Bass'ia L.,** ilipé-, olje-, smörträdet, *Sapotaceæ,* Ostindien, Afr., Austr. Blom. vällukt., fröna oljehalt.; lämnar virke.

**bassin** (bassäng'), fr., se bassäng.

**Bassōra,** se Basra.

**bassorīn,** *kem.,* en i vatten starkt svällande, olösl. beståndsd. i åtsk. gummiart., särsk. tragant.

**Bass-sund,** sund mel. Austral. o. Tasmanien, uppt. 1797.

**bassäng',** fr., vattenbehållare.

**bast,** *bot.,* det innersta, närm. veden befintl. lagret af barken på de flesta träd o. buskväxter. B. utmärker sig för sin böjlighet o. seghet samt användes t. tåg, mattor, hattar m. m.

**bas'tla,** it., nog. **-ant,** tillräckl., varaktig, duktig.

**bastārd,** fr., afkomling (alster) af två t. sma släkte hör. olika arter; utom äktensk. födt barn.

**Bastholm,** Kristian, dan. teol., f. 1740 Köpenhamn, d. 19.

**Bastīa,** befäst. st. på Korsika. 25,425 inv., t. 1791 hst.

**Bastian,** Ad., ty. resande o. etnogr., f. 1826 Bremen. Talr. resor t. 78, grund. d. ty. sällskap, f. utforskn. af d. inre Afrika, prof. v. univ. i Berl., geogr. sällsk:s pres., d. 05 Trinidad. Skr.: *Der Mensch in d. Gesch.* (60), *Völker d. östl. Asien* (66/71), m. m.

**Bastiat** (-ā), Fréd., fr. statsekon., f. 1801 Bayonne, d. 50 Rom. Ifrig frihandlare.

**Bastide** (-stīd), Jules, fr. publ. o. statsm., f. 1800 Paris, d. 79.

**Bastien-Lepage** (bastiäng' löpāsch), Jul., fr. naturmål., f. 1848 Damvillers.

**bastil'jen,** fr., fästn. f. statsfångar i Paris, byggd 1370/83, förstörd 14/7 1789.

**bastingāring,** *sjö.,* på örlogsfartyg: de lårar v. relingarna, i hka kojerna »stufvas»; på handelsfart.: stöttor m. enkel brädklädsel t. höjden af skansklädnaden.

**bastiōn,** fr., en från en fästnings hufvudvall framskjut. del, s. består af fyra räta linjer, bildande tre utgående vinklar.

**bastonād,** fr., oriental, prygelstraff, best. af slag på ryggen l. fotsulorna; stryk.

**bas-tuba,** *tonk.,* blåsinstrum.

**basūn,** ty., *tonk.,* blåsinstrum., basregister i orgel.

**Basūtolandet,** brit. koloni i S.-Afr. 26,658 kv.km., 351,000 inv.

**bāta,** folkstam på Sumatra.

**batalj',** fr., drabbn., fältslag.

**bataljōn,** fr., *kr.,* infanteriets takt. enhet (4/6 kompanier); inom kavall. flera skvadron. und. gemens. befäl (ej takt. enhet).

**Batātas,** Chois., *Convolvulaceæ,* företrädesvis i varma delarna af Amerika. — *B. edulis,* Chois. har fotslånga rotknölar (batater), en af varma ländern. nyttigaste näringsväxter.

**Batāvia,** hst. f. höll. Ostind., på Java, 115,187 inv., osundt klimat. Regeringens säte i först. Weltevreden. Betydl. handel. Jordbäfn. 1883.

**Bath** (bā*th*), eng. st. v. Avon, 79,839 inv., ber. badort, papperstillv., teat., sem. **-metall,** ljusgul leger. af koppar o. zink anv. t. knappar, tekannor o. d. **-orden,** eng. riddarorden, stift. 1399 af Henrik IV.

**Bāthori,** siebenbürg. fam., 1) Stefan B., 1571 furste af Siebenb., 75 kon. af Polen, d. 86. — 2) Sigism. B., jesuit, verktyg, furste t. 1597 samt 99/2, d. 13. — 3) Gabriel B., son t. Stefan B., furste fr. 1608, mörd. 13. — 4) Elisabeth B., grefvinna Nadasdy, lät aftappa 650 unga flickor blodet, som hon anv. t. bad, d. i fäng. 1614.

**Bathurst** (bä*th*'örst), 1) eng. st. i

Senegambien, vid Gambias mynn. 8,807 inv., 2) st. i Nya Sydwales 9,227 inv. Guldgrufvor.

**bathybius,** seg slemmassa på hafsbottnen, troddes bestå af org. väsen.

**Bathyll'us,** se Batyllos.

**batist',** fr., finaste linneväfn., fabr. i n. Frankr. o. Belg. Bomulls-b., se kambrik.

**batomēter,** gr., *sjö.,* instrum. f. mätn. af större hafsdjup.

**batong',** fr., käpp, kommandostaf, taktpinne.

**batrak'ier,** se groddjur.

**batrakomyomakīa,** »grodornas o. råttornas krig», kom. epos fr. 5:e årh. f. K., parodi på Iliaden.

**Batsēba,** hustru t. Uria o., eft. hans undanrödj., t. kon. David, Salomos mor.

**battemang',** fr., *fäktk.,* slag mot motståndarens vapen f. att föra det ur linjen; *dansk.,* fötternas hastiga korsande und. luftspr.

**Battenberg,** st. i preuss. reger.-områd. Wiesbaden, v. Eder. 1,000 inv. Slott.

**Battenberg,** se Alexander 8.

**batterī,** fr., 1) *kr.,* fältartilleriets takt. enhet; förskansningar t. skydd f. pjäser o. ammunition, ss. demontermörsare-b.; 2) *sjö.,* de vid sidorna af ett krigsfartygs däck l. mellandäck uppställda kanon.; 3) *fys.,* ett antal laddflaskor (elektriskt b.) l. galvan, staplar (galvan. b.), förenade m. haa.

**Batteux** (-tö), Charl., fr. estet., f. 1713, d. 80 Paris. Skr.: *Cours de l elles-lettres* (65) m. m. Uppställde naturhärmn. ss. konstprincip.

**Batthyanyi** (batt'janji), 1) Karl, furste, f. 1697, fältmarsk. und. prins Eugen, segr. 45 v. Pfaffenhofen, d. 72. — 2) Ludw., gref., f. 1809 Pressb., minist.-pres. 48, skjuten 49, högtidl. bisatt 72.

**Battōni,** Pomp. Girol., it. mål., f. 1708 Lucca, d. 87 Rom. Botfärd. Magdalena i Dresd.

**battūta,** se a battuta.

**Batūm,** st. i ry. Armenien. 28,512 inv. Frihamn v. Svarta haf.

**Ba'tyllos,** Bathyllus, från Alexandria, en af Mæcenas frigif. slaf, grund, af rom. pantomimik, ss. självfst. konst.

**Baucis,** se Baukis.

**Bauck,** Vilh., sv. musikskriftst., komp., f. 1808 Gbg, d. 77 Sthm, prof. v. Mus. akad. Skr.: *Handb. i musik, hist.* (62, ny uppl. 67), m. m.

**Baudiss'in,** 1) Wolf v., gref., f. 1789 Rantzau, d. 78 Dresd., öfvers. en mängd eng., fr. o. it. dramer. — Hans bror 2) Otto Friedr. Magn. v., gref., f. 1792 Rantzau, d. 65 Teplitz ss. slesv.-holst. gen.

**Baudry** (bådrī), P. Jacq. Aimé, fr. mål., f. 1828 La Roche sur Yon, d. 86 Paris.

**Bauer,** 1) Andr. Friedr., f. 1783 Stuttgart, d. 60, jämte König konstr. o. förbättr. snällpress. — 2) Bruno, ty. filos. o. krit., f. 1809, d. 82. Skr.: *Kritik der Evangelien* (50/52) m. m. — 3) Wilh., ty. ingenjör, f. 1822 Dillingen, d. 75 Münch., konstr. undervattensbåt, dykarappar. m. m. — 4) Karoline, ty. skådesp., f. 1807 Heidlbg, d. 77, g. m. prins Leop. af Kobg 29 o. m. gref. Broël Plater 44. »Lustspelets drottn.» Skr.: *Aus d. Bühnenleb.* (71), m. m. — 5) Klara, ty. rom.-förf. (pseud. Karl Detlef), f. 1836 Swinemünde, d. 76 Breslau. Fl. af hennes skr. öfvers. på sv.

**Bauernfeld,** Edw. v., österr. dram., f. 1802 Wien, d. där 90. Fl. af hans lustsp. gifna i Sverige, har äfv. förf. dikter m. m.

**bauernfänger,** ty., »bondfångare», en som lurar enfaldigt folk.

**Bauhin** (båång'), Kaspar, schweiz. bot., f. 1560 Basel, d. 24 där ss. prof.; hans bot. verk d. bästa före Linné.

**Bāukis,** Baucis, gr., se Filemon.

**Baumann,** se Jerichau-B.

**Baumanns-grottan,** märkl. droppstensgrotta i Harz, v. Bode.

**Baumé** (bå-), Antoine, fr. kem., f. 1728 Senlis, d. 1804 ss. prof. i Paris. Känd gm d. eft. honom benämnda areometern.

**Baumgarten,** Alex. Gottlieb, ty. filos, af Wolfska skol., f. 1714 Berl., d. 62 s. prof. i Frankf. a. d. Oder. Den moderna estetikens fader.

**Baunscheidtism',** Karl Baunscheidts (d. 1860) läkemetod att gm den medelst hudens rispn. m. nålar o. ingnidn. m. skarp olja framkallade inflammat. bota sjukd.

**Baur,** Ferd. Christ., protest, teol., f. 1792 Schmieden, d. 60 s. prof. i Tübingen. Grund. d. krit. Tübingenskolan; påstod kristend. visserl. grund, af Kristus, men af Paulus upphöjd t. universalrel., samt de nytestamentl. skr. vara tendenssrkr.

**Bause,** Joh. Friedr., ty. kopparst., f. 1738 Halle, d. 14 Weimar. Is. portr.

**bautasten,** *arkeol,* i skand. norden minnesstenar utan inskr.

**Bautzen,** reg.-omr. i Sachsen, 2,470 kv.km., 405,173 inv. Hst. B. (1. Budissin) v. Spree, 26,024 inv. Slott, domkyrka, sl. 24/5 1813.

**bauxīt,** mineral, bestående af lerjord, järnoxid, kiselsyra o. vatten; förek. v. Baux (däraf namn.), vid Avignon m. fl. st. Anv. t. framst, af aluminium m. m.

**Bavabuti,** ind. dram. i 8:e årh. Skr.: *Malati* o. *Madhava* m. m.

**Bavāria,** nylat. namnet f. Baiern; särsk. namn på den af Schwanthaler modell. 19 m. h. bronsstoden i München.

**Bāvius** o. Mævius, obetydl. rom. poeter, s. angrepo Vergilius o. Horatius, sed. öknamn på dål. skalder o. kritiker.

**baxa,** med spett, spakar o. d. småning. flytta tunga föremål.

**Bax'ter,** Rich., eng. predik, o. förf., f. 1615, d. 91, nonkonformist. Skr.: *A call to the unconverted* m. m.

**bay** (be), eng., hafsvik, -bukt.

**Bayard** (bajār), Pierre de Terrail, signeur de, »riddaren utan fruktan o. tadel», f. 1475 på slottet B., stred is. i It., segr. 15 v. Marignano, undertryckte en uppresn. i Genua, d. 24 v. Sesia.

**Bayern,** se Baiern.

**bayeux-tapeten** (bajö-), ett i 11:e årh. förfärd., 70,$_{34}$ m. l. o. 50 cm. br. tygst. l. tapet m. broderier i ylle, föreställ. Vilhelm Eröfrarens härtåg t. Engl. Förvaras i st. Bayeux.

**Bayle** (bäl), Pierre, fr. filos., f. 1647 Carlat, d. 1706. Skr.: *Diction. histor. et critique* (97).

**Bayonne** (bajonn'), fr. st. o. fästn. v. Adour. 27,621 inv., semin., navigat.-skola, hamn, arsenal, hand. m. skinkor m. m. Bajonettens uppfinningsort.

**Bazaine** (basän), Franç. Achille, marsk. af Frankr., f. 1811, sed. 32 i Algeriet, 55 div.-gen., 63 öfv.-befälh. i Mexico, 64 marsk., 67 återkall. fr. Mexico, 70 ss. befälh. ö. Rhenarm. innesl. i Metz, s. han 22/10 s. å. måste uppgifva; ss. förräd. dömd t. död. 73, benåd. t. lifstidsfäng., flydde 74 fr. St. Marguerite, d. 88 Madrid.

**bazār,** se basar.

**bazoche** (basåsch'), fr., sed. 14:e årh. paris, parlam.-skrifvarnes gille, hks öfverhuf. hade tit. konung samt privil. att uppföra andl. skådesp., »moraliteter».

**Bazz'i,** se Soddoma.

**Bazzīni,** Antonio, it. violsp.o. komp., f. 1818 Brescia, sed. 73 prof. i Milano; komp. stråkkvart, o. a.

**B. C.,** förh. för British Columbia.

**B dur,** tonart, s. har ♭ för *h* o. *e.*

**Be,** kem. tecken för beryllium.

**Beaconsfield** (bīkönsfild) Benj. Disraeli, earl of, eng. statsm. o. romanförf., f. 1805, d. 81, 68 o. 74/80 prem. min., 76 earl. Hans rom. utmärkta sedeskildr.

**Béarn,** ford. ländsk, i s. v. Frankr., nu en del af dep. Basses-Pyrénées. Hst. Pau.

**Beāta,** lat., kvinnonamn; den

lycksaliga. B. virgo, hel. jungfrun. Beatæ memoriæ, i salig åminnelse.

**beatifikation,** lat., *kat.,* skrinläggning (lägre grad af helgonkröning).

**beāti possiden'tes,** lat., lyckliga de ägande.

**Beātrix** af Brandenburg, d. 1359, sv. kon. Erik XII:s gem.

**Beattie** (bīti), Jam., skot. filos. o. skald, f. 1735 Lawrencekirk, d. 1803 ss. prof. i moralfilos, i Aberdeen. Humes motståndare.

**beau** (bå), fr.; b. monde (-mångd), fina världen; b. sexe (-sex), fr., täcka könet

**Beaufort** (båfår l. båfört), 1) Henry, kard. o. bisk. af Winchester, dömde jungfrun af Orléans t. bålet, d. 1447. — 2) Edm, hert. af Somerset. Und. Henrik VI regent i Frankr., s. gick förlor. f. Engld, i följd däraf fängslad, sed. guv. i Calais. Stup. 1455 i sl. v. St. Albans.

**Beauharnais** (båarnä), 1) Alex. de, vicomte, f. 1760 Martinique, 89 ledam, af nat.-församl., 93 öfverbefälh. för rehnarmén, g. m. Josephine Tascher de la Pagerie, sed. Nap. I:s gem., gilj. 94. — Hans son 2) Eugène (se d. o.) o. dotter 3) Hortense (se d. o.). — Hans kusin 4) Claude, f. 1756, medl. af nat.-förs. 89, 1804 senator, 14 pär, d. 19 Paris.

**Beaumarchais** (båmarschä), Pierre Augustin Caron de, fr. dram. vägbrytare f. fr. revol., f. 1732 Paris, d. 99. Skr.: *Le barbier de Séville* (75), *Le mariage de Figaro* (84), m. m.

**Beaumont** (båmång'), 1) Gust. Aug. de la Bonninière de, fr. publ., f. 1802 Beaumont-la-Chartre, död 66 Tours. — 2) Ed. de la Bonninière, vicomte de B.-Vassy, fr. hist., f. 1816, d. 75. Skr.: *Les suédois depuis Charles XII jusqu' à Oscar I,* m. m.

**Beaumont** (båmönt), Francis, eng. dram., f. 1586, d. 15, skref tills, m. John Fletscher dramer i Ben Jonsons stil, utg. af Dyce (1843/46).

**Beaune** (bån), fr. st. v. Bouzaise, 18,887 inv. Vin.

**Beauplan** (båplang'), Vict. Art. Rousseau de, fr. dram., f. 1823. Skr.: *Nürnbergerdockan* m. fl. i Sverige gifna.

**beauté** (båtē), fr., skönhet, vacker kvinna.

**Beauvais** (båvä), hst. i fr. dep. Oise v. Avelon. 20,300 inv. Bisk., domk.

**Bebel,** Ferd. Aug., ty. soc.-demokr., f. 1840 Köln, svarfvare i Leipz., sed. 67 riksd.-ledam., 72 dömd f. högförr., 81 utvis.fr. Leipzig, sed. 90 i Berlin.

**beckasin,** *Gallināgo* Leach., *Scolopacidæ,* vadarfåg. ordn. Hit höra dubbla b., *G. major,* enkla b., *G. media,* half-b., *G. gallinula.* Den första har stjärtens sidopennor i yttre hälften, den mellersta blott i spetsen o. den tredje icke

alls hvita.

**Becker,** 1) Karl Friedr., ty. hist., f. 1777 Berl., d. 06. Skr.: *Weltgeschichte,* m. m. — 2) Wilh. Ad., ty. arkeol., f. 1796 Dresd., d. 46 ss. prof. i Leipz. Skr.: *Handb. d. rom. Alterthümer* m. m. — 3) Karl, ty. genremål., f. 1820 Berl., sed. 82 pres. v. akad. där. — 4) Jean, ty. violinist, f. 1836 Mannheim. Grund. 66 florent. stråkkvart. — 5) Reinh. v., fin. språkforsk., f. 1788 Kangasniemi, d. 58 Hfors.

**Becket,** Thom. a, ärkebisk. i Canterbury, f. 1118 Lond., rikskansl. 57, ifrade f. kyrk., ärkebisk. 62, uppretade Henr. II, hkns anhäng. mördade honom 70.

**Beck-Friis,** Joak., f. 1722, landshöfd. i Kronob. l. 63, riksr. 69, grefve 91, d. 97, inflytelserik hatt; stift, af Sveriges enda grefsk. Fiholm och Börringe kloster.

**Beckman,** 1) Joh. Vilh., psalmhist., f. 1792 Gårdsby, d. 73 ss. kommin. i Klara förs. i Sthm. Skr.: *Svensk psalmhist.* (63) m. m. — 2) And. Fredr., teol. förf., f. 1812 Hjälstad, prof. i Upps. 51,

dompr. där 63, bisk. i Hsand 64 o. i Skara 75, d. där 94. — Hans son 3) Ernst, publ., förf., polit., f. 1850, redakt, af Ny illustr. tidn. 80/82, af Aftonbladet 87/90; liberal o. nykterhetsvänl. riksdagsman, skr. intressanta reseskildr. m. m.

**Beckx,** Pet. Joh., jesuit-gen., f. 1795 Sichem (Belg.), 53/84 gen., d. 87 i Rom.

**Becquerel** (becköräll'), 1) Ant. César, fr. fys., f. 1788 Châtillon, d. 78 ss. prof. i Paris. — Hans sonson 2) Antoine Henri B., fr. fys., f. 52 Paris, uppfann de eft. honom uppkallade strålar, liknande uranstrålar utstrålande fr. peckblende.

**Bēda,** kallad Venera' bilis, angels, teol. o. hist., f. 672 (l. 673), sed. presbyt. i klostr. Girvy, d. där 735.

**bedarra,** *sjö.,* börja aftaga, stilla sig (om storm l. blåst).

**Bedford** (bedd'förd), eng. st. v. Ouse, 35,144 inv.

**Bedford** (~), John Plantagenet, hert. af, 3:e son till kon. Henrik IV i Engld., satte 1422 Henr. VI på tronen, stred ss. reg. segerrikt i Frankr. t. jungfr. af Orléans upptr., d. 35.

**Bedlam** (bedd'läm), förvrängn. af Betlehem, dårhus i Lond., grund, i 16:e årh.

**beduīner,** arab., ökeninw, nomad, inv. i arab., syr. o. nordafr. öknarna.

**Beecher-Stowe** (bītschör-stå), Harriet, amer. skriftst, f. 1812 Litchfield (Connect.), d. 96. Skr.: *Uncle Tom's cabin,* världsber. rom., m. m.

**beefl-eater** (bīf-ītör), eng. »oxköttätare», väktare vid Tower i Lond. **-tea** (-ti), köttextrakt, stark buljong.

**Beelzebub,** d. af filist. i Ekron dyrk. guden Baal; i N. T. de onda andarnes furste.

**Beer,** Wilh., ty. bankir o. astron., f. 1797 Berl., d. där 50. Månkartor af Beer o. Mädler.

**Beeren-eiland,** se Björnön.

**Beethoven** (Bētåfen), Ludwig van, främst, komp., f. 1770 Bonn, d. 27 Wien, utg. s. 12-årig gosse sonater, v. 14 år hoforgan., stud. sed. 92 hos Haydn, Schenk o. Albrechtsberger. Skr. symfonier, op. *Fidelio,* mus. t. *Egmont,* orat. *Kristus på Oljeberget,* kvartetter, kvintetter, sonater.

**Befāna,** it., myt. kvinnl. väsen.

**befästning,** *kr.,* anläggn. f. att göra en plats lämpl. att försvaras af mindre stridskrafter mot större. **-s-konst,** läran om befästn:s uppf. samt om fästn:s anfall o. försvar.

**beg,** turk. tit. f. högre milit.

**Bega,** bifl. t. Teis, t. v.

**Begas,** 1) Karl d. ä., ty. hist.-mål., f. 1794 Heinsberg, d. 54 Berl. — Hans söner 2) Oskar, mål., f. 1828 Berl., d. där 83; 3) Reinh., bildh., f. 1831 Berl., sed. 76 direkt, f. bildh.-skol. där; 4) Adalb., mål., f. 1836 Berl.; 5) Karl d. y., bildh., f. 1849.

**begeistrung,** ty., hänförelse.

**begharder,** se beguiner.

**begine-rå,** holl., *skeppsb.,* understa rån å kryssmasten.

**beglerbeg',** turk. ståth. l. högre ämb.-man.

**Begōnia** L., *Begoniaceæ,* prydnadsväxt. Inhemsk i tropikerna.

**beguīner,** kvinnofören. f. välgör. ändam., sed. 11:e årh. i Nederl. Dyl. manl. förening., kallade begharder, uppkommo i 13:e årh.

**Beham,** 1) Barthel, ty. mål. o. kopparst., f. omkr. 1498 (1502) Nürnberg, d. 40 It. — Hans bror 2) Hans Seb., mål. o. kopparst., f. 1500 Nürnb., d. 50 Frankf. a. M.

**Behemōt,** hebr., ett ofantl. djur (sannol. flodhästen) i Jobs. b. 40:10—24.

**Behn,** Andr. v., miniat.-mål., f. i Sachsen, anst. v. sv. hofvet i slut. af 1600- och börj. af 1700-tal., dvärg. Af B. finnas fl. arb. i Nat.-mus.

**Behn,** Aphra (f. Johnson) eng. förf.a, f. 1642 Canterbury, d. 89.

**Behrens,** Konr. Behrend, operasång., f. 1835 Braunschweig, 62/70 v. kgl. teat. i Sthm, d. 98 New York.

**Behring,** Emil Ad. v., ty. läk. o. bakteriolog, f. 1854, 01 Nobelpristagare, uppt. difteri-serum.

**Beira** (be'ira), port. prov. 23,977 kv.km., $1_5$ mill. inv. Hst. Coimbra.

**Beirām,** se Bairam.

**Beirūt,** d. gamles Berytos, turk. st. i Syrien, v. Medelh. 118,800 inv. Hamn, silkesodl.; en af de sundaste städer i världen. 1763 turk.

**Beke** (bīk), Charl. Tilst., eng. res., f. 1800 Lond., d. där 74.

**Bel,** babyl. gud = Baal, se d. o.

**Bēla,** 4 kgr. i Ung. 11:e/13:e årh. B. IV, 1235/70, Andreas II:s son, stred lyckl. mot Österr. o. mongol. Inkallade ty, kolonister.

**Beldenacke,** Beldenak, se Jens Andersen.

**Belem,** se Para.

**belemnīter,** lat., spetsigt cylinderform, förstening. af utdöda bläckfiskart, djur fr. den sekund, formationen.

**Belfast** (bällfāst), hst. i irl. prov. Ulster. 373,000 inv. Betydl. handel, skeppsdockor, hamn, museum, kat. bisk. o. univ.

**Belfort** (belfår), fr. st. o. fästn. v. foten af Voges. 32,267 inv. Sl. 15—17/1 1871.

**Belgien** (Belgique), europ. kon.-rike. 29,457 kv.km. $7_3$ mill. inv. Gränsar i n. t. Holl., i ö. t. Holl., Rhenpreus. o. Luxemburg, i s. t. Frankr., i v. till Nordsjön; det tätast befolk. ld i Europa. B. är ett slättid, end. i s. o. Ardenner-

platån. Fl.: Schelde (Escaut), Maas (Aleuse) m. bifl. Sambre t. v. Bl. kanalerna, hks smn-lagda längd uppgår t. 2,061 km., märkas: Brüssel—Charleroi, Brüssel—Rupel, Mecheln—Löwen, Gent —Brügge—Ostende, Mons —Condé. Produkt.: stenkol, järn, stål, maskiner, zink, nickel, glasvaror, vapen, spetsar, socker, cigarrer, papper, väfnader. Badorter: Spaa, Ostende, Namur, Verviers m. fl. Hst. Brüssel. Andra st.: Antwerpen, Gent, Lüttich, Brügge, Löwen, Namur, Ostende, Charleroi, Verviers, Ypern m. fl. Polit. ind.: 9 provinser: Antwerpen, Brabant, Ö. o. V. Flandern, Hennegau, Lüttich, Limburg, Luxemburg, Namur, del. i 41 arrondiss. Hist.: B. först rom., 1385 burgund., 1482 habsburgiskt, 1555 sp., 1598/1621 själfst., 1714 österr., 1794/1815 fr., 1815 förenadt m. Holl., 30 skildt därifr., sed. 31 konstit. monarki. Religion: Öfvervägande kat. Nuv. kon. Albert I sed. 09.

**Belgrad,** hst. i Serbien, v. Saves infl. i Donau. 79,000 inv. Fästn., palats., univ. Fl. ggr belägr. af turk.

**Bēlial,** hebr., se satan.

**Belisārius,** bysant. fälth., f. 505 Illyr., besegr. 29 perser., undertryckte 32 Nika-uppror. i Konstpl., besegr. 34 vandal. i Afrik., stred 35/39 o. 44 mot ostgot, i It., slog 59 bulgar., fängsl. 62 f. förment smnsvärj., frigafs, d. 65. Hans blindhet en saga.

**Belize** (belīs), se Honduras 2.

**Bell,** Andrew, anglik. andl., f. 1753 St. Andrews, utbild. d. B.-lancasterska växelundervisn.-syst., d. 32 Cheltenham.

**Bell,** Alex. Grah., f. 1847 i Edinburgh, prof. i Boston, uppfann d. eft. B. benämnda telefonen 76, fotofonen 80.

**Bell,** Currer (pseud.), se Brontë.

**Bellado'nna,** se Atropa.

**Bell'amy** (-mi), Edw., am. förf., f. 1850, d. 98, skr. den socialist, rom. *Looking backward* m. fl.

**Bellangé** (-schē), Hipp., fr. bataljmål., f. 1800 Paris, d. 66 där. Napol:s slag.

**Bellarmīn,** Rob., ultramont. teol., f. 1542 Monte Pulciano, jesuit, kard. o. ärkebisk. af Capua, d. 21 Rom. Försvar, af påfvens världsl. makt. Förf.

**Belle-Alliance** (bäll-alliangs'), belg. landtgård i Syd-Brabant, si. 18/6 1815. Jfr Waterloo.

**Bellegarde** (bällgard'), Friedr.

Heinr. v., gref., österr. gen.-fältmarsk. o. statsm., f. 1760 Chambéry, 15/25 min., d. 45 Wien.

**Belle-Isle** (bäll-īl), fr. ö v. Bretagnes sydkust, 82 ½ kv.km., 9,771 inv.

**Belle-Isle** (bäll-īl), Charl. Louis A. Fouquet de, gref., marsk. af Frankr., f. 1684 Villefranche, jämte Broglie 41/42 befälh. ö. fr. armén i österr. arfföljds-kr., ledde 42 fransm:s återtåg ur Böhmen, 46 öfverbefälh. i It., krigsmin, sed. 57, d. 61.

**Bellerofōn,** Bellero'phon, *gr. myt.,* m. tillhjälp af Pegasos segr. öfv. odjuret Kimaira, sträfvade på Pegas. t. Olympen, nedstörtades o. bländades.

**belles-lettres** (bäll-lättr), fr., skönlit., vitterh.

**belletrist'** skönlitterär, vitter förf.

**bellevue** (bellvy'), se belvedere.

**Bellīni,** 1) Giov., kallad Gianbellini, it. mål., f. 1426 Venezia, d. 16. Grund, äldre venetianska skol. — 2) Vincenzo, it. komp., f. 1802 (1801) Catania, d. 35 Paris. Komp.: *Norma, Sömngångerskan* m. fl.

**Bellinzōna,** schweiz. befäst st. i kant. Tessin, 4,911 inv.

**Bell'is** L., *Synanthereæ. B. perennis,* allm. i hela Europa, kallas ofta tusensköna.

**bellit,** sprängämne, uppf. af svensken Lamm 1886, hygroskopiskt.

**Bell-lancasterska undervisningsmetoden,** se växelundervisning.

**Bellman,** Karl Mik., en af Sveriges förnämsta skalder, f. 1740 Sthm, sed. 66 hofsekret., d. 95. Skr.: *Fredmans epistlar* (90), *Fredmans sånger* (91), *Valda skr.* utg. af Sondén, 35/36, *Saml. Skr.* utg. af Carlén, 56/61, *Poet. arb. t.* 1772 (utg. af Klemming, 72), *Skr. Ny saml.* (utg. af Eichhorn, 76/77). *Bellmansmusiken* (utg. af A. Lindgren 95.)

**Bellōna,** lat., *rom. myt.,* krigsgudinna.

**Bellotti',** se Canale.

**Bellūno,** it. prov. 3,349 kv.km., 190,066 inv. Hst. B., mel. Piave o. Ardo, 18,747 inv.

**belmontīn,** *kem.,* paraffin af petroleum.

**Belot** (-lå), Ad., fr. förf., f. 1829 Guadeloupe. Advok. i Nancy, d. 90 Paris.

**Belsāsar,** Nebukadnesars son o. siste kon. i Babylon, reg. 555/38 f. K. Se menetekel.

**Belt,** 1) Stora B., sund mel. Själland, Låland o. Fyen samt Langeland; 2) Lilla B., mel. Fyen o. Jylland.

**Belut'schistan,** s. ö. delen af Iran, 342,688 kv.km., 810,076 inv. Hst. Kelat. Bl. öfr. st.: Quettah, besatt af engelsm. Utan större fl. Största del. ofruktb. högld. Befolkn. af iranskt urspr., mohammed., herdefolk.

**belvedēre,** it., ställe m. skön utsikt, lusthus.

**belägring,** *kr.,* krigsföretag afs. eröfrand. af en befäst plats, **-s-artilleri,** därför erford. pjäser, **-s-park,** framf. en fästn. f. dess belägr. samlad krigsmateriel, **-s-tillstånd,** v. yttre l. inre oroligh.; då en stads l. landsk:s verkst. makt öfverlämnas åt mil. myndigh. **-s-träng,** transportabel, f. belägr. erford. materiel f. artill. (Artilleri-b.) o. ingenjörtrupper (Ing.-b.).

**beläning,** se investitur.

**Bembasjön,** se Bangveolo.

**Bem'bo,** Pietro, it. lärd, f. 1470 Venezia, 39 kardinal, d. 47 Rom. Arb. på lat. o. it.

**ben,** hebr. o. arab., framför fadersnamn = son.

**Benāres,** eng.-ind. prov. v. Ganges, 26,971 kv.km., öfv. 5 mill. inv. Hst. B. 209,331 inv. Vallfartsort. Betydl. hand. 1775 eng.

**Benda,** 1) Franz, böhm. komp., f. 1709, sed. 71 kapellm. Berl., d. 86 Potsdam. — Hans kusin 2) Georg, komp., f. 1721 Jungbunzlau, 48/78 kapellm. i Gotha, d. 95 Köstritz. Violinist, pianist, komp., skr.; *Medea, Ariadne på Naxos* m. m.

**Bendemann,** Ed., ty. mål., f. 1811 Berl., 38 prof. i Dresd., 59/67 direkt, v. mål.-akad. i Düsseldorf.

**Bender,** ry. st. o. fästn. i Bessarabien v. Dnjestr, 33,741 inv. 1812 ry. Karl XII i B. 1709/13. Kalabalik 1/2 1713.

**Bendix,** Jul., sv. komp., f. 1818 Sthm, d. 71.

**Bendz,** 1) Vilh. Ferd., dan. figurmål., f. 1804 Odense, d. 32 Vicenza. — Hans bror 2) Henr. Karl Bang, dan. fysiol. o anat. f. 1806, d. 82.

**bene,** lat., godt. väl; b. mēritus, lat., välförtjänt; b. placito (-tjīto), it., välbehag.

**Benēden,** Pierre Jos. van, holl. zo., f. 1809, Mecheln, prof. i Löwen, d. där 94. Skr.: *Schmarotz. d. Tierreichs* (76) m. m.

**Benedett'i,** Vinc. de, gref., fr. dipl., f. 1817 Bastia, 61 sändeb. i Turin, 64 i Berl., förmedl. 66 Nikolsburg.-fred. o. sökte verka f. fr. ldvinn., förelade 70 i Ems kon. Wilh. Frankr:s fordr., entled. 71, d. 00 i Paris.

**Benedict,** Sir Jul., ty. komp., f. 1804 Stuttgart, sed. 35 i Lond. ss. komp. o. pianist. Med Jenny Lind i Amerik. 50/51, d. 85. Skr. operor, symf., orat., kant. m. m.

**Benedictsson,** Vict. Maria, förf., (pseud. Ernst Ahlgren), f. 1850, d. 88. Utg. noveller, romaner m. m.

**Benedic'tus,** 1) B. den hel., f. 480 Nursia, grund. 29 klostr. Monte Casino, benediktinord:s stamort, d. 43 där. — 2) B. IX, gm mutor påfve 1033, fördrifv. 38, afsatt 44, återinsatt 47, undanträngd 49 af Leo IX, d. 56. — 3) B. XIII, motpåfve i Avignon 1394, afsatt 1409 i Pisa o. 17 i Konstanz, d. 24 Span. — 4) B. XIV, f. 1675 Bologna, 40 påfve, d. 59. Lärd.

**Benedikta,** sv. kon. Sverker II:s 2:a gem.

**benediktīner,** munkord., stift, af Benedictus d. hel. 529. Hufvudfordr.: blind lydn., fattigdom, kyskh., kvarstannande i klostr. f. lifstid, andaktsöfn., arbete. B. sysselsatte sig äfv. m. vetensk. o. undervisn. Und. blomstr. 15 /16,000 kloster, nu omkr. 130.

**benediktion** (-schōn), lat., hos kat. välsign. af personer l. saker.

**Benedix,** Jul. Rod., ty. förf., f. 1811 Leipz., d. 73 där. Talr. lustspel, flera uppförda i Sverige.

**bénéficle** (-fīs), fr., välgärn., förlän., förmån, **-e-föreställning,** hvars inkomst tillfaller viss person l. välgör. ändamål, **-iant,** person, åtnjutande b.

**Beneven'to,** it. prov. i Campanien, 2,118 kv.km., 259,444 inv. Hst B. vid Sabate o. Calore, 24,627 inv. Ärkebisk., klost., talr. fornlämn. (Trajanus' triumfb.). Jordbäfn. 1668.

**benfiskar,** *Teleostei,* 1:a underkl. af fiskar, ha förbenadt skelett, skilda ryggkotor, gälarna täckta m. lock, kroppen vanl. klädd m. fjäll. Hit höra flertalet af nu lefv. fiskar.

**Bengālen,** eng. presidentsk. i Ost-ind., 491,666 kv.km. 78 ½ mill. inv. Gangesslätten. Hst. Kalkutta.

**bengaliska språket,** fr. sanskr. härstamm. språk, s. talas o. skrifves af mer än 40 mill. mskr. Eget alfab. **B:a viken,** vik af Ind. haf., mel. Främre o. Bortre Ind.

**bengalisk eld,** *fyrv.,* satsblandn., s. brinner m. lifl. färgadt ljus.

**bengalis'ten,** lilla o. strimmiga, *Astrilda cinerea* o. *undulata, Fringillini, orn.,* fink-art, fjädrarna silkesfina, vattrade. Allm. i Afrika, ofta i bur i Europa.

**Bengāsi,** (de gamles Berenike), hst i prov. Barka v. Medelhaf., 15,000 inv. Hamn. Betydlig hand.

**Bengel,** Joh. Albr., ty. teol., f. 1687, d. 52 ss. konsist.-råd i Stuttgart. Framst, textkrit., anhäng. af kiliasm. o. bokstafsinspir. Skr.: *Gnomon Novi Testamenti* m. m.

**benglas,** *kem.,* mjölkhvitt glas, s. erhålles gm tillsättn. af benaska.

**Bengt,** Birger jarls yngste son, bisk. i Link., hert. af Finld, d. 1291.

**Bengt Algotsson,** sv. storman und. kon. Magnus Erikssons tid, hert. af Halland o. Finld, d. 1360.

**Bengt Jönsson,** se Oxenstjärna.

**Benguela** (-gēla), ld vid Afrikas västkust, und. port. öfverhögh. Hst. San Felipe de B.

**benickemask,** se binnikemask.

**Beni-Hassan,** egypt. by v. Nilen, inhuggna klippgrafvar fr. 12:e dynastien.

**Benīn,** del af Öfre Guinea v. B.-bukten. Riket B. m. hst. B., 15,000 inv.

**Beni-Suēf,** hst. i mellersta Egypt., v. Nilen, 18,224 inv.

**Benjamin,** hebr., lyckans son; enl. bibeln Jakobs yngste son. Stammen, nästan utgång; und. domarnes tid, slöt sig v. rikets deln. t. Juda.

**Benkūlen,** holl. residentsk. på Sumatra. 24,440 kv.km., 162,396 inv. Hst. B., 7,000 inv. Hamn, osundt klim.

**Bennet** (-nätt'), Karl Stef., frih., sv. mål., f. 1800, d. 78.

**Benn'ett,** James Gordon, nordam. publ., f. 1795 Skottld, d. 72 N. York, ägare t. tidn N. York Herald.

**Ben Nevis** (benn nīvis), bergtopp i Skottland, 1,343 m., St. Britanniens högsta berg.

**Benno,** bisk. af Meissen, f. 1010, vendernas apost., d. 1107, kanoniserad 1523, hvaremot Luther skref.

**benrangel,** se skelett.

**bensin,** *kem.,* flyktigt kolväte, s. kokar v. 70/100°. Allmännast petroleum-b., s. användes mot ohyra o. t. uttagande af fläckar. Eg. v. $0,_{7}$. **-motor** gaskraftmaskin, s. drifves af en exploderande blandn. af bensinånga o. luft.

**bensoe,** vällukt, harts fr. Bortre Ind. o. Sumatra, fås gm inskära, i barken på b.-trädet. Användes t. parfymer, medicin m. m. **-syra,** *kem.,* $C_6H_5CO_2H$ = 122, finnes i b., styrax o. andra hartser. Tunna, hvita nålar l. blad. Lösl. i alkohol o. eter. **-tinktur,** lösn. af b. i sprit, anv. som hudförsköningsmedel.

**bensōl,** *kem.,* $C_6H_6$, flyktigt kolväte ur stenkolstjära; färgl., luktar eteriskt. Eg. v. $0,_{89}$, kokp. 80°. Lösl. i alkohol o. eter, anv. t. anilinberedn., lösn. af kautschuk, fläckuttagn. m. m. I handeln vanl. und. namn. bensin.

**bensvärta,** pulveris. benkol.

**Bentham** (benn*th*'$^{e}$m), Jeremy, eng. rättslärd, f. 1748 Lond., d. 32. Grund, utilitarismen.

**Ben'tinck,** 1) Will. Henry Cavendish-B., eng. statsm., f. 1738, 1:e skattkammarlord 83 o. 07, d. 09. — Hans son 2) Will. Henry Cav.-B., eng. militär, f. 1774, 1812 öfverbefälh. f. eng. hjälptrupperna på Sicilien, s. han gaf en konstitut., 27/35 gen.-guvern. öfver Ostind., d. 39 Paris.

**Bentley,** (bännt'l$^{e}$), Rich., eng. filol., f. 1662 Oulton, d. 42 ss. teol. prof. i Cambridge. Utg. Horatius m. fl. o. bevisade oäktheten af Falaris' epist.

**Benvenūto Cellīni,** se Cellini.

**Benzelius,** 1) Erik d. ä., f. 1632, biskop i Strängnäs 87, ärkebisk. i Upps. 1700, d. 09. — Hans söner; 2) Erik d. y., f. 1675, prof. i Upps. 1723, bisk. i Gbg 26, i Link. 31, utn. ärkebisk. 42, d. 43; — 3) Jakob, f. 1683, prof. i Lund, 18, bisk. i Gbg 31, ärkebisk. 44, d. 47; — 4) Henrik, f. 1689, prof. i Lund 28, bisk. där 40, ärkebisk. 47, d. 58.

**Beōtien,** se Boiotien.

**Beovulf,** urgammal anglosax. hjältedikt på alliterationsvers, besjung. geaternas kon. B:s bragder.

**berābra,** folk i Nubien, v. Nilen.

**Béranger** (-rangschē), Pierre Jean de, Frankrikes förnämste visdiktare, f. 1780 Paris, d. 57 där. Skr.: *Chansons.*

**Berber,** st. i Nubien, vid Nilen, 8,000 inv.

**Ber'bera,** hamnst. v. Adenviken.

**Berberīet,** Barbareskstaterna, ld i n. v. Afrika, omfattande Tripolis, Tunis, Algeriet, Marokko, 1,762,000 kv.km., 11 ½ mill. inv., s. äro berber, morer, araber, negrer o. judar.

**ber'beris,** *bot.,* burkväxt af *Berberideæ,* is. *B. vulgaris* med gula blommor o. cinnoberröda bär.

**Berbice** (bö'rbis), distr. i brit. Guayana, v. fl. B.

**Berch,** Karl Reinh., numism., f. 1706 Sthm, d. 77 där. Skr. : *Namnk. sv. herrars o. fruars skådepen.* (77/81).

**Berchem,** Clas Piet, holl. mål., f. 1620 Haarlem, d. 83 Amsterd.

**Berchtesgaden,** bai. landsk, i Salzburgeralp. St. B. 2,634 inv., 622 m. öfver haf. Saltgrufvor.

**Berdi'tschev,** ry. st. i guv. Kiev, 53,728 inv., mest judar. Handel, marknader.

**Berengar,** 1) B. I., kon. af Ital. sed. 888, s. af Eberhard af Friaul o. Ludv. den frommes dotter Gisela, 15 rom. kejs., mord. 24. — Hans dotterson 2) B. II, 950 kon. af Ital., besegr. af kejs. Otto I 52, afs. 61, fången 64, d. 66 Bamberg.

**Berengāria,** dan. kon. Valdemar II:s gem., d. 1221.

**Berengārius af Tour,** fr. skolast., arkidiak. i Angers 1040, befordr. en vetenskapl. utläggn. af skriften, stred med kyrkan, d. 88 St. Côme.

**Berenīce,** Berenike, *g. geogr.,* 1) st, i Egypt., v. Röda haf.; 2) st. i Kyrenaika, nuv. Bengasi.

**Berenīce,** Berenike, fl. drottn. af Egypt. af Ptolemaiernas o. Seleukidernas fam. B. II, gem. t. Ptolemaios III, 246/21 f. K., offrade f. sin gemåls välfärd sitt hår, hkt blef stjärnbild. B:s hår (nära Lejonets svans, 36 stjärnor).

**Berens,** Herm. Joh., komp., f. 1826 Hamburg, kom 47 t. Sverige, 68 ord. lär. v. mus.-akad., d. 80.

**Beresford** (ber'esförd), Will. Carr, visc, eng. gen., f. 1768, naturl. son t. markis, af Waterford, eröfrade Madeira 07, generaliss. f. port. armén 09, 17 i Brasil., förvisad ur Portugal 23, tory, d. 54,

**Beresina,** ry. bifl. till Dnjepr, t. h., 535 km. l. Fransm:s återtåg 26—29/11 1812.

**Beresovsk',** ry. st. v. Ural, 10,200 inv., medelpunkt för de B:ska guldbergverken.

**Berg,** ford. hertigd. v. högra Rhenstranden, omfattande nuv. regomr. Düsseldorf, Köln, Arnsberg. B. 1380 hertigd., 1806/13 fr. storhertigd., 15 preuss.

**Berg,** 1) Fredr. Teod., läk., statist., f. 1806 Gbg, 49 med.-råd., 58 chef f. statist. centr.-byrån, d. 87 Sthm. — 2) Karl Joh., jur., f. 1819, Sthm, just.-råd 59, statsr. 68, 80/89 pres. i Svea hofr., d. 05. — 3) Karl Osk., gen.-kons. f. 1839 Västmland, d. 30. Nykterhetstal., förf. — 4) Joh. (John) Vilh., kir., f. 1851 Sthm, 93 öfver-kir. vid Serafim.-lasar. B. är f. n. Sveriges förnämsta kir. — 5) Fridtjuv, pedag., polit., f. i Östergötl. 1851, 81 lärare vid Sthm folksk., sed. 90 ledarn, af riksd. o. 2:a kam., 05 chef för eckles.-dep., 08 hedersdoktor.

**Berg,** Jens. Krist., nor. hist. o. jur., f. 1775 Köpenh., d. 52. Skr.: *Budstikken* (17/29) m. fl.

**Berg,** Fredr. Vilh. Remb. v., gref., ry. statsm., f. 1790 Livld, stred mot turk. 28/29, i Polen 30/31, Ung. 49, gen.-guv. i Finld 54, 56 fin. gref., 61 återkall., 63 ståth. i Polen, där f. sin hårdhet hatad, 66 fältmarsk., d. 74 Petersburg.

**Ber'gamo,** it. st. vid Alp., 47,772 inv. Domkyrka, bisk.-säte, akad.

**bergamott'er,** se päron.

**bergamott'-olja,** flyktig, gul till gröngul olja, s. erhålles gm pressn. af de färska skalen af d. i Medelh.-länd. väx. bergamotten *(Citrus Bergamea).* Anv. t. parfymer.

**bergblått,** *tekn.,* starkt giftig vattenfärg, s. erhålles gm pulveriser. af kopparlasur l. gm fälln. af kopparvitriol m. ett alkalihydrat. Kallas vanl. bremerblått.

**Bergelin,** Joh. Teod., agron. o. publ., f. 1822 Karlstad, d. 64. Skr. i landthushålln. m. m.

**Ber'gelme,** *nord. myt.,* Trudgelmes son, stamfar f. jordens jättar.

**Bergen,** 1) nor. st. v. Nordsj., 72,251 inv. Bisk.-säte, stor hamn, betydl.

utförsel af sill o. torsk, stark sjöf. Und. medelt. vikt. hansest.; 2) hst. på ön Rügen, 4,005 inv.

**Bergen,** Karl Fredr. Berndt v., publ., förf., f. 1838 Gbg, uppträdde i tal o. skrift mot den gängse kristend.-uppfattn. Utg. tidskr. *Framtiden* m. m., d. 97 Sthm.

**Bergenhus,** nor. fästn. v. Bergen.

**Bergen -op -Zoom** (-chen -åpp -såm), befäst, höll. st. v. Schelde, 13,668 inv.

**Berger,** 1) Ludv, ty. komp., f. 1777 Berl., d. 39 där. Gedigna klav.-kom. — 2) Joh. Nepom., österr. statm., f. 1816 Prossnitz, 48 medl. af Frankf.-parl., 67/70 minist., d. 70 Wien.

**Berger,** (Johan) Henning, förf., f. 1872 Sthm, debuterade (01) med *Där ute.* Öfr. arb. *Ridå* (03), *Syndafloden* (07), *Drömlandet* (09), *Bendel & C.* (10).

**Bergerac** (bärsch'rack), Savinien Cyrano de, fr. förf., f. 1619 Paris, soldat, d. 55, skr. sorgesp. »Agrippine» m. m.

**Bergfalk,** P. E., rättslärd, f. 1798 Öfver-Selö, 38/61 prof. i Upps., d. 90 Sthm. Skr.: *Om sv. jordens beskattn.* (32), m. m.

**berggrönt,** *tekn.,* giftig grön målarfärg, som erhålles af pulveris. malakit l. gm fälln. af kopparvitriol; kallas äfv. braunschweiggrönt.

**Bergh,** 1) Joh. Edv., mål., f. 1828 Sthm, 67 prof. vid Konst-akad., d. 80, grundlade vårt nationella landsk.-måleri. — Dennes son 2) Sven Richard, mål., f. 1858, främst, ss. porträttmål.

**Berghaus,** Heinr., ty. geogr., f. 1797 Kleve, d. 84 Stettin. Skr.: *Länderu. Völkerkunde* (37/40), 5 bd.

**Bergianska trädgården,** en i närh. af Sthm belägen gård, utgör en skola för utb. af trädg.-mäst., förestås af en af Vet. Akad. utsedd naturhistoriker.

**Bergklint,** Olof, förf., f. 1733 Västerås, d. 1805 ss. kyrkoh. i Skåne. Skr.: *Ode öfver lifvet.*

**bergkristall,** se kvarts.

**Bergkvara,** köp. i Kalmar l. vid Kalmar sund; gods i Kronob. l. Ruiner.

**berglin** = asbest, se d. o.

**Bergman,** 1) Torb. Ol., kem., f. 1735 Västergötl., 58 prof. i Upps., d. 84 Medevi. Förtjänstfull mineral., grundl. af analyt. kemien. Skr.: *Opuscula physica et chem.,* m. m. — 2) Karl Joh., förf., f. 1817 Visby, 59 lektor där. Skr.: *Gottland o. Visby* (56/58), m. m. — 3) Karl Vilh., hist, f. 1820 Västergötl. d. 57. Skr.: *Minnen ur Sveriges nyare hist.*

**bergolja,** se petroleum.

**bergsalt,** *min.,* i olika bergarter befintligt klornatrium: kornigt, tätt, färglöst, grått, rödt l. gult; finnes i vald. lager

i Alperna (Salzkammergut), Karpat. (Vieliczka), Stassfurt, S. Amer., Asien m. fl. i stäppsjöar o. ss. sublimat vid vulkaner.

**Bergshammar,** säteri i Södermanl.

**bergshandtering,** de arb., gm hka mineral l. malmer tillgodogöras o. vidare behandlas. B. omfattar grufdrift, hyttdrift o. de vunna metallernas bearbetn. t. handelsvaror.

**bergsskolor,** läroanstalt, f. teor. o. prakt, undervisn. i ämnen, tillhör, bergshandtering. I Sverige finnas 1 högre (i Sthm) o. 2 lägre (i Falun o. Filipstad).

**Bergstedt,** Karl Fredr., språkforskare o. publ., f. 1817 Lillkyrka (Örebro l.) 52/55 redaktör f. Aftonblad., 71/74 f. Samtiden, d. 03; utg. öfvers. fr. sanskrit m. m.

**Bergstrand,** 1) Karl Erik, kem. o. geol., f. 1830 Kila, prof., 69/82 landtbruks-akademiens agrikult.-kem. Skr.: *Om näringsämnena* (57), *Lärob. i geol* (68), *De konstgjorda gödningsämnena* etc. (78), m. m. — Dennes kusin 2) Per Eman. (pseud. Bias, Kap t. Gulliver m. fl.), f. 1834, ingenjör i landtmät.-kont. Skr.: *Fältmätningskonst* (63/64), m. m. — Hans kusin 3) Vilh. Alex. (pseud. Ivar

Blå, Marcellus), publ., f. 1850, sed. 85 hufvudredakt. f. Nya Dagl. Alleh. Skr.: *Sista krisen* etc. (80), *Polit silhuetter* (80), m. m. Död 91.

**Bergström,** 2) Per Axel, statsm., f. 1823 Lund, riksdagsledamot sed. 67, civilmin. 70/75, pres. i kammarkoll. 75, landsh. i Örebro 76, d. där 93. — 2) Richard, lit.-hist., f. 1828, sed. 78 bibi. v. kgl. bibl., d. Sthm 93. Utg. *Sv. folkvis, af Geijer o. Afzelius* i tillökt o. komment. uppl., *Gerd, poet. antol. Sv. jägarkalend.,* m. m. — 3) David Krist., polit., f. 1858 Brunneby, Östergötl. ordf. i Verdandi 97, medredakt. af »Dagen» sed. 97, 93 ledarn, af 2:akam., 05 konsult, statsråd, gen.-kons. i Hfors sed. 07. Ifrig politiker, frisinnad. — 4) Alfr. Maur., mål., f. 69 Sthm, ledam, af konst.-akad. sed. 90, främst, ländsk.-mål., har äfven utfört en större väggmåln. i Dram. teat.s foajé.

**Bergsund,** stor mek. verkst. v. Sthm.

**bergsvetenskap,** smnfattn. af de på vetensk. o. erfarenh. grund. regl. för minerals o. malmers uppsök., brytn. o. bearbetn. samt den vetensk. behandlingen af hithörande frågor. B. omfattar grufvetenskap, hyttkonst, metallurgi o. bergsmekanik.

**Bergsöe,** Jörg. Vilh., dan. förf., f. 1835 Köpenh. Skr. noveller, dikter m. m.

**berguf,** *Bubo ignavus* Forster, *Strigidæ,* Örontofsarna långa, färgen spräckl., hakan o. strupen hvita.

**beriberi,** egendoml. med förlamningssymtom o. vattensot förenad trop. sjukdom (endemisk i Japan, Australien, Indien).

**Bering,** Vitus, upptäcktsres., f. 1680, Horsens, uppt. 28 Beringssund, d. 41 på den likaledes e. B. uppkallade Beringsön (en af Aleuterna). Beringshaf, n. öst. del. af Stilla hafvet., mel. Asien o. Amer., gm B.-sund förbund, med Norra ishafvet.

**Bériot** (-riå), Charl Aug. de, belg. komp., f. 1802 Löwen, d. 70 Brüssel.

**Berkeley** (börkli), Geo., eng. filos., f. 1684, d. 53 ss. bisk. af Cloyne. Skr.: *Theory of vision* m. m. Absol. idealist; tingen blott våra förnimmels. o. föreställn., alltså intet objektivt utom anden.

**berkovetz,** ry. vikt = $163,_8$ kg.

**Berkshire,** (börkschir), grefsk. i mel. Engld, 1,870 kv.km., 254,931 inv. Hst. Reading.

**Berlichingen,** Götz (Gottfr.) v., »med järnhanden», ty. riddare, f. 1480 Württemberg, förlorade 1501 högra

handen, s. ersattes m. en af järn, 19 m. Ulr. af Württemb. mot Schwab, förb., 25 tvingad af bönderna vara deras anför., fängsl., frigif. 30, 41 mot turk., 44 mot fransm., d. 62 på slott. Hornberg.

**Berlin,** hst. i Tyska riket samt Preussen, v. fl. Spree. $64,_5$ kv.km., $2,_2$ mill. inv. Gator: Unter den Linden, Friedrichs-, Wilhelms-, Leipziger-, Viktoriastrasse. Bl. byggnader må nämnas: kejserl. o. gamla slottet, nya muséet, nationalgalleriet, tyghuset, Monbijon, singakad., univ.-huset, kgl. bibl., operahus., rådh., börsen, myntet, generalpostamtet, Werder'sche kirche, Mikaelskyrk. m. fl. — Teatrar: Schauspielhaus, Viktoria-, Wallner-, Friedrich-Wilh.-städterteat., operan o. s. v. — Monument: Siegesdenkmal v. Königsplatz, Fredrik den stores ryttarestaty m. fl. Berömda äro äfv. zo. o. botan. trädgård., akvariet o. djurgården m. slottet Bellevue. Af B:s omgifningar märkas Kreuzberg samt Kroll'sgarten, B.s förnämsta förlustelseställe. B. grundlades und. markgref. Joh. o. Otto 1225/32.

**Berlin,** Nils Joh., kem., f. 1812 H-sand, 47 prof. i Lund, 64/83 gen-direkt, o. ordf. i med.-styr., d. Sthm 91. Skr.: *Lärobok i naturläran* (52, sed. fl. uppl.), *Elem.-lärobok i oorg. kemi* (57), *In pharmacop. suec. Comment.* (46), m. m.

**berlīnare,** ett slags täckt vagn.

**berlinerblått,** *kem.,* djupblå färg, s. framställes gm fälln. af järnsalter m. blodlutsalt. Anv. t. målarfärg, tapet-, pappers- o. tygtryckn., bläck, färgn. m. m.

**Berlingske tidende,** Danm:s äldsta tidn., fr. 1720.

**Berlioz** (-liås), Hect., fr. komp., f. 1803 Côte St. André, först läk., 30 stora priset f. en kantat, sed. 39 bibi. v. konserv, i Paris, d. 69 där. Skap. af den s. k. programmus. Skr. symf., orator., operor kantat, m. m.

**Berlitz-metoden,** att lära främmande språk, betjänar sig uteslutande af de främmande språken vid underv.

**berlock',** fr., prydnad vid urkedja.

**Bermūdas-öarna,** grupp i Atl. haf. af 300/400 korallöar. 1612 brit., mest obebodda, 17,535 inv. Störst Bermuda, hst. Hamilton.

**Bern,** schweiz. kant., 6,888 kv.km., 589,433 inv. Hst. B. vid Aar, sed. 48 hst. f. hela Schweiz; 74,651 inv. Förbundsreg., representanthus, domkyrka, bibl.

**Bernadotte,** se Karl XIV Johan.

**Bernadotte** (-dått'), Oskar, prins, grefve af Wisborg, Oskar II:s son, f. 1859, afsade sig i samband med sitt giftermål med Ebba Munck sina kungl. rättigheter.

**Bernard** (-nār), Claude, fr. fysiol., f. 1813 St. Julien, d. 78 ss. prof. i Paris. Vikt. arb. om matsmältningsprocessen.

**Bernardin de St. Pierre,** se Saint-Pierre.

**Bernardīno** (San), pass i graubünd.-alperna, 2,065 m. h.

**Bernbrunn,** Karl, österr. skådesp., f. 1787 Wien, byggde 47 Karl-theatern där, d. 54.

**Bernburg,** st. i Anhalt, v. Saale, 18,600 inv. Gymn., fabr. Till 1863 hst. i Anhalt.-B.

**Berner-alperna,** alpsträckan i Bern o. Wallis.

**Bernhard,** S:t, se Alperna.

**Bernhard,** 1) B. af Clairvaux, B. d. hel., asket. o. myst. und medelt., f. 1091 Fontaines (Bourgogne), 13 cisterciensermunk, 15 abbot i Clairvaux, påskyndade 47 2:a korståg., hvars olyckl. utgång förorsakade hans död 53, helgonförklar. 73. — 2) B., hert. af Sachsen-Weimar, f. 1604 Weimar, deltog på protest:s sida i 30-år. kriget,

sed. 31 und. svenskarnes fana, slöt sig 35 t. Frankr., segrade öfver österr. i Elsass o. v. Rheinfelden 38, eröfrade Breisach s. å., d. 39 Neuenburg.

**Bernhardi,** Theod. v., ty. hist., f. 1802 Berl., 66/71 preuss. diplom., d. 87 i Schlesien. Skr.: *Geschichte Russlands u. d. europ. Politik 1814/31* (63), m. m.

**bernhardīn-orden,** se cistercienser.

**Bernhardt,** Sarah, sed. 1862 skådesp., f. 43 på ön Belle-Isle, 71/80 v. Théât. franç., nu ledarinna af Sarah-B.-teatern, har sedan dess uppträdt i Lond., Köpenh., Amerika, Petersburg, Wien, Sthm o. s. v., 82 g. m. skådesp. Daria (egentl. Jacqu. d'Amala), skild året därpå. Äfv. bildh. o. mål.

**Ber'ni,** Francesco, it. skald, f. omkr. 1490, d. 36 Florens. Mästare i d. burleska poesien *(poesia bernesca).*

**Bernīna,** se Alperna.

**Bernīni,** Giov. Lor., it. arkit., bildh. o. mål., f. 1589 Neapel., d. 60 Rom. Barockstilens hufvudrepresentant.

**Bernis** (-nī), Franç. Joach. de Pierre de, gref. af Lyno, fr. statsm. o. skald, f. 1715, Pompadours abbé o. gunstl., utr.-min. 57, ärkebisk. i Alby 64, kardin. 69, d. 94 Rom.

**Bernoulli** (-nûji), 1) Jacqu., mat., f. 1654 Basel, d. ss. prof. där 05. Stora förtjänst, om differential- o. integralräkn. — Hans bror 2) Jean, mat., f. 1667 Basel, 1705 broderns eftertr., d. 48 där. Integralräkn:s grundl., samtidens Arkimedes. — Dennes son 3) Daniel, mat., f. 1700 Gröningen, 50 prof. i fys. i Basel, d. 82 där. Hydrodynamik.

**Bernstein,** Aaron, ty. förf., f. 1812

Danzig, d. 84 Berl. Grund. 49 i i Berl. d. sed. 53 und. tit. *Volkzeitung* så spridda polit. tidn. Af B:s skr. äro många öfvers. på sv.

**Bernstorff,** kgl. lustslott nära Köpenh., har förr tillhört släkten B.

**Bernstorff,** 1) Joh. Hartv. Ernst, gref., dan. statsm., f. 1712 Hannover, 51 utr.-min., 70 af Struensee utträngd ur ministären, d. 72 Hannover. Vän af böndernas frigörelse, gynn. af konst. o. vetensk. — Hans brorson 2) Andr. Peter, dan. statsm., f. 1735 Hannover, efter Struensees fall inkallad i Guldb. ministären, d. 97. Svenskvänlig o. gynn. af bonde-emancipat. — Dennes son 3) Krist. Gynt., dan. statsm., f. 1769 Köpenh., 97 v. 28 års ålder utr.-min., 18 preuss. utr.-min., afsked 31, d. 35. Reaktionär. — Dennes brorson 4) Albr., preuss. statsm., f. 1809, sed. 45 sändeb. v. åtsk. hof, 61/62 utr.-min., 71 sändeb. i Lond., d. 73 där.

**Bernström,** John Pet. Fredr., industriidk., f. 1848 Helsingborg, verkst. dir. i akt.-bol. Separator, en af arb.-gifv.-förb.s främste män.

**Bernward,** ty. bisk., mål. o. bildh., f. omkr. 960, d. 1022 ss. bisk. i Hildesheim. Koppardörrarna t. domen i Hildesh. o. den ber. Bernwardspelaren på kyrkogård. där utförda und. B.s ledn.

**Berry** (-rī), förd. fr. prov., 14,340 kv.km., nu depart. Cher, Indre, Creuse.

**Berry** (-rī), 1) Charl. Ferd., hert. af B., 2:e son t. Karl X af Frankr., f. 1778 Versailles, mördad af Louvel 1820. — Hans gem. 2) Caroline Ferd. Louise, neapol. prins., f. 1798, blef 20 mor t. Henrik, gref. af Chambord, flydde eft. julirevol. t. Engld, anstift. upproret i Marseille 32, häktad i Nantes, i hemligh. förmäld m. markis Lucchesi Palli, födde hon i fängelset i Blaye en dotter 33, blef därefter frigifven, d. 70 Brunnsee (Steiermark.)

**Berryer** (berriē), Pierre Ant., fr. advok. o. polit., f. 1790 Paris, d. 68. Förf.

**bersaglieri** (-saljēri), it. skarpskyttar, utgöra 12 regem.

**berså,** fr., löfsal.

**Bert** (bär), Paul, fr. lärd o. statsm., f. 1833 Auxerre, 69 fysiol. prof. i Paris, 74 radikal medl. af nat.-förs., 81/82 undervisn.-min., 86 min.-resident i Huë (Anam), d. Tongking 86. Skr. i fysiol. o. a.

**Berthier** (-tiē), Alex., fr. marsk., f. 1753 Versailles, m. Lafaytte i Amer., chef f. gen.-stab. i It. o. Egypt., 1800 krigsmin., 04 marsk., gen.-stabschef i fälttåg, mot Österrike 05 samt mot Preussen o. Ryssland 06/07, sistnämda år suverän öfver Neufchâtel o. Valengin, 08 g. m. prins. Amalie af Baiern-Birkenfeld, 09 hert. af Wagram, gen.-stabschef und. fälttågen 12/14, und. Ludvig XVIII bibehållen s. pär o. marsk., d. gm olyckshändelse 15 Bamberg.

**berthierīt,** stål grått min., bestående af svafvelantimon o. svafveljärn. Anv. t. framställn. af antimon.

**Berthollet** (-tållä), Claude Louis, fr. kem., f. 1748 Talloire (Savojen), d. 22 Arcueil (nära Paris). Uppt. af klorblekningsmetoden o. knallsilfver.

**Berthollētia** H. & B., *bot, Myrtaceæ.* Sydamer. *B. excelsa,* resl. träd, lämnar de s. k. brasil. l. paranötterna.

**bertillonage** (-tijonāsch), fr., ett af fransm. A. Bertillon (f. 1853) uppfunnet syst. för identifiering af förut straffade förbrytare.

**Bertīni,** Henri, fr. komp., f. 1798 Lond., d. 76 Paris. Skr. förträffl. etyder.

**Bertrand** (-träng'), Henri Gratien de, gref., fr. gen., f. 1773 Châteauroux, deltog i fälttågen 98/13, åtföljde Napol. t. Elba o. S:t Helena, 30 chef för polytekn. skolan o. medl. af deput.-kam., d. 44 i sin hemort.

**Bertrand de Born** (-trang' dö bårn), fr. trubadur, f. omkr. 1145

Born (Périgord), d. omkr. 10 Daron. Polit. sånger o. kärleksvisor.

**berusande drycker o. medel,** se rusdrycker.

**Berwald,** 1) Johan Fredrik, sv. komp., f. 1787 Sthm, 23 kapellmäst. där, d. 61. Skr. operetter, kantat., prolog, m. m. — 2) Frans Adolf, komp., f. 1796 Sthm., 67 lärare vid konserv., d. 68 där. Skr.: *Estrella di Soria* m. fl. — 3) Julia Matilda, se Åkerhjelm.

**Berwick** (berr'ick), James Fitzjames, fr. marsk., naturl. son t. Jakob II af Engld o. Arabella Churchill, f. 1676 Moulins, stred 91/92 und. Luxembourg o. Villeroi, 04 i Span., 05 i Savojen, eröfrade 06 Nizza, 07 hert. af Liria, stupade 34 Philippsburg. Stamf. f. hert. af Liria o. Fitzjames.

**Berwick-on-Tweed** (berr'ick ånn twīd), eng. st. vid Tweed. 13,437 inv. Skeppsvarf, fabrik.

**beryll,** mineral af kiselsyra, berylliumoxid o. aluminium; blå- l. gräsgrön. Böhmen, Ural, Egypten o. a. Begagnas till smycken och kallas då smaragd.

**beryllium,** *kem.,* Be = $9{,}_3$ metallen i beryll, hvit, liknar alumin. Eg. v. $2{,}_1$.

**Berytos,** se Beirut.

**Berzelius,** Jöns Jak., kem., f. 1779 Väfversunda, 07 prof. i med. o. farm. vid Karolins, institutet, adl. 18, frih. 35, d. 48 Sthm. Ledarn, af Vetensk. o. Sv. akad. Bildstod i Sthm. Världsber. ss. skapare af den nya kem. o. elektrokem. systemet, uppt. flera grundämn., reformerade kem. analysen. Skr.: *Lärobok i kemi* (1808/30), 6 bd, öfvers. på de flesta europ. spr., jämte många andra arb.

**berörings-elektricitet,** se galvanism.

**Besançon** (-sangsång')? fr. st. o. fäst. v. Doubs. 55,362 inv. Ärkebisk., akad., betydl. urindustri.

**Bes'ant,** 1) Sir Walter, eng. förf., f. 36 Portsmouth, d. 1901 Hampstead. Skr. m. J. Rice flera romaner. 2) Annie, den föreg:s svägerska, eng. socialpolit., f. Wood 1847 London, har verkat för malthusianismen o. teosofien.

**besigue** (-sīg), fr., ett slags mariagespel.

**beskickning,** 1) *met.,* d. blandn. af malmer o. flussmedel, s. inlägges i en ugn för att där smälta; 2) *dipl.,* se legation.

**Beskow,** 1) Bernh. v., vitter förf., o. minnesteckn., f. 1796 Sthm, adl. 26, sed. 34 Sv. akad. ständige sekreter., frih. 43, 61 öfverste kammarjunk., d. 68 Sthm. Skr. dram. *Torkel Knutsson* o. *Birger o. hans ätt; Gustaf III ss. kon. o. mnska* (60/61), *Om själens hälsa* (56) m.m. — Hans brorson 2) Gust. Eman., präst o. teol. förf., f. 34 Sthm, grund, den s. k. Beskowska skol. 67, bragte 68 Blasieholms-kyrkan i Sthm t. stånd. Skr.: *Reseminnen fr. Egypten, Sinai o. Palestina,* m. m. — Dennes syssling 3) Bernh. Aug., ståletsare, f. 37 i Munktorp, har tillverkat konstnärliga dekorativa sköldar och en mängd andra prydnadsföremål. — 4) Fredr. Natanael, brorson till 2), predikant, förf., f. 65 i Hallingberg; har skr. omtyckta predikn. o. uppsatser i sociala frågor. — Dennes hustru 5) Elsa, tecknarinna, f. Maartman 74 Sthm, har utg. mycket omtyckta barnbilderböcker.

**Bessarabien,** ry. prov. mellan Dnjestr, Prut o. Svarta haf. 45,630 kv.km., 2 mill. inv. Stäpper o. betesmarker. Hst. Kischinev.

**Bessārion,** Joh., kunskapsrik teol., f. 1395 Trapezunt. Kardinal o. påfl. legat. Åvägabragte 1439 union, mel. kat. o. gr. kyrk., d. 72 Ravenna.

**Bessemer,** Sir Henry, eng. ingen., f. 1813 Hertfordshire, d. 98 London, uppfin. af den eft. honom benämda metod. v. järn- o. stålfabr., s. väsentl. omgestaltat nutidens järnindustri, **-metoden,** det förfarande vid beredn. af smidesjärn l. stål, hvarigenom vid

tackjärnets färskning, starkt komprim, luft, i särsk. stjälpugnar l. konvertrar, inpressas i det flytande tackjärnet, hvarvid främm. ämnen, ss. kol, kisel, mangan m. m., upptaga syre, bildande koloxid o. slagg, s. bortgå i gasform l. aflägsnas.

**Bessières** (bässiär), Jean Bapt., fr. i marsk., f. 1768 Preissac, 98/99 i Egypt., 04 marsk. af Frankr., 08 I hert. af Istrien, d. 13 vid en rekognoser. kort före sl. vid Lützen.

**Bessus** (Bessos), satrap af Baktrien, tillfångatog kon. Darius III o. lät utropa sig till kon., afrättad 329 f. Kr.

**bestiāl|isk,** lat., rå, djurisk, **-itet,** råhet.

**bestick,** låda för förv. af mat. o. kirurg, instrum.; *sjö.,* angifv. på sjökortet, hvar ett fartyg befinner sig.

**Bestūschev,** Alex. (ss. skriftställ. Marlinski), ry. novellist, f. 1795, d. 37.

**Bestuschev-Rjūmin,** Alexei, grefve, ry. statsm. o. fälth., f. 1693 Moskva, orsak. Ryssl. deltag, i sjuår. kriget, 58 anklag, för högförräd. o. afsatt, 62 af Katar. II återkallad o. utnämnd t. fältmarsk., d. 66.

**bestyckning,** *kr.,* samtliga artilleripjäser på befäst plats l. örlogsfartyg.

**besättning,** *kr.,* försvarstrupperna i fästn. l. fältverk; *sjö.,* det på ett fartyg inmönst. mansk.

**beta** (β), andra bokst. i gr. alfab.

**beta,** *kem.,* det ämne, s. fäster färgen vid trådfibrerna.

**bēta** L., *Chenopodiaceæ, bot., B. vulgaris,* rödbeta. Af *B. vulg.,* var. *rapacea,* finnas flera former, s. anv. t. sockerberedn., kreatursfoder o. spis f. människor. Se vidare betodling.

**Betānia,** by i Palestina nära Jerusalem, vid Oljoberget; nu Beit el Azirije. Öde o. förfallen.

**bête** (bät), fr., oskäligt djur; b. noire (nåār), »svart djur»; *bild.* syndabock; bêtise (betīs), dumhet.

**Béteigeuze** (betäschö's), fr., *astron.,* fixstjärna af 1:a storl. i Orion.

**Betel|kapellet,** namn på ett baptistkapell i Sthm. **-skepp,** fartyg, där offentl. gudstjänst hålles för sjöfolk und. vistelsen i utrikes hamnar. Befälhafv. å ett sådant fartyg kallas betelkapten o. den särsk. flagg, s. dylika fartyg få föra, betelflagg.

**Betfāge,** på Frälsarens tid by vid Jerusalem.

**Bethlen Gabor,** furste af Siebenbürgen sed. 1613, f. 1580, lät 20 välja sig t. kon. i Ungarn, fördrifven af Österrike 21, men fick behålla kon.-titeln, d. 29.

**bēting,** *sjö.,* timmerinrättn. på däck f. ankartågs beläggn.

**Bet'lehem,** nu Beitlam, ford. st. i Palestina, v. Jerusalem. Davids o. Kristus' födelseort. 8,000 inv. **-s-kyrkan,** kyrka i Sthm.

**betodling,** odling af den s. k. hvitbetan, af hkns två hufvudvarieteter, sockerbetan och foderbetan, den förra odlas för industriella ändamål, den senare till kreatursfoder.

**betong** (betång'), fr., hydrauliskt, und. vatten hårdnande murbruk, utgör en blandn. af stenskärfvor, tegelmjöl, kalk o. trass. Anv. v. grundläggn. af vattenbyggnader.

**Betsaida** (-aj'-), ort i Palestina vid Genesaret, apostl. Petrus', Andreas' o. Filippus' födelseort.

**Betschuānalandet,** brit. koloni i S.-Afr. 648,000 kv.km., 133,100 inv. Regeringens säte i Mafeking.

**Bettīna,** se Arnim.

**bett'ing,** eng., vadhålln., is. vid kapplöpningar.

**Betz,** Franz, framst, ty. baritonist, f. 1835 Mainz, sed. 59 vid oper. i Berlin, d. 1900 Berlin. Wagner-sångare.

**betäckt väg,** *kr.,* gång v. fästn. mel. fältvallen o. yttre grafkanten.

**Beulé** (bölē), Charl. Ern, fr., arkeol. o. polit., f. 1826 Saumur, d. 74 Paris. Gräfn. på Akropolis. Skr. : *Fouilles et découvertes* (73), *Procés des Césars* (67/70).

**Beurnonville** (börnångvil'), Pierre de Ruel de, fr. marsk. o. statsm.,

f. 1752 Champignolle, 79/81 i Ostindien, 92 vid Valmy, 93 krigs.-min., 95 befälhafv. f. nordarm., und. Ludv. XVIII min. o. pär, 16 marsk., d. 21 Paris.

**Beurreus** (börrēus), Dion., Erik XIV:s lärare, riksr., mörd. på Eriks befalln. 1567.

**Beust** (böjst), Friedr. Ferd. v., grefve, österr. statsm., f. 1809 Dresd., 49 sachs. utr.- o. kultusmin., 66 i Österr. tjänst, 67 min.-pres. o. rikskansler, 70 f. Frankrike, men utan framg., 71 entledig. o. sändeb. i London, 78 i Paris, 82 afsk., d. 86 Wien.

**Beuthen** (böj'ten), st. i Öfre Schlesien. 51,404 inv. Järnindustri, grufvor.

**Beverley** (bevv'$^{ö}$rl$^{e}$), stad i eng. grefsk. York, 13,135 inv.

**Bexell,** 1) Sven Peter, teol. o. hist., f. 1775 Villstad, först militär, 1800 afsked., sed. 12 kyrkob. i Grimeton, d. 64. Skr.: *Hallands historia o. beskrifn.* (17/19) 3 bd, *Göteborgs stifts hist. o. herdaminne* (35), m. m. — Hans bror 2) Karl Emanuel, teol., f. 1786 Villstad, sedan 25 kyrkoh. i Rydabolm, d. 73 där. Skr.: *Ansgarius* o. s. v. (30), *Psalmbokskatekes* (29), m. m.

**Beyle** (bäl), Marie Henri (pseud. Stendhal), fr. förf., f. 1783 Grenoble, d. 42 ss. fr. konsul i Civita Vecchia. Skr. rom., biogr., trag.

**Beylon** (bälång'), Jean Franç., lektör hos sv. drottn. Lovisa Ulrika, f. i Grenoble, d. 1779 Sthm. I Sveriges hist.

känd. f. sina medlingsförsök mel. Gustaf III o. dennes mor.

**Beza,** Theod., reformert teol., f. 1519 Vezelay, d. 1605 ss. prof. i Genève. Eft. Calvins d. reform, kyrkans inflytelserikaste teolog.

**Béziers** (besiē), fr. st. v. Orbe. 52,310 inv. Vinodl., museum. Blodbad (1229) und. albigenskriget.

**bezoār,** arab., kulor i inälfvorna på åtsk. idisslare, förd. tillskr. underb. krafter.

**bi,** *Apis* L., *fam. Hymenoptera, zo.,* I Europa förekomm. *A. mellifica,* bild. samhällen af 10,000/30,000 individer (1 vise l. drottn., 600 /1,000 drönare, de öfriga arbets-b.). Blir samb. stort, flyger en del bort jämte den gamla visen, om en annan yngre vise finnes.

**Biafra-bukten,** östlig, delen af Guineaviken.

**Biāla,** galiz. st. vid B.-floden., 8,257 inv.

**Bialystok,** se Bjelostok.

**Biard** (biār), Franç., fr. genremål., f. 1798 Lyon, d. 82 Paris.

**Biarritz,** fr. badort v. Pyrenéerna. 12,812 inv.

**Bīas,** 1) gr. filos., en af Greklands 7 vise, omkr. 570 f. K. — 2) pseud. för P. E. Bergstrand (se d. o.).

**bibel,** gr., »böckernas bok», kristendomens urkund, omfattar en litteratur fr. omkr. 1500 f. K. t. 150 e. K. B. består af G. T., innehållande judafolkets relig. skrifter, o. N. T., urkristendomens. G. T., hvars skr. äro dels hist., dels profet, samt författade på hebreiska (en liten del på kaldeiska), kan anses afslutadt und. Esra, omkr. 400 f. K., N. T. åter, förf. på gr., i 2:a årh. e. K. Und. det kat. kyrkan ogärna ser b. i en lekmans hand, har Luther gm öfvers. gjort den tillgänglig för alla. Eft. det redan und. medelt. spridda delar af b. blifvit i Sverige öfvers. (återfinnas i G. E. Klemmings Sv. medeltidens bibelarb.), utgafs först 1526 N. T., sannol. öfvers. af Laur. Andrese, o. 1541 hela b. (den s. k. »Gust. I:s b.»; G. T. öfvers. af Laur. Petr. m. fl.). 1618 utkom »Gustaf II Adolfs kyrko-b.», egentl. blott öfversedd uppl. af den förra, 1703 »Karl XII:s kyrko-b.» o. slutl. 1882 den följ. år antagna prof-öfvers. **-kommissionen** har i uppdrag att revidera bibelöfversättningar o. utgifva en ny. 90 utgaf den en »normalupplaga» af psaltaren o. 93 en öfvers. af 5

Moseböcker, **-sällskapen** ha t. syfte att sprida bibeln öfver hela jorden o. på alla språk. Den första bibelanstalten grund. 1710 af Canstein (d. 19). Störst bland alla är det 1804 gm prästen Charles i Wales, baptistpredikant Jos. Hughes o. predikanten Steinkopf stift. Brit. o. utländska b. Af senare bildade b. må här nämnas det i Danmark (1814), Sverige (15). Norge (16) och London (27).

**Biberach,** st. i Württemberg. 8,890 inv.

**Biberg,** Nils Fredrik, filos., f. 1776 Hsand, 10 prof. i Uppsala, d. 27. Skr.: *Grekernas episka o. tragiska skaldekonst, Lärob. i den filos. kriminalrätten,* m. m.

**bībliа pauperum** (-pau'-) lat., »de fattiges bibel», en und. medelt. omtyckt bok, innehåll. 40/50 taflor, framställande hufvudtilldragelserna i G. o. N. T., med korta lat. förklaringar. En af de första trycken med rörliga typer.

**biblio|fīl,** gr., bokvän, **-gnosī,** gr., bokkännedom, **-gnost,** bokkännare, **-graf,** gr., förd. afskrifvare af böcker, nu = bokkännare. **-grafī,** kännedom om olika tiders o. folks litterära alster samt dessa alsters vetenskapliga ordn. o. beskrifn.; äfven = bokkännedom. **-latrī,** gr., bibeldyrkan, **-mani,** gr., passion att samla böcker, bokvurmeri.

**Bibliophīle,** Jac. (pseud.), se Lacroix.

**bibliotēk,** gr., boksaml., boksal, bokrum, **-arie,** tillsyningsm. l. vårdare af ett b.

**Bicêtre** (-sätr), ber. fattig- o. dårhus i närh. af Paris, förr fängelse.

**Bichat** (-schā), Marie Franç. Xav., fr. fysiol., f. 1771, d. 1800 ss. läkare vid Hôtel-Dieu i Paris. Grundl. af den vetenskapl. histologien. Förf.

**bicykel** (bisykl' o. baj'sykl), fr., se velociped.

**Bidassōa,** sp. gränsflod mot Frankrike.

**bid'ery,** leger. af zink, koppar o. bly. Användes till vaser, kannor o. d.

**bidet** (-dē), fr., tvättfat; sittbad.

**bidevind,** segla b., *sjö.,* när fartyget ligger så nära vinden, att det har den snedt från förn.

**Bīdpai,** förment förf. till den ind. fabelsaml. Pantschatantra.

**Bie,** hälsobrunn i Floda sock., Södermanl.

**Biebrich,** st. i Nassau, v. Bhen. 15,048 inv. Slott.

**Bièfve** (biäf), Edouard de, belg. hist.-mål., f. 1809 Brüssel, d. 82 där.

**Biegga-galles,** *lappska myt.,* vindguden.

**Biel,** schweiz. st. v. B.-sjön. 22,016 inv.

**Bielefeld,** st. i Westfalen, v. Lutter. 63,046 inv. Linneindustri.

**Bielitz,** österr. st. i Schlesien, v. Biala. 16,597 inv. Klädesfabr.

**Bielke,** 1) Jens, nor. statsm., f. 1580, sed. 14 rikskansl., d. 59. — Hans son 2) Ove, statsm., f. 1604, sed. 59 rikskansl., d. 74.

**Bielke,** Fred. Holg. Rud., dan. diplom., f. 1810, d. 55.

**Bielke,** se Bjelke.

**bienn'a,** lat., *bot,* kallas växter, s. 1:a året endast sätta blad, 2:a året bära blommor o. frukt o. sed. dö.

**bier** (bir) ty., öl. **-halle,** ölstuga.

**biformitēt,** lat., dubbelgestalt.

**bif-rost,** bäf-rast, *nord. myt.,* namn på regnbågen.

**bifurkation,** lat., klyfn., tudeln.

**bigamī,** lat.-gr., tvegifte.

**bigarrå,** fr., se körsbär.

**bigēsch,** fr., lång m. tofsar o. snören försedd uniformsrock f. kavall.

**Bignon** (binjång'), Louis Pierre Ed. de, baron, fr. diplom, o. hist., f. 1771, 15 o. 30 utr.-min., 37 pär, d. 41 Paris. Skr.: *Histoire de France.* (27/38).

**Bignōnia** L., *Bignoniaceæ, bot.* Amer. Saften i bark o. blad af *B. leucoxylon,* motgift mot manzanillaträdets gift. Veden tung o. fast grön l. gul ebenholts.

**bigott',** fr., skenhelig, **-eri,** skenheligh., fromleri.

**Bihē,** negerr. i Afr., ö. om Benzuela. Slaf- o. elfenbenshand.

**bijouterīer** (-schû-), fr., smycken.

**bikarbonāt,** *kem.,* tvefaldt kolsyradt salt, is. natronsalt.

**bi|konkāv,** *fys.,* dubbelt skålformig. **-konvex,** kupig på båda sidor.

**bikt,** ensk. bekännelse inför präst; i kat. kyrk. sakrament är hvarje katolik skyldig, vid bannlysn.-straff, att minst en gång om året bikta sig.

**bikvadrāt,** lat., *mat,* 4:e digniteten af en aritm. storhet.

**bilaterāl,** lat., tvåsidig.

**Bilbāo,** sp. st. i Biscaya, v. Nervion. 83,000 inv. Skeppsvarf, handel, navigationsskola.

**Bilberg,** Joh., lat. skald, f. 1646 Mariestad, d. 17 ss. bisk. i Strängnäs.

**bilbokē,** fr., ett slags leksak, bestående af en skål på skaft och en därvid medelst ett snöre fäst kula.

**bil-bref,** *sjörätt,* vederb. myndighets intyg öfv. ett fartygs byggnadssätt, ålder, storlek, dräktighet.

**bilddyrkan,** bildstrid. Med d. kat. kyrkans tro på helgon står b. i närmaste smnhang. Det var därför naturl., att is. de konstälskande grekerna skulle fylla sina tempel med helgonbild., hvadan ock b. snart vann insteg inom österl. kyrk. Förbud däremot utfärdades visserl. af kejs. Leo III 726, men på kyrk.-möt. i Nicæa 787 lyckades kejsarin. Irene häfda bilderna o. få bildstormarne bannlysta, hkt beslut sed. stadf. af synoden i Konstpl 842, o. därmed slutade striden inom grek. kyrkan, där b. ännu finnes. Inom västerl. kyrkan beslöts på mötet i Frankf. 794, att bilder fingo finnas, men ej tillbedjas. Tridentinska mötet skiljer dock mel. tillbedjan (af Gud) o. dyrkan (af helgon o. deras bilder). Luth. kyrk. tillåter, att bilder finnas i kyrkor, d. reformerta förbjuder det.

**Bilde,** Anders, Danmarks siste riksmarsk, d. 1657.

**Bilderdijk** (-dejk), Willem, holl. skald, f. 1756 Amsterd., d. 31 Haarlem. Skr.: *Geschiedenis des vaderlands, De ziehte der geleerden,* m. m.

**bildhuggarkonst,** skulptur, den bild. konst, hvars uppgift det är att efterbilda den synl. l. bildligt framställa d. ideala världen i marmor, gips, trä, elfenben, lera, vax, brons m. m. Bilderna äro ant. fullrunda (bildstoder, byster, grupper m. m.) l. halfrunda (reliefer).

**Bildt,** 1) Didr. Andr. Gillis, frih., sv. diplom., f. 1820 Bohusl., 62 öfverståth. i Sthm, 74 sändeb. i Preuss. o. ty. riket, 75 gen.-löjtn., d. 94 Sthm. — Hans son 2) Karl Nils Dan. frih., diplom., förf., f. 50, sändeb. uti Ital. sed. 05, en af de 18 i Sv. Akad. 01. Har utgifvit arb. om drottn. Kristina m. m.

**Bīleam,** mesopot. spåman, skulle, enl. bibeln, oakt. hans åsna på ett underb. sätt afrådde B. därifrån, förbanna de i Palestina framträng. israelit., men välsignade dem i stället mot sin vilja.

**Bilīn,** böhm. st. o. badort, v. Biela. 7,891 inv. **-vatten,** mineralv. fr. hälsobrunnen v. B.; äfv. konstgjordt.

**biljārd,** fr., spel m. bollar på ett m. kläde öfverdraget o. af en uppst. kant omgifvet bord.

**biljett',** fr., litet bref; inträdeskort.

**bill,** lagförsl. i eng. parlamentet och i Förent. st:s kongress.

**Billaud-Varenne** (bijå-varänn), Jean Nic., fr. revolutionsm., f. 1756, ifrig anstift. af septemb.-morden 92, deport. t. Cayenne 95, benåd. 16, d. 19 Haiti.

**Billault** (bijå), Aug. Ad. Marie, fr. statsm., f. 1805 Vannes, sed. 37 liberal deput., 48 radikal, 51 pres. i lagstift, förs. o. Napoleons verktyg, 54/58 senator, 54/60 inr.-min., 63 förste min., d. s. å.

**Billberg,** 1) Gust. Joh., ämbetsm., naturforsk., f. 1772, 12/37

kammarrättsr., d. 44. — Hans bror 2) Joh. Pet. af Billbergh, ämbetsman, f. 1775, pres. i kammarrätt. 36/41, d. 50. Svedenborgare.

**Billing,** 1) Lars Teod., landsk.-mål., f. 1807 Össjö (Skåne, d. 92 Sthm.). — 2) Axel Gottfr. Leon., prästman, politiker, f. 1841, prof. i Lund 81 bisk., i Västerås 84, öfverhofpred. 85, bisk. i Lund 98, ledarn, af Sv. akad. 00.

**Billingen,** berg i Västergötl.

**Billingsfors,** järnbr. i Älfsb. l.

**Billingsgate** (-get), gammal port o. fiskmarknad i London.

**Billmark,** Karl Joh., landsk.-mål., f. 1804 Sthm, d. 70 Paris.

**Billroth,** Ch. Alb. Theod., ty. läkare, f. 1829 Rügen, sed. 67 prof. i kirur. i Wien, d. 94 i Abazzia. Skr.: *Allgemeine chirurg. Pathologie u. Therapie* (10:e uppl. 82), m. m., samt, med Pitha, *Handb. der Chirurgie* (65 o. f.).

**Bilma,** oas i Saharaöknen.

**Bilskirne,** Bilskirnir, *nord myt.,* sal i Trudvang (Tors rike).

**Biltog,** Volf, pseud. l. V. Bäckman (se d. o.).

**bi-lus,** *Braula cæca* Nitzsch, *Diptera,* dock vinglös insekt, lefver på honungsbina, is. visen.

**bimana,** lat., tvåhändta varelser, människor.

**Binck,** Jak., ty. portr.-mål., Dürers lärj., f. omkr. 1500 Köln, d. omkr. 65 Königsberg.

**Bindesböll,** Mik. Gottl. Birkner, dan. arkit., f. 1800 Själland, prof. v. konstakad. i Köpenh., d. 56. B. har bl. a. uppfört Thorvaldsens mus.

**Bingen,** st. i Rhenhessen, v. Rhen. 9,600 inv. Nära B. i Rhen fl. Bingerloch m. Råttornet.

**Bingerbrück,** stor järnvägsstat, v. Rhen, midt emot Bingen.

**bi-njure,** *anat,* organ v. öfre änden af mskns njure. Ändamål, o. verksamh. okända. — Addisons sjukdom, en sjukl. förändr. i b.

**binnike-mask,** *zo.,* benämn, på 2 t. bandmaskarna (se d. o.)hör. släkten *Tænia* o. *Bothriocephalus,* af hka hos mskn förekomma förnämligast *B. latus* o. *T. solium* samt *T. mediocannellata.*

**binock'el,** fr., ögonglas, utan skänklar, för båda ögonen.

**binōm,** lat.-gr., *mat.,* algebraiska summan af 2 aritm. storh. **-iall koefficienter,** *alg.,* särsk. termernas koeff., i ett binom, s. utveck. efter **-iall teorem,** (Newtons), d. v. s. regeln f. omedelbara uppskrifvandet af talserien i $(a \pm b)^n$, $n$ må vara hkn kvantit. s. helst.

**Binuë,** Tschadda, bifl. t. Niger, t. v., uppt. af Barth 1851, källorna uppt. af Flegel 83.

**bioaritmetīk,** biometrī, gr., beräkn. af mskns medellifslängd.

**Biobio,** hufvudfl. i Chile.

**bio fenomenologī,** gr., läran om lifsfenomenen. **-genētisk,** beträffande lifvets ursprung, **-grāf,** gr., lefnadstecknare, äfv. detsamma som kinematograf (se d. o.). **-grafi,** lefnadsteckning; **-logī,** gr., läran om det organ. lifvet, is. mskns. Jfr fysiologi.

**Bīon,** 1) gr. filos, i Athen, 3:e årh. f. K., af kyrenaiska skolan. Gisslade dyrkandet af många gudar. — 2) gr.

idyllförf. fr. Smyrna, omkr. 200 f. K.

**bio|nomī,** gr., läran om lagarna f. lifvet. **-statīk,** gr., läran om medellifslängden.

**Biot** (biå), Jean Bapt., fr. fys., f. 1774 Paris, sed. 1800 prof. där, d. 62. Empiriker, stora förtjänster om optiken. Skr.: *Traité élémentaire d'astronomie physique, Traité élémentaire de physique expérimentale,* m. m.

**bipēd,** lat., tvåfotadjur.

**Birch-Pfeiffer,** Charlotte, ty. skådesp. o. dram. förf., f. 1800 Stuttgart, d. 68 Berlin. Skr. flerfald. dramer; flera uppf. i Sverige.

**Birch-Reichenwald,** Kristian, nor. statsm. o. jur., f. 1814, statsr. 58/61, sorenskriver 69, d. 91 Kristiania.

**birēm,** lat., *sjö.,* galär m. 2 rader roddarbänkar.

**Birger,** 1) B. Brosa, jarl, son af Bengt Folkesson, d. 1202. — 2) B. jarl t. Bjälbo, son af Magnus Minnesköld, Sthms anläggare, inlade stor förtjänst om landet, gaf kvinnan arfsrätt, stift, de s. k. edsörelagarna, afskaffade järnbörden, d. 1266. Staty på Riddarholmen i Sthm. — 3) B., kon., son af Magnus Ladulås, f. 1280, kon. 1290/1319, d. 21. — 4) B. Gregersson, ärkebisk. i Uppsala, kon. Albrekts kansler, d. 1383. Skr. hel. Birgittas lefnadsteckn., *Hist. sancli Botvidi,* m. m. — 5) B. Persson t. Finsta, Upplandslagm., hel. Birgittas far, d. 1328.

**Birgitta,** den hel., dotter t. Upplandslagm. Birger Persson t. Finsta, f. 1303 (2), g. m. Närkeslagm. Ulf Gudmarsson (d. 1344), vallfärdade t. Compostella 38/40 o. t. Rom 49/50, där hon dog 73; begrafven i Vadstena 74, med stor prakt helgonkrönt 91. Ifrade mot sin tids sedefördärf, gjorde gm sitt anseende Sverige kändt i s. Europa, var en af medeltidens märkligaste personligheter.

**Birgittīn-orden,** d. af hel. Birgitta stift. o. af påfven d. 5 aug. 1370 stadfästa klosterorden, m. hufvudsäte i Vadstena. B. vann ganska stor utbredning.

**bīribi,** fr., ett slags hasardspel.

**Birka,** forntida stad på Björkön i Mälaren, på hvilken Ansgar först predikade kristend. i Sverige.

**birkarlar,** ett slags sällsk. l. förbund, s. und. medelt. hade sitt säte i Piteå, Luleå o. Torneå o. förmedlade handeln mel. ty. köpm. o. lapparne.

**birkebenar,** nor. polit. parti und. medelt., stiftadt 1174.

**Birkeland,** Mik., nor. häfdaforsk., f. 1830 Ekersund, sed. 75 riksarkivarie, d. 96. Skr.: *Norges polit. hist.* m. m.

**Birkenfeld,** oldenb. furstend., 503 kv.km., 43,409 inv., sed. 1817 tillhör. Oldenburg. Hst. B. 2,230. inv. Slott.

**Birkenhead** (börkenhedd), eng. st. midt emot Liverpool. 114,814 inv. Stora dockor o. skeppsvarf.

**Birma,** Barma, fordom kon.-rike i Bortre Indien, nu prov. i det indobrit. riket. 613,168 kv.km. 10 ½ mill. inv. H.-flod Iravadi. Hst. sed. 1859 Mandalaj. Forna hst:r: Ava, Amarapura. Prod.: guld, bärnsten, ädelstenar, ris, socker, tobak, indigo. Relig. buddism, regering, despotisk. Forna provins. Arakan, Tenasserim o. Pegu. Landets eröfr. började 1862, fullst. införlifvadt med brit. riket 86.

**Birmingham** (börmingäm), eng. st. v. Tame o. Rea. 558,000 inv. Kat. bisk., börs, semin., museum, fabr.

**Biron** (-râng'), 1) Charl. de Gontaut, hert. af B., fr. marsk., f. 1562. marsk. 94, hert. 98, afrättad 1602. — 2) Ernst Joh. v., urspr. Bühren, hert. af Kurld, f. 1687, ry. kejs. Annas gunstl., 40 förvis. t. Sibirien, 41 återkallad af Elisabet, d. 72. — Hans son 3) Pet. v, hert. af Kurld o. Sagan, f. 1724 Mitau, reg. 69/95, då Kurld blef ry., d. 1800 Gellenau.

**bis,** lat., två gånger.

**bisam,** se mysk. **-oxe,** se myskoxe, **-råtta,** bäfverråtta, ondatra, *Fiber zibethicus, Arvicolini,* brun, under grå, nära 30 cm., m. sammantryckt svans, förekommer i Nord-Amerika, särskildt Canada, vid vatten. Lefver kolonivis i hålor l. hyddor. Skinnet användes t. pälsverk o. luktar sibet.

**bisarr',** fr., besynnerlig, befängd.

**Biscara,** se Biskra.

**Biscaya** (-skaj'a), sp. prov. 2,165 kv.km., 311,361 inv. **-viken,** vik af Atlanten, mel. Bretagne o. Pyreneiska halfön.

**bischoff,** ty., dryck af rödvin, vatten, socker, pomeransskal m. m.

**Bischweiler,** st. i Elsass, v. Moder 7,897 inv. Ford. befäst. Fabr.

**biscuit** (biskuī), se biskvi.

**bis dat, qui cito dat,** lat., *ordspr.* den gifver dubbelt, s. gifver skyndsamt.

**bisektrīs,** lat., *mat,* rät linje, s. skär en vinkel midt i tu.

**Biser'ta,** st. i Tunis, v. Medelhafvet, 8,000 inv.

**Bishop** (bisch'åpp), Henry Rowley, eng. komp., f. 1782 London, d. 55 ss. prof. i Oxford.

**Bishophill** (bischåpp-), sv. nybygge i Illinois (Amer.), anl. 1846 af Erik Jansson.

**biskop,** gr., i äldsta kristna kyrkan församlingsföreståndare, sed. 2:a årh. ordförande i de äldstes (presbyternas) kolleg., sedermera kyrkl. öfverhufvud inom ett större område (dieces). Gäller inom kat. kyrkan f. apostlarnes efterträdare (d. förnämsta b. = påfve). Inom protest, kyrkan högsta andl. myndighet i ett stift.

**Biskra,** Biscara, Biskara, st. i Algeriet på en oas i Sahara. Sydligaste fr. militärposten. Ny-B. 7,554 inv. o. Gammal-B. 69,354 inv.

**biskvī,** fr., bakverk af socker, mjöl, smör o. ägg; oglas, porslin för konstsaker.

**Bismarck-Bohlen,** Friedr. Alex. v., grefve, kusin t. ty. rikskansl., preuss. gen., f. 1818, 70/71 gen.-guv. i Elsass, d. 94 i Karlsburg.

**Bismarck-Schönhausen,** Otto E. L. v., furste, hert. af Lauenburg, ty. rikskansler, f. 1815 Schönhausen, 59 sändeb. i Petersburg, 62 i Paris, s. å. utr.-min., förorsakade 64 Danmark förlusten af Slesvig-Holstein, 67 nordtyska förbundets kansler, 71 rikskansler, furste s. å., 78 ordf. i Berlin kongress., var 66 o. 74 utsatt för attentat mot sitt lif. Entledigad fr. rikskanslersbefattn. 90, d. 98 Friedrichsruhe. Samtidens störste statsm.

**bismūthum,** lat., namn på vismut.

**bisonoxen,** *Bos bonasus* L., *Bovidæ.* Nötkreatur med kullrig, bred panna, svarta korta horn, man på haka o. hals; färgen brun. Förr lefvande i stora hjordar i N.-Amer. Nu blott i Yellowstones nationalpark.

**Bispberg,** grufvor i Kopparb. l.

**Bissen,** Herm. Vilh., dan. bildh., f. 1798 Slesvig, d. ss. direkt, vid konstakad, i Köpenh. 68; Thorvaldsens lärj.

**bissēra,** lat., begära ett musikstycke två ggr.

**bisterbrunt,** (rostbrunt), fr., mörkbrun vattenfärg, beredes af skorstenssot fr. bokträ gm dettas slamn. o. rifn. m. gummilösn. Tryckfärg f. bomullstyg.

**bisturī,** fr., kir. instrument i form af en fällknif.

**bisyllābisk,** lat., tvåstafvig.

**Biterolf,** en af sagorna i fornty. diktsaml. »Heldenbuch».

**Bitihorn,** bergtopp i Norge. 1,610 m.

**Biton** o. Kleobis, *gr. myt,* söner t. Heres prästinna Kydippe.

**bi-toner,** se alikvot-toner.

**Biton'to,** it. st. i prov. Bari. 30,617 inv. Bisk.

**bitterjord,** se magnesia.

**bittermandel|-olja,** flyktig olja, s. beredes gm destillation af bittermandel, körsbärs- o. persikokärnor med vatten. Färglös l. gulakt, o., ss. innehållande blåsyra, giftig. Anv. t. parfymer, **-vatten,** *läk.,* afkok på bittermandlar, befriade fr. olja. I sv. farmakopéen finnes dels det med dubbelt gift-tecken försedda *koncentrerade* b., s. håller 1 del blåsyra på 750 delar vatten o. ej erhålles utan läkares recept, dels *utspädt* b., s. håller 1 del koncentr. b. på 19 delar vatten o. s. säljes i handköp. Smärtstillande, lugnande.

**bitter|salt,** se engelskt salt. **-söta,** se kvesved. **-vatten,** *läk.,* lösn. af 1 del eng. salt i 5 delar vatten. Afförande i dosis af omkr. 100/200 gram.

**bitūmen,** *min.,* ur jorden framkvällande tjärartade ämnen, ss. asfalt, petroleum.

**Bitynien,** *gr. geogr.,* landsk, i M. Asien.

**Bitz,** Kort, bisk. i Åbo 1460/89. Stora förtjänster gm kyrkl. stadg. o. stiftelser i Finland.

**Bitzius,** Alb. (pseud. Jeremias Gotthelf), schweiz. förf., f. 1797 Murten, d. 54.

**bivuak',** fr., *kr.,* tillfälligt nattläger und. bar himmel.

**bīxa,** se orleana.

**Bizet** (bisä), Georges, fr. komp., f. 1838 Paris, d. 75 där. Operan *Carmen* m. m.

**biätare,** *Merops apiaster* L., *zo.,* skärfåglar, långa armpennor, framtårna v. roten smnvuxna, näbben nedåtböjd, båda mellersta stjärtpennorna förlängda, färgen kastanjbrun, rostgul, blågrön, i s. Europa, ngn gng i Sverige, flyger utmärkt, fångar insekter i flykten; grofva bon.

**Biörenklou,** se Björnklou.

**Bjarkamål,** nord. fornkväde (fr. 600-talet) ö. Rolf Krake.

**Bjarmaland,** fornnord. benämning på ldet s. o. om Hvita haf. o. kring fl. Dvina.

**Bjarne Herjulfsson,** isl., sannolikt d. 1:e europé, s. såg Amerika (Labrador), dit han blef väderdrifven (omkr. år 1,000).

**Bjelke,** gammal sv. adl. ätt, af hvilken den längst lefvande friherrl. grenen utdog 1792 o. hvars (1687) grefl. gren ännu lefver. — Den äldste, m. visshet kände medl. af ätten är 1) Ture Kettilsson, lagman i Värend, d. omkr. 1327. — Bland yngre medl. af denna und. medelt. i Sveriges hist. framstående släkt må nämnas 2) Anna, g. m. riksr. Jon. Månsson Natt o. Dag, d. 1520; namnkunnig gm sitt försvar af Kalmar slott mot Sören Norrby. — Hennes kusins son 3) Hogenskild, riksr., f. 1538, frih. 69, sändeb. 73 t. Polen f. att åt Johan III förvärfva dess krona, tillhörde eft. Söderköpings riksd. (95) det mot bert. Karl fientl. partiet, blef af denne anklagad vid riksd. i Link. 1600, men först 1605 dömd o. s. å. halshuggen. — Hans bror 4) Klas, riksr., f. 1544, 73 jämte brodern i Polen, frih. 94, tog öppet Sigismunds parti 98, anklagades v. Linköpings riksd. 1600, benådades, måste 1606 lämna Sverige, fick återkomma 15, d. 23. — De båda förres broder 5) Ture, riksr., f. 1457, följde 87 Sigism. t. Polen, föll i onåd hos Johan III 89, fängslades, frigafs 92, tillhörde liksom bröderna Sigismunds parti, flydde t.

Polen 98, utlämnades eft. si. v. Stångebro 98 t. bert. Karl, af denne anklagad 1600 i Linköp, samt dömd o. halshugg, s. å. — Deras sysslings dotter 6) Gunilla, se Gunilla (drottn.). — De förres kusin 7) Nils, riksr., frih. 1608, d. 39, stamfar för nu lefv. ätten. — Dennes sonson 8) Nils, fältmarsk., f. 1644, bidrog gm sin tapperhet väsentl. t. segern v. Lund 76, sändeb. t. Paris 79/82, i tjänst hos ty. kejs. 85/86, sistn. år kejserl. gen. o. rom. riksgref., 87 gen.-guvern. i Estl. o. Pommern, s. å. kgl. råd o. gref., 90 fältmarsk., d. 16. — Hans son 9) Ture Gabr., riksr., f. 1684, sårad vid Pultava 1709, Karl XII följakt, t. Turkiet, riksr. 27, tillhörde mösspartiet, »licentierad» (en mildare form af afsättn.) 38/61, d. 63. — 10) Ture Johan, frih., f. 1742, delakt, i smnsvärjn. mot Gustaf III, d. af gift 92; med honom utgick friherrl. grenen.

**Bjelostok,** Bialystok, ry. st. v. Biala. 65,781 inv. Slott.

**Bjerkander,** Klas, präst, naturforsk., f. 1735 Bjärka, d. 95 ss. kyrkoh. i Grebäck. Skr. afh. i naturvetenskap.

**Bjerkén,** Per af, läkare, f. 1765 Sthm, d. 18 Jönköp. Framst. kirurg.

**Bjerregaard** (-gård), Henr. Anker, nor. skald, f. 1792, d. 42 ss. assessor i Höjeste ret. Skr. *Sönner af Norge* etc.

**Bjugg,** Mattias, tullförvalt., f. 1750, d. 07. Befängd poet.

**Bjursten,** And. Herman, skald, f. 1825 Borås, lektor i Sthm, afhände sig själf lifvet 66 Uppsala. Skr.: *Ödets lek* (50), *Öfverste Stobée* (54), *Minnen från Gripsholm* (55), m. m.

**Bjärköarätt,** den äldsta sv., urspr. för Sthm skrifna stadslagen. Från senare hälften af 1200-talet.

**Björck,** 1) Gust. Dan., teol., f. 1806 Gbg, bisk. där sed. 56, d. där 88. Skr.: *Strödda tal och uppsatser* etc. (66/68), m. m. Redigerade fl. teol. tidskr. — Hans halfbror 2) Alb. Vilh., statsm., f. 1812 Gbg, d. 85 ss. just.-borgm. där sed. 71. Utöfv. en vidsträckt o. gagnande riksdagsm.-verksamhet. — Hans bror 3) Ad. Leop., publ., f. 1816 Gbg, 56/65 redakt, af Post- o. inr. tidn. — Den förstnämndes son 4) Ernst Dan., präst, skald, f. 1838 Gbg, d. 68 ss. kommin. där. Skr.: *Valda dikter* (69), m. m. — 5) Gust. Osk., målare, f. 1860 Sthm, sed. 98 prof. vid konst-akad. i Sthm, har utfört en mängd porträtt m. m.

**björk,** *Betula* L., *Betulineæ,* skogsträd; barken t. garfn. o. färgn., näfvern t. taktäckn., dosor m. m., veden t. slöjdvirke o. bränsle, vårsafven t. björklake.

**Björk,** Isak, se Börk.

**Björkegren,** 1) Jak., publ. o. lexiko-gr., f. 1752 Halna, d. 25 ss. kgl. bibl. Skr.: *Franskt-sv. lex.* (84/86), m. m. — 2) Olga, se Fåhreus.

**Björkfjärden,** Norra o. Södra, största fjärdarna i Mälarens ö. del.

**björklake,** se björk.

**björktjära,** ryssolja, tillverkas af näfver l. ung björkbark, anv. t. beredn. af juft- l. ryssläder.

**björktrast,** se snöskata.

**Björkö,** 1) ö i Mälaren, där det forna Birka låg. Arkeolog, fyndort. Ansgars mon. 2) ö vid s. inloppet t. Ålands haf.

**Björlin,** Joh. Gust., sv. militärförf., f. 1845 Åmål, sed. 79 generalst.-kapt., numera gen.-löjtn. Skr.: *Värneplikt o. krigsbildn.* (72), *Kriget i Norge 1814, Karl XII* m. m.

**Björling,** 1) Karl Ol., teol., f. 1804 Västerås, bisk. där 66, d. 83 därst. Skr.: *Den christel. dogmat.* etc. (66/75), *Den evang.-luth. trosläran* (47, 69), m. m. — 2) Eman. Gabr., mat., f. 1808 Västerås, d. ss. lekt. där 72. Skr.: *Lärob. i algebra* (10:e uppl. 77) m. m. — Hans son 3) Karl Fab. Eman, mat., f. 1839 Västerås, 73/04 prof. i Lund. Skr.: *Solen* (3:e uppl. 74), *Om vindarnes lagar,* m. m.

**björn** (land-), *Ursus arctos* L., *Ursidæ.* Klumpigt rofdjur, hälgångare, färgen svart t. gråbrun. Allm. i nordl. ld.

**Björn,** 1) B., sveakon. omkr. 830. — 2) B., son t. Erik Edmundsson, sveakon. i slutet af 800- o. börj. af 900-talet. — 3) B. Järnsida, Ragnar Lodbroks son, nord. viking, d. i midten af 800-talet.

**björnbär,** se Rubus.

**Björneborg** (fin. Pori), fin. st. v. Bottn. viken. 13,417 inv. En af Finlands äldsta st.

**Björnefjord,** fjärd i Norge, S. Bergenh. amt.

**Björnen,** Stora o. Lilla, *astron.,* 2 stjärnbild, på n. himmeln; d. förra kallas Karlavagnen, o. yttersta stjärn. i d. senares svans är Polstjärnan.

**Björner,** Erik Jul., arkeol., f. 1696 Timrå, d. 50 ss. assessor i Antiq.-koll. Skr.: *Nordiska kämpadater* (37) m. m.

**Björnfloden,** se Björnsjön.

**Björnklou,** Mattias (förut Mylonius), sv. diplom., f. 1607, fullmäktig vid kejsarvalet i Frankf. a. M. 57/58, riksr. 64, d. 71.

**björnkloört,** se Acanthus.

**björnloka,** se Heracleum.

**björnmossa,** se Polytrichum.

**Björnram,** 1) Lars Olsson, ansedd krigsm. i Dalarna, tjänade först und. Sten Sture d. y., var sed. Gust. I:s höfvidsman o. slog ss. sdn dansk. v. Västerås 1521, blef sedermera fogde i Norrl. o.

lefde ännu 1562. — 2) Gust., mystiker, f. 1743 Finld, d. 1801 Sthm, där han vann rykte ss. ifrig frimurare o. andeskådare.

**Björnsjön,** St., insjö i brit. Amer., 18,170 kv.km. Afloppsfl. Björnfloden, bifl. till Mackenziefloden.

**Björnson,** Björnstjerne, nor. skald o. dram., f. 1832 Kvikne (Österdalen), teaterdirektör i Bergen 58/ 59 o. i Kristiania 65/67. Som journalist agitatorisk för en norsk republ. Erhöll 03 Nobelpriset för litteratur. Död Paris 10. Af hans skr., hka alla äro utmärkta af en äkta nationell prägel, må nämnas *Synnöve Solbakken, Arne, Halte Hulda, Maria Stuart, Över ævne, Paul Lange og Tora Parsberg, Daglannet, Når den ny Vin blomstrer* (09) m. fl.

**Björnstjerna,** 1) Magn. Fredr. Ferd., krigare o. statsm., f. 1779 Sachsen, deltog i 1808 o. 09 års krig samt fältt. 13 o. 14, grefve 26, gen. 43, 28/46 sändeb. i Lond., d. 47 Sthm. Skr.: *Om beskattning:s grunder i Sverige* (32), m. m. — Hans son 2) Karl Magn. Ludv., militär, f. 1817 Sthm, 72 kavall.-inspekt., 76 gen.-löjtn. Har und. period. 44/66, 72/84 lifligt deltagit i riksdagens förhandlingar, d. 88 Almare Staket. — Hans bror 3) Oskar Magn. Fredr., militär o. statsm., f. 1819 Sthm, 63 sändeb. i Konstpl, 64 i Köpenh., 65/72 i Petersb., 71 gen.-maj., 76/80 utr.-min., sed. 74 riksdagsm. i 1:a kamm., d. 98 Sthm. — 4) Joh. Magn., militär, f. 1805 Kristinelund, statsr. 58/62, gen. 74, d. 98 Sthm.

**Björnström,** 1) Vikt., präst, f. 1831, d. 81 ss. kyrkoh. i Solna. Skr.: *Predikningar.* — Hans bror 2) Fredr. Joh., läkare, f. 1823, sed. 84 öfverläk. v. Konradsbergs hosp., d. Sthm 89. Skr.: *Sinnessjukdomar* etc. — Deras bror 3) Joh. Herm., kyrkohist., f. 1839, sed. 78 dompr. i Västerås. Död 08. Öfvers. Hagenbachs *Kristna kyrkans hist.* m. m.

**Björnståhl,** Jak. Jon., orient, f. 1731 Västergötland, prof. i Lund 79 d. i Saloniki s. å.

**Björn-öarna,** ögrupp n. om Sibirien v. Kolymas mynning.

**Björnön,** Beeren-eiland, klippö s. om Spetsbergen.

**Black,** 1) Jos., eng. kem., f. 1728 Bordeaux, d. 99 s. prof. i Edinburgh. Uppt. kolsyran o. teorien f. det bundna värmet. — 2) Will., eng. rom.-förf., f. 1841 Glasgow, d. 98 London. Skr.: *Green pastures and Piccadilly,* m. m.

**Black'burn** (-börn), eng. st. v. Derwent, 132,134 inv.

**blackfeet** (-fit), se algonkin.

**Black'more** (-mår), Rich. D., eng. rom.-förf., f. 1825 Longworth, d. 1900 London. Skr.: *Lorna Doone,* m. m.

**Black'stone** (-stån), Will., eng. rättsl., f. 1723 Lond., d. 80 där. Skr.: *Commentaries on the laws of England,* m. m.

**blad|grönt** (klorofyll), **-gult** (xantofyll), de i de gröna växtdelarna, is. bladen, innehållna färgämnena.

**blad|guld, -silfver,** se guldslageri.

**blad-löss,** *Aphidæ, Hemiptera,* parasitinsekter m. generationsväxl., ofantligt fruktsamma, lefva i sällskap, äro skadliga, frambringa s. k. honungsdagg.

**Blaine** (blän), James Gillespie, nord-amerik. statsm., f. 1830 Pennsylv., 81/85 statssekr., d. 93 Washington.

**Blake** (bläk), Rob., eng. sjöhjälte, f. 1599 Bridgewater, stred 52/54 mot holländ., 55 mot turk. o. spän., d. s. å.

**blamage** (-mäsch), fr., skymf, blottställande.

**blamēra,** fr., klandra, tadla.

**Blanc** (blang), J. J. Louis, fr. polit. o. skriftst., f. 1813 Madrid, d. 82 Cannes. Socialdemokr. Skr.: *Histoire de dix ans* (41/44), m. m.

**blanc** (blang), fr., hvit. **-manger** (-mangschē), fr., efterrätt af grädde, socker, vanilj, gelatin m. m.

**Blanchard** (blangschār), Franç., fr.

luftseglare, f. 1753 (38) Petit-Andely, seglade 85 öf. Eng. kanalen, d. 09.

**Blanche** (blangsch), Aug. Teod., förf., dram. o. publ., f. 1811 Sthm, d. 68 där. Skr.: *Taflor o. berätt. ur Stockholmslifvet, Bilder ur verkligheten, Sonen af Söder o. Nord, Engelbrekt o. hans dalkarlar* samt en mängd andra noveller o. dram. arb. B. var 57/63 redakt, af Illustr. tidn., 59/68 riksdagsm. f. Sthm.

**bla'nco,** se blanko.

**Blanka,** sv. kon. Magnus Erikssons gemål, d. 1363.

**blanka vapen,** alla hugg- o. stötvapen.

**Blankenburg,** braunschw. st. v. Harz. 10,173 inv. Slott.

**blankett',** fr., f. olika ändamål (ss. kontrakt, växlar m. m.) afsedt papper, å hkt ensk. bestämmelser ifyllas på tomrum mel. de tryckta allm.

**blan'ko,** sp., hvit; ren (om en oskrifven l. otryckt sida l. del däraf). **-kredit,** öppen kredit, kredit beroende af personl. förtroende. Jfr endossement, fullmakt.

**blankvers,** vers, företrädesvis 5-fotad jambisk, utan rimslut.

**Blanqui** (blangkī), 1) A. Jérôme, fr. statsekon., Say's lärj., f. 1798 Nizza, d. 54 Paris ss. prof. — Hans bror 2) Louis Aug., fr. kommunist, f. 1805 Nizza, d. 80. Delade sitt lif mel. upprorsförsök o. fängelse.

**Blan'zeflor,** se Flores o. B.

**blasērad,** fr., lefnadstrött, öfvermätt på njutning o. utsväfningar.

**blasfemī,** gr., lasteligt tal, hädelse.

**Blasieholm|en,** en af de holmar, på hka Sthm anlades; nu s.ö. delen af Norrmalm, **-s-kyrkan,** kyrka på B., jfr Beskow 2.

**Blauds piller** (blås-), af fr. läk. B. komponerade piller mot bleksot.

**Blavatsky,** Helene, eg. Helena Petrovna Blavatskaja, ry. spirit., f. 1831 i Jekaterinoslav, presidentska i teos. sällskap., d. 91 London.

**Blaye** (blä), fr. befäst st. v. fl. Gironde. 4,775 inv. Slott, hertiginnans af Berry fängelse 1832.

**bleck,** gm hamr. l. valsn. framställda tunna metallplåtar.

**blecka,** sätta märke på träd.

**bleckert,** se bleichert.

**Bleek** (blek), Wilh. Heinr. Imm., ty. språkforsk., f. 1827 Berl., d. 75 ss. bibliot. i Kapstaden. Skr.; *Compar. grammar of South Afr. languages* (69) m. m.

**Bleiberg,** st. i Kärnten. 3,435 inv. Stora bly- o. zinkgrufv.

**Bleibtreu** (-tröj), Georg, ty. bat.-mål., f. 1828 Xanten.

**bleichert,** bleckert, ljusrödt vin, is. fr. Ahrdalen v. Rhen.

**bleka,** på olika sätt tillintetgöra färgade föroreningar hos organ, ämnen, is. väfnader.

**Blekinge,** ett af Sveriges vackraste landsk., i dess s.ö. hörn, gränsar i n. t. Småland, i ö. och s. t. Östersjön, i v. t. Skåne. 3,015 kv.km., 148,786 inv. (08). Vattendr.: Mörrums, Ronneby, Nättraby o. Lyckeby åar samt Brömsebäck. Mot Småland högland, skogsbygd, mot s. vacker o bördig kustängd; utanf. kusten skärgård. Näringsgrenar: åkerbruk, fiske, sjöfart. Sed. 1658 svenskt. B. bildar eget län. Residensst.: Karlskrona. Öfr. st.: Karlshamn, Sölvesborg, Ronneby. Köping: Kristianopel.

**bleksot,** egendomlig form af blodbrist, beroende på förökn. af de hvita o. minskn. af de röda blodkropparna. Förek. is. hos flickor und. utvecklingsperioden. Botemedel: kraft, diet, frisk luft, järn, ofta äfv. klimatförändring.

**Blenda,** se Blända.

**blende,** *min.,* fören, af svafvel och zink.

**blennorré,** *läk.,* varblandad afsöndr. fr. urinrörets l. ögats bindehinna. Förorsakas gm inverkan af särskilda upptagna giftämnen (bakterier).

**Blériot,** Louis, fr. luftseglare, f. 1872, färdades på ett af honom konstr. aëroplan den 25/7 09 öf. Eng. kanal. mel. Calais o. Dover.

**blessēra,** fr., såra.

**Bless'ington,** Margar., gref:a, f. Power, eng. romanförf., f. 1790 Irland, d. 49 Paris. Skr.: *Conversations with lord Byron* (34) m. m.

**blessyr,** fr., gm vapen åstadkommet sår.

**Blicher,** Steen Steensen, dan. förf., f. 1782 Viborg, d. 48 Jylland. Skr. värdefulla noveller m. m.

**Blidah,** befäst st. i Algeriet. 29,869 inv. 1837 franskt.

**Blind,** 1) Karl, ty. revolutionsm., f. 1820 Mannheim, deltog i 48 o. 49 års resn., sed. 52 i Lond, d. 07. — Hans styfson 2) Ferdinand Cohen, kallad B., gjorde 1866 ett mordförsök på Bismarck o. tog sig själf afdaga i fäng.

sma dag.

**blindbroms,** *Chrysops cæcutiens, Diptera.* Svart m. guldglans, ögon. Suger blod.

**blindēring,** *kr.,* inom fästning l. förskansn. uppfördt starkt tak m. faskin- o. jordbetäckn. t. skydd f. kanoner, mansk., hästar m. m.

**blindhet** är stundom medfödd, oftare förorsakad gm inflammationer, is. hos nyfödda, gm sjukdomar i det inre af ögat o. synnerven (svart starr), fördunkl. af hornhinnan o. linsen (grå starr), sjukdomar i nät- o. kärlhinnan, hjärnhinnan, yttre skador m. m.

**blindnässla,** plister, *Lamium* L., *Labiatæ,* hvitplister, *L. album,* o. rödplister, *L. purpureum,* allm. ogräs i trädgårdar.

**blind-rå,** *sjö.,* mindre rå på bogsprötet.

**blindtryck,** se ektypografi.

**Blītum** L. *Chenopodiaceæ, bot.* Af *B. capitatum* o. *B. virgatum* i s. o. mel. Europa användas bladen t. grönsaker samt bären att äta o. t. rödfärgn.

**blixtrör,** *meteor.,* gm. åskslag bildad rörformig förglasn. i lös sand.

**bloater** (blåt$^{\text{ör}}$), eng., rökt sill, böckling.

**Bloch,** Karl Henr., dan. mål., f. 1843 Köpenh., prof., d. där 90.

**blockād,** fr., *kr.,* en hamns l. sjöfästs afspärrn. fr. samfärdsel sjöledes; *strejkterm,* utifrån företagen afspärrn. af arb.-platsen.

**blockhus,** *kr.,* af groft timmer l. sten uppförd byggnad m. skottgluggar samt faskin- o. jordfylln. på taket; af ungef. sma slag voro äfv. de första amerik. nybyggarnes hus.

**Blockhus-udden,** s.östl. udden af Djurgården i Sthm.

**Blocksberg,** se Brocken.

**blockskepp,** aftackl. örlogsfartyg, tjänande ss. sjuk-, vaktskepp o. d.

**blod,** *fysiol.,* den i de högre djurens blodkärl cirkulerande vätskan. B. består af det föga lärgade, flytande b.-plasmat samt röda o. hvita b.-kroppar (b.-celler), af hka de förra äro talrikast (5 millioner på 1 kbmm.) samt bilda bikonk. runda skifvor, de senare klotrunda o. innehållande kärnor. Plasmat innehåller upplöst fibrin, likt afskiljes vid blodets steln., upptager blodkropparna o. bildar b.-kakan, under det b.-vätskan återstår ss, serum. Det arteriella b. är klarrödt, det venösa mörkrödt. **-abscess,** *läk.,* inre varbildn. i fören. med blodutgjutn. Förorsakas merendels gm yttre våld. **-brist,** se anemi, **-guano,** gödningsämne af animaliskt tills, m. andra för ruttnade ämnen i kompost smnbrunnet affall. **-gång,** *läk.,* blödn. ur is. kvinnans könsdelar, men äfv. ur urinröret o. ändtarmen, i senare fallet förorsakad af hemorrojder, tarmsår l. blodkärls sönderspring. i tarmarnas slemhud, t. ex. vid häftig diarré, **-hostning,** blodspottning, *läk.,* blodafgång gm andedräktsorganen, oftast i följd af lunglidande. Mycket häftig b. kallas blodstörtning. Botemedel: hvila, undvikande af hetsig o. varm mat samt högljudt tal, användn. af blodstillande medel. **-igel,** *Hirudo* L. l. *Sanguisuga* Sav., *Annulatæ, zo.,* lefver i stillastående vatten. Den vanl. använda, *H. medicinalis* L., uppfödes i

Frankr. o. Tyskl. i särsk. dammar. **-kräkning,** *läk.,* härrör af blod-utgjutn. fr. magväggarna in i magen, oftast i följd af magsår. Botemedel : hvila, ispiller, isblåsa på magen, **-kärl,** se artärer, vener, kapillarkärl. **-lus,** *Schizoneura lanigera* Hausm., *Aphidæ, zo.,* f. äppelträd mycket skadl. insekt, **-lutsalt,** *kem.,* dubbelsalt af järncyanur l. järncyanid o. cyankalium, framställes gm smältande af kväfvehaltiga djuraffall (klöfvar, hofvar o.

d.) tills. m. järn o. kolsyr. kali samt massans utkokn. m. vatten. Icke giftigt, lösl. i vatten, ej i alkohol. Anv. t. beredn. af berlinerblått, i färgerier m. m. **-regn,** gm infusorier o. d. rödfärgadt regn. **-serum,** *fysiol.,* gulakt, vattenliknande beståndsd. af blodet, **-s-hämnd,** sed hos flera folkslag, att en mördads närmaste släktingar skola hämna mordet på mördaren l. hans närmaste anförvanter. Fanns äfven i Norden, **-skam,** incest, *jur.,* otukt mel. personer, gm blodsband så nära besläktade, att de ej få gifta sig m. haa. **-slag,** se slag. **-spottning,** se blodhostning. **-stensmalm,** järnglans, *min.,* järnoxid, stålgrå, kornig l. bladig, drages ej af magneten. Eg. v. $5,_1/5,_3$. Sveriges viktigaste järnmalm, **-stillande medel,** *läk.,* yttre: is, kallt vatten, tourniquet, kautschuksbindor, underbindn. af ådror, glödg. järn, lapis, järnklorid m. m.; inre: Secale cornutum. **-störtning,** se blodhostning. **-svamp,** *läk.,* m. många blodkärl genomdragen kräftartad svulst. **-uttömning,** *läk.,* afsiktl. förminskn. af blodmassan gm åderlåtn., koppn., blodiglar. **-ådror,** se vener.

**Bloemfontein** (blûm-), hst. i Oranje-republ. 34,000 inv.

**Blois** (blåā), fr. st. v. Loire. 23,789 inv. Bisk. Slott.

**Blom Carlsson,** Karl Gust., arkit., f. 1799 Sthm, d. 68 där. Kapellet på Nya kyrkog. i Sthm, Blasieholmskajen m. m.

**Blomm'aert** (-art), Ph., belg. förf., f. 1809 Gent, d. 71.

**Blommér,** N. J. Olsson, mål., f. 1816 Öfved, d. 53 It. *Necken och Egirs döttrar, Freja,* m. fl.

**blommerant',** fr., blomstrande, strålande.

**Blomstrand,** 1) And., missionär i Indien, f. 1822 Växjö, sed. 57 mission., d. 87 Lund. — Hans bror 2) Krist. Vilh., kemist, f. 1826 Växjö, prof. i Lund 62, d. där 97. Skr.: *Lärob. i oorg. kemi* (73) m. m.

**Blondel** (blångdäll'), fr. trubadur i 12:e årh. Richard Lejonhjärtas följeslagare.

**blon'der,** fr., ett slags skira spetsar.

**blondīn,** ljushårig, ljuslätt kvinna.

**Blondin** (blångdäng'), egentl. Jean Franç. Gravelet, fr. lindansare, f. 1824, d. 97 vid Birmingham. Gick 59 öfver Niagara.

**Bloomfield** (blûmfild), Rob., eng. folkskald, skomakare, f. 1766 Honington, d. 23 Schefford.

**Blot-Sven** (= Offer-S.), sveakon. i slutet af 1000-talet.

**Blücher,** Gebh. Leber. v., furste af Wahlstadt, preuss. fälth., f. 1742 Rostock, 56 i sv. tjänst, 60 i preuss. tjänst, 72 entledig., 87 ånyo i preuss. tjänst, 1803 guvern. i Münster, 07 gen.-befälh. i Pommern, 12 på Napoleons begäran entled., 13 öfverbefälh. f. preuss. trupperna i förbundshären, s. å. fältmarsk., segrade tills. m. Bülow 14 öfver Napoleon o. banade därigm f. de förbundna väg t. Paris, s. å. furste af Wahlstadt, afgjorde 15 slaget v. Waterloo, d. 19 Schlesien.

**bluette** (blyätt'), fr., litet kvickt teaterstycke.

**Bluhme,** Krist. Albr., dan. statsm., f. 1794 Köpenh., min.-pres. 52/53, 64/65, d. 66.

**Blum,** 1) Karl Ludw., ty. komp. o. dram., f. 1786 Berlin, d. 44 där. Skr. en mängd operetter, vådeviller m. m. — 2) Rob., ty.

revolutionsm., f. 1807 Köln, 48 ifrig deltagare i polit. oroligheter, s. å. skjuten i Wien f. deltag, i barrikadstrider.

**Blumauer,** Aloys, ty. skald, f. 1755 Steier, d. 98 Wien. Travestering af Vergilius' Æneid.

**Blumenbach,** Joh. Friedr., ty. naturforskare, f. 1752 Gotha, d. 40 ss. prof. i Götting. Skr.: *Handb. d. Naturgesch.*

(12:e uppl. 30), m. m.

**Blumenthal,** 1) Leonh. v., preuss. militär, f. 1810 Schwedt, deltog i 49, 63/64, 66 o. 70/71 års fälttåg, 73 gen. af infant., d. 1900 Cöthen. — 2) Oskar, ty. förf., f. 1852 Berlin, medredaktör af Berliner Tageblatt o. till 98 ledare af Lessingteatern i Berlin.

**Blumenthal,** Ida Alb:a, »landsmålare», f. 1869 Arbrå, Hälsingland, gift 98 med d:r B., har under benämn. Delsbostintan gjort turnéer och uppträdt i de skandin. länderna o. N.-Amer.

**Blümlisalp,** topp å Berneralp. 3,670 m.

**Bluntschli,** Joh. Kasp., ty.-schweiz. rättslärd, f. 1808 Zürich, d. 81 Karlsruhe ss. prof. i Heidelberg. Skr.: *Mod. Völkerrecht, Deutsch. Staatswörterb.* m. m.

**bly,** *kem.,* Pb = 207, mycket utbredd metall, förekommer mest i fören. m. svafvel ss. blyglans. Framställes gm rostn. l. fälln. däraf. Mjuk o. tänjbar, oxiderar t. o. m. i luften, löslig i salpetersyra, nästan icke i klorväte- o. svafvelsyra. Smältpkt 326°. Eg. v. $11,_{87}$. Föreningarna giftiga. Stor tekn. användbarhet.

**blyerts,** *min.,* allotropisk form af grafit. Förekommer insprängd bland andra bergarter i Västerbotten, Lappld. Den finaste fr. Batugol i Sibirien, **-pennor,** uppf. 1664 i Engl.; de bästa fr. Nürnb. (Faber), Frankr., Wien.

**bly|förgiftning,** uppstår ant. gm att blysalter inkomma i magen (akut b.) l. gm inandn. af fint fördelade blypartiklar (kronisk b., blykolik). Symtom: kräkning, smärta i underlifvet o. lederna, blekhet, mattighet, förlamning, kramp m. m. Motgift: svafvelsyr. natr. (glaubersalt) l. svafvelsyr. magnes. (eng. salt), **-glans,** *min.,* svafvelbly, allmännaste blymalmen, blygrå m. stark metallglans. Eg. v. $7,_{6}$. **-glete,** *min.,* = blyoxid. **-hvitt,** *kem.,* bas. kolsyrad blyoxid, främst, gm inverk, af ättiksyreångor o. kolsyra på metalliskt bly l. gm lösning af blyoxid i neutral ättiksyr. blyoxid (blysocker) o. inledn. af kolsyra. Hvitt, utan lukt o. smak, olösl. i vatten, giftigt. Anv. t. oljefärg, fernissor, kitt m. m. **-kolik,** se blyförgiftning. **-oxid,** *kem.,* gula, skimr. krist. fjäll, erhålles gm upphettn. af bly under lufttillträde. Anv. t. glasyr, plåster, fernissa m. m. **-plåster,** *läk.,* best. af fettsyrad blyoxid, framställes gm upphettn. af olivolja m. blyoxid o. vatten. Anv. v. krön. hudsjukdomar, **-salva,** *läk.,* beredes af svinister, smör, vax (af hvardera 5 delar), bomolja (10 d.) o. blyoxid (5 d.). **-socker,** *kem.,* ättiksyr. blyoxid, $Pb(G_2 H_3 O_2) + 3H_2 O$ = 379, erh. gm lösn. af blyoxid i ättiksyra. Färglösa krist., lösl. i vatten o. alkohol, sönderdel. vid upphettn. t. 280°; smaken vidrigt söt; mycket giftig. Anv. till med. o. tekn. bruk. **-vatten,** *läk.,* blandn. af 2 delar blyättika, 8 delar utspädd sprit o. 90 delar vatten. Goulards b., 1 del blyättika, 45 delar källvatten o. 4 delar alkohol, **-ättika,** *läk.,* lösn. af basisk ättiksyrad blyoxid. Färglös vätska m. svag alkalisk reaktion. Eg. v. $1,_{17}/1,_{175}$.

**Blå,** urgam. sv. stormansätt und. 1200/1300-talet, m. stamgods dels i Östergötl., dels i Uppl. o. Södermanl. Märkligast äro 1) Joar (Ivar), hkn, enl. krönikan bosatt på Gröneborg nära Enköping, 1250 gmdref Valdemars val t. kon.; säges själf velat bli vald; d. på 1280-talet. — 2) Knut Jonsson, lagm. i Östergötl., rådsherre o. 2 ggr drotsete, d. 1318. — Dennes sonson 3) Ulf Jonsson, lagm. i Östergötl., 1371 i kon. Albrekts råd, en af exekutorerna af Bo Jonssons test.

**Blå,** Ivar, pseud. för 1) V. A. Bergstrand, 2) P. F. Mengel (se d. o.).

**Blå bandet,** 1) alldagl. benämning på serafimerorden. 2) af vissa nykterhetsvänner antaget igenkänningstecken.

**Blå bergen,** 1) en del af Alleghanybergen. 2) se Australien.

**blåbärsbuske,** *Vaccinium myrtillus* L., *Ericineæ,* i Europa, Asien o. Amerika; bären anv. att äta, t. saft samt ss. färgämne.

**blå böcker,** saml. af aktstycken, s. i Engld af reger. föreläggas parlament.; numera begagnas dyl. saml. äfven i

Frankr., Tyskl. o. Österr.

**blådufva,** *Columba œnas* L., *Columbidæ,* blågrå m. metallgrön glans på hals o. rygg, stjärten askblå m. svart spets. Allm. i. s. o. mellersta Sverige. Flyttfågel.

**Blå grottan,** se Capri.

**blå|hake,** *Luscinia suecica* L., *Turdidæ,* öfre kroppen brungrå, på bröstet ett blåakt, tvärband, stjärten brunröd, i yttre delen svart. Allm. i Lappl.; utmärkt sångfågel. Flyttfågel, **-holts,** se kampeschträ. **-hök,** *Circus pygargus* L., *Falconidæ,* öfverkropp o. hals ljust blågrå, underkroppen hvit, stjärten ofvan blågrå, under hvit. I mellersta o. n. Sverige. Flyttfågel. **-klint,** *Centaurea cyanus* L., *Synanthereæ,* vanl. ogräs, is. i rågåkrar, **-klocka,** *Campanula* L., *Campanulaceæ.* I Sverige finnes *C. rotundifolia* jämte flera andra arter på öppna ställen o. i lundar, **-kråka,** *Coracias garrula* L., *Coraciidæ, orn.,* hufvud o. hals ljusblå, rygg o. skuldror rödbruna, stjärtpennorna mörkblå. En af Sveriges vackraste fåglar; flyttar bort om hösten.

**Blåkulla,** sannolikt förvrängn. af Blocksberg. Enl. folktron häxornas samlingsplats skärtorsdagsnatten.

**Blåland,** fornnord. benämn, på Afrika.

**blåmes,** *Parus cæruleus* L., *Paridæ,* blå hjässa, rygg o. skuldror olivgröna, undre kroppsdelarna gula, stjärten blå m. hvita kanter på ytterpennorna. I s. o. mellersta Sverige. Strykfågel.

**blåsa,** se gall-, urinblåsa.

**blåsdragande medel** åstadkomma utsvettn. af osunda vätskor o. äro bl. a. spansk fluga, senaps- o. pepparrotsdeg, veratrin m. fl.

**blåsesten,** *patol,* stenartade kroppar af urin-, fosfor- l. oxalsyrade salter, s. bildas i njurbäckenet (njursten) o. urinblåsan.

**blåsfotingar,** *Physopodi, Orthoptera, ent,* små skadeinsekter.

**blåsippa,** se Anemone.

**Blåskägg** (ridd. Raoul), hjälten i en gam. fr. saga (af Perrault) hkn för deras nyfikenhet dödade sina 6 hustrur.

**blåsmaskar,** se bandmaskar.

**blå|sot,** cyanos, v. åtsk., is. lung- o. hjärtsjukdomar förekom. symtom m. hudens o. företrädesvis läpparnas blåfärgande i följd af blodstockn. i de fina venerna. **-strumpa,** ett fr. England härstammande spenamn på författarinnor o. »lärda i stubb». **-syra,** cyanvätesyra, *kem.,* HCN = 27, framställes gm destillat. af gult blodlutsalt m. svafvelsyra. Flyktig vätska, luktar bittermandel, sönderdelas lätt. Kokp. $26{,}_5°$. Ett af de häftigaste gifterna, förorsakar hjärnförlamning o. merendels död.

**Blåvandshuk,** västligaste udden af Jylland.

**bläck,** finnes af många slag, ss. alisarin- (grönt), krom-, galläpple-, kopie- (inneh. glycerin) litografiskt (t. skrifn. å stenar), märk- (lapislösn.), färglöst l. s. k. sympatetiskt, hvars skrift blir synlig först gm värme, m. fl.

**bläckfisk,** se Sepia.

**blädning,** skogsh., skogs afverkande medelst utgallring (mots.: trakthuggning).

**Blända,** namn på en Värendskvinna, hkn, enligt gammal sägen, i spetsen för en skara kvinnor fr. Värend t. större delen nedgjort en und. dan. kon. Sven Grade i Småland (på 1150-talet) inbryt, krigshär o. t. lön därför erhållit den lika arfsrätt m. männen, s. Värendskvinnorna fr. urminnes tider åtnjutit.

**blände,** *min.,* fören. af svafvel o. zink.

**blankare,** *kr.,* små afd. l. patruller af kavalleri, s. utsändas f. att vända fiendens uppmärksamh. fr. ngn operationspunkt.

**blänkfyr,** se fyr.

**bläster,** *bergsh.,* gm blåsmaskiner nedtill i masugnar inpressad luft.

**Bläu** (lat. Cæsius), holl. lärd boktryckarfam., 1) Willem, mat. o. geogr., f. 1571 Alkmar, d. 38. Skr.: *Novus Atlas* (34/62), 6 bd. — Hans son 2) Joan, 1600/73. Skr.: *Atlas major* (62), 11 bd.

**blödarsjuka,** *läk.,* medfödt o. ärftligt lidande, yttrar sig i stor benägenh. för stark blödn., t. o. m. i följd af den obetydligaste yttre åverkan.

**blödning,** *läk.,* kan vara inre l. yttre, uppstår gm skada på l. sjukd. i blodkärl. Allt ef t. s. artärer, vener l. hårrörskärl äro skadade, antager blödningen olika karaktärer o. leder t. döden, då den härrör från större blodkärl och ej i tid hämmas. Botemedel, se blodstillande medel.

**blötdjur,** *Mollusca,* en af djurrikets hufvudafd. B. hafva en mjuk, slemmig kropp, s. hos de flesta är innesluten i ett l. två kalkskal, hos andra naken o. försedd m. mjuka känseltrådar (trefvare) l. långa masklika fångarmar. B. delas i följ. klasser: hufvudfotingar, snäckdjur, musseldjur, manteldjur o. mossdjur.

**b moll,** *tonk.,* tonart s. har *b* t. grundton och 5 ♭ till förteckning för *h, e, a, d, g.*

**bōa,** *Boidæ, zo.,* giftfritt ormsläkte i s. o. mellersta Amer. *B. constrictor,* den största af dem, den s. k. jätteormen. B. äfven en ormlik pälskrage.

**board** (bård), eng., b. of trade, handelskollegium, **-inghouse** (-haus), i England o. Amer. ställen, där främl. f. husrum o. föda.

**Boas,** Ed., ty förf., f. 1815 Landsberg, d. 53 där. Arbet. öfv. Goethe o. Schiller.

**boasēr|a,** fr., panela. **-ing,** panel.

**Bober,** bifl. t. Oder, t. v., 255 km.

**Boberg,** 1) Gust. Ferd., arkit, f. 1860 Falun. Bl. hans byggn.-verk märkas: *Elektricitetsverket* och *Centralposthuset* i Sthm samt *prinsarne Eugens och Wilhelms palats* på Djurgården. Utsökt detaljbehandl. Framstående som utställningsarkit., senast vid utställn. i Sthm 09. Etsare. — Hans hustru 2) Anna Katarina, f. Scholander (dott. t. S. 1.) 64.. Målarinna, mångsidig utöfvar:a af konstslöjd,

**Bo'brikov,** Nikol. Ivanovitsch, ry. ämb., gen.-guv. i Finld, f. 1839, sökte russificera Finld, mörd. 04 af E. V. Schauman.

**Bobruisk,** ry. befäst st. vid Beresina, 35,177 inv. 1812 belägr. af fransm.

**bocc'a** it., mun; con b. chiusa (-kiusa), *tonk.,* med sluten mun.

**Boccaccio** (bockatt'jå), Giov., it. skald, f. 1313 Paris, d. 75 Certaldo vid Florens, skapare af den it. klassiska prosan. Skr. Dantes lefnadsbeskrifn. Hufvudverk: *Il Decamerone.*

**boecāle,** it. våtvarumått ifr. $0,_{79}/1,_{83}$ l.

**Boccherīni** (båck-), Luigi, it. komp., f. 1743 Lucca, d. 05 Madrid. Skr. symf., kyrko- o. kammarmusik.

**Bocchetta** (bockätt'a), pass i ligur. Apennin., 780 m. h.

**boccia** (bått'ja), it. spel m. kulor.

**Bochara,** se Bokara.

**Boch'nia,** st. i Galizien, vid Raba. 10,049 inv. Stora stensaltgrufvor.

**Bochum,** st. i Westfalen, 65,551 inv. Kolgrufv., bergsskola, fabr.

**Bock,** 1) Karolina Sofia, f. Richter, sv. skådespel., f. 1792 Sthm, d. 72 där; und. 40 år aktris v. kgl. teatern i Sthm. — 2) Karl Ernst, ty. anat., f. 1809 Leipzig, d. 74 Wiesbaden. Bekant gm sina populära arb., is. *Buch vom gesund, u. krank. Mensch.* (öfvers. på sv.).

**bock|bier,** bocköl, ett slags öl. **-beutel,** korthalsad, bukig glasflaska för vin.

**bodēga,** sp. källare, vinutskänkn.-lokal.

**Boden,** kyrkby i Öfver-Luleå s:n, sed. 1900 en fästn. där under uppförande.

**Bodensjön,** sjö mel. Schweiz o. Tyskl., 539 kv.km., 398 m. öfv. hafvet. Största djup 302 m.; gmflytes af Rhen. Lifl. ångbåtsfart.

**Bodenstedt,** Friedr. Mart. v., ty. skald, f. 1819 Peine, d. 92 Wiesbaden. Skr.: *Lieder d. Mirza-Schaffy* (161:a uppl. 02), rom., dramer m. m.

**Bodenstein,** se Karlstadt.

**Bodīnus,** Heinr., ty. zo., f. 1814 Drewelow, sed. 69 direkt, f. zo. trädg. i Berlin.

**Bod'ley** (-le), Thom., eng. statsm., f. 1544, d. 12. Grund. d. eft. B. uppkallade univ.-bibl. i Oxford.

**Bodmer,** Joh. Jak., schweiz. skald, f. 1698 Greifensee, d. 83 Zürich. Motståndare t. fr. smak i konst o. poesi.

**bodmerī,** ett mot pant af fartyg, last l. frakt lämnadt lån, s. ej återbetalas om panten går förlorad.

**Bodö,** nor. st., vid Saltenfjord. 4,827 inv.

**Boeck** (bok), 1) Krist. B. B., nor. naturforsk., f. 1798 Kongsberg, 40 prof. i Kristiania, d. 77. Deltog i en fransk Spetsbergsexped. — Hans bror 2) Karl Vilh., nor. läk., f. 1808 Kongsb., d. 75 ss. öfverläk. v. rikshospit.

**Boeclerus,** Joh. Henr., vetenskapsm., f. 1611 Kronheim, af drottn. Kristina utnämnd t. prof. i Upps., rikshistoriogr. 57, d. 72 Strassburg. Skr.: *Hist. belli suecodanici* (76), m. m.

**Boehmēria,** Jacq., *Urticacæ, bot.,* ett slags nässlor, odl. i varma delar af Asien. Tågorna af *B. nivea* kallas kinagräs, kinanässla l. kinahampa o. väfvas t. kinesisk battist.

**Boëmund** (Bohemund), normand. eröfr., Robert Guiscards son, korsfarare, f. omkr. 1065, furste af Tarent o. (98) af Antiokia, d. 11 eft. ett olyckl. krig mot Bysantion.

**Boerhave** (bûr-), H., ryktbar höll. läkare, f. 1668 Voorhout, d. 38 ss. prof. i Leijden. Linné en af B:s lärj. Skr.: *Institut, med.,* m. m.

**boerkriget,** benämn, på den strid om herraväldet i Syd-Afr. som 1899/02 fördes mel. Engld å ena samt boer-republ. Transvaal o. Orangefristaterna å andra sidan.

**boers** (bûrs), höll. kolonister i Transvaal o. Oranjeflodskolonien.

**Boëthius,** 1) Jak., präst, f. 1647, kyrkoh. i Mora 91, 97/1710 i fängelse f. majestätsförbryt., frigifv., d. 18 Kolbäck. — Hans sonsons son 2) Dan., filos., f. 1751 Västerås, d. 10 ss. prof. i Uppsala. Skr.: *Om moralitetens grund* (99), *Sedeläran ss. vetensk.* (07), m. m. — Hans son 3) Jak. Edv., rättslärd, f. 1789, Upps., d. 49 ss. prof. där. — 4) Dan. Edv., teol., f. 1834, sed. 77 kontr.-prost i Ål. Skr. i teol., d. 05. — Hans bror 5) Simon Joh., hist. förf., f. 1850, 89 prof. i Upps., 01 skytteansk prof. där. Skr.: *Svenska högadeln und. Sigismunds reg.* (77), tills. m. R. Tengberg: *Sverige und. partitidehvarfvet. 1718-1809* (5:e del. af Sveriges hist. fr. äldsta tid t. våra dagar)

m. m.

**boett',** fr., fodral t. verket i ett fickur.

**bofink,** *Fringilla cælebs* L., *Fringillidæ.* Hufvud o. hals askblå, rygg o. skuldror ljust kastanjebruna, strupe o. bröst rödbruna, bakryggen grönaktig, vingarna

svartbruna m. hvita tvärband; stjärten svart, mellersta pennparet askgrått, de båda yttersta paren delvis hvita. Allm. i hela Sverige. Flyttfågel.

**Bofors,** järnbruk i Öreb. l.; storartade anläggningar för tillverkn. af moderna kanoner.

**Bogdo Oola,** högsta bergtoppen på Tianschankedjan i ö. Asien, 6,300 m. h.

**Bogesund,** 1) forna namnet på Ulricehamn (se d. o.), 2) fideikommiss i Sthms l., egendomen fordom tillh. Per Brahe d. y. Slott.

**boggivagn,** järnv.-vagn, hvilande på rörliga hjulställ.

**boghead-kol** (bågg'hädd-), *min.,* stenkol fr. Bathgate i Skottl. o. Hebriderna, anses lämna den bästa lysgas.

**Bogoljūbov,** Alex., ry. marinmål., f. 1824 Moskva, sed. 61 prof. i Petersburg.

**bogomīler,** sekt inom gr. kyrkan (1100/1200-talet).

**bogos,** herdefolk i Abbesinien.

**Bogotà,** ford. Santa Fé de B., hst i Columbia (Syd-Amerika), på Anderna, 2,660 m. h., 100,000 inv. Domkyrka., univ., observatorium. Ofta jordbäfn.

**bogsēra,** *sjö.,* draga ett fartyg m. ett annat.

**bogspröt,** *sjö.,* tjockt fr. fören utliggande rundhult, tjänande att stötta förresningen o. på hkt stagsegel föras.

**Boheman,** 1) Karl Ad. Andersson, mystiker, f. 1764 Jönk., d. 31 Wandsbeck. — 2) Karl. Henr., entomol., f. 1796 Jönk., 37 kapten, 41 prof. v. Vetenskapsakad., d. 68 Sthm. Skr.: *Nya sv. homoptera* (47), *Insecta Caffrariæ* (48/57). m. m.

**Bohēmia,** Böhmens lat. namn.

**bohémiens** (båemiäng'), fr., eg. »bömare»; konstnärer o. litteratörer af lägre rang.

**Bohemund,** se Boëmund.

**Bohnenberger,** Joh. Gottl. Friedr. v., ty. fys., f. 1765 v. Stuttgart, d. 31 ss. prof. i Tübingen. Elektroskopets uppfinnare.

**Bohnstedt,** Ludw., ty. arkit., f. 1822 Petersb., bosatt i Gotha, d. där 85.

**Bohus,** förr stark fästn., nu ruin vid Göta älfs n. utlopp, anl. 1308.

**Bohuslän,** Sveriges västligaste landskap, gränsar i n. t. Norge, i ö. o. s. t. Västergötland, i v. till Skagerak, 4,535 kv.km., omkr. 161,000 inv. Sjöar: N. o. S. Bullaren. I sitt inre bergigt, kusten sönderskuren af fjordar, utanför dem en farlig, klippig skärgård. Talrika fornlämningar (hällristningar). 1658 svenskt. De största öarna Orust o. Tjörn. Hufvudnäring: fiske. Bildar tills. m. sydv. hörnet af Västergötl. Göteborgs o. Bohus län. Städer: Uddevalla, Strömstad, Marstrand, Kungälf, Lysekil.

**bohvete,** bokhvete, *Fagopyrum seculentum* Mönch, *Polygoneæ,* inhemskt i Asien, viktigt sädesslag f. s. Europa; fröna anv. t. gryn o. mjöl.

**Boiëldieu** (boajelldjö), Franç. Adr., fr. komp., f. 1775 Rouen, 03/10 kapellm. i Petersburg, sed. 17 direkt, f.

konserv, i Paris, d. 34 Jarcy. Skr. mga operor; mästerv. *Hvita frun.*

**Boije,** 1) Joh. Ludv. Johansson, frih., polit., f. 1768, revisionssekr. 02, d. 41. Bekant f. sin process m. Grevesmöhlen. Först oppositionsm., e. 1815 ifrig anhäng. af regeringen. — Hans kusin 2) Fredr., frih., militär, kopparst., litteratör, f. 1773 Stralsund, 14 öfverstelöjtnant, d. 57 Sthm. Skr.: *Målare-lex.* (33) m. m.

**Boileau-Despréaux** (båalå-dä-preå), Nic, fr. skald, f. 1636 Paris, d. 11 Auteuil. Skr. satirer, *Art poétique* m. m.

**Boiōtien,** Beotien, *g. geogr.,* landsk, i mellersta Hellas. Fl.: Kefissos. Sjö: Kopais.

**Bois de Boulogne** (b$^{o}$ä d$^{ö}$ bulonj'), fr., Boulogneskogen, promenadplats i Paris.

**boisera,** se boasera.

**boisseau** (båaså), fr. sädesmått = 13 l.

**Boisserée** (båasörē), 1) Sulp., ty. konstkännare, f. 1783 Köln, d. 54 där, grundade tills. m. sin bror 2) Melchior, f. 1786 Köln, d. 51 Bonn, den efter dem benämnda, sed. 27 i gaml. pinakoteket i München befintliga tafvelsaml.

**Bo'ito,** Arrigo, it. komp., skald o. mus.-krit, f. 1842. Operan *Mefistofeles* m. m.

**boj,** *sjö.,* flytande förankradt föremål, tjänande att utmärka farled l. att därvid förtöja fartyg.

**Bojāna,** turk. fl. i Albanien, flyter gm Skutarisjön ut i Adriatiska hafvet.

**bojār,** ry. stormanstitel, upphäfd af Peter d. st., begagnas ännu i Rumänien.

**Bojar'do,** Matteo Maria, grefve af Scandiano, it. skald, f. 1434, d. 94. Skr.: *Orlando innamorato* m. m.

**bojkotta,** *strejkterm,* systematiskt förfölja en misshagl. arbetsgifvare l. näringsidkare (efter irl. Boycott, som först utsattes för en sdn behandl.).

**Bo Jonson** (griphufvud), sv. storm, und. medelt., drotsete, lagm. i Östergötland, d. 1386 sannolikast den rikaste man, s. funnits i Sverige: en af dem, s. inkallade Albrekt af Mecklenburg.

**bok,** *Fagus silvatica* L., *Cupuliferæ,* europ. skogsträd, finns i s. Sverige, lämnar ved o. virke, ur ollonen pressas olja.

**bok,** (papper) = 24 ark skrif- l. 25 ark tryckpapper.

**boka,** *bergsv.,* krossa större malmstycken t. en f. uppsättning på smältugnen lämpl. storlek.

**Bokāra,** Bochara, kanat i Central-Asien omkr. fl. Amu o. Kohik, 205,000 kv.km., 1,$_5$ mill. inv. Befolkn. uzbeker, turkomaner, araber, perser, kirgiser, hinduer, judar. Relig. islam. Kanen af B., Central-Asiens mäktigaste härskare, numera ry. vasall. Hst. B., 60,000 inv., medelp. f. karavanhand. mel. Europa o. Asien.

**bokbinderi,** konsten att smnhäfta pappersark t. en bok o. förse den m. pärmar o. rygg. Bl. olika band: pergaments- o. helfranska (både rygg o. pärmar skinnklädda), halffr. (ryggen af skinn, pärmarna pappersklädda), klotband.

**Bokelmann,** Lous, ty. mål., f. 1844 S:t Jörgen (v. Bremen), d. 94 Charlottenburg, tillhör Düsseldorf-skolan.

**bokhandel,** sönderfaller i förlags-, sortiments- o. kommissions- samt antikvarisk b. I Sverige inrättades den 1:a b. i Sthm i midten af 1600-talet.

**Boklund,** Joh. Krist., genre- o. hist.-mål., f. 1817 Skåne, d. 80 Sthm ss. intendent f. Nationalmuseum. I Nationalmuseum finnas flera taflor af B:s hand.

**boklus,** *Troctes pulsatorius, Orthoptera,* utan vingar, förekommer på fuktiga ställen o. bland gamla böcker.

**bokskorpion,** *Chelifer cancroides, Arachnidæ,* zo., omv. äggform., mörkbr., saknar svans o. giftapparat, t. 0,$_{59}$

cm. l. I gamla böcker, herbarier o. d., hvarest han lefver på boklöss o. mal.

**bokstaf,** skriftecken f. ljuden i ett språk, **-s-rim,** se alliteration. **-s-räkning,** se algebra. **-s-skrift,** skrift m. särsk. tecken f. de olika språkljuden t. skilln. fr. ord- o. stafvelseskrift.

**boktryckarkonst,** konsten att på mekanisk väg, medelst rörliga typer l. bokstäfver åskådliggöra ord o. tankar samt gm tryckpressens hjälp mångfaldiga dem. Tryck m. trätaflor, i lika skriften utskärs, var redan i äldre tider kändt i Kina, men uppfinningen af rörl. typer tillkommer Gutenberg, hkn, sed. Schöffer förbättrat gjutn. af stilar, tills. m. Fust lyckades åvägabringa det 1:a tryckalstret: den 1452 påbörjade o. 55 l. 56 färdigtryckta s. k. 42-radiga l. gutenbergska bibeln. Till Sverige kom b. på 1470-talet;

den 1:a här utgifna bok är en (antagl. 1474 i Sthm) tryckt lefvernesbeskrifn. öfv. hel. Birgittas dotter Katarina. Den 1:e t. namnet hos oss kände boktryckaren är Joh. Snell i Sthm, hkn lefde 1483. Se äfven sättmaskin, tryckpress.

**Bol,** Ferd., holl. mål., f. 1611 Dordrecht, d. 81 Amsterdam. Rembrandts lärj.

**bolag,** förening f. gemensam affärsverksamhet. Jfr aktie, fabriks-, handels-, kommandit-, rederibolag.

**Bolander,** Sofia, förf., f. 1807 Gbg, d. 69 där. Skr. rom., noveller.

**bōlas,** sp., sydamer, gauchos' kastvapen.

**bole** (bål), eng. sädesmått = 218 l.

**bolēro,** sp. nationaldans, beledsagad af sång o. kastanjetter.

**Bōleslav** I Krobri (d. tappre), grund, af polska riket, reg. 992/1025.

**Bolētus,** svampsläkte, *Hymenomycetes* Fr. Flera ätbara o. mycket värderika, ss. kosvampen (*B. bovinus* L.), läckra rörsoppen (*B. edulis* Bull), gula rörsopp. (*B. luteus* L.), m. fl., andra giftiga ss. *B. luridus* Schæeff., m. fl.

**Boleyn** (bull'en), se Anna 2.

**bolīn,** *sjö.,* tåg, anbragt i de stående liken på råsegel.

**Bolinder,** 1) Jean, fabriksidk., f. 1813 Vaksala, d. 99 Sthm, anlade 45 tills. m. sin bror 2) Karl Gerh., fabriksidk., f. 1818 Vaksala, Bolinderska verkstaden i Sthm, d. 92 Sthm.

**Bolingbroke** (-bruck), Henry St. John, visc., eng. statsm., f. 1678 Battersea, 04 krigsmin., afsked 08, ss. tory utr. min. 10, åvägabragte fred i Utrecht 13, anklag. f. högförr. 14, flydde 15 t. Frankr., där pretendenten Jakob Edvards statssekret., amnesti 23, d. 51 i sin födelseort.

**Bolīvar,** Sim., Sydamer:s befriare, f. 1783 Caracas, sed. 10 ledare af resn. mot Spanien, befriade 19 Venezuela o. N. Granada (s. han förenade t. republ. Colombia), 24 äfven Peru, där han blef diktator 25, införde slafemancip. 22; beskylld f. monark, sträfv., abdikerade B. 30, död s. å. Santa Marta. Ryttarstaty i Lima.

**Bolīvia,** sydamer, republ., 1,470,196 kv.km., 1,$_9$ inv. Gränsar i n. och ö. t. Brasilien, i s. t. Paraguay, Argentina o. Chile, i v. t. Stilla haf. o. Peru. Berg: flera af Andernas kedjor. Bergtoppar: Sorata, Illimani, Sahama. Fl.: Pilcomayo, Vermejo o. Desaguadero. Sjö: Titicaca. 3 klimat, regioner. Prod: kinabark, tobak, kaffe, bomull, guld, silfver, koppar, tenn, salt. Hst.: Chuquisaca l. Sucre. Andra st.: Potosi, La Paz, Cochabamba, Cobija, Santa Cruz, Trinidad. B. är deladt i 9 depart. Hist.: B. hörde t. det gamla Inkasriket, 1538 eröfr. af span. o. införlifvadt m. Peru, 1780 m. La Plata, 1825 oafhäng. Religion. kat. President sed. 1904 d:r Eliodoro Villazon 09/13.

**bollandist'er,** jesuitförening, s. 1643 /1794 utgaf rom. kat. kyrkans helgonlegender (Acta sanctorum). B. ha sitt namn eft. Joh. v. Bolland, s. först började därmed. 1837 bildade sig ett nytt sällsk. b., s. sedan 45 utg. forts.

**Bolméer,** Bengt Magn., f. 1785 Hvittaryd, d. 49 ss. e. o. prof. i orientaliska spr. i Lund.

**Bolmen,** Smålands största sjö, 183,$_5$ kv.km., 141 m. öfv. haf. Aflopp gm Lagan i Kattegatt.

**Bolmsö,** ö i sjön Bolmen.

**bolmört,** se Hyoschyamus.

**Bologna** (bålån'ja), hst. i it. prov. med sma namn, mel. Beno o. Savena, 152,000 inv. Univers., ber. bibl., konstakad., ärkebisk., 2 lutande torn, palats, kyrkor, betydl. handel. — B. förd. etrurisk st., sed. rom. koloni. 1860 införlif. m. kon.-riket Italien.

**Bologna** (bålån'ja), Giov. da, it. bildh., f. 1524 Douai, d. 08 Florens.

**bolomēter,** gr., *fys.,* instr. för mätn. af ytterst små temp.-förändr. (ända till 0,$_{000,001}$°).

**Bōlor,** berg, se Asien.

**Bolt,** Aslak, nor. teol. o. statsm., 1407 bisk. i Oslo, 08 i Bergen, 30 ärkebiskop i Trondhjem, krönte Karl VIII Knutsson t. kon. i Norge 49, död s. å.

**Bolton le Moors** (båltön li mûrs), eng. st. i närheten af Manchester, 175,744 inv. Fabriker.

**Boltzius,** Fredr. Aug., »helbrägdagörare», f. 1836 i Grafva, Värml., har behandlat troende sjuka med bön, smörjning o. handpåläggn.

**bolus,** *min.,* flera slags fet lera fr. Armenien, Italien, Baiern o. s. v. Hvit b. användes t. kitt, brun b. fr. Siena, röd b. fr. Sinope o. Armenien samt gul b. användes t. färger.

**Boman,** Per Konr., ämbetsm. o. komp., f. 1804, d. 61 Sthm. Skr. operett. *Byn i bergen, Ljungby horn och pipa* m. m. samt kritiker.

**Bomarsund,** ford. ry. fäst. på Åland, förstörd af eng.-fr. flottan 1854.

**bomb,** *kr.,* större ihålig järnkula, afsedd ant. för stor sprängverkan (spräng-b.) l. f. antändn. af föremål (brand-b.).

**Bom'ba,** »kung B.», namn på Ferd. II af Båda Sicilierna.

**bombar'da,** it., gammaldags skjutvapen.

**bombardering,** *kr.,* betvingning af befäst plats gm beskjutn.

**bombardong',** *tonk.,* tubaart, blåsinstr.

**bombasīn,** fr., ett slags ylletyg.

**bombast'isk,** gr., svulstig, högtrafvande.

**bomvax** L., ullträd, *Malvaceæ, bot,* förek. i O.- o. V.-Indien, har fröna omgifna af ett ullartadt ämne (silk cotton), s. anv. t. stoppn. af madr. o. d. Stammen till kanoter.

**Bombay** (-bē), eng. presidentsk. i Ostind., 489,045 kv.km., 25 ½ mill. inv. Hst. B. på ön m. sma namn. 776,000 inv.; betydl. handel, hamn, fästn.. fyr, fabr., eng. flottstation. 1530 port., 1661 eng.

**bombfast,** gm tak m. faskin- o. jordfylln. skyddad f. fiendtliga kastkroppar.

**bombskepp,** *sjö.,* fartyg, inrättadt t. att föra en l. flera mörsare.

**bomolja,** se olivolja.

**bomull,** fröhåren på flera arter af släktet *Gossypium* i Ostind., Afrika, Amer., odlas äfv. i s. Europa. Red. i äldsta tider begagnad i Indien o. på Ptolemaiernas tid i Egypt. Vanl. hvit, mindre ofta stöt. i gult, rödt l. blått. Utpräglad brungul är b. af *G. religiosum* i Kina, hvaraf äkta nankin tillverkas. Mest efterfrågad är b. fr. Nord.-Amer., is.

Sea-Island-b. Årl. förbrukas i Europa 1000/1100 millioner kg.

**bomullsfrökakor,** hka användas ss. kreatursfoder o. gödningsämne, erhållas vid utpressn. ur bomullsväxtens frön af en fet olja, s. begagnas v. tvåltillverkn. o. ss. lysämne m. m.

**bomullskrut,** nitrocellulosa, pyroxylin, salpetersyreeter af cellulosa, framställes gm bomulls behandling med en blandn. af salpeter- o. svafvelsyra och exploderar f. slag. Anv. t. torpeder, minor o. d., men otjänligt f. skjutvapen. Uppt. 1838.

**bon** (bång), fr., kassainvisn. B. du trésor (-dy tresår), skattkammaranvisn.

**bona,** göra trä (t. ex. golf) blankt gm ingnidn. m. vax.

**Bona,** se Bone.

**Bona,** statens uppfostr.-anstalt för gossar, i Österg. län.

**Bōna fi'de,** lat., på god tro; b. offic'ia, lat., goda tjänster; *bild.,* bemedling.

**Bonaparte** (-part) l. Buonaparte, en från Genua i 15:e årh. t. Corsica utvandrad it. familj, 1) Carlo, rättslärd, f. 1746 Ajaccio, d. 85 Montpellier, stamfar f. den sed. så ryktb. släkten B. o. sed. 67 g. m. 2) Maria Lætitia, f. Ramolino 1750 Ajaccio, d. 36 Rom. — Deras son 3) Josef, f. 1768, sed. 96 i fr. republ. tjänst, 06 kon. af

Neapel o. 08 af Span., hvarifr. han fördrefs 12, gen.-löjtn. 14, und. »100 dagarna» pres. i reg.-konseljen, begaf sig eft. sl. v. Waterloo t. Amerika, där han ss. gref. af Survilliers vistades t. 32, då han reste t. Engl., 41 t. Italien, d. 44 Florens, g. m. M. J. Clary. — Hans bror 4) Napoleon, se Nap. I. — Hans bror 5) Lucien, f. 75 Ajaccio, 03 senator, 04 f. sitt äktensk. af Nap. förvisad fr. Frankr., 10/14 i eng. fångensk., 14 gm påfven furste af Canino, 15 fr. prins o. pär, d. 40 Viterbo. — Dennes son 6) Pierre Nap., f. 1815, dödade en påfl. officer 36 (därför dömd t. döden, men benådad), sköt 70 tidningsm. Victor Noir (därför frikänd), d. 81 Versailles. — Luciens syster 7) Marie Anne Elise, se Bacciochi. — Hennes bror 8) Ludvig, f. 1778 Ajaccio, 06 kon. af Holland, abdik. 10, d. ss. gref. de St. Leu 46 Livorno, form. m. 9) Hortense Beauharnais, se Hortense. — Deras son 10) Charles Louis Nap., se Napoleon III. — Ludvigs syster 11) Marie Paul., se Borghese. — Hennes syster 12) Maria Anunc. Carol., f. 1782 Ajaccio, 1800 form. m. Joachim Murat (se d. o.), d. 39 Florens. — Hennes bror 13) Jérôme (Hieronymus), f. 1784 Ajaccio, 02/05 i Nord.-amer., 07 kon. i Westfalen, 13 fördrifven af ryssarne, 15 pär, lefde sed. ss. furste af Montfort i Österr. o. It., 50 marsk., 52 utn. t. eventuell tronarf., d. 60. — Hans son i 2:a giftet 14) Nap. Joseph Charles Paul (prins Napoleon, »Plonplon»), f. 1822 Triest, 37 i württembergsk o. 47 i fr. tjänst, 52 kejserl. prins, 59 form. m. Viktor Emanuels dotter Clotilde; d. 91 Rom. — Dennes äldste son 15) Viktor, f. 62, dynastiens hufvudman o. pretendent.

**bonapartister,** fam. Bonapartes anhängare.

**Bonarps hed,** exercisplats i Kristianst. l.

**Bonaventūra** (egentl. Joh. af Fidanza), skolast, teol., f. 1221 Kyrkostat., d. ss. franciskangeneral 74 Lyon. Svärmare, dyrkare af Jungfru Maria. För sin stil o. vandel kallad »Dr Seraphicus».

**bonbon** (bångbång'), fr., egentligen godt-godt; konfekt, **-nière** (-niär), konfektask.

**bonchretien** (bångkretiäng), fr., »god kristen», ett slags päron (på vissa orter kallade »bondkretiner»).

**bond** (bånd), eng., skuldförskrifning, obligation.

**Bond-Arnö,** se Arnö.

**Bonde,** gam. sv. adl. ätt, egentl. en gren af Båtsläkten, hvars vapen (en båt) den bibehållit. Ätten delades på 1500-talet i 4 grenar. Till dess äldsta m. vissh. kända medlem, höra 1) Tord, riksr., d. 1329, o. 2) Peter Erengislesson t. Bordsjö. — Bland den förres afkomlingar märkas sonsonens sonsöner 3) Karl, se Karl VIII

Knutson, o. 4) Tord, kusin t. den föreg., riksmarsk, eft. intagandet af Lödöse o. Axevalls slott 1452 höfvidsm. öfv. hela Västergötl., 56 förrädiskt mördad af dan. Jöns Bosson. — 5) Karl, f. 1581, 33 riksr., 37 guvern. i bergsamtet, 51 frih., d. 52; stamfar f. den friherrl. grenen. — Hans son 6) Gustaf, frih., f. 1620, riksr. o. rikskammarr. 53, medl. af reduktionskoll. 55, riksskattmäst. 60, en af Karl XI:s förmynd., d. 67 Hamburg. — Hans son 7) Karl, f. 1648, sändeb. i Paris 74/78, 95 kgl. råd o. pres. i Dorpats hofr., grefve s. å., 97 pres. i kommerskoll., d. 99. Stamfar f. grefl. ätten B. af Björnö. — Hans son 8) Gustaf, gref., häfdaforsk., f. 1682, riksr. 27/39, kansl. f. Upps. univ. 37/39, åter riksr. 61/64, d. sistn. å. Tillhörde mösspartiet. Skr.: *Ättartal uppå fordna Svea kon. m. deras gemåler* (3.9), *Om de fordna kon., jarlar o. regenter, som . . . hafva regerat i Göta riken* etc. (58) m. m. — 9) Gustaf Trolle-B., gref., mecenat,

f. 1773. d. 55 Sthm; i äldre år blind. — Dennes bror 10) Knut Fil., frih., f. 1815 Eriksberg, 52/56 1:e direkt, f. k. m:s hofkap. o. spekt., sistn. år öfverstekammarjunk., 70/71 medl. af 2:a kamm., d. 71. — Dennes son 11) Karl Karlsson, frih., polit., landthushållare, f. 50 Sthm, 88 ledam. af 2:dra kam., ifrig polit. o. frihetsvän.

**bondekrig** i 1) Frankr. (jacquerie) 1358, kufvadt s. å., 2) Danm. 1440 und. Henr. Tagesen, kufvadt s. å., samt grefvefejden, se d. o.; 3) Ungarn 1513/14 und. Georg Dosa; 4) Tyskl. 1525 (föregång, af Bundschu 1502 o. Fattige Konrads förbund 1514), rasade i Tyrolen, Rhenlanden, Lothringen o. Thüringen und. Wendel Hippler o. Götz v. Berlichingen m. fl., undertrycktes s. å.; 5) Sverige, se Dackefejden; 6) Schweiz, det största 1653 und. Nikol. Leuenberger i Luzern, Bern, Soluthurn o. Basel; undertrycktes snart.

**Bondeson,** Aug. Leon., läk., förf., f. 1854, d. 06 Göteborg. Skr. på halländskt landsmål m. m.

**Bon'du,** stat i Senegambien, omkr. 1 ½ mill. inv. Hst. Bulebane.

**Bone,** Bona, hamnst. i Algeriet, v. Medelh., 37,884 inv., fästn.

**Boner,** Ulr., schweiz. munk, omkr. 1324/49. Skr. fabelsaml. *Der Edelstein.*

**Bong'hi,** Rugg., it. lärd o. statsm., f. 1827 Neapel, 60 prof. i Milano o. 70 i Rom. 74/76 undervisn.-min. Skr. i it. hist.

**Bonheur** (bånnör), Rosa, fr. djurmål., f. 1822 Bordeaux, d. 99 vid Fontainebleau.

**bonhomie** (bånnåmī), fr., godmodighet.

**Bonifacio-sundet** (fātjå-), mel. Corsica o. Sardinien.

**Bonifācius,** 1) B. d. hel., egentl. Wienfried, Tysklands apostel, f. omkr. 680 Crediton (Engld), predik, sed. 18 kristend. i Tyskl., 45 ärkebisk. i Mainz, 55 af hedn. friser dödad v. Dockum. Graf o. staty i Fulda. — 2) B. VIII, påfve, 1294/1303, sökte, is. gm bullan *Unam sanctam,* göra furstar o. folk sig underd., 03 und. striden m. Filip den sköne fången i Anagni, d. s. å. Införde 1400 de rom. hundraårsjubiléerna. — 3) B. IX, sed. 1389 påfve i Rom (motpåf. i Avignon Clemens VII), 91 o. 94 fördrifv. fr. Rom, återvände t. jubelfest. 1400, d. 04. Dref skändl. hand. m. andl. ämbeten.

**bonit|ering,** födoämnens, husdjurs, jords m. m. värdering medelst siffror, **-et,** lat., godhet, värde.

**bonjour** (bångschûr), fr., ett slags lifrock.

**bon marché** (bångmarschē), fr., »godt pris», namn på en basar i Paris.

**bonmot** (bångmå), fr., kvickt infall.

**Bonn,** preuss. st. v. Rhen, 50,736 inv. Palats, univ., slott, Beethovens o. Arndts statyer.

**Bonnat** (-nā), Léon J. F., fr. mål., f. 1833 Bayonne.

**bonne** (bånn), fr., vårdarinna af barn, guvernant.

**Bonneval** (-növal'), Claude Alex., grefve de, fr. äfventyrare, f. 1675 Coussac (Limousin), i fr. krigstjänst, förolämpade krigsmin. o. dömdes t. döden, flydde t. Österr., delt. i dess krig mot Frankr. o. Turkiet, däreft. i höll. tjänst; för en duell utvisad fr. Holl., begaf han sig 30 t. Konstpl, blef museiman, pascha o. ståth. på Kios, föll i onåd o. dog 47.

**Bonnier,** bokförläggarfamilj. 1) Adolf, f. 1806 Köpenh., d. 67 Sthm, betydande förlagsverksamh. — Hans broder 2) Albert, f. 20 Köpenh., d. Sthm 00, började egen förlagsverksamh. 37, ordf. i Sv. bokförläggarefören. 77/87. Hans förlagsverksamh. en af de största i landet. — Dennes son 3) Karl Otto, f. 56 Sthm, öfvertog den förres bokförlag 00, ordf. i Sv. bokförl.-fören. sed. 05; har

uppdrifvit sin verksamh. till en af de förnämsta i Norden. — Dennes syster 4) Eva Fredr:a, talangfull mål., konstmecenat, f. 57 Sthm, d. 09 Köpenh; testamenterade ett belopp af 400,000 kr. till Sthms stad för offentl. byggnaders o. öppna platsers prydande m. konstverk.

**Bonniers stipendiefond för svenska förf.,** en 1901 af Albert Bonnier stift, fond till underst, af sv. skönlit. förf. af talang.

**Bonnivard** (-vār), Franc. de, schweiz. teol., f. 1496, 13 prior i St. Victor i Genève, försvarade stadens frihet mot bisk. o. hert. af Savoyen, fängsl. 19/20 o. 30/36 i Chillon, d. 70 Genève.

**Bonpland** (bångplang'), Aimé, fr. naturforsk., f. 1773 La Rochelle, med Humboldt i Syd-Amer., 16 prof. i Buenos Aires, 21/29 i fängelse i Paraguay, d. 58 Santa Anna.

**Bonsdorff,** Joh. Gabr. v., fin. rättslärd, f. 1795 Åbo, 26/44 senatskamrer., d. 73. Skr.: *Storfurstend. Finlands kamerallagfar.* (33) m. m.

**bon sens** (bång sang), fr., godt förstånd, medfödd kvickhet.

**bon soir** (bångsåār), fr., god afton.

**Bonstetten,** Kr. Viktor v., schweiz. förf., f. 1745 Bern, d. 32 Genève. Skr.: *Über Nationalbild.* (1802), *Briefwechsel mit Matthisson* (27).

**bon ton** (bång tång), fr., god ton, fint sätt att vara.

**Bonvicino** (-vitschīno), Aless., se Moretto.

**bonvivant** (bångvivang'), fr., goddagspilt, lustigbroder.

**bon voyage** (bångvåajāsch), fr., lycklig resa.

**bonz,** buddistisk präst i Kina o. Japan.

**book-maker** (buck'mēk^ör^), sport., yrkesmässig vadhållare (vid hästkapplöpningar).

**books** (bucks), eng., ett slags fint, genomskinl. bomullstyg.

**Boom** (båm), st. i Belgien, v. Rupel, 16,621 inv. Skeppsfart, betydl. industri.

**Boom,** J. van, pianist o. komp., f. 1807 Utrecht, sed. 49 lärare o. 59 prof. v. konserv, i Sthm, d. 72. Skr. operan *Necken* (44) m. m.

**Boōtes,** *gr. myt,* son af Iason o. Demeter, angifves ss. plogens uppfinn.; *astron.,* stjärnbild på n. himlahvalf., består af 54 stjärnor (1 af 1:a storl., Arcturus, o. 4 af 3:e storl.).

**Booth** (bō*th*), 1) Jay Wilkes, amer. skådesp., mördade pres. Lincoln 1865; vid tillfångatagandet kort därefter nedskjuten. — 2) Will., frälsningsarmens stift., f. 1829 Nottingham.

**Boothia Felix,** halfö v. Nord-Amerikas nordkust.

**Bopp,** Franz, ty. språkforsk., grundlägga re af d. jämf. språkforskn., f. 1791 Mainz, d. 67 ss. prof. i orient. litteratur i Berlin. Skr.: *Vergleich. Gramm. des Sanskrit, Send* (68/71) m. m.

**bor,** *kem.,* B = 11, metalloid. elem., förek. i naturen aldrig fri, utan ss. borsyra l. borsyr. salter. Mörkt grönbrun. Eg. v. $2,_{68}$.

**bora,** nordanvind på Jul. alp. o. vid Adriat. haf.

**Bora,** Kat:a v., f. 1499, Luthers maka 25, d. 52 Torgau.

**Borāgo** L., *Boragineæ, bot., B. officinalis,* fr. länd. kring Medelhaf. Blad o. blommor anv. t. sallat. Växten anv. äfven s. läkemedel.

**borass'us** L., solfjäderpalm, *Palmæ, bot.* Förek. i Arab., Ostind., Nya Guinea m. fl. både vild o. odlad. Frukten lämnar socker, palmvin (toddy) o. anv. t. födoämn., trädet t. virke, bladen till flätverk o. skrifmateriel, märgen beredes t. sago.

**borax,** borsyradt natron, *kem.,* förek. upplöst i vissa saltsjöar i Asien o. S. Amerika. Framst. gm borsyras mättande m. kolsyr. natron. Prismat. färglösa, i vatten lösl. kristal. Anv. t. aseptin, lödning, emalj, glasyr m. m.

**Borbeck,** st. i Rhenpreussen, v. Essen a. d. Ruhr. 47,217 inv., stenkolsgr., järnverk.

**Borch,** Ole, dan. lärd, f. 1626, d.

90 ss. assessor i Höjeste ret. Stiftade 89 Coll. mediceum i Köpenh.

**Borchsēnius,** Otto, dan. skrifst., f. 1844, har skr. *Fra fyrrerne,* (78/80), öfvers. flera af V. Rydbergs arb. m. m.

**bord,** *sjö.,* öfversta kanten af skrofvet; äfv. uttryck f. hela fartyget. Babord, vänstra, styrbord, högra sidan af fartyget, fr. aktern räknadt.

**Borda',** Jean Charl. de, fr. astron., f. 1733, d. 99.

**Bordeaux** (-då), fr. st. v. Garonne, 252,000 inv. Hamn, börs, univers., domkyrka, ärkebisk., bot. trädg., medelpunkt f. s. Frankr. vinh., stor skeppsfart. **-vin,** i dep. Gironde väx., mestadels rödt vin. Finaste sorter: Lafitte, Latour, Ghâteau Margeaux, Château d'Yquem.

**bordell',** it., offentligt hus, där prostituerade kvinnor hållas.

**bordereau,** (bårdörå), fr. *hand;* förteckn. på t. diskontering inlämnade växlar, effekter m. m.; *jur.,* lista öfver de till en process inlämnade aktstycken.

**Bordighēra,** stad o. vinterkurort i n. Italien vid Medelh., 4,673 inv.

**bordläggning,** 1) *sjö.,* ett fartygs yttre bekllädn. utanpå spanten: 2) *statsr.,* riksdagens kamrars rätt att t. ett följ. smnträde uppskjuta en motions remiss t. utskott l. ett utsk.-betänkandes afgörande.

**Bordogni** (-dån'ji), Marco, it. sångare o. sångl., f. 1788 Bergamo, d. 56 ss. prof. v. konserv, där.

**Bordōne,** Paris, it. mål., f. omkr. 1500 Treviso, d. 70 Venezia. Tizians o. Giorgiones lärj.

**Bordōni,** se Hasse.

**bordūna,** l. bourdon, *tonk.,* d. djupaste, täckta stämman i orgelverk.

**Bore,** Boreas, nordanvinden, enl. gr. myt., son af Astraios o. Eos samt far t. Kalais o. Zetes.

**Borelius,** Joh. Jak., filos., f. 1823 Skinskatteberg, 66/98 prof. i Lund, d. 09. Hegelian. Skr.: *Kritik öfver den Boströmska filosofien* (59/ 60). *Lärob. i den formella logiken* (3:e uppl. 71) m. m.

**Borell'i,** Giov. Alf., it. lärd, f. 1608 Castelnuovo, d. 79 Rom. Stiftare af det iatromatem. systemet, s. söker

tillämpa mekanikens lagar på muskelrörelserna. Förf.

**Boren,** sjö i Östergötl., aflopp gm Motala ström o. Göta kanal.

**Borg,** 1) P. A., f. 1766 Avesta, inrättade m. hjälp af ett litet statsanslag 12 å Manilla vid Sthm ett institut f. döfstumma o. blinda, d. 39 s. föreståndare f. detsma. — Hans son 2) Ossian Edm., f. 1812, 39/75 direkt, v. instit. å Manilla, där han bildat äfv. ett lärarесemin.; d. 92 Sthm. — 3) Elsa Dionysia, filantr., f. 1823, d. 09.

**Borganäs,** fäste i Dalälfven, förstördt af Engelbrekt 1434.

**Borgerhout** (-haut), belg. fabr.-st., 43,391 inv.

**Borgesyssel,** se Smaalenenes amt.

**Borggreve,** Bernh., ty. forstm., f. 1836 Magdeburg, sed. 68 prof. o. sed. 80 direkt, i Münden. Förf.

**Borghamn,** kalkstensbrott på Omberg.

**Borghēse,** 1) Palazzo B. i Rom, ytterst praktfullt, dyrbar saml. af måln.; 2) Villa B. utanför Rom, dyrbar antik konstsaml.

**Borghēse,** Cam. Filip. Ludov., fr. gen., f. 1775 Rom, 03 form. m. Napol. I:s syster Pauline (f. 1780 Ajaccio, furstinna af Guastalla 06. d. 25 Florens), fr. hkn han skildes 15, d. 32 Florens.

**Borghēsi,** Bartol., it. arkeol., f. 1781 Savignano, d. 60. Numismatiker o. epigrafiker.

**borghesiska fäktaren,** antikt konstverk, se Agasias.

**Bor'ghi,** Giuseppe, it. lyriker o. hist., f. 1790, d. 47. Skr.: *Discorso sulle storie italiane* etc. (44/46) m. m.

**Borgholm,** st. i Kalmar l. på Ölands v. kust, 1,130 inv. (08), grundlagd 1817. I närheten ruiner af B:s slott.

**Borgia** (bårdscha), en ursprungl. sp. t. It. und. 15:e årh. inflyttad adl. fam., af hkn må nämnas 1) Rodrigo Lenzuoli, sederm. påfven Alexander VI (se d. o.). — Hans naturl. son 2) Cesare, f. 1476, kardinal 93, lät mörda sin broder Giovanni 97, utbytte värdigh. af kardinal mot den af hert. af Valentinois, gick i fr. krigstjänst, blef af fadern utn. t. hert. af Romagna, där han rasade grymt, häktades 1503 af påfven Julius II, var sed. fången i Spanien i två år, flydde, d. 07 und. belägr. af slottet Viana. — Hans syster 3) Lucrezia, utm. f. sin skönhet, utan grund beryktad f. utsväfningar o. illgärningar, f. 1440, i sitt 3:e äktenskap 1501 förmäld m. hert. Alfonso af Ferrara; gynnade konster o. vetensk., d. 20.

**bor'gis,** bourgeois, ett slags boktrycksstil mel. petit och korpus.

**Borgström,** Henr., fin. statsekon, o. bankm., f. 1830 Hälsingfors, ordnade Finlands hypoteksfören. 60 o. stiftade föreningsbanken i Finland 62, d. gm olyckshändelse 65.

**Borgu** l. Burgu, nordafrik. landsk, mel. Niger o. Kongobergen.

**Borgund,** en väl bibehållen s. k. stafkyrka i Bergens stift i Norge. Sannol. fr. 12:e årh.

**Borgå** (fin. Porvoo), 1) fin. sjö- o. handelsst. i Nyland, v. Finska viken. 4,681 inv., bisk.-säte. — 2) stift i Finland.

**Boris' Godunov** (-noff), tsar af Ryssland 1598/1605.

**Boriss'ov,** ry. st. v. Beresina, 5,700 inv. I närheten fr. arméns öfvergång öfver Beresina 1812.

**Borkenstein,** Karl Fredr., nor. militärförf., f. 1779 Uslar (Harz), d. 39 ss. nor. generalstabsöfverste.

**Born,** se Bertrand de B.

**Bōrneo,** ö bland stora Sundaöarna, den största i Asien, 736,000 kv.-km., 1,688,300 inv.; dess inre ännu föga

bekant. Högsta berg: Kinibalu, 4,185 m. Floder: Saravak, Kapuas, Barito. Klimatet tropiskt, dock ej tryckande. Djur: orang-utang, piggsvin, tapir, hjort. Produkt: ris, tobak, sockerrör, batater, bambu, muskott, kanel, diamanter, guld, platina, järn, kvicksilfver, antimon, ebenholts, guttaperka. Befolkn.: malajer, dajaker, kineser. Vid kusten höll. o. brit. kolonister. Ö., v. och s. kusten höll., det inre deladt i flera småstater.

**bornēra,** fr., fradga, skumma, **-d,** inskränkt.

**Bornholm,** dan. ö. i Östersj., 583 kv.km., 40,889 inv. Hst. Rönne.

**Bornhöft,** by i Holstein. Sl. 1227 mel. ty. furstar o. Valdemar II, o. 1813 mel. sv. o. dan.

**Bornier** (-niē), Henri, vicomté de, fr. skald o. dram., f. 1825 Lunel, öfverbibl. v. arsenalsbibl. i Paris.

**Bornu,** förr negerr. i Sudan, 148,000 kv.km., 5 mill. inv. Nu del af brit., ty. och fr. kolonialomr. Klimatet mycket hett. Befolkn.: kanuri, schua. Hst. till 1894 Kuka.

**Borodīno,** ry. by nära Moskva, sl. 7/9 1812.

**boronatrokalcit,** *min.,* fören. af bor syr. kalk. Förekom. i Syd-Amer.

**borough** (börr'å), eng. st. m. valrätt.

**borrmaskiner** f. borrn. i sten, drifvas vanl. m. komprimerad luft. Nyligen förbättrade, så att de äfv. kunna borra ovala l. fyrkant. hål.

**borrmussla,** *Pholas Conchifera, zo.* Genom att vrida och skrapa med de tandade skalen borrar b. sig in i trä och lösare stenarter.

**Borrome'iska öarna,** ögrupp i Lago Maggiore, bl. dem Isola bella o. I. madre.

**Borromēo,** Carlo, gref., f. 1538 Arona, 60 kard. o. ärkebisk. i Milano, d. 84, kanoniserad 1610. Välgör. mot fattige, åvägabragte 81 det s. k. gyllene borrom. förb. mel. 7 kantoner i Schweiz (mot protestant.).

**Borromīni,** Francesco, it. arkit. o. bildh., f. 1599 Bissone, d. gm självmord 67 Rom. Anhängare af barockstil.

**borstmaskar,** *Annelida polychæta,* l. *setigera,* ordning af *Annulata, zo.,* hafva borstknippen på sidorna o. oftast gälar l. känseltrådar. Lefva i hafvet.

**borstnejlika,** se nejlika.

**borstsvansar,** *Thysanura, Orthoptera, ent,* vinglösa insekt, m. borstformig l. gaffelklufven svans, s. de anv. v. hoppn., o. hår- l. fjällbetäckt kropp samt punktögon.

**borsyra,** *kem.,* framställes gm inverk, af svafvel- l. klorvätesyra på koncentr. lösning af borax. Små hvita krist. fjäll, svårlösl. i kallt vatten. Den mesta b. från Toscana. Användes t. borax, aseptin, preparering af veken i stearinljus o. a. Svag syra utan smak, ej giftig. Utmärkt medel mot förruttnelse (antisepticum).

**borsyradt natron,** se borax.

**Bortnian'ski,** Dimitri, ry. komp., f. 1751 Ukraine, d. 25 ss. kapellm. i Petersburg. Kyrkomus. m. m.

**Boruss'ia,** nylat. namn på Preussen.

**Bory de Saint-Vincent** (bårī dö säng vängsang'), J. Bapt. Marc., fr. baron o. naturforsk., f. 1780 Agen, d. 46 Paris. Vetensk. resor t. Morea, Kykladerna o. Algeriet.

**Borås,** st. i Älfsb. l. vid Viskan, 20,585 inv. (08). Privilegier. 1622. Fabr.

**Boscān Almogavēr,** Juan, sp. skald, d. 1543 Barcelona. Införde sonetten, canzonen o. ottave rime i Spanien.

**Bosch,** Hieron., holl. mål., f. om.kr. 1460, d. 1516. Fantast, måln.

**Bos'co,** Bartolom., it. ber. taskspelare, f. 1793 Turin, d. 1863 Dresden.

**Bōsio,** 1) Franc. Jos., fr. baron o. bildh., f. 1769 Monaco, d. 45 Paris. Vendômekolonnens basreliefer. — 2) Ferd., it. skald, f. 1829 Piemont, d. 81 Rom. Dikter o. skildr. ur folklifvet m. m.

**boskapsbroms,** se broms.

**boské,** fr., lund, lustpark.

**Boskowitz,** mähr. st. v. Biela, 4,856 inv. Slott, brunkolsgruf.

**Bosna,** bifl. t. Save, t. h., 210 km.

**Bosna-Seraj,** se Serajevo.

**Bosnien** o. Herzegovina, tillförne omedelb. provinser i europ. Turkiet, sed. 1908 införlifvade med Österr. 51,027 kv.km., 8 mill. inv. Berg: Dinar. alp. o. Dormitor, 2,600 m. h. Flod.: Save m. bifl. Unna, Verbas, Bosna o. Drina, alla t. h., samt Narenta. Prod.: spannmål, frukt, vin, tobak, hampa, guld, silfver, bly, järn, stenkol. Befolkn.: bosniaker, zigenare, judar. Hst. Serajevo; öfriga st.: Mostar, Banjaluka, Novibasar, Trebinje, Zvornik, Livno, Travnik m. fl. B. o. H. delas i 6 kretsar.

**Bos'poros,** gr. benämn, på sundet vid Konstpl, mel. Svarta haf. o. Marmarasj.; åtskiljer Europa o. Asien, nu Bosporen.

**Bosquet** (boskē), Pierre Franc. Jos., fr. marsk., f. 1810, brigadgen. 48, delt. i fältt. mot kabylerna 51, segrade v. Alma 54 o. bidr. till segern vid Inkerman 55, sårad v. Sebastopol s. å., senator o. marsk. 56, d. 61. En af fr. arméns förnämsta gen.

**bosslage** (-sāsch), fr., *byg.,* i murverk utskjutande kvadersten m. släthuggen kant, men i öfrigt rå yta. **-era,** forma bilder l. reliefer i lera, vax. l. annat mjukt ämne. **-elera,** drifva i silfver.

**Bossuet** (-svē), Jacq. Bénigne, fr. andl. skriftst., f. 1627 Dijon, 81 bisk. i Meaux, 97 statsr., d. 04. Stor andl. talare; förf. de 4 artikl. rör. gallikanska kyrkans friheter o. många stridsskrift, mot protestant., skr. därjämte hist. o. kyrkohist. arb.

**Bos'ton** 1) hst. i Massachusetts, v. en vik af Atlanten, 594,618 inv. Befäst hamn, skeppsvarf, betydl. hand., fabr. Grund. 1630. 2) ett slags kortspel, uppfun. und. nord-amer. frihetskriget. 3) *dansk.,* ett slags vals i föga snabbt tempo.

**Boström,** 1) Kristof. Jak., filos., f. 1797 Piteå, 42 prof. i Upps., emeritus 63, d. 66. Ende sv., s.

grundat ett självständ. filos. system o. en självständ. filos. skola. Skr.: *Grundlinier t. den filos. statsläran* (2:a uppl. 62) *Grundlinier t. den filos. civilrätten* (72) m. m. — 2) Erik Gust. Bernh., den förres brorson, statsm., f. 1842 Sthm, 75 ledarn, af 2:a kammaren, ledare af protektionisterna, 91/00 o. 02/05 statsminister, 05 univ.-kansler, d. 07.

**Boswell'ia** Roxb., *Burseraceæ, bot.,* förek. i Arab., ö. Afr. o. Ostind. Hartset välluktande rökelse.

**bota,** sp. vinmått, omkr. 485 l.

**botanīk,** gr., vetensk. om växterna, växtkännedom. Allm. b. delas i: växtanatomi, s. sysselsätter sig m. växternas inre byggn., växtmorfologi, s. utforskar deras yttre skapnad och organ, växtfysiologi, s. af handlar deras växande, näring o. fortplantning. Tillämpad b. sysselsätter sig m. växternas beskrifn., benämn, o. indeln. i familjer, ordn., klasser, släkten, arter, varianter o. hybrider. Växtgeografi är läran om växternas utbredn. på jorden o. delar denna i 8 växtgeogr. zoner: 1) ekvatorial-z. (palm, pisang), 2) trop. z. (fikon, trädart, ormbunkar), 3) subtrop. z. (myrten, lager), 4) varmare tempererade z. (stänḋ. grönskande löfträd), 5) kallare temp. z. (bladväxl. löfträd), 6) subarktiska z. (barrträd), 7) arktiska z. (alpväxter) o. 8) polar-z. (dvärgbjörk, martall). B. är ant. ekonomisk,

omfattande agrikultur-b., hortikultur-b. o. forst-b., l. estetisk (om prydn.-växt.) l. teknisk o. industriell (läran om f. konstnärer o. handtverkare viktiga växter) l. med.-farmakol. (officinella växter) l. toxikolog. (giftväxter) l. hist. **-isera,** samla o. undersöka växter, **-ist,** växtkännare.

**botaniska trädgårdar** kallas de, s. äro afsedda för odl. af växter f. vetensk. ändamål o. f. undervisn. Den förnämsta vid Kew, utanför London.

**Bot'any bay** (-ni be), vik på s.-östra kusten af N. Holland. Fordom eng. straffkoloni.

**Both,** Jan, holl. landsk.-mål., f. omkr. 1610 Utrecht, d. där 52.

**Botha,** Louis, boer-gen., f. 1864 Natal, slog engelsm. vid Colenso o. Spionkop.

**Bothilde,** dan. kon. Erik Ejegods gem., d. 1103.

**Bōthwell,** James Hepb., earl of B., f. 1536, Maria Stuarts 3:e gem., d. 79 Danmark.

**Botīn,** And. af,' häfdatecknare, f. 1724 Södra Möre, 58 assessor i Antikvitetsarkiv., 62 kammarr., d. 90. Skr.: *Beskrifn. om sv. hemman o. jordagods* (55/56), 2 bd, *Sv. folkets hist.* (89/92) m. m.

**botokūder,** indianstam i Brasilien.

**Botoschān,** rumän. st. v. Schiska, 40,000 inv. Betydl. hand.

**Bott'a,** 1) Carlo Guis. G., it. hist, f. 1766 San Giorgio, d. 37 Paris. Skr. Italiens nyare hist. — Hans son 2) Paul Emile, f. 1803, reste kring jorden o. uppt. Ninives ruiner, d. 71 Poissy. Förf.

**Botten,** gam. ben. på Väster-, Norr- o. Österbotten.

**Botter-Hansen,** Paul, nor. bibliogr., f. 1824 Våge (Gudbrandsdal.), 64 univers.-bibl., d. 69. Skr.: *La Norvège littér, au 19:me siècle* (68) m. m.

**Bottensjön,** sjö i Västergötl., gm Rödesund förenad med Vättern.

**bottfōr,** fr., ytterstöfvel.

**Botticelli** (-tjäll'i), Sandro, egentl. Aless. Filipepi, it. mål., f. 1446 Florens, d. där 1510. Fresker i Sixtinska kap. i Rom.

**bottīn,** fr., fruntimmershalfstöfvel; ytterkänga.

**Bottniska viken,** Östersjöns nordligaste del, mel. Norrl. o. Finland, 587 km. l. och 160/260 km. b.

**Botvid,** Södermanl. 2:e apost., mördad omkr. 1120.

**Botvīdi,** Johan., predikant, f. 1575 Norrk., åtföljde Gust. II Ad. und. hans fälttåg, 30 bisk., i Link., d. 35. Skr.: *Likpredikan öfver kon. Gust. Adolf,* psalmer m. m.

**Botzāris,** 1) Marko, nygr. frihetshjälte, f. omkr, 1788 Suli, stupade 23 v. Missolonghi. — Hans bror 2) Kosta, frihetshjälte, d. 1853 Athen ss. gen. o. senator. — Den förstnämndes son 3) Dimitri, f. 1813, fl. ggr krigsmin., d. 70 Athen.

**boucanier** (-kanjē), fr., buffeljägare; fribrytare, sjöröfvare. Jfr flibustier.

**Bouchardon** (-schardång'), Jacq. Phill., fr. bildh., f. 1711, d. 53 Sthm. Medverkade v. Sthms slotts ornering.

**Boucher** (-schē), Franc., fr. mål., f. 1703 Paris, d. 70 där. »Gratiernas målare».

**Boucicault** (-sikå), Dion, eng. skådesp. o. dram., f. 1822 Dublin, sed. 53 i Nord-Amer., d. 90 New York.

**boudoir** (-dåār), se budoar.

**Bouet-Villaumez** (bûē-vijåmē), Louis Ed., fr. gref. o. amiral, f. 1808 Toulon, d. 71. Förf.

**bouffon** (-fång'), fr., gyckelmakare, pajas, **-nerī,** tokeri, gyckelspel.

**Bougainville** (-gängvill'), Louis Ant. de, fr. sjöfarare, f. 1729 Paris, 66/69 världsomsegl., d. 11. Förf.

**bougie** (-schī), fr., kir. instr. f. undersökn. af gångar o. kanaler i mskokroppen. Jfr kateter.

**bougre** (bug'r), fr., sodomit; dålig person.

**Bouguer** (-gē), Pierre, fr. mat. o. astron., f. 1698 Croisic (Bretagne), d. 58. Uppfann heliometern, grundl. fotometrien. Förf.

**Bouguereau** (-gerå), Ad. Will., fr. hist.-mål., f. 1825 La Rochelle, d. där 05; medl. af konstakad. i Paris.

**Boilhet** (-jē), Louis, fr. förf., f. 1824 Cany, d. 69 Rouen. Dikter o. dramer.

**Bouillé** (-jē), Franç. Cl. Am. de, fr. markis o. gen., f. 1739 Cluzel (Auvergne), 68 guv. i Västind., 90 öfverbefälh. f. Moselarméen, 91 /92 i sv. tjänst, sed. und. Condé, 1800 London.

**Bouilly** (-jī), Jean Nicol., fr. dram., f. 1763, d. 42 Paris. Skr.: *Vattendragaren, Målaren o. modellerna, Fidelio,* m. m.

**Boulanger** (-langschē), 1) Louis, fr. hist.-mål., f. 1806 Piemont, d. 67 Dijon. — 2) Gust. Rud., hist.-mål., f. 1824 Paris, d. 88 där. 3) Geo. Ernest Jean Marie, fr. gen., f. 1837 Rennes, ställde sig i spetsen för det radikala partiet (boulangisterna), dömd in contumaciam till deportation, sköt sig 91 i Brüssel.

**Boule** (bul), André Charl., fr. konstsnickare, f. 1642, d. 32 Paris. Uppfann inläggn. i trä af sköldpadd, metall m. m. (B.-arb.).

**Boulogne-sur-mer** (-lånj' syr mär), fr. st. v. Pas de Calais, 49,949 inv. Hamn, fästn., fyr.

**Boulogne-sur-Seine** (-lånj' syr sän), fr. st. v. Seine, 44,416 inv. Slott. Därintill B.-skogen.

**Boulton** (båltön), Matth., eng. raekan., f. 1728 Birmingham, d. 1809 Handsworth; ångmask.-fabr., uppfann gipsförgylln.

**Boumann** (bau-), Joh., holl. arkit., f. 1716, d. 76 Potsdam. Berlinerthor (Potsdam), universitetshuset o. myntet i Berlin.

**Bourbakī,** Charl. Denis S., fr. gen., f. 1816 Pau, deltog i fälttåg. 54 /56, 59, 70/71, måste eft. sl. vid Belfort sistnämnda år retirera öfv. schweiz. gränsen, 73/79 öfverbefälh. i Lyon, d. 97 i Bayonne.

**Bourbon** (-bång'), se Réunion.

**Bourbon** (-bång'), fr. kon.-fam. af Capetingernas släkt, härst. från Ludvig IX:s son Robert, s. gm gifte erhöll grefsk. B.: dennes son blef 1327 hert. af B. Gm Henr. IV:s far Anton kom fam. på Navarras tron, 1589 på Frankr:s, 1713 på Spaniens, 1735 på Båda Siciliernas o. 1748 på Parmas tron. Reg. i Frankr. t. 1792, 1814/30 o., i linjen Orléans, 30 /48, i Parma t. 1859, i Båda Sicil. t. 1860, i Span. t. 1868 o. från 73. Gm familjfördr. 1761

förpliktade sig ofvannämnda regentgrenar att ömsesid. skydda hvarandras troner o. land.

**Bourbon** (-bång), Charles de, hert. af Bourbonnais (konnetabeln af B.), f. 1490, segrade 15 v. Marignano, gick 23 öfv. t. kejs. Karl V, stred v. Pavia mot sitt fädernesl., d. 27 vid stormn. af Rom.

**Bourbonnais** (-nä), ford. fr. landsk., 8,039 kv.-km., 285,000 inv. Hst. Moulins. Nu depart. Allier o. en del af Cher.

**Bourbonne-les-Bains** (-bånn' lä bäng), fr. st., 8,038 inv. Badort, varma källor.

**Bourdaloue** (-lû), Louis, fr. predik., f. 1632 Bourges, d. 04 Paris.

**Bourdelot** (lå), Pierre, fr. läk., drottn. Kristinas gunstl., f. 1613 Sens, 52/53 i Sverige, d. 86.

**Bourdon** (-dång'), se borduna.

**Bourdon** (-dång'), Sebast., fr. mål. o. kopparst., f. 1616, 52/54 hofmål. hos dr. Kristina, d. 71 Paris. Kristinas portr.

**Bourgeois** (-schåā), fr., borgare. Jtr Borgis. **-ie** (-i), borgareklass.

**Bourges** (bursch), fr. st. v. Auron o. Yèvre, 46,551 inv. Ber. domkyrka, ärkebisk., slott, museum, lifl. hand.

**Bourget** (-schē), Le, by v. Paris. Strider 28—30/10 o. 21/12 1870.

**Bourget** (~) Paul, fr. förf., f. 1852 Amiens, medl. af Akad., har skr. *Poësies* m. m. samt romaner.

**Bourgogne** (-gånj'), förd. fr. prov., 25,714 kv.km., omkr. 2 mill. inv. Hst. Dijon. Nu depart. Ain, Côte-d'Or, Saône-et-Loire o. Yonne. Jfr Burgund. **-vin,** vin fr. B. De förnämsta: chambertin, beaune.

**Bourgogne** (-gånj'), Louis, hert. af B., sonson t. Ludvig XIV, f. 1682 Versailles, d. 12. Fénélons lärj. o. far t. Ludv. XV.

**Bourmont** (-mång'), Louis Aug. Vict. de Gaisne de, gref., fr. krigare, f. 1773 Anjou, emigrerade, stred i Vendée, slöt sig t. Napol., 22 öfverbefälh. i Spanien o. pär. 29 krigsmin., eröfr. Algier 30; s. å. marsk., flydde m. Karl X 30, 33 gen. hos dom Miguel, d. 46 i B.

**Bournonville** (-nångvil'), Ant. Aug., dan. balettmäst., f. 1805 Köpenh., 61/64 scen. intendent i Sthm. Komp. *Sylfiden, Festen i Albano.* m. fl.

**Bourrienne** (-riänn'), Louis Ant. F. de, fr. statsm., f. 1769 Sens, Napol. I:s studiekamrat o. sed. privatsekret., afföll fr. honom, min. und. Ludv. XVIII o. reaktionär, d. sinnessjuk 34 Caen.

**Boursault** (-så), Edme, fr. dram., f. 1638, d. 01 Paris.

**Bousquet** (-skē), Jean Louis, krigare, f. 1664 Frankr., 04 i sv. tjänst, var med i Bender, Gadebusch o. Norge, 42 befälh. öfv. fin. armén, s. måste kapitulera, d. 47 ss. gen.-löjtn.

**boussōl,** fr., = kompass.

**Bouterwek,** 1) Friedr., ty. filos, förf., f. 1765 vid Goslar, d. 28 ss. prof. i Göttingen. Skr. *Gesch. d. neuern Poesie u. Beredsamkeit* (1801/19). 12 bd, m. m. — 2) Friedr. Aug., mål., f. 1800 Tarnowitz, d. 67 Paris.

**bouteselle** (-säll'), fr., morgonsignalen v. art. o. kav.

**bouts-rimés** (bûrimē), fr., sällskapslek att ifylla förut uppgifna slutrim.

**Bovallius,** Rob. Maur., häfdaforsk., f. 1817 Västmanl., 74/82 riksarkiv., d. 02 Sthm. Skr.: *Berättelse om riksd. i Sthm 1713/14, Om sv. statsskickets förändr. ef t. kon. Carl XII:s död,* m. m.

**bowie-knif** (båi-), dolkknif, ben. eft. amer. öfversten Tim Bowie.

**Bovīno,** it. st. vid Cervaro, 7,613 inv. Slag 1734.

**Bovista** Pers., *Gasteromycetes, bot.,* runda svampar, allm. i mellersta Europa. *B. plumbea* Pers., sporerna anv. förr ss. blodstillande medel o. är liks. *B. nigrescens* Pers. ätbar.

**Bowring** (bau-), John, eng. statsm. o. förf., f. 1792 Exeter, talr. resor, 32/37 o. 41/49 i parlam.

(frihandl.), 54/59 guv. öfv. Hongkong, d. 72 Claremont. Skr. resebeskrifn.

**box,** eng., afdelning, spilta, *teat.* loge. **-are,** knytnäfskämpe; ett kin. heml. förbund, riktadt mot främlingar.

**Boxholm,** säteri o. järnbruk i Östergötlands l.

**boxning,** knytnäfskamp.

**Boy** l. Boyen, Willem, holl. mål. o. arkit., hade 1576/92 högsta ledn. vid ombyggn. af Sthms slott. Jakobs kyrka i Sthm, Gust. I:s o. Kat:a Jagellonikas grafvård i Upps. domkyrka.

**Boyer** (bååjē), Jean Pierre, mulatt, f. 1776 Port-au-Prince, sed. 18 pres. i republ. Haiti, köpte 25 dess oafhängigh. af Frankr., måste 43 fly, d. 50 Paris.

**Boyesen,** Hjalm. Hjort, norsk-amerik. novellist o. litteraturhist., f. 1848 i Frederiksværn, 80 prof. i NewYork. d. där 95.

**Boyle** (båjl), 1) Roger, eng. statsm. o. förf., f. 1621, d. 79. Skr.: *Parthenissa* m. m. — Hans bror 2) Rob., fys., f. 1627, d. 91. Skr.: *New experim. phys. mechan,* (60) m. m.

**boyscout** (bojskaut); (scout bet. en till spejartjänst använd soldat i uniform), en af gen. Baden-Powell i Engld organiserad, nu äfven i Sverige med ifver omfattad ungdomsrörelse, som genom idrottsöfningar, friluftslif, föredrag m. m. söker utveckla ungdomens fys. o. moral, krafter till fosterlandets gagn. Som medl. kunna antagas gossar mel. 10/18 år.

**Boz,** pseud. f. Dickens (se d. o.).

**Bozen,** st. i Tyrolen, vid Eisack, 13,632 inv.

**brabançons** (-bangsång')? eng. o. fr. odisciplinerade legotrupper i 13:e årh., till största del. från Brabant.

**Brabant,** ford. eget hertigdöme, nu deladt i 2 del. 1) den sed. 1648 holl. prov. (Nord-B.), 5,128 kv.km., 581,713 inv., hst. Herzogenbusch, o. 2) den sed. 1830 belg. (Syd-B.), 3,283 kv.km., 1,366,389 inv. Mycket fruktbart slättland, tät befolkn., rel. kat., språket flamska o. vallonska; hst. Bryssel.

**Brache,** de la B., se De la Brache.

**Brachvogel,** Alb. Emil, ty. förf., f. 1824 Breslau, d. 78 Berlin. Skr. rom., dram. m. m.

**brachyūra,** krabbor, *Crustacea, zo.,* kort, under bålen tillbakaslagen stjärt, m. korta, trådlika bifötter, ryggsköld, ofta mera bred än lång. De flesta lefva i hafvet, några större delen af året på land (landkrabbor).

**Bradd'on** (-dön), Mary Elizab., eng. rom.-förf., f. 1837 London. Skr.: *Aurora Floyd, The doctor's wife* m. m.; många öfvers. på sv.

**Brad'ford,** eng. st. nära Leeds, 292,000 inv. Fabr., järnverk, stenkolsgr.

**Bradlaugh** (brädd'lå), Charles, eng. polit., f. 1833 London, radikal o. ateist; invald 80 i underhuset, vägrade B. aflägga eden o. blef därför aflägsnad, likaså 81, d. 91 London.

**Bradley** (-le), eng. hyttort nära Bilston. Wilkinsons järnverk.

**Bradley** (-le), James, eng. astron., f. 1692 Gloucester, 42 direkt, f. observ. i Greenwich, d. 62. Upptäckte ljusets aberration m. m.

**Brad'shaw** (-schå), utg. af en tågtidtabell sed. 1841, f. 1801, d. 53.

**Brag,** 1) Karl Joh., pred. o. psalmist, f. 1735 Marstrand, d. 81 ss. kyrkoh. i Gbg. — Hans brorson 2) Jonas, astron., f. 1781 Gbg, d. 57 ss. prof. emerit. i Lund. Skr. i astron.

**Braga** (det forna Bracara Augusta), hst. i port. distr. B., 24,202 inv. Ärkebisk.

**Braga,** Theoph., port. skald, f. 1843 Toola di San Michele (Azor.), prof. i Lissabon. Skr. i hist., lit.-hist. o. jur.

**Bragadīno,** Marco Anton., venetiansk fälth., f. 1525, 70 guv. på Cypern, 71 lefv. flådd af turkarna.

**Bragan'za,** hst. i port. prov. Tras os Montes, 5,476 inv.

**Bragan'za,** sidolinje af port. kon.-huset, härstammande fr. Alfons I (d. 1461), naturl. son t. Johan I af Port. (tillhör, burgundiska huset), o. kom m. Johan IV 1640 på Portugals tron. 1816-89 äfv. reg. i Brasilien. Utslocknade i Port. 1853.

**Brāge,** *nord. myt.,* s. af Odin o. Frigg, vältalighetens o. skaldekonstens gud. **-bägare,** s. vid fester tömdes, då högtidl. löften aflades.

**Brahe,** bifl. t. Weichsel, t. v., 195 km. l.

**Brahe,** en (urspr. fr. Danmark härstammande) sv. adl. ätt, s. t. stamgods ägde Tärnö (n. v. om Nyköp.). Ätten blef grefl. 1561 o. bland dess många i Sveriges hist. framst. medl. märkas: 1) Joakim, riksr., g. m. Gustaf I:s syster o. halsh. v. Sthms blodbad 1520: — Hans son 2) Per B. d. ä., f. 1520, vid kon. Eriks krön. 61 grefve, var en bland de män af högadeln, s. vid riksd. i Upps. 67 anklagades f. förräderi, tillhörde sed. hertigarnes parti, 69 riksdrots o. ståth. i Norrl., d. 90 Stora Sundby (Södermanl.). Skr.: *Oeconomia eller hussholdzbook f. ungt adelsfolck* (tr. 1677 Visingsborg). — Hans son 3) Erik, f. 1552, riksr. 94, en af domarna v. Link. riksd. 1600, röstade mot dödsstraffens tillämpn., d. 14 Danzig. Katolik. — Hans bror 4) Magnus, f. 1564, tillhörde rannsakn.-kommissionen i Link. 1600, riksr. 02, riksdrots 11, d. 33. Visingsborgs grefsk. blef på honom öfverflyttadt 1605. — Dennes dotter 5) Ebba, f. 1596, bek. för sin skönhet samt kärlek till Gust. Ad., g. m. riksmarsk. Jak. de la Gardie o. d. 74, samt bror 6) Abraham, f. 1569, riksr. 02, 07/22 kansler f. Upps. univ., d. 30. Skr.: *Abraham Brahes tidebok.* — Hans son 7) Per B. d. y., f. 1602 Rydboholm, 29 landtmarsk., s. å. riksr., förvärfvade sig ss. gen.-guv. i Finld. 37/40 o. 48/54 ett ovanskl. minne därst., riksdrots 41 o. tillika dr. Kristinas förmyndare, 60 Karl XI:s förmynd., d. 80 Bogesund. Var en af sin tids utmärktaste män. — Dennes bror 8) Nils, krigare, f. 1604, deltog i strid. v. Mewe 26, Danzigerhaupt 27 samt Stralsunds försvar 28; 31 chef f. »Gula regementet», utmärkte han sig vid Würzburg samt ss. gen. af infant. v. Nürnberg. I sl. vid Lützen 32, där centern anfördes af honom, blef han svårt sårad o. dog kort därefter. — Dennes sonsons sonson 9) Erik, militär o. statsm., f. 1722, tillhörde mösspartiet o. blef f. delaktigh. i sammansvärjn. v. 56 års riksd., i akt o. mening att utvidga kgamakten, dömd t. döden o. halsh. s. å. — Hans sonson 10) Magnus, riksmarsk., f. 1790 Rydboholm, bek. f. den stora tillgifvenh., s. rådde mel. Karl XIV Joh. o. honom, d. 44.

**Brahe,** Tyge (af den dan. ätten), astron., f. 1546 Knutstorp (Skåne), fick 76 af Fredr. II i förlän. ön Hven, byggde där observat. Uranienborg, d. gm olyckshändelse 1601. Skr.: *De mundi ætherei* etc. (77).

**Brahe'hus,** ruin vid Gränna efter ett af Per Brahe d. y. uppbyggdt slott, **-hälla,** ruin i sjön Noen (Jönk. l.) eft. ett af samme man byggdt slott.

**Brahestad** (fin. Raahe), fin. st. vid Bottn. viken, 3,268 inv. Anl. af Per Brahe d. y.

**Brahīlov,** se Braila.

**Brahms,** Joh., ty. komp., f. 1833 Hamburg, sed. 69 stadigvar. i Wien, d. där 97. Komp.: *Deutsch. Requiem* (68), omtyckta sånger m. m.

**Brahuiberget,** Halaberg., bergkedja mel. Ind. o. Belutschistan.

**Brāila,** Brahilov, rumän. st. vid Donau, 59,000 inv. Ford. befäst.; frihamn, handel.

**brakteāt,** 1) *arkeol.,* medaljlikt

hängsmycke af guld l. brons från hednatiden; 2) *numism.,* medeltidsmynt af tunn silfverplåt m. prägel på en sida.

**brakved,** se Rhamnus.

**brakycefāl,** gr., mska m. kort hufvudskål. Motsats: dolikocefal.

**Brāmǀa,** ind. gud, världens o. mskns skapare, **-aism,** hinduernas rel., antagande B. ss. högste gud. **-aner,** hind. teologer, hka jämte offer- o. tempeltjänst äfv. utöfva världsl. befattn.; utgöra den 1:a af de 4 ind. kasterna.

**Bramah,** Jos., eng. mek., f. 1749 Stainboroagh, d. 14, uppfann 1796 hydraul. pressen o. det s. k. bramahlåset.

**Bramante,** egentl. Donato d'Angnolo, it. arkit, f. 1444 Castel Durante, d. 14 Rom.

**Bramaputra,** en af Asiens största fl., 2,888 km. l.; bildar v. sitt utlopp i Beng. viken jämte Ganges ett stort deltaland.

**Brambeck,** Ax. Edv., bildh., f. 1843 Hälsingborg, har utfört *Sorg, Psyke* m. m.

**bramīner** = bramaner (se und. Brama.

**bramǀrå,** näst öfversta rån. **-segel,** seglet vid bramrån. **-stång,** andra delen af masten, nedifr. räknadt.

**brand,** 1) *bot,* se brandsvamp. — 2) Gangræna, *patol.,* lifvets upphörande i en kroppsdel, s. därvid ant. uppmjuknar o. sönderfaller (fuktig b., kallbrand, sphacelus) l. förtorkar (torr b., mumifikation). Kan äfv. angripa bensystemet (nekros). Orsaker: kross-sår, förbränn., förfrysn., frätande ämnen, tillsnörning l. annat ihåll. tryck (liggsår), vissa bakteriers (tillhörande de s. k. sårbakterierna) inkommande i väfnaderna (ss. vid hospitalsbrand), vissa sjukdomar, ss. tyfus, kopporna m. m. Behandl.: omslag med karbololja, kamfersprit o. d., stärkande medel, ss. kina, vin, frisk luft, kraftig föda m. m. Åldersbrand, s. förorsakas af rubbn. i blodomloppet, angriper vanl. tårna, men ofta äfven foten o. smalbenet.

**Brandelius,** B. J. G., militär o. mål., f. 1833 Fredsberg, d. 84.

**Brandenburg,** 1) preuss. prov. o. preuss. monarkiens stamld, 39,896 kv.km. 3,108,554 inv. Slättland. Hst. Berlin. B., som 1144 blef markgrefsk., förlänades 1415 ss. kurfurstend. åt Fredrik VII af Hohenzollern, från hkn härstammade kurf. Fredr. III (1688/13), s. 1701 ss. Fredr. I antog titeln kon. af Preussen (se vidare Preussen). — 2) st. i B. 1, vid Havel, 49,250 inv. Domkyrka, fabr.

**Brandenburg,** Friedr. Wilh. v., gref., f. 1792 Berlin, son t. kon. Fredrik Vilh. II o. grefvin. Dönhoff, 48 gen.-löjtn. o. s. å. min.-pres., d. 50.

**Brander,** se Sköldebrand.

**Brandes,** 1) Georg, dan. lit.-hist., f. 1842 Köpenh., dels på resor, dels i Danmark. Skr.: *Hovedströmninger i det 19:e århundredes lit.* m. m. — Hans bror 2) Edv., förf., dram., f. 1847, folketingsman (vänstern) sed. 81. Skr.: *Et besög* (uppf. i Sthm), *En förlovelse* m. m.; har äfven öfvers. några fornind. skådespel.

**Brandis,** Krist. Aug., ty. filol. o. filos., f. 1790 Hildesheim, d. 67 ss. prof. i Bonn. Skr.: *Handb. d. griech.-röm. Philos.* (35/66).

**brandrör,** se perkussions-, tidrör.

**brandsats,** *kr.,* blandn. af harts, salpeter, svafvel o. mjölkrut.

**brandskepp,** brännare, m. brännbara ämnen fylldt fartyg, afsedt att antändas o. sätta eld på fientl. flottor.

**brandsvamp,** *Ustilagineæ, Ascidiomycetes,* bot., parasitsvampar hos näringsväxter, som de förstöra.

**Brandt,** Enevold, dan. adelsm., f. 1736, halshuggen 72. Struensees förtrogne.

**Brandt,** Georg, kem., f. 1694 Riddarhyttan, 57 bergsråd, d. 68. Uppt. kobolt.

**Brandt,** Marianne (Marie Bischof), ty. sångerska sed. 67, f. 42 Wien, 74/82 i Berl., nu sånglärarinna i Wien.

**brandy** (bränn'di), eng., konjak, drufbrännvin.

**Brant,** Seb., ty. satir, skald, f. 1458 Strassburg, d. där 21. Skr.: *Das Narrenschiff.*

**Branting,** 1) Lars Gabr., gymnast, f. 1799 Grödinge, 37/62 prof. v. gymnast, centralinstit., d. 1881. Lings lärj. o. efterträdare. Dennes son 2) Karl Hjalmar, socialist, tidn.-man o. agitator, f. 60 i Sthm, 86/1909 utg. af »Socialdemokraten». — Dennes hustru 3) Anna Mat. Charl:a, f. Jäderin 55, har under sign. René gjort sig känd för pikanta kåserier o. teaterkritik samt utg. ber.: *Lena, En storstad* m. m. — 4) Agnes Margr. Math., specialist på kyrklig textil konst, f. 1862 i Värmld, 91/94 förest, för »Handarb:s vänner», sed. 04 inneh. af textilateljén »Licium», har bl. a. ordnat Upps. domk:s klädkammare.

**Bra'sidas** spart. fälth. i peloponnes. kriget, d. 422 f. K. eft. si. v. Amfipolis.

**Brasīlien,** Brasiliens förenta stater, federativrepubl. i S.-Amer., 8,468,950 kv.km., 19 mill. inv. Gränsar i n. till Guyana o. Venezuela, i ö. t. Atlanten, i s. t. Argentinska republ., Paraguay o. Uruguay, i v. t. Nya Granada, Ecuador, Bolivia o. Peru. Bergskedjor: Serra do Mar, S:a dos Vertentes, S:a do Espinhaco m. fl. Toppar: Itatiaiussu (3,100 m.), Itambe o. s. v. Floder: Amasonfl. (se d. o.) m. tillflöden, San Francisco, Paranahyba samt Parana o. Paraguay. Större sjöar saknas. Klimat: tropiskt, två årstider (regntiden o. torra årstiden), i kusttrakterna osundt (gula febern). Produkter: diamanter, guld, platina, järn, stenkol, kaffe, socker, te, bomull, tobak, kakao m. m. B. indelas i 20 prov. utom hstaden m. dess område. Hst. Rio de Janeiro. Öfr:a st.: Bahia, Pernambuco, Belem, São Paulo, Porto Alegre m. fl. Inv.: indianer, negrer, hvita samt bland, raser. Hist.: uppt. o. taget i besittn. f. Portugal 1500 af Gabral, 1822 eget kejsarrike. 1889 störtades kejs. Dom Pedro II från tronen o. republ. proklamerades. Nuv. presid. Nilo Moseira-Peçanha, (sed. 09). J.: 19,103 km. T. 27,094 km. Armé 28,000 m. Flotta: 40 fartyg, 10,000 m.

**Brask,** Hans, bisk., f. 1464 Linköp., bisk. där 13, i frivillig landsflykt 27, d. i Landa kloster (Polen) 38 l. 39. Ifrig katolik, men sann fosterlandsvän; den förste, som tänkte på en kanalförbindelse mel. Vättern o. Vänern.

**brass,** *sjö.,* tåg, s. tjänar att i vågrät riktn. vrida, brassa, rårna kring mast o. stänger.

**Brasseur de Bourbourg** (-sör dö burbûr), Charl. Étienne, fr. etnogr., f. 1814, d. 74 Nizza. Resor i Amer. Skr. om Canada o. Mexico m. m.

**brass'ica,** lat., *bot,* kål.

**Bratianu,** Joan, rumän, statsm., f. 1822, deltog i revol. 48, flydde, återvände 57, medverkade t. Moldaus o. Valakiets fören. 59, min. 67/68, i spetsen f. misslyckade revol. 70/71; 76 min.-pres., d. 91 vid Bukarest.

**Bratsberg,** amt i Norge, 99,052 inv.

**Braun,** Vilh. Aug. Detlof v., vitterlekare, f. 1813 Brängesås (Älfsb. l.), d. 60 Uddevalla. Skr.: *Dikter* (37/41), 4 bd., 11 poet. kalendr. m. m.

**Braunerhjelm,** Beata Fredr:a Aug:a, förf., f. 1839. Skr.: *Blodshämnden* (79) m. m.

**Braunsberg,** preuss. st. i Ost-Preuss., v. Passarge, 12,497 inv. 1626/35 svenskt.

**Braunschweig,** ty. hertigd., 3,690 kv.km. 486,000 inv. Berg: Harz m. toppen Wormberg (971 m.) o. Achtermannshöhe (936 m.). Fl.: Weser, m. bifl. t. h. Aller (o. dess

bifl. t. v. Leine o. Ocker). Prod.: brunkol, järn, sandsten, granit, bly, koppar m. m. Hst. B. Öfr. st.: Helmstedt, Wolfenbüttel, Blankenberg m. fl. Hist.: B. tillhörde urspr. gaml. hertigd. Sachsen. Efter många delningar kom B. 1735 t. linjen B.-Bevern, hkn utdog 1885. Nuv. reg. Joh. Albrekt sed. 07.

**Braunschweig,** hst. i hertigd. B., v, Ocker, 142,000 inv. Promenad., slott.

**braunschweiggrönt,** se berggrönt.

**braunschweigmumma,** se mumma.

**bravlād,** fr., skryt, öfversitteri. **-era,** skryta, stoltsera.

**brāvo,** it., bra (bifallsrop); äfven lejd mördare.

**bravūr,** fr., djärfhet, tapperhet. **-aria,** tekn. svårt sångstycke.

**braxen,** *Abramis, Cyprinidæ, ikt.* Eg. B., *A. brama* L.. är en af våra största och mest omtyckta karpfiskar, ryggen grönbrun, sidorna stötande i mässingsgult, buken hvit, stöter i rosenrödt, fenorna svartaktiga, vid roten rödaktiga. Allmän.

**Brayēra** Kunth, *Rosaceæ,* lat. Honvipporna på *B. anthelmintica* Kunth, i Abessinien, utgöra s. k. kussor, som med fördel anv. mot binnikemask.

**Brazz'a,** d. största af dalmatiska öarna, 396 kv.km., 24,408 inv.

**Brazz'a,** de, afrikares., f. 1852 Rom, utforskade Ogoveflodens öfre område, d. 05 Senegambien.

**Breakspear** (bräkspir), se Hadrianus IV.

**breccia** (brett'scha), it., skarp kantade mineralbrottstycken förenade gm ngt ler-, kalk- l. kiselartadt bindemedel, ofta utgörande hufvudmassan.

**Bréche de Roland** (bräsch dö rolang'), pass i Pyrenéerna, 2,830 m. h. Rolandssagan.

**Brecknock,** Brecon (breck'$^{ö}$n), grefsk. i eng. furstend. Wales 1,223 kv.km., 59,906 inv.

**Brēda,** bef. st. i Holland, vid Mark, 26,618 inv. Arsenal, mål.-akad., slott. Fred 31/7 1667.

**Brēda,** 1) Karl Fredr. v., portr.-mål., f. 1759 Sthm, d. där 18. — Hans son 2) John Fredr. v., mål., f. 1788 London, d. 35 Sthm.

**Bredablick,** Breidablik, *nord. myt,* Balders boning.

**Bredahl,** Krist. Hviid, dan. skald, f. 1784, d. G0. Skr.: *Dram. scener* (19/33), 8 bd, m. m.

**Bredal,** Ivar Freder., dan. komp., f. 1800 Köpenh., d. där 64. Komp. *Lucia di Lammermoor* (text af H. K. Andersen), m. m.

**Bredberg,** 1) Bengt Gust., kem. och metallurg, f. 1797 vid Gbg, d. 73 Valdemarsvik ss. f. d. bergmäst. Stora förtjänst, om tillgodogörandet af silfver, koppar, nickel. Förf. — 2) Henr. Vilh., ämbetsm., f. Sthm 1819, 60/74 statsr., d. 77 ss. pres. i kammarrätten.

**bredd,** *geogr.,* en orts afstånd (i grader) från ekvatorn; kallas nordl. l. sydl. efter ortens läge n. l. s. om ekvatorn.

**Brederode,** Henr. van, gref., nederl. frihetshjälte, f. 1531, d. 68. Geusernas anförare.

**Bredman,** Joh., astron., f. 1770 Jämtl., 11/41 prof. i Upps., d. 59. Skr.: *Teoret astronomiens grundsatser f. begynnare* (45).

**bredmunnar,** *Plagiostomi, ikt,* 2:a ordn. af broskfiskarna, innefattande hajfiskar *(Selachoidei)* o. rockfiskar *(Batoidei).*

**Brée,** Matth. Ign. van, nederl. mål., f. 1773 Antwerpen, d. där 39. Målade bl. a. *Rubens död.*

**Bregentved,** grefsk. på Själland.

**Bregenz,** hst. i Vorarlberg, vid Bodensjön, 7,594 inv. Museer, fabr.

**Bréguet** (-gē), Abrah. Louis, fr. urm. o. mekan., f. 1747 Neufchâtel, grund, i Paris en verkstad f. tillverkn. af kronometerur samt fysiska o. andra apparater, d. 23.

**Bréguets** metalltermometer, se termometer.

**Brehm,** Alfr. Edm., ty. zo., f. 1829

Renthendorf, grundl. af Berlins akvarium. Resor i Span., Lappland, Sibirien etc. Skr.: *Illustrirtes Thierleben* (2:a uppl. 76 o. f., äfv. öfvers. på sv.), m. m. Död 84.

**Breisgau,** landsk, i Baden, 1,650 kv.km., 137,000 inv. Blef 1810 badensiskt.

**Breitenfeld,** by i kon.-riket Sachsen, n.v. om Leipzig. Sl. 7/9 1631, då Gust. II Ad. besegr. Tilly, samt 23/10 1642, då Torstensson vann seger öfv. österrikarne und. Piccolomini o. ärkehert. Leopold.

**Breithaupt,** Wilh. v., ty. artill.-officer, f. 1809 Kassel, d. där 55. B. förbättrade d. preuss. konkussionsröret.

**Breithorn,** berg i Monte Rosagruppen, 4,171 m. h.

**Breitinger,** Joh. Jak., schweiz. estetik., f. 1701 Zürich, d. 76 ss. prof. där. Verkade tills. m. Bodmer mot fr. smak. Skr.: *Kritische Dichtkunst* (40).

**Breitkopf,** Joh. Gottl. Imm., ty. boktr., f. 1719 Leipz., d. 94 där. Förbättrade frakturstilen, uppf. nottryck m. rörl. typer. Grundl. af firman B. & Härtel.

**Bremen,** 1) ty. fristat v. Weser, 256 kv.km., 273,000 inv. Sönderfaller i 3 delar: B., Vegesack o. Bremerhaven, m. liknämnda städer. Hufvudnäring skeppsfart o. handel. Statsförfattn. republ. (1854 o. 79); 2) hst. i B., fri hansest. vid Weser, 100 km. fr. dess utlopp, 180,871 inv. (år 1880). Domkyrka, Ansgariuskyrk. (m. 105 m. h. torn), rådhus, Gust. II Ad. staty, gymn., handelsskola, börs, museum m. m. Betydl. hand. o. industri, frihamn. Hist: inträdde 1276 i hanseförbundet, reformationen inf. i börj. af 1500-talet, 1640 fri riksstad, 1810 införlifvadt m. franska riket, 15 fri riksstad i ty. förb.; 3) forna sekulariser. ärkebiskopsstiftet, sed. hertigd. B., 1:e ärkebisk. Ansgar 849, afträdt t. Sverige 1648, t. Hannover 1719, 1803 und. Frankr., 13 åter hannoveranskt.

**Bremer,** Fredr:a, förf., f. 1801 nära Åbo, d. 65 på Årsta. Resor i Amer. 49/51 samt 56/61 i Schweiz, It., Palestina, Grekl. Skr.: *Teckningar ur hvardagslifvet* (28 o. f.), *Hemmen i Nya världen* (53/54), *Lifvet i gamla världen* (60/62) m. m. Hennes rom. öfvers. på näst. alla lefvande civilis. språk.

**bremerblått,** se bergblått.

**Bremerhaven,** befäst. st. v. Wesers mynning, en af Bremens hamnstäder, 20,315 inv. Hamnar, dockor, 2 fyrar.

**Brendler,** Frans Fredr. Edv., komp., f. 1800 Dresden, sed. 02 i Sverige, d. 31 Sthm. Komp. *Spastaras död,* början t. *Ryno* (fullbordad af Oskar I) m m.

**Brenner,** topp på Tyrol.-alp., 2,034 m. h., där bredvid B.-passet, 1,369 m. h..

**Brenner,** 1) Elias, mål. o. numism., f. 1647 Storkyro, d. 17 ss. assess. i Antiq.-koll. Skr.: *Thesaurus nummorum* etc. (91). — Hans hustru 2) Sofia E:t, f. Weber 1659 Sthm, d. där 30. Förf. Skr.: *Poetiske dikter* (1709) m. m.

**Brenner,** Henr., fin. oriental., f. 1669 Österbotten; resor i Persien, fången i Ryssl. i 22 år, d. 32 ss. kgl. bibl. i Sthm.

**Brenner,** Rich., ty. afrikares., f. 1833 Merseberg, d. 74 Aden.

**Brenn'us,** kelt. härförare, anförare för gallernas tåg till Rom 390 f. K.

**Bren'ta,** fl. i öfre It., utfaller i Adriat. haf., 208 km. l.

**Brentāno,** 1) Klemens, ty. skald, f. 1778 Frankf. a. M., d. 42 Aschaffenburg, nyromantiker. Skr. roman., dram.,

sagor m. m. Tills. m. sin svåger Arnim utg. *Des Knaben Wunderhorn* (1806/08). — 2) Ludw. Jos. (Lujo), ty. statsekon., f. 1844 Aschaffenburg, sed. 82 prof. i Strassb., sed. 91 i München. Skr. i arbetarfrågan.

**Brenz,** Joh., schwab. reformator, f. 1499 Weil, d. 70 ss. prost i Stuttgart. Interims motståndare.

**Brēra,** se Milano.

**bresch,** fr., *kr.,* gm skjutn. l. minor gjord öppning i mur l. vall.

**Brescia** (-schia), 1) it. st. vid Garza, 70,612 inv.; ford. befäst, flera gånger belägr. o. eröfr. Bisk., katedral, museum, många lärda samf. m. m. — 2) se Arnold fr. B.

**bresilja,** se färnbock.

**Breslau,** 1) preuss. reg. område, 13,478 kv.km., 1,697,719 inv., 2) hst. i Schlesien, v. Oder o. Ohlau, 470,000 inv., 5 först., domkyrka, Elisabethskyrk., rådhus, univers., bibl., 5 gymn., tekn. skola, döfstum- o. blindanst., fabr., medelp. f. schles. hand. m. m. B. blef 1241 förstördt af mongolerna, 1526 österr., 1741 preuss., 1813 besatt af fransm. Flera ggr belägradt.

**Brest,** fr. st. o. fästn. i Bretagne, v. Atl. haf., 84,284 inv. Stor hamn, 5 fyrar, slott, arsenal, börs, nav.-skola, bibl., observat., bot. trädgård, sed. 69 underhafskab. t. Amer.

**Brestel,** Rud., österr. statsm., f. 1816 Wien, 44 prof. i mat. där, 68/71 fin.-min., d. 81.

**Brest-Litovsk',** ry. fästn. vid Bug, 46,568 inv.

**Bretagne** (-tanj'), ford. fr. landskap, halfö i n.v. Frankrike, 34,000 kv.km., 3,072,000 inv. Hst. Brest. Nu depart. Côtes-du-Nord, Finistére, Ille-et-Vilaine, Loir-inférieure o. Morbihan. 1532 införlifvadt m. Frankr.

**Breteuil** (bretöj'), Louis Aug. de, fr. statsm., f. 1733, 63/67 ambassadör i Sthm, 92/1802 i landsflykt, d. 07.

**Bret Harte,** se Harte.

**Breton** (brötång'), Adolph, fr. genremål., f. 1827 Courrières.

**Bretōn de los Herrēros,** Don Manuel, sp. skald, f. 1800 Quel, d. 73. Skr.: *Toto es farsa en este mundo* m. m.

**Bretonne,** se Rétif de la B.

**bretonska,** t. kelt. språket hörande munart, talas ännu i Bretagne.

**Brette,** ford. st. i Västergötl., nära Vänersborg, dit borgerskapet 1642 på kgl. befalln. flyttade.

**Bretten,** st. i Baden, v. Saalbach, 4,781 inv. Melanchthons födelsehus o. bildstod.

**brevet** (brövē), fr., = patent (se d. o.).

**breviārium,** lat., rom.-kat. bönbok.

**Brevik,** nor. st. vid Skiensfjorden. 2,302 inv.

**brēvi mānu,** lat., med kort hand, korteligen.

**Brewster** (brûster), Sir David, eng. fys., f. 1781 Skottl., d. 68 ss. prof. i Edinburgh. Uppfann kaleidoskopet o. utvecklade läran om ljusets polarisation. Skr. i fysik.

**Brialmont** (-mång'), Henri Alex., belg. militärförf., f. 1821, gen.-major, d. 03 Brüssel. Skr.: *Traité de fortification* etc. (69) m. m.

**Briançon** (-angsång'), fr. st. o. fästn. vid Durance, 7,426 inv., 1,321 m. öfv. hafvet. 7 fästen, stenkolsgrufvor.

**Briare** (-ār) **-kanalen,** mellan Loing o. Loire, äldsta i Frankrike.

**bridge** (bridsch), eng. »brygga», ett slags kortspel.

**Bridgeport** (bridsch'pårt), hamnst. i Connecticut, vid Longislandsund, 77,635 inv. Fabr., Wheelers symaskiner.

**Bridgetown** (bridsch'taun), se Barbados.

**Bridgewater** (bridsch'wåtör), eng. st. v. Parret, 15,109 inv. Handel.

**Bridgman,** (bridsch-) Laura Dewey, blind o. döfstum amerikanska, f. 1829 N. Hampshire, nästan utan lukt- o. smaksinnet, uppöfvade på Perkins blindinst. i Boston sitt känselsinne till att skaffa sig kunsk. o. färdigh., d. 89.

**bridong',** fr., betsel utan stänger.

**Brieg,** st. i Schlesien, v. Oder, 24,090 inv. Slott.

**Brienne** (-änn'), fr. st. v. Aube, 1,753 inv. Slott. Ford. krigsskola. Sl. 1/2 1814.

**Brienz',** schweiz. småst. i Bern vid B.-sjön, 2,580 inv.

**brie-ost** (bri-)ost, från fr. landsk. B., mjuk gräddost.

**brigād,** fr., *kr.,* ett antal (4/6) bataljoner l. skvadroner, förenade ss. taktisk enhet under samma

befälhafvare. Sammansatt b. består af alla tre vapenslagen.

**brigand** (-gang'), fr., stråtröfvare.

**brigantīn,** *sjö.,* tvåmastadt fartyg m. salning i st. f. mars på stormasten.

**brigg,** *sjö.,* tvåmastadt fartyg med märsar o. rår på båda masterna.

**Briggs,** Henry, eng. mat., f. 1556 Warleywood, d. 30 ss. prof. i Oxford. Beräknade de efter honom benämnda (Briggska) logaritmerna m. 10 till bas.

**Brigham Young** (braj'äm jöng), se Young.

**brighell'a,** it., den förslagne betjänten i den it. folkkomedien.

**Bright** (brajt), John, eng. statsm., f. 1811 Greenbank, kväkare, ifrig frihandlare, 43 parlam.-ledarn., 68/70 handelsmin., 73/74 o. 80/82 åter min., d. 89.

**Brighton** (braj'tōn), eng. st. v. Kanalen, 126,826 inv. Palats, hafsbad, akvarium.

**Brights** (brajts) **njursjukdom** *(Morbus Brightii), läk.,* njurlidande i fören. m. ägghvita i urinen. Behandl.: svettdrifvande o. afförande medel, ångbad, ägghvitrik föda, varmt klimat.

**briketter,** pressade kol, koltegel.

**brikoll',** fr., *bilj.,* bollens återstudsn. — Se Par B.

**Bril,** Paul, holl. landsk.-mål., f. 1556 Antwerpen, d. 26 Rom.

**briljant',** fr., 1) ädelsten (is. diamant), slipad i form af 2 stympade pyramider; 2) glänsande, lysande. **-īn,** ett slags hårförsköningsmedel.

**briljēra,** fr., lysa, pråla.

**Brillat-Savarin** (brijā-savaräng'), Anth., fr. förf., f. 1755 Belley, d. 26 Paris. Skr.: *Physiol. du goût* (25).

**brillor,** glasögon utan skälmar, uppf. förmodl. i slutet af 13:e årh.

**Brilon,** st. i Westfalen, vid Möhne, 4,802 inv. Ford. hansest.

**Brinckman,** se Brinkman.

**Brin'disi** (de gamles Brundusium), it. st. v. Adriatiska hafv., 25,317 inv. Hamn, ärkebisk. Förr fästn. Station f. världspostförbindelsen mel. Europa o. Indien.

**brin'disi,** it. dryckessång.

**Bring,** 1) Sven, se Lagerbring. — Hans brorson 2) Erl. Sam., hist. o. mat., f. 1736 Ausås, d. 98 ss. prof. i Lund. Förf. — Dennes brorson 3) Ebbe Sam., hist., f. 1785 Össjö (Skåne), 28/42 prof. i Lund, d. 55. Polyhistor. o. förf. — Hans sysslings son 4) Ebbe Gust., teol. förf., f. 1814 Askersund, 48 prof. i Lund, sed. 61 bisk. i Linköp., d. 84. Högkyrklig.

**Brinkman,** Karl Gust. v., frih., diplomat o. skriftst., f. 1764 Nacka, 1803/06 sändeb. i Berlin, 08/10 i London, d. 47 Sthm. Skr.: *Gedichte* (89, 04) m. m. B:s efterlämnade stora handskriftsaml., det s. k. *Brinkmanska arkivet,* förvaras på Trolle-Ljungby (Skåne).

**Brinvilliers** (brängvilliē), Marie Madel, de, markisinna, ryktbar fr. giftblanderska; förgift, i förbindelse m. St. Croix sin familj, halshuggen i Paris 1676.

**brīo,** it., lifligh., eld. **-so** l. **con b.,** *tonk.,* eldigt, lifligt.

**Brion,** Friederike, f. 1754 Sesenheim, d. 13 Mussenheim, bek. f. sin kärlek t. Goethe.

**bris,** *sjö.,* vind i allmänhet, t. ex. fin, frisk, hård b.

**Bris'bane** (-ben), hst. i Queensland, vid mynn. af B.-floden, 136,000 inv. Grund. 1823. Handel.

**Brisēïs,** *gr. myt,* Brises' dotter. Hippodameia, älskades af Akilles.

**Brīsing,** *nord. myt,* Fröjas halssmycke.

**brisling,** se hvassbuk.

**Brisson** (-sång'), Eug. Henri, fr. statsm., f. 1835 Bourges, 71/81 medl. af nat.-församl., 81 pres. i dep.-kam., 85 konseljpresident, 98 min.-presid.

**Brissot** (-så), Jean Pierre, fr. revolutionsm., f. 1754 Chartres, girondist, giljot. 93. Förf.

**Bristol** (bristl), eng. st. v. Avon och hafsbukten B.-kanalen, 372,000 inv. Bisk., hamn, dockor,

domkyrka, börs, konst-, handels- o. navig.-skola, bibl., zo. trädg., stenkolsgrufvor, storart. hängbro.

**Britann'ia,** lat. namn på Engld o. Skottld. **-bron,** stor bro mellan Wales o. Anglesea. **-metall,** leger. af tenn o. antimon jämte ngt koppar l. zink. Silfverhvit l. blåakt.

**Britann'icus,** son t. rom. kejs. Claudius o. Messalina, f. 41, förgift, af Nero 55.

**Bri'tish museum** (-tisch mjusīöm), storartadt nat.-instit. i London, inneh. bibliot, vetensk. o. konstsaml. Grund. 1753.

**britsch'ka,** slav., ett slags vagn.

**Brittiska Birma** (Burma), eng. prov. i Bortre Indien, v. Bengaliska vik., 613,118 kv.km. öfv. 10 ½ mill. inv. Hörde fordom t. kejsard. Birma; eröfrades 1826 o. 52 af engelsm. o. blef 62 eng. prov. Delas i Arrakan, Pegu o. Tenasserim. Klimat fuktigt, men sundt. Prod.: ris, kryddor, tobak, bomull. Hst. Rangun.

**Brittiska Columbia** (ford. Nya Caledonien), sedan 1858 eng. kol. i Nord-Amer., mel. Stilla hafvet o. Klippbergen, jämte Vancouvers o. Drottn. Charlottas ö 965,100 kv.km., omkr. 178,657 inv. Floder: Fraser, Columbia. Mildt o. sundt klimat. Prod.: guld, stenkol, pelsverk m. m. Hst. New Westminster.

**Brittiska Guyana,** sedan 1803 eng. prov. i Syd-Amerika, mel. Orinocos mynn. o. fl. Corentyne, 264,470 kv.km., 295,848 inv. Flod.: Demerara o. Berbice. Prod.: socker, spanmål, kaffe m. m. Hst. Georgetown.

**Brittiska Honduras,** eng. kol. i Central-Amerika, 19,585 kv.km., 37,479 inv. Hst. Belize, v. Atl. haf., 6,000 inv., handel.

**Brittiska Kaffraria,** eng. prov. i Syd-Afrika, v. Indiska haf., 40,334 kv.km., 410,000 inv., t. största delen kaffrer. Hst. King Williamstown.

**Brittiska Nord-Amerika,** benämn, på alla eng. kolonier i Nord-Amerika, mel. Norra Ishaf., Atl. haf., Förenta stat. o. Stilla haf., 9,718,570 kv.km., 5,831,000 inv. (1904).

**Brixen,** st. i Tyrolen, v. Eisack o. Rienz, 5,767 inv. Furstbisk., bibl.

**Briz'a** L., *Gramineæ, bot., B. nudia* L., darrgräs, allmän, vacker gräsart.

**Brizeux** (-sö), J. Aug. P., fr. skald, f. 1806 Bretagne, d. 58. Skr. elegier o. idyller.

**bro,** öfver ett vattendrag ledande byggnadsverk af trä, sten l. järn (broartade dalöfvergångar kallas vanligen viadukter). Broar finnas af många olika konstruktioner, ss. hvalf-, häng-, flott-, ponton-, bock-, sväng-, vind-b. m. fl. Bl. de märkligaste nyare äro: Britannia-bron, hängbroarna mel. New York o. Brooklyn samt öfv. Niagara, Rhenbroarna vid Mainz o. Kehl, Alexanderbron öfv. Seine i Paris m. fl.

**Broadway** (brådwē), den förnämsta gatan i N. York.

**Brobdingnag,** i Swifts »Gullivers resor» jättarnes land.

**Broberg,** J. V., läkare, f. 1825, sed. 55 bibl. vid Karol. instit., d. 87. Skr.: *Föreläsn. i medicinens hist.,* (56/58) m. m.

**Brobergen,** Henr. Georg v., skald, f. 1669, d. 08. Skr.: *Ledige stunders poet. tijdfördriif* (08).

**Broch,** Ole Jak., vetensk.- o. statsm., f. 1818 Fredriksstad, 58 prof. i Kristiania, 69/72 statsr., 72 åter prof., d. 89 Sèvres. Förf.

**Broeken,** Blocksberg, högsta bergtoppen på Harz (1,143 m.), på preuss. område. I fornty. sagan häxornas samlingsplats natten mel. 30/4 o. 1/5. Jfr Blåkulla, **-spöket,** gigant, o. fantastiska skuggbilder, s. vid solens upp- o. nedgång bildas på de is. v. B. uppstigande dimmorna.

**Brockenhuus,** 1) Jak., dan. amiral, 1563 vid Bornholm slagen af Jak. Bagge, d. 77. — Hans bror 2) Frants, dan. riksmarsk, 1565 öfverbefälh. i Halland, dödl. sårad 69 vid belägr. af Varberg.

**brockfåglar,** *Charadriidæ,* till ord. *Grallatores* hör. fam., m. näbben oftast kortare än hufvudet, rät l. något uppåtböjd, benen merendels utan baktå, vingarna spetsiga; stjärten 12 pennor. Flyttfåglar.

**Brockhaus,** 1) Friedr. Arn., ty. boktr. o. förl., f. 1772 Dortmund, d. 23 Leipzig, grundade 17 den världsber. firm. F. A. Brockhaus. — Hans son 2) Herm., oriental., f. 1806 Amsterdam, d. 77 ss. prof. i Leipzig. Utg. oriental, lit.

**Brodén,** 1) Karl Joh., präst, f. 1818 Mariestad, 78 kyrkoh. i Förslöf i Skåne. Skr.: *Grekernas o. romarnes myt.* m. m. Död 98. — 2) Joh. Ivar, läroboksförf., f. 1820, d. 77 ss. lektor i Örebro. Skr.: *Öfversigt af diktarterna, Sv. språklära* (7:e uppl. 77).

**brodēr|a,** fr., sy upphöjda fig. på tyg; utsmycka, **-i,** utsydt arbete.

**Brodersson,** Abrah. (tjurhufvud), dan. riksr., drottning Margaretas gunstl., afrättad 1410.

**Brody,** st. i Galizien, vid ry. gränsen. 17,360 inv. 2/3 judar. Slott.

**Broen** (brun), Abr. Isaaksson de, sv. skådesp., f. 1758 Sthm, d. 04 Linköping. Ifrade f. natur o. sanning i tal o. spel. Byggde 1801 d. första teat. å Djurgården i Sthm.

**Broglie** (bråljī), Vict. Franc. de, hert., fr. marsk., f. 1718, deltog i 7:åriga kriget, d. 04 Münster. — Hans sonson

2) Achille Charl. L. V. de, hert., f. 1784 Paris, ss. pär und. restaur. liberal, flera ggr min., 35/36 min.-pres., fr. 49 konserv., d. 70. Förf. — Hans son 3) Jacq. Vict. Alb. de, hert., f. 1821 Paris, 71/72 sändebud i London, 73/74 vice o. 77 min.-pres., d. 1901 Paris, hatad f. sin härsklystnad. Förf.

**brohufvud,** *kr.,* förskansning t. försvar af en bro.

**brokād,** fr., tjockt sidentyg m. inväfdt guld l. silfver.

**Brokind,** säteri i Östergötl. l.

**brom,** Br = 80, *kem.,* metalloid. Förekommer upplöst i hafsvatten o. i flera saltkällor. Främst. gm destill, af moderluten efter koksalts utkrist. tills. m. brunsten o. svafvelsyra. Mörkbrun vätska, utstöter bruna, om klorens lukt påminn, ångor. Bör handteras m. största varsamhet. Eg. v. $2,_{98}$. Ingår fören. m. näst. alla element. Den mesta fås fr. Stassfurt. Anv. i fotogr., t. färgn. o. kem. preparat.

**Bromberg,** reg.-omr. i Posen, 11,458 kv.km., 689,023 inv., hst. B. vid Brahe o. B.-kanalen, 46,417 inv., fabr., skeppsfart, handel.

**Bromelius,** Ol., bot., f. 1639 Örebro, d. 05 Göteborg. En af Sveriges yppersta bot. före Linné. Förf.

**bromkalium,** *kem.,* kaliumbromid- förening af brom. o. kalium; bildar färglösa saltakt, smakande krist.; anv. i fotografien o. medicinen.

**broms,** *Tabanus, Diptera, ent.* boskapsbromsen, *T. bovinus,* o. renbromsen, *T. tarandinus,* de mest anmärkningsvärda.

**broms,** häminrättn. f. fordon på hjul.

**Broms,** Gust. Emil, industriidk., mecenat, f. 49 Sthm, d. där 03, dir. för A.-Bol. Gellivare malmfält, donerade stora belopp till vetenskapl. inrättn:r och expeditioner.

**bronchītis,** se bronkit.

**Brongniart** (brångnjiār), Alex. Théoph., fr. geol., f. 1770 Paris, d. där 47.

**bronker,** *anat,* luftrörens förgreningar, hka sluta m. lungblåsorna.

**bronkīt,** *Bronchītis,* bröstkatarr, bronkialkatarr, lungkatarr, luftrörskatarr, *läk.,* ganska vanlig åkomma i luftrören o. deras grenar. Yttrar sig i hosta, sveda i bröstet, mer l. mindre feber. Kan gifva anledn. till svårare bröst- l. lungåkommor och bör därför ej vårdslösas. Botemedel: klimatförändr., brunns- l. badkurer m. m.

**Bronn,** Heinr. Georg, ty. naturforsk., f. 1800 Ziegelhausen, d. 62 Heidelberg. Skr.: *Klassen u. Ordn. des Tierr.,* m. m.

**brons,** leger. af koppar o. tenn, stund. m. tillsats af bly l. zink, anv. t. klockor, kanoner, statyer, mynt., husgeråd m. m.; är hård polerbar, oxiderar ej lätt. B. förekommer i hand. äfven under namnen malm, talmiguld, pinsback m. m. B.-industriens hufvudsäte företrädesvis Frankrike. **-era,** gifva ett föremål utseende af brons.

**bronsfärger,** bronspulver, t. tunna blad utvalsad o. und. fuktn. m. vatten finpulveriserad leger. af koppar o. zink.

**bronsåldern,** den kulturhist. period, då t. vapen o. redskap användes brons; i Norden t. omkr. börj. af vår tidräkn.

**Brontë** (brånn't$^{e}$), Charlotte (pseud. Currer Bell), eng. förf., f. 1816 Yorkshire, d. 55 Haworth. Skr.: *Jane Eyre,* m. m.

**Brooke** (bruck), Sir James, f. 1803 Bath, for 38 t. Saravak, där han gjorde sig t. herre, förvärfvade 46 Labuan åt England, 48 eng. kommissarie på Borneo, fördrifven, 57 åter herre i Saravak, d. 68 i England.

**Brooklyn** (bruck'lin), stadsdel af New York, förenadt m. N. Y. gm en bro, 1,166,582 inv. Hamn, bank, varf,

arsenaler, polytekniskt institut m. m., fabr.

**Broomé,** 1) Gust., teol., f. 1786, d. 65 ss. kyrkoh. i Skåne. Förf. — Hans son 2) Gust., rättsl., f. 1824, sed. 62 prof. i Lund. Död 94.

**Brosböll,** Johan Karl Krist, (pseud. Carit Etlar), dan. förf., f. 1820 Fredericia, 53 inspekt. vid kgl. bibl. i Köpenhamn, d. 1900 i Gjentofte. Resor i Afrika o. Europa. Skr. hist. noveller m. m.

**brosch,** fr., bröstsmycke för fruntimmer, **-era,** inväfva guld, silfver eft. mönster; häfta böcker, **-yr,** häfte; ströskrift.

**Broschi** (brås'ki), Carlo (Farinelli kallad), ber. sopransång., kastrat, f. 1705 Neapel, d. 82 Bologna. Blef af Filip V upphöjd t. grand af Spanien.

**brosk,** de inom djurkroppen befintliga bildningar, s. bestå af broskväfn. B. är segt, elastiskt, blå- l. gulhvitt. Utgör und. kroppens utveckl. stommen för den sedermera uppkommande benbyggnaden.

**broskfiskar,** 3:e underklassen af svenska fiskar, ha broskartadt skelett, ryggraden antingen m. kvarstående ryggsträng l. mer l. mindre utveckl., förbenade kotkroppar. Munnen und. hufv., gälarna fastvuxna, inga gällock, kroppen naken l. täckt m. små benstycken. Sakna simblåsa o. blindtarmar. Hit höra de största hafsfiskarna.

**Broström,** Daniel (Dan.), skeppsred. i Gbg, f. 1870 Kristinehamn, ledarn, af 2:a kamm. sed. 06, främst, verksamh. för hand. o. sjöfart.

**Brougham** (brûm), Henry, lord B. and Vaux, eng. statsm., f. 1779 Edinburgh, 10 parlam.-led., 30/34 lordkansl., d. 68 Cannes. Förträfflig talare, verkade f. reformer. Förf.

**Broughton** (brautön) Rhoda, eng. romanförf:a, f. 1840, har skr. flera rom., af hka de flesta äro öfvers. på svenska.

**Broussais** (-sä), Franç, J. V., fr. läkare, f. 1772 St. Malo, d. 38 ss. prof. i Paris. Grundl. af fysiol. skolan.

**Broussonētia** Vent., *Urticaceæ, bot.,* t. mullbärsträdens familj hörande trädsläkte. Af ved o. bark i *B. tinctoria* Mart. o. *B. brasiliensis* Mart. fås gult färgämne; af bark. af *B. papyrifera* Vent. o. *B. Kæmpferi* Sieb., s. växa i Japan o. Kina, erhålles pappersmaterial.

**Brouwer** (brauer), Adr., holl. genremål., f. 1606 Oudenaarde, d. 38 Antwerpen. Värdshusscener.

**Browall'ia** L., *Solanaceæ, bot,*

prydnadsväxt, härstammande fr. S. Amer. Uppkallad efter bisk. J. Browallius.

**Browallius,** Joh., stats- o. vetenskapsm., f. 1707 Västerås, 49 bisk. i Åbo, d. 55. Ss. polit. ytterst ifrig hatt. Förf.

**Brown** (braun), 1) John, eng. läkare, f. 1735 Buncle (Skottl.), d. 88 London. Påstod lifvet bero på retning o. sjukdomarna på brist därpå l. öfverretning. Skr.: *Elementet medicinæ* (80). — 2) Charl. Broct., amerik. förf., f. 1771 Philadelphia, d. 10. Skr.: *Wieland* (98) m. m. — 3) Rob., eng. bot., f. 1733 Montrose; 1801 /05 resor i Australien, där han upptäckte 4,000 nya växter, d. 58 ss. custos v. British mus. Förf.

**Browne** (braun), 1) Max. Ulyss. v., riksgref., f. (af ir. härkomst) 1705 Basel, 34/39 i pol. o. turk. krig., 46 i Italien, 49 guv. i Siebenbürgen, 54 fältmarsk., 57 svårt sårad vid Prag, död s. å. — 2) Charles (pseud. Artemus Ward), amerik. humorist, f. omkr. 1834 Waterford, d. 67 England. Skr. nov., skisser m. m.

**Browning** (brauning), 1) Rob., eng. skald, f. 1812 nära London, d. 89 Venedig, först bekant gm dramen *Paracelsus* (35). Skr. dramer, sorgspel m. m. — Hans hustru 2) Elizab., f. Barrett 09 London, d. 61 Italien. Skr.: *The drama of exile* (33) m. m.

**brownister** (braun-), en af Rob. Brown omkr. 1581 stiftad sekt, förkastande hvarje statsrelig.

**Brozik** (bråschik), Wzl., böhm. hist.-mål., f. 1852 vid Pilsen, sed. 76 i Paris, d. där 01.

**Bruce** (brûs), gam. skotsk släkt af normand, urspr., 1) Robert d. ä., dukade 1286 und. i striden om tronen. — Hans sonson 2) Robert d. y., f. 1274, kon. i Skottland 1306, segrade 14 v. Bannockburn öfver engelsm., d. 29. — Hans son 3) David, kon. af Skottland, f. 1323, efterträd. fadern, måste fly 32, återkom 42, i eng. fångenskap 46/57, d. 71.

**Bruce** (brûs), James, eng. afrikares., f. 1730, reste i n. och ö. Afrika, d. 94 England. Reseskildringar.

**Bruchsal,** st. i Baden, v. Salzbach, 13,555 inv. Slott, fabr.

**brucīn,** *kem.,* mycket giftig alkaloid ur några arter af fam. *Stychneæ.* Färglösa, bittert smak. kristaller, lösl. i kok. vatten o. alkohol. Framkallar muskelkramp.

**Bruck,** Karl Ludw. v., frih., österr. statsm., f. 1798 Elberfeld, en af grundl. af österr. Lloyd, 48/51 handels- o. arbetsmin., 53/55 sändeb. i Konstpl. 55/60 finansmin., orättvist beskylld för delaktighet i underslefven under it. kriget, d. gm självmord 60.

**Brueghel** (bröchel), 1) Pieter d. ä. (Bond-B.), holl. genremål., f. omkr. 1525, d. omkr. 69 Brüssel. Framställn. ur bondelifvet. — Hans son 2) Pieter d. y. (Helvetes-B.), genremål., f. omkr. 1565 Brüssel, d. omkr. 37 Antwerpen. Helvetesscener m. m. — Dennes bror 3) Jan (Sammets- o. Blomster-B.), landskapsm., f. 1568 Brüssel, d. 25 Antwerpen.

**Bruges** (brysch), se Brügge.

**Brügge,** fr., Bruges, belg. st. nära Nordsjön, 54,000 inv., ford. en af världshand. medelpktr. Rådh., bibl., semin., gymn., akad., bot. trädg.

**Brugsch,** Heinr. Karl, ty. berest egyptolog, f. 1827 Berlin, resor i Egypten o. Persien, sed. 70 direkt, v. egypt. akad. i Kairo. Sed. 86 i Berlin, d. 94 Charlottenburg. Förf.

**Brühl,** 1) Heinr. v., grefv., sach. statsm., f. 1700, allsmäktig min. und. Aug. III, saknade framstående statsm.-insikter, störtade Sachsen i 7:år. krig. o. förorsakade det en skuld af omkr. 270 mill. kr. samt försnillade för egen räkning öfver 14 mill. kr., d. 63. — Hans son 2) Friedr. Aloys.

v., gref., fulländ. världsm., mus., mål., mat. o. skald, f. 1739 Dresden, 58 kronstorfälttygmästare, d. 93 Berlin. — Hans brorson 3) Kl. Friedr. Mor. Paul v., f. 1772 Pförten, d. 37 ss. gen.-intend. för de kgl. muséerna i Berlin.

**Bruhn,** Anders, teol., f. 1778, domprost i Västerås 36, bisk. i Gbg 40, d. där 56. Skr.: *Christna kyrkans allm. hist* (3:e uppl. 34), *Comp. theologiæ dogmaticæ* (3:e uppl. 37).

**Brunns,** Karl Krist., ty. astron., f. 1830 Plön, d. 81 ss. direkt, för observat. i Leipzig. Har uppt. fl. kometer. Förf.

**bruit** (bryī), fr., oväsen, prat; tant de bruit pour une omelette (tang dö b. pûr yn åm^Ö^lätt') så mycket väsen för en pannkaka; mycket väsen för ingenting.

**bruljēra,** fr., bringa i oordn., stifta oenighet emellan.

**Brülov,** K., ry. hist.-mål., f. 1799 Petersb., d. 52 nära Rom.

**Brumaire** (brymär), fr., »dim-månad», enl. 1:a fr. revolut, tidräkn. tiden från 22 okt. t. 21 nov.

**Brun,** 1) Joh. Nordal, nor. präst o. skald, f. 1745 nära Trondhjem, d. 16 ss. bisk. i Bergen. Skr.: *Zarine* (72), *Boer jeg på det höje fjäld* m. m. — 2) Johannes, nor. skådesp., f. 1832, ypperlig tolkare af Holbergsfigurer, d. 90.

**Brun,** se Le Brun.

**Brunbäcks färja** v. Dalälfven i Folkärna socken o. Kopparbergs l., bek. f. dalkarlarnes seger öfv. dan. april 1521.

**Brundūsium,** se Brindisi.

**Brune** (bryn), Guill. Marie Anne, fr. marsk., f. 1763 Brives la Gaillarde, 96 brigadgen., proklam. 98 Helvetiska republ., 1800 öfverbefälh. öfver it. arméen, 04 marsk., 06 guvern. öfv. hansestäderna, eröfr. 07 sv. Pommern, efter Napol. I.s störtande af pöbeln mörd. i Avignon 15.

**Brunel** (brynäl'), 1) Sir Marc Isambard, fr. ingen., f. 1769 Hacqueville, d. 49 London. Byggde 25/42 tunneln und. Themsen. — Hans son 2) Isamb. Kingd., eng. ing., f. 1806 Portsmouth, d. 59, byggde London-Bristolbanan, jättefartygen Gr. Britain, Gr. Western och Gr. Eastern m. m.

**Brunelleschi** (-les'ki), Filippo, it. arkit., renässansstilens fader, f. 1377 Florens, d. där 46. Kupolen å Florens' domkyrka, Palazzo Pitto i Florens m. m.

**brunēra,** fr., vanl. gm bestrykning m. klorantimon öfverdraga järnartiklar m. gläns, brun yta t. skydd mot rost.

**Brunet** (brynē), Jacq. Charl., fr. bibliogr., f. 1780, d. 67. Skr.: *Manuel du libraire* etc. (5:e uppl. 60/65).

**brunett',** fr., person m. bruna ögon, mörk hy o. mörkt hår; mörklagd.

**Brunhild,** 1) dotter t. västgot, kon. Athanagild, g. m. Sigbert af Austrasien, utrotade näst. hela merovingiska kon.-huset, 613 tillfångatagen af Klotar af Neustrien o. släpad t. döds. — 2) drottn. af Isenland (i Nibelungensagan).

**Brunius,** Karl Georg, arkit. o. konsthist., f. 1792 Tanum, 24 prof. i grekiska i Lund, d. där 69. Skr. : *Resa genom Halland, Bohusl.* etc. (39) *Konstanteckn.* (51) *Gottlands konsthist.* (64/66) m. m.

**Brunke,** se Brunkow. **-berg,** ford. hög sandås, där nu en stor del af Norrmalm i Sthm ligger. Sl. 10/10 1471.

**brunkol,** fossil, brun t. svart kolmassa, innehåller 55/57 % kol o. en mängd bitumen; brinner lätt, m. starkt sotande låga. De böhmiska b. anses bäst. B. lämna gm destill, en tjära, af hkn fotogen, paraffin o. solarolja framställas.

**Brunkow** (Brunke), Joh. v., drotsete, kon. Birger Magnussons gunstling, afrättad 1319 på det efter honom uppkallade Brunkeberg (se d. o.).

**brunn,** i marken gräfd, mur-, trä- l. järnbeklädd fördjupning f. uppsamling af det ur jord. framkvällande vattnet, s. sed. uppfordras gm pumpar l. på annat sätt. Artesisk b. (eft. fr. prov. Artois), så djupt sänkt borrhål, att man ofvanpå ett f. vatten ogenomträngl. ler- l. bergskikt påträffat ett vattenför. lager, m. så högt belägna tillflöden, att vattnet af sitt eget tryck drifves upp t. jordytan.

**Brünn,** hst. i Mähren, vid Schwarzawa o. Zwittawa. 118,000 inv. Bisk., talr. palats, domkyrka, evang. superintend., läroanstalter.

**Brunnen,** schweiz. by v. Vierwaldstättersjön, 1315 förbund. mel. Schwyz, Uri och Unterwalden förnyadt där.

**Brünnow,** Fz. Friedr. Ernst., astron., f. 1821 Berlin, sed. 66 prof. i Dublin; d. 91 Heidelberg. Förf.

**Brunnsviken,** insjö n. om Sthm.

**Bruno,** den store, f. 925, 53 ärkebisk. i Köln, 54 hert. af Lothringen, d. 65 Reims. Lärd o. klosterreformator.

**Bruno,** Giordano, it. filos., f. omkr. 1550 Nola, dominikanermunk, föregång, t. det nya panteist. syst., förde ett äfventyrl. o. kringirrande lif. Kättarbränd i Rom 1600. Förf.

**brunockra,** *min.,* trådigt, tätt l. jordartadt miner., best. af järnoxidhydrat, gul- t. svartbrunt, förekom, i Jämtland o. flerstädes utrikes, där det anv. s. järnmalm. Jordartad b. begagnas t. målarfärg.

**brunsten,** mangansuperoxid, *min.,* svart l. stålgrå, svag metallglans, tradig l. kornig textur. Eg. v. $4,_{6}/4,_{9}$.

Förekommer i Västergötland, Dalarna, Småland, Harz, Sachsen, Böhmen m. fl. Stor tekn. anv., ss. t. beredn. af klor, syre, blekn., glastillverkn.

**Brunswick,** se New B.

**Brusewitz,** Gust. Henr., arkeol., artist, f. 1812 Göteborg, sed. 65 intend. f. Göteborgs musei hist. afd., d. där 99. Skr.: *Elfsyssel Hist. minnen* etc. (60/64) m. m.

**brushane,** *Philomachus pugnax* L., *Totanidæ, orn.,* näbben af hufvudets längd, bakryggen mörkgrå. Hannen har i vårdräkt bröstet o. sidorna svarta m. insprängdt hvitt, magen hvit, vingpennorna brunsvarta, stjärten brungrå, halsen med krage af mycket växlande färg; honan o. båda könen i höstdräkt sakna krage. Tämligen allmän. Flyttfågel.

**brusque** (brysk), se brysk.

**Brussa,** Bursa, st. i M. Asien, icke långt från Marmarasjön, 76,300 inv. Silkesodl., sidenfabr.

**Brüsterort,** udde v. östra änden af Danzigerbukten.

**brutāl,** fr., rå, plump. **-itet,** plumphet.

**Brutt'ium,** *g. geogr.,* landskap i s. Italien (nuv. Kalabrien). St.: Rhegium, Locri, Croton m. fl. Inv. voro greker o. lukaner. Underkufv. af rom. 272 f. K.

**brutt'o,** it., utan afdrag. **-inkomst,** utan afräkn. af omkostnader. **-vikt,** utan afräkn. af omslag l. packtyg.

**Brūtus,** 1) Lucius Junius, föranledde 510 f. K. fördrifvandet af Tarquinius Superbus, emedan denne låtit döda alla hans anförvanter. Grundl. af rom. republ. o. dess förste konsul, d. 509. — 2) Marcus Junius, f. 85 f. K., 48 Cæsars anhängare, sed. en af deltagarne i dennes mord, slog 42 Octavianus vid Philippi, 20 dagar därefter själf besegrad, störtade han sig på sitt svärd o. dog. — 3) Decimus Junius, först en af Cæsars förtrogne, sedermera en af de sammansvurne, dödad 43 i kriget mot Antonius.

**Bruun** (brun), 1) Malte Konr., dan. skald o. geogr., f. 1755 Tisted, landsförvist 1800, d. 26 Paris. Skr.: *Aristokraternes catechismus* (96) *Géographie universelle* (10/29) m. m. — 2) Krist.

Valter, dan. bibliogr. o. förf., f. 1831 Köpenh., 63/01 bibl. i kgl. bibl. där. Skr.: *Niels Juel og hollænderne* (71) m. m.

**Brüx,** Brix, st. i Böhmen, v. Biela, 645,500 inv. Fabr., brunkolsgrufvor.

**Bruxelles** (brysäll'), se Bryssel.

**Bruyère** (bryijär), Jean de la, fr. förf., f. 1645 Paris, d. 96 Versailles. Skr.: *Les caraetéres ... de ce siècle* (88) m. m.

**Bruzelius,** 1) Magnus, hist., präst, f. 1786 Tommarp, d. 55 ss. prost i Lunds stift. Skr.: *Sveriges hist. f. ungdom* (17) m. m. — Hans kusin 2) Eman., boktr. o. bokförl., f. 1786 Stbm, d. 32 Upps. Utg. *Bibl. des deutsch. Class.* (11/21), 76 bd. — Den förstnämndes bror 3) Arvid Sture, kir., f. 1799 Tommarp, 47/58 prof. i Lund, d. 65. — Hans brorson 4) Nils Gust., fornforsk., f. 1826 Tommarp, sed. 65 rektor i Ystad, d. 95 Lund. Skr.: *Allmogelifvet i Ingelstads härad* etc. (76) m. m. — Hans bror 5) And. Joh., biogr., f. 1831, sed. 70 sekret, i Medicinalstyrelsen, d. 01. Skr.: *Sveriges läkarehist. Ny följd* (72,75) m. m. — Magn. B.s son 6) Magn. Ragnar, läkare, f. 1832 Löderup, sed. 77 prof. samt öfverläkare v. Serafimerlasarettet, d. 02. Förf.

**Bryant** (braj'ant), Will. Cullen, nordam. skald, f. 1794 Cummington (Mass.), fr. 26 medredakt. af »Evening Post», d. 78 Long Island. Skr. *Poetical works* m. m., utmärkta för mästerskap i formen.

**brygd,** *Selache maxima,* den största af alla fiskar, 10/12 m. l., hör t. hajarna, men har klen tandbeväpning, liknar

t. lefnadssättet hvalarna, har sitt hemvist i n. Atl. o. Ishafvet. Fångas, dock sällan, vid Norges kust, f. sin lefver, hvaraf beredes tran.

**bryggvåg,** se våg.

**brylå,** fr., dryck af konjak m. tillsats af socker o. kryddor.

**Brynhild,** Sigurd Fafnesbanes maka o. mor t. Åslög (se d. o.).

**brynja,** ungefär = pansarskjorta. Jfr harnesk.

**bryologī,** gr., läran om mossorna.

**bryozōer,** gr., se mossdjur.

**brysk,** fr., tvär, het, grof.

**Bryssel,** Bruxelles, hst. i Belgien, v. Senne, 199,696 inv., tills. m. de 11 förstad, omkr. 675,700. Kanaler, gotisk katedral, palats, univers., mål.-akad., museum, konservat., bildh.-skola, bibl., observat., bot. o. zo. trädg., militärskola. Spetsfabr. m. m. Hst. 1831.

**brysselǀkål,** bladkål med egendoml. fin smak. **-matta,** ett slags dyrbar matta af fin ull. **-spets,** belg. fina spetsar med botten af maskor.

**Bråborg,** ford. kungsgård o. slott v. Bråviken.

**bråck,** *Hernia, läk.,* kallas, när ngn af inälfvorna, vanligtv. en tarm o. oment, tränger ut o. bildar en knöl i kroppens yttre delar, företrädesvis lårvecket (lårbråck), nafveln (nafvelbråck) l. ljumsken samt därifrån i yttre könsdelarna (ljumskbråck). Orsaker: medfödd svaghet i bråcktrakterna, inre tryck, yttre våld m. m. Botemedel: bråckets tillbakaförande o. begagnande af bråckband l. ock operation. Kan öfvergå i brand, och måste då underkastas operation.

**bråk,** *mat,* ett tal, som betecknar en l. flera lika stora delar af enheten.

**Bråkenhjelm,** Per Reinh., mat., f. 1796 Pjetteryd, 37/57 lektor vid krigsakad. på Karlberg, d. 78 ss. kyrkoh. i Gbgs stift. Skr.: *Proportionslära eft. Euklides* (32), *Euklides' Elementa,* m. m.

**Bråvalla hed,** fält, förmodl. i närheten af Bråviken. Slag mel. Harald Hildetand o. Sigurd Ring.

**Bråviken,** en mel. Södermanl, o. Östergötl. inskjutande vik af Östersjön.

**brä,** norsk., glaciär.

**brädgång,** *sjö.,* ett fartygs yttre beklädn. ofvanför öfre däck.

**bräken,** se ormbunkar.

**brännare,** 1) se brandskepp. 2) m. brännaresats fylld hylsa af papper.

**bränneålder,** den tid (yngre bronsåldern o. järnåldern), då i Norden liken brändes.

**brännglas,** se solglas.

**bränning,** vågor, som häftigt bryta mot en strand l. öfver ref, klippor l. grund.

**Brännkyrka,** ort nära Sthm. Sl. 1518.

**brännpunkt,** focus, *fys.,* d. punkt, i hkn m. haa parallella ljusstrålar v. konvexa linser o. konkava speglar sammanträffa (reel b.), o. fr. hkn de v. konkava linser o. konvexa speglar tyckas utgå (virtuell b.). Afståndet mel. b. o. linsens l. spegelns midtpunkt kallas brännvidd l. fokaldistans.

**brännspegel,** *fys.,* konkav (sfärisk l. parabolisk) metallspegel, gm hkn solstrålarna sammanbrytas för att i brännpunkten alstra hetta.

**brännvidd,** se brännpunkt.

**brännvin,** en företrädesvis af råg o. potatis beredd spritdryck. Jfr alkohol, sprit. **-s|tillverkning,** se sprittillverkning.

**brännässla,** *Urtica* L., *Urlicaceæ, bot., U. dioica* L. har brännhår, s. gå af v. beröring o. innehålla myrsyra, hkn förorsakar en brännande smärta. Stjälkfibrerna förarbetades fordom t. nättelduk; de unga skotten anv. t. grönsaker.

**bräss,** *anat.,* en i brösthålans framsida befintl. körtel, förekommer endast hos nyfödda. Hos nyfödda kalfvar kalfbräss.

**bröd,** den civiliserade mskns förnämsta födoämne, utgöres af en blandn. af mjöl (is. af hvete o. råg), vatten o. surdeg, jäst l. bakpulver, s. förarbetas t. deg, formas på olika sätt o. gräddas i ugn. Hveteb. användes mest i Engld., Frankr. o. För. st., råg-b. i Skandinav, o. Tyskld.

**brödfruktträdet,** se Artocarpus.

**brödraförsamlingen, evangeliska,** se hernhutare.

**Bröms,** se Liliestråle.

**Brömsebro,** en öfver Brömsebäck led. bro; freder mel. Sverige o. Danm. 1541 o. 1645.

**Brömsebäck,** mel. Kalmar o. Blekinge l., t. 1658 en del af riksgränsen mel. Sverige o. Danmark.

**Bröschner,** Hans, dan. filos., f. 1820 Fredericia, 70 prof. i Köpenh., d. 75. Skr.: *Bidrag til opfattelsen af philosophiens hist. udvikling* (69) m. m.

**bröst,** *anat,* bålens öfre del, best. af 12 ryggkotor, 12 däremot ledande par refben, af hka de 7 öfversta förenas gm bröstbenet, o. bröstmuskulaturen. Ryggkotorna, refbenen o. bröstbenet bilda bröstkorgen, s. invänd, är beklädd m. en bindväfsmembran: brösthinnan *(Pleura).* I brösthålan inneslutas hjärtat, lungorna m. m. Bröst tages ock i bemärkelse af kvinnomjölk afsöndrande organ.

**bröstböld,** *läk.,* bulnad i kvinnobröst, is. i förening m. digifning. Orsaker: förkylning, rubbning i digifningen m. m. Säkraste botemedlet: lansetten i en skicklig o. dristig operatörs hand.

**bröstfenor,** fiskarnas främsta fenor, motsvar. de högre djurens framfötter (armar).

**bröstharnesk,** se harnesk.

**brösthinneinflammation,** *Pleuritis, patol.,* en med vätskeafsöndring förenad inflam. i bröst- l. lunghinnan. Orsaker: förkyln., skador å bröstkorgen (refbensbrott, stick- o. skottsår o. d.), lungsjukdomar m. m. Symtom: stickande smärta i sid. af bröstet, svårighet att andas, torrhosta, feber m. m. Behandl.: koppn., svettdrifvande medel, pensling m. jod, vätskans aflägsnande gm operation m. m.

**bröstkatarr,** se bronkit.

**bröstkörtel,** *Mamma, anat,* en

drufformig, på bindväf rik o. m. fett omgifven körtel på hvardera sidan om bröstbenet o. und. huden. Tjänar hos kvinnan t. att afsöndra mjölk o. slutar med den tappformiga bröstvårtan, i hkn de 15/20 mjölkgångarna utmynna.

**bröstnagel,** *art,* en bakpå föreställaren fäst järnnagel, s. inpassas i bröstnagelshålet i lavettsvansen för att förena lavett o. föreställare.

**bröstpulver,** *läk.,* upphostn. o. afföring befordrande medel.

**bröst-te,** *läk.,* blandn. af althæa-, lakrits- o. violrot, maskrosblad, kungsljusblommor o. stjärnanis. Anv. mot hosta.

**bröstvattensot,** *patol.,* v. vanl. vattensot, hjärtfel, njursjukdomar m. m. förekommande vätskeutgjutning i brösthålan. Förorsakar andnöd. Behandlingen riktas mot grundsjukdomen; blir andnöden för svår, måste vattnet aflägsnas genom operation.

**bröstvårta,** se bröstkörtel.

**bröstvärn,** 1) *byg.,* ungef. = balustrad; 2) *kr.,* bef. jordvallar l. lutande timmerskärmar t. mot fientlig eld.

**Bröt-Anund,** se Anund.

**bubōn,** gr., *läk.,* inflammatorisk ansvälln. af lymfkörtlarna i halsen, armhålan l. ljumsken.

**Buccanier,** se Boucanier.

**Bucco,** se atellaner.

**Bucentaur,** Bucentōro, it., präktig farkost, från hkn dogen i Venezia årl. kastade en ring i Adriat. haf. ss. en sinnebild af Venezias förmäln. m. detsamma.

**Bucēphalus,** se Bukefalos.

**Bucer,** Martin, ty. reform., f. 1491 Schlettstadt, sträfvade eft. en förening mel. lutheraner o. reformerta, d. 51 Cambridge. Skr.: *Confessio tetrapolitana* (30).

**Buchanan** (b$^{Ö}$känn'$^{e}$n), 1) George, skotsk lärd, f. 1506, Maria Stuarts lärare, d. 82. Skr.: *Rerum scoticarum hist.* m. m. — 2) James, amer. statsm., f. 1791 Pennsylv., 20 medl. af kongressen, 33 senator, 45 statssekret., 57/61 pres., gaf gm att gynna slafstaterna anledning till inbördeskrigets utbrott, d. 68 Wheatland.

**Buchara,** se Bokhara.

**Buchholtz,** Heinr., ty. romanförf., f. 1607, d. 71. En af 1600-talets förnämsta romanförf., reste 88/90 i Australien,.Nya Guinea och Ost-Asien.

**Buchner,** Max, afrikares., f. 1846 München,

**Bückeburg,** hst. i furstend. Schaumburg-Lippe, 5,625 inv.

**Buckingham** (böck-'),George Villiers, hert., eng. statsm., Jakob I:s gunstling, f. 1592 Brookesby, fick den ena utmärkelsen eft. d. andra, ss. Karl I:s min. mördad 28 af löjtn. Felton. — Hans son 2) G. Villiers, hert, statsm., f. 1627, Karl I:s gunstl., und. Cromwell i Towern, 69 medl. af Cabalministären, slöt sig t. opposit. o. förvisades, d. 88. — 3) Rich. Plantagenet, hert. af B. o. Chandos, urspr. lord Temple, eng. statsm., f. 1797, tory, 41/42 min., ruinerade sig o. drog sig tillbaka, d. 61. Förf.

**Buckle** (böckl), Henry Thom., eng. hist., f. 1822 Lee, d. 62 Damaskus. Grundl. gm sin *Hislory of civilisation in England* (57/61; äfv. öfvers. på sv.) en vetenskapl. behandl. af kulturhist.

**buckskin** (böck'-) eng., på rätsidan öfverskuret, kypradt, klädesart, ylletyg.

**Budapest** (-pescht), hst. i Ungarn, på ömse sidor om Donau, består af de 1873 fören. st. Buda (Ofen) på högra o. Pest på vänstra stranden, 732,322 inv. Hängbro, fästn., univ., vetenskaps- o. mål.-akad., handelsakad., museum, kaserner, rådhus, banker, börs, fabr., varma källor, vinodl.

**Budda** (»den upplyste»), hedersnamn f. Sidharta, af kon.-släkten Sakia (däraf binamnet Sakiamuni = eremiten af Sakiastammen), f. i 5:e l. 6:e årh. f. Kr. uti n.

Indien, stiftare af den eft. honom uppkallade buddismen. B. förkastade alla blodsoffer o. kastväsendet o. ansåg de fattiga o. elända företrädesvis kallade t. lycksalighet. Det gudomliga var enl. hans åsikt f. mskn fullkoml. ofattligt o. kunde därför ej ens tillbedjas, hvaraf följde, att han helt o. hållet förbisåg gudarne. B. stiftade äfv. munkkloster. Hufvuddragen i B:s lära äro, att mskn, s. företrädesvis är underkastad karma l. följdernas lag (enl. hkn hvarje handl. medför belöning l. straff), end. gm undertryckande af alla lidelser och lustar samt gm försakelser kan vinna befrielse från själavandringen o. komma t. sitt yttersta mål: nirvana l. utslocknandet. Buddismen, s. ej innehöll någon opposition mot bramismen, utan utbildade sig ur denna, var red. i 3:e årh. f. K. statsrel. i Indien o. utbredde sig därifr. t. Afganistan, Baktrien, Ceylon o. Java; af bramismen småningom undanträngd fr. Främre Ind., vann den inträde i Bortre Ind. o. därifr. i Kina, Japan, Mongoliet o. Tibet, hvarest sed. 14:e årh. dess hufvudsäte är.

**Budde,** Jöns, munk i Nådendal (Finl.) i slutet af 1400-talet. Öfversatte Judits, Esters, Ruts o. Makkabéernas böcker (utg. af G. E. Klemming) m. m.

**Buddenbrock,** Henr. Magn. v., frih., militär, f. 1685 Livland, gen.-löjtn. 40, slagen 41 v. Villmanstrand, halshuggen 48.

**budget** (bödd'schet), eng., förslag t. en stats l. kommuns utgifts- o. inkomststat.

**Büdinger,** Max, ty. hist., f. 1828 Kassel. sed. 72 prof. i Wien; d. där 02. Skr. rör. Österrikes o. Englands hist.

**buddisering,** metod att sterilisera mjölk gm tillsättande af vätesuperoxid. Uppkallad eft. dansken Budde.

**Budissin,** se Bautzen.

**budoār,** fr., litet smakfullt fruntimmerstoalettrum .

**Buedwiz,** böhm. st. v. Moldau, 39,328 inv. Bisk., domkyrka, fabr.

**Buēnos Aires** (-a'ires), sed. 1862 hst. i Argentinska republ., vid La Platafloden, 891,268 inv. Ärkebisk., univ., katedral, betydl. handel o. skeppsfart. Underhafskabel t. Montevideo.

**buff'a,** it., opera b., komisk opera.

**Buffalo** (böff'alå), nordamer. st. i staten N. York, v. Eriesj., 381,403 inv. Bisk., univ., akad., bank, park, fabr., hand.

**Buffalo Bill,** se Cody.

**buffel,** *Bubalus, zo.,* nötkreatur m. bred, kullrig panna, stora, starka horn, styft, glest hår; färgen svartbrun. Den indiske b., *Bos bubalus,* kan tämjas o. förekommer i Asien, Ungarn, Egypt., Kaplandet, Ital. m. m. Den syd-afrik. b., *Bos caffer,* kan ej tämjas.

**buff'ert,** inrätta, i båda ändarna på järnvägsvagnar för att, då de stöta mot haa, minska stötens häftighet.

**buffet,** se byffé.

**Buffet** (byfē), Louis Jos., fr. stats-m., f. 1818 Mirecourt, 49 o. 51 handelsmin., 70 finansmin., 72/75 pres. i deput.-kam., 75/76 vice pres. i konselj, o. inrikesmin., d. 98 Paris.

**Buffon** (byffång'), George Louis Leclerc de, gref., fr. naturforsk., f. 1707 Montbard, d. 88 Paris. Gläns. stil. Skr.: *Hist. naturelle* etc. (49/88), 36 bd, m. m.

**buffonnerī,** fr., tokigt upptåg, gyckelspel.

**Bug,** 1) bifl. t. Weichsel, t. h., i Ryssl. o. Polen, 730 km. l., 2) fl. i Ryssl. utmynnar i Svarta haf., 801 km. l.

**Bugenhagen,** Joh., dr Pomeranus ty. reformator, f. 1485 Wollin, Luthers vän o. medhjälpare, d. 58 ss. gen.-

superintendent i Wittenberg. Tills. m. Melanchthon förf. t. *Leipziger Interim;* öfversatte Luthers bibel på plattyska.

**Bugge,** 1) Thomas, dan. astron., f. 1740 Köpenh., d. 15 ss. prof. där. Skr. i astron. o. mat. — 2) Elseus Sophus, nor. språkforsk., f. 1833 Laurvig, sed. 66 prof. i Kristiania, d. 07. Skr.: *Norræn fornkvædi* etc. (67), *Runeindskriften på Rökstenen* (73/78), m. m. samt utgaf den äldre Eddan.

**Buhl,** Ludw. v., ty. läkare, f. 1816 München, d. 80 ss. prof. där. Skr. om kolera, tyfus, difteri, lungsjukdomar m. m.

**Buijs Ballott** (böjs ball'å), Christof. Hen. Died., holl. meteorol., f. 1817 Klötingen, 78 direkt, f. meteorol. inst. i Utrecht, d. 90. Hufvudrepres. f. nyare meteorolog.

**Buitenzorg** (böjt-), st. på Java, s. om Batavia, holl. gen.-guvernörens residens. Sundt klimat.

**Bujuk'edere,** by nära Konstpl, v. Bosporen. Palats. Kristna sändebudens sommarresidens.

**buk,** nedre delen af bålen mel. bröstet o. bäckenbenet. Dess inre, bukhålan, s. innesluter magsäcken, tarmarna, lefvern, mjälten, njurarna, pankreas, kvinnans inre könsorgan, blåsan m. m., är t. största delen beklädd med en bindväfsmembran: bukhinnan *(Peritoneum).*

**Bukariet,** äfv. namn på Bokara (se d. o.).

**Bukarest,** Bukurescht, hst. i Rumänien, v. Dumbovitsa, 288,500 inv. Ärkebisk., univ., palats, höggre fruntimmers-, handels-, slöjd- o. krigsskola, konserv., museer.

**Buke'falos,** Bucephalus, Alexander d. stores stridshäst.

**bukett,** fr., blomsterkvast.

**buk|hinna,** se buk. **-hinneinflammation,** *Peritonitis, patol.,* inflamm. utg. från bukhinnan, orsakande varsamling af fibrinär l. varig vätska i bukhålan. Orsaker: förkyln., yttre skada, magkräfta, mag- o. tarmsår, sjukdomar i lefvern, mjälten, blåsan, lifmodern o. äggstockarna, bråckinklämn. m. m. Symtom: häftig smärta, feber, kräkningar, förstoppn. Behandl.: blodiglar, kalla l. varma omslag, opium, lavemang o. a. Ofta dödlig, **-håla,** se buk.

**Bukkenfjorden,** vik af Nordsj. på Norges västkust, n. om Stavanger.

**bukōlisk dikt,** herdekväde, skildr. af herdelifvet.

**Bukovīna,** hertigd., österr. kronland, 10,451 kv.km., 730,195 inv. Gränsar i n. till Galizien, i ö. o. s. till Moldau, i v. till Ungarn o. Galizien. Berg: Karpaterna o. dess grenar. Högsta bergtopp Dsumalen (1,853m.). Fl: Dnjestr, Prut, Seret (m. bifl. t. h.: Suczava o. Bistritz). Hufvudnäring: boskapsskötsel o. åkerbr. Prod.: järn, koppar, salt m. m. Befolkn.: rutener, rumäner, tyskar, polacker, magyarer, zigenare. Indelas i 8 distrikt. Hst. Czernovitz.

**buk|snitt,** *Laparotomia, kir.,* bukhålans öppnande för aflägsnande af främmande kroppar l. inre svulster o. kräftväxter, för operationer på äggstockarna, vid kejsarsnitt m. m. Ganska farlig, emedan bukhinneinflammation lätt uppkommer, **-spottkörtel,** *Pankreas, anat,* en 20 cm. l. o. 4 cm. b., platt, blekgul, knottrig körtel, ligg. bakom magsäcken, mel. mjälten o. tolffingerstarmen, i hkn den afsöndrar en vätska, s ombildar stärkelse t. socker, fint fördelar fettet o. t. en del löser sådana s. ägghviteämnen o. således kraftigt bidrager t. matsmältningen, **-talare,** person, s. kan förändra rösten så, att denna för åhöraren tyckes komma från annan person l. från annat håll.

**Bukurescht,** se Bukarest.

**bukvattensot,** *patol.,* utaf hjärtfel, lung-, lefver- o. njursjukdomar, kräfta i underlifvet, blodstockning i portådern m. m. förorsakad vätskesaml. i bukhålan, hvarigm buken drifves upp o. andnöd ofta uppkommer. Behandlas i

fören. med grundsjukdomen samt med afförande o. urindrifvande

medel. Ofta måste tappning företagas.

**buldān,** ett slags grof hampväfnad.

**bulevārd,** fr., m. träd planterad gata.

**Bulgārien** med Östrumilien, ärftligt o. konstitutionellt kon.-rike, (furstendöme 1878/1908), 96,345 kv.km., öfv. 4 mill. inv. Gränsar i n. till Rumänien (Donau), i ö. till Svarta haf., i s. t. Rumilien (Balkan), i v. t. Rumilien o. Serbien. Berg: Balkan (se d. o.) m. dess förgreningar. Fl.: Donau (m. dess bifl. t. h.: Dschibra, Ogustul, Isker, Vid, Osma, Jantra, Lom). Klimat: hårdt. Prod.: Spannmål, rosenolja, ost, lin, hudar, boskap. Befolkn.: bulgarer, tatarer, tscherkesser, osmaner, greker, judar, zigenare m. fl. Språket: slav. språkstam; litteraturen företrädesvis lyrisk folkpoesi. Hst. So'fia, kröningst. Tirnova. Öfr. st. Rustschuk, Varna, Schumla, Viddin, Rasgrad, Sistova, Plevna, Tirnova, Silistria m. fl. B. blef 1391 turk. prov. o. fick gm Berlinkongressen 1878 självfstyrelserätt. Rel.: öfverväg. grekisk-kat. Handelsflottan 14 ångf., 85 segelf. J = 1,601 km. T = 5,855 km. Armé: krigsstyrka 190,400 m., 1,080 kanoner, örlogsfl., 9 fartyg, 1,425 man. Nuv. regent Ferdinand I, sed. 08 konung.

**Bul'garis,** Dimitrios, gr. statsmin., f. 1796 Hydra, deltog i frihetskriget, 48/49 finansmin., 54/57, 66/75 kons.-pres., d. 78.

**buljong,** fr., köttsoppa utan afredn. o. grönsaker.

**Bull,** Ole Bornemann, nor. violinist, f. 1810 Bergen, började 31 sina konstresor, d. 80 Bergen. Komp. musik till *Säterjentens söndag* m. m.

**Bull,** se John B.

**bull|a,** lat., viktigare påfl. urkund, s. benämnes eft. begynnelseorden; egentl. metallkapseln t. det en dyl. vidhängande sigillet, **-ārium,** saml. af påfvebullor.

**Bullaren,** Norra o. Södra, 2 samnhäng. sjöar i Gbgs o. Bohus l.

**bulldogg,** en doggart.

**bulletīn,** bulletäng, fr., dagl. berättelse om t. ex. en persons sjukd., krigsoperationer o. d.

**Bullinger,** Joh. Heinr., schweiz. reformator, f. 1501 Bremgarten, d. 75 Zürich.

**bullion** (böll'jönn), eng., omyntadt guld o. silfver; frans på epåletter.

**bulnad,** se abscess.

**Bülow,** Freder. Henr. v., dan. gen., f. 1791 Slesv., segrade öfv. Bonin v. Fredericia 49, 55 sändeb. i London, d. 58. Monum. på Dybböls kyrkogård.

**Bülow,** (By'lå), 1) Friedr. Wilh. v., frih., grefve af Dennewitz, preus-s. gen., f. 1755 Altmark, deltog i krig enmot Napoleon I, bidrog väsentl. t. segern v. Waterloo, d. 16 Königsb. — 2) Karl Ed. v., förf., f. 1803 Berg, d. 53 Torgau. Skr. noveller m. m. — Hans son 3) Hans Guido v., pianist, f. 1830 Dresden, 80 hofmus.-intend. i Meiningen, d. 94 Kairo. Komp. o. mus. förf.

**bulvān,** ty., uppstoppad l. eftergjord orre att begagnas s. lockfågel; *bild.,* lockbete, det synliga verktyget, s. får bära ansvaret.

**Bulwer** (bull'wör), se Lytton.

**bumerang',** halfmånform. träkastvapen hos inföd. i Australien; återvänder, när det icke träffar målet, till kastaren.

**Bundafolk,** se bantu.

**Bundelkund,** brit.-ind. agentskap i Central-Ind., s. om Ganges.

**bundschu,** se bondekrig.

**bundsförvantskrig,** 1) det grekiska 357/55 f. K., mel. Athen o de mäktigaste staterna i det 357 nystift. attiska förbundet, slutade m. dettas upplösn., 2) det romerska 91/88 f. K., mel. Rom. o. italiska folken för de senare vägrad medborgarerätt, slutade med att de erhöllo sdn.

**bungalow** (bönn'g^ä^lå), eng.,

ostindiskt hus af trä l. flätadt bamburör, m. framskjutande tak.

**Bunsen,** 1) Krist. Karl Jos. v., frih., ty. statsm. o. lärd, f. 1791 Korbach (Waldeck), 27/38 min.-resid. i Rom, 39 sändeb. i Bern, 41 i London, afsked 54, 57 i preuss. herrehuset, d. 60 Bonn. Förf. — 2) Rob. Wilh., kem. o. fys., f. 1811 Göttingen, sed. 52 prof. i Heidelberg, d. 99 Heidelberg. Utbildade tills. m. Kirchhoff spektralanalysen, konstruerade den eft. honom benämnda stapeln, gasbrännaren o. fotometern. Förf.

**Bunyan** (bönnj^ä^nn), John, eng. folkpredikant o. förf., baptist, f. 1628, i fängelse 60/72, d. 88 London. Skr.: *Pilgrim's progress* etc. (öfvers. på sv.) m. m.

**Buonapar'te,** se Bonaparte.

**Buonarott'i,** se Michelangelo.

**Bur,** Bör, *nord. myt.,* Bures son samt far t. Odin, Vilje o. Vi.

**Burampur,** befäst st. i brit. Ost-ind., prov. Nerbudda. 33,341 inv. Fabr.

**burān,** häftig hvirfvelvind på de sibir. stäpperna.

**Burchiello** (-kiell'å), it. folkskald, d. 1448 Rom.

**Burckhardt,** Joh. Ludw., schweiz. upptäcktsres., f. 1784 Lausanne, d. 17 Kairo. Reste i Syrien, Palestina, Arabien, Nubien, Egypten. Besteg Sinai. Förf.

**Burckmair,** Hans, ty. mål. o. träsnid., f. 1473 Augsburg, d. 31 där. Kejs. Maximilians triumftåg (1 ex. i Nationalmus. i Sthm) m. m.

**Bure,** *nord. myt.,* den man, s. kon Ödhumla framslickade ur saltstenarna.

**Bure,** Anders, kartogr-, f. 1571 Ångermanl., d. 46 ss. assess. i Krigskoll, o. generalmatematicus. Utgaf kartor öfv. Skandinavien.

**Bure,** (Bureus), Joh., lärd, f. 1568 Åkerby, d. 53 ss. riksantikv. o. kgl. bibi. Skr.: *Monum. helsingica* (24), upptäckte o. utg. »Um slyrilse konunga ok höfdinga» (34).

**bureau** (byrå-), se byrå.

**Bureau Vēritas** (byrå), ett bolag för besiktn. o. klassificering af fartyg, med hufvudsäte i Paris.

**Buren** (bjûren), Martin van, den 8:e pres. i Förenta stat., f. 1782 Kinderhook (N. York), 21 kongressmedl., 29 guv. i stat. N. York, 32 vice o. 36 pres., d. 62.

**burēter,** mongol, nomadfolk i Sibirien.

**burette,** se byrett.

**Bureus,** se Bure.

**Burg,** st. i prov. Sachen, 22,432 inv. Klädesfabr.

**Burgas,** st. i Rumilien, v. Svarta haf., omkr. 11,728 inv. Hamn.

**Burgdorf,** st. i kant. Bern, 8,404 inv.

**Bürger,** Gottfr. Aug., ty. skald, f. 1747 Molmerswende v. Halberstadt, sed. 89 prof. i Göttingen, d. 94 i fattigdom. Skr. folkpoesi, is. ballader (Leonore, öfvers. på sv.) o. sånger

**Burglen,** by i schweiz. kant. Uri, nära Altorf. 1,500 inv. Tells födelseort.

**Burgos,** sp. st. v. Arlanzon, 30,167 inv. Fästn., ärkebisk., domkyrka, palats, triumfbåge. Sl. 10/11 1808; förgäf. belägr. af Wellington 19/9 —27/10 1812.

**Burgschmiet** (-schmit), Joh. Dan., ty. bildh. o. konstgjutare, f. 1796 Nürnberg, d. 58.

**Burgu,** se Borgu.

**Burgund,** namn på 1) det af german, folkstammen burgunder i västra Schweiz o. Savoyen grund, rike, s. småning. omfattade landet mel. Vogeserna, Rhône, Saône o. Medelhafvet o. slutl. blef en frankisk prov. I slutet af 9:e årh. bildades dock af det gamla burg. riket andra självständ. stater, i det att grefve Boso af Vienne 879 grund. 2) kon.-riket Nedre B., omfattande landet mel. Alperna o. Rhône samt mel. Medelh. t. Doubs inlopp i Saône. Detta rike förenades 930 med det redan 888 bild. 3) kon.-riket

Öfre B., omfattande västra del. af Schweiz, prov. Franche-Comté samt största del. af Savoyen, gm hkn fören. uppkom 4) kon.-riket B. l. (eft. hst. Arles) Arelat, s. alltså i ö. begränsades af Alperna, i s. af Medelhaf, i v. af Rhône o. Saône samt i n. sköt upp t. hertigd. B. (se nedan 5). Efter kon. Rudolf III:s död (1030) blef riket förenadt m. det hel. rom. riket, hvars kejsare, Konrad II, 1034 lät kröna sig t. kon. af B. Eft. kejs. Karl IV:s död (1378) sönderföll B. emellertid i en mängd självfst. små territorier, hka efter hand införlifvades med Frankrike. — Samtidigt med att grefve Boso (se ofvan) gjorde sig t. kon. af Nedre B. grundades 877 af dennes bror, Richard af Autun, i nordligaste del. af det gaml. burg. riket 5) Hertigd. B, vid Saône o. öfre Seine. Småningom länspliktigt under Frankrike, blef hertigd. åter självständigt under Filip III (1363/1404), o. dels gm krig, dels gm arf förenades tid eft. annan därmed de sed. s. k. Spanska Nederländerna m.m., så att hertigd. under Karl den djärfve (1467/97) i makt kunde mäta sig m. Europas största riken. Efter denne hertigs död kom det egentl. hertigdöm. B, (se Bourgogne) t. Frankrike; de öfr. prov. ärfdes af Karls dotter Maria och gingo (gm hennes giftermål med kejs. Maximilian) eft. hennes död t. österr. o. sedan t. span. monarkien.

**Buridan** (byridang'), Jean, fr. skolast., f. omkr. 1300 Béthune, d. 58. Bekant f. sitt påstående, att en hungrig åsna på lika afstånd från 2 lika stora o. lika goda höbuntar måste svälta ihjäl, emedan hon dragés lika mycket t. dem båda.

**burin** fr., grafstickel.

**Burke** (börk), 1) Edm., eng. statsm. o. talare, f. 1729 Dublin, 65 parlam.-ledarn., kämpade f. liberala reform, o. gynnade de amer. koloniernas anspr., afgjord motståndare till fr. revol., d. 97 vid Beaconsfield. Polit. skr. — 2) Rob. O'Hara, eng. upptäcktsres., f. 1821 St. Cleram (Irl.), d. 61 på återfärden från en expedit, t. Carpentariaviken.

**Burkersdorf,** by i Schlesien. Sl. 21/7 1762.

**Burleigh** (börli), Will. Cecil, lord, eng. statsm., f. 1520 Bourne, 48 statssekr., 49 insatt i Towern, und. Elisabet åter statssekr., befordrade hennes välde, bidrog i väsentlig mån t. Maria Stuarts fängslande o. afrättn., d. 98.

**burlesk',** fr., putslustig, tokrolig.

**Burma,** se Birma.

**Burman,** Pet., holl. filol., f. 1688 Utrecht, d. 41 ss. prof. i Leijden. Utg. grek. o. lat. klassiker.

**Burmeister,** Herm., ty. naturforsk., f. 1807 Stralsund, sed. 70 i Cordova (Syd-Amer.); resor i Brasil. o. Argent. republ., d. 92 Buenos Aires. Förf.

**Burne-Jones** (born dschåns), Sir Edw., eng. mål., f. 1833 i Birmingham, d. 98 London. Prerafaelismens företrädare.

**Burney** (börni), Charl., eng. mus.-hist., f. 1726 Shrewsbury, d. 14 London. Skr.: *General hist. of music* (76/89) m. m. Komp.

**Burnley** (börnle), eng. st. v. Burn, 100,569 inv. Fabr., stenkolsgr.

**Burnouf** (burnûf), Eug., fr. orien.-tal., f. 1801 Paris, d. där 52 ss. prof. Befordr. kännedomen af zendspr. Förf.

**Burns** (börns), Rob., Skottlands störste lyriker, f. 1759 nära Ayr, d. 96 Dumfries. Flera af B:s dikter öfvers. på sv.

**Burnside** (börnsajd), Ambr. Ever., nordamer. militär, f. 1824 Liberty, 61 brig.-gen., 62 gen.-maj. o. t. 63 öfverbefälh., d. 81.

**būrnus,** arab., egentl. beduinmantel; öfverrock m. kapuschong.

**Burritt** (börr'-), Elihu, nordamer. filantr. o. fredsapost, f. 1811 N. Britain, var först smed, predikade

i Amer. o. Europ. fred, deltog i fredskongr. i Bryssel, Paris, Frankf. o. London, d. 79. Förf.

**Bursa,** se Brussa.

**Burscheid,** st. i Rhenpreuss., v. Wupper, 6,259 inv. Fabr.

**burschikōs,** på studentmanér, »studentikos»; pojkaktigt.

**Bursian,** Konr., ty. filol. o. arkeol., f. 1830 Mutzschen, 74 prof. i München, d. där 83. Skr.: *Geogr. v. Griechenland.*

**burspråk,** smnkomst mel. en stads borgare; de därvid beslutade stadgar; *byg,* utbyggn. på rådhus l. annan större byggnad.

**Bursvik,** hamn på Gottl. sydv. kust.

**Burton** (börtn), Sir Rich. Franc., eng. upptäcktsres., f. 1821 Irl., eng. konsul i Triest, d. där 90. Resor i Asien, Afrika, Brasilien. Förf.

**Bury** (berr'$^{i}$), fabr.-st. i eng. grefsk. Lancaster, 58,400 inv. B. Saint Edmunds, stad i eng. grefsk. Suffolk, 16,255 inv.

**Busch,** Moritz, ty. förf., f. 1821 Dresden, d. 99 Leipzig. Skr.: *Bismarck u. seine Leute* (79; öfvers. på sv.) m. m.

**Büsching,** 1) Ant. Friedr., ty. geogr., f. 1724 Stadthagen, d. 93 Berlin. Skr.: *Erdbeschreib.* m. m. — Hans son 2) Joh. Gust. Gottl., språkforsk., f. 1783, d. 29 ss. prof. i Breslau. Utg.: *Deutsche Volkslieder* (07) m. m.

**buschmän,** folkstam i sydv. Afr., besläkt. m. hottentotterna.

**Busen'to,** fl. i nedre It., utfaller v. Cosenza i Tarantoviken. Alariks begrafningsplats, enl. sägen.

**bushel** (bösch'$^{e}$l), spannmålsmått = 36,$_{35}$ l. i Engld, 35,$_{24}$ l. i Amer.

**bushrangers** (busch'rendsch$^{örs}$), eng., förr i austral. förbrytarkolonierna namn på de af rof lefvande förbrytarne.

**business** (biss'nes), eng., affär, yrke, syssla.

**bussarong',** blus. **-er,** vida sjömansbyxor.

**Busser,** Joh. Bened., förf., f. 1729 Rumskulla, d. 99 ss. kyrkoh. i Link. stift. Skr.: *Utkast till beskrifn. om Upps.* (69/73) m. m.

**bussōl,** fr., = kompass.

**Butān,** självständ. ostind. rike n. om Bengalen, v. Himalaja, 34,000 kv.km., 250,000 inv.

**Bute** (bjût), skotsk ö o. grefsk.

**butelj',** fr. glasflaska för öl, vin o. d.

**butīk,** fr., salubod.

**Butler** (bott'-) 1) Walter, irl., 1632 öfverste und. Wallenstein, s. mördades af B. i Eger 34, därför belönad med grefvetit. o. jordegendomar, d. s. å. — 2) Samuel, eng. skald, f. 1612 Strensham, d. 80 London. Skr: *Hudibras* m. m.

**Butsch,** Joh. Alb., teol., f. 1800 Borås, 36 prof. i Upps. 37 bisk. i Skara, d. 75. Två ggr på försl. t. ärkebisk.

**buxbom,** *Baxus* L., *Euphorbiaceæ, bot, B. sempervirens* L., lågväxt träd i s. Eur. o. främre Asien, m. blekgul, hård o. tung ved. Anv. t. träsnittstockar o. blåsinstr. m. m.; odlas i trädgårdar s. infattningsväxt.

**Buxhövden,** Fredr. Vilh. v., ry. fältherre, f. 1750 Livland, deltog i fälttåg, mot svenskarne 88/90 o. 1808, d. 11 Lode.

**by,** holl., *sjö.,* snart öfvergående vindstöt.

**byffé,** fr., skänkskåp, ställe för servering af förfriskningar vid tillställningar.

**Bygdén, And. Leon., filos., bibliognost, f.1844, sed. 1904 bibl. v. Upps. univ. Skr.:** ***Benjamin Höijer*** **(72),** ***Upps. univ. fyrahundra års jubelfest*** **(79) m. m.**

**byggnads|gillen, -skrån, i medeltiden uppkomna förening, af byggnadsarbetare; erhöllo slutl. vissa privilegier. Hufvudorter därför: Strassburg, Wien, Köln o. Zürich.**

**byggnadskonst, arkitektur, den äldsta af de bild. konst., hvilkens uppgift är att af vissa material, sten, trä, tegel, järn, uppföra byggnadsverk samt gifva dessa jämte en ändamålet motsvar. inredn. äfven ett smakfullt yttre. Den äldsta byggnadskonsten, af**

hkn väldiga minnesmärken ännu finnas i Egypten, främre o. mellersta Asien, utbildades i Grekld omkr. 600 f. K. t. egentl. »konst», o. und. detta lands blomstringsperiod särskildes de 3 doriska, joniska o. korintiska stilarna. Då Grekld blifvit romersk provins, kom med grekerna äfven deras byggnadskonst t. It., där den gm inverkan på den etruskiska bildade den romerska, s. i 1:a årh. e. K. nådde sin högsta utveckl. o. sedermera utgjorde hufvudsakl. grundvalen för den fornkristna o. bysantinska. Från den fornkristna byggnadskonsten utbildade sig den romanska stilen, s. var den förhärskande und 10:e/13:e årh. o. efterträddes af den gotiska, 13:e/15:e årh., und. hkn den katolska tidens mest främst, mästerverk skapades. De nyare byggnadsstilarna delas i: för renässansen (1420/1500), högrenässansen (1500/1560), senrenässansen (1560/1600), barockstilen (1600/1700), rococo-stilen (1700/1750), peruk-stilen (1750/ 1815) samt 19:e århundradets, s. man vill kalla nyrenässansen.

**byggnadsstil,** se byggnadskonst.

**byggningabalk,** en hufvudafd. af 1734 års lag.

**byrett',** fr. graderadt glasrör, till uppmätn. af små vätskemängder.

**Byron** (baj'rön), George Noel Gordon, lord, eng. skald, f. 1788 London, företog 1809 öfv. Portug. o. Span. en resa t. Grekl., eft. återkomsten 11 föremål f. allm. beundran; gifte s. 15 m. lady A. I. Milbanke, från hkn han red. 16 skildes, uppehöll s. sed. längre tid i Ital., reste 23 t. Grekld för att deltaga i frihetskriget, d. 24 Missolonghi.

Skr.: *Childe Harold* (11/17), *Giaour* (13), *Corsair (14), Cain* (21), *Don Juan* m. m. (de flesta öfvers. på sv., bl. a. af K. V. A. Strandberg). Englands störste skald i nyare tiden.

**byrå,** fr., skrifpulpet med klaff o. lådor; dragkista; ämbetsrum. **-chef,** afdeln. -chef i ett ämb.-verk. **-krati,** ämbetsmannavälde.

**bysantīner,** 1) de af de grek. kejsarne efter Constantinus d. st. slagna guldmynten. 2) de grek. skriftställare, s. behandlat östrom. rikets hist. fr. 6:te årh. e. K. till bysantinska rikets undergång.

**Bysantinska riket,** se Östromerska riket.

**bysantinsk stil** inom byggnadskonsten utgick från den gaml. romerska stilen, men skiljer sig från denna gm sidodelarnas centrala anordning kring ett kupoltäckt, gm pelarrader från de förra skildt midtelrum o. gm kolonners anv. end. t. uppbärande af emporer (läktare). För b. betecknande är inom skulpturen, att den fria plastiken användes end. på ett underord, sätt, mest f. profana ändamål, o. inom målarekonst., att de praktfulla mosaikerna af ädla metaller o. stenar på guldgrund nästan utträngde de egentl. målningarna.

**Bysanz',** ford. namn på Konstantinopel. Se vidare Byzantion.

**Bysan'tium,** se Byzantion.

**byssus,** *zo.,* hornartade trådar, s. hos många musslor afsöndras fr. den s. k. b.-körteln vid deras fot o. tjäna till att fasthålla dem vid främmande föremål; ett slags dyrbart tyg hos grek. o. rom.

**byst,** fr., bröstbild; bildstod.

**Byström,** Joh. Niklas, bildh., f. 1783 Filipstad, 32 prof. v. Fria konst, akad., d. 48 Bom. Linnés marmorstod i Upps., Den liggande bacchantinnan, Karl XI:s stod i Sthms slott m. m.; B:s villa å Djurgården vid Sthm äfv. ett af hans verk.

**Byzantion,** Bysantium, nu Konstantinopel, urspr. af megarenser omkr. 650 f. K. anlagd koloni vid trakiska Bosporen, 516 f. K. eröfr. af perserne, 355 självständ., 196 e. K. förstördt af romarne, 330 und. den nu vanl. benämningen Konstantinopel (se d. o.) hst. i Östrom. riket.

**Byälfven,** största vattendraget i v. Värml., aflopp f. Glafsfjorden i Vänern.

**Båfven,** Södermanl. största sjö (63,$_3$ kv.km.). B. afhänder sitt vatten i sjön Långhalsen o. vidare gm Nyköpingsån i Östersjön.

**båge,** *geom.,* en del af en kroklinje; *tonk.,* tecken utmärkande, att tonerna skola smnbindas; *kr.,* det äldsta skjutvapnet; *arkit.,* den l. de kroklinjer, eft. hka det inre af ett hvalf är bildadt; de förnämsta formerna äro: rund-, hästsko-, stick- l. segment-, spets-, karnis-, kil- l. sadel-, tudor-, korg-, klöfverblads- o. solfjädersbåge.

**båk,** se fyr, sjömärke.

**bål,** *anat.,* den del af kroppen, s. utgöres af bröst, buk o. bäcken.

**bålgeting,** *Vespa cabro* L., *Hymenoptera, ent.,* störst o. farligast af europeiska getingarna, 3,$_1$/3,$_7$ cm. l. Hufvudet, midten af torax o. främre bakkroppen brunröda, de sista segmenten framtill svarta, baktill gula. Bygger i ihåliga träd, tomma bikupor, under trädrötter. Anfaller mskor, hästar, nötkreatur.

**bålverk,** forna namnet på bastion; skyddsvärn.

**Bångbro,** järnverk i Örebro l.

**Båstad,** köping i Kristianst. l., v. Laholmsbukten. 1,100 inv.

**båt,** *sjö.,* mindre fartyg, eft. sättet f. dess framdrifvande kalladt rodd-, segel-, ångbåt.

**Bååt,** Seved, frih., ämbetsm., f. 1615 Fållnäs, pres. i Bergskoll. 52, i Kommerskoll. 60 o. i Svea hofr. 61/68, riksskattm. 68, d. 69.

**Bååth,** Alb. Ulrich, skald, f. 1853, sed. 91 docent vid Gbgs högskola. Skr: *Dikter* (79), *Vid allfarväg* (84) m. m. Öfvers. fr isl.

**Bååth-Holmberg,** Cecilia Ulr. Laur. Lovisa, förf:a, den förres syster, f. 1857 Malmö, har utg. skrifter i sociala ämnen m. m. Sed. 77 g. m. Th. Holmberg (se d. o.).

**Bäck,** Abrah., läkare, f. 1713 Söderhamn, lifmed. hos Fredr. I, Ad. Fredr. o. Sofia Magdalena, 52 arkiater o. pres. i Coll. med., d. 95.

**Bäckaskog,** kungsgård i Kristianst. l.

**bäcken,** *anat,* den del af skelettet, hvarpå bålen hvilar, utgöres af de m. haa smnvuxna 2 höftbenen o. korsbenet m. sitt bihang stjärtbenet, hka tills. bilda bäckenhålan, s. delas i stora b., inneh. endast tarmar, o. lilla b., s. utom tarmar inneh. urinblåsan o. könsdelarna.

**Bäcklund,** Alb. Vikt., mat., f. 1845 Väsby (Skåne), 1878 e. o. prof. i mekanik o. mat. fys., 1907 prof. i fysik i Lund. Afsk. 10. Skr. i mat. m. m.

**Bäckman,** Vilh., A. O. (pseud. Volf Biltog), skriftst., f. 1824 Stenberga, 62 telegrafkomm. i Nordmaling. Skr.: *Sjöjungfruns sagor* (50/51), *Stjärnblomman* (55) m. m. Död

**Bäckström,** 1) Per Olof, ämbetsm., hist., f. 1806 Sthm, 53 amiralit.-kammarråd. d. 92 Sthm. Skr.: *Svenska folkböcker* (45/48), 2 bd, *Europ. stat. hist. 1815-66* (67) m. m. B. har äfv. forts. »Starbäcks Ber. ur sv. hist.» — Hans son 2) P. J. Edv., skald, dram., publ., f. 1841 Sthm, sed. 78 redakt, af Post- o. inr. tidn., d. 86. Skr.: *Lyriska dikter* (70), *Evas systrar, En krona,* m. m.

**Bädeker,** Karl, utg. af de bekanta resehandböckerna, f. 1801 Essen, d. 59 Koblenz.

**Bäf-rast,** se Bifrost.

**bäfver,** *Castor fiber* L., *Castoridæ,* gnagare m. platt, fjällbeklädd svans, simhud mel. bakfötternas tår, förekommer mycket sällsynt i n. Europa, sparsamt i n. Asien, allmännare i N. Amerika. Bygger, då han får vara ostörd, vattendammar o. små kojor, **-gäll,** afsöndringsprodukt i b:s körtlar i närheten af könsorganen, **-råtta,** se bisamråtta.

**Bägna älf,** bifl. t. Drammens älf, t. h.

**Bähr,** 1) Joh. Chr. Fel., ty. filol.,

f. 1798 Darmst.. d. 72, prof. i Heidelbg. Skr.: *Gesch. d. röm. Litt.,* — 2) Otto, rättslärd, f. 1817 Fulda, riksrättsråd i Leipzig.

**bältdjur,** *Dasypus* L., *zo.,* insektätande trögdjur, äro betäckta m. benskifvor, som stöta intill haa o. åtminstone midt på ryggen bilda tvärringar l. gördlar; äfv. hufvud o. svans äro bepansrade. Benen korta m. starka gräfklor, m. hka de gräfva gångar o. hålor. Finnas i S. Amer., där de jagas för sitt smakliga kött. *D. gigas* i Guyana, Bras. o. Paraguay är den största arten, omkr. 90 cm. l. *D. sexcinctus* kallas armadill.

**bär,** en köttig, mer l. mindre saftig frukt, omgifven af en fast hinna o. med fröna omedelb. i köttet.

**bärnsten,** fossil, harts fr. tertiärtiden; vanl. gul, gulröd till rödbrun, gm gnidning starkt elektrisk; eg. vikt $0{,}_{98}/1{,}_{2}$.

**bärsärkar,** forntida nord. kämpar, s. und. vilddjurstjut o. det ursinnigaste raseri, bärsärkagång, bröto fram i striden.

**Bäuerle,** Ad., ty. dram., f. 1786 Wien, d. 59 Basel. Utg. »Wiener Theaterzeit.»; förf. t. komedien *Den förmenta prinsen* m. m.

**Böckh,** Aug., ty. filol. o. arkeol., f. 1785 Karlsruhe, d. 67 ss. prof. i Berlin. Förf.

**Böck'lin,** Arnold, schweiz. mål., f. 1827 Basel, målade *Dödens ö* m. m., d. 01.

**böckling,** saltad o. rökt strömming.

**Bödtscher,** Ludv. Ad., dan. lyriker, f. 1793 Köpenh., d. där 74. Skr.: *Digte, äldre og nyere* (56).

**Bögh,** 1) Erik, dan. skriftst. o. dram., f. 1822 Köpenh., d. där 99. Skr. lustspel, vådeviller, visor m. m. — Hans bror 2) Karl Henr., djurmål., f. 1827 Köpenh., d. 93.

**Böhl v. Faber,** Cecilia (pseud. Fernan Caballero), romanförf., f. 1797 Morges (Schweiz), d. Sevilla 77. Skr. nov. om det sp. folklifvet.

**Böhme,** Jak., teosof, f, 1575 nära Görlitz, skomakare, d. 24 Dresden. Skr.: *Aurora* etc. (12), s. innehåller hans uppenbarelser o. åsikter, m. m.

**Böhmen,** ford. eget kon.-rike, nu kronland i österr.-ung. monarkien, 51,942 kv.km., 6,$_3$ mill. inv. Gränsar i n. t. kon.-riket Sachsen o. Schlesien, i ö. t. Mähren, i s. t. Österrike, i v. t. Baiern. Berg: Böhmerwald, Fichtelgebirge, Erzgebirge, Riesengebirge, Sudeterna. Bergtoppar: Schneekoppe, Kubani, Deschauerkuppe, Keilberg m. fl. Flod: Elbe (m. dess bifl. Iser, t. h., samt Adler, Moldau o. Eger t. v.). Prod: spannmål, humle, hampa, vin, silfver, tenn, järn, bly, grafit, sten- o. brunkol, granater, glas m. m. Badorter: Karlsbad, Marienbad, Franzenbad, Teplitz, Bilin, Püllna, Liebwerda, Eger m. fl. Hst. Prag. Öfriga st.: Brüx, Budweis, Eger, Friedland, Josefstadt, Kladno, Kolin, Königgrätz, Pilsen, Strakonitz, Teplitz, Tetschen, Theresienstadt, Zwickau m. fl. Befolkn. nära 3/5 tscheker, återstoden tyskar samt omkr. 92,000 judar. Hist.: B., som urspr. var befolkadt af böjer, blef i 6:e årh. intaget af tschekerne o. 1086 kon.-rike; 1526 kom det t. ärkehert. Ferdinand af Österr., s. 1547 förklarade B. f. arfrike. B. har sed. med ett par korta afbrott tillhört Österrike. Religion öfvervägande katolsk.

**Böhmer,** Joh. Friedr., ty. hist., f. 1795 Frankf. a. M., d. 63 ss. bibl. där.

**Böhmerwald,** bergsträcka mel. Baiern o. Böhmen, 200 km. l. Topp: Grosser Arber (1458 m.), den högsta.

**Böhmisch-Leipa,** st. i Böhmen, v. Polzenfl., 10,674 inv. Fabr.

**böhmisk litteratur, se Tschekiskt språk o. litteratur.**

**Böhtlingk, Otto, ty. orient., f. 1815 Petersb., sed. 68 i Jena. Förf. Tills. m. Roht utg. *Sanskritwörterb.***

**Bömmelfjord,** se Hardanger fjord.

**Bömmelö,** stor ö v. Norges västkust, utanför Hardanger fjord.

**bönhas,** fordom handtverkare, som utöfvade sitt yrke utan mästarerätt; fuskare.

**Bör,** se Bur.

**Börjeson,** Joh. Laur. Helenus, bildh., f. 1835 Tölö (Halland), 77/07 prof. v. Fria konst. akad., d. 10. *Gosse från Capri, Karl IX:s ryttarstaty* i Göteb., *V. Rydberg, Karl X Gustafs ryttarstaty* i Malmö, *John Ericssons* i Sthm m. fl.

**Börjesson,** 1) Johan, präst, skald o. dram., »den siste fosforisten», f. 1790 Väddö (Bohusl.), 28 kyrkoh. i Veckholm, d. 66 Upps. Skr.: *Erik XIV* (46), *Solen sjunker* (56), *Blommor o. tårar på en dotters graf* m. m. — Hans dotter 2) Agneta J:a, mål., f. 1827 Upps. d. 00 Alassio i Italien., sed. 72 ledam. af Fria konst. akad.

**Börk,** l. Björk, Isak A., dram., f. i slutet af 1600-talet, d. 1700(1) ss. rektor i Narva.

**Börne,** Ludw., ty. skriftst., f. 1786 Frankf. a. M., d. 37 Paris. Skr.: *Briefe aus Paris* (30), *Menzel, der Franzosenfresser* (36).

**Börringe,** gods i Malmöh. l., grefsk. inom fam. Beck-Friis.

**börs,** fr. penningpung; offentlig byggnad, där köpmän, mäklare, redare o. d. sammanträffa f. att rådpläga om o. afsluta affärer. Sdna byggn. uppkommo först i 16:e årh. Sthms b. färdig 1776. Äfv. Gbg har särsk. börshus o. flere bland Sveriges städer äga börslokaler. Fond-b. kallas de börsaffärer, s. omfatta obligationer, aktier o. d.

**Böttger,** Joh. Friedr., ty. alkem., f. 1682 Reuss-Schleiz, d. 19 Meissen. Uppf. af Meissenporslinet. — 2) Ad., skald, f. 1815 (l. 16) Leipzig, d. där 70. Skr. episkt-lyr. dikter, öfvers. Byron m. fl.

**Bötticher,** 1) Karl, ty. arkeol., f. 1806 Nordhausen, 49 prof. vid byggnadsakad. o. direkt, för skulpturgalleriet i Berlin. Skr. i arkitektur m. m., d. där 89. — 2) Karl Heinr. v., statsm., f. 1833 Stettin, sed. 80 statssekr. i ty. inrikesministeriet, 98 öfverpresid. i prov. Sachsen.

**Böttiger,** Karl Aug., ty. arkeol., f. 1760 Reichenbach, d. 35 Dresden. Skr. talr. arb. i arkeol.

**Böttiger,** 1) (Lars Fredr.) Karl Vilh., skald, språkforsk., f. 1807 Västerås, 56 prof. i Upps., d. där 78. Skr.: *Ungdomsminnen* (30), *Lyriska dikter* (37, 39), *En majdag i Värend* (43), talrika monografier m. m. — 2) Dennes brorson Johan (John) Fredr., konstforskare, f. 53 Sthm. fil. dokt. 80, intend. vid de k. konstsamlingarna 86, öfverintend. 07, har utg. flera för vår äldre konsthist. viktiga arb. ss. *Hedv. Eleonoras Drottningholm* (84, 2:a uppl. 97).

## C.

Ord, som icke återfinnas under **C,** torde uppsökas under **K.**

**C, c,** 3:e bokst. i alfab. Taltecken = Centum (100). Förkortn. för: Cajus, Cæsar, consul m. m., kem. tecken för Carboneum (kol); fys.: Celsius l. centigrade; *tonk.* första tonen i den diatoniska skalan, 4/4 takt; med ett vertikalt streck: 2/2 takt.

**cab** (käbb), eng., tvåhjulig droska.

**cabāl,** benämn, på eng. kon. Karl II:s ministär 1670/74, eft. begynnelsebokst. i dess medlemmars namn: *C*lifford, *A*rlington, *B*uckingham, *A*shley, *L*auderdale. Jfr Kabāl.

**Caballero** (-valjērå), Fernan, pseud., se Böhl v. Faber.

**Bömmelfjord,** se Hardanger fjord.

**Bömmelö,** stor ö v. Norges västkust, utanför Hardanger fjord.

**bönhas,** fordom handtverkare, som utöfvade sitt yrke utan mästarerätt; fuskare.

**Bör,** se Bur.

**Börjeson,** Joh. Laur. Helenus, bildh., f. 1835 Tölö (Halland), 77/07 prof. v. Fria konst. akad., d. 10. *Gosse från Capri, Karl IX:s ryttarstaty* i Göteb., *V. Rydberg, Karl X Gustafs ryttarstaty* i Malmö, *John Ericssons* i Sthm m. fl.

**Börjesson,** 1) Johan, präst, skald o. dram., »den siste fosforisten», f. 1790 Väddö (Bohusl.), 28 kyrkoh. i Veckholm, d. 66 Upps. Skr.: *Erik XIV* (46), *Solen sjunker* (56), *Blommor o. tårar på en dotters graf* m. m. — Hans dotter 2) Agneta J:a, mål., f. 1827 Upps. d. 00 Alassio i Italien., sed. 72 ledam. af Fria konst. akad.

**Börk,** l. Björk, Isak A., dram., f. i slutet af 1600-talet, d. 1700(1) ss. rektor i Narva.

**Börne,** Ludw., ty. skriftst., f. 1786 Frankf. a. M., d. 37 Paris. Skr.: *Briefe aus Paris* (30), *Menzel, der Franzosenfresser* (36).

**Börringe,** gods i Malmöh. l., grefsk. inom fam. Beck-Friis.

**börs,** fr. penningpung; offentlig byggnad, där köpmän, mäklare, redare o. d. sammanträffa f. att rådpläga om o. afsluta affärer. Sdna byggn. uppkommo först i 16:e årh. Sthms b. färdig 1776. Äfv. Gbg har särsk. börshus o. flere bland Sveriges städer äga börslokaler. Fond-b. kallas de börsaffärer, s. omfatta obligationer, aktier o. d.

**Böttger,** Joh. Friedr., ty. alkem., f. 1682 Reuss-Schleiz, d. 19 Meissen. Uppf. af Meissenporslinet. — 2) Ad., skald, f. 1815 (l. 16) Leipzig, d. där 70. Skr. episkt-lyr. dikter, öfvers. Byron m. fl.

**Bötticher,** 1) Karl, ty. arkeol., f. 1806 Nordhausen, 49 prof. vid byggnadsakad. o. direkt, för skulpturgalleriet i Berlin. Skr. i arkitektur m. m., d. där 89. — 2) Karl Heinr. v., statsm., f. 1833 Stettin, sed. 80 statssekr. i ty. inrikesministeriet, 98 öfverpresid. i prov. Sachsen.

**Böttiger,** Karl Aug., ty. arkeol., f. 1760 Reichenbach, d. 35 Dresden. Skr. talr. arb. i arkeol.

**Böttiger,** 1) (Lars Fredr.) Karl Vilh., skald, språkforsk., f. 1807 Västerås, 56 prof. i Upps., d. där 78. Skr.: *Ungdomsminnen* (30), *Lyriska dikter* (37, 39), *En majdag i Värend* (43), talrika monografier m. m. — 2) Dennes brorson Johan (John) Fredr., konstforskare, f. 53 Sthm. fil. dokt. 80, intend. vid de k. konstsamlingarna 86, öfverintend. 07, har utg. flera för vår äldre konsthist. viktiga arb. ss. *Hedv. Eleonoras Drottningholm* (84, 2:a uppl. 97).

## C.

Ord, som icke återfinnas under **C,** torde uppsökas under **K.**

**C, c,** 3:e bokst. i alfab. Taltecken = Centum (100). Förkortn. för: Cajus, Cæsar, consul m. m., kem. tecken för Carboneum (kol); fys.: Celsius l. centigrade; *tonk.* första tonen i den diatoniska skalan, 4/4 takt; med ett vertikalt streck: 2/2 takt.

**cab** (käbb), eng., tvåhjulig droska.

**cabāl,** benämn, på eng. kon. Karl II:s ministär 1670/74, eft. begynnelsebokst. i dess medlemmars namn: *C*lifford, *A*rlington, *B*uckingham, *A*shley, *L*auderdale. Jfr Kabāl.

**Caballero** (-valjērå), Fernan, pseud., se Böhl v. Faber.

**Cabanel',** Alex., fr. hist.-mål., akad.- dir. Paris, f. 1823 Montpellier, d. 89 Paris.

**Cabanis,** Pierre J. Geo., fr. läk. o. filos., f. 1757 Cosnac, d. 08 Paris. Hans grundsats: »nerverna utgöra människan». Skr.: *Rapports du physique et du moral de l'homme.*

**cabaret** (-rē), fr., värdshus; vin- l. ölstuga.

**Cabeljau,** 1) Abraham, köpm., f. i Holland, flyttade t. Gbg 1607, inlade förtjänst om stadens reglering, d. omkr. 43. — Hans dotter 2) Margareta, Gustaf II Adolfs älskarinna, f. omkr. 1600, 18 gift m. Arendt Slotz, d. omkr. 1680. — Hennes bror 3) Johan, rättslärd, f. i Gent, d. 52 s. borgmäst. i Gbg.

**Cabet** (bē), Étienne, fr. social., f. 1788 Dijon, 31 medl. af kammaren, 48 t. Texas, där grundl. af en ikarisk republik, misslyckades o. han själf fördrefs, d. 56 S:t Louis.

**cab'inet,** eng., kabinett. C. council (kaun'sil), stadsrådskonselj.

**Cabīro,** pseud. f. P. Hansen.

**cabochong** (-schång), fr., efter sin naturl. form slipad ädelsten.

**Cabōto,** it. sjöf., 1) Giovanni, f. 1420 Genua, d. 98. Uppt. 94 amer. fastl. — Hans son 2) Sebast., f. 1473 Venezia, d. 57. Uppt. 97 N.-Foundl., 17 Hudsons-fl. o. Hudsons-viken.

**Cabral',** Pedro Alvarez, port. sjöf., f. 1460, d. 26. Uppt. 1500 Brasilien.

**Cabrēra,** ö, se Baleariska öarna.

**Cabrēra,** don Ramon, sp. carlistan-förare från 1835, f. 1810 Tortosa, 40 landsflykt., 74 mot Don Carlos, d. 77 Wentworth.

**Caceres,** sp. st. vid C., 15,433 inv.

**cachenez** (kachnē), fr. ytterhalsduk.

**cachet** (kaschä), fr., sigill, pitschaft.

**cachucha** (-tschutscha), sp. dans.

**Cac'tus,** se kakteer.

**Cāda Mosto,** Aloys da, sjöf., f. 1432 Venezia, d. 80. Uppt. 56 Kap Verde-öarna.

**Cadenabbīa,** it. st. vid Comosjön, 1,200 inv. Klimat, kurort.

**Cadiz,** Cadix (kādis), sp. st. vid C-viken, 69,382 inv. Befäst. Till 1262 arab. Ford. Gades.

**Cadoudal** (-dudall'), Georges, fr. 1793 anf. i Vendée-uppr., f. 71 Brech, 99 i Bretagne, 1800 t. Engld, 03 delakt, i attentat mot Bonaparte, afrättad 04.

**cadūceus,** kaducé, lat., ormomslingrad, bevingad Hermesstaf, handelns symbol.

**Cæcubum,** *g. geogr.,* slätt vid Fundi-sjön, berömd f. sitt vin.

**Caedmon** (kädd'-), angel-sachs. skald, d. omkr. 680, behandlade bibliska ämnen.

**Cælius mons,** en af Roms sju kullar.

**Caen** (kang), fr. st. vid Odon o. Orne, 44,524 inv.

**Cæsalpīnia** L., *Cæsalpinieæ.* Af *C. brasiliensis* L., bresilja, af *C. echinata* Lam., fr. S. Amerika, färnbock, af *C. echinata* Lam., fr. Mexico, marthenholz, af *C. sappan* L., fr. V. o. O. Ind., sappan.

**Cæsar,** rom. familj, gren af de patric. julierna; fr. Augustus titel på furstar, fr. Nero på kejs. själf, fr. Diocletianus på hans medregenter.

**Cæsar,** Cajus Julius, rom. fälth. o. statsm., f. 102 f. K., 68 quæstor, 62 prætor, 60 triumvir m. Pompejus o. Crassus, eröfr. 58/51 Gallien, tågade 49 öfver Rubicon mot senaten, s. ville afsätta honom, blef Italiens herre, slog 48 Pompejus vid Farsalos, 46 hans anhängare v. Tapsos, diktator, imperator, 44 mördad af Brutus, Cassius m. fl. Skr.: *De bello gallico* o. *De bello civili.*

**Cæsarēa,** ford. namn på städ. i Kappadokien, Palestina, Galileen, Algeriet.

**cæsarism',** envåldsmakt.

**cæsium,** alkalimetall, upptäckt gm spektralanalysen.

**café,** fr., kaffe, kafé, utskänkn.-lokal; c. au lait (å lä), kaffe med

mjölk; c. noir (nåār), svart kaffe (utan mjölk); c. chantant (schangtang'), utskänkn.-lokal, där sång utföres.

**Cagliari** (kal'jari), Sardiniens hst. vid C.-viken, 53,727 inv. Citadell, hamn, univ.

**Cagliari** (kal'jari), se Veronese.

**Cagliostro** (kaljås'trå), Alex., se Balsamo.

**Cahiz,** sp. sädesmått = 201/666 l.

**Cahors** (kaår), fr. st. vid Lot. 14,018 inv. Vin.

**Cahours** (kaûr), A. A. Thom., fr. kem., f. 1813 Paris; har gjort sig förtjänt om den organ. kemien.

**Cailliaud** (kajå), Fréd., fr. afrikaresande, f. 1787 Nantes, d. där 69. Uppt. smaragdgrufvor vid Dschebel 15. Skr.: *Voyage à Meroè.*

**Caillié** (kajē), René, fr. resande, f. 1799 Mauzé, d. 39. Resor i Sierra Leone, Bambara, Timbuktu, Tanger.

**Caine** (kēn), Thom. Henry Hall, eng. rom.-förf., f. 1853, har skr. *The Christian, The Manxman* m. fl., af lika de flesta öfvers. på svenska.

**Ça irā** (sa), fr., »det skall gå», fr. revolutionssång.

**cairn** (kärn), kel t., stenkummel, minnesvård af sten i Stor-Brit.

**Cairoli** (kaj'-), Benedetto, statsm., f. 1826 Pavia, deltog 48 i milanernas uppror, tjänade 59/60 i Garibaldis frikårer, 78 o. 79/81 min.-pres, d. 89.

**Caithness** (kä*th*-), grefsk. i n. Skottl., 1,813 kvkm., 33,859 inv. Hst. Wick.

**Cajamar'ca** (kacha-), st. i Peru, 12,000 inv. Ruiner af Inkapalatset. I närh. Inka-baden.

**Cajanello,** se Leffler 3).

**Cajetanus,** 1) den hel., stift, teatinorden, d. 1547 Neapel. — 2) Binamn på d. påfl. legat. Thomas de Vio fr. Gaëta, f. dar 1769, underhandlade 18 m. Luther, d. 34.

**cajolēra** (kasch-), fr., smeka, smickra.

**Cajus** l. Gajus, rom. förnamn.

**cakes** (kēks), se käx.

**cake-walk** (kek wåk), eng; »kakpromenad». am. dans fr. Florida, utbildad af negrerna.

**Cakīle** Tournef, *Cruciferæ,* strandsenap, kustväxt, t. sodaberedning.

**Cal,** förk. för *Calendæ, Calando,* n.-amer. staten California.

**Calādium** Vent., *Aroideæ,* prydnadsväxter, S. Amerika, m. ätbar rotstock.

**Calais** (kalä), fr. st. vid Pas de C., 59,743 inv. Badort, öfverfart t. Dover.

**Calamītes,** *paleont,* fossil växt und. stenkolsperiod.

**ca'lamus,** lat., skrifrör hos gr. o. rom. Däraf *lapsus calami,* skriftel.

**calan'do,** it., *tonk.,* aftagande.

**Calas,** (-lā), Jean, fr. prot. köpm. Toulouse, f. 1698, falskligen anklagad f. mord på sin son, s. hängt sig, rådbråkad 62. Voltaire uppvisade hans oskuld 65.

**Calatrāva-orden,** sp. andlig riddar-orden, stift. 1158, från 1808 vanlig orden. I kl.

**Cal'cium,** se kalcium.

**Caldāra,** P., se Caravaggio.

**Caldēra,** st. i Chile vid Stilla haf., 1,878 inv., hamn.

**Calderōn,** Don Pedro G. de la Barca, dram. förf., f. 1600 Madrid. Soldat, därpå dir. v. teat. Buen Retiro v. Madrid, d. 81 ss. kaplan. Förhärligade kyrkan o. dess trosläror. Skr. kyrkl. o. världsl. skådesp., konversationsstycken, mytol. festspel, romanser, sonetter, sånger — i allt öfv. 400 stycken. På sv. af Hagberg, Dahlgren.

**Caldiēro,** it. by, 2,572 inv. Svafvelbad. Sl. 1805.

**calembour** (-langbûr), fr., ordlek, grundad på dubbelmen, af ett ord.

**calen'dæ,** lat., månadens 1:a dag hos romarne.

**Cāliban,** hälft djurisk slaf i »Stormen» af Shakespeare.

**Calhoun** (kallûn), John Caldwell, statsm., f. 1782 S. Carolina, 17/24 krigsmin., förfäkt. slafveriet, d. 50 Washington.

**Caliāri,** Paolo, se Veronese.

**cāliga,** lat., rom. soldatsko.

**Cali'gula** (»den lilla soldatstöfveln»),

Caj. Cæs., rom. kejs. 37/41, oduglig, grym, förryckt, förklarade sig vara en gud, mördad 41.

**cālix,** lat., kalk (blom-, nattvards-). **-tīner,** se kalixtiner.

**Calix'tus,** fyra påfvar. 1) C. I, 217/ 222. — 2) C. II, 1119/24. — 3) C. (III), motpåfve t. Alex. III, 1168/77. — 4) C. III, 1455/58.

**Calix'tus** (Callisen), Georg, luth. teol., f. 1586 Slesvig, d. 56. Sökte smnjämka de olika bekännelserna.

**Calla** L., *Aroideæ.* Af *C. palustris* L. nyttjas roten t. (nödbröd o.) svinföda. *C æthiopica* vanl. prydn.växt.

**Callao** (-jåå), st. i Peru, Limas hamn, 48,118 inv.

**Call'itris,** Vent., *Cupressineæ,* sandarak-trädet, *C. quadrivalvis* Vent., n. Afrika, t. byggn.-virke, af barken sandarak, s. brukas t. rök- l. raderpulver samt t. fernissa.

**Callot** (-lå), Jacq., fr. tecknare o. raderare, f. 1592 Nancy, d. där 35. Maskeradupptåg o. d.

**call'us,** lat., den först mjuka, sed. hårda nybildn., s. förenar de båda benändarna v. benbrott.

**cālo,** it., en varas minskn. gm bearbetn. l. transport.

**Calōnius,** Mattias, fin. jur., f. 1738, ledarn, af högsta domst., min. 09, d. 17. Skr. utgifna und. tit.: *Maithiæ Caloniæ opera omnia* (29/36).

**Calonne** (-lånn'), Charles Alex. de, fr. statsm , f. 1734 Douai, 83 finans-min., tillgifven hofvet, afsk. 87, d. 02.

**Calpur'nius Si'culus,** Tit., rom. förf. på Neros tid, skr. sju ekloger.

**Caltagirone** (-djiråne), st. på Sicilien, 44,879 inv.

**Caltanisett'a,** st. på Sicilien, 43,303 inv. Bisk.

**Caltha,** *bot.,* fam. *Ranunculaceæ.* Vanlig på sumpställen är *C. palustris.*

**Calvados** (-vadå), fr. depart. v. Kanalen, 5,521 kv.km. 439,800 inv. Hst. Caen.

**Calvīn** (Cauvin, Chauvin), Johannes, den refom. kyrkans andre grundl., f. 1509 Noyon, uppträdde i Genève s. kyrkl. diktator, lät bränna Servet. Till karaktären energisk o. hård, utvecklade predestinationsläran.

**Camar'acum,** se Cambrai.

**Cambacérès** (kangbasseräs), Jean Jacq. Régis de, fr. statsm., f. 1753 Montpellier, 92 konventmedlem, 94 pres. i välf.-utskottet, 96 i de 500:s råd, 99 2:e konsul, 04 ärkekansler, 08 hert. af Parma, 16 förvisad s. kungamördare, 18 amnesti, d. 24 Paris.

**cam'bio,** it., *hand.,* växel; *kort.,* ett slags kortspel; äfv. kamfio.

**cam'bium,** lat., *bot.,* mjuk, saftig cellväfnad mel. basten o. veden, hvaraf stammens tillväxt i tjocklek beror.

**Cambrai** (kangbrä), det rom. Camaracum, fr. st. vid Schelde, 26,586 inv. Fabr., ärkebisk. Fred 1529.

**Cambridge** (kämbridsch), 1) eng. grefsk., 2,225 kv.km., 190,687 inv. Hst. G. vid Cam, 38,379 inv. Univ. (grundl. 1229). Bibliot. (omkr. 230,000 bd). — 2) St. i Massachusetts midt emot Boston. 98,444 inv. Harvard University (grundl. 1638).

**Cambridge** (kämbridsch), 1) Ad. Fredr., hert. af, fältmarsk., son af Georg III, f. 1774, 16 generalståth., 31 vice-kon. i Hannover, d. 50. — Hans son 2) Georg Fredr. Vilh. Karl, hert. af, f. 19 Hannover, 54 div.-gen. i Krimkrig., 56 öfverbefälh. f. brit. hären, 62 fältmarskalk, d. 94 London.

**Cambronne** (kangbrånn'), Pierre Jacq. Ét., fr. gen., f. 1770 vid Nantes, stred under Napoleon I, 15 gref. o. pär, gjorde vid Waterloo motst. med en del af gardet, fången, 20 kommendant i Lille, d. 42.

**Camden** (kämdn), st. i New Jersey (N. Amerika) v. Delaware, för-st. t. Philadelphia, 79,811 inv.

**Camell'ia** L., kamelia.

*Camelliaceæ. C. japonica* L., från Kina, Japan, vanlig prydnadsväxt.

**camembertost** (kamangbär), ost fr. Camembert i fr. dep. Or-ne.

**cāmera,** lat., kammare. — C. lūcida, »ljus kammare», instrum. t. att afteckna föremål efter naturen, består af en glasprisma, s. vid en viss lutn. kastar bilden af förem. på ett papper. — C. obscūra, »mörk kammare», består af en mörk låda, med en af en lins tillsluten öppning. Lådans bakre vägg utgöres af en mattslip, glasskifva, hvarpå en upp- o. nedvänd bild af yttre föremål uppstår. Nyttjas v. fotografering.

**camerlen'go,** it., skattmästare, is. påfvens.

**Cameron** (kämm'$^{ö}$r$^{ö}$n), Verney Lovett, eng. resande, f. 1844. 73 i Sansibar. Fann Livingstones lik. 74 i Udschidschi o. undersökte Tanganjika, s. han fann vara Kongos källa. Uppt. Kassalisjön o. Mohrjasjön. 75 i Benguela. 78 i Orienten, d. 94 Soulsbury. Skr.: *Across Africa* m. m.

**Camill'us,** Marc. Fur., rom. fälth., intog Veji 396 f. K., Falerii 94, diktator mot gallerna, d. 65, efter att ha bidragit t. fred mel. patric. o. plebejer.

**Camōes** (-måengsch), Luiz de, Portugals störste skald, f. 1524 Lissabon, landsförv. t. Goa o. Macao, återkom t. Lissabon 69, d. där fattig 80. Skr. nationalepos *Os Lusiadas* (sv. af N. Lovén).

**Camorr'a,** neapolit. förbrytarband, ännu ej helt o. hållet undertryckt.

**camp** (kämp), eng., läger, fältläger.

**Campagna di Roma** (-pan'ja), ofruktbar o. osund trakt kring Rom.

**Campanell'a,** Thom., filos., f. 1568 Stilo, dominikan, 26 år i fängelse, d. 39. Bacons o. Lassalles förelöpare. Skr.: *Universalis philosophia* (38), *Philos. rationalis* (38), *Civitas solis* (23).

**Campbell** (kämbl), 1) Thom., eng. förf., f. 1777 Glasgow, d. 44 ss. lordrektor v. univ. där. Skr. lärodikten *The pleasures of hope* o. den poet. berättelsen *O'Connor's child.* — 2) John, lord, f. 1779, 30 parlam.-ledam., 34 i ministären, 59 lordkansler, d. 61. — 3) Sir Colin, lord Clyde, f. 1792 Glasgow, stred 08 i Spanien, 14/15 Amerika, 41 Kina, 51 Indien, 54 Krim, 57 öfvergen. mot de ind. rebell., därpå pär, 62 fältmarsk., d. 63 Chatham.

**Campbell-Bannerman** (kämbl bänn$^{ör}$männ), Sir Henry, eng. statsm., f. 1836 Skottl., 92/95 krigsmin., 05/08 premiärmin., d. 08 London.

**Cam'pe,** Joach. Heinr., ty. skolman, förf., f. 1746, d. 18. Skr.: *Robinson d. jüngere* (bearb. af R. Crusoe, 92:a uppl. 1876), *Theophron* m. m.

**Campeche** (-pä'tsche), stat o. vik i Mexico. Hst. G. 17,109 inv. Hamn vid C.-viken.

**campèche-träd** (-päsch), *Hæmatoxylon campechianum* L., *Cæsalipniæ,* träd fr. Honduras o. Campèche-viken, odlas i V.-Ind. Af veden färgämne.

**Camphausen,** Wilh., ty. bataljmål., f. 1818, d. 85 Düsseldorf.

**Cam'phora** N. ab. Es., kamferträdet, *Lauraceæ.* Af *C. officinalis* N. ab. Es., Kina, Japan, Formosa (odladt i Ostind. o. på Antillerna), erh. kamfer.

**Campoamōr,** don Ramon de, sp. förf., f. 1820, d. 1901 Madrid. Skr.: *Dolores* m. m.

**Campobass'o,** it. st. v. Monteverde. 15,030 inv.

**Cam'po For'mio,** it. by, 800 inv. Slott. Fred 1797.

**Campomānes,** don Pearo de, sp. statsm., f. 1723 Asturien, verkade f. förbättringar, d. 03.

**cam'po san'to,** it., »heligt fält», is. grafplats f. utmärkte män, omgif. af arkader.

**Cam'pus Mar'tius,** »Marsfält», vapen-öfn.-plats i det forna Rom.

**cam-wood** (kämm'-wudd), rödt färgträ från Sierra Leone.

**Can'ada,** Dominion of C, landet n. om N.-Amerikas förenta stater,

halfsuveränt förb. af samtl. brit. besittningar i N.-Amer. Gräns.: n. Hudsonsbayländ., s. Förent. staterna o. Canad. sjöarna, ö. Labrador, S:t Lawrence-viken, New Brunswick, vid Hudsonsbayländ. Föga bergigt. Flod.: S:t Lawrence, Ottawa, Richelieu, Chaudière. Sjöar: Öfre, Huron, Erie, Ontario. Klimat hälsosamt o. torrt. Prod.: guld, järn, koppar, nickel, grafit, petroleum, trä, säd, frukt, vin. Hufvudnäring.: åkerbruk, boskapsskötsel. Inv.: indianer, engelsm., fransm., tysk., skandinav. Polit. indeln.: 11 provinser o. territorier jämte de arktiska öarna. St.: Montreal, Quebec, Toronto, Hamilton, Ottawa. — C. 1608 fr., 1763 eng.

**can'adabalsam,** terpentin af *Abies balsamea* Mill., t. inläggn. t. mikroskop, preparat m. m.

**Canadiska sjöarna,** fem sjöar mel. Canada o. Förent. stat.: Öfre, Michigan, Huron, Erie, Ontario.

**Canaletto,** 1) Ant., it. mål., f. 1697 Venezia, d. 68, målade venet. kanalutsikter. — Hans systerson 2) kallad Bern. Bellotto, mål., f. 1724 Venezia, d. 80 Varsjav.

**cancan** (kangkang'), fr., beryktad oanständig dans.

**can'cer,** lat., se kräfta.

**cancionēro,** sp., visbok.

**Cancrin,** Geo., gref., ry. statsm., f. 1774 Hanau, 96 t. Ryssland, 23 finans-min., 44 afsk., d. 45 Pavlovsk.

**candarin,** kin. mynt (= 1/100 tael l. 5 ½ öre) o. vikt (= 378 mgr.).

**Canell'a** Gaertn., *Garcinieæ.* Af *C. alba* Murr., hvita kanelträdet, från Bahamaöarna, erh. hvit kanel.

**Canevas** (kanvā), fr., se kanfas.

**Canic'ula,** lat., *astron.,* hundstjärnan, Sirius.

**Canigou** (-gû), topp på Pyrenéerna, 2,785 m.

**cānis,** lat., hund.

**Canīsius,** Peter, 1:e ty. jesuit, f. 1524, d. 97. Förklarades salig 1864, emed. han bekämpat protestantismen.

**Canna** L., *Cannaceæ,* prydnadsväxter fr. s. och v. Amerika; rotstocken lämnar näringsämne. *C. indica,* vanlig.

**Cann'æ,** (nu byn Canne), *g. geogr.,* st. i Apulien, si. 216 f. K.

**Cannes** (kann), fr. st. vid Medelhaf. 30,420 inv. Badort.

**Canning** (känn'-), 1) Geo., eng. statsm., f. 1770 London, 07/13 o. 22 utrikes-min., 27 premiär-min., liberal, d. 27. — Hans son 2) Charles John, f. 1812 Brompton, 56 gen.-guv. Indien, earl o. vice-kon., d. 62 London.

**Cāno,** Alonso, sp. mål. o. bildh., f. 1601 Granada, d. där 67.

**cānon,** lat., rättesnöre, **-icus,** lärare v. katedralskola und. medelt.

**canons** (kanjons), sp., i Förenta stat. o. sp. Amer. djupt liggande fl.-bäddar m. branta väggar.

**Canoss'a,** g. it. slott s.v. om Reggio, markvärd, gm Henr. IV:s botgöring 1077.

**Canōva,** Ant., it. bildh., f. 1757 Possagno, d. 22 Venezia. Mästare i framställn. af kvinnlig skönhet.

**Canōvas del Castillo** (-ill'jo), Anton, sp. statsm., f. 1831, 64/68 ofta min., befordrade kon.Älfonso XII:s tronbestign., 74 hans min.-presid., trädde tillbaka 79 o. 81, 97 mördad af en anarkist.

**Canrobert** (kangråbär), Franç. Certain de, fr. marsk., f. 1809 S. Cerré, fr. 35 i Algeriet, 54 öf.-befälh. på Krim, 55 marsk., 59 i it. kr., 70 fång. v. Metz, d. 95 Paris.

**cantābile,** it., *tonk.,* sjungande, uttrycksfullt.

**Canterbury** (kän'trbörri), det rom. Durovernum, eng. st., 24,868 inv. Katedral fr. 12:e århn. — Ärkeb. af C. eng. kyrkans primas.

**Cantharell'us** Adans., kantarell, *Hymenomycetes,* svampsläkte. *C. cibarius* Fr., ätlig, *C. aurantiacus* Fr., giftig.

**cantilēna,** it., *tonk.,* kort visartadt sångstycke.

**can'to,** it., sång; *tonk.,* hufvudmelodien.

**Cantū,** Cesare, it. förf., f. 1807

Brivio, d. 95 Milano. Skr.: *Margherita Pusterla,* hist.-polit. rom., *Storia universale* m. m.

**can'tus,** lat., sång, melodi.

**canzōn|e,** it., visa, sång. **-ett'a,** liten visa, sång.

**Cape Breton** (käp brett'n), eng. ö i Lorenzo-viken vid Nova Scotia. 10,379 kv.-km. 31,224 inv. Hst. Sydney.

**Cape Coast Castle** (käp kåst kāsl), brit. fäste vid Guineaviken. 28,948 inv.

**Capefigue** (kapfig'), Bapt. Honoré Raym., fr. hist. förf., f. 1802 Marseille, d. 72.

**Capell'a,** stjärna af 1:a storl. i Auriga.

**Capell'o,** Bianca, venezianska, f. 1648, gifte sig 78 m. hert. Frans af Medici, d. jämte honom af gift 87.

**capitāno,** it., hufvudman; storskrytare (komisk teaterfigur).

**cap'ite cen'si,** lat., fattigaste borgarklassen i forna Rom.

**capitis deminūtio,** lat., i det forn. Rom förlust l. förminskning af medborgerl. rättigh.

**Capitolīnus,** Marc. Manl., rom. konsul, räddade Capitolium fr. gallerna 390 f. K., störtade fr. Tarpejiska klippan 384.

**Capitōlium,** borg med Jupiters tempel i forna Rom.

**capotas'to,** it., *tonk.,* rörlig kloss, s. anbringas på stränginstr. f. att höja stämningen.

**Capp'aris** L., *Capparideæ.* Af *C. spinosa* L., i s. Europa och n. Afrika, erhåll, kapris (blomknoppar inlagda i ättika l. salt).

**Cappōni,** Gino, it. hist. förf., f. 1792 Florens, 48 toskan. min.-pres., d. 76. Skr.: *Storia della repubblicà di Firenze.*

**Capraj'a** it. ö, n.o. om Corsica. Omkr. 547 inv.

**Caprēra,** ö. vid Sardiniens n. kust. Sedan 1854 Garibaldis bostad, där han också dog.

**Cāpri** (ford. Capreæ), ö vid neapol. bukten, 55 kv.km. 3,000 inv. I norr Blå grottan.

**capriccilo** (-it'schå), it., *tonk.,* godtycke, **-ōso,** godtyckligt.

**Capricor'nus,** se Stenbocken.

**Cap'sicum** L., spansk peppar, *Solanaceæ.* Af *C. annuum* L., S.-Amerika, Ostind. (odlad i alla varmare länder), nyttjas de röda frukterna t. krydda o. läkemedel. Af *C. baccatum* (kanske blott en form af den förra) cayenne-peppar.

**captat'io benevolen'tiæ,** lat., sträfvan efter välvilja, is. i retoriken.

**Cap'ua,** befäst it. st. v. Volturno, 14,225 inv.

**ca'put,** lat., hufvud, kapitel. C. familiæ, hufvudman för adl. ätt. C. mor'tuum (»de dödes hufvud»), af järnoxid bestående affall vid beredn. af vitriololja.

**Caracall'a,** eg. Marc. Aurel. Antonius Bassianus, rom. kejs. fr. 211, f. 188 Lyon, kallad C. efter d. galliska krigsrocken, dödade 212 sin bror o. medregent Geta, for fram med grymhet, mörd. 217. Ännu ruiner af hans termer.

**Carácas,** hst. i Venezuela, nära Atl. haf. Univ. Med först. 72,429 inv.

**Caracci** (-at'schi), Lodov., it. mål., f. 1555 Bologna, d. där 19, stiftade tills. m. sina brorsöner målarne Agostino C. (f. 57, d. 02) o. Annibale C. (f. 60, d. 09) akad. i Bologna (eklektiska skolan).

**carambolle** (karangbåll'), fr., röd boll i biljardspel, **-age** (-bålāsch), bilj.-bolls smnstötning med två l. flere andra.

**Caravaggio** (-vad'schå), Polidoro da, eg. P. Caldara, it. mål., Rafaels lärj., f. 1495 Carav., d. 43 Messina. — 2) Mich. Angelo C., eg. M. A. Amerighi, mål., f. 1569 Carav., d. 09 Porto Ercole. Naturalist. Många efterföljare o. efterapare.

**carbonāri,** it., »kolare», it. revolut.-förbund, ursprungl. riktadt mot fransm., sed. mot bourbonerna, undertr. 1823, förnyadt 31 i Frankrike på kort tid.

**Carcāno,** Giul., it. förf., f. 1812 Milano, fr. 59 sekret, o. prof. vid akad. för de sköna konst, där,

d. 84 Lesa. Skr. berättelser, nov., dram., poesi.

**Carcassonne** (-ånn'), fr. st. vid Aude, 30,720 inv. Tuschfabrik.

**car'cer,** lat., fängelse.

**Cārdani ring,** af Hieron. Cardanus uppf. app. för upphängn. af en kropp, så att den ej deltar i upphängn.-pktns rörelser. Nyttjas förlampor, kompasser, kronometr. o. d. på skepp.

**Cārdanus,** Hieron., it. läk., lärd, f. 1501 Pavia, d. 76 Rom; den förste, s. undersökte mässling o. fläcktyfus.

**Cardell',** Karl v., milit., f. 1764 Pommern, d. s. gen.-löjtn. 21 Sthm, omorganiserade sv. artilleriet, inrättade art.-lärov. Marieberg.

**car'dia,** gr., magmun, äf. hjärta.

**Cārdiff,** st. i Wales, 176,313 inv. Hamn.

**Cārdigan,** grefsk. i s.-v. Wales. 1,783 kv.km., 60,237 inv. Hst. C., 3,600 inv.

**Carducci** (-utt'schi), Giosuè (pseud. Enotrio Romano), it. skald, f. 1836 Vildicastello, 69/79 prof. i Bologna, d. där 07. Nobelpristagare 06. Skr.: *Inno a Satana,* poesi m. m.

**Cārdwell** (-wäll), Edv., eng. statsm., f. 1813, 64/66 kolon.-min., 68 krigs-min., 74 pär, d. 86.

**Carēlius,** Olaus Petri, visdiktare, 1702, d. 58 s. kyrkoh. i Strängnäs stift, känd ss. förf. t. *Hönsgummans visa.*

**Carey** (käri), 1) Henry, eng. skald o. komp., f. 1696 London, d. 43, skref text o. mus. till *God save the king.* — 2) Henry Charl., amer. statsekon., f. 1793 Philadelphia, d. 79. Förfäktade skyddstullarna. Skr.: *Principles of social science* m. m.

**car'go,** sp., förteckning öfver skeppslast.

**Cārica** L., *Papayaceæ. C. Papaya* L., melonträdet, i Syd-Amerika (odladt i tropiska länder), har ätliga frukter.

**cāries,** lat., *läk.,* benröta.

**Cariss'imi,** Giac, it. komp., f. 1604 Mariano, d. 74 Rom. Uppfann kammarkantaten.

**Carit Etlar,** pseud. f. J. K. K. Brosböll.

**Carlander,** 1) Kristof., läk., »döddoktorn», f. 1759 Yllestad, Västergötl., d. 48 Sthm, efterlämnade viktiga sjuktabeller. — 2) Carl Magn., förf., f. 1837 i Åsarp, Älfsb. län, grossh. i Sthm 71/91, har fr. trycket utg.: *Sv. Bibliotek och Ex libris* 89/94, ett konstnärslexikon m. m.

**Carlén,** 1) Joh. Gabr., jur., förf., f. 1814, d. 75 Sthm. Skr.: *Handbok i svenska lagfarenheten* (43/ 55, ofullb.), *Samlade dikter* (70), m. m., o. utg.: *Svenska familjeboken* (50/52). Stiftade lit. klubben »Gröna stugan» 55. — Hans hustru 2) Emilie (Flygare-C, f. Smith), rom.-förf., f. 1807 Strömstad, gift 27 m. A. Flygare (d. 33), 41 m. G. Hennes rom., s. vanl. behandla hvardagslifvet, äro fängslande o. målande. Bland dem må nämnas: *Rosen på Tistelön* (42), *Enslingen på Johannisskäret* (46), *Jungfrutornet* (48), *Ett köpmanshus i skärgården* (58). Öfvers. på flere språk. — Hennes svåger 3) Rich., jur., riksdagsm., f. 21, d. 73 Sthm, utg. *Kommentar öfver Strafflagen* (66). — Hans hustru 4) Rosaura (Rosa) Katar., rom.-förf., f. 36, d. 83. Skr.: *Agnes Tell* (61), *Tatarnas son* (66), *Lifvet på landsbygden* (66) m. m. — Hennes svägerska 5) Maria Octavia, förf., f. 28, d. 81, utg. hist. skildr. of. sv. slott, skref noveller, dikter.

**Carleson,** 1) Carl, förf., f. 1703, d. 62 ss. stats-sekret, f. krigsärend., utg. tidskr. *Sedolärande Mercurius* (30/31) o. *Hushållsråd* (34/35) m. m. — Hans bror 2) Edvard, statsekon., f. 1704, d. 67 s. pres. i kommers-koll., verkade

för sv. näringarnas upphjälpande. — Hans sonsons son 3) Edv. Henr., f. 1829 justitie- stats-min. 74/75, d. 84.

**Carleton** (kärlt$^{\ddot{O}}$n), Will., förf., f. 1798 Glogher, d. 69 Dublin. Skildr.

irländska folket. Skr.: *Traits and stories of the Irish peasantry* m. m.

**carlīno,** it. silfvermynt = 27 öre; sardin, guldmynt = 36 kr.; piemontes. guldmynt = omkr. 103 kr.

**Carlīno,** pseud. för K. R. Nyblom.

**Carlisle** (-lajl'), eng. st. v. Eden, 45,480 inv. Bisk., slott.

**carlist',** anhäng. af 2 sp. tronpretendent, don Carlos.

**Car'los,** 1) Don C., infant af Spanien, son af Filip II, f. 1545 Valladolid, sannol. själssjuk, i hvarje fall halsstarrig o. utan stora anlag, 68 fängsl. af sin far, d. 24/7 i fängelse. — Sp. tronpretendenter 2) Don C., son af Karl IV, f. 1788, 36 utesluten fr. tronen, förde kr. i Spanien 33/39, afstod fr. tron. 45, d. 55 Triest. — Hans son 3) Don C., grefve Montemolin, f. 1818 Madrid, fång. 60, d. 61 Triest. — Dennes brorson 4) Don C., f. 1848, förde kr. i Spanien 72/76, vistades mest i England; d. 09 i Varese (Italien).

**Carlson,** 1) Fredr. Ferd., hist. förf. f. 1811 Uppland, 49/63 prof. i Uppsala, 63/78 ecklesiastikmin., d. 87. Fortsatte Geijers hist. i *Sveriges hist. under konungarna af pfalz. huset* (55). Dessutom: *Om fredsunderhandlingarna åren 1709/18* (54), *Om sv. elem.-lärov. o. deras förbättr.* (43) m. m. — Hans son 2) Karl Fredrik Ernst, hist. skriftst., f. 1854 Sthm, fil. d:r i Upps. 77, docent 80, lektor i Gbg 83, prof. vid Gbgs högsk. 90, återgick till lektoratet 93, 97 /05 riksdagsm. i 2:a kam. för Gbg. Död 09 som öfverdirekt. och chef f. öfverstyrelsen f. rikets allm. lärov. Skr.: *Drottning Kristinas historia,* (i Sv. Hist.), *Karl XII:s ryska fålttågsplan* 1707-09, utg. *Karl XII:s egenh. bref, Skolgeografi* m. m.

**Carlsund,** Otto Edv., mek., f. 1809, 42/70 chef vid Motala mek. verkstad, d. 84.

**Carlyle** (-lajl'), Thom., förf., f. 1795 Skottland, d. 81 London. Skr.: *Sartor Resartus* (30), *The French revolution* (37), *Reminiscences* (81), m. m. Utg. dessutom *Lettres and speeches of Cromwell.* Framstående stilist.

**Carmagnola** (-manjåla), st. i it. prov. Turin, nära Po, 11,738 inv. Silkesodling.

**carmagnole** (-manjåll'), fr. revolutionssång.

**Carmārthen,** grefsk. i Wales, 2,379 kv.km., 135,325 inv. Hst. G., 10,500 inv.

**car'men,** lat., sång, kväde.

**carminatīva,** lat., *farm.,* väderfördelande medel: ricinolja, varma bad m. m.

**Carmōna,** sp. st. vid Carbones, 18,478 inv.

**carnallīt,** *min.,* färglöst l. rödt dubbelsalt af klorkalium m. klormagnesium o. vatten. Förarbetas t. kalisalter.

**Carnārvon,** grefsk. i Wales, 1,495 kv.km. 126,835 inv. Hst. G. vid Seiont, 9,710 inv.

**Carnegie** (-nägg'i), David, köpman (sonson af skotten George C., s. 1746 började affärsverksamhet i Göteborg), f. 1830 nära London, 36/48 ägare af, sed. delägare i sockerbruket o. porterbryggeriet vid Klippan nära Göteborg. Död i Skottland 90.

**Carnegie</b< (-nägg'i), Andrew, nord-amer. industriidkare o. donator, f. 1835 Dunfermline (Skottland), son af en väfvare, utvandrade till Amerika o. förvärfvade sig gm lyckade spekulationer en oerhörd förmögenhet; har donerat stora summor till bibliotek o. d.**

**carnīvora, lat., köttätare, rofdjur.**

**Carnot (-nå), 1) Lazare Nic, gref., fr. statsm., f. 1753 Nolay, 93 gen. för nat.-armén, krigsmin., 95 i**

**direktoriet, flydde 97 till Tyskl., 1800 åter krigsmin., 15 gm Napoleon gref. o. inr.-min., landsförv. af bourbonerna, d. 23 Magdeburg. — Hans son 2) Lazare Hippol., f. 1801 St. Omer, 23 St. Simonist, fr. 39 flere gngr i deput.-kammaren, 48 underv.-min., 76 senator,**

d. 88. — Hans broder 3) Nicol. Léon Sadi, fys., f. 96 Paris, bidrog gm sina skr. till grundläggande af den mek. värmeteorien. — 4) Marie Franç. Sadi, son till 2), f. 1837 Limoges, 80/81 arb.-min., 87 fr. republ:s presid., 94 mördad af anarkisten Caserio i Lyon.

**cāro,** it., kär.

**Cāroli,** Petrus, gunstl. hos Erik XIV, f. 1510, 55 superintend. i Kalmar, ansågs ha eggat kon. Erik till Sturemorden, dömdes till döden, frikändes, d. 87 s. bisk. i Linköping.

**Carolina** (-laj'na), stater i N.-Amer., se Nord.-C. o. Syd.-C.

**Carolīna,** förkortn. för *Constitutio criminalis Carolina* (C. C. C.), namn på kejs. Karl V:s »Peinliche Gerichtsordn.», antagen i Regensburg 1532.

**Carolina redivīva,** lat., bibliot.-byggn. i Uppsala.

**Cārolus,** lat., Karl.

**Carpentaria** (-täria), vik vid Australiens n. kust.

**Carpentras** (-pangtra'), fr. st. vid Auzon, 10,413 inv.

**Car'pi,** st. i it. prov. Modena, 22,938 inv.

**Carrāra,** it. st. vid Avenzo, 42,097 inv. Marmor.

**carré,** fr., fyrkant.

**Carrel** (-ell'), Armand, fr. tidn.-man, f. 1800 Rouen, fr. 30 m. Thiers o. Mignet utg. af »National», republ., 36 dödad i duell m. E. Girardin.

**Carreño** (-ren'jo), Teresa, pianist, f. 1853 Caracas (Venezuela), har mest gjort konstresor.

**Carrēr,** Luigi, it. förf. o. lit.-hist., f. 1801 Venezia, d. där 50. Skr.: *Poesie o. L'anello di sette gemme.*

**Carrière** (-riär), Moritz, filos. o. estet., f. 1816 Griedel, fr. 53 prof. i München. Skr.: *Die philos. Weltanschauung der Reformationszeit* m. m.

**carr'ier-indianer,** indianstam vid Hudsonsviken.

**carroccio** (-ått'schå), it. fanvagn und. medeltiden.

**Cārstens,** Asmus Jak., dan. (ty.), hist.-mål., f. 1754 St. Jürgen, d. 98 Rom.

**Cartagēna,** 1) sp. befäst st. vid Medelhaf., 100,000 inv. — 2) C. de las Indias, st. i Colombia vid Karib. haf., 25,000 inv. Hamn.

**Cartāgo,** 1) st. i Costarica, Centr.-Amerika), 5,021 inv.; jord-bäfn. 1841 och 1910; blef sistnämn. år t. största delen förstörd. — 2) stad i Columbia, 16,000 inv.

**carte blanche** (kart blansch), fr., oinskränkt fullmakt.

**cartēl,** se kartell.

**Cārteret,** John, lord, eng. statsm., f. 1690, bemedlade ss. eng. sändeb. i Sthm fred mel. Hannover o. Sverige 1719, d. 63.

**Cartēsius,** se Descartes.

**Cartouche** (-tusch), Louis Dom., fr. röfvare, f. 1693 Paris, rådbråkad 21.

**Cārtwright** (-rajt), Edm., mekan., f. 1748 Marsham, d, 23 Hastings. Förbättrade spinnmaskinen, uppfann ullkamn.-maskinen.

**Cārum** L., *Umbelliferæ,* Europa. Af *C. carvi* L. kummin.

**Cārus,** Marc. Aurel., rom. kejs. fr. 282, d. 283 und. krig i Mesopotamien.

**Carvalho e Araujo** (-valjo e arau'schå), Herculano Alexandro de, port. skald, f. 1810, d. 77. Skr.: *A voz do propheta* m. m.

**Caryophyll'us** L., kryddnejlike-trädet, *Myrtaceæ.* Af *C. aromaticus* L., Molukkerna (odladt på Antillerna o. i Syd-Amerika), kryddnejlikor af blomknopparna.

**Caryōta** L., palmsläkte. Af *C. urens* L., Ostindien, fibrer till tågvirke, korgar, hattar o. borstar, äfvensom socker, vin, sago.

**Casāle,** it. st. vid Po, 31,793 inv. Ford. befäst.

**Casalmaggiore** (-madschåre), it. st. vid Po, 16,373 inv.

**Casamicciola** (-mitt'schåla), badort på ön Ischia, 3,532 inv. 83 stor jordbäfning.

**Casa Miranda,** se Nilsson, Kristina.

**Casanōva,** Giov. Jac. de Seingalt, it. äfventyrare, f. 1725 Venezia,

d. 98 Böhmen. Cyniska memoarer.

**Casaubon** (-såbång') l. Casaubonus, Isaak, filol., f. 1559 Genève, d. 14 Lond. s. bibliotekarie i Paris. Utg. klassiska förf.

**cas'co,** sp., *sjöförsäkr.,* fartyget i mots. till lasten.

**Caser'ta,** st. i mel. Italien, 32,709 inv. Slott. Biskop.

**cash** (käsch), eng., kontanta penningar.

**casīno,** it., litet hus, förlustelseställe, spelhus; ett slags kortspel.

**Caspāri,** Karl Paul, nor. (ty.) teol. o. språkf., f. 1814 Dessau, sed. 57 teol. prof. i Kristiania, d. där 92. Skr.: *Gramm. Arabica* m. m. jämte flere teol. arb.

**Cas'pe** st. i Spanien vid Ebro, 7,893 inv.

**Cass'ia fis'tula,** L., *Cæsalpinieæ,* i O.-Ind. o. Egypten. Fröna ha lösande verkan.

**Cassīni,** 1) Giov. Domenico, it. astron., f. 1625 v. Nizza, d. 12. Skr.: *Opera astronomica.* — Hans son 2) Jacq., astron. o. fys., f. 1677 Paris, d. 56. Skr.: *Eléments d'astronomie.* — Dennes son 3) César Franç., f. 1714, d. 84 Paris. — Hans son 4) Jean Dominique, f. 1748 Paris, d. 45 Thury. — Samtl. direktörer vid observatoriet i Paris.

**Cassiodōrus,** Magn. Aurel., hist. förf., f. 468 Kalabrien, kon. Teoderiks rådgifvare, d. 562. Skr.: *Variarum libri XII o. Libri XII de rebus gestis Gothorum.*

**Cassiopēa,** 1) *gr. myt.,* se Kassiopeia. — 2) stjärnbild mel. Cepheus o. Perseus.

**Cassiquiāre** (-ki-), förbindn.-fl. mell. Orinoco o. Rio Negro i Venezuela.

**Cass'ius,** 1) Cajus C. Longinus delt. i smnsvärjn. mot Cæsar, 44 f. K. prator, d. 42 Philippi. — 2) C. Parmensis, en af Cæsars mörd., 31 f. K. afrättad på Octavianus' befallning.

**Castelār,** Emilio, sp. statsm., f. 1832 Cadiz, 57 prof. i filos. o. lit. i Madrid, flydde 66 till Frankrike, 68 medlem af cortes, sept. 73—jan. 74 min.-pres., undertr. kommunistupproret, d. 99 vid Murcia. — Talare. Skr.: *La civilisazion* m. m.

**Castelfidar'do,** it. by v. Loreto. 7,002 inv. Sl. 1860.

**Castelfran'co,** it. st. v. Musone. 12,551 inv.

**Castellamāre,** it. st. v. Neapol. viken. 32,841 inv. Slott. Badort.

**Castellon de la Plana** (eljån), sp. st. vid Myares. 29,904 inv.

**Castelvetrāno,** st. på Sicilien. 24,449 inv.

**Castilho** (-ilju), Ant. Fel. de, port. skald, f. 1800, d. 75 Lissabon. Skr.: *Primavera,* en bearb. af det fr. dramat *Camöes* m. m.

**Castillejo** (-illjēschå), Cristov., sp. skald, f. 1494 Ciudad Rodrigo, d. 56 Wien. Skr. romanser, folkvisor m. m.

**castizer,** sp., afkoml. af hvita o. mestizer.

**Castlereagh** (kāslre), Henry Rob. Stewart, viscount, eng. statsm., f. 1769 Mount Stewart (Irland), 1801/06 o. 07/09 krigs- o. kolon.-min., 12 utr.-min., ifrig motstånd, t. Napoleon, reaktionär, 21 markis af Londonderry. Självmord under vansinne 22.

**Cas'tor** 1) C. o. Pollux, *rom. myt.,* se Dioskurerna. — 2) se bäfver. — 3) stjärna i Tvillingarna.

**castra,** lat., läger.

**Castrén,** 1) Mattias Alex., fin. språkf., f. 1813, d. 52 s. prof. i fin. spr. i Hälsingfors. Reste i Ryssl. o. Sibir., skr. grammat. öf. flere sibir. folks spr. Hans arb. utgifn. und. titeln: *Nordische Reisen und Forschungen* (53/62).

**Castro,** 1) Inéz de, port. prins., dom Pedros älskarinna, 1355 mörd. af hans far Alfons IV. Poet. behandl. af Camöes i »Lusiaderna». — 2) João de, port. fälth., f. 1500, 45 ståth. i O. Ind., d. 48.

**Casuarīna** Rumph, *Casuarineæ,* skogsträd i Austral., veden till verktyg, stridsklubbor m. m.

**cāsus,** lat, fall, händelse, rättsfall; c. belli, krigsorsak; c. obliquus, beroende kasus; c. rectus, oberoende kasus. Jfr kasus.

**Catalāni,** Angelica, it. sång., 1798 /27, f. 1779 Sinigaglia, d. 49 Paris. I alla afs. utmärkt.

**Catamar'ca,** argentinsk st. 7,397 inv.

**Catānia,** st. på Sicil. vid Etna, 149,000 inv. Univ., ärkeb. Rom. fornlämn.

**Catanzāro,** it. st. vid Squillace-viken, 31,824 inv.

**cathar'tica,** gr., *läk.,* afförande medel.

**Cathelineau** (katlinå), Jacq., fr. anförare i Vendée 1793, f. 1759 Pinen-Mauges, d. 93 St. Florent.

**Catilīna,** Luc. Serg., romare, f. 108 f. K., 68 prætor, förvaltade 67 Afrika, s. han utsög, erhöll för den skull ej konsulatet, sökte 63 gm en smnsvärjn. åstadkomma statshvälfn., anklagades af Cicero, förklarades i akt o. föll 62 v. Pistoria.

**Catinat** (-na'), Nicol. de, fr. marskalk, f. 1637 Par., deltog i Ludv. XIV:s krig, d. 12 St. Gratien.

**Catlin** (kätt-), Geo., amer. resande o. förf., f. 1796 Pennsylvanien, d. 72 Jersey City. Indiankänn. Bereste Amer.

**Cāto,** två romare. 1) M. Porcius C. d. ä., f. 234 f. K. Tusculum, 195 konsul, stred i Span. o. Grekl., gmdref

Kartagos förstöring, d. 149. Sedligt sträng. Skr. i landtbr. o. rom. hist. (dessa förlorade). — Hans sonsons son 2) M. Porc. C. d. y., f. 95 f. K., 54 prætor, motarbetade förgäfves Pompejus' o. Cæsars härsklystn., slöt sig sed. t. Pompejus, dödade sig i Utica eft. Cæsars seger v. Tapsos 46.

**Cāto,** lefnadsregler på lat. spr. fr. 3:e o. 4:e årh.

**Catōnius,** Nicol. Holgeri, dram. förf., d. 1655 s. rektor i Kalmar. Skr. traged. *Troijenborgh,* s. behandlar Trojas förstöring.

**Catt'ack,** Cuttack, st. i Bengalen v. Mahanadi, 51,364 inv.

**Catt'aro,** st. i Dalmat, vid Adriat. h. 5,693 inv. Hamn.

**Catull'us,** C. Val., rom. skald, f. 87 f. K. Verona, d. 57. Lyr., eleg. o. epigram, dikter.

**Cauca** (cau-), bifl. Magdalena i Colombia.

**Cauchy** (kåschī), Aug. Louis, fr. mat., f. 1789 Paris, d. 57 där. Skr. *Cours d'analyse* m. m.

**Caulaincourt** (kålängkûr), Arm. Aug. Louis de, fr. statsman, f. 1772 i G., 05 div.-gen., 07/11 sändebud i Petersburg, följde Napol. på det ry. fält- o. återtåget, 13 utr.-min., 15 pär, d. 27 Paris.

**Caus** (kås), Sal. de, fr. ingen., f. 1576 Normandie, d. där 30. Uppf. en med ångtryck arbetande pump.

**causa,** lat., orsak, angelägenhet; c. belli, krigsorsak.

**cause** (kås), fr., orsak, *jur.* mål; c. célèbre (-seläbr), uppseendeväckande rättegång.

**causerie** (kåsri), fr., se kåseri.

**caustica** (kau-), gr., frätmedel.

**Cavaignac** (-vänjack'), Eléon. Louis Eug., fr. gen., f. 1802 Paris, fr. 32 i Algeriet, 48 guv. där, 15/5 krigsmin., 23/6 milit. diktator, undertryckte junirevolut., därpå konseljpresid., 2/12 51 häktad, dock snart fri, d. 58 Ournes.

**Cavalcasell'e,** Giov. Batt., it. konstkännare, f. 1820 Legnano, d. 97. Har med J. A. Crowe (se d. o.) utgifvit konst.-hist. arb.

**cavallerīa,** it., rytteri, tapperhet, ära. »c. rusticāna» bond-ära.

**Cavallin,** 1) Krist., språkf., f. 1831, från 75 prof. i grek. i Lund, d. 90. Har utg.: *Lat. lexikon* (73), *Sv.-lat. ordb.* (75/76), *Grekisk syntax* (79 o. 87), *Euripides' Iphigenia i Tauri* (83), m. m. En af Nordens ypperste klass, filol. — Hans äldre bror 2) Severin C., präst, skriftst., f. 1820, kyrkoh. i Hvellinge, d. 86. Skr. *Lunds stifts Herdaminne,* (5 d., 54-58) m. m.

**Cavallius,** se Hyltén-C.

**Cavalotti,** Felice, it. skald, f.

1482 Milano. Skr. dram., dikt. m. m.

**Cavan** (käv-), grefsk. i irl. prov. Ulster, 1,932 kv.km., 97,368 inv. Hst. C. 3,000 inv.

**cavatīna,** it., *tonk.,* en mindre aria.

**cāveat,** lat., han må akta sig.

**ca'e ca'nem,** lat., akta dig för hunden!

**Cavendish** (käv-'), Henry, son t. hert. af Devonshire, eng. kem., f. 1732, d. 10. Skr.: *Experiments on air* m. m.

**Cav'ery** fl. i O. Ind., utf. i Bengal. viken.

**Cavicor'nia,** lat., nötboskap, får, antiloper.

**Cavour** (-vur), Camillo Benso, gref., it. statsm., f. 1810 Turin, från 50 sardin, min., 52 pres., i spetsen för den polit., s. ledde t. Italiens enhet, slöt 55 förb. med västmakterna i Krimkriget, vann Napol. III:s understöd mot Österr., understödde Garibaldi på Sicilien, öppnade 18/2 61 it. parlam., d. 6/6 61.

**Caxton** (käx'tön), Will., 1:e eng. boktryck., f. 1412 Kent, d. 92.

**Cayambe,** Cerro blanco, topp på Anderna i Ecuador, 5,956 m.

**Cayenne** (-jänn'), hst. i fr. Guyana vid fl. C:s mynning, till 1854 fr. deportationsort, 12,612 inv.

**Cayennepeppar** (-jänn-'), se Capsicum.

**Cazembe,** negerrike i s. Afrika ö. om Moero-Alkata. 27,500 kv.km. Hst. Lunda.

**C. C. C.,** se Carolina.

**Cd,** kem. tecken för *kadmium.*

**C dur,** *tonk,* tonart utan förteckning.

**Cearā,** brasil. handelsst. vid C.-fl. o. Atl. haf., 33,000 inv.

**Cec'il,** se Burleigh.

**Cecilia,** 1) d. hel. C., d. 177 s. martyr, uppfann enl. sägen orgeln. — 2) G. Månsdotter till Eka, Gust. Vasas mor, dog s. fånge i Köpenh. — 3) G., Gust. Vasas dot, f. 1540, »den skönaste bland de sköna» vid Gust. Vasas hof, orättvist beskylld för lättsinne, 64 gift m. en markgref. Kristoffer, d. 27 i fattigdom.

**Cēcrops,** se Kekrops.

**ceder,** *Cedrus,* ett barrträdssläkte, *Abietineæ. C. libanotica* Lk., Libanon-cedern, i s. v. Asien, har fin, välluktande ved. Libanonlunden har ännu ungefär 400 träd.

**cedēra,** lat., afstå från. c. bonis, göra cession.

**Cederborgh,** Fredr., rom.-förf., f. 1784, prot.-sekr., sed. boktryckare, bruksägare, d. 35. Skr. de komiska rom. *Uno v. Trasenberg* o. *Ottar Tralling* m. m.

**Cedergren,** Henr. Tore Torst., telefontekniker, f. 1853 Sthm, d. där 09, dir. för Allm. telefon A. B. i Sthm; införde telefonen i Sverige.

**Cederhielm, Montgomery,** se Montgomery-C.

**Cederhielm,** 1) Josias, riksråd, f. 1673, en af holsteinska partiets ledare, ryss-vän, tog afsked 27, d. 29. — 1) Karl Gust., statsm., f. 1694, d. 40 s. holst. min. i Paris. Skr. *Kärleks balck etc.* m. m. — Josias C:s sonson 3) Josias Karl, statsekon., f. 1731, d. 95 s. kommersråd. Utg. veckoskrift. *Sanning o. nöje* (79/80) o. skr. flere statsekon. o. polit. uppsatser.

**cederolja,** flykt, olja, s. destilleras ur cederträ.

**Cederschiöld,** 1) Per Gust., läk. o. polit., f. 1782, d. 48 s. prof. vid Karol. inst. i Sthm, utg. *Handbok för barnmorskor* (22), *Lärob. i vården om kvinnans slåktlif* (36/39), *Handb. för riksdagsmän* (22) m. m. — Hans s. 2) Fredr. Aug., läk., f. 1813, d. 83 s. prof. vid barnmorskeanstalten i Sthm. Skr. *Lärobok för barnmorskor* (73) m. m. — Den föreg:s sons syssl. 3) Joh. Gust. Kristoff., språkf., f. 49 Sthm, 93 prof. i nord. spr. vid Gbgs högskola; ledarn, af red. för Sv. Akad. ordbok, har utg. en mängd arb. i språkvetensk.

**Cederström,** 1) Ol. Rud., gref., milit., f. 1764, ledde 1813 expedit.

mot Danm., 14 mot Norge, åstadkom smnslagn. af örlogsflottans o. arméns flotta, 23 gen.-amiral, föranledde den s. k. skeppshandeln (se d. o.), tog afsked 28, d. 33. — 2) Gust. Albr. Bror, frih., milit., f. 1780, deltog m. utmärkelse i sl. vid Bornhöft 13, 26 gen.-löjt., 40 statsråd, d, Jönk. 77. — 3) Jak., frih., milit., f. 1782, deltog i krigen i Pommern o. Norge 08, gen.-major 26, uppträdde verksamt vid riksd. 09 o. 28, d. 57. — 4) Gust. Ol., hist.- o. genremål., f. 1815. Hans tafla *Karl XII:s lik föres öf. de norska fjällen* prisbelönt i Paris 78, sed. 99 dir. vid k. konsthögskolan. — 5) Helena Elisab. Florent. (Ellen), skådesp., f. Hedlund 60, g. m. 1) skådesp. V. Hartman 81/91 2) frih. B. Cederström 98; 86 premiäraktris, framstående i »backfisch-roller.»

**cedilj',** fr., ett tecken und. bokst. c (ç), s. utmärker, att den skall uttalas som *s* framför hård vokal.

**Cēdrela,** L., *Cedreleæ* Af *C. odorata* L , i trop. Amer. o. V. Ind., cigarrlåd- o. sockerkistträ.

**cedro-olja,** se citronolja.

**Cēladon,** ett herdenamn; öm älskare.

**Celakovsky** (tsche-), Ladislav, böhm. skald, f. 1799 Strakonitz, d. 52 Prag. Utg. *Volkslieder aller slaw. Stämme* m. m.

**Celāno** (tsche-), it. st., 9,725 inv.; i närh. den torrlagda sjön C. (Lacus Fucinus).

**celeb|er,** lat., ryktbar, namnkunnig, **-rera,** fira, **-ritet,** högtidlighet, berömd person.

**Celébes,** d. östligaste af de 4 stora Sunda-öarna, 179,416 kv.km., omkr. 1,436,000 inv. 4 halföar. Vikar: Tomini, Tolo, Boni. Största del. af C. bildar holl. guv. C. med hst. Makassar.

**Celébes-sjön,** del af Ind. haf. mel. Celébes, Borneo o. Suluöarna.

**celestīn,** *min.,* svafvelsyr. strontian, fr. Sicilien, Ungarn.

**celestīner,** munkorden, stift. 1254 af Peter de Murrhone (sed. påf. Celest. V). Sträng afsöndr. Dräkt: hvit rock m. svart hätta o. svart skapular. Nästan utdöd.

**Celestīnus,** 5 påf. und. 5:e, 12:e, 13:e årh., utan betydelse.

**Celesyrien** (Coelesyrien), *g. geogr.,* lågland mel. Libanon o. Antilibanon. St. Heliopolis (Baalbek).

**celibāt,** lat., ogift stånd (om män), fr. Greg. VII tvång för rom. kat. präster, i den gr. kyrk. endast för biskopar.

**cell,** lat., litet, afskildt rum (i kloster l. fängelse). — *Bot.* o. *zo:,* grundorganet för växter o. djur, hvaraf alla kroppens väfnader bildas; en mikroskop, liten kropp, s. i sin typiska form består af en gmskinl. kornig massa, protoplasma, o. en däri liggande kärna. Hos växterna omslutes dessutom protoplasmat af en cellvägg af cellulosa.

**cella,** lat., gemak, afskildt rum i de gr. o. rom. templen.

**cellbildning,** *bot,* cellernas förökning, tillgår vanl. på det sätt, att en l. flere celler bildas i en annan, s. därvid sönderspränges; *anat.,* inom djurkroppen sker cellbildningen i allmänh. sålunda, att kärnan delar sig i tvänne, protoplasmat samlar sig kring de nya kärnorna o. slutligen de nya cellerna blifva själfständiga.

**Celle,** st. i Hannov. vid Aller, 19,883 inv.

**Cellīni** (tschell-), Benvenuto, guldsmed o. bildh., f. 1500 Florens, d. där 71. Självbiografi.

**cellulār-patologī,** af Virchow uppställd teori, enl. hkn kroppens sjukdomar uppstå i dess celler.

**celluloīd,** ämne, s. beredes af målet bomullskrut o. kamfer, blir vid upphettn. plastisk, eljes mycket hård. Nyttjas till kammar, biljardbollar, pianotangenter m. m. Ss. lättantändl. (140°) farlig.

**cellulōsa,** lat., cellämne, den tunna membran, s. omsluter växtcellerna, består af kol, väte o. syre.

Förvandlas gm koncentrerad salpetersyra till bomullskrut, gm utspädd salpetersyra till oxalsyra.

**cellulōsdynamit,** se nitroglycerin.

**cellväf,** *anat,* ett gammalt namn för bindväf.

**cellväfnad,** *bot,* förening af celler.

**Cel'sius,** 1) Magnus, mat., f. 1621, d. 79 s. prof. i mat. i Uppsala. — Hans son 2) Olof, d. ä., månglärd, f. 1670, d. 56 s. domprost i Upps. — Dennes brorson 3) Anders, astron., f. 1701, d. 44 s. prof. i Upps., gjorde sig förtjänt om astron., tidräkn., geogr. o. navigat., ledde gradmätn. i polartrakterna, uppf. den eft. honom uppkallade 100-grad. termometern. Skr.: *Nova methodus distantiam solis a terra determinandi* (30) *Bref om jordens figur* (36) m. m. 4) Olof, d. y., s. till Olof G. d. ä., hist. förf., f. 1716, prof. i Upps., sed. bisk. i Lund, d. 94. Skr.: *Kon. Gust. I:s hist* (46/53), *Kon. Erik XIV:s hist.* (74) samt början till *Svea rikes kyrkohist.* (67).

**Celsius' termometer,** den af A. Celsius uppf. 100-grad. term.

**celter,** se kelter.

**celtiberer,** se keltiberer.

**cement,** lat., hydrauliskt murbruk, med kalk blandad bränd lera, s. und. vatten stelnar till en stenhård massa. C. kallas äfven vissa mineral, s. med kalk hårdna und. vatten o. kallas naturl. c.: trass, puzzaolana, santorin. Konstgjorda c: Roman- c. o. Portland-c. Vidsträckt användn. till vattenbyggn., vattentäta behållare, rör, golf, taktäckn., ornament, ja, till hela hus.

**Cenci** (tjen'tji),, Beatrice, f. 1577, dot. till en rom. adelsm., förförd af sin far, hvarefter hon jämte bror o. styfmor mördade honom; alla 3 afrättades.

**Cendrillon,** (sangdrijång'), fr., l. Askungen, hjältinnan i en saga om en ung, skön o. dygdig flicka, s. behandlas illa af sin styfmor o. hennes döttrar o. till sist blir förmäld med en prins.

**Cenis** (sönī), se Mont Cenis.

**cenobīter,** gr., munkar, s. bo tillsmns i kloster. Mots. anakoreter.

**cen'sor,** 1) i forn. Rom. ämbetsman, s. skötte mantalsskrifn. o. finansväsendet; senare äfven uppsyningsman öfver sederna. — 2) Nu granskare af trycksaker, tillsyningsman v. afgångsexamina v. läroverk.

**censūr,** lat., pröfning, granskning. Af staten påbjuden granskn. af trycksaker, innan de offentliggöras, **-era,** granska.

**cen'sus,** lat., i forn. Rom indeln. af borgarne efter förmögenh. Nu folkräkning.

**cent,** 1) und. medelt. underafdeln. af ett gau. — 2) 1/100 af en dollar (= $3,_7$ öre) o. af en florin (= $1,_5$ öre).

**Centaurēa benedic'ta,** se kardbenedikt.

**centaurer,** (-au'-) vildt ryttarefolk i Tessalien: i den senare myten därför framställda s. hälft mskr, halft hästar.

**centāvo** i sp.-amer. länderna mynt = 1/100 piso, (= $0,_7$ öre).

**centenārium,** lat., hundraårsfest.

**center,** lat., mellersta delen af stridsfärdig truppstyrka; medlande parti i parlam, förs.

**centesimāl,** lat., hundradelad.

**centēsimo,** (tschen-), it. mynt, 1/100 af en lira (== $0,_7$ öre).

**centigrād,** lat., uppdelad i 100 grader.

**centi|gram,** lat. gr., 1/100 gr. **-ar,** 1/100 a. **-liter,** 1/100 l. **-meter,** 1/100 m.

**centime** (sangtim'), fr. mynt, 1/100 af en franc (= 0,$_7$ öre).

**cent-jours** (sang schûr), fr., »de 100 dagarne», tiden fr. Napol. I:s återkomst fr. Elba till hans andra fall, 20/5—28/6 1815.

**centner,** lat., vikt, i Sverige 100 skålp. l. 42,$_5$ kgr.: i Engld o. N. Amerika hundredweight l. centweight (cwt), 50,$_8$ kgr.; i Tyskld, tullcentner, 50 kgr.

**centrāl,** lat., angående l. belägen i medelpunkten.

**Central-Afrika,** del af Afrika omkr. floden Kongos bäcken, omkr. 4 mill. kv.km.

**Centrāl-Amerika,** Mellan-Amerika, smnbindn.-landet mel. N. o. S. Amer., mel. Stilla o. Atl. hafvet, omfattande fristaterna Guatemala, San Salvador, Honduras, Nicaragua o. Costarica; dessutom brit. Honduras o. Panama.

**Centrāl-Asien,** inre asiat. högld mel. Altai o. Himalaja.

**cen'tral crim'inal court** (-kårt), eng., brottmålsdomstol i London.

**centrāl-eld,** jordens inre glödande smälta massa.

**centralisation,** lat., förening i en medelpunkt; det styrelsesystem, enl. hkt statsförvaltn. utgår fr. en medelpt. Mots. decentralisation.

**centralkyrka,** kyrka, s. med basilike-formen förenar centralformen.

**Centralprovinserna,** prov. i brit. O. Ind. mel. Ganges o. Narbada. 300,273 kv.km., 13 mill. inv. Hst. Nagpur.

**centrālrörelse,** den rörelse en kropp beskrifver omkr. en fast medelpkt.

**centrālsol,** af några astronomer antagen medelpkt, kring hkn alla fixstjärnor kretsa.

**centrifūg,** lat., *landthushålln.,* apparat, s. med tillhjälp af centrifugalkraften afskiljer grädden l. smöret ur mjölken.

**centrifugāl,** lat., som flyr medelpktn. **-kraft,** den kraft, s. drifver en i kroklinig rörelse stadd kropp att lämna banan i tangentens riktn. **-maskinen** består af en omkr. sin axel roterande cylinder, hvari tvättsaker o. d. inläggas till torkning.

**centripetālkraft,** den kraft, s. drifver en i kroklinig rörelse stadd kropp mot medelpktn.

**cen'trum,** lat., medelpkt.

**centum,** lat., hundra, **-viri,** *rom. fornk.* ledamöter af hundramannadomst. i Rom.

**centūr|ia,** lat., 1) hos rom. afdeln. af 100 man soldater. — 2) underafdeln. af det rom. folket, införd af Servius Tullius 193 f. K. **-iōn,** befälh. för en centuria.

**Cephaëlis** Swartz, *Cinchonacæ, C. ipecacuanha* Rich., halfbuske fr. Brasilien, lämnar kräkroten.

**Cēpheus,** 1) stjärnbild nära nordpolen. — 2) gr. o. rom myt., se Kefeus.

**Cephis'us,** se Kefisos.

**Ceram,** (sērang), holl. Molukk-ö 17,180 kv.km. 68,858 inv. (alfurer).

**cerāt,** lat., vaxsalva, uppmjukar hård o. sprucken hud.

**Ceratōnia** L. *Cæsaipiniodeæ. C. siliqua* L., johannesbrödträdet, kring Medelhafvet, till närings- o. läkemedel.

**Cer'berus,** se Kerberos.

**cercle,** (särkl), fr., cirkel; krets; slutet sällskap.

**cereālier,** lat., fester för Ceres i forn. Rom, 9—18/4; sädesväxter.

**cerebrāl,** lat., som har afs. på hjärnan, hjärn-.

**cerebrospināl-system,** nervsyst., omfattande hjärnan, ryggmärgen o. deras nerver.

**Cerefōlium** Hall, *Umbelliferæ C. silvestre* Bess, hundloka, vanligt ogräs.

**ceremonī,** lat., formalitet till försinnligande af en, företrädesvis religiös, handl, **-ell,** i det offentl. lifvet föreskrifna l. af bruket stadfästa högtidl. formaliteter, **-ös,** stel, kruserlig.

**ceremoniāllagen,** den del af mosaiska lag., s. rörde gudstjänsten, is. offerväsendet.

**Cēres,** *rom. myt,* se Demeter. — *Astron.,* en af småplaneterna mel. Mars o. Jupiter.

**Cēreus** Mill. et Haw., *Cacteæ,* prydn.-växter med sköna blommor. *C. grandifiorus* L., nattens drottning, Antillerna, med vaniljluktande blommor, s. vara blott en natt.

**cerevīsia,** lat., öl.

**Cerignola** (tscherinjåla), st. i it. prov. Foggia, 22,700 inv.

**Cerīgo** (tje-), ford. Kytera, den sydl. af de Jon. öarna. Hst. Kapsali.

**cerīs,** fr., körsbär, körsbärsrödt.

**cērium,** Ce, sällsynt metall, upptäckt 1804 af Klaproth o. Berzelius. Förekommer i cerit.

**cernēra,** fr., innesluta (t. ex. en fästn.).

**ceroplastīk,** lat., framställn. af föremål i vax.

**Cerox'ylon** Humb. et B., *Palmæ.* Af *C. andicola,* vaxpalm, Anderna, palmvax.

**Cerr'o blan'co,** se Cayambe.

**Cerr'o de Pas'co,** st. i Peru. 4,300 m. öfver haf., 15,00.0 inv. Silfvergrufvor.

**cert,** fartygs sort m. afs. på form, byggn., storlek.

**certepartī,** lat., kontrakt ang. befraktn. af skepp.

**certifikāt,** fr., skriftligt intyg.

**certim,** lat., förvisso, otvifvelaktigt.

**Cervan'tes Saavēdra,** Miguel de, Spaniens störste förf., f. 1574, deltog som soldat i sl. vid Lepanto 71, fånge hos alger, pirater 75/80, d. 16 Madrid. Skr.: *Don Quijote,* satir öfver riddareroman., öfversatt på mnga spr. (på sv. af Stjernstolpe o. Hellgren, Lidforss).

**cervelātkorf,** korf af hjärna l. rått hackadt kött.

**cervus,** lat., *zo.,* hjort.

**Cesarlēvitsch,** titel på tronfölj. i Ryssld. **-evna,** hans gemål.

**Cesarēni** (tsche-), Giul., kardin., ordf. på konciliet i Basel 1431/38, d. 44 i sl. vid Varna mot turk.

**Cesēna** (tsche-), it. st. vid Savio. 42,220 inv. Bisk.

**cess,** *tonk.,* tonen *c* sänkt en half ton.

**cession,** lat., afträdande af förmögenh. till fordringsägarne; afstående af en fordran, så att öfverlåtaren (cedenten) förlorar sina anspråk, hka öfvergå till en annan (cessionarien). Jfr konkurs.

**c'est-à-dire** (sätadīr), fr., det vill säga.

**c'est égal,** (sät$^{e}$gall'), fr., det gör detsamma.

**cesūr,** lat., *metr.,* uppehåll i midten af en vers.

**cetacēer,** hvaldjur.

**Cetewayo,** kon. i Zululand, kom på tronen 1872, krig med Engld 79, fången vid Ulundi s. å., besökte Engld 82, d. 83 eft. återkomsten till sitt land.

**Cetin'je** Zetinje, hst. o. residens i Montenegro, omkr. 3,000 inv.

**Cetrāria** Ach., *Usneaceæ. C. islandica* Ach., islandslafven, näringsmedel på Isl., användes vid lungåkommor.

**Cette** (sätt), fr. st. vid Medelh. 33,246 inv. Handel. Badort.

**Ceuta** (se-uta), sp. fästn. på Marokkos kust, midt emot Gibraltar. 12,862 inv.

**Cevenn'erna,** bergskedja i s. Frankr. Högsta topp Mézenc, 1,774 m.

**Ceylon** (sej'-), Singhala, brit. ö i Ind. haf., skild fr. Hindostan gm Palksundet. 65,610 kv.km. $3,_{7}$ mill. inv. Topp: Adams Pik, 2,260 m. Fl.: Mahavali-Ganga. Yppig trop. flora. Hst. Colombo. Bästa hamnar: Trincomali, Point de Galle. 1815 brit. Förut egna kgr.

**Cha-,** se Ka-.

**Chablais** (schablä), fr. ländsk, i Savoyen. 825 kv.km. 60,200 inv.

**chablōn,** se schablon.

**chablis** (schablī), st. i fr. dep. Yonne, 2,281 inv. Vinodling.

**chaconne** (schakånn'), en menuetten liknande dans, men långsammare.

**chacot** (schakå), fr., se sehakå.

**chacun a son goût** (schaköng' a sång gû), fr,, hvar o. en har sin smak.

**Chaeronēa,** se Kaironeia.

**chagrin** (schagräng'), fr., starkt, hårdt, ogarfvadt, knottrigt läder ur ryggstycket af häst- o. åsnehudar.

**chaine** (schän),_fr., kedja; ett slags danstur.

**chairman** (tschär-), eng., ordförande, president.

**chaise** (schäs), fr., stol, vagn; c. longue (-lång), hvilsoffa med blott ett ryggstöd.

**Chal-,** se Kal-.

**Chaldæa,** se Kaldéen.

**Chaldron** (tschåldrön), eng. sädesmått =32 bushels = $1163,_{13}$ lit.

**chalet** (schalä), fr, schweiz. bondkoja; villa i schweizerstil.

**Chalid,** kallad Saifallah, arab. fälth., eröfr. 634 Syr. o. Pers., d. 642 Emesa.

**Challemel-Lacour** (schallmäll' lakûr), Paul Armand, fr. statsm. o. lit., f. 1827, d. 96 Paris, 93 pres. i senaten; skr. *La philosophie individualiste* (64).

**Chalmers** (tschal-), 1) Thom., skot. teol., f. 1780, d. 47, en af grundläggarne af den skot. frikyrkan. Skr.: *Discourses on the Christian revelation, Evidences on Christianity* m. m. — 2) Will., f. 1748 i Gbg af eng. föräldrar, stift. Chalmerska slöjdskolan, d. 11.

**Châlons-sur-Marne** (schalång' syr marn), fr. st. vid Marne, 26,737 inv.

**Châlon-sur-Saône** (schalång' syr sån), fr. st. vid Saône, 29,058 inv.

**Chamærops** L., *Palmæ C. humilis* L., dvärgpalmen, den enda europ. palm, vid Medelh.

**Chamberlain** (tschämbrlin), Jos., eng. statsm., f. 1835 Birmingham, handelsm. 80/85, 86 presid. i byrån för kommunalförvaltn., 95 kolonialmin., förkämpe för den imperialist. politiken, trädde tillbaka 03. Liberal.

**Chambers** (tschämbörs), Rob., eng. förf., f. 1802 Peebles, d. 71 St. Andrews. Skr. öfver Skottlands lit. o. hist. Grundl. med s. bror William en förlagsbokhandel i Edinburgh för folkbildn:s höjande. Utgaf *C:s encyclopædia* m. m.

**Chambéry** (schangberī), hst. i fr. Savoyen vid Mont Cenis-banan, 22,100 inv. Ärkebisk.

**Chambord** (schangbår), fr. by vid Blois. 401 inv. Slott. Park. Sl. 1870.

**Chambord** (~), Henri Charl. Dieudonné af Bourbon, hert. af Bordeaux, grefve af, fr. pretendent, son af d. 1820 mord. hert. af Berry, f. 1820 Par., fr. 30 mest utrikes, is. Frohsdorf vid Wien, d. där 83. Förm. med Teresia af Modena, barnlös. Af legitimisterna erkänd s. fr. tronarfvinge.

**chambre** (schang'br), fr. kammare, rum; c. ardente (-ardangt), kättaredomstol i Frankr. 1535 o. domst. för förgiftn.-fall 1679; c. introuvable (-ängtrûva'bl), den ultrarojalistiska fr. deput. kammaren 1815/16.

**chambrière** (schangbriä'r), fr. eg. kammarpiga; stallmästarpiska.

**Chamiss'o** (scha-), Adalb. v., ty. skald o. naturf., f. 1781 Champagne, d. 38 Berlin. Skr.: *Peter Schlemihl* m. m.

**chamois** (schamåa'), fr. stengetskinn; ljusgul färg.

**Chamonix** (schamånī), alpdal i Savoyen, gmfluten af Arve.

**champ** (schang) fr., fält.

**Champagne** (schangpanj'), ford. fr. provins. 30,667 kv.km. 3 del.: Öfre, Nedre o. Brie Champenoise. Nu depart. Ardennes, Marne, Haute-Marne o. Aube. Vinodl. Hst. var Troyes.

**champagne** (~), vin från den ford. fr. prov. C. Musserande gm jäsning på buteljer.

**champêtre** (schangpätr) fr., landtlig, landt-.

**Champaigne** (schangpanj'), Phil. de, fr. porträttmål., f. 1602 Brüssel, d. 74 Paris.

**Champfleury** (schangflörī), egentl. Jules Fleury, förf., f. 1821 Laon, fr. 72 dir. vid keram. mus. i Sèvres, d. 89. Realist. Skr.: *Hist.de la caricature,* romaner m. m.

**champinjonen,** äkta, *Agaricus campestris* L., *Hymenomycetes,* den bästa bland våra matsvampar. Foten tät med enkel, ofta trasig ring, bottnen brunaktig, ofta småfjällig, fröskifvorna i början hvita, snart köttfärgade, äldre bruna. Köttet hvitt, saftigt, rodnar, då svampen brytes. Allmänna champinjonen, *A. arvensis,* har ihålig, af lösare väfnad fylld fot med dubbel ring; hatten hvit, silkesluden, köttet alltid hvitt, fröskifvorna hvita, sedermera

rödbruna.

**champion** (schangpiång'), fr. und. medelt. kämpe, s. hyrdes att i lagl. tvekamp träda i ngn af parternas ställe; sedan riddare, s. uppträdde s. kämpe för värnlösa.

**champion** (tschämm'pionn), eng., *sport,* segrare i idrottstäfling, C. of the world (åw *dh*e wörld), eröfrare af världsmästerskap.

**Champlain** (tschäm'plen), sjö i Förent. stat. 1,982 kv.km. — St. C. vid C. 1,850 inv.

**Champollion-Figeac** (schangpålliång'-fischack'), Jean Franç., egyptologiens grundl., f. 1791 Figeac, d. 32 Paris s. prof. Skr.: *Précis du syst. hiéroglyph., Gram. égypt* m. m.

**Champs-Elysées** (schangs elisē), elyseiska fälten, promenadplats i Paris.

**chamsin,** arab., glödande het vind i Egypt. fr. Sahara.

**chance** (schangs), fr., slump, utsikt, sannolikhet.

**chancelier** (schangseliē) fr., kansler, konsulatssekr.

**chancellor** (tschānslör), eng., kansler; c. of the exchequer (åw the ekstschäck'ör), skattkammarkansler, finansmin. i Engld.

**Chancellorsville** (tschānslörsvill), by i Virginien (Förent. stat.), sl. 1863.

**chancer** (schang'k$^{\text{ör}}$) fr. *läk.,* venerisk sjukdom.

**Chandernagore** (schangdernagår), fr. koloni i O. Ind., n. om Kalkutta, vid Hugli, 25,844 inv.

**Changarnier** (schanggarniē), Nicol. Théodule, fr. general, f. 1793 Autun, 30 i Alger., 48 öf.-befälh. för nat.-gardet i Paris, 51 häktad, 71/76 monark, medlem af nat.-församl., 76 senator, d. 77.

**changle** (schangsch), fr. byte, vexel. **-era,** förändra, förvandlas, förlora färg. **-ement** (-emang'), förändr.

**Channing** (tschänn'-), Will. Ellery, n. amer. präst o. förf. f. 1780, d. 62 s. predikant vid en unitarisk kyrka i Boston. Skr.: *On slavery* (35), *Memoirs of C.* (utg. af hans brorson 48) m. m.

**chanson** (schangsång'), fr., sång, folkvisa. — **-ette** (-ätt'), liten sång.

**Chantrey** (schänn'tri), Francis, eng. bildh., f. 1781 Derbyshire, d. 42 Lond.

**Chanzy** (schangsī), Aug., gen., f. 1823 Nouart, 70 div.-gen. o. öf.-befälh. för 2:dra Loirearmén, 71 häktad af kommunen, 73 gen.-guv. i Alger., 79/80 sändeb. i Petersb., d. 82.

**chapeau** (schapå), fr., hatt. — c. bas (-ba) l. c. claque (-klack), cylinderhatt, s. k. hoptryckas.

**chaperon** (schaprång'), fr., hjälmtäcke; »förkläde».

**chapitre** (schapītr), fr., kapitel.

**Chaplain** (-äng'), Jules, fr. konstn., f. 1839, d. 09. Förnyare af medaljkonsten.

**Chapman** (tschäpp'-), 1) Geo., eng. dram. förf., f. 1557, d. 34. Skr.: *Bussy d'Ambois, All fools* m. m. — 2) Fredr. Henr. af, sv. skeppsbyggmästare, f. 1721 d. 08 som v. amiral. Skr.: *Tractat om skeppsbyggeriet* m. m. o. utg. planschverket *Architectura navalis mercatoria.*

**Chaptal'** (schapp-), Antoine, gref. af Chanteloupe, fr. kem., f. 1756 Nogaret, d. 32 Paris. Uppf. vinförbättring (Ch.-isering).

**char** (schār), fr., vagn; char à bancs (scharabang'), öppen vagn m. säten på sidorna.

**charād** (scha-), fr., stafvelsegåta.

**Charbin,** st. i Mandschuriet vid Sungari, omkr. 30,000 inv.

**Charcot** (scharkå), Jean Martin, fr. läk., f. 1825 Paris, d. 93 Morven, prof. i Paris, förtjänt om nervpatologien (hypnotismen m. m.)

**Charente** (scharangt'), fr. fl., utfaller midt emot ön Oléron i Gascogne-viken.

**chargle** (scharsch), fr., ämbete, anställning, rang. — **era,** belasta, öfverdrifva.

**chargé d'affaires** (scharschē daffär), ställföreträdare för ett lands minister.

**charité** (scharitē) fr., kristl. kärlek, välgörenhet.

**charivarī** (scha-), fr., kattmusik, larm; titel på en fr. skämttidn.

**Char'kov,** ry. st. vid Charkovka. 197,000 inv. Marknader. Universitetet.

**charkuterī,** fr., köttbod, matvaruhandel.

**charlatān,** fr., svindlare, pratmakare. **-erī,** svindleri, bedrägeri.

**Charlemagne** (scharlmanj), fr. namn på Karl d. st.

**Charleroi,** (scharlråa'), belg. st. vid Sambre. 26,528 inv. Fästning. Stenkolsgrufvor.

**Charles** (scharl), Alex. Cés., fr. fys., f. 1746, d. 23 Paris. Den förste, s. fyllde ballong med vätgas (charlière).

**Charleston** (tschārlston), st. i S.-Carolina vid Atlant, haf. 56,062 inv. Handel.

**Charlestown** (tjārlstaun), stadsdel af Boston (Massachusetts). Skeppsvarf.

**charlière** (scharliär), se Charles A. C.

**Charlotta,** 1) C. Maria, f. d. kejs. af Mexico, f. 1840, dot. af Leop. I af Belg., form. 57 m. Maximilian af Österr., 64 med honom till Mex., arbetade förgäfves på hans räddning, 67 änka. Sedan dess vansinnig, Brüssel. — 2) C. Amalia, dan. drottn., f. 1650, form. 67 m. Krist. V, d. 14.

**Charlottenberg,** stort järnbruk i Värml. vid nor. gränsen.

**Charlottenborg,** kungl. slott i Köpenh., byggdt 1672.

**Charlottenburg,** preuss. st. vid Spree, 239,559 (05) inv.

**charm|ant** (schar-), fr., förtjusande, intagande, **-e,** förtjusning, stort behag, **-era,** tjusa, behaga.

**charnière** (scharniär), fr., gångjärn, ledgång.

**Charpentier** (scharpangtjē), Franç. Phil., fr. mek., f. 1734 Blois, d. där 17. Uppf. laveringsmetoden m. m.

**charpī** (schar-), fr., sårförband af sönderplockadt linne.

**Charras** (scharrā), Jean Bapt. Ad., fr. milit., f. 1810 Pfalzburg, republ. motståndare till Nap. III, 51 fängslad, 54 utvisad fr. Belgien, d. 65 Basel. Skr. krit. arb. öfv. Nap. I:s hist.

**charta** (kar'-), lat., papper, hos rom. papyrusblad; und. medelt. urkund; c. sigillāta, stämpelpapper.

**chartism** (tschār-), i Engld sträfvan efter en mera demokrat, förf. 1836/57.

**Chartres** (schart'r), fr. st. vid Eure, 23,431 inv. Bisk. Katedral. Ford. grefsk. C.

**Chartres,** (~), 1) Rob., hert. af, f. 1840, deltog 70 i krig. mot Tyskld, 86 landsförvist. — Hans son 2) Henrik,

prins af Orléans, forskn.-resande, f. 67 i Engld, d. 01 Saigon, skr.: *Autour du Tonkin* (96) m. m.

**Chartreuse** (schartrös), fr. by vid Grenoble. I närh. kartusianklostret La grande C. 1903 stängdt af franska myndigheterna; intill dess fabr. af den berömda likören af samma namn (äfv. chartrös).

**Chasidīm,** chasidéer, Judas Makkabeus' anhängare i kriget mot syrerna; sedan en judisk sekt fr. 1750.

**Chasles** (schāl), Mich., fr. mat., f. 1793 Epernon, d. 80 Paris. Grund. d. nyare geom.

**chassé** (schassē), fr., ett slags danssteg.

**Chassé** (~), Dav. Hendr., baron, holl. gen., f. 1765, d. 49.

**Chassepot** (schasspå), Ant. Alph., gevärsfabrikant, f. 1833 Paris, konstr. C.-geväret.

**chasseur** (schassör), fr., jägare till fot o. häst.

**château** (schatå), fr. slott. — c. en Espagne (-ang espanj), luftslott.

**Chateaubriand** (schatåbriang), Franç. René, vicomte de, fr. förf. o. statsm., f. 1768 Saint-Malo, d. 48 Paris, 86 i armén, därpå resor i Amerika, stred i emigranthären, flydde till Engl., 99 åter till Frankr., sed. diplomat. Skr.: *Atala, Génie du christianisme, Les martyrs, Mém. d'outre tombe* m. m.

**chateaubriand** (~), fr. ett slags biffstek utan lök.

**Châteaubriant** (~), fr. st. vid Cher, 7,234 inv.

**Châteaudun** (schatådöng'), fr. st. vid Loire, 7,146 inv. 1870 stormad af tyskarne.

**Châteauroux** (schatårû), fr. st. vid Indre, 24,957 inv. Tuschfabr.

**chatelaine** (schatölän), fr., kedja fäst vid bältet för uppbärande af nyckelknippa m. m.

**Chatham** (tschätt'häm), befästeng. st. vid Medway, 37,057 inv. Flottans hufvudstation.

**Chatham** (~), se W. Pitt.

**Châttillon-sur-Seine** (schatijång' syr sän), fr. st., 4,807 inv. Kongress 5/2—9/3 1814.

**Chatrian** (schatriang'). Alex., se Erckmann-C.

**Chattanooga** (tjättanûga), st. i Tennessee (N. Amer.), 30,154 inv. Sl. 1863.

**Chatterton** (tschjätt'ertön), Thom., »underbarnet», eng. skald, f. 1752 Bristol, d. 70 gm självmord. Hans arb. i flere upplagor.

**Chaucer** (tschåsör), Geoffr., förste store eng. skald, f. 1340, d. 1400. Skr.: *Canterbury tales* m. m.

**Chaudet** (schådē), Ant. Denis, fr. bildh., f. 1763 Paris, d. 10.

**chauffeur** (schåffför), fr., eldare, automobilskötare o. -förare.

**Chauker,** ford. ty. folk mel. Ems o. Elbe.

**chaumière** (schåmiär), fr., halmtäckt koja, stuga i park.

**chaussée** (schåssē), fr., upphöjd, murad väg.

**chaussure** (schåssyr), fr., skodon.

**chauvinism'** (schå-), fr., öfverdrifven patriot, eröfr.-lystnad. Efter en fig. (Chauvin) i ett af Scribes lustspel.

**Chaux-de-Fonds** (schå-dö-fång), La, schweiz. st. i Neuchâtel, 35,968 inv. Urfabr.

**Chavanne** (schavann'), Jos., kartogr., resande, f. 1846 Graz, 67/69 Mexico. V. Ind., N. Amer., Marokko, Sahara. 83 uppt.-resor till Kongo, d. 1902 Buenos Aires.

**Che-,** se Ke-.

**check** (tschjäck), eng., till innehafvaren betalbar anvisn. i en bank.

**cheers** (tschīrs), eng., bifallsrop.

**chef** (schäf), fr., öfverhufvud, föreståndare, befälh. för en truppafdeln.; chef d'oeuvre (schä dö'vr), mästerverk.

**Chelsea** (tschäll'si), del af Lond. på vänstra Thamesstranden, 73,842 inv.

**Cheltenham** (tschäl'tenhäm), eng. st. i Gloucester, 49,439 inv. Mineralkällor.

**chemisle** (sch$^{ö}$mi's), fr., linntyg, skjorta, **-ette** (-ätt), nattkappa.

**cheminée** (-nē), fr., spisel (i rum), eldstad.

**Chemnitz** (käm-'), st. i kgr Sachs. 272,000 inv. Fabr.

**Chemnitz** (tjäm'-), Mart., ty. teol., f. 1522, d. 86 Braunschw. Berömd gm sitt arb. *Examen concilii tridentini.*

**Chénier** (schenjē), 1) André Marie de, fr. skald, f. 1762 Konstpl, giljot. 94 Paris, romantikens förelöpare. Skr.: *Poésies.* — Hans bror 2) Jos. de, förf., f. 1764, d. 11. Skr. republ. sorgspel, dikter.

**chenille** (sch$^{ö}$nij'), fr., larvliknande silkessnören.

**Cheops,** Chufu, egypt. konung af den 4:de dynastien, s. omkr. 2700 f. Kr. byggde den största pyramiden vid Giseh.

**cheque** (schäck), fr., kassainvisning. Jfr. check.

**Cher-,** se Ker-.

**Cher** (schär), bifl. till Loire t. v. 320 km. l. Dep. C. 7,304 kv.km. 345,543 inv. Hst. Bourges.

**Cherbourg** (schärbûr), fr. befäst st. vid Eng. kanalen, 42,938 inv. Örlogshamn.

**Cherbuliez** (schärbyljē), 2 fr. förf. fr. Genève, 1) Ant. Elisée, f. 1797, jur. prof., d. 69. — Hans brorson 2) Vict., f. 1829, romanförf., d. 99 Paris.

**cherokēser,** n. amer. indianstam, i Indianterrit., ännu omkr. 1500.

**Cherso** (kär'så), österr. ö i Adr. haf. 399 kv.km. 8,280 inv. Hst. C. 4,800 inv.

**Cherson** (tjer'-), st. i Syd-Ryssl. vid Dnjeprs mynn. 73,185 inv.

**Cherubīni** (ke-), Luigi, it. mus., f. 1760 Florens, d. 42 Paris som dir. vid konserv. Skr. operor, kyrkmusik, kantater m. m.**cherusker,** germ. folkstam kring Harz. Und. Arminius stredo de m. framgång mot rom. 9 o. 14/16 e. K.; uppgingo i sachsarne.

**Chesapeak-viken** (tchess'apik-), vik af Atlant, haf. i Virgin, o. Maryland.

**Cheshire** (tschesch'ir), väst-eng. grefsk., 2,659 kv.km., 814,555 inv. Hst. Chester.

**Chesnecophērus,** Nils, lärd, blef hofkansler hos Karl IX, användes vid diplomat, underhandl., 1617 fängslad af Gust. II Ad. för en skrift ang. hertigarnes anspr. mot denne. Död omkr. 1624.

**Chester** (tsches't$^{ör}$), eng. st. vid Dee, 38,309 inv.

**Chesterfield** (tchestr'fild), eng. st. i Derby vid C.-kanalen, 27,185 inv.

**Chesterfield** (~), Phil. Stanhope, earl, f. 1694 Lond., vicekon. i Irl. o. statssekr., d. 73, berömd för världskloka bref till sin son.

**cheval** (schvall'), fr., häst.

**chevaleresk'** (schval-), fr., ridderlig.

**Chevalier** (schvaljē), Mich., statsekon., f. 1806 Limoges, d. 79. Bekämpade skyddstullssyst.

**chevalier** (schvaljē), fr., riddare.

**chevelure** (schövlyr), fr., hårväxt, håret.

**cheviot** (tschīviött), eng., ett kamgarnstyg.

**Cheviots** (tschīviötts), berg mel. Engld o. Skottl.

**chevreau** (sch^ö^vrå), fr., killingskinn.

**Chevreul** (schevröll'), Mich. Eug., kem., f. 1786 Angers, fr. 30 prof. i kem. Paris, d. där 89 nära 103 år gammal, Förtjänt om fetters o. färgers kemi.

**chevron** (schevrång), fr., vinkelformig träns på uniformsärm.

**chevrotēra,** fr., *tonk.,* slå »bockdrill» i sång.

**Chi-,** Ki-.

**Chiāna** (ki), fl. i mel. Ital. C.-dalen.

**Chiāri** (ki-), it. st. vid. Oglio, 10,810 inv. Sl. 1701.

**chibouque** (tschibuck'), turk., tobakspipa med långt rör l. skaft.

**chiaroscūro** (ki-), it., *mål.,* ljusdunkel.

**Chia'vari** (ki-), it. st. vid Genuaviken, 12,500 inv.

**Chiavenn'a** (ki-), Clavenna, it. st. vid Maira o. Splügens fot, 4,788 inv.

**chic** (schik), hållning, »stil».

**chīca,** rödt färgämne af bladen af *Bignonia chica,* hvarmed indianerna färga sin hud.

**Chicago** (schikāgå), st. i Illinois (N. Amer.) vid fl. C. o. Michigansjön, anlagd 1830. 2,049,185 (06) inv. (öfver 58,000 svenskar). Spannmål, trä, svinexp. Efter brand. 1871 återuppbyggd.

**Chiēti** (ki-), befäst it. st. vid Pescara, 26,368 inv.

**chiffer,** fr., heml. skriftecken, inbundet namn.

**chiffon** (-ång'), fr., »trasa», ett shirting liknande tyg; ett slags siden. **-ēra,** tillskrynkla, fara illa med.

**chiffonnier** (schifånjē), fr., byrå med klaff.

**chignon** (schinjång'), chinjong, fr., hårpung (af löshår.)

**Chihuāhua** (tschi-), mex. st. 30,405 inv. Indianer. Silfvergrufvor.

**chikān** (schi-), fr., eg. lagvrängning; ärekränkning. — **era,** förolämpa.

**Chīle** (tji-), Chili, sydamer, republ., 759,000 kv.-km., 3,249,260 inv. Gräns.: n.: Bolivia, s.: Stilla haf., ö.: Argentina, v.: Stilla haf. Berg: Kordillererna. Topp: Aconcagua. Näringar: åkerbruk, boskapsskötsel, bergshandtering (koppar o. silfver). Befolkn.: indianer, mest span., ty., eng., fr., it. C. delas i 22 prov. Hst.

Santiago. Hamn: Valparaiso, Valdivia, Coquimbo, Copiapo, Lota, Ancud, Huasco, Constitucion. Rel.: rom.-katol. Fl.: Biobio, Maule. C. den bäst ordnade s.-amer. fristat. Hist.: 1535/50 togs landet i besittn. af span. under Diego de Almagro, 1810 började oafhängighetsstriden, 18 oafhäng.-förklaring, 44 C:s oafhäng. erkänd af Span. 79/82 krig med Peru o. Boliv., C. segrande. 91 uppror mot pres. Balmaceda, hvarvid kongresspartiet segrade. Pres. Pedro Montt (06).**chīlisalpeter,** salpetersyradt natron, förekommer is. på gränsen mel. Chile o. Peru. Använd, till beredn. af krut, vid stålfabrikat., till gödn.-ämne.

**Chiloë** (tschi-), chilen. ö. i Stilla hafvet. 22,255 kv.-km., 94,422 inv.

**Chilon** se Kilon.

**Chimboraz'o** (tschimvo-), topp på Kordill. i Ecuador, 6,310 m. Ansågs ford. för jordens högsta topp.

**chimpans',** se schimpans.

**chimär** (schi-), hjärnspöke, drömbild.

**Chinchas-öarna** (tschintschas-), Guanoöarna, 3 små öar vid Perus kust. Guanolager, nu nästan uttömda.

**chinchilla** (tjintjill'a), pälsvärk af ett s. amer. djur med samma namn. Silfvergrått, mjukt, dyrbart.

**chīno** (tschino), afkoml. af neger o. indianska.

**Chiococc'a** R. Br., *Rubiaceæ.* Af *C. racemosa* Jacq., buske i V. Ind. o. S. Amer., den officinella kainkaroten, s. användes mot ormbett o. vattusot.

**Chioggia** (kiådd'scha), st. i n. It. vid Adriat. h. 30,563 inv.

**Chippendale** (tschipp'endel), omtyckt eng. möbelstil, uppkallad efter konstsnickaren Thomas C. (18:e årh.).

**chippeways** (tschipp'wäs), Ojibways, n.-amer. indianstam, n. om Öfre sjön, omkr. 12,000.

**Chir-,** se Kir-.

**Chiron,** se Keiron.

**chitōn,** gr., de gamle grekernas underklädnad.

**Chiselhurst** (tschisl'hörst), by nära London. Napol. III dog där 9/1 1873.

**Chlad'ni,** Ernst Friedr., ty. fys., f. 1756 Wittenberg, d. 27 Breslau. Uppf. C:s klangfigurer.

**Cho,** se Ko.

**choc** (schåck), fr., stöt, rytterianfall.

**Choczim,** Kotin, ry. gränsfäs tn. i Bessarabien. 30,429 inv.

**Chodkievicz** (kåddkiēvitsch), Jan Karol, pol. fälth., f. 1560, segr. öf. Karl IX vid Kirkholm 05, d. 21.

**Chodowiecki** (schådåvjes'ki), Dan., teckn. o. kopparstick., f. 1726 Danz., d. 01.

**Choiseul** (schåasöll'), Et. Franç., hert. af, statsm., f. 1719, Pompadours gunstl., 58 utr.-min., jesuiternas förkämpe, 70 störtad, d. 85.

**choklād,** fr., blandn. af rostade kakaobönor m. socker o. vanilj. Uppf. i Mexico, fr. 1520 i Europa.

**cho'lera mor'bus,** lat., se kolera.

**Cholūla** (tschå-), mex. st. 6,899 inv.

**Chopēr,** bifl. till Don t. v. 898 km.

**Chopin** (schåpäng'), Fréd., polsk komp., f. 1809 Zelazova Vola, d. 49 Paris. En af nyrare tidens utmärktaste pianister o. originellaste pianokomposit. Komp.: etyder, notturnos, masurkor, valser, konserter, sonater m. m.

**Choræus,** Mikael, skald, f. 1774 Finld, d. 06 s. teol. adjunkt vid Karlberg. Var en mild, elegisk natur. Erhöll af Sv. akad. pris för 2 skaldestycken, skref lyr. sånger i Franzéns stil, omarbetade psalmer.

**Choron** (schårång'), Alex., fr. mus., f. 1772 Caen, d. 34 Paris. Utmärkta mus.-teoret. skr.

**Chorsabâd,** se Korsabad.

**chouāner** (schû-), stredo för kon.-dömet mot fr. revolut., is. i Vendée o. Bretagne, fr. 1793, undertryckta 95 o. 99. Namnet eft. anföraren Jean Cottereau, kallad Chat-huant (uggla).

**Chretien de Troyes** (kretjäng' dö'tråa), nordfransk trubadur fr. 12:e årh... Skr. riddardikter (Parcival, Erec m. fl.).

**Christchurch** (krajst'tschörtsch), 1) eng. st. vid Stour o. Avon, 4,204 inv. — 2) St. på N. Zeeld, 57,041 inv.

**Christie,** Vilh. Friman Koren, nor. polit., f. 1778, president vid stortingen 15/16 o. 18, d. 49 ss. tullinspekt. i Bergen.

**christmas pantomimes** (kriss'mäss pän'tomajms), eng.,

julpantomimer, féerier, s. vid jultiden uppföras i London.

**Christus,** se Kristus.

**chronique** (krånick'), krönika; c. scandaleuse (-skangdalös), skandalhistorier i en st., vid ett hof etc.

**Chry-,** se Kry-.

**Chu-,** se Ku-.

**chunchūser,** röfvarband i Mandschuriet.

**Chuquisāca** (tschuki-), Sucre, st. i Bolivia, 2,814 m. öfv. hafv.; 21,000 inv.

**Chur,** hst. i Graubünden, 11,532 inv.

**Churchill** (tschörtsch'-), Missinippi, English river, fl. i N.-Amer., utf. vid Fort-G. i Hudsonviken, 1,000 km. l.

**Churchill** (~), 1) Charles, eng. satirik., f. 1731 Westminster, d. 64 Boulogne. Skr.: *Poems* m. m. — 2) Arabella, f. 1648, d. 30, eng. kon. Jak. II:s mätress. — 3) Randolph, lord, eng. polit., f. 1849, d. 95 Lond., grund, the Fourth Party, 86 skattkammarkansler. — Dennes son 4) Winston Leon., polit., förf., f. 74, först milit., 05 understatssekr. för kolon., 09 inr.-min. Skr.: *London to Ladysmith* (00) m. m.

**Chydēnius,** fin. släkt, 1) Anders, präst, förf., f. 1729, d. 03. Polit. o. statsekonom, skrifter. — 2) And. Herm., tidningsm., f. 1833, fr. 62 medarb. i Hälsingfors dagbl. — Hans bror 3) Joh. Jak., kem., f. 1836, fr. 71 prof. i kemi i Hfors.

**chylus** (tjy-), lat., mjölksaft, mjölk, liknande vätska, s. fr. tarmarna gm lymfkärlen öfverföres till blodet.

**chymus** (tjy-), lat., i magsäcken af smälta födoämnen bildad vällinglik massa.

**Cialdīni** (tjal-), Enrico, it. general f. 1811 Castelvetro, tjänade 33 i Portug., brig.-gen. på Krim, div.-gen. 50, segrade 60 vid Castelfidardo öf. Lamoricière, tog Capua, Gaëta, Messina, 61 diktator i ned. Italien, 70 med Amadeus i Span., 76/81 sändeb. i Paris, d. 92 Livorno.

**cibōrium,** lat., förvaringsplats för hostian i den kat. kyrk.

**cicāda,** sångcikadsläktet, hör till skinnbaggarna (Hemiptera). *C. Orni* orsakar mannans utsipprande ur manna-asken. Sångcikadorna voro redan i forntiden beryktade för sitt starka läte, som de ofta uppstämma i kör, och

hvilket höres på långt håll.

**Ci'cero,** M. Tullius, rom. talare o. förf., f. 106 f. K. Arpinum, 76 kvestor, 63 konsul, 58 landsförv. på Clodius' anstiftan, återkom 57, 54 ståth. i Kilikien, 49 åter i Rom, där han intog en vackl. ställn. mel. partierna, 43 af Octavianus prisgifven åt sin fiende Antonius o. mörd. Skr. retor. *(De oratore etc),* filos. *(De legibus, De officiis etc),* arb. samt tal *(In Catilinam etc.)* o. bref.

**ci'cero,** ett slags boktr.-stil, 1467 1:a gngn använd vid tryckn. af C:s bref.

**cicerōn,** it., främlingsledsagare, vägvisare.

**Cichōrium,** L., *Compositæ.* Af *C. intybus* L., vägvårda, i s. Sverige, lämna rötterna kaffesurrogatet cikoria.

**cicisbēo** (tjitjis-), it., efter förr vanl. it. bruk gift kvinnas följeslagare utomhus.

**Cicūta** L., *Umbelliferæ. C. virosa* L., sprängört, i Europ. o. N. Amer., giftig.

**Cid Campeador** (-dår), eg. Rodrigo Diaz de Vivar, sp. nat.-hjälte und. medelt., f. omkr. 1050, tjänade, då Alfons af Kastil. lönte honom med otack, ngn tid und. en mohammed. emir, eröfr. på egen hand Valencia 94, d. där 99. Fr. midten af 12:e årh. besjungen af flere skalder. Cidsånger öfvers. på sv. af Oskar Fredrik.

**cīder,** fr., fruktvin.

**ci-devant** (-dövang'), fr., för detta; und. fr. revolut, namn på förut adl. o. furstl. pers.

**cif,** i handeln förkortn. af: *cost, insurance, freight.*

**cigarr',** sp., liten rulle af tobaksblad, består af inlagan, ombladet

o. täckbladet. Därtill nyttjas tobak fr. Cuba (Havana), Domingo, Maryland, Brasil., Manilla, äfvensom Europ. **-ett',** papperscigarr, finskuren tobak i omhölje af fint, olimmadt papper.

**cikōria,** se cichorium.

**Cilīcien,** se Kilikien.

**cīlier,** lat., ögonhår; *anat.,* flimmerhår, mikroskopiska, hårlika, rörliga organ hos växter o. djur, tjäna hos de lägre djuren s. rörelseorg., förekomma hos de högre på vissa slemhinnors yta.

**cima** (tjī-), it., bergspets.

**Cimabūe** (tji-), Giov., mål., f. omkr. 1240 Florens, d. där omkr. 1300. Grundl. den nyare målarekonsten.

**Cimarōsa** (tji-), Dom., komp., f. 1749 Aversa, d. 1801 Venezia. Skr. 70 operor, af hka *Il matrimonio segreto* förnämst.

**cim'brer,** kimbrer, german, folk, slog 113 (vid Noreja) o. 105/109 f. K. romarne, förbundo sig därpå med teutonerna och tillintetgjordes af Marius 101 vid Vercellæ.

**Cimbris,** se Simris.

**Cimbrishamn,** se Simrishamn.

**Cimon,** se Kimon.

**Cinchōna** L., kina-träd, *Cinchonaceæ,* på Kordilliererna. Några arter af detta släkte lämna den feberfördrifvande kinabarken.

**cinchonīn,** alkaloid i kinabark, nyttjas till blå färg o. som läkemedel. C. verkar s. kinin, men svagare.

**Cincinnāti,** st. i Ohio vid Ohio, 388,000 inv., anlagd 1789. Handel, is. med säd o. boskap. Svinslakterier.

Observat.

**Cincinnātus,** L. Quinct., rom. fälth., berömd för sin dygd, 460 f. K. kons., 458 diktat., 439 åter diktat., undertryckte plebejerna.

**Cinerāria,** *bot. fam. Compositæ* halfbuske. C. hybrida, odlas som prydnadsväxt.

**cinkadūs,** lat., en femma o. en tvåa i tärningsspel; äfven slump, örfil.

**Cinn'a,** L. Cornel., rom. patric, 87 f. K. konsul, Marins' anhängare, 84 mord. af sina soldater.

**Cinnamōmum** Blume, *Laurineæ,* ständ. gröna träd. Af *C. aromaticum* N. ab Es., i Kina o. Kokinkina, kanelkassia, af *C. ceylanicum* Breyn, på Ceylon, äkta kanel.

**cinnōber,** min., svafvelkvicksilfver, kristall, i romboedrar, kochenillröd, Almaden, Idria. Till kvicksilf.-beredn. o. målarfärg.

**Cinq-Mars** (säng-mār), Henri, marq. de, Ludv. XIII:s gunstl., f. 1620, för sammansvärjn. mot Richelieu afrättad 42.

**cinque cento** (tjin'kve-tjen'tå), den it. konst- o. litteraturperioden und. 16:e årh.

**Cinque ports** (singk på$^{r}$ts), sedan Vilh. eröfrarens tid namn på eng. hamnar vid Kanalen.

**Cintra,** port. st. nära Lissabon, i C.-bergen, 5,918 inv. Kgl. slott. Fördrag 1808.

**cippus,** rom. milstolpe, minnesstod l. grafvård.

**circassienne** (-siänn'), fr., ett slags tunnt ylletyg.

**Circe,** se Kirke.

**circen'siska spel,** rom. kapplöpningar o. täflingsstrider i cirkus, vid vissa fester, is. glänsande vid *Ludi romani* i sept.

**cirka,** lat., omkring, ungefär.

**Cirkassien,** se Tscherkessien.

**cirkel,** lat., sluten plan kroklinje, hvars alla pktr ha lika afstånd till en fast pkt i samma plan. Den fasta pktn: medelpkt; afståndet: radie; dubbla radien: diameter; omkretsen: periferi. Den af periferien omslutna ytan är 3,1415926535... (Ludolfska talet l. $\pi$) gngr radiens kvadrat.

**cirkul|ation,** lat., kretslopp, **-era,** sätta i omlopp, kretsa, **-är,** cirkelformig; rundskrifvelse.

**cirkum|flex,** lat., accenttecken för en lång stafvelse (~ l. ). **-meridiānhöjd,** stjärnhöjd, s. mätes i närh. af meridianen, **-polārstjärna,** fixstjärna, s. ständigt står öfver synranden.

**cirkus,** lat., aflång kapplöpn.-bana hos romarne. Nu föreställn.-lokal för konstberidare.

**ci'rro|-cu'mulus,** lat., litet rundt, hvitt moln. **-cumulostratus,** utbredt fjädermoln.

**cirrus,** lat., fjädermoln.

**Cirta,** *g. geogr.,* st. i Numidien, nu Konstantine.

**cis,** lat., på denna sidan.

**cisalpīnsk,** på denna sid. Alperna (räknadt fr. Rom).

**cisalpīnska republiken,** 1797 af Bonaparte bildad stat i n. Italien, 1802 kallad It. republ., 1805/14 kon.-riket It.

**ciselēra,** fr., bearbeta metaller m. grafstickel, mäjsel o. fil, is. framställa upphöjda fig. på guld, silfver o. d.

**Cisleithānien,** fr. 1867 namn på Österr. på denna sid. (räknadt fr. Wien) fl. Leitha.

**cispadānsk,** på denna sid. Po (räknadt fr. Rom).

**cispadānska republiken,** 1796 af Bonap. bildad stat i n. It.

**Cissey** (sissä), Erneste Louis de, fr. general, f. 1810 Paris, 63 div.-gen., 70 fånge vid Metz, 71 mot kommunen, 71/73 o. 74/76 krigsmin., 80 afsked. ur armén i följd af en skandalprocess, d. 82.

**cissoīd,** gr., kurva af 3:e ordn., hvars spets liknar spetsen af ett murgrönblad.

**cis'ta,** lat., kista, is. rund bronsask i etrusk. grafvar.

**cistercien'ser,** munkorden, stift. 1098 af benediktin. Robert i Citeaux, Bernh. af Clairvaux höjde orden (däraf Bernhardin-ord.). Svärmiska asketer. Dräkt: hvit m. svart gördel. Nu förfallen. Feuillanter o. trappister utgreningar däraf.

**cistern',** lat., konstgjord vattenbehållare.

**citadell',** it., kärnfäste, liten fästning inuti en stor.

**citāt,** lat., anfördt ställe ur en skrift. **-ion,** anfördt ställe, anförande af en förf:s ord.

**citāto lōco,** (förk. c. l.), lat., på anfördt ställe.

**cité,** fr., stad.

**citera,** lat., anföra l. åberopa ett ställe i en skrift.

**Cithæron,** se Kitairon.

**cit|o,** lat., fort. **-issime,** mycket fort.

**citoyen** (-tåajäng'), fr., medborgare, ersatte und. fr. revolut. titeln herre.

**citrōn,** frukt af *Citrus medica* L.

**citronāt,** omogna citronskal, kokade i sockersirap.

**citronolja,** (cedro-olja), flykt. olja ur fruktskalen af *Citrus limonum.*

**citronsyra,** $C_6 H_8 O_7$ + aq. = 210, mycket utbredd i växtriket, vanl. förenad m. baser. Färglösa, i vatten o. alkal. lösl. prismor.

**citrus** L., *Aurantiaceæ.* Bland arter må nämnas: *C. aurantium* R., orange- o. pomeransträdet samt *C. medica* L., citronträdet.

**città** (tjittā), it. namn på stad.

**cittra,** gr., stränginstrum. med platt resonanslåda, öfver hkn äro spända vanl. 6 strängar, s. knäppas med fingrarna.

**city** (sitt'i), eng. namn på stad, is. äldsta delen af London.

**ciudād,** sp. namn på stad.

**Ciudad Bolīvar,** ford. Angostūra, st. i Venezuela, 11,686 inv.

**Ciudād Rodrīgo,** sp. st. vid Agueda. 8,143 inv. Gränsfästn. mot Portugal.

**civīl,** lat., borgerlig; hörande till tvistemål.

**Civīlis,** Claud., anförare för bataverna mot romarne 69/70 e. K.

**civilis|ation,** lat., hyfsning, sedernas förädling, **-era,** hyfsa, bilda.

**civil|lista,** anslag, s. af statsinkomsterna tilldelas regenten till bestridande af hans, hans familjs o. hofstatens underhåll, **-minister,** statsråd, s. är chef för civildep. **-process,** rättsligt förfarande vid behandl. af tvistemål, **-rätt,** borgerlig rätt. **-stånd,** en persons ställning med afs. på födelse, äktenskap, död. **-äktenskap,** afslutas inför en statens ämbetsman utan kyrkl. vigsel.

**cīvis,** lat., medborgare.

**cività,** it., stad.

**cīvitas,** lat., inbegreppet af en fri borgares rättigh. i forn. Rom.

**Cività Vecchia** (tjivitā väckja), it. st. vid Tyrrhen. hafvet, 17,589 inv. Badort. Hamn.

**Cladel** (-dāll'), Léon, fr. rom.-förf., f. 1835 Montauban, d. 92 Sivry.

**Clackmann'an,** grefsk. i Sydskottland, 123 kv.km., 32,019 inv.

**Cladōnia** Hoffm., lafsläkte. *C. rangiferina* Hoffm., renlafven, förnämligast i nordliga trakter, renarnas hufvudsakl. föda und. vintern.

**Claëson,** Krist. Teod., filos., f. 1827, lärjunge af Boström, docent i Upps., d. 59. Hans *Skrifter* utmärka sig för sällsynt grundlighet o. klarhet.

**Clairfayt** (klārfä), se Clerfayt.

**clair-obscur** (klāråbskyr) fr., ljusdunkel.

**Clairvaux** (klārvå), fr. köping vid Aube. Bernh. af C. grund, där ett kloster 1115.

**clairvoy|ance,** (klärvåajangs'), fr., klarsynthet, förmåga att und. magnet, sömn skåda in i det fördolda, **-ant,** klarseende person; jfr föreg.

**Clam-Gallas,** Eduard von, gref., gen., f. 1805 Prag, 59 eft. sl. v. Solferino kav.-gen., olycklig i kriget 66, d. 91.

**clan** (klānn), kelt., i skot. högl. namn på länsband, liks medlemmar åberopa samma stamfar. C-författn. upphäfd 1745.

**Clapp'erton** (-tōn), Hugh, skot. Afrika-resande, f. 1788, d. 27 i Sokoto. Res. i Sudan o. på Niger.

**claque** (klack), fr., klack, saml. af legda personer, klackörer, s. applådera på teater, is. Paris. **-hatt,** se chapeau.

**Clare** (klär), grefsk. i irl. prov. Munster, 3351 kv.km. 112,129 inv. Hst. Ennis.

**Claremont** (klärmönt), slott i eng. grefsk. Surrey.

**Clarence** (klärr'ens), hertigar af, titel på flere eng. prinsar.

**Clarendon** (klärr'endn), 2 eng. statsm., 1) Edw. Hyde, f. 1609 Dinton, med Karl II i landsflykt, verkade för hans tronbestign., 67 förvist för högförräderi, d. 74 Rouen. — Hans dotter 2) Anna, g. m. hert. af York (sed. Jak. II). — 3) Geo. Will. Fred. Villiers, f. 1800, 39 storsigillbevarare, 53/58, 65/66 o. 68 utr.-min., d. 70 London.

**Clarendonpress** (klärr'endn-), stort boktryckeri i Oxford.

**claret** (klärr'et), i Engld namn på rödvin fr. Bordeaux.

**Claretie** (klartī), Jules, fr. förf., f. 1840, administr. för Theat. Franç, i Paris 85.

**Clarke** (klārk), Jacp. Guill., fr. marskalk, härstam, fr. Irl., f. 1765, 7/14 krigsm., hert. af Feltre, d. 18.

**Clarke's River** (klārks riv'ör), källfl. t. Columbia (N. Amer.).

**Clary** (-rī), fr. köpman, hvars dot. Désirée (Desideria) gifte sig med gen. Bernadotte (sed. Karl XIV Johan).

**Clason,** Is. Gust., arkit., f. 1856 vid Falun, har utfört Nordiska museet m. fl. betydande verk.

**Claude Gerard** (klåd schörār), pseud för fru A. Ljungstedt.

**Claude Lorrain** (klåd lårräng'), eg. Cl. Gelée, mål., f. omkr. 1600 i slottet Champagne v. Toul, d. 82 Rom. Ideala landskap.

**Claudius,** 1) Appius, tyrann, decemvir, störtad 449 f. K. — 2) Appius C. Cæcus, 312 censor, anlade Appiska vägen. — 3) Tiberius C. Drusus, rom. kejs., s. till Drusus, reg. fr. 41, svag o. yppig, styrd af Messalina, d. 54, förgiftad af sin 2:a gem. Agrippina. — 4) C. M. Aurelius, rom. kejs. 268, slog goterna, d. 270 Sirmium.

**Claudius,** Math., ty. folkskald, f. 1743, d. 15, utg. »Wandsbecker Bote», skr. sånger.

**Claudius Civīlis,** se Civilis.

**Claus,** Karl., zool., prof. Wien, f. 1835 Kassel. Skr. *Grundzüge d. Zool*

**Clausen,** Henr. Nikol., dan. teol. o. pol., f. 1793, 30 prof. i

dogmatik i Köpenh., d. 77. Skr.: *Katholicismens og protestantismens kirkeforfatning* etc. (25), *Det evang. kirkelivs nutid og fremtid* (59) m. m.

**Clausewitz,** Karl v., preuss. gen., f. 1780, tjänade 13 i Ryssld, 18 dir. vid krigsskolan, d. 31.

**Clausius,** Rud. Jul. Em., fys., f. 1822 Köslin, 69 prof. Bonn. En af d. mek. värmeteoriens målsmän.

**Clavecin** (klavsäng'), *tonk.,* ett slags klavér.

**Clavenn'a,** *g. geogr.,* se Chiavenna.

**Clavijo y Fayar'do** (vīchå i faj-), José, sp. lärd, .f. 1730, d. 06. Duell m. Beaumarchais. Göthes »Clavigo».

**clāvis,** lat., nyckel. Jfr klav.

**Clay** (klä), Henry, amer. statsm., f. 1777 Hannover (Virgin.), 06 o. 09 senator, inskränkte slafveriet till stater s. om 36° n. br., d. 52 Washington.

**clearinghouse** (kliringhaus), eng., likvidations-kontor i Lond. o. andra ställen, där köpm. kvitta sina ömsesidiga fordringar.

**Cleasby** (klīsbi), Rich., eng. lexikogr., f. 1797, d. 47., skr. ett isländskt-eng. lexik., fullbordadt af G. Vigfússon.

**Clem'atis** L., skogsrefva, *Ranunculaceæ,* klängväxt.

**Clémenceau** (-mangså), Eug., fr. polit., f. 1841 Vendée, 70/71 mär, maktlös mot kommunen, de radikales ledare i deput.-kammaren; 1906/09 konseljpresident.

**Clēmens,** 17 påfvar, hvaraf 3 ej erkända i Rom. 1) G. V., ärkeb. af Bordeaux, påfve 1305, 09 i Avignon, upphäfde tempelherreorden, d. 14. — 2) C. VII, Giulio di Medici, reg. fr. 1523, 27 belägrad af Karl V, s. han krönte 30, d. 34. — 3) C. XIII, Carlo Rezzonico, 1758/69, understödde jesuiterna, s. flere makter ville fördrifva. — 4) C. XIV, Lorenzo Ganganelli, f. 1705, påf. 69, upphäfde jesuitorden 73; frisinnad, bildad, mild, d. 74 (möjl. af gift).

**Clem'ens,** Sam. Langhorne, pseud. Mark Twain, n. amer. humorist, f. 1835 Florida, tidn.-man i New York. Död 10. Skr. *Tom Sawyer, Huckleberry Finn* m. fl., af hka de flesta öfvers. på svenska.

**Clēmens Alexandrīnus,** kyrkofader, f. i Athen (l. Alexandria), d. 220. Skr.: *Logos protreptikos, Paidagogos* m.

m. samt hymner.

**Clément** (-mang'), Jacq., f. 1564 vid Reims, fr. kon. Henr. III:s mördare 31/7 89, genast dödad af hofmän.

**Clemen'ti,** Muzio, komp. o. pianist, f. 1752 Rom, d. 32 Evesham. Skr. 106 sonat., *Gradas ad Parnassum* (för underv.) m. m.

**Clerfayt** (-fä), 1. Clairfayt, Frz Sebast., gref., f. 1733, österrik, fältmarsk. i 7-år. kriget, 88 mot turk., 93 mot fransm., d. 98.

**clēricus,** lat., präst, andlig.

**clerk** (kla$^{r}$k), eng., skrifvare, kontorist.

**Clermont-Ferrand** (klärmång-ferrang'), fr. st. mel. Arrier o. Brédat, 52,933 inv. Konsil. 1095.

**Clermont-Tonnerre** (klärmång-tonnär), Stanisl., gref., f. 1747,89 liber. medl. af nat.-församl., röstade för kgl. veto, 92 dödad af pöbeln i Paris.

**Cleve,** Per Teod., kem., f. 1840, fr. 74 prof. i kem. i Uppsala, d. 05. Har utgifvit flere lärobock, i kemi, dessutom *Kem. handlexikon* (83/ 84) m. m.

**Cleveland** (klīv-), Grover, presid. i Förenta stat., 85/89 och 93/97, f. 1837 Essex (New Jersey), 82 guv. i stat. N. York, d. 08.

**Clio,** se Kleio.

**clique** (klick), fr., förening, sällskap, kotteri.

**Clive** (klajv), Rob., bar. af Plassey, gen., f. 1725 Shropshire, tjänade i O. Ind., segrade 57 vid Plassey, 65/67 gen.-guv., 73 ankl. för maktmissbruk, frikänd, sköt sig 74.

**Clōdius,** Publ. C. Pulcher, rom, folkledare, 58 f. K. folktribun. 52 mörd. af Milo i en gatustrid. Ciceros motståndare.

**Clodt-Jürgensburg,** Mich. Petrov. bar., ry. genre-mål., Petersburg, f. där 1839, d. 67 Finland.

**Clootz** (klåts), Jean Bapt., baron, pol. svärmare und. fr. revolut., f. 1755, uppfostr. i Paris, gmförde 92 ss. konvent-medlem radik. reform. i relig.- o. statsväsen., giljotinerad 94.

**Cloud** (klû), S:t, se Saint Cloud.

**Clōvio,** Giulio, kallad Macedo, miniatyr-mål., f. 1498 Kroatien, d. 78 Rom.

**Clown** (klaun), eng., kom. fig. på eng. teater o. cirkus.

**Club** (klöbb), eng., klubb.

**Clugny** (klynī), Cluny, fr. st. vid Grosne, 4108 inv., ford. rikt kloster.

**Cluny** (klynī), se Clugny.

**Clūpea,** lat., *ikt,* sill.

**Cluse** (klys), La, fr. ort vid schweiz. gränsen, sl.1/2 1871.

**Cluseret** (klysrē), Gust. Pierre, kommunist, f. 1823 Paris, öfverste und. Garibaldi i It., framkallade uppror i Lyon, 71 verksam medl. af kommunen, d. 1900.

**Clyde** (klajd), skot. fl., 157 km. l. utf. i Firth of C.

**Clyde** (klajd), se Campbell, sir Colin.

**Clytæmnestra,** se Klytaimnestra.

**Cnattingius,** And. Jak. Danielsson, förf., f. 1792, d. 64 s. kyrkoh. i Linköp, stift. Utg. flere goda läroböcker o. öfvers. Snorre Sturlessons Edda.

**Coanza,** Kvanza, fl. i s. Guinea, uppr. i Mossambaberg., utf. i Atlanten, 950 km. l.

**coating** (kå-), eng., långhårigt ylletyg.

**Cob'den,** Rich., eng. statsekon., f. 1804 Sussex, fabrikant i Manchester, 39 i spets, för Anticornlawleague, verkade för fred o. utvidgad rösträtt, d. 65. **-club,** (-klöbb), eng. frihandelsförening.

**Cobija** (-bicha), Puerto la Mar, Bolivias enda hamn vid Stilla haf., 2,500 inv.

**Coca,** blad af *Erythroxylon coco* Lam., buske i Bolivia, ha förmåga att tuggade underbart minska behofvet af föda o. gifva kraft till de största ansträngningar. Innehålla narkot. verkande kokain o. flytande hygrin.

**Cocc'ulus** Dec., *Menispermeæ.* Af *C. suberosus* Dec., buske i O. Ind., erhållas kockelkärnor, s. användas vid fiske, äfvensom till förfalskning af öl och särskildt af engelsk porter; innehålla döfvande pikrotoxin.

**Cochabamba** (kåttscha-), st. i Bolivia, 21,886 inv.

**Cochrane** (kåck'ren), Thomas, earl af Dundonald, brit. sjöman, f. 1775, utmärkte sig 09 s. fregattkapten, afsatt 14, tjänade i Chile, Brasil., Grekl., fr. 32 brit. amiral af olika grader, d. 60 Kensington.

**Cockney** (-ne), öknamn på infödd Londonbo.

**Cōcos,** se kokospalm.

**cocotte** (-katt), fr., glädjeflicka.

**cōda,** it., *tonk.,* slutsats i ett tonstycke.

**code** (kåd), fr., lagbok. C. Napoléon (-leång'), fr. lagbok i civilrätt, utg. 1804.

**cōdex,** lat., se kodex. C. argen'teus, »silfverboken», i Uppsala befintl. mesogot. bibelöfvers. af Ulfilas.

**codo** (kåda), liten sp. aln = ½ m.

**Codrington** (kådd'ringtön), 1) Edw., eng. amiral, f. 1770, d. 51. Segr. vid Navarino 29/10 27 öfv. turk. — Hans son 2) Sir Will. John, f. 1800, 59/65 guv. i Gibraltar, 63 general, d. 87.

**Cody** (kådi), Will. Freder., f. 1845 i N. Amer. (Iowa), där han var spejare o. förare för unionstrupperna. Mest känd und. namnet Buffalo Bill. Organiserade und. detta namn ett cirkusföretag 83.

**coe-,** se Ce.

**Coehoorn** (kûhårn), Menno van, holl. ingenjör, f. 1641 Friesland, d. 04 s. gen.-löjtn. Uppf. 3 befästn.-syst.

**Coelenterāta** (polyper, kammaneter o. maneter), *zo.,* sakna tarmkanal; kroppshålans främre del tjänstgör som matsmältningsapparat o. den bakre som

cirkulationsapparat. Jämte könsfortplantning ofta könlös fortplantning o. knoppbildning.

**coena,** hufvudmåltid hos romarne.

**Coeur de Lion** (kör dö liång'), fr. namn på Richard Lejonhjärta.

**cogito, ergo sum,** lat., jag tänker, alltså är jag (till), utgångspktn i Descartes' filos. syst.

**Cognac** (kån'jack), fr. st. vid Charente, 19,483 inv. Drufbrännvin (konjak).

**Cogniet** (kånjē), Léon, hist.-mål., f. 1794 Paris, d. där 80.

**coiffeur,** se koafför, koaffyr.

**Coimbra** (ku'ing-), port. st. vid Mondego, 18,144 inv. Univ.

**Coin,** st. i Span., 8,645 inv.

**cokes** (kåks), eng., afsvaflade stenkol, se koks.

**Col** (kall'), fr., trångt pass, hålväg.

**Col'ban,** Adolfine Marie Sophie, nor. rom.-förf. (född Schmidt), f. 1814, d. 84 i Rom. Skr.: *Tre noveller* (73), *Thyra* (81) m. m.

**Colbert** (kållbär), Jean Bapt., statsm., f. 1619 Reims, 60 gen.-kontrollör för finans., höjde näringar, handel, flotta, kolonier, stift, akad., men betungade folket m. skatter, d. 83 hatad.

**Colchagua** (koltscha'-), prov. i Chile, 9,987 kv.km., 184,720 inv. Hst. S. Fernando.

**Co'lchester** (-tschestr), eng. st. v. Colne, 38,373 inv. Ostron.

**cold-cream** (kåldkrīm), eng., »kall grädde», salva för sträf hud, består af vax, hvalraf, mandelolja, glycerin, rosenvatten.

**coldīnu-orden,** heml. ordenssällskap, infördt i Sverige på 1760-talet.

**Colenso,** John Will., eng. bisk. i Natal (s. Afrika), f. 1814, verkade för de inföddes civilisation o. skr. en gramm. o. ordbok öfv. zuluspråket, d. 83 Natal.

**Coleop'tera,** se skalbaggar.

**Coleridge** (kållridsch), Sam. Tayl., eng. skald, f. 1772, d. 34 Highgate. Tillh. »sjöskolan«. Skr.: *Christabel, The ancient mariner, Poet. and dram. works.* Hans son Hartley o. dotter Sara äfven skalder.

**Coligny** (kålinjī), Gasp. de Châtillon, amir., f. 1517 Châtillon, und. Henrik II gen.-öfverste vid infant., försvarade 57 St. Quentin, slog som hugenottanförare de kgl. 67 vid St. Denis o. 70 vid Arnay le Duc, 72 på guisernas anstift. sårad, två dagar senare mörd. und. Bartolomeinatten.

**Colīma,** mex. st. v. fl. C., 65,115 inv. Vulkanen Pico de C., 4,304 m.

**Colisēo,** se Colosseum.

**colla des'tra,** it., *tonk.,* med högra (handen).

**Collān,** 1) Fabian, fin. förf. o. tidningsm., f. 1817, d. 51. Skr.: *Väinämöinen o. Ilmarinen, Bjarmaland o. Pohjola* m. m. 41/43 red. af »Helsingfors morgonblad». — Hans bror 2) Karl, förf., f. 1828, d. 71, utg. en sv. öfvers. af Kalevala.

**coll' arco,** se arco.

**college** (-lēsch), fr., i Frankrike namn på gymnasier.

**coll'ege** (-edsch), eng., i England namn på olika afdeln., hvaraf univ. bestå, i Förenta st. högre skolor af olika slag.

**collēgium,** lat., se kollegium.

**Coll'ett,** 1) Jonas C., nor. statsm., f. 1772, 22 min., 36 afsk., d. 51. — 2) Jakobine Camilla, (f. Wergeland), nov.-förf., f. 1813 Kristiansand, d. 95 Kristiania. Skildrade norska kvinnans lif.

**Collett'a,** Pietro, hist. förf., f. 1775 Neapel, 21 krigsm., d. 31 Florens. Skr.: *Storia del reame di Napoli 1734/1825.*

**coili,** se kolli.

**collie** (-li), eng., skottsk förbund.

**collier** (-jē), fr., halsband.

**Collīn,** 1) Hans Sam., jur., f. 1791, d. 33 s. adj. i Uppsala, började m. C. J. Schlyter utgifva *Sveriges gamla lagar.* — 2) Aug. Zachar., språkf., f. 1833, fr. 64 lekt. i Hälsingborg, d. 86 Göteborg. Har skr.: *Utkast till svensk ordbildn.-*

*lära* m. m., o. tills, med L. G. Nilsson, P. F. Widmark m. fl. utarb. en *Eng.-sv. ordbok.*

**Collins,** Will. Wilkie, eng. rom.-förf., f. 1824 London, d. där 89, har skr. en mängd sensat.-rom.. (mnga öfvers. på sv.).

**collōquium,** lat., samtal, relig. smnkomst.

**Collot d'Herbois** (kållå derbåå), fr. terrorist, f. 1750 Paris, skådespelare, rasade, skickad af Robespierre, 93 i Lyon, men deltog i dennes störtande, deport. t. Cayenne, d. där 96.

**Cologne** (-ånj'), fr. namn på Köln.

**Colombo,** Ceylons hst., 157,150 inv. Befäst.

**Colombia,** C:s förenta stater, ford. Nya Granada, 1,206,200 kv.km., 4 ½ mill. inv., däraf 5,000 indian. Delas i 10 stat. Floder: Magdalena, Cauca. Berg: Anderna. Hst. Bogotà, pres. Ramòn Gonzalez Valenzia (09).

**Colom'bo** (lat. Columbus, sp. Colon, port. Colombo), Cristoforo, Amerikas upptäckare, f. 1456 Genua, kom 84 t. Spanien, for 3/8 92 med 3 skepp, understödd af drottn. Isabella, västerut, landsteg 12/10 på Guanahani, 27/10 Cuba, 6/12 Haiti, återkom 15/3 93. — 2:a resan 25/9 93, uppt. Jamaica 4/5 94. — 3:e resan 98, uppt. S. Amerikas fastland, gm hofintriger återförd fången till Spanien. — 4:e resan 1502, till Jamaica, d. 20/5 06 Valladolid, lönad med otack.

**Colon** (kålan), sp. namn på Colombo.

**Colon** (~) l. Aspinwall, st. i Centr.-Amerika, vid Karib. haf., 4,500 inv. J. t. Panama.

**cōlon,** gr., namn på en del af groftarmen.

**colonel',** fr., öfverste.

**Colōnia,** lat., koloni, vanl. fornrom. stadsnamn, t. ex. *C. Agrippina,* Köln, *C. Aquensis,* Aix, o. s. v.

**Colōnia,** st. i Uruguay vid La Plata, 3,000 inv.

**Colonn'a,** adl. rom. ätt, under medelt. ghibellinsk o. fientl. mot ätten Orsini.

**Colorādo,** 1) fl. i Texas, 1,450 km. l., utf. i Mexic. viken. — 2) fl. i v. Nordamer., uppr. på Klippbergen, utf. i Kaliforn. viken, 2,000 km. l.

**Colorādo** (förk. Colo.), nordamer. fristat, t. 1876 territor.; 269,269 kv.km., 539,700 inv., 7,500 indian. Ädla metaller, kol. Hst. Denver.

**Colorādo,** sp., »röd», cigarrer med brunt täckblad.

**Colorādo-skalbaggen,** *Chrysomela decemlineata,* ordn. *Coleoptera,* fr. Klippbergen, men nu utbredd i n. Amerika, anställ, stor skada gm att uppäta potatisväxtens blad. Har ännu ej vunnit fast fot i Europa.

**Colossēum,** (it. Coliseo), amfiteater i Rom (för 87,000 åskådare), påbörjad af Vespasianus, fullbord, af Titus 80 e. K., 185 m. l., 156 m. b. Nu ruiner.

**Colt,** Sam., revolverns uppf. (1835), f. 1814 Hartford, Connect, d. 62.

**Columbānus,** hel., f. omkr. 550 Irland, d. 615, alemannernas apostel.

**Columbia,** 1) det af n.-amer. förbundshufvudst. Washington upptagna distriktet (förk. *D. C.*), 181 kv.km., 308,000 inv. 2) C. l. Oregon, fl. i N. Amerika, 2,000 km. l., uppr. på Klippbergen, utf. i Atlanten.

**Colum'bus,** hst. i Ohio, v. Scioto, 51,600 inv.

**Colum'bus,** Kristoffer, se Colombo.

**Colum'bus,** 1) Joh., skald, f. 1640, d. 84 ss. prof. i Uppsala. Skr. skaldestycken på lat. o. sv. — Hans bror 2) Samuel, skald f. 1642, d. 79. Skr.: *Den bibliske världen* (74), *Odæ Suethicæ* (74), *Målroo l. Roo-måål,* psalmer m m..

**Columell'a,** L. Junius Moderatus, rom. förf. i 1:a årh. e. K., f. i Gades. Skr.: *De re rustica* m. m.

**Comacchio** (-mack'jå), befäst it. st. vid Po, 10,877 inv.

**Comaya'gua,** st. i Honduras (Centr.-Amer.), 3,000 inv.

**coman'cher,** indianstam på Texas' prärier.

**Comēnius,** Joh. Amos, skolm., f. 1592 Mähren, d. 71 Amsterdam s. bisk. för de mähriska bröderna. Skr.: *Orbis sensualium pictus* (den första barnbilderbok) m. m.

**cōmes,** lat., följeslagare, hos rom. högre ämbetstitel, und. medelt. grefve.

**com'fort,** eng., bekvämlighet, trefnad.

**Comines** (kåmīn), 1) fr. st. vid Lys, 5,750 inv.; 2) belg. st. vid Lys, 5,960 inv. Båda st. smnhänga med haa.

**Comines** (kåmīn), Philippe de la Clite de, hist. förf., f. 1445 vid C. i Flandern, tjänade und. Karl d. djärfve, sedan und. Ludv. XI, 86 i onåd o. fängelse, återinsatt, d. 09 Argenton. Skr.: *Mémoires.*

**comme il faut** (kåmm il få), fr., som det bör vara, mönstergillt.

**comi'tia** (-tsia), folkförsaml. i forn. Rom, af 3 slag, 1) c. curiata, ursprungl. bestående blott af patricier, 2) c. centuriata, af både patr. o. plebejer, 3) c. tributa, ursprungl. blott plebejer.

**comme ci, comme ça,** (kåmm si, kåmm sa), så där, si och så.

**commis** fr., (-mī), handelsbiträde; c. voyageur (-våajaschör), handelsresande.

**Comm'odus,** L. Aurel., rom. kejs. fr. 180, f. 161, son t. M. Aurelius, vällustig, grym, mörd. 31/12 192.

**comm'oner,** i England namn på icke adl. person.

**commūne bōnum,** lat., gemensam tillhörighet.

**communiqué** (-mynikē), fr., meddelande, (från en regering).

**Cōmo,** 1) st. i n. Italien, v. C.-sjön, 39,000 inv. 2) C.-sjön, Lagodi C., 153 kv.km., gmflytes af Adda.

**Comorīn,** Kap, sydspetsen af Hindostan.

**Comōro-öarna,** afrik. ögrupp i Ind. haf., mel. Madagaskar o. Afrika, 1,972 kv.km., 85,000 inv. Vulkaner. Största ön Comoro.

**Compiègne** (kångpiänj'), fr. st. vid Oise, 16,503 inv. Slott. Park.

**complaisance** (kångpläsangs'), fr., artighet, tillmötesgående.

**complūvium,** lat., i fornrom. hus d. mellersta öppna delen af taket på atrium.

**com'po board,** (-bård), eng., byggnadsmateriel af trä o. papp i stora, tunna skifvor.

**compte** (kångt), fr., räkning; c. rendu (rangdy), afslutad räkning, redogörelse.

**Comte** (kångt), Aug., fr. filos., f. 1798 Montpellier, d. 57 Paris. Grundl. positivismen, s. han förvandlade t. en fantast. religion. Skr.: *Cours de philosophie positive,* m. m.

**comunēros,** demokrat, parti i Kastilien 1519/21; sp. polit. parti 1820/23, s. sträfvade eft. jämlikhet.

**con amōre,** it., med kärlek; c. bocca chiusa (-kiūsa), m. sluten mun; c. brio, eldigt.

**Conan Doyle,** se Doyle.

**Coticepciōn,** 1) st. i Chile vid Biobio, 49,351 inv., 2) st. i Uruguay, 6,111 inv., 3) st. i Paraguay, 3,012 inv.

**con'cha,** lat., musselform. halfkupol.

**Conciergle** (kångsiärch'), fr., portvakt, fångvaktare, **-erie** (-schörī), fängelse, is. ett i Paris.

**concīlium,** lat., kyrkomöte. Se koncilium.

**Con'cord,** hst. i New Hampshire vid Merrimac, 19,632 inv.

**Condamine** (kångdamīn), Charles Marie de la, resande, f. 1701 Paris, d. där 74. Resor i orienten, S. Amerika, Amazonas.

**Condé** (kång-), fr. st. o. fästn. vid Schelde, 4,960 inv.

**Condé** (kång-), sidolinje af fr. ätten Bourbon. Stamfar 1) Ludv. I, yngre bror t. Ant. af Navarra o. hugenottanförare, f. 1530, skjuten 69. — Hans son 2) Henr. I, kon. Henr. IV:s stridskamrat, d. 1588. — Hans sonson 3) Ludv. II, den store C., f. 1621, slog span. 43 v. Rocroi, öfvergick t. dessa 52 ss. Mazarins motståndare, lifdömd

i Paris, restituerad 59, stred fr. 68 åter f. Frankrike, d. 86 Fontainebleau. — Af hans ättlingar må nämnas 4) Ludv. Josef, f. 1736 Paris, 89 emigrant, stred fr. 92 mot revolutionshären på österr. o. ry. sidan, d. 18 Paris. — Hans son 5) Ludv. Henr. Jos., f. 1756, äfven emigrant, hängde sig 30. Hans arfvinge blef hert. af Aumale.

**Condillac** (kångdijack'), Et. Bonnot de, filos., f. 1715 Grenoble, d. 80. Skr.: *Traité des sensations,* hvari han förfäktade sensualismen.

**conditio** (-dit'sio), lat., villkor; c. sine qua non, ett oeftergifligt villkor.

**condomīnium,** med.-lat., medäganderätt.

**condōr,** guldmynt, i Chile = $34,_{98}$ kr., i Colombia = $36,_{50}$ kr.

**Condorcet** (kångdårsē), Marie Jean Ant. N. C. de, fr. filos., f. 1743 Ribemont, encyklopedist, revolut.-man, dödade sig 94. Skr.: *Esquisse d'un tableau histor. des progrès de l'esprit humain.*

***condottiēre,*** *it., anförare för besoldade trupper under medeltiden.*

***conduite*** *(kångduīt), fr., uppförande.*

***confess'io,*** *lat., ett kyrkosamfunds offentl. trosbekännelse; c. augustāna, Augsburgiska bekännelsen.*

***confess'or,*** *lat., bekännare, blodsvittne und. förfölj, mot de kristna.*

***confett'i,*** *it., konfekt; gipskulor, s. man und. karnevalen kastar på haa.*

***confrāter,*** *lat., medbroder.*

***con fuōco,*** *it., tonk., eldigt.*

***Confūsius,*** *se Kong-fu-tse.*

***Con'gius,*** *rom. våtvarumått = 3,$_{28}$ lit.*

***Congreve*** *(grīv), 1) Will., eng. lustspelsförf., f. omkr. 1672 Bardsey, d. 29 London. Skr.: Love for love m. m. — 2) Sir Will., ingenjör, f. 1772 Woolwich, d. 28 Toulouse. Uppf. c.-trycket, brandraketen m. m.*

***Coni*** *(kåni), se Cuneo.*

***Cōnium*** *L., Umbelliferæ. C. maculatum L., odörten, innehåller ett starkt gift, koniin.*

***Con'kling,*** *Roscoe, amer. polit., f. 1829 Albany, advokat, republ., 67 senator, 76 pres.-kandidat, 81 medl. af högsta domstolen.*

***con mōto,*** *it., tonk., med rörelse, lifligt.*

***connaissance*** *(-nässangs'), fr, bekantskap. — c. à faire, (-fär), en bekantskap, s. bör göras. — connaisseur (-nässör), kännare. Jfr konnäss|ans, -ör.*

***Connaught*** *(-nått), prov. i Irl., 17,773 kv.km., 649,635 inv. Hst. Galway. — Hert. af C, titel på pr. Arthur, kon. Georg V:s äldre farbror.*

***Connecticut*** *(-nätt'ikött), 1) stat i N. Amer.. (förk. Conn.), 14,534 kv.km., 1,005,717 (08) inv. Hst. Hartford. Författn. fr. 1818. Säd, boskapsskötsel, industr. — 2) Fl. i N. Amer., utf. i Atlanten, 656 km. l.*

***connétable*** *(-tabl), fr. (af med.-lat. comes stabuli, stallmästare), i Frankr. till 1627 öfverfältherre o. innehaf. af rikets högsta värdigheter.*

***connoissement*** *(kånnässmang'), fr., se konnossement.*

***Conscience*** *(-tiangs'), Hendrick, förf., f. 1812 Antwerpen, d. 83 Brüssel, en af grundl. af d. nyare flamska lit. Skr. hist. rom. m. m.*

***conseiller*** *(kångsäijē), fr., rådgifvare.*

***consen'sus,*** *lat., öfverensstämmelse, bifall; c. gentium, gängse uppfattning.*

***Considérant*** *(kångsiderang'), Vict, fr. socialist, f. 1808 Salins, anhäng, af Fourier, 49 till Texas, 69 åter i Paris. Flere social. skr.*

***consīlium,*** *lat., råd; c. abeundi, råd att afgå (fr. läroverk), mildare form af förvisning.*

***co'nsols,*** *eng., fonderad statsskuld (i Engld).*

***consommé*** *(kångsåmé), fr., kraftsoppa.*

***con'stable*** *(-stäbl), eng., i Engl. fr. 1066 hög statsvärdigh. = fr. connétable; i nyare tid polisbetjänt i London, 1829 ersatt af polis.*

***Con'stable*** *(-stäbl), John, eng.*

landskapsmål., f. 1776 Suffolk, d. 37 London.

**Con'stans,** rom. kejs., Constantinus d. stores son, kejs. 337 jämte s. bröder Constantinus o. Constantius, d. 350.

**Constant de Rebecque** (kångstang' dö röbäck'), Henr. Benj., polit. förf., f. 1767 Lausanne, fr. 97 i fr. statens tjänst, afsked. 02 s. liberal, 15 statsråd gm Napol. I, 19 liberal deput., d. 30 Paris. Skr.: *Cours de politique constitutionnelle* m. m.

**Consta'ntia** (-tsia), koloni i Kap-landet vid Kap-st. Vin.

**Constantine** (-ti'n), st. i Algeriet i dep. C., 48,911 inv. Citadell.

**Constantīnus,** C. d. st., rom. kejs., f. 274 Moesien, son till Constant. Chlorus, 306 utropad af hären till kejs., 23 allenahärsk., sed. han besegrat medtäflare, gaf de kristna religionsfrihet o. gynnade dem, tog 30 residens i Konstpl, d. 37 Nikodemeia.

**Constan'tius,** rom. kejs., 1) G. I. Chlorus, f. 250, csesar 92, d. 06 York. — 2) C. II, Constantinus' d. stores son, f. 317, 37 kejs. of. orient., 50 öf. hela riket, d. 61 Mopsukrene.

**contāgium,** lat., smittämne.

**Contarīni,** Gasp., kard., f. 1483 Venezia, verkade för kyrkans reform., men enhet, d. 1542.

**conte** (kångt), fr., berättelse, is. ber. på prosa o. vers tillh. d. äldre fr. lit., vanl. slipprig.

**conten'ta,** lat., innehåll.

**Con'ti,** yngre gren af ätten Condé.

**con'to,** mynt i Portug. o. Brasil., 1000 milreis = 4000 kr.

**con'tra,** lat., emot.

**contradic'tio in adjec'to,** lat., motsägelse i biordet, t. ex. fyrkantig triangel.

**contr'alto,** it., se alt.

**contumācia,** lat., tredska. Om en anklagad oaktadt kallelse ej inställt sig inför rätta, dömes han in contumaciam.

**Convallāria** L., *Liliaceæ. C. majalis* L., liljekonvalje, allmän i våra skogar, välluktande.

**convīvium,** lat., samkväm, gästabud.

**Con'way** (-wä), Hugh, pseud. för F. J. Fargus.

**Convol'vulus** L., *Convolvulaceæ;* i Sverige finnas *C. arvensis* och *C. sepium.* I M. Asien och Syrien växer *C. scammonia,* som lämnar drogen scammonium. Af *C. scoparius* erhållas rosenträ och rosenträolja.

**Cook,** (kuck), James, eng. sjöman, f. 1728 Marton, 3 resor omkr. jorden: 1:a 68/71 of. Australien, 2:a 72/75 öf. Nya Zeeland, 3:e 76/79 till Sandwichöarna, där han mördades af infödingarne 14/2 79.

**Cooks sund** (kucks-), sund mel. Nya Zeelands båda öar.

**Cooper** (kû'pör), 1) Sir Astley Paston, eng. kirurg, f. 1768, d. 41, gaf kirurgien en vetenskapl. karaktär. — 2) James Fenimore, amer. rom.-förf., f. 1789 Burlington, d. 51 Cooperstown. Scotts efterföljare. Skildr. amer. indian- o. nybyggarelif. Hans arb. öfvers. på de flesta europ. spr.

**Cooper** (kūpör), fl. i Austral., utf. i Eyresjön. Blott periodisk.

**cooperative stores** (ko-opp'örätiv stårs), eng., konsumtionsförenings varulager.

**Coopers gold** (kû'pörs-), eng., leg. af 16 del. koppar, 7 platina, 1 zink.

**Copaïfera** L., *Cisalpinieæ,* träd i S. Amer. o. V. Ind., af hvilka flere lämna kopaivabalsam.

**Coper'nicus,** Nik., grundl. af den nuv. astronomien, f. 1473 Thorn, d. 43. Sitt syst., enl. hkt jorden o. de öfr. planeterna kretsa kring solen, utvecklade han i *De orbium coelestium revolutionibus.*

**Copiapō,** st. i Chile vid fl. C., 8,991 inv.

**Coppée** (-pē), Franç., fr. skald, f. 1843 Paris, d. där 08. Skr. dikt., dram., rom.

**copy-right** (kåpp'irajt), eng., förlagsrätt.

**Coquelin** (kockläng'), bröderna Benoît, f. 1841, d. 09, och Ernest, f.

48 Boulogne d. 09, omtyckta skådesp. på Comédie française.

**Coquimbo** (-kim'bå), La Serena, i Chile vid fl. C. 8,165 inv.

**Corāto,** syd.-ital. st., 41,573 inv.

**Corbie** (-bī), fr. st. vid Somme, 4,133 inv. Ford. rikt kloster.

**Cor'chorus** L., *Filiaceæ.* Af *C. dolitorius* L. o. särskildt *C. capsularis* L., buskar fr. Indien, erhålles spinnämnet jute.

**Corday** (-dä), Marie Aline Anne Charlotte, svärmisk jungfru, f. 1768 vid Caen, mördade Marat 13/7 93, giljotinerad 17/7.

**Cordeliers** (kårdöljē), fr., »repbärare», ford. i Frankr. franciskaner, und. revolut. en radikal polit. klubb, 1794 i strid med jakobinerna.

**cordīt,** ett röksvagt krut.

**Cor'dova,** l. Cordoba, 1) sp. st. vid Guadalquivir, 58,275 inv. Bisk. Vin, oliv., orange. 755/1031 medelpkt för arab. herravälde. — 2) st. i Argentina, 47,609 inv.

**Corell'i,** Arcangelo, utmärkt it. violinist o. komp., f. 1653 Fusignano, d. 13 Rom.

**Corell'i,** Marie, eng. rom.-förf:a, f. 1860, har skrifvit starkt sinnliga o. mystiska romaner.

**Corfīnium,** ford. pelignernas hst. i Samnium.

**Corigliāno** (-rilja-), it. st. nära Tarentoviken. 13,320 inv.

**Corinth** (kårr'-), ort af strateg. vikt vid Mississippi, 3,661 inv. 1861/65 flere gngr stora slag.

**Coriolānus,** Cnejus Marcius, rom. fälth., eröfr. 494 f. K. Corioli, 91 förvisad för hårdhet mot plebejerna, 88 med volskerna mot Rom, af mor o. dotter förmådd att återvända. Hans slut okändt. **Cork** (kårk), 1) grefsk. i Irl., 7,485 kv.km. 404,813 inv. — 2) hst i C, nära hafvet, 71,000 inv. Hamn. 2 bisk. Univ.

**Corleone** (kårleåne), st. på Sicil. vid Belio, 16,100 inv.

**Cornāro,** Caterina, f. 1454 Venezia, gift 72 m. kon. Jak. II af Cypern, eft. dennes död fången där af venezian. 73/84, d. 10 Asolo, där hon omgafs af skalder o. lärde.

**cornea,** lat., hornhinnan (i ögat).

**corned beef** (kå$^{r}$nd bīf), eng., insaltadt oxkött (i blecklådor).

**Corneille** (-näj'), 1) Pierre, fr. dram. förf., f. 1606 Rouen, d. 84 Paris. Skapade den klassiska traged. Skr.: *Cid* (36), *Horace* (39), *Polyeucte* (40), *Rodogune* (44) m. m. — Hans bror 2) Thomas, f. 1625, d. 09 Andelys, skr. dram. arb. o. äfven *Dictionn. universel. géogr. et hist.,* s. ligger till grund för »encyklopedien».

**Cornēlia,** ädel romarinna, Gracchernas mor, dött. till Scipio Afric. d. ä.

**Cornēlius,** 1) Peter v., hist.-mål., f. 1783 Düsseldorf, d. 67 Berlin, lade största vikten på komposit., återupprättade freskomåleriet. — 2) Karl Alfr., teol., f. 1828, bisk. i Linköp, stift 85, d. där 93. Skr: *Lärob. i kyrkohist.* (60), *Öfversigt af religionens hist.* (61) m. m.

**Cornēlius Nēpos,** rom. hist. förf., f. 95, d. 28 f. K. Skr. flere biografier, hvaraf 25 *Vitæ* ännu i behåll.

**corniche,** fr., se karnis.

**cor'no,** it., *tonk.,* horn.

**Cornwall** (kå'rnwål), s. v. eng. grefsk. 3,520 kv.km., 322,957 inv. Zink o. koppar. Hst. Bodmin.

**Cornwallis** (kårnwållis), Ch. Mann. lord Broome, markis af, gen., f. 1738, deltog i 7-år. o. n. amer. krigen, 86 gen.guv. i O. Ind., 98 i Irl., 05 åter i Ind., d. 5/19 Gazepur.

**coroll'a,** lat., blomkrona.

**corōna,** lat., krans, krona.

**Coroner** (kårr'åner), eng., i Engld o. N. Amer. tjänsteman, s. besiktigar lik af mskr, som ej dött naturl. död.

**Corot** (kårå), J. Bapt., fr. landsk.-mål., f. 1796 Paris, d. där 75. Öfvervägande lyrisk.

**corps** (kår), fr., kropp; c. de logis

(-dö låschī), hufvudbyggnad; c. diplomatique (-ti'ck), diplomat, kåren; c. législatif (leschis-), lagstiftande församl. Jfr kår.

**cor'pus,** lat., kropp, fyllighet (om vin), *boktr.* den vanliga bokstilen; c. delic'ti, *jur.,* inbegr. af de yttre omständigheterna vid ett brott; det verktyg, hvarmed brottet föröfvats; föremålet för brottet; c. jūris civīlis, den af kejs. Justinianus 529/33 e. K. företagna saml. af rom. rättskällor.

**cor'pus catholicōrum** o. **c. evangelicōrum,** fr. 1648 namn på samtl. tyska riksständerna. Dessa korporat. upplöstes 1806 samtidigt m. tyska riket.

**Correggio** (-rädd'jå), it. st. 14,437 inv.

**Correggio** (~), Antonio da, eg. Allegri, mål., f. 1494 Correggio, d. där 34. Mästare i behandl. af ljusdunklet, underbar liflighet, omotståndl. behag. Madonnor, myt. ämnen.

**Corrèze** (-räs), bifl. till Vezère (Frankr.), 85 km. l. — Dep. C. 5,866 kv.km., 318,422 inv.

**Corrien'tes,** st. i Argentina v. Parana, 16,129 inv.

**Corrōdi,** Aug., skald, f. 1826 Zürich, ritlärare där, d. 85 Zürich, Skr. idyller på Zür.-dialekt., rom.-lustspel.

**Cor'sica,** fr. ö i Medelh., 8,722 kv.km., 295,589 inv. Bildar eget departem. Hst. Ajaccio. Högsta topp: Rotondo, 2,764 m. C. först und. Kartago, sed. rom., gr., got., longobard., frank., saracen., pisan., genues.: 1766 eget kon.-rike, 1768 franskt.

**cor'so,** it., rännarbana, und. karnevalen promenad i vagn.

**Cor'te,** befäst st. på Corsica, midt på ön, 5,425 inv. Slott.

**Cortes,** riksständerna i Span. o. Portug.

**Cortēz,** Fernando, Mexicos eröfr., f. 1485 Medellin, skickades 19 af Velasquez, ståth. på Cuba, till Mex., intog staden 8/11, fördrifven 1/7 20, tog den åter 13/8 21, utnämnd till ståth., uppt. Kalifornien 30, åter till Span. 40, d. 47 Castilleja.

**Cortōna,** it. st. 29,423 inv.

**Cortōna,** Pietro da, eg. P. Berettini, mål., f. 1596 Cortona, d. 69 Rom.

**Coruña** (-unnja), befäst sp. kustst. i Galicien 43,971 inv. Hamn.

**Corvey,** benedikt.-klost. i Westfalen, anlagdt 822. Ansgar var munk där.

**Corvīn-Wiersbitzki,** Otto von, ty. hist. förf., f. 1812 Gumbinnen, d. 86. Skr.: *Weltgeschichte* (med Held) m. m.

**Cor'ypha** L., palmsläkte. Af *C. umbraculifera* L., taliputpalmen, på Ceylon, Malabar, palmkål, sämre sago.

**Cōsel** l. Cossell, grefvinna, pol. kon. Aug. II:s älskarinna, f, 1680 Deppenau, stod 9 år i gunst, förverkade denna gm härsklystn. o. svartsjuka, 16 inspärrad på Stolpen, d. där 65.

**Cosen'za,** it. stad vid Busento, 21,546 inv. Ärkebisk. Slott.

**cosī,** it., så, sålunda; c. fan tutte så göra alla (kvinnor).

**coss,** it., ford. namn på algebra.

**Cossa,** Pietro, it., dram. förf., f. 1834 Rom, d. 81 Livorno. Skr.: *Nerone artista, Messalina* m. m.

**Cossell,** se Cosel.

**Cosswa,** se M. Anckarsvärd.

**Cos'ta,** Michele, it. mus., f. 1810 Neapel, fr. 30 i London, 71 dir. vid Her Majesty's opera, d. 84. Komp.: *Don Carlos* m. fl. operor.

**Costa Rīca** (»d. rika kusten»), republ. i Centr.-Amer., 48,410 kv.km. 351,176 inv., hvaraf 10,000 indianer. Delas i 6 depart. *Berg:* Kordillererna med många vulkaner. Ofta jordbäfn. Hst. San José. Hamnst. Punta Arenas. *Prod:* kaffe, hudar, gummi, cederträ. Kongress m. 31 deputerade. Stående här 600 man. Sed. 1842 självfst. republ. Pres. C. G. Viquez 06/10.

**Cos'ter,** Lourens Janszoon, af holl. falskl. uppgifven s.

boktryck.-konstens uppf. Lefde und. 15:e årh. i Haarlem.

**Costett'i,** Guis. it. dram., f. 1834. Skr.: *Un terribile quarto d'ora* m. m.

**Côte d'Or** (kåt dår), fr. dep., 8761 kv.km., 382,800 inv. Hst.: Dijon. Berg: C. Vin.

**Côtes-du-nord** (kåt-dy-når), fr. dep., 8,787 kv.km., 361,626 inv. Hst.: S:t Brieus.

**Cotopaxi** (-pach'i), vulk. på Kordillererna i Quito, 5,943 m. h.

**Cotta,** 1) Joh. Friedr., friherre von, bokhandl., f. 1764 Stuttgart, d. 32. — 2) Bernh. von, geol., f. 1808, d. 79 Freiburg. Skr.: *Geologie d. Gegenwart, Deutschlands Boden* m. m.

**cottage** (kått'edsch), eng., hydda. C.-systemet, det syst., hvärigm arbetare får bostad med jordlott på billiga villkor.

**Cottereau** (-rå), Jean, se chouaner.

**couche** (kūsen), fr. lägg dig! (åt hundar).

**Coucy** (kûsī), Raoul, nord-fr. skald från 12:e årh., föll vid Acre 1191. Skr.: *Chansons.*

**coulamment** (kulammang'), fr., flytande, ledigt.

**coulisse** (kuliss'), fr., se kuliss.

**Coulomb** (kulång'), Chr. Aug., fr. fys., f. 1736, d. 06, uppf. torsionsvågen.

**council** (kaun'-), rådsförsamling, konselj.

**count** (kaunt), eng., grefve.

**county** (kaunti), eng., grefskap. I Förenta stat. ung. motsv. härad.

**coup** (kû), fr., slag, stöt, kupp; c-d'état (detā), statskupp; c.-degrace (-dö' grās), nådestöt; c.-demain (-dö' mäng'), öfverrumpling. c-d'oeil (döj), ögonkast.

**cour** (kûr), fr. hof; kurtis. Jfr kur.

**courage** (kurāsch), fr., mod.

**Courbet** (kurbē), Gust., mål., naturalist, f. 1819 Ornans, d. 77 Paris. Förstörde 71 Vendôme-kolonnen i Paris.

**Courcelles** (kursäll'), by vid Metz, sl. 14/8 1870.

**court** (kårt), eng., hof, domstol.

**courtoisie** (kurtåasī), fr., höfviskhet.

**Courtray** (kurträ), holl. Kortrijk, belg. st. vid Lys, 28,700 inv. Fabr. Sl. 1302.

**Cousin** (kusäng'), Vict., fr. filos., f. 1792 Paris, d. 67 Cannes. Sökte försona teol. o. filos., stort inflytande på folket.

**Cousin-Montauban** (kusäng'-mångtåbang'), Charl., fr. gen., f. 1796, 60 öf.-befälh. i Kina, segr. 21/9 vid Palikao, därpå gref. med detta namn, plundrade de kejs. sommarpalatsen vid Peking, 9/8 70 min.-pres. o. krigsmin., 4/9 störtad, d. 78.

**Coussemaker** (kussmakär), Edm. de, fr. mus.-hist., f. 1805 Bailleul, d. 76 Bourbourg ss. domare. Skr.: *Hist. de l'harmonie au moyen-âge, Les harmonistes des XII et XIII siècles* m. m.

**Coutances** (kutangs'), fr. st. vid Soulle, 6,991 inv. Bisk. Katedral.

**coutume** (kutym), fr., vana, häfd.

**Couture** (kutyr), Thom., fr. mål., f. 1815 Senlis, d. 79.

**couvre pied** (kuvrpié), fr., fottäcke.

**covādo,** längdmått, i Portug. = 66 cm., i Brasil. = 68 cm.

**covenant** (köv'nant), eng,, presbyt. förbund i Skottl. und. 16:e o. 17:e årh.

**Covent gārden** (köv'-), ett torg i London. I dess närhet C.-teatern l. Royal Italian opera.

**Coventry** (köv'entri), eng. st. i Warwick, vid Sherbourne, 73,904 inv. Fabr.

**cowboys** (kau'bojs), eng., beridna boskapsherdar i v. delen af Förenta staterna.

**Cowes** (kaus), hamnst. på eng. ön Wight, 8,654 inv. Badort.

**Covington** (köv'ingtön), st. i Kentucky vid Ohio, 42,938 inv.

**Cowley** (kauli), Abr., eng. skald, f. 1618, d. 67. Skr.: *Poetical blossoms, Essays* m. m.

**Cowper** (kaup-), Will., eng. skald, f. 1738, d. 1800. Skr.: *The task* m. m.

**Cramær,** Mauritz, dram. förf., f. 1818 Visby, d. 48 Sthm. Skr.:

lustspelen *Fem hundra riksdaler banko* o. *Symamsellerna* m. m.

**Crāmer,** Joh. Bapt., komp., f. 177, Mannheim, d. 58. Komp. sonater o. etyder.

**Cramér,** Joh. Niklas, skolman, förf., f. 1812 Visby, d. 93 Sthm. Skr.: *Svensk etymologi* (39), *Sv. rättstafn.-lära* m. m.

**Crānach,** Lukas, eg. Sunder, mål., kopparst. o. xylogr., f. 1472 Kronach, d. 53 Weimar.

**Crane** (krēn), Walter, eng. mål., f. 1845 Liverpool, har illustrerat sagoböcker samt målat oljefärgstaflor *(Venus' födelse m. m.)* o. akvareller.

**Cranmer** (kränn'-), Thom., teol. o. Englds reformator, f. 1489. Som ärkebisk. af Canterbury rådde han Henr. VIII till affall fr. Rom o. öfvers. bibeln 1539 på eng. Und. Edv. VI befäste han reformat., bränd af drottn. Maria 1556.

**Crass'us,** M. Licinius, rik rom., f. 114 f. K., 70 konsul, 60 med Cæsar o. Pompejus triumvir, stred mot parterna, slagen v. Karrhæ o. därpå mörd. 53.

**Crawford** (kråförd), 1) Thom., amer. bildh., f. 1813 N. York, d. 57 London. — 2) Franç. Marion, am.-eng. rom.-förf. f. 1854, d. 09.

**crayon** (krajång'), fr., ritstift, blyertspenna; utkast.

**Crébillon** (-bijång'), 1) Prosp. Jolyot de, d. ä., dram. förf., f. 1674 Dijon, d. 62 Paris. Skr.: *Rhadamiste* m. m. — Hans son 2) Claude Prosp. Jol. de, d. y., f. 1707 Paris, d. 77. Skr. slippriga rom. ss. *Le sopha* m. fl.

**Crécy** (-sī), fr. st. i Somme vid Maye, 1,564 inv. Sl. 1346.

**crēdo,** lat., »jag tror», d. apostol. trosbekänn.

**creek** (krīk), eng., i_N. Amer. namn på bäckar o. åar.

**crémaillère** (-majär), fr., sågformigt fäst.-verk.

**crême** (kräm), fr., grädde, kräm; de tbästa af ngt; c. de la crême, högsta societeten.

**Cremer,** Will. Randal, eng. polit., f. 1838 Fareham, d. 08 London, svarfvare, 85 i parlam., ss. befordrare af fredsrörelsen Nobelpristagare 03.

**Crémieux** (-miö), Isaac Ad., fr. statsm., f. 1796, jude, 48 justitiemin., stiftade Alliance israélite universelle, fr. 76 senator, d. 80.

**cremonesare,** se kremonesare.

**Cremōna,** it. st. i Lombardiet vid Po, 37,963 inv. Violinfabr. Katedr. Bisk.

**crēmor tar'tari,** lat., renad vinsten.

**creneau** (-nå), fr., skottglugg.

**crêpe, se kräpp.**

**crescendo, it., *tonk.,* tilltagande i tonstyrka.**

**Creuse (krös), fr. dep., 5,568 kv.km., 277,831 inv. Hst. Guèret. — C., bifl. till Vienne, 235 km. l.**

**Creusot, Le (lö kröså), fr. st. i Saône-et-Loire, 30,584 inv. Fabr., stenkol, kanongjuteri, järn- o. stålverk.**

**Creutz (kröjts), sv.-fin. adlig ätt, 1) Lorens, frih., amiral-general, f. 1615, riksråd 60, sprängdes jämte sitt skepp »Kronan» i luften i sl. vid Öland 76. — 2) Ernst Joh., frih., f. 1675, riksråd 27, afträdde 38, då han afrådde krig med Ryssld, d. 42. — 3) Gust. Filip, gref., diplom., skald, f. 1731 Finld, sv. sändebud i Span. 63, i Frankr. 65, kanslipresid. 83, d. 85. Grundlade den franska smakens välde i vår vitterhet. Skr.: *Atis o. Camilla, Sommarqväde, Daphne* m. m.**

**Crewe (krû), eng. st. i Cheshire, 42,074 inv.**

**crick'et, ett eng. bollspel.**

**crīmen, lat., brott; c. læsæ majestātis, majestätsbrott.**

**Cris'palt, topp mel. Uri o. Graubünden, 3,099 m. h.**

**Cris'pi, Franc., it. statsm., f. 1819 Sicil., advok., und. upploppet 48 krigsmin, på Sicil., 60 administratör und. Garibaldi, 76 kammar-presid., 77 inr.-min., 78 tvungen till afsked gm en bigamiprocess, d. 01 Neapel.**

**Crispīnus, skomakarnes skyddspatron, påstås ha stulit läder för**

att göra skor åt de fattige, d. som martyr 287.

**Cristiernīn,** Harald af, amiral f. 1751, utmärkte sig i sl. vid Hogland 88, d. 99.

**Cristīnos,** anhäng. af sp. drottn. Kristina und. inbördes krig. 1835/40.

**critērium vēri,** lat., kännetecken på sanningen.

**crock'et** l. croquet, ett eng. bollspel.

**Crōcus** L., *Irideæ.* Af *C. sativus* L., i Asien o. Grekl., äkta saffran.

**Cromarty** (kromm'arti), del af skotska grefsk. Ross.

**crom'lech,** i Stor.-Brit. grafvårdar fr. keltiska tiden.

**Cromptom** (krömtn), Sam., eng. mek., f. 1753, d. 27. Uppf. en spinnmaskin (mulejenny).

**Cromwell** (kråm'wäll), 1) Thomas, eng. statsm., f. 1490 Pubery, Henr. VIII:s statssekr., motst. till katol., 40 afrättad s. högförrädare. — 2) Oliver, Englds protektor, f. 1599 Huntingdon, puritan, fr. 28 parlam.-ledamot., independenternas anförare, segrade 44 vid Marston Moor o. 45 vid Naseby, gmdref Karl I:s afrättn., underkuf. Irl. o. Skottl., 53 lord-protektor, höjde riket till välstånd o. anseende, d. 58. — Hans son 3) Rich., f. 1626, följde s. protekt., abdik. 59, d. 1712.

**Cronhamn,** Joh. Pet., komp., f. 1803, d. 75 som prof. vid mus. akad. Utg. *K. mus. akad. åren 1771/1871,* koralbock., sv. folkvisor m. m.

**Cronhielm,** Gustaf, grefve, statsm., f. 1664, d. 37 som riksråd, fr. 1710 ordf. vid utarbetandet af 1734 års sv. lag.

**Cronhjort,** Abr., frih.. milit., f. 1634, d. 03 som landshöfd., skyddade tappert Finlands gräns mot ryssarne 1700.

**Cronholm,** Abr., hist. förf., f. 1809, fr. 49 prof. i Lund, d. 79. Skr.: *Väringarna (32), Skånes polit. hist.* (47/51), *Sveriges hist. und. Gust II Adolf* (57/72) m. m.

**Cronje,** Pieter Arnoldus, boer-general, f. 1840 Transvaal, stred 81 mot Engld, segrade 99 vid Modderfloden o. Magerfontein, måste kapitulera 1900.

**Cronstedt,** 1) Karl, frih., milit., f. 1672, d. 50 som gen.-löjtn., inlade förtjänst om artilleriet. — 2) Axel Fredr., den nyare mineralogiens grundl., f. 1722, d. 58 som bergmästare. Skr.: *Försök till mineralogie* (58), som utkom på flere spr., m. m. — Hans brorson 3) Karl Olof, amiral, f. 1756, utmärkte sig i sl. vid Svensksund 90, blef 01 kommendant på Sveaborg, s. han förrädiskt öfverlämnade åt ryssarne 08, fick ry. pension, d. 20 s. ry. undersåte.

**Cronstrand,** 1) Simon And., astronom, f. 1784, d. 50. Skr.: *Handbok i practiska astronomien* m. m. — Hans bror 2) Baltzar, tekn., f. 1794, besökte Egypt. 36/37 o. gjorde där noggranna afbildn. af fornlämningar, 45/59 föreståndare för svenska slöjdskolan, d. 76.

**Crookes** (krucks), Will., eng. fys. o. kem., f. 1832 London. Verksam på optikens område, uppf. en radiometer, uppt. thallium. Ifrig spiritist.

**croquet** (kråckē), fr., se crocket.

**croquis** (kråkī), fr., utkast till målning l. teckning.

**Cross'fell,** högsta topp på Penninska bergen (Engld), 892 m.

**Croton** (kråtn), bifl. till Hudson. C.-akvedukten förser N. York med vatten.

**Crōton,** L., *Euphorbiaceæ. C. Eleuteria* Bennet, träd o. buskar i V. Ind., lämnar kaskarillbarken, *C. tiglium* L., O. Ind., Kina, crotonoljan.

**Crotoy** (-tåa'), fr. fiskarstad vid Somme, 2,342 inv. Badort.

**croup** (krupp), eng., *läk.,* strypsjuka.

**croupier** (krupjē), fr., spelbanksägares medhjälpare.

**Crowe** (krå), Jos. Archer, eng. konst-hist., f. 1825 London. Utg. m. Cavalcaselle: *Early Flemish*

*painters, Hist of painting in Italy* m. m.

**Croydon** (krå'jdn), eng. st. nära London, 51,011 (06) inv.

**Cruikshank** (kruck'schänk), George, eng. karikatyrteckn. o. kopparst., f. 1798 London, d. där 78.

**Crus'ca,** Accademia della C, lit. samfund i Florens, grundl. 1584. Ändamål: språkförbättring.

**Crusell',** Bern. Henr., komp., f. 1775 Finld, d. 38, satte musik till »Hell dig, du höga nord» m. fl. populära sånger.

**Crusenstolpe,** 1) Magnus Jak., förf., polit., f. 1795, assessor i Svea hofr., utg. tidn. »Fäderneslandet» 31/33, först Karl XIV:s förtrogne, sed. hans bittraste fiende, 38 för majestätsbrott 3 års fästn., d. 65 Sthm. Formfulländad stil, förvridn. af fakta, försåtl. anspelningar utmärka hans arb. Skr.: *Vidräkning o. reform* (39), *Morianen* (40/44), *Carl Joh. o. svenskarne* (45/46), *Huset Tessin* (47/49), *Dödsrunor* m. m. — Hans bror 2) Joh. Fredr., f. 1801, d. 82 s. min.-resident i Lissabon, öfversatte *Koran* (43).

**Cruveilhier** (kryväjiē), Jean, fr. anatom, f. 1791 Limoges, d. 74 Jussac. Skr.: *Anatomie pathologique* m. m.

**Csaba** (tschaba), köping i Ungarn (den största i Europa), vid Grosswardein, 37,547 inv.

**csardas** (tschardäsch), en ungar. nationaldans.

**Csokanay** (tschå-), Vitez Mich. von, ung. skald, f. 1773 Debreczin, d. 05 Pressburg.

**Csongrad** (tschån-), ung. st. vid Körös o. Teis, 29,619 inv.

**Cūba,** se Kuba.

**cu'bitus,** lat., eg. underarm, fornrom. längdmått = 6 palmi (= $0,_{425}$ m.).

**Cuen'ca,** sp. st. vid Jucar, 10,916 inv. Ullhandel.

**Cue'nça,** st. i Ecuador vid Matadero, 30,000 inv.

**cui bōno,** lat., till hvad nytta?

**cuivre** (kuīv$^{r}$), fr., koppar; c.poli en legering af zink o. koppar m. stor kopparhalt.

**Cujācius,** Jacobus, eg. Jacq. de Cujas, jur., f. 1522 Toulouse, d. 90. Sin tids störste jur., stift. den s. k. humanistiska jurisprudensen.

**Culloden,** (köllåden), skot. by vid Inverness, sl. 1746.

**cul'pa,** lat., jur., fel, förseelse af oaktsamhet. Mots. dolus.

**Cūmæ** (gr. Kyme), g. gr. koloni i It. vid Kampaniens kust.

**Cumaná,** st. i Venezuela vid Manzanares, 12,100 inv.

**Cumberland** (kömberländ), 1) bifl. till Ohio, 950 km. l. — 2) eng. grefsk., 3,926 kv.km., 266,921 inv. Hst. Carlisle. — 3) St. i Maryland vid Potomac, 17,129 inv. Järn-, koppar-, bly-, kolgrufvor. — 4) Del af Baffinsland, omkr. 50,000 kv.km.

**Cumberland** (~),1) Vilh. Aug., hert. af, son till Georg II af Engld, f. 1721, slagen vid Fontenoy 45, segrade vid Culloden 46, slagen vid Hastenbeck 57, d. 65 Windsor. — 2) Ernst Aug., son till Georg V af Hannover, f. 1845, förm. 78 med Tyra af Danm., bosatt i Gmunden (Österrike).

**Cumberland** (~), Rich., förf., f. 1732 Cambridge, d. 11 Tunbridge. Skr. lustspel (*The jew* m. fl.) o. rom. (*Arundel* m. fl.).

**Cumbre de Mulahacēn,** högsta topp på sp. Sierra Nevada, 3,563 m. h.

**Cumbrian mountains** (köm'brian maun'tens), högsta eng. bergskedja; högsta topp Scafell, 985 m. h.

**cum grāno sa'lis,** lat., »med ett korn salt», med en smula urskillning.

**cum insigniore laude,** lat., »med utmärkt beröm godkänd», ett af betygen i aflagda kunskapsprof.

**cum laude,** lat., »med beröm», det mellersta examensbetyget,

**cu'mulus,** lat., stackmoln, namn på rundade, hvita moln.

**Cunard** (kjunārd), Sir Sam., f. 1787 Halifax, grund, den trans-atlant. ångbåtsfarten 40, baronet 59, d. 65.

**Cunctātor,** lat., den senfärdige; namn på Q. Fabius Maximus.

**Cunēne** (Nourse), fl. i s. Afr., 1,500 km., uppr. på Mossambabergen, utf. i Atlanten.

**Cu'neo** l. Coni, st. i n. It. vid Stura o. Gesso, 27,065 inv.

**Cunha** (kun'ja), Tristão da, port. sjöfarande; återvände fr. en expedit, mot kon. af Kalkutta med 5 rikt lastade skepp; d. 1540. Efter C. är en ögrupp i Atlant, uppkallad.

**Cunningham** (könn'ighäm), Allen, skot. naturskald, f. 1784 Blackwood, d. 42 London. Skr. folkliga sånger o. ballader, epos, rom. m. m.

**Cupīdo,** l. Amor, kärleksguden hos romarne. Jfr Eros.

**cūra,** lat., omsorg; c. poste'rior, en senare omsorg.

**Curaçāo** (-sāung), Curassão, holl. ö i V. Ind., 550 kv.km., 31,351 inv. Prod.: salt, kochenill, likör (kyrasså). Hst. Willemstad.

**curāre,** pilgift hos indian, vid Orinoco, erhålles af strychnéarter, förlamar rörelsemusklerna, men ej medvetandet.

**Curassão,** se Curacão.

**Cur'ci,** Carlo Maria, jesuit, f. 1810 Neapel, ifr. förfäktare af påfvens ofelbarh., utstött ur jesuitorden 77.

**Curcūma** L., *Zingiberaceæ. C. longa* L. har rotknölar, benämnda gurkmeja, som innehåller färgämnet curcumin.

**cūria,** lat., afdeln. af folket i forna Rom.

**Curiātier,** se Horatius.

**Curie** (kyrī), Pierre, fr. fys., f. 1859 Paris, d. där 06, tills, med sin hustru Marie C. (f. 67) de radioaktiva elementen radium o. polonium. 03 båda Nobelpristagare.

**curiōsum,** lat., sällsynthet.

**Curman,** Carl Pet., läk., balneolog, f. 1833, fr 69 prof. i anat. vid och sed. 84 hedersled. af Fria konsternas akad. Har utg. flere arb. i hälsovård.

**Currer Bell** (körr'er-), pseud. för Ch. Brontë.

**curric'ulum vītæ,** lat., lefnadslopp.

**curry powder** (körr'i pau'der), eng., skarp ind. kryddblandn. af peppar, ingefära, koriander m. m.

**Cur'tius** (-tsius), 1) Marcus, rom. yngl., s. enl. sagan 362 f. K. störtade sig i ett svalg, för att rädda Rom. — 2) Quintus C. Rufus, rom. hist. förf., und. 1:a årh. e. K. Skr. Alex. d. stores hist.

**Cur'tius** (-tsius), 1) Ernst, ty. arkeol., f. 1814 Lübeck. Skr.: *Peloponnesos* m. m. — Hans bror 2) Georg, språkf., f. 1820 Lübeck, d. 85. Skr.: *Grundzüge der griech. Etymologie* m. m.

**Curz'ola,** dalmat, ö i Adriat. haf., 259 kv. km., 11,160 inv. Hst. C. 6,485 inv. 2 hamnar.

**Cūsa,** Nicolaus, l. N. Cusanus (eg. Krebs), kardinal, f. 1401 Kues, var i början påfvens motst., sed. hans anhängare, 48 kardin, o. bisk. i Brixen, d. 64 Todi. Matem., filos.

**Cus'cuta** L., snarrefva, *Convolvulaceæ. C. trifolii* Bab. växer parasitiskt på klöfver o. gör stor skada, *C. epilinum* Weihe d:o på lin.

**Custine** (kystīn), Ad. Phil., gref. de, fr. gen., f. 1740 Metz, eröfr. 92 vänstra Rhenstranden, giljotinerad 93 för återtåg.

**cus'tos,** lat., väktare; c. morum, ordningsman i skola.

**Custozz'a,** it. by vid Verona, sl. 1848.

**cuti'cula,** lat., hinna öfver epidermis på växter.

**Cutt'ack,** se Cattack.

**Cuvier** (kyvjē), Geo. Léop. Chrét. Fréd. Dagob., baron, fr. naturf., f. 1769 Mömpelgard, d. 32. Gaf zool. en ny riktn. o. höjde den jämf. anat. till vetensk. Skr.: *Le règne animal* m. m.

**Cuyabā,** st. i Brasil. vid fl. C. 18,000 inv.

**Cuyp** (köjp), Albert, holl. landsk.- o. djurmål., f. 1620, d. 91.

**Cuz'co,** st. i Peru, 3,468 m. of. hafvet, 30,000 inv. Univ. Det gaml. inkas-rikets hst.

**cwt,** förk. för hundredweight.

**cyān,** $C_2 N_2$ = 52, består af kol o. kväfve, färglös, giftig, brännbar gas. **-kalium,** KCN = 65, erhålles vid smältn. af blodlutsalt m.

kolsyradt kali. Krist. i tärningar, är lösl. i vatten, mycket giftigt. Användes vid galvanoplast. förgylln. o. försilfr. samt i fotografi. **-kaliumförgiftning,** yttrar sig i konvulsioner, krampakt, andn., hastig död. Motgift: kräkmedel o. klorvatten. **-omäter,** gr., instr. att bestämma intensiteten af himmelns blåa färg. **-ōs,** gr., se blåsot. **-vätesyra,** se blåsyra.

**Cycas** L., *Cycadeæ. C. revoluta* Thunb., träd i Kina o. Japan, lämnar sago.

**Cy'clamen** L., *Primulaceæ. C. europæum* L., i s. o. mel. Europa, prydnadsväxt.

**Cygnaeus,** 1) Fredr., fin. skald, f. 1807, prof. i estet. i Hälsingf. 54/ 67, d. 81. Hans *Skaldestycken* utgåfvos 51/70. — Hans kusin 2) Uno, präst, skolman, f. 1810, organiser. folkskolan i Finld, d. 88.

**Cyg'nus,** 1) se svansläktet. — 2) Svanen, stjärnbild i Vintergatan.

**cykel,** gr., cirkel; följd af år, ef t. hkas förlopp sma företeelser upprepas i sma ordn. Solcykel, tidrymd af 28 år, eft. hkn veckodagarna åter infalla på sma datum. Måncykel, 19 år, hvarefter nymåne inträffar på sma datum o. s. v.

**cykla,** åka velociped.

**Cykladerna,** se Kykladerna.

**cykliska skalder,** gr. skalder, s. i Homeros' stil besjöngo de gr. heroernas bragder.

**cykloīd,** gr., hjullinje, kurva, s. en pkt på en cirkels perif. beskrifver, när denna rullar på en rät linje.

**cyklōn,** hvirfvelstorm i den heta zonen.

**cyklōp,** se kyklop.

**cyklorāma,** gr., se panorama.

**cylin'der,** gr., geom. kropp, begränsad af 2 prlla kroklin, ytor o. en dem fören. buktig yta. Rotations-c. uppstår därigm, att en rektangel roterar kring en sida.

**cymbāl,** lat., *tonk.,* bäcken; ett slags slaginstr., bestående af 2 kupor l. 2 tallrikar af metall, äfven hackbräde.

**cyniker,** gr., *filos.,* medlem af cyniska skolan; rå, ohyfsad mska.

**cynisk,** gr., »hundaktig», rå, ohyfsad.

**Cyniska skolan,** af Antistenes i Athen bildad filos. skola, lärde, att det högsta goda består i försakelse af alla sinnl. njutningar. Diogenes fr. Sinope dref dessa läror till ytterlighet.

**cynism',** gr., råhet, oanständighet.

**Cypern** (gr. Kypros), turk. ö i Medelh., 9,282 kv.km., 239,392 inv., greker. Topp: Oros Stavros 2,018 m. Prod.: vin, säd, bomull, sydfrukter, ceder, cypress. Hst.: Levkosia. Hamnst.: Larnaka, Famagusta. 1571 turk., 1878 und. eng. förvaltn.

**cypress',** *Cupressus* L., *Coniferæ.* Den vanl. cypressen, *C. sempervirens* L., träd i s. Europa, M. Asien, n. Afrika, anses s. en sorgens sinnebild, lämnar varaktigt virke.

**Cypria** (gr. Kypris), ett af Venus' tillnamn.

**Cypriānus,** Tascius Cæcil., lat. kyrkofader, f. 200, d. 58 s. martyr, Kartago.

**Cyrano de Bergerac,** se Bergerac.

**Cyrenaica,** se Kyrenaika.

**Cyrill'us,** 1) C. från Jerusalem, kyrkofader, f. 315, d. 386. Skr.: 23 kateket. föredrag. — 2) C. från Alexandria, patriark, fanatiker, föranledde Hypatias död, bekämpade Nestorius, utbredde Mariakulten. — 3) C., slavernas apostel, f. 827, d. 868 Rom.

**Cyrus,** se Kyros.

**cysta,** lat., ett slags svulst med flytande innehåll.

**Cy'tisus** L., *Papilionaceæ* Guldregnet, *C. Laburnum* L., buske från Italien o. s. ö. Europa, prydnadsväxt.

**Czajkovs'ky** (tschaj-), Mich., nov.-förf. från Litauen, f. 1808 Helczyniec, d. 86 gm självmord. Skr. nov., s. behandl. kosackernas lif.

**czapka** (tschapp-), pol. ulanmössa.

**czar,** se tsar.

**Czartorys'ki** (tschar-), 1) Ad. Kasimir, furste, f. 1734, 63 polsk tronkandidat, und. Napol. I marskalk för pol. riket, 15 ry.-pol. senator, d. 23 Sieniava. — Hans son 2) Adam Geo., furste, f. 1770, Alex. I:s af Ryssl. vän o. min., från 31 hufvudman för de pol. emigrant., d. 61 Paris.

**czecher** (tsche-), se tscheker.

**Czenstochova** (tschenstokau), st. i ry. Polen vid Varta, 53,650 inv.

**Czermak** (tsche'r-), J. Nepomuk, fysiol., f. 1828 Prag, d. 73 s. prof. i Leipzig. Införde struphufvudspegeln.

**Czernagōra** (tscher-), illyr. namn på Montenegro.

**Czernovitz** (tscher-), hst. i Bukovina vid Prut, 32,300 inv. Univ. Bisk.

**Czerny** (tschērni), 1) Georg, Serbiens befriare o. 1:e furste, f. 1766, svinaherde o. kreatursharndlare, 04 landets öfverhufvud, 04/11 segrar öfv. turkarne, 13 fördrifven, 17 eft. sin återkomst mördad. — 2) Karl, pianist, f. 1791 Wien, d. där 57. Komp. etyder.

**Cöpenick** (Köpniek), preuss. st. vid Spree o. Dahme, 27,721 inv. bekant för skom. Vogts bravad.

Ord, som icke återfinnas under **C,** torde uppsökas under **K.**

## D.

**D, d,** 4:e bokst. i alfab.; *tonk.,* andra tonen i den diatoniska skalan. Rom. taltecken för 500. *D.* förkortn. för *Decimus, Divus, Dominus;* d. = penny (eg. *denarius*).

**Daa** (då), Ludv., nor. polit. o. tidningsman, f. 1809, d. 77; 45 presid. i odelstinget, 48/56 red. för »Kristianiaposten», 51/53 för »den norske tilskuer». Skandinav. politik.

**Daae** (då), Ludv., nor. hist, f. 1834, sed. 76 prof. i Kristiania, d. 10. Inlade stor förtjänst om Norges hist.

**da cāpo** (abbr. D. C), it., *tonk.,* från början.

**Dachstein,** topp på Salzburg, alp. 3,001 m.

**Dacien,** *g. geogr.,* land mel. Teis, Donau, Prut, Dnjestr, Karpaterna.

**Dacke,** Nils, bonde, anf. i den eft. honom uppkall. Dackefejden, född i Blekinge, intog i spetsen för Smålandsbönder Kronobergs slott 1542, plundrade och härjade, slagen vid Åsunden 43, flydde t. Blekinge, där han lär ha skjutits i Rödeby skog s. å.

**dadel,** d.-palm, se Phoenix.

**Dædalus,** se Daidalos.

**Daf'ne,** *gr. myt,* nymf, förvandlad t. ett lagerträd.

**Daf'nis,** *gr. myt,* herdeyngl., förvandlad t. en sten.

**Dag,** *nord. myt,* 1) Dellings son med Natt. — 2) D. den vise, sv. sagokon., Dygves son, berömd för sin vishet.

**Da'gana,** fr. handelsst. vid Senegal, omkr. 5,000 inv.

**Dagbladet,** 1) dan. tidn., grundl. 1851. — 2) nor. tidn., grundl. 1868.

**Dagens nyheter,** liber. Sthmstidn., grundl. af R. Wall 1864.

**dagerrotypī** (-gär), af Daguerre uppf. sätt att fixera bilden af ett föremål i en camera obscura.

**dagfjärilar,** se fjärilar.

**dagg,** vid klar himmel skeende utfälln. af fuktighet på föremål, s. gm värmeutstrålning verka afkylande på den omgifvande luften o. bringa i densamma befintlig vattenånga t. kondensation.

**dagg,** holl., straffredskap.

**dagg'ert** (eng. dagger), kort svärd, ett slags dolk.

**daggmask,** *Lumbricus* L., af ringmaskarnas klass o. glattmaskarnas ordn. Vanliga d., *L. communis* Hoffm., ända till 25 cm. l., trifs i fet o. fuktig jord, allmän.

**czar,** se tsar.

**Czartorys'ki** (tschar-), 1) Ad. Kasimir, furste, f. 1734, 63 polsk tronkandidat, und. Napol. I marskalk för pol. riket, 15 ry.-pol. senator, d. 23 Sieniava. — Hans son 2) Adam Geo., furste, f. 1770, Alex. I:s af Ryssl. vän o. min., från 31 hufvudman för de pol. emigrant., d. 61 Paris.

**czecher** (tsche-), se tscheker.

**Czenstochova** (tschenstokau), st. i ry. Polen vid Varta, 53,650 inv.

**Czermak** (tsche'r-), J. Nepomuk, fysiol., f. 1828 Prag, d. 73 s. prof. i Leipzig. Införde struphufvudspegeln.

**Czernagōra** (tscher-), illyr. namn på Montenegro.

**Czernovitz** (tscher-), hst. i Bukovina vid Prut, 32,300 inv. Univ. Bisk.

**Czerny** (tschērni), 1) Georg, Serbiens befriare o. 1:e furste, f. 1766, svinaherde o. kreatursHandlare, 04 landets öfverhufvud, 04/11 segrar öfv. turkarne, 13 fördrifven, 17 eft. sin återkomst mördad. — 2) Karl, pianist, f. 1791 Wien, d. där 57. Komp. etyder.

**Cöpenick** (Köpniek), preuss. st. vid Spree o. Dahme, 27,721 inv. bekant för skom. Vogts bravad.

Ord, som icke återfinnas under **C,** torde uppsökas under **K.**

## D.

**D, d,** 4:e bokst. i alfab.; *tonk.,* andra tonen i den diatoniska skalan. Rom. taltecken för 500. *D.* förkortn. för *Decimus, Divus, Dominus;* d. = penny (eg. *denarius*).

**Daa** (då), Ludv., nor. polit. o. tidningsman, f. 1809, d. 77; 45 presid. i odelstinget, 48/56 red. för »Kristianiaposten», 51/53 för »den norske tilskuer». Skandinav. politik.

**Daae** (då), Ludv., nor. hist, f. 1834, sed. 76 prof. i Kristiania, d. 10. Inlade stor förtjänst om Norges hist.

**da cāpo** (abbr. D. C), it., *tonk.,* från början.

**Dachstein,** topp på Salzburg, alp. 3,001 m.

**Dacien,** *g. geogr.,* land mel. Teis, Donau, Prut, Dnjestr, Karpaterna.

**Dacke,** Nils, bonde, anf. i den eft. honom uppkall. Dackefejden, född i Blekinge, intog i spetsen för Smålandsbönder Kronobergs slott 1542, plundrade och härjade, slagen vid Åsunden 43, flydde t. Blekinge, där

han lär ha skjutits i Rödeby skog s. å.

**dadel,** d.-palm, se Phoenix.

**Dædalus,** se Daidalos.

**Daf'ne,** *gr. myt,* nymf, förvandlad t. ett lagerträd.

**Daf'nis,** *gr. myt,* herdeyngl., förvandlad t. en sten.

**Dag,** *nord. myt,* 1) Dellings son med Natt. — 2) D. den vise, sv. sagokon., Dygves son, berömd för sin vishet.

**Da'gana,** fr. handelsst. vid Senegal, omkr. 5,000 inv.

**Dagbladet,** 1) dan. tidn., grundl. 1851. — 2) nor. tidn., grundl. 1868.

**Dagens nyheter,** liber. Sthmstidn., grundl. af R. Wall 1864.

**dagerrotypī** (-gär), af Daguerre uppf. sätt att fixera bilden af ett föremål i en camera obscura.

**dagfjärilar,** se fjärilar.

**dagg,** vid klar himmel skeende utfälln. af fuktighet på föremål, s. gm värmeutstrålning verka afkylande på den omgifvande luften o. bringa i densamma befintlig vattenånga t. kondensation.

**dagg,** holl., straffredskap.

**dagg'ert** (eng. dagger), kort svärd, ett slags dolk.

**daggmask,** *Lumbricus* L., af ringmaskarnas klass o. glattmaskarnas ordn. Vanliga d., *L. communis* Hoffm., ända till 25 cm. l., trifs i fet o. fuktig jord, allmän.

**daggpunkt,** den temperatur, vid hkn luften är mättad m. vattenånga, s. vid ytterligare afkyln. utfälles.

**dagh,** turk., berg.

**Dagistan** l. Daghestan, landskap i Transkaukasien, 29,347 kv.km., 586,636 inv. Hst. Derbent.

**dagjämning,** den två gngr om året inträffande tidpkt, när solen står i ekvatorn o. sål. dag o. natt äro lika långa: vårdagjämn. d. 21 mars, höstdagjämn. d. 23 sept.

**Dagligt allehanda,** Sthmstidning, grundl. 1767. Från 1859 kallad Nya dagligt allehanda. Konservativ.

**Dagmar,** 1) dan. drottn. från Böhmen, 1205 g. m. Valdemar II. — 2) ry. änkekejs., se Maria Feodorovna.

**Dagon,** en af filistéernas gudar.

**dagsländor,** *Ephemeridæ,* af insektordn. *Neuroptera.* Vingarna långådriga, pannspröten korta, 3-delade. Larven, som har bladlika gälar på sidorna, lefver 2 t. 3 år i vatten. Den fullbildade insekten har blott några timmars lefnad.

**Daguerre** (-gär), Louis J. M., fr. konstnär, f. 1789, uppf. 39 daguerreotypien, d. 51.

**Dagö** l. Dagden, ry. ö i Östersjön, 960 kv.km., 16,000 inv., hvaraf omkr. 300 svenskar.

**Dahl,** 1) Mikael, porträttmål., f. 1656 Sthm, d. London 43, flyttade tidigt öfver till Engld, där han i ryktbarhet täflade med själfva Kneller; målade *Karl XII* m. fl. porträtt. — 2) Kristoffer, språkf., f. 1758, d. 09 ss. prof. i grek. i Uppsala, utg. en grek. o. en lat. språklära m. m., äfven psalmer. — 3) Joh. Christ., nor. landsk.-mål., f. 1788, d. ss. prof. i Dresden 57.

**Dahlander,** Gust. Rob., vetenskapsm., f. 1834, sed. 70 prof. vid tekn. högsk. i Sthm, d. där 03; utg. lärob. i fysik m. m.

**Dahlberg,** Erik Jönsson, gref., krigare, topogr., f. 1625, rådde Karl X t. tåget öfver Balterna o. Köpenhamns stormn. 58, deltog i sl. v. Halmstad o. Lund 76, uppgjorde planen t. Dünaöfvergången 1702, d. 03 ss. fältmarsk. Utmärkt fästningsbyggare, utg. planschverket *Suecia antiqua et hodierna.*

**Dahlgren,** 1) Karl Fredr., präst, skald, f. 1791 i Östergötland, d. 44 s. komminist. i Sthm. Skr.: *Mollbergs epistlar* (19/20). De flesta af hans småstycken intagna i hans många *kalendrar.* Framstående humorist. — 2) Fredr. Aug., »Fredrek på Rannsätt», skald o. lit.-hist., f. 1816 Värmland, 71 ledarn, af Sv. akad., 78 kansliråd, d. 95. Skr. dikter på värmländska, dram. *Värmlänningarne* (46), *Ett äfventyr på Stegeborg* (54), *Kaffeförbudet* (55) m. fl., *Anteckningar om Sthms teatrar* (66), *Ordbok öfver svenska språket* (70), *Ordlista öfver svenska språket* (73) m. m. — Dennes son 3) Erik Vilh., bibliot., förf., f. 1848 Sthm, riksbibliot. 03, har skr. åtskilliga geogr. arb. — Hans syster 4) Lotten, förf:a, red. af tidn. »Dagny», f. 51 Sthm, har utg. *Ransäter* (05), *En svensk herrgårdssläkt* (09) m. m.

**Dahlia,** Cav., *Compositæ. D. variabilis* Desf., fr. Mexico, dahlian l. georginen, vanl. trädg.-växt i flere än 2,000 varieteter.

**Dahlmann,** Friedr. Christ., ty. hist. förf., f. 1785 Wismar, d. 60 Bonn. Skr.; *Geschichte Dänemarks* (40/ 43), *Gesch. der engl. Revolut.* (44), *Gesch. d. fr. Revolut.* (45) m. m.

**Dahlqvist,** Karl Georg, trag. skådesp., f. 1807 Sthm, sed. 34 vid kgl. teatern, d. 73.

**Dahlstjerna,** Gunno (förut Eurelius), skald, f. 1661, d. 1709. Skr.: *Kungaskald* m. m.

**Dahlström,** Anna Maria Kat:a (Kata), förut Carlberg, g. m. civilingenjören G. Dahlström, social-demokrat. agitator, förf., f. 1858 Emtöholm, N. Tjust, har utg. arb. i nord. mytol. o. föreläst i

konsthist., sed. 00 oafbrutet på agitationsresor.

**Dahm,** Osk. Elis Leon., skolman, biodlare, f. 1812, d. 84 ss. f. d. rektor i Kalmar, utg. lärob. i hist. o. geogr. samt *Biet, dess natur o. vård* (78),

**Dahn,** Felix, ty. förf., f. 1834, från 72 prof. i Königsberg. Skr. rom. *Ein Kampf um Rom* m. m.

**Dahomē,** negerrike i Öfre Guinea, sed. 92 fr. koloni, 169,500 kv.km., omkr. 1 mill. inv. Kon. despot. Hst. Abome.

**Daidalos** (daj'-), *gr. myt,* konstnär, s. byggde labyrinten på Kreta o. befriade sig därifr. gm konstgjorda vingar.

**Daimios,** i Japan ärftl. länsfurstar till 1869, hvarefter de upphörde.

**Daimler,** Gottlieb, f. 1834, d. 00, uppf. den första brukbara motorvagnen.

**daīri,** i Japan titel på kejsaren.

**dajāker,** urinv. på Borneo, malajer. 20/30 dialekter.

**Dakar,** fr. st. i Senegambien, 18,447 inv.

**Dakka** (Dhaka), st. i Bengalen vid Ganges, 90,542 inv.

**Dakota** (-kå-), sed. 1886 stat. i n. amer. unionen, sed. 1889 delad i Nord-D, o. Syd-D. (förk. N. och S. Dak.).

**daktyl,** versfot — .

**Dal** l. Dalsland, landskap i Götaland, gränsar i norr till Värmland, i ö. Vänern, i s. Bohuslän o. Västergötl., i v. Norge o. Bohuslän, 4,196 kv.km., omkr. 83,000 inv. I n. bergigt, söderut slättbyggd. Vattendr.: Upperudsälfven, Åmåls-, Dalbergsån, Dalslands kanal (se d. o.). Näringar: jordbruk, boskapssk. Utg. en del af Älfsborgs l. St.: Åmål.

**Dalai Lama,** namn på buddisternas öfverstepräst i Kina o. dess biländer.

**Dalai nor** l. Kulun, sjö i Mongoliet.

**Dalarna,** nordligaste ländsk. i Svealand, utgörande Kopparbergs l., 29,849 kv.km., 231,109 inv. (08), gränsar i n. t. Hälsingland o. Härjedalen, i v. Norge o. Värml., i s. Värml. o. Västmanl., i ö. Gestrikl. o. Helsingl. Berg: Kölen, Almebergen. Topp: Städjan, 1,159 m. Fl.: V.- o. Ö.-Dalälfven. Sjöar: Siljan, Vessman, Barken. Befolkn. arbetsam, frihetsälskande, har väsentl. bidragit t. fosterlandets räddning under Engelbrekt, Sturarne, Gustaf Vasa. Folkmålet mycket likt fornspråket. Residensst.: Falun. öfr. st.: Hedemora, Säter. Köpingar: Avesta, Kopparberg, Borlänge, Morastrand; Municipalsamh.: Krylbo, Leksandsnoret, Orsa kyrkoby, Ludvika, Smedjebacken.

**Dalarö,** tull- o. lotsplats i D. socken. Badort.

**Dalberg,** 1) Karl Theod. v., ty. riksfrih., af en gammal, ansedd ätt, siste kurf. af Mainz o. ärkekansler, f. 1744, 06 furstprimas af Rhenförb., 10 storhert. af Frankfurt, d. 17. — Hans brorson 2) Emmerich J., f. 1783, 10 fr. hert., 15 pär, d. 53.

**Dalbosjön,** stor västl. bukt af Vänern.

**daler,** sv. mynt, präglad t fr. 1534 t. 1776, af växlande värde. 1 d. silfvermynt = 3 d. kopparmynt.

**Dalgas,** Enrico Mylius, dansk mosskulturist, f. 1828, d. 94; lade stora sträckor af Danmarks hedar under odling.

**Dalin,** 1) Olof v., skald, förf., f. 1708 Halland, d. 63 ss. hofkansler. Utg. tidningen *Then svänska Argus* (33/44). Skr.: *Svenska friheten* (42), *Brynilda* (38), *Den afwundsjuke* (38), *Svea rikes hist.* (47/62). — 2) And. Fredr., ordboksförf., f. 1806, d. 73 Sthm. Utg.: *Fr. o. sv. handlexikon* (41). *Ordb. öfv. sv. spr.* (50/53), *Sv. o. ty. handlexikon* (51) m. m.

**Daljunkaren,** Daljunkern, vanl. namn på Jöns Hansson, en ung skälm af låg börd, s. 1527 sökte uppvigla dalkarlarne mot Gustaf Vasa, föregifvande sig vara Sten Sture d. y:s son Nils, måste 28

fly t. Norge o. därifrån t. Rostock, där han afrättades.

**Dall' Ongaro,** Franc, it. skald, f. 1808, d. 73 s. prof. i Neapel. Skr. dikter, dram., nov. m. m.

**Dalman,** Vilh. Fredr., förf., publicist, f. 1801, 33/50 red. af »Dagligt Allehanda», 49/50 af »Aftonposten», d. 81. Skr.: *Några anteckningar från våra ståndsriksdagar 1809/66.*

**dalmātica,** lat., *kat. kyrk.,* lång hvit ämbetsdräkt för diakoner.

**Dalmatien,** (-mātsien), österr. kronld. Gränser: n. Kroatien, ö. Bosnien, Herzegovina, Montenegro, v. och s. Adriat. haf. 12,832 kv.-km. 593,784 inv., hvaraf 15,279 i tal. Näring.: sjöfart, fiske, olivodl., vinodl., boskapssköts. Mycket bergigt. Hst.: Zara. Öfr. st.: Sebenico, Spalato, Stagno, Slano, Ragusa, Cattaro. Deladt i 14 distrikt.

**dalripa,** *Lagopus lapponicus* L., af hönsfåglarnas ordn. Om vintern snöhvit, om sommaren spräcklig m. vingpennor och buk hvita. Stannfågel. Värdefullt villebråd.

**dal segno** (sen'jå), it., *tonk.,* »från tecknet» (§), vid omtagning af en sats.

**Dalsland,** se Dal.

**Dalslands kanal,** förenar vattendrag i Värmland o. Dal med Vänern.

**Dalton** (dåltn), John, eng. fys., f. 1766, d. 44. Undersökte gasers utvidgn. o. ångors spänstighet.

**daltonism',** »rödblindhet», färgblindhet, uppkallad efter J. Dalton, hvarvid rödt synes svart.

**daluppror,** 1:sta d. (1524/25), uppkom af allm. missnöje m. Gustaf Vasas åtgärder, underblåstes af de afsatte

bisk. Peder Sunnanväder o. Mäster Knut. — 2:dra d. (1527/28), orsakades af dryga skatter, leddes af Daljunkaren, slutade med hufvudmännens afrättande. — 3:dje d. l. klockupproret (1531), orsakades af klockskatten, leddes af Måns Nilsson på Aspeboda o. Anders Persson på Rankhyttan, hka jämte ngra andra afrättades 1533. — 4:de d. l. »Den stora daldansen», utbröt 1743, åsyftade att få den dan. prinsen Fredrik till tronföljare, leddes af Skinnar Per Andersson o. Gust. Schedin, s. med upprorshären aftågade till Sthm, där den skingrades o. ledarne afrättades.

**Dalälfven,** Dalarnas hufvudfl., bildas af Ö.- och V.-D., utf. i Bottniska viken, 455 km. Älfkarleby-fallet 1 mil från D:s mynning.

**Damān,** 1) ostind. landskap i Pandjab mel. Indus o. Solimanbergen, fruktbart. — 2) port. hamnst. på v. kust. af v. ind. halfön. 30,000 inv.

**Damanhur,** st. i Nedre Egypt. vid Mahmudeh-kanal. 27,236 inv.

**Dāmara,** folkstam i s. v. Afrika, nomadiserande herdar, sönderfalla i ovaherero, s. drifva boskapsskötsel o. åkerbruk, o. houkoin, s. äro negrer o. idka jakt. Deras land kallas D.-landet. Koppar, elfenben.

**damascering,** en i Damaskus uppf. konst att gm etsning framställa figurer på järn l. stålarbeten, is. vapen.

**damas'ker,** benbeklädnad, s. knäppes utanpå strumporna.

**Damas'kus,** arab. Dimischk-eschscham, hst. i Syrien o. Palestina vid Antilibanon, 140,500 inv., 200 moskéer samt kristn. kyrkor, klost. Klingor, plommon, rosor, drufvor. 64 f. K. romerskt, 632 e. K. eröfr. af Omar, 1516 turk.

**damast',** fasoner, siden-, ylle- l. linnetyg (urspr. från Damaskus.

**Dāmasus,** två påfvar i 4:e o. t 11:e århr.

**dame** (dām; af lat. *domina,* härskarinna), fr., kvinna af stånd. **-jeanne** (-schann), m. flätverk omgifven glasflaska t. förvar, af frätande vätskor.

**Damiāni,** Piet., kard., f. 1007 Ravenna, bisk. af Ostia, förberedde

Gregorius VII:s hierark. sy st., d. 72 Faënza.

**Damiens** (-miäng'), Rob. Franç., polit. fanatiker, f. 1715, stack Ludv. XV med en knif i sidan, afrättades 57.

**Damiette** (-ätt') arab. Damyât, st. i Nedre Egypten vid ö. Nilen, 43,751 in v. En kopt. bisk.

**damm,** af jord, sand, faskiner l. sten gjord anläggning till skydd mot vatten.

**Dammāra** Rumph, *Abietineæ. D. orientalis* Lamb., träd på Sunda-öarna o. Molukkerna, lämnar den i alkohol o. oljor lösliga dammar-hartsen.

**dammar-harts,** se Dammara.

**Damoklēs,** hofm. hos Dionys. d. ä. i Syrakusa, s. lät upphänga ett svärd i ett hårstrå öfver D:s hufvud, för att visa honom den fara, hvari han ständigt sväfvade.

**Dāmon** o. Fintias, två ädla pytagoréer fr. Syrakusa, typer för trogen vänskap.

**damspel,** brädspel, som utföres med 12 mörka o. 12 ljusa brickor på ett schackbräde.

**Dan,** son af Jakob o. Bilha, ättefader för stammen D.

**Dana** (dē-), James Dwight, amer. geol., f. 1813 Utica (N. York), prof. i New Haven, d. där 95. Skr.: *Syst. of mineralogy* (5:e uppl. 71), *Manual of geology* (10:e uppl. 80) m. m.

**danaarf,** eg. »dödsarf», arf, tillfållande staten efter person, s. dött utan släktingar.

**Da'naë,** *gr. myt.,* Perseus' mor, besöktes af Zeus i form af ett guldregn.

**danāer,** hos Homeros namn på greker i allmänhet.

**danagäld,** dryg skatt, s. dan. kon. Sven Tveskägg utkräfde af eng. kon. Ethelred, omkr. 990.

**danahof,** ett slags riksdag i Danm. und. 1200- o. 1300-talet.

**danaīder,** se danaos.

**danākil,** nomader i Abessinien vid Röda hafvet.

**Dānaos,** kon. i Argos, far till de 50 danaiderna, s. (Hypermnestra undantagen) mördade sina gemåler o. t. straff därför i underjorden måste ösa vatten med såll.

**Danckwardt,** Henr., militär, 1716 kommend. på Karlstens fästn., s. han 19 uppgaf åt nor. amiralen Tordenskjold. Afrättad s. å.

**Dan'dolo,** Enrico, f. i börj. af 1100-tal., från 92 doge i Venezia, eröfrade Konstantpl 1203, upprättade där det latinska kejsardömet, d. där 05.

**dandy** (-di), eng., sprätt, snobb.

**Danelagen,** dan. vikingarnes rike i England und. medelt.

**Daniel,** hebr. profet, hvars öden skildras i D:s bok, skr. omkr. 160 f. K. (Förf. obek.).

**Daniel,** Herm. Adalb., ty. geogr., f. 1812, d. 71 Leipzig. Skr.: *Handb. d. geogr.* m. m.

**Dan'iell** (-jell), John Fredr., eng. kemist, f. 1790, d. 45 s. prof. i London.

**Daniells stapel,** se galvanisk stapel.

**Danielsson,** 1) And., bonde, f. 1784 Älfsborgs l., rikdagsman fr. 1819 till sin död 39. Bondeoppositionens ledare. — 2) Ax. Ferdin., publicist, socialist, f. i Värml. 1863, d. 99 Schweiz, utg. social, tidn. »Arbetet». — 3) And. Pet., polit., f. 39 på Öland, d. 97 Sthm, sed. 72 ledarn, af 2:a kam., landtmannapartiets ledare. 4) Olof Aug., språkf., klass, filol., f. i Östergötl. 1852, sed. 91 prof. i grek. i Upps. Skr.: *Studia gramm., Epigraphica* m. m. Sveriges f. n. ende etruskolog.

**Danīlo,** Pietrovitsch Njegosch, furste af Montenegro, f. 1826, reg. 52, mördad 60 Cattaro.

**Danmark,** ett af de tre nord. kon.-rikena, 40,384 kv.km., $2,_6$ mill. inv. Del.: Jylland, Själland, Fyen, Falster, Bornholm, Langeland. Biländer: Färöarna, Island, Grönland, S:t Croix, S:t Thomas. S:t Jean; tills. 194,577 kv.km., 127,400 inv. Berg: Himmelbjerget,

Dysted (på Själland). Floder: Nipså, Kongeå, Skjernå, Gudenå. Näringar: åkerbr., boskapsskötsel. Industr., utom i Khamn, underordnad, handel och skeppsfart betydl. Hst. Köpenhamn.o Öfr. st.: Fredericia, Horsens, Århus, Randers, Ålborg, Odense, Middelfart, Nykjöbing, Roeskilde, Slagelse, Helsingör, Korsör. Hist.: 1:e inv. cimbrer, senare gotiska danskar på öarna, sachs. angler o. jutar på halfön. Riksenh. grundad af Gorm den gamle (d. 936). Knut d. st. (d. 1035) eröfr. England o. Norge, Valdemar II (1201/41) Pommern, Holstein o. Estland. Sedan svaghetstillstånd. Valdemar IV (1340/75) återställde kronans makt. Hans dotter Margareta eröfr. Sverige 1389 o. lät välja Erik af Pommern till kon. i de tre skandinaviska rikena 1397. Denna s. k. Kalmarunionen upplöst und. Kristian II (1503/23). Und. Kristian III (1536/59) luth. reformat. införd. Kristian IV (1588/48) förlorade till Sverige Gottland, Jämtland, Härjedalen o. Fredrik III (1648/70) Skåne, Blekinge, Halland, Bohuslän. 1660 kon. enväldig. Mot slutet af 18:e årh. emanciperades bondeståndet, inskränktes adelsprivil. 1814 förlorade Fredrik VI (1808/39) Norge, s. förenades m. Sverige. Und. Fredr. VII (1848/631 48 revolut., 5/6 49 författn., 64 krig m.

Preussen o. Österrike, då Slesvig-Holstein förlorades. Nuv. kon. Fredrik VIII sed. 06. 04 erhöll Island sin egen minister. Stridigh. mel. kronan, ministären o. landstinget. Inkomst. (04) $76,_9$ mill. kr., utg. $79,_9$ mill. kr. Skuld (05) $95,_8$ mill. kr. Armé: 61,582 man. Krigsflottan 65 skepp, handelsflottan 641 ångf. o. 3,266 segelf. J = 3,446 km. T = 3,733 km. Telef. = $125,_4$ mill. samtal.

**Dannebrog,** dan. riksbaneret, **-s-orden,** enligt sägen stift, af Valdemar Sejr 1219, förnyad 1671, utvidgad 1808. 4 klasser.

**Dannecker,** Joh. Heinr. v., ty. bild-h., f. 1758, d. 41 Stuttgart. Schillers byst.

**Dannemora,** D. grufvor, stort järnmalmsfält mel. Films o. D. socknar. 79 gruföppningar, några 150 m. djupa. I närh. Österby bruk m. stora masugnar o. stångjärnssmedjor.

**Danner,** Louise Krist. (f. Rasmussen), grefvinna, f. 1815, dansös, 50 morganat. gift m. dan. kon. Fredr. VII, 55 gref., d. 74 Genua.

**Dannevirke,** gml gränsvall i Slesvig fr. Ö.-sjön t. N.-sjön, upprättad t. skydd mot tyska infall. 1864 utrymd utan strid o. slopad.

**Dannström,** Joh. Isid., sånglärare o. komp., f. 1812 Sthm, 42/44 vid kgl. teatern, d. 97 Sthm. Komp: operetten *Crispinos giftermål* (78) m. m. samt utg. en sångskola.

**dansant** (dangsangt'), fr., danslysten.

**Danse macabre** (dangs makābr), *mål.,* dödsdans, bildliga framställningar, som i en rad allegoriska grupper, under dansens bild, söka åskådliggöra dödens makt öfver mskosläktet.

**danska språket och litterat.** Spr. tillhör jämte svenskan d. norra grenen af d. german, spr. stammen, utgör det n. v. skrift- o. talspr. i Danmark o. Norge. — Lit.: Början i 16:e årh. med rimkrönika, bibelöfvers. (1550), andliga sånger m. m. Arreboe (d. 1637), d. nyare dan. poesiens fader. L. Holberg (d. 1754) grund, dan. nat.-lit. o. skapade dan. teatern. J. Ewald (d. 1781) framstående s. lyr. o. dram. Lustspelet utvecklades af J. Wessel (d. 1783) o. A. Heiberg (d. 1841). En högre lyftn. fick dan. lit. gm J. Baggesen (d. 1826) o. Oehlenschläger (d. 1850). I den senares fotspår trädde Ingemann (d. 1862), Grundtvig (d. 1872), L. Heiberg (d. 1860) m. fl. Bland dan. förf. o. skalder tillh. vår tid

må nämnas: H. K. Andersen (d. 75), Ch. Winther (d. 76), Paludan-Müller (d. 75), H. Drachmann, E. Bögh, G. Brandes, J. P. Jacobsen, S. Schandorph, K. A. Gjellerup.

**danssjuka,** Chorea S:ti Viti, nervsjukdom, s. yttrar sig i krampaktiga muskelryckn. i händer, fötter o. hufvud; angriper hufvudsakligen barn.

**dans|ör,** fr., dansare, **-ös,** danserska.

**Dante Alighiēri,** it. skald, f. 1265 Florens, d. 21 Ravenna, fr. 02 förvisad fr. sin födelsestad. Epokgörande betydelse för it. spr. o. lit. Förnämsta arb.: *Divina Commedia,* öfvers. på alla europ. språk (sv. af N. Lovén, V. E. Lidforss).

**Danton** Geo., fr. revolutionsm., f. 1758, advok., föranl. Tuileriernas stormn. o. sept.-morden 92, justitie-min., medverkade t. girondisternas störtande, på sin rival Robespierres befalln. giljot. 94.

**Danūbius,** lat., = Donau.

**Danzig,** st. i West-Preuss. nära Weichsels mynning. 147,301 inv. Fästn. 2 observat. Varf. Handel m. säd, trä, järn.

**Danzigbukten,** vik af Ö-sjön West-Preussen.

**Danziger Nehrung,** smal landsträcka mel. Weichsel o. Östersjön.

**Dapon'te,** Lor., it. dram. f. 1749, d. 38 New York. Skr. text till Mozarts *Figaro, Don Juan* m. fl.

**Dapsang,** högsta topp på Karakorum, 8,619 m. Jordens näst högsta topp.

**Dar,** i nubiska spr.: land.

**Darboy** (-båa'), Geo., f. 1813, fr. 63 ärkebisk. i Paris, 4/4 71 häktad under kommunen, skjuten 24/5.

**D'Arcet** (-sē), Jean P. J., fr. kem., f. 1777 Paris, d. där 44. Inlade stor förtjänst om den kem. tekniken.

**D'Arcets metall** (darsēs), legering af 3 del. tenn, 5 bly o. 8 vismut. Smältpkt 95° C.

**Dardanellerna,** 4 befästa slott på båda sidor om Sundet vid D. (ford. Hellesponten), s. skiljer M. Asien o. europ. Turkiet samt förenar Egeiska haf. m. Marmara-sjön.

**Dardania,** *g. geogr.,* landsk, i M. Asien med st. Dardanos. SI. 411 f. K.

**Dar'del,** Fritz Ludv., tecknare, f. 1817 Neuchâtel, 64/82 öfverintendent vid Akad. för de fria konst. i Sthm d. där 01; främjade den sv. konsten samt utg. litogr. o. planschverk.

**Dareios** (-ej-') lat., Darius, 3 pers. kon. 1) D. I, Hystaspes' son, blef kon. eft. Kambyses' död o. den falske Smerdes' mord 521 f. K., gjorde 515 ett misslyck. tåg mot skyterna, 492 o. 490 tåg mot Grekland, i det sista slag. af athen. vid Maraton, d. 485, förtjänt om rikets organisat. — 2) D. II Notos, reg. 424/405, förlorade Egypten. — 3) D. III Kodomannos, den siste akemeniden, reg. från 336, förlorade riket 331 gm Alexander d. st. o. lifvet 330 gm Bessos.

**Darell'i,** Isak af, sv. dram. förf., f. 1756, d. 34, utg. en samling *Teaterstycken* (22/28).

**Dar Fertit,** landsk. i inre Afr. mel. Dar Fur o. Njam Njam.

**Dar Fūr,** ford. sultanat i ö. Sudan mel. Kordofan o. Vadai. 1874 till Egypten. 451,984 kv.km. 4 mill. inv. Hst. El-Faschêr. 1884 mahdins uppror.

**Darien,** vik af Karibiska haf.

**Darīus,** se Dareios.

**Darling,** biflod till Murray i Australien, 2,370 km. l.

**Darlington,** st. i eng. grefsk. Durham, 44,511 inv.

**Darmstadt,** hst. i storhertigd. Hessen vid Darm. 92,000 inv. Slott med stort bibliot., kat. kyrka.

**Dārnley** (-le), Henry Stuart, lord, f. 1546, 65 Maria Stuarts andra gemål, mördad 67.

**darrgräs,** se Briza.

**darr|malen,** *Malapterurus electricus*

L., blåsmunnarnas ordn., 50 cm. l., i Nilen o. Senegal, ger svaga elektriska stötar, **-rockan,** *Torpedo,* af tvärmunnarnas ordn., i Medelh. o. Atlanten, bedöfvar sitt byte gm tämlig. starka elektriska stötar. **-ålen,** *Gymnotus electricus* L., af blåsmunnarnas ordn., t. 2 1/3 m. l., sötvattensfisk i Brasilien o. Guyana, utdelar slag starka nog att förlama en häst.

**Daru** (-ry), 1) Pierre Ant., fr. statsm. o. förf., f. 1767, tjänade Napoleon s. diplomat, 18 pär, d. 29. Skr. Venezias o. Bretagnes hist. m. m. — Hans son 2) Napol., f. 1807, 70 utr.-min., 76/79 senator d. 90, Paris.

**Dārwin,** Charl. Rob., eng. naturforsk., f. 1809 Shrewsbury, d. 82 Down. Vetenskapl. resor i S. Amerika, bland Söderhafsöarna 31/36. Skr.: *The origin of species* (59), *The descent of Man* (71) m. fl. arbeten, s. fullkoml.

omskapat vår tids biologiska vetenskap.

**darwinism',** inbegr. af Charl. Darwins läror, enl. lika alla växt- o. djurarter härstamma från några få urformer.

**Dasch'kov** (-kåff), 1) Katar., furstinna, f. 1743, kejs. Katarina II:s vän, behjälplig vid Peter III:s afsättn., 62, 83 direkt, f. vetensk.akad., d. 10. — 2) Jak., ry. diplomat, f. 1804, sändeb. sedan 53 i Sthm, där han dog 72.

**Dasent** (dē-), Sir Geo. Webbe, eng. språkforsk., f. 1817, d. 96, of vers. d. prosaiska eddan. Skr.: *The norsemen in Iceland* m. m.

**data,** lat, uppgifter.

**datēra,** lat., dagteckna.

**dativ,** lat., se kasus.

**dato,** lat., i dag. **-växel,** växel, hvars förfallotid räknas från utställningsdagen (a dato).

**datum,** lat., »gifvet», dagteckning; d. ut supra, tid o. ort som ofvan.

**Datūra** L., *Solanaceæ. D. stramonium* L., spikklubban, varma o. tempererade länder, frön o. blad officinella, innehåll, daturin, mycket giftiga.

**Daubensee,** se Dubensee.

**Daubigny** (dåbinjī), Ch. Franç., fr. landsk.-mål., f. 1817, d. 78.

**Daudet** (dådē), 1) Ernest, fr. förf., f. 1837. Skr.: *Les duperies de l'amour* m. m. — Hans bror 2) Alphonse, förf., f. 40, d. 97 Paris. Skr.: *Fromont jeune et Risler ainé* (59), *Le Nabab* (64), *Les rois en exil* (55), m. fl. realist. rom.

**Daug,** Herm. Teod., mat., f. 1828 Göteborg, sed. 67 prof. i Uppsala, d. där 88, skr. flere vetenskapliga afhandlingar.

**Daulis,** *g. geogr.,* st. i Fokis. förstörd af Filip af Makedonien 346 f. K.

**Daun,** Leop. Jos., riksgref., österr. fältmarsk., f. 1705 Wien, deltog i kriget mot turk., i Italien, schlesiska kr., 7:år. kr., segr. 57 vid Kollin, 58 v. Hochkirch, slagen 60 v. Torgau, 62 v. Burkersdorf, d. 66.

**dauphin** (dåfäng'), fr., ford. tit. på tronföljare i Frankrike. Ur bruk sedan 1830.

**Dauphiné** (dåfinē), ford. prov. i s. ö. Frankrike, motsv. dep. Isère, Drôme, Hautes-alpes. 12,554 kv.-km. Flod.: Rhône, Isère, Drôme, Durance. 2 del.: Öfre o. Ned. D. St.: Grenoble, Vienne. 1032/ 1349 tyskt, und. Ludvig XIV till Frankrike.

**Daūrien,** berg-landsk. i ö. Sibirien, bildar prov. Transbajkalien. Fl.: Amur. St.: Nertschinsk.

**Davenport** (däv-) st. i Iowa vid Mississippi, 35,254 inv.

**David** (hebr. »älskad»), 2:e kon. i Israel, reste sig mot Saul, kon. öfver Juda omkr. 1040 f. K., i hela Israel omkr. 1033, befriade landet fr. filistéerna, gjorde Jerusalem till hst., d. omkr. 1000. D:s psalmer antagas vida yngre.

**David,** Ferd., ty. violinist, f. 1810, d. 73. Skr. violinskolor.

**Davīd,** 1) Jacq. Louis, fr. hist.-mål., f. 1748, d. 25 Bryssel, grundl. d. moderna fr. mål.-konsten.

Förnämsta verk: *Sabinskorna.* — 2) Pier. Jean, kallad D. d'Angers, fr. bildh., f. 1789 Ångers, d. 56 Paris. Kolossalbyst af Goethe. — 3) Félicien, fr. komp., f. 1810 Cadenet, d. 76. Komp. operor, orator., symf. m. m.

**Davis** (dē-), 1) John, eng. sjöf., f. 1560, d. 05. Uppt. 85 Grönlands ostkust o. D:s' sund, 92 Falklands-öarna. — 2) Jefferson, amer. statsm., f. 1808, 53/57 krigs-min., 61 presid. för sydstatsförbund. — 3) Andrew Jackson, amer. spiritist, f. 1826. Skr.: *Theprinciples of nature* m. m.

**Davis' sund** (dē-), sund mel. Grönland, Baffins land o. Labrador, uppt. 1585 af J. Davis.

**Davos** (-vås), luftkurort f. bröstsjuka i schweiz. kant. Graubünden, 8,334 inv. 1,560 m. of. hafvet. Mildt klimat.

**Davout** (-vû), Louis Nic., fr. marsk., f. 1770, 1800 div.-gen., 04 riksmarsk., sed. hertig af Auerstädt, furst Eckmühl, 11 guv. i Hamburg, där han 13 for fram med grymhet, d. 23.

**Davy** (dēvi), Sir Humphry, eng. kem. o. fys., f. 1778, d. 29 Genève. Framställde alkalimetallerna gm elektrolys o. utveckl. den teor. kem.

**Dax,** fr. st. vid Adour, 10,329 inv. Bad.

**DC,** vid växtnamn förk. för De Candolle (d. ä.)

**D. C,** förk. för *District of Columbia,* omr. f. nord.-am. förbunds-hufvudstaden Washington.

**d dur,** tonart, som har (#) för *f* och *c.*

**Deák,** Frz, ung. patriot, f. 1803, 47 justit.-min., i spetsen för det moderata partiet, åstadkom Ungarns likställighet m. Österrike 67, d. 76.

**De Amīcis** (-tjis), Edm., it. förf., f. 1846, d. 08 Bordighera. Skr. resebeskr., nov., dikter m. m.

**dean** (dīn) eng., domprost; *univ.* dekan, förest, för ett kollegium.

**debardör,** fr., eg. person, s. urlastar fartyg; ett slags fruntimmers-maskeraddräkt.

**debarkēra,** fr., urskeppa, landstiga.

**debatt',** fr., tvist, ordnadt meningsutbyte.

**débauch|e** (-båsch), fr., utsväfn. **-era,** lefva utsväfvande.

**dēbet,** lat., skuldräkning. Jfr kredit.

**debilitēt,** lat., orkeslöshet.

**débit** (-bī), fr., minutförsäljn.

**debitēra,** lat., hand., påföra ngn ss. skuld.

**deblockēra,** fr., undsätta (vid blockering).

**Debōra,** profetissa i Israel omkr. 1300 f. K., befriade landet fr. kanaaniterna. (Domareb. 4/5).

**debordēra,** fr., flöda öfver.

**Debreczin** (-tschin), ung. st., 75,006 inv. Revolutionär ung. riksdag: 9/1—30/5 1849.

**De Broen,** se Broen.

**début** (-by), fr., första uppträdandet (is. af en skådesp.). **-ant,** en för första gngn uppträdande, **-era,** uppträda för första gången.

**decadence** (-dangs), fr., se dekadans.

**Decaisne** (dökän), Jos., fr. bot., f. 1809 Bryssel, d. 82 ss. prof. vid Jardin d. Plantes, Paris.

**Decam'eron,** titel på en novellsamling af Boccaccio.

**Decamps** (dökang'), Alex. Gabr., genre-, ländsk.-, djur-mål., f. 1803 Paris, d. 60 Fontainebleau.

**De Candolle** (dö kangdåll'), 1) Aug. Pyr., schweiz. bot., f. 1778 Genéve, d. där 41. Uppställde ett naturl. system,

s. bär hans namn. — Hans son 2) Alph., prof. i bot. i Genéve, f. 1806 Paris, d. i Genéve 93.

**Decazes** (dökās), 1) Elie, hert. af Glücksberg, fr. statsm., f. 1780, 15 polis-min., vacklande i sin politik, fr. 48 privatman, d. 60. — Hans son 2) Louis Charl. Elie, f. 1819, 73 sändeb. i London, 73/77 utr.-min., d. 86.

**december,** lat., årets 12:e månad, hos rom. den 10:e. **-män,** Napoleons anhängare vid statskuppen d. 2 dec. 1851.

**decem'vir,** lat., »tioman», i forn. Rom medlem af någon tiomanna-nämnd. De mest bekanta d.: *Decemviri legibus scribendis,* lagkommission 451 f. K., störtad 449.

**decenn'ium,** lat., årtionde.

**decentralisation,** förvaltn.-syst., hvarigm kommunerna själfva sköta sina angelägenh. Jfr centralisation.

**decernera,** lat., fälla dom, afgöra.

**Dechamps** (döschang'), Ad., belg. min., f. 1807, klerikal, d. 75. — Hans bror 2) Vict., f. 10, kardinal-ärkeb., ultramontanismens målsman, d. 83.

**décharge** (-scharsch'), fr., lossn. af last, ansvarsfrihet, **-betänkande,** memorial från statsutskottet med anledn. af granskning af statsrådsprotokollen.

**dechiffrēra,** fr., tyda, tolka.

**deci-,** lat., i sammansättn. = 1/10 **-gram,** 1/10 gram. **-līter,** 1/10 liter. **-meter,** 1/10 meter.

**decidēr|a,** lat., afgöra, besluta, **-ad,** afgjord, beslutsam, bestämd.

**décima,** sp. bronsmynt = 2 öre.

**decimāl,** lat., siffra efter d.-kommat i ett d.-bråk. **-bråk,** bråk, hvars nämnare är 10 l. en potens däraf. Nämnaren utskrifves ej, men dess storlek inses af decimalkommats plats, **-system,** talsyst., hvars grundtal är 10. **-våg,** bryggvåg, där det vägda förem. väger tio ggr så mycket, s. den påsatta vikten angifver.

**decimēr|a,** lat., uttaga hvar 10:e man till bestraffn.; framkalla stor minskn. i ett antal, uttagn. af hvar 10:e man, jfr föreg.

**decision,** lat., afgörande, dom.

**Dēcius,** 1) D. Mus, 2 romare, far o. son, s. i samnitkrigen 340 o. 295 f. K. offrade sig för fosterlandet. — 2) D. Caj. Messius, rom. kejs. 249, föll 251 i ett krig mot goterna.

**decker** (af lat. *decem,* 10), ett antal af 10 (om skinn o. d.).

**declaration of independence** (decklārē-schön åv' indepenn'dens), eng., N.-Amer:s förenta staters oafhängighetsförklaring den 4 juli 1776.

**declaration of rights** (deklerēschön åvr rajts), förklaring, hvarigm eng. parlament. 1689 fastställde författningen, som Vilhelm af Oranien måste antaga för att bli konung.

**de|cūria,** lat. en afdeln. af 10 ryttare, **-cūrio,** dekurion, befälh. för en decuria.

**deconfiture** (-kångfityr), fr., fullständ. nederlag.

**decōrum,** lat., det passande, anständighet.

**décrépit** (-pī), utlefvad, orkeslös.

**decrescen'do,** it., *tonk.,* aftagande i styrka.

**dedi|cēra,** lat., tillägna, **-kation,** tillägnan.

**de|ducēra,** lat., härleda, **-duktion,** härledning.

**Dee** (dī), flere floder i Stor-Britannien.

**de fac'to,** lat., i själfva verket.

**defekt',** lat., brist; bristfällig, **-iv.**

**defension** (-schōn), lat., försvar.

**defensīv,** lat., tjänande t. försvar. **-allians** (-angs), försvarsförbund.

**defen'sor fīdei,** lat., trons försvarare, titel på Englds kon.

**dēficit,** lat., »det fattas», brist (i kassa o. s. v.).

**defilé,** fr., trång väg, pass.

**defilēra,** fr., gå i rad eft. haa (om trupper).

**defini|ēra,** fr., angifva hvad ngt är. **-tion,** begränsning, bestämning, angifvande af ett begrepps väsentl. bestämn. **-tīv,** bestämd, afgörande.

**deflagration,** lat., rening genom eld.

**deflagrātor,** lat., af Hare konstruer. galvan. stapel, starkt värmeverkande.

**De Foe** (de få) Daniel, eng. förf., f. 1661 London, d. 31. Skr. den berömda romanen *Robinson Crusoe,* öfvers. o. efterbildad på en mängd spr.

**deformitēt,** lat., missbildning.

**Defregger,** Frz, österr. mål., f. 1835, mästerl. framställn. af folklif, i Tyrolen.

**De Geer** (-jär), fr. Belgien härstammande adl. ätt, 1) Louis, den sv. industriens fader, f. 1487 Liége, kom 27 t. Sverige, anlade järnbruk (eft. vallonsk metod) vid Finspång, Dannemora m. fl. st., utrustade två flottor und. dan. kriget, d. 52 Amsterdam. — Hans sonson 2) Karl (Charles), frih., entomolog, f. 1720, d. 78. Skr.: *Mémoires pour servir à l'histoire des insectes* (52/78), 7 bd. — Dennes son 3) Karl, frih., statsm., f. 1747, d. 1805. Jämte A. v. Fersen den adl. oppositionens ledare mot Gustaf III. — 4) Louis Gerh., frih., statsm., f. 1818, 53/70 justit.-min., 76/80 stats-min., utarb. 65 års represent.-förslag, d. 96 Hanaskog. Skr.: *Hjärtklappningen på Dalvik* (41), *Minnen* (92, 2 bd) m. m.

**degener|ation,** lat., urartande, försämring; *läk.,* sjukl. försämring af kroppens väfnader. **-era,** vansläktas, urarta.

**Degerfors,** bruk i Örebro l.

**Deggendorff,** bai. st. v. Donau, 6,811 inv. Judemord 1337. Intagen af svenskarne 1633.

**Dēgo,** it. st. vid Bormida, 2,288 inv. Sl. 14—16/4 1796.

**dégoût** (-gū), fr., afsmak, vedervilja.

**degrad|ēra,** lat., nedflytta från högre till lägre befattning, **-ering,** nedflyttning etc, se föreg. art.

**De Gubernātis,** Ang., it. skald o. förf., prof. i språkvetensk. i Florens, f. 1840 Turin. Biogr.-lit., dram., språkvetensk. arbeten.

**de gus'tibus non est disputan'dum,** om (tycke o.) smak bör man ej tvista.

**Dehli,** se Delhi.

**dehors** (döår), fr., det yttre; utanverk (på en fästning).

**Deia'neira,** Herakles' gemål, dödade denne gm den förgiftade Nessosskjortan.

**Dēī grātia** (-tsia), lat., »af Guds nåd», tillägg till biskopstiteln fr. 431; sed. karolingernas tid äfven nyttjadt af furstar.

**Deime,** utloppsarm af Pregel, 38 km. l.

**Deinar'kos,** attisk talare, f. 361 f. K., mördad 290.

**Deio'kes,** Mediens förste kon., 709/657 f. K.

**de|ism',** lat., läran om *en* Gud, s. dock ej utöfvar ngt inflytande på världen, **-ist,** namn på män under 17:e o. 18:e årh., s. ville upphöja d. naturl. relig. till norm f. alla posit. relig., mest engelsmän: Toland, Tindal, Shaftesbury m. fl.

**dej,** dey, titel på öfverhufvudet i den alger. röfvarestaten 1600/1830.

**Déjazet** (-schasē), Pauline Virg., fr. skådesp., f. 1797, d. 75, uppträdde tidigt i gossroller, utmärkt s. subrett.

**déjeûner** (-schönē), fr., frukost; d. à la fourchette (-furschätt') gaffelfrukost; d. dinatoire (-tåār), frukostmiddag. Dejeunera (-schönēra), frukostera.

**de jūre,** lat., enligt lag.

**deka,** gr., tio.

**dekabrister** (af ry. *dekaber,* december), deltagare i smnsvärjn. i Petersburg dec. 1825, v. Nikolaus I:s tronbestign., undertryckt af denne.

**dekād,** gr., tiotal; und. fr. revolut, vecka med 10 dagar.

**dekadans',** fr., aftagande, förfall.

**dekalkomanī,** fr., *tekn.,* öfverföring af tryckta mönster fr. papper till glasytor.

**dekalōgen,** gr., 10 Guds bud.

**dekān,** se dekanus.

**Dekān,** se Dekhan.

**dekantēra,** med.-lat., hälla sakta af, rena (en vätska).

**dekānus,** dekan, hos rom.: tältuppsyningsman; vid universitet: fakultetsföreståndare; i ngra länder domprost.

**dekapit|ation,** lat., halshuggning. **-era,** halshugga, **-ering,** gm valmanöver uteslutande af ett partis främste kandidat.

**dekastylon,** gr., byggn. med 10 kolonner på framsidan.

**dekatēra,** fr., gm ånga l. hett vatten borttaga glans fr. tyg o. krympa det.

**Dekhan** l. Dekan, ostindiska halfön

s. om Vindhyabergen, 1,661,740 kv.km.

**deklam|ation,** lat., konstnärl. föredrag, **-era,** uppläsa på konstnärligt sätt.

**deklar|ation,** lat., förklaring, **-era,** förklara, tillkännagifva, uppgifva beskattningsbara inkomster (till taxeringsmyndighet).

**deklination,** lat., *gramm.,* böjning; *astron.,* en himlakropps höjd öf. ekvatorn: *fys.,* missvisning, en magnetnåls

afvikning.

**deklinēra,** lat., böja (ett ord); missvisa; förfalla.

**dekokt',** lat., afkok.

**dekolletēr|a,** fr., blotta hals o. barm. **-ad,** dekolleté, urringad.

**dekonfityr,** fr., grundligt nederlag.

**dekontenansera,** fr., bringa ur fattningen.

**dekorat|ion,** fr., utsmyckning, prydnad; ordenstecken; teatermålning. **-iv,** tjänande till ett föremåls utsmyckn.; dekorera, smycka; förläna ordenstecken.

**dekrēt,** lat., påbud, utslag, **-āl,** påfl. skrifvelse rörande kyrkotukt, **-era,** påbjuda.

**dekrepit',** lat., utlefvad, orkeslös. **-era,** *kem.,* spraka, förpuffa, *fys.,* sönderspringa med en knall.

**del,** abbr. för deleatur o. delineavit (se d. o.).

**De la Brache,** Helga, bedragerska, hette egentligen Anna Florentina Magnusson, f. 1817 Sthm, föregaf sig vara laglig dot. till Gust. IV Ad., I. enl. andra var hon oäkta dot. till Gust. IV Ad:s gemåls, drottn. Fredrikas syster, storhertig:an af Hessen, till sist afslöjad, d. 85 Sthm.

**Delacroix** (dölakråa'), Eug., fr. hist.-mål., den s. k. romant. skolans målsman i Frankrike, f. 1799, d. 63.

**De la Gardie** (dölagar'di), från Frankrike härst. adl. ätt. 1) Pontus D., fälth., f. 1520 Languedoc, först i dansk, sedan i svensk tjänst (65), deltog i hertigarnes uppror mot Erik XIV, eröfr. Keksholm, Narva o. Ingermanland 80/81, drunknade i Narvaån 85. — Hans son 2) Jakob, gref., fälth., f. 1583, ledde ryska kriget und. Gustaf II Adolf, slöt fred i Stolbova 17, riksmarsk s. å., d. 52. Gift m. Ebba Brahe. — Dennes son 3) Magnus Gabriel, grefve, f. 1622, gunstl. hos drottn. Kristina, s. öfverhopade honom med utmärkelser, 55 gen.-guv. i Östersjö-prov., rikskansler o. medl. af förmynd.-styr. und. Karl XI, bragtes till armod gm reduktionen, d. 86. — Dennes bror 4) Jak. Kasimir, gref., krigare, f. 1629, deltog i Karl X:s pol. o. dan. krig, 58 infant.-gen., stupade s. å. utanför Köpenhamn. — 5) Jak. Gust., gref., förf., f. 1768, d. 42 ss. general, ägde ett stort bibliotek o. det s. k. D:ska arkivet.

**Delagōa-viken,** vik vid s. Afrikas o-kust. Port. faktorier.

**De la Grange** (dölagransch'), Joh. Geo., sv. frih., f. 1774, d. 44, deltog i 1809 års revolut.

**Deland** (dölang'), från Luxemburg härstammande släkt. 1) Louis Jos. Marie, skådesp. o. balett-mäst, f. 1772 Sthm, d. 23. — Hans brorson 2) Pierre Jos., skådesp., f. 1805, d. 62. — Dennes bror 3) Fredr., skådesp., f. 1812, d. 94 Östhammar, sed. 75 vid Nya teatern, oöfverträffad s. *Konjander* i »Hittebarnet».

**Delaroche** (dölaråsch), Paul, fr. hist.-mål., f. 1797, d. 56. En af den moderna fr. skolans målsmän.

**De la Rue** (dö'laru), Warren, eng. vetenskapsman, f. 1815 Guernsey, d. 89 London, fotograf, med framgång astron. företeelser.

**De Laval'** (dö-) Karl Gust. Patrik, ingenjör, uppf., f. 1845 Dalarna, 88/90 ledarn, af 2:a och 93/02 af 1:a kam., har uppf. separatorn, ångturbinen m. m.

**Del'aware** (-wär), 1) Fl. i N.-Amerika, utf. i D.-viken s. om Philadelphia. — 2) Nordamer. fristat vid D.-viken, (förk. Del.)

6,164 kv.km. 278,718 inv. Konstituerad 1838. Hst. Dover. St.: Wilmington m. fl. 1638 anlade svenskar en koloni där, Nya Sverige.

**Del'aware** (-wär), n-amer. indianstam, tillhör. algonkingruppen.

**Delavigne** (dölavinj'), 1) Casimir, fr. skald o. dram., f. 1794, d. 43. Skr.: *Les vêpres siciliennes* (19), *Marino Falieri* (25), *Les comédiens* (20), m. fl. dram. I poesien represent. för »justemilieu'n». — Hans bror 2) Germain, f. 1790, d. 68, var Scribes medarb.

**del cre'dere,** it., öfvertagande af möjlig förlust vid utborgning.

**deleātur** (abbr. del.), lat., bör utstrykas (i korrektur).

**Deléen,** Karl Erik, lexikogr., f. 1767, d. 50 Sthm, utg. fr.-sv., eng.-sv., ty.-sv. lexikon.

**deleg|ation,** lat., uppdrag att handla i annans ställe; invisning; i Österr.-Ung. utskott af represent. för de båda rikshälfterna för beslut i gemensamma angelägenh. **-erad** l. delegat, fullmäktig, ombud.

**delen'da Carthago,** lat., »Kartago bör förstöras», yttrande af den rom. statsm. Cato d. ä.

**Delescluze** (döleklys), Louis Charl., fr. polit., f. 1809, undgick 49 deportat. gm flykt till Engld, 53 deport., 59 åter, 71 medl. af kommunen, lät antända offentl. byggn. i Paris, föll s. å.

**Delfinen,** stjärnbild i vintergatan.

**delfinsläktet,** *Delphinus* L., *Delphinidæ,* hvaldjur med utdragen, spetsig, baktill begränsad nos; tänderna 20 l. flera i hvar rad. Snabba o. lifliga, springa stund. m. hela kroppen upp ur vattnet. Hit höra af svenska arter: öresvinet, hvitnosen, hvitsidingen, springaren.

**Delfoi** (-foj'), lat. Delphi, *g. geogr.,* hst. i Fokis, v. berget Parnassos, m. berömdt Apollontempel o. orakel.

**Delft,** holl. st. vid Schie, 32,506 inv. Ford. fajanstillverkn.

**Delfzijl** (-säjl'), befäst holl. hamnst. v. Dollart. 7,395 inv.

**Delhi** l. Dehli, st. i Ostindien v. Djamna, 208,575 inv. (omkr. ½ hinduer), ford. stormoguls residens.

**deliberation,** lat., rådslag.

**délic|e** (-is), fr., utsökt njutn. **-iös,** läcker, utsökt fin.

**delic'tum** lat., förbrytelse.

**delikāt,** lat., fin, ömtålig; läcker. **-ess,** finkänslighet; läckerhet.

**Delibes** (dölibb'), Clem. Philib. Léo, fr. komp., f. 1836, d. Paris 91, komp. operan *Lakmé* m. m.

**delikve|scera,** lat., *kem.,* flyta sönder. **-scent,** sönderflytande.

**Delīla,** Simsons förräd. älskarinna (Domarb. 16: 4).

**delineation,** lat., utkast.

**delineāvit,** lat., abbr. del., »har tecknat», konstnärs signering på teckning.

**delinkvent',** lat., förbrytare.

**delirant',** en som lider af fyllerigalenskap.

**delīrium,** lat., feberyrsel, vansinne; d. tremens, fyllerigalenskap, kännetecknas af oro, darrning, oredigt tal, sömnlösh., synvillor; ofta m. dödlig utgång.

**deliska problemet,** att finna kanten af en kub, s. är dubbelt så stor s. en gifven kub. Berömdt probl. und. forntiden.

**Delitzsch,** preuss. st. vid Lober, 10,479 inv. Straffanstalt.

**Delitzsch,** Franz, ty. teol., f. 1813, d. 90 s. prof. i Leipzig.

**Dell'ing,** *nord. myt.,* dagens fader.

**delogera** (-schēra), fr., drifva fienden ur hans ställning.

**Delorme** (dölårm'), Marion, äfventyrerska, f. 1613, kärleksförh. till Cinq Mars m. fl., självmord gm gift 50.

**Dēlos,** nu Mikra Dilos, gr. cyklad-ö. Under forntiden Apollontempel, orakal.

**Del'phi,** se Delfoi.

**Delpit** (-pī), Alb., fr. förf., f. 1849 New Orleans, d. 93 Paris. Skr.: *Le fils de Coralie* (79), *Le mariage d'Odette* (80) m. m.

**Delsbostintan,** se Blumenthal, Ida.

**del'ta,** den mel. Nilens utloppsarmar liggande del. af Egypten, s. liknar ett gr. delta (Δ): sedan i allmänhet namn på låga landsträckor vid flodmynningar.

**déluge** (-lysch), fr. öfversvämn., syndaflod. Après nous le d. (aprä nû lö'-), »efter oss syndafloden», hvad s. händer efter oss, rör oss ej.

**delus|ion,** lat., gäckeri, **-orisk,** gäckande.

**Demādes,** athen. talare, Demostenes' motståndare, afrättad 318 f. K.

**demagōg,** gr., ursprungl. folkledare, nu folkuppviglare. Demagogische Umtriebe, ty., dem. stämplingar.

**demark',** gr., folkbehärskare; i Athen föreståndare för en demos (kommun).

**demarkationslinje,** lat., gränslinje mel. härar vid vapenstillestånd.

**demaskēra,** fr., af taga masken; afslöja.

**Demāvend,** högsta topp på Elbrus-bergen, 5,670 m. h. Vid dess fot st. D. 3,000 inv.

**Dembin'ski,** Heinr., pol. gen., f. 1791, stred und. Napoleon I, 30 öfverbefälh. för pol. o. 49 för ungar. armén, flydde t. Turkiet, d. 64 Paris.

**démêlé** (-mälē), fr., tvist, handgemäng.

**dementī,** fr., vederläggning.

**Demerara** (-ara), Demerary (-räri), grefsk. i brit. Guyana, kusten mel. Berbice o. Essequibo, 173,898 inv. Namnet af fl. D., 300 km. Utf. i Atlant. Hst. Georgetown.

**Demēter,** *gr. myt,* lat. Cēres, årsväxtens gudinna.

**Demētrios,** 1) Falereus (-evs'), gr. talare o. filos., förvaltade Athen 319/307 f. K., d. 283 Egypten. — 2) D. Poliorkētes, »stadseröfraren», kon. af Makedonien, son till Antigonos, härskade från 307 f. K. i Athen, eröfr. 294 Mak., 287 fördrifven, d. 283 Apameia i Syrien. — 3) D. Sotēr, kon. af Syrien 161/151 f. K., son af Seleukos IV. Hans son 4) D. Nikātor, 146/126 kon. af Syrien.

**Demētrius,** se Dimitri.

**Demīdov,** Anatolij, ry. furste, diplom., lärd, f. 1812, ägde en rik konstsaml., d. 70 Paris.

**demimonde** (dömimångd', fr. »halfvärld», namn på tvetydiga, men till det yttre elegant uppträd. fruntimmer.

**deminutio cāpitis,** lat., upphäfvande af en persons rättsställning.

**Demir-kapu,** turk., »järnporten», pass mel. Kasp. haf. o. Lesgiska berget.

**demission,** fr., nedslagenhet, ödmjukhet.

**demiterm,** fr., dyna, s. und. direktoriets tid nyttjades af kvinnorna för att låtsa hafvandeskap.

**demiurg',** gr., »verkmästare»; hos gnostikerna: världens skapare; hos nyplatonikerna: världssjälen.

**Demm'in,** pom. st. vid Peene, 12,079 inv.

**demobilisēra,** fr., kr., försätta på fredsfot.

**demografī,** gr., folkbeskrifn., is. statistisk.

**demoiselle** (dömåasäll'), fr., ogift, ofrälse fruntimmer.

**demokratī,** gr., folkvälde, d. v. s. statsskick, enl. hkt medborgarne själfva utöfva styrelsen; antingen absolut, när statens angelägenh. af göras af folkförsamlingen, ss. i forn. Athen, eller representativ, när folkvalda representanter utöfva makten. — Demokrāt, anhängare af folkvälde.

**Demo'kritos,** gr. filos., f. omkr. 460 f. K. Abdera, d. omkr. 360, grund. atomlär., ansåg jämnmod o. lugn vara lifvets lycka, kroppsl. njutn. i allmänh. afskyvärda.

**demolēra,** fr., förstöra, slopa (en fästning).

**dēmon,** demōn, gr., ande, genius, djäfvul. **-isk,** djäfvulsk. **-ologi,** läran om d.

**Demonēsi,** Prinsöarna, turkisk ögrupp i Marmarasjön.

**demonstr|ant',** lat., person, s. demonstrerar. **-ation,** förklaring; låtsad trupprörelse för att afleda fiendens uppmärksamhet.; offentlig

handling, hvarigm man vill uttrycka sin mening, **-ativ,** åsyftande demonstration. **-era,** åskådliggöra, bevisa, företaga en demonstration.

**demontēra,** fr., försätta en kanon ur stridbart skick.

**demoralis|ation,** fr., sedefördärf. **-era,** fördärfva (ngns) seder.

**de mor'tuis nihil nisi bēne,** lat., om de döda (bör man) ej tala annat än godt.

**dēmos,** gr., folk, kommun.

**Demos'tenes,** forntidens störste talare, f. 384 f. K. Athen, sökte gm sina s. k. »filippiska tal» förmå folket försvara sig mot Filip af Makedonien, samlade 338 en talrik krigshär, s. besegrades vid Kaironeia, flydde 324, falskeligen anklagad; återkallad motarbetade han Antipatros, men då hans planer misslyckades, tog han gift 322 i Poseidontemplet på Kalauria. 61 tal i behåll.

**Demōtika,** turk. st. v. Maritza, omkr. 5,000 inv. Karl XII vistades där 1713 o. 14.

**demōtisk,** gr., folklig; d. skrift, folkskriften i forn. Egypten. Mots. hieratisk.

**Denain** (dönäng'), fr. st. vid Schelde, 23,204 inv.

**denār** l. denārius, fornrom. silfver- (o. guld-) mynt, i värde växlande mel. 74 o. ¼ öre. Senare namn på andra folks mynt: ännu *d.* i England förkortn. för penny.

**denaturera,** lat., göra ngt odugligt för vissa ändamål, t. ex. brännvin gm tillsats af träsprit.

**Den'bigh** (-bi), grefsk. i Wales, 1,714 kv.km. 129,935 inv. Hst. D. 6,500 inv.

**Dendermon'de,** fr. Termonde, belg. befäst, st. vid Dender o. Schelde, 10,141 inv.

**dendrīter,** gr., trädform., bruna l. svarta teckningar på järn- o. manganoxidhydrat; uppstå gm infiltration af motsvarande lösningar i fogar o. sprickor.

**dendro|līter,** gr., *paleont.,* förstenade ormbunkstammar från stenkols- o. permsystemet. **-logī,** gr., läran om träden, **-mēter,** instr. till mätn. af träds kubikinnehåll.

**denesch'ka,** ry. mynt = ½ kopek (1 ½ öre).

**Denfert-Rochereau** (dangfär råschrå), Pierre, Belforts försvarare 1870/71, f. 23, d. 78.

**Dennery** (dännrī), pseud. för Ad. Philippe.

**Dennewitz,** by i Brandenburg vid Jüterbogk, sl. 6/9 1813.

**de novo,** lat., å nyo.

**Dent** (dang), i Savoyen o. fr. Schweiz namn på kägelform, toppar. — D. de Morcles 2,938 m., D. du Midi 3,185 m., D. de Jaman 1,837 m., D. d'Oche 2,434 m.

**dentāl,** lat., bokst., s. uttalas gm att tungan rör vid tänderna, ex. *d, t.*

**dentist,** fr., tandläkare.

**denudation,** lat., nakenhet, blottande.

**denun'ci|ation,** lat., angifvelse. **-ant,** angifvare. **-āt,** den angifne.

**Den'ver,** hst. i Colorado, 144,588 inv. Guld- o. silfvergrufvor.

**departement',** fr., viss afdeln. af statsförvaltn.; i Frankrike administrat. område.

**depend|ens',** fr., beroende, **-ent',** en s. är beroende. **-era,** bero.

**dépense** (-pangs'), fr., utgift.

**depens|era,** fr., utgifva penningar. **-īv,** kostsam.

**depēsch,** fr., kurirbref, skrifvelse från utr.-ministeriet till dess agenter i utlandet o. omvändt.

**dépit** (-pī), fr., ovilja.

**deplac|emang',** fr., den vätskerymd en flytande kropp undantränger. **-era,** rubba, afsätta.

**déplaisance** (-pläsangs'), fr., ovilja, afsky.

**deplorābel,** fr., beklagansvärd.

**deployera** (-ploajēra), fr., *kr.,* öfvergå från kolonn till linje.

**depōnens,** lat., verb med passiv form, men aktiv bet.

**deponēra,** lat., nedlägga, lämna i förvar.

**depopulution,** lat., utblottande på folk.

**deportation,** lat., brottslings förvisning till bestämd ort.

**deposé,** fr., ensamrätt.

**deposition,** lat., nedläggande,

insättning (af penningar o. d. i en bank), **-s-bevis,** intyg öfver de i en bank insatta beloppen. **-s-räkning,**

insättande af medel på viss bestämd tid i en bank.

**depo'situm,** lat., anförtrodt gods.

**depot,** se depå.

**depravlation,** lat., sedefördärf. **-era,** fördärfva.

**depression,** lat., nedtryckning; lutn. mot horisonten v. vinkelmätning; en himlakropps läge under horisonten.

**Deprētis,** Agostino, it. statsman, f. 1811 Stradella, 76/78 o. fr. 81 min.-president.

**deprimēra,** lat., nedtrycka.

**De profun'dis,** lat, »ur djupen», början af d. 130:e psalmen i psaltaren.

**Deptford** (dätt-), eng. st. vid Themsen nära London, 110,398 inv.

**deputāt,** med.-lat., ersättning in natura (utom kontant lön).

**deputation,** med.-lat., ombud för korporation l. enskilde med visst uppdrag; under frihetstiden: utskott.

**deputēra,** lat., skicka ombud.

**depå** l. depot, förvaringsplats, nederlag för ammunition.

**deranglera** (-schēra), fr., bringa i oordning. **-ement** (-ömang), rubbning, oordning. **-erad,** bragt i oordning, bragt på obestånd.

**derb,** ty., hård; *min.,* formlös, ej kristalliserad.

**Derbent,** l. Derbend, hst. i Dagistan vid Kaspiska haf., 18,566 inv. I närh. kaukasiska muren mot perserna.

**Derby** (dārbi), eng. grefsk. 2,666 kv.km. 620,196 inv. Hst. D. vid Derwent, 80,400 inv.

**Derby** (dārbi), 1) Edw. Geoffr. Smith Stanley, eng. earl, statsm., f. 1799 Knowsley Park, 27 und.-statssekret., 33 kolon.-min., gmförde negerslafver. afskaffande, bekämpade afskaff. af spannmålstullar, 52, 58/59 o. 66/68 i spetsen f. det konserv, kabinettet, d. 69. — Hans son 2) Edw. Henry Smith Stanley, f. 26. 66 o. 74/78 utr.-min., öfvergick sedan till de liberala.

**Derbydagen** (dārbi-), onsdagen före pingst, då d. viktigaste hästkapplöpn. i England hålles (vid Epsom).

**Derfflinger,** Geo., ty. riksfrih., fälth., f. 1606, segrade 75 vid Fehrbellin, eröfr. 78 Stralsund, segr. 79 vid Tilsit, d. 95.

**derivāta,** lat., *mat,* »härledd»; i den högre matematiken funktion härledd af en annan.

**derivlation,** lat., härledning; en kulas afvikn. ur lodplanet. **-era,** afleda, härleda.

**Derkēto,** se Aschera.

**dermatologi,** gr., hudkännedom.

**dermoplastīk,** gr., uppstoppningskonst.

**deroglation,** lat., upphäfvande (af delar af en lag). **-era,** upphäfva (delar af en lag).

**déroute** (-rutt'), fr., afväg, förvirring, flykt.

**dervisch',** pers., »fattig»; muhammed. munk, bor i kloster.

**Dervisch' Pascha,** turk. gen., f. 1817 Konstantinopel; försvarade Batum 77/78, undertryckte 80/81 det alban. uppr., 82 kommiss. i Egypten, d. 86.

**Desaguadēra,** fl. i Bolivia, 300 km., förenar Titicaca-sjön m. Laguna de Aullagas.

**Desaix de Voygoux** (dösä dö våagû), Louis Char. Ant., fr. gen., f. 1768, 94 div.-gen., 98 i Egypten, föll v. Marengo 1800.

**De Sanctis,** Franc, it. lärd, f. 1818, tre gånger undervisn.-min., sed. 78 ledare f. vänstern i it. parlam., d. 84.

**desarmēra,** fr., afväpna.

**desavuēra** fr., ej vidkännas.

**Descartes** (däkart'), René, vanlig. Renatus Cartesius, grundl. af d. moderna filos., f. 1596 La Haye, d. 50 Sthm, ditkallad af drottn. Kristina. Skr.: *Meditationes de prima philosophia* (41) o. *Princ. philosophiæ* (44). Hans sats *Cogito, ergo sum* betecknar självmedvetandet s. utgångspktn för allt

filosoferande, bevisen för Guds tillvaro o. korpuskularteorien.

**descendens-teorien,** lat., l. transmutations-teorien, Lamarcks åsikt, att alla djur- o. växtarter härstamma från andra djur- o. växtarter.

**descendent',** lat., ättling i rätt nedstigande led.

**desert|ēra,** fr., rymma fr. krigstjänst. **-ör,** en som deserterar.

**déshabillé** (abijē), fr., natt-, hvardagsdräkt.

**Desidēria,** eg. Eugénie Bernhardine Desirée, drottn., f. 1781, dott. till köpm. Clary i Marseille, 98 gift m. Bernadotte (Karl XIV Johan), d. 60.

**Desidērius,** longobardernas siste kon., reg. f. 757, 74 slagen o. fången af Karl d. st., d. Korvei.

**designēra,** lat., beteckna, bestämma, utse.

**Designolles pulver** (-sinjålls'-), sprängämne af pikrinsyr. kali o. salpeter.

**De'sima,** japan. ö i viken vid Nagasaki.

**desin|fektion,** fr., förstörande af smittoämnen gm karbolsyra, sublimat, lysol, kreolin, kresol, klorkalk, formaldehyd m. fl. desinfektionsmedel. **-ficiera,** rena från smitta l. smittämne.

**desintegrātor,** fr.-lat., maskin till krossn. af kol o. d. samt maln. af säd.

**Désirade** (-ad), fr. ö i V.-Ind. 27 kv.km. 1,400 inv. Uppt. af Colombo 1494.

**deskript|ion,** lat., beskrifning. **-īv,** beskrifvande.

**Des Moines** (dä måjn'), 1) bifl. till Mississippi t. v. (i Iowa), 480 km. l. 2) St. i Iowa, 65,754 inv.

**desmologī,** gr., *anat.,* läran om kroppens senor.

**Desmoulins** (dämûläng'), Camille, fr. revolut., f. 1761, framkallade Bastiljens stormn. 89, sökte motverka skräckreg. öfverdrifter 93, därför afrättad 94.

**Desna,** bifl. till Dnjepr t. v. 1,051 km. l.

**Desnoyer** (dänåajē), Boucher, baron, fr. kopparst., f. 1779 Paris, d. där 57.

**desorganisation,** fr. upplösning, rubbning.

**desperāt,** lat., hopplös, förtviflad, ursinnig. **-ion,** förtviflan.

**despōt,** gr., eg. herre; envåldshärskare, tyrann. **-isk,** enväldig, tyrannisk. **-ism,** envåldsmakt.

**Desprez** (däprē), Jean Louis, sv.-fr. mål., f. 1737 Frankrike, d. 04 Sthm, kom till Sverige 84, ss. dekorat.-mål. anställd vid kgl. teatern. Äfven arkitekt.

**dess,** *tonk.,* b (♭) för *d.*

**Dessalines** (-līn), Jean Jacq., negeranförare på Haiti, f. omkr. 1760 Guldkusten, först slaf, rasade i uppr. mot fransmännen, efter freden 1802 fr. gen., afföll åter, 04 gen.-guv. för republik., därpå kejs. und. namn Jakob I, mörd. 06.

**Dessau,** hst., i Anhalt v. Mulde, 50,849 inv. Handel med ull o. säd.

**dess dur,** tonart med ♭ för *h, e, a, d, g.*

**dessein** (säng'), fr., utkast, plan; afsikt.

**dessert** (-sär), fr., efterrätt.

**dessin** (-säng), fr., teckning, mönster.

**Dessoir** (-åår), Ludv., skådesp., f. 1810 Posen, 49/72 v. hofteat. i Berlin, d. där 74. Utmärkt Shakespeare-tolkare.

**Desterr'o,** brasil. hamnst., 16,000 inv.

**destill|ation, -ering,** lat., kem. operation, hvarigm en vätska förvandlas t. ånga o. gm ångans afkyln. åter till vätska. Torr d., upphettning af en fast kropp i en d.-apparat f. att vinna de flykt. sönderdeln.-prod. l. den fasta återstoden. **-ator,** brännvinsrenare. **-era,** utföra destillation.

**destin|ation,** lat., bestämmelse. **-era,** bestämma, tillämna, anslå. **-erad,** på väg till.

**Destouches** (dätūsch), Ph. Néricault, fr. dram., f. 1680 Tours d. 54. Lustspel.

**destrukt|ion,** lat., förstöring. **-iv,** förstörande.

**desultōrisk,** lat., vankelmodig, flyktig.

**detachemang,** fr., *kr.,* i särsk. uppdrag utsänd mindre truppstyrka.

**Detaille** (dötaj'), Edouard, fr. bataljmål., f. 1848 Paris. Praktverk: *L'armée française* (85).

**detalj,** fr., närmare omständighet. **-handel,** h. i smått.

**detektīv,** lat., heml. polistjänstemän till uppspårande af förbrytelser o. förbrytare.

**detention,** lat., kvarhållande. **-shus,** korrektionshus.

**detergen'tia,** lat., sårrenande medel.

**determin|ation,** lat., afgörande, beslut. **-ativ,** bestämmande. **-era,** bestämma, fastställa. **-ism,** *filos.,* åsikt, att den mänskl. viljan är ofri o. förutbestämd i sin verksamhet. Mots. indeterminism.

**detest|ābel,** lat., afskyvärd. **-era,** afsky.

**Detlef,** Karl, pseud., f. Klara Bauer.

**Detmold,** hst. i Lippe v. Werra, 13,272.

**Detmold,** Joh. Herm., ty. riksmin., f. 1807 Hannover, d. 56.

**detonēra,** fr., falla ur tonen; förbrinna med knall.

**détour,** (-tûr), fr., afväg; omsvep.

**Detroit** (diträjt), st. i n.-amer. staten Michigan vid D.-floden, 309,653 inv.

**detronisēra,** fr., störta från tronen.

**Dettingen,** bai. by vid Main. Sl. 1743.

**Deukālion,** *gr. myt,* Prometeus' son, öfverlefde m. sin gemål Pyrrha den stora floden. Grekernas stamfar.

**de'us ex māchina,** lat., »en gud ur maskinen» (näml. teatermaskineriet), omotiveradt uppträdande person, s. löser ngn svårighet is. i teaterpjäser).

**Deuteronōmion,** gr., »den 2:a lagen», 5:e Mosebok.

**Deutsch-Eylau,** se Eylau.

**Deutz** (döjts), befäst st. i Rhenprov, vid Rhen, midt emot Köln, hvarmed den är införlifvad sed. 1888.

**deux-battant,** se döbattanger.

**Dev,** *pers. myt.,* ond ande.

**Deva,** sanskr., gud.

**devalvation,** fr., nedsättning i värde (is. om mynt).

**devanāgari,** rättare nagari, namn på det yngsta af de gamla ind. sanskritalfabeten.

**devastation,** lat., ödeläggelse.

**developpēra,** lat., uppveckla, utveckla.

**Dev'enter,** holl. befäst st. vid Yssel 27,182 inv.

**devestēra,** lat., afkläda, afsätta (från prästerl. ämbete).

**De Wet,** Christian, boer-gen., f. 1854, en af härförarna i det syd-afrik. kriget (1900).

**deviation,** lat., en kropps afvikn. fr. dess bana l. riktn., is. ett skepps, en magnetnåls, en kulas.

**devīs,** fr., sinnebild, valspråk.

**De Witt,** Johan, se Witt.

**devolutionskriget,** krig, som Ludvig XIV började 1667, för att på grund af d. i Drabant gällande d.-rätten, ss. gemål till den sp. kon. Filip IV:s äldsta dotter, bemäktiga sig sp. Nederländerna. Han åtnöjde sig i fred. i Aachen 1668 med 12 gränsfästningar.

**devōniska formationen,** *geol.,* den 2:a format. und. den paleozoiska perioden, består väsentl. af sandsten, gråvacka, lerskiffer o. kalksten. Pansarfiskarnas o. de första landväxternas period.

**Devonport** (dävn'pårt), befäst eng. st. v. Kanalen o. Tamar. 75,334 inv. Hamn, arsenal, dockor.

**Devonshire** (devv'önshir), grefsk. i s. v. Engl. 6,746 kv.km. 660,444 inv. Hst. Exeter.

**Devonshire,** (~), Spencer Cavendish, hert. af, förr bekant som markis af Hartington, eng. statsm. f. 1833, 66/67 krigssekr., 75/80 liberal opposit.-ledare, 80/82 min. för Indien, 95/03 pres. i heml. rådet, d. 08 Cannes.

**devotion,** fr., andakt, skenhelighet.

**Devrient** (dövriäng'), ty. skådesp.-familj, 1) Ludw., f. 1784 Berlin, d. 32, genialisk i både komedi o. tragedi. — Hans tre brorsöner: 2) Karl Aug., f. 1797, d. 72. Karaktärsroller. Hustru Schröder-D.;

3) Phil. Edu., f. 1801, d. 77. Skr.: *Geschichte der deutsch. Schauspielkunst* m. m.; 4) Gust. Emil, f. 1803, d. 72. Älskare o. hjälteroller.

**Dewsbury** (djû'sberri), st. i eng. grefsk. Yorkshire v. Calder, 28,050 inv.

**Dexipp'os,** gr. hist. förf., omkr. 270 e. K., i Athen. Skr. en världshistoria m. m.

**dextrīn,** gummilikt ämne, s. erhålles gm upphettn. af stärkelse. Använd, v. tygtryck. Vidt utbredt i växt- o. djurriket.

**dextrōs,** se drufsocker.

**dey,** se dej.

**Dhaka,** se Dakka.

**Dhavalagīri** l. Davalagiri, topp på Himalaja mel. Nepal o. Tibet. 8,176 m.

**dia',** gr., genom.

**diabās,** gr., *petrog.,* kristallinisk bergart, bestående af labrador o. augit, bildar gångar i d. äldre eruptivformation., Kinnekulle, Billingen m. fl. st.

**diabēt|es,** gr., sockersjuka (se d. o.). **-iker,** en som lider af sockersjuka.

**Diablerets,** (-blörä), branta berg mel.Waadt o. Bern.

**diable** (-ab'l), fr., djäfvul.

**diablerī,** fr., djäfvulskap.

**diabōlisk,** gr., djäfvulsk.

**dia'bolus,** gr.-lat., djäfvul.

**diadēm,** gr., kgl. pannbindel, senare ersatt af krona; ett slags hårprydnad.

**diadok'er,** gr., eg. efterträdare, Alexander d. st:s fältherrar, s. eft. hans död delade riket.

**diæresis,** gr., en diftongs upplösn. i två själfljud, ex. aēr.

**diafān,** gr., genomskinlig.

**diafonī,** gr., missljud.

**diafrag'ma,** gr., mellangärdet; i kikare anbragt ring för afhållande af kantstrålar.

**diagnōs,** gr., undersökn. af en sjukdoms natur. **-tisera,** angifva en sjukdoms beskaffenhet. **-tik,** läran om sättet att skilja sjukdomar från haa.

**diagonāl,** gr., rät linje, s. förenar två icke angränsande hörn i en rätlin. fig. l. en polyeder. — Äfven ett slags ylletyg.

**diagram',** gr., teckning; geom. fig. för att bevisa en sats.

**diakōn,** gr., egentl. »tjänare», djäkne; i rom.-kat. kyrkan biskops biträde, i den evang. hjälppräst. **-issa,** tjänarinna, barmhärtighetssyster för sjukas o. barns vård. Diakonissanstalt vid Ersta i Sthlm sed. 1864.

**diakrīs,** gr., tecken, s. anger en bokstafs l. ett ords rätta uttal.

**dialekt',** gr., munart.

**dialekt|ik,** gr., eg. konsten att föra samtal; hos Aristoteles namn på en del af logiken; senare sofistisk disput.-konst. **-iker,** person öfvad i slutledn.-konst.

**diallāg,** gr., grönt mineral, ingår i bergarten gabbro.

**dialōg,** gr., samtal mel. två personer. **-isera,** sätta i samtalsform.

**dialys,** gr., särskiljn. af kristalliserbara fr. icke-kristalliserb. kroppar gm en fuktig membran. Jfr diffusion.

**diamagnetiska kroppar,** sådana, s. bortstötas af magneten, ex. vismut, koppar.

**diamant',** rent kristalliseradt kol. Klyfbar, spröd, repar alla kroppar, eg. v. $3{,}_5/3{,}_6$, färglös l. färgad, starkt glänsande o. ljusbrytande, förbrinner till kolsyra. Ostindien, Borneo, Sumatra, S.-Afrika, Ural, Brasilien. Använd, till smycken, glasskärn., borrn. af hårda bergarter o., pulveriserad, till slipn. Efter olika slipn. kallad briljant, rosensten l. tafelsten.

**Diamantīna** (Tejuco), brasil. stad 42,414 inv. Diamantdistrikt.

**diamantstil,** minsta boktrycksstil.

**diamētler,** gr., *mat.,* gm-skärningslinje, rät linje, s. går gm en cirkels medelpunkt o. slutar i periferien. **-ral,** som har afs. på d.; d:t motsatt, så motsatt som möjligt.

**Diāna,** rom. myt., se Artemis.

**Diāna af Poitiers** (-påatjē), fr. kon. Henr. II:s älskarinna, f. 1499, d. 66.

**Dia'nthus** L., nejlika, *Silenaceæ. D. caryophyllus* L., fönsternejlikan, från s. Europa, prydnadsväxt med många varieteter.

**diantre** (-angtr') fr., för hin! för knäfveln!

**diapāson,** gr., oktav. — D. normal, normaloktav, stämgaffel.

**diaphorētica,** gr.-lat., *läk.* svettdrifvande medel.

**Diarbēkr,** turk.-asiat. st. vid Tigris, 34,000 inv. Grek. bisk.

**diārium,** lat., dagbok.

**diarrē,** gr., tunn, ofta blodblandad uttömning, symtom af tarmkatarr. Orsaker: dietfel, förgiftn., förkyln., flere bland smittosjukdomarna, ss. kolera, tyfoidfeber. Behandl.: varma omslag, diet, adstringerande medel, opium.

**Dias,** 1) Bartholomeu, port. sjöf., f. 1452, kringseglade 86 Afrikas sydspets, d. 1500. — 2) Gonçalves, brasil. lyr. o. dramat., f. 1826 Caxias, d. 64.

**dias'pora,** gr., förskingring, is. användt om de utom Palestina kringspridda judarne.

**diastās,** gr., *kem.,* ägghvitartadt ämne i maltet, sönderdelar stärkelse i drufsocker o. dextrin.

**dias'tole,** gr., isärdragning; hjärtats utvidgning, följande eft. smndragn. Jfr systole.

**diastyl,** gr., sal med pelare på långt afst. från haa.

**diatermān,** gr., genomträngl. för värme. Mots. aterman.

**diatomacēer,** gr., *bot.,* encelliga, gula l. bruna alger, fastsittande l. fritt omkringsimmande, föröka sig gm deln.

**diatōnisk skala,** gr., *tonk.,* tonföljd af skalans 7 hufvudtoner.

**diatrīb,** gr., strids- o. smädeskrift.

**Diaz** se Dias.

**Dibio,** *g. geogr.,* se Dijon.

**dicefālisk,** gr., tvehöfdad (om foster).

**Dickens,** Charles, pseud. Boz, berömd eng. humorist, förf., f. 1812 Portsmouth, d. 70 London. Först känd gm *Sketches of London* (36) o. *Pickwick Papers* (37), hvarpå mga andra rom., ss. *Oliver Tivist, Nich. Nickleby* följde. Senare rom. *Martin Chuzzlewit, David Copperfield, Little Dorrit* m. fl. De flesta öfvers. på svenska.

**Dickson,** skot. köpm.-släkt, s. nedsatte sig i Göteborg i början af 1800-talet. 1) Charles (son till Robert D., f. 1782 Skottland, d. 58 Göteborg), läkare, riksdagsm., f. 1814 Göteborg, fr. 67 riksdagsm., d. 02 Sthlm, framstående som kommunalman i Göteborg. — Hans kusin 2) James d. y. (son till James d. ä., f. 1784 Skottland, d. 55 Göteborg), köpm., f. 1815, utöfvade en storartad välgörenhet, d. 85. — Dennes bror 3) Oskar, mecenat, frih., f. 1823, bekostade till största delen Nordenskiölds exped. och var en frikostig gynnare af konst och vetensk. Frih. 85, d. 97 vid Hjo.

**diction|naire** (diksiånär), fr., ordbok. **-ary** (dick'schönäri), eng., ordbok.

**didakt|ik,** gr., undervisn.-konst. **-isk,** lärorik.

**didaktisk poesi,** se lärodikt.

**didaskal'ia,** gr., undervisning, is. den, som skådespelare i Athen erhöllo af dram. förf.

**Diderot,** (didrå), Denis, fr. encyklopedist, f. 1713, d. 84. Skr. filos.-estet. arb., roman., lustspel m. m. Arb. 98, 15 bd.

**Dido,** äfven Elissa, prinsessa af Tyros, grundl. enl. sagan Kartago.

**Didot** (-då), fr. boktryckarfam., 1) Franç. Ambr., f. 1730, d. 04, göt vackra typer o. var den förste, s. tryckte på velin. — Hans son 2) Pierre, f. 1760, d. 53, tryckte dyrbara o. korrekta uppl. af klassiker. — Dennes bror 3) Firmin, f. 1764, d. 36, uppfann en för-bättr. i stereotyptr. — Dennes son 4) A. Firmin, f. 1790, d. 76, utg. praktuppl. af gamla klassiker.

**Didrik af Bern,** en hufvudperson i den ty. hjältesagan. Senare identifierad med Teoderik d. st.

**Didring,** Ernst, dram.-förf. f. 1868

Sthm, järnv.-tjänstem., har skr. *Högt spel, Valuta, Örnarna* m. fl. dramer.

**didym,** Di = 147, sällsynt jordartmetall, uppt. 1842.

**Di'dyma,** *g. geogr.,* jon. st. på Miletos' omr. Apollon-orakel.

**Die,** (dī), fr. st. vid Drôme, 3,638 inv. Muskatvin.

**Diebitsch-Sabalkan'skij,** Hans Karl Fr. Ant., gref., ry. fältmarsk., f. 1785, deltog i fälttågen 05 o. 12/14 o. s. öfverbefälh. i turk. fälttåg. 29, då han tågade öfver Balkan, d. 31.

**diecēs,** gr., biskopsdöme.

**Diedenhofen,** se Thionville.

**dielektrisk** kallas en kropp, s. har förmågan att gmsläppa elektricitet.

**Dieppe,** (djäpp), fr. befäst hamnst. vid Kanalen. 27,839. inv. Badort.

**dies,** lat., dag, termin.

**dièse,** (djäs), fr., *tonk.,* höjningstecknet #.

**Di'es īræ,** lat., »vredens dag», begynnelseorden t. sekvensen i Celanos själamässa, omkr. 1230.

**Diest,** helg. st. vid Demer, 8,383 inv.

**Diesterweg,** (dist-), Friedr. Wilh. Ad., ty. skolm., f. 1790, semin.-dir. i Berlin, d. där 66. Skr.: *Wegweiser für*

*deutsche Lehrer* m. m. samt utg. tidskr. *Rhein. Blälter für Erziehung und Unterricht.*

**diēt,** fr., lefnadsordn. m. hänsyn t. valet af mat o. dryck.

**dietetīk,** gr., hälsolära.

**Dietlieb** (dītlib), en af Didriks af Bern 12 kämpar, hjälten i dikt. »Biterolf o. D.»

**Dietmar,** ty. hist. förf. f. omkr. 976, sed. 1009 bisk. i Merseburg, d. 19. Skr.: *Chronicon,* omfattande tiden 908/1018.

**Dietrichson,** Lorentz Henr. Segelcke, konsthist. o. vitter förf., f. 1834 Bergen, 58/75 i Sverige, bl. a. som lärare vid de fria Konsternas akad., 75 e. o. prof. i Kristiania. Skr. *Det skönas verld* (67/70), *Från min vandringstid* (73/75), skådesp. *En arbetare* (72) m. m.

**Dietz,** Feod., ty. hist.-mål., f. 1813 Neunstetten, d. 70 Gray.

**Dieu et mon droit** (djö e mång dråa'), fr., Gud o. min rätt, eng. kronans valspråk.

**Diez,** Fried. Christ, grundl, af den romanska filol., f. 1794, d. 76 ss. prof. i Bonn.

**diffamation,** lat., ärerörigt förtal.

**differenshandel,** handel, hvarvid skillnaden (differensen) mel. det öfverenskomna priset o. börspriset för dagen erlägges. Är i vissa länder förbjuden.

**differentialräkning,** eller d.-kalkyl, gren af den högre mat., där man räknar med förhållandet mel. oändl. små differenser, differentialer. Uppt. af Newton o. Leibniz.

**differēra,** lat., vara olika.

**difficīl,** lat., svår; kinkig, ogin.

**difformitēt,** lat., vanskaplighet.

**diffraktion,** lat., ljusstrålarnas böjning.

**diffūs,** lat., utbredd, vidlyftig.

**diffusion,** lat., *kem.* den så småningom skeende blandn. mel. i beröring med haa varande vätskor l. gaser utan någon kem. förändr. hos desamma. Sma förhåll, äger rum, när gaser l. lösningar äro skilda gm en tunn membran. Se dialys.

**difteri,** gr., *läk.,* smittsam slemhinneinflammat., is. i svalget. Ofta dödande gm blodförgiftn. Behandl.: gurgelvatten, pensling, tuschering af de angripna delarna, **-serum,** det af Behring uppt., med framgång mot d. använda blodserum.

**diftong',** gr., tveljud, af två olika vokaler bildadt ljud.

**digerdöden** kallade samtida den asiat, pestfarsot, som rasade i Sverige 1350. Omkr. 1/3 af befolkningen bortrycktes.

**digerēra,** lat., smälta maten.

**diges'ta,** lat., l. pandectæ, största och viktigaste delen af Justinianus' lagsamling.

**digestlion,** matsmältning, **-iv,** befordrande matsmältning.

**digitālis,** L., *Personatæ. D. purpurea* L., fingerborgsblomma, i

Europa; bladen, mycket giftiga, innehålla digitalin.<(sp>

**digitigrād,** lat., *zo.,* tågångare.

**dīgitus,** lat., finger som längdmått = 2-2,$_6$ cm.

**Dignāno** (dinj-), österr. st. i Istrien. 9,684 inv.

**Digne** (dinj), fr. st. vid Bleonne. 7,238 inv.

**dignitēt,** lat. värdighet; i *mat.* prod. af ett visst antal lika tal.

**digression,** lat., afvikelse; i *astron.* planeterna Merkurius' och Venus' afst. från solen, sedt från jorden.

**dii majōrum gentium,** *rom. myt.,* de tolf högre gudarne. Dii minorum g., de lägre gudarne.

**Dijkman,** Peter, fornforskare, f. omkr. 1650, d. 18 ss. häradshöfding. Skr.: *Hist. anm. öfver runstenar i Sverige* m. m.

**Dijon** (-schång'), förd. Dibio, fr. st. vid Ouche o. Suzon. 74,113 inv.

**Dīke,** *gr. myt.,* rättvisans gudinna, dotter t. Zeus o. Temis. Jfr Astraia.

**diklīner,** gr., fanerogama växter med enkönade blommor.

**dikotomī,** gr., tudelning.

**dikotyledōner,** gr., växter med två hjärtblad. Roten oftast pålrot; blomm. dubbelt hylle. Stammen hos fleråriga arter har årsringar. Jfr monokotyledoner.

**dikroism',** gr. egenskap hos vissa kristaller, att de längs axeln synas färgade på annat sätt än vinkelrätt däremot.

**dikromātisk,** gr., tvåfärgad.

**diktāmen,** lat., förestafning; föreskrift; ngt som skrifvits eft. föreskrift.

**diktāt|or,** ämbetsman i Rom (fr. 498 f. K.), s. i tider af fara bekläddes med oinskr. myndighet. Nu menas vanl. med d. en person, s. gm statskupp kommit till högsta makten. **-ōrisk,** oinskränkt, befallande. **-ūr,** en d:s ämbete.

**diktēra,** lat., föresäga, förestafva.

**diktion,** lat., skrifsätt, stil.

**dilatation,** lat., utvidgning (gm värme).

**dilat|ion,** lat., uppskof, anstånd. **-orisk,** s. verkar uppskof.

**dilemm'a,** gr., ett slags slutledning (se d. o.); trångmål, bryderi, klämma.

**dilettant',** it., person, som blott för sitt nöje ägnar sig åt en konst l. vetenskap. **-ism,** konstkärlek.

**diligens** (-schangs'), fr., ilpost, postvagn.

**Dilke** (dilk), Sir Charles Wentworth, eng. statsm., f. 1843 Chelsea, advok. i London, fr. 68 radikal parlam.-medlem, 80/85 understats-sekr. för utr. ärenden.

**dill,** se Anethum.

**Dilling,** Lars, nor. förf., f. 1848 Moss, d. 87 Berlin, har skr. novellsaml.: *Hverdagsmennesker,* (3 bd), *Gjennem Lorgnetlen* (3 bd), båda öfvers. på svenska, m. m.

**Dillmann,** Chr. Fr. Aug., ty. orientalist, f. 1823, sed. 69 prof. i Berlin, d. där 94. Skr.: *Grammat. der äthiop. Sprache* m. m.

**dilogī,** gr., tvetydighet, dubbelmening.

**dilūvium,** lat., d. geol. period, s. omedelbart föregick vårtid; mammutdjurets o. urmänniskans tidsålder.

**dime** (dajm), nordamer. silfvermynt = 10 cent (37 öre).

**dimension,** lat., utsträckning i rummet. Tre d. finnas: längd, bredd, höjd; en linje har 1, en yta 2, en kropp 3 d.

**di'meter,** gr., tvåfotad vers.

**diminuen'do,** it., *tonk.,* aftagande i styrka.

**diminutīvum,** lat., ord, s. gm särskild afledn.-ändelse förringas till sin betydelse.

**dimission,** lat., äfskedande. **-s-examen,** teor. prästexamen.

**Dimitri** l. Demētrius, 1) D. IV Donskoj, storfurste af Moskva, f. 1350, gjorde Moskva till hst., slog mongolerna 80 vid Don, d. 89. — 2) D. V, son till Ivan »den förskräcklige», f. 1583, på Boris Gudunovs befalln. mörd. 91. Flera falska D. utgåfvo sig f. honom, is. 1603 munken Grigori, s. tillvällade sig tronen 05, men mörd.

06. Den andre falske D. uppträdde 07 underst. af Polen, mörd. 10. Den tredje falske D. afrättades 13 i Moskva.

**dimittēra,** lat., bortskicka, aftacka.

**dimma,** hopn. nära jordytan af små vattenblåsor, s. uppstått gm förtätn. af i luften befintl. vattenånga. I högre luftlager bildar d. moln.

**dimorfism',** gr., tveformighet; egenskap hos vissa kroppar att kunna kristallisera på 2 sätt.

**Dinan** (-nang') fr. st. v. Rance. 10,534 inv. Mineralkällor.

**Dinant** (~), befäst belg. st. vid Maas. 7,674 inv.

**dinār,** serb. mynt = 1 franc.

**dîner** (nē), fr., middag. — Dinera, spisa middag.

**dinēro,** silfvermynt i Peru = 10 cent (37 öre).

**Ding an sich,** ty., »ting i sig», — ett af den ty. filosofen Kant användt uttryck.

**Dingelstedt,** Fr. v., ty. förf., f. 1814, d. 81. Skr.: *Lieder eines kosmopolit. Nachtwächters* (40), romaner, dramer m. m.

**dingo,** varragal, *Canis dingo, zo.,* förvildad hundart i Australien.

**dining-room** (dajningrûm), eng., matsal.

**dinner,** eng., middag.

**Dinothērium,** *paleont,* stort utdödt snabeldjur und. miocenperioden.

**Dio,** it., Gud.

**Di'o Cassius,** eg. Cass. Dio, gr. hist. förf., f. omkr. 155 Nikaia, 222 konsul, d. efter 230. Skr. Roms historia.

**Diocletiānus,** Caj. Aurel. Valer., rom. kejs., f. 239 Dioclea i Dalmatien, 84 utropad af hären till kejs., delade riket med sina fälth., förbehållande sig Orienten, kufvade Egypten 96, 03 förföljelse mot de kristna, abdikerade 05, d. 13 Salona.

**Diodōros,** gr. hist. förf. från Sicilien, und. Cæsars o. Augustus' tid. Skr. ett histor. bibliotek.

**Diofan'tos,** gr. mat. i 4:de årh. e. K., gäller s. uppf. af den s. k. Diofantiska analysen, s. behandlar obestämda uppgifter.

**Dio'genes** från Sinope, gr. filos. af den cyn. skolan, f. 414 f. K., lefde i en tunna, för att visa lifvets få behof.

**Diomēdes,** hjälte i den trojan.-grek. myten, kon. af Argos, utvandrade enligt sagan till Apulien.

**Dīon,** syrakusan, Platons vän, fördrefs af Dionysios d. y. 366 f. K., störtade denne 57, mördad 53.

**Dionæa,** L., *Droceraceæ. D. muscipula* L., flugfällan, i Carolinas sumptrakter, har förmågan att med sina blad omsluta o. fånga insekter, ur hvilkas kropp hon suger näring.

**Diōne,** *gr. myt.,* Afrodites mor.

**dionysier,** forngrek. fester till Dionysos' ära.

**Dionysios,** tyranner i Syrakusa, 1) D. d. ä., f. 431 f. K., reg. 406, d. 367. — 2) D. d. y., hans son, reg. 366, fördrefs af Dion 57, 346/43 åter i Syrakusa, flydde därpå t. Korint, d. där.

**Dionysios,** 1) D. från Halikarnassos, gr. hist. förf., omkr. 30 f. K. i Rom. Skr. en arkeologi. — 2) D. Areopagīta, af Paulus omvänd athenare, led martyrdöden. Honom tillskrifvas en del teol. skr. — 3) D. Exiguus (den lille), abbot i Rom, d. 556. Hans dekretal, saml. af apostoliska canones, konciliebeslut o. biskopsbref, af stort anseende.

**Dionysos** l. Bakkos, *gr. myt.,* lat. Bacchus, son till Zeus o. Semele, växtlifvets, is. drufvans gud. Attribut: pannbindel, tyrsosstaf. Till hans ära höllos und. forntiden utsväfv. fester, s. k. bacchanalier.

**diop'ter,** gr., *opt.,* inrättning på mätningsinstrum., hvarigm ögat sättes i stånd att bibehålla en bestämd riktning.

**dioptrīk,** gr., läran om ljusets brytning.

**diorāma,** gr., framställn. af en på båda sidor af ett gmskinl. ämne

målad bild, m. konstgjorda ljuseffekter ss. morgon- o. aftonbelysning, månsken o. s. v.

**diorīt,** gr., *min.,* grof- till finkorn. blandn. af hornblände o. albit.

**dioskūrerna,** Kastoro. Polydeukes (Pollux), tvillingsöner af Zeus o. Leda, skeppsfartens och gästvänskapens beskyddare.

**Diospyros** L., *Ebenaceæ. D. lotus* L., i N. Afrika o. orienten, med ätbara frukter, dadelplommon. Lämnar grön ebenholts.

**dipleidoskōp,** gr., instrument till bestämmande af tiden, när en stjärna l. solen går gm meridianen.

**diploë,** gr., svampakt, väfnad inuti ben.

**diplokocker,** gr., ett slags bakterier, af hvilka två och två förekomma bredvid haa.

**diplōm,** gr., urkund, utnämningsbref.

**diplomatārium,** lat., saml. af äldre diplom l. urkunder.

**diplomat,** gr., person, s. representerar en stat vid ett utländskt hof. **-i,** gr., inbegreppet af de i förhållandet mel. stater gällande grundsatser, regler o. bruk. **-ik,** gr., vetensk. om undersökning af gamla urkunder, **-isk,** gr., noggrann, beräknande. Se vid. diplomati, diplomatik.

**diplomatiska kåren,** fr. Corps diplomatique, samtlige utländske sändebud o. deras attachéer vid ett hof.

**diplopī,** gr., dubbelseende; ögonsjukdom, hvarvid föremål synas dubbla.

**dipodī,** gr., *versl,* förening af två versfötter.

**Dippel,** Joh. Konr., ty. teol., f. 1673 nära Darmstadt, förde ett kringirrande lif, kom 26 till Sverige, uppträdde mot statskyrkan, förvisades, d. 34 Berleburg.

**dipsomanī,** gr., fyllerigalenskap.

**dip'tera,** *zo.,* se tvåvingar.

**di'pteros,** gr., af dubbla pelarrader omgifven tempelbyggnad.

**Dip'teryx** Schreb., *Papilionaceæ. D. odorata* Willd., träd i Guyana, lämnar den aromatiska tonkabönan.

**dip'tykon,** gr., dubbel, hopvikbar skriftafla l. altaruppsats.

**Dirce,** se Dirke.

**direc'tor mūsices,** lat., musikdirektör (vid univ.)

**direkt',** lat., rak, omedelbar.

**direktiōn,** lat., riktn., ledn., styrelse.

**direk'tlor,** l. **-ör,** lat., styresm., föreståndare. **-rīs,** föreståndarinna; *mat.,* styrlinje.

**direktōrium,** lat., utskott af flere personer till ledning af en angelägenhet; under fr. revolut, den af fem ledarn, bestående högsta myndighet 1795/99.

**Dirichlet** (-klē), Lejeune, ty. mat., f. 1805, d. 59 ss. prof. i Göttingen. Förtjänt om bestämda integraler o. talteor.

**diriglent',** lat., styresman. **-era,** leda, gifva riktning.

**Dir'ke,** *gr. myt,* lat. Dirce, Lykos' gemål, af Amfion o. Zetos af hämnd bunden vid en tjurs horn o. släpad till döds.

**Dirschau,** st. i Westpreuss. v. Weichsel. 12,808 inv. Stor järnv.-bro.

**Dis,** *nord. myt.,* kvinnl. gudomlighet.

**disāgio,** it., förlust vid utväxling af myntsort l. värdepapper.

**discess'us,** lat., omröstning på det sätt, att de olika partierna gå åt olika sidor; aftåg.

**discip'el,** lat., lärjunge.

**disciplīn,** lat., lärdomsgren; manstukt. **-är,** smnhängande med ordningens upprätthållande; person, s. undergår d.-straff.

**dis'cus,** se diskus.

**Disentis,** ort i Graubünd. 1,169 m. öfv. hafvet. Ford. berömdt benedikt.-kloster.

**disgrâce** (-grās), fr., onåd. Disgraciös, obehaglig, klumpig.

**disharmonlī,** lat., missljud. **-isk,** missljudande, ej öfverensstämmande.

**disjungēra,** lat., söndra, åtskilja.

**disjunktlion,** lat., åtskiljande, åtskillnad. **-iv,** åtskiljande.

**diskant',** med.-lat., sopran; öfre hälften på piano.

**diskont',** it., afdrag vid köp af ännu ej förfallna fordringsbevis, is. räntefria, t. ex. växlar. **-era,** köpa dyl. fordr.-bevis mot afdrag.

**diskontinuitēt,** lat., afbrott.

**diskredīt,** lat., bristande förtroende.

**diskrēt,** lat., grannlaga, förtegen. **-ion,** betänksamhet, grannlagenhet, takt.

**diskurs',** lat., samtal, afhandling. **-īv,** samtalsvis.

**dis'kus,** gr., rund kastskifva.

**disku|ssion,** lat., undersökn., meningsutbyte, dryftning. **-tēra,** undersöka, öfverlägga, dryfta.

**diskvalificēra,** lat., göra olämplig, oduglig.

**diskvisition,** lat., vetensk. undersökn., forskning.

**dislokation,** lat., truppers isärflyttning; ledvrickning.

**dispach|e** (-pasch'), fr., beräkning af sjöskada, **-ör,** person, s. upprättar d.

**disparāt,** lat., frånskild, olika, oförenlig.

**dispens** (-pangs'), fr., frikallelse från någon skyldighet. **-ation,** frikallelse; utdeln. af läkemedel enligt föreskrift. **-atōrium,** farmakopé.

**dispersion,** lat., *fys.,* spridning, sönderdelning af det hvita ljuset i dess olika beståndsdelar. Jfr spektrum.

**disponent',** lat., förvaltare för ett bolag.

**dispon|ēra,** lat., anordna, förfoga. **-ērad,** hågad, böjd. **-ībel,** ställd till förfogande. **-ibilitēt,** egensk. att kunna disponeras (om vissa tjänstemän, s. för öfrigt äro fritagna från tjänstgöring).

**disposition,** lat., förfogande, sinnesstämning.

**disproportion,** lat., missförhållande.

**disput|abel,** lat., som kan bestridas. **-ation,** lat., lärd strid för vinnande af akad. värdighet. **-ēra,** lat., tvista, ventilera en afhandling.

**dispyt,** fr., meningsutbyte.

**Disraeli** (-reīli), se Beaconsfield.

**diss,** *tonk.,* kors (#) för *d.*

**dissek|ēra,** lat., för vetenskapliga ändamål sönderdela djur- o. mskokropp. **-tion,** sönderskära, l. sönderdeln. af en djur- l. mskokropp. **-tor,** en som förrättar dissektion.

**dissension,** lat., olikhet i mening.

**dissen'ters,** eng., i England protestanter, s. ej tillhöra d. anglikanska kyrkan: presbyter, metodister, kväkare m. fl.

**dissertation,** lat., lärd afhandling.

**dissiden'ter,** lat., afvikande i afseende på trosbekännelse; i Polen: icke-katoliker.

**dissimul|ation,** lat., förställning. **-era,** dölja, låtsa.

**dissipēra,** lat., förslösa.

**diss moll,** *tonk.,* tonart med sex #.

**dissociēra,** lat., söndra, skilja.

**dissolūt,** lat., upplöst, utsvarvande. **-ion,** upplösning.

**dissol'ving views** (-vjûs), eng., dimbilder, gm en laterna magica framställda bilder, som kastade på ett tunnt flor

småningom försvinna o. ersättas af nya.

**dissonans',** lat., missljud.

**distans',** fr., afstånd. **-mätare,** instrum. till mätn. af afstånd utan användning af längdmått. **-ridt,** *sport,* ridning ett långt stycke på kort tid.

**dis'tikon,** gr., dubbelvers, is. verspar af hexameter o. pentameter.

**Distingen,** marknad i Uppsala i februari.

**distingēr|a,** lat., åtskilja, utmärka. **-ad,** bestämd, förnäm.

**distinkt',** lat., tydlig. **-ion,** skillnad, utmärkelse.

**distorsion,** lat., ledvrickning, hvarvid ledgångens benytor drifvas i sär, utan att aflägsnas fr. haa. Jfr luxation.

**distrahēra,** lat., förströ, draga tankarna från något.

**distrait** (-trä), fr., tankspridd.

**distraktion,** fr., tankspriddhet.

**distribu|ēra,** lat., fördela. **-tion,** fördelning, spridning. **-tīv,** fördelande.

**distrikt',** med.-lat., område.

**Ditmarsken,** västl. del. af Holstein vid Elbe o. Nordsjön.

**di'to,** ditt'o; it., dylik, af sma slag.

**dityramb',** gr., högstämdt lofkväde.

**Dīu,** port. ö vid s. kusten af halfön Kattivar i Ostindien. Hst. D. 13,260 inv. Befäst.

**diur|ēsis,** gr., urinuttömn. **-ētica,** *läk.,* urindrifvande medel.

**dīva,** it., gudinna; utmärkt sångerska.

**divān,** pers., turk. statsråd; arab. diktsaml.; låg hvilsoffa.

**diverg|ens',** lat., riktn. åt olika håll, spridning. **-era,** gå åtskills, sprida sig.

**diver'se,** lat., åtskilligt.

**diversion,** lat., skenrörelse, för att leda fienden i annan riktning.

**divertissemang,** lat., förströelse, dans.

**dīvide et im'pera,** lat., »dela (söndra) o. härska!» d. v. s. splittra motståndarne i partier för att sed. besegra dem.

**dividend',** lat., tal, s. skall delas; lott, vinst.

**dividēra,** lat., dela, utföra en division.

**divīn,** lat., himmelsk, gudomlig.

**Divīna comme'dia,** dikt af Dante.

**divination,** lat., aning, spådom.

**divis|ībel,** lat., delbar. **-ion,** lat., delning; *aritm.,* deln. af ett tal i ett bestämdt antal lika delar; *kr.,* den minsta, af alla vapenslag smnsatta truppstyrka.

**divīsor,** lat., *mat.,* tal, som delar ett annat.

**divort'ium** (-tsium), lat., äktenskapsskillnad.

**dix'i,** lat., jag har talat (t. slut).

**Dixon** (dixn), Will. Hepworth, eng. förf., f. 1821, 53/69 red. för »Athenæum», d. 79 London. Skr. biogr. o. hist. arb.

**Dja'kovo** (Diakovar), st. i Slavonien vid Vuka, 6,824 inv.

**Djamna,** Dsjumna. Jumna, bifl. till Ganges t. h., uppr. på Himalaja, utf. vid Allahabad, 1,458 km. l. Omr. 317,700 kv.km.

**Djingis-kan,** se Dschingis-kan.

**Djinni,** se Dschinni.

**Djodjokerta,** se Dschogdschokerta.

**djungel,** sträckor af ouppodlad, gräsbevuxen mark; is. tätt bevuxna, sumpiga vildmarker vid foten af Himalaja.

**djur,** organiska individer, i allmänh. utrustade m. frivillig rörelseförmåga äfvensom m. känselförmåga. Indelas i ryggrads- o. leddjur, kräftdjur, maskar, blöt-, strål- o. urdjur.

**Djurberg,** Daniel, geogr., f. 1744, d. 34 Sthm, utg. flere geogr. läroböcker.

**Djurgården,** nära Sthm belägen lustpark.

**Djurklou,** Nils Gabr., frih., fornforsk., f. 1829, d. 04. Skr.: *Några ord om sv. landsk.-målen* (56), *Sagor och äfventyr* o. s. v. (83) m. m.

**djurkretsen** l. zodiaken, bälte af himlahvalfvet på båda sidor om ekliptikan, inom hkt solen, månen o. de äldre planeterna röra sig. Delas i 12 lika delar (tecken), omfattande stjärnbilderna: Väduren, Oxen, Tvillingarna, Kräftan, Lejonet, Jungfrun, Vågen, Skorpionen, Skytten, Stenbocken, Vattumannen, Fiskarna.

**Djursholm,** förr ett släkten Banér tillh. gods i Sthms län, sed. 1889 köping i sma län. 3,084 inv. (09).

**Djursätra,** hälsobrunn nära Sköfde.

**djäfvul** (gr. *dia'bolos,* förtalare; hebr. *satan,* fiende, vedersakare), det ondas personifierade princ. i mots. till Gud. D.-begreppet hämtades af judarne från kaldéerna.

**Dmitrījev,** Ivan Ivanovitsch, ry. skald, f. 1760 Simbirsk, d. 37 Moskva. Grund. med Karamsin en ny, fri litteraturperiod i Ryssland.

**d moll,** tonart med ♭ för *h.*

**Dnjepr,** ry. fl., uppr. på Valdajhöjden, bildar delta o. utf. i Svarta hafv. 2,146 m. l. Bifl. t. h.: Beresina, Pripet, Ingulez, t. v. Desna, Vorskla, Samara. Omr. 526,956 kv.km.

**Dnjestr,** ry. fl., uppr. på Karpaterna i Galizien, utf. vid Akjermau i Svarta haf. 1,342 km. l. Omr.: 76,862 kv.km.

**Dōberan,** st. i Mecklenburg-Schwerin vid Östersjön. 4,954 inv. Svafvelkällor.

**Dobrudsch'a,** nordöstl. landsk. i Rumänien. 15,536 kv.km., 267,808 inv. Till 1878 turk.

**docen'do disc'imus,** lat., gm att lära andra, lära vi oss själfva.

**docent',** lat., universit.-lärare.

**docēra,** lat., lära. undervisa.

**docka,** eng., gm slussar med farvatten förenad bassäng, afsedd till upptagande af fartyg till reparation, lastning,

lossning. I torrdockor torrlägges fartyget gm vattnets utpumpning.

**dodekaēder,** gr., »tolfyting», solid figur, begränsas af 12 regul. femhörningar.

**dodekarkī,** gr., tolfmannavälde.

**dodo,** se dront.

**Dodōne** (Dodona), *g. geogr.,* st. i Epiros med Zeus-orakel.

**doffel,** eng., ett slags fyrskäftadt, tjockt ylletyg.

**dofhjort,** *Cervus dama* L., har långsträckta, upptill breda och platta horn med ögontagg. Medelh.-länderna, tam i Europa, flerstädes i Sverige, 1,$_{35}$ m. l.

**dog'cart,** eng., »hundkärra», lätt jaktvagn.

**doge** (dådje), it., eg. hertig, högsta magistratspersonen i de forn. republik. Venezia o. Genua.

**dogg,** eng., se hund.

**Dogg'erbank,** sandbank i N.-sjön mel. England o. Danmark. Fiske.

**dogm,** gr., lärosats, is. religiös.

**dogm|atīk,** gr., den systemat. framställn. af dogmer, is. den kristna trons. **-ātiker,** en s. ägnar sig åt d. **-atisera,** uppställa dogmer. **-atisk,** s. har afseende på dogmer; s. fasthåller vid dogmer, **-atism,** det filos. system, s. utgår från positiva, men ej bevisade satser. Mots. kriticism.

**Dohm,** Ernst, ty. humor. förf., f. 1819 Breslau, d. 83 Berlin. Red. för Kladderadatsch.

**Dohna,** Kristof. Delficus, burggref., dipl., f. 1628 Holland, omkr. 45 i svensk tjänst, 66 fältmarsk., 67 ambassadör i Breda, d. 68.

**D'Ohsson** (dåssång'), 1) Ignat. Mouradgea, hist., f. 1730, af armenisk börd, 95/99 sv. min. i Konstantinopel, d. 07. Utg. praktverket: *Tableau géneral de l'empire othoman* (ofullb.). — Hans son 2) Konstant. Mour., lärd, f. 1779, d. 51 ss. sv. min. i Berlin. Fullb. sin fars hist. verk o. skr. *Hist. des mongols* m. m.

**dokmisk versfot,** gr., består af en jamb och en creticus — — —.

**doktor,** lat., lärare; titel för den högsta akadem. lärdomsgraden i de olika fakulteterna. **-āt,** doktorsvärdighet.

**doktrīn,** lat., lära, lärosats. **-är,** politiker, som vill inrätta staten efter vetensk. grunder.

**dokument',** lat., urkund, aktstycke. **-ēra,** styrka (med handlingar).

**dolce far nien'te** (dåll'tje-), it., ljuft intetgörande, behaglig sysslolöshet.

**Doldenhorn,** topp på Bernalp. 3,647 m.

**Dôle** (dål), topp på schweiz. Jura 1,678 m.

**Dôle** (~), fr. st. vid Doubs. 14,627 inv.

**dolerīt,** min., grofkorn. basalt.

**dolikocefāl,** gr., *etnol.,* långskalle.

**dollar,** silfver- o. pappersmynt i Förenta stat. a 10 dimes = 100 cents = 3,$_{75}$ kr. (I guld à 10 o. 20 doll.). D. är äfven namn på den sp. »peso duro».

**Dollart,** vik af Nordsjön mel. Hannover o. Holld. 17 km. l.

**Doll'ond,** John, eng. opt., f. 1706, d. 61. Uppf. akromatiska prismor o. linser.

**Dolmā-bagdschē,** turk., »full trädgård», sultanens palats n. om Konstantinopel o. Bosporen.

**dolmān,** eng., uniformsrock för husarer.

**dolmēn,** kelt., namn på förhist. minnesvårdar vid Frankrikes atlant. kust, bestående af 3/4 stenblock, som uppbära en stenplatta. Jfr dös.

**dolomīt,** *min.,* blandn. af kolsyr. kalk o. kolsyr. talk, grofkornigt.

**dolōr|e,** it., smärta. **-osa,** lat., den smärtfyllda. **-oso,** it., *tonk.,* smärtfullt.

**dōlus,** lat., *jur.,* hvarje medvetet, rättsvidrig handling. Mots. culpa.

**D. O. M.,** abbr. för *Deo optimo maximo* (lat.), (åt) den bäste, högste Guden.

**dom** (dång), port., herre, titel för stånds- o. kungl. personer i Portugal.

**Domalde,** kon. af Ynglinga-ätten Visburs son.

**Dōmar,** kon. af Ynglinga-ätten, Domaldes son.

**domare** (hebr. *schoptim*), patriot. hjältar, s. före konungarne styrde Israel: Debora, Barak, Gideon, Jefta, Simson m. fl.

**Domareboken,** skrift i G. T., afhandl. domarnes hist. Samuel anses s. förf.

**dôme** (dåm), fr., domkyrka, kupol.

**Domenichino** (-kīnå), eg. Domenico Zampieri, it. mål., f. 1581 Bologna, d. 42 Neapel.

**domesticēra,** lat., tämja.

**domestīk,** lat., tjänare; ett slags groft bomullstyg, med tvåskäftad bindning.

**domherresläktet,** *Pyrrhula* V., af tättingarnes ordn. Domherren, *P. europæa* V., öfverallt i Europ., har svart hufva m. blå glans, ryggen blågrå hos hannen, brunakt, hos honan, undre delar cinnober-röda hos hannen, rödgrå hos honan. Strykfågel.

**domicīl,** lat., hemvist; den ort, där en växel skall betalas.

**dom'ina,** lat., härskarinna.

**dominant',** lat., *tonk.,* den »härskande» tonen, 5:e tonen (kvinten), i en tonart.

**dominēra,** lat., härska, behärska (gm sitt läge).

**Domin'go,** San, se San Domingo.

**Domin'ica,** fr. Dominique, eng. Antill-ö i Västindien. 754 kv.km. 30,790 inv. Hst. Roseau.

**Domi'nicus** (Domingo), sp. adelsman, dominikan-ordens stift., f. 1170, d. 21, kanoniserad 33.

**dominikāner** l. predikarebröder (äfven kallade svartbröder), tiggarorden, stift. af Dominicus 1215 med ändamål att gm predikan o. själavård omvända kättare, erh. 1232 inkvisitionen, delade m. franciskan. inflytandet vid hofven och bland folket. I Sverige flere d.-kloster. Dräkt; hvit rock m. svart öfverklänning.

**dom'ino,** it., herre; en maskeraddräkt. **-spel,** af abbé Domino uppf. spel, vanl. med 28 brickor, s. hvardera ha 2 fält med 0/6 pktr.

**dom'inus,** lat., herre, härskare; d. vobis'cum, Herren vare med Eder!, liturg. hälsning.

**Domitiānus,** Tit. Flav., fr. 81 rom. kejs., f. 51 e. K. Rom, tyrann o. odugl., mördad 96.

**Domleschg,** dal i Graubünd., 10 km. l.

**Domnarfvet,** stort såg- o. järnverk nära Falun.

**Domo d'Ossola,** it. st. vid Tosa. 2,250 inv.

**Domrémy la Pucelle** (dångremī la pysäll'), fr. by i Vogeserna vid Meuse. 350 inv. Jeanne d'Arcs födelseort med staty af henne.

**domän,** fr., egendom, hvaraf staten erhåller afkastning.

**don** (dånn), sp., herre, titel på alla bildade män; uti Italien för präster o. män af stånd.

**Don,** ry. fl., uppr. i guv. Tula, utf. med 3 armar i Asovska sjön. 1,900 m. l. Omr: 430,252 kv.km. Bifl. t. h.: Sosna o. Donets; t. v.: Voronesch.

**doña** (dån'ja), sp., o. dona, port., titel på fruntimmer af stånd.

**Dona Francis'ca,** ty. kolon. i brasil. staten S. Catarina med st. Joinville 3,000 inv.

**Donajec** (-jets), bifl. till Weichsel i Galizien. 210 km. l.

**Donar,** fornty., dunderguden, Tor.

**Donatell'o,** eg. Donato di Betto Bardi, it. bildh., f. 1386 Florens, d. där 66. En af den moderna konstens grundl. i Italien.

**Donāti,** 1) Ces., it. nov.-förf., f. 1826. Skr.: *Per un gomitolo* m. m. — 2) Giambattista, astron., f. 1826, d. 73, 60 dir. vid observator. Florens, uppt. D:s komet 58.

**donation,** lat., skänk, gåfva.

**donatis'ter,** ofördragsamt religiöst parti i Kartago i 4:e årh. Namnet efter bisk. Donatus.

**donātor,** lat., gifvare.

**Donātus,** Aelius, rom. grammat., 4:e årh. e. K. i Rom.

**Donau,** lat. Danubius, ung. Duna, Europas näst största fl., uppr. i Schwarzwald, utf. med 3 hufvudarmar: Kilia, Sulina, Georgienoska i Svarta hafvet. 2,860 m. l. Omr.: 804,000 kv.km. Blir farbar vid Ulm. Bifl. t h.: Altmühl, Nab, Regen, March, Waag, Teis, Aluta, Seret, Prut: t. v.: Iller, Lech, Isar, Inn, Enns, Drave, Save, Morava, Isker.

**Donaufurstendömena,** Moldau o. Valakiet; nu Rumänien.

**Donau-Main-kanalen,** se Ludvigskanalen.

**Donaustauf,** bai. köping vid Donau, 1,183 inv. Ruiner af borgen Stauf, förstörd af svenskarne 1634.

**Donauwörth,** bai. st. v. Donau o. Wörnitz. 4,367 inv. 1632 stormadt af Gustaf II Adolf.

**Don Benīto,** sp. st. vid Guadiana, 16,565 inv.

**Don'caster,** eng. st. i Yorkshire, 28,927 inv. Hästkapplöpningar.

**Donders,** Frz Corn., holl. ögonläk., prof. i Utrecht, f. 1818 Tilburg, d. 89 Utrecht, har uppf. prismat. o. cylindr. glasögon; framstående på den fysiol. optikens omr. Skr.: *Anomalien der Refrakt. und Akkommodat. des Auges* m. m.

**Don'dukov-Korsākov,** Alex., furste, ry. statsm., f. 1822, 78 gen.-guv. i Bulgarien, 80 i Charkov, 82 ståth. i Kaukasus, d. 93 Petersburg.

**Donegal** (-gål), irländ. grefsk. i prov. Ulster vid Atlanten, 4,845 kv.km., 173,525 inv. Hst. Lifford.

**Dōnets,** bifl. till Don t. h. 1,083 km. l.

**Don'gola,** nub. landsk, på båda sidor om Nilen, ford. själfst. rike, nu egypt. Hst. D. l. Urdu, 10,000 inv. 1884 mahdins uppror.

**Donizett'i,** Gaët., it. komp., f. 1797 Bergamo, d. sinnessjuk 48. Mest omtyckta operor: *Regementets dotter, Kärleksdrycken, Lucrezia Borgia, Lucie.*

**donjon** (dångschång'), i flere våningar kasematterad fästningsbyggnad.

**Don Juan** (-chuān), »herr Johan», sp. sagohjälte från 14:e årh., ofta dramat. behandl.; numera liktyd. med fruntimmersförförare.

**donkey** (dånn'ki), eng., åsna, liten hjälpmaskin för lyftkran på fartyg.

**donna,** it., fru, titel för dam af stånd.

**Donner,** 1) Jak. Chr., ty. filol., f. 1799 Krefeld, d. 75 Stuttgart, öfvers. klass. förf. — 2) Otto, fin. filol., f. 1835, 75 prof. i Hälsingfors, d. 09. Skr.: *Om jämförande språkf.* (71), *Wörterb. der finn.-ugr. Sprachen* (74) m. m.

**donnerwetter,** ty., »åskväder», brukas som svordom.

**Don Quijote** (-kichåt), hjälte i Cervantes' roman D. Q.; *bild.* äfventyrlig svärmare.

**dop,** kristl. sakrament, hvarigenom nya medl. upptagas; skedde ursprungl. gm neddoppande af hela kroppen i vatten. Jfr baptister.

**Dora Bal'tea,** bifl. till Po t. v., uppr. på Mont Blanc, utf. vid Crescentino, 150 km. l.

**Dora d'Istria,** pseud. för Helena Kolzov-Massalski.

**Dora Ripāria** (Ripaira), bifl. till Po t. v., uppr. på Col d'Abriès, utf. vid Turin. 120 km. l.

**Dōrchester,** 1) eng. st. vid Frome, 9,458 inv.; ölbryggeri. — 2) st. i New Brunswick, 6,000 inv.

**Dordogne** (-dånj'), fl. i s.v. Frankrike, uppr. i Auvergne, förenar sig nedanför Bourg med Garonne till Gironde. 490 km. l. — Depart. D. 9,224 kv.km., 452,951 inv. Hst. Périguex.

**Dordrecht** (Dortrecht), holl. st. vid Merwede, 44,022 inv. Hamn, skeppsvarf.

**Doré,** Gust., fr. teckn. o. mål., f. 1833 Strassburg, d. 83 Paris. Tekn. fulländn. o. rik fantasi. Illustrerade: Perraults sagor, La Fontaines fabler, Dantes Inferno, bibeln m. m.

**dorer** l. dorier, en af hufvudstam. i det forn. Grekld, bosatte sig 1104 f. K. i Peloponnesos, där de is. härskade i Sparta.

**Doria,** genues. fam., is. utmärkt gm sjöhjältar, bland hvilka Andrea (f. 1648, d. 60), än i Frankrikes, än i kejs. Karl V:s, än i Genuas tjänst, var den mest framstående.

**dorisk stil,** se pelarordning.

**dormitīv,** lat., sömngifvande medel.

**Dormitor,** berggrupp i n. Montenegro, 2,400 m. h.

**dormitōrium,** lat,, sofkammare, det gemensamma sofrummet i ett kloster.

**Dorn,** Heinr., ty. komp., f. 1804, d. 92. Skr. operor, sånger, instrumentalsaker.

**Dōrnoch,** skot. st. v. D.-viken, 624 inv. Praktfull katedral.

**Dorotea** af Brandenburg, f. 1431, 1:a gngn förmäld m. unionskon. Kristoffer, 2:a gngn m. Kristian I. d. 95.

**Dor'pat,** ty. Dörpt, st. i Livland vid Embach, 42,421 inv. Univ. (stift, af Gust. II Ad. 1632) med berömdt bibliot. o. observat. Ford. ansenl. hansestad, 1582 till Polen, 1625 till Sverige, 1704 eröfr. af Peter den store.

**dorsāl,** lat., s. har afseende på ryggen.

**Dorset** (dår-), grefsk. i s. England vid Kanalen, 2,559 kv.km., 202,962 inv. Hst. Dorchester.

**Dortmund,** st. i Westfalen vid Emscher, 182,000 inv. Under medelt. fri riks- o. hansestad.

**Dortrecht,** se Dordrecht.

**dōs,** dosis, gr., »gåfva», viss mängd af läkemedel, s. bör intagas.

**dossēr|a,** fr., slutta, luta; göra sluttande. **-ing,** sluttning, lutning.

**dossier** (-siē), fr., samtl. till en sak l. ett mål hörande handlingar.

**Dost Mohammed Chan,** härskare i Kabul (Afganistan), f. omkr. 1798, reg. 33 förde krig med England 39, fördrag därmed 55, d. 63.

**Dostojev'skij,** Fed., ry. förf., f. 1822 Moskva, d. 80 Petersb. Skr.: *Fattigt folk* m. m.

**donation,** lat., *jur.,* hemgift, gåfva (till förtjänte statsmän, fältherrar etc).

**dottore** (-tåre), it., stående karaktärsmask i den it. komedien.

**Douai** (duä), fr. befäst st. vid Scarpe. 33,649 inv. Univers. Franskt sedan 1713.

**douane** (dûann'), fr., tull, tullkammare.

**Douay** (duä), två fr. generaler, bröder, 1) Charl. Abel, f. 1809, d. 70 vid Weissenburg. — 2) Félix Charl., f. 1816, 61/63 i Mexico, 70 fång. vid Sedan, 71 mot kommunen, d. 79.

**Doubs** (dû), bifl. till Saône t. v., uppr. i schweiz. Jura, utf. vid Verdun, 430 km. l. — Depart. D. 5,227 kv.km. 298,864 inv. Hst. Bensançon.

**doucement** (dûsmang'), fr., ljuft, sakta.

**douceur** (dûsör), se dusör.

**Douglas** (dögg'-), 1) hst. på eng. ön Man, 19,525 inv. Bisk. — 2) Skot. st. vid D.-fl. 2,418 inv. Fam. D:s stamort.

**Douglas** (dugg'-), Rob., grefve, fältmarsk., f. 1611 Skottland, 31 till Sverige, stred i Livland o. Kurland 58/60, d. 62.

**Douro** (dårå), sp. Duero, flod på Pyreneiska halfön, uppr. n.v. om Soria, utf. vid Oporto i Atlanten. 722 km. l. Omr.: 94,600 kv.km.

**Dove** (dåfe), H. Wilh., ty. fys., f. 1803 Liegnitz, d. 79 Berlin. Arb. i meteorologi, atmosfärologi o. klimatologi.

**Dover** (då-), eng. befäst st. i grefskap. Kent vid Kanalen, 41,794 inv. Öfverfart t. Calais.

**Dowers pulver** (dauers-), medel mot diarré (opium, kräkrot, svafvelsyr. kali).

**Down** (daun), irl. grefsk. i prov. Ulster, 2,471 kv.km., 33,649 inv. Hst. Downpatrick, 3,132 inv. Bisk.

**Dovrefjäll,** nor. Dovrefjeld, berg i Norge mel. Kölen o. Langfjeldene. Topp: Snehätta, 2,306 m.

**Downing-street** (dau'ning strit), gata i London, där utrikes- o. finansministeriet ligga.

**doxologī,** gr., Guds lofprisande; särskildt slutorden i »Fader vår»; »ty riket är ditt» etc.)

**doyen** (dåajäng'), fr., den äldste (i diplomat. kåren o. s. v.).

**Doyle** (dojl), Sir Arthur Conan, eng. förf., f. 1859 Edinburgh, först läkare, tjänstgjorde ss. sådan i boerkriget. Mest uppmärksammad gm sina detektivromaner *The adventures of Sherlock Holmes* m. fl.

**Dozy** (-sī), Reinhart, holl. orientalist, f. 1820 Leiden, d. 83 ss. prof. där. Skr. span.-arab. hist. arb.

**drabant',** fr., ledsagare; lifvakt; *astron.,* mindre stjärna, s. ledsagar en större, ex. månen.

**Dracæna** L., *Smilaceæ. D. draco* L., på Kanarie-öarna o. Sokotära, drakblodsträd, lämnar ett rödbrunt harts, äkta l. kanariskt drakblod. Dylikt harts erhålles äfven från Ost- o. Västindien, men af andra trädslag.

**Drachenfels,** bergskägla på Siebengebirge nära Rhen m. borgruiner.

**Drachmann,** Holger, dan. skald, f. 1846 Köpenhamn, d. 08, främst, lyriker. Skr.: *Digte* (62), *Sange ved havet* (77), *Ranker og Roser* (79), dram. *Alkibiades* (86) *Det var en gang* (3 uppl. 91), *Dædalus* (00) m. m. Äfven noveller o. romaner.

**Draco,** draködla, ödlesläkte af agamernas familj, med en del refben omvandlade till fallskärm. Flygande l. gröna draken (*D. volans* L.), 30 cm. l., på Java. Oskadlig.

**Draga,** f. Lunjewitza, drottn. af Serbien, g. m. ingenjören Maschin, sed. som änka hofdam hos drottn. Natalia, förmäld 1900 m. Alex. af Serbien, mörd. 03.

**dragant'** l. gummi-dragant, ur stammen af vissa buskar *(Astra-galus)* framsippr. gummi. Vid pappersfabrikat., i sockerbageri m. m.

**dragée** (-schē), m. socker öfverdragna kryddor (anis o. d.).

**dragomān,** l. drogman, turk., tolk.

**dragonāder,** fr., mot hugenotterna under Ludvig XIV riktade förföljelser.

**dragōner,** fr., med sabel o. karbin beväpn. lätt kavalleri.

**Draguignan** (-ginjang'), fr. st. vid Pis, 9,671 inv.

**drainage** (-āsch), se dränage.

**draisine,** (dräsinn'), se dressin.

**drakblod,** harts af ostasiatiska palmen *Calamus Draco* Willd. Användes till röd fernissa.

**drakblodsträd,** se Dracæna.

**drake,** i sagor förekomm. bevingadt vidunder; fornnord. krigsskepp.

**Drake,** (drēk), Sir Francis, eng. sjöhjälte, f. 1545 Tavistock, stred sed. 67 mot spanjorerna i S.-Amerika o. Västindien, segl. gm Magelhãens sund o. eröfr. Kalifornien, förstörde en del af den sp. armadan 88, d. 95.

**Drake,** Erik, mus. förf., f. 1788, d. 70 ss. prof. vid mus. akad. Utg. mus. läroböcker.

**Draken,** stjärnbild på n. stjärnhimmeln.

**drak'me,** l. Drakma, gr., mynt i Grekland = 100 leptas (72 öre). Förr medicinalvikt i flere land, i vårt till 1863.

**Drākon,** arkont i Athen, lät 620 f. K. uppteckna fornattiska lagar, beryktade f. öfverdrifven strängh. **-isk,** grym, allt för hård.

**drāma,** gr., »handling», den viktigaste af poesiens tre hufvudarter, s. har till uppgift att framställa en handl., s. om den tilldroge sig för våra ögon. Underafdeln.: sorgspel (tragedi), lustspel (komedi) o. skådespel (d. i inskränkt

bem.). **-tīk,** dram. poesi. **-tiker,** skådespelsförf. **-tisera,** behandla ett ämne i form af d. **-tisk,** beträffande dramat. **-turg,** dramat, förf.; en s. sysslar med dramatik.

**Drammen,** nor. hamnst. vid Drams-älfvens utlopp i D.-fjorden, 23,093 inv. Norges viktigaste exportort för virke.

**Dramsälfven,** nor. fl., gmflyter

Tyrifjorden, utf. i Drammensfjord. 263 km l. Omr.: 17,000 k.km.

**Drance** (drangs), 1) fl. i Savoyen, utf. vid Thonon i Genèvesjön; 2) D. l. Dranse, bifl. till Rhône i Valais, utf. vid Montigny.

**Drangiāna,** *g. geogr.,* pers. landsk., nu motsv. Seistan i Afganistan.

**drap,** (dra), fr., kläde.

**drapa,** fornn., lofkväde.

**drapeau** (-på), fana, banér.

**Draper** (drē-), John Will., eng. hist. o. kulturhist. förf., f. 1811, d. 82.

**drapēr|a,** fr., ordna klädsel l. tyg i smakfulla veck. **-i,** så ordnade tyg l. kläder.

**dras'tisk,** gr., kraftigt verkande, starkt gripande; d:a medel, kraftigt afförande.

**Drau,** se Drave.

**drawback** (dråbäck), eng., se dråback.

**Drave** l. Drau, bifl. t. Donau t. h., uppr. i Pusterdalen i Tyrolen, utf. nedanför Essek. 749 km l.

**dravida|folken,** dravidas, hufvudmassan af befolkn. i Dekhan (Ostindien), skild fr. de ariske indierna till typ o. språk. D.-språken, tillh. de s. k. inflekterande (turanska) spr. Viktigast: telugu, tamil, malajalam o. kanara.

**drawing-room** (dråingrûm), eng., förmak, salong; stor mottagn. vid eng. hofvet.

**dreadnought,** eng. (dredd'nåt), »frukta dig intet», namn på ett 1906 sjösatt eng. pansarfartyg på mer än 20,000 tons, det första och därefter typen för linjeskepp af denna storlek.

**Dreiherrnspitz,** topp på Nor. alperna i Tyrolen, 3,505 m. h.

**dreja bi,** ställa seglen så, att de motverka haa, hvarigm fartyget stannar.

**Drenthe,** holl. prov. 2663 k.km. 159,122 inv. Torfmossar. Hst. Meppel.

**Dresden,** hst. i kon.-rik. Sachsen vid Elbe. 546,000 inv. Kgl. slott m. konstsaml., museum m. storartadt tafvelgalleri, bibliot. (3/400,000 bd), myntkabinett, Brühlska terassen. Fred 1745. Napoleon I:s seger 1813.

**dress,** eng. dräkt, is. högtidsdräkt.

**dress|ēra,** fr., inöfva till någon färdighet (is. om djur). **-yr,** inöfning i färdighet.

**dressīn,** eg. draisine, af forstmästaren Drais i Mannheim 1817 uppf. åkdon, s. medelst vefning framdrifves på järnväg.

**Dreux** (drö), fr. st. vid Blaise och Eure. 9,697 inv.

**Drewenz,** bifl. till Weichsel i West-Preussen. 238 km l.

**Dreyer,** Geo. Leo., litograf, f. 1793 Hannover, 27 till Sthm, d. 79 ss. öfverstlöjtnant.

**Drey'fus** (dräfyss'), Alfr., fr. militär, f. 1859 Mülhausen, 94 dömd för högförräderi och deporterad till Djälfvulsön, 99 benådad.

**Dreyschock,** Alex., ty. pianist, f. 1818, d. 69 Venezia. Framstående virtuos.

**Dreyse,** Joh. Nik., ty. tekn., f. 1787, d. 67. Uppf. tändnålsgeväret.

**driftström,** hafsström af ringa djup och hastighet.

**drifvet arbete,** upphöjdt arbete på metallbleck, åstadkommes gm det upphettade bleckets uthamring på baksidan.

**Drin,** fl. i turk. Albanien, uppstår gm Hvita o. Svarta D., utf. i Adriatiska hafvet.

**Drina,** fl. i europ. Turkiet, uppr. i Montenegro, bildar gränsen mel. Serbien o. Bosnien, utf. i Save.

**drog,** fr., icke förarbetad apoteksvara.

**Drogheda** (dråch'eda), irl. hamnst. vid D.-viken o. Bojne, 12,765 inv. Sl. 1690.

**drogmān,** turk., se dragoman.

**Drohobycs** (-bitsch), galiz. st. v. Tisminica, 19,432 inv. Saltsjuderier.

**droit** (dråa) fr., rätt, rättighet.

**Drôme,** (dråm), bifl. till Rhône, uppr. i Dauphiné-alp. 118 km. l. — Depart. D. 6522 k.km. 297,321 inv. Hst Valence.

**dromedār,** *Camelus dromedarius* L., af kamelsläktet, har blott en

ryggpuckel, $3{,}_3$ m. l., $2{,}_3$ m. h., blott s. husdjur i v. Asien o. en stor del af Afrika. «Öknens skepp».

**dront,** *Didus ineptus* L., af duffåglarnas ordning, större än svanen, på Mauritius i stor mängd på 1500-talet, kunde ej flyga; numera utrotad.

**droppsten,** miner. bildn. i kalkstensgrottor, dels nedhängande från taket, stalaktiter, dels höjande sig fr. grottans golf, stalagmiter.

**drops,** eng., »droppar», runda med syrl. fruktsaft tillsatta karameller.

**Drosera** L., daggört, *Droceraceæ. D. rotundifolia* L., på torfmossar i n. o. mellersta Europa. Bladen betäckta m. slemafsöndrande hår; insekter, s. fastna på bladen, utsugas och tjäna växten till näring.

**drots,** urspr. drotsete, ford. högste ämb.-man f. lagskipn. i Sverige. Jfr riksdrots.

**drott,** fornnord. namn på kung.

**Drottningholm,** kgl. lustslott på Lofön i Mälaren.

**drottkväde,** ett fornnordiskt versslag med bokstafs- o. stafvelserim.

**Drouet** (drûē), J. Bapt., grefve d'Erlon, fr. marsk., f. 1765, d. 44.

**Drouyn de l'Huys** (drûäng'dö luī), Ed., fr. statsm., f. 1805 Melun, behjälplig vid statsstrecket 2/12 48, till 66 fyra gngr utr.-min., d. 81.

**Droysen,** Joh. Gustav, ty. hist., f. 1808 Treptow, d. 84 Berlin. Skr. ang. Greklds o. Preussens hist., öfvers. gr. dramer.

**drufkur,** metodisk förtäring af vindrufvor, is. mot hemorrojder o. gikt. Kurorter: Meran, Dürkheim, Montreux.

**drufsocker,** kristalliniskt sockerämne i drufvor o. söta frukter i allmänhet, utkristalliserar ofta på torkade russin

o. s. v. Lösningen vrider polarisationsplanet åt höger, däraf namnet dextros.

**druid,** präst hos kelterna i forna Gallien o. Britannien. **-orden,** heml. ordenssällskap, is. i N. Amerika, till välgörande ändamål.

**Drummonds kalkljus,** af eng. fys. Th. Drummond uppfun. belysn., s. uppkommer när ett stycke krita införes i knallgaslåga.

**Drury Lane,** (drû'ri-lēn) Londons äldsta nationalteater.

**drus,** saml. af mineralkristaller på ett främmande underl.

**drūser,** syr. folk mel. Libanon och Antilibanon, oafhängigt. Tillhör ariska rasen. Språk: arab. Relig.: blandning af kristn., jud. o. mohammed. läror. Ford. under egen emir, sedan 1861 under kristen guvernör.

**Drūsus,** Nero Claud., rom. kejs. Tiberius' yngre bror, f. 38 f. K., inträngde tre gånger i Germanien, d. 9 f. K. på återtåget.

**dry** (draj), eng., »torr», om viner.

**dryad,** *gr. myt.,* trädnymf.

**Dryden** (draj'dn), John, en af Englands större skalder, f. 1631 Aldwinkle, d. 1700 London. Skr. dramer, allegorier, satirer, essays, öfversättn.

**Dryoba'lanops** Gaertn., *Dipterocarpeæ. D. aromatica* Gaertn., stort träd på Sumatra- o. Borneo, lämnar Sumatra- l. Borneokamfer.

**dråback** (eng. drawback), återgångstull, tullrestitution.

**dråpa,** se drapa.

**dräll,** ty., kyprad linne- l. bomullsväfnad, vanligen med inväfda mönster.

**dränage** (-asch), fr., *kir.* bortledning af sårsekret.

**dränering,** fr., täckdikning.

**drätsel,** ekon. förvalt. i städerna.

**Dröbak,** st. i Norge vid Kristiania-fjorden. 2,334 inv.

**drönare,** manligt bi.

**Dröpne,** l. Draupne, *nord. myt.,* guldring tillh. Oden.

**Dschami,** pers. förf., f. 1414, d. 92 Skr. *Behâristân* m. m.

**D. S.,** förk. för dal segno.

**Dschelālabad,** st. i Afganistan vid Kabul, 2/4000 inv. 1841 strid med engelsmännen.

**Dschelâl eddin Rumi,** Mevlana, pers. skald, f. 1207, d. 73. Orientens störste mystiske skald. Skr. *Mesnevî Divan* m. m.

**Dschesair,** turk. prov., omfattande Rodos, Kos, Kios, Mytilene m. fl. öar i Egeiska hafvet. Hst. Rodos.

**Dschidda** (Djedda), arab. st. vid Röda hafvet, 75 km. från Mekka. 30,000 inv. Hamn.

**Dschiggetai** l. Kiang, *Equus hemionus* Gray, halfåsna, 2 m. l. med svansen endast i spetsen tagelbeklädd o. kroppen grå l. isabellafärgad utan tvärstrimmor, Centr.-Asien, jagas för köttets o. fettets skull, finns ej tam.

**Dschilolo,** Gilolo l. Halmahera, Molukk-ö, 17,998 kv.km., hög o. vulkanisk. Yppig trop. flora. Inv. alfurer. Und.

holl. öfverhöghet. Hst. D.

**Dschingis-kan** (Djingis-kan), eg. Temudschin, mongol. eröfr., f. 1160, eröfr. från 1209 delar af Kina, Turkestan m. m., d. 27.

**Dschinni,** (Djinni), st. i v. Sudan vid Niger. 10,000 inv. Betydlig handel.

**Dschirdsche** (Girge), st. i Öfre Egypten vid Nilen. 17,613 inv. Rom.-kat. kloster.

**Dschogdschokerta** (Djodjokerta), holl. residensskap på Java. Hst. D. vid Upak. 58,269 inv.

**Dscholof** (Jolof), negerfolk i Senegamb. Ford. egen stat, nu sex små riken under fr. inflytande.

**Dschuba,** fl. i ö. Afrika, utf. i Indiska hafvet.

**Dschumna,** se Djamna.

**dschunk** l. junk, kines. fartyg med hög för o. akter samt segel af mattor.

**Dschungariet** l. Songariet, under Kina lydande landsk. i Hög-Asien mel. Altai och Tian-schan. Befolkn. kalmucker o. kirgiser. Hst. Kurkara-usu.

**duālis,** lat., numerus utmärkand tvåtal.

**dualism',** lat., »tvådelning», antagandet af 2 grundväsen, ett godt o. ett ondt, af två lifsprinciper hos människan (Descartes), en andlig och en kroppslig.

**Dubarry** (dybarrī), M. Jeanne, f. Vaubernier, gref., f. 1746 Vaucouleurs, 64 gift m. gref. D., sedan 69 Ludvig XV:s älskarinna, giljotinerad 93.

**Dubb,** 1) Per, läk., kommunalman, f. 1750, d. 34 Göteborg. — 2) Paul Johan Kristoffer, skolman, f. 1822, d. 79 ss. lektor i Lund. Utg. goda språkläroböcker.

**dubba,** eng., slå till riddare.

**dubbelhake,** eldhandvapen från 15:e årh.

**dubbelseende,** se diplopi.

**dubbelstjärnor,** fixstjärnor, s. synas l. verkligen äro så nära haa, att de för blotta ögat synas enkla.

**dubbelörn,** herald. örn med två hufvud o. två halsar; i sv.-amer. hvardagspr. benämn, på 20-doll.-myntet i guld.

**dubblēra,** fr., »fördubbla»; *sjö.,* kringsegla; *kr.,* bilda rotepar (v. marschformering).

**dubblett,** tr., två stycken af sma slag.

**Düben,** adl. ätt från Tyskland, 1) Emerentia von, f. 1669, d. 43, drott. Ulrika Eleonoras förtrogna. — Hennes brorson, 2) Joakim v., frih., statsm., f. 1708, en af mössornas ledare, 66 riksråd, kanslipresid. 71/72, d. 86. — 3) Magn. Vilh. v., frih., naturforsk., f. 1814, d. 45 ss. adj. vid Lunds univ. Skr.: *Handbok i växtrikets nat.-fam.* m. m. — Dennes kusin 4) Gust. Vilh. Joh. v., frih., läkare, etnogr., f. 1822, sedan 61 prof. vid Karolinska instit., d. 92. Har utg. flere arb. i anatomi, *Lappland o. lapparna* (72) m. m.

**Dubensee,** Daubensee, sjö i schweiz. kantonen Valais på Gemmi, 2,206 m. öfver hafvet.

**Dubien'ka,** pol. st. vid Bug, 4,126 inv. Sl. 1792.

**Dublin** (döbb'lin), Irlands hst. vid vid Liffey o. D.-viken, 448,206 inv. Vice-kon:s resid. Kat. ärkeb. Fenix-parken. Univ. Hamn. 1170 engelskt.

**dublōn,** sp. guldmynt = omkr. 19 kr.

**Dubno,** ry. st. i Volhynien vid Ilka. 14,257 inv.

**Dubois-Pigalle** (dybåa'pigall'), Paul, fr. bildh., f. 1829, dir. vid skolan för de sköna konst. i Paris, d. 05 Paris.

**Du Bois-Reymond** (dybåa' rämång'), Emil, ty. fysiol., f. 1818 Berlin, sed. 58 prof. där, d. 96 Berlin. Undersökn. öfver djurelektricitet.

**Dubo'vka,** ry. st. vid Volga, 16,370 inv.

**Dubuque** (djūbuk), st. i Iowa (N. Amerika) vid Mississippi, 40,812 inv.

**duc** (dyck), fr., hertig.

**Ducamp** (dykang'), Maxime, fr. förf., f. 1822 Paris, d. 94 Baden-Baden. Skr. dikter, rom., reseskildringar m. m.

**Du Chailly** (dy schajy), Paul Belloni, resande, f. 1835 Paris, i sin ungdom på Afrikas västkust, 56/60 exp. till Kongo, 63/65 till Asjira o. Asjango, 72 i Skandinavien, d. 03 Petersburg. Förf.

**duchâtel** (dyschatäll'), fr., låg liggsoffa med stoppad sits o. lösa dynor.

**duchess** (dött'schäss), eng., hertiginna.

**duchesse** (dyschäss'), fr., hertiginna.

**Dücker,** Karl Gustaf, grefve, krigare, f. 1663 Livland, stred und. Karl XII, utmärkte sig vid Klissov (02) o. vid belägr. af Thorn (03), vid Vilna (06), Gadebusch (12), 19 grefve o. fältmarsk., d. Sthm 32.

**Duclerc** (dyklärk'), Ch. Théod., fr. polit., f. 1812, 48 finansmin., 76 senator, ifrig republikan, 82 min.-president, d. 88 Paris.

**Ducrot** (dykrå), Aug. Alex., fr. gen., f. 1817, deltog i sl. vid Wörth 70, fången vid Sedan, flydde o. ledde utfallen från Paris nov. o. dec. s. å., d. 82.

**Dudevant** (dydvang'), Aurore, (f. Dupin), baronessa, fr. förf., pseud. George Sand, f. 1804 Paris, d. 76 Nohant. Skr. talr. sociala rom., byhist., dramer, självfbiogr., bl. a.: *Indiana* (32), *Jeanne* (44), *Marquis de Villemer* (64), *Hist. de ma vie* (54/57).

**Dudley** (dödd'le), st. i eng. grefskap. Worcester vid D.-kanalen. 48,733 inv. Järnindustri.

**Dudley** (~ 1) Guildford, gift m. eng. drottn. Jane Grey, afrättad 1554. — Hans bror 2) Rob., earl af Leicester, f. 1531, drottn. Elisabets gunstling, d. 88.

**Due,** Fredr. Gottsch., nor. statsman, f. 1796, 41/58 nor. statsmin, i Sthm, 58/71 sändebud i Wien, d. 73.

**duell,** lat., tvekamp. **-ant,** deltagare däri. **-era,** deltaga i tvekamp.

**duenna,** sp. dueña (duen'ja) kyskhetsväktarinna, sällsk.-dam.

**Duēro,** se Douro.

**duett,** duo, it., tonstycke för två stämmor.

**Dufaure** (dyfår), Jul. Armand Stan., fr. statsm., f. 1798, 48 o. 49 inr. min., 70 73 o. 75 just-min., 76 o. 77/79 min.-presid., d. 81.

**dufhöken** l. hönshöken, *Astur palumbarius* L., af roffåglarnas ordn. Hufvudet svartbrunt med hvitt streck öf. ögonen till nacken, kroppen ofvan gråbrun, und. hvit m. mörka tvärstreck. Farlig för mindre villebråd och tamfåglar. Stann- (o. flytt-) fågel.

**Dufour** (dyfûr), Guill. Henri, schweiz. gen., f. 1787, 47 chef för Edsförb:s armé mot »Sonderbund», d. 75 Genève.

**dufpost,** brefbefordr. gm brefdufvor (s. på 4 min. tillryggalägga $7_5$ km.) Använd redan i forntiden.

**dufsläktet,** *Columba* L., af duffåglarnas ordn. Hit höra i Sverige: ring-, blå-, klipp-, turtur-, större turturdufvan (de båda senare tillfälliga).

**Dufva,** Alfr. Vilh., jur., f. 1825 Sthm, d. 83, från 70 fullmäktig i riksbanken, har inlagt stor förtjänst om bankväsendet, 70/72 riksdagsman.

**dugong,** *Halicore* Ill., släkte af sirendjurens ordn. Hafsjungfrun, *H. cetacea,* med vågrät, halfmånformigt inskuren stjärtfena, i

Indiska hafvet, 3/5 m. l., lämnar kött, tran, läder, elfenben.

**Du Guesclin** se Guesclin.

**Duhamel** (dyamäll'), Jean Marie Const., fr. mat., f. 1797, prof. i analys vid Sorbonne, d. 72.

**Duīlius,** Caj., rom. sjöhjälte, konsul 260 f. K., vann den första sjösegern öfver kartag. vid Mylæ (s.å.)

**Duim** (döjm), holl. mått = 1 cm.

**Duisburg** (döjs-), st. i Rhenprov. vid Ruhr, 192,000 inv.

**dukāt,** it., guldmynt i flera länder af olika värde. I Sverige från 1654 till 1868, med värde af 8 kr.

**duke** (djûk), eng., hertig.

**dulcamāra,** *bot.,* bittersöta, kvesved.

**dulce,** lat., ljuft.

**Dulcigno,** turk. Olgun, st. i turk. prov. Skutari vid Adriatiska hafvet. 5,000 inv.

**Dulcinēa,** Don Quijotes älskarinna; käresta.

**duma,** stadsfullmäktige i ryska städer. Jfr riksduma.

**Dumas** (dyma'), 1) J. Bapt, fr. kem., f. 1800 Alais, d. 84 Cannes. Betydl. arb. i teor. kem. (atomvikt). — 2) Alex. d. ä., (D. père), fr. förf., f. 1803 Villers Cotterets, d. 70 Puys. Grundl. den realist. riktn. i fr. literat. Skr.: *Le comte de Monte-Cristo, La reine Margot, Les trois mousquetaires* m. fl. berömda rom. — Hans son 3) Alex. d. y. (D. fils), förf., f. 1824 Paris, d. där 95. Skr. *La dame aux camélias, Diane de Lys* m. fl. rom. samt *Le Demimonde, L'ami des femmes, La supplice d'une femme, L'étrangère* m. fl. dramer, af hka flere uppförts i Sverige.

**Du Maurier** (dy må'rie), George, eng. tecknare o. skriftst, f. 1834 Paris, d. 96 London. Medarb. i »Punch». Skr. romanen *Trilby* m. m.

**Dumbarton** (dömbārtn), grefskap i s. Skottland. 625 k.km. 113,880 inv. Hst. D. vid Leven, 15,167 inv.

**dumb show** (dömm' schå), eng., stumt spel.

**Dumfries** (dömm'fris), grefskap i s. Skottland, 2,753 k.km. 72,569 inv. Hst. D. vid Nith, 18,148 inv.

**Dumouriez** (dymûrjē), Charl. Franç., fr. gen., f. 1739 Cambrai, 92 utr.-min., s. å. som öfverbefälh. segrare öfver österr. vid Jemappes, 93 slagen vid Neerwinden, landsförvist, flydde till fienden, d. 23 nära London.

**dumping** (dömm'-). eng., *hand.,* försäljande af en vara på en utländsk marknad till lägre pris än i hemlandet.

**Düna,** ry. fl., uppr. på Valdai, utf. i Riga-viken vid Dünamünde. 1,040 km. l. Omr.: 85,401 k.km.

**Dünaburg,** sed. 93 Dvinsk, ry. st. vid Düna, 72,231 inv. (1883).

**Dünamünde,** ry. st. vid Dünas mynn., 2031 inv. Rigas hamn. Fästning.

**Dunbar** (dönbār), skot. st. n. ö.om Edinburgh. Slottsruiner. 5,031 inv.

**Dunciād,** eng., hjältedikt af Pope.

**Dunckel,** Maria Dorot. (f.Altén), förf., f. 1799, d. 79 ss. änka efter kyrkoh. i Göteb. David Vilh. D. Skr. dikter, dramer, romaner.

**Duncker,** Joak. Zakr., fin. krigare, f. 1774, utmärkte sig i kr. 1808/ 09, dödligt sårad vid Hörnefors 09.

**D'Uncker,** Karl Henning Lützow, framstående genremål., f. 1828 Sthm, vistades mest i Düsseldorf, d. där 66.

**Dundalk** (döndåk), irl. hamnst. vid Castletowns mynn. i D.-viken, 13,067 inv.

**Dundee** (dönndī), st. i skotska grefsk. Forfar vid Tay-viken, öfver 165,535 inv. Hufvudort f. linneindustrien i Skottland.

**Dunedin** (dönedd'in), hst. i prov. Otago, Nya Zeeland, grundl. 1848. 56,020 inv.

**Dunér,** Nils Kristoffer, astron., f. 1839, 64 adj. vid Lunds univ., deltog i Spetsbergsexpedit. 61 o. 64, prof. i Uppsala 87. Förf.

**Dunfermline** (dönförmlin), st. i skot. grefsk. Fife, 25,250 inv. Rob. Bruces graf.

**dunganer,** mohammed. inv. i n.v.

Kina o. i Dsungariet, 1873/76 till stor del utrotade af kineserna.

**Dunkerque** (döngkärk'), ty. Dünkirchen, befäst fr. st. v. Nordsj., 38,925 inv. Badort.

**Dunois** (dynåa'), Jean, grefve af D. o. Longueville, f. 1402, naturlig son af Ludvig af Orléans, stred mot engelsm. jämte jungfrun af Orleans (Jeanne d'Arc), d. 68.

**Duns Scotus,** Joh., skolast. filos., f. 1274 Skottland, sedan 1304 lärare i teol. i Paris, d. 08 Köln. Kallad *Doctor subtilis* för sin spetsfund. dialektik.

**dunstkrets** = atmosfär.

**duo',** it., se duett.

**duodecimāl,** lat., s. har afseende på 12.

**duodēs,** lat., bokformat med 24-sidiga ark.

**Dupanloup** (dypanglû), Fél. Ant. Phil., fr. prelat, f. 1802 Savoyen, sedan 49 biskop i Orleans, klerik. agitator, 76 senator, d. 78 Lacombe.

**duple** (dypp), fr., lättnarrad tok. **-era,** narra, bedraga.

**Dupin** (dypäng'), André Marie Jean Jacq., fr. statsm. o. jur., f. 1783, 48/52 pres. i lagstift, församl., 57 senator, d. 65.

**duplett,** lat., se dubblett.

**duplicēra,** lat., tjänstgöra som extra lärare.

**duplīk,** lat., *jur.,* svarandens 2:a försvarsskrift, **-āt,** dubbel afskrift af en handling.

**dup'lum,** lat., dubbelt.

**Dupont** (dypång'), Jacq. Charl., kallad de l'Eure, fr. polit., f. 1767 Neubourg, 30/31 just.-min., 48 pres. i den

provisor. regeringen, d. 55.

**Düppel,** se Dybböl.

**Dupré** (dy-), 1) Jul., fr. landsk.-mål., f. 1812 Nantes, d. 89 Paris, en af grundl. af »paysage intime.» — 2) Giov., it. bildh., f. 1817 Siena, d. 82.

**Du Puy** (dy puī), Jean Baptist. Ed. Louis Camille, sångare, komp., f. omkr. 1773 Neuchâtel, 93 till Sthm, där han anställdes vid kgl. operan, förvist 99 ss. frisinnad, anställd vid kgl. teatern i Köpenh., åter i Sthm 12, d. där 22 ss. kapellmäst. v. operan. Komp. operor, baletter, sånger, marscher m. m.

**Dupuy de Lôme** (dypuī dö låm), Stanislas, fr. ingenjör, f. 1816, byggde det första skruflinjeskeppet, 59 det första pansarskeppet. Uppf. luftballong med en viss styrbarhet, d. 84.

**dur,** lat., »hård», tonart med stor ters. Jfr moll.

**durābl|el,** lat., varaktig, **-ilitet,** varaktighet.

**dura māter,** lat., »hård moder»; *anat.,* hårda hjärnhinnan.

**Duran** (dyrang'), Charles, fr. genremål., f. 1837, sed. 04 dir. för fr. akad. i Rom.

**Durance** (dyrangs'), bifl. till Rhône i Frankrike, uppr. på Mont Genèvre, utf. nedanför Avignon, 380 km. l.

**Durand** (dyrang'), Alice, fr. förf., pseud. Henry Gréville, f. 1842 Paris, d. där 02, skr. rom. om ryska förhållanden.

**Duran'go,** förb.-stat i Mexico, 110,170 kv.km. 370,304 inv. Hst. D. 31,092 inv.

**Duran'te,** Franc, it. kyrkokomp., f. 1684, d. 55 Neapel. En af den neap. skolans främste målsmän.

**duration,** lat., varaktighet.

**Durazz'o,** turk. Dratsch, befäst turk. st. vid Adriatiska hafvet, 1,200 inv. 1502 eröfr. af turk. Ford. Dyrrhachium.

**Durban** (dörr'ban) l. Port Natal, hamnst. i brit. kolon. Natal, 69,903 inv.

**durchlaucht,** ty., »genomskinlighet», tit. på regerande furstar i Tyskland.

**durschsnitt,** ty., genomsnitt, medeltal.

**Düren,** st. i Rhenprovins. vid Roer, 27,168 inv. Bergsskola, gymnasium.

**Dürer,** Albrecht, berömd ty. målare, kopparst., träskärare, bildh., f. 1471 Nürnberg, d. där 28.

**Durham** (dörr'ham), grefsk. i n. England, 2,621 kv.km. 1,187,324

inv. Stenkol. Hst. D. vid Wear, 14,641 inv. Univ. Bisk.

**Düring,** 1) Johan Kristoff. v., gref., krigare, f. 1695 i Tyskland. 12 i sv. tjänst, deltog i krig. mot Norge o. Ryssland, 51 fältmarsk., tillh. mösspart., d. 59. — Hans bror 2) Otto Fredr. v., följde Karl XII fr. Turkiet t. Stralsund, stupade där 15.

**durk,** holl., *sjö.,* förvaringsrum på skepp

**Duroc** (dyråck'), Mich., hert. af Friaul, fr. marsk., f. 1772, deltog i exped. mot Egypten 98, stupade 13 v. Reichenbach.

**Durover'num,** *g. geogr.,* se Canterbury.

**durra,** *bot,* ett råg motsvarande sädesslag i Afrika.

**Duse,** Eleonora, it. skådesp., f. 1859 Vigevano, g. m. skådesp. Tebaldo Checchi, framstående i sededramat.

**Dussek,** Joh. Ladisl., ty. pianist, f. 1761 Böhmen, d. 12 St. Germain en Laye. Komp. konserter, sonater m. m.

**Düsseldorf,** st. i Rhenprov. vid Düssel o. Rhen, 253,000 inv. Betydlig handel o. industri. Målarskola, där många svenskar utbildat sig.

**dussin,** fr., 12 stycken.

**dusör** (fr. *douceur*), »sötma», gåfva af erkänsla.

**Duveyrier** (dyveriē), Henri, fr. Afrikaresande, f. 1840, d. 92 gm självmord.

**dux,** lat., ledare, hertig; *tonk.,* temat i en fuga.

**Dvina,** ry. fl., två käll-fl. Jug o. Sukona, utf. i Hvita haf. nedanf. Arkangel. 27,168 km. l. Omr.: 369,500 kv.km.

**dvärg,** liten, vanl. missbildad mska. I nord. myt. vänliga små jordandar, som visa sig nattetid: utmärkta metallarbetare.

**dyadīk,** gr., af Leibniz uppf. talsyst. med 2 till grundtal. I ett dyadiskt tal ingå blott siffrorna 0 och 1.

**dyas,** se permiska formationen.

**Dybböl,** ty. Düppel, by i Slesvig midt emot Sönderborg på Als. De dan. förskansningarna där stormades af tysk. 5/6 1848 o. 18/4 1864.

**Dybeck,** Rich., fornforsk., f. 1811, d. 77. Utg. tidskr. *Runa* (42/50 o. 65/76), *Svenska minnesmärken* (51) m. m.

**Dyck** l. Dijck (dejk), Anton van, målare, Rubens' störste lärj., f. 1599 Antwerpen, d. 41 London. Mest framstående s. porträttmål. Äfven hist.-mål.

**dyfvelsträck,** ty. Teufelsdreck, *Asa foetida,* den i luften hårdnande mjölksaften af *Scorodosma foetidum* Bunge. Vidrig lukt. Mot kramp och andra nervlidanden.

**Dyggve,** kon. af Yngl.-ätten, Domars son.

**dykdalb',** i sjöbottn. nedtryckt grof pelare till fäste för trossar; namnet efter uppf. hert. af Alba (duc d'Albe).

**dykeriapparat,** app. för längre vistelse under vattenytan: dykarklockan, l. ock dräkt, försedd med hjälm, s. står i förbindelse med luftreservoar o. luftpump.

**dykänder,** *Fuligulinæ,* af andfåglarnas ordn. Baktån med större hudflik. Vingspegel saknas ofta. Skickliga dykare. Lefva i hafvet, men många häcka i sött vatten.

**Dyle** (dej'le), belg. fl., 86 km. l., förenar sig vid Rumpst med Nette till Rupel.

**Dylta,** bruk i Örebro l. Tillverkn. af rödfärg o. järnvitriol.

**dymmelveckan,** veckan före påsk.

**dyn,** *gr., fys.,* en kraftenhet.

**dynamik,** gr., läran om kroppars rörelse.

**dynamīt,** ett af svensken Alfr. Nobel uppf., kraftigt verk. sprängämne, bestående af kiselgur (skal af diatomacéer) o. nitroglycerin. Grofkornigt, fettartadt pulver.

**dynamo-elektrisk maskin,** dynamo-maskin l. dynamo, en apparat, s. förmedelst elektro-magnet. induktion, förvandlar mek. energi, i form af roterande rörelse, till elektrisk o. tvärtom.

**dynamomēter,** gr., instr. till uppmätn. af mekan. kraft l. arbete.

**dytiast',** gr., maktinnehafvare, härskare. **-ī,** härskaresläkte, regenthus.

**Dynekilen,** hafsvik i Göteborgs o. Bohus l. 1716 en svensk transp.-flotta förstörd där af Tordenskjold.

**dyner,** ty., i närh. af hafskust. uppkastad sand, s. upptornar sig till kullar ända till 60 m. höga.

**dyning,** holl., djupa, långa vågor på hafvet före o. efter storm.

**dynt,** hos svinkreatur förekommande blåsmask, s. utvecklas ur ägg af binnikemasken, o. införd i mnskns magsäck utvecklas till binnikemask.

**Dyrrhach'ium,** se Durazzo.

**dysenterī,** gr., *läk.,* rödsot.

**dysfagī,** gr., svårighet att svälja, uppkom, gm halsinflammat., förlamn. i sväljn.-musklerna, svulster i matstrupen o. s. v.

**dyskrasī,** gr., felaktig blandning af kroppens safter, t. ex. skrofulös, skorbutisk d.; utgör följden af många olika sjukdomsorsaker.

**dyspepsī,** gr., dålig matsmältning, vanl. symtom af en kronisk mag- o. tarmkatarr.

**Dyster,** Benj., äfventyrare, f. i slutet af 1600-talet i Finland, utgaf sig för Karl XII, sökte uppvigla dalkarlarne. Död på dårhus 1730.

**dysurī,** gr., svårighet att kasta sitt vatten.

**Dyveke** (dej-'), holl., »den lilla dufvan», dan. kon. Kristian II:s älskarinna, f. 1491 Amsterdam, dot. till köpmansänkan Sigbrit Willums i Bergen, fr. 13 i Köpenhamn, d. 17. Jfr. Torben Oxe.

**Dzierzon** (scher'son), Joh., ty. präst, uppf. af en ny biodl.-metod, f. 1811, d. 06. Skr.: *Theorie u. Praxis d. neuen Bienenfreundes* m. m.

**däfvert,** lyftkran på fartyg.

**däggdjur,** *Mammalia,* 1:a klassen af ryggradsdjur med rödt, varmt blod. Föda lefvande ungar. Omkr. 2,100 arter. Ordningar: tvåhändta, fyrhändta, fladdermöss, insektätare, gnagare, rofdjur, säldjur, snabeldjur, platthofvar, hästdjur, svindjur, kameldjur, dvärgmyskdjur, boskapsdjur, trögdjur, sirendjur, hvaldjur, pungdjur o. kloakdjur.

**Döbeln,** st. i kon.-riket Sachsen vid Mulde, 17,749 inv.

**Döbeln,** Geo. Karl von, frih., krig., f. 1758, 82/88 i utländsk tjänst, utmärkte sig i fin. kr. 1808/09, vann den lysande segern vid Juutas, 13 gen.-löjtn , d. 20.

**Döbereiner,** Joh. Wolg., ty. kem., f. 1780 Burg, d. 49 Jena. Uppf. platina-elddonet.

**död,** upphörande af alla lifsyttringar. Man skiljer mel. våldsam o. naturlig d., mel. verklig o. sken.-d.

**Döda hafvet,** sjö i Syrien med stark salthalt. 1,595 kv.km.

**Döderhultsvik,** se Oskarshamn.

**dödsbok,** en i mumiekistor ofta påträffad saml. af fornegyptiska böner att af den döde läsas på hans färd i underjorden.

**dödsdans,** se danse macabre.

**dödsstraff,** ådömes för mord, verkställes i Sverige gm giljotinering på fängelsegård. Upphäfdt i Portugal, Holland o. delvis i Schweiz.

**döfhet,** absolut oförmåga att höra. Medfödd l. förvärfvad gm öronsjukdom.

**döfstumhet,** medfödd l. förvärfvad gm sjukdomar, ss. skarlakansfeber o. sjukdom i det inre örat, is. under de första lefnadsåren. Stumheten är en följd af döfheten.

**Döll'inger,** Joh. Jos. Ign., ty. teol., f. 1799 Bamberg, prof. i kyrkohist. München, förklarade sig 70 mot påfvens ofelbarhet, bannlyst, slöt sig till gammalkatolikerna.

**Dömitz,** befäst st. i Mecklenb.-Schwerin vid Elbe, 2,943 inv. Sl. 1635.

**Dönniges,** Wilh. v., bai. diplomat, f. 1814, 42/45 guvern. för bai. kronprins, (senare Maximilian II), sändebud i flere länder, d. 72.

**dös,** *arkeol.,* af stenhällar bildad grafkammare från stenåldern. Ofta = dolmen.

## E.

**E, e,** 5:e bokst. i alfab.; *mat, e,* basen f. det naturl. logaritm-syst. (= 2,$_{71828}$ . . .).

**E,** tredje tonen i diatoniska skalan.

**E,** kem. tecken för Erbium.

**e. a.,** förk. för *ex actis,* enligt handlingarna.

**earl** (örl), eng. adelstitel, af nord. jarl, till midten af 14:e årh. den högsta adl. värdighet, nu den 3:e.

**east** (īst), eng., öster.

**Eastbourne** (īstbörn), st. i eng. grefskapet Sussex, 43,334 inv. Badort.

**Eastlake** (īstlek), Sir Charles, eng. landsk.- o. genremål., f. 1793, d. 65 Pisa.

**Easton** (īstn), st. i Pennsylvanien vid Delaware, 25,238 inv.

**East Riding** (īst raj'ding), ö. del. af eng. grefsk. Yorkshire.

**East River** (īst riv'ör), sund mel. Long Island Sound o. N. Yorks hamn. Brygga.

**eau** (å), fr., vatten; e. de Cologne (-dö kålånj')» »Kölnvatten», ett slags parfym; e. de vie (-dö vi), brännvin.

**Ebbesön,** Niels, dan. adelsm., inträngde 1340 med 50 följesmän i Randers och dräpte grefve Geert af Holstein, stupade s. å. eller 42.

**Ebbo,** ärkebisk. i Reims, 822/23 s. missionär i Danmark, d. 51.

**ebb och flod,** gm månens o. solens dragning framkallad periodisk sänkning o. höjning af hafsytan, s. upprepas två gngr på omkr. 24 tim. 50 min. Högsta flod vid full- o. nymåne, springflod, svagaste flod under 1:a o. 3:e kvarteret.

**ebenholts,** ett särdeles fast o. hårdt träslag, s. utgör kärnveden hos flere arter af trädsläktet *Diospyros.* Användes till snickare- o. svarfvarearbeten.

**Eberhard,** 1) E. II, »grälmakaren», grefve af Württemberg, slog 1388 de förbundn. städerna vid Döffingen, d. 92. — 2) E. »med skägget», 1:e hert. af Wurttemberg f. 1445, grund. univ. i Tübingen 88 hufvudman f. det schwab, förb., d. 96.

**Eberhard,** Konr., ty. bildh., f. 1768 Hindelang, d. 59 München.

**Ebers,** Georg Mor., egyptol. o. förf., sed. 1870 prof. i Leipzig, f. 37 Berlin, d. 98 i Tutzing, fann 72 i Tebe (Egypten) en viktig papyrusrulle. Skr. om Egypten samt roman.: *Uarda, Homo sum, Der Kaiser* m. fl.

**Ebersberg,** Ottokar, pseud. O. F. Berg, ty. dram., f. 1833 Wien, d. 86. Skr. många populära teaterpjäser.

**Eberswalde,** t. 1876 Neustadt-E., st. i Brandenb., 21,654 inv.

**ebionīter,** judekristet parti inom d. äldsta kyrkan.

**ebn,** arab., son.

**E'boli,** Anna de Mendoza y Cerda, furstinna af, f. 1535, gift m. Ruy Gomez de Silva, furste af E. (Filip II:s gunstling o. min.), kon:s älskarinna, störtad 79.

**ebonit** (eng. *ebony*), horniserad kautschuk, vulkanit. Anv. till kammar, kir. instrum. m. m.

**ebréer,** se hebréer.

**Ebro,** sp. fl., uppr. på Kantabr. bergen, utf. i Medelhafvet nedanf. Tortosa. 757 km. l. Omkr. 84,980 kv.km.

**ecarté,** fr., kortspel för 2 personer med 32 kort.

**ecce homo** (eck'se-), lat., se människan!, bild af den lidande Kristus.

**ecclēsia,** lat., kyrka. E. pressa, d. förtryckta, militans, stridande, triumphans, triumferande kyrkan.

**Ecclesias'ticus,** lat., Jesu Syraks bok.

**echantillon** (eschangtijong'), fr., proflapp, mönster.

**echappade** (-schappād), fr., felskärning genom grafstickelns halkning. **-ement,** (-schappmang')

spärrhake i.ur, s. reglerar pendeln l. oron. **-ēra,** undkomma, fly.

**echauffēra** (-schåff-), fr., upphetta.

**echīnus,** lat., nedre delen af ett kapitäl.

**Echternach,** st. i Luxemburg vid Sauer, 3,646 inv., bekant för sina relig. »hopparprocessioner» vid pingsttiden.

**Ecija,** (-cha), sp. st. vid Jenil, 23,992 inv. Hetaste ort i Spanien.

**Echegary** (etschegaraj'), don José, sp. förf. o. dramaturg. Nobelpristagare 04. Skr. *El gran Galeoto* m. m.

**Eck,** Joh. M. v., ty. teol., f. 1486, d. 43 Regensburg. Luthers motståndare.

**Eckart,** ty. mystiker, f. 1260 Sachsen, dominikan, lärde i Paris, Strassburg, Frankfurt, Köln, d. omkr. 28.

**eckensteher,** ty., »en som står i hörnen», person, s. posterar i gathörnen för att skaffa sig tillfällig förtjänst.

**Eckermann,** Joh. Pet., f. 1792 Winsen, d. 54 s. Goethes privatsekret. Skr.: *Gespräche mit Goethe* m. m.

**Eckernförde,** se Ekernförde.

**Eckersberg,** 1) Kristof. Vilh., dan. mål., f. 1783, d. 53. — 2) Joh. Fredr., nor. ländsk.-mål., f. 1822, d. 70.

**ecklesiastīk,** gr., hörande till kyrkan.

**Eckmühl,** se Eggmühl.

**éclat** (-klā), fr., utbrott, uppseende.

**école** (ekåll'), fr., skola.

**écritoire** (-tåār), fr., skriftyg.

**écu** (eky), fr. mynt = 3 livrés (2,$_{16}$ kr.)

**Ecuadōr,** sydamerik. republik omkr. ekvatorn, 307,243 kv.km., 1,272,000 inv. Gräns: n. Colombia, s. Peru, ö. Brasilien, v. Stilla hafvet. Berg: Anderna. Toppar: Antisana, Chimborazo, Cotopaxi. Floder: Napo, Ica, Japura. Hst. Quito. Öfriga st.: Guayaquil, Cuença, Tacunga, Loja, Riobamba. Polit. indeln.: 3 departimientos o. 16 provinser jämte Galapagos. Produkt.: kinabark, hudar, kaffe, kakao, potatis, kautschuk, frukt, tobak, hvete, ull. Näring: landtbruk, bosk.-skötsel. Hist.: tillhörde det peruan. inkariket, 1548/1710 en del af sp. vicekon.-riket Peru. 1820/30 var E. införlifvadt m. republ. Colombia, 31 själfst. republ. Pres.: Eloy Alfaro (06).

**ed,** *jur.,* högtidlig försäkran, afgifven inför lagl. myndigh., under anropande af Gud s. vittne. Kan vara antingen löftesed (tro- o. huldhetsed, domared o. s. v.), om troget uppfyllande af vissa förpliktelser, har afseendc på framtiden; l. bekräftelseed (vittnesed, borgenärsed o. s. v.), rörande uppgifts sanning, har afs. på det förflutna.

**ed.,** förk. för *editio* (upplaga).

**Eda,** socken i Värml. l. Inom socknen ligger Eda sanatorium.

**Edam,** holl. st. vid Zuydersee, 5,600 inv. Ost.

**Edda,** namn på två viktiga saml.-verk i den nord. literat.: 1) Den äldre l. poetiska E. (saml. i 13:e årh. på Island), inneh. sånger fr. 8:e/11:e årh. — 2) Den yngre l. prosaiska E. (saml. af Snorre Sturlesson omkr. 1230), inneh. dels mytol. berättelser, dels regler för skaldekonst.

**Eddystone,** (edd'istön), klippref i Engelska kanalen v. kusten af Cornwall. Sed. 1759 fyrtorn.

**Edelcrantz,** Abr. Nik. (urspr. Clewberg), vitterhetsidkare, fys., 1754 Åbo, 04 direkt, vid kgl. teatern i Sthm, 13 pres. i kommers-koll., frih. 15, d. 21. E. utvecklade den opt. telegrafen, förbättrade ångmaskinen o. luftpumpen, var äfven skald.

**Edelfelt,** Alb. Gust. Aristid, fin. hist.-mål., f. 1854, d. 05.

**Edelinnk,** Ger., fr. kopparst., f. 1649 Antwerpen, d. 07 Paris.

**Edelsvärd,** sv.-fin. adl. ätt (ursprungl. Meinander). 1) Fredr. Vilh., major, agron., f. 1798, d.

58. Utg. *Tidskr. för landtm. o. kommunalekonomien* (42/44). — Hans son 2) Ad. Vilh., f. 1824, major, arkit., har uppgjort ritn. t. statens järnv. stationsbyggnader, flere kyrkor m. m.

**edelweiss,** se gnaphalium.

**Eden,** se paradis.

**Eden** (īdn), eng. fl., uppr. på Pennin, bergen, utf. i Solwayviken, 113 km. l.

**Eder,** bifl. till Fulda t. v., uppr. på Ederkopf, utf. v. Guntershausen. 135 km. l.

**Edess'a** (nu Ofra), gammal st. i Mesopotamien vid Eufrat, 55,000 inv., (turk., arab., kurder, judar, kristna), hette under Alexander d. st. Kallirhoë. Under korstågen flere gånger eröfr.

**Edfu,** st. i Öfre Egypten vid Nilen, 14,260 inv. Ford. gr. tempel.

**Edgeworth** (eddsch/wör*th*) Maria, eng. förf., f. 1767 Berkshire, d. 49. Skr. tendensrom. om irländska förhållanden.

**Edgren,** Aug. Hjalmar, filolog, f. 1840 Värmland, 61/63 i nord-amer. o. 64/70 i sv. krigstjänst, 80 docent i sanskrit i Lund, 84 prof. i Lincoln, Nebraska, 91 i Göteborg, 93 åter till Lincoln-univers., 01 medl. af Nobelinstitutet, d. 03 Djursholm. Skr.: *Sanskritspråkets formlära* (83), *Quelques obs. sur l'élément roman de l'anglais* (83), öfvers. fornindiska och eng. diktverk m. m.

**Edgren,** Anne Charlotte, se Leffler.

**Edholm,** 1) Erik Vilh. af, hofmarskalk, chef för kgl. teatrarna 1866/81, f. 1817, d. 97 Sthm, har öfversatt flere dram. arbeten. — Hans bror 2) Edv. Mårten, läkare, f. 1831, sedan 74 öfverfältläk., har skr. flere milit.-medicinska arbeten.

**edikt',** lat, befallning, allmänt påbud.

**edīl,** i forna Rom namn på byggnads- o. polisämbetsm., från 494 f. K. valda bl. plebejerna, från 366 äfven bland patricierna.

**Ed'inburgh,** (-börrå), Skottlands hst., nära Forth-viken, 341,000 inv. Delas i »gamla» o. »nya» staden. I gamla st. E. Castle på en 117 m. hög kulle. Betydlig bokmarknad. Univ. Hamn Leith.

**Edir'ne,** se Adrianopel.

**Edison** (edd'isön), Thom. Alva, amer. fys. o. uppf., f. 1847 Milan (Ohio), bor i Menlo Park vid New York. Uppf. fonografen, mikrofonen, kinetoskopet, mimeografen, en elektr. glödlampa, ett termoskop, förbättrat telefonen m. m.

**Edisons lampa,** se glödlampa.

**edition,** lat., bokupplaga. Editio prin'ceps, 1:a uppl.

**Edlund,** Erik, fys., f. 1819, sed. 50 fysiker vid vetensk.-akad. i Sthm, 54/75 vid telegrafverket, d. 88 Vaxholm. Många lärda afhandl. om värme, elektricitet, meteorologi.

**Edmund** Järnsida, angelsachs. kon., Ethelreds son, stred tappert mot Knut d. st., kon. 1016, d. s. å.

**Edom,** *g. geogr.,* l. Iduméen, del af Petræiska Arabien. Inv. edomiter.

**Edrisi,** arab. geogr., f. 1099 Ceuta, d. omkr. 1180. Skr.: *Nushatul-muschtâk.*

**Edsförbundet,** se Schweiz.

**Edsvalla,** järnbruk vid Norsälfven.

**ed-söre,** fornsv., »edsvärjning», ed, s. Sveriges kgr fordom svuro folket att styrka frid o. rätt i landet, d. v. s. att hålla hem-, kvinno-, kyrko-, tingsfrid.

**edu|cēra,** fr., uppfostra, **-kation,** uppfostran.

**edukt,** lat., fordom namn på ett ämne, vunnet gm rent tekn. operat. i mots. till produkt.

**e dur,** tonart, som har kors (#) för *f, c, g, d.*

**Edvard,** kgr o. furstar i England. 1) E. Bekännaren, den siste angelsachs. kon., 1042/66. — 2) E. I., reg. från 1274, f. 39, eröfr. Wales, gjorde Skottland till vasallstat, d. 07. — Hans son 3) E. II, reg. 1307/27, f. 1284, den förste, s. tog titeln prins af Wales,

slag. af skot., afsatt o. mörd. 27. — Dennes son 4) E. III,1327/77, f. 1312, underkuf. Skottland 33, förde krig med Frankrike, på hkt han gjorde anspråk, eröfrade Calais 47, vann Frankrike 60, men förlorade sed. det sistnämda, d. 77. — Dennes son 5) E., Svarte prinsen, f. 1330, segr. v. Poitiers 56, reg. i Bordeaux, d. 76 Canterbury. — 6) E. IV, 1461/83, son af Richard, hert. af York, f. 41, d. 83, störtade Henrik VI, s. han lät mörda; hans söner Edvard V o. Richard, 83 mörd. af s. farbror Richard III. — 7) E. VI, son t. Henr. VIII o. Johanna Seymour, f. 1537, reg. 47 först m. Somerset, sed. m. Warwick s. förmynd., införde reformat., d. 53. 8) E. VII (Albert Edward) drottn. Viktorias äldste son, f. 1841, kon. 01, d. 10 London.

**Edwards** (ädvār), Henri Milne, fr. zool., f. 1800, sed. 41 prof. i Paris, d. 85. Förf. värdefulla arbeten om de lägre djurens fysiol. m. m.

**Eecloo** (ēklå), belg. st. vid Lièvre, 13,305 inv.

**efēber,** gr., manbara ynglingar i Grekld (16/20 år).

**efem|ēr,** gr., för en dag. **-erīder,** dagböcker, period, skrifter.

**efen'di,** turk., herre, tit. för ämbetsm. o. ståndspersoner.

**efēserbrefvet,** en af Nya testamentets böcker.

**Ef'esos** (lat. Ephesus), *g. geogr.,* st. i M. Asien. Artemistempel, betydl. handel. Koncilium 431. Nu obetydl. by (Ajasluk).

**efeter,** i forna Athen ett kollegium af 51 domare.

**effekt,** lat., verkan, följd, **-er,** tillhörigheter, persedlar, **-iv,** verkande, **-uera,** verkställa.

**effi'gies,** lat., bild. — In effigie, i afbild (hänga l. bränna ngn.)

**efflorescens',** lat., blomstring; *kem.,* utvittring af kristaller på vissa kroppars yta, t. ex. af järnvitriol på alunskiffer.

**Efial'tes,** grek fr. Malis, förrådde grekerna vid Termopyle 480 f. K.

**efōr,** gr., uppsyningsman of. statsregeringen i Sparta.

**e'forus,** gr., högste uppsyningsman öf. ett läroverk.

**Efraim,** hebr. stam, uppkallad eft. Josefs 2:e son, utgjorde kärnan af Israels rike.

**Egadiska öarna,** vid Sicilien. 43,$_5$ kv.km., 16,414 inv. Sl. 241 f. K.

**égāl,** fr., jämlik, likgiltig.

**égalité, liberté, fraternité,** fr., jämlikhet, frihet, broderskap, fr. republikaners valspråk.

**égard** (egār), fr., aktning.

**Egbert,** kon. af Wessex, förenade 827 den angelsachs. heptarkien till ett rike o. kallade sig kon. af Engld, d. 836.

**Egede,** 1) Hans, Grönlds apostel, f. 1686 Norge, 21/36 i Grönld, 40 superintendent vid missionen där, d. 58. — Hans son 2) Paul, f. 1708, fortsatte hans verk, d. ss. bisk. 89, öfvers. N. T. gå grönländska.

**Egēiska hafvet** l. Grekiska arkipelagen, vik mel. Balkanhalfön o. M. Asien med öarna Kandia, Eubea, Sporaderna, Kykladerna.

**Egentliga Finland,** landsk, i s. v. Finland, omkr. 150,000 inv. St.: Åbo, Nådendal, Nystad.

**egentligt värme** l. specifikt värme, det antal värmeenheter, s. behöfves för att uppvärma 1 kg. af en kropp 1° C.

**egentlig vikt,** l. specifik vikt, det tal, s. anger vikten af en kropp i förh. till vikten af en lika stor volym vatten l. luft ss. enhet.

**Eger,** bifl. till Elbe i Böhmen, uppr. på Fichtelgebirge, utf. vid Theresienstadt, 310 km. l.

**Eger,** böhm. st. vid fl. E., 23,582 inv. Wallenstein mörd. där 1634.

**Egēria,** *rom. myt.,* nymf, kon. Numas rådgifverska.

**Egga,** handelsst. i v. Sudan vid Niger, 25,000 inv.

**Eggers,** Jakob von, sv. friherre, framstående fortifikat.-officer, f. 1704 Dorpat, d. 73 Danzig.

**Eggertz,** Viktor, bergsvetensk.-man, f. 1817, f. d. prof. vid Tekn. högsk. i Sthm, d. där 89.

**Eggmühl** 1. Eckmühl, bai. by vid Laber. Sl. 1808.

**egīd,** *gr. myt,* Zeus' o. Atenes sköld med gorgonhufvud; skydd.

**Egil Skallagrimsson,** isl. skald i 10:e årh., hvars vilda o. kringflackande lif skildras i Egilssagan. Diktade: *Sonartorrek, Arinbjarnardràpa.*

**Egilsson,** Sveinbjörn, isl. skolman, f. 1791, d. 52, öfvers. de isl. kungasagorna på latin o. utarb. en ordbok of. det fornnord. skaldespr.

**Egil Tunnadolgi,** kon. af Yngl.-ätten. Anes son.

**Egīna,** gr. ö i Saroniska viken, 86 kv.km., 8,944 inv. Hst. E., 1,750 inv. Ford. förnämsta hellen. sjömakt.

**Eginhard** (Einhard), Karl d. st:s biogr. o. rådgifvare f. 770 Maingau, drog sig 815 m. sin gemål Imma (som ej var Karl d. st:s dotter, likt sagan påstått) tillbaka o. grundl. klostret Seligenstadt, d. 840. Skr.: *Vita Caroli Magni* m. m.

**Egīno,** 1049 förste bisk. i Skåne, d. 72.

**Egmond** (Egmont), Lamoral, gref., f. 1522, stred und. Karl V, ståth. i Flandern, und. Filip II, deltog i opposit. mot denne, fördenskull afrättad i Brüssel 68.

**egna hem,** mindre bostadslägenheter, s. bebos endast af ägaren (vanligen arbetare) o. hans familj. På senare tider har egnahemsrörelsen vunnit en synnerligen stor uppmärksamhet.

**ego,** lat., jag. **-ism,** självviskhet. **-ist,** självvisk person, **-istisk,** självvisk.

**Egypten,** hebr. Misraïm, arab. Maor, turk. vasallstat i N. Afrika, 994.300 kv.km., $11_3$ mill. inv. 3 delar: Öf.-, Mellan-, Ned.-E. Hst. Kairo. Öfr. st.: Alexandria, Damiette, Rosette, P. Said, Mansuhra, Suez, Beni Suef, Siut, Girgeh, Keneh, Assuan, Kosseir. Oaser: Sivah, el Bacherieh, el Haiz, Farafreh, el Dakleh, el Chardscheh. Berg: Arab. o. lybiska bergen på båda sidor om Nilen. Införsel: väfnader, kol, droger, garn, dryckesvaror, socker, järn, trä, elfenben. Utförsel: hudar, strutsfjädrar. Befolkn.: fellahs, kopter, beduiner, turkar, franker. Tributstater äro Nubien, Darfur, ekvatorialprovinserna. Hist.: Kon. Menes, 5702 f. K., grundl. Memfis. Under den 4:e memfitiska dynastien stora monument: pyramid, af Keops o. Kefren. Senare kgr: Amenemha I 2300 f. K., Amenemha III 2200 f. K. Hyksos fördrif. 1670 f. K. 18:e o. 19:e dynast. de mest glänsande. Hst. Thebe. Sethos I, Rhamses II, Rhampsinit, Psametik I. 525 f. K. E. pers., 332 f. K. eröfr. af Alexander d. store, 31 f. K. E. rom. prov., 638 e. K. prov. und. Kalifriket, 1518 E. turk. 1806 ståth. Mehemed Ali eröfr. Hedschas, Nubien, Sennaar, Kordofan. 63 Ismail ståth. 72 annekter. af N. Abbessin. 82/85 uppror af Arabi o. mahdin, hvarvid Sudan gick förloradt för E. Återeröfring påbörjad gm engelsmännen 96. Nuv. kediv Abbas II, sed. 92.

**egyptienne** (eschipsiänn'), fr., tryckstil utan fina streck.

**egyptolōg,** kännare af Egyptens fornlämningar.

**eh bien** (e biäng'), fr., nå väl!

**Ehrenbreitstein,** st. i Rhen-Preuss. vid Rhen, midt emot Koblenz. Fästning. 5,303 inv.

**Ehrenheim,** 1) Fredr. Vilh. von, frih., statsm., naturf., f. 1753, 01/09 kanslipresid., d. 28. Skr.: *Samlingar i allmän fysik* m. m. — 2) Per Jak. von, polit., f. på Grönsö, Upps. l., 1823, 66/70 konsult, statsråd; riksdagsm. i 1:sta kam. 66/07, univ.-kansler 88/98.

**Ehrenskiöld,** Nils, sjöhjälte, f. 1674, d. 28 ss. vice amiral, utmärkte sig 1714 i Jungfrusund

gm att strida m. 9 fartyg mot 115 ryska.

**Ehrenstrahl,** David, eg. Klöcker, sv. mål., f. 1629 Hamburg, d. 1698, utbildade sig i Italien und. P. de Cortona, till Sverige 61, adlad 74. Allegorisk-hist. måln. på Drottningholm, *Yttersta domen* o. *Korsfästelsen* i Storkyrkan.

**Ehrenstråle,** David, eg. Nehrman, jur., f. 1695 Malmö, 20/53 prof. i Lund, d. 69. Inlade stor förtjänst om juridikens utveckl. i Sverige.

**Ehrenström,** Marian. Maxim. Krist:a Lov:a (f. Pollet), förf., f. 1773 Zweibrücken, 03 gift med generalfälttygm. N. F. Ehrenström, d. 67. Skr.: *Notices sur la lit. et les beaux arts en Suède* m. m.

**Ehrensvärd,** sv. adl. ätt (förut Scheffer). 1) Augustin, grefve, milit., f. 1710, upprättade Arméns flotta o. byggde fästn. Sveaborg, 72 fältmarsk., d. s. å. — Hans son 2) Karl Aug., gref., milit., konstfilos., f. 1745, 84 öfveramiral, 89 slagen vid Svensksund, 92/94 i förmyndareregeringen, d. 1800. Skr.: *Resa till Italien, De fria konsternas filos.* m. m. — Dennes kusin 3) Gust. Joh., frih., memoarförf., f. 1746, 82 min. i Berlin, d. där 83. Skr.: *Dagboksanteckn., förda vid Gust. III:s hof* o. *Om svenska teaterns uppkomst.* — Dennes halfbror 4) Karl Fredr., f. 1767, deltog i smnsvärjn. mot Gust. III, landsförvistes, drog till Danm., antog moderns namn Gyllenborg (Gyllembourg), gifte sig 01 med P. A. Heibergs frånskilda maka, d. 15 Köpenhamn.

**Eichendorff,** Jos., frih. von, ty. skald, f. 1788, d. 57. Tillh. den romantiska skolan.

**Eichhorn,** 1) Joh. Alb. Friedr., preuss. statsm., f. 1799, 40/48 kultusmin., reaktionär, d. 56. — 2) Kristof., förf. f. 1837, sed. 77 amanuens vid k. bibliot. i Sthm, d. där 89. Skr.: *i Prosadikt i Sverige und. frihetstiden* (65), *Svenska byggnadskonsten* (71), *Svenska studier* (69/72) m. m., öfvers. Boccaccios *Decameron* (3:e uppl. 83).

**Eichstätt** 1. Eichstädt, bai. st. vid Altmühl, 7,942 inv. I närh. ruiner af Wilibaldsburg.

**Eider,** gränsfl. mel. Slesvig o. Holstein, kommer från Barkauersjön, utf. vid Tönningen i N.-sjön. 185 km. l. Förenad med Ö.-sjön gm E.-kanalen, 45 km. l.

**Eiderdanskar,** till 1864 polit. parti i Danm., s. ville utsträcka staten till Eider. o. sål. inkorporera Slesvig.

**Eidsivatingslagen,** Norges äldsta lag, tillskrifves Halfdan Svarte, gällde för s. ö. Norge. Tingsställe Eidsvold.

**Eidsvold,** prästgäll i Norge, Akershus amt. 1814 hölls där Norges konstituerande riksförsaml.

**Eiffeltornet** (äffäll'-, ej'fel-), ett efter sin konstruktör ingenjören G. Eiffel uppkalladt 300 m. högt järntorn på Marsfältet i Paris.

**eikōn,** se ikon.

**Eileity'ia,** (lat. Ilithyia), *gr. myt,* barnbördens gudinna.

**Eilenburg,** st. i prov. Sachsen vid Mulde. 15,145 inv.

**Einarsson,** Gissur, Islands 1:e luth. biskop, f. 1508, d. 48, införde reformat. i sitt stift.

**Einar Tambaskälfver,** nor. storman und. 11:e århr., deltog i slaget vid Svold (omkr. 1000), var med om att sätta Olof d. heliges son Magnus på tronen, dräpt på sin fiendes, Harald Hårdrådes, befalln. 53.

**Einhard,** se Eginhard.

**einherjar,** se enhärjar.

**Einsiedeln,** kloster i Schwyz på 909 m:s höjd. Vallfart. I närh. st. E., 8,496 inv.

**Eirēne** (Irene), *gr. myt.,* fredens gudinna.

**Eiriksson,** Magn., isl. teol., f. 1806, d. 81 Khamn, har förf. flere arb., s. starkt afvika fr. kyrkoläran om dopet, treenigheten o. Kristi guddom.

**Eisack,** bifl. till Adige i Tyrolen, uppr. på Brenner. 90 km. l.

**Eisenach,** st. i Sachsen-Weimar-E., vid Nesse o. Hörsel. 31,580 inv. I närh. slottet Wartburg.

**Eisenerz,** köp. i Steiermark, 2,563 inv. Rika järngrufvor.

**Eisleben,** st. i preuss. Sachsen, 23,898 inv. Luthers födelse- och dödsort.

**eiss,** *tonk.,* kors (#) för *e.*

**eissteddfod,** kymr., bardförsaml. i Wales; nu en litterär förening.

**ejālet** l. vilajet, i turk. riket ståth.-skap und. en pascha l. bejlerbej.

**ejder-släktet,** *Somateria* Leach, af andfåglarnes ordn. Vanliga ejdern, *S. mollissima* Leach, vid Atlantens nordl. kuster, 63 cm. l., kött o. ägg ätbara; lämnar utmärkt dun, det bästa från Island o. Grönland.

**ejek'tor,** lat., ångstrålpump; *skeppsb.,* ask-utrakare ur ångpannor.

**ejubīder,** dynasti, s. härskade i Egypt. 1171/1254, uppkallad efter dess stiftares, Saladins far Ejub.

**ek,** *Quercus* L., *Cupuliferæ.* I Sverige 2 arter: vanliga eken (*Q. robur* Mill.) o. vintereken (*Q. sessiliflora* Salisb.). Af veden ypperligt virke, af barken garfmedel, ållonen till svinfoder o. sammandragande medel. Galläppleeken (*Q. infectoria* Oliv.). Medelhafhländerna, lämnar galläpplen, korkeken (*Q. Suber* L.), Medelh.-länderna, kork o. ätbara frukter.

**Ek,** Joh. Gust., filol., f. 1808, d. 62, prof. i Lund sed. 42, öfvers. en del af Fritiofs saga på latin samt Ovidius o. Horatius på svenska.

**Ekbātana,** *g. geogr.,* hst. i Medien, pers. o. part. kgrs sommarresidens. Nu Hamadan.

**Ekeberg,** Karl Gust., sjöman, f. 1716, d. 84, gjorde flera resor till Indien o. Kina o. insamlade många nat.-hist. föremål.

**Ekeblad,** Klas, grefve, statsm., f. 1708, tillhörde hattpartiet, 42/44 sändeb. i Frankr., 46 riksråd, 63/66 kanslipresid., tills mösspartiet störtade honom, d. 71.

**Ekelund,** Jakob, skolman, f. 1790, d. 40 ss. f. d. rektor i Sthm, skref mycket använda hist. läroböcker.

**Ekenäs,** (fin. Tammisaari), fin. st. i Nyland vid Fin. viken, 2,275 inv.

**Ekernförde,** ty. Eckernförnde, st. i Slesvig-Holstein vid Östersjön. 6,719 inv.

**Ekesjö,** se Eksjö.

**Ekhof,** Konr., berömd ty. skådesp., f. 1720 Hamburg, d. 78 Gotha. Lika utmärkt i tragedi s. komedi.

**Ekholm,** Nils Gust., meteor., f. 1848 Smedjebacken, fil. dokt. 89, sed. 02 amanuens vid meteor. anst. i Sthm. Flere värdefulla meteor. afhandl.

**Ekid'na,** *gr. myt.,* Kerberos' moder.

**ekiplage** (-pāsch), fr., restyg, is. vagn o. häst. **-era,** utrusta, **-ering,** utstyrsel.

**ekivok** (-våk), fr., tvetydig, slipprig.

**Ekklesias'tes,** gr. namn på Salomos Predikare.

**eklampsi,** gr., vid förlossning anfallsvis påkommande kramper, liknande dem vid epilepsi, åtföljas af medvetslöshet.

**eklatlant',** fr., glänsande, tydlig, väckande uppseende, **-era,** offentliggöra, tillkännagifva (förlofning).

**eklek'tiker,** gr., filos., s. ej uppställer ngt särsk. syst., utan utväljer o. smnställer ur förhandenvarande syst., livad han anser vara bäst. Ex. Cicero.

**eklips',** gr., förmörkelse (af en himlakropp), **-era,** förmörka, fördunkla, öfverträffa.

**eklip'tika,** gr., det plan, hvari jorden rör sig kring solen, l. ock solens skenbara bana på himmelen.

**eklōg,** gr., utvald dikt, is. herdedikt.

**eklogit,** *min.,* kristallin. blandning af granat o. smaragdit.

**eklär|ēra,** fr., starkt upplysa. **-ering,** stark upplysning.

**Ekman,** 1) Gust., bruksidkare, f. 1804 Göteborg, d. 76 Långbanshyttan, främjade svenska järnindustr. — Hans bror 2) Karl Edv., bruksidkare f. 1826 Göteb., sed. 56 ägare af Finspong, ss. riksdagsm. främjare af folkundervisn. d. 03. — 3) Joh. Osk., affärsm., donator, f. 1812 i Gbg, den förres kusin, donerade stora summor till olika ändamål, d. 07. — 4) Rob. Vilh., fin. mål., f. 1808 Nystad, d. 73. Fresker i Åbo domkyrka m. m. — 5) Johan August, teol., f. 1845, 87 prof. i Upps., 97 domprost där, 98 bisk. i Västerås, 1900 ärkebisk. Skr.: *Under och andeingifvelse* (83), *Den naturalist. hedendomen* (88) m. m.

**Eko,** *gr. myt.,* en bergnymf, s. försmäktade af kärlek till Narcissos o. förvandlades till en klippa.

**eko,** gr., genljud, uppstår när ljudvågor kastas tillbaka fr. ett mötande hinder, t. ex. en bergvägg. Minsta afst., på hkt e. kan uppkomma, är 34 m.

**Ekolsund,** stort gods i Uppsala l. vid Mälaren.

**ekonōm,** gr., hushållare, **-i,** hushålln., hushållsaktighet. **-isk,** hushållsaktig, hushålls-.

**ekorre,** *Sciūrus* L., af gnagarnas ordn. Allmänna e., *S. vulgaris* L., ofvan röd om sommaren, grå om vintern, 2 cm. l., svans 17 cm. l., i Europa o. tempererade Asien, bygger bo, är skadlig för trädplantor, knoppar, barrträdskottar, fågelägg. De grå skinnen, gråverk, lämna pälsverk. Köttet ätbart.

**ekoxen,** *Lucanus cervus* L., skalbagge, 5 cm. l., hannen med långa hornlika öfverkäkar, på ekar.

**eksem,** gr., blåsartadt, fuktigt hudutslag. Uppträder s. *Eczema acutum* o. *chronicum.* Orsaker: lokal retning, felakt, blodcirkulat. o. blodblandn. Botas gm blyvattensomslag o. hvarjehanda salfvor.

**Eksjö,** uppstad i Jönköp. ]., 5,144 inv. (08), erhöll stadsprivil. und. Erik af Pommern.

**ekstās** l. extas, gr., hänryckning.

**Ekström,** 1) Karl Ulr., präst, naturf., f. 1781, utg. 28 en *Beskrifn. öf. Mörkö socken,* medarb. i praktverket *Skandinaviens fiskar* o. medredakt. af *Tidskr. för jägare o. naturf,* d. 58 ss kyrkoh. på Tjörn. — 2) Per, landsk.-mål., f. 44 Öland, har bl. a. målat *Aftonstämning* (85), *Afton* (89).

**ektro'pion,** gr., *läk.,* ögonlockets utåtvändn., är förenadt med inflammat, i bindehinnan. Botas gm operation.

**ektypografī,** gr., upphöjdt tryck för blinda.

**ekumēnisk,** gr., allmännelig (t. ex. kyrkomöte).

**Ekwall,** Knut Alfr., tecknare, genremål., f. 1843, bosatt i Berlin.

**ekvation,** lat., likhet mel. två mat. storheter. Innehåller e. ingen obekant storhet, kallas den identisk; men innehåller den obek. storh., måste den lösas. Det funna värdet kallas rot. Efter den obekantas högsta potens säges e. vara af 1:a, 2:a, 3:e o. s. v. graden.

**ekvātor,** lat., himmelens l. jordens, cirkel, s. på lika afst. från polerna delar klotet i två hälfter, norra o. södra

halfklotet.

**ekvatoreāl,** lat., tub så uppställd, att den gm att vridas med handen l. urverk följer stjärnornas skenbara dagliga rörelse o. sål. ständigt kan hållas riktad mot sma stjärna.

**ekvātorshöjd,** vinkeln mellan ekvat. o. en orts horisont.

**ekvinoktiālpunkt,** skärn.-pkt mel. ekvatorn o. ekliptikan, dagjämningspkt.

**ekvinok'tium,** lat., dagjämn., 21/3 o. 23/9.

**ekvivalent',** lat., lika gällande; *kem.,* tal, uttryckande de viktförhåll., hvari enkla kroppar förena sig med haa.

**elabor|ation,** lat., utarbetning, **-era** utarbeta.

**elaidīn,** gr., prod. vid inverkan af

salpetersyrligh. på feta oljor. Användes i farmacien o. vid tvålberedning.

**elaïn,** gr. l. olein, beståndsdel i feta oljor, färg-, lukt- o. smaklös olja, stelnar vid —6°, lösl. i alkohol o. eter.

**élan** (-ang')» fr., anlopp, hänförelse.

**elasticitēt,** gr., se spänstighet.

**elas'tios,** eng., mycket tänjbart kypradt o. valkadt kläde, gummiväfnader.

**elas'tisk,** gr., spänstig.

**Elateia,** lat., Elatēa, *g. geogr.,* st. i gr. landsk. Fokis med berömdt Asklepiostempel. Ruiner vid Lefta.

**Elba,** it. ö i Medelh. 232 kv.km., 25,556 inv. Järn, marmor. Napol. I 4/5 1814-26/2 15 suverän furste på ön. Hst. Porto Ferrajo.

**Elbe,** n. Tysklds största fl., uppr. på Riesengebirge, blir segelbar vid Melnik, utf. vid Kuxhafen i N.-sjön. 1,165 km. l. Omr.: 144,036 kv.km. Bifl. t. h.: Iser, Elster, Havel, Alster, t. v.: Moldan, Eger, Mulde, Saale, Oste.

**Elberfeld,** st. i Rhenprov. vid Wupper, smnhänger med Barmen. 158,966 inv. Fabr., handel, industr.

**Elberfeld-systemet,** eft. staden E. uppkalladt fattigvårdssyst., som består i individualisering o. vidsträckt anlitande af s. k. »vårdare».

**Elbeuf** (-böff), Elbocuf, fr. st. vid Seine, 19,050 inv. Tuschfabr.

**Elbing,** st. i West-Preuss. vid E.-floden, 52,518 inv. 1629/35 svensk.

**Elboeuf** (-böff), se Elbeuf.

**El'brus,** Kaukasiens högsta berg, 5,629 m. h., utslockn. vulkan.

**El'burs,** berg i Persien v. Kasp. hafvet, 5,670 m. h.

**Elche** (eltsche), sp. st. vid Tarafa. 27,308 inv. Palmlund i närh.

**Elchingen,** bai. by vid Donau, sl.1805.

**eld,** af samtidig ljus- o. värmeutveckl. bildad företeelse; ansågs fordom för ngt materiellt (ett af de 4 elementen).

**El'dena,** pom. by nära Greifswald; landtbruksskola.

**Eldorādo,** sp., »guldlandet», föregifven, mycket guldrik trakt omkr. (den ej existerande) sjön Parime i Guyana; i allmh. paradisisk nejd.

**Eldslandet** (sp. *Tierra del Fuego*), ögrupp vid Amerikas sydspets, 73,140 kv.km. Inv. pescheräer, fåtaliga, lågt

stående, 1 ½ m. långa. Västra delen tillh. Chile, d. östra Argentina.

**eleātiska skolan,** gr. filos, skola, stift, af Xenofanes i Elea, blomstrade 540/460 f. K. Lärde, att det varande är ett utan mångfald, växling o. rörelse, den sinnliga världen endast sken.

**elefant,** *Elephas* L., af snabeldjurens ordning. Asiatisk e., *E. indicus* L., i Ind. o. på Ceylon, $3{,}_{35}$ m. l., till 4 m. h., med små öron, lefver i hjordar i skogar, kan tämjas o. användes s. rid-, drag- o. lastdjur, lämnar elfenben. Afrikan, e., *E. africanus* Blumenb., kortare men stundom högre, m. mycket stora öron, svår att tämja, lämnar det mesta i handeln förekommande elfenbenet.

**Elefanta,** liten ö nära Bombay med berömda klipptempel.

**Elefantine,** ö i Nilen nedanf. 1:a katarakten. Tempelruiner.

**elefantorden,** dan. orden, stiftad 1458, reorg. 1693. 1 kl.

**elegans** (-gängs'), fr., smakfullhet. **-ant** (-angt'), smakfull; sprätt.

**elegī,** gr., hos de gamle på distikon affattad lyr.-episk dikt; senare dikt af vemodigt, men ock af didakt. o. erotiskt innehåll.

**Eleia** (-ej'a), se Elis.

**eleison,** l. eleeson, gr., förbarma dig. Se kyrie eleeson.

**elek'tor,** lat, valman, kurfurste.

**Elek'tra,** *gr. myt.,* eg. »den strålande», Ifigenias syster, Pylades' gemål.

**elektricitēt** (af gr. *elektron,* bärnsten). Friktionselektricitet, det egendoml. tillstånd, hvari alla kroppar gm yttre inflytande (gnidning, stöt, tryck,

temperaturförändring o. s. v.) försättas o. hkt yttrar sig i en karakteristisk attraktion o. repulsion, vidare gm utveckl. af ljus, ljud o. fysiol. verkningar. Alla kroppar kunna delas i ledare (metaller, vätskor o. s. v.) o. oledare (siden, glas hartser o. s. v.). Närmar man en i en silkestråd hängande flädermärgskula till en gniden glas- l. hartsstång, så attraherar denna kulan; men hade den redan meddelats e. gm den gnidna glasstången, skulle den på sma sätt repelleras af glasstången o. attraheras af den gnidna hartsstången. Det finns sålunda två slags e., glas-e. l. positiv (+) o. harts-e. l. negativ (—). Liknämniga e. reppellera, oliknämn. attrahera haa. Jfr galvanism.

**elektricitetsmaskin,** apparat för utveckl. af friktionselektricitet på mekanisk väg. Består hufvudsakl. af en glas- l. kautschukskifva, s. sättes i rotat, medelst en vef o. därigm gnides mot det s. k. riftyget (läderkuddar, bestrukna m. amalgam), und. det en isolerad metallisk kropp, konduktorn, uppsamlar elektriciteten.

**elek'triker,** en som sysselsätter sig med elektriciteten vetenskapligt l. tekniskt.

**elektrisera,** behandla l. ladda m. elektricitet; *bild.,* elda, hänföra.

**elektriska bad,** hydroelektriska bad, varma vattenbad, hvari en elektrisk ström ledes till den badande.

**elektriska ljusbad,** bad, i hka det utstrålande värmet från elektr. glödlampor framkallar svettning hos patienten.

**elektriska telegrafen,** se telegraf.

**elektriska ur,** ur, numera en urtafla med visare, hkas gång medelst en elektrisk ledning göres beroende af ett normal ur, så att de noga öfverensstämma med detta.

**elektrisk belysning,** se elektrisk ljus.

**elektrisk gnista,** ljusfenomen, s. uppstår, när elektricitetsmängder af olika slag neutralisera haa.

**elektrisk järnväg.** Drifkraften är här en elektr. ström, som alstras antingen i en vid hufvudstationen befintlig dynamomaskin o. medelst ledningar, vare sig gm skenorna l. särskilda trådar, tillföres en under vagnen fäst elektr. rotationsmaskin l. (enl. ett i början af 1886 antaget system) i ackumulatorer, s. äro placerade antingen i de särsk. vagnarna l. lokomotivet och som laddas på vissa bestämda stationer, s. k. kraftstationer, i självfva vagnen o. meddela strömmen åt en under denna fäst elektr. rotationsmaskin. Den 1:a elektr. järnv. byggdes af Siemens & Halske 1879 vid en kolgrufva i Schlesien, den 2:a af samma firma 81 mel. Lichterfelde, nära Berlin, o. Berlin-Anhaltbanan. I Sverige pågå försök med elektr. drift på Värtabanan o. på sträckan Stockholm-Järfva.

**elektrisk ringledning,** klocksignal-apparat, hvars kläpp sättes i gång af en elektr. ström.

**elektrisk stapel,** se galvanisk stapel.

**elektrisk ström,** se galvanism.

**elektrisk urladdning,** elektricitetens öfvergång från en kropp till en annan, antingen långsamt och likformigt l. ock plötsligt (elektrisk gnista, blixt).

**eletriskt batteri,** se batteri.

**elektriskt ljus,** gm elektr. ström fr. ett starkt galvan, batteri l. en dynamoelektr. maskin framkalladt bländande ljusfenomen, s. uppstår mel. de af kolspetsar bestående båda polerna (regulatorer l. båglampor), l. ock det svagare ljus (glödlampor), s. en i en strömledn. insatt dålig ledare utstrålar, i det den bringas till glödning. Användes i bostäder, fyrtorn, till belysn. af gator, butiker, verkstäder o. inre delar af mskokroppen, m. m.

**elektrōder,** gr., polerna till ett galvan, batteri l. elektr. bad.

**elektro|dynamīk,** gr., läran om elektr. strömmars verkan på haa. **-fōr,** gr., instrument, hvars verkan beror på den elektr. fördelningen, består af en hartskaka med isoleradt metallock. Elektriciteten framkallas gm kakans piskning m. pälsverk o. d. **-lys,** *kem.,* sönderdeln. af en kropp gm en elektr. ström, hvarvid sönderdeln.-produkterna afsätta sig vid båda polerna. Användes i galvanoplastiken o. metallokromien. **-magnetism,** den elektr. strömmens inverkan på en magnet o. omvändt. Ledes en elektr. ström gm en tråd prlt med en rörl. magnetnål, så afviker denna olika eft. strömmens olika riktn. Ett järnstycke, spiralformigt omlindadt med flere hvarf isolerad koppartråd, erh., om en stark elektr. ström ledes gm tråden, en betydl. magnet, kraft (elektromagnet), s. nyttjas till många apparater, särsk. telegrafapparater och dynamoelektriska maskiner, **-mēter,** instr. till mätn. af elektr. laddn, se vidare elektroskop. **-motōrer,** kroppar s. gm beröring med haa utveckla elektricitet, t. ex. koppar o. zink; äfven ben. på maskiner, s. omforma elektr. energi i mekanisk sådan. Jfr. galvanism. **-skōp,** instr., s. uppvisar små mängder af fri elektricitet. Består af två smala guldblad, fästa vid en isolerad metalltråd, upptill slutande med en kula. Närmas en kropp kulan, visa guldbladen gm utslag tillvaron af elektricitet. E., försedd med gradering, kallas elektromēter. **-teknīk,** konsten att använda elektriciteten, is. till belysn. o. drifkraft. **-terapī,** behandl. af en sjukdom medelst en elektr. ström, **-typī,** *fys.,* konsten att på galvan, väg åstadkomma afbildningar.

**element',** lat., ur-, grundämne; ur-, naturkraft; lifsämne; livad s. passar ngn; *mat.,* oändl. liten storhet; *astron.,* storhet för bestämmande af en planets bana o. läge; *fys.,* beståndsdel af elektr. batteri; *kem.,* se grundämne.

**elaphanti'asis,** gr., sjukl. förtjockn. af huden och därunder liggande väfnader, uppträder oftast på benen, hvarigm dessa få ett oforml. utseende.

**Eleusis** (-ev'-), *g. geogr.,* st. i Attika, nu Lefsina. Tempel åt Demeter o. Persefone.

**elēv,** fr., lärjunge.

**elevation,** lat., lyftning; *kr.,* höjdriktn.; *astron.,* höjd.

**elevātor,** lat., inrättn., hvarmed ngt upplyftes, hiss.

**Elf,** se Älf.

**elfenben,** i egentl. mening, erh. af elefantens betar, men äfven af tänderna af narhvalen, hvalrossen, flodhästen, det utdöda mammutdjuret m. fl. Nyttjas till klaviatur, biljardbollar och en mängd mindra lyxartiklar.

**Elfenbenskusten,** se Guinea.

**elfenbensnöt,** se Phytelephas.

**elfenbenspapper,** papper af 6 öf. haa limmade velinpappersark. Till miniaturmåln.

**elfenbenssvart,** pulveriser. o. glödgadt elfenbensaffall, till färg.

**Elfving,** And., väckelsepredikant, f. 1745, d. 72. Skr.: *Kristl. huspostilla.*

**El . . .,** se Äl . . .

**El'gin,** 1) Thom. Bruce, earl af E. o. Kincardine, brit. diplomat, f. 1766, d. 41 ss. kurator för Brit. muséet. Hans i Grekland 1800 förvärfvade konstsaml. inköptes af staten o. införlifvades med Brit. mus. 16 under namn af Elgingalleriet. — Hans son 2) James Bruce, earl af E., brit. statsm., f. 1811, 46/54 gen.-guv. i Canada, 60 anför, för expedit, mot Kina, 62 vicekon. af Indien, d. 63.

**Elgin,** st. i Illinois (N. Amer.), 60,000 inv. Berömd urfabrikation.

**Elgström,** Per, skald, f. 1781, d. 10, fosforist. Hans *Samlade vitterhetsarb.* utg. 60.

**Eli,** öfversteprläst o. domare i Israel

i 12:e årh. f. K., dog af sorg öfver, att hans söner stupat.

**Elīas,** (Elia), hebr. profet, 875/851 f. K.

**Eliasberget,** S:t Elias, topp på gräns. mel. Alaska o. brit. Nord-Amerika, 5,517.

**Eliaseld,** se elmseld.

**elidēra,** lat., utstöta (en bokstaf). Jfr elision.

**Elie de Beaumont,** (elī dö båmång')? Jean Bapt., fr. geol., f. 1798, d. 74. Utg. *Carte géol. de la France* m. m.

**Eliesen,** Povel (möjlig. P. Helgesen), dan. klerk, f. omkr. 1480 Varberg, först munk, i början för, sedan emot reformationen, dödsår okändt.

**elimination,** lat., uteslutning; *mat.,* aflägsn. af en obekant storh. ur flere ekvationer m. flere obekanta.

**Eliot** (el'jått), George, pseud. för M. Evans.

**Elis,** Eleia, *g. geogr.,* landsk, i Peleponnesos. Olympiska spel. Hst. E., tempel.

**Elīsa,** hebr. profet, 851/815 f. K.

**Elisabet,** 1) drottn. af England, Henr. VIII:s o. Anna Boleyns dotter, f. 1533, följde 58 sin halfsyster Maria på tronen, gjorde den anglikan. kyrkan till statskyrka, lät afrätta Maria Stuart 87, höjde landets anseende o. välstånd, d. 03. — 2) E., kejs:a af Ryssland, Peter d. st:s o. Katarina I:s dotter, f. 1709, reg. 41 gm palatsrevolution, liderlig och behärskad af gunstlingar, heml. gift m. grefve Rasumovski, d. 62.

**Elisabet,** dotter af Gustaf Vasa o. Margareta Lejonhufvud, f. 1549, 81 gift m. Kristoffer af Mecklenburg, d. 97.

**Elisabetgrad,** (Jelissavetgrad), st. i ry. guv. Cherson vid Ingul, 66,182 inv.

**Elisabetorden,** 1) bai. fruntimmersorden, stift. 1166. 1 kl. 2) E. Maria-Teresia-ord., österr. orden, stiftad 1750. 1 kl.

**Elisabetpol** (Jelissavetpol), ry. st. i Transkaukasien vid Gandja, 33,090 inv.

**elision,** lat., utstötning af en bokst. för att undvika hiatus.

**eliska skolan,** en filos. skola i forna Grekland.

**Eliss'a,** se Dido.

**elīt,** fr., urval, **-kår,** valdt manskap.

**Elivågor,** *nord. myt.,* namn på urvärldens isfloder (förekommer i Eddorna).

**elixīr,** arab., tinkturlikt preparat med tillsats af eter, oljor, extrakt o. s. v.

**Elizabeth,** (eliss'äbä*th*) 1) st. i New Jersey (N. Amerika), 52,130 inv. 2) st., se Port Elizabeth.

**Elkan,** Sofia, förf., född Salomon 1853 Gbg, g. 72 m. musikh. N. Elkan, har skr. und. pseud. Rust Roest *Dur och moll* (89), *Rika flickor* (93) samt under eget namn *John Hall* (99), *Konungen* (06) m. m.

**Ella,** kon. i Northumberland, fång. Ragnar Lodbrok omkr. 350 o. lät honom dö i en ormgrop. Dennes söner ristade till hämnd »blodörn» på E:s rygg.

**ellilik,** turk. mynt = 20 piaster.

**Ell'iot** (-jått), 1) George Aug., lord Heathfield, eng. general, f. 1718, 75 guv. i Gibraltar, s. han 82 försvarade mot 30,000 fransm. o. span., d. 90 Aachen. — 2) Sir George, f. 1784, d. 63, o. 3) Sir Charles, f. 1801, d. 75, kusiner, amiraler, utmärkte sig båda i krig. mot Kina 40.

**ellips',** gr., *gramm.,* utelämn. af en satsdel; *mat,* kroklinje, s. uppkommer vid ett med basen ej parallellt snitt af en kon l. cylinder. E. har två mot haa rätvinkliga axlar (större o. mindre a.), s. skära haa i medelpktn. På den större a. ligga de båda brännpktrna (foci). Summan af afstånden från en ellipspkt till brännpktrna (brännpktsradierna l. radii vectores) är alltid = den större axeln. E:s yta = π gngr axlarnas produkt, (π = $3,_{14159}$ . . .).

**ellipsoīd,** gr., kropp, hvars

gmskärning med ett plan alltid är en ellips. När en ellips vänder sig kring sin axel, uppstår en rotations-e.

**Eliōra,** förfallen st. i Ostind. n. v. om Aurengabad. Grottempel.

**Elmgren,** Sven Gabr., fin. förf., f. 1817. Utg. öfversikter af Finlands lit. under åren 1542/1770 och 1771/1863.

**Elmina,** brit. st. på Guldkusten (Afrika), 10,530 inv.

**elmseld,** l. Eliaseld, elektr. låga, s. vid stark luftelektricitet visar sig på tornspetsar, masttoppar o. d.

**Eloāh,** Elohīm, »den skräckinjagande», (hebr. namn på Gud).

**El Obeid,** hst. i Kordofan, 50,000 inv. Egypt. guvernör.

**eloge** (-låsch), fr., loford, beröm.

**elokvens',** lat., vältalighet.

**elongation,** lat., vid pendelsvängningn. d. största utslagsvinkel, i astron. planeternas vinkelafstånd från solen.

**eloquen'tia,** lat. vältalighet; e. cor'poris, »kroppens vältalighet».

**elrits-släktet,** *Phoxinus aphyga* L., fisk af karpfam., 9 cm. l., i smärre vattendrag i mel. o. n. Europa. Ätbar, lämplig till agn.

**Elsass-Lothringen,** ty. riksland, 14,508 kkm., $1,_{8}$ mill. inv. Gränsar i n. t. Luxemburg, Rhenprovins., Rhen-Pfalz, s. Schweiz, ö. (Rhen) Raden, v. Frankr. Berg: Vogeserna Floder: Rhen, Mosel, Saar. Polit. indeln. i 3

distrikt. Hst. Strassburg. Öfr. st.: Kolmar, Mühlhausen, Thionville, Metz, Saargemünd. Prod.: säd, frukt, vin, kol. Sedan 1871 tyskt, förut franskt.

**Elssler,** Fanny, österr. dansös, f. 1810, d.. 84.

**Elster,** 1) Schwarze E., bifl. till Elbe, utf. vid slottet E., 180 km. l. 2) Weisse E., bifl. till Saale, uppr. i Röhmen, utf. ofvanf. Halle, 195 km. l.

**Elster,** sachs. by vid Weisse Elster, 1,940 inv. Glaubersaltkällor.

**Elton** (Jalton Nor), ry. saltsjö på Kirgisstäppen, 161 kv.km.

**elukubrēra,** lat., arbeta nattetid.

**El'vas,** port. gränsfästn. och st., 13,881 inv.

**Elvend,** berg i Iran, 3,270 m. h.

**El'vius,** Per, mat., f. 1710, d. 49. Skr.: *Hist. om de mathemat. vetenskaperna* m. m.

**Ely** (īli), st. i eng. grefskapet Cambridge vid Ousc, 17,713 inv. Katedral.

**elyse'isk,** gudomlig, hänryckande.

**Ely'sium,** *gr.myt.,* de saligas boning.

**Elze,** Friedr. Karl, ty. lit.-hist., prof. i Halle, f. 1821, d. 89. Biogr. Scott, Byron, Shakespeare.

**Elzevīer,** holl. boktryckarfam. Utmärkta uppl. af klassiker (1583 till 1680).

**emalj',** fr., *kem.,* lättsmälta, vanligen ogenomskinl. glassorter till dekorerande l. skyddande öfverdrag på metall (guld, koppar, järn), porslin l. glas; *anat.,* det hårda öfverdraget på mskns o. några djurs tänder, **-era,** öfverdraga med e. **-måleri,** konsten att medels emalj måla på metall, porslin, glas.

**eman|ation,** lat., utströmning **-nera,** härflyta, utgå.

**emancip|ation,** lat., frigörelse från tillstånd af beroende. Kvinno-e., det kvinnl. släktets befrielse fr. de skrankor, hvarmed naturliga o. sociala förhållanden omgifvit det. **-era,** frigifva, frigöra, **-erad,** frigjord; karlavulen (om kvinnor).

**Emanuel,** *bibl.,* se Immanuel.

**Emanuel,** (Manoele), kon. af Portugal. 1) E. I d. st, f. 1469, reg. från 95, gynnade handel och upptäcktsfärder, d. 21. — 2) E. II, son till Carlos I, f. 1889, reg. från 08.

**Emanuelsson,** Per Jak., präst, f. 1802, kontraktsprost i Linköpings stift. Har utg. predikningar och öfvers. några af Sofokles' sorgspel m. m.

**Emba,** fl. i ry. Turkestan, utf. i Kaspiska hafvet, 700 km l.

**Embach,** fl. i Livland, utf. i Peipus-sjön, 260 km. l.

**emball|age** (angballāsch), fr., omslag för varor, **-era,** inpacka.

**embargo,** sp., beslag (is. på skepp o. last).

**embarkēra** (ang-), fr., inskeppa.

**embarras** (angbarrā), fr., förvirring, förlägenhet. E. de richesse (-dö rischäss'), förlägenhet, orsakad af öfverflöd.

**embellera** (ang-), fr., bli vackrare förskönas.

**Embla,** se Ask.

**emblem** (angbläm), fr., sinnebild.

**embolī,** gr., förstoppn. i blodkärlen gm en i blodströmmen bildad propp (embolus). Medför ofta hastig död.

**embonpoint** (angbångpåång'), fr., fetma, godt hull.

**embouchure** (angbûschyr), fr., mynning; läpparnas ställn. vid blåsning.

**embrassera** (ang-), fr., omfamna.

**embrasure** (angbrasyr), fr., skottglugg för kanon.

**embrocation** (-ke'schönn), eng., liniment till baddning l. gnidning för ledvrickning, reumatism o. d.

**em'bryo,** gr., d. inuti de kvinnliga fortplantningsorganen ur det befruktade ägget sig utvecklande organismen, **-logī,** gr., läran om embryot.

**embuscade** (angbyskād), fr., bakhåll.

**Emden,** st. i Hannover v. Ems, 16,453 inv.

**emend|ation** lat., förbättring, rättelse, **-era,** beriktiga, förbättra.

**emergēra,** lat., dyka upp.

**eme'ritus,** lat., uttjänt, pensionerad tjänsteman.

**emersion,** lat., himlakropps utträde ur en annans skugga.

**Em'erson** (-sön), Ralph Waldo, amer. filos. o. skald, f. 1803, d. 82. Skr. *Poems* o. *Essays.*

**emet'ica,** gr., kräkmedel.

**emeute** (emot), se emöt.

**em|fās,** gr., i retoriken uttrycksfull framställn. **-fatisk,** uttrycksfull.

**emfysēm,** gr., samling af luft under huden l. äfven en egendomlig sjuklig förändring i lungorna, lung-e., bestående i en abnorm utvidgn. af lungblåsorna med förlust af deras elasticitet, oftast en följd af kronisk bröstkatarr; förorsakar andfåddhet.

**emi|grant',** lat., utvandrare; medlem af adel o. prästerskap, s. under den 1:a fr. revolut, flydde ur Frankrike, **-gration,** utvandring. **-grera,** utvandra.

**Emi'lien,** it., Emilia, landskap i mel. Ital., 20,515 k.km., 2,489,580 inv. Omfattar 8 provinser.

**Emin Pascha,** eg. Eduard Schnitzer, ty. forskn.-res., f. 1840 Appeln, läkare, gjorde sig ss. guv. för ekvat.-prov. förtjänt om Nilomr.:s utforskande; mörd. 93 Kanena.

**emin|ens',** lat., upphöjdhet, sedan 1631 titel för kardinaler, **-ent',** lat., framstående, utmärkt.

**emīr,** arab., furste, titel för stamhöfdingar i orienten o. n. Afrika.

**Emir al Mumenīn,** arab., de troendes furste, titel för kalifer.

**emissārie,** lat., (heml.) sändebud.

**emission,** lat., utsändande, is. af värdepapper.

**emittēra,** lat., utsända, utsläppa i marknaden.

**Emme,** bifl., till Aar, utf. vid Solothurn. 71 km l.

**Emmerich,** Emrich, st. i Rhen-prov. vid Rhen, 10,529 inv.

**Emm-ån,** fl. i s. Sverige, gmflyter flere sjöar, utf. i Kalmar sund, 139 km. l.

**e moll,** *tonk.,* tonart med *e* till grundton o. kors (♯) för *f.*

**emolument',** lat., fördel; *pl.* biinkomster.

**emotion,** lat., sinnesrörelse.

**Emped'okles,** gr. filos. fr. Agrigentum, omkr. 500 f. K., ansåg, att världen uppstått gm blandning o. söndring af de fyra elementen, l. gm kärlek o. strid.

**empir** (angpīr), fr., herravälde.

**empirlī,** gr., erfarenhetskunsk., mots. till aprioriskt vetande, **-ism',** filos, syst., s. erkänner erfarenheten ss. den enda kunskapskällan, **-iker,** anhängare af empirism.**-isk,** grundad på erfarenhet.

**emplacement** (angplasmang'), fr.,

hastigt uppkastad förskansning, is. för artilleri.

**employera** (angplåaajera), fr., använda, anställa.

**empōrer,** gr., galleri, läktare, is. öfver sidoskeppen i en kyrka.

**empyréen,** gr., eldhimlen, de saligas boning.

**Emrich,** se Emmerich.

**Ems,** fl. i n. v. Tyskland, uppr. i Westfalen, utf. i Dollart, 330 km. l.

**Ems** (Bad-Ems), st. i Hessen-Nassau vid Lahn, 6,492 inv. Natronkällor. Besökt badort.

**emu,** *Dromæus* Vieill., af struts-fåglarnas ordn. Nyholländska kasuaren, *D. Novæ Hollandiæ* Gray, 2 m. hög, ö. Australien, fläckiga E., *D. irroratus* Bartl., v. Australien.

**emulsion,** lat., mjölkig l. oljig vätska till läkemedel.

**Emund gamle,** sv. kon. från omkr. 1050, son af Olof Skötkonung. Med E. utslocknade den urgamla kungaätten i Sverige omkr. 1060.

**emöt,** fr. émeute, upplopp.

**en** (ang), fr., i, till, med; framf. b. p. m. antar det formen *em-*.

**en,** *Juni'perus* L., *Coniferæ.* Vanlig e., *J. communis* L , buske i Europa o. n. Asien, lämnar virke till skedar, kannor o. d. samt enbär till eteriska oljor, genever, enbärsdricka.

**Enare-träsk,** insjö i norra delen af ry. Lappmarken, 1,421 k km., örik.

**en attendant** (ang attangdang'), fr., i afvaktan; en avant (-avang'), framåt.

**Enberg,** Lars Magn., skolman, filos., f. 1787, lektor vid Sthms gymnas., tit. professor, d. 65. Förf. Svenska akad:s språklära m. m.

**en bloc** (ang black), fr., i klump.

**Enbom,** Per Ulrik, vitter förf., f. 1759, d. 10, känd för sitt deltagande i striden mel. Leopold och Thorild.

**en camarade** (angkamarad') fr., helt förtroligt.

**enceinte** (angsängt') fr., inhägnad, fästnings hufvudvall.

**enchantera** (angschang'-), fr., förtrolla, hänrycka.

**en chef** (ang schäff) fr., som ledare.

**Encīna,** Juan del, det sp. dramats skapare, f. 1469 Salamanca, d. där 34. Skr.: *Cancionero.*

**Encke,** 1) Joh. Franz, ty. astronom, f. 1791 Hamburg, d. 65 Berlin ss. dir. vid observat. Bestämde banan af den efter honom kallade E:s komet. Utg. *Astron. Jahrbücher* m. m. — 2) Erdmann, ty. bildh., f. 1843, d. 96; porträttbyster.

**encore** (angkår), fr., ännu en gång.

**en corps** (ang kår), fr., samfälldt.

**encouragera** (angkuraschēra), fr., ingifva mod.

**encyk'lika, lat., påflig rundskrifvelse.**

**encyklopedī, gr., inbegreppet af alla konster o. vetenskaper, ordnade systematiskt l. lexikaliskt (real-e.). Typen för alla real-e. är Diderots o. d'Alemberts *Encyclopédie* (1154/72, 28 bd), hvari medarbetarne kallades encyklopedister.**

**endemī, gr., sjukdom, s. är inhemsk hos ett folk, betingad af lokala förhållanden. Jfr epidemi.**

**en detail, (ang detaj') fr., utförligt; *hand.,* i minut.**

**En'dor, st. söder om berget Tabor; häxan i E., som Saul rådfrågade, höll till där.**

**endosmōs o. exosmōs, diffusions-företeelser, s. visa sig, när 2 olika vätskor äro skilda gm en porös mellanvägg.**

**endos|semang (ang-), fr., anteckning på en växels baksida, hvarigm den transporteras på en annan, -sent', den, s. vid en sådan påteckn. endosserar växeln åt en annan. -sāt, den, på hkn växeln transporteras.**

**Endy'mion, *gr. myt.,* skön herde. Selenes älskling.**

**en effet (angeffä), fr., i självfva verket.**

**energ|i, gr., dådkraft, -isk, kraftfull,**

**Eneroth, Per Em. Olof, förf., f. 1825, d. 81, inlade förtjänst om trädgårdsskötseln.**

**enervēra, lat., försvaga.**

**en face (ang fās), fr., framifrån sedd.**

en famille (-famij'), i familjekretsen.

**enfant** (angfang'), fr., barn; e. perdu (-dy), förloradt barn; e. terrible (-terribl'), person, s. sätter sina anhöriga, sitt parti o. s. v., i förlägenhet.

**Enfantin** (angfangtäng'), Barth. Prosper, fr. socialist, f. 1796, St. Simons lärj., sökte praktiskt förverkliga dennes syst. i Ménilmontant, men anstalten upplöstes 32 o. E. fängslades, d. 64.

**Enfield** (enn'fild), st. i eng. grefskapet Middlesex, 42,738 inv. Gevärsfaktorier.

**enfin** (angfäng'), fr., ändtligen, kortligen, med ett ord.

**Engadīn,** dal i Graubünden, 82 km. l., gmfluten af Inn, 11,700 inv. Delas i öfre o. nedre E. Kurort.

**engaglera** (angaschēra), fr., förbinda, antaga i tjänst, **-emang,** förbindelse, anställn., handgemäng.

**en garde** (ang garrd), fr., *fäktk.* ställning!

**Engel,** 1) Karl Ludv., fin. arkit., f. 1778 Berlin, byggde flere offentl. byggnader i Hälsingf., d. 40. — 2) Ernst, ty. statist, f. 1821 Dresden, till 82 dir. vid statist, byrån i Berlin, d. 96 Dresden.

**Engelberg,** kurort i kantonen Unterwalden, 1,973 inv.

**Engelbert** I, d. hel., ärkeb. af Köln, f. 1185, mördad 26.

**Engelbrektsson,** Engelbrekt, frihetshjälte, adlig bergsman i Dalarna, ledde dalkarlarnes resning mot de grymma o. giriga dan. fogdarne, is. Jösse Eriksson, tvang 1434 riksrådet i Vadstena att skicka kon. Erik af Pommern uppsägelsebref, fördref de främmande fogdarna o. valdes 35 i Arboga till rikshöfvidsman; dräpt 36 af sin fiende Måns Bengtsson (Natt och Dag) på en holme i Hjälmaren, den sedan s. k. Engelbrektsholmen.

**engelska sjukan,** rachitis, sjukdom i bensystemet hos späda barn, består i felaktig benbildning. Orsak: otjänlig, is. kalkfattig föda. Förekommes gm iakttagande af lämplig diet.

**engelska språket och litteraturen.** E. språket, ett till de german. språken hörande blandningsspr., hvars grundbeståndsdel är angelsachsiskan, sedermera påverkad af lat. o. fr. elem. E. litterat. fyra period.: 1) 1340/1520 efterapn. af utländska förebilder. 2) 1520/1688, guldåldern: drama (Shakespeare, Jonson); lyrik (Waller, Cowley); epik (Milton, Butler); 3) 1688/1790, den franska smakens herravälde: lyrik (Pope, Young); drama (Sheridan); roman. (Richardson, Swift, Goldsmith, Sterne); moraliska veckoskrifter (Steele, Addison), 4) fr. 1790 a) Scotts och Byrons tid: realist. (Crabbe, Bloomfield); sjöskolan (Wordsworth, Coleridge, Southey); den bistor, romanen (Scott); romant. skolan (Byron, Shelley). b) nyaste tiden: lyrik (Tennyson, Moore, Kipling), prosaförf. (J. Ruskin, W. Morris, Rossetti); drama (Swinburne, Browning, Robertson, Pinero, Shaw, O. Wilde); romanen (Bulwer, Dickens, Thackeray, Kipling); histor. (Macaulay, Hallam, Mac Carthy); filos. (Spencer, Stuart Mill).

**engelskt-biskopliga kyrkan,** se episkopalkyrkan.

**engelskt plåster** l. muschplåster, taft, bestruket med gelatin, till skydd för skråmor o. s. v.

**engelskt salt,** Epsom-salt, svafvelsyrl. talkjord, beredes af några slags bittervatten; laxerande medel.

**engelskt skinn,** tjockt, kypradt bomullstyg t. benkläder, skodon.

**Engeström,** sv. adlig ätt. 1) Jak. v., konspiratör, kansliråd, f. 1735, var 92 invecklad i smnsvärjn. mot Gustaf III, fick därför 3 års fästn., d. 02. — Hans bror 2) Lars v., gref.. statsm., f. 1751, hade 82/03 flere diplomat, poster, bosatte sig i Polen, missnöjd med Gustaf IV, men var 09/24 utr.-min., d. 26 Polen.

**Enghien** (anggäng'), belg. st. vid Marcq. 4,541 inv.

**Enghien** (~), Louis Ant. Henri, hertig, son af Lud. Jos. af Condé, f. 1772, 92 i sin fars emigrantkår, på Napoleons befalln. gripen o. skjuten Vincennes 1804.

**England,** sydl. delen af Stor-Britannien, med furstendöm. Wales 151,020 km., 34 ½ mill. inv., gränsar i n. till Skottland, s. Kanalen, ö. Nordsjön, v. S. Georgskanal., Irl. sjön. Berg: Cheviot, Cumbrian, Pennine. Hög topp: Scawfell (985 m.). Floder: Themsen, Humber, Severn, Mersey. Prod: kol, järn, tenn, läder, zink, porslinsjord, bly, koppar, säd. Viktigaste industrigren: bomullsmanufaktur. Polit. indeln. 40 grefsk. (shires). Hst.: London. Öfr. st.: Portsmouth, Plymouth, Brighton, Bristol, Bath, Dover, Canterbury, Oxford, Norwich, Northampton, Birmingham, Leicester, Wolverhampton, Stokeupon-Trent, Nottingham, Stockport, Sheffield, Manchester, Liverpool, Bradford, Bolton, Leeds, Hull, Sunderland, Newcastle, Oldham, Blackburn, Carlisle m. fl. Många kanaler. Jfr Stor-Britannien.

**English river** (ing'lisch riv'ör), se Churchill.

**en gros** (ang grå), fr., i stort.

**Engström,** 1) Jon, läkare, förf., f. 1794, d. 70, utg. dikter, dram., reseskildr. o. teckningar ur folklifvet. 2) Albert Laur. Joh:s, karrikatyrtecknare, publicist, f. i Lönneberga, Kalm. l., 1869, utg. af *Strix* sed. 97.

**enharmoniska** kallas 2 toner, s. smnträffa på sma tonsteg, t. ex. *ciss* o. *dess.*

**enhofvade,** *Solidungula* (numera obruklig däggdjursordning), med en enda af en hof omsluten tå. Hit hörde blott hästsläktet.

**enhärjar** (einherjar), *nord. myt,* i strid fallna o. af Oden i Vallhall upptagna kämpar.

**enhörning,** fabelaktigt hästlikt djur med ett rakt spetsigt horn i pannan.

**enhörningen** l. ind. noshörningen, *Rhinoceros indicus* Cuv., till hofdjurens ordn., $3,_1$ m. l., med ett horn.

**enig'ma,** med.-lat., gåta.

**enkaustik,** gr., inbränningskonst, vaxfärgmåleri.

**enkel beckasin,** se beckasin.

**Enkhyzen** (-höjsen), holl. st. vid Zuidersee, 7,038 inv.

**enklāv,** fr., liten del af en stat, omsluten af en annan stat.

**enkrinīter,** fossila lämningar af liljestjärnor i musselkalk (enkrinitkalk).

**Enköping,** st. i Uppsala l. vid E:s-ån, 5,059 inv. (08), från 13:e årh. Köksväxter.

**enlevēr|a** (ang-), fr., bortföra, **-ing,** bortförande, -röfvande.

**Enn'is,** st. i irl. prov. Munster vid Fergus, 5,090 inv.

**Enniskill'en,** befäst st. i Irld vid floden Erne, 5,339 inv.

**Enn'ius,** Quint., rom. skald, f. 239 f. K. Rudise, d. 168. Skr.: *Annales* samt tragedier o. komedier.

**Enns,** bifl. till Donau t. h., i Österrike, utf. vid staden E., 304 km. l.

**Enns,** st. i Österrike vid fl. E. o. Donau, 4,277 inv.

**enorm',** lat., omåttlig, ofantl. **-itēt,** utomordentl. storhet.

**Enotrio Romano,** se Carducci.

**en passant** (ang passang'), i förbigående.

**enquête** (angkät), laga undersökning, besiktning; material för utredning af en sak.

**enrollēra** (ang-), inskrifva i rullan, antaga i krigstjänst.

**ensemble** (angsang'bl), fr., tillsammans; samverkan i ett musikstycke.

**ensign** (en'sajn), eng., fänrik, äfv. grad inom frälsningsarmen.

**Ensisheim,** ty. st. i Elsass vid Ill, 2,555 inv. Sl. 1674.

**Enskede,** jordbruksegendom nära Sthm, 1890 inköpt af Sthms stad

för kommunal anläggn. och (07) »egna hem.»

**enskild bank,** l. privatbank, solidariskt aktiebolag.

**en suite** (ang svit), fr., i följd.

**en'tasis,** gr., *byg.,* utsvällning på kolonnskaftet.

**entelekī,** gr., Aristoteles' namn på själen ss. den lefvande kraften i materien.

**entente** (angtangt'), fr., hemligt förstånd; e. cordiale (-diall'), hjärtligt förh., is. mel. tvänne statschefer.

**entomologī,** gr., vetenskapen om insekterna.

**en-tout-cas** (angtûkā), fr., »för hvarje fall», ett slags parasoll l. paraply.

**entreakt** (angter-), fr., mellanakt; musikstycke l. balett under denna.

**entrechat** (angtrschā), fr., korssprång (i balett).

**entrecôte** (angtrkåt), fr., *kok.,* oxhare.

**entrée** (angtrē), fr., inträde, förrätt, inträdesafgift.

**entremets** (angtrmē), fr., mellanrätt.

**Entre Minho e Douro** (-min'jå e dårå) l. Minho, port. prov., 7,273 km., 1,170,361 inv.

**entre nous** (angtr nû), fr., oss emellan.

**entrepôt** (angtrpå), nederlagsplats, förrådshus.

**entrepren|ad,** fr., villkorligt åtagande, **-era,** företaga, **-ör,** person, s. åtager sig ngt.

**Entre Rios,** prov. i Argentina, 74,571 kv.km, 359,546 inv. Hst. Paraná.

**entresol** (angtrsåll'), fr., mellanvåning.

**entretenēra** (ang-), fr., underhålla.

**entrevue** (angtrvy), fr., sammankomst.

**entrez** (angtrē), fr., stig in!

**entusi|asm',** gr., hänförelse, **-ast',** svärmare.

**enukleation,** lat., operation, hvarigm nybildningar aflägsnas ur kroppen.

**enumeration,** lat., uppräknande.

**enunciation,** lat., utsago.

**Envallsson,** Karl, dram. förf., f. 1756, notar. publ. i Sthm, d. 06. Skr. dram. *Kronofogdarne eller Slåtterölet* m. m.

**enveloppe** (angvelopp'), fr., omslag, brefkuvert; utanverk (en fästnings).

**environs** (angvirång'), fr., omgifningar.

**en vogue** (ang våg), fr., i ropet.

**envoyé** (angvåajē), fr., sändebud (af andra rangen).

**E'nyo,** *gr. myt,* Ares' syster, stiftade tvedräkt. Identifierad med Bellona.

**Enz,** bifl. till Neckar t. v., utf. vid Besigheim, 112 km. l.

**En'zio,** son af kejs. Fredr. II, f. 1225 Palermo, 40 kon. af Sardinien, 49 fången af bologneserna, d. 72 i fängelse.

**E. o.,** förkortn. för ex officio, (se d. o.), extra ordinarie.

**eocēn,** gr., se tertiärformationen.

**eōler,** en af forngrekernas hufvudstammar.

**eolsharpa,** gm luftdrag ljudande stränginstrument.

**E'olus,** *rom. myt,* vindarnas gud.

**eōn,** gr., världsålder, väsen härskande under en världsålder.

**Éon de Beaumont** (eång' dö båmång'), Charl., chevalier d', diplomat, f. 1728 Tonnerre, användes af Ludvig XV i åtskilliga heml. beskickningar, deltog med tapperhet i 7-årskriget, uppträdde från 71 i fruntimmerskläder, d. 10 i landsflykt i London, då hans kön ådagalades.

**Eōs,** *gr. myt,* morgonrodnadens gudinna.

**Eosander,** Johan Fredr., frih. Göthe, sv. arkit., f. i Livland, från 1698 i brandenburgisk tjänst, undanträngde Schlüter s. hofarkitekt hos Fredrik I af Preussen, fullbord, slottsbyggnaden i Berlin, byggde slotten i Charlottenburg och Monbijou, d. 29 Dresden.

**eozōon,** gr., förmodad djurförstening i urbergen, består af växlande lameller af serpentin o. kalk, måhända blott en viss lagring af bergarterna.

**epak'ter,** gr., tal, s., från senaste nymåne räknadt, visa månens ålder hvarje nyår. Jfr. gyllental.

**Epameinon'das** (lat. Epaminondas), tebansk fälth., f. omkr. 418 f. K., befriade 379 Tebe fr.

Spartas herravälde, slog 371 spart. vid Leuktra, återupprätt. Messenien, men föll 362 i sl. vid Mantineia.

**epark',** gr., hefälhafvare, provinsståthållare.

**epaulette** (epålätt'), se epålett.

**Épée** (-pē), Charl. Mich., abbé de l', döfstummeundervisningens grundl. i Frankrike (60), f. 1713, d. 89 Paris.

**Epeiros** (-pej'-), (lat. Epīrus), landsk, i forna Hellas. Fl.: Akeron, Kokytos. Hst. Dodone. E. 168 f. K. rom., 1466 turk. Nu s. delen af Albanien.

**Eperies** (-iriesch), ung. st. vid Tarcza, 14,407 inv.

**Épernay** (-nä), fr. st. vid Marne, 20,478 inv. Champagnevin.

**eph-,** se ef-.

**epilcyk'el,** gr., cirkel, hvars medelpkt rör sig på perif. af en annan cirkel. Användes i det ptolemeiska världssyst. till förklaring af ojämnheterna i planeternas skenbara rörelse, **-cykloīd,** gr., kroklinje, s. en pkt på en cirkel beskrifver, när denna utan glidning rullar utanpå en annan cirkel. Jfr hypocykloid.

**Epidam'nos,** *g. geogr.,* se Durazzo.

**Epidauros** (-au'-) *g,. geogr.,* hamnst. i Argolis. Asklepiostempel. Nu byn Piaduro. Hamn.

**epidemī,** gr., sjukdom, s. angriper ett större antal personer på en gång, i mots. till sporadisk sjukdom; farsot. Jfr äfven endemi.

**epider'mis,** gr., se hud o. öfverhudsväfnad.

**epif'ora,** gr., upprepande af samma ord i slutet af flere på haa följande satser.

**epiglott'is,** gr., struplocket, stänger luftstrupens öppning.

**epigōner,** gr., efterkommande, is. sönerna af de 7 hjältar, s. 1250 f. K. föllo i strid mot Tebe. — I litterat.

personer, s. blott utveckla stora föregångares idéer.

**epigrāf,** gr., inskrift, tänkespråk. **-ik,** inskriftskännedom.

**epigram',** gr., inskrift på grafvårdar o. dyl.; senare kort, sinnrik, satirisk dikt.

**epīk,** gr., episk poesi.

**Epiktētos,** gr. filos, af stoiska skolan, f. omkr. 50 e. K. Frygien. Hans lärosats: lid o. försaka!

**Epikūros,** gr. filos., f. 342 f. K., grund. 306 i Athen epikureiska skolan, d. 270. Ansåg lifvets lycka bestå i frånvaron af smärta o. måttligt tillfredsställande af begär. — Epikuré, lärjunge af E.; person s. hängifver sig åt förfinade njutningar.

**epilep|sī,** gr., se fallandesot, **-tiker,** en som har fallandesot, **-tisk,** hörande till fallandesot.

**epilōg,** gr., efterskrift, slutord.

**Epimeni'des,** gr. siare omkr. 600 f. K., skall ha sofvit i en grotta 57 år.

**Epimeteus** (-tevs'), Prometeus' bror o. motbild, den obetänksamme.

**Épinal,** fr. st. vid Moselie, 20,080 inv.

**epiphanīa,** gr., uppenbarelse, is. en guds; inom kristna kyrkan fest d. 6 jan. t. minne af Kristi döpelse.

**Epīrus,** se Epeiros.

**epis'copus,** lat., biskop.

**episkop|āl,** lat., biskoplig. **-at,** biskopsdöme.

**episkopalkyrkan** (anglikanska l. engelska), den protestantiska statskyrkan i England, grundl. 1534 af Henrik VIII. Under Edvard VI gaf Cranmer kyrkan en reformat. prägel gm de 39 artiklarna. Inom e. förekomma det högkyrkl., det lågkyrkl. o. det kyrkl. liberala partiet.

**episk skaldekonst** l. epos, poet. framställn. af händelser i berättande form. Det egentliga epos (epopé, hjältedikt) är antingen folk- (ex. odyséen) l. konst-epos (ex. æneiden). Vidare höra till e. idyll, ballad, romans, poet. berättelse, legend, saga, roman, novell.

**episōd,** gr., bihandling; i epos, roman o. s. v. inflickad händelse

s. ej utgör en väsentl. beståndsdel af hufvudhandl.

**epis'tel,** gr., bref, is. apostlarnes bref i N. T.

**Epis'tolæ obscurōrum virōrum,** lat., »okände mäns bref», af Crotus Rubianus o. a. på kökslatin författade bref mot påfvedömet (1515).

**epistyl,** gr., *byg.,* öfversta delen af en pelare.

**epitāf,** gr., grafskrift.

**epitēl,** gr., tunnt, af celler bestående öfverdrag på kroppens slemhinnor.

**epitēt,** gr., tillsats, bi- l. bestämningsord. .

**epithala'mium,** lat., bröllopskväde.

**epi'tome,** gr., kort smndrag af ett verk.

**epōk,** gr., hållpkt, utgångspkt för nytt tidehvarf. Göra e. säges om betydande personer o. händelser.

**Epo'meo,** utslocknad vulkan på ön Ischia, 783 m. h.

**epo'nymos,** gr., se arkont.

**epopé, epos,** gr., se episk skaldekonst.

**épreuve d'artiste** (-pröv' dartist'), fr., första aftrycken af kopparstick utan underskrift.

**Ep'som,** eng. st. nära London, 10,915 inv. I maj stora hästkapplöpn. (Derbydagen).

**Epsomsalt,** se engelskt salt.

**epålett',** fr., milit. axelprydnad med gradbeteckning.

**equipage** (ekipāsch),fr., se ekipage.

**equivoque** (ekivåk), fr., se ekivok.

**ēra,** lat., tidräkning; tidehvarf; tidpunkt.

**Eras'mus,** Desiderius, representant för humanismen, f. 1466 Rotterdam, d. 36 Basel. Banade väg för reformat., utan att dock ansluta sig till densma. Utg. flere klassiker, skr.: *Colloquia, Encomium moriæ* m. m.

**E'rato,** *gr. myt,* kärlekskvädets gudinna.

**Eratos'tenes,** gr. skald, grammat. o. mat., f. 276 Kyrene (Afrika), d. 195. Förestod det alexandr. bibliot. Bestämde jordens omkrets gm meridianmätn.

**er'bium,** jordartsmetall, upptäckt 1794 af Gadolin.

**Ercilla y Zuñiga** (-sil'ja i sunjīga), don Alfonso de, sp. skald, f. 1533 Madrid, d. där 95. Skr.: epos *La Araucana.*

**Erckmann-Chatrian** (-schatriang'), firma af fr. romanförf. — Émile E., f. 1822 Pfalzburg, d. 99, o. Alex. G., f. 1826 Soldatenthal; d. 90. Skr.: *Docteur Mathéus* (59), *Hist. d'un conscrit* (64), *L'ami Fritz* (64), *Waterloo* (65) m. fl. mycket lästa romaner.

**Erdmann,** 1) Otto Linné, ty. kem., f. 1804, d. 69 s. prof. i Leipzig. Undersökte indigo, lysgas m. m. — 2) Joh. Eduard, ty. filos., hegelian, f. 1805 Wolmar, sed. 36 prof. i Halle, d. där 92. — 3) Ax. Joak., sv. naturf., f. 1814, 58 chef för geol. byrån i Sthm, d. 69. Skr. i mineralogi, kemi o. is. Sveriges geologi. — Hans son 4) Edv., geol., f. 1840, sed. 70 vid geol. byrån. Medarbetare i geol. kartverk of. Sverige; flere skr. i geol.

**Erdschisch,** se Ardschisch.

**E'rebos,** *gr. myt.,* underjorden; son af Kaos, med Nyx (natten) dagens o. eterns fader.

**E'rebus,** 1) verksam vulkan på det antarktiska Victorialandet, 3,769 m. h., uppt. af Ross 1842. — 2) Liten vik på s.v. kusten af N. Devon i N. ishafvet, Franklins öfvervintring 1845/46.

**Erekteion** (-tej'on), tempel på Akropolis i Athen, förstördt af perserna, återuppb. 422/14 f. K., ännu täml. bibehållet.

**Erekteus** (-tevs'), gr. heros, myt. kon. i Athen, uppförde Erekteion.

**erektlil,** lat., som reser sig, ansväller. **-ion,** resning, ansvällning.

**eremīt,** gr., ensittare, ensling. Eremitage (-tāsch), enslig boning, äfven namn på en del lustslott o. ett eldigt bourgognevin.

**eremitkräftan,** *Pagurus* Fabr., kräfta med mjukskalig bakdel, som hon gömmer i tomma snäckskal. Bernhardskräftan, *Pagurus Bernhardus* L., 8 cm. l., Europas kuster.

**Ere'tria,** g. geogr., st. på Eubea.

**Erfurt,** reger.-omr. i prov. Saehsen, 3,530 kv.km., 466,419 inv. Hst. E. vid Gera, 85,202 inv. Gevärsfaktori, handelsskola.

**erg,** gr., *fys.,* en arbetsenhet.

**ergo,** lat., följaktligen.

**ergotism',** fr., sjukd., uppkommen gm förtäring af mjöldryga.

**Erīca** L., klockljung, *Ericineæ;* prydn.-växter fr. Kap.

**Erichssen,** Jón, lärd, f. 1728 Isld, 59/71 jur. prof. i Sorö, 81 öfverbibliot. vid kgl. bibl., d. 87. Utg. *Kongespeil* m. fl. isl. skrifter.

**Ericsson,** 1) Nils, frih., öfverste, ingenjör, f. 1802 Långbanshyttan, d. 70, ombyggde 31/44 slussarna vid Trollhätte kanal, 55/63 chef för statens järnv.-byggnader. — Hans bror 2) John, mek., f. 1803, fr. 39 bosatt i N. York, d. 89, världsberömd uppfinnare, uppfann: ångsprutan, propellern, varmluftsmaskinen, monitoren, torpedon, solmaskinen m. m. Skr.: *Solar investigations* (75), *Contrib. to the centennial exhibit.* (77) m. m. — 3) Joh. Edv., medaljör, f. 1836 Göteb., d. 71 Sthm. — 4) Lars Magn., telefontekn., f. 46 Värmskoga, Värml., drifver en världsberömd telefonfabr. i Sthm.

**Eri'danus,** stjärnbild på s. stjärnhimmeln.

**Erie** (īri), st. i Pennsylvanien vid E.-sjön, 60,000 inv.

**Erie** (īri), en af de 5 stora canad. sjöarna, 24,492 kv.km., gm Niagara förenad m. Ontario.

**Eri'gena,** se Scotus Erigena.

**Erik,** sv. konungar. 1) E., kon. af Yngl.-ätten, samkon, med Alrek. — 2) E. Emundsson Väderhatt, omkr. 850/882, gjorde flere Ö-stersjöprovinser till sv. skattland, i strid med nor. kon. Harald Hårfager ang. Värmland. — 3) E. Segersäll, den förres sonson, besegrade Styrbjörn starke på Fyrisvall omkr. 982, eröfr. Danmark o. fördref Sven Tveskägg, d. omkr. 992. — 4) E. Årsäll l. Kol, Blot-Svens son, Sveakon., samtidig med Inge d. ä. — 5) E. IX, d. hel., Jedvards son, sveakon. 1150, korståg till Finld 57, föll i strid m. dan. prins. Magnus Henriksson 60, för fromhet o. dygder eft. sin död dyrkad s. helgon. — 6) E. X., Knuts son, besegr. Sverker d. y. vid Lena 1208 o. vid Gestilren 10, kon. s. å., den 1:e sv. kon., s. lät kröna sig, d. 16. — Hans son 7) E. XI Halte o. läspe, f. 1216, kon. 22, besegr. af Knut Långe vid O-lustra 29 o. flydde till Danm., återkom 34, lät hålla kyrkomöte i Skenninge 48, d. 50. — 8) E. XII, Magnus Erikssons son, f. 1339, gjorde uppror mot sin far o. antog konungatitel 56, d. 59 i farsot. — 9) E. XIII, af Pommern, f. 1382, son af hert. Vratislav af Pommern, drottn. Margaretas medregent 88, kon. öf. Sverige, Norge, Danm. 97, vistades mest i Danm. Hans fogdars tyranni i Sverige ledde till Engelbrekts uppror 34, 35 o. till sist 39, bosatte sig på Gottld, d. 59 Pommern. — 10) E. XIV, Gustaf Vasas äldste son, f. 13/12 1533, kon. 60, begränsade sina bröders makt gm Arboga artiklar 61, införde grefve- o. friherrevärdigh., fängslade hert. Johan 63, krig med Danm. 63/70, eft. mordet på Nils Sture ngn tid vansinnig 67, gift m. Katarina Månsdotter 68, afsatt af sina bröder s. å., hölls fängslad på åtskilliga ställen, d. som fånge på Örbyhus 26/2 77, sannolikt af gift. Rikt begåfvad, kunskapsrik, misstänksam, fåfäng, vällustig.

**Erik,** sv. prinsar. 1) E. Birgersson, Birger Jarls son, kallad »E. allsintet», hert. 75, d. s. å. — Hans brorson 2) E. Valdemarsson, f. 1272, rådsmedlem 19/32. — Dennes kusin 3) E. Magnusson, Magn. Ladulås' son, f. 1282, gjorde uppror mot kon. Birger, fängslad jämte s. bror Valdemar 1317, d. som fånge 18 i Nyköping. — 4) E. Gust. Ludv. Alb.,

Gustaf V:s yngste son, hert. af Västm., f. 1889.

**Erik,** nor. konungar. 1) E. Blodyx, son af Harald Hårfager, kon. 933, stupade landsflyktig i Engld omkr. 950. —

2) E. Prästhatare, Magnus Lagabötes son, f. 1268, kon. 80, d. 99.

**Erik,** dan. konungar. 1) Ejegod, son af Sven Estridsson, f. 1056, kon. 95, d. 1103 på Cypern, stadd på pilgrimsfärd. — 2) E. Emune, den förres son, kon. 1131, mörd. 37. — 3) E. Plogpenning, Valdem. Sejrs son, f. 1216, kon. 41, mord. af s. bror Abel 50. — 4) E. Glipping, Kristoffer I:s son, f. 1249, kon. 59, mörd. af Stig Andersson 86. — Hans son 5) E. Menved, f. 1274, kon. 87, d. 19.

**Erik Röde,** fr. Norge, upptäckte Grönld 982.

**eriksgata,** »all rikes väg», hyllningsresa, s. sv. kgr fordom gjorde gm de olika landskapen, sedan de valts på Moratinget.

**Erikska ätten,** sv. kon.-ätt, omväxl. med sverkerska ätten 1150/1250.

**Erikson,** Sven, industriidkare, f. 1810, d. 66, grundläggaren af bomullsväfnadsindustrien i Marks härad, Västergötl., skaparen af maskinväfnadsfabrikerna i Rydboholm, Svaneholm m. m.

**Eriksson,** Chr., bildh., f. 1858 nära Arvika, har utfört flere byster bl. a. af *Jenny Lind* samt dekorat. arbeten.

**Erinn'a,** gr. skaldinna, Sapfos samtida o. vän, d. 19-årig.

**erinn'yer,** *gr. myt,* furier l. eumenider, hämndens gudinnor: Tisifone, Alekto, Megaira.

**Erioden'dron** Dec., *Malvaceæ, E. anfractuosum* Dec, ostind. träd m. silkesglänsande fruktull, till stoppning.

**E'ris,** *gr. myt.,* tvedräktens gudinna. **-äpple,** det gyllene äpple, s. E. inkastade bland gästerna vid Peleus' bröllop.

**Erivān** (pers. Revan), ry. st. i Kaukasien, 29,033 inv.

**Erk,** Ludw., ty. komp., f. 1807, d. 83. Har gjort sig förtjänt om folksången.

**erke-,** se ärke-.

**Erlangen,** bai. st. vid Regnitz o. Ludw.-kanalen, 22,953 inv. Ölbryggeri.

**Erlau,** ungar. st., 24,893 inv. Vin, ärkebisk.

**erlaucht,** titel för ty. mediatiserade grefl. hus.

**Erling Skakke,** nor. storman i 12:e årh., gjorde sin son Magnus till nor. kon. 1161, föll 79 i strid mot Sverre Sigurdsson.

**Erlkönig,** ty., älfvakungen.

**Ermeland,** landsk, i Ost-Preuss., 4,290 kv.km., 238,393 inv.

**Ernestinska linjen,** äldre linje af det sachsiska furstehuset, grund. af kurf. Ernst (d. 1486).

**Ernst,** ty. furstar. 1) E., kurf. af Sachsen, stift. af d. ernest. linjen, f. 1441, reg. 64, d. 86. — 2) E. I, hert. af Sach. Coburg Gotha, f. 1784, reg. 1806, fälth. mot Frankr. 13 o. 15, d. 44. — Hans son 3) E. II, f. 1818, reg. 44, befälh. 49 mot dan., gynnare af konst o. vetensk. — 4) E. Aug., kon. af Hannov., hert af Cumberland, eng. kon. Geo. III:s 5:e son, f. 1771, erhöll 37 Hannover, upphäfde författn. s. å., oktrojerade en ny 40, d. 51.

**erōiko,** it., *tonk.,* heroiskt, hjältemodigt.

**E'ros,** *gr. myt.,* se Amor.

**er|otīk,** kärlekspoesi, **-ōtiker,** kärlekssångare, **-ōtisk,** s. har afs. på kärlek.

**errāre humānum est,** lat., att fela är mänskligt.

**errāta,** lat., tryckfel.

**erratiska block,** se flyttblock.

**Ersirūm,** se Erzerum.

**Erslev,** 1) Tom. Hansen, dan. lit-hist. o. biogr., f. 1803, d. 70 s. arkivarie. Skr.: *Almindeligt forfatter-lex. for . . . Danmark . . . fra 1840* (41/53), 6 bd, samt *Suppl.* (54/68) m. m. — 2) Edv., dan. geogr., f. 1824, d. 92, har utg. i vårt land allmänt använda geogr. läroböcker.

**Ersta,** diakonissanstalt i Sthm.

**erudition,** lat., bildning, lärdom.

**eruptlion,** lat., utbrott, is. vulkaniskt. **-īv,** bildad gm e.

**Erwin** (E. v. Steinbach), ty. arkit., f. omkr. 1244, d. 18, byggde v. fasaden af Strassburgs münster.

**erysip'elas,** gr., rosfeber, m. stark rodnad förenad hudinflammat., framkallad gm inträngande af en liten bakterie *(erysipelas micrococcus)* i huden o. dess utveckling därstädes, is. ofta i ansiktet. Behandl.: de sjuka delarnas ombindn. med vadd, kylande drycker o. s. v.

**Erythræa** Rich., *Gentianeæ. E. centaurium,* Pers., ört i Europa, v. Asien o. N. Amer., officineli (magstärkande, svettdrifvande).

**Erythrīna,** L., *Papilionaceæ. E. corallodendron* L., litet träd i S. Amer. o. på Antillerna, lämnar det korkartade koralltträet och användes, enär de yngre grenarna äro taggbeklädda, till häckar. *E. abyssinica* i Abessinien; fröna användas sedan äldre tider under namn af karat vid vägning af guld; däraf denna benämning bland de hvita.

**Erzerūm** (Ersirum), turk. befäst st. i Armenien, 38,900 inv. 1/3 kristna.

**Erzgebirge,** gränsberg mel. Sachs. o. Böhmen, 130 km. l., Medelh. 700/800 m. Toppar: Keil 1,235 m., Fichtel 1,213 m., Auers 1,019 m.

**Esaias** l. Jesaias, hebr. profet omkr. 740 f. K., monoteismens egentl. grundläggare.

**Esau,** Isaks o. Rebeckas son, Jakobs tvillingbror, edomiternas stamfar.

**Eschenbach,** se Wolfram v. E.

**Eschweiler,** st. i Rhenprov. vid Inde, 19,440 inv. Stenkolsgrufvor.

**escompte** (-kångt'), fr., se diskont.

**Escorial',** sp. klosterpalats i Guadarramabergen, uppbyggdt af Filip II, kungagrifter, stort bibliot. (130,000 bd, 4,000 handskr.). I E. finnes ett kollegium för högre studier.

**eskāder,** fr., afdeln. af en flotta.

**eskalād,** fr., *kr.,* murs bestigande medels stormstegar.

**eskamotlāsch,** fr., taskspelarknep. **-era,** göra taskspelarknep. **-ör,** taskspelare.

**eskarp',** fr., inre muren af en fästningsgraf.

**eskatologī,** gr., läran om de yttersta tingen.

**Eskil,** 1) Södermanlands apostel, d. omkr. 1100. — 2) E., dan. ärkebisk., kom i strid m. kon. Erik Emune 1137, samt m. Valdemar d. st. 61, afgick 77, d. 82 ss. munk i Clairvaux.

**Eskilsson,** Peter, genremål., f. 1820, d. 72.

**Eskilstuna,** st. i Södermanl. l. vid E.-ån, 27,720 (08) inv., järn- o. stålförädling. Privilegier 1659.

**Eskilstunaån** (Hyndevadsån), Hjälmarens aflopp till Mälaren, 30 km. l.

**eskimåer,** folk af hyperborérasen, bebor Labrador, Hudsonsbayländerna, Grönld, Alaska m. fl. st., $1,_6$—$1,_7$ m. h. Hufvudnäring: fångst af sälar, renar, hvalfiskar.

**Eski-Sagra,** st. i Ö.-Rumilien vid Balkan, 19,516 inv.

**eskiss'** l. skiss, flyktigt utkast.

**Eski Stambul,** liten hamnst. i M. Asien vid Egeiska hafvet, ruiner af Alexandria Troas.

**eskort',** fr., milit. betäckning, **-era** ledsaga.

**Eslöf,** köping i Malmöh. l., 5,075 inv. (08).

**Esmarch,** Joh. Friedr. Aug. von, ty. kirurg, prof. i Kiel, f. 1823, d. där 08, auktoritet i krigskirurgi o. lasarettsväsen. Skr.: *Erste Hilfe b. plötzl. Unglücksfällen* m. m.

**esotērisk,** gr., hemlig, inhemsk. Mots. exoterisk.

**espagnolād** (-panjo-), fr., skryt.

**espagnole** (espanjoll') fr., en spansk dans.

**espalier** (-spaljē) l. spaljé, gallerverk af ståltråd el. dyl. för att stödja fruktträd.

**Espartēro,** Baldomero, sp. gen. o. statsm., f. 1792 Granatula, sed. 36 öfverbefälh. mot carlisterna, 39 min.-pres., 41 regent, 43 störtad o. landsförvist, 48 åter, 54/56 å

nyo min.-pres., afslog kronan 68, d. 79 Logroño.

**espar'togräs,** gräs af släktet *Stipa,* hvars sega blad användas till möbelstoppn., vid pappersfabrikat. o. d.

**Espe,** se Espö.

**espérance** (-rangs'), fr., hopp.

**esperan'to,** ett slags enkelt konstgjordt språk, »världsspråket», uppf. af läkaren Zamenhof i Warschau.

**espingole** (espängåll'), fr., musköt m. trattform, pipa; nyttjad af danskarne 1863/64.

**Espir'itu Santo,** bras. kustprov. 44,839 kv.km., 135,997 inv. Hst. Victoria.

**esplanād,** fr., fri plats utanf. byggnad, promenadplats.

**espressīvo** l. con espressiōne, it., *tonk.,* uttrycksfullt.

**esprit** (-prī), esprī, fr., ande, skarpsinne; e. d'arrangement (-anschemang') anordningsförmåga; e. de corps (-dö kår), kåranda.

**Esquire** (-kwajr), förk. Esq. l. Esqr, eng., i Engld ursprl. titel för person i rang näst eft. riddare, nu på brefutanskrifter o. d. tillägg eft. namnet på personer m. bildn. l. af högre samhällsställn.

**Esra,** jud. skriftlärd, s. 458 f. K. återförde en skara judar fr. Babylon till Palestina. Den eft. honom uppkallade boken yngre.

**ess,** *tonk.,* ♭ för *e.*

**essay** (ess'e), eng., »försök», kort, popul. afhandl.

**ess-bouquet** (-bûkē), fr., eg. essence de bouquet, af flere vällukt. oljor smnsatt parfym.

**ess dur,** tonart, s. har ♭ för *h, e, a.*

**esse,** se ässe.

**esséer** l. essēner, jud. sekt, uppstod i 2:a årh. f. K., vid Döda hafvet, bildade ett asket. brödraförb., fredliga.

**Esseg,** Slavoniens hst. vid Drava. 24,930 inv. Fästning.

**Essen,** st. i Rhenprov. vid Ruhr, 239,000 inv. Kruppska fabriker. Stenkol.

**Essen,** Hans Henr. von, grefve, fältmarsk., f. 1755, 1800 gen.-guv. i Pommern, 14 riksståth. i Norge, d. 24 Uddevalla.

**essence** (-angs'), fr., flykt, olja till beredn. af parfym, likör, läkemedel.

**essēner,** se esséer.

**essentiell',** fr., väsentlig.

**Essequībo,** grefsk. i brit. Guyana mel. Orinoco o. floden E. (960 km. l.).

**Ess'ex,** grefsk. i ö. Engld, 3,994 kv.km., 1,085,576 inv. Hst. Chelmsford.

**Ess'ex,** Rob. Devereux, eng. earl, f. 1567, sedan 87 drottn. Elisabets gunstl. efter hans styffar Leicester, intog Cadiz 96, guv. i Irland, slöt egenmäktigt fred med de upproriske och blef, då han sökte framkalla uppror i London, afrättad 1601.

**Esslingen,** württemb. st. vid Neckar, 27,325 inv. Vin. Fabr.

**estaminet** (-nē), fr., ölstuga, kafé.

**estampe** (-stangp), fr., kopparstick, stamp.

**estan'cia,** sp., i S. Amer. landtgård för boskapsskötsel.

**Es'te,** it. st. i Padua, 10,962 inv. Familjen E:s stamort.

**Es'te,** it. furstehus af welfernas ätt, reger. sed. 1070 i Baiern, sed. äfven i Sachsen, den it. grenen i Modena o. Ferrara, utdog där 1803 med Ercole Rinaldo III, fortlefver ännu i huset Hannover.

**Estell'a,** befäst sp. st. vid Ega, 5,736 inv. 1873/75 don Carlos' hufvudkvarter.

**Ester,** pers. namn på en jud. jungfru Hadasa, s. förmäldes med pers. kon. Ahasverus o. störtade den judefientlige Haman. Omtalas i E:s bok.

**ester,** se Estland.

**Esterházy von Galantha,** ungersk adelssläkt, 1) Nikol., f. 1765, dipl., afslog den honom af Napoleon I erbjudna ung. kronan, d. 33. — Hans son 2) Paul Ant., furste, f. 1786, 48 utr.-min., d. 66.

**est est est,** it. vin fr. Montefiascone vid Bolsena.

**est|etīk,** gr., vetensk. om det sköna. **-ētiker,** en s. studerar estetik. **-ētisk,** hörande till estetiken.

**estimābel,** fr., aktningsvärd.

**estim|e** (-īm), fr., aktning, **-era,** värdera.

**Estland,** ry. guv., en af de tre Östersjö-provins., 20,247 kv.km., 413,724 inv. Befolkn.: ester, landets urinv., af den fin.-ugr. folkstammen med eget språk, o. estländare, en blandning af tyskar, svenskar o. ryssar. Hst. Reval. E. underkufvades af Danmark i 12:e o. 13:e årh., kom 1346 gm köp till de livl. svärdsbröderna, 1561 till Sverige under Erik XIV, 1710 eröfr. af Peter den store.

**Estlander,** 1) Jak. Aug., fin. kirurg, f. 1831, d. 81 ss. prof. i Hälsingf., utg. flere skrifter i kirurgi o. oftalmologi.

— Hans bror 2) Karl Gust., estet., f. 1834, sed. 68 prof. i Hälsingfors. Skr.: *De bildande konsternas historia* m. m.

**estompe** (estångp'), fr., se stomp.

**estrād,** fr., upphöjd afsats, tribun.

**estran'gelo,** syrernas gamla skrift.

**Estrées** (-trē), 1) Gabrielle d', Henr. IV:s älskarinna, f. 1571, d. 99, stammoder f. ätten Vendôme. — Hennes bror 2) Franç. Anibal, marsk. af Frankrike, f. 1573, d. 70. — Hans son 3) Jean, amiral, f. 1624, d. 07.

**Estrella,** Serrada, berg i Portugal, till 2,400 m. h.

**Estremadūra,** 1) sp. landskap vid port. gränsen, 41,751 kv.km., 882,410 inv. 2 prov.: Badajoz o. Caceres. Hst. Badajoz. — 2) port. prov., 17,382 kv.km., 1,231,418 inv. Hst. Lissabon.

**Estrup,** Jak. Br. Scav., dan. statsm., f. 1825, 75/94 konseljpresident o. finans-min.

**etablēra,** fr., fastställa, inrätta. E. sig, bosätta sig. Etablissement (-blissmang'), inrättning, fabriksanläggning.

**étage** (-tāsch). fr., våning.

**étagère** (-schär), fr., i afsatser afdelad hylla.

**étalage** (-lāsch), fr., profutställning.

**étalon** (-lång'), fr., mönstermått, rikslikare.

**etappväsen,** åtgärder, hvarigm i krigstid provianttillförsel, bortskaffande af sjuka o. d. betryggas.

**état** (-tā), fr., stat, stånd. États généraux (-schenerå), generalstaterna, till 1789 riksstånden i Frankrike.

**etatsråd,** titel af tredje rangen i Danmark.

**et cētera** (abbr. etc), lat., det öfriga, med mera.

**Ete'okles,** *myt.,* son af Oidipus o. Iokaste, föll i tvekamp m. sin bror Polyneikes.

**eter,** gr., 1) *fys.,* ytterst tunnt ämne, s. antages fylla världsrymden. 2) *kem.,* gm svafvelsyras inverkan på alkohol bildad färglös o. ytterst flykt. vätska. Kokp. $35,_{6}°$, löser fett, hartser o. s. v. Flere slag af e. finnas. Den ofvan beskrifna är den vanligaste.

**etērisk,** gr., luftig, flyktig.

**eteriska oljor,** se flyktiga oljor.

**eternell'** fr., evighetsblomster, immortell, *bot.,* blommor l. blomställningar, s. länge bibehålla form o. färg.

**Etex',** Antoine, fr. bildh., f. 1808, d. 88 Paris.

**Ethelstan** l. Athelstan, angelsachs. kon., Alfred d. st. sonson, reg. fr. 925, d. 40. Kraftfull o. vis.

**Étienne** (-tjänn'), fr. boktr.-fam. 1509/1674; is. utmärkt var Henricus E. (1528/98), förf. till *Thesaurus linguæ græcæ.*

**etīk,** gr., sedelära, vetensk. om sedlighet.

**etikett',** fr., fastställda former för sällskapslifvet; påskriftsedel.

**etiologī,** gr., vetensk. om sjukdomsorsakerna.

**Etiōpien,** nuv. Nubien, Abessinien, Kordofan, Drafur.

**etiopiska språket,** semitisk språkstam, talades i Abessinien; i 14:e årh. utträngdt af det amhariska språket. Ännu skriftspr. o. heligt; besläktadt med arab. språket. Dillmann gramm. 1857, lex. 62/65.

**etisk,** gr., hörande till etiken.

**Etna,** vulkan på Sicilien, 3,304 m. h. Senaste stora utbrottet juli 99.

**etnark',** gr., folkfurste.

**etnisk,** gr., hednisk.

**etnografi** o. etnologi, gr., folkbeskrifning, vetensk. om mskosläktet med afs. på dess utbredn. samt fysiska o. psykiska egendomligheter.

**etnologī,** gr., se etnografi.

**Etolien,** se Aitolia.

**Eton** (ītön), st. i eng. grefsk. Buckingham vid Themsen, 3,293 inv. E. college (-koll'edsch), Englands förnämsta lärda skola.

**étrennes** (-tränn'), fr., nyårsgåfva.

**Etrūrien** (gr. Tyrrhenia), *g. geogr.* landsk, i Italien mel. Tibern, Apennin., Tyrrhen. haf. Inv. tusker l. etrusker.

**Etsch,** se Adige.

**Etschmiadzin,** kloster i ry. Armenien nära Erivan.

**etsning,** åstadkommande af fördjupning i metall l. glas gm syror (vanl. skedvatten). De ställen, s. ej skola angripas, betäckas med någon fernissa.

**etuī,** fr., fodral, bestick.

**etyd,** fr., *tonk.,* öfningsstycke.

**etyl,** *kem.,* en smnsatt radikal, s. antages förekomma i alkohol, eter etc.

**etylēn,** $C_2 H_4$ = 28, *kem,* gas, s. uppstår vid torr destillation af organiska ämnen.

**etymologī,** gr., läran om ordens härledning från deras rötter o. stammar.

**Etzel,** se Attila.

**Eubēa** (Negroponte, Evripo), största gr. ö i Arkipelagen, 3,775 kv.km., 106,777 inv. Bergig. Hst. Kalkis.

**Eucalyptus** Lhér., gummiträd, *Myrtaceæ,* Australien o. kringliggande öar. Af *E. globulus* Labill., febergummiträdet, acklimatiseradt i s. Europa m. fl., hårdt virke; blad o. eterisk olja febermedel. Af *E. resinifera* Smith, kino (färgämne) o. australisk manna. *E. amygdalina* ända till 150 m. h. — Arterna hafva bladen ställda med kanterna mot stammen, bilda stora skogar; några bark innehåller färgämne.

**Eucken,** Rudolf, f. 1846, prof. i filosofi i Jena, har i talrika skrifter »häfdat och utvecklat en ideell världsåskådning». Nobelpristagare 08.

**Euclīdes,** se Eukleides.

**eudemonism,** gr., lycksalighetslära.

**eudiomēter,** gr., instr. till bestämm. af luftens syrehalt.

**Eudox'ia,** se Atenais.

**Eufēmia,** nor. kon. Håkan V:s gemål sed. 1299, d. 12, lät öfversätta några franska riddaredikter, de s. k. Eufemiavisorna.

**eufonī,** gr., välljud.

**Eufrat,** fl. i främre Asien, uppr. i det armen, höglandet, två källfl.: Furat o. Murad, v. och ö. E., förenar sig med Tigris till Schat-el-arab, utf. i Persiska viken. 2,775 km. l. Omr.: 335,000 kv.km.

**Eufrosyne,** gr., 1) den glädtiga, en af kariterna. — 2) pseud. för Nyberg, J. K.

**Eugen** (-schen), Nap. Nikol., sv. arf-furste, hert. af Närike, Oskar II:s yngste son, f. 1865, framstående målare, is. af stämningsbilder.

**Eugène** (öschän), 1) prins af Savoyen, falth. o. statsm., en af världens största härförare, f. 1663 Paris, sed. 83 i österr. tjänst, 92 fältmarsk., slog 97 turk. v. Zenta, 1701 fransm. i Italien, 04 o. 06 fransm. o. bai. vid Höchstädt o. Turin, eröfr. 17 Belgrad, d. 36. — 2) E. Beauharnais, se Leuchtenberg.

**Eugenia** (-schēnia), eg. Charl. E. Aug. Am. Albert., sv.-nor. prinsessa, Oskar I:s dotter, f. 1830, d. 89. Skr.: *Svenska prinsessor.*

**Eugénie** (öschenī), Marie de Montijo, fr. kejsarinna, f. 1826 Granada, gift 53 m, Napoleon III, födde 56 prins Napoleon, 59, 65, 70 regentinna, flydde i sept. 70 efter Napoleons fall till England, änka 73, bor mestadels i Farnborough i Engld.

**Eugenius,** 4 påfvar utan betydenh. i 7:e, 9:e, 12:e o. 15:e årh.

**eukaristī,** gr., tacksägelse, begående af nattvarden.

**Eukleides** (-ej'-), lat. Euclides, 1) E., filos., stiftare af den megar. skolan, omkr. 420 f. K. Hans lära: endast det goda finns till. — 2) E., geometriens fader, lefde omkr. 300 f. K. i Alexandria, skr. *Stoikeia,* elementen för d. rena matemat., i 13 böcker, ännu delvis anv. s. lärobok.

**Eulenburg,** 1) Friedrich Albr., grefve, preuss. statsm., f. 1815, 59 i spetsen för den ostasiat. exped., 62 inr.-min., afgick 78, d. 81. — Hans kusin 2) Botho, f. 31, 78 inr.-min., 92/94 ministerpresid. o. inr.-min.

**Eulenspiegel** (sv. Ulspegel), Till, skalk o. putsmakare, f. Braunschweig, d. 1350 Mölln. Hjälte i en efter honom nämnd bok.

**Euler** (öj'ler), Leonh., matem., f. 1707 Basel, d, 83 Petersburg. Utbildade integral- o. variat.-räkningen, framstående på alla områden inom matemat.

**eulogī,** gr., prästerlig välsignelse, nattvarden.

**Eumenes** (ev'-), 1) E. från Kardia, Alexander d. st:s fälth., efter dennes död ståth. i Mindre Asien, mörd. 316 f. K. — 2) E. II, 197/ 159 kon. af Pergamon, romersk bundsförvant.

**eumenīder** (ev-), se erinnyer.

**Eumol'pos,** *gr. myt.,* Poseidons son, stift, de eleusin. mysterierna.

**eunomī,** gr., laglighet.

**eunuck',** gr., snöping, oriental, haremsväktare.

**Eupatōria** (förr Koslov), st. på Krims v. kust, 18,931 inv.

**eupatrīder,** gr., i Athen i äldsta tider bördsadeln.

**Eupen,** st. i Rhenprov., 14,297 inv. Klädesfabrik.

**euph-,** se euf-.

**Euphor'bia,** *Euphorbiaceæ* Juss. *E. officinarum* L., buske i n. och n.v. Afrika, hvars mjölksaft lämnar *euphorbium,* prustkåda, s. användes i dragplåster. Sådan kåda erhålles äfven af *E. resinifera* Berg, fr. marokk. Atlas, o. af *E. canariensis* L. — Alla arterna af detta släkte rika på mer l. mindre giftig mjölksaft, hvarför de flerestädes användas s. läkemedel af folket.

**Eupolis** (ev'-), skald tillhörande den äldre attiska komedien, f. 445 f. K. Fragment af hans komedier i behåll!

**eurasier,** en i Ostindien boende ljuslett mskoras, s. uppstår gm blandn. af européer o. hinduer.

**Eure** (ör), bifl. till Seine t. v., 226 km. l. Depart. E. 6,037 km. l., 334,781 inv. Hst. Evreux.

**Eurēnius,** Jöns, lärd, f. 1688, d. 51 ss. kyrkoh. Skr.: *Atlandica orientalis* o. *En präst i sin prydning* m. m.

**Eurip'ides,** gr. tragiker, f. 480 f. K. Salamis, d. 407 Makedonien. Af 92 traged. 17 i behåll, bl. a. *Medea, Ifigenia i Tauroi, Ifigenia i Aulis, Elektra, Andromake* (öfvers. af Selahn).

**Eurīpos,** sund mel. Eubea o. Grekland.

**Eurōpa,** *gr. myt.,* kon. Agenors dotter, bortförd af Zeus i en tjurs gestalt.

**Eurōpa,** världsdel, 9,835,361 kv.km., 424,7 mill. inv. Gränsar i n. till Norra ishafvet, s. Asien o. Medelhafvet, Svarta hafv., ö. Asien, v. Atlanten. Berg: Ural, Kaukasus, Skandinav. bergen, Karpaterna, Balkan, Alperna, Apennin., tyska o. franska bergsyst., Pyrenéerna, Sierra Nevada. Toppar: Elbrus, Kasbek, Mt Blanc, Mte Rosa, Gr. Sasso, Etna, Mulahacen. Floder: Volga, Ural, Don, Dnjepr, Dnjestr, Dvina, Dyna, Donau, Weichsel, Oder, Elbe, Weser, Rhen, Rhône, Seine, Loire, Garonne, Po, Tiber, Maritza, Themsen, Göta älf, Glommen, Ebro, Douro, Tajo, Guadiana, Guadalquivir. Sjöar: Ladoga, Onega, Peipus, Bodensjön, Genévesjön, Garda, Vänern, Vättern, Mälaren. Högland: Skandinavien,

Siebenbürgen, Skottland, s. tyska höglandet, gamla o. ny-kastiliska platån, Schweiz, högl. Lågland: sarmat., skandinav., tyska, valakiska, Po-slätten, franska, engelska. Halföar: Kola, Skandinav., Jylld, Bretagne, pyrenéiska, italienska, Balkan, Krim. Öar: Kolgujev, Lofoten, Färöarna, Isld, Shetld, Orkney, St.-Britannien, Irld, danska, Öland, Gottld, Åland, Balear., Corsica, Sardinien, Sicil., Joniska, Kandia, Sporadiska, Kyklad. Prod.: säd, vin, kastanj., olja, kol, järn, ädelstenar, silfver, kvicksilf., koppar, bly, zink, ull, öfverallt boskapsskötsel, betydligt fiske vid de flesta kuster. Stater: Ryssld, Tyska riket, Stor-Britann., Frankr., Österrike, Italien, Spanien, Portugal, Holland, Belgien, Sverige, Norge, Danmark, Grekld, Schweiz, Turkiet, Rumänien, Bulgarien, Serbien, Montenegro, Andorra, Liechtenstein. Befolkn.: roman., german., kelter, letter, slaver, finnar, lapp., ester, magyar., armen., samojed; Öfverallt stor handel, samfärdsel, industri.

**europlé,** i Europa född person. **-ēisk,** s. har afs. på Europa.

**Eurōtas,** fl. i Lakonien, nu Iri.

**Eury'ale,** se gorgoner.

**Eury'dike,** *gr. myt.,* Orfeus' gemål.

**Eury'medon,** fl. i M. Asien, sl. 465 f. K.

**Eurys'teus** (-tevs), *gr. myt.* kon. af Mykenai, förelade Herakles hans 12 arbeten.

**Eusēbios** Pamp'hili, sed. 314 bisk. af Cæsarea, d. omkr. 340, skr. en kyrkohist. i 10 böcker.

**eustachiska röret,** se örontrumpeten.

**Euter'pe,** *gr. myt,* en af muserna, musikens gudinna.

**Eutīn,** hst. i oldenb. furstend. Lübeck, 2,502 inv. Slott.

**Eutrōpius,** rom. hist. förf., d. omkr. 370 e. K. Skr.: *Breviarium ab urbe condita.*

**evakulation,** lat., uttömning, utrymning, **-ēra,** utrymma; göra lufttom.

**Ewald,** 1) Johannes, dan. skald, f. 1743 Köpenh., d. 81. Framstående lyriker. Skr. dikter o. dramer o. är förf. till dan. nationalsången. — 2) Georg Heinr. Aug., ty. oriental., f. 1803 Göttingen, d. där 75. Skr.: *Ausführl. Lehrbuch der hebr. Sprache* m. m.

**evalvlation,** lat., värdering, **-era,** värdera, uppskatta; omslå.

**Evan'der,** myt. arkadier, som kom till Italien o. utbredde kultur.

**evangeliārium** l. evangeliebok, innehåller till uppläsning vid gudstjänst bestämda stycken ur de fyra evangelierna.

**evangelical friends** (-dschel'ikal frennds), eng., se kväkare.

**evangelieharmoni,** d. synopt. bearbetn. af de fyra evangel. till en historia.

**evangeliska alliansen,** en 1845 stiftad förening mel. alla protestantiska kristna.

**evangelisk-lutherska kyrkan,** den kyrka, s. hyllar den s. k. rena evangeliska l. lutherska läran.

**evangelist',** förkunnare af evangelium, de fyra evangeliernas förf. i N. T.

**evangālium,** gr., »gladt budskap», förkunnandet af den utlofvade Messias, namn på fyra nytestamentl. skrifter om Jesu historia; evangelist', förf. till e.

**Evans** (ev'ens), Marian (pseud. George Eliot), eng. rom.-förf., f. 1820, gift först med Lewes, sedan (78) med Cross, d. 80. Skr.: *Adam Bede* (59), *Romola* (63), *Felix Holt* (66), *Daniel Deronda* (76) m. m.

**Ev'ansville** (-vill), st. i Indiana (N. Amerika) vid Ohio, 61,482 inv.

**evaporlation,** lat., afdunstning. **-era,** afdunsta.

**evasion,** lat., afvikande, rymning.

**evénement** (evenmang), fr. händelse.

**eventulell,** lat., tillfällig, möjlig. **-alitēt,** möjligen inträffande händelse.

**evektion,** lat., *astron.,* en af de tre rubbningarna i månens rörelser.

**Everdingen,** Allart van, holl. landskapsmål, och raderare, f. 1621 Alkmaar, d. 75 Amsterdam.

**Ev'erest,** Sir George, eng. ingenjör, f. 1790 Wales, d. 66. Ledde gradmätningar i Indien. Efter honom kallades toppen Gaurisankar Mount E.

**eversion,** lat., omstörtning.

**evertebrāta,** evertebrater l. ryggradslösa djur, *zo.,* djur, s. sakna skelett samt vanligen hafva färglöst blod.

**Evian** (evjang'), fr. badort vid Genévesjön, 3,105 inv.

**evidlens',** lat., klarhet, öfvertygande visshet, **-ent,** uppenbar, ögonskenlig.

**eviga landsfreden** förkunnades 1495 af kejs. Maximilian I i Worms.

**evoë,** gr. o. lat., bachanal. jubelrop.

**evolūta,** lat. *mat,* den geom. orten för en kroklinjes krökningsmedelpktr. Denna kroklinje kallas e:s evolvent.

**evolution,** lat., utveckling, en trupps rörelse.

**evolutionsteori,** (monism, progenesisteori) lär en ständig o. enhetlig utveckling af världsalltet i följd af mekaniska orsaker.

**evolvēra,** lat., utveckla.

**Evōra,** hst. i port. prov. Alemtejo, 16,020 inv. Ärkebisk.

**Evreux** (evrö), fr. st. vid Iton, 11,500 inv.

**ev'reka,** se hevreka.

**Evrīpo,** se Eubea.

**evvi'va,** ital., lefve!

**ex,** lat., af, ur.

**exakt',** lat., noggrann, sorgfällig.

**exakta vetenskaper,** vetensk., s. söka lösa sina probl. med matem. noggrannhet: matematik, fysik, kemi, astron., mekanik.

**exaktion,** lat., indrifning.

**exalt|ation,** lat., upplyftning, lidelsefull själsrörelse, **-erad,** öfverspänd.

**exāmen,** lat., pröfning, förhör. **-inēra,** pröfva, förhöra, **-inand,** den, s. skall undergå pröfning. **-inator,** den s. pröfvar.

**ex analogīa,** lat., i öfverensstämmelse med.

**exark',** gr., bysant. ståthållare i de ital. besittningarna, resid. i Ravenna. **-āt,** ståthållarskap.

**ex asse,** lat., helt o. hållet; ex a. hēres universalarfvinge.

**exaudi,** (-au'-), lat., hör!, söndagen före pingst hos katol. (efter psalm. 27: 7).

**exc.,** förkortn. för *excudit* (har utfört) o. excellens.

**ex ca'thedra Petri,** lat., »från Petri stol», af påfven utfärdade dekret o. d.

**excedēra,** lat., öfverskrida.

**excellens',** lat., förträfflighet, titel för höga ämbetsmän (ministrar o. d.).

**excell|ent',** lat., utmärkt, förträfflig. **-era,** utmärka sig.

**excel'sior,** lat., eg. högre, m. höjden.

**excen'terskifva,** maskindel, s. vrid. sig kring en icke gm medelpktn gående axel, användes vanl. till förvändl. af roterande till rätlinig rörelse.

**excentricitēt,** lat., i en ellips, brännpkternas afstånd från medelpktn.

**excent'risk,** lat., belägen utom medelpktn; öfverspänd.

**exception,** lat., undant. **-ell',** som gör undantag, ovanlig, allenastående.

**ex|cerpēra,** lat., göra utdrag ur en skrift, **-cerpt,** utdrag.

**excess,** lat., ytterlighet, utsväfning. **-īv,** ytterlig, öfverdrifven.

**exchange,** (-tschēndsch), eng., växel; börsen i London.

**exchequer,** (-tscheck'ör), eng., skattkammare.

**excitēra,** lat., uppröra.

**excus|e,** (-kys), fr., ursäkt, **-ēra,** ursäkta.

**ex'eat,** lat., »han må gå ut«, afsked, entledigande.

**exeg|ēs,** gr., (bibel-)tolkning. **-ēt,** (bibel-) tolkare, **-etīk,** (bibel-)tolkningskonst.

**exekrābel,** fr., afskyvärd.

**exekution,** lat., utförande, verkställigh. af dom, afrättn.

**exekutīv,** lat., verkställande; e. makt, verkställande (i mots. till lagstiftande o. dömande) makt; e. process, lagsökning (se d. o.).

**exekūtor** l. exekutör, lat., verkställare af något.

**exekvatūr,** lat., af en regering åt en främmande makts konsul meddelad tillåtelse att utöfva sin befattning.

**exekvēra,** lat., utföra (is. musik).

**exempel,** lat., mönster, uppgift.

**exemplār,** lat., mönster, enskildt föremål bland flere lika.

**exemplifi|ēra,** lat., belysa gm exempel. **-kation,** belysning gm exemp.

**exem'pli gratia,** lat., till exempel.

**exemtion,** lat., undantag, befrielse fr. vissa förpliktelser.

**exer|cēra,** lat., öfva. **-cīs,** öfning, is. vapenöfning.

**exercitium** (-sit'sium), lat., öfning.

**Ex'eter,** hst. i eng. grefskapet Devonshire vid Exe 47,185 inv.

**ex'eunt,** lat., *teat,* de gå ut (från scenen).

**exhalēra,** lat., utdunsta. Exhalation.

**exhibēra,** lat., förete (t. ex. en urkund).

**exīl,** lat., förvisning, **-ēra,** förvisa.

**ex improvīso,** lat., oförmodadt.

**exist|ens,** lat., tillvaro, **-era,** finnas till.

**exit,** lat., *teat.,* han (hon) går ut (från scenen).

**exkav|ation,** lat., urholkning, utgräfning. **-ātor,** utgräfningsmaskin. **-era,** urholka, utgräfva.

**exklam|ation,** lat., utrop. **-era,** utropa.

**exklusīv,** lat., uteslutande.

**exkommuni|cera,** lat., bannlysa. **-kation,** bannlysning.

**exkrement,** lat., uttömning genom ändtarmen.

**exkrēt,** lat., afsöndring ur en lefvande djurkropp, ss. urin, svett, tårar.

**exkulpation,** lat., frikännande.

**exkursion,** lat., utflykt.

**exkvisīt,** lat., utsökt.

**ex libris,** lat., »ur . . . boksamling» bokägarmärke.

**ex nihilo nihil fit,** lat., af intet blir intet.

**Ex'odus,** gr., utgång, namn på 2:a Mose bok.

**ex offi'cio,** lat., å ämbetets vägnar.

**exorbitant',** lat., öfverdrifven.

**exorcism,** gr., besvärjelse, utdrifvande af djäfvulen.

**exor'dium,** lat., början, inledning (till en afhandling).

**exosmōs,** se endosmos.

**exostōs,** gr., ett slags bensvulst.

**exotērisk,** gr., yttre, allmänfattl. Mots. esoterisk.

**exōtisk,** gr., utländsk; e. växt, från varmare till kallare klimat införd växt, s. blott odlas i växthus.

**expans|ion,** lat., utvidgning (is. vattenångas). **-iv,** som kan utvidgas.

**expatri|ation,** lat., landsförvisning. **-era,** landsförvisa.

**exped|iera,** lat., affärda, befordra. **-it,** handelsbetjänt. **-ition,** affärdande o. s. v., stället där något expedieras. **-itör,** afsändare.

**expektans',** lat., väntan (is. på någon ledig tjänst).

**expektoration,** lat., upphostning.

**expens',** lat., utgift.

**experiment',** lat., rön, försök. **-ēra,** anställa försök.

**experimental|-kemi, -fysik,** förklaring af kem. o. fys. satser gm experiment.

**expert',** lat., sakkunnig.

**expiat|ion,** lat., försoning. **-orisk,** försonande.

**explanation,** lat., förklaring.

**expli|cēra,** lat., förklara. **-kābel,** förklarlig. **-kation,** förklaring.

**exploatera,** sätta i verket, utnyttja, bearbeta, draga vinst af.

**explodēra,** lat., springa sönder med knall.

**explorēra,** lat., utforska.

**explosion,** lat., en af mer l. mindre häftiga mekan. verkningar o. knall åtföljd gasutveckling, s. framkallas dels gm höjd temperat. hos inneslutna elastiska vätskor, dels gm s. k. sprängämnen.

**explosīv,** lat., s. kan explodera.

**exponent',** lat., tal, s. anger, hur många gånger ett annat tal skall sättas s. faktor. Ex. $a^3 = a. a. a.$ Jfr potens.

**exponentiālekvation,** *mat,* ekvat., hvari den obekanta ingår som exponent.

**exponēra,** lat., utställa, blottställa.

**export',** lat, utförsel. **-ēra,** utföra.

**exposē,** lat., framställning.

**exprès,** (-prä), fr., uttrycklig.

**express,** lat., uttrycklig; ilbud.

**express'is ver'bis,** lat., uttryckligen.

**ex profess'o,** lat., ss. yrkesman, till yrket.

**expromission,** lat., öfvertagande af en annans skuld.

**expropri|ation,** lat., åtgärd, hvarigm någon mot ersättn. tvingas att till stat l. kommun afstå jord för allmänt behof. **-era,** afhända egendom etc. (se föreg.).

**expuls|ion,** lat., utdrifning. **-īv,** utdrifvande.

**expurgēra,** lat., rena.

**exspirēra,** lat., utandas.

**exsudāt,** lat., utsvettning, sjukdomsprodukt, kan vara vattenartad, vattenart.-fibrinös, rent fibrinös, blodig l. varig, förekommer i kroppens väfnader o. hålrum.

**extās,** se ekstas.

**ex tem'pore,** lat., genast, utan förberedelse.

**extempor|alier,** lat., utan förberedelse hållna skrif- l. talöfningar. **-era,** tala utan förberedelse.

**extens|ibel,** lat., uttänjelig. **-ion,** uttänjning. **-iv,** s. har afseende på utsträckning l. uttänjning.

**exten'sor,** lat., sträckmuskel.

**exteriör,** lat., det yttre. Mots. interiör.

**exterritoriālrätt,** främmande stats sändebuds befrielse från att underställas det lands lagar, hvari han vistas.

**ex|tingvēra,** lat., utsläcka. **-tinktion,** utsläckning.

**extinktör,** lat., utsläckare, ett eldsläckningsredsk., hvars verkan beror af utsprutad kolsyra.

**extirpation,** lat., *kir.,* aflägsnande af en nybildning.

**extirpātor,** lat., ett slags harf att borttaga ogräs med.

**extortion,** lat., våldsam utpressning.

**extra,** lat., utom, särskildt.

**extradition,** lat., en förbrytares utlämnande.

**extrahera,** lat., utdraga.

**extrajudiciell',** lat., s. afviker från vanlig rättegångsordn.

**extrakt',** lat., utdrag; genom växters utdragande m. vatten l. sprit framställdt preparat.

**extraktion,** lat., utdragning, härkomst.

**extraktīvämne,** ämne, s. bildar huvudbeståndsdelen i extrakt.

**extraordinārie,** lat., utomordentlig; en statens tjänsteman utan ordinarie lön.

**extraordinär,** lat., utomordentlig.

**extravag|ans** (-gangs), lat., öfverdrift. **-ant,** öfverdrifven. **-ēra,** gå till öfverdrift, utsväfva.

**extrēm,** lat., ytterlig. Les extrêmes se touchent (läs exträm sö tûsch), ytterligheterna beröra haa.

**extremitēt,** lat., lem.

**exuber|ans',** lat., öfvermått. **-ant,** öfvertlödig, riklig.

**ex un'gue leōnem,** lat., på klon (känner man) lejonet; ex usu, enligt bruket.

**Eyck** (ejk), Hub. van, flandr. mål., f. omkr. 1366 Maaseyck, d. 26 Genève, målade jämte sin bror Jan v. E., f. omkr. 1400, d. 40, det världsberömda Gentaltaret.

**Eylau,** 1) Preussisch-E., st. i Ost-Preussen, 3,264 inv., sl. 1807. — 2) Deutsch-E., st. i West-Preussen, 8,074 inv.

**Eyre** (är), sjö i s. Australien. 9,500 k.km.

**Eystein,** nor. kgr. 1) E. Magnusson, kon. 1103/22, medan brodern Sigurd företog en resa till det hel. landet. — 2) E. Haraldsson, kon. 1142/57, Harald Gilles son.

**Ezekiel',** se Hesekiel.

**Eziongēber,** ford. hamn vid Röda hafvet.

**Ezzelīno da Romāno,** ghibellinsk tyrann i Padua o. en stor del af öf. Italien, kejs. Fredr. II:s anhängare, f. 1194, d. 59 vid Cassano af erhållna sår. Hans familj utrotad 60.

**Eötvös,** (ött'vösch), Jos., baron v., ungar. förf. o. statsm., f. 1813 Ofen, d. 71 s. kultus-min. Skr. nov. o. polit. arbeten.

## F.

**F, f,** 6:e bokst. i alfab.; ss. rom. talteck. *F* = 40, *F* = 40,000. I mus. *F (f)* == *forte;* på termometrar *F.* = *Fahrenheit.*

**express'is ver'bis,** lat., uttryckligen.

**ex profess'o,** lat., ss. yrkesman, till yrket.

**expromission,** lat., öfvertagande af en annans skuld.

**expropri|ation,** lat., åtgärd, hvarigm någon mot ersättn. tvingas att till stat l. kommun afstå jord för allmänt behof. **-era,** afhända egendom etc. (se föreg.).

**expuls|ion,** lat., utdrifning. **-īv,** utdrifvande.

**expurgēra,** lat., rena.

**exspirēra,** lat., utandas.

**exsudāt,** lat., utsvettning, sjukdomsprodukt, kan vara vattenartad, vattenart.-fibrinös, rent fibrinös, blodig l.

varig, förekommer i kroppens väfnader o. hålrum.

**extās,** se ekstas.

**ex tem'pore,** lat., genast, utan förberedelse.

**extempor|alier,** lat., utan förberedelse hållna skrif- l. talöfningar. **-era,** tala utan förberedelse.

**extens|ibel,** lat., uttänjelig. **-ion,** uttänjning. **-iv,** s. har afseende på utsträckning l. uttänjning.

**exten'sor,** lat., sträckmuskel.

**exteriör,** lat., det yttre. Mots. interiör.

**exterritoriälrätt,** främmande stats sändebuds befrielse från att underställas det lands lagar, hvari han vistas.

**ex|tingvēra,** lat., utsläcka. **-tinktion,** utsläckning.

**extinktör,** lat., utsläckare, ett eldsläckningsredsk., hvars verkan beror af utsprutad kolsyra.

**extirpation,** lat., *kir.,* aflägsnande af en nybildning.

**extirpātor,** lat., ett slags harf att borttaga ogräs med.

**extortion,** lat., våldsam utpressning.

**extra,** lat., utom, särskildt.

**extradition,** lat., en förbrytares utlämnande.

**extrahera,** lat., utdraga.

**extrajudiciell',** lat., s. afviker från vanlig rättegångsordn.

**extrakt',** lat., utdrag; genom växters utdragande m. vatten l. sprit framställdt preparat.

**extraktion,** lat., utdragning, härkomst.

**extraktīvämne,** ämne, s. bildar huvudbeståndsdelen i extrakt.

**extraordinārie,** lat., utomordentlig; en statens tjänsteman utan ordinarie lön.

**extraordinär,** lat., utomordentlig.

**extravag|ans** (-gangs), lat., öfverdrift. **-ant,** öfverdrifven. **-ēra,** gå till öfverdrift, utsväfva.

**extrēm,** lat., ytterlig. Les extrêmes se touchent (läs exträm sö tûsch), ytterligheterna beröra haa.

**extremitēt,** lat., lem.

**exuber|ans',** lat., öfvermått. **-ant,** öfvertlödig, riklig.

**ex un'gue leōnem,** lat., på klon (känner man) lejonet; ex usu, enligt bruket.

**Eyck** (ejk), Hub. van, flandr. mål., f. omkr. 1366 Maaseyck, d. 26 Genève, målade jämte sin bror Jan v. E., f. omkr. 1400, d. 40, det världsberömda Gentaltaret.

**Eylau,** 1) Preussisch-E., st. i Ost-Preussen, 3,264 inv., sl. 1807. — 2) Deutsch-E., st. i West-Preussen, 8,074 inv.

**Eyre** (är), sjö i s. Australien. 9,500 k.km.

**Eystein,** nor. kgr. 1) E. Magnusson, kon. 1103/22, medan brodern Sigurd företog en resa till det hel. landet. — 2) E. Haraldsson, kon. 1142/57, Harald Gilles son.

**Ezekiel',** se Hesekiel.

**Eziongēber,** ford. hamn vid Röda hafvet.

**Ezzelīno da Romāno,** ghibellinsk tyrann i Padua o. en stor del af öf. Italien, kejs. Fredr. II:s anhängare, f. 1194, d. 59 vid Cassano af erhållna sår. Hans familj utrotad 60.

**Eötvös,** (ött'vösch), Jos., baron v., ungar. förf. o. statsm., f. 1813 Ofen, d. 71 s. kultus-min. Skr. nov. o. polit. arbeten.

## F.

**F, f,** 6:e bokst. i alfab.; ss. rom. talteck. *F* = 40, *F* = 40,000. I mus. *F (f)* == *forte;* på termometrar *F.* = *Fahrenheit.*

**F,** fjärde tonen i den diatoniska skalan.

**Faa . . .** se Få . . .

**fabel,** lat., saga, dikt; diktad berättelse, framställande en moralisk sanning, l. praktisk lefnadsregel und. en från den fys. världen lånad sinnebild; uppränningen l. ämnet i en dikt.

**Faber,** Joh. Loth. v., ty. industri-idk., f. 1817 Stein (v. Nürnberg), d. 96, öfvertog 39 d. af Kasp. Fab. 1761 grund, blyertspenn-fabr., hkn nu är en af de förnämsta i världen.

**Faber,** P. Krist. Frederik, dan. skriftst., f. 1810, telegr.-direkt. 52, d. 77. Skr.: *Den tappre landssoldat* m. m.

**Faber,** se Böhl v. F.

**Fa'bius,** gam. patricisk släkt i Rom, 477 f. K., i kriget mot Veji nästan helt o. hållet nedgjord. — Till denna släkt hörde bl. a. 1) Quint. Fab. Maximus Rullianus, rom. fälth., s. 310 o. 308 f. K. slog etruskerna o. umbrerna. 2) Quint. Fab. Max. Cunctator, (»sölaren»), 217 f. K., konsul och härförare i kriget mot Hannibal, eröfrade 209 Tarent, d. 203. — 3) Quint. Fab. Pictor, rom. hist. i 3:e årh. f. K.

**fabliaux** (-liå), fr., för muntl. föredrag afsedda, versifierade berättelser i nordfr. medeltids-lit. F. innehöllo tokrol. l. satir. anspeln. ur det borgerliga lifvet.

**Fabre** (fabr), Ferd., fr. romanförf., f. 1830 Bédarrieux, d. 98 Paris. Skr.: *Les Courbezons* (prisbelönt af fr. akad.) m. m.

**Fabri,** Joh., boktr. Från F:s tryckeri i Sthm utgick 1495 den första, på sv. utg. bok: J. Gersons *Aff dyäfwlsens frästilse.*

**Fabrice** (-brīs), 1) Ernst Friedr. von, frih., ty. diplomat, 1710 holst. sändeb. till Karl XII i Bender, med hkn F. först 14 återvände, 18 hannover. sändeb. till Karl XII, d. 27. Skr.: *Anecdotes du séjour du roi de Suède à Bender* etc. — 2) Georg Friedr. Alfr. v., frih., sachs. militär o. statsman, f. 1818 Quesnoy, 66 sachs. krigsmin., 70 gen.-guv. öfver 12:e armédistr., 71 för ½ år öfverbefälh för ty. ockupat.-trupperna i Frankrike, 76 kons.-pres. o. krigsmin., d. 91 Dresden.

**Fabri'cius,** Johan Krist., dan. entomol., f. 1748, d. 08 ss. prof. i Kiel. Linnés lärj. Skr.: *Entomologia systematica* (75), *Philosophia entomol.* (78).

**Fabri'cius,** Jak., poet, skriftst., f. 1703, d. 41 ss. amir.-pastor i Karlskrona, känd gm sin förlofn. och giftermål med Hedvig Charl. Nordenflycht. Skr.: *Vänskapsväg,* andl. poem o. tillfällighetsdikter m. m.

**Fabri'cius,** Cajus Luscinius, 280 f. K. sändebud hos kon. Pyrros, t. hkn han utlämnade den förräd. läkare, s. ville förgifta konungen. Känd för sin redbarhet och obesticklighet.

**fabrīk,** lat., större slöjdinrättning, is. en sdn, där mskokraften samverkar med maskiner o. apparater. **-ant,** fabriksägare. **-at,** fabriksvara; tillverkn. **-s-bolag,** en ofta på aktier grundad, mel. två l. flere personer ingången förening f. råämnens l. halffabrikats förädlande på fabriksmässigt sätt. **-s-märke** = varumärke (se d. o.). **-ör,** se fabrikant.

**fac . . .,** se fak . . .

**façade,** (-sād), fr., se fasad.

**face,** (fās), fr., se fas. En face (ang fas), framifr., midt i ansiktet.

**facētier,** lat., skämtsamma o. kvicka infall.

**facette,** (-sätt), fr., se fasett.

**facīl,** lat., lätt; vänlig, tillgänglig; billig. **-itet,** lätthet, foglighet, eftergifvenhet.

**fa'cile prin'ceps,** obestridligen den främste.

**fac'it,** lat., resultatet af en uträkning; »nyckel».

**fack,** ty., hylla; afdeln. i en sådan; handtering, yrke; vetenskapsgren; konst. **-förbund,** smslutning af fackföreningar. **-förening,** smslutning af arbetare till skydd o.

befordran af deras egna intressen. 1905 funnos i Sverige ungef. 118,000 fackföreningsmedlemmar. **-man,** den, s. vinnlagt sig om ett särskildt yrke l. vetenskapsgren.

**façon,** (fasång'), fr., se facon. Sans (sang) f., utan krus.

**faden,** ty., längdmått = 1,$_{883}$ m.

**fadäs,** fr., dumhet, platthet.

**fæces,** lat., djurens fasta afföringar. Jfr fekalier.

**Faen'za,** it. st. vid Lamone, 40,370 inv. Bisk. Tillverkn. af majolikavaror (fajans).

**Faes** (fās), Pieter, van der, Sir Peter Lely kallad, ty.-eng. portr.-mål., f. 1618 Westfalen, d. 80 London.

**Fa'ëton,** 1) *grek. myt.,* son af Helios, blef af Zeus nedstörtad i floden Eridanos, emedan han, då han körde solens vagn, afvek ur dess bana o. därigm var nära att bränna upp jorden; 2) fr., benämning (faetång) på en öppen, tvåhjulig vagn.

**Fafne,** Fåfne, *nord. myt.,* son till Redmar, hkn F. tills. m. sin broder Regin dödade o. hkns skatter F. ensam behöll. Regin, s. var en slug o. trollkunnig dvärg, öfvertalade sedan sin fosterson Sigurd, son till Sigmund Völsungsson i Frankland, att döda F., som förvandlat sig till en orm. Sigurd dödade först F. (däraf namnet Fafnesbane), därefter Regin o. tog alla deras skatter. Flere skildr. ur Sigurd Fafnesbanes saga ses bl. a. å de s. k. Sigurdsristningarna å Ramsundsberget i Södermanland.

**fagedēniska sår,** frätsår, is. i veneriska sjukdomar.

**Fagerlin,** Ferdin. Jul., genremål., f. 1825 Sthm, bodde i Düsseldorf, d. 07. *Fiskaregossar, som röka* (i Nationalmus.), *Den tillfrisknande, Utan hopp.* F. var på sin tid en af Sveriges förnämsta genremålare.

**Fagervik,** stort järnverk i Nyland (Finland).

**fagott',** it., blåsinstrument af trä m. S-formigt mässingsmunstycke; basinstr. Vanl. omfång: $D$-$g^1$.

**Faggot,** Jakob, vetenskapsman, f. 1699 Vendels, Uppl., d. 77. Förtjänt om sv. justeringsverket och om Finlands odling. Förf.

**Fahlbeck,** Pontus Erland, univ.-lärare, pol. o. ekon. skriftst., f. 1850 Ölme, Värmland, 89 prof. i statskunsk. o. statistik i Lund, sed. 02 led. af riksd. 1:sta kamm. Skr.: *Den ekon. vetensk. och näringsskyddet* (87), *Sveriges adel,* 2 delar (98/04) m. m.

**Fahlcrantz,** 1) Karl Joh., landsk.-mål., f. 1774 Stora Tuna (Dalarna), 1803 ledarn, af målare- o. bildh.-akad., 18 ordin. prof., d. 61 Sthm. Självständig, originell o. poet. naturmålare, hans taflor »spridda snart sagdt öfver hela världen». *Utsigt af Djurgården, Gripsholm, Rosersberg, Rankhyttan* m. fl. — Hans bror 2) Axel Magnus, bildh., humor. förf., f. 1780 Stora Tuna, ledam. af Fria konst. akad. 34, d. 54 Sthm. — Hans bror 3) Kristian Erik, skald, teol., f. 1790 Stora Tuna, prof. i Uppsala 29, bisk. i Västerås 49, d. där 66. Skr.: *Noachs ark* (25/26), *Ansgarius* (35/46), festsånger (»Låt dina portar upp» m. fl.), hymner m. m. Hans *Samlade skrifter* utg. 63/66.

**Fahlman,** Lousie Joh:a, skådesp., f. Jensen 1856 på Svartvik, Medelpad, g. m. banktjänstem. E. F., änka 76, 87/91 vid Dramat. teat., sed. vid Ranfts teat., har uppträdt mest i komediuppgifter o. i det stora skådespelet.

**Fahnehjelm,** Ant. Ludv., militär, mekan., f. 1807, major vid flottans mekan. kår, intend. vid elektr. telegrafverket, d. 75 Sthm. Medverkade vid anläggningen af Sveriges 1:sta telegraflinje, mel. Sthm och Uppsala (53), nedläggandet af undervattenskabeln mel. Skåne o. Själland (54).

**Fahrenheit,** Gabr. Dan., ty. fysik., f. 1686 Danzig, d. 1736, uppfann en efter honom benämnd termometer (se d. o.).

**faia'ker,** l. feaker, gr., enligt

Homeros de lyckliga invånarne på ön Skeria.

**faibl|e** (fäbl), fr., svag. **-esse** (-äss'), svaghet.

**Faidherbe** (fäderb'), Louis Léon Cés., fr. gener., f. 1818 Lille, 44/70 i Algeriet, 70 chef för fr. nordarmén, slagen vid St. Quentin 71, senator 79, storkansler för hederslegionen 81, d. 89 Paris.

**Faidon** (faj), Phædo, Sokrates' lärjunge, efter hkn en af Platons dialoger är uppkallad.

**Faidra** (faj-), Phædra, *gr. myt.,* dotter till kon. Minos på Kreta samt Teseus' gemål. F. förälskade sig i sin styfson Hippolytos, hvars död hon förorsakade, då han ej visade någon genkärlek, hvarefter hon hängde sig. Dram. behandl. af Euripides o. Racine.

**Faidros** (faj'-), Phædrus, 1) F., epikureisk filos, i Athen, Ciceros lärare. — 2) F., Sokrates' lärjunge o. namn på en af Platons dialoger. — 3) F., Augustus' frigifne slaf, rom. fabeldiktare.

**Failly** (fajī), Pierre Louis Charl. Achille de, fr. gen., f. 1810 Rozoy, 30/54 i Algeriet, på Krim o. Italien, 67 mot Garibaldi, fången vid Sedan 70, d. 92 i Compiègne. Förf.

**fainéant** (fäneang), fr., dagdrifvare.

**Fairbairn** (färbärn), Sir Will., eng. ingenjör, f. 1789 Kelso (Skottland), d. 74 Moor Park, byggde ett af de första järnfartygen 31, anlade skeppsvarfvet i Millwall, var behjälplig vid uppf. af Britannia-bron (se d. o.). Skr.: *Iron-ship building* m. m.

**Fairfax** (färfax), Thom., eng. lord, krigare, f. 1611 Denton, 45 af parlam. utsedd till öfverbefälh. mot Karl I, bidrog t. Karl II:s restauration, d. 71. Förf.

**Fair isle** (färajl'), ö mel. Orkn- o. Shetlandsöarna. Spanska armadans skeppsbrott 1588.

**fair play** (fär plä), eng., rent spel.

**fait accompli** (fät ackångplī), fr., gjord gärning, fullbordadt sakförhållande.

**fajans** (-jangs'), lervaror med ogenomskinlig, mer l. mindre porös massa, öfverdragen m. en lättsmält bly- l. borsyrehaltig glasyr. Anv. till bords- o. husgerådssaker, prydnadsartiklar, kakelugnar m. m. Namnet anses komma från it. staden Faenza. Jfr majolika.

**fakīr,** arab., mohammedansk och bramansk botgörare i Indien.

**faksi'mile,** lat., noggrann efterbildning af en handskrift l. d.

**faktion,** lat., politiskt parti.

**faktisk,** se under faktum.

**fak'tor,** lat., tillsyningsman öfver t. ex. ett boktryckeri, fabrik o. dyl.; *aritm.,* de tal, gm hvilkas multiplikation en produkt uppkommit; i bild. bemärk. menas m. faktorer krafter, gm likas samverkan ett helt framstår ss. produkt. Faktorī, verkstad; nederlagsplats, handelsinrättning för bedrifvande af export- o. importhandel, is. i andra världsdelar.

**faktōtum,** lat., allt i allom (högra hand) åt en annan.

**fak'tum,** lat., verkl. händelse, sakförhållande. Faktisk, verklig, på erfarenhetet grundad.

**faktūra,** lat., räkning öfv. lämnade varor.

**fakultatīv,** lat., valfri, frivillig. Mots. obligatorisk.

**fakultēt,** lat., afdeln. af ett universitet, i hkn undervisn. meddelas inom ett visst vetenskapsområde; samtl. dit hörande professorer o. öfriga lärare.

**Falaise** (-läs), fr. st. i depart. Calvados, vid Ante. 7,657 inv. Vilhelm Eröfrarens födelseort. Storartade färgerier.

**Falander,** Ida, gravör i trä, f. 1842 i Sthm, förestod Ny illustr. tidn. ateljé 74/77. Inom porträttgravyrens område en af de förnämsta i Sverige.

**falang',** gr., *kr.,* den gamla grek., is. makedon, uppställningen af fotfolket med ända till 16 leds djup.

**falangstär,** fr., enl. socialisten Fouriers system gemensam bostad o. arbetsanstalt för en »falang» l. 400 familjer.

**falbolān,** fr., veckad garnering på fruntimmersklänningar.

**Falb,** Rud., ty. hypotesmakare, f. 1838 Steiermark, d. 03 Berlin. Bekant gm sina jordbäfningsteorier och väderleksspådomar (beroende på månfaserna), de s. k. Falbs kritiska dagar.

**Falbygden,** fruktbar slätt i Skaraborgs l. (kring Falköping).

**Falckenstein,** se Vogel v. F.

**falerniskt vin,** ber. vin i det forna Rom; från Ager Falernicus i nordv. Kampanien.

**falerts,** *min.,* namn på flere svafvelmetallers föreningar med svafvelarsenik o. svafvelantimon; stor kopparhalt (äfven silfver). Mineralet, som kristalliserar i tetraedrar, förekommer i Ungarn, Tyrolen, Harz o. s. v.

**Faliēre,** Marino, f. 1278, sedan 54 doge i Venedig, i följd af en smnsvärjning mot senaten afrättad 55. Dram. behandl. af Delavigne, Byron m. fl.

**Falk,** 1) Erik, teol., 1547 bisk. i Skara o. 58 i Linköping, d. 69. Skr.: *En lärobok i christend.* (58), *En tröstebok för hafvande qvinnor* (64). — Dennes son 2) Bengt, f. 1540, halsh. i Linköping 1600.

**falkar,** *Falconini,* underfam., hör. till dagroffåglarna, fåglar med kort, tjock, fr. roten krökt näbb, s. bakom öfverkäkens spets är försedd med en tand; utan halskrage, långa vingar, hudveck mel. tårna, starka, spetsiga, mycket krökta klor.

**Falkenau,** böhm. st. vid Eger, 7,376 inv. Slott.

**Falkenberg,** st. i Hallands l. nära Ätrans utlopp i Kattegatt, 4,316 inv. (08). Äldre stadsprivil. bekräftade 1558, stapelstad sed. 1866.

**Falkenberg,** Didrik v., ty. krigare af adl. ätten F. till Herstelle o. Blankenau, inträdde 1615 i sv. tjänst, kom i gunst hos Gustaf Adolf, hkn ofta använde honom i diplomatiska värf, blef öfverste o. utnämndes 30 till kommendant i Magdeburg, dödl. sårad vid dess intagande af Tilly 1631.

**Falkenberg,** sv. adl. ätt, härstamm. från Brandenburg o. s. i slutet af 1500-talet inkom i Sverige. Bland framstående medlemmar af denna ätt, s. upphöjts både till friherrl. o. grefl. värdighet, må nämnas: 1) Henrik, ämbetsman, f. 1634 Sthm, 74/76 landsh. i Älfsb. l. o. på Dal, landtmarsk. vid riksd. i Halmstad 78, d. 91 Sthm. — Hans bror 2) Gabriel, ämbetsm., f. 1646, 87 friherre, 93 grefve o. kungl. råd, s. å. presid. i Åbo o. 1703 i Svea hofrätt, d. 14 Sthm. — 3) Melker, ämbets- o. statsman., f. 22, 58 lagman i Västerbotten o. Ångermanland o. 65 i Värmland, 72, ehuru hatt, riks- o. kansliråd samt kansler för Lunds univers., 73 frih., 78 grefve, d. 95 Sthm.

**falkenērare,** ty., en s. öfvar falkar till jakt; äfven falkjägare.

**Falkirk** (fålkörk), skot. st. vid Forth- o. Clydekanalen, 29,271 inv.

**Falklandsöarna** (fåk), fr. Malouines, ögrupp i södra Atlanten ö. om Patagonien, 12,532 kv.km., omkr. 2,078 inv. Hst. Port Stanley. 1833 eng. besittning.

**falkonett',** fr., *kr.,* ett slags på 1500- o. 1600-talet brukligt, kanonen liknande skjutvapen af mindre kaliber; drogs af manskap.

**falk-orden,** storhertiglig weimarsk orden, stiftad 1732. 5 klasser.

**Falköping,** urgammal st. i Skaraborgs l. 4,488 inv. (08). I närheten slag 1389.

**fall,** 1) *fys.,* den i följd af jordens attraktion förorsakade rörelsen hos kroppar i riktning mot jordens medelpkt; 2) *sjö.,* tåg, hvarmed rå, gaffel l. segel hissas upp l. firas ned; benämnes efter rån, gaffeln l. seglet det tillhör. Falla, *sjö.,* vrida förskeppet längre från vinden under segling.

**fallande,** *bergsv.,* skiktens lutning mot horisontalplanet.

**fallandesot,** epilepsi, *läk.,* kronisk, för det mesta ärftlig

nervsjukdom, s. yttrar sig uti ofta med långa mellantider återkommande o. med medvets- o. känslolöshet förenade krampanfall af kort varaktighet. F. kan stundom uppkomma gm häftiga sinnesrörelser, stötar på hufvudet, tärande sjukdomar o. s. v. och öfvergår ibland vid mångårig fortvaro t. själssjukdom, ss. svagsinthet. Botemedel: regelbundet lefnadsätt, undvikande af hetsiga drycker, användande af bromkalium, valerianasyrad zink m. m. Epileptiskt svagsinta böra på det noggrannaste bevakas.

**fallbila,** se giljotin.

**Fallières** (-är), Clément Arm., fr. statsm., f. 1841, sed. 76 deputerad, 82/83 min.-pres., 99 senatspres., sed. 06 fr. republ:s president.

**fallissement'** l. fallissemang', fr., oförmåga att betala sina skuldförbindelser, bankrutt, konkurs.

**fallmaskin,** *fys.,* instrum. för uppmätandet af d. väglängd, en fritt fallande kropp på viss tid tillryggalägger.

**Fallmerayer,** Phil. Jak., ty. hist., f. 1791 Tyrolen, först officer i baiersk tjänst, därefter lärare 31/34, 40 o. 47 på resor i orienten, d. 60 München. Skr.: *Fragmente aus dem Orient* m. m.

**fallrep,** *sjö.,* de ledtåg, hvarmed man begagnar sig vid stigandet uppf. fallrepstrappan l. den trappa, s. leder från vattnet upp till relingen l. däcket af ett fartyg.

**Fall river** (fål rivr), st. i Massachusetts vid fl. af samma namn, 114,004 inv. Hamn, fabriker.

**fallskärm,** *mek.,* skärm för att hindra föremål att med allt för stor hastighet falla till marken. Jfr. luftsegling.

**Fallström,** Carl Daniel, skald, f. 1858 Gefle, särsk. utm. ss. stämningsskald. Skr.: *Valda dikter* (99), *I gyllenrödt* (02), *Hvita syrener* (05) m. m.

**Fallstedt,** Ingel, bildh., f. 1848 Sthm, d. 99 Köpenhamn. *John Ericssons-statyn* i Göteborg m. m.

**Falmouth** (fäll'mö*th*), eng., st. i Cornwall, vid Fal, 11,773 inv. En af Englands bästa hamnar.

**falsar|ium,** lat., förfalskning, **-us,** förfalskare.

**Falsen,** 1) Enevold de, dan.-nor. ämbetsm. o. fosterlandsvän, f. 1755 Köpenhamn, 89 lagm. i Nordlands amt, 02 justitiar. i stiftsoverretten i Kristiania, dränkte sig, angripen af melankoli, 08 i Kristianiafjorden. Skald o. förf., utg. »Budstikken» (08). — Hans son 2) Krist. Magn., stats-m., f. 1782 Oslo, 08 sorenskriver i Akershus amt, 27 justitiar. i Höieste ret, d. 30. Förf.

**falsett',** it., *tonk.,* de höga toner i mskorösten, hvilka frambringas gm stämbandens starkare spänning och röstspringans (i struphufvudet) större vidgande; halsröst.

**Falstaff** (fålstäff), John, komisk figur i Shakespeares »Henrik IV» o. »Muntra fruarna i Windsor»; njutningslysten o. fråssande (däraf benämnin. Falstaffsmage), feg o. storskrytande, men full af kvickhet o. humor.

**Falster,** dan. ö. i Östersjön, 465 kv.km., 34,422 inv. Betydl. trädgårdsskötsel, bildar tills, med Låland Maribos amt. Hst. Nykjöbing.

**Falsterbo,** 1) urgammal st. i Malmöhus l., 349 inv. (08), 2) tills, med Skanör socken i samma l. — F.-ref, ett s. om Skanör o. F. i hafvet utskjutande sandref med fyrskepp o. lotsstation.

**fal'sum,** lat., falskhet, bedrägeri.

**falubriljanter,** i briljantform slipade glasbitar, infattade i en legering af 19 del. bly o. 29 del. tenn; äfven teatersmycke smnsatt af fasettartade delar.

**Falun,** gammal bergsst. i Kopparbergs l., vid Falu-ån, 11,080 inv. (08). Stadsprivileg. 1641. Lägre bergsskola. Strax utanför st. Falu

grufva, en under 15/1600-talet särdeles gifvande koppargrufva.

**Fāma,** *rom. myt.,* ryktets gudinna.

**Famagus'ta,** se Cypern.

**familj,** lat., släkt, ätt; hnshåll; härkomst. En famille (ang famij'), fr., tills. m. sina anhöriga; förtroligt. **-aritēt,** förtrolighet, intim bekantskap. **-är,** förtrolig, förtrogen; hvardagl.

**Familj-journalen,** se Svenska Familj-journalen.

**famn,** 1) ford. längdm. = 6 fot = $1,_{78}$ m., 2) vedmått i Sthm m. fl. st., 8 X 6 X 3 f. (= 144 kbf. = $3,_{77}$ kbm.) l. 8 X 6 X $2,_{5}$ f. (= 120 kbf. = $3,_{14}$ kbm.).

**famōs** l. famös, lat., ryktbar, beryktad.

**fa'mulus,** lat., biträde, medhjälpare; vid ty. univ. = student.

**fana,** *kr.,* fälttecken; hvarje infant.-bataljon har i alla länder sin f., i Frankr. dock endast hvarje regemente. Jfr standar.

**Fanār,** en illa ansedd stadsdel i Konstantinopel; inv., fanarioter, äro till större delen greker.

**fanatism',** lat., rel. svärmeri, politisk partiyra.

**fandan'go,** sp. nation.-dans i ¾ l. 6/8 takt, dansas af två personer und. ackampanj. af gitarr o. kastanjetter.

**fanēga,** sp. spannmåls- o. saltmått = $55,_5$ l., i Lissabon o. Brasilien = $55,_{36}$ l., i Mexico = $90,_{81}$ l., i Chile = 97 l.

**fanegāda,** sp. ytmått = $64,_{395}$, i Västindien o. Syd-Amerika = $66,_{054}$, i Mexico o. Central-Amerika = $66,_{557}$ ar.

**fanér,** ty., tunna träskifvor t. beläggning på möbler o. d.

**fanerogāmer,** gr., *bot,* växter med ty dl. könsdelar o. s. fortplantas medels frön.

**fanfār,** fr., smattrande hornmusik vid högtidliga tillfällen l. på jakt. **-onād,** skryt, skräfvel.

**Fanfull'a,** en af Italiens mest spridda liberala tidningar.

**fanjunkare,** *kr.,* svenska arméns högsta underofficersgrad utom vid artilleriet. Jfr styckjunkare.

**Fāno,** it. st. vid Metauro, 24,848 inv. Väl bibehållen marmortriumfbåge till Augustus' ära.

**Fant,** 1) Mikael, predikant, f. 1718 Alfta, d. 54 ss. kyrkoh. i Strängnäs stift. Skr. *Anvisn. att predika* (83; bearbetn. från dan.), *Salighetens ordning* (99), tal, skaldestycken m. m. — Dennes son 2) Erik Mikael, häfdatecknare, f. 1754 Eskilstuna, 81 prof. i hist. i Uppsala, afsked 16, d. 17. Skr., utom en mängd disputationer (328) o. akad. afhandl., *Utkast till kon. Gustaf Adolfs historia* (84/85), *Handl. till upplysn. af sv. historien* (89/02), 1:a delen af *Scriptores rerum suedcarum medii ævi* (18) m. m. — Dennes brorson 3) Joh. Erik, präst, förf., f. 1815, d. 69 ss. kyrkoh. i Västerås stift. Skr.: *Matrikel öfver präst- o. klockarelägenheterna inom Uppsala ärkestift* (50), *Uppsala ärkestifts matrikel* (s. å.), *Vägledning för präster i äktenskapsmål* (4:e uppl. 81) m. m. samt utg. (tills. med Låstbom, egentl. af A. M. Fant förf.) *Uppsala ärkestifts herdaminne* (42).

**fantasī,** gr., inbillning, inbillningskraft l. den verksamh., hvarigm bilder o. föreställningar uppkomma i själen. F. yttrar sig dels i förmågan att af de i minnet förvarade spåren af tidigare varseblifningar alstra o. gifva själfständig form åt nya bilder, dels i förmågan att utan omedelbar varseblifning skapa nya bilder o. föreställningar; den når sin högsta uppgift i tillämpningen på konsten.

**fantasmagorī,** gr. framställn. af skenbilder gm opt. medel.

**Fan'tasos,** *gr. myt,* drömgud, son af Sömnen.

**fantast',** en s. förväxlar fantasi o. verklighet; svärmare, öfverspänd mska. **-isk,** svärmisk, narraktig, underlig.

**fanti,** negerfolk i Öfre Guinea.

**fantisēra,** öfverlämna sig åt fantasier, yra; *tonk.,* spela endast efter ögonblickets ingifvelser.

**fantōm,** gr., inbillningsfoster, spöke.

**Fanö,** dan. ö i Nordsjön. Hafsbad.

**Faraday** (färr'ädē), Mich., eng. fys. o. kem., f. 1791 Newington, först bokb., 27 prof. i kemi vid Royal instutition, d. 67 Hampton Court. En af världens förnämsta vetenskapskapsmän. Talrika upptäckter: induktionselektriciteten, den s. k. elektrolytiska lagen, ljusets magnetisering m. fl. uppt. inom elektricitetsläran. Förf.

**faradisation** l. faradism', *läk.,* metoden att vid sjukdomars botande medels elektricitet använda induktions- l. afbruten ström i st. f. galvanisation l. konstant ström. Ben. efter M. Faraday.

**fārao,** 1) benämn, på fl. bland Egyptens forna kgr; 2) ett slags hasardspel med kort.

**fāraokatten,** se ichneumon.

**Farel',** Guillaume, schweiz. teolog, f. 1489 Gap, d. 65 Neuchâtel. Schweiz' reformator.

**Farewell** (färwell'), Kap, Farvel', Kap, l. Statenhuk, sydligaste spetsen af Grönland.

**Fārgus,** Fred. J., eng. rom.-förf., pseud. Hugh Conway, f. 1840 Bristol, d. 85 Mentone. Skr.: *Called back, Dark days, A family affair* m. m.

**Farīna,** Joh. Maria, tekn., f. 1685 Piemont, d. 66. Grund. 1709 i Köln den än i dag eft. F. benämnda firman för tillverkning af luktvatten (eau de Cologne).

**Farinell'i,** se Broschi.

**Farīni,** Carlo Luigi, it. statsm., f. 1812 Russi, 50 sard. undervisn.-min., 59 diktator i Modena o. sedan i Parma o. Romagna, 60 inrik.-min., 62 min.-pres., 63 vansinnig, d. 66. Styrde i Cavours anda.

**farīnsocker,** se socker.

**fariséer** (»afsöndrade»), rel.-pol. parti bland judarne. F. sträfvade efter teokratiens återställande o. oafhängighet o. höllo strängt fast vid den mosaiska lagens bokstaf.

**farkonst** *bergsv.,* ett slags inrättning för personbefordran inom grufvor.

**farm,** eng., hemman, arrendehemman; i Amerika: landtgård, hvartill inneh. har full äganderätt. **-er,** förpaktare (arrendator); landtman.

**farma|ceut** (-sevt'), gr., en som ägnar sig åt apotekaryrket. Farmaceutiska institutet, en i Sthm 1837 inrättad läroanstalt för dem, s. vilja aflägga provisors- o. apotekar-examen. **-cī,** läran om läkemedels beredn. o. smnsättn. **-ko|dynamīk,** läran om läkemedlens verkan på organismen. **-gnosī,** läran om drogerna. **-kologī,** läran om läkemedlen i allmänhet. **-kopé,** kännedomen om läkemedlens beredning; hos oss: de af medicinalstyrelsen utfärdade o. af konungen påbjudna föreskrifter o. formler för beredandet af läkemedel m. m.; gällande är nu den s. k. *Pharmacopæa Suecica,* hvars 9:e uppl. *(Editio IX)* utkom 1908.

**fa'rmer,** se under farm.

**Fārnborough** (-börå), st. i eng. grefsk. Hampshire, 11,499 inv. Ex-kejsarinnan Eugenie bor där.

**Farnēse,** it., furstefam., bland hvars medlemmar må nämn. 1) Alessandro F., ss. påfve Paulus III (se d. o.). — Hans naturl. son 2) Pietro Luigi, erhöll af fadern 1545 hertigd. Parma o. Piacenza; grym o. i högsta grad utsväfvande, föll han för en smnsvärjn. 47. — Dennes sonson 3) Alessandro F., f. 1547, ståthåll, i sp. Nederländerna 78, kufvade Holland, d. 92. — Familjen utdog 1731. — Af den mängd antika s. k. farnesiska konstverk, s. ursprungl. tillhört fam. F. o. förvarats i Palazzo F. i Rom, men af Bourbonerna 1790 flyttats till Neapel, kunna nämnas: den farnes. tjuren (se Apollonios) o. farnes. Hercules.

**farnöte,** fornsv., ressällskap. I de äldre svenska lagarna förekommer smnställningen: flock o. f.

**Fāro,** namn på fl. orter i Italien.

**Fāro,** st. i Portugal vid Atlanten, 11,789 inv. Hamn. Hst. i prov. Algarve.

**Faros,** lat. Pharus, *g. geogr.,* egypt. ö vid Alexandria, gm en damm förenad med fasta landet. Ber. fyrtorn. Numera är F. äfven namn på fyrtorn i allmänhet.

**Farr'agut,** Dav. Glascoe, amer. amiral, f. 1801 Tennessee, förvärfvade sig stort rykte und. nord-amer. inbördeskrig. 61/65; int. New Orleans 62, s. å. kontreamir. d. 70.

**Farrar,** Frederick Will., eng. teol., främst, andl. förf., f. 1831 Bombay, 73 ordin. predikant hos drottn. Viktoria, 95 domprost af Canterbury, d. 03. Skr.: *Seekers after God, The witness of hist. to Christ, The life of Christ* (12

uppl. på ett år), *Life and work of St. Paul* (alla öfvers. på sv.), predikningar m. m.

**fars,** fr., lägre, burleskt lustspel.

**Fars** l. Farsistan, pers. prov. v. Persiska vik. Hst. Schiras.

**Farsālos,** lat. Pharsālus, *g. geogr.,* st. i Tessalien. Caesar besegr. där Pompejus 48 f. K.

**farsang',** pers. mil = 6/7 km.

**Farsistān,** se Fars.

**Farsund,** hamn i Listers och Mandals amt i Norge.

**fārthing** (-*dh*ing), eng. kopparmynt, ¼ penny, = 2 öre.

**fās,** fr., ansikte; yta, framsida; *befästn.,* de fästnings- l. befästningslinjer, s. bilda en fleschs utåt l. en tenaljs inåt gående vinkel; *astron.,* den i följd af jordens o. solens olika ställning t. haa växlande gestalt, hvari månen o. planeterna vid olika tider visa sig för oss.

**fas',** lat., rätt enligt gudoml. lagar; lag, plikt. Per fas et nef'as, med rätt o. orätt, gm hvarjehanda medel.

**fasēd,** fr., framsidan af en byggnad.

**fasān,** *Phasianus* L., *zo.,* till hönsfåglarna hör. släkte med på sidorna naket hufvud, korta halsfjädrar, lång, hoptryckt o. spetsig stjärt med 18 pennor, de mellersta gradvis längre. Vild i s. o. mellersta Asien. Vanl. f., *Ph. colchicus* L., hannen gulröd m. sammetssvarta fläckar, honan gråspräcklig med svarta fläckar ofvan o. på öfverbröstet, är inplanter. på Visingsö. Guld-f., *Ph. pictus,* i östra delen af mellersta Asien; silfver-f., *Ph. nycthemerus,* fr. ö. Asien, hålles stundom tam i Europa, m. fl. arter.

**fasanerī,** inrättning för fasaners uppfödande.

**fasc'es,** lat., i det forna Rom knippen af smala spön, med en bila i midten, hvilka buros framför de högsta ämbetsm. till tecken för deras makt öfver lif o. död.

**fascik'el,** lat., knippa; samling, häfte.

**fasett',** fr., konstigt slipad yta på ädelstenar, glas o. d.

**fashion** (fäsch'ön), eng., skapnad; plägsed, snitt, mod. **-able** (-äbel), nymodig, på modet.

**faskīn,** lat., *bef,* risknippa för att fylla grafvar l. bekläda fältverk; äfven risknippa till grundläggning å sänka ställen vid väg- o. vattenbyggnadsarbeten.

**Fasokl,** se Fazogl.

**fasōn,** fr., gestalt, form; sätt, skick, åtbörd.

**fasta.** Redan hos egypterna, indierna och flera andra af forntidens folk var det öfligt att ss. botöfning afhålla sig från förtärandet af födoämnen, is. kött, o. särskildt var det i Moses' lag judarne föreskrifvet. I kat. kyrkan äro flere fastor påbjudna, ss. 40-dagars-(kvadragesimal-) fastan före Långfredag (den s. k. fastlagstiden), adventsfastan före jul, dessutom hvarje fredag o. s. v. I grek.

kyrkan iakttages detta bruk noggrannare än i den rom.; i de protestantiska kyrkorna är ingen f. påbjuden. Mohammedanernas fastetid infaller i månaden ramadan.

**fastage** (-stäsch), stort laggkärl, fat.

**fa'sti** l. dīes fasti, lat., hos de gamla romarna de dagar, på hka rättsliga l. andra offentliga handlingar fingo äga rum; äfven = kalender.

**fastidiös,** fr., ledsam, tråkig.

**Fastingen,** en synnerligen förr mycket besökt marknad i Kristinehamn i april, upphörde med år 1903.

**fastlagsspel** (ty. Fastnachtsspiele), vanl. i dialogform framställda, ofta grofkorniga, men skämtsamma teatraliska föreställningar, hka utan sceniska apparater uppfördes dagen före askonsdag. Uppkommo i Tyskland på 1500-talet o. upphörde på 1700-talet.

**fatāl,** lat., af ödet bestämd, oundviklig, olycksbringande, vedervärdig. **-ism',** tron på ett oundvikligt öde. **-ist,** anhängare af en sådan lära. **-itēt,** vidrighet, förtretlighet.

**fatālier,** *jur.,* en i lag föreskrifven tid, inom hkn något (besvär, vad. ansökn. l. dyl.) måste fullgöras, vid förlust af vidare rättighet därtill.

**fāta morgāna,** it., hägring, synvilla.

**fatbur,** klädkammare, förrådsrum, skattkammare.

**fatigēra,** lat., trötta, uttrötta.

**Fātima,** Mohammeds dotter o. gift med hans anhängare Ali. Från F. härstamma fatimiderna, hka 909/1171 härsk. i Egypten, n. Afrika, Syrien o. Palestina.

**fatuitēt,** lat., inbilskhet, narraktighet.

**fātum,** lat., öde, bestämmelse.

**faubourg** (fåbûr), fr., förstad.

**Faulhorn,** bergstopp på Bern.-alperna, 2,684 m. h. På denna den högst belägna byggnad i Europa.

**Faun,** Faunus, *fornit, myt,* bergens, skogarnas o. ängarnas skyddsgud, herdarnes beskyddare.

**fauna** (-au'), lat., djurbeskrifning; förteckning öfver i ett visst land l. på en viss del af jorden inhemska djur.

**Faure** (får), Felix, fr. republ. presid., f. 1841 Paris, först garfvare, 94/95 sjömin. 95 presid., d. 99.

**Faust,** d:r Joh., ty. svartkonstnär i 16:e årh., f. i Knittlingen i Württemberg (enl. andra nära Weimar), om hvars äfventyrliga lif o. förmenta förbund med djäfvulen, representerad af Mefistofeles, knutit sig en mängd sagor. F:s lefnad har blifvit dram. behandlad af Marlowe, Lessing, Goethe m. fl., poetiskt af Lenau, Heine o. a., inom musikens område af Liszt, Spohr, Gounod, Boito m. fl., inom målarkonsten af bl. a. Delacroix, Kaulbach, hvarjämte om honom uppstått en hel folklitteratur.

**Faust,** Johan (boktryckare), se Fust.

**Faustīn** I, Soulouque, kejs. af Haïti, f. negerslaf 1787, 46 gen., 47 haitiska republikens pres., 49 kejs., afsatt 59, d. 67 Haïti.

**Faustīna,** namn på 1) kejsar Anton. Pius' gemål, d. 171; 2) deras dotter, förmäld med kejs. Marcus Aurelius, d. 175.

**faute** (fåt), fr., fel; felkast; f. de mieux, i brist på bättre.

**fauteuil** (fåtöj'), fr., se fåtölj.

**Favart** (-vār), 1) Charl. Sim., fr. operettförf., f. 1710, d. 92. Skr.: *Ninette à la cour, Les trois sultanes* (uppförda i Sverige) m. fl. — Hans hustru 2) Marie Just. Ben., f. Duronceray 1727, d. 72, skådesp. o. förf., hufvudpers. i Offenbachs operett: »Madame Favart».

**Fawcett** (fåcet), Henry, eng. statsekonom., f. 1833 Salisbury, 58 blind, 80 gen.-postmästare i London, fl. ggr

parlamentsled, d. 84. Förf.

**Fawkes** (fåks), Guy, eng. konspiratör, f. 1570, hufvudman f. krutkonspirat. i London 05, afrättad 06.

**favorābel,** fr., gynnsam, bevågen; fördelaktig.

**favorisēra,** fr., gynna.

**favorīt,** fr., gunstling, älskling, älskarinna.

**Favre** (favr), 1) Jules Cl. Gabr., fr. statsm., f. 1809 Lyon, 35 advokat i Paris, 48 demokr. medl. af nationalförs., 58 invald i lagstift. kåren, Napol:s motståndare, emot kriget m. Tyskld, 70 medl. af republ. reg. o. utr.-min., afträdde 71, sed. han undertecknat fred m. Tyskld, d. 81. Utmärkt talare. Förf. — 2) Louis, schweizisk ingenjör, f. 1813 Chêne-Bourg (nära Genève), S:t Gotthardstunnelns byggare, d. i densma 79.

**favör,** fr., gunst, ynnest; ynnestbevis.

**Faxaholm** l. Faxahus, i forntid, ett slott i närhet, af nuv. st. Söderhamn, förstördt af Engelbrekt 1434.

**Faxe,** 1) Vilh., teol., f. 1767 Kvistofta, 09 prof., 11 bisk. i Lunds stift, d. där 54. Skr.: *Lunds stifts prästmöteshandl.* (95, 99), *Matrikel öfv. Lunds stifts presterskap* (98). *Tycho Brahes Stjerneborg o. Uranienborg på ön Hven* (24) m. m., dessutom disp., predikn., tal o. s. v. — Hans syssling 2) Arvid Gust., ämbetsm., jur., f. 1799, statsr. 44, 56/70 landsh. i Jönköp., 1., d. 82. Utg. tills. m. J. H. Backman *Sammanfattn. af nu gäll. allm. stadgar ang. skiftesverket i riket, Lagkommissionens försl. t. Sveriges lag af år 1734.*

**Fay** (fä), Theod. Sedgwick, nord-amer. dipl., skald, f. 1807, 53/60 min.-resid. i Bern. Skr.: *Dreams a. reveries of a quiet man* (32), roman. m. m.

**Fayāl,** en af Azor. öarna, 178 kv.-km. 6,734 inv. Mycket fruktbar. Hst. Horta.

**Fayûm,** oas o. prov. i mellersta Egypten. 1,277 kv.km., öfv. 371,000 inv. Hufvudort: Medinet el- F.

**fazen'da** (fass-), port., landtgods.

**Fazogl',** Fasokl, nubiskt ländsk, v. Blå Nilen, ½ mill. inv. Under Egyptens öfverhögh.

**f dur,** tonart, s. har ♭ för *h.*

**fe,** fr., ett, is. i keltiska sagor förekommande, med älfvorna besläktadt o. m. öfvernaturl. krafter begåfvadt, ondt l. godt kvinnligt väsen; skyddsgudinna, häxa.

**fea'ker,** se fajaker.

**Fearnley** (fö'rnli), Tom., nor. landsk.-mål., f. 1802 Fredrikshald, d. 42 München.

**feber,** lat., *läk.,* sjukdomstillstånd, vanl. yttrande sig i hög kroppsvärme, ökad ämnesomsättning o. hastig puls samt ofta börjande m. frossa. Feber är aldrig en självständig sjukdom, utan blott ett sjukdomssymtom. Man skiljer mel. kontinuerande (med ungefär lika temperatur und. sjukdomsförloppet), remitterande (minskad temperatur om morgnarna, stegrad mot aftnarna) o. intermitterande f. (m. feberfria mellantider, ½ till 2 dagar). Orsaker: ruttnande ämnens upptagande i blodet, varförgiftn. (pyemi), bakterier, antingen gm sår l. på annat, okändt sätt inkomma i blodmassan, gm förruttnande ämnen från sår åstadkommen inflammatorisk feber (sårfeber) o. s. v. Behandl.: kroppens afkylande medels kallt vatten (dock end. efter läkares föreskrift) o. gm feberstillande medel (kinin, digitalis, salpeter etc).

**febergummiträdet,** se Eucalyptus.

**februari,** lat., årets 2:a månad, Göjemånad (se d. o.) **-revolutionen,** revolutionen i Paris 22-24/2 1848, hvarigenom Ludv. Fil. störtades o. d. 2:a franska republ. infördes.

**Fécamp** (-kang;), fr. st. v. floden F:s utlopp i Kanalen. 15,381 inv. Hamn.

**Fecht,** Petrus, sekreter. hos kon. Johan III. F. är förf. dels t. den 1575 antagna »ordinantian» l. tillägget t. 1572 års kyrkoordn., dels t. 1576 års liturgi, den s. k. »Röda

boken». Drunknade sistn. år nära Bornholm.

**fecit,** (abbr. fec.) lat. (på konstverk) »har gjort det».

**federalis'ter,** lat., und. nordamer. inbördeskriget namn på anhängarne af unionen; mots. konfedererade l. förfäktarne af ett sydstatsförbund o. de särsk. staternas suveränitet. Und. fr. revolutionen 1792/93 namn på girondisterna i mots. t. »bergpartiet». I Tyskld o. Österr. anhäng. af de ensk. staternas, is. kronländernas, självstyrelse i mots. t. en centralförvaltn.

**federation,** lat., 1) förbund, statsförbund; 2) förening f. befordr. af allm. sedlighet, särsk. f. bekämp. af prostitutionen; en sdn f. stiftades i Engld 1875 o. i Sverige 1878. Federerade, förbundna.

**Fēdi,** Pio, it. bildh., f. 1815 Viterbo, d. 92 i Florens.

**féerī,** fr., teaterstycke, i likt dekorationer o. öfverrask. förvandlingar utgöra hufvudsaken.

**fehmdomstolar** (ty. Femgerichte), under medelt., is. 14:e o. 15:e årh., inflytelserika brottmålsdomstolar i Tyskld, framför allt Westfalen, för åstadkom. af allm. landsfred. Bland medl., »vetande» kallade, valdes domarne o. de, s. skulle verkställa domstolens beslut. Ordet fördes af en »frigrefve«. F. stodo under uppsikt af en »stolherre», i Westfalen ärkebisk. af Köln, men kejs. var öfverste stolherre. Vid rättegångsförhandlingarna, s. ägde rum på aflägsna ställen o. und. bar himmel, tillämpades gammal ty. rätt.

**Fehr,** Fredr. Aug., teol., förf., f. 1849, past. prim. i Sthm 84, d. 95. Skr.: *Barnens bibel* (74/75), *Evighetsblommor* (81), *Dokt. M. Luther, en minnesbild* (83), predikningar m. m. — Hans bror 2) Isak Nikol., litteraturhist., förf., f. 1850, sed. 85 lektor i Strängnäs. Skr.: *Studier i frihetstidens vitterh.* (83) m. m.

**Fehrbellin,** st. i Brandenburg, 1,602 inv. Slag 18/6 1675.

**Feidias** (fej'-), lat. Phidias, forntidens berömdaste bildh., f. i Athen omkr. 500 f. K., d. där 432 Zeus' o. Pallas Athenes bildstoder.

**Feilitzen,** 1) Karl Fredr. Joh. v., förf., f. 1802 Östergötl., d. 75 Sthm. Grund, artisternas o. litteratörernas pensionsförening (47). — Hans bror 2) Aug. Gust. Reinh. v., sjöofficer, f. 1815 Östergötl., 76 kontreamiral, 77 ordf. i Marinförvaltn. o. chef f. dess militärafd., d. 98. F. har konstr. flere af flottans kanoner samt d. 1:a i Sverige antagna bakladdningsgevär. — Brodern 3) Otto Teod. Fab. v., ämbetsm., skriftst., f. 1820 Östergötl., 74 arkivarie i Riksarkiv., d. 89 Sthm. Skr. en serie folkskr., noveller (flere öfvers. på ty., dan. o. finska), tidningsuppsatser m. m., har äfven utg. *Kyrkoordningar o. förslag därtill före 1686* (71/81), 2 bd. — Hans brorson 4) Ol. Otto Urb. v., militär, skriftst., f. 1834. Skr. *Ibsen o. äktenskapsfrågan* (82; i »Tidens frågor»), artiklar i tidskr. m. m. — Dennes broder 5) Karl Henr. Jobst v., främjare af mosskulturen, f. 40 i Östergötld, stiftare af mosskulturföreningen, d. 01 Enköping.

**feinschmecker,** (fajn-'), ty., finsmakare, läckergom.

**feinte,** (fängt), *fäkt.,* fint.

**Feith,** Rhijnvis, holl. skald, f. 1753, d. 24 Leijden. Skr. i den känslosamma stilen.

**fekālier,** lat. = exkrement (se d. o.).

**felb,** se fälb.

**Feldberg,** 1) högsta toppen på Schwarzwald, 1,494 m. h., 2) Grosser F., bergtopp på Taunus, 881 m. h.

**Feldkirch,** st. i Voralberg, 4,016 inv. Slott; slag 22—23/3 1799.

**Félegyháza** (felädjhasa), ung. st. i komit. Pest-Pilis-Solt. 33,081 inv.

**felicitāra,** lat., lyckönska.

**Felin'ski,** Alois, polsk skald, f. 1771, d. 20 ss. direkt, f. gymn. i

Krzemieniec. Skr. den gripande hymnen »Polens frihetsbön».

**Felix,** »den lycklige», namn på 5 påf., 1) F. I. reg. 269/74, d. s. martyr. — 2) F. II, reg. 356/58. — 3) F. III, reg. 483/92. — 4) F. IV, reg. 526/30. — 5) F. V (motpåf.), se Amadeus VIII.

**fellāh,** arab., den åkerbruk. befolkningen i Egypt. o. Arabien, en blandn. af araber o. fornegypter.

**Fellata,** se Fulbe.

**Fellin,** st. i Livld, v. F.-kanalen, 7,659 inv., intagen af svenskarne 1600 o. 1608.

**felloplastīk,** gr., korksnideri.

**fellows** (fellås), eng., kamrater; namn på de högre, graduerade medl. af universitetsafd. i Oxford o. Cambridge, s. åtnjuta stipendier; äfven medl. af vetenskapliga föreningar i England (abbr. F.).

**felonī,** fr., hvarje brott mot trohetsplikten, vare sig från länsherrens l. vasallens sida; länsherren straffades m. förlust af länshöghet, vasallen m. förlust af länet.

**Felsberg,** topp på Odenwald, 517 m. h.

**felsīt,** en t. utseendet tät bergart, best. af en blandning af kvarts o. fältspat. F. bildar grundmassan i felsitporfyr, en röd- l. svartbrun porfyrart, allm. i Älfdalen.

**feluck',** it., förr galärliknande krigs- l. sjöröfvarfartyg i Medelh., nu tvåmastadt fartyg m. stort s. k. latinsegel.

**Femern,** preuss. ö i Östersj., v. Holstein. 185 kv.km., 10,000 inv. Hst. Burg.

**feminīnum,** lat., *spr.,* kvinnl. kön.

**femme** (famm), fr., kvinna; f. de chambre (-dö schambr), kammarjungfru.

**fenacetīn,** *läk.,* ett verksamt medel (pulver) mot feber, hufvudvärk m. m.

**fender,** eng., *sjö.,* korta bjälkar, spiror l. hopbuntadt tågvirke o. d., hängda utombords på ett fartyg till skydd mot skafn. och stötar; i Förenta staterna skyddsanordning framför spårvagn och lokomotiv.

**Fénelon** (fenlång'), Franç, de Salignac de Lamotte, fr. teol., predikant o. förf., f. 1651 på slottet F., 89 lärare f. Ludv. XIV:s barnbarn, 94 ärkebiskop af Cambrai, förföljdes af Bossuet ss. kvietist, d. 15. Skr. den världsber. *Les aventures de Télémaque* (99) m. m.

**fenhvalar,** se bardhvalar.

**Fenīcien,** gr. Foinike, *g. geogr.,* smal kuststräcka mel. Libanon o. Medelhaf. Inv., forntidens förnämsta handels- o. fabriksfolk, voro djärfva sjöfarare och behärskade länge Medelhaf., vid hvars kuster de anlade talrika, mycket blomstr. kolonier. Prod.: metall- o. glasvaror, purpurfärg m. m. St.: Sidon, Tyros, Biblos, Berytos m. fl. F. hade fordom egna kgr, utgör nu en del af Syrien och tillhör Turkiet.

**fēnier,** eng., (af ir. *feinn,* krigare), heml. polit. förb., stift. i Amerika 1863, m. ändamål att lösslita Irland från England och göra det självständ.; sökte 65 förverkliga sin plan, men misslyckades, likaledes 78. De agiariska rörelserna på Irld kunna ans. s. efterdyningar.

**Fenix,** se Foinix.

**Fenja och Menja,** *nord. myt,* två jättinnor, s. åt den danske kon. Frode drogo kvarnen Grotte.

**fenkål,** (förvrängn. af ty. *fenchel*), *Foeniculum officinale* All., *Umbelliferæ,* en i s. Europa, ngn gång äfv. i Sverige odl. växt, af hvars torkade frukt erhålles den i handeln förek. f. o. ur hkn gm destill. m. vatten fås den flyktiga fenkolsoljan. Anv. i medicinen.

**fennomān,** anhängare af fennomanī, »finskvurmeri», en i midten af 1840-talet uppkommen, men först sed. början af 60-talet med ngn egentl. ifver fortgående språk- l. social rörelse i Finld, åsyftande att undantränga svenska o. göra fin. språket t. landets enda

hufvudspr. o. m. tiden äfv. t. kulturspråk. Bland de förnämsta hufvudmännen härför må nämnas J. V. Snellman, El. Lönnrot, M. A. Gastrén o. Yrjö Koskinen (G. Z. Forsman).

**fenōl,** fenylakohol, fenylsyra, karbolsyra, stenkolskreosot, $C_6H_5OH = 94$, *kem.,* erhålles gm destillering af stenkolstjära. Ren f. bildar färgl. nålar m. lukt af rök samt brännande smak, är skarpt giftig, föga löslig i vatten, lätt i alkohol o. eter, smälter vid 40°, kokar vid 180°. Eg. v. $1,_{084}$. Utmärkt desinfektionsmedel. Anv. äfv. till beredn. af färgämnen, salicylsyra, resorcin m. m.

**fenomēn,** gr., hvarje t. tid l. rum förnimbar företeelse; naturföreteelse, is. sällsam l. ovanl. **-ologi,** läran om hvad som måste anses vara f.

**Fenresulfven,** *nord. myt.,* en af Lokes barn m. jättinnan Angerboda.

**fenylalkohōl,** fenylsyra, se fenol.

**feodāl,** se und. feudum. **-system,** se länsväsen.

**Fēodor,** namn på 3 ry. tsarer, 1) F. I Ivanovitsch, son t. Ivan den förskräcklige, reg. 1584/98. — 2) F. II Borisovitsch, son t. Boris Gudunov, reg. ngra mån. 1605. — 3) F. III Alexejevitsch, son t. tsar Alexei Mikaelovitsch, reg. 1676/82.

**Feodōsia,** ry. st. på Krim, 27,238 inv. Hamn, badort.

**Ferai,** lat. Pheræ, *g. geogr.,* gr. st. i Tessalien.

**Ferdinand,** rom.-ty. kejs.: 1) F. I, kejsar Karl V:s yngre bror o. efterträdare, f. 1503 Alcalá (Spanien), fick 21 de österr. arfländ., 26 kon. i Böhmen o. Ung., 31 rom. kon., 56 kejs., d. 64. — Hans sonson 2) F. II, f. 1578 Graz, uppfostrad af jesuiterna, kon. i Böhmen 17, i Ung. 18, kejs. 19, var orsak till 30-åriga krigets utbredn. till mel. och n. Tyskld, d. 37. — Hans son o. efterträdare, 3) F. III, f. 1608 Graz, sed. 25 kon. i Ung., 36 rom. kon., 37 kejs., d. 57; fredsälskande. — 4) F. I. (ss. kon. i Böhm. o. Ung. F. V), österr. kejs., son t, Frans I o. Maria Teresia af Bägge Sicilierna, f. 1793 Wien, kon. i Ungarn 30, kejs. 35, svag, styrd af Metternich, abdikerade 48, d. 75 Prag.

**Ferdinand** (Ferdinando, Ferrando), kgr af Neapel o. Bägge Sicilierna: 1) F. I, son t. Karl III, f. 1571, öfvertog reg. 67, 98/ 1800 samt 6/15 inskränkt t. Sicilien, undertryckte m. Österr. hjälp en redan 20 utbrut. revol., d. 25. — Hans sonson 2) F. II, son t. Frans I, f. 1810, regent 30, bombarderade Neapel 48 (däraf vedernamnet *Bomba*), d. 59 Caserta.

**Ferdinand** (Fernando), kgr af Portugal: 1) F. I, son t. Peter I, d. grymme, f. 1340, kon. 1367, d. 83. — 2) F. II, Aug. Frs Anton, son t. hert. Ferdinand af Sachs.-Kob.-Gotha-Kohary, f. 1816 Wien, erhöll kon.-titel 37, reg. 53/55 und. Peter V:s minderårighet, d. 85.

**Ferdinand** (Fernando, Hernando), span. kgr: 1) F. I, den store, 1:e kon. i Kastilien, reg. 1035/65. — 2) F. II, kon. af Leon, Asturien o. Galicien, reg. 1157/88. — 3) F. III, den hel., 1217 kon. af Kastil. o. sed. 30 i Leon, d. 52, förklar. f. helgon 1671. — 4) F. IV, kon. af Kastilien o. Leon 1295, d. 12. — 5) F. V, den katolske, kon. af Aragon., f. 1452, 69 form. m. Isabella, arfv. t. Kastilien, regent 79, förstorade sin makt, eröfrade 92 Granada

(morernas sista rike i Span.), 03 Neapel, 12 Navarra, d. 16 Madrigalejo. — 6) F. VI, son t. Filip V, kon. af Span., f. 1713 Madrid, reg. sed. 46, d. 59. — 7) F. VII, kon. af Span., f. 1784, reg. 08, måste s. å. abdikera f. Jos. Bonaparte, åter reg. 14, upphäfde 30, t. förmån f. sin dotter Isabella,

den s. k. saliska lagen o. införde den kastil. successionsordn., hvarigm tronföljd, blef ärftl. äfv. på kvinnolinjen, d. 33.

**Ferdinand I,** kon. af Bulgarien, f. 1861 Wien, son till prins August af Sachs.-Coburg, 87 vald till furste af Bulgarien, 08 förklarad s. kon. af det oafhängiga B.

**Fère** (fär), La F., befäst st. i Frankr., v. Oise. 4,982 inv. Arsenal, den äldsta militärskola i Frankr. Intaget af preuss. 27/11 1870.

**Fereky'des,** en af Grekl. »7 vise», filos., f. på ön Syros i 6:e årh. f. K. Skr. d. äldsta teogoni på prosa.

**fērier,** lat., fridagar; mellantid mel. lästerminerna vid ett läroverk.

**Ferla,** se Färla.

**fermān,** pers., hvarje från sultanen utgången befalln., bref, fullmakt.

**fermāt,** it., *tonk.,* uthållning af en not utöfver dess valör; angifves gm tecknet .

**ferment',** *kem.,* organ, ämnen, åstadkommande jäsn. l. förruttnelse. Jfr jäsning, **-ation,** jäsning.

**Fernan Caballero,** pseud., se Böhl v. Faber.

**Fernandez y Gonzālez,** Manuel, sp. dram. o. romanförf., f. 1830 Sevilla, d. 88 i Madrid. Skr. dram. *El Cid* m. fl., rom. *Martin Gil, La virgen de la Palma.*

**Fernando Po** (Puerto de Isabel), sp. ö i Guineaviken, 1,998 kv.km. 20,742 inv. 1778 sp.

**fernissa,** *tekn.,* vätska, bild. ett i vatten olösl., i luften hastigt torkande, glänsande öfverdrag; erhålles gm hartsers lösn. i sprit, träsprit, terpentin- l. linolja, eter, bensin, fotogen o. s. v.

**feroce** (feråtje), it., *tonk.,* vildt.

**ferocitēt,** fr., vildhet, obändighet.

**Ferrēra,** 1) it. prov. i Emilia, 2,621 kv.km., 279,069 inv., ford. själfst. hertigd., 1860 införlifvadt i kon.-riket Italien; 2) hst. i sma prov. v. en arm af Po, 87,648 inv. Ärkeb., univ., ford. hertigl. residens.

**Ferrāri,** Paolo, it. dram., f. 1820 Modena, 59 prof. i hist. i Milano, d. 89. Skr.: *La donna e lo scettico, Il suicidio* m. m. (flere uppförda i Sthm).

**Ferreira** (-ej'-), Antonio, port. skald, f. 1528, d. 69. Skr. sonetter, oden, elegier, utmärkta f. sin fina stil, m. m.

**Ferrières** (-riär), fr. by nära Lagny, 961 inv. Slott, tillhör baron Rothschild, preuss. kon. Vilhelms högkvarter 19/9—5/10 1870. Underhandl. mel. Bismarck o. Favre sept. s. å.

**Ferr'o** (sp. Hierro), den sydvästligaste af Kanarieöarna, 275 kv.km.. 6,508 inv. Öfver F. drogo fransm. 1634 d. 1:a meridianen. Hufvudort: Valverde.

**Ferrōl,** sp. befäst st. i prov. Coruña, vid en vik af Atlanten, 25,281 inv. Krigshamn.

**ferrotypī,** fotografi på svartlackerad järnplåt.

**ferr'um,** lat., järn.

**Ferry** (ferrī), Jul. Franç. Cam., fr. statsm., f. 1832 St. Dié, 70 medl. af republ. reg., 79 undervisningsmin., 80/81 o. 83/85 kons.-pres., 93 presid. i senaten, d. s. å.

**Fersen** v., sv. adl., egentl. fr. Skottld härstamm., men fr. Estld t. Sverige inflyttad ätt, 1674 upph. i friherrl. o. 1712 i grefl. stånd. Ätten utdog i Sverige på svärdssidan 1839 o. på kvinnolinjen 1879. Bland dess mest framst. medl. märkas: 1) Otto Vilh. v., krigare, f. i Reval 1623, deltog i dan. krig. 43/45, 30-år. kr., Karl X:s pol. o. dan. krig, 74 frih., 91 gen.-guv. i Ingermanland o. Keksholms l., 93 fältmarsk., d. 03. — 2) Fab. v., krigare, f. 1626 Reval, i dan. krig. 57/58, gen.-maj. 58, gen.-löjtn. 68, 74 gen. o. frih., 75 gen.-fältmarsk., 76 guv. öfv. Skåne, Halland o. Blek., d. 77 Malmö. — 3) Hans v., grefve, krigare, f. 1683 Reval, sårad v. Klissov 1702, 19 gen.-major, 20 gen.-löjtnant, 31 pres. i Svea hofr., d. 36. Dennes änka stiftade

fersenska fideikommiss. Steninge (Uppl.) o. Ljung (Östergötld). — Hans son 4) F., Axel v., grefve, krigare, ämbetsm., f. 1719 Sthm, flere år i fransk krigstjänst, i fin. krig. 42/43, 57 gen.-löjtn., 63 gen., 70 fältmarsk., 72/73 riksr., 86 en af de 1:a ledarn, i Sv. akad., d. 94 Sthm. F. tillhörde hattpartiet, f. likt han var en talangfull chef, o. är en af frihetstidens mest framstående personligheter. Till Gust. III stod F. i spändt förhåll.; men i smnsvärjn. mot kon. o. i dennes mord 92 har F. ingen del. Skr.: *Hist. skrifter* (utg. af R. M. Klinckowström, 1867/72). — Hans son 5) Hans Axel v., grefve, ämbetsm., f. 1755 Sthm, kom helt ung i fr. krigstjänst, deltog 80/83 i nordamer. frihetskr., rådgifvare t. o. delaktig i d. franska kon.-parets olyckl. flykt från Paris 91, gen.-major 92, 99 kansl. f. Upps. univ., 01 riksmarskalk, 02 gen.-löjtn., 09 gen., skändl. mörd. und. ett pöbelupplopp i Sthm 10. Skr.: *Le comte de Fersen et la cour de France* (utg. af R. M. Klinckowström 78).

**Ferstel,** Heinr. v., ty. arkit., f. 1828 Wien, d. 83 ss. prof. v. Polytechnikum där. Högrenässansens hufv.-represent.

**fertīl,** lat., fruktbar. **-itēt,** fruktbarhet.

**Fesch,** Joseph, fr. kardinal, halfbror t. Nap. I:s mor, f. 1763 Ajaccio, d. 39 Rom.

**fess,** tonk., *b* (♭) för *f.*

**fess** l. fez, en hos greker, turkar o. andra oriental, folk brukl. hufvudbetäckn., best. af en rund, skärmlös, vanl. röd mössa m. tofs. Ben. eft. st. F.

**Fess** l. Fez, hst. i Marokko, v. Sebufloden, omkr. 140,000 inv. Arab. univ., praktfulla moskéer. Fordom utgångspunkt f. karavanhand, m. Mekka.

**Fessān,** l. Fezzân, sydligaste landsk. i Tripolis, best. af en 750 km. lång o. 600 km. bred oas-sträcka. 43,000 mohammed. inv. Hufvudort: Mursuk.

**festīna lente,** lat., skynda långsamt! d. v. s. skynda utan att fjäska.

**festivitēt,** lat., högtidlighet.

**festōn,** it., blomsterband, blomranka.

**fetāliebröder,** se vitaliebröder.

**fête** (fät), fr., fest, högtid. — Fetera, fira, väl emottaga.

**fetiāles,** lat., hos de gamla romarne krigspräster, s. hade i uppdrag att förklara krig o. afsluta förbund.

**Fétis** (fetis'), Franç. Jos., belg. mus.-lärd, f. 1784 Mons, d. 71 ss. direkt, f. konserv, i Brüssel. Skr.: *Traité de la fugue et du contrepoint, Biogr. univ. des musiciens* m. m.

**fetisch** (af port. *feitiço,* trolleri), liflösa, men i folktron besjälade föremål, s. några vilda folk (negrer) ägna gudomlig dyrkan. **-ism',** dyrkan af fetischer.

**fett,** *kem.,* namn på i djur- o. växtvärlden förekommande, af kol, väte o. syre bestående, i rent tillstånd smak- o. färglösa ämnen, lika ur råmaterialen tillgodogöras gm urkokning i vatten, smältning, pressning l. extraktion med kolsvafla l. dyl. F. är lösligt i eter, bensin o. s. v., till en ringa grad i alkohol, men olösligt i vatten. Med afs. på konsistensen delas f. i talg o. olja; ett mellanliggande slag kallas ister. Behandl. med alkalier lämnar det såpa o.

tvål. **-emboli,** *läk.,* tillstoppn. af hårrörskärlen med fettpartiklar, kan medföra döden, **-hjärta,** *läk.,* med fett öfvervuxet hjärta l. sdt hjärta, hvars muskulatur gm uppkomsten af fettkorn i muskelfibrerna fettvandlats. Den förra formen af fetthjärta är lättare att behandla m. framgång än den senare, hvilken oftast leder till döden.

**fet-tisdag,** tisdagen näst eft. fastlagssöndagen, så kallad, emedan det var sista dagen före påsk, då man fick äta kött.

**fett|lefver,** *läk.,* lefver, hvars celler äro fyllda med fettdroppar; större, ifall fettet aflagrats i cellerna, smärre, om cellerna fettdegenererat; den förra sjukdomen lättare att bota än den senare, hkn hör till de farligare lefverlidandena. **-sot,** *läk.,* sjukdom, s. yttrar sig gm fettaflagr. inom kroppen till följd af för ringa muskel verksamhet o. för fetthaltig, is. stärkelserik föda.

**fetva,** arab., en muftis betänkande i religionsfrågor.

**Feuchtersleben,** Ernst v., frih., österr. läkare o. skald, f. 1806 Wien, d. 49 ss. understatssekret. i undervisn.-departem. Skr.: *Zur Diätetik der Seele, Gedichte* m. m.

**feudum** (fev'-), medelt.-lat., län, länsgods. Feodāl, s. har afs. på län, läns-.

**Feuerbach,** Paul Joh. Ans., ty. rättslärd, f. 1775 nära Jena, d. 33 ss. 1:e pres. vid appellationsdomst. i Ansbach. Uppf. af den inom kriminalrätten s. k. afskräckningsteorien. Förf.

**feuillants** (föjang'), fr., en gren af cisterciensorden, i hvars i Paris belägna kloster en f. benämnd polit. klubb 1790/91 hade sina sammankomster.

**Feuillet** (föjē), Octave, fr. förf. o. dram., f. 1812 St. Lô, medl. af Fr. akad. d. 90 Paris. Skr.: *Le roman d'un jeune homme pauvre* (öfvers. på många spr.) samt talr. andra roman., komedier o. lustspel.

**feuillette** (föjätt'), fr. vinmått (is. f. Bourgognevin) = 135 l.

**Feuquières** (fökiär), Isaac de Pas, marquis de, fr. diplom, o. krigare, f. omkr. 1620, ambassadör i Sverige 72/82, sed. 85 ambassad, i Spanien, d. 88 Madrid.

**Féval,** Paul Henri Corent, fr. romanförf., f. 1817 Rennes, d. 87 Paris. Skr.: *Les mystères de Londres, Le fils du diable* m. m., flere öfvers. på sv.

**fez,** se fess.

**Fezzan,** se Fessan.

**FF,** *tonk.,* förkortn. för *fortissimo.*

**fiaker,** fr., hyrvagn, åkardroska.

**fiāl,** ty., *byg.,* pyramidform., spetsigt litet torn å sträfpelare o. sträfbågar.

**fias'ko,** it., göra f., fullkomligt misslyckas (is. om teaterförf., skådespelare o. skådespelerskor).

**fīat,** lat., det må ske. F. justitia, per'eat mundus, rättvisan måste ha sin gång, äfven om världen skulle gå under därigenom.

**fiber,** lat., muskeltråd, växttråd, tåga.

**Fībiger,** 1) Jak. Scavenius, dan. militär, f. 1793 nära Fredericia, deltog i fälttåget 49/50, 56 chef för artilleribrig., d. 61. Stora förtjänster om dan. artilleriet. — Dennes brorsdotter 2) Ilia, förf., f. 1817, d. 67. Skr.: *Tre dramer,* lustsp., dikter m. m. — Hennes kusin 3) Joh. Henr. Tauber, präst o. skald, f. 1821, d. 97. Skr. bibl. läsdramer, dram. *Kors og kjärlighed* samt antagl. äfven diktcykeln *Den evige strid.*

**fibrīn,** *kem.,* ägghvitskroppar, s. gm koagulering i trådform afsöndras från blodet, chylus o. lymfan.

**fibrös,** lat., trådig.

**fībula,** lat., spänne, brosch.

**Fichte,** 1) Joh. Gottl., ty. filos., f. 1762 Rammenau (Oberlausitz), 94 prof. i Jena, 10 i Berlin, d. 14. Skarpsinnig tänkare, oförskräckt fosterlandsvän; har inom filosofiens hist. gjort epok, i det han gm sina skr. *Über den Begriff der Wissenschaftslehre* (2:a uppl. 98), *Grundlage des Naturrechts* (96/97), *Über die Bestimmung des Menschen* (1800) m. fl. följdriktigt genomfört den transcendentala idealismen. — Hans son 2) Imm. Herm., filos., f. 1797 Jena, 36 prof. i Bonn, 42/67 i Tübingen, d. 79 Stuttgart. Skr.: *Beiträge zur Charakteristik der neueren Philosophie* (2:a uppl. 41; hans hufvudverk) m. m.

**Fichtelgebirge,** skogbevuxen bergsträcka i n. ö. Baiern, tre olika

kedjor. Toppar: Schneeberg 1,063 m., Ochsenkopf 1,026 m. h.

**Fīcus** L., *Artocarpeæ.* Vanl. fikonträdet, *F. carica* L., från s. Asien, sedan gammalt odl. i s. och mel. Europa, lämnar de välsmakande, sockerhalt. fikonen. Mullbärsfikonträdet, *F. sycomorus* L., l. sykomoren, från Palestina och n. Afrika, äfvenled. med smakliga fikon, omtalas i bibeln. Gummiträdet, *F. elastica* L., vanlig prydnadsväxt, blir i sitt hemland, Ostindien, ända till 30 m. h.; af dess mjölksaft beredes kautschuk.

**fidal'go,** port. (sp. hidalgo), adelsman af lägre grad.

**Fidan'za,** Joh. af, se Bonaventura.

**fideikommiss,** lat., stiftelse, hvarigm en egendom (lös l. fast) förklaras oförytterlig o. ärfves efter vissa i en särsk. urkund, f.-bref, bestämda grunder. I Sverige får numera, enl. förordn. d. 27/4 1810, f.-förordnande rörande fast egendoms förvaltn. utsträckas end. t. d. 1:e emottagarens l. hans makas lifstid o. rör. äganderätten t. fast egend. end. t. utseende af den 1:e fideikommissarien o. hans nästa efterträdare. I afs. på lös egendom är f.-rätten obegränsad. Vid riksdagen ha flera gngr, senast 1906 framställts motioner om upphäfvande af f.

**fidēl,** lat., trogen, pålitlig. **-itēt,** trohet.

**fi'des,** lat., trohet, trovärdighet. — In fidem t. bestyrkande af riktigheten.

**fidibus,** (af fr. *fil de bois,* trästicka, l. snarare af lat. *fid[elibus fratr]ibus,* åt trogna bröder), piptändare, tändpapper.

**Fidschi-** l. Vitiöarna, ögrupp i Polynesien, v. om Vänskapsöarna, 20,837 kv.km., 129,900 inv. (1883). F. utgöres af 255 öar, af hka Naviti Levu o. Vanna Levu äro störst. Inv., en blandn. af papuas o. polynesier, länge fruktade s. mskoätare; hälften numera kristna. Sed. 1874 brit. kronkoloni. Hst. Suva.

**Fidus Achātes,** lat., »den trogne A.», *bild.,* god vän.

**Fieandt,** Otto Henr. v., fin. krigare, f. 1762 i Kristina sock., deltog i fälttåg. 88/90 samt 08/09, utmärkte sig särsk. v. Perho 8/6 08, afsked, med öfverstes rang, ur sv. krigstjänst 10, d. 23 Kananoja gård (Viborgs socken). Besjungen af Runeberg.

**Field** (fīld), 1) John, eng. pianist, f. 1782 Dublin, d. 37 Moskva. Komp. — 2) Cyrus West, amerik. köpm., f. 1819 Stockbridge, förvärfvade sig ett berömdt namn f. åstadkommandet af telegrafkab. mel. Engl. o. Amerika; d. 92 Ardsley.

**Fielding,** (fīl-), Henry, eng. skriftst., f. 1707 Somersetshire, d. 54 Lissabon. En af Englands förnämsta humorister. Skr.: *The hist. a. adventures of Joseph Andrews* o. mästerverket *Tom Jones* (båda öfvers. på sv.), teaterpjäs., tidningsart. m. m.

**Fieschi** (-es'ki), Jos., fr. attentatsm., f. 1790 Corsica, försökte 35, medelst en helvetesmaskin, döda kon. Ludv.

Fil., giljot. 36.

**Fies'co** (egentl. Fieschi), Giov. Luigi de, gref. af Lavagna, f. omkr. 1524 Genua, anstiftade en smnsvärjn. mot släkten Doria 47, men drunknade strax eft. dess utbrott.

**Fiesōle,** st. i it. prov. Firenze, 7 km. n.o. om Florens, 17 176 inv.

**Fiesōle,** Fra Giovanni Angelico da (egentl. Guido di Pietri), ber. it. mål., f. 1387 Vicchio, sed. 1407 dominikanmunk i Fiesole (däraf namn. Fra F.), d. 55 Rom. Fresker i San Marco i Florens, i domen i Orvieto, i Nic. V:s kapell i Vatikan. i Rom, förträffliga stafflibilder m. m.

**Fife** (fajf), grefsk. i Skottl. vid Nordsjön, 1,275 kv.km., 218,843 inv. Hst. Cupar.

**Fig'aro,** en af Beaumarchais skapad förslagen, kvick o.

intriglysten gestalt, hufvudfiguren i op. »Barberaren i Sevilla» o. »Figaros bröllop».

**Figaro,** 1) en af litterat. H. Nisbeth eft. amer. mönster uppsatt tidn. Från 1878/84 veckotidn., därefter dagl., men från början af 86 åter veckotidn. — 2) Jfr. Stockholms F.

**Figeholm,** köping i Kalmar l., v. Kalmar sund, 343 inv. (08).

Figrelius, se Gripenhjelm.

**Figueras** (figēras), sp. st. nära fr. gränsen, 10,714 inv.

**Figuier** (-giē), Guill. Louis, fr. skriftst., f. 1819 Montpellier, d. 94 Paris. Populära arb. i naturkunnighet m. m.

**figūr,** lat., gestalt, form, bild, utseende; *geom.,* en af en l. flere linjer begränsad yta. **-era,** afbilda, föreställa; göra uppseende, dansa. **-lig,** bildlig. **-tal, figurerade tal,** termerna i en aritmet. serie, hvars 1:a term är 1 o. de andra uppkommit gm successiv addition af termen i en annan aritmetisk serie. Triangulärtal uppkomma gm addition af talseriens termer; pyramidaltal gm addit. af triangulärseriens termer.

**Fiholm,** säteri 1) i Västmanl. l., 2) i Södermanl. l.

**fikonträd,** se Ficus.

**Filadel'fia,** se Philadelphia.

**Filai** (-aj'), lat. Philæ, ö i Nilen, strax ofvanför 1:a katarakten. Tempel. Nu Gesîret el Birbe.

**filantrōp,** gr., människovän. **-ī,** mskokärlek.

**Filantropīn,** en af Basedow 1775 i Dessau grund, uppfostringsanstalt.

**filatelli,** kunsk. om inhemska o. främ. frimärken, brefkort o. d. **-ist,** frimärkssamlare.

**Filefjeld,** fjäll i N. Bergenh. amt, söder om Jotunfjeldene. Toppar: Fukuleggen (1,917 m.), Suletind (1,770 m.).

**Filēmon,** gr., lustspelsförf., d. 262 f. K.

**Filēmon o. Baukis,** *gr. myt,* gammalt troget äkta par, hvilka, vid deras bön om en samtidig död, Zeus förvandlade t. ett träd.

**filet** (-lē), filé, fr., ett slags nätarbete; f. de boeuf, *kok.,* ett långt, smalt köttstycke, som ligger på rostbiffens innersida.

**Filētas,** gr. elegiker i 4:e årh. f. K. Terentius' förebild.

**filett',** *bokb.,* bokprydnad; därtill begagnad stämpel.

**filfras,** se järf.

**filiāl,** lat., hör. till l. afdeln. af en inrättn. af sma slag, t. ex. filialbank.

**Filībe,** turk. benämn. på Filippopel.

**Filicaj'a,** Vincenzo da, it. lyr. skald, f. 1642, d. 07 Florens. Tillhörde det af drottn. Kristina bild. litterära sällskap, s. efter hennes död blef »Accademia degli Arcadi». Skr.: *All' Italia.*

**Fi'lices,** lat., se ormbunkar.

**filigrān,** lat., gmbrutet guld- l. silfverarb.

**Filikrōmen,** en i Sthm allm. känd gatmus. i början af 19:de årh.; äfv. namn på en af L. T. Öberg (pseud. Axel I. Ståhl) utg. vissaml.

**filiōque,** lat., »äfven af sonen», på synoden i Toledo 589 uttalad sats, att den Hel. ande utgår äfv. af sonen.

**Filip,** sv. kon. af Stenkilska ätten, d. 1118.

**Filip,** ty. kon., son af Fredr. I Barbarossa, hert. af Toscana 1195, af Schwaben 96, motkon. mot Otto IV 98, mörd. af Otto af Wittelsbach 08.

**Filip** (Felipe), sp. kgr: 1) F. I, d. sköne, kon. af Kastil., son till Maximil. I och Maria af Burgund o. därigm arfv. t. Burgund. riket, förmäld m. Ferdinand o. Isabellas dotter Joh:a samt far t. kejs. Karl V, f. 1478, d. 06. — Hans sonson 2) F. II, kejs. Karl V:s son, f. 1527, fanat. o. desp., sed. 55 reg. i Nederländerna o. 56 i Spanien, förtryckte Nederländ., hka till en del afföllo fr. honom 81, eröfr. Portugal, förde krig m. Engld, hvarund. hans »armada» förgicks 88, d. 98, efterlämnande ett

genomruttet o. ruineradt rike. F. förmälde sig 1543 m. Maria af Portugal (mor t. don Carlos), 54 m. Maria Tudor af Engld, 62 m. Elisabet af Valois, 70 m. Anna af Österrike. Hansson 3) F. III, f. 1578, reg. sed. 98, fördref moriskerna, d. 21. — Dennes son 4) F. IV, f. 1605, reg. sed. 21, hert. af Olivarez d. verkl. regenten, deltog i 30-årig. krig., dessutom krig m. Nederl., Frankr. o. Engld, uppror inom landet, d. 65. — Hars dottersons son 5) F. V, sonson t. Ludv. XIV, f. 1683, styrd af sin gem. Elisabet af Parma o. kardin. Alberoni; under hans tid spanska successionskriget 17/20, d. 46.

**Filip** (Philippe), fr. kgr: 1) F. I., reg. 1060, d. 08. — 1) F. II Aug., f. 1165, efterträdde sin far, Ludvig VII, 80, deltog i 3:e korståget 90/92, eröfr. Englands besittningar i Frankr., segrade 14 v. Bouvines, d. 23. — 3) F. III, Ludvig den hel:s son, f. 1245, reg. sed. 70, d. 85. — Hans son 4) F. IV, den sköne, f. 1268, reg. 85, slagen af flandrarne 02; ständigt i behof af mynt, sökte F. med hårdhet utpressa sådana, tvingade därför påfven att upplösa tempelherrarnes orden, hvars egendom F. slog under sig, d. 14. — Hans son 5) F. V., den långe, f. 1293, reg. sed. 16, d. 22. — 6) F. VI, Filip IV:s brorson, f. 1293, reg. sed. 28, d. 50.

**Filip** (Filippos), kgr af Makedonien: 1) F. I., sagokon. omkr. 640 f. K. — 2) F. II, far till Alexander d. st., f. 382 f. K., reg. sedan 59, slog grek. 38 v. Kaironeia, deras öfverfältherre 37, mördad 36. — 3) F. (III l.) V., son till Demetr. II, kon. 221 f. K., med Hannibal mot rom., 97 slagen af dem vid Kynoskefalai, d. 179.

**Filip** den ädelmodige, landtgrefve af Hessen, f. 1504, självst. reg. 18, införde reformationen i Hessen 26, stiftade schmalkald. förbund. 30, 47/52 krigsfånge hos kejs., d. 67.

**Filippa,** drottn., gift m. unionskon. Erik XIII, f. omkr. 1393, d. 1430.

**filippīker,** namn på tre mot Filip II af Makedon. riktade, ytterst häftiga tal af Demostenes; sed. i allmänh. strafftal, straffpredikan.

**filippīn** (förvrängning af ty. *viel liebchen*), ett slags vad.

**Filippīnerna,** ögrupp i ostindiska arkipel., 296,310 kv.km., 7,635,426 inv. Omkr. 1,200 öar, största ön Luzon, till 1898 spanska, sedan ockuperade af o. försålda till Förenta staterna. Hufvudprod.: ris, tobak,- sockerrör, guld,

järn. Inv. negritos o. tagaler. Hst. Manila.

**Filipp'oi** (lat. Philippi), *g. geogr.,* st. i Makedonien; sl. 42 f. K.

**Filippōpel,** Filibe, hst. i Ost-Rumilien, vid Maritza, 45,700 inv.

**Filipp'os,** se Filip (kgr af Makedonien).

**Fillipp'us,** en af Kristi 12 apostlar, f. i Betsaida o. enl. traditionen död vid hög ålder i Hierapolis.

**Filipstad,** st. i Värmlands l. v. sjön Daglösen, 4,211 inv. (08). Privilegier 1611, bergselementarskola 1830.

**filistéer,** semit, folk vid sydvästra kusten af Palestina: i ständiga krig m. israeliterna; underkufvade af kon. David.

**filis'ter,** i ty. studentspråket namn på den, s. ej är l. varit student; »bracka».

**Fill'more** (-mår), Millard, nord-amer. statsm., f. 1800 Summerhill, 49 vice o. 50/53 pres. i Förenta stat., d. 74 Buffalo.

**film,** eng., tunn hinna; *fotogr.,* preparerad celluloidhinna.

**filo'choros,** gr., danssällskap.

**Filo'demos** (lat. Philodemus) från Gadara (Palestina), epikureisk filos. i Rom på Ciceros tid. Förf.

**Filoktētes,** *gr. myt,* skicklig bågskytt, s. med sina pilar dödade Paris o. därigm bidrog till Trojas fall.

**filolōg,** gr., språkälskare, språkkännare. **-ī,** dels studiet af språk, is. klassiska, dels studiet af litteratur, företrädesvis den grekiska o. latinska, dels ock, enligt Wolf o. Böckh m. fl., vetensk. om den klassiska forntidens kultur, d. v. s. de gamle grekernas o. romarnes hist., relig., offentl. o. ensk. lif, språk, konst o. litteratur.

**Filomēle** (lat. Philomela), *gr. myt,* kon. Pandions dotter, hkn, skändad af sin svåger, af gudarne förvandlades till en näktergal.

**Filon** (lat. Philo), gr.-judisk filos, fr. Alexandria, d. omkr. 54 e. K., sökte gm en allegorisk tolkning visa, att i G. T. funnos hans tids filosofiska, is. nyplatonska grundsatser.

**Filopoimen** (-oj'-; lat. Philopoemen), »den siste greken», f. omkr. 253 f. K., 207 öfverbefälh. för akajiska förbund., tuktade Sparta, blef i fälttåget mot messenierna öfverrumplad o. fången samt af deras anförare tvingad att tömma giftbägaren 183.

**filosōf,** gr., vishetsvän; tänkare; person, s. ägnar sig åt studiet af filosofi.

**filosofī,** gr., egentl. kärlek till vishet, äfven kallad världsvishet, den gm tänkandet förmedlade, i och på sig själf grundade kännedomen om de gm vissa begrepp o. begreppsserier betecknade föremålen, således, ss. varande ett vetande i o. gm begrepp, den allm. vetenskap, (kännedom, om gudoml. o. mänskl. ting, vetensk. om idéerna o. vetandets yttersta grunder m. m.), hkns inflytande ingen särsk. vetenskap kan undandraga sig, lika som hon äfven å sin sida hämtar näring från vetandets alla öfriga områden. Namnet f. skall först ha blifvit begagnadt af Pytagoras o. kom från grek. först till romarne o. sedan till de öfriga västerl. folken. — Platon indelar f. i dialektik, fysik o. etik, Aristoteles i logik, etik, politik, naturfilosofi, estetik, Wolff i teoretisk o. praktisk f. — Olika grenar af f. äro: logik, metafysik, psykologi, etik, estetik, natur-, hist., religions- o. rätts-f. — I anseende till sina hufvudgrunder raka motsatser äro: empirism o. rationalism, idealism o. realism, materialism o. sensualism, spiritualism o. kriticism, skepticism o. panteism, teism o. deism (se d. o.).

**Filos'tratos** (lat. Philostratus), Flavius, gr. sofist i slutet af 2:a årh. e. K. Skr. lefnadsteckn. öfver Apollonios från Tyana, beskrifn. öfver taflor m. m.

**fils** (fiss), fr., son; junior.

**filt,** *tekn.,* gm smntryckning, gnidning, klappning, borstning o. s. v. samt under inflytande af värme o. fuktighet åstadkommet tyg af ull o. andra djurhår. Anv. is. i hattillverkning; äfven ett slags täcke af väfdt tyg.

**filter,** se filtrum.

**filtrērla,** *tekn.,* medels någon porös kropp (papper, kol, sand o. s. v.) afskilja en vätska från i henne befintliga olösta ämnen. Filtrum, porös kropp, hvarigm en vätska kan silas; silduk, silpapper. **-papper,** papper, som användes vid filtrering.

**filūr,** fr., skälm, spetsbof.

**Fimbulvinter,** *nord. myt,* treårig vinter, närmast föreg. Ragnarök.

**fināl,** lat., slut; *tonk.,* slutsatsen i en större komposition, slutstycket i hvarje akt af en opera.

**finansdepartement,** afdelning af statsförvaltningen, där ärenden af finansiell natur föredragas.

**finan'ser,** fr., statsinkomst, o. deras förvaltning; förmögenhetstillstånd.

**fin de siècle** (fäng dö siäkl) fr., sekelslut, ett under 1890-talet i Paris spridt uttryck ss. beteckn. för öfverkulturen vid 19:e seklets slut.

**fine,** it. *tonk.,* slut (på ett tonstycke).

**Fineman,** Karl Ol., sv. skolm., f.

1793 Värmland, d. 63 Sthm. Skr. läroböcker f. folkskolor.

**fines herbes** (finns ärb), fr., »fina örter», kryddväxter till matlagning.

**finess',** fr., prydlighet; slughet, grannlagenhet.

**Fin'gal,** hjälte i Ossians sånger, sannolikt Ossians far.

**Fin'galsgrottan,** grotta vid stranden af ön Staffa vid Skottlands västra kust; basaltpelare.

**fingēra,** lat., dikta, upptänka.

**fingerborgsblomma,** se Digitalis.

**fingrar,** se hand.

**finish** (finn'isch), eng., fulländning; *sport.,* slut, mål.

**fīnis,** lat., slut. F. corōnat opus, ändan kröner verket. F. malōrum, (nu är det) slut på allt ondt! F. Polōniæ, lat., »Polens slut»; nu är allt forloradt.

**Finistère** (-tär), dep. i Frankrike, 7,029 kv.-km., 773,014 inv., en del af forna Bretagne. Hst. Quimper.

**Finisterr'e,** Cabo de, nordvästligaste udden i Spanien.

**finkar,** *Fringillini,* underfam. under finkartade fåglar, *Fringillidæ, orn.,* fåglar med liten kropp o. små ögon, tjock o. konisk näbb, öfverkäken otydligt inskuren bakom spetsen, skarpa o. inböjda underkäkskanter, gommen saknande knöl, vingarna med 9 smällpennor, vistas i allmänhet i skogstrakter, några arter i närheten af boningshus; sången ofta vacker; passa till burfåglar.

**finkel,** finkelolja, se sprittillverkning.

**Finland,** Suomi, Suomenmaa, storfurstendöme, 373,604 kv.km., 2,975,000 inv., gränsar i n. till Norge, i ö. till Ryssland, i s. Finska viken, i v. Bottniska viken o. Sverige. Västra kuststräckan låg och flack, södra bergig, i sydväst mel. F. o. Åland stor skärgård. I öfrigt är F. t. största delrn ett af låga skogsåsar genomskuret högland,

rikt på sjöar o. andra vattendrag, af hkn rikedom F. fått benämn. »Tusen sjöars land». Af höjdsträckningar märkas: Maanselkä, i n. och ö. jämte dess hufvudarm Suomenselkä, från hkn senare utgå tre större, i sydlig riktning löpande åsar, som dela det inre af landet i 3 olika vattenområden. F:s floder o. sjöar kunna hänföras till följ. vattensystem: 1) Kemi älfs o. Enare träsks, hvilkas centra äro Enare sjö (gm fl. Patsjoki uti. i Ishaf.) o. Kemi träsk (gm Kemi älf uti. i Bottn. vik.); 2) Uleå centralsjö, Uleå träsk (gm Uleå älf utl. i Bottn. vik.); 3) Saima, livars fr. tusentals sjöar kommande vatten slutl. samlas i sjön Saima (gm Vuoksen uti. i Ladoga); 4) Päijänne, hufvudsjö Päijänne (gm Kymmene älf uti. i Finska vik.), samt slutligen 5) s.-ö. F:s vattensystem, hufvudsjö Pyhäjärvi (gm Kumo älf uti. i Bottn. viken). — Hufvudnäringar: åkerbr. o. boskapssköts. — F., af gammalt bestående af 9 landskap: Nyland, Egentl. F., Åland, Satakunda, Österbotten, Karelen, Tavastland, Savolaks o. Finska lappmarken, indelas i administrativt afs. i 8 län: Nylands, Åbo o. Björneborgs, Tavastehus, Viborgs, S:t Mikels, Kuopio, Vasa, Uleåborgs, o. i kyrkl. häns. i 3 stift: Åbo, Borgå, Kuopio. Hst. Hälsingfors. Öfr. st.: Åbo, Viborg, Borgå, Nystad, Björneborg, Kristinestad, Vasa l. Nikolaistad, Gamla o. Nya Karleby, Jakobstad, Brahestad, Uleåborg, Torneå, Tammerfors, Tavastehus, Jyväskylä, Kuopio, S:t Mikel, Villmanstrand. J. (1909): 3,311 km. Hist.: 1:a inv. lappar, senare egentl. finnar, tavaster o. kareler, hvarjämte redan under hednatiden svenskar bosatte sig där. Kristendom, infördes af Erik d. helige på 1150-talet. Omkr. 1240 framträngde Birger Jarl till nuv. Tavastehus, från hvilken tid Sverige synes ha uppburit skatt i F., men först efter Tyrgils

Knutssons tåg till F. 1293 o. freden i Nöteborg 1323, då Systerbäck bestämdes ss. gräns mot Ryssland, blef sv. väldet befäst i F., hvars hist. sedermera under nära 5 årh. är gemensam med Sveriges. Reform. kan anses vara inf. 1531. F. upphöjdt till storfurstend. 1581. Ehuru landet såväl under unionstiden s. de 1:a Vasaregenterna otaliga gånger öfverfölls af ryssarne, undergick dess område ej ngn förändring. Under Gustaf II Adolf fick F. gm freden i Stolbova 1617 Keksholms län samt en tryggare gräns mot Ryssland. 1623 inrättades Åbo hofrätt, o. under den tid Per Brahe d. y. var F:s gen.-guv., blefvo landets inre förhåll. till dess stora båtnad omgestaltade; sål. fick F. då bl. a. eget univers. i Åbo 1640. Gm Karl XII:s ödesdigra krig m. Ryssland blef F., öfver hkt »den stora ofreden» gått s. en ödeläggande brand, svårast hemsökt o. vid fredsslutet i Nystad 1721 måste till Ryssl. afstås en del af Keksholms o. Viborgs län. Olycksbringande blef äfven hattpartiets ry. krig, i det F. i freden i Åbo 1743 förlorade landet ö. om Kymmene älf o. s. om Saima samt Nyslott m. område. Såväl und. »frihetstiden» s. und. F:s sista sv. regenter visade sig stor lifaktighet i dess inre utveckling; flere nyttiga inrättning infördes, bl. a. storskiftet; 1776 instiftades en ny hofrätt i Vasa o. 1797 Finska hushållningssällsk. 1809 gm freden i Fredrikshamn fören. med Ryssland, fick F. behålla sin religion o. sina grundlagar; i spetsen för styrelsen ställdes en regeringskonselj (nuv. senaten). 1811 blef med F. den ryska delen däraf förenad; 1812 Hälsingfors hst., 28 univ. äfven ditflyttadt. Sed. 69 ny landtdagsordning, enl. hkn representationen, landtdagen, sammanträder hvart 5 år. Gm den sed. 1897 pågående russificeringen har landets forna själfständighet så godt som upphört, 01 upphäfdes ock härens själfst. ställning, 09 Viborgs län o. 10 hela F. administrativt o. polit. införlifvadt med Ryssld. Storfurste: ryske tsaren. Utgifter 111,000,000 mark (09). Skuld 139,000,000 mk. (09).

**Fin'lay** (-lä), Geo., eng. hist., f. 1799 Faversham, d. 75 Athen. Skr. Greklands hist. m. m.

**Finn,** namn på den jätte, s. enl. sagan byggde Lunds domkyrka åt den hel. Laurentius.

**finnar,** *läk.,* en is. i ansiktet o. på näsan framträdande hudsjukdom, best. i en inflammation i hårsäckarna o. talgfolliklerna. Bland många försökta botemedel må nämnas svafvelblomma blandad med sprit.

**Finnboda,** skeppsvarf o. slip nära Sthm.

**Finngrunden,** grund i s. delen af Bottniska viken. Station för fyrskepp.

**Finnmarken,** amt i Norge, 32,952 inv.

**Finnow,** fl. i Brandenburg, utmynnar i Oder, 45 km. l. F.-kanal förb. Oder m. Havel.

**Finsen,** Niels Ryberg, dan. läk., f. 1860 på Färöarna, d. 04 i Köpenh., undersökte ljusets fysiol. verkningar o. upprättade ett medicinskt ljusinstitut i Köpenh. Nobelpristagare 03.

**finska språket och litterat.** Finska spr., Suomen kiele, det spr., s. talas af omkr. 1 ¾ mill. af Finlands inv. samt en liten del af Sveriges, Norges o. Rysslands befolkn. o. hkt fennomanien (se d. o.), undanträngande svenskan, söker göra till kulturspr., är den förnämsta af de grupper, i hka man delat de af omkr. 10 milj. mskor talade finskugriska, t. uralaltaiska stammen hörande språk. Lit.: Märkligaste alster af den äldsta lit. är Kalevala (se d. o.). Närmast före o. efter skilsmässan från Sverige har utbildat sig en ganska omfångsrik litterat., hvilkens förnämsta målsmän varit o.

äro: H. G. Porthan (d. 1804), M. A. Castrén (d. 52), A. I. Arwidsson (d. 58), E. A. Ingman (d. 58), M. Akiander (d. 71), G. E. Eurén (d. 72; lexikogr.), Elias Lönnrot (d. 84; Kalevalas o. Kanteletars saml. o. utg.), F. Ahlman (lexikogr.), A. E. Alqvist (lit.-hist.), S. G. Elmgren (lit.-hist.), O. Donner (lit.-hist.), Yrjö Koskinen (G. Z. Forsman; hist. o. läroboksförf.), Z. Topelius, Juhani Aho (novell.), A. Jernefelt (litt.), Pietari Päivärinta (roman) m. fl. Jfr Svenska spr. o. lit.

**Finska viken,** den stora, mel. Finland o. Estland inskjut. viken af Östersjön, 375 km. l. o 20/130 km. b.

**Finspång,** stor landt- o. bruksegendom i Östergötlands l., Sveriges förnämsta kanongjuteri.

**Finspång—Pålsboda-banan,** järnbana mel. Finspångs bruk o. Pålsboda station (Västra stamb.).

**Finsteraarhorn** (-ar-), högsta bergtoppen i bern.-Oberland, 4,572 m. hög.

**Finstermünz,** bef. pass, förbinder Tyrolen med Engadin.

**Finsterwalde,** st. i Brandenburg, 10,726 inv.

**fint,** *fäktk.,* låtsad stöt, hvarigenom man söker narra motståndaren att blotta sig. Jfr feinte.

**Fin'tias,** se Damon.

**fiol,** se violin.

**Fioravan'ti,** Valent., it. kompos., f. 1770 Neapel, d. 37 Capua. Operor m. m.

**Fiorell'i,** Giuseppe, it. arkeol., f. 1823 Neapel, ledde en tid utgräfning. vid Pompeji, 75 chef för Italiens museer o. utgräfningar. Förf.

**fioritūr,** it., utsmyckning af sång.

**fira,** *sjö.,* med l. utan afhåll gifva efter på ett tåg med vidfäst last.

**Firdausī,** mindre riktigt Firdūsi, Abul Kasim Mansur, pers. skald, f. omkr 940, d. 1020. Besjöng i ett stort epos, Schânâme (Kon.-boken), Persiens o. Irans härsk. o. hjältar.

**Firenze,** se Florens.

**fir'ma,** it., namn, under hkt en köpman l. bolag drifver affärer. I Sverige måste inom 3 månader från bolagets stiftande till domstol inlämnas uppgift på de personer, s. äro delägare i bolaget o. ansvara för f.

**firmament',** lat., himlafäste, himlahvalf.

**firman,** se ferman.

**first rate** (först ret), eng., af första klassen, bästa sort.

**firth** (för*th*), eng., i Skottland namn på i landet långt inskjutande hafsvik; flodmynning.

**fisch,** ty., spelmark.

**Fischart,** Joh., Mentzer kallad, ty. förf., f. i midten af 1500-talet, antagl. i Strassburg, d. omkr. 90 ss. amtman i Forbach; framst, satiriker, utmärkt prosaist. Skr.: *Die Flöhhaz* (73), *Das glückhafft Schiff von Zürich,* (76)

psalmer, visor m. m.

**Fischer,** 1) Joh. Geo., ty. lyriker o. dram. förf., f. 1816 Württemberg, sed. 57 prof. i Stuttgart. — 2) Kuno, filos., f. 1824 Sandewald (Schlesien), sedan 72 prof. i Heidelberg. Nyhegelian. Skr.: *Gesch. der neuern Philosophie* (52/77), 6 bd, samt skr. öfv. Kant, Spinoza, Goethes Faust m. m. Död 07.

**Fischerström,** Joh., ekon. förf., f. 1735, d. 96 Sthm ss. ekonomiintendent. En bl. stiftarne af sällskap. »Utile dulci». Märkl. gm sitt romant. förhållande t. Hedv. Charl. Nordenflycht. Skr. ekonomiska skr. m. m.

**Fischer v. Erlach,** Joh. Bernh., österr. arkit., f. 1650 Prag, d. 23 Wien. F. byggde prins Eugens palats i Wien, Schönbrunns lustslott i Wien m. m.

**fiskāl,** lat., tjänsteman, hkn det åligger att s. allm. åklagare beifra förbrytelser mot lagar o. förf. **-isk aktion,** *jur.,* i hofrätt af allm. åklagaren anställdt åtal mot ämb.- o. tjänstemän för förseelser i tjänsten.

**fiskar,** *Pisces,* 5:e klassen af ryggradsdjur, andas medelst gälar, ha tvårummigt hjärta, kallt blod, fjällbetäckt, stundom naken kropp o. sakna s. k. hjärnbro. Helt få arter föda lefvande ungar, de flesta fortplantas gm ägg, s. vid lektiden läggas i vattnet o., sedan de befruktats af hannens s. k. mjölke, utkläckas af solvärmen. F. indelas i benfiskar, *Teleostei,* emaljfjälliga f., *Ganoidei,* broskfiskar, *Chondropterygii,* rundmunnar, *Cyclostomi,* o. rörhjärtan, *Leptocardii.*

**Fiskarna,** *astron.,* 1) tecken i djurkretsen, 2) en stjärnbild.

**Fiskartorpet,** ett naturskönt ställe å Djurgården v. Sthm, nära Värtan.

**fiskben,** se barder.

**Fiskebäckskil,** fiskläge o. badort i Göteb. o. Bohus l., nära Lysekil. Municipalsamh. 607 inv. (08).

**fiskfjällutslag,** gr. *ichthyosis, läk.,* hudsjukdom på utsidan af armar o. ben hos barn l. nyfödda, best. i öfverhudens förhårdning till fiskfjäll liknande lager. Orsaker obek. Behandling: bad o. uppmjukande salvor m. m.; sjukd. dock oftast obotlig.

**fiskgjusar,** *Pandionini,* underafd. und. dagroffåglar. F. ha hoptryckt, trind näbb, utan tand l. sidoflik, borstbetäckta tyglar, långa o. smala vingar, korta o. starka ben, tarsen med nätlikt fördelad hud, stora, krökta o. spetsiga, (äfv. undertill) hoptryckt trinda klor; halskrage saknas. Hit hör fiskgjusen, *Pandion haliaëtus* L., en i Sverige sparsamt häckande flyttfågel; förekommer vid vatten.

**fisklefverolja,** torsklefvertran, erhålles ur lefvern af flere torskarter. Den i handeln förekommande hvita f. *(Oleum jecoris aselli album)* är den i Sverige officinella o. anv. i med. mot den s. k. engelska sjukan, skrofler o. lungsot. Gm tillsättning af ngra droppar »Hoffmans droppar» blir den lättare att intaga.

**fisklim,** se husblås.

**fiskmås,** se måssläktet.

**fisktärna,** se tärnesläktet.

**fis'kus,** lat., statens inkomster af böter, indraget gods, danaarf m. m.

**fisködla,** se Ichtyosaurus.

**fiss** *tonk.,* kors # för *f.*

**fissūr,** lat., spricka, benbrott.

**fis'tel,** lat., *läk.,* rörformigt varsår, som kan uppkomma hvar som helst på kroppen. För dess botande fordras i allmänhet mer l. mindre komplicerade operationer.

**Fitzroy,** Rob., eng., sjöman o. meteorol., f. 1805, 43/46 guv. på Nya Zeeland, 57 konter- o. 63 vice-amiral. Chef för meteorol. anstalten i London, d. 65 Norwood. Använde telegr. i meteorologiens tjänst o. införde ett stormsignalsystem. Förf.

**Fiūme,** frist. o. hamn på ung. område, vid Adriatiska hafvet, 1848/ 70 förenad med Kroatien. 20 kv.-km., 38,955 inv. Handel.

**five o'clock tea** (fajv åklåck' tī), eng., »te klockan fem», i Engld visittimman vid 5-tiden, då te serveras.

**fix,** lat., fast, stadig, bestämd. Fixa idéer, falska föreställningar, s. ej ge vika för ngra skäl. Fixera, fastställa, bestämma; göra hård l. stadig (om flyt. ämnen); skarpt fästa ögonen på ett föremål. Fixering, *fotogr.,* fästande (af en bild på en plåt); fastställande.

**fixstjärnor,** *astron.,* självflysande världskroppar l. solar, hka t. o. m. för det skarpast beväpnade öga endast synas s. lysande punkter utan tydl. diameter. För blotta ögat blinka o. glittra de mera än öfriga stjärnor, t. ex. planeterna o. kometerna. Då deras rörelse är så långsam, att den först eft. längre tidsperioder blir märkbar, följer ock, att formen på den figur, s. stjärnorna gm sin inbördes ställn. till haa bilda, först efter årtusenden undergår ngn märkligare förändring, o. härpå grundar sig fixstjärnehimlens

indelning i vissa fält, s. k. stjärnbilder. I motsats till f. röra sig planeter, kometer o. månar från en stjärnbild till en annan. Eft. deras skenbara glans har man indelat f. i stjärnor af 1:a, 2:a, ända till 16:e storleken; till de 6 första klasserna, hks antal är omkr. 5,000, räknas sådana stjärnor, s. kunna ses med blotta ögat. Antalet af alla synbara f. uppskattas t. flera hundra milj., däraf 18 milj. i vintergatan l. det ljusa bälte, s. går tvärs öfver himlahvalfvet. Afståndet fr. jorden är så stort, att det kunnat bestämmas för endast några få; afstånd. till den oss närmast belägna fixstjärn. är 222,300 gånger så långt s. till solen, från hkn senare himlakropp afståndet till jorden utgör ungefär 15 mill. nymil.

**Fizeau** (-så), Hippol. Louis, fr. fysik., f. 1819 Paris, d. 96. F. var d. förste, s. bestämde ljusets o. elektricitetens hastighet.

**Fjalar,** pseud. f. K. L. Östergren.

**Fjellstedt,** Peter, teol., missionär o. predikant, f. 1802 Sillerud (Värmland), stift. 56 den s. k. Fjellstedtska skolan (sed. 59 i Upps.), d. 81. Skr.: *Bibeln med förklaringar* (49/55); redig. »Lunds missionstidn.», »Bibelvännen» m. m.

**Fjolner,** se Fjölne.

**fjord,** djupt i landet inskjut. hafsvik.

**fjäder,** *mek.,* namn på elast. förem., ss. böjda remsor af järn, stål, mässing, kautschuks- o. träskifvor m. m., afsedda att åstadkomma rörelse l. spänning, uppbära föremål, förmildra stötar o. s. v.; orn., fåglarnas beklädnad, motsv. däggdjurens hår; gås-, höns- o. mest vildfågels f. anv. till sängkläder; struts-, marabu-, häger-, kolibri-f. o. s. v. färgas o. blekes o. anv. till prydnader l. blommor.

**fjädervåg,** sådan, där föremåls tyngd uppväges gm motståndet hos en böjd stålfjäder.

**fjäll,** *geogr.,* i Skandinavien bergsträckor l. enstaka toppar, hka nå öfv. snögränsen.

**Fjällbacka,** municipalsamh. i Göteb. o. Bohus l.; ansjovissalterier. 632 inv. (08).

**fjällgås,** *orn.,* se gåssläktet.

**fjäll-labb,** *orn.,* se labbsläktet.

**fjäll-lämmel,** *zo.,* se lämmel.

**fjäll-piparen,** *orn.,* se piparesläktet.

**fjällripa,** se ripor.

**fjällräfven,** *Vulpes lagopus* L., *Canidæ; zo.,* med små afrundade öron, om vintern ludna trampknölar, svansen mindre än 2/3 af kroppen, färgen om vintern snöhvit, om sommaren svartaktig m. hvita stickelhår på hufvud o. nos; täml. allm. i norra Sverige, 60 cm. l.

**fjärd,** större, öppen del af insjö l. skärgård.

**Fjärdhundra** l. F.-land, ett af de tre gamla folkland, s. fordom bildade Uppland.

**fjärilar,** *Lepidoptera, ent.,* ordning af insekter med sugmun, 4 nästan alltid med vackert färgade fjäll betäckta vingar samt fullständig metamorfos. F. indel, i: 1) dag-f., *Diurna,* m. i spetsen knapplika pannspröt, stora, breda, med prål. färger tecknade vingar; flyga omkr. om dagen; 2) afton.-f., *Crepuscularia,* med spolformiga eller tresidigt prismat. spröt, smala, långsträckta vingar; flyga omkr. i skymningen; 3) natt-f., *Nocturna,* m. jämntjocka, trådlika spröt o. vingarna vågrätt bredvid l. till en del öfver haa, då fjäriln hvilar; flyga omkring under aftnarna l. nätterna.

**fjärsing,** *Trachinus* L., *Trachinidæ,* fisksläkte. Vanl. f., *T. draco* L., underkäken längre än den öfre, rygg o. sidor grå- l. mörkbruna, m. svarta, blå o. gröna streck, hufvudets sidor gula, med blå, gröna o. blekröda fläckar; lång bakre rygg- o. analfena, stjärtfenan svartbrun; ända t. 40 cm. l. Stinget af främre ryggfenans

strålar giftigt. Förek. täml. allm. vid västra kusten.

**Fjölne** l. Fjolner, kon. af Ynglingaätten.

**f-klav,** *tonk.,* se under bas.

**Flach,** Ulr. Ferd., läroboksförf., f. 1820, lektor i Skara 59, d. 91. Skr.: *Tysk läsebok* (3:e uppl. 76), *Tysk elementarbok* (3:e uppl. 74) m. m.

**Flacc'us,** se Horatius.

**Flacius,** Matth., luth. teol., f. 1520 Illyrien, Melanchthons motståndare, 44 prof. i Wittenberg o. 57 i Jena, därifrån han slutl. förjagades, död i fattigdom 75 Frankfurt a. M.

**flacon** (-kång'), fr., flaska.

**fladdermöss,** *Chiroptera, zo.,* ordning af däggdjur med 4 lemmar, de främre förvandlade till hudvingar, de bakre inneslutna i flyghuden, stora krökta o. spetsiga klor. F. röra sig is. om kvällar o. morgnar samt om nätterna, lefva af insekter, ligga i dvala om vintern o. föda endast en unge årligen.

**flagellan'ter,** gisslare, brödraskap i 13:e/15:e årh., s. trodde sig kunna förvärfva syndernas förlåtelse gm att gissla sig.

**flageolett** (flaschålett'), fr., *tonk.,* ett slags pipa l. flöjt af två oktavers omfång, äfv. register i orgel. F.-toner, flöjttoner liknande ljud, s. frambringas å stränginstrum. gm att lätt vidröra en vibrer. sträng.

**flagg** l. flagga, fyrkantig duk, vanl. af ylle, hkn hissas ombord å fartyg (o. äfven eljest). National-f. användes för att angifva ett fartygs nationalitet o. blåser ant. und. gaffeln på aktersta masten l. på en flaggstång längst akterut. Amirals-f., nat.-f. förd på toppen af ett örlogsfartyg l. förut i en örlogsbåt, visar att en amiral är om bord. Lots-f., f., s. hissas på ett fartygs förtopp ss. tecken, att det vill ha lots. Parlamentär-f., hvit f., s. under strid hissas i o. för underhandlingars inledande.

**flagrant',** lat., brinnande, hetsig. In flagran'ti, på bar gärning.

**flamberge** (flangbersch'), tveeggadt slagsvärd med vågformig klinga; fördes med båda händerna.

**flamboyant** (flangbåajang'), fr., den i Frankrike under 15:e o. 16:e årh. härsk. formen i den sengot.

byggnadsstilen, best. i flamlika ornament, de s. k. fiskblåsorna.

**flamin'go,** *Phoenicopterus, Phoenicopteridæ,* till simfåglarna hör. släkte. Vanl. f., *Phoenicopt ruber,* i s. Europa, särdeles v. Medelhafvet, n. Afrika o. n. Amerika, utmärkt f. sin långsträckta hals o. sina ofantl. långa ben, är till färgen rosenröd o. blir 1,5 m. l.

**Flaminīnus,** Tit. Quinct., rom. fälth., slog Filip V af Makedonien 197 f. K. vid Kynoskefalai, besegrade 195 tyrannen Nabis från Sparta o. uppfordrade 183 kon. Prusias i Bitynien att utlämna Hannibal.

**Flami'nius,** Gajus, rom. statsman, konsul 223 f. K., byggde ss. censor 220 den efter honom benämnda vägen från Rom till Ariminum i Umbria, d. 217 i slag. mot Hannibal, vid sjön Trasimenus.

**flamländare,** namn på den lågty. befolkn. i Belgien, hkn talar ett, holl. föga olikt spr., flamländska, flamska l. flämiska.

**Flammarion** (-riång'), Camille, fr. astron., f. 1842 Montigny-le-Roi. Bek. för sina ballongfärder och sitt populär-astronomiska, af rik fantasi präglade förf.-skap. Skr.: *La pluralité des mondes habités* (21:a uppl. 74), *Les mondes imaginaires et les mondes réels* (13:e uppl. 75), *Dieu dans la nature* (11:e uppl. 74), *Les eruptions volcaniques et les tremblements de terre* (02), *Les forces naturelles inconnues* (07) m. fl. Nämnda arb. ha äfven öfvers. på sv. o., is. det 1:a, vunnit stor spridning.

**Flandern,** ford. nederl. grefsk. v. Nordsjön, 9,800 kv.km., 2,400,000 inv. (flamländare, valloner), är nu

deladt mel. Frankrike, Holland o. Belgien. Belg. F. sönderfaller i 2 provinser: 1) Ost-F., 3,000 kv.km., 915 500 inv., hst. Gent, o. 2) Väst-F., 3,235 kv.km., 714,805 inv., hst. Brügge. F., grund, i 9:e årh., kom. gm Filip den djärfves af Burgund giftermål med Margareta af F. till Burgund. riket, 1477 till habsburg. o. sedan sp. monarkien (jfr Burgund). Det s. k. Franska F. kom und. Ludvig XIV till Frankrike. Af det återstående F. blef en del 1815 förenad med Holland o. 1830 Ost- o. Väst-F. med Belgien.

**Flandrin** (flangdräng'), Jean Hippol., fr. hist.- o. porträttmål., f. 1809 Lyon, sedan 38 i Paris, d. 64 Rom. Den moderna tidens förnämste representant inom det religiösa måleriet.

**flanell',** fr., ett slags ylletyg.

**flan|ēra,** fr., spatsera omkring utan mål, tillbringa ett dagdrifvarlif. **-ör,** dagdrifvare, gatstrykare.

**flank,** fr., sida; *bef.,* den fästnings- l. befästningslinje, s. har till uppgift att längs efter bestryka, flankera, en annan längre linjes graf o. närmast framför den liggande mark; *kr,* den yttersta sidodelen af en uppställd truppstyrka.

**flatt|ēra,** fr., smeka, smickra, gifva bedrägl. förhoppningar. **-eri,** smicker. **-ör,** smickrare.

**flau,** ty., matt; *hand.,* benämn. på vara, s. har ringa efterfrågan o. hvars pris har benägenhet att falla.

**Flaubert** (flåbär), Gust., fr. förf., f. 1821 Rouen, d. där 80. Skr.: *Madame Bovary* (57) m. fl. rom.

**Flāvius,** rom. släkt, till hkn bl. a. hörde kejs. Vespasianus, Titus o. Domitianus.

**Flaxman,** John, eng. bildh., f. 1755 York, d. 26 London. Nelsons grafvård o. porträttstatyer.

**flēbile,** it., *tonk.,* klagande.

**flebotomī,** gr., åderlåtning.

**fleche,** se flesch.

**Fleche** (fläsch), La F., fr. st. vid Loir, 10,519 inv. Ber. militärskola.

**Fle'geton,** *gr. myt,* flod i underjorden.

**fleg'ma,** gr., egentligen slem; tröghet, likgiltighet. **-tisk,** kall, trög, liknöjd.

**flegmasī,** gr., *läk.,* smärtsam inflam. i lårets cellväfnad, is. hos barnsängskvinnor.

**Flekkefjord,** nor. st. i Listers o. Mandals amt. 2,073 inv.

**Fleming,** gam. sv.-finsk, från Flandern härstam. adl. ätt. Bland dess äldsta kända medlemmar är Klaus F., riddare 1396 o. lagm. i Östergötland. Fyra grenar friherrl., däraf en, F. af Liebelitz, ännu lefv., två grefl., båda utgångna, d. sista 1831 med stiftaren själf, den adliga ätten utslocknade 1825. — Klaus F:s sonsons son 1) Erik Joakimsson, krigare o. statsm., deltog i Gustaf Vasas befrielsekrig, riksr. 1523. und. grefvefäjden öfverbefälhaf. öfver flottan, slog därunder lübeckarne vid Bornholm; verkade för Finlands förkofran, d. 48. — Hans son 2) Klas till Svidja, friherre t. Vik, krigare o. statsm., frih. 1569, amiral 81, senare marsk o. ståth. i Finland; känd för sin tillgifvenh. för Sigismund o. sitt motst. mot hert. Karl (sedan Karl IX), d. 97. — 3) Klas Larsson, krigare o. statsman, f. 1592, riksr. 25, amiral 29, rikskammarråd 30, Sthms förste öfverståth. 34, pres. i kommerskoll. 37; skickl. ämbetsm., stora förtjänster om flottan o. Sthms stad; befälh. i sjösl. mel. Femern o. Låland 44, där Kristian IV blef sårad; död å sitt amiralsskepp af en förlupen kula ngra dagar därefter. — 4) Erik Henriksson, frih. af Lais, ämbetsm., f. 1616, landsh. i St. Kopparbergs l. 51, pres. i bergskoll, o. kammarråd 52, frih. 54, riksr. o. kommissarie i reduktionskoll. 55, d. 79. — 5) Herm. Klasson, frih. af Liebelitz, ämbetsm., f. 1619 Villnäs (Finland), 50 riks- o. amiralitetsråd samt ståthåll. i Sthm, 53/60

pres. i kammarkoll., 57 lagman i s. Finland o. fr. 55 ordför. i reduktionskoll., i hkn egensk. han utmärkte sig för omutlig o. oblidkelig stränghet. Ehuru af Karl X utsedd till en af Karl XI:s förmyndare, blef F. gm adelns inverkan därifrån utesluten, 64/69 gen.-guvern. i Finland, d. 73 Sthm. — Dennes son 6) Klas Hermansson, frih. af Liebelitz, ämbetsm. o. statsm., f. 1649 Sthm, 77 kansliråd, befordr. ss. landtmarsk. vid riksd. 80 redukt. o. Karl XI:s envälde, s. å. landsh. i Närike o. Värmland samt pres. i redukt.- o. likvidationskommissionerna, 81 landsh. i Uppsala l. o. pres. i kammar- o. kommerskoll. samt kgl. råd, fick 83 öfverinseende öfver gamla reduktionskoll. — alltså pres. i fem verk - 84/ 85 kansler för Lunds univ., d. 85 Aachen. F. var en framstående statsm., ovanligt duglig o. arbetsam ämbetsman; hans änka o. barn upphöjdes i grefl. stånd. — Dennes brorson 7) Otto Hermansson, frih. af Liebelitz, diplom. o. statsman, f. 1696, 48 sändebud i Köpenhamn, 55/65 riksr., tillhörde hattpartiet, d. 78.

**flen,** se Phalaris.

**Flensburg** l. Flensborg, st. i Slesvig vid F.-fjorden, 48,922 inv. Handel, skeppsvarf, fabriker.

**Flensburg,** Vilh., teol., f. 1819 Södra Rörum, 58 prof. i Lund, 65 bisk. i Lunds stift, d. 97. Skr. disputat., predikn., tal m. m. Tills, med E. G. Bring o. A. N. Sundberg redig. »Svensk kyrkotidning» (55/63).

**flēsch,** fr., befästningsform, best. af 2 befästningslinjer, som bilda mot fienden utgående vinkel.

**Fletcher,** John, se Beaumont.

**fleurette** (flörätt'), fr., artighet (is. mot fruntimmer).

**fleurist'** (flö-), fr., se flörist.

**Fleurus** (flöryss'), st. i Belgien vid Sambre, 6,563 inv. Sl. 19/8 1622, 1/7 1690, 26/6 1794, 15/6 1815.

**Fleury** (flörī), André Herc. de, fr. statsm., f. 1653 Lodéve, 26 statsmin. o. kardinal, d. 43 Paris.

**flexībel,** lat., böjlig. **-bilitet,** böjlighet. **-ion,** böjning, is. ordböjning.

**flibustier** (-bystiē), fr. (eng. *freebooter*), franska o. eng. sjöröfvare, hka under 17:e o. 18:e årh. hade sitt tillhåll i Västindien o. företrädesvis anföllo sp. fartyg.

**Fliedner** (flīd-), Theod., ty. teol., f. 1800 Epstein, d. 64. Grund. 36 den 1:a diakonissanstalten i Kaiserwerth. Skr. asket. o. pedagog. arbeten.

**Fliegende Blätter** (flig-), ty., »flygande blad», en sed. 1844 i München utg. skämttidning.

**flimmerhår,** 1) *zo.,* hårartade bildningar, s. förmedla infusoriernas o. andra lägre djurs rörelse; 2) *bot,* mikroskopiska, hårartade bildning, på växtceller.

**Flinders,** Matth., eng. upptäcktsres. i Australien, f. 1774 Donington, d. 14 Lond. Skr.: *A voyage to Terra Australis* (14) m. m.

**Flint,** 1) eng. grefskap i norra Wales, 664 kv.km., 81,725 inv.; 2) hst. därst., vid fl. Dee.

**flinta,** *min.,* grått, gulaktigt, brunt, svart min. af kryptokristall, kiselsyra, i hvit krita, jura- o. kalkformationer.; förekommer i Frankrike, Engld, Holld, Danm. o. s. Sverige. Anv. und. stenåldern till vapen o. redskap, nu vid glas-, porslins- o. vattenglastillv.

**Flintberg,** Jak. Albr., förf., f. 1750, d. 04 ss. kommersr. Skr.: *Bruksidkares, städers o. borgersk. ömse förmoner o. skyldigheter* (88/89), *Lagfarenhets-bibliothek* (96/97) m. m.

**flintglas,** *tekn.,* starkt blyhalt. o. mycket ljusbrytande glas, företrädesvis anv. till linser.

**Flintrännan,** farvatten i Öresund, mel. Skåne o. ön Saltholm.

**flirt** (flört) l. flirtation (flörtēschönn), eng., kurtis, galanteri.

**flod,** se ebb o. f.

**Flodērus,** 1) Joh., lingvist, f. 1721 Skatelöf, d. 89 ss. prof. i Upps. Skr. mångfald. lat. disp., tal, verser m. m. — Hans sonsons son 2) Manfred Mustafa, skolm., lärob.-förf., f. 1832 Fundbo, sed. 66 rektor vid Uppsala högre elementarlärov., d. 09 Flottsund. Skr.: *Fysikens första grunder* (3:e uppl. 77/78) m. m.

**flodhästen,** *Hippopotamus* L., *Belluæ. H. amphibius* L., stort, klumpigt o. ovigt djur i Afrikas floder o. sjöar. Köttet anv. t. föda, huden t. piskor, tänderna i st. f. elfenben. Jobs Behemot.

**flodkräfta,** se kräfta.

**Flodman,** Anders Aug. Eugen, skriftst., publ., f. 1835 Norrköping, 67/ 72 red. af »Eskilstuna tidning», d. 84 Sthm. Skr.: *Blad ur min praktik, Kritiska studier,* en mängd artikl. i tidningar o. tidskr. m. m.

**flog'iston,** gr., enl. den gaml. kem. teorien det för alla brännbara kroppar gemensamma ämne, s. gjorde dem brännbara o. aflägsnades vid förbränningen. F.-teorien kullkastad af Lavoisier, s. visade, att vid förbränning kropparna förenades med syret.

**flor,** lat., blomning, blomningstid; blomstrande tillstånd; äfven ett slags tunnt, gmskinl. tyg af silke, bomull l. ylle.

**flōra,** lat., *rom. myt.,* blomstergudinnan; förteckn. på de i ett visst land l. viss världstrakt inhemska växter.

**Floréal,** i 1:a fr. republikens kalender den 8:e månaden, 20/4-19/5.

**flōreat,** lat., han (hon) blomstre!

**Flōrens,** it. Firenze, st. i Italien vid Arno, till 1859 i Toscana o. 65/71 kon.-riket Italiens hst., med kringliggande område, 206,000 inv. Bryggor, palats, kyrkor, univ., ärkebisk., storartade konstsaml., talrika monument.

**florentin|lack,** *tekn.,* lack, framställdt af kochenill o. alun. **-olja,** fin bomolja från Toscana.

**florentinsk flaska,** *kem.,* flaska med från bottnen svanhalsform. uppstig. rör, tjänar vid destill. af eteriska oljor till deras skiljande från det tyngre gm röret bortrinnande vattnet.

**florera,** lat., stå i flor, blomstra.

**Flores,** en af de små Sundaöarna, 15,174 kv.km., omkr. 250,000 inv. Hst. Larantuka.

**florescens',** lat., blomstringstid.

**Flōres och Blanzeflōr,** en riddardikt från medelt., en af de s. k. Eufemiavisorna (se d. o.).

**florett',** fr., fäktvärja.

**Florian** (-riang'), Jean Pierre Claris de, fr. förf., f. 1755 å slottet F., 88 ledamot af fr. akadem., d. 94 Sceaux. Skr.: *Fables* (92; öfvers. på sv. af Stjernstolpe), *Numa Pompilius* o. *Guillaume Tell* (båda öfvers. på sv.), komedier, noveller, romaner m. m.

**Flor'ida** (förk. Fla.), den sydligaste af N. Amerikas Förenta stat., stor halfö mel. Atlanten o. Mexikanska vik., 152,762 kv.km., 528,542 inv., är ett sumpigt slättland med många sjöar o. tropiskt klimat. F. upptäcktes 1512 af Ponce de Leon, afträddes af Spanien t. England 1763, åter sp. 1783, såldes 1819 t. Förenta stat., sed. 45 unionsstat. Hst. Tallahassee.

**floridéer,** *Floridæ;* Lam., hafsalger med röd l. violett färg, fastvuxna v. stenar l. klippor.

**florilēgium,** medelt. lat., saml. af blommor; urval af skaldestycken. Jfr. antologi.

**florin** (florr'in), eng. silfvermynt sed. 1849; lika med 2 sh.

**florīn,** medelt. lat., ett urspr. i Florens präglадt guldmynt, se gulden.

**Florman,** Arvid Henr., läkare, anatom, f. 1761 Skåne, 01/31 prof. i Lund, d. där 40. Skr.: *Pharmacopæa veterinaria* (09), *Anat. handb.* (23/30) m. m.

**Flōrus,** Julius l. L. Annæus, rom. hist.-skr. i 2:a årh. e. K.

**flosk'ler,** lat., ordprål, svulstigheter.

**flossa,** väfnad med rätsidan täckt med olikfärgade ulltofsar.

**Flotow,** Friedr. v., ty. komp., f. 1812 Mecklenb., d. 83. Komp. oper. *Stradella, Martha, Storfurstinnan* (alla 3 uppf. i Sthm) m. m.

**flott,** *sjö.,* flytande. Blifva f., komma af grund.

**flotta,** *sjö.,* en större samling krigsskepp und. en gemensam chef; flere handels- l. fiskarefartyg seglande tillsammans.

**flottilj',** fr., *sjö.,* en liten flotta.

**Flüe,** Nikol., schweiz. eremit, f. 1417 Unterwalden, d. 87, kanoniserad 1669.

**Flüela,** sidodel till Davos (se d. o.).

**Flüelen,** schweiz. by i kant. Uri, v. Vierwaldstättersjön o. S:t Gotthardsbanan, 941 inv.

**flugan,** *Musca, Diptera, zo.,* tvåvingad insekt m. sugmun o. korta spröt. Hit höra bl. a. fönster-f. *(M. domestica),* med gråaktig, luden kropp, stora rödbruna ögon, smnsatta af mer än 4,000 fasetter, o. mel. klorna en sugboll, fylld med en klibbig vätska, medels hvilken djuret håller sig fast; spy-f. *(M. vomitoria),* glänsande blå m. svarta vingar; kött-f. *(M. carnaria),* föder lefvande ungar, m. fl.

**flugfällan,** se Dionæa.

**flugsnapparen,** *Muscicapa* L., *Sylvidæ, orn.,* har kort, bred, nedtryckt näbb med skarp rygg o. ett hak bakom spetsen, näsborrarna täckta med borstlika fjädrar, korta ben, långa vingar, medelmåttig stjärt; vistas i skogar, parker; lefver af insekter. Flyttfågel. Brokiga f., *M. atricapilla* L. o. grå f., *M. grisola* L., allm. öfver hela

Sverige. Halsbands-f., *M. collaris* Bechstein, allm. på Gottland.

**flugsten** = metall. arsenik.

**flugsvamp,** se Agaricus.

**flu'idum,** lat., hvarje ämne, s. är l. kan tänkas i flytande form.

**fluktulation,** lat., vacklande, ostadighet, föränderlighet. **-era,** vara ombytlig, vackla, stiga o. falla, växla.

**flundran,** *Pleuronectes* L., *Pleuronectidæ, ikt.,* har nästan rutformig kropp, ögonen merendels på den färgade sidan, skillnaden mel. dem liten, käkarna o. tänderna mer utbildade på den ofärgade än på den färgade sidan, tänderna i enkel rad, rygg- o. analfenans strålar enkla, afrundad l. trubbvinklig stjärtfena med tvåklufna strålar. Vanliga f., *P. flesus* L., allm. vid Sveriges kuster ända upp i Bottniska viken, rödspottan, *P. platessa* L., allm. ända till norr om Sthm, sandskäddan, *P. limanda* L., allm. vid västra o. södra kusterna, sparsamt vid östra.

**fluōr,** *kem.,* Fl = 10, element, s. i naturen end. förekommer förenadt med metaller, företrädesvis kalcium (flusspat).

**fluoresceïn,** *kem.,* $C_{20}H_{12}O_5$=332, uppkommer genom ftalsyreanhydrids upphettn. med resorcin; mörkrödt pulver; lösl. i alkohol o. eter; bildar med brom tetrabromfluoresceïn, s. anv. till färgning af ylle o. siden.

**fluorescens',** *fys.,* vissa kroppars egenskap att, i det de absorbera ljus, själfva lysa m. egendomligt färgadt sken.

**fluorvätesyra,** *kem.,* HFl = 20, s. erhålles gm fluormetallers upphettning medels svafvelsyra, är en i vatten löslig, i luften starkt rykande o. ytterst frätande, färglös gas. Med undant. af guld, platina o. bly lösas alla metaller af f., hkn i följd af sin förmåga att lösa silikater användes t. etsning af glas. Högst giftig.

**fluss,** *patol.,* afsöndring af serös vätska från vissa organ. Kallas nu vanligen katarr.

**flusser,** *tekn.-kem.,* åtskilliga ämnen, s. tillsättas svårsmälta ämnen för att göra dem mera lättsmälta.

**fluss-spat,** *min.,* färglöst, gråbrunt, grönt, blått l. rödt, tätt, kornigtkristall. min., best. af fluorkalcium; förekommer i Sachsen, Böhmen, England, Harz; sparsamt i Sverige. Anv. till prydnader, framst. af fluorföreningar, glasyrer, emaljer, vid glasetsning, s. flussmed. vid åtsk. metallurg. processer.

**flygande draken,** se Draco.

**flygande holländaren,** enligt sagan en t. ett rastlöst kringseglande på hafvet för sina brott dömd holl. skeppare, hvars fartyg sjömän frukta att möta, emedan fara o. undergång då är för handen. Romant. behandl. af Marryat o. för scenen af R. Wagner.

**Flygare,** Karl Vilh. Edv., novellförf., f. 1829, d. 52. Skr.: *En blaserad man, Borta o. hemma* m. m.

**Flygare-Carlén,** se Carlén.

**flygel,** ty., hvardera änden l. sidodelen af en trupp l. d.; sidobyggnad, s. bildar vinkel mot en hufvudbyggnad; vingformadt piano.

**flygfiskar,** *Exocœti, Teleostei,* fiskar med betydl. förlängda bröstfenor, lika de utspänna s. en fallskärm o. såmedels en stund kunna hålla sig öfver vattnet; de flyga sål. en sträcka af 50/200 m. på en höjd af 1/5 m. öfv. vattenytan i tropiska haf.

**flygmaskin,** app., hvarmed mskn sättes i stånd att hålla sig uppe o. sväfva gm luften. Sådana f:er, s. k. areoplaner (se d. o.) äro konstruerade af Santos Dumont, bröderna Wright, Blériot, Farman, Delagrange, Paulhan m. fl. Jfr luftsegling.

**Flyinge,** stuteri i Malmöh. l.

**flyktiga oljor** l. eteriska o., *tekn.-kem.,* framställas gm destill. l. pressning af aromat. växtdelar, äro för det mesta färglösa med skarp lukt o. smak, lättantändliga, lätt öfvergående i gasform, föga lösliga i vatten, lättlösl. i alkohol, eter o. feta oljor. E. v. $0,_{85}/1,_{54}$. Kokpkt 140/260°. Anv. till likörer, parfymer, fernissor, läkemedel m. m.

**flyktighet,** *kem.,* kroppars egenskap att lätt öfvergå i gasform.

**flyttblock,** l. erratiska block, *geol.,* större l. mindre stenblock, hks bergart antyder, att de stundom från långt aflägsna orter, med istidens inlandsis o. glaciärer, kommit till sin nuv. plats. Förekomma allm. i Sverige, Tyskland o. Frankrike.

**fläckfeber,** fläcktyfus, se tyfus.

**fläckvatten,** *tekn.;* fläckar af kåda o. feta ämnen borttagas med en vätska, beredd af 8 del. benzin, 250 del. stark sprit jämte en tillsats af 80 del. ammoniak; ättikfläckar på gult, svart, brunt, grått l. blått tyg borttagas m. utspädd bensoetinktur o. på grönt, rödt l. violett med i vatten upplöst pottaska; kaffefläckar genom tvättning med glycerin, oljefärgsfläckar vanl. med terpentin; vin- o. fruktfläckar gm ingnidn. med tvål o. fuktning med en lösning af salmiak; bläckfläckar medels citronsaft l. en lösning af oxalsyra l. surt oxalsyradt kali.

**fläder,** *Sambucus* L., *Valerianeæ.* I Europa, Asien, Amerika. Blommorna innehålla en eterisk olja o. användas ss. läkemedel samt i vinberedning, bären till färgning af vin, märgen till elektroskopkulor.

**flädermöss,** se fladdermöss.

**fläns,** skifformig kant i rörändar o. cylindrar för smnbindning af likartade delar gm skrufvar.

**flöjt,** it., *tonk.,* gam. blåsinstr. med 6 tonhål samt 1/8 klaffar. Vanl. omfång $d^1$—$c^4$. Ters-f., en liten ters, kvart-f., en kvart, o. piccola-f., en hel oktav högre än den vanliga f.

**flörist',** fr., tillverkare af konstgjorda blommor.

**flöts,** *geol,* bergartslager af andra beståndsdelar än de omgifvande lagren, särskildt om det består af något användbart mineral, t. ex. stenkolsflötser i sandsten.

**f moll,** *tonk.,* molltonart, s. har *f* till grundton o. *b* (♭) för *h, e, a, d.***fnöske,** se Polyporus.

**Fo,** kines. namn på Budda.

**foajé,** fr., i närh. af teatersalongen belägen förfriskn.-lokal l. samlingsrum.

**fock,** *sjö.,* fockråns segel. **-mast,** främsta masten på ett skepp, en brigg l. en skonare. **-rå,** fockmastens understa rå.

**Fock,** Alfr. Henr. Edv., frih., fysik., ämbetsm., f. 1818, först militär, 58/70 prof. v. Teknol. institutet, 70 exped.-sekr., 78 kansliråd, sedan 67 riksdagsman i 2:a kammaren, d. 01 Sthm. Skr.: *Geometriska konstruktioner* (4:e uppl. 79), *Lärobok i fysiken* (3:e uppl. 73/ 75) m. m.

**focus,** se brännpunkt.

**foetus,** lat., foster.

**Fogáras** (-asch), komitat i Siebenbürgen, 1,875 kv.km., 92,801 inv. Hst. F., v. Aluta, 4,800 inv. Slott.

**fogāthi,** fornsv., fogde, befallningsman.

**Fogazzāro,** Antonio, it. förf. o. skald, f. 1842 i Vicenza; skref *Daniele Cortis* (87), *Miranda* (74) m. fl., af lika många öfvers. på svenska.

**Fogdön,** ford. ö i Mälaren, nu en däri utskjut. landtunga.

**Fogelberg,** Bengt Erl., snillrik bildh., f. 1786 Göteborg, d. 54 Triest, *Odin, Tor o. Balder* (alla i Nationalmus.), bronsstoder af *Birger jarl* (Sthm), *Gustaf II Adolf* (Göteb.), *Karl XIV Johan* (Kristiania).

**Fogelvik,** gods i Kalmar l., har tillhört sederm. kon. Karl VIII Knutsson.

**Foggia** (fodd'ja), it. st. vid Cervaro, med kringliggande område, 53,151 inv. Bisk., handel.

**fogliett'a** (fålj-), it. våtvarumått = omkr. 0,5 l.

**foi** (fåa'), fr., tro. Ma foi, vid min heder.

**Foibe** (foj'-), gr. (lat. Phoebe), binamn på Artemis.

**Foibos** (foj'-), lat. Phoebus, *gr. myt.,* ett af Apollons binamn.

**Foinix** (foj'-), gr. (lat. Phoenix), Fenix, en underbar egypt. fågel, s. enligt sagan livart 500:e år förbrände sig själf för att sedan ur askan utgå i föryngrad gestalt.

**Foix** (fåa'), fr. st. vid Ariége o. Pyrenéerna, 7,065 inv.

**Fokaia** (-kaj'-), lat. Phocæa, *g. geogr.,* atheniensisk koloni i Jonien, ej långt fr. Smyrna.

**fokāldistans** se brännpunkt.

**Fōkion,** gr. fältherre, f. omkr. 400 f. K., sökte medla mel. Athen o. Makedonien o. blef därför 317 ss. förrädare dömd att tömma giftbägaren.

**Fōkis,** *g. geogr.,* gr. landskap vid Korintiska viken.

**Fokschāni,** st. i Rumänien, vid Milkova, 25,950 inv.

**Fokylīdes,** gr. skald fr. Miletos, lefde omkr. 550 f. K.

**folie,** lat., l. foliering, till tunna skifvor valsadt l. uthamradt tenn, hka, öfvergjutna med kvicksilfver, anv. ss. beläggning under spegelglas m. m.

**Folies-Bergères** (folī bärschär), »herdinnedåraktigheter», varietélokal i Paris.

**Foligno** (-lin'jå), it. st. vid fl. Topino, tills. m. kringliggande område 26,111 inv.

**fōlioräkning,** se bank.

**fōlium,** lat., blad, sida. Foliant l. bok in folio, bok i arkstorlek 1. arkform, då arket är viket en gång.

**folkböcker,** i lit.-hist. bemärkelse »nöjsamma skrifter», s. dels utgått från det obildade folket självt, dels från de bildade klasserna nedträngt till de obildade. Till f., från början skrifna dikter, kunna ock hänföras i tryck återgifna sagor, legender, trolldoms- o. spökhistorier, dröm- och s. k. skatböcker, bondepraktikor, färgböcker o. s. v. Redan under 1100- o. 1200-talen voro sådana böcker omtyckta, o. gm boktryckarkonsten blefvo de tillgängligare för en större allmänhet. Jfr P. O. Bäckström, Svenska folkböcker (45, 48).

**Folkestone** (fåkstn), eng. st. vid Pas de Calais, 30,650 inv. Hamn, badort, öfverfartsort till Boulogne.

**folkhögskolor,** sådana undervisningsanstalter, som ha till uppgift att åt ynglingar l. unga kvinnor af allmogeklassen meddela en högre bildn. än den, s. kan erhållas i folkskolan, samt på sma gång hos allmogen väcka o. lifva fosterlandskänslan. Den 1:a folkhögskolan i Sverige inrättades 1868 å Hvilan i Malmöhus l.

**Folklanden,** de tre områden (Attundaland, Tiundaland, Fjärdhundraland), i hka, jämte Roden, Uppland fordom var deladt.

**folkrätt,** internationell rätt, *jur.,* inbegreppet af de rättsregler, s. angå staters förhållande till haa. Hugo Grotius har blifvit ansedd s. f:s fader.

**folkskolor,** läroanstalter, s. ha till uppgift att bibringa det uppväxande släktet skolbildningens första grunder. Gm stadgan 18/6 1842 skall i Sverige inom hvarje socken finnas åtminstone en sådan skola samt skolgången vara obligatorisk.

**Folkungaätten,** sv. kon.-ätt, reg. 1250/1389. Urspr. en stormansätt, härstammande fr. Folke Digre, omkr. 1100.

**folkvandringar** kallas de stora omflyttningar, is. bland german. folk, då dessa drogo åt s. och v. Europa och där bildade nya stater. F. anses börja med de asiatiska hunnernas infall i Europa 375 o. tillintetgörandet af goternas rike norr om Svarta hafvet. Västgöterna drogo 403 o. 408 till Italien o. intogo Rom 410, därefter 419 till Gallien o. Spanien. De undanträngda vandalerna öfvergingo 429 till Afrika. 449 inträngde angler o. sachser i Britannien. Hunnerna ledo nederlag vid Chalons 451. 486 uppstod frankernas rike i Gallien, 493 östgoternas i Italien; det senare sönderföll 553. Med longobardernas invandring i Italien 568 o. grundandet af deras rike kunna f. anses afslutade.

**folkvisor,** okonstlade, hos folket själft uppkomna o. af detsamma sjungna visor, i hka hvarje tids känslodaning o. uppfattningssätt äro återgifna. Nästan alla af Sveriges fornkväden från hedniska o. äldre kristna tider ha gått förlorade. Den 1:a saml. af sv. f. utgafs af E. G. Geijer o. A. A. Afzelius (1814/16); en ny, af R. Bergström o. L. Höijer betydl. förökad uppl. utkom 80; en annan af A. I. Arvidsson (34/42). Många f ha äfven blifvit uppteckn. af R. Dybeck m. fl.

**follik'el,** lat., *anat,* äldre benämn, på säckform. körtlar, små hylsor för hårrötterna, s. afsöndra hudtalg o. slem.

**Fomahaud** l. Fomalhaud, *astron.,* stjärna af 1:a storl. i södra fiskens stjärnbild.

**foment',** lat., varmt omslag.

**fond,** fr., grund, bakgrund; grundkapital, grundförmögenhet; fonder = statspapper. A fond (-fångd), fr., grundlig. Au f. (å-), i självfva verket.

**fondbörs,** se börs.

**fonetīk,** gr., vetensk. om språkljuden. Fonetisk stafning, rättstafning efter ordens uttal.

**fonogrāf,** *fys.,* en af Edison uppfunnen apparat, medelst hvilken man kan så att säga magasinera o. sedermera återgifva ljud, frambrakta med röst l. mus.-instrument. F. består af ett tunnt bleck med i midten fästlitet stift, s. vid bleckets svängningar gm ljudet gör intryck i ett vid en gängad, vridbar vals fastsatt stanniolblad. När stiftet sed. tvingas att ånyo följa de i stanniolen gjorda märkena, försättes blecket i sma svängningar s. förut o. återger de förra ljuden.

**fonolīt,** klingsten, *min.,* eruptiv, gul- l. gröngrå stenart af sanidin l. oligoklas jämte nefelin o. zeolit; klyfves lätt i tunna, klingande skifvor. F. förekommer i Frankrike, Böhmen, Ungarn, Tyskland. Förträfflig byggnadssten.

**Fonsēca,** Deodoro da, Brasiliens förent. staters 1:e pres., f. 1827 Alagoas, störtade 89 kejs. Pedro II, trädde som pres. i spetsen för republ., afgick 91, d. 92 Rio de Janeiro.

**fontaine** (fångtän), fr., se fontän.

**Fontainebleau** (fångtäneblå), fr. st. nära Seine, 14,160 inv. Slott. Sv. drottn. Kristina lät där 1657 afrätta Monaldeschi; där underteckn. äfven Napoleon I sin tronafsägelse 4/4 1814.

**Fontāne,** Theod., ty. förf., f. 1819 Neuruppin, d. 98. Skr.: *Gedichte, Balladen, Der Krieg gegen Frankreich* (73/76), 2 bd, m. m.

**fontanell',** lat., *anat.,* namn på de sex rutformiga luckorna, lika finnas i hufvudskålen hos späda barn; *kir.,* ett på huden med konst anbragt afledningssår, som medels en ärt l. annan främmande kropp hålles öppet.

**fontang',** fr., ett slags hög hårklädsel af spetsar o. flor.

**Fontanges** (fångtangsch'), Marie Angél. de Scoraille de Rousille, hertiginna af, f. 1661, d. 81. En af Ludvig XIV:s älskarinnor.

**Fontenoy** (fångtnåa'), 1) by i Frankrike, i depart. Yonne, slag 25/6 841; 2) belg. by vid Schelde, slag 11/5 1745.

**fontän,** fr., springbrunn, vattenkonst.

**foot** (futt), eng. längdmått = $0,_{305}$ m.

**Foote** (futt), Samuel, eng. skådesp. o. dram. förf., f. omkr. 1721 Cornwall, d. 77 Dover. Skr.: *The mayor of Garrat* (63) m. m.

**Forbach,** st. i ty. Lothringen, 8,208 inv. Fabr. Slag 4/8 1870.

**Forbes** (fårbs), 1) John, skotte af presbyt. trosbekän., känd för den disp., s. Karl IX 1609 lät anställa mel. honom o. några sv. teologer, samt sina öfverläggn. med Joh. Messenius s. å. om en »förening» mel. luth. o. reform, bekännelsen. F. lämnade Sverige 1610; hans sen. öden okända. — 2) Archibald F., eng. journalist, f. 1838 Elgin, krigskorrespond. för »Daily News», d. 00 London. Äfv. förf.

**force** (fårs), fr., kraft, eftertryck; f. des choses (-dä schås), omständighetern. tvång; f. majeure (-maschör), högre makt, tvingande nöd; par f., med våld.

**fōrceps,** lat., förlossningstång.

**forcēra,** fr., tvinga, tilltvinga sig något; påskynda.

**Forckenbeck,** Max v., ty. statsm., f. 1821 Münster, 73 öfv.-borgmästare i Breslau o. 78 i Berlin. F. var 80 en af grund, af det nat.-liber. partiet samt af den liberala föreningen (secessionisterna). Död 92 Berlin.

**foreign office** (forr'en åff'is), eng., utrikesministeriet i London.

**forell,** *ikt.,* en i (särdeles mindre) sjöar o. vattendrag förekommande form af bäcklaxen, *Salmo eriox,* ehuru äfven ungar af blanklaxen, *Salmo salar,* där o. livar gå under samma benämning. Färgen är mycket föränderlig, m. röda l. svarta, obetydliga l. inga fläckar.

**Forey** (fåra), Élie Fréd., fr. marsk., f. 1804 Paris, understödde Napoleon III v. statsstrecket 51; deltog i Krimkrig. samt it. fälttåget 59, öfverbefälh. för exped.-kåren till Mexico 62/63, marsk. sistn. år, d. själssjuk 72 Paris.

**Fōrfar,** grefsk. i mel. Skottland, 2,306 kv.km., 284,078 inv. Hst. F., 12,882 inv.

**forfeit** (fårfet), eng., pant, plikt; *kappl.,* böter för underlåtenhet att låta anmäld häst deltaga i kapplöpn.

**Forkel,** Johann Nik., ty. mus.-hist., f. 1749 Meeder, d. 18 Göttingen. Skr.: *Allgem. Geschichte der Musik* (88/01) m. m.

**For'kys,** *gr. myt.,* hafsgud, son af Pontos o. fader till grajerna o. gorgonerna samt Toosa, Polyfems moder.

**Forlī,** it. st. vid fl. Montone, 43,708 inv. Bisk., silkesspinnerier.

**form,** lat., skapnad, gestalt; urhålkning, hvari ngt gjutes, klots,

hvarefter ngt formas. Pro for'ma, för syns skull. **-alitēt,** formlighet, antaget bruk. **-āt,** storlek o. form på en bok l. ett papper.

**forma,** *bergsv.,* det hål, hvarigm blästern indrifves i masugnar, härdar o. d.

**form-aldehyd,** *kem.,* H. CHO, som antisept. medel tjänande metylalkohol.

**formalīn,** *kem.,* i vatten upplöst form-aldehyd (ett som antisepticum tjänande metylalkohol).

**formān,** *kem.,* klormetylmentyleter, anv. som inandn.-medel vid luftrörskatarrer, is. snufva.

**formation,** lat., *geol.,* de aflagringar, s. bildats samtidigt med någon af hufvudperioderna i jordens utveckling. Hvarje f. kännetecknas af lämningarna efter särskilda växter o. djur.

**for'mel,** lat., 1) *kem.,* uttryck, s. angifver hka grundämnen och huru många atomer af hvarje sdnt en smnsatt kropp innehåller, t. ex. $KOSO_3$ = 1 at. kalium, 1 at. syre, 1 at. svafvel o. 3 at. syre; n 2) *mat.,* framställn. af mat. lagar gm mat. tecken, t. ex. $(a + b)^2 = a^2 + 2ab + b^2$.

**Formentēra,** en af de span. Pityuserna, 96 kv.km., 2,258 inv.

**For'mia,** ford. Formæ, it. st. vid Gaëtaviken. 8,108 inv. Ber. för sitt härliga läge.

**formīca,** lat., *ent.,* myra.

**formidābel,** lat., fruktansvärd.

**for'minx,** forngr., cittran liknande instrument.

**Formōsa,** Taivan, ö v. Kinas sydöstra kust, 34,974 kv.km., 3 milj. inv. Hst. Taivan.

**formsand,** mycket fin, något lerhaltig sand, s. använd, till gjutformar i gjuterier.

**For'muja concor'diæ,** se Konkordieboken.

**formulär,** fr., visst antaget skrifsätt; själfva papperet, där de allm. ordalagen äro tryckta l. skrifna, med tomrum lämnade för speciella bestämmelser.

**Fornarīna,** La F., it., »bagerskan» Rafaels älskade; förebild för flere af hans kvinnofigurer.

**Fornell,** Bror Edvard (pseud. Jeremias Munter), militär, novell-förf., f. 1820 nära Göteborg, 66 öfverstelöjtn. v. marin-reg., d. 69 Karlskrona. Skr.: *Etyder* (48), *En gnista* (51), reseskildr. från Italien m. m.

**fornkunskap,** se arkeologi.

**fornminnesföreningar** finnas i de flesta civiliserade land, o. i Sverige stiftades den 1:a: Förening för Närikes folkspråk och fornminnen, 1856; Svenska f. stift. 1869. Dessutom ha de flesta landsk. egna f. Dylika stiftades 1844 i Norge o. 1870 i Finland.

**fornnordiska språket och litteraturen.** F. språk, är egentl. det spr., s. i forntiden talades i skandin. norden o. hvaraf ngra sparsamma återstoder finnas i de äldsta nordiska runristningarna. Omkr. 9:e årh. delade det sig i östnordiska l. fornsvenska o. forndanska samt västnordiska l. fornnorska o. isländska, från hka 4 de nu brukl. språken närmast leda sitt ursprung. I vanliga fall menas dock med f. spr. det språk, hvarpå den fornisl. o. fornnorska litteraturen blifvit förf. (d. v. s. västnordiska) o. hkt i denna literat. äfven benämnes norröna tunga. — F., fornisl. l. norröna lit. är förnämligast bevarad i runristningarna, dels i Sämunds o. Snorre Sturlessons Eddor (se d. o.), dels i kväden af Övind Skaldaspiller (omkr. 950), Egil Skallagrimsson (d. omkr. 990), Tormod Kolbrunarskald (d. 1030), Olof Tordsson Hvitaskald (d. 1259) m. fl., dels i de af den nordiska historieskrifningens fader, Are Frode (d. 1148), förf. Islendingabok o. Landnamabok, den senare forts, af Sturla Tordsson (d. 1284). Jfr Isländska språket o. lit.

**fornskriftsällskapet,** se svenska f.**fornyrdalag,** vanligen benämn. för de olika versslag, s. äro brukliga i den fornisländska poesiens äldsta alster. F. har alltid alliteration (se d. o.), men saknar såväl assonans l. stafvelserim s. slutrim.

**Forōni,** Jacobo Giovanni Battista, komp., f. 1825 nära Verona, kom 49 till Sthm, s. å. kapellmäst. vid kgl. teatern där, d. 58 Sthm. Spirituell komp. Komp.: *Cristina di Suezia, Advokaten Patelin* m. fl. operor, mässor, konsertuvertyrer, pianoetyder m. m.

**Forsberg,** Nils, mål., född i Riseberga, Skåne, 1842, berömd gm sin tafla *En hjältes död.*

**Forsell,** 1) Karl Gust. af, statistik., kartogr., f. 1783 Sköttorp (Skarab. l.), 13/14 i ty. kriget ss. Karl Johans adjutant, adlad 17, öfverdirektör vid landtm.-kontoret 24, d. 48 Sthm. Utg.: *Karta öfver södra delen af Sverige o. Norrige* (25), 9 bd. *Statistik öfver Sverige* (4:e uppl. 44/45), kartverk, statist, arb. m. m. — Hans bror 2) Jakob, mekan., f. 1788, anställdes 07 vid sjökarteverket, 09 kapt.-mekanikus vid flottan, d. 32 ss. öfverstelöjtnant o. karantänsbefälhaf. på Känsö. Skr.: *Oväldiga tankar om Götha canal* (18) m. m. — 3) Karl John Jacob, operasångare, f. 1868 Sthm, var först milit., debuterade på k. operan 96, engag. därst. 96/01, 02/09; vid Metrop. Op. i N.York 09/10. Hofsångare 09.

**Forselles,** Jak. Henr. af, geognost, f. 1785 Finland, 17 bergshauptm. vid Sala silfververk, sedan 38 ledare af brukssocietetens geogn. undersökn. af Sverige, d. 55 Sthm. Förf.

**Fōrsete,** *nord. myt.,* rättvisans gud, son af Balder o. Nanna.

**Forskål,** Peter, naturforskare, orientalist, f. 1732 Hälsingfors, d. 63 under en vetenskaplig expedit. till Arabien i staden Jerim. Mot F. anställd, tryckfrihetsåtal för en af honom utg. afh., *Tankar om borgerliga friheten* (59, 2:a uppl.), s. på sin tid väckte stort uppseende. F:s värdefulla anteckn. under resan i Arabien äro utgifna af Niebuhr.

**Forsman,** Geo. Zachr., se Koskinen.

**Forsmark,** järnbruk i Sthms l.

**Forssell,** Krist. Didr., kopparstickare, f. 1777 Hälsingborg, d. 52 Sthm ss. vice prof. vid konstakadem. Bland F:s många arbeten må nämnas planschverket *Ett år i Sverige* (27/35; teckn. af J. G. Sandberg, text af A. Grafström). — Dennes son 2) Joh. Erik, präst, förf, f. 1802, d. 77 ss. kyrkoh. i Uppsala stift. Skr.: *Uppsala ärkestifts matrikel 1840* (40) m. m. — Dennes broder 3) Karl Ad., matem., f. 1807, d. 69 ss. kyrkoh. i Strängnäs stift. Skr.: *Algebra för begynnare* (42) m. m. — Hans son 4) Hans Ludv., hist., statsm., f. 1843 Gäfle, 75/80 finansmin., sedan 81 pres. i kammarkoll. o. sedan 79 ledarn, af 1:a kammaren, 81 ledarn, af Sv. akad., d. 01. Skr.: *Sveriges inre hist. från Gustaf den förste* (69/ 75) *Studier och kritiker* (75) m. m. F. har därjämte under kortare tider redig. »Sv. litteraturtidskrift», »Sv. tidskrift» m. fl.

**Forst,** st. i Brandenburg vid Lausitz. Neisse, 33,752 inv. Klädesfabr.

**forst** med smnsättningar, se skog, skogs-.

**Forster,** 1) Joh. Reinh., ty. resande o. naturforsk., f. 1729 Dirschau, följde Cook på dennes andra resa (72/75), d. 98 ss. prof. i Halle. Förf. — Dennes son 2) Joh. Geo. Adam, resande o. naturforsk., f. 1754, d. 94 Paris. Skr.: *A voyage round the world* (77), *Ansichten v. Nieder-Rhein* o. s. v. (91/94) m. m. — 3) Will Edw., eng. statsm., f. 1818 Bradpole, 65/66 i Russells kabinett understatssekret. för kolonierna, 68/74 vice pres. i undervisningskommittén, 80/82 i Gladstones

kabinett statssekr. för Irland, d. 86.

**fort,** *fort.,* mindre befäst plats l. självständ. utanverk till fästning.

**for'te,** (abbr. *f*), it., *tonk.,* starkt. Fortissimo (abbr. *ff*), så starkt s. möjligt.

**fortepiāno,** (abbr. *fp*), *tonk.,* utmärker, att första tonen skall anslås starkt, men anslaget därefter göras svagt. Jfr pianoforte.

**fortifikation,** lat., se befästningskonst.

**fortifikationen,** *kr.,* gemensamma benämning, på fortifikationsstaben samt i Sthm förlagda Svea ingenjörkår och Fälttelegrafkåren, Göta ingenjörkår i Karlsborg och Bodens ingenjörkår (den senare under uppsättning sed. 1902) i Boden.

**fortissimo,** se forte.

**for'titer,** lat., starkt, tappert.

**fortschrittspartiet,** den fraktion, s. 1861 skilde sig från det gammal-liberala o. anslöt sig till det demokratiska partiet inom preuss. deputeradekammaren samt till 66 utgjorde denna kammares majoritet. Efter kriget m. Österrike sistnämnda år afföllo flere medlemmar och bildade det nationalliberala partiet, hkt, något närmande sig regering., satte Tysklands enhet på sitt program.

**Fortūna,** *rom. myt.,* lyckans gudinna; äfven ett slags spel.

**Fortūny,** Mariano José Maria Bernardo, sp. mål., f. 1839 Réus, d. 74 Rom.

**fōrum,** lat., offentl. plats i det gamla Rom; det mest ansedda var *F. romanum,* omgifvet af praktbyggnader; *jur.,* laga domstol.

**forzan'do,** it., *tonk.,* ökad styrka på en viss ton.

**Fos'colo,** Ugo Niccolò, it. skald, f. 1779 Zante, d. 27 Turnham Green (nära Lond.). Skr.: *Ultime lettere di Jacopo Ortis, I sepolcri* m. m.

**fosfāt,** *kem.,* = fosforsyr. salt.

**fosfor,** *kem.,* P = 31, metalloid. elem., uppt. 1669 af Brandt, förekommer i naturen aldrig fritt, utan ss. fosforsyr. salter, färglöst l. svagt ljusgult, vaxmjukt, olösl. i vatten, svårlösl. i alkohol, eter o. feta oljor, lättlöst i kolsvafla, högst giftigt, antändes ytterst lätt o. förbrinner då till f.-syra. Framställes gm benaskas behandling med svafvelsyra, vätskans afdunstning o. den återstående sura fosforsyrade kalkens upphettn. med kol i lerretorter. Eg. v. $1,_{83}$. Smältpkt 44°, kokpkt 290°. Bör förvaras under vatten. Under inverkan af ljus förvandlas f. till röd, icke giftig, amorf f. med helt andra fysikaliska egenskap, än vanl. f. Anv. t. tändämnen, läkemedel m. m.

**fosforescens',** *fys.,* svag ljusutveckling af icke självflysande kroppar v. vanl. temperatur, visar sig dels i följd af kem. processer, ss. vid långsam förbränning af fosfor, vid träs o. fisks förruttnande, hos ngra växter o. djur (däraf hafs.-f.) m. m., dels i följd af mekan. kraft, ss. vid sockers sönderstötande, kristallbild, m. m., dels vid uppvärmn. af vissa diamant- o. fluss-spatarter, dels gm kalciums, bariums o. strontiums svafvelföreningars upptagande o. återgifvande af sol l. elektriskt ljus. Med något af de senare ämnena bestrykas de nu brukl. självflysande artiklarna, ex. tändsticksställ.

**fosforförgiftning,** *läk.,* förgiftning, vanl. uppkommen gm förtärande af tändsatsen å fosfortändstickor. Symtom: kräkningar, smärta i maggropen, uppstötningar, lysande i mörker o. smakande fosfor, diarré o. s. v. Motgift: kräkmedel, bränd magnesia m. m. Feta o. oljaktiga ämnen (t. ex. mjölk) äro skadliga.

**fosforism,** fosforister, se Nya skolan.

**fosforīt,** *min.,* en varietet af apatit (se d. o.).

**fosfornekrōs,** gr., *läk.,* en hos arbetare i forsfortändsticksfabriker, is.

hos sådana, s. ha skadade (kariösa) tänder, förekommande sjukdom, yttrande sig i brand i käkbenen, synnerligast underkäken. Behandling: sorgfällig rengöring af munnen och aflägsnande af de afstötta l. bortdöda benbitarne.

**fosforsyra,** se fosfor.

**Foss,** Henr. Herm., nor. statsm., f. 1790 Bergen, 27/45 medl. af alla storting, 33 pres. i odelstinget, 45/48 marin-min., d. 53. Förf.

**Fossāno,** it. st. vid Sturafl., 18,133 inv. Biskop.

**fossīl,** lat., *geol.,* förstenad växt- och djurlämning i den första jordskorpan.

**fot,** *anat.,* nedersta delen af benet, består hos mskn af 26 gm ligament med haa förenade ben, af hka 7 utgöra vristknotorna o. 5 fotlagsknotorna, dessa tills. bildande d. fasta massan i fotens hvalf, samt 14 tillhöra tårna.

**fotbad** (jfr bad) anv. för att draga blodet från kroppens öfre till dess nedre delar. Kallt f. (+ 6 till + 15° C.) tages helt hastigt (½ t. 2 min.) o. bör åtföljas af fötternas frottering samt varm fotbeklädn.

**Fotheringay** (få*dh*'ringä), eng. by i Northamptonshire. Ruiner af det slott, i hkt Richard III föddes 2/10 1452 o. Maria Stuart afrättades 8/2 1587.

**Fōtios,** patriark af Konstantinopel, s. 857 kämpade mot rom. kyrkan, d. i kloster 891. Förf.

**fotofōn,** gr., af Bell uppf. instrument till öfverföring af ljud medels ljusstrålar i st. f. de vid telefonen begagnade trådledningarna; beror på metallen selens förmåga att gm inverkan af ljus bli mer ledande för elektricitet.

**fotogalvanografī,** gr., se fotografi.

**fotogen** (-schēn), gr., en vanl. gm destillation af bergolja (den ryska af nafta) erhållen klar, färglös l. svagt gulaktig, illa luktande vätska, s. ej låter blanda sig med vatten l. sprit, men väl med eter, terpentinolja m. m. Eg. vikt $0,_{780}$/ $0,_{825}$, kokpkt 150/300°. F. bör ej afgifva brännbara gaser under 35° o. ej själf antändas under 40°. Anv. t. lysmateriel o. bränsle.

**fotografī,** gr., konsten att m. tillhjälp af kem. preparat, s. sönderdelas gm ljuset, framställa afbildning. af föremål. Redan 1803 uppf. Wedgewood o. Davy ett sätt att gm solljusets inverkan framkalla skuggbild. på papper o. skinn, men den egentl. f. uppfanns 27 af Niepce o. utbildades 39 af Daguerre, s. uppfann f. på försilfr. plåtar (daguerrotypi), 42 af Talbot, uppf. af f. på papper (talbotypi), o. 50 af Legray, s. grundl. det nuv. förfaringssättet, f. på glas (vitrotypi), s. best. i framställande på en glasskifva af en negativ bild, hkn visar originalets mörka ställen ljusa o. tvärtom, samt denna bilds öfverförande (kopiering) på papper. F. i naturl. färger finnas flera olika metoder och har man gm använd. af torra plåtar, förkortat tiden för bildens upptagande till mindre än 1/800 sek. Utom i solljus kan man fotografera äfven i elektr. l. magnesiumljus. Att på fotografisk väg framställa tryckplåtar finnas flere sätt, ss. heliografi, hvarvid man öfverdrager stålskifvor med ett tunnt asfaltlager, i hkt de af ljuset ej träffade ställena lösas med lavendelolja o, det blottade stålet etsas, fotolitografi = sma förfar. på sten, fotogalvanografi = bildens öfverför. å tryckplåten på galvanisk väg.

**fotolitografī,** gr., se fotografi.

**fotomēter,** gr., *fys.,* instr. för jämförande af olika ljuskällors relativa ljusstyrka.

**fotosfär,** gr., enl. Herschel det yttersta, starkt glödande lagret af solens atmosfär.

**fototypī,** gr., metod att medels fotografien i relief framställa klischéer.

**fotsvett,** en beständig l. tidtals uppträdande stark afsöndring af en t. fettsyra lätt öfvergående, illaluktande svett från fotens svettkörtlar. Botemedel: flitigt ombyte af strumpor, ljumma fotbad morgon o. afton, fötternas och strumpornas inpudrande med pulveris. alun, cremor tartari, potatismjöl m. m.

**fottvagning,** ett inom rom.-kat. kyrkan iakttaget bruk, enl. likt påfven på skärtorsdagen tvår 12 fattiges fötter; sma plägsed följes vid flere kat. hof, t. ex. Wien, München. Inom grek. kyrkan är f. ett sakrament, o. vid ry. hofvet är f:s-ceremonien ännu bibehållen.

**Foucault** (fukå), Jean Bern. Léon., fr. fysik., f. 1819 Paris, 54 fysiker vid observatoriet därstädes, d. 67. Bland F:s uppfinningar må nämnas metoden för utrönandet af ljusets hastighet, pendelexperimentet för att bevisa jordens rotation. Förf.

**Fouché** (fuschē), Jos., fr. statsm., f. 1759 Nantes, blef 92 medl. af konventet o. röstade s. sådan för Ludv. XVI:s död, 99 polismin., 05 hert. af Otranto, 10 af Napoleon afsatt, men 13 guv. öfver Illyriska provinserna; efter Napoleons återkomst från Elba 15, f. 3:e gången polis-min., landsförvist 16, d. 20 Triest.

**foulard** (fûlār), fr., tunnt, mjukt sidentyg.

**fourage,** se furage.

**Fould** (fûl), Achille, fr. statsm., f. 1800, 49/52 finans-min., 52/60 stats.min., 61/67 åter finansmin., d. 67 Tarbes.

**Fouqué** (fuké), Friedr. Heinr., frih. de la Motte-F., ty. skald, dram. o. rom.-förf. af romant. skolan, f. 1777 Brandenburg, d. 43 Berlin. Skr.: *Undine* (11; 21:a uppl. 74) m. fl.

**Fourcroy** (furkråa'), Ahtoine Franç. de, fr. kem., f. 1755 Paris, 84 prof. i kemi där, 01 undervisn.-min., d. 09. En af bearbetarne af den nyare kem. nomenklaturen. Förf.

**Fourier** (-riē), Franç. Marie Charl., fr. socialist, f. 1772 Besançon, uppställde ett fantastiskt system, d. 37 Paris. Förf.

**four-in-hand** (får-inn-händ'), eng., fyrspann.

**fournera,** se furnera.

**Fowler** (fauler), Sir John, eng. ingenjör, f. 1817 Sheffield, d. 98 Bournemouth, har byggt flere järnbanor, särsk. den underjordiska järnbanan i London, dockor m. m.

**Fox,** 1) Geo., eng. skomakare, stiftare af kväkarnes sekt, f. 1624, sedan 48 predikant, d. 90. Förf. — 2) Charl. Jam., eng. statsm., son t. lord Holland, f. 1749, min. 70, först tory, sedan 84 whig; motståndare till Englands krigspolitik, d. 06, efter att helt kort ha varit utr.-min.

**fox terr'ier,** eng., en släthårig råtthundsras.

**foyer** (fåajé), se foajé.

**fra,** it., broder.

**Fra Diavalo** (-dja'-), (»broder djäfvulen») neapolit. röfvaranförare, f. 1760 Kalabrien, en tid munk, hängd i Neapel 1806. Aubers opera har blott namnet gemensamt med F. D.

**fragīl** (-schil), fr., bräcklig. Fragilitet, bräcklighet.

**fragment,** lat., afbrutet l. fr. det hela afskildt stycke, brottstycke. **-ārisk,** afbruten, osammanhängande.

**fraktion,** lat., polit. parti, is. i en riksförsamling.

**fraktūr,** lat., benbrott; *boktr.,* upprättstående, kantig boktrycksstil.

**framstegspartiet** = fortschrittspartiet (se d. o.).

**Framtiden,** månadsskrift, utg. af K. v. Bergen (1868/71, 77).

**franc** (frang), fr. mynt, sedan 1803 myntenhet i Frankrike (= 20 sous l. 100 centimer = 71 l. 72 öre); samma myntenhet äfven antag. i Belgien, Schweiz, Italien (lira), Spanien (peseta), Rumänien (leu), Serbien (dinar), Grekland (drakme), Finland (mark).

**française** (frangsäs), fr., dans i 2/4 o. 6/8 takt.

**France** (frangs), Jac. Anatole (eg. Thibault), fr. förf., f. 1844 Paris, 96 ledam. af fr. akad. En af Frankrikes bästa förmågor på kritikens o. romanens områden.

**Francesca da Rīmini** (-tjes'ka-), omkr. 1275 förmäld med Malatesta da R., af hkn hon för sitt brottsliga förhållande till sin broder Paolo dödades (13:e årh.). Hennes hist. har blifvit förevigad i Dantes »Divina commedia» (Inferno) samt dramatiskt behandlad af Silvio Pellico o. Paul Heyse.

**Franche-Comté** (fransch-kångté), forna grefsk. Burgund o. en af Frankrikes gamla provinser, öfver 15,000

kv.km., nu depart. Doubs, Jura o. Haute-Saône. Hst. Besançon.

**Francia** (fran'tjia), 1) Francesco, egentl. Raibolini, it. mål., f. omkr. 1450 Bologna, d. där 17. — 2) José Gaspar Tomas Rodriguez da, diktator i Paraguay, f. 1763 Assuncion (Parag.), 14 diktator på 3 år, 17 på lifstid. Und. hans tid skräckreger.; d. 40.

**Franciscus,** d. hel., se Frans af Assisi.

**franciskāner,** gråbröder l. predikaremunkar, äfven minoriter (d. v. s. ringare bröder) kallad tiggareorden, stift. af Frans af Assisi 1208 o. af påfven Honorius III forml. stadfäst 1223. Ordens mål var att gm fattigvård, predikan o. mission verka på de stora massorna, o. f. hade därför stort insteg hos själfva folket. Dräkten bestod af grå, sedermera brun kåpa med rep om lifvet. Orden vann redan tidigt stor utbredn. i Sverige o. hade här många kloster.

**Francke,** Aug. Herm., ty. filantrop o. pedagog, f. 1663 Lübeck, grund. 98 ss. prof. i Halle d. stora barnhuset där, d. 27.

**franc-maçonnerie** (frang-masånnerī), fr., frimureri.

**franco,** se franko.

**francs-tireurs** (frangtirör), fr., frivilliga skyttar und. fr.-ty. kriget 1870/71.

**Frangula,** se Rhamnus.

**Franken,** sed. 9:e årh. ty. hertigdöme, urspr. omfattande Rhens, Mains, Neckars o. Fuldas flodområden samt en liten sträcka af vänstra Rhenstranden o. ben. efter den germ. folkstam., franker, s. i slutet af 5:e årh. invandrat dit. F. blef längre fram i tiden deladt i Väst-f., sedermera kalladt Pfalz, o. Öst-f., hkt 1512 blef en egen krets i ty. riket, d. frankiska kretsen, o. num. utgör Baierns 3 s. k. frank-kretsar.

**Frankenberg,** 1) st. i kon.-rik. Sachsen, 12,726 inv.; 2) st. i Hessen-Nassau, 2,946 inv. Koppar- o. silfververk.

**Frankenhausen,** st. i furstendömet Schwarzburg-Rudolstadt, 6,374 inv. Slott, badort, saltverk. Slag 15/5 1525.

**Frankenstein,** st. i Schlesien, 7,890 inv. Spannmålshand.

**Frankenthal,** st. i Rhenpfalz, vid Isenach, 16,899 inv.

**Frankenwald,** bergsträcka mel. Fichtelgebirge o. Thüringerwald. Medelh. 600/700 m.

**franker,** 1) german. folkstam, s. i 3:e årh. uppträdde vid nedre Rhen. F. delades i ripuariska f. vid mel. o. saliska f. vid nedre Rhen; de senare framträngde i 5:e årh. gm Hennegau o. Artois ända till fl. Somme o. grundade det frankiska riket, hkt under merovingerna eröfrade en stor del af Franrike o. sedan gm burgundernas, thüringarnes o. Baierns besegrande vann ännu större utsträckning samt under Karl d. st. blef kejsarrike. Gm fördraget i Verdun 843 blef detta rike för alltid deladt. 2) I orienten vanl. ben. på europeiska kristna.

**frankēra,** på förhand l. medelst frimärke betala postafgift.

**Frankfurt am Main,** stad i preuss. reg.-området Wiesbaden, 363,000 inv. Betydlig handel. Storartade

byggnader: domkyrkan, S:t Paulskyrk., rådhus, (»der Römer»), Turn-Taxiska palatset m. fl., stort bibliotek, Goethes och Schillers statyer, Gutenbergs monum., zool. trädgård, promenadplats., parker.

**Frankfurt an der Oder,** reger.-område i Brandenburg, 1,202,000 kv.km., 64,304 inv. Hst. F. Välbyggd, till 1811 univ.

**Frankiska Jura,** bergsplatå i Baiern, mel. Donau o. Main, f. sin skönhet äfven benämndt Frankiska Schweiz.

**Frank'lin,** Benj., nordamerik. statsm., f. 1706 nära Boston, boktryckare, 62 gen.-postmästare, ifrigt verksam för

oafhängighetsförkl. 76, s. å. på heml. beskickning till Paris, 78/85 sändeb. där, därefter t. 88 guv. i Pennsylvanien, d. 90 Philadelphia. Uppf. åskledaren m. m.; moralist, en bland grundl. af Nord-Amer.s frihet. Skr.: *Autobiography* (öfvers. på de flesta europ. språk) m. m.

**Frank'lin,** Sir John, eng. amiral o. upptäcktsres., f. 1786 Spilsby (Lincolnshire), deltog i slaget v. Trafalgar 05, 18/22 på arktiska upptäcktsresor, 36/43 guv. öfver Tasmanien, begaf sig 45 på en ny nordpolsfärd, under hkn han 11/6 47 omkom. Talrika expeditioner utsändes för F:s eftersökande, men först 59 kunde full visshet om F:s o. hans följeslagares sorgliga öde erhållas.

**franko,** it., afgift, s. betalas, då bref l. paket aflämnas till postbefordran. Jfr porto.

**Frankrike,** La France (République Française), europeisk republik, 536,464 kv.km., 39,$_2$ mill. inv. Gränser: i n. Eng. kanalen, Pas de Calais o. Belgien, (Ardennerna), i ö. Tyskland (Vogeserna), Schweiz (Jura) och Italien (Alperna), i s. Medelhaf. o. Spanien (Pyrenéerna), i v. Atlanten. Berg: Pyrenéerna, Cevennerna, Forez, Côte d'Or, Vogeserna, Alperna, Jura, Ardennerna m. fl. Toppar: Pic du Midi, Mte Perdu, Puy de Dome, M. Dore, Cantal, Mte Viso, M. Cenis, M. Blanc. Floder: 4 hufvudström.: Garonne (med Ariége, Tarn, Lot o. Dordogne t. h.); Loire (m. Allier, Cher, Indre, Vienne t. v.) båda utfall. i Atlanten; Seine (med Aube, Marne t h.), utlöp. i Engelska kanalen; Rhône (med Ain o. Saône t. h., Isère o. Durance t. v.) i Medelhafvet; dessutom talrika kustflod. Kanaler: Canal du Midi, C. de Centre m. fl. Öar: Alderney, Guernsey, Jersey, Belle Isle, Isle de Ré, Oléron, Hyères, Corsica. Inv.: fransmän, bretoner, basker, italienare, tyskar, flamländare. Klimat: tempereradt o. sundt. Prod.: siden, hattar, handskar, smycken, modesaker, möbler, parfymer, vin, ost, sardiner, väfnader, maskiner, konstföremål. Hst. Paris. Andra st.: Lyon, Marseille, Bordeaux, Lille, Toulouse, Nantes, St. Etienne, Rouen, Havre, Reims, Roubais, Nancy, Brest, Amiens, Angers' Toulon, Nîmes, Limoges, Rennes, Nizza, Orléans, Montpellier, Tours, Dijon (alla öfv. 50,000 inv.). Polit. indeln. i 87 depart. Religionen rom.-kat., statsförf. republikansk. President: Armand Fallières (sed. 06). Inkomster (1904): 2,828,53 mill. fr. Utgifter (1909) 3,834 mill. fr.; Statsskuld: (1909) 30,348 mill. fr. J. (1909) 47,283 mill. fr. T. = 168,710 km. Telef. = 166,839 apparater, 239 mill. samtal. Armé: i fredstid 600,986 man, i krig omkr. 4,372,000. Flottan: 534 krigsfartyg, däraf 62 pansarfartyg o. 296 ångare. — Utomeurop. besittningar: i *Afrika:* Algeriet (se d. o.), Senegambien, Obock, Réunion, Mayotte, Nossi-Bé, S:te Marie; i *Asien:* besittn. i Indien o. Kokin-Kina; i *Amerika:* Guyana, Martinique, St. Pierre o. Miquelon; i *Oceanien:* N. Kaledonien o. underl., Tahiti o. underl. *Skyddsstater:* Anam o.

Tunis; tills. 11,005,178 kv.km. o. 53,083,000 inv. (09) — Hist.: F., det forna Gallien, blef 50 f. K. eröfradt af Cæsar o. tillhörde därefter rom. riket till 486 e. K., då det intogs af frankerna (däraf namnet F.). Landet styrdes först af merovingerna (486/752), under hvilkas 1:e kon. kristendomen infördes, o. sedan af karolingerna (752/987), under hka det erhöll sin största utsträckning. Gm fördraget i Verdun 843 blef emellertid det stora frankiska riket deladt o. Karl d. skallige (843/ 77) kan anses s. den 1:e kon. i F., hkt då omfattade landet v. om Rhônes o. Scheldes område. Under denna regentätts tid inföllo nord. vikingar i F., belägrade t. o. m. Paris (885) o. bemäktigade sig det kring Seineflodens utlopp liggande landet, efter dem benämndt Normandie. Efter karolingerna följde kapetingerna (987/1328), under hks tid återtogos de af England förut eröfr. Normandie, Bretagne, Maine, Touraine, Anjou o. Poitou, hvarjämte äfven Provence o. Languedoc förvärfvades. Und. huset Valois (1328/1589) var F. nästan ständigt i krig, dels m. England (eng. successionskriget 1393/1453, under hkt den s. k. Jungfrun af Orléans, Jeanne d'Arc, uppträdde), dels med Burgund, dels, Frans I:s tid, med kejsar Karl V o. Italien; slutet af perioden kännetecknas af religiösa förföljelser mot protestanterna: hugenottkrig. o. Bartolomeinatten, 1572. Med Bourbonerna (1589/1789) uppsteg F. till en förut ej uppnådd makt o. storhet, men gm de ofantliga summor krigen slukade, gm regenternas oerhörda slöseri, gm mäträssvälde o. det egentliga folkets förtryckande framkallades d. gm sina följder djupt ingripande världshist. tilldragelse, s. fått namnet franska revolutionen 0789/04) o. hvars viktigaste händelser voro: Bastiljens stormning 14/7 89, republikens införande 21/9 92, Ludvig XVI:s o. Marie Antoinettes afrättning 93, 1:a koalitionskrig. 93/97, Robespierres död 94, gen. Bonapartes fälttåg 96, exped. till Egypten 98, 2:a koalitionskriget 98/02, fr. flottans nederlag vid Abukir,

Bonapartes väljande till 1:e konsul 99 o. till konsul för lifstiden 02, dennes lysande fälttåg o. utropande till kejs. under namn. Napoleon I 1804. Första kejsardömet (1804/14) kännetecknas af ständiga krig. Napoleon hade knappt blifvit kejs. o. kort därefter kon. af Italien, förrän 3:e koalitionskriget utbröt, hvarpå trekejsarslaget vid Austerlitz 05 gjorde slut. 06 stiftad. Rhenförbundet med Napoleon s. protektor; 07 4:e koalitionskriget o. den för F. fördelaktiga freden i Tilsit s. å., så sp. kriget, kriget med Österrike o. freden i Wien 09, så ry. kriget o. fr. härens nederlag 12, så kampen mot de allierade, slaget vid Leipzig 13 o slutl. Napoleons afsättning 14. Under den nu följ. s. k. restaurationen (1814/30) innehades riket först af Ludvig XVIII (14/24), hvars tron skakades gm Napoleons återkomst från Elba o. dennes nya välde, hvarpå slaget vid Waterloo 15 gjorde slut, och därefter af Karl X (24/30), hkt sistnämn. år denne o. på sma gång bourbonska grenen störtades gm den s. k. julirevolutionen. Ludvig Filip af Orléans mottog den honom nu erbjudna kron., o. hans första år s. kon. utmärktes af flere visa regeringshandling., men snart blef det i kon. regeringssätt ett omslag, o. den däraf framkallade opposition, samt Ludvig Filips afböjande af alla, äfven nyttiga reformer föranledde slutligen februarirevolutionen 48, då Ludvig Filip blef afsatt o. d. andra franska republiken (1848/52) infördes. Därpå följde snart Louis

Napoleons utnämn, till pres., dennes »statsstreck» 51 o. utrop. till kejs. Napoleon III 52. Andra kejsardömets (1852/70) märkligaste tilldragelser äro: deltagandet i oriental. krig. 53 56, ital. fälttåget 59 o. F:s förstoring med Savoyen o. Nizza, Mexicos utrymmande 67, krig m. Tyskland 70, Napoleons tillfångatagande v. Sedan 2/9 o. tredje franska republikens utropande 4/9 s. å., i hvars pol. hist. ty. krigets slut, preussarnes belägring o. intag, af Paris, freden i Frankfurt 10/5 71, gm hkn F. måste t. Tyskl. afstå Elsass o. ty. Lothringen samt betala 5 milliarder francs i krigskostnadsersättning, och kommunardupproret, mars/maj sistn. år, bilda hufvuddragen. Den und. Ferry påbörjade och af Combes med hänsynslös kraft återupptagna striden med klerikale, hvilken strid slutat med kyrkans skiljande från staten, förbundet med Ryssld, Panamaskandalen och Dreyfusprocessen känneteckn. Frankr:s senare utveckling. Presidenter under det nya statsskicket: 1) Thiers (71/73), 2) Mac Mahon (73/79), 3) Grévy (79/87), 4) Carnot, (87/94), 5) Casimir Périer, (94/95), 6) Faure, (95/99), 7) Loubet, (99/06), 8) Fallières sed. 06. —

**Frans** (Francesco), kgr af Bägge Sicilierna: 1) F. I, son till Ferdinand I, f. 20/8 1777 Neapel, 2 ggr ståthåll. på Sicilien, reg. 25, d. 8/11 30. — Hans sonson 2) F. II, f. 16/1 1836, uppfostr. af jesuiter, förmäld 59 med Maria af Baiern, reg. s. å., måste 60 fly från Neapel till Gaëta, där han i tre mån. försvarade sig; blef dock tvungen kapitulera 61; begaf sig sedan till Rom o. därefter till Baiern, d. 94.

**Frans** (François), kgr af Frankrike: 1) F. I, son t. Karl af Orléans, f. 12/9 1494 Cognac, efterträdde Ludvig XII 15, segrade s. å. vid Marignano öfver schweizarne, i slaget v. Pavia 25 besegrad af Karl V o. fången, köpte sig fri, åter i strid med Karl V, men utan framgång, d. 31/3 47. — Hans sonson 2) F. II, son till Henr. II o. Katarina af Medici. f. 19/1 1544 Fontainebleau, 58 förmäld med Maria Stuart, reg. sedan 59, d. 5/12 60.

**Frans** (Franz), rom.-ty. o. österr. kejs.: 1) F. I Stefan, rom.-ty. kejs., f. 8/12 1708, son till hert. Leopold I af Lothringen o. dennes efterträdare där 29, storhert. i Toscana 37, förmäld med Maria Theresia 36, kejs. 45, d. 18/8 63 Innsbruck. — Dennes sonson 2) F. I, österr. kejs. (ss. rom. kejs. F. II), f. 12/2 1768 Florens, 02 rom.-ty. kejs., 04 kejs. af Österrike, nedlade rom.-ty. kejsarvärdigheten 06, sed. 15 Metternich egentl. reg., d. 2/3 35. — Dennes sonson 3) F. Josef I, kejs. af Österrike, f. 18/8 1830, blef, då hans farbror Ferd. I abdikerade o. hans far ärkehertig Frans Karl afsade sig alla anspråk på tronen, kejs. 2/12 48, förmäld 54 med Elisabeth af Baiern (mörd. 98).

**Frans** (Francesco) V, den siste hert. af Modena o. den siste manlige medl. af huset Österrike-Este, f. 1/6 1819, reg. 46, despot, bortjagad 59, d. 20/11 75.

**Frans af Assīsi,** d. hel. Franciscus, stift, af franciskanorden, f. 1182 Assisi, d. 26. Helgon.

**Frans af Pa'ola,** stift. af minimernas orden *(fratres minimi).*

**Franska institutet,** se Institut de France.

**franska språket och litteraturen.** Fr. språk, härstammar från det lat. folkspråket, men innehåller äfven kelt. och germ. stammar. Redan i 10:de årh. delade det sig med allt skarpare skillnad i 2 hufvuddialekter: sydfr. o. provençalskan (langue d'oc), o. nordfr. (langue d'oui), hvilka under medeltiden bestodo jämte haa ss. skriftspr., tills nordfr. småning. undanträngde provençalskan o. und.

Frans I ensamt blef affärs-, domstols- o. tryckspr. samt slutl. under Ludv. XIV:s tid fick sin mönstergilla form. Talrika dialekter (patois). Diplomaternas spr. Bland större lexikal. verk må här nämnas: Dictionnaire de l'Académie française (1694, 1762, 1835, 1878 jämte Compl.), Littré, Dictionnaire de la langue française (81 o. f.) samt Sachs, Wörterb. (82). — *Fr. litteratur:* 6 perioder: 1) 12:e o. 13:e årh. a) provençalerna, riddarpoesi, trubadurernas tid, d. äldsta europ. konstlyriken; b) nordfransmännen, episk hist., hjältesagor, trouvérerna, skolast, didaktik. 2) 14:e o. 15:e årh., medeltidens förfall, nord- o. sydfr. poesiens smnsmältn., drama (folkskådesp., mysterier, moraliteter), hist., lyrik. 3) 1515/ 1643, slafvisk efterhärmning efter klassikerna, poesi (Malherbe, Regnier), roman, (Rabelais), teol. o. filos. (Calvin, Montaigne). 4) 1643/ 1715, franska klassiciteten, lit. allt igenom formell o. konventionell, hofvets studium, skaldernas estet, grundlag; drama (Corneille, Racine, Molière), lyrik o. epik (Boileau, Lafontaine, Scarron, Perrault), filos. och moral (Descartes, Fénelon, Pascal), hist. (Mézeray), talare (Bourdaloue, Bossuet). 5) 1715/1789, det filos. årh., sensualism, egoism, skepticism: filos. (Voltaire, Rousseau, Diderot, d'Alembert), historia (Mably, Marmontel, Buffon), drama (Crébillon, Beaumarchais, Fabre d'Eglantine), roman (Lesage, Bern. de St. Pierre, Florian). 6) Efter 1789, nyaste tiden, lit:s föryngr. gm romantiken: *lyrik* (Rouget de Lisle, Musset, Parnay), *drama* (Soulié, Merimée, Scribe, Ponsard, Augier. Feuillet, Sardou, Labiche, Ghénier, Richepin, Rostand), *roman* (Mad, Genlis, Méry, Quinet, Lacroix, Balzac, Sue, Dumas, About, Daudet, Zola, Loti, France), *romantik* (Chateaubriand, madame Staël, Chénier, Béranger, Lamartinc, V. Hugo, de Vigny, G. Sand), *hist.* (Guizot, Thiers, Laboulay, Mignet, Duruy), *filos.* (Proudhon, Comte, Littré, Jul. Simon, Taine, Renan), *naturvetensk.* (Cuvier, Arago), *talare* (Mirabeau, Danton, St. Just, B. Constant, Guizot, Thiers, Odilon-Barrot, Garnier-Pagès, Hugo, Gambetta, Favre).

**Franz,** Robert, ty komp., f. 1815 Halle, d. 92. F. är en af nyare, tiders störste romanskomp.

**Franzén,** Frans Mikael, skald, minnestecknare, predikant, f. 1772 Uleåborg, 98 prof. i Åbo, efter Finlands afträdande till Ryssland kyrkoherde först i Strängnäs stift 10, därefter i Klara förs. i Sthm 23, bisk. i Härnösand 31, d. på Säbrå biskopsgård 47. Skr. diktcyklerna *Selma o. Fanny* samt *Bilder ur naturen och menniskolifvet* (bland dem *Menniskans anlete* och *Den gamle knekten, Till Selma, Den första kyssen, Champagnevinet*), *Sång öfver Creutz,* flere psalmer i Sv. psalmboken, förträffliga minnesteckning., predikningar m. m. F:s *samlade dikter* utg. i flera uppl. (den sista 67/69), *Valda dikter* (2:e uppl. 81).

**Franzensbad,** badort i Böhmen, ej långt fr. Eger, 2,336 inv.

**Franzensfeste,** fästning i Tyrolen vid Eisack; behärskar Brenner-passet.

**Franzenskanalen,** segelb. kanal i Ungarn, förenar Teis med Donau.

**Franzos,** Karl Emil, österr. rom. förf., f. 1848 Podolien, d. 04 Berlin. Skr.: *Aus Halbasien,* (76) *Die Juden von Barnow* (77; öfvers. på sv.) m. m.

**frapplant** (-pangt'), fr., träffande, öfverraskande. **-era,** öfverraska.

**fras,** gr., uttryckssätt; äfven innehållsfattigt, vackert klingande talesätt. **-eologī,** samling af talesätt, lära om de för ett språk egna talesätt. **-ēring,** *tonk.,* riktig betoning o. framhållande af en mus.-afdelning.

**F. R. A. S.,** förk. för *Fellow of the*

*Royal Astronomical Society* (eng.), ledarn, af kgl. astron. sällskapet.

**Fraser river** (frä'sör riv'ör), fl. i brit. Columbia, upprinner på Klippbergen, utmynnar i Stilla hafvet midt emot

Van-Couver-ön; 1100 km.; guldförande.

**fratres** (pl. af frater), bröder; f. arvales, arvaliska bröder; f. minores, franciskaner.

**frate,** it., munk, ordensbroder.

**frāter,** lat., broder, is. klosterbroder. **-nell'** broderlig. — **nisera,** umgås förtroligt, som bröder. — **nitet** broderskap.

**Frauenburg,** st. i Ost-Preussen vid Frische haff, 12,492 inv.

**Frauenfeld,** hst. i schweiz. kantonen Thurgau v. Murg. 7,761 inv. Slott.

**Frauenlob,** se Heinrich von Meissen.

**Frauenstädt,** Christ. Martin Julius, ty. filos., f. 1813 Bojanowo, d. 79 Berlin. Urspr. hegelian, sedermera anhängare af Schopenhauer, hkns verk han utg. o. kommenterat,

**Fraunhofer,** Jos. v., ty. fysik., f. 1787 Straubing (Baiern), d. 26 ss. prof. o. konservat. vid fys. kabinettet i München. Utmärkt optiker, uppfann o. förbättrade flere opt. instr.

**Fraunhoferska linjerna,** *fys.,* benämn. på de, först af Wollaston o. sed. af Fraunhofer (1802) i solspektret funna, mot spektrets längdriktning vinkelräta strecken.

**Fraustadt,** st. i Posen, 7,462 inv. Slag 3/2 1706.

**Frax'inus,** *bot.,* ask.

**fredag,** veckans 6:e dag, ben. efter gudinnan Frigg l. Fröja. Ss. frälsarens dödsdag i folktron ansedd s. en olyckl. dag.

**Fredegār,** frankisk krönikeskr. i 7:e årh. Skr.: *Hist. francorum,* sträckande sig till 641.

**Fredegunda,** frank. kon. Chilperiks af Neustrien gemål, d. 597. Känd för sitt hat till sin svägerska Brunhilda.

**Fredenheim,** fin. konstkännare, f. 1748 Åbo, d. 1803 Sthm ss. öfverintend. o. preses i mål.- och bildh.-akad. Förf.

**Fredensborg,** kgl. slott i n. ö. Själland.

**Frederīcia,** förut Frederiksodde, dan. befäst st. på Jylland, vid Lilla Belt, 12,714 inv. Slag 6/7 1849.

**Frederik,** se Fredrik.

**Frederiksberg,** dan. slott nära Köpenhamn, sedan 1869 officersskola för hären.

**Frederiksborg,** 1) amt på Själland, 1,353 kvm., omkr. 90,476 inv., 2) slott i sma amt, med dan. kgrs kröningskyrka. Fred med Sverige 8/6 1720.

**Frederikshald,** st. i Norge, Smålenenes amt, v. Tistedalsälfvens utlopp i Iddefjord, omkr. 11,957 inv.

**Frederikshavn,** st. i Danmark, vid Kattegatt, omkr. 6,538 invån. Hamn.

**Frederiksodde,** se Fredericia.

**Frederiksstad,** nor. befäst st. i Smålenenes amt, v. Glommens utlopp i hafvet, omkr. 14,635 inv.

**Frederikssten,** nor. fästning vid Frederikshald. Belägrad af svenskarne 1716 o. 1718. Karl XII d. där 30/11 sistn. år.

**Frederikssund,** dan. st. vid Rosskildefjord., omkr. 3,745 inv.

**Frederiksvärn,** nor. fästning o. örlogs varf i Jarlsbergs o. Laurviks amt.

**Fredholm,** Joh. Henr. Gotth., riksdagsm., f. 1838 Sthm, d. där 04, sed. 85 ledarn, af 2:a kam. Skr.: *Maskinerna och landtbruket* (76), *Om spannmåls- och industritullar* (86), *Arbetarelagstiftn.* (90) m. m.

**Fredmans epistlar** o. sånger, se Bellman.

**Fredrik I,** kon. af Sverige o. landgrefve af Hessen, f. 17/4 (28/4) 1676, son af landgrefve Karl af Hessen, kon. 1720, d. 23/3 51. Förmäld med Ulrika Eleonora, Karl XII:s syster. Få af Sveriges kgr ha så föga ingripit i dess öden.

**Fredrik** (Frederik), kgr af

Damark: 1) F. I, son af Kristian I, f. 3/9 1471, 23 kon. i Danmark o. 24 i Norge. Förmäld med a) Anna af Brandenb., b) Sofia af Pommern; d. 10/4 33 Gottorp. — Hans sonson 2) F. II, son af Krist. III, f. 1/7 1534, hyllad t. tronfölj. i Danmark 42 o. i Norge 48, reg. sedan 59. Förmäld med Sofia af Mecklenburg; d. 4/4 88 Antvorskov. — Hans sonson 3) F. III, son af Krist. IV, f. 18/3 1609, reg. i Danmark o. Norge 48, måste till Sverige afstå Skåne, Halland, Blekinge o. Bohusl., införde enväldet 60. Förmäld med Sofia Amalia af Braunschweig-Lüneburg; d. 9/2 70. — Hans sonson 4) F. IV, son till Krist. V, f. 11/10 1671, reg. i Danmark o. Norge 99, förenade Slesvig 1721 med dan. kronan. Förmäld med Lovisa af Mecklenburg, und. hkns lifstid han dessutom 3 ggr gifte sig t. vänster; d. 12/10 30 Odense. Hans sonson 5) F. V, son till Krist. VI, f. 31/3 1723, var 43 på förslag t. kon. i Sverige, reg. i Danmark o. Norge 46. Förmäld med a) Lovisa af England, b) Juliana Maria af Braunschweig-Wolfenbüttel; d. 14/1 66. — Hans sonson 6) F. VI, son af Krist. VII, f. 28/1 1768, 84 sin sinnessjuke faders medregent, kon. sedan 1808, fullbordade böndernas frigifn., slöt sig troget till Napoleon I, måste 14 afstå Norge till Sveriges kon. Förm. med Maria Sofia Fredrika af Hessen-Kassel; d. 3/12 39. — Dennes kusins son 7) F. VII, son af Krist. VIII, f. 6/10 1808 Amalienborg, 39 medl. af statsrådet o. guv. öfver Fyen, reg. sedan 48, gaf landet en demokr. statsförfattn. 5/6 49. Förm. med a) prinsessan Vilhelmina af Danmark, b) Mariana af Mecklenburg-Strelitz, hka båda äktenskap upplöstes gm skilsmässa, c) till vänster med grefvin. Louise Danner (se d. o.); d. 15/11 63. Med F. VII utslocknade d. äldre grenen af Oldenb. kon-huset. 8) F. VIII, son af Kristian IX, f. 3/6 43, kon. 06, form. med Karl XV:s dotter Lovisa.

**Fredrik** (Friedrich), kurf. af Brandenburg, kgr af Preussen och ty. kejsare: 1) F. I, son af borggref. Fredrik af Nürnberg, f. 1372, kurf. 15, d. 40 Kadolzburg; 1:e hohenzollern i Brandenburg. — 2) F. Vilh., »d. store kurf.», son till kurf. Georg Vilh., f. 16/2 1620 Köln a. d. Spree, reg. 40, segrade 75 v. Fehrbellin, d. 9/5 88 Potsdam. — Hans son 3) F. III (ss. kon. af Preussen F. I), f. 11/7 1657 Königsberg, reg. 88, antog titeln kon. af Preussen 1700, d. 25/2 13. — Hans son 4) F. Vilhelm I, f. 1688, reg. 13, förvärfvade Vor-Pommern och Rügen, skapade preuss. armén, d. 31/5 40. — Hans son 5) F. II, d. st., f. 24/1 1712, s. prins i strid m. sin far, reg. 40, eröfr. Schlesien 40/41, 7:år. kriget 56/63, deltog 72 i Polens 1:a deln., d. 17/8 86 Sanssouci; efterlämnade en fylld skattkammare, utmärkt armé, kraftig stat. Hans skr. 31 bd.; storart. minnesvård i Berlin. — Hans brorson 6) F. Vilhelm II, son af prins Aug. Vilhelm, f. 25/9 1744, reg. 86, reaktionär, vidskeplig, osjälfständig, d. 16/11 97. — Hans son 7) F. Vilhelm III, f. 3/8 1770, reg. 97, förlorade 1807 nära hälften af staten till Frankrike, förklarade sig 13 mot Napoleon, d. 7/6 40. — Hansson 8) F. Vilhelm IV, f. 15/10 1795, reg. 40, inkallade 47 den förenade landtdagen, tvangs gm revol. 48 att gifva landet en författn., afslog 49 att blifva ty. kejs., reaktionär, abdikerade 57 till förmån för sin broder Vilhelm, d. sinnessjuk 2/1 61 Sanssouci. 9) F. III, son af kejs. Vilhelm, f. 18/10 31, ty. kejs. 9/3 88, öfverbefälh. i krigen 66 o. 70/71; 29/1 58 form. m. prinsessan Vikt. af England; d. 15/6 88 Friedrichskrohn.

**Fredrik** (Friedrich), son af prins Karl, f. 20/3 1828, prins af Preussen, deltog 48/49 i fälttågen i Slesvig o. Baden, 63/64 öfverbefälh. i Holstein, kårchef fälttåg. 66, 70/71, gen.-fältmarskalk 70, d. 15/6 85.

**Fredrik** (Friedrich), rom. kejs. o. ty. kgr.: F. I Barbarossa (rödskägg), f. 1122, son af hert. Fredrik af Schwaben, kejs. 52, kämpade 54/74 mot lombarderna, slagen 76 vid Legnano, 83 fred m. lombard., trädde i spetsen för 3:e korståget 89, drunknade 10/6 90 i flod. Salef i Kilikien. — Hans sonson 2) F. II Hohenstaufern, son af kejs.

Henrik VI, f. 26/12 1194, 1209 reg. i Bägge Sicilierna, ty. kon. 15, kejs. 20, deltog 28/29 i 5:e korståget, bannlyst af påfven, erhöll 29 gm fördrag Jerusalem, 45 i Lyon afsatt, d. 50 Fiorentino. — 3) F. III, son af kon. Albr. I, f. 1286,1308 hert. af Österrike, 14 motkon. till Ludvig af Baiern, 22 slagen o. fången vid Mühldorf, d. 18/1 30 Guttenstein. — 4) F. IV (ss. kejs. III), son af hertig Ernst af Österr., f. 21/9 1415 Innsbruck, kon. 40, kejs. 52, svag, vidskeplig; d. 19/8 93 Linz.

**Fredrik** (Friedrich) III, den vise, kurf. af Sachsen, son af kurf. Ernst, f. 17/1 1463, reg. 86, d. 5/5 25. Luthers beskyddare.

**Fredrik** (Friedrich) Vilh. I, siste kurf. af Hessen, son af kurf. Vilhelm II, f. 1802, medreg. 31, reg. 47, förlorade sitt land 66, d. 75 Prag.

**Fredrik** (Frederik) Vilh. Karl, prins af Nederländerna, son af kon. Vilh. I, f. 1797, deltog i 13 års krig, 29 amiral, d. 81. Far till kon. Karl XV:s gemål Lovisa.

**Fredrik** (Friedrich) Vilh. Ludvig, storhert. af Baden, son af storhert. Leopold och Gustaf IV Adolfs dotter Sofia Vilhelmina, f. 9/9 1826, reger. prins 52, storhert. 56, s. å. förmäld med kejs. Vilhelms dotter Luise. Liberal, afhållen reg., d. 07.

**Fredrik Adolf,** sv. arffurste, son till Adolf Fredrik, hert. af Östergötland, f. 1750, d. 03.

**Fredrika** Dorotea Vilhelmina, Gustaf IV Adolfs gem., f. 12/s 1781, d. 25/9 26.

**Fredriksberg,** stort järnbruk i Kopparbergs l.

**Fredriksborg,** gam. fästningstorn vid Oxdjupet, midt emot Oskar-Fredriksborg.

**Fredrikshamn** (fin. Hamina), befäst st. vid Finska viken, omkr. 3,226 inv. Sjöslag 15/5 1790.

**Fredrikson** Joh. Gust., skådesp., f. 1832 Sthm, 63/87, 91/97 och 02/07 vid K. Dram. teat. Har på senaste åren ägnat sig åt gästspel. Hans namn är i vår teat.-hist. oupplösl. förb. med den högre komedien.

**fredsdomare,** utöfva i England både domsrätt för polisförseelser o. en vidsträckt polisupps.; i Frankrike döma f. i mindre tviste- o. brottmål samt äro medlare i förlikningsmål.

**free church** (fri tschörtsch), frikyrka, i Skottland den 1843 stift, förening af protestant, församlingar, s. utträdt ur statskyrkan.

**freeholders** (frīhåldörs), fria, valberättigade egendomsägare i England.

**Freeman** (fri-), Ed. Aug., eng. hist., f. 1823 Harborne, 84 profess. i Oxford, d. 92 i Alicante i Spanien. Hist. skr.

**freesoilers** (frīsåjlers), »frijordsmän«, ett parti i Förenta staterna, s. uppk. på 1840-talet och af staten fordrade kostnadsfri jord åt hvarje landtbrukare; upphörde 56.

**Freetown** (fritaun), hst. i Sierra Leone vid Atlanten, 34,463 inv.

**fregatt,** it. *sjö.,* förr tremastadt örlogsfartyg med ett täckt batteri samt med l. utan kanoner på däck; motsvaras numera af kryssare.

**fregattfågeln,** *Tachy'petes, Natatores, zo.* Vanl. f., *T. a quila,*

i tropikerna, är nästan helsvart, af en hönas storlek, har låga ben, långa vingar, gaffellik stjärt, utomordentl. flygförmåga; häckar på enstaka klippor.

**Freiberg,** st. i Sachsen, vid Freiberger-Mulde, 39,879 inv. Bergsakad., domkyrka, silfververk, gymn., bibl., museum, medelpunkten för Sachsens bergväsen.

**Freiburg,** 1) (Fribourg), kanton i Schweiz, 1,675 kvm., 127,951 inv.; 2) hst. i föreg., vid Saane, 15,794 inv.

Bisk., ber. hängbro. 3) F. im Breisgau, hst. i badens. kretsen F., vid Dreisam o. foten af Schwarzwald, 76,283 inv. Ärkebisk., münster, univ. 4) st. i Schlesien, v. Polsnitz, 9,917 inv. Slott.

**Freienwalde,** st. i Brandenburg, vid Oder, 8,341 inv. Slott.

**Freiligrath,** Ferd., ty. skald, f. 1810 Detmold, d. 76 Kannstatt. Storartadt, djärft, glänsande framställningssätt; ypperliga öfvers. Hans saml. arb. äro utg. 77 i 6 bd.

**Freising,** st. i Baiern, v. Isar, 13,586 inv. I närhet, forna benediktinklostret, nu slottet Weihenstephan.

**Freiwaldau,** kretsst. i österr. Schlesien, vid Biele, 6,333 inv. I närheten d. ber. kallvattenkuranstalten Gräfenberg.

**Frej,** Freja, se Frö, Fröja.

**Fréjus** (-schys el. -schy), st. i fr. dep. Var, 4,156 inv.

**frekv|ens,** fr., tillopp. **-entera,** ofta besöka.

**Fremling,** Matt., filos., f. 1743 Malmö, d. 20 ss. prof. i Lund. Skr.: *Försök till en granskning af kantiska grunderna för själens odödlighet och en Gud* (98), akad. disput., m. m.

**Fremont** (fri-), John Charles, nord-amer. upptäcktsresande, f. 1813 Savannah, 42/45 resor i amer. västern, sedan 78 guv. i Arizona, d. 90. Förf.

**French,** Sir John, eng. milit., f. 1852 Kent, deltog med utmärkelse Boerkriget, 07 general.

**Frenckell,** Frans Vilh. v., fin. affärsm. o. polit., f. 1821 Åbo, talman i borgarst. 67, adlad 68, ss. adelsman ledamot af landtd. 72, 78, d. 78 Schweiz.

**fren|esī,** gr., galenskap, raseri. **-ētisk,** ursinnig, rasande.

**frenologī,** gr., läran om människosjälen o. dess förmögenheter, på grund af hufvudskålens byggn.

**Frenssen,** Gustav, förf., f. 1863 Barlt, pastor i ditmarschska byn Hemme till 02; skr. *Die drei Getreuen* (98), *Jörn Uhl* (01), *Hilligenlei* (05), m. fl., öfvers. på svenska.

**Frère-Orban** (frär-årbang'), Hub. Jos. Walter, helg. statsman, f. 1812 Lüttich, 48/52, 57/61 finansmin., 68/71, 78/84 min.-pres., d. 96 Brüssel. Hufvudledare för de liberala, befordr. af allmännyttiga verk.

**Frescati,** landställe nära Sthm, vid n. Brunnsviken.

**Frese,** Jak., fin. skald, f. 1691 Viborg, d. 29 Sthm. Skr.: *Andelige o. veridslige dikter* (26).

**Fresenius,** Karl Remig., ty. kem., f. 1818 Frankfurt a. M., sed. 48 direkt, f. kem. laborat. i Wiesbaden, d. där 97. Förtjänster om analyt. kem. Skr. i kvalit. och kvantit. kemi.

**freskomåleri,** målning med vattenfärger på ännu fuktig kalkrappning.

**Fresnel** (fränel'), Aug. Jean, fr. ber. optik., f. 1788 Broglie, d. 27 Ville d'Avray. Medgrund. af undulationsteorien.

**Frestadius,** Ant. Vilh., industriidkare, f. 1801 Sthm, uppdref betydligt Bergsunds mekaniska verkstad, d. 67 Furusund.

**Freudenthal** (fröjd-), st. i österr. Schlesien, 7,759 inv.. Linneväfverier.

**Freudenthal** (fröjd-), Axel Ol., fin. språkforsk., f. 1836 Nylds l., stift. 74 sv. landsmålsför. i Hälsingfors, sed. 78 e. o. prof. i sv. språk. o. lit. där. Skr.: *Om svenska ortnamn i Nyland* (67), *Om Ålands ortnamn* (68), *Om sv. allmogemålet i Nyland* (75) m. m.

**Freudenstadt** (fröjd-), stad i Württemberg, vid Murg, 7,894 inv.

**Freund** (fröjnd), 1) Herm. Ernst, dan. bildh., f. 1786 nära Bremen, d. 40. *Ragnaröksfrisen* å Kristiansborgs slott. — Hans brorson 2) Geo Krist., bildh., f. 1821 Altona, 54/60 i Rom. *Badande ung flicka, Modersglädje* m. m.

**Frey,** en i Uppsala 1841/50 utg. tidskrift. Hufvudredaktörer voro F. G. Afzelius, K. E. Zedritz, K. F. Bergstedt.

**Freycinet** (fressine'), Charles Louis de Saulses de, fr. statsman, f. 1828 Foix, till en början grufingen., organiserade 70 tills. med Gambetta de nya arméerna, min. 77, 79/80 o. 82 min.-pres., 85 utr.-min., 98,99 krigs-min. F. är den fr. härens skapare. Skr.: *La guerre en province pendant la siége de Paris* (71) m. m.

**Freytag,** Gust., ty. romanförf., f. 1816 Kreuzburg, sedan 79 i Wiesbaden, d. där 97. Skr.: *Soll und Haben* (64), *Die verlorene Handschrift* (64), *Die Ahnen* (74; liks. de två föreg. öfvers. på sv.), flere dramer m. m.

**fria församlingar,** relig. samfund, s. skilt sig från statskyrkan och dess trosläror samt konstituerat sig självständigt. Den första bildades 1841 i Magdeburg, is. gm Uhlich. Föra sedan 49 ett tynande lif.

**fria konster** = sköna konster.

**fria städer,** sådana st. i Tyskland, s. efter 1815 bibehållit sin egen författn.: Hamburg, Bremen, Lübeck (till 1866 äfven Frankf. am Main).

**Friaul,** ford. eget hertigd. i n. Italien, omfattande grefskap. Görz o. Gradiska, ven et. provinsen Udine o. områd. Idria i Krain, 4,683 kvk.m. Inv. furlaner, till större delen italienare. Urspr. longobard. hertigd., af Karl den store upphöjdt till markgrefsk.; kom 1420 t. Venezia, 1797 t. Österrike, 1805 t. Italien, 1814 åter t. Österrike och slutligen 1866 t. Italien.

**Fribourg** (fribōr), se Freiburg l).

**Fribyggareorden,** lit.-pedag. sällsk., stift. i Sthm 1787.

**fribytare** = flibustier (se d. o.).

**Fridhem,** på Gottland, s. om Visby vackert belägen villa, ägdes af prinsessan Eugenia, som testamenterade den till sin brorson prins Bernadotte.

**Frieberg** (fri-), Frans Alfred, musikdirekt., f. 1822 Appuna (Östergötland). Komp. *Ljungby horn,* kvartetter m. m.

**Friedberg** (frid-), 1) st. i Baiern, vid Ach, 3,009 inv. Slott. Slag 24/8 1796. 2) F. in der Wetterau, st. i Ober-Hessen, 8,852 inv. Slag 10/7 1796.

**Friedland** (frid-), 1) st. i Böhmen vid Wittigbach, omkr. 6,441 inv.; hist. märkvärd. slott. Fordom hufvudort för hertigd. F., Wallensteins besittn.; 2) st. i Öst.-Preussen v. Alle, 2,824 inv. Slag 14/7 1807; 3) st. i Schlesien, 14,771 inv. I närheten badorten Görbersdorf.

**Friedrich,** se Fredrik.

**Friedrich** (frid-), Joh., kat. teol., f. 1836 Ober-Franken, sed. 65 prof. i München, gam.-kat. ledare, 71 tills, med Döllinger bannlyst af påfven för sitt förnekande af dennes ofelbarhet. Förf.

**friedrichsdor** (frid-), till 1874 gäll. preuss. guldmynt = 16,$_{83}$ mark = omkr. 15 kr.

**Friedrichshafen** (frid-), kurort i Sachsen-Meiningen. 5,400 inv. Därifrån F.-bittervatten, ett i Tyskland ber. mineralvatten.

**Friedrichsort** (frid-), fästning i Slesvig-Holstein; ett af de förnämsta skydden för Kiels krigshamn.

**Fries** (tris), 1) Elias Magnus, näst Linné Sveriges ryktbaraste bot., f. 1794 Femsjö, 34 prof. i prakt, ekon. o. 51 i i

bot. i Uppsala, emeritus 59, d. 78 där.

«Mykologiens grundl.», befordrade F. därjämte kännedomen om lafvarna o. framställde ett nytt naturl. växtsystem. Bland F:s många skr. må nämnas: *Observationes mycologicæ* (15/18), *Scleromycetes Sueciæ exsiccatæ* (18/32), *Systema mycologicum* (21/32), *Sveriges ätliga och giftiga svampar* (60/66), *Lichenographia europæa* (31), *Flora scanica* (35/37), *Botaniska utflygter* (43/64). — Hans son 2) Teod. (Tore) Magnus, bot., f. 1832 Femsjö, 77/99 bot. prof. i Uppsala. Vetensk. resor till Finnmarken 57, 64, t. Tyskland, Frankrike, Schweiz o. Italien 61/62, Danmark 63, Finland 67/70, Spetsbergen 68, Grönland 71, Finland o. Ryssland 72, Holland 77. Skr.: *Lichenes Scandinaviæ* (59/65), *Lichenographia scandinavica* (71/ 74), *Grönland, dess natur och inv.* (72), *Carl von Linné* (03) m. m., dessutom redig. «Botan. notiser» (57/58), (65/68). — 3) Bengt Fredr., främst, zool., f. 1799 Hälsingborg, 31 prof. o. intendent vid nat.-hist. riksmus, i Sthm, d. där 39. Skr.: *Observationes entomologicæ* (24), *Ichtyolog. bidrag till Skandinaviens fauna* (39) m. m. — 4) Sam. Andreas, teol., f. 67 Linkg, kyrkoh. i Oskars förs. i Sthm 07, har lifligt delt. i h.-stadens religiösa o. kommunala lif och utg. en mängd vetensk. afh. o. upps. — 5) Ellen, Sveriges första kvinnl. fil. d:r, historiker, f. i Törnfall, Kalm. l., 1855, fil. d:r 83, studierektor vid Åhlinska flicksk. i Sthm 90, d. där 1900. Skr.: *Erik Oxenstierna* (89), *Märkvärdiga kvinnor,* 2 bd, (89/91), *Teckn. ur sv. adelns familjelif i gamla tider* (95) m. m.

**Fries** (fris), Jak. Friedr., ty. filos, f. 1773 Sachsen, 05 prof. i Heidelberg, 16 i Jena, d. där 43. Skr.: *Neue oder anthropolog. Kritik der Vernunft* (ny uppl. 28/31), 3 bd, *System der Logik* (3:e uppl. 37) m. m.

**Friesen,** Sixten Gabr. v., skolm., polit., kommunalm., f. 1847 i Hökhufvud, Sthms l., 77 fil. d:r, 80/91 rektor vid h. reallärov. å Norrmalm i Sthm, sed. 85 med kortare afbrott ledam. af 2:a kam. o. sed. 04 stadsfullmäktiges i Sthm ordf.

**Friesendorff** (fri-) v., sv., 1705 friherrl., från Westfalen härstam. ätt. — Bland dess medlemmar märkes Fredr. v., frih., ämbetsm., f. 1707, riksråd 61/69, d. 70. Ifrig »hatt».

**Friesland** (fris-), holl. provins, 3,320 kvkm., 350,744 inv. Hst. Leeuwarden.

**Frietzky** (frit'sky), Klas de, polit., finansm., f. 1727, tillhörde und. frihetstidens riksdagar mösspartiet o. vid 86 års riksdag »patrioterna», d. 1803.

**Frigel,** Per, komp., f. 1750 Kalmar, 96/41 mus. akad. sekret., d. 42 Sthm. Komp. orat. *Försonaren på Oljeberget.*

**Frigg,** *nord. myt.,* Odins gemål.

**Frigga,** *astron.,* en af småplaneterna.

**frihamn,** hamn, hvari varor få tullfritt in- och utföras.

**frihandel,** se handelsfrihet.

**friherre,** ty., adl. värdighet närmast eft. grefvevärdigheten och i Sverige införd vid Erik XIV:s kröning 1561.

**Frihetstiden,** i Sveriges hist. ben. på skedet 1718/72, d. v. s. från Karl XII:s död till revolutionen 72, under hkn tid den egentliga makten fanns hos ständerna.

**frihult,** se fender.

**frikadell'er,** fr., ett slags köttbullar.

**frikassé,** fr., ett slags maträtt af höns l. kalf.

**frikonservatīve,** ben. på ett 1866 grund. moderat konserv. parti inom preuss. deputer.-kammaren.

**friktion,** *fys.,* motståndet vid en kropps gnidning mot en annan.

**friktionselektricitēt,** se elektricitet.

**frikår,** till egentl. armén ej hörande, för något visst krig uppsatt mindre truppafdeln. af frivillige.

**frilager,** tullplats, där tullpliktiga varor få tullfritt ligga på nederlag o. tullbehandlas i den mån de uttagas.

**Frimaire** (-mär), fr., frostmånad; 3:e månad, i fr. republ. tidräkn. (22/11—21/12).

**frimurare,** personer tillh. ett vidt utbredt, under många olika o. af talrika, af haa oberoende föreningar, loger, bestående heml. sällskap, frimurarorden, hvars ändamål äro humanitet, upplysn., mskokärlek. Ursprunget till f. är att söka i medeltidens byggnadsgillen, men det nya frimureriet uppkom 1717 i London, då de fyra där kvarvarande byggnadsgillena förenade sig till en storloge, s. upphörde med verkmureriet o. ägnade sig åt den andl. byggnaden, d. v. s. mänsklighetens höjande o. enhet, samt 1721 fick sin 1:a konstitution. F. ha varit utsatta för mångfaldiga förföljelser dels från allmänhetens, dels o. is. från påfvarnas sida. Man räknar nu öfver 8000 loger, stående under omkr. 100 storloger. I Sverige (ur frimurarsynpunkt »den nionde provinsen») stiftades den 1:a logen 1752; nu finnas där dessutom 24 andra loger. Ss. synl. tecken på f:s verksamh. må nämnas frimurarbarnhusen, af hka det i Sthm stiftades 1753, det i Göteborg 1757, i Karlskrona 1762 o. i Kristianstad 1846.

**fris,** 1) *byg.,* urspr. det i antiken brukl. bjälklagret öfver arkitraven; nu: det ofta med reliefer prydda, släta fältet mel. arkitraven och kransgesimsen; i allmänhet hvarje m. reliefer l. målningar prydt vågrätt band på byggnader; 2) *tekn.,* ett slags groft, långhårigt, litet valkadt ylletyg.

**Frisch,** Karl Friedr., ty. förf., f. 1808 Demmin, 51/66 konrekt. vid ty. nat.-lyceum i Sthm, d. där 74. Skr.: *Stockholm und Umgebungen* m. m. samt uppsatser i flere förnäml. ty. tidskrifter. F. har äfven till ty. öfvers. flere af Em. Carléns och Onkel Adams rom. m. m.

**Frisches Haff,** strandsjö i prov. Preussen, 860 kvkm., endast gm en 52 km. l. o. 3 km. b. landremsa, Frische Nehrung, skild fr. Östersj. Sl. 10/9 1759.

**Frischlin,** Nikodem., ty. filos, och skald, f. 1547, d. 90. Företrädesvis lat. skald.

**frīsel,** *läk.,* hudutslag af grynstora blåsor, is. vid febersjukdom och efter stark svettning. F. förekommer äfv. s. särskild epidemisk sjukdom, hkn, nu sällsynt o. lindrig, fordom under namn af engelska svetten, varit särdeles förödande o. äfven hemsökt vårt land.

**Frisens park,** vacker öppen plats å Djurgården i Sthm. Utställn. 1909.

**friser,** gam. germ. folkstam, v. Kristi födelse bosatt i n.v. Tyskland mel. Rhen o. Ems, hvarifrån den sedan utbredde sig dels å Flandern o. öarna vid Rhens, Maas' o. Scheldes flodmynningar, dels åt Jutland. Till denna folkstams afkoml. höra de nuv. nord- o. strandfriserna i västra Slvesig, uppg. t. omkr. 30,000.

**frisēra,** fr., ordna, kamma el. krusa hår.

**friskgymnastik,** se gymnastik.

**friskning,** 1) den åtgärd, hvarigm bly reduceras ur blyglete l. härdbly, 2) smnsmältning af bly med silfverhalt. koppar f. att draga silfret därur. Jfr färskning.

**friskytt,** enl. folktron skytt, s. af djäfvulen får 7 frikulor, af hka 6 ofelbart träffa, men djäfvulen styr den 7:s riktning.

**Friskytten,** 1) humorist. veckotidn., utg. 48/57 af R. Wall. 2) Opera af Weber.

**frist,** ty., uppskof.

**Fristedt,** Rob. Fredr., farmakol., läkare, f. 1832 Sthm, sed 77 e. o. prof. i Uppsala, d. där 93. Skr.: *Sveriges*

*pharmaceut. växter med pharmakolog. upplysningar* (63/ 72; exsickatverk), *Lärobok i organ. farmakologi* (72/73) m. m.

uppsatser i period. skrift, o. s. v.; har äfven redigerat »Uppsala läkareffören. förhandl.» under åren 65/72, 74 o. f.

**fris|yr,** fr., hårläggning, kamning, — **-ör,** person, s. har till yrke att klippa, upplägga, kamma andras hår.

**Frith,** eng. = Firth (se d. o.).

**Frithiofssagan,** en fornnord., omkr. 1300 i Island uppteckn. saga om hjälten Frithiof o. hans kärlek till kon.-dottern Ingeborg. Mest känd gm Tegnérs ber. skaldeverk, hvilket blifvit öfvers. på nästan alla civiliserade språk.

**frityr,** fr., smör l. fett t. stekning.

**Fritzlar,** st. i Hessen-Nassau, vid Eder, 3,226 inv. Kloster, grund. af Bonifacius, med vacker klosterkyrka. Fordom furstendöme.

**Fritzner,** Joh., nor. språkforsk., f. 1812, en tid präst, d. 93 Kristiania. Förf. Skr.: *Ordbog över det gamle norske sprog* (61/67) m. m.

**fritänkare,** person, s. is. i religiösa frågor ej binder sig vid någon auktoritet.

**frivōl,** lat., lättfärdig, slipprig. **-itet,** lättsinne, slipprighet.

**Frix'os,** *gr. myt.,* son af Atamas o. Nefele, flydde, för att undgå sin styfmors forsåt, m. sin syster Helle på en vädur m. gyllene skinn, till Kolkis.

**Froberger,** Joh. Jak., ty. orgelvirtuos, f. i Halle, d. 1667 Héricourt. Orgelkomp., *Suites declavicin* m. m.

**Frōbisher** (-bischer), Sir Martin, berömd eng. sjöfarare, f. omkr. 1535, resor 76/78 för att upptäcka den s. k. nordvästpassagen.

**Frode,** dan. sagokon. af Sköldungaätten. Under hans tid Frodefriden, nordens guldålder.

**Frohschammer,** Jak., kat. filosof o. teol., f. 1821 Illkofen, 55 prof. i München, d. där 93, bekämpade jesuitismen, påfv. encyklika o. syllabus samt ofelbarhet, bannlyst 71. Skr.: *Über den Ursprung der menschl. Seelen* (54), *Der Fels Petri in Rom* (5:e uppl. 73) m. m.

**Frohsdorf,** by i Österrike söder om Wien. Slott, Bourbonernas samlingsplats.

**Froissart** (fråassār), Jean, fr. hist., f. 1337 Valenciennes, d. ss. kanonikus i Chimay omkr. 1410. Skr. sin tids hist. 1326/1400, dikter m. m.

**fromage** (-māsch), fr., ost.

**from sounds to things** (-saunds-), eng., från prat till handling.

**Frond|en** (frång'den), ett mot fr. hofvet, is. kardinal Mazarin, fientligt parti 1648/53, i spetsen för hkt stodo högadeln, parlamentet, staden Paris samt senare ss. hufvudledare prins, af Condé. F. slutade med kon.-maktens seger och hade envälde till följd. **-ör,** missnöjd med reger., häcklare.

**front** (frångt), fr., framsida; främre sidan af en stridsställning; framsidan af en byggn.

**frontespīs,** fr., *byg.,* det öfv. taklisten gående triangelformiga partiet af en byggnadsfasad: triangelform, prydnad öfver dörrar o. fönster. Kallas i dessa betydelser äfven fronton.

**fronton** (frångtång'), fr., se frontespis.

**frossa,** lat. *Febris intermittens,* it. malaria, öfver hela jorden, is. i sumptrakter förekommande sjukdom; yttrar sig i förnimmelser af kyla, hka åtföljas af feber o. regelb. återkomma (däraf namn. hvardags-, annandags-,

tredjedags-f.). Orsak: en ännu icke med säkerhet känd mikroorganism; antagl. den af Marchiafada o. Celli nyligen i de sjukas blod funna amoeba-arten, s. de kalla plasmodium malariæ (se d.o.). Botemedel: afflyttn. från ort, där smittämnet alstras, o. kina. Till f. hör äfv. den s. k. ältan.

**Frossard** (-sār), Charl. Aug., fr. gen., f. 1807, deltog i alla fälttåg 33/70. slagen vid Spicheren 70 o. fången vid Metz' dagtingan s. å., d. 75.

**frottēra,** fr., gnida.

**Froude** (frûd), James Anth., eng.

hist., publ., f. 1818 Dartington, d. 94. Skr.: *Hist. of England from the fall of Wolsey to the death of Elizabeth* (56/70), biogr. öfver Jul. Cæsar m. m.

**F. R. S.,** förk. för eng. *Fellow of the Royal Society.*

**Fructidōr,** 12:e månaden i fr. revolut, tidräkning.: 18/8—16/9 und. år 1793/99, men 19/8—17/9 åren 1800/05.

**frugāl,** lat., måttlig, enkel, sparsam. **-itēt,** måttlighet, tarflighet, sparsamhet.

**frukt,** den del af en växt, s. innehåll. dess fortplantningsmedel, bildas af örtbladens sista metamorfos: fruktblad, hka smnväxa till olika frögömmen, s. närmast innesluta de vid fröfästena sittande fröna. F. själf uppbäres af den öfversta, vanl. utvidgade delen af växtens axel, fruktfästet. I sitt outvecklade tillstånd kallas f. fruktämne och utgör nedersta delen af pistillen.

**fruktifi|cēra,** lat., sätta frukt. **-kation,** fruktsättning.

**fruktämne,** se frukt.

**Frundsberg,** Geo. v., fältöfverste under kejs. Maximilian I o. Karl V, »landsknektarnes fader», f. 1473 Mindelheim, d. 28 där. Stred is. i Italien.

**fruntimmersfreden,** ben. på den gm hertiginnorna Margareta af Savoyen o. Louise af Angoulême 1529 i Cambrai afslutna freden mel. Frankrike o. Spanien.

**frutti,** it., frukter. Tutti frutti (»allehanda frukter»), likt och olikt; potpourri.

**Fry** (fraj), Elisab. eng. filantrop, f. 1780 i Norfolk, d. 45 i Ramsgate, förtjänt om fängelsernas förbättrande o. frigifna fångars vård.

**Frygien,** *g. geogr.,* landskap i M. Asien vid Propontis.

**frygisk mössa,** jakobinmössans (se d. o.) förebild.

**Fryken,** Öfre, Mellan- och Nedre F., tre med haa smnhängande sjöar i Värmland; aflopp gm Norsälfven.

**Fryne,** gr., hetär i Athen, i 4:e årh. f. K.; känd för sin utomordentliga skönhet.

**fryspunkt,** *fys.,* temperaturen hos smältande is; betecknas med 0° på Cels. o. Réaum., med + 32° på Fahrenheits termometer.

**Fryxell,** 1) Anders, häfdaforsk., skald, präst, f. 1795 Dal, 33 tit. prof., 34 kyrkoh. i Karlstads stift, d. 81 Sthm. Skr.: *Berätt. ur sv. hist.* (23/79), 46 bd, *Om aristokratfördömandet i sv. hist.* (45/50), *Bidrag till Sveriges hist.* efter 1772 (utg. 82), *Sv. språklära* (13:e uppl. 65), *Min historias hist.* (84 utg. af dottern Eva F.), noveller, äreminnen m. m. En statyett af F. aftäckt i Humlegården i Sthm 1910. — Hans dotter 2) Eva, förf., f. 29 Sthlm, har utgifvit forts. på faderns hist. eft. 1772. — Dennas syster 3) Matilda, f. 30 Sthlm, d. där 09, verkade nitiskt för folkunderv. och nykterhet. — 4) Olof, broder t. F. 1), skald, präst, f. 1806 Dal, sed. 60 kyrkoh. i Karlstads stift, d. 1900. Skr.: *Dikter* (29), *Slaget v. Brunkeberg* (34; bel. med Sv. akad. stora pris) m. m.

**Frånånger,** *nord. myt,* flod, i hkn Loke efter mordet på Balder gömde sig i skepnaden af en lax.

**fräknar,** is. i ansiktet på finhylta blonda personer samt rödhåriga vanligtvis om sommaren framträdande runda, bruna pigmentfläckar; svåra att få bort, men kunna minskas gm att skydda ansiktet mot solstrålarna.

**frälse,** urspr. vissa förmåner, is. skattefrihet, delas i 1) andl. f., s. anses infördt i Sverige gm ett af kon. Sverker d. y. 1200 utfärd, gåfvobref till Uppsala kyrka, i likt bl. a. stadgas, att kyrkans hus o. jordar skulle vara befriade från alla utskylder till kon. Vid 1500-talets början var hälften af Sveriges jord i kyrkors och

klosters ägo; detta f. upphörde gm Gustaf I:s reduktion 1527; 2) adligt l. världsligt f., stiftadt gm Alsnö stadga omkr. 1280, enl. hvilken hvar o. en, s. gjorde krigstjänst till häst, d. v. s. russtjänst, befriades från all skatt för sig o. sin jord o. hkn stadga äfven lade grunden till det världsliga frälseståndet (jfr adel, frälsemän). Gm beviljandet af säteri-, ladugårds- samt rå- o. rörsfriheten (se d. o.) äfvens. därigm att frälserätt förvärfvades åt all jord, s. kom i adelns ägo, uppgick frälsejorden vid tiden f. Karl XI:s reduktion, då sv. jordens natur af frälse, skatte och krono i allmänhet blef bestämd, till 43/44,000 mantal, hvartill end. adeln på grund af börd l. privilegier hade rätt. I denna skedde dock sedermera, 1723 o. 1789, inskränkningar, o. sedan adeln vid 1809 års riksd. afsagt sig rättigheten att m. andras uteslutande besitta det s. k. ypperliga frälset (se nedan), är ägandet af frälsejord af livad natur s. helst numera ej beroende på ståndsskillnad. — Frälset l. frälsejorden är af tre slag: a) allmänt f., jord befriad från jordeboks- o. en del af mantalsräntan (se grundskatt), men russtjänstskyldig o. i afseende på allm. besvär tämligen likställd m. skattehemman; b) ypperligt f. (säterier, ladugårdar, rå- och rörshemman samt s. k. insockne f. i de eröfrade proviuserna), jord befriad från russtjänst o. i allmänhet all grundskatt (rå- o. rörshemman samt insockne frälse m. ngra inskränkningar) o. nästan alla allmänna besvär utom extra rotering; c) yppersta f., jord likställd med ypperl. f., men befriad äfven från extra rotering. — Allmänt f. delas äfv. i rent f., då jordägande- o. ränteäganderätten äro förenade i en hand o. blandadt f., då de äro delade på skilda händer (jfr frälseskatte o. skattefrälse).

**frälsemän** l. befriade fr. skatt till kronan voro ursprungl. alla s. gjorde russtjänst; men f. l. adeln blefvo så småningom en särskild institution, dels därigm att från senare hälften af 1300-talet kon. tillstånd var erforderligt för att bli f., dels därigm att från begynnelsen af 1400-talet kgrne började efter behag utfärda särsk. adelsbref, dels o. slutl. därigm att gm adelns privilegier 1569 adelskapet blef ärftligt utan någon motsvarande russtjänstskyldighet. F. voro i äldre tider delade i 3 klasser: riddare, svenner l. väpnare samt f. i allmänhet; äro nu i afs. på rangen fördelade i grefvar, friherrar o. adelsmän. Jfr adel, frälse.

**frälseskatte,** jordnatur uppkommande därigm, att ägaren af ett frälsehemman säljer äganderätten till jorden, men behåller äganderätten t. räntan (frälseränta). Jfr frälse, skattefrälse.

**frälsningsarmén,** eng. *Salvation army,* i Engld af Will. Booth 1878 upprättadt pietist. samfund, s. under milit. former o. teatraliska åthäfvor söker motverka sedligt fördärf. Verkar godt bland de fattigaste klasserna. Till Sverige 83, omkr. 90,000 medlemmar.

**främlingslegionen,** i Algeriet förlagda värfvade trupper i fransk tjänst.

**fräs,** fr., halskrås, pipkrage.

**fräs,** *tekn.,* olika formade o. med skarpa skärtänder försedda ståltrissor, s. uti f.-maskinen sättas i hastig rotation för åstadkommande af inskärn. i trä l. metall.

**fräsch,** fr., frisk, färsk. — **-ör,** friskhet.

**fräspulver,** *farm.,* blandn. af tvefaldt kolsyr. natron (soda), vin- l. citronsyra samt socker.

**frätmedel,** sådana, s. vid beröring med ngn del af kroppen liksom förbränna l. förstöra denna, t. ex.

rykande salpetersyra, rå salpetersyra eller skedvatten, svafvelsyra, kromsyra, kaustikt kali, silfvernitrat l. lapis, kvicksilfverklorid o. s. v.

**Frö** l. Frej, *nord. myt,* Njärds o. Skades son, årsväxtens o. fredens gud.

**Fröbel,** Friedr., ty. pedag., f. 1782 Ober-Weissbach, d 52 Marienthal. Grund. »barnträdgårdar». Skr.: *Die Menschenerziehung* (26) m. m.

**Fröding,** Gust., skald, f. 1860 på Alster nära Karlstad, i red. af »Karlstadstidn.» 85/96, har utg. *Guitarr och dragharmonika* (91), *Nya dikter* (2 uppl. 94), *Stänk o. flikar* (2 uppl. 96) m. fl. mycket populära arb. Har sed. 99 på grund af ohälsa ej utg. ngt.

**fröfäste,** se frukt.

**frögömme,** se frukt.

**Fröja** l. Freja, *nord. myt.,* Frös syster, Ods maka, kärlekens gudinna.

**Frölich,** 1) Dav. Fredr., grefve, statsm., förf., f. 1788 Degeberg (Västergötland), riksdagsm. 15/60, på äldre dagar mål., d. 62 Livorno. Skr. i statsekonomi, bankfrågor, tidningsuppsatser m. m. — 2) Lorenz, dan. mål., tecknare, f. 1820 Köpenhamn, 40/70 i utlandet, sedan 70 bosatt i Danmark, d. 08. F:s radering, berömda i hela Europa.

**Fröst,** Per Axel, predikant, f. 1812 Medelpad, 30 ledam. af mus. akad., 43 kyrkoherde i Jakobs o. Johan, församl. i Sthm, d. 53. Skr.: *Predikningar* (54/55).

**Frösö,** ö i Storsjön i Jämtl. l.

**Frövi—Ludvika-banan,** järnbana mel. Frövi station vid Sthm— Västerås—Bergslagens järnväg o. Ludvika järnverk i Kopparbergs l.

**ftaleīnfärger,** *tekn.,* framställas gm upphettn. af ftalsyra, $C_6H_4C_2O_3$, (s. sublimerar i långa färglösa nålar), med fenoler o. svafvelsyra l. klorzink; äro oftast praktfulla.

**Ftiōtis,** sydöstra delen af det forna Tessalien.

**ftīsis,** gr., tvinsot, lungsot.

**Fuad Pascha,** turk. statsm., f. 1814 Konstantinopel, sedan 49 flerfaldiga ggr min., 61 storvesir, d. 69 Nizza.

**Fuchs,** Rutger, frih., krigare, ämbetsm., f. 1682 Malmö, sårad i slaget vid Gadebusch 12, adl. o. öfverste vid Södermanlands regem. 16, slog med 700 man en rysk styrka af 6,000 man vid södra Stäket 19, frih. s. å., öfverståth. i Sthm 39, d. 53. Tillh. mösspartiet.

**Fuch'sia** L., *bot.,* fam. *Onagrarieæ,* i s. och mell. Amerika samt på Nya Zeeland inhemskt växtsläkte. *F. coccinea* Ait., från Chile, samt flere andra arter med otaliga varieteter, vanl. prydnadsväxter.

**fucus,** se tång.

**fuga,** lat., *tonk.,* tonstycke, hvari ett gifvet tema efter hvartannat upprepas i alla stämmorna.

**fugāra,** *tonk.,* flöjtstämma i orgelverk.

**Fugger,** ty. furstl. o. grefl. familj i baj. Schwaben, hkn omkr. 1400 erhöll borgarrätt där, omkr. 1500 blef adlig, 1530 riksgrefl., 1803 riksfurstl. o. 1806 mediatiserad.

**Führich,** Jos. v., österr. hist.-mål., f. 1800 Kratzau (Böhm.), 41 prof. i Wien, d. där 76; behandlade is. bibl. ämnen.

**fuksīn,** se anilinfärger.

**Fulbe,** Fulah l. Fellata, negerfolk i Sudan; bildar fl. riken, omkr. 800,000 kv.km., 6 mill. inv.

**Fulda,** 1) flod i n. Tyskland, upprinner på Rhön, utfaller vid Münden i Werra, s. därefter kallas Weser; 2) st. i Hessen-Nassau, vid F.-floden, 16,900 inv. Bisk., domkyrka, slott.

**full dress,** eng., sällskapsdräkt.

**Full'erton,** Georgiana Charlotte, lady, eng. romanförf., f. Granville 1812, gift med irländ. Alex. Fullerton, d. 85 Ayrfield. Skr.: *Lady Bird* (52), *Ellen Middleton* (55; öfvers. på sv.) m. m.

**fullmakt,** *jur.,* vanl. skriftligt aftal,

hvarigm en person uppdrar åt en annan att i dennes stad o. ställe fullgöra ett lofligt värf l. å dennes vägnar kära o. svara inför domstol (rättegångs-f.). Å f. in blanko tecknas vanl. endast »(rättegångs-) fullm. in blanko för innehafvaren (l. namngifven person)» samt genast därunder utgifvarens namn. Med f. menas äfven en sdn handling, hvarigm en ämbets- l. tjänsteman tillförsäkras bibehållandet af ämbetet l. tjänsten. Jfr konstitutorial.

**fullmäktige** i riksbanken, se riksbanken. F. i riksgäldskontoret, se riksgäldskontoret.

**Fulltofta,** större gods i Malmöh. l.

**fulslag,** *Panaritium, läk.,* en vanl. med häftig värk förbunden inflammation i fingrarna, hkn angriper huden, den därunder liggande bindväfven, ja, t. o. m. senskidorna o. benen, i hka senare fall merendels hela benstycken afstötas o. fingret blir vanställdt. F. föranledes af till utseendet obetydliga o. små sår, i hka bakterier inkomma. Behandling: grötomslag, insnitt, m. användning af antiseptisk sårbehandling.

**Fulton** (fölltn), Rob., amerik. ingenjör, f. 17 35 Pennsylvania, ångfartyg, uppfinnare; byggde 1807 ångbåten Clermont, den 1:a praktiskt användbara ångaren; d. 15.

**fumarōler,** it., i vulkanisk mark l. sluttningar af vulkaner uppkomna rämnor, ur hka det utströmmar vattenånga, stundom blandad med så stor mängd svafvelångor, klorvätesyra, salmiak o. borsyra, att dessa ämnen tekn. framställas därur.

**fumigation,** lat., rökning, gmrökning.

**Funchal** (fungschāl), hst. på ön Madeira. 20,844 inv. Bisk., domkyrka; härligt läge o. klimat. Kurort för lungsiktiga.

**Funck,** fr. Tyskland härstammande sv. ätt, adlad 1672, friherrl. 1723; adl. grenen utgången på svärdssidan 1789. — 1) Karl, frih., riksråd, f. 1708, ifrig anhängare af mösspartiet, 65 i sekreta utskottet, riksråd 65/68, 72, d. 83 Hofgården (Östergötl.). — Hans brorsons son 2) Fredr. Alex., frih., riksdagsm., f. 1816 Bolltorp (Östergötl.), deltog i tre ståndsriksd., 67/74 ledarn, af 1:a kammaren, 73 dess vice talman, d. 74 Bolltorp. Motståndare till grundskatternas afskrifning o. den s. k. kompromissen.

**Funcke,** Otto Jul., tysk präst o. förf., f. 1836 vid Düsseldorf, 68/04 s. präst i Bremen; 04 i Sverige. Har utg. en mängd skrifter, af hka de flesta öfvers. till svenska.

**fundament',** lat., grund, grundval. **-āl,** s. afser grunden; väsentlig, ursprunglig. **-ālstjärna,** klart lysande stj., hvars läge på himlahvalfvet är med yttersta noggranhet bestämd o. efter hkn andra stjärnors läge sedan bestämmes.

**fundēra,** djupt tänka, grunda.

**funèbre** (fynäbr), fr., *tonk.,* sorgligt.

**Fünfkirchen,** hst. i ung. komitatet Baránya, 43,982 inv. Bisk., fabriker.

**fungēra,** lat., tjänstgöra.

**funktion,** lat., förrättn., verksamhet; *fysiol.,* ett organs naturenl. verksamhet; *mat.,* en variabel storhet, s. är på så

sätt beroende af en annan sådan, att mot hvarje värde på denna senare svara ett l. flere värden på den förra, t. ex. y = f (*x*). **-är,** tjänstinnehafvare.

**fura,** se tall.

**furage** (-rāsch), fr., allt hvad till hästfodring erfordras.

**fūrier,** se erinnyer.

**furiōso,** it., *tonk.,* häftigt, vildt.

**furīr,** fr., i vissa arméer underofficer. I Sverige till 1875 lägsta underofficers-graden.

**furlong** (förlång), eng. längdmått = 1/8 eng. mil = $201,_{16}$ m.

**furn|ēra,** fr., anskaffa, förse med. **-issör,** person, s. anskaffar ngt, leverantör.

**furōr,** it., stormande bifall.

**Fürst,** Jul., ty. orientalist, f. 1805 Zerkowo, d. 73 ss. prof. i Leipzig. Skr.: *Kultur- und Litteraturgesch. der Juden in Asien* (49/63), *Hebr. und chald. Handwörterb. über das Alle Test.* (3:e uppl. 76) m. m.

**furste,** ty., egentl. den förste l. förnämste; titel 1) för regent i allmänhet l. medl. af ett regerande hus, 2) för regent i ett furstendöme, 3) värdighet af regenten tilldelad någon särdeles framstående person (vanl. af högaristokratien, ex. f. Bismarck).

**Fürstenberg,** Pontus, konstfrämjare, f. 1827 Gbg, d. där 02; använde stora summor till inköp af konstverk, s. samlades i det F:ska tafvelgalleriet. Stora testamentariska dispositioner.

**Fürstenwalde,** st. i Brandenburg vid Spree, 16,765 inv. Klädesfabrik.

**Fürth,** st. i Baiern vid Regnitz, 54,822 inv. Fabriker, handel. I närheten den gamla borgen Alte Veste.

**Furtwangen,** bad. st. vid Brege i Schwarzwald, 5,280 inv. Urfabrikation.

**Furumarck,** Johan Henr., fin. krigare, f. 1770 Finland, deltog i 88/ 89 samt 1808/09 års krig, utmärkte sig vid Revolaks, kringränd o. fången af ryssarne vid Skellefteå 09, afsked s. öfverste 10, d. 35.

**Furusund,** badort i Sthms l.; tull-, lots-, telegraf- o. poststation.

**fusel,** ty., finkel; *bild.,* ngt underhaltigt.

**Fusijāma,** vulkan på jap. ön Hondo, 3,778 m. h.

**fusiljering,** fr., = arkebusering (se d. o.).

**fusion,** fr., smältning, blandning, smnsmältning af olika frågor, olika polit. partier o. d.

**Füssen,** st. i Baiern vid Lech, 3,847 inv. Slott. Fred 22/4 1745.

**Füssli,** 1) Joh. Heinr., schweiz. hist.-mål., f. 1742 Zürich, d. 25 Putney Heath vid London ss. direkt, för målarakad. — Hans kusin 2) Hans Heinr., f. 1744 Zürich, d. 32 ss. medl. af stora rådet; främst, statsman o. häfdaforskare.

**Fust** 1. Faust, Joh., Gutenbergs medarbetare i Mainz, d. 1466 Paris.

**fustanell'a,** nygr., skjorta, som bäres utanpå byxorna, ingår i den nygrek. nat.-dräkten.

**fus'ti,** it., *hand.,* orena inblandningar i en vara, ex. stjälkar, damm o. d.; äfv. prisafdrag för sådan inblandn.

**fus'tie,** barn af hvit o. mustie (se d. o.).

**Futscheu,** hst. i kin. provinsen Fukien, 624,000 inv. Betydlig införsel af opium o. bly samt utförsel af te.

**futūrum,** lat., tempusform, utmärkande tillkommande tid.

**fux,** ty., häst med röd bål o. röda ben, röd, grå, rödgul l. hvitgul man o. svans.

**Fyen,** Fyn, dan. ö mel. Kattegatt i n., Stora Belt i ö., Östersjön i s. och Lilla Belt i v., 2,915 kv.km., omkr. 249,000 inv.; mycket fruktbar, tätt befolkad; delas i två amt: Odense o. Svendborgs.

**fylke,** *fornnord.,* afdeln. af en krigshär; liten, af flere härad bestående stat.

**fyndighet,** *bergsv.,* malmanledning, malmgång.

**fyr,** fyrbåk, fyrtorn, *sjö.,* hög byggnad, afsedd att medels eldsken, frambragt gm oljelampor, elektriskt, drummonds l. magnesiumljus m. m. nattetid vägleda sjöfarande gm att antingen i öppna hafvet varna för fara (hafs-f.), i trängre farvatten angifva farleden (led-f.), eller utvisa inloppen t. hamnar (hamn-f.). Man skiljer mel. fast f., s. visar ett oafbrutet sken, blink- l. blänk-f., s. visar starka, efter mörka mellantider regelbundet återkommande blänkar med till- o. aftagande ljusstyrka, o. af frih. C. v. Otter uppf. klipp.-f., s. med bestämda mellantider af mörker visar kort varande ljus utan till- o. aftagande ljusstyrka. Den högsta i Sverige o. tillika en bland de högsta i världen är f. på Ölands södra udde, $41,_6$ m.; de märkligaste o. dyraste sv. f. äro Vinga, Kullen o. Paternoster.

**Fyrisvall,** se Föresvallarna.

**Fyrisån,** vattendrag i Uppland, 80 km, l.; rinner gm Uppsala, hvarifrån hon är segelbar till sitt utlopp i Mälaren.

**fyrk,** den norm, efter hvilken kommunalutskylder på landet utgöras; ford. ett silfvermynt. **-tal,** det antal fyrkar, s. påföres hvar o. en till en landskommun skattskyldig.

**fyrkant,** *kr.,* en infanteritrupps slutna uppställning i kvadratisk l. rektangulär form med front åt alla håll; anv. is. förr f. att möta kavallerianfall.

**fyrskepp,** *sjö.,* flytande fyrinrättning l. fartyg med vanligen i masterna anbragta lysapparater.

**fyrverk|arkonst,** pyroteknik, konsten att förfärdiga o. afbränna **-eri,** s. delas i krigs-f., signalraketer o. färgade signaler, lust-f., olika slags raketer, solar, svärmare, bengaliska eldar m. m.

**fysharmonika,** ett slags harmonium (se d. o.).

**fysīk,** gr., den del af naturläran, s. sysselsätter sig med de fenomen, hka icke åstadkomma någon förändring af kropparnas inre smnsättning, delas i allm. f. med mekanik, akustik, optik, värmelära samt magnetism o. elektricitet. F. begagnar sig af iakttagelser o. försök samt af matematik för att uppställa o. bevisa de lagar, enligt lika fenomenen uppkomma. Under forn- o. medeltiden fick f. i följd af dåtidens bristande kunskaper i matematik o. uraktlåtenhet att anställa försök ej någon utveckling, utan Galilei var den 1:e, som i egentl. mening slog in på försökens väg, o. honom följde under 17:e årh. Kepler, Torricelli, Pascal, Guericke, Mariotte, Huyghens, Newton m. fl. Den senare upptäckte allmänna gravitationen, hkn han bevisade verka på hela solsystemet. Under 18:e årh. utvecklades is. elektricitetsläran gm Gray, Dufay, Kleist o. Franklin samt gm Galvanis o. Voltas upptäckter. Under första årtiond. af 19:e årh. utbildades gm Young, Fresnel o. Cauchy läran om ljusets vågrörelse o. ledde t. seger öfver Newtons emissionsteori. Bland andra epokgörande upptäckter und. 19:e årh. må nämnas: Örsteds af elektromagnetismen o. Seebecks, Ampères o. Faradays inom densma, Gauss' o. Morses af elektriska telegrafen, Niepces o. Daguerres af fotografien, Fraunhofers, Ångströms, Kirchhoffs o. Dunsens af spektralanalysen, Helmholtz' o. Clausius' af mekan. värmeteorien, Röntgens af X-strålarna m. fl.

**fysikālisk,** hvad s. angår naturläran; i inskr. bem. hvad s. angår fysiken.

**fysiker,** person kunnig i fysik l. s. sysselsätter sig med studiet däraf.

**fysio|gnomī,** se fysionomi. **-gnomīk,** gr., konsten att efter en mskas ansiktsbildning o. anletsdrag sluta till hennes sinnesart o. karaktär, is. af Lavater utbildad o. bragt på modet. **-gnosī,** gr., = naturkännedom. **-grafī,** gr., = naturbeskrivning.

**fysiokrāter,** anhängare af fysiokratiska systemet, det egentl. af Quesnay grund. statsekon. syst., enl. hkt jordbruket är icke allenast källan till all nationalrikedom, utan äfven ett oundgängligt villkor för en blomstrande handel o. industri samt grundvalen för hvarje annat slags kultur.

**fysiologī,** gr., läran om lifsförloppen inom djur- o. växtkroppars organ, d. v. s. den lefv. naturens fysik o. kemi, utforskar de regelbundna förändringarna uti kroppens kemiska beståndsdelar o. de inom densma verk. krafterna.

Djur-f. delas i nutritionens, ämnesomsättningens, blodets, blodcirkulationens, sinnesorganens, nervsystemets, andningens, hudutdunstningens, urinafsöndringens o. muskelverksamhetens f.; växt-f. sysselsätter sig med växternas utveckling, ämnesomsättning och rörelse.

**fysionomī,** gr., en lefvande varelses yttre kännetecknande drag, is. ansiktsbildn., ansiktsuttryck.

**fysioterapī,** gr., eg. »naturläkekonst», läkekonst, s. begagnar sig af naturliga hjälpmedel, ss. luft, vatten, elektricitet, röntgenstrålar.

**fysisk,** hvad som angår den kroppsliga naturen; naturlig, sinnlig.

**fyto|fāg,** gr., växtätare. **-geografī,** växtgeografi. **-gnosī,** växtkännedom. **-grafī,** växtbeskrifning. **-kemī,** växtkemi. **-līter,** försten. växter. **-logī,** läran om växterna, botanik. **-nomī,** läran om växternas lifsfunktioner. **-patologī,** läran om växternas sjukdomar. **-tomī,** växtanatomi. **-zoer,** växtdjur.

**fz,** förk. för forzando (se d. o.).

**Fåborg** (Faaborg), dan. st. på Fyen vid en vik af Lilla Belt, 4,218 inv. Fabr., skeppsvarf.

**fåglar** *(Aves),* 2:a klassen af ryggradsdjur., ha rödt, varmt blod, dubbelt blodomlopp, skarpt hörsel- och synsinne, ihålig benbyggnad, s. står i förening med andra luftrum i kroppen, fjäderbeklädnad; lägga ägg; främre extremiteterna ombildade till vingar; inemot 10,000 arter, däraf omkr. 500 europ,, hvaribland 250 skandinaviska. Ordningar: sparf-f., partåiga f., skärr-f., rof-f., duf-f., höns-f., struts-f., vadare, and-f., årfotade f., långvingade f. o. gumpfotade f. Delas äfven i stann-, stryk-, sträck- o. flytt-f.

**Fåhræus,** 1) Ol. Imman., naturforsk., ämbetsm., f. 1796 Slite (Gottland), 40 statsr., adl. 42, 47/64 landshöfd. i Göteborgs o. Bohus l., d. 84. Skr.: *Insecta Caffrariæ* (48/57; tills. m. Boheman), *Skildringar ur det offentliga lifvet* (80) m. m. — Hans tvillingbror 2) Johan Fredr., ämbetsman, 36 kanslidepart.-chef i generaltullstyr., 47/56 statsr., sistn. år gen.-tulldirekt., 57 adl., d. 65 Sthm. — Dennes son 3) Fredr. Edv., statist., f. 1828 Sthm, d. 67 ss. sekret, i statist, centralbyrån. Skr.: *Administr. o. statist. handbok* (44: 4:e uppl. utgifv. af K. Sidenbladh 69), *Stamtafla öfver skandin. nordens konungahus* (66) m. m., redig. Sv. statskalender 62/66. — 4) Olga Krist:a Aug:a, f. Björkegren 57, skådesp., vid dram. teat. 79/87, då hon ingick äktensk. med litt. K. W. Fåhræus. En utm. representant för det högre skådesp.

**fåret,** *Ovis* L., *Pec'ora,* har i spetsen hårbetäckt nos, skägglös haka, oftast ullbeklädd kropp, spetsiga klöfvar utan elastisk fotsula, trekantiga horn; framtill icke afsmalnande, nedtill med en djup grop försedda tårben, näsbenens öfre kontur bågböjd, vanligen kullrig panna. Tama f., *O. aries* L., m. svart, hvit l. brokig färg. Bland raser af tama f. må nämn. spanska l. merino-f., utmärkt för sin fina ull, det fr. detta härstammande elektoral-f. i Tyskland, southdowns-f. i England.

**Fårö,** ö norr om Gottland.

**Fårösund,** utmärkt hamn mellan Gottl. o. Fårön. Befästningar.

**fåtölj',** fr., länstol.

**Fäderneslandet,** 1) en af M. J. Crusenstolpe 1831/33 utg. officiös tidning; 2) en från 1852 först i Lund, sedan i Sthm utkommande radikal halfveckotidning.

**Fädrelandet,** dan. tidning, grundl. 1834.

**fäktkonst,** teorien för o. praktiska skickligheten i blanka vapens förande. Allt efter vapnen delas fäktn. i svärd-, värj-, sabel-, dolk-, bajonett-, lansfäktning.

**fälb,** it., ett slags på ena sidan

långhårigt tyg. Användes till manshattar.

**fällning,** *kem.,* i en vätska svår- l. olöslig kropp, s. vid tillsättandet af något visst ämne afskiljer sig därur.

**fält|artilleri,** se artilleri. **-befästning,** i fältkrig för tillfället anlagda försvarsverk, ss. förhuggningar, skyttegropar o. d. **-gendarmerī** (schang-), beriden trupp, s. upprätthåller polistjänsten i fält. **-järnvägskompanier,** *kr.,* den del af ingenjörtrupperna, s. har till uppgift att i fält bygga nya o. iståndsätta gamla järnvägar samt vid behof sköta trafiken å dem. **-manöver,** större öfning, s. i fredstid företages med trupper af alla vapen, kallas numera fälttjänstöfning. **-marskalk,** högsta militära värdigheten; f.-löjtn., motsvarar i Österrike gen.-löjtn. i andra arméer. **-mina,** se mina. **-mätning,** ett lands l. en landsdels affattande på karta för militära ändamål. **-post,** i fält inrättad t postväsende för befordran af post såväl mel. hemlandet o. armén s. mel. arméns olika delar. **-rop** och lösen, igenkänningsord för truppafdelning l. en hel armé. **-signalering,** se krigstelegraf. **-slanga,** gam. benämning på fältkanon.

**fältspat,** *min.,* består af kiselsyrad lerjord med kiselsyr. salter af kali, natron o. kalk, stundom barium, utgör en väsentlig beståndsdel i graniten o. gnejsen.

**fält|tecken,** sådana, hvarigm trupper skilja sig från fienden o. hvarandra, ss. banér, fanor, standar, skärp. **-telegrafkompanier,** *kr.,* de ingenjörtrupper, s. i fält skola underhålla den telegrafiska (o. signal-) förbindelsen mel. en armés olika delar. **-tjänstöfning,** se fältmanöver. **-tygmästare,** se general-f. **-vakt,** *kr.,* truppafdelning, s. utsattes i förpostlinje o. jämte därifrån utsända vedetter o. patruller utgör yttersta bevakningslinjen, **-vall,** *fort.,* vid fästning den yttersta långsluttande vallen, s. skyddar betäckta vägen. **-väbel,** förr äldste underofficer på kompani l. batteri.

**Fämund,** sjö i Norge, Hedemarkens amt; gm Klarälfven aflopp i Vänern.

**fänrik,** *kr.,* förr ben. på lägsta underofficersgraden, 1835 utbytt mot underlöjtnant.

**färgblindhet,** sjukl. tillstånd i ögat, i följd hvaraf vissa färger, ss. vanligtvis rödt, grönt, blått, icke kunna särskiljas från andra l. haa. Jfr daltonism.

**färger,** *fys.,* de olika intryck, s. gm ljusstrålar af olika våglängd åstadkommas på synnerven i ögat. Mot hvarje våglängd svarar en bestämd färg. Solspektrums f. äro: rödt, orange, gult, grönt, blått, indigo, violett, hka tills, bilda hvitt ljus, men gm öfvergångar i haa nyanserade färger. De spektral-f., s. 2 o. 2 bilda hvitt ljus, kallas komplement-f., ss. rödt o. grönblått, blått o. orange, violett o. gröngult.

**färgtryck,** konsten att medelst tryckpress på papper framställa färgade bilder, är af flere slag, ss. galvano-, zinkografi l. autotypi på metallplattor, tontryck, congrevetryck, med en plåt, sönderskuren i lika många delar som färgerna, litogr. f. l. kromolitografi, med lika många stenar s. färger, oljetryck m. m.

**färgämnen,** mycket olikartade, naturliga l. med konst framställda ämnen med en viss, bestämd, karaktäristisk färg, delas i mineraliska o. organiska f. samt lackfärger. Bland de från djurriket hämtade f. är konschonellen och bland de från växtriket härstamm. äro indigon o. alisarinen de viktigaste. Mycket talrikare än de naturliga äro de

is. ur stenkolstjäran (t. ex. anilin) med konst framställda f., o. nu framställas

t. o. m. indigo o. alisarin med konst.

**Färingön,** fordom namn på Svartsjölandet.

**Färla** (Ferla), 1) Karl Nilsson, riddare, 1381 af Bo Jonsson (griphufvud) dödad inför högaltaret i Riddarholmskyrkan i Sthm. — 2) Åke Bengtsson till Eka o. Bergshammar, krigare, 1563 fältöfverste i Livland, riddare 68, var riksråd 77, d. 78.

**färnbock** (förvrängn. af brasil. Fernambuco), *tekn.,* veden af *Cæsalpinia echinata.* Anv. till färgn. af ull, silke, bomull samt till beredn. af lackfärger. Liknande »färgträ», men icke så mörkrödt, erhålles af andra arter af samma släkte t. ex. *C. brasilien'sis,* näml. bresilja.

**färs,** maträtt af hackadt o. bultadt färskt kött l. fisk m. tillsats af ägg, kryddor m. m.

**färskning** l. friskning, det förfarande, hvarigm tackjärn förvandlas till smidesjärn.

**Färöarna,** dan. ögrupp i norra Atlanten, väster om Norge, best. af 22 öar, däraf 17 bebodda, 1,333 kv.km.. 15,230 inv. Hufvudnär.: torsk- och hvalfångst samt jakt på sjöfågel. Före Island befolkade af norska invandrare; gm freden i Kiel 1814 fullständigt skilda från Norge.

**fästning,** *bef.,* en, bombfasta förråds- o. boningshus inrymmande, medelst stormfria, för lång varaktighet beräknade vallar o. grafvar så inrättad plats, att den af en jämförelsevis ringa truppstyrka kan försvaras mot en betydligt större belägringsarmé. F. delas i anseende t. ändamålet i manöver- l. operations- (liggande vid gränsen kallas en sdn gräns-f.), förråds-, spärr- o. sjö-f. De förnämsta f.-systemen äro: bastion-, tenalj- o. kaponier- l. polygonalsystemet. Vid senare tiders f.-byggnader anläggas detacherade fort på 3,000/6,000 m. afstånd från hufvud-f. för att hindra dennas direkta bombardering o. lämna en större armé tillfälle att lägra sig mel. dem o. hufvud-f. En sådan f. kallas vanl. befäst l. förskansadt läger.

**fästnings|artilleri,** se artilleri. **-front,** den mel. två närliggande kapitallinjer belägna delen af en fästningsomkrets. **-krig** omfattar en fästnings anfall o. försvar. Anfall kan ske gm cernering, blockad, bombardering, stormning, öfverrumpling l. belägring; för ett kraftigt försvar erfordr. fästningsverkens underhållande o. nyas anläggande, fullgod o. tillräcklig bestyckning, ammunition o. sjukvårdsutrustn. samt proviant, furage, vatten, bränn- o. lysmaterial för minst sex månader. Till försvaret hör äfven utfall. **-rayon** (-räjång'), det område omkring en fästning, hkt ligger inom skotthåll för dess artillerield.

**födelsemärken,** redan från födelsen på huden framträdande flata bruna pigmentfläckar l. hårda, ofta hårbevuxna knölar, dels äfven gm blodkärlens utvidgning uppkomna röda fläckar l. blåröda kärlsvulster (eldmärken).

**födoämnen,** de ämnen, s. gm matsmältnings- o. nutritionsprocesserna skola ingå i och förenas med blodet för att ersätta andra gm ämnesomsättning förbrukade ämnen. Delas efter sitt ursprung i animaliska, vegetabiliska, mineraliska (salter) o. vatten; innehålla 5 grupper olika näringsämnen: ägghvitartade (protein-) ämnen, fetter, kolhydrat, salter o. vatten samt böra innehålla dessa ämnen i riktigt blandningsförhållande till haa. En fullvuxen arbetande karl behöfver vanligtvis dagl.: 120 gr. proteinämnen, 90/60 gr. fett o. 360/480 gr. kolhydrat.

**föhn,** varm o. torr sydl. vind, s. blåser utför de schweiz. alpdalarnas sluttningar.

**Föhr,** ty. ö i Nordsjön v. Slesvigs

västkust, 82 kv.km., 4,394 inv., friser.

**följetong',** fr., afskild, mindre del af en tidning, vanligen afsedd för belletrist. l. andra underhållande artiklar. På 1840-talet inf. i Sverige.

**för,** *sjö.,* främre delen af ett fartyg.

**förband,** *läk.,* konstmässig betäckning af någon på ett l. annat sätt skadad kroppsdel; på färska sår anv. antiseptiska f., på sår, s. skola hållas öppna, bomull o. gas, indränkta i antiseptica. Mot benbrott vanlig, gips-f. Utmärkt f. mot brännsår är bensoetinktur med löst lagd bomull ofvanpå.

**förblödning,** *läk.,* lifvet hotande blodförlust, ss. vid skadandet af en större pulsåder. Behandl.: sårets omedelbara tilltryckande m. fingret, yttre blodstillande medel m. m.

**förbunds|dag** (ty. Bundestag), ben. på den i Frankf. am M., under ty. förbundets tid, smnträdande, af de särskilda staternas ombud bestående församling. Upphörde 1866. **-församling** (ty. Bundesversammlung), schweiz. edsförbundets lagstift, församling, består af 2 kamrar: National- o. Ständerrat. **-råd** (ty. Bundesrat), 1) en i Tyska riket und. rikskanslerens presidium stående, af de ty. regeringarnas ombud bildad, förvaltande o. verkställande myndighet, s. tillika har till uppgift att gemensamt m. riksdagen utöfva rikslagstiftningen. I f. har Preussen 17, Baiern 6 o. s. v. röster, de minsta staterna endast 1 röst hvardera. Hela röstantalet = 58. F. är fördeladt i 11 utskott; 2) i Schweiz af 7 medl. best. verkställande myndighet.

**föreningar,** kemiska, olikartade ämnens föreningar, s. till skillnad från de mekaniska l. blandningarna ingås af dessa ämnen efter vissa viktförhållanden (atomvikter) o. bilda nya, från dessa i både fysikaliskt o. kemiskt hänseende afvikande kroppar; betingas af affiniteten.

**Förenings- och säkerhetsakten,** den af Gustaf III vid 1789 års riksdag genomdrifna grundl., enligt hkn kon. blef nästan enväldig, fick rätt att bestämma rådsmedlemmarnes antal, börja krig samt ensam till riksdagen aflämna propositioner m. m. Upphäfd i Sverige 1809, men ännu till namnet gällande grundlag i Finland.

**Förenta staterna,** se Nord-Amerikas För. stater.

**Föresvallarna,** den slätt, som på båda sidor omger Fyrisån s. om Uppsala.

**förgyllning,** *tekn.,* olika ämnens öfverdragande med en tunn guldhinna, verkställdes ford. gm dessas beläggande med tunna guldplåtar, men göres på metaller num. vanligtvis gm en galvanisk ströms inverkan på dem i en utspädd lösning af cyanguld o. cyankalium. Varm f. sker gm föremålens öfverdragande med guldamalgam o. kvicksilfrets aflägsnande gm upphettning; kall f. på koppar, mässing, nysilfver, silfver gm ingnidning med guldtunder (erhålles gm förbränning af linnelappar, dränkta i guldkloridlösning). F. på våta vägen sker gm föremålens kokning i en lösn. af guldklorid o. soda l. pottaska. F. på trä, papper, läder o. dyl. sker med bladguld.

**förgätmigej,** se Myosotis.

**förhydning,** *sjö.,* en fartygsbottens beklädn. med plåtar af koppar l. annan metall.

**förkoppring,** *tekn.,* kroppars öfverdragande med koppar, vanligtvis gm deras utsättande för galvaniska strömmen i en utspädd lösn. af cyankoppar o. cyrankalium.

**förlagsrätt,** *jur.,* den af en skrifts författare till en annan person, förläggare, öfverlåtna rättigheten att i tryck mångfaldiga hans arbete. Enligt lagen om litterär äganderätt, d. 10/8 1877, äger

förläggaren ej utan författarens uttryckliga medgifvande att af skrift, hvartill han erhållit f., utgifva mer än en enda uppl., o. det i högst 1,000 ex.

**förlamning,** *läk.,* oförmågan att röra muskler l. muskelgrupper, hvarigm ett l. flere organ förlora frivillig rörelse, är ant. fullständig, paralysis, eller ofullständig, paresis; utgår för det mesta från hjärnan l. ryggmärgen, men kan äfven förorsakas gm skada l. sjukdom i nerver o. muskler. Behandl. mest med elektricitet o. massage.

**förläggare,** se förlagsrätt.

**förlängda märgen,** se hjärnan.

**förmånsrätt** l. prioritetsrätt, *jur.,* borgenärers företräde framför haa till betalning ur gäldbunden egendom.

**förnagla,** *art,* göra en kanon stridsoduglig gm indrifvande i fänghålet af en stålten.

**förnickling,** *tekn.,* gm galvanisk ström i en lösning af ammoniumnickelsulfat öfverdragna föremål med nickel. Skyddsmedel mot rost.

**förposter,** *kr.,* i krigstid hvilande truppers säkerhetsvakter.

**Förr o. nu,** månadsskrift, utg. af B. Wadström (1870/77), A. Stjernstedt (1878/79) o. 86/91 åter af B. Wadström.

**förruttnelse,** *kem.,* gm ferment under lufttillträde förorsakad sönderdeln. af organ. ämnen.

**försilfring,** *tekn.,* föremåls öfverdragande med silfver, kan ske gm plätering, s. vanligtvis användes på koppar gm dess beläggning med tunn silfverplåt o. utvalsning; gm varm f., föremåls öfverdragande med silfveramalgam och kvicksilfrets aflägsnande medels upphettn.; gm kall f., metallytans ingnidning med en blandning af silfvernitrat, cyankalium o. krita; gm våt f., föremålens kokn. i en lösning af klorsilfver, vinsten o. koksalt, o. gm galvan, ström i en utspädd lösning af cyansilfver o. cyankalium. F. på trä, sten, papp, gips göres med bladsilfver.

**förskansadt läger,** se fästning.

**försoningsfesten,** judarnas heligaste fest, 9/10 tischri.

**försteningar,** se petrifikat.

**förstoppning,** *läk.,* i dagligt tal benämn, på hämmad uttömn. af exkrementen i följd af hinder i tarmkanalen gm tryck af bråck, tumör., lifmodern o. d. l. gm en tarms vridn., i följd af vissa läkemedel, ss. opium o. morfin m. m. Behandl. bäst med dietetiska medel, ss. klibröd, frukt, ridt, gymnastik, motion i allmänhet samt äfven lavemang m. m.

**förstoringsglas,** se linser.

**förstålning,** *tekn.,* mjukt järns förvandling på ytan till stål, verkställes gm den glödande ytans beströende med blodlutsalt l. lera o. borax o. d. F. af kopparsticksplåtar, stämplar o. d. göres gm galvaniska strömmens inverkan därpå i en lösning af järnvitriol o. salmiak.

**försäkring** är ett kontrakt, hvarigm den ena parten (försäkringsgifvar., assuradören) förbinder sig att mot vissa villkor, vanl. inbetalandet af en årlig afgift, premie, efter viss tid, l. om en viss förutsedd skada träffar den andra parten (försäkringstagaren), till denna utbetala ett visst kapital. F. är af många slag, ss. lif-, lifränte-, kapital-, intecknings-, brand-, olyckfalls-, glas-, kreaturs-, sjö- o. transport-f., f. mot hagelskada m. m.

**försäkringsbolag** äro anting. ömsesidiga, där ett större antal personer sluta sig tills. för att gemensamt dela och ersätta den förlust, s. i något visst fall kan drabba en l. fl. bland delägarne, då således hvarje försäkringstagare äfven är försäkringsgifvare, eller aktiebolag, i hka aktiekapitalet, s. vanl. icke inbetalas till fullo kontant, utan medels ställd säkerhet för återstoden, utgör säkerheten

för bolagets uppfyllande af dess ingångna förbindelser mot försäkringstagarne.

**förtenning,** *tekn.,* metallers beläggning med tenn, verkställes gm föremålets noggranna rengöring från oxid, upphettning o. ingnidn. med tenn medels en med salmiak beströdd blånsudd l. gm dess kokning i en vattenlösning af vinsten, alun o. koksalt tills. med metalliskt tenn.

**förvittring,** *min.,* minerals o. bergarters förändring gm inverkan af syre, kolsyra, vatten, hvarvid vissa beståndsdelar gå förlorade o. ersättas af dessa.

**förzinkning,** *tekn.,* järns öfverdragande med zink för att skydda det mot rost, göres mera sällan på galvan. väg, men vanligtvis gm järnets rening från oxid o. ned doppande i smält zink.

# G.

**G, g,** 7:e bokst. i alfab.

**G,** *tonk.,* femte tonen i den diaton. skalan.

**G,** förk. för *Gajus (Cajus), Gellius; genius, gens, genus, gesta, gratia.*

**Ga,** kem. tecken för Gallium.

**Ga.,** förk. för n.-amer. stat. Georgia.

**gabbro,** *min.,* kristalliniskt kornig bergart, best. af diallag l. smaragdit samt labrador l. saussurit. I öfre Italien, Alperna, Harz, Schlesien, Sverige etc. Anv. till arkitekton. ornament.

**Gabelentz,** 1) Hans Con. v. d., ty. framst, spåkforsk., f. 1807 Altenburg, 50/70 pres. i hertigdöm. Altenburgs ständerförs., d. 74 Lemnitz. Skr.: *Die melanesischen Sprachen* (60/73) m. m. — Hans son 2) Georg Con., språforsk., f. 1840, sedan 78 prof. i östasiat. spr. vid univ. i Leipzig, d. 93. Skr.: *Chines. Grammatik* (82).

**Gabelsberger,** Frz Xaver, ty stenograf, uppf. af det efter honom benämnda systemet, f. 1789 München, d. där 49 ss. geh.-ministerialsekret. Skr.: *Anleitung zur deutsch. Redezeichenkunst* (2: a uppl. 50), *Lehrgebäude der Stenographie* (50) m. m.

**Gablenz,** Ludw. Karl Wilh., frih., österr. gen., f. 1814 Jena, först i sachs. tjänst, segrade 64 i Holstein, 65 ståth. där, segrade 66 öfver preuss. vid Tratenau (Böhmen), afsked 71, sköt sig 74 Zürich.

**Gablonz,** böhm. st. vid Lausitz.-Neisse, 21,091 inv. Stor glas- o. bronsvaruindustri.

**Gabon** l. Gabun, flodmynn. o. vik i s.-ö. delen af Guineaviken. Kusten 1843/71 fr. besittning, nu kolstation.

**Gaboriau** (-iå), Emile, fr. rom.-förf., f. 1835 Saujon, d. 73 Paris; brottmålsromaner.

**Gabriēli,** 1) Andrea, it. komp., f. omkr. 1512, d. 86 Venezia, liksom brorsonen 2) Giovanni, f. 1557 Venezia, d. där 1612 l. 13, ber. för sina kyrkokomp.

**Gabun,** se Gabon.

**Gad,** hebr., 1) profet på Davids tid; skall ha skrifvit dennes hist. (1 Krönik. 29: 29); 2) israelitisk stam, bosatt i Gilead, ö. om Jordan, försvinner ur hist. omkr. 734 f. K.

**Gad,** Hemming, bisk., statsm. o. krigare, f. omkr. 1440 nära Kalmar, Sturarnes vän, 1501 vald *(electus)* till bisk. i Linköping, flere ggr öfverbefälh. mot danskarne, äfven t. sjös, 18 jämte fl. a. bortförd ss. gisslan till Danmark, tyckes därefter ha slutit sig till kon. Kristian II; på dennes befalln. 20 halsh. utanför Raseborgs slott. Förf.

**Gad,** Marius, dan. polit. o. statistik, f. 1827 Färöarna, 58/76, 79 o. f. medl. af folketinget, 78 chef för statist. byrån. Förf.

**Gadāmes,** st. i Tripolis, öfver 7,000

för bolagets uppfyllande af dess ingångna förbindelser mot försäkringstagarne.

**förtenning,** *tekn.,* metallers beläggning med tenn, verkställes gm föremålets noggranna rengöring från oxid, upphettning o. ingnidn. med tenn medels en med salmiak beströdd blånsudd l. gm dess kokning i en vattenlösning af vinsten, alun o. koksalt tills. med metalliskt tenn.

**förvittring,** *min.,* minerals o. bergarters förändring gm inverkan af syre, kolsyra, vatten, hvarvid vissa beståndsdelar gå förlorade o. ersättas af dessa.

**förzinkning,** *tekn.,* järns öfverdragande med zink för att skydda det mot rost, göres mera sällan på galvan. väg,

men vanligtvis gm järnets rening från oxid o. ned doppande i smält zink.

## G.

**G, g,** 7:e bokst. i alfab.

**G,** *tonk.,* femte tonen i den diaton. skalan.

**G,** förk. för *Gajus (Cajus), Gellius; genius, gens, genus, gesta, gratia.*

**Ga,** kem. tecken för Gallium.

**Ga.,** förk. för n.-amer. stat. Georgia.

**gabbro,** *min.,* kristalliniskt kornig bergart, best. af diallag l. smaragdit samt labrador l. saussurit. I öfre Italien, Alperna, Harz, Schlesien, Sverige etc. Anv. till arkitekton. ornament.

**Gabelentz,** 1) Hans Con. v. d., ty. framst, spåkforsk., f. 1807 Altenburg, 50/70 pres. i hertigdöm. Altenburgs ständerförs., d. 74 Lemnitz. Skr.: *Die melanesischen Sprachen* (60/73) m. m. — Hans son 2) Georg Con., språforsk., f. 1840, sedan 78 prof. i östasiat. spr. vid univ. i Leipzig, d. 93. Skr.: *Chines. Grammatik* (82).

**Gabelsberger,** Frz Xaver, ty stenograf, uppf. af det efter honom benämnda systemet, f. 1789 München, d. där 49 ss. geh.-ministerialsekret. Skr.: *Anleitung zur deutsch. Redezeichenkunst* (2: a uppl. 50), *Lehrgebäude der Stenographie* (50) m. m.

**Gablenz,** Ludw. Karl Wilh., frih., österr. gen., f. 1814 Jena, först i sachs. tjänst, segrade 64 i Holstein, 65 ståth. där, segrade 66 öfver preuss. vid Tratenau (Böhmen), afsked 71, sköt sig 74 Zürich.

**Gablonz,** böhm. st. vid Lausitz.-Neisse, 21,091 inv. Stor glas- o. bronsvaruindustri.

**Gabon** l. Gabun, flodmynn. o. vik i s.-ö. delen af Guineaviken. Kusten 1843/71 fr. besittning, nu kolstation.

**Gaboriau** (-iå), Emile, fr. rom.-förf., f. 1835 Saujon, d. 73 Paris; brottmålsromaner.

**Gabriēli,** 1) Andrea, it. komp., f. omkr. 1512, d. 86 Venezia, liksom brorsonen 2) Giovanni, f. 1557 Venezia, d. där 1612 l. 13, ber. för sina kyrkokomp.

**Gabun,** se Gabon.

**Gad,** hebr., 1) profet på Davids tid; skall ha skrifvit dennes hist. (1 Krönik. 29: 29); 2) israelitisk stam, bosatt i Gilead, ö. om Jordan, försvinner ur hist. omkr. 734 f. K.

**Gad,** Hemming, bisk., statsm. o. krigare, f. omkr. 1440 nära Kalmar, Sturarnes vän, 1501 vald *(electus)* till bisk. i Linköping, flere ggr öfverbefälh. mot danskarne, äfven t. sjös, 18 jämte fl. a. bortförd ss. gisslan till Danmark, tyckes därefter ha slutit sig till kon. Kristian II; på dennes befalln. 20 halsh. utanför Raseborgs slott. Förf.

**Gad,** Marius, dan. polit. o. statistik, f. 1827 Färöarna, 58/76, 79 o. f. medl. af folketinget, 78 chef för statist. byrån. Förf.

**Gadāmes,** st. i Tripolis, öfver 7,000

inv. Medelpkt för karavanhandeln.

**Gadd,** Per Adrian, fin. kem., f. 1727 Birkkala (Finld), 61 kem. prof. i Åbo, d. där 97. Skr. i kem., min., ekonomi m. m.

**Gade,** Niels Vilh., dan. komp., f. 1817 Köpenhamn, d. där 90, en af samtidens förnämsta instrumentalister. Komp. symfonier, uvertyrer, kantater m. m.

**Gadebusch,** st. i Mecklenburg-Schwerin vid Radegast, 2,600 inv. Slag 9 (20) dec. 1712.

**Gades,** se Cadiz.

**Gadolīn,** 1) Jak., naturforsk., statsm., f. 1719 Strängnäs, 53 prof. i fys. o. 62 i teol. vid univ. i Åbo, 88 bisk. i Åbo stift, d. 02 Åbo. Tillh. under frihetstidens riksd. hattpartiet; grundl. af fin. hushålln.-sällsk. Skr. akad. afhandl. m. m. — Hans son 2) Johan, kem. o. fys., f. 1760 Åbo, e. o. prof. i Åbo 85, prof. i kemi där 98/22, d. 52. Skr.: *De theoria caloris corporum speciflci* (92; i Uppsala vetensk.-soc. handl.), *Einige Bemerkungen über die Natur des Phlogiston* (i Crells Annalen) m. m. — Dennes brorson 3) Axel, fin. miner. o. militär, f. 1828, adlad 71, gen.-löjtn. 76, d. 92 i Petersburg. Förf.

**gaeler** (gäler), egentl. den på Irland, ön Man o. i skottska höglanden bosatta grenen af den kelt. folkstammen; vanl. menas med g. endast kelterna i skottska höglanden. Pikter o. skoter de äldsta kända g.

**Gaëta,** it. befäst st. o. fästn. vid G.-viken, 5,528 inv. 1848/49 asyl för påf. Pius IX o. 1860/61 kon. Frans II:s af Neapel sista tillflyktsort.

**gaffel,** *sjö.,* rundhult, s. i lutande ställning m. sin gaffelformiga ände griper om bakre delen af en mast o. tjänar att bära o. utsträcka öfre liket af ett gaffel- l. bomsegel. — Bords-g. uppfanns i Italien o. var ännu i 16:e årh. föga i bruk.

**gagāt,** *min.,* svart, glänsande, lätt polerbar sten l. brunkolsvarietet; anv. till smycken.

**gage** (gāsch), fr., lön, sold.

**Gagern,** Hans Christ. Ernst v., frih., ty. statsm., f. 1765 nära Worms, Nederländernas representant vid kongressen i Wien 15, d. 52 Hornau. Ifrade för ty. rikets enhet. Förf.

**Gagner,** Lars Peter, präst, förf., f. 1791 Karlstad, 27 kyrkoh. i Vexjö stift o. 41 i Karlstads, d. 69 Arvika. Talrika andl. skr., hvaribland må nämnas: *Predikningar och nattvardsbetraktelser* (2.a uppl. 35), *Till nattvardsbarnen* (36; 9:e uppl. 37), *Communion- o. bönebok* (5:e uppl. 41), *Högmessopredikningar* (62/63).

**gagnera** (ganjēra), fr., vinna, förtjäna.

**Gahn,** 1) Joh. Gottlieb, kem., f. 1745 Voxna bruk (Hälsingland), d. 18 ss. assessor i bergskoll. Stora förtjänster om blåsrörets anv. inom kem. — Hans bror 2) Henrik, läkare, f. 1747 Falun, d. 16 Sthm; en af Linnés lärjungar, främst, läkare o. en af sv. läkaresällskapets stiftare. Förf. — Brodern 3) Karl Pontus, adlad G. af Colquhoun, krigare, f. 1759 Falun, deltog i finska fältt. 88/90, adl. 09, 14 gen.-major, norska fälttåget s. å., 20 chef för 2:a infanteribrigaden, d. 25 Sthm. — Joh. Gottliebs sonson 4) Henrik, kem., f. 1820 Falun, d. 74 Uppsala, uppfann 68 aseptinen (se d. o.).

**Gaia** (gaj'a), *gr. myt.,* Jorden, s. uppstått ur kaos o. själf alstrat Uranos (himmelen), bergen o. Pontos (hafvet); med Uranos, s. blef hennes make, födde G. titanerna, kykloperna m. fl.

**Gaikawar** (gajkwar), titel för härskare öfver Baroda på västra ind. halfön.

**Gaillard** (gajār), Claude Ferdinand, fr. kopparstick, o. mål., f. 1834 Paris, d. där 87.

**Gainsborough** (gēnsbörro), Thomas,

eng. mål., f. 1727 Sudbury, d. 88 London. Framstående porträttmålare.

**Gājus,** se Cajus.

**Gājus,** ber. rom. rättslärd und. Hadrian., Anton. Pius o. M. Aurel. Skr.: *Institutionum commentarii IV* (161 e. K.), 1816 af Niebuhr upptäckta i Verona.

**gāla,** sp., hoffest, praktklädnad, högtidsdräkt.

**Galactoden'dron ūtile,** *bot.,* mjölk- l. koträdet, ett i Venezuela växande träd med läderartade blad. Af stammen fås en mjölkartad vätska.

**Gālacz** l. Galatz (rum. Galatti), st. i Rumänien vid vänstra Donaustranden, 64,544 inv. Betydlig handel.

**galaktomēter,** gr., instrument för bestämmande af gräddhalten i mjölk.

**galant',**, fr., älskare, fruntimmerskarl; umgängsam, artig; duglig, pålitlig. **-erī,** artighet, smicker, grannlåt. **-erīvaror,** prydnadsvaror, lyxart.

**galantuōmo,** it., hedersman: binamn på kon. Viktor Emanuel II af Italien.

**Galápagosöarna,** vulk. ögrupp i Stilla hafvet, 7,643 kv.km., omkr. 400 inv. Kända bl. a. för sina stora sköldpaddor. Tillhöra Ecuador.

**Galatā,** först. till Konstantinopel (se d. o.).

**Galatēa,** *astron.,* en af småplaneterna.

**Galateia** (-tej'a), *gr. myt.,* hafsnymf, älskad af kyklopen Polyfem.

**galāterbrefvet,** Paulus' bref till inv. i Galatien, anses förf. omkr. år 56; näst romarebref. förnämsta stödet för protestantismens lära om rättfärdiggörelsen gm tron.

**Gālatien,** *g. geogr.,* landsk, i n.-ö. delen af Mindre Asien; 25 f. K. rom. provins.

**Gālatz,** se Galacz.

**Gal'ba,** Serv. Sulp., f. år 5 f. K., kejs. 68 e. K., störtad af Otho o. dödad 69.

**Galdhöpiggen,** Galdhötind l. Ymesfjeld, nor. fjälltopp (den högsta i norra Europa) i Kristians. amt, 2,560 m. h.

**galeās,** it., *sjö.,* tvåmastadt fartyg, hvars främre med rår försedda mast, den längsta, kallas stormast o. den aktersta, utan rår, mesanmast.

**galej'a,** eng., *sjö.,* förr namn på galär.

**Galen,** Ph., pseud. för Ph. Lange (se d. o.).

**Galēnos,** lat. Galenus, Claudius, forntida ber. läkare, f. i Pergamon 131 e. K., d. omkring 200. Hans skrifter öfvers. till svenska af M. K. Löwegren.

**galeōn,** *sjö.,* hos spanjorer o. portugiser fordom brukligt krigsskepp med 3 master o. 3 l. 4 däck.

**galeōt,** *sjö.,* ett slags mindre galär.

**Galērius,** Caj. Valer. Maximianus, f. i Dakien, ursprungl. herde, rom. kejs. 305, d. 311; förföljde de kristne.

**galgenfrist,** ty., uppskof med den lifdömdes hängning; *bild.,* uppskof m. ngn förestående obehaglighet.

**Galīcien** (Galicia), ford. kon.-rike, nu landsk. i n.-v. Spanien, motsvarande provins. Coruña, Lugo, Orense o. Pontevedra, 29,154 kv.km., 1,980,515 inv. (galegos). Hst. Santiago de Compostela.

**Galilēen,** *g. geogr.,* n. delen af Palestina, v. om Jordanfloden.

**Galilēi,** Galileo, it. fys., f. 1564 Pisa, 89/10 prof. i Pisa o. Padua, d. 42 Arcetri, en af sin tids märkligaste män; uppfann proportionalcirkeln, konstruerade ett teleskop, hkt ledde till upptäckten af Jupiter o. dess 4 månar, Saturnus' ring, månbergen o. solfläckarna m. m., upptäckte pendel- o. fallagarna m. m., fann, att planeterna ej voro självlysande kroppar, var den förste, som framställde läran om jordens rotation, råkade gm sin ifver för det kopernikanska världssyst. i strid m. kyrkan, s. 33 gm tortyr tvingade honom att förneka detsamma.

**Galilēis kikare,** *opt,* efter G. namn på den vanl. teaterkikaren.

**galitnatīas** (af okändt urspr.), osmnhängande tal.

**Galit'zin** l. Golitzyn, 1) Dmitrij Alexejev. v., ry. furste, diplomat, f. 1735, sändebud i Paris o. Haag und. Katarina II; Voltaires o. encyklopedisternas vän, d. 03 Braunschweig. Förf. — Hans gemål 2) Amalia, f. Schmettau 1748, högt bildad, men fanat. religiös; samlade i Münster kring sig en krets af snillrika män, bland dem Goethe, d. 06.

**Galīzien** (o. Lodomirien), kon.-riken, österr. kronland, 78,508 kv.-km, 7,315,939 inv. Gränser: i n. Polen, ö. Ryssland o. Bukovina, s. Bukovina o. Ungarn, v. österr. o. preuss. Schlesien. Berg: Karpaterna. Floder: Weichsel (med San o. Bug t. h.), Dnjestr, Prut, Seret. Inv.: rutener, polacker, tyskar, judar. Religion: rom.- o. gr.-kat., protest., armen. samt mosaiska trosbekännare. Huf.-när. åkerbruk. Hst. Lemberg. — G. o. Lodomirien bildade ursprungl. 2 efter hst. Halicz o. Vladimir ben. storfurstendöm., hka så småningom förenades med Ungarn, men slutligen 1382 med Polen, hvarifrån de vid detta lands 1:a o. 3:e delning, 1772 o. 1795, lösrycktes o. förenades med Österrike. Med G. införlifvades 1849 äfven Krakov.

**galjōn,** *sjö.,* en på ömse sidor om förstäfven gjord utbyggnad, s. vanl. prydes med en bild, galjonsbilden.

**Gall,** Frz Jos., ty. anat. o. frenol., f. 1758 Tiefenbrunn (Baden), 09 bosatt i Paris o. fransk medborg., d. 28 Montrouge. Grundl. af frenologien. Förf.

**galla,** slemaktig, gul, grön ända till svart, besk vätska, afsöndras ur lefvern, samlar sig i gallgångarna o. gallblåsan, blandar sig i tolffingerstarmen med chymus o. tjänar is. till fetternas smältande.

**gallāer,** östafrik., krigiskt folk af etiopisk ras i s. Abessinien, sönderfaller i flere stammar, bildande särsk. samhäll.; tills. omkr. 3 mill. på 715,800 kv.-km.

**Gall'as,** Matth. v., gref., kejserl. gen., f. 1584 Trient, var först i »ligans», därpå i Wallensteins tjänst, 32 grefve o. fältmarsk., erhöll efter Wallensteins störtande, hvartill G. bidrog, Friedland samt öfverbefälet öfver kejs. hären; ansågs af protestant, ss. oduglig, gen.; d. 47 Wien.

**Galle,** Joh. Gottfr., ty. astron., f. 1812, 51/95 direkt, för observ. i Breslau, upptäckte 46 planeten Neptunus, d. 10 Potsdam.

**gallegos** (galjē-), inv. i Galicien.

**Gallen,** se Sankt G.

**gall'er,** se Gallien.

**gallerī,** it., aflångt rum i en större våning, afsedt till korridor, praktrum l. till att däri uppställa konstverk, böcker o. d.; å teater: öfversta platserna närmast taket.

**gallfeber,** ford. benämn. på gulsot.

**gallicism'** (af Gallia), franska språkegenheter l. ordvändningar i ett annat språk.

**Gall'ien,** lat. Gallia, *g. geogr.,* den kelt. hufvudstammens l. gallernas land, omfattade nuvar. Frankrike o. Belgien samt senare äfven öfre Italien o. var deladt i 1) Gallia cisalpina, land. på denna sidan Alperna (från Rom räknadt) omkr. Po, hk t åter delades i G. transpadana, n. om, o. G. cispadana, s. om Po; samt 2) Gallia transalpina, land. på andra sidan Alperna (äfv. från Rom räknadt). G. cisalpina intogs af romarne 222 f. K., G. transalpina 58/52 af Cæsar, vid hkn tid G. var deladt i Akvitanernas land, från Pyrenéerna till Garonne, Egentl. G., från Garonne till Seine o. Maine, o. Belgernas land, i nordost till Rhen, hvarjämte till G. äfven räknades Helvetiernas land, d. v. s. nuv. Schweiz. Redan i 5:e årh. e. K.

hade romarne förlorat G. o. german, stammar där bildat ett nytt rike, se franker, Frankrike.

**Galliēnus,** Publ. Licinius, rom. kejs., son till kejs. Valerianus o. sed. 253 dennes medregent, kejs. 60, mördad 68 utanför Milano.

**Gallifet,** Gaston Alex. Aug. de, markis, ber. fr. kavallerigen., f. 1830, utmärkte sig i fr.-ty. kriget 70/71 särsk. vid Sedan, krossade kommun-uppr., en tid krigsmin., d. 09.

**gallikanska kyrkan** l. den kat. kyrkan i Frankrike har gent emot påfven sökt bevara sin nationella självständighet dels gm pragmatiska sanktionerna 1270 o. 1438, dels gm konkordatet 1516, likt delade kyrkans rättigheter mel. påfven o. kon., dels gm de 1682 till rikslag upphöjda 4 resolutionerna: 1) att påfv. i världsliga ting ej har någon makt öfver kgr o. furstar, 2) att han i andliga ting är underkastad allm. kyrkomötens beslut, 3) att han är bunden af i Frankrike gällande stadgar o. lagar för kyrka o. stat, 4) att hans dekret, så framt de icke gillas af kyrkan, ej äro ofelbara o. oföränderliga. Gm vatikanska kyrkomötets beslut 1870 om påfvens ofelbarh. o. fr. biskoparn. underkastelse torde de 4 resolution, efter nämnda år varit utan all kraft o. verkan.

**Gallip'oli,** 1) befäst it. st. vid Tarantovik., 13,552 inv. Hamn. 2) befäst hamnst. i Turk., vid Hellesponten, omkr. 30,000 inv.

**gallisering,** se vin.

**gall'ium,** *kem.,* metalliskt element, uppt. 1875 af Lecoq de Boisbaudran, blåhvit, hård, smidbar, lösl. i saltsyra, kalilut, ammoniak. Eg. v. $5,_{95}$, smältpkt 30°; förekommer i zinkblände.

**gallmygga,** *Cecidomyia, Diptera,* skadeinsekt. Larven till *C. juniperina* åstadkommer på enbuskar de s. k. kikbären, larven till *C. destructor* förstör, is. i N.-Amerika, hvetestånd.

**gallomanī,** öfverdrifven beundran för allt franskt.

**gallon** (gall'ön), eng. rymdmått (= 8 pints = 32 gills = $4,_{54}$ l).

**Galloway** (gäll'owe), ländsk, o. halfö i s. v. Skottld.

**gallstekel** l. galläpplestekel, *Cynips, Hymenoptera, ent.,* lägger sina ägg under växternas öfverhud o. förorsakar därigm bildandet af galläpplen.

**gallsten,** *läk.,* stenartade bildning, i gallblåsan, hka understundom tillstoppa gallgångarna samt framkalla gulsot o. häftiga smärtor (gallstenskolik). Vanl. hos fruntimmer, s. snöra sig. Botemed.: smärtstillande medel, karlsbad-vatten.

**Gall'us,** 1) Caj. Vibius Trebonianus, rom. kejs. 251, dödad af egna soldater 53. — 2) G. den helige, missionär i Alemannien 595, d. omkr. 627. Grundade klostret S:t Gallen i Schweiz.

**gall'us,** se kamhönssläktet.

**gall'ussyra,** galläpplessyra, $C_7H_6O_5$, färgl., i vatten o. alkohol lösl. kristaller, framställes gm garfsyras sönderdelning medels jäsn. l. syror. Anv. i fotografien o. till att fälla guld ur dess lösningar.

**galläpplen,** egendomliga bildningar på vissa växter i följd däraf, att gallsteklar lägga sina ägg under barken. De viktigaste g. bildas på grenskotten till galläppleeken.

**galmeja,** *min.,* mer l. mindre färgadt mineral af kolsyrad zinkoxid o. zinkoxid, förekom, i Sachsen, Schlesien, vid Aachen o. s. v. Anv. till framställning af zink.

**galōn,** fr., band af guld- l. silfvertråd, is. på uniformer.

**galopp',** fr., hästens snabbaste lopp, fyrsprång. G. l. galloppād, ett slags dans i 2/4 takt. **-ēra,** springa l. rida i g.

**Galt,** Peder, dan. amiral, f. omkr.

1581, diplomat, agent i Sthm 22/24, efter sjöslaget v. Femern 44 gen.-amir., afrättad s. å. Förf.

**Galten,** Mälarens västligaste fjärd. I G. utflyta Arbogaån, Hedströmmen, Köpings- och Kolbäcksån.

**Galvāni,** Luigi (Aloisio), it. läk. o. anat., f. 1737 Bologna, 62 anat. prof. där, d. 98. Upptäckte den efter honom uppkallade galvanismen 1789.

**galvanisāra,** i allmänhet använda galvan. ström; med tillhjälp af galvan. ström belägga föremål med metall. utfällningar, jfr förkoppring; i med. bemärkelse = elektrisera.

**galvaniseradt järn** = förzinkadt järn.

**galvānisk stapel,** *fys.,* af metaller o. vätskor smnsatt apparat för alstrande af elektrisk ström. Voltas stapel består af zink- o. kopparskifvor, s. läggas på haa o. parvis skiljas med tyg- l. klädeslappar, fuktade med utspädd svafvelsyra. — Bunsens stapel består af zink i utspädd svafvelsyra o. kol i salpetersyra med ett poröst lerkärl emellan. — Growes stapel = Bunsens, men har platina i st. f. kol. — Daniells stapel består af koppar i svafvelsyrad kopparoxid o. zink i utspädd svafvelsyra med poröst lerkärl emellan. — Leclanchés består af zink i salmiaklösn. samt brunsten o. kol i en inre cylinder.

**galvaniskt batteri,** *fys.,* föreningen af flere galvaniska staplar för alstrande af starkare ström. Anv. i elektr. telegrafen, galvanoplastik m. m.

**galvanism,** l. berörelseelektricitet, *fys.,* d. elektriska ström, s. uppkommer vid två olikartade, goda ledares nedsänkn. i en vätska o. förening medels ledningstrådar. Strömmens styrka beror på beskaffenheten af ledarna o. vätskan samt på det motstånd, strömmen har att öfvervinna. Korta o. tjocka ledningstrådar göra mindre motstånd än långa o. fina sdna l. vätskor. Strömstyrkan står i direkt förhållande till den utvecklade elektricitetens spänning samt omvändt till motståndet (Ohmska lagen). Jfr elektricitet.

**galvano|grafi,** gr., framställn. på galvanisk väg af kopparplåtar till tryckning. **-kaustīk,** *läk.,* galvan. strömmens användning till kirur. ändamål medels en fin platinatråd, s. gm strömmen försättes i glödning. **-mēter,** *fys.,* på magnetnålens afvikning från den galvan. strömmen grundadt instr. för uppmätn. af strömstyrkan. **-plastīk,** *tekn.,* den 1836 af Jacobi uppfunna konsten att gm galvan. strömmen utfälla metaller ur deras salters lösningar i vatten för att mångfaldiga föremål l. förse metallvaror m. ett fastsittande öfverdrag af en annan metall. G. har vidsträckt användn. inom tekniken till förfärdigande af konstsaker, bordsilfver, klischéer m. m. Metallernas fällning verkställes merendels gm galvan. batteri, på senare tiden äfven med dynamoelektr. maskiner. **-teknīk,** se galvanoplastik.

**Galway** (gålwä), grefsk. i Irland, 6,351 kv.km., 192,146 inv. Hst. G. vid G.-bukten (en vik af Atlanten), 13,414 inv. Univers., anglik. bisk., kat. ärkebisk., hamn.

**Galveston** (gällv'stön), st. i Texas, vid Mexicanska viken, 37,789 inv. Univ., kat. bisk., hamn, export till Europa. 8/9 1900 till större delen förstörd gm storm och öfversvämning.

**gamar,** *Vulturidæ, zo.* Flere släkten o. arter, ss. grå g., *Vultur cinereus,* smuts-g., *Neophron percnopterus,* lamm-g., *Gypaëtus barbatus,* alla i södra Europa, Asien, Afrika, kondoren, *Sarcorhamphus grypus,* o. kungs g., *S. papa,* i Syd-Amerika. Nyttiga ss. förtärande döda kroppar och afskräden.

**gamasch'er,** fr., ett slags till knäet räckande benbetäckn.

**gamba,** viola dag., it., *tonk.*, föråldradt stråkinstr., liknande violoncellen.

**Gam'ba,** Teresa, se Guiccioli.

**Gambetta** (gangbetta'), Léon Michel, fr. statsman, f. 1838 Cahors, 59 advokat i Paris, 69 medl. af lagstift. kåren, 70 ss. ledam. af provis. reg. inr.-min., begaf sig 8/10 s. å. i luftballong från Paris, öfvertog i Tours äfven krigs- o. finansportfölj.; organiserade nya härar, afträdde från sina ämbeten 6/2 71, senare moderat medlem af deput.-

kam., 79 dess presid., nov. 81/jan. 82 min.-pres. o. utr.-min., d. s. å. Paris. Hänförande vältalare.

**Gambia,** 1) flod i Senegambien, utmynnar i Atlanten, 2) eng. koloni v. vänstra stranden af G.-flodens mynning, 7,900 kv.km., 163,700 inv. Hst. Bathurst.

**Gambrīnus,** sagokon. i Brabant, uppgifves s. ölets uppfinnare.

**gamin** (gamäng') se gamäng.

**Gamla Karleby** (fin. Kokkola), st. i Finland (Österbotten), v. Bottniska viken, 3,227 inv., anl. 1620, stapelst. 1765.

**gamla stilen,** se kalender.

**Gamla testamentet,** se bibeln.

**Gamla Uppsala,** ford. afgudatempel, ½ mil från nuv. Uppsala., från omkr. 1129/1164 biskops- o. 1164/1273 ärkebisk.-säte. I närheten de s. k. Uppsala högar.

**Gamla världen,** Europa, Asien o. Afrika.

**Gamleby,** köping i Kalmar vid G.-viken, 327 inv. (08). Hamn. Till 1433 staden Västervik beläg. på G:s nuv. plats.

**gamma** (γ), namn på grek. bokst. g; *tonk.*, applikaturtabell för blåsinstr.; skala l. tonledare öfver hufvud.

**gamäng,** fr., gatpojke, tjufpojkakt. yngling.

**Ganander,** Kristfrid, fin. lexikograf, f. 1741, d. 1790 ss. kapellan i Frantzila.

**Gand,** se Gent.

**Gando,** negerrike i västra Sudan, vid Niger, sedan 1898 till största delen und. fr. beskydd; hst. G., omkr. 15,000 inv.

**Ganganell'i,** se Clemens XIV.

**Ganges,** ind. Ganga, flod i Främre Indien, upprinner på Himalaja, gmflyter den fruktbara G.-slätten, bildar med Bramaputra det största deltaland på jorden o. utmynnar i Bengaliska viken, 2,597 km. l., flodområde 1,060,000 kv.km. Förnämsta bifl. Djamna, t. h.

**ganglier,** *fysiol.*, nervknutar, från hka nervtrådar utgå o. i hka sdna ingå.

**gangræna,** se brand.

**gan'ser,** fr., ett slags band till garnering af fruntimmersklänningar.

**gant** (gang), fr., handske; g. de Suède (-dö sved), svensk handske, klippingshandske.

**Ganymēdes,** *gr. myt.*, skön yngling, som blef gudarnes munskänk.

**Gap,** hst. i fr. depart. Hautes-Alpes, 11,018 inv.

**Gapon,** Georgij, ry. präst, f. 1873 vid Poltava, anförare för arbetarne i Petersburg, då de skulle öfverlämna en petition till tsaren, flydde sed. till utlandet. Mördad 06.

**garage** (-āsch), fr., automobilstall.

**garant** (-rang'), fr., löftesman, **-ēra,** gå i borgen, ansvara för, hålla skadeslös, **-ī,** borgen, säkerhet.

**Garborg,** Arne, nor. rom.-förf., f. 1851 Time. Modernt realist. romaner.

**Garcīa,** 1) Manuel de Populo Vincente, sp. sångare o. sånglärare, f. 1775 Sevilla, d. 32 Paris. Ber. sångskola. G.

var far till Marie Malibran o. Paul Viardot (se d. o.). — Hans son 2) Manuel, sånglär. i Paris, f. 1805 Madrid, d. 06 London, 101 år gammal, ännu mera ber. än fadern; bland G:s elever må nämnas Jenny Lind-Goldschmidt och Henriette Nissen-Saloman. Uppf. af strupspegeln (laryngoskopet).

**garçon** (garsång'), fr., gosse, kypare, uppassare.

**Gard** (gār), depart. i s. Frankrike,

en del af det forna Languedoc. 5,881 kv.km., 420,836 inv. Hst. Nîmes.

**Gardafūl,** Afrikas östligaste udde, söder om Adenviken.

**Gardarike,** se Gårdarike.

**Gardarsholm,** äldsta benämn. på Island.

**Gardasjön,** Lago di Garda, sjö i öfre Italien, 366 kv.km. t. 300 m. djup, 69 m. öfver haf. Gm flod. Mincio aflopp i Po.

**garde,** fr., fordom benämn. på furstliga personers lifvakt o. krigshärens kärntrupper; numera mönstertrupper. Sådana g. finnas i Tyskland, Ryssland, England, Danmark. I Sverige hafva vi tre gardesregement. (Svea o. Göta lifgarde samt Lifgardet t. häst).

**Gardānia,** *bot.,* fam. *Rubiaceæ,* buske i trop. o subtrop. Asien. Prydnadsväxt med välluktande blommor.

**garden-party** (gardnpārti), eng., trädgårdsfest, lustbarhet l. mottagning i en trädgård.

**gardēra,** fr., akta, försvara.

**Gardermoen,** exercisplats i Akershus amt (Norge).

**garderōb,** fr., klädkammare, klädförråd.

**gardian,** se guardian.

**gardīn,** fr., förhänge för fönster, säng, dörr m. m.

**gardist,** soldat vid ett garde.

**Gārfield** (-fild), Jam. Abrah., pres. i N.-Amerikas Förenta stater, f. 1831 Ohio, 61 unionsgen., 62 i kongressen, 80 pres., i juli 81 svårt sårad af Guiteau, d. i följd däraf 19/9 s. å.

**garfsyra,** tannin, *kem.,* amorf, af små hinnor o. fjäll bestående svag syra med kärf smak, lösl. i vatten, alkohol o. utspädd eter. Främst, gm galläpplepulvers utdragn. m. en blandn. af alkohol o. eter.

**garfämnen,** *kem.,* mycket utbredda, kärft smakande, i vatten o. alkohol, till en del äfven i eter lösl., is. i träds bark förekom, växtämnen, s. anv. i gafverier, färgerier o. medicin.

**Garibal'di,** Giuseppe, it. frihetshjälte o. gen., f. 1807 Nizza, 34 polit. flykting, en tid sjöofficer hos bejen af Tunis, 46 i Rio-Grande do Suls o. Uruguays tjänst mot Brasilien, 48 i Italien, öfverbefälh. för en frikår i Lombardiet; s. å. i tjänst hos provisor. reg. i Rom, hkn stad han 49 försvar, mot franska o. neapolit. trupper, 51 i N. Amerika, 54 ägare af Caprera, kämpade 59 ss. sardinisk gen. mot österrikarne, eröfr. 60 Sicilien o. Neapel, s. han öfverlämnade åt Viktor Emanuel, sökte 62 tåga mot Rom, sårad vid Aspromonte s. å., 66 i Tyrolen mot Österrike, 67 slagen vid Mentana; i ok t. 70 i fransk tjänst mot tyskarne; skördade otack; erhöll 74 af ital. reg. en dotation, 75 medl. af it. deputkam., d. 82 Caprera.

**Garigliāno** (-riljā-), flod i mel. Italien, upprinner på Abruzzerna, utfaller i Gaëtaviken, 148 km. l. Slag 3/11 1860.

**garnēr|a,** fr., bekläda, kanta, smycka. **-ing,** kantning, bräm.

**garnī,** fr., möblerad våning l. möbleradt rum för uthyrning.

**Garnier** (-niē), J. L. Charl., fr. arkit., f. 1825 Paris. G. har byggt Stora operan i Paris m. m. Förf.

**garnisōn,** fp., *kr.,* samtliga i en stad, fästning l. annan ort förlagda trupper; orten, där de äro förlagda.

**garnityr,** fr., tillbehör, prydnad; samling l. sats af vissa saker, s. höra tillsammans.

**Garōfalo,** Benvenuto da, eg. Benvenuto Tisio, it. mal., f. 1481 Garofalo, d. 59 Ferrara, talr. bilder i bibliska ämnen.

**Garonne** (-rånn), 1) flod i södra Frankrike, upprinner på Pyrenéerna, i Spanien, till smnflödet med Dordogne kallad Gironde, utmynnar i Atlanten, 600 km. l., område: 84,800 kv.km. 2) Ilaute-G.,

part. i s. Frankrike, större delen af forna Gascogne o. en liten del af Languedoc, 6,367 kv.km., 448,481 inv. Hst. Toulouse.

**Garpenberg,** koppargrufvor i Kopparb. l.

**Garett',** se Almeida-G.

**Garr'ick,** David, eng. trag. o. kom. skådesp. samt dramat, förf., f. 1716 Herefordshire, d. 79 vid London. En af världens största skådespelare.

**garrottēring,** fr., ett af röfvare o. d. anv. sätt att medels ett kraftigt tag om offrets strupe hindra allt motstånd; äfven ett slags i strypning bestående dödsstraff.

**garrulitēt,** lat., pratsjuka.

**gartner,** ty., trädgårdsmästare.

**Garve** (-fe), Krist., ty. filos., f. 1742 Breslau, d. 98 Charlottenburg. Talrika skr. af moral. o. pol. inneh., högst värdefulla öfvers. af eng. o. klass. förf.

**gas,** fr., tunnt, genomskinl. tyg.

**gas,** 1) *fys.,* det af J. B. von Helmont införda namnet på det luftformiga aggregationstillståndet. En g. har hvark. bestämd form eller bestämd volym, utan dess molekyler sträfva ständigt att aflägsna sig från haa o. fullständigt utfylla det rum, s. innesluter dem. Gm tryck o. köld låta alla gaser kondensera sig t. vätskor; 2) *tekn.,* med g. menas vanl. lysgas, men flere slags gaser beredas äfven för att uteslutande användas ss. bränsle, hvarvid brännmaterialet ej s. vanl. förbrännes på en rost, utan förvandlas till en brännbar g., mest koloxid, hkn ledes till förbränningsrummet o. där får förbrinna under lufttillträde. Bränsle-g. beredes antingen i särsk. ugnar, generatorer, l. er hålles den ss. biprod. vid åtsk. metallurg. processer.

**gasbelysning,** se lysgas.

**Gascogne** (-skånj'), ford. landskap i s. Frankrike, nu depart. Landes, Gers, Hautes-Pyrénées o. delar af Basses-Pyrénées, Haute-Garonne, Tarn-et-Garonne o. Lot-et-Garonne. 25,990 kv.km. Förr självständigt hertigdöme, 1054 franskt. Inv. kända för sitt skryt o. sin fåfänga.

**gasdynamo,** dynamomaskin, s. kopplas direkt ihop m. en gasmotor.

**gasell,** se antiloper.

**gasglödljus,** Auerljus, ett af Auer (se d. o.) uppfunnet slagafgasbelysn., hvarvid en lågan omslutande glödkropp bringas i glödning.

**gasklocka,** se lysgas.

**gaskraftmaskiner,** gasmaskiner, gasmotorer, ångmaskinen liknande kraftmaskiner, i hka kolfvens rörelse

åstadkommes gm en explosiv gasblandn., merendels af lysgas o. luft. Uppfun. 1860 af Lenoir, väsentl. förbättrad af Otto o. Langen.

**gasolīn,** *tekn.,* en flyktig destillationsprodukt, s. erhålles af petroleum; kokar v. 40/80°. Anv. s. lysolja och som bränsle i gasolinugnar. Mycket eldfarlig o. i förening med luft ytterst explosiv.

**gasolja** l. raffinerad nafta, lysolja, bestående af den vid petroleums raffinering först öfvergående gasolinen och de närmast efteråt följande destilleringsprod. Kokar vid 80/120°. Explosiv.

**gasomēter,** instr. för uppmätning of förbruk. gas (lysgas).

**Gass'a** l. Gaza, urgammal st. i s. Palestina, 7 km. från Medelhafvet, 35,000 inv. Karavanstation; grek. o. armen. bisk.

**Gassendi** (gassangdī) Pierre, fr. fysik. o. filos., f. 1592, först tillh. andl. ståndet, 45 prof. i matem. i Paris, d. 55.

**Gasser,** Hans, österr. bildh., f. 1817 Eisentratten, d. 68 Budapest. Ber. porträttstatyetter.

**gasspruta,** se extinktör.

**gast,** *sjö.,* till ngn förrättn. om bord indelad sjöman.

**Gastein,** dal i Salzburg; där Wildbad-G., besökt badort; i W.-G. öfverenskommelse 14/8 1865, hvarigm Slesvig ställdes under

Preussens o. Holstein under Österrikes förvaltning samt Lauenburg mot ersättn. förenades med Preussen.

**gastēra,** ty., gifva gästroller.

**gasteralgī,** gr., *läk.,* smärta i maggropen, magkramp.

**gastricism',** gr., *läk.,* rubbningar i magsäckens funktioner.

**gastrisk,** gr., magen beträffande, mag-.

**gastrisk feber,** *läk.,* förr benämning på en mängd sjukdomstillstånd, förenade med feber o. rubbningar i magens funktioner, anses af nutidens läkekonst s. olika former dels af tyfoidfeber, dels af frossa o. s. v.

**gastrītis,** gr., *läk.,* inflammation i magsäcken.

**gastro|nōm,** gr., grundl. kännare i finare matlagn., läckergom. **-tomī,** gr., *kir.,* operativt öppnande af magsäcken.

**gasvatten,** *tekn.,* biprod. vid lysgasberedn., består af tjära o. ammoniakvatten, afsätter sig i reningsapparat, o. anv. till framställn. af ammoniak.

**Gateshead** (gētshedd), st. i eng. grefsk. Durham vid Tyne, midt emot Newcastle, 123,000 inv.

**Gatling** (gätt'ling), Rich. Jordan, am. mek., f. 1818, d. 03, konstr. 61 en kulspruta, gatlingkanonen.

**Gat'schina,** ry. st., 45 km. från Petersburg, 14,735 inv. Kejs. slott; porslinsfabr.

**Gau,** förvaltn.-område i frank., senare i ty. riket; upphörde i 12:e årh.

**Gau,** Frz Krist., ty. arkit., f. 1790, d. ss. natural. fransman 53 Paris. Förnämsta verk: den got. kyrkan S. Clotilde i Paris.

**gauchos** (gaut'schos), djärft ryttarfolk på pampas i Argentina (Syd-Amerika).

**Gaudy,** Frz Bernh. Heinr. Wilh. von, frih., ty. skald, f. 1800 Frankfurt a. d. Oder, d. 40 Berlin. Skr. noveller, humor, sånger m. m.

**gaufrēra** (gå-), se goffrera.

**Gaugamēla,** ort i Assyrien, nära Arbela. Slag 331 f. K.

**Gaurisan'kar** l. Mount Everest, topp på Himalaja, 7,140 m. h.

**Gauss,** Karl Friedr., ty. ber. matem. o. astronom, f. 1777 Braunschweig, d. 55 ss. direkt, för observ. i Göttingen. Hans *Gesammelte Werke* (63/71), 7 bd.

**Gautier** (gåtiē), Théophile, fr. skriftst, o. publ., f. 1808 Tarbes, d. 72 Paris; utmärkt lyriker o. novellist. Skr.: *La comédie de la morte* (38), *Le capitaine Fracasse* (63; öfvers. på sv.), dikter, reseskildr. m. m.

**Gavarni',** Paul, egentl. Guill. Sulp. Chevalier, fr. tecknare, f. 1804 (01) Paris, d. 66 Auteuil, en tid medarbetare i »Charivari» o. »Illustration».

**gaviālen,** se krokodilen.

**gavott',** gam. fr. dans i 4/4 takt.

**Gay** (gä), 1) John, eng. skald, f. 1688 Devonshire, d. 32 London. Skr.: *Beggar's opera,* (28), *Fables* (33) m. m. — 2) Sophie, f. Lavalette 1776, fr. skriftst, d. 52 Paris. Skr.: *Léonie de Montbreuse* (13), *Anatole* (15), teaterpjäser m. m. — Hennes dotter 3) Delphine, se Girardin.

**Gay-Lussac** (gä-lyssack'), Louis Jos., fr. kem. o. fys., f. 1778 St. Léonard, sedan 08 prof. i Paris, 39 pär af Frankrike, d. 50 Paris. Talrika upptäckter i analyt. o. teoret. kemi.

**Gaza,** se Gassa.

**gazell',** se antiloper.

**gazett',** fr., tidning.

**Gdov,** st. i Ryssland, nära Pejpus, ford. befäst; intagen af Gustaf II Adolf 10/9 1614.

**g dur,** tonart, som har *g* till grundton o. kors (#) för *f.*

**Gebauer,** Krist. David, dan. djurmål., f. 1777 Schlesien, d. 31 Århus. Utmärkta teckningar o. raderingar.

**Gebhardt,** Ed. v., ty. hist.-mål., f. 1838 Estland, sedan 75 prof. i Düsseldorf. Kyrkomåln.

**gedackt,** ty., *tonk.,* orgelregister, hvars pipor äro täckta.

**gedigen** kallas en metall, s. ej är förenad med något annat ämne.

**Gedrōsien,** ländsk. i det forna Persien, ungef. nuv. Belutschistan.

**Geefs** (gefs), Willem, ber. belg. bildh., f. 1806 Antwerpen, d. 83 Brüssel. *Rubensstoden* i Antwerpen m. m.

**Geffroy** (scheffråa'), Mathieu Auguste, fr. hist.. f. 1820 Paris, sed. 76 direkt, f. École française de Rome. Stora förtjänster om Skandinaviens o. Frankrikes gemensamma hist. Skr.: *Histoire des états scandinaves* (51), *Gustave III et la cour de France* (67) m. m.

**Gēfion,** 1) *nord. myt.,* en af åsynjorna; 2) en 1832 af N. O. Ahnfelt o. J. H. Thomander redig, veckotidning; utkom först i Lund, sedan i Malmö.

**Gegerfelt,** Herm. Geo. v., jurist, f. 1817 Göteborg, d. 82 ss. pres. i Göta hofrätt. Riksdagsm. i 1:a kammaren 66/79.

**Gehenna,** gr., en dal söder om Jerusalem, där barn offrades åt Moloch. Jfr helvete.

**Geibel,** Eman., ty. skald, f. 1815 Lübeck, d. där 84. Skr. dikter af fl. slag, dramer m. m.

**Geiger,** Abrah., jud. lärd, f. 1810 Frankfurt a. M., d. 74 ss. öfverrabbin i Berlin. Förf.

**Geijer,** 1) Erik Gustaf, hist., skald, filos., komp., f. 1783 Ransäter (Värmland), sedan 17 prof. i Uppsala, d. 47 Sthm. G. är ett af vårt lands största snillen; har ss. häfdatecknare, i hkt afs. han kan ställas i jämbredd med världens förnämste, skr. *Svea rikes häfder* (25), 1 bd, *Svenska folkets hist.* (32/36), 3 bd, m. m.; var s. skald en bland stiftarne af Götiska förbundet (1811), skr. s. å. de fosterl. o. anslående sångerna i *Manhem, Vikingen, Den siste skalden* m. fl.; hufvuddragen af G:s filos. åsikter återfinnas i *Föreläsningar öfver menniskans hist.* (utg. af S. Ribbing, 2:a uppl. 77). Bland G:s tonskapelser, s. vunnit högt anseende, må nämnas *Kolargossen, Vikingen,* kvartetter, *Stilla skuggor, O, yngling, om du hjärta har* o. s. v. — 2) Karl Reinh., filos., publ., f. 1849, 76 docent v. Upps. o. 80 v. Lunds univ., 82 redakt. för »Ny sv. tidskrift», 88 prof. i teor. filosofi i Uppsala. Skr.: *Hegelianism och positivism* (83: i Lunds univ. årsskrift) m. m.

**Geijerstam,** Gustaf af, novellförf., f. 1858, d. 09. Skr.: *Gråkallt* (82), *Strömoln* (83), *Ur samtiden* (83), *Medusas hufvud* (95), *Boken om Lille-Bror* (00), dram. *Per Olsson och hans käring,* (84), *Lars Anders och Jan Anders* m. fl.

**Geikie** (gej'ki), Archibald, eng. geol., f. 1835 Edinburgh, sed. 70 prof. där. Skr.: *The phenomena of the glacial drift of Scotland* (63), *Geology* (73), *Physical geography* (74; de 2 senare öfvers. på sv.), artiklar i tidskr. m. m.

**Geiler v. Kaisersberg,** ty. predikant, f. 1445 Schaffhausen, d. 10 Strassburg. Skr.: *Das Narrenschiff.*

**Geiserich** l. Genserich, kon. öfv. vandalerna, f. omkr. 406, grund. 429 eget rike i Afrika, plundr. 55 Rom, d. 77.

**geisha** (gēscha), namn på japanska danserskor o. sångerskor till yrket.

**Geisel,** Joh. v., ärkebiskop i Köln, f. 1796 Gimmeldingen, 37 bisk. i Speier, 46 ärkebisk., 50 kardinal, d. 64. Förf.

**Geissler,** Heinr., ty. mekan., f. 1814 Igelshieb, d. 79 Bonn. Oöfverträff. glasblåsare, uppfann kvicksilfversluftpumpen, geisslerska rören m. m.

**geisslerska rör,** *fys.,* på mångfaldiga sätt formade, med en starkt förtunnad gas fyllda, tillblåsta glasrör med 2 insmälta, inåt röret gående platinatrådar, för ledande af en elektrisk ström. Anv. till främst, af praktfulla ljusfenomen

samt vid vissa fysikaliska undersökningar.

**Geitlīn,** Gabr., fin. filol., f. 1804 Nådendal, 35/49 prof. i orient. lit., därefter i bibi. exegetik, d. 71. Förf.

**Geitner,** Ernst Aug., ty. kem., f. 1783 Gera, d. 52 Schneeberg. Uppf. 24 nysilfret l. argentan.

**Gelāsius,** namn på 2 påfvar: 1) G. I, 492/96. — 2) G. II, 1118/19.

**gelatīn** (sche-), fr., rent benlim.

**gelatīnkräfta,** se kräfta.

**gelbgjutare,** se gälbgjutare.

**Geldern** (chel-), Gelderland, holl. prov., 5,081 kv.km., 597,016 inv. Hst. Arnheim. Ford. eget hertigd. vid Nedre Rhen. 1543 holl.

**gelé** (schelē), fr., maträtt af stelnad frukt- l. köttsaft; *kem.,* vattenhaltig massa af lim, stärkelse, växtslem o. s. v.

**Gelimer,** vandalernes siste kon. 530/34, slagen o. tillfångatagen af Belisarius.

**Gellée** (schölē), se Claude Lorrain.

**Gellerstedt,** 1) Per Erik, läkare, f. 1815 Hernösand, d. 81 ss. prof. vid Lunds univ. — 2) Alb. Teod., arkit., akvarellist, skald, f. 1836 Säterbb (Västmanland), öfverintendent 97/04, ledamot af Sv. akademien. Skr.: *Dikter* (71; ny saml. 81, *Gamla visor* 00), *Arkitektoniska fragmenter* (65/77) m. m.

**Gellert,** Krist. Fürchtegott, ty. skald, f. 1715 Hainichen, d. 69 Leipzig ss e. o. prof. i filos. där. Skr. fabler (på sv. öfvers. af K. M. Bellman), berättelser, rom. m. m.

**Gellius,** Aulus, rom. förf. omkring 150 e. K.

**Gelliva're,** järnmalmsberg i Norrbott. l.

**Gēlon,** furste i Gela (Sicilien). Efter sin död, 477, dyrkad som heros.

**gem,** fr., ädelsten, is. graverad.

**Gemāra,** se Talmud.

**Gemmi,** pass i Alperna, 2,302 m. h., förbinder Wallis m. Bern.

**Gemäuerthof,** by i Kurland, s. om Mitau. Slag 16/7 1705.

**genant** (schenant'), fr., besvärl., plågsam.

**Genappe,** (schönapp'), ort i Belg. Slag 17—18/6 1815.

**Genast,** 1) Eduard, ty. skådespel., f. 1797 Weimar, utbildade sig under Goethes ledning, d. 66 Wiesbaden. Komp. o. förf. — Hans son 2) Wilh., ämbetsm., dram. förf., f. 1822 Leipzig, regeringsråd i Weimar, d. 87. Skr. dram., rom. m. m.

**Genberg,** Paul, vältalare, f. 1812 Brunflo (Jämtland), 47 filos. prof. i Lund, 48/52 eckles.-min., 52 bisk. i Kalmar, d. där 75. Skr.: *De principio philosophiæ moralis* (46) m. fl. akad. afh., uppsatser i tidskrifter m. m.

**gendarm** (schangdarm'), fr., soldat l. ryttare tillhör. **-erītrupper** ha till ändam. att upprätthålla ordningen.

**genealōg,** gr., kännare l. forskare i släktledningar. **-ī,** vetensk. om släkters härstamning o. släktskap sins emel.; släktregister, stamträd. **-isk,** som har afs. på släktledningar.

**gêne** (schän), fr., besvär, tvång, svårighet, betryck.

**Genée** (schenē), Richard, ty. komp., f. 1823 Danzig, d. 95 vid Wien, Komp. operor, operetter (bl. a. *Sjökadetten*) m. m.

**Genell'i** (dsche-), Bonavent., ty. mål. o. teckn., f. 1798 Berlin, 60 prof. i Weimar. d. där 68. Teckningar t. Homeros, Dante o. s. v.

**genēra** (sche-), fr., besvära, plåga, göra förlägen.

**gēnera,** lat., *pl.* af genus.

**generāl,** fr., i smnsättn. = allmän, öfver-, hufvud-; *kr.,* ensamt l. i smnsättn. näst efter fältmarskalk högsta graderna inom landtarmén; i Sverige finnas g.-major, (i Frankrike = brigad-g.), g.-löjtnant (i Frankrike = divisions-g.) och general. Ford. fanns äfven en grad under g.-major, näml. g.-adjutant. — **-amiral,** fordom högsta värdigheten inom flottan. — **-bas,** *tonk.,* harmoni- l. kompositionslära; egentligen besiffrad

bas. — **-befälhafvare,** ben. på högste befälhafvaren inom hvart och ett af de 5 militärdistrikt, i hvilka Sveriges före d. nuvar. härordn. var indeladt (nu arméfördelningschef i hvartdera af de 6 arméfördelningsområdena). **-guvernör,** i Ryssld högste styresman öfver ett guvernement.

**generalisēra,** fr., göra allmän.

**generaliss'imus,** förr namn på högste befälh. öfver armén.

**generalitēt,** i Sverige samtl. tjänstgör. l. i armén kvarstående generalspersoner af alla grader.

**general||konsul,** se konsul. — **-stab,** d. särsk. officerskår, som biträder högre befälh. vid truppers ledning. — **-staterna,** (holl. *Staten generaal*), benämn. på Nederländernas i två kamrar fördelade folkrepresentation.

**generatiōn,** lat., alstring; släkte, släktled, mskoålder.

**generātor,** lat., se gas.

**generell** (scheneräll), fr., allmän.

**genero|sitēt** (sche-), fr., frikostighet. **-ös,** frikostig.

**Genes'aret,** nu Bahr Tabarīje, sjö i n. Palestina. 200 m. under Medelhafvet, 21 km. l., 11 km. br., gmflytes af Jordan.

**Gēnesis,** gr., ursprung; första Mose bok.

**genētisk,** gr., ursprunglig.

**Genève** (schönäv), 1) schweizisk kanton vid G.-sjön. 277 kv.km., 132,600 inv.; väl odladt, 1535 republik, 1798 franskt, 1814 upp, taget i edsförbundet. Författn. af d. 24/5 1847; 2) list. i kant. G.-vid G.-sjön 59,437 inv. Univers., ber. bibl., urtillv., härligt läge.

**Genève-konventionen** (schönäv-), en d. 22/8 1864 i Genève mel. flere europ. makter ingången öfverenskommelse att i krig anse alla ambulanser, fältlasarett och sjukvårdspersonal ss. neutrala. G. är nu antagen af alla Europas samt flera utomeurop. stater; igenkänningstecknet är ett rödt kors på hvit botten.

**genēver** (schen-), fr., holl. brännvin af kornmalt o. råg med en helt liten tillsats af enbär.

**Genève-sjön** (schönäv-), lat., *Lacus Lemanus,* sjö i Schweiz, 375 m. öfver hafvet, 578 kv.km., 300 m. djup. Sköna stränder, liflig ångbåtsfart; gmflytes af Rhônefloden.

**Genf,** ty. för Genève.

**geni** (schenī), fr., (af lat. *genius*), snille. **-ālisk,** snillrik. **-alitēt,** snillrikhet.

**gēnie,** se genius.

**genī-kår** (sche), se ingeniörskår.

**Geni'sta,** *bot.,* ginst, fam. *Papilionaceæ,* låg buske, innehåller ett vackert gult färgämne. Allm. i Europa o. mel. Asien.

**genitālia,** lat., könsdelar.

**genitīv,** lat., se kasus.

**ge'nius,** lat., skyddsande, ande.

**Genlis** (schanglī), Stéphanie Félicité, f. Ducrest de Saint-Aubain, fr. förf., f. 1746 vid Autun, d. 30 Paris. Skr.: rom., pedag. o. hist. arb.

**Gēnova** (djen-), se Genua.

**Genovēva,** fr. helgon, f. omkr. 424, d. 12 i St. Denis, det s. k. Panthéon i Paris upprättades till G:s ära 1764.

**Genovēva** af Brabant, pfalzgrefvinna i 8:e årh., hjältinna i en i slutet af 13:e årh. upptecknad hist., s. sedan ingått i folkböckerna.

**genre** (schangr), fr. släkte; slag.

**genremålning** (schangr-), måln., s. framställer tilldragelser o. förhållanden, ss. de i det dagliga lifvet l. v. en viss

period vanl. gestalta sig hos olika folkklasser l. i olika land.

**Gen'serik,** se Geiserich.

**Gent** (fr. Gand), hst. i belg. prov. Ost-Flandern, vid Lys o. Schelde, 164,000 inv. Handel, industri; univers., det 118 m. höga tornet Belfried. G. grund, i 7:e årh., dess industri under medeltiden högt blomstrande.

**Gentiana** L., *Gentianeæ,* bot. *G. lutea* L., i södra o. mel. Enropas fjälltrakter, lämnar den officinella

g.- l. baggsöteroten. Andra arter prydnadsväxter.

**gentīl** (vanlig, schangtil) fr., grannlaga, artig; behaglig; sprättaktig. Gentilhomme (schangtijåmm'), adelsman; angenäm sällskapsman.

**gentleman** (dschentl'-), eng., en man af heder o. rättskänsla o. s. med bildning förenar ett godt sätt att vara.

**gentry** (dschen'tri), eng., den bildade och förmögna klassen af icke adl. jordägare i England.

**Genua** (djēn-; it. Genova) 1) ital. prov., 4,099 kv.km., 907,663 inv. 2) hst. i G., vid G.-viken, 235,000 inv. Univers., ärkebisk., kyrkor, akademier, konstsamlingar; betydl. handel, hamn. — G. var ford. en mäktig handelsrepublik i ständ. krig med Pisa o. Venezia, eröfrade 1284 Corsica o. Elba, fick 1339 doge, tillsatt för lifstiden, o. 1528 gm Andrea Doria en aristokrat. författn.; 1797 af Napoleon förvandladt till Liguriska republ., 1805 införlifvadt med Frankrike o. 15, ss. hertigdöme, med Sardinien. En af de starkaste fästn. i norra Italien.

**genuīn,** lat., medfödd, äkta, inbiten.

**ge'nus,** lat., släkte, slag, *gram.,* ett ords kön. In ge'nere, i allmänhet, öfver hufvud.

**geocen'trisk,** gr., *astron.;* en himlakropps g:a plats, den plats han har i förhållande till jordens medelpunkt.

**geodesī,** gr., läran om att uppmäta o. afbilda i plan större l. mindre delar af jordytan; delas i högre o. lägre g., den förra innefatt. triangel- och basmätning samt afser kartläggning af en större del af jorden, den senare innefatt. fältmätn., landtmät.-kartors upprättande, topografi o. d. och har till mål en mindre jordytas kartläggning. Till g. höra äfven trigonometr. höjdmätn. och nivellering.

**Geoffroy St. Hilaire** (schåff'råa sängt ilär), Etienne, fr. naturforsk., f. 1772 Etampes, d. 44 Paris. Arbeten i zool., jämf. anat, naturfilos, m. m. En af Darwins föregångare.

**geognosī,** gr., läran om jordskorpans nuvarande beskaffenhet.

**geografī,** gr., jordbeskrifning, delas i 1) matemat. l. astron., läran om jordens skapnad o. storlek, förhållande till andra himlakroppar, rörelselagar m. m.; 2) fysisk, läran om berg, haf, floder, atmosfär, klimat, produkter m. m.; 3) politisk g., s. lär oss känna jorden ss. boningsplats för mskorna, dessas utbredn. o. indeln. i raser, stater o. d., sönderfaller i gamla g. (omfattande tiden till omkr. 500 e. K.), medeltidens g. (till omkr. 1500) o. nyare g.

**geologī,** gr., vetensk. om jorden i dess nuv. tillstånd o. utveckling, hufvudsakl. af Lyell utbildad till sin nuvarande ståndpunkt, indelas i: fysiografisk g., läran om jordens skapnad, storlek, ytbeskaffenhet, petrografisk g., läran om jordmaterialet, arkitektonisk g., läran om jordskorpans byggnad, dynamisk g., läran om krafterna, s. verkat o. verka ytans förändring, petrogenetisk g., läran om bergarternas bildning o. förvandling, o. hist. g., jordens utvecklingshistoria.

**geologiska formationer,** de geol. lager, s. i följd af däri ingående bergarter m. m. anses tillhöra samma bildningsperiod, delas i: urformationen, primära f., innefattande siluriska, devoniska, stenkols- o. permiska f., sekundära f., näml. trias, jura- o. krit-f., tertiära l. brunkols-f., samt kvartära f.: diluvial- o. alluvial-f. l. den nuvarande.

**geometrī,** gr., den del af mat., s. handlar om geometr. storheter, d. v. s. sådana, s. ha utsträckning i rummet, delas i planimetri, stereometri, trigonometri (se d. o.), analytisk g., geometriska storheters beteckn. gm ekvationer

o. hänförande till koordinatsystem, o. deskriptiv l. beskrifvande g., läran om lösandet af problem rörande geometr. storheter i rymden medelst konstruktioner i ett ö. sma plan samt om perspektiv o. skuggning.

**Georg** (Georgios), kon. af Grekland, son till kon. Kristian IX af Danmark, f. 1845, vald till hellenernas kon. 63, sed. 67 förmäld med storfurstinnan Olga af Ryssland.

**Georg** (George), kgr af Stor-Britannien o. Irland: 1) G. I, son till kurfurst. Ernst Aug. af Hannover, f. 1660 Hannover, kurf. 98, kon. af Stor-Britannien och Irland 14, d. 27 Osnabrück. — Hans son 2) G. II, f. 1683, reg. 27, deltog 43 i österr. successionskrig., understödde Fredrik d. st. i 7-år. kriget, d. 60 Kensington. — Hans sonson 3) G. III, son t. Fredrik af Wales, f. 1738, reg. 60, måste 83 erkänna Förenta stat. självständighet, absolutist. sinnad, envis o. oskicklig regent, d. sinnessjuk o. blind 20. — Hans son 4) G. IV, f. 1762, reg. 20, anställde en skandalös rätteg. mot sin frånskilda gemål Karolina af Braunschweig; vankelmodig, d. 30 Windsor. — Dennes brorsdotters sonson 5) G. V, f. 65, reg. 10, förm. 93 m. Victoria Mary, prinsessa af Teck.

**Georg V,** kon. af Hannover, son till kon. Ernst Aug., f. 1819, gm en olyckshändelse blind, reg. 51, reaktionär, förlorade sitt land 66, d. 78 Paris. Hans son Ernst Aug., se und. Cumberland.

**Georg** l. Göran den hel., enligt legenden en kappadokisk prins i slutet af 3:e årh., hkn dödat en drake, s. ville uppsluka en mö. — En af Sten Sture d. ä. till Sthms storkyrka skänkt, snidad bild, föreställer G:s strid med draken.

**George Eliot** (dschårdsch ell'jött), pseudon. för den eng. författarinnan Mary Anne Evans.

**George Sand** (schårsch sangd), pseud. för A. Dudevant.

**Georgetown** (dschårdschtaun), 1) hst. i brit. Guyana, nära Demeraraflodens mynning, 53,176 inv.; 2) först, till Washington i nord-amerik. förbundsdistr. Columbia, vid Potomacflod., 14,589 inv. Univ., hamn. 3) befäst hst. på brit. ön Prince of Wales (Pinang) i Bortre Indien, 2,700 in. Hamn.

**Georgia** (dschårdscha), en af Nord-Amer. förent. stat., vid Atlant, o. mel. Florida och Syd-Carolina, 153.933 kv.km., 2,216,331 inv. Floder: Savannah, Altamaha. Produkt.: bomull, ris, tobak, indigo, majs, sockerrör. Hst. Atlanta; hamnst. Savannah o. Brunswick. Koloniseradt 1733, själfständ. 1776, ny författn. 1868; i spetsen för styrelsen en guvern., vald för 4 år; till kongressen sändas 2 senat. o. 9 represent.

**Georg'ica,** lärodikt af den rom. skalden Vergilius, innehållande regler för landtbruket.

**Georg'ien** 1. Grusien, ry. landskap, ford. kon.-rike i Transkaukasien, best. hufvudsakl. af guvernem. Kutais, Tiflis o. Elisabetpol. Höga berg, fruktbara dalar. Inv., georger, ber. för sin skönhet. Hst. Tiflis. Sed. 1829 ryskt.

**georgīn,** se Dahlia.

**georgiska** (grusiska) **språket,** det af inv. i s. och sv. Kaukasus talade språk, en gren af det kaukasiska språket, har 40 bokstäfver i sitt alfab. o. förekommer s. skriftspråk redan i 10:e årh.

**Georgskanalen,** sund mel. Irland och Wales.

**Georgsorden,** 1) baiersk ord., stiftad under korstågen, förnyad 1729, blott för den högre adeln; 3 klasser; 2) ry. ord., stiftad 1769 för militära förtjänster; 5 klasser.

**gepard'** l. jaktleopard, *Cynailurus, zo.* Egendoml. öfvergångslänk mellan katt- o.

hundsläktena. Afrikanska g. l. fahhaden, *C. guttatus,* o. asiatiska g. l. tschitan, *C. jubatus,* inöfvas till jakt, is. på antiloper o. gaseller.

**gepīder,** gotisk folkstam vid Weichsel, sedan vid Donau; besegr. af longobarderna 567.

**Gera,** hst. i Reuss-Schleiz, vid Hvita Elster, 47,768 inv.

**Gerānium** Tourn., *Gruinales, bot., G. Robertianum* L., ford. officineli. Flere arter prydnadsväxter. Jfr Pelargonium.

**gérant** (gerang'), fr., i Frankrike ansv. utg. af en tidning.

**Gerard** (scherār), 1) Franç., baron de, fr. mål., f. 1770 Rom, d. 37 Paris. — 2) Jules, fr. officer, f. 1817, drunknade 64. Känd s. skicklig lejonjägare.

**Gerd,** *nord. myt.,* Frös maka, den skönaste af alla kvinnor.

**Gerhard,** Joh., ty. lut. dogmat., f. 1582 Quedlinburg, d. 37 ss. prof. i Jena. Förf.

**gerillakrig** (af sp. *guerillá,* friskara), friskarekrig.

**Gerlach,** Geo. Dan., dan. krig., f. 1798 Ekernförde, utmärkte sig i slaget vid Isted 50, gen.-löjtnant 63, öfverbefälhafvare öfver dan. hären 64, ledde Dybböls försvar s. å., d. 65.

**germaner,** en gren af den s. k. indo-europ. folkstammen o. det ty. rikets förfäder; 2 af dess stammar, kimtaer oeh teutoner, sökte förgäfves att 113 f. K. intränga i Italien; svevernas furste Ariovistus blef 58 af Cæsar fördrifven ur Gallien, men romarnes försök att eröfra Germanien tillintetgjordes gm Arminius' seger i Teutoburgerwald år 9 e. K. o. deras sen. framgångar blefvo af kort varaktighet. I 3:e årh. ingingo alemanner, franker, sachser och goter (se d. o.) ett folkförbund. Hunnernas inträngande i Europa 375 gaf anl. till folkvandringarna o. dessa i sin tur åt grundande af germ. riken i Gallien, Spanien, Afrika o. Britannien. Jfr Tyskland.

**Germānia,** se germaner, Tyskland.

**Germānia,** Germanien, Tyskld, en kolossal staty på Niederwald, personifikation af Tyskland. Utf. af J. Schilling, aftäckt 1883.

**Germānicus Cæsar,** son af Nero Claudius Drusus, kejs. Tiberius' brorson o. Augustus' sonson, f. 14 f. K., 4 e. K. adopterad af Tiberius, förde 13/16 krig mot germanerna, d. 19 Antiokia, sannolikt förgiftad på anstiftan af Tiberius, hkn lät döda haus maka Agrippina o. 2 af hans söner.

**germanism',** ty. ordvändningar o. språkegenheter i andra språk än tyskan.

**germanist',** den, s. vetenskapligt studerat Tysklands spr., lit., arkeol. o. s. v.

**germanska språk,** se indoeuropeiska språk.

**germinal** (scherminal'), fr., »groddmånad», 7:e månaden i fr. republikens tidräkning, 21/3-19/4 under åren 1793/99, men 22/3-20/4 åren 1800/05.

**Gernandt** (gēr-), 1) Christ. Em., bokförläggare, f. 31, d. 06 Sthm, förlade Nord. Familjebok o. en del skönlitterära arb. — Hans brorsdot. 2) Jane Elise Vilh.a G-Claine, förf.:a, f. 64 Lund, g. m. franska konsuln J. Claine 93, har förf. flere nov., mest från exotiska länder.

**Gero,** markgrefve af Ostmark, vendernas besegr. 963, d. 965.

**Gerok,** Karl von, ty. skald, f. 1815, sed. 68 öfv.-hofpredik. i Stuttgart; d. 93. Skr. *Palmblätter* (25:e uppl. 77; öfvers. på sv.), predikningar, dikter m. m.

**Gérôme** (scheråm), Léon, fr. hist.-mål., f. 1824 Vesoul, prof. i Paris, d. där 04. En af fr. mål.-konst. förnämsta målsmän.

**Gerōna** (che-), 1) sp. prov. i Katalonien, 5,865 kv.km., 299,297 inv. 2) hst. och fästn. i G. vid Onyas och Ters smnflöde, 15,787 inv. Bisk.

**geron'ter,** gr., äldste; i det gaml.

Grekland höga ämbetsm., i Sparta statsrådet (gerusia).

**Gersau,** ort i schweiz. kanton. Schwyz, vid Rigi o. Vierwaldstätter-sjön, 1,887 inv. Badort. Fordom en liten republik (d. minsta i Europa), 15 kv.km.

**Gerson** (schersång'), egentligen Jean Charlier, fr. teol., f. 1363 Gerson, d. 29 Lyon; deltog i kyrkomötet i Pisa 1409 och Konstanz 1415. Predikant.

**Gerstenberg,** Heinr. Wilh. v., ty. skald o. förf., f. 1737 Tondern (Slesvig), d. 23 Altona ss. lotteridirekt. Skr. sorgspel. *Ugolino* (68), dikter m. m.

**Gerstäcker,** Friedr., ty. reseskildr. o. romanförf., f. 1816 Hamburg, gjorde resor i Amerika, Australien, Abessinien o. Egypten, d. 72 Braunschweig, *Gesammelte Schriften* (utg. 72/79), 44 bd; många af G:s arbeten öfvers. på sv.

**Gertner,** Joh. Vilh., dan. porträttmål., f. 1818 Köpenhamn, d. ss. prof. 71. Karl XV:s o. Fredrik VII:s portr. i Nationalmuseum i Sthm.

**gerun'dlium,** lat., *spr.,* kallas vissa af det lat. verbets nominalformer, hka tjäna s. kasusformer af den substantiviskt brukade infinitiven. — **-īvum,** verbalform i latinet, s. uttrycker att ngt *bör* göras.

**gerusīa,** se geronter.

**Géruzez** (scherysē), Nic. Eug., fr. lit.-hist., f. 1799, prof. i lit. vid Sorbonne 33, d. 65. Skr.: *Histoire de la litt. française . . . jusqu'à la révolut.* (8:e uppl. 69), *Histoire de la litt. française pendant la révolut* (5:e uppl. 70) m. m.

**Gervīnus,** Geo. Gottfr., ty. hist., f. 1805 Darmstadt, 36 prof. i Göttingen, 37 för sin trohet mot statsförfattn. afsatt, 44 i Heidelberg, 48 i Frankfurts parlament, d. 71 Heidelberg. Skr.: *Gesch. der poet. Nationallit. der Deutschen* (5:e uppl. 71/74), *Shakespeare* (4:e uppl. 72), *Gesch. des 19:ten Jahrhund.* (55/56) och *Einleitung in die Gesch. des 19:ten Jahrhund.* (53; de 2 sistnämnda öfvers. på sv.) m. m.

**gesandt,** ty. sändebud.

**geschworner,** ty., förr bergstjänsteman i Sverige, bergmästarens närmaste man.

**geschäft,** ty., sysselsättning, affär.

**gesims',** ty., *byg.,* vågrätt gående listverk, hvarmed en vägg, dörr, ett fönster o. s. v. upptill afslutas; man skiljer mel. tak-g. (hufvud- l. krans-g.) omedelbart under taket, gördel-g. mel. två våningar, panel-, dörr- och fönster-g. o. s. v.

**Gesîret el Birbe,** se Filai.

**gess,** tonk., *b* (♭) för g. — gess-dur, tonart m. gess till grundton o. *b* (♭) för *h, e, a, d, g o. c.*

**Gessler,** Albrecht, enligt Tellsagan österr. landtfogde i Uri omkring 1300, dödad af Tell.

**Gessner,** 1) Konr. v., schweiz. naturforsk., läkare, f. 1516 Zürich, d. där 65; »den tyske Plinius» kallad. — 2) Salomon, schweiz. skald, f. 1730 Zürich, d. där 88. Skr. idyller m. m.

**gest** (schässt), fr., åtbörd.

**Ges'ta romanōrum,** lat., en i England omkr. 1400 på latin skrifven samling af berätt, från romartiden, sagor, legender o. s. v.

**gestikulēra** (schäst-), fr., göra l. uttrycka sig gm åtbörder.

**Gestilren,** ford. by nära Kungslena i Västergötl., si. 177/ 1210. Monument där aftäckt 1910.

**geter,** folk, i forntiden bosatta vid Svarta hafvet, försvunno under folkvandringarna ur historien.

**geting,** *Vespa, Hymenoptera.* Insekterna lcfva i samhällen o. bygga af trä o. bark sina bon. Vanliga g., *Vespa vulgaris,* m. svart hufvud, gulfläckig torax o. ryggsköld samt gul abdomen, allmän. Bålgeting, se d. o.

**Getsēmane,** ort i närheten af Jerusalem, vid Oljoberget.

**getsläktet,** *Capra* L., *Pecora.*

Tama geten, *C. hircus,* L., hålles tam i större delen af Sverige. — Dvärggeten, *C. reversa,* från Öfre Guinea. — Kaschmirget., *C. laniger,* hvars ull i glans och skönhet nästan kan jämföras med silke, inhemsk i Bukariet o. Tibet, införd i Frankrike, Württemberg o. Österrike. — Angorageten, *C angorensis,* i Mindre Asien m. fl.

**gettaltōre** (djett-), it., «kastare«, person, s. gm att kasta blickar på ngn framkallar olycka. **-tūra,** «onda ögon».

**geuser** (göser), polit. parti i Nederländerna und. 1500-talet; namnet af fr. gueux (tiggare).

**gevär,** ty., vapen i allmänhet, eldhandvapen.

**gevärsfaktorier.** Af g. finnas i Sverige blott två: Karl Gustafs stads g. i Eskilstuna (tillh. staten) o. Huskvarna (bolag; hufvudsakl. tillv. af jaktgevär).

**geysir,** varm springkälla, särskildt den på Island, i närheten af Hekla.

**Gezēlius,** 1) Joh. Georgii d. ä., teol., exeget, f. 1615 Romfartuna, 60 gen.-superintendent i Livland, 64 bisk. i Åbo, d. där 90. Skr. läroböcker o. tills, med sin son Joh. d. y. *Bibelverk* (utg. efter hans död, N. T. 1711/13, G. T. 24/28), *Lexicon græco-latinum* (2:a uppl. 86) m. m. — Hans son 2) Johan d. y., teol., exeget., f. 1647 Dorpat, 84 super-intend. i Ingermanland, 90 biskop i Åbo, d. 18; medarb. i faderns bibelverk. G. har dessutom skr. predikningar, tal, en ny, ännu ansedd uppl. af fin. psalmbok. (1701) m. m. — Dennes kusins sonson 3) Georg, lexikogr., f. 1735, d. 89 ss. kontraktsprost i Strängnäs stift. Skr.: *Försök till ett biogr. lexicon öfver namnkunnige och lärde svenska män* (78/87).

**ghasnavīder,** 1:a mohammedanska dynastien i Ostindien, benämnd efter st. Ghasna i Afganistan, hkn 960 eröfrades af dynast. grundl. Alp Tigin; utslocknade 1186.

**Ghats,** 2 bergskedjor, en på östra o. en på västra kusten af Dekhan; deras fören. Nilgiribergen 2,546 m. h.

**Gherardes'ca,** Ugolino, ghibellinisk diktator i Pisa, störtad 1288 o. jämte två söner o. två sonsöner kastad i fängelse, där de omkommo af hunger.

**Gherardi del Testa,** Tommaso, it. skald o. rom.-förf., f. 1818 Terricciola, d. 81 vid Pistoja. Skr. flere komedier, romaner o. polit. dikter.

**ghetto** l. getto, »judekvarter», den stadsdel, t. ex. i Rom, där judarne fordom anvisades att bo.

**ghibellīner** (ty. waiblinger), under medeltiden namn på hohenstaufernas l. ty. kejsar. parti i Italien, i motsats till guelferna (ty. welfen) l. påfvarnas parti.

**Ghiber'ti,** Lorenzo, it. bildh., f. 1378 Florens, d. 55 där. Förnämsta verk därst.

**Ghirlandaj'o,** Domenico, egentligen D. di Tommaso Bigordi, namnkunnig it. mål., f. 1451 Florens, d. 95 där.

**Ghyczy** (git'si), Koloman von, ung. statsm., f. 1808 Komorn, 48 och 74/75 min., d. 88.

**Giacomett'i** (djakå-), Paola, it. dram. förf., f. 1816, d. 82 Rom. Skr. talrika tragedier, is. f. sign. Ristori o. Rossi.

**Giacosa** (djakå-), Giuseppe, it. dram. förf. i Turin, f. 1847 Piemont, d. 06. Skr. komed. m. m.

**Giallo antīco** (djall'å-), gul marmor.

**giaur,** turk. benämning på icke-mohammedaner, is. kristna; otrogen.

**gibbon,** långarmade apan, *Hylobates,* igenkännes på sitt lilla, äggformiga hufvud med mskolikt ansikte samt sina långa armar. Siamangen, *H. syndactylus,* unkon, *H. agilis,* på Sumatra, vauvaun, *H. Leuciscus,* på ostind. öarna.

**Gibbon** (gibbn), Edward, eng. hist., f. 1737 Putney, d. 94 London. Skr.: *History of the decline a. fall of the roman empire* (76, 81; äfven öfvers. på sv.) m. m.

**Gibraltār,** arab. Dschebel al-Tarik, eng. fästn. o. st. i Spanien vid Medelhaf., 26,830 inv. Hamn. Grund. 710 af araberna, i 14:e årh. eröfr. af Spanien, 1714 eng.

**Gibson** (gibsn), John, eng. bildhugg., f. 1790, d. 66 Rom.

**gibus** (schiby), fr., hatt som kan hopvikas.

**Gichtel,** Joh. Geo., ty. relig.-svärmare, f. 1638 Regensburg, advok., förvisad 68, d. 10 Amsterdam. Förf.

**Gīdeon,** domare i Israel omkr. 1200 f. K.

**Giers** (gīrs), Nikolaj von, ry. diplom., f. 1820, urspr. af sv. ätt, 72 sändeb. i Sthm, 82 utrikes-min., d. 95 Petersburg.

**Giesebrecht** (gīs-), Friedr. Wilh-Benj. v., ty. hist, f. 1814 Berlin. 57 prof. i Königsberg, 62 i München. Skr.: *Gesch. der deutschen Kaiserzeit* m. m.

**Giessen** (gīs-), hst. i hessiska prov. Ober-Hessen, vid Lahn, 25,491 inv. Univ., bibl.

**gift,** till djur-, växt- l. mineralriket hörande ämne, s., infördt i en djurkropp, förorsakar sjukdom l. död gm förlamn. af hjärtats l. hjärnans verksamhet.

**giftväxter,** sdna, s. innehålla mer l. mindre gift. ämnen; många viktiga inom medicnen. De viktigaste äro: aronrot, belladonna, bolmört, fingerborgsblomma, getpors, kvesved, laktuk, odört, prustrot, räfkaketräd, spikklubba, sprängört, stormhatt, tibast, tidlösa, trollbär, vildpersilja samt fl. ranunkel- o. svamparter.

**gigan'tler,** *gr. myt.,* Gaias jättelika söner, besegrades med Herakles' tillhälp af Zeus, som störtade dem i Tartaren. — **-isk,** jättelik, reslig.

**gigg,** eng., tvåhjuligt, öppet enbetsåkdon; liten båt.

**giggtåg,** *sjö.,* tåg, med hvilka seglens undre hörn upplyftas eller gaffelsegel bergås, giggas.

**Gihon,** se Amudarja.

**Gijon** (chichån), sp. st. i Asturien, vid Atlanten, 47,326 inv.

**gikt,** *Arthritis, läk.,* en på aflagringar af urinsyr. salter beroende sjukdom med säte i ledgångarna. Botemedel: måttlig, kväfvefri föda, undvik. af spritdrycker, kroppsrörelse, elektricitet, massage.

**Gil Bias** (schīl blass), satirisk roman af Le Sage.

**Gileād,** *g. geogr.,* land o. berg i Palestina ö. om Jordan.

**Giles** (dschajls), Ernst, eng. res. i Australien, f. i England 1847, 72, 74, 76, 82 resor i v. Austral., d. 97 Coolgardie. Förf.

**giljotīn,** fr., ett under 1:a fr. revolut, af d:r Guillotin föreslaget (men ej uppf.) o. 1792 inf. afrättningsredskap; fallbila.

**Gill** (schil), André, egentl. Louis Alex. Gosset de Guines, fr. karikatyrtecknare o. mål., f. 1840 Paris, d. 85. Förf.

**Gillberg,** 1) Jakob, kopparstickare, f. 1724 Värmland, d. 93 ss. prof. vid målar- o. bildh.-akad. — Hans son 2) Jakob Axel, miniatyrmålare, f. 1769 Värmland, d. ss. konstakad. direkt. — Hans bror 3) Karl Gustaf, milit., teckn., litogr., f. 1774 Värmland, d. 55 Sthm.

**Gille,** Jakob Edvard, tjänsteman, komp., f. 1814 Sthm, d. 80.

**gillen** kallades under medelt. mel. flere personer bildade föreningar l. brödraskap, s. vanl. hade ett broderl. samband mel. ledamöterna och hjälpsamhet till mål. G. voro dels andl.-sociala, t. ex. Helga lekamens g. i Sthm, Knuts-g. i Skåne, dels yrkes-g., hka delades i köpmanna-g. samt handtverks-g. l. skrån.

**Gimmersta,** gods i Julita socken, Södermanlands l.

**Gimo,** bruksegendom i Skepthammars socken i Uppsala l. Tillhör de s. k. Dannemoraverken.

**gin** (dschinn), eng. enbärsbrännvin.

**gina,** *sjö.,* talja, där det ena blocket har minst 3 skifvor.

**ginger** (sv. uttal jinjer), eng., ingefära. — **-beer** (-bīr), ingefärsöl.

**ginst,** se Genista.

**Ginungagap,** *nord. myt.,* det gapande svalget mel. Niflhem och Muspelhem.

**Gioberti** (djåber'ti), Vincenzo, it. lärd o. statsman, f. 1801 Turin, 43/47 polit. flykting, 48 utrik.-min. o. konselj-pres. i Piemont, 49 ambassad, i Paris, d. där 52. Skr. mot jesuiterna m. m.

**giocoso** (djåkåså), it. *tonk.,* skämtsamt, lekande.

**Giordāno** (djår-), Luca, Fa presto kallad, it. mål., f. 1632 Neapel, d. där 1705.

**Giordano Bruno,** se Bruno.

**Giorgione** (djårdjåne), egentl. Giorgio Barbarelli, it. målare, grundl. af den venetianska skolan, f. 1477 Castelfranco, d. 11 Venezia.

**Giotto** (djått'å), it. arkitekt, mål. o. bildh., f. 1276 (l. 66) nära Florens, d. 1336. Den äldre florentinska målarskolans förnämste mästare.

**Giovann'i** (djå-), Fra, se Fiesole.

**gips,** *min.,* $Ca\ S0_4+2\ H_20$°, består af svafvelsyrad kalk o. kristallvatten; kristalliser. i monoklinometr. systemet; mer l. mindre färgad, förekommer än bladig (gipsspat, marienglas, selenit), än tradig (tråd-g.), än kornig, tät o. halfgenomskinlig (alabaster). Aflämnar vid 100° sitt kristallvatten o. stelnar sedan, utrörd med vatten, ganska fort. Användes till skulpturarbeten (alabastern), kitt, stuckaturarb., murbruk, gödningsämne m. m.

**gipsförband,** *kir.,* ett is. vid benbrott num. mycket anv. hastigt hårdnande förband.

**gira,** *sjö.,* låta fartyg afvika fr. sin kurs.

**giraffen,** *Camelopardalis girafa, Pecora, zo.,* det högsta (ända till $5,_7$ m.) af alla landdjur, igenkännes på sin långa hals o. sina höga framben; lefver flockvis i mel. o. s. Afrika; hämtar sin föda is. från mimosaträden.

**girandole** (schirrangdåll'), fr. flerarmad ljusstake.

**Girard** (schirār), Phil. Henri de, fr. ingenjör, f. 1775 Lourmarin, d. 45 Paris. Stora förtjänster om linspinningen.

**Girardin** (schirardäng'), 1) Emile de, fr. publ., f. 1802. Grund. 36 den konservativa tidn. »La presse», efter revolut. 48 republik., 52 imperialist, grundlade 67 tidn. »Liberté«, öfvertog 74 ledning, af »La France», d. 81. — Hans hustru 2) Delphine, dotter till författarin. Sophie Gay, f. 1805 Aachen, d. 55 Paris. Skr. *Lady Tartufe* m. fl. i

Sverige uppförda komedier.

**Girge,** se Dschirdsche.

**Girgenti** (djirdjen'ti), st. på Sicilien, 25,024 inv. Tempelruiner. Jfr Agrigentum.

**girland',** fr., af blommor l. löfbunden ranka.

**giro** (djī-), it., skriftl. öfverlåtelse, endossement, af en växel fr. en ägare på en annan: öfverlåt. skrifves på växelns baksida. **-bank,** se bank.

**Gironde** (schirångd'), 1) namn på floden Garonne från dess fören. med Dordogne till dess utlopp i Atlanten; 2) depart. i s.v. Frankrike, 10,726 kv.km., 821.131 inv. Hst. Bordeaux.

**girondist'er** (schi-), under 1:a fr. republ. ett moderat parti, benämndt efter hufvudledarnes (Vergniaud, Gensonné, Brissot, Roland m. fl.) hemort, Gironde; ifrade 1792 för krig, störtades 2/6 93.

**Gis'kra,** Karl, österr. statsm., f. 1820 Mährisch Trübau, 46 prof. i statsvetensk. i Wien, 48 medl. af Frankfurtparlam., 59 advok. i Brünn, 66 borgmäst. där, 67/70 inr.-min., d. 79.

**giss,** *tonk.,* kors .(#) för *f.*

**gisslare,** se flagellanter.

**giss moll,** *tonk.,* molltonart med giss till grundton o. kors (#) för *f, c, g, d, a.*

**gitāno** (chi-), sp., zigenare.

**gitarr',** fr., ett lutan liknande instrum., vanl. m. 6 strängar, hka knäppas m. fingrarna.

**Gitschin,** st. i Böhmen, vid Cidlina, 9,790 inv. Slott. Slag 29/6 1866.

**Giurgevo** (djur'djevo), rumän. st. vid Donau, midt emot Rustschuk, 13,978 inv. Hamn.

**Giusti** (dsjus'ti), Giuseppe, it. skald, f. 1809, d. 50 Florens. Skr. politiska dikter.

**Gize** (djize), egypt. by vid Nilen, i närheten en hufvudgrupp af pyramiderna samt sfinxtemplet.

**Gjallarhorn,** *nord. myt.,* Hemdalls lur.

**Gjellerup,** Karl Ad., dansk förf., f. 1854 på Själland, skr. *Arvelighed og moral* (81), rom. *Minna* (89), *Min kjærligheds bog* (s. å.), dram. *Elskogspröven* (06), *Pilgrimen Kamanita* (10) m. m.

**Gjörwell,** 1) Karl Krist., lärd, samlare, publ., f. 1731 Landskrona, 64 v. bibliot. vid kgl. bibl. i Sthm, ständigt tjänstledig 81, afsked 95, d. 11; idkade äfven förlagsverksamh. o. bokhandel. — Hans son 2) Karl Krist., arkitekt, f. 1766 Sthm, 03 stadsarkit. o. medlem af konstakad., 08 professors titel, d. 37. Bland af G. uppförda byggn. märkas: *Drottningens paviljong på Haga, Garnisonssjukhuset i Sthm.* G. tillh. Desprez' skola.

**Gjövik,** nor. st. vid Mjösen. Omkr. 3,153 inv.

**g-klav** l. diskantklav, *tonk.,* klav, angifvande ett struket g; kallas stund. äfv. violinklav.

**glace** (glass), fr., se glass.

**glaciālperioden,** se istiden.

**glacis** (-sī), fr., = fältvall.

**glaciär,** fr., (ty. gletscher, nor. isbrä, isl. jökel), i alp- o. fjälltrakter förekommande, smnhäng. ismassor af stundom ända till milslång utsträckning o. ända till 300 m:s djup, s. från de med evig snö betäckta bergtopparna sträcka sig nedåt dalarna o. fördjupningarna mel. bergväggarna. De bildas af d. eviga snön, s. småningom blir till

is, o. röra sig långsamt framåt. De saml. af sten o. grus, s. de medföra, kallas moräner.

**glada,** *Milvus* Cuv., *Falconidæ,* Vanlig g., *M. ictinus* Savigny, täml. allmän i mellersta och s. Sverige. Flyttfågel.

**Gladbach,** München-G., st. i Rhen-Preussen, 58,023 inv.

**gladiātor,** lat., fäktare vid de offentliga kämpaspelen i det gamla Rom.

**Gladstone** (glädd'stönn), William Ewart, eng. statsman, f. 1809 Liverpool, 34 ledamot af parlamentet, sedan 52 fl. gånger min., fr. 68/74 samt 80/86 (med undantag af några månader under 1885), 92/94 premiärmin., d. 98 Hawarden. Framstående talare; arbetade utan rast för en friare författning i Irland.

**Glafsfjorden,** insjö i Värmland omkr. 42 km. l.; gm Byälfven aflopp i Vänern.

**Glamorgan** (glämmårgän), eng. grefskap i Wales, vid Bristolkanalen, 2,092 kv.km., 860,022 inv. Hst. Cardiff.

**Glan,** sjö i Östergötld, 74 kv.km., gm Motala ström utlopp i Bråviken.

**glanser,** *min.,* ben. på flere min., is. metallers svafvelföreningar.

**Glārus,** kanton i ö. Schweiz, 691 kv.km., 32,349 inv. Hufvudflod Linth; liflig industri, demokratisk författn., fordom Österrikes besittn., 1388 självständigt. Hst. G. vid Linth, 5,300 inv.

**glas,** en gm smältn. framställd amorf blandning af kiselsyra med kali, kalk, natron m. m. Ss. råmateriel användes ofta sand. G. delas i: kalikalk-g. (böhmiskt kristall-g.), färglöst, hårdsmält; natronkalk-g. (fönster-, spegel-, kron-g.), ngt blååktigt, mindre hårdsmält, men hårdare; kalibly-g. (kristall-, flint-g. o. strass),

färglöst, glänsande, lättsmält; lerjords-kalkkali-g. (butelj-g.), rödgult l. mörkgrönt. Härdning af g. sker gm den färdigblåsta pjäsens upphettning o. nedsänkning i ett bad af fett o. olja. G. färgas med min.-färger, etsas med fluorvätesyra o. förses gm sandbläster med matta fig., bokstäfver o. d. på klar grund l. tvärtom. Vid tillverkning af ihåliga glaspjäser har på senare tider, i st. f. blåsn. med munnen, inblåsande af förtätad luft medels maskiner kommit i bruk. G. var bekant redan för de gamla fenicierna och egypterna.

**Glas,** Olof, läkare, f. 1812 Umeå, 51 prof. i Uppsala, d. där 80. Skr.: *Om periodisk neuralgi i hjärtat* (37), *De tuberculosi pulmonum* (39) m. m.

**glasfluss,** lättsmält glasmassa till oäkta ädelstenar.

**Glasgow** (glāsgå), Skottlds folkrikaste st., v. Clyde, m. först. 1 mill. inv. (08). Hand., fabr., univ., bomullsindustri.

**glaskroppen,** se ögat.

**glasmåleri,** konsten att medels i glas inbrända smältfärger åstadkomma gmskinl. bilder; kändt redan på 10:e årh.

**glaspapper,** g.-lärft, med glaspulver beströdt papper l. tyg; anv. till slipn. af trä m. m.

**glass,** fr., läskmedel af frusen grädde med socker och vanilj l. fruktsaft.

**Glassbrenner,** Adolf (pseud. Brennglas), ty. humor. o. satir. förf., publ., f. 1810 Berlin, d. där 76.

**glasspinning,** af v. Brunfaut 1850 uppf. sätt att utdraga glas i ytterst fina ($0_{,01}/0,_{006}$ mm.), till knytning hållbara trådar (glasull), s. anv. till inslag i tyg, t. spetsar m. m.

**glasull,** se glasspinning.

**glasyr,** fr., glänsande, glasart, öfverdrag på lervaror för utseendet o. för att göra dem ogmträngl. för vatten. Hårdsmält g. består af kaolin, kvarts o. kalk, lättsmält af blyoxid, kvarts och lerjord.

**glasögon,** slipade glasskifvor för att underlätta kristallinsens ljusbrytande förmåga. Man skiljer mel. bi- l.

plankonvexa för långsynta, bi- l. plankonkava f. närsynta, grå, blå l. gröna f. minskande af ljusstyrkan m. fl. Uppfunnos i slutet af 13:e årh.

**glasögonsormen,** *Naja,* ett af de giftigaste ormsläkten. Har på hufvudet en glasögon liknande teckning. *N. tripudians* i s. Asien, *N. haje* i ö. Afrika.

**Glatz,** hst. o. fästning i Schles. vid Neisse, 14,926 inv.

**Glauber,** Joh. Rud., ty. alkem., f. 1604 Karlstadt, d. 68 Amsterdam. Uppt. af det efter honom uppkallade glaubersaltet.

**glaubersalt,** *kem.,* svafvelsyradt natron; användes s. läkemedel.

**Glauchau,** st. i kon.-rik. Sachsen, vid Mulde, 25,677 inv. Fabr., handel.

**glaukōm,** gr., *läk.,* ögonsjukdom, stundom ben. grön starr, beroende på en abnorm stegring af trycket i det inre af pupillen, kan botas gm iridektomi, (se d. o.).

**Gleerup** (glē-), Krist. Vilh. Kühl, bokh. o. bokförl., f. 1800 Ålborg, grund. 26 «Gleerupska bokh.« i Lund, d. där 71.

**Gleim,** Joh. Wilh. Ludw., ty. skald, f. 1719 Ermsleben, d. 23 ss. kanonikus i Halberstadt. Skr.: *Lieder eines preuss. Grenadiers* m. m.

**Gleiwitz,** st. i Schlesien, vid Klodnitz, 52,362 inv. Järnverk.

**glete,** blyglete, blyoxid, *min.,* erhålles gm blys upphettn. vid lufttillträde.

**gletscher,** ty., se glaciär.

**glimmer,** *min.,* grupp af mineralier, utmärkande sig gm fullständ. klyfbarh. i en viss riktn. Många varieteter. Delas i kali-g. af kiselsyradt kali o. kiselsyr. lerjord, mycket utbredt, stor användbarh., lition-g. af kiselsyr. lition och kiselsyr. lerjord, ganska sällsynt

liks. magnesia-g., s. inneh. kiselsyr. magnesia.

**glimmerskiffer,** *min.,* af kvarts o. glimmer bestående bergart med stor klyfbarhet, beståndsdel af urbergen. Anv. till taktäckn. m. m. o., inneh. talk, till ställsten.

**Glimminge,** gods i Kristianst. l. Där Glimmingehus, fornlämningar fr. medeltiden.

**Glin'ka,** Mikail Ivanovitsch, ry. komp., f. 1804, d. 57 Berlin. Komp. ry. national-operan »Lifvet för tsaren», romanser, orkestersaker m. m.

**glires,** lat., *zo.,* gnagare.

**glob,** lat., *geogr.,* ett kring en axel vridbart klot, afbildande jorden med dess viktig. länder o. orter; *astron.,* himmels-g., afbild. himlahvalfvet med dess förnämsta stjärnbilder.

**globulin,** lat., *kem,* ett ägghviteämne, en hufvudbeståndsdel i blodkropparna.

**Glogau,** Gross-G., schlesisk st. o. fästn. v. Oder, 22,147 inv.

**gloire** (gläār), fr., ära.

**Glommen,** Norges största flod, 567 km. l., upprinner i Söndre Bergenhus amt, utfaller vid Frederiksstad i Skagerak.

**glōrila,** lat., ära, rykte, härlighet; strålkrans kring ett helgons hufv. G. in excel'sis De'o, ära vare Gud i höjden! — **-fikation,** förhärligande.

**glosa,** gr., ett till ngt främmande språk hörande ord, hvilket bör inläras.

**gloss|a,** gr., svårförklarl. ord. — **-ārier,** ordförklaringar.

**glott'is,** gr., *anat,* den del af struphufvudet, där ljud- eller stämbanden ha sin plats. **-ödēm,** vattenaktig utgjutning i väfnaden under slemhinnan vid ingången t. struphufvudet.

**Gloucester** (glås'ter), eng. grefskap i sydvästra England, 3,251 kv.km., 634,666 inv. Boskapsskötsel. Hst. G., vid Severn, 47,955 inv. Bisk.

**Gluck,** Christof. Willib. von, ber. ty. komp., f. 1714 Weidenwang, d. 87 Wien, där han 1754 blef kapellmästare. G. reformerade operan o. skapade det mus. dramat, kan anses s. Wagners föregångare. Af G:s operor ha i Sthm uppförts *Orfeo ed Eurydice, Iphigénie en Tauride* m. fl.

**Glücksburg** l. Glücksborg, köping i Slesvig-Holstein, vid Flensburgsfjorden, 1,390 inv. Hafsbad. Slott, där Fredrik VII dog 1863.

**Glückstadt,** st. i Slesvig-Holstein, vid Elbe, 6,586 inv.

**Glūkov,** ry. st. i guvernement. Tschernigov, 14,856 inv.

**glunt** (i landsmål), gosse, yngling. **-arne,** duettsaml., diktad och komp. af G. Wennerberg 1847/50.

**glūten,** lat., *kem.,* ägghvitartade ämnen i sädesslagens frön.

**glycerīn,** gr., *kem.,* $C_3H_5(OH)_3 = 92$, färg- o. luktlös, sött smak. vätska, lösl. i vatten o. alkohol, bildas vid sönderdelning af fett gm inverkan af baser l. koncentr. svafvelsyra. Uppt. af Scheele; erhålles ss. biprod. vid tvål- o. stearinfabr. Eg. v. $1,_{26}$. Kokpkt 290°. Anv. till beredning af sprängämnen, likörer, tvål, konserv. af frukt m. m.

**glyfografī,** gr., konsten att på galvanisk väg af en etsad l. graverad plåt taga en klisché.

**Glykon,** gr. bildh. i Athen omkr. 100 f. K. *Den farnes. Herkules.*

**glykosider,** gr., *kem.,* eterartade derivat af sockerarter.

**glyp|tīk,** gr., gemsnideri, i vidsträckt mening äfven medaljgravyr. **-tografī,** läran om glyptik o. dess alster. **-totēk,** samlingsställe för skulpturverk, särsk. det i München.

**glödlampor,** af Edison uppf. elektr. lampor, vid lika ljuset åstadkommes gm en mycket fin koltråds försättande i glödning i lufttomt rum medels elektrisk ström. Andra system äro: Swans med ögleböjd, Maxims med M-formig, Müllers med spiralformig koltråd.

Bättre ljusutbyte o. hvitare ljus gifva Nernst-ljuset, osmiumljuset o. tantalljuset.

**glödning,** *fys.,* en fast kropps lysande vid hög temperatur (vanl. öfv. 525°) utan förbränn. Man skiljer mel. röd-g. o. hvit-g., s. börjar vid 12/1300°.

**Gmēlin,** Leopold, ty. kem., f. 1788 Göttingen, d. 53 ss. prof. i Heidelberg. Stora förtjänst, om den organ. kem.

**g moll,** *tonk.,* molltonart med *g* till grundton o. *b* (♭) för *h* och *e.*

**Gmünd,** st. i Württemberg, vid Rems, 20,476 inv.

**gnagare,** *Glires, zo.,* däggdjursordn. Man skiljer mellan 1) *Simplicidentati,* g. med 2 framtänder i öfverkäken, och 2) *Duplicidentati,* g. med 4 framtänder i öfverkäken; till de förra höra mössdjur, hasselmöss, bäfver, ekorrdjur, till de senare hardjur.

**Gnaphālium** L., *Synanthereæ. G. arcnarium,* den sv. eternellen, i s. Sverige, på Gottland o. Öland. *G. orientale* L., inhemsk i Ostindien, odlas i s. Frankrike, o. af den förfärdigas de vanl. eternellkransarna. *G. Leontopodium*

Scop. (l. *Leontopodium alpinum*) i s. Europas alptrakter, tysk. Edelweiss.

**Gneisenau,** Aug. Wilh. Ant. Neithardt v., grefve, preuss. krigare, f. 1760 Schildau, 80 i österr. tjänst, 82 i eng. tjänst i Amerika, 86 i preuss., försvarade Kölberg 06/07, bidrog till skapandet af Preussens armé, 13 Blüchers stabschef, 15 chef för gen.-stab., 18 guvern. i Berlin, 25 fältmarsk., d. i kolera 31.

**gnejs,** *petrogr.,* kornigt skiffrig bergart af fältspat, kvarts o. glimmer. Stor utbredning. Hufvudbeståndsdelen af urbergen. Ögon-g. kallas sdn, s. innehåller stora fältspatkristaller. Granit-g. inneh. föga oregelb. lagrad glimmer. Protogin-g., grafit-g. hornblände-g., järn-g. innehålla talk, grafit etc. i st. för glimmer.

**Gnesen,** st. i Posen, 21,693 inv. Bisk. Slag 27/4 1656.

**Gnistan,** ett i Göteborg 1878 stift, konstnärssällskap.

**gnom,** gr., språk, tänkespråk; jord- l. bergande.

**gnōmon,** gr., *astron.,* ett urgammalt astron. instr., *mat.,* skillnaden mel. två likform. prlogram., hka ha en vinkel gemensam.

**gnōsis,** gr., vetande, kunskap.

**Gnosspelius,** Vilh. Teod., komp., f. 1809 Sthm, 58 kapellmästare vid univ. i Lund o. domkyrkoorgan., d. där 87. Komp. bl. a. Davids 98:de ps., kantater m. m.

**gnosticism',** gr., en af österl. o. judiska lärosatser samt grekisk filosofi smnsatt lära, hkn under 2:a/4:e årh. af vår tidräkning hade stort inflytande på kristend.; dess anhängare kallades gnostiker.

**gnu,** se antiloper.

**Gōa,** port. guvern. på v. kusten af Främre Indien, 3,270 kv.km., 475,513 inv. Eröfradt af Portugal 1510. Hst. Pandjim l. Nya G. vid flod. Mandavi.

**gobelängtapeter** (gåbeläng'), fr., tapeter med konstnärligt inväfda fig., ben. efter en fabrik i Paris, där de tillverkas.

**Gōbi,** kin. Schamo (sandhaf), öken i Mongoliet, ö. Dsungariet o. Tatariet, 2 mill. kv.km.

**Godāveri,** fl. på Dekhan, uppr. på v. Ghats, utmynnar i Bengaliska vik., 1,345 km. l.; flodområde 290,600 kv.km.

**goddam** (gåddämm'), eng. svordom, fördömdt!

**Godoy** (gådåi), don Man., hert. af Alcudia, fredsfurst. kallad, sp. statsm., f. 1767 Badajoz, drottn. Marie Louises gunstling o. älskare, 92 markis af Alvarez o. 1:e min., 04 generalissimus, 08 störtad, lefde sed. 30 i Paris, d. där 51.

**godtemplarorden:** redliga tempelriddare, en 1851 af Nathanael Curtis i N.-Amer. Förenta stat. stiftad orden, best. af både manliga o. kvinnliga ledamöter, s. förbinda sig att ej förtära rusdrycker. Orden, hvars ändamål alltså är att utrota bruket af rusdrycker ss. njutningsmedel, blef 1876 splittrad i 2 grenar, hickmaniter och maliniter. G. inf. i Sverige 1879, har här vunnit stor utbredning o. räknar för närvar. öfver 2,000 loger. Vid årsskiftet 1908/09 räknade båda grenarna tills. 205,510 medlemmar. Orden är inf. i alla civiliserade land i världen.

**Godthåb,** Danmarks äldsta koloni på Grönland, grund. 1721.

**Godwin** (gådd'winn), Will., eng. förf., f. 1756 Wisbeach, först tjänsteni., sedan bokhandl., d. 36 London. Skr.: roman. *Caleb Williams* (94), tragedier, barnböcker m. m.

**Goeben** (göben), August Karl Krist, v., preuss. gen., f. 1816 Stade, 33 i preuss. tjänst, 36/40 i carlistiska armén i Span., 42 åter i Preussen, 64, 66, 70 befälh., 71 öfverbefälhaf. Segrade vid St. Quentin, d. 80 Koblenz. Förf.

**Goethe,** Johan Wolfgang von, Tysklands förnämste o. en af världens störste skalder, f. 1749 Frankfurt a. M., skalderykte gm »Götz» o. »Werther»; 76 bosatt i Weimar, s. å. legationsråd, 79 geheimeråd, 82 kammarpres. o. adlad, 88 1:a bekantskap och 94 vänskapsförbund med Schiller; 06 gift med Kristiane Vulpius, 15 1:e statsmin., nedlade 28 alla ämbeten, d. 32. Flere resor i Schweiz o. Italien; statyer af Schwanthaler och Marchesi (Frankf.), Rietche (Weimar), Schaper (Berlin) m. fl. G:s vidtomfattande skriftställareverksamhet kan indelas i 3 perioder: 1) den sentimentala till 77 (*Götz* (73), *Werthers Leiden* (74), *Clavigo* (74), *Stella* (76) m. m.), 2) den ideala till 1809 (*Egmont* (77/85), *Tasso* (80/89), *W. Meisters Lehrjahre* (77/96), *Faust I* 1(74/90), *Hermann und Dorothea* (96), *Die Wahlverwandsch.* (08) m. m.), 3) den dialekt. (*Wahrheit u. Dicht.* (09/31), *W. Meisters Wanderjahre* (07/21), *Faust II* (31) m. m.). — Fl. arb. äro öfvers. på sv., ss. »Tasso» af Oscar Fredr. (Oskar II), »Clavigo» o. »Egmont» af J. Andersson, »Faust I» af J. Andersson o. Vikt. Rydberg, »Faust II» af H. M. Melin.

**Goetze** (götze), Joh. Melch., ty. teol., f. 1717 Halberstadt, d. 86 ss. kyrkoh. i Hamburg: motståndare till sin tids frisinnade förf., is. Goethe och Lessing.

**goffrēra,** fr., medelst roterande valsar (goffreringsmaskin) l. varmt järn inpressa fig. på tyg l. papper; vecka.

**Gōgol,** Nikolaj Vasilj., främst, ry. humor, förf., f. 1809 guvern. Poltava, d. 52 Moskva. Skr. förträffl. ry. reseskildringar.

**Goldmark,** Karl, ung. komp., f. 1830. Bosatt i Wien. Skr. oper. *Die Königin von Saba.*

**Goldōni,** Carlo, it. dram., f. 1707, d. 93 Paris. Alsterrik förf., reformer, it. teatern. Skr. is. karaktärslustspel.

**Goldschmidt,** 1) Meïr Aaron, dan. förf., f. 1819 Vordingborg, d. 87 i Köpenhamn. Skr. romaner, dramer m. m. — 2) Hermann, ty. astron., f. 1802 Frankfurt a. M., d. 66 Fontainebleau; har uppt. 14 småplaneter. — 3) se Lind-Goldschmidt.

**Goldsmith,** Oliver, eng. förf., f. 1728 Kilkenny West, d. 74. Skr. den ryktbara romanen *The vicar of Wakefield* m. m.

**Goldstücker,** Theod., ty. filol., sanskritist, f. 1821 Königsberg, d. 72 ss. prof. i London. Skr. sanskritlexikon.

**golf,** fr., hafsvik; äfv. ett slags bollspel.

**golfströmmen,** en från Mexicanska viken (golfen) kommande, varm hafsström, rinner först åt nordost, delar sig vid Azorerna i en sydl. gren, s. går längs Afrikas västkust o. slutligen förenar sig med ekvatorialströmmen, samt en nordl., s. upptar nästan hela hafsbredden mel. Stor-Britannien

o. Irland, bestryker Norges västkust samt vid Spetsbergen förlorar sig i Ishafvet.

**Gol'gata,** ort v. Jerusalem, där Jesus korsfästes.

**Gōliat,** filisteisk kämpe; *bild.,* jättelik mska.

**Golkon'da,** klippfäste i Nisam (Främre Indien); fordom diamantsliperier.

**Goltz,** Bogumil, ty. humorist, förf., f. 1801 Varsjav, d. 70 Thorn. Originell, stilist.

**Gomorr'a,** *g. geogr.,* st. i Palestina, förstördes jämte Sodom gm jordbäfning.

**gōnagra,** gr., *läk.,* gikt i knäna.

**Goncourt** (gångkûr), 1) Edm. de, fr. förf., f. 1822 Nancy, d. 96 Champresay. Skr. hist. arb. o. tills, med sin bror 2) Jules, f. 1830, d. 70 Paris, naturalist. romaner.

**Gondar,** ford. hst. i abessinska riket Amhara, 85,000 inv. Bisk.

**Gondinet** (gångdinē), Edm., fr. dram., f. 1829, d. 88 Paris. Skr.: *La cravate blanche* (67), texten till operan *Le roi l'a dit* (73), *Les grands enfants* (80; alla uppförda i Sthm) m. m.

**Gondokorō** 1. Ismailia, egypt. st. vid Hvita Nilen.

**gondōl,** it., venetiansk flatbottnad roddbåt med l. utan tält. **-jär,** gondolroddare.

**gonfalonjär,** it., banerherre, i äldre tider en högre, vanligen milit. ämbetsman.

**gongong,** kin., bäckenformigt slaginstrument af metall.

**Gon'gora y Argōte** (-i-), Luis de, sp. skald, f. 1561 Cordova, d. där 27.

**gonio|mēter,** gr., *fys.,* instr. f. uppmätning af kantvinklar, **-metrī,** gr., *mat.,* vinkelmätning, läran om förhåll. mel. vinklar o. bågar o. deras motsvarande sinus, cosinus, tangent, cotangent, sekant o. cosekant. Jfr trigonometri.

**Gontschārov,** Ivan, ry. förf., f. 1812 Simbirsk, d. 91 i Petersburg. Skr. omtyckta roman.

**goodtemplarorden,** se godtemplarorden.

**Gonzāga,** it. furstehus, regerade 1328/1708 i Mantua, en sidogr. utdog 1746 i Guastalla.

**Gordiānus,** namn på tre rom. kejs.: 1) Marc. Anton. G. Africanus, 237 tills. med sin son 2) Marc. Ant. G. utropad till kejs., men dödade sig efter 36 dag. reg. vid underrättels., att sonen blifvit slagen och stupat. — Den senares brorson 3) Marc. Ant. G. Pius Felix, kejs. 237, mörd. 244.

**Gōrdion,** *g. geogr.,* urgam. st. i Frygien; där gordiska knuten, s. Alexander d. st. gmhögg med sitt svärd, enär enl. oraklet Asiens herravälde tillföll den, s. löste honom.

**Gordon** (gårdn), Charl. Geo., eng. gen., f. 1835, i Kina 60/61, där han besegrade Taipingupproret, 74/79 egypt. gen. i Sudan, försvarade Kartum 84/85, dödad vid denna stads stormning 85.

**Gor'gias,** gr. sofist och retor, samtidig med Sokrates.

**gorgōner,** *gr. myt.,* 3 döttrar till Forkys; Steino, Euryale, Medusa; fasansfulla kvinnofigur, med ormhår.

**gorilla,** *Anthropopithecus gorilla,* den största af de mskolika aporna, $1,_{75}$ m. hög, svartaktig; i mel. Afrika.

**Gorkij,** Maksim, eg. Alexej Maksimovitsch Pjeschkov, ry. förf., f. 1868 Nischni Novgorod, först handtverkare. Skr. rom. o. nov. om det ry. proletariatet. Äfv. dramer.

**Gortschākov,** 1) Mikael, ry. furste o. gen., f. 1792, 12/15 mot Napoleon, 49 i Ungarn, 53 mot Turkiet, 55 öfverbefälhaf. på Krim, 56 ståth. i Polen, d. 61 Varsjav. — Hans kusin 2) Alexander, ry. statsm., f. 1798, sedan 29 sändeb. i åtskilliga länder, 56 utr.-min. o. rikskansler, drog sig tillbaka 80, d. 83 Baden-Baden.

**Gōsen,** *g. geogr.,* i fornt. fruktbart landsk. i nedre Egypten.

**Goslar,** st. i Hannover, vid fl. Gose

o. foten af Harz, 16,403 in v. Järnindustri.

**gospodār** ( gas-), ry., herre.

**Gosse** (gåss), Edm. Will., eng. förf., f. 1842, 04 öfverhusets bibliotekarie. Har is. verkat som litterat.-kritiker.

**Gosselman,** Karl Aug., sjöofficer, reseskildr., f. 1800 Ystad; flere resor till Amerika, d. 43 Nyköping. Förf.

**gōter,** gamla german, folk ö. om Weichsel; vandrade i 3:e årh. e. K. till Donau, framträngde till Bosporen, Marmarasjön o. Grekland, kastades af Constantinus d. st. tillbaka öfver Donau, antogo i början af 4:e årh.

kristend., delade sig sedan i två delar, öst-g. o. väst-g. Öst-g. besegrades af hunnerna, deltogo sed. i Attilas eröfringståg o. grundade efter hunnernas undergång 493 under Teoderik ett rike, omfattande Italien, Sicilien, Dalmatien o. Provence med hst. Ravenna, hkt rike 553 förstördes af Narses. — Väst-g. grundlade under Wallia 415 ett rike i s. Frankrike o. n. Spanien med hst. Tolosa, o. detta rike störtades af araberna 711.

**Gotha,** hst. i hertigd. Sachsen-Koburg-G., vid Leine, 34,651 inv. Gymn., observ., slott.

**gotīk,** gotisk stil, den i 12:e årh. i n. Frankrike uppkomna stilen, egentl. i arkit., söker gifva uttryck åt sträfvand. t. det oändliga o. utmärker sig därför gm höga spetsbågar, kolossala pyramidform. torn, fialer, perspektiviska portaler, rosverk och fantastisk ornamentik.

**gotiska språk,** de äldsta bibehållna german, spr., viktigast det, s. talades af öst- o. västgöterna l. mesogotiskan. Förnämsta urkunden Ulfilas' bibelöfvers. (Codex argenteus), tolkad o. utg. af bl. a. svensken A. Uppström.

**Gotska sandön,** ö n. om Gottl.

**Gottfrid af Bouillon** (bujång), f. 1061, sed. 1088 hert. i nedre Lothringen, en af anförarne i 1:a korståget; efter Jerusalems eröfr. 99 härskare där under titel: den hel. grafvens beskyddare, d. 1100.

**Gottfrid af Strassburg,** ty. skald, d. omkr. 1215. Skr.: *Tristan und Isoide.*

**Gotthard,** S:t, se Sankt G.

**Gotthelf,** Jer., pseud. f. Bitzius.

**Gottland,** ö i Östersjön, 3,116 kv.-km., 54,138 inv. (08). G. är en kalkklippa med branta kuster o. betäckt med en bördig jord, afbruten af kärr o. myrar; klimatet så mildt, att mullbärs- o. valnötsträdet bära frukt på kalljord. Näringsgren.: åkerbruk, boskapssk., kalkbränning m. m. Sedan 1645 för alltid sv. G. bildar eget l.; resid.-st. Visby.

**Gottlund,** Karl Axel, fin. lit. o. publ., f. 1796, d. 75 Hälsingf. Skr.: *Runola* (40), *Sampo* (47), utg. tidn. *Suomalainen, Suomi* m. m.

**Gottman,** Lorens, mål., f. 1708 Sthm, d. där 79.

**Gottorp,** slott nära st. Slesvig.

**Gottsched,** Joh. Christof., ty. skald, f. 1700, d. 66 ss. prof. i Leipzig. Verkade reformer, på språk, lit. o. teater, men dukade under f. friare andar ss. Klopstock o. Lessing.

**gouache** (guāsch), fr., målning m. i vatten rifna täckfärger.

**Gouda,** st. i Holland, v. Ijssel. 23,552 inv. Stearinljusfabr.

**Goulards blyvatten** (gûlārs-), se blyvatten.

**Gounod** (gunå), Charl. Franç., fr. komp., f. 1818 Paris, d. 93 S:t Cloud. Komp. *Faust, Romeo o. Julia* m. fl. (äfv. i Sthm uppförda) operor m. m.

**gourmand** (gurmang'), fr., finsmakare, läcker mun.

**goût** (gû), fr., smak. — Hautgoût (å gû), »hög smak» (ankommet vildt). — Goutēra (gû-), tycka om, gilla.

**gouterbal,** (gût-), dans m. supé.

**governor** (gövv'örnör), eng., guvernör.

**Gozz'i,** Carlo, gref., it. dram., f. 1722 Venezia, d. där 46. Skr. lustspel, dram. sagor m. m. Goldonis motståndare.

**graal,** se gral.

**Grabbe,** Christ. Dietr., ty. dram., f. 1801 Detmold, d. där 36.

**Gracchus,** Tiberius och Cajus, bröd. af Sempronicrnas släkt, Cornelias söner, sökte få den rom. statsjorden fördel. mel. de fattige, stupade i striden därför, den förre 133, den senare 121 f. K.

**grâce** (gras), fr., l. gratie, lat., behag; ynnest. — Gracerna, *gr.* o. *rom myt.,* behagets gudinnor. — Graciös, behaglig.

**Grācia,** förstad till Barcelona.

**grad,** lat., 1) *fys.,* se termometer; 2) *mat.,* 1/360 af en cirkels periferi l. 1/90 af en rät vinkel; 3) *mat. geogr.,* bredd-g. 1/360 af en meridiancirkel = 15 geogr. mil; längd-g. 1/360 af en parallelcirkel, således under ekvatorn = 15 geogr. mil, men aftagande mot polerna. 1 g. = 60 minuter ('), 1 min. = 60 sekunder (").

**gradēra,** medelt.-lat., indela i grader, värdera, uppskatta.

**Gradiska,** se Görz.

**graduāle,** lat., i luth. kyrkan psalm, mel. syndabekännels. o. episteln, i kat. kyrk. responsorialsången efter läsningen af episteln.

**gradu|ell',** lat., som sker l. är inrättad gradvis, **-ēra,** tilldela akad. lärdomsgrad.

**gradus,** lat., steg.

**Græcia,** lat., Grekland.

**Graff,** Anton, ty. portr.-mål., f. 1735 Schweiz, d. 13 Dresden.

**grafīk,** gr., tecknings- o. skrifkonst, is. diplomatisk.

**grāfisk konst,** konsten att mångfaldiga plåtar för bok-, kopparsticks-, sten-, träsnittstryck o. dyl.

**grāfisk statīk,** framställn. af jämviktsvillkoren f. en kropp medels linjer i st. f. med tal.

**grafīt,** gr., *min.,* gläns, svart, kemiskt rent kol; förek. insprängdt i mga bergarter, ss. granit, gnejs, glimmerskiffer. I Sibirien, Baiern, Böhmen m. m. Anv. till blyertspennor, elektricitetsledare, smältdeglar, ss. puts- o. polermedel, inom galvanoplastiken m. m.

**grafitypī,** gr., konsten att eft. en teckn. l. skrift direkt åstadkomma en tryckplåt.

**grafofōn,** gr., ett slags fonograf.

**Grafström,** 1) Anders Abrah., präst, skald, f. 1790 Sundsvall, kyrkoh. i Umeå, d. där 70. Skr.: *Norrland, Harpan, Sången* m. fl. populära tyriska dikter. Saml. arb. utk. 1864. — Hans son 2) Tor Frith., präst, skald, f. 1827 Karlberg, 66 kyrkoh. i Klara förs. Sthm, 72 öfverhofpredik., 80 ordensbisk., d. 83 nära Sthm. Skr. : *Sångens framtid* (52), *Fjäll-lappen* (61) m. m. Saml. arb. utg. 84.

**Graham** (gräem), Sir James Rob., eng. statsm., f. 1792, 30/55 flere ggr min., d. 61.

**grahamsbröd** (gräemms-), eft. den am. läkaren Sylvester Graham uppkalladt bröd af sammanmalet hvetemjöl l. rågmjöl.

**Graier** (graj'er), *gr. myt,* tre döttrar till Forkys, systrar till gorgonerna, fula, med tills. endast 1 öga o. 1 tand.

**Gral,** enl. medeltidssagan den af en enda ädelsten förfärd. kalk, Kristus begagnade vid nattvardens instift. o. hvari Josef af Arimatia uppsamlade litet af den korsfästes blod, hvarefter han förde den till det otillgängliga berget Montsalvage i Britannien. Gaf uppkomst till G.-sagan, i Frankrike nära förenad m. Artussagan o. mångfald, bearb., is. af Chrétien de Troyes, Wolfram v. Eschenbach, Rich. Wagner m. fl.

**gram** (abbr. gr.), fr., viktenh. i metersyst. = vikt af 1 kcm. destill. vatten vid + 4° C. 1 g. = 10 deci-g. = 100 centi-g. = 1000 milli-g. = $0,_{1}$ deka-g. = $0,_{01}$ hekto-g. = $0,_{001}$ kilo-g.

**grammatīk,** gr., språklära **-ālisk,** hörande till l. öfverensstämmande

med språkläran. **-er,** forskare, kännare, lär. i spr.

**grammofōn,** gr., en med fonografen besläktad apparat, uppf. 1887 af E. Berliner, för återgifvande af mskorösten o. andra tonbilder.

**Gramont** (-mång'), Ant. Agénor Alfr., hert. de, fr. diplom., f. 1819 Paris, Napoleon III:s sändeb. vid fl. hof, 70 utr.-min., en af huf.-anstift. af kriget mot Tyskl. s. å., d. Paris 80.

**Grampianbergen** (grämm'-), bergskedja i Skottland, högsta toppen Ben Nevis, 1,343 m.

**gran,** *Abies, Coniferæ.* Vanl. g., *Abies excelsa* DC, allm. skogsträd, lämn. ved, virke, harts. Silfver-g., *A. pectinata* DC., med platta, under hvitaktiga barr, i mel. o. s. Europa, s. Sibirien o. s. v. *A. balsamea* Mill., i Nord-Amerika, lämnar canadabalsam.

**Gran,** biflod, t. v. till Donau, i Ungarn, 270 km. l.

**gran,** lat., äldre med.-vikt (1 g. = 1/20 skrupel = 1/60 drakma = 1/480 uns = $1,_{455}$ korn = $6,_{185}$ centigram).

**Granāda,** 1) ford. mor. kon.-rike i Spanien, omfatt. nuv. prov. G., Malaga o. Almeria, 28,821 kv.km., 2) sp. prov., 12,768 kv.km. 492,460 inv. Hst. G., vid Jenil, 75,900 inv., ärkebisk., univers.

**granadör,** se grenadjär.

**granāt,** *min.,* kristallin. silikat af kalcium, magnesium l. järn med kiselsyr. lerjord; kristalliserar i romb. dodekaedrar o. i ikositetraedr. Många varieteter.

**granāt,** *kr.,* ihålig spetskula, fylld med krut o. försedd med perkussionsrör (spräng-g.) l. fylld m. brandsats (brand-g.). **-kartesch,** ihålig spetskula, fylld m. blykulor o. krut samt försedd med tidrör.

**granatträdet,** *Panica* L., *Granateæ. P. granatum* L,., i Asien, n. Afrika, s. Europa, prydnadsträd, lämnar granatäpplen.

**Granberg,** 1) Per Ad., alsterrik förf., f. 1770 Göteborg, d. 41 Sthm. Skr.: *Dramatiska skrift., Skaldestycken,* arbet. i hist. o. statist., lexika m. m. — Hans dotter 2) Jeannette Charl:a, dram. förf., f. 1825 Sthm, 54 g. m. teaterdir. E. Stjernström, d. 57 Sthm, har liks. systern 3) Louise Elisab., f. 1827 Sthm, d. där 07, 61 g. m. sin svåger E. Stjernström, skr. o. bearb. en mängd teaterpjäser m. m. — 4) Joh. Ol. konsthist., f. 1858 Sthm, sed. 99 bibliot. vid Fria Konst. Akad. i Sthm. Har utg. arb. i tafvelsaml. m. m. o. gmforskat större del. af Sveriges priv. tafvelsamlingar.

**grand** (grang), fr., stor.

**grand,** sp. titel för medlem af den högsta adeln.

**grandezz'a,** it., en grands värdighet; öfverdrifven värdighet i uppträdandet.

**grand prix** (grang pri), fr., stora priset, första priset vid utställningar.

**Granell'a,** pseud. för Tangermann.

**Granfelt,** Axel Fredr., fin. teol., f. 1815 Tavastld, 54 teol. prof. i Hälsingf., 75 emeritus, d. 92. Skr.: *Det kristl. lifvet, Kristi, dogmatik, I tidens frågor* m. m.

**Granfjärden,** vik 1) af Mälaren, 2) af Ålands haf, nära Östhammar.

**Granier de Cassagnac** (granjē dö kassanjack'), 1) Ad. de, fr. publ. o. polit., f. 1808 Averon-Bergelle, d. 80 Paris. Skr. fl. arb. i Frankrikes nyare hist. m. m. — Hans son 2) Paul Ad. Marie Prosper de, publ. o. polit., f. 1843 Gouadeloupe, d. 04. Liks. fadern hänsynslös o. lidelsefull; tillh. Napoleonidernas parti, medl. af dep. kammaren.

**Granīkos,** gr., lat. Granīcus, *g. geogr.,* flod i n.-v. delen af M. Asien, utmyn. i Propontis. Slag 334 f. K.

**granīt,** lat., *petrogr.,* kornigt kristallinisk bergart af kvarts, glimmer o. fältspat. Bildar stora berg. G.-porfyr med insprängda stora

fältspatkrist., granitit, öfvervägande röd, pegmatit, grofkornig, inneh. silfverhvit glimmer och ofta turmalin, skrift-g., med bokstafslika teckn. på brottytan, syenit-g., innch. hornblände.

**Gran Sasso d Italia,** se Apenninerna.

**Grant,** Ulysses Simpson (egtl. Hiram Ulysses), presid. i Förenta stat, f. 1822 Ohio, brigadgen. 61, kämpade m. framg. und. strid. 62/63, öfverbefälh. 64/65, pres. 69, omvald 72, afgick 77, d. 85.

**granulationer,** lat., *läk.,* vårtlika upphöjn. på ytan af varsår; större, lösa mer l. mindre bleka g. kallas död- l. svallkött.

**granulīt,** lat., *min.,* finkornig kristallinsk blandn. af fältspat o. kvarts med insprängda små granater. I Sachsen, Böhmen, Mähren.

**Granvell'a,** Ant. Perrenot de, sp. statsm., f. 1517, 50 kansler hos Karl V, min. i Nederländerna, 61 kardinal, en kort tid vice kon. i Neapel, d. 86 Madrid. En af sin tids förnämsta statsmän.

**Granville** (grän'vil), Geo. Leveson-Gower, earl af G., eng. statsm., f. 1815, parlam.-ledarn. 37, medl. af öfverhus. 46, tillhörde alla liberala kabinett sedan 51, utr.-min. 3 gånger: 51/52, 70/74, 80/85, kolon.-min. 68/70, 86, d. 91 London.

**graptolīter,** gr., *paleont.,* fossila lägre djur, förekomma is. i öfvergångsbergens lerskifferlager.

**grassēra,** lat., härska, rasa.

**grātia,** lat., nåd; tack.

**gratiāl,** lat., nådegåfva, penningeunderstöd. **-ist',** afskedad korporal l. soldat s. får gratial.

**Gratiānus,** 1) G., västrom. kejs. 375, mörd. 83. — 2) G., it. rättslärd, förf. omkr. 1150 den eft. G. ben. saml. kanon, dekret *(Decretum Gratiani).*

**grātie,** se grâce.

**grātier,** se kariter.

**gratifikation,** lat., skänk, nådegåfva, uppmuntran.

**grātis,** lat., till skänks.

**gratullation,** lat., lyckönskan. **-era,** lyckönska.

**Graubünden,** fr. Grisons, schweiz. kanton, 7,185 kv.km., 104,520 inv., till hälften af romanskt, till hälften af tyskt urspr. Alpland. 1471 republ., 1797 en del af Helvet. republ., 03 i edsförbund. Författning 1854. Hst. Chur.

**Graudenz,** fordom befäst st. i West-Preussen, vid Weichsel, 17,300 inv.

**grav,** lat., svår, tung.

**Gravallius,** Karol:a Vilh:a, f. Isakson, rom.-förf., f. 1809, änka efter prosten G., d. 84. Skr.: *Högadals prostgård* m. m.

**gravationsbevis,** *jur.,* vederb. domares intyg öfver i en fastighet intecknad gäld l. annan sakrätt.

**grāve,** it., *tonk.,* långsamt, högtidligt.

**Gravelotte** (-lått'), by i ty. Lothringen. Slag 18/8 1870.

**'s Gravenhage,** se Haag.

**Gravenstein,** ort i Slesvig-Holstein, vid Flensburgsfjorden. Slott. Badort.

**gravēra,** fr., medels grafstickel etc. inrista skrift l. teckn. på metall, sten, trä o. s. v.

**gravēra,** lat., trycka, belasta, besvära.

**Gravesend** (grävsend), eng. st. vid Themsen, 27,175 inv.

**grāvid|a,** lat., hafvande. **-itet,** hafvandeskap.

**grāvis,** *gram.,* tungt l. djupt tontecken öfv. en stafvelse (′).

**gravitation,** lat., *fys.,* den af Newton uppt. egenskap, hos hvarje kropp, att den drager till sig andra med en kraft, s. står i direkt förhållande till massan o. i omvänd t förh. till afståndets kvadrat.

**gravitēt,** lat., värdighet, allvar. **-isk.**

**gravōr,** se smäck.

**gravyr,** fr., ristning i metaller, sten o. s. v., aftryck på papper af stål-, kopparstick o. s. v.

**gravör,** fr., koppar-, stål-, sigillstickare.

**Gray** (grä), 1) Jane, eng. drottning,

f. 1537, barnbarnsbarn till Henrik VII, af Edvard VI utsedd till hans efterträdare; 53 mot sin vilja utropad till drottn., måste efter 9 dagars reg. afstå tronen åt Edv. VI:s halfsyster Maria; blef jämte sin gemål Guildford Dudley afrättad 12/2 54. — 2) Thom., eng. lyr. skald, f. 1716, d. 71 ss. prof. i Cambridge. — 3) Geo. Rob., eng. zo., f. 1808, d. 72 London. Skr. ornitolog. arb.

**Graz** l. Grätz, hst. i Steiermark, vid Mur, 155,000 inv. Slott, univ., domkyrka.

**graziōso,** it., *tonk.,* behagligt.

**great** (grēt), eng., stor. G. Britain (-brittn), Stor-Britannien. G. Eastern (-īstörn), »stora östern», den största eng. ångare på 1880-talet.

**Grebbestad,** municip.-samh. i Göteb. o. Bohus l.; badort. 1,054 inv. (09).

**grecism',** gr. ordvändning i andra språk.

**gredelīn** (fr. *gris de lin*), violett.

**greenbacks** (grīn-), nord-amer. pappersmynt, så kallade af baksidans gröna färg.

**Greenaway** (grīnewä), Kate, eng. tecknarinna, f. 1846, d. 01, världsberyktad för sina teckningar ur barnens o. sagans värld.

**Greene** (grin), Rob., eng. dram. o. skald, f. omkr. 1560, d. 92 London. Shakespeares föregångare.

**Greenock** (grenn'-), skotsk sjöst. v. Clyde, 66,800 inv. Hamn.

**Greenwich** (grīnidsch), eng. st. vid Themsen, $9_6$ km. fr. London, 95,757 inv. Observat., marinhosp., navigationsskola, park. Gm G. ha engelsmännen dragit första meridianen (17°39'46" ö. l. från Ferro och 2°

10'15" v. l. från Paris).

**grefve,** ty., adelsvärdigh. mel. furste o. friherre, införd i Sverige 1561.

**grefvefäjden,** benämn. på den tronstrid, s. efter Fredrik I:s död uppstod i Danm. 1533/36 o. i hkn äfven Sverige deltog; börjades af lübeckarne, har sitt namn efter deras anförare gref. Kristoffer af Oldenburg o. slutade med krossandet af Lübecks handelsvälde o. Krist. III:s befäst. på dan. tronen.

**gregorianska tidräkningen,** se kalender.

**Gregōrius,** 16 påfvar; märklig, äro: 1) G. I, d. st., f. omkr. 540, påfve 590/604, höjde den rom. kyrk. anseende o. makt. — 2) G. VII, förut Hildebrand, f. omkr. 1020, påf. 73, införde celibatet, förödmjukade kejs. Henrik IV (Canossa), men blef gm Henrik afsatt 80 o. 84 belägrad i Rom samt nära att bli fången, d. i landsflykt 85 Salerno. Kraftfull o. hänsynslös. — 3) G. IX, förut Ugolino, grefve af Signia, påf. 1227/41, bannlyste Fredrik II två ggr; bek. för sina *Decretalia.* — 4) G. XVI, förut Capellari, f. 1765, 25 kardinal, 31 påf., till ytterlighet reaktionär, d. 46.

**Gregōrius af Tours,** fr. bisk. o. hist., f. 539 Auvergne, bisk. i Tours 73, d. 94. Skr.: *Hist. francorum* (omf. tiden 417/591).

**Greifswald,** st. i Pommern vid Ryk, 4 km. från dess utlopp i G.-viken, 22,950 inv. Univ. Gam. hansest., från 1631/1815 med undant. af ett par korta mellantid. sv., 1815 preuss.

**Greiz,** hst. o. residensst. i furstend. Reuss-G. v. Hvita Elster, 22,346 inv. Fabr., 2 slott.

**Grekiska arkipelagen,** se Egeiska hafvet. Jfr arkipelag.

**grekiska elden,** en af Kalinikos 668 e. K. uppf. blandn. af nafta, harts, fett, salpeter o. dyl., hkn utkastades gm koppartuber för att tända eld på långt afstånd.

**grekiska kyrkan,** grek.-kat. kyrk., har sed. 1054, oaktadt flera unionsförsök, särsk. i Florens 1439, varit skild från rom.-kat. Den gr. kyrkan förkastar läran om påfven o. delvis om celibatet samt dogm. om den Hel. andes utgående äfven af sonen *(filioque),* utdelar nattvarden i båda formerna äfv. åt lekmän, iakttager en strängare fasta o. s. v. Den gr. kyrkans i Ryssland högsta myndigh. är den hel. synoden i Petersburg. Kyrk. i Grekland ställdes 1833 under en särsk. synod ss. den högsta auktoritet. Till denna lära bekänna sig omkr. 68 mill.

**grekiska språket och litteraturen,** se Hellas o. nygrekiska språket o. litterat.

**grekiskt kors,** se andreaskors.

**Grekland,** Hellas, europ. kon.-rike, sydligaste delen af Balkanhalfön, 64,758 kv.km., $2,_6$ mill inv. Det nuv. G. består af Nord-G. l. Rumelia med ön Eubea, Peloponnesos, Kykladerna, Joniska öarna. Berg: Pindos, Otrys m. fl. Bergtoppar: Elimbo (ford. Olympos), Kissovo (ford. Ossa), Plessidi (ford. Pelion), Likaura l. Elatonuni (ford. Parnassos). Floder: Salamvria (ford. Peneios), Aspropotamo (ford. Akeloos), Iri (ford. Eurotas) m. fl. Sjöar: Topolia (ford. Kopais), Vrakori (ford. Trikonis). Hafsvikar: Volo, Egina, Nauplia, Patras, Korint o. a. Prod.: korinter, vin, fikon, olja, honung, vax, silke, tobak m. m. Hufvudnär.: hafsfiske, silkesmask- o. biodling. Befolkn.: nygrek., valaker, arnauter. Relig.: grek.-kat. Polit. indeln.: 16 nomarkier. Hst. Athen. Öfriga st.: Patras, Hermopolis, Pireus, Missolonghi, Sparta, Tebe m. fl. Armén: 115,200 man. Flottan: 45 fartyg m. 130 kanoner o. 4,930 man. J. = 1,570 km., T. = 7,895 km., Telef. = 710 km. — Hist.: år 146 f. K. blef det gamla Hellas und. namnet Akaia rom. prov. o. 325 e. K. en del af Byzant. riket; efter krig mot araber, bulgarer m. fl. eröfradt 1453 af turkarne; 1828 själfständ. rike, valde 32 till kon. prins Otto af Baiern, s. efter revolut. 62 afsade sig reg.: provisor. reg. 62/63, då nuv. kon. Georg I, son till Kristian IX af Danmark, blef reg. Konstitution 64; neutralt under senaste ry.-turk. kriget, fick G. gm Berlin kongressen en landvinning af vissa del. af Tessalien o. Epeiros, tills. 13,369 kv.km., m. 300.000 inv. 97 olyckligt krig med Turkiet, hvarvid G. fick betala krigskostnaderna. Jfr

Hellas.

**Greklands sju vise,** män, bl. sina samtida utmärkta för praktisk lefnadsvish., hkn de affattat i korta tänkespråk. Till dem räknas: Bias, Kilon, Kleobulos, Periandros, Pittakos, Solon, Tales.

**grenadīn,** fr., ett slags tunn sidenväfnad.

**grenadjär,** fr., egentl. soldat, s. vid försvaret af en plats kastade handgranater; num. benämn. på vissa kårer.

**Grenna,** uppst. i Jönköp. l., nära Vättern, 1,130 inv. (08). Hamn. Stadspriv. 1652.

**Grenoble** (grönåbl), fr. befäst st. vid Isère, 68,615 inv. Akad.

**Grenå,** dan. st. i n.-ö. Jylland, nära Kattegatt, 3,462 inv. Hand. Slag 1060 o. 1157.

**Gresset** (-sē), Jean Bapt. Louis de, fr. skald, f. 1709, d. 77.

**Gretna Green** (grett'na grīn), skotsk gränsby, bekant för d. där ford. ingångna äktenskapl. förbindelserna utan föräldrarnes medgifvande.

**Grétry** (gretrī), André Erneste Modeste, belg. mus., f. 1741, d. 13. Skr. flere operor, af hka mga uppförts i Sverige.

**Greuze** (grös), Jean Bapt., fr. mål., f. 1725, d. 05 Paris. Målade genretaflor o. porträtt.

**Grève-platsen** (gräv-), torget framför Hôtel-de-ville i Paris, fordom afrättningsplats.

**Grevesmöhlen,** Karl August, förf., publ., f. 1754 Dalkarlshyttan, öfverdir. vid generallandtullkontoret o. preses i accisrätten; förde mot frih. Boije en långvar. o. skandalös rättegång, hkn 1816 slutade m. G:s landsförvisning, d. 23 Kongsvinger.

**Gréville** (grevill'), Henry, pseud. för A. Durand.

**Grévy** (grevi'), Franç. Jules Paul,

fr. republ. pres., f. 1813 Montsous-Vaudrey (Jura), advokat, sedan 48 medlem af nationalförs., 71/73 dess presid., 76/79 deput.-kamm. 79/85 republikens pres., d. 91.

**Grey** (grē), Charles, viscount Howick, earl G., eng. statsm., f. 1764, 86 parl.-ledam., ingick 06 i whigministären, kort därefter utr.-min., afgick 07, 30/34 prem.-min., d. 45.

**Grieg** (grig), Edv. Hager., nor. komp., f. 1843 Bergen, d. där 07. Komp. mus. till *Per Gynt,* till Björnsons *Jorsalfar,* konsert., stråkkvartetter m. m.

**Griesinger** (gris-), Wilh., ty. läkare, f. 1817, d. 68 ss. prof. i Berlin. Utmärkt psykiater o. nervpatolog. Förf.

**Griffenfeld,** Peder, Danmarks störste statsm., f. 1635, geheimeråd 71, adl. s. å., 73 grefve o. storkansler, 74 ty. riksgrefve, 76 i onåd o. dömd att mista lif, ära o. gods; fick på afrättsplatsen nåd; fång. 76/80 i Köpenh. o. 80/98 på Munkholms fästn. vid Trondhjem, befriad 98, d. 99 Trondhjem. Stor vän till Sverige.

**Grillparzer,** Franz, ty. dram., f. 1791 Wien, d. där 72. Skr.: *Ahnfrau, Sappho, Das gold. Vliess,* lyr. dikter m. m.

**grill-room** (-rûm), eng., restaurationslokal, där på halster anrättadt kött serveras.

**grimās,** fr., förvridn. af anletsdragen; försmädl. min, grin.

**Grimm,** 1) Friedr. Melch. von, ty. filos., f. 1723, diplom. agent i Paris, d. 1807. Förf. — 2) Jak. Ludw. Karl, berömd ty. språkforsk., f. 1785, d. 63 ss. prof. i Berlin; den 1:e, som på vetenskapl. sätt behandlade Tysklands språk, lit. o. fornkunsk. Skr.: *Deutsche Grammatik, Deutsche Rechtsalterthümer, Gesch. d. deutschen Sprache* m. m. samt jämte sin bror *Deutsches Wörterbuch* (forts, af Heyne, Hildebrand m. fl.). — Hans bror 2) Wilh. Karl,

ber. germanist, f. 1786, prof., d. 59 Berlin. Stora förtjänster om Tysklands medelt.-poesi. Utg. *Die deutschen Heldensage* (2:a uppl. 67), *Deutsche Sagen* (16/18; 3:e uppl. 91), *Die Kinderund Hausmärchen* (12/22) m. m. — Dennes son 3) Hermann, skriftst., f. 1828 Berlin, prof. i konsthist. där, d. där 01. Skr. roman., noveller, arb. i konst- o. lit.-hist. m. m.

**Grimmelshausen,** Hans Jakob Christ. v., ty. förf., f. omkr. 1625, d. 76. Skr. rom. *Simplicissimus* (sedeskildr. från 30-år. kriget) m. m.

**Grims'by** (-bi), Great G., eng. sjöst. vid Humbers mynning, 66,958 inv. Bet. hand. o. sjöfart.

**Grimstad,** st. i Norge, Nedenäs amt, 3,036 inv. Handel, sjöfart; skeppsbyggeri.

**grindehvalen,** *Globicephalus, Delphinidæ, zo.,* hvaldjur med rundad, baktill otydl. begränsad nos, långsträckt kropp, nästan halfklotformigt hufvud, långa o. smala bröstfenor, lång o. bakåt böjd ryggfena. *G. melas,* i Nordsjön o. Atlantens norra delar.

**Gringoire** (grängoar), Pierre, fr. skald o. dram., f. 1475, d. omkr. 44. Skapade den polit. komed. i Frankrike.

**Gripenhielm,** Edmund, förut Figrelius, ämbetsm., f. 1622, 60 Karl XI:s lärare, adl. s. å., 73 riksråd o. frih., 74 häradshöfd. i Västerbott. Föll slutl. i onåd, d. 75 Sthm. G. ägnade kgl. bibliot. en synnerl. omvårdnad. Förf.

**Gripenstedt,** Joh. Aug., frih., stats-m., f. 1813 nära Lübeck, 51, 56/ 66 fin.-min., frih. 60, d. 74 Sthm; var frihandelsprincipens grundl. i Sverige, bidrog kraftigt till järnvägars anlägg, o. var jämte Louis de Geer en af hufvudkämp. för den nya riksdagsordningens antag. 65. Skarpsinnig och fyndig, stundom hänförande talare. Förf.

**grippe** (gripp), fr., influensa,

epidem. uppträdande, mycket smittosam katarr i andnings- o. matsmältningsorganen i fören. m. feber o. afmattn. Behandling: stillaliggande, febermedel, stärkande diet, retmedel.

**Gripsholm,** gam. slott vid Mälaren, nära Mariefred. Värdefull taflesamling, Joh. III:s 1563/67), Erik XIV:s (1571/73) o. Gust. IV Ad:s (1809) fängelse.

**Grisebach,** Aug. Heinr. Rud., ty. bot., f. 1814, d. 79 ss. prof. i Göttingen. Högst förtjänstfull förf. inom växtgeograf:s område.

**Grisel'dis** l. Grisill'a, hjältinnan i en medeltidssaga.

**grisett'er,** fr., i Paris fattiga arbeterskor (sömmerskor o. d.), s. lefva i konkubinat m. studenter o. s. v. Ha numera nästan upphört.

**Grīsi,** Giulia, ber. it. sångerska, f. 1811, sedan 36 omväxl. i Paris o. London, 54/55 triumfer i Amerika, 56 g. m. tenorsångaren Mario, d. 69 Berlin.

**Grisill'a,** se Griseldis.

**Gris Nez** (gri ne), udde med fyrtorn i fr. dep. Pas-de-Calais.

**Grisons** (grisång'), fr., se Graubünden.

**Grisslehamn,** hamnpl. i Sthms l., vid Ålands haf; om vintern öfverfartsort till Åland.

**Grodno,** ry. st. v. Njemen, 41,736 inv. Betydl. handel.

**grodor,** *Batrachia, Amphibia,* djur med kort, bred kropp, utan stjärt, 4 fötter, bröst- o. nyckelben, men ej refben; andedräktsorganen hos ungarne gälar, hos de fullvuxna lungor; lägga ägg; delas i löf-g., *Hylidæ,* vatten-g., *Ranidæ,* jord-g., *Pelobatidæ,* o. paddor, *Bufonidæ.*

**Groen van Prinsterer** (gron-), Willem, nederl. statsm., f. 1801, det konserv, part. ledare i deput. kammar., d. 76. Skr. flere hist. arb. m. m.

**grofkalk,** *min.,* mer l. mindre grof. fossilier innehåll, kalksten från midten af eocenperioden, i stor utbredn. vid Paris; förträffl. byggnadssten.

**grogg,** eng., af rom, konjak l. visky o. kallt vatten beredd dryck, känd sedan midten af 1700-talet.

**Groningen** = Gröningen (se d. o.).

**Gronōvius,** Joh. Friedr., ty. arkeol. o. språkforsk., f. 1611, d. 71 ss. prof. i Leijden. Utg. klass, verk m. m.

**groom** (grûm), eng., ridknekt.

**Groot,** H. de, se Grotius.

**gross,** ty., = 12 dussin = 144 stycken.

**Gross-beeren,** by i Brandenburg, 1,351 inv. Sl. 23/8 1813.

**Grossenhain,** st. i kon.-riket Sachsen, v. Röder, 12,064 inv.

**grossess',** fr., hafvandeskap.

**Grossglockner,** högsta bergtoppen i Kärnten, 3,797 m. h.

**Grossglogau,** se Glogau.

**Grossgörschen,** by i provins. Sachsen, 513 inv. Sl. 2/5 1813.

**Grossjägersdorf,** by i Ost-Preussen, 445 inv. Sl. 30/8 1757.

**Grossulāria,** *bot.,* krusbär.

**Grosswardein,** ung. st. vid Sebeskörös, 50,177 inv. Fred 24/2 1538.

**Grote** (gråt), Geo., eng. hist., f. 1794, d. 71 ss. pres. för University college i London. Skr.: *History of Greece,* 12 bd, m. m.

**Grotenburg,** berg i Teutoburgerwald. Arminius' minnesstod.

**grotesk',** fr., vidunderlig; fantastisk.

**Grotius,** Hugo, egentl. Huig de Groot, nederl. rättslärd o. statsman, f. 1583 Delft, 19 ss. polit. förbryt, dömd till lifst. fängelse, hans flykt i en boklår allm. bekant, 34/45 svensk ambassad, i Paris, d. 45 Rostock. Bland G:s lärjung. var äfven Gust. II Ad. Skr.: *De jure belli ac pacis* (25), s. gjort epok inom folkrätten, *De veritate religionis christianæ* m. m.

**Grouchy** (grûschī), Eman. de, gref., fr. marsk., f. 1766 Paris, deltog i Napoleon I:s flesta fälttåg, 15 marsk., enl. Nap:s uppfattn. (men

orätt) skuld till nederlaget vid Waterloo, 32 pär, d. 47 St. Etienne.

**grouse** (graus), eng., *orn.,* moripa.

**Growes stapel,** se galvanisk stapel.

**Grubbe,** Samuel, filos., ämbetsm., f. 1786 Seglora, 13 prof. i Uppsala, 42/44 statsråd, d. 53 Uppsala. Urspr. anhäng. af Schelling, förberedde han boströmianismen. Skr.: *Fenomenologien, Läran om det sköna o. den sköna konsten, Filos. rätts- o. samhällslära* (39), del. I, m. m., G:s filos, skrifter i urval utg. af A. Nyblæus och R. Geijer (76/84).

**Grube,** Aug. Wilh., förf., f. 1816, sedan 66 privatlärare i Bregenz, d. där 84. Skr.: *Charakterbilder aus der Gesch. u. Sage* (detta o. flere andra arb. öfvers. på sv.) m. m.

**Grumbach,** Wilh. v., frankisk adelsman, partigängare, f. 1503 Franken; för revolut. planer mot Würzburg 58/66 afrätt. 67.

**Grün,** Anastasius, pseud. för A. A. Auersperg.

**Grünberg,** st. i Schlesien, 20,983 inv. Klädesfabr., vinodling.

**gründer** (grynn-), ty., »grundläggare», upphofsman till aktiebolag etc., med bibetydelse af svindlare.

**grundlag,** *statsr.,* smnfattn. af de rättsregler, s. bestämma förhåll. mel. regering o. folk o. lika ej utan båda parternas samtycke kunna ändras eller upphäfvas. I Sverige finnas 4 grundlagar: regeringsformen, riksdagsordn., successionsordn., tryckfrihetsförordningen.

**grundränta,** den årl. afgift, s. i förh. till en jordlägenhets af kastning före grundskatternas afskrifvande var fäst vid dess grund, var af 2 slag: jordeboks- l. ordinarie ränta o. mantals- l. e. o. ränta. Jfr grundskatter.

**grundskatterna** i Sverige, numera afskrifna, voro af 2 slag: ränta o. tionde. Räntan bestodo dels af de urgamla utskylder, hka redan i början af 1300-talet voro en fast, på jorden hvilande börda o. s. i följd af Vadstena herredagsbeslut 1524 skulle inregistreras i en särskild matrikel l. jordebok o. däraf erhöllo namnet jordeboksränta, dels af senare tillkomna för krig o. s. v. beviljade skatter, hka, utgående efter mantal, 1718 ingått i jordeböckerna und. benämning mantalsränta. (Jordeboks- o. mantalsräntan smnslog. 1855 und. det gemensma namn. ränta). — Tionden, urspr. afsedd för kyrkl. ändamål o. hvaraf Gustaf I indrog 2/3 till kronan, utgick in natura, men blef 1869 förvandlad till en oföränderlig penningränta. Gm båda statsmakternas beslut afskrefvos grundskatterna på samma gång som kostnaden för indelningsverket under 1885/04.

**Grundtvig,** 1) Nik. Ferd. Severin, dan. teol., hist. o. skald, f. 1783 Udby (nära Vordingborg), sedan 22 predikant i Köpenhamn, 61 titel af bisk., d. 72. Stiftare af grundtvigianismen, hkn sträfvar efter en fri, från statskyrkan löst, antirationalistisk folkkyrka. G. var äfven stift, af folkhögskolorna. Bland G:s många skr. på vidt skilda områden må nämnas *Christelige prädikener* (Danmarks mest lästa postilla), *Håndbog i verdenshistorien, Sangvärk til den danske kirke.* — Hans son 2) Svend Hersleb, språkforsk. o. lit.-hist., f. 1824 Köpenhamn, d. där 83, sed. 69 prof. i nord. spr. vid univ. därst.; har med ifver ägnat sin verksamh. åt saml. o. utg. af Nordens folkvisor.

**grundvatten,** vatten, s., sedan det gmträngt jordytans lösare lager, stannar mot ett ogmträngl. ler- l. berglager.

**grundämnen,** element l. enkla kroppar, *kem.,* sådana ämnen, s. ej hittills kunnat sönderdelas i nya beståndsdelar l. bildas gm

smnsättn. af två l. flere olika ämnen. G. indelas vanligen i metaller o. icke-metaller (metalloider). Denna indeln. är dock öfvergifven af den nyare kemien, som grupperar g. efter den kem. egensk., särsk. med hänsyn till atomvikterna o. atomigheten. De flesta g. förekomma i den oorgan, naturen samt ss. beståndsdel, i föreningar, helt få i fritt tillstånd. Omkr. 80 g. äro nu kända.

**Grünes Gewölbe,** »det gröna hvalfvet», konstsamling i kungl. slottet i Dresden.

**Grusien,** se Georgien.

**grusonmetall,** gjutjärn till kanoner, pansar m. m. från Grusons gjuteri i Buckau vid Magdeburg.

**Gruijères** (gruiär), område i schweiz. kantonen Freiburg. — Namn på en ostsort.

**Grut,** Edm. Hansen-G., Danmarks förnämste ögonläk., f. 1831, d. 07.

**Grycksbo,** bruksegendom och pappersbruk i Kopparbergs l. Dess filtrerpapper anses s. det bästa i världen.

**Gryphius,** Andr., ty. skald, f. 1616, d. 64 ss. syndikus i Glogau. Skapare af det ty. konstdram. Skr. dikt., dram. m. m.

**gråbröder,** se franciskaner.

**Grågås,** isl. Grágás, namn på Islands lagbok under dess fristatstid (fr. omkr. 930/1262).

**Gråmunkeholmen,** se Riddarholmen.

**gråsalva,** kvicksilfversalva, noggrannt smnrifven blandn. af 9 delar kvicksilfv., 18 del. skirad talg o. 18 del. skiradt ister. Anv. till fördelande af inflammator. svullnader samt mot vissa hudutslag o. ohyra.

**gråsej,** se torsken.

**gråsuggan,** *Oniscidæ, Isopoda,* har platt, oval kropp med leder i stjärten, und. hkn andningsorganen sitta; lefver på fuktiga ställen. Allmännast *Oniscus asellus* L.

**gråvacka,** *petrogr.,* kornig blandn. af kvarts, ler- o. kiselskiffer, ofta äfv. fältspat o. glimmer. Anv. till grundläggnings- o. mursten. Inneh. ofta malmer.

**gråverk,** skinn af ekorrar, s. fångas under vintern. Pälsverk.

**Gräfe,** 1) Karl Friedr. v., ty. kirurg, f. 1787 Varschav, d. 40 Hannover. Förf. — Hans son 2) Albrecht v., ögonläkare, f. 1828 Berlin, d. 70. 19:de årh. störste ögonläkare, grundl. af d. moderna oftalmologien, uppf. af nya operationsmetod, af grå starr. Förf. — Hans kusin 3) Karl Alfred, ögonläk., f. 1830, prof. i Halle 73, d. 99.

**Gräfenberg,** österr. by i Schlesien. Ber. kallvattenkuranstalt.

**gräfling** l. gräfsvin, *Meles taxus, Feræ,* färgen ofvan gråaktig, hufvudet ofvan o. på sidorna hvitt, undre kroppsdelen o. benen svarta, främre fötterna med starka gräfklor, svansen kort o. yfvig, ligger i vinterdvala, lefver af smärre ryggradsdjur, rötter o. bär m. m. Sparsamt från Skåne till Norrland.

**grän,** vikt för ädla metaller o. juveler (1 g. = $0,_{815}$ gram).

**Grängesberget** i Kopparbergs och Örebro l., en af Sveriges största malmaflagringar.

**Grängesberg-Oxelösund,** ett 1896 grund. trafik-akt.-bolag för åstadkommande af en smnslutn. mel. G:s grufvor o. de järnv., s. transporterade G.-malm till O. Sed. 07 und. vissa villkor äfv. ägare af Gellivare m. fl. malmfält.

**Gränsö kanal,** i Kalm. l.

**gräs,** *Gramineæ* Jus., en af de största växtfam., m. omkr. 3,800 arter, både land- o. vattenväxter, utbredda öf. hela jorden. Dit höra de viktigaste kulturväxt., ss. sädesslagen, foderväxt., sockerrör., bambu, espartero. Flere användas inom med., soml. giftiga.

**gräshoppor,** *Saltatoria, Orthoptera,* hafva bakfötterna förvandlade t. långa hoppfötter. G. omfatta 3 familjer: *Gryllodea, Locustina* o. *Acridioidea.* Allmännast äro: mullvadssyrsan, *Gryllotalpa vulgaris,* hussyrsan, *Gryll. domesticus,* gröna vårtbitaren; *Locusta viridissima,* vanl. vårtbitaren, *Decticus verrucivorus,* o. sträckhopporna, *Oedipoda migratoria,* i ö. Europa, samt *Caloptenus italicus* o. *spretus,* i Nord-Afrika o. Nord-Amer.

**Grässe,** Joh. Geo. Theod., ty. lit.-hist., f. 1814 Grimma, d. 85 i Dresden. Skr.: *Lehrb. e. allg. Litt.-gesch.* (37/60), *Trésor des livres* (59/69) m. m.

**Grätz,** se Graz.

**Gröna lund,** på Bellmans tid sämre värdsh. å Djurgården.

**Gröna stugan,** ett af J. G. Carlén 1855 stift. sällsk. i Sthm.

**Gröna udden,** Kap Verde, västligaste spetsen af Afrika.

**Grönblad,** Jak. Edv. Aug., fin. hist., f. 1814 Åbo, d. 64 ss. bibl.-aman. i Hälsingf. Utg.: *Urkunder, upplysande Finl. öden o. tillstånd i slut. af 16:e o. börj. af 17:e årh.* (43/56), *Nya källor t. Finl. medelt.-hist* (57) m. m.

**Gröndahl,** Agathe Backer-G., född Backer 1847, norsk pianist o. komp., d. 07, komp. pianostycken, sånger m. m.

**gröngölingen,** se hackspettsläktet.

**Gröningen,** Groningen, st. i Nederländ. vid Aa o. Hunse, 76,000 inv. Univ.

**Grönland,** den största af jordens öar, i N. ishaf., nordost om Amerika, omkr. 2,170,000 kv.km., däraf 88,100 isfritt land (västkusten), tillh. Danmark, m. 11,893 inv. Östra kusten föga, norra ej bekant, södra slutande med Statenhuk (K. Farewell), end. den västra bebodd; branta stränder o. i landet djupt inskärande fjordar, vegetation, ringa, snögränsen i allmänh. 600 m. öfv. hafv., inv. eskimåer. Delas i 2 s. k. inspektorat, d. norra m. hst. Godhavn, d. södra m. hst. Godthåb. G. upptäcktes i 9:e årh., men själfva fastlandet i slutet af det 10:e. Kristendom, blef samtid. inf. Grönländarne gåfvo sig frivilligt (i 13:e årh.) und. Norge o. kommo sed. und. Danm., hvarunder de än i dag lyda.

**grönsiskan,** *Acanthis spinus* L., af tättingarnas ordn., hannen ofvan grön, hals, bröst o. öfvergump gula, vingarna svartakt, m. gula tvärstreck, stjärten gul. Honan ofvan grågrön m. svarta fläckar. Allm. i s. o. mel. Sverige. Strykfågel.

**grötomslag,** se kataplasma.

**g. st.,** förk. för gamla stilen.

**G. T.,** förk. f. gamla testamentet; good templar.

**Guadalāviar,** fl. i ö. Spanien, utf. i Medelhafvet. 240 km. lång.

**Guadalaxāra** (-chāra), st. i Mexico, 101,208 inv. Univ., bisk.

**Guadalquivir** (-dalkivīr), sp. fl., upprinner på Sierra del Pozo, utmynn. i Atlanten, 560 km. l. Område: 55,620 kv.-km.

**Guadeloupe** (gadlupp'), La G., fr. västind. ö, 1,603 kv.km., 157,806 inv. Hst. Basse-Terre.

**Guadiāna,** flod i s. del af Pyren. halfön, upprinn. på Sierra de Alcaraz, utmynn. i Atlanten. 820 km. l.; område: 66,850 kv.km.

**guajācum,** *bot., farm.,* västind. trädsläkte, hvars ved o. harts användas i medicinen mot syfilis m. m.

**Guajan** (-schān), se Marianerna.

**Guanaxuato** (-chuāto), förbundsstat i Mexico, 28,363 kv.km., 1,061,727 inv. Hst. G., 41,486 inv.

**guāno,** namn på den på fosforsyra o. kväfve rika spillningen eft. fåglar vid Perus kuster o. på Stilla hafvets öar.

**Guanoöarna,** se Chinchasöarna.

**Guardafūi,** näst Ras Hafun Afrikas östligaste udde.

**guardiān,** gardian, sp. föreståndare f. ett kloster.

**Guarīni,** Gioy. Batt., it. skald, f. 1537 Ferrara, d. 12 Venezia. Skr.: *Il pastor fido* (äfv. på sv.) m. m.

**Guarnēri,** ber. violinfabrikantsfam. i Cremona; mest framstående är

Giuseppe Antonio G. (G. del Gesù), f. 1683 Cremona, d. 45.

Guastall'a, st. i Öfre Ital. v. Po, med kringligg. område omkr. 11,091 inv.

**Guatemāla,** republ. i Central-Amer. 113,030 kv.km., 1,882,992 inv! Gränser: n. Mexico, ö. Salvador, Honduras, Atlanten, s. Stilla haf., v. Mexico. Berg: Sierra de las Nubes, Sierra Madre (forts, af Anderna). Hst. G., 1,600 m. öfv. haf., 125,000 inv. ärkebisk., univ. Prod.: kaffe, konschonell, bomull. Inv.: spanjorer, kreoler, indianer. — G. blef fri republ. 21/3 1847, författn. 19/10 51, revolution 71. President: Manuel E. Cabrera (sed. 99).

**Guayāna,** se Guyana.

**Guayaquil** (gwajakīl), hamnst. i Ecuador v. G.-floden o. Stilla haf., 51,000 inv.

**Guben,** st. i Brandenburg v. Neisse, 33,122 inv.

**Gubernātis,** se De Gubernatis.

**Gubitz,** Friedr. Wilh., ty. förf., f. 1786, d. 70 Berlin. Skr. dram. dikter, berättelser m. m., utg. »Volkskalender» o. s. v. Utmärkt träsnidare.

**Gudbrandsdalen,** dalgång i Kristians. amt (Norge).

**Gude,** Hans Fred., nor. landsk.-mål., f. 1825 Kristiania, sed. 80 prof. i Berlin, d. där 03. I Nationalmus. i Sthm fl. arb. af G.

**Gudenå,** större strömdrag i norra delen af Jylland, utmynnar i Randersfjorden, 158 km. l.

**Gudhems kloster,** ford. ansedt cisterciensnunneklost. i Skarab. l., nu obetydl. ruiner.

**gudsdomar,** se ordalier.

**gudsfrid,** lat. *Treuga Dei,* und. medelt. de dagar (torsdags aftonen t. måndags aftonen), då all fäjd var förbjuden.

**Gudsö,** dan. by i Jylland v. Koldingfjorden. Slag 7/5 1849.

**Gudūnov,** se Boris G.

**guelfer,** it., anhängare af påfven; rom. kejsarens motståndare i It. Jfr ghibelliner, welfer.

**Guericke,** Otto v., ty. fys., f. 1602 Magdeburg, d. 86 Hamburg. Uppfann luftpumpen, manometern o. en elektricitetsmaskin.

**guerill'akrig,** se gerillakrig.

**Guernsey** (görnsi), en af Normandiska öarna i Eng. kanal., 65 kv.km., 40,477 inv. Hst. S:t Pierre.

**guerre** (gär), fr., krig; ett slags biljardspel.

**Guesclin** (gekläng'), Bertrand du, konnetabel af Frankr. o. Kastilien, f. omkr. 1320 Bretagne, eröfrade 70 näst. alla Englds besittning, i Frankr., d. 89 v. belägr. af Châteauneuf-de-Randon.

**Guevāra y Dueñas** (-i duen'jas), Luis Velez de, sp. skald o. dram., f. 1570, d. 44 Madrid. Skr. omkr. 400 komed., rom. »Halte Fan» m. m.

**Guicciardīni** (guittjar-), Francesco, it. hist., f. 1482 Florens, d. där 40. Guvern. i Modena o. Romagna. Skr.: *Istoria d'Italia* m. m.

**Guiccioli** (guittjåli), Florence Teresa, it. gref., f. Gamba 1799 Paris, d. 73, känd för sia förbind, m. skalden lord Byron.

**guide** (gidd), fr., vägvisare, resehandbok.

**Guīdi,** se Masaccio.

**Guīdo** från Arezz'o, it. komp., f. omkr. 990, 29 prior i klostr. Avellano, d. 37. Anses ss. uppfinn. af de nu brukl. noterna.

**Guīdo** af Lusignan, 1186 kon. af Jerusalem, 87 besegr. af egypt. sultan. Saladin samt fången, 92 afsatt, men ss. ersättning kon. af Cypern, d. 94.

**Guienne** l. Guyenne (gienn'), ford. fr. prov. i s.ö. Frankr. Hst. Bordeaux. 1451 fransk.

**guildhall** (gildhål), eng., gillessal, rådhuset i London.

**guillotine,** fr., se giljotin.

**Guinēa** (gi-), benämn, på Afrikas v. kust mel. Kap Vergas (11° n. b.) o. K. Negro (16° s. b.), delas i Öfre G. från K. Vergas t. Kap Lopez, s. om ekvatorn, o. Nedre G. till Kap Negro. Till Öfre l. n. G., företrädesvis kalladt G., höra Peppar-, Elfenbens-, Guld- o.

Slafkusten. Nedre l. s. G. omfattar ländsk. Loango, Kongo, Angola o. Benguela.

**guinea** (ginn'i), ford. eng. guldmynt (21 shill.) = omkr. $18,_{90}$ kr.

**guipure** (gipyr), fr., broderi.

**Guipuz'coa** (gi-), den östligaste af de bask. prov., 1,885 kv.km., 195,850 inv.

**guirland,** se girland.

**Guise** (gvīs), gren af det hertigl. huset Lothringen, hertigl. 1527. 1) Franç. de Lorraine, skicklig härförare, f. 1519, tillvällade sig jämte sin bror Charles, den s. k kardinalen af Lothringen, en betydande makt und. Frans II o. Karl IX, segrade 62 öfv. hugenotterna vid Dreux, 63 vid Orleans skjuten af en hugenottisk adelsm. — Hans son 2) Henri de Lorraine, f. 1550, deltog i mordet på Coligny, Bartolomeinatten 72, chef f. hel. ligan, på Henrik III:s befalln. mördad 88. Huset G. utslocknade 1696.

**guitarr,** se gitarr.

**Guizot** (gisåå), Franç. Pierre Guill., fr. statsm., hist., f. 1787 Nîmes, 12 prof., 30, 32/36, 36 o. f. undervisn.-min., 40/48 utr.-min., måste 48 fly från Frankr., d. 74. Skr. förträffl. arb. i fr. o. eng. hist.

**gula febern,** *läk.,* endemisk infektionssjukdom v. tropiska Amerikas, is. V.-Indiens kuster, angriper is. främlingar, har hastigt förlopp m. tyfösa symtom, stark gulsot, blod- o. gallkräkning. Svårbotlig.

**Gula hafvet,** n. del. af Kines. haf.

**guld,** *kem.,* Au = 196, metall, elem., förekom, näst. alltid gediget, olösl. i syror, m. undant. af kungsvatten, men förenar sig mycket lätt m. klor. E. v. $19,_{26}$ $19,_{55}$. Smältpkt 1,200°/1,450°. Anv. t. mynt, prydn., förgylln. m. m. Mesta g. kommer från Ryssl., Amer., Australien.

**gulden,** 1) österr. mynt: 1 g. = 100 neukreuzer = 2 ty. mark = $1,_{78}$ kr., 2) nederl. mynt; 1 g. = 100 cents = omkr. $1,_{50}$ kr.

**guldfisken,** *Carassius auratus, Cyprinidæ,* inhemsk i Kina, allm. i akvarier.

**Guldkusten,** se Guinea.

**guldlegeringar** l. föreningar af guld m. andra metaller användas alltid ss. arbetsguld, emed. rent guld är för mjukt; de flesta g. göras m. silfver l. koppar l. båda tills. Guldhalten bestämdes ford. i karat, så att rent guld = 24 k., följaktl. t. ex. 18 karats guld = 18 del. rent guld o. 6 del. annan metall, num. vanl. i 1,000-delar. Und. 18 karats gula får ej kontrolleras i Sverige.

**guldregn,** se Cytisus.

**guldslageri,** konsten att i ytterst tunna (1/140—1/9000 mm.) blad uthamra guld, silfver, platina m. m.

**guldsmedskonst,** konsten att, ofta und. begagn. af emaljering, kaméer, äkta pärlor, ädelsten., förarbeta ädla metall, t. prydnadsförem. G:en blomstr. i Tyros red. på Salomos tid o. i Grekl., dess nuv. riktning härstammar fr. Byzantion. I Italien nådde den sin höjdpunkt i 15:e årh. med Benvenuto Gellini. I Frankr. utvecklade sig rococo-stilen, und. det renässans, bättre bibehölls i Tyskland. I början af 19:e årh. sträfvade man återgå t. antiken, nu råder en brokig blandn. af alla stilar. Filigranarb. tillverkas is. i Asien, Afrika, Turkiet, Norge o. Italien, medan drifvet arbete, niëllo o. emalj, spelar största rollen i Indien.

**guldsvamp,** ur guldkloridlösn. gm oxalsyra fälldt guld till plombering af tänder.

**guldtinktur,** eter. guldkloridlösn. till förgyllning.

**guldvikt.** Till vagn. af ädla metall., ädelstenar o. d. användes förr kölnerskålp. (= 2 mark; 1 mark guld = 24 karat à 12 grän, 1 mark silf. = 16 lod à 18 grän). I Sverige begagnades 1 löd. mark (= 16 lod = 64 dukater = 222,$_{8}$ gram). Nu anv. näst. allm. gramsyst.

**Gullberg,** ford. fäste vid Göta älf, ö. om Göteb., raseradt 1687.

**gullvifva** se Primula.

**Gullivers resor,** den svenska titeln på *Travels of Lemuel Gulliver* af J. Swift.

**gulockra,** *min.,* består af kiselsyr. lerjord o. kiselsyr. järnoxid. Anv. t. målar-, köllerfärg; eft. glödgning s. rödfärg.

**gulsippan,** se Anemone.

**gulsot,** *Icterus, läk.,* sjukdomssymtom v. fl. sjukdomar, mestadels i följd af tilltäppning af gallgångarna, ss. vid mag- o. tarmkatarr, gallsten m. m.

**Gumælius,** 1) Gust. Vilh., skald, läroboksförf., f. 1789 Lid (Södermanl.), d. 77 ss. kyrkoh. i Örebro. Skr.: *Thord Bonde, Engelbrekt* m. m., utg. o. bearb. fl. klass. arb. o. s. v. — Hans bror 2) Otto Joel, pedagog, f. 1791 Lid, 29/62 rektor i Örebro, d. där 76. Skr. fl. lärob., en af grundl. af »Nerikes Allehanda». — Hans son 3) Karl Arvid, publ., riksdagsm., f. 1833 Örebro, d. 08 Sthm, 56 telegrafkommiss. i Örebro, 87 verkst. dir. för Allm. lifförsäkr.-bol. i Sthm, 69/76, 81 o. f. verksam ledarn, af riksd. 2:a kammare. G. åstadkom äfv. inrätt, af d. 1:a sv. folkbank, i Örebro 1867.

**Gumbinnen,** reg.-område i Ost-Preuss., 10,943 kv.km., 600,901 inv. Hst. G. 14,000 inv. Fabr.

**Gumboda hed,** i Västerb. l., förr exercisplats f. dåv. Västerb. fältjägarkår.

**gumm'i,** lat., amorft, kväfvefritt, smak- o. luktlöst ämne, utsipprar s. tjockflyt. vätska gm sprickor i åtsk. växters bark. Mångfald, anv. i med. & tekn.

**gumm'i arābicum,** ur barken t. vissa i Arab., Egypt. m. fl. land väx. akaciearter utsippr. stelnande saft, lösl. i vatten, ej i alkohol. Den bästa fr. Kordofan. Anv. t. limning, sten- o. tygtryck, appretur, i med. m. m.

**gumm'i elas'ticum,** se kautschuk.

**gummilgutt'a,** *farm.,* hartsartadt ämne af mjölksaften från i Asien väx. *Garcinia Morella* Desr. Giftig. Anv. till färg, ss. afförande medel o. s. v. **-lack'a,** gm sting af en sköldlus, *Coccus lacca,* från grenarna på vissa i O.-Ind. väx. Ficus- o. Rhamnusarter utflytande harts. Egentl. g. l. schellack framställes gm från färgämnen befriadt g:s smältn. o. gjutn. i tunna skifvor. Anv. t. fernissor, lack, kitt, träpolering m. m. **-träd,** se Eucalyptus.

**gumpfotade fåglar,** *Pygopodes,* lägsta ordn. inom fåglarna, ha fjäderklädt ansikte, hård näbb utan lameller, benen långt bakåt, korta vingar, kort l. ingen stjärt, tung, klumpig kropp. Delas i doppingar, *Colombidæ,* lommar, *Eudytidæ,* alkor, *Alcidæ* och pingviner, *Apterodytidæ.*

**Gungi,** Jos., ung. komp., f. 1810, sed. 76 i Frankf. a. M., d. 89 Weimar. Melod. danskompositioner.

**Gunilla,** sv. drottn., Joh. III:s 2:a gem., dotter till riksr. Joh. Axelsson Bjelke, f. 1568, d. 97.

**gunrum,** eng., officersmäss på sv. örlogsfartyg.

**Gunter,** Archib. Clavering, n.-amer. förf., f. 1847 Liverpool, d. 07, skr. en mängd spännande rom., af hka de flesta öfvers. på svenska.

**Günther,** gref. af Schwarzburg-Blankenburg, f. 1304, motkon. t. Karl IV 49, afstod kort därefter kronan mot en penningesumma, d. 49.

**Günther,** 1) Klas Efraim, ämbetsman, f. 1799 Närike, statsråd 48/ 51, justitie-statsmin. 56/58, d. i Sthm ss. justitieråd 61. — 2) Julius, sångare, sånglärare, f. 1818 Göteb., d. 04 Sthm, 39/62 anställd v. kgl. teatern i Sthm, 64 prof. v. mus. akad. Stora förtjänster ss. handledare i sång.

**gurgelmedel,** gargaris'ma, *läk.,*

vattenlösn. af smndragande l. retande medel, ss. alun, salvie-té o.d.; anv. mot halsfluss o. s. v.

**gurkmeja,** se Curcuma.

**Gur'ko,** Jos. Vladimirovitsch, ry. gen., f. 1828, 77 i turk. krig., intog Sofia 78, gen.-guvern. i Petersb. 79 o. i Odessa 82, d. 01 Tver.

**gurksläktet,** *Cu'cumis* L., *Cucurbitaceæ.* Vanl. g., *C. sativus* L., härst. fr. O.-Ind., odlas allm. i Europa sed. 17:e årh. Melonen, *C. melo* L., härst. fr. orienten, mognar ej hos oss på kalljord.

**gurmang',** fr., se gourmand.

**Gustaf,** sv. kgr o. furstar: 1) G. I (Vasa), f. 12/5 1496, son af Erik Johansson Vase o. Cecilia Månsdotter af Eka, befriade riket från danskarne, rikshöfvidsm. 21, kon. 23, kufvade 3 Dalupptor samt Dackes uppr. i Småland. G. införde reform., gjorde Sverige t. arfrike (40,44), o. gaf i smnhang därmed sina yngre söner ärftl. hertigdöm., åstadkom reda o. ordn. i rikets inre förvaltn. o. efterlämnade en fylld skattkammare. Var en af Sveriges yppersta kgr, d. 29/9 60 Sthm. G. var 3 ggr förmäld: 1) m. Kat:a af Sachs.-Lauenburg, 2) m. Margareta Lejonhufvud, 3) m. Katarina Stenbock. Staty i Sthm. — Hans sonson 2) G. II Adolf, son af Karl IX o. Kristina af Holstein, f. 9/12 1594, reg. 1611, ärfde o. afslutade 3 krig (danska, ryska o. polska), förvärfvade gm sitt delt. i 30-år. kriget odödl. hjälterykte o. har därför o. ss. protestantismens räddare ej utan skäl blifvit kallad G. A. den store; stupade i slaget v. Liitzen 6/11 32. G. II Ad. var förmäld m. Maria Eleonora af Brandenburg. Statyer i Sthm o. Göteb. — 3) G. III, son af kon. Ad. Fredr. o. Lovisa Ulrika, f. 13 (24) jan. 1746, reg. 71, gjorde gm revol. 72 slut på frihetstidens partistrider, vidtog i början af sin regering fl. nyttiga förbättringar, men fördunklade sin glans gm förenings- o. säkerhetsaktens våldsamma gmdrifvande 89 samt flere andra t. envälde sträfvande åtgärder m. m. Själf ett snille, gynnade G. vitterhet o. konst. G. blef på en maskeradbal i operahuset sårad af ett pistolskott o. dog i följd däraf 29/3 92 Sthm. G. var form. m. Sofia Magdalena fr. Danm. Staty i Sthm. — Hans son 4) G. IV Ad., f. 1/11 1778, kon. 92, reg. 96, förde fr. 1808 m. Ryssld det olyckliga krig, s. sedan vållade Sverige förlusten af Finland o. var en af de många orsakerna t. hans o. hans bröstarfvingars förlust af sv. kronan 10/5 1809; d. 7/2 37 S:t Gallen. G. var förm. m. Fredrika Dor:a Vilh:a af Baden. — 5) G. V (egentl. Oskar G. Adolf), kon. 8/12 07, son af Oskar II o. Sofia af Nassau, f. 16/6 58 Drottningholm. 20/9 81 form. med prins. Viktoria af Baden. — 6) G., son af kon. Erik XIV o. Kat:a Månsdotter, f. 1568 Nyköp., eft. ett olyckl.o. kringirrande lif d. 1607 Kaschin. — 7) G., prins af Vasa, son af G. IV Ad. o. Fred:a af Baden, f. 9/11 1799, form. m. Louise af Baden 30, d. ss. österr. fältmarsk.-löjtn. 4/8 77. — 8) G. (egentl. Frans G. Oskar), sv.-norsk arfprins, hert. af Uppland, son af kon. Oskar I o.

Josefina, f. 18/6 1827 Haga, d. 24/9 52 Kristiania. Älskare af tonernas konst; komp. fl. studentsånger, mus. till *Hvita frun på Drottningholm* m. m. 9) G. Ad. (egentl. Osk. Fredr. Vilh. Olaf G. A.), Sveriges kronprins, son af kon. G. V o. Viktoria af Baden, f. 11/11 1882 Sthm.

**Gustaf Adolfs stiftelsen,** en i Tyskld 1832 grund. fören. f. understöd af evang. församlingar i icke-protest. länder.

**Gustafsberg,** 1) badort i Göteb. o. Boh. l., 2) porslinsfabr. i Sthms l. (på Värmdön).

**Gustafssköld,** Abrah. (förut Hellichius), militär, f. 1723, var 72

kommend. i Kristianstad und. Gust. III:s revol., adl. s. å., gen.-löjtn. 92, d. s. å. Kristianstad.

**Gustafsson,** Rich., förf., publ., f. 1840 Sthm, 85/87 o. 91/92 Sthms-repres. i 2:a kamm. Skr.: *Sagor,* teaterpjäser, reseskildr. m. m.; redakt, f. tidn. »Kasper», utg. »Illustr. folkböcker».

**Gustāvia,** se Barthélemy.

**gustavianska arfvegodsen,** öfv. 300 hemman, s. Gust. II Ad. 1624 skänkte t. Upps. univ.

**Gustaviānum,** akademihuset i Uppsala, uppfördt af Gust. II Adolf.

**Güstrow,** st. i Mecklenburg-Schwerin v. Nebel, 16,882 inv. Gotisk domkyrka.

**Gusum,** mässingsbruk i Östergötld.

**Gutenberg,** Joh. (egentl. Gensfleisch), boktryckarkonstens uppf., f. omkr. 1400 Mainz, förenade sig 50 m. Joh. Fust f. anlägg, af tryckeri, d. 68 Mainz. Bildst. i Mainz, Strassburg, Frankf. a. M.

**guttaperka,** den steln. mjölksaften af åtsk. t. naturl. familjen *Sapotaceæ,* is. *Isonandra Gutta* Hook, hör. träd på Sumatra, Java, Filippinerna. Eg. v. $0_{979}$. Fullkoml. formbar v. 55/60°; blir gm gnidn. starkt elektr. Olösl. i vatten, föga lösl. i alkohol o. eter, lättlösl. i kloroform, kolsvafla, bensin, terpentin, petroleum. Stor användn. ss. isoleringsmed, f. telegrafkabl., t. slangar, dragremmar, gasrör, kärl m. m.

**gutturāl,** lat., hörande till strupen. **-ljud,** strupljud.

**Gutzkow,** Karl Ferd., ty. förf. o. dram., f. 1811 Berlin, d. 78 Frankf. a. M. Skr. dram., noveller, kritik, o. s. v.

**guvernant',** fr., lärarinna, uppfostrarinna.

**guvernement',** fr., regering; ståthållarskap.

**guvernör,** fr., ledare af en ung mans, is. prins' uppfostran; ståthållare, landshöfding.

**Guyāna** l. Guayana, ld i S. Amer. v. Atlanten, består af 5 delar: 1) venezuelanska prov. G. 359,400 kv.km., 560,000 inv. 2) Brit. G. (se d. o.). 3) Nederländska G. 129,100 kv.km., 91,000 inv. Hst. Paramaribo. 4) Franska G. 78,900 kv.km., 32,900 inv. Hst. Cayenne. 5) Brasil. G., en folktom, näst. okänd ödemark mel. fl. Oyapok o. Amazonfloden.

**Guyenne,** se Guienne.

**Guy-Fawkes-dag,** i Engld den 5/11, då en halmdocka, föreställande G. F. (se Fawkes), s. var hufvud-personen i krutkonspirationen, (se d. o.) föres omkring o. slutligen brännes upp.

**Guzman,** se Dominicus.

**Gwalior,** eng. vasallstat i Ost-Ind., 64,865 kv.km., omkr. 3 mill. inv. Hst. G., 89,154 inv. Klippfästn.

**Gwyn** (gwinn), Eleanor (Nell), eng. skådesp., Karl II:s älskarinna, f. 1650, d. 87.

**Gyges,** kon. i Lydien i början af 7:de årh. f. K. Vann sina framgångar med tillhjälp af en underbar ring, s. ägde

förmågan att göra sin innehafvare osynlig.

**Gyldén,** 1) Klas Vilh., fin. ämbets-m., f. 1802 Eura, d. 72 ss. verkl. statsr. Hälsingfors. Förf. — Hans kusin 2) Nils Abrah., filol., f. 1805, sed. 47 prof. i Hälsingfors, d. 88. — Hans son 3) Joh. Aug. Hugo, astron., f. 1841 Hälsingf., sed. 71 förest, f. observat. i Sthm, sed. 88 prof. vid högskolan i Sthm, d. där 96. En af samtidens förn. astron. Förf.

**Gyllembourg-Ehrensvärd,** Tomasine Kristine, f. Buntzcn 1773 Köpenh., förf., g. m. 1) skådesp. P. A. Heiberg, 2) K. F. Ehrensvärd (se d. o.), d. 56. Skr. mästerl. novell, m. m.

**gyllen,** ty. guldmynt. Jfr gulden.

**Gyllenborg,** 1) Karl, gref., statsm., förf., f. 1679 Sthm, 23 riksråd, d. 46 ss. kanslipres. Skr.: *Svenska sprätthöken* m. m. — Hans bror 2) Fred., gref., ämbetsm., f. 1698, pres. i bergskoll. 50, d. 59. — Hans brorson 3) Gust. Fredr., gref., skald, f. 1731

Strömsbro (Östergötl.), kansliråd 74, d. 08 Sthm. Skr.: *Tåget öfv. Bält* (85), *Årstiderna,* satir. dikten *Verldsföraktaren,* skådespel m. m.

**gyllene bullan,** den af kejs. Karl IV 1356 i Metz utfärd, riksförfattn., gm hkn de 7 kurfurstarne insattes o. kejsarvalet ordnades.

**gyllene hornet,** vik af Bosporen, bild. Konstpls hamn.

**gyllene kalfven,** enl. Luther den tjurafbildn., s. Aron enl. Moseb. 32: 4 lät göra sig på Sinai. Däraf »dansen kring g. k.» ett uttryck för blindt penningbegär.

**gyllene rosen,** en af påfven invigd g. r., s. sed. 1366 utdelas af honom ss. gåfva t. furstar.

**gyllene skinnet,** 1) *gr. myt.,* se argonauter: 2) af Filip d. gode af Burgund 1429 instift. riddarord. Stormästarskapet öfvergick 1477 t. habsburg. huset o. kom med det t. Spanien. Sed. 1725 utdelas g.-ord. både i Österr. o. Spanien.

**gyllene tal,** det tal, s. anger ett visst ordningsnummer i måncykeln, d. v. s. en period af 19 år, eft. hks förlopp månfaserna infalla på samma datum. Talet 1 är antaget ss. g. t. för det år, då nymånen infaller på nyårsdagen. Jfr epakter.

**Gyllenhielm,** Karl Karlsson, naturl. son t. Karl IX, frih., riksamiral, f. 1574 Nyköp., 1600 krigsöfverste i Livld, 01/13 i hård fångensk. i Polen, 17 riksråd, 19 riksamir., d. 50 Karlbergs slott. Förf.

**gyllenläder,** lädertapeter med från baksidan intryckta mönster o. för hand verkställd förgyllning.

**Gyllenstierna,** 1) Kristina, Sten Sture d. y:s gem., dotter t. riksr. Nils Eriksson G., f. 1494, namnkunnig f. sitt hjältemod, försvar af Sthms slott 1520; s. å. förd t. Danm. o. hållen i fängsl. förvar, omgift 27 m. Joh. Turesson (tre rosor), d. 56 Hörningsholm. — 2) Joh., gref., statsm., f. 1635, 60 kansliråd, 68 landtmarsk. o. riksråd, 74 gref., 79 gen.-guvern. öfv. forna dan. provins., d. 80 Landskrona. Karl XI:s förtrogne.

**gyllenåder,** se hemorrojder.

**gylling,** *Oriolus* L., *Corvidæ.* Sommar-g., *O. galbula* L., höggul m. svarta vingar o. stjärt, de förra m. en gul fläck, den senares pennor m. gula spetsar. Mycket sällsynt i s. och mel. Sverige. Bygger konstmässigaste boet af alla i Sverige förekom. fåglar.

**gymkhāna,** ind., sportliknande fest, täflingsstrid på lek.

**gymnāsium,** gr., i gaml. Grekld plats, där ungdomen öfvades; nu högre lärdomsskola.

**gymnastīk,** gr., utförandet af kroppsöfningar, ordnade eft. ett visst system. Delas i 1) frisk-g., omfattar öfningar,

afsedda att stärka hela kroppen o. harmoniskt utveckla den; 2) militär-g. = fäktning; 3) sjuk-g., hvarigm mskan ant. själf l. med mskligt l. mekan. biträde bibibringas vissa rörelser f. att lindra l. upphäfva gm abnorma förhåll. uppkomna lidanden i ngn viss kroppsdel.

**gynan'dria,** gr., *bot.,* 20:e klassen i i Linnés sexualsyst. Dithörande växter hafva ståndarna smnväxta med pistillerna.

**gynekologī,** gr., läran om fruntimmerssjukdomar.

**Gyöngyös** (djönd'jösch), ung. st. v. Matraberg., 16,442 inv. Vinodl.

**Gårdarike** l. Gardarike, ford. ben. på nuv. Stor- o. Lill-Ryssl.

**gåsen,** *Anser* Pallas, *Anatidæ, zo.,* simfågelsläkte, omfattar tama g., *A. domesticus,* L., härstamm. fr. grå-g., *A. ferus* Gmelin, bläs-G., *A. erythropus* L. (hvaraf fjällgåsen, *A. minotus,* blott är en form), säd-g., *A. segetum* Gmelin, hafre-g., *A. leucopsis* Bechstein, m. fl. De vilda arterna flyttfåglar. Säd-g. tillbringar vintern i mel. Europa.

**Gåsevadholm,** stort fideikom. i Hallands l.

**gäddan,** *Esox* L., *Physostomi,* har

bred nos, kroppen jämnlöpande fr. hufvudet t. rygg- o. analfenan, klufven stjärtfena, stora, spetsiga tänder på underkäken. *E. lucius* L., har svartgrön rygg, gröngrå sidor m. sneda, gula tvärstreck, undre delarna hvitgula. I högsta grad rofgirig. Allm.

**Gäfle,** sjö-, stapel- o. residensst. i Gäfleb. l., vid Gäfleåns utlopp i Bottniska vik., 31,595 inv. (08) G. var kändt ss. stad redan i början af 1400-talet. Efter branden 1869 särdeles välbyggd. Liflig handel o. sjöfart, skeppsbyggen, fabr.

**Gäfleborgs län,** omfattar de gamla landsk. Gästrikland o. Hälsingland (se d. o.), 19,214 kv.-km., 251,015 inv. (08). G., upprättadt 1762, omfattade att börja med äfven Härjedalen, s. 1810 kom under Jämtlds l. Residensst.: Gäfle. Öfr. st.: Söderhamn, Hudiksvall.

**Gäfle—Dala järnväg,** mellan Gäfle o. Falun, 92 km. l.

**Gäfleån** (Gafleån), vattendrag i Gästrikland, afbördar Storsjöns (i Gästrikland) vatten o. utmynnar vid Gäfle i Bottniska viken.

**gälbgjutare** (jälb-), ty., en s. tillverkar arb. af mässing l. annan gul metall.

**Gällivare,** 1) lappmarks s:n med municip.-samh. Gällivare kyrkostad i Norrb. l., 2) G. malmberg i sma socken.

**Gödecke,** Pet. Aug., skriftst., publ., f. 1840 Norrköp., 76/78 hufv.-redakt. f. Aftonbladet, 80 semin.-rekt. i Växjö, d. 90. Skr. sorgsp. *Albion,* en förtjänstfull öfvers. af *Edda* m. m.

**Gödeke,** Karl, ty. lit.-hist., f. 1814 Celle, sed. 72 prof. i Göttingen, d. 87. Skr.: *Grundriss zur Gesch. der deutsch. Dichtung* (56/81), 3 bd, m. m.

**göken,** *Cuculus* L., *Cuculidæ,* den vanl. g., *C. canorus* L., ofvan askgrå, rygg o. skuldror mörka, stjärten svart m. hvita spetsar; lägger äggen i andra fåglars bon. Allm. öfv. hela Sverige. Flyttfågel.

**Göppingen,** st. i Württemberg, v. Fils, 19,384 inv.

**Göran,** se Mengel.

**Göran Persson,** se Persson.

**Görgei** (-geï), Joh. Arth. Waldem., ung militär, f. 1818, 49 öfverbefälh. f. ung. armén o. diktator, förlorade slaget

v. Komorn o. afslöt kapitul. i Világos s. å., t. 67 internerad i Klagenfurt, återvände 68 till Ungarn.

**Görlitz,** st. i Schlesien v. Neisse, 80,931 inv. Fabr.

**Görres,** Jak. Jos. v., ty. skriftst., f. 1776 Koblenz, d. 48 ss. prof. i München.

**Görtz,** Geo. Heinr. v., frih. v. Schlitz, statsm., f. 1668, allråd. min. i Sverige 1716, häktad o. anklagad 18, halshuggen 19.

**Görz** o. Gradiska, österr. kronld, 2,918 kv.km., 232,897 inv., bildar jämte Istrien o. Triest kustlandet. Hst. G. v. Isonzo, 25,432 inv. Furstbisk., bad.

**gösen,** *Lucioperca* Cuv., *Acanthopterygii,* har 2 ryggfenor, otandade gällock, små fjäll Vanl. g., *L. sandra* Cuv., är ofvan grönakt. gråbrun, på sidorna o. undre delarna gulakt. silfverhvit, har grå, stund. näst. gredelina ryggfenor m. svarta, vågräta streck, bild. fläckar. Allm. i s. och mel. Sverige, mest i landets ö. delar.

**Göta älf,** Vänerns utlopp i Kattegatt, bildar Åkerströms- o. de berömda Trollhättefallen; $90{,}_5$ km. l.

**Göta kanal** börjar vid Slätbaken, går gm sjöarna Asplången, Roxen, Boren, Vättern, Viken, Vänern o. därifrån gm den kanaliserade. Göta älf t. dess utlopp vid Göteb.; längd fr. Slätbaken t. Kattegatt 387 km.

**Götaland,** s. delen af Sverige, omfattar landsk. Öster- o. Västergötl., Dal, Bohuslän, Småland, Halland, Skåne, Blekinge samt öarna Öland o. Gottland.

**Göteborg,** Sveriges 2:a stad, residensst. i Göteb. o. Boh. l., på båda sidor om Göta älfs utl. i

Kattegatt, i den lilla t. Göteb. o. Bohus l. hör. delen af Västergötl., 162,480 inv. (08). Kanaler, storartaplanteringar o. museum, tekn. o. navigationsskola. Framstående publ. o. privata byggnader. Betydlig handel o. sjöfart. Biskop. Stadspriv. 1621.

**Göteborgs Aftonblad,** dagl. aftontidn. i Gbg, uppsatt 1888.

**Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidn.,** en 1832 uppsatt, num. dagl. aftontidn. i Göteb.

**Göteborgs högskola,** högre underv.-anst. i Gbg, grund. på donationer af Fr. Lundgren, D. Carnegie, O. Ekman m. fl. Öppnad 1891.

**Göteborgs o. Bohus län** omfattar landsk. Bohuslän (s. d. o.) samt 538 kv.km. af Västergötl., där residensst. Göteborg ligger, 372,004 inv. (08).

**Göteborgsposten,** en 1859 uppsatt dagl. morgontidn. i Göteb.

**Göteborgs stift** omfattar Göteb. o. Bohus l., Halland, en liten del af Kristianst. l. samt 24 pastorat af Älfsborgs l.

**Göteborgssystemet,** utskänkningssystem, enl. likt brännvin försäljes af ett för nykterhet o. sedlighet verkande bolag, s. står und. kommunens kontroll, o. s. äger att åt kommunen för befordrande af allmännyttiga ändamål öfverlåta sin vinst utöfver vissa procent på bolagskapitalet.

**Göthe,** And. Georg, konst- och litt.-hist., f. 1846 Sthm, sed. 80 amanuens vid Nat.-mus. i Sthm, har förf. konstvetensk. publikationer m. m.

**Göthe,** Erik Gust., bildh., f. 1779 Sthm, d. där 38 ss. prof. *Karl XIII:s staty* i Sthm, *Riddarholmskyrkans torn.*

**götiska förbundet,** ett för sv. lit. betydelsefullt samfund, 1811 stift, af A. Lewin, J. Adlerbeth, E. G. Geijer m. fl.; upplöst 1844.

**götisk stil,** *byg.,* se gotik.

**göttingen,** st. i Hannover v. Leine, 30,234 inv. Univ., observ., bibliotek., akad., gymn.

**göttingska skaldeförbundet,** 1772 stift. fören. af unga skalder i Göttingen, m. anslutn. t. Klopstock.

**Götz v. Berlichingen,** se Berlichingen.

## H.

**H, h,** 8:e bokst. i alfab., *kem.* H = Hydrogenium (vätgas).

**h,** *tonk.,* sjunde tonen i den diatoniska skalan.

**ha** l. har, förk. för hektar.

**Haag** (hāch), egentl. 'sGravenhage, fr. La Haye, nederl. residensstad, nära Nordsjön, 259,000 inv. Palats, museum, kgl. slott, sed. 1899 permanent fredsdomstol.

**Haakon** (hå-) se Håkan.

**Haarlem** (hār-) l. Harlem, holl. st. vid Spaarne, 68,255 inv. Hyacinter.

**Haarlingen** (här-), holl. st. vid Zuidersee, 10,267 inv.

**Haartman** (hart-), 1) Joh., fin. läk., f. 1725, d. 87 ss. prof. Åbo. Skr. *De mest gångbara sjukdomars igenkännande o. botande* etc. m. m. — 2) Lars Gabr. v., frih., fin. statsm., f. 1789, 40 chef för finansexpedit., d. 59. — Dennes bror 3) Karl Dan. v., fin. läk., f. 1792, d. 77 ss. f. d. gen.-dir. för medicinalverket. Skr.: *Handbok för barnmorskor* m. m.

**Habakūk,** hebr. profet, omkr. 600 f. K.

**Habāna,** se Havana.

**Habb'erton,** John, n.-amer. förf., f. 1842 Brooklyn. Skr.: *Helen's Babies* m. m.

**ha'beas-cor'pus-akten,** i England lag fr. 1679 till skydd för d. personl. friheten.

**habīl,** fr., skicklig. **-itēt,** skicklighet. **-itēra sig,** visa sig skicklig.

**habīt** (abī), fr., dräkt.

**habitude** (abityd), fr., vana. — Habitué (-tyē), stamkund. — Habituell, s. blifvit till vana.

Kattegatt, i den lilla t. Göteb. o. Bohus l. hör. delen af Västergötl., 162,480 inv. (08). Kanaler, storartaplanteringar o. museum, tekn. o. navigationsskola. Framstående publ. o. privata byggnader. Betydlig handel o. sjöfart. Biskop. Stadspriv. 1621.

**Göteborgs Aftonblad,** dagl. aftontidn. i Gbg, uppsatt 1888.

**Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidn.,** en 1832 uppsatt, num. dagl. aftontidn. i Göteb.

**Göteborgs högskola,** högre underv.-anst. i Gbg, grund. på donationer af Fr. Lundgren, D. Carnegie, O. Ekman m. fl. Öppnad 1891.

**Göteborgs o. Bohus län** omfattar landsk. Bohuslän (s. d. o.) samt 538 kv.km. af Västergötl., där residensst. Göteborg ligger, 372,004 inv. (08).

**Göteborgsposten,** en 1859 uppsatt dagl. morgontidn. i Göteb.

**Göteborgs stift** omfattar Göteb. o. Bohus l., Halland, en liten del af Kristianst. l. samt 24 pastorat af Älfsborgs l.

**Göteborgssystemet,** utskänkningssystem, enl. likt brännvin försäljes af ett för nykterhet o. sedlighet verkande

bolag, s. står und. kommunens kontroll, o. s. äger att åt kommunen för befordrande af allmännyttiga ändamål öfverlåta sin vinst utöfver vissa procent på bolagskapitalet.

**Göthe,** And. Georg, konst- och litt.-hist., f. 1846 Sthm, sed. 80 amanuens vid Nat.-mus. i Sthm, har förf. konstvetensk. publikationer m. m.

**Göthe,** Erik Gust., bildh., f. 1779 Sthm, d. där 38 ss. prof. *Karl XIII:s staty* i Sthm, *Riddarholmskyrkans torn.*

**götiska förbundet,** ett för sv. lit. betydelsefullt samfund, 1811 stift, af A. Lewin, J. Adlerbeth, E. G. Geijer m. fl.; upplöst 1844.

**götisk stil,** *byg.,* se gotik.

**göttingen,** st. i Hannover v. Leine, 30,234 inv. Univ., observ., bibliotek., akad., gymn.

**göttingska skaldeförbundet,** 1772 stift. fören. af unga skalder i Göttingen, m. anslutn. t. Klopstock.

**Götz v. Berlichingen,** se Berlichingen.

## H.

**H, h,** 8:e bokst. i alfab., *kem.* H = Hydrogenium (vätgas).

**h,** *tonk.,* sjunde tonen i den diatoniska skalan.

**ha** l. har, förk. för hektar.

**Haag** (hāch), egentl. 'sGravenhage, fr. La Haye, nederl. residensstad, nära Nordsjön, 259,000 inv. Palats, museum, kgl. slott, sed. 1899 permanent fredsdomstol.

**Haakon** (hå-) se Håkan.

**Haarlem** (hār-) l. Harlem, holl. st. vid Spaarne, 68,255 inv. Hyacinter.

**Haarlingen** (här-), holl. st. vid Zuidersee, 10,267 inv.

**Haartman** (hart-), 1) Joh., fin. läk., f. 1725, d. 87 ss. prof. Åbo. Skr. *De mest gångbara sjukdomars igenkännande o. botande* etc. m. m. — 2) Lars Gabr. v., frih., fin. statsm., f. 1789, 40 chef för finansexpedit., d. 59. — Dennes bror 3) Karl Dan. v., fin. läk., f. 1792, d. 77 ss. f. d. gen.-dir. för medicinalverket. Skr.: *Handbok för barnmorskor* m. m.

**Habakūk,** hebr. profet, omkr. 600 f. K.

**Habāna,** se Havana.

**Habb'erton,** John, n.-amer. förf., f. 1842 Brooklyn. Skr.: *Helen's Babies* m. m.

**ha'beas-cor'pus-akten,** i England lag fr. 1679 till skydd för d. personl. friheten.

**habīl,** fr., skicklig. **-itēt,** skicklighet. **-itēra sig,** visa sig skicklig.

**habīt** (abī), fr., dräkt.

**habitude** (abityd), fr., vana. — Habitué (-tyē), stamkund. — Habituell, s. blifvit till vana.

**hābitus,** lat., hållning, yttre beskaffenhet.

**Habsburg,** slottsruiner i Aardalen i Aargau, mel. Aarau o. Brugg, 528 m. öfv. hafvet, stamgods för det österr. huset H., hvars stamfar var grefve Radbod af Altenburg. Dennes son Werner lät först kalla sig grefve af H. 1064.

Rudolf I blef ty. kon. 1273 o. förvärfvade Österr. 78. Hans ättlingar erhöllo burgund. riket 1477, Spanien 1516, Ungarn o. Böhmen 1526 och delade sig 1556 i en sp. linje, s. 1700, o. en ty., som 1740 utslocknade på svärdsidan.

**Hachette** (aschätt'), Louis Christophe, fr. bokhandlare, f. 1800, d. 64, upprättade 20 i Paris en förlagsbokhandel.

**hacien'da** (assi-), sp., landtgods.

**hackbräde** l. cymbal, gammalt stränginstr., s. slås med 2 hammare.

**Hackert,** Jak. Phil., ty. landsk.-mål., f. 1737 Prenzlau, d. 07 Florens.

**Hackländer,** Friedr. Wilh., ty. rom.- o. lustspelsförf., f. 1816 Burtscheid, d. 77 Stuttgart.

**hackspettsläktet,** *Picus* L., af de partåiga fåglarnas ordn., har kilformig näbb, utsträckbar, masklik tunga o. vigglik stjärt. Hit höra: större hackspetten, *P. major* L., lilla hackspetten, *P. mino*r L., spillkråkan, *P. martius* L., gröngölingen, *P. viridis*, m. fl. arter.

**Had,** fornnord. Hödr., *nord. myt,* blind åsagud, förleddes af Loke att fälla Balder.

**Haddington** (hädd'ingtön), grefsk. s. ö. Skottld, 702 kv.km., 38,662 inv. Hst. H., 3,992 inv.

**Ha'derslev,** ty. Hadersleben, st. Slesv.-Holst, vid Lilla Belt, 9,201 inv.

**Hādes,** *gr. myt.,* Pluto, underjordens gud; underjorden, dödsriket.

**hādji,** mohammed. pilgrim, s. gör l. gjort vallfärd till Mekka.

**Hadorph,** Joh., fornf., f. 1630 Östergötl., d. 93 ss. riksantikvarie. Företog arkeol. undersökn. o. aftecknade runstenar. Förf.

**Hadramaut,** landsk. i s. Arabien.

**Hadriānus,** Publ. Ael., rom. kejs. sed. 117, f. 76, gynnade konst o. vetensk., reste mycket, d. 138 Bajæ. Riket blomstrade under honom.

**Hadriānus,** 6 påfvar i 8:e, 9:e 12:e, 13:e o. 16:e årh. H. IV, egentl. Nic. Breakspear från Engld, påfl. legat vid mötet i Linköping 1152, påf. 54/59, började striden mel. påf. o. hohenstauferna.

**Hæffner,** Joh. Krist. Fredr., mus., f. 1759, d. 33 ss. dir. mus. i Uppsala, komp. oratorier, operor, studentsånger, utg. koralbok m. m.

**hæm-,** se hem-.

**Hæmus,** se Balkan.

**haf** (ocean), den smnhängande vattenmassa, s. omger vår planets fastland, upptar $0,_{75}$ af jordytan. 5 hufvuddelar: N. o. S. ishafvet, Atlantiska h., Stilla h. (l. Stora oceanen), Indiska hafvet.

**haff,** ty., namn på 3 strandsjöar vid Ö.-sjöns s. kust.

**Hafis,** Schems eddin Mohammed, pers. skald, d. 1388, Orientens störste lyriker.

**hafre,** *Avena* L., *Gramineæ*. Vanlig h., A. *sativa* L., växer till 65° n. br. I Skandinavien och Skottld till bröd, vanligast till kreatursfoder.

**Haga,** k. lustslott vid Brunnsviken.

**Hagar,** slafvinna hos Abraham, födde honom Ismael.

**Hagberg,** 1) Karl Pet., präst, vältalare, f. 1778, 21 ledam, af Sv. akad., 37 pastor primarius, d. 41. Skr.: *Äreminne*

*öfver Axel Oxenstjerna* (08), samt flere uppl. predikningar. — Hans son 2) *Karl Aug.,* estet., språkforsk., f. 1810, 51 ledarn, af Sv. akad., d 64 ss. prof. i Lund. Mästerlig öfvers. af Shakespeares dram. arb. — Dennes bror 3) Jak. Teod., förf., språkforsk., f. 1825, 68/90 prof.i Uppsala, d. 93 Sthm. Skr. skådesp., vittra afhandl. m. m.

**Hagborg,** Vilh. Nikol. Aug., genremål., f. 1852 Göteborg, sed. 75 i Paris.

**hagel,** nederbörd, bestående af runda l. kantiga iskorn. Hagelskurar vara vanl. blott några minuter o. inträffa på årets o. dagens varmaste tid. Kunna anställa stor skada.

**Hagen,** st. i Westfalen vid Ennepe o. Volme, 66,560 inv. Fabr.

**Hagenau,** st. i Unter-Elsass vid Moder, 17,968 Inv. Fabr.

**Hagenbach,** Karl R., schweiz. teol., f. 1801, d. 74 ss. prof. i Basel. Skr. i kyrkohist. m. m.

**Hagerup,** Geo. Francis, norsk statsman, f. 53, 93 justitiemin. 95/98 o. 03/05 ministerpresid.

**Hagga'i,** hebr. profet, omkr. 520 f. K.

**Haggard** (häggörd), Henry Rider, eng. rom.-förf., f. 1856 i Beadenham, har skr. flere spännande äfventyrsböcker m. m.

**Hagio'grafa,** gr., 3:e afdeln. af G. T.

**Hagströmer,** Joh. Vilh., jur., f. 1845, sed. 77 prof. i Uppsala, d. 10. Skr.: *Om frihetsstraffen* m. m.

**hagtorn,** *Cratægus* L, *Pomaceæ. C. oxyacantha* L., buske i Europa, nyttjas till häckar, lämnar hårdt virke.

**Hahnemann,** Sam. Christ. Fr., homöopatiens grundl., f. 1755 Meissen, d. 43 Paris. Förf.

**Hahn-Hahn,** Ida, grefv., ty rom.-förf., f. Halm 1805 Tressow, d. 80 Mainz i kloster. Skr.: *Faustine* m. m.

**Haidarabād,** eng. Hyderabad, st. i främre Ind. vid Musi, 448,466 inv. Nisams residens. Juvelhandel.

**Haider Ali,** eng. Hyder Ali, sultan af Majsor (O. Ind.), f. 1702, usurperade tronen 61, gjorde eröfr., stred mot engelsm., regerade väl, d. 82. Hans son o. efterträdare Tippo Saib.

**Haidinger,** Wilh. Karl, österr. geol., f. 1795 Wien, d. där 71. Ledde utgifyand. af geognost. kartor öfver Österr.

**haimonsbarnen,** ty. haimonskinder, efter en fr. dikt af Huon de Villeneuve (12:e årh.) o. ty. bearbetn. de 4 sönerna af Haimon, en af Karl den stores hjältar.

**Hainan,** kin. ö i Kin. hafvet, 34,100 kv.km., 2 mill. inv. Hst. Kiung-tschu, hamnst. Hai-keu.

**Hainaut** (änå), se Hennegau.

**Haïti,** sp. San Domingo, ö bland Stora Antillerna, 75,074 kv.km., 2 mill. inv. Berg i det inre. Väl bevattnadt. Vegetation, yppig. Prod.: kaffe, kakao, tobak, bomull, trä. 2 republ. 1) Republ. H. i v., ford. fr. koloni, nu negerrepubl., 28,676 kv.km. $1,_5$ mill. inv. Pres. Antoine Simon 08/15. Hst. Port au Prince. — 2) Republ. San Domingo i ö., den ford. sp. del., 48,577 kv.km., 500,000 inv. Pres.: Ramon Garceres 08/14. Hst. S. Domingo.

**hajdūker** (hejdukar), ung., i Ungarn frivilliga stridsmän mot turkarne, erhöllo 1605 eget distrikt (hst. Debreczin) o. adelsprivil.; senare tjänare, hantlangare.

**hajfiskarna,** *Selachoidei, ikt.,* höra till ordn. broskfiskar, hafva sidställda gälöppningar, vanligen tillspetsad nos samt stark stjärt. Rofgiriga fiskar, talrikast i tropiska haf; några arter farliga för människor.

**hakebössa,** eldvapen från 15:e årh., med en und. pipan sittande hake för h:s stöd mot vall, reling o. d.

**hakîm,** arab., eg. vis; läkare. — **-basch'i,** öfverläkare i seraljen.

**Haklyut** (häck'lût), Rich., eng. geogr., f. 1553, d. 16.

**Hakodāte,** hamnst. på Jesso, (Japan), 85,313 inv.

**Halaberget,** se Brahuiberget. get.

**Halberstadt,** st. i preuss. Sachsen vid Holzemme, 42,810 inv. Fabr.

**Halévy** (alevi'), 1) Jacq. From., fr. operakomp., f. 1799 Paris, d. 62 Nizza. Komp. *Judinnan* m. m. — Hans brorson 2) Ludov., förf.,

f. 34 Paris, d. där 08. Skr. opetexter m. m.

**halfapor,** *Prosimiæ,* däggdjur med händer o. gripfötter, klor på bakhändernas pekfingrar, ögonen (ofta äfven öronen) stora. I Afrika, på Madagaskar och s. Asiens stora öar.

**halfbuske,** *Suffrutex,* växt, hvars nedre del är vedartad, men öfre örtartad, ex. lavendel.

**halflcrown** (hafkraun), eng. »halfkrona», eng. silfvermynt = 2 ½ shilling = $2,_{25}$ kr. — **penny** (hēpenni), eng. koppar mynt = $3,_{7}$ öre.

**Halfdan Svarte,** kon. i s. Norge 827/60.

**haifmåne,** turk. rikets symbol.

**halfseende,** se hemiopi.

**Halifax** (häll'i-), 1) st. i eng. grefskap. York, 107,580 inv. Fabr. Mattindustri. — 2) Hst. i Nova Scotia vid Atlanten, 40,832 inv. Hamn, citadell, marindepot.

**Halifax** (häll'i-), Geo. Savile, marquis af, eng. statsm., berömd talare, f. 1630, d. 95.

**Halikarnass'os,** *g. geogr.,* st. i M. Asien, förstörd af Alex. d. st.

**Halkyone,** *gr. myt.,* jämte sin gemål kon. Keyx af Trakien förvandlad till isfågel.

**Hall,** åkerbrukskoloni, förbättringsanstalt för unga brottsling. i Sthms län.

**Hall** (hål), John, köpman, f. 1771 i Gbg, af skotsk härkomst, gm godtrogenhet o. en förvänd uppfostran bragt från rikedom till elände och dog 30 i ett hybble i Sthm. Hans öden förem. för flere skildringar.

**Hall,** 1) Pet. Ad., miniatyrmål., f. 1739 Borås, d. 93 Liége. — 2) Karl Krist., dan. statsm., f. 1812, en af det nationalliberala partiets ledare, 57 konseljpres., 58 utr.-min., 70/74 undervisn.-min., d. 88.

**Hall** (hål), Marshall, eng. fysiol., f. 1790, d. 57. Skr. is. om elektroterapi o. nervsjukdomar.

**hall** (hål), eng., stor sal, vestibul.

**hall,** ty., saluplats.

**Hallam** (häll'-), Henry, eng. hist. förf., kurator för Brit. museum, f. 1778, d. 59. Skr.: *Constitutional hist. of Engld* etc. m. m.

**Halland,** landsk, i Götaland, gränsar i n. till Västergötl., i ö. Västergötl. o. Småland, s. Skåne, v. Kattegatt. 4,919 kv.km., 146,296 inv. (08). Vattendr.: Viskan, Ätran, Nissan, Lagan. Har en låg o. bördig kuststräcka, längre in uppfylldt af ljunghedar o. backar. Näringsgrenar: jordbruk, boskapsskötsel. Sed. 1645 svenskt. Bildar eget län. Residensst.: Halmstad. Öfr. st.: Laholm, Falkenberg, Varberg, Kungsbacka.

**Hallands ås,** höjdsträckning mel. Halland o. Skåne.

**Halle,** st. i preuss. Sachsen vid Saale, 173,000 inv. Univ.

**Halleck,** Henry, n. amer. general, f. 1815 Westernville, 62/64 öfverbefälh., d. 72 Louisville.

**hallelujā,** hebr., lofven Herren!

**Hallén,** Joh. Andreas, tonsättare, f. 1846 Gbg, stift, af o. dir. för Filharm. sällsk. i Sthm, kapellmäst. vid K. Operan 92/97, har komp. operorna *Häxfällan* (96), *Waldemarsskatten* (99) samt flere körverk, orkestersviter o. symfoniska dikter.

**Hallenberg,** Jonas, häfdaforsk., f. 1748, 84 rikshistoriogr., d. 34. Skr.: *Nya allm. hist. från 16:de seculi början* (82/85), *Svea rikes hist.* etc. (90/96, ofullb.) m. m.

**Halle- o. Hunneberg,** 2 berg vid s. ändan af Vänern, medelh.: 134 m.

**Haller,** Albr. v., ty. skald o. lärd, f. 1708 Bern, prof. i Göttingen, d. 77. Skr.: oden o. lärodikter, satirer samt bot. och med. arbeten.

**Halley** (häll'i), Edm., eng. astron., f. 1656, d. 24 ss. dir. vid observat. i Greenwich, beräknade den efter honom uppkallade kometen.

**Hall'igen,** små öar v. Slesvigs Nordsjökust, torftig växtligh.

**Hallingdalen,** dalgång i Buskeruds

amt i Norge, 120 m. l. Härlig natur.

**hallingen,** norsk springdans.

**Hallman,** 1) Joh. Gustaf, skald, hist. förf., f. omkr; 1701, d. 57 ss. kyrkoh. i Sthm, utg. vittra o. hist. arb. — Hans son 2) Karl Israel, skald, f. 1732, Bellmans sällskapsbroder, d. 1800. Skr. komed. *Tillfälle gör tjufven,* m. m. — 3) Per Olof, arkit., f. 69 Östergötl., bosatt i Sthm, specialist på stadsplaner.

**hallon,** se Rubus.

**hallrätt,** myndigh., som sed. 1739 skulle taga befattn. med åtsk. ärenden rörande fabriker o. manufakturer. Besiktning af varor skedde af en hallmästare, hkn åsatte de felfria varorna en hallstämpel.

**Hallsberg,** köping o. järnv.-stat. i Örebro l. 1,804 inv. (08).

**Hallstahammar,** järnbruk i Västmanl. l.

**Hallström,** 1) Ivar Krist., komp., f. 1826 Sthm, d. där 01, komp.: *Hertig Magnus o. sjöjungfrun* (67), *Den bergtagna* (74), *Vikingarna* (77), *Neaga* (85) m. fl. operor. 2) Per Aug. Leon., förf., f. 1866 Sthm, först ingenjör, invaldes i Sv. Akad. 08, har i sina berättelser uppträdt mot tidens naturalism.

**hallucinatiōner,** lat., förnimmels. af i verkligh. ej förhanden varande förem. Ofta vid förgiftn. af narkot. medel o. alkohol samt und. själssjukd.

**Halmahēra,** se Dschilolo.

**Halmstad,** st. i Hallands l. vid Nissan o. Katteg., 18,009 inv. (08). Laxfiske, handel, sjöfart. Stadsprivil. 1307. Sl. 1676.

**halogēn,** gr., se saltbildare.

**hals,** lat. *collum,* kroppsdel, s. förbinder hufvudet m. bålen, innehåller 7 halskotor m. deras muskler o. band, matstrupen, luftstrupen, talrika nerver o. kärl.

**Hals,** Frz, holl. mål., f. 1584 Antwerpen, d. 66 Haarlem.

**halsbandshistorien,** skandal v. fr. hofvet 1785, gm ett af grefvinnan Lamotte föröfvadt bedrägeri m. ett för

drottningen bestämdt halsband, hvarigenom hofvets anseende högligen nedsattes.

**halsvener,** blodådror på halsen, föra blod fr. hufvudet till hjärtat.

**Hal'ys,** *g. geogr.,* nu Kisil Irmak.

**Ham,** Noas yngste son.

**Hamadān,** pers. st. vid H.-fl., 30,000 inv. Ruiner af Ekbatana.

**Hamann,** Joh. Geo., ty. filos, förf., «Nordens magus«, f. 1730 Königsberg, d. där 88. Skr.: *Sokratische Denkwürdigkeiten* m. m.

**Hamar,** nor. st. vid Mjösen, 6,003 inv.

**Hamar stift,** stift i Norge, 51,086 kv.km., 227,805 inv. St.: Hamar, Gjövik, Lillehammer, Kongsvinger.

**Hamasā,** saml. af fornarabiska hjältesånger.

**Hambach,** by i Rhenpfalz, 2,150 inv. H.-festen 27/5 1832.

**hambopolka,** *dansk.,* svensk folkdans, hvartill hör, att kavaljeren vid vissa moment lyfter sin dam upp i luften.

**Hamburg,** ty. fristad vid Elbe o. Alster, 951,120 inv. Hamn, observat., zool. o. bot. trädg., bibliot. Största ty. handeln. Betyd. industri. Jungfernstieg, Lombardbryggan. Lär ha grundlagts af Karl d. st. Fri riksstad 1215. 1883/84 införlifvad med ty. tullföreningen, frihamnen upphäfd.

**Hameln,** st. i Hannover, vid H.-fl. o. Wesser, 18.965 inv. Till H. knyter sig sagan om råttfångaren från H.

**Hamerling,** Rob., österr. ep. o. lyr. skald, f. 1830, d. 89. Skr.: *Ahasverus in Rom* (13:e uppl. 81), *Aspasia* (75) m. m.

**Hamil'kar,** namn på flere kartag. fälth., is. Hannibals far H. Barkas, som stred i Sicil. o. Span., föll mot vettonerna 228 f. K.

**Hamilton** (häm-'), 1) st. i skot. grefsk. Lanark vid Avon o. Clyde, 32,775 inv. Slott. — 2) St. i v. Canada vid Ontario, 52,550 inv.

**Hamilton** (häm-'), 1) Alex., amer. statsm., f. 1757 V. Ind., medförf. till unionsförfattn., d. 04. — 2) Emma Harte, äfventyrerska o. mim. konstnär., f. 1764 Chester, 91 gift m. eng. sändeb. H. i Neapel, fick stort inflytande vid hofvet där, senare Nelsons älskarinna, d. 15 Calais. — 3) James, uppfann en metod att lära främmande språk, f. 1769 London, d. 31 Dublin.

**Hamilton,** 1) Henning Ludvig Hugo, gref., statsm., förf., f. 1814 Sthm, 56 ledamot af Sv. akad., 59 ecklesiast.-min., 72 univ.-kansler, sed. 81 utrikes på grund af rykten om förfalskningar, d. 86 Pau. Polit., hist. o. krigsvetensk. afhandl. — 2) Hugo Er. Gust., grefve, ämbetsm., polit., f. 49 vid Kinnekulle, chef för patentbyrån 84 o. 95 chef för Patent- o. registr.-verket, 00 landsh. i Gäfleb. län o. 07 civilmin, i Lindmanska ministären.

**hamīter,** egent. Hams ättlingar, de icke semit, folken vid nedre Nilen.

**Hamlet,** dan. sagoprins, hjälte i Shakespeares tragedi H., namnes först af Saxo Grammaticus.

**Hamm,** st. i Westf., vid Lippe, 38,429 inv.

**Hammarby,** gods i Uppsala l., beboddes af K. v. Linné.

**Hammarlund,** Emil, publ., riksdagsman, f. 1853 i Krist. län, folkskollär. 73/84, sed. 85 led. af 2:a kam., utg. »Svensk Läraretidn.» sed. 06 samt flere barntidningar, d. 10 gm drunkning.

**Hammarskjöld,** 1) Lorenzo, lit.-hist., filos., f. 1785, d. 27 ss. k. bibliotekarie Sthm. Var i tidn. »Polyfem»

fosforisternas ifrigaste målsman o. skr. många krit. o. lit.-hist. afhandlingar. — 2) Karl Gust., nat.-ekon., statsm., f. 1838, 77 prof. i Uppsala, 80 ecklesiast.-min., d. 98 Sthm. Skr.: *Om lösdrifvare o. deras behandling* (66), *Om grundskatternas upphäfvande l. aflösen* (66) m. m.

**Hammarsten,** Olof, kem., fysiol., f. 1841, 83/06 prof. i Uppsala, har skr. flere vetensk. o. popul. afhandl.

**Hammarstrand,** Sven Fromhold, hist. förf., f. 1821, 82 prof. i Uppsala, d. där 89, har skr. ang. 30-år. kriget, Greklds o. Roms samt medeltidens hist. m. m.

**Hammerfest,** jordens nordligaste st., i norska Finmarken vid n. Ishafvet, 2,300 inv.

**Hammerich,** 1) Pet. Freder. Ad., dan. hist., f. 1809, 59 teol. prof. i Köpenh., d. 77. Skr.: *Danm. i Valdemarernes tid* (47/48), *Den kristne kirkes hist.* (68/71; öfvers. på sv.) m. m. — Hans bror 2) Mart. Joh., förf., f. 1811, d. 81. Verkade ifrigt för förbättr. i skolväsendet o. för nordens andliga enhet. — 3) Asger, son till H. 1), komp., f. 1843, komp. *Hjalmar o. Ingeborg* m. fl. operor.

**hampa,** *Cannabis* L., *Cannabineæ.* Vanlig h., *C. sativa* L., från Pers. o. O. Ind., odlas allmänt, lämnar olja samt fibrer till gröfre tyger, rep o. kablar.

**Hampshire** (häm'schir) l. Hants, grefsk. i s. Engld, 4,200 kv.km., 798,756 inv. Hst.: Winchester.

**Hampstead** (hämm'stedd), n. v. förstad till London, 81,942 inv.

**hamstersläktet,** *Cricetus* Pall., *zo.,* däggdjur af gnagarnas ordn. Vanliga hamstern, *C. frumentarius* Pall., 25 cm. l., i mel. Europa, samlar säd i gräfda förrådsrum.

**Hanau,** st. i Hessen-Nassau vid Kinzig o. Mainkanalen, 29,847 inv. Sl. 30—31/10 1813.

**Handarbetets vänner,** en 1874 i Sthlm bild. förening med uppg. att värda o. utveckla sv. textilkonst.

**handel,** har till ändamål att förmedla öfverförandet af varor från producent till konsument; sker i stort (gross-h.) l. smått (minut-h.), för säljarens l. ett bolags räkn. l.

i kommission, på utlandet (export-, import-h.), l. mellan 2 främmande land (mellan-h.) o. s. v.

**handels|balans,** skillnaden mel. ett lands hela in- och utförsel. — **-bolag,** förening af flere pers. till idkande af handel. — **-flotta,** smnfattn. af ett lands handelsfartyg. — **-frihet,** tillstånd, då handel bedrifves, fri fr. skyddstull. De, s. eftersträfva dylik: frihandlare. — **-fördrag,** mel. 2 stater ang. deras ömsesidiga handelsförh. slutet fördrag. — **-kemist,** person, som kemiskt undersöker handelsvaror. — **-register,** offentl. register för införandet af handelsfirmor, inrättade bolag, meddelad prokura o. andra rättsförhållanden.

**handen,** öfre extremitetens ände, består af handrots-, midtelhands- o. fingerbenen, af de senare 3 för hvarje finger, 2 för tummen.

**handfästning,** se konungaförsäkran.

**handicap** (hän'di-), eng., kapplöpn. mel. olika hästar med fördelar för den svagare gm påläggande af mindre bördor, försprång o. s. v.

**handpenning,** se arrha.

**Hangö,** fin. st. vid Fin. viken på H.-udde, 5,413 inv. Hamn.

**Han-kau,** kin. st. vid Jangtsekiang, 870,000 inv.

**Hanley** (hän'li), st. i eng. grefskapet Staffordshire, 63,932 inv. Porslinsfabr.

**Hanni'bal,** kartag. fälth., Hamilkars son, f. 247 f. K., 224 öfverbefälh. i Span., tog 219 Saguntum, inföll 218 i Ital., besegrade rom. vid Cannæ 216, hotade Rom 211, återkallad 203, slagen vid Zama 202, flydde till Asien, d.

183 Bitynien af gift.

**Hanno,** namn på flere kartag. fälth. o. en sjöfarare, s. omkr. 500 f. K. gjorde en sjöfärd längs Afrikas v. kust.

**Hanno,** ärkeb., se Anno.

**Hannover** (-åfer), 1) preuss. provins, 38,511 kv.km., 2,590,939 inv. Berg: Harz. Fl.: Elbe, Weser, Aller, Leine, Ems. Näringar: boskapssköts., bergsbruk, linne- o. metallindustr. Hst.: H. Öfr. st.: Celle, Emden, Göttingen, Goslar, Harburg, Hildesheim, Lüneburg, Osnabrück. Kon.-rike sedan kongressen i Wien 1815, siste kon. Geo. V. Krig m. Österr. mot Preuss. 66. H. preuss. 23/8 66. — 2) St. i prov. H. vid Leine, 250,000 inv. Betydlig handel o. industri. Zoolog, trädg., akvar.

**Hans** l. Johan II, unionskon., f. 1455, son af Krist. I, 81 kon. i Danm. o. Norge, 83 i Sverige, dock ej allmänt erkänd förr än 97, slagen vid Hemmingstedt 1500 af frisiske bönder, afsatt i Sverige 01, d. 13.

**hansa,** fören. af ty. städer till idkande af handel, från 13:e till 17:e årh. Omfattade öfver 90 st. fr. Reval till Amsterdam, fr. Köln till Krakov. Grundl. 1241 o. 45 gm förbund mel. Hamburg o. Lübeck. H. dref snart betyd. handel, hade krig med de nord. rikena, förföll und. 30-år. kriget.

**hanseāt,** köpm. i hansestad.

**Hansemann,** David J. Lud., preuss. statsm., f. 1790, 48 finansmin., d. 64. Förf.

**Hansen,** 1) Maur. Christofer, nor. skald, f. 1794, d. 42, tecknade det nor. småstadslifvet. — 2) Peter Andr., dan. astron., f. 1795, 25 till Gotha ss. dir. vid observat., d. där 74. — 3) Carl Chr. Const., dan. hist.- o. genremål., f. 1804 Rom, d. 80. — 4) Jens Andersen, dan. polit., f. 1806, verkade ss. riksdagsm. för landboreformer o. kommunal självstyrelse, d. 77. — 5) Peter, dan. förf., pseud. Cabiro, f. 1840, 79 red. af »Illustreret tidende». — 6) Emil Chr., dan. prof., f. 1842, d. 09; grundl. af den jästfysiol. vetensk.

**hansom** (hänn'sömm), eng., tvåhjulig kabriolett m. kuskbocken baköfver.

**Hansson,** Ola, förf., f. 1860 Hönsinge, känd gm sina essays och förträffliga romaner.

**Hansteen,** Christ., nor. astron. o. fys., f. 1784, 14/61 prof. i Kristiania, d. 73. Världsberömda forskningar öfv. jordmagnetismen.

**hantel,** ty., gymnastikapparat, bestående af två tunga järnkulor, förenade med ett handtag.

**Hants,** se Hampshire.

**Haparanda,** st. i Norrb. l. vid Torneå älf o. Bottn. viken. 1,336 inv. (08). Stadsprivil. 1842.

**Harald,** nor. kgr, 1) H. Hårfager, son af Halfdan Svarte, f. 850, kon. 860/930, underkufv. hela landet, tillsatte en jarl i hvarje fylke, delade riket mel. sina många söner 930, d. 933. — 2) H. Gråfäll, son af Erik Blodyx, kon. 960, dräpt 965. — 3) H. Hårdråde, son af Sigurd Syr, stred i Palestina o. på Sicil. mot arab., kon. 1046, våldsam, gjorde ett tåg till Engld mot H. Godwinsson, stupade där vid Stanfordbridge 1066. — 4) H. Gille, utgaf sig för Magn. Barfots son, kon. 1130, mörd. 1136.

**Harald,** dan. furstar, 1) H. Blåtand, Gorms son, reg. 930/86. — 2) H. Hein, Sven Estridssons son, reg. 1076/80. — 3) H. Kesja, Erik Ejegods son, riksförest. und. faderns pilgrimsfärd 1103/04, halshuggen 35.

**Harald** (Harold), eng. kgr, 1) H. Harfot, son af Knut d. st., kon. 1035/40. — 2) H. Godwinsson, 1052 jarl i Wessex, kon. 66, segrade s. å. vid Stanfordbridge öfv. H. Hårdråde, men stupade s. å. vid Hastings ss. den siste angelsachsiske kon. mot Vilhelm Eröfraren.

**Harald Hildetand,** dan. sagokon., Ivar Vidfamnes dotterson, utbredde sin makt öfver norden, stupade vid Bråvalla mot sin brorson Sigurd Ring.

**harang',** fr., högtidl. tal, is. tråkigt sådant, **-ēra,** högtidligt tilltala.

**Harburg,** st. i Hannover vid Elbe. 55,676 inv.

**harcelēra,** fr., reta, bry.

**Hardangerfjord,** fjord i Söndre Bergenhus amt i Norge.

**Hardeknut,** 2 kgr i Danm., 1) H., kon. i 9:e årh., Gorm d. gamles far. — 2) H., Knut den stores son, 1035 kon. i Danm., 40 kon. i Engld, d. 42.

**Hardenberg,** 1) Karl Aug., furste, preuss. statsm., f. 1750, 17 presid. i statsrådet, ifrade för reformer, d. 22 Genua. — 2) Fried. Geo. v., ty. skald, pseud. Novalis, f. 1772, d. 01. Skr.: *Heinr. v. Ofterdingen* m. m.

**hardiesse** (ardjäss'), fr., djärfhet.

**hārem,** arab., hos mohammed. den afsöndrade fruntimmersvåningen, endast tillgänglig för mannen.

**haren,** *Lepus* L., *Leporidæ,* af gnagarnas ordn. Vanliga k., *L. timidus* L., 68 cm. l., i n. o. mel. Europa. Skinnet t. pälsverk, köttet välsmakande.

**Harg,** järnbruk i Sthms l.

**haricot** (arikå), fr., *bot.,* sabelböna; h. de mouton, ragu på hammel med potatis o. rofvor; h:s verts (-vär), turska bönor.

**Harīri,** Abu Moh. Kasim Ibn Ali el, arab. skald, f. 1054 Basra, d. där 22. Skr. 50 »makamer» l. noveller.

**har'lekin,** se arlekin.

**Harlem,** se Haarlem.

**Harless,** Gottl. Chr. Ad., ty. teol., f. 1806 Nürnberg, d. 79. Skr.: *Christl. Ethik* m. m.

**harmattān,** het vind på Afrikas v. kust.

**Harmōdios,** se Aristogeiton.

**harmonlī,** gr., öfverensstämmelse, samklang, **-iēra,** öfverensstämma, passa tillsammans, **-isk,** öfverensstämmande, välljudande.

**harmōnika,** musikinstrum., hvari toner framkallas ur stämda glasklockor l. järnstift.

**harmōnium,** ett slags liten orgel m. klaviatur o. fritt svängande tungor.

**Harms,** 1) Klaus, ty. teol., f. 1778

Holstein, d. 55. — 2) Friedr., ty. filos., f. 1819 Kiel, d. 80 ss. prof. i Berlin. Skr.: *Die Philosophie Fichtes* m. m.

**harmynthet,** medfödd klyfta i öfverläppen, enkel l. dubbel. Botas genom operation.

**hārnesk,** kelt., öfre delen af riddarrustning.

**Harpagon** (arpagång'), fr., person i Molières lustspel »L'avare»; girigbuk.

**harpūn,** fr., pilformigt järn m. hulling, fäst på träskaft, till hvalfångst.

**harpyor,** *gr. myt.,* straffgudinnor, roffåglar med kvinnoanleten.

**Harrisburg,** hst. i Pennsylv. (N. Amer.) vid Susquehannah, 50,167 inv.

**Harr'ogate** (-gät), st. i eng. grefsk. Yorkshire, 28,414 inv. Svafvelkällor.

**Harsprånget,** Europas mäktigaste vattenfall, i Jockmocks s:n, Norrb. l. Smnlagda fallhöjd. 74 m.

**Harte** (hārt), Francis Bret, n.-amer. skald o. nov.-förf., f. 1839 Albany, 81/85 konsul i Glasgow, d. 02. Hans skr. utmärka sig för en sällsynt förening af humor o. patos.

**Hartford,** hst. i Connecticut (N. Amer.), 87,826 inv.

**Hārtington,** markis af, se Devonshire.

**Hartlepool** (hārtlpûl), st. i eng. grefsk. Durham, 22,737 inv. Stora dockor m. skeppsvarf.

**Hartmann,** 1) Joh. Pet. Emil, dan. mus., f. 1805, sed. 39 förman för musikföreningen i Köpenh., d. där 00. Komp.: *Ravnen* (32), *Corsarerne* (35) m. fl. operor, en mängd kantater, sånger m. m. — 2) Moritz, ty. förf., f. 1821 Duschnik, d. 72 Wien. Skr. dikter, nov. m. m. — 3) Edu. v., ty. filosof., f. 1842 Berlin, d. 06. Skr.: *Die Philosophie des Unbewussten* (69; 11:e uppl. 04) m. m. — 4) Ellen, se Cederström 5).

**Hartmansdorff,** Jak. Aug. v., polit., f. 1792, 16/21 sekret, hos ståth. i Norge, 23 i riddarhus., där han spelade en framst, roll, 31 statssekret.; 36 hofkansler; förföljde d. liberala tidn.-pressen, 41 presid. i kammarrätten, d. 56. Förf.

**harts,** namn för ämnen, som bildas gm i trädens inre befintliga balsamers utsipprande o. småningom skeende förhårdn. Olösl. i vatten, lösl. i alkohol o. eter, lättsmälta, brännbara. De viktigaste: kopal, dammar, sandarak, mastix, schellack, bärnsten, bensoe. Till lack, fernissor, kitt m. m. Gummiharts, blandn. af h. o. gummi.

**Hartzenbusch,** Juan Eug., sp. lit. hist. o. dram. förf., f. 1806 Madrid, af ty. börd, d. 80. Skr.: *Amantes de Teruel* (36), *Alfonso el casto* (41) m. m.

**Harūn al-Raschīd** (»den rättrådige»), kalif af abbassidernas dynast., f. 766, reg. 86, förskönade Bagdad, eljest en blodig tyrann, d. 809 Tus.

**harus'pices,** lat., etrusk. siare o. teckentydare.

**Hārvard University,** se Cambridge 2).

**Hārvey** (-ve), Will., eng. läk., f. 1578 Folkestone, 15 anatom. prof. i London, d. 57. Upptäckte blodomloppet.

**Harz,** bergssyst. i n. Tyskland mel. Saale o. Leine. Högsta topp: Brocken, 1,143 m. h.

**hasard** (asār), fr., slump, **-spel,** spel, s. afgöras af slumpen: lotteri, rulett, rouge et noir m. fl.

**Has'drubal,** namn på flere kartag. fälth., is. Hannibals bror samt kartagernes siste anförare, gaf sig 146 f. K., d. i Italien i fångenskap.

**haschisch,** arab., narkot. njutningsmedel, som beredes af de torkade smågrenarna af hampväxten *Cann'abis in'dica;* användes allmänt i Asien o. Afrika.

**Hasledalen,** dal i schweiziska kanton. Bern. Inv. anses vara af skandinavisk härkomst.

**Hasmonēer,** se Makkabéer.

**haspel,** maskin till upplindn. af garn, papper etc.

**Hasse,** Joh. Ad., ty. komp. o. tenorsångare, f. 1699, d. 83 Venezia. Gift m. sångerskan Faustina Bordoni (f. 1700).

**hassel,** *Corylus* L., *Cupuliferæ.* Vanliga h., *C. avellana* L., buske i Europa, n. Afr., främre Asien, lämnar nötter, olja, vidjor t. korgarbete.

**Hasselberg,** Per, bildh., f. 1850 invid Ronneby, d. 94 Sthm, har skulpterat *Snöklockan* m. m. samt en mängd

porträttbyster.

**Hasselgren,** Gust. Erik, hist.-mål., f. 1781 Sthm, d. där 27.

**Hasselqvist,** Fredr., naturf., f. 1722, 51 i Palestina, d. 52 Smyrna. Skr.: *Iter palæstinum l. resa till Hel. landet* m. m.

**Hasselt,** belg. st. vid Demer, 12,200 inv. Sl. 6/8 1831.

**Hastenbeck,** by i Hannover vid Haste. Sl. 26/7 1757.

**Hastfehr,** Berndt Joh., frih., milit., f. 1737, ss. medlem af Anjalaförb. dömd till döden, benådad, d. i ry. tjänst 09.

**Hastings** (hēst-), st. i eng. grefsk. Sussex vid Kanalen, 66,503 inv. Sl. 14/10 1066.

**Hastings** (hēst-), Sir Warren, gen.-guv. i O.-Ind. 1773/85, f. 1732 Churchill, 49 skrifvare i Ind., 61 medl. af reg. i Bengalen, 71 guv. där, 86 anklagad för utpressn., 95 frikänd, d. 18.

**hata,** af Nobelprist. P. Ehrlich uppt. o. eft. hans assistent, jap. läk. Hata, uppkall. medel mot syfilis.

**Hātor,** egypt. kärleksgudinna.

**Hatto I,** ärkebisk. af Mainz sed. 891, f. 850, kon. Konrad I:s rådgifvare, d. 13. Enl. sagan uppäten af råttor i råttornet i Bingen.

**hattpartiet,** l. hattarne, namn på ett ryssfientligt, franskvänligt parti, s. fr. 1738 und. Fredr. I:s o. Adolf Fredriks reg. kämpade om makten m. det ryssvänl. mösspartiet. Båda partierna krossades gm Gust. III:s revolution 1772.

**hattstofferare,** förr brukl. benämn. på modehandlare, modist.

**haubits,** ty., skjutvapen mel. kanon o. mörsare.

**Hauch,** Johan Karsten, dan. skald, f. 1790 Frederikshald, 51 prof. i estet. i Köpenh., d. 72 Rom. Skr. lyriska dikter, traged., hist. rom. m. m.

**Hauck,** Minnie, amer. sångerska, f. 1852 N. York. Subrett- o. koloraturpartier.

**Hauff,** Wilh., ty förf., f. 1802 Stuttgart, d. 27. Skr.: *Märchen* (16:e uppl. 79) m. m.

**Haugesund,** nor. st. i Stavanger amt, 7,935 inv. Hamn.

**Haugwitz,** Christ. Aug. v., gref., preuss. statsm., f. 1752, 92/04 min., slöt 05 o. 06 fördrag med Napoleon, d. 31.

**Hauptmann,** Mor., ty. komp., f. 1792 Dresden, d. 68 Leipzig. Komp. motetter m. m., framstående teoretiker.

**Hauser,** Kaspar, hittebarn, f. 1812, bekant gm Daumers, lord Stanhopes m. fl. deltagande för honom, d. 33 Ansbach, antagl. gm självmord. Hans härkomst o. motiven för hans utsättande äro än i dag en olöst gåta.

**Hausmann,** Joh. Fr. Ludw., ty. min. o. geol., f. 1782 Hannover, d. ss. prof. i Göttingen 59. Skr.: *Handb. der Mineralogie* m. m.

**hausmannīt,** *min.,* manganoxidoxidul, på Harz, i Värmland m. fl. ställen.

**Haussa,** landsk, i Sudan mel. Niger o. Bornu, ford. självfst., nu deladt mel. Sokoto o. Gando.

**hausse** (åss), fr., stegring i pris, kurs, is. på börspapper. Mots. baisse.

**Haussmann** (åssmann'), Georg Eug., baron, f. 1809 Paris, Seineprefekt 53/70, gmförde Napol. III:s planer till Paris' försköning, d. 91 Paris.

**Haussonville** (åssångvill'), Jos. Bern. de Cléron, gref., fr. hist. förf., f. 1809, senator, d. 84.

**hautbois** (åbåā), fr., se oboe. —

hauboist (åbåist'), musikant m. underofficers rang.

**haute-nouveauté** (åt nûvåté), senaste nyheten i modeväg.

**haute volée** (åt vålē), fr., den förnäma världen.

**haut goût** (å gû), fr., se goût.

**haut-relief** (åreljeff'), fr., se relief.

**Haüy** (ayī), René Just., fr. min., f. 1743, d. 22, förtjänt om kristallografien.

**Havaiiöarna** l. Sandwich-öarna, ögrupp i Stilla hafvet, uppt. af Cook 1778, 10,398 kv.km., 46,843 inv. Territorium af N. Amerikas förent. stat. Förnämsta öar: Havaii, Oahu. Hst: Honolulu. Till 97 själfst. kon.-rike, då det annekterades af Förent. stat.

**Hávamál** (isl., den höges sång), fornnord. kväde, innehållande en saml. tänkespr. o. lefnadsregler.

**Havan'a,** (La Habana), hst. på Cuba vid Atlanten, 297,159 inv. Hamn. Univ., bank, cigarrfabr. Handel m. socker, rom, cigarrer.

**Havel** (hafel), bifl. till Elbe, gmflyter 12 sjöar, 347 km. l.

**havelock** (hävv'ölock), eng., ett slags kappa.

**haverī,** skada, s. fartyg l. last lider på sjöresa.

**Havre,** Le (lö āvr) l. Havre de Grace, fr. befäst, st. vid Seines mynning, 132,000 inv. Hamn.

**Hawthorne** (hå*th*orn), Nathanael, n.-amer. novellist, f. 1804, d. 64. Skr.: *Twice told tales* m. m.

**Haydn,** Fr. Jos., österr. komp., den moderna instrumentalmusikens skapare, f. 1732 Rohrau, d. 09 Wien. Komp. talr. oratorier, symfonier, stråkkvartetter, trios, operor, konserter, mässor m. m. Mest berömda: *Skapelsen* o. *Årstiderna.*

**Hayes** (hēs), 1) Rutherford, presid. i Förent. stat. 1877/81, f. 22 Delaware, d. 93 i Rutherford. — 2) Isaak Israel, amer. nordpolsfarare, f. 1832, d. 81. Förf.

**Haynau,** Jul. Jak., frih., österr. gen., f. 1786, son af kurf. Vilh. I af Hessen, 48 i Ital., 49 i Ungarn, omänsklig segrare, entledigad 50, d. 53 Wien.

**Hazēlius,** 1) Joh. Aug., milit. förf., f. 1797, 56 chef för topografiska kåren, 62 gen.-major, d. 71. Skr.: *Om stående härar o. folkbeväpn.* (36), *Lärob. i artilleriet* (33), *Lärob. i befästningskonst* (36), *Kriget mel. Tyskld o. Frankr.* (70) m. m. — Hans son 2) Artur Imm., språkf., Nord. muséets grundl., f. 1833, d. 01. Skr.: *Om svensk rättstafn.* m. m.

**h dur,** tonart, som har kors (#) för *f, c, g, d, a.*

**h. e.,** abbr. för hoc est.

**heavtognosī,** gr., självkännedom.

**Heavtontimorūmenos,** gr., självplågare, namn på ett gr. lustspel.

**Hebbe,** Signe, operasångerska, f. 1837, har 64/79 uppträdt på k. operan i Sthm och utl. scener; sånglärarinna.

**Hebbel,** Friedr., ty. skald, f. 1813, d. 63 Wien. Skr. traged.: *Judith, Maria Magdalena, Nibelungen* m. m.

**Hēbe,** *gr. myt.,* ungdomens gudinna, förmäld med Herakles, iskänker nektar i Olympen.

**Hébert** (ebär), Jacq. René, fr. revolutionsman, f. 1755, framstående deltagare i skräckregeringen o. ateist, giljot. 94.

**Hebra,** Ferd., österr. läk., f. 1816, d. 80. Förtjänt om hudsjukdomarnas studium.

**hebréer** l. ebréer, se judar.

**hebreiska språket,** det språk, som talades af hebréerna l. israeliterna und. deras polit. självständighet, en gren af den semit. språkstammen. Den hebr. skriften, af assyr, ursprung, läses o. skrifves fr. höger till vänster.

**Hebrīderna,** ögrupp v. Skottlds v. kust, 300 öar, bergiga, 7,285 kv.km., öfver 100,000 inv. Gm Minch-kanalen delade i 2 grupper, 1) den östl.: Skye, Mull, Islay, Jura, Iona, Staffa m. fl., 2) den västl.: Lewis, Uist, Barra m. fl.

**Hēbron,** nu El- Châlil, gammal st. i Palest. vid Jerusalem, omkr. 15,000 inv. Abrahams hemvist,

**Heckscher,** Eduard, donator, bankm., f. 1831 Köpenh., grund. Industr.-kredit A.-B. 80, känd för sina frikost, donat. till Sthms högskola, d. 10.

**Hector,** David Stef. Vern., f. 1862 Gäfle, fil. dokt. 92, lekt. vid Malmö tekn. skola 96, har utg. arb. för ungd. o. pop.-vetensk. arb., prisbelönt för kem. undersökn.

**He'cuba,** se Hekabe.

**Hedberg,** 1) Fr. Teod., f. 1828 Sthm, d. där 08, först perukmak., sed. skådesp., 71/81 intendent vid k. Stora teatern i Sthm. Har skr. o. bearb. en mängd teaterpjäser, bl. hka må nämnas *Bröllopet på Ulfåsa* (65) samt förf. noveller. — Hans son 2) Tor, f. 1862 Sthm, har skrifvit romaner, dramer m. m.

**Hedborn,** Samuel Jon., präst, skald, f. 1783, d. 49 ss. kyrkoh. i Linköpings stift. Skr. psalmer m. m.

**Hedemarken,** nor. amt i Hamar stift.

**Hedemora,** st. i Kopparb. l., 2,571 inv. (08). Privil. 1459.

**Hedenblad,** Ivar Eggert, dirigent, f. 1851 Torsång, Dalarna, studentkårens sånganförare 75, dir. mus. 81, d. 09.

**Hedenstierna,** K. J. Alf., nov. förf., f. 1852 i Ryssby, Kronob. län, d. 06 Sthm, red. af »Smålandsposten» 84/98. Skr. und. signaturen Sigurd *Kaleidoskop* o. en mängd humorist. nov.

**He'dera,** se murgröna.

**Hederslegionen,** fr. orden, stift. 1802 till belön. för civila o. milit. förtjänster. 5 kl.

**Hedin,** 1) Sven And., läk., f. 1750, d. 21 ss. medicinalråd. Utg. med. tidskrifter m. m. — Hans sonson 2) Sven (Svante) Anders, skådesp., f. 22 Sthm, d. där 96, populär komisk skådesp. — 3) Sven Ad., brorsons son t. H. 1), hist., tidningsm., riksdagsm., f. 1834, d. 05 Sthm. 74/76 red. för »Aftonbladet», sed. 70 ledam. af 2:a kamm., har skr. en mängd afhandl. o. flygskrifter. — 4) Sven, berömd forskningsresande f. 1865 Sthm, reste gm Persien 85/86, besökte 90/91 Korassan, 94/97 Turkestan, Pamir, Tibet, Mongoliet o. Kina till Peking, 99/02, 05/08 åter Central-Asien, där han bland annat upptäckte Trans-Himalaja och Indus' källor. Förf.

**Hedlinger,** Joh. Karl, medaljör, f. 1691 Schweiz, 18 anställd vid myntverket i Sthm, d. 71.

**Hedlund,** 1) Sven Ad., tidningsm., riksdagsm., f. 1821, 52/96 red. f. Göteb. handels- o. sjöfartstidn., verk. ifrigt f. represent.-reformen, sed. 67 fl. ggr riksdagsledam., d. 00 Gbg. Förf. — Hans brorson 2) Henrik, publ., f. 51 i Ekerö, Sthm l., sed. 00 red. af förestående tidn., 91/93 o. 00/05 ledam. af 2:a kam.

**hedonism,** gr., åsikt, enl. hkn den sinnl. njutningen är det högsta goda. Jfr. Aristippos.

**Hedschra,** arab., Mohammeds flykt fr. Mekka till Medina 15/7 622, början af d. moham. tidräkn.

**Hedströmmen,** å i Västmanl., utf. i Mälaren.

**Hedvig Eleonora,** sv. drottn., f. 1636, dot. till hert. Fredr. III af Holstein-Gottorp, 54 förm. med Karl X, d. 15.

**Hedvig Elisabet Charlotta,** sv. drottn., f. 1759, dot. till hert. Fredr. af Oldenburg-Delmenhorst, 74 förm. m. dåv. hert. Karl (Karl XIII), 09 drottn., d. 18.

**Hedvig Sofia,** dot. till Karl XI, f. 1681, 98 förm. m. hert. Fredr. IV af Holstein-Gottorp, d. 08.

**Heem** (hēm), Jan Dav. de, holl. blomstermål., f. 1605 Utrecht, d. 74 Antwerpen.

**Heer** (hēr), Osw., schweiz. bot. o. paleont., sed. 36 prof. Zürich, f. 1809, d. 83.

**Heeren** (hēren), A. Herm., ty. hist. förf., f. 1760, 99 prof. i Göttingen, d. där 42. Skr.: *Ideen üb. Polit., Verkehr u. Handel . . . der alten Welt* (93/96), *Gesch. des europ. Staatensyst.* (09) m. m.

**Hefaistion** (-faj'-), vän till Alex. d. st., s. firade hans begrafn. i Ekbatana 324 f. K. m. stor ståt.

**Hēfaistos,** *gr. myt.,* lat. Vulcanus, eldens och smideskonstens gud.

**Hegel,** Geo. Wilh. Friedr., ty. filos., f. 1770 Stuttgart, d. 31 ss. prof. i Berlin. Egendoml. är hans dialektiska metod, enl. hkn hvarje begrepp slår öfver i sin motsats.

**hegemonī,** gr., i ett statsförb., en stats öfvervikt öf. de andra.

**Heiberg,** 1) Pet. Andr., dan. skald, f. 1758 Vordingborg, landsförvist för sina liberala åsikter, d. 41 Paris. Skr. talrika sång- o. lustspel. — Hans son 2) Joh. Ludv., dram. förf., f. 1791, 49/56 dir. vid teat. i Köpenh., d. 60. Skr. förträffl. vådeviller (*Recensenten o. dyret, De uadskillige* m. fl.), dramer (*Elverhöj* m. fl.), komed. m. m.

**Heidelberg,** st. i Baden vid Neckar, 49,425 inv. Univ. (stift. 1356, öppnadt 86), slott.

**Heidenstam,** Verner von, skald, f. 1859 Olshammar, urspr. målare, har skrifvit *Vallfarts- o. vandringsår* (88), *Dikter* (95), romanen *Endymion* (89), *Karolinerna* (97/98), *Dagar och händelser* (09) m. m.

**Heilbronn,** st. i Württemberg vid Neckar, 40,026 inv. Fabr.

**Heimdall,** se Hemdall.

**Heimskringla,** eg. jordens krets, namn på Snorre Sturlessons konungasagor.

**Heine,** Heinr., ty. lyr. skald, f. 1799 Düsseldorf, d. 56 Paris. Skr.: *Buch d. Lieder* (32:a uppl. 72), *Reisebilder* (5:e uppl. 56) m. m. H:s dikter ha öfversatts på flere spr., på sv. af Kruhs, Ring m. fl.

**Heinicke,** Sam., grundl. af döfstumunderv., f. 1729 Nautschütz, d. 90 Leipzig.

**Hein'ola,** fin. st. i S:t Mikels l., vid Kymmene älf, 1,387 inv.

**Heinrich** von Meissen, kallad Frauenlob, ty. mästersångare, omkr. 1260/18 Mainz.

**Heiter,** se Amalia 2.

**hej'duk,** se hajduker.

**Heka'be,** lat. Hecuba, kon. Priamos' af Troja gemål, mor till Hektor o. Paris.

**Hēkate,** *gr. myt.,* månskenets, nattl. spökens o. trolldomars gudinna.

**hekatomb',** gr., offer af 100 oxar; i allm. stort, högtidligt offer.

**Hekla,** vulkan på Island, 1,473 m., sista utbrott 1845/46.

**hektār** = 100 ar (se d. o.).

**hekto|grāf,** gr., app. till mångfaldigande af skrifvelser. **-gram'** = 100 gram. **-līter** = 100 liter.

**Hek'tor,** son till kon. Priamos af Troja, besegrad af Akilleus.

**Hel,** *nord myt.,* dödsrikets gudinna, Lokes dotter, upptar i sitt rike alla aflidna af ålder o. sjukdom. Af H. har ordet helvete bildats.

**Helder,** befäst holl. st. vid Marsdiep. 26,681 inv., örlogshamn.

**Hel'ena,** 1) H., Ledas dot., Menelaos' gemål, bortförd af Paris, orsak till trojan. kriget. — 2) H., d. hel., Constantinus d. stores mor, byggde d. hel. grafvens kyrka i Jerusalem.

**Helgeå,** fl., gmflytande s. delen af Småland o. n.-ö. delen af Skåne, utf. i Östersj. vid Åhus, 193 km. l.

**Helgoland,** ty. klippö i N.-sjön utanför Elbes mynning, $0,_5$ kv.km., 2,307 inv. af fries. härkomst. 1714/1808 dan., brit. till 90, då den afträddes till Tyskland.

**helgon,** i katol. kyrkan sådana aflidne, hka gm sitt lefverne o. sin död ha rätt att deltaga med Kristus i världsregeringen o. äras af mskrna ss. förespråkare hos Gud o. Kristus. H. tillsättas (kanoniseras) end. af påfven.

**Heliāderna,** se Helios.

**heliākisk,** gr., *astron.,* i fråga om en stjärna, betecknar, att hon vid sin upp- el. nedgång befinner sig i solens närhet.

**Heliand,** fornsachs. dikt fr. 9:e årh., behandlar Jesu hist.

**Helian'thus** L., *Compositæ. H. annuus* L., solrosen, prydn.-växt, fr. Mexcio o. Peru, *H. tuberosus*

L., jordärtskocka, kulturväxt fr. Brasil.

**heliga alliansen,** förb. slutet mel. Ryssld, Österr. o. Preuss. 26/9 1815, biträddes af de flesta europ. makter. Is. riktadt mot de frisinnade rörelserna.

**heliga grafven,** se Jerusalem.

**heliga krig,** i Grekld krig till skydd för oraklet i Delfoi (600/590, 355/ 346, 339/338 f. K.)

**heliga rom. riket af ty. nat.** kallades officiellt ty. riket 962/1806.

**heliga skaran,** af Epameinondas bildad stamtrupp af 300 teban. yngl., stupade vid Kaironeia 338 f. K.

**heliga synoden** i Petersburg består af metropoliterna i en del städer samt generalprokuratorn, s. är tsarens representant.

**Helige Ande,** 3:e pers. i gudomsväsendet. På kyrkom. i Konstpl 381 bestämdes, att H. utgår af Fadern o. är af samma väsen m. honom o. Sonen, o. gm synoden i Toledo 529, att han utgår äfven af sonen *(filioque).*

**Hel'ikon** (nu Zagora), berg i Boiotien; ford. Apollontempel.

**heliofōb,** gr., ljusskygg.

**Helioga'balus** l. Elaga'balus, eg. Bassianus, rom. kejs., f. 201 e. K., Baalspräst i Syrien, reg. 218, vansinnig frossare, mörd. 222.

**helio|grāf,** gr., l. soltelegraf, app. till signalering medelst reflekteradt solljus. Kallas äfven heliotrop. **-grafi,** se fotografi. **-gravyr,** se fotografi. **-kromi,** fotografering m. naturl. färger. **-mēter,** gr., se mikrometer.

**Helio'polis,** 1) se Baalbek: 2) st. i nedre Egypt. vid en Nilkanal. Soltempel. Sl. 25/3 1800.

**Helios,** *gr. myt.* (lat. Sol), solguden. Hans 7 söner: Heliader.

**helio|skōp,** gr., kikare för iakttagande af solen. **-stāt,** gr., spegel m. urverk, hvarigm solstrålarna alltid kunna

reflekteras i samma riktn. **-trop,** se heliograf.

**Heliotropium** L., heliotrop, *Borragineæ. H. peruvianum* L., fr. Peru o. Chile, vaniljdoftande prydn.-växt.

**Hellas,** *g. geogr.,* namn på Grekld, tills det införlifvades med rom. riket 146 f. K., omfattade i vidsträckt bem. hela s. hälften af Balkanhalfön. Delar: Epeiros, Tessalien, eg. Hellas, Peloponnesos. Omkr. 90,000 kv.-km. Berg: Pindos. Toppar: Parnassos, Helikon, Kitairon, Kyllene, Taygetos. Fl.: Peneios, Akeloos, Kefisos, Eurotas, Alfeios. Sjöar: Trikonis, Kopais. Prod.: fikon, oliver, vin, hästar, nötboskap, getter, får, silfver, koppar, järn, marmor. Befolkn.: hellener af olika stammar (dorier, akaier, jonier, aioler). Hist.: Urinv. pelasger. Doriernas invandr. 1104 f. K. o. upprätt, af en dor. stat på Peloponnesos; först kgr, sed. republ. Lykurgos lagstift. i Sparta 880 f. K., Solon lagstift. i Athen 594 f. K. Orakel väsen. Pers. krigen 492/ 449 f. K. Athens hegemoni. Peleponn. krig. 431/404 f. K. Athens förfall, Spartas hegemoni 371 f. K. Spartas fall; Tebes korta hegemoni. Heliga kriget: 357/346 f. K. 338 und. makedon. herravälde. Hellernas deltagande i Alex. d. stores fälttåg mot pers. Stift. akai. o. aitol. förbund. Senare strider m. Rom. H. rom. prov. 146 f. K. und. namn. Akaia. Språk. o. lit. Spr.: gren af den indoeurop. spr.-stammen. Sönderföll i 4 munarter: dor., aiol., jon., attiska, hkt sistnämnda till tiden för Athens hegemoni var lit.-spr. Lit.: perioder: 1) Poet. per. 1000/500 f. K. a) Episka tidsåldern: Homeros (omkr. 900), Hesiodos (omkr. 800). b) Lyr. tidsåldern: Aisopos (6:e årh.), Simonides (650), Alkaios (600), Anakreon (520), Pindaros (d. 442). c) Filos.: jon. skolan, Pytagoras (f. 582). 2) Attiska per. 500/300 f. K. a) Drama: Aiskylos (d. 456), Sofokles (d. 406),

Euripides (d. 405), Aristofanes (d. 388), Menandros (d. 290). b) Filos.: eleat. skolan, sofister, Sokrates (d. 399), Aristoteles (d. 322), cyniska skolan, c) Hist.: Herodotos (d. omkr. 424), Tukydides (d. 400). Demostenes (d. 322).

**Hellberg,** Joh. Frit., tidningsm., f. i Upps. l. 1855, grund. 87 veckotidn. »Idun», d. 06.

**Helle,** *gr. myt.,* Frixos' syster, störtade sig i det haf, s. sedan kallades Hellesponten.

**hellebard** l. hillebard, gammalt hugg- och stötvapen m. långt skaft.

**Helleborus** L., *Ranunculaceæ. H. niger* L., lämnar svart prustrot.

**Hellefors,** järnbruk i Örebro l.

**Hellen,** *gr. myt.,* hellenernas stamfar.

**hellēner,** gr. stam i Tessalien; senare nationalnamn för grekerna.

**hellenist'er,** lärde kännare af den gr. forntiden.

**heller,** öster. mynt = 1/100 österr. krona = $0,_{85}$ öre.

**Hellespon'ten,** Helles haf, ford. namn på sundet vid Dardanellerna.

**Hellich'ius,** Abr., se Gustafssköld.

**Hellqvist,** Karl Gust., hist.-mål., f. 1851 Kungsör, sed. 85 prof. vid konstakad. i Berlin, d. 90 München.

**Hellstenius,** Joh. Aug. Konst., hist., statist., publ., f. 1834, sed. 80 1:e aktuar. vid statist. centralbyrån, d. 88 Marstrand. Förf.

**Hellwald,** Friedr. von, ty. förf., f. 1842 Padua, d. där 92. Förf. geogr. o. kulturhist. arb.

**Helmfeldt,** Simon Grundel, frih., fälth., f. 1617 Sthm, försvarade Riga 56 mot ryssarne, 68 fältmarsk., utmärkte sig und. Karl XI i slagen vid Halmstad, Lund, Landskrona. Stupade i sistnämnda slag 77.

**Helmholtz,** Herm. Ludw. Ferd., ty. fys. o. fysiol., sed. 71 prof. i Berlin, f. 1821, d. 94. Talr. arb. på sinnesfysiologiens omr. Uppfann ögonspegeln.

**Héloïse** (elåīs), se Abélard.

**helōter,** af de invandrade dorerna i Sparta som trälar behandlade äldre inbyggarne.

**Helsingör,** st. på Själland vid Öresund midt emot Hälsingborg, 15,000 inv. (06). Hamn. Fästn. Kronborg.

**Helst,** Barth. van der, nederl. mål., f. 1613 Haarlem, d. 70 Amsterdam.

**helvetesmaskin,** m. sprängämne laddad kropp, försedd m. urverk.

**Helvētia** (-sia), lat. namn på Schweiz.

**helvētier,** ford. keltiskt folk i nuv. Schweiz.

**Helvētius** (elvesiyss'), Claude Adrien, fr. materialist. filos., f. 1715, d. 71. Uppställde egennytta s. enda princip.

**Helvig,** 1) Karl Gottfr., sv.-preuss. milit., f., 1765 Wolgast, d. 44 ss. gen.-löjt. — Hans hustru 2) Anna Amelie v., förf., f. v. Imhoff 1776 Weimar, sed. 1803 i Sverige, 10 åter i Tyskld, d. 31 Berlin. Öfvers. »Frithiofs saga», Skr.: *Die Schwesiern v. Lesbos* (1800), *Sage v. Wolfsbrunnen* (21) m. m.

**Hemdall** (Heimdall), *nord. myt.,* himmelens väktare, har sitt säte på Bif-rost.

**Hemera** *gr. myt.,* dag, dagens gudinna.

**hemeralopī,** gr., nattblindhet, oförmåga att se i skymning, uppkommer af näthinneinflammation.

**hemfridsbrott,** inträngande mot någons vilja i hans hemvist, olofligt kvarstannande i detsamma m. m.

**hemi-,** gr., half.

**hemiopī,** gr., halfseende, form af svart starr, hvarvid halfva synfältet går förloradt. Beror på tryck af svulster på synnerven o. d.

**hemip'tera,** gr., *ent.,* insekter med halfva täckvingar.

**hemisfär,** gr., halfklot.

**hemliga utskottet,** se sekreta utskottet.

**hemlängtan,** se nostalgi.

**Hemmingstedt,** by i Slesvig-Holstein, sl. 17/2 1500.

**Hemmingsön,** Niels, dan. teol., f.

1513, 57 prof. i Köpenh., 79 afsatt ss. misstänkt för kalvinism, d. 1600. Skr.: *Syntagma institut. Christian.,* pastoralteologi, komment. till Paulus' bref o. evangelierna m. m.

**hemoglobīn,** gr., det ämne, s. färgar blodet rödt.

**hemorrojder** gr., gyllenåder, ansvälln. af ändtarmens blodådror, framkallade ant. gm ärftl. anlag l. genom rubbningar i blodomloppet i underlifvet. Man skiljer mel. yttre h., s. sitta utanf., o. inre h., s. sitta innanför analöppn. Blöda mer l. mindre starkt. Botemedel: hygien, lefnadssätt, stark motion, vid starka blödningar operation.

**hemortsrätt.** Sv. medborgare äger i allmh. h., där han senast är mantalsskrifven.

**Hem'sterhuis** (-höjs), Tib., holl. filol., f. 1685, d. 66.

**hendekasyll'abus,** gr.-lat., 11-staf. vers.

**hendiadys,** gr., grammat, fig., hvari ett begrepp uttryckes gm 2 substantiv.

**Hengist** o. **Horsa,** sagohjältar, s. grundade det angelsachs. väldet i Britannien 449.

**Hengstenberg,** Ernst Wilh., ty. teol., f. 1802 Fröndenberg, d. 69 ss. prof. i Berlin. Målsman för den protestant. ortodoxien.

**Henle,** Fried. Gust. Jak., ty. anat., f. 1809, sed. 52 prof. i Göttingen, d. 85, skr. *Handb. der system. Anat.* m. m.

**Henneberg,** ford. furstl. grefsk. i Franken, 1,780 kv.km.

**Henneberg,** Karl Vilh. Alb. Rich., komp. f. 1853 Berlin, kapellmäst. vid K. Operan, 94/07, hofkapellmäst., har komp. operan Drottningens vallfart, samt komp. div. kammarmusik, pianostycken m.m.

**Hennegau,** fr. Hainaut, ford. landsk, i n. Frankr. o. Belg.; den sydl. delen af H. till Frankr. 1649, det öfr. omr. sed. 1815 den nuv. belg. prov. H., 3,722 kv.km, 1,192,967 inv. Hst. Mons.

**Henok,** hebr. patriark; efter honom är en apokalypt. bok uppkallad.

**Henriade** (angriad'), La, epos af Voltaire.

**Henrik** (Heinrich), ty. kejs. o. kgr. 1) H. I, kon., f. 876, kon. 19, gaf enhet åt ty. riket, d. 36. — 2) H. II, d. hel., kejs., f. 973, kon. 1002, kejs. 14, d. 24. — 3) H. III, kejs., Henr. II:s son, f. 1017, kon. 28, kejs. 39, reg. kraftigt, förödmjukade påfvedömet, d. 56. — Dennes son 4) H. IV, kejs., f. 1050, myndig 65, stred mot Sachs. 73/75, lät afsätta Gregorius VII, därför bannlyst o. suspend., gjorde bot på Canossa 77, intog Rom 81/84, tvingad af sin son att abdik. 05, d. 06 Lüttich. — Dennes son 5) H. V., f. 1081, kon. 98, kejs. 11, kämpade om investitur-rätten, d. 25. — 6) H. VI, kejs., Fredr. I:s son, f. 1165, kon. 69, kejs. 91, undertryckte uppr. i Neapel o. på Sicil. 94, d. 97 Messina. — 7) H. Raspe af Thüringen, motkon. till Fredr. II 1246, d. 47 Wartburg. — 8) H. VII, kejs., f. 1269, kon. 08, kejs. 12, d. af gift 13 Buonconvento.

**Henrik** (Henry), eng. kgr. 1) H. I, son af Vilh." Eröfraren, f. 1068, kon. 1100, d. 35. — 2) H. II, af huset Plantagenet, f. 1133 Normandie, reg. 51 i Anjou o. Maine, kon. 54, antiklerikal, eröfr. Irld 71, stridigh. med sina söner, d. 89. — Dennes sonson 3) H. III, f. 1207, kon. 16, d. 72. — 4) H. IV, af huset Lancaster, f. 1366 Bolingbroke, kon. 99 gm Rich. II:s störtande, d. 13. — Dennes son 5) H. V., f. 1387 Monmouth, förde s. tronföljare ett utsväfvande lif, kon. 13, eröfr. Normandie 17/18, regent i Frankr., d. 22 Vincennes. — Dennes son 6) H. VI, f. 1421, 30 erkänd s. kon. i Frankr., förlorade detta 53, störtad o. fången 61, befriad 70, mördad 71. — 7) H. VII, af huset Tudor, f. 1456 Pembroke, 85 kon. gm seger of. Rich. III,

stärkte kon.-makten o. borgarklassen mot adeln, d. 09 Richmond. — Hans son 8) H. VIII, f. 1491 Greenwich, kon. 09, bröt m. påfven för vägrad äktenskapsskillnad 33, grund. anglikan. kyrkan, vällustig tyrann, lät af sina 6 gemåler (Kat. af Aragonien, Anna Boleyn, Joh. Seymour, Anna af Kleve, Kat. Howard, Kat. Parr) afrätta Boleyn o. Howard. d. 47.

**Henrik** (Henri), fr. kgr. 1) H. I., son af kon. Robert, f. 1005, kon. 31, d. 60 Vitry. — 2) H. II, son af Frans I, f. 1518, kon 47, eröfr. Toul, Metz, Verdun, Calais, d. 59 gm sår vid tornering (se Montgomery). — Hans son 3) H. III, f. 1551, 73 kon. af Polen, 75 af Frankr., bekämpade först hugenotterna, förband sig sedan med dessa, 89 mörd. af munken Clément. — 4) H. IV, son af Anton af Bourbon, f. 1553 Pau, 69 protestanternas ledare, 89 tronarf vinge, erhöll kronan gm omvändelse till katol. läran 93, utfärd. Nantes. ediktet 98 till förmån för protestant., befordrade rikets välstånd, mörd. af Ravaillac 10. Gem.: 1) Margareta af Valois, 2) Maria af Medici.

**Henrik** (Heinrich) Lejonet, hert. af Baiern o. Sachsen, son af H. d. stolte, f. 1129, gjorde uppror mot kejs. Fredr. I 890, 92, d. 95.

**Henrik** (Henrique) Sjöfararen, port. prins, f. 1394 Oporto, understödde upptäcktsfärden t. Afrikas v. kust, d. 60 Sagres.

**Henrik,** d. hel., bisk., f. i Engld, bisk. i Uppsala i 12:e årh., följde Erik d. hel. på korståg t. Finld o. dräptes där af en omv. finne.

**Henry Gréville** (angrī grevill'), pseud. för Alice Durand.

**Hepta'meron,** gr., titel på en novellsaml. af drottn. Margareta af Navarra.

**hepta'meter,** gr., 7-fotad vers.

**heptan'dria,** gr., *bot.,* 7:de klassen, Linnés sexualsyst., innefattande växter, hvilkas blommor ha 7 fria ståndare.

**heptarkī,** gr., namn på 7 kon.-riken i Engld, s. 827 förenades till ett und. Egbert af Weessx.

**Hēra,** *gr. myt.,* Zeus' gemål. Jfr Juno.

**Heraclēum** L., *Umbelliferæ,* björnlokan, *H. sibiricum* L., i Europa, lämnar foder o. grönsaker.

**Heraclītus,** se Herakleitos.

**Hera'kleia,** lat. Heraclēa, *g. geogr.,* namn på städer vid Svarta h., i nedre Ital., i Tessal., i Makedonien.

**Hera'kleitos,** lat. Heraclītus, gr. filos. fr. Efesos, omkr. 500 f. K., af jon. skolan. Hans princ. är elden, hvarur gm strid allting uppstår.

**Heraklēs,** lat. Hercules, *gr. myt.,* son af Zeus o. Alkmene, begåfvad m. väldig styrka, utförde 12 arbeten i Eurysteus' tjänst; deltog i argonauttåget, befriade Prometeus, sålde sig till slaf hos drottn. Omfale, gifte sig sed. m. Deianeira, s. gaf honom en förgift. klädnad. Förryckt af smärta, besteg H. bålet o. upptogs i himlen, där han förmäldes med Hebe.

**heraklīder,** söner o. afkoml. af Herakles, hka grund. välden i Argos, Lakonien, Messenien.

**heraldlīk,** med.-lat., vapenkonst, vapenlära. **-isk,** s. har afs. på vapenlära.

**Hērat,** befäst st. i Afganistan vid Heri-rud, omkr. 45,000 inv.

**herbārium,** lat., saml. af pressade, syst. ordnade växter.

**Herbart,** Joh. Friedr., ty. filos., f. 1776 Oldenburg, d. 41 ss. prof. i Göttingen. H. betraktade föreställningarna ss. psyk. krafter o. underkastade deras verkan på haa en exakt matem. kalkyl.

**Herculāneum,** *g. geogr.,* st. i Kampanien, 21/8 79 e. K. begrafven under ett utbrott af Vesuvius.

**Herculano de Carvalho** (-valjå), se Carvalho e Araujo.

**Hercules,** se Herakles.

**Hercyniska skogen,** hos rom. namn på mel.-tyska skogsområdet.

**herdabref,** biskops rundskrifvelse till prästerna i hans stift.

**Herder,** Joh. Gottfr. v., ty. skald, filos. o. teol., f. 1744 Mohrungen, d. 03 ss. presid. i öfverkonsistoriet i Weimar. Af stort inflytande på hela ty. nationen. Skr. efterbildn. af äldre o. nyare skalder, hist.-filos., teol., pedagog, o. andra arb. Hans förnämsta verk: *Ideen zur Philos. der Geschichte der Menschheit* (84/91).

**Here,** se Juno.

**Hereford** (herr'e-), st. i eng. grefsk. H. vid Wye, 21,382 inv.

**heresī,** gr., irrlära, kätteri.

**Héricourt** (erikûr), fr. st. vid Lisaine. 6,230 inv. Sl. 15—17/1 1871.

**Héristal** (eristall'), l. Herstal, belg. köping vid Meuse 20,114 inv. Pipin af H. föddes där.

**Herjulfsson,** Bjarne, se Bjarne Herjulfsson.

**Herkomer,** Hub., ty.-eng. mål. i London, f. 1849 Baiern, bor i Bushey vid London.

**Her'kules,** se Herakles.

**hermafroditism,** gr., förekomst af både han- och honorgan hos samma varelse, hermafrodit.

**Hermafrodītos,** *gr. myt.,* son af Hermes o. Afrodite, förenad med nymfen Salmakis till en dubbelgestalt af man och kvinna.

**hermandad',** sp., »brödraskap», und. medelt. förbund af sp. städer mot adeln, 1488 organiseradt som det hel. h., senare gendarmeri.

**Hermann,** se Arminius.

**Hermannstadt,** hst. i Siebenbürgen vid Cibin, 29,577 inv. Betyd. handel och industr. Grek. bisk.

**Hermansson,** Mattias v., gref., statsm., f. 1716, 69 riksråd, ifrig hatt, utgaf den första sv. riksdagstidn., 86 ledam. af sv. akad., d. 89.

**Hermelin,** 1) Olof, lärd, f. 1658, 89 prof. i Dorpat, följde Karl XII på hans fälttåg, ry. fånge vid Poltava. Förf. en del af texten till Dahlbergs *Suecia antiqua et hodierna* m. m. — Hans sonson 2) Samuel Gust., frih., f. 1744, d. 25, utgaf sitt utmärkta *Geogr. kartor öfv. Sverige* (97/07). — Dennes sonson 3) Olof, frih., landsk.-mål., förf., f. 1827. Skr.: *Kung Hundings söner* (68), sångsp. *Peder Rank o. hans fästmö* (70) m. m.

**hermelinen,** se lekatten.

**hermeneutīk,** gr., skrifttolkningskonst.

**Her'mes,** *gr. myt.,* son af Zeus o. Maia, urspr. vindens gud, sed. gud för herdar, resande, köpmän. Afbildas m. reshatt, vingar på hälarna o. staf. Ss. handelns gud identifierad m. Mercurius (se d. o.).

**Hermes Trismegis'tos,** gr. namn för d. egypt. guden Tot, lagstiftare, uppfinnare af skrift, konster o. vetensk.

**hermētisk** (af Hermes Trismegistos), s. angår alkemien.

**hermetiskt tillslutet,** säges om lufttätt tillslutet kärl.

**hermitage** (ermitāsch), ett ädelt Rhônevin.

**Hermite** (ermīt), Charl., fr. mat., f. 1822, 69 prof. vid Sorbonne, d.01. Skr. *Sur quelques applic. des fonct. ellipt.* m. m.

**Hermon,** topp på Antilibanon i Syrien, 2,860 m.

**hermundūrer,** forngerman. folkstam i Thüringen.

**Hermūpolis** (Syra), st. på gr. ön Syra, 18,760 inv. Hamn, betyd, handel, guv.

**herniker,** fornital. folkstam i mel. Italien.

**Hero,** Afrodites prästinna i Sestos, älskades af Leander, s. nattetid sam öf. Hellesponten för att besöka henne, störtade sig i hafvet, då han drunknade.

**Herōdes,** flere kgr i Judéen, is. H. d. st., edomit, f. 72 f. K. Askalon. 40 kon., lät afrätta sin gemål, 2 söner o. fränder, ombyggde Jerusalems tempel, d. kort efter K. f.

**Herōdias,** sondotter till Herodes d. st., Herodes Antipas' gemål, lät afrätta Johannes döparen.

**Hero'dotos,** historiens fader, gr.

hist.-skrif., f. 484 f. K. Halikarnassos, d. omkr. 424 Thurii. Skr. 9 hist. böcker om Grekld o. orienten,

**herōer,** gr., hjältar und. forntiden, af hka mnga gällde s. gudarnes söner; sed. i allmh. öfverlägsna personligheter.

**herōisk,** gr., hjältemodig; h. vers hexameter; h:t kallas i läkekonsten ett kraftigt verkande medel.

**Hérold** (eråld), Louis Jos. Ferd., fr. mus., f. 1791, d. 33 ss. prof. i Paris. Komp. *Zampa* m. fl. operor.

**Hēron,** gr. mat. o. mek., omkr. 100 f. K. Alexandria, uppf. h:sbrunnen o. h:s-kulan.

**herons|brunnen,** heronskula, hvari luften förtätas gm vattentryck. **-kulan,** af Heron uppf. springbrunn, består af ett till en del m. vatten fylldt slutet kärl, hvari ett rör är instucket till botten. Ur detta framsprutar vattnet, så snart luft inpressas däri.

**hēros,** gr., hjälte, se heroer.

**Heros'tratos,** efesier, s. för att vinna ryktbarh. tände eld på Artemistemplet i Efesus 356 f. K.

**herredag,** möte af riksråd und. medelt.

**herrehus,** i Preuss. o. Österr. riksdagens första kammare.

**Herrera** (errēra), Fern. de, sp. skald, f. 1534 Sevilla, d. 97.

**Herrevadsbro,** se Hervadsbro.

**Herrnhut,** by i kon.-riket Sachsen, 1,242 in v., stamort för herrntarne.

**herrnhutare** l. evangeliska bröder, de af gref. Zinzendorf 1724 i Herrnhut samlade mähr. o. böhm. bröder. Utmärka sig för fromhet, kärlek t. Frälsaren o. pietist. sinnelag, utöfva mission o. själavård, afhålla sig fr. kritik, världslighet o. upplysn.; omkr. 39,000.

**Herschel,** 1) Friedr.Wilh., astron., f. 1738 Hannover, d. 22 Slough (Engld), konstruerade ett jätteteleskop, hvarmed han gjorde talr. astron. upptäckter. — Hans syster 2) Carol. Lucretia, f. 1750, d. 48, upptäckte 6 kometer. — Hans son 3) Sir John Fred. Will., f. 92 Slough, d. 71 Collingwood, fortsatte faderns undersökn. o. gmforskade d. sydl. stjärnhimlen.

**Herslow,** Karl Krist. Pet., publ., polit., finansm., f. 1836 Karlskrona, 59 fil. dr, lekt. i Malmö 65, 74—07 red. af »Sydsv. Dagbl.» 76/93 ledarn, af 2:a kam., 92/93 2:a kam:s v. talman, 93 ordf. i Skånes ensk. bank.

**Herstal,** se Héristal.

**Hertfordshire** (hārtfördschir), grefsk. i mel. Engld, 1,643 kv.km., 250,350 inv. Hst. Hertford, 9,322 inv.

**hertig,** german, härförare, senare ärftl. stamhöfding och ärftl. kgl. ståthållare, nu titel för regerande och icke reger. furstar.

**'s Hertogenbosch** (-tåchenboss), ty., Herzogenbusch, fr. Bois-le-Duc, befäst holl. st. vid Aa o. Dommel, 33,461 inv.

**Hertz,** Henr., dan. skald. f. 1798, d. 70. Skr. dram. *Kong Renés datter* m. fl., dikter, rom.

**heruler,** forn-germansk folkstam, omkr. Östersjön.

**Hervadsbro** l. Herrevadsbro, bro öf. Kolbäcksån. 1251 besegrades där de upproriske folkungarne af Birger Jarl.

**Herwegh,** Geo., ty. skald, f. 1817 Stuttgart, d. 75, skr. *Gedichte eines Lebendingen* m. m.

**Hervey-öarna** (hārvi-) l. Cooks arkipelag, ögrupp i Polynesien mel. Tonga- o. Sällskapsöarna, 492 kv.km., 12,300 inv.

**Herzegovīna** (hersche-) se Bosnien.

**Herzen,** Alex., ry. förf., f. 1812 Moskva, d. 70 Paris. Polemiserade mot det ry. reger.-syst.

**Herzogenbusch,** se 's Hertogenbosch.

**Hesekiel** l. Ezekiel, hebr. profet, 594/572 f. K.

**heshet,** uppstår vid ansvälln. af stämbanden o. närliggande delar. Akut l. kronisk. Botemedel:

röstens sparande, varmt om halsen, Emsvatten.

**Hesi'odos,** gr. skald fr. 8:e årh. f. K., stod i spetsen för d. boiotiska sångskolan. Skr. *Theogonia* m. m.

**hesitēra,** fr., tveka.

**hesperīderna,** *gr. myt.,* jämte Ladon väktarinnor för Heras gyllene äpplen.

**Hesperis,** se nattviol.

**Hes'peros,** aftonstjärna, planeten Venus.

**hessare,** german, folkstam i nuv. Hessen, smnsmälte senare m. franker o. sachsare.

**Hessen** (före 1866 H.-Darmstadt), ty. storhertigd. 7,680 kv.km., 1,209,000 inv. 2 prov.: Starkenburg o. Rhen-Hessen s. om Main samt Ober-Hessen omslutet af Preuss. Berg: Vogelsberg, Odenwald. Fl.: Rhen, Main, Lahn, Fulda. Hst.: Darmstadt. Öfr. st.: Bingen, Mainz, Worms. **-Homburg,** ford. landtgrefsk., sed. 1866 delar af Hessen-Nassau och Rhen-prov. **-Kassel,** ford. kurfurstend., sed. 1866 del af preuss. prov. Hessen-Nassau. **-Nassau,** preuss. prov., omfattar det forn. kurfurstend. H.-Kassel, hertigd. Nassau, landtgrefsk. H.-Homburg, den fria st. Frankfurt a. M., små delar af Baiern o. H.-Darmstadt, 15,699 kv.km., 2 mill. inv. Hst.: Kassel.

**Hessenstein,** Fredr. Vilh. o. Karl Edv. v., grefvar, söner till sv. kon. Fredr. I o. hans älskarinna Hedv. Taube, den förre f. 1735, d. 08, ss. general, den senare f. 38, d. 69 ss. gen.-löjt.

**Hesse-Wartegg,** Ernst, österr. resande o. förf., f. 51 Wien, skr. *Päriefahrten* (78), *Nordamerika* (2:a uppl. 87), m. m.

**Hesti'a,** lat. Vesta, *gr. o. rom. myt.,* d. husl. härdens gudinna.

**hetero|dox,** gr., afvikande fr. den antagna kyrkoläran; irrlärig. Mots. ortodox. **-gēn,** gr., olikartad. Mots. homogen. **-morf,** gr., kallas kropp, s. med samma kem. smnsättn. kristalliserar i olika former.

**hetmān,** namn på kosackernas höfding.

**hetshunger,** våldsamt behof af föda; eft. lång fasta, und. konvalescens, vid magkatarr, vissa själssjukdomar etc.

**Hettner,** Herman., ty. konst- o. lit.-hist., f. 1821 Leisersdorf. d. 82 ss. prof. Dresden. Skr.: *Litteraturgesch. des 18:ten Jahrh.* m. m.

**hetärer,** gr., fala tärnor, s. i forna Grekld idkade fritt umgänge med männen.

**Hetäria,** heml. nygrek. förbund, till befrielse från turk. välde 1795/21.

**Heuglin** (hög-), Theod. v., ty. afrikares., f. 1824 Hirschlanden, 50 i Egypt., 60/61 i inre Afr., 74 vid Röda hafvet, d. 76 Stuttgart. Förf.

**heureka** (hev'-), gr., »jag har funnit det», utropade Arkimedes, när han upptäckt den hydrostat. lagen.

**Heurlīn** (hör-), Kristof. Isak, polit., f. 1786, 38 bisk. i Visby, tog afsked fr. biskopsämb. 40, statsr. 42/44, kyrkoh. i Karlshamn 46, bisk. i Växjö 47/60, d. där 60. Framstående riksdagsman.

**H. Exc,** förk. för Hans excellens.

**hexa|ndrīa,** *bot.,* 6:e klassen af Linnés sexualsyst., till hkn höra växter, hks blommor ha 6 fria, lika långa

ståndare. **-ēder,** gr., kub, tärning. **-ēmeron,** gr., sexdagsarbete (världens skapelse). **-gon,** gr., regelb. 6-hörning. **-kord,** gr., skala m. 6 toner.

**hexa'meter,** gr., episk 6-fot. vers; de 4 första fötterna daktyler l. spondéer, d. 5:e daktyl, d. 6:e spondé l. troké.

**hexaplā,** gr., verk på 6 spr., tit. på ett bibelverk af Origines.

**Heyne,** Christ. Gottl., ty. filol., f. 1729, d. 12 ss. prof. i Göttingen. Förträffl. uppl. af klassiker.

**Heyse,** 1) Joh. Christ. Aug., ty. grammat., f. 1764, d. 29 Magdeburg. Skr. grammat., lexikon. — Hans sonson 2) Paul Joh.,

skald, f. 1830 Berlin, sed. 54 i München. Utmärkt s. epiker o. is. som novellist; de flesta af hans arb. öfvers. på svenska.

**hg,** kem. tecken för kvicksilfver *(hydrar' gyrum).*

**H. H.,** förk. för Hans helighet (påfven), Hans (Hennes) höghet, Högädle herre; (på grafstenar) Här hvilar.

**hiātus,** lat., smnträffande af 2 vokaler i slutet af ett o. i början af ett annat ord.

**hibcrnation,** lat., öfvervintring.

**Hiber'nia,** rom. namn på Irland.

**hickory-nöt,** *bot,* frön af växtsläktet *Cārya.* Njutningsmedel.

**hidalgo,** sp., ädling af d. lägre adeln.

**hierarkī,** gr., prästvälde.

**hierātisk,** gr., prästerlig.

**hierātisk skrift,** se hieroglyfer.

**hierodūler,** gr., tempeltjänare.

**hierofant,** gr., öfverstepräst vid de eleusinska mysterierna.

**hieroglyfer,** gr., fornegypt. bildskrift, består i afbildn. af föremål, is. på monument. Af 3 slag: 1) egentl. hieroglyfskriften, afbildning af föremål af alla slag; 2) hieratisk skrift, förenkl. af föreg., använd af präster; 3) epistolografisk l. demotisk skr., ett slags snabbskrift för det dagl. lifvet. Försöken att tolka h. började m. fyndet af Rosette-stenen 1798.

**hieromantī,** gr., se hieroskopi.

**Hie'ron,** 2 tyranner i Syrakusa. 1) H. d. ä., reg. 478/467 f. K., rättrådig, vän af skaldekonst. — 2) H. d. y., 269/215, kraftfull, romarnes bundsförvant.

**Hierōnymus,** Euseb. Sophron., kyrkofader, f. 340 Pannonien, d. 420 Betlehem. Känd ss. förf. af den lat. bibelöfversättn. *Versio vulgata.*

**Hierōnymus af Prag,** teol., f. 1365 Prag, bekämpade m. Hus hierark. missbruk, fängslad, bränd 16.

**hieroskopī,** gr., l. hieromanti, spådom gm beskådande af offerdjurs inälfvor.

**Hierta,** 1) Hans H., se Järta. — 2) Joh. Gust., tidningsm., polit., f. 1791, 29/32 red. af den opposit. tidn. »Medborgaren», 32/51 medarb. i »Aftonbladet», d. 59. — Hans syssling 2) Lars Joh., tidningsm., f. 1801, uppsatte »Aftonbladet» 30, dess redakt. till 51, bokförläggare, riksdagsman, industriidkare, d. 72.

**high church** (haj tschörtsch), eng., »högkyrka», riktn. inom den anglik. kyrkan, eng. statskyrkan, närmar sig i

många fall katolicismen.

**high life** (haj lajf), eng., »högt lif», fina världen.

**Hildebrand,** se Gregorius VII.

**Hildebrand,** 1) Bror Emil, fornf., f. 1806, 37 riksantikvarie, 66 ledamot af sv. akad., d. 84. Inlade stor förtjänst om statens hist. museum. Numism., arkeol. o. hist. arb. — Hans son 2) Hans Olof Hildebr., fornf., hist., f. 1842, 79/07 riksantikvarie, har skr. värdefull, arb. of. Sveriges fornlämningar och lifvet i forntiden. — Dennes broder 4) Henr. Rob. Teod. Emil, hist., f. Sthm. 48, fil. dr. 75, lekt, i Sthm 80, riksarkivarie 01. Har 81/95 utg. »Hist. Tidskr.» Har skr. flera synnerligen värdefulla hist. skrifter samt utg. läroböcker i hist. — 5) Karl Emil Hildebr., son till H. 2), hist. publ., f, i Sthm 70, fil. d:r 98, sed. 04 red. af Sthms Dagbl., sed. 08 ledam. af 1:a kam. Har äfv. skr. hist. arb.

**Hildebrandslied** (-lid), äldsta fragment af ty. hjältesagan.

**Hildebrandsson,** Hugo Hildebrand, meteorol., f. 1838, 78/09 prof. i Uppsala, har inlagt stor förtjänst om meteorologien.

**Hildebrandt,** Ed., ty. landsk.-mål., f. 1817 Danzig, d. 68 Berlin. Akvareller.

**Hildesheim,** st. i preuss. prov. Hannover, 47,060 inv. Bisk.

**Hill,** Sir Rowland, eng. postväsendets reformator, f. 1795 Kidderminster, gmdref ett likformigt

brefporto (1 penny) 40, gen.-postmäst. 56, d. 79.

**Hillberg,** Karl Vilh. Emil, skådesp., f. 1852, sed. 08 vid Dramat. teatern, framstående i karaktärsroller.

**hillebard,** se hällebard.

**Hillebrand,** Karl, ty. förf., f. 1829, sed. 70 i Florens, d. där 84, skr.: *Zeilen, Völker u. Menschen* m. m.

**Hilleström,** Per, genremål., f 1732, d. 16.

**Himālaja,** jordens högsta bergmassa, i Hög-Asien, mel. Indus o. Bramaputra, 2,400 km. l., 255 km. br. Medelh. 4,800 m. Högsta toppar: Gaurisankar, Kunschindjinga, Dhavalagiri. 3 växtzoner: trop. till 1,200 m., skogsregion 3,000 m., gräsreg. 5,000 m., snögräns 5,184 m.

**himātion,** gr., ett slags kvinnl. öfverklädnad.

**Himera,** *g. geogr.,* gr. st. på n. kusten af Sicil., anlagd 649 f. K., förstörd 408 f. K.

**himjarīter,** semit. folk i s. Arabien, grund. ett rike i 2:a årh., underkuf. af arab. i 8:e årh.

**Himly,** Karl Gust., ty. läk., f. 1772, d. 37 ss. prof. Göttingen, införde oftalmologien.

**himmel,** skenbart hvalf of. jorden, synes blå på grund af vattenpartiklar, s. sväfva i luften och endast gmsläppa blått ljus.

**Himmelsfärdsön,** se Ascension.

**himmelska riket,** oriktig, af kineserna själfva aldrig använd ben. på Kina.

**Hind** (hajnd), John Russell, eng. astron., f. 1823, d. 95 Twickenham, har upptäckt planetoider m. m. och uppgjort noggranna stjärnkartor.

**Hindostan,** se Hindustan.

**hindūer,** namn på folk af arisk stam i Hindustan.

**Hindukusch** l. Hindukuh, berg i Afganistan, v. om Himalaja, 300 km. l., .5,500 m. h.

**Hindustān,** l. Hindostan, n. delen af brit. Indien.

**Hindö,** nor. ö i Nordlands o. Tromsö amt. 2,238 kv.km., omkr. 12,000 inv.

**Hinkmar,** ärkeb. af Reims 845/882, f. 806, ledde utgifvandet af de pseudoisidor. dekretalen.

**Hinterpommern,** del af Pommern ö. om Oder.

**Hiob,** se Ijob.

**Hiogo,** hamnst. på Nippon (Japan), med först. Kobe, 285,002 inv. 1870 öppnad för främl.

**Hippar'kos** o. Hippias, söner af tyrann. Peisistratos i Athen, efterträdde honom 527 f. K., den förre mörd. 514, den senare fördrifven 510, återkom m. pers. till Grekld 490, d. på Lemnos s. å.

**Hipp'ias,** se Hipparkos.

**hippiatrī,** gr., hästläkekonst.

**Hippo,** *g. geogr.,* hst. i Numidien vid Medelh., nu Bone.

**hippo|drōm,** gr., kapplöpningsbana. **-fāger,** hästätare, ford. namn på 2 folkstammar i asiat. norden. **-gryf,** hästgrip, namn på Pegasos, först användt af Bojardo.

**Hippokrates,** gr. läk., f. 460 f. K. Kos, d. 364 Larissa, forntidens störste läk., den medicin. forskningens grundl. Hans skrifter öfvers. till sv. af M. V. Odenius.

**Hippokrēne,** gr., »hästkällan», skaldekälla på Helikon, uppkom gm Pegasos' hofslag.

**hippologī,** gr., hästkännedom.

**Hippo'lytos,** son af Teseus, omkom gm sin styfmor Faidras ränker.

**Hippomane** L., *Euphorbiaceæ. H. Mancinella* L., manzanillaträdet, träd i Centr.-Amerika o. V.-Indien, nästan utrotadt, har mycket skarp mjölksaft o. synnerligen giftiga frukter.

**Hippopo'tamus,** gr., se flodhästen.

**Hippurītes,** fossilt musselsläkte, förekommer i hippuritkalk.

**hippūrsyra,** *kem.,* beståndsdel i gräsätande däggdjurs urin; till framställn. af bensoesyra.

**Hīram,** 1) kon. i Tyros, Davids o. Salomos vän; 2) tyr. konstnär vid byggandet af templet i Jerusalem.

**hirs,** sädesslag. Vanlig h., *Panicum*

*miliaceum* L., fr. varmare Asien, lämnar närande föda.

**Hirschberg,** st. i Schlesien vid Bober, 17,865 inv.

**hirschfängare,** ty., jaktvapen m. kort, rak, mot spetsen tveeggad klinga.

**Hir'tius,** Aulus, anhäng. af Caesar, konsul 43 f. K., stupade s. å. vid Mutina i krig mot Antonius.

**Hisingen,** ö i bohusländska skärgården, 195 kv.km.

**Hisinger,** Vilh., kem., fys., geognost, f. 1766, d. 52 Skinnskatteberg. Var en af sin tids mest framstående naturf. Förf.

**Hiskīa,** kon. af Juda, 728/697 f. K. Införde Jehovakulten.

**Hispānia,** lat., Spanien.

**Hispaniōla,** Colombos namn på Haiti.

**hiss,** *tonk.,* # för *h.*

**histologī,** gr., läran om kroppens väfnader.

**histōria,** gr., berättelse; framställn. af mskosläktets utveckling. Världshist.: sammanhängande berättelse därom, is. om stora polit. förändr. Delas i gamla (till 395 e. K.), medeltidens (1492), nya (1789), nyaste till närv. tid.

**histor|iett',** fr., liten historia. **-īk,** kort hist. framställn. **-iker,** historieforskare. **-iogrāf,** häfdatecknare.

**Hitopadēsa,** fabelsaml. på sanskrit, tagen ur Pantschatantra.

**histriōn,** lat., skådespelare.

**Hjaltland,** fornnord. namn på Shetlandsöarna.

**hjälm,** milit. hufvudbonad af läder l. metall.

**Hjälmaren,** sjö mel. Södermanl. o. Närike, 480 kv.km, står gm Hjälmare kanal i förbindelse m. Mälaren.

**hjältedikt,** se epos.

**hjärnan,** i hufvudskålen belägen nervmassa, består af stora h., lilla h. o. förlängda märgen. 1) Stora h. utgöres af högra o. vänstra halfklotet o. en dem sammanhållande del, bjälken, samt inrymmer en central halighet, hvarifr. håligheter utgå åt höger o. vänster. — 2) Lilla h. består äfv. af högra o. vänstra halfklotet samt ett föreningsband, masken. — 3) Förlängda märgen är en nervsträng, s. förenar stora och lilla h. med ryggmärgen. H. omslutes af 3 hinnor: mjuka, spindelväfs- o. hårda hinnan. Anses s. centralorg. för all psykisk verksamh., sinnesintryck o. samordnade rörelser. Mskohjärnans medelvikt $1{,}_3$ kg.

**hjärn|sjukdomar: h.-abcess,** varbildn. i hjärnan, **-blödning,** uppstår gm de finare hjärnartärernas bristn.; yttrar sig i medvetslöshet o. partiell förlamning. **-inflammation,** angriper vanl. mjuka hjärnhinnan, men äfv. hjärnsubstansen, kan vara akut l. kronisk, är lifsfarlig. **-skakning,** framkallas af häftigt fall l. slag på hufvudet, yttrar sig i blekhet, vanmakt, svag puls, minnets förlust. **-uppmjukning,** följd af hjärninflammat. och hjärnemboli, yttrar sig i förlamning, oförmåga att finna rätta ordet, tankeförmågans aftagande, anf. af svindel. **-vattensot,** samling af hjärnvätska i hjärnan. Akut: följd af hjärnhinneinflammat., kronisk: framkall. af akut, kan äf. vara medfödd o. själfst. utveckla sig.

**hjärtat,** medelpktn för blodomloppet, utgöres hos mskn af en knytnäfstor, trekantig, ihålig muskel med 4 afdeln.: 2 förmak o. 2 kammare. Högra förmaket, s. upptar de stora hålvenerna, bildar m. högra kammaren, från hkn lungpulsådern utgår, högra hjärthalfvan; vänstra förmaket, s. upptar lungvenerna, o. vänstra kammaren, från hkn d. stora kroppspulsådern, *aorta,* utgår, bilda vänstra hjärthalfvan. Dessa båda skilda genom en mellanvägg. Gm h.-förmakets smndragn. går blodet in i h.-kammaren; då denna smndrager sig, hindras blodet af en treflikig klaff att strömma tillbaka o. pressas ut i lungpulsådern, går fr. denna in i

lungvenerna, s. nu föra syrsatt blod till v. förmaket. Därifrån går det in i v. kammaren, hindras där af en tvåflik. klaff att strömma tillbaka o. går in i aorta.

**hjärtblad,** *bot.,* blad, s. vid fröets groning först spira upp öf. jordytan.

**hjärtmussia,** *Cardium* L., ätbar hafsmussla i de europ. hafven.

**hjärt|sjukdomar: h.-fel,** gm hjärtlidande uppkommet fel i hjärtklaffarna. **-förstoring** *(hypertrophia cordis),* en följd af åtskill. sjukdomar, ex. i njurarna, äfven gm förträngn. af de fr. hjärtat utgående stora artärerna o. långvarig öfveransträngn. af hjärtat. **-inflammation,** kan gälla hjärtsäcken *(pericarditis),* muskelmassan *(myocarditis)* l. den inre beklädnaden *(endocarditis).* Farliga sjukdomar, vare sig akuta l. kroniska. **-klappning**

*(palpitatio cordis),* oregelb. rörelse hos hjärtat, nervös l. organisk.

**hjärtsäcken,** *pericardium,* hinna, s. omger hjärtat och invändigt är smnväxt m. detta.

**Hjo,** st. i Skarab. l. vid Vättern, 2,126 inv. (08). Omnämnes redan på 1400-talet.

**hjorthornssalt,** hvitt pulver, s. beredes gm att rifva hjorthornsolja (1 del) med pulveriserad sur kolsyrad ammoniumoxid (29 delar), användes i medicinen, till bakning för att göra degen porös m. m.

**Hjortsberg,** Lars, skådesp., f. 1772, d. 43. Sveriges störste skådesp. inom nästan alla grenar.

**hjortsläktet,** *Cervus* L., af boskapsdjurens ordn. Hit höra: kronhjorten, *C. elaphus* L., dofhjorten, *C. dama* L., rådjuret, *C. capreolus* L., samt älgen, *C. alces* L.

**Hjärne,** sv.-fin. adl. ätt. 1) Urban, naturf., läk., förf., f. 1641 Ingermanland, 96 arkiater o. preses i coll. med., 13 vicepresid. i bergskollegium, d. 24. Uppdagade hälsobrunnar, föranledde häxeriprocessernas nedläggande m. m. — 2) Rudolf, lit.-hist., f. 1815, d. 84. Skr.: *Götiska förbundet och dess hufvudmän* (78), *Dikt o. verklighet* (83) m. m. — Dennes brorson 3) Harald Gabr., hist., polit., f. 48 Klastorp, Västerg., fil. dokt. 72, prof. i Uppsala sed. 89, sed. 02 ledarn, af 2:a kam., har skr. en mängd uppseendeväckande o. intressanta hist. verk o. uppsatser.

**h moll,** *tonk.,* tonart med kors (#) för *f* och *c.*

**H. M. S.** förk. för *His Majesty's Ship (Steamer* l. *Service),* eng., = Hans Majestäts fartygs (ångare l. tjänst).

**Hoangho,** »gula floden», fl. i Kina, uppr. i Hög-Asien, utf. i Petschili-viken, 4,100 km. l., omkr. 1 mill. kv.km.

**Hobart** (H. Pascha), Aug. Charl., eng.-turk. milit., f. 1822, 68 i turk. tjänst, amiral och sjöminister, d. 86.

**Hobart Town** (-taun), hst. i Tasmania, vid Derwent, 34,949 inv.

**Hobb'ema,** Meindert, nederl. landskapsmål., f. 1638 Amsterdam, d. där 09.

**Hobbes** (håbbs), Thom., eng. filos., f. 1588 Malmesbury, d. 79 Hardwick. Behandl. först statsrätt ss. en särsk. vetensk., och detta i absolut, monarkisk anda.

**Hōboken,** st. i n.-amer. staten New Jersey, midt emot N. York, 64,080 inv.

**hoc est,** lat., det är, det vill säga.

**Hoche** (åsch), Laz, fr. gen., f. 1768, segr. 93 vid Weissenburg, 95 vid Ste Barbe, 96 i Vendée, d. 97 Wetzlar.

**hochepot** (åschpå), fr., *kok.,* köttragu på rofvor.

**Hochheim,** st. i Hessen-Nassau vid Main, 3,478 inv. Vin.

**Hochkirch,** by i kon.-riket Sachsen, 514 inv., si. 14/10 1758.

**hodegetīk,** gr., vägledn. till studiet af en vetensk.

**Hodeida,** st. i Jemen vid Röda hafvet, 45,000 inv.

**ho'die mihi, cras tibi,** lat., i dag mig, i morgon dig.

**Hoek van Holland,** holl. halfö mel. Mass' mynningsarmar.

**hof,** hornartadt öfverdrag på de sista af lemmarnas ben hos djur af hästsläktet, består af hofväggen, hornsulan o. hornstrålen. För att skydda densamma nyttjas hästskor.

**Hof,** bai. st. vid Saale, 36,417 inv.

**Hofberg,** Herman, fornf., lexikogr., f. 1823, d. 83. Skr.: *Sverige, geogr.-hist. läseb. etc.* (70), *Gm Sveriges bygder* (72), *Sv. biogr. handlexikon* (73/76) m. m.

**Hofer,** Andr., tyrol. frihetshjälte, f. 1767 i Passeierdalen, stred 96 och 09 för Österr. mot fransm. o. bai., befriade i april Tyrolen fr. dem, regerade där aug. till okt., slagen i nov., flydde, förråddes o. sköts 20/2 10 i Mantua.

**Hoffmann,** 1) Jonas, sv. hist.-mål., f. 1731, d. 80. — 2) Friedr., ty. läk., f. 1660 Halle, d. 42 ss. prof. där. — 3) Ernst Theod., Amad., ty. förf., f. 1776 Königsberg, d. 22 Berlin, förträffl. skildrare af det underbara o. hemska. — 4) H. von Fallersleben, Aug. Henr., ty. skald o. lärd, f. 1798, d. 74 Korvei, skr. sånger, polit. och patriot, dikter m. m. — 5) Alex. Friedr. Franz, ty. förf., f. 1814, d. 82, utg. en mängd arb. för ungdom, de flesta öfversatta på svenska.

**Hoffmans droppar,** eft. Fr. Hoffman uppkallad blandn. af eter o. sprit.

**Hofmann,** Aug. Wilh., ty. kem., f. 1818 Giessen, d. 92, förtjänt om kännedomen af anilinfärger.

**Hofman von Hofmannswaldau,** Christ., ty skald, stiftare af den 2:a schles. skaldeskolan, f. 1618, d. 79 Berlin.

**hofnarr,** v. hofven fr. 15:e t. 18:e årh. anställd upptågsmakare.

**hofrätt,** domstol i andra instans. I Sverige 3: Svea (Sthm), Göta (Jönköp.), h:en öf. Skåne o. Blekinge (Kristianst.).

**Hofva,** socken i Skarab. l. 1275 kon. Valdemar Birgersson slagen där af sina bröder.

**hofveri,** dan., i Danm. samt Skåne, Halland o. Blekinge land- l. fästebondes dagsverksskyldighet till godsägaren. Nu nästan aflöst.

**Hogarth,** Will., berömd engelsk teckn. o. mål., f. 1697 London, d. 64 Chiswick. Förnämsta verk: *A harlot's progress, Mariage à la mode, Industry and idleness.*

**Hogg,** James, skot. folkskald, f. 1770, d. 35. Skr.: *The Queen's wake* m. m.

**Hogland,** ö i Fin. viken, 17/7 1788 sl. mel. sv. o. ry. flottorna.

**hogshead** (håggs'hedd), eng. våtvarumått, för vin 63 gallons =286,$_2$ l., för öl 54 gallons = 245,$_3$ l.

**Hohensalza** (förut Inowrazlaw), st. i Posen, 24,551 inv. Saltverk.

**Hohenstaufen** (Staufer), schwab. furstehus, härst. fr. Fredr. af Büren (omkr. 1050), erhöll 1079 hertigd. Schwaben, 1112 Franken, 1138 m. Konrad III kon.- o. kejs.-värdigh., s. det behöll till 1254, utslocknade 1268 m. Konradin, illegitimt 1272 m. Enzio.

**Hohenzollern,** hohenzollernas stamborg på berget H. s. om Hechingen. — De båda furstend. H.-Hechingen 6. H.-Sigmaringen sed. 1849 införlifvade med Preussen.

**Hohenzollern** (Zollern), urgamm. ty. fursteätt i Schwaben o. Franken, delade sig i 2 linjer 1227. Den frank. linjen erhöll borggrefsk. Nürnberg, Baireuth, Ansbach, 1415 kurfurstend. Brandenburg, 1700 preuss. kon.-, 1871 ty. kejs.-värdigh. Den schwab. linjen erh. 1535 Sigmaringen o. Hechingen, delade sig ytterligare i 2 linjer, af hka H.-Hechingen utdog 1869. — Prins Leopold H.-Sigmaringen, f. 1835, d. 05, uppställdes 70 s. kandidat till sp. tronen (en af orsakerna till fr.-ty. kriget) o. pr.

Karl, f. 1839, sed. 81 kon. af Rumänien.

**Hoja,** se Hoya.

**Hojer,** Andr., dan. jur., f. 1690, d. 39, grundl. jur. studiet i Danm. o. införde jur. examen. Förf.

**hokuspokus** (af lat. *hoc est corpus*), trollformel f. taskspelare.

**Holaveden,** skog mel. Vättern och Sommen.

**Holbach** (ålback'), Paul Henr., baron d', fr. filos., f. 1723 Heidelsheim, d. 89 Paris, bekämpade kristendomen o.

hvarje posit. religion. Skr.: *Système de la nature* m. m.

**Holbein,** 2 berömda ty. mål., 1) Hans d. ä., f. 1465 Augsburg, d. där 24. — Hans son 2) Hans d. y., f. 1497 Augsb., d. 43 London. Madonnor, kyrkotaflor, porträtt, »dödsdansen« m. m.

**Holberg,** Ludv., baron, dan. skald, den nyare dan. litteraturens fader, f. 1684 Bergen, prof. i Köpenh., d. där 54, skr. talrika lustspel m. m.

**Holger danske,** namnkunnig hjälte, s. enligt sägnen slumrar under Kronborgs fästn. o. kommer fram först när Danm. är i yttersta fara.

**Holland,** 1) namn på kon.-riket Nederländerna. — 2) 2 nederl. prov.: Nord-H., 2,770 kv.km, 1,053,083 inv. Hst.: Amsterdam. Syd-H., 3,022 kv.km., 1,203,136 inv. Hst.: Haag. H. lydde fordom und. egna grefvar o. utgjorde en del af ty. hertigd. Lothringen. 1433 till Burgund.

**Holland,** Henry Rich., lord, eng. statsm., f. 1773, 30 o. 35 min., d. 40 London.

**Hollar,** Wenzel, kopparst., f. 1607 Prag, d. 77 London. Omkr. 3,000 blad.

**holländerī,** på holl. sätt ordnadt mejeri; landtgård m. boskapsskötsel i stort.

**holländska språket och litteraturen,** se nederländska språk, o. litt.

**Holm,** 1) Per Daniel, landsk.-mål., f. 1835, sed. 81 prof. vid de fria konsternas akad. i Sthm, d. 03. — 2) Gust. Birg. And., jurist, boktr., f. Ystad 45, d. 10 Steninge i Uppl., sed. 79 verkst. dir. o. sed. 98 ordf. i styr. för A.-B. Norstedt & Söner, sed. 74 utg. af Nytt Jur. Ark.

**Holmberg,** 1) Axel Em., fornf., f. 1817, d. 61. Skr.: *Bohusläns hist. o. beskrifn.* (42/45), *Skandinaviens hällristningar* (48/49), *Nordbon und. hednatiden* (52/54) m. m. — 2) Gust. Henr. Teod., förf., f. i Gärslöf, Skåne, 53, förestån. för Tärna folkhögskola sed. 76. Har skr. åtskilliga värdefulla inlägg i dagens frågor samt utg. *Från skolsalen* m. m.

**Holmbergsson,** 1) Joh., jur., f. 1764, sed. 10 prof. i Lund, d. 42. Framst. univ.-lärare. — Hans son 2) Joh., tecknare, f. 1804, d. 35.

**Holmboe** (-bo), Kristof. Andr., nor. orientalist, f. 1796, 25/75 prof. i Kristiania, d. 82, utg. flera språkvetensk. arb.

**Holmes** (håms), Oliv. Wendell, n.-amer. förf., f. 1809 Cambridge (Mass.), d. 94 Boston. Skr. humorist, dikter, skisser m. m.

**Holmestrand,** nor. st. i Jarlsbergs o. Laurvigs amt vid Kristiania-fjorden, 2,200 inv.

**Holmgren,** 1) Hjalmar Jos., mat., f. 1822, sed. 57 prof. vid tekn. högskol. i Sthm, d. 85, utg. flera afhandl. i den rena matemat. — Dennes bröder: 2) Aug. Emil, naturf., f. 1829, d. 88 Sthm, sed. 59 lektor vid skogsinstit. i Sthm. skr. flera afhandl. is. rörande insekterna. 3) Alarik Frithiof, fysiol., f. 1831, sed. 64 prof. i Uppsala, d. 97 Uppsala, förtjänt om undersökn. af färgblindhet. Äfven vitter förf.

**Holmgård,** se Novgorod.

**Holmila,** lat. namn på Sthm. **-en'sts,** *univ.,* medlem af Sthms nation.

**Holofer'nes,** kon. Nebukadnesars fälth., dödad af Judit.

Holoftsin, ort i Litauen. Sl. mel. svenskar o. ryssar 4/7 1708.

**Holothūriæ,** se sjögurkor.

**Holst,** Joh. Gust. von, djurmål., f. 1841 Sthm.

**Holstein,** ford. hertigd. mel. Ö.- o. Nordsjön, skildt från Slesvig gm Eiderkanalen, sed. 1866 del af preuss. prov. Slesvig-H. H. beboddes ursprl. af sachsare, hka underkufvades af Karl d. st. och kommo und. sachs. hertigarne. Senare olyckl. krig m. Danm. Därpå deln. mel. flera linjer. 1386 förenades H. med Slesvig, 1386/ 1459 styrdes båda landen af huset Schauenburg; 1474 bildades hertigd. H. af egentl. grefsk. H., Stormarn, Wagrien o. Ditmarsken. Till 1806 ty. riksland, hvareft. det förenades med Danm., 15 uppt. i ty. förbundet.

**holsteinska partiet,** politiskt parti, s. verkade för att få hert. Karl Fredr. af Holstein på tronen eft. Karl XII, upplöstes 1727.

**Holtei,** Karl v., ty. förf., f. 1798 Breslau, d. där 80, skr. sångspel, dram. m. m.

**Holtzendorff,** Frz v., ty. jur., sed. 73 prof. i München, f. 1829., d. 89. Förtjänt om fångvårdsreformer. Förf.

**Holtzmann,** Ad., ty. språkf., f. 1810 Karlsruhe, d. 70 ss. prof. Heidelberg. Skr.: *Untersuch. üb. das Nibelungenlied* m. m.

**Homburg,** v. d. Höhe, st. i Hessen-Nassau. 12,498 inv. Badort. Spelbank till 1872.

**Ho'meros,** lat. Homērus, störste gr. skald und. forntiden, d. episka poesiens fader, f. 9:e årh. f. K. Skr.: *Ilias* (»Iliaden») o. *Odysseia* (»Odysséen»). Stridsfrågan, huruvida H. är förf. till dessa dikter, ännu ej afgjord.

**home rulers** (håm-), eng., irl. parti, s. sträfvar eft. eget parlam. och egen ministär f. Irland.

**Home sweet home** (håm, swit håm), eng., »hem, ljufva hem», berömd eng. sång.

**homiletīk,** gr., ledning till andl. vältalighet.

**homīlie,** gr., bibelförklaring und. predikoform.

**homme** (åmm), fr., människa; h. d'affaires (-fär), affärsförvaltare; h. de lettres (-dö lättr), lärd; h. d'esprit (-sprī), person m. godt hufvud.

**ho'mo,** lat., människa; h. novus, uppkomling.

**homo- . . .** gr., i sms. = tillsammans, lika.

**homo|fōn,** gr., enstämmig, musikalisk sats, där en stämma är hufvudstämma. — **-gēn,** gr., likartad.

**homojusiāner,** gr., se arianer.

**homolōg,** gr., öfverensstämmande.

**Homologūmena,** gr., böcker i N. T., s. äro allm. erkända.

**homonym,** gr., likljudande.

**homosexuell',** lat., benämnes person, s. hyser onaturlig kärlek till sitt eget kön; pederast.

**homousiāner,** gr., i den första kristna tiden parti, som ansåg Sonen vara af samma väsen som Fadern.

**homun'culus,** lat., liten människa, tillverkad på kem. väg, hvartill anvisn. gifves af alkemisten Paracelsus.

**homöopatī,** gr., af S. Hahnemann grund. läkemetod, enl. hkn vid en sjukdom sådana medel böra användas, hka hos en frisk framkalla förhandenvarande symtom. Sålunda bör utsot botas m. afförande medel etc.

**Hondekoeter** (-kûter), Melch., nederl. djurmål., f. 1636 Utrecht, d. 95 Amsterdam.

**Hondūras,** 1) republ. i Central-Amer., 114,670 kv.km, 500,136 inv. Gränsar i ö. till H.-viken af Karib. hafvet. Högland, väl vattnadt. Hst.: Tegucigalpa. Hamnar: Omoa, Puerto Caballos, Truxillo, Amapala. Uppt. af Colombo 1502, span. 1523, sed. 1823 republik. Presid.: Miguel R. Davila (sed. 07). — 2) se Britiska Honduras.

**Honegger,** Joh. Jak., schweiz. lit.-hist., sed. 74 prof. Zürich, f. 1825, d. 98. Skr.: *Grundsteine e. allg.*

*Kulturgesch. ef. neusten Zeit* m. m.

**Honfleur** (ångflör), fr. st. vid Seines mynning, 9,010 inv.

**Hongkong** (Hiang-Kiang), eng. ö i mynningen af fl. Kanton i Kina 79 kv.km., 328,090 inv., sed 1842 brit. Frihamn.

**honnett',** fr., hederlig, rättskaffens, ej småaktig. **-emang',** hederligt, anständigt(vis).

**honny soit qui mal y pense** (ånnī sāā ki mall i pangs), fr., »skam den s. tänker illa därom»; strumpebandsordens devis.

**honnör,** fr., heder, milit. hälsning; högre trumf i vissa kortspel.

**Honolūlu,** hst. i Havaii på ön Oahu i Stilla hafvet, 39,305 inv. Hamn.

**honorār(ium),** lat., hedersgåfva, arvode.

**honoratiōres,** lat., de förnämsta af ett samhälle.

**honorēra,** lat., hedra, infria (en växel o. s. v.).

**honōris causa,** lat., för ärans skull.

**Honōrius,** 1) Flav., rom. kejs., son af Theodos. L f. 384, erhöll 395 västra riket, lät mörda sin rådgifvare Stilicho 408, d. 423. — 2) namn på 4 påfvar o. en motpåfve und. 7:e, 11:e, 12:e o. 13:e årh.

**honourable** (onn'örebl), eng., »hedervärd», titel för yngre söner af en earl l. söner af en viscount l. baron.

**Honthorst,** Gerard v., holl. mål., f. 1590 Utrecht, d. där 56. Porträtt.

**honung,** sockerart. ämne, som af bina utsuges ur blommor o. sed. afsöndras i vaxkakornas celler. Inneh. vatten, flere sockerarter, vax m. m. — **-sdagg,** sjukl. utsvettn. på blad, bildar ett klibbigt öfverdrag. — **-sgömme,** honungssaft, afsöndrande organ hos vissa blommor.

**honved,** ungar. landtvärn.

**Hood** (hudd), 1) Sam., visc, eng. sjöman, f. 1724, 80 amiral, slog 82 fransm. i V.-Ind., 86 amiralitetslord, tog 93 Toulon, 94 Corsica, d. 16. — 2) Thom., eng. skald, f. 1798, d. 45. Humorist.

**hookah** l. hooka (hūka), österländsk tobakspipa med slang.

**Hooker** (huck'er), 1) Will. Jacks., eng. bot., f. 1785, 39 dir. vid bot. trädg. i Kew, d. där 65. Förf. — Hans son 2) Jos. Dalt., f. 1817, faderns efterträdare i Kew. — 3) Jos., nordamer. gen., f. 1819 Old Hadley, 46 i Mexico, 61 gen., 63 öfverbefälhafv., 64 milif.-guv. i Ohio, d. 79 New York.

**Hoorn** (hårn), nederl. stad v. Zuiderzee, 10,718 inv. Hamn.

**Hoorn** (hårn), Kap, S.-Amerikas sydligaste spets, på Eldslandet, uppt. af Drake 1578.

**Hoorn** (hårn), Philip II, de Montmorency, grefve af, f. 1522, guv. i Geldern o. Zütphen, 67 häktad med Egmont o. afrättad i Brüssel 68.

**horæ canōnicæ,** lat., bönestunder i kloster.

**Horātius** (-tsius), fornrom. patricisk fam., till hkn de tre Horatier hörde, hka gm sin seger öfver de 3 Curiatierna skaffade Rom herraväldet öfver Alba. Publ. H. Cocles försvarade 507 f. K. Tiberbryggan mot etruskerna.

**Horātius** (-tsius), Quint. H. Flaccus, störste rom. lyriker, f. 65 Venusia, d. 8 f. K. Skr. oden, epoder, satirer,

epistlar.

**Horeb,** berg på halfön Sinai, hvarifrån Moses utgaf lagen.

**Hōrerna,** *gr. myt.,* årstidernas gudinnor.

**horisont',** gr., synrand, ant. den skenbara gränslinjen mel. himmel o. jord (skenbar h.) l. afskärn. mel. himmeln o. horisontalplanet gm iakttagarens ståndpunkt.

**horisontāl,** gr., vågrät.

**horn,** utväxt på hufvudet af nötboskap, antiloper, får, getter, noshörningar etc., till svarfvararbeten. Affall till beredn. af blodlutsalt, gelé, djurkol m. m.

**horn,** blåsinstrument af mässing, omfång C-$c^2$.

**Horn,** Kap, se Hoorn.

**Horn,** sv. adl. ätt fr. Brabant. 1) Henrik Klasson, fälth., f. 1513,

stred tappert i Livland, d. 95. — 2) Klas Kristersson, friherre, fälth., f. omkr. 1520, gjorde eröfr. i Estl. o. Livl., segrade vid Öland 64, Bornholm 65, mel. Bornholm o. Rügen s. å., d. 66 — 3) Evert, fälth., f. 1581, 13 fältmarskalk, gjorde eröfr. i Östersjöprov., intog Nöteborg, stupade 15. — Dennes bror 4) Gustaf, grefve, fälth., f. 1592 Örbyhus, eröfr. 25 Dorpat, 30 Kolberg, anförde 31 vid Breitenfeld vänstra flygeln, stred vid Lech o. Lützen, förenade sig med hert. Bernhard af Weimar i Schwaben, fången vid Nördlingen 34, utväxlad 42, tvang 44 Danmark till fred, d. 57 ss. riksmarsk. — 5) Arv. Bernh., gref., statsm., f. 1664, 09 kanslipres., afsk. 19, landtmarsk. 20, gmdref Fredrik I:s upphöjande på tronen, ånyo kanslipresid. till 38, d. 42. En af sin tids främste statsmän.

**Hornavan,** sjö i sv. Lappmarken, 200 kv.km.

**hornblände,** *min.,* mörkgröna till svarta variet. af amfibol, ingår i flere bergarter ss. diorit, syenit.

**hornhinnan,** *Cornea,* den gmskinl., blodkärllösa, nervrika främre delen af ögongloben.

**hornämne,** ämne, som ingår i djurens öfverhud jämte naglar, hår, horn, fjädrar o. s. v.

**Horos,** egypt. solgud.

**horoskōp,** gr., iakttagelse af himlakropparnas ställn. vid en mskas födelse; af förment inflytande på hennes öde.

**horrībel,** fr., ryslig., oerhörd.

**horri'bile dic'tu,** lat., rysligt att omtala.

**horr'or,** lat., afsky; h. vacui, afsky för tomrum, tillskrefs ford. naturen för att förklara en vätskas uppstigande i lufttomt rum.

**horrör,** fr., fasa, afsky.

**hors** (år), fr., utom, h. de combat (-dö' kångba), utom striden, h. de concours (-dö' kångkûr), utom täflan, h. d'oeuvre (-dövr), ngt öfverflödigt; birätt.

**Horsa,** se Hengist.

**Horsens,** hamnst. i Nörrejylland, v. H.-fjord, 22,243 inv.

**Horten,** nor. st. vid Kristianiafjorden, 8,460 inv. Örlogsh.

**Hortense** (årtangs'), Eug. Beauharnais, drottning af Holland, f. 1783 Paris, dotter af kejs. Josefina, 02 gift med Ludvig Bonaparte, 10 skild från honom, sedan 15 i Arenenberg, d. där 37.

**Horten'sia,** *Hydrangea hortensis* L., *Saxifrageæ,* prydnadsväxt från Kina o. Japan.

**hortikultūr,** lat., trädgårdsskötsel.

**Horvath',** Mich., ung. hist.-skrif., f. 1809, 44 prof. i Wien, 49 kultmin., därpå flykting i Schweiz, 66 åter, d. 78. Skr. öfver Ungarns hist.

**Hoēsa,** 1) hebr. profet i 8:e årh. f. K. — 2) Siste kon. i Israel, bortförd i fångensk. 722 f. K.

**hosiann'a,** hebr. hôschana, gif hjälp!

**hos'pes,** lat., gästvän.

**hospitāl,** lat., sjukhus, dårhus. — **-brand,** på öfverfyllda sjukhus ofta förekommande smittsam sårfeber.

**hospit'ier** (-tsier), lat., is. vid alpvägar anlagda härbärgen.

**hospitium** (-tsium), lat., gästvänskap.

**hospodār,** slav., ford. furstetitel i Valakiet o. Moldau.

**hosta,** stötvis skeende utandning, beroende därpå, att slem, fasta kroppar l. gaser inverka retande på struphufvudets slemhinna.

**hos'tia,** lat., i kat. kyrkan brödet i nattvarden.

**Hostrup,** Jens Krist., dan. skald, f. 1718 Köpenhamn, d. 92, har verkat för folkupplysning, skr. studentsång., komedier, sångspel m. m.

**hotchpotch,** se hochepot.

**hotell,** fr. hôtel (åtell'), förnäm familjs l. hög ämbetsmans bostad; gästhus.

**hottentotter,** urinv. i S.-Afrika, med buskmännen besläktad folkstam, grågul hud, tofvigt ullhår. Tre hufvudstam.: kolonial-h. i Kaplandet, korana v. Oranjefl., namakva i väster, tills. omkring 300,000.

**houris,** se huris.

**house of commons** (haus åv kom'mons), eng., underhuset i Engld; h. of lords (-lårds), öfverhuset.

**Houssaye** (ussē), Arsène, fr. förf., f. 1815, d, 96, skr. rom., dikt., dram., konst- o. lit.-hist. arb.

**Houston,** (haustn), st. i Texas (Nord-Amerika), 44,633 inv.

**hova,** malaj. folk på Madagaskar.

**Howard** (hau'-), John, eng. filantr., fångvårdsväsendets reformator, f. 1726, besökte de flesta större fängelser i Europa, i Sverige 81, d. 90 Cherson (Ryssland). Skr.: *The state of prisons in England and Wales* m. m.

**Howe** (hau), 1) Rich., earl, eng. amiral, f. 1725, intog Cherbourg 58, segrade v. Ouessant 94, d. 99. — Hans bror 2) Will., vise, gen., f. 1729, eng. öfverbefälh. i nord-amer. krig. 75, segrade vid Bunkershill s. å., kamp. tappert mot Washington, återkallad 78, d. 14. — 3) Elias, nordamerik. ingen., f. 1819, uppf. skyttelsymask., d. 67.

**Howells** (hau-), Will. Dean, nord-amer. förf., f. 1837 Ohio. Skr. nov. m. m.

**Hoya** (Hoja), Joh. af, ty. grefve, kom 1524 till Sverige, 25 gift med Gustaf I:s syster Margareta, bröt med sin svåger, deltog på lübeckarnas sida i grefvefejden, slagen vid Hälsingborg 35 o. stup. vid Öxnebjerg s. å.

**Hrhabānus,** se Rabanus.

**Hradschin,** stadsdel i Prag med borg.

**Hroswitha,** se Roswitha.

**huastēker,** indian, folk i Mexico.

**Hūber,** 1) Ferd., ty. förf., f. 1764 Paris, d. 04 Stuttgart. — Hans hustru 2) Therese, f. 1764 Göttingen, d. 29 Augsburg, skr. berättelser, roman. m. m. — Deras son 3) Aimé, lit.-hist., f. 1800 Stuttgart, d. 69 Wernigerode. Skr.: *Gesch. des Cid* m. m. — 4) Joh., filos., f. 1830 München, d. 79 ss. prof. där. Skr.: *Idee der Unsterblichkeit* m. m.

**Huber'tus** den hel., jägarnes skyddspatron, bisk. i Lüttich, d. 727.

**Hubertusburg** l. Hubertsburg, ford. kurfurstl. slott i Sachsen, fred 15/2 1763.

**hubertusorden,** högsta bai. orden, stift. 1444. 1 kl.

**Hübner,** 1) Joh., ty, läroboksförf, f. 1668. d. 31. Skr. en bibl. hist. m. m. — 2) Jul., ty. hist.-mål., f. 1806 Oels, d. 82 Loschwitz. — 3) Jos. Alex., frih.. österr. diplomat, f. 1811, 65/67 sändeb. i Rom., d. 92. Förf.

**Huc** (yck), Evariste Régis, fr. missionär, f. 1813 Toulouse, 39/52 i Kina, Tibet, Mongoliet, d. 60 Paris. Förf.

**hud,** mskans, består af 1) öfverhuden *(epidermis),* s. utgöres af platta epitelceller, och 2) läderhuden, *(dermis* l. *corium),* bildad af bindväfsbuntar o. elastiska trådar. H. tjänar till skydd, afsöndringsorgan samt organ för känselsinnet och värmeregleringen.

**Hudiksvall,** st. i Gäfleborgs län, (Hälsingland), vid Bottniska vik., 5,844 inv. (08). Privil. 1580.

**Hudson** (hödd'sn), fl. i N. York, utf. i Atlanten, 521 m. l.

**Hudson** (hödd'sn), Henry, eng. sjöf., f. omkr. 1550, 07/10 fyra polarexped.; uppt. H:s sund o. H:s vik.

**Hudsons-bay-länderna** (hödd'söns-bä-), landet fr. Hudsons vik till Atlanten o. N. Ishaf, kom 1867 till »Dominion of Canada». Förut tillhörigt Hudsons-bay-kompaniet.

**Hudsons vik** (hödd'söns-), vik i N. Amerika mel. Labrador, New Wales o. polarländerna, smnhänger genom Hudsons sund med Atlanten.

**Huë,** hst. i Anam, nära Kines. hafvet, 50,000 inv.

**Huelva** (ue'lva), sp. st. mellan mynning, af Odiel o. Tiuto, 21,359 inv. Hamn.

**Huesca** (ues'ka), sp. st. vid Isuela, 12,626 inv. Bisk.

**Hufeland,** Chr. Wilh., ty. läk., f. 1762 Langensalza, d. 36 ss. prof. i Berlin. Bekant gm sin *Makrobiotik.*

**hufvudfotingar,** *Cephalopoda* Cuv., klass af blötdjur med ett af en krans muskulösa, olika utvecklade armar omgifvet hufvud.

**hufvudskål** (kranium), smnfattn. af hufvudets alla ben, best. af hjärnskåls- o. ansiktsbenen.

**hufvudvärk** uppstår vanligen gm allt för stor blodsaml. i hjärnhinnorna, kan ha de mest olika orsaker, därför äfven behandlingen olika.

**hugenotter,** fr. förvrängn. af ty. Eidgenossen, fr. protestanter under 16:e/18:e årh. H. kommo till makten 1562, förde åren 67/ 68 o. 69/70 und. Coligny krig mot det katol. kgl. partiet, erhöllo 70 relig.-frihet utom i Paris, blefvo under Bartolomeinatten 72 till största delen mördade, förde 73, 74, 77, 79/80 o. 87 nya krig, denna gång mot Henrik af Navarra, hkn efter sin tronbestigning utfärdade Nantes. ediktet 98 till deras förmån. Dettas kränkn. ledde till nya krig und. Richelieu 1621/22 o. 25, hka slutade därmed, att h. miste alla polit. rättigh. 29. Ludv. XIV upphäfde Nantes. ediktet 1685 o. fördref h. ur Frankrike. Und. Ludv. XVI återfingo de 1787 sina polit. rättigheter.

**huggormen,** *Pelias berus* L., af ormarnas ordn., är ofvan hvit- l. gråaktig l. gråbrun m. tandadt, mörkt ryggband; under bly färgad, svartakt. l. spräcklig, stundom helt svart; yngre honan rödbrun med mörkare brunt ryggband. Giftig.

**Hughes** (hjûs), Dav. Edw., f. 1831 London, d. där 00. Uppf. typtrycktelegrafen o. mikrofonen.

**Hugin,** *nord. myt.,* en af Odens korpar.

**Hugleik,** kon. af Yngl.-ätten, Alfs son.

**Hugli,** Ganges' västra mynn.-arm. St. H. vid H., 29,383 inv.

**Hugo** (ygå), Victor Marie, vicomte, 19:e århundradets störste skald, d. romant. skolans målsman i Frankrike, f. 1802 Besançon, ss. demokr. landsförvist 51, vistades på Jersey, 70 åter till Paris, d. 85. Skr.: dikt. *Les feuilles d'automne* (31), *Les chants du crépuscule* (35) m. fl., dramer *Cromwell* (27), *Marion Delorme* (29), *Hernani* (29) m. fl., rom. *Notre Dame de Paris* (31), *L'homme qui rie* (68), *Les travailleurs de la mer* (66) m. fl., m. m.

**Hugo Capet** (-kapē), konung af Frankrike 987/696, stamfar för kapetingerna.

**huissier** (yissiē), fr., dörrvaktare, rättsbetjänt.

**Hull** (höll), eg. Kingston-upon-H., st. i eng. grefsk. Yorkshire vid Humber, 262,000 inv. N. Englands förnämsta hamn.

**Hultin,** 1) Karl Magn., förf., f. 1789, d. 83. Skr.: *En gammal knekts minnen* m. m. — Hans son 2) Måns Henrik (pseud. Måns Månsson), förf., f. 1830, d. 69. Skr.: *Samlade berättelser* (59), *Uppsala-sångarnes pariserfärd* (68) m. m.

**Hultman,** Frans Vilh., mat., f. 1829, d. 79 ss. lektor i Sthm. Skr.: *Proportionslära* m. m.

**humān,** lat., eg. »mänsklig», hyfsad, välvillig. **-itēt,** mänsklighet, mskokärlek.

**humanism,** lat., uppfostran, s. grundar sig på studiet af de klassiska spr. Humaniōra, allmänbildande vetenskaper.

**Humber** (hömbr), vik på Englands östra kust, upptar flod. Ouse o. Trent.

**Hum'bert,** kon. af Italien, se Umberto.

**Humboldt,** 1) Karl Wilh., frih. v., ty. statsm. o. filol., f. 1767 Potsdam, 19 statsmin., afgick ss. liberal, 30 åter i statsrådet, d. 35. Förtjänt om den jämför. språkforskn. — Hans bror 2) Friedr. Heinr. Alex. v., resande o. naturforsk., f. 1769 Berlin, reste sedan 99 i Syd- o. Central-Amerika, vistades 04/27 i Paris, bereste 29 Europa o. asiat. Ryssland, d. 59 Berlin. Grund. den nyare forskn. på naturvetenskapens alla områd. Skr.: *Voyage aux régions équinoxiales* (05/27), *Ansichten der Natur* (08), *Kosmos* (45/58), stor brefväxling m. m.

**humbug** (höm´bögg), eng., svindleri, charlataneri.

**Hume** (hjûm), Dav., eng. hist. förf. o. skeptiker, f. 1711 Edinburgh, d. där 76. Skr.: *Hist of Engld etc.* (63), *Treatise upon human nature* (38/40) m. m.

**humla,** *Bombus* L., insektsläkte af binas grupp; flere arter lefva i kolonier i underj. bon.

**humle,** *Humulus* L., *Urticaceæ*. Vanl. h., *H. lupulus* L., i Europa, Asien, N.-Amer., odlas för honhängenas skull, hka innehålla ett aromatiskt, bittert, hartsartadt ämne, lupulin. H. har af ålder användts till beredn. af maltdrycker.

**Hummel,** Joh. Nep., ty. mus., f. 1778 Pressburg, d. 37 Weimar. Komp. o. pianist.

**hummer,** *Homarus* Edw., kräftdjur. Vanl. h., *H. vulgaris* Edw., i europ. haf o. vid amer. kusten, välsmakande.

**hūmor,** lat., eg. »fuktighet», god stämn., gladt lynne, lekande framställn. af mänskl. dårskaper. **-esk',** godmodig, skämtsam berättelse. **-ist,** person, begåfvad m. humor. **-istisk,** innehållande humor.

**hūmus,** lat., mylla, den verksamma beståndsdelen i åkerjord, uppkommer vid förmultn. af växter.

**humör,** fr., lynne.

**hunden,** *Canis familiaris,* af rofdjurens ordn., förekommer endast tam o. är spridd öf. hela jorden. Nära 150 varieteter kända. Bland hufvudslagen må nämnas dogg, tax, jakthund, rapphönshund, silkeshund, hushund.

**Hunden,** *Stora o. Lilla,* 2 stjärnbilder. I St. H. den klaraste fixstjärnan Sirius.

**Hundgrottan,** vid Neapel belägen grotta, där mindre djur dö i följd af kolsyreutveckl.

**hundloka,** se Cerefolium.

**hundra dagarna,** se cent-jours.

**hungerkur,** se svältkur.

**hunner,** mongol. nomadfolk, uppträdde 375 i Europ., slogo alaner o. goter: deras kon. Attila, reg. 445/53 i Ungarn, blef slagen 451 af rom. o. västgot, vid Châlons. Eft. hans död bröts deras makt. Sed. 469 försvinna de spårlöst ur hist.

**Hunt** (hönnt), Jam. Henry Leigh, eng. förf., f. 1784, d. 59 Putney. Skr.: dikt., en hist. öf. eng. pressen, öf. Byron m. m.

**Hunter** (hönt-), 1) Will., eng. läk., f. 1718, d. 83 ss. prof. i London. — Hans bror 2) John, läk., f. 1728, d. 93 London. Epokgörande för kirurgien.

**Hunyades** (hun´jades), Joh. Corv., ungar. hjälte, f. 1387 Hunyad, 42 vojvod af Siebenbürgen, stred mot turk., 44/52 riksståth., försvarade Belgrad 54/55, d. Semlin 56.

**hurdle-race** (hörd´ᵉl-res), eng., hinderkapplöpning.

**hūris** l. houris, jungfrur, s. i paradiset fröjda salige mohammedaner.

**Huron** (hjûrön), en af de canad. sjöarna i N.-Amer., 62,000 kv.km.

**Hus** (ej Huss), Joh., böhm. reformator, f. 1369 Husinec, 98 prof. i Prag, därpå predikant, utbredde Wicliffes läror, ifrade mot munkarnes fördärf, förvistes 11, angrep påfl. hierarkien, fängslades 14, kättarbränd 15.

**Husaby,** socken invid Kinnekulle. Vid H. källa döptes Olof Skötkonung 1008.

**husār,** ung., lätt kavallerist. I Sverige finnas 4 h.-kårer.

**husblås,** l. fisklim, inre huden af simblåsan hos flere arter af störsläktet, användes till munlim o. för flere tekn. ändamål.

**husīter,** böhm. anhäng. af Joh. Hus, gjorde uppror mot kejs. Sigismund 1419, förstörde kyrkor o. kloster,

mörd. präster. 2 partier: kalixtiner o. taboriter. Und. Ziska.

**Huskvarna,** köping i Jönköp. l. v. H.-ån. Vapen- o. symaskinsfabr., 5,204 inv. (Vi 09). Hos k. m:t begärt statsrätt. 10.

**Huss,** 1) Joh., se Hus. — 2) Magnus, läk., f. 1807, prof. vid Karol. inst., d. 90 Sthm. Skr.: *Alcoholismus chronicus etc.* (49/51), *Om Sveriges endemiska sjukdomar* (51), *Om dryckenskapen etc.* (82) m. m.

**Hussein Avni Pascha,** turk. gen. o. statsm., f. 1819, 69/71 o. 73/75 krigsmin., 74 storvesir, lät mörda sult. Abd ul- Asis 76, själf mörd. s. å.

**hussvamp,** *Merulius destruens* Pers., *Hymenomycetes,* verkar förstörande på trävirke i byggnader. Skydd mot densma: sorgfällig luftväxl., bestrykn. m. oljefärg, fernissa, lösn. af järnvitriol. Angripet virke bestrykes med petroleum.

**Husum,** st. i Slesvig vid Nordsjön, 8,268 inv. Hamn.

**Hutcheson** (hött'schesön), Francis, stift. af den skot. moralfilos. skolan, f. 1694, d. 47 ss. prof. i Glasgow.

**Hutten,** Ulr. v., ty. humanist, f. 1488, eft. ett oroligt lif d. 23 Ufnau. Modig kämpe för tankefriheten.

**Huxley** (höx'le), Thom. Henry, eng. naturf., f. 1825 Ealing, d. 95 London, ypperliga arb. om de lägre djurens anat. o. fysiol., popul. vetenskapl. afhandl. m. m. Framstående darwinist.

**Huygens** (höj'chens), Christ., nederl. fys., mat. o. astron., f. 1629 Haag, d. där 95. Uppt. en Saturnusmåne, Saturnus' form, Mars' rotat., lagen för ljusets polarisation gm refraktion, pendeluret m. m.

**Huysum** (höj's-), Jan van, holl. blomstermål., f. 1682, d. 49 Amsterdam.

**huzūler,** ruthen. folk i Galizien o. Bukovina.

**hvaldjur,** *Cete,* däggdjur m. fisklik kropp o. vågrät stjärtfena, förekomma i alla haf. Delas i bardhvalar o. tandhvalar (se dessa ord).

**hvalf,** af kilformiga stenar i bågform smnsatt betäckn. öfv. en yta. Hufvudslag: tunnhvalf, en ihålig, horisontell halfcylinder; korshvalf, bildas af 2 o. stjärnhvalf af flere haa skärande tunnhvalf; kupolhvalf utgöres af ett ihåligt halfklot; spegelhvalf, korshvalf, hvars öfre del är en plan yta m. fl.

**hvalraf,** hvalrat l. spermaceti, en egendoml. hvit fettmassa i pottfiskens kropp. Användes till ljus, pomador, salvor m. m.

**hvalrossen,** *Rosmarus arcticus* L., af säldjurens ordn., till $4,_5$ m. l. med 60 cm. långa hörntänder, i N. ishafvet, lämnar elfenben, tran.

**Hwasser,** 1) Israel, läk., f. 1790, 30 prof. i Uppsala, 54 ledam. af sv. akad., d. 60. Utmärkt föreläsare. Skr. en mängd med. afhandl. m. m. — Hans brorsons hustru 2) Ebba Charl. Elisa, skådesp., f. Jacobsson 1831, sedan 50 vid K. teatern, d. 94.

**Hven,** sv. ö i Öresund, $7,_5$ kv.km., 1,100 inv.

**hvete,** *Triticum* L. Gamla världens dyrbaraste sädesslag, ursprl. fr. Eufratdalen, odladt redan af de gamle egypterna, numera i många varieteter i alla världsdelar.

**Hvita berget,** berg v. om Prag. Sl. 8/11 1620.

**hvita frun,** hvitklädt spöke, s. enl. sagan visar sig i flere slott i Tyskld o. annorstädes, is. före dödsfall.

**Hvita hafvet,** vik af N. ishafvet i Ryssld, 82,100 kv.km.

**hvitbetan,** *Beta vulgaris,* var. *altissima* l. *silesiaca, Chenopodiaceæ,* odlas ss. kreatursfoder samt för tillverkn. af socker o. sprit. Jfr beta, betodling.

**hvitsippan,** se Anemone.

**hyacint',** *Hyacinthus* Tourn., *Liliaceæ.* Vanl. h., *H. orientalis* L., fr. v. Asien, m. mnga varietet., odlas is. i Holland.

**Hyacinthe** (iassängt'), se Loyson.

**Hyāderna,** *gr. myt.,* fuktighetens o. fruktbarhetens nymfer; försatta bland stjärnorna.

**hyalīt,** *min.,* en klar varietet af opal.

**hyal|lografī,** gr., konsten att på glasskifvor inetsa teckningar. **-urgī,** glasblåsarkonst.

**hybrīd,** lat., alstrad af två olika arter (om växter o. djur).

**Hydas'pes,** *g. geogr.,* namn på fl. Dschiam i Pendschab.

**Hyde Park** (hajd pārk), Londons förnämsta promenadplats, belägen i West End..

**Hyderabād** (hajd-), se Haidarabad.

**Hyder Ali** (hajder-), se Haidar Ali.

**hydra,** *gr. myt.,* is. den lerneiska h., månghöfdadt ormlikt vidunder, s. dödades af Herakles.

**hydrar'gyrum,** lat., kvicksilfver.

**hydrāt,** gr., kem. förening. s. innehåller hydroxyl.

**hydraulīk,** gr., l. hydromekanīk, läran om vattnets praktiska användn.

**hydraulisk press** består af en cylinder m. kolf till utöfvande af starkt tryck. Gm en liten pump fylles cylindern m. vatten, s. trycker på kolfven. Denna kolfs tryck är då så mnga gngr större än det till pumpkolfvens rörelse erforderliga, s. dennas diameter är mindre än cylinderkolfvens.

**hydrauliskt murbruk,** se cement.

**hydraulisk vädur,** ett slags vattenuppfordringsverk; verkar stötvis, däraf namnet.

**hydro|bāt,** gr., vattengångare. **-ceph'alus,** vattensot i hufvudet. **-dynamīk,** läran om flytande kroppars rörelse. **-fobī,** se vattenskräck. **-gēnium,** lat., väte. **-grafī,** gr., vetensk. om vattenförhållandena på vår jord, is. om hafvet i förh. till handel o. sjöfart. **-logī,** läran om vattnet. **-mekanik,** se hydraulik. **-pāt,** läkare, s. behandlar sjukdomar m. vatten. **-patī,** vattenläkekonst. **-statīk,** läran om vätskors jämvikt. **-teknīk,** vattenbyggnadskonst. **-terapī,** kallvatt.-kur.

**hyēnan,** *Hyæna* Briss., af rofdjurens ordn. Strimmiga h., *H. striata* Zimm., 1 m. l., i n. Afrika, v. och mel. Asien, mycket feg. Fläckiga h., *H. crocuta* Zimm., $1,_2$ m. l., i s. o. ö. Afrika, s. o. v. Asien, mycket starkare, gräfver upp lik.

**Hyères** (iär), fr. st. vid Medelhaf., 17,659 inv. Klimat. kurort. Utanför ligga H.-öarna.

**Hy'fasis,** *g. geogr.,* bifl. till Indus.

**Hygieia** (-ej'-), *gr. myt.,* hälsans gudinna.

**hygiēn,** gr., hälsovårdslära.

**hygro|mēter,** gr., instrum. till bestämmande af luftens fuktighet. Mest kända äro: Sausures hår-h., Daniells, Regnaults', Augusts h. samt Klinkerfues' bifilar-h. **-skōpisk** kallas vissa kroppars egensk. att absorbera fuktighet i förh. till luftens fuktighetsgrad.

**Hyk'sos,** semit. kgr, s. eröfr. Egypten 2100 f. K. och härskade dar till 1600 f. K.

**Hyltén-Cavallius,** Gunnar Olof, fornf., f. 1818, 58 dir. vid k. teatern, 61 gen.-konsul i Rio Janeiro, d. 89 på Sunnervik. Skr.: *Sv. folksagor o. äfventyr* (I, 44/49), *Värend o. virdarne* (63/68) m. m.

**Hymēn** l. Hymenai'os, *gr. myt.,* bröllopsfestens gud.

**Hymenæa** L., bot., *Cæsalpinieæ. H. Courbaril* L. m. fl., i S.-Amer., lämnar kopal.

**Hymenop'tera,** gr., *ent.,* ordn. steklar af insekternas klass.

**Hymett'os,** topp i Attika, nu Trelovuno. Marmor, honung.

**hymn,** gr., lofsång, psalm, **-olōg,** psalmkännare, **-ologī,** psalmkännedom.

**Hyndevadsån,** se Eskilstunaån.

**Hyoscy'amus** Tourn., *Solanaceæ.* Bolmörten, *H. niger* L., i Europa, n. Asien, Amerika, narkot. giftig, officinell.

**hypall'age,** gr., grammat, fig., s. uttrycker ett adjektivs begrepp i form af ett subst. o. omvändt.

**Hypātia,** filos. i Alexandria, dotter

af mat. Teon. Skön, lärd, dygdig, mörd. 415.

**hyper,** gr., öfver.

**hyper'bel,** gr., kurva af 2:a ordn., kon. sektion, uppstår, när en dubbelkon skares af ett plan, har en medelpkt, 2 axlar (transversal- o. konjugat-), 2 asymptoter (se d. o.). På transversalaxeln ligga 2 brännpktr så, att skillnaden mel. en hyperbelpkts afst. från brännpktrna alltid är konstant.

**hyper|bōl,** gr., öfverdrift i uttryck. **-borēer,** hos de gamle namn på i yttersta norden boende folk. **-emī,** blodöfverfyllnad. **-estesī,** för stor känsligh. hos de sensitiva nerverna.

**Hyperīon,** *gr. myt.,* titan, Helios' far.

**hypertrofī,** gr., onaturl. förstoring af ett organ, t. ex. hjärtat.

**Hyp'nos,** *gr. myt.,* lat. Somnus, sömnens gud, nattens son, dödens tvillingbror.

**hypnotism',** gr., läran om hypnosen, ett domningstillstånd, som förr kallades magnet. sömn.

**hypo',** gr., under, lägre.

**hypocykloīd,** gr., kurva, s. en pkt på en cirkels perif. beskrifver, när den rullar på inre sid. af en annan cirkels perif. Jfr epicykloid.

**hypokondrī,** gr., nervsjukdom, hvarund. den sjuke i hvarje liten krämpa ser en svår åkomma; svårmod, grämelse.

**hypo|krisi,** gr., förställning. **-krit,** hycklare. **-kriti,** se hypokrisi. **-kritisk,** hycklande.

**hypotēk,** gr., underpant, inteckning. **-sbank,** bank, s. utlånar penningar mot fast egendom ss. säkerhet. **-s-förening,** förening af fastighetsägare i ändamål att upplåna penningar, för att utlåna dem i form af hypotekslån.

**hypotenūsa,** gr., i en rätvinkl. triangel sidan, s. står midt emot den räta vinkeln.

**hypot|ēs,** gr., antagande, ej bevisad, utan på sannolikhet stödd sats. **-etisk,** hvilande på h., villkorlig.

**hypsometrī,** gr., höjdmätning.

**Hyrkānien,** *g. geogr.,* landsk. i Iran.

**Hyrtl,** Jos., anat. i Wien, f. 1811, d. 94. Skr.: *Lehrb. der Anatomie* m. m.

**hysterī,** gr., en is. hos kvinnor förekommande sjukd. i nervsyst. Uppkommer gm ärftl. anlag, blodbrist, utsväfningar m. m., yttrar sig i en mängd växlande symtom, bl. a. öfverdrifven retlighet, sentimentalitet, slapphet i viljan, muskelkramp.

**Håkan** (Håkon), nor. kgr. 1) H. Adalstens fostre, son af Harald Hårfager, kon. 935/61. — 2) H. Herdebred, son af Sigurd Mund, f. 1147, kon. 57/62. — 3) H. Håkansson, d. gamle, son af H. Sverresson (kon. 1202/04), f. 1204, kon. 17, införde lagförbättringar, reg. mildt o. kraftigt, d. 63 på en af Orkenöarna. — 4) H. Hålägg, Magnus Lagabötes son, f. 1270, kon. 99, d. 19. — 5) H. Magnusson, son af sv. kon. Magnus Eriksson, f. 1339, kon. i Norge 43, i Sverige 62, fördrifven ur Sverige af Albrekt af Mecklenburg 63, d. 80. — 6) H. VII, son af dan. kon. Fred. VIII o. döpt t. Carl, f. 1872, vald 05 t. kon. af Norge.

**Håkan Röde,** sv. kon. omkr. 1060/66.

**Håkansson,** 1) Olof, bonde fr. Blekinge, f. 1695, riksdagsm. sed. 26, 8 ggr bondeståndets talman, utöfvade stort inflytande på dess beslut is. vid tronföljarvalet 43, d. 69. — Hans son 2) Anders af, frih., f. 1749, uppträdde 89 i borgarståndet ss. ifrig försvarare af säkerhetsakten, 91 ledam. af regeringen, 09 frih., 12 presid. i kommerskoll., d. 13. — 3) Julia, f. Stenius 53 Sthm, debut. vid Dram. teat. 86, har dels varit engag. vid åtskilliga teatr., dels haft eget sällsk. Framst, karaktärsskådesp.

**Håkon Ladejarl,** nor. jarl, f. 937, gjorde sig 965 till härskare i Norge, slog jomsvikingarne vid Hjörungavåg 86, mörd. 95.

**hålkäl,** ty., *byg.,* profilering

konstruerad eft. en del af cirkel, ellips l. hyperbel; användes till listverk.

**hår,** trådform. utväxter ur öfverhuden, is. hos däggdjuren, bestå af ett tunnt öfverdrag, barksubstans o. märg, äro med roten fästa i hårslidan, s. omgifves af talgkörtlar, hka afsöndra fett. H:s färg tillhör barklagret. Färglöst h. kallas grått l. hvitt. H. är hygroskopiskt.

**hårdhet,** *min.,* ett minerals motstånd mot repning; mots. mjukhet.

**Hårleman,** Karl, arkit., polit., f. 1700 Sthm, d. 53, 41 öfverintendent o. ledde ss. sådan byggandet af Sthms observatorium, Riksbanken, flyglarna vid Drottningholms slott, flere kyrktorn. Deltog äfven i det polit. lifvet. Ifrig hatt.

**hårrörskraft,** se kapillaritet.

**hårrörskärl,** se kapillarkärl.

**Häckel,** E. Heinr., ty. naturf., f. 1834 Potsdam, 65 prof. i Jena. Skr. i jämf. anat., mskns utveckl.-hist. m. m. Framstående darwinist.

**häfstång,** stång vridbar kring en fast pkt o. påverkad af i motsatt riktn. med haa verkande krafter. En- o. tvåarmig.

**häfvert** l. sifon, böjdt rör med olika långa ben, till öfverför. af vätskor fr. ett kärl till ett annat. Beror på lufttrycket.

**Hägg,** Axel Herm., akvarellmål., etsare, f. 1835 Gottld, först skeppsbyggare, ägnade sig sed. åt akvarellmåleri o. etsning. Mycket bekant är hans *En framtidsbild.*

**hägring,** opt. fenomen, best. i jordiska föremåls afspegling i luftlager af olika täthet.

**hällebard** l. hillebard, gammalt hugg- o. stötvapen m. långt skaft.

**hälleflundra,** *Hippoglossus vulgaris* Flem., *ikt.,* största flundrefisk, blir öf. 2 m. lång, i Atlanten, N.-sjön, Kattegatt.

**hällristningar,** bilder und. forntiden inhuggna i berghällar till minne af viktiga tilldragelser.

**Hälsingborg,** st. i Malmöh. l. vid Öresund midt emot Helsingör, 32,432 inv. Urgam. Erh. statsprivil. 1414 o.

1415. Möten 1310 o. 1313. Sl. 28/2 1710.

**Hälsingfors,** fin. Helsinki, hst. i Finld vid Fin. viken, 106,067 inv. Univ., bibliot., kejs. palats, senatshus. Vid hafvet fästn. Sveaborg. Betyd. handel. Anlagd und. Gust. Vasa. Hst. sed. 1812.

**Hälsingland,** landsk, i s.ö. delen af Norrland, gränsar i n. t. Medelpad, v. Härjedalen, s. Gästrikld, ö. Bottn. viken. 14,768 kv.km., 130,000 inv. Utmed kusten täml. bördigt, i det inre bergigt. Vattendr.: sjön Dellen, fl. Ljusnan, Voxnan. Näringar: Jordbruk, trävarurörelse. Tillh. Gäfleb. län. St.: Hudiksvall, Söderhamn.

**hämpling,** *Linota cannabita* L., finkfågel, 13 cm. l., i Europa, n. och v. Asien, flyttfågel. Burfågel.

**Händel,** Geo. Fried., oratoriets stormästare, f. 1685 Halle, d. 59 London, begrafven i Westminster abbey. Komp. utmärkta orat., ss. *Messias, Samson, Josua,* samt operor.

**häradsrätt,** allmän underrätt å landet.

**härbann,** hos germanerna uppbåd för alla fria till krig.

**Häring,** Wilh., pseud. Wilibald Alexis, ty. rom.-förf., f. 1798 Breslau, d. 71 Arnstadt. Efterbildade W. Scott. Skr.: *Walladmor* (23), *Cabanis* (32), *Isegrim* (56) m. m.

**Härjedalen** l. Härjeådalen, landskap i v. Norrland, gränsar i n. och n.ö. t. Jämtland o. Medelp., ö. Hälsingland, s. och s.v. Dalarna, v. Norge. 13,650 kv.km., 11,000 inv. Det ofruktbaraste o. fattigaste landsk, i Sverige. Berg: Helags- o. Klöfsjöfjället. Vattendr.: fl. Ljusnan, Ljungan samt sjöarna Rogen, Storsjön. Tillhör Jämtlands l.

**Härnösand,** st. i Västernorrl. l. på Hernön i Bottn. viken, 9,192 inv.

(08). Lifl. handel. Landshöfd., bisk. Privil. 1585.

**Härnösands stift** omfattar Västernorrl. o. Jämtl. l.

**härold,** med.-lat., offentl. utropare.

**hästen,** *Equus caballus* L., af hofdjurens ordn., mest i tamt tillstånd, vild i Centr.-Asien o. förvildad i Amer. Bland raser må nämnas: arab. h., eng. fullblods-h., pony-h.

**Hästesko,** Joh. Henr., konspiratör, f. 1741 Savolaks, deltog i Anjala-förbundet, halshuggen i Sthm 90.

**hästigel,** *Hæmopis vorax* Moqu., af ringmaskarnas ordn., liknar blodigeln, men saknar gula ränder. Biter sig fast i munnen på hästar o. boskap.

**hästkraft,** kraft, s. på 1 sek. förmår lyfta 75 kilogr. 1 m. högt.

**hättebröder,** se käpplingemorden o. vitaliebröder.

**Häusser,** Ludw., ty. hist. förf., f. 1818 Kleeburg, 45 prof. i Heidelberg, d. 67. Skr. ang. Tysklds hist. o. fr. revolut.

**häxa,** kvinna, s. af folkvidskepelsen ansågs stå i förb. m. djäfvulen o. kunna inverka skadligt på mskr o. djur. Påf. Innocentius III införde häxeriprocesserna 1484, s. varade till slutet af 18:e årh., i Sverige värst und. Karl XI:s reg.

**Höchstädt,** bai. by vid Donau, 2,225 inv. Sl. 13/8 1704.

**Höckert,** Joh. Fredr., hist.- o. genremål., f. 1826 Jönköping, d. 66 Göteborg.

**Hödr,** se Had.

**Höfer,** Edm., ty. nov.-förf., f. 1819 Greifswald, d. 82 Kannstatt.

**höftsjuka,** is. hos barn framträdande sjukdom, vanligen i följd af skrofulös l. tuberkulos konstitut., leder ofta till benröta o. varbildn. Behandl.: stillhet, gipsförband.

**höftvärk,** ischias, smärtsam affektion af d. stora höftnerven. Behandl.: massage, elektricitet.

**Höganäs,** stenkolsverk i Malmöh. l. H. bruk, 4,601 inv. (08), och H. fiskeläge, 1,200 inv. (08), municipalsamhällen i sma län.

**Höga visan,** lyr.-dramat. dikt i G. T., fr. 9:e l. 8:e årh. f. K.

**högdjur,** ädlare villebråd, ss. älg, kronhjort, rådjur, vildsvin, svan.

**högern,** konservativt parti i riksförsaml.

**högförräderi,** brott mot staten l. dess öfverhufvud.

**hög-kor,** *byg.,* den östligaste, för det högre prästerskapet afsedda delen af koret.

**högkyrkan,** se episkopalkyrkan.

**högmästare,** tyska ordens öfverhufvud.

**Högqvist,** Sofia Emilia, skådesp., f. 1812 Sthm, sed. 31 vid k. teatern, d. 46 Turin. Framst, s. hjältinna i tragedien o. dam i det finare lustspelet.

**Högsta domstolen,** domstol i högsta instans i Sverige.

**Högtyska,** se Tyska språket och litteraturen.

**Höijer,** 1) Benjamin Karl Henr., filos., f. 1767 Dalarna, sed. 09 prof. i Uppsala, d. 12. Skarpsinnig o. originell filos. o. estet., utöfvade stort inflytande gm sina föreläsn. o. arb. (25/27, V bd). — 2) Joh. Leon., f. 1815, d. 84, utg. *Musiklexikon* m. m.

**höjd,** *astron.,* en himlakropps vinkelafst. fr. horisonten; *sjö.,* breddgrad; *topogr.,* ex. ett bergs, lodräta afst. från dess topp till hafsytan (absolut h.) l. till dess fot (relativ h.) **-cirkel,** l. vertikalcirkel, gm zenit gående mot horisonten vinkelrät cirkel. **-mätning,** bestämn. af höjdskillnaden mel. 2 orter gm en trigonometr. operation, gm barometerobservat. o. s. v.

**Höjer,** Magnus Maur., hist., f. 1840, f. d. lektor v. Sthms s. latinlärov. d. 10. Skr.: *Kon.-riket Sverige, en topograf.-statistisk beskrifning* m. m,, var 75/79 utg. af »Ur folkens häfder».

**höjesteret',** domstol i högsta instans i Danm. o. Norge.

**höksläktet,** *Astur* Beckst., roffåglar.

Dit höra duf- l hönshöken, *A. palumbarius,* och sparfhöken, *A. nisus.*

**Höl'derlin,** Fried., ty. skald, f. 1770 Lauffen, d. 43. Skr.: *Lyr. Gedichte* (26), rom. *Hyperion* (97/99) m. m.

**hölster,** på båda sid. om sadeln anbragta pistolfodral.

**hömånad,** se juli.

**hönsfåglar,** *Gallinæ l. Gallinaceæ, zo.,* ordn. inom fågelklassen; hafva kort, hvälfd, nedböjd, underkäken omslutande öfverkäk, merendels korta, afrundade vingar, underbenen befjädrade, tre framtår, upplyft l. ingen baktå, starka, trubbiga klor; flere arter hållas tama. Hit höra stäpphönan, påfågeln, kalkonen, pärlhönan, orren, tjädern, järpen, riporna, vakteln, rapphönan m. fl.

**Höpken,** von, sv. adl. ätt. 1) Dan. Niklas, frih., statsm., f. 1669, 27 presid. i kommerskoll., d. 41. Mycket verksam vid hattpartiets bildande. — Hans son 2) And. Joh., gref., statsm., f. 1712, 52/61 kanslipresid., 73/80 ånyo rådsmedlem, d. 89. Hattarnes förnämste ledare. Förf.

**Hörberg,** Per, mål., f. 1746, d. 16. Altartaflor m. m.

**Hörde,** st. i Westfalen, 25,126 inv.

**hörsel,** det sinne, gm hvilket ljud uppfattas. Ljudvågorna verka på trumhinnan, hörbenen o. hörlabyrinten, hvari hörnerven utmynar. Jfr öra.

**höst,** den årstid, und. hkn dagarna aftaga, för norra halfklotet fr. höstdagjämningen till den kortaste dagen, 22/9—21/12.

**höstdagjämning,** se dagjämning.

## I.

**I, i,** vokal, 9:e bokst. i alfab. Rom. taltecken = 1 (fördubbl. II = 2 o. s. v.); *kem.* I = jod.

**Iakk'os,** *gr. myt.,* festnamn på Bakkos.

**Iam'blikos,** nyplaton. filos., fr. Kalkis, d. omkr. 330 e. K. Skr. lefnadsteckn. af Pytagoras m. m,

**iam'bus,** lat., se jamb.

**Ia'petos,** *gr. myt.,* titan, Prometeus' fader.

**Iāson** (Jason), *gr. myt.,* argonauttågets anförare; försköt sin fr. Kolkis medförda gemål Medea, s. hämnades grymt, hvarpå I. dödade sig.

**iatrīk,** gr., läkekonst.

**Ibēria,** *g. geogr.,* landsk. i Kaukasus; äfv. namn på Spanien.

**ibīdem** (förk. ibid.), lat., på samma ställe.

**i'bisar,** *Tantalinæ,* storkartade vadarfåglar. Röd ibis, *Ibis rubra* Vieill., 60 cm. l., Centr.- o. S.-Amer. Heliga ibisen, I. *religiosa* Gray, 70 cm. l., helig för de gamla egypterna.

**Ibn-Batūta,** arab. resande, f. 1302 Tanger, d. 77 Fes. Reste i främre o. bortre Asien, ö. och n. Afrika.

**Ibrahīm Pascha,** Mehem. Alis adoptivson, 1:e vicekon. i Egypten, f. 1789, besegr. 19 de arab. vahabiterna, rasade 25/28 i Grekld, stred sed. 31 mot turkarne, vicekon. 48, d. s. å. i Kairo.

**Ibsen,** nor. dram. skald, f. 1828 Skien, 51/57 teaterdir. i Bergen, 57/63 i Kristiania, var länge bosatt i utlandet, sed. 91 i Kristiania; d. 06. Förnämsta arb.: hist.-romant. stycken: *Hærmændene på Helgeland* (58), *Kongsemnerne* (63); satir. o. filos, dram.: *Kjærlighetens komödie* (62), *Brand* (66), *Peer Gynt* (67), *De unges forbund* (69), *Samfundets stötter* (77), *En folkefjende* (82), *Vildånden* (84), *Hedda Gabler* (90), *J. G. Borkmann* (96), samt det världshist. skådesp.: *Keiser o. galilæer* (73).

**I'bykos,** gr. lyriker, fr. Region, omkr. 530 f. K., d. Region.

**Ichneumon** (-nev'-) l. faraokatten, rofdjur af skunkdjurens

Dit höra duf- l hönshöken, *A. palumbarius,* och sparfhöken, *A. nisus.*

**Höl'derlin,** Fried., ty. skald, f. 1770 Lauffen, d. 43. Skr.: *Lyr. Gedichte* (26), rom. *Hyperion* (97/99) m. m.

**hölster,** på båda sid. om sadeln anbragta pistolfodral.

**hömånad,** se juli.

**hönsfåglar,** *Gallinæ l. Gallinaceæ, zo.,* ordn. inom fågelklassen; hafva kort, hvälfd, nedböjd, underkäken

omslutande öfverkäk, merendels korta, afrundade vingar, underbenen befjädrade, tre framtår, upplyft l. ingen baktå, starka, trubbiga klor; flere arter hållas tama. Hit höra stäpphönan, påfågeln, kalkonen, pärlhönan, orren, tjädern, järpen, riporna, vakteln, rapphönan m. fl.

**Höpken,** von, sv. adl. ätt. 1) Dan. Niklas, frih., statsm., f. 1669, 27 presid. i kommerskoll., d. 41. Mycket verksam vid hattpartiets bildande. — Hans son 2) And. Joh., gref., statsm., f. 1712, 52/61 kanslipresid., 73/80 ånyo rådsmedlem, d. 89. Hattarnes förnämste ledare. Förf.

**Hörberg,** Per, mål., f. 1746, d. 16. Altartaflor m. m.

**Hörde,** st. i Westfalen, 25,126 inv.

**hörsel,** det sinne, gm hvilket ljud uppfattas. Ljudvågorna verka på trumhinnan, hörbenen o. hörlabyrinten, hvari hörnerven utmynar. Jfr öra.

**höst,** den årstid, und. hkn dagarna aftaga, för norra halfklotet fr. höstdagjämningen till den kortaste dagen, 22/9 —21/12.

**höstdagjämning,** se dagjämning.

## I.

**I, i,** vokal, 9:e bokst. i alfab. Rom. taltecken = 1 (fördubbl. II = 2 o. s. v.); *kem.* I = jod.

**Iakk'os,** *gr. myt.,* festnamn på Bakkos.

**Iam'blikos,** nyplaton. filos., fr. Kalkis, d. omkr. 330 e. K. Skr. lefnadsteckn. af Pytagoras m. m,

**iam'bus,** lat., se jamb.

**Ia'petos,** *gr. myt.,* titan, Prometeus' fader.

**Iāson** (Jason), *gr. myt.,* argonauttågets anförare; försköt sin fr. Kolkis medförda gemål Medea, s. hämnades grymt, hvarpå I. dödade sig.

**iatrīk,** gr., läkekonst.

**Ibēria,** *g. geogr.,* landsk. i Kaukasus; äfv. namn på Spanien.

**ibīdem** (förk. ibid.), lat., på samma ställe.

**i'bisar,** *Tantalinæ,* storkartade vadarfåglar. Röd ibis, *Ibis rubra* Vieill., 60 cm. l., Centr.- o. S.-Amer. Heliga ibisen, I. *religiosa* Gray, 70 cm. l., helig för de gamla egypterna.

**Ibn-Batūta,** arab. resande, f. 1302 Tanger, d. 77 Fes. Reste i främre o. bortre Asien, ö. och n. Afrika.

**Ibrahīm Pascha,** Mehem. Alis adoptivson, 1:e vicekon. i Egypten, f. 1789, besegr. 19 de arab. vahabiterna, rasade 25/28 i Grekld, stred sed. 31 mot turkarne, vicekon. 48, d. s. å. i Kairo.

**Ibsen,** nor. dram. skald, f. 1828 Skien, 51/57 teaterdir. i Bergen, 57/63 i Kristiania, var länge bosatt i utlandet, sed. 91 i Kristiania; d. 06. Förnämsta arb.: hist.-romant. stycken: *Hærmændene på Helgeland* (58), *Kongsemnerne* (63); satir. o. filos, dram.: *Kjærlighetens komödie* (62), *Brand* (66), *Peer Gynt* (67), *De unges forbund* (69), *Samfundets stötter* (77), *En folkefjende* (82), *Vildånden* (84), *Hedda Gabler* (90), *J. G. Borkmann* (96), samt det världshist. skådesp.: *Keiser o. galilæer* (73).

**I'bykos,** gr. lyriker, fr. Region, omkr. 530 f. K., d. Region.

**Ichneumon** (-nev'-) l. faraokatten, rofdjur af skunkdjurens

familj. Egypt. i., *Herpestes Ichneumon* L., 65 cm. l., helig i forna Egypten ss. krokodildödare.

**ichthyosaurus** (-au'), *paleont.,* fisködla, 10 m. lång reptil i lias.

**ichthyōsis,** gr., fiskfjällutslag.

**icī,** fr., här, kom hit!

**id,** *Leuciscus idus* L., fisk af blåsmunnarnas ordn., till 50 cm. l., förekommer hos oss mest i Östersjöns skärgårdar och våra stora sjöar. Köttet rätt användbart.

**Ida,** 1) nuv. Psiloriti, berg på Kreta, 2,450 m. h.; 2) nuv. Kas-Dagh, berg i M. Asien, 1,750 m. h.

**Idaho** (ajdēhå), en af staterna i Förent. stat., 217,106 kv.km., 205,704 inv. Hst. Boise City.

**idé,** gr., åskådn., begrepp, tanke; enl. Platon den sanna verkligheten. **-association,** förknippn. af föreställningar m. haa i medvetandet.

**ideāl,** lat., förverkligad idé, ngnting fullkomligt, urbild. **-isēra,** framställa ngnting fullkomligare än det är. **-itēt,** ideell fullkomlighet.

**ideal|ism',** lat., filos. åsikt, enl. hkn den yttre världen blott är en produkt af det tänkande subjektet. Idealist, syst. af Platon, Leibniz, Kant, Fichte, Schelling, Hegel, Boström m. fl. Mots. realism. **-ist,** anhängare af idealismen. **-istisk,** som angår idealismen.

**ideell'** lat., som blott finnes i tanken l. föreställningen. Mots. reell.

**idegran,** *Taxus baccata* L., *Coniferæ,* träd i mel. och s. Europa, lämnar hårdt, varaktigt virke, uppnår högre ålder än alla andra trädslag i vår världsdel, har åt två sidor riktade, platta, fleråriga, giftiga barr.

**īdem,** lat., den- l. detsamma.

**identifi|ēra,** lat., göra lika. **-kation,** handling att identifiera.

**ident|isk,** lat., liktydig, **-itet,** likhet till alla delar.

**ideo|grafī,** gr., bild- l. begreppsskrift. **-gram,** ideografiskt tecken.

**ideolōg,** gr., filos. l. polit. svärmare. **-i,** idélära.

**id est,** lat., det är (förk. *i. e.*).

**idiolatrī,** gr., självförgudning.

**idiōm,** gr., egenhet, det för ett språk egendomliga. **-ātisk,** egendoml. för ett språk.

**idiosynkrasī,** gr., från normala förhållanden starkt afvikande egendomligheter hos vissa individer, ex. afsky för kattor, nässelfeber eft. vissa födoämnen etc.

**idiōt,** gr., sinnesslö, fånig person.

**idiotism',** gr., sinnesslöhet, kan vara medfödd l. förvärfvad (vanl. gm hjärnsjukdomar l. missbruk af alkohol).

**idisslare,** *Ruminantia,* ordn. bland däggdjuren, ha magen delad i 4 (l. 3) afdeln.: vom, nätmage (fr. hka födan uppstötes för att ånyo tuggas), bladmage, löpmage, o. sakna hörn- o. framtänder i öfverkäken. Hit höra: nötboskap, får, getter, antiloper, giraffer, kameler m. fl.

**idōl,** gr., afgud. **-atrī,** afgudadyrkan.

**Idomeneus** (-evs'), kon. på Kreta, en af de gr. anförarne mot Troja.

**Idria,** st. i Krain vid I., 5,772 inv. Kvicksilfvergrufvor.

**Idumeen,** se Edom.

**Idun,** *nord. myt.,* Brages maka, s. har i sin vård äpplen till bevarande af gudarnes ungdom.

**idus,** hos romarne 15:e (l. 13:e) dagen i månaden.

**idyll',** gr., poet. berättelse (l. bild), s. framställer ofördärfvade naturmskrs lif.

**Iffland,** Aug. Wilh., ty. skådesp. o. dram. förf., f. 1759 Hannover, sed. 96 dir. vid hofteat. i Berlin, d. där 14. Skr. borgerliga skådesp. ss.: *Die Jäger, Die Hagestolzen,* m. fl.

**Ifigēnia,** Ifigeneia, *gr. hjältes.,* dotter af Agamemnon o. Klytemnestra, af sin fader bestämd att offras för att blidka gudarnes vrede.

**igel,** se blodigel o. hästigel.

**igelkotten,** *Erinaceus europæus* L.,

däggdjur af insektätarnas ordn., allmän i Europa. Kroppen betäckt med styfva, spetsiga taggar. 24/27 cm. l. Rullar ihop sig till en boll vid hotande fara.

**Iglau,** st. i Mähren vid Iglawa, 24,387 inv.

**Ignatiev,** Nik., gref., ry. gen. o. diplom., panslavist, f. 1832 Petersburg, sed. 58 verksam för ry. inflytande i Kina o. Turkiet, framkallade kriget 77, 81 inr.-min., 89/97 gen.-guv. i Kiew, 05 i Odessa, d. 08 Petersburg.

**Ignell,** Nils, teol., f. 1806, d. 64 ss. komminister i Sthm. Skr.: *Grunddragen af den christl. sedeläran* (42/46), s. väckte uppseende gm sin fria riktn., *Menskl. utvecklingens hist.* (55/62) m. m.

**ignobel** (injåbel), lat., oädel.

**ignorant'bröder,** fransk katol. andl. orden, s. ägnat sig åt ungdomens undervisn. sed. 1700.

**ignorēra** (injå-), lat., icke känna, förbise.

**iguānodon,** *paleont.,* fossilt ödlesläkte, var ett ofantligt stort växtätande djur.

**Ihre,** Joh., polit., språkf., f. 1707 Lund, 37 prof. i Upps., adlad 57, d. 80. Inlade stor förtjänst om svenska, fornnord. o. mesogot. språkens studium. Skr. om Ulfilas o. Eddan, ett svenskt dialektlexikon, en lärd sv. ordbok: *Glossarium sueogothicum* m. m.

**I. H. S.,** jesuiternas ordenstecken, de 3 första bokst. i grek. namnet på Jesus *(ΙΗΣΟΣ),* äfven tolkadt: *Jesus hominum salvator* o. *In hoc signo* (vinees).

**Ijob** (Job, Hiob), hufvudpersonen i I:s bok i G. T., lärodikt fr. 5:e årh. f. K.

**Ijssel** (ejsel) l. Yssel, mynningsarm af Rhen, utf. i Zuiderzee, 105 km. l.

**ikārier,** ett slags kommunister. Se Cabet.

**I'karos,** *gr. myt.,* son till Daidalos, med hkn han flög upp fr. Kreta, men störtade ned i det eft. honom uppkallade Ikariska hafvet (s.-ö. delen af Egeiska h.).

**ikōn,** gr., bild. **-ografī,** bildbeskrifning. **-oklast',** bildstormare. **-olāt,** bilddyrkare.

**Ikonion,** *g. geogr.,* namn på Konia.

**ikosaëder,** gr., af 20 liksidiga trianglar begränsad kropp.

**ikosandrīa,** gr., *bot.,* 12:e klassen i Linnés sexualsyst., innefattar växter, hkas blommor hafva flera än 12 ståndare.

**Iktīnos,** gr. arkit., byggde jämte Kallikrates Partenon, 438 f. K.

**iktyo|donter,** gr., fossila fisktänder. **-liter,** fossila fisklämningar. **-logi** vetensk. om fiskarna.

**Ile de France** l. Isle de France (il dö frangs), 1) fr. prov., 18,380 kv.-km., omfattar nuv. departem. Seine, Seine-et-Oise, Oise, Aisne, Seine-et-Marne, hst. Paris; 2) ö, se Mauritius.

**Ilex** L., *Iliceneæ,* kristtorn, *Iaquifolium,* L., buske i Europa, Japan, lämnar fint virke. Af s.-amer. arter maté.

**ilias** l. iliāden, Homeros' hjältedikt om Trojas belägr.

**I'lion,** lat. Ilium, äldsta namn på Troja.

**Ill,** bifl. till Rhen i Elsass, uppr. på Jura, utf. nedanf. Strassburg, 205 km. l.

**ille fāciet,** lat., *han* skall göra det, Karl IX:s yttrande om sin son Gust. Adolf.

**illegāl,** lat., olaglig.

**illegitīm,** lat., olaglig, oäkta.

**Iller,** bifl. till Donau i Baiern, 165 km. l.

**illiberāl,** lat., trångbröstad, småaktig.

**Illimāni** (ilji-), topp på Anderna i Bolivia, 6,412 m. h.

**Illinois** (illinoj'[s]), 1) bifl. till Mississippi t. v., 480 km. l. 2) N.-amer. fristat, (förk. Ill.), 146,795 kv.km., 4,821,550 inv., mel. Indiana, Mississippi och Michigansjön. Prod.: kol, bly, zink. Hufvudnäring: landtbruk. Hst.: Springfield.

**illiterāt,** lat., olärd; icke vetenskapligt l. juridiskt bildad.

**Illo,** se Ilow.

**illudēra,** lat., kringgå, håna.

**illumināter,** orden i Tyskld till

upplysningens utbred., stift, af prof. Weishaupt 1776.

**illumin|ation,** lat., festlig belysning. **-era,** upplysa, färglägga.

**illus|ion,** lat., falsk föreställn., drömbild. **-ōrisk,** gäckande, bedräglig.

**illustr|ation,** lat., upplysning, af bildning till text. **-era,** upplysa, utsmycka, is. med bilder.

**Illustrerad tidning,** veckotidn. i Sthm, 1855/67.

**illus'tris,** lat., illuster, lysande, berömd, i forna Rom tit. på riddare.

**Illyrien,** urspr. kustland vid Adriat. hafvet, uppkalladt eft. de indogerman. illyrierna, s. 229 f. K. kommo i krig med romarne. Deras land rom. prov. Illyricum. — Illyriska provinserna, af Napol. I 1809 bildad stat. Kallades sed. (1815/49) kon.-riket I. Eft. 49 gemensamt namn på 3 förvaltn.-omr., omfattande de österr. kronländerna Kärnten, Krain, Istrien m. m. 28,251 kv.-km. o. 1,632,000 inv.

**Ilmen,** sjö i ry. guvernem. Novgorod, 918 kv.km.

**Ilow** (Illo), Christ. v., frih., Wallensteins vän, mörd. i Eger 1634.

**imagin|ēra** (-schi-), lat., inbilla sig. **-är,** inbillad; i. storhet, *mat.,* kvadratroten ur ett negat. tal.

**imām,** arab., moham. andl. öfverhufvud.

**Imatra,** vattenfall i fin. fl. Vuoksi.

**imbecilitēt,** lat., förståndssvaghet.

**Imbriāni,** Vitt, it. lyr., f. 1840 Neapel, d. där 86. Skr. dikt., nov., folkvisor m. m.

**Imhoff,** Amal. v., se Helvig.

**imit|ation,** lat., härmn., efterbildn. **-ator,** efterhärmare. **-ēra,** efterhärma.

**immakulāt,** lat., obefläckad.

**imman|ens',** lat., inneboende i ett annat. **-ent,** inneboende.

**Immanuēl,** hebr., »Gud med oss.» Däraf namnet Emanuel.

**immateri|ell',** lat., okroppslig. **-alitet,** okroppslighet; egensk. att kunna existera utan rummets form.

**immatrikul|ation,** lat., inskrifn. **-era,** inskrifva, införa i matrikel.

**immediāt,** lat., omedelbar.

**immens',** lat., omätlig. **-urābel,** omätbar.

**Immerman,** Karl Leber., tjr. skald, f. 1796 Magdeburg, d. 40. Skr. dram., rom. *(Münchhausen)* m. m.

**immersion,** lat., *astron.,* en stjärnas försvinnande gm betäckn. af en annan.

**immigr|ant,** lat-, invandrare. **-ation,** invandring. **-era,** invandra.

**imminent',** lat., nära förestående.

**immobīl,** lat., orörlig.

**immodest,** lat., oblyg.

**immoralitēt,** lat., osedlighet.

**immortalitēt,** lat., odödlighet.

**immorteller,** *bot.,* evighetsblomster, eterneller (se d. o.).

**immunitēt,** lat., frihet fr. skatt m. fl. förpliktelser; *läk.,* omottaglighet för smitta.

**impassābel,** fr., ofarbar.

**impas'to,** it., *mål.,* rikl. påläggn. af färger.

**impenetrābel,** lat., ogenomtränglig.

**imperatīv,** lat., befallande, verbets befallande form.

**imperātor,** lat., hos romarne fältherretitel, sed. namn på kejsare.

**imperfektum,** lat., hist. l. berättande tempus.

**imperiāl,** lat., kejserlig; ry. guldmynt: hel i. (ej längre präglad), half i. (= $14,_{87}$ kr.). **-dukat,** ry. guldmynt (= $8,_{92}$ kr.). **-standard,** se standard. **-säng,** utdragssäng för två personer.

**imperialism,** lat., kejsarvälde.

**impērium,** lat., högsta statsmakten i Rom; kejsardöme.

**impersonell,** lat., opersonlig.

**imperti|nens,** lat., näsvishet. **-nent,** näsvis, påflugen.

**impetuōso,** it., *tonk.,* våldsamt.

**impietēt,** lat., brist på vördnad.

**implakābel,** lat., oförsonlig.

**impli'cite,** lat., inbegripet.

**impluvium,** lat., bäcken i församlen

(atrium) till ett fornrom. hus för upptagande af regnvattnet.

**impo|nēra,** lat., göra intryck. **-sant,** s. gör intryck.

**impopulär,** fr., misshaglig för folket.

**import',** lat., införsel (se d. o.).

**important',** fr., viktig.

**impossībel,** lat, omöjlig.

**impos'tor,** lat., bedragare.

**impotens',** lat., *läk.,* oförmåga att fullgöra de sexuella funktionerna.

**impraktikābel,** fr., outförbar.

**impregnēra,** lat., genomdränka, mätta.

**impresārio,** it., förpaktare, is. af konstnärers talang.

**impression|ism,** lat. *konsth.,* riktning i den nyare målarkonsten, att utan detaljering söka återgifva det första omedelbara intrycket (impression) af naturen. **-ist,** en som hyllar impressionismen.

**imprimātur,** lat., »det må tryckas».

**improbabilitēt,** lat., osannolikhet.

**improduktiv,** lat., ofruktbar. **-itēt,** ofruktbarhet, bristande alstringsförmåga.

**impromptu,** lat., ngt s. göres oförberedt; *tonk.,* kort tonstycke i visform, vanligen för piano.

**improvis|atör,** lat., en som improviserar. **-era,** hålla tal (på vers) utan förberedelse.

**impuls,** lat., pådrifning, väckelse. Impulsīv, lättrörd.

**impunitēt,** lat., strafflöshet.

**imput|ābel,** lat., som kan imputeras. **-ation,** tillräknande, beskyllning. **-era,** tillräkna, beskylla.

**in,** lat. o. it., till, i; in abstracto, i o. för sig.

**inacceptābel,** lat., oantaglig.

**inadekvāt,** lat., olika, opassande.

**inadvertens',** oaktsamhet.

**in æter'num,** lat., för evigt.

**inaktīv,** fr., overksam. **-itēt,** overksamhet.

**in alles,** ty., i allt.

**in ampliss'ima forma,** lat., i bästa form.

**inartikulerad,** otydlig i uttalet.

**inaugur|ation,** lat., invigning. **-era,** inviga, insätta i ett ämbete.

**in blanco,** lat., se fullmakt.

**incest,** lat., blodskam (se d. o.).

**inch,** eng., tum (= 25,$_4$ mm.).

**incision,** lat., inskärning.

**inclusīve,** förk. incl., inberäknadt.

**incog'nito,** se inkognito.

**in concrēto,** lat., i ett visst fall; in contumaciam, se contumacia; in corpore, samfäldt.

**incroyable** (ängkråaja'bl), fr., otrolig.

**Indalsälfven,** fl. i Norrland, uppr. på Syltoppen, bildar Tännforsen, gmflyter Storsjön, utf. i Bottn. viken. 316 km. l. Omkr. 27,000 kv.km.

**indefinīt,** lat., obestämd.

**indeklinābel,** lat., oböjlig.

**indelikāt,** fr., ogrannlaga.

**indelningsverket,** sättet för uppsättande o. underhåll af icke värfvade trupper i Sverige. Gmfördt af Karl XI. Efter den nya härorganisationen 1901 är detta dock ersatt med värnpliktige.

**indelta armén,** före 1901 del af sv. armén, uppsatt gm indelning o. rotering.

**indemnitēt,** lat., strafflöshet.

**independenter,** »oafhängige», yttersta fraktionen af eng. puritaner und. O. Cromwell; senare kyrkl. sekt., 1805 förenad m. presbyterna.

**indetermin|ābel,** lat., obestämbar. **-erad,** obestämd.

**indeterminism',** lat., den åsikt, att den mänskl. viljan är fri i sin verksamhet. Mots. determinism.

**index,** lat., förteckning, register.

**Indiāna** (förk. Ind.), n.-amer. fristat mel. Ohio o. Michigan, 94,161 kv.km., 2 ½ mill. inv. Hufvudnäring: åkerbruk. Hst.: Indianapolis.

**Indianapolis,** hst. i Indiana (N.-Amer.) vid White River, 191,630 inv. Univ.

**indiāner,** Amerikas urinv., i allmänh. m. gulbrun hud; fr. N. ishafvet till Eldslandet. Talrika stammar o. spr. Hufvudgrupper i N.-Amer.: koltschaner, athapasker, algonkin, irokeser, floridafolk, sioux, caddos, pawnees, fallindianer, komanscher, moquis, kaliforn. o. sonoriska i. De s-.amer. i. sönderfalla i 3 klasser. Ännu kanske 10 mill.

**indianist,** kännare af det ind. spr. o. literat.

**indiansommar,** i N.-Amer. namn på milda o. klara dagar i sept. o. okt.

**Indianterritōriet** (förk. Ind.Terr.), till 1906 territ. i Förent. stat., sed. fören. m. Oklahoma till en ny stat Oklahoma (se d. o.), ett af Arkansas och Red River gmflutet prärieland.

**indicēra,** lat., angifva, antyda. Indicerad hästkraft, den af indikatorn angifna effekten af ångan i en ångmaskins cylinder.

**indicier,** lat., kännetecken, omständighetsbevis.

**Indien,** 1) I vidstr. bem. Främre o. Bortre I. o. de sydostasiat. ögrupperna (kallas af. Ostindien i mots. till Västindien). 2) I inskr. bemärk eng.-ind. kejsardöme, 809,100 kv.km., 295,$_2$ mill. inv. Tributstater: 1,520,871 kv.km., 54 mill. inv. Befolkn.: till större delen hinduer och mohammedaner samt 76,000 brit. Berg; Himalaja, Soliman, Hala, Aravalli, Vindhya, v. Ghats, Nilgiri. Toppar: Gaurisankar, Kundschindjinga, Nanda Deyi. I norr: Hindostans lågland; n.v.: öknen Tar; s. höglandet Dekhan. Flod: Ganges Djamna, Bramaputra, Indus, Godaveri, Kistna, Narbada. Klimat.: trop. Prod.: diam., guld, kol, järn, trä, salpeter, petrol., sydfrukter, kinabark, indigo, kaffe, ris, säd, te, socker, tobak, opium, kräpp, harts, bomull, jute, silke, elefant, tiger, leopard, kamel, sebu, boskap, får, häst. — Relig.: islam o. bramism. Polit. indeln.: tre presidentskap: Bengalen, Madras, Bombay. Hst.: Kalkutta. Städer öfver 100,000 inv.: Bombay, Madras, Lucknov, Benares, Patna, Delhi, Agra, Allahabad, Bangalore, Amritsur, Khanpur, Puna, Ahmedabad, Surat, Bareilly. — Hist.: 1498 uppt. sjövägen till I. af Vasco da Gama. 1526/30 reg. Baber i Mogul-kejsardömet o. grund, denna dynasti. I börj. af 18:e årh. krig med Persien. 1803 intogs hst. Delhi af engelsmännen. I Central-I. bestod riket Gond sedan 15:e årh., senare under marather. I 18:e årh. krig med Afganistan, 1775 togos ngra små öar vid Bombay i besittn. af engelsm. 1803/05 krig mel. engelsm. o. maratherna, hkt slutade med detta rikes eröfr. 31/12 1600 grund, eng.-ind. handelskompaniet; eng. faktorier anlades vid kusten. 1765 intogs Bengalen. Förste gen.-guv.: Warren Hastings. I slutet af 18:e årh. strider med Tippo Sahib. 1857/59 seapoys-upproret. 1/11 58 öfvertogs reg. af Engld. 29/4 76 Englds drottn. kejsarinna af I. Vice-kon. o. gen.-guv.: Sir Charles Hardinge (10).

**Indiens litteratur,** se sanskrit.

**Indiens religion** har 3 utveckl.-former: 1) den fornariska naturrelig. (Vedasläran); 2) den spekulativa prästrelig. (bramismen): 3) den senare blandn.-relig., där utom Brama äfven Vischnu o. Siva dyrkas. Utbildn. af läran om själavandr. o. kastväsen. Därjämte buddism.

**Indiens språk,** till den indoeurop. språkstammen hörande språk i Främre Indien, af hka det äldsta är sanskrit, hvarifrån pâli o. prâkrit härstamma. Af prâkrit uppstodo gm blandn. med främmande spr. hindi, marati, bengali m. fl. Till den dravidiska spr.-stammen höra de icke-ariska språken.

**indifferent,** lat., likgiltig; *kem.,* utan sura l. basiska egenskaper. **-ism,** likgiltighet.

**indigenāt,** lat, infödings-, hemortsrätt.

**indigestion,** lat., dålig matsmältning.

**indign|ation,** lat., harm, ovilja. **-erad,** harmsen.

**indigo,** blått färgämne, s. erhålles vid vissa växters (is. Indigofera-arters) jäsning vid närvaro af vatten. Flere nyanser: fr. mörkblått till violett o. gråblått. Olika slag: ostindisk (den bästa), javansk, amerikansk.

**indikatīv,** lat., *spr.,* angifvande modus.

**indikātor,** lat., instr. till uppmätn. af ångtryck.

**indirekt',** lat., medelbar.

**Indiska arkipelāgen** l. Malajiska arkip., den sydostasiat. övärlden mel. Bortre Indien o. Australien. Delar: Molukkerna, Banda, Amboina, Temate, Filippinerna, Sumatra, Java, Borneo, Celeber, de små Sundaöarna m. fl. holl., eng., span. o. port. kolonier.

**Indiska hafvet,** del af världshafvet mel. Asien, Afrika, Stilla h. och Södra ish. 74 mill. kv.km. Vikar: Röda h., Pers., Arab., Bengaliska viken. Öar: Madagaskar, Komorerna, Amiranterna, Seychellerna, Maskarenerna, Malediverna, Lakkadiverna, Andamanerna, Nikobarerna, Ceylon, Sumatra.

**indiskrēt,** fr., obetänksam, ogrannlaga. **-ion,** obetänksamhet, brist på grannlagenhet.

**indispensābel,** fr., oundgänglig.

**indispo|nērad,** lat., ohågad, opasslig. **-sition,** opasslighet, illamående.

**indisputābel,** fr., obestridlig.

**in'dium,** metall, uppt. 1863 gm spektralanalys. Förekommer i zinkmalmer.

**individ,** lat., enskild varelse. **-ualitet,** det för en varelse egendomliga. **-ualisēra,** bestämma ngt i o. för sig. **-uell',** det utmärkande för en i.

**indo-europëer,** kollektivnamn för de folk, s. tillh. den s. k. indo-europeiska spr.-stammen: grek., kal., kelt., illyr., germ., slav., litauer, indier, iraner, armenier. I:s hemort är Centr.-Asien, hvarifr. de vandrade åt väster.

**indol|lens',** lat., likgiltighet, viljelöshet. **-ent,** likgiltig, viljelös.

**Indōr,** brit. vasallstat i mel. Indien, 24,624 kv.km., 850,690 inv. Hst. I.

**Indre** (ängdr), biflod till Loire, 245 km, l. — Dep. I., 6,795 kv.km., 288,788 inv. Hst. Châteauroux. — I.-et-Loire, depart., 6,114 kv.km. 335,541 inv. Hst. Tours.

**inducēra,** lat., införa, draga slutsats. Induktion, *log.,* slutande fr. det enskilda till det allmänna; *fys.,* uppväckande af en elektr. ström gm inverkan af en annan elektr. ström l. en magnet.

**indulgens',** lat., efterlåtenhet.

**in dup'lo,** lat., i två exemplar.

**Indus** l. Sind, fl. i Främre Ind., uppr. på Kailasbergen i Tibet, utf. i Arab. hafvet. Delta 3,180 km. l. Omr. 960,000 kv.km.

**industrī,** lat., eg. flit, näringsflit, allt arbete, hvarigm råvaror förädlas. **-ell,** s. har afs. på näringsfliten. **-ös,** idog, flitig.

**industriutställning,** utställn. af en stads, ett lands l. hela världens industriprodukter. Världsutställn.: London 1851, Paris 55, London 62, Paris 67, Wien 73, Philadelphia 76, Paris 78, Sydney 79, Melbourne 80, Paris 89, Chicago 93, Paris 00, St. Louis 04, Bryssel 10. Skandinaviska I.: Sthm 66, Köpenh. 72.

**inēdita,** lat., ännu icke utgifna skrifter.

**in effi'gie,** lat., se effigies.

**inert'ia,** lat., tröghet.

**in exten'so,** lat., fullständigt.

**infallīb|el,** fr., ofelbar. **-ilitēt,** ofelbarhet.

**infām,** lat., ärelös, nedrig, usel. **-ī,** vanära, skändlighet, nedrighet.

**infant'** o. infanta, i Span. tit. på prinsar o. prinsessor af det k. huset.

**infanterī,** fr., fotfolk.

**infektion,** lat., smitta.

**infektionssjukdomar,** uppstå gm upptagande af smittämnen i organismen, vanl. m. akut förlopp: mässling, skarlakansfeber, koppor, kolera, tyfus m. fl.

**infernālisk,** lat., djäfvulsk.

**inficiēra,** lat., smitta.

**in fidēm,** lat., se fides.

**infiltration,** nylat., gmdränkning.

**infinīt,** lat., oändlig.

**infinitesimālräkning,** räkn. m. oändl. små storheter (differential- o. integralräkn.).

**infinitīv,** lat., verbets obestämda form.

**infinītum,** lat., obegränsadt. Ad l. in infinitum, i oändlighet.

**infirmitēt,** lat., kraftlöshet.

**in flagran'ti,** lat., på bar gärning.

**inflamm|ation,** *patol,* eg. antändning. Förorsakar rodnad, svullnad, hetta, smärta. Beror på af ngn sjukdom orsakad utvandring af hvita blodkroppar ur blodkärlen. **-era,** lat., upphetta.

**inflexībel,** lat., oböjlig.

**inflexion,** lat., ljusets böjning.

**inflorescens',** lat., blomställning.

**influen'sa,** se grippe.

**influēra,** lat., inverka.

**inform|ation,** lat., undervisning. **-ātor,** undervisare, is. privat. **-era,** undervisa.

**in'fula,** lat., hos romarne prästernas pannbindel, i den kat. kyrkan biskopsmössa.

**infusion,** lat., begjutning: medikament, s. erhålles gm drogens begjutn. med hett vatten.

**infusōrier** l. infusionsdjur, klass bland urdjuren, mikroskopiskt små o. med cilier l. flimmerhår till rörelseorgan.

**införsel** l. import, utländska varor, s. införas i ett land.

**Inge,** 2 sv. kgr. 1) I. d. ä., Stenkils son, kon. 1079, hade m. nor. kon. Magnus ett krig, s. bilades i Kunghäll 1101, d. 11. — Hans brorson 2) I. d. y., Hallstens son, samregent m. sin bror Filip, d. 25 af gift.

**Inge,** 2 nor. kgr. 1) I. Krokrygg, Harald Gilles son, kon. 1136/61. — 2) I. Bårdsson, kon. 1204/17.

**Ingeborg,** nor. prinsessa, 1312 gift med sv. prinsen Erik Magnusson, efter dennes död (18) förmyndare för sin son kon. Magnus. 27 gift m. Knut Porse, d. omkr. 60.

**ingefära,** den torkade rotstocken af *Zingiber officinale* Rosc, på Java samt i V.- o. O.-Ind., krydda.

**Ingemann,** Bernh. Severin, dan. skald, f. 1789 Falster, d. 62 Sorö. Skr. flere dikter samt fyra hist. rom.: *Valdemar Sejer, Erik Menveds barndom, Kong Erik o. de fredlöse* samt *Prins Otto af Danmark* m. m.

**ingēnium,** lat., naturl. begåfn., snille.

**ingenjör** (inschen-), fr., vetenskapl. utbildad tekniker, s. verkställer väg- och vattenbyggnads-, järn.-, elektrotekn. och maskinbyggn. arb.

**ingenjörkår** eller genikår, *kr.,* kår, s. har att utföra tekn. arb. för milit. ändam. ss. broslagning, fälttelegrafering m. m. Jfr fortifikation.

**ingénue** (ängscheny), fr., oskyldig, naiv flicka, is. på scenen.

**Ingermanland,** ford. sv. prov. vid Fin. viken, gm freden i Nystad (1721) till Ryssland, nu del af ry. guvernem. S:t Petersburg.

**Ingjald Illråde,** Uppsalakon., Bröt-Anunds son, lät svekfullt mörda 12 småkonungar.

**Ingolstadt,** befäst bai. st. vid Donau, 22,207 inv.

**ingrediens',** lat., beståndsdel.

**Ingres** (ängr), Jean Aug. Dom., fr. hist.-mål., f. 1781 Montauban, d. 67 Paris.

**ingress,** lat., ingång, inledning.

**ingävoner,** germ. folk vid kusten af Nordsjön.

**inhabīl,** lat., oskicklig.

**inhal|ation,** lat., inandning. **-ēra** inandas.

**inher|ens',** lat., oskiljaktighet. **-ēra,** häfta vid, vidblifva.

**inhibēra,** lat., inställa, förbjuda.

**in honōrem,** lat., till (ngns) ära,

**inhumān,** lat., omänsklig.

**in infinītum,** lat., i oändlighet.

**initiāl,** lat., s. har afs. på början; begynnelsebokstav

**initi|atīv,** fr., första steget till en handling. **-ēra,** införa, inviga.

**injektion,** lat., insprutning.

**injek'tor,** lat., af Giffard uppfunnen app. till ångpannans matning.

**injiciēra,** lat. inspruta.

**injūrie,** lat., oförrätt.

**Inka,** härskarätt i Peru före dess eröfr. af Spanien.

**inkapābel,** lat., oförmögen.

**inkapacitēt,** lat., oförmåga.

**inkandescens',** lat., hvitglödgning.

**inkarceration,** lat., *läk.,* inklämning.

**inkarn|ation,** lat., förkroppsligande. **-ērad,** förkroppsligad, inbiten.

**inkassera,** lat., indrifva penningar.

**Inkerman,** ort vid Sebastopol (Krim). Sl. 5/11 1854.

**inkietlt',** fr., orolig, otålig. **-yd,** oro ängslan.

**inklarēra,** till tullkammaren anmäla ett fartygs ankomst.

**inklination,** lat., böjning, böjelse; *astron.,* två planetplans lutn. mot haa; *fys.,* den jordmagnet. kraftens riktn. mot horisontalplanet.

**inklinatōrium,** lat., instr. till inklinationens bestämmande.

**inklusīv,** lat., inberäknad. **-e,** nylat., däri inberäknadt.

**inkog'nito,** it., obekant, und. främm. namn.

**inkoherens',** fr., bristande sammanh.

**inkommensurābla,** lat., kallas 2 storheter, s. ej ha ngt gemensamt mått.

**inkommodēra,** lat., besvära.

**inkomparābel,** lat., ojämförlig.

**inkompetlens',** fr., obefogenhet. **-ent,** obehörig, olämplig.

**inkomstskatt,** direkt skatt. s. utgår elter den skattskyldiges inkomster o. ökas progressivt efter inkomsten.

**inkomplett,** lat., ofullständig.

**inkonselkvens',** lat., följdvidrighet. **-kvent,** icke följdriktig.

**inkontestābel,** nylat., obestridlig.

**inkontinens',** lat., oåterhållsamhet; *läk.,* oförmåga att kvarhålla innehållet i vissa organ, ex. af urinen.

**inkonvenābel,** fr., oläglig.

**inkorporlation,** lat., införlifvande. **-ēra,** införlifva.

**inkorrekt',** lat., felaktig.

**inkorrigībel,** lat., oförbätterlig.

**inkrustation,** lat., en kropps öfverdrag. m. mineral. ämne; förkalkning.

**inkubation,** lat., *läk.,* tiden mel. smittans införande i kroppen o. sjukdom, utbrott.

**inkunābler,** lat., de böcker, s. först trycktes (före år 1500).

**inkvartera,** fr., härbärgera, is. om soldater.

**inkvisition,** lat., domstol inom rom.-kat. kyrkan till kättares förföljande o. utrotande, 1215 förenad m. biskopsämb., 32 o. 33 öfverlämnad åt dominikanerna, 52 förenad m. pinbänken, 1480 införd i Spanien, där den rasade grymmast (nära 32,000 mskr brända). Inskränkt i 18:e årh., återupplifvades den 1814 af Pius VII. Ehuru ej upphäfd, dock utan betydelse.

**inkvisītlor,** inkvisitionsdomare. **-örisk,** strängt undersökande.

**in lōco,** lat., på platsen; in manu, lat., i handen; in mēdias res, midt i frågan; (skrida) till handling; in mēdio consis'tit vir'tus, medelvägen är bäst.

**inmuta,** erhålla rätt att bearbeta mineralfyndighet.

**Inn,** bifl. till Donau t. h., gmflyter dalen Engadin, utf. vid Passau, 504 km. l.

**Innocence-orden,** en 1765 i Sthm instiftad sällskapsorden.

**in natūra,** lat., t. ex. om aflöning, i lifsförnödenheter.

**Innocen'tius,** 13 påfvar, hvaraf 2 betydande. 1) I. III, förut Lothar, gref. af Segni, f. 1161, 90 kardinal, 98 påfve, sökte höja sig öf. alla monarker, Fredr. II:s förmyndare och hans regent öf. Sicilien, föranledde det 4:e korståget o. kriget mot albigenserna, d. 16. Förf. — 2) I. IV, förut Sinibald Fieschi, 1243 påfve, lät 45 i Lyon, dit han flydde, afsätta Fredr. II, åter t. Rom 41, d. 54.

**in nōmine Dei** lat., i Guds namn.

**innovation,** lat., förändring, nyhet.

**Innsbruck,** hst. i Tyrolen vid Inn o. Sill, 27,056 inv. Slott, univ.

**in nūce,** lat., i fröet, smnträngdt.

**Ino,** *gr. myt.,* kon. Atamas' gemål, störtade sig vansinnig i hafvet; förvandlad till hafsgudinna.

**inokulēra,** lat., inympa.

**Inowrazlaw,** till 1905 namnet på Hohensalza (se d. o.)

**in paren'thesi,** lat., i förbigående (sagdt); in perpētuum, för beständigt; in petto (it.) i sinnet; in plēno, vid fulltaligt smnträde; in prax'i, i praktiken.

**inregistrera,** lat., införa i register.

**inre missionen,** se mission.

**I. N. R. I.,** förk. för Jesus Nazare'nus Rex Judæōrum (Jesus från Nazaret, judarnes konung). (Inskriften på Jesu kors).

**insekter,** lat., klass bland leddjur. Ha 3 skiljbara delar: hufvud, mellan- och bakkropp, 3 benpar o. vanligen 2 vingpar. Gmgå i allmänh. förvandling: larv, puppa, fullbildad insekt.

**insektpulver,** pulver till insekters utrotande, erhålles vanl. af blomkorgen af vissa Pyrethrum-arter.

**insektätande växter,** is. af fam. *Droseraceæ o. Dioneæ,* ha egendoml. formade blad, m. hka de gripa små insekter, hvilkas mjuka delar upplösas af en från bladen afsöndrad, klibbig vätska: härigenom erhåller växten kväfve. Hit höra *Drosera, Dioncæ* m. fl. växtsläkten.

**insektätarna,** Insectivora, ordn. bland däggdjuren m. tassar, framtänder, hörntänder o. kindtänder; roftand saknas. Ex.: mullvad, näbbmöss, igelkott.

**inserāt,** lat., i tidning införd uppsats.

**insidiös,** lat., försåtlig.

**insig'nier,** lat., utmärkelsetecken.

**insinuēra,** lat., insmyga, fint antyda.

**inskription,** lat., inskrift.

**insolv|ens',** lat., oförmåga att betala. **-ent',** oförmögen att betala.

**in spe,** lat., i hoppet; in spēcie, särskildt; (äfv.) i klingande mynt.

**inspekt|ēra,** lat., besiktiga. **-ion,** pröfvande besiktn. **-or,** tillsyningsman. **-rīs,** kvinnlig inspektör.

**inspir|ation,** lat., inandning; *bild.,* ingifvelse. **-ēra,** ingifva.

**install|ation,** lat., högtidligt insättande (i ämbete). **-ēra.** insätta (i ämbete).

**instans',** lat., afdeln. inom systemet af ett lands domstolar.

**in statu quo,** lat., på samma punkt, i samma ställning.

**Insterburg,** st. i O.-Preuss. vid Inster, 27,787 inv.

**instinkt,**lat., naturdrift. **-īv,** instinktmässig, ofrivillig.

**institūt,** lat., inrättning, läroanstalt.

**Institus de France** (ängstity dö frangs), Franska institutet, de 5 akademierna i Paris. 1) A. française, för språk o. litterat. m. 40 ledam. (»odödlige», sed. 1637); 2) A. des inscriptions et belles-lettres, för hist.-, forn- o. språkforskn. m. 40 ledam., sed. 1701; 3) A. des sciences, sönderfaller i 11 sektioner, m. 65 ledam., sed. 1666; 4) A. des beaux arts, sed. 1648, 40 ledam.; 5) A. des sciences morales et politques, sed. 1795, kompletterar sig gm fritt val.

**institution,** lat., inrättning.

**instruēra,** lat., undervisa.

**instrukt|ion,** fr., undervisning, föreskrift, förhållningsorder. **-īv,** undervisande, lärorik. **-ör,** lärare, undervisare.

**instrument,**lat., verktyg (vetensk. l. musik); *jur.,* uppsats öf. ngn lagl. förrättn. **-ation,** ett tonstyckes fördeln. på olika instrum.

**insubordination,** lat., brott mot förman i tjänsten.

**insult|ation,** lat., förolämpning, missfirmelse. **-ērea,** förolämpa, missfirma.

**in summa,** lat., i det hela, med ett ord.

**insurg|ent',** alt., uppror.

**in auapen'so,** lat., sväfvande, oafgjord.

**intaglio,** (tal'jå), it., ädelsten med inskuren bild.

**intakt',** lat., orörd.

**intar'sia,** lat., inlagdt arb., mosaik af olika färgade träarter.

**integrāl,** lat., fullständig, hel. **-räkning,** är omvändn. af

differentialräkn. o. lär, hur man af en gifven ekvation mel. differentialen af 2 föränderl. storheter skall kunna finna ekvat. mel. de föränderl. storheterna själfva.

**integritet',** lat., helhet.

**integrērande,** lat., hörande till det hela.

**intellektualism',** lat., filos. åsikt, enl. hkn förståndet är den enda kunskapskällan.

**intellektuell',** lat., rörande förståndet, andlig.

**intellig|ens',** lat., förstånd, insikt. **-ent',** insiktsfull, bildad.

**intendent',** lat., tillsyningsman. **-ūr,** förvaltn.-ämb., is. förvaltn. af truppers ekonomi.

**intens|itēt,** lat., inre styrka, liflighet. **-īv,** inifrån verkande, ihållande.

**intention,** lat., afsikt, syftemål.

**inter|cedēra,** lat., träda emellan. **-cession,** mellankomst.

**interdikt',** lat., uteslutn. fr. gudstjänst i den rom.-kat. kyrkan.

**interferens',** lat., sammanträffande vågors ömsesid. inverkan, ex. ljus- o. ljudvågor.

**interfoliēra,** lat., insätta rent papper mel. bladen i en bok.

**in'terim,** lat., tills vidare gällande, ex. Regensburgska I., 1584, s. tillerkände protestanterna vissa rättigh. tills vidare, upphäfdt 52.

**interiör,** lat., det inre. Mots. exteriör.

**interjektion,** lat., utropsord.

**Interlāken,** by i kant. Bern mel. Brienz- o. Thunsjöarna, 2,962 inv. Mjölkkurort.

**interlineār,** lat., mellanradig.

**interlokutör,** fr., samtalare.

**interlūdium,** lat., mellanspel.

**intermezzo,** it., mellanspel, komiskt uppträde.

**intermittent',** lat., ryckvis uppträdande.

**internāt,** lat., uppfostringsanstalt (med kost o. bostad åt lärjungarne), helpension.

**Internationālen,** 1864 i London stift. socialkommunist. förening af arbetare.

**internationell,** lat., mellanfolklig, allfolklig.

**internēra,** lat., *jur.,* förvisa till bestämd ort; *kr.,* hålla innestängd.

**internun'tius,** påfl. sändebud af 2:a rangen.

**interpell|ation,** lat., affordr. af en förklaring, spörsmål. **-ēra,** affordra förklaring.

**interpol|ation,** lat., inskjutning, is. af ett ord; *mat,* insättn. af mellantermer i en serie af storheter. **-ēra,** inskjuta, insätta; *mat.,* insätta mellantermer etc.

**interpret|ation,** lat., tolkning. **-ēra,** tolka, öfversätta.

**interpunkt|ēra,** lat., sätta skiljetecken. **-ion,** användande af skiljetecken.

**interreg'num,** lat., mellanregering, tid mel. en härskares död o. en annans val. Is. tiden mel. ty. kejs. Konrad IV o. Rudolf I (1254/73).

**interrogatīv,** lat., frågande.

**interurbān,** lat., som äger rum mel. olika städer (t. ex. telefonsamtal).

**intervall',** lat., mellanrum; *tonk.,* förhållandet mel. 2 toners svängn.-tal.

**interven|jēra,** lat., komma emellan. **-tion,** mellankomst.

**intervju** (eng. interview), utfrågning af en tidningsreferent. **-er,** utfrågare.

**intestinālmaskar** l. inälfsmaskar, parasiter, s. helt o. hållet l. delvis utvecklas i djurs o. m.-skrs inälfvor. Öfver 1,400 arter kända.

**intīm,** fr., förtrogen, **-ation,** tillkännagifvande. **-itet,** förtrolighet.

**intoler|ans',** lat, ofördragsamhet. **-ant',** ofördragsam.

**intonation,** lat., tonträffning.

**in tōto,** lat., i det hela.

**intrāda,** it., *tonk.,* inledning.

**intrādos,** sp., *byg.,* hvalfytas insida.

**intra mūros,** lat. inom murarna.

**intransigen'ter,** fr., oförsonlige (polit. parti).

**intransitīv,** lat., se transitiv.

**intress|ant,** lat., deltagande, underhållande. **-ent,** deltagare.

**intress'e,** lat., deltagande; fördel, ränta. **-konto,** *hand.,* konto för räntan i hufvudboken.

**intresse|ra,** väcka deltagande, underhålla. **-räkning,** ränteräkning.

**intrīg,** fr., anslag; pl. ränker; handlingens inveckling i ett drama. **-ant,** ränkfull; ränksmidare. **-ēra,** stämpla, smida ränker.

**intrikāt,** lat., invecklad, intrasslad; kinkig, ränkfull.

**introducēra,** lat., införa.

**introduktion,** lat., införande, intagande; *tonk.,* förspel; intagande på riddarhuset.

**intro'itus,** lat., ingång, inledning.

**intuit|ion,** lat., åskådning, omedelbar uppfattning. **-īv,** omedelbart iakttagande.

**Inula** L., Alant, *Compositæ. I. Helenium* L., i Europa och främre Asien, lämnar den officinella ålandsroten.

**in usu,** lat., i bruk.

**invalīd,** lat., orkeslös person, soldat, s. blifvit odugl. till krigstjänst.

**invariābel,** lat., oföränderlig.

**invasion,** lat., fientl. infall.

**invektīv,** fr., smädelse.

**inventārium,** lat., lösegendom, förteckn. däröfver.

**invent|ēra,** lat., uppfinna, upprätta inventarium. **-ion,** uppfinning. **-iös** (-schös), uppfinningsrik.

**Inverary** (-rä'ri), hst. i skott, grefsk. Argyll, 674 inv. Sillfiske.

**Inverness',** grefsk. i n. v. Skottld, 10,588 kv.km., 90,152 inv. Hst. I. vid Moray Firth, 21,193 inv.

**inversion,** lat., omvändning, omflyttning.

**invertēra,** lat., omflytta, omvända, omställa.

**invertebrāta,** lat., ryggradslösa djur.

**investigēra,** lat., utforska.

**investitūr,** lat., insättn. i ämb. Striden om biskopars i., den s. k. i.-striden, började af Gregorius VII mot Henr. IV o. slutade först gm konkordatet i Worms 1122 därmed, att kejsaren skulle öfverlämna spiran, påfven ringen

och stafven.

**in vīno vēritas,** lat., »i vinet sanningen», vinet gör människan uppriktig.

**inviolābel,** lat., okränkbar.

**invisībel,** lat., osynlig.

**invisning** = anvisning (se d. o.).

**invīt,** uppmaning, vink. **-ation,** inbjudning. **-ēra,** inbjuda.

**invokation,** lat., åkallan.

**involution,** lat., inveckling. Involvera, inveckla, inbegripa.

**inälfsmaskar,** se intestinalmaskar.

**Iō,** *gr. myt.,* Inakos' dotter, älskades af Zeus, förvandlades af Hera till en ko, s. bevakades af Hero; sed. I. återfått mänskl. gestalt, kom hon till Egypten.

**Iokas'te,** *gr. myt.,* Oidipus' mor o. maka, hängde sig, när hon upptäckte, att han var hennes son.

**Iolkos,** *g. geogr.,* st. i Tessalien.

**Iōn,** Apollons o. Kreusas son, joniernas stamfar.

**Iona** (aj'ona), ö bland Hebriderna, 87 kv.km., 250 inv.

**iōner,** gr., *fys.,* elektrolytens beståndsdelar.

**iota,** gr., namn på bokst. i; ngt obetydligt.

**Iowa** (ajova; förk. Ia.), n.-amer. fristat mel. Missouri o. Mississippi, 145,099 kv.km., 2,231,853 inv. Näring: åkerbruk, bergsbruk. Hst.: Des Moines.

**ipecacuanha** (-anja), se kräkrot.

**ipso facto,** i o. gm sig själf.

**Ip'sos,** *g. geogr.,* st. i M. Asien. Sl. 301 f. K.

**Ipswich** (ip'sitsch), eng. st. i Suffolk vid Orwell, 69,805 inv.

**Iquique** (ikīke), st. i Peru vid Stilla hafvet, 42,788 inv. Jordbäfn.

**irāde,** befalln. utfärdad af turk. sultanen.

**Irāk Arabi,** landsk. i asiat. Turkiet vid Eufrat o. Tigris. St. Bagdad, Basra.

**Irān,** högland i Asien, omfattar pers. prov. Afganistan o. Belutschistan.

**Irava'di,** fl. i Birma, uppr. på Tibet, bildar delta, utf. i Martabanviken, 1,450 km. l. Omr.: 410,000 kv.km.

**Ireland** (ajr'-), se Irland.

**Irenæus,** kyrkofader, fr. M. Asien,

177 bisk. af Lyon o. Vienne, d. 202.

**Irēne,** 1) se Eirene. — 2) Bysant. kejs. fr. Athen, 769 gift m. kejs. Leo IV, s. hon förgiftade 80, reg. för sin son Konstantin VI, 91 undanträngd af honom, störtade o. bländade honom 93, själf störtad o. bländad 02, d. 03.

**iridektomī,** gr., kir. operat., hvarigm ett stycke af ögats iris utskäres.

**irīdium,** metall af platinagruppen.

**Iris,** *gr. myt.,* regnbågens gudinna o. gudarnes budbärarinna.

**iris,** *anat.,* regnbågshinnan i ögat.

**iris** L., svärdslilja, *Irideæ.* Några arter lämna den officinella violroten. Hos oss är bäckliljan, *I. pseudacorus,* allmän.

**irītis,** regnbågshinneinflammation i ögat.

**Irkutsk',** sibir. st. vid Irkut o. Angara, 49,106 inv. Bisk.

**Irland,** eng. Ireland, m. Stor-Britannien förenadt kon.-rike, den västliga af de båda stora brit. öarna, 83,792 kv.km., 4,388,107 inv. Vid kusten berg, is. i väster; i det inre slätt. Floder: Shannon, Baudon, Lee, Boyne. Sjöar: Neagh, Erne, Killarney. Prod.: stenkol, järn, bly, koppar, silfver, potatis, hafre, lin, hampa, boskap, får, hästar, svin, fisk. Polit. indeln.: 4 prov.: Ulster, Leinster, Connaught, Munster. Hst.: Dublin. Öfr. städer: Belfast, Cork, Londonderry, Sligo, Galway, Limerick, Waterford, Armagh. Hist.: ursprl. I. und. egna kgr, 1172 eröfr. af England. Senare uppror mot Engld, 1801 union m. Engld, hvarigm I. fick rätt att skicka deputerade till brit. parlamentet. I början af 80-talet feniska uppror o. agrariska mord. 03 antogs en jordlag, som skulle tillförsäkra irerna landets jord. Det oaktadt homerule-partiet (det irl. nationalpartiet) oroligt. Vicekon. Lord Aberdeen (1909).

**Irländska sjön,** del af Atlanten mel. England o. Irland.

**Irmin,** forngerman. gud. De åt honom helgade I.-pelarna förstördes af Karl d. st. 772.

**irokēser,** n.-amer. indianstam, ännu i Canada (omkr. 16,000).

**iron|ī,** gr., förställdt tal, i det man med låtsadt allvar säger motsatsen till hvad man vill framhålla ss. det rätta. **-isk,** spefull, hånande.

**irradiation,** lat., utstrålning; optisk villa, hvarvid ljusa kroppar på mörk grund synas större än de äro o. omvändt.

**irrationell',** lat., förnuftsvidrig; *mat.,* s. ej kan uttryckas gm helt tal l. bråk utan blott approximativt.

**Irreden'ta,** it., sed. 1878 förening i Italien till införlifvande af it. folk und. främmande välde med Italien. Dess medlemmar irredentister.

**irreguljär** fr., oregelbunden.

**irreligiositēt,** lat., gudlöshet.

**irreparābel,** lat., oersättlig.

**irrigātor,** lat., apparat till insprutn. af vatten i sår; sköljningsapp.

**irrit|antia,** *läk.,* retande medel. **-ation,** retning; uppretadt tillstånd. **-era,** förarga, uppreta.

**Irtysch,** bifl. till Ob t. h., 3,712 km. 1.

**Irūn,** sp. st. vid Bidassoa. 9,912 inv. Hamn.

**Irving** (örving), 1) Washington, n.-amer. förf., f. 1783 N. York, d. 59 Sunnyside. Skr. nov. (*Sketchbook, Alhambra* m. fl.) och hist. arb. *Life of Columbus, Life of Washington* m. fl.). — 2) Edw., stift, af irvingianerna (se d. o.), f. 1792 Skottld, d. 34. — 3) Sir Henry Brodribb, eng. skådesp., f. 38 Keinton, ägare af Lyceum-teatern i London, ypperlig karaktärsskådesp., d. 05 Bradford.

**irvingiāner** (ör-), sekt, stift. 1831 af Edw. Irving, vill införa apostol. inrättn., väntar på Kristi återkomst, öfvar gudstjänst med katolsk ståt.

**is** uppstår af vatten vid en temp. und. 0° C. Användes till

konservering af födoämnen, som kylande medel (i ölbryggerier, kirurgien, medicinen), framställes artificiellt gm ismaskiner, s. alstra köld gm afdunstn. af eter, flytande ammoniak o. s. v. eller gm kall, komprimerad lufts utvidgning.

**Isaak,** se Isak.

**Isabeau** (-bå), fr. drottn., dott. af hert. Stefan af Baiern, f. 1371, 85 Karl VI:s gemål, Karl VII:s mor, d. 35.

**Isabella,** 1) I. I, drottn. af Kastilien, f. 1451, 69 gift m. Ferdinand d. katol. af Aragonien, reg. 74, eröfr. Granada 92 o. understödde Colombo, införde inkvisitionen, d. 04 Medina del Campo. — 2) I. II, sp. drottn., f. 1830, dot. af Ferd. VII o. Maria Kristina af Neapel, erkänd s. drottn. 33, förklarad myndig 43, gift 46 m. sin kusin Frans, gynnade först de liberale, sed. reaktionär, därför fördrifven 68, abdik. 70, d. 04 Paris.

**isabellfärgad,** en brunaktigt hvitgul färg.

**Isæus,** Per Magn. Reinh., arkit., f. 1841 Veckholm, Uppl., 82 prof. vid Tekn. högsk., d. Sthm 90. Uppgjorde ritn. till Norstedtska tryckeriets byggnad, badhuset vid Stureplan m. m.

**Isaios** (-aj'-), lat. Isæus, gr. talare, Athen, f. i Kalkis, d. 356 f. K. 11 för d. attiska privaträtten viktiga tal bevarade.

**Isak** (Isaak), Abrahams o. Saras son, Jakobs fader.

**Isala,** by i Svärdsjö socken, Dalarna. Gust. Vasa räddades där fr. danskarne gm Sven Elfssons hustrus rådighet.

**Isar,** bifl. till Donau t. h., uppr. i Tyrolen, utf. vid Isargmünd, 295 km. l.

**Isaskar,** hebr. stam, utan betydelse.

**Isaurien** (-au'-), *g. geogr.,* landsk. i M. Asien vid Taurus.

**isbjörnen,** *Ursus maritimus* L., af rofdjurens ordn., 2,5 m. l., vid kusterna af N. ishafvet. Köttet ätbart, skinnet till mattor o. d.

**isbrä,** se glaciär.

**Ischia** (is'kia), it. ö i Neapels golf, 46 kv.km., 26,891 inv. Topp Epomeo. Hst. I. vid ostkusten, 7,210 inv. Hamn, badort, vin. 1883 jordbäfn.

**ischias,** gr., höftvärk, svåra o. ihållande smärtor längs höftnerven från höftleden till fotsulan. Orsaker: stark förkylning, tryck på höftnerven, vid hjärn- o. ryggmärgssjukdomar.

**Ischl,** st. i Öfre Österr. vid I. o. Traun, 9,646 inv.

**Isefjord,** skjuter fr. Kattegatt långt in i n. Själland.

**Isegrim,** vargen i d. forntyska sagan.

**Isēo,** it, Lago d'Iseo, alpsjö i Lombardiet, gmfluten af Oglio, 62 kv.km.

**Isère** (isär), bifl. till Rhône t. v., uppr. på Mt Iseran, 290 km. l.

**Iserlohn,** st. i Westfalen Ad Baar, 27,265 inv. Fabr.

**Isidōrus,** bisk. af Sevilla, d. 636. Rörande de (af I. ej förf.) pseudoisidoriska dekretalen (sed. o.).

**Isis,** *egypt. myt.,* gudinna, den fruktbara jordens princip, Osiris' gemål, tempel i Sais.

**Isla,** José Franc, de, sp. förf., f. 1703 Vidanes, d. 81 Bologna. Skr. satir. rom. *Historia del Fray Gerundio etc.* m. m.

**islām,** arab., mohammed. religionen, hvars läror smnfattas i koranen, utgår fr. antagandet, att Mohammed är den störste af alla profeter, för öfr. efterbildn. af juden- o. kristendomen. Omskärelse föreskrifven, förtäring af svinkött o. vin förbjuden, månggifte tillåtet. Utbreddes m. våld i främre Asien och n. Afrika i 7:e årh. Omkr. 245 mill. bekännare, äfven i Indien o. på ostind. öarna.

**Island,** dan. ö. i n. Atlanten, 103,000 kv.km., omkr. 82,000 inv. Vid kusterna talr. fjordar. I det inre otaliga bergskäglor (jöklar), af hka Önæfa är högst (1,958 m.); mnga

verksamma l. utslocknade vulkaner (ex. Krafla i n., Hekla i s.), talrika heta källor (ex. Geysir) o. fiskrika floder. Öklimat. Näringar: boskapsskötsel, fiske. Export af saltad fisk, ull, fjäder, tran, hästar. Kristend. införd omkr. 1,000, reformat. 1551. Indeln. i 4 amt. Hst.: Reykjavik. Öfr. städer: Isafjördur o. Akureyri. Hist.: I. upptäcktes omkr. 850 af norrmannen Nadodd. Sed. 874 invandrade talrika missnöjda norrmän, bildade en stat m. aristokrat.-republ. författn. 1381 föll I. jämte Norge till Danm., s. 1874 gaf ön en frisinnad konstitutionell författn., i hvars ställe trädde en ny förf. 04, hvarigm I. fick egen ansvarig minister. (Lagstiftande församling alltinget med 30 medlemmar).

**islandslaf,** se Cetraria.

**Isle de France** (īl dö' frangs), se Ile de France.

**isländska språket o. litteraturen.** Isl. språk., ss. det nu talas, är väsentl. detsma s. talades i det öfriga norden ännu in i 12:e årh. — Isl. lit. under medeltiden räknas till fornnord. lit. Efter en lång hvila vaknade det andliga lifvet på nytt i 17:e o. 18:e årh. Island har sedan att uppvisa en hel rad af skalder o. vetenskapsmän. Skalder: Hallgrim Pétursson (d. 1674), Eggert Olafsson (d. 1768), Sveinbjörn Egilsson (d. 1852), Jón Thorkelsson, Benedikt Gröndal; häfdateckn.: Thormod Torfason (d. 1719), Arne Magnusson (d. 1730), Finnur Jónsson (d. 1789), Jón Sigurdsson; jurister: P. Vidalin (d. 1727), Jón Erichsen (d. 1787), Jón Sigurdsson; språkforsk.: Sveinbjörn Egilsson (d. 52), Konrad Gislason, Vigfusson m. fl.

**Ismaēl,** Abrahams o. Hagars son, arabernas mytiske stamfader.

**Ismāil,** ry. st. i Bessarabien vid Kilia. 33,607 inv.

**Ismaīlia,** st. i Egypt. vid Suezkanalen, 7,000 inv.

**Ismaīl pascha,** vicekon. af Egypt., Ibrahim paschas 2:e son, f. 1830, reg. sed. 63, 67 kediv, eröfr. Darfur o. Kordofan, 76 olyckl. kr. mot Abessinien, 79 afsatt för olydnad, d. 95.

**iso|bārer,** gr., linjer på kartan, s. smnbinda orter m. lika barom.-stånd. **-dynāmer,** linjer på kartan, s. smnbinda orter m. lika magnet, intensitet. **-klīner,** linjer på kartan, s. förena orter m. lika magnet. inklination.

**Isokrātes,** gr., vältalare, f. 436 f. K. Athen, d. 338 Kaironeia gm självmord. 21 tal (bl. a. det »pannegyriska») bevarade.

**iso|kromātisk,** m. lika färg. **-krōnisk,** lika långvarig.

**I' sola bella** o. **I. madre,** se Borromeiska öarna.

**Isolāni,** Joh. Ludw., gref., österr. gen., f. 1586, 34 kroaternas öfverbefälh., förrådde Wallenstein, d. 40 Wien.

**isolēra,** lat., afsöndra; omgifva en kropp med en elektr. oledare, isolātor.

**iso|mēriska,** gr., kallas de kroppar, s. med samma kem. smnsättn. ha olika egensk. **-mor'fa,** kallas de kroppar, s. kristallisera i samma form. **-termer,** linjer på kartan, s. smnbinda orter m. lika medeltemperatur.

**Ispahān,** arab. Isfahan, Persiens forna hst. vid Sajende-Rud, 70,000 inv.

**Israēl,** binamn på patriark. Jakob, senare namn på hans ättlingar, israeliter, o. det hebr. tiostamsriket.

**Issos,** *g. geogr.,* kustst. i Kilikien, sl. 333 f. K.

**Istam'bul** l. Stambul, turk. namn på Konstantinopel.

**Isted,** by i Slesvig-Holstein, slag 25/7 1850.

**Ister,** *g. geogr.,* Donau.

**istiden** l. glacialperioden, tidrymd under diluvialtiden, under hkn stora delar af fastlandet

betäcktes af mäktiga islager. Flyttblockens period.

**Istmos,** gr., näs, is. det vid Korint.

**Ist'rien,** österr. markgrefsk. vid Adriat. h., 4,954 kv.km., 345,050 inv. Bergig halfö. Näringar: fiske, silkesodl. Polit. indeln.: 6 distrikt. St. Pola, f. d. hst.

**I'taka,** nu Tiaki, gr.-jon. ö, 93 kv.km., 11,404 inv. Hst. Vaty, Hufvudprod. vin.

**itakolumīt,** *min.,* hufvudstenarten vid Itakolumi i Brasil., liknar sandsten, består af kvartskorn förenade gm talk l. klorit.

**Italien,** Italia, kon.-rike, den mellersta af de 3 syd.-europ. halföarna, 286,682 kv.km., $33{,}_5$ milj. inv. Skiljes i norr gm alperna fr. Mel-Europa. Berg: Alp., Apennin. Toppar: Cimona, Castria, Vettore, Gran Sasso, Volure, Gargano, Vesuvius, Etna. Floder: Po, Ticino, Adda, Oglio, Adige, Brenta, Piave, Tagliamento, Trebbia, Arno, Tiber, Garigliano, Ofanto, Pescara. Sjöar: Lago maggiore, Lago di Como, Iseo, Garda, Bolsena, Fucino. Öar: Elba, Sardinien, Sicilien, Lipariska, Egadiska ö., Pantellaria, Ustica, Ischia, Capri, Giglio. Vikar: Genua, Neapel, Salerno, Policastro, Squillace, Taranto, Manfredonia, Venezia, Cagliari, Oristano. Prod.: silke, olja, vin, sydfrukter, svafvel, marmor, glasvaror, korallarb., stråflätn.-varor, konstsaker. Hufvudnär.: landtbruk. Relig.: rom.-katolsk. Polit. indeln.: 16 landskap o. 69 prov. Hst.: Rom. Öfr. städer: Neapel, Milano, Turin, Palermo, Genua, Florens, Venezia, Messina, Bologna, Catania, Livorno, Ferrara, Padua, Verona, Lucca, Alessandria, Brescia, Bari, Modena, Pisa, Ancona, Parma, Bergamo, Vicenza, Reggio, Cagliari, Acireale, Trapani, Piacenza, Taranto, Barletta, Castellamare, Cremona, Salerno, Pavia, Vercelli, Mantua, Como, Bisceglie m. fl. J.: 16,726 km., T. 49,921 km. Telef.: 144 mill. samtal. Armé: 3,401,000 man. Flotta: 298 skepp m. 1,973 kanoner och 97,173 man. Hist.: I. i forntiden medelpktn för det rom. väldet, senare eröfr. af german, folk, s. där grundade flere riken, ex. östgoter och longobarder. Karl d. st. förenade öfre Italien m. frank. riket; det öfriga landet sönderföll i flera smärre stater. Under ty. kejs. Otto I förenades äfven mellersta I. m. Tyskld. Nedre I. inkräktades af arab. och grek. Under Otto II, III o. Henr. II utvidgades o. befästes ty. väldet i I. Und. 10:e o. 11:e årh. upprättades Normand, riket i nedre I.; grekerna fördrefvos. 1130 förenades samtl. normand. stater i nedre I. und. Roger I, s. kallade sig kon. af Sicilien. 1190 föll normand. riket gm giftermål till Tyskld. I 12:e årh. bildades kyrkostaten af påfvarne. Senare uppstodo på halfön 4 större stater: Neapel, Milano, Florens, Venezia. Inre strider. 1736 blef infanten Karl af Spanien kon. af Neapel o. Sicil. Österr. väldet utbreddes i öfre I., hertigd. Toscana, Parma, Modena, Piacenza uppstodo. I slutet af 18:e årh. förvandlades de ital. staterna till republ.: cisalpinska, romerska, liguriska, parthenopeiska republ. 1802 blef cisalpin. republ. und. Napol. ss. konsul ital. republ., 05 blef denna republ. und. Napol. ss. kejsare kon.-rike. 05 förenades Venezia, Istrien o. Dalmatien m. ital. kon.-riket; senare tillkommo Guastalla, Ligurien, Parma, Piacenza. 06 upprättades kon.-riket Neapel und. fr. öfverhöghet, gm freden i Wien kom s. Tyrolen till ital. kon.-riket, und. det Istrien o. Dalmat, smnslogos m. kon.-riket Illyrien. 14 föll det fr. väldet uti I. Österr. grep Lombardiet, Venezia och Genua tillföllo kon-riket Sardidinien. Kyrkostaten återställdes. 49 Viktor Emanuel II kon. af

Sardinien. 59 strid mel. Österr. o. Sardinien, s. understöddes af Frankr. 10/11 freden i Zürich, hvarigm Österr. förlorade Lombardiet. 18/3 60 annekterade Sardinien Parma o. Modena, 22/3 tillkom äfven Toscana. 60 stred Garibaldi mot kon.-riket Neapel. 61 eröfr. Vikt. Emanuel Neapel. 66 I. med Preuss. mot Österr. 67 besattes Rom af fransm. 20/9 70 intågade Vikt. Em. i Rom, s. då blef I:s hst. Vikt. Em. d. 9/1 78; honom följde hans son

Umberto, s. mördades 1900, efter honom Vikt. Em. III. 87 konflikt med Abessinien, bilagd 89.

**italienska kronorden,** stift, af Viktor Emanuel II 1868. 5 kl.

**Italienska republiken,** se Cisalpinska republiken.

**Italienska språket o. litteraturen.** Spr. utvecklade sig ur de lat. munarter, s. det vanl. folket talade o. framträder först i 12:e årh. i lit. — Ital. lit. 4 perioder. 1) I denna, s. räckte till slutet af 12:e årh., framstår Dante Alighieri, s. skapade det poet. spr. *(Divina commedia).* Dit höra äfven Boccaccio *(Decamerone),* prosastilens fader, och Petrarca. 2) Und. 15:e o. 16:e årh., blomstr.-tiden *(Cinquecento),* omhändertogo talr. akademiker lyrikens vård, i epos glänsa Ariosto, Tasso; i dramat utveckla sig *Commedia erudita* (konstlustspelet) o. *C. del arte* (folklustspelet) o. s. v. 3) Und. 17:e o. 18:e årh. förföll lit. und. franskt inflytande. I dramat framstodo komediförf. Goldono o. Gozzi, tragediförf. V. Alfieri, i nov. Ugo Foscolo, i lyriken Giamb. Marini m. fl. 4) 19:e årh. utmärkte sig för en sträfvan efter nationell enhet. Lyrik: Manzoni, Leopardi, Giusti, Ferrari, Rossi, d'Annunzio etc. Dram.: Pellico, Niccolini; nov.: De Amicis, Giacosa, Mantovani.

**itālisk,** till skillnad från italiensk, allt, s. rör Italiens forntid.

**i'tem,** lat., vidare, därjämte.

**iter|ation,** lat., upprepande, återfall (i brott). — **-ativum,** verb, uttryckande att ngt ofta upprepas. — **-era,** upprepa.

**itinerārium,** hos romarne handbok för resa fr. en ort till en annan m. förteckning på stationerna.

**Itōme,** *g. geogr.,* befästning i Messenien.

**Ito,** Hirobumi, furste, jap. statsm., f. 1841, 78 inr.-min., 01 min.-pres., 05 gen.-resid. i Korea. Mörd. 09.

**Iturbīde,** Aug. de, mexic. kejs., f. 1784 Valladolid (Mex.), 21 span. öfverbefälh. m. revolut., 22 kejs., 23 störtad, 24 skjuten i Padilla.

**Ivān** (Johan), ry. furstar. 1) I. I, storfurste af Moskva 1328/40. — 2) I. II, storf. af Moskva 1353/59. Båda und. mongol. öfvervälde. — 3) I. III (I) d. st., Vasiljevitsch, tsar, f. 1440, reg. 62, förenade de ry. furstend., befriade landet 80 fr. mongolerna, d. 03. — 4) I. IV (II) Vasiljevitsch, f. 1530, tsar 33, eröfr. 52 Kasan, 54 Astrakan, grym, d. 84. 5) I. V (III), Peter d. stores halfbror, f. 1666, tsar 82, svagsint, d. 96. — 6) I. VI (IV), son af hert. Anton Ulr. af Braunschweig o. storfurstinnan Anna, f. 1740, redan 41 undanträngd o. fängslad, strypt 64 i fängelset.

**Ivāngorod,** fästn. i Ingermanland, flere gngr eröfr. af svenskarne, afträdd till dem 1617.

**Ivar Blå,** pseud. för V. A. Bergstrand.

**Ivar Vidfamne,** fornnord. kon., utbredde fr. Skåne sin makt öfver Sverige, Östersjöland, o. de dan. öarna. Omkom på ett tåg mot Ryssld.

**I'viza,** den största af de pityusiska öarna, 597 kv.km., 23,556 inv.

**Ivrēa,** it. st. vid Dora Baltea. 11,528 inv.

**Ixīon,** *gr. myt.,* kon. i Tessalien, för sin kärlek till Hera nedstörtad i underjorden o. fäst vid ett eldhjul.

## J.

**J, j,** konsonant, 10:de bokst. i alfab.

**J,** kem. tecken för jod.

**Jaabæk** (jåbäk), Sören, nor. polit., f. 1814, sed. 45 i stortinget. Red. af »Folketidende» 65/69, d. 94.

**Ja'blonoj Krebet,** berg i Sibirien mel. Amur o. Lena.

**Jablonov'ski,** Jos. Alex., furste, f. 1711, d. 77 Leipzig. Grund. det eft. honom uppkallade Gesellsch. d. Wissensch. (68).

**Jablunkau,** st. i österr. Schlesien, 3,523 inv. Pass öf. Karpaterna.

**jabot** (schabå), fr. skjortkrås.

**Jahvēh,** se Jehovā.

**jakaranda** (scha-) Juss., *Bignoniaceæ,* bot. *J. brasiliana* Pers. m. fl. arter, sydamer, träd, lämnar mörkt, rödådrigt, hårdt jakaranda-, palisander- och sukkadorträ.

**Jack** (dscheck), eng., liktydigt m. John, öknamn på eng. matroser.

**Jackson** (dscheck-), st. i Michigan (N. Amer.) 25,180 inv. Kolgruf.

**Jackson** (dscheck-), 1) Andr., presid. i Förenta stat., f. 1767 Waxhaw, fälth. mot engelsm. o. indianer, demokrat. presid. 29/37, d. 45 Tennessee. — 2) Thom. Jonath., kallad Stonewall-J., sydstatsgen., f. 1824 Virginia, d. 63 af sår.

**Jacōbi,** 1) Friedr. Hein., ty. filos. o. rom.-förf., f. 1743 Düsseldorf, d. 19 München. — 2) Mor. Herm., ty. fys., f. 1801 Potsdam, d. 74 Petersburg, uppf. galvanoplastiken, använde först elektromagnetismen till rörelsekraft. — Dennes bror 3) Karl Gust. Jak., mat.,f. 1804 Potsd., d. 51 Berlin ss. professor. Utveckl. teorien för ellip. funktioner.

**Jacobsen,** 1) Jak. Krist., dan. mecenat, f. 1811 Köpenhamn, d. 87, har gm stora donationer främjat vetensk. o. konst. — 2) Jens Pet., dan. rom.-förf., f. 1847, d. 85. Skr.: *Fru Marie Grubbe* m. m.

**Jacōbus,** se Jakob.

**Jacōby,** Joh., ty. polit., f. 1805 Königsberg, motstånd, till d. nya ty. utveckl., 62/70 i preuss. dep.-kammaren, d. 77.

**Jacotot** (schakåtå), Jean Jos., universalunderv.-metod. uppfinnare, f. 1770 Dijon, d. 40 Paris.

**Jacquard** (schackār), Jos. M., fr. tekn., f. 1752 Lyon, d. 34. Uppf. d. eft. honom uppkallade väfstolen m. m.

**Jacquemart** (schackmār), Alb., fr. konsthist., f. 1808 Paris, d. 75. Utmärkt porslinskännare.

**jacquerie** (schackrī), fr. bondekrig 1358, af Jacq. Bonhomme (schack bånåmm'), fr. adelns namn på bönder.

**Jacquin** (schackäng'), Nik. Jos., frih., österr. bot., f. 1727 Leiden, 54/59 i V.-Ind., d. 17 Wien.

**Jade** l. Jahde, kustfl. i Oldenburg, utf. i J.-viken, preuss. krigshamn.

**Jæger,** Gust., ty. zool., prof. i Stuttgart, f. 1832, bekant gm införande af ylleregimen och normaldräkten.

**Jaën** (chaēn), sp. st. vid fl. J., 24,434 inv. Bisk.

**Jafa** (Jaffa), turk. st. i Syrien vid Medelh., Jerusalems hamn. 45,000 inv. Ford. Joppe l. Japho. Bekant fr. korstågen.

**Jafet,** Noas 3:e son, hvars afkoml. utbredde sig i n. Asien o. Europa.

**Jaffa,** se Jafa.

**Jaffe,** Phil., ty. hist. förf., f. 1819 Posen, 62 prof. i Berlin, d. 70 gm självmord. Skr. om Tysklands hist. under

medeltiden m. m.

**jagare,** *sjö.,* segel näst för om klyfvaren.

**Jagell'o,** Vladislav, f, 1348, 81 storfurste af Litaven, kristen o. kon. af Polen 86, besegrade de ty. riddarne 10, d. 34. Eft. honom jagellonska ätten till 1572.

**Jagic** (-gitsch), Vratoslav, kroat. språkf., f. 1838, sed. 80 prof. i slav. spr. Petersb., sed. 86 i Wien. Skr. den serb.-kroat. lit:s hist. m. m.

**jaguār,** *Leopardus onca,* L., af kattfamiljen, 1,5 m. l., S.-Amer. o. s. N.-Amer., mycket starkt o. skadligt rofdjur.

**Jahn,** 1) Friedr. Lud., f. 1778 Lanz, d. 52 Freiburg, turnväsendets upphofsman i Tyskland. — 2) Otto, ty. filol. och arkeol., f. 1813 Kiel, d. 69 Göttingen. Skr. i arkeol., bearb. gr. auktorer, skr. i musikhist. (Mozart) m. m.

**jak,** *zo.,* grymtoxen, *Bos grunniens, zo.,* i mel. Asiens högländer, kan tämjas till husdjur.

**Jakob,** äfven Israel, patriark, Isaks son, israeliternas stamf.

**Jakob** (Jacobus), 3 apostl.: d. ä., d. y., o. Jesu broder.

**Jakob** (James), 2 kgr och 1 pretendent af Stor-Britannien. 1) J. I, i Skotld J. VI, Maria Stuarts o. Darnleys son, f. 1566 Edinburgh, 67 und. förmynd. kon. af Skotld, 1603 af Engld, svag tyrann, d. 25. — Hans sonson 2) J. II, Karl 1:s 2:e son, f. 1633, 60 storamiral, 71 katol., sed. 82 i spetsen för regeringen, 85 kon., sökte grunda en absol. o. papist. reg., då revolut. utbröt mot honom 88; flydde till Frankrike, afsatt 89, död 1701 St. Germain. — Hans son 3) J., kallad J. III, f. 1688 London, 1701 erkänd af Frankr., Span. och påfven, försökte 08 o. 16 uppror till sin förmån, abdik. 44, d. 66. — Utom J. I buro 5 andra skot. kgr namnet J.

**Jakobæa,** grefvinna af Holland, dot. till Vilh. VI af Baiern och Holl., f. 1401, reg. 17, var gift 3 ggr, måste abdik. 33, d. 36 på slottet Teilingen.

**jakobiner,** radikal klubb und. fr. revolut., allsmäktig und. skräckperioden, uppkallade eft. sin lokal i ett j.-kloster, stängdes 1794 eft. Robespierres fall. Symbol: galärslafvarnes röda mössa (j.-mössa).

**jakobinmössa,** se jakobiner.

**jakobīter,** anhäng. af d. fördrifne Jak. II af Engld o. hans son, hka sökte framkalla uppror i Skottld 1716 o. 45, men tillintetgjordes i sl. vid Culloden 46.

**Jakobstad,** fin. Pietarsaari, st. i Finld vid Bottn. viken, 2,150 inv.

**Jakob Ulfsson,** ärkeb. i Uppsala, sed. 1470 unionsvän, afsatte i spetsen för rådet Sten Sture d. ä. 97, d. 15. Gynnade vetensk. och konst, upprättade Uppsala univ. 77.

**jakt,** enmastadt kustfartvg m. hög akter o. stort gaffelsegel.

**jaktstadga,** lagl. bestämmelser rörande jakträtt. Den i Sverige nu gällande j. af 21/10 1864.

**jakūter,** turk.-tatar. folk i ö. Sibirien, omkr. 300,000.

**Jakutsk',** st. i Sibirien vid Lena, 6,534 inv. Grundl. 1632. Pälshandel.

**Jala'pa** (cha-), st. i Mexico, 20,311 inv.

**jalapp'a,** gråbrunt, sprödt o. bittert smakande harts af rotstocken till *Ipomoea purga* L. i Mexico.

**jalon** (schalång'), fr., märkpåle, landtmätarstång.

**jaloux** (schalû), fr., afundsjuk, svartsjuk. Jalousie (schalusī), afund, svartsjuka; fönsterskärm. J. de métier (-dö metjē), yrkesafund.

**Jalton Nor,** se Elton.

**Jamaica** (dschemēka), brit. ö af de Stora Antillerna, 10,859 kv.km., 795,398 inv. Sundt klimat. Prod: järn, koppar, trä, kakao, indigo, socker och sockerrörsprod., kaffe, piment, ingefära, cinkona, sassaparill. Inv.: engelsm., negrer, kreoler, kulier. Hst.: Kingston. J. uppt. 3/5 1494 af Colombo, 1509 span., 1659 eng., 1865 negeruppror.

**jamb,** 2-staf. versfot. —.

**James** (dschēms), eng. för Jakob.

**James** (dschēms), 1) Geo. Payne Rainsford, eng. rom.-förf., f. 1801, d. 60 Venezia. Skr. rom. i W. Scotts stil. — 2) Henry, jun.,

n.-amer. förf., f. 1843, skr.: *The American, Roderick Hudson, Daisy Miller* m. m.

**James river** (dschēms riv'ör), fl. i Virginia (N. Amer.), uppr. på Alleghanybergen, utf. i Chessapeakviken, 720 km. l.

**Jamestown** (dschēmstaun), befäst st. på St. Helena, 1,439 inv. Napol. I:s tomma graf.

**Jamin** (schamäng'), Jul. Célest., fr. fys., f. 1818, d. 86, skr. *Cours de physique* m. m.

**Jamna,** se Djamna.

**Jana,** fl. i ö. Sibirien, utf. ö. om Lena i Ishafvet, 1,227 km. l.

**Janbo el Bahr,** Medinas hamnstad vid Röda hafvet, 6,000 inv.

**Janet** (schanē), Paul, fr. förf., f. 1823, sed. 64 prof. i filos. i Paris, d. där 99. Motstånd, till materialismen.

**Jang-tse-kiang',** se Jan-tse-kiang.

**Janic'ulus,** kulle i forna Rom på högra Tiberstranden, medels *Pons sublicius* förenad m. den vänstra.

**Janin** (schanäng'), Jul. Gabr., fr. förf., f. 1804, d, 74 Paris. Utm. kritiker o. följetongist.

**Ja'nina,** st. i europ. Turkiet vid J.-sjön, 26,000 inv. Grek. metropolit. Betydlig handel.

**janitschārler,** af unga till öfvergång till islam tvungna kristna fångar 1328 upprättade turk. trupper. Upplösta och utrotade 1826. — **-musik,** af blås- och slaginstr. bestående orkester.

**Jankowitz** (ty. Jankau), böhm. st., 2,250 inv., sl. 1645.

**Jan Mayen,** ö i N. ishafvet obebodd, 1711 upptäckt af holl. J. M.

**Jansēnius,** Cornelius (Cornelis Jansen), nederl. teol., f. 1585 Acquoi, d. 38 ss. bisk. af Ypern. Hans bok *Augustinus,* s. angrep kyrkans semipelagianism, fördömdes, men hans anhängare, jansenister, utbredde hans läror. När bullan »Unigenitus» fördömde hans anhängare Quesnels bibelkommentar, flydde flere till Nederl., där de bildade en egen kyrka 1723.

**Janson,** Kristof. Nagel, nor. skald, f. 1841, har på s. k. »nor. landsmål» skr. åtskilliga berättelser o. dikter.

**Janssen,** 1) Pier. Jul. Cés., fr. astron., f. 1824, dir. vid det astrofys. observat. i Meudon. Förtjänt om spektroskopien, is. undersökn. af solen, d. 91. — 2) Joh., ty. hist. förf., f. 1829, skr. ty. folk. hist., d. 91. — 3) Pet., ty. hist. mål., prof. i Düsseldorf, f. där 1844, d. 08.

**Jansson,** Erik, sekterist, f. 1808, stiftade sekten »erik-jansarne», 46 till Amerika, där en socialist, koloni Bishophill (i Illinois) anlades. Skjuten 50 där.

**Jan-tse-kiang** (Jang-tse-kiang), Kinas största fl., uppr. ss. Murni-Ussu på Kyenlyn, utf. i Kines, hafvet. 5,200

km. l. Omr. 1,776,800 kv.km.

**Janzon,** Joh. Krist., sign. Spada, tid.-man, f. i Sthlm 53, fr. 79 Sthlms Dagblads Pariserkorresp. Har utg. *Ströftåg i Orienten* (81).

**januāri,** årets första månad, »Torsmånad», uppkallad eft. rom. guden Janus, 31 dagar.

**Januārius,** helgon, bisk. af Beneventum, 305 martyr.

**Jānus,** rom. gud m. 2 ansikten (det förflutnas o. det tillkommandes sinnebild), tidens o. årets gud, beskyddare af in- o. utgång. Hans tempel i Rom var öppet und. krig, slutet und. fred.

**Jāpan,** Nippon, asiat. ökejsardöme i Stilla hafvet, 452,922 kv.km., 52,9 mill. inv. Öar: Nippon, Kiusiu, Schikoku, Iki, Tsuschima, Avadji, Oki, Sado, Jeso, Kurilerna, Liukiu, Bonin, Formosa. Samtl. öarna äro bergiga m. verksamma l. utslocknade vulkaner. Berg: Fusijama, 3,729 m., på Nippon; Hakusan, 2,536 m., på Nippon. Talrika jordbäfn. Rikt på vattendrag. Sundt klimat. Regntid: mars-april och juni-juli. Export: råsilke, sidenvaror, bomullsgarn, kol, koppar, té, tändst., mattor, porslin, kamfer, ris,

socker. Import: bomull, ylle- o. bomullsvar., metaller. Inv.: ainos, japaner, europeér, amerik, kines. Relig.: schintoism. Näringar: åkerbr., silkesodl., väfveri, måleri, porslin, manuf., vapenfabr. Hst.: Tokio (förut Jedo). Öfr. st: Osaka, Kioto, Kagoschima, Nagoja, Kanazava, Hiroschima, Jokohama, Vakajama, Tokuschima, Sendai. Hist.: 660 f. K. grundades den 3:e ännu härskande dynastien af Dsin-mu-ten-vu. Stamld: Kiusiu. Därpå följde Nippons eröfr. 284 e. K. krig med Korea. 6:e o. 7:e årh. buddismens införande. Underkufv. af Korea, s. kom till Kina 663. Från 14:e till 16:e årh. J. und. kinesisk öfverhögh. 1598 återeröfr. af Korea. 1780/90 eröfr. af Jeso. 1854 handelsfördrag m. Förent. stat., sedan dess är J. öppet för främlingar, o. europ. bildn. har tagit oerhörd fart. 94/95 segerrikt krig med Kina, s. afträdde Formosa. 04 05 krig m. Ryssland, s. efter lidna nederlag afträdde hälften af ön Sachalin. Nuv. kejsare l. mikado Mutsu-hi-to, sed. 1867. Bredvid honom står s. världsl. öfverhufvud en taikun. J.: 8,067 km. T.: 36,124 km. Telef.: 155 mill. samtal. Armé: fredst. 230,000, krigst. 1,5 mill. man. Flotta: 126 fart., 57,116 man.

**Japanska hafvet,** del af Stilla h., mel. Jap. o. Korea o. ry. Asien.

**japanska språket o. litterat.** Spr. är besläkt. m. mongoliskan, mandschuriskan o. ostturkiskan o. har i sig upptagit flere kines. ord. Stafvelseskriften äfven eft. kinesiskan. — Litt. inneh. arb. i rikshist., stora encyklopedier, biografier m. m.

**japansk-ryska kriget,** se rysk-japanska kriget.

**jaquette** (schakätt), fr., liten jacka, kort rock.

**Jardin des plantes** (schardäng' dä plangt'), »växtträdgård», bot. trädgården i Paris.

**jardinière** (schardinjär), blomsterlåda, fönsterträdgård.

**jargon** (schargång'), fr., rådbråkadt språk, rotvälska, talförhet.

**Jarkand,** handelsst. i ö. Turkestan vid floden J., omkr. 70-100,000 inv.

**jarl,** *nord. fornk.,* högättad man o. krigare, konungens högste ämbetsm. Jfr earl.

**Jarslbergs o. Laurviks amt** i s. Norge, 2,320 kv.km , 104,556 inv. St.: Tönsberg, Laurvik, Holmestrand, Sandefjord.

**Jaroslav',** befäst, ry. st. vid Volga, 70,610 inv.

**jasmin,** *Jasminum* L., bot., *Jasmineæ. J. officinale* L., till pipskaft, parfymer, *J. sambac* L., i Indien, m. välluktande blommor, som användas att parfymera kinesiskt té.

**Jasmin** (schasmäng'), Jacq., fr. skald, f. 1798, perukmakare, d. 64. Skr. dikter på nyprovencal. dialekten.

**Jāson,** se Iason.

**jas'pis,** *min.,* färgad, ogenomskinl., ofta randig varietet af kvarts.

**Jassy** (jasch'i), rumän, st., ford. Moldaus hst., vid Backlui, 80,000 inv.

**jatagān,** kort, krokigt turk. svärd.

**Java** en af de St. Sundaöarna i O.-Ind., gm Sundasundet skild fr. Sumatra, 131,508 kv.km., 28,$_7$ mill. inv. I det inre vulkan, bergskedjor. Toppar: Semeru, 3,718 m., Sumbing, 3,362 m., Salamat, 3,486 m., Argepuro, 3,001 m., Gede, 3,030 m. Klimat.: trop., fuktigt, i vissa delar osundt. Rikt på vattendrag. Fl: Bengavan, Kediri, Seraju. Talr. mineralkällor. Prod.: ris, kaffe, socker, kryddor, indigo, hudar, trä. Inv.: I javaner af malaj. stam. Hst.: Batavia. Öfr. stora st: Samarang, Surabaja. — 1594 började holländarne kolonisera J., grund. Batavia 1619, intogo Bantam 1742. 1811/15 und. Engld, därpå åter till Holland. 1825 insurrektion.

**javeline** (schavölinn'), fr., litet kastspjut.

**Jeanne d'Arc** (schann dark), den s. k. Orléanska jungfrun, f.

1412 Domrémy, ställdes 29 i följd af sina svärmiska idéer i spetsen för fr. hären, befriade Orleans fr. engelsmännen, fången 30, 31 bränd som häxa i Rouen, förklarad oskyldig 50, kanoniserad 1909.

**Jean Paul** (schang pål), pseud. för Richter, J. P. F.

**Jedo** (Jeddo), Japans hst., nu Tokio.

**Jefferson** (dscheff-), Thom, presid. i Förent. stat., f. 1743 Shadwell, 75 kongressmedl., förf. af oafhängighetsförklaringen 76, 79 guv. i Virginia, 84 sändeb. i Paris, 97 vicepresid., 1801/09 presid., d. 26.

**Jefta,** domare i Israel, offrade för en seger öfver ammoniterna sin dotter.

**Jehovā,** hebr., (uttal. Jahvēh) «den varande», namn på Gud i G. T.

**Jehū,** kon. i Israel 843/815 f. K., for fram med våldsamhet mot Baals präster.

**Jekaterinburg',** befäst ry. st. i Uralbergen, 43,239 inv. Fabr.

**Jekaterinodār,** ry. st. vid Kuban, 65,606 inv.

**Jekaterinoslāv,** ry. st. vid Dnjepr, 135,552 inv.

**Jelēts,** ry. st. vid Sosna, 47,000 inv.

**Jelissavetgrād,** se Elisabetgrad.

**Jelissavetpōl,** se Elisabetpol.

**Jellachich de Buzim** (jell'atschitseh), Jos., grefve, österr. gen., f. 1801 Peterwardein, bekämpade 48 de upproriske magyarerna, medverkade till Wiens intagande, d. 5.9 Agram.

**Jemappes** (schömapp'), belg. st. vid Haine. Sl. 1792.

**Jemen,** landsk, i v. Arabien, kalladt lyckliga A.

**Jēna,** st. i Sachsen-Weimar vid Saale, 20,355 inv. Univ. Sl. 1806.

**je ne sais quoi** (schö nö sä kåa'), fr., »jag vet icke hvad«.

**Jenikalē,** se Kertsch.

**Jenisej',** fl. i Sibirien, uppr. på Tannuola i Kina, utf. i N. ish., 4,011 km. l. Omr. $2,_5$ mill. kv.km.

**Jenisejsk',** sibir. st. vid Jenisej, 11,539 inv.

**Jenner** (dschenn'-), Edw., eng. läk., f. 1749 Berkeley, d. där 23. Uppfann kokoppympningen.

**jennymaskin,** spinnmaskin, uppfunnen af J. Hargreaves.

**Jens Andersen Beldenak** (den skallige), dan. bisk., Krist. II:s medhjälpare vid Sthlms blodbad 1520, sed. fängslad af denne, d. 37 Lübeck.

**Jensen,** 1) Ad., ty. mus., f. 1837 Königsb.,d. 79 Baden-Baden. Sånger. — 2) Wilh., ty. förf., f. 1837 Heiligenhafen. Omtyckt rom.- o. nov.-förf. Traged. o. ep. dikter. 3) Alfr. Ant., förf., f. 1859 Hälsingtuna, Gäfleb. län, 01 anställd vid Nobel-bibl. i Sthlm, talangfull öfvers. från de slav. spr. Skr.: *Mazepa* (09) m. m.

**Jeremīa** 1. Jeremīas, hebr. profet sed. 626 f. K., d. omkring 570 Egypten.

**jeremiād,** jämmer, klagan; eft. Jeremias klagovisor.

**Jeremias Munter,** pseud. för B. E. Fornell.

**Jeres de la Frontēra** (cherēs-), span. st. i Andalusien, 63,473 inv. Sl. 711.

**Jer'ichau,** 1) Jens Ad., dansk bildh., f. 1816 Assens, d. 83 Köpenh. — Hans hustru 2) Elisab. J.- Baumann, mål., f. 1819 Varchav, d. 81 Köpenh.

**Jer'iko,** *g. geogr,* st. i Palestina n. om Döda hafvet. Ruiner vid nuv. byn Erriah.

**Jernberg,** Aug., genremål., f. 1826 Gäfle, d. 96; sedan 54 i Düsseldorf.

**Jerōbeam,** 1) kon. i det fr. Israel skilda Juda 953/927 f. K. — 2) J. II i Israel, 790/749, hedning.

**Jérôme** (scheråm), se Bonaparte 13.

**Jerome** (dscherr'öm), Jerome Klapka, eng. förf., f. 1861, bosatt i London, har skr. humor. ber. *Idle thoughts of an idle fellow* (86), *Three men in a boat* (89) etc, af hka de flesta äro öfvers. på svenska.

**Jerrold** (scherr'-), Douglas, eng. humorist, f. 1803, d. 57. Skr. *Mrs Caudle's curtain lectures,* äfven dramer m. m.

**Jersey** (dschorsi), eng. ö i Kanalen,

116 kv.km., 52,796 inv. Hst.: S:t Helier.

**Jersey City** (dschörsi sitt'i), st. i N. Jersey (N. Amer.), vid Hudson, midt emot New York, 263,542 inv.

**Jersin,** Jens Dinesen, dan. teol. o. förf., f. 1587, bisk. 29, d. 34, skr. d. första lat. gramm. på danska, teol. arb. m. m.

**Jerusalem,** turk. Kudsi Scherif, arab. El Kuds, *g. geogr.,* hst. i Palestina vid foten af Oljoberget o. bäcken Kidron. Resid. för David, Salomo o. kgrne af Juda. Salomos palats och tempel. Omgif. af murar. Belägr. o. förstörd af Nebukadnesar 586 f. K., återuppbyggd gm Serubabel, Esra o. Nehemia. Zions berg. Dess högsta glans und. Herodes. 70 e. Kr. eröfrades J. af rom. und. Titus. Senare rom. koloni und namnet Aelia Capitolina. 1099 eröfr. af korsfararne, 1187 mohammedanskt, sed. 1517 turkiskt. — Heliga grafven, klippgrafvar. Evang. bisk., 4 armen, bisk. o. 1 patriark; 1 abessin. o. 1 jakobit. bisk. 51,000 inv., hvaraf 40,000 judar, 7,000 mohammedaner, återstoden kristna. Hufvudspr. arab.

**Jerusalems skomakare** l. Vandrande juden, enl. sagan skom. Ahasverus i Jerus., s. vägrade Kristus, på väg till Golgata, hvila utanf. sitt hus o. därför dömdes att utan rast vandra omkring till domedag.

**Jesaias,** se Esaias.

**Jesd,** pers. st., 45,000 inv. Betydande handel: frukt, siden, mattor.

**Jesebel,** kon .-dotter fr. Sidon, äktade kon. Ahab i Israel, främjade baalsdyrkan, dräpt 884 f. K.

**Jeso** (Jesso, Yeso), d. nordligaste af de 4 stora japan. öarna. 78,072 kv.km. 605,742 inv. Hst. Sapporo. Hamnst. Hakodate o. Matsumoje.

**jesuitisk,** s. har afs. på jesuiterna, skenhelig, hänsynslös.

**jesuit-orden,** sp. Compañia de Jesus, 1534 af Ignatius Loyola i Paris stift. orden för den katol. kyrkans utbredn., stadfäst af påfven 40 med utbildad sträng organisat. o. absolut lydnad för öfverordnad. Best. af noviser, världsl. o. andl. koadjutorer o. professer, lika välja en general, s. residerar i Rom m. oinskr. makt. Blomstr.-tid i 17:e årh., i 18:e årh. fördrif. fr. de bourbon. hofven o. upphäfd af påf. Clemens XIV 1773, återupplifvad af Pius VII 1814, senare i flere stater än förbjuden, än åter tillåten, 72 upphäfd i Tyskld. 01 räknade orden 15,400 medlemmar med 5 assistenser l. 23 provinser. Nuv. general Franz Xaver Wernz.

**jesuitstil,** i jesuiternas kyrkobyggnader sed. 17:e årh. för effektsösökeri o. tomt prål sig utmärkande barockstil.

**Jesus,** lat. form för hebr. *Jeschua,* förk. af *Jehoschua,* »Gud hjälper», ett i G. T. ofta förekommande namn. — J. Kristus, se Kristus.

**Jēsus hōminum salvātor,** lat., abbr. **I. H. S.,** »Jesus, människornas frälsare».

**Jesus Syrak,** jude fr. Jerusalem, förf. af en saml. tänkespråk o. lefnadsregler i G. T.

**jet** (dschett), eng., gagat.

**jeunesse dorée** (schönäss' dårē), fr., »gyllene ungdom», d. manl. ungdomen i en stad, s. hängifver sig åt utsväfv. nöjen; urspr. d. rojalistiska ungd. i Paris, s. 1794 bekämpade jakobinerna.

**Jhering** (jē-), Rud. v,, ty. jur. prof. i Göttingen, f. 1818, d. 92. Skr. *Geist des röm. Rechts* (4:e uppl. 78), *Der Kampf um Recht* (6:e uppl. 80) m. m.

**jig** (dschigg), eng., ett slags sjömansdans (af neger ursprung).

**Jildiz-kiosken,** turk. sultanens palats i Konstpl.

**Jimenes de Cisnēros** (chimēnes-), Franc, sp. min. o. storinkvisitor, f. 1436, 95 ärkebisk. af Toledo o. storkansler af Kastilien, 07 kardinal, d. 17.

**Joab,** kon. Davids systerson o.

öfverfältherre, dräpte Absalom, nedhugg. på Salomos bud.

**Joachim,** Jos., ungar. violinist, sed. 1869 dir. vid musikhögskolan i Berlin, f. 1831 nära Pressburg, d. 07. Talrika konsertresor, första gngn till Sverige 1875.

**Joakim,** 3 kurfurst. af Brandenb. 1) J. I., f. 1484, reg. 99/35. — Hans son 2) J. II., f. 1505, reg. 35/71, införde reformat. — 3) J. Fredr., f. 1546, reg. 98/08, sed. 03 regent i Preussen.

**Joar Blå,** se Blå.

**Joas,** kon. af Juda, 837/797 f. K.

**Job,** se Ijob.

**jobber** (dschåbb-), eng., börsspelare, spekulant på kursväxlingen i börspapper.

**Jochnick,** Carl Walter af, milit., lärob.-förf., f. i Skålltorp, Västerg., 25, 53 löjtnant, 54 lärare vid Marieberg, fil.

dokt. 57, lektor vid Karlberg 58, död där 99. Utg. en mängd utmärkta lärob. i matem.

**jockey** (sv. utt. schåckej', eng. schåk'i), eng., person, s. för annans räkn. rider häst vid kapplöpn.; förridare.

**jod,** J = 127, element o. metalloid, förekommer ej fritt i naturen, ingår i hafsvatten, hafsväxter o. saliner. Svartgrå taflor m. egendoml. lukt, förflyktigas redan vid vanl. temperat. o. sublimerar med violett färg. Eg. v. $4{,}_{95}$, smältpkt 113°, föga lösl. i vatten, lösl. i alkohol (jodtinktur) o. eter. Användes till läkemedel o. kem. preparat.

**jodoform',** *kem.,* C H $J_3$, bildas gm inverkan af jod på en blandn. af sodalösn. o. alkohol. Desinficierande medel.

**jodväte,** H J, *kem.,* erhålles gm inverkan af vätesvafla på vatten o. jod, hvarvid svafvel afskiljes.

**Joël,** hebr. profet, omkr. 850 f. K.

**Jo'ensuu,** fin. st. i Kuopio 1. 3,200 inv.

**Jofur,** isl., furste, sv. poet. namn på Jupiter und. 1700-talet.

**Johan,** kgr af Sverige. 1) J. I. Sverkersson, f. omkr. 1201, kon. 16, gjorde ett korståg till Estld, d. 20. — 2) J. II, se Hans. — 3) J. III, son af Gust. I o. Margareta Lejonhufvud, f. 21/12 1537, blef hert. af Finld, äktade pol. kon. Sigism. II:s dot. Katarina 62, ss. landsförrädare fånge på Gripsholm 63/68, störtade s. bror Erik XIV (se d. o.), kon. 69, införde katol. liturgi, förde krig m. Ryssld om Livld, d. 17/11 92. Vek despot, konstälskande. — Hans son J., hert. af Östergötld, f. 1589, afstod fr. tronen till förmån för Gust. II Ad., d. 18.

**Johan,** utländske furstar, 1) J. d. orädde (Sanspeur), hert. af Burgun, son af Filip den djärfve, f. 1371, lät mörda hert. Ludv. af Orléans, mörd. 19. — 2) J. utan land (eng. John Lackland), kon. af England, f. 1167, son af Henr. II, 99 kon. eft. Rich. Lejonhjärta, förlorade sina fr. besittn., måste bevilja de upproriske baronerna Magna charta (se d. o.) 15, d. i borgerl. krig 16. — 3) J. d. gode, kon. af Frankrike, son af Fil. VI, kon. af Polen, f. 1319, reg. 50/64, d. 64 ss. fånge i London. — 4) J. II Kasimir, son af Sigism. III, f. 1609, kon. 48, krig m. Sverige 55/60, abdik. 68, d. 72 Nevers i Frankr. — 5) J. III Sobieski, son af Jak. S., f. 1624, kon. 74, räddade Wien fr. turkarne 83, d. 96. — Kon. af Portugal 6) J. (João) I, d. st., f. 1357, kon. 83 eft. s. bror Ferdinand, eröfr. Ceuta 15, d. 33. Henr. sjöfararens far. — 7) J. VI, f. 1767, regent 92, kon. 16, flydde till Brasil. 07, åter 21, d. 26. — Furstar af Sachsen 8) J. d. beständige, kurf., f. 1468, reg. 25, ifr. protestant, d. 32. — 9) J. Fredr., d. ädelmodige, kurf., f. 1503, reg. 32, slagen o. fången vid Mühlberg 47, abdik. s. å., d. 54. — 10) J.Georg I, kurf., f. 1585, reg. 11, vacklade i 30-år. kriget, d. 56. — 11) J., kon., f. 1801, son af pr. Maximilian, reg. 54, 66 på Österrikes sida,

eft. freden lojal mot Preussen, d. 73 Pillnitz. — 12) J. Parricīda, hert. af Schwaben, son af hert. Hud. af Österr., f. 1290, mördade 08 sin farbror kon. Albr. I, s. undanhöll honom hans arf, d. 13. — 13) J., ärkehert. af Österrike, son af kejs. Leop. II, f. 1782 Florens, 1800 öfverbefh. mot fransm., 48 ty. riksförestånd., afgick 49, d. d. 59 Graz.

**Johan af Leiden,** eg. Jan Beuckelszoon, nederl. vederdöpare, f. 1509, skräddare, sed. 34 profet o. vederdöp. i Münster, vald till »konung», införde månggifte, yppig o. grym, fången 35, afrättad 36.

**Johan af Österrike,** se Juan d'Austria.

**Johan Kāsimir,** pfalzgrefve af Zweibrücken, f 1589, kom 13 till Sverige, 15 gift m. Karl IX:s dot. Katarina, far till Karl X Gust., d.52.

**Johanna,** »påfvinna», person, s. enl. traditionen skulle ha varit påf. und. namn Joh. VIII 855/58.

**Johanna,** 2 drottn. af Neapel, 1) J. I, af huset Anjou, f. 1326, reg. 43, lät mörda s. gemål Andreas af Ungarn, fördrifven 48, åter 52, mörd. 82. — 2) J. II, f. 1371, reg. 14, d. 35.

**Johannes,** 1) J. Döparen, Jesu förelöpare, 33 e. K. botpredikant i d. syr. öknen, halshuggen und. Herodes 34. — 2) J. Evangelisten, Jesu lärj., eft. dennes död jude-kristen, förf. J:s Evang. Ovisst, huruvida J:s Uppenbarelse, en mot Nero riktad vision, förf. af J. — 3) J. Prästen, kallades i 12:e o. 13:e årh. en centralasiat. furste, s. påstods vara Kristus, antagl. en nestoriansk l. buddistisk mongol-kon.

**Johannes,** 22 påf., bl. hka må nämnas: 1) J. XXII (eg. XXI), Jak. af af Ossa, f. 1244 Cahors, påf. i Avignon 16/34, bannlyste kejs. Ludv. af Baiern. — 2) J. XXIII, Balth. Cossa fr. Neapel, påf. 1410, måste abdikera 15 på koncil. i Kostnitz, flydde, fängslades, frigafs 19 o. dog Florens s. å.

**Johannesbad,** böhm. badort, 620 m. öf. hafvet.

**johannesbrödträdet,** se Ceratonia.

**Johannesburg,** st. i brit. Transvaalprovinsen, 158,580 inv. Gulddistrikt.

**Johannes Chrysorrhōas** l. **Damascēnus,** d. 760 ss. munk i Jerusalem, skr. en framställn. af den ortodox. tron.

**Johannes Magni** (Jöns Månsson), Sveriges siste kat. ärkebisk., f. 1488, d. 44 Rom i landsflykt.

**Johannisberg,** by i Hessen-Nassau, 1,427 inv. Vin.

**johannīter** l. hospitalbröder, andl. riddarorden, uppstod 1113 af ett sällskap köpmän, s. byggt ett hospital för pilgrimer o. ett kloster i Jerusalem. Dräkt svart m. hvitt kors, förlade sitt säte till Ptolemais 1187, Cypern 1291, Rodos 1309 (rodeserriddare), slutl. fördrifna af turk. till Malta 1530 (malteserriddare), s. eröfrades af Napol. 1798, af engelsm. 1800. Ännu finnas kvarlefvor af orden i Ital. (Rom), Böhmen o. Spanien.

**Johansson,** 1) Lars, kallad Lasse Lucidor, skald, f. omkr. 1640, dödad i envig 74. Hans dikter utgåfvos und. tit. *Helicons blomster* etc. Skr. dessutom psalmer. — 2) Johan, publicist, f. 1792, red. af tidn. »Argus» (se d. o.), d. 60. — 3) Aron, arkit., f. i Ryssby, Kronob. län. 1860, har uppgjort ritn. till riksdags- o. riksbanksbyggn. m. fl. bankhus.

**John,** Eugenie, pseud. E. Marlitt, ty. rom.-förf., f. 1825 Arnstadt, d. 87. Skr. *Goldelse* (66), *Geheimn. d. alt. Mamsell* (67) m. fl. till sv. öfvers. rom.

**John Bull,** skämtsam benämn. på eng. folket.

**Johnson,** 1) Axel, köpman, skeppsredare, f. 1844 Jönk., d. 10 Sthm, 92 siam, gen.-konsul, banbrytare för svensk export på Argentina. — 2) John A., n.-amerik.

politiker af sv. börd, f. 1861, d. 09, 94 guvernör i Minnesota.

**Johnson** (dschånn-), 1) Sam., eng. förf., f. 1709 Lichfield, d. 84 London. Skr. *Dict. of the Engl. language* (55), *Lives of the most emin. Engl. poets* (79/81) m. m. — 2) Andrew, presid. i Förent. stat., f. 1808, skräddare, 53 guv. i Tennessee, 57 demokrat. senator, 65 vice pres., s. å. pres. gm Lincolns död, afgick 69, d. 75 Carter county.

**Joinville** (schåängvill'), 1) Jean, sire de, fr. hist. förf., f. 1224, beskref Ludvig IX.s korståg, hvari han deltog, d. 18. — 2) Franç. Ferd., prins af, son af kon. Ludv. Filip, f. 1818, 46 v. amiral, 71/76 medlem af deput. kammaren.

**Jo. Jo.,** pseud. för Johan Jolin.

**Jo'kai,** Maur., ungar, rom.-förf., f. 1825 Komorn, d. 04 Budapest, red. af tidn. »Hon» i Pest. Skr.: *Schwarze Diamanten* (70), *Der Goldmensch* (73) m. fl., öfvers. till svenska.

**Jokohāma,** japan. hamnst. på Nippon, 326,035 inv.

**Jolin,** Joh. Kristof., pseud. Jo. Jo., skådesp., förf., f. 1818, d. 84, skr. *En komedi, Barnhusbarnen, Löjen o. tårar* m. fl. skådesp.

**Jomell'i,** Nicc, it. komp., f. 1714 Aversa, d. 74 Neapel. Operor, kyrkmusik (»Miserere»).

**Jomini** (schåminī), Henri, fr. gen., f. 1779 Payerne (Schweiz), sed. 04 i fr. tjänst, sed. 15 i ry., d. 69 Passy. Förf.

**Jomkil,** se Jumkil.

**Jomsborg,** borg i Venden (ön Wollin i Pommern), anlagd af Palnatoke und. Harald Blåtand (940/90), säte för de tappre jomsvikingarne.

**Jonas** (Jona), hebr. profet und. Jerobeam II. J:s bok i G. T. skildrar profetens underbara öden.

**Jo'natan,** Sauls son, Davids vän, föll m. fader o. bröder vid Gilboa 1033 f. K.

**Jonathan** l. Broder j., skämtsam benämn. på n.-amerikanska folket.

**Jonckbloet** (-blūt), Will. Joz. Andr., nederl. lit.-hist., f. 1817 Haag, d. 85 Wiesbaden. Skr. om nederl. lit.

**Jones** (dschåns), 1) Inigo, eng. arkit., f. 1572, d. 52. — 2) Sir Will., eng. orientalist, f. 1746, d. 94 Kalkutta, öfvers. »Sakuntala» o. utg. en pers. språklära. — 3) Owen, eng. arkit., f. 1809, d. 74, skr. *The grammar of ornament* m. m.

**jongllera** fr., göra taskspelarkonster. — **-lör,** fr., und. medelt. kringvandrande musikant i Frankr., nu taskspelare, ekvilibrist.

**Jonien,** *g. geogr.,* kustlandet mel. Hermos o. Meander jämte öarna Chios o. Samos.

**jonier,** gr. folkstam, bodde på v. kusten af M. Asien, på de gr. öarna o. i Attika, underkuf. i Asien af pers., hkt gaf anledn. till perserkrigen 500/494 f. K.; gm dessa befriade 479, 387 åter underk., sed. und. makedon, o. till sist und. rom. välde.

**Joniska hafvet,** del af Medelh. mel. Grekld, Albanien och Kalabrien.

**joniska skolan,** d. äldsta gr. filos. skolan, s. hade sitt stamhåll i Jonien. Fil.: Tales, Anaximandros, Anaximenes m. fl.

**Joniska öarna,** gr. ögrupp i Jon. hat. Öar: Korfu, Paxo, Santa Maura, Tiaki, Kefalonia, Zakynto, Cerigo, 2,526 kv.km., 265,800 inv. Prod.: vin, korinter, sydfr., olja. Polit. indeln.: 3 nomarkier: Korfu, Kefalonia, Zakynto. 1797/99 und. Frankr., 1800 republ., 15 brit., 49 uppror, sed. 63 und. Grekld.

**jonisk stil,** se pelarordning.

**Jonsered,** bomulls- o. linnefabr. i Älfsborgs l.

**Jonson,** (dschånn'-), Ben., eng. dram. förf., f. 1573, d. 37. Det lärda o. regelrätta dramats målsman. Skr.: *Every man in his humour* m. m.

**Jónsson,** Arngrim, isl. lärd., f. 1568, d. 48, skr. ang. Islds geogr., hist. o. lit.

**Joppe,** se Jafa.

**Jordān,** fl. i Palestina, uppr. på Hermon, gmflyter de 2 sjöarna

Merom o. Genesaret, utf. i Döda hafvet.

**Jordan,** 1) Rud., ty. genre-mål., f. 1810 Berlin, d. 87. — 2) Wilh., ty. förf., f. 1819 Insterburg, d. 04 där, skr.: epos *Nibelunge,* dikt., dram., kritiker m. m.

**Jordānes** (got. Jornandes), got. hist. förf. på lat. språket, omkr. 550 bisk. af Kroton. Skr. en hist. om Rom o. en om goterna.

**jordborr,** skärande l. mejselartadt verkande instr. till inträngande i jorden för att undersöka jordlagrens beskaffenhet; äfven till upptagande af brunnar.

**jordbrand,** förbränning af kolflöster i jordens inre.

**jordbäfning** l. jordskalf, vågformig skakning af mindre l. större delar af jordmassan, dels af vulkaniskt, dels af

neptuniskt urspr., i senare fallet förorsakad af underjord. vatten, bildn. af ihåligheter etc.

**jorden,** Tellus, den planet vi bebo, klotformig, ngt afplattad vid polerna, vrider sig kring sin axel (bevis: pendelsvängn.) o. rör sig kring solen i elliptisk bana. J.s axel $1,271_4$ nymil, ekvatorsdiam. $1,275_7$ nymil. Dess täthet $5_{58}$ gngr större än vattnets, dess massa 346,000 gngr mindre än solens.

**jordvärme,** jordmassans egen temperatur, märkbar först på 25/30 m. djup. Tilltager mot medelpktn ungef. 1° C. för hvarje 30 m.

**jordärtskocka,** se Helianthus.

**Jornan'des,** se Jordanes.

**Jōrsala,** fornnord. namn på Jerusalem.

**Jo'ruba,** negerstat i Guinea, omkr. 130,000 kv.km., 3 mill. inv. Hst. Ojo, 70,000 inv., hufvudhandelsplats Ibadon, 200,000 inv.

**Jōrullo** (chåruljo), mex. vulkan, 1,274 m. h.

**Josef,** 1) Jakobs o. Rakels son. — 2) Jungfr. Marias man, timmerman, dog antagl. före Jesu uppträdande.

**Josef,** rom.-ty. kejs. 1) J. I., f. 1678 Wien, Leop. I:s son, 89 ungar., 90 rom. kon., 05 kejs., d. 11. — 2) J. II, Frans I:s o. Maria Teresias son, f. 1741 Wien, 64 rom. kon., 65 kejs. o. sin mors medregent, 80 ensam, olyckl. i krig med Preuss. o. Turkiet, införde enhet i sina riken, höjde bildn. o. upplysn., d. 90.

**Josefina,** 1) Marie Rose J., kejs., Napol. I:s gemål, f. 1763 Martinique, dot. till hamnkapt. Tascher de la Pagerie, 79 gift m. vicomte Alex. Beauharnais, 94 änka o. fängslad, befriad o. 96 gift m. Napoleon Bonaparte, 09 skild, bodde vid Evreux, d. 14 Malmaison. — Hennes sondotter 2) J., drottn. af Sverige o. Norge, Oskar I:s gemål, f. 14/3 1807 Milano, 23 förmäld m. kronprinsen Oskar, drottn. 44, d. 7/6 76 Sthm.

**Josephson,** 1) Jak. Ax., komp., f. 1818, d. 80 ss. prof. o. director mus. i Upps., komp. romanser o. skr. *Elementarlära i musik* m. m. — Hans bror 2) Ludv. Osk., teaterdir., dram. förf., f. 1832, d. 99 Sthm. Skr. *Kapten Gars, Allt för kungen* m. m. — 3) Dennes brorson Ernst Abr., mål., f. 51 Sthm, erh. 76 k. medalj för *Sten Sture* o. har vidare mål. *Den 14 juli, Byskvaller, Strömkarlen* m. m., d. 06. Äfv. lyr. skald.

**Josēphus,** jud. hist. förf. på gr. språket, f. 37 e. K. Jerusalem, d. 93 Rom. Skr.: Hist. öf. det jud. kriget m. m.

**Josīas,´** 1) J., kon. af Juda 640/09 f. K., Jehovadyrkare, föll vid Megiddo mot Egypt. — 2) J., prins af Koburg, f. 1737, 56 i österr. tjänst, 82 öfverbefälh. mot Frankr., återeröf. Belgien, slagen vid Fleurus 94, d. 15.

**Jósika** (-schi-), Nik., baron, ungar. rom.-förf., f. 1794 Torda, d. 65 Dresden.

**Josquin des Prez** (schåskäng' dö' prē), framstående nederl. kontrapunktist (musikens furste), f. omkr. 1450 Hennegau, d. 21 Condé ss. kanonikus.

**Jostedalsbräen,** isbrä i v. Norge, 140 km. l. 10/35 km. br.

**Josua** (lat. *Jesus*), Nuns son, Moses' efterträdare ss. anf. för israeliterna vid deras invandr. i Palestina, hvarom J:s bok i G. T. handlar.

**jota,** se iota.

**Jotunfjällen,** bergigt högld i v. Norge, 970 m. h., med Galdhö-piggen, 2,560 m.

**Joubert** (schubär), Pieter Jokobus, sydafrik. gen., f. 1831 Kapkolonien, farmare i Transvaal, 99 boernas öfv.-befälh. i kriget mot Engld, d. 00 i Pretoria.

**jour** (schûr), fr., dag, dagstjänst. **-hafvande,** tjänstgörande för dagen.

**Jourdan** (schurdang'), Jean Bapt., gref., fr. gen., f, 1762, 92 öfverbefälh., 1800 guv. i Piemont, 04 marsk., 19 pär, d. 33.

**journal** (schurnāl), fr., dagbok (is. köpmäns), tidskrift.

**joviāl|isk,** lat., gladlynt, fryntlig. **-itēt,** gladlynthet, fryntlighet.

**Joyeuse entrée** (schåajös angtrē), fr., »gladt intåg», ford. (1355/1792) Brabants författn.

**Juan d'Austria** (chuān dau'-), don, (Joh. af Österrike), sp. fälth., naturl. son af Karl V o. Barbara Blumenberg, f, 1547 Regensburg, uppfostr. i Span., förstörde turk. flottan vid Lepanto 71, intog Tunis 73, ståth. i Nederl. 76, d. 78 vid Namur.

**Juan Fernan'dez** (chuān-), chilen. ögrupp i Stilla h., matrosen Selkirks vistelseort.

**Juarez** (chuarēs), Benito, presid. i Mexico, f. 1807 Ijtlan, af indian, urspr., 48 guv., 55 min., 58 pres., kraftig o. frisinnad, besegrade kejs. Maximilians trupper o. lät skjuta denne 67, d. 72.

**Juba,** kon. af Numidien, Hiempsal II:s son, besegrad af det pompejanska partiet vid Tapsos 46 f. K., dödade sig själf.

**jubel,** hebr., glädjeskri. **-doktor,** pers., s. varit doktor i 50 år. **-fest** (jubileum), åminnelsefest m. anledn. af för 25, 50, 100 o. s. v. år sedan timad händelse. **-år** l. **klangår,** hos judarne hvart 50:e år, då slafvar frigåfvos, skulder efterskänktes o. s. v. — I den kat. kyrkan först hvart 100:e, sed. hvart 33:e l. 25:e år, då aflat erhölls.

**jubil|ēra,** upphäfva glädjerop. **-ēum,** lat., se jubelfest.

**Jubis** (schybī), fr., russin fr. Provence.

**Jucar** (chu-), fl. i ö. Spanien, utf. nedanf. Cullera i Medelhafv., 506 km. l.

**Juda,** patriarken Jakobs 4:e son, ättefar för J. stam, s. intog en framst, ställning i Israels rike.

**judar,** semit. folk, s bekänner sig till den mosaiska relig. Deras urspr. namn hebréer l. ebréer, sed. israeliter; först eft. babylon. fångensk. betecknar j. hela folket. — Hist.: a) *Hebréernas* l. *israeliternas,* 2000/586 f. K. Enl. bibeln Abrahams ättlingar, drogo till Egypt., därifrån und. Moses åter till Palestina, delade sig i tolf stammar, först und. domare, sed. und. kgr: Saul, David, Salomo; därpå sönderföll riket i 2 stater: juda o. israel. J. fördes af Nebukadnesar i babyl. fångensk. 586 f. K. — b) *Judarnes.* Eft. 50 år återvände j. delvis till Palest. o. införde Moses' lag o. teokrat. författn. Syr. kon. Antiokos Epifanes' förtryck ledde till makkabéernas uppror 167 f. K. o. dessa härskade sed. ss. hasmonéernas dynasti öf. staten 135/37, hvareft. Herodes d. st. från Iduméen eröfr. Jerusalem o. vardt kon. 6 e. K. blef landet rom. provins o. i följd af ett uppror förstördes Jerusalem 70 — c) *Tiden eft. Jerusalems förstöring.* Sedan dess ledo de redan förut öfver hela världen kringspridda j. grym förföljelse o. först mot slutet af 18:e årh., men is. i 19:e årh., erhöllo de en gynsammare ställn. o. i mnga länder likställigh. med de kristna. — I

hela världen finnas omkr. 11 mill. j., i Sverige omkr. 3,500.

**Judas Iskāriot** o. **J. Lebbéus** l. **Taddēus,** 2 af Jesu lärj., af hka den förste förrådde honom o. hängde sig.

**Judas Makkabi** l. J. Makkabēus (»hammaren»), jud. hjälte, ledde judarnes befrielsekrig mot syr. kon. Antiokos Epifanes, föll 160 f. K.

**Judéen,** landsk, i Palestina, gränsade i n. till Samarien, s. Iduméen, v. Medelh., ö. Jordan o. Döda h.

**judekristna,** kristna und. den första tiden, lika ss. födda judar iakttogo d. mosaiska lagen. Mots. hedning-kristna.

**judendom,** judarnes relig. tro o. af denna betingade halten af deras relig. medvetande o. sedl. lefnadsregler.

**jūdex,** lat., domare.

**Judic** (schydick'), konstn.-namn för Anna Damiens, fr. skådesp., f. 1850.

**judiciell',** lat., rättslig, till rättskipningen hörande.

**judi'cium,** lat., dom, omdöme.

**Jūdit,** hjältinna i den apokryf. J:s bok fr. 2:a årh. f. K., mördade den af henne förförde Holofernes o. räddade därigm Betulia.

**Juel** (jūl), dan. släkt fr. 13:e årh. 1) Esger, 1306 bisk. i Århus, 10 ärkeb., d. 25. — 2) Niels, sjöhjälte, f. 1629, utmärkte sig 58/59 und. Köpenh:s belägr., segrade vid Öland 76, vid Möen o. Kjögebukt 77 öf. svenskarne, d. 97. — Hans bror 3) Jens, f. 1631, skickades i flere diplomat. uppdrag (bl. a. till Sverige 75), d. 1700.

**juftläder,** ry. läder med egendoml. stark lukt.

**jugement** (schyschmang'), fr., omdömesförmåga.

**Juggernaut,** ind. gud, hvars bild föres omkr. på en ofantl. vagn, dragen af pilgrimer.

**Jugur'ta,** kon. af Numidien, mördade s. medarfvingar till tronen, Hiempsal o. Adherbal, förde gm mutor krig m. Rom 111/106, slagen 106, fången 104 o. ihjälhungrad.

**Juhlin-Dannfelt,** 1) Karl, agron., f. 1823, sv.-nor. generalkonsul i London, utg. »Tidskr. för sv. landtbruket» 55/57 o. «K. landtbruksakad:s handl. o. tidskr.» 62/64, d. 04 Djursholm. — Hans son 2) Herman, vetensk., f. 52 vid Drottningholm, 82 fil. d:r, 92 lektor vid Ultuna, 02 sekr. i landtbr.-akad. Har bl. a. utg. *Jordbrukarens handlexikon.*

**jukagīrer,** turk.-tatar. folk i Sibirien.

**Jukon** (Yukon), 1) fl. i n.-amer. territ. Alaska, 3,570 m. l., utf. i Benrings sund. — 2) distr. i Canada, 510,000 kv.km., 27,219 inv. Guldrikedom.

**jul,** fest d. 25 dec. till minne af Jesu födelse. De hedniske nordborna firade ungef. vid samma tid sitt midvintersblot (jólablót).

**jūlep,** lat., läskedryck, lösn. af socker i aromat. vatten.

**juli,** »hömånad», årets 7:e m., uppkallad eft. Julius Cæsar.

**Jūlia Augus'ta,** *g. geogr.,* se Parma.

**Juliānus,** Flav. Claud., kallad Apo'stata (affällingen), rom. kejs. 361/63, brorson till Constantinus d. st., slog 57 alemannerna vid Strassburg, sökte återställa hedendomen utan att förfölja de kristne, föll 63 i krig mot perserna.

**Jülich,** st. i Rhenprov. vid Ruhr, 5,439 inv. J. var hst. i d. forna hertigd. J., s. sedan förenades m. Kleve o. blef preuss. 1815.

**Jülier,** pass i graubünd. alp., 2,287 m. h.

**julirevolutionen,** gm Karl X:s «juliordonnanser» framkallad revolut. i Paris 27-29/7 1830, gm hkn bourbonerna fördrefvos.

**Juliska alperna,** del af ostalp. mel. Adriat. h., Isonzo o. Drave.

**Julius II,** påfve sed. 1503, förut Julianus della Rovere, gynnade konst och vetensk., verkade för Italiens frihet, krigisk, d. 13.

**Jumna,** se Djamna.

**jumpers** (dschöm-') eng., »hoppare», metodistsekt i N. Amer.

**Jung,** Joh. Heinr., kallad Stilling, ty. förf., f. 1740 Nassau, d. 17, skr. självbiogr. H. Stillings Leben m. m.

**Jungfrau,** topp i Berner Oberland, 4,167 m. h.

**Jungfrun,** stjärnbild i djurkretsen, hvari solen und. sin skenbara årliga rörelse inträder i medlet af aug.

**Jungfrun af Orléans,** se Jeanne d'Arc.

**jungfrutal,** se maiden speech.

**jungman,** ung sjöman, s. ännu ej varit på längre resor.

**Jungstedt,** Axel Ad. Harald, mål., f. Norrk. 59, k. medalj för *Den förlorade sonens återkomst* 82, sed. 08 prof. vid K. konsthögskolan. Har med förkärlek målat motiv fr. stenbrott o. grufvor. — Dennes syster 2) Matilda, se Reuterswärd.

**jūni,** »sommarmånad», årets 6:te m., eft. Juno.

**jūnior,** lat., den yngre.

**Juniusbrefven,** anonyma bref underteckn. Junius, i eng. tidn. Public Advertiser 1769/72. Angrepo regeringen; ss. förf. antages Sir Phil. Francis (d. 1818).

**junk,** se dschunk.

**junker,** ty., ung adelsm. utan titel. **-partiet,** i Preuss. det reaktionära adelspartiet.

**junktūr,** lat., föreningslänk, samband.

**Juno** (gr. Hera), rom. gudinna, Jupiters syster o. maka, kvinnornas beskyddarinna, äktenskapets o. barnbördens gudinna; i Grekld is. dyrkad i Argos; af rom. kallad än Virginalis, än Matronalis.

**junōnisk,** lik Juno, ståtlig, majestatisk.

**Junot** (schynå), Andoche, hert. af Abrantes, fr. gen., f. 1771, gynnad af Napol., besatte Portugal 07, d. gm självmord 13.

**junta,** sp., förening; d. provisor. reger. i Spanien 1808/13.

**Jūpiter** l. Juppiter, de it. folkens högste gud, tronar i Olympen, behärskar människornas o. de öfr. gudarnes öden. Hans förnämsta tempel på Kapitolium i Rom (J. Capitolinus). I mytol. identifierad m. Zeus.

**Jūpiter,** största planeten i vårt solsyst., 1,290 gngr större än jorden, $773,_{48}$ mill. km. fr. solen, 590,960 mill. km. fr. jorden. Omloppstid 11 år 314 d. 20 t. Omkretsas af 8 månar.

**jūra,** lat., lagar, rättigheter.

**Jūra,** bergskedja mel. Schweiz o. Frankr., fr. Genèvesjön till Rhen, 260 km. l. Talr. kedjor o. dalar. Toppar: Reculet, 1,720 m., Mont Tendre, 1,680 m., Chasseral, 1,610 m., Weissenstein, 1,283 m.

**juraformationen,** *geol.,* d. 2:a af de mesozoiska perioderna, ammoniternas o. belemniternas, hafsödlornas o. de flygande ödlornas tidsålder. Isht utvecklad i s. Tyskld, Schweiz, Frankr. (Jurabergen), Engld. Består af kalk, dolomit, lerjord, bituminös skiffer. Afdeln.: Lias l. Svart Jura (understa lagret), Dogger l. Brun Jura (mellersta), Malm l. Hvit Jura (öfversta).

**juridīk,** lat., rättsvetenskap (se d. o.). Jurīdisk, s. har afs. på rättsvetensk.

**juridisk person,** se person.

**juris|diktion,** lat., domsrätt. — **-prudens',** lat., lagklokhet.

**jurist',** lat., lagklok, rättslärd. **-erī,** ensidig uppfattning af lagstadganden.

**jūris utrius'que doc'tor,** lat., doktor i de båda rätterna (d. rom. o. d. kanon, rätten).

**jury,** eng., domstolsnämnd af edsvurne; prisdomare.

**jus** (schy), fr., spad, kraftigt kött- l. fiskextrakt.

**jus** (juss), lat., rätt, rättvisa.

**Jussieu** (schyssiö), 1) Bernard de, fr. bot., f. 1699 Lyon, d. 77 Trianon, anordnade det naturl. växtsyst., s. hans brorson 2) Ant. Laurent, f. 1748, d. 36, sed. utbildade.

**juste** (schyst), fr., rättvis, riktig. **-ment** (schystmang') just, alldeles.

**juste milieu** (schyst miljö), fr., »rätta medelvägen», polit. princip under den franska julimonarkien 1830/48.

**justera** (schystēra) fr., rätta, göra mått, vikt o. s. v. lika med normalmåttet, normalvikten o. s. v; eft. granskn. godkänna ett protokoll.

**justice of the Peace** (dschöss'tis åvv *dhe* pis) eng., fredsdomare.

**justifikation,** lat., rättfärdigande, rättfärdiggörelse.

**Justiniānus,** öst-rom. kejs., f. 483 Illyrien, efterträdde 527 sin morbror Justinus, eröfr. vandalernas rike 34 o. östgoternas 53, lät samla de rom. lagarna (corpus juris) 28/33, byggde Sofiakyrkan i Konstpl, d. 565.

**Justīnus,** f. i Samarien, led 165 martyrdöden, d. förste, s. behandl. dogmatiken filosofiskt.

**justit'ia,** lat., rättvisa, rättvisans gudinna.

**justitiemord,** afrättn. af oskyldig person.

**jute,** växttråd af *Corchorus capsularis* L. o. *C. olitorius* L. i O.-Ind. J. kan häcklas s. lin o. kardas s. bomull, men är mindre varaktigt än dessa. Har dock stor användn. o. förarbetas till packduk, säckar, mattor m. m.

**Jüterbogk,** st. i Brandenburg vid Nuthe, 7,407 inv. Sl. 23/11 1644.

**Jutland,** se Jylland.

**Jutta,** 1) J. l. Gyda, kon. Anund Jakobs dott., gift m. dan. kon. Sven Estridsson, mörd. omkr. 1045. — 2) J. l. Judit, dott. af hert. Albert I af Sachsen, gift m. dan. kon. Erik Plogpenning. — Hennes dott. 3) J., f. omkr. 1246, stod i oloflig förbindelse till sv. kon. Valdemar, d. 84.

**Juutas,** by i Vasa l., Finld, sl. 13/9 1808.

**juvēl,** fornfr., slipad ädelsten. **-ērare,** som handl. med j.**-vikt,** karat (se d. o.).

**juvenāler,** ett studentsällsk. i Uppsala på 1840-talet. Omtaladt i G. Wennerbergs »Gluntarne».

**Juvenālis,** Dec. Jun., rom. skald, f. 47, d. 130 Rom. Skr. 16 satirer.

**juven'tas,** hos de gamle rom. ungdomens gudinna.

**Jylland,** sv. Jutland, i inskr. mening n. delen af dan. halfön (Nörrejylland), 25,265 kv.km., 1,124,694 inv., i vidstr. mening såväl Sönderjylland (Slesvig) som Nörrejylland.

**Jyväsky'lä,** st. i Vasa l., Finland, vid sjön Päijänne, 2,700 inv.

**Jäderholm,** Ax. Ol. Gust., läkare, f. 1837, d. 85 ss. prof. vid Karol. inst. Förf.

**jäf,** *jur.,* anmärkn. mot ngns behörighet att uppträda i viss egensk., t. ex. ss. vittne.

**jägare,** lätt infanteri för strid i spridd ordn.

**Jäger,** se Jaeger.

**Jägerhorn,** Joh. And., milit, konspiratör, f. 1757, var en af upphofsmännen till Anjalaförbundet (se d. o.), måste fly utrikes, åter 09, d. 25 Borgå.

**Jägerndorf,** st. i österr. Schlesien v. Oppa, 14,675 inv.

**Jägersdorf,** se Grossjägersdorf.

**Jämtland,** landsk. i Norrland, gränsar i n.o. till Västerb. o. Ångermanland, i s. Medelp. o. Härjedalen, in.v. Norge. 37,120 kv.km., 76,000 inv. Högslätt. Toppar: Sylfjället, Åreskutan. Vattendrag: Storsjön, Indalsälfv., Ljungan. Hufvudnäring: boskapsskötsel. Bildar jämte Härjedalen J:s län (se d. o.). St.: Östersund.

**Jämtlands län** omfattar landskap. Jämtland o. Härjedalen, 50,972 kv.km., 115,755 inv. (08). St: Östersund.

**järfsläktet,** *Gulo* Storr, däggdjur af rofdjurens ordn. *G. borealis* Storr, järfven (l. filfrasen), 80 cm. l., i n. Europa, Asien, Amerika, lämnar pälsverk, farlig för renhjordar.

**järn,** Fe = 56, den viktigaste af alla metaller, förekommer gediget ytterst sällan, däremot ofta gediget i meteorstenar, ss. meteorjärn,

framställes vanl. ur järnmalmer (se d. o.). Olika slags j.: 1) Tackjärn, hvitt l. grått, sprödt, inneh. $2/4,_6$ °/o kol, erhålles gm malmens nedsmältning i masugnar m. kol l. slaggbildande ämnen. 2) Smides- l. stångjärn, ljusgrått, mjukt, kolhalt $0,_{05}/0,_4$ °/o, beredes af tackj. gm bortbränning af större delen af dess kolh.; ant. i härd (friskning l. färskning), i flamugn (puddling) l. gm inpressn. af luft i det smälta järnet (bessemermetoden). 3) Stål, hvitt, smidbart i glödningshetta, kolhalt $0,_6/2$ °/o, framställes af tackj. gm bortbränning af dess kolh. (vanl. enl. bessemermet.), kan härdas gm hastig afkyln., men blir åter smidigt gm upphettn. o. långsam afsvaln. — J. är lättlösl. i syror, oxiderar i luften till rost. Eg. v. $7._{88}$, smältp. 1000°/1800°. J.- tillverkn. störst i Engld, of. $15._2$ mill. tons årl., i Sverige omkr. 5 mill. tons årl.

**Järnbäraland,** ford. namn på en del af Dalarna.

**järnglans,** se blodstensmalm.

**järnkontoret,** inrättn. i Sthm, s. har till ändam. att m. penningar bistå järnbruksägare, grundl. 1747.

**järnkorset,** preuss. orden, stift. 1813, förnyad 70, 2 kl. o. storkors.

**järnkronan,** de longobard. kgrnes krona, m. en järnring innanf. guldringen, förvaras i Monza.

**järnkroneorden,** stift, af Napol. I 1805, upphäfd 14, förnyad 16 af af Österr. 3 kl.

**järnmalmer,** *min.,* hvarur järn i stort framställes. De viktigaste äro: svartmalm l. magnetisk j., fören. af järn o. syre, järnsvart, metallglänsande, ger svartgrått pulver, drages af magneten; järnglans l. blodstensmalm, fören. af järn o. syre (järnoxid), lik föregående, ger rödbrunt pulver; järnspat, kolsyrad järnoxidul (i Engld); sjö- o. myrmalm, järnoxidhydrat på botten af sjöar o. myrar.

**Järnmasken,** hemlighetsfull person, s. hölls fången först i Piemont o. sed. 1698 i Bastiljen, d. där 1703. Bar ständigt en svart sammets- (ej järn-)mask.

**Järnporten,** se Demir-kapu.

**järnvitriol,** svafvelsyrad järnoxidul, $Fe\ SO_4$, erhålles af svafvelkis, anv. i färgerier, vid tillverkn. af bläck, läder m. m.

**järnväg,** med järn- l. stålskenor belagd väg, användes först vid bergverken, men fick sin största betydelse, när lokomotivet började användas till fortskaffande af laster på skenorna. Den första j. i Engld: Liverpool—Manchester, öppnad 1830. I Sverige d. första j.: Örebro—Ervalla (1856). 1909 upptogo j. i Sverige 13,531 km.

**järnåldern,** förhist. kulturperiod (efter bronsåldern), und. hkn vapen o. verktyg förfärdigades af järn. Varade i norden från omkr. början af vår tidräkning till midten af 11:e årh.

**järpe,** *Bonasa betulina,* af ordn. hönsfåglar, 39 cm. lång, i n. och mel. Europa, välsmakande kött.

**Järta** (förut frih. Hierta), Hans, statsm., förf., f. 1774, deltog i riksd. 1800 ss. ifrig oppositionsman, afsade sig adelskap. o. antog namnet J., förf. 09 ss. sekret. i konstitut.-utsk. den nya grundlagen o. blef statssekr. för finanserna, landsh. 12/22, d. 47 ss. riksarkivarie.

**jäsning,** allm. benämning för en följd af förvandlingar, s, vissa organiska ämnen undergå genom inverkan af s. k. ferment (se d. o.). J. består nästan alltid däri, att molekylerna sönderdelas i enklare molekyler, t. ex. stärkelse i drufsocker, drufsocker i alkohol och kolsyra, mjölksocker i mjölksyra o. s. v.

**jäst,** smutshvit massa, s. verkar ss. ferment vid jäsning och framkallar densamma. Und. jäsning vid lägre temp. bildas underjäst på kärlets botten, vid högre temp. öfverjäst ss. skum på vätskans

yta. J. utgöres af j.-svampens celler.

**jättar,** rimtursar l. resar, *nord. myt.,* mot gudarne fientl. öfvermänskl. varelser, bo vid det stora hafvets vilda stränder, i Jotunhem, Utgård.

**jättegryta,** *geol,* skålform. urhålkn. i berg, s. bildas därigm, att lösa stenar, s. kringvridits af strömmande vatten, nött på klipphällen.

**jökel,** glaciär (se d. o.).

**Jönköping,** st. i Jönköp. l. vid Vätterns s. ände, 24,531 inv. (08). Säte för Göta hofrätt. Tändsticksfabr. Stadsprivil. 1284 o. 88.

**Jönköpings län,** omfattar n.v. delen af Småland, 11,522 kv.km., 211,377 inv. (08). Residensst: Jönköping. Öfr. st.: Eksjö, Grenna. Näringar: åkerbruk, boskapsskötsel.

**Jöns Bengtsson,** se Oxenstjerna.

**Jörg,** Jos. Edm., ty. ultramontan polit., f. 1819, 74/78 i riksdagen, d. 01.

**Jösse Eriksson,** dan. fogde i Västerås und. Erik af Pommern. Känd för sin grymh. mot dalallmogen. Gaf anledn. till Engelbrekts uppror, fördrefs af denne, halshuggen 1436.

## K.

Ord, som icke återfinnas under **K,** torde uppsökas under **C.**

**K, k,** 11:e bokst. i alfab. **K,** kem. tecken för kalium.

**Kaba,** arabernas helgedom, omsluten af moskéen i Mekka.

**kabāl,** hebr., hemligt anslag, intrig. Jfr. cabal.

**kabb'ala,** hebr., jud. hemlig lära und. medeltiden, bestod i en villkorl. tydning af bokstäfverna.

**kabbalist'isk,** hemlighetsfull.

**kabel,** ankartåg, 130/320 m. l.; elektr. ledn. för telegrafering under vattnet.

**kab'eljo,** holl., utvattnad, saltad o. torkad torsk l. långa.

**kabellängd,** $185,_5$ m. 10 k. = en sjömil.

**kabinett',** fr., litet rum; samlingslokal; rum där en furste rådslår m. sina ministrar, äfven regering öfver hufvud. — **-sfråga,** lifsfråga för regeringen.

**kabīrer,** *gr. myt.,* gåtfulla från Grekld härstammande feniciska gudomligheter.

**Ka'brias,** athen. fälth., besegr. Sparta 376 f. K. vid Naxos, föll 357 på Kios.

**Kābul,** 1) bifl. till Indus i Afganistan, 500 km. l. 2) Hst. i Afganistan vid K.-fl., 60,000 inv.

**Kabulistān,** afgan. prov., hst. Kabul.

**kabyler,** berberiskt folk i Algeriet, omkr. 760,000.

**kabyss',** holl., kök på fartyg.

**kaschera,** fr., dölja.

**kackerlackor,** insektsfamilj af rätvingarna. Vanliga k., *Periplaneta orientalis* L., allmän s. ohyra, svårutrotlig.

**kadāver,** lat, dödt djur, lik.

**kadens',** fr., slutfall i tal och tonkonst.

**kāder,** fr., kr., till viss härafdeln. hör. befäl, underbefäl, civilpersonal o. (oftast) en del manskap, s. vid mobilisering utfylles med värnpliktige.

**kadett',** fr., eg. yngre son; officerselev vid flottan. — **-partiet,** *polit.,* i Ryssld det konstitutionellt demokratiska partiet.

**kādi,** arab., domare.

**kadīn,** arab., gemål, hustru.

**kad'mium,** metall. grundämne, upptäckt 1817.

**Kad'mos,** det grek. Tebes myt. grundläggare, fenicer.

**kadrilj',** fr. quadrille, ett slags kontradans af 4 par.

**kaducé,** se caduceus.

**kadūn,** turk., den förnämsta af sultanens gemåler.

**kaffe,** fröna af kaffeträdet (inneh.: $0,_5$ °/o kaffein, 10 ägghvita, 10/13 fett, 6/7 socker, 5/10 vatten, 34/59 cellulosa o. s. v.), s. härstammar fr. Abessinien o. därifrån spridts till Arabien samt trop. Amer. o.

yta. J. utgöres af j.-svampens celler.

**jättar,** rimtursar l. resar, *nord. myt.,* mot gudarne fientl. öfvermänskl. varelser, bo vid det stora hafvets vilda stränder, i Jotunhem, Utgård.

**jättegryta,** *geol,* skålform. urhålkn. i berg, s. bildas därigm, att lösa stenar, s. kringvridits af strömmande vatten, nött på klipphällen.

**jökel,** glaciär (se d. o.).

**Jönköping,** st. i Jönköp. l. vid Vätterns s. ände, 24,531 inv. (08). Säte för Göta hofrätt. Tändsticksfabr. Stadsprivil. 1284 o. 88.

**Jönköpings län,** omfattar n.v. delen af Småland, 11,522 kv.km., 211,377 inv. (08). Residensst: Jönköping. Öfr. st.: Eksjö, Grenna. Näringar: åkerbruk, boskapsskötsel.

**Jöns Bengtsson,** se Oxenstjerna.

**Jörg,** Jos. Edm., ty. ultramontan polit., f. 1819, 74/78 i riksdagen, d. 01.

**Jösse Eriksson,** dan. fogde i Västerås und. Erik af Pommern. Känd för sin grymh. mot dalallmogen. Gaf anledn. till Engelbrekts uppror, fördrefs af denne, halshuggen 1436.

## K.

Ord, som icke återfinnas under **K,** torde uppsökas under **C.**

**K, k,** 11:e bokst. i alfab. **K,** kem. tecken för kalium.

**Kaba,** arabernas helgedom, omsluten af moskéen i Mekka.

**kabāl,** hebr., hemligt anslag, intrig. Jfr. cabal.

**kabb'ala,** hebr., jud. hemlig lära und. medeltiden, bestod i en villkorl. tydning af bokstäfverna.

**kabbalist'isk,** hemlighetsfull.

**kabel,** ankartåg, 130/320 m. l.; elektr. ledn. för telegrafering under vattnet.

**kab'eljo,** holl., utvattnad, saltad o. torkad torsk l. långa.

**kabellängd,** 185,$_5$ m. 10 k. = en sjömil.

**kabinett',** fr., litet rum; samlingslokal; rum där en furste rådslår m. sina ministrar, äfven regering öfver hufvud. — **-sfråga,** lifsfråga för regeringen.

**kabīrer,** *gr. myt.,* gåtfulla från Grekld härstammande feniciska gudomligheter.

**Ka'brias,** athen. fälth., besegr. Sparta 376 f. K. vid Naxos, föll 357 på Kios.

**Kābul,** 1) bifl. till Indus i Afganistan, 500 km. l. 2) Hst. i Afganistan vid K.-fl., 60,000 inv.

**Kabulistān,** afgan. prov., hst. Kabul.

**kabyler,** berberiskt folk i Algeriet, omkr. 760,000.

**kabyss',** holl., kök på fartyg.

**kaschera,** fr., dölja.

**kackerlackor,** insektsfamilj af rätvingarna. Vanliga k., *Periplaneta orientalis* L., allmän s. ohyra, svårutrotlig.

**kadāver,** lat, dödt djur, lik.

**kadens',** fr., slutfall i tal och tonkonst.

**kāder,** fr., kr., till viss härafdeln. hör. befäl, underbefäl, civilpersonal o. (oftast) en del manskap, s. vid mobilisering utfylles med värnpliktige.

**kadett',** fr., eg. yngre son; officerselev vid flottan. — **-partiet,** *polit.,* i Ryssld det konstitutionellt demokratiska partiet.

**kādi,** arab., domare.

**kadīn,** arab., gemål, hustru.

**kad'mium,** metall. grundämne, upptäckt 1817.

**Kad'mos,** det grek. Tebes myt. grundläggare, fenicer.

**kadrilj',** fr. quadrille, ett slags kontradans af 4 par.

**kaducé,** se caduceus.

**kadūn,** turk., den förnämsta af sultanens gemåler.

**kaffe,** fröna af kaffeträdet (inneh.: $0,_5$ °/o kaffein, 10 ägghvita, 10/13 fett, 6/7 socker, 5/10 vatten, 34/59 cellulosa o. s. v.), s. härstammar fr. Abessinien o. därifrån spridts till Arabien samt trop. Amer. o.

Sundaöarna. Förtäres end. ss. afkok på de rostade och pulveriserade »bönorna». Förnämsta produktionsländer: Brasilien, Java, Sumatra, Ceylon, Arabien, (Mokka), Årl. förbrukn. pr individ: Förent. Stat. $5,_4$ kg. (högst), Ryssld $0,_2$ (minst), Tyskld $2,_9$, Holld $4,_1$, Frankr. 2, Ital. $0,_5$ Engld. $0,_4$, Norge $3,_{45}$, Danm. $2,_{45}$, *Sverige* $2,_{36}$ etc.

**kaffeīn,** alkaloid i kaffe, te m. m., mycket kväfvehaltig, till läkemedel.

**kaffesurrogāt,** ersättn.-medel för kaffe: cikoria, rostade ekollon, sädeskorn (maltkaffe), majs, bönor, fikon, kaffebönans fruktskal m. m.

**kaffrer,** folk i Syd.-Afr., hör till bantustamman. 5 afdeln.: amakosa, amatonga, amsvazi, amaponda, amazulu. Boskapsskötsel. De få ännu oafhäng. k. und. egna höfdingar. Större delen af det af k. bebodda landet, Kaffraria, und. brit. välde.

**kafīr,** arab., otrogen.

**Kafiristān,** bergland i Hindukusch mel. Kaschmir o. Afganistan, 51,687 kv.km., omkr. 120,000 inv.

**kaftān,** turk., österländsk långrock, liknande en nattrock; prästrock.

**Kagg,** Lars, gref., fälth., f. 1595, utmärkte sig i 30-år. kriget, 41 riksråd, 48 fältmarsk. och en af Karl XI:s förmynd. 60, d. 61.

**kaguāren,** se myrsloksläktet.

**Kāhira,** se Kairo.

**Kahl,** Ach., präst, förf., f. 1794 Hven, d. 88 Lund. Skr. om Tegnér o. svedenborgianismen.

**Kahnis,** Karl Friedr. Aug., ty. teol., f. 1814 Greiz, sed. 50 prof. i Leipzig, d. 88. Gammallutheran.

**Kaifas** (kaj'-), en i N. T. omtalad präst, s. lefde vid tiden för Jesu korsfästelse.

**kaimān,** se krokodil.

**kaimakām,** turk. underståthållare.

**Kain,** Adams äldste son, ihjälslog sin bror Abel.

**Kainz,** Jos., ty. skådesp., f. 1858 i Ungarn, anställd i Wien, framstående i hjälte- och karaktärsroller.

**Kairo,** arab. Masr-el-Kahira, Egyptens hst. vid Nilen, 684,500 inv. Citadell, talrika moskéer o. palats.

**Kaisarieh** (-sarīje), st. i M. Asien, omkr. 72,000 inv.

**Kaiserslauten,** st. i Rhenpfalz vid Lauter, 52,214 inv.

**kaj,** fr., murad strandväg.

**kajāk,** smal grönländsk täckt båt, blott med en öppning för roddaren.

**kajan,** se kråksläktet.

**Kajana,** fin. Ka'jaani, fin. st i Uleåborgs l. vid K.-ån, 1,300 inv.

**ka'jman,** fin., namne.

**kajūta,** holl., rum i fartygsakter för befäl o. passagerare.

**kakadūor,** se papegojor.

**kākao,** fröna af k.-trädet, inneh. $1,_{2}/1,_{5}$ °/o teobromin, 45/48 fett, 14/48 stärkelse, 13/18 proteinsubstans, $5,_{6}/6,_{3}$ vatten m. m. Bilda rostade o. malda en massa, s. vanl. förarbetas till choklad. Urspr. fr. trop. Amer.

**kakofonī,** gr., *spr.,* missljud.

**kaktéer,** *Cacteæ,* växter m. oforml. tjock, saftrik stängel, vanl. utan blad, med taggar o. stora blommor; inhemska i trop. Amer.

**kalabalīk,** arab.-turk., »folktumult», namn på den strid, s. Karl XII hade att utstå i Bender 1/2 1713 mot 10,000 turkar o. tatarer, o. i hkn han tillfångatogs, då han sökte slå sig igenom.

**kalabass-pumpa** l. flaskkurbits, *Lagenaria vulgaris* Ser., *Cucurbitaceæ,* i tropikerna. Af fruktens skal hvarjeh. kärl.

**Kalābrien,** it. Calabria, ford. namn på sydöstra, nu på sydvästra spetsen af Ital., 15,048 kv.km., $1,_{4}$ mill. inv.

**kalād,** *kort.,* vinst i kortspelet trisett.

**Kalahāri,** öken i s. Afrika.

**Kalakaua I,** kon. af Sandwichöarna, f. 1836 Honolulu, 70/91 kon., främj. af civilisation.

**kalamitēt,** lat., olycka.**kaland'er,** fr., valsverk till glättn. af tyg o. papper.

**kalands'bröder,** relig. samfund und. medeltiden, som sammanträdde 1:a dagen i månaden (calendæ). Senare utmärkta för frosseri.

**kalcedōn,** min., gmskinl., vackert färgad kristallin. kiselsyra, användes till kaméer, sigill m. m.

**kalcium** l. calcium, Ca = 40, metall, erhålles gm elektrolys af klorkalcium, hufvudbest.-del i alla kalkföreningar: kalkspat, krita, kalksten, gips, alabaster, flusspat m. m.

**Kaldéen,** lat. Chaldsæa, *g. geogr.,* se Babylonien.

**kaldeiska perioden,** tidrymd af 6585 2/3 dag.

**Kaledōnien,** hos romarne namn på norra Skotland.

**Kaledoniska kanalen,** skot. kanal, s. förenar Atlanten m. Nordsjön, 97 km. l.

**kalefak'tor,** lat., eg. eldare; officers uppassare.

**kaleidoskōp,** opt. instrum., hvarigm spegling i 2 l. 3 mot haa ställda speglar lättrörliga glasbitar, pärlor o. d. bilda tallösa, stjärnform. figurer. Användes vid mönsterteckn.

**kalen'der** (af lat. calendæ), tidens indeln. i vissa perioder, ordnades hos romarne af Cæsar (Julian, k.: 365 dag. o. hvart 4:e år skottår, 366). Julian, k. förbättrades af påf. Gregor XIII 1582 (gregor. k. l. nya. stilen), men i början rättade sig blott katol. därefter, prot. först 1700 (Tyskld) och 1752/53 Engld o. Sverige. De grek.-katol. bibehålla ännu julian, k., s. nu, eft. 1/3 1900, är 13 dag. eft. den gregor. Mohammedanernas k., s. består af 12

månmånader, likaså judarnes, utjämnas gm tillägg af en skottmånad. — K. nyttjas äfven s. titel på åtskilliga böcker med o. utan almanack.

**kalēsch,** fr., lätt 4-hjulig vagn.

**Ka'levala,** finnarnes nationalepos. Dess särskilda sånger samlades af Lönnrot o. ordnades under namnet K. (Kalevas land).

**kalfatra,** tillstoppa springorna mel. fartygsplankor m. dref.

**kali,** oxid l. hydrat af kalium.

**kalīber,** fr., tvärlinjen till eldvapens utborrn.; värde, halt.

**Kalidāsa,** ind. skald i 6:te årh. e. K. Mest bekant är hans skådesp. *Sakuntala.* Skr. dessutom *Vikramorvasi,* skådesp. *Megaduta,* lyr. dikt m. m.

**kalīf,** arab., tit. på mohammed. härskare. De 5 första reg. i Medina till 661, de därpå följande omajjaderna i Damaskus till 750, und. hka deras rike fick sin största utsträckn., däreft. abbasiderna i Bagdad, hka visserligen utvecklade stor prakt, men und. hka riket så småningom förföll. 945 beröfvades k. sin världsl. makt af bujiderna och behöllo blott sin andl. värdigh. 1258 upplöstes deras rike af mongolerna.

**Kalifornien** California, 1) Öfre K., förk. Cal., amer. frist. vid Stilla hafvet, 409,807 kv.km., 1,648,049 inv. Berg: Sierra Nevada, Coast Range. Toppar: Shasta, Castle Peak, Lyell, Whitney, San. Bernardino, Fl.: Sacramento, Joaquin, Colorado. Prod.: guld, silfver, järn, bly, tenn, platina, kvicksilf., kol, oja, säd, vin, frukt, trä, boskap. Hst.: S. Francisco, (i dagl. tal Frisco). Öfr. städer: Los Angeles, S. José, Sacramento, Stockton. — 2) Nedre K., halfö i Stilla h., mexican. territ., 151,109 kv.km, 47,624 inv. Bergigt i det inre. Torrt, hett o. sundt klimat, Inv. till större delen indianer, några hvita. Prod.: guld, silfver, kvicksilfver, pärlor. Hst.: La Paz.

**Kaliforniska viken,** vik af Stilla hafv., skiljer Nedre Kalifornien fr. Mexico, 1,120 km. l.

**Kalikut,** sjöst. i brit. Indien, 76,981 inv.

**kalikå,** eng., tryckt kattun.

**Kalisch,** ry. st. i Polen vid Prosna, 24,418 inv. Bisk.

**kālium,** K = 39, metall, förekommer i naturen end. i förening m. andra elem. Silfverhvit o.

mycket mjuk. Smältpkt 62,$_5$°, oxiderar ytterst lätt, förbrinner på vatten m. violett låga till kalihydrat.

**Kalix älf,** i Norrb. l., uppr. vid riksgränsen, utf. i Bottn. viken, 335 km. l.

**kalixtīner** (af lat. *calix,* kalk), ett parti bland husiterna, s. vid koncil. i Basel 1433 gmdref användn. af kalken vid nattvarden.

**kalk,** *bot.,* yttersta delen af blomman.

**kalk,** kolsyrad kalk, förekommer i naturen s. krita, marmor (se dessa ord) o. kalksten. Gm bränning af kalksten aflägsnas kolsyran och erhålles s. k. osläckt kalk, s. begärligt upptar vatten o. öfvergår till släckt k. Användes till murbruk.

**kalkant',** lat., orgeltrampare.

**Kalkbrenner,** Friedr., ty. mus., f. 1784 Berlin, d. 49. Talrika komp.

**Kalkēdon,** lat. Chalcedon, *g. geogr.,* st. vid Bosporos, kyrkomöte 451.

**kalkēra,** lat. genomteckna.

**Kalkidīke,** halfö i europ. Turkiet i Egeiska hafv. m. 3 uddar: Kassandra, Longos, Atos.

**Kal'kis,** *g. geogr.,* hst. på Eubea Nu Egripo l. Negroponte.

**kalkljus,** se Drummonds k.

**kalkonsläktet,** *Gallopavo* Oken, af hönsfåglarnas ordn. Tama kalkonen, *G. americanus* Oken, vild i N.-Amer., omkr. 150 cm. l.

**kalkspat,** *min.,* kolsyrad kalk, färglös l. färgad, förekommer i stora kristaller m. dubbel strålbrytn. (dubbelspat), kornig l. kryptokristallinisk (marmor) l. tät (kalksten).

**kalksten,** bergart, består af tät l. kornig, äfv. oolit. kalkspat; i alla sedimentära formationer.

**Kalkutta,** eg. Kalkatta, hst. i brit.-ind. presidentskapet Bengalen vid Hugli, med förstad. 1,285,000 inv. Vicekonungens residens. Fort William, bot. trädgård. Hindutempel, moskéer, anglikan. o. katol. bisk. Betydl. handel.

**kalkyl,** fr., beräkning. **-era,** beräkna.

**kallbrand,** se brand.

**kallbräckt,** egensk. hos fosforhalt. järn att lätt brytas vid vanlig temp.

**kalligrafī,** gr., skönskrifn. Kalligrāf, skönskrifvare.

**Kalli'makos,** alexandr. lärd, d. omkr. 230 Alexandria. Skr. hymner, elegier, epigram.

**Kalli'ope,** *gr. myt.,* hjältediktens gudinna.

**Kallip'ygos,** gr., binamn på Afrodite.

**Kallis'to,** *gr. myt.,* gm Zeus mor till Arkas, fördenskull af Hera förvandlad till en björn, s. Artemis, K:s jaktkamrat, nedsköt. Af Zeus upptagen bland stjärnorna.

**kallositēt,** lat., *läk.,* förtjockning af öfverhuden, is. på fotsulan l. i handen.

**Kallstenius,** Gottfr. Sam. Nikol., landsk.- o. fig.-mål., f. 1861 Västervik. K:s ländsk, utmärka sig för friskhet o. stämningsrikedom.

**Kallundborg,** se Kalundborg.

**kallvattenskur,** planmässig behandl. af sjukd. m. kallt vatten, s. användes i form af bad (hel-, half- l. sittbad), kalla afrifningar o. d. Isht populär gm Priessnitz. Användes vid tyfus, öfver hufvud vid febrar, nervlidanden o. reumatism. I Sverige k.-anstalter vid Mösseberg, Bie, Söderköping, Norrköping, Tranås m. fl. st.

**Kallö,** se Kalö.

**Kalmar,** st. i Kalmar l. vid K. sund, 14,835 inv. (08). Bisk., slott. Urgammal. Historiskt märkvärdig. Jfr K.-unionen o. K. recess.

**Kalmar län,** omfattar östra del. af Småland o. hela Öland, 11,543 kv.km.. 227,752 inv. (08). Residensst.: Kalmar. Öfr. st.: Oskarshamn, Västervik o. Vimmerby samt Borgholm (på Öland).

**Kalmar recess',** handfästning utfärdad i Kalmar 1483, enl. hkn kon. Hans valdes till Sveriges kon. på villkor, s. lade nästan hela makten i rådets händer.

**Kalmar stift,** omfattar s. delen af K. län samt Öland.

**Kalmarunionen,** förening mel. Sverige, Norge o. Danm. 1389/1521. Har sitt namn efter st. Kalmar, där drottn. Margareta framlade förslag till unionsakt 1397. Enl. detta skulle de 3 rikena styras af sma kon., välja kon.

gemensamt, i förh. till främmande makter vara s. ett rike, men för öfr. hvarje land styras eft. sina egna lagar.

**kalmucker,** turk.-mongol. folk i Sibir., guv. Astrakan, Kina o. Turkistan. Nomader. Hufvudnäring: hästafvel. Relig.: buddism. Spr.: mongol.

**kalmus,** *bot., Acorus* L., *Aroideæ.* Vanlig k., *A. calamus* L., i. Europa, Asien o. N.-Amer., lämnar d. officinella k.-roten.

**kālomel,** kvicksilfverklorur, användes ss. laxativ m. m.

**kalorī,** gr., värmeenhet, den värmemängd, s. åtgår för att höja temp. hos viktsenh. vatten 1°.

**kalorifēr,** lat., värmeledare, uppvärmn.-ugn.

**kalorik'maskin,** se varmluftsmaskin.

**kalorimetrī,** lat., del af värmeläran, s. behandlar kroppars egentl. värme.

**kalospintekromatokrēne,** gr., springbrunnsartad vattenkonst, s. belyses m. artificiellt ljus, hkt man låter falla gm färgade glas.

**kalott',** fr., hufva; *mat.,* del af en sfär, begränsad af ett plan.

**Kalūga,** ry. st. vid Oka, 49,728 inv.

**Kalundborg** (Kallundborg), dan. st. på Själland vid K.-fjorden, 2,700 inv.

**kalvarieberg,** Golgata; korsprydd kulle för vallfärder.

**kalvill'er,** ett slags glatta äpplen.

**kalvinism',** Calvins lära.

**Kalydōn,** *g. geogr.,* st. i Etolien nära fl. Euenos. Berömd gm kalydoniska jakten.

**Kalyp'so,** *gr. myt.,* nymf på ön Ogygia, hos hkn Odysseus uppehöll sig i 7 år.

**Kalö** (Kallö), dan. ö vid Nörrejyllands östra kust. Gust. Vasa hölls fången där 1518/19.

**Kama,** biflod till Volga, 1,882 km. l.

**kamarill'a,** sp., en furstes omgifning, s. utöfvar stort polit. inflytande.

**Kambod'ja,** fr. skyddsstat i Bortre Indien, 96,900 kv.km., 1,332,700 inv. Hst.: Udong.

**kam'brik** (eft. fr. st. Cambrai), fint o. starkt bomullstyg. Jfr batist.

**kambriska formationen,** *geol.,* den äldsta fossilförande sedimentärbildn., mel. urberget o. siluriska format.

**Kambyses,** kon. i Persien, Kyros' son o efterträdare 529 f. K., eröfr. Egypt. 525, d. 522 på återtåget.

**kamé,** it., ädelsten med utskurna upphöjda figurer.

**kamelen,** *Camelus,* däggdjur af kameldjurens ordn. Enpuckliga k. l. dromedaren, *C. dromedarius* L., 3,$_3$ m. l., 2,$_3$ m. h., i v. Asien o. Afrika. Tvåpuckliga k., *C. bactrionus* Erxl., 2 m. h., i Centr.-Asien. Båda arterna starka lastdjur.

**kameleont',** *Chamæleon,* kräldjur af ödlornas ordn. Vanliga k., *C. africanus* Gm., i Spanien o. Afrika, 30 cm. l., visar i uppretadt tillstånd o. und. inflytande af ljus, skugga, värme, köld, liflig färgväxling, kan röra det ena ögat oberoende af det andra, har gripsvans o. fångar med sin långt utsträckbara tunga insekter.

**kamēlia,** se camellia.

**kamelopard,** se giraffen.

**kamelott** l. kamlott, lätt tyg af angoraull.

**Kamen'ski,** Nikol., ry. gen., f. 1776, deltog i fin. kriget 1808/09, d. 11.

**ka'mera,** se camera.

**kamerāl,** s. har afs. på statens finansväsen. **-byrå,** inom vissa ämb.-verk den afdeln., s. handhafver räkensk. **-examen,** exam. i k.-vetensk., s. förr kräfdes för inträde i vissa ämb.-verk.

**Kamerun,** ty. skyddsomr. i v. A-frika, vid Guineaviken, 495,000 kv.km., omkr. $3,_5$ mill. inv. Ej

långt från kusten sträcka sig de vulkaniska K.-bergen.

**kamfer,** den fasta, flyktiga olja, s. vinnes ur k.-trädet, *Camphora officinalis* N. ab Es. Renad k. är hvit, halfgenomskinl., har aromatisk lukt, är lättlösl. i sprit, eter o. oljor, men nästan olösl. i vatten. K. användes till beredn. af fernissor, celluloid, i medicinen o. s. v.

**kamferträdet,** se Camphora.

**kamfīn,** renad terpentinolja.

**kamgarn,** garn af lång och föga krusig, kammad ull (kamull) till glatta ylletyger.

**kamhönssläktet,** *Gallus* L., af hönsfåglarnas ordn. Tamhönset, *G. gallinaceus,* härstammar fr. Indien och förekommer tamt i flere varieteter.

**Kamimura,** Hikonojō, jap. vice-amiral, f. 1850, besköt und. ryskjapan. krig. 1904/05 Port Artur o. stred med framgång mot Vladivostokflottan.

**kamīn,** gr., spisel, eldstad.

**kamisarder,** bönder i Cevennerna, hka 1702 und. Cavalier gjorde uppror med anledning af de blodiga förföljelser, s. protestanterna ledo eft. upphäfvandet af Nantes.-ediktet.

**kamisol,** fr., kort tröja.

**kamlott,** se kamelott.

**kammar|duk,** tunn batist från Cambrai. **-laddningsgevär,** bakladdn.-gevär, i hka laddning, införes från bakre delen af pipan. **-musik,** musik för ngra få soloinstr., till uppförande i mindre rum. **-ton,** fordom orkesterstämningen i mots. till den en ton högre kortonen (se d. o.).

**kamomill',** *Matricaria* L., *Synanthereæ.* Af *M. chamomilla* L., i hela Europa, blommorna till k.-te.

**kamora,** se camorra.

**Kampānien,** *g. geogr.,* rom. landsk. i v. Italien vid Tyrrhen. hafv. Fruktbart. Nu it. »compartimento», 16,295 kv.km., 3,223,585 inv.

**kampanīl,** it., klocktorn.

**kampanj,** fr., fälttåg.

**Kampen,** holl. st. vid Ijssel, 19,664 inv.

**kampēra,** fr., ligga i läger, vistas.

**kampēschträ** l. blåträ, färgträ af *Hæmatoxylon campechianum* L. Jfr campècheträd.

**kamptūlikon,** massa af kautschuk, kork etc. till betäckn. af väggar o. golf.

**Kamtschat'ka,** sibir. halfö i Stilla hafv., 270,000 kv.km. 98,325 inv. Bergig o. vulkanisk. Topp: Kljutschev, 4,808 m. h. Hst.: Petropavlovsk.

**Kanaan,** *g. geogr.,* namn på en del af Palestina v. om Jordan.

**kanāl,** konstgiordt vattendrag för skeppsfart, bevattning o. aflopp för vatten.

**Kanalen** l. Engelska kanalen, vatten, s. förenar Atlanten m. Nordsj. o. skiljer Engld fr. Frankr. Dess smalaste del kallas Sundet vid Dover (Pas de Calais).

**kanalis|ation,** ett områdes l. vattendrags kanalisering. **-era,** förse med kanaler.

**kanalje,** fr., eg. pöbel; skurk.

**Kanalöarna,** se Normandiska öarna.

**kanapé,** fr., hvilsoffa; äfv. ett slags bakelse.

**kanariefågel,** *Serinus canarius* Cab., finkfågel af tättingarnas ordn., gulgrön, på Kanarieöarna, Madeira ö. Gröna uddens öar. Sed. 15:e årh. tam i Europa, m. mnga varietet., oftast gul.

**kanariesekt,** ett sött, likörartadt vin fr. Kanarieöarna.

**Kanarieöarna,** sp. ögrupp i Atlanten vid Afrikas v. kust, 7,624 kv.km., 280,400 inv. Öar: Ferro, Palma, Teneriffa, Gran Canaria, Gomera, Fuerteventura, Lanzarote m. fl. Vulkaniska. Sundt klimat. Prod.: förr vin (kanariesekt), nu konschonell, lök, potatis. St.: Las Palmas o. Santa Gruz. 1478 till Spanien.

**Kanāris,** Konst., gr. sjöhjälte, f. 1785 Ipsara, brände 22 den turk. flottan vid Kios, ofta marinmin., 64/65 o. 77 min.-pres., d. 77.

**kanāt,** tatar. furstendöme, furstevärdigh.

**Kandahār,** prov. i Afganistan. Hst. K. 50,000 inv.

**kandelāber,** lat., armljusstake.

**kandēra,** fr., öfverdraga med socker.

**Kandi,** st. i det inre af Ceylon, 26,519 inv.

**Kandia,** l. Megalokastro, hst. på på ön Kreta, 21,000 inv. Ford. namn på Kreta.

**kandidāt,** lat., ämbetssökande; person, som undergått lägre akad. examen.

**kandisocker,** kristalliseradt socker.

**Kane** (kēn), Elisha Kent, n.-amer. resande, f. 1820 Philadelphia, 44 i Kina, Egypt., Ostind., s. Afrika, Dahome, 50/52 i arkt. N.-Amer., 53/55 2 exped. i N. ishafv., d. 57 Havanna.

**kanel,** äkta kanel, barken af *Cinnamomum ceylanicum* Breyne, *var. communis* Nees, har aromat. smak o. lukt, användes s. krydda. **-kassia,** l. oäkta kanel, den inre barken af kassiaträdet, *Cassia aromaticum* N. ab Es.

**kan'fas,** fr., ett slags groft hamp- l. linnetyg.

**kaninen,** *Lepus caniculus* L., *Leporidæ,* af gnagarnas ordn., 42 cm. l., vild i s. o. mel. Europa.

**kanis'ter,** lat., bleckdosa till förvaring af te, tobak o. d.

**kanna,** våtvarumått = 100 kub.-tum (2,$_{617}$ liter).

**kannelēring** l. kannelūr, fr., ränn lika, vertikala räfflor på kolonn.

**kannibāl,** sp., människoätare.

**Kannstatt** (Kannstatt), württem. st. vid Neckar, 26,947 inv. Fabr., bad, slott.

**kannstöpare,** eft. Holbergs lustspel »Den polit. kandestöber» namn på polit. pratmakare.

**kānon,** gr., rättesnöre, saml. af de ss. inspirerade antagna böckerna i bibeln (kanoniska, mots. apokryfiska); *tonk.,* musikstycke, hvari stämmorna, upprepande sma melodi, infalla efter haa.

**kanōn,** fr., se skjutvapen.

**kanonād,** fr., ihåll. kanoneld.

**kanōnbåt,** litet, endäckadt krigsfartyg m.1 l. 2 grofva kanoner.

**kanoniär,** förr namn på sjöartillerist.

**kanonis|ation,** med. lat., helgonförklaring. **-ēra,** högtidligen förklara för helgon.

**kanōnisk,** föreskrifven i kyrkorätten; se vidare kanon.

**kanōt,** sp., af en urhålkad trädstam gjord båt, s. nyttjas af åtskilliga vilda folkslag.

**Kan'sas,** förk. Kans., n.-amer. fristat. mel. Idaho, Nebraska o. Indianterrit., 212,983 kv.km., 1,470,495 inv. Fl.: Kansas, Arkansas. Sundt klimat. Näringar: åkerbruk, boskapsskötsel. Hst.: Topeka.

**Kansas City** (-sitt'i), 1) st. i n.-amer. staten Missouri, 260,000 inv. 2) st. i n.-amer. staten Kansas, 51,418 inv.

**Kanschindjinga** l. Kundschinjinga, näst högsta toppen på Himalaja, 8,582 m. h.

**kanslēr,** lat., chef för kansli; i Sverige titel för universitetens högste styresman.

**kanslī,** lat., expeditionsafdeln. i ämbetsverk.

**Kant,** Immanuel, ty. filos., f. 1724 Königsberg, d. 04 ss. prof. där. Skr.: *Kritik d. reinen Vernunft* (81), *Krit. d. prakt. Vern.* (88), *Krit. d. Urteilskraft* (90) m. m. K:s system af stor betydelse för filosofien.

**Kantābrien,** gammalt landsk. i n. Spanien.

**Kantābriska bergen,** berg i n. Spanien mel. Pyrenéerna o. Atlanten. 600 km. l., medelh. 1,850 m.

**kantarell,** se Cantharellus.

**kantāt,** it., *tonk.,* större af arior, körer, recitativ o. s. v. bestående o. af orkester ackompanj. vokalmusikstycke.

**kan'tele,** för finnarne egendoml. musikinstr., liknar harpan, men är mindre.

**kantīn,** fr., flaskfoder, fältflaska; äfv. skänkrum i kaserner o. d.

**kantōn,** fr., landområde, i Schweiz namn på de självständ. fristaterna,

i Frankr. underafdeln. af arrondissement.

**Kan'ton,** kinesisk st. vid Stilla hafvet, omkr. 2,000,000 inv. Handel.

**kantonēra,** förlägga trupper i kvarter.

**kan'tor,** lat., föresångare i kyrka.

**kanyl,** fr., *läk.,* sprutrör; rör att insticka i sår.

**kaolīn,** *min.,* kiselsyrad lerjord, användes vid porslins- o. papperstillverkn.

**kalos,** gr., den formlösa massa, hvaraf världen skapades; oreda, förvirring. **-ōtisk,** oredig, förvirrad.

**kap,** fr., framskjutande, bergig landspets.

**kapābel,** fr., duglig till ngt.

**kapacitēt,** fr., rymlighet, duglighet, förmåga.

**kapare,** fr., enskilda personer tillhörigt fartyg, s. i krigstid mot lösen af k.-bref har tillåtelse att uppbringa fiendens fartyg; äfven sjöröfvare.

**kapell',** it., liten kyrka; orkester; *kem.,* liten skål, hvari bägare, kolfvar o. d. upphettas.

**kapellān,** se kaplan.

**Kaper'naum,** *g. geogr.,* st. i Galiléen, vid sjön Genesaret.

**kapetinger,** 3:e dynastien af fr. kgr, började 987 m. Hugo Capet, s. var son af Hugo d. st., hert. af Francien o. Burgund o. d. 996 Hans ättlingar behöllo kronan till 1328, då sidolinjen Valois kom på tronen. Denna följdes 1589 af en annan yngre gren, Bourbon.

**Kapfelman,** se Arrhén v. K.

**kapillaritēt** hårrörskraft, egendoml. kraft hos fina rör, nedsänkta i en vätska, att attrahera denna till dess väggar, så att den stiger upp i röret öfver den yttre vätskans nivå. Företeelsen beror på adhesion mel. kärlväggarna o. vätskan.

**kapillarkärl** l. hårrörskärl, mikroskop. små blodkärl, s. bilda öfvergången mel. puls- o. blodådrorna.

**kapitāl,** lat., räntebärande penningsumma; i statsekon. betydelse: summan af de produktionsmedel, s. måste stå till arbetets förfogande för att möjliggöra produktion.

**kapitallist,** ägare af ett större kapital. **-isera,** lägga till kapitalet.

**kapit'el,** lat., afdeln. af en bok; församling af andlige i ett kloster l. stift; ordensförsaml.

**Kapitolium,** se Capitolium.

**kapitullation,** fr., fördrag om en fästnings uppgifvande l. nedläggande af vapen; värfvad soldats förpliktelse att tjäna viss tid. **-ēra,** *kr.,* uppgifva en fästning; taga värfning.

**kapitäl,** it., en pelares öfre del.

**kaplān** l, kapellan, lat., hjälppräst, slottspredikant.

**Kaplandet,** brit. prov. i d. 1909 bild. sydafr. unionen South Africa, mel. Ind. o. Atlant. hafv. samt Oranjefloden, 717,388 kv.km., 2 ½ mill. inv. Berg; Zwarte-, Nieuweveld-, Roggeveld-, Taffel-berget. Fl.: Oranje-, Stora Fisk-fl. Klimat: torrt o. sundt. Prod.: trä, säd, hirs, ris, vin, frukt, aloë, gummi, fjäder, boskap, diamanter, koppar. Inv.: hottentotter, buskmän, kaffrer, betschuaner, hvita. Näringar: landtbruk, boskapsskötsel, bergsbruk. Städer: Kapstaden (förbundsparlamentets säte), East London, Grahamstown, Redford, Port Elizabeth, Beaufort, Bathurst m. fl. — Först koloniseradt af holländare, 1806 afträdt till Engld, 36 utvandr. af boers.

**Kapodis'trias,** Joh., gref., gr. statsm., f. 1776 Korfu, sed. 1800 i reg. för de Jon. öarna, sed. 09 i ry. tjänst, sed. 22 verkande för Greklds frihet, 27 Greklds president, 31 mörd. af bröderna Mauromikalis i Nauplia.

**kaponiär,** fr., bombfri byggnad till försvar af fästn.-graf.

**kapott',** fr., kapprock.

**Kappadōkien,** *g. geogr.,* landskap i M. Asien.

**kapplake,** holl., procent af frakten, s. tillfaller skepparen.

**kapriciös** (-schös), fr., nyckfull.

**kaprifōlium,** se Lonicera.

**kapriōl,** it., luftsprång.

**kaprīs,** fr., nyck, infall.

**kāpris,** se Capparis.

**kapsel,** lat., hölje; frögömme.

**kapsōn,** ty., ett slags nosgrimma.

**Kapstaden,** eng. Cape Town, st. i Kaplandet (se d. o.) vid Taffelberget o. T.-viken, 212,000 inv. Kastell, parlamentsbyggn. eng. o. rom.-kat. bisk., museum, bot. trädg., magnet. observat. Liflig handel.

**kaptēn,** fr., eg. hufvudman; officersgrad närmast majors; fartygsbefälhafvare.

**Kapten Gull'iver,** pseud. för P. E. Bergstrand.

**Kapten Puff,** sv. veckotidning, utg. i Sthm af C. H. Rydberg 1856/65 o. 72/74.

**kapucīner,** gren af franciskanorden, stiftad 1528. Kända s. burleska folkpredikanter o. skickliga tiggare.

**kapudan-pascha,** turk. storamiral.

**kapūn,** ty., kastrerad tupp.

**kapuschong',** fr., regnhufva.

**kaputt',** fr., tillintetgjord.

**Kap Verde** l. Gröna udden, Afrikas västligaste punkt. I närh. Kap. Verdeöarna l. Gröna uddens öar, port. ögrupp, 3,851 kv.km. Hst. Santiago.

**karabinjär,** fr., *kr.,* med karbin beväpnad ryttare.

**Kara Dag,** berg i Tessalien.

**Karadschitsch,** Vuk Stef., den nyserb. litteraturens grundl., f. 1787, d. 64 Wien. Skr. serb. folkvisor, sagor m. m.

**Karageorgevitsch,** se Alexander 9.

**karaīber,** se kariber.

**Karakorûm,** berg i Hög-Asien mel. Kuenlun o. Himalaja. Högsta topp: Dapsang, 8,619 m. h.

**karakt|är,** gr., eg. prägel; titel, stånd; kännetecken; d. konstanta viljans självförvärfvade egendomligheter, s. ledas af grundsatser. **-erisera,** känneteckna, skildra. **-eristīk,** kännetecknande skildring. **-eris'tisk,** betecknande.

**karamboll|ēra,** *bilj.,* med en boll träffa andra bollar. **-age,** se carambolage.

**karamell',** sp., brändt socker; brunt, bittert ämne, s. bildas, när socker starkt upphettas, användes till färgn. af konjak o. s. v.

**Karamzin',** Nikolaj. ry. hist. förf., f. 1765, d. 26. Skr. ryska rikets hist. m. m.

**karantän,** (*quarantine* af *quarant,* fyrtio), fr., åtgärd t. skydd mot smittsam sjukdoms insläppande, is. mot kolera.

**karāt** (om ordets härledn. se Erythrina), arab., beteckn. för gulds finhet, i det guld tänkes deladt i 24 karat. 18 karats guld inneh. sål. 18/24 rent guld o. 6/24 främmande ämnen; äfven juvelvikt.

**karavān,** pers., i Orienten hvarje samling resande, s. med sina på hästar o. kameler lastade varor färdas genom trakter, där inga banade vägar finnas.

**karavanseraj',** pers., karavanhärbärge.

**karbās,** ry., ris af hopflätade läderremmar.

**karbīn,** fr., kort eldhandvapen.

**karbolinēum,** af kreosot o. tjära bestående impregneringsvätska för trä.

**karbōlsyra,** se fenol.

**karbonāt,** *kem.,* kolsyradt salt.

**karbun'kel,** lat. 1) Namn på hög röd rubin. 2) Brandböld, gangrös hudåkomma, is. i nacken, uppkommer i följd af infektion, gm mjältbrandsgiftet (mjältbrandsbacillen), men äfven gm infektion med andra bakteriearter. Mjältbrandskarbunkeln är farligast, ofta dödlig.

**karburering,** användn. af naftalin, bensin, petroleum, eter etc. till förstärkn. af lysgasens styrka.

**kardbenedikt,** *Centaurea benedicta* L., *Compositæ,* i M. Asien o. s. Europa, officinell.

**kardborrar,** de taggiga blomhufvudena af *Dipsacus fullonum,* anv. till uppkardn. af kläde.

**kardemumma,** frukt af *Elettaria*

*cardamomum* White & Mat. (fr. Malabar) o. *E. major* Smith (fr. Ceylon), viktig krydda.

**kardialgī,** gr., *läk.,* magkramp.

**kardināl,** lat., sedan 11:e årh. den högsta värdigh. i kat. kyrkan näst påfven. Sönderfalla i biskopar, presbyter o. diakoner, erhöllo 1059 rätt till påfveval, omkr. 1250 sin rang. 1647 titeln eminens. Dräkt: kor-rock m. kort purpurmantel o. röd fyrhörnad mössa.

**kardinalen,** *Cardinalis virginianus* Bp., finkartad fågel, 20 cm. l., mörkröd, N.-Amerika, sjunger vackert, kallas »Virginiens näktergal». Burfågel i Europa.

**kardināltal,** grundtal.

**Kardis,** gods i Livland, fred 21/6 1661.

**karduān** l. korduan, ett slags läder, s. ursprungligen beredts i Cordova.

**kardūs,** it., pappersomhölje, innehåll. tobak, hagel l. dyl. **-papper,** groft omslagspapper.

**Karēlen,** fin. landsk. v. och n. om Ladogasjön.

**karēler,** en af finnarnes två hufvudstammar.

**Kares,** bildh. omkr. 300 f. K. Förfärd. kolossen på Rodos.

**karess',** fr., smekning. **-era,** smeka, smickra.

**karēt,** sp., ford. klumpigt, 4-hjuligt åkdon.

**karīber** l. karaiber, indianer i Guyana, ford. utbredda öfv. hela Västindien. Mskätare.

**Karībiska hafvet,** del af Atlanten mel. amer. fastlandet o. västind. öarna.

**Kārien,** *g. geogr.,* landsk, i M. Asien.

**kāries,** *läk.,* benröta.

**karik|atūr,** fr., förlöjligande bild af ngt. **-ēra,** framställa ngn på ett öfverdrifvet löjligt sätt.

**Karin Månsdotter,** se Katarina, sv. drottning.

**Kariska hafvet,** del af N. ishafvet, mel. Novaja Semlja o. fastlandet.

**karīter** l. gratier, *gr. myt.,* behagets gudinnor: Aglaia, Eufrosyne, Talia.

**kariös,** fr., angripen af benröta.

**karkās,** fr., hattstomme; öfverspunnen metalltråd, som insys i fruntimmershattar för att dessa lättare må kunna formas.

**Karl,** sv. o. sv.-nor. kgr: 1) K. VII Sverkersson (rättare K. I), sv. kon., reg. 1161/67, dräpt 67 af Knut Eriksson. Under K:s tid fick Sverige sin första ärkebisk. (1164). — 2) K. VIII Knutsson, sv.-nor. kon., af släkten Bonde, f. 1409, deltog i Engelbrekts befrielsekrig 34, 36 rikshöfvidsman, 3 ggr kon.: 48/57 (i Norge 48/50), 64/65, 67/ 70, d. 70. — 3) K. IX, Gustaf Vasas son, f. 4/10 1550 Sthm, hert. af Södermanland, ledde upproret mot Erik XIV 68, riksförestånd. 95, slog Sigismund 98 vid Stångebro, reg. 99, Linköpings blodbad 1600, kon. 04, krig m. Polen o. Danmark, d. 30/10 11 Nyköp. Statsklok, kraftfull, hård. Förm. 1) med Maria af Pfalz, 2) med Kristina af Holstein Gottorp. — Dennes dotterson 4) K. X Gustaf, son af pfalzgref. Joh. Kasimir, f. 8/11 1622 Nyköping, 48 sv. generalissimus i 30-år. kriget, kon. 54, krig m. Polen, Ryssland, Holland, Danmark, segrade v. Varschav 56, tågade öfver Belten 58, tvang Danmark till freden i Roskilde s. å., d. 13/2 60 Göteb. Förm. med Hedvig Eleonora af Holstein-Gottorp. — Dennes son 5) K. XI, f. 24/11 1655 Sthm, kon. 60, mynd. 72, förde segerrikt krig m. Danm. 75/79, ordnade förvaltning., gmförde indeln.-verket o. reduktionen, enväldig 80, d. 5/4 97 Sthm. Förm. m. Ulrika Eleonora af Danm. — Dennes son 6) K. XII, f. 17/6 82 Sthm, kon. 97, angreps af Ryssland, Polen, Danmark o. tvang det sistnämnda till freden i Traventhal 1700, slog ry. vid Narva s. å., lät välja Stanislav Leczinski till pol. kon., förmådde Aug. II till freden i Altranstädt 06, slagen vid Pultava 09, flydde till Turkiet, 13 fången, undkom 14 till Stralsund, föll 30/11 18 Frederikshald. — 7) K. XIII, Adolf

Fredriks son, f. 7/10 (n. st.) 1748, hert. af Södermanl., segr. vid Hogland 88, 92/06 Gustaf IV Adolfs förmyndare, kon. 09, jämväl nor. kon. 14, d. 5/2 18. Förm. m. Hedv. Elisab. Charl. af Oldenburg, — 8) K. XIV Johan (urspr. Jean Bapt. Jul. Bernadotte (son af en fr. advokat), f. 26/1 1763 Pau, deltog med utmärkelse i fr. republikens o. kejsardömets krig, 06 furste af Pontecorvo, 10 utsedd till tronfölj. i Sverige, deltog 13 i kriget mot Frankrike, sv. o. nor. kon. 18, verkade för landets materiella förkofran, reger. konservativt, d. 8/3 44. Förm. med Eug. Bernh. Desideria Clary. — 9) K. XV, Oskar I:s son, f. 3/5 1826, hert. af Skåne, sv. o. nor. kon. 59, protesterade m. Slesvigs ockupat. 64, gmdref represent.-reform. 65, d. 18/9 72 Malmö. Förm. m. Vilh. Fredr. Alex. Anna Lovisa af Nederländerna.

**Karl,** sv. prinsar: 1) K. Filip, Karl IX:s son, f. 1601, hert. af Södermanland, d. 22. — 2) K. August (ursprungl. Kristian August), son af hert. Fredr. Krist, af Augustenb., f. 9/7 1768, sv. tronföljare 09, d. 10. — 3) K. Osk. Vilh. Fredr., Karl XV:s son, hert. af Södermanland, f. 14/12 1852, d. 13/3 54. — 4) K. (egentl. Oskar K. Vilhelm), Oskar II:s 3:e son, hert. af Västergötland, f. 27/2 1861, förmäld 27/s 1897 med dan. prinsessan Ingeborg; insp. för kavalleriet (98), 08 general.

**Karl** den diärfve, hert. af Burgund, f. 1433 Dijon, af huset Valois, stred sed. 65 mot Ludvig XI i Frankrike, reg, 67, sträfvade efter kronan, ville underkufva Schweiz 76, men slagen vid Granson o. Murten s. å., föll vid Nancy 77.

**Karl** (Charles), fr. kgr: 1) K. V., f. 1337, 56 reg. f. sin fångne far Johan, reg. efter dennes död 64, eröfr. gm Guesclin de eng. besittning, i Frankrike, stärkte den kgl. makten, d. 80. — Dennes son 2). K. VI, f. 1368, reg. 80, vansinnig 92, d. 22. — Dennes son 3) K. VII, f. 1403, 21 undanträngd gm England o. Burgund, segrade 29 gm jungfr. af Orléans, tog Paris 37, d. 61 Melun. — 4) K. VIII, f. 1470, följde 83 sin far Ludvig XI på tronen, vann 91 gm giftermål m. Anna Bretagne, eröfr. e. förlorade Neapel 95, d. 98 Amboise. — 5) K. IX, f. 1550, Henrik

II:s son, kon. 60 under sin moder Kat. af Medicis förmyndaresk., tillstadde Bartolomeinatten, d. 74 Vincennes. — 6) K. X Filip, f. 1757, daufin Filips son, Ludvig XVI:s bror, gref. af Artois, emigrantanför., kon. 24, störtad 30, d. 36 Görz.

**Karl** (Carlo), kon. af Neapel o. Sicilien: K. I af Anjou, Ludvig d. heliges bror, f. 1220, 48 fången m. honom i Egypt., 65 af påfven belänad m. Neapel, slog 66 Manfred o. 68 Konradin, s. han lät halshugga, förlorade Sicilien 82, d. 84.

**Karl,** rom. kejs.: 1) K. I d. st. (fr. Charlemagne), son af Pipin d. lille, f. 742 (l. 747), 68 kon. med sin bror Karlman, 71 ensam, eröfr. 74 det longobard. riket i Italien, drog 78 till Spanien mot arab., besegr. sachsarne, eröfr. Baiern 88, utrotade avarerna 96, blef 99 rom. kejs., ordnade sitt stora rike, grund. skolor o. kolonier, d. 814 Aachen. — Dennes sonson 2) K. II d. skallige, Ludv. d. frommes son, f. 823, kon. i Väst-Franken 43, kejs. 75, d. 77. — 3) K. III d. tjocke, Ludvig d. tyskes son, f. 839, kejs. 81, kon. af Frankr. 84, afsatt 87, d. 88. — 4) K. IV af huset Luxemburg, kon. Johans af Böhmen son, f. 1316 Prag, 46 mot-kon., 49 ensam kon., 55 kejs., ordnade 56 kon.-valet gm d. »gyllene bullan», d. 78 Prag. — 5) K. V., i Spanien I, son af Filip af Österrike, f. 1500 Gent, 16 kon. i Spanien, 19/20 ty. kon., 21/44 4 krig mot

Frans I af Frankrike, 30 rom. kejs., slog 47 de ty. protestant., men beviljade dem relig.-frih. 52, abdik. 55/56, d. 58 i klostr. San Yuste i Spanien. — 6) K. VI, son af Leopold I, f. 1685, 1703 af Ludvig XIV:s motståndare erkänd s. kon. af Span., intog Madrid, afst. fr. Span. 14, valde 25 gm den pragmat. sanktionen sin dotter Maria Teresia till efterträd., d. 40. — 7) K. VII Albr., son af kurf. Max Eman. af Baiern, f. 1697, kejs. 41, d. 45 München.

**Karl** (Carol), kon. af Rumänien: K. I, son af furst K. Anton af Hohenzollern-Sigmaringen, f. 1839, furste 66, stred 77 med Ryssland mot Turkiet, 81 kon.

**Karl** (Carlo), kon. af Sardinien. K. Albert, f. 1798, 1800 prins af Carignan, 21 reg., 31 kon., först klerikal, sedan 48 liberal, kämpade mot Österr. i Lombardiet, abdik. 49, d. s. å.

**Karl** (Charles), kgr (o. en tronpretend.) af Stor-Britannien: 1) K. I, kon. af Engld o. Skotld, f. 1600, efterträdde 25 sin far Jakob I, reg. med Strafford utan parlam., undertryckte presbyt., förde sedan 42 krig m. parlam., 47 fången, 49 halshuggen Lond. — Hans son 2) K. II, f. 1630, 51 krönt i Skottland, men slagen af Cromwell, återkallad 60, gynnade katolicismen o. absolutismen, därtill liderlig, d. 85. — 3) K. Edv., tronpretendent, son af pretendent. Jakob (III) Stuart, f. 1720 Rom, inföll i Skottland 45, slagen v. Culloden 46, lefde i Frankrike o. Rom ss. grefve af Albany, d. 88 Rom.

**Karl,** ty. furstar: 1) K. Fredr., 1:e storhert. af Baden, f. 1728 Karlsruhe, ärfde Baden-Baden 71, verksam för landets förkofran, 03 kurf., 06 storh., d. 11. — 2) K. Vilh. Ferd., hert. af Braunschweig, f. 1735, preuss. gen., reg. 80, 92 öfverbefälh. mot Frankrike, d. 06 Ottensen. — 3) K., hert. af Braunschweig, f. 1804, reg. 15, fördrifven 30, d. 73 Genève, till hkn stad han testament. sin förmögenh. — 4) K., ärkehert. af Österrike, kejs. Leopold II:s son, f. 1771 Florens, stred sedan 92 mot Frankrike, segrade 96 o. 99 i Schwaben, 05 i Italien, 09 vid Aspern, slagen vid Wagram s. å., d. 47.

**Karlavagnen,** se Björnen.

**Karlberg,** kgl. slott i Sthms l., krigsskola.

**Karl den trettondes orden,** sv. orden, stift. af Karl XIII 1811 (frimurareorden). 1 kl.

**Karlfeldt,** Erik Ax., skald, f. 1864 Folkärna, Dalarna, 98 fil. lic, 04 ledarn, af Sv. akad., 03 bibliot. vid Landtbr.-akad., sed. 05 anst. vid Nobelinst., framträdde 95 med *Vildmarks- och kärleksvisor* samt 98/01 med diktsamlingen *Fridolins poesi.*

**Karl Fredrik,** hert. af Holst.-Gottorp, f. 1700, Karl XII:s systerson, d. 39. Det s. k. holsteinska partiet sökte

skaffa honom Sveriges krona.

**Karl Martel'** (hammaren), son till frank. majordomus Pipin af Herstal, f. omkr. 690, 14 hertig, 20 majordomus, slog arab. 32 o. 37, d. 41.

**Kar'lovicz,** ung. st. vid Donau, 5,643 inv. Vin. Fred 1699.

**Karlsbad,** böhm. st. vid Tepl, 14,637 inv. Berömd kurort.

**Karlsborg,** fästn. vid Vättern o. Göta kanal, påbörjad 1819, ännu ofullbordad.

**Karlshamn,** st. i Blekinge l., vid Östersjön, 7,288 inv. (08). Privilegier 1668.

**Karlskoga,** bergslag i Örebro län.

**Karlskrona,** residensst. i Blekinge l. vid Östersjön, 26,917 inv. (08). Örlogshamn, skeppsdockor, skeppsvarf, fabr., handel. Stadsprivilegier 1680.

**Karlsruhe,** hst. i Baden nära Rhen, 131,000 inv. Slott, bibl.

**Karlstad,** st. i Värml. l. vid

Vänern o. Klarälfven, 16,399 inv. (08). Landshöfd., bisk. Stadsprivilegier 1584.

**Karlstads stift,** omfattar landskap. Värmland o. Dalsland.

**Karlstadt,** Andr. Rud., eg. Bodenstein, ty. reformator, f. 1480 Karlstadt, d. 71 ss. prof. i Basel. Lidelsefull o. öfverdrifven.

**Karlsten,** fästn. på Marstrandsön, fr. 1500-talet, flere gngr tillbyggd. Dess garnison indrogs 1883.

**Karmarsch,** Karl, ty. tekn., f. 1803 Wien, d. 79 Hannover ss. dir. för tekn. skolan. Skr.: *Techn. Wörterb.* (3:e uppl. 75), *Handb. der mech. Technol.* (5:e uppl. 75/76) m. m.

**Karmel,** berg i Palestina mel. Kison o. Medelhafvet, 50 km. l., 570 m. h.

**karmelīter,** munkorden, stift, af Berthold 1156 ss. en eremitförening på berget Karmel, senare tiggarorden.

**Karmi'des,** athen. ädling, stupade vid Kefisos 403 f. K. En af Platons dialoger bär hans namn.

**karmīn,** arab., rödt färgämne af koschenill.

**karmosīn,** fr., en mörkröd färg.

**Ka'rnak** o. Luksor, 2 orter i Öf. Egypten vid Nilen. Tempelruiner.

**karnation,** lat., i målarkonst. framställn. af köttfärg, det nakna.

**karneōl,** lat., brun- l. kötteröd kalcedon, till sigillstenar o. d.

**karnevāl,** it., tiden mel. 6/1 o. askonsdagen. Firas i kat. länder und. de sista dagarna med maskerader o. a. upptåg.

**karnīs,** fr. corniche, listverk med S-formig profil.

**Karniska alperna,** del af alp. mel. Drave o. Venezia.

**karolīn,** 1) namn på Karl XII:s krigare. — 2) sv. guldmynt = $7{,}_{20}$ kr. (= 10 francs). Myntades 1868/72.

**Karolina,** 1) K. Matilda, dan. drottn., dotter af prins Fredr. Ludv. af Wales, f. 1751, 66 gift med. Krist. VII, 72 fängslad för sitt förhållande till Struensee, skild, d. 75 Celle. — 2) K. Amalia, eng. drottn., dotter af hert. Karl Vilh. af Braunschweig, f. 1768, 95 gift med prinsen af Wales (sedan Georg IV), 96 skild, 20 af honom anklagad

för äktenskapsbrott, dock icke dömd, d. 21. — 3) K. Maria, drottn. af Neapel, dotter af kejs. Frans I, f. 1752, 68 gift med Ferd. I, blandade sig despotiskt i regeringen, d. 14 Hetzendorf.

**Karolinenthal,** st. i Böhmen nära Prag, 21,094 inv.

**Karolinerna,** und. tyskt beskydd stående polynes. ögrupp i Stilla hafv. 1,450 kv.km., 41,400 inv. Inv. äro mikronesier. 1526 uppt. af de Rocha.

**karolinger,** d. 2:a kon.-ätten i Franken; stamf. bisk. Arnulf af Metz (d. 641), hvars sonson Pipin af Herstal blef majordomus 687 o. dennes sonson Pipin d. lille kon. 752. K. utdogo i Italien 875, Tyskland 911, Frankrike 987.

**Karolinska institutet,** med.-kir. institut i Sthm.

**Karon,** *gr. myt.,* färjkarl, s. förde de aflidnes skuggor öf. Akeron.

**kaross',** fr., stor täckvagn.

**karōtis,** gr., stor pulsåder, s. delar sig i *k. interna* o. *externa* o. förser hufvudet med blod.

**Karpāterna,** berg i Ungarn, Galizien o. Siebenbürgen, 1,200 km. l., 70/370 km. br. Delar: Egentl. K., Skogs-K., Siebenbürgens högland. Toppar: Gerlsdorf, 2,647 m., Lomnitz, 2,632 m., Kuhhorn, 2,281 m., m. fl.

**karpell',** gr., *bot.,* ett torrskaligt frögömme, bildadt af ett enda fruktblad.

**karpen,** *Cyprinus* L., *Physostomi,* fisksläkte. Vanliga k, *C. carpio* L., till $1,_3$ m. l., i europ. floder o. sjöar. Läckert kött.

**karpūs,** fr., mössa m. klaffar på sidorna; hufvudbonad af groft tyg.

**Karr,** Alphonse, fr. förf., f. 1808 Paris, sed. 55 i Nizza, d. 90. Skr.

talrika romaner. Kvick o. originell.

**karriōl,** fr., 2-hjul., lätt åkdon.

**karriär,** fr., en hästs snabbaste lopp; lefnadsbana.

**Kars,** befäst. st. i Armenien, 20,891 inv.

**Karst,** del af alperna i Görz, Gradiska, Krain o. Istrien. Kalk- o. kritformation,

**Karsten,** Kristof. Krist., operasångare, f. 1756 Ystad, d. 27.

**karta,** lat., plan af bildning af jordytan l. ngn del däraf.

**Kartāgo,** *g. geogr.,* st. på Afrikas n. kust, 1 ½ mil i omkrets. Borgen Byrsa, 2 hamnar, stort tempel. Under sin högsta blomstring 700,000 inv. Betyd. handel. Inv.: punier. Relig.: fenicisk. — K. grund. af Dido 814 f. K., utvidgad småning., grund. talrika kolonier. Senare eröfrades Sicilien. Efter utbrottet af de s. k. puniska krigen följde Hannibals strider o. fälttåg. 146 f. K. eröfr. o. förstörde romarne K. Sed. återuppbyggdt, en tid vandalernas hst., 692 e. K. förstördt af arab. Därefter försvinner K. ur hist.

**kartell',** fr., eg. utmaning; nu vanligen i bet. af smnslutning (mel. partier), äfv. syndikat, ring.

**kartēsch,** fr., bleckhylsa med små kulor att skjutas ur artilleripjäs.

**kartogrāf,** gr., kartritare. **-ī,** kartritning.

**kartong',** fr., papp, pappfodral; utkast till måln. l. teckn.

**kartonnera,** inbinda i papp; förse med kartong.

**Kartum,** hst. i egypt. Sudan vid Hvita o. Blå Nilen, omkr. 70,000 inv.

**kartūsch,** fr., titelinfattn. för kartor; patronkök för kavallerister o. artillerister.

**kartusiāner,** munkorden, stift. 1086 af Bruno i Chartreuse v. Grenoble; iakttaga sträng tystnad, äta ej kött, bo i cell.

**karusell',** fr., riddarspel till häst, ringränning; förlustelseinrättn., hvarvid man rider på trähästar, s. rotera kring en vals.

**karyatīd,** gr., *byg.,* draper., kvinnl. staty tjänande ss. pelare.

**Karyb'dis,** *gr. myt.,* odjur i Messinasund., midt emot Skylla, uppslukade allt, som kom i dess väg.

**Kasān,** ry. st. vid Kasanka, 144,000 inv. Univ., observatör., bot. trädg., katedral. Betydl. handel.

**Kasbek,** topp på Kaukasus, 4,043 m.

**Kaschau,** ung. st. vid Hernad, 40,000 inv. Fabr., bisk.

**kaschēra,** fr., dölja. K. sig, dölja sina tankar.

**Kasch'gar,** hst. i ö. Turkistan, 80,000 inv.

**Kaschmīr,** brit. vasallstad, stat i Himalaja, n. om Främre Ind., 109,526 kv.km., 2,9 mill. inv. Inv. af ariskt ursprung. Spr.: kaschmiri. Relig.: mohammed. K.-sjalar. Hst.: Sirinagar.

**kaseīn,** *kem.,* ostämne, ämne i mjölken, hvaraf ost beredes.

**kasematt',** it., bombfritt hvalf i fästning.

**kasern',** fr., bostäder för garnison.

**Kāsimir,** 4 pol. furstar, bl. hka må nämnas K. III d. st, f. 1309, kon. 33, eröfr. Schlesien, tillbakadref tatarerna, förbättrade lagarna och böndernas ställning, d. 70.

**kasimīr** l. kaschmir, ett slags fint ylletyg.

**kaskād,** fr., vattenfall.

**Kaskād-bergen,** berg i Oregon o. Washington. Vulkan: Rainier, 4,402 m. h.

**kaskarillabark,** ett magstärkande medel. Jfr Croton.

**kaskelōter,** *Physeteridæ,* familj af tandhvalarnas underordn., ha tjock kropp o. små bröstfenor. Dit höra näbbhvalen, kaskeloten o. småhufvudhval.

**kaskett'** (-schätt), ett slags skärmmössa af läder.

**kasko,** sp., försäkr. af fartygsskrof.

**Kaspiska hafvet,** jordens största insjö, mel. Europa o. Asien, 438,688 kv.km., 25 m. lägre än Asovska sjön.

**kassa,** it., eg. kista; penningkista, penningförråd.

**kassābel,** fr., som bör kasseras.

**Kassan'dra,** dot. till kon. Priamos i Troja, förutsade Trojas fall, jämte

Agamemnon, hvars slafvinna hon blifvit, mörd. af Klytaimnestra.

**Kassan'dros,** sedan 315 f. K. kon. i Makedonien, s. han eröfrat, d. 297.

**kassation,** fr., ogillande, upphäfvande t. ex. af dom. **-s-domstol,** fransk öfverdomstol, s. kan upphäfva underdomstols utslag.

**kassāva,** rot af *Manihot utilissima,* lämnar tapioka.

**Kassel,** hst. i Hessen-Nassau vid Fulda, 106,034 inv. Museum, bibliot., tafvelgalleri.

**kassēra,** fr., eg. krossa; förklara ogiltig, upphäfva.

**kassett',** fr., låda; fördjupadt fyrkant. fält till takprydnad.

**Kassiopeia** (-ej'a), *gr. myt.,* lat. Cassiopea, kon. Kefeus' gemål, mor till Andromeda.

**kassuber,** vend. folkstam i W.-Preussen.

**kast,** port., ärftlig stånds- l. yrkesklass, is. i O.-Indien och forna Egypten.

**Kasta'lia,** ford. källa vid Delfoi, helgad åt Apollon.

**kastanj',** frukt af äkta k.-trädet, *Castanea vesca* L., från s. Europa, användes s. födoämne.

**kastanjett'er,** sp., af två trästycken best. skallerinstrum., s. hopslås m. fingrarna. Nyttjas vid it. o. sp. danser.

**Kastelholm,** ford. slott på Åland. Erik XIV hölls fången där några månader.

**kastell',** lat., mindre fästning, slott. **-ān,** slottsfogde.

**kastig|ation,** lat., aga. **-era,** tukta, aga.

**Kastīlien,** sp. Castilla, landskap i det inre af Spanien, 2 delar: Gamla K., 104,229 kv.km., Nya K., 72,160 kv.km. Högslätt. Kastilianska bergen. Ford. 2 kon.-riken.

**kastkropp** l. projektil, kropp, s. skjutes ur eldvapen. Till artilleripjäser nyttjas fullkulor l. ihåliga kulor, antingen runda l. cylindriska med ogival spets. Ihåliga spetskulor äro: granater, granatkartescher l. brandgranater; ihål. rundkulor voro: de ofvannämnda jämte spräng- och brandbomber samt lyskulor.

**Kas'tor,** se Dioskurerna.

**kastōr,** gr., bäfver, bäfverhår.

**kastr|āt,** lat., snöping. **-era,** snöpa.

**Kastro,** namn på hst. på turk. öarna Lesbos, Kios, Lemnos, Samotrake.

**kastrull',** fr., kokkärl utan fötter.

**kasuār,** *Casuarius* Briss., af strutsfåglarnas ordning, med sträfva, hårlika fjädrar, i O.-Indien o. på Nya Guinea.

**kasuistīk,** lat., läran att afgöra samvetsfrågor, is. vid pliktkollision. Utbildad af de s. k. kasuisterna.

**kāsus,** lat., fall, händelse; *spr.,* böjningsform af nomen l. pronomen: nominativus, hufvudfall, genitivus, ägandefall, dativus, tillägningsfall, ackusativus, föremålsfall, vokativus, tilltalsfall, ablativus, borttagningsfall.

**katafalk',** it., upphöjd ställning för likkista.

**katakom'ber,** lat., underjord, grafhvalf, is. i och vid Rom.

**Katalauniska fälten** (-lau'-), nära fr. st. Châlons-sur-Marne. Sl. 451.

**katalek'tisk,** gr., vers, hvars sista fot är ofullständig.

**katalepsī,** gr., *läk.,* egendoml. nervsjukdom, s. yttrar sig i en abnorm böjlighet hos lemmarna.

**katalōg,** gr., förteckn. öf. böcker, konstsaker, mynt etc.

**Katalōnien,** sp. Cataluña, sp. landsk. mel. Medelhaf., Pyrenéerna o. Ebro, 32,330 kv.km., 1,966,382 inv. Prod.: säd, vin, hampa, olja, lin, frukt, silke, kol, salt. Hst. Barcelona.

**katapult',** gr., ford. armborstlik kastmaskin.

**katarakt',** gr., stort vattenfall.

**katārer,** gr., »de rena», namn på flere sekter und. medelt., s. sträfvade efter en renare lära, undertryckta i 13:e årh.

**Katarīna,** sv. furstinnor: 1) K. af Sachsen-Lauenburg, Gust. I:s 1:a gemål, f. 1513, gift 31, d. 35. — 2) K. Stenbock, Gust. I:s 3:e

gemål, f. 1535, gift 52, d. 21. — 3) K., Karin Månsdotter, Erik XIV:s gemål. f. 1550, korpralsdotter, först Eriks älskarinna, 68 gift med honom, d. 12 Finld. — 4) K. Jagellonika, Johan III:s 1:a gemål, dott. af Sigismund II i Polen, f. 1526, 62 gift, d. 83. — 5) K., Karl IX:s dotter, f. 1584, 15 gift med pfalzgrefven Joh. Kasimir af Zweibrücken, Karl X Gustafs mor.

**Katarīna,** utländska furstinnor: 1) K. af Aragonien, eng. drottn., dotter af Ferdinand o. Isabella, f. 1483, 09 gift m. Henrik VIII, s. försköt henne 33, d. 36 Kimbolton. — 2) K. af Medici, fr. drottn., f. 1519 Florens, 33 gift med Henrik (sed. Henrik II), reg. för sina söner Frans II o. Karl IX, ledde Bartolomeinatten 72, d. 89 Blois. — 3) K. I, ry. kejs. af låg härkomst, f. 1684 Livland, 07 heml., 12 offentl. gift m. Peter d. st., 24 kejs., efterträdde Peter, d. 27. Sedeslös. — 4) K. II, ry. kejs., f. 1729 Stettin ss. Sofia Aug., dotter af Krist. August af Anhalt-Zerbst, 45 gift m. storfurst. Peter (Peter III), s. hon var behjälplig att störta 62, reg. själf, först frisinnad, allt mer sedeslös, städse despotisk, d. 96. Befordrade vetensk.

**Katarīna,** helgon. 1) K. från Alexandria, ss. ifrig kristinna halshuggen 307. — 2) K. från Siena, f. 1347, myst. nunna, d. 80 Rom, kanoniserad 1461.

**katarr',** gr., *läk.,* slemhinneinflammation m. slemmig l. varig afsöndring.

**katastrōf,** gr., vändning, is. olyckl. vändn. i mskns lif; i dramat vändpkt till knutens lösande.

**katatonī,** gr., *läk.,* sinnessjukdom med tidtals återkommande melankoli, mani och krampföreteelser.

**katechū,** malaj., det inkokade vattenextraktet af Acacia Catechu Willd. o. *Areca Catechu* L. Användes till färgning o. garfning.

**katēder,** gr., lärarestol.

**katedrāl,** gr., domkyrka.

**kateg|orī,** gr., eg. egenskap; begreppsfack; klass **-ōrisk,** ovillkorlig. **-oriskt imperativ,** hos Kant sedelagen.

**katekēs,** gr., i frågor o. svar uppställd lärob., is. för undervisn. i kristna relig. (Luthers stora och lilla K., 1529).

**katekēt,** gr., lärare i kristendom. **-īk,** läran om relig.-undervisn. gm frågor.

**katekisation,** undervisn. gm frågor.

**katekūmen,** gr., lärjunge, nämligen i kristendom.

**katēt,** gr., namn på de sidor, s. omfatta den räta vinkeln i en rätvinkl. triangel.

**katēter,** gr., *kir.,* rörform. instrum. till undersökn. af långa gångar i kroppen, is. till aftappning af urin.

**katetomēter,** gr., ver tik. måttstock med flyttbara tuber, till mätn. af vertikala afstånd.

**ka'texokēn** (κατ'εξοχην), gr., företrädesvis.

**Katkov** (-kåff'), Mich. Nikif., ry. publicist, f. 1820 Moskva, red. för den panslavist. tidn. »Moskva underrättelser», d. 87 vid Moskva.

**Katmandu,** hst. i Nepal, 50,000 inv.

**katōd,** gr., elektr., den negativa polen i en stapel. **-strålar,** elektr. ljusfenomen vid urladdn. af Geisslerska rör.

**katolicism',** gr., d. lärosystem, s. utbildat sig under de rom. påfvarnes hierarki.

**katolska bref** kallas de bref i N. T., s. ej äro ställda till ngn viss församl., utan till alla kristna; 2 Petrus', 3 Johannes', Jakobs, Judas'.

**katolskt majestät,** titel för kon. af Spanien, sed. 1491.

**katoptrīk,** gr., läran om ljusets återspegling.

**katrīnplommon,** se plommon.

**Katt'egatt,** hafsvik af Nordsj. mel. Jylland, Sverige och de danska öarna.

**katter,** forngerman. folk, is. i Hessen.

**kattguld** och kattsilfver, guld- l. silfverglänsande glimmerfjäll.

**Kattowitz,** st. i preuss. Schlesien, 35,756 inv. Järnverk.

**kattsläktet,** *Felis,* af rofdjurens ordn. Dit räknas tamkatten, lodjuret, tigern, lejonet.

**kattugglan,** *Strix aluco* L., af roffåglarnas ordn., allmän i Sverige, 36 cm. l. Strykfågel.

**kattūn,** arab., glatt bomullstyg, vanligen tryckt o. färgadt.

**kattöga,** kvarts m. fina asbestnålar prlt inbäddade.

**Katzbach,** bifl. till Oder i preuss. Schlesien, 98 km. l. Sl. 26/8 1813.

**Kauffmann,** Angelika, schweiz. mål., f. 1741, gift m. den venet. mål. Zucchi, d. 07 Rom. Is. porträtt.

**Kaufman,** Konst, v., ry. gen., f. 1818, 67 gen.-guv. i Turkistan, eröfr. 68 Samarkand o. 73 Kiva, d. 82.

**Kaukāsien,** ry. ståth.-skap i v. Asien, uppfylldt af Kaukasus, 472,666 kv.km., 9,2 mill. inv. Flod.: Terek, Kuban, Kuma, Aras. Klimat: på slätten fuktigt, bland bergen mycket sträng vinter. Prod.: nafta, kol, salt, svafvel, järn, silfver, bly, guld, säd, ris, vin, kräpp, bomull, silke. Inv.: georgier, lesger, tscherkesser, osseter m. fl. Polit. indeln.: 14 guvernement. Hst. Tiflis.

**kaukasiska rasen,** se indoeuropeiska rasen.

**Kaukasus,** berg i ry. Kaukasien mel. Kaspiska o. Svarta haf. Toppar: Elbrus, Kasbek.

**Kaulbach,** Vilh. v., ty. mål., f. 1805 Arolsen, d. 74 München. Mest glänsande i sina satir. o. symbol.-hist. framställning.

**Kaunitz,** Wenzel Ant., furste, österr. statsm., f. 1711 Wien, åstadkom förb. mel. Frankr. o. Ryssland, hkt föranledde 7-år. kriget, d. 94.

**kausāl,** lat., orsaklig. **-itēt,** smnhang mel. orsak. d. verkan.

**kaustīk** l. kaustisk, gr., brännande, frätande.

**kautēl,** lat., försiktighetsmått.

**kauteris|ation,** gr., *kir.,* operat. m. bränn- l. frätmedel. **-era,** operera medelst bränn- l. frätmedel.

**kaution,** lat., borgen.

**kautschuk** l. gummi elasticum, karib., den intorkade växtsaften af flere trädslag, is. *Siphonia elastica* Pers., i S.-

Amer. o. *Urceola elastica* Roxb., i Indien. Saften framsipprar gm inskärn. i stammen. Gm behandling med upphettadt svafvel erhålles vulkaniserad k. Ökas svafvelmängd. o. temperat., erhålles horniserad k., s. användes till kammar, prydnader m. m. För öfrigt användes k. till vattentäta tyger, galoscher, radergummi, rör m. m.

**kavaljēr,** fr., uppvaktande ädling vid ett hof; belefvad man; herre.

**kavaljērerna,** under det borgerliga kriget i Engld 1642/49 kungens anhäng., medan parlamentets puritan, anhäng. kallades rundhufvud.

**kavalkād,** fr., festl. tåg t. häst.

**kavallerī,** fr., rytteri, stridande till häst med sabel, lans o. skjutvapen. Lätt k., dragoner, husarer, hästjägare; tungt k., kyrassiärer.

**Kavanagh** (kävv'änä), Julia, eng. rom.-förf., f. 1824 Thurles (Irlnd), d. 77 Nizza. Skr.: *Queen Mab* m. m.

**kavass,** turk., polissoldat, hos de utländska diplomaterna i Konstpl anställda beväpnade tjänare, som ledsaga dem utomhus.

**kavatina,** se cavatina.

**kavi,** javanernas gamla litteraturspråk.

**kaviār,** turk., insaltad rom af flere störarter. Den ry. Astrakan-k. bäst. Äfven k. från Hamburg, Sardinien o. s. v.

**kavitēt,** lat., hålighet.

**K. B.,** förk. för *Knight of the Bath* (eng.), riddare af Bathorden.

**Kean** (kīn), 1) Edm., eng. skådespel., f. 1787 London, d. 33 Richmond. — Hans son 2) Charl., f. 1811, d. 68. Båda utmärkta i Shakespeares karaktärer.

**Keats** (kīts), John, eng. skald, f. 1795 London, d. 21. Skr.: *Endymion* m. m.

**Keble** (kībl), John, eng. präst, skald, f. 1792, d. 66. Skr.: *The Christian year* m. m.

**Kebnekaise,** Sveriges högsta berg, 2,136 m.

**Kecskemét** (ketsch-), ung. st., 56,951 inv. Frukt o. vin.

**kedīv,** pers., Egypt. vice-kon.

**kedjebråk,** fortlöpande bråk, hvars nämnare består af ett helt tal o. ett bråk, dettas nämnare också af ett helt tal o. ett bråk o. s. v.

**kedjelinje,** *mat.,* jämviktslinjen för en jämtjock, i 2 pktr fritt upphängd tråd l. kedja.

**Kefalōnia,** en af de Joniska öarna, midt emot Patras-vik., 688 kv.-km., 70,077 inv. Bergig. Topp: Monte Nero, 1,600 m. Mildt klim. Fruktbar. Prod.: olja, vin, säd, korinter. Inv. greker. Hst.: Argostoli.

**kefalopōder,** gr., se hufvudfotingar.

**Ke'feus** (-fevs), *gr. myt.,* lat. Cepheus, kon. i Etiopien, erh. jämte sin maka, Kassiopeia, o. sin dot., Andromeda, plats bland stjärnorna.

**Kefisos,** lat. Cephisus, *g. geogr.,* flod i Grekland, utf. i sjön Kopais.

**Kefren,** egypt. kon. omkr. 3,000 f. K., eftertr. sin bror Keops.

**Keiller** (kill'er), Alex., industriidk., f. 1804 Skottland, kom 25 till Göteb., anlade mek. spinnfabr. o. mek. verkstad därstädes samt väfveri i Jonsered, d. 74.

**Keiron** (kej'-), *gr. myt.,* lat. Chiron, läkekunnig kentaur. Akilleus' lärare.

**Keiser,** Reinh., ty. mus., f. 1673, d. 39 Köpenh. Skr. 120 operor.

**Keith** (kīth), James, Lord Marishal, skot. krigare, f. 1696, jakobit, 28 i ry. tjänst, för framgång mot turkarne fältmarsk., sedan 47 å preuss. tjänst, föll 58 vid Hochkirch.

**kejsare** (af lat. *Cæsar*), titel på rom. rikets behärskare sed. Augustus. Karl d. st. upptog tit. af rom. k. 799. Sed. Maximilian I tit. på ty. kgr till ty. rikets upphörande 1806; sed. 1721 på Rysslands själfhärskare, sed. 1804 på Österrikes härsk. äfvensom på Napoleon I 1804/14 o. Napoleon III 1852/70 ss. Frankrikes k., sed. 1871 på kon. af Preussen ss. Tysklands k., sed. 1877 på Stor-Britanniens härsk. ss. k. af Indien, 1822/89 på Brasiliens härsk. Äfven tit. tillagd härsk. i Kina, Japan, Korea, Marokko o. s. v.

**Kejsar|kanalen,** kines. kanal, s. förenar Peiho, Hoangho o. Jangtsekiang, 1,300 km. l. **-krönikan,** medelhögty. dikt, förf. omkr. 1150, utgör sagohäfder om de ty. o. rom. kejsarne. **-snitt,** sectio caesarea, *kir.,* operation, hvarigm buken o. lifmodern gmskäras o. fostret uttages.

**Kekrops,** lat. Cecrops, äldste kon. i Attika, byggde Athens borg, införde kultur.

**Keksholm,** fin. Käkisalmi, st. i Karelen vid Ladoga, 1,250 inv., intogs 1580 af Pontus de la Gardie o. 1710 af Peter d. st.

**Keksholms län,** fordom län i Finland, afträddes 1617 gm freden i Stolbova af Ryssland åt Sverige.

**Kekulé,** Friedr. Aug., ty. kem., prof. i Bonn, f. 1829 Darmstadt, d. 96 Bonn. Skr. ang. organ. kemi, s. han gaf en ny riktn.

**Kelāt,** hst. i Belutschistan, 8,000 inv.

**Keller,** 1) Friedr. Ludw. von, schweiz. jur., f. 1799 Zürich, d. 60 Berlin. — 2) Jos., ty. kopparst., f. 1811, d. 73 Düsseldorf. — 3) Gottfr., schweiz. skald, f. 1815 vid Zürich, d. 90. Utmärkt novellist o. lyriker. — 4) Ferd., ty. hist. mål., f. 1842 Karlsruhe, direkt. vid konstskolan där.

**Kellermann,** Franç. Christ., fr. marsk., hert. af Valmy, f. 1735 Wolfsbuchweiler, 52 i fr. tjänst, 92 div.-gen., 94 öfverbefälh. för alparmén, 04 marsk., hert. af Valmy, pär, d. 20.

**Kellgren,** 1) Joh. Henr., skald, f. 1751 Floby, 74 docent i Åbo, sedan Gustaf III:s handsekreterare, ledam. af sv. akad. 86, d. 95. Utg. jämte Lenngren tidn. »Stockholmsposten.» Skr. dram. *Gustaf Vasa* (86), *Gusaf Adolf o. Ebba Brahe* (88), *Drottn. Kristina* (85), dessutom lyriska stycken, som ha stort estet. värde (ex. *Ljusets fiender, Dumboms lefverne, Nya skapelsen*). — Hans brors sonson 2) Jonas Henr., sjukgymn., f. 37 Alingsås, 64 löjtnant, uppr. 74 gymn.-inst. i Lond. o. 86 Sanna vid Jönköping, har ss. sjukgymn. vunnit europ. rykte.

**kelp,** eng., produkt vid förbränning af tång, till beredning af jod.

**kelter** l. celter, folkstam af den indo-europ. folkfamiljen, ford. mäktiga i n. Ital., Gallien, Britannien, n. Spanien o. sydv. Tyskld, drogo plundrande ända till Rom, Grekland o. M. Asien; nu inskränker sig deras spr. till delar af Skottland, Irland, Wales. Bretagne o. ön Man.

**keltibērer** l. celtiberer, ford. folk i Spanien, en blandning af kelter o. iberer.

**Kel'vin,** lord, förut Sir Will. Thomson, eng. fys., f. 1824 i Belfast, 46/99 prof. i Glasgow, d. 07, har gjort sig högt förtjänt om värme- och elektricitetsläran.

**Kemble** (kembl), John Phil., eng. skådesp., f. 1757 Preston, d. 23 Lausanne. Heroiska roller. — Dennes bror 2) Charles, f. 1775 Brecknock, d. 54 London. Fin komiker. — Dennes son 3) John Mitchell, f. 1807 London, hist. förf. o. språkf., d. 57 Dublin.

**Kēmi,** fin. fl., uppr. på Maanselkä, utf. i Bottniska viken, 425 km. l.

**kemī,** vetenskap. om kroppars smnsättn. o. sönderdeln., delas m. afs. härpå i analyt., s. handlar om metoden för kroppars sönderdeln., o. syntet., l. läran om smnsatta kroppars framställn. af beståndsdelarna. Efter de ämnen den behandlar delas den i oorganisk (mineral-k.) o. organisk (växt- o. djurämnens k.). Aristoteles' lära, att eld, luft, vatten o. jord voro allotropier af urämnet, kullkastastades mot slutet af 17:e årh. af Boyle o. Stahl, o. den sistnämnde uppställde flogistonteorien, d. v. s. att kroppars brännbarhet beror på deras halt af ett hypotet. ämne, flogiston. Men denna teori ägde blott bestånd, tills man funnit den rätta nyckeln till dessa företeelser. Priestley o. Scheele upptäckte syret, o. härigm kunde en ny teori, s. vidare utvecklades af Lavoisier, uppställas, s. än i dag är af fundamental betydelse för kemien. Bland svenskar, s. fört denna vetensk. framåt, må nämnas, utom Scheele, Bergman o. främst Berzelius.

**kemigraf,** gr., zinketsare.

**kemikālier,** prod., s. i stort förfärdigas på kem. fabriker för tekn. o. med. ändamål.

**kemiska strålar,** osynl. strål. utanför de violetta strålarna i solspektrum, hka framkalla kem. förändr. hos kroppar.

**kemisk frändskap** l. affinitet, vissa ämnens benägenh. att förena sig med haa.

**Kemi träsk,** sjö i Uleåborgs l., Finland.

**kemitypī,** gr., metod att gm etsning framställa upphöjda teckn. på tryckplåt.

**Kempten,** bai. st. v. Iller, 20,663 inv.

**Ken'ilworth** (-wor*th*), st. i eng. grefsk. Warwick, 4,544 inv. I närh. ruinerna af det gm W. Scotts roman bekanta slottet K.

**kenn'el,** eng., hundkoja, hundstall. **-klubb,** klubb i syfte att förbättra hundafveln.

**Ken'sington,** västl. del af London, med kgl. lustslott, K. house, samt stor offentl. park o. nat.-hist. museum.

**Kent,** grefsk. i s. ö. Engld, 4,028 kv.km., 1,351,849 inv., bildade ford. det angelsachs. kon.-riket K. Hst. Maidstone.

**kentāurer,** se centaurer.

**Kentucky** (-töck'i), förk. Ky., n.-amer. fristat mel. Virginia, Indiana, Illinois o. Missouri, 104,456 kv.km., 2,147,174 inv. Prod.: kol, järn, salt, boskap, trä. Sundt klimat. Hst. Louisville.

**Ke'ops** l. Kufu, egypt. kon. omkr. 3000 f. K., uppbyggde de största ännu bevarade pyramider.

**Kepler,** Joh., ty. astron., f. 1571 Magstadt, d. 30 Regensburg, uppt. de 3 K:ska lagarna om planetbanorna. Förtjänt om optiken. Förf.

**keppi,** se käppi.

**keramīk,** gr., lergodstillverkn.

**Ker'beros,** lat. Cer'berus, *gr. myt.,* månghöfdad hund vid ingången till Hades.

**Kerfstedt,** Hilda Aug:a Amanda, förf., f. Hallström 1835 Eskilstuna, g. 1) 55 med kyrkoh. B. G. Lindgren, änka 58, 2) 78 med rektor P. Kerfstedt, änka 06, har utg. *Vid vägkanten* (80/83), *Eva* (88), *Holger Vide* (93), *Susanne* (01), *Abdullah* (08) m. fl. mycket lästa berättelser.

**Kerguelens land** (kergell'-), obebodd ö i s. Ind. haf., 3,414 kv.-km. Bergig. Torftig vegetation. Kallt, fuktigt klimat. Uppt. 1772, sed. 1893 franskt.

**ker'mes,** färgämne ur bären af *Phytolacca decandra* L., äfvensom af insekt. *Coccus Ilicis* L.

**Kersonēsos,** gr., lat. Chersonēsus, halfö. Trakiska K., nuv. halfön vid Dardanellerna; kimbriska K., nuv. Jylland med Slesvig.

**Kertsch,** ry. st. på Krim vid sundet K. l. Jenikale (s. förenar Svarta haf. o. Asovska sjön), bildar m. Jenikale en kommun, 30,342 inv. Hamn, museum.

**kerūb,** hebr., plur. kerubīm, öfvernaturliga, från änglarne skilda väsen, s. omtalas i G. T.

**Ketteler,** Wilh. Eman. v., ty. klerikal agitat., f. 1811 Münster, 50 bisk. i Mainz, förmådde 54 hess. reger. till ett för hans parti fördelakt, fördrag, d. 77 Burghausen.

**Kettler,** Gotth. v., svärdsordens siste härmästare, gjorde sig 1561 till hert. af Kurld, d. 87.

**keuper** (köj'-), öfversta lagret af triasformat., best. af sandstenar, brokiga leror, märglar.

**Kew** (kjū), by vid London. Botan. trädgård.

**Kexel',** Olof, humorist, förf., f. 1748, d. 96. Skr.: *Mina tidsfördrif på gällstufvan* (76/77), lustspel. *Capitain Puff l. storprataren* (89) m. m. Stiftade ordenssällsk. »Par Bricole».

**Key,** 1) Karl Fredr. Edv. Emil, polit, f. 1822, 67/83 riksdagsm. o. en af landtmannapartiets ledare, sed. 83 postmästare i Hälsingborg, d. 93 Visby. Förf. — Hans syssling 2) Ernst Axel, anat., f. 1832, sedan 62 prof. vid Karolinska inst. Har inlagt förtjänst om d. patol. anat. Förf., d. 01. — 3) Ellen Karol:a Sofia, dott. af K. 1), förf., f. 1849 har skr. en mängd arb. i kvinnofrågan, m. m., bl. hka må nämnas *Missbrukad kvinnokraft, Lifslinjer.* — 4) Karl Ax. Helmer, son till 2), tidningsm., f. 1864, doc. i Upps. 94/95, har skr. lit.-hist. uppsatser o. skådesp., sed. 97 red. af Svenska Dagbladet.

**Keyser** (kej'-), 1) Thom. de, holl. mål., f. omkr. 1595, d. 79. — 2) Nic. de, belg. hist.-mål., f. 1813 Antwerpen, akad.-direkt. där, d. 87.

**K. F. U. K.,** förk. för Kristliga föreningen af unga kvinnor, stiftad i London 1855.

**K. F. U. M.,** förk. för Kristliga föreningen af unga män, stift, i London 1844.

**K. G.,** i Engld förk. för *Knight of the Garter,* ridd. af strumpebandsorden.

**kha'ki,** ind., ett slags lätt gråbrunt uniformskläde.

**Khanpur,** eng. Cawnpore, st. i brit. Indien vid Ganges, 119,600 inv.

**Khevenhüller,** Ludw. Andr., grefve,

österr. fälth., f. 1683, segerrik mot turk., eröfrade Baiern, d. 44 Wien.

**Kiakta,** st. i Sibir. vid fl. K. o. kines. gränsen, 4,300 inv. Tehandel.

**kibit'ka,** lätt ry. åkdon utan fjädrar.

**kid** (kidd), eng., »killing», getskinn till glacéhandskar.

**Kidderminster,** st. i eng. grefskap. Worcester, 24,681 inv. Mattfabr.

**Kidron,** bäck nära Jerusalem.

**Kiel** (kil), list. i Slesvig-Holstein vid K.-viken, 195,000 inv. Örlogshamn, univ., slott, observat., museum.

**Kielland** (tjällan), Alex. Lange, nor. förf., f. 1849, sed. 92 borgmästare i Stavanger, d. 06 Bergen. Skr.: *Garman & Worse* (80), *Else* (81), *Skipper Worse* (82), *Gift* (83) m. fl. rom. o. nov., af hka de flesta öfvers. på sv.

**Kiellman-Göranson** (tjäll-), Jul. Ax., pseud. Nepomuk o. Norna Gäst, rom.-förf., präst, f. 1811, d. 69. Skr.: *Trollets son* (48) *Svenska lynnen och smååfventyr* (53/63), *Svart på hvitt* (62) m. m. samt dikter.

**Kiepert** (kīp-), Heinr., ty. kartogr. o. geogr., f. 1818 Berlin, d. där 99. 41/42 i M. Asien. Prof. i Berlin. Talr. kartv. m. m. Förf.

**Kierkegaard** (kīrkegår), Sören Aabye, dan. förf., f. 1813 Köpenhamn, d. där 55. Danmarks störste tänkare, af stort inflytande på det relig., filos. o. estet. området. Skr.: *Enten-Eller* (43), *Stadier på livets vej* (45), *Indövelse i kristendom* (50) m. m.

**Kierman** (tjärr-), Gust., polit., köpman, f. 1702, inflytelserik medlem af borgarståndet, ifrig hatt, 65 dömd för försnilln. af statens medel till lifstidsfängelse, d. 66 s. fånge på Marstrand.

**Kiev** (kjeff), ry. st. vid Dnjepr, 319,000 inv. Bro, klost., katedral, univ., akad., seminar., teat., betyd. handel.

**kikare,** tub l. teleskop, instrum., hvarigm aflägsna föremål uppfattas närmare o. tydligare. Dioptriska k. l. refraktorer åstadkomma detta gm slipade glas, linser, o. delas i astron., terrestriska o. galileiska k. (teater-k.). De första gifva omvända bilder o. åstadkomma större förstoring än de senare. Katoptr. k. l. reflektorer ha en konkav spegel i st. f. en af linserna (objektivet).

**kikhosta,** smittsam barnsjukdom, struphufvudskatarr m. anfall af krampakt. hosta, åtföljd af ett pipande ljud. Sannolikt framkall. af en mikroskop. svamp. Ofta af lång varaktigh. Behandl.: inandning af ångor af terpentin, kamfer, alun o. s. v.

**kil,** trekant. prisma, s. tjänar till kroppars klyfn., ex. knif, mäjsel, yxa.

**Kildare** (-där), grefsk. i irl. prov. Leinster. 1,694 kv.km., 63,469 inv. Hst. K., 1,300 inv.

**Kilia,** Donaus nordligaste mynningsarm.

**kiliasm',** gr., tron på ett kommande 1,000-årigt gudsrike på jorden.

**Kilīkien,** lat. Cilicien, *g. geogr.,* landsk, i M. Asien.

**Kilimandschāro,** Afrikas högsta topp, i berglandsk. Dschagga, 5,888 m. h.

**Kilkenn'y,** irl. st. i grefsk. K. vid Nore, 78,821 inv. Bisk.

**Kilmārnock,** skot. st. i Ayrshire vid Irvine, 35,161 inv. Ylleindustri.

**kilo,** gr., tusen. **-gram,** 1,000 gr. ($2,_{35}$ skålp.). **-liter,** 1,000 lit. ($382,_{1}$ kna). **-meter,** 1,000 m. ($3,368,_{1}$ fot).

**kilogrammēter,** det arbete, s. fordras för att lyfta en kg. 1 m. högt (= $7,_{924}$ skålp.-fot).

**Kilon,** lat. Chilon, fr. Lakedaimon, en af de sju vise. Fr. honom uttrycket: »känn dig själf».

**Kilpisjärvi** l. Kilpisjaure, sjö i sv. lappmarken vid fin. gränsen.

**kilskrift,** skrift med kilform. skriftecken på de gamle babyloniers, assyriers o. persers monument.

**kilt,** ett slags kort kjortel, s. nyttjas af bergskottarne.

**Kimberley** (-le), John Wodehouse, earl, eng. statsm., f. 1826, 80/82 kolonialmin., 82/84 o. 86 statssekret. för Indien, utr.-min. 94, d. 02 London.

**Kimberley** (~), st. i brit, Kap-provinsen, 34,260 inv. Diamantgrufvor.

**kimbrer,** se cimbrer.

**kimmērier,** 1) Hos Homeros sagofolk, s. bodde i yttersta västern. 2) Nomad, ryttarfolk ö. om Svarta hafvet,

utrotadt i 7:e årh. f. K.

**Kimon,** lat. Cimon, athen. statsm. o. fälth., Miltiades' son, slog 466 f. K. perserna v. Eurymedon, 461 landsförv. ss. konservativ, åter 54, åvägabragte 5-årig fred m. Sparta, d. 449 Cypern.

**kimrök,** fint fördeladt kol, s. erhålles gm hartsart. ämnens l. oljors förbränning, anv. till tusch, svart oljefärg samt boktrycks- o. blanksvärta.

**Kina,** kin. Ta-Tsing kuo, d. v. s. Midtens rike, stat i östra Asien, 11 mill. kv.km., 330 mill. inv. Delar: egentl. K. (omkr. 4 mill. kv.km., 319,$_5$ mill. inv.), Mandschuriet, Mongoliet, Tibet, Dsungariet o. Ö. Turkistan. Öar: Hainau, Taivan. Berg: Jun-ling, Nan-ling, Pe-ling, Karakorum, Kuen-lun, Tianschan, Altai, Sajan-bergen. Öken: Gobi. Flod: Si-kiang, Jang-tse-kiang, Hoang-ho, Peiho, Amur, Tarim. Sjöar: Tung-ting, Po-jang, Tai-hu. Kanal: Kejsar-kanal. Produkt.: te, silke, bomull, porslin, tusch, lack, papper, rabarber, guld, silfv., järn, kvicksilfv., jaspis, kaolin, koppar, kol, salt, ris, säd, sesam. Befolkn.: kineser, mandschu., mongol., tibetan., malaj., lolo, miao-tse. Landet öfverbefolkadt. Stark utvandr. Relig.: Kong-futses o. Lao-tses läror samt buddism. Reg. monarkisk. Hst. Peking. Hamnstäder: Kanton, Nan-king, Amoy, Fu-tscheu, Ning-po, Shanghai, Tien-tsin. K. indelas i 18 prov. Ford. voro äfven Korea o. Liu-kiu omedelbara besittn. under K. I spetsen för reg. står kejsaren, himlens son. Högsta riksämbetsm.: ministermandarinernas råd. I spets. för prov. stå guvernörer. Hist.: 1:a dynastierna voro Hia o. Schang till 1123 f. K. Senare dynast.: Tscheu, Tsin, Han (till 220 e. K.). Därefter delades K. i 3 delar. 586 eröfrade tatarerna norra prov. o. grund. ett eget rike. 1279 förenade Kublai åter hela K. till ett rike o. grund. mongoldynast. Juen. Stift, af den ännu härskande dynast. är Tai-Tsing i 17:e årh. I sma årh. eröfr. Tibet o. Formosa. I 18:e årh. svåra förföljelser mot de kristna samt eröfr. af Bukariet och Dsungariet. Opiumkrig: 1840 /42, 57/58, 60/61, hvarigm K. af Engld tvingades att öppna frihamnar för européer. 83/84 stridigheter m. Frankrike rörande Anam. 94/95 krig m. Japan hvarefter K. erkände Koreas oafhängighet o. afträdde Formosa till Japan, 00 boxarupproret, Peking besatt af europ. stormakterna, upproret slutade 01, men Ryssld kvarhöll Mandschuriet. Nuvar. kejs. Pu Yi (sed. 08). Statsinkomster omkring 450 mill. kr. J. 6,698 km. T: 41,624 km. Armé: i fred: 106,500 m., i krig 1 mill. Flotta 16 fart, 122 kanoner, 4,146 man.

**kinabark,** bark af flere Cinchona-arter, innehåll, kinin, cinchonin m. m. Användes s. feberfördrifvande medel.

**kinaträd,** se Cinchona.

**Kincardine** (-kārdin), grefsk. i n. ö. Skottland 993 kv.km., 40,918 inv. Hst. Stonehaven.

**kindergarten,** ty., »barnträdgård», namn på lekskola för barn, s. ännu icke uppnått skolåldern.

**Kindblad,** Karl Edv., förf., f. 1807 Sthm, d. 92, utg. flere hist. arb. samt påbörjat en *Ordbok öfver svenska språket.*

**kinematogrāf,** gr., apparat, s. framställer rörliga bilder af en serie af ögonblicksfotografier.

**Kinesiska hafvet,** del af Stilla hafvet ö. och s. om Kina, delas i Gula haf., Östra haf. o. Södra hafvet.

**Kinesiska muren,** mur vid Kinas n. gräns, till skydd mot barbarhorder, 2,450 km. l., 11 m. h. Påbörjad 246 f. K.

**kinesiska språket o. litteraturen.** Kin. spr. är ett af de s. k. enstaf. spr. samt inneh. 500 stamord o. öf. 50,000 skriftecken. Grammat. af Rémusat, Endlicher, v. d. Gabelentz m. fl., ordb. af De Guigne, Williams m. fl. — Kin. lit. är mycket omfångsrik. Äldst äro de hel. böckerna (Kong-fu-tses lära omkr. 6:e årh. f. K.). Den poet. lit. är rik på dikt. o. rom. De förnämsta lyr. skalder äro Tufu o. Litaipe (8:e årh. e. K.). Värdefullast är den hist. o. geogr. lit. Det äldsta hist. arb. är Schu-king, behandl. 24:e/8:e årh. f. K. Äfven de flesta andra vetenskap. ha sin lit. Stora encyklopedier, ordböcker m. m.

**Kinglake** (-lek), Alex. Will., eng. hist. förf., f. 1811, d. 91. Skr.: *The invasion of the Crimea* m. m.

**Kingo,** Thom., dan. andl. skald, f. 1634 Slangerup, d. 03 ss. bisk. på Fyen. Skr.: *Psalmer og aandelige sange* m. m.

**king's bench** (-bentsch), afdeln. af Englands högsta domstol.

**King's County** (-kaunti), grefsk. i irl. prov. Leinster, 1,999 kv.km., 60,128 inv.

**Kings'ley** (-le), 1) Charl., eng. förf., f. 1819, d. 75 Eversham. Skr. roman. *Hypatia* m. fl. — Hans bror 2) Henry, rom.-förf., f. 1830, d. 76, skildrade lifvet i Australien.

**King'ston,** 1) K. upon Hull, se Hull. 2) (K. on Thames), eng. st. i Surrey, 34,375 inv. 3) St. i Canada vid Ontariosjön, 18,043 inv., Univ. 4) Hst. på Jamaica vid Atlanten, 46,542 inv. Hamn.

**Kings'town** (-taun), irl. st. i grefskap. Dublin, 17,356 inv. Hamn. badort.

**kinīn,** alkaloid af kinabarken, användes s. feberfördrifvande medel.

**Kinmansson,** Helfr., skådesp., f. Torsslow 1831, 53 gift med skådesp. Lars Gust. K., 48/57, 59/95 vid Dram. teat., 57/58 vid kgl. teatern, d. 06.

**Kinnekulle,** berg i Skarab. l. vid Vänern, 279 m. h.

**kino,** intorkad, garfsyrehaltig växtsaft till tandpulver.

**Kinross',** grefsk. i s. v. Skottld, 188 kv.km., 6,860 inv. Hst. K., 1,900 inv.

**kiosk',** turk., på pelare hvilande lätt byggnad.

**Kioto,** japan. st. på Nippon vid Stilla haf., 380,568 inv. Akad., bibliot., tempel.

**Kipling,** Rudyard, eng. förf., f. 1865 Bombay, bosatt i Engld. Har skrifvit fängslande ind. berättelser m. m., af hka de flesta äro öfvers. på svenska. Nobelpristagare 07.

**Kirchhoff,** Gust. Rob., ty. fys., f. 1824, sed. 73 prof. i Berlin, d. 87 där. Förtjänt om spektralanalysen. Förf.

**Kirgīs-steppen,** ry. landsträcka mel. Volga, Kasp. haf., Sibir., Kina o. Turan, 2 ½ mill. inv. Kirgiserna: nomadfolk af mongol. typ, turk. dialekt, mohammed. religion.

**Kir'ke,** *gr. myt,* lat. Circe, trollkvinna på en ö vid Italiens kust. Förvandlade Odysseus' stallbröder till svin.

**Kirkholm,** st. i Livland vid Düna, sl. 17/9 1605.

**kiro|mantī,** gr., konsten att spå i händerna. **-plastīk,** konsten att med händerna forma bilder af vax o. dyl.

**Kirunavaara,** det järnmalmrikaste berg i världen, i Norrbottens län.

**Kirschner,** Lula, rom.-förf. und. pseud. Ossip Schubin, f. 1854 Prag, har lefvat på resor, nu på slottet Monsgros vid Lissa, skr. *Ehre* (83), *Gloria Victis!* (85), *O du*

*mein Österreich* (90) m. fl., öfvers. på svenska.

**kirurgī,** gr., konsten att på mek. väg, gm operation, bota åkommor, såväl inre s. yttre.

**kis,** *min.,* förening af svafvel o. metaller.

**kisel,** kem., Si = 28, metalloid, i naturen blott i förening m. syre (kvarts, sand). **-gur,** bergmjöl, jordart bestående af kiselsyreskal af diatomacéer. **-sinter,** afsats af k.-syra ur varma källor. **-skiffer,** med lera, kol m. m. blandad kvarts. **-syra** (k.-jord), k:s oxid, ett af de allmännaste min. i naturen, förekommer ss. kvarts, bergkristall m. m. K.-syresalter (silikat) bilda talrika mineral.

**Ki'sil Irmak,** ford. Halys, fl. i M. Asien, utf. i Svarta hafvet, 915 km. l.

**Kischinev,** ry. st. i Bessarabien, 125,797 inv. Handel. Judemassaker apr. 1903.

**Kislar agā,** förmannen f. sultanens svarta eunucker.

**Kissingen,** bai. st. vid frank. Saale, 4,747 inv. Badort.

**Kistna** l. Krischna, fl. i Främre Indien, utf. i Bengaliska viken, 1,280 km. l.

**Kitairon** (-taj'-), lat. Cithæron, *g. geogr.,* berg i Attika.

**kita'ra,** gr. stränginstrument.

**kitōn,** ford. i Grekld såväl af män som kvinnor buret underplagg.

**Kitch'ener** of Khartoum, Horat. Herb., viscount, eng. gen., f. 50 Irland, 92 öfverbefälh. (sirdar) för den egypt. armén, tillintetgjorde mahdisterna, 99 gen.-guv. öfver Sudan, 00 öfverbefälh. öfver brit. armén i Syd-Afrika, 02/09 öfver de ind. trupperna.

**Kiusiu,** japansk ö, 43,615 kv.km., öf. 7 mill. inv. Hst.: Nagasaki.

**Kiva,** ry. vasallstat i Turkistan, omkr. 60,000 kv.km., 500,000 inv. Hst.: K., 6,000 inv.

**Kiörboe** (tjörbo), Karl Fredr., dan. djurmål., f. 1799, d. 76. Mest ber. är *Öfversvämningen.*

**Kjellberg,** 1) Nils Gust., psykiater, f. 1827, öfverläk. vid Upps. hospit., d. Upps. 93, skr.: *Om sinnessjukdomarnes stadier* m. m. — Hans bror 2) Ad., läk., f. 1828, d. 84 ss. prof. vid Karol. inst., skr.: *Anteckn. fr. en utländsk vetensk. resa* m. m. — 3) Joh. Frithiof, bildh., f. 1836, d. 85. Linnés bildstod m. m. — 4) Jonas, filantr., f. Västergötl. 1752, köpm. i Gbg, 1800 ledarn, af borgarståndet, d. 32, stift, en handtverks- o. en flickskola i Gbg.

**Kjellén,** Joh. Rud., statsvetenskapl. förf., geogr., f. 1864 Torsö i Vänern. Var 05/08 ledamot af 2:a kammaren. Prof. sed. 93 vid Gbgs högskola. Har skr. en mängd hist. o. statsrättsl. arb. samt reseskildr.

**Kjellman,** Frans Reinh., bot, f. 1846, d. 07, prof. i Upps., skr.: *Norra ishafvets algflora* m. m.

**Kjerrman,** Anna Maria Lov:a, förf., f. Wahlenberg 1858 Sthm, änka efter journalisten F. K., har und. sitt flicknamn Anna Wahlenberg skr. berättelser, romaner, sagor för barn m. m.

**Kjerulf,** Halfdan, nor. mus., f. 1815 Kristiania, d. 68, komp. en mängd omtyckta romanser o. sånger.

**Kjöbehavn,** se Köpenhamn.

**Kjöge,** dan. st. på Själland vid K.-bugten, 3,997 inv.

**kjökkenmödding,** dan., afskrädeshög, i Danm. under stenåldern af djurben o. musselskal bildade högar, lämningar efter de vilda inv:s måltider.

**klack, -ör,** se claque.

**kladd,** holl., köpmans dagbok.

**Kladderadatsch,** en i Berlin utkom. skämttidning.

**Klagenfurt,** hst. i Kärnten. 24,313 inv.

**Klampenborg,** hafsbadort på Själland, 10 km. n. om Köpenhamn. I närh. badorten Skodsborg.

**klangfigurer.** Om en skifva af glas, metall l. dylikt beströs med sand o. en violinstråke sedan strykes mot dess kant, hopar sig sanden i symmetr. linjer på de pktr, s. ej vibrera. Dessa linjer kallas

nodlinjer o. bilda s. k. klangfigurer. Jfr Chladni.

**klangår,** se jubelår.

**Klapka,** Geo., ung. gen., f. 1820, 42 österr. officer, 49 ung. öf.-befälh., kapitulerade i Komorn 27/9 49, vistades sed. i Frankr. o. Schweiz, 66 verksam i preuss., 76/77 i turk. intressen, d. 92.

**Klaproth,** Mart. Heinr., ty. kem., f. 1743 Wernigerode, d. 17 Berlin. Gjorde många mineralanalyser.

**klarinett',** it., träblåsinstr., har 8 tonhål, 14/17 klaffar o. ett omfång fr. e till f.

**klarissinnor,** af Klara af Assisi stiftad, åt d. hel. Franciscus 1224 helgad orden.

**Klarälfven,** fl. i Värml. l., uppr. på Nässfjället, gmflyter Fämunsjön i Norge, har i sitt öfre lopp åtskilliga namn, bl. a. Trysildsälfven, utf. vid Karlstad i Vänern. 367 km. l.

**klass,** lat., afdeln. af ett flertal enl. öfverensstämmande kännetecken; stånd, rang; skolafdelning.

**klassīk,** lat., original.

**klass'iker,** lat., i forn. Rom namn på de rikaste borgarena, sed. 2:a årh. på de bästa förf.

**klassisk,** mönstergill, utmärkt, originell.

**klasslotteri,** lotteri, där insatsen o. vinsten äro på förhand bestämda.

**Klausenburg,** st. i Siebenbürgen vid Lilla Szamos, 49,245 inv. Univ.

**klausūl,** lat., inskränkning, förbehåll, tillägg.

**klav,** lat., nyckel: notnyckel.

**klavér,** fr., ett pianot liknande instrument.

**klaviatūr,** lat., *tonk.,* alla tangenterna på ett tangentinstr.

**Klean'tes,** stoisk filos. fr. Mysien i 3:e årh.

**Kléber** (klebär), Jean Bapt., fr. gen., f. 1753 Strassburg, 76 i österr., 83 i fr. tjänst, 93 div.-gen., 98 till Egypt., segrade 1800 vid Heliopolis, 14/6 s. å. mörd. af en turk.

**Klebs,** Edw., ty. läk., f. 1834 Königsberg, sed. 82 prof. i Zürich, känd gm sina undersökn. rörande sår- o. infektionssjukd.

**Kléen,** Emil Andr. Gabr., läk., förf., f. 1847 Karlsborg, fil. o. med. dr, har bl. a. utg. en banbrytande *Handbok i massage* (88/90), *Diabetes mellitus o. glykosuri* (97), samt *Yankee Doodle o. Svenska kannstöperier.*

**Klein,** 1) Joh. Ad., ty. djur-, genre- o. landsk.-mål., f. 1792 Nürnberg, d. 75 München. — 2) Jul. Leop., ty. förf., f. 1804 Miskolcz (Ungarn), d. 76 Berlin. Skr. dramer, *Geschichte des Dramas* m. m.

**Kleio** (klej'-), *gr. myt.,* lat. Clio, historiens sånggudinna.

**Kleist,** 1) Ew. Christ., ty. skald, f. 1715 Zeblin, dödl. sårad vid Kunersdorf, d. 59. Skr.: *Der Frühling* m. m. — 2) Friedr. Heinr. Ferd. E., preuss. gen., f. 1762, utmärkte sig i sl. vid Kulm o. Laon, 14 gen. o. gref., 21 fältmarsk., d. 23.— 3) Heinr. Bernt Wilh., ty. skald, f. 1777 Frankfurt a. O., d. 11 Berlin. En af Tysklds störste dram. förf. Skr.: *Familie Schroffenstein, Kälhchen v. Heilbronn* m. m.

**Kleistenes** (klej-'), athen. statsm., s. 510 f. K. efter peisistratidernas störtande reformerade författn. i demokratisk anda, senare landsförvist.

**Klemming,** 1) Gust. Edv., bokkännare, f. 1823, 78/90 öfverbibliotekarie vid k. bibliot., d. 93. Stora förtjänster om Sveriges litterat. gm en mängd högst värdefulla bibliograf. arb. o. af honom utgifna medeltidshandskrifter. — Hans brorsdotter 2) Anna, operasångerska, f. 64 Sthm, debut. 87 på k. operan samt engagerades där, d. 89.

**klenōd,** ty., litet dyrbart ting, smycke.

**Klenze,** Leo v., tysk arkit., f. 1784, d. 64 München, hvars nyare monumentala byggnader han uppfört.

**klenät,** ty., ett slags bakverk af smördeg, s. kokas i flottyr.

**Kle'obis,** se Biton.

**Kleo'menes III,** kon. i Sparta, återupplifvade Lykurgos' lagar, sökte i Egypt. hjälp mot Makedonien, dödade sig 220 f. K., när detta misslyckades.

**Kleon,** athen. folkledare, läderhandlare, 429 f. K. inflytelserik, föranledde krig m. Sparta, föll 422 vid Amfipolis.

**Kleo'patra,** Egypt. sista drottn., af ptolemaiernas ätt, f. 69 f. K., 52 sin bror Ptolemaios Dionysos' gem. o. medreg., 47 af Cæsar upphöjd t. ensam härsk., senare Antonius' älskarinna, dödade sig eft. dennes nederlag gm en huggorms bett 30.

**Kleo'patras nål,** 22 m. hög obelisk fr. Alexandria, uppställd i N. York 1880; en annan fr. samma ort förd till London 1878.

**kleps'ydra,** gr., vattenur.

**kleptomanī,** gr., sjukl. drift att stjäla.

**Klercker,** Karl Nat. af, frih., krigare, f. 1734, 97 gen.-befälh. i Finl., d. 17.

**kleresī,** se klerus.

**klerikāl,** andlig; påfl. sinnad.

**klerk,** präst; skrifvare.

**klerūker,** gr., kolonister, som Athen utsände till eröfrade länder.

**klērus,** gr., l. kleresi, katol. prästerskap.

**Kleve** (Cleve), st. i Rhenprov. 59,642 inv., hst. i forna hertigdömet K.

**klient',** lat., hos romarne: person, som ställde sig und. en mäktigares beskydd; myndling, en som anlitar sakförare. **-tēl,** beskydd, biträde inför rätta.

**klimakteriska år,** vändpktsår; den tidpkt i kvinnans lif, då konceptionsförmågan upphör.

**klimāt,** gr., smnfattn. af de atmosfär. förhållandena på en ort med afs. på värme, nederbörd, vind, molnmängd m. m. Man skiljer mel. tropiskt, tempereradt o. kallt k., samt mel. kust- o. fastlands-k.

**klimatisk kurort,** ort, af hvars klimat man väntar en hälsosam inverkan på organismen.

**klimatologī,** gr., läran om klimat. förhållanden.

**klīmax,** gr., stegring.

**Klinckowström,** Rud. Maurits, frih., polit. förf., f. 1816, sed. 78 ledam. af Första kammaren, skr. milit. o. polit.-ekonom. arb., d. 02 Stafsund.

**Klingenstjerna,** Samuel, mat. och fys., f. 1698, d. 65, gaf anledn. till konstr. af akromat. tuber, vann genom sina skrifter europ. ryktbarhet.

**Klinger,** Friedr. Maxim. v., ty skald, f. 1752 Frankfurt a. M., d. 31 Petersburg. Skr. dram. *Sturm u. Drang* (däraf namnet på denna period) m. fl., rom. *Faust* m. fl.

**Klingspor,** 1) Vilh. Maur., gref., fältmarskalk, f. 1744, 1808 öfverbefälh. i Finld, prisgaf landet åt ryssarne, d. 14. — 2) Karl Arvid, riksherald. f. 1829, d. 03 Näsby, utg. *Sveriges ridderskaps och adelns vapenbok III,*

*Ridders- och adelsmän* (67/78, tills, med A. V. Stjernstedt), *Baltisches Waffenbuch* (81/82), m. m.

**klingsten,** se fonolit.

**klinīk,** gr., undervisn. i prakt, medicin vid sjukbädden, äfven sjukhus för dylik.

**klin'ker,** *byg.,* hårdt brända, glaserade tegel.

**Klinkerfues,** Ernst Friedr. Wilh., ty. astron., f. 1827, d. 84 Göttingen ss. dir. vid observat. där.

**klinomēter,** gr., instr. till mätn. af en linjes l. ett plans lutn. mot horisonten.

**Klint,** Gust. af, kartogr., f. 1771, d. 40 ss. vice amiral, utg. *Sveriges sjöatlas.*

**Klintehamn,** hamn på Gottlands v. kust.

**Klippbergen,** eng. Rocky mountains, berg i Förenta stat. (N.-Amer.) o. brit. N.-Amer., utlöpa i N. Ishafv., 5,500 km. l. Toppar: Pike's peak, 4,312 m., Fremont's peak, 4,136 m., Hooker, 4,785 m., Brown, 4,685 m.

**klipperskepp,** mycket långa, smala o. föga djupgående handelsfartyg.

**klippfisk,** saltad o. lufttorkad torsk.

**klipping,** rutform. mynt, s. slogos i Sverige och Danmark på 1500-talet.

**klisché,** fr., aftryck af bild l. skrift i stilmetall l. på galvanoplast. väg; klischera, tillverka klischéer.

**Klissov,** by i Polen, sl. 9/7 1702.

**kloāk,** lat., underjord. afloppskanal för orenlighet: *zo.,* utvidgn. af tarmkanalen hos några däggdjur, fåglar, amfibier o. några fiskar.

**kloakdjur,** *Monotre'mata,* lägsta ordn. bland däggdjuren (näbbdjur, myrpiggsvin). Jfr kloak.

**Klockhoff,** Dan., skald, estet., född 1840, d. 67, skr.:. *Om d pantheist, esthetiken* (64), *Om d. tragiska* (65), lyr. dikter m. m.

**klockupproret,** se daluppror.

**Klodvig,** kon. af Franken, merovinger, f. 465, efterträdde 481 sin far Childerik, eröfr. n. Gallien, besegr. alemann. 496, lät jämte 3,000 franker döpa sig, aflägsnade alla andra frank. furstar, d. 511 Paris.

**Klondyke** (-dajk), bifl. till Yukon i v. Canada, guldförande. Hufvudort K.

**klōnisk,** gr., *läk.,* kallas kramp, då musklerna omväxlande sammandragas o, förslappas.

**Klopstock,** Friedr. Gottl., ty. skald, f. 1724 Quedlinburg, d. 03 Hamburg. För ty. spr. o. lit. af stor betydelse. Skr.: epos *Messias,* dikter, bibl. o. fosterländska dram. m. m.

**klor,** *kem.,* Cl. = 35,$_5$, grundämne af saltbildarnas grupp, mycket utbredt i naturen i fören. m. metaller; framställes gm upphettn. af brunsten m. saltsyra. Gulgrön gas med stickande lukt; gm köld o. tryck flytande. Användes till blekning, framställn. af klorkalk, läkemedel m. m.

**klorāl,** *kem.,* prod., s. erhålles vid inverkan af klor på alkokol, bildar m. vatten k.-hydrat, hkt användes s. sömngifvande medel.

**klorkalk,** *kem.,* framställes gm inverkan af klor på kalkhydrat. Hvitt pulver, delvis lösl. i vatten. Användes till blekning, desinfektionsmedel m. m.

**kloroform',** *kem.,* förening af klorkalk med alkohol l. ättiksyradt kali, färglös, i vatten olösl., flyktig vätska. Kokp. 61°. Verkar vid inandning i hög grad bedöfvande. **-ēra,** bedöfva m. kloroform.

**klorofyll',** gr., se bladgrönt.

**klorsyra,** *kem.,* bildas då klorgas får inverka på en lösning af kaustikt kali.

**klorväte,** se saltsyra.

**klosett',** eng., eg. litet rum; afträde.

**kloster,** lat., med kyrka förenad bostad för munkar och nunnor, s. lefva efter bestämda ordningsregler. Det kristl. munkväsendet, s. hade det buddist. till förebild, uppstod omkr. 350 i Egypt. och utbildades i österlandet af Basilios, i västerl. af Benedictus. Und. medeltiden uppstod i Europa en oerhörd mängd, som dels genom reformat., dels gm regeringens ingripande aftog. Upphäfda i Sverige 1527 (det sista i Vadstena 1595), i Ital. 1866, Preuss. 75, Frank. 80.

**klosterlöfte,** fullständ. underkastelse und. klostrets regler, is. celibat, försakelse, lydnad.

**klosterskolor,** und. den tidigare medeltiden de enda skolor i Europa, blomstrade i 9:e och 10:e årh., förföllo i 13:e och 14:e. Undervisn. i trivium (gramm., retor., dialektik), sedan äfven i quadrivium (mus., aritm., geom., astron.).

**klot,** se sfär; *tekn.,* ett slags tunnt ylle- l. bomullstyg, som begagnas till foder m. m.

**Klōto,** *gr. myt.,* lat. Clōtho, en af ödets gudinnor.

**klubb** (eng. *club*), slutet sällskap.

**klubbekriget,** bondeuppror i Finland 1596/97, framkalladt genom ståth. Klas Flemings förtryck.

**klumpfot,** medfödd missbildning, hvarvid foten är vriden inåt. Kan i ungdomen botas gm operat. l. k.-stöfvel.

**klyfvare,** 3-kant. segel på bogsprötet.

**klys,** rör i ett fartygs bog, gm hkt ankarkettingen löper.

**klysopomp',** gr., med pumpverk försedd spruta, m. hkn man själf kan gifva sig lavemang.

**klystīr,** gr., se lavemang.

**Klytaimnes'tra,** lat. Clytæmnestra, Agamemnons gemål o. mörderska, själf mördad af sin son Orestes.

**klådran,** se taltrasten.

**Klädesholmen,** kapell i Göteb. o. Boh. l., municip.-samh.

**klärobskyr,** se claireobskur.

**klöfver,** *Trifolium* Tourn, *Papilionaceæ.* Flera arter, röd, alsike-, hvit-k., viktiga foderväxter.

**knallgas,** blandn. af 2 vol. väte o. 1 vol. syre, förbrinner und. stark explos. o. värmeutveckl.

**knallpreparat.** Det viktigaste af dessa är knallkvicksilfver, s, framställes gm att lösa kvicksilf. i salpetersyra o. alkoh., består af hvita, gmskinl. kristallnålar, som vid upphettn. till 186° explodera m. stark knall. Användes i sprängsatser o. d. Knallsilfver erhålles på analogt sätt o. exploderar ännu lättare.

**knape,** ty., und. medeltiden en riddares tjänare.

**knaster,** sp-, ett slags röktobak.

**kneippmetoden,** en eft. den ty. vattenläk. Sebastian Kneipp, f. 1821, d. 97, uppkallad vattenkurmetod, s. hufvudsakl. består däri, att patienten går barfota i fuktigt gräs.

**Kneller,** Gottfr., ty.-eng. portr.-mål., f. 1646 Lübeck, sed. 74 i Lond., Karl II:s hofmål., 15 baronet, d. 23

London. Förnämsta arb.: *Hampton Court beauties.*

**knjas** (oriktigt knas), i Ryssland högre adelsman.

**Knidos,** *g. geogr.,* dorisk koloni i M. Asien.

**Knigge,** Ad., frih., ty. förf., f. 1752 Bredenbeck, d. 96 Bremen. Skr.: *Ueber d. Umgang mit Menschen* m. m.

**knight** (najt), eng., riddare.

**Kniphausen,** Dodo v., furste, fälth., f. 1582, 29 i sv. tjänst, afgjorde segern vid Lützen 32, fältmarskalk 33, stupade 36 vid Haselünne.

**Knipperdollinck** (Knipperdolling), Bernt, en af vederdöparnes hufvudmän i Münster, und. Joh. af Leiden skarp rättare, 1536 afrättad.

**knittelvers,** konstlösa, parvis rimmande verser.

**knop,** holl., sjömansknut; 1 sjömil (1,855 meter).

**knoppern,** galläpplen, s. uppstå gm en insekts (*Cynips calicis* Burgsd.) sting på ekollonskålarna, fr. Ungarn o. Levanten. Anv. t. garfn. o. färgn.

**Knorring,** Sofia Margar. v., rom.-förf., f. Zelow 1797, 20 gift med frih. L. S. v. K., d. 48. Skr.: *Cousinerna* (34), *Vännerna* (35), *Qvinnorna* (36) m. m.

**Knowles** (nåels), Jam. Sheridan, eng. dram. o. nov.-förf., f. 1784 Cork, d. 62 Torquay.

**knownothings** (nånö*th*'ings), eng., »intet vetande», parti i N.-Amer. 1854/61, s. ville inskränka invandringen o. upphäfva de invandrades inflytande. Existerar ännu till namnet.

**Knox** (nåcks), John, Skotlds reformator, f. 1505 Gifford, d. 72. Införde presbyterialkyrk. i Skotld, utöfvade stort inflyt. ss. talare.

**knut,** före 1863 straffredskap i Ryssld, bestod af en af läderremmar flätad piska.

**Knut,** dan. furstar, 1) K. d. st., son af Sven Tveskägg, f. 995, 16 kon. i Engld, 18 l. 19 i Danm., eröfr. Norge 28/30, stadsfäste kristendomen i Danmark, d. 35 Shaftesbury. — 2) K. d. hel., son af Sven Estridsson, kon. 1080, ifrig kristen, dräpt 86, kanoniserad 01. — 3) K. Lavard, son af Erik Ejegod, f. 1091, 15 hert. i Sönderjylland, 29 obotriternas furste, mörd. 31, kanoniserad 69. — 4) K. Magnusson, kon., son af Magnus Nilsson, kon. i Jylland 47, fördrifven 52, sed. ty. kejsarens länskon. på Själland, mörd. 57. — 5) K. Valdemarsson, son af Vald. d. st., f. 1163, reg. 82, undertryckte skåningarnes resn. s. å., antog tit. »slavernas kon.», d. 02.

**Knut,** sv. kgr. 1) K. Eriksson, Erik d. heliges son, reg. 1167, d. 95 l. 96. — 2) K. Långe, Erik X:s kusin, gjorde uppror mot Erik XI 1229, reg. s. å., d. 34.

**Knut Porse,** hertig, besegr. kon. Birger Magnusson 1318, utöfvade sed. ss. riksråd ett stort inftytande på regeringen, 27 gift m. hertigin. Ingeborg, d. 30.

**Knäred,** socken i Hallands l. Fred 1613 mel. Sverige o. Danm.

**Knös,** 1) And. Olofsson, teol. förf., f. 1721, d. 99 ss. domprost i Skara. — Hans son 2) Olof Andersson, hist. förf., f. 1756, d. 04 ss. lektor i Skara. — Dennes bror 3) Gust., orientalist, teol., f. 1773, d. 28 ss. prof. i Uppsala. Skr.: *Samtal m. sig själf etc.* m. m. — Dennes dot. 4) Tekla, förf., f. 1815, d. 80, skr.: *Ragnar Lodbrok* samt flere smärre dikter.

**koadjūtor,** lat., medhjälpare, is. en rom.-kat. biskops.

**koafflēra,** fr., ordna håret. — **-yr,** hårklädsel. — **-ör,** hårfrisör.

**koagulēra,** lat., stelna, löpna.

**koalition,** lat., förbund mel. makter l. partier.

**Kobe,** först, till den jap. st. Hiogo (se d. o.).

**Kobell,** Frz v., ty. min. o. skald, f. 1803 München, d. där 82. Uppf. galvanografien, skr.: *Tafeln zur Bestimmung der Mineralien* (12:e uppl. 84), m. m. samt dikter på pfalz. dialekt.

**Koblenz,** st. i preuss. Rhenprov. vid Rhen o. Mosel, 53,858 inv. Fästn., bro, slott.

**kobolt,** Co = 59, täml. sällsynt metall af gråhvit färg. K:s oxid o. öfr. föreningar användas till framställn. af blått glas o. blåa färger. — **-glans,** kobolt, förenadt m. arsenik och svafvel; användes till framställn. af kobolt.

**Koburg,** hst. i Sachs.-Kob.-Gotha vid Itz, 20,460 inv.

**Koch,** 1) Jos. Ant., ty. landsk.-mål., f. 1768 Tyrolen, d. 39 Rom. — 2) Christ. Friedr., ty. jur., f. 1798 Mohrin, d. 72 Neisse. Praktisk jur. Förf. — 3) Rob., ty. läk., f. 1843 Klausthal, uppt. 82 tuberkulosbacillen, 83 ledare af den ty. kolerakommiss. till Egypt., uppt. där tuberkulosbacillen, 05 Nobelpristagare, d. 10 Baden-Baden.

**kochenill',** se konschonell.

**Kochinkina,** fr. koloni i Bortre Ind. vid Stilla hafv., ford. självst. kon.-rike. Slätt, sankt. Prod.: indigo, peppar, kaffe, sockerrör, silke. 56,900 kv.km., 3 mill. inv. Hst.: Saigon.

**Kock,** Paul de, rom.-förf., f. 1794 Passy, d. 71 Paris. Behandl. Paris.-förh. Slippr. framställn.

**kockelbär,** de torkade stenfrukterna af *Anamirta Cocculus* Wight et Arn. K. innehålla pikrotoxin o. äro giftiga. Användes förr att gifva öl och porter besk smak.

**Kockum,** Frans Henr., industriidk., f. 1801, d. 75, anlade en stor mek. verkstad i Malmö o. flera andra fabriker.

**kōdak,** portativ fotografiapp. för ögonblicksfotografier.

**kodeīn,** *kem.,* en i opium förekommande alkaloid, verkar lindrigare än detta.

**kōdex,** lat. codex, eg. trätafla; gammal handskrift, lagsaml.

**kodicill',** lat., tillägg, is. till ett testamente.

**kodifikation,** smnförande af lagar till ett syst. ordnadt helt.

**kodilj',** fr., *kort.,* dubbel bet.

**Ko'dros,** siste kon. i Athen, räddade det fr. dorernas infall gm offerdöd 1068 f. K.

**koefficient',** lat., *mat.,* talfaktor framför en algebr. storhet.

**koemtion,** lat., hos romarne form för äktenskap, i det hustrun gafs åt mannen gm låtsadt köp.

**koexistens,** lat., samtidig tillvaro.

**koff,** föga djupgående holl. handelsfartyg, tungt o. bredt.

**kofferdī,** holl., handelssjöfart.

**kogger,** holl., ett slags hanseatiskt krigsfartyg.

**koherēra,** lat., smnhänga.

**kohesion,** lat., den kraft, s. smnhåller en kropps små delar till ett helt.

**kohibēra,** lat., hålla tillbaka.

**Kohinoor** (-nur), »ljusberget», stor ind. diamant bland kronjuvelerna i Engld.

**Kohlhase,** Hans, köpman i Berlin, bekant för sin fejd mot junker Zeschwitz, som fråntagit honom hans hästar, afrättad i Berlin 1540.

**kohort',** lat., eg. tiondedel. af en legion; trupp, skara.

**koj,** holl., sofplats å fartyg.

**kokaīn,** den verksamma alkoloiden i kokabuskens blad, bildar färglösa, bittert smakande prismor. I form af saltsyradt k. verkar det bedöfvande o. användes därför vid operationer.

**Kokand,** ry. prov. i Turkistan, 220,000 kv.km. Hst. K., 86,704 inv.

**kokārd,** fr., rosettart. märke på hufvudbonaden.

**kokett',** fr., behagsjuk, behagsjuk kvinna. **-era,** söka behaga. **-erī,** behagsjuka.

**kokong',** fr., hylsa, hvari larver af åtskilliga insekter inspinna sig. Af silkesmaskens k. erhålles silke.

**kokoppympning** l. vaccination, öfverförande af kokoppgiftet på mskn för att göra henne omottaglig för smittkoppor, upptäcktes af Edward Jenner 1798, blef obligatorisk i Sverige 1815.

**kokos|palm,** *Cocos* L., *Palmæ. C. nucifera* L., träd i ekvatorialtrakterna, lämnar virke, palmkål, i bladen material till taktäckn., tyger m. m., af yngre stamdelar palmvin o. socker. Frukten, kokosnöten, lämnar närande föda o. en dryck, kokosmjölk, af skalens omhölje kokoståga (se d. o). **-tåga,** det bruna, trådiga ämne, s. omger kokosnötens skal, till tåg, borstar, penslar m. m.

**kokpunkt,** den temp., vid hkn en vätska kokar. Beror på lufttrycket o. är konstant blott vid oförändradt tryck. K. är i allmänh. lägre, ju flyktigare en vätska är.

**koks,** eng. cokes, gm torr destillat. af stenkol framställdt, utan låga brinnande brännämne, som äger den egensk. att utveckla hvarken rök l. illaluktande gaser. Vanl. framställdt i retorter (vid gasverk).

**koksalt,** se salt.

**Kokytos,** *gr. myt.,* lat. Cocytus, fl. i underjorden.

**kol,** C =12, metall. grundämne, förekommer i nat. rent. och kristalliseradt ss. diamant o. grafit, oxideradt ss. kolsyra o. förenadt m. baser ss. kolsyrade salter. Orent, amorft kol bildas vid upphettn. af organ, ämnen. Osmältbart, smak- o. luktlöst, olösligt. Upphettadt i luften förbrinner k. till kolsyra.

**Kola,** hamnst. i ry. Lappland på halfön K. i N. ishafvet, 615 inv.

**kolanötter** l. gurunötter, de smakliga, kaffeinhalt. nötterna af det i Guinea växande trädet *Sterculia acuminata.* Hafva en lifvande verkan.

**Kolberg,** st. i Pommern vid Persante nära Ö.-sjön, 32,864 inv. Ford. fästn.

**Kolbäcksån,** fl. i Dalarna o. Västmanl., uppr. i sjön Säfsen, utf. i Mälaren. 170 km. l.

**Kolding,** dan. st. på ö. kusten af Nörrejylland, 12,516 inv.

**Kolemine,** Alexandrina v., f. 1853, af ry. börd, 73 gift m. kollegierådet K., 84 skild fr. honom och gift m. Ludv. IV, storhert. af Hessen, äktensk. upplöst. s. å.

**kōlera,** Cholera morbus, namn på 2 sjukdomar: 1) Inhemsk k., *Ch, nostras,* ej epidemisk, yttrar sig i häftiga, tunna uttömningar, stark törst, vadkramp. Behandl.:

varma omslag, senapsdeg på mage o. vader, is. 2) Asiat. k., epidemisk, yttrar s. i diarré o. kräkningar, svåra

magplågor. Orsakas af en mikroskop. organism, kommabacillen, s. förekommer i vatten och i marken. Behandling: desinfektion, afspärrn. af smittade orter, karantän, ren luft, regelb. lefnadssätt. Uppträdde 1:a gngn i Europa 1823, i Sverige 1834.

**kolerīn,** *läk.,* yttrar sig i tunna, ymniga, risvattenlika öppningar jämte kräkningar o. stark afmattn. samt stark törst o. kramp i vaderna.

**kolērisk,** gr., hetsig.

**kolf,** bakre delen af gevärsstocken; *kem.,* klotform, glaskärl m. hals, till upphettn. af vätskor m. m.

**kolibrierna,** *Trochilidæ,* en familj af skärrfåglarnas ordn., insektätare m. praktfulla fjädrar, omkr. 470 arter, i hela Amerika. Den minsta, *Trochilus minimus* L., $3,_4$ cm. l.

**kolīk,** gr., enteralgi, buksmärta, ofta orsakad af gasbildn., maginflammat., dietfel, mask o. s. v., städse symtom, ej sjukdom. Behandling: varma omslag.

**Kolin,** böhm. st. vid Elbe, 15,025 inv. Fabr. Sl. 18/6 1757.

**Kol'kis,** *g. geogr.,* land på ö. kusten af Pontos Euxeinos (Svarta hafv.).

**kollabor|ātor,** lat., medhjälpare. **-era,** arbeta tillsammans med.

**kollaterāl,** lat., stående i sidoförhållande.

**kollation,** lat., enkelt aftonkalas. **-era,** jämföra afskrift m. originalet. **-ering,** jämförande granskn. af skrifter.

**kollēga,** ämbetsbroder; numera upphörd titel för lärare vid lägre läroverk.

**kollegiallsystem,** förvaltningssyst., enl. hkt ärenden afgöras af flere pers. samtidigt.

**kollēgium,** lat. collegium, sällskap, s. förenat sig för ett visst ändamål; högre förvaltande ämbetsverk; akad. föreläsningskurs.

**kollekt',** lat, penninginsamling för välgörande ändamål. **-ion,** samling. **-iv,** smnfattande flere personer l. ting, gemensam. **-ör,** insamlare.

**koller,** ty., kronisk hjärnsjukdom hos hästar, förorsakad af vatten i hjärnan.

**kollett',** fr., milit. jacka.

**koll'i,** it., packe, fraktgods.

**kollidēra,** lat., sammanstöta.

**kollier** (-iē), fr., halsband.

**kollision,** lat., smnstötning.

**kollōdium,** gr., bildas gm upplösn. af bomullskrut i alkoholhalt. eter, nyttjas, blandad m. ricinolja, till betäckn. af sår, m. jodföreningar vid fotografering till framkallande af negat. bilder på glas.

**kollusion,** lat., ränksmideri, hemligt förstånd (is. mel. anklagade och vittnen).

**kolm,** *geol.,* fossilt kol, radiumhaltigt.

**Kol'mar,** st. i Elsass vid Lauch, 36,844 inv. Fabr. Ford. befäst.

**Kolmodin,** Olof, skald, f. 1690, kontraktsprost, d. 53. Skr.: *Andelig dufvoröst* (34), *Biblisk qwinnospegel etc.* (32, 50) m. m.

**Kolmården,** bergs- o. skogstrakt i Östergötl., Södermanl. o. Närike. På flera ställen förekommer kornig kalksten,

s. bearbetas under namn af kolmårdsmarmor.

**kolofōn,** *g. geogr.,* st. i Lydien.

**kolofōnium,** gr., stråkharts, erhålles s. återstod vid framst. af terpentinolja ur terpentin.

**kolokvint',** frukten af *Citrullus colocynthis,* fr. Medelhafsländerna, användes ss. afförande medel äfvensom t. utrotande af väggohyra.

**kōlon,** gr., ett skiljetecken (:).

**kolonī,** lat., nybygge; utomeurop. besittn. **-alhandel,** handel med varor fr. kolonierna. **-alvaror,** råprodukter ur växtriket, fr. kolonierna, ss. kaffe, socker, ris, bomull. **-trädgårdar,** jordstycke, som sönderdelas i mindre och uthyres till mindre bemedlade för idkande af trädgårdsskötsel. Flere sådana i Sverige. **-sera,** anlägga en k. **-st,** nybyggare.

**kolonn',** fr., pelare, truppformering m. flera led bakom haa.

**kolonnad,** fr., pelarrad.

**koloratūr,** lat., *tonk.,* löpningar, drillar o. d. i sång.

**kolor|ēra,** lat., färglägga. **-it,** färgton.

**koloss',** gr., jättestod. **-āl,** jättestor.

**Koloss'ai,** *g. geogr.,* st. i Frygien.

**kolossen på Rodos,** kolossalbild af Helios på ön Rodos, omkr. 34 m. h.

**kolosserbrefvet** i N. T., förf. af aposteln Paulus o. ställdt till församl. i Kolossai.

**koloxid,** CO, giftig, af 1 atom kol o. 1 at. syre bestående gas, som bildas vid kolsyras beröring m. glödande kol l. vid kolhaltiga ämnens förbränning vid otillräckligt lufttillträde.

**koloxidförgiftning,** uppstår genom inandn. af kolos l. lysgas, framkallar hufvudvärk, häftigt pulserande af tinningsartärerna, medvetslöshet, äckel o. s. v. Botemedel: frisk luft, konstgjord andning, blodtransfusion.

**kolport|ēra,** fr., bära omkring till försäljning; utsprida. **-ör,** kringbärare af tidningar m. m.; lekmannapredikant.

**kolsvafla,** $CS_2$, en förening af kol o. svafvel, framställes gm kols glödgande i svafvelångor, bildar en färglös, starkt ljusbrytande vätska. Nyttjas till lösande af svafvel, fett, hartser, guttaperka, kautschuk m. fl. ämnen.

**kolsyra,** $CO_2$ = 44, förekommer i atmosf., i vatten o. bunden vid metaller. Framställes gm sönderdeln. af kolsyrade salter m. svafvel l. saltsyra. Färglös o. svagt syrlig. Öfvergår till vätska gm afkyln. und. starkt tryck. K. tjänar till framställn. af blyhvitt, ammoniak, soda, kolsyradt vatten, ss. eldsläckningsmedel m. m.

**kolsyradt vatten,** se mineralvatten.

**Kolum'bus,** se Colombo.

**Kolthoff,** Gust. Isak, zool., f. 1845 Skarab. l., konservator vid Upps. univ., uppsatte o. ordnade Biol. museet i Sthm, skr. *Vårt villebråd* (95/96), *Vandringar i naturen* (97) m. m.

**kolumn',** lat., trycksida; vertikal afdeln. för siffror o. d.

**kolväte,** en stor mängd föreningar mel. kol. o. väte, af hka ngra äro gasform. vid vanl. temp., andra flytande l. fasta.

**Kolyma,** fl. i ö. Sibirien, utfaller i N. ishafv., omkr. 1,787 km. l.

**Kol'zov** (-såff), Alex. Vasilj., ry. lyriker, f. 1809 Voronesch, d. 42.

**Kolzov-Massalski** (-såff-), Helena (pseud. Dora d'Istria), förf., f. prinsessa Ghika 1828 Bukarest, d. 88 Florens. Skr.: *La vie monastique etc.* (55), *Les femmes en Orient* (60) m. m.

**koma,** gr., *läk.,* djup sömn; *astron.,* ett kometernas kärna omgifvande töckenhölje. **-tös,** s. har afs. på sömnsjuka.

**komantscher,** indianer vid Rio Grande del Norte, omkr. 1,500.

**kombattanter** (-tang'er), fr., i strid deltagande trupper.

**kombination,** fr., smnställn., förening. **-sförmåga,** gåfvan att smnställa enskilda fall och däraf draga slutsatser.

**kombinera,** fr., förena, göra en kombination.

**komedī,** gr., lustspel. **-ant,** *d. b.,* skådespelare.

**komēter,** gr., släpstjärnor, *astr.,* himlakroppar m. töckenhölje och vanl. äfven m. svans, uppdyka plötsl. på himlen och försvinna vanl. eft. kort tid för alltid; endast ngra få återkomma o. deras bana är elliptisk m. stor excentricitet.

**komfort',** fr., hemtrefnad, bekvämlighet. **-ābel,** bekväm.

**kom|īk,** gr., löjeväckande. — **-iker,** lustspelsförf., rolighetsmakare. — **-isk,** hörande till lustspel, lustig.

**komitāt,** lat., grefskap; i Ungarn förvaltningsområde.

**komité,** fr., utskott.

**kommabacill,** bakterie, s. förekommer i asiat. kolera.

**kommandītbolag,** handelsbol., bestående af dels aktiva, personlig, ansvariga bolagsmän, som drifva affären, o. dels passiva, blott med sitt i bolaget insatta kapital ansvariga delägare.

**komman'do,** it., befäl, befallning.

**kommend|ant',** fr. öfverbefälhaf. i fästning. **-era,** anföra, befalla. **-ör,** tit. på sjöofficer i grad näst und. konteramiral; innehafvare af ordensgrad näst öfver riddare.

**kommensurābel,** lat., mätbar m. sma mått; is. om likartade storheter, som låta mäta sig af sma storhet utan att rest uppstår. Jfr inkommensurabel.

**komment|ār,** lat., utläggn. af en skrift. **-ātor,** tolkare, utläggare. **-era,** utlägga, tolka.

**kommers',** fr., handel; högtidligt dryckeslag bland tyska studenter. **-iell',** s. har afs. på handel.

**komminister,** lat., namn på ordinarie hjälppräst.

**kommiss',** lat., namn på saker, s. i parti levereras för kronans räkning, ex. k.-bröd, kommisskläde etc. **-ariāt,** en kommissaries ämbete l. ämbetslokal.

**kommission,** lat., uppdrag. **-är,** pers., s. ombesörjer uppdrag.

**kommōd,** lat., bekväm; tvättställ. **-itēt,** bekvämlighet.

**kommūn,** fr., menighet. **-āl,** s. angår en k.

**kommūnen,** den revolut. reg. i Paris 1793/94 o. mars—maj 1871.

**kommuni|cēra,** lat., meddela, stå i förbindelse. **-kation,** meddelande, förbindelse, samfärdsel.

**kommunicerande kärl,** rör l. kärl., s. nedtill stå i förbindelse m. haa.

**kommunikant',** lat., nattvardsgäst.

**kommuniōn,** lat., nattvardsgång.

**kommutātor,** inrättn. för omkast. af d. elektr. strömmen.

**Komnēnos,** kejsarätt i bysant. riket 1057/1204.

**Komorn,** ung. befäst st. vid Donau, 19,996 inv. Vin.

**Kōmos,** *gr. myt.,* skämtets gud.

**Komotau,** böhm. st. vid Erzgebirge, 15,896 inv.

**kompakt',** lat., tät, fast.

**kompanī,** fr., sällskap, bolag, afdeln. af regemente und. kaptens befäl.

**komparǀābel,** lat, jämförlig. **-era,** jämföra, stegra ett adj.

**komparaǀtion,** lat., jämförelse; ett adjektivs stegring. **-tīv,** jämförande; ett adjektivs 1:a stegringsgrad.

**kompars',** it., statist på teater.

**kompass',** med.-lat., l. bussol, horisontalt svängande magnetnål till bestämm. af en viss riktnings afvikn. fr. magnet, meridianen. Nyttjas på fartyg för att bestämma kursen.

**kompen'dium,** lat., kort smndrag.

**kompensǀation,** lat., ersättning, godtgörelse. **-era,** ersätta, godtgöra, uppväga.

**kompetens',** fr., befogenhet.

**kompilǀlation,** lat., smnförande, is. ur böcker. **-ator** person, s. kompilerar. **-era,** göra utdrag ur l. smnföra ur andras arbeten.

**komplement',** lat., fyllnad. En vinkels k., den vinkel, s. m. den förstnämnda utfyller 90°. **-färger,** se färger.

**komplett',** lat., fullständig. **-era,** fylla.

**komplex',** lat, smnfattning. Komplexa storheter, mat. summan af en reel o. en imaginär kvantitet.

**kompliǀcēra,** lat., inveckla. **-kation,** förveckling; *läk.,* tillstötande sjukdom, s. gör den ursprungl. sjukdomen mera invecklad.

**komplimang',** fr., artighetsbetygelse.

**komplott',** fr., heml. anslag.

**kompoǀnēra,** lat., smnsätta, dikta i toner. **-nist, -sitör,** tonsättare.

**komposant,** fr., *mek.,* hvarje särsk. kraft i ett syst. af krafter.

**komposition,** lat., smnsättning, blandning, utarbetning, tonskapelse; *kem.* legering af tenn m. antimon o. koppar.

**kompo'situm,** lat., sammansatt ord.

**kompost',** lat., blandn. af gödningsämnen.

**kompott',** fr., fruktmos.

**kompress',** fr., förband af på haa lagda linnelappar. **-ion,**

sammantryckning, **-ōrium,** lat., app. för smnpressn. af en pulsålder m. m.

**komprimēra,** lat., hoppressa.

**kompromettēra,** fr., draga med i spelet, blottställa.

**kompromiss',** lat., öfverenskommelse att hänskjuta en tvist till skiljedomares afgörande.

**Komura,** Jutarö, baron, jap. statsm., f. 1854 Hiuga, 01 utr.-min., 05 vid fredskonf. i Portsmouth, 08 åter utr.-min.

**kon,** gr., l. kägla, *mat.,* uppstår när en rät linje rör sig så, att den går gm en fast pkt o. glider utmed en cirkels perif. Den fasta pktn kallas spets, cirkeln bas, linjen dragen fr. spetsen till basens medelpkt axel. Volym: 1/3 af höjden gngr basen.

**konak,** turk., i orienten furstl. palats l. ämbetsmans bostad.

**koncedēra,** lat., medgifva.

**koncentr|era,** lat, smntränga, göra en lösning starkare. **-isk,** s. har sma medelpkt.

**koncept',** lat., utkast.

**koncession,** lat. samtycke.

**koncīlium,** lat., kyrkomöte l. synod, i den kat. kyrkan församl. till afgörande af kyrkans angelägenh. Ekumeniskt k. gäller för hela kristenheten, national-k. endast för ett visst land. Det mest betyd. af alla ekum. k. var det i Nikaia 325. Det näst sista k. hölls i Trient 1545/63, det sista 1869/70 i Vatikanen. Betydande, af kyrkan ej erkända k. i Konstanz 1414/18 o. Basel 1431/48.

**koncipiēra,** lat., fatta; befruktas.

**koncīs,** lat., kortfattad.

**kondemn|ation,** lat., dömande, fördömande, utdömande (af fartyg). **-ēra,** döma, fördöma, förklara (ett fartyg) odugligt.

**kondens|ēra,** lat. förtäta. **-ation,** förtätn. **-ātor,** app. för förtätn. af ångor m. m., till förstärkn. af d. elektr. tensionen.

**kondition,** lat., villkor, tjänst. **-era,** tjäna.

**kondītor,** lat., sockerbagare. **-ī,** sockerbageri.

**kondoleans'** (-angs'), fr., beklagande, sorgebetygelse.

**kondominat,** lat., flere staters gemensamma herravälde öfver ett land.

**kondōren,** *Sarcorhamphus grypus,* roffågel, fullt 1 m. l., på Anderna i S.-Amer., flyger högre än alla andra fåglar.

**konduk'tor,** lat., del af elektr. maskin, på hkn elektriciteten uppsamlas.

**konduktör,** fr., ledare, förare.

**kondylōm,** gr., *läk.,* ett slags venerisk svulst.

**Konew'ka,** Paul, ty. silhuettkonstnär, f. 1841, d. 71 Berlin.

**konfederation,** förbund. Konfedererade, förbundna.

**konfekt',** it., sockerbakverk.

**konfektion,** fr., lager af färdigsydda damkläder.

**konfer|ens',** lat., rådplägning, **-era,** rådpläga.

**konfession,** lat., bekännelse.

**konfid|ens',** lat., förtroende. **-entiell',** förtrolig.

**konfiguration,** lat., skapnad.

**konfirm|ēra,** lat., bekräfta, stadfästa, is. döpelseförbundet. **-and',** den s. beredes till att konfirmeras. **-ation,** stadfästelse, invign. till nattvardens begående.

**konfisk|ation,** indragn. af gods, beslag. **-era,** indraga, taga i beslag.

**konfityr,** fr., konditorivara.

**konflikt',** lat., smnstötning.

**konflu|ēra,** lat., smnströmma. **-ens,** smnströmning.

**konfōnium,** förvrängn. af kolofonium, spritvaror.

**konform',** lat., likformig. **-itēt,** likformighet.

**konfrontēra,** fr., förhöra vittnen l. anklagade i hvarandras närvaro.

**konfundēra,** lat., förvirra.

**Kon-fu-tse,** se Kong-fu-tse.

**konfusion,** lat., oordning, förvirring.

**konfys,** fr., förvirrad.

**kongestion,** lat., blodets stockning i ngn kroppsdel.

**Kong-fu-tse** l. Kon-fu-tse (lat. Confusius), kines, filos. o. ämbetsm., f. omkr. 550 f. K., d. 478. Hans

lära, mindre religion än moral, gäller nu s. den enda ortodoxa i Kina.

**konglomerāt,** lat., *geol.,* af smnkittade, afrundade stycken bestående bergart.

**Kongo,** port. Zaire. 1) Stor fl. i Nedre Guinea (Afr.), utf. i Atlanten, 4,700 km. l. Dess källor uppt. af Livingstone o. Stanley. 2) Negerrike i s. Afr. mel. fl. K. o. Dando. Und. port. öfverhöghet.

**Kongostaten,** und. Belgiens beskydd stående neutral koloni i V.-Afrika, 2,382,860 kv.km., omkr. 20 mill., inv.

**kongregation,** lat., förening af kloster; utskott i kardinalkoll. i Rom.

**kongress',** lat., smnkomst för rådslag om gemensamma, is. polit. angelägenh.; nordamer. republikens lagstift. församl.

**kongru|ēra,** lat., öfverensstämma. **-ens',** öfverensstämmelse. **-enta figurer,** sådana, s. lagda på haa täcka haa.

**Kongsbacka,** se Kungsbacka.

**Kongsberg,** nor. st. i Buskeruds amt, 5,585 inv. Silfvergrufvor.

**Kongsvinger,** nor. st. i Hedemarkens amt vid Glommen, 1,310 inv.

**Konia,** st. i M. Asien, 44,000 inv. Ford. Ikonion (se d. o.).

**konifērer,** lat., barrträd.

**koniīn,** *kem.,* se Conium.

**konisk,** gr., kägelformig; k. sektion l. kägelsnitt, kroklinje, s. uppkommer, när en kon skares af ett plan. Skär planet alla kanter, uppstår en ellips l. cirkel. Är planet prlt m. 2 kanter, uppstår en hyperbel, prlt. m. 1 kant: en parabel.

**kon'jak,** drufbrännvin. Jfr Cognac.

**konjektūr,** lat., gissning.

**konjug|ation,** lat., verbets böjning. **-ēra,** böja (verb).

**konjunktion,** lat., bindeord; *astron.,* 2 l. flere himlakroppars smnträffande, så att de skymma haa.

**konjunktīv,** lat., ett af verbets modus, det »villkorliga».

**konjunktūr,** lat., samverkan af omständigheter o. förhållanden, is. af sdna, s. äro af betydelse för handeln.

**konkāv,** lat., skålig inåt. Mots. konvex.

**konklāv,** lat., rum, där kardinalerna (instängda) samlas för påfveval.

**konklusion,** lat., slutsats.

**konkordans',** lat., öfverensstämmelse.

**konkordāt,** lat., fördrag, is. mel. rom.-katol. kyrkan o. en stat. Det mest bekanta är k. i Worms 1122.

**konkor'die|boken** (Concor'dia pia), saml. af de lutherska bekännelseskrifterna, utkom 1580. **-formeln** (Formula concordiæ), luth. kyrkans sista symboliska bok, hvari afvikelse fr. den luth. ortodoxien fördömes, förf. 1577.

**konkrēt,** lat., verklig, individuell, kroppslig. Mots. abstrakt.

**konkretion,** lat., *min.,* i olika stenarter förekommande smnhopn. af främmande mineral.

**konkubīn,** lat., frilla. **-āt,** smnlefnad utom äktensk.

**konkurr|ens',** lat., inbördes täflan. **-ent',** medtäflare. **-era,** täfla.

**konkurs,** lat., rättsförfarande i ändamål att ur en på obestånd varande gäldenärs tillgångar, så långt dessa räcka, skaffa borgenärerna betäckn. för deras fordringar i förh. till förmånsrätt o. storlek.

**konkylier,** gr., skal af blötdjur.

**konnexion,** lat. samband.

**konnäss|ans',** fr., bekantskap, jfr connaisance. **-ör,** kännare.

**konoīd,** gr., kägelform. kropp.

**Kōnon,** athen. fälth., slog 394 f. K. spartanerna vid Knidos, d. omkr. 390 Cypern.

**konossement',** fr. connoissement, fraktsedel för inskeppade varor.

**Konrad,** ty. kgr o. rom. kejs. 1) K. I., hert. af Franken, 911 kon., d. 918. — 2) K. II Saliern, 1024 kon., 27 kejs., 32 kon. af Burgund, d. 39. — 3) K. III, son af Fredr. af Schwaben, f. 1093, motkon. mot Lothar 26, ital. kon. 28, korståg 47/49, d. 55 Bamberg. — 4) K. IV, son af kejs. Fredr. II, f. 1228,

ty. kon. 37, eröfr. Neap. 53, d. 54 Lavello.

**Konrad från Marburg,** dominikan, sed. 1232 inkvisitor i Tyskld, grym, mörd. 33 vid Marburg.

**Konrad från Würzburg,** ty. skald, minnesångare, d. 1287 Basel. Skr.: *Der trojan. Krieg, Der Schwanritter* m. m.

**Kon'radin,** den siste hohenstaufern, son af kon. Konrad IV, hert. af Schwaben, f. 1252, ville eröfra sitt arfland Neapel 67, slagen vid Tagliacozzo 68, afrättad s. å. på Karls af Anjou befalln.

**konrek|tor,** lat., underrektor.

**konschonell,** l. koschenill, de torkade honorna af en sköldlusart, *Coccus Cacti* L. Rödt färgämne.

**konsekutīv,** lat., efterföljande.

**konselj',** fr., råd, rådförsaml., **-president,** konseljens främste man (hos oss kallad statsminister).

**konsek|vens',** lat., följd, följdriktighet. **-vent',** följdriktig, trogen sina grundsatser.

**konsert',** lat., öfverensstämmelse; offentl. musikalisk underhållning.

**konservat|ism',** fasthållande vid det bestående. **-iv,** en s. fasthåller vid det bestående.

**konserv|ātor,** lat., vårdare, is. af naturaliesamling. **-atōrium,** lat., högre musikläroanstalt. **-er,** lat., i hermet. tillslutna bleckdosor förvarade födoämnen. **-era,** bibehålla, bevara.

**konsider|ābel,** lat., ansenlig, betydande. **-ation,** hänsyn, beaktande.

**konsign|ation,** lat., afsändande af varor för egen räkn. till annan ort, för att där låta sälja dem till bestämdt l. marknadspris. **-era,** *hand.,* öfversända varor till kommissionär, *kr.,* land-, permissionsförbjuda trupper.

**konsistens',** lat., grad af af smnhang.

**konsistōrium,** lat., i Sverige 2 slags ämbetsmyndigheter: stifts-k. l. domkapitel o. akademiska k. (ett större o. ett mindre).

**konskribera,** lat., utskrifva till krigstjänst.

**konskription,** lat., kr., utskrifning.

**konsol',** fr., stöd för uppbärande af balkonger, statyer m. m.

**konsolidēra,** lat., befästa.

**konsonant',** lat., »medljud», språkljud, s. blott i förening m. vokal kan uttalas.

**konsort'|er,** lat., deltagare. **-ium,** kamratskap, tillfällig förening af stora bank- o. handelshus m. m.

**konspir|ation,** lat., smnsvärjning. **-atör,** smnsvuren. **-era,** göra smnsvärjning.

**konst,** färdighet, öfver hufvud, is. förmågan att gifva bestämda föreställningar uttrycksfulla former. 1) Ljudande k.: skalde-, ton-k. 2) Bildande k.: byggnads-, bildhugg-, målare-k., dans-k. m. m. **-akademī,** anstalt för undervisn. i de bildande konsterna, sed. 16:e årh.

**konstant',** lat., oföränderlig.

**Konstantin,** rom. kejs., se Constantinus.

**Konstantin,** ry. storfurst. 1) K., kejs. Paul I:s son, f. 1779, sed. 99 i ry. hären, 16 ståth. i Polen, afsade sig kronan 22, men mot sin vilja af ett parti utropad till kejs. 25, fördrif. fr. Polen 30, d. 31 Vitebsk. — 2) K., kejs. Nikol. I:s son, f. 1827, 53 storamiral, 62 ståth. i Polen, 65 presid. i riksrådet, 81 afsatt af Alex. III, d. 92.

**Konstantīne,** se Constantine.

**Konstantinōpel,** turk. Istambul l. Stambul, hst. i Turkiet o. sultanens residens, vid Bosporen, omkr. 1,152,000 inv., hamn vid Gyllene hornet, arsenal, varf, palats, moskéer, basarer, Sofiakyrkan, höga porten, akad., gymn., marinskola, hospit., seralj. Betyd. först.: Pera, Galata. — K. kallades fordom Byzantion (se d. o.).

**Kon'stanz,** l. Kostnitz, st. i Baden vid Rehn och Bodensjön, 21,445 inv. Bisk. Koncilium 1414/18.

**konstāpel,** med.-lat., polisbetjänt; grad bland manskap vid artilleriet o. flottan (motsvar. korporal).

**konstatēra,** lat., bestyrka.

**konstellation,** lat., stjärnbild.

**konsternēra,** lat., förbrylla.

**konstförvant,** sättare på ett tryckeri.

**konstipation,** lat., *läk.,* förstoppning.

**konstituēra,** lat., grunda, tillsätta.

**konstitution,** lat., beskaffenhet, is. kroppens; statsförfattn., förordning. **-ell',** grundlagsenlig.

**konstitutoriāl,** lat., handling, hvarigm någon tillsättes att utöfva en befattning utan att därå erhålla fullmakt.

**konstriktion,** lat., samnsnörning.

**konstruēra,** lat., »uppbygga, upprita, söka lämpa fakta eft. vissa teorier.

**konstrukt|ion,** lat., smnsättn., ordställn., uppritn. af en geom. fig. Jfr konstruera. **-iv,** smnhållande. **-ör,** byggmästare,

**kon'sul,** lat., 1) högsta värdigh. i Rom eft. konungarnes störtande, bekläddes af 2 personer, först blott patricier, sedan 366 f. K. äfv. af plebejer. 2) Und. medelt. borgmästare i vissa fr. städer. 3) I Frankr. 1799/04 högsta statsvärdigh. (Napol.). 4) Nu en stats ställföreträdare i utlandet till skydd för undersåtar o. handel. K. för hel stat l. större områden kallas general-k.

**konsulent',** lat., rådgifvare.

**konsult|ation,** lat., rådfrågning. **-ativ,** rådgifvande. **-era,** rådfråga.

**konsum|ent',** lat., förbrukare. **-era,** förbruka. **-tion,** förbrukning.

**konsumtionsföreningar,** ha till ändam. att skaffa sina medlemmar lifsförnödenh. af alla slag på möjligast billiga villkor.

**kontagiös,** lat., smittsam.

**kontakt',** lat., beröring.

**kontant',** fr., i reda penningar. **-er,** reda pngr.

**kontemplat|ion,** lat. självbetraktelse. **-iv,** s. hänger s. åt betraktelser.

**kontemporär,** lat., samtidig.

**kontenans** (-nangs'), fr., fattning.

**konteramiral,** lägsta amiralsgraden.

**konterfej',** fr., afbild.

**kontext',** lat., innehållet af en skrift; smnhang.

**kontinent,** lat., fastland.

**kontinentālsystemet,** åtgärd af Napol. I 1806, hvarigm den eng. handeln skulle afspärras fr. den europ. kontinenten. Engld vidtog motåtgärder.

**kontingent',** fr., andel.

**kontinu|ation,** fortsättning. **-era,** fortsätta. **-erlig,** smnhängande. **-itet,** oafbrutet smnhang.

**kon'to,** it., i handelsbok införd räkning; k-kurant', löpande räkning.

**kontōr,** fr., affärsrum, ämbetsverk.

**kontraband,** fr., smugglade varor.

**kontrabas,** fr., basfiol, största stråkinstrument; djup basstämma.

**kontradikt|ion,** lat., motsägelse. **-ōrisk,** motsägande.

**kontra|hēra** lat., smndraga, sluta fördrag. **-hent,** person, s. ingår öfverenskommelse.

**kontrakt',** lat., skrift, öfverenskommelse; af flere pastorat bestående del af ett biskopsstift, förestås af en kontraktsprost.

**kontraktūr,** lat., ihållande sjuklig muskelsmndragning.

**kontra|mandēra,** fr., återtaga en befallning. **-mina,** motmina; motlist. **-punkt,** lat., *tonk.,* konsten att sätta en l. flere stämmor till en redan gifven stämma. **-sign|ation,** lat., statsråds namnteckning und. ett reger.-beslut. **-signera,** underteckna.

**kontrast',** it., motsats.

**kontribu|ēra,** lat., bidraga, skatta. **-tion,** skatt, utskylder.

**kontroll',** fr., öfvervakande, granskning. **-ant,** l. **-ör,** utöfvare af k. **-era,** öfvervaka, granska, föra moträkn.

**kontrovers',** lat., stridsfråga, tvist.

**konträr,** fr., motsatt, stridig.

**kontubernāl,** lat., eg. tältkamrat, rumskamrat.

**kontūr,** fr., omkrets, grunddrag.

**kontusion,** lat., *läk.,* gm ngt icke hvasst föremål framkallad sönderslitn. af und. huden liggande väfnader o. kroppsdelar, hvaraf inre blödn. följer. Botemedel: köld, massage.

**konung,** härskare i en större monarki. Har vissa höghetsrättigh., ss. att föra kungl. krona i sitt vapen, tit. majestät etc.

**Konungaböckerna,** 2 hist. böcker i G. T., förf. omkr. 540 f. K., inneh. hist. om de hebr. kgrna fr. David.

**konungaförsäkran,** konungs ed att styra riket eft. landets lagar. Ett för Danm. egendoml. slag af k. är handfästning, skriftl. löfte, s. dan. kgr. fr. Kristof. II till Fredr. III måste afgifva att i sin styrelse iakttaga vissa regler. Dylika handfästn. måste de danska s. k. unionskgrne äfv. afgifva i Sverige.

**konungens nämnd,** af Erik XIV inrättad öfverdomstol bestående af 12 medlemmar.

**konvale|scens',** lat., tillfrisknande. **-scent',** person, s. tillfrisknar.

**konvalje,** se Convallaria.

**konven|ābel,** lat., passande. **-ans,** det passande. **-era,** passa.

**konvent',** smnkomst, församl. **-i'kel,** bönemöte. **-ion,** fördrag. **-ionell,** s. grundar sig på öfverenskommelse, vedertagen.

**konverg|ens',** lat., *mat.,* egensk. att vara konvergent. **-ent,** smnlöpande i en pkt. **-era,** smnlöpa.

**konversation,** lat., samtal. **-s-lexikon,** ordbok, med förklaringar of. ämnen, s. förekomma i det bildade samtalet.

**konver|sēra,** lat., samtala. **-sion,** ömvändning, förvandling.

**konver'ter,** se Bessemer.

**konvertera,** lat., förvandla, omsätta; *hand.,* ändra räntefoten.

**konvex',** lat., kupig. Mots. konkav.

**konvoj',** fr., handelsfartyg, s. seglar und. skydd af örlogsfartyg; i allmh. väpnadt skydd. **-era,** ledsaga, skydda.

**konvokation,** lat., smnkallande.

**konvolūt,** lat., pappersrulle, omslag.

**konvulsion,** lat., se kramp.

**konvulsīvisk,** lat., krampaktig.

**kooper|ation,** lat., samverkan. **-atīv,** samverkande. **-era,** samverka.

**koopt|ation,** lat., inväljande af ny medlem. **-era,** invälja ny medlem.

**koordināter,** lat., *mat.* 1) afst. fr. en pkt på en kurva till 2 fasta axlar, koordinataxlar, i sma plan; 2) afst. fr. en pkt på en yta till 3 fasta axlar i rummet.

**koordin|ation,** lat., likställighet, samordning. **-era,** samordna.

**Kopāis,** sjö i Boiotien o. Attika.

**kopaivabalsam,** balsam ur stammen af flere arter af *Copaïfera,* medicin mot slemflytningar.

**kopāl,** mexic, namn på flere slags hartser, s. utmärka sig för hårdhet, olösligh. i alkoh. Anv. till fernissor.

**kopēk,** ry. mynt, 1/100 rubel = 3 öre.

**kopī|a,** fr., afskrift, efterbildn. **-era,** taga afskrift, afteckna, afmåla.

**kopist',** fr., afskrifvare.

**kopiös,** lat., riklig, mycket stor.

**koppar,** metall, gedigen i N.-Amer., Sibirien o. Chile, har gulröd l. brunröd färg o. stark glans. Framställes mest ur föreningar (k.-malmer): k.-glans, k.-kis o. brokig k.-malm. Anlöper vid svag upphettn., förändras ej i vanlig torr luft, men öfverdrages i fuktig m. en grön skorpa: ärg. Användes till beredn. af mässing, brons o. a. metallegeringar samt för tillverkn. af kokkärl, s. dock måste förtennas. Eg. v. 8,9. Smältpkt: 1200/1400°.

**Kopparbergs län,** se Dalarna.

**koppar|förgiftning,** yttrar sig i häftiga uppkastn. af grönakt. vatten, starka magplågor, blodig afföring. Motgift: ägghvita. **-malmer,** se koppar. **-ormen** l. ormslån, *Anguis fragilis* L., kräldjur af ödlornas ordn., ända till 38 cm. l., fullkomligt oskadlig, Europa, Kaukasusländerna, Algeriet. **-stick,** konsten att på en kopparplåt gravera en teckning, hvaraf sedan aftryck tages. **-vitriol,** blå vitriol, svafvelsyrad kopparoxid, erhålles gm rostn. o. utlakn. af kopparhalt, svafvelfören. Bildar stora

safirblå krist. Användes i färgerier o. galvanoplast. anstalter.

**koppel,** lat., *tonk.,* inrättn. i orgel, s. förenar 2 l. flere manualer l. pedaler, hvarigm dessas toner ljuda samtidigt; *kr.,* rem för sabelns fästande.

**koppor,** *variola,* smittsam febersjukdom m. utslag i form af mer l. mindre elaktart. blåsor. Olika slag af k.: 1) blodiga k., farligast, m. blåröda fläckar på huden, döda vanl. om ett par dagar; 2) vanl. smittk., ofta m. dödlig utgång, m. variga blåsor, s. lämna efter sig mer l. mindre djupa koppärr; 3) modifierade k., mindre farliga, m. föga variga blåsor, s. ej lämna märken. Vatt-k., vattenklara blåsor, äro en annan sjukdomsform af lindrig art. Behandl.: isomslag på hufvudet, gurgling, feberfördrifvande medel. Eft. vaccinationens införande ha de fordom epidemiskt uppträdande k. aftagit i häftighet.

**koprolīter,** gr., förstenade exkrement af forntida djur.

**kopter,** kristna ättlingar af de gamle egypterna i Öf. Egypt., 609,633, däraf 10,000 i Kairo.

**kōpul|a,** lat., band, föreningsband mel. subjekt o. predikat. **-ation,** förening, parning; *bot.,* en ympningsmetod. **-atīv,** förenande. **-era,** förena.

**kor,** 1) k. l. kör, i gr. dramat ett antal personer, s. uppförde danser beledsagade af rytm. sång; nu förening af sångare till utförande af sångnummer. 2) Den för högaltaret bestämda östra del. af en kyrka.

**korāg,** gr., koranförare.

**korāl,** gr., kyrkosång, is. psalmer.

**korall'er,** gr., skalet l. den kalkhalt. byggnaden af kolonivis lefvande polypdjur. Viktigast den röda l. ädla k. fr. Medelhafvet, bearbetas till smycken m. m.

**korān,** arab., mohammedanernas religionsbok, världens mest lästa bok, innehåll. Mohammeds uppenbarelser, eft. dennes död samlade af hans svärfar Abu Bekr, inneh. tal, lagar, föreskrifter, polemik m. m. Består af 114 kapitel (suror). På sv. af J. F. S. Crusenstolpe o. C. J. Tornberg.

**korda,** *tonk.,* sträng; *mat.,* rät linje, s. förenar ändpktrna af en cirkelbåge.

**korderoj',** fr., ett slags tjockt kläde.

**kordiāl,** lat., hjärtlig. **-itēt,** hjärtlighet.

**Kordillererna** (diljē), Cordilleras de los Andes, jordens största bergskedja vid v. kusten af S.-Amer., 6,700 km. l. Toppar: Aconcagua, Sahama, Illimani, Sorata, Chimborazo, Cotopaxi, Tolima.

**kordit,** se cordit.

**Kordofān,** egypt. landsk. i Sudan; ford. oafhäng., 250,000 kv.-km., 300,000 inv. (½ arab., ½ negrer). Hst.: El. Obeid.

**kordong',** fr., snodd; förr kedja af milit. poster till skydd för ett landområde l. mot insläppande af smittosam sjukdom.

**korduān,** se karduan.

**Korēa,** Tai Han, halfö o. f. d. kejsardöme i Ost-Asien, mel. Gula o. Japan, hafv. 218,605 kv.-km., $9,_7$ mill. inv. Sed. 1905 und. Japans öfverhöghet och aug. 10 fullst. annekteradt af Japan. Inv.: mongoler. Relig.: buddism. Hst.: Söul. Siste kejsare, I-Tschok.

**Koren,** Joh., nor. zool., f. 1809 Bergen, d. 85.

**koreografī,** gr., konsten att beskrifva danser medelst afbildningar.

**korftåget,** ett krigståg, s. en stor skara upplänningar företogs 1598, i afsikt att värja landet mot infallande finnar. Dessa drogo sig dock tillbaka utan vapenskifte.

**Korfū** (ford. Korkyra), en af de Jon. öarna, 719 kv.-km. 90,872 inv. Bergig. Topp: Pantokratoras, 945 m. Prod.:

majs, oliv, apelsin, vin. citron, fikon, olja, silke, honung, salt, svafvel. Hst.: K. vid ostkusten, 29,135 inv. Hamn.

**kor|gosse,** gosse, s. biträder katol.

präst vid gudstjänsten. **-herre,** medlem af katol. domkapitel.

**koriamb'** gr., 4-stafvig versfot: — —.

**koriander,** fröna af *Coriandrum sativum* L., i s. Europa, användes s. krydda i bakverk, likörer, medicin m. m.

**Korinn'a,** gr. skaldinna, omkr. 500 f. K.

**Korint',** *g. geogr.,* berömd st. i Grekld på Istmus m. borgen Akrokorint (nu ruiner). Grund. af Sisyfos. 657/585 und. tyranner, därpå aristokrat. republ., 243/146 f. K. upptagen i akaiska förbundet, 146 f. K. förstörd af romarne, 46 f. K. åter uppbyggd af Cæsar, — Det nu v. Korint, Nea Korintos, 12,567 inv.

**korinter** l. små russin, de torkade frukterna af en afart af vinstocken, *Vitus vinifera apyrena,* fr. Morea o. Jon. öarna.

**korin'tierbrefven,** två i N. T. upptagna, af apost. Paulus förf. bref till den krist. församl. i Korint.

**korintisk pelarordning,** se pelarordning.

**korjaker,** nomadfolk i n. Sibirien.

**kork,** den tjocka, lätta, svampartade barken af korkeken (*Quercus Suber* L.), i Medelh.-länderna. Man skiljer mel. svart l. spansk o. hvit l. fransk k. Användes till proppar (korkar), simgördlar, skosulor, mattor m. m.

**korkek,** se ek.

**Kor'kyra,** se Korfu.

**korn,** *Hordeum, Gramineæ,* ett af våra viktigaste sädesslag. De vanligaste hos oss odlade slagen äro: 4-radigt k., *H. vulgare,* o. 2-radigt k., *H. distichon.* Till beredn. af malt m. m.

**kornett',** fr., *tonk.* i orgeln: en blandad stämma; ett slags bleckblåsinstr.; förr yngste officer, s. bar standaret.

**kornīsch,** fr., *byg.,* list för fästande af gardiner o. förhängen.

**korollārium,** lat., gifven följd af en bevisad sats.

**Koroman'del,** Dekhans ostkust.

**Koroneia** (-nej'-), *g. geogr.,* st. i Boiotien, sl. 447 o. 394 f. K.

**korpen,** se kråksläktet.

**korporāl,** fr., lägste underofficer.

**korporation,** fr., samfund, skrå.

**korpu|lens',** lat., fetma. **-lent',** fetlagd.

**korrekt',** lat., riktig. **-ion,** förbättring. **-īv,** förbättringsmedel. **-ūr,** *boktr.,* afdrag, hvari uppkomna fel rättas.

**korrelāt,** lat., växelbegrepp.

**korrespond|ens',** fr., brefväxling, motsvarighet. **-ent',** brefskrifvare. **-era,** stå i brefväxling, öfverensstämma.

**korridōr,** it., smal gång med dörrar.

**korrigera** (-schēra), lat., rätta.

**korrodēra,** lat., fräta.

**korrugēra,** lat., vecka, rynka.

**korrumpēra,** lat., fördärfva.

**korruption,** lat., fördärf, mutsystem, besticklighet.

**kors.** Utom den vanliga formen af k. (†), lat. k., symbolen för Kristi död, skiljer man mel. Andreas-k. (X), Antonius-k. (T), gaffel-k. (Y), det grek. k. (+). I forntiden verktyg för dödsstraff; *tonk.,* tecken (#) för höjn. af en not en half ton.

**Korsabād** (Chorsabad), by i Mesopotamien vid Tigris. Ruiner af Ninive där utgräfda.

**Kor'sakov** (-kåff), Alex., ry. gen., f. 1753, deltog i Suvorovs återtåg fr. Schweiz 99, 05/30 gen.-guv. i Litaven, d. 40.

**korsār,** sp., kaparfartyg, sjöröfvare.

**korsblomma,** *arkit.,* korsform. bladställning på tornspets m. m.

**korsett',** fr., snörlif.

**korsfarare,** deltagare i korståg.

**kors|förhör,** i eng. processrätten förhör af vittne gm motparten. **-gång,** täckta hallar, s. omsluta en klostergård l. dyl. o. öppna sig m. bågställningar mot denna. **-hvalf,** se hvalf.

**Korsika** se Corsika.

**korsnäbbsläktet,** *Loxia,* af tättingarnas ordn. Större korsnäbben, *L. pityopsittacus,* allm. i hela

Sverige, till 19,5 cm. l., lefver mest af gran- och tallfrön; hannen är som yngre till stor del pomeransgul, som äldre röd.

**korsriddare,** riddare, s. deltogo i korstågen; andl. riddareorden = Tyska orden.

**korstågen,** företrädesvis benämn. på af kristna folk i västerlandet und. 12:e o. 13:e årh. företagna tåg till Palestinas eröfr., föranleddes af påf. Urbanus II i Clermont 1095. Sedan tygellösa skaror und. Peter af Amiens o. a. dragit åstad o. dukat under, uppbröt 1076 en ordnad här o. eröfrade 1099 Jerusalem, där ett kristet kon.-rike grundades. 2:a k., 1147/49, misslyckades. 3:e k., 1189/92, und. kejs. Fredr. I, Fil. Aug. af Frankr. o. Rich. Lejonhjärta, hade Jerusalems förlust till följd; endast Ptolemais eröfrades. 4:e k. nådde endast till Konstpl, s. eröfrades (1204). Gm 5:e k., 1228/29, erhöll kejs. Fredr. II Jerusalem, s. dock snart återtogs af kovaresmierna. Ludv. IX af Frankr. företog 6:e k., 1248/54, o. eröfr. Damiette. 1270 företogs en misslyckad expedit, till Tunis (7:e k.). 1291 gick d. sista kristna besittn. i Palestina förlorad.

**Korsör,** st. på Själland vid Stora Belt, 6,054 inv. Hamn.

**korta varor,** namn på åtskilliga små behofs- l. lyxartiklar, s. säljas styckevis.

**kortége** (-äsch), fr., hedersfölje, paradtåg.

**kor-ton,** *tonk.,* orgelstämningen, fordom högre än kammartonen (se d. o.).

**Kortrijk** (-rejk), se Courtray.

**kort-slutning,** *elektr.,* en gm isoleringsfel uppstående kortare väg för strömmen som har eldfarlig glödgning af ledningstrådarna till följd.

**kōrum,** lat., *kr.,* vid trupp förrättad morgon- o. aftonbön.

**korund',** *min.,* lerjord, ofta färgad af järnoxid, kromoxid m. m., näst diamant det hårdaste mineral. Variet.: safir,

blå, rubin, röd ädelsten, fr. O.-Ind., diamantspat, brun, fr. I tal., ural, smärgel, finkornig, fr. Naxos, slip- o. polermaterial.

**korus,** se kor.

**korvett',** fr., tremastadt krigsskepp med kanoner på o. äfven under däck.

**koryban'ter,** den fryg. gudinnan Kybeles präster.

**Korydōn,** grek. herdenamn.

**koryfē,** gr., anförare, ledande personlighet.

**Kos** l. Ko, turk. ö bland Sporaderna, 286 kv.km., 10,000 inv. Vinodling.

**kosack'er,** slav. krigarfolk i s. Ryssld. 2 stammar: dnjeprkosackerna, donska kosackerna (vid Don).

**Kosciuzko** (kåschusch'kå), Tad., pol. fälth., f. 1746, 77 und. Washington i Amerika, 89 pol. gen.-major, försvarade sig 92 vid Dubienka mot ryssarne, 94 diktator, segrade vid Raclavice, slagen vid Maciejovice, fången, 96 frigifven af Paul I, sed. 16 i Solothurn, där han dog 17.

**kōsinus,** komplementets sinus, Jfr sinus.

**Kos'kinen,** Yrjö (finska för G. Z. Forsman), fin. hist. o. filol., f. 1830, prof. i Hfors, d. 03. Skr.: *Finska språkets satslära* (60), *Klubbekriget etc.* (65), *Finlands historia* (74) m. m.

**Koskull,** And. Gust., frih., sv. genremål., f. 1831, d. 04.

**Koslov,** se Eupatoria.

**kosmetīk,** försköningskonst, skönhetsmedel.

**kos'misk,** gr., s. angår världsalltet.

**kosmo|gonī,** gr., läran om världens ursprung. **-grafī,** världsbeskrifning. **-logī,** läran om världsalltet. **-polīt,** världsborgare. **-sofī,** läran om världalltets ursprung o. uppkomst.

**kosmorāma,** gr., världsmålning. Jfr panorama.

**kosmos,** gr., värld, världsalltet, världsordning.

**Kossuth** (kåschūt), Lajos, ungar. diktator, f. 1802, advok. o. journalist, 47 radikal riksdagsledam.,

48 finansmin., sept. s. å. i spetsen för ungar. reger., 49 ungar. republikens president, nedlade sin makt 11/8 s. å., sed. dels i London, dels i Turin, d. där 94.

**Kōsta,** glasbruk i Kronob. l.

**Kostnitz,** se Konstanz.

**Kostroma',** ry. st. vid Volga, 41,268 inv.

**kostym,** fr., dräkt. **-era,** ikläda kostym.

**kosvamp,** se Boletus.

**kota,** se ryggkota.

**kot'iljong,** fr., dans med omväxlande turer, hvarmed en bal plägar afslutas.

**Kotin,** se Chotin.

**kotlett',** fr., *kok.,* ett stycke kött m. vidhängande afhugget refben.

**koträdet,** *Galactodendron, Artocarpeæ. G. utile* H., i S. Amer., lämnar vid inskärningar i stammen en välsmakande, närande, mjölklik saft.

**Kottbus,** st. i Brandenburg vid Spree, 39,322 inv. Fabr.

**kotterī,** fr., parti, sällskap med ensidiga intressen.

**koturn',** gr., ett slags tjocksulade halfstöflar, s. på den forngrek. teatern användes af trag. skådesp., för att synas större; *bild.,* högtrafvande stil.

**kotyledōner,** gr., hjärtbladsväxter.

**Kotzebue** (-bū), Aug. v., ty. förf., f. 1761 Weimar, växlande lefnadsöden, mörd. 19 Mannheim. Ytterst produktiv förf., is. dramat., skr.: *Menschenhass u. Reue, Dei beiden Klingsberg, Die Indianer in England* m. fl.

**Kovalev'ski,** Sonja, ry. mat., f. Corvin-Krukovski 1853, änka eft. den ry. zool. K. (d. 83), sed. 84 prof. vid Sthms högskola, d. där 91. Skr.: *Zur Theorie der partiellen Differentialgleichungen* (75), *Ueber die Brechung des Lichtes in christallinischen Mitteln* (84) m. m.

**Kovno,** ry. st. vid Njemen 73,743 inv.

**kraal** (kral), holl., namn på hottentotters o. kaffrers byar.

**krabbor,** se Brachyura.

**Kræmer,** 1) Rob. Fredr. v., frih., f. 1791 Finland, 30/62 landshöfd. i Ups. l., d. 80. — Hans son 2) And. Rob., frih., förf., f. 1825, d. 03, major i armén, skr.: *Nordens natur* (51), *Sydfrukter* (53), *Diamanter i stenkol* (57) m. m. — Dennes syster 3) Charl. Lov., förf., f. 1828, skr.: *Fantasiklängväxter kring verklighetens stam* (65), *En kämpande ande* (86), utg. månadsskriften *Vår tid* (77/79) m. m.

**Krafft,** 1) David v., porträttmål., f. 1655 Hamburg, till Sthm 75, d. 24. — 2) Per (d. ä.), porträttmål., f. 1720 Arboga, d. 93. — Dennes son 3) Per (d. y.), porträtt- o. hist.-mål., f. 1777 Sthm, d. 63.

**Krafft-Ebing,** Rich., frih., v., ty. läk. f. 1840, prof. i psykiatri i Wien, d. 02.

**Kraft,** Adam, ty. bildh., f. omkr. 1450 Nürnberg, d. 1507 Schwabach.

**kraftkyrka,** se krypta.

**Krag,** Thom. Pet., norsk förf., f. 1868, har skr. skisser ur folklifvet.

**Kragerö,** nor. st. i Bratsbergs amt vid K.-fjorden, 5,223 inv.

**kragsten,** framspringande sten till stöd.

**Kragujevats,** serb. st. vid Lepenitza, omkr. 15,600 inv.

**Krain,** österr. kronland, 9,988 kv.-km., 508,150 inv. Berg: Alperna. Fl.: Save. Hst.: Laibach.

**Krajōva,** st. i Rumänien, 45,592 inv.

**Kraka** l. Kråka, se Åslög.

**Krakou,** Mårten, krigare, födelseår okändt, 1604 slottslofven på Gullbergs fäste, s. han o. hans maka Emerentia Pauli framgångsrikt försvarade mot danskarne 12, i maj s. å. ståth. på Vaxholms fästning.

**Krakov,** ty. Krakau, galiz. st. vid Weichsel, 104,000 inv. Univ., slott, katedr., bisk. 1320/1603 Polens hst.

**kramp,** sjukl. smndragn. af en l. flere muskler, är tonisk när en ihållande stelhet uppkommer

däraf, l. klonisk, när stelhet o. förslappn. växla; följa dessa mycket hastigt på haa, uppstår konvulsion. K.

framkallas af abnorm nervinverkan på musklerna.

**krampstillande medel,** se Antispasmodica.

**kramsfågel,** namn på matnyttiga småfåglar.

**krānium,** lat., se hufvudskål.

**Krapotkin** (rättare Kropotkin), Peter Alexejew, ry. furste, f. 1842 Moskva, slöt sig 72 till internationalen, häktades, flydde, sed. 86 i London. Skr.: *Paroles d'un revolté* (85), *Memoirs of a revolutionist* (99) m. m. samt upps. i vetensk. o. ekon. ämnen.

**krapp,** roten af *Rubia tinctorum,* fr. Levanten, men äfven odlad i s. Europa. K. lämnar äkta röda (bruna o. svarta) färger. Jfr. alisarin.

**krapplack,** röd färg af krapp o. alun.

**kraschān,** fr., kommendörstecken.

**Kras'noje Selo',** by vid Petersburg. Kejserl. slott.

**krasse** l. indiansk k., *Tropæolam majus* L., vanlig i våra trädgårdar. Den omogna frukten användes s. kapris.

**Kraszovski** (krasjev'-), Joz. Ign., pol. förf., f. 1812 Varschav, sed 84 fånge i Magdeburg (för landsförräderi), d. 87 Genève. Skr. talrika rom., dram. m. m.

**krāter,** gr., öppningen på en vulkan.

**Krates,** 1) Grundl. af den attiska komedien, omkr. 470 f. K. Athen. — 2) K. fr. Mallos, gr. grammat., grund, en egen skola i Pergamon, d. omkr, 144.

**Kratīnos,** gr. lustspelsförf., d. omkr. 424 f. K.

**Kraus,** Jos. Mart., komp., f. 1756 vid Main, till Sverige 78, 1:e kapellmästare 88, d. 92. Komp. operor (*Dido o. Aeneas* m. fl.), kantater, symfonier m. m.

**Krause,** Karl Christ. Friedr., ty. filos., f. 1781 Eisenberg, d. 32 München, smnsmälte Schellings panteism m. kristendomen till en »All-in-Gott-Lehre». Svårfattlig.

**kravall',** med.-lat., gatupplopp.

**kravatt',** fr., halsduk.

**krēatur,** lat., skapad varelse, djur, »kräk».

**kredensa,** it., eg. lita på; smaka på mat l. dryck, innan den kringbjudes.

**krēdit,** lat., del af ett konto, där mottagna poster uppföras. Jfr debet.

**kredīt,** fr., förtroende, anstånd med betalning. **-anstalt,** inrättning för in- o. utlåning af penningar. **-förening,** förening till anskaffande af kredit på billiga villkor åt dess medlemmar.

**kreditlēra,** lat., godtgöra. **-or,** fordringsägare.

**kreditīv,** lat., fullmakt för ett sändebud; fullmakt att lyfta penningar, anvisning.

**kreēra,** lat., skapa, utnämna.

**Krefeld,** st. i Rhenprov. nära Rhen, 109,084 inv. Sammet, siden.

**Kreling,** Aug. v., ty. mål. o. bildh., f. 1819 Osnabrück, d. 76. Illustrer. Goethes Faust m. m.

**krematōrium,** lat., likförbränningsugn.

**Krementschug,** ry. st. vid Dnjepr, omkr. 58,648 inv.

**Kreml,** ry., borg, is. K. i Moskva.

**Kremnitz,** ung. st. i Karpaterna. 9,349 inv. Myntverk.

**kremonesare,** violin fr. Cremona.

**Krems,** st. i Nedre Österr. vid Donau, 12,657 inv.

**Kremsīer,** st. i Mähren vid March, 13,991 inv.

**krenelēra,** fr., förse med tinnar, skottgluggar.

**kreōl,** sp., i sp. Amerika infödd person af ren europ. härkomst.

**Kre'on,** Oidipus' svåger, konung i Tebe.

**kreosot** (-såt), gr., färglös olja, erhålles ur bok- l. stenkolstjära; desinfektions- o. konserveringsmedel, användes äfven mot kräkningar, diarré o. lungsot.

**krepp** se kräpp.

**Kre'silas,** gr. bildh., lefde i 5:e årh. f. K. i Athen.

**krestomatī,** gr, läsebok, innehållande valda stycken ur de bästa författares skrifter.

**Krēsus,** se Kroisos.

**Kreta** (Kriti l. Kandia), turk. ö i Medelh., 8,617 kv.km., 310,056

inv. Bergig. Toppar: Teodoro 2,630 m., Ida 2,500 m. Klimat: mildt, sund. Prod.: olja, vin, honung, vax, silke, ost. Inv. till större del. greker. Hst.: Kandia. 1608 turkiskt. Sedan 98 förvaltas landet af en grek. statsman under beskydd af stormakterna. Gen.-guv. Zaimis 00/11.

**kretinism,** endemisk sjukdom, s. har till följd kroppsl. missbildn. o. själsslöhet. Utmärkande för en kretin är: kort växt, tjockt, oregelbundet hufvud, förstoring af halskörteln. Förekommer is. i bergstrakter.

**kreti o. pleti,** eg. kreter o. filisteer i kon. Davids lifvakt; blandadt sällskap.

**kretonn',** hvitt l. tryckt bomullstyg.

**Kreuger** (kröger), Nils Edv., landsk.-mål., f. i Kalmar 1858; själfständig o. produktiv.

**Kreuger** (kry-), Joh. Henr., amiral, f. 1782 Finland, d. 58. Förf.

**Kreūsa,** Kreons dot., Iasons trolofvade, af svartsjuka mördad af Medea. — Äfven den på flykten fr. Troja omkomna Aineias' gemål hette K.

**Kreutzer** (kröj'tser), 1) Rod., fr. mus., f. 1766 Versailles, d. 31 Geneve. Utmärkt violinist. Skr. violinskola. — 2) Konradin, ty. mus., f. 1780 Messkirch, d. 49 Riga. Skr. operor (*Nachtlager v. Granada* m. fl.), manskörer (*Der Tag des Herrn* m. fl.) m. m.

**kreuzer** (kröj'tser), österr. skiljemynt. 1 ny-k. = 1/100 gulden (= $1{,}_8$ öre).

**Kreuznach** (kröjts-), st. i Rhenprov. vid Nahe, 22,862 inv. Brom- o. jodhalt. min.-källor.

**krevēra,** fr., springa sönder, spricka.

**kria,** gr., öfningsuppsats öf. ett gifvet ämne.

**Krieger** (krīg-), Andr. Fred., dan., statsm., f. 1817, uppträdde redan tidigt som en af de nationalliberales ledare, beklädde 56/74 åtskilliga poster inom ministären, d. 93. Förf.

**krigstelegraf,** telegrafens användn. för milit. ändamål: såväl olika slag af opt. telegraf s. den elektriska. K. skötes i Sverige af en fälttelegrafkår.

**Krim,** ry. Krym, Tauriska halfön, ry. halfö mel. Asovska sj. o. Svarta hafv., förenad med fastlandet gm näset vid Perekop. 25,727 kv.km. Berg: Jaila, 1,660 m. h. Hst.: Simferopol.

**kriminal-** l. kriminell', lat., brottmåls-.

**kriminalrätt,** straffrätt.

**kriminologī,** läran om brottet, dess orsaker och yttringar.

**Krimkriget,** krig mel. Ryssld o. Turkiet, s. understöddes af Engld, Frankr. o. Sardinien, 1853/56, sed. 54 på Krim, där ryssarne blefvo slagna 20/9 54 vid Alma o. 25/10 s. å. vid Balaklava, o. Sebastopol eröfrades 11/9 55. Gm freden i Paris, 30/3 56, slutade K.

**krinolīn,** fr., ett slags vid underkjol af fina stålfjädrar.

**kris,** gr., afgörande; plötsl. vändning i en sjukdom; plötsl. förlamn. af affärslifvet.

**Krischna,** se Kistna.

**krisma,** gr., välluktande olja, s. användes vid relig. ceremonier, ss. vid kröning, kyrkoinvign. o. d.

**kristall',** gr., *min.,* fast kropp, af naturen själf begränsad af plana ytor, s. med haa bilda konstanta vinklar. 6 syst.: I. Kristallsystem m. 3 axlar. A. Axlarna vinkelräta mot haa; 1) alla lika: reguljära syst., 2) två lika: kvadratiska l. tetragonala syst., 3) alla olika, rombiska syst. B. Axlarna bilda minst *en* sned vinkel o. äro olika; 4) 2 axlar vinkelräta mot haa, den 3:e bildande m. de andra sneda vinklar: monoklin. syst., 5) ingen axel vinkelrät mot de andra: triklin. syst. II. Kristallsystem m. 4 axlar; 6) 3 axlar i samma plan, bild. 60° vinkel mot haa, den fjärde vinkelrät mot de öfriga, hexagonala systemet.

**kristallīnisk,** bestående af icke fullt utbildade kristaller.

**kristallisation,** bildn. af kristaller, försiggår, när kristalliserbara kroppar öfvergå från flytande l. gasformig till fast form.

**kristall-linsen,** brytande medium i ögat.

**kristallografī,** gr., läran om kristallerna.

**kristallvatten,** i kristaller förekommande kem. bundet vatten.

**kristendom,** den af Jesus Kristus stift. religionen.

**Kristens resa,** allegori af den eng. prästen John Bunyan.

**Kristian,** skandinav. kgr. 1) K. (Kristiern) I af Oldenburg, f. 1426, kon. i Danm. 1448/81, i Norge 50/81, i Sverige 57/64, d. 21/4 81. — Dennes sonson 2) K. (Kristiern) II tyrann, kon. Johans s., f. 1/7 1481 i Nyborg, kon. i Danm. o. Norge 1513/23, i Sverige 20/21, underlade sig Sverige o. invigde sin reg. m. Stockholms blodbad (20), s. ledde till den s. k. Kalmarunionens upplösn. Öfvergif. af d. dan. adeln, flydde K. 1523 t. Nederländerna. Vid de försök han gjorde att återeröfra sitt land tillfångatogs han i Norge 31. Död 25/1 59 s. fånge på Kallundborg på Själland. K. var gift m. kejs. Karl V:s syster Elisabet. — Dennes kusin 3) K. III, f. 12/8 1503, s. af Fredr. I, kon. i Danm. o. Norge 1534/59, ifrig lutheran, införde reformat. i Danm. (36) o. på Island (51), d. 1/1 59. Gift m. Dorotea af Sachs.-Lauenburg. — Dennes sonson 4) K. IV, f. 12/4 1577, s. af Fredr. II, kon. i Danm. o. Norge 1588/48, tapper o. företagsam, krig m. Sverige 1611/13 o. 43/45, med kejsaren 25/29, d.

28/2 48. Gift m. Anna Katar. af Brandenb., till vänster m. Kirsten Munk. — Dennes sonson 5) K. V, f. 15/4 1646, s. af Fredr. III, kon. i Danm. o Norge 1670/99, skapade en länsadel af grefvar o. baroner, utg. Danmarks allm. lag, lät i början leda sig af P. Griffenfeld, 75/79 krig m. Sverige, d. 25/8 99. Gift m. Charlotta Amalia af Hessen. — Dennes sonson 6) K. VI, f. 30/11 1699, s. af Fredr. IV, kon. i Danm. o. Norge 1730/46, behärskades af s. stolta o. praktlystna drottn., Sofia Magdalena af Brandenb.-Kulmbach, gynnade konster o. vetensk., d. 6/8 46. — Dennes sonson 7) K. VII, f. 29/1 1749, s. af Fredr. V, kon. i Danm. o. Norge 1766/08, lät leda sig af Struensee till dennes fall (72), antog kronprinsen Fredr. s. medreg. 84, d. 13/3 08. Gift m. Karol. Matilda af Engld, fr. hkn han skildes 72. — 8) K. VIII, f. l8/9 1786, s. af arfprinsen Fredr., dan. ståth. i Norge, 17/5—10/10 14 kon. i Norge, i Danm. 39/48, sökte smnsmälta Slesv.-Holstein m. Danm., d. 20/1 48. — 9) K. IX, f. 8A 1818, s. af hert. Fredr. Vilh. af Slesv.-Holstein-Sonderburg-Glücksburg, kon. i Danm. sed. 63, förenade s. å. fullständigt Slesv.-Holstein m. Danm., fick därigm krig m. Tyskld o. förlorade Slesv.-Holstein o. Lauenburg 64. Gift sed. 42 m. Lovisa af Hessen-Kassel. Död 29/6 06.

**Kristiania,** Norges hst. vid K.-fjorden, 232,000 inv. Bisk., slott, katedral, teater, univ. (sed. 1811) m. observat., hamn, betydl. handel (export: trä o. järn). Anlades af Krist. IV 1624 i st. för den uppbrända gamla kon.-staden Oslo. Sed. 1814 hst.

**Kristianiafjorden,** fjord i s. Norge.

**Kristiania stift,** stift i s. Norge.

**Kristianōpel,** köping i Blekinge l. vid Östersj., 109 inv. (08). Sl. 1611.

**Kristians amt,** amt i Norge, 116,282 inv.

**Kristiansborg,** k. slott i Köpenh., uppfördt 1733/40, nedbrann till stor del 1884.

**Kristiansand,** nor. st. i K:s stift vid Torrisdalsälfvens utlopp i Skagerack, 16,000 inv.

**Kristiansands stift,** stift i s. v. Norge.

**Kristianstad,** residensst. i K. län vid Helgeån, 11,388 inv. (08). Säte

för hofrätten of. Skåne o. Blekinge. Stadsprivil. 1622.

**Kristianstads län,** omfattar n. ö. delen af Skåne, 6,493 kv.km., 224,596 inv. (08). Sjöar: Ifösjön, Immeln, Helgasjön. Residensst.: Kristianstad. Öfr. st.: Simrisham, Engelholm.

**Kristiansted,** hst. i dan. Västind. på S:t Croix, 10,000 inv. Astron. observat.

**Kristiansund,** nor. st. i Romsdals amt vid Atlanten, 14,000 inv.

**Kristina,** sv. drottn., 1) K., Karl IX:s 2:a gemål, f. 1573, förmäld 92, mor till Gust. Adolf o. Karl Filip, d. 25. — Dennas sondotter 2) K. Augusta, Gust. II Adolfs dot., f. 7/12 1626, drottn. 32, myndig 44, lärd, svag för gunstlingar, slösaktig, abdik. 54 till förmån för sin kusin Karl Gust., blef katolik i Innsbruck 55, vistades mest i Rom, besökte Sverige 2 gngr, d. 19/4 89 Rom.

**Kristinehamn,** st. i Värml. l. vid Vänern, 8,569 inv. (08). Stadsprivil. 1642.

**Kristinestad,** fin. Kristiina, fin. st. vid Bottn. viken, 3,049 inv.

**Kristi-orden,** port. orden, 3 kl.

**Kristofer,** skandinav. kgr. 1) K. I, dan. kon., son af Valdem. II Sejr, f. 1219, kon. 52, stridigh. m. ärkeb. Jak. Erlandsson, d. 59. — Dennes sonson 2) K. II, dan. kon., son af Erik Glipping, f. 1276, kon. 19, beröfvades all makt gm en s. k. handfästn., måste fly till Tyskld för gref. Geert af Holstein, åter eft. ngr. år, d. 32. — 3) K. III af Baiern, kon. i Danm. o. Sverige 1440/48, i Norge 42/48, son af pfalzgref. Johan, f. 26/2 1418, flyttade Danmarks hst. fr. Roeskilde t. Köpenh., stadfäste Sveriges allm. lag 42 und. namn af kon. K:s allm. landslag, d. 7/1 48. G.

m. Dorotea af Brandenb.

**Kristofer,** gref. af Oldenburg, f. 1502, anförde lübeckarne i den eft. honom uppkallade grefvefejden, d. 66.

**kristologī,** gr.; läran om Kristi person.

**Kristus** (af gr. *Kristos',* den smorde, messias), namn på Jesus af Nasaret, kristendomens stiftare. Född omkr. år 6 före vår tidräkn., drog han undervisande omkring i Galiléen, samlade omkr. sig en mindre (apostlar) och en större krets af lärjungar, drog till Jerusalem för att angripa hierarkien, men blef i april 35 korsfäst ss. gudsförsmädare o. upprorsmakare.

**krita,** hvit, affärgande kalksten, bestående till större delen af skalen eft. mikroskop. djur. Förekommer längs kusterna i Engld, Frankr., Tyskld etc. I Sverige i Skåne. Användes till skrifmateriel, slamfärg m. m.

**kritērium,** lat., särskiljande kännetecken.

**kritformationen,** *geol.,* bergformat. öfver jura- o. under tertiärformat., karakteriseras gm hvit krita i öfre samt mergel o. sandsten i undre lager.

**Krītias,** en af de 30 tyrannerna i Athen, stupade 403 f. K. i strid mot Trasybulos. Förf.

**kriticism',** gr., vetenskapl. förfarande inom filos.

**kritik,** gr., granskning, bedömande.

**kriti|ker,** l. kritikus, granskare. **-sera,** granska, utöfva kritik.

**krītisk,** gr., granskande, noggrann: *läk.,* som har afs. på en afgörande vändn. i ett sjukdomsförlopp.

**Kroātien,** ford. kon.-rike, nu ungar. kronland, 42,516 kv.km., omkr. 2 ½ mill. inv. Floder: Save, Drave. Inv.: slaver. Hufvudnäring: åkerbruk. Hst.: Agram.

**Kroisos** (kroj'-), Kresus, Lydiens siste kon., 560/548 f. K., besegrad af Kyros. Känd för sin rikedom.

**krokān,** fr., sockerbakverk i form af ett tempel l. d.

**krokett',** fr., *kok.,* brunstekt bulle af kött, fisk, ris etc.

**krokodilen,** *Crocodilus,* ordn. af kräldjuren. Nil-k., *C. vulgaris* Cuv., 7 m. l., i Afrika. Ganges-k. l. gavialen, *Ramphosioma*

*gangeticum* Geoffr., of. 6 m. l., i Ganges o. Sind. Kaimanen l. alligatorn. *Alligator mississippiensis* Gray, till 5 m. l., i N.-Amer.

**krokus,** se saffran.

**krollsplint,** de torkade o. hopvridna bladen af ett stäppgräs i n. Afrika, användes till stoppn. af möbler o. d.

**krom,** Cr=52, metall, förekommer ej gedigen i naturen, vanligen i förening m. järn, ss. k.-järn.

**kromātisk,** gr., *fys.,* färgad; *tonk.,* upp- l. nedstigande i på haa följande half toner.

**kromgult,** kromsyrad blyoxid, med vacker gul färg, erhålles gm fällning af blysockerlösning m. kromsyradt kali.

**kromolitografī,** gr., se färgtryck.

**kromosfär,** se solen.

**kromsyradt kali,** *kem.,* beredes gm smältn. af kromjärn m. salpeter. Användes i färgerier, kattuntryckerier m. m.

**krona,** lat., härskarvärdighetens attribut, består vanligen af en dyrbar, kransform. hufvudbetäckning, ford. öppen, senare sluten o. försedd m. byglar. Olika eft. bärarens olika rang.

**krona,** sv. mynt =100 öre.

**Kronan,** norra o. södra, 2 stjärnbilder, en på n., en på s. stjärnhimlen.

**Kronberg,** Joh. Jul. Ferd., mål., f. 1850 Karlskrona. Bland hans taflor må nämnas: *Jaktnymf, Våren, Kleopatras död, David o. Saul.*

**Kronborg,** dan. fästn. vid Helsingör, uppfördt 1574/83.

**kronhjorten,** se hjortsläktet.

**kronisk,** gr., *läk.,* s. räcker lång tid (om sjukdom). Mots. akut.

**Kronobergs län** omfattar s. delen af Småland, 9,910 kv.km., 157,801 inv. (08). Residensst.: Växjö. Köpingar: Ljungby, Elmhult.

**kronogods** = domän (se d. o.).

**kronollogī,** gr., läran om tidräkning. **-lōgisk,** s. har afs. på tidföljden. **-meter,** eg. tidmätare; ett m. omsorg konstrueradt ur.

**kronorden,** preuss. orden, stift. 1861. 4 kl.

**Kronos,** *gr. myt.,* titan, uppslukade alla sina barn utom Zeus. Oriktigt ansedd för tidens gud. I Italien förväxlad m. Saturnus.

**Kronstadt,** 1) Ry. st. o. fästn. på ön Kotlin i Fin. viken, 54,539 inv. 2) Siebenbürg. befäst st., 36,646 inv.

**Krook,** Ax. Joh. Erik, publicist, förf., f. 31 Sölvesborg, medarb. i »Göteborgsposten» 69 o. 80/90 red. af »Nya Förposten» i Gbg, d. 93. Skr. dödsrunor m. m.

**Kropotkin,** se Krapotkin.

**kropp,** *mat.,* hvarje solid figur. De 5 reguljära k. äro: tetra-, hexa-, okta-, dodeka-, ikosaēdern.

**Kroton,** *g. geogr.,* gr. st. i Nedre Italien.

**krotonolja,** se Croton.

**kroup,** se strypsjuka.

**krucifix',** lat., plastisk afbildn. af den korsfäste Kristus.

**Krüger** (krycher), Paulus, kallad Oom Paul, f. 1825, presid. sed. 83 i sydafr. republ., där han var själen i motst. mot Englds maktanspr.; 00, sed. engelsm. intagit Lydenburg, begaf han sig till Europa, där han dog 04 Schweiz.

**Krummacher,** Friedr. Ad., ty. teol., f. 1768 Tecklenburg, d. 45 Bremen. Skr. parabler m. m.

**Krupp,** Alfr., ty. industriidkare, f. 1810 Essen, d. 87, öfvertog sin fars gjutstålsfabr. och utvidgade den till världens största stålverk, (11000/12000 arb.). Kanoner m. m.

**krusbär,** *Ribes grossularia* L., *Ribesiaceæ,* i n. ö. Europa, m. mnga varieteter. Frukten välsmakande, lämnar vin. **-s -mjöldaggen,** amerikanska k., *Sphænotheca mors uvæ* (Schwein) Berk., uppträder å talrika ribesarter, förnämligast å Ribes grossularia, krusbärsbusken, och är en svamp, som först visar sig å de unga skottspetsarna o. bärämnena ss. ett grått nätverk l. pulver, s. sedan antager en mörkare, brunaktig färg o.

bildar omsider en tjock päls, s. bekläder de angripna delarna.

**Krusenstern,** Adam v., resande, f. 1770 Estland, världsomsegling 03/ 06, d. 46. Förf.

**Krusenstjerna,** Filip, f. 1598, d. 76 ss. f. d. ståth. i Reval. Skr.: *Des Fürstenthum Esthen Ritter- u. Landrechte.*

**krustacéer,** *zo.,* Crustacea, kräftdjur, en klass af leddjuren.

**krustād,** fr., bakverk, fylldt med stufning.

**krut,** mek. blandn. af salpeter, kol, svafvel, exploderar vid antändning m. en kraftig, stötande verkan. Jaktkrut inneh. 78 % salpeter, 10 % kol, 12 % svafvel. Användes till skjutvapen, bergsprängning, fyrverkeripjäs er m. m., men har i många fall undanträngts af nitroglycerinhalt. sprängämnen. K:s användn. till fyrverkeripjäser var känd af kineserna redan före vår tidräkning; till skjutn. nyttjades det först af arab. i 14:e årh.

**krutkonspirationen,** smnsvärjn. i Engld 1605 m. syfte att spränga Jak. I o. parlamentet i luften. Guy Fawkes åtog sig uppdraget, men misslyckades.

**kryddnejlika,** se Caryophyllus.

**kryddpeppar,** se peppar.

**Krylov',** Ivan, ry. skald, f. 1768 Moskva, d. 44 ss. statsråd. Skr. dramer o. förträffl. fabler.

**kryolīt,** gr., *min.,* består af fluornatrium o. aluminiumfluorid, fr. Grönland.

**krypta,** gr., kraftkyrka, rum under en kyrkas kor.

**krypto-,** gr., dold.

**krypto|kalvinister,** lutheraner, s. eft. Luthers död visade böjelse för Calvins nattvardslära, is. Melanchthon o. hans anhängare. **-gamer,** gr., *bot.,* växter, s. sakna ståndare o. pistiller. **-grafī,** gr., hemlig skrift.

**Krysipp'os,** gr. filos., f. omkr. 282 f. K., stoiker, d. 209.

**kryso|līt,** gr., *min.,* kristalliserad grön olivin. Nyttjas s. ädelsten. **-prās,** gr., *min.,* af nickel grönfärgad kalcedon. Slipas till ringstenar o. d.

**Krysos'tomos,** Johannes, kyrkofader, f. 347 Antiokia, d. 407. Stor vältalare.

**kryssare,** fartyg till uppbringande af handelsfartyg, till skydd för sitt lands handel m. m.

**Kråka,** se Åslög.

**kråksläktet,** *Corvus* L., fåglar af tättingarnas ordn. Dit höra hos oss: kajan, *C. monedula* L., kråkan, *C. cornix,* L., korpen, *C. corax* L., o. råkan, *C. frugilegus* L.

**kräfta,** lat., *Cancer, läk.,* elakartad nybildn., s. har stor benägenhet att oupphörligt tillväxa o. (om aflägsnad) att återkomma. Orsak i allmänh. obekant; ännu ovisst, om den är smittsam l. ärftl. Dess former synnerligen växlande: hård o. mjuk k., märg-k., blodsvamp, benkr., gelatin-k. o. s. v. Enda kända botemedel: kräftknölens bortskärande l. bortfrätande und. dess första stadium.

**Kräftan,** stjärnbild i djurkretsen.

**kräftdjur,** *Crustacea,* klass bland leddjuren med 2 par antenner, minst 5 fotpar, hufvudet o. mellankroppen vanl. förenade samt kroppen vanl. täckt m. ett hård t kalkskal. Indelas i ordn. skaftögde, *Podophthalmata,* ledkräftor, *Edriophthalmata,* bladfotingar, *Phyllopoda,* musselkräftor, *Ostracoda,* loppkräftor, *Copepoda* o. rankfotingar, *Cirrhopoda.* Bland allmänt bekanta arter inom denna klass kan nämnas flodkräftan, *Astacus fluviatilis,* s. har läckert kött.

**kräftpest,** epid. sjukd. hos flodkräftan, antagl. förorsakad af en klyfsvamp *(Bactērium pestis as'taci).*

**kräfva,** utvidgn. af matstrupen hos vissa fåglar, hvari födan uppmjukas.

**kräkla,** isl., biskopsstaf.

**kräkmedel,** kräkrot, kräkvinsten, apomorfin.

**kräkning,** framkallas af dietfel,

förförgiftn., magsjukdomar l. affektion af tarmarna, bukhinnan o. andra underlifsorgan l. hjärnan. Endast sjukdomssymtom, ej sjukdom i o. för sig.

**kräkrot,** *Radix ipecacuanhæ,* se Cephaëlis.

**kräkvinsten,** vinsyrad antimonoxidkali, kräkmedel, framkallar lätt mag- o. tarmkatarr o. bör användas m. stor försiktighet.

**kräldjur,** *Reptilia, zo.,* kallblodiga ryggradsdjur m. ofullständ. blodomlopp, andas ända fr. födelsen m. lungor. Kroppen fjällbetäckt. Lägga ägg, s. icke rufvas, l. föda lefvande ungar. Ordningar: sköldpaddor, *Chelonia,* krokodildjur, *Crocodilia,* ödlor, *Sauria,* ormar, *Ophidia.*

**kräpp,** fr., krusigt, gmskinl. sidentyg.

**krönika,** gr., årsbok öf. ett lands l. en orts hist.; i lätt stil hållen tidningsuppsats öf. dagens händelser.

**Krönikeböckerna,** 2 hist. böcker i G. T., förf. omkr. 300 f. K. m. levit.-prästerlig tendens.

**Kröpelīn,** Hans, riksråd, höfd. på Sthms slott, sökte ofta und. Engelbrekts befrielsekrig medla mel. svenskarne och Erik XIII, d. 1440 s. höfvidsman i Åbo.

**Ktēsias,** gr. hist.-förf., 416/399 f. K., pers. lifmedikus, skr. om Persien.

**Ktesifon** (-fån), ford. hst. i det partiska riket, vid Tigris. Nu fästn. El. Madain.

**kub,** gr., tärning, af 6 lika stora kvadrater begränsad fig.; 3:e digniteten af ett tal.

**Kuba** (Cuba), d. största af de stora Antillerna, 114,000 kv.km., 1,$_9$ mill. inv. Trop. klimat. Prod.: socker, tobak, kaffe, bomull, kakao, indigo, majs, ris, trä. Hst.: Havana. Öfr. st.: Santiago, Trinidad, Puerto Principe. Topp: Pico de Tarquino. J.: 1960, T.: 3,711 km. 01 republ. und. Förent. staternas öfverhögh. K. uppt. 27/10 1492 af Colombo, hette förut Juana, sed. Ferdinandina. 1511 kolon, af spanj. Uppror 1851; 66; 70/78. 80 slafveriet upphäfdt. 95/98 uppror, s. ledde till det för Spanien olyckl. kriget med Unionen och förorsakade öns förlust. 09 gen. Gomez presid.

**Kubān,** fl. i Kaukasien, uppr. på Elbrus, utf. i Svarta hafv., 880 km. l.

**kubīkmått,** rymdmått.

**kubīktal,** produkten af ett 3 gngr s. faktor satt tal, s. i förh. till denna prod. kallas kubikrot. Ex.: 64 är kub.-talet till 4, och 4 är kub.-roten till 64.

**Kuenlun,** berg i Tibet, 6,000 m. h.

**Kufra,** oas i Sahara.

**Kufu,** se Keops.

**Kugler,** Frz, ty. konsthist., f. 1808 Stettin, d. 58 Berlin. Skr.: *Handbuch der Kunstgeschichte* m. m.

**kuguaren,** se puman.

**Kuhlau,** Fred. Dan. Rud., dan. (ty.) mus., f. 1786 Hannover, kom till Köpenh. s. kammarmusikus, d. 32. Komp. operor (*Lulu,* mus. till *Elverhöj* m. m.), uvertyrer, konserter m. m.

**Kuhn,** Adalb., ty. språkf., f. 1812 Königsberg, d. 81 Berlin. Förtjänt om den jämförande mytologien.

**Kuhnau,** Joh., ty. mus., f. 1667, d. 22 Leipzig. Den förste tysk, s. komponerade sonater.

**Kühne,** Gust., ty. förf., f. 1806 Magdeburg, d. 88. Skr. nov., dram., skisser m. m.

**Kröyer,** Peter Severin, dan. mål., f. 1851, d. 09, genre- o. marinbilder samt porträtt.

**Kuhstall,** klippblock i sachs. Schwiez.

**kujōn,** fr., feg stackare. **-ēra,** förtrycka, topprida.

**Kuka,** hst. i Bornu, nära sjön Tsad, omkr. 100,000 inv.

**Ku-klux-clan** (kju-klöx-klänn), heml. polit. förbund i N.-Amerikas sydstater 1867/71, anhängare af slafveriet och unionens motståndare.

**Kuku-nor,** stäppsjö m. salt vatten i Centr.-Asien, 5,121 kv.km.

**Kuldscha,** kines. omr. vid Tiansjan,

11,000 kv.km., 70,000 inv. 1871 /81 ryskt. Hst. K. vid Ili.

**kulier,** folk af de lägsta ind. kasterna, användas af européerna flerstädes s. arbetare.

**kulinarisk,** lat., rörande kokkonsten.

**kuliss',** fr., de rörl. sidoväggarna på en teaterscen.

**Kullaberg** l. Kullen, bergås i Malmöh. l. vid Skelderviken, omkr. 100 m. h.

**Kullberg,** 1) And. Karlsson af, skald, f. 1771, 17 ledam. af Sv. akad., 30 bisk. i Kalmar, d. 51. Skr.: *Poetiska försök* m. m. — Hans son 2) Karl And. af, förf., f. 1813, kammarjunkare 35, d. 57. Skr.: *En ung mans memoirer* (35/ 36), *Gust III o. hans hof* (38/39), *Stycken på vers* (47), skådesp. *Svenskarne i Neapel* (36) m. m. — 3) Karl And., skald, f. 1815, 65 ledarn, af Sv. Akad., d. 97, har utg. vackra lyr. *Dikter* o. förträffl. öfversättn. af *Tasso* o. *Ariosto.*

**Kulm,** 1) St. i W.-Preuss. vid Weichsel, 11,079 inv. Bisk. — 2) By i Böhmen, 1,081 inv. Sl. 29—30/8 1813.

**kulmin|ation** l. kulmen, lat., höjdpkt, en stjärnas gång gm meridianen. **-era,** nå höjdpktn.

**kulspruta** l. mitraljös, består af flere fast förenade pipor, ur lika projektiler kunna utslungas m. stor hastighet. Den Palmcrantz-Winborgska k. afskjuter 850, Gatlings 1,000 skott i minuten.

**kult,** lat., gudsdyrkan.

**kultje,** vind af olika styrka, ex.: laber, frisk, styf k.

**kultūr,** lat, markens uppodling; mskns förädling gm utbildn. af hennes anlag, andl. odling. **-folk,** folk, s. ingripit i den andl. o. materiella utvecklingen. **-historia,** framställn. af mskosläktets andl. o. materiella utveckl. **-kamp,** en stats strid mot kyrkans anspråk, is. striden mel. Preuss. o. katol. kyrkan 1872/82. (Ordet först användt af Virchow).

**kultusminister,** namn på ecklesiastikmin. i ngra länder.

**Kulun,** se Dalai-nor.

**kul'vert,** eng., öfverhvälfd afloppskanal.

**kulör,** fr., färg. Kulört, färgad.

**Kumassi,** hst. i Aschanti.

**Kumbriska bergen,** se Cumbrian mountains.

**kummel,** af stenar bestående forntida grafhög.

**kummin,** den mogna frukten af *Carum carvi* L., användes s. krydda.

**Kumo,** fl. i Finld, uppr. på Suomenselkä, gmflyter en mängd sjöar, utf. i Bottn. viken. 375 km. l.

**Kunaxa,** *g. geogr.,* st. i Babylonien. Sl. 401 f. K.

**Kundschinchinga,** se Kanschindjinga.

**Kunersdorf,** by i Brandenburg. Sl. 12/8 1759.

**Kungälf,** st. i Göteb. o. Boh. l. vid Nordre älfs förgrening fr. Göta älf, 1,494 inv. (08). Hette ford. Konungahella, Kongahell m. m. och omtalas red. på 900-talet. Hist. märkvärdigt för de många kungamöten, s. där höllos i äldsta tider.

**Kungsbacka** (Kongsbacka), st. i Hallands l. vid K.-ån o. Kattegatt, 1,038 inv. (08). Omtalas s. köpst. und. unionstiden.

**kungsfågeln,** *Regulus cristatus* Koch, af tättingarnas ordn., Europa, n. Asien, 9 cm. l., bygger konstmässigt bo. Brandkronade kungsfågeln, *R. ignicapillus,* mellersta Europa, vår världsdels minsta fågelart.

**Kungsholmen,** en af de holmar, hvarpå Sthm är byggdt.

**kungstigern,** *Felis tigris* L., rofdjur af kattsläktet, $1,_6$ m. l., rostgul m. mörka streck, i Asien, på Java, Sumatra. Fruktansvärdt rofdjur.

**kungsvatten,** blandn. af salpetersyra o. klorvätesyra, inneh. fri klor, löser därför guld, silfver o. platina.

**Kungsör,** köping vid Arbogaån o. Mälaren, 1,382 inv. (08); ford. kungsgård.

**kungsörnen,** *Aquila chrysaëtus* L., af roffåglarnas ordn., Europ., Asien, nordöstra Afrika, till 90 cm. l. Modig, stark, grym o. glupsk.

**Kunigunda,** d. hel., kejs. Henr. II:s gemål, d. 1038 ss. nunna. Kanoniserad 1200.

**Kuopio,** län i Finld, 42,730 kv. km., 316,219 inv. Residensst. K. vid Kallavesi, 12,683 inv.

**kupé,** fr., halftäckt vagn, *järnv.,* vagnafdeln.

**kupēra,** fr., afskära, taga af. — Kupērad mark, trakt gmskuren af dalar, bruten mark.

**kuplett',** fr., strof; is. en kvick sång m. pikant omkväde, använd i lustspel m. m.

**kupōl,** lat., kupigt tak.

**kupong',** fr., *hand.,* ränte- l. vinstanvisning hörande till obligationer o. aktiebref.

**kur,** lat., bestämd metod för en sjukdoms botande.

**kur,** fr., uppvaktning.

**Kur,** fl. i ry. Armenien och Transkaukas., utf. i Kasp. hafvet, 900 km. l.

**kuratēl,** fr., *jur.,* förmynderskap.

**kurant',** fr., löpande, gångbar.

**kurātor,** lat., förmyndare, syssloman, en nations ordförande vid ett universitet.

**kurbits,** *Cucurbita* L., *Cucurbitaceæ.* Vanlig k., *C. pepo* L., fr. Indien, lämnar grönsaker, foder, medicin m. m.

**Kurck,** Axel, krigare, af kon. Sigismund utnämnd till krigsöfverste i Finld, slagen o. fången af hert. Karl, eft.

frigifn. gen.-krigsöfverste i Finld.

**kurder,** iransk folkstam vid Tigris. Omkr. 2 ¼ mill. Dels und. turk., dels und. pers. välde.

**Kurdistān,** land i asiat. Turkiet o. nordv. Persien, bebos af kurder, armenier m. fl.

**kurēra,** lat., bota.

**kurfurstar,** i forna ty. riket de furstar, s. hade att välja kejsare. Gm »gyllene bullan» 1356 fastställdes 3 andl. (Mainz, Köln, Trier) o. 4 världsl. (Pfalz, Brandenb., Sachs., Bohm.), senare förändrade o. förökade. 1806 upphörde värdigheten.

**Kur-Hessen,** se Hessen-Kassel.

**kūria,** lat., påfvens rådsförsamling. Jfr. Curia.

**kuriālstil,** kanslistil, lagstil.

**Kurīlerna,** ögrupp i Stilla hafv. mel. Jeso o. Kamtschatka. 14,826 kv.km. Tillhöra Japan.

**kuriositēt,** lat., märkvärdighet, sällsynthet.

**kurīr,** lat., ilbud.

**Kūrisches Haff,** strandsjö i Ost-Preuss. 1,661 kv.km. Gm Kuriche Nehrung skild fr. hafvet.

**kuriös,** fr., eg. nyfiken; egen, besynnerlig.

**Kurland,** ry. guv., en af Östersjö-prov., 27,286 kv.km., 674,034 inv. Inv. i städerna mest tyskar, på landet letter. Hst.: Mitau.

**Kuropatkin,** Alexej Nikolajevitsch, ry. gen., f. 1848, 98 krigsmin., 04 öfverbefälh. i Mandschuriet.

**Kuro Sivo,** »svarta strömmen», hafsström i Stilla hafv. mel. Formosa, Japan, Aleuterna, Kalifornien.

**kurs,** lat., lopp; riktn., is. ett fartygs; löpande priset på penningar, värdepapper o. s. v.; förteckn. of. dessa priser; följd af föreläsningar; viss del af ett läroämne.

**kursīv,** fr., löpande, flyktig, snedliggande (om lat. boktrycksstil).

**Kursk,** ry. st. vid Kur, 52,896 inv. Handel.

**ku'rsor,** lat., eg. löpare, fordom namn på univ.-vaktmästare. **-isk,** fortlöpande, oafbruten.

**kurtage,** se courtage.

**kurtīn,** fr., befäst mur mel. 2 bastioner.

**kurtīs,** fr., enträgen o. ytlig hyllning mot damer. **-ant** (-angt'), fallen för kurtis. **-era,** göra (ngn) sin kur. **-ör,** per., s. utöfvar kurtis.

**kurtisān,** fr., sköka m. finare bildning.

**kur'va,** lat., kroklinje. **-tūr,** krökning.

**Kurz,** Heinr., ty. lit.-hist., f. 1805 Paris, d. 73 ss. prof. i Aarau. Skr. : *Gesch. d. deutsch. Lit.* m. m.

**Kuss'o,** se Bravera.

**kustartilleri,** det för kustbefästningar afsedda artilleriet. Finns fördeladt på 5 orter i Sverige.

**kus'tos,** lat., uppsyningsman, föreståndare.

**Küstrin,** st. o. fästn. i Brandenburg vid Oder o. Warthe, 16,473 inv.

**Kutāhia,** st. i M. Asien, omkring 22,300 inv.

**Kutaís,** ry. st. i Kaukasien vid Rion, omkr. 32,492 inv.

**Kuttenberg,** böhm. st., 14,799 inv.

**kutter,** enmastadt, snabbseglande, djupgående fartyg med stag- o. gaffelsegel.

**Kutūsov,** Michail, ry. fältmarskalk, f. 1745, Petersburgs 1:e gen.-guv., öfverbefälh. vid Austerlitz 05, 12 vid Borodino, d. 13 Bunzlau.

**kutym,** fr., sed, bruk. Jfr coutume.

**kuvert'** (äfven -vär), fr., brefomslag; tallrik m. tillbehör för hvarje person vid dukadt bord.

**Kuxhafen,** hamnst. vid Elbes mynning, 6,898 inv.

**Kuylenstierna,** Alex. Edv. Ulr., milit., resande, f. 1862 i Söderm., kapten 00. Har i flere fängslande ber. skildrat sina resor i Afr. o. Asien und. pseud. Mustafa.

**kvacksalvare,** urspr. person, s. gick omkring o. sålde salvor; nu olaglig utöfvare af läkarkonsten.

**kvādersten,** fyrkant., huggen sten.

**kvadrangel,** lat., fyrkant.

**kvadrant',** lat., ¼ af en cirkel; astron. instrum. till mätning af vinklar.

**kvadrāt,** lat., prod. af 2 lika faktorer; geom., reguljär fyrhörning; *tonk.,* återställningstecken (♮).

**kvadratrot,** tal, s., multipliceradt med sig själft, utgör en kvadrat. 3 är t. ex. en k. till 9.

**kvadratūr,** lat., beräkning, af en kroklinig fig:s yta. Cirkelns k. *(quadratura circuli),* kan end. närmelsevis beräknas.

**kvadrillion,** en million, multiplicerad 4 ggr med sig själf.

**kvadron,** se kvarteron.

**kvadru'pel,** lat., fyrfaldig.

**kvagga,** se sebra.

**kvalificēra,** fr., bestämma till art o. beskaffenhet. K. sig, visa sig skickl. t. ngt. Kvalificeradt brott, brott under försvårande omständigh.

**kvalitativ,** lat., s. har afs. på beskaffenheten.

**kvantit|ativ,** lat., s. har afs. på mängden. **-et,** mängd, storhet.

**kvalster,** *Acarina,* ordn. bland spindeldjuren. Äro i allmänhet ganska små, t. o. m. mikroskopiska. Hit höra t. ex. fästingar, *Ixodes,* ostkvalstret, *Tyroglyphus siro,* skabbdjuret, *Sarcoptes scabiei.*

**kvantum,** lat., mängd, summa. Quantum satis, så mycket s. är nog.

**Kvansa,** se Coanza.

**kvarka,** katarral. affektion af luftstrupen hos hästen i förening med körtelsvullnad på halsen.

**Kvarken,** smalaste delen af Bottniska viken.

**kvart,** lat., ¼; *tonk.,* 4:e tonen i skalan; *fäktk.,* ett slags värjstöt; ¼ timme. **-format** (quarto), bokformat med 8-sidiga ark.

**kvartāl,** fjärdedels år.

**kvartēr,** fjärdedelen af ngt, ex. at en aln, af ett stop (utt. kvar'ter), af månens lopp kring jorden; stadsafdeln.; bostad, is. soldaters utom kasernen; *her.,* vapenfält. **-mästare,** räkenskapsförare vid regemente; lägsta und.-officer på örlogsfartyg.

**kvarteron** l. kvadron, afkomling af hvit o. terzeron.

**kvartett',** 4-stäm. tonstycke för sångstämmor l. instrument.

**kvarts,** *min.,* ren kiselsyra, väsentl. beståndsdel af många bergarter. Variet.: bergkristall, vattenklar; ametist, violettblå; citrin, gul; röktopas, mörkbrun till svart; aventurin-k., därb, rödfärgad med inneslutna glimmerfjäll; kalcedon.

hvit, brun; karneol, röd; kiysopras, lökgrön, m. fl.

**kvartärperioden,** den närv. utvecklingsper. af jorden.

**kvasi,** lat., liksom; ger därmed smnsatta ord begreppet af ngt skenbart.

**kvass,** ry. ölartad dryck af malt, rågmjöl o. vatten.

**kvener,** ford. folkstam i n. Finld.

**kvesved** l. bittersöta, *Solanum dulcamara* l., *Solanoceæ,* halfbuske i hela Europa, med giftiga bär, lemnar de officinella *Stipites dulcamaræ.*

**kvicksilfver,** Hg = 200, metall, grundämne, sällan gediget, förekommer vanl. i förening med svafvel ss. naturl. cinnober. Främst, af cinnober gm destillat. med järn l. kalk; tennhvitt, vid vanl. temper. flytande. Eg. v. $13,_{59}$. Fryspkt — $39,_{4}$°. Kokar vid $357,_{25}$°. Med flere metaller bildar k. s. k. amalgam. Anv. i metallurgien, till fysikal. instrum., läkemedel m. m. **-förgiftning** yttrar sig i spottflöde o. darrning i lemmarna, förekommer i spegelfabriker, efter bruk af kvicksilfverpreparat. **-klorīd** l. sublimat, $HgCl_2$ = 271, vanligen gmskinlig, kristallin. massa. Mycket giftig. Anv. i medicinen, till konserver. af lik o. anat. preparat. **-salva,** se gråsalva.

**Kvidinge hed,** exercisplats i Kristianst. l. Kronprins Karl August död där 28/5 1810.

**kvietism',** myst.-relig. riktn., utgången från Mich. Molinos (d. 1697), förföljd af inkvisitionen. Satte hvila i Gud öfver mekan. verklighet.

**kvinnoemancipation,** se emancipation.

**kvint,** lat., 5:e tonen i skalan; finaste strängen på en violin; *fäktk.,* 5:e ställningen.

**kvintessens',** lat., (af *quinta essentia*), det bästa, verksammaste, själfva musten af ngt.

**kvintett',** lat., 5-stämmigt musikstycke.

**kvintillion,** lat., en million kvadrillioner.

**kvin'tin,** ford. vikt i Sverige, ¼ lod ($3,_{3}$ gr.).

**kvitt,** fr., befriad, ledig.

**kvittens',** l. kvitto, fr., fritagnings-, mottagningsbevis. Kvittera.

**kvittenträdet,** *Cydonia* Tournef., *Pomaceæ.* Vanliga k., *C. vulgaris* Pers., fr. orienten, lämnar välsmakande frukter. De slemrika kärnorna användas till ögonvatten o. kosmet. medel. Veden till snickeri- o. svarfvade arbeten.

**kvot,** lat., den del, s. tillfaller hvar o. en efter behörig delning; *mat.,* k. l. kvotient', tal, s. uppkommer gm ett tals division med ett annat.

**kväfning** kan uppstå gm mekanisk tillklämning af luftvägarna (strypning, hängning etc.), gm luftstrupens tilltäppning af ngt ämne, gm inandning af gift. gaser (koloxid, rök etc.). Botemedel: upphäfvande af orsaken, upplifningsförsök gm konstgjord andning.

**kväfoxidul** l. lustgas, $N_2O$, framställes gm upphettning af salpetersyrad ammoniak. Färglös gas m. sötakt, lukt o. smak, kan förtätas t. vätska. Framkallar vid inandning medvetslöshet samt hos mnga personer hallucinationer o. skratt. Användes s. anesteticum vid operationer (särsk. tandoperationer).

**kväfve,** nitrogenium, N = 14, icke metall. grundämne, beståndsdel af den atmosfär, luften samt af många org. o. oorg. kroppar. Färglös gas utan lukt o. smak, öfvergår till vätska gm stark afkyln. o. smntryckn. Kan ej underhålla förbränning, är ej giftig, men verkar vid inandning i oblandadt tillstånd kväfning.

**kväkare** (egentl. darrare), eng. sekt, stiftad 1647 af Geo. Fox, kallade sig själfva Evangelical friends, erkändes gm toleransakten 1689. Hufvudläror: plöts. upplysning, förkastelse af prästståndet,

sakram., ed, krigstjänst, lyx. Sekten är äfven vidt utbredd i Amerika sed. W. Penns tid.

**Kyax'ares,** lat. Cyax'ares, mediska rikets grundläggare, förstörde Ninive o. eröfr. m. Nabopolassar Assyrien, d. 593 f. K.

**Kybele,** *gr. myt.,* lat. Cybele, Kronos' gemål, Zeus' mor, lärde folken bygga städer. Hos romarne indentifierad m. Rhea.

**Kykladerna** l. Cykladerna, gr. ögrupp i Egeiska hafv., 2,695 kv.-km., 134,747 inv.

**kyklōper,** se cykloper.

**kylande medel:** is, selters- o. sodavatten, syror, användas is. vid febrar.

**kylapparat,** inrättn. för afkylande af vätskor o. ångor, består vanl. af i kallt vatten nedlagda, spiralform. slingrande rör, gm lika det ämne, s. skall afkylas, får passera.

**kyller,** ty., en vadderad, af riddare ford. buren rock.

**Kymm'ene älf,** fl. i Finld, gmflyter Päijänne o. en mängd andra sjöar, utf. i Fin. viken, omkr. 300 km. l.

**kymrer,** keltiska inv. i Wales.

**kyndelsmässan** l. ljusmässedagen, helgdag till minne af jungfru Marias kyrktagning. Firas d. 2 febr.

**Kynos' kefalai** (-aj'), lat. Cynocephalæ, 2 berg i Tessalien. Sl. 197 f. K.

**kyrass',** fr., bröstharnesk. **-iär,** ryttare iklädd kyrass.

**Kyrena'ika,** lat. Cyrenaica, *g. geogr.,* landsk. i n. Afrika vid Medelh., det nuv. Barka.

**Kyrenaiska skolan,** af Aristippos stift. filos. skola i Kyrene, ansåg den sinnl. njutningen s. det högsta goda.

**Ky'rie elēison,** gr., Herre, förbarma dig!

**kyrka** (af gr. *kyrios,* herre), åt kristl. gudstjänst invigd byggnad; religiöst samfund, is. kristligt.

**kyrko|bot,** offentl. handl., gm hvars fullgörande exkommunicerade återupptagas i kyrkans gemenskap; vallfärd, fasta, offer m. m. **-fader,** lärare i den forna kyrkan, hvilkas skrifter gälla s. källor för d. rena läran, i den protestant, kyrkan till 6:e årh., i kat. kyrk. t. 13:e årh. **-författning,** kyrkans organisation. I rom.-kat. kyrkan är k. hierarkisk, i den gr.-kat. hierark.-aristokratisk, i den luth. episkopal, i den reformerta presbyterial och synodal. **-**

**historia,** den kristna kyrkans hist. Den äldsta är Apostlagärningarna, därpå Eusebios' till 324, sedan Nikeforos' o. Gregorius' af Tours till 591. Först reformationen medförde vetenskapl. framställn.: Centuriæ magdeburgenses i 16:e årh. Sv. kyrkans hist. af Reuterdahl, Anjou, Cornelius. **-musik,** kyrkosång m. orgelackompanj.; sångstycken m. relig. inneh.: mässor, oratorier, motetter m. m. Berömda komposit.: Palestrina, Seb. Bach, Mozart, Beethoven, Liszt m. fl. **-möte,** 1) Ford. smnträde för kyrkl. frågors afgörande. De 3 viktigaste k. i Sverige höllos i Linköping 1152, i Skeninge 1248 o. i Uppsala 1593. Jfr koncilium. 2) Sed. 1863 sv. lärkans representat., smnträder hvart 5:e år. **-ordning,** ordn. för kyrkans förvaltn. o. gudstjänsten. Vår nu gällande k. fr. 1686.

**Kyrkostaten,** it, Stato della chiesa, ford. stat i mel. Italien m. påfven s. suverän; gränsade till Adriat. o. Tyrrhen. hafv., Neapel, lombard.-venet. kon.-riket, Toscana o. Modena. Före 1860: 41,400 kv.km., $3,_1$ mill. inv. Hist. K. grund. af den frank. kon. Pipin 755. 1056 förvärfvades Benevento, 1115 Toscana. Und. 14:e o. 15:e årh. led K. stora förluster o. invecklades i flere krig. Und. 16:e årh. förvärfvades Ravenna, Bologna, Ancona, Ferrara, und. 17:e årh. Urbino. 1797 förlorades Avignon, Romagna, Bologna, Ferrara, 1808 besattes Rom af fransm. o. införlifvades K. m. Frankr., 15 återfick K. ungef. sin forna utsträckn. Und. Pius IX (sed. 46)

sönderstyckades K. småningom gm Garibaldis strider, ockuperades 70 af Vikt. Emanuel. 11/9 70 inryckte it. trupper i Rom o. 9/10 s. å. införlifvades K. m. Italien.

**kyrko|tonarter,** grundskalans olika indeln., s. fordom gällde ss. särsk. tonarter, ex.: dorisk, frygisk, lydisk. **-år,** den årl. cykeln af sön- o. helgdagar, börjar i rom.-kat. o. protest, kyrk. m. 1:a söndagen i advent.

**Kyros,** lat. Cyrus, 1) K. d. ä., pers. rikets stift., eröfr. Lydien 548 f. K., Babylon 538, föll 529 mot massageterna. — 2) K. d. y., Dareios II:s son, f. 424 f. K., gjorde uppror mot sin bror Artaxerxes II i M. Asien, tågade mot honom m. hjälp fr. Grekld, men stupade vid Kunaxa 401.

**Kytēra,** se Cerigo.

**Ky'zikos,** lat. Cyzicus, *g. geogr.,* st. i Mysien vid Marmarasjön.

**kål,** *Brassica* L., *Cruciferæ.* Viktig grönsaks- o. foderväxt, förekommer odlad und. en mängd varietet.: kålrabbi, blomkål, bladkål, hufvudkål m. fl.

**Kållandsö,** ö i Vänern m. slottet Leckö.

**kår,** fr., samfund, sällskap, trupp.

**kås|erī,** fr., lätt, ytligt prat; liten tidn.-uppsats, hållen i lätt stil. **-ör,** person, s. berättar på ett lätt o. lekande sätt.

**kåta,** timrad lappsk bostad.

**kägla,** se kon.

**källor** uppstå mestadels gm i jorden nedträngande nederbörd; sönderfalla eft. flödets varaktigh. i beständiga o. intermittenta, eft. temp. i kalla o. varma. K. med upplösta min. ämnen kallas mineral-k.

**kän'gurusläktet,** *Macropus* Shaw, af pungdjurens ordn., frambenen mycket kortare än bakbenen, i Australien. Jättekänguren, *M. gigantens* Shaw, $1,_5$ m. l., med ätbart kött.

**känsel,** ett öf. hela kroppsytan utbredt sinne, s. gm förnimmelse af tryck o. temperatur anger beskaffenheten af föremål, som vidröras. K.-organ äro den yttre huden o. i o. und. densma liggande nervändar. K. är finare i den mån dessa organ förekomma tätare.

**Känsö,** ö i Kattegatt, s.v. om Göteborg. Karantänsanstalt.

**käppi,** ty., *kr.,* ett slags rund, styf hufvudbonad.

**Käpplingeholmen,** ford. namn på Blasieholmen i Sthm, bekant gm käpplingemorden.

**käpplingemorden,** illdåd, s. föröfvades på Käpplingeholmen 1389 af i Sthm bosatta tyskar, hka smnrotat sig und. namn af hattebröder. Dessa fängslade en del ansedda sv. borgare, s. marterades o. inkastades i ett skjul, där de sedan innebrändes.

**Käringön,** ö, badort i Göteb. o. Boh. l. Municip.-samh., 617 inv. (08).

**Kärnten,** österr. kronland mel. Krain, Tyrolen, Görz, Steiermark, Salzburg, 10,328 kv.km., 367,322 inv. Berg: Alperna. Fl.: Drave. Prod.: järn, zink, bly, grafit, kol, guld, trä, säd, frukt. Inv.: tyskar o. slovener. Hst.: Klagenfurt.

**Kästner,** Abr. Gotthelf, ty. mat. o. förf., f. 1719 Leipzig, d. 1800. Utmärkt epigrammatist.

**kättare** (af *katarer* [se d. o.]), alla, s. afvika fr. kyrkans lära. K. omtalas redan i bibeln. Eft. reformat. betecknades med k. is. protestanterna.

**käx** (eng. cakes), små kakor af fint, hvitt mjöl.

**kö,** fr., personer ordnade på led framför biljettlucka o. d.; biljardkäpp.

**Köhler,** Louis, ty. mus., f. 1820 Braunschweig, d. 86. Skr. ang. undervisn. i pianospeln. m. m.

**köldblandning,** till framkallande af låga temperaturgrader. Många slag, ex.: 5 del. glaubersalt, 2 ½ svafvelsyra, 1 ½ vatten; 5 salmiak, 5 salpeter, 8 glaubersalt, 16 vatten; 1 snö, 1 utspädd svafvelsyra.

**Kölen,** fjällrygg, s. sträcker sig fr. N. ishafv. till Dalarna på båda

sidor om sv.-nor. gränsen. Toppar: Sarektjokko, 2,130 m., Sulitelma, 1,880 m., Åreskutan, 1,472 m., Skurdalsporten, 594 m., Syltoppen, 1,790 m., Städjan, 1,159 m., m. fl.

**kölhala,** luta ett fartyg så, att dess köl kommer öfver vattnet. Ford. äfven straff för förbrytare, s. medels ett tåg halades und. kölen.

**Köll'iker,** Alb., schweiz. anat., f. 1817 Zürich, d. 05 Würzburg. Förtjänt om den mikroskop. anatomien. Förf.

**Köln,** hst. i preuss. Rhenprov. vid Rhen, 469,000 inv. Katedral, ärkebisk., rådhus, gymnas., fästn.

**König,** Friedr., ty. mek., snällpressens uppfinn., f. 1774 Eisleben, d. 33 Würzburg.

**Königgrätz,** befäst böhm. st. vid Adler o. Elbe, 9,733 inv. Sl. 3/7 1866.

**Königsberg,** hst. i Ost-Preuss. vid Pregel, 239,000 inv. Univ., fabr., betyd. handel, slott.

**Königshütte,** preuss. st. i Schlesien, 65,969 inv. Järnverk.

**Königsmark,** fr. Tyskld härstammande adl. ätt. 1) Hans Kristof. v., gref., fälth., f. 1600 Brandenburg, 30 i sv. tjänst, eröfr. Bremen o. Verden samt en del af Prag, fältmarsk. 55, d. 63. — Hans son 2) Otto Vilh. v., gref., fälth., f. 1639, 72/74 i fr. tjänst, 75 sv. fältmarsk. o. öfverbefälh. i ty. kriget, 85 i venetiansk tjänst, d. 88. — Dennes brorsdotter 3) Maria Aurora v., f. 1668 Bremen, beryktad för sin skönhet, pol. kon. August II:s älskarinna, födde honom marsk. Moritz af Sachsen, d. 28 ss. prostinna i Quedlinburg.

**Köpenhamn,** dan. Kjöbenhavn, Danmarks hst., på Själland vid Öresund, 535,000 inv. Utom 4 förstäder (Öster-, Nörre-, Väster-, Amagerbro) 3 af fästn.-verk omslutna hufvuddelar. Arsenal, varf, 16 öppna platser o. torg (Kongens nytorv). Byggnader: Vor frue kirke, slotten Kristiansborg, Charlottenborg o. Rosenborg, Thorvaldsens konst-, etnograf. museum, rådhus, univ. (sed. 1475), observat. — K. omtalas 1:a gngn 1043 und. namnet Hafn, fick stadsprivil. 1254, hst. sed. 1443.

**Köping,** st. i Västmanl. l. vid K:s-ån, 4,643 inv. (08). Urgammal. Stadsprivil. 1474.

**Köpnick,** se Cöpenick.

**Kö'prili,** turk. fam., af hkn Mohammed (d. 1661), hans söner Achmed (d. 1676) o. Mustafa (d. 1691) samt hans brorson Husejn. K. (d. 1702) ss. storvesirer förgäfves motarbetade det osman. rikets förfall.

**kör,** gr., se kor.

**Körling,** Sven Aug., komp., f. 1842 Kristdala, Kalm. l., sed. 66 organist i Ystad, 88 ledam. af Mus. akad. En af Sveriges mest sjungna viskomp.

**Körner,** Karl Theod., ty. skald, f. 1791 Dresden, föll vid Gadebusch 12. Mest betydande äro hans krigssånger: skref äfv. dramer o. lustspel.

**körsbärsträdet,** af släktet *Prunus* L., *Amygdaleæ.* Af söt-k., *P. acium* L., möjl. inhemsk i Europ., 2 odlade slag: bigarråer, hjärtkörsbär. Af sur-k., *P. cerasus* L., fr. M. Asien, äfven 2 odlade slag: klarbär, moreller. Af frukterna, körsbär, beredas saft, vin, likör, af veden hårdt virke, ur stammen flyter körsbärskåda.

**körtel,** namn på afsöndringsorgan i djurorganismen.

**Körös** (kö'rösch), bifl. till Teis i Ungarn, 550 km. l.

**Köslin,** st. i Pommern nära Östersjön, 20,417 inv.

**Köthen,** st. i Anhalt vid Ziethe, 22,091 inv. Fabr.

**kött,** mskns mest närande födoämne. Det viktigaste k. är af nötboskap, får o. svin. K:s beståndsdelar äro köttfibrer, köttsaft, fett, bindväf o. s. v. Däri befintl. näringsämnen: fiberämne

(fibrin), ostämne (kasein), ägghvita (albumin) m, m.

**köttextrakt** beredes vanligen eft. Liebigs metod, hvarvid ägghviteämnena o. limmet aflägsnas fr. den vätska, hvarmed köttet urlakas. Har ungef. sma näringsvärde s. buljong.

## L.

**L, l,** 12:e bokst. i alfab.; ss. taltecken = 50. Abbr. f. *Liber* (bok), lira, pund sterl.

**La,** kem. tecken för lantan.

**La.,** förk. för n.-amer. staten Louisiana.

**Laaland,** se Låland.

**Laar** (lar), Pieter van, Bamboccio kallad, holl. mål., f. i början af 1600-talet Haarlem, d. där 1674. Groteska bilder (bambocciader) ur det lägre folklifvet.

**Laban,** *bibl.,* ägare af hjordar i Haran, Rebeckas broder, fader till Rakel o. Lea (1 Mos. 24: 29 ff.).

**Labatt,** Leon., operasång., f. 1838 Sthm, debut 66; 71, 78, 83/84 i Sthm, d. där 97.

**labben,** *Catarrhacta* Brünnich, har vaxhud på näbben och hör till *Longipennes.* Fjällabben, *C. buffonii* Boie, öfverkropp. brun, hals o. bröst hvita, underlifvet askgrått; sparsamt i Lappland o. på Åreskutan, stannfågel. Spetsstjärt. L., *C. parasitica* L., ofvantill mörkbrun, under brunt askgrå l. hvit, v. och ö. kusterna, stannfåg. Bredstjärt. L., *C. pomarina* Temminck, ofv. svartbrun, under hvit, då o. då vid Sveriges ö. och v. kuster.

**labiāll,** lat., hörande till läpparna, läpp. <b<-ter, lat., *bot.,* läppblomstriga växter.

**Labiche** (-bīsch), Eug., fr. förf., f. 1815 Paris, d. 88. Skr. förträffl. lustspel.

**labiologī,** lat., »läpplära», konsten att af läpparnas rörelser hos en talande se hvad han talar.

**Labit'zky,** Jos., böhm. danskomp., f. 1802, d. 81 Karlsbad.

**Lablache** (-bläsch), Luigi, operasångare (bas), f. 1794 Neapel, d. 58 där.

**Labouchère** (-bûschär), Henry, eng. polit., f. 31, radikal parlamentsledam. 80/05, utg. af tidningen *Truth.*

**laboratōrium,** lat., lokal afsedd f. prakt. arbeten i kemi; del af ett apotek; byggnad f. ammunitionstillverkn.

**laborēra,** lat., arbeta m. kem. försök; lida und. tacket af något,

**Laboulaye** (-bulä), Edo. René Lefebvre, fr. polit. o. rättslärd, f. 1811 Paris, 49 prof. v. Collége de France, 75 senator, d. 83 Paris. Alsterrik förf. Skr.: *Histoire politique des États-unis* (55/66), 3 bd, *Abdallah* (59), *Paris en Amérique* (27:e uppl. 72) m. fl. äfv. på sv. öfvers. arb.

**Labrador** (läbbrädōr), halfö i N.-Amer., $1,_3$ mill. kv.km., omkr. 10,000 inv. (eskimåer o. indianer); på östra sid. herrnhutarkolon. Nain, Okak, Hoffenthal, Hebron. Fiskfångst. Tillh. Engld.

**labradōr,** fältspatsmin., ofta m. praktfullt färgspel; prydnadssten; Labrador, Sverige o. s. v.

**La Bruyère,** se Bruyère.

**labyrint',** gr., 1) af många haa korsande gångar bildad byggnad m. blott en ingång o. en utgång. Berömdast äro l. på Kreta (Minotauros' bostad) o. den egypt. l., v. Moerissjön; 2) *anat.,* de hålor o. rör, s. bilda inre örat.

**labyrintodon'ter,** fossila amfibier fr. paläo- o. mesozoiska tidsåldern, af ända till en krokodils storlek.

**Lacaille** (-kaj'), Nic. Louis de, fr. astron., f. 1713 nära Reims, d. 62 Paris. Gradmätn., stjärnkatal., observation, på södra himlahvalf. Förf.

**Lacedemōnien,** se Sparta.

(fibrin), ostämne (kasein), ägghvita (albumin) m, m.

**köttextrakt** beredes vanligen eft. Liebigs metod, hvarvid ägghviteämnena o. limmet aflägsnas fr. den vätska, hvarmed köttet urlakas. Har ungef. sma näringsvärde s. buljong.

## L.

**L, l,** 12:e bokst. i alfab.; ss. taltecken = 50. Abbr. f. *Liber* (bok), lira, pund sterl.

**La,** kem. tecken för lantan.

**La.,** förk. för n.-amer. staten Louisiana.

**Laaland,** se Låland.

**Laar** (lar), Pieter van, Bamboccio kallad, holl. mål., f. i början af 1600-talet Haarlem, d. där 1674. Groteska bilder (bambocciader) ur det lägre folklifvet.

**Laban,** *bibl.,* ägare af hjordar i Haran, Rebeckas broder, fader till Rakel o. Lea (1 Mos. 24: 29 ff.).

**Labatt,** Leon., operasång., f. 1838 Sthm, debut 66; 71, 78, 83/84 i Sthm, d. där 97.

**labben,** *Catarrhacta* Brünnich, har vaxhud på näbben och hör till *Longipennes.* Fjällabben, *C. buffonii* Boie, öfverkropp. brun, hals o. bröst hvita, underlifvet askgrått; sparsamt i Lappland o. på Åreskutan, stannfågel. Spetsstjärt. L., *C. parasitica* L., ofvantill mörkbrun, under brunt askgrå l. hvit, v. och ö. kusterna, stannfåg. Bredstjärt. L., *C. pomarina* Temminck, ofv. svartbrun, under hvit, då o. då vid Sveriges ö. och v. kuster.

**labiāll,** lat., hörande till läpparna, läpp. <b<-ter, lat., *bot.,* läppblomstriga växter.

**Labiche** (-bīsch), Eug., fr. förf., f. 1815 Paris, d. 88. Skr. förträffl. lustspel.

**labiologī,** lat., »läpplära», konsten att af läpparnas rörelser hos en talande se hvad han talar.

**Labit'zky,** Jos., böhm. danskomp., f. 1802, d. 81 Karlsbad.

**Lablache** (-blāsch), Luigi, operasångare (bas), f. 1794 Neapel, d. 58 där.

**Labouchère** (-bûschär), Henry, eng. polit., f. 31, radikal parlamentsledam. 80/05, utg. af tidningen *Truth.*

**laboratōrium,** lat., lokal afsedd f. prakt. arbeten i kemi; del af ett apotek; byggnad f. ammunitionstillverkn.

**laborēra,** lat., arbeta m. kem. försök; lida und. tacket af något,

**Laboulaye** (-bulä), Edo. René Lefebvre, fr. polit. o. rättslärd, f. 1811 Paris, 49 prof. v. Collége de France, 75 senator, d. 83 Paris. Alsterrik förf. Skr.: *Histoire politique des États-unis* (55/66), 3 bd, *Abdallah* (59), *Paris en Amérique* (27:e uppl. 72) m. fl. äfv. på sv. öfvers. arb.

**Labrador** (läbbrädōr), halfö i N.-Amer., 1,$_3$ mill. kv.km., omkr. 10,000 inv. (eskimåer o. indianer); på östra sid. herrnhutarkolon. Nain, Okak, Hoffenthal, Hebron. Fiskfångst. Tillh. Engld.

**labradōr,** fältspatsmin., ofta m. praktfullt färgspel; prydnadssten; Labrador, Sverige o. s. v.

**La Bruyère,** se Bruyère.

**labyrint',** gr., 1) af många haa korsande gångar bildad byggnad m. blott en ingång o. en utgång. Berömdast äro l. på Kreta (Minotauros' bostad) o. den egypt. l., v. Moerissjön; 2) *anat.,* de hålor o. rör, s. bilda inre örat.

**labyrintodon'ter,** fossila amfibier fr. paläo- o. mesozoiska tidsåldern, af ända till en krokodils storlek.

**Lacaille** (-kaj'), Nic. Louis de, fr. astron., f. 1713 nära Reims, d. 62 Paris. Gradmätn., stjärnkatal., observation, på södra himlahvalf. Förf.

**Lacedemōnien,** se Sparta.

**Lacépède** (-sepäd), Bern. Germ. Etienne de Laville de, gref., fr. naturforsk., f. 1765 Agen, d. 25 Epinay. Arbeten om reptilier o. fiskar, mskans naturhist. m. m.

**Lachaise** (-schäs), Franç, de, L. Pére kallad, fr. jesuit, f. 1624 Aix, sed. 75 Ludv. XIV:s biktfar, d. 09. L:s landtställe ö. om Paris den sederm. så ryktbara kyrkogården Père-Lachaise.

**Lachambeaudie** (-schangbådī), Pierre, fr. fabeldikt., f. 1806 Sarlat, d. 72 nära Paris.

**La Chaussée** (-schåssē), Pierre Cl. Niv. de, fr. dram., f. 1692 Paris, d. 54 där. Gaf upphof. t. den s. k. »comédie larmoyante» (blandn. af allvar o. uppsluppenhet).

**lachēra,** fr., i kortsp. släppa, ej sticka öfver.

**lack'** l. lac, ind., 100,000 rupier.

**lack,** se sigill-lack. **-ēra,** belägga föremål m. lackfernissor. **-fernissa,** lösn. af hartser i terpentinolja. Anv. t. läcker. **-färger,** *tekn.,* kem. fören. af färgämnen med lerjordoxider.

**lack'mus,** *tekn.,* blått färgämne af sma lafsläkten s. orseille. L.-papper, anv. ss. kem. reagens.

**Lac'rimæ Christi,** lat. (Kristi tårar), välsmak. it. vin fr. trakten af Vesuvius.

**Lacroix** (-kråa'), Jean Paul, pseud. Bibliophile Jacob, fr. bibliogr. o. kult.-hist. i Paris, f. där 1806, d. 84. Skr. framst, kult.-hist. praktverk.

**lādanum,** lat., till rökverk o. parfymer anv. vällukt, harts af flere cistusarter.

**laddflaska,** leidenflaska, *fys.,* apparat för saml. af elektricitet, består af ett, ut- o. invändigt t. ngra cm. från öfverkanten m. stanniol beklädt glaskärl, gm livars lock går en metallstång, upptill försedd m. en metallkula o. nedtill m. en kedja, stående i berör, m. inre beklädnaden. L. laddas därigm, att den ställes på ledande underlag o. kulan förenas m. en elektricermaskins konduktör. Flere l., hvilkas kulor äro förenade, utgöra ett elektr. batteri.

**La'doga,** sjö i n.v. Ryssld. Europas största insjö, 18,150 kv.km., gm Neva afl. i Fin. viken.

**Ladrōnerna,** se Marianerna.

**ladugårdsfrihet,** frälsemans rätt att utom för hufvudgården åtnjuta skattefrih. äfv. f. närbelägna, urspr. f. ladug.-skötsel afsedda hemman (ladugårdshemman), hka därigm förvandlades t. ypperligt frälse (se d. o.).

**Ladugårdsgärdet,** en del af Sthms Djurgård, vapenöfn.-plats f. garnisonsregem. o. lifregem. dragoner.

**ladugårdshemman,** se ladugårdsfrihet.

**Ladugårdslandet,** se und. Stockholm.

**lady** (lēdi), eng. titel bl. a. för en marquis' l. earls hustru o. dotter, en viscounts, barons, baronets l. knights hustru, hertigs, markis', earls dotter, äfv. för dam öfver hufvud.

**Ladysmith** (lēdismi*th*), st. i brit. prov. Natal vid Klip River, 5,568 inv. Förgäfves belägrad under boerkriget 1899/00.

**Laeken** (lāken), ort nära Brüssel, 31,121 inv. Kgl. slott.

**Laennec** (lanneck'), René Theod. Hyac., fr. läkare, f. 1781, d. 26 ss. prof. v. med. fakult. i Paris. Uppfann stetoskopet o. auskultationsmetod. Förf.

**Laer'tes,** *gr. sag.,* Odysseus' far.

**Laestadius,** Petrus, lappmarksmissionär, f. 1802, ordnade de kyrkliga förhållandena i Lappmarken, d. 41.

**Lafayette** (-fajett'), Marie Jean Paul Yves Gilbert Motier de, fr. gen. o. statsm., f. 1757, ingick 76 i n.-amerik. tjänst, 89 chef f. nationalgard. i Paris samt Frankr. samtl. nationalgarden, 92 öfverbefälh. f. Ardennerarmén, motstånd, till skräckväldet, måste fly till Flandern, i österr. fångensk. 92/97, 99 åter i Frank., 18/30 frisinnad medl. af dep.-kamm., 30 chef f. nat.-gardet, d. 34.

**Lafitte** (-fitt'), ett 1:a klassens bordeauxvin.

**Laffitte** (-fitt'), Jacq., fr. statsm., f. 1767 Bayonne, 15/30 frisinnad deput., 30 min., tillhörde sed. 31 oppositionen mot Ludv. Fil., d. 44 Bayonne.

**Lafontaine** (-fångtän), 1) Jean de, fr. fabeldikt, f. 1621 Château-Thierry, d. 95 Paris. Skr.: *Contes, Fables* m. m. — 2) Aug. Heinr. Jul., ty. romanförf., f. 1758 Braunschweig, d. 31 Halle.

**Lafrensen,** Niklas, svensk mål., f. 1737, 74/91 i Paris, målade bilder i gouache, d. 07 Sthm.

**lafvar,** *Lichenes* Tourn., på jorden, klippor, murar, träd växande kryptogamer, som utgöras af svampar i parasitiskt förbund med alger, upptagna i deras bål. Några lafvar, ss. Islands-l., *Cetraria islandica,* ren-l., *Cladonia rangiferina,* Orselj-l., *Roccella tinctoria* samt släktena *Usnea, Lecanora, Ramalina,* hvaraf lackmus beredes, anv. i med. o. industrien.

**Lagan,** s. Sveriges längsta fl., upprinner ej långt fr. Jönköp., utfaller v. Laholm i Kattegatt, 235 km. l.; omr.: 6,400 kv.km.

**Lagberg,** Joh. Ol., läkare, f. 1789 Örebro l., nitisk läkare vid S:t Ragnhilds brunn i Söderköping, ifrade f.

kallvattenkuren ss. universalbotemedel mot alla sjukd., d. 56. Förf.

**lager,** *Laurus* L., *Lauraceæ, bot.* Af *L. nobilis* L., i orienten, Medelhafsländ. anv. blad. ss. krydda på mat, bären t. beredande af en eterisk olja.

**lager,** *geol,* en af parallella l. näst. parallella ytor begränsad berg- l. jordartsmassa af olika beskaffenh. m. de öfver o. und. ligg. massorna; *mek.,* af särsk. metall. legeringar, ädelstenar m. m. förfärd. maskindel för en tapps l. axels roterande.

**Lagerbjelke,** 1) Gust., gref., statsman, f. 1777, statsr. 09, 10/11 ambassad. i Paris, 23/27 teat.-dir., 31 åter statsr., d. ss. sdnt 37 Sthm. Förf. — Hans brorson 2) Gust., gref., ämbetsm., statsm., f. 1817 Älfsjö, sed. 44 riksdagsm., 58 landshöfd. i Södermanlds l., 62/63, 65/66 Sveriges siste landtmarsk., 67/76, 81/91 talm. i 1:a kamm., d. 95.

**Lagerbring,** 1) Sven (före adl. Bring), hist., f. 1707 Skåne, 42 prof. i Lund, adl. 69, kansliråds tit. 70, d. 87 Lund. Skr.: *Svea rikes hist.* (69/83) m. m. — Hans son 2) Karl, ämbetsm., f. 1751 Lund, statssekr. 92, 97, 12 statsr., 13 frih., 18 gref., d. 22.

**Lagerlöf,** 1) Petrus, skald, f. 1648 Värmld, 82 prof. i Upps., 95 rikshist.-graf, d. 99 Sthm. Skr.: *Sång t. Elisandra,* en del af text. till Dahlbergs Suecia ant. & hod., psalmer m. m. — Den föreg:s sonsons sonsons dotter 2) Selma Ottiliana Lovisa, författarinna, f. 1858 Mårbacka i Värmld, 85/95 lärarinna, har skrifvit *Gösta Berlings saga* (95), *Antikrists mirakler* (97), *Jerusalem* (01), *Nils Holgerssons underbara resa* (07) m. fl., öfvers. till de flesta språk. Nobelpristagerska 09.

**Lagerman,** Alex., uppfinnare, f. 1836 Östergötl., d. 04. Storartade uppfin. för tändsticksfabrikationen (bl. a. kompletteringsmaskinen) o. för boktryckarkonsten.

**Lāgo d'Iseo,** se Iseo. — L. maggiore (-maddschåre), sjö i öfre It., 197 m. öfver hafvet, 210 kv.km. Borromeiska öarna.

**Lagos,** brit. kol. på Slafkusten, $1,_3$ mill. inv.

**Lagrange** (-grangsch), Guis. Luigi (Jos. Louis), gref., fr.-it. mat., f. 1736 Turin, d. 13 Paris. Skr. om analyt. funktion., analyt. mekanik m. m.

**lagting,** afd. af nor. stortinget.

**La Gueronnière** (-gerånjär), Louis Et. Arth. Dubreuil-Hélion, vicomte de L., fr. statsm. o. publ. f. 1816, Poitou, Nap. III:s anhäng. o. loftalare, d. 75. Förf.

**lagūner,** sumpart. kusttrakter v. Adriat. haf., is. v. Venezia.

**Lagus,** 1) Vilh. Gabr., fin. hist., f. 1786 Idensalmi, 23 prof. i Hälsingf., d. där 59. Skr.: *Undersökn. om fin. adelns gods o. ätter* m. m. — Hans son 2) Jak. Joh. Vilh., filol. o. lit.-hist., f. 1821 Åbo, adl. 80, statsr. 83. Skr.: *Kurs i arab. spr.* m. m. — Hans bror 3) Vilh. Gabr., fin. skriftst., f. 1837, 74 lekt. i Viborg. Skr. dram. *Klubbhöfd., Drottning Filippa* m. m.

**Laharpe** (la-arp'), 1) Jean Franç. de, fr. lit.-hist., f. 1739 Paris, d. 03 där. Skr.: *Cours de litt.* m. m. — 2) Frédr. César, schweiz. statsman, f. 1754 Rolle, 82 lärare f. ry. storfurst. Alexander o. Konstantin, 96 förvist s. liberal, deltog 98 i upprätt, af Helvetiska republ., medl. af direktoriet, störtad 1800, d. 38 Lausanne.

**la haute volée** (-åt vålē), fr., den förnäma världen.

**Lahmann,** Heinr., ty. läkare, f. 1860 d. 05. Utgaf dietetiska skrifter, rekommenderade lösa bomullsunderkläder.

**Lahn,** bifl. t. Rhen, t. h., 218 km. l.

**Laholm,** st. i Halland, vid Lagans utl. i Kattegatt, 1,855 inv. (08); urgaml. privil. Laxfiske.

**Lahōre** (Lahore), hst. i eng. prov. Pandjab, v. Ravi, 202,964 inv.

**Laibach,** hst. i Krain, vid fl. L., 36,547 inv. Domkyrka, furstbisk.

**la'ikus,** nylat. = lekman (se d. o.).

**Lainio älf,** bifl. till Torne älf.

**La'ïs,** 2 ryktbara gr. hetärer i 5:e o. 4:e årh. f. K.

**Lais älf,** bifl. till Vindeläлf., t. v., i Lappld.

**laisser aller** (lässē-allē), l. faire (-fär), l. passer (-passē), fr., låta saken ha sin gång. Fysiokraternas grundsats.

**Lakedaimon** (-daj'-), gr., se Sparta.

**Lakediverna,** se Lakkadiverna.

**lakej',** fr., livréklädd betjänt.

**laken,** *Lota,* enda sötvattensarten bland torskfiskarna, *Gadidæ.* Vanl. l., *L. vulgaris* G. Cuvier, har gulbrun rygg, svartmarmorer. sidor, gråhvita underdelar, t. 87 cm. l. N. och m. Europa, norra Asien, Nord-Amerika.

**Lake-school** (lek-skol), »sjöskolan», eng. diktarskola, se engelska spr. o. lit.

**Lakesis,** *gr. myt.,* en af moirerna l. ödets gudinnor.

**Lake Superior,** se Öfre sjön.

**Lakhnau,** se Lucknov.

**Lakkadiverna** l. Lakediverna, eng. ögrupp i Ind. hafv., 1,927 kv.km., 10,274 inv.

**Lakōnien,** ford. det gamla Sparta nu gr. nomarki, 1,185 kv.km. 62,839 inv.; hst. Sparti.

**lakonism',** kort o. kärnfullt ut tryckssätt.

**lakritsrot,** erhålles af *Glyzyrrhiza glabra* L., inhemsk i s. Europa, Kaukas., Persien m. fl. Urkoket af krossad l. är den s. k. lakritsen, s. anv. mot hosta, t. öl, tobakssås m. m.

**laktātor,** lat., en af G. De Laval konstruerad mjölkningsapparat.

**lak'tuk,** *Lactuca* L., *Synanthereæ.* I Sverige finnas skogs-l., L. *muralis* L., o. vild-l., L. *scariola* L., i mel. o. s. Europa giftig l., *L. virosa,* som lämnar en giftig drog. Allm. oldas *L. sativa* L., »hufvudsallat».

**lakūn,** lat., lucka (äfv. bild.).

**Laland** (-langd'), Jos. Jér. Lefrançois de, fr. astron., f. 1732 Bourg en Bresse, d. 07 ss. direkt, vid observat. i Paris. Förf.

**lāma,** *Auchenia,* hör t. kameldjuren, *Tylopoda.* Dit höra vanl. l., *A. lama,* tamt lastdjur, alpaka l. pako, *A. Paco,* guanaco l. huanaco, *A. huanaco,* och vikunja, *A. vicunna,* alla inhemska i S.-Amer. bergstrakter.

**lāma,** buddist. präst l. munk, is. i Tibet, Mongoliet samt hos kalmuckerna. **-ism',** d. form af buddismen, s. sed. 14 årh. är härsk. i ofvan nämnda länder.

**lāma,** tunnt, flanellart. tyg t. foder i ytterkläder.

**La Mancha** (-mant'scha), ford. prov. i Span., nu ungef. prov. Ciudad-Real.

**La Manche** (-mangsch), fr. namnet på Kanalen.

**La Mara,** pseud. f. M. Lipsius.

**Lamarck,** Jean Bapt. Ant. Pierre Monet de, fr. naturf., f. 1744 Picardie, sed. 92 prof. vid «Jardin de Plantes», Paris, d. 29, utg. *Philosophie zoologique* (09) och *Hist. univ. des anim. sans vertèbres* (36/45) m. m.

**La Mar'mora,** Alfonso Ferrero, it. militär o. statsm., f. 1804 Turin, 49/60 sardin. krigsmin., 64/66 min.-prcs., 70/71 gen.-guv. i Rom, utgaf 73 en bok mot Bismarck o. 77 en ny skrift till självförsvar, d. 78 Florens.

**Lamarque** (-mark'), Max., gref., fr. gen. och statsm., f. 1770 i St. Sever, und. Nap. I, 28 deput., 30/31 i oppos. mot Ludv. Fil., d. 32 Paris, där hans begrafn. framkallade ett upplopp.

**Lamartine** (-tīn), Alph. Marie Louis de, fr. skald, statsm., f. 1790 Mâcon, d. 69 Passy. Talrika resor; framst. talare. Skr.: *Médit. poét, Harm. poét et relig., Histoire des Girond.* m. fl. hist. arb., reseskildr. o. rom. m. m. *Oeuvr. compl.* (60/64), 40 bd.

**Lamb** (lämm), Charl., eng. skald, f. 1775 London, d. 34 Edmonton. Skr. lyr., dram., humor, skisser m. m.

**Lamballe** (langball'), Marie Thérèse Louise, prins. de, dotter till Ludv. Vict. af Savoyen-Carignan, f. 1749 Turin, änka eft. prins. af Bourbon-Lamballe, 74 drottning Marie Antoinettes hofmästarinna, följde 92 denna i fängelset, mördad s. å.

**Lambert** från Hersfeld, ty. hist., d. 1088 ss. munk i klostr. Hersfeld. Skr. en världshist. t. 1077.

**lambrequin** (langbrökäng'), fr., *konst.,* i flikar utskuren kappa öfver fönster, dörrar etc.

**lamell',** lat., tunn skifva af metall m. m.

**Lamennais** (lamnä), Hugues Félicité Rob. de, fr. teol., filos, och skald, f. 1782 St. Malo, d. 54 Paris. Skr. bl. a. *Paroles d'un croyant* (öfvers. på sv.); saml. arbet. utg. 44/47 i 10 bd.

**lament|ābile,** it., *tonk.,* klagande. **-era,** jämra sig. **-ōso,** it., *tonk.,* klagande.

**Lamettrie** (-trī), Jul. Offray de, fr. läkare o. förf., f. 1709 St. Malo, d. 31 Berlin. Ryktbar materialist. skriftställare Skr.: *L'hommemachine* m. m.

**lamgamen,** se gamar.

**Lāmi** l. Lamii, äfv. Osman kallad, Turk. förnämsta lyr. skald, d. 1531. Skr.: *Vamik-u-asra, Absal-u-Selman, Ves-u-Ramin,* lyr. o. episka arb. m. m.

**Lāmia,** *gr. myt.,* Zeus' älskarinna, hvars barn Hera i sin svartsjuka dödade o. s. i förtvifl. däröf. dödade andra mödrars barn. Lamier, kvinnliga spöken, s. troddes locka vackra ynglingar t. sig f. att utsuga deras blod.

**Laminăria,** tångsläkte. *L. saccharina,* i Nord- o. Östersj., inneh. mannit. *L. digitata,* i Nordsjön och Atlanten, lämnar kelp o. kir. bougier.

**Lammermoor** (-mûr), Bruden af L., tit. på en roman af W. Scott.

**Lamont** (-mång'), Joh. v., ty. fysik. o. astron., f. 1805 Skotld, d. 79 ss. direkt, v. observat. i München. Förf.

**Lamoricière** (-rissiär), Christ. Léon Louis Juchault de, fr. gen., f. 1806 Nantes, sed. 30 i Algeriet, tillfångatog Abd-el-Kader 47, krigsmin. 48, arresterad o. landsförvist 51, chef f. påfl. armén 60, slagen v. Castelfidardo s. å., d. 65 nära Amiens.

**Lamothe** (-mått), Jeanne de Luz de Valois de, grefv., f. 1756 Champagne, härstam. från en naturl. son t. Henrik II, var inblandad i den. s. k. halsbandsprocessen, därför häktad och brännmärkt, flydde 87 till Engld, d. 91 London.

**lampa,** lysappar., i hkn lysoljan

tillföres brännaren gm en ant. rund, massiv l. platt (flatbrännare) l. cylindr. veke. Senare i tiden har man satt

bredvid haa 2 platta vekar (duplexbränn.) l. en cirkel af massiva rundvekar (mitraljösbränn.) m. horisontell brännskifva. På en del af de forna oljelamporna reglerades oljetillförseln medelst en stupflaska l. ett urverk (Carcel-l.) l. en spiralfjäder (moderatör-l.). Vid gas-l. öfvergår oljan till gas nedanför brännaren.

**lampett',** fr., vägglampa.

**Lamprecht,** Der Pfaffe kallad, ty. skald i slutet af 12:e årh. Skr. en sång om Alexand. d. st.; jfr Alexandersagan.

**Lamp'sakos,** *g. geogr.,* st. i Troas, v. Hellesponten; nu Lapsaki.

**Lan'cashire** (-schir), se Lancaster.

**Lan'caster,** 1) l. Lancashire, grefsk. i n.v. Engld, 4,888 kv. km., 4,406,787 inv.; 2) hst. i nämnda grefsk., v. Lunefl., 40,329 inv.; 3) st. i Pennsylvania (N. Amer.), 41,459 inv.

**Lan'caster,** Jos., eng. pedag., en af uppfinn. t. Bell-Lancasterska undervisningsmetod., f. 1778 London, d. 38 New York.

**Lan'caster-sund,** sund mel. Nord-devon o. Baffinsld, uppt. 1616 af Baffin.

**Lancelot** från sjön, fr.. L. du lac (langslå dy lack), en af hjältarne i Artussagan.

**lancēra** (lang-), fr., slunga; bild., hjälpa fram.

**lancier** (langsiē), fr., lansbeväpn. ryttare. **-kadrilj,** se lansiärkadrilj.

**Landala,** stadsdel i Göteb.

**Landberg,** Carlo, grefve, arabist, f. 1848 Göteb., företog vetensk. resor i Syrien, Egypt. o. s. Arab., har utg. arab. textverk o. skrift. öf. arab. dialekter.

**Lan'der,** Rich., eng. Afrika-res., f. 1804 Cornwall, uppt. 30 nedre Niger, d. 34 Fernando Po. Förf.

**Landes** (langd), egentl. stäpperna i s.v. Frankr. v. Biscayavik., nu depart. där, 9,364 kv.km., 291,586 inv. Hst. Mont-de-Marsan.

**Landeshut,** st. i preuss. Schles. v. Bober, 13,125 inv. Sl. 23/6 1760.

**Landesmann,** Heinr. (pseud. Hieronymus Lorm), österr. förf., f. 1821 Mähren, lefver i Dresden; en af pessimismens förkämpar. Skr. roman., novell., kritiker m. m.

**Landgren,** Lars, teol., f. 1810 Öster-Våla, 76 biskop i Hernösand, d. 88. Förf.

**landkrabbor,** se Brachyura.

**Landseer** (länd'sir), Sir Edwin, eng. djurmål., f. 1802, d. 73. Mest berömda taflor äro *Alexander o. Diogenes* (hundar), *Newfoundländare,* äfvensom bronslejonen på Nelson-monum. i Lond.

**Landsend',** s.v. udden af Stor-Britannien. Fyr.

**landsfred,** i Tyskld und. medeltiden mot näfrätten riktad lag, is. den af kejs. Maximil. I 1495 införda »eviga» l.

**Landshut,** st. i Baiern v. Isar, 21,737 inv. Slott, fabr.

**landskapsmålning,** konsten att perspektiviskt på en platt yta afbilda en del af jordytan m. därpå befintliga växter, byggnader m. m. o. den däröf. synliga himlarymd. (eter o. moln). Först mot slutet af 16:e årh. i Nederländ. utbildad t. själfständig konst. Idyllisk l. framställer landtliga trakter o. scener, heroisk l. hist. l. idealiserar d. verkl. naturen, marinmålning framställer bild. fr. haf o. sjö; stämningsbilden *(paysage intime)* återger i minsta detalj ett landsk. med dess luftkrets, sdna de i ett visst ögonbl. äro.

**landsknekt** (fr. *lansquenet*), ett slags hasardspel m. kort.

**landsknektar,** i Österrike mot slut. af 1400-tal. uppkomna ty. värfvade trupper; försvunno i 17:e årh., hade egen rättskipn.; tappra, men råa.

**Landskrona,** stapelst. i Malmöh. l. v. Öresund, 16,096 inv. (08) Ford.

befäst. Första privil. 1413, sv. sdna 1658, förnyade 1663. Slag 14/7 1677.

**Landsort,** sydligaste udden af Södertörn. Fyr-, lots-, telegraf- o. tullstation.

**landsting,** 1) i Sverige ford. inom hvarje landskap af dess frie män best. lagstift., lagskipande o. förvaltande församl.; nu inom hvarje län af valda ombud för dess städer, härad l. tingslag bildad myndighet, s. äger att besluta om frågor rör. länets allm. hushålln., jordbruk o. näringar, hälsovård m. m.; 2) i Danmark riksdagens 1:a kammare.

**landstorm,** den del af ett lands väpn. styrka, s. i sista hand och und. krig uppbådas t. eget lands försvar.

**landtbruk,** yrke, omfatt. jordbruk, husdjurs- och trädgårdsskötsel, skogshushålln. o. diverse binäringar, ss. socker- o. stärkelsetillv., brännvinsbränning, mejerihandtering, tegelslagning o. s. v. L. är lika gammalt s. kulturfolkens hist. — **-s-institut,** högre läroverk f. undervisn. i till jordbruket hör. kunskaper. I Sverige finnas 2 l.: Ultuna o. Alnarp. — **-skolor,** lägre undervisningsverk i landtbr. o. därtill hör. ämnen. I Sverige finnas 20 statsunderstödda landtbruksskolor och 29 landtmannaskolor, de senare särsk. afsedda f. hemmansägaresöner.

**landtdagar,** benämn, på lagstift. församl. i de särsk. ty. staterna samt Finld.

**landtmannapartiet,** benämn. på ett 1867 i 2:a kamm. bild. parti, hvars hufvudprogram varit grundskatternas afskrifn. o. indelningsverkets ombildning. Delades 88 i gamla och nya l.

**landtmarskalk,** sed. 1625 benämn. på sv. ridderskapets och adelns ordför. und. ståndsriksdagarna.

**landtvärn,** 1) i Sverige utskrifn. und. 1807/08 års krig af alla vapenföra män mel. 20 o. 25 år; 2) i Preussen sed. 1813 arméns organisationsform. Jfr värnplikt.

**landå,** fr., 4-sitsig vagn m. på midten delad kur att fälla ned.

**Lanfranco,** Giov., it. mål. o. kopparstick., f. 1581 Parma, d. 47 Rom.

**Lanfrey** (langfrä), Pierre, fr. hist., f. 1828 Chambéry, d. 77 Pau. Skr.: *Historie de Napoleon I* (öfvers. på sv.) m. m.

**Lange,** Tomas, dan. novell., f. 1829 Köpenh., 83 tit.-prof.

**Lange,** 1) Karl (pseud. Phil. Galen), ty. romanförf., läkare, f. 1813 Potsdam, d. där 99. Skr. bl. a.: *Der Irre v. S:t James* (öfvers. på sv.) 2) Algot, operasång., f. i Kalmar 50, anställd vid operan i Sthlm 78/84, i Khamn 84/95. Sed. som sånglärare, d, 04.

**Langebek,** Jak., dan. hist., f. 1710 Nörrejylland, 48 geheimearkiv., d. 75. Skr.: *Script. rer. dan. medii ævi* m. m.

**Langeland,** dan. ö i Östersj. och Stora Belt, 275 kv.km., 18,995 inv. Hst. Rudkjöping.

**Langenbeck,** Bern. Rud. Konr. v., ty. kir., f. 1810 Hannover, t. 82 prof. i Berlin, d. 87 Wiesbaden. Förf.

**Langenbielau,** största byn i preuss. Schlesien, 19,125 inv. Slott, fabriksort.

**Langensalza,** st. i preuss. Sachsen v. Salza, 12,546 inv. Slag 27/6 1866.

**langett',** fr., ett slags broderi på uddar.

**Langfjeldene,** den bergsträcka, s. delar Norge i det östan- o. västanfjeldska.

**Langhans,** 1) Karl Gotth., ty. arkit., f. 1733 Landshut, d. 08 Berlin, där han byggde Brandenburgertor. — Hans

son 2) Karl Ferd., arkit., f. 1781 Berl., d. där 69. Operhus. o. kejs. palats, i Berlin.

**Langlet** (-lē), 1) Em. Vikt., arkit., f. 1824 Borås, d. 98 Spetebyhall, Södermanland. *Borgersk. änkhus* i Sthm, *Pauli kyrka* i Malmö

m. m. — Hans hustru 2) Klara Matilda Ul:a Klem:a, f. Söderén 1832, d. 04, förf.

**langobarder** l. longobarder, german. folk af svevisk stam, bodde först v. nedre Elbe, i 5:e årh. vid Don, tillintetgjorde 493 herulerna o. 567 gepiderna, grund. 568 und. Alboin i n. Ital. ett rike, s. uppnådde sin högsta blomstr. und. Liutbrand (712/44) o. 774 eröfrades af Karl d. st. — Den langobardiska rätten uppteckn. på latin 644 und. kon. Rotari.

**Langres** (langr), fr. befäst st. vid Marne på L.-platån, 9,421 inv. Bisk. Slag 16/12 1870;

**Languedoc** (langdock'), ford. fr. prov., 45,800 kv.km., med hst. Toulouse, nu dep. Tarn, Aude, Hérault, Gard, Ardèche, Lozère samt del. af 5 andra dep. Bekant f. sin egendoml. munart. **-kanalen,** mel. Atlanten o. Medelhaf., 277 km. l.

**Langö,** nor. ö i Nordlands amt, 887 kv.km., omkr. 7,000 inv.

**Lannaskede,** hälsobrunn o. badanstalt i Jönk. l.

**Lanner,** Jos. Frz Karl, österr. danskomp., f. 1801 Wien, d. 43 Ober-Döbling.

**Lannes** (lann), 1) Jean, fr. militär, f. 1769 Gers, tjänade und. Nap. I, 04 marsk. och hert. af Montebello, dödl. sårad v. Aspern 09, d. s. å. Wien. — Hans son 2) Napol. Aug., hert. af Montebello, fr. diplom., f. 1801, 30/64 sändeb. v. flera hof, 64 senator.

**lanolīn,** lat., af fårull framställdt fettämne, s. ingår i vissa salvor.

**lans,** lat., omkr. 3 m. långt stötvapen f. kavalleri.

**Lansdowne** (läns'daun), 1) Will. Petty Fitzmaurice, markis, eng. statsm., f. 1737, 66/68 liberal, d. 05. — Hans son 2) Henry P. Fitzm., statsm., f. 1780, min. 06/09, 27/30, 52/78, d. 63 Bowood.

**lansett',** fr., mycket tunnt, tveeggadt kir. instr. m. skarp spets.

**lansiärkadrilj,** kontradans af 4 par i 5 turer.

**lantān,** *kem.,* La = 138, metalliskt elem., hvit. Eg. v. $6,_{16}$, syrsättes t. o. m. i luften. Uppt. 1839 af Mosander.

**lanterna,** lat., lykta.

**lanternīn,** lat., lyktformig byggn. på tak f. insläppande af ljus uppifrån.

**Lanūvium,** *g. geogr.,* st. i Latium.

**Lanza,** Giov., it. statsm., f. 1815 Piemont, läkare, 55/59 sardin, o. 64/65 it. min., 69/73 min.-pres., d. 82.

**Lao'koon,** *gr. myt.,* trojansk apollonspräst, varnade trojanerna för grek. trähäst.; jämte 2 söner dödad af 2 ormar, detta i den bek. L.-gruppen, sed. 1506 i Vatikanen, främst, af rodiska bildh. Agesandros, Polydoros o. Atenodoros.

**Laon** (lang), fr. befäst, st. i depart. Aisne, 15,434 inv. Slag 10/3 1814, 9/9 70.

**Lao-tse,** kin. vis i 6:e årh. f. K. Skr.: *Tao-te-king,* hvari förnuftet uppställes s. det högsta.

**La Paz,** st. i Bolivia v. foten af Illimani, 45.007 inv. Univ., handel, fabr., bisk.

**Lapérouse** (-perûs), Jean Franç. Galaup de, fr. sjöfar., f. 1741 Tarn, segl. m. skeppen Astrolabe o. Boussole på alla världens haf, förolyckades i Austral. 88.

**lapidārstil,** stenstil, stil, s. i uttryckens korthet efterliknar romerska steninskrifterna.

**lappill** i, lat., *geol,* brottstycken af lava.

**lapis,** lat., sten. *L. causticus,* kalihydrat, smält i stänglar; frätmedel. *L infernalis,* salpetersyr. silfveroxid i stänger, äfven frätmedel. *L. lazuli,* lasursten, vackert blått min. af natriumaluminiumsilikat med svafvelnatrium, vanl. amorft, mera säll. kristalliserad t; i Sibirien, Kina; anv. till prydnadsföremål.

**La Plata,** 1) mynningen af de förenade floderna Parana o. Uruguay.

2) hst. i den argentinska provinsen Buenos Aires, 75,000 inv.

**Laplace** (-plass'), Pierre Sim. de, markis, fr. mat. o. astron., f. 1749 Normandie, d. 27 Paris. Utvecklade ett världssyst. i *Mécan. céleste* 99/25, 5 bd, m. m.

**lappar,** folkras i Sveriges, Norges, Finlands och europ. Rysslands nordligaste delar, småväxta ($1,_3/1,_6$ m.), omkr. 25,000; delas i Sverige o. Finland i fjäll-, skogs- o. fiskar-l., i Norge i haf-, fjäll- o. älf-l.; i Ryssland nästan endast fiskar-l. haf-l. Renskötsel.

**l'appétit vient en mangeant** (lappöti' viängt' ang mangschang'), fr., aptiten kommer, medan man äter.

**Lappland,** 1) det af lapparne bebodda områd. i n. Europa; 2) landsk, i Sverige mel. Norge, landsk. Västerbotten o. Jämtld, omkring 400,000 kv.km. Berg: Kölen (högsta toppen Sulitelma, 1,900 m.). Sjöar: Stor-Uman, Hornafvan, Stora Lule vatten, Torne träsk m. fl. Floder: Ångermanälfv. n. gren samt alla gm Västerbotten rinnande älfvar. L. består t. största delen af obygder m. odlingsbara trakter i dalgångarne. Bergen innesluta utmärkta järnmalmer (Gellivare). L. delas i 6 lappmarker, af lika Föllinge tillhör Jämtlands l., Åsele och Lycksele Västerbottens l. och Pite, Lule o. Torne Norrbottens l. Näringar: renskötsel, jakt, fiske. Städer o. köpingar inga.

**lappmarker,** se Lappland.

**lappska språket o. litteraturen.** L. spr. hör t. finsk-ugriska språken, kan delas i norska, svenska, ryska o. Enaremunarten. L. lit. ytterst torftig, mest relig. o. läroböcker. Originallit.: sagor o. gåtor.

**Laprade** (-rad'), Pierre Mar. Vict. Rich. de, fr. skald, f. 1812, d. 83 Paris. Skr. oden, poem m. m.

**lapsus,** lat., fel. L. cālami, skriffel. L. linguæ, språkfel. L. memöriæ, minnesfel.

**Lapūta,** ö i Swifts »Gullivers resor»; nu beteckn. för bakvändt skött samhälle.

**Larchevesque** (larschväck'), Pierre Hub., fr. bildh., f. 1721 Nîmes, 55/77 i Sthm, d. 78 Montpellier. Gust. I:s o. Gust. II Ad:s statyer i Sthm m. m.

**Lārdner,** Dionys., eng. fys. o. mat., f. 1793 Dublin, d. 59 Paris. Skr. *Cyclopædia* (30/44), 134 bd, m. m.

**lārer,** lat., romarnes skyddsandar f. hus o. vägar.

**larghe'tto,** it., se largo.

**lar'go,** it., *tonk.,* långsamt. Larghett'o täml. långsamt.

**Larissa,** 1) nomarki i Grekld, i ö. Tessalien, 4,202 kv.km., 86,513 inv.; 2) hst. i L. v. fl. Salamvria, 17,115 inv.

**Larnaka,** st. på Cypern vid Medelhafvet, 7,964 inv. Hamn.

**La Roche** (-råsch), 1) Marie Sophie v., f. Gutermann, ty. romanförf., f. 1731, d. 07, skalden Wielands väninna och mormor t. Brentano o. Bettina v. Arnim. Skr.: *Gesch. des Fräuleins v. Sternheim* m. m. — 2) Karl v., ty. skådesp., f. 1796 Berl., d. 84 Wien. Hjälte- o. karaktärsroller.

**La Rochefoucauld** (-råschfukå), Franç, de, hertig, fr. skriftst., f. 1613 Paris, d. där 80. Skr.: *Mémoires* (62),

*Reflexions ou sentences et maximes morales* (65) m. m.

**La Rochelle** (-råschäll'), fr. befäst st. v. Atlanten midt emot ön Ré, 31,559 inv. Präktig hamn.

**L'Arronge** (-rångsch), Ad., ty. dram., f. 1838 Hamburg, direkt, f. Deutsches Theater i Berlin, d. 08. Skr.: *Mein Leopold* m. fl. äfv. i Sverige uppf. lustspel.

**Larsen,** Alfr. Krist., dan. teol., f. 1840, alsterrik ny-rational. förf.

**Larson,** Markus, snillr. landsk.-mål., f. 1825 nära Åtvidaberg, d. 64 London. *Fjällandskap med vattenfall i Norge, Kronborgs slott*

*vid månsken, Brinnande ångbåt* m. fl. taflor i Nationalmuseum.

**Larsson,** 1) Karl, genremål., tecknare, f., 1853 Sthm, fl. konstresor t. Paris. Illustr. t. Andersens sagor, Wallins Dödens engel, Fru Lenngrens Skaldeförsök m. m. Berömda fresker i nationalmuseum. Framstående friluftsmålare. — 2) Liss Olof, riksdagsm., f. 1838 i Dalarna, ledarn, af 2:a kam. 69/90, där han hade stort infl. på landtmannapartiet, d. Västannor 96. — 3) Hans, filosof, förf., f. 1862 Skåne, sed. 01 prof. i teor. filosofi i Lund. Skr.: *Studier o. meditationer* (99), *Poesiens logik* (99), hist. o. psykol. lärob. m. m.

**larv,** lat., *zo.,* den form, hvari insekter m. fullständ. förvandl. befinna sig närmast eft. deras utkläckn. ur ägget.

**Larvik,** se Laurvik.

**laryngīt,** gr., *läk.,* inflamm. i struphufvudet.

**laryngo|ftīsis,** gr, *läk.,* struplungsot, på lungsot beroende sårbildn. i struphufv. **-skōp,** instr. för undersökn. af strupens inre delar; anv. först 1854 af sånglär. Garcia. **-tomī,** öppnandet af struphufvudet.

**la'rynx,** gr., struphufvud.

**lasarett,** sjukhus.

**Las Casas,** Bart. de, sp. andl., »Västindiens apost.», f. 1474 Sevilla, 2 resor t. Amerika, sökte lindra indianernas träldom, men bidrog därigm t. negerslafveriets inför. i Amer., bisk. i Chiapas, d. 66 Madrid. Förf.

**Las Cases** (-kās), Emm. Aug. Dieudonné de, gref., fr. förf., Nap. I:s förtrogne, f. 1766, emigr. 91, åter t. Frankr. 99, följde Nap. t. S:t Helena 15, förvisad därifrån 16, d. 42. Skr. dagboksant. und. vistelsen på S:t Helena.

**Lasch,** Karl Joh., ty. mål. i Düsseldorf, f. 1822 Leipzig.

**lasciāte ogni speranza voi ch'entrāte** (laschiäte onji-), it., låten allt hopp fara, I som inträden här! (Dantes Inferno).

**lasēra,** öfverdraga m. ett gmskinl. färglager.

**laskārer,** asiat. matroser på eng. ostindiefarare.

**Las'karis,** 1) Konstant., fr. Bitynien, d. eft. 1500. Lät 1476 i Ital. trycka d. 1:a grek. gram. — Hans bror 2) Andreas Janos, d. 1535 Rom. Stora förtjänster om gr. lit. ss. utg. o. kommentator.

**Lasker,** Edu., ty. polit., f. 1829 Posen, 58 assessor i Berlin, 65 deput. i preuss. landtdagen, sed. 67 i riksdag., en af nat.-liberala partiets stiftare, slöt sig 81 till secessionisterna, d. 84 New York.

**Lassa,** se Lha-sa.

**Lassalle** (-sall), Ferd., ty. socialdemokrat, f. 1825 Breslau, grund. 63 d. allm. arbetarefören. i Tyskld, d. i duell 64 Genève. Talr. skr.

**Lasse Lūcidor,** pseud. för Johansson, Lars (se d. o.).

**Lassen,** 1) Kristian, nor.-ty. filol., f. 1800 Bergen, d. 76 ss. prof. i Bonn. Sanskritist. Skr.: *Indische Alterthumskunde* m. m. — 2) Eduard, dan. komp., f. 1830 Köpenh., sed. 61 kapellmäst. i Weimar, d. 04. Skr. operor, mus. t. Faust o. fl. dramer.

**Lasso,** Orlando di, berömd komp. af nederl. skol., f. 1520 Mons, d. 94 München. Näst Palestrina 1500-talets förnämste tonsättare. Skr. öfv. 2,000 verk.

**lasso,** sp., kastlina m. rännsnara.

**Lasson,** Peter Karl, nor. jur., f. 1798, justitiarius i Höjesteret 55, d 73. Alsterrik förf.

**las'ting,** eng., »varaktig», tjock ylleatlas af hård kamull, anv. till möbeltyg, skodon m. m.

**last, not least** (-nått līst), eng. ordspr.: sist, men icke sämst.

**lasūrfärg,** färgämnet ur lasurstenen, ultramarin.

**lasūrsten,** se lapis.

**Latakiēh,** turk. st. i vilajet. Beirut, vid Medelh., omkr. 25,000 inv. Hamn.

**La Téne** (-tän), eg. grundt ställe; pålbyggnad från järnåldern i

Neuenbergersjön i närheten af Marin.

**latent',** lat., dold, förborgad. L. l. bundet värme, *fys.,* sdnt, hvars närvaro i en kropp ej kan utrönas gm termometer.

**laterāl,** lat., belägen på sidan, sido-.

**Laterānen,** kyrka o. palats i Rom, påfl. residens t. 1309. Lateranska möten, namn på 5 (1123, 1139, 1179, 1215, 1512/17) i L.-kyrkan hållna kyrkomöten m. sma anseende s. ekumeniska.

**later'na māgica,** *fys.,* appar. t. framställ. i förstor. skala på en skärm, vägg l. dyl. af gmskinl. bilder, mål. på glas.

**latīn,** de gamle romarnes språk. **-ism',** lat. språkvändningar i andra språk. **-sk,** västerländsk i motsats t. österl. — Latinska kejsardömet se Östrom. riket. — L. kyrkan, rom.-kat. kyrkan i motsats t. den grekiska.

**latinsegel,** se galärsegel.

**latinska språket o. litteraturen.** Lat. spr., ursprungl. de gamla inv:s i Latium spr. o. jämte de öfr. italiska spr. en gren af den indo-europ. språkstammen, fick gm Roms segrar herraväldet i hela Ital. o. västra Europa samt delades i hufvudstadsspr. *(lingua urbana)* o. det råa folkspr. i prov. *(lingua rustica).* Det förra uppnådde sin blomstr.-tid i 1:a årh. f. K. und. Cicero, utdog h. o. h. i 6:e årh. e. K. o. smnsmälte m. folkspr., ur hkn blandn. de romanska spr. framgingo. Gm upptag, af kelt., german. o. roman. stammar uppkom und. medelt. det s. k. medeltidslatinet. — Lat. lit. uppkom först omkr. 240 f. K. gm bekantskap, m. och mer l. mindre ss. en efterbildn. af den grek. o. var und. republiken en öfverflödssak f. de rika o. förnäma; delas i: 1) arkaistiska period., 240/81 f. K.; dramatik (Livius Andronicus, Plautus, Ennius, Terentius Afer m. fl.), satir (Lucilius), hist. (Porcius Cato); 2) guldåldern, 81 f. K.—14 e. K.; hist. (Terent. Varro, Csesar, Cornel. Nepos, Sallustius, T. Livius), retorik (M. Tull. Cicero, Brutus), filos. (Lucretius, Cicero), dramatik (Luc. Varius, Publ. Syrus), epik o. lyrik (Lucretius, Vergilius, Catullus, Tibullus, Propertius, Horatius, Ovidius), satir (Ter. Varro); 3) silfveråldern, 14/117 e. K.; dramatik (Seneca), epik o. lyrik (Lucanus, Val. Flaccus, Calpurnius m. fl.), fabel (Phædrus), epigram o. satir (Martialis, Persius Flaccus, Juvenalis), historia (Tacitus, Valer. Maximus, Curtius Rufus), retorik (Quintilianus, Plinius d. y.), filos. (Seneca), naturalhist. o. med. (Plinius d. ä., Cornel. Celsus), geogr. (Pompon. Mela); 4) förfallets period, 117 t. midten af 6:e årh. (Suetonius, Tranquillus, Justinus, Apulejus m.fl.).

**latitūd,** lat. = bredd (se d. o.).

**latitudinārier,** ett religiöst parti i Engld, s. uppstod 1644; i allm. benämn. på personer med friare åsikter i religion o. moral.

**La'tium,** *g. geogr.,* landsk. i mel. Ital. v. Tibern o. Tyrrhenska hafvet.

**Latōna,** se Leto.

**Latour d'Auvergne** (-tur dåvärnj'), Théophile Malo Corret de Kerbauffret de, fr. krigare, af Nap. I kallad »Frankrikes 1:e grenadjär», f. 1743, stupade 1800 v. Oberhausen (Baiern). Förf.

**latrīn,** lat., afträde, afträdesspillning.

**Lauban,** st. i preuss. Schlesien v. Queis, 13,793 inv. Fabr.

**Laube,** Heinr., ty. förf., f. 1806, sed. 31 en af hufvudledarne för »det unga Tyskld», från 49 direkt. f. teatrar i Wien o. Leipzig, d. 84 Wien. Skr. mångfald. dramer, af hka fl. uppförda i Sverige, roman., dikter m. m. *Gesammelte Schriften* (75/82), 16 bd.

**Laud** (låd), William, eng. teol., f. 1573, sed. 33 ärkeb. af Canterbury; Karl I:s rådgifv. i kyrkl. o.

polit. frågor, förföljde puritanerna o. förmådde Karl undertrycka presbyterianism. i Skottld, i följd däraf anklagad, fängslad o. afrättad 45.

**laudābilis,** lat., berömlig.

**lau'danum,** lat., *läk.,* giftigt extrakt af opium.

**laudātur,** lat., »berömlig»; det högsta af de tre examensbet.

**Lauderdale** (lå'dördel) John, earl, eng. statsm., f. 1616, und. Karl II ledarn af Cabalministären (se d. o.), 72 bert. af L., förfor i Skottld mot covenanterna med blod. stränghet, d. 82.

**Laudon,** Gid. Ernst v., frih., österr. fältherre, f. 1716 Livld, först i ry. tjänst, 42 i österr., deltog i 7-år. kriget, 88/89 generaliss. i kriget mot turkarne, stormade Belgrad 89, d. 90.

**Lauenburg,** 1) ty. hertigd. v. nedre Elbe, mel. Holstein o. Mecklenb., 1,182 kv.km., 52,679 inv. L. grund. 1260 af Joh. I af Askanien, kom 1689 till Braunschw., 1705 till Hannover, 1803 o. 10 i fransmännens händer, 13 åter till Hannover, 15 t. Preussen, s. å. till Danmark, 64 afträdt t. Preuss.-Österr., 65 i personalunion, men 76 införlifv. m. Preussen o. num. en krets i prov. Slesv.-Holstein; 2) st. i L., v. Elbe, 5,178 inv. Slott.

**Laura,** Petrarcas ideal o. af honom besjungen. Uppgift., att hon var densma s. Laura de Noves, förm. m. de Sade o. d. 1348 i Avignon, är ej trolig.

**laureātus** l. poeta laureātus, lat., ford. af kejs. l. påfven med lagerkrans krönt skald; i Engld hofskald.

**Laurens** (lårängs'), Jean Paul, fr. hist.-mål., f. 1838, bosatt i Paris.

**Laurentius** d. hel., diakon i Rom, dag d. 10 aug., martyr, enl. legenden stekt på halster 258.

**Laurentius Andreæ** (Lars Andersson), teol., f. omkr. 1480 Strängnäs, Gust. I:s kansler, utgaf jämte Olaus Petri 26 N. T. i sv. öfvers., anklagad 39 o. dömd t. döden, benådad mot böter, d. 52 Strängnäs. En af sin tids lärdaste män.

**Laurentius Petri** (Lars Petersson), Sveriges 1:e luth. ärkeb., f. 1499 Örebro, en af Luthers lärj., ärkebisk. 31, utgaf 41 hela bibeln i sv. öfvers. o. 71 sin följ. år antagna kyrkoordn., d. 73.

**Lauréus,** Alex., fin. mål., f. 1783 Åbo, kom 02 t. Sthm, d. 23 Rom,

**Laurīn,** 1) Karl Osk. Joh., komp., f. 1813 Gottld, d. 53 Brasilien. Komp. *Mitt lif år en våg* m. m. — Hans kusins sonson 2) Karl Gust. Joh:s, konsthist., f. 68 Sthm, 90 fil. kand., 93 anställd hos Norstedt & Söner. Har utg.

*Konsthistoria* (00), *Kulturhist. bilderbok* (05) m. m.

**Lauriston** (låristång'), Jacq. Alex. Bern. Law de, fr. fälth., f. 1768, Nap. I:s kamrat i krigsskolan i Brienne, 05 divisionsgen., fången vid Leipzig, 15 pär, 21 marsk. af Frankr., d. 28 Paris.

**Laurvik** l. Larvik, nor. st. i Jarlsbergs o. L:s amt v. L.-Fjorden, 11,000 inv. Export af trävaror. Badort.

**Lausanne** (låsann'), hst. i schweiz. kant. Vaud (Waadt), nära Genèvesj., 55,741 inv., Fabr., hand., en mängd läroanstalter, härl. läge.

**Laus Deo,** lat., ära vare Gud.

**Lausitz,** gam. ty. landsk. mel. Elbe o. Oder; delades i Ober- o. Nieder-L. Ober-L. 1158 böhmiskt, 1253 brandenburgskt, 1319 åter böhm. Nieder-L. 1303 brandenburgskt, 1373 böhm.; hela L. 1635 sachsiskt, 1815 största del. preuss.; hör nu dels t. Brandenburg, dels t. Schlesien o. kon.-r. Sachsen.

**Lausitzbergen** mel. Elbe och Iser. Högsta toppar: Jeschken 1,013 m., Lausche 795 m.

**Law** (lå), John, skotsk finansm., f. 1671 Edinburgh, sed. 16 bankir i Paris, 20 gen.-kontrollör f. finanserna, ruinerade statskrediten,

flydde s. å. t. Brüssel, d. 29 Venezia.

**lāva,** it., glödande, smälta bergarter, s. utkastas vid vulkaners utbrott.

**La Valetta,** hst. på Malta, 61,268 inv. Domkyrka, univ. Stark fästn., betydl. handel.

**La Valette** (-lätt'), Charl. Jean Marie Fél. de, markis, fr. statsm., f. 1811, 65/67 inrikes-, 68/69 utrikesm., d. 81 Paris.

**La Vallé,** se Vallée.

**La Vallière** (-liar), Louise Franç. de La Baume le Blanc de, f. 1644, sed. 61 Ludv. XIV:s älskarinna, 74 i kloster, d. 10.

**La'vater,** Joh. Kasp., schweiz. teol. o. förf., f. 1741 Zürich, d. där 81. Skr. i fysiognomik m. m.

**lavemang',** fr., l. klystir, gr., flytande läkemedels insprutning i ändtarmen.

**laven'del,** *Lavandula* L., *Labiaiæ,* Blommorna af d. ganska ofta odlade L. *officinalis* Choix. anv. t. rökverk o. lämna den vällukt, lavendeloljan samt lavendelsprit; anv. af de gamle romarne t. bad. L. *stoechas,* L. o. L. *spica* Choix. m. fl. anv. t. sma ändamål.

**lavēra,** fr., mål, belägga teckningar m. mycket utspädda färglösn.

**lavett',** fr., *artill.* af järn l. trä förfärdigadt underlag f. kanoner; v. fältartill. bakvagnen; delas i fält-, belägrings-, fästnings-, fartygs-l.

**Lavigerie** (-vischrī), Charl. Mart. Allem, fr. kardinal, f. 1825, d. 92 Algier. Förtjänt om slafveriets afskaffande.

**lavīn,** medelt.-lat., se snöskred.

**Lavīnium,** *g. geogr.,* stad i Latium.

**lawn tennis** (lån-), eng., ett eng. bollspel.

**lavoār,** fr., tvättställ.

**Lavoisier** (-våasiē), Ant. Laurent, fr. kem., f. 1743 Paris, giljot. 94 där, af epokgör. betyd. f. den nyare kem. o. dess nomenklatur. Förf.

**Lawrence (lårr'ens), n.-amerik. st. i Massachusetts v. Merrimac, 67,932 inv.**

**Lawrence, St. (sent lårr'ens), 1) vik af Atlanten på Amerikas ö. kust; 2) fl. i N.-Amer., från Ontariosjön till L.-viken, 1,140 km. l.**

**Lawsōnia L., *Lythrarieæ.* Roten af L. *alba* Lam. i N. Afrika, orienten, s. Asien, V.-Ind. lämnar den äkta alkannaroten (färgämne), o. m. bladen (henna) färga sed. ford. Turkiets, Arabiens o. Egypt:s kvinnor naglarna, innerhanden o. fotsulorna.**

**Laxefjord, nor. fjord i Finmarkens amt, v. om Nordkyn, 75 km. l.**

**laxēra, lat., medels afförande medel åstadkomma uttömning ur tarmarna. Laxerande medel, se afförande medel.**

**laxsläktet, *Salmo* L., *Anacanthini.* Blank- l. silfver-l., *S. salar* L., allm. i Västerhaf. o. Östersj., en sötvattensform i Vänern: t. 130 cm. l. — Bäck-l., *S. eriox* L., allm. i hela Skandnav., äfv. i sött vatten; t. 90 cm., benämnes på sina ställen fjällöring, laxöring, laxör l. forell. — Röding, *S. alpinus* L., allm. i n. Sverige, äfv. i Värmld, Vättern, Sömmen o. s. v., t. 74 cm. l.**

**Laxå, bruksegend. samt järnvägs-, post- o. telegr.-station i Örebro l.**

**laxöringen, se laxsläktet.**

**Layard (lärd), Sir Aust. Henry, eng. arkeol. o. statsm., f. 1817 Paris; utgräfde sed. 45 del. af Ninive o. Babylon, 61/66 understatssekret., 69 sändeb. i Madrid, 78/80 i Konstpl, d. 94 London.**

**Laynez, Jacobo, sp. jesuit, f. 1512, missionär, 56 Loyolas efterträdare s. jesuitgeneral, förf. t. ordensstatuterna, d. 65 Rom.**

**lazaris'ter, af Vincent de Paula 1624 stift. orden f. folkundervisn., själa- o. sjukvård.**

**Lāzarus, *bibl.,* detsma som Eleasar, dels den af Jesus från de döda uppväckta brodern till Maria o. Marta, dels den sjuke L. förekommande i en af Jesu liknelser (Luk. 16:20). Efter honom lasarett.**

**Lazarus, Moritz, ty. filos., f. 1824**

Posen, sed. 73 prof. i Berlin. Af betydelse inom psykologien o. språkfilos. Förf.

**Lazza'ri,** D., se Brabrante.

**lazzaroner,** fattigaste befolkn. i Neapel.

**lazz'i** (ladsi), it., infall utom rollen, i ital. lustsp.

**league** (līg), eng. sjömil = 5,567 km.

**Le,** Stora L. l. Lesjön, insjö i Dal, smnhänger gm Dalslands kanal m. den äfv. där belägna sjön Lelången.

**Lēa,** pseud. f. J. Wettergrund.

**l. c.** = loco citāto (lat.), på anfördt ställe.

**Leake** (lik), Will. Mart., eng. arkeol., f. 1777, d. 60 Brighton. Skr. om forskningarna i Grekld och M. Asien.

**Leamington** (lem'ingtön), ford. L.-Priors, eng. st. i Warwickshire v. Leam, 26,888 inv. Mineralkällor, badort.

**Leander,** 1) se Hero. — 2) pseud. f. R. Volkmann. — 3) Per Joh. Herm., filos., f. 1831 Hjälmseryd, d. 07, sed. 86 filos. prof. v. univ. i Lund. Förf.

**Lear** (lir), kelt. sagokon., dram. behandl. af Shakespeare.

**Lebid,** Abu Okail, arab. skald, f. 575, d, 662.

**Leboeuf** (löböff'), Edm., fr. militär, f. 1809 Paris, d. 88, tjänstgjorde i Algeriet, Krim, Italien, 69 krigsmin., 70

marsk., s. å. fången vid Metz, sed. 71 i tillbakadragenh.

**Le Brun** (lö bröng), Charl., fr. hist.-mål., f. 1619 Paris, d. där 90. Ornerade stora galleriet i Versailles m. m.

**Lebrun** (löbröng'), 1) Ponce Denis Écouch., fr. skald, f. 1729 Paris, d. där 07, kallad d. franske Pindaros; lyr. af Frankrikes klassiska skola. — 2) Charl. Franç., hert. af Piacenza, fr. statsm., f. 1739, 95 medl. af o. 96 pres. f. de 500:s råd, 99 3:e konsul, 10 guvern. i Holland, 14 pär, d. 24.

**Lecce** (lett'je), st. i nedre Ital., 32,687 inv.

**Lech,** bifl. t. Donau, t. h., uppr. på Vorarlberg, utmynnar v. Lechsgemünd.

**Lecky** (läcki'), Will. Edw. Hartp., eng. hist., f. 1838 Dublin, d. 03 London. Skr. europ. sede- o. kult.-hist., Englds hist. i 18:e årh. m. m.

**Leckö,** kungsgård o. slott på Kållandsö i Vänern.

**Leclerc** (löklär), Charl. Vict. Em., fr. militär, f. 1772, 97 g. m. Nap. I:s syster Pauline, kufvade 02 upproret på St. Domingo, d. s. å. Haiti.

**Leclercq** (löklär), Mich. Théod., fr. skald, f. 1777 Paris, d. där 51. Skr.: *Proverbes dram.*

**Lecluse** (löklys), Charl. de, fr. läk. o. bot. (känd und. namn. Clusius), f. 1525 Arras, d. 1609 ss. prof. i Leijden. Förf.

**Lecocq** (lökåck'), Alex. Charl., fr. komp., f. 1832 Paris, bor därst. Skr. talr. operetter, bl. a. »Madam Angots dotter», »Giroflé-Girofla», »Lilla hertigen».

**Leconte de Lisle** (lökångt' dö līl), Charl. Marie René, fr. skald, 'f. 1818 Réunion, sed. 86 ledam. af Fr. akad., d. 94 Louveciennes. Lyr. o. öfvers. af antika verk.

**led,** ledgång, *anat.,* fören. af 2 l, flere m. brosk beklädda ben, så att de kunna röras i vissa riktningar.

**Lēda,** *gr. myt.,* dotter t. Testios, födde m. Zeus, und. skepn. af en svan, Kastor o. Polydeikes samt Helena.

**leddjur,** *Animalia articulata* L., en af djurrikets hufvudafdeln. L. äro försedda m. ledade, sidoställda lemmar; kroppen bildad af ringar (segment); sakna skelett o. andas ant. gm luftrör (trakéer) l. gälar. Kroppens hölje mer l. mindre hård t. Delas i kräftdjur, *Crustacea,* spindeldjur, *Arachnoidea,* tusenfotingar, *Myriapoda,* o. insekter, *Insecta* l. *Hexapoda.*

**Ledebour** (-bûr), Karl Friedr. v., ty. bot., f. 1785 Stralsund, 11/36 prof. i Dorpat, d. 51 München. Förf.

**ledēra,** lat., såra, förolämpa.

**ledfossīlier,** f. en geol. formation karakterist. förstening., m. tillhjälp af hka dennas ålder bestämmes.

**ledgångsmöss,** *läk.,* fasta, broskartade kroppar, s. bilda sig i ledgångar o. förorsaka svåra smärtor. Måste aflägsnas gm operation.

**ledmotiv,** *tonk.* i den nyare operakomp. ett upprepade gånger återkommande motiv för att återföra minnet till en viss situation l. till viss person.

**ledningsmotstånd,** *elektr.,* det motstånd, s. en elektr. ström har att öfvervinna, då han går gm en ledare.

**Ledochow'sky,** Mieczislaw, gref., kardinal, f. 1822 Sandomir, 66 ärkeb. i Posen-Gnesen, 74 häktad o. afsatt, 75 kard., sed. 76 i Rom, d. där 89.

**Ledru-Rollin** (lödry-råläng'), Alex. Aug., fr. statsm., f. 1807 Paris, 30 advok., 48 medl. af provis. reg., flydde 49 t. London, åter 70, d. 74 Fontenay. Förf.

**ledungslāme,** urspr. gärd t. kon. f. underlåtenhet att följa honom på härfärd; sed. ständig skatt.

**Lee** (li), Rob. Edm., amer. militär, f. 1807 Stratford, 61 öfverbefälh. f. sydstatsarmén i Virginia, måste 65 utrymma Richmond o. gifva sig åt Grant, d. 70 Lexington.

**Leeds** (lids), eng. st. i Yorkshire vid Aire, 477,000 in v. Väfverier, stor handel.

**Leer** (ler), st. i Hannover v. Leda, 12,348 inv.

**Leeuwarden** (levarden), holl. st, i Friesld, 34,098 inv.

**Leeuwenhoek** (lövenhuk), Ant. van, holl. naturforsk., f. 1632 Delft, d. där 23, 1:e zool., s. anställde mikrosk. undersökn.

**Lefebvre** (löfävr), Franç. Jos., hert. af Danzig, fr. militär, f. 1755 Elsass, sed. 73 i alla Frankrikes krig, 04 marsk., 07 hert., 14 pär, d. 20 Paris.

**Leffler,** 1) Magn. Gust. Mittag, mat., f. 1846 Sthm, 77 prof. Hälsingfors, 81 v. Sthms högskola, grundl. o. redig. *Acta malhematica.* Förf. — Hans bror 2) Leopold Fredr. Alex., filol., f. 1847 Sthm, 81/94 e. o. prof. i Upps. Förf. — Deras syster 3) Anne Charl., nov. o. dram. förf., f. 1849, 72 gift m. sekreteraren G. Edgren, efter hks död hon gifte om sig med it. hert. Caianello; d. 92 Neapel. Skref nov. *Händelsevis* (69), *Ur lifvel* (82) m. m. samt dram. *Skådespelerskan* (73), *Sanna kvinnor* (83), *En räddande ängel* (83), *Hur man gör godt* (85) m. m.

**Leflô** (löflå), Ad. Emm. Charl., fr. militär, f. 1804, sed. 31 i Algeriet, 48 sändebud i Petersb., 51 fängslad o. i landsflykt t. 59, 70/71 krigsmin. 71/79 sändeb. i Petersburg, d. 87 Néchoat.

**Lefort** (löfår), Franz. Jacq., Peter d. stores gunstling, f. 1656 Genève, sed. 75 i ry. tjänst. 94 amiral o. gen., d. 99 Moskva. Förtjänster om ry. krigsväs.

**Lefrén,** Joh. Pet. af, militär, f. 1784 Åbo, deltog i fälttåg. 1808 /09 o. 13, adl. 18, 30 gen.-major, 60 gen., d. 62 Sthm.

**lefver,** *anat.,* organ f. gallans beredande o. afsöndr., ligger i bukhålan tätt und. diafragma o. m. sin vänstra lob framf. magen samt m. sin undre yta fastväxt vid gallblåsan; i denna magasineras dess sekret, då ej digestionen pågår; under digestionen tömmes gallan i tunntarmen.

**lefverflundra,** *Distomum hepaticum* L., t. trematoderna hör. släkte, lefver i fårs, andra djurs o. äfv. mskrs gallgångar.

**lefverfläckar,** oskadl. gulbruna fläckar i huden, förorsakade gm aflagring af brunt färgämne omedelbart und. öfverhuden.

**lefverkis,** se magnetkis.

**lefversjukdomar,** *läk.,* Arter: enkel hyperemi (blodstockn.), akut l. kronisk inflammat., lefvercirrhos, fettlefver, lefverkräfta o. lefverskrumpning; gm den hos hunden utvecklade *Tænia*

*Echinococcus* förorsak. sjukdom i lefvern. Gulsot hänger mycket ofta ant. direkt l. indirekt tills. m. sjukl. tillstånd i lefvern.

**lefvertran,** se fisklefverolja.

**legāl,** fr., laglig.

**legāt,** lat., 1) testamentarisk gåfva l. stiftelse; 2) påfl. tillfälligt sändebud, motsats nuntie.

**legation,** fr., 1) främm. makts diplom. beskickn. jämte därtill hör. medlemmar; 2) namn på provins. i gamla Kyrkostaten.

**legāto,** it., *tonk.,* smnbundet; tecken: .

**legend',** lat., sägen, helgonhist.

**Legendre** (löschangdr'), Adr. Marie, fr. mat., f. 1752 Toulouse, prof. redan s. ung, d. 33 Paris. Skr.: *Théorie des fonctions ellipt. etc.* (25/32) m. m.

**leger** (leschē), fr., lätt, vårdslös.

**legēring,** förening gm smältning af 2 l. fl. metaller.

**Legge** (lägg), Jam., skotsk sinolog, f. 1815, sed. 76 prof. i Oxford, d. där 97. Skr. i kines. lit.

**legiōn,** lat., taktiska enheter inom gamla rom. armén; af olika storlek; delades i kohorter o. maniplar. L:s fältteck. en örn.

**legislat|īv,** fr., lagstiftande. **-ūr,** lagstift. makt.

**legitīm,** lat., laglig; enl. lag berättigad; äkta (om barn). **-ation,** styrkande af laglighet. **-era,** göra laglig, erkänna s. äkta barn. **-ist',** anhörig af den äldre bourbonska linjen. **-itet,** laglighet, äkta börd.

**Legnago** (lenjāgå), befäst it. st. v. Adige, 14,400 inv.

**Legnano** (lenjānå), it. st. v. Olona, 14,529 inv. Sl. 29/5 1176.

**Legouvé** (löguvē), Gab. Jean Bapt. Ernest Wilf., fr. förf., f. 1807 Paris, d. 03. Skr. talr. dram., *Adrienne Lecouvreur, Les conies de la reine de Navarre* m. fl., öfvers. på sv., roman. m. m.

**leguān,** *Iguana, Sauria, zo.* Vanl. l., *I. tuberculata,* och välsmakande l., *I. delicatissima,* amer. klätterödlor.

**legumīn,** i baljväxternas frukter förekom. ägghvitart. ämne.

**legymer,** fr., grönsaker.

**Lehar,** Franz, österrik. komp., f. 1870 Komorn, bor i Wien, bekant gm operetten *Glada änkan* (05).

**Le Havre,** se Havre.

**Lehmann,** Pet. Mart. Orla, dan. statsm., f. 1810 Köpenh., 48 min., 49 tillfångatag, af slesv.-holsteinarne, 61/63 inr.-min., d. 70 Köpenh. De nationalliberales ledare und. riksdagarna.

**Lehnberg,** Magnus, teol., vältalare, f. 1758 Södra Vi, d. 08 ss. bisk. i Link. Skr. äreminnen, predikningar m. m.

**Leibniz,** Gottfr. Wilh. v., frih., ty. lärd o. statsm., f. 1646 Leipzig, 72 ledam. af högsta domstol, i Mainz, 76 bibl. i Hannover, d. där 16. Sin filosofi, monadologi, har L. i talrika afhandl. mera i grunddrag antydt än metod, gmfört, o. dess hufvudlära är *harmonia præstabilita* l. den af Gud förutbestämda världsordningen. L. var en af uppfinn. af differentialkalkylen.

**Leicester** (less'tör), 1) grefsk. i mel. Engld, 2,133 kv.km., 433,994 inv.; 2) hst. L. v. Soar, 224,186 inv. Fabr.

**Leicester** (~), Robert, se Dudley 2.

**Leichhardt,** Friedr. Wilh. Ludw., ty. upptäcktsres., f. 1813 Preussen; resor i Australien 41/48, sed. ej afhörd. Förf.

**Leiden** l. Leijden, holl. st. vid Rhen, 56,044 inv. Univ., handel.

**leidenflaska,** se laddflaska.

**Leighton** (lētn), Fred., lord L., eng. mål., f. 1830, sed. 78 presid. vid Akad. i London, d. 96; is. myt. ämnen.

**Leijden,** se Leiden.

**Leine,** bifl. t. Aller, t. v., upprinner på Harz, 185 km. l.

**Leins,** Krist. Friedr. v., ty. arkit., f. 1814 Stuttgart, sed. 50 prof. där.

**Leinster** (lin'stör), prov. i s.ö. Irld, 19,736 kv.km., 150,485 inv. Hst. Dublin.

**leiokōm** = dextrin (se d. o.).

**Leipzig,** st. i kon.-riket Sachsen v. Elster och Pleisse, 538,000 inv. Univ., bibl., konservator., storart. förlagsbokh., mässor. Sl. 1631, 1642, 1813.

**Leith** (li*th*), st. i Skottld, Edinburghs hamn, v. Firth of Forth, 80,508 inv.

**Leitha,** bifl. t. Donau, t. h., 178 km., utgör en sträcka gräns mel. Österrike o. Ungarn, hvaraf österr.-ungar. monarkiens indeln. i Cis- o. Transleithanien.

**Leitmeritz,** böhm. st. vid Elbe, 13,075 inv. Bisk.

**Leitner,** Gottlieb Will., eng. lingvist o. res., f. 1840 Budapest, 61 prof. i London, 66/70 resor i Kaschmir, Tibet, Dardistan. Förf.

**Leitrim** (lītrim), grefsk. i Irld, 1,588 kv.km., 69,201 inv. Hst. Carrick-on-Shannon.

**Leixner,** Otto v., österr. förf., f. 1847, nu i Berlin, Skr. i konst-, kultur- o. lit.-hist., dikter, roman.

**Lejean** (löschang'), Guill., fr. resande, f. 1828, d. 71, resor i Turkiet, Egypt., Abessin. o. Asien. Förf.

**lejonet,** *Felis ho, Feræ,* största kattartade djur; varieteter: berber-l., *F. l. barbarus,* n. Afrika; senegals-l., *F. l. senegalensis,* o. kap-l., *F. l. capensis,* s. Afrika, m. fl.

**Lejonhufvud,** gam. sv. adl. ätt, känd sed. förra hälft, af 1400-talet. — 1) Erik Abrahamsson, riksr., afrätt. v. Sthms blodbad 1520. — Hans son 2) Abrah. Eriksson, riksr. 1540, d. 56 Viborg. — Hans syster 3) Margareta, se Margareta (drottn.). — Hennes bror 4) Sten Eriksson, riksr., f. 1518, 40 riddare, 54 riksr., 61 frih., 63/65 i dan. fångensk., undgick v. Sturemord. att bli mördad; sårad o. död Sthm 68. — Hans syster 5) Märta, se und. Sture. — Hennes brorson 6) Axel Stensson, gref., riksr., f. 1554 Jönköp., 86 riksr., 1600 bisittare i domstol. v. Link. riksd., flydde s. å. till Tyskld, d. där på 1620-talet. Hans afkomlingar, se Lewenhaupt.

**lekatten,** se vesslan.

**lekman,** gr., icke-präst.

**lektion,** lat., undervisning, undervisningstimme. Lek'tor, lärare i högre klasser v. allm. läroverk m. m. Lektyr, läsning.

**Leland** (līländ), Charl. Godfroy, amer. humor. förf., f. 1824 Philadelphia, bosatt dels i Lond., dels i Florens, d. där 03, förf. burleska ber.

**Lely,** Sir Peter, se Faes.

**Lelången,** se Le.

**Le Mans,** hst. i fr. dep. Sarthe v. Sarthefl., 63,272 inv. Bisk., domkyrka, industri och hand. Slag 12/1 1871.

**Lemberg,** hst. i Galizien, 180,000 inv., 3 ärkeb., univ. Handel.

**Lemke,** Joh. Fil., batalj mål., f. 1631 Nürnberg, 83 till Sthm, d. där 1711.

**lemmeln,** se lämmeln.

**lemniskāta,** gr., *mat.,* sdn kroklinje af 4:e grad., att rektangeln af afstånden från en godtyckl. pkt t. 2 gifna sdna =

kvadrat. på halfva afstånd. mel. dessa; har form af en liggande 8; viktig i optiken.

**Lem'nos,** turk. ö i Egeiska haf., 454 kv.km., 27,100 inv. Turk. 1657. Huf.-ort: Lemni l. Kastro.

**le'mur,** Maki, *Lemuridæ,* halfapa på Madagaskar o. angräns. öar; lätt tämjbar. Mormākin, *L. macaco,* svart till rödbrun, 90 cm. l. Kattan, *L. catta,* grå t. roströd, 35 cm. l., m. 50 cm. l. svans.

**Lemvig,** dan. st. i Nörrejylld, v. Limfjorden. 3,207 inv.

**Lena,** by i Skarab. l., sl. 1208.

**Lena,** fl. i Sibirien, uppr. på Balkan, utmynn. i N. ishaf., 4,820 km. l., omr.: $2,_4$ mill. kv.km.

**Lenau,** se Strehlenau.

**Lenclos** (langklå), Anna de, vanl. kall. Ninon de L., f. 1615 l. 16 Paris, d. där 05 l. 06. För sin skönh. o. kvickh. ryktbar hetär.

**Lennander,** Karl Gust., kir., f. 1857

Kristianstad, 88 med. dr, 91 prof. i kir. i Upps., d. 08. L. ansågs på sin tid som en af de förnämste auktorit. rörande blindtarmsinflammat.

**Lenné,** Pet. Jos., ty. trädgårdsarkit., f. 1789 Baden, d. 66 Potsdam s. direkt. där.

**Lennep,** Jak. van, holl. förf., f. 1802 Amsterd., d. 68 Oosterbeek. Skr. romaner, dramer m. m.

**Lenngren,** Anna Maria, särd. populär skaldinna, f. Malmstedt 1754 Upps., g. m. kommerseråd. L. 80, d. 17 Sthm. Skr.: *Thekonseljen* (75), féerikomed. *Arsène* (79) samt de först efter hennes död utkomna *»Skaldeförsök»* (praktuppl. 84).

**Lenormand** (lönårmang'), Marie Anne Adel., fr. spåkvinna, f. 1772 Alençon, 09/14 förvist, d. 43 Paris. Skr. sina memoarer.

**Lenormant** (~), Frç., fr. arkeol., f. 1837 Paris, d. där 83. Skr. talr. arb. rör. den äldre kulturhist.

**Lenôtre** (lönåtr), André, fr. trädgårdskonstn., f. 1613 Paris, d. där 1700. Skapade den fr. rätliniga trädgårdskonsten.

**Lénström,** Karl Jul., lit.-hist., präst, f. 1811 Gäfle, sed. 45 kyrkoh. i ärkestift., d. 93. Skr. i lyrik, lit.-hist. m. m.

**len'to,** it., *tonk.,* långsamt.

**Lenz,** 1) Jak. Mich. Reinh., ty. förf., f. 1750 Livld, d. 92 Moskva. Skr. dramer m. m. — 2) Heinr. Osk., ty. geol. o. Afrikares., f. 1848 Leipzig, sed. 85 prof. i Czernovitz.

**Leo,** namn på 13 påfvar, märkl.: 1) L. I, d. st., 440/461, höjde rom. kyrkans anseende, kan betraktas ss. d. 1:a påfven. — 2) L. X, egentl. Giov. de Medici, son t. Lorenzo de M., f. 1475 Florens, 13/21 påfve; gynnade konst o. vetensk., praktälsk., religiöst indifferent. — 3) L. XII, egentl. Annibale della Genga, f. 1760, påf. 23/29. Jesuitvänl. — 4) L. XIII, egentl. Gioacch. Pecci, f. 1810 Anagni, 53 kardinal, 78 påfve, d. 03.

**Leoben,** österr. st. i Steiermark v. Mur, 10,224 inv. Bergsakad. Fred 18/4 1797.

**Leobschütz,** preuss. st. i Schles. v. Zinna, 12,629 inv.

**Léon,** 1) ford. sp. kon.-rike, 39,475 kv.-km., nu prov. L., Salamanca o. Zamora; 2) sp. prov., 15,377 kv.km., 386,083 inv.; 3) hst. i prov. L., v. Torio, 15,580 inv. Domkyrka, bisk.; 4) hst i Nicaragua, 34,000 inv. Petruskatedral; 5) L. de los Aldamas, st. i Mexico, 63,263 inv.

**Leonardo da Vinci,** se Lionardo.

**Leoncavall'o,** Ruggiero, it. komp., f. 1858 i Neapel. Komp. operorna *Pagliacci* (sv. *Pajazzo*), *La Bohème* m. fl.

**Leo'nidas,** 491 f. K. kon. af Sparta, stupade 80 v. Termopylai.

**leonīder,** de stjärnfall, s. ungefär hvart 33:e år inträffa omkr. d. 14 november.

**leonīnisk vers,** hexametrar o. pentametrar med rimmad midt (hufvudcesur) o. slut.

**leopard,** *Felis pardus, Feræ.* L., *F. p. anliquorum,* $2,_4$ m. l.; kroppen beströdd m. runda fläckar, grundfärgen blekt rödgul, Afrika. Pantern, *F. p. panthera,* $2,_8$ m. l.; öfverkroppen utom hufvudet m. ringform, fläckar, grundfärgen ljust ockergul, i s. Asien, Sundapantern, *F. p. variegatus,* tätt m. mörka fläckar, grundfärgen mörkt grågul; Stora Sundaöarna.

**Leopar'di,** Giacomo, it. gref., patriot., lyr., f. 1798, d. 37 Neapel.

**Leopold,** furste af Anhalt-Dessau, kallad »Der alte Dessauer», f. 1676, reg. 93, deltog i fälttåg. i Nederl., It. o. Frankr., 12 preuss. fältmarsk., i schles. kriget 40/42, d. 47. Hård regent, grundl. af Preuss. stränga disciplin.

**Leopold I,** storhert. af Baden, gref. af Hochberg, son t. markgref. Karl Fredr., f. 1790, reg. 30, flydde 49, d. 52, förm. m. Gust. IV Ad:s dotter Sofia Vilhelm:a.

**Leopold,** kgr af Belgien: 1) L. I, son t. hert. Frans af

Sachsen-Koburg, f. 1790 Koburg, afslog 30 Greklds krona, 31 kon. af Belgien, d. 64. Klok o. frisinnad. — Hans son 2) L. II, f. 1835 Brüssel, reg. 65, d. 09. Intresserad för upptäckt. i Afrika, Kongostatens beskyddare.

**Leopold,** rom.-ty. kejs.: 1) L. I, son t. Ferd. III, f. 1640, kon. af Ung. 55, af Böhm. 56, kejs. 58, befriade Wien 83 o. Ungarn 87 fr. turkarne, d. 05. Klerikal o. svag. — 2) L. II, son t. Frans I o. Maria Teresia, f. 1747, kejs. 90, förbund med Preuss. mot Frankr., d. 92.

**Leopold,** Karl Gust. af, skald, f. 1756 Sthm, 99 kansliråd, adl. 09, statssekr. 18, blind 19, d. 29. Skr. traged. *Oden l. asarnes invandring, Virginia,* satirer, skämts. dikter m. m. *Samlade skrifter* (1800/33), 6 bd.

**Leopoldsorden,** 1) belg. ord., stift. 1832, 4 klass.; 2) österr. ord., stift. 1808, 3 klass.

**Leopoldville** (-vill), station i Kongostaten vid nedre Kongo.

**Lepan'to,** ford. Naupaktos, gr. st. v. L.-viken, 7,066 inv. Hamn. Slag 7/10 1751.

**Lepidop'tera,** gr., se fjärilar.

**Lēpidus,** Marc. Aemil., 43 f. K. triumvir jämte Octavius o. Antonius, d. 13 f. K. ss. pontifex maximus.

**Leporell'o,** don Juans betjänt i Mozarts opera »Don Juan».

**leporīder,** bastarder af hare och kanin.

**Lep'sius,** Karl Rich., ty. egyptol., f. 1811 Naumburg, 42/46 ledare af vetensk. exped. i Egypt., d. 84 ss. regeringsråd i Berlin. Skr. om Egyptens och Etiopiens minnesvårdar.

**Leptot'rix** Kg., *Schizomycetes,* mikrob l. mikroskop. växt i form af fina trådar. *L. buccalis,* i gula massan mel. mskors tänder, anses framkalla röta i dem. *L. pulmonalis* anträffas stundom v. lungbrand.

**lera,** *geol,* återstoden af lerjordshaltiga dubbel-silikats förvittring; består hufvudsakl. af kiselsyr. lerjord; mjuknar i vatten o. är i fuktigt tillstånd plastisk. Olika sorter äro: krukmakar-l., eldfast l., s. inneh. mycket kisel, porslins-l. (kaolin), salt-l., s. inneh. koksalt.

**Lerche,** Vincent Stoltenberg, nor. mål., f. 1837 Tönsberg, d. 94 Düsseldorf.

**Lerdo de Tejada** (-schāda), Sebast., f. 1827 Vera Gruz, 72/76 pres. i Mexico, d. 89.

**Lerīda,** 1) sp. prov., 12,151 kv.km., 274,590 inv.; 2) hst. i L. v. Segre, 21,432 inv.

**lerjord,** aluminiumoxid. kristall. l. amorft min. Kallas i kristalliseradt, renadt tillst. korund, rubin, safir, smärgel. Kiselsyr. l. är, is. i dubbelföreningar, en högst viktig beståndsdel af den fasta jordskorpan.

**Ler'ma,** Franc. Gomes de Sandoval y Rojas, sp. hert, f. omkr. 1550, min. 98/18, utrustade «armadan», d. 25.

**Ler'montov,** Mich. Jurgev., ry. skald, f. 1814 Moskva, d. 41 Kaukasus. Skr. epos, dikter, roman, m. m.

**le roi est mort, vive le roi** (löråa' ä mår, vivv löråa'), fr., konungen är död, lefve (den efterträdande) konungen.

**Leroy-Beaulieu** (löråā-båljö), Pierre Paul, fr. statsekon., f. 1843 Saumur, sed. 72 prof. i Paris. Frihandlare.

**lerskiffer,** lätt klyfbar, gråaktig-svartgrå bergart. Man särskiljer bergskiffer fr. Harz, Nassau, Dal m. m., griffelskiffer, urlerskiffer, beståndsdel af urbergen.

**lervaror,** af lera formade, brända, ofta glaserade varor. Man skiljer mel. krukmakarvaror, af krukmakarlera m. ogmskinl. glasyr, terrakotta, fajans, af rödaktig lera m. hvit glasyr, brun fajans m. brun glasyr, fin l. eng.

fajans, af hvit lera m. gmskinl. glasyr, stengods, af färgad lera med l. utan glasyr, o. porslin (se d. o.).

**Le Sage** (lö sāsch), Alain René, fr. skald, f. 1668 Bretagne, d. 47 Boulogne. Skr. de hum. roman. *Gil Blas, Le diable boiteux* m. m.

**Les'bos,** turk. ö i Egeiska baf. v. asiat. kusten, 1,750 kv.km., omkr. 125,000 inv. Prod.: olja, vin, sydfrukter. Hst. Kastro.

**les extrèmes se touchent** (läs eksträm sö tûsch), fr., ytterligheterna beröra haa.

**Lesīna,** österr. ö v. Adriat. haf., 303 kv.km., 3,820 inv. Hst. L., 2,000 inv.

**Lesjöfors,** stor bruksegendom i Värmland.

**Leskovatz,** st. i Serbien, omkring 13,700 inv.

**Lespes** (läspäss'), Ant. Jos. Nap. Leo (pseudonym Timothée Trimm), fr. publ., f. 1815, d. 75 Paris. Grund. 62 »Le petit journal».

**Lessebo,** pappersbruk i Kronob. l.

**Lesseps',** Ferd. de, fr. vicomte o. ingen., f. 1805 Versailles, 48 sändeb. i Madrid, 54 planen t. Suezkanalen, som fullbordades 69, sed. 80 syssels. m. Panamakanal., d. 94.

**Lessing,** Gotth. Ephraim, en af Tysklands förnämste skriftst. och krit., f. 1729 Kamenz, 60 guvernsekret. hos Tauentzien, 69 bibl. Wolfenbüttel, d. 81 Braunschweig. Af betyd. inflyt. på ty. lit:s utveckl. Skr.: *Laokoon, M. v. Barnhelm, E. Galotti, Nathan der weise.*

**Le Sueur** (lö syör), Eust., fr. mål., f. 1617, d. 55 Paris.

**Leszczinski** (leschtsch-), Stanislav, pol. kon., se Stanislav L.

**letargī,** gr., fullkomligt känslolöst tillstånd; tages stundom i bemärk. skendöd.

**l'état, c'est moi** (leta' sä måa'), fr., staten, det är jag; Ludv. XIV:s valspråk.

**Lēte,** *gr. myt.,* fl. i underjorden.

**Letō,** lat. Latona, *gr.-rom. myt.,* en af Zeus' älskarinnor, mor till Apollon o. Artemis l. Diana.

**letter,** indo-europ. folkstam i Kurld o. Livld.

**Letterstedt** (eg. Lallerstedt), Jak., mecenat, f. 1796 Vallerstad, måste f. skuld lämna fäderneslandet, 41 konsul o.

57 gen.-konsul Kapstaden, d. 62 Paris. Storartade donationer t. sv. vetenskapsakad.

**lettres de cachet** (lättr dö kaschē), fr., kungl. bref om arrester. i Frankr. före 1789 års revol.

**Letälfven,** t. en del gränsfl. mel. Värmld o. Närike, utlöper i sj. Skagern, 215 km. l.

**Leu** (löj), Aug. Wilh., ty. landskapsmål., f. 1819 Münster, bosatt i Düsseldorf, d. 97. Alp- och nor. landskap.

**Leuchtenberg,** 1) ford. landgrefsk. i Öfre Pfalz, omkr. 220 kv.km. m. huf.-ort L., v. Luhe; slott. — 2) Eugène Beauharnais, hert. af L., furste af Eichstädt, f. 1781, son t. den 1794 giljot. vicomte B. och Josephine Tascher de la Pagerie, Nap. I:s 1:a gem., 04 fr. prins, 05 v. kon. af Ital, 07 adopt. af Nap., 10 storhert. af Frankfurt, 12 öfverbefälh. i Ryssld, 13 i Ital., fick 17 af sin svärfar Maximil. af Baiern landgrefsk. L., d. 24 München. — Hans son 3) Karl Aug. Eug. Napol., f. 1810 Milano, var 35 und. 2 mån. form. m. Maria II da Gloria i Portugal, d. s. å. — Dennes bror 4) Maximil. Jos. Eug: Nap., f. 1817 München, sed. 39 i Petersb., d. där 52. — At de 4 döttrarna till 2 blef Josefina form. m. sederm. kon. Oskar I af Sverige-Norge o. Amalia m. kejsar Pedro I af Brasilien.

**Leuckart** (löj-), Karl Geo. Friedr. Rud., ty. zool., f. 1823 Helmstädt, sed. 70 prof. i Leipzig. Utveckl. läran om intestinalmaskarna.

**Leufsta,** se Löfsta.

**leukemī,** gr., *läk.,* sjukdom, karakteriserad därigm, att de hvita blodkropparnas antal betydl. tilltar, medan de rödas samtidigtaftar. Leder till afmagring. blödningar, feber, äfv. t. döden. Botemedel: arsenik o. järnpreparat.

**leukōm,** gr., *läk.,* hvit fläck på hornhinnan på mnskors och äfv. på djurs ögon, vanl. följd af föreg. inflammation.

**Leukotēa** *gr. myt.* = Ino (se d. o.).

**Leuktra** (lev-'), *g. geogr.,* st. i Boiotien. Epameinondas' seger 371 f. K.

**Leuthen** (löjt-), by i Schles., 900 inv. Slag 5/12 1757.

**Lewald,** 1) Aug., ty. förf., f. 1792 Königsberg, d. 71 München. Skr. is. om teatern. — 2) Fanny, ty. förf., änka eft. Ad. Stahr, f. 1811 Königsberg, d. 89 Berlin.

**Levanger,** nor. st. i Nedre Trondhjems amt v. Trondhjemsfjord., omkr. 1,000 inv.

**Levan'ten,** västasiat. Medelhafsländerna jämte Turkiet o. Grekld.

**levantīn,** kypradt sidentyg fr. Levanten.

**Lewenhaupt,** grefl. gren af sv. ätten Lejonhufvud, gm Axel Lejonhufvud, s. 1600 rymde t. Tyskld o. hvars afkomlingar omkr. midten af 1600-talet antogo namnet L. — 1) Adam Ludv., gref., milit., f. 1659, 1703 gen.-maj., segr. v. Gemäuerthof 05 öf. ryssarne, gen.-löjtnant s. å., 06 gen., led nederlag v. Ljesna 08, fånge vid Pultava 09, d. i Moskva 19. — Hans kusins son 2) Charles Em., gref., milit. o. polit., f. 1691 Sthm, v. Gadebusch 12, 22 gen.-maj., en af hattarnes chefer, 41 öfverbefälh. Finld, 42 arresterad f. uppgifvandet af Fredrikshamn, 43 dömd o. afrättad i Sthm.

**lever** (lövē), fr., tid f. uppstigandet; morgonuppvaktning, is. hos furstar.

**Lever** (līvör), Charl. Jam., irl. romanförf., f. 1806 Dublin, d. 72 Triest.

**Leverrier** (lövärriē), Urb. Jean Jos., fr. astron., f. 1811 St. Lô, d. 77 ss. direkt. för observ. i Paris; uppt. gm beräkn. planet. Neptunus.

**Levertin,** Osk., skald o. litt.-historiker, f. 1862 Norrk., sed. 94 prof. i Sthlm, d. 06 Sthlm. Utgaf *Gustaf III som dram. förf.* (94), *Dikter* (01), noveller m. m.

**Lewes** (ljûis), Geo. Henry, eng. förf., f. 1817 London, d. där 78. Skr.: *Biographical hist. of phil.* m. m.

**leviātan,** hebr., enl. Ijobs bok ett hafsvidunder.

**Le'vico,** köp. i Tyrolen, källor m. arsenikhalt. vatten.

**Lewis** (ljûis), d. största bl. Hebriderna, huf.-ort Stornoway.

**levīter,** de af Levis afkoml., s-användes t. den lägre judiska tempeltjänst. Leviticus = 3:e Mose bok.

**Levkōsia,** nu Nikosia, hst. på Cypern, i inre landet, 11,200 inv. Fästn., handel.

**lex'ikon,** gr., alfabet, ordnad ordförteckning öf. ett språk jämte bifogade förklaringar.

**Lexington** (lex'ingtön), 1) st. i Kentucky, 26,369 inv. Univ. 2) by i Massachusetts. Slag 19/4 1775.

**leydenflaska** se laddflaska.

**Leydig,** Frz v., ty. zool., f. 1821 Rothenburg, sed. 75 prof. i Bonn.

**Leys,** Hendr., belg. baron o. mål., f. 1815 Antwerp., d. där 69.

**Lha-sa,** Hlassa l. Lassa, hst. i Tibet, 3,565 m. of. haf.; 25,000 inv. Säte f. Dalai lama.

**l'hombre** (lång'br), fr., i 14:e årh. i Spanien uppf. kortspel.

**L'Hôpital** l. L'Hospital (låpital'), Mich. de, fr. statsm., f. 1505 Auvergne, 60/65 kansler, d. 73 vid Etampes.

**li,** kines, längdm. = 578,$_3$ m.

**liaison** (-äsång'), fr-, förbindelse, kärleksförhållande.

**liāner,** fr., trop. slingerväxter.

**lias** (lejas), se juraformationen.

**Libanon,** hebr., syr. berg längs Medelh., 165 km. l. o. 1,700/3,000 m. h. Ceder, vin; bebodt af druser o. maroniter; ö. därom och parall, därm. Anti-L.

**libation,** lat., dryckesoffer hos de

gamle grek. o. romarne; dryckesgille.

**Libau,** st. i Kurld v. Östersjön, 64,505 inv. Hamn, hafsbad, hand.

**libell',** lat., böne-, klago- l. smädeskrift; i vademål kärandens 1:a inlaga t. hofrätt.

**liber,** lat., bok, skrift.

**liberāl,** lat., frikostig; frisinnad. L.-konservativa l. fritt konservativa, ty. polit. parti. s. sträfvar f. framåtskridande und. skonande af d. bestående.

**Libēria,** negerrepubl. i öfre Guinea, 95,400 kv.km., 1,$_5$ mill. inv. (negrer), hvaraf 18,000 civiliserade. Hst. Monrovia, omkr. 3,000 inv. L. grund. 1822, sed. 47 själfständ. Pres. Arthur Barclay, sed. 04.

**Libērius,** påfve 352/366. Helgon.

**liber'tas,** lat., frihet; frihetens personifikation.

**liberté,** égalité, fraternité, fr., »frihet, jämlikhet, broderskap», d. stora fr. revolutionens valspr.

**libertīn,** fr., vällusting.

**līberum veto,** »jag förbjuder det fria», i forna kon.-riket Polen hvarje riksdagsm. tillkommande rätt att inlägga sin gensaga mot misshagl. riksdagsbeslut.

**libra,** sp. vikt = 460 gr.

**libration,** lat., *astron.,* en skenbar oregelbundenhet i månens rörelser, gm hkn något af den från oss vända månhalfvans kanter blir synligt.

**libretto,** it., *tonk.,* »liten bok», operatext.

**libsticka,** *Levisticum* Koch, *Umbelliferæ,* L., *L. officinale* Koch, bekant för sin vidriga smak och äckliga lukt, begagnas i djurmedicinen.

**lībitum,** lat., välbehag, godtycke.

**Lībyen,** *g. geogr.,* n.ö. del. af Afr. Libyska öknen, ö. del. af Sahara.

**licens',** lat., tillåtelse; af patentinnehaf. meddel. tillstånd att begagna patenträtten.

**licen'tia poētica,** lat., poetisk frihet.

**licentiāt,** lat., högsta akad. examen i Sverige.

**Lichtenberg,** Christ., ty. fys. och förf., f. 1742 v. Darmstadt, d. 99 ss. prof. i Göttingen. Skr. talrika små kvicka uppsatser.

**lichtenbergska** l. elektr. figurer uppkomna gm en elektr. ströms inverkan på en hartskaka o. dennas beströende m. mönja o. lycopodium.

**Lichtenstein,** st. i Sachs. vid Rödlitz, 7,500 inv.

**Licīnius,** 1) Gajus L. Calv. Stolo rom. folktribun, gmdref 367 f. K., plebejernas likställigh. m. patricierna. — 2) Cajus Flav. Valerius Licinianus, 307 Galerius' medkejs., 323 slagen af Constantin d. st, 325 afrättad i Tessalonika.

**Lick-observatoriet,** ett på Mount Hamilton i N.-Amer. liggande o., uppkalladt efter den amer. donanatorn J. Lick (f. 1796, d. 70).

**Lidan,** å. i Västergötl. uppr. i Grofvare-sj. n.v. om Ulricehamn, utfaller v. Lidk. i Vänern, 96 km. l., omkr. 2,000 kv.km.

**Lidén,** Joh. Henr., lärd, f. 1741 Linköp., 76 tit. prof., d. 93 Norrköp. Storartade donationer. Skr.: *Catalogus disputationum etc.* (70/ 80), 5 bd.

**Lidforss,** Volt. Edv., universitetslär., f. 1833, 78/01 prof. i nyeurop. lingvistik i Lund., sed. medl. af Nobelinst. Förf. fr. o. ty. läroböcker, öfvers. Cervantes, Dante m. m., d. 10. — Hans son 2) Bengt, vetenskapsm., f. 68 Lund, fil. d:r 93, doc. 97, prof. i botanik i Upps. 10, socialist. förf.

**Lidingö,** ö i Östersjön, n.o. om Sthm.

**Lidköping,** st. i Skarab. l. vid Lidans utl. i Vänern, 6,660 inv. (08). Stadspriv. 1446 o. 1670.

**Lidner,** Bengt, skald, f. 1757 Göteborg, 80/82 v. sv. legationen i Paris, d. 1793 Sthm. Skr.: *Spastaras död, Medea,* sorgspel. *Erik XIV* m. m. Saml. arb. (88/89, 8:e uppl. 1878).

**Lie** (lī), Jonas Laurits Edemil, nor. skald, f. 1833 Buskeruds amt, sed. 82 i Paris, d. 08 Kristiania. Skr.: *Tremastaren fremtiden* (72), *Fortællinger og skildringer fra Norge* (75; båda öfvers. på sv.), *En malström* (85) m. m.

**liebfrauenmilch** (lib-), mildt rhenskt vin fr. Worms.

**Liebig** (li-), Just. v., frih., ty. kem., f. 1803 Darmstadt, 52 prof. i München, d. där 73. L:s hufvudsakl. arb. röra

sig inom organ, o. agrikulturkem. Statyer i Darmstadt och München.

**Liebknechf,** Wilh., ty. social-demokrat, f. 1826, d. 00.

**Lieblein,** Jens Dan. C., ber. egyptolog, f. 1827, sed. 76 prof. i Kristiania. Förtjänster om egypt. kronologien.

**Liebmann,** Freder. Mik., dan. bot., f. 1813, 52 prof. i Köpenh, d. 56. Skr.: *Flora danica,* m. m.

**Liebreich** (lib-), Matth. Eug. Osk., ty. kem. och farmakol., f. 1839, sed. 72 prof. i Berlin. Införde kloralhydrat som sömngifvande medel.

**Liechtenstein** (licht-), självständ. furstend. mel. Tyrolen o. Graubünden. 159 kv.km., 9,650 inv. Bel. katolsk. 1719 riksfurstendöme, bestående af grefskapet Vaduz och herrskapet Schellenberg. 1862 konstitut. förf., 68 krigsstyrkan upplöst. Högsta förvaltningen under hofkansl. i Wien. Furste Johan II, sed. 58. Resid.: Wien o. slottet Feldsberg i n. Österr.

**Liedbeck** (lid-), Per Jak., läk. och homöopat, f. 1802 Trosa, d. 76 Sthm. Förf.

**Liége** (liäsch), ty. Lüttich, 1) belg. prov., 2,895 kv.km., 863,254 inv. 2) hst, i L. v. Maas och Ourthe, 213,000 inv. Citadell, fabr., katedr., regeringspalats, univ., handelsskola, polytekn. akad., bisk., storart. vapenfabr. Slag 1792.

**Liegnitz** (lig-), 1) reg.-omr. i Schlesien, 13,622 kv.km., 1.128,900 inv. 2) hst. i L. v. Katzbach, 54,382 inv. Slott, fabr.

**liēr|a,** fr., förena, förbinda, **-ad,** nära förbunden; besläktad.

**lieue** (ljö), fr., se mil.

**Lieven,** Dorothea, furstinna af, den s. k. Europas diplomat. sibylla, f. 1784, furst v. L:s gemål, änka 39, sed. bosatt i Paris, gjorde sina salonger till en saml.-plats för polit. notabiliteter, d. 57.

**lif,** *fysiol.,* uttrycket f. sammanfattn. af de i animal. o. vegatab. organismer befintl. cellernas verksamh., s. framför allt ger sig till känna gm bestämda förändring. i ämnesomsättningen.

**lifegenskap,** i medelt. uppkomm. ofrihetstillstånd, hvarigm jordägares underhafv. voro f. lifstid. o. und. inskränkning af den personl. frihet, (ss. val af boningsort, giftermål m. m.) bundna vid sina herrar; mildare än slafveri l. träldom, o. de lifegna voro under lagens skydd. L. upphäfdes i England i slut. af 16:e årh., i Frankr. 1789, i Preuss. 1806; i Tyskland 1830 o. 48, i Ryssland 1861/63.

**lifförsäkring,** se försäkring.

**lifgeding,** ty., i Sverige område, s. af änkedrottn. fick innehafvas und. hennes lifstid. Förbjöds redan i 1720 års regeringsform.

**lifränteförsäkring,** se försäkring.

**liga,** it., förbund; hist. märkl.: 1) l. i Cambrai 1508 mot Venezia; 2) den s. k. hel. l. 1511 mot fransm. i Ital.; 3) kat. l. i Frankr. 1585 mot hugenott.; 4) d. katol. l. i Tyskld 1609 mot protestant.

**ligament',** lat., *anat.,* band t. förening af ben o. brosk.

**ligatūr,** lat., *kir.,* omknytning und. bindn. af blodkärl, svulster m. m.; *tonk.,* smnbindn. af 2 lika noter, lika skola hållas ut s. en; *boktr.,* typ med smngjutna skrifttecken (t. ex. *ff., fl.*).

**ligist,** medlem af en liga.

**Ligny** (linjl), by i Belgien. Slag 10/6 1815.

**Liguōri,** Alfonso Maria de, kat. helg., f. 1696 Neapel, stift. redemptoristernas ord. 32, bisk. 62, d. 87, kanonis.

1839. Ifrade för dogm. om jungfru Marias obefläck. afleles. Förf.

**Ligūrien,** landsk. i Ital., vid Liguriska vik., 5,282 kv.km., 1,077,500 inv. Hst. Genua.

**Liguriska republiken,** namn på forna republ. Genua (se d. o.).

**liguster,** *Ligustrum* L., *Oleaceæ. L. vulgare* L. i mel. o. s. Europa, främre Asien, N.-Amer.; planteras ofta t. häckar; veden svarfmaterial, bären färgämne, blommorna föda f. bi.

**Li-hung-chang,** kin. statsm., f. 1821, bereste Europa 96, 99 vice-kon. af Kanton, ledde 01 fredsunderh. med europ. makter, d. s. å. Peking.

**lik|förbränning,** hos flere gaml. folkslag, bl. a. skandinaverna, brukligaste sättet att öfverlämna människokrop. åt förgängelsen. Frågan om l. väcktes ånyo i midten af 19:e årh. och har oaktadt allt motstånd kommit därhän, att krematorier finnas i Ital., Tyskld (Gotha), Engld, Förenta stat., Brasilien, Valparaiso, Danmark, Norge. Sv. l.-föreningen bild. 31/5 1882 och krematorier finnas i Sthlm och Gbg. — **-gift,** ett ännu ej med säkerhet bekant ämne, som, vid obduktioner o. d. inkommet i friska mnskors saftmassa, kan förorsaka lifsfarlig sjukdom; antagl. utgöres det giftiga ämnet af någon eller några arter af de s. k. sårbakterierna. Symtomen äro en sårförgiftnings. Behandl: att låta såret så mycket s. möjligt blöda ut, hvarigm det skadl. ämnet utspolas; sårets behandl. m. sublimat- l. karbolsyrelösn. l. m. lapis infernalis. — **-stelhet,** uppkommer gm stelnandet af myosinet ett ägghviteämne i muskeln.

**liktare,** stor båt l. pråm, hvarm ed last föres till l. från fartyg.

**liktōrer,** lat., en rom. diktator l. konsul ledsagande tjänare, lika ss. symbol af öfverhetspersonens makt buro fasces (se d. o.).

**liktorn,** på l. mel. tårna l. und. fotsulan gm tryck uppkommen hornartad bildn. i öfverhudsväfnaderna. Botemedel: uppmjukning gm ättiksyra l. plåster och bortskäm, samt s. k. liktornsringar.

**likör,** fr., namn på en mängd spritdrycker, beredda af sprit, socker, flyktiga oljor l. aromat. ämnen.

**liljan,** *Lilium* Tourn., *Liliaceæ.* Allm. äro: brandgula l., *L. bulbiferum* L., vild å Billingen o. Kinnekulle, kroll- l. l. kejsarkronan, *L. martagon* L., och hvita l., *L. candidum* L., fr. orienten; välluktande.

**Liljefors,** 1) Bruno Andr., djur- o. landsk.-mål., f. 1860 Uppsala. Hans förnämsta arb. äro: *Tjäderspel, Tjäderskytt, Sträckande svanor* m. fl. 2) Ruben, tonsättare, f. 71, 08 medl. af Mus. ak.

**Liljegren,** Joh. Gust, arkeol. och hist., f. 1789 Smal., 26 riksantikvarie, 35 riksarkivarie, dränkte sig 37. Skr.: *Runurkunder, Runlära* m. m., utg. Nord. fornlämningar (i fören. m. Brunius) och Sv. diplomatarium, 2 bd (i fören. m. Hildebrand).

**liljekonvalje,** se Convallaria.

**Liljencrantz** (förut Vesterman), Joh., finansm , f. 1730 Gäfle, adl. 68, frih. 77, riksr. 86, 89/12 pres. i kommerskoll, grefve 12, d. 15.

**Liljenstedt** (förut Paulinus), statsman, skald, f. 1655 Björneborg, adl. 90, 13 frih., 19 riksr. och grefv., d. 32 ss. pres. i Wismarska tribunal.

**Liljestråle** (förut Bröms), Joak. Vilh., ämbetsm., vitterlekare, f 1721, adl. 56, justitiekansl. 72/79, d. 07.

**liljor,** sed. 12:e årh. en af 3 l. best. vapenbild i fr. kgrnes vapen, num. den äldre bourbonska grenens vapen.

**Lilla Belt,** se Belt.

**Lilla Edet,** handels- o. fabriksplats i Älfsb. l. vid Göta älf.

**Lilla hunden,** se Hunden.

**Lile** (līl), fr. befäst st. vid fl. Lys, 206,000 inv.

**Lillehammer,** nor. st. i Kristians amt, vid n. ändan af Mjösen, anl. 1827, 3,108 inv.

**Lillie . . .,** se Lilje . . .

**Lill'iput,** i Swifts »Gullivers resor» namn på ett sagoland med dvärglik befolkn.

**Lilljeborg,** Vilh., zool., f. 1816 Hälsingborg, 54/82 prof. i Upps., d. 08. Skr.: *Sveriges o. Norges ryggradsdjur* (B. 1 — 3) m. m.

**Lilljekvist,** Joh. Fredr., arkit., f. 63 Sthm, sed. 95 slottsarkit. å Gripsholm, där han utfört omfattande restaureringsarb., har äfv. utfört restaur. af Strängnäs domk. jämte ritn. till villor m. m.

**Lill-Ryssland,** förr benämn. på nuvar. ry. guvern. Kiev, Poltava, Tjernigov o. Charkov.

**Lilly,** se Lyly.

**lim,** i varmt vatten lösl., kväfvehalt. ämne, s. framställ, gm kokn. af affall vid garfn., oxfötter, tarmar o. s. v.

**Lima,** hst i Peru v. Rimacfl., 145,000 inv. Domkyrka, ärkeb., univ. Ofta jordbäfn.

**Limburg,** ford. hertigd., 1794 fr., 1814 holl. prov., 39 del. i: 1) nederl. L., 2,204 kv.km., 255,359 inv., hst. Maastricht: 2) belg. L., 2,204 kv.km., 309,752 inv., hst. Hasselt.

**Lim'erick,** grefsk. i Irld vid Shannons mynning, 2,775 kv.km., 200,000 inv. Hst. L. vid Shannon o. Atlanten, 146,018 inv.: hamn.

**Limfjorden,** en i Nörrejyllands ö. kust djupt inskjut. fjord af Kattegatt, hkn gm en kanal är förbund. m. Nordsjön. 158 km. l., arealen 1,500 kv.km.

**Limhamn,** köping i Malmöh. l., 9,312 inv. (08).

**lim'ited,** eng., kallas t. ex. ett bolag, i hkt hvarje medlem end. ansvarar med sin däri gjorda insats.

**limit|ation,** lat., begränsning. **-era,** begränsa, inskränka.

**Limoges** (-måsch), hst. i fr. dep. Haute-Vienne, vid Vienne, 59,300 inv. Domkyrka, bisk.

**limonād,** it., läskedryck af socker, citron o. vatten.

**Limousin** (-musäng'), ford. fr. grefsk., nu dep. Corrèze, större del. af Haute-Vienne saml del. af Creuse o. Dordogne. Hst. Limoges.

**lin,** *Linum, Lineæ. L. usitatissimum,* vildt i Mingrelien, odlas i Gamla världen, förnämligast Europa, o. N.-Amer. Bastcellerna anv. t. tyg, fröna i med. o. t. pressn. af linolja, hvarvid återstoden formas t. linfrökakor (kreatursfoder); frökapslarna fördrifva svarta kornmasken *(Calandra granaria).* L.-fibrerna äro långa, otvinnade. Kungs-l., *L. usit regale,* blir 1/1,$_3$ m. h.

**Lināres,** st. i sp. prov. Jaen, 38,245 inv. I närhet, blygrufvor.

**Lincoln** (lin'könn), eng. grefsk. v. Nordsjön, 6,853 kv.km., 498,781 inv. Hst. L. 48,784 inv. Bisk., den äldsta rent got. domkyrka i Europa.

**Lincoln** (~), Abrah., pres. i För. stat., f. 1809 Hardin County (Kent.), af låg härkomst, 36 advok., 47 medl. af kongr., 61 pres., 64 omvald, 14/4 65 på teat. i Washington skjuten af skådesp. Booth, d. dagen däreft.

**lind,** *Tilia* Tourn., *Tiliaceæ,* allm. växtsläkte i Europa. Träet t. slöjdvirke, inre barken t. bast, blommorna anv. i medicin.

**Lind,** Jenny, se Lind-Goldschmidt.

**Lindau,** Paul, ty. publ. o. dram., f. 1839, grund. tidn. »Die Gegenwart» o. »Nord u. Süd». Skr.: *Harmlöse Briefe,* reseskildr., dramer, novell, m. m.

**Lindberg,** 1) Will., industriidk., f. 1818 Helsingör, öfvertog 53 Tegelvikens varf i Sthm, d. där 77. — 2) Joh., Ad., medaljör, f. 1839 Sthm, 97 gravör vid myntverket. — 3) Joh. Aug., skådesp., f. 46 Hedemora, ypperlig Hamlettolkare, verksam för

konstens höjande, sed. 03 sceninstruktör vid k. operan. — 4) Karl Joh., mus., prof., f. 37 Finland, konsertmäst. i Hälsingf. 63, i Sthm 69, som lärare vid Mus. Akad. 73/03, då han afgick pensionerad. Har utg. flere studieverk. — 5) Otto Emil, språkforsk., f. 50 nära Nyköping, först arbetare, sed. student 74, fil. d:r 94, prof. 98 vid Gbgs högsk. Har äfv. verkat som folkföreläsare o. skr. relig. artik. — 6) Joh. Erik, medaljgravör, f. 73, Sthm, ledam. af Konstakad. 04. Arb.: de sv. Nobelprismedaljerna (02), Karl v. Linné (07), konstindustriutställn. (09) m. fl.

**Lindblad,** 1) Ad. Fred., tonsättare, f. 1801 Skeninge, grund. 27 en musikskola i Sthm, d. 78 nära Linköp. Komp. oper. *Frondörerna,* sånger, pianostycken, mus. t. Fänrik Ståls sägner m. m. — 2) Otto Jonas, tonsättare, f. 1809 Karlstorp (Smål.), grund. 38 Lunds studentsångfören., d. 64 ss. klockare i Skåne. Komp. sv. folksång., Trollhättan, manskvartetter, körer, trion m. m. — Hans bror 3) Joh. Mik., präst, förf., f. 1817 Karlstorp, sed. 48 kyrkoh. i Lunds stift, d. 93. Skr. uppbyggelseskrifter m. m. — 3) Joh. Vilh., skriftst., f. 1818 Nyköp., sed. 62 redakt, af »Svenska jägarförbundets nya tidskr.» — 4) And. Christensson, polit., tidn.-man, f. 66 i Malmöh. län, utg. af »Ny Tid» sed. 98, ledarn, af 2:a kam. sed. 04. Socialdemokrat.

**Lindblom,** Jak. Axelsson, teol., f. 1746 Skeda (Östergötl.), prof. i Upps. 81, bisk. i Link. 86, ärkeb. 05, d. 19.

**Linde,** se Lindesberg.

**Lindeberg,** Anders, militär, publ., f. 1789 Sthm, deltog i fälttåg. 08/09, 13/14, 33 medarb. i Aftonbladet, 34 dömd f. majestätsbrott, men amnestierad, öppnade 42 Nya (f. d. gamla dramat.) teatern, d. 49 Sthm. Skr.: *Mina drömmar,* roman., dramer m. m.

**Lindeblad,** Assar, präst, skald, f. 1800 Lackalänga, 38 kyrkoh. i Lunds stift, d. 48. Skr. dikter, predikningar m. m.

**Lindegren,** 1) Karl Joh., dram., f. 1770 Lindesberg, d. 15. Skr. dram., dikter, visor m. m. — 2) Amalia, mål., f. 1814 Sthm, d. där 91. *Flickan med apelsinen, Söndagsafton i en dalstuga* m. fl.

**Linden,** först. t. Hannover, 22,400 inv. Fabr.

**Linder,** 1) Karl Vilh., teol., filol., lit.-hist., f. 1825 Östergötl., prof. i Lund 59, domprost i Västerås 68 o. i Linköp. 77, d. där 82. Skr.: *Om grekernas theater o. skådesp., Om liturgiens betydelse etc.,* m. m. — 2) Nikol. (Nils), språkforsk., f. 1835 Vissefjerda, 68 lektor v. lärarinnesemin. Sthm, d. 04. Skr.: *Om allmogemålet i Södra Möre, Om tilltalsord i sv. språket* m. m.; redig. 75/80 »Nord. familjebok».

**Lindesberg** l. Linde, st. i Örebro l. v. Lindessjön, 2,684 inv. (08). Priv. 1645.

**Lindesnæs,** Norges sydlig. udde.

**Lind-Goldschmidt,** Jenny Maria, världsber. sångerska, f. 1820 Sthm, debut. 38 v. kgl. teat. där, stud. und. Lindblad o. Berg samt 41/42 und. Garcia i Paris, konstresor i Skand., Tyskld, Engld o. Frankr., öfverallt mottagen med hänförelse, 50/51 triumftåg gm N.-Amerika o. skörd, högar af guld, 52 g. m. pianisten O. Goldschmidt; drog sig tillbaka fr. scenen o. lefde 53/ 58 i Dresden, sed. i London, d. där 87. L. har gjort ofantl. donationer t. välgör. ändamål.

**Lindgren,** 1) Henr. Gerh., orientalist, f. 1801 Sthm, d. 79 ss. kyrkoh. i Tierp. Skr.: *De dialectis semiticis, De*

*lingua neoarabica* m. m. samt öfvers. fr. grundtexten flere delar af G. T. — 2) Karl Adolf, mus.-skriftst., f. 1846 Trosa, musikrefer. i Aftonbl., d. 05. Skr.: *Satser i sv. verslära, Om wagnerismen* m. m., 81/84 hufvudredakt. af »Svensk musiktidning». — 3)

Alb. Hellen Gust. Benedikt, litt.-hist., f. 57 Hedemora, fr. 91 litt.-kritik. i Aftonbladet i Sthm, d. 04. Skr.: *Ryssld o. Nihilismen* (83), *Voltaire* (89), *Skalder o. tänkare* (00), *Joh. Ludv. Runeberg* (04) m. m. — 4) Gust. Ax. Herm., arkit., f. Sthm 63, sed. 87 i Öfverint.-ämb., 91 bitr. arkit. i fång.-styr., 99 hofintendent. Bland hans arb. märkas *Stockholms Tatlersall, Tabernaklet,* har restaurerat slott o. dessutom skr. *Ett år i Italien* (96).

**Lindhagen,** 1) Daniel Geo., astron., f. 1819 Askeby, 66/91 vetensk.-akad:s ständ. sekret., prof:s titel, har utfört en mängd astron. o. geodet. arbet. o. utg. mångfald, skrift. i astronomi o. geodesi, d. 06. — Hans bror 2) Klas Alb., ämbetsm., f. 1823 Askeby, 74/86 justitieråd, d. 87, framst. kommunalman, en af de förnämste upphofsm. till Sthms högskola. — Dennes son 3) Karl Alb., jurist, polit., f. 60 Sthm, sed. 03 borgm. där, 07 ledam. af 2:a kam. Socialdemokrat.

**Lindholm,** gods i Stockholms l.; Gust. I född där 1496.

**Lindholm,** 1) Lor. Aug., genremål., f. 1819 Sthm, d. 54 Rom. Fl. tafl. i Nationalmuseum. — 2) Berndt Ad., fin. landsk.-mål., f. 1841 Lovisa, sed. 75 intendent i Göteb.

**Lindholmen,** först. t. Göteb., på Hisingen, m. L:s mekan. verkstad o. docka.

**Lindley** (-le), John, eng. bot., f. 1799, d. 65 ss. prof. i London. Förf.

**Lindman,** 1) Kristian Fredr., mat., f. 1816 Vireda, sed. 49 lekt. i Strängnäs, d. 01 Örebro. Skr. utmärkta lärob. i mat. m. m. — 2) Salomon Arvid Achates, sjömilit., industriidk., polit., f. 1862 å Österby bruk, Upps. l.,deltog ss. löjtn. i flere sjöexp. bl. a. freg. »Vanadis» världsomsegl. 83/85, verkst. dir. i Luossavaara—Kirunavaara m. fl. bolag, gen.-dir. i telegrafstyrel. 04, ledam. af 1:a kam. 04, sjömin. 05, statsminister sed. 06.

**Lindorm,** drakart., vinglöst sagovidunder.

**Lindqvist,** Karl Gustaf Osk. Eug., förf., f. 1872, sed. 06 borgm. i Mariefred, har und. signat. Mari Mihi skr. nov., romaner o. uppsatser, samt reseskildr. *Sultaner, helgon o. röfvare* (10).

**lindrande medel,** *läk.,* sdna s. användas f. att minska l. häfva inflammationer, lokala smärtor o. d., ss. morfin, kloral, kloroform, is, blodaftappn.

**Lindsköld,** Erik, statsm., skald, f. 1634 Skeninge, adl. 69, 87 frih., gref. o. kgl. råd, d. 90. *Saml. arb.* utg. 1864.

**Lindström,** 1) Karl Adam, publ., f. 1816 Tillberga, 59 t. sin död 85 huf.-redakt. f. Nya dagl. alleh. — 2) Gust., paleont., f. 1829 Visby, 76 prof. o. intend. v. riksmuseum, Sthm., d. 01. Talr. skr. i paleont. o. geol.

**lineament',** lat., grunddrag, anletsdrag.

**Linévitch,** Nikolai, ry. gen., f. 1838, sed. 95 kommend. i Ost-Asien, deltog i ry.-jap. kriget som befälh. för 1:a armékåren, sed. som Kuropatkins efterfölj., d. 08.

**Ling,** Per Henr., skald, sv. gymnastikens skapare, f. 1776 Ljunga (Kronob. l.), öppnade 14 i Sthm en gymnast. undervisningsanst., tit. prof., led. af sv. akad., d. 39 Sthm. Skr.; *Asarne, Tirfing* m. m. Saml. arb. (59/66), 3 bd.

**lingonört,** *Vaccinium vitis idæa* L., *Ericineæ,* allm. i barrskog, bären t. saft, sylt m. m.

**lingvist',** lat., språkforskare, språkkännare. **-īk,** språkkännedom.

**liniment',** lat, t. ingnidn. i huden bestämd medikamentsform.

**linje,** lat., *mat.,* geom. storh. m. blott en dimension, längd.

**linjeskepp,** tremast, fregattackl. krigsfart, m. 64/120 kanoner dels i 2 l. 3 täckta batterier, dels på däck.

**linjesystēm,** *tonk.,* de 5 parall. rader, på o. mel. hka noter skrifvas.

**Linköping,** stapel- o. residensst. i Östergötl. l. v. Stångåns utl. i

Roxen, 17,623 inv. (08), hade red. på 1100-talet bisk. o. fick privil. stadf. 1571. En af nordens märkligaste domkyrkor, fabr. Kyrkomöte 1152, slag (v. Stångebro) 1598; blodbad 1600.

**Linköpings stift,** omfattar näst. hela Östergötl. l., nära hälften af Kalmar, omkr. ¼ af Jönköp. o. en liten del af Örebro l.

**Linlith'gow** (-li*th*gå), grefsk. i Skottld, 311 kv.-km., 65,708 inv. Hst. L., 4.279 inv. Slottsruiner.

**Linné,** 1) Karl v., läkare o. världsber. naturforsk., f. 1707 Råshult (Kronob. l.), 35/38 i Holld, 41 prof. i Upps., 48 arkiater, 57 adl., d. 78 Upps. L. hade det största inflyt. på vetensk. om den lefvande naturen, uppställde sexualsyst., införde artnamn och en fast terminologi, uppställde växtsläktena, ordnade med ett ord botanik, o. zool. o. forskade äfv. inom naturvetensk. öfriga grenar. Bland L:s talrika skr. nämnas: *Systema naturæ* (35), *Flora lapponica* (37), *Fauna suecica* (45), *Species plantarum* (53). Minnesst. i Upps., staty i Sthm o. Chicago. — Hans son 2) Karl v., bot., f. 1741 Falun, 63 prof. i Upps., d. 83.

**linnēa,** *Linnæa* (Gronov.) *borealis* L., *Caprifoliaceæ,* delvis örtlik buske, den i nordens skogar i mossan und. barrträden ljufl. doftande »Linnés ört»; refvorna anv. mot gikt o. vrickningar.

**Linnström,** Hjalmar, bokförl. o. bibliograf, f. 1836 Sthm. Skr.: *Svenskt boklex.* 1830/65 (67/84). L. har ss. förlägg, utg. bl. a. de stora verken »Uppfinningarnas bok», »Sveriges hist. fr. äldsta tid t. våra dagar».

**linōleum,** ett slags korkmatta, förfärdigad af pulveriseradt korkträ o. kokt linolja.

**linolja,** fet olja, pressas ur linörtens frön; anv. t. fernissor, vaxduk, kitt m. m.

**linong',** fr., fint genomskinl. tyg af lin l. bomull.

**Li'nos,** gr., lat. Linus, myt. sångare, af Apollon ihjälslagen m. lyran.

**linotyp,** gr., sättmaskin, s. utför en sättares arb.

**lins,** *Ervum* Tourn., *Papilionaceæ.* I Sverige finnas duf-l., *E. hirsutum* L., o. *E. tetraspermum* L. Fröna af *E. Lens* L., vild o. odlad i orient. och s. Europa, mycket närande.

**lins,** *fys.,* ett stycke glas l. annat gmskinl. ämne m. 1 l. 2 buktiga ytor, har egenskap. att bryta densamma träffande strålknippen ant. tills. i en brännpunkt (konvex l.) l. så, att de tyckas utgå fr. en viss pkt (konkav l.). De gm smnbrytn. uppkomna bilderna kallas reella, de gm spridn. virtuella. En kovex l. är tjockare på midten, tunnare mot kanterna, en konkav tvärtom. Man särskiljer bikonvex, plankonvex, konkavkonvex, bikonkav, plankonkav o. konvexkonkav l. En bikonvex l. plankonvex l. kallas vanl. förstoringsglas, lup l. enkelt mikroskop.

**Linz,** hst. i öfre Österr. v. Donau, 58,791 inv. Bisk., fabr.

**Lionardo da Vin'ci** (tji), ber. it. mål., bildh. o. arkit., f. 1452 i Vinci, v. Florens, d. 1519 Cloux v. Amboise. En af de störste o. mångsidigaste konstnärer i världen. Bland hans mästerverk må nämnas *Den hel. nattvarden* i ett kloster i Milano och *La belle Ferronière,* ett kvinnoportr. i Louvern.

**Lipāriska öarna,** it. ögrupp i Medelh. n. om Sicilien, 116 kv.km., 18,600 inv. Störst Lipari, 83 kv.km., 20,224 inv. m. hst. L., omkr. 5,000 inv., bisk.

**Lippe,** bifl. t. Rhen, t. h., uppr. på Teutoburgerwald, utmyn. v. Wesel, 255 km. l.

**Lippe** (Detmold), ty. furstend. mel. Westfal. o. Hannover, 1,215 kv.km., 145,577 inv. Rel. reform. Huf.-när.

åkerbr. och boskapssköts., 1815 ty. förbundsstat, 36 konstitut. förf., 66 med Preuss. o. i n.-ty. förb. Nuv. furste Leopold IV. Hst. Detmold.

**Lippi,** 1) Fra Filippo, it. freskomål., f. omkr. 1412 Florens, d. 69 Spoleto. — Hans son 2) Filippo, it. freskomål., f. omkr. 1457 Prato, d. 04 Florens.

**li'quor,** lat., vätska.

**likvīd,** lat., flytande; betalning. **-ation,** klargöring; utredn. af affärsställning, afveckling, betalning. **-era,** göra klar, utreda, utbetala.

**lira,** pl. lire, it. mynt = 1 franc = omkr. $0,_{72}$ kr.

**lirioden'dron,** L., *Magnoliaceæ. L. tulipifera* L., Mexico, prydnadsväxt.

**Lisbōa,** se Lissabon.

**Lisco,** 1) Friedr. Gust., ty. teol., f. 1791 Brandenb., d. 66 Berlin. Förf. — Hans son 2) Emil Gust., teol., f. 1819 Berlin, d. där 87, predikant därst., hufvudman f. protest. föreningen.

**Lissa,** 1) st. i Posen 14,263 inv.; 2) dalmatisk ö i Adriat. haf., omkr. 100 kv.-km., 9,914 inv. Slag 20/7 1866.

**Liss'abon,** port. Lisbōa, Portugals hst. v. Tejos mynn. i Atlant., 357,000 inv. Slott, 64 kyrkor, ärkeb., stor skeppsfart. Jordbäf. 1/11 1755.

**lissēra,** fr., glätta (papper).

**Lis'ter,** Jos., lord, eng. kirurg, f. 1827 Upton, sed. 69 prof. i Edinburgh, baronet 83, pär 97. Ryktbar f. sin antiseptiska sårbehandlingsmetod, det s. k. Listerska förbandet.

**Listers og Mandals amt,** Norges sydligaste amt, 7,264 kv.km. 81,567 inv.

**l'istess'o tem'po,** it., *tonk.,* samma takt (som förut).

**listval,** fr. scrutin de liste, det vid folkrepresentanters val begagnade sätt, att flere mindre valkretsar i st. f. att välja hvar sin represent smnslås t. en större valkrets, s. för rösternas jämnare fördeln. väljer flere.

**Liszt** (līst), Frz, världens störste pianovirtuos, komp., f. 1811 Raiding (Ungarn), 47/59 hofkap.-mäst. i Weimar, sed. 65 abbé, 75 pres. f. mus.-akad. i Budapest, d. 86. Komp. mässor, oratorier, symfonier m. m. Förf.

**litanīa,** lat., bön, åkallan; på bot- o. böndagar brukl. bön.

**Litāven** l. Litauen, ford. polskt storfurstend., nuv. ry. guvern. Vilna, Grodno, Mohilev, Vitebsk o. Minsk samt preuss. reg.-omr. Gumbinnen, omkr. 275,000 kv.km., hst. Vilna.

**lit de parade** (li dö paradd'), fr., paradsäng, (på hkn furstl. personers lik utställas till beskådn.)

**liter,** fr., enhet. f. metriska rymdmåttet = 10 decil. = 100 centil. = $0,_{01}$ hektol.

**līter|a** l. litt'era, lat., bokstaf. **-āt,** lärd, akad. bildad. **-ratūr,** smnfattn. af alla l. ett visst tidehvarfs l. folks skrifna l. tryckta snillealster. **-aturhistoria,** framställn. af v litteraturens utveckl. **-atör,** skriftställare. **-är,** hörande t. litteraturen, boklig, vitter.

**li'tium,** *kem.,* Li = 7, metall. elem., silfverhvit. E. v. $0,_{58}/0,_{59}$. Uppt. 1817 af J. A. Arfvedson.

**litografī,** gr., se stentryck.

**litorāl,** lat., kust tillhörande.

**litteris et artibus,** lat., för »vitterhet o. konst», inskrift på en medalj, s. dåv. kronprins Karl (Karl XV) lät prägla att utdelas till vitterhetsidkare och konstnärer.

**Little Rock** (littöl-), hst. i Arkansas v. Arkansasfl., 38,307 inv.

**Littré,** Maximil. Paul Émile, ber. fr. språkf. o. tänkare, f. 1801 Paris, 71 medl. af franska akad., d. 81 ss. prof. där. Skr.: *Dictionnaire de la langue française* (63/72), *Supplément* (79) m. m.

**Littrow,** 1) Jos. Joh. v., österr. astron., f. 1781, 19 prof. o. förestånd. f. observat. i Wien, adl. 36, d. 40 Wien. Skr: *Die Wunder des Himmels* m. m. — Hans son 2) Karl Ludw., f. 1811, faderns efterträdare, d. 77.

**liturgī,** gr., den v. offentl. gudstjänst följda ritualen; altartjänst före o. efter predikan; gudstjänstordn., kyrkohandbok. **-īk,** vetensk. om

kyrkans offentl. gudstj. och livad därtill hör.

**Liukiuöarna,** jap. ögrupp i Stilla haf., mel. Formosa o. Japan, 4,828 kv.km., omkr. 453,550 inv.

**Livādia,** 1) gr. st. på Attika, v. Helikon, 8,476 inv.; 2) kejs. ry. slott på Krim, nära badorten Jalta.

**Liv'erpool** (-pûl), eng. st. v. Mersey o. Irl. sjön, 813,000 inv. (med förstäder 1,032,000). Fabr., betydl. hand., storart. skeppsdock., palatslika byggnad., bot. o. zool. trädgård.; hamn, stor handelsflotta; ångbåtsförbind. m. de förnämsta hamnplatser i världen, öfverfartsort f. emigranter.

**Livijn,** Klas Joh., ämbetsm., förf., f. 1781 Skeninge, 35 gen.-direkt. öf. rikets fängelser o. arbetsinrättn., d. Sthm 44. Skr.: *Spader dame,* roman., novell. m. m. *Saml. skr.* (1850), 2 bd.

**Liv'ingstone** (-stön), David, skotsk Afrikares., f. 1813 nära Glasgow, 40 missionär i s. Afrika, upptäckte sjön Ngami 49, Tschobe o. öfre Sambesi 51/52, resor tvärs igm Afrika 53/56, 58/64 ny resa, uppt. därund. sjön Njassa 59, exped. fr. Sansibar 66, öfvergick Kongos källfl.Tschambesi 67, uppt. Lualaba o. Bangveolosj., 71 f. 2:a ggn i Udjiji, där Stanley fann honom, d. 73 i byn Tschitambo vid s. strand, af Bangveolosj., begrafv. i Westmin. abbey.

**Livius,** Titus L. Patavinus, rom. hist., f. 59 f. K. i Patavium (Padua), d. där 17 e. K.; tillbragte större del. af sin lefnad i Rom. Skr.: *Rerum Romanarum a. u. condita libri,* inneh. Roms hist. fr. dess grundl. 753 t. år 9 f. K., m. m.

**Līvius Andronīcus,** rom. skald o. dram., omkr. 240 f. K.

**Livland** l. Liffland, ry. guvern. v. Östersj., 47,029 kv.km., 1,299,365 inv. L:s äldsta inv. liver o. ester. Red. mellan midten af 9:e t. midten af 11:te årh. skattskyld. und. Sverige, eröfr. L. af Sverige und. Gust. II Ad. o. förblef svenskt t. 1721, då det gm fred. i Nystad afträddes t. Ryssl. Hst. Riga.

**Livor'no,** it. st. v. Medelhaf., m. kringligg. omr. 98,321 inv. Hamn, handel.

**livre** (livr), t. 1795 fr. silf.-mynt à 20 sous (ungef., men ej fullt = 1 franc); äfv. gam.-fr. vikt = $489{,}_5$ gr.

**livré,** fr., betjäntdräkt.

**Ljesna,** st. i ö.Litaven. Slag 29/9 1708.

**ljud,** *fys.,* allt gm hörseln förnimbart; fortplantas gm vibrationer i ett mel. ljudkällan o. örat befintl. elast. ämne med olika hastigh., s. i luften är 333 m. i sek. vid 0° temp.; *språkl.,* stafvelsernas o. ordens beståndsdelar, s. i ljudskrift betecknas m. bokstäfver.

**Ljugarn,** hamn, lots- o. tullstation på s. ö. kust. af Gottld.

**Ljung,** stort gods i Östergötl. l.

**Ljungan,** i sitt nedre lopp vanl. kallad Njurunda älf., fl. i Norrld, uppr. på Helagsfjället i Jämtld, utf. i Östersj., 1 mil s. om Sundsvall; 271 km. l.; omr. 12,700 kv.-km.

**Ljungberg,** Erik Joh., industriidk., f. 1843 Västm., sed. 75 disp. vid St. Kopparb. bergslag, har i hög grad bidragit till industriens höjande i vårt land.

**Ljungby,** köping i Kronob. l., v. Lagan, 1,188 inv. (08).

**Ljungby hed,** exercisplats i Kristianst. l.

**Ljunggren,** Gust. Håk. Jordan, lit.-hist., f. 1823 Lund, 59/89 prof. där, 65 medl. af sv. akad., d. 05. Skr.: *Framställn. af de förnämsta esthet. system.* (2:a uppl. 83), 2 bd, *Bellman o. Fredmans epistl.* (67), *Sv. vitterhetens häfder eft. Gust. III:s död* (I-V, 73-95) m. m.

**Ljungskile,** badort i Göteb. o. Boh. l.

**Ljungstedt,** Aur:a Lovisa, f. Hjort (pseud. Claude Gerard), förf., f. 1821 Karlskrona, g. m. byråchefen S. V. L., d. 08. Skr. roman. m. m., *Samlade berättelser* (72/82), 9 bd.

**ljus,** *fys.,* den objektiva orsaken t. kroppars synbarhet, beror enl. emanations- l. emissionsteorien på

en fin, ovägbar materie, hkns smådelar ömsesidigt stöta bort hvarandra, men enl. den nu allm. antagna undulations- l. vibrationsteorien på fram- o. återgående rörelser hos molekylerna af ett alla kroppar gmträngande, ovägbart ämne (eter). Det ljus, s. kroppar utstråla, alstra de ant. själfva, l. reflektera de endast andra kroppars ljus. Upphettas en kropp till en viss temperatur, så utvecklas ljus, likt äfven ofta uppkommer vid förbränning, vid motsatta elektriciteters fören. och på ett egendoml. sätt v. fosforescensen. L:s fortplantningshastighet uppgår t. 300,000 km. i sekunden. Träffar ljuset en kropp, så blir det antingen genomsläppt, absorberadt l. reflekteradt; sker det senare fr. en slät, större yta, uppkommer spegelbild af den lysande kroppen. Kommer en ljusstråle fr. ett medium i ett annat af olika täthet, brytes det fr. sin ursprungl. riktning, men om det ljusbit, ämnet har parallella ytor, får den utfallande strålen sma riktn. s. den infallande. Gm prismor brytas l.-strålar mycket starkt o. sönderdelas i en färgbild (spektrum), inneh. färgerna: rödt, orange, gult, grönt, blått, indigo, violett (spektralfärger). Smnträffa 2 l.-strålar, lika gå mycket nära haa i sma riktn., förstärkes l. upphäfves deras verkan. L. verkar mycket olika på kroppar; det sönderdelar t. ex. många smnsatta ämnen i deras beståndsdelar o. är af största betyd. f. den vegetabil. o. animal. ämnesomsättn.

**Ljusmässedagen,** se Kyndelmässan.

**Ljusnan,** en af Norrlds största älfvar, uppr. i Härjedal., utm. v. Ljusne järnverk i Östersj., 370 km. l., omr. 23,000 kv.km.

**Ljusne,** hamn o. stort järnverk i Gäfleb. l. Post-, telegr.- o. tullstat.

**ljusskygghet,** *läk.,* ett de flesta akuta ögonsjukdomar, is. inflammationer, åtfölj. symtom; erfordrar läkarebehandl.

**ljustryck,** framställandet medels fotografi af bilder på sten, glas, zink m. m. för att användas t. tryck.

**llanos** (ijänås), sp., stora stäpper i n. del. af S.-Amer.

**Lloren'te** (ljå-), Juan Anton., sp. hist., f. 1756 Aragonien, 89 inkvisition, gen.-sekr., sed. 08 dess motstånd., d. 23 Madrid. Skr.: *Histoire crit. de l'inquisition d'Espagne* (öfvers. på sv.), 4 bd, m. m.

**Lloyd** (låjd); egentl. från irländ. L:s kaffehus i Lond., där redare och mäklare i slutet af 1600-talet samlades för att inhämta sjöfarts- o. handelsunderr., hämtad benämn. på flere försäkrings- o. rederibolag, af lika Engelska L. är äldst. Dylika sällskap äro: Österr.-ung. L., ett 1833 i Triest grund. handelsbol., sed. 36 äfv. försäkringsbol., o. bolag f. drifvande af ångbåtsfart, Nordtyska L., grund. i Bremen 56, Germanska L., grund. i Rostock 67 m. fl.

**Lloyd** (låjd), Llewellyn, eng. sportman, björnägare, f. 1792 Engld, sed. 23 i Sverige, d. 76 Vänersborg. Förf. — L. var far till naturforsk. o. Afrikaresand. Charles Andersson (se d. o.).

**l. m.,** förk. för *læva manu* (lat.), (spela) med vänstra handen.

**Loan'da** (egentl. São Paulo de L.), hst. i Portugals kolon. på s. Afrikas västkust, omkr. 15,000 inv. Hamn.

**Loan'go,** landsk. på Afrikas västkust, mel. Numbi o. Kongoflod.

**Lobau,** Geo. Mouton, gref. af L., fr. gen., f. 1770 Pfalzburg, tjänade und. Nap. I, räddade v. Aspern 09 de fr. trupperna på ön L., därifr. titeln, fånge v. Waterloo, 18 åter i Frankr., eft. Lafayette chef f. nationalgard. 30, marsk. 31, d. 38 Paris.

**lobēlia,** *bot.,* lat. *Lobelia,* fam. *Lobeliaceæ,* örtsläkte, odlas som prydnadsväxt.

**Loccenius,** Joh., rättslärd, häfdaforsk., f. 1598 Itzehoe, pres. i

antikv.-koll. 72, d. 77. Skr.: *Rerum suecicarum hist.* (54), *Synopsis juris suiogoth.* (48, 53, 73), m. m.

**Locke** (låck), John, ber. eng. filos., f. 1632 Somerset, måste tillika m. sin gynnare, gref. Shaftesbury, gå i landsflykt, återvände m. Vilh. af Oranien o. inträdde åter i statens tjänst, d. 04 Oates. Ngra medfödda idéer finnas ej, källan f. våra begrepp är att söka ant. i sinnlig förnimmelse (sensation) l. ock i reflexion. L. förkastar allt vetande, s. ej hvilar på erfarenhet o. induktion. Hans förnämsta arb. är *Essay concerning the human understanding* (90).

**Lockhart,** John Gibson, skotsk förf., f. 1794, gifte s. med Walt. Scotts äldsta dotter. Utg. »Quarterly review» 26/53, d. 54. Skr. biogr. öf. Scott o. Burns, roman. m. m.

**lock-out** (-aut'), eng., smnslutning mel. arbetsgifvare f. att gm arbetsinställelse tvinga arbetarne att nedsätta sina fordringar.

**Lockyer** (låck'ier), Jos. Norm., eng. astrofysik., f. 1836 Rugby. Grundl. undersökn. rör. spektroskopien, uppt. metod. att vid hvad tid som helst medels spektroskop. iakttaga protuberanserna i solkanten. Förf.

**locus,** lat., ort, ställe. Lo'co citāto, på anfördt ställe. Loco sigilli (abbr. L. S.), i st. f. sigill.

**lod,** *sjö.,* vid lina fäst, olikart. appar. f. uppmätande af vattnets djup o. bottnens beskaffenh.; vikt, i äldre sv. viktsyst. = 1/32 skålpund = 4 kvintin = 13,$_3$ gram; för ädla metaller = 1/16 lödig mark, o. äfv. probervikt f. arbetadt silfvers finhet (lödighet), så att t. ex. 12-lödigt silfver inneh. 12/16 finsilfver o. 4/16 annan, oädel metall, 1 sdnt l. = 18 grän; *tekn.,* se lödning.

**Lōdi,** it. st. vid Adda, 27,811 inv. Slag 10/5 1796.

**lodjuret,** *Felis lynx* L., *Feræ.* 3 varietet.: 1) kattlo, *F. cervaria* Temminck, har på ryggen 3 långsgående svarta ränder o. nästan halfva svansen svart, 2) varglo, *F. virgata* Nilsson, har längs ryggen 2 tätt stående, smala streck, svansens yttre två femtedel. svart, o. 3) räflon, *F. lynx* L., har inga fläckar l. streck, svansens yttre tredjedel svart; förekom. sparsamt i största delen af Sverige, i Norge, Schweiz, ö. Europa o. Sibirien.

**Lodoicēa** Labill., *Palmæ. L. sechellearum,* palmart på Seychellerna, har de största (ända t. 20 kg. vägande) frukter af alla träd på jorden.

**Lodz,** ry.-polsk st., huf.-ort f. Polens väfnadsindustri, 352,000 inv. Fabr., hand.

**Loenbom** (lön-), Sam., hist. samlare, f. 1725 Östergötl., d. 76 Sthm. Utg. *Handl. t k. Carl XI:s hist., Hist. märkvärdigheter* m. m.

**Lofoten,** nor. ögrupp i Nordlands amt. Störst Öst-Vågö, 541,$_5$ kv.-km. Febr.-april torskfiske.

**lofva,** vrida förskeppet närmare vinden und. segling.

**Lofö,** ö i Mälaren.

**logaritm',** gr., *mat.,* den exponent, hvartill ett visst tal (basen) skall upphöjas f. att gifva ett annat tal. Vanligaste l.-system, är det m. 10 t. bas, hvartill de första tab. 1617 uträknades af H. Briggs (se d. o.).

**Logau,** Friedr. v., frih., ty. skald, f. 1605 Schlesien, d. 55 Liegnitz. Skr.: *Sinngedichte* m. m.

**logle** (låsch), fr., afskildt rum; afd. af ordenssällsk. o. plats f. dess smnkomster. **-ment',** bostad, kasernrum, gemensam sofsal. **-era,** bo, vistas; bo inhyses. **-is** (låschī), bostad.

**logg,** eng., *sjö.,* instr. f. uppmätn. af fartygs hastighet.

**logg'ert,** holl., 2- l. 3-mastadt mindre fartyg m. sneda råsegel.

**loggia** (lådd'scha), it., åt ena sidan öppen pelare l. hvalfgång.

**logīk,** gr., vetensk. om lagarna f. tänka't o. deras användn.; hvad

som motsvarar dessa lagar är logiskt.

**logis,** se loge.

**logism,** gr., förnuftsslut.

**logogryf,** gr., ordgåta, i hkn man skall gissa både hufvudordet o. däraf bildade andra.

**logos,** gr., ord, förnuft; i jud.-alexandrinska rel.-filosofien: Guds uppenbarelse i det ändliga, det gudoml. skapareordet; i Joh. evang. = Guds son.

**Logroño** (-grånjå), sp. prov., 5,038 kv.km., 189,376 inv., hst. L., v. Ebro, 19,237 inv.

**Lohengrin,** svanriddaren, hjälten i ett högty. epos fr. omkr. 1300, son t. Perceval; mus. behandl. af Wagner.

**Loigny** (låanjī), fr. by vid Orleans, slag 2/12 70.

**Loire** (låār), 1) Frankrikes största fl., uppr. på Cevennerna, utm. i Atlanten, 1,002 km. l., omr. 121,000 kv.km., har 41 tillflöden; 2) dep. i Frankr., 4,760 kv.km., 647,633 inv., hst. St. Etienne. — L., Haute- (åt-), fr. dep., 5,001 kv.km., 314,058 inv.; hst. Le Puy. — L.-inférieure (-ängferiör), 6,900 kv.km., 664,971 inv., hst. Nantes.

**Loiret** (låarē), fr. dep., 6,812 kv.km., 366,660 inv., hst. Orléans.

**Loir-et-Cher** (låār-et-schär), fr. dep., 6,422 kv.km., 275,538 inv., hst. Blois.

**lojāl,** fr., plikttrogen; hederlig. **-itet,** lagenlighet, plikttrohet.

**Loka,** hälsobrunn i Örebro l.

**lokāl,** lat., hörande till en viss ort, ortlig; *subst.,* läge. **-isēra,** lämpa efter orten l. inskränka till en viss ort. **-tid,** ortstid, medelsoltiden på ett ställe.

**lokalt veto,** kommuns rättigh. att själf afgöra, huruvida spritvaror må försäljas o. utskänkas l. ej.

**Loke,** *nord. myt.,* det ondas gud, orsak t. Balders död, skall vid Ragnarök dödas af Hemdall.

**Lokēren,** belg. st. vid Durme, 21,869 inv. Fabr.

**lokomobīl,** lat., på vagnsunderrede fastsatt, följaktl. flyttbar ångmask., s. is. användes i landthushålln. till drifvande af tröskverk, ångplogar m. m.

**lokomotīv,** lat., ångmaskin, s. sättes i rörelse medels kringvridn. af hjulaxlarna. Man skiljer mel. järnvägs-, landsvägs- o. bergs-l.

**lokrer,** inv. i forngr. landsk. Lokris v. Korint, o. Eubeiska vik.

**Lo'lium** L., *Gramineæ.* Dårrepe, *L. temulentum* L., har ansetts giftig, o. rajgräs, *L. perenne* L., värdefullt foder o. brukl. t. fina gräsmattor. Båda arterna allm.

**Lolland,** se Låland.

**lollarder,** lollharder, omkr. 1300 i Nederl. uppkommet rel. sällsk., förföljdt ss. kätterskt.

**Lombardīet,** landsk, i öfre Ital., 23,507 kv.km., 3,494,000 inv., utgjorde ford. tills. m. Venezia eget kon.-rike; 1714 österr., 97 franskt, 05 t. kon.-rik. Ital., 15 åter österr., 59 italienskt.

**lombardränta,** ½ à 1 % högre ränta än den vanliga.

**Lombrōso,** Cesare, it. läkare o. kriminalantropol., f. 1836 Verona, d. 09 Turin, prof. i psykiatri i Turin, bekant gm sina forskningar o. teorier ang. förbrytare, sinnessjuka etc,

**Loménie** (låmenī), Louis Léon. de, fr. förf., f. 1815, d. 78 Mentone ss. prof. i Paris. Skr. biogr. verk.

**lommen,** *Eudytes, Pygopodes.* Små-l., *E. septentrionalis* L., öfre kroppsdelarna o. sidorna svartbruna, de undre hvita. Allm. i n. Sverige; strykfågel. Stor-l., *E. arcticus* L., större än den förre, täml. allm. i hela Sverige; strykfågel. Is-l., *E. glacialis,* störst af alla; träffas ngn gång v. Sveriges västkust.

**London** (löndn), Englands o. brit. rikets hst. vid Themsen, jordens största o. folkrikaste st., 1,795 kv.km., 7,323,327 inv.; delas i det egentl. City, Westminster o. 8 förstäder. Hamn o. dockor, stor handel o. industri. Talrika parker (Hyde, St. James m. fl.),

bryggor öf., tunnel und. Themsen. Squares (Trafalgar, Russell m. fl.). Tower, Westminster abbey, St. Paulskyrk. — Teatrar, arsenal, kgl. slott, Marlborough House, Kensington Palace, Somerset House, Guildhall, Mansion House, Gen.-postkontor, börs, muséer, bibliotek, hospital, dårhus, akademier, bergsskola, colleges, kristallpalatset, Alexandrapalatset, observat., bot. o. zool. trädg.

**London** (~), Jack, am. förf., f. 1876 S. Francisco, har fört ett kringflackande äfventyrl. lif som sjöman, guldgräfvare, vagabond, krigskorresp. m. m. Nu bosatt i California. Skr. *The son of a Wolf* (00), *The War of the Classes* (05). *White fang* (06) m. fl. på sv. öfvers. mycket lästa böcker.

**Londonclay** (lön'dönklä), *geol.,* fossilrikt lerlager fr., eocenformationen, hvarpå London hvilar.

**Londonderry** (lön'dnderri), 1) grefsk. i Irld, 2,114 kv.km., 144,329 inv., hst. L. v. Foyle, 39,873 inv., hamn; 2) se Castlereagh.

**Longfellow** (-lå), Henry Wadsworth, N.-Amerikas förnämste skald, f. 1807 Portland (Maine), 35/54 prof. i Cambridge (vid Boston), d. 82. Skr.: *Evangeline, Hiawatha* (båda öfvers. på sv.), novell., dram., dikter m. m.

**Long'ford** (-förd), Irlds nordvästligaste grefsk., 1,090 kv.km., 46,581 inv. Hst. L., 3,747 inv.

**Longhi,** Gius., it. kopparstick., f. 1766 Monza, d. 31 Milano.

**Long Island** (-aj'länd), n.-amer., tilf stat. N. York hör. ö i Atlanten, 2,643 kv.km., $1{,}_3$ mill. inv. Hst. Brooklyn (se d. o.).

**longitūd,** lat., = längd (se d. o.).

**longoba'rder,** se langobarder.

**longör,** fr., vidlyftighet, långtrådighet.

**Lonicēra,** *Caprifoliaceæ.* Kaprifoliebusken, *L. caprifolium* L., välluktande prydnadsväxt. Svensk kaprifolium, *L. periclymenum* L., beklädnadsväxt på väggar o. d. Benved, *L. xylosteum* L., har bär, s. förorsaka kräkning.

**look here** (luck hir), eng., se hit, hör på!

**Looström,** Karl Ludv., konsthist., f. 1848 Sthm, sed. 00 intendent vid Nationalmuseum. Skr.: *Den sv. konstakad. und. första årh. af hennes tillvaro* 1735/1835 m. m. Stora förtjänster om svenska slöjden.

**Lope de Vega,** se Vega.

**Lopez,** Franc. Solano, son t. Francias efterträdare Carlos Ant. L., paraguayisk statsm., f. 1827 Asuncion, 62 faderns efterträdare s. pres. i Paraguay, införde skräckvälde, krig mot Argentina, Uruguay o. Brasil., slagen o. dödad 70 af brasil. trupper.

**Lop-nor,** Kara koschun, vandrande vatten- o. träskomr. i ö. Turkistan, Central-Asien, i Tarimflodens mynningsomr.

**loppan,** *Pulex, Diptera.* Människo-l., *P. irritans* L., allbekant parasit på mskor, hundar, kattor o. s. v. Sand-l., *P. penetrans* L., i varma Amerika, hvars hona borrar sig in und. mskns hud, is. på tårna, o. förorsakar svåra åkommor.

**Lorca,** sp. st. vid Sangonera, 69,836 inv.

**lord,** eng. titel på högadeln o. åtsk. högre stats- o. kyrkl. ämbetsm. **-mayor** (- mär), högste kommunale ämbetsm. i London City, York o. Dublin. **-ship** (-schip), lordvärdigh., lordskap.

**Lorelei** l. Lurelei, 132 m. hög klippa v. Rhen mel. Ober-Wesel o. S:t Goar; ber. för sitt eko.

**Lorenz,** Ottok., österr. hist., f. 1832 Iglau, sed. 62 prof. Wien. Skr. Tysklds hist. und medelt.

**Lorenzofloden,** se Lawrence, Saint, 2.

**Lore'to,** it. st., nära Adriat. haf., 7,845 inv. Bisk. Vallfärdsort.

**lorett,** fr., glädjeflicka, af finare slag än grisett.

**Lori,** *Stenops,* till halfaporna hör.

släkte på Indiens fastid o. öar. 25/35 cm.

**Lorient** (låriang'), fr. befäst st. i Bretagne, v. Atlant., 44,640 inv. Hamn, flottstation.

**Loris-Melikov,** Mik. Tarielov., ry. gref., gen., statsm., f. 1825 Tiflis, 75 gen., 77 öfverbefälh. i Armenien, eröfr. Kars s. å., 78 gref., 80 inrik.-min., afsked 81, d. 88.

**Lorm,** Hieronymus, pseud. f. H. Landesmann.

**Lorne** (lårn), se Argyll.

**lornjett',** fr., ögonglas utan skänklar.

**Lorrain,** se Claude L.

**Lortzing,** Gust. Alb., ty. komp., f. 1803 Berlin, d. 51 ss. kapellmäst. där. Komp. operetter, operor, hvaribl. *Zar u. Zimmermann,* m. m.

**Lot** (lå), 1) fr. bifl. t. Garonne, t. v., uppr. på Cevennerna, utm. v. Aiguillon, 481 kv.km. l.; 2) dep., 5,226 kv.km., 226,720 inv., hst. Cahors.

**Lot-et-Garonne** (lått-ä-garånn'), fr. dep., 5,354 kv.km., 278,740 inv., hst. Agen.

**Lothar,** rom.-ty. kejs., 1) L. I, son t. Ludv. d. fromme, f. 796, 17 faderns medreg. erhöll Ital. 20, uppror mot fadern 33, slagen af bröd. Karl o. Ludv. 41 vid Fontenoy, behöll gm fördrag i Verdun 843 kejsartit., Italien o. det eft. hans liknämnde son kallade Lothringen, d. 55 klostr. Prüm. — 2) L. II, gref. af Supplingenburg, f. omkr. 1060, hert. af Sachsen 06, uppror mot Henrik V 15, ty. kon. 25, krönt t. kejs. 33, d. 37.

**Lothringen,** ford. ty. hertigd. mel. Rhen o. Maas, grund. 855 af kejs. Lothar I:s 2:e son, 953 deladt i Öfre o. Nedre L., af hka det förra 1552 togs af fransmännen, 1559 hela L. självständigt, 1632 Öfre L. åter fr., men 1659 åter självst, 1766 ånyo franskt, 1871 en del, 6,223 kv.km. med 564,029 inv., tyskt o. bildar nu regeringsdistr. L., deladt i 8 kretsar, hst. Metz.

**lotteri,** lyckospel; delas i klass-l. där vinsterna dragas i fl. olika terminer (klasser) mot bestämda inbetaln., o. nummer-l. (blott i Österr. och Ital.), hvari d. spelande får hålla godtyckl. summa på l, 2 (amb), 3 (tern), 4 (kvatern) l. 5 (kvintern) af talen 1 till 90; i Sverige 1771/1841.

**Lott'i,** Antonio, it. komp., f. omkr. 1667, d. 1740 Venezia.

**Lott'o,** Lorenzo, it. mål., f. 1476 1. 77, d. 1555 1. 56 i Loreto.

**Lōtus** Tourn., *Papilionaceæ. L. corniculata* L., »käringtanden», allm.

**lōtusblomma,** d. praktfulla, åt Isis helg. hvita blomman af *Nymphæa Lotus,* motivet t. det brukl. egypt. lotuskapitälet.

**lotusträdet** kallades i gamla Grekl. det i s. Europa och n. Afrika växande *Zizyphus lotus* Willd., fam. *Rhamneæ;* frukten ätlig.

**Loubet** (-bä), Émile, fr. polit., f. 1838, 87/88 o. 92/93 min., 96 pres. i senaten, 99/06 fr. republ:s pres.

**louisdor** (luidår), t. 1795 fr. guldmynt, slutl. = 24 livrés. Äfv. i Tyskld (Ludwigsdor) ben. på 5-thalersstycken i guld.

**Louisiāna** (Lû-), förk. La., en af N.-Amerik. förenta stater, mel. Mex. viken samt flod. Arkansas o. Mississippi, 128,526 kv.km., 1,381,625 inv. Osundt klimat (gula febern). Huf.-näringar landthushålln. o. handel. Prod.: majs, ris, bomull, tobak. Floder: Mississippi, Sabine-, Pearl-, Red-, Prairieriver; många sjöar. Hst. New Orleans. Stat 1812, författn. 1868.

**Louisville** (luivill'), största st. i Kentucky, v. Ohio, 226,000 inv. Handel, fabr.

**Lourdes** (lurd), fr. st. i dep. Hautes-Pyrénées, 8,708 inv. Vallfartsort med undergörande källor.

**Lourenço Marques,** st. i port. kolonien L. M. vid Delagoaviken, 6,300 inv.

**Louvain** (luväng'), se Löwen.

**Louvet de Couvray** (luvē dö kuvrä), Jean Bapt., fr. skriftst. o.

revolutionsm., f. 1760 Paris, d. där 97. Skr.: *Les amours du chevalier de Faublas* m. m.

**Louvois** (luvåā), Franç. Michel Le Tellier, fr. markis och statsm., f. 1639 Paris, 68 krigsmin., reorganiserade armén, orsakade Strassburgs intag. 81, despot, d. 91.

**Louvre** (luvr), se Paris.

**lovart,** holl., den sida af fartyg., s. är vänd åt vinden.

**Lovén,** 1) Sven Ludv., zo., f. 1809 Sthm, d. 95, 41/92 prof. och intendent vid riksmuseet, skr. om molluskerna, 37 resa till Spetsbergen m. m. 2) Nils, präst, förf., f. 1796 Skåne, d. 58, har bl. a. öfversatt Dante. 3) Otto Christian, läkare, f. 1835 Sthm, d. 04, viktiga anat. o. fysiol. skr.

**Lowe** (lå), 1) Sir Hudson, eng. militär, f. 1770 Irld. 15 guv. på S:t Helena o. Napol I:s fångvaktare, gen.-löjtn. 30, d. 44. — 2) Rob., lord Sherbrooke, statsm., f. 1811, 68/74 fin.-min., 80 viscount, d. 92. Talare.

**Lowell** (lååll), Jam. Russell, amer. skald, f. 1819 Cambridge (Mass.), sändeb. i London 80/85, d. 91. Skr.: *Biglow papers* m. m.

**Lovisa,** st. i Finld v. en vik af Bottn. vik., 1,785 inv. Fundationsbref 1745, namnet från 1752.

**Lovisa,** sv. furstinnor: 1) L. Ulrika, dott. af Fredr. Vilh. I af Preuss., f. 24/7 (n. st.) 1720, g. m. kon. Ad. Fredrik, d. 16/7 82. — 2) L. (Vilh:a Fred:a Alex:a Anna L.), dott. till prins Fredr. af Nederl., f. 5/8 1828, g. m. Karl XV, d. 30/3 71. — Hennes dotter 3) L. Josefina Eugenia, f. 31/10 1851, g. m. konung Fredrik VIII af Danm.

**Lovisa** (Louise), dan. drottn. 1) L., dott. t. Gust. Ad. af Mecklenb.-Güstrow, f. 28/8 1667, g. m. Fredr. IV, d. 15/3 21. — 2) L., dott. af Georg II af Engld, f. 18/12 1724, g. m. Fredr. V, d. 19/12 51. — 3) L. Vilh:a Fred:a Karol:a Aug:a Julia, dott. t. landtgref. Vilh. af Hessen-Kassel, f. 7/9 1817, g. m. Kristian IX, d. 98 Köpenh.

**Lovisa** (Luise) Aug:a Vilh:a Am:a, drottn. af Preuss., dott. t. hert. Karl af Meckl.-Strelitz, f. 1776, g. m. Fredr. Vilh. III, d. 10.

**Loyola** (lojåla), Ignat., jesuitordens stift. o. 1:e gen., f. 1491, 21 sårad framf. Pamplona, stud. sed. teol., stift. 34 ett förb., 40 erkändt s. orden, d. 56.

**Loyson** (låasång'), Charl., fr. predikant, känd und. namn. Père Hyacinthe, f. 1827 Orléans, ville reformera kyrkan, slöt sig t. gammalkatolik., öppnade 79 en gallik. kyrka i Paris.

**Lozère** (låsar). fr. dep., 5,180 kv.-km., 128,866 inv., hst. Mende.

**L. St.** = pund sterling.

**Lualāba,** källfl. t. Kongo (se d. o.).

**Lubbock** (löbb'-), Sir John, Lord Avebury, eng. naturf., bankm., f. 1834 London, 70 ledam. af parlam.; 00 pär. Darwinist. Skr. i naturhist. o. arkeol.

**Lübeck,** 1) oldenb. furstend. i Holstein v. Östersj., 541 kv.-km., 112,857 inv. Hst. Eutin; 2) ty. fristat v. Östersj. och kring Trave, 299 kv.km., 66 medl. af nordty. förb., 70 m. Preuss. mot Frankr., förf. 75. Hst. L. vid Trave, 106,000 inv. Ford. hst. i hanseförbundet. Stor hand. o. sjöfart, domkyrka, gymn., bibl., fabr.

**Lübke,** Wilh., ty- konsthist., f. 1826 Dortmund, 85 prof. i Karlsruhe, d. 93. Skr.: *Gesch. der Architekt* (6:e uppl. 84), *Grundriss der Kunstgesch.* (9'e uppl. 82; båda bearb. på sv.) m. m.

**Lublin,** ry.-pol. guvern. mel. Weichsel o. Bug. 16,832 kv.km., 1,160,662 inv. Hst. L. vid Bistritsa, 50,152 inv.

**Lubliner,** se Bürger 2.

**Lucæ,** Aug. Joh. Konst., ty. öronläk., f. 1835 Berlin, sed. 71 prof. där.

**Lucānus,** Marcus Annæus, rom. skald, f. 39 i Corduba (Cordova)

i Span.; tvangs, t. självmord 65. Skr.: *Pharsalia* m. m.

**Lucayos,** se Bahamaöarna.

**Lucc'a,** it. st. vid Serchio, med område 72,971 inv. Palats, målningsgall., akad., domkyrka, ärkeb., konservator.; berömda bad.

**Lucca',** Pauline, österr. sångerska, f. 1844 Wien, 61/72 i Berlin, sed. på konstresor, 73 g. m. v. Wallhofen, d. 08 Wien.

**lucern,** *Medicago* L., *Papilionaceæ.* Blå l., *M. sativa* L., inhemsk i Persien. Svensk l. eller Linnés höfrö, *M. falcata* L., o. humle-l., *M. lupulina* L., ypperliga foderväxter.

**Luchon** (lyschång'), se Bagneres 2.

**Lucia-dagen** (Lusse), d. 13 dec., firas till minne af helgonet Lucia.

**Luciāni** (-tjani), Sebast., kallad Fra Sebastiano del Piombo, it. mål., f. omkr. 1485 Venezia, d. 1547 Rom.

**Luciānus,** se Lukianos.

**Lūcida intervall'a,** lat., ljusa mellanstunder.

**Lūcidor,** se Johansson 1.

**Lūcifer,** lat., 1) »ljusbringaren», morgonstjärnan; 2) und. medelt. djäfvulen.

**Lucīlius,** Gajus, rom. skald. 148/103 f. K. Satirer.

**Luckenwalde,** st. i Brandenburg v. Nuthe, 22,263 inv. Fabr.

**Lucknov** l. Lakhnau, hst. i eng.-ostind. prov. Cludh, v. Gumti, 264,049 inv.

**Lucrētia,** romarinna, g. m. Lucius Tarquinius Collatinus, dödade sig, våldförd af sin svåger, 510 f. K., hkt hade kon.-maktens störtande t. följd.

**Lucrētius Carus,** Titus, rom. skald, 98/55 f. K. Skr.: *De rerum natura.*

**Lucull'us,** Lucius Licinius, rom. fälth., f. 106 f. K., slog 74 Mitridates, 69 Tigranes, återkall. 67, d. 56. Berykt. f. yppighet o. slöseri.

**lūcus a non lucen'do,** lat., *ordspr.,* uttryck af Quintilianus för att beteckna en vanvettig etymologi; »lund kallas *lucus,* emedan det icke är ljust där» *(non lucet).*

**Lüdenscheid,** st. i Westfalen, 29,324 inv. Fabr.

**lūdi,** lat., lekar, skådespel.

**Ludolfska talet,** se pi.

**Ludvig,** kgr af Baiern: 1) L. I, son t. Maximil. I, f. 1786 Strassburg, reg. 25, vän o. befordr. af konst, smyckade München m. praktfulla byggnader o. konstsaml., byggde Ludwigskanalen m. m., ville glänsa s. skald; polit. o. kyrkl. reaktionär; måste f. sin svaghet f. Lola Montez afsäga s. regeringen 48, d. i Nizza 68. — Hans sonson 2) L. II, son till Maximil. II, f. 1845, reg. 64, gynnade Rich. Wagner, konstälskande, antiklerikal; lefde afsöndrad från folket; »byggnadsvurm»; bidrog till upprätt. af ty. kejsardöm.; drunknade l. dränkte sig 86.

**Ludvig,** (Louis), kgr af Frankrike: 1) L. I, se Ludvig I, rom. kejs. — 2) L. VII, f. 1120, reg. 37, 47/49 i 2:a korståg., d. 80 Paris. 3) L. IX, d. hel., f. 1215 Poissy, efterträdde 26 sin far, L. VIII, eröfr. 49 Damiette, fången hos egyptierna, d. 70 und. ett tåg mot Tunis. — 4) L. XI, f. 1423, efterträdde 61 sin far, Karl VII, feg despot, d. 83. — 5) L. XII f. 1462 Blois, son t. hert. Karl af Orléans, reg. 98, eröfr. 99 Milano, förlorade Ital. 14, d. 15. Mild o. rättvis. — 6) L. XIII, son t. Henrik IV o. Maria af Medici, f. 1601 Fontainebleau, reg. 10 und. moderns förmyndersk., myndig 14, g. m. Anna af Österrike, leddes sed. 24 af Bichelieu, d. 43. — Hans son 7) L. XIV, f. 1638, efterträdde fadern 43, und. Mazarins ledn. t. 61, reg. sed. självständ. o. despotiskt m. hjälp af Colbert, Louvois m. fl., krig mot Nederländ. o. Tyskld, intog 81 Strassburg, upphäfde 85 Nantes. edikt.; mätresser: De La Vallière, Montespan, Maintenon (heml. g. m. henne); tillkämpade sitt hus sp. kronan i sp.

successionskriget, d. 15 Versailles, efterlämn. ett utarmadt folk o. land. — Hans sonsons son 8) L. XV, f. 1710 Fontainebleau, efterträdde 15 den föreg. und. Filips af Orléans regentsk., 23 självst. reg., styrdes af ränkfulla ministr. o. mätresser, af hka is. Pompadour o. Dubarry gm olyckliga krig störtade Frankr. o. dess finanser, d. 74 Versailles. — Hans sonson 9) L. XVI, f. 1754 Versailles, g. m. Marie Antoinette af Österr. 70, reg. 74, ädel, men svag; lät, behärsk. af adeln, reformator. Turgot o. Necker falla; måste f. de i grund förstörda finanserna inkalla notablerna 87 o. riksständerna 89 samt flytta från Versailles t. Paris; 91 misslyckadt försök att fly, 92 fängslad o. afsatt, 93 dömd t. döden o. giljotinerad. — Hans son 10), af legitimisterna kallad L. XVII, f. 1785 Versailles, fängslad 92 o. systemat. förstörd, d. 95 Paris i följd af misshandel; flere bedragare utgåfvo s. för honom. — 11)

L. XVIII, bror t. L. XVI, f. 1557 Versailles, bar t. 95 tit. Monsieur o. gref. af Provence, flydde 91, lät 95 utropa sig t. kon., blef det 14 o. slutl. 15, försökte regera hofsamt, d. 24. — 12) L. Filip, son t. Lud. Filip af Orléans, Philippe Egalité, s. giljotinerades 93, f. 1773 Paris, 90 jakobin, flydde 92, lefde sed. i Schweiz, Amerika o. Engld, sed. 17 i Paris medelpkt f. oppositionen, 30 gen.-ståth. o. kon. af Frankr., reg. utan grundsatser, störtad 48, flydde, d. 50 Claremont i Engld.

**Ludvig IV,** storhert. af Hessen-Darmstadt, f. 1837, reg. 77, d. 92. — Hans son o. eftertr. Ernst Ludvig, f. 1868.

**Ludvig** (Luiz), kon. af Portugal, son t. Maria II da Gloria, f. 1838, reg. 61, d. 89.

**Ludvig,** rom.-ty. kejs. o. frankisk kon., son t. Karl d. store, f. 1778 reg. 14, delade red. 17 sitt rike mel. sina 3 söner, afsatt af dem 33, d. 40 Mainz. — 2) L. II, son till Lothar I, kejs. 855/75, o. 3) L. III, son t. kon. Boso af Burgund, kejs. 901/905, d. 28, obetydliga. — 4) L. IV bairaren, son t. hert. Ludv. II af Baiern, f. 1286, 14 vald af 4 kurfurstar, stred t. 22 mot sin medtäflare Fredrik d. sköne af Österr., stred sed. mot påfven, krönt t. kejs. 28, afsatt 46, d. 47.

**Ludvig,** ty. kgr: 1) L. I., d. tyske, son t. Ludv. d. fromme, erhöll v. deln. af faderns rike 817 Baiern o. länderna ö. därom o. 843 gm fördrag, i Verdun landet ö. om Rhen, förvärfvade 870 ö. hälften af Lothringen, d. 876. — Hans son 2) L. II, d. unge, reg. 876, erhöll Ostfrank., Thüringen, Sachsen, 80 Baiern, d. 82. — 3) L. Barnet, son t. kon. Arnulf, f. 893, efterträdde fadern 900, d. 11 ogift.

**Ludvig Filip** Albert, »grefve af Paris», son t. kon. Ludv. Filips äldste son Ferdinand af Orleans, f. 1838 Paris, tronpretendent, d. 94. (Hans son Filip, f. 1869, n. v. tronpret.).

**Ludwigsburg,** Württembergs 2:a residensst., nära Neckar, 22,650 inv. Slott. Fabr.

**Ludwigshafen,** st. i Rhenpfalz, vid Rhen, midt emot Mannheim, 72,287 inv.

**Ludwigskanalen,** Donau-Main-kanal., mel. Altmühl o. Main, förenar således Donau m. Rhen.

**Ludvigsorden,** 1) baiersk ord., stift. 1827; 2) hessisk, stift. 1807.

**Luëger,** Karl, österr. polit., f. 1844 Wien, 97 öfverborgmästare där, d. 10, antisemit, ledare af det kristl.-sociala partiet.

**luft,** *fys.,* det jorden närmast omgifv. gaslagret, vanl. ben. atmosfär. L. best. af 79 del. kväfve o. 21 del. syre.

**luftpump,** apparat f. att förtunna l. smnpressa luft l. annan gas, är konstruerad s. en sug- l.

tryckpump o. ant. enkel l. dubbel. Sugrören leda från pumpkannan (stöfveln) t. en m. sin jämnslipade kant på en glasskifva stående glasklocka (recipient). Högsta förtunning, med kvicksilfverluftpumpen, _____1____
200,000,000'

**luftrörskatarr,** se bronkit.

**luftsegling,** aëronautik, konsten att medelst vissa app. höja sig i luften o. där röra sig i den riktn. man vill. Till l. tjäna flygskeppen, flygmaskinerna o. luftballongen, en stor af lätt, lufttätt tyg o. med gas, lättare än luften, fylld säck. Den 1:a sdn konstruerad 1783 af prof. Charles. I den af bröderna Montgolfier 1782 konstr. ballongen förtunnades luften gm direkt eld. 1872 konstr. Dupuy de Lôme en någorlunda styrbar ballong. Luftskeppens fullkomliga styrbarhet har länge eftersträfvats o. har till sist uppnåtts af Santos Dumont, Lebaudy, Parseval, Gross, Zeppelin, bröderna Wright m. fl.

**luftstrupe,** det 12/13 cm. l. från struphufvudet nedåt gående röret, s. förgrenar sig t. lungorna.

**lufttryck,** se atmosfär 3.

**Lugānosjön,** sjö i schweiz. kant. Tessin o. Lombardiet. 271 m. öf. haf., 50,$_5$ kv.km., gm Tresa förenad m. Lago maggiore. Natursköna omgifn.

**Lūgo,** sp. prov., 9,881 kv.km., 465,386 inv. Hst. L., nära Miño, omkr. 27,415 inv. Bisk.

**Lugos** (lūgåsch), ung. st. v. Donau o. Temes, 12,489 inv. Vinodl.

**Luīni,** Bernardino, it. mål., f. i slutet af 15:e årh. Luino, d. omkring 1533 Milano.

**Luisen-orden,** preuss. kvinno-ord., stift 1814; 2 klasser.

**Lukānien,** *g. geogr.,* landsk. i nedre It. v. Tarentoviken.

**Lukas,** evangelist., Pauli lärj., förut läkare. Förf. t. Lukas' evangel. och Apostla-gärningar. Målarnes skyddspatron.

**Lukiānus** (lat. Lucianus), gr. förf., f. omkr. 120 Samosata, d. omkr. 200 ss. prokurator i Egypten. Sofist.

**lukratīv,** lat., vinstgifvande, inbringande.

**Luksōr,** se Karnak.

**lukt,** *fys.,* det yttre sinne, hvars organ end. är näsans slemhud, s. erfar intryck af de i luften inblandade luktande ämnena o. gm luktnerverna fortplantar dessa intryck i hjärnan.

**lukull'isk,** yppig, öfverflödig, efter den rom. frossaren Lucullus.

**Lule lappmark,** se Lappland.

**Lule vatten,** se Stora Lule vatten.

**Lule älf,** af Stora o. Lilla L., upprinner på Sulitelma; bildar vattenfallet Harsprånget, utfaller i Bottn. v., 310 km. l., omr. 27,000 kv.km.

**Luleå,** stapel- o. residensst. i Norrbott. l. v. Lule älf o. Bottn. v., 19,172 inv. (08). Privil. 1649 o. f. Sjöfart.

**Luleå-Ofoten-banan,** järnväg fr. Luleå till Ofotenfjorden i Norge.

**Luleå stift** omfattar Västerb. och Norrb. l. Dess 1:e bisk. utn. 29/2 1904.

**Lull'i,** Giov. Bat., komp., f. 1633 Florens, d. 87 Paris ss. direkt, f. den af honom grund, stora operan; reform. mus.-dramat.

**Lullus,** Raimundus, skolast. teol., f. omkr. 1235 Mallorca, d. 15. Missionär.

**Lumbye** (-by), Hans Krist., dan. komp., f. 1810 Köpenh., d. 74. Dansmusik m. m.

**luminös,** lat., ljus, lysande; *bild.,* ypperlig.

**lummer,** *Lycopodium* L., *Lycopodiaceæ. L. selago* L., »mattgräs», *L. complanatum* L., grön om vintern; båda allm. i Sverige. De ljusgula sporerna lämna det und. namnet »nikt» allbekanta pulvret.

**Lūna,** lat., måne; mångudinnan.

**lunch** (lönsch) l. luncheon (lönschn), eng., »gaffelbit», gaffelfrukost omkring kl. 1.

**Lund,** urgam. st. i Malmöh. l.,

19,675 inv. (08). Univ., bisk., got. domkyrka, bot. trädgård, observat., bibl., akad. fören:s hus, »Lundagård» m. statyetter öfver Tyge Brahe o. O. Lindblad samt strax invid staty öfver Tegnér. Nämnes 1:a gngn omkr. 940. Slag 4/12 1676.

**Lunda,** hst. i liknämndt negerrike mel. Moero- o. Hangveolosj. i s. Afrika.

**Lundberg,** 1) Gust., pastellmål., f. 1695 Sthm, d. där 86. — 2) Joh. Teod., bildh., f. 1852 Sthm, ledam. af

konstakad. 89, prof. där 07. Mera bekanta arb. äro *Fosterbröderna, Vågen och Stranden, Olaus Petri,* figurala skulpt. i Upps. domk. o. riksdagsh. — Hans hustru 3) Ellen Emilia, förf:a, f. Nyblom 1869 Upps., har bl. a. skr. *Bland italienarne,* diktsaml. *Sånger o. syner* samt art. i tidskr. Bredvid sin litt. verksamh. har L. sysselsatt sig med måln. o. modellering.

**Lundeberg,** Kristian, bruksidk., polit., f. å Forsbacka, Gäfleb. l., 1842, löjtn. 65, disp. vid Forsbacka bruk sed. 72, sed. 85 ledarn, af 1:a kam., 05 statsmin.

**Lundegård,** Axel, förf., f. 1861, först Ernst Ahlgrens (Vikt:a Benedictsson) medarb. Självst. skildr. äro *Röda prinsen* (89), *La mouche* (91), *Titania* (92) samt trilogien *Margareta* (05/06), *Drottn. Filippa* (07) o. den ännu (10) ej utkomna *Den svenska andan.*

**Lundell,** Joh. Aug., språkforsk., f. 1851 Kalm. l., 91 prof. i Upps. Skr.: *Det sv. landsmålsalfabet.* (79), *Om de sv. folkmålens frändskaper* (80) m. m.

**Lundequist-Dahlström,** Gerda Karola Cec:a, skådesp., f. 71 Sthm, sed. 96 hos Ranft o. sed. 06 vid dram. teat. Intager ett synnerligen framstående rum bland Sveriges dram. artister.

**Lundgren,** Egron Sellif, genre- o. akvarellmål., f. 1815 Sthm, d. där 75 ss. kgl. hofmålare. Målat of. 500 arbeten. Skr.: *En målares anteckn., Indien* m. m.

**Lundin,** Klas Joh., publ., f. 1825 Sthm, d. 08, varit medarbetare i Stockholms Dagblad och Dagens Nyheter. Skr.: *Paris i våra dagar,* (tills. m. Aug. Strindberg) *Gamla Stockholm* m. m.

**Lundius,** Karl, rättslärd, f. 1638 Jönk., 77 prof. i Upps., 12 medl. af lagkommissionen, d. 15 Upps. Förf.

**Lundquist,** Ernst Gust., dram., novell., f. 1851, var en tid litteratör v. de kungl. teat. i Sthm. Skr.: *Mellan barken o. trädet, Vingåkersbruden, Agnes,* rom. *Talmi* (99), *Lyckans vägar* (10) samt nov.-saml. *Fortunas tempel* (00) o. *Fulvia* (09), m. m.

**Lundqvist,** Karl Fredr., operasång., f. 1841 Veinge, Hall., debut. 69 på k. operan, afgick 05. Synnerligen stark o. vacker baryton.

**Lunds stift** omfattar Skåne o. Blekinge.

**Lundström,** 1) Georg (vanl. kallad Jörgen), publicist, f. 1838 Hälsingborg, d. 10 Sthm, 66/84 i tullverket, sed. 87 red. för tidn. »Figaro». — 2) Matilda, f. Tengbom 1846 (pseud. Mattis), d. 08, förf:a. Skr. dram. *Kristina Gyllenstjerna, Grim Viking* m. m. — 3) Fabian Isidor, f. 1843, ämbetsman, humorist. Skr. humor. diktsamlingar m. m. — 3) Axel Nikolaus, bot., 97 prof. i Upps., f. 1847, d. 05. Skr. uppsatser om arktiska ämnen. Tills. med A. Lindgren redakt, af »Ny sv. tidskrift» 80/81.

**Lüneburg,** reg.-omr. i Hannover, mel. Elbe o. Aller, 11,344 kv.km., 507,107 inv., utgöres t. stor del af den s. k. Lüneburgheden, 80/120 m. h. Hst. L. vid Ilmenau, 26,568 inv. Slag 1813.

**lunett** (lynätt'), *bef.,* befästningsform af en flesch m. bakåt brutna faser.

**Luneville** (lynevill'), fr. st. v.

urthe o. Vezouse, 23,269 inv. Slott, fabr. Fred 9/2 1801.

**lungan,** *anat.,* den väsentligaste delen af de högre djurens andningsorgan, en af otaliga små blåsor, alveoler, best., af brösthinnan omgifven säck, i hkn bronkerna sluta. Mskns l. är delad i 2 hälfter, af hka den högra är delad i 3, den vänsta i 2 s. k. lober. Alveolerna ha elast. väggar, invändigt öfverdragna m. epitel, o. innesluta förgreningar af lungkapillarkärlen, s. äro mellanlänken mel. lungartärerna o. lungvenerna.

**lung|blödning** = blodhostning (se d. o.). **-brand,** *läk.,* förstöring af en del af lungan gm förruttnelse under lifvet;

uppkommer af flere olika sjukdomsorsaker o. leder nästan alltid t. döden. **-emfysēm,** se emfysem. **-förlamning,** *patol.,* svaghetstillst., hvarvid den sjuke icke förmår hosta upp slemmet i bronkerna. **-infarkt',** *patol.,* gm emboli uppkommen hård, lufttom knut i o. mel. lungblåsorna. **-inflammation,** pneumoni, *läk.,* inflam. i den egentl. lungväfnaden, uppträder ss. 1) krupös l., s. plötsligt utvecklar sig o. hos friska personer öfvergår till förbättr., vanl. på 7:e dagen, o. 2) lobulär l. katarral 1., s. utvecklar sig långsamt fr. bronkialkatarrer, drar om längre tid o. lätt öfvergår t. kron. l. **-katarr,** se bronkit. **-laf,** lungmossa, *Lobaria pulmonacea, Lichenes,* störst af alla sv. lafvar, lämnar fl. äkta färgämnen. **-profvet,** *rättsmed.,* nedsänkande i vatten af nyfödda aflidna barns lungor, för att se, om de flyta, i hkt fall barnet lefvat. **-röta,** *vet.,* sjukdom i lungan hos åtskill. husdjur. **-sjuka,** *vet.,* en smittsam sjukdom i nötkreaturs lungor; är besläktad m. människornas lunginflam. o. uppträder ganska ofta epidem. **-sot,** *läk.,* sambegreppet f. is. 2 sjukdomar, s. kännetecknas gm en vidt omkring sig gripande förstöring af lungorna m. åtfölj. allm. aftäring, näml. kronisk lunginflammation o. tuberkulos. Vid den förra sönderdelas lungans cellväfnad, i den senare bildas små knölar, s. stundom helt småningom i förening m. hektisk feber, nattlig svettning, afmagring (kronisk l.), stundom mycket hastigt gm sitt sönderfallande und. ofta påkommande blodstörtningar och bildande af stora ihåligheter i lungorna (gallopper. l.) leda t. döden. Vid kronisk l. bilda sig ofta tuberkler i struphufvudet o. i tarmarna, hka, liks. andra sdna i lungorna, bero på bakterier. Benandl.: ren luft, förnuftig beklädn. o. föda, vistelse på klimat, kurorter m. m. **-ödēm,** *läk.,* lungblåsornas fyllande m. vattenakt. vätska v. inträdande hjärtförlamn., förebud till döden; förorsakar dödsrossling.

**Lunkentus,** hjälten i en sv. folkbok.

**lunnefågeln,** *Mormon arcticus* L., hör till gumpfotade fåglarnas ordning, i Nordsj., Atlant., N. ishaf., smakl. kött, förträffl. dun. 33/35 cm. l. Stannfågel.

**lunta,** *art,* i lut af salpeter och osläckt kalk kokadt, lösspunnet garn af hampa. Forna antändningsmedel f. kanon.

**Luossavaara,** »laxberget», berg i Norrb. län, rikt på järnmalm.

**Luper'cus,** lat., »vargfördrifvaren», binamn på Faun.

**Lupīnus** L., *Papilionaceæ. L . albus* L. o. *L. luteas* L., i s. o. mel. Europa, förträffl. foderväxter. *L. varius* L. o. *L. cruikshankii* Hook., prydnadsväxter.

**lupp,** *met.,* vid järnfärskn. erhållen liten smälta; se lins.

**lu'pus,** *läk.,* svår hudsjukd. af tuberkulos art, vanl. i ansiktet. Bekämpas hufvudsakl. gm fototerapi.

**Lurelei,** se Lorelei.

**lus,** se löss.

**Lusiaderna,** nationalepos af Camões.

**Lusignan** (lysinjang'), se Guido af L.

**Lusitānia,** rom. benämn. på nuvar. Portugal.

**lussjuka,** *Phthiriasis, läk.,* både hos mskor o. djur i följd af vanvård o. osnygghet sig bildande stora samlingar af parasiter i sårnader, bölder, und. sårrufvor m. m. Botemedel: kvicksilfversalva, glycerinbad, is. renlighet. Anv. af arseniklösn. på husdjur förbjud. Forna åsikter om »lusbulnader» en fabel.

**lustgas,** se kväfoxidul.

**lus'trum,** lat., femårsperiod.

**lut,** *kem.,* lösn. af ett salt l. alkali.

**luta,** arab., gammalt gitarrartadt stränginstr.

**Luthardt,** Christ. Ernst, ty. luth. teol., f. 1823, sed. 56 prof. i Leipzig, d. 02. Förf.

**Luther,** Martin, den store reformatorn, f. 1483 Eisleben, son till bergsman. Hans L., uppfostrades strängt; 01 vid univ. i Erfurt, 05 magist. o. augustinmunk där, 07 mot faderns vilja präst, 08 i Wittenberg; lärde 11 i Rom känna den katol. kyrkans fördärf; 12 teol. dr, började reform, d. 3l/io 17 gm uppspikande af 95 teser, försvarade sig 18 i Augsburg mot Cajanus, disp. 19 m. Eck i Leipzig; skr. sina bekanta skr. mot katol. kyrk. 20, brände s. å. påfvens bulla, aflade 21 i Worms inf. kejs. o. rike sin frimodiga bekännelse; öfversatte 22 på Wartburg N. T. (hela bibelöfvers. fullbord. 34), dämpade 22 bildstormn. i Wittenb., bortlade munkkåpan 23 o. gifte s. 25 m. Katharina v. Bora; utg. 29 sina katekeser; skref 37 schmalkaldiska artikl.; d. 46 i Eisleben. L.s kärlek t. musik har nästan öfvergått t. ordspr., o. han ägde stor begåfn. ss. andl. skald, hvarom bl. a. hans psalmer vittna. L:s postilla jämte andra skrift, utg. bl. a. 1740/53 i 24 o. 1826/73 i 100 bd. L. är en af mänsklighetens störste o. mest inflytelserika män.

**lutherāner,** af Eck o. Hadrianus VI, mot Luthers gensaga, begagnad benämn. på L:s anhängare.

**lutsalt,** *kem.,* kolsyr. kali l. natron.

**Lutter am Barenberge,** köping i Braunschweig. Slag 17/8 1626.

**Lüttich,** se Liége.

**Lützen,** st. i preuss. Sachsen. 3,100 inv. Sl. 6/11 1632.

**luxation,** lat., *läk.,* det slags ledvrickning, då båda ledytorna fullständ. lämna haa. Jfr distorsion.

**Luxembourg** (lyksangbûr), Franç. Henri de Montmorency-Bouteville, fr. hert., f. 1628, fick 61 namn. L. gm gifte m. arftagarinnan t. huset L., 72/73 i Holld, marsk. 75, stred segerrikt i Holld 77/78, 90, 92, 93, d. 95.

**Luxemburg,** 1) storhertigd. mel. Lothringen, Frankr. o. Belgien, 2,587 kv.km., 246,455 inv. Landet kuperadt. Prod.: spannmål, lin, hampa, vin, boskapsskötsel. Befolkn. af ty. ursprung, spr. ty., relig. kat.; medlem af ty. tullfören., 1815/66 i nordty. förbund., sed. oafhängigt (t. 23/11 90 gm personalunion fören. med Holld). Hst. L. vid Alzette, 21,024 inv., ford. befäst. Slott. Storhert. Vilhelm sed. 05. — 2) Prov. i s.ö. Belgien, 4,418 kv.km., 225,963 inv., t. 1839 en del af storhertigd. L. Hst. Arlon.

**luxuriös,** lat., yppig.

**Luzern',** schweiz. kanton, 1,501 kv.km., 147,519 inv. Hst. L. vid Vierwaldstättersj., 29,255 inv.

**Lu'zon,** se Filippinerna.

**Lvov,** Alex. Fedorov., ry. komp., f. 1799 Reval, d. 70. Ryska nationalhymnen, operor m. m.

**lycēum,** lat., högre läroanstalt. Jfr Lykeion.

**Ly'cium** L., *Solanaceæ. L. barbarum* L., odlas i trädgårdar. *L. umbellatum* R. & P., m. fl. arter, i S.-Amer.

**Lyckeby å,** vattendr. i Småld o. Blekinge, utf. v. Lyckeby i Östersjön, 90 km. l., omr. 750 kv.km.

**Lyckås,** gods i Jönköp. l.

**Lycoper'sicum** Tourn., *Solanaceæ. L. esculentum* Dunal, fr. Amer., O.-Ind., Medelhafsländ.; odlas allm. äfv. hos oss f. sina under namnet tomater kända frukter.

**Lyddeån** l. Käflingeån, s. Skånes största vattendrag, utf. i Öresund, 80 km. l.

**Lydien,** *g. geogr.,* landsk, i v. M. Asien.

**Lyell** (laj'el), Sir Charl., eng. geol., f. 1797 Skottld, d. 75 ss. prof. i London. Grundl. af den moderna geol. Förf.

**Lykaōnien,** *g. geogr.,* landsk. i M. Asien.

**Lykeion** (-ej'-), gr., lat. Lycēum, ett v. Athen beläget gymnasium, där Aristoteles lärde.

**Lykien,** *g. geogr.,* landskap i det s.v. M. Asien.

**Lykseth,** Magna Elvine, nor. sångerska, f. 1874 Kristiania, debut. på Operan i Sthm 01 o. har alltsedan tillhört nämnda scen. Förnämligast Wagnersångerska.

**lyktmasken,** *Fulgora* L., *Hemiptera,* ent., stora, brokigt färg. insekter inom tropikerna; sannolikt orikt. uppgifna s. lysande.

**Lykur'gos,** 1) L., lagstiftare i Sparta i 9:e årh. f. K. — 2) L., attisk statsm. o. talare, f. omkr. 400 f. K., föranledde stora byggnadsföretag, d. 323.

**Lyly** (li'li) l. Lilly, John, eng. förf., f. 1554 Kent, d. 1606 Lond. Skr. roman. m. m.

**lym'fa** *anat.,* lymfkärlens innehåll, en färglös l. gulhvit vätska, best. af blodvatten o. lymfceller. Den från matsmältningsorganen kommande l. kallas chylus l. mjölksaft, emedan den är hvitaktig till följd af rikedom på små fettkulor, upptagna ur näringen.

**lymfatisk,** lat., kroppsbeskaffenhet med slappt utseende, osund hud o. föga motståndskraft mot sjukdomar.

**lymf|kärl,** *anat.,* med mycket tunna väggar försedda kärl, s. i sig upptaga o. fortskaffa de från organens hårrörskärl kommande vätskorna. **-körtlar,** *anat,* små runda l. äggform., af cellväfnad inneslutna organ. L. innehålla säckform. ihåligheter, s. stå i fören. m. in- o. utgående sugådror (lymfkärl). Mycket utsatta för sjukdomar.

**lynchlag,** folkets självtagna rätt att bestraffa (lyncha) en f. skyldig ansedd person, utan att han gm laga rannsakn. o. dom blifvit friad l. fälld.

**Lyon** (liång'), Frankr. 2:a stad, v. Rhône o. Saône, 472,000 inv. Stark fästn., ärkeb., domkyrka, akad., konstskola, museer, bot. trädg., betydl. hand. o. sidenindustri, bibl.

**Lyonnais** (lionnä), ford. fr. landsk., omkr. 7,800 kv.km., hst. Lyon; nu dep. Loire, Rhône o. en del af Puy-de-Dôme.

**Lyons** (lajns), Edm., lord, eng. amiral, f. 1790, öfverbefälh. of. Svartahafsflottan under Krimkriget, eröfr. 55 Kertsch o. Kinburn, d. 58.

**lyra,** gr. och lat., forngr. stränginstr.; sinnebild af musiken.

**Lyran,** stjärnb. på n. himlahvalfvet.

**lyrfågelsläktet,** *Menura, Passeres.* Lyrfågeln l. lyrstjärten, *M. superba,* i s.ö. Australien hemmahör. sångfågel; lefver parvis på marken. Hannens stjärt lyrformig.

**lyrīk,** gr., det af poesiens 3 hufvudslag, s. omedelbart uttrycker känslor o. sinnesstämningar.

**Lysander,** Alb. Teod., estetiker, f. 1822 Göteb., 64 prof. i Lund, d. 90 där. Skr.: *Rom. lit.-hist.* (I, 58), öfvers. Evangelina af Longfellow, utg. C. J. L. Almqvists skr. m. m.

**Lysan'dros,** lat. Lysan'der, spart. fältherre und. peloponnes. kriget, eröfr. o. kufvade 404 f. K. Athen, stupade 395 Haliartos.

**Lysekil,** stad i Göteb. o. Boh. l., 40 km. v. om Uddevalla, 4,018 inv. (08). Badort.

**lysgas,** den med starkt lysande låga brinnande produkten vid torr destillation af stenkol, trä, torf, olja, fettaffall, tjära m. m. Den renade lysgasen består af omkr. 50 % vätgas, 30/40 % metan, 8 % koloxid o. 4/5 tyngre kolväten, exploderar blandad med luft, luktar egendomligt, är lättare än luften, mycket giftig, begagnas ursprl.

nästan end. t. belysning, men numera mycket äfv. t. kokn. o. drifkraft t. gasmaskiner. Beredes i horisontella järnretorter, hvarifr. de utvecklades gaserna gm uppåtgående rör ledas till ett vidt horisontellt rör (hydraulik), där tjär- o. vattenångorna fötätas, o. därifr. gm ett långt rörsystem (kondensatorer) t. skrubben, där de sista kondensationsprodukterna aflämnas. Därifrån går l. gm en luftpumpform. maskin (exhaustor), mätes af stationsmätaren l. fabriksuret o. kommer slutl. t. en stor klockform. behållare af järn (gasklockan), hvarifr. rörsyst. L. beredes num. mycket äfv. af vattengas därigm, att vattenånga ledes gm retorter, fyllda m. glödande koks. Stor betydelse ha biprodukt. v. l.-fabrikationen, is. tjära, koks, ammoniakvatten, retortgrafit m.m., hka ofta betäcka tillverkningskostnaden.

**Ly'sias,** gr. talare i 5:e årh. f. K.

**Lysi'makos,** en af Alex. d. stores fältherr., 306 kon. af Trakien, eröfr. en del af M. Asien, 287 äfv. Makedonien, stupade 281 f. K. i Frygien.

**Lyasipp'os,** gr. bildh. i 4:e årh. f. K.

**lysmasken,** *Lampyris* L., *Coleoptera.* Den i s. o. mel. Sverige förekom. l. är honan t. *L. noctiluca* L., hkns 2 näst sista segmentet å bakkroppen utveckla ett fosforesc. sken. Den i Tyskld allm. Johanniswürmechen, som också lyser, är honan t. *L. splendidula* L.

**lysmaterial,** fasta: talg, stearin, paraffin, vax m.m. vid elektr. lampor kol; flytande: fotogen, fl. andra slags oljor; gasformiga: lysgas vattengas.

**lysol',** *kem. tekn.,* en till antisept. ändamål använd blandn. af stenkolstjäroljor o. såpa.

**lyster,** fr., egentl. »glans»; ljuskrona, stor armstake. **-färger,** sdna, s. meddela lergods metallglans. **-tyg,** skimr. tyg af bomull o kamgarn.

**Lytton,** (littn), 1) Sir Edw. Geo. Earle L. Bulwer-L., eng. förf. o. statsm., f. 1803 London, 58/59 kolonialmin., baron 66, d. 73. Skr.: *Pelham, Eugene Aram, Last days of Pompeii, Rienzi* m. fl. på sv. öfvers. rom., m.m. — Hans son 2) Edw. Rob. L. Bolwer-L. (pseud. Owen Meredith). eng. statsm. o. förf., f. 1831, sändeb. i åtsk. länder, 76/80 vicekon. i Ind., d. 91 ss. ambassadör i Paris.

**lyx,** fr., prakt, öfverflöd. **-tåg,** af det internatuonella sofvagnsbolaget i Brüssel inrättade tåg med endast en (I) klass. **-uös,** yppig, prålande.

**Lågen,** 1) Guldbransdals-L., nor. fl. från dovfrefj., utf. i Mjösen, 190 km. omr. 12,370 kv.km. 2) Numedals-L., nor. fl. fr. hardangserfj., utf. i Laurviksfjord., 300 km., omr. 5,660 kv.km.

**Låland,** l. Lolland, dan. ö. i Östersjön., s. om Själland, 1,164 kv.km., 70,585 inv. Bildar tills. m. Falster o. fl. småöar Maribo amt. Hst. Maribo.

**långan,** *Molva vulgaris* Fleming, hör till mjukfeningarnas ordn., allm. i Katteg., ända t. 238 cm. l. Beredes på olika sätt t. klippfisk, kabeljo, salt-l. o. spil-l.

**Långbans gruffält** i Värml. l.

**Långhalsen,** insjö i Söderml. l., 40 km. l., utrinner gm Nyköpingsån i Östersjön.

**Långholmen,** ö i Mälaren vid Sthm. Centralfängelse.

**långsynthet,** *oftalm.,* vanl. medfödt fel i ögat, hvarigm detta ej kan noga urskilja närbelägna föremål, utan end. sdna på längre afstånd o. ej ens detta alltid. L. beror på f. kort axel hos ögat o. kan äfv. bli en följd af ålderdom gm kristallinsens förhårdn. o. minskadeackommodation. Personer, s. lida af l., böra begagna konvexa glasögon.

**Lä,** *sjö.,* den från vinden vända fartyssidan.

**Läby vad,** (-kasch'), *sjö.,* förlust på flyt. varor und. sjötransp. gm läckor på kärlen.

**läder,** gm afhåring o. garfn. beredda djurhudar. Man särskiljer mel. logarfning: med ekbark, hvitgarfning: m. alun, sämskgarfn.: m. fett, mineralgarfn.: m. videbark o. björkolja. Före behandl. m. ofvannämda ämnen blötes huden, dess underhudscellväfn. aflägsnas gm skafning o. dess öfverhudsväfnad jämte håren gm inverkan af kalkmjöl, gaskalk o. d.

**Läffler,** se Leffler 2) som sed. 86 skrifvit sitt namn på förstnämnda sätt.

**läger,** *kr.,* truppers härbärger., då det ej sker i kaserner l. kantoneringskvarter; delas i barack-, hytte- o. tält-l. Jfr. bivuak.

**lämmeln,** *Myodes* Pallas, *Glires.* Skogs-l., *N. schisticolor* Lilljeborg, skiffergrå, nedtill ljusare, i Sibirien, Finld, Norge, sällsynt i Sverige. Fjäll-l. *M. lemmus* L., svart på nacken o. framryggen, rostgul på bakryggen, allm. i fjälltrakter i Sverige, Norge, Finld; bekant f. sina vandringar.

**län,** 1) se länsväsen; 2) i Sverige o. Finld namn på områdena för den administr. indeln. — Sverige är indel. i 24, Finld i 8 l.

**längd,** *geogr.,* en orts afstånd (i grader) från 1:a meridianen, s. förr räknades öfv. Ferro, nu öfv. Paris' l. Greenwichs observ. L.räknas 180$^{o}$ åt ö. (östl. l.) o. 180$^{o}$ åt v. (västl. l.).

**längdgrad,** se grad.

**länsväsen,** feodalsystem, det und. medeltid. först i fransiska riket uppkomna sättet, att kejsare, kgr o. andra höga herrar (länsherrar) ss. belön. f. tjänster l. för vinnande af personer åt dessa (vasaller) ant. på lifstid l. ss. ärftl. o. försäljbar egendom öfverlämnade något jordområde (län) mot vasallernas uppfyllande af vissa skyldigheter mot länsherren. Nu f. det mesta upphäfdt. I Sverige indrogos gm Karl XI:s redukt. alla ärftl. län t. kronen.

**läppar,** *anat.,* is. slutmusklerna t. munöppningen.

**lärksläktet,** *Alauda* L., *Passeres.* Sandlärk., *A. Alpestris* L., ofvan rostgrå, strupen gul, f. öfr. hvit, sällsynt i Lappmarken; flyttfågel. Sånglärkan., *A. arvensis* L., ofvan svartakt., hals o. frambröst m. svarta fläckar, undre delar hvita; allm. upp i Lappmarken; flyttfågel. Tofslärk., *A. cristata* L., ofvan brungrå, strupen hvit, f. öfr. ockragul; s. v. Skåne, stannfågel. Trädlärk., *A. arborea* L., ofvan svartbrun, und. gulakt. hvit; allm. i s. och mel. Sverige; flyttfågel.

**lärkträd,** lärkgran, *Larix europæa, Ciniferæ,* i Ryssld, s. Europa o. Sibirien inhemskt slogsträd; veden slöjdvirke o. bränsle, ung bark garfämne, kådan venetiansk terpentin, orenburgskt gummi o. manna de Briançon. Odlas i parker.

**lärodikt** l. didaktisk poesi, versifierad framställn. af sanningar inom moralens, yrkenas, vetenskapens, konstens områden.

**lödighet,** se lod.

**lödning,** *tekn.,* förening af metallytor medels ingjutning dem emellan af en annan metall, s. kallas lod o. måste vara mera lättsmält än hvarje af de andra, delas i snällod, af tenn, bly o. vismut, o. slag. l. hårdlod, af koppar, mässing, nysilfver o. d. Oxidbildn. på metallytorna hindras gm salmiaklösn., borax.

**Lödöse,** 1) Gamla L., ford. Sveriges enda stad vid västkusten v. Göta älf o. i Älfsb. l., förlor. stadspriv. 1646; 2) Nya L., ford. st. v. Säfveåns utl. i Göta älf; privil. 1473 nästan öfvergifvet 1624; nu Gamlestaden i Göteborg.

**Löfgren,** Erik Joh., fin. mål., f. 1825 Åbo, d. där 84. *Hagar i öknen* m. m.

**löfhyddofesten,** hebr. skördefest, firades senare (15/21 sept.) t. minne af Guds beskydd und. vandr. i öknen.

**löfkoja,** *Mathiola, Cruciferæ.* Sommar-l., *M. annua* Sweet, fr. s. Europa o. orient., samt vinter-l., *M. incane* R. Br., fr. s. Europa; prydnadsväxter.

**Löfsta** l. Leufsta, stort järnbr. i Upps. l.; tillhör de s. k. Dannemoraverken.

**Löfstedt,** Nor Ejn. Ansgar., univ.-lärare, f. 1831 Hernösand, sed. 74 prof. i grekiska i Upps., d. där 89. Förf.

**löjtnant,** fr., *kr.,* de två lägsta officersgraderna i armén o. flottan.

**lök,** *Allium* Hall., *Liliaceæ,* mycket artrikt släkte; i Skandinav. 7 arter; många odlas f. användn. i hushåll, o. med. Nämnas må: hvit-l., *A. sativum* L., röd-l., *A. cepa* L., gräs-l., *A. schoenoprasum* L., purjo-l., *A. porrum* L., m. breda, gräsart. blad, schalotten-l., *A. ascalonicum* L., uppkallad eft. Askalon. Af röd-l. är portugisisk l. en varietet.

**lönn,** *Acer* L., *Acerineæ.* Allm. L., *A. platanoides* L., veden t. virke.

**Lönnrot,** Elias, fin. språkforsk. o. förf., f. 1802 Nyland, 53/62 prof. i Hälsingf., d. 84. Utg. *Kalevala* (35), *Kanteletar* (40) m.m. Fenoman.

**löpe,** d. inre delen af löpmagen på spädkalfvar, åstadkommer att mjölken ystar sig o. anv. därför v. ostberedn.

**löpeld,** se stubin.

**löpgraf,** *bef.,* vid belägring för skyddadt närmande intill anfallsfronten af den belägrande uppkastad graf med bröstvärn.

**lösen,** se fältrop.

**lösning,** *kem.,* förening af en fast l. gasform. kropp m. en flytande t. ett likform, helt; påskyndas, utom vid gaser, gm högre temperatur.

**löss,** *Pediculas* o. *Phthirias* L., *Hemiptera.* Hufvud-l., *Ped. capitis* L., långsträckt bakkropp. — Kläd-l., *Ped. vestimenti* L., större o. bredare än föreg. — Flat-l., *Phthir. pubis* L., bakkroppen kort o. bredare än framkroppen. Dessa 3 arter blott på mskr.

**Löwen,** fr. Louvain, belg. st. v. Dyle. 42,194 inv. Univ., fabr.

**Löwenhjelm,** 1) Gust. K. Fred., gref., diplom., f. 1771 Sthm, delt. i fältt. 88/90, 05/08 13/14, sändeb. i Wien 16/17, i Paris 18/56, gen. 26, d. 56 Sthm. — Hans bror 2) Karl Axel, gref., diplom., statsman, f. 1772 Sthm, i fältt. 88/90, 07/09, Sveriges omb. v. kongress, i Wien 14/15, 15 gen.-löjtn., statsr. 22/39, d. 61 Sthm. Förf. — Deras kusins son 3) Karl Gust., gref., militär, diplom., f. 1790, sändeb. i Turkiet o. Österrike, 44 gen.-löjtn., 48 öfverbefälh. f. sv. trupperna på Fyen, d. 58.

**Lövenskiold,** Severin, nor. statsman, f. 1777, 14 i riksförs. på Eidsvold, 14/17 statsr., 28/36 statsmin., 41/56 ståth. i Norge, d. 56.

## M.

**M, m,** 13:e bokst. i alfab.; ss. rom. talteck. *M* = 1,000. Abbr. f. Monsieur, Mac, *m.* abbr. f. maskulin., meter, minut etc.

**M. A.,** förk. för magister artium, master of arts.

**Maanselke,** se Finland.

**Maas** (mas), fr. Meuse, bifl. t. v. till Rhen, i Frankr., Belg. o. Holland, uppr. på Langresplatån, förenar s. vid

Gorkum m. Waal. 804 km. l.

**Maastricht,** holl. st. vid Maas, 36,146 inv. Fästn., fabr., hst. i holl. prov. Limburg.

**mabille,** (-bill'), i Paris trädgård

ackommodation. Personer, s. lida af l., böra begagna konvexa glasögon.

**Lä,** *sjö.,* den från vinden vända fartyssidan.

**Läby vad,** (-kasch'), *sjö.,* förlust på flyt. varor und. sjötransp. gm läckor på kärlen.

**läder,** gm afhåring o. garfn. beredda djurhudar. Man särskiljer mel. logarfning: med ekbark, hvitgarfning: m. alun, sämskgarfn.: m. fett, mineralgarfn.: m. videbark o. björkolja. Före behandl. m. ofvannämda ämnen blötes huden, dess underhudscellväfn. aflägsnas gm skafning o. dess öfverhudsväfnad jämte håren gm inverkan af kalkmjöl, gaskalk o. d.

**Läffler,** se Leffler 2) som sed. 86 skrifvit sitt namn på förstnämnda sätt.

**läger,** *kr.,* truppers härbärger., då det ej sker i kaserner l. kantoneringskvarter; delas i barack-, hytte- o. tält-l. Jfr. bivuak.

**lämmeln,** *Myodes* Pallas, *Glires.* Skogs-l., *N. schisticolor* Lilljeborg, skiffergrå, nedtill ljusare, i Sibirien, Finld, Norge, sällsynt i Sverige. Fjäll-l. *M. lemmus* L., svart på nacken o. framryggen, rostgul på bakryggen, allm. i fjälltrakter i Sverige, Norge, Finld; bekant f. sina vandringar.

**län,** 1) se länsväsen; 2) i Sverige o. Finld namn på områdena för den administr. indeln. — Sverige är indel. i 24, Finld i 8 l.

**längd,** *geogr.,* en orts afstånd (i grader) från 1:a meridianen, s. förr räknades öfv. Ferro, nu öfv. Paris' l. Greenwichs observ. L.räknas $180^o$ åt ö. (östl. l.) o. $180^o$ åt v. (västl. l.).

**längdgrad,** se grad.

**länsväsen,** feodalsystem, det und. medeltid. först i fransiska riket uppkomna sättet, att kejsare, kgr o. andra höga herrar (länsherrar) ss. belön. f. tjänster l. för vinnande af personer åt dessa (vasaller) ant. på lifstid l. ss. ärftl. o. försäljbar egendom öfverlämnade något jordområde (län) mot vasallernas uppfyllande af vissa skyldigheter mot länsherren. Nu f. det mesta upphäfdt. I Sverige indrogos gm Karl XI:s redukt. alla ärftl. län t. kronen.

**läppar,** *anat.,* is. slutmusklerna t. munöppningen.

**lärksläktet,** *Alauda* L., *Passeres.* Sandlärk., *A. Alpestris* L., ofvan rostgrå, strupen gul, f. öfr. hvit, sällsynt i Lappmarken; flyttfågel. Sånglärkan., *A. arvensis* L., ofvan svartakt., hals o. frambröst m. svarta fläckar, undre delar hvita; allm. upp i Lappmarken; flyttfågel. Tofslärk., *A. cristata* L., ofvan brungrå, strupen hvit, f. öfr. ockragul; s. v. Skåne, stannfågel. Trädlärk., *A. arborea* L., ofvan svartbrun, und. gulakt. hvit; allm. i s. och mel. Sverige; flyttfågel.

**lärkträd,** lärkgran, *Larix europæa, Ciniferæ,* i Ryssld, s. Europa o. Sibirien inhemskt slogsträd; veden slöjdvirke o. bränsle, ung bark garfämne, kådan venetiansk terpentin, orenburgskt gummi o. manna de Briançon. Odlas i parker.

**lärodikt** l. didaktisk poesi, versifierad framställn. af sanningar inom moralens, yrkenas, vetenskapens, konstens områden.

**lödighet,** se lod.

**lödning,** *tekn.,* förening af metallytor medels ingjutning dem emellan af en annan metall, s. kallas lod o. måste vara mera lättsmält än hvarje af de andra, delas i snällod, af tenn, bly o. vismut, o. slag. l. hårdlod, af koppar,

mässing, nysilfver o. d. Oxidbildn. på metallytorna hindras gm salmiaklösn., borax.

**Lödöse,** 1) Gamla L., ford. Sveriges enda stad vid västkusten v. Göta älf o. i Älfsb. l., förlor. stadspriv. 1646; 2) Nya L., ford. st. v. Säfveåns utl. i Göta älf; privil. 1473 nästan öfvergifvet 1624; nu Gamlestaden i Göteborg.

**Löfgren,** Erik Joh., fin. mål., f. 1825 Åbo, d. där 84. *Hagar i öknen* m. m.

**löfhyddofesten,** hebr. skördefest, firades senare (15/21 sept.) t. minne af Guds beskydd und. vandr. i öknen.

**löfkoja,** *Mathiola, Cruciferæ.* Sommar-l., *M. annua* Sweet, fr. s. Europa o. orient., samt vinter-l., *M. incane* R. Br., fr. s. Europa; prydnadsväxter.

**Löfsta** l. Leufsta, stort järnbr. i Upps. l.; tillhör de s. k. Dannemoraverken.

**Löfstedt,** Nor Ejn. Ansgar., univ.-lärare, f. 1831 Hernösand, sed. 74 prof. i grekiska i Upps., d. där 89. Förf.

**löjtnant,** fr., *kr.,* de två lägsta officersgraderna i armén o. flottan.

**lök,** *Allium* Hall., *Liliaceæ,* mycket artrikt släkte; i Skandinav. 7 arter; många odlas f. användn. i hushåll, o. med. Nämnas må: hvit-l., *A. sativum* L., röd-l., *A. cepa* L., gräs-l., *A. schoenoprasum* L., purjo-l., *A. porrum* L., m. breda, gräsart. blad, schalotten-l., *A. ascalonicum* L., uppkallad eft. Askalon. Af röd-l. är portugisisk l. en varietet.

**lönn,** *Acer* L., *Acerineæ.* Allm. L., *A. platanoides* L., veden t. virke.

**Lönnrot,** Elias, fin. språkforsk. o. förf., f. 1802 Nyland, 53/62 prof. i Hälsingf., d. 84. Utg. *Kalevala* (35), *Kanteletar* (40) m.m. Fenoman.

**löpe,** d. inre delen af löpmagen på spädkalfvar, åstadkommer att mjölken ystar sig o. anv. därför v. ostberedn.

**löpeld,** se stubin.

**löpgraf,** *bef.,* vid belägring för skyddadt närmande intill anfallsfronten af den belägrande uppkastad graf med bröstvärn.

**lösen,** se fältrop.

**lösning,** *kem.,* förening af en fast l. gasform. kropp m. en flytande t. ett likform, helt; påskyndas, utom vid gaser, gm högre temperatur.

**löss,** *Pediculas* o. *Phthirias* L., *Hemiptera.* Hufvud-l., *Ped. capitis* L., långsträckt bakkropp. — Kläd-l., *Ped. vestimenti* L., större o. bredare än föreg. — Flat-l., *Phthir. pubis* L., bakkroppen kort o. bredare än framkroppen. Dessa 3 arter blott på mskr.

**Löwen,** fr. Louvain, belg. st. v. Dyle. 42,194 inv. Univ., fabr.

**Löwenhjelm,** 1) Gust. K. Fred., gref., diplom., f. 1771 Sthm, delt. i fältt. 88/90, 05/08 13/14, sändeb. i Wien 16/17, i Paris 18/56, gen. 26, d. 56 Sthm. — Hans bror 2) Karl Axel, gref., diplom., statsman, f. 1772 Sthm, i fältt. 88/90, 07/09, Sveriges omb. v. kongress, i Wien 14/15, 15 gen.-löjtn., statsr. 22/39, d. 61 Sthm. Förf. — Deras kusins son 3) Karl Gust., gref., militär, diplom., f. 1790, sändeb. i Turkiet o. Österrike, 44 gen.-löjtn., 48 öfverbefälh. f. sv. trupperna på Fyen, d. 58.

**Lövenskiold,** Severin, nor. statsman, f. 1777, 14 i riksförs. på Eidsvold, 14/17 statsr., 28/36 statsmin., 41/56 ståth. i Norge, d. 56.

## M.

**M, m,** 13:e bokst. i alfab.; ss. rom. talteck. *M* = 1,000. Abbr. f. Monsieur, Mac, *m.* abbr. f. maskulin., meter, minut etc.

**M. A.,** förk. för magister artium, master of arts.

**Maanselke,** se Finland.

**Maas** (mas), fr. Meuse, bifl. t. v. till Rhen, i Frankr., Belg. o. Holland, uppr. på Langresplatån, förenar s. vid Gorkum m. Waal. 804 km. l.

**Maastricht,** holl. st. vid Maas, 36,146 inv. Fästn., fabr., hst. i holl. prov. Limburg.

**mabille,** (-bill'), i Paris trädgård

m. danslokal; upphörde på 1880-talet.

**Mabillon** (-bijång'), Jean, fr. hist., f. 1632, d. 07 Paris ss. benediktinmunk. Grund. den vetenskapl. hist.-forskn.

**Mac** (eng. uttal mäck, skotskt mack), gael., son.

**macabre** (-kābr), se Danse m.

**Mac Adam,** John Loudon, f. 1775 Skottld, d. 36 Moffat; grundl. af det eft. honom ben. sättet att belägga gator och vägar. Jfr makadam.

**Macão,** port. koloni på Kinas kust, 12 kv.km., 63,991 inv. Hst. M., 60,000 inv. Frihamn.

**macarōni,** it., makaroner.

**Macaulay** (mäckåle), Thom. Babingt., lord af Rothley eng. hist., f. 1800, 39/41 krigssekret., 46/47 kabinettsledam., 57 pär, d. 59 Kensington. Skr.: *The hist. of England etc,* mästerliga essays m. m.

**Macbeth,** 1040 kon. i Skottld gm mord på Duncan VII, 56 besegr. af Macduff o. D:s son Malcolm, stupade 57.

**Mac Carthy** (mäck kārti), Justin, irl. förf., f. 1830 Cork, sed. 79 i parlam., tillhör homerulers. Skr. hist. arbeten, humorist, roman., fl. öfvers. på sv., m. m.

**Macchiavelli,** se Machiavelli.

**Mac Clellan** (mack kläll'en), Geo., hamndirekt. i N. York, f. 1826 Philadelphia, 61/62 öfverbefälh. f. unionsarmén, d. 85.

**Macclesfield** (mäck'elsfild), eng. st. vid Bollin, 34,624 inv. Fabr. Bergverk.

**Mac Clintock** (mäck klin'töck), Sir Francis Leop., eng. nordpolsfarare, f. 1819 Dundalk, d. 07 London, 48/49 2 resor f. Franklins uppsök., 83 amiral. Förf.

**Mac Clure** (mäck klûr), Rob. John Le Mesurier, eng. sjöfar., f. 1807 Irld, upptäckte nordvästra gmfarten fr. Berings sund omkr. N.-Amer., d. 73 Portsmouth.

**Mac'cus,** se atellaner.

**Macdon'ald,** Etienne Jacq. Jos. Alex., hert. af Tarent, fr. militär, f. 1765, eröfr. 98 Neapel, slagen 99 v. Trebbia, 01 sändeb. i Köpenh., 04/09 i onåd hos Nap. I, 09 marsk., 10 i Span., 12 kårchef i Ryssld, 13 slagen v. Katzbach, d. 40 Courcelles.

**Macedōnien,** se Makedonien.

**Macerāta** (-tje-), prov. i mel. Ital. 2,816 kvkm., 263,774 inv. Hst. M., s. o. om Ancona, 22,784 inv. Bisk., univ.

**Macfarr'en** (mäck-), Geo. Alex., eng. mus., f. 1813 London, 75 direkt, v. Roy. acad. of mus., d. 87 London.

Komp. operor, oratorier, symfonier.

**Macgregor** (mäckgreg'ör), John, eng. kanotfarare, f. 1825 Gravesend, 49/50 i orienten, sed. i n. Afrika, Förenta stat. o. Canada, däreft. i Syrien, Sverige, Norge m. fl. länder, d. 92. Förf.

**machwerk,** ty., fuskeri.

**Machiavell'i** (mak-), Niccolò di Bern. dei, it. statsm. o. förf., f. 1469 Florens, d. där 27. Skr. komedier, hist. skr. o. den berömda *Il principe,* i hkn han framhåller klokh. o. konsekvens utan hänsyn t. moral ss. grundvalen f. en furstes politik. Bekämpades af Fredr. d. st. i hans «Antimacchiavell».

**mâchicoulis** (maschikulī), fr., *fort.,* vertikala skottgluggar, s. förr anbragtes öfverst på torntinnar.

**Maciejovice** (matschejovit'se), ry. köping ej långt fr. Weichsel, slag 10/10 1794.

**Mack,** Karl, frih. v. Leiberich, österr. gen., f. 1752 Franken, 97 fältmarsk.-löjtn., 98 öfverbefälh. i Neapel, kapitul. 05 Ulm, därf. dömd t. fästn., 09 benåd., d. 28 S:t Pölten.

**Mackenzie** (mäcken'si), fl. i brit. N.-Amer., uppr. på Rocky Mountains, rinner gm Atapaska o. St. Slafsj., utf. i N. ishaf., omkr. 400 km. l., omr. $1,_6$ mill. kv.km.; heter i öfre loppet Atapaska o. Slaf-floden.

**Mac Kinley** (mäck kinn'le) Will., presid. i Förent. stat. 97/01, f. 1843 Ohio, 01 i Buffalo dödl. sårad af

en anarkist, gmförde det efter honom uppkallade lagförslaget om skyddstullar.

**Maclean** (maklīn), Rutg., frih., polit. o. landthush., f. 1742, tillhörde »patrioterna», vid statshvälfn. 89 arresterad, fr. 82 t. sin död 16 bosatt på Svaneholm (Skåne).

**Macleod** (macklaud'), Henry Dunning, skotsk statsekon., f. 1821 Edinburgh, bekant gm sin teori om krediten, d. 72.

**Mac Mahon** (mack maång'), Marie Edm. Patrice Maur. de, hert. af Magenta, fr. militär af irl. urspr., f. 1808, 48 brig.-gen., 55 divisionschef vid Sebastopol, 56 senator o. öfverbefälh. i Algeriet, 59 seger v. Magenta, marsk. o. hert., 70 slagen vid Wörth o. sårad vid Sedan, förde 71 Versaillesarmén mot kommunen, 73/79 fr. republ. pres., d. 93 vid Montargis.

**Mâcon** (makång'), hst. i fr. dep. Saône-et-Loire" v. Saône, 18,928 inv.

**Macpherson** (mäckförsön), James, skotsk lärd, f. 1738, d. 96 Belville. Utg. Ossians Fingal o. Temora m. m.

**Madagas'kar,** afrik. ö i Ind. haf., gm Mosambikkanal. skild fr. Afrikas fastld, 592,100 kv.km., $2,_6$ mill. inv. I det inre bergigt, 1,4/1,800 m. höga platåer. Klimat. vid kusten varmt o. osundt, i det inre landet temper. o. sundt. Vegetation, tropisk o. yppig. Inv. hovas, betsimasarakas o. sakalavas. Hst. sed. 02 Tamatave. M. står sed. 1885 und. fr. protektorat. 97 blef drottn. Ranavalona III afsatt o. deporterad.

**madagasser,** se malagasi.

**madapolām,** ett slags shirting, uppkalladt eft. en ind. by m. sma namn.

**madame** (madam'), fr., tit. f. gifta fruntimm., und. bourbonerna titel f. äldsta prinsessan af blodet; und. Nap. I på kejsarens moder.

**Madeira** (-dej'-) 1) bifl. t. Amazonfl., t. h., i Brasilien, uppkommer gm fören. af flere källfloder, 3,200 km. l., omr. 115,000 kv.km.; 2) afrik., Portugal tillhör, ö i Atlanten, 815 kv.km., 150,574 inv. Bergtopp; Ruivo, 1,913 m. h. Klimat, varmt, men mycket sundt (kurort). Växtligh. tropisk o. yppig. Prod.: vin, sydfrukter, sockerrör, lager, tobak, kaffe, te. Hst. Funchal.

**mademoiselle** (madmåasäll'), fr., tit. på ogift fruntimmer; und. bourbonerna Monsieurs äldsta dotter.

**Madison** (mädd'isön), hst. i n.-amer. fristaten Wisconsin, 19,164 inv. Univ.

**Madison** (~), James, n.-amer. stats-m., f. 1751 Virginia, 09 o. 13 pres., d. 36 ss. fredsdomare i Virginia.

**madonna,** it., ben. på jungfru Maria.

**Madras',** 1) eng. presidentsk. i O.-Ind., 367,064 kv.km., 38 mill. inv.; 2) hst. i M. på Koromandelkusten, 509,346 inv. Fort.

**Madrīd,** 1) prov. i Spanien, 7,989 kv.km., 775,034 inv.; 2) hst. i M. o. i Span. vid Manzanares, 540,000 inv. Slott, univ., akad., betydlig hand.

**madrigāl,** it., kort, lyr. dikt m. 6/15 merend. 11-stafv., jambiska versrader, hvaraf högst 3 rimmade.

**Madvig,** Joh. Nikol., dan. filol. o. statsm., f. 1804 Bornholm, 29/79 prof., 48/51 undervisn.-min., ordf. f. folketing. 52/53, 56 medl. af riksr., till 63 dess pres., 79 geheimekonferensråd, d. 86. Skr. i klassisk filol. m. m.

**Mæcēnas,** Caj. Cilnius, rom. statsm., kejs. Augustus' vän, Horatius' o. andra skalders gynnare, d. 8 f. K. M. har nu öfvergått s. benämn. på skyddare af konst o. vetensk.

**maëstōso,** it. *tonk.,* majestätiskt.

**Maeterlinck** (mat-), Maurice, belg. förf., f. 1862 Gent, sed. 96 i Paris, har skrifvit dramer m. m., af hka flere öfvers. på svenska.

**Mævius,** se Bavius.

**Maffēi,** 1) Franc. Scipione di, markis, it. skriftst., f. 1675 Verona, d. där 55. Skr. trag. *Merope* m. m.

— 2) Andrea, it. skriftst., f. 1802, d. 85 Milano. Framst. öfvers.

**maffia,** it., heml. sällsk. på Sicilien; vid århundradets början af stor betydelse, jämförl. m. camorra (se d. o.).

**Mafeking** (maff-), st. i n. ö. brit. Betschuanaland. Förgäfves belägradt af boerna 1900.

**Magalhães** (-jāengs), l. Magelhaens, Fernão de, port. sjöfar., f. omkr. 1470, upptäckte 20 M:s sund (mel. Patagonien o. Eldslandet), 21 Ladronerna o. Filippinerna, d. där 21.

**magblödning,** se blodkräkning.

**Magdalēna,** 1) Rio M., fl. i Columbia, uppr. på Anderna, utf. i Karibiska haf., 1,570 km., omr. omkr. 266,000 kv.km. — 2) Stat i n. ö. Columbia, 50,295 kv.km., omkr. 90,000 inv. Hst. Santa Marta.

**magdalenanunnor,** sed. 12:e årh. kvinnl. ordensföreningar f. upprätt. af fallna kvinnor.

**Magdeburg,** 1) reg.-omr. i preuss. prov. Sachsen, 11,507 kv.km., 1,225,537 inv.; 2) hst. i M., vid Elbe, 241,000 inv. Fästn., domkyrka, rådhus, gymn., betydl. hand., fabr. — 20/5 1631 intag. o. förstördt af Tilly. 1806/14 t. kon.-riket Westfalen.

**magen,** *anat.,* ligger i underlifvet, nedanf. diafragma, består af slemhud m. de afsöndrande körtlarna o. af muskellager samt bukhinneepitel; är en päronform. säck m. en utvidgning åt v. väggen samt 2 öppningar, af hka den öfre (cardia) leder t. matstrupen, d. nedre (pylorus) t. tarmarna. M. tjänar t. matens uppmjuk. o. blandande, t. ägghvitämnenas smältande och t. uppsugande af vatten, socker o. d.

**Magendie** (maschängdī), Franç., fr. fysiol., f. 1783 Bordeaux, d. 55 Sannois; grundl. af d. fysiol. patol. Förf.

**Magenta** (-djen'ta), it. st. nära Ticino, 7,974 inv. Slag 4/6 1859.

**magen'ta,** en röd (blårosa) anilinfärg.

**mager,** hos de gaml. kaldéerna, mederna o. perserna de vetenskapl. bildade, is. prästerna.

**Magersfontein** (-tīn), ort i Orangeflodsprov., sl. 11/12 99.

**Magerö,** Norges nordligaste ö, 390 kv.km.

**mag|ī,** gr., häxeri, trollkonst. **-iker,** trollkarl.

**maginflammation,** se bukhinneinflammation.

**magis'ter,** lat. Artium liberalium m., ford. benämn. på dem, s. tagit högsta filos. examen, numera i Sverige ersatt m. tit. doktor; lärare.

**magister mathe'seos,** den af Pytagoras funna 47:e propos. i Eukl:s 1:a bok.

**magistrāt,** lat., i Sverige i allmänh. en stads juridiska, exekutiva o. administrativa myndighet.

**mag|katarr',** *läk.,* stark slemafsöndring samt ansvälln. af magens slemhinna. Akut m. yttrar sig gm kräkningar, smärta i magtrakten, näst. fullkomlig brist på aptit, stundom feber. Kronisk m. yttrar sig gm brist på aptit, uppstötningar, försvårad matsmältn., förstoppning omväxlande med diarré. Orsaker: i de flesta fall dietfel, stund, missbruk af starka drycker, stund. äfven förkylning, hvarjämte den kroniska också kan bero på cirkulationsrubbningar i lefvern. Botemedel: sträng diet, dubbelt kolsyr. natr., rabarber, emser, karlsbader, marienbader m. m. **-kramp,** *läk.,* häftig, hopdragande smärta i magtrakten, ofta i fören. m. andnöd, kan vara nervös, v. blodbrist, hysteri, men förorsakas ofta genom oriktig diet. Behandl.: sträng diet, opium. **-kräfta,** *läk.,* kan förekomma i alla delar af magen o. i olika former, yttrar s. gm bestämd. rubbn. i matsmältn., allm. illamående, kräkningar, svag aptit, starkt aftagande af krafterna. Behandl.: närande föda, ispiller, operation.

**Magna charta,** grundvalen f.

Englands statsförf., s. den 15/6 1215 gm adeln o. prästerskap. aftvangs kon. Johan utan land.

**magnāt,** lat., storman, medl. af ung. riksdagens 1:a kammare l. öfverh. (m.-tafeln).

**Magne** (manj), Pierre, fr. statsm., f. 1806, fl. gngr fin.-min., d. 79.

**Magnēsia,** *g. geogr.,* st. i Lydien v. Hermosfl. Slag 190 f. K.

**magnēsia,** *kem.,* metallen magnesiums oxid, MgO = 40, uppkommer gm förbränn. af magnesium, framställes i stort gm glödgn. af basiskt kolsyr. m. Hvitt, luckert pulver, svårsmält, löses obetydl. i vatten, lätt i syror; anv. ss. motgift v. arsenikförgiftn., v. cementfabr. o. vid framställn. af eldfast tegel. — M. alba, basiskt kolsyr. m., anv. ss. medel mot magsyra.

**magnēsia-mjölk,** bränd, i ljumt vatten löst magnesia; medel mot arsenik- o. kvicksilfverförgiftn.

**magnesīt,** *min.,* $MgCO_3$ = kolsyrad magnesia, färglöst, gulakt. l. grått mineral, kristalliniskt kornigt. I Steiermark, Schlesien; anv. t. fabrikation af eldfast tegel.

**magnēsium,** *kem.,* Mg=24, metall. element, silfverhvitt, smidbart, förbrinner i luften m. intensiv låga (magnesiumljus), först framst. 1828 af Bussy. Eg. vikt = $1,_{75}$; anv. t. fotografi i mörkt rum.

**magnēt,** se magnetism.

**magnetisk induktion,** se magnetism.

**magnetisk järnmalm,** se järnmalmer.

**magnetism',** egenskapen hos bl. a. magnetisk järnmalm (naturl. magnet) att draga t. sig järn, kan öfverflyttas på stål, s. därigm förvandlas till konstgjord magnet. En i midten upphängd, i horisontalplanet fritt rörl., tunn magnet kallas magnetnål o. visar m. starkast vid ändarna l. polerna, af lika den, som visar mot norr, kallas nord-, den andra sydpol. Närmas 2 magnetnålar haa, draga de oliknämnda polerna haa t. sig, medan de liknämnda bortstöta

haa. Om en magnet närmas ett stycke järn, blir äfv. detta för tillfället magnetiskt (magnetisk induktion). Utom på järn utöfva magneter magnetiska verkning, äfv. på nickel, kobolt, mangan m. fl., på andra ämnen däremot verka de bortstötande (diam.). Jfr elektromagnetism.

**magnetisör,** person, s. hos andra framkallar magnetisk sömn, hypnotisör.

**magnet|kis,** *min.,* bronsgult, metallgläns, magnetiskt min. af järn o. svafvel; Falun, Kongsberg, Klefva, Baiern, Sachsen; anv. t. framst. af järnvitriol o. svafvelsyra. **-nålar,** *fys.,* fritt, horisontalt sväfvande, långsträckta magneter, s. i följd af jordmagnetismens inverkan ständigt intaga sma läge.

**magnēto|elektricitēt,** *fys.,* den elektr. ström, s. uppkommer i en sluten ledare, när denna hastigt närmas till l. aflägsnas från en magnetpol. **-elektriska maskiner,** *fys.,* induktionsappar., i hka elektr. strömmen alstras gm induktionsrullarnas hastiga rörelse framf. polerna t. en l. flere starka magneter. Mest bekanta Siemens & Halskes. **-mēter,** gr., *fys.,* instr. t. bestämmande af jordmagnetismens period. förändringar o. dess intensitet.

**magnetpoler,** se magnetism.

**magni'ficat,** lat., »han lofprisar»; den i kat. kyrkan vid vespern sjungna lofsången; Luk. 1:46 o. f.

**magni'ficus,** lat., präktig, ståtl.; benämn. på sv. universitetens rektorer.

**magnōlia** L., *Magnoliaceæ.* I ö. Asien o. N.-Amerika förekom, träd m. praktfulla, ofta vällukt. blommor.

**Magnus,** sv. kgr o. prinsar: 1) M. Ladulås, son af Birger jarl, f. 1240, reg. 75, upprätthöll landsfriden, däraf namnet, införde gm Alsnö stadga omkr. 1280 världsl. frälset (se d. o.), d. 18/12 1290 Visingsö. — Hans sonson 2) M.

Eriksson, son t. hert. Erik Magnusson, f. 1316, 19 kon. i Norge, s. å. i Sverige, erhöll 43 gm freden i Varberg Skåne, Halland o. Blekinge, måste s. å. afstå regentsk. i Norge åt sonen Håkan, tvangs att 57/59 taga sonen Erik t. medreg., förlorade 60 Skåne, Halland o. Blek., 64 afsatt, 65/71 i fångensk., drunknade 74 i Bömlfjord. i Norge. M. aflyste 35 träldom, våldgästn., öfvervåld o. lät 50 utg. den eft. honom benämnda landslagen; s. å. rasade digerdöden; g. m. Blanka af Namur. — Hans kusin 3) M. Birgersson, son t. kon. Birger Magnusson, f. 1300, utsedd t. tronfölj. 04, afrätt. 20 Sthm. — 4) M., son t. Gust. I, f. 1542, vansinnig, d. 95 Kungsbro. — 5) Jfr M. Henriksson och M. Nilsson.

**Magnus,** nor. kgr.: 1) M. d. gode, s. t. Olof d. hel., f. 1024, reg. 35, 42 kon. i Danm., d. 47. — 2) M. Haraldsson, son t. Harad Hårdråde, reg. 1066, d. 69. — Hans brorson 3) M. Barfot, son t. Olof Kyrre, f. 1073, reg. 93, dödad 03; g. m. Margareta Fridkulla. — Hans sonson 4) M. d. blinde, son t. Sigurd Jorsalafare, f. omkr. 1115, reg. 30, stupade 39 Holmengrå. — Hans systerson 5) M. Erlingsson, son t. Erling Skakke, kon. 1161, stupade 84. — 6) M. Lagaböte, son t. Håkan Håkansson, f. 1238, kon. 63, d. 80; lagstiftare, däraf namnet. — 7) Se sv. kon. M. 2.

**Magnus,** dan. prins, »kon. af Livland», son t. Krist. III, f. 1540, 71 kon. af Livland, d. i elände 83.

**Magnus Henriksson,** son till dan. prins Henrik Skatelär, dödade 1160 sv. kon. Erik d. helige, kon. i Sverige s. å., dödad 61.

**Magnus Nilsson,** son t. Nils Svensson o. Margareta Fridkulla, 1125 kon. i Västergötl., mörd. sin kusin Knut Lavard 31, stupade 34 Foteviken.

**Magnusson,** 1) Arne, isl. hist. o. samlare, f. 1663, d. 30 ss. prof. i Köpenh. Gjort Arnemagneanska stiftelserna. — 2) Finnur, kall. Finn Magnusen, isl. arkeol., f. 1781, etatsråd 39, d. 47. Utg. o. öfvers. den äldre Eddan m. m.

**magsyra,** *läk.,* sura uppstötningar m. sveda i maggropen o. halsen, beror på jäsn. af födoämnena, hvarvid ättiksyra o. smörsyra bildas. Behandl.: magnesia, tvefaldt kolsyr. natron, undvik. af sura maträtter, spritdrycker.

**magsår,** *läk.,* rundt sår, yttrar sig i häftig smärta, kräkningar, allm. illamående, störd matsmältning. Behandl.:

mycket sträng diet, mjölkdiet, karlsbadvatten.

**magyarer** (madjārer), hufvudmassan af Ungarns befolkn., af ugriskt urspr.

**Mahābārata,** ind. nationalepos på sanskrit, skildrar baratidernas strid om Hastinapuras tron, smnfattar näst. alla ind. episka sagor; 100,000 dubbelverser.

**mahat'ma,** ind., *teosof.,* kallas medlem af ett i Tibet befintligt föregifvet brödraskap, hvars medlemmar nått den högsta utveckling en mska kan nå.

**ma'hdi,** arab., 1) hos mohammedan. = Messias l. en Islams renhet återställ. profet; 2) se Mohamed Ahmed.

**Mahmud II,** turk. sultan, f. 1785, reg. 08, utrot. 26 janitscharerna, förlorade Serbien o. Grekld 30, gm Mehemed Ali 33 undanträngd ur Egypt., d. 39.

**mahogniträdet,** *Swietenia, Cedrelaceæ. S. mahagoni* L., i Centr.-Amer., *S. senegalensis* i Afrika o. *S. febrifuga* Roxb. i O.-Ind. lämna det värderade virket »mahogni». Barken läkemed. mot feber o. diarré.

**Mahon** (maån), bef. hamnst. på Minorca, 18,000 inv.

**mahout** (ma'hut), elefantförare.

**Maia** (maj'a), *gr.-rom myt.,* dotter t. Atlas, mor t. Hermes; *astron.,* planetoid, stjärna i Oxens stjärnbild.

**maiden speech** (mādön spītsch).

eng., »jungfrutal», en ny parlamentsledamots 1:a anförande.

**Maidstone** (mēdstön), hst. i eng. grefsk. Kent, v. Medway, 33,516 inv.

**Maimonīdes,** egentl. Rabbi Moses ben Maimon, jud. lärd, f. 1135 Cordova, d. 04 Kairo. Sökte filosof. grundval f. judendomen. Förf.

**Main,** biflod t. Rhen, t. h., uppr. på Fichtelgebirge, utf. vid Mainz, 495 km., omr. 27,445 kv.km.

**Mainau,** badens, ö i Bodensj.; lustslott.

**Maine** (mēn), förk. Me., n.-amer. fristat v. Atlant., 85,570 kv.km., 694,466 inv. Godt klimat. Hufvudnär. landtbruk. Unionsstat 1820. Hst. Augusta.

**Maine** (män), 1) ford. fr. prov., omkr. 10,000 kv.km., hst. le Mans, nu dep. Sarthe o. Mayenne. 1481 införlif. m. Frankr. — 2) Bifl. t. Loire, t.h., 12 km. l.

**Maine** (män), Louis Aug. de Bourbon, hert. af M., naturl. son t. Ludv. XIV o. markis. Montespan, f. 1670 Versailles, 18/20 i fångensk. f. smnsv. mot Filip af Orléans, d. 36 Sceaux.

**Maine-et-Loire** (män-ä-lāār), fr. dep., 7,218 kv.km., 514,658 inv., Hst. Angers.

**mainōter,** gr. folkstam i s. Morea.

**Maintenon** (mängtnång'), Franç. d'Aubigné, markisinna, f. 1635 Niort af protest. fam., 52 g. m. skald. Scarron, 69 vårdarinna f. Ludv. XIV:s barn m. Montespan, 74 markis., 85 Ludv:s gemål i hemligh., d. 19 St. Cyr.

**Mainz,** st. i storhert. Hessen vid Mains utfl. i Rhen, 91,124 inv. Fästn., bisk., domkyrka, slott, fabr., betydl. hand. och industri.

**maire** (mär), se mär.

**Mai'sur** (maj-), 1) eng. vasallstat i Främre Ind., 76,258 kv.km., omkr. 5 ½ mill. inv.; 2) st. i M., 68,511 inv.

**maître** (mätr), fr., herre, lärare.

**maj,** lat., årets 5:te månad, uppkallad eft. gudin. Maia.

**majbagge,** se oljebagge.

**majestät,** lat., i forna Rom beteckn. f. folkets höghet l. värdigh., sederm. af ty.-rom. kejsarne antagen titel; nu titel f. kejsare, kgr o. deras gemåler. — **-sbref,** af kejs. Rudolf II 1609 t. Böhmens protest. utfärdad urkund om trosfrihet; gaf anledn. t. 30-år. krig., upphäfdt 1620. — **sbrott,** förgripelse i tal, skrift l. handl. mot statens öfverhufvud.

**majlagarna,** ben. på de 1873/75 i Preuss. utg. lagar, regler, förh. mel. stat o. kyrka; följder af »kulturstriden».

**majo'lika,** eft. ön Majorca (und. medelt. Majolica) namn på den äldre ital. fajansen; num. benämn, på den brokiga, mångfärgade fajansen.

**majonnäs,** fr., kall fisk l. fågel m. pikant sås.

**maj'or,** lat., äldre, större.

**majōr,** lat., lägsta regementsofficersgraden.

**Majorāna,** se Origanum.

**majorāt,** medelt.-lat., ärftl. adelsgods, s. ant. tillfaller den förstfödde i familjens äldsta gren (primogenitur) l. familjens l. lefnadsåren äldste medlem (seniorat).

**Major'ca,** se Mallorka.

**maj'or dōmus,** lat., egentl. hofmästare, i frank. riket den mäktig. hof- o. riksämbetsm.

**majoritēt,** lat., flertal. Absolut m., mer än hälften af de afgifna rösterna. Enkel m., den största röstsumman af flere olika sådana.

**majs,** *Zea mays* L., *Gramineæ,* äfv. turk. hvete kallad, inh. i S.-Amer.; kornen t. mjöl, hvaraf italienarnes polenta och brännvin (cicha, pulque), stänglarna t. socker och foder, tågorna t. hattar. Odlas äfv. s. prydnadsväxt.

**Majūba,** berg i brit. prov. Natal. Slag 1881.

**majsēna,** fint majsmjöl.

**majus'kel,** medelt.-lat., stor begynnelsebokstaf.

**makadam',** makadamisering, J. L. Mac Adams metod f. väg- och gatuläggn. m. krossad sten.

**Makall'a,** st. i Hadramaut. Hamn, handel.

**makarōner,** it., näringsmedel af fint hvetemjöl i form af smala rör, trådar (vermiceller), stjärnor.

**Makart,** Hans, österr, mål., f. 1840 Salzburg, d. 84 Wien ss. prof. Utmärkt kolorist.

**Makass'ar,** se Mankassar, **-olja,** urspr. i M. tillverk, hårolja.

**Makedōnien** l. Macedonien, turk. prov. på Balkanhalfön vid Egeiska haf.; ford. kon.-rike, af Alex. d. st. höjdt t. världsrike, 145 f. K. rom. prov., 395 e. K. östrom. prov., 1453 turk.

**makkabéer** l. hasmonéer, jud. familj, hvars medlemmar 135 f. K. gjorde uppror mot Syriens herravälde o. återupprättade den jud. stat; utrotades af Herodes d. st.

**Mako',** hst. i ung. kom. Csanad v. Maros, 33,722 inv.

**makrill'en,** *Scomber* L., *Acanthoplerygii.* Vanl. m., *S. scombrus* L., allm. v. västra kusten, 40/60 cm. l.

**makro'biotīk,** gr., konsten att lefva länge. — **-cefalī,** gr., förstoring af hufvudet. — **kosm',** gr., den stora

världen, världsalltet.

**makrōner,** fr., ett slags biskviliknande bakelser.

**makulatūr,** lat., trycksaker, s. end. äga pappersvärdet.

**Malabār,** brit. distr. på s.v. kust. af v. Ind. halfön, 33,000 kv.km., 6 mill. inv. Hst. Kalikut.

**Maladett'a,** högsta bergskedjan i Pyrenéerna, högsta toppen 3,404 m. h.

**māla fide,** lat., mot bättre vetande.

**Mal'aga,** 1) prov. i Spanien v. Medelhaf., 7,349 kv.km., 511,989 inv.; 2) hst i M., v. Medelhaf., 130,000 inv. Hamn, vinodl.

**malagāsi** l. madagasser, gemensam ben. på Madagaskars inv.

**malaj'er,** kollektivnamn f. den till malajiska l. bruna rasen hör. befolkn. på Malakka, Sundaöarna, Nya Zeeland, Söderhafsöarna och Madagaskar. Hufvudnär.: skeppsfart. Indelas i fl. underafdeln.; bilda ännu några ober. stater.

**Malajiska arkipelagen,** se Indiska arkip.

**Malakīas,** den siste af G. T:s mindr. profeter, i 5:e årh. f. K.

**malakīt,** gr., min. af vattenhaltig basiskt kolsyr. kopparoxid, utmärkt f. sin vackra smaragdgröna t. spanskgröna färg; kristallinisk. Eg. v. $3,_7/4,_1$. I Sibirien, Ural, Cornwall, N.-Amer. Viktig kopparmalm; anv. äfv. t. prydnader.

**Malakk'a,** Bortre Indiens sydöstligaste halfö mel. Kin. o. Ind. haf., gm M.-sundet skild fr. Sumatra. 154,000 kv.km., 1 à 2 mill. inv. (malajer). Ngra oafhäng. malajstat. finnas; södra spetsen brit.

**mal-à-propos** (-a-pråpå), fr., olägligt, i otid.

**malāria,** it., grupp af infektionssjukdomar, närmast motsv. frossa (se d. o.).

**Malchin,** st. i Meckl.-Schwerin v. Posse, 7,158 inv. Säte f. Mecklenb:s landtdag.

**Malcolm** (mäll'köm), Sir John, eng. statsm. o. hist., f. 1769, i O.-Ind. 82, guv. i Bombay 27/31, d. 33 Windsor. Skr. Persiens o. Indiens hist.

**Malaspīna,** Germanio, it. prelat, födelseår okändt, nuntie hos Sigismund, verkade för protestantismens undertryckande, d. 1604.

**Malebranche** (malbrangsch'), Nic., fr. filos., f. 1638 Paris, d. där 15. Oratorist o. förfäkt. af occasionalism. Förf.

**Maledīverna,** eng. arkipel. i Ind. haf., 6,773 kv.km., omkr. 130,000 inv. Korallöar.

**Malesherbes** (malsärb'), Chrét. Guill. de Lamoignon de, fr. statsm. och förf., 1721 Paris, ifrade för reformer, förvisad, 74/76 inr.-min., försvarade 92 o. 93 Ludv. XVI, häktad s. å., giljot. 94.

**Malet** (malä), Claude Franç, de, fr. gen., f. 1754, 90 brig.-gen., 05 guvern. i Paris, afsk. 07 f. republ. tänkesätt, arkebuser. 12 f. stämpl. mot Nap. I.

**malfjärilar,** *Tineidæ,*

*Microlepidoptera;* mest bekant malen, *Tinea* L. I Skandinavien finnas korn-m., *T. granella,* klädes-m., *T. sarcitella* L., päls-m., *T. pellionella,* tapet-m., *T. tapezella* L., o. fjäder-m., *T. crinella* L.

**Malherbe** (mallärb'), Franç de, fr. »klassisk» skald, f. 1555 Caen, d. 28 Paris.

**malheur,** se malör.

**Malibran** (-brang') Maria Felicità, fr. sångerska, f. Garcia Paris 1808, d. 36 Manchester. Is. firad i London.

**mallīs,** fr., elakhet, »elak tunga». **-itiös,** elak, försmädlig.

**mall,** 1) tunn träskifva, hvarefter vid ritn. kroklinjer uppdragas; 2) *skeppsb.,* tunna träribbor, hvareft. de buktiga fartygsdelarna arbetas.

**Malling,** Ove, dan. statsm. o. hist., f. 1746, statsr. 92, statsmin. 24, d. 29. Förf.

**Malling,** Ingrid Mat:a, dan. r.-förf., f. Kruse 1864, g. m. grossh. M., Köpenhamn, har skr. hist. och andra romaner.

**Mallor'ca** (malj-) l. Majorca, den största af Balear. öarna, 3,412 kv.km., 248,259 inv. Hst. Palma.

**malm,** *min.,* fören. i så stor mängd mel. en tung metall o. vissa andra ämnen, att det lönar sig att därur framdraga denna metall; i dagl. tal benämn. på en leger. af koppar, zink, bly, hvaraf syltgrytor, ljusstakar m. fl. husgeråd förfärdigas.

**malm** (mām), eng., se juraformationen.

**Malm,** Aug. Vilh., zool., f. 1821 Lund, 81 tit.-prof., d. 82 Göteb. Förf.

**Malma hed,** nära Malmköping, exercisplats f. Söderml. reg.

**Malmaison** (-mäsång'), lustslott v. om Paris, Nap. I:s 1:a gemåls, kejs. Josefina, älsklingsplats o. dödsort.

**Malmen,** nära Linköping, exercisplats i Östergötl. l.

**Malmköping,** köping i Söderm. l., 684 inv. (08). Privil. 1785.

**Malmsten,** 1) Per Henr., läkare, f. 1811 Tuns socken, 60/76 prof. v. Karolinska iristit., d. 83 Växjö hospital. Förf. — Hans bror 2) Karl Johan, mat. o. ämbetsm., f. 1814 Skara, 42 prof. i Upps., 59 statsr., 66/79 landsh. i Skarab. l., d. 86 Upps. Fl. skr. i mat.

**Malmström,** 1) Bernh. Elis, skald, lit.-hist., f. 1816 Tysslinge, 50 ledarn, af Svenska akad., 59 prof. i Upps., d. där 65. Skr. *Angelika* (40), *Litt-hist. studier* (60/61), dikter m. m. — Hans bror 2) Karl Gust., hist., ämbetsm., f. 1822 Tysslinge, 77 prof., 78 ledam. af Sv. akad., 78/80 statsr., 82/87 riksark. Skr.: *Sv. polit. hist fr. k. Carl XII:s död etc.* (52/77), 6 bd, m. m. — 3) Joh. Aug., hist.- o. genremål., f. 1829 Östergötl., 66 prof., d. 01. *Kung Heimer och Aslög* m. m., illustr. t. fl. arb.

**Malmö,** sjö- o. residensst. i Malmöh. l. vid Öresund 81,120 inv. (08) Rådhus, promenad., forna slottet centralfäng., lifl. hand. o. sjöfart. Karl X Gust.:s staty.

**Malmöhus län** omfattar s.-v. del. af Skåne o. ö. Hven, 4,830 kv.km., 447,274 inv. (08). Sjöar: Ring- o. Vombsj. Residensst. Malmö, Öfr. st. Lund, Landskrona, Hälsingborg, Ystad, Trelleborg, Skanör med Falsterbo. Köpingar: Eslöf, Limhamn, Hörby.

**Maloggia** (-lådd'scha), alppass i kant. Graubünden, 1,811 m.

**Malot** (-låt), Hect. Henri, fr. förf., f. 1830, bodde i Paris, d. 07 Fontenay. Skr. roman. m. m.

**Malouines,** se Falklandsöarna.

**Malpīghi,** Marc., framst, it. anat., f. 1628 v. Bologna, d. 94 Rom ss. prof. Förf.

**malplacērad,** fr., på orätt plats, olämplig.

**Malplaquet** (-plakä), by i n. Frankr. Slag 11/9 1709.

**malströmmen,** hafsvirfvel i n.v. Norge mel. öarna Moskö o. Moskenäsö bland Lofotens öar.

**malt,** spannmål, s. underkastats en groningsprocess, hvarigm den däri

innehållna stärkelsen förvandlats t. dextrin o. drufsocker. Anv. v. ölbryggn. o. brännvinsbränning.

**Malta,** eng. ö i Medelh., 363 kv.km., 198,990 inv. Klimat: varmt, men friskt; höjd ända t. 250 m. Huf.när. landtbruk o. boskapsskötsel. Prod.: spannmål, vin, olja, sydfrukter, honung. Hst. La Valetta Eng. 1814.

**Malte-Brun** (maltbröng') se Bruun l.

**maltesriddare,** se johanniter.

**maltextrakt',** ur malt urdraget, ss. honung tjockflytande ämne; lättsmält födoämne, begagn. som dietetiskt medel, is. f. barn.

**Malthus** (mäll'*th*ös), Thom. Rob., eng. statsekon., f. 1766, d. 34 Bath. Upphofsm. t. den teorien (malthusianismen) att befolkn. stiger i större förhåll. än mängden af födoämnen o. att därf. en inskränkn. i den naturl. folktillökn. är nödvändig. Förf.

**malträtēra,** fr., illa behandla.

**malvasīr** l. malvoasīr, 1) gr. vin, ben. eft. Napoli di Malvasia; 2) ett slags madeiravin.

**Maltzan,** Heinr. Karl Eckh. Helm v., ty. riksfrih., resenär, f. 1826 Dresden, resor i Europa, Afrika, Asien, däribl. år 60 s. pilgrim t. Mekka, d. gm självfmord 74 Pisa.

**malör,** fr. malheur, olycka.

**mamertīner,** urspr. fornitaliska utvandrade krigarskaror, is. Agatokles' af Syrukusa kampaniska legotrupper, s. efter hans död 289 f. K. intogo Messana; 266 anropade en del romarne, en del kartagerna om hjälp, hvarigm 1:a puniska kriget förorsakades.

**Mamiāni della Rovēre,** Terentio, it. grefve, statsm., filos., f. 1800 Pesaro, d. 85 Rom ss. pres. i högsta undervisn.-rådet. Skr. åtskill. filos, arb., äfv. dikter m. m.

**mamlūker,** i Egypten af turk. fångar bildade krigarskaror, uttogo 1251/1517 sultaner ur sina led, stört. sistnämnda år af osmanerna, senare und. dem åter mäktiga, 1811 utrotade af Mehemed Ali.

**Mammillāria,** Haw., *Cacteæ,* kaktussläkte i Mex. o. V.-Ind., med ätbara frukter, prydnadsväxter.

**mammut,** *Elephas primigenius* Blumen., fossil elefantart, med jättestora, bakåtböjda stöttänder och lång hårbetäckning, i Europas o. Asiens diluvialform. Fossilt elfenben.

**Man** (männ), eng. ö i Irländska sj., 589 kv.km., 54,784 inv. Hst. Douglas.

**Managua** (-nagva), hst. i Nicaragua vid M.-sjön, 25,000 inv.

**Mancha,** se La M.

**Manche** (mangsch), dep. i n.v. Frankr. v. Kanalen, 6,412 kv.km. 491,372 inv. Hst. St. Lô.

**Manchester** (männ'tschestör), 1) st. i England v. Irwell, med förstaden Salford 880,000 inv. Domkyrka, konstskola, museer, bot. o. zool. trädg., fabr., betydl. hand. o. industri. — 2) Ett slags bomullssammet.

**manchesterpartiet** (männ'tschästor) l. m.-skolan, ett und. Cobden och Bright i Engld bildadt parti, sträfvande eft. reform. i sociala o. handelsfrågor; frihandlare, jordaristokratiska fiender, fredsvänner.

**manco,** it., brist i varors mängd l. vikt.

**Mandal,** nor. st. i Listers o. M. amt, v. M.-älfvens uti. i Skagerak, 3,983 inv. Hand. o. sjöfart.

**Mandalaj,** sed. 1859 hst. i Birma, nära Iravadi, omkr. 65,000 inv.

**Mandals amt,** se Listers och M. amt.

**Mandalsälfven,** nor. fl., uppr. på Säterdalsfjeld., utf. vid Mandal, 73 km.

**mandarīn,** i Europa brukl. namn på höga kines. ämbetsm.

**mandāt,** lat., 1) uppdrag; fullmakt till ngn (mandatarie) att bevaka uppdragsgifvarens (mandantens) rättigheter o. intresse; uppdrag att vara ombud i ett lands l. en kommuns representation; 2) pappersmynt und. fr. direktorialregeringen.

**mandel,** 1) *farm.,* mandelträdets stenfrukt, hvars luddart. beklädnad lämnar mandelkli. Delas i söt-m. o. bitter-m., hkn senare är giftig; 2) *anat.,* körtelart. organ på ömse sid. om tungspenen o. mel. de båda gombågarna; kallas äfv. örmandlar, göra gm afsöndr. af sekret ingången till svalget slipprig.

**Mandelberg,** Job. Edv., hist.-, landsk.- o. genremål., f. 1761 Sthm, d. 86 Köpenhamn.

**Mandelgren,** Nils Månsson, teckn. och kulturforsk., f. 1813 Skåne, d. 99 Ersta. Skr.: *Monum. scandinaves du moyen-âge* (55/62), *Atlas t. Sveriges odlingshist.* (77) m. m.

**mandelolja,** fet olja ur mandlar, anv. i medicin m. m. Jfr bittermandelolja.

**mandelträdet,** *Amygdalus* L., *Amygdalaceæ.* Vanl. m., *A. communis* L., odlas i Medelhafsländ., frukt. mandel. Dvärg-m., *A. nana* L., buske i ö. Europa o. Asien, prydnadsväxt.

**mandenga** l. mandingo, negerfolk i v. Sudan, 6 à 9 milj.

**Manderström,** Kristof. Rutger Ludv., frih., statsm., f. 1806 Sthm, sändeb. i Wien 55, utrik.-min. 58/68, pres. i kommerskoll. 68, medl. af sv. akad., grefve 60 (men ej introd.), d. 73 Köln. Förf.

**mandingo,** se mandenga.

**mandolīn,** it. stränginstr., liknande lutan.

**Mandragōra** L., *Solanaceæ. M. officinalis* Mill., i s. Europa o. orienten, m. mskolika, gift. rotknölar; anv. redan i forntid, ss. narkot. medel.

**mandrillen,** *Cynocephalus mormon,* en babianart.

**Mandschuriet,** kines, biland i n.o. vid Gula hafv., 939,290 kv.km., omkr. 5 ½ mill. inv. Högland. Klimatet kallt. Prod.: guld, silfver, kol, boskap. Inv. kines. o. mandschuer. Skådeplats för det ry.-jap. kriget 1904/05. Hst. Mukden.

**manége** (-nēsch), fr., ridhus, ridbana.

**manér,** fr., sätt, vis, (plur.) uppförande. Maniērerad, förkonstlad, tillgjord.

**māner,** lat., de dödas andar.

**Manes** l. Mani, österl. religionssiift., f. omkr. 215 Babylonien, korsfäst 276. Jfr manikéer.

**manēter,** *Acalephæ,* namn på släktena *Medusa* L. o. *Cyaena* Pér. Les., geléart., gmskinl. hafsdjur. *M. aurita* L., v. Sveriges syd- o. västkust., förorsakar en brännande smärta medelst sina nässeltrådar. Jfr Coelenterata.

**Man'eto,** egypt. öfversteprästi 3:e årh. f. K. Skr. en i fragm. bevarad historia öfver Egypten.

**Manfred,** kon. af Neapel o. Sicil., son t. kejs. Fredr. II Hohenstauf., f. 1231, reg. 54, kon. 58, stupade 66 v. Benevent.

**mangān,** *kem.,* metall, element, Mn = $54_{8}$, aldrig gediget, utan end. i fören. m. syre; framställ. gm sina oxiders glödgn. m. kolpulver. Eg. vikt 8; grå. Föreningar: m.-oxidhydrat l. manganit, stålgrått till järnsvart min., kristall. Eg. vikt. $4_{4}$, i Harz, Västergötl.; m.-oxid-oxidul, se hausmannit.; m.-spat = kolsyr, m.-oxidul, vackert rosenrödt,

kristall, min.; i Sachsen, Dannemora, Nordmark, m.-superoxid, se brunsten.

**mangoträdet,** *Mangifera* L., *Anacardiaceæ.* Ind. m., *M. indica* L., inhemsk i O.-Ind., odl. i tropikerna. O.-Indiens näst finaste bordfrukt (mango).

**mangrove-trädet** (-gråv-), *Rigzophoreæ,* ett trop. träd, hvars luftrötter bilda riktiga skogar.

**Manhem,** ben. på Svitjod. **-sförbundet,** 1815 i Sthm stift, ordenssällsk., upplöst 1822.

**manī,** gr., *läk.,* sinnessjukd., yttrande sig i exalter. sinnesstämn., stegrad inbillningskraft, liflig tankeverksamh., i mnga häns. mots. till melankoli; betyder i

smnsättn. (ss. mord-, mordbrands-, sup-, tjuf- m. m. mani) en sjuklig, på en bestämd tankegång riktad sinnesverksamhet och kallas då vanl. monomani.

**maniakalisk,** lidande af mani.

**manifest',** lat., offentlig förklar. — **-ation,** uppenbarelse.

**manikéer,** af Manes stift, religionssekt; lärde tillvaron af 2 eviga grundväs., ett godt o. ett ondt; f. att återlösa det förlor. ljuset sänder Gud soland. Kristus i en skenkropp; trodde äfv. på världsbrand, på djäfvulens stört, och apokatastasis.

**manikūr,** lat., händernas o. naglarnas vård.

**Manīla,** hst. på Filippinerna, på Luzon, v. Stilla haf., 302,000 inv. Hamn, univ. Handel. Sjöslag 1/5 1898.

**manīlahampa,** hampa liknande fibrer ur företrädesvis *Musa textilis,* anv. t. tåg, gardiner, mattor m. m.

**Manill'a,** till 1894 allm. instit. för döfstumma, nu döfstumskola i 7:e döfst.-distr. o. utbildningsanstalt för döfst.-lärare, på Djurgården vid Sthm. Utvidgn. af det af P. A. Borg 1812 anl. instit.

**Manīn,** Daniele, ital. patriot, f. 1804 Venezia, hufvudm. f. revol. 48/49, diktat. 48, d. 57 Paris ss. flykting.

**manōk,** *Manihot* Pohl, *Euphorbiaceæ.* Rotknölarna t. *Manih. utilissima* Pohl, den s. k. kassavaroten, tillhör trop. Amer.

**mani'pel,** enhet i rom.-republ. legionen, omkr. 150 man.

**manipul|ation,** handgrepp. **-era,** behandla med händerna, beröra, bearbeta.

**Manitōba,** förk. Man., brit. prov. i N.-Amer., hör t. Dominion of Canada, 191,000 kv.km., omkring 254,947 inv. Hst. Winnipeg.

**ma-njerna** (manjuema), central-afrik. folk vid Tanganjikasjön; nu till Kongostaten.

**Mankass'ar** l. Makassar, holl. st. på Celebes, 17,318 inv.

**Man'kell,** 1) Karl Abrah., mus., f. 1802 Slesvig, sed. 23 i Sthm, d. där 68. Förf. — Hans son 2) Julius, kapten, skriftst., polit., f. 1828 Sthm. 63 i polska frihetskrig., 70/72 i riksd. 2:a och 82/ 90 i 1:a kammaren, d. 97. Skr.: *Studier of. sv. skärgårdsflottan* etc. (55), *Sv. krigshist. märkv. fältslag* (57/59), *Ant. rör. finska arméns och Finlds krigshist.* (70) m. m. — Hans farbror 3) Gust. Ad., komp., f. 1812 Slesvig, sed. 33 i Sthm, 53 prof., d. 80 Sthm. — Dennes brorson 4) Otto Aug., teckn., f. 1838 Göteb., 68 agrée, d. 85 på Lidingön.

**mank|emang',** fr., fel, uraktlåtenhet. **-era,** ej träffa, försumma, brista.

**mankīll'** (af eng. *man,* människa, o. *kill,* döda), böjlig käpp med en blykula i ena ändan.

**Man'lius,** Marcus o. Titus, rom. fältherr, under kriget med gallerna, i 4:e årh. f. K. Jfr Capitolinus.

**Mann,** Thom., ty. förf., f. 1875 Lybeck, skr.: *Huset Buddenbrook* m. fl. rom., af hka flere öfvers. på sv.

**manna,** sockerart. ämne, hkt några växter, ss. *Fraxinus ornus, Tamarix gatlica, Larix desidua, Alhagi maurorum* m. fl. utsvettas. Bibelns m. var stäppalg. *Lecanora.*

**mannagryn,** urspr. af fröna till mannagräset (se d. o.), nuv. m. af hvete.

**mannagräs,** *Glyceria fluitans* L., *Gramineæ,* äfven ben. flottgräs; ganska allm. foderväxt i diken, dammar. Fröna anv. förr t. mannagryn.

**mannasocker,** se mannit.

**mannekäng',** fr., leddocka.

**Mannerheim,** 1) Lars Augustin, frih., polit., f. 1749, tillhörde 89 »patrioterna», 09/23 Sveriges 1:e justit.-ombudsm., d. 35 Sthm. — Hans brorson 2) Karl Gust., grefve, naturforsk., f. 1797 nära Åbo, landsh. i Vasa 33, Viborg 34, pres. i Viborgs hofr. 39, d. 54

Sthm. Skr. i entomologi; storartad insektssaml.

**Mannerskrantz,** Karl Axel, kapten, riksdagsman, f. 1809 Kalmar l., bevistade de 9 sista ståndsriksd., 67/72 v. talm. i 2:a kam., 72/83 i 1:a kam., d. 88. Förf.

**Mannheim,** 2:a hst. i Baden vid Rhen o. Neckar, 236.000 inv. Fabr., hand.

**Manning** (männing), Henry Edw., eng. teol., f. 1808 Hertfordshire, först anglik. andl., 50 katol., 65 ärkeb. i Westminister, 75 kardinal, d. 92. Ultramontan.

**mannīt** l. mannasocker, *kem.,* beståndsdel i mannan och åtskil. växter; kristalliserar i långa nålar. M:s salpetersyreeter, nitromannit, i hög grad explosiv.

**māno des'tra,** it., *tonk.,* med högra handen. M. sinis'tra, m. vänstra handen.

**Manoēle,** kon. af Portugal, se Emanuel l.

**manomēter,** gr., instr. f. uppmätn. af gas- l. ångtryck, is. i ångpannor, består ant. af ett glasrör, i hkt en trycket motsvarande kvicksilfverpelare stiger o. faller (kvicksilfver-m.), l. af ett fint metallrör (Bourdonsm.), l. en böjlig stålskifva, s. gm utväxling angifver trycket (metall-m.).

**Manrēsa,** st. i sp. prov. Barcelona, 23,252 inv.

**Mansart** (mangsār) Franç., fr. byggm., f. 1598 Paris, d. där 66. Oriktigt anses han som upphofsman till de efter honom uppkallade mansardtaken el. brutna tak.

**manschett',** fr.,handkrås; prydn. på ljusstakar.

**Mansfeld,** Peter Ernst v., ty. gref., fältherre, f. omkr. 1580 Luxemburg, först i österr., 10 i nederl. tjänst, stred i Böhmen, Pfalz o. emot Wallenstein, d. 26 Dalmatien.

**Mansūra,** st. i nedre Egypt. o. Nilen, 36,171 inv. Industri, handel. Slag 1250.

**Mantegazza,** Paolo, it. fysiol., f. 1831 Monza, sed. 70 prof. i Florens, d. 10 Santerenzo. Skr. »Kärlekens fysiologi», »Kärlekens hygien» m. m.

**Mantegna** (-ten'ja), Andrea, it. mål. o. kopparst., f. 1431 nära Padua, d. 06 Mantua.

**manteldjur,** *Tunicata,* klass af blötdjur utan skal, kroppen omgifven af en säck- l. tunnformig mantel; soml. rörl., andra fastvuxna.

**Manteufel** (-töjf-), 1) Otto Theod. v., frih., preuss. statsm., f. 1805, 48 inr.-min., 50 min.-pres., entledigad 58, d. 82. Reaktionär. — Hans kusin 2) Karl Rochus Edwin v., frih., preuss. militär, f. 1809 Dresden, 65 guvern. i Slesvig, 66 öfverbefälh. öf. Mainarmén, 71 öf. sydarmén, dref Bourbaki in i Schweiz, 71/73 öfverbefälhaf. öfver

ockupationsarmén i Frankr., 73 gen.-fältmarsk., 79 ståth. i Elsass-Lothringen, d. 85 Karlsbad.

**mantīk,** gr., spådomskonst.

**mantilj',** fr. (sp. mantilla), bred slöja att bära om hufvudet; ett slags lätt damkappa.

**Mantineia** (-nej'a), gr. (lat. Mantinēa), *g. geogr.,* st. i Arkadien. Slag 362 f. K.

**mantiss'a,** lat., decimalbråket i en logaritm.

**Mantōva,** se Mantua

**Man'tua,** it. Mantova, st. i Lombardiet v. Mincio, 29,142 inv. Fästn., bisk., domkyrka, museer, observat., målningsgallerier.

**manuālle,** medelt.-lat., kyrkohandbok. **-er,** orgelklaviatur, s. spelas m. händerna. Mots.: pedal.

**manufaktūr,** lat., slöjd, industri. **-varor,** vanl. alster af väfnadsindustrien.

**mānu prōpria,** lat., egenhändigt.

**manuskript',** lat., handskrift.

**Manutius,** it. boktr., 1) Aldus d. ä., f. 1450, d. 15 Venezia; hans son 2) Paulus, f. 1512 Venezia, d. 74 Rom, o. dennes son 3) Aldus d. y., f. 1547 Venezia, d. 97 Rom, utgåfvo s. k. Aldiner, utmärkta uppl. af is. klassiska förf.

**Manzanāres,** bifl. t. Tajos bifl. Jarama, flyter gm Madrid, 85 km. l.

**manzanillaträdet,** se Hippomane.

**Manzōni,** Aless. Franc. Tom. Ant., it. skald, f. 1785 Milano, d. där 73. Skr. tragedier, roman. (*I promessi sposi,* öfvers. på sv.), m. m.

**manöver,** fr., af större truppsamlingar företagen stridsöfning.

**maōri,** inhemskt namn på N. Zeelands infödingar.

**Maquet** (makä), Aug., fr. förf., f. 1813 Paris, d. 88, t. 51 Al. Dumas d. ä:s medarbetare. Skr. roman., dram., dikter m. m.

**marabū,** l. adjutantfågeln, *Leptoptilus marabu, Grallatores,* i O.-Ind. o. n. Afrika; uppfödes f. erhållande af de praktfulla stjärtfjädrarna, s. användas t. prydnader.

**Maracaibo,** st. i Venezuela v. M.-viken (en del af Karibiska haf.). 34,284 inv. Hamn, handel.

**Maranhão** (maranjāung), stat i Brasilien v. Atlanten, 459,884 kv.km., 500,000 inv. Hst. M., 32,000 inv.; bisk.

**Marañon** (maranjån), se Amazonfloden.

**Maraskīno,** af sura körsbär gm jäsn. o. destillation, is. i Zara (Dalm.) tillverkad likör.

**maras'mus,** gr., *läk.,* kraftnedsättning i följd af ålderdom, svält, vanvårdnad l. kronisk sjukdom.

**Marat** (-rā), Jean Paul, fr. revolutionsm., f. 1744, läkare, folkledare, terrorist, mörd. 93 af Charlotte Corday. Förf.

**Maratōn,** *g. geogr.,* ort i Attika. Slag 490 f. K.

**maratt'er,** ind. folk, grund. i 17:e årh. ett mäktigt ostind. rike, s. 1818 till största delen o. 53 helt o. hållet lades und. Englds välde; språk, släkt med sanskrit.

**Marbach,** Gotth. Oswald, ty. förf., f. 1810 Schlesien, sed. 45 prof. i Leipzig. Skr. dramer, dikter, kritiker m. m.

**Mārbod,** grundl. af markomanernas rike i Böhmen, angreps 19 e. K. af Arminius, störtad 20, d. 38 Ravenna.

**Marburg,** 1) st. i Hessen-Nassau, v. Lahn, 17,531 inv. Univ. Religionssamtal 1529. — 2) österr. st. i Steiermark v. Drave, 24,601 inv. Bisk., domkyrka.

**marcāto,** it., *tonk.,* markeradt.

**Marceau** (-så), Franç. Severin Desgraviers, fr. gen., f. 1769, 95/96 vid Rhen, sårad v. Altenkirchen och d. 96.

**Marcello** (-tjell'å), Benedetto, it. förf. o. komp., f. 1686 Venezia, d. 39 Brescia. Komp. oratorier, mässor, psalmer m. m.

**Marcell'us,** Marcus Claudius, rom. fälth., slog 222 f. K. gallerna, stred 16 mot Hannibal, eröfr. 12 Syrakusa, stupade 208 vid Venusia.

**Marcell'us,** pseud. för V. A. Bergstrand (se d. o.).

**March,** slav. Marava, bifl. t. Donau, t. v., i Mähren, uppr. på Schneeberg, utf. vid Theben, 350 km.

**Marche** (mark'e) l. Markerna, landsk, i Ital. vid Adriat. haf., 9,704 kv.km., 1,088,879 inv. Hst. Ancona (se d. o).

**Marchesi** (-kēsi), Pompeo, it. bildh., f. 1790 Milano, d. där 58.

**Marchfeld,** slätt i nedre Österr. mel. Donau o. March, omkr. 1,300 kv.km. Flere slag.

**mar'cia,** it., marsch.

**Marcōni,** Guilelmo, den trådlösa telegrafiens fulländare, f. 1874 vid Bologna, 96 till Engld, 09 Nobelpristagare.

**Marcus Aurēlius,** se Antonius 2.

**Mardōnios,** pers. fälth., svåger t. Xerxes, stupade 479 f. K. v. Plataiai.

**mare,** lat., haf.; m. clausum, slutet haf, där skeppsfart ej är tilllåten.

**Mared,** ort i Halland, sl. 10/11 1563.

**mareld,** hafvets fosforescens, s. framkallas af vissa hafsdjur, ss. inf.-djuret *Noctilūca miliārs.*

**Maren'co,** Leopoldo, gref., it. dram., f. 1831 i Turin.

**Maren'go,** it., by s. o. Alessandria, sl. 14/6 1800.

**Mareōtis,** *g. geogr.,* landsk. i nedr Egypt.

**Maret** (-rä), Hugues Bern., fr. statsm., f. 1763, 99 Bonapartes gen.-sekr., 11 hert. af Bassano o. utr.-min.,

16/20 i landsflykt, 31 pär, 34 konseljpres., d. 39 Paris.

**Margareta,** sv. furstinnor: 1) M., dotter t. Erik Glipping, g. m. kon. Birger Magnusson. — 2) M. Lejonhufvud, dotter t. riksr. Erik Abrahamsson (Lejonhufvud), Gust. I:s 2:a gem., f. 1/1 1514, förm. 36, d. 26/8 1551 Tynnelsö. — 3) Se M., Valdemar Atterdags dotter. — 4) M., Sveriges kronprinsessa, f. 15/1 1882, förmäld med kronprins Gust. Adolf 15/6 05.

**Margareta,** nor. drottn.: 1) M. Fridkulla, dotter t. Inge d. ä., 1101 g. m. Magnus Barfot o. 1103 m. dan. kon. Nils Svensson, d. 1130. — 2) M., dot. t. Erik d. h., 1185 g. m. kon. Sverre, d. 1209. — 3) M., dotter t. hert. Skule Bårdsson, 1225 g. m. kon. Håkan Håkansson, d. 1270. — 4) M., dotter t. Alexander III af Skottld, 1281 g. m. Erik Magnusson, d. 1283. — 5) Se Margareta, Valdemar Atterdags dotter.

**Margareta,** dan. drottn.: 1) se M., nor. drottn. 1. — 2) M. Sambiria. dotter t. hert. Sambor af Pommern, f. omkr. 1230, 1248 g. m. kon. Kristoffer I, d. 1282. — 3) Se M., Valdemar Atterdags dotter.

**Margareta,** utländska furstinnor: 1) M. af Anjou, dotter t. René af A., f. 1429, 45 g. m. Henrik VI af Engld, deltog med kraft i striden mel. Röda o. Hvita rosen, 71 slagen o. tillfångatag. af Edvard IV, 75 utlöst af Ludv. XI, d. 92 nära Saumur. — 2) M. af Angoulême, syster t. Frans I i Frankr., f. 1492, 27 drottn. af Navarra, d. 49. Förf. — 3) M. af Parma, naturl. dotter t. kejs. Karl V, f. 1522 Brüssel, 38 g. m. Ottavio Farnese af Parma, 59/67 ståth. i Nederländ., d. 86 Ortona. — 4) M. af Valois, dott. t Henr. II af Frankr. o. Katarina af Medici, f. 1553, 72 g. m. kon. Henr. IV, 99 skild fr. honom, d. 15. — 5) M. (Margherita), dott. t. prins Ferd. af Savoyen, f. 1851, 68 g. m. kon. Umberto I af Italien.

**Margareta Valdemarsdotter,** dotter t. kon. Vald. Atterdag, f. 1353, 63 g. m. nor. kon. Håkan Magnusson, 87 reg. drottn. i Norge o. Danm., 89 drottn. äfv. i Sverige, uppsatte 97 förslag t. unionsakt mel. de 3 nord. rikena, d. 1412 Flensburgs hamn.

**margarīn,** *tekn.,* blandn. af oleomargarin (af talg) och vegetab. oljor, däribland, enl. sv. lag, sesamolja; anv. i st. f. smör. Årlig tillverkn. i Sverige 15 mill. kg., export 1 ½ mill. kg. **-ost,** beredes af separerad mjölk o. m.-fett. — Växtmargarin (»växtsmör»), af renadt kokosfett o. veget. oljor etc.

**Māргate** (-get), eng. st. vid Themsens mynn., 23,507 inv. Hamn, badort.

**Margaux,** fr. by, rödvin fr. M.

**margināl,** lat., otryckt l. oskrifven kant på tryck- l. skrifsida.

**Maria,** 1) M., jungfru M.; om henne intet tillförlitl. bekant, dyrkas sed. 5:e årh. ss. Kristi moder, hennes dittills omtvistade obefläckade aflelse antagen s. dogm und. Pius IX 8/12 1854; ideell kvinnotyp i den kristna konsten. — 2) M., Lazarus' syster. Luk. 10: 38-42. — 3) M. Magdalena, botfärdig synderska. Luk. 7:36 o. f.

**Maria,** sv. furstinnor: 1) M. af Pfalz, Karl IX:s 1:a gem., f. 1562, g. 1579, d. 29/7 89. — 2) M. Elisabet, dotter t. Karl IX o. Krist. af Holstein, f. 1596, 12 g. m. hert. Johan af Östergötl., d. 18. — 3) M. Eleonora, Gust. II Ad:s gem., f. 1599, g. 20, d. 55. — 4) M. Pavlovna, Sveriges prinsessa, f. 19/4 1890, förmäld 3/5 08 m. Sveriges arffurste Vilhelm, hertig af Södermanland.

**Maria,** utländska furstinnor: 1) M. af Burgund, Karl den djärfves dott. o. arftag., f. 1457, 77 g. m. Maxim. I af Österr., d. 82. — 2) M. Sofia Fredrika, dotter t. landtgref. Karl af Hessen, f. 1767,

90 g. m. kon. Fredr. VI af Danm., d. 52. — 3) M. I. Tudor, dotter t. Henr. VIII af Engld o. Katar. af Aragonien, f. 1516, drottn. af Engld 53, sökte m. våld återställa kat. läran, 54 g. m. Filip II af Span., d. 58. — 4) M. II Stuart, dott. t. Jakob II, f. 1662, 77 g. m. Vilh. III af Oranien, 89 drottn. af Engld, d. 94. — 5) M. af Medici, dott. t. Frans II af Toscana, f. 1573, g. 1600 m. Henr. IV af Frankr., ef t. hans mord 10 reg., 31 stört, af Richelieu, d. 42. — 6) Maria Teresia, dott. t. Filip IV af Span., f. 1638, 90 g. m. Ludv. XIV, d. 83. — 7) Maria Leczinska, dott. t. kon. Stanisl. Leczinski, f. 1703, 25 g. m. Ludv. XV, d. 68. — M. Antoinette, dott. t. Frans I af Österr. o. Maria Teresia, f. 1755, 70 g. m. Ludv. XVI af Frankr., fängsl. 92, giljot. 93. — 9) Maria Lovisa, dotter till Frans II af Österr., f. 1791, 10 g. m. kejs. Napol. I, 16 hert. af Parma, 22 g. m. grefve Neipperg o. 29 m. gref. de Bombelles, d. 47. — 10) Maria II da Gloria, dotter till Pedro I af Brasil., f. 1819, 26 drottn. i Portugul, reg. 34, 35 g. m. August af Leuchtenberg, 36 g. m. Ferdinand af Sachsen-Koburg, d. 53. — 11) M. Feodorovna, egentl. M. Sofia Pr:a Dagmar, dott. t . Krist. IX af Danm., f. 1847, 66 g. m. kejs. Alex. III af Ryssld. — 12) M. Stuart, dott. t. Jak. V af Skottld, f. 1542, drottn. af Skottld 43, 58 g. m, Frans II af Frankr., 60 änka, återvände 61 t. Skottld, 65 g. m. Henry Darnley, hkn hon 67 lät mörda, s. å. g. m. mördaren Bothwell o. tillfångatagen af adeln, afsade sig kronan, flydde 68 t. Engld, inspärrad ss. eng. kronpretendent, afrättad 87 Fotheringay. — 13) M. Teresia, dott. t. österr. kejs. Karl VI, f. 1717, 36 g. m. Frans Stefan af Lothringen, vid faderns död 40 kejs. af Österr. samt drottn. af Ungarn o. Böhmen, förlorade 48 Schlesien, antog 65 sonen Josef II t. medreg., d. 80.

**mariage** (-āsch), fr., äktenskap; ett slags kortspel.

**Mariager,** dan. st. på Nörrejylland v. M.-fjorden, 914 inv.

**mariāner,** medlemmar af ty. ordens frivilliga sjukvårdsförening.

**Marianerna** l. Ladronerna, utom Guam ty. ögrupp i Stilla haf., n. om Karolinerna, 626 kv.km., 2,400 inv. Religion. kristen; korallfiske. Hst. Agaña på ön Guajan. Uppt. 1521; 1668 sp.

**Maria-Teresiaorden,** österr. militärorden, stift. 1757; 3 klasser.

**Maribo** l. Mariebo, dan. st. på Låland v. M.-sj., 3,838 inv.

**Marieberg,** statsegendom i Sthm, t. 1778 porslinsbruk, t. 1811 styckgjuteri, 1817/84 högre artilleriläroverk; 1876 anlades ammunitionsfabriken; 85 förlades d. v. trängbataljonen t. M.; nu fälttelegrafkårens kasern.

**Mariefred,** st. i Söderml. l. v. Mälaren, 1,230 inv. 08. Priv. 1605. I närh. Gripsholms slott.

**Marie-Galante** (marī-galangt'), fr. ö bl. de små Antillerna nära Guadeloupe, 149 kv.km., 15,181 inv.

**Mariehamn,** st. på Åland, 600 inv. (svenskar). Priv. 1861.

**Marienbad,** böhm. st. o. badort, s. v. om Karlsbad, 4,588 inv.

**marienglas,** se gips.

**Marienlyst,** dan. badort nära Helsingör. Ford. lustslott.

**Marienwerder,** preuss. reg.-område i W.-Preussen, 17,556 kvkm., 897,666 inv. Hst. M., nära Weichseln, 8,300 inv.

**Mariestad,** residensst. i Skarab. l. vid Tidans utl. i Vänern, 4,313 inv. (08). Priv. 1583.

**Mari Mihi,** pseud. f. K. G. O. E. Lindqvist.

**marīn,** fr., en stats samtl. sjöväsen is. det militära.

**marin|ād,** fr., ett sl. vätska f. konserver. af kött o. fisk. **-era,** inlägga kött o. fisk i saltlake o. d.

**Marīni,** Gianbatt., it. skald, f. 1569 Neapel, d. där 25; upphofsm. till den efter M. uppkallade gm

svulstigh. o. vekligh. karakteris. litteraturen (marinism). Skr.: *Adone* (23) m. m.

**marīn-målning,** bildlig framställn. af sjö- l. strandscener.

**marionett',** fr., leddocka.

**Mariotte** (-ått'), Edm., fr. fys. o. mat., f. omkr. 1620, d. 84 Paris; uppställde d. efter M. ben. lagen, att volymerna af en o. sma vikt luft stå i omvändt förh. till de på dem verkande trycken. Förf.

**Mariott'i,** Luigi, pseud. för A. Gallenga.

**maritīm,** lat., hör. till haf l. (sjöväsen).

**Maritz'a,** fl. i europ. Turkiet, uppr. nära Rodopeberg., utf. i Egeiska haf., 450 km., omr. 54,000 kv.km.

**Mārius,** Cajus, rom. fälth., f. 157 f. K. Arpinum, konsnl 7 gngr, slog Jugurta 104, teutonerna 102 o. kimbrerna 101, stred 88 mot Sulla, d. 86 Rom.

**Mark,** fht., ty. rikets gränsld, is. mot öster, under en M.-grefve, hkns värdighet i 11:e årh. blef ärftlig.

**Mark,** ford. ty. grefsk. i Westfalen.

**mark,** från 1536/1604 Sveriges myntenhet; från 1600-talet vikt = 1 skålp. — Ny ty. myntenh. = 100 pfennige = 88,$_{89}$ öre. 1 Köln. m. = 233 gram. Jfr guldvikt.

**markattan,** *Cercopithecus quadrumana,* gamla världens apor. Gröna m., *C. sabæus* L., i varma Afrika, röda M.,

*C. ruber* Cuvier, vid Senegal.

**marketen'tare,** person, s. und. manövrer l. i fält åtföljer trupper f. att mot betalning tillhandahålla mat o. dryck.

**Markham** (mārkäm), 1) Clements Rob., eng. geogr. o. resande f. 1830, 50/51 i Norra ishaf. f. Franklins eftersök., 52/54, 60/61 i S.-Amer., 65/66 i O.-Ind., 68 i Abessinien. Förf. 2) Albert Hastings, eng. geogr. o. polarforskare, f. 1841, besökte Baffinsviken 73, deltog i nordpolsexp. 75/76, 92 amiral. Förf.

**markīs** (fr. o. eng. marquis, it. marchese, sp. marques), adelstitel mel. hert. o. grefve; äfv. fallskärm framf. fönster o. d.

**Marklīn,** Gabriel, bibliogr., f. 1777 Västerb., d. 57 Uppsala. Samlare. Skr.: *Catalogus disput.* (20, 56; forts. af Lidénska katalogen).

**markobrunner,** utsökt Rhenvin fr. Markobrunn i Wiesbaden.

**markomanner,** german. folk; kommo 10 f. K. und. Markbod ifrån Main till Böhmen; krig med rom. 166 e. K., besegr. af dem 270, försvunno i 5:e årh.

**markscheider,** ty., »grufmätare»; ford. bergstatstjänsteman,

**marktschreier,** ford. ben. på kvacksalvare, s. uppträdde på marknader o. utbjöd sina varor.

**Mark Twain** (-twän), pseud. f. S. L. Clemens.

**Mar'kus,** evangelist, Petri lärj., förf. M:s' evangelium, följde Paulus på hans 1:a missionsresa; skall ha afrättats i Alexandria. Hans dag 25/4. Venezias skyddshelgon. Lejonet helgadt honom.

**markör,** fr., person, s. antecknar ett spels (is. biljardspels) gång.

**Marlborough** (mārlbörå), John Churchill, hert., eng. fälth. o. statsm., f. 1650, öfvergick 88 t. Vilhelm III, 01 öfverbefälh. i Nederländ., allsmäktig und. drottn. Anna, stred 03/09 i Tyskland o. Nederländ. mot fransmän., 11 stört, af Bolingbroke, 12 afsatt o. anklag., 14 generalissimus, d. 22.

**Marlitt,** E., pseud. f. E. John.

**Marlowe** (mārlå), Christofer, eng. dram., f, 1564, d. 93 London. Skr.: *Doctor Faustus* m. m.

**Mar'marasjön,** ford. Propontis, inhaf mel. M. Asien o. Europa, gm sund. vid Dardanellerna förb. med Egeiska o. gm Bosporen m. Svarta haf., 209 km. l., 75 km. b.

**marmelād,** fr., i socker inkokta, från kärnor befriade frukter.

**Marmier** (-miē), Xavier, fr. förf., f. 1809, d. i Paris 92. Skr. reseskildr., noveller m. m.

**Marmont** (-mång'), Aug. Frédér.

Louis Viesse de, fr. milit., f. 1774, tjänade und. Nap. I, 09 marsk. o. hert. af Ragusa, 11 öfverbefälh. i Portugal, 13 vid Möckern, försvarade 14 Paris, följde 30 Karl X i landsflykt, d. 52 Venezia. Förf.

**Marmontel** (-mångtel'), Jean Franç., fr. förf., f. 1723, 72 rikshist.-graf, d. 99. Skr. roman., operatext. m. m.

**marmor,** *min.,* kristall. bergart af kolsyrad kalk, s. kan poleras. Hvit m. fr. Cararra, Paros, anv. i bildh. Brokig m. anv. s. beklädnadssten, t. mosaik m. m.; mussle-m. är rik på försteningar. Ruin-m. har ruinlika teckningar. M. kan färgas med alkoholhalt. färgblandn. Sveriges förnämsta m.-brott på Kolmården.

**marmorhvitt,** färg af fint slammad krita.

**Marmor-kronīken,** en på Paros funnen, nu i Oxford befintl. marmortafla m. kronol. öfversikt af grek. hist. från 1582/264 f. K.

**Marne** (marn), 1) bifl. t. Seine, t. h., uppr. på Långres' platå, utr. i Seine nära Paris, 525 km.; 2) dep. i n. ö. Frankrike, 8,205 kv.km., 432,822 inv. Hst. Châlons; 3) Haute-M., dep. s. o. om 2, 6,220 kv.km., 226,545 inv. Hst. Chaumont.

**Marnix,** Fillips van, holl. stats- o. vetenskapsm., f. 1538 Brüssel, deltog 65 i nederl. uppror.. 83 borgmästare i Antwerpen, kapitul. 85, d. 98 Leijden.

**Marochetti** (-ketti), Carlo, baron, it. bildh., f. 1805 Turin, fr. 48 i Engld, d. 68 Passy. Drottn. Viktorias o. hennes gemåls sarkofagfig. i Frogmore, ryttarstatyer i Turin m. m.

**marodör,** fr., armé åtföljande, kringstryk. o. plundr. slödder.

**Marokk'o,** Maghreb el-aksâ, sultanat i n. v. Afrika v. Atlanten o. Medelhaf., 439,240 kv.km., öfver 8 mill. inv. Berg: Atlas. Flod.: Muluja, Draa. Klimatet i allmänhet sundt. Huf.-när.: åkerbruk, boskapssköts., handel. Hstäder Fess samt M., vid foten af Atlas, omkr. 50,000 inv. Moskéer, palats. Sultan: Muley-Hafid, sed. 08.

**marokäng,** se saffian.

**maronīter,** krist. sekt i Syrien, uppkom 713/15 på Libanon, erkändes 1445 af påfven. 1860 nästan tillintetgjorda af druserna.

**Ma'ros** (-råsch), bifl. t. Teis, t. v., uppr. på Karpaterna, utr. vid Szegedin, 876 km., omr.: 44,000 kv.km.

**Maros-Vasarhely** (mārosch-vāsjarhelj), st. i Siebenbürgen v. Maros, 19,522 inv. Slott.

**Marot** (-rå), Clém., fr. skald, f. 1495, d. 44 Turin. Skr. epigr., psalm., sonett., ballader m. m. Saml. arb. (1876), 5 bd.

**Marpingen,** by nära Trier, 1,720 inv. Vallfartsort.

**Marquesas-öarna** (markēsas-), fr. ögrupp i Stilla haf. ö. om Sällskapsöarna, 1,274 kv.km., 4,300 inv. Uppt. 1595. Und. Frankrike 1842.

**Marryat** (märr'jät), Fred., eng. romanförf., f. 1792 London, d. 48 Langham. Talr. sjöroman.

**Mars,** 1) *rom. myt.,* krigets gud, grekernas Ares. — 2) Årets 3:e månad, uppkall. eft. gud. M. — 3) Planet, närmast utanför jorden; medelafst. fr. solen 227 mill. km., näst Merkurius d. minsta planet.; har 2 månar.

**Mars** (marrs), Anne Françoise Hipp. Boutet-Monvel, kallad mademoiselle M., fr. skådesp., f. 1779 Paris, d. där 47.

**Marsāla,** st. på västkusten af Sicilien, 59,567 inv. Handel, is. med m.-vin.

**marschall',** i marken nedslag, påle, uppbär. bleckskålar m. lysämnen.

**Marschner,** Heinr. Aug., ty. komp., f. 1796, d. 61 Hannover ss. gen.-mus.-direkt. Komp. operor, kvartetter m. m.

**Marseille** (-sej'), Frankr. 3:e st., v. Medelh., 517,000 inv. Hamn, bisk., slott, palats, museer, målningsgallerier, zool. o. bot. trädg., observat., navigationsskola, stor hand. o. sjöfart.

**marseljäsen,** fr. revolutionssång, 1792 komp. af Rouget de Lisle i Strassburg.

**marser,** 1) italiskt folk i mel. Italien, 91/88 f. K. i förb. m. samniterna mot romarne; 2) german, folk vid nedre Rhen, nästan tillintetgjordt af Germanicus 14 o. 16 e. K.

**Marsfältet,** 1) (lat. *Campus Martius*) åt Mars invigd plats för vapenöfningar i gamla Rom; 2) se Paris.

**Marsh** (mārsch), Othniel Charl., n.-amerik. paleontol., f. 1831 N. York, sedan 66 prof. där, d. 99 New Haven, bekant för sina upptäckter i Rocky Mountains. Förf.

**Marshall-öarna** (märschöll-), ögrupp i Stilla haf. ö. om Karolinerna, 405 kv.km., omkring 15,000 inv. Sed. 1885 und. ty. protektorat.

**rnarsipān,** (af lat. *Marci panis,* Marku's bröd), bakverk af mandel o. socker.

**marsk,** sammandragen form af marskalk, omtalas i Sverige fr. 1268, urspr. tillsyningsm. öfver kgns hästar, sedan anförare i krig o. en af rikets högsta ämbetsm., fr. Gustaf I:s tid kallad riks.-m. — Ämbetet upphäfdes 1680.

**marskalk,** nylat., egentl. stalldräng; sederm. stallmästare, hög militär- o. hoftitel. Jfr. marsk.

**Mars-la-Tour** (marrs-la-tûr), fr. by v. om Metz, slag 16/8 1870.

**Marsrevolutionen,** i mars 1848 i Tyskland uppkomna oroligheter, hade liberala reformer till följd.

**Marstrand,** st. o. badort i Göteb. o. Bohus l., på M.-ön i Kattegatt; 1,782 inv. (08). Privil. 1442. Ofvanför staden den numera slopade fästn. Karlsten.

**Marstrand,** Vilh. Nikl., dan. mål., f. 1810 Köpenh., prof. 48, direkt, vid mål.-akad. 53, d. 73 Köpenh.

**marsvinet,** *Cavia* III., *Glires.* Vanl. m., *C. cobaya* Schreb., från S.-Amerika, 20/24 cm. l., husdjur.

**Marsvinsholm,** stort gods i Malmöhus l.

**Mar'syas,** *gr. myt,* blef lefvande flådd af Apollon, emedan han utmanat honom till täflan i flöjtspel.

**Marta,** Lazarus' syster. Luk. 10:38 o. f.

**Marteau** (-tå), Henri, fr. violin., f. 1874, har konserterat i Europa o. Amerika.

**mart|er,** gr., pina, kval. **-era,** pina, tortera.

**Marthenholz,** se Cæsalpinia.

**Martiālis,** Marc. Valerius, rom. skald, f. omkr. 42 e. K. i Spanien, d. 101 1. 102. Skr. epigram.

**martiālisk,** krigisk, manhaftig.

**Martin,** S:t, västind. ö bl. Små Antillerna, 99 kv.km., 6,800 inv. Tillh. till hälften Frankrike, till hälften Nederl. Hufvudorter: Marigot o. Philipsburg.

**Martin,** 1) d. hel., bisk. af Tour, f. omkr. 319 Ungarn, d. omkr. 400 i Candes. Dag 11/11 (Mårtens gås.) — 2) M. V, påfve, egentl. Odone Colonna, påfve 1417 t. sin död 31.

**Martin,** Elias, hist.-, genre- och landsk.-mål., f. 1739 Sthm, d. där 18. *Landskap med vattenfall* i Nationalmuseum m. m.

**Martienau** (-tinå), Harriet, eng. förf:a, f. 1802 Norwich, d. 76. Skr. barnböcker, reseskildr., social-tendent. berätt. m. m.

**Martin'ez de Campos** y Anton, Arsenio, sp. gen. o. statsman, f. 1834, deltog i kriget mot Marokko, på Cuba o. mot carlisterna, utropade 74 Alfons XII till kon., slutade 76 carlistkrig., 81/83 krigsmin., d. 00 Larauz.

**Martin'ez de la Rosa,** don Franc., sp. statsm. o. dram., f. 1789 Granada, 22, 34/37 min.-pres., landsflykt. 23/33, 58 statsrådspres., d. 62 Madrid.

**Martinique** (-nick'), fr. ö i V.-Indien, 988 kv.-km., 207.011 inv. Hst. Fort-de-France. Uppt. 1502 af Colombo. Sed. 1675 med undant. af korta mellantider franskt.

**Mar'tius,** Karl Friedr. Phil. v., ty. naturforsk., f. 1794 Erlangen, 17/20 i Brasilien, därifr. han medförde 7,000 växtarter, 26 prof. i München, d. där 68. Förf.

**martyrer,** gr., sdna s. under förföljelserna mot de kristne ledo döden för sin tro; blefvo vanl. förklarade för helgon.

**marulk,** *Lophius piscatorius* L., hör t. de taggfeniga fiskarna, hufvudet mer än 1/3 af kroppslängden, 89 cm. l. Sparsamt i Öresund och Kattegatt.

**Marx,** 1) Ad. Bernh., ty. mus.-förf., f. 1799 Halle, d. 66 ss. prof. där. Skr. kompositions-, musiklära m. m. — 2) Karl, ty. socialist o.förf.,f. 1818 Trier, grund. 64 i London den s. k. internationalen, d. där 83. Skr.: *Das Kapital* m. m.

**Maryland** (mēriländ), förk. Md, n.-amer. fristat v. Atlanten, 31,848 kv.-km., 1,188,044 inv. Mildt klimat. Produkter: kol, järn, koppar. Hst. Annapolis.

**marzipān,** it., se marsipan.

**maräng',** fr., ett slags bakverk af ägghvita o. strösocker.

**Masaccio** (-satt'jå), eg. Tommaso Guidi, it. mål., f. 1401, d. 1428 Rom.

**Masaniell'o,** egentl. Tommaso Aniello, neapol. upprorsman, f. 1622 Amalfi, fiskare, ledde 47 uppror, mot Spanien, mördad s. å. Hjälten i operan »Den stumma från Portici.»

**Masa'ua,** st. i egentl. Sudan. v. Röda haf., 7,775 inv. Sed. febr. 1885 besatt af italienarne. Från 1865 utgångspunkt f. sv. missionsverksamh. i Afrika.

**Mascarenhas** (-ren'jas) l. Maskarenerna, ögrupp i Ind. haf. ö. om Madagaskar, består af öarna Mauritius, Réunion, Rodriguez.

**Mascagni** (-kann'ji), Pietro, it. operakomp., f. 1863 Livorno, sed. 03 direktör f. rom. musiksällskapet. Komp. opera *Cavalleria rusticana* (90), *L'amico Fritz* m. fl.

**mascaron** (-rang'), fr., *arkit.,* grinande ansikte till prydn. på dörrar, brunnar o. d.

**masculīnum,** lat., gram., manligt kön.

**Maschonaland,** del af brit. Sambesi i Afrika, omkr. 20,000 inv.

**Masenderān,** pers. prov. vid Kaspiska hafvet, omkr. 27,000 kv.km., omkr. 200,000 inv., fruktbart. Hst. Sari.

**Masiniss'a,** numidisk furste, i 2:a pun. krig. fr. 212 f. K. mot Kartago, från 202 mot Rom. 201 kon. i Numidien, d. 149.

**Māsius,** Karl Wilh. Herm., ty. pedag., f. 1818, sed. 62 prof. i Leipzig, d. där 93. Skr.: *Die Thierwelt* (öfvers. på sv.) m. m.

**mask,** fr., lösansikte för att dölja eget ansikte l. framställa ngn viss karaktär; person klädd i m. o. i vidsträckt bemärk. hvarje dräkt t. en m. **-era,** förkläda, dölja. **-erād,** bal af maskerade personer.

**maskar,** *Vermes* L., en provins inom djurriket, delas i ring-m., *Annelida,* stjärn-m., *Gephyrea,* hjuldjur, *Rotatoria,* tråd-m., *Nematodes,* hak-m., *Acanthocephali,* och platt-m., *Plathelminthes.*

**Maskat** l. Oman, sultanat vid ö. kusten af Arabien, vid M.-viken, 194,200 kv.km., omkring 1 mill. inv. Hst. M. vid M.-viken, omkr. 40,000 inv. Hamn, handel; fästning.

**maskīner,** lat., mer l. mindre smnsatta verktyg l. instr. för att understödja, bespara l. helt o. hållet ersätta mskokraften samt för att höja arbetets kvantitet, kvalitet o. billighet, delas i kraft-m, (ång-, gas-m.), mellan-m. (transmissioner) o. arbets-m., (svarfvar, kvarnar m. m.).

**maskinerī** = maskin l. smnsättning af flere maskiner.

**maskopī,** (förvrängn. af holl. maatschappij, handelssällskap), hemlig förbindelse, hemligt samråd.

**maskros,** *Taraxacum officinale* Web., *Synanthereæ,* allm. i hela Skandinavien.

**maskulīn,** lat, till mankön hörande.

**Maspero** (-prå), Gaston Cam. Charl., fr. egyptol., f. 1846 Paris, 74 prof. där, 81/86 direkt, för bulakmuseet i Kairo, sed. 87 i Paris.

**Masque de fer,** se Järnmasken.

**Masreliez** (maröljē), Louis Adr., hist.-mål., f. 1747 Paris, kom s. späd till Sverige, 84 prof., 05 direkt. för mål.-akad., d. 10 Sthm. *Priamos hos Akilleus* m. m.

**mass'a,** *negerspr.,* herre, husbonde.

**Massa Carrāra,** ford. it. hertigd., sed. 1859 jämte Modena it. provins. M., 1,781 kv.km., 174,400 inv. Hst. Massa, 5,000 inv.; bisk.

**Massachusetts** (-tjû'setts), förk. Mass., n.-amer. fristat v. Atlant., 21,535 kv.km., 2,900,000 inv. Huf.-när.: åkerbr., industri, fiske, handel. Hst. Boston.

**massage** (-sāsch), fr., mek. behandl. af sjukd., bestående i knådande, strykande, tryckande, klappande af musklerna.

**massagēter,** forntida nomadfolk i Central-Asien.

**massak'er,** fr., massmord, blodbad.

**Massé,** Victor, fr. komp., f. 1822, d. 84 Paris. Talr. operor.

**Masséna,** André, fr. milit., f. 1758 Nizza, sed. 78 i fr. tjänst, slog ryssarne 99 Zürich, 1800 öfverbefälh. i Ital., 04 marsk., 07 hert. af Rivoli, 09 furste af Essling, 10/11 öfverbefälhaf. i Portugal, 14 pär, d. 17 Paris.

**Massenet** (-sönä), Jules Emile Frédr., fr. komp., f. 1842, 78 prof. Paris. Komp. operor, orkesterverk, klavérstycken m. m.

**massēra,** fr., behandla m. massage.

**Massil'ia,** lat. namn på Marseille, (se d. o.).

**Massillon** (-sijång'), Jean Bapt., fr. teol., f. 1663 Hyéres, 04 Ludv. XIV:s hofpred., 17 bisk. i Clermont, d. 42. Förf.

**Massinger** (mäss'indschör), Phil., eng. dram., f. 1584, d. 40 London. Skr.: *The duke of Milan* m. m.

**massīv,** fr., tät, tjock, alltigm af sma ämne.

**massorēter,** jud. skriftlärde, s. samlade gramm. o. krit. anm. (massorā) till G. T.

**Mastāi-Ferretti,** se Pius IX.

**mas'tix,** *tekn.,* färglöst l. gulaktigt harts af *Pistacia Lentiscus* L. på Kios; delv. lösl. i alkohol; anv. t. rök- o. tandpulv., kittfernissa m. m. Tuggas i orienten.

**mastodon'ten,** gr., fossil mångklöfv. m. stora stöttänder, i Europas o. Indiens tertiär- o. N.-Amerikas diluvialform.

**māsur,** ty., is. hos björk o. lönn förekom, missbildn. gm förhindrande af ordentl. årsringars bildande.

**Matabēlelandet,** hufvudsakl. beståndsdel af det forn. M.-riket i s. ö. Afrika, del af det brit. skydds-områd. Syd-

Rhodesia, 187,600 inv. Stad Buluvajo.

**matadōr,** sp., förnämste tjurfäktaren i Spanien; högsta korten i vissa spel; viktig, mäktig man.

**Matamōros,** st. i Mexico vid Rio grandes utl. i Mex. vik., omkr. 8,347 inv. Hamn.

**Matapān,** Kap M., näst Tariffa Europas sydligaste spets.

**Matark,** sp. st. vid Medelhaf., 19,704 inv. Industri.

**match** (mätsch), eng., spel, täfling.

**maté,** ett af de torkade bladen af *Ilex Paraguayensis* beredt te, särsk. anv. i Syd-Amer. Kallas äfven Paraguayté.

**Matejko,** Jan Alojzy, polsk hist.-mål., f. 1838 Krakov, 73/85 direkt. för konstskolan där, d. 93.

**matematīk,** gr., vetensk. om storhet.; delas i ren m., (aritmetik, algebra, geometri, differential- o. integralkalkyl m. m.) o. tillämpad m. (mekanik m. underafd., astronomi, geodesi m. m.).

**māter dolorōsa,** lat., den öfv. Jesu död sörjande modern.

**materiāl,** lat., råämne; allt f. ett visst företag erforderligt.

**materialism',** den lära, enligt hkn materien l. det sinnligt förnimbara är grundvalen f. alla fysiska o. psykiska fenomen. Hvad materien själf är, är icke bestämdt. Alla teorier om m. sluta med motsägelser.

**matēri|e,** lat., kroppsl. ämne i mots. till form l. kraft. **-ell,** kroppslig, syftande på kroppsl. ämnen.

**Mathieu** (-tiö), Claude Louis, fr. astron., f. 1783, d. 75 ss. prof. Paris. Und. 30 år utg.: *Ann. du bureau des longitudes.*

**Matilda,** markgref. af Toscana, f. 1046, gift med Gottfrids af Bouillon onkel Gottfrid af Lothringen. Ifrig anhäng. af Gregorius VII, testamenter. hon alla sina besittningar t. kyrkan, d. 15.

**matiné,** fr., morgon-, förmiddagskonsert l. spektakel.

**matjes-sill,** holl., eg. jungfrusill, den bästa holl. delikatessill.

**Mato Grosso,** stat i Brasil., 1,379, 651 kv.km., 92,827 inv. Hst. Cuyàba.

**Matra,** gren i Ungarn af Karpaterna.

**matrik'el,** lat., namnförteckn., stamrulla, inskrifningsbok.

**matrīs,** fr., gjutform f. stilar. Mots.: patris.

**matrōna,** lat., ärevörd. äldre gift fruntimmer.

**matsmältning,** *fysiol.,* d. process, hvarigm födan förändras, så att den assimileras med magsaften. Därtill tjäna saliven, magsaften, s. innehåller pepsin, salt- o. mjölksyra samt salter, gallan, bukspottkörtelns sekret, tarmsaften samt äfv. mag- o. tarmmusklernas mekan. arbete, hvarigm födan förarbetas i mindre partiklar.

**matstrupe,** det muskulösa, cylindriska rör, s. ligger mel. luftstrupen o. ryggraden o. från svalget leder t. magen, i hkn det inmynnar vid cardia.

**Matterhorn,** bergpass på Penniniska alp. på gränsen mel. Wallis o. Italien, 4,482 m.

**Mattēus,** evangelist, Jesu lärjunge, förf. af det eft. M. ben. evangeliet, urspr. tulltjänsteman, skall ha lidit martyrdöd. i Etiopien. Dag 21/9.

**Mattheson,** Joh., ty. musikförf., f. 1681 Hamburg, d. 64. Skr. generalbasskolor m. m.

**Mattīas,** en af Jesu lärj., gm lottdragning apostel i Judas Iskariots ställe. Dag 24/2.

**Mattias,** 1) M., ty. kejs., son t. Maximilian II, f. 1557, kejs. 12, kon. af Ungarn 18, d. 19. — 2) M. Corvinus, son t. Joh. Hunyad, f. 1443, kon. i Ung. 58, tillbakaslog turkarne, gynnade konst o. vetensk., eröfr. 85 en del af Österrike jämte Wien, d. där 90.

**Mattis,** pseud. f. M:a Lundström.

**maturitēt,** lat., mogenhet. **-sIexamen,** före läroverksstadgan af d. 18/2 05 benämn. för afgångsexam. fr. högre allm. läroverk.

**Maubeuge** (måbösch), fr. befäst st. vid Sambre, 12,970 inv.

**Maupassant** (måpassang'), Guy de, fr. förf., f. 1850 Normandie, d. 93 vid Paris, anhäng. af den rationalist. skolan, skref lyriska dikter-romaner, noveller m. m

**Maupertuis** (måpertyī), Pierre Louis Moreau de, fr. mat, f. 1698 St. Malo, 41 pres. f. akad. i Berlin, d. 59 Basel. Förf.

**Mauretānien,** *g. geogr.,* n. v. del. af Afrika, nuv. Marokko.

**Mauritius** l. Ile (Isle) de France, den största af Maskarenerna (se d. o.) 1,826 kv.km., 373,336 inv. Mildt o. sundt klimat. Produkt.: socker, ris, kaffe, indigo, bomull. Hst. Port Louis. Sed. 1814 eng.

**Mauritius- o. Lazarus-orden,** it. orden, stift. 1434; 5 klass.

**Maury** (måri), Matthew Fontaine, amer. hydrogr., f. 1807 Virginia, 44 förestånd. för sjöobs. i Washington, d. 73 Lexington. Uppfann vind- o. regnkart. Förf.

**Mauser,** Wilh., ty. tekn., f. 1834, d. 82. Uppfann det efter M. ben. infanterigeväret.

**Mausōlos,** kon. i Karien 377/53 f. K.; bekant för den af hans gemål Artemisia öfver honom uppresta praktfulla graf (mausolé).

**mauvais** (måvä), fr., dålig; m. sujet (-syché), »dåligt subjekt», utsväfvande sälle.

**Maxen'tius,** 306 e. K. rom. kejs., drunknade 312 i Tiber i slag. mot Constantinus.

**maxill',** lat., ent, insekternas andra käkpar.

**Max'im,** Hiram, am. ingenjör, f. 1840, konstruerade 83 en automat,

mitraljös., 09 ljudlösa gevär o. kanoner.

**maxīm,** lat., grundsats.

**Maximiānus,** Marius Aurelius Valer., 286/305 rom. kejs., flydde 308 t. Gallien, sökte störta Constantin d. st., dödades 310 i Massilia.

**Maximīlian,** kurfurstar af Baiern: 1) M. I., son till hert. Vilh. V af B., f. 1573 Landshut, uppfostrades af jesuiter, reg. 97, 09 i spetsen för kat. ligan, segr. 19 vid Prag, kurfurste 23, d. 51 Ingolstadt. — Hans sonson 2) M. II Maria Emanuel, son t. Ferd. Maria, f. 1662, reg. 79, hjälpte 83 att befria Wien, 92 ståth. i sp. Nederländ., 06 f. förbund m. Frankr. i riksakt, 14 återinsatt, d. 26. — Hans sonson 3) M. III Jos., son t. kejs. Karl VII, f. 1727, reg. 45, d. 77. — Kgr af Baiern: 4) M. I Jos., son t. prins Fredr. af Zweibrücken-Birchenfeld, f. 1756, 95 reg. i Zweibrücken, 99 kurfurste af Baiern, i förbund m. Napoleon I, 06 kon., 13 på de allierades sida, d. 25; ytterst älskad af folket. — Hans brorson 5) M. II Jos., son till kon. Ludv. I, f. 1811, reg. 48, d. 64; gynnade vetenskap o. konst. — Rom.-ty. kejs.: 6) M. I, son t. kejs. Fredr. III, f. 1459, 77 g. m. Maria af Burgund, 86 kon., 93 kejs., införde 95 »evig landsfred», stred i Italien mot Venezia o. Frankrike, d. 19Wels, kallad »den siste riddaren». Förf. — Hans sonsons son 7) M. II, f. 1527 Wien, kon. af Böhmen 62, af Ungarn 63, kejs. 64, d. 76. Beviljade protest, fri religionsöfning. — 8) M. (Ferd. M. Jos.), bror till kejs. Frans Josef af Österrike, f. 1832 Wien, 57 g.

m. Charlotte af Belgien, 57/59 gen -guv. i Lombardiet, 63 gm Napoleon III:s inflyt. kejs. i Mexico, höll 64 sitt intåg, 67 af republik. inneslut. i Queretaro o. skjuten.

**Maximīlians-orden,** bai. ord., stiftad 1853; 1 klass.

**Maximīnus,** 1) Caj. Jul. Verus M., kallad trakiern, rom. kejs. 235, mördad af sina egna sold. 238. — 2) Caj. Galer. Valer. M., 307 rom. kejs., 313 slagen af Licinius vid Adrianopel, dödade sig själf s. å.

**max'imum,** lat., d. största, högsta.

**Max-Josefsorden,** bai. ord., stift. 1806; 3 klasser.

**May** (mä), Sir Thom. Erskine, lord Farnborough, eng. förf., f. 1815, sedan 56 sekreter. i underhuset, d. 86. Skr. i politik.

**Mayenne** (majänn'), dep. i n. v. Frankrike, 5,212 kv.km., 313,103 inv. Hst. Laval.

**Mayfair** (me'fär), eng., en ö. om Hyde Park i London belägen förnämlig stadsdel.

**Mayo** (mäo), irl. grefsk. v. Atl. hafv., 5,507 kv.km., 202,627 inv. Hst. Castlebar.

**mayonnaise** (-jånnäs), se majonnäs.

**mayor** (mär), högsta magistr.-person i eng. stad (utom London, Dublin o. York).

**mazagran** fr., kaffe i ett glas; namnet eft. den algeriska byn M.

**Mazarin** (-saräng'), egentl. Mazarini, Jules, fr. statsm., f. 1602 Pescina, 32 präst, 42 kardinal 43 min. efter Richelieu, 51/53 fördrifven från Paris, d. 61 Vincennes. Reger. energ., men despot.

**Mazepp'a,** Ivan Stefanovitsch, kosakhetman, f. 1644, 87 hetman, 98 af Peter d. st. utn. till furste af Ukraine, 09 med Karl XII, flydde eft. Pultavaslaget till Bender, där han s. å. intog gift.

**Mazérska kvartettsällskapet,** ett på grund af donat. af grossh. Joh. Mazér (f. 1790, d. 47) 1849 bildadt sällsk. för idkande af »kvartett- o. kammarmusik.»

**mazurka,** se masurka.

**Mazzīni,** Guiseppe, it. agitator, f. 1805 Genua, grund. 32 i Marseille »det unga Italien», 33 in contumaciam dömd till döden, 42/48 i London, 49 rom. triumvir, åter

t. London s. å., först 70 t. Italien, d. 72 Pisa.

**Md,** förk. för n.-amer. stat. Maryland.

**Me,** förk. för n.-amer. stat. Maine.

**mean'der,** *arkit.,* slingrande, vriden prydnad.

**Meath** (mī*dh*), vanl. kalladt East (īst) M., irl. grefsk. vid Irl. sjön, 2,346 kv.km., 67,463 inv. Hst. Trim.

**Mechelin,** Leo, finsk jurist, f. 1839, 82/90 chef för finansdep., 03/04 landsförvist, sed. 05 i senaten.

**Mecheln,** fr. Malines, belg. st. v. Dyle, 59,000 inv., ärkeb., domk., mus.-akad., handel o. industri.

**Meckel,** Jon. Friedr., ty. anat., f. 1781 Halle, d. 33 ss. prof. där. Bek. f. sitt syst. i jämf. anatomi. Förf.

**Mecklenburg-Schwerin,** ty. storhertigd. v. Östersj., 13,162 kv.km., 625,000 inv. Rel. evang. Hst. Schwerin o. Ludwigslust. Öfr. st. Wismar, Rostock, Güstrow m. fl. Nuv. storhert.: Fredrik Frans IV, sin fars eftertr. 97, tilltr. reg. 01.

**Mecklenburg-Strelitz,** ty. storhertigd., s. o. om M.-Schw., 2,930 kv.km., 103,451 inv. Relig. evangelisk. Hst.

Neu-Strelitz. Nuv. storhert.: Adolf Fredrik, sed. 04.

**medalj,** fr., skåde-, minnes- l. belöningspenning.

**medaljong',** fr., stor skåde- l. minnespenning, litet fodral för porträtt o. d.

**Medeia** (-ej'-), lat. Medēa, *gr. myt.,* dotter till kon. Aietes i Kolkis, af Iason, hkn hon förhjälpte till gyllene skinnet, bortförd, sedan öfvergifven; dödade sina barn o. flydde.

**Medelhafvet,** jordens största inhaf, mel. Europa, Asien o. Afrika, m. Marmarasj, 2,885,500 kv.km. Delar: Egeiska, Joniska, Adriatiska, Tyrrheniska haf., Genua- o. Lejonviken, St. o. Lilla Syrten. Står gm Gibraltars sund i förbindelse med Atlanten.

**medelhögtyska,** se tyska språket o. litteraturen.

**medellifslängden** l. med.-åldern f. alla und. en viss period aflidna var i Sverige 1871/80 för mannen 45 o. för kvinnan 49 år mot resp. 42 o. 46 und. perioden 1856/70. Åren 1901/05 utgjorde dödssiffran $15,_5$ på hvarje tusental inv.

**Medelpad,** landsk. i Norrland, gränsar i n. v. t. Jämtland, i n. o. t. Ångermanland, i ö. till Bottniska viken, i s. till Hälsingland, i v. till Härjedalen, 7,353 kv.km. Vattendrag: Indalsälfven, Ljungan. M. är i v. bergigt, mot kusten tämlig. lågländt. Huf.-När.: skogsskötsel. M. bildar jämte Ångermanld Västernorrlds l. St. Sundsvall.

**medelproportional,** *mat.,* = kvadratrot. ur prod. af 2 tal.

**medelpunkt,** den pkt i en kroklinje (cirkeln, ellipsen, hyperbeln m. fl.), s. tudelar alla gm den gående kordor.

**medeltal,** *mat.,* erhålles gm talens addition o. summans delning med talens antal.

**medeltiden,** tidrymden från slutet af folkvandringarna l. västrom. rikets fall (476 e. K.) till Amerikas upptäckande l. reformat. början.

**Medevi,** hälsobrunn i Östergötl. l., 3 mil från Askersund.

**mediation,** lat., förmedling.

**mediatisērade** kallas de forna »riksomedelbara» ty. områden (furstendöm., grefsk., städer), s. med förbehåll af vissa företrädesrättigheter underkastats en större stats suveränitet.

**Mēdici** (-tji), ber. florentinsk familj, bekant i slutet af 13:e årh.: 1) Cosimo, f. 1389, 35 republikens hufvudman, d. 64; förrskön. staden, gynnade vetensk. o. konst liksom hans brorson 2) Lorenzo, f. 1449, pres. 69, d. 92. — Hans sonsons son 3) Alessandro, 1531 ärftl. hert. af Toscana, mörd. 37. — 4) Cosimo, f. 1519, storhert. af Toscana, d. 74. Ätten utdog 1737. Jfr Katarina o. Maria af M.

**medicīn,** lat., vetenskap. om människans friska o. sjuka tillsånd samt konsten att förebygga o. bota sjukdomar, ursprungl. rent empirisk m. vidskepl. o. religiösa inblandn., först af Hippokrates utbild. till konst o. vetensk. Man särskiljer d. egentl. m. jämte patologi o. terapi från den preventiva m. l. hygienen.

**medicinēra,** medelt.-lat., begagna läkemedel.

**Mēdien,** *g. geogr.,* landsk. i Asien, mel. Kasp. haf., Armenien, Assyrien, Susiana, Persis, Partien o. Hyrkanien; mycket bergigt; und. 7:e o. 6:e årh. f. K. makt. kon.-rike. 559 f. K. införl. m. Persien.

**medievāl,** hör. till medeltiden; ett slags boktrycksstil.

**medikament',** lat., läkemedel.

**Medīna,** st. i Arabien i landsk. Hedschas, 40,000 inv. Ber. moské m. Mohammeds graf. Vallfartsort.

**Meding,** Osk. (pseud. Gregor Samarov), ty. skriftst, f. 1829, se- 73 i Berlin, d. 03 Charlottenburg. Skr. romaner,

memoarer m. m., många öfvers. på sv.

**mēdio,** lat., i midten.

**Mediolānum,** se Milano.

**medit|ation,** lat., eftertänkande, öfvervägande. **-era,** eftertänka, grunda.

**mēdium,** lat., midt; medelväg, hjälpmedel; *fys.,* omgifvande ämne; *spirit.,* person, gm hkn andarna uppenbara sig.

**medschīdie,** turk. guldmynt = 100 piaster = $16,_{60}$ kr., (5 guld-m. = 1 pund = omkr. $83,_{76}$ kr.). — 1 silfver-m. = 20 piaster = omkr. $3,_{35}$ kr.

**medschīdie-orden,** turk. orden, stift. 1861; 4 klasser.

**Medoc,** (-dock') rödt Bordeaux-vin från M. i fr. dep. Gironde.

**Medūsa,** se gorgoner, maneter.

**Meerane,** fabr.-st. i kon.-riket Sachsen, 24,994 inv.

**meeting** (mīting), i England o. N.-Amer. folkförsaml. f. rådslående om allm. angelägenh.

**Mefistōfeles,** en ur folksagan lånad ben. på djäfvulen.

**mefitisk,** lat., stinkande, kväfvande (lukt).

**mega,** gr., i sms. »stor».

**Megaira** (-gaj-'), lat. Megæra, se erinnyer.

**megalīter,** gr., af stora stenblock bestående minnesmärken från forntiden, is. i v. och n. Europa.

**Megalōpolis,** *g. geogr.,* hst. i Arkadien.

**Megara,** *g. geogr.,* hst. i gaml. gr. landsk. Megaris, mel. Attika o. Korint.

**megatērium,** lat., fossilt djur af sengångarnas släkte, i S. Amerikas diluvialformation.

**Megära,** gr., »argsint kvinna», se erinnyer.

**Megerle,** se Abraham a S:a Clara.

**Mēhemed Ali,** v. kon. af Egypt., f. 1769 Kavala (Makedonien), kom 99 ss. soldat till Egypt., 05 pascha, utrotade 11 mamlukerna, eröfr. 31 Syrien, s. han 41 återställde till Turkiet mot erkännande af hans ståthållarskaps ärftlighet, d. 49; verkade f. reform, eft. europ. mönster, men despotiskt.

**Mēhemed Ali Pascha,** egentl. Karl Detroy, turk. gen., f. 1827 Brandenb., kom 43 s. skeppsgosse t. Turkiet, mohammedan, 77 öfverbefälh. i Bulgarien, 78 vid Berlinkongressen, s. å. mörd. i Albanien af rebeller.

**Mehlen,** Berent v., f. i slutet af 1400-talet, 21 i sv. tjänst, 23 riks-r., stämplade mot Gustaf I, und. grefvefejden mot Sverige.

**Méhul** (meyl), Étienne Henri, fr. komp., f. 1763, 95 prof. vid konservat. i Paris, d. där 17. Komp. Josef i Egypten m. fl.

**Meijer,** 1) Karl Fredr., milit., förf., f. 1791, d. 72 ss. gen.-löjtn. Skr. om kriget mel. Sverige o. Danmark 1808/09. — 2) Bernhard, lit.-hist., f. 1848, var under en lång följd af år red. för Nord. Familjebok. Skr. *Svenskt lit.-lex.* m. m.

**Meilhac** (mejack'), Henri, fr. dram.,

f. 1832 Paris, d. där 97. Skr. talr. komedier (*Frou-Frou* bl. a.) o. librett. (en del tills. med Halévy) m. m.

**Meiningen,** residens- o. hst. i hertigd. Sachsen-M. vid Verra, 15,949 inv. Slott, fabr. v. Elbe. Domkyrka, berömd porslinsfabr.

**Meissen,** st. i kon.-rik. Sachsen.

**Meissner,** 1) Karl Hjalm., mus., f. 1865 Hälsingf., kapellmäst. vid K. Operan 08/10, musikdir. vid Kalm.-reg. från 1887. — Dennes hustru 2) Emma Olivia Ekström, f. Berg 66, operettsång., debut. på Söd. Teat. i Sthm 88; fr. 97 vid Ranfts teat.

**Meissonier** (mäsonjē), Erneste, fr. mål., f. 1815 Lyon, d. 91 Paris. Hans mestadels små, men högt betalda dukar äro dels genretaflor, dels bataljstycken.

**mekan|īk,** gr., *fys.,* läran om lagarna för kroppars jämnvikt (statik) o. rörelse (dynamik), hvilar på lagar, bekräftade genom försök o. först satta i system af Newton. **-iker,** person, som är kunnig i mekanik; förfärdigare af fysikal., astron. o. matem. instrument. **-isk,** maskinmässig; omedveten. **-ism',** en maskins verkande delar.

**Mekhong,** fl. i Bortre Indien o. Kina, uppr. på ö. Himalaja, utf., bild. ett delta, i s. Kin. haf., omkr. 42,000 km. l.

**Mekines,** st. i inre Marokko, 50/ 60,000 inv. Sultanens sommarresidens.

**Mekka,** arab. st. i Hedschas, 60,000 inv. Moskéer, Kaaba, vallfartsort ss. Mohammeds födelseort.

**Mekkabalsam,** se Balsamodendron.

**Melac',** fr. gref. o. gen., härjade 1689 på Ludv. XIV:s befalln. Pfalz, föll 09 i slag. vid Malplaquet.

**Melanch'thon** (Schwarzerd), Phil., ty. teol. o. reformat, f. 1497 Bretten (Pfalz), 18 prof. i Wittenberg, uppträdde sed. 19 i skrifter för Luthers sak, delt. 28 i reform, gmförande i Sachsen, förf. 30 Augsburg. bekännelsen o. 31 dess Apologi, deltog i alla förlikningsförsök med katolikerna, angreps på det häftig. af de stränga lutheranerna f. antag. af Leipzigs interim o. sin böjelse f. Calvins nattvardslära o. synergismen, d. 60 Wittenberg; för sin stora lärdom kallad »Præceptor Germaniæ».

**Melander,** Anders, präst, f. 1801, d. 67 ss. kyrkoh. i Skeninge. Skr.: *Grek.-sv. handlex. till N. T.* m. m.

**Melanderhjelm** (förut Melander), Daniel, mat., f. 1726, d. 10 ss. f. d. prof. i Upps. Skr.: *Fundamenta astronomiæ* m. m.

**meistersinger** (maj-), se mästersångare.

**Melanēsien,** de af papuas bebodda öarna i Stilla hafvet.

**melanīt,** *min.,* brun l. svart granat.

**melankolī,** gr., *läk.,* själssjukdom yttrande sig i dyster sinnesstämning, likgiltighet för den yttre världen, slöhet.

**melass',** sista produkten vid sockerfabrikationen; inneh. jämte oförändr. socker många salter, slemsubstanser o. svårkristalliserande socker; förarbetas på socker och sprit. Kreatursfoder.

**Melba,** Nelly, konstnärsnamn f. Minnie Armstrong, f. Mitchel, austral. sångerska, f. 1865 Melbourne, har uppträdt i Europa, bl. a. i Sthm (93).

**Mel'bourne** (-börn), hst. i eng. kolon. Victoria i s. Australien, vid Bas-sundet, 538,000 inv. Univ., bisk., pal., mus., bot. trädg., observat., hamn. Grundl. 1837.

**Meleagros** (lat. Meleāger), *gr. myt.,* argonaut, dödade kalydon. vildsvinet o. 3 morbröder, dog, emed. hans mor brände upp ett vedträ, hvarvid hans lif enl. oraklet var fäst.

**melērla,** fr., blanda. **-ad,** om tyg: spräcklig.

**Melikow,** se Loris-M.

**Melilōtus** Tourn. *Papilionaceæ. M. officinalis* Willd., allmän; kreatursfoder, officinell.

**Melīn,** 1) Hans Magn., teol., förf., f. 1805, 47 prof. i Lund, 65 dom.

prost där, medl. af sv. akad., d. 77. Skr.: *Predikningar, Handlex. öf. gr. spr.* m. m. Öfvers. Goethes Faust. II. — 2) Karl Alfr., skald, f. 49 Utö, Sthms l., fil. d:r 75, lekt. i Sthm sed. 03, ledarn, af Sv. Akad. 98. Skr.: *Humleplockningen* (82), *Prinsessan o. svennen* (85), sagosp. *Snöhvit* (97) m. m.

**Melingue** (meläng'), Luc., fr. mål., f. 1841 Paris, d. 89.

**meliss,** *Melissa* L., *Labiatæ. M. officinalis* L., i s. Europa, sydv. Asien; trädgårdsväxt; lämn. eter. olja o. tesurrogat.

**Melkisēdek,** jud. präst-kon. i Salem (Jerusalem) på Abrahams tid (1 Moseb. 14); messiastyp.

**Mellan-Amerika,** se Central-Amerika.

**mellangärdet,** lat. *diaphragma,* den tjocka, muskulösa hud, s. med öppningar f. blodkärlens o. matstrupens gmgång skiljer bröst- o. bukhålan.

**Mellin,** Gust. Henr., präst, förf., f. 1803, d. 76 ss. kyrkoh. i Lunds stift. Skr.: *Blomman på Kinnekulle, Sveriges sista strid,* nov. m. m.

**melodlī,** gr., anordnad följd af med haa öfverensstäm. toner till skillnad från harmoni. **-īk,** melodilära.

**melodrām,** gr., af musik beledsagad, självständ. l. i ett drama förekom. deklamation.

**melon,** se gurksläktet.

**melonkaktus,** *Melocactus* Dec., *Cacteæ,* i S.-Amer., V.-Indien; ätbara frukter, prydnadsväxt.

**melōnträdet,** se Carica.

**Melōs,** *g. geogr.,* se Milo.

**Melpome'ne,** *gr. myt.,* en af muserna, sorgspelets gudinna.

**Melusīna,** enl. sagan en hafsgudinna o. stammor för fr. familjen Lusignan.

**Melville** (-vill'), 1) ö v. Australiens nordkust; 2) ö i Norra ishaf. n. v. om Boothia Felix; 3) halfö i Hudsonsvik.

**membrān,** lat., hud; pergament.

**membrum,** lat., lem, medlem.

**Memel,** 1) st. i Ost-Preussen vid Kurisches haff, 20,687 inv. Hamn, varf. 2) flod, se Niemen.

**memen'to,** lat., »kom i håg!»; minnestecken. M. möri, tänk på döden!

**Mem'fis,** *g. geogr.,* nedre Egyptens hst. vid Nilen, anlagd af kon. Menes; förfallen sed. 525 f. K.

**Memling,** Hans, flandr. mål., lefde i Brügge, d. där 1495.

**Mem'non,** *gr. myt.,* etiop. furste i förbund m. trojanerna, dödades af Akilleus. M:s-stoden, kolossal stenbild (monolit) vid Tebe i Egypten, klingade i soluppgång, i följd af temperaturombyte.

**memoārer,** fr., minnesteckningar.

**memorābel,** lat., minnes-, tänkvärd.

**memoran'dum,** lat., anteckningsvärdt; anteckning, anmärkning.

**memoriāl,** lat., inlaga, betänkande; *hand.,* dagbok.

**Mem'phis,** st. i Tennessee (N.-Amer.) v. Mississippi, 113,669 inv.

**Menabrēa,** Federigo Luigi, it. gref. o. statsm., f. 1809 Chambéry, 59 gen., 61 sjömin., 67/69 min.-pres., sedan 76 sändeb. i London, d. 96 Chambéry.

**menād,** gr. = bacchantinna.

**menageri** (-scherī), fr., saml. af lefv. in- o. utländska djur.

**Menai-sundet** (mēnä-), mellan Wales o. ön Anglesea; däröfver Britanniabron.

**Me'nam,** fl. i Siam, uppr. vid Kinas s. gräns, utf. nära Bangkok i Siamviken, 1,500 km. l.

**Menan'dros** (lat. Menan'der), gr. skald, f. 342 f. K. Athen, d. 290; representant f. den s. k. »nya» gr. komedien.

**Mendeli** (ford. Pentelikon), berg n.o. om Athen, 1,110 m. h.

**Mendelssohn,** 1) Moses, ty. köpman o. filos, af jud. härkomst, f. 1729 Dessau, d. 86 Berlin. Lessings vän. Saml. skrift., utg. 1880, 2 bd. — Hans sonson 2) M. Bartholdy, Felix, ty. komp., f. 1809 Hamburg, d. 47 Leipzig ss. förest.

f. det af honom grund. konservat. Skr. mus. till »En sommarnattsdröm», »Antigone», *Lieder ohne Worte,* symfon. m. m.

**Mendoza,** don Diego Hurtado de, sp. statsm. o. förf., f. 1503 Granada, d. 75 Madrid. Skr. skälmrom. *Lazarillo de Tormes,* hist. arb. m. m.

**Menelāos** (lat. Menelāus), *gr. myt.,* kon. af Sparta, bror till Agamemnon o. gift med Helena, hvilkens bortförande förorsakade trojan. krig., hvari M. var en af anförarne.

**Menelik,** se Menilik.

**Menēnius Agripp'a,** rom. patricier; förmådde 494 f. K. de uppror. plebejerna att återvända gm fabeln om magen o. de mot den uppror. lemmarna.

**Me'nes,** 1:e kon. i Egypten omkr. 5000 f. K., anlade Memfis.

**menestrels** (eng. minstrels), und. medelt. i Frankrike o. England kringvandr. folkskalder och sångare.

**Mēne tēkel ūfarsīn,** de hemlighetsfulla, arameiska på väggen af osynl. hand skrifna ord, s. bebådade för Belsasar hans rikes undergång; *bild.,* högtidlig varning.

**Mengel,** Paul Fritz, publ., f. 1813, 59/84 medarb. i »Aftonbladet», förf. und. sign. Göran pikanta »Riksdagskaleidoskop» för »Göteborgs-Posten», d. 89.

**Mengs,** Raph., ty mål., f. 1728, d. 79 Rom.

**Menilek** (orätt Menelik), kejs. af Abessinien, f. 1844, 65 kon. af Schoa, sed. 89 negus af hela Abessinien, besegrade italienarna s. å.

**Mennander,** Karl Fredr., teol., f. 1712, d. 86 ss. ärkebiskop. Naturhist.

**Menn'o,** Simons, stift. af mennoniternas sekt, hans anhängare förkastade barndopet, f. 1492 Friesland, d. 59 Holstein. Förf.

**mens sana in cor'pore sano,** lat., en frisk själ (bor blott) i en frisk kropp.

**mensūr,** lat., mått, något afmätt; på orgelpipor förh. mel. längd o. vidd; ty. studentuttryck för duell på värja. **-āl|musik,** musikstycke, skrifvet m. **-āl|noter,** våra nuv. i 12:e årh. uppfunna noter af bestämbar tidslängd.

**mensurāb|el,** lat., mätbar. **-ilitēt,** mätbarhet.

**Mentāna,** it. ort, nära Rom. Slag 3/11 1867.

**Menter,** Sophie, se Popper.

**mentōl,** hufvudbeståndsdel i pepparmyntoljan. Anv. s. kylande, smärtfördrif. medel.

**Mentōne,** fr. st. v. Genuavik., 9,944 inv. Hamn, badort.

**Men'tor,** Telemakos' lärare o. följeslagare, däraf ynglings handledare.

**Ment'schikov,** 1) Alex. Danilov., ry. furste, statsm., fälth., f. 1672 Moskva, steg från bagarlärling i Peter d. st. tjänst till min. o. fältmarsk., 06 ty. riksfurste, 07 ry. furste, oinskränkt härsk. ss. förmynd. f. Peter II, 27 störtad o. skickad till Sibirien, d. 29 Beresov. — Hans sonsons son 2) Alex. Sergejev., f. 1789, delt. i fälttåg. 12/15, 36 sjömin., 53 sändebud i Konstpl, framkallade gm sin råhet Krimkriget, försvarade Sebastopol, drog sig tillbaka 55, d. 69.

**menu** (-ny), fr., matsedel.

**menuett',** fr., långsam o. gratiös dans i ¾ takt.

**menus plaisirs** (-ny pläsīr), fr., »små nöjen», fickpengar.

**Meran,** st. i Tyrol. vid Adige, 9,284 inv. Slott, kurort.

**Mercātor** (lat. öfvers. af Kremer), Gerh., flandr. geogr. o. mat., f. 1512, hert:s af Jülich kosmogr., d. 94; bek. gm sin projektion, i hkn paralleller o. meridianer bilda mot haa räta vinklar.

**Meredith,** 1) pseud f. Lytton 2. — 2) Geo., eng. skald o. rom.-förf., f. 1828, d. 09.

**Merīda,** hst. i mexik. staten Yucatan, 43,630 inv. Univers., domkyrka.

**meridiān,** lat., den storcirkel på jorden, s. går gm en viss plats o. båda polerna: jfr längd. Tänker

man sig en m:s plan utsträckt till det skenbara himlahvalfvet, bildar dess skärn. därmed platsens himmels-m. l. middagslinje, vid hkns passerande alla stjärnor (äfven solen) uppnått sin största höjd öfver horisonten. Magnet, m., det vertikala plan, s. man kan tänka sig lagdt gm en i horisontalplan, fritt sväfvande magnetnåls längdriktn., bildar alltid en vinkel (deklination) med den astronom, m.

**meridiāncirkel,** *astron.,* instr., best. af en tub, s. rör sig i meridianplanet kring en vågrät axel o. en därmed förenad graderad cirkel.

**Mérimée** (-rimē), Prosp., fr. förf., f. 1803 Paris, 53 senator, d. 70 Cannes. Skr. nov., dikter, hist. arb. m. m.

**merīno,** fårart; kypradt kamullstyg.

**merīt,** fr., förtjänst.

**merkantīl,** lat., hör. till handel. **-systemet,** den åsikt inom statshushålln. und. 17 o. 18 årh., att handeln utgör grundvalen f. nanationalrikedom. o. att den bör understödjas gm skydd för den inhemska industr., befordran af utförsel, handelsfördrag, kolonialpolitik, beviljande af privilegier m. m.

**merkaptāner,** *kem.,* svafvelhalt. org. föreningar med intensiv löklukt.

**merkatorsprojektion,** kartprojektion, uppkallad eft. den belg. geogr. G. Mercator (se d. o.), i hkn paralleller o. meridianer bilda räta vinklar mot haa.

**Merkūrius,** 1) *rom. myt.,* handelns gud, grekernas Hermes (se d. o.). — 2) Alkemisternas benämn. på kvicksilfver.

**Merkūrius,** *astron.,* den solen närmaste planeten med 4,900 km. ekvatorialradie, 70/215 mill. km. fr. jorden, i medeltal $57{,}_6$ mill. km. från solen; omloppstid 88 dagar; utan måne.

**Merle d'Aubigné** (märl dåbinjē), Jean Henri, schweiz. hist., f. 1794 Genève, d. där 71. Skr.: *Hist. de la réformation* m. m.

**Merlin,** i gamla brit. sagorna omtalad trollkarl.

**Mēroë,** *g. geogr.,* etiopiskt rike i Nubien o. Abessinien vid öfre Nilen. Präststat. Kgn valdes bland prästerna. Hst. M.

**merovin'ger,** 1:a kon.-ätten i Franken; stamfar Merovig l. Meroveus (448/57); försvagades gm inre tvister o. våldsgärningar; förlorade makten till de karolingiska majores domus; den siste, Childerik III, störtad af Pipin den lille 752.

**Merseburg,** reg.-distr. i prov. Sachsen, 10,207 kv.km., 1,255,244 inv. Hst. M. vid Saale, 20,023 inv. Domkyrka, fabr.

**Mersen,** holl. by nära Maastricht. Fördrag 870.

**Mersey** (mörsi), eng. fl., uppkommer af Tame o. Goyt, utf. v. Liverpool i Irl. sj., 120 km.

**Merv,** oas i Central-Asien i s. Turkistan. St. M., 3,926 inv.

**mesallians',** fr., giftermål m. person af ringare stånd.

**mesān,** *sjö.,* m.-mastens gaffelsegel. **-mast,** aktersta masten på ett 3-mastadt fartyg l. en galeas.

**Me'sched,** hst. i pers. prov. Korasan vid Tetschend, 60,000 inv. Moské, handel.

**Mes'mer,** Friedr. Ant., ty. läkare, f. 1733, sed. 78 i Paris, d. 15. Grund. läran om animala magnetismen o. om magnet. kurer.

**mesogōtiska,** se gotiska spr.

**Mesopotāmien,** ford. namn på landet mel. öfre Eufrat och Tigris; nu turk.

**mesozōiska perioden,** 3:e afd. i jordens utvecklingshistoria, innefattar krit-, jura-, triasformationerna.

**messa di voce** (-vå'tje), it., *tonk.,* röstens gradvisa till- o. aftagande i sång (< >).

**Messalina,** Valeria, rom. kejs. Claudius' 1:a gemål, grym o. sedeslös, mörd. 48 e. K.

**Messel,** Alfr., ty. arkitekt, den förnämste på sin tid, f. 1853, d. 90. Warenhaus Wertheim i Berlin m. m.

**Messēnien,** *g. geogr.,* landsk. på Peloponnesus, nu gr. nomarki i s.v. delen af Morea, 3,342 kv.km., 155,800 inv. Hst. Kalamata.

**Messēnius,** 1) Joh., hist. o. dram., f. 1579, uppfostrad af jesuiter, 09 prof. i Uppsala, 13 förestånd. f. riksarkiv., häkt. f. stämpl. 16, d. 36 i fängelse. Skr.: *Scondia illustrata,* dram. *Disa, Signill* m. m. — Hans son 2) Arn. Joh., f. 1608, följde 16 sin far i fängelse, rymde 23, återvände o. hölls fängslad t. 40, rikshist.-graf o. adlad 46, 51 ankl. för sammansvärjn. o. afrättad. — Hans son 3) Arnold, f. 1629 i Keksholms fängelse, uppmanade 51 Karl Gustaf till uppror, jämte fadern afrättad s. å.

**Messiāden,** relig. epos af Klopstock.

**Messīas** (hebr. Maschiasch, den smorde), i G. T. den väntade räddaren af Davids släkt, s. i lekaml., andl. o. polit.

hänseende skulle återställa Israels forna härligh., ss. hvars ideal Davids välde ansågs.

**messidōr,** fr., »skördemånad», 10:e mån. i fr. revolut. tidräkn., från 19 juni t. 18 juli.

**Messīna,** st. på Sicilien v. M.-sund., omkr. 150,000 inv. Ärkebisk., domkyrka, citadell, palats, univ., akad., hamn, 2 fyrar. Förstördt af jordbäfning 28/12 1908.

**mestīs,** afkomling af hvit o. indian.

**mes'to,** it., tonk., sorgset.

**metafor,** gr., bildlikt uttryck, liknelse.

**metafrās,** gr., omskrifning.

**metafysīk,** gr., vetensk. om allt varas yttersta grunder. Jfr filosofi.

**metaller,** de enkla kroppar, s. ha metallglans o. metallisk färg samt stor specifik vikt, äro olösl. i vatten o. alkohol, goda värme- o. elektricitetsledare, delas i ädla (platina, guld, silfver, kvicksilfver) o. oädla, l. i lätta m. (alkaliska o. jordart. m.) o. tunga.

**metalloīder,** de icke metalliska, enkla kropparna, äro: syre, väte, kväfve, svafvel, selen, fosfor, tellur, arsenik, klor, brom, jod, fluor, bor, kol, kisel.

**metallurgī,** gr., läran om de kemiska (mera sällan de mekaniska) processer, hvarigenom metallerna, många metalloider (ex. svafvel) o. vissa af deras förening. (ex. svafvelantimon) framställas ur sina naturl. föreningar (malmer).

**metamorfōs,** gr., förvandling.

**metastās,** gr., omflyttning; *läk.,* en sjukdoms uppträdande på en annan plats l. i ett annat organ.

**Metastāsio,** egentl. Trapassi, Pietro, it. skald, f. 1698 Assisi, d. 82 ss. hofskald i Wien. Fulländ. d. it. opera seria.

**metātesis,** gr., bokstafsomflyttning.

**Metauro,** fl. i mel. It., uppr. på Apenninerna, utf. v. Fano i Adriat. haf., 135 km. l. Sl. 207 f. K.

**meteōrer,** gr., luftfenomen, små kroppar, s. indragas i atmosfären, där utaf farten råka i glödgning, förbrinna o. således ej nå jorden. Stjärnfall.

**meteorīter** l. meteorstenar, enstaka l. i större antal, ofta under eldutveckl. o. detonation nedfallande sten- l. järnmassor, hka förut rört sig i rymden såsom små himlakroppar.

**meteorologī,** gr., läran om de i atmosfären försiggående förändringarna i lufttryck, temperatur, fuktighet, elektr. förhållanden o. d., äfvens. om däraf uppkomm. följder, ss. storm, nederbörd m. m.

**meter,** gr., 1) mått, versmått; 2) längdenheten i metersyst., 1/1000000 af en fjärdedels jordstorcirkel. 1 m. = 10 deci-m. = 100 centi-m. = 1,000 milli.m. = $0,_1$ deka-m. - $0,_{01}$ hekto-m. = $0,_{001}$ kilo-m.

**meterkilogram,** se kilogram-meter.

**Methōdius,** broder t. Cyrillus 3, en af slavernas apostlar.

**Metis,** *gr. myt.,* Okeanos' dotter, 1:a gemål till Zeus, s. uppslukade henne o. därpå ur sitt eget hufvud födde Pallas Atene.

**metōd,** gr., planmässigt, efter bestämda grundsatser fortgående förfaringssätt för uppnåendet af ett visst mål; is. vid undervisning.

**metodis'ter,** af J. Wesley o. G. Whitefield 1729 stift. sekt, s. ville lefva efter den i bibeln uppst. metoden. 41

skilde sig Whitefield, s. hyllade Calvins predestinationslära, från den arminianskt sinnade Wesley. Allvarlig, men ofta öfverdrifven religiositet. — Metodisternas antal i Sverige omkr. 20,000 (09).

**metrīk,** gr., läran om versbyggnaden. Metrisk, i bunden form; (om mått o. vikt) hörande till metersystemet.

**metronōm,** gr., taktmätare; instr. för noggrant best. af takten i ett musikstycke.

**metropōl,** gr., moder-, hufvudstad. **-īt,** ärkebiskop.

**Metternich,** 1) Klem. Loth. Wenzel v., österr. furste o. statsm., f. 1773, 09 utr.-min., 21 hof- o. statskansl., störtad 48, lefde sedan 51 tillbakadraget i Wien, d. 59. Motståndare till all nationell o. liberal rörelse. — 2) Hans son 2) Rich. Klem. Loth. Herm. v., furste o. diplom., f. 1829, 59/70 sändeb. i Paris, utgaf faderns memoarer, d. 95 Wien.

**Metusalem,** Henoks son, blef äldst (969 år) af alla patriarkerna.

**metylalkohol,** *kem.,* $CH_4$ O, färglös, alkohol liknande vätska, s. erhålles, då den gm torr destill. af trä framställda träättikan destilleras; lösl. i vatten, alkoh. o. eter. Eg. v. $0,_{81}$; kokpkt 66°; brännbar. Anv. till fernissor, polityr, anilinfärger m. m.

**Metz,** st. o. fästn. i ty. Lothringen, vid Seille o. Mosel, 60,791 inv. Bisk., domkyrka, krigsskola, museum, betydl. handel, fabr. 1870 eröfradt af tyskarna.

**Meudon** (mödång'), fr. st. nära Seine, 9,702 inv. Lustslott. Slag 13/1 1871.

**Meurthe** (mört), 1) fr. bifl. till Mosel, t. h., uppr. på Vogeserna, utf. nedanf. Nancy, 161 km. l; 2) M.-et-Moselle (mört-e-måsel'), depart. i n.ö. Frankrike, 5,232 kv.km., 484,722 inv. Hst. Nancy.

**Meuse** (mös), se Maas.

**Meuse** (~), dep. i n.ö. Frankrike, 6,228 kv.km., 283,480 inv. Hst. Bar-le-Duc.

**Mexicanska viken,** vik af Atlanten vid Amerikas ostkust mel. Mexico o. Florida. Utgångspkt för Golfströmmen.

**Mexico** (mech'i-), 1) Republik i s. del. af N.-Amerika, 1,987,201 kv.km., $13,_6$ mill. inv. Gränsar i n. till Förenta stat., ö. Mex. viken o. Honduras, s. Guatemala o. Stilla haf., v. Stilla hafvet. Berg: Sierra Madre, Anahuacplatåen. Toppar: Popocatepetl, 5,270 m., Iztaccihuatl, 4,790 m., Orizaba, 5,450 m. Floder: Rio grande del norte, Colorado, Santiago m. fl. Klimat, temper. o. sundt. Huf.-när. åker- och bergsbruk, boskapsskötsel. Prod.: guld, silfver, kvicksilfver, svafvel, bly, sydfrukter, kochenill, rabarber m. m. Inv.: indianer, kreoler, mestiser. Pol. ind.: 27 stater, 1 territ. o. förbundsdistr. M. Hst. M.; öfr. st.: Saltillo, Vera-Cruz, Potosi, Merida, Guadalaxara, Colima, Morelia, Puebla, Guanaxuato, Queretaro, Zacatecas m. fl. Hist.: Urinv. azteker under en kon., stodo på en ganska hög kultur; uppt. 1518, 19 Cortez i M., 21 eröfradt af Span., 26 span. v.-kon. i M., 1810 oafhäng., 63 kejsardöme, 64 Maximil:s intåg, inre strider, Maxim. skjuten 67, M. sedan republ., författn. 1857. Relig. kat. Presid.: Porfirio Diaz, för 7:e gång. vald 1910. — 2) Hst. i M. på Anahuacplatåen, 350,000 inv. Ärkebisk., domk., univ., bergsskola, akad., observat.

**Meyer,** Jos., ty. bokhandl., f. 1796 Gotha, d. 56 Hildburghausen. Grund, bibliogr. institut., sed. 74 i Leipzig; utg. Meyers Konversationslexikon.

**Meyerbeer** (-ber), egentl. Jak. Liebmann Beer, Giacomo., ty. komp.r f. 1791 Berlin, d. 64 Paris. Komp. oper. *Hugenotterna, Profeten, Afrikanskan* m. fl.

**Mézières** (mesiär), befäst hst. i fr. dep. Ardennes, 7,884 inv. Flere gånger belägrad o. eröfr., senast 2/1 1871.

**mezzatin'ta,** it., medelfärg; i kopparstickar-ek. **-manér** = svartkonstmanér.

**mezz'o,** it., half, till hälften. M. forte, halfstark. M. piano, täml. sakta.

**Mezzofan'ti,** Gius., it. lingvist, f. 1771 Bologna, d. 49 Rom ss. kardinal. Talade 58 språk.

**Mezö-Tur** (mä'sö-), ung. st. vid Berettyo, 25,383 inv.

**mf.,** förk. för mezzoforte.

**m. g.,** *tonk.,* förk. för main gauche, fr., vänstra handen.

**Miāko** = Kioto (se d. o.).

**miaotse,** oafhängigt folk i s. Kinas bergstrakter.

**mias'ma,** gr., i luften befintl. organ. smittämne, orsak. t. de s. k. miasmat. infektionssjukdom.

**Miaulis,** Andr. Vokos, gr. sjöhjälte, f. 1768 Negroponte, segrade 22 vid Patras o. Spezzia, brände 31 gr. flottan v. Poros, d. 35 Athen.

**Michaëli,** Louise, sångerska, f. Michal Sthm 1830, debut 49, konstresor 55/56 i Danmark, 59/63 England, d. 72.

**Michaelson,** Knut Gottl.,dram. förf., f. Upps. 1859, bruksdisp. till 03, chef f. K. Dram. teat. 07/10. Skr.: *Markis de la Ferrière* (84), *Skandalen i natt* (91), *Unge grefven* (95), *En skugga* (00) m. fl. dramer.

**Michel,** Louise, fr. anarkist, f. omkr. 1830, d. 05, 71 deporterad t. N. Kaledon., åter i Paris 80, ifrig kommunist o. talarinna vid anark. möten. Kallad »Röda jungfrun». Förf.

**Michelangelo** (mikelan'dje-; eg. M. Buonarotti), it. renässansens störste bildh., mål. o. arkit., f. 1475 Caprese, d. 64 Rom. Huf.-verk i Rom: *kupol, till Peterskyrkan, Sixtinska kapellet;* i Florens: *minnesvårdar i San Lorenzo* m. m.

**Michelet** (mischlē), 1) Jul., fr. hist., f. 1798 Paris, 38 prof. där, afsatt 51, d. 74 Hyères. Skr.: *Histoire de la révolution franç.* m. m. — 2) Karl Ludw., ty. filos., f. 1801 Berlin, sed. 29 prof. där, d. 93. Skr. filos. arb.; hegelian.

**Michigan** (mi'tschigänn), förkortn. Mich., nordamer. fristat vid M.-sj., 151,923 kv.km., 2,420,982 inv. Klimatet i norra del. kallt, eljest tempereradt. Huf.-när.: landt- och bergsbruk, handel. Prod.: spannmål, smör, ull, koppar, järn, kol, salt. Hst. Lansing, största st. Detroit. 1837 stat. **-sjön** (~), en af de 5 stora canadens. sj. i N.-Amer., gm Mackinawsund. fören. m. Huron, 61,660 kv.km.

**Mickievicz** (mitskje'vitsch), Adam, polsk skald, f. 1798 Litaven, d. 55 Konstpl. Skr. epos, dikter m. fl. för polska lit. epokgörande skrifter.

**micrococc'us** Kg., *Schizomycetes,* bakterier m. klotformiga celler. Flertalet m. äro oskadliga, några arter utgöra däremot farliga smittämnen.

**Mi'das,** *gr. myt.,* kon. af Frygien, s. af Apollon fick åsneöron.

**middagslinje,** se meridian.

**middagspunkt,** meridianens s. skärningspkt m. horisonten.

**Middelburg,** hst. i holl. prov. Seeland på ön Walcheren, 18,831 inv. Hamn.

**Middeldorpff,** Albr. Theod., ty. kir., f. 1824 Breslau, 54 prof. där, d. 68. Grundl. af galvanokaustiken.

**Middlesborough** (midd'elsbro), st. i eng. grefsk. Yorkshire v. Nordsjön, 109,000 inv. Hamn, storart. fabriker.

**Middlesex** (middl'sex), grefsk. i mel. Engld, 734 kv.km., 2,585,139 inv. Hst. Brentford.

**Midgård,** *nord. myt.,* mskornas bostad, midt på jorden. **-s-ormen,** *nord. myt.,* son till Loke, blef nedstört. i hafvet, dödas vid Ragnarök af Tor.

**Midhat Pascha,** turk. statsm., f. 1825 Bulgarien, 60/72 ståth. i olika

prov.; 72, 76 storvesir, 67 afsatt o. landsförv., 78 benåd., 81 dömd till död. för delaktighet i Abd-ul-Asis' mord, benåd. m. landsfövisn., d. 84 Arabien.

**midī,** fr., middag; söder. — Canal du (dy) m. = Languedoc-kanalen. — Pic du M., topp på Pyrenéerna, 2,885 m. h.

**midinaīter,** ford. nomad, folk i n. Arabien.

**midnattspunkt,** meridianens norra skärningspkt m. horisonten.

**midshipman** (midd'schip-), eng. o. n.-amer. sjökadett.

**Mieris** (mir-), 1) Frs van, holl. genremål., f. 1635 Leijden, d. där 81. — Hans son 2) Willem, genremål., f. 1662 Leijden, d. där 47.

**Mieroslav'ski,** Ludv. v., polsk revolutionsm., f. 1814 Nemours, deltog i pol. revol. 30/31, häktad 46 i Posen, befriad 48, 49 anför. f. uppror. på Sicilien o. i Baden, 63 diktat. i Polen, d. 78 Paris. Förf.

**Mignard** (minjār), Pierre, fr. portr.-mål., f. 1610 Troyes, d. 95 Paris.

**Mignet** (minjā), Franç. Aug., fr. hist., f. 1796 Aix, 30 statsråd o. arkivarie, d. 84. Skr.: *Hist. de la révolut. franç.* m. m.

**mignon** (minjång'), fr., älskling, gunstling.

**migrän,** fr., *läk.,* nervös, ofta regelbund. återkomm. hufvudvärk i ena hufvudhalfvan; kan förorsakas af de mest olikart. anledn. Behandl.: hvila, ombyte af vistelseort, kaffein, kinin, elektricitet.

**Miguel** (mi'gel) dom, portug. tronpretend., son t. kon. Joh. VI, f. 1802 Lissabon, 22 o. 24 uppror mot fadern, 28 reg. f. sin brorsdotter Maria da Gloria, lät s. å. utropa sig t. kon., 32 fördrifven af sin broder Pedro I af Brasil., afsade sig 34 tronanspr. o. förvisades fr. Port, d. 66 vid Wertheim. Grym.

**Mīka,** en af småprofeterna, omkr. 730 f. K.

**mikādo,** titel på kejs. af Japan.

**Mīkael,** en af ärkeänglarna, dag d. 29/9.

**Mīkael Nikolajēvitsch,** ry. storfurste, bror t. kejs. Alex. II, f. 1832 Petersb., sed. 57 g. m. prins. Cecilia (Olga Feodorovna) af Baden, s. dog 91.

**Miklagård,** fornnord. namn på Konstantinopel.

**Miklosich** (-sitsch), Frz v., österr. filol., f. 1813 Steiermark, 49/86 prof. i Wien, d. 91. Skr. slav. språkens gram. m. m.

**mikro . . .,** gr., i smnsättn. liten, små . . .

**mikrober,** detsma s. bakterier.

**mikrofōn,** gr., af prof. Hughes uppf. apparat för förstärk. af ljudet i telefonerna, består af en tillspetsad, mel. 2 kolplattor sittande, vertikal kolstång. Vid kolplattorna fästas telefonens ledningstrådar.

**mikrofotografī,** fotografi af mikroskopiskt förstorade föremål.

**mikrokefalī,** gr., *läk.,* missbildn. i i följd af hämmad utveckling af hjärnan; orsak till idiotism.

**mikrokocker,** kulbakterier, kulformiga mikrober.

**mikrokos'mos,** gr., världen i smått, is. mskan.

**mikromēter,** gr., vanl. m. tub l. kikare försedt instr. f. finare mätningar; till mätn. af mycket små vinklar användes heliometern, best. af en tub, hvars objektivlins är ituskuren i 2 mot haa vridbara halfvor. **-cirkel,** sdn s. visar ett taget mått betydligt förstoradt. **-skruf,** sorgfälligt gängad, i en fast mutter rörlig skruf m. stort graderadt hufvud, hvars antal kringvridningar anger den längd skrufven flyttat sig.

**Mikronēsien,** se Oceanien.

**mikroskōp,** gr., *fys.,* opt. instr., s. gm smnställn. af linser visar små föremål förstorade. Det föremål, s. skall förstoras, befinner sig i närheten af en samlingslins (objektiv) m. kort brännvidd, o. en 2:a lins (okular) förstorar d. af objektiv, alstrade bilden samt visar betraktaren det sålunda (ända till 1,500

gngr) förstor, föremålet. Enkelt m., se lup.

**mil,** vägmått: i Danm. $7,_{532}$ km., Engld; landm. $1,_{609}$ km., sjöm. $1,_{855}$ km.; Frankr.: gam. lieu $4,_{455}$, ny 10 km.; geogr. 1. ty. m. $7,_{420}$ (= 1/15 ekvat. grad), Holld 1 km., Ital. 1 km., N.-Amer. $1,_{609}$ km., nordty. förb. $7,_{5}$ km. (sed. 1873), Norge $11,_{297}$ km., Portugal (legoa) 5 km., Ryssld (verst) $1,_{067}$ km., sjöm. = eng. sjöm., Span. (legua) $6,_{687}$ km., Sverige: gam. mil $10,_{689}$ km., nym. 10 km., Österr. $7,_{586}$ km.

**mila,** m. mossa, torf l. kolstybbe betäckt, i regebundna lager lagd hög af trä l. stenkol f. bränning af träkol l. koks.

**Milan I,** kon. af Serbien (af dynast. Obrenovitj), f. 1854, furste 68, 82 konung, abdik. 89, d. Paris 01. G. m. Natalia Kescko (f. 58), rysk öfverstedotter o. fr. henne skild 89.

**Milāno,** lat. Mediolanum, it. st. i Lombardiet v. Olona, med område 491,000 inv. Palats, domkyrka, muséer, akad., observat., målningsgallerier (bl. a. palatset Brera), betydl. hand. o. industri.

**Milētos,** gr. (lat. Milētus), *g. geogr.,* st. i Karien vid Egeiska haf., 494 f. K. förstördt af perserna.

**milīs,** lat., ungef. = landstorm; i Frankr. det 1871 upplösta nationalgardet, i Engld större delen af landtarmén.

**militarism',** nylat., soldatväsendets förhärskande o. gynnande.

**militär,** fr., soldat l. saml. af soldater.

**Militärgränsen,** ford. österr.-ung. gränslandet mot Turkiet, 1881 införlifvadt med Kroatien-Slavonien.

**Miljūtin,** Dmitri Alexejev., ry. gref. o. statsm., f. 1816 Moskva, 62 krigsmin., reorganiserade ry. armén, gmförde 74 allm. värneplikt, 78 gref., 98 generalfältmarsk.

**miljö,** fr., medelpkt, omgifning, verksamhetsområde.

**Mill,** John Stuart, eng. filos. o. statsekonom., f. 1806 London, d. 73 Avignon. Utilitarie o. positivist. Förf., af största värde hans *Logik.*

**Millais** (-lä), John Everett, eng. genremål., f. 1829 Southampton, d. 96 London.

**Millau** (mijå), fr. st. vid Tarn, 18,701 inv. Fabr.

**mille,** lat., tusen. Pro m., för tusen; tecken 0/00.

**millefiore,** it., glasmosaik af smnsmälta, olikfärgade glasstänger.

**Milles,** Vilh. Karl Emil, bildh., f, i Lagga, Sthms l. 1875. Arb.: *Ung flicka* (00), *Salome* (01), *Sten Sture* (skiss) m. fl.

**Millēsimo,** it. st. vid Bormida, 1,505 inv. Sl. 13—14/4 1796.

**Millet** (mijä), Jean Franç., fr. landskapsmål., f. 1815, d. 75 vid Fontainebleau. Hans mest berömda duk är *Angelus.*

**milliard,** fr., = 1000 millioner.

**milligram,** fr., = $0,_{001}$ gram. Millimēter = $0,_{001}$ meter.

**milliōn,** lat, 1000 X 1000.

**Millöcker,** Karl, österr. komp. f. 1842 Wien, kapellmäst. där, d. 99. Skr. operett. *Tiggarstudenten, Bellevilles mö, Gasparone* m. fl.

**Milne-Edwards** (millnedvār), Henri, fr. naturforsk., f. 1800 Brügge, d. 85 Paris.

**Mīlo,** ford. Melos, den västligaste af de gr. Kykladerna, 162 kv.km., omkr. 5,310 inv. Hst. M.

**Mīlo,** Titus Annius, rom. folktribun 57 f. K., d. 48.

**Milōn,** gr. atlet fr. Kroton omkr. 520 f. K.

**milrēis,** port. guldmynt = 1000 reis = omkr. 4 kr., i Brasilien silfvermynt = $1,_{80}$ kr.

**Milti'ades,** athen. fältherre, segr. 490 f. K. vid Maraton, d. i fängelse 489.

**Milton** (miltn), John, eng. skald, f. 1608 London, d. 74. Skr.: *Paradise lost* m. m.

**Milutinōvicz** (-vitsch), Simeon, serb. skald, f. 1791, d. 48 Belgrad. Skr. sorgesp. *Obylicz* m. m.

**Milwaukee** (-wåki), största st. i

Wisconsin, vid Michigansjön, 318,000 inv. Hamn, handel.

**Mime,** *nord. myt.,* vis jätte, väktare af M:s brunn, vishetens källa v. en af asken Yggdrasils rötter.

**mimer,** lat., »närmare», ford. ett slags skådespel.

**mimīk,** gr., konsten att tala medelst åtbörder.

**Mimner'mos,** gr. lyr. omkr. 600 f. K.

**Mimōsa** Ad., *Mimoseæ. M. pudica* L., liten buske; i Brasilien o. V.-Ind. Drifhusväxt; bladen högst känsliga.

**mīna,** gr. vikt = 1500 drakmer = $1,_{5}$ kgr.

**mīna,** *bef.,* i jorden nedgräfd behållare m. krut, dynamit o. d., gm hvars explosion på rätt tid man vill ernå vissa ändamål; delas i fladder- l. fält-m., s. begagnas på öppna fältet, demolitions-m., s. anlägges und. fästningars utanverk, kontra-m., s. anv. f. att förstöra belägrandes minor.

**Mīna,** 1) don Franc. Espoz de, sp. gerillaanf., f. 1781, 08/14 mot fransm., d. 36 Barcelona ss. gen.-kapten. — Hans brorson 2) don Xavier, gerilla-anf., f. 1789, 17 skjuten i Mexico f. delaktigh. i revol.

**minarēt,** arab., högt, smärt torn vid moské, hvarifr. böntimmarna utropas.

**Minas Geraes** (minasch dscherāisch), stat i inre Brasil., 574,855 kv.km., 3,184,099 inv. Diamantgruf. Hst. Ouro-Preto.

**Minch-kanalen,** se Hebriderna.

**Mincio** (mint'schå), bin. t. Po, t. v., uppr. i s. Tyrolen, gmrinner Gardasj., 150 km. l. Sl. 25-26/12 1800.

**Mindanāo,** en af Filippinerna, 97,968 kv.km., 499,634 inv. Hst. M.

**Mindāro,** en af Filippinerna, s. om Luzon, 9,650 kv.km., 62,000 inv. Huf.-ort: Calapan.

**Minden,** reg.-distr. i Westfalen, 5,253 kv.km., 687,269 inv. Hst. M. v. Weser, 25,428 inv. Domkyrka, fabr.

**Mindre Asien,** Anatōlien, Anādoli, Natōlien, främre Asiens stora halfö mel. Svarta haf., Marmarasj. o. Medelhaf., uppfylldt af flere bergsträckor, bl. hka Taurus o. Antitaurus. Floder: Kisil-Irmak, Sakaria, Menderez. Prod.; majs, ris, tobak, olja, siden, sjöskum. Pol. indeln. i 8 vilajet. St. Smyrna, Brussa, Trebizond, Erzerum, Sinope, Skutari, Kutahia, Angora. Omkr. 1400 fullkoml. eröfr. af turkarne.

**mineralfärger,** dels i naturen förekomm. färdigbildade, dels af mineraliska råämnen m. konst framställda, täckande, ofta giftiga färgämnen.

**mineralier,** medelt.-lat, kristalliniska l. amorfa, fasta, säll. flytande, homogena, oorgan. naturalster l. sönderdelningsprod. af organ. ämnen (ex. stenkol, brunkol, brunsten) af den mest olikart. kem. smnsättn., utmärkta för sin klyfbarh., hårdh., glans, stora specifika vikt. Utgöra hufvudbeståndsdel. af jordskorpan.

**mineralkällor,** sdna, hkas vatten inneh. dels oorgan. salter, dels gaser. Delas i 1) alkaliska m. med halt af kolsyra o. kolsyr. natron jämte små mängder andra salter (Bilin, Vichy, Selters, Ems, Marienbad, Karlsbad, Lundsbrunn, Franzensbad), 2) bittersalt-m., s. inneh. svafvelsyr. natron samt kalk- o. talksalter (Püllna, Saidschitz), 3) koksalt-m., som ha koksalt t. hufvudbeståndsdel (Torpa, Kissingen, Wiesbaden, Baden-Baden, Kreuznach), 4 svafvelhalt. m., inneh. vätesvafla o. andra svafvelfören. (Aachen, Aix), 5) järnhalt. m., rika på järnsalter (Porla, Ronneby, Karlstad, Medevi, Ramlösa, Spaa, Pyrmont), 6) jordarthalt. m., utmärkta för sin kalksalthalt (Wildungen) o. 7) indifferenta m., s. äro fattiga på salter o. gaser, m. ofta ha hög temperatur (Gastein, Teplitz, Loka, Söderköping).

**mineralogī,** läran om mineralierna.

**mineraloljor,** de gm torr destill, af sten- o. brunkol, trä, torf,

bituminös skiffer erhållna, af kolväten best. oljorna, ss. fotogen, bensin, bensol.

**mineralvatten,** mineralkällors vatten, s. nu ofta framställes m. konst. Till m. räknas äfven kolsyrade vatten.

**Minerva,** lat., se Atene.

**Minghett'i,** Mario, it. statsm., f. 1818, 60 min., 63/64, 73/76 min.-pres., d. 86 Rom. Förf.

**Mingrelien,** landsk. i Kaukasus, 1804 ryskt.

**Minho** (min'jå), fl. i Span., uppr. på Cantabr. bergen, utf. v. Caminhão i Atlant., 280 km. — Se Entre M. e Douro.

**miniatyrmålning,** afbildningar i liten skala, arabesker, sirade bokstäfver o. d. med vattenfärger på papper, pergament, elfenben m; m.; mest i gamla handskrift.; undanträngd af kopparstick o. träsnitt.

**Minié,** Claude Étienne, fr. öfverste, f. 1805, uppfann 49 det eft. honom ben. geväret; d. 79 Paris.

**minimāl,** lat., det minsta; ytterst liten.

**minimum,** lat., det minsta, ringaste.

**minis'ter,** lat., egentl. tjänare; titel f. cheferna f. statsdepartementen o. statsråden, hka tills. bilda ministären und. en stats- l. premiär-m. l. m.-pres., äfvens. för främm. makters sändebud af 2:a o. 3:e rangen (m. plenipotentiaire, m.-resident).

**ministeriella mål,** ärenden, s. angå utländska makter.

**Minneapolis** (minniä-), st. i n.-amer. staten Minnesota, v. Mississippi, 274,112 inv. Handel.

**Minnesota,** förk. Minn., n.-amer. fristat v. Öfre sjön, 217,088 kv.km., 1,751,394 inv. Klimat. sundt. Huf.-när. åberbr. o. boskapssköts. Hst. St. Paul. 1858 unionsstat.

**minnesångare** (af gammalty. minne = kärlek), ty. lyriker und. 12:e o. 13:e årh., is. af ridderl. stånd, hka dels vistades vid furstehofven, dels drogo omkring t. dem o. företrädesvis besjöngo kärleken. Jfr trubadurer, truvärer.

**minorāt,** lat., gods, s. städse tillfaller den yngste arfvingen. Mots.: majorat.

**Minor'ca,** den mindre af Balearerna, 760 kv.km., 37,576 inv. Huf.-ort Port Mahon.

**minōre,** it., mindre, i mus. = moll.

**minorīter,** (fratres minores = ringare bröder), se franciskaner.

**minoritēt,** nylat., mindre antal, is. vid omröstningar.

**Mi'nos,** *gr. myt.,* kon. på Kreta, eft. sin död en af domarne i underjorden.

**Minotauros** (-tau'-), *gr. myt.,* son t. Pasifaë (Minos' gemål) o. en tjur, en mska m. tjurhufvud, instängdes i labyrinten på Kreta, dödad af Teseus m. tillhjälp af Ariadne.

**Minsk,** guvernem. i v. Ryssld, 91,406 kv.km., 2,147,621 inv. Hst. M., 53,400 inv. Bisk.

**min'strels,** und. medeltiden i Frankrike o. Engld kringvandrande folksångare.

**minuend',** lat., det tal, fr. hkt ett annat skall dragas.

**minus,** lat., mindre; *mat.,* tecken (—) utvisar, att den storh., framf. hkn det står, skall dragas fr. den föregående.

**minūt,** lat., 1/60 af en timme l. en grad; tecken (').

**minutiös,** fr. pedantiskt småaktig.

**minörer,** fr., de ingenjörtrupper, s. skola utföra alla min- o. sprängningsarbeten.

**mir,** landtkommun i Ryssld.

**Mirabeau** (-bå), Honoré Gabr. Victor Riquetti de, fr. gref. o. statsm., f. 1749 Provence, t. 80 på faderns anstiftan för tygellöst lefnadssätt fl. gngr i fängelse, 84/85 i Engld o. Preuss., 89 en af ledarne f. revol., sed. på hofvets sida, d. 91. Förf.

**mirābile dic'tu,** lat., underbart att säga.

**mirākel,** lat., under, underverk.

**Miramār** (ej Miramare), slott vid Triest, nu tillh. kejs. af Österr.

**Mirza** (-sa), pers., eft. namnet titel f. person, tillh. dynastien; framf. namn. = herre.

**Mirzapur,** st. i Främre Ind. v. Ganges, 79,862 inv.

**Mirz'a Schaff'y,** arab. lärd i Tiflis, d. 1850, hkns namn begagnades s. pseud. af Bodenstedt (jfr d. o.).

**misantrōp,** gr., mskohatare. **-isk,** mskohatande, folkskygg.

**mise en scène** (mis ang sän), fr., förberedelserna f. ett teaterstyckes uppförande.

**miserābel,** lat., eländig.

**miserēre,** lat., egentl. »förbarma dig»; kat. mässa (Ps. 57: 2), ben. eft. begynnelseorden, m. mus. af Allegri m. fl.; *läk.,* tarmvred.

**Mises,** Dr., pseud. f. Fechner (se d. o.).

**Miskolcz** (miscb'kålts), hst. i ung. komit. Borsod, 43,096 inv.

**misogyn,** gr., kvinnohatare.

**mispeln,** *Mespilus* L., *Pomaceæ. M. germanica* L., inhemsk i Orienten, odlas is. i Frankr. o. Ital., ätbara frukter.

**miss,** eng. ben. på ogifta fruntimmer, s. ej ha rätt till tit. lady; fröken.

**missāle,** nylat., mässbok; rom.-kat. kyrkohandbok.

**Missinipp'i,** se Churchill.

**mission,** lat., sändning, is. utsändn. af kristna lärare (missionärer) f. kristendomens utbred. bland hedningar. De förnämsta m.-sällsk. äro: *Congregatio de propaganda fide* i Rom 1622, *Colleg. de propag. fide* 1627 m. huf.-verksamh. i Kina, O.-Ind. o. Japan; baptisternas 1792, i Holld 1797, brit. o. utländska i London 1804, stora amerikanska i Boston 1810, i Basel 1816, Danm. 1821, Sverige 1835, Norge 1841; dessutom otaliga inre missionssällskap m. olika syften, ss. bibelns o. gudliga skrifters spridande m. m. M. äfv. = moral. uppgift, syftemål.

**Mississipp'i,** 1) amer. fl., en af jordens största floder, uppr. i Minnesota, gmflyter Itaskasj., utf. nedanför New Orleans i Mex. viken, 6,530 km. l., omr. 2,248,000 kv.-km.; 2) nord-amer. fristat, förk. Miss., v. M. o. Mex. vik., 121,232 kv.km., 1,551,270 inv. I det inre delvis prärier. Klimatet mildt, men ombytligt. Huf.-när. åkerbr. o. boskapsskötsel. Hst. Jackson. Unionsst. 1870.

**missīv,** lat., sändebref; prästs förordnande att tjänstgöra på viss ort.

**Missolon'ghi,** befäst hst. i gr. nomark. Akarnanien o. Etolien, v. Patrasvik., 11,015 inv. Fl. gngr belägr-, senast 1825/26.

**Missouri** (-sûri), 1) biflod t. h. till Mississippi, uppr. på Rocky Mountains, inf. ofvanf. St. Louis, 4,900 km., omr. 1,341,600 kv.km.; 2) förk. Mo., n.-amer. fristat vid Mississippi o. Missouri, 179,778 kv.km., 3,106,665 inv. I det inre prärier, f. öfrigt bergigt. Huf.-när. boskapssköts., åker- och bergsbr. Hst. Jefferson. Stat 1821.

**mistelten,** *nord. myt.,* d. telning, hvarmed Had dräpte Balder.

**mister** (abbr. mr), eng., herre; tilltalsord f. herrar utan titel.

**mistrāl,** kall nordvästvind vid Frankrikes s.-kust.

**Mistrāl,** Frédr., nyprovençal. skald, f. 1830 i Mailane, lefver där, erhöll 04 tills. med Echegary Nobelpris för litteratur. Skr. epos *Mirèis,* m. m.

**mistress** (miss'is; abbr. mrs), eng., tilltalsord t. gifta frunt., s. ej ha rättigh. t. titeln lady.

**misär** (-sär), fr., nöd, elände; begär i vissa kortspel.

**Mitau,** hst. i Kurl. vid Aa, 29,700 inv. Slott.

**Mit'ford** (-förd), Mary Russeli, eng. förf., f. 1786, d. 55. Skr. skildr. af eng. landtlifvet, dram., berättelser m. m.

**Mitra,** de gamle iranernas o. indernas solgud, dyrkad äfv. i Rom; **(m)** biskopsmössa.

**mitraljös,** se kulspruta.

**Mitridāte VI,** siste kon. af Pontos, f. 132 f. K., reg. 120, eröfr. 88 hela M. Asien, besegrades o. dödade sig själf 63. Talade 22 språk.

**Mitscherlich,** Eilhard, ty. kem., f. 1794, d. ss. prof i Berlin 63. Upptäckte iso- o. dimorfismen. Förf.

**Mittelfranken,** bai. reg.-omr., 7,599

kv.km., 868,072 inv. Hst. Ansbach.

**Mittermaier,** Karl Jos. Ant., ty. rättslärd, f. 1787 München, d. 67 ss. prof. i Heidelberg. Talr. jur. skr.

**mixtum,** lat., något blandadt; m. compositum, mischmasch, röra.

**mixtūr,** lat., blandning, blandade flyt. läkemedel.

**mjältbrand,** elakart., smittsam sjukdom, s. is. förekommer hos nötboskap, hästar, får m. m., men äfv. kan öfverflyttas på mskan, förorsakas af bakterier o. yttrar sig i uppträdande af karbunklar o. feber samt leder ofta till döden; öfverflyttas på mskor gm insekter, gm m.-blodets inkommande i sår, gm förtärandet af kött fr. kreatur, behäft. med m. m.-karbunklar behandlas m. fröt. medel o. kinin.

**mjälten,** ett i vänstra sid. af bukhålan liggande blodrikt organ, bidragande t. blodbildning. l. blodfiltrationen.

**mjöd,** jäst dryck af honung, vatten o. kryddor.

**mjölbaggen** *Tenebris molitor* L., *Coleoptera,* förekommer i bagerier, kvarnar m. m.; larven, d. bekanta mjölmask., anv. t. föda åt burfåglar.

**mjöldagg,** hvitakt. öfverdrag på många växters blad och frukter, af åtsk. arter af svampsläkt. *Erysiphe, Ascomycetes;* utvecklar sig is. vid stor fuktighet.

**mjöldrygor,** mjölökor, *Claviceps purpurea* Tul., *Pyrenomycetes,* parasitsvamp på vissa sädesslag, is. råg; göra kornen utvänd. svartvioletta, invänd. rödhvita, mjöliga och giftiga. Med. namnet på sdna korn *Secale cornutum.*

**mjölk,** vätska, s. består af 87,3 % vatten, 3,5 % ägghviteämnen, 5 % mjölksocker, 0,7 % oorg. salter o. 3,5 % fett. En ko kan lämna ända t. 8,400 liter om året, en kvinna 1,300 gr. om dagen. Oafsedt kvinno-m. förtär européen näst. end. ko- o. get-m., men Asiens o. nordens nomadfolk äfv. sto-, ren- o. åsne-m. Kommer ofta i handeln kondenserad. — Pasteuriserad m., m., s. upphettats till 80° o. därig. blifvit bakteriefri. — Mjölkmjöl l. torrmjölk är den fasta massa, s. återstår efter mjölkens indunstning i luftförtunnadt rum.

**mjölksaft,** 1) hvit, gul, röd l. blå, mjölklik vätska ur mnga växter, inneh. kautschuk, vax, stärkelse, harts, alkaloider. 2) Se chylus.

**mjölkskorf,** *läk.,* is. i skrofulösa barns ansikte o. hufvud uppträdande utslag af små blåsor. Behandl.: sorgfälligt aflägsn. af den m. fett l. olja uppmjukade skorpan o. ansiktets bestrykn. m. bly- l. tjärsalva, hufvudets m. karbolsyrehalt. olja.

**mjölksocker,** färgl., föga sött smak., i vatten o. alkoh. lösligt ämne; fås af den vid ostberedningen återstående vätskans inkokande t. torrhet o. utkristalliserande; anv. till framställ, af silfverspeglar o. i farmacien.

**mjölksyra,** *kem.,* färg- o. luktlös, i vatten o. alkohol lösl., vid jäsning af mjölksocker o. andra kolhydrat uppkomm. organ. syra.

**Mjölne,** *nord. myt.,* Tors hammare.

**Mjösen,** insjö i s.-ö. Norge, 393 kv.km. Tillflöde gm Lagen, gm Vormen utl. i Glommen.

**mm.** förk. för millimeter.

**Mn,** kem. tecken för mangan.

**mnemonīk** l. mnemoteknik, gr., konst. att gm särsk. hjälpmedel (idéassociationer, anv. af tal i st. f. bokstäfver m. m.) stegra minnets kraft.

**Mnemosy'ne,** *grek. myt.,* minnets gud:a, m. Zeus moder t. muserna.

**Mo.,** förk. för den n.-amer. staten Missouri.

**Moabit,** västl. stadsdel af Berlin.

**moabīter,** ford. semit. folk s.-ö. om Döda hafv., 600 f. K. underkufv. af Nebukadnesar.

**moaré,** fr., vattradt tyg.

**mobb,** eng., pöbel, slödder.

**mobīl,** lat., rörlig, krigsrustad.

**Mobile** (-bīl), st. i n.-amer. stat. Alabama, nära M.-flodens utl. i Mex. vik., 38,469 inv. Hamn, handel.

**mobīlgarde,** 1870/71 i Frankr. anv., 72 upplösta trupper.

**mobīlier,** lat., lösegendom.

**mobilis|ēra,** göra rörlig; förvandla fast egendom till när som helst disponibelt kapital; sätta en armé på krigsfot. **-ering,** försättande på krigsfot etc.

**mockasiner,** af oberedda hudar förfärdigade indiankängor utan sulor.

**mod,** fr., bruk, gällande smak, is. i klädedräkt. Modern', fr., enligt nyaste modet.

**modalitēt,** lat., *log.,* graden af ett omdömes visshet, s. kan vara möjlig (problematisk), verklig assertorisk) l. nödvändig (apodiktisk).

**Modée,** Reinh. Gust, lagsaml., dram., f. i Finld 1698, d. 52 ss. tit.-kansliråd. Utarb. *Utdrag ur alla . . . publique handl. etc.* (1742/ 1829), 15 bd m. m.

**modell',** fr., förebild. Plastisk m., ett i förminskad skala utfördt mönster t. bildhuggar- l. byggnadsarbete. **-era,** forma en modell.

**Mōdena,** ford. it. hertigd., nu prov. 2,597 kv.km., 60 it. Hst. M., mell. Secchia q. Donaro, m. omkr. 64,843 inv. Ärkebiskop, domk., univ., slott.

**moder|āt,** lat., måttlig, sansad. **-ation,** återhållsamhet, måtta, hofsamhet.

**moderāto,** it., *tonk.,* måttligt.

**moderatör,** *mek.,* regleringsinrättn., regulator.

**moderera,** lat., jämka, dämpa, minska, mildra, sakta.

**moderlut,** *kem.,* den vätska, hvarur salter utkristallisera, men s. fortfarande innehålla sdna. Anv. t. bad m. m.

**modern',** enl. nyaste modet. **-isera,** förändra eft. nyaste smak.

**modest',** lat., blygsam, ärbar. Modestī, blygsamhet.

**Mo'dica,** st. på s. Sicilien, m. 48,962 inv.

**modifi|ēra,** lat., inskränka, närmare bestämma. **-kation,** inskränkning, förändring, jämkning.

**modul|ation,** lat., *tonk.,* öfvergång fr. en tonart t. en annan. **-era,** än höja, än sänka stämman.

**modus,** lat., mått, sätt, vis; *spr.,* sättet att uttrycka en handl. l. ett tillstånd, indikativ, det bestämda, konjunktiv, det villkorliga, imperativ, det befallande, infinitiv, det obestämda o. (i grek.) optativ, det önskande sättet; *tonk.,* tonart. M. viven'di, sättet att lefva o. umgås m. mskor.

**Moe,** Jörgen Ingebrektss., nor. skald o. kulturhist., f. 1813 i Holm, bisk. i Kristiansand, d. 82 Skr. *Digte* o. tills. med P. K. Asbjörnsen utg. saml. af nor. folksagor.

**Moeris,** *g. geogr.,* gräfd sjö i Egypten, v. om Nilen.

**Moesien,** *g. geogr.,* rom. prov. mel. Donau, Svarta haf., Hæmus och Drina.

**Mogadōr,** st. i Marokko vid Atl. haf., 12,000 inv. Hamn, betydl. handel.

**Mogul,** se Stormogul.

**Mohacs** (-hatsch), st. i Ung. vid Donau, 15,832 inv. Sl. 29/8 1526 o. 12/8 1687.

**mohair** (-här), fr., angoraull och däraf väfda tyg.

**Mohamm'ed** (arab. = den prisade), egentl. Abul Kasem ben Abdallah, Islams stiftare, f. 571 i Mekka, köpman, uppträdde 10 s. profet, vann föga anhang, flydde 22 till Medina, eröfr. 30 Mekka och nästan hela Arab., d. 32 Medina.

**Mohamm'ed II,** turk. sultan, sonson t. M. I (1374/21) o. son till Murad II, f. 1430, reg. 51, eröfr. 53 Konstpl, 56 slagen v. Belgrad, d. 81. Energisk, men grym och vällustig.

**Mohamm'ed Ahmed,** arab. anstift. af uppror i Sudan 1881/85. Utgaf sig för mahdi (se d. o.), d. 85.

**mohammedanska religionen,** se Islam.

**mohawk** (-håk), en till irokeserna hörande indianstam.

**Mohed,** exercisplats i Gäfleb. l.

**mohikaner,** utdöd indianstam i N.-Amerika.

**Mohilev',** 1) guvern. i v. Ryssland, 48,046 kv.km., 1,686,764 inv. Hst. M. vid Dnjepr, 50,600 inv. Grek. o. rom. ärkebisk.; 2) st. i s.v. Ryssl. vid Dnjestr, 25,141 inv.

**Mohr,** Karl Fried., ty. kem., f. 1806 Koblenz, 67 prof. i Bonn, d. där 79. Stor förtj. om farmacien m. m.

**Mohrungen,** st. i Ost-Preussen, 4,121 inv. Slag 25/1 1807.

**moira,** *gr. myt.,* ödesgudinna. Moirerna voro Kloto, Lākesis och A'tropos.

**moitié** (måatjé), fr., hälft, äkta hälft.

**mokassīn,** se mockasin.

**Mokka,** arab. st. v. Röda haf., 5,500 inv. Hamn, kaffeodling.

**Molander,** Joh. Harald, skriftställare, teat.-regissör, f. 1858 Sthm, intendent vid Sv. teat. 98, d. Sthm 00. Förf. för scenen åtsk. arb. ss. *Rococo* (82), *Furstinnan Gogol* (83) samt rom. *En lyckoriddare* (96).

**molass',** finkornig, grå sandsten fr. tertiärformationen, Schweiz.

**Molay** (målä), Jacq. Bern. de, tempelherrarnes siste stormast., bränd i Paris 1313.

**Molbech,** Krist. Knut Fred., dan. skald, f. 1821 Köpenhamn, 58/84 prof. i Kiel, sed. teatercensor i Köpenh., d. där 88. Skr. lyr. o. dram. arbeten.

**Moldau,** ford. furstendöme v. nedre Donau, 37,970 kv.km., omkring 2 mill. inv. 1859 fören. m. Valakiet till ett rike, Rumänien. Hst. Jassy.

**molekyl,** fr., se atom.

**molekylärkrafter,** de krafter, som blott äro verksamma emel. en kropps molekyler o. på omätbart små afstånd. Dit höra: kohesion, elasticitet, kapillaritet, kem. frändskap m. m.

**Moleschott,** Jakob, ty. fysiol., f. 1822, sed. 78 prof. i Rom, d. där 93. Hyllade läran om oskiljbarheten mellan kraft och materie. Förf.

**moleskin** (mållskinn), eng., tyg af ull o. bomull.

**molest',** lat., besvärlig, mödosam. **-era,** besvära, plåga.

**Molfett'a,** st. i s.ö. Ital. v. Adriat. haf., med omkr. 40,135 inv. Hamn, bisk.

**Molière** (-liär), egentl. Popuelin, Jean Bapt., en af världens största lustspelsförf., f. 1622 Paris, d. där 73. Skr.: *Les femmes savantes, Le Tartuffe, L'Avare* m. fl. (mga äfv. öfvers. på sv. o. uppförda i Sverige).

**Molin,** 1) Joh. Pet., bildh., f. 1814 Göteborg, d. 73 ss. prof. v. konstakad. i Sthlm, har bl. a. utfört »Bältespännarne» o. den s. k. »Molins fontän» i Kungsträdg. i Sthm. — 2) Pelle, förf., f. 64 i Ångermanland, de sista åren af sitt lif bosatt i nordligaste Norge, d. Bodö 96. En novellsaml. af honom und. tit. Ådalens poesi utgafs 97.

**moll,** lat., *tonk.,* tonsläkte, omfattande alla de tonarter, s. ha liten ters. Jfr dur.

**molla,** hos turkar o. perser hederstit. för öfverdomare; arab., skriftlärd.

**Mollesund,** municip.-samh. o. fiskläge i Göteb. och Boh. l., 958 inv. (08).

**mollien'tia,** lat., uppmjuk. medel.

**Mollīna,** Tirso de, pseud. f. G. Telez.

**mollus'ker,** se blötdjur.

**Mollwitz,** by i Schles. vid Brieg, 700 inv. Sl. 10/4 1741.

**moln,** i luften sväfvande, smnhopade vattenblåsor l. isnålar, de förras kondensering upphof till nederbörd.

**Molock,** fenic. eldgud, hedrades m. mskooffer.

**moloss'er,** *g. geogr.,* hellen. folk i Epeiros.

**moloss'us,** lat., 3-stafvig versfot — — —.

**Moltke,** Hellmuth Karl Bernh. v., preuss. gref. o. militär, f. 1800, 22 ur dansk i preuss. tjänst, 58

chef f. gen.-staben, uppgjorde fälttågsplan till krigen 66 o. 70, fältmarsk. 71, d. 91 Berlin.

**mol'to,** it., mycket.

**Moluck'erna,** ögrupp i Stilla haf. mel. N. Guinea, Sundaöarna och Filippin., 55,741 kv.km., 375,000 inv., delas i Egentl. M., Amboina- o. Bandaöarna. Uppt. 1511, sed. 17:e årh. holl.

**molybdēn,** *kem.,* Mo = 96, metall. element, s. framställes ur molybdenglans o. molybdensyrad blyoxid. M.-syrad m.-oxid = mineral. indigo l. blå karmin. **-glans** blyertslikn. min. af svafvel och m.; anv. till framställn. af m.-preparat.

**moment',** lat., ögonblick, tidpunkt; ngt, åstadkommande rörelse; väsentl. omständighet; bevekelsegrund.

**Mommsen,** 1) Theod., ty. arkeol. o. hist., f: 1817 Slesvig, sed. 57 prof. i Berl., d. 03. Nobelprist. 02. Skr. rom. hist. o. många verk of. rom. antikviteter; redig. *»Corpus inscriptionum latinarum».* — Hans bror 2) Johan Tycho, filol., f. 1819 Slesvig, gymnasialdirekt. i Frankfurt a. M., d. 1900. Förf.

**Mōnaco,** suveränt furstendöme und. fr. protektorat v. Genuavik., 1 ½ kv.km., 15,200 inv. Hst. M. på en klippa i hafvet, 3,292 inv. Badort, spelbanken Monte Carlo. Reg. furste Albert I, sed. 89.

**monāder,** gr., enl. Leibniz enkla. okroppsl. väsen, hka äro de yttersta grund. till alla fenomen o. böra skiljas från atomerna, s. ha utsträckn. i rummet.

**monadologī,** gr., se Leibniz.

**Monaides'chi** (-ski), Giov., it. markis, 1652 sv. drottn. Kristinas stallmäst. o. gunstling, 57 på hennes befalln. mördad i Fontainebleau.

**monarkī,** gr., den statsform, enl. hkn högsta makten innehafves af en enda person (monark). Maktens innehafvande ant. ärfves (arfrike) l. bestämmes gm val (valrike). M. delas i oinskränkta (absoluta), i lika monarken har obegränsad makt, o. inskränkta (konstitutionella), i hka folkrepresent. deltar i lagstiftn. m. m.

**Monastīr,** turk. st. i Makedon., 50,000 inv.

**Mondōvi,** st. i n.v. Ital. v. Ellero, med omkr. 19,255 inv. Bisk. Sl. 2l/4 1796.

**mondän,** fr., världslig, världsligt sinnad.

**monēcisk,** gr., växt m. skilda han- o. honblommor på sma stånd.

**Monge** (mångsch), Gaspard. fr. mat., f. 1746, 83 prof. Paris, 92 sjömin., följde Bonaparte t. Egypten, d. 18 Paris. Grund. École polytechn. o. uppfann deskriptiva geometr.

**mongoler,** den gula rasen, ett i mell. Asien utbredt folk m. bredt ansikte, brakycefal skalle, utstående kindknotor, vanligen sneda ögon, svart hår och nästan skägglös haka.

**Mongolīet,** n. delen af kin. riket, 2,787,600 kv.km., omkr. 2 mill. inv.

**monism',** gr., läran, att principen för »varat» blott är en, d. v. s. att grundvalen för alla både andliga o. lekaml. fenom. är kvalitativt densma (af ant. genomgående andl. l. helt o. hållet lekamlig natur). Jfr evolutionsteori.

**Moniteur** (-tör), fr., förmanare; 1789/1868 Frankr. statstidn.

**monit|ion,** fr., anmaning. **-ōrium,** lat., anmaningsbref.

**mōnitor,** lat., påminnare; *sjö.,* namn på ett slags pansarfartyg.

**Monk** (mönk), Geo., hert. af Albemarle, eng. milit. o. statsman, f. 1608, tjän. und. Cromwell, 54 guv. i Skottld, bemäktig. sig 60 väldet i Engld o. återkall. Karl II, stred 66 till sjös mot holländ., d. 70.

**Monmouth** (månn'mö*th*), grefskap i v. Engld, 1.489 kv.km., 211,400 inv. Hst. M. vid Wye, 6,100 inv.

**Monmouth** (~), James, hert., nat. son till Karl II af England, f. 1649 Rotterdam, sökte 85 bemäktiga

sig eng. kronan, tillfångatagen o. halshuggen s. å.

**mono|drām,** gr., dram m. blott en handlande o. tal. person. — **-fysīter,** gr., kristen sekt, som hos Kristus antog blott en natur (den gudoml.); 451 i Kalkedon fördömd ss. kättersk. — **-gamī,** gr., giftermål mel. en man och blott en kvinna. Mots.: bi- o. polygami. — **-gonī,** gr., könlös fortplantning. — **-grafī,** gr., afhandl. öfver ett enda föremål l. ämne. — **-grām,** gr., i haa sammanslingrade begyn.-bokst. till ett namn; utkast t. teckning. **monokel,** fr., ögonglas f. ett öga. — **-klīnisk,** gr., enbäddig; växt med tvåkönade blommor. — **-kotyledōner,** gr., fanerogama växter m. ett hjärtblad, omfatta i tropik. 1/5 och i nord. 1/3 af alla fanerogamer. Jfr dikotyledoner. — **-krōm,** gr., enfärgad målning. — **-līt,** gr., pelare l. bildhuggararb. af ett enda stenblock. — **-lōg,** gr., samtal med sig själf. — **-manī,** gr., se mani. — **-pōl,** gr., uteslutande rättighet att tillverka l. drifva handel m. en viss vara. **-plan,** flygapparat, konst, enligt systemet »tyngre än luften», drakprincipen. Första kända försök af Archytas (gr. filos. o. matem. i 4:de årh. f. K.). Konstrukt. i nyare tid: Pelterie (monoplanet i fören försedd med en 25 hkr. motor, s. drif. en 4-bladig propeller), Blériot m. fl.

**Monop'oli,** it. st. v. Adriat. haf., m. omkr. 22,545 inv. Bisk., hamn.

**mono|teism',** gr., tro på *en* Gud. — **telēter,** gr., kristen sekt, lärde, att Kristus hade 2 naturer, men blott en vilja. Förkast. i Konstpl 680. — **-tōn,** gr., entonig, enformig.

**Monrad,** Ditlev Gotth., dan. teol. o. statsm., f. 1811 Köpenh., 48 o. 49 undervisn.-min., bisk. 49, 63/64 min.-pres., 65/69 på N. Zeeland, 69 åter bisk. på Låland-Falster, d. 87.

**Monroe** (mönn'rå), James, n.-amer. statsm., f. 1759 Virginia, delt. i befrielsekriget, 17/25 pres., d. 31 New York. **-doktrinen,** hans förklaring af år 1823, att Europas inblandn. i För. stat. inre angelägenhet, skulle anses som krigsorsak.

**Monrōvia,** hst. i Liberia, vid Atl. haf., omkr. 5,000 inv. Hamn.

**Mons (mång), hst. i belg. prov. Hennegau, 27,072 inv. Domkyrka.**

**monseigneur (mångsänjör; abbr. M'gr), fr., nådig herre, tit. f. prinsarne samt de högsta andl. och värdsl. tjänstem. i Frankr.**

**monsieur (måsjö, abbr. *M.*), fr., herre; i Frankrike förd. titel för konungens äldste broder.**

**monsignōre (-sinjåre), it., tit. på högre kat. prelater.**

**Monsigny (mångsinjī), Pierre Alex., fr. mus., f. 1729, d. 17 Paris. En bland grundl. af fr. kom. oper. Komp. operor m. m.**

**monstrans', lat., »det allra heligaste», i kat. kyrkan kärl t. förvarande af den invigda hostian.**

**mon'strum (monster) lat., vidunder, missfoster.**

**monsūn, den i n. delen af Ind. haf. regelb. blås., period, vinden, okt. t. mars n.o., april t. sept. s.o.**

**montagnard (mångtanjär), fr., egentl. bergsbo; medlem af yttersta vänst. und. fr. revol.**

**Montaigne (mångtänj'), Michel Eyquem de, fr. förf., f. 1533, d. 92. Skeptisk filos.**

**Montalambert (mångtalangbär), 1) Marc René de, fr. markis och milit., f. 1714, d. 1800 Paris. Uppf. d. eft. honom ben. befästn.-syst. Förf. — Hans sonson 2) Charles Forbes de Tryon de, fr. gref., publ., f. 1810, d. 70 Paris. Förkämpe f. kat. kyrkans intressen.**

**Montalvān, don Juan Perez de, sp. skald, f. 1602, d. 38. Skr. nov., lustspel m. m.**

**Montān, Erik Vilh., hist., publ., f. 1838, docent v. Upps. univ., tit. prof., 84/95 huf.-redakt. f.**

Stockholms Dagblad, d. 09. Utg. *Bidr. till Gust III:s hist., Sveriges riddersk. och adels riksdagsprotok.* 1719/27, *Dagboksant. af G. J. Ehrensvärd, Hist. anteckn. o. bref af J. v. Engeström* m. m.

**Montāna,** förk. Mont., amer. fristat omkr. Missouris källor 380,872 kv.km., 243,329 inv. Berg: Rocky Mountains. Fl.: Missouri, Yellowstone m. fl. Huf.-när. åker- och bergsbruk, boskapsskötsel. Prod.: guld, silfver, koppar, järn m. m. Hst. Helena. Stat 1864.

**montanis'ter,** kristen, i 2:e årh. uppkomm., eft. frygiern Montanus ben. sekt, s. trodde på uppenbarelser o. profetior o. predikade sträng askes. Försvunno i 6:e årh.

**Montauban** (mångtåbang'), hst. i fr. dep. Tarn-et-Garonne v. Tarn, 30,506 inv. Evang.-teol. fakultet, vinodl.

**Montauban,** se Cousin-M.

**Montblanc** (mångblang'), Europas högsta bergtopp i n.-v. hörnet af Italiens gräns till Frankrike, 4,750 m.

**Mont Cenis** (mång senī), bergtopp mel. Ital. o. Frankr., s. om Montblanc, 3,592 m. Öfv. platån leder en berömd alpväg o. gm berget den 12 km. långa 1859/71 byggda tunneln, 1,254 m. öfver hafvet.

**Mont d'Or** (mångdår), berg i Auvergne, 1,884 m. h.

**Montebell'o,** it. by s. om Pavia, 2,119 inv. Slag 9/6 1800, 20/5 1859.

**Mon'te Carlo,** se Monaco.

**Montecassīno,** benediktinordens äldsta o. förnämsta kloster, nära it. st. Caserta.

**Montecchi** (-techi) o. Capuletti i Shakespeares «Romeo o. Julia» två fientl. familjer.

**Montecris'to,** klippö s. om Elba, bekant gm A. Dumas' roman »Grefven af M. C.».

**Montecūculi,** Raim., österr. gref. o. gen., f. 1608 Modena, befälh. i 30-år. krig., 58 fältmarsk., 64 mot turkarne, 72/75 mot Frankr., 74 ty. riksfurste, d. 81.

**Montefiōre,** Sir Moses, den gm sin storartade verksamhet bekante ind. filantropen, f. 1784, d. 1885 Ramsgate, 101 år gammal.

**Montēlius,** Gust. Oskar Augustin, arkeol. o. hist., f. 1843, 07 riksantikvarie. Skr.: *Från jernåldern* (69), *Statens hist. museum* (2:dra uppl. 74), *Sveriges forntid* (72/74), *Lifvet i Sv. und. hednatiden* (2:a uppl. 78), 1:a del. af »Sveriges hist. fr. äldsta tid t. våra dagar» m. m., dessutom redig. »Sv. fornminnesfören. tidskr.» (fr. 75) och »Nord. tidskr.» (fr. 80).

**Montemayōr,** Jorge de, port. skald, f. före 1520, d. 61. Grund. herderomanen gm sin *Diana.*

**Montenēgro** l. Zrnagora, konungarike på Balkanhalfön, mel. Albanien, Bosnien och Adriat. haf., 9,080 kv.km., 250,000 inv. Bergigt. Topp: Kom, 2,760 m. Prod.: ost, boskap, frukt. Hst. Cettinje. Öfr. städer: Podgoritsa, Dulcigno, Antivari m. fl. Rel. gr.-kat. På 1300-talet till 1389 lydstat und. Serbien. Därefter fejder med turkarne. 1566 blef M. ett sl. kyrkostat, hvars styresman, vladiken, af Peter d. st. gjordes t. lydfurste und. Ryssland. Själfständigt o. ärftl. furstendöme 1852, konungarike 1910. Nuvar. reg. Nikolaus (Nikola, Nikita) I, furste 60, kon. 10.

**montēra,** fr., färdiggöra, utrusta, smnsätta (en maskin).

**Monterey** (-rei), st. i n.ö. Mexico, 62,266 inv.

**Mon'te Rōsa,** topp på Penniniska alp., 4,638 m. h.

**Monteroton'do,** it. st. n.o. om Rom, 5,435 inv. Sl. 21/10 1867.

**Mon'te San Angelo** (-an'djelo), it. st. nära Adriat. haf., med 21,876 inv. Vallfartsort.

**Mo'nte Sa'nto,** »heliga berget», = Atos (se d. o.).

**Montespan** (mångtespang'), Franç. Athénaïs de, fr. markisin., f. 1641, gift 69 m. markis de M., 68/82

Ludvig XIV:s älskar., m. honom 8 barn, d. 07.

**Montesquieu** (mångteskjö), Ch. de Sécondat, fr. baron och förf., f. 1689, d. 55 Paris. Skr.: *L'esprit des lois* m. m.

**Montever'de,** Claudio, it. komp., f. 1568, d. 43 Venezia. Stor förtjänst om mus.-dram. m. m.

**Montevidēo,** hst. i Uruguay vid Atlant, o. Rio de la Plata, 303,000 inv. Hamn, handel.

**Montez** (-tēs), Lola, dansös, f. 1820 i Skottl., 46 älskar, t. kon. Ludvig I af Baiern, gm honom gref:a Landsfeld, fördrif., d. 61 New York.

**Montezūma,** näst siste kon. i Mexico, reg. 1502, dödad 20. Hans afkomlingar, gref. af M., utdogo 1836.

**Montfaucon** (mångfåkång'), Bern. de, fr. arkeol., f. 1655, d. 41 Paris. Skr.: *Palæographia græca* m. m.

**Montfort** (mångfår), Simon de, gref. af Leicester, f. 1206 Frankr., 36 i eng. tjänst, hjälpte 64/65 att grunda den parlament. författn., stup. 65 v. Evesham.

**Montgolfier** (månggålfjē), 1) Jos. Mich., fr. uppfinn., f. 1740, d. 10 Balarruc-les-Bains. Uppfann de m. uppvärmd luft drifna luftballongerna (montgolfiärer) m. m. Förf. — Hans bror 2) Jacq. Etienne, f. 1745, d. 99, har andel i broderns uppfinn.

**Montgolfierska vattenmaskinen,** se hydraulisk vädur.

**Montgomery** (möntgömm'öri) 1) eng. grefsk. i Wales, 2,064 kv.km., 58,492 inv. Hst. M. vid Severn, 1,034 inv. — 2) Hst. i Alabama v. Alabamafloden, 30,346 inv.

**Montgom'ery,** sv. adl. ätt, härstam. fr. Normandie: 1) Robert, milit., f. 1737, öfverste v. Nylands reg,, deltog i Anjalaförbund., d. 98. Förf. — 2) Gust. Adolf, ämbetsm., hist., f. 1790, landsh. i Västerb. 1., d. 61. Skr.: *Hist öfv. krig. emel. Sverige o. Ryssld år 1808 o. 1809* m. m. — Den förstnämndes sonsons son 3) Hugo M.-Cederhjelm, skald, f. 1847, d. 72 ss. attaché vid sv. beskickn. i Rom. Skr.: *Dikter* (71). — Dennes bror 4) Robert, skald, f. 1851. Skr. dikter m. m.

**Montgomery (månggåmmerī), Gabr. de, fr. ridd., stack 1559 utan afsikt kon. Henr. II vid en tornér. med sin lans i ögat, flydde till Engld, stred sedan ss. hugenott i Frankr., slagen 73, afrättad 74.**

**Montholon (mångtålång'), Charl. Trist. de, grefv. af Lee, Nap. I:s trogne anhängare, f. 1782 Paris, följde N. t. S:t Helena, 40 fängslad f. deltagande i Nap. III:s landstign., benådad, d. 53. Förf.**

**Montluçon (månglysång') fr. st. v. Cher, 35,062 inv. Fabr.**

**Montmartre (mångma'rtr), höjd i n. del. af Paris. Flera slag.**

**Montmirail (mångmiraj'), fr. st. i dep. Marne, 2,100 inv. Slott, badort. Sl. 11/2 1814.**

**Montmorency (mångmårangsī), 1) Anne de, fr. marsk. o. konnetabel, f. 1492, kämpade und. Frans I, slog hugenotterna, d. 67 Paris. — Hans sonson 2) Henri de, hert. o. militär, f. 1595, stridde äf. mot hugenotterna, 30 marsk., afrättad 32 Toulouse f. uppror, stämplingar.**

**Montpellier (mångpejē) hst. i fr. dep. Hérault, nära Medelh. 75,950 inv. Univ. Bisk., observat., muséer.**

**Montpensier (mångpangsiē), Ant. Marie Phil. Louis d'Orléans, hert. de, 5:e son t. kon. Ludv. Fil., f. 1824, 48/70 i Spanien, dödade 70 infant. Enrico, sed 70 i Paris, d. 90.**

**Montperdu (mångperdy), topp på Pyrenéerna, 3,358 m. h.**

**Montreal (måntriāl), st. i Canada v. Lawrencefl., 350,000 inv. Univ., domkyrka, fabr. Betydl. handel.**

**Montreux (mångtrö), klimat. kurort i Schweiz i kant. Pays de Vaud vid Genève-sjön.**

**Montrose (måntrås), skotsk st. v. Esks mynn. i Nordsj., ) 2,401 inv. Hamn.**

**Montserrat** (mångserrā), berg i sp. prov. Barcelona, 1,237 m. h.

**monument',** lat., minnesvård. **-āl,** konstnärl. utfördt, f. lång varaktigh. bestämdt verk.

**Mon'za,** it. st. s. o. Comosj., med 42,600 inv. Domkyrka, slott.

**Mooker-heden** (mok-), slätt i Holland (Geldern). Slag 14/4 1574.

**Moore** (mur), Thom.; irl. skald, f. 1779 Dublin, d. 52. Skr.: *Lalla Rookh, Irish melodies,* hist. verk m. m.

**morāl,** lat., smnfattning. af grunderna för det sedliga; sedelära (= etik); sedlighet; först af Sokrates uppställd s. lära, sed. föremål f. näst. alla filosofers undersökningar. **-isk,** sedlig. **-itēt,** sedlighet. **-iteter,** ett slags andl. skådesp. und. medelt., hvari sedeläran dramatiskt framställdes. Uppkommo i Frankr.

**Morāles,** Luis de, sp. mål., f. 1509 Badajoz, d. 86 där.

**Mora stenar,** plats i Lagga socken af Sthms l. Här valdes o. hyllades ford. sv. kgr.

**moratōrium,** lat., *jur.,* beviljadt anstånd med betalning, anståndsbref.

**Morāva,** 1) bifl. t. h. till Donau i Serbien, uppk. af serbiska och bulgar. M., 335 km. — 2) Se March.

**Moray Firth** (mörr'ä för*th*), hafsvik på Skotlds n.ö. kust, gm Kaledon, kanalen förenad m. Atlant.

**morbidess',** fr., mjukhet i köttpartierna på måln. l. skulpturarb.

**morbleu** (mårblö), fr., för tusan!

**mor'bus,** lat., sjukdom.

**mordent',** lat., *tonk.,* kort, skarp drill utan efterslag.

**Morēa,** sed. medelt. namn på Peloponnesos, deladt i 5 nomarkier.

**Moreau** (mårå), Jean Victor, fr. gen., f. 1761, 96 öfverbefälh. f. Rhen- o. Moselarmén, 94 anklagad o. landsförvist, 13 sårad vid Dresden, d. s. å.

**mōrer,** inv. i det gamla Mauretanien, blandn. af araber, berber m. m. Fanat. islamiter.

**mōres,** lat., seder.

**Morett'o,** egentl. Alessandro Bonvicino, it. mål., f. omkr. 1500, d. omkr. 47 Brescia.

**Mor'feus,** *gr. myt.,* drömmarnas gud.

**morfīn,** *kem.,* $C_{17} H_{19} NO_3+H_2 O = 303$, alkaloid i opium, färg- och luktlösa, mycket beskt smakande, i vatten o. alkoh., men ej i eter lösl. giftiga nålar. Kramp- och smärtstill., sömngifvande medel; missbrukas ofta, vanl. i form af af subkutana injektioner, då smån. kronisk morfinförgiftn. inträder.

**morfologī,** gr., läran om organens utveckl., form o. byggnad utan afs. på lifsyttringarna.

**Morgagni** (-gan'ji), Geov. Batt., it. anat., f. 1682, d. 71 ss. prof. i Padua. Grundl. af patol. anat. Förf.

**Morgan** (mårgän), 1) Sidney, eng. förf., f. 1783, d. 59 London. Skr. reseskildr., roman. m. m., 2) J. Pierpont, am. bankir, f. 1837, 71 etablerad i N. York, grund. jättetrusterna.

**morganātiska äktenskap** l. äktenskap till vänster äga rum inom reg. hus o. högadeln, medföra ej rätt t. mannens ståndsföreträden l. full arfsrätt. Få ej ingås i Sverige.

**Morgarten,** bergsluttn. i kanton. Zug. Slag 15/11 1315.

**morgen,** ty. ytmått, i Preuss. = $0,_{36}$, i Baden $0,_{255}$, Württemberg $0,_{315}$ hektar.

**Morghen,** Raffaele, it. kopparstick., f. 1758 Florens, d. ss. prof. där 33.

**morgonstjärna,** 1) planeten Venus, då den är synl. på morgnarna; synl. på aftnarna kallas den aftonstjärna. 2) und. medeltid, bruklig stridsklubba, hvars ände var besatt m. taggar.

**morgue** (mårg), fr., i allm. bårhus, där funna lik utställas till igenkänning.

**moripan,** se ripor.

**moris'ker,** sed. 1492 i Spanien kvarblifna morer; tvingades att antaga kristend., 1609 till det

mesta fördrifna. Ännu återstå omkr. 60,000.

**Mor'isons piller,** farliga, starkt afförande piller.

**Moritz,** 1) M., hert. af Sachsen, son t. hert. Henr. den fromme, f. 1521, protestant 39, reg. 41, 46 på kejsarens sida, 48 kurfurste, 51 mot kejs., s. han 52 tvingade t fördr. i Passau, d. 53. — 2) M., prins af Oranien, son till Vilhelm I af O., f. 1567, 85 ståth. i Holld o. 90 i de förenade nederl. provinserna, slog spanjorerna, d. 25 Haag. — 3) M., gref. af Sachsen, kallad marskalk af Sachsen, naturl. son t. kurf. Aug. II af Sachsen och Aurora Königsmark, f. 1696, 09 i kejsarens och 20 i fr. tjänst, 26 kort tid hert. af Kurld, 44 marsk. af Frankr., eröfr. 46

Belgien, d. 50 Chambord.

**Morley** (mårle), 1) Henry, eng. lit.-hist., f. 1822 Lond., 65/79 prof. där, d. 94. Skr.: *Library of Eng. lit.* m. m. — 2) John, eng. förf., f. 1838, sed. 67 redakt. f. »Fortnightly review», 05 min. för Indien, 08 viscount. Skr. of. Cobden, Voltaire, Rousseau m. m.

**mormōner,** relig. sekt i N.-Amer., stift. 1830 af Joe Smith på grund af en understucken bok; grund. 40 kolonien Nauvoo i Illinois, fördrefs därifr. o. utvandrade 46/47 t. västern, där den vid St. Saltsj. grundl. st. Nya Jerusalem. Lär., en blandn. af kristend., judend. och hedendom, medgifver månggifte, gynnar materiell utveckling, usel i andl. hänseende. Sektens största utbildn. skedde under 2:e profeten Brigham Young; 87 lagligen undertryckt. — Antalet m. i Utah omkr. 260,000, hela ant. ½ mill. I Sverige funnos d. 1/10 1909 2,175 mormoner.

**Mornay** (-nä), Charl. de, krigare, f. omkr. 1514 Frankr., i Gust. I:s tjänst, Erik XIV:s sändeb. t. Elisabet af Engld o. Maria Stuart, öfverbefälh. v. Varberg 1565, f. stämpl. mot Joh. III, afrättad 74.

**Morny** (nī), Charl. Aug. Louis Jos. de, fr. gref. o. statsm., son till drottn. Hortense o. gref. Flahault, f. 1811 Paris, ledde statsstrecket 51, d. 65 Paris.

**morot,** *Daucus carota* L.. *Umbelliferæ,* i Europa, N.-Amer., n. Asien odlad rotfrukt.

**Morph'y,** Paul, n.-amer. schackspelare, f. 1837. N. Orleans, tjänstem. där, d. 84.

**Morr'is,** Will., eng. skald, f. 1834 Lond., d. 96. Skr.: *Story of Sigurd the Volsung,* m. m.

**Morse** (mårs), Sam. Finl. Breese, uppf. af den efter honom ben. skriftelegrafen, f. 1791 Charlestown, 58 prof. New Haven, d. 72 N. York.

**mortalitēt,** lat., dödlighet.

**Mortier** (mårtjē), Ed. Ad. Casim. Jos., hert. af Treviso, fr. marsk., f. 1768, 05 marsk., af Ludv. XVIII utn. till pär, 34 krigsmin., d. 35 vid Fieschis mordförsök på Ludv. Filip.

**Mōrus** 1. More, Thomas, eng. humanist, f. 1480 Lond., 29 lordkansler, f. vägran att aflägga ed åt Henr. VIII ss. kyrkans öfverhufvud fängsl. 34 o. afrättad 35. Skr.: *Utopia.*

**moräner,** se glaciär.

**mosaīk,** it., arbete, best. af konstmässigt smnfogade färgade stenar, glas- l. marmorstycken o. d.; liknar på afstånd målning; af oriental. urspr., mycket omtyckt hos greker o. rom. De mest fulländade m. åstadkommas nu i Ital. o. Spanien.

**mosaiska trosbekännare** åtnjuta i Sverige allm. medborg. rättigheter, men få ej bekläda ecklesiast. samt vissa civila ämbeten. Jfr judar.

**Mosambīk,** 1) kuststräckan af s. Afrikas ö. kust, 761,100 kv.km., 2,300,000 inv.; 2) st. i M., port. besittn., 5,000 inv., säte f. guv. o. bisk.; 3) M.-kanalen, sund mel. M. o. ön Madagaskar.

**Mosander,** Karl Gust., farmst. kem.,

f. 1797, d. 58 ss. prof. v. Karolinska instit., upptäckte flera kem. element. Skr. en mängd uppsatser i tidskr. m. m. Utg. (tills. m. Ronander) »Tidskr. för läkare o. pharmaceuter« (32/39).

**Mosel** (fr. Moselle), bifl. till Rhen, t. v., uppr. på Vogeserna, utf. v. Koblenz, 505 km. l.

**Mosen,** Jul., ty. skald, f. 1803, d. 67 Oldenburg. Skr. epos, dram. (*Cola Rienzi* m. fl.), rom., dikter, m. m.

**Mosenthal,** Salom. Herm., ty. dram., f. 1821, d. 77 Wien. Skr.: *Deborah* m. fl.; *Werke* 1877, 6 bd.

**Moser,** 1) Friedr. Karl v., frih., ty. statsm., f. 1723, 72/80 kansler i Hessen-Darmst., d. 98 Ludwigsburg. Patriot

o. förf. — 2) Gust. v., lustspelsförf., f. 1825, d. 03. Skr.: *Krieg im Frieden, Ref Reiflingen* m. fl.

**Moses,** israeliternas befriare o. lagstiftare, om hkn ingenting tillförlitl. är bekant, men s. enl. legenden skall ha lefvat omkr. midten af 2:a årtus. f. K. Skr.: *5 M. böcker.* Den mosaiska lagstiftn. ett verk af flere århundraden.

**Mosheim,** Joh. Lor. v., ty. luth. teol., f. 1694 Lübeck, d. 55 ss. prof. o. kansler i Göttingen. Lärdaste teol. på sin tid. Grundl. af den pragmatiska kyrkohist.

**moskē,** arab. *mesdschid,* mohammed. tempel, utan bilder; smyckas end. af arabesker o. språk ur koran.

**Moskītokusten,** kuststräcka i Nicaragua v. Karibiska haf., omkr. 130,000 kv.km., 15,000 inv.

**moskītos,** besvärl., stickande myggor, is. i trop. Amer.

**moskovīter** = ryssar.

**Moskva,** 1) bifl. t. v. till Oka, 425 km. l.; 2) guvern. i inre Ryssld, 33,302 kv.km., 2,430,581 inv. Hst. M. (uttal. Mas'kva), Rysslds forna hst., v. M.-fl., 1,359,000 inv. Kreml, katedral., univ., akad., observ., museer, målningsgalleri, 2 bot. trädg. Palats.

**moslem** (moslīm, pl. moslemīn), arab., muselmän, bekänn, af islam.

**Moss,** nor. st. v. en vik af Kristianiafjord., 8,341 inv. Konvention 14/8 1814 mel. Sverige o. Norge.

**mossdjur,** *Bryozoa,* klass af blötdjur, mikroskop, små djur i mosslika l. blad- o. trädartade kolonier, s. stundom betäcka andra föremål; mest sjödjur; många fossila arter.

**mossor,** *Musci,* lägsta klassen af de stam- o. bladbildande kryptogamerna, bestå blott af celler, fortplanta sig gm generationsväxl. o. hafva i st. f. rötter blott rothår; of. 3,800 arter äro kända; högst viktiga i naturens hushålln.

**Most,** Joh. Jos., ty. bokbind. o. socialdemokrat., f. 1846, 74/78 medl. af riksd., 78 förvis, fr. Tyskld, utgaf i London »Freiheit», 81 för eggande t. mord dömd t. 1 ½ års tvångsarb., d. 06 Cincinnati.

**Mostar,** hst. i Herzegovina v. Narenta, 17,020 inv.

**Mosul** (Mossul), turk. befäst, st. v. Tigris, 61,000 inv. Bad. Muslinstillverkn.

**Motala,** st. i Östergötl. l., v. Vättern o. M. ström, 3,004 inv. (08). Priv. 1880; stormekan. verkstad.

**Motala ström,** fl. i Östergötl., Vätterns utl., gmflyter Boren, Roxen, Glan, utf. v. Norrköp, i Brå viken.

**motett',** it., *tonk.,* flerstämmig kyrksång utan ackompanjem.

**motion,** lat., kroppsrörelse; parlamentar. förslag.

**motīv,** lat., bevekelsegrund; hufvudmelodien i ett tonstycke; grundformen till ett konstverk.

**Motley** (mått'li), John Lothrop, amer. hist., f. 1814 (Mass.), 61/71 sändeb. i Wien o. London, d. 77 England.

**motorbåt,** en båt, i hkn en motor drifver propellern.

**motōrer,** lat., maskiner, s. förvandla kraft i mekan. arbete; delas i hand-, tramp-, vatten-, vind-, ång-, varmlufts-, gas-, magnetoelektr. o. dynamoelektr. m.

**motōrisk,** lat., frambringande rörelse.

**mott'o,** it., tänkespråk.

**Molins** (muläng), fr. st. vid Allier, 22,340 inv. Fabr.

**Mount Everest** (maunt ev'erest), se Gaurisankar.

**Mouton** (mutång'), Geo., se Lobau.

**Mozart,** Wolfg. Amadeus, ty. tonkonstnär, f. 1756 Salzburg, uppträdde offentl. red. vid 6 års ålder, 78 kapellmäst. där, 81 musiklär. o. konsertmäst. i Wien, d. där 91. En af Tysklands störste komp. Komp. oper. *Figaros bröllop, Don Juan, Trollflöjten* m. fl., rekviem, mässor m. m.

**mp.** = *mezzo piano,* it., tämligen sakta.

**M. P.** = Member of Parliament. (eng.), parlamentsledamot.

**Mr,** abbr. f. mister l. monsieur. — Mrs, abbr. f. mistress.

**Ms.** = manuskript.

**Mūcius,** Cajus, M. Scævola, skall enl. sagan 507 f. K. ha bränt upp sin högra hand för att visa kon. Porsena, s. han ville mörda, sin ståndaktighet.

**mud,** holl. våtvarumått = 1 hl.

**muff,** bred järnring t. förening af rör, axelledningar m. m.

**muffel,** halfcylindr., m. flat botten försedt o. baktill slutet kärl af eldfast lera l. järn för upphettning af ämnen und. lufttillträde. **-färger,** porslinsfärger, s. v. ringa hetta inbrännas i glasyren.

**muf'ti,** arab., öfversteprästo. öfverdomare hos mohammedanerna.

**Mühlbach,** Luise, pseud. för Klara Mundt.

**Mühlhausen,** kretsst. i prov. Sachsen v. Unstrut, 34,359 inv. Fabr.

**Muir** (mjûr), John, skotsk sanskritist, f. 1810 Glasgow, d. 82 ss. prof. i Edinburgh. Förf.

**Muk'den,** st. i Mandschuriet, 170,000 inv.

**Muk'tar Pascha,** turk. gen., f. 1835 Brussa, 75 gen.-guvern. i Bosnien, 77 öfverbefälh. i Armenien, 78 på Kreta, 79 guvern. i Monastir, 85 till Egypten, turk. öfverkommissarie.

**Mūlahacēn,** se Cumbre de M.

**mulan,** se mulåsnan.

**Mulatt'er,** sp. afkomlingar af negrer o. hvita.

**mullbärsträdet,** *Morus* L., *Moreæ.* Hvita m., *M. alba* L., i Kina, Centr.-Asien, s. Europa, Gotland, o. svarta m., *M. nigra* L., i Persien, ha ätbara frukter; bladen föda f. silkesmaskar; träet slöjdvirke.

**Mulde,** bifl. t. Elbe, t. v., i Sachsen, uppr. på Erzgebirge. 102 km. l.

**Mülhausen,** fr. Mulhouse, st. i Eisass v. Ill, 91,916 inv. Fabr., hand., tekn. skola, museer.

**Mülheim,** 1) M. an der Ruhr, kretsst. i Rhenpreuss., 80,599 inv. Fabr., bergshandt. — 2) M. am Rhein, kretsst. i Rhenpreussen, 50,207 inv. Fabriker.

**Mull** (möll), ö bland Hebriderna.

**Müller,** 1) Joh. Gottwerth, ty. förf., f. 1744, d. 28. Skr. rom. *Siegfr. v. Lindenberg* m. m. — 2) Friedr., kallad Målare-M., ty. skald o. mål., f. 1750, d. 25 Rom. (Tillhör Sturm-und-Drangperiod.). Skr. dram., idyller m. m. — 3) Johannes v., ty. hist, f. 1752 Schaffhaus., d. 09 Westfal. Skr. Schweiz' hist. — 4) Wilh., ty. skald, f. 1794 i Dessau, d. 27 där. Skr. *Lieder der Griechen* m. m. — 5) Joh. Heinr. Jak., ty. fys., f. 1809 Kassel, d. 75 ss. prof. i Freiburg. Skr. i fys. o. meteor. — 6) Charles, fr. mål., f. 1815, d. 92. Hist. o. genrebild. — 7) Wolfgang, ty.

skald, f. 1816, d. 73. Skr. dram., roman., epos m. m. 8) Max, s. t. M. 4, ty. språkforsk., f. 1823 Dessau, sed. 54 prof. i Oxford, d. där 1900. Skr.: *Hist. of ancient sanskrit lit.,* nov. m. m.

**Mul'men,** st. i Tenasserim (brit. Birma) v. Bengaliska viken, 58,446 inv. Hamn, handel.

**multesläktet,** *ikt., Mugil* L., *Acanthopterygii.* Multen, *M. chelo* G. Cuvier, ända t. 60 cm. l., i Medelhaf., Afrika, Sveriges västkust; sed. forntiden ansedd som läckerhet.

**multip'el,** lat., se multiplikation.

**multiplikand',** lat., en af faktorerna vid multiplikation.

**multiplikation,** lat., mångfaldning; *aritm.,* mångfaldigande af ett tal lika mnga ggr s. ett annat tal angifver. Resultatet kallas produkt l. multipel.

**multiplikātor,** lat., *mat.,* en af faktorerna i multiplikation; *fys.,* instr. f. att göra svaga galvan. strömmar märkbara, därigm. att dessa ledas gm talrika trådspiraler omkr. en fritt sväfvande, horisont, magnetnål, som därigm. ger större l. mindre utslag.

**mul'tum,** lat., mycket, rikliga tillgångar.

**mullvad,** *Talpa europæa* L., *Insectivora,* i Europa, n. och mel. Asien, lefver af insekter, maskar m. m., nyttig.

**mullvadssyrsa,** se gräshoppor.

**mulåsnan,** *Equus hinnus,* bastard af hingst och åsna, frambringas sällan, men mulan l. muldjuret, *E. mulus,* bastard af åsnehanne o. sto, användes mycket i bergstrakter för sin säkra gång.

**mūmie,** gm balsamering l. lufttorkning (naturl. m.) för förruttnelse skyddadt lik. Åtskill. folk, is. de gamla egypterne, förvarade gm balsamering sina aflidnas kroppar, ss. senare fynd visat.

**mumma,** ett af Christ. Mumme 1492 i Braunschweig först bryggdt mörkt öl.

**Munch,** 1) Pet. Andr., nor. hist., f. 1810 Kristiania, 41 prof. där, d. 63 Rom. Huf.-verk: *Det norske folks hist.* (51/63), 8 bd. — 2) Andreas, nor. skald, f. 1811 Kristiania, 60 prof. där, d. 84. Skr. dikt., dram., romanser m. m.

**Münch-Bellinghausen,** Eligius Frz Jos. v. (pseud. Friedr. Halm), ty. dram., f. 1806 Krakov, d. 71 Wien. Skr.: *Der Fechter von Ravenna* m. m.

**München,** hst. i Baiern v. Isar, 567,000 inv. Ärkebisk., univ., akad., konserv., måln.-gallerier, muséer (glyptoteket, pinakoteken m. fl.), Bavarias staty m. m.

**München-Gladbach,** se Gladbach.

**Münchhausen,** Hieron. Karl Friedr., hannov. frih. o. ry. ryttmäst., f. 1720, d. 81 Hannover. De vidunderl. berättelserna om M:s äfventyr smnskrifna af R. E. Raspe (d. 1794 London).

**Munck af Rosenschiöld,** Eberh. Zak., läkare, f. 1775, d. 40 ss. prof. i Lund. Förf.

**mundering,** *kr.,* soldats beklädnad.

**Mundt,** 1) Theod., ty. förf., f. 1808, d. 61 ss. univ.-bibl. i Berl. Skr. estet. o. lit.-hist. verk, roman. m. m. — Hans hustru 2) Klara (pseud. Luise Mühlbach), förf., f. 1814, d. 73 Berlin. Skr. talr., is. hist. roman.

**mun'dus vult dec'ipi,** lat., världen vill bedragas.

**municipāl,** medelt.-lat., hör. t. stad. **-samhälle,** del af kommunalt landområde. Municipier, fornit. städer und. romersk öfverh., men m. självstyrelse.

**Mūnin,** *nord. myt.,* en af Odins korpar.

**munk,** gr., andlig, tillh. ngn viss fören. l. orden. **-latin,** dålig latin, som skrefs af munkarne und. medeltiden. **-skrift,** den skrift, på hkn urkunderna fr. 13/16 årh.äro skrifna.

**Mun'kacs** (-katsch), ung. st. v. Latorcza, 14,416 inv. Bisk., vinodl., bergverk. Fl. gngr belägr. och eröfr. 1821/23 Ypsilantis fängelse.

**Munkaczy** (-katsch'i), Mik., ung. genremål., f. 1846 Munkacz, 72 i Paris, d. 00. Mest bekant är hans tafla *Kristus inför Pilatus.*

**Munktell,** Joh. Teofron, mek. industriidk., f. 1805 Kärrbo, 26 verkmäst. vid myntverk., anlade 33 i Eskilstuna en mek. verkst., nu en af de största i Sverige. Framst. kom.-man., d. 87.

**munläsa,** *läk.,* krampakt. smndragn. af käkmusklerna. Betänkl. sjukdom. Behandl.: smärtstillande medel, kloral, opium.

**Münnich,** Burkh. Kristof. v., ry. gref. o. statsm., f. 1683 Oldenburg, 21 i rysk tjänst, 32 gen.-fälttygmäst., eröfrade 36 Krim, 42

förvis. t. Sibirien, benåd. 62, d. 67 Petersburg.

**Munster** (mönn'-), prov. i s. v. Irld, 24,554 kv.km., 1 mill. inv., delas i 6 grefskap.

**Münster,** reg.-omr. i Westfal., 7,249 kv.km,, 818,062 inv. Hst. M. (äfv. Westfalens hst.) v. Aa, 81,439 inv. Bisk., domkyrka, univ., rådhus, palats.

**münster,** se mynster.

**Munter,** Jeremias, pseud. f. B. E. Fornell.

**Münzer,** Thom., religionssvärmare, f. 1489 Harz, ifrade mot Luther, framkallade 22 bildstormn. i Wittenberg, eggade 25 bönderna till uppror, s. å. slagen, tillfångatagen o. afrättad i Mühlhausen.

**Munzinger,** Werner, schweiz. Afrikares., f. 1832, 51/70 i ö. Afrika och v. Asien, 72 gen.-guv. i ö. Sudan, mörd. där 75. Förf.

**Mur,** bifl. t. Drave, t. v., uppr. på Salzburgalp., rinner gm Steiermark, 416 km. l.

**Mūrad,** 1) M. I., turk. sult., f. 1319, reg. 59/89, eröfr. Trakien, Bulgagarien o. M. Asien, 89 mördad af serberna. — 2) M. V, turk. sult., son t. Abd-ul-Medjid, f. 1840, reg. 76 eft. Abd-ul-Asis, afs. eft. 3 mån., d. 04.

**Mūrad Efen'di,** egentl. Frz v. Werner, skald, f. 1836 Wien, d. 81, ss. turk. såndeb. i Haag. Skr. dram. skaldestyck. m. m.

**Murat** (myrā), Joach., fr. milit., f. 1771 vid Cahors, 96 Bonapartes adjut., 1800 hans svåger, 04 marsk., 06 storhert. af Berg, 08 kon. af Neapel, 12 o. 13 kavall.-öfverbefälh., 14 fördrag med Österr., 15 slagen af österr. v. Tolentino, s. å. skjuten i Kalabrien.

**Mūraviev,** 1) Nikol. Nikolajevitsch, ry. gen., f. 1793, i fältt. 12/15, 28 o. 31, 54 ståth. i Kaukasien, eröfr. 55 Kars, d. 66. — 2) Mik. Nikolajev., ry. statsm., f. 1795, 63 gen.-guv. i Litaven o. »Polens bödel», 65 återkallad o. grefve, d. 66.

**Murberg,** Joh,, förf., publ., f. 1734, ledam. af sv. akad. 87, d. 05 ss. rektor i Sthm. Skr. hist. afhandl. m. m. 11 år redakt. af »Posttidningen».

**murbräcka,** fornt. krigsmaskin.

**Murchison** (mörtschisön), Sir Roder. Impey, skotsk geol., f. 1792, d. 71 ss. gen.-direkt. Utg. geol. atlas öfver Europa.

**Mur'cia,** sp. prov. vid Medelhaf., 11,597 kv.km., 577,987 inv. Hst. M. v. Seguraflod., 112,000 inv. Bisk., katedr.

**Muret** (myrē), Marc. Ant., fr. humorist, f. 1526, d. 85 Rom. Skr.: *Oraliones, Epistolæ* m. m.; utg. klassiker.

**murgröna,** *Hedera* L, *Araliaceæ.* Vanl. m., *H. helix* L., i Europa, Asien o. Afrika.

**Murillo** (-riljå), Bartol. Esteb., ber. sp. hist.- o. genremål., målade helgonbilder o. eljest taflor m. relig. ämnen, f. 1617 Sevilla, d. där 82.

**murklor,** *Morchella, Discomycetes.* Vanl. m., *M. esculenta* Pers., o. *M. patula* Pers., i Europas, N.-Amerikas o. Asiens barrskog., äro båda ätbara.

**murmeldjuret,** *Arctomys* Schrb., t. gnagarna hör. släkte. Alp-m., *A. marmota* L., på Alperna, Pyrenéerna, Karpaterna; har smakl. kött, kan tämjas.

**Murner,** Thom., ty. satir., f. 1475, d. efter 26 Heidelberg; Luthers motståndare.

**Murray** (mörr'ä), Australiens största fl., rinner gm Victoria o. s. Australien, 2,500 km. l. Omr. 910,000 kv.km.

**Murray** (~), 1) Jam. Stuart, naturl. son t. Jakob V af Skotld, f. 1531, legitimiserad af sin halfsyst. Maria Stuart, tvang henne att fly 68, mörd. 70. — 2) John, eng. bokh., f. 1808, d. 92, bekant för sina reshandböcker.

**Murschidabād,** eng. st. i Främre Indien vid Ganges, 15,168 inv.

**Mur'suk,** huf.-ort i Fessan. 6,500 inv. Samlingspkt f. karavan.

**Murten,** schw. st. i Freiburg vid

M.-sjön, 2,263 inv. Slag 22/6 1476.

**Musa,** L., *Musaceæ.* Bananen, *M. paradisiaca* L., o. pisangen, *M. sapientium* L., öfverallt i trop., har välsmak., ätliga frukter; blad o. bladfibrerna tekn. o. ekonomiskt viktiga.

**Musagētes,** *gr. myt.,* binamn på Apollon.

**Musaios** (-saj'), 1) myt. gr. skald. — 2) gr. gram. i 5:e årh. e. K. Skr. epos. Hero o. Leandros.

**muschplåster,** se engelskt plåster.

**mu'schik,** ry., rättare mushik, bonde.

**mūserna,** *gr. myt.,* sköna konsternas o. vetensk. gudinnor, döttrar t. Zeus o. Mnemosyne, voro: Erato, Euterpe, Kalliope, Kleio, Melpomene, Polyhymnia l. Potymnia, Terpsikore, Taleia o. Urania.

**musēum,** lat., offentl. åt vetensk. l. konst ägnad anstalt, is. saml. af konstverk, fornsaker, naturförem. m. m.

**musīvarbeten** = mosaik (se d. o.).

**musīv|guld,** kristallinisk fören. af tenn o. svafvel till oäkta förgylln. på trä, papp m. m. **-silfver,** pulveriser. tenn o. vismutamalgam t. oäkta försilfring.

**musīk,** gr., hos grekerna namnet på alla af muserna beskyddade konster, sedermera särskildt tonkonst, d. v. s. den konst, s. söker att gm toner och tonföljder förverkliga det skönas idé; indelas i teoretisk o. praktisk o. den senare a) betr. de yttre medl. i vokal- o. instrumentalm., b) m. häns. t. ändamål. i kyrko-, teater-, kammar-, konsert-, militär-m. m. m. Den västerl. m. utvecklade s. under medelt. gm uppfinn. af mensuralnoter, taktstreck, kontrapkt., flerstäm. sång m. m. o. nådde s. högsta blomstr. med Handel, Bach, Haydn, Gluck, Mozart, Beethoven. Nyare tidens tonkonst mest riktad åt det romant. och dramat. hållet.

**muskatell'-** l. muskātviner, söta viner af m.-drufvan, äro: Lachrymæ Christi, Lunel, Frontignac, Rivesaltes, Syrakusa.

**muskler,** lat., *anat.,* de mel. 2 mot haa rörliga ben gående köttknippena, gm hks smndragn. o. uttänjn. dessa ben röra sig mot haa.

**muskotträdet,** *Myristica* L., *Myristiceæ.* Äkta m., *M. fragrans,* på Banda-öarna o. Molukkerna, lämnar muskottnötterna, hkas läderart., mångklufna fröhyll. komma i handeln under namn af muskottblomma. Af nötterna pressas olja, anv. i medicinen.

**muskul|atūr,** lat., smnfattning af en organisms muskler. **-ös,** muskelstark.

**Muskö,** ö i Östersjön, Sthms l.

**musköt,** fr., det i 16:e årh. uppkomna eldvapnet, s. utträngde hakebössorna.

**muslīn,** fint, gmskinl. bomullstyg.

**Muspelhem,** *nord. myt.,* eldens värld s. om Ginungagap.

**musseldjur,** *Conchifera,* klass af blötdjur, hufvudlösa, oftast inneslutna mel. två med ett band förenade skal; ha gälar, lefva i hafvet, ofta i samhällen o. fastsittande å klippor.

**mussel|guld,** fint fördeladt m. gummi rifvet guld t. förgyllning och målning. **-silfver,** fint fördeladt, m. gummi rifvet silfver till försilfring o. målning.

**mussēra,** fr., skumma (om vin).

**Musset** (mysē), Alfr. de, fr. skald, f. 1810 Paris, d. där 57. Georges Sands älskare. Romantiker. Skr. berättelser, dikter m. m. *Oeuvres compl.* (76) 10 bd.

**Mus'tafa,** 1) Kara turk. storvesir 1676, belägr. 83 Wien, s. å. slagen där och strypt i Belgrad. — 2) Bairaktar, turk. statsm., f. 1755, mördade 08 sultan Mustafa IV o. sprängde sig själf i luften s. å. — 3) pseudonym f. A. E. U. Kuylenstierna.

**Mustag** = Karakorum (se d. o.).

**mustahāfis,** arab., turk. landsstormen.

**mustangs,** halfvilda hästar på amerikanska prärierna.

**mus'tie,** dotter t. hvit o. mulattska.

**muselmān** (pl. **-er**), förvrängn. af moslemin, bekännare af islam.

**Musäus,** Joh. Karl Aug., ty. förf., f. 1735, d. 87 ss. prof. i Weimar. Skr.: *Volksmärchen d. Deutsch.* m. m.

**Mutanabb'i,** arab. skald, f. 915 Kufa, mörd. 65 af beduiner. Skr.: *Divan.*

**mutātis mutan'dis** (abbr. *m. m.*), lat., m. nödiga förändringar.

**Myūtansjön,** en af Nilens källsjöar, n. v. om Ukereve.

**Mycoder'ma** Pers., *Schizomycetes. M. vini* Desm. o. *M. cerevisiæ* Desm., förorsaka vins o. öls surnande: *M. aceti* (ättikmoder) Part. förvandlar alkohol till ättiksyra.

**myggor,** *Tipulariæ,* till *Diptera* hör. insektsfamilj, bland hkn allmänn. äro: vanl. stickm., *Culex pipiens* L., knott, *Ceratopogon pulicaris,* is. i Lappland, harkrank, *Tipula,* m. öfver 60 skandinav, arter.

**Mykāle,** *g. geogr.,* udde i Jonien. Slag 479 f. K.

**Mykēnai** (lat. Mycēnæ), *g. geogr.,* st. i Argolis, förstörd 463 f. K.

**mykologī,** gr., svamplära.

**mykōsis,** gr., gm klyfsvampar förorsakad sjukdom.

**mylady** (milädi), eng., nådig fru, nådig fröken.

**Mylonius,** se Björnklou.

**mylord** (milård), eng., nådig herre.

**mynheer** (majnher), holl., min herre; skämtsam benämning på holländare.

**mynster** (münster), ty., katedral, domkyrka.

**mynt,** allmänna bytes- o. betalningsmedlen, präglas, und. statens kontroll, vid särskilda myntverk, af guld, silfver, koppar, nickel o. dessas legeringar; skillnad, mel. det nominella (präglade) o. metallvärdet uppbär präglingskostnaden. Ett m:s vikt kallas skrot, dess procenthalt af ädel metall korn. **-fot,** lagliga bestämmelserna om ett lands hufv.-m:s skrot o. korn. I Sverige är sed. 1873 endast guld värdemätare.

**mynta,** *Mentha* L., *Labiatæ.* Krus-m., *M. crispa,* o. peppar-m., *M. piperita* L., odlas is. i England o. N.-Amerika, äro officinella och lämna eter. oljor, s. anv. t. likör m. m.

**mynttecken,** benämning på de af Karl XII utgifna nödmynten af koppar.

**myopī,** gr., närsynthet.

**myran,** *Formica* L., t. ordn. steklar hör. insektsläkte, lefver i större l. mindre samhällen (stackar}; hannarna ha vingar, honorna end. und. parningstiden försedda med sdna; arbetsm. vinglösa, outvecklade honor. Hästm., *F. herculeana* L., nästan svart, stackm., *F. rufa* L., brunröd, svartm., *F. fusca,* brunsvart, rödm., *F. flava,* gulaktig. M. om vintern i dvala.

**Myrberg,** Otto Fredr., teol., f. 1824, 66/92 prof. Upps., d. 99 v. Upps.

**myriād,** gr., 10,000; i pl. = otalig mängd.

**myrmalm,** se järnmalm.

**myrmidōner,** *gr. myt.,* folkslag i Tessalien, enl. sagan uppkomna af bin. Myrmidōn, liten själf klok, anspråksfull person.

**Myron,** gr. bildh., omkr. 450 f. K.

**Myrr'a,** *gr. myt.,* dotter t. Kinyras o. Afrodite, mor till Adonis.

**Myrr'ha,** brungult t. rödbrunt, i vatten o. alkohol olösligt balsamgummi af Balsamodendron.

**myrsloksläktet,** *Myrmecophaga* L., t. ordn. tandfattiga däggdjur hör. släkte. Myrsloken, *M. jubata* L., gråbrun, med lång, yfvig svans; i S.-Amerika. Kaguaren, *M. tridactylus* L., har gripsvans; i Peru.

**myrsyra,** kem., $HCO_2H$ = 46, finnes färdigbildad i myror, etternässlor, tallbarr, svett m. m., framställes med konst genom destill. med glycerin och oxalsyra. Färglös, skarpt sur vätska. Kokpkt 105°. Eg. v. $1{,}_{285}$. Löslig i vatt. o. alkohol.

**myrten,** *Myrtus* L., *Myrtaceæ.* Vanl. m., *M. communis* L., i s. Europa, Asien, Afrika; prydnadsväxt.

**Mysien,** *g. geogr.,* landskap i n.v. delen af M. Asien.

**mysk,** bisam, se myskhjorten. — **-bagge,** *Cerambyx moschatus* L., grönt metallgläns. skalbagge m. mysklukt. ¾ cm. l. — **-hjorten,** *Moschus moschiferus* L., till boskapsdjuren hör., i mel. Hög-Asien inhemskt djur af rådjurets storlek. Hannen har vid nafveln en körtelpung, hvari afsöndr. mysk, hkt använd. ss. läkemedel och parfym. — **-oxen,** bisamoxen, *Bos moschatus,* hör till boskapsdjuren, inhemsk i N.-Amer. polarland.; luktar starkt mysk.

**mystērier,** 1) hos flere af forntidens folk brukl., hemliga gudstjänst, af äfv. polit. natur, hvaribland de eleusinska voro de mest berömda; 2) und. medelt. skådesp. med ämnen hämtade ur bibeln, is. Kristi lidandes historia (passionsspel), hka först uppfördes i kyrkor af andlige, sed. på gator o. öppna platser af egna sällskap. Ännu fortlefvande i Ober-Ammergau.

**mystēri|um,** lat., hemligh. **-ös,** hemlighetsfull.

**mysticism',** lat., l. mystīk, gr., i teol. betyd, den gudsdyrkan, s. i motsats t. tro o. insikt grundar sig på föregifven omedelbar inre berör. med det högsta väsendet; i modern bemärk.: sjuklig böjelse för det öfversinnliga och fantastiska.

**mysti|fiēra,** lat., föra ngn bakom ljuset, drifva med. — **-fikation,** medelt.-lat., missbruk af en persons lättrogenhet; gäckeri.

**mys'ti|iker,** anhängare af mysticismen; grubblare. — **-isk,** s. har afs. på mystik, dunkel, hemlighetsfull.

**myt,** gr., saga, berättelse, sägen, is. från den förhist. tiden, företrädevs. om ett folks gudomligheter.

**myterī,** smngaddning (is. af soldater, sjömän, fångar).

**Mytilēne,** *g. geogr.,* största staden på ön Lesbos.

**Mytilus** *edulis* L., *Conchifera,* 5 cm. l.; i Medelhaf., Nord- o. Östersjön förek. ätbar mussla.

**mytologī,** gr., gudalära; smnfattning af ett folks sägner om dess gudar. Klassisk m., grekers o. romares m.

**målarkonst,** den af de bild. konst., s. medels linjer o. färger på en jämn yta så framställer bilder ur människo- o. naturlifvet, att de få utseende af full verklighet, delas efter materielet o. framställningssättet i teckning (på papper, pergament o. d.), stafflimålning (på trä, linne m. m., is. m. oljefärger), fresko- l. väggmåln. (på väggytor), o. efter de behandlade ämnena i historiemåln., hvartill höra religiös, idealhist., allegor. och mytolog. måln., porträtt-, genre-, djur-, stilleben- samt blomster-, landskaps- o. marinmåln. Äldsta gr. m. fr. omkr. 700 f. K.; t. denna slöt sig den gamla rom. m., s. i 3:e årh. e. K. öfvergick t. kristl. m. Byzant. m. 600/1200 var inskränkt t. strängt kyrkl., åt askes lutande stilistik, fick sin fria utveckl. i Italien, Nederländerna o. Tyskland och uppnådde högsta blomstr. 1450/1550, hvarefter inträdde stillastående o. småningom nedgående. Uppblomstrade ånyo i 19:e årh.

**målsträv,** i Norge språkrörelse, s. afser att höja bygdemålen t. riksspråk.

**månad,** egentl. tid f. månens omlopp kring jorden. Man skiljer mel.: synodisk m., tiden från ena nymånen till den andra = 29 dag. 12 tim. 44 min. 3 sek., sol-m. = 1/12 år = 30 dag. 10 tim. 29 min. 4 sek., o. almanacks-m. = 30/31 dagar (februari 28/29). Borgerlig m. = 30 dagar.

**måncykel,** se cykel.

**måndag,** veckans 2:a dag, ben. eft. månen.

**måne,** af solen belyst himlakropp, hkn rör sig omkr. en planet o. med denna kring solen. Jorden har 1, Mars 2, Jupiter 4, Saturnus 8, Uranus 4, Neptunus 1 för oss obekant m. — Jordens m. har 3,480 km. storcirkeldiameter, 384,420 km. afst. fr. jorden, vänder denna alltjämt sma sida o. omgifves ej af ngt märkbart luftlager. Dess yta visar talrika ojämnheter (månfläckar), hka på månkartor betecknas s. berg o. slätter.

**månförmörkelse** uppstår, då jorden kommer i rät linje mel. solen o. månen, således vid tiden för fullmåne. M. återkommer efter 18 år o. 10/11 dagar.

**Måns Månsson,** pseud. för M. H. Hultin.

**Månsson,** Nils, från Skumparp i Skåne, riksdagsm., f. 1776, d. 37. Efter 1814 en af bondeståndets inflytelserikaste medlemmar.

**mården,** *Martes* G. Cuvier, *Feræ.* Skogs-m., *M. sylvatica* Nilsson, brunaktig l. gråbrun, 48 cm. l., allm. i n. Europa o. Asien. Sten-m., *M. foina* Briss., i mel. Europa o. v. Asien. Canadiska m., *M. canadensis,* Briss., i N.-Amerika. Alla tre lämna värderadt pälsverk.

**mássläktet,** *Larus* L., *Longipennes.* Allmännast hos oss äro: skrattmåsen, *L. ridibundus* L., strykfågel, fiskmåsen, *L. canus* L., stannfågel, gråtruten, *L. argentatus* Brünnich, stannfågel, hafstruten, *L. marinus* L., strykfågel, sillmåsen, *L. fuscus* L., strykfågel, o. tretåiga måsen l. ringkedjan, *L. tridactglus* L., flyttfågel.

**Mädler,** Joh. Heinr. von, ty. astron., f. 1794 Berlin, 40/66 direkt, för observat. i Dorpat, d. 74 Hannover. Utg. populära astron. skr., månkartor m. m.

**Mähren,** markgrefsk., österr. kronland mel. Ungarn, Schlesien, Böhmen o. nedre Österrike, 22,222 kv.km., omkr. 2 ½ mill. inv. Berg: Karpaterna, Sudeterna, Mähr. berget. Toppar: Altvater, Hochschar m. fl.. Floder: Oder, Ostrovitza, March. Hufvudnär.: åkerbruk, boskapssköts., fruktodl. Hst. Brünn. Öfriga st.: Olmütz, Iglau, Znaim, Sternberg, Kremsier.

**mähriska bröder,** af återstoderna af husiterna 1467 uppkomm. krist. sekt, undertr. 1620. Ur dess kvarlefv. framgick 1722 evang. brödraförs. (herrnhutare).

**Mälaren,** Svealands största sjö mel. Uppland, Västmanland o. Södermanl., 1,163 kv.km., en af Sveriges vackraste sjöar, bek. för sina många vikar och öar, utlopp i Östersjön gm Norrström v. Sthm.

**människan,** *Homo sapiens* L., *Bimana,* skiljes från aporna is. gm hufvudskålens o. händernas byggnad, den svaga hårväxten, den upprätta gången, talet, tandbyggn. Delas eft. hufvudskålens form i kortskallar (brakycefaler) o. långskallar (dolikocefaler) o. efter käkbildningen i raktändta (ortognater) o. skeftändta (prognater).

**människoraser.** Jordens samtliga invånare delas af Blumenbach i 5 hufvudgrupper l. raser: 1) den kaukas. l. hvita, 2) den mongol. l. gula, 3) den amerikanska l. röda, 4) den afrikanska l. svarta, 5) den malajiska l. bruna. Flower delar mnskorna i tre raser: den hvita, den mongoliska (med underraserna den malajiska o. den amerikan.) samt den svarta.

**mär,** fr., kommunföreståndare i Frankrike.

**märgel,** blandn. af kolsyrad kalk med lera o. ofta äfv. med järn- och manganoxider, anv. som gödningsmedel.

**märkrulla,** af vederb. myndigheter utfärd. intyg öf. namn o. nationalitet på ett fartyg, dess ägare, befälhaf., besättn., last, lästetal m. m.

**märs** (mastkorg), vid toppen af undermasten fäst plan af plankor o. ribbor.

**mäss,** eng., på krigsskepp det rum, där officer., läkare, kadetter intaga sina måltider.

**mässa,** lat., i den gamla kat. kyrkan d. del af gudstjänst., s. innefattade nattvard. begående, sederm. den därvid brukliga bönen vid altaret o. is. det af de tre delarna: offertorium, konsekration o. sumtion bestående s. k. mässoffret, d. v. s. brödets o. vinets förvandl. till Kristi lekamen o. blod samt nattvardens anammande. I luth. kyrk. gudstjänst i allmänh. med undantag af predikan, d. v. s. den s. k. altartjänsten.

**mässling,** *morbilli, läk.,* en is. hos barn uppträdande smittosjukd., begynn. med snufva, nysning, hosta, ljusskygghet o. feber, hvarefter kroppen, is. ansiktet, blir betäckt m. lindr. upphöjda röda fläckar, lika efter 4/5 dagar fjälla sig o. bortgå; mycket smittsam; angriper mskan näst. aldrig mer än en gång. Behandl.: intag. af sängen, ren 15° varm luft, halfmörkt rum, feberlindrande medel.

**mässing,** legering af koppar o. zink; smidbar, hårdare o. billigare än kopparn; delas i röd m. (80 % koppar), gul m. (50/70 %), hvit m. (20/40 %).

**Mäster Knut,** präst, upprorsm., 1523 domprost i Västerås, gjorde 24 jämte Peder Sunnanväder uppviglingar i Dalarna, 25 i Trondhjem, 27 afrättad i Sthm.

**mästersångare,** Meistersinger, de ty. skalder af borgerl. härkomst, hka sed. 14:e årh. fortsatte d. af minnesångarne grund. lyriska konstdiktning. och bild. slutna förening. (gillen), hvari denna konst utöfvades handtverksmässigt och med strängaste iakttag. af fastställda regler (tabulatur). Sista gillet stängdes 1839 i Ulm.

**mätbref,** af vederb. myndighet utfärd. intyg om ett fartygs rymd o. lastdryghet.

**mätress',** fr., egentl. härskarinna; älskarinna.

**Möbius,** Theod., ty. filol., f. 1821 Leipzig, 65/89 prof. i Kiel., d. 90 Leipzig. Skr.: *Catalogus libror. islandic.* etc. (56), *Altnord. Glossar* (66) m. m.

**möblemang',** fr., möblering, möbler.

**Möckeln,** insjö i s. Småland, 48 kv.km. Gmflytes af Helgeå.

**Möckern,** by i kon.-riket Sachsen, vid Weisse Elster, 9,593 inv. Slag 16/10 1813.

**Möen,** dan. ö i Östersjön, s.o. om Själland, 229 kv.km., 15,780 inv. Hst. Stege.

**mögelsvampar,** flerfald. släkten, ss. *Mucor, Botrytis, Oidium* m. fl., frodas på fuktiga, vegetabil. och animala ämnen.

**Mölle,** fiskläge o. municip.-samh. i Malmöhus l., 655 inv. (08).

**Möller,** 1) Peter v., hist., språkforsk., f. 1809, d. 83 ss. godsägare o. f. d. ryttmäst. Skr.: *Ordb. öfver hall. landskapsmålet* (58), *Bidrag till Hallands hist.* (74) m. m. — 2) Karl Osk., arkit., f. 1857 Malmö, öfverintendent 04. Hans förnämsta verk kyrkor. — 3) Dagmar, sångerska, f. Bosse 66, vid operan i Sthm 81/89 och 92/94 samt i Kristiania 91, s. lärarinna vid konservat. i Sthm 00. — 4) Axel, astron., f. 1830 Skåne, d. 95 Lund, 63/95 prof. i Lund. Beräkn. för Fayesska kometen m. m.

**Mölndal,** fabriksort nära Göteborg, omkr. 4,000 inv.

**mönja,** *kem.,* $Pb_3 O_4$ = 685, fören. af blyoxid o. blysuperoxid, främst. gm upphettning und. lufttillträde af bly oxid l. blykarbonat, är ett rödt pulver, anv. till målarfärg o. kitt, vid glas- o. tändstickstillverkning.

**Mönsterås,** köping i Kalm. l. vid Kalm. sund, 1,349 inv. (08).

**Mörbylånga,** köping i Kalmar l. (Öland) v. Kalm. sund. 237 inv. (08).

**Mörkö,** ö i Östersjön, Södermanl. l.

**Mörner,** 1) Karl, grefve, statsman, f. 1755, öfverståthåll. i Sthm, 16/18 riksståth. i Norge, d. 21. — 2) Karl Otto, frih., militär, f. 1781, d. 68. Endast märkv. gm sina underhandl. med dåvar. marsk. Bernadotte, hvarigm denne blef svensk tronföljare.

**Mörrumså,** uppr. i Småland, aflopp f. Helgasjön o. Åsnen, utfaller i Östersjön nära Karlshamn.

**mörsare,** kort, slätborradt l. räffladt skjutvapen f. kastn. i höga bågar.

**mörten,** *Leuciscus rutilus* L., fisk af blåsmunnarnas ordn., ända t. 36 cm. l., allm. i n. och mel. Europas insjöar och vattendrag; äfvensom vid somliga hafskuster, ätlig.

**Möser,** Justus, ty. förf., f. 1720 Osnabrück, d. där 94. *Werke* (58), 10 bd.

**Mösseberg,** berg i Västergötl.; vid M. ligger en vattenkuranstalt och ett sanatorium med samma namn.

**mösspartiet** l. mössorna, namn på det i allmänh. ryssvänliga partiet und. den s. k. frihetstiden. Jfr hattpartiet.

# N.

**N, n,** 14:e bokst. i alfab. Förkortn. för numerus, neutrum, nomen, nominativ, netto.

**N,** kem. tecken för nitrogenium (kväfve).

**Na,** kem. tecken för natrium.

**Nab** l. Naab, bifl. till Donau, t. v., i Baiern, uppr. på Fichtelgebirge, 165 km. l.

**nabōb,** arab., eg. ombud; person, som gjort sin förmögenhet i O.-Indien.

**Nabonass'ar** (babylon. Nabûnasir), kon. af Babylonien 747/733 f. K.

**Nabopolassar** (babylon. Nabûpalusur), kon. af Babylonien 625/ 605 f. K., grund. 606 det kaldeiska riket.

**Nachtigal,** Gust., ty. Afrika-resande, f. 1834 Eichstätt, 63 i Algeriet, 69/74 Fessan, Tibesti, Kuka, Borgu, Baghirmi, Vadai, Darfur, Kordofan, Kairo. Sedan 82 ty. gen.-konsul i Tunis, 84 i Ångra Pequena och vid Kongo, d. 85 på återresan. Förf.

**nadīr,** arab., pkt på himlen midt under våra fötter på andra sid. jordklotet. Jfr zenit.

**Nadīr,** schah af Persien, f. 1688 Korasan, tillkämpade sig regering. 32, tronen 36, gjorde eröfr. i Indien och vid Eufrat, mörd. 47. Grym.

**Nævius,** Cnejus, rom. skald i 3:e årh. f. K. Skr. epos *De bello punico* o. dramer.

**nafta,** se petroleum.

**naftalīn,** *kem.,* $C_{10} H_8$ = 128, kristallinisk, hvit massa, s. fås vid torrdestillat. af org. ämnen. Olösl. i vatten, lösl. i alkohol och eter. Anv. till fabrikat. af färgämnen.

**nafvel** *(umbilicus),* ärrlik fördjupn. midt på magen, härrörande från fostrets förening m. moderkakan gm n.-strängen.

**nafvelbråck,** se bråck.

**nāgarī,** se devanagari.

**Nagasaki** l. Nangasaki, hamnst. på den japanska ön Kiusiu, 153,293 inv. (03).

**nagel,** på fingrar o. tår, består af hornartade epidermisceller, ligger på n.-bädden. Sidorna o. roten inskjuta i en hudfåra.

**Nagelfar,** *nord. myt.,* skepp, byggdt af döde mäns naglar, på hkt jätten Rym och rimtursarne draga fram till Ragnarök.

**Nagoyā,** jap. st. på ön Nippon, 288,639 inv. Emaljindustri.

**Nagpur** (Nagpore), st. i brit. Indien, 127,734 inv.

**Nahum,** en af de 12 mindre profeterna, omkr. 600 f. K.

**Nairn** (nērn), grefsk. i n. Skotland,

**Mörkö,** ö i Östersjön, Södermanl. l.

**Mörner,** 1) Karl, grefve, statsman, f. 1755, öfverståthåll. i Sthm, 16/18 riksståth. i Norge, d. 21. — 2) Karl Otto, frih., militär, f. 1781, d. 68. Endast märkv. gm sina underhandl. med dåvar. marsk. Bernadotte, hvarigm denne

blef svensk tronföljare.

**Mörrumså,** uppr. i Småland, aflopp f. Helgasjön o. Åsnen, utfaller i Östersjön nära Karlshamn.

**mörsare,** kort, slätborradt l. räffladt skjutvapen f. kastn. i höga bågar.

**mörten,** *Leuciscus rutilus* L., fisk af blåsmunnarnas ordn., ända t. 36 cm. l., allm. i n. och mel. Europas insjöar och vattendrag; äfvensom vid somliga hafskuster, ätlig.

**Möser,** Justus, ty. förf., f. 1720 Osnabrück, d. där 94. *Werke* (58), 10 bd.

**Mösseberg,** berg i Västergötl.; vid M. ligger en vattenkuranstalt och ett sanatorium med samma namn.

**mösspartiet** l. mössorna, namn på det i allmänh. ryssvänliga partiet und. den s. k. frihetstiden. Jfr hattpartiet.

## N.

**N, n,** 14:e bokst. i alfab. Förkortn. för numerus, neutrum, nomen, nominativ, netto.

**N,** kem. tecken för nitrogenium (kväfve).

**Na,** kem. tecken för natrium.

**Nab** l. Naab, bifl. till Donau, t. v., i Baiern, uppr. på Fichtelgebirge, 165 km. l.

**nabōb,** arab., eg. ombud; person, som gjort sin förmögenhet i O.-Indien.

**Nabonass'ar** (babylon. Nabûnasir), kon. af Babylonien 747/733 f. K.

**Nabopolassar** (babylon. Nabûpalusur), kon. af Babylonien 625/ 605 f. K., grund. 606 det kaldeiska riket.

**Nachtigal,** Gust., ty. Afrika-resande, f. 1834 Eichstätt, 63 i Algeriet, 69/74 Fessan, Tibesti, Kuka, Borgu, Baghirmi, Vadai, Darfur, Kordofan, Kairo. Sedan 82 ty. gen.-konsul i Tunis, 84 i Ångra Pequena och vid Kongo, d. 85 på återresan. Förf.

**nadīr,** arab., pkt på himlen midt under våra fötter på andra sid. jordklotet. Jfr zenit.

**Nadīr,** schah af Persien, f. 1688 Korasan, tillkämpade sig regering. 32, tronen 36, gjorde eröfr. i Indien och vid Eufrat, mörd. 47. Grym.

**Nævius,** Cnejus, rom. skald i 3:e årh. f. K. Skr. epos *De bello punico* o. dramer.

**nafta,** se petroleum.

**naftalīn,** *kem.,* $C_{10} H_8$ = 128, kristallinisk, hvit massa, s. fås vid torrdestillat. af org. ämnen. Olösl. i vatten, lösl. i alkohol och eter. Anv. till fabrikat. af färgämnen.

**nafvel** *(umbilicus),* ärrlik fördjupn. midt på magen, härrörande från fostrets förening m. moderkakan gm n.-strängen.

**nafvelbråck,** se bråck.

**nāgarī,** se devanagari.

**Nagasaki** l. Nangasaki, hamnst. på den japanska ön Kiusiu, 153,293 inv. (03).

**nagel,** på fingrar o. tår, består af hornartade epidermisceller, ligger på n.-bädden. Sidorna o. roten inskjuta i en hudfåra.

**Nagelfar,** *nord. myt.,* skepp, byggdt af döde mäns naglar, på hkt jätten Rym och rimtursarne draga fram till

Ragnarök.

**Nagoyā,** jap. st. på ön Nippon, 288,639 inv. Emaljindustri.

**Nagpur** (Nagpore), st. i brit. Indien, 127,734 inv.

**Nahum,** en af de 12 mindre profeterna, omkr. 600 f. K.

**Nairn** (nērn), grefsk. i n. Skotland,

518 kv.km., 9,291 inv. Hst. N., 4,100 inv.

**naīv,** fr., naturlig, okonstlad. **-itēt,** naturlighet, konstlöshet.

**Najac** (-schack'), Em. de, grefve, fr. dram. förf., f. 1828, d. 89 i Paris. Skr.: *Divorçons* (m. Sardou), *Niniche, Bébé* m. m.

**najād,** gr. myt., käll- l. flodnymf.

**Namur** (-myr), belg. prov., 3,660 kv.-km., 357,759 inv. Hst. N. vid Sambre och Maas, 31,940 inv. Katedr., bisk., ateneum, bibl. Ford. befäst.

**Nana Sahib,** hufvudm. f. upproret i Indien 1857, f. 1823, d. i Nepal.

**Nancy** (nangsī), fr. st. v. Meurthe, 110,570 inv. Bot. trädg., bibliot., bisk., museum.

**Nangasaki,** se Nagasaki.

**nankin,** gult, urspr. i Nan-king förfärdigadt bomullstyg.

**Nan-king,** kin. st. v. Jangtsekiang, 270,000 inv. Bomullsväfverier.

**Nanna,** *nord. myt.,* Balders maka.

**Nannarelli',** Fab., it. skald, f. 1825 Rom, sed. 70 prof. där, d. 94. Skr.: *Poesie* m. m.

**Nansen,** Fridtjof, nordpolsfarare, f. 61 Kristiania, gmreste Grönland 88, 93/98 nordpolsexp. m. »Fram», hvarvid han med Johansen framträngde till 84° 4 n. br. på skidor, 97 prof. i Kristiania, envoyé i London 06/08.

**Nantes** (nangt), fr. st. v. Loire o. Sèvre, 133,000 inv. Betyd. handel och industri, katedral, börs, teat., bibl., mus. akad., konservat.

**nantesiska ediktet,** urkund, hvarigenom Henrik IV i Frankrike 13/4 1598 tillförsäkrade hugenotterna fri relig.-utöfn. o. polit. rättigh.; upphäfdt af Ludvig XIV 22/10 1685.

**Napier** (nēpiör), John, eng. mat., f. 1550, d. 17, uppf. logaritmerna.

**Napier** (~), Sir Charl. Jam., brit. gen., f. 1782 London, 41 öfverbefälh. i Ind., krossade emirens af Sind makt, d. 53. — Dennes kusin 2) Sir Charl., brit. amiral, f. 1786 Falkirk, stred 33 för Pedro af Portug. mot Miguel, 54 öfverbefälh. i Östersjön, d. 60. — 3) Rob. Korn., lord N. of Magdala, f. 1810 Ceylon, bekämp. det ind. upproret 57, 60 i Kina, 68 Abessinien, eröfr. Magdala, 76 guv. på Gibraltar, d. 90 London.

**Napōleon,** egentl. Napoléon (-ång'), 1) N. I, fr. kejs., f. 15/8 1769 Ajaccio på Corsica (se Bonaparte), 79 i krigsskola i Brienne, 85 i Paris, 86 löjtn.. 92 artill.-kapt., eröfr. 93 Toulon, 94 brigadgen., kväste jakobinerna 95, div.-gen. s. å., 96 öf.-befälh. i Italien, dikterade freden i Campo Formio 97, ledde 98 exped. till Egypt., störtade direktorium 99, blef konsul, segrade 1800 vid Marengo, 04 ärftl. kejs., 05 segr. v. Austerlitz, 06 Jena, 07 Friedland, slöt fred i Tilsit med Ryssland, satte sina bröder på tronen i nya riken, skilde sig 09 fr. sin gemål Josephine o. gifte s. 10 m. Marie Louise af Österrike, föret. 12 ett tåg mot Ryssland, hkt var olycksbringande för honom, 13 slagen i Tyskland, måste abdik. 14 o. begifva sig till Elba, återvände till Frankrike 1/3 15, besegrad vid Waterloo s. å., abdik. för andra gången; hindrad från flykt till Amerika, öfverlämnade han sig åt

engelsmännen o. fördes till S:t Helena, där han dog 5/5 21 af magkräfta. Hans kvarlefvor fördes till invaliddomen i Paris 40. — Som 2) N. II gäller hans ende son, hert. af Reichstadt (se d. o. — 8) N. III kallade sig d. 20/4 1808 i Paris födde 3:e sonen af Ludv. Bonaparte, kon. af Holland; han deltog 31 i upproret i Romagna, försökte 30/10 36 ett upplopp i Strassburg, men fängslades o. fördes till Amerika, fängslades äfvenledes i Boulogne 6/8 40, dömdes till lifstids fängelse, men flydde från Ham 25/5 46, återvände fr. London t. Paris, invaldes, i nationalförsaml. o. valdes 10/12 med 5 ½ mill. röster till president, gjorde 2/12 51 ett statsstreck,s. gillades med 7 ½ mill. röster, och sedan han valts till president för lifstiden, lät han utropa sig till kejs. 2/12 52, gifte sig 53 med Eugenie af Teba, vann gm deltag. i Krim- o. ital. krigen stort inflyt. i Europa, men förlorade detta gm sitt misslyckade tåg t. Mexico o. tronen 70 gm kriget m. Tyskland, hölls fången på Wilhelmshöhe till 13/3 71 o. dog v. Chiselhurst nära London 9/1 73. — Hans ende son 4) N. Louis, kallad Lulu, f. 16/3 56, föll 1/6 79 i sulukriget.

**Napoleondor** (-dår), 20 francsstycke af guld (= 14,$_{40}$ kr.).

**Nāpoli,** se Neapel.

**Narbada,** se Nerbudda.

**Narbonne** (-bånn'), fr. st. nära Medelhafvet, 28,852 inv.

**narciss,** *Narcissus* L., *Narcisseæ. N. pseudonarcissus* L., påskliljan, s. o. mel. Europa, *N. poeticus,* L., pingstliljan, *N. jonquilla* L., från södra Europa och n. Afrika med många variet., prydnadsväxter.

**Narcissus,** se Narkissos.

**nar'dus,** vällukt. balsamarter hos de gamle. Af örten *Nardostachys Jalamansi.* Dec. bereddes n.-salva o. n.-olja.

**Narev,** biflod till Bug i Polen, 425 km. l.

**nargilē,** turk. tobakspipa, i hkn röken ledes gm vatten.

**narhval,** *Monodon* L., af hvaldjurens ord. Vanl. n., *M. monoceros* L., 6/7 m. ö., i N. ishafvet; hanen vanl. med en enda, 3 m. lång spiralform. stöttand i öfverkäken.

**Narkiss'os,** *gr. myt.,* lat. Narcissus, Kefisos' sköne son, s. trånanade bort af kärlek till sig själf o. förvandl. till en narciss.

**narkōs(is),** gr., *läk.,* bedöfning, framkallad gm läkemedel (opium, kloroform o. s. v.).

**narkōtika,** *läk.,* döfvande medel.

**narkotīn,** *kem.,* giftig alkaloid af opium. Febermed. i Ind.

**narkōtisk,** gr., döfvande.

**Narses,** bysant. fälth., eunuck, stred mot östgot. 538 o. 52, besegr. alemann. 54, ståth. i Italien, afsatt 67, kallade langobard, till Italien, d. i Rom.

**Nar'va,** ry. st. vid Narova, 16,599 inv. Slag 20/11 1700.

**Narvaez** (-vāeds), Ramon, hert. af Valencia, sp. statsman, f. 1800 Loja, behjälpl. att störta Espartero 43, 44/46 o. upprepade gånger till 66 konservat. min.-pres., d. 68 Madrid.

**nasāl,** fr., rörande näsan.

**nasarēner,** namn på de första kristna ss. en jud. sekt.

**Nāsaret** (Nasrah), st. i Galileen, 11,000 inv. Jesu föd.-ort.

**Naseby** (nēsbi), eng. by. Slag 14/6 1645.

**Nashville** (näsch'vill), hst. i Tennessee, 84,711 inv. Slag 15—16/12 64.

**nasīr,** hos judarne åt Gud invigd person.

**Nassau,** 1) ford. ty. hertigd.; nu det preuss. reg.-området Wiesbaden, 4,708 kv.km., 465,639 inv., sed. 1866 preuss.; 2) st. i Hessen-M, vid Lahn, 2,237 inv. Slott.

**Nassir ed-din,** schah af Persien, f. 1830, reg. sedan 48, besökte Europa flera ggr, mörd. i Teheran 96.

**Natāl,** 1) brit. prov. i federat.-stat. »S. Africa» v. Ind.h., 93,676 kv.km., 1,167,440 inv. Bergigt. Prod.: socker, bomull, ull, strutsfjädrar, kaffe, elfenben: 2) brasil. st. vid Rio grande o. Atlanten, 10,000 inv. Hamn.

**Nathorst,** 1) Hjalm. Otto, agrn., f. 1821, 61'68 förest. för Alnarps landtbr.-inst., prof., d. 99 Lund. Skr.: *Husdjursskötsel* (5:e uppl. 76/77) m. m. — Hans son 2) Alfr. Gabr., geol., f. 1850, 84 prof. vid riksmuseem i Sthm, ledde 98 en vetenskapl. polarexp. Skr.: *Bidrag till Sveriges fossila flora* (77) m. m.

**Nathūsius,** 1) Phil. Engelh. v., f. 1815, d. 72 Luzern. Grund. en räddn.-anstalt för gossar. — Hans hustru 2) Marie, ty. nov.-förf.

m. pietist. tendens, f. Scheele 1817, d. 57. Skr.: *Elisabeth* (12:e uppl. 81) m. m.

**nation,** lat., gm härstamning, seder o. spr. smnhörande del af msko-släktet. **-ell,** rörande ett folk, inhemsk.

**national** (i smnsättn.) **-ekonomi,** se statsekonomi. **-färger,** färger egendoml. f. en nation (på flaggor, kokarder o. s. v.). **-församling,** i följd af en resolution vald folksaml. **-garde,** i Frankr. und. revolut. l. krig af folket bildade trupper. Uppl. 1871. **-isera,** införlifva med ett folk. **-itēt,** ett folks egendoml. karaktär. **-itetsprincip,** teori, enligt hkn hvarje nation bör ha rätt att bilda en egen stat. **-konventet,** fr. församl. 21/9 1792—26/10 95. **-liber. partiet,** parti i preuss. landt- o. ty. riksdag. 1866, hkt understödde Bismarcks polit. i liber. anda, öfvergaf honom 79 o. förlor. mga medlemmar gm splittr. **-litteratur,** saml. af en nations litter., hvari dess egendoml. karaktär afspeglar sig. **-museum,** i Sthm befintl. sv. staten tillh. saml. af konstföremål, fornsaker, mynt, lifrustningar m. m. Byggn. uppf. 1847/66.

**natīv,** lat. medfödd. **-itēt,** *astr.,* stjärnornas, ställn. vid ngns födelse. *statist.,* siffran på antalet inom viss tid o. visst område födda.

**natrium,** Na = 23, alkalimetall, förekommer ej gedigen, utan i fören. med klor ss. koksalt o. s. v. Framställes gm reduktion af kolsyradt natron m. kol o. krita. Silfverhvitt, mycket mjukt, lätt oxiderbart, sönderdelar vatten m. häftighet. Smältpkt 96° Anv. i fotogr., metallurg., kattuntryckerier.

**nātriumhydrat,** NaHO = 40, erhålles gm inverkan af kalk på soda. Hvit, kristallinisk massa, lösl. i vatten o. mycket frätande. Anv. för tillverkn. af tvål, bykn. af trä v. pappersmassetillverkn. m. m.

**nātron,** natriumoxid, bildas vid inverkan af natrium på natriumhydrat, utgör en grå massa.

**natt,** tid, under hkn solen befinner sig under horisonten. På n. halfklotet är den kortaste n. 21/6, d. längsta 21/12.

**Natt,** *nord. myt.,* af jättesläkt, med Deiling mor till Dag.

**nattblindhet,** se hemeralopi.

**nattens drottning,** se Cereus.

**nattfjärilar,** se fjärilar.

**Natt och Dag,** urgammal sv. ätt, bland hvars medlemmar må nämnas: 1) Nils Stensson, riksråd, stämplade mot Karl Knutsson, d. 1439. — Hans brorson 2) Måns Bengtsson, riksråd, Engelbrekts bittre fiende, dräpte denne 1436, d. 77.

**nattskärran,** *Caprimulgus europaæus* L., af skärrfåglarnas ordn., 27 cm., allmän i s. o. mel. Sverige; kan ej stå l. gå, utan hvilar på buken; ungarna ludna som roffåglars; äggen läggas utan bale på marken; ford. troddes n. suga mjölken ur getternas spenar. Flyttfågel.

**nattugglor,** se ugglor.

**nattvarden,** sakrament, instiftadt af Kristus vid påskhögtiden till åminnelse af hans lidande. Bröd o. vin symbol, af hans lekamen o. blod. l den första kyrkan firades n. dagligen. 1215 antogs transsubstantiationsläran. Katoliker anse, att brödet och vinet förvandlas till Kristi lekamen o. blod, lutheraner att de äro Kristi lekamen o. blod, reformerte, att Kristi lekamen o. blod äro andl. närvar, vid nattvarden.

**nattviolen** *Hesperis* L., *Cruciferæ. H. matronalis* Lam., i Europa, prydnadsväxt. Äfven arterna af släktet *Platanthera* Rich., *Orchideæ,* benämn. »nattviol».

**natūr,** lat., inbegreppet af allt skapadt, världsordning; ett tings ursprungl. beskaffenh., väsent, ar.

**-filosofi,** filos., s. söker återföra alla n.-företeelser till deras grundprinciper. **-historia,** beskrifning öfver n.-kropparna. **-lära,** läran om naturlagarna. **-religion,** i motsats till etisk religion, smnfattn. af all myt. relig., hks väsen är personifikat. af n.-krafterna. **-rätt,** se rättsfilosofi. **-själftryck,** förfarande, hvarigm tryckformer framställas af blad, väfnader o. d. Jfr Auer 1). **-vetenskap,** s. har ngn viss del af n. till föremål.

**naturālia non sunt tur'pia,** lat., naturliga ting äro ej skamliga.

**naturālier,** naturalster.

**naturalis|ation,** lat., upptagande som infödning, tilldelande af medborgarrätt. **-era,** tilldela utlänning medborgarrätt.

**naturalllism',** naturtro; efterapning af naturen i konsten. **-ist,** anhängare af naturalismen. **-istisk,** naturenlig.

**naturell',** naturanlag; en människas l. annan skapad varelses naturl. egendomlighet.

**naturligt barn,** barn födt utom äktenskapet.

**Naumann,** 1) Joh. Gottl., ty. mus., f. 1741 vid Dresden, 77 kallad af Gustaf III till Sthm, d. 01 ss. öfverkapellmäst. i Dresden. Komp. op. *Amphion, Cora o. Alonzo, Gustaf Vasa* m. m. — 2) Krist., jur., f. 1810, 60/77 justitieråd, d. 88. Skr.: *Sveriges statsförfattningsrätt* (2:a uppl. (76/85) m. m.

**Naumburg** (N. a. d. Saale), ty. st. i prov. Sachsen, 25,137 inv.

**Nauplia** (nau'-), gr. befäst st. vid Argol. viken, 10,907 inv. Hamn, ärkeb.

**Nautilus** (nau'-), pärlbåt, blötdjur af hufvudfotingarnas ordn., *N. pompilius* L., i de indiska farvattnen, ätbar; skalet tjänar till dryckeskärl, prydnader, m. m.

**nautisk,** gr., (nau'-) hörande till sjöväsendet.

**Navarīno,** gr. hamnst., 6,403 inv. Sjöslag 20/10 1827.

**navark',** gr., skeppsbefälhafvare.

**Navarra,** ford. sp. kon.-rike, nu provins, 10,506 kv.km., 307,669 inv. Hst. Pamplona.

**navigābel,** lat., segelbar.

**navigation,** lat., sjöfart, sjövetenskap. **-s|akt,** fördrag mel. stater ang. sjöfart, fastställer lika rättighet med afs. på tull, hamnafgifter m. m. **-s|skola,** läroanstalt för sjöfolks teoret. utbildning.

**Naxos,** nu Naxia, gr. ö bland Kykladerna, 449 kv.km., 15,608 inv. Hst. N., 2,000 inv.

**N. B.,** förkortn. f. nota bene.

**Nean'der,** 1) Joach., grundl. af den ty.-reformerta kyrkosången, f. 1610 Bremen, d. där 80. — 2) Aug., prot. teol., f. 1789 Göttingen ss. jude, d. 50 Berlin. Hans kyrkohist. berömd.

**Neāpel,** it. Napoli. 1) Ford. it. kon.-rike, se Sicilien. 2) It. prov., 908 kv.km., 1,187,106 inv. 3) Hst. i prov. N. vid Neapol, vik., med omkr. 564,000 inv. Vattenledn., bad, hamn, handel, palats, citad., slott, tafvelsaml., teat., katedral, univ., mus., ärkeb., observat., bibl. — Till 1860 hst. i kon.-riket N.

**Near'kos,** sjöf., förde under Alexander d. st. ind. fälttåg 327/26 f. K. flottan fr. Indien in i Pers. vik., där han fann Eufrats mynning.

**Nebras'ka,** (förk. Neb.), nord-amer. fristat, 207,797 kv.km., 1,066,300 inv. Prärier, sundt klimat. Huf.-när. landtbruk. Hst. Lincoln.

**Nebukadnēsar** (Nabakudurussur), kon. i Babylonien 604/561 f. K., förstörde Jerusalem 586.

**nebulōsa,** lat., töckenfläck på himlahvalfvet, härrörande fr. en saml. af otaliga, aflägsna stjärnor.

**nebulös,** lat., töcknig.

**necessitēt,** lat., nödvändighet.

**necessär,** fr., eg. det nödvändiga; liten väska med sy- l. ressaker.

**Neckar,** bifl. t. Rhen, t. h. uppr. på Schwarzwald, utf. vid Mannheim, 397 km. l.

**Necker,** Jacq., fr. statsm., f. 1732 Genève, bankir i Paris, 77

gen.-direkt, för finanserna, afsatt 81, återkallad 88, tog afsked 90, d. s. å. Förf. — Hans dotter var mad. von Staël (se d. o.).

**Nederländerna,** Nederland, Holland, europ. kon.-rike, 33,000 kv.-km., 5,747,000 inv. (07,) Gränser: n. Hannover, Nordsjön, s. Belgien, ö. Hannover, Westfal., Rhenprov., v. Nordsj. Flackt. Flod.: Rhen, Maas, Schelde, Yssel. Öar: Texel, Schouwen, Walcheren, Beveland. Många kanaler. Klimat: mildt, sundt o. fuktigt. Hufvudnäringar: landtbruk, bosk.-skötsel, hand., fiske. Prod: järn, fisk, trä, kol, boskap, frukt, cikoria, lin, hampa, tobak, ost. Pol. indeln. i 11 prov. Hst. Haag. St. öf. 20,000 inv.: Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, Groningen, Arnheim, Leijden, Harlem, Leeuwarden; Maastricht, Dordrecht, Nimwegen, Delft, Herzogenbusch, Schiedam, Zwolle, Helder. — Hist.: N. var först rom., sedan frank, i 8:e årh., 855 lothring., 870 största del. tysk. I 14:e årh. under huset burgund. Valois. 1435 fören. de nederl. landsk. till ett helt gm Filip den gode. Senare under habsburg. herravälde. 1555 Filip II af Span. härsk. i N. 1567/72 hert. Alba i N. Strid mel. Span. o. Vilh. af Oranien. 23/1 1579 bildades unionen i Utrecht t. spanjorernas fördrifvande. 1625 prins Fredr. Henr. ståth. i Holland, Zeeland, Utrecht, Geldern, Overijssel. 1648 westfal. freden: fören. af N. ss. oafhäng. stat; afskaff. af ståth.-värdigheten. 1722 Vilh. IV 1:e ärftl. ståth. i N. 1795 N. Batav. republik. 8/6 1806 N. kon.-rike und. Ludv. Bonaparte. 10 N. till Frankr. 15 Belgien o. Holland fören. till kon.-riket N. und. Vilh. I. Uppror 30 i Belg. mot Höll., senare krig, 31 skilsmässa mel. Belg. o. Holl. Nuvar. drottn.: Vilhelmina, sed. 90. Inkomster 274 o. utg. 297 mill. gulden, skuld: 1,937 mill. guld. J.: 3,114 km. T.: 7,216 km., Telef. $84,_3$ mill. samtal. Armé i krig: 184,361 man. Flotta: 70 fartyg, 504 kanoner o. 6,548 man.

**nederländska** (l. holländska) **språket o. litteraturen.** Nederl. spr., en gren af lågtysk., s. skiljer sig i flamska, s. talas i Belgiens tyska delar, o. holländska i Nederländerna. Nederl. lit.: Till folkdiktn. hör epos Reineke Fuchs; konstdiktn. börjar i 13:e årh. med J. v. Maerlant: i 14:e o. 15 årh. rimkrönikor, mysterier, moraliteter m. m.; i 16:e årh. mästersångareföreningar (rederijkkamers); blomstr.-period under J. van den Vondel, Cats, Broekhuyzen o. Poot: därpå franskt inflytande, fr. hkt nederl. lit. först i 19:e årh. frigjorde sig.

**Nedschd,** landsk. i Arabien.

**Neerwinden,** belg. by, sl. 29/7 1693 o. 18/3 1793.

**Nees von Esenbeck,** Christ. Gottfr., ty. bot., f. 1776 Erbach, d. 58 Breslau. Betyd. systematiker.

**nēfas,** lat., orätt. Se fas.

**negat|ion,** lat., förnekning. **-īv,** nekande; vid fotografering den omvända bild, s. omedelb. tages af ett föremål. **negera,** neka, upphäfva.

**negli|gé** (-schē), fr., morgon-, nattdräkt ; ett slags fruntimmersmössa. **-gence** (-schangs'), försumligh., vårdslösh. **-gent** (-schangt), värdelös.

**negligera** (-schēra), fr., försumma, vårdslösa.

**nego|ciation** l. -tiation underhandling, bemedling. **-tiera,** underhandla. **-tiatör,** underhandlare.

**negrer,** afrik. mskoras, med svart hud, krusigt hår, platt näsa, tjocka läppar, egendoml. lukt. Två hufvudstammar: Sudan-n. i hela Centr.-Afrika o. Bantu-n. i Syd-Afrika.

**negress'** l. negrinna, negerkvinna.

**negrītos,** se papuas.

**Negropon'te,** se Eubea o. Kalkis.

**nēgus,** etiop., »konung», i Abbessinien tit. på härskare.

**Nehemīa,** pers. kon. Artaxerxes' munskänk. Om honom handlar N. bok i G. T.

**Nehrman,** se Ehrenstråle.

**Nehrung,** namn på långa, smala halföar v. preuss. Östersjökusten.

**Neisse,** 1) Glatzer-N., biflod till Oder, 195 km. l. 2) Lausitzer-N., biflod till Oder, 225 km. l.

**Neisse,** befäst st. i preuss. prov. Schles. v. Glatzer-N., 24,237 inv.

**nejlika,** *Dianthus* L., *Silenaceæ.* Borstnejlikan, *D. barbatus* L., fr. s. Frankrike. Jfr Dianthus.

**nejonögon,** *Petromyzon* L., fisksläkte af rundmunnarnas ordning. Dit höra: hafs-n., *P. marinus* L., till 73 cm. l., vanl. n., *P. fluviatilis* L., 36 cm. l., igel-n., P. branchialis L., 30 cm. l.

**Neko,** kon. af Egypten 610/595 f. K., Psammetikos I:s son, lät påbörja Suezkanalen.

**nekro|latrī,** gr., dyrkan af aflidne. **-log** (-låg), biogr. öfv. en nyligen afliden. **-mant',** andebesvärjare. **-mantī,** andebesvärjning.

**nekro'polis,** gr., eg. dödsstad; begrafn.-plats v. forntida städer, ex. N. vid Nemfis o. Tebe.

**nekrōs,** gr., *läk.,* benbrand.

**nek'tar,** *gr. myt.,* gudarnes dryck, förlänade odödlighet.

**Nelson** (nell'sön), Horatio, viscount, eng. amiral, f. 1758, utmärkte sig 97 i sjökriget vid sp. kusten, förlorade där högra armen, slog 98 fransmännen vid Abukir, spelade en ful roll med sin mätress Hamilton vid reakt. i Neapel, bombard. Köpenhamn 01, segrade o. föll vid Trafalgar 05.

**Nemēa,** *g. geogr.,* dal vid Korint, bekant gm de nemeiska spelen, s. där höllos, samt det nem. lejonet, s. Herakles besegrade.

**Ne'mesis,** *gr. myt.,* vedergällningens gudinna.

**Nemours** (nömûr), fr. st. vid Loing, 4,861 inv. Ford. hertigd., s. 1689 förlänades fam. Orléans.

**Nemours** (nömûr), Louis Charl. af Orléans, hert. af, kon. Ludvid Filips 2:e son, f. 1814, gen. i Algeriet, sed. 48 i England, sed. 70 i Paris, förvisad 86, d. 96 Versailles.

**neofyt,** gr., nydöpt kristen.

**neolōg,** gr., nyhetssträfvare på språkl. o. relig. omr. **-i,** nyhetssträfvan.

**neoplatonism',** synkretistisk riktn. i 1:a årh. e. K. Platons läror, uppblandade med mytol. o. myst.-symbol. åskådningar.

**neo|terism',** gr., nyhetsmaken, **-tērisk,** som jäktar efter nytt.

**Nepal,** kon.-rike i Himalaja mel. Tibet o. Brit. Indien, 154,000 kv.-km., 3 mill. inv. Hst. Katmandu. Prod.: koppar, ris, te, säd, bomull.

**Nepen'thes** L., *bot., Nepentheæ. N. destillatoria,* kannväxten, buske i trop. Asien, hkns blad i spetsen bära en m. vätska fylld o. med lock försedd kanna.

**Nepomuk,** 1) pseud. för J. A. Kiellman-Göranson. — 2) Joh. l. Joh. af Pomuk, helgon, Böhmens skyddspatron, f. 1330, dränkt 93 på kon. Venceslavs befallning.

**Nēpos,** Cornelius. Se Cornelius Nepos.

**nepotism',** (af it. *nepote,* bror l. systerson), sträfvan hos makthafvande att framdraga sina släktingar.

**Neptunigördel,** *läk.,* ett om magen lagdt våtvarmt omslag, vid mag-, tarm- o. underlifssjukdomar etc.

**neptunism',** geol. åsikt, enl. hkn jordens alla bildningar uppstått gm vattnets verkningar.

**Neptūnus,** 1) *rom. myt.,* hafvets gud, Saturnus o. Rheas son, grek. Poseidon. 2) Den aflägsnaste planeten i vårt solsystem, på ett afstånd af 4,478 mill. km. från solen; omloppstid 164 år 285 dagar.

**Nerbudd'a** l. Narbada, fl. i brit. Indien mel. Dekhan o. Hindostan, utf. i Cambayviken, 1,421 km. l.

**nereīder,** hafsnymfer, se Nereus.

**Nereus** (-revs'), *gr. myt.,* far t. 50 döttrar (nereider), bor med dessa

i hafvets djup, tvangs af Herakles att visa honom vägen till Hesperiderna.

**Nērium** L., Oleander, Nerium, *Apocyneæ. N. oleander* L., buske i O.-Ind. och Medelh.-länderna, prydnadsväxt, mycket giftig.

**Nernst,** Walter, ty. fys., f. 1864, sed. 04 direkt, f. fysik.-kem. inst. i Berlin, uppf. 97 den eft. honom uppkallade elektriska glödlampan.

**Nēro,** Luc. Domit., rom. kejs. 54/68, f. 37, beryktad för sin grymhet o. sitt vansinne, dödade sig 68, då han såg sig störtad.

**nero antīco,** it., svart marmor.

**Nertschinsk,** sibir. st. vid Schilka, omkr. 6,000 inv. Bergsbruk.

**Nerūda,** 1) Joh., tschek. skald, f. 1834 Prag, d. 91. Skr. dikt., skiss., lustsp. m. m. — 2) Vilhelmina (Norman-N.), violinvirtuos, f. 1834 Brünn, debut. 46 med sin syster Amalie (pianist), 64 gift med L. Norman (se d. o.), 69 i London, 85 änka, 88/93 g. m. pianisten Ch. Hallé, sed. 00 lärarinna i Berlin. — Hennes broder 3) Frans X., violinist, dirig. för Musikföreningen i Sthm sed. 91.

**Nerva,** Marc. Coccejus, rom. kejs. 96/98, mild o. rättrådig.

**nervelektricitet,** nervernas elektromotoriska förh. i hvila o. verksamh., åstadkommer kem. sönderdelning, inverk. på magnetnålen o. s. v.

**nerver,** lat., långa trådar, s. bestå af ett omhölje o. ett innehåll, hkt senare består af en yttre del, nervmärgen, o. en inre, axelcylindern, samt utgå till kroppens organ från hjärnan, ryggmärgen och vissa nervknutar. Man skiljer mel. rörelse- (motoriska), känsel- o. sinnes- (sensibla) n., jämte sådana, s. framkalla körtelafsöndring, hämma vissa rörelser o. s. v.

**nervfeber,** se tyfoidfeber.

**nervositēt,** lat., nervsvaghet.

**nervsmärta,** se neuralgi.

**nervsvaghet,** nervositet, yttrar sig i stor retlighet i nervsystemet; framkallas gm öfveransträngning till själ o. kropp, oordentligt lefverne, blodbrist m. m. Behandl. efter orsaken.

**nervsvulst,** se neurom.

**nervsystemet** omfattar alla organ för känsel, själslif, rörelse, matsmältning m. m. Således hjärnan o. ryggmärgen (centrala delen), nerverna (periferiska delen) o. särskildt *nervus sympathicus* för förmedl. af det vegetativa lifvets företeelser.

**nervtänjning,** operat., gm hkn man (förgäfves) hoppades att kunna bota ryggmärgslidanden o. andra nervsjukdomar.

**ner'vus,** lat., nerv, kraft; n. rērum gerendārum, driffjäder för handlingar (nämligen penningar).

**nervös,** lat., egentligen nervfull; behäftad med nervsvaghet.

**nescit occāsum,** lat., den (d. v. s. polstjärnan) vet ej af någon nedgång (devis på nordstjärneorden).

**Nesselrode,** Karl Rob., gref., ry. statsm., f. 1780 Lissabon, sed. 16 utr.-min., mycket inflytelserik, afgick 56, d. 62 Petersburg.

**Nessler,** Vikt., ty. mus., f. 1841 Baldenheim, d. 90 Strassburg. Komp. operan *Der Rattenfänger v. Hameln* m. m.

**Ness'os,** kentaur, dödad af Herakles, gaf döende Deianeira af sitt förgiftade blod, hvari hon doppade den skjorta, s. sedan gaf Herakles döden.

**Nes'tor,** kon. af Pylos, den äldste af Trojas furstar; *bild.,* erfaren gammal man.

**Nes'tor,** ry. munk i Kiev, f. 1066, d. 46.

**nestoriāner,** kristen sekt i orienten, anhäng. af Nestorius (se d. o.), stift. 430. En del, 20,000, underkastade sig påfv. 1551, dock med egen ritus; de icke unerade omkr. 150,000.

**Nestorius,** 428/31 patriark i Konstpl, afsatt, emedan han gjorde en skarp skillnad mel. Kristi mänskl. o. gudoml. natur, d. 440.

**ne sūtor ultra crēpidam,** lat., skomakare, blif vid din läst!

**netteldnk,** se nätteldnk.

**netto,** it., rent l. noga. **-pris,** pris efter rabattafdr. **-vikt,** en varas vikt med afräkn. af omslag l. packtyg. **-vinst,** vinst efter afdrag af alla omkostnader.

**Netze,** bifl. t. Warthe, 440 km. l.

**Neuburg** (nöj-), st. i Baiern v. Donau, 8,530 inv.

**Neuchâtel** (nöschatell'), ty. Neuenburg, schweiz. kanton, 808 kv.-km, 126,279 inv. Hst. N. vid N.-sjön, 15,600 inv.

**Neufahrwasser** (nöj-), hamn o. förstad till Danzig vid Weichsel o. Östersj., Fyrtorn.

**Neuhof** (nöj-), Theod., baron v., äfventyrare, f. 1686 Metz, 36 vald till kon. på Corsica, 38 fördrifven af fransm., d. 56 England.

**Neuilly** (nöjī), fr. st. vid Seine, 37,493 inv. Slott.

**Neumann** (nöj-), 1) Karl Friedr., ty. orientalist, f. 1798, 29/31 i Kina, d. 70 Berlin. Skr.: *Die Völker des südl. Russland* (2:a uppl. 55), *Gesch. des engl.-chines. Kriegs* (2:a uppl. 55) m. m. — 2) Karl Gottfr., ty. mat., f. 1832, sed. 68 prof. i Leipzig. Förf.

**Neumayer,** Georg v., hydrogr. o. geofys., f. 1826 bai. Pfalz, d. 09, 76/03 direkt, f. Deutsche Seewarte i Hamburg. Förf.

**Neunkirchen** (nöjn-), preuss. st. i Rhenprov. vid Blies, 32,358 inv. Fabriker.

**neur|algī** (nev-), gr., *läk.,* nervlidande, smärta i de periferiska nerverna. Orsak.: blodbrist, metallförgiftning m. m. Behandl.: elektricitet, morfin, rom. bad. **-astenī,** nervsvaghet.

**neurītis** (nev-), gr., *läk.,* nervinflammation.

**neurologī** (nev-), gr., läran om nerverna.

**neurom** (nevråm), gr., *läk.,* nervsvulst, botas gm operat.

**neuropatologī** (nev-) gr., *läk.,* läran om nervsjukdomar.

**Neurop'tera** (nev-), se nätvingar.

**neuros** (nevrås), gr., *läk.,* sjukdom i nervsystemet.

**Neuruppin** (nöj-), st. i preuss. Schlesien vid Oder, 17,135 inv. Fabriker.

**Neusatz** (nöj-), ungar. st. vid Donau midt emot Peterwardein, 29,296 inv.

**Neusiedler-sjön** (nöj-), ungar. sjö, 330 km., salthalt. vatten, nu delvis torrlagd.

**Neuss** (nöjs), preuss. st. i Rhenprov, 30,949 inv.

**Neustadt** (nöj), 1) st. i preuss. Schlesien, 20,187 inv. 2) st. i Rhenpfalz, 11,400 inv.

**Neustadt-Eberswalde,** se Eberswalde.

**Neustadt-Magdeburg** (nöj-), sed. 1886 förenadt m. Magdeburg.

**Neustrelitz** (nöj-), hst. i Mecklenburg-Strelitz, 11,659 inv. Bibliot., slott.

**neutrāl,** lat., tillhörande intet parti; könlös; *kem.,* hvarken surt l. alkaliskt reagerande. **-isera,** göra opartisk, overksam; *kem.,* försätta en syra med en bas l. tvärtom, tills den sura l. alkaliska reakt. upphäfves. **-itēt,** det tillst. då en stat afhåller sig från att deltaga i andra staters krig.

**neutrum** (nev-'), lat., egentl. intetdera; sakord (hvarken mask. l. fem.).

**Neuville** (növill',) Alf. de, fr. bataljmål., f. 1836 St. Omer, d. 85. Taflor fr. kriget 1870/71.

**Neva,** Ladogasjöns afloppsfl. i Finska viken, 70 km. l.

**Nevāda,** n.-amer. frist. (förk. Nev.), 286,701 kv.km. 42,335 inv. Berg: Klippbergen. Fl.: Humboldt. Talr. sjöar. Näringar: åker- och bergsbruk. Hst. Carson City.

**Newark** (nju-), hst. i New Jersey nära Atlant. 300,000 inv. Handel.

**New Brunswick** (nju brönns'wick) (förk. *N. B.*), prov. i Dominion of Canada, 72,500 kv.km., 331,000 inv. Hst. S:t John.

**Newcastle** (njukasl), st. i eng. grefsk. Northumberland vid Nordsjön, 225,362 inv. Börs, katedr., teat., mus., observat., fabr., skeppsfart.

**Newcomb,** Simon, am. astron., f. 1835, d. 09 ss. prof. i Baltimore, skr. populär.-astr. arb. m. m.

**Nevers** (növär), fr. st. v. Loire, 27,623 inv. Bibl., bisk., katedral.

**neveu** (-vö), fr., bror- l. systerson.

**Newfoundland** (njufaund-'), brit. n.-amer. ö i Atlanten, 110,670 kv.km., 220,245 inv. Produkt.: fisk, hundar, bäfver, koppar, kol, bly, silfver. Klimatet fuktigt o. kyligt. Hufvudnäring: fiske. Hst. S:t Johns.

**Newgate** (njûget), förr stort straffängelse i Londons city.

**New Hampshire** (nju hemp'schir), (förk. N. H.), n.-amer. fristat vid Atlanten, 24,099 kv.km., 411,588 inv. Berg: White mts. Topp: Washington, 1,915 m. Flod: Merrimac. Hst. Concord.

**New Haven** (njûhev'en), st. i Connecticut (N.-Amer.), 114,600 inv. Univ.

**New Jersey** (njû dschörse), (förk. *N. J.*) n.-amer. fristat vid Atlanten, 21,167 kv.km., 1,883,669 inv. Berg: Blå bergen. Flod: Hudson, Delaware. Näring: åkerbr., boskapssköts., indust. Hst. Trenton.

**Newman** (njû'män), John Henry, en af stiftarna af Puseyismen, f. 1801, präst, öfvergick 45 till kat. kyrk., 79 kardin., d. 90. Förf.

**New Mexico** (förk. *N. M.*) sed. 1909 fristat i s.v. Förenta stat., 317,746 kv.km., 250,000 inv. Högplatå. Flod: Rio grande. Prod.: guld, silfver, koppar, järn, stenkol. Näring: boskapssköts., bergs- o. landtbr. Hst. Santa Fé.

**New Orleans** (njuårliens), hst. i Louisiana (N.-Amerika) vid Mississippi, 314,000 inv. Hamn, handel, univ., bibliot.

**Newport** (njû-), eng. st, i Wales vid Bristol-kanalen, 75,400 inv. Hamn.

**Newton** (njûtn), Sir Isaak, eng. fys., f. 1643 Woolsthorpe, d. 27 Kensington. Grundl. den moderna matem. fysiken och den fys. astronomien. Uppf. differentialräkn., gravitation, solljusets smnsättn. m. m. Förf.

**New Westminster** (njû west'-), hst. i brit. Columbia vid Fraser, 6,499 inv.

**New York** (njû jårk), 1) N.-amer. fristat v. Atl. (förk. *N. Y.*), 130,994 kv.km., of. 8 mill. inv. Berg: Alleghany. Flod.: Hudson, Mohawk, Delaware, Susquehanna. Talr. sjöar. Klimat sundt. Näring: åkerbruk, bosk.-skötsel, hand., industri. Hst. Albany. 2) New York City, st. i staten N. vid Atlanten, N.-Amer. största, 4,708,000 inv. Broadway, Castle Garden, tullhus, stadshus, hospital, bibliotek, akvarium, teat., dockor, stor handel o. skeppsfart.

**New York Herald** (njû jårk herr'äld), nord.-amer. tidning, utg. i New York.

**nex'us,** lat., sammanhang.

**Ney** (nä), Michel, hert. af Elchingen, furste af Moskva, fr. marsk., f. 1769 Saarlouis, deltog sedan 88 i alla fr. krig, underkastade sig 14 Ludvig XVIII, men 15 åter Napoleon, landsförvist, fängslad under flykten o. skjuten s. å.

**Ngami,** sjö i s. Afrika, 770 kv.km.

**Niagara** (najägg'örä), fl. i N.-Amer. mel. Erie o. Ontariosjön, 59 km. lång; bild. N.-fallen, 50 m. h., de mest storartade i världen.

**Niál,** rik o. lagklok isländare. Hans o. hans släkts historia förtäljes i N:s saga, en af de yppersta isl. sagor o. viktig i rättshist. afs. N. blef innebränd 1014.

**Nibelungenlied,** fornty. hjältedikt från slutet af 12:e årh., omtal. Siegfrieds hist., Grimhilds hämd, burgundernas undergång.

**Nicæa,** se Nikaia.

**Nicander,** 1) Anders, förf., f. 1707, d. 81, inlade förtjänst gm sina regler för sv. metriken, öfvers. Vergilius' skrifter. — 2) Karl Aug., skald, f. 1799 Strängnäs, d. 39. Skr.: *Runesvärdet l. den förste riddaren* (20), *Minnen från södern* (31; 2:a del. 39),

*Hesperider* (35), *Tassos död* 26, (belönt m. sv. akad. st. pris) m. m.

**Nicara'gua,** republ. i Central-Amer. mel. Atlanten och Stilla hafvet. 128,340 kv.km., 459,888 inv. Berg: Kordillererna. Veget. trop. Flod: Rio Coco o. Rio grande. Hst. Managua. Sed. 1833 oafhäng. republik., presid. Santos Zelaya, sed. 06.

**Niccolīni,** Giov. Batt., it. skald, f. 1796 San Giuliano, d. 61 ss. prof. i Florens. Skr. tragedier m. m.

**Nice** (nis), se Nizza.

**nickt,** se nikt.

**nickel,** Ni = $58,_8$ metall. grundämne, sällan gedigen, i malmer förenad med svafvel l. arsenik. Silfverhvit, mycket polér- och tänjbar, lösl. i syror. Eg. v. $8,_3/8,_7$. Smältpkt vid hvitglödgn. Tjänar till framställning af legeringar (nysilfver) m. m.

**nickellegeringar,** förening af nickel m. andra metaller, is. koppar o. zink till nysilfver.

**Nicolāi,** 1) Christ. Friedr, ty. förf., f. 1733 Berlin, d. 11. Utg. *Allg. deutsche Bibliot.* 65/92 och 1800/05 samt skr. flere roman. — 2) Otto, mus., f. 1810 Königsberg, d. 49 ss. hofkapellmäst. i Berlin. Skr. operan *Muntra fruarna i Windsor* m. m.

**Nic'ols prisma,** *fys.,* prisma af kalkspat, till polarisat.-appar.

**Nicotēra,** Giov., it. polit., f. 1828, 57 för polit. brott på galärerna, 60 befriad af Garibaldi, var 66/77 o. 91/92 inr.-minst., d. 95.

**Nidaros,** se Trondhjem.

**Nidhugg,** *nord. myt.,* den orm, som gnager på världsträdet Yggdrasils rot.

**Nidingen,** klippa med dubbel fyr i Kattegatt, n.-v. om Varberg.

**Niebuhr** (nī-), 1) Karst., f. 1733 Hadeln, bereste 61/66 på uppdrag af dan. reg. Arabien, d. 15. Hans resebeskrifn. klassiskt arb. — Hans son 2) Barth. Geo., hist. förf., f. 1776, sedan 23 prof. Bonn, d. 31. Skr. en epokgörande *Röm. Geschichte* och andra hist. arbet.

**nièce** (niäs), fr., brors- l. systerdotter.

**Niel** (niell'), Adolphe, fr. marsk., f. 1802 Muret, 53 div.-gen., ledde belägr. af Bomarsund o. Sebastopol, 59 vid Solferino, 67 krigsmin., d. 69.

**niell'o,** it., på silfver-, guld-, koppar-, bronsvaror ingraver. teckningar, hkas fördjupningar utfyllas m. svart emalj (niello).

**Nielsen,** 1) Rasmus, dan. filos., f. 1809, d. 84, 41/83 prof. i Kphm. Skr.: *Grundideernas logik* (64/66), *Philos.*

*Propædeutik* (57), *Religionsphilosophie* (69) m. m. — 2) Yngvar, nor. förf., f. 1843, 90 prof. i geogr. i Kristiania. Utg. hist. arb., resehandböcker m. m.

**Niemen** (njämen), fl. i v. Ryssld o. O.-Preuss., uppr. v. Minsk, får i Preuss. namn. Memel, utf. i Kurische Haff med två armar Russ o. Gilge, 788 km. l.

**Niemeyer** (nīmejer), Fel. v., ty. läk., f. 1820 Magdeburg, d. 71 ss. prof. i Tubingen. Ber. kliniker.

**Niepce** (niepps'), 1), Jos. Nicéphore, fotografiens uppfinn., f. 1765 Châlon, d. 33 Gras. — Hans brorson 2) Claude M. Franç., f. 1805 St. Cyr, d. 70, uppf. glasnegativen m. m.

**Nierstein,** by i storhertigdöm. Hessen vid Rhen, 4,443 inv. Vin.

**Nietzsche,** Friedr., ty. filos., f. 1844, 69/79 prof. i Basel, d. 1900, skeptiker.

**Niflhem,** *nord. myt.,* dimmans och köldens värld.

**Niger,** Dscholiba, Kuara (Quorra), Issa, fl. i Afrika, uppr. i Senegambien, utf. i Guineaviken, 4,160 km. l.

**Nightingale** (naj'tingel), Florence, f. 1820 Florens, d. 10 London, bekant för sina filantrop. sträfvand., is. för fältlasarett.

**nihilist'er,** af lat. *nihil,* intet (efter Ivan Turgenjev), ry. socialister, revolut. o, ateist. parti, arbetande

i hemlighet utan hänsyn t. medlen; mördade Alexander II o. fl. höga ämbetsmän.

**Niigata,** hamnst. vid v. kusten af jap. ön Nippon, 59,576 inv.

**Nijmegen,** se Nimwegen.

**Nikaia** (-kaj'a), lat. Nicæa, *g. geogr.,* st. i Bitynien, kyrkomöten 325 o. 787.

**Nikaupproret,** revolt mot kejs. Justinianus i Konstantinop. 13—20/1 532, undertrycktes af Belisarius.

**Nīke,** *gr. myt.,* segerns gudinna.

**Nikobarerna,** ögrupp i Bengal. viken, 1,645 kv.km., 6,000 inv. Under brit. öfverhöghet.

**Nikodēmus,** en mot Kristus vänligt sinnad medlem af synedrium i Jerusalem.

**Nikolaistad** (fin. Nikolainkaupunki) l. Vasa, fin. st. i Österbotten vid Bottn. viken, 20,000 inv.

**Nikolājev,** ry. st. vid Svarta haf., 92,012 inv. Hamn, varf.

**Nikolājevsk,** hamnst. i Sibir. vid Amurs mynning, 8,200 inv

**Nikolāus,** påfvar, 1) N. I d. st., 858/867, bannlyste patriarken Fotius från Konstantinopel o. inledde därmed de gr. och rom. kyrkornas skilsmässa. — 2—5) N. II—V, påfvar i 11:e, 13:e, 14:e o. 15:e årh.

**Nikolāus,** ry. furstar, 1) N. I, kejs., f. 7/7 1796 Gatschina, kejs. Paul I:s 3:e son, kejs. 25 efter sin bror Alexander I, reg. strängt, absolutist., förvandl. Polen till ry. prov. 31, gjorde slut på ungar. revolut. 49, behärskade till 51 nästan hela Europa gm sitt inflytande, sökte göra gr. kyrkan o. slav. spr. allenahärskande i Ryssland, började 53 krig mot Turkiet, d. 2/3 55. — Hans son 2) N., storfurste, f. 1831, 76 öfverbefälhaf. för Donauarmén, visade oduglighet vid Plevna 77 o. delakt. i underslef, sed. 81 utan inflytande, d. 91. — Alex. III:sson 3) N. II, f. 1868, reg. fr. 1/11 94, förmäld med Alexandra Teodorovna, prinsessa af Hessen, 26/11 94.

**Nikolāus** (Nikīta, eg. Nīkola) I, konung af Montenegro, f. 1841, reg. furste 60, kon. 10; äfven skald.

**Nikomedeia** (-dej'a), *g. geogr.,* hst. i Bitynien.

**Nikopoli,** fästn. i Bulgarien vid Donau, 5,815 inv. Ärkebisk.

**Nikōsia,** se Levkosia.

**nikotīn,** gift., alkaloid i tobaksplantans blad o. frön, förekommer i tobaksrök o. tobakssaft i pipor.

**nikt,** gulhvitt pulver, s. erhålles af sporerna af *Lycopodium clavatum* L. Nyttjas till förvaring af piller, på sår, till teaterblixtar m. m.

**nil admirāri,** lat., intet (bör) beundras.

**Nilen,** fl. i Afrika, uppstår af två källfloder: 1) Hvita N. (Bar el Abjad), s. kommer fr. sjön Albert Nyanza, o. 2) Blå N. (Bar el Asrak), s. uppr. på abessin. höglandet. N. utfaller i Medelhafvet, bildande delta, 5,940 km. l., omr.: 3,080,000 kv.km.

**Nilsson,** 1) Måns till Aspeboda, bergsman i Dalarna, först en af Gustaf Vasas anhängare, sedan en af ledarne i klockuppror., afrätt. 33. — 2) Sven, zool., f. 1787,32 prof. i Lund, d. 83. Skr. två epokgörande verk: *Skandinavisk fauna* (20/55, IV), *Skandinav. nordens ur-inv.* (38/65, 4 h.) m. m. — 3) Kristina, världsber. operasångerska, f. 1843 Vederslöf, dotter af torparen Jonas Nilsson, gick s. barn omkr. o. spelade violin l. sjöng på marknader, fick sed. 58 sin musikal. uppfostr., debuter. 64 på Théât. lyrique i Paris, var 67/70 anställd vid operan där, har sedan gjort konstresor i N.-Amer., Ryssland, England, Sverige m. fl. länder, 72 gift med E. Rouzeaud, änka 82, gift 2:a gngn m. grefve Casa Miranda, änka 02.

**nim'bus,** lat., eg. moln; glans skimmer.

**Nîmes** (nīm), fr. st. vid Vistre, 80,605 inv. Bisk., katedral, bibliot., museum, akad.

**Nimrod,** afkoml. af Ham, väldig jägare.

**Nimwegen,** holl. Nijmegen, holl. st. vid Waal, 49,342 inv. Ford. befäst. Fred 12/8 1678, 13/12 s. å., 5/2 1679.

**Ning'po,** kines. st. nära kusten, 260,000 inv. Hamn, handel.

**Ni'nive,** *g. geogr.,* hst. i Assyrien vid Tigris. 104 km. i omkrets; i nyare tider utgräfn.

**Ninos,** enl. grek. sagan grundl. af assyr. riket; Semiramis' gemål.

**Niōbe,** *gr. myt.,* Amfions maka, skymfade Leto gm sin stolthet öf. sina 14 barn, hvarför dessa nedskötos af Apollon o. Artemis.

**Niort** (-år), fr. st. vid Sèvre, 23,897 inv.

**nipper,** fr., smärre prydnader, smycken.

**Nippon,** inhemskt namn på Japan; hos europ. namn på största ön i japan. riket.

**nirvāna,** ind., hos buddisterna högsta lycksalighet, beroende på upphörandet af existensmedvetandet.

**Nisâmî,** pers. skald fr. Gendsje, d. där 1180, skr. 5 romant. epos o. en divan på 28,000 distika.

**Nisan,** jud. månad, d. 7:e i det borgerliga, d. 1:a i kyrkoåret (15/3—15/4).

**Nisard** (-ār), Désiré, fr. lit.-hist., f. 1806 Châtillon., d 88 San Remo. Skr.: *Hist. de la litt. franç.,* m. m.

**nisch,** fr., halfcylindr. fördjupn. i en mur; fördjupn. i ett fönster, kakelugn o. d.

**Nisch,** befäst st. i Serbien, 22,000 inv.

**Nisib,** turk. by vid Eufrat, 2,000 inv. Sl. 24/6 1839.

**Nisch'nij Nov'gorod,** ry. st. vid Oka o. Volga, 95,124 inv. Stora marknader.

**Nissan,** en af s. Sveriges större floder, uppr. nära Taberg, utf. i Kattegatt.

**Nissen** (N.-Saloman), Henriette, sångerska, f. 1821, 43/44 vid operan i Paris, senare i Petersburg, 50 gift med komponist. Saloman, d. 79.

**nit,** ty., noll; lott utan vinst.

**Nithard,** hist. förf., son af Angelbest o. Berta, Karl d. stores dot., f. 790, d. 843, beskref Ludv. d. frommes söners krig.

**nitrobensōl,** $C_6 H_5 NO_2$, bildas vid inverkan af koncentrerad salpetersyra på bensol ss. en gul, bittermandellikt luktande vätska. Anv. t. framställning af anilin.

**nitrogēnium,** *kem.,* kväfve (se d. o.).

**nitroglycerin,** $C_3 H_5 (ONO_2)_3$, bildas vid inverkan af salpeter och svafvelsyra på glycerin; färglös vätska, lösl. i alkoh. o. eter, exploderar med häftigh. vid hastig uppvärmning l. gm slag. N. användes ensamt l. blandadt med andra kroppar (vanl. m. infusoriejord till dynamit) till sprängämne. Ett dyl. preparat är cellulosdynamit.

**nitromannīt,** se mannit.

**nivell|ēra,** fr., bestämma nivån af fr. haa icke långt aflägsna pktr, afväga. **-ör,** en s. afväger.

**Nivose** -(vås), i 1:a fr. republikens kalender d. 4:e månad., 21/12—19/1.

**nivå,** fr., horisontal, jämn yta.

**Nizam,** i st. f. janitscharerna upprätt. reguljärt turk. infanteri.

**Nizza,** fr. Nice, fr. st. vid Medelh., 105,109 inv. Bisk., bibliot., mus., bot. trädg., hamn, badort.

**Njassa,** sjö i s.ö. Afrika, uppt. 1859 af Livingstone.

**Njord** l. Njärd, *nord. myt.,* en van, s. råder för vindens gång, stillar haf o. eld samt åkallas på sjön och vid fiske.

**njurar,** 2 t. höger o. vänster i bukhålan liggande organ för afsöndring af urin, bönformade, omkr. 150 gr. tunga körtlar.

**njurstenar,** konkrement, som bilda sig i njurbäckenet och framkalla inflammat. i detsamma; då de afgå gm urinledarna framkalla de njurstenskolik.

**Njärd,** se Njord.

**n. n.,** forkortn. för *nomen nescio* (jag känner ej namnet).

**Noa,** enl. G. T. mskornas 2:e

stamfar, räddade sig ur syndafloden i en ark; far till Sem, Ham och Jafet.

**nōb|el,** lat., ädel, förnäm, adlig. **-ilisēra,** upphöra i adl. stånd. **-ilitēt,** adl. värdighet.

**Nobel** (nobell'), Immanuel, sv. tekniker, f. 1801, d. 72, 32 till Ryssland, uppf. där undervattensminor, 59 åter till Sverige, där han uppf. nitrogtycerin, s. af hans son Alfred N., f. 33, d. 96 San Remo, utveckl. t. dynamit. — Alfr. N. uppf. 88 det röksvaga krut., bestämde, att räntan på hans förmögenhet (44 mill. francs) skulle användas för vetensk. o. humanitära ändamål (Nobelstiftelsen), o. årligen 5 proc. (Nobelpris), utdelas.

**nōbiles,** lat., ädlingar, i forn. Rom afkoml. eft. innehafvare af kurul. ämbeten.

**nōbili,** it., den högre adeln i venetian. republiken.

**noblesse** (-bläss'), fr., adel, de förnämsta på en ort. N. oblige, (-blisch'), adelskap förpliktigar (att handla ädelt).

**nocturne** (-tyrn'), fr., *tonk.,* nattstycke.

**nod,** lat., *fys.,* svängningsknut.

**Nodier** (-djē), Charl., fr. rom.-förf., f. 1780 Besançon, d. 44 Paris ss. bibliotekarie.

**Nohrborg,** And., teol., f. 1725, d. 67, ypperl. predikant, skr. en *Postilla* m. m.

**Nola,** it. st, 14,622 inv., Kejs. Augustus dog där 14 e. K.

**nōlens vōlens,** lat., med l. mot ens vilja.

**nōli me tan'gere,** lat., rör mig ej! namn på ngra känsliga växter, ss. *Mimosa pudica.*

**noll,** lat., intet; *mat.,* tecken 0, utmärkande frånvaron af ett tal.

**nom** (nång), fr. namn; n. de guerre (dö gär), soldatnamn, antaget namn; n. de plume (-dö plym), författares pseudonym.

**nōma,** gr., *läk.,* vattenkräfta.

**nomāder,** gr., herdefolk, folk, som draga omkring med sina hjordar o. ej ha några fasta bostäder.

**nomarkī,** gr., ny-gr. regeringsområde.

**nōmen,** lat., namn, nämneord; n. gentile, folkslags namn; n. proprium, egennamn.

**nomenklatūr,** lat., förteckn. öf. i en vetenskap etc. brukl. namn.

**nominalism',** lat., filos. riktn. und. medeltiden, som ansåg de allmänna begreppen blott vara abstraktioner.

**nominālvärde,** namnvärde, det å ett mynt l. värdepapper ursprl. satta värdet.

**nominātim,** lat., nämligen.

**nominatīv,** lat., se kasus.

**nōmine,** lat., i (någons) namn.

**nominell',** lat., som har afs. på namnet.

**nomin|ation,** namngifvande, utnämning. **-era,** nämna, utnämna.

**nōmos,** gr. förvaltn.-område.

**nōna,** lat., *tonk.,* 9:e tonen fr. grundtonen.

**nonæ,** lat., enl. rom. tidräkn. 5:e (l. 7:e) dag i hvarje månad.

**nonchal|ans** (nångschalangs'), fr., vårdslöshet. **-ant** (angt'), vårdslös, likgiltig.

**nōnie,** rörl. skala på ett mätn.-instrument, medels hkn man kan afläsa mindre delar än instr. innehåller.

**nonkonformis'ter,** dissenters (se d. o.).

**non multa, sed multum,** lat., ej mångahanda, utan mycket.

**Nonnen,** 1) Eduard, grundläggaren af det rationella landtbr. i Sverige, f. 1804 Hamburg, d. 62 å Degeberg i Västerg., där han 35 inrättade det första landtbr.-institutet i Skandinavien. — Hans syster 2) Emily, nov.-förf., f. 1812 London, d. 05 Göteborg, har utg. ngra berätt. f. ungd.

**nonpareille** (nångparej'), fr., något makalöst; en stilsort.

**non plus ultra,** lat., eg. intet därutöfver, ngt oöfverträffligt.

**non poss'umus,** lat., vi kunna ej, betecknar påfl. stolens opposition mot allt, som strider mot dess system.

**non'sens,** nylat., omening, orimlighet.

**noologī,** gr., begreppslära.

**no popery** (nå påperi), eng., intet påfvedöme, de eng. protestanternas rop.

**Nora,** st. i Örebro l. v. N.-sjön, 1,932 inv. (08). Stadspriv. 1634.

**Norbeck,** And. Erik., teol., f. 1805, d. 70 ss. lektor i Växjö. Skr.: *Lärob. i theol.* (11:e uppl. 78), *Lärob. i kyrkohist.* (2:a uppl. 56) m. m.

**Norberg,** Mattias, språkf., f. 1747, 80/20 prof. i Lund, d. 26, utg. oriental. urkunder, ss. *Codex syriacohexaplaris* (87) o. *Codex nazarenus, liber Adami appellatus* (15) m. m.

**Norbert,** d. hel., f. 1085, stiftade premonstratensorden 21, d. 34.

**Norby,** Sören, dan. sjöhjälte, deltog i krigen mot Sverige 1506/12 o. 24, gjorde uppror i Skåne 25, flydde 26 t. Ryssld, stupade 30 i Karl V:s tjänst.

**Nord-Amerika,** se Amerika.

**nordamerikan. hafsalperna,** berg i N.-Amer. fr. Kalifornien t. Alaska. Högsta topp: Elias, 5,950 m.

**nordamerikan. litteraturen,** en yngre gren af eng. lit., daterar s. fr. oavhängighetskriget. Framstående rom.-förf.: Irving, Cooper, E. A. Poe, Bret Harte, Harriet Beecher-Stowe, James, Howells, Bellamy m. fl., humorist. förf.: Browne, Lowell, Shaw, Warner, Mark Twain; hist.-skrif.: Bancroft, Prescott, Curtis, Fiske, Taylor, filos, förf.: Channing, Emerson, Holmes, skalder: Bryant, Longfellow, Poe, Holmes, Leland.

**Nord-Amerikas förenta stater,** United States of America, republikanskt statsförb. i N.-Amer. mel. Atlanten och Stilla hafvet, Mexico o. Brit. N.-Amer. 9,403,970 kv.km., 80 mill. inv.(1907). Förenta st. m. biländer omfatt. 9,727,036 kv.km m. 94,468,000 inv. Berg, floder o. sjöar, se Amerika. Prod.: guld, silf., bly, kvicksilf., kol, petroleum, säd, tobak, ris, bomull, ull, hudar, kött, trä. Inv.: de flesta af den angelsachs. stammen; negrer, kines., indian. Hufvudnär.: landtbruk, bosk.-skötsel, handel, industri. Politisk indeln.: 47 stater, 3 territ. o. 1 förbundsdistr. med förb.-hufv.-st. Washington. Verkställ. makten utöfvar en president, som väljes hvart 4:e år. Lagstift. församl.: kongressen, s. består af senaten o. representanternas hus. Städer öf. 100,000 inv.: N. York, Philadelphia, Brooklyn, Chicago, Boston, S. Louis, Baltimore, Cincinnati, St. Francisco, N. Orleans, Cleveland, Pittsburg, Buffalo, Washington, Newark, Louisville, Jersey City, Detroit, Milwaukee, Providence m. fl. Hist.: 1496 upptäck. engelsm. den amer. ostkusten; 1606 varakt. bosättn. där; indeln. af det förvärfvade landet i Nya England o. Virginia; så småningom uppstodo flere eng. kolonier, af hka det fanns 13 i 18:e årh. Påläggandet af tryckande skatter ledde till oafhängighetsförklaringen 4/7 1776, hvarmed det amer. frihetskriget började. 1783 erkände Engld N:s oafhängigh. Konstitution 17/9 1787. Washington 1:e presid. 1789/97. Så småningom tillväxte unionen, is. åt. v. och s. Inbördes krig 61/65. 67 förvärfvades Alaska. 98 krig m. Spanien, hvarvid förvärfvades Kuba (sed. t. namnet självfst.), Portorico o. Filippinerna; 1897 annekt. Sandwichs-öarna, s. nu bilda ett territorium. Inkomster o. utg. finansåret 1908/ 09 resp. 789 mill. o. 903 mill. doll., hvaraf för här o. flotta 253 mill. Statsskulden (1908) 2,627 mill. doll., kassabehålln. 240 mill. Hären: den värfvade förbundshären 58,000, milistrupper omkring 11 mill. man. Krigsflottan (08): 137 fartyg, däraf 45 pansarkepp, med 39,000 mans besättn. J. (09) 369,991 km. Telef. 7,554,105 app. President: W. Taft (09).

**Nordau,** Max, förf., f. 1849 Pest, bor

sed. 80 ss. läkare i Paris. Skr.: *Aus d wahren Milliardenland* (2:a uppl. 81), *Paris unt. d. dritten Republ.* (3:e uppl. 81), *Konventionelle Lügen d. Kulturmenschheit* m. fl., af hka mnga öfvers. på svenska.

**Nordblom,** Joh. Erik, komp., f. 1788 Uppsala, 33 dir.-mus. i Upps., d. 48. Komp. en mängd sånger, skr. en *Sångskola* m. m.

**Nord-Carolina,** North Carolina, (förk. *N. C.*), **n.**-amerikansk fristat vid Atlanten, 136,420 kv.km., 1,893,810 inv. Berg; Alleghanies. Klimat: på låglandet hett o. osundt, eljes temper. o. sundt. Hufvudnär.: åkerbr., bosk.-skötsel, bomull, tobak. Hst.: Raleigh.

**Nordenberg,** Bengt, sv. genremål., f. 1822, sed. 59 i Düsseldorf, d. där 02.

**Nordenfalk,** Joh., konstvän, f. 1830 Sthm, 57 fil. dr, ledam. af 1:a kam. 67/75 o. af 2:a 76/81, præses i Konstakad. 85, d. 01.

**Nordenflycht,** Hedv. Charl., skaldinna, f. 1718, gifte sig 41 med en präst Fabricius o. skildrade sorgen öf. hans död (42) i *Den sörjande turturdufvan* (43), utgaf senare flere andra dikter ss. *Qvinl. tankespel af en herdinna i Norden* (7:e årg. 44/50). Hennes hem var saml.-platsen för samtidens litterära storheter, o. 53 stiftade hon ett samfund, s. sed. fick namnet *Utile dulci.* Hon dog 63 (enl. en sägen gm att dränka sig).

**Nordenskiöld,** 1) Nils Gust., fin. geol., f. 1792, d. 66, inlade stor förtjänst om Finlds geol. undersökning. — Hans son 2) Nils Ad. Erik, frih., geol., upptäcktsresande, f. 1832 Hälsingf., 58 till Sverige af politiska skäl, s. å. prof. vid riksmus. i Sthm, utforskade 64/76 på flere exped. Spetsbergen, Grönlands västkust, Kariska haf. och Jenisejs mynn. På sin expedit. 78/80 upptäckte han nordostpassagen, d. 01 Sthm. N. har skr. en mängd litterära arb., af hka *Vegas färd kring Asien o. Europa* öfversatts på många språk. Hans nat.-vetenskapl. arb. af stor betydelse. — Hans son 3) Erland, utforskare af Syd-Amer., f. 77 Södertälje, bereste 99, 1901/02,1904/05 Patagonien, Argentina och Peru, nu assistent vid etnogr. museum i Sthm. — Hans brorson 4) Otto, geograf o. geolog, f. 1869, reste i Patagonien, Eldslandet, Alaska, var ledare f. sv. sydpolsexped. 1901/ 03, 05 prof. vid Gbgs högskola.

**Nordensvan,** Geo. Gust., förf., f. 1855, skr.: *Framtidsmän* (77), rom. *Skattsökarne* (80), *I harnesk* (82), nov. *Figge* (85), *Svensk konst* (91/ 92), *Mälardrottningen* (96/97) samt dramerna *Barnet* (85), *Den rätte* (98), *Fästmanssoffan* (02) etc.

**Norderney** (-ej), preussisk ö i Nordsj. vid hannov. kusten, 20 kv.km., 4,018 inv. Hafsbad.

**Nordgren,** Axel, sv. landsk.-mål., f. .1828, sed. 51 i Düsseldorf. d. där 88.

**Nordhausen,** st. i preuss. Sachsen vid Zorge, 29,882 inv.

**Nordin,** Karl Gust., samlare, förf., f. 1749, kom 82 till Sthm för att utarbeta ett *»Corpus diplomaticum»,* blef gunstl. hos Gustaf III, 86 ledamot af Sv. akad., 92 rådsmedlem, d. 12 ss. bisk. i Härnösand. Utg. minnesteckningar m. m.

**nordiska mytologien,** de skandinav. folkens fornhedniska gudalära, bevarad is. i nor. o. isl. källor. Väsentl. inneh.: I urtiden fanns ett gapande svalg, Ginungagap, omgif, af Niflhem o. Muspelhem; Yme alla väsens stamfar: världens skapelse gm Odin, Vile o. Vi af Ymes kropp; trädet Yggdrasil världens bärare; kring den skifform. jorden lägger sig hafvet som en jättelik orm; Asgård gudarnes boning, Jotunhem jättarnes, Midgård mskornas; åsar, de från Odin härstammande gudarne; Loke, det ondas princip, låter döda Balder; till sist världens undergång l. Ragnarök.

**nordiska sjuårskriget,** krig mellan Sverige och Danmark 1563/70.

**nordiska språket o. litterat.,** se fornnord. språket o. litterat.

**Nordkap,** udde på nor. ön Magerö i N. ishafv., 71°10' n. br.; nordligaste pkt i Europa.

**Nord-Karolina,** se Nord-Carolina.

**Nordkyn,** nordligaste udden på Norges fastland.

**nordmän,** se normanner.

**nordostpassagen,** sjöväg norr om Asien till Stilla hafvet, upptäckt 1878/79 af Nordenskiöld.

**Nordqvist,** Joh. Conr., mus., f. 1840 Vänersborg, 92 förste hofkapellmästare, Har bl. a. komponerat *Karl XV:s sorgmarch.*

**nordpolsexpeditioner,** upptäcktsresor i de arkt. regionerna. Den första utförd af skandinaver i 9:e årh.; i senare tider sträfvade portug., brit. o. holländ. att finna en nordvästl. gmfart. Exped.: Hudson 1609/10, 1728 Bering, 1820/23 Wrangel, 18/22 o. 45/47 Franklin, 72/74 Weyprecht o. Payer, 93/96 Nansen, 99/00 hert. Abruzzerna, Peary m. fl.

**Nordraak** (-råk), Rich., nor. mus., f. 1842, d. 66.

**Nordsjön,** del. af Atlanten mellan Stor-Brit., Skandinav., Danmark, Tyskld, Holld, Belg. o. Frankrike. Vikar: Skagerack o. Kattegatt.

**nordstjärnan,** se polstjärnan.

**nordstjärneorden,** sv. orden, stiftad 1748. 4 kl.

**Nordström,** 1) Jak. Joh., jur., f. 1801, 34 prof. i Hälsingf., 46 riksarkivar. i Sthm, d. 74. Skr.: *Bidrag till svenska samhällsförf:s hist.* etc. (39/40) m. m. — 2) Karl Fredr., landsk.-mål., f. på Tjörn 65, har mål. en serie Djurgårdstaflor o. västkustbilder m. m. —

**nordtyska förbundet,** form för N.-Tysklds organisation under Preussens ledning 18/8 1866-31/12 70.

**nordvästpassagen,** sjöväg kring N.Amerikas n. kust t. Stilla hafv., upptäckt 1850 af M'Clure.

**Noreen,** Ad. Gotth., språkforsk., f. 1854 Värml., sed. 87 prof. i Upps. Grundliga arb. i nord. filologi. särsk. rör. urnord. spr. o. etymologi.

**Norej'a,** se Noricum.

**Norfolk** (nårföck), 1) eng. grefskap, 5,295 kv.km., 460,040 inv. Hst.: Norwich; 2) st. i Virginia (N.-Amer.) v. Chesapeakviken, 46,624 inv.; 3) brit.-austral. ö mel. Nya Zeeland och N. Kaledonien, 43 kv.km., 827 inv.

**Norge,** europ. kon.-rike, västl. och nordl. delen af Skandinav. halfön, 322,987 kv.km., 2,253,786 inv.(1/1 09). Gränser: i n. t. N. Ishafv,. v. Atlanten, s. Nordsj. o. Skagerack, ö. Sverige. Berg: Kölen, Dovre, Langefjeldene. Toppar: Snöhättan, 2,306 m., Galdhöpiggen, 2,560 m., Skagatölstinderne, en rad af fjällspetsar. Jöklar: Jostedalsbräen, Folgefonnen. Fjordar: Varanger, Tana-, Porsanger-, Alten-, Väst-, Trondhjems-, Romsdals-, Sogne-, Hardanger-, Stavanger-, Kristianiafjorden. Öar: Magerö, Senjen, Hindö, Lofotens öar, Hitteren. Flod.: Glommen, Dramsälfven, Numedalslågen, Skiensälfven, Nilälfven, Tana, Passviksälfven. Sjöar: Mjösen, Öjeren. Näringar: åkerbr. (obetydl.) bosk.-skötsel, jakt, fiske, skogsbruk (betydl.), bergsbr. (järn, silfver, koppar, kobolt, kromjärn, svafvelkis, stenkol). Industr. föga utveckl., dock i tilltagande. Handeln befordras gm en liflig sjöfart. Statsförfattning: N. bildar ett konstitutionelt kon.-rike, åren 1814/ 1905 förenadt m. Sverige under en konung. (Håkan VII sed. den 18/11 05). Lagstift. församl.: stortinget, som delar sig i lagtinget och odelstinget. Mot stortingets beslut i allmänh. äger kon. blott »suspensivt veto». Budgeten 1908/ 09: 136 mill. kr., tullinkomst 52 mill. kr. Armé: 30,000, krigsstyrka 95,000 man. Flotta: 58 ångare, 294 kanoner, 2,900 man. Pol. ind. i 6 stift med 20 amt. Hst.: Kristiania. Hist.: De äldsta inv. stodo und. flere ärftl. kgr.

Harald Hårfager (860/930) underkufv. småkgrna o. grundade länsväsendet, s. hade flere norrmäns utvandring tillföljd. Olof Tryggvesson (995/1000) o. Olof d. hel. (1015/1028) införde kristend. och utvidgade riket. Olof d. hel. fördrefs af dan. kon. Knut d. st., s. härskade i N. t. 1035. Därefter rådde i N. afkoml. af Olof d. hel., tills ätten utslocknade på manssidan 1319 med Håkan Hålägg. Nu blef sv. kon. Magnus Eriksson kon.; honom följde hans son Håkan, som efterträddes af sin son Olof. Efter dennes död (1387) förenade hans mor Margareta Norges, Danmarks o. Sveriges kronor gm den s. k. Kalmarunionen (1397/ 1521). Efter dess upplösning behandlades N. som en dansk provins. Gm freden i Kiel 14/1 1814 afträddes N. till kon. af Sverige. I N. gjorde man motstånd och

utropade dan. tronarfvingen Kristian (senare Krist. VIII) till kon., som i maj 1814 i Eidsvold gaf landet en fri författn. Men när sv. trupper inryckte, underkastade sig N. sv. kon. Karl XIII, s. 4/11 s. å. antog Eidsvolds konstitut. med vissa modifikat. Sedan var N. förenadt m. Sverige gm ren personalunion. Karl XIV Johan sökte förgäfves smnsmälta de båda rikena och utvidga s. makt. Oskar I gaf N. eget riksvapen o. egen orden. Sedan det radikala bondepartiet fått öfvervikt i stortinget, gick det anfallsvis tillväga mot regeringen och började 1872 en strid ang. ministrars plikt att deltaga i stortingets förhandl. samt om konungens veto i grundlagsfrågor. Under ministären Hagerup 1903/05 nya konflikter m. Sverige, hka under min. Michelsen d. 26 okt. 05 ledde till unionens upplösning, hvarpå prins Karl af Danm. d. 18 nov. blef vald till kon. under namnet Håkan VII.

**Nōricum,** ford. rom. land vid nedre Donau. Hst.: Noreja.

**Norlin,** Teod. Arn. Val., teol., f. 1833, d. 70. Skr.: *Svenska kyrkans hist. efter reformationen* (I, 64, II, 71, ofullst.) m. m.

**norm,** lat., regel, rättesnöre.

**Norman,** 1) Geo., f. i Pommern, 1539 till Sverige ss. prins Eriks (Erik XIV) lärare, kom i gunst hos Gustaf Vasa, ombildade kyrkoväsendet, användes i flere diplomatiska värf, d. 53. — 2) Fredr. Vilh. Ludv., mus. f. 1831 Sthm, 61/79 hofkapellmäst. vid k. operan, 64 gift m. Wilh:a Neruda (se d. o.), d. 85. Komp.: kantater, kvartetter, pianostycken, solosånger m. m.

**Normandie** (-mangdī), ford. provins i Frankr., nu delad i depart. Seine-Inférieure, Eure, Orne, Galvados och Manehe, 29,539 kv.km., 2 ½ milj. inv. Hst.: Rouen. Kom 912 till Rollo, hert. af N., 1204 franskt, 1417/19 eng., 1450 åter franskt.

**Normandiska öarna** l. Kanalöarna, eng. ögrupp vid Kanalen, nära Normandie: Jersey, Guernsey, Alderney, Sark m. fl., 195 kv.km, 95,618 inv.

**normanner,** nordmän, ursprungl. namn på Skandinaviens inv., sed. is. på djärfva sjöröfvare, s. hemsökte Europas kuster i 8:e/11:e årh.; kallades äfven vikingar (se d. o.).

**Norna Gäst,** pseud. f. J. A. Kiellman-Göranson.

**nornor,** *nord. myt.,* ödets gudinnor, Urd, Verdande o. Skuld.

**Norra Ishafvet,** det n. om polcirkeln belägna hafv., 15,$_3$ mill. kv.km.

**Norrbottens län,** omfattar n. delen af Västerb. o. Lappland, 105,882 kv.km., 156,111 inv. (08). Residensst.: Luleå. Öfr. st.: Piteå, Haparanda.

**Norrie,** Anna Hilda Charl:a, operettsångerska, f. Pettersson 1860, g. m. dan. litt. W. N., har uppträdt i de skandinav, länderna samt Tyskland.

**Norrköping,** st. i Östergötlands l. vid Motalaström och Bråviken, 45,416 inv. (08). Nämnes redan

på 1100-talet. Klädesfabr., bomullsväfverier, pappersbruk. Viktiga riksdagar 1604, 1769 och 1800.

**Norrland,** den nordligaste hufvuddelen af Sverige, omfattar landsk.: Gästrikld, Hälsingland, Medelpad, Ångermanld, Härjedalen, Järntid, Västerbotten, Lappland; 286.082 kv.km. (l. 2/3 af hela Sverige).

**norrsken,** Aurora borealis, egendomlig ljusföreteelse på himmelen, vanl. i form af en lysande båge. Mest på höga breddgrader (äfven vid sydpolen, australsken). Beror sannolikt på urladdn. af atmosfär, elektricitet i starkt förtunnade luftregioner.

**Norrtälje,** st. i Sthms l. v. Östersjön, 3,885 inv. (08). Badort. Stadsprivilegier 1622.

**norröna tunga,** se fornnordiska språket o. litt.

**norsen,** *Osmerus eperlanus* L., fisk af blåsmunnarnas ord., 30 cm. l., allmän i Sverige.

**norska språket och litterat.** Det fornnor. (nordiska) spr. undanträngdes af det dan. i 15:e årh. o. talas nu blott i vissa trakter af landet. Skriftspr., sed. dess danskan, har efter 1814 fått en rent norsk prägel. En norsk litt. har först eft. skilsmässan fr. Danm. (1814) kunnat utveckla s. gm smnstötn. af 2 riktn., en ensidigt nationell (Wergeland) o. en mera internat. konservativ (Welhaven). Öfr. målsmän: Hansen, Munch, Asbjörnsen, Vinje o. is. B. Björnson o. H. Ibsen. Hist. förf.: Keyser, Munch, Särs, Daae, Storm, O. Rygh, Undset m. fl.; filos.: Treschow o. Monrad; språkf: Fritzner, Soph. Bugge; naturf. : Hansteen; lit.-hist. bearb. af Hansen o. Hammerich; rom.-för.: Alex. Kielland, Kristian Elster, Jonas Lie, Arne Garborg, John Poulsen, Camilla Collett, Björnstjerne Björnson, Magdalene Thoresen, Marie Colban, L. Dilling, G. Heiberg, V. o. Th. Krag, Finne, Hamsun m. fl.

**Norström,** Joh. Vitalis Abr., filos., f. 1856 Åmål, fil. d:r 85, 91 prof. i Gbg, ledam. af sv. akad. 07. Har skr. en mängd mycket bemärkta filos, skr., bl. a. *Masskultur* (10, 2:a uppl. s. å.).

**Norsälfven,** flod i Värml. l., utgör utlopp för Frykensjöarna i Vänern.

**North,** Fred., lord, eng. statsm., f. 1733, sed. 70 min., dref de n.-amer. kolonierna t. uppror gm tetullen, afgick 83, d. 92.

**Northampton** (når*th*hämp'tön), eng. grefsk., 2,598 kv.km., 338,064 inv. Hst.: N., 91,964 inv.

**Northbrook** (når*th*bruck), Thom. Geo. Baring, earl, eng. statsm., f. 1826, 80/85 marinminister, d. 04 London.

**Northumberland** (nårthöm'börländ), eng. grefsk., 5,221 kv.km., 602,859 inv. Hst.: Alnwick.

**Norwich** (nårr'itsch), 1) hst. i eng. grefsk. Norfolk vid Yare, 115,438 inv. Katedr., bisk. 2) st. i Connecticut (N.-Amer.), 20,000 inv. Fabr. af yllevaror o. eldvapen.

**noshörning,** *Rhinoceros* L., af hofdjurens ordn. Indiska n., *R. indicus* Cuv., $3,_1$ m. l., med ett horn. Afrikanska n., *R. africanus* Camp., $3._4$ m. l., med 2 horn, farlig.

**Nossi Bé,** fr. ö vid Madagaskar, 18 kv.-km., 65,000 inv.

**nostalgī,** lat., *läk.,* hemlängtan, öfverg. till hypokondri.

**Nostradāmus,** egentligen Michel de Nôtre Dame, astrol., f. 1503 St. Rémy, d. 66 Salon. Hans spådomar behandla Frankrikes hist. till 1999.

**not,** lat., anmärkn.; officiellt meddelande fr. en regering till en annan. Cirkulär-n. utfärdar en regering till sina samtliga sändebud. Kollektiv-n., af flere regeringar gemensamt utfärd. n.; *tonk.,* tontecken.

**nōta,** märke, kännetecken. Taga ad notam, lägga på minnet.

**notāb|el,** lat., märkvärdig. **-ilitet,** ansedd person (i ett samhälle).

**nōta bēne,** lat., märk väl!

**notābler,** till rådslag kallade ansedde borgare (is. i Frankrike: *assemblées des notables,* und. kon.-dömet).

**notārie,** lat., protokollsför. v. domstol l. annat ämbetsverk.

**notārius pub'licus, lat.,** ämb.-man, s. har att upprätta vissa handlingar, hka därigm äga allm. vitsord, bevittna andra handlingar, utfärda växelprotester m. m.

**notifi|cēra,** lat., tillkännagifva. **-kation,** kungörande, tillkännagifvande.

**notis,** fr., kännedom, underrättelse.

**notōrisk,** lat., allm. bekant, ökänd.

**Nôtre Dame** (nåtr dām), fr. namn på jungfru Maria.

**Nott'ingham** (-häm), eng. grefskap, 2,184 kv.km., 514.437 inv. Hst. N. vid Trent, 248,811 inv. Siden- o. strumpfabr.

**nottur'no,** it., tonk., pianostycke af drömm. karaktär.

**nouveauté** (nûvåtē), fr., nyhet, nymodig sak.

**Novaja Sem'lja,** ry. dubbelö i N. ishaf., 91,070 kv.km. Berg: 1,200 m. h. Bebodt af ngra fiskare o. jägare.

**Novālis,** se Hardenberg.

**Novāra,** st. i n. Ital., 45,248 inv. Bisk. Sl.: 23/3 1849.

**Nōva Scōtia,** se Nya Skottland.

**novell',** fr., ett slags kort roman, men enklare i anläggningen än denna. **-ett',** liten novell, **-ist',** nov.-förf.

**november,** lat., vintermånad, årets 11:e mån., hos rom. d. 9:e.

**Nov'gorod** (N. Velikij, fornnord. Holmgård), ry. st. vid Volkov och Ilmen, 17,600 inv. Katedr. Ford. blomstrande.

**Novi,** st. i n. Ital., 18,588 inv. Slott. Sl.: 15/8 1799.

**Novibāzar,** st. i europ. Turkiet vid Raschka, 12,000 inv.

**novitiāt,** lat., pröfvotid, som noviserna, d. v. s. de, som önska gå i kloster, måste genomgå.

**Novo George'ievsk** (förr Modlin), ry. fästn. i Polen vid Bug och Weichsel.

**Novo Tscherkask',** ry. st. i Don. kosackernas land, 52,000 inv.

**nōvum,** lat., något nytt.

**noyader** (nåajād-), fr., dränkningar i massa af motst. till fr. revolut., is. i Nantes 1793.

**n. st.,** förk. för nya stilen.

**N. T.,** förk. för Nya Testamentet.

**Nu,** tidskrift, utg. af J. Grönstedt 1874/76 o. Edv. Bäckström 77.

**Nubar Pascha,** egypt. statsm., f. 1825 Smyrna, egypt. min. sed. 66, min.-pres. 78/79, d. 99 Paris.

**Nūbien,** land i n.-ö. Afrika v. Nilen, 864,500 kv.km., 1 mill. inv. Hst.: Kartum. Ford. självfst. kon.-rike med hög kultur. Sed. 1820 afhäng. af Egypten (1882/1900 del af madhiriket).

**Nuchā,** ry. st. i Kaukas. 24,511 inv.

**nuditēt,** fr., nakenhet.

**nuisance** (njûsens), eng., skada, offentl. förargelse.

**Nukahiva,** d. störste af Marquesaöarna, 482 kv.-km., 1,000 inv.

**nullitēt,** lat., obetydlighet.

**Numant'ia,** *g. geogr.,* st. i Spanien vid Durius. 143/133 f. K. krig m. romarne.

**Numa Pompi'lius,** Roms 2:e sagokon., 715/672 f. K.

**Numedalen,** den öfre delen af en större dalgång i Buskeruds amt i Norge.

**numerālia,** lat., räkneord.

**numērisk,** lat., s. har afs. på tal.

**nūmer|us,** lat., nummer, *spr.,* talform, s. betecknar antal. **-är,** lat., antal.

**Numīdien,** *g. geogr.,* rike i norra Afrika, möjl. motsv. Algeriet.

**numismat|īk,** lat., myntvetenskap. **-iker,** myntkännare.

**Nuñez de Arce** (nūnjes-), Gasp., sp. skald, f. 1834Valladolid, d. 03 Madrid. Skr. lyr. dikt., dram.

**nunna,** lat., kvinna, s. aflagt klosterlöfte.

**nunnan,** *Liparis monacha,* L., fjäril af spinnarnas familj. Larven högst skadlig f. barrträd.

**nunt'ius,** lat., påfl. sändebud.

**Nuphar** Smith, *Nymphæaceæ. N.*

*luteum* Sm., gula näckrosen, i Europa, användes till garfning o. svinföda.

**nuptiāl,** lat., s. angår vigsel.

**nurāger,** sardiniska grafkullar af sten.

**Nürnberg,** bai. st. vid Pegnitz, 294,426 inv. Mus., bibliot., slott. Betydl. handel, fabriker.

**Nürnbergerägg,** äggform. fickur, tillverkade af Peter Hele i Nürnb.

**Nussbaum,** Joh. Nep., bai. kir., f. 1829 München, d. 90. Ber. operatör.

**nutri|ēra,** lat., nära. **-ment',** näringsmedel. **-tion,** näring.

**N. Y.,** förk. för n.-amer. staten New York.

**Nya Britannien,** austr. ögrupp i Stilla haf. vid Nya Guinea.

**Nya dagligt allehanda,** Sthmstidn., grundl. af K. A. Lindström 1859. Jfr Dagl. alleh.

**Nya England,** betecknade ford. de n.-amer. staterna Maine, New Hampshire, Vermont, Massachusetts, Rhode Island o. Connecticut.

**Nya Granada,** se Colombia l.

**Nya Guinēa,** stor austr. ö i Stilla haf., 786,000 kv.km.,omkr. 800,000 inv., papuas. Klimat: fuktigt, hett. Uppt. 1526 af de Meneses. Är deladt mel. Nederl., Tyskld och Stor.-Brit.

**Nya Hebriderna,** austr. ögrupp i Stilla haf., n.-ö. om Nya Kaledonien, 70,000 inv.

**Nya Holland,** namn på austr. kontinenten.

**Nya Kaledonien,** austral. ö s.-v. om Nya Hebriderna, 19,823 kv.-km.,51,900 inv. Sundt klimat. Fr. deport.-ort.

**Nya Karleby** (fin. Uusi Kaarlepy), fin. st. i Österb. vid Fin. viken, 1,200 inv.

**Nya Mex'ico,** se New Mexico.

**nyangs',** fr., mörkare l. ljusare skiftn. af samma färg; färgbrytn.

**Nya Sibirien,** ry. ögrupp i N. ishafv., 28,000 kv.km.

**Nya skolan** l. romantiska skolan, namn på ett sv. litterärt parti i början af 19:e årh., hkt bekämpade den franska smaken o. förfäktade »fantasiens o. känslans rätt inom dikten». Framlade sina åsikter i tidskrift. *Polyfem,*

*Phosphoros* (däraf namnet fosforister) m. fl., hjältedikten *Markalls sömnlösa nätter* o. s. v. N:s hufvudmän voro: Askelöf, Hammarskjöld, Atterbom, Palmblad.

**Nya Skottland,** Nova Scotia, prov. i Dominion of Canada, består af halfön N. och ön Cape Breton, 55,500 kv.km., 459,574 inv. Hst. Halifax.

**nya stilen,** se kalender.

**Nya Sverige,** se Delaware.

**Nya Syd-Wales** (-wäls), britt. koloni (sed. 1901 stat) i Austral. v. Stilla haf., 804,576 kv.km., 431,629 inv. Berg: Blå bergen. Klimat: torrt, sundt. Fl.: Murray, Darling. Näringar: åkerbruk, bosk.-skötsel. Hst: Sydney; fr. 1910 Yass, förbundsreg:s hst.

**Nya testamentet,** se bibeln.

**Nya Varfvet,** socken i Göteb. o. Bohus l., flottstation.

**Nya Zeeland** (New Zealand), brit.-austral. ögrupp s. v. om austral. kontinenten, består af 2 större o. en mindre ö. 268,461 kv.km., 875,400 inv. Urinv. maoris (omkr. 44,000). Klimat: fuktigt, sundt. Mycket bergigt. Toppar: Tongariru, 1,981 m., Ruapaha, 2,800 m., Taranaki, 2,522 m., Franklin, 3,050 m., Cook, 4,024 m. Prod.: ull, harts, lin, guld, koppar. Hst.: Wellington. Uppt. 1642 af Tasman.

**Nyberg,** Julia Krist., pseud. Eufrosyne, skaldinna, f. (Svärdström) 1785, d. 54. Skr.: *Jungfrun i det gröna, Christophorus* m. m.

**Nyblæus,** Joh. Ax., filos., f. 1821, 56/86 prof. i Lund, en af Boströms mest framstående lärj., d. 99 Lund, utg.: *Den filos. forskningen i Sverige etc.* (73/95, ofullb.) m. m.

**Nyblom,** 1) Karl Rup., förf., f. 1832, 67/97 prof. i Uppsala, 79 ledam. af sv. akad., d. 07, skr. lyr. dikt. und. speud. Carlino, öfvers. *Th. Moores Irländ. melodier* (58), *Shakspeares sonetter* (71) m. m.

— Hans hustru 2) Helena, f. (Roed) 1843 i Danmark, utg. 4 saml. Noveller (74/81), *En samling sagor,* (97/98), rom. *Högvalla* (05), skådesp. *Ett porträtt, Det ringer, I sista stund* (10) m. fl. — De båda föreg. son 3) Knut Magnus (»Manasse»), skådesp., f. 70 Upps., vid Ranfts teat. 98/03, sed. 08 s. regissör. Skr. *Uppsalasångarnes Parisfärd* m. m.

**Nybom,** Joh., skald, f. 1815 Upps., d. 89 Västerås, skr. lyriska dikter. Hans *Saml. dikter* utkommo 44/ 48 (4:e uppl. 80).

**Nyborg,** dan. st. på Fyen v. Stora Belt, 7,790 inv. Hamn, handel. Sl. 14/11 1659.

**Nybro,** köping i Kalmar l., 948 inv., (08).

**Nyerup,** Rasmus, dan. förf., f. 1759, 96 prof. i Köpenh., d. 29; utg. lit.-hist. o. hist.-statist. arb.

**nygreker,** inv. i nuv. Grekld, afkoml. af de gamla hellenerna, uppbland. med turkar, slaver o. romaner.

**nygrekiska språket o. lit.** Nygrek. spr. är en dot. af forngrek., men skiljer sig därifrån gm olika uttal, främmande tillsatser, förändrad betydelse af mnga ord m. m. — Nygrek. lit.: Poesien sönderfaller i folk- o. konstpoesi. Äldre skalder af sistnämnda slag: Kornaros (16 årh.), Drymitikos (17:e årh.). Från nyare tid: frihetssångarne Rigas (d. 1798), Korais (d. 1833), patrioten Ypsilanti (d. 1828), dramatikerna Sabelios, Pikkolos, Rangabé m. fl. För öfrigt mest öfversättn. o. efterbildn. af främmande arb.

**Ny illustrerad tidning,** illustr. veckotidn., utg. i Sthm 1865/1900.

**Nykjöbing,** 3 dan. st.: 1) N. på Falster, 7,345 inv., 2) N. på Mors, 4,492 inv., 3) N. på Själland, 2,000 inv.

**Nyköping,** residensst. i Södermanl. l. v. N.-ån o. nära Ö.-sjön, 9,120 inv. (08). Omtalas redan 1288, bekant i hist. gm det s. k. N:s gästabud, hvarvid kon. Birger svekfullt fängslade sina bröder 1317 och lät dem dö på slottet (»N:s hus»).

**Nyköpingsån,** fl. i Söderml. l., bildar aflopp från Söderml:s flesta sjöar, utf. i en vik af Ö.-sjön.

**Nyland,** landsk. i Finld vid Fin. viken. Hst. Hälsingfors.

**nyläst,** sv. vikt = 100 centn. (4,250 kg.).

**nymf,** *gr. myt.,* kvinnlig naturgudomlighet i skogar, källor o. s. v., **-omanī,** *läk.,* sjuklig könsdrift hos kvinnor.

**Nymphæa** L., *Nymphæaceæ. N. alba* L., hvit näckros, i Europa; roten till garfn. och färger (ätlig som ung), fröna till kaffesurrogat. — *N. lotus,* L., lotusväxten, i Nilen, var helgad åt Osiris o. Isis; växtens alla delar ätliga.

**nymåne,** *astron.,* inträder, när månen är i konjunktion m. solen; den mot jorden vända sidan är då mörk och osynlig.

**nypon,** frukten af *Rosa canina* L. och *R. tomentosa* L.

**Nyrop,** Martin, dan. arkit., f. 1849, har bl. a. uppfört rådhuset i Köpenhamn.

**nysilfver,** legering af koppar, nickel och zink. Användes (vanl. försilfradt) t. åtskilliga artiklar i st. f. silfver.

**Nyslott** (fin. Savonlinna), befäst fin. st. i Savolax i det stora sjödistrikt., 1,300 inv.

**nysning,** krampartad, kort utandn. i följd af retn. i näsans slemhinna.

**Nystad** (fin. Uusikaupunki), fin. st. i Egentl. Finld vid Bottn. viken, 4,192 inv. Hamn. Fred 1721.

**Nyström,** 1) Jenny, se Stoopendaal. 2) Gustaf Alfr., bildhuggare, f. 1844, d. 97, 72/85 utrikes. *Sofvande yngling, Napolitanskan* m. m.

**Ny Tid,** en 1892 uppsatt socialdemokr. tidn., utg. i Gbg.

**nålar** kunna delas i knapp-n. o. sy-n., hka båda tillverkas fabriksmässigt, de förra mest af mässing, de senare af ståltråd. En enda maskin lämnar omkr. 300 n. i minuten.

**Nåstrand,** *nord. myt.,* likstranden, straffort eft. Ragnarök för menedare, mördare och hustrurs förförare.

**näckrosen,** se Nuphar o. Nymphæa.

**Nägeli,** Hans Geo., schweiz. mus., f. 1768 Zürich, d. där 36. Förtjänt om musikens odling i Schweiz.

**näktergalen,** *Luscinia philomela* Bechst., af tättingarnas ordn., 17 cm. l., i Europ., n. v. Afrika, Centr.-Asien. Sjunger t. midsommar. Flyttfågel.

**nämnare,** i bråk det tal, s. anger det antal delar, hvari enheten är delad.

**Närike,** landskap i Svealand, omgifves af landsk. Västmanland, Södermanl., Östergötl., Västergötl., Värml., 4,684 kv.km., 115,837 inv. Flod.: Svartån, Teljeån. Sjö: Hjälmaren. Utgöres till större delen af en bördig slätt, s. omgifves af de skogbevuxna bergåsarna Käglan, Kilsbergen, Tiveden, Tylöskog. Bildar en del af Örebro l. Städer: Örebro, Askersund.

**närpunkt,** pkt, på hkn ögat ännu tydligt kan uppfatta ett i dess närhet bragt föremål. Dess afstånd fr. ögat omkr. 10 cm. (synvidd).

**närsynthet,** myopi, refraktionsfel i ögat, hvarvid bilden af ett föremål faller, ej på, utan framför näthinnan; af hjälpes gm konkava linser.

**näsan,** luktsinnets organ, har i spetsen brosk-, vid roten benartad stomme, i sitt inre en skiljevägg, vid sidorna

muskler, mel. dessa näsgångarna o. luktorganet, s. består af ett slemhudsparti, hkt inneh. luktnervernas utbredn. Retning af dessa framkallar nysning.

**näsblod,** hos blodfulla o. med hjärtlidande behäftade personer ofta förekomm. blödn. fr. nässlemhinnan. Behandl.: kalla omslag, näsborrarnas tillstoppande med vadd, doppad i järnklorid.

**nässelfeber** *(Urticaria),* hudutslag, uppträdande ss. röda, starkt kliande fläckar. Försvinner af sig själf.

**nätmagen,** 2:a magafdeln. hos idisslare.

**nättelduk,** eg. af brännässlornas stjälkar väfdt tyg; fin. battist o. musslin.

**nätvingar,** Neuroptera, insektordn., med bitande mundelar, fri protorax, fyra hinnaktiga, nätådriga vingar och växlande förvandl.

**Nördlingen,** bai. st. vid Eger, 8,451 inv. Sl. 27/8 1634.

**Nörrejylland,** se Jylland.

**Nöteborg,** gammal befäst st. i Ingermanld, vid Neva o. Ladoga. 1323 slöts fred där mel. Sverige o. Ryssld. Nu Schlüsselburg.

**nötskrikan,** *Garrulus glandarius* L., af tättingarnas ordn., 34 cm. l., i Europa, ganska skadlig. Strykfågel.

**nötväckan,** *Sitta europæa* L., af tättingarnas ordn., 15 cm. l., i Europ., N.-Afrika. Strykfågel.

## O.

**O, o,** 15:e bokst. i alfab., vokal; O' framför irländska namn adelsmärke.

**O,** kem. tecken för oxygenium (syre).

**Oahu,** Havaji-ö i Stilla haf., 1,554 kv.km., 58.504 inv. Hst. Honolulu.

**Oajaca** (-chāka). mex. st., 35,049 inv.

**oāser,** gr., i öknar, is. i Sahara, fruktbara och bebodda ställen.

**Oaxen,** liten ö nära Mörkön i Ö.-sjön. Kalkbrott.

**Ob** l. Obi, sibir. fl., uppr. på Altai, utf. i O.-viken af N. ishaf., 2,688 km. l.

**obducēra,** lat., öppna o. besiktiga (lik).

**obduktion,** lat., lagligt öppnande o. besikt, af lik.

**obelisk,** gr., 4-sid., smal, uppåt afsmalnande, m. en stympad pyramid slutande pelare. Minnesmärke.

**Oberammergau,** bai. by vid Ammer. Passionsspel.

**Nåstrand,** *nord. myt.,* likstranden, straffort eft. Ragnarök för menedare, mördare och hustrurs förförare.

**näckrosen,** se Nuphar o. Nymphæa.

**Nägeli,** Hans Geo., schweiz. mus., f. 1768 Zürich, d. där 36. Förtjänt om musikens odling i Schweiz.

**näktergalen,** *Luscinia philomela* Bechst., af tättingarnas ordn., 17 cm. l., i Europ., n. v. Afrika, Centr.-Asien. Sjunger t. midsommar. Flyttfågel.

**nämnare,** i bråk det tal, s. anger det antal delar, hvari enheten är delad.

**Närike,** landskap i Svealand, omgifves af landsk. Västmanland, Södermanl., Östergötl., Västergötl., Värml., 4,684 kv.km., 115,837 inv. Flod.: Svartån, Teljeån. Sjö: Hjälmaren. Utgöres till större delen af en bördig slätt, s. omgifves af de skogbevuxna bergåsarna Käglan, Kilsbergen, Tiveden, Tylöskog. Bildar en del af Örebro l. Städer: Örebro, Askersund.

**närpunkt,** pkt, på hkn ögat ännu tydligt kan uppfatta ett i dess närhet bragt föremål. Dess afstånd fr. ögat omkr. 10 cm. (synvidd).

**närsynthet,** myopi, refraktionsfel i ögat, hvarvid bilden af ett föremål faller, ej på, utan framför näthinnan; af hjälpes gm konkava linser.

**näsan,** luktsinnets organ, har i spetsen brosk-, vid roten benartad stomme, i sitt inre en skiljevägg, vid sidorna muskler, mel. dessa näsgångarna o. luktorganet, s. består af ett slemhudsparti, hkt inneh. luktnervernas utbredn. Retning af dessa framkallar nysning.

**näsblod,** hos blodfulla o. med hjärtlidande behäftade personer ofta förekomm. blödn. fr. nässlemhinnan. Behandl.: kalla omslag, näsborrarnas tillstoppande med vadd, doppad i järnklorid.

**nässelfeber** *(Urticaria),* hudutslag, uppträdande ss. röda, starkt kliande fläckar. Försvinner af sig själf.

**nätmagen,** 2:a magafdeln. hos idisslare.

**nättelduk,** eg. af brännässlornas stjälkar väfdt tyg; fin. battist o. musslin.

**nätvingar,** Neuroptera, insektordn., med bitande mundelar, fri protorax, fyra hinnaktiga, nätådriga vingar och växlande förvandl.

**Nördlingen,** bai. st. vid Eger, 8,451 inv. Sl. 27/8 1634.

**Nörrejylland,** se Jylland.

**Nöteborg,** gammal befäst st. i Ingermanld, vid Neva o. Ladoga. 1323 slöts fred där mel. Sverige o. Ryssld. Nu Schlüsselburg.

**nötskrikan,** *Garrulus glandarius* L., af tättingarnas ordn., 34 cm. l., i Europa, ganska skadlig. Strykfågel.

**nötväckan,** *Sitta europæa* L., af tättingarnas ordn., 15 cm. l., i Europ., N.-Afrika. Strykfågel.

## O.

**O, o,** 15:e bokst. i alfab., vokal; O' framför irländska namn adelsmärke.

**O,** kem. tecken för oxygenium (syre).

**Oahu,** Havaji-ö i Stilla haf., 1,554 kv.km., 58.504 inv. Hst. Honolulu.

**Oajaca** (-chāka). mex. st., 35,049 inv.

**oāser,** gr., i öknar, is. i Sahara, fruktbara och bebodda ställen.

**Oaxen,** liten ö nära Mörkön i Ö.-sjön. Kalkbrott.

**Ob** l. Obi, sibir. fl., uppr. på Altai, utf. i O.-viken af N. ishaf., 2,688 km. l.

**obducēra,** lat., öppna o. besiktiga (lik).

**obduktion,** lat., lagligt öppnande o. besikt, af lik.

**obelisk,** gr., 4-sid., smal, uppåt afsmalnande, m. en stympad pyramid slutande pelare. Minnesmärke.

**Oberammergau,** bai. by vid Ammer. Passionsspel.

**Oberhausen,** ty. st. i Rhenprov., 52,096 inv.

**Oberon,** älfkonung, Titanias gemål. Poet. behandlad af Shakespeare o. Wieland.

**Obi,** se Ob.

**obiit,** lat., han l. hon dog (i grafskrifter o. d.).

**objekt',** lat., föremål, föremålsord. **-īv,** s. grundar sig på sakförhållande; *fys.,* i opt. instrument den mot föremålet vända linsen. **-ivitēt,** betraktelse l. framställn. af ngt i o. för sig.

**oblāt,** lat., eg. »det framsatta», brödet i nattvarden; munlack. **-ion,** erbjudande.

**obligāt,** lat., *tonk.,* ackompanjemangsstämma, s. ej kan utelämnas.

**obligation,** lat., förbindelse; skuldsedel, utställd af stat l. kommun, kreditanstalt l. aktiebolag o. löpande med ränta.

**obligatorisk,** lat., hvartill man är tvungen, förpliktigad.

**obli|gence** (-schangs'), fr., förbindlighet, höflighet. **-geant** (-schangt'), förbindlig, höflig.

**obligera** (-schēra), fr., göra förbunden, is. gm höflighet.

**ob'ligo,** it., *hand.,* förbindelse.

**oblong,** lat., aflång.

**oboe,** fr. hautbois, träblåsinstrum. med munstycke fr. 2 intill haa liggande rör. Omfattar c' till g''''. 9/14 klaffar.

**oboist,** en. s. blåser oboe.

**obol,** forngrek. mynt, 1/6 drakme.

**obotrīter,** vendisk folkstam, underkuf. af Henrik Lejonet 1170.

**Obrenovitsch,** 1) Milosch, furste af Serbien, f. 1780 Dobrinje, 1801 deltagare i o. 15 anf. för serb. frihetsstriden, furste 17, störtad 39, återkallad 58, d. 60. — Dennes son 2) Michael, f. 1823, furste 39, fördrifven 42, återkallad 60, mörd. 68. — Dennes brorson 3) Milan, se Milan I.

**obrogation,** lat., förslag till upphäfvande l. förändr. af en lag.

**obscēn,** lat., otuktig, slipprig.

**obsekration,** lat., besvärjelse.

**observ|anda,** lat., hvad s. bör iakttagas. **-andum,** ngt s. bör iakttagas. **-vans',** iakttagande af klosterregler. **-ation,** iakttagelse. **-ātor,** iakttagare. **-atorium,** byggnad f. astronom. l. meteorol. iakttagelser. **-era,** lat., iakttaga, bemärka; gifva akt på, anmärka; fullgöra.

**obsidiān,** glasart., vanl. svart lava; finns på Lipariska öarna, Teneriffa, Island m. fl. st.

**obskūr,** lat., mörk, otydlig, ringa. **-ant',** en, s. söker motarbeta upplysn. **-antism',** hat till upplysn. **-itēt,** subst. af obskur.

**obsolēt,** lat., föråldrad.

**obstākel,** lat., hinder.

**obstetrīk,** lat., barnförlossningskonst.

**obstināt,** lat., hårdnackad, halsstarrig.

**obstruen'tia,** lat., *läk.,* stoppande medel.

**obstruktion,** lat., läk., förstoppning; *parl.,* fördröjande (af en frågas afgörande).

**obstruktionister,** irländare i brit. parlam., hka söka draga ut på förhandlingarna gm långa tal o. anföranden.

**Ocaña** (okan'ja), sp. st., 6,616 inv. Sl. 19/11 1809.

**ocarīna,** musikinstrum. af lera med ren flöjtton.

**Occam,** Wilh. v., skolastiker, f. 1280 Occam (Engld), d. 49 München. Munk, uppträdde mot påfven, därför bannlyst.

**occa|sion,** lat., tillfälle. **-alism',** åsikt, enl. hkn Gud öfverallt verkar omedelbart o. begagnar sig af mskans vilja och djurens instinkt ss. medel för sin verksamhet. **-ell',** tillfällig.

**occident'en,** lat., västerlandet.

**occitāniska språket,** provençalska språket.

**occultation,** lat., fördöljande, is. en himlakropps af månen.

**oceān,** lat., världshaf.

**Oceānien,** smfattningen af d. austral. övärlden i Stilla haf., 3 del.: 1) Melanesien: Nya Guinea, Papua, Dampier, Nya Britann., Amiralitetsöarna, Salomonsöarna,

Drottn. Charlottas ö., Nya Hebriderna, Nya Kaledonien, Loyalty, Nya Zeeland; 2) Mikronesien: Gilbertsöarna, Marshallsö., Karolinerna, Ladronerna, Bonin; 3) Polynesien: Sandwichsö., Marquesasö., Samoa- l. Skeppar-ö., Vänskaps- l. Tonga-ö., Cooks öar, Sällskaps-ö., Låga öarna. Talrika korallbildn., ref. Klimat.: trop. Flora o. fauna samma s. på Ind. öarna. Inv.: melanesier, mikronesier, polynesier. Hufvudnäringar: landtbruk, fiske o. jakt. Kristendomen vinner allt större utbredning. På enstaka öar ännu hedningar o. kannibaler.

**ockra,** gul till brungul jordfärg, består af stundom lerhalt. järnoxidhydrat.

**ockupation,** lat., besittningstagande; intagning, bemäktigande.

**ockupēra,** lat., intaga, besätta ett fientl. land.

**O'Connell** (-kånn'-) Dan., irl. agitator, f. 1775 Carhen, 98 advokat i Dublin, 30 parlam.-ledam., sökte gm tal och bildande af föreningar skilja Irland fr. unionen, 42 lordmayor i Dublin, d. 47 Genua.

**Octaviānus,** se Augustus.

**od,** enl. K. v. Reichenbach naturkraft, hvars tillvaro skulle erfaras gm de sensitiva nerverna; teorien har dock visat sig som en villfarelse.

**odal,** *nord. fornk.,* fri jord. **-bonde,** fri man, boende på ärfd jord.

**odalisk,** turk., haremsslafvinna.

**Odd Fellows** (ådd fell'ås), eng., filantrop. sällskap, stift. i Liverpool omkr. 1760. Loger i Malmö, Trelleborg, Sthm, Borås o. Göteb.

**ōde,** gr., högstämd, lyr. dikt af relig. l. världsl. innehåll.

**Odel,** And., förf., f. 1718, d. 73. Skr. den ryktbara *Malcolm Sinclairs visa,* statsekonom. uppsatser m. m.

**odelsting,** 2:a afdeln. af nor. stortinget.

**Oden** l. Odin (ty. Wodan), *nord. myt.,* gudars o. mskors fader, allfader, solens o. himmelens gud. Gemål Frigg, högsäte Lidskälf.

**Oden'se,** dan. st. på Fyen vid O.-ån, 41,000 inv. Bisk., slott.

**Odensjön,** liten källsjö i Malmöh. l., möjligen en igenrasad krater.

**Odenwald,** berg i Hessen mel. Main o. Neckar, 75 km. l.

**Odēon,** gr., l. Odeum, förlustelseställe; hos grek. lokal för musikal. täflingar.

**Oder,** fl. i Preuss. o. Österr., uppr. i Mähren, utf. i Stettiner Haff (Ö.-sjön) med 3 armar: Peene, Swine, Divenow. 907 km. l.

**od'erint, dum met'uant,** lat., må de hata, blott de fiukta.

**Odess'a,** ry. st. vid Svarta haf., 450,000 inv. Hamn, handel, katedral, börs, univ., bibliot., teat., handelsskola.

**Odēum,** lat., se Odeon.

**Odhner,** Klas Jon. Teod., hist. förf., f. 1836, 71/87 prof. i Lund, 85 ledarn, af sv. akad., 87 riksarkiv., d. 04. Skr. de viktiga läroböckerna: *Lärob. i Sveriges, Norges o. Danmarks hist.* (som utkommit i mångf. uppl.) och *Lärob. i fäderneslandets hist.* (70; sed. mnga uppl.), vidare *Gust. III:s hist.* (1:a bdt 85, 2:a 96, 3:e bandets 1:a häfte 05 (posthumt) samt en mängd andra hist. arb.

**Odillon-Barrot,** (ådilång'-barrå), se Barrot.

**Odin,** se Oden.

**odisputābel,** lat.oomtvistlig, obestridlig.

**odium,** lat., hat.

**odiös,** lat., förhatlig.

**Odoāker,** rugierfurste, störtade västrom. riket 476, antog kon.-titel, slagen af östgot, kon. Teoderik 89, 90 o. 93, stup. sistn. å.

**O'Donnell** (-dånn'-), Leop., gref., hert. af Tetuan, af irl. ätt, f. 1809 Teneriffa, sed. 33 i span. tjänst mot carlisterna, 44/48 guv. på Cuba, 54 krigs-, 56 o. 58 prem.-min., 60 anf. mot Marokko, 66 störtad af Narvaez, d. 67 Bayonne.

**odontīn,** gr., medel mot tandvärk.

**Odyssēen,** hjältedikt af Homeros, handlar om Odysseus' irrfärder.

**Odysseus** (-evs'), lat. Ulysses, trojansk sagohjälte, irrade omkring 10 år på hafvet, innan han återsåg sitt land o. sin gemål Penelope.

**odör,** fr., lukt, vällukt.

**odört,** se Conium.

**Oedenburg** (öd-), ung. st. vid Ilva, 33,478 inv.

**Oedipus** (e'dip-), se Oidipus.

**Oehlenschläger** (öl-), Adam Gottlob, dan. skald, f. 1779 Köpenh., sed. 10 prof. i estetik där, d. 50. Skr. tragedier (*Hakon Jarl, Palnatoke, Axel og Valborg, Hagbarth o. Signe* m. fl.); episka dikter *(Nordens guder, Hrolf Krake, Helge);* skr. dessutom den dramat. sagan *Aladdin,* konstnärsdram. *Correggio,* idyllen *Den lille Hyrdedreng* m.

m.

**Oersted** (ör-), Hans Krist., dan. naturf., f. 1777 Rudkjöbing, d. 51 Köpenh. Uppt. elektromagnetismen.

**Oeta** (eta), *g. geogr.,* berg i Grekld mel. Pindos o. Maliska viken.

**Ofen,** se Budapest.

**Offenbachs,** st. i Hessen vid Main, 59,806 inv. Fabr.

**Offenbach,** Jacq., fr. mus., f. 1822 Köln, d. 80 Paris. Komp. en mängd operetter ss. *Orfeus i underjorden, Sköna Helena, Pariserlif, Storhertiginnan, Blåskägg* (i allt öfver 50).

**offensīv,** lat., anfallande. **-allians,** se allians.

**offerēra,** lat., erbjuda.

**offert',** fr., anbud.

**offertorium,** lat., första hufvuddelen af katol. mässan.

**officēr,** fr., högre milit. befälhafv. fr. o. m. underlöjtnant.

**officīn,** lat., verkstad, is. på boktryckeri o. apotek. **-ell,** s. användes till läkemedel.

**offi'ci|um,** lat., plikt, ämbete. **-ant,** en som tjänstgör. **-ell,** utgående fr. en regering l. myndighet. **-era,** tjänstgöra. **-ös,** tjänstaktig, härrörande från myndighet, ehuru ej direkt därifrån utgången.

**Ofīr,** enl. G. T. ett guldrikt, af Salomos skepp besökt land, förlagdt någonstädes i Ost-Afrika.

**Ofoten,** nor. fjord i Nordlands amt. Ändpkt på Luleå-O.-banan.

**Ofra,** se Edessa.

**oftalmiatrīk,** gr., ögonläkekonst.

**oftalmoskop,** gr., ögonspegel.

**ogenerad** (-sche-), fr., otvungen.

**ogivāl,** fr., spetsbågformig.

**Oglio** (ål'jå), bifl. till Po t. v., uppr. på Monte Gavio, bildar Iseo-sjön, 224 km. l.

**Ogové** l. Ogovai, fl. i v. Afrika omkr. ekvatorn, öfre lopp ännu okändt, utf. med delta i Atlanten. 850 km. l.

**Ohio** (åhaj'å), bifl. till Mississippi t. v., uppstår vid Pittsburg gm förening af Alleghany o. Monongahela, 1,650 km. l.

**Ohio,** (~), förk. O., n.-amer. fristat mel. fl. O. o. Eriesjön, 106,240 kv.km., 4,157,545 inv. Fl.: Ohio, Miami, Scioto. Sundt klimat. Näringar : bosk.-skötsel, bergsbruk. Hst.: Columbus.

**Ohm,** Geo. Sim., ty. fys., f. 1787 Erlangen, d. 54 ss. prof. i Mimenen. O:s lag: galvan. strömmens styrka är direkt proportionell med elektromotor. kraften o. omvändt proport. m. ledningsmotståndet.

**Ohnet** (ånē), Georges, fr. romanförf., f. 1848 i Paris, bor där, mnga af hans romaner öfvers. på svenska.

**Oidipus** (ojdī-; lat. Oedipus), myt. kon. i Tebe, s. i enligh. m. ett orakelsvar utan att veta det dödade sin far, Laios, o. gifte sig med sin mor, Iokaste, stack ut sina ögon efter upptäckten o. gick i landsflykt.

**Oise** (åās), bifl. till Seine t. h., uppr. i Belgien; 302 km. l.

**Ojibways** (ådjibb'wäs), se Chippeways.

**Oka,** bifl. till Volga t. h., 1547 km. l.

**Oke'anos,** *gr. myt.,* titan, Tetys' broder o. gemål, stamfar till de 3,000 okeaniderna.

**Oken,** Lor., ty. naturf., f. 1779, d

51 Zürich, grund. den moderna naturfilosofien.

**Oklahōma,** (förk. Okla.), stat i n.-amer. unionen (s. 1907), 100,897 kv.km., 398,331 inv.; sed. fören. med Indianterritoriet till en ny stat O., 181,583 kv.km., 1,109,435 inv. Hst. Guthrie.

**oklokratī,** gr., pöbelvälde.

**Okotsk,** sibir. st. vid N. ishaf., 400 inv.

**Okïrida,** turk. st. i Albanien vid O.-sjön, 12,000 inv.

**Ok'sanen,** det fin. namnet för A. E. Ahlqvist.

**oktaēder,** gr., af 8 liksidiga trianglar begräns. solid figur.

**oktant',** gr., astron. mätningsinstrument, innehållande 8:e-delen af en cirkel.

**oktāv,** lat., bokformat med 16-sid. ark; *mus.,* 8:e tonen fr. grundtonen.

**oktett',** lat., 8-stämmigt tonstycke.

**oktober,** »slaktmånad», årets 10:e månad, hos rom. d. 8:e.

**oktodēs,** gr., bokformat m. 36-sid. ark.

**oktogon,** gr., 8-sid. figur.

**oktroj',** fr., af regering f. ensk. person l. bolag utfärdadt privilegium. **-era,** meddela oktroj.

**okulār,** lat., den lins i kikare l. mikroskop, s. är vänd mot ögat.

**okulēra,** lat., ympa.

**okulist',** lat., ögonläkare.

**Olaf,** se Olof.

**Olafsorden,** S:t, Norges enda (d. af Oskar II 1904 stiftade orden Norske Löve, 1 kl., har efter stiftarens död ej utdelats), riddarorden, stift. 1847. 4 kl.

**Olāi,** 1) Ericus, hist. förf., 1477 teol. prof. i Uppsala, 79 domprost, d. 86. Skr.: *Cronica regnigothorum* (den 1:a sv. hist.). — 2) Nic. O. Bothniensis, teol. prof. i Upps., 1593 ordf. vid Upps. möte, ställde sig i spetsen för det s. k. korftåget 98, ärkeb. 1600, d. s. å.

**Olāus Petri** (Olof Petersson, mäster Olof), reform., f. 1497 Örebro, Luthers lärj., 31/33 kansler, 39 kyrkoh. i Sthms storkyrka, s. å. anklagad, 40 dömd t. döden, men benåd., 43 åter kyrkoh., d. 52. Förf.

**Olde,** Em. Mattias, lärob.-förf., f. 1802, d. 85 ss. f. d. prof. i Lund. Skr. mycket använda eng. o. franska lärob.

**Oldenbarneveldt,** Joh. van, nederl. patriot, f. 1547 Amersfoort, 86 rådspensionär i prov. Holland, republ. motståndare till oranier, arminianer, fördenskull lifdömd 18, afrätt. 19.

**Oldenburg,** 1) ty. storhertigd.; 3 del.: hertigd. O. vid N.-sjön, furstend. Lübeck i Holstein o. furstend. Birkenfeld i Rhenprov. 6,423 kv.km., 438,856 inv. Fl.: Weser. Huf.-näring: landtbruk. Hst. O. Hist.: gref. af O. Elimar I 1088/1108; senare strid med Bremen o. Danm., 1774 O. hertigd., 29 storhertigd. Nuv. storhertig: August, sed. 1900. — 2) Hst. i storhertigd. O., vid Hunte, 28,600 inv. Bibliot., slott, park.

**Oleander,** se Nerium.

**oleīn,** se elain.

**oleomargarin,** *kem.,* d. flytande del, som erhålles gm pressning af renad talg vid en temp. af omkr. 30°; viktigaste råprodukt, för tillverkn. af margarin.

**Oléron** (-rang'), fr. ö i Biscayaviken vid Charentes mynning.

**Oliaros,** se Antiparos.

**oligarkī,** gr., statsskick, enl. hkt makten utöfvas af få.

**oligoklās,** *gr., min.,* natronkalkfältspat.

**Oliphant** (åll'ifant), Margaret, eng. rom.-förf., f. 1818 Liverpool., d. 97 London. Skr.: *The chronicles of Carlingford* m. m.

**olīv,** frukten af olivträdet.

**Oliva,** kloster i Preussen nära Danzig. Fred. 23/4 1660.

**Olivecrona,** Sam. Rud. Detl. Knut, jur., f. 1817, 52 prof. i Uppsala, 68/89 justitieråd, d. 05. Skr.: *Om makars giftorätt i bo* (5:e uppl. 82), *Om dödsstraffet* (66), *Om orsakerna till återfall i brott etc.* (72) m. m.

**olivett',** olivform. korall.

**olivin,** grönt min., kiselsyrad magnesia.

**olivolja** l. bomolja, fet olja, s. erhålles gm pressn. af oliver, lättlösl. i eter, föga lösl. i alkoh. Eg. v. $0{,}_{915}/0{,}_{920}$. Den ljusgula o. till mat. Användes för öfrigt till salvor, hårolja, tvål m. m.

**olivträdet,** *Olea* R. Br., *Oleaceæ.* Äkta O., *O. europæa* L., asiat. buske o. träd, förvildad i Medelh.-länderna och n. Afrika, lämnar virke o. ätliga frukter, ur hka pressas olivolja.

**oljebaggen,** majbaggen, *Meloë proscarabæus,* af skalbaggarnas ordning. Larverna lefva parasitiskt hos bin. Den fullv. insekten utsvettar vid beröring en saft, som förr användes i medicinen.

**Oljeberget,** berg vid Jerusalem, 830 m. h. Kristi himmelsfärd.

**oljekakor,** resterna af prässade, oljehalt. frön, till kreatursfoder.

**oljor,** gmskinliga, i vatten olösliga vätskor. 1) Feta o. äro vid vanlig temp. flytande o. erhållas ur oljehalt. frön. 2) Flyktiga o. förekomma mycket utbredda i växtriket o. utgöra förnämsta orsaken t. blommornas doft. De framställas vanligast gm växtdelarnas destillat. med vatten, lättlösl. i alkoh. o. eter, med gmträngande lukt, användas i medicinen, till parfymer, likörer m. m.

**olla podrīda** (olja-), sp. nationalrätt af en mängd köttsorter o. grönsaker; hvarjehanda.

**Ollendorf,** Heinr. Gottfr., filol., f. 1805 Rawitsch, d. 65 Paris, grund, den O:ska metoden för själfstud. af moderna språk.

**Ollivier** (-vjē), Émile, fr. statsman, f. 1825 Marseille, 47 advokat i Paris, 57 i opposit. mot Napol. III, 70 hans minister o. delakt, i krigsförklar. mot Tyskld, störtad s. å. Förf.

**ollonborren,** se ållonborren.

**Olmütz,** mähr. befäst st. vid March. 21,707 inv. Ärkebisk., slott.

**Olof,** sv. kgr. 1) O. Skötkonung, son af Erik Segersäll o. Sigrid Storråda, kon. omkr. 994, slog jämte Sven Tveskägg nor. kon. Olof Tryggvesson vid Svolder omkr. 1,000, lät döpa sig 1008, d. 22. — 2) O. Trätälja, enl.

sagan Ingjald Illrådes son, upprättade ett rike i Värmland.

**Olof** (Olaf), nor. kgr. 1) O. Tryggvesson, kon. 995, sökte utbreda kristendomen, i landet, stupade vid Svolder omkr. 1,000. — 2) O. d. hel., kon. 1015, stadfäste kristend., stupade vid Stiklastad 30. Blef Norges nationalhelgon. — 3) O. Kyrre, son af Harald Hårdråde, kon. 1066, anlade städer, d. 93.

**Olustra,** ford. gård i Södermanld, där Erik XI 1229 blef slagen af Knut Långe.

**Olymp'ia,** *g. geogr.,* gr. st. i eliska landsk. Pisatis, ej långt fr. Medelh., midt emot Zante. Spel, offer, altar, orakel. 1875/81 viktiga utgräfningar.

**olympiād,** hos grekerna tidrymd mel. 2 olymp. festspel, omfattande 4 år, enl. hkn tiden beräknades fr. 776 f. K. till 394 e. K.

**Olym'pias,** Alex. d. stores mor, dot. af kon. Neoptolemos i Epeiros, härsklysten, 315 afrättad på Kassandros' befalln.

**olympiska spel,** vid Olympia i Elis hvart 5:e år firade täflingar, bestående af kapplöpning, kämpalek, diskoskastning, knytnäfskamp m. m. Förnyade och moderniserade 1896; i Athen 06, London 08, Sthm 12.

**Olym'pos,** *g. geogr.,* berg mel. Makedonien o. Tessalien, 2,973 m. h. Berömdt ss. gudarnes boning. Nu Elimbo.

**Olyn'tos,** *g. geogr.,* gr. koloni vid sydkusten af Makedonien.

**omagra,** gr., *läk.,* gikt i skuldrorna.

**Omaha,** st. i Nebraska (N.-Amer.) vid Missouri, 113,361 inv. Fabr.

**omajjaderna,** kalifdynasti 661/1031.

**Omān,** landsk., se Maskat.

**Omar,** 2:e kalifen, reg. sed. 634,

eröfr. Syrien, Persien, Egypten, mörd. 44.

**Omberg,** bergshöjd ö. om Vättern, 262 m. h.

**ombrēra** (ång-), fr., skugga; ombreradt tyg, ylletyg med ränder, s. äro mörkast i midten.

**ombromēter,** gr., regnmätare.

**O'Meara** (omära), Barry Edw., Napoleons läk. på S:t Helena, f. 1786 Irland, d. 36 London. Utg. *Napoléon en exile* (22).

**o'mega,** o, sista bokst. i grek. alfabetet.

**omelette** (åmlätt), fr., äggpannkaka.

**ōmen,** lat., järtecken., förebud.

**Omer Pascha,** turk. gen., kroat, renegat, f. 1806 Plaski, hette ursprl. Michael Latas, 53 och 55 framstående vid Donau och på Krim, 57 gen.-guv. i Bagdad, 62 mot Montenegro, 67 på Kreta, d. 71 Konstpl.

**Om'fale,** lydisk drottn., s. förmådde Herakles att anlägga kvinnl. dräkt o. spinna.

**ominös,** lat., förebådande.

**omission,** lat., uraktlåtande.

**omittēra,** lat., underlåta.

**omla'dina,** serb. (»ungdom»), förbund i Serbien (1866/71) till nationens enhet och självständighet.

**om'ni|bus,** lat., »för alla», sällskapsvagn, s. gör bestämda turer på bestämd tid. **-potens',** allmakt. **-presens',** allestädes närvaro. **-sciens',** allvetenhet. **'-vorus,** allätare.

**Omptēda,** Geo., frih. v., ty. förf., f. 1863 Hannover, 83/91 officer, bor i Meran. Har skrifvit noveller o. romaner, af hka många äro öfvers. på svenska.

**Omsk,** st. i v. Sibirien vid Om o. Irtisch, 53,050 inv.

**omskärelse,** operation, s. hos flere folk, is. egypt, hebréer, araber, utföres på gossar ss. symbol af deras upptagande i Guds förbund.

**omyndig** är i Sverige man, s. ej fyllt 21 år, mö, s. ej fyllt 21 år, l. den, s. af vansinne l. dyl. ej kan sköta sin egendom.

**onanī,** själfbefläckelse, onaturligt tillfredsställande af könsdriften, uppkallad efter Onan (1:a Mos. 38: 9); vanlig hos själssjuka. Behandling: hård, sval bädd, lätt kvällsvard, kroppsligt arbete, kalla bad.

**Onātas,** gr. bildh. fr. Egina, omkr. 460 f. K.

**onça,** port. o. brasil. vikt, omkr. 29 gr.

**on dit** (ång dī), fr., »man säger», rykte.

**Onēga,** ry. insjö, ö. om Ladoga, 9,751 kv.km.

**ōnera,** lat., börda, utskylder.

**Onkel Adam,** pseud. för K. A. Wetterbergh.

**onomatīk,** gr., uppställning af ett språks ord i etymol. ordning.

**onomatopo|ī,** gr., ett ords bildning eft. naturljud, ex. surra, hväsa. **-ētiska,** kallas ord med sådan egenskap.

**Ontario** (-tēriå), den minsta o. östligaste af Canad. sjöarna, 19,645 kv.km.

**ontologī,** gr., läran om tingens väsen. Ontologiska beviset, enl. hkt man fr. begreppet om Gud sluter sig till hans existens.

**ōnus,** lat., börda, last.

**ōnyx,** gr., *min.,* i rödt l. svart randad hvit kvarts.

**oolitformationen,** se juraformationen.

**opāk,** lat., ogenomskinlig.

**opāl,** gr., *min.,* består af kiselsyra med vatten, amorf. Varietet.: 1) ädel o., mjölkhvit, visar färgspel, 2) eld-o., gul, grönt färgspel, 3) hydrofan, hvit, visar färgspel eft. upptagande af vatten l. olja, 4) mjölk-o., mjölkhvit, 5) hyalit, vattenklar o. färglös, njurformig, 6) trä-o., gulakt., visar trädartad struktur.

**opartisk,** oväldig.

**ōpera,** lat., verk.

**ōpera,** it., urspr. musikverk, komposition öfver hufvud, nu musikaliskt drama. O. i dess nuv. betydelse skapades af Gluck i 18:e årh. samt utbildades af Mozart, Weber, Wagner m. fl. **-buffa,** lågt komisk o. **-sēria,** allvarsam o.

**operat|ion,** lat., företag; *kir.,*

användn. af kir. instrum. för botande af någon åkomma. **-īv,** verksam. **-ör,** läkare, s. företager en. o.

**operēra,** lat., verka, företaga en operation.

**operett',** it., mindre opera.

**operment',** se auripigment.

**opiāt,** opiumpreparat.

**opiniōn,** lat., mening, is. den offentliga meningen.

**opinionsnämnden,** af lika många ledamöter från 1:a o. 2:a kammaren (tills. 48) utsedd nämnd. s. gm omröstn. afgör, huruvida högsta domstolens ledamöter skola vid sina ämbeten bibehållas.

**Opitz,** Martin, ty. skald, f. 1597 Bunzlau, d. 39 Danzig. Förtjänt om språk o. prosodi.

**ōpium,** gr., den torkade mjölksaften ur fruktkapslarna af vallmo. Innehåller: morfin, nikotin, codeïn, narceïn m. m. Besk, giftig. Läke- o. bedöfningsmedel (i piller l. rökadt i pipa). Fabriceras förnämligast i O.-Ind., konsumeras i största mängd i Kina.

**opodel'dok,** ett halfflytande läkemedel till utvärtes bruk, mot reumatism m. m.

**opolitisk,** oklok.

**opopo'nax,** gr., en välluktande essens.

**Opor'to,** port. Porto, port. st. vid Douro o. Atlanten, 168,000 inv. Hamn, handel, bisk., katedr., opera, akad., bibliot., bot. trädg.

**oposs'um,** af pungdjurens ordning. *Didelphys virginiana* Shaw, 50 cm. l., i N.-Amer., blodtörstigt rofdjur, lämnar pälsverk och ätbart kött.

**Oppeln,** ty. st. i Schlesien vid Oder, 30,769 inv. Fabr.

**Oppenheim,** st. i Rhenhessen vid Rhen, 3,696 inv. Vin.

**Oppert,** Jul., orientalist, f. 1825 Hamburg, sed. 57 prof. i Paris, d. där 05. Tolkade fornpers. och assyr. kilskrifter. Förf.

**oppidān,** lat., stadsbo.

**oppon|ent',** lat., motståndare. **-era,** motsäga.

**opportūn,** lat., läglig. **-itēt,** läglighet. **-ist',** person, s. vet att begagna sig af tillfället.

**opposition,** motstånd; *polit.,* motparti mot regeringen; *astron.,* en planets ställn. midt emot en annan.

**opprimēra,** lat., undertrycka.

**oprioriterad fordran,** *hand.,* fordran utan förmånsrätt.

**Ops,** *rom. myt.,* fruktbarhetens gudinna.

**optatīv,** se modus.

**optīk,** gr., läran om ljuset. I inskr. bemärkelse sysselsätter sig o. med ljusets rätlin. rörelse, under det den öfriga delen sönderfaller i dioptrik (ljusets brytning) o. katoptrik (reflexion o. spegling).

**op'tiker,** gr., opt. instr.-makare.

**optimāter,** i forna Rom de förnämas o. rikas parti.

**op'time,** lat., ypperligt.

**optimism',** lat., åsikt, att denna världen är den tänkbart bästa; grundad af Leibniz.

**op'timus max'imus,** lat., den bäste o. störste, Jupiters tillnamn.

**option,** lat., val. **-slrätt,** valrätt, is. vid fråga om att öfvertaga en annans anbud på egendom o. d.

**opullens',** lat., öfverflöd. **-ent',** rik.

**Opun'tia** Tourn. et Haw., fikontistel, *Cacteæ. O. vulgaris* Mill., i S.-Amer., S.-Europ. o. N.-Afr., lämnar välsmakande frukter. *O. coccinellifera* L., fr. Mexico, användes vid kochenillodling.

**o'pus,** lat., verk.

**ōra,** lat., bed! o. et labōra, bed o. arbeta! o. pro nobis, bed för oss!

**orākel,** lat., gudarnes utsago om det tillkommande; tempel, där svar meddelades.

**Oran,** befäst st. i Algeriet vid O.-viken, 89,253 inv. Hamn.

**orange** (-angsch'), fr., frukten af o.-trädet. Se Citrus.

**orangelogen** (årr'endschlåschen), eng.-protestant. fören. i Irld, riktad mot katolicismen; stift. 1795, formligen upplöst 1836, dock ännu kvarlefvor.

**orangeri** (-scherī), fr., drifhus.

**orangist',** medlem af orangelogen (se d. o.).

**orang-utāng,** »skogsmänniska»,

*Simia satyrus* L., apa af den mskolika afdeln., på Borneo o. Sumatra, 1,$_{35}$ m. h.

**Orānien,** eft. furstend. Orange i s. Frankr. uppkallad linje af huset Nassau, s. gaf Nederländerna deras arfståthållare o. kgr 1581. 1702 o. sed. 1747. Kronprinsen af Nederl. bär titeln prins af O.

**Oranjefloden** l. Garib, fl. i S.Afrika, uppstår af Nu- o. Gei-Garib, källor i Katlambabergen; den fören. floden bildar norra gränsen till Kaplandet; utf. i Atlant. 2,013 km. l.

**Oranje-republiken,** förr fristat i S.-Afrika mel. Oranje-floden, Kapldt, Vaal-fl. o. Transvaalstaten. 125,200 kv.km., 447,088 inv. Hufvudrelig.: reformert. Hst.: Bloemfontein, omkr. 35,000 inv. O. grundades af från Kapldt utvandrade boers. 1902 britt. koloni und. namn af Oranjeflodskolonien; sed. 1909 und. namn af Orange Free State Province tillh. den då bild. federativa sammanslutn. af S.-Afr:s självstyr. britt. kolonier.

**ora'tio,** lat., tal, bön; o. obli'qua indirekt anföring; o. rec'ta, direkt anföring.

**oration,** lat., tal.

**orātor,** lat., talare. **-isk,** ang. talkonsten. **-ium,** bönsal; *tonk.,* kompositionsform af dels dramat., dels episk och lyr.-kontemplativ karaktär, mestadels med biblisk text.

**Oravais,** by i v. Finld. Slag 14/9 1808.

**Orb,** st. i Hessen-Nassau vid fl. O., 3,942 inv. Koksaltkällor.

**or'bis pic'tus,** lat., den målade världen, namn på barnbilderböcker, den 1:a utg. af Comenius 1657.

**Orcagna** (-kanja), Andrea, eg. Cione, florentin. mål., bildh., arkit., d. 1376. Tabernaklet i Or San Michele i Florens.

**Orchis** L., yxne, nyckelblomster, *Orchideæ.* Flere arter i Europa o. främre Asien. Prydnadsväxter.

**Orcus,** *rom. myt.,* underjorden, dödsriket.

**ordālier,** med.-lat., gudsdom und. medeltiden, hvarvid tvekamp, eld-o. vattenprof m. m. skulle bevisa ngns skuld l. oskuld.

**orden,** lat., förening af personer för ett gm vissa regler bestämdt mål. Andlig o. smnhålles is. gm löfte om armod, kyskhet o. lydnad; andl. o. världsl. riddar-o. och eft. mönster af de senare talrika sällsk. för olika ändamål. Från de sed. 14:e årh. talrikt stiftade världsl. riddar-o. öfverfördes namnet o. äfven på de yttre tecknen däraf (stjärna, kors o. band), s. utdelas på grund af civil l. militär förtjänst. Svenska o. äro: serafimer-, svärds-, nordstjärne-o. vasa-o. samt för frimurare Karl XIII:s o.

**order,** fr., befalln., förordn., uppdrag.

**ordin|ālia,** lat., ordningstal. **-ārie,** vanlig; på stat anställd (om tjänstemän). **-āta,** *mat.,* afst. fr. en pkt på en kroklinje t. abscissaxeln. **-ation,** föreskrift; prästvigning. **-ēra,** föreskrifva. **-är,** vanlig, medelmåttig.

**ordonnans,** fr., militär, kommenderad att tjänstgöra hos högre befälhafvare.

**ordres** (-der), fr., *hand.,* rättsinnehafvare.

**oreād,** *gr. myt.,* bergnymf.

**O'regon** (förk. Ore.), n.-amer. frist. v. Stilla haf., 250,000 kv.km., 413,536 inv. Berg: Cascade Range. Topp: Mountshood 3,421 m. h. Prärier. Mildt klimat. Näringar: åker- o. bergsbruk. Hst.: Salem.

**Orel** (arjåll'), ry. st. v. Oka, 70,075 inv.

**Orenburg,** befäst ry. st. v. Ural-fl., 72,425 inv.

**Ores'tes,** Agamemnons son, hämnades mordet på denne gm att döda sin mor Klytaimnestra, förföljdes af eumeniderna, gick med sin vän Pylādes till Taurien för att hämta Artemis' bild, försonades till sist med gudarne.

**Orfeus** (-fevs'), myt. grek. sångare, som utöfvade en oemotståndlig

trollmakt med sin musik och lyckades därigm rädda sin gemål Eurydike från underjorden. Sönderslets af bakkantinnor.

**orfèvrerie** (-fävrerī), fr., guldsmedskonst.

**Orfīla,** Matth. Joh. Bonnav., läk., f. 1787 Mahon på Minorca, d. 53 Paris. Utmärkt toxikolog o. kännare af rättsmedicin.

**orgān,** gr., verktyg; till bestämdt ändamål tjänande del af en växt l. djurkropp; människans stämma; person l. skrift (is. tidning) ss. målsman för ngn bestämd åsikt. **-isation,** sätt, hvarpå särsk. o. äro förenade. **-isera,** upprätta ett organiskt helt. **-isk,** försedd med o. **-ism',** lefvande kropp l. väsen.

**organist'** l. orgelnist, pers., anställd som orgelspelare.

**orgel,** lat. is. för kyrkor användt större musikal. blåsinstrum. Gm bälgen införes luft i tenn- l. träpipor, hvarvid såväl manualen (klaviatur för händerna) s. pedalen (klav. för fötterna) äro verksamma. O.-piporna äro gruppvis ordnade; hvarje grupp kallas register, hvartill registerdrag reglera luftens tillträde. Hufvudstämmorna ange den anslagna tonen, hjälp- l. fyllnadsstämmorna ters l. kvint, de blandade olika toner från flere pipor.

**or'gier,** gr., mysterier, is. vilda Bakkosfester, sed. utsväfningar öf. hufvud.

**orientaliska frågan,** frågan om lösning. af de gm förhållandena i orienten, is. på Balkanhalfön framkallade svårigheterna, har flere gånger framkastats ss. under grek. upproret 1821/29, Krimkriget 53/ 56 samt 75/78.

**orien't|en,** lat., österlandet. **-ālisk,** österländsk. **-alist',** kännare af österl. spr. o. lit. **-era sig,** göra sig hemmastadd.

**oriflamme** (-flamm'), fr., kyrkfana i S:t Denis; sed. fr. riksfana und. medeltiden.

**Ori'ganum** L., *Labiatæ. O. majorana* L., i Grekld, Asien, hos oss kökskrydda (mejram), lämnar officinell, eter. olja.

**Ori'genes,** lärd kyrkofader, f. 185 Alexandria, d. 254 und. Decianska förföljelserna. Skr. den 1:a dogmatiken.

**origināl,** lat., ngt ursprungligt, urbild, urskrift; egendoml. mska. **-itēt,** ursprunglighet, egendomlighet.

**originell',** lat., ursprunglig, egendomlig.

**Orinōco,** fl. i S.-Amer., uppr. på Sierra Parime, utf. med delta i Atlanten, 2,225 km. l. Omr.: 944,000 kv.km.

**Orīon,** 1) *gr. myt.,* jägare, upptagen bland stjärnorna; 2) *astron.,* stjärnbild m. omkr. 2,000 stjärnor.

**Orizāba,** mexic. st. vid foten af vulkanen O. 32,894 inv.

**orkān** (på Haitispr. *urakan*), häftigaste stormvind.

**Orkenöarna,** eng. Orkneys, brit. ögrupp i Atlanten vid n. spetsen af Skottland, 973 kv.km., 28,968 inv. Mildt klimat.

**orkes'ter,** gr., plats på teatrar o. konsertsalar för musikanterna; äfv. smnfattn. af dessa.

**orkes'trion,** gr., själfspelande instr., ersättande en orkester.

**orkidēer,** *bot.,* monokotyledon växtfamilj med oregelbundna, praktfulla blommor. Omkr. 2,000 arter, mest fr. trop. Amer. o. Ind. arkipel. Dyrbara prydnadsväxter för drifhus.

**Orkneys** (årknes), se Orkenöarna.

**Orko'menos** *g. geogr.,* st. i Boiotien vid Kefisos o. Kopaissjön. Sl. 367 o. 85 f. K.

**Orlamünde,** st. i Sachs.-Altenburg, 1,650 inv. Till 1342 stamort för grefvarne af O.

**Orlan'do furioso,** it., »rasande Roland», epos af Ariosto.

**orleāna,** orangegult färgämne, s. erhålles af frukten af *Bixa orellana* i Guyana o. Brasilien.

**Orléans** (-ang), fr. st. vid Loire, 68,614 inv. Ford. befäst.

Katedral, bisk., bibliot., museum, börs. Betydl. hand. o. industri.

**Orléans** (-ang), Jungfrun af, se Jeanne d'Arc.

**Orléans** (-ang), namn på flere grenar af fr. kon.-huset. Den nuv. ätten O. härstammar från Ludv. XIV:s bror Filip (1640/01). Hans son 1) Fil. II, f. 1674, 15/23 regent i Frankr., beryktad f. sedeslöshet, d. 23. — Dennes sonsonsson 2) Ludv. Fil. Jos., f. 1747, kallade sig und. revolut. »Égalité», giljot. 1793. — Dennes sonson 3) Ferd., son af Ludv. Fil. (se d. o.), f. 1810, d. 42 gm fall fr. en vagn. — Dennes söner 4) Ludv. Fil., gref. af Paris (se Ludv. Fil.). — 5) Rob. Fil., hert. af Chartres, f. 40. Öfr. söner äro Nemours, Joinville, Aumale o. Montpensier. O:s egendomar indrogos und. Nap. III, men återskänktes 1872; däremot förbjödos 83 O. anställn. i armén.

**Orleanska jungfrun,** se Jeanne d'Arc.

**Orlov',** ry. fam. 1) Grigorij, Katar. II:s gunstl., upphofsman till Pet. III:s mord, d. 1783 Moskva. — Dennes bror 2) Alexei, Pet III:s mördare, 68 storamiral, förintade turk. flottan vid Tschesme 70, d. 08 Moskva. — Dennes brorson 3) Alexei, f. 1788, min.-president under Nik. I, d. 61 Petersburg.

**ormar,** *Ohpidia,* ordn. bland kräldjuren med långsträckt, fotlös kropp, betäckt m. fjäll o. sköldar; underkäksgrenarna löst förenade; ögonlock o. bröstben saknas; buken med skenor. I Sverige två familjer: snokar,

*Colubridæ,* utan gifttänder, huggormar, *Viperidæ,* med gifttänder.

**ormbunkar** l. bräknar, *Filices, Cryptogamæ,* mestadels ört-, men äfven träd-artade växter. Stambladen ha på baksidan sporgömmen. Öfver 3,000 arter, utbredda öfver hela jorden.

**ormslån,** se kopparormen.

**Ormusd,** högsta väsendet hos parserna, motarbetar Ahriman ss. det ondas Gud.

**ormvråken,** *Buteo vulgaris* Bechst., af roffåglarnas ordn., allm. i s. o. mel. Sverige, 52 cm. l,. Öfvervägande nyttig. Flyttfågel.

**ornament',** lat., prydnad. **-īk,** läran om den rätta användn. af o.

**ornāt,** lat., prydnad, ämbetsdräkt.

**ornēra,** lat., pryda, smycka.

**ornitologī,** gr., läran om fåglarna.

**Ornön,** ö i Ö.-sjön nära Dalarön. Bildar jämte några smärre öar Ornö kapellförsamling.

**oro,** svänghjul, s. i fickur ersätter pendeln.

**Oron'tes,** fl. i Syrien, uppr. på Antilibanon, utf. i Medelh.

**Oroust** (Orust), ö i Kattegatt tillhörande Bohuslän, 336 kv.-km., omkr. 21,000 inv. Bildar O. östra o. O. västra härad.

**Orphei drängar (O. D.),** en sångförening i Uppsala, stift. 1853.

**orren,** *Tetrao tetrix* L., af hönsfåglarnas ordn., 48/54 cm. l., i Europas o. Asiens skogar. Stannfågel. Utm. villebråd.

**orselj',** fr., degartad, purpurröd massa af malda lafvar. Användes till färgning.

**Orsīni,** Fel., it. gref., f. 1819 Meldona, delakt. i it. revolut. före o. eft. 48, försökte döda Nap. III 14/1 58 medelst ett slags bomb (O.-bomb), giljot. 13/3 s. å.

**Orsova** (år'schåva), namn på 2 fästn. vid Donau, 1) Nya O. i Serbien, 3,000 inv., midt emot 2) Gamla O., i Ungarn, 4,610 inv. Rom. fornlämningar.

**ort,** vikt, 1/100 skålp. l. $4,_{25}$ gr.

**Ortleralperna,** alpgrupp i s. Tyrolen o. Lombardiet. Högsta topp Ortler, 3,906 m.

**orto|dox',** gr., renlärig. **-doxī,** jfr heterodox.

**ortoëpi,** gr., läran om ords rätta uttal.

**ortogonāl,** gr., rätvinklig.

**ortografī,** gr., rättskrifning.

**ortolānsparfven,** *Emberiza hortulana* L., af tättingarnas ordn., allm. öfver hela landet, 16 cm. l. Flyttfågel.

**ortopedī,** gr., *läk.,* konsten att bota snedheter i ryggraden, benen, fötterna o. s. v.

**Orūro,** st. i Bolivia, 3,680 m. öf. haf., 13,575 inv. Silfvergrufvor.

**Orust,** se Oroust.

**Orvar Odd,** pseud. för O. P. Sturzen-Becker.

**Orviēto,** it. st., 18,543 inv. Got. katedral.

**Orzeskōwa** (orscheschko-), Eliza, pol. förf:a, f. Pavlovska 1842, Grodno, d. 10. Polens förnämsta förf:a, skr. rom. om pol. o. jud. förh.

**osāger,** indianstam i N.-Amer., omkr. 1,700.

**Osāka,** st. på s. kusten af Nippon, 996,000 inv. Hamn.

**Osborne** (ass'börn), lustslott nära Cowes på ön Wight, sedan 1902 hvilohem för eng. officerare.

**Oscar Fredrik,** se Oskar (II).

**oscill|ation,** lat., svängn. fram och tillbaka m. en pendel. **-era,** svänga fram o. tillbaka.

**Osian'der,** Andr., ty. teol., f. 1498, d. 52 ss. prof. i Königsberg. Angreps häft. för sin lära om rättfärdiggörelsen.

**Osīris,** fornegypt. gud. Isis' gemål o. broder, åkerbrukets grundl., dödades af Tyfon. Personifierade solens och ljusets välgörande och alstrande kraft.

**Oskar,** sv.-nor. furstar. 1) O. I, son af Karl XIV Joh., f. 4/7 1799 Paris, hert. af Södermanl. 10, kronprins 18, kon. 44, reg. liberalt, d. 8/7 59. Var äfv. mål., komposit. o. förf. Skr.: *Om straff och straffanstalter* (41). Sed. 23 g. m. Josefina af Leuchtenberg. — Hans son 2) O. II (Oscar Fredrik), f. 21/1 1829, hert. af Östergötl., kon. 72, har utöfvat stort inflytande på Sveriges utveckl. Sed. 57 g. m. Sofia af Nassau, måste 05 afstå från Norges tron, d. 8/12 07. Skr.: *Ur Svenska flottans minnen* (58) m. m. — Dennes 2:e son 3) O. Karl August, se Bernadotte.

**Oskarshamn,** st. i Kalmar l. vid Ö.-sjön, 7,916 inv. (08). Skeppsvarf. Lifl. handel o. sjöfart. Stadsprivil. 1856. Var förut köping und. namnet Döderhultsvik.

**osker,** fornitaliskt folk i s. Italien.

**oskiska spel,** se atellaner.

**Oslo,** till 1624 Norges hst., nu förstad till Kristiania.

**Osman,** de turk. sultanernas stamfar, reg. i Mindre Asien 1288/26.

**Osmaniska riket,** se Turkiet.

**Osman Pascha,** turk. gen., f. 1837 Mindre Asien, försvarade Plevna 77, 78/85 krigs-min, o. palatsmarsk., d. 00 Konstantinopel.

**os'mium,** *kem.,* metalliskt grundämne, s. i små mängder förekommer i förening m. platina o. iridium. **-ljus,** ett 1900 af K. Auer uppf. elektr. ljus, där osmium tjänar som glödkropp.

**osmos** (-mås), gr., diffusionsförfarande vid sockerberedn.

**Osnabrück,** st. i Hannover vid Haase, 59,580 inv. En af de platser, där Westfal. fred. slöts 1648.

**Ossa,** *g. geogr.,* nu Kissovo, bergkedja i Tessalien, 1,953 m. h.

**ossēter,** indogerman. folk i Kaukasien.

**Oss'ian,** kelt. bard i 3:e årh. Hans stridssånger utg. på engelska af Macpherson.

**Ossian-Nilsson,** Karl Gust., skald, f. 1875 Lund, har uppträdt i samhällsspörsmål, skr. *Hedningar* (01), *Barbarskogen* (09), dramat *Tigerhuden* (09) m. m.

**Ossip Schubin,** pseud. för Lula Kirschner.

**ost,** består af i mjölken förekommande ostämne (kasein), utfälles ur mjölken gm tillsats af löpe, alun l. ättika.

Huf.-produktionsländ.: Frankrike, Holland, Engld, Schweiz, Italien, Förenta staterna. — Af den eft. tillverkn. af ost kvarblifna vasslan beredes missost l. mesost, s. hufvudsakl. består af mjölksocker.

**Ostāde,** Adrian van, nederl. genremål., f. 1610 Haarlem, d. där 85.

**Osten'de,** belg. st. v. N.-sjön, 41,181 inv. Kanaler, hamn, badort, ostronodling.

**osten|sībel,** lat., sevärd, framträdande. **-siv,** i ögonen fallande, prålande. **-tation,** skryt, prål.

**osteologī,** gr., *anat.,* läran om benen.

**osterīa,** it., värdshus.

**Ostermann,** Heinr., ry. statsman, f. 1686 Bockum, sed. 04 i ry. marinens tjänst, riksvicekansler o. 30 gref., 41 förvist till Sibir., d. 47 Beresov.

**Ostfranken,** und. medelt. detsma s. Austrasien, 843/911 själfst. rike. Ur O. framgick ty. riket.

**Os'tia,** *g. geogr.,* Roms hamnst. v. Tiberns mynning. Nu i ruiner.

**ostināto,** it., *tonk.,* fortsatt återupprepande af ett tema med städse ändrade kontrapunkteringar.

**Ostindien,** se Indien.

**ostindiska kompanier,** handelskompanier, s. bildats af europ. sjömakter för drifvande af handel på Indien. Det eng. o., grund. 1600, gjorde landvinningar, is. i Bengalen, spelade viktig polit. roll, upplöstes 1858; dan. grund. 1618, uppl. 1729; franska grund. 1664, uppl. 1769. Det svenska o. upprättades 1713, verkade till en början m. ofantl. vinst o. uppl. 1814.

**ostjāker,** finskt folk i Sibir. mel. Jenisej o. Uralbergen.

**Ostkap,** Asiens östspets vid Berings sund, 208 1/4° ö. l.

**Ostpreussen,** östra hälften af forna prov. Preussen, 36,981 kv.km., 2,034,593 inv. Hst.: Königsberg. Hist: 1015/1161 und. pol. öfverhöghet; i början af 13:e årh. stred ty. orden mot de hedn. preussarne o. underkufvade O. 1283; 1466 kom O. und. pol. öf.-höghet. 1525 upprättades hertigd. Preuss., 1618 tillföll Preuss. Brandenburg, 1701 blef Preuss. kon.-rike.

**ostracism',** gr., form för landsförvisn. af misshagl. män i Athen gm att skrifva deras namn på stenskärfvor.

**Ostrolen'ka,** ry.-pol. st. vid Narev, 12,949 inv. Sl. 16/12 1807 o. 26/6 1831.

**ostron,** *Ostrea* L., blötdjur af musslornas klass. Vanl. o., *O. edulis* L., vid Europas kuster (ej i Ö.-sjön), föder årl. of. 1 mill. ungar, s. samla sig i o.-bankar. De eng. o. anses bäst. I Frankr. har o:s uppfödande i s. k. parker länge utöfvats.

**Ostwald,** Vilh., ty. kem., f. 1853 Riga, sed. 82 prof. där, sed. 87 i Leipzig, berömd på den fys. kemiens omr. Nobelpristagare 09.

**Osvieczim** (-vjäsim), st., se Auschwitz.

**Otaheiti,** se Tahiti.

**Otell'o,** moren i Venedig, hjälten i ett sorgesp. af Shakespeare; äfven en af Rossinis operor.

**o tem'pora, o mōres,** lat., o tider!, o seder! Eft. Cicero.

**Otho,** Marc. Salv., rom. kejs. und. 3 mån., d. 69 e. K.

**otiatrī,** gr., öronläkekonst.

**ōtium,** lat., ledighet fr. bestyr.

**otoskōp,** gr., öronspegel.

**Otran'to,** it. st. v. O.-sundet, 2,400 inv. Ärkeb., sl. 811.

**Otrys,** *g. geogr.,* berg i Tessalien.

**Ott'awa,** 1) bifl. till St. Lawrence, 1,300 km. l., 2) sed. 1858 hst. i Dominion of Canada vid O.-fl.. 59,928 inv.

**ottāve rime,** it. o. sp. episkt versmått; 8-rad. stanser, i lika 1, 3, 5, vidare 2, 4, 6, samt 7 o. 8 rimma med haa.

**Ott'ensen,** förr stad, sed. 1889 förenad med Altona.

**Otto,** 1) O. I, rom.-ty. kejs., f. 912, son af Henr. I, underkuf. vender, dan., kon. i Italien 951, slog 55 magyarerna på Lechfältet, kejs. 62, d. 73 Memleben. — Dennes son 2) O. II, f. 955, kejs. 67, efterträdde s. far 73, segr. öf. Danmark, Frankr. o. Byzant., d. 83 Rom. — Dennes son 3) O. III, f. 980, kejs. 96, d. 1002 Paterno. — 4) O. IV, f. 1174, son af Henr. Lejonet, 98 motkon. till staufern Filip, 08 ensam, 09 kejs., 10 bannlyst, hade Fredr. II mot sig 12, slagen af fransm. vid Bouvines 14,

d. 18 Harzburg. — 5) O. af Wittelsbach, stamfar för bai. furstehuset, f. omkr. 1120, d. 83. — 6) O. I, kon. af Baiern, son t. Maximil. II, f. 1848, kon. 86, vansinnig. — 7) O. I, kon. af Grekld, f. 1815 Salzburg, son af Ludv. I af Baiern, kallad till Grekld 33, afsatt 62, d. 67 Bamberg.

**Ottokar,** böhm. kon., 1251 hert., 53 kon., 73 förklarad i akt af kon. Rudolf, stup. 78 på March-fältet.

**otto|mān,** turk. hvilobädd. **-mānsk,** turkisk.

**Otway** (ott'we), Thom., eng. dram., f. 1651 Trotton, d. 85. Skr.: *Venice preserved* m. m.

**oubliette** (ubliätt'), fr., fängelsehåla med en fallucka, hvari fångar fordom nedstörtades o. öfverlämnades åt glömskan.

**Oudenaarde** (audenārde), belg. st. v. Schelde, 6,572 inv. Sl. 11/7 1708.

**Oudh,** se Audh.

**Oudinot** (udinå), 1) Nicol. Charl., hert. af Reggio, fr. mar sk., f. 1767 Bar le Duc, deltog i Nap. I:s krig, förde 23 1:a armékåren till Span., 42 guv. för Invalidhuset, d. 47. — Hans son 2) Nic. Charl. Vict., f. 1791, sed. 09 i Nap. I:s fälttåg, 35 gen. i Algeriet, anförde 49 expedit, mot rom. republ., 51 befälh. för nat.-gardet, d. 63.

**Ouessant** (uesang'), fr. ö vid Bretagne. Sl. 27/6 1779.

**où est la femme** (û ä la famm), fr., »hvar är kvinnan?» Ordspr., söker eft. kvinnan ss. anstifterska till intriger, brott o. d.

**Ouida** (uīda), se Ramée.

**Ouro-Prēto** (ojru-), ford. Villarica, brasiliansk st., 59,249 inv. Guld.

**Ouse** (ūs), fl. i Engld, förenar sig med Trent t. Humber, 240 km. l.

**out|rigger** (aut'riggör), eng., *sport.,* utriggare, kapproddbåt med årklykorna utanför relingen. **-sider** (-saj'dör), kapplöpningshäst utan utsikt att vinna.

**ouvertyre** (uvertyr), öppning, inledn. till en opera, ett oratorium o. s. v.

**ovāl,** lat., äggrund.

**ovambo,** negerfolk i v. S.-Afrika.

**ovārium,** lat., äggstock; äggsamling.

**ovation,** lat., hos romarne mindre triumf; hyllning.

**Owen** (åen), 1) Rob., eng. socialist, f. 1771, sökte 23/27 stifta ett kommunist. samfund i Amer., d. 58. — 2) Samuel, mek., f. 1774 Engld, 04 till Sverige, byggde den 1:a passagerarångbåt där, d. 54. — 3) Sir Rich., eng. naturf., f. 1804, förest. för nat.-hist. afdeln. af Brit. museum, d. 92. Paleontolog. Förf.

**Overbeck,** 1) Friedr., ty. mål., f, 1789 Lübeck, d. 69 Rom. — Hans brorson 2) Joh., arkeol., f. 1826 Antwerpen, sed. 53 prof. i Leipzig, d. 95.

**Overweg,** Ad., ty. afrikares., f. 1822 Hamburg, 49/55 i Sahara, d. 52 Maduari vid Tsad.

**Ovīdius Naso,** Publius, rom. skald, f. 43 f. K., d. 17 e. K. Tomi. Skr.: *Metamorphoses, Ars amandi, Tristia, Fasti, Epistolce ex Ponto* m. m.

**Oviēdo,** sp. st. i Asturien 48,103 inv.

**ōvum,** lat., ägg.

**oxalīt,** *min.,* oxalsyrad järnoxidul i brunkol.

**oxālsyra,** $H_2O_2C_2O_2$, en i förening med baser i växtriket mycket utbredd syra. Framst. i stort gm sågspåns upphettn. m. en blandn. kaustikt kali o. natron. Färg- o. luktlös, mycket sur, löslig i vatten, giftig. Användes i kattuntryckerier m. m.

**oxel,** se Sorbus.

**Oxen,** stjärnbild o. 2:a tecknet i djurkretsen.

**Oxenstjerna,** gammal sv. ätt, som härstammar från Bengt Nilsson, riksråd und. kon. Albrekt. 1) Bengt Jönsson var en af de mest inflytelserika männen und. kon. Kristoffer, riksförest. jämte s. bror Nils 1448, d. omkr. 50. — Hans son 2) Jöns Bengtsson, f. 1417, blef 48 ärkeb. i Upps., var Karl Knutssons itrige motstånd., fördref denne 57 och styrde Sverige s. riksförestånd., till Krist. I 63 förde honom fången tillDanmark. Frigafs 65, fördref ånyo Karl Knutsson o. valdes till riksförest., men måste fly 67, d. s. å. — Dennes brorson 3) Sten Kristersson, riksråd, var en våldsam man, låg i ständig fejd med Svante o. Sten Sture, d. 1516 i fängelse. — 4) Axel (Gustafsson), grefve, statsm., f. 1583, riksråd 08, rikskansler 12 o. var sedan Sveriges ledande statsm. Slöt freden i Knäred 13, förf. riksdagsordn. 17, 26/31 gen.-guv., i Preussen, blef evang. förbundets ledare 33, medlem af förmyndarereg. 36, slöt 45 fred i Brömsebro, 48 Westfal. freden, drog sig sedan tillbaka, d. 54. O. ansågs af sin samtid för en af Europas yppersta statsmän. — Dennes son 5) Johan, grefve, statsm., f. 1611, var 41/48 en af fredsunderhandlarne i Osnabrück, d. 57. — Dennes syssling 6) Bengt (Gabrielsson), gref., statsm., f. 1623, riksråd 54, användes vid fredssluten i Oliva (60) och Nijmegen (79), kanslipresid. 80 o. utrikespolitikens ledare, d. 02. — Dennes brorsonsson 7) Joh. Gabr., gref., skald, f. 1750, 86/89 riksråd, 92/01 riksmarsk., 86 ledarn, af sv. akad., d. 18. Var en af gustavian. tidens största skalder. Skr.: lärodikterna *Skördarne* och *Dagens stunder* samt *Skaldebref,* öfvers. Miltons *Det förlorade paradiset* m. m.

**Oxford,** grefsk. i mel. England. 1,957 kv.km., 182,768 inv. Hst. O., vid Isis o. Cherwell, 49,336 inv. Univ. (grund. 1249), bibliot. (500,000 bd, 22,000 manuskr.), observat., museum, bot. trädg.

**oxhufvud,** ford. sv. våtvarumått = 90 kan. = 235,6 l.

**oxīd,** *kem.,* förening mel. en radikal o. syre.

**oxidation,** *kem.,* syrsättning.

**oxidūl,** *kem.,* syrefattigare oxid.

**Oxus,** se Amudarja.

**oxygēnium,** *kem.,* syre (se d. o.).

**oxymōron,** gr., retor. figur, smnställn. af 2 ord, s. skenbart motsäga haa, ex. ung gubbe.

**ozæna,** gr., stinknäsa, *läk.,* kronisk katarr i näshålan med stinkande slemafsöndring.

**Ozārk,** bergskedja i Missouri, 425/ 460 m. h.

**ozokerīt** l. bergvax, af paraffin bestående min., vid Kasp. haf., i Galizien m. fl. st.

**ozōn,** allotrop. modifikat. af syre, s. förekommer i ringa mängd i atmosfären, bildas vid elektr. urladdn., gm oxidat. af fosfor etc., har en egendoml. gmträngande lukt och verkar mycket starkare oxiderande än syre. Uppt. 1840.

## P.

**P, p,** 16:e bokst. i alfab.; på rom. inskrifter = Publius, Populus m. m.; i mus. *p.* = piano, poco.

**P,** kem. tecken för Phosphorus (fosfor).

**pace-|maker** (pēs-mēkör), eng., *sport.,* stegare (en som följer en cyklist för att hålla honom i rätt takt).

**pacifikation,** lat., fredsstiftning.

**Pacifikbanor,** 6 n.-amer. järnv., sträckande sig fr. Atlanten till Stilla hafvet, 52,768 km. l.

**Pācius,** Fredr., komp., f. 1809 Hamburg, 28/34 vid hofkapellet i Sthm, sed. musiklärare vid H.-fors univ., 60 prof. där, d. 91. Komp. bl. a. mus. till *Vårt land* och *Suomis sång.*

**Pactōlus,** *gr. sag.,* en guldförande flod i Lydien.

**pac'tum an'te nuptiāle,** lat., se äktenskapsförord.

**pac'tum tur'pe,** lat., nesligt aftal.

**Pacūvius,** Marcus, rom. dram., f. omkring 220 f. K., d. omkr. 130 Tarent.

**Paddington** (pädd'ingtön), ford. by, nu en del af v. London.

**paddor,** *Bufonidæ,* till grodorna hör. familj. I Sverige finnas vanl. p., *Bafo vulgaris* Laurenti, 8 cm. l., grönfläckiga p., *B.*

Danmark. Frigafs 65, fördref ånyo Karl Knutsson o. valdes till riksförest., men måste fly 67, d. s. å. — Dennes brorson 3) Sten Kristersson, riksråd, var en våldsam man, låg i ständig fejd med Svante o. Sten Sture, d. 1516 i fängelse. — 4) Axel (Gustafsson), grefve, statsm., f. 1583, riksråd 08, rikskansler 12 o. var sedan Sveriges ledande statsm. Slöt freden i Knäred 13, förf. riksdagsordn. 17, 26/31 gen.-guv., i Preussen, blef evang. förbundets ledare 33, medlem af förmyndarereg. 36, slöt 45 fred i Brömsebro, 48 Westfal. freden, drog sig sedan tillbaka, d. 54. O. ansågs af sin samtid för en af Europas yppersta statsmän. — Dennes son 5) Johan, grefve, statsm., f. 1611, var 41/48 en af fredsunderhandlarne i Osnabrück, d. 57. — Dennes syssling 6) Bengt (Gabrielsson), gref., statsm., f. 1623, riksråd 54, användes vid fredssluten i Oliva (60) och Nijmegen (79), kanslipresid. 80 o. utrikespolitikens ledare, d. 02. — Dennes brorsonsson 7) Joh. Gabr., gref., skald, f. 1750, 86/89 riksråd, 92/01 riksmarsk., 86 ledarn, af sv. akad., d. 18. Var en af gustavian. tidens största skalder. Skr.: lärodikterna *Skördarne* och *Dagens stunder* samt *Skaldebref,* öfvers. Miltons *Det förlorade paradiset* m. m.

**Oxford,** grefsk. i mel. England. 1,957 kv.km., 182,768 inv. Hst. O., vid Isis o. Cherwell, 49,336 inv. Univ. (grund. 1249), bibliot. (500,000 bd, 22,000 manuskr.), observat., museum, bot. trädg.

**oxhufvud,** ford. sv. våtvarumått = 90 kan. = 235,6 l.

**oxīd,** *kem.,* förening mel. en radikal o. syre.

**oxidation,** *kem.,* syrsättning.

**oxidūl,** *kem.,* syrefattigare oxid.

**Oxus,** se Amudarja.

**oxygēnium,** *kem.,* syre (se d. o.).

**oxymōron,** gr., retor. figur, smnställn. af 2 ord, s. skenbart motsäga haa, ex. ung gubbe.

**ozæna,** gr., stinknäsa, *läk.,* kronisk katarr i näshålan med stinkande slemafsöndring.

**Ozārk,** bergskedja i Missouri, 425/ 460 m. h.

**ozokerīt** l. bergvax, af paraffin bestående min., vid Kasp. haf., i Galizien m. fl. st.

**ozōn,** allotrop. modifikat. af syre, s. förekommer i ringa mängd i atmosfären, bildas vid elektr. urladdn., gm oxidat. af fosfor etc., har en egendoml. gmträngande lukt och verkar mycket starkare oxiderande än syre. Uppt. 1840.

## P.

**P, p,** 16:e bokst. i alfab.; på rom. inskrifter = Publius, Populus m. m.; i mus. *p.* = piano, poco.

**P,** kem. tecken för Phosphorus (fosfor).

**pace-|maker** (pēs-mēkör), eng., *sport.,* stegare (en som följer en cyklist för att hålla honom i rätt takt).

**pacifikation,** lat., fredsstiftning.

**Pacifikbanor,** 6 n.-amer. järnv., sträckande sig fr. Atlanten till Stilla hafvet, 52,768 km. l.

**Pācius,** Fredr., komp., f. 1809 Hamburg, 28/34 vid hofkapellet i Sthm, sed. musiklärare vid H.-fors univ., 60 prof. där, d. 91. Komp. bl. a. mus. till *Vårt land* och *Suomis sång.*

**Pactōlus,** *gr. sag.,* en guldförande flod i Lydien.

**pac'tum an'te nuptiāle,** lat., se äktenskapsförord.

**pac'tum tur'pe,** lat., nesligt aftal.

**Pacūvius,** Marcus, rom. dram., f. omkring 220 f. K., d. omkr. 130 Tarent.

**Paddington** (pädd'ingtön), ford. by, nu en del af v. London.

**paddor,** *Bufonidæ,* till grodorna hör. familj. I Sverige finnas vanl. p., *Bafo vulgaris* Laurenti, 8 cm. l., grönfläckiga p., *B.*

*variabilis,* Pallas, 7 cm. l., och stink-p., *B. calamita* Laurenti, omkr. 7 cm. Ligger i dvala om vintern.

**Paderborn,** st. i Westfalen v. Pader, 26,466 inv. Bad, bisk.

**Paderew'ski,** Ignaz Johan, ry. pianist, f. 1859 Podolien, sedan 87 glänsande turnéer.

**Padilla** (-dil'ja), Juan de, kastil. städernas anförare mot Karl V; slagen o. afrättad 1521.

**padischā,** pers., egentl. kon.-hus; tit. f. mohammed. härskare.

**Padōva,** se Padua.

**padrōne,** it., herre; gynnare.

**Pādua,** it. Padova, prov. i Ital., 2,141 kv.km , 456,194 inv. Hst. P. vid Bacchiglione, med omkr. 84,000 inv. Bisk., domk., univ., akad., bot. trädg., målargall., kanaler.

**Paër,** Ferdinando, it. mus., f. 1771, d. 39 Paris. Komp. operor m. m.

**Pæstum,** *g. geogr.,* st. på Lukaniens västkust. Förstörd i 10:e o. 11:e årh. Ruinerna uppt. 1730.

**Paēz,** José Antonio, sydamer, statsman, f. 1790 Venezuela, 30/63 3 gngr pres. o. 46 dikt. där, d. 73 N. York.

**Paflagōnien,** *g. geogr.,* landsk, i Mindre Asien vid Svarta hafvet. Hst. Sinope.

**Pa'fos,** *g. geogr.,* fenicisk koloni på Cyperns västkust.

**Paganīni,** Niccoló, ber. it. violinvirtuos, f. 1784, Genua, d. 40 Nizza. Originell som mska och komp., hans spel af demon. verkan.

**paginism',** lat., hedendom, afgudadyrkan.

**page** (pāsch) fr., adlig yngling i tjänst hos furstl. personer.

**pāgina,** lat., boksida.

**pagoder,** hinduernas fristående tempel, hks afgudabild. äro vanskapl. figurer m. rörl. hufvud.

**Paijkull,** 1) Otto Arnold, fälth., f. 1662 Livland, förde 05 de sachs. trupperna mot Karl XII, men blef fången o. afrättad 07 ss. landsförrädare, ehuru då sachs. undersåte. — 2) Karl Vilh. v., naturforskare, f. 1836, d. 69 ss. folkskoleinspekt. Skr.: *En sommar på Island* (66), *Istiden i Norden* (67) m. m.

**Paiōnios** (paj-; lat. *Pæonius*), gr. bildh., Feidias' lärj. Nikestoden i Olympia.

**pair** (pär), fr., se pär.

**Paisley** (päsle), st. i Skottld v. Cart, 87,142 inv. Fabr.

**Paixhans** (päkssangs'), Henri Jos., fr. ingen., f. 1783 Metz, d. där ss. gen. 54. Uppfann de efter honom benämnda bomberna.

**pajazzo** l. bajazzo, it, rolighetsmakare.

**paketbåt,** ångskepp f. post o. passagerare.

**Palacky** (-lat'ski), Frz, böhm. hist. o. panslavist, f. 1798 Mähren, d. 76 Prag.

**pāladin,** riddare af Artus' o. Karl d. stores hof; vandrande riddare.

**Palafox y Melzi,** don José, hert. af Zaragoza, som han hjältemodigt försvarade 1808/09, f. 1780, d. 47 Madrid.

**palagonit,** *min.,* amorft brunakt., pechstensart. min. i Siciliens vulkan. bildningar.

**palais** (-lä), fr., slott.

**palambīno,** it., hvit l. gul marmor.

**palankīn,** ostind. bärstol.

**palatīn,** till 1853 innehafvare af högsta värdigh. i Ungarn, konungens ställföreträdare.

**Palātium,** lat. namn på Pfalz.

**palats',** slottslik byggnad.

**Palavān** l. Paragua, ost.-ind ö n.o. om Borneo, 12,152 kv.-km., omkr. 50,000 inv. Norra del. sp.

**palāver,** port., högtidl. underhandl. med afrik. infödingar.

**palazz'o,** it., palats.

**Palembang,** ford. kon.-rike, nu holl. residentsk. på ö. Sumatra, 139,128 kv.km., 804,299 inv. Hst P. 53,788 inv. Fästn.

**Palen'cia,** sp. prov., 8,434 kv.km., 192,800 inv. Hst. P. v. Carrion, 15,940 inv.

**paleografī,** gr., känned. om forn- och medeltidens olika skrifsätt.

**paleologerna,** den sista dynastien i östrom. riket, 1261/1453.

**paleontologī,** gr., läran om försteningarna.

**paleotyper,** se inkunabler.

**Paler'mo,** it. prov. på Sicilien, 5,047 kv.km., 818,978 inv. Hst. P. (äfv. Siciliens hst.) på nordkust., med omkr. 310,000 inv. Domk., univ., ärkeb., akad., bot. trädg., slott, palats, hamn, handel. Fort.

**Palestīna,** »Det förlofvade» l. «Det hel. landet», i forntid. landet mel. Medelhaf., Antilibanon o. Syriska öknen, omkr. 27,500 kv.km., 1 mill. inv. Ind.: Judéen, Samarien, Galiléen och Peréen. Fl.: Jordan. Sjöar: Döda haf., Genesaret. Berg: Gilboa. Hst. Jerusalem. Nu turk. vilajetet El kuds.

**pales'tra,** gr., brottningsskola.

**Palestrīna,** Giov. Pierluigi da, it. kyrkokomp., f. 1514 i P., d. 94 Rom. Epokgör. f. kyrkomusiken.

**Pales'tro,** by i öfre Italien, slag 30—31/5 1859.

**paletot** (pallötå), paletå, vid öfverrock l. kappa.

**palett',** fr., målares färgbräde.

**Palikāo,** se Cousin-Montauban.

**palimbacchīus,** se antibacchius.

**palimpsest',** gr., gammal pergamenthandskr., s. blifvit utplånad, men af forsk. på kem. väg återställd o. gjord läsbar.

**palindrōm,** gr., gåta af ord, s. äfv. kan läsas baklänges, ex. köl, lök.

**Palinūros,** Aineias' styrman, föll und. sömnen i hafvet.

**palisan'derträ,** se jacaranda.

**palissād,** fr., skans l. stormpåle.

**Pālitzsch** (-litsch), Joh. Geo., sachs. bonde o. astron., f. 1723, d. 88. uppt. Halleys komet m. m.

**paljett',** fr., en liten glänsande rund metallskifva, till prydnad.

**Palks sund,** mel. Främre Ind. och Ceylon.

**Pallādio,** Andrea, it. arkit., f. 1518, d. 80 Venezia. Förf.

**palladium,** *kem.,* Pd = 106, metall. elem., förekom. tills. m. platina, silfverhvitt, smidbart. Eg. v. $11_8$. Uppt. 1803 af Wollastou.

**pallādium,** lat., den, enl. sagan, i Troja nedfallna bilden af Pallas; skyddande helgedom.

**Pall'as Atene,** se Atene.

**pallasch',** slav., tunga kavalleriets hugg- o. stickvärja.

**palliatīv,** lat., symtomen, men ej själfva sjukd. botande medel; hjälp f. ögonblicket.

**Pallin,** Joh. Rud., hist., pedag., f. i Karlstads landsförs. 1830, 64/97 lektor vid Nya Elem.-skol. i Sthm, d. 10, har utg. lärob. i hist.

**pall'ium,** lat., grekernas mantel; kat. ärkebiskop. hvita axelbinda.

**Pall-mall** (päll'-mäll'), gata i London, där de förnämsta klubbarna äro belägna.

**palm,** längdmått i Grekld o. Holld = $0,_{1}$ m., Ital. = $0,_{223}$ m., Engld (pam) = $7,_{6}$ cm.

**Palm,** 1) Gust. Vilh., landsk.-mål., f. 1810, d. 90. Is. bild. fr. Ital. — 2) Aug., socialismens banbrytare i Sverige, f. 1849 i Malmöh. län, 82 red. för *Folkviljan,* 85 för *Socialdemokraten,* hetsig agitator.

**Palma,** 1) hst. på Mallorca, 63,937 inv., hamn; 2) den västligaste af Kanarieö., 715 kv.km., 43,994 inv. Hst. Santa Cruz.

**Palma,** Jacopo il Vecchio, it. mål., f. vid Serinalta, d. 1528.

**Palmær,** Henrik Bernhard, förf., publ., f. 1801, d. 54 Linköp. Skr.: *En liten lustresa etc.* (48), *Bref t Sv. Minerva* m. m. Redig. »Östgöta Correspond.» och «Östgöta Gazetten».

**Palmblad,** Vilh. Fredr., hist., lärd, f. 1788 Östergötl., d. 52 ss. prof. i Upps. Skr. lärob. i hist. och geografi, novell., biografier (i Biogr. lex.) m. m. Utg. 48/51 tidn. »Tiden».

**Palmcrantz,** Karl Helge Julius, uppfinnare, f. 1843 Jämtl. l., d. 80 Sthm, uppfann bl. a. 73 en af många arméer använd kulspruta.

**Palme,** Joh. Henr., bankm., f. 1841 Kalmar, någon tid notarie i 1:a kam., ordf. i Sthms Inteckn.-bol.,

som kom till stånd 69 på hans initiativ.

**palmer,** *Palmæ* Bartl., naturl. famill. af buskart, t. majestätiska (ända t. 65 m. h.) växter, nyttiga o. vackra, med få undantag inhemska inom tropikerna.

**Palmerston,** (pāmerstön), Henry John Temple, eng. viscount och statsm., f. 1784 Hampshire, 07/28 tory-min., 30/41 whig- o. utr.-min., sed. ledare af oppositionen, 46/51, 52/58, 59 t. sin d. 65 prem.-min., befordrade reformer och liberal styrelse.

**palmett,** fr., palmbladslikn. ornament.

**Palmiēri,** Luigi, it. meteorol., f. 1807, sed. 54 direkt, f. meteor. observ. på Vesuvius, d. 96 Neapel.

**palmitīn,** *kem.,* den färglösa i eter o. kokande alkohol lösl. hufvudbeståndsdelen (jämte stearin och oleïn) i näst. alla naturl. fettarter. Smältpkt 63°.

**palmkål,** de unga ätbara bladknopparna af fl. palmarter.

**palmmjöl** = sago (se d. o.).

**palmo,** längdmått, i Bras. o. Port. = $0,_{22}$ m.; i Ital. = $0,_{25}$ m.; i Span. = $0,_{21}$ m.

**palm|papper,** bladen af flere palmarter, sed. urm. tid i Ind. anv. ss. papper. — **-socker,** gm inkokn. af palmsaft framst. socker.

**Palmstjerna,** 1) Nils, statsm., f. 1696, 25/36 i fr. tjänst, 39/44 sändeb. i Köpenh., 46/61 riksr., d. 66. Hatt. — Hans sonson 2) Karl Otto, frih., statsm., f. 1790, 36 landsh. i Östergötl. l., 51/56 fin.-min., d. 78. Konservativ. Förf.

**Palmstruch,** Joh., f. 1611, d. 74, grundl. 56 Sveriges 1:a bank och utg. 61 dess 1:a sedlar.

**palmsöndag,** sönd. före påsk, på hkn palmkvistar ströddes för Kristus vid hans intåg i Jerusalem.

**palmvin,** jäst palmsaft; omtyckt dryck i tropikerna.

**Palmyra** 1. Tadmor, *g. geogr.,* syrisk st. vid kanten af syr. öknen; förstörd 744.

**Pālos,** sp. st. v. Atlant., 1,621 inv., bek. f. Colombos afresa därifrån 1492.

**pal'per,** lat., l. muntrådar, trådartade munverktyg på insekternas underkäk och underläpp.

**palsternacka,** *Pastinaca* L., *Umbelliferæ. P. sativa* L., m. köttig rotknöl, odlas i Europa ss. grönsaks- o. foderväxt.

**Paludan-Müller,** 1) Freder., dan. förf., f. 1809, d. 76. Skr.: *Adam Homo* (41/49), lyr., episka, didakt. skaldest., rom. m. m. — Hans bror 2) Kasp. Peter, hist., f. 1807, d. 82 ss. prof. i Köpenh. Förf.

**paläothērium,** Cuv., utdödt däggdjurssläkte, likn. tapiren, i tertiärformationens berg.

**paläozoiska** (primära) formationen, *geol.,* den äldsta af de geol. formationerna näst urformationen, delas i siluriska, devoniska, stenkols- och permiska format. Fossila lämning, därifrån af kryptogam., ryggradslösa djur, amfibier.

**Pam'filos,** gr. mål., i 4:e årh. f. K., Apelles' lärare.

**pamflett',** eng., flyg-, smädeskrift. **-ist,** pamflettskrifvare.

**Pamfylien,** *g. geogr.,* landsk, vid s. kusten af M. Asien.

**Pamir,** bergplatå mel. Tianschan o. Himalaja, t. 7,000 m. h.

**pam'pas,** gräs- o. saltstäpper, is. i La-Plata-staterna.

**Pamplona,** sp. befäst st. vid Argafl., 28,886 inv.

**pan,** pol. o. tscheck., herre, furste.

**Pan,** *gr. myt.,* arkad. herdegud, son t. Hermes; uppf. af herdeflöjt, syrinx; äfv. förskräckelsens demon, däraf panisk förskräckelse, plötslig, grundlös bestörtning.

**panacē,** gr., universalläkemedel.

**Panamā,** till 1903 stat i republ. Colombia, nu självfst., mel. Atl. och Stilla haf., 87,480 kv.km., 400,000 inv. Författn. 04. Hst. P. på P.-näset v. P.-viken, 30,000 inv., hamn. Begynnelsepkt f. P.-kanalen, s. ännu icke (10) nått sin

fullbordan. Presid.: J. Domingo de Obaldia 08/12.

**panasch',** fr., fjäderbuske.

**pandek'terna,** den på kejs. Justianus' befalln. i 50 böcker utarb. del. af Corpus juris.

**pandemī,** gr., bland ett helt folk utbredd sjukdom.

**pandemonion,** gr., tempel för alla gudomligh.; alla onda andars hemvist; saml. af elaka mskor.

**pan'dit,** se pundit.

**Pandjab,** »de 5 strömmarnas land»; engelsk prov. i O.-Ind. på gränsen till Afganistan, 346,382 kv.km. och 24,7 mill. inv. Hst. Lahore.

**Pandjim,** se Goa.

**Pandora,** *gr, myt.,* skön, af Hefaistos formad jungfru, som Zeus t. straff f. Prometeus' stöld af elden skickade t. jord. m. en ask, inneh. allt jordiskt ondt; hennes gem. Epimeteus öppnade den.

**pandūrer,** ford. oregelbundna ung. trupper, nu säkerh.-vakt.

**pane|gyrīk,** gr., loftal. **-gyriker,** loftalare.

**panēl,** eng., träbeklädnad nedtill på väggarna i ett rum.

**pānem et circen'ses,** lat., bröd o. cirkusspel; vid tiden för Roms förfall folkets lösen.

**pangēnesis,** gr., Darwins lära, att förfäders egenskap, åter uppträda hos deras efterkommande.

**panīk,** fr., plötsl., allm. bestörtning. Jfr Pan.

**pan'kreas,** gr., se bukspottkörtel.

**pannic'ulus adipōsus,** *anat.,* underhud. fetthalt. cellväfn.

**Pannōnien,** *g. geogr.,* rom. prov. s. om Donau, omfatt. delar af nuvar. Ungarn, Slavonien, Bosnien m. m.

**pannsten,** stenart. skorpa, s. efter längre kokning af härdt vatten bildas is. i ångpannor, består af kol- l. svafvelsyr. kalk och kan förorsaka explosioner.

**pannå,** fr., *byg.,* spegel (i dörrar), panelfylln.

**panoptik|um** l. **-on,** gr., saml. af allehanda sevärda saker.

**panorāma,** gr., rundmåln. af ett landsk., en stad l. dyl., så anordnad, vanl. i en cylinder, att åskådaren från en viss ståndpkt får en öfverblick öfver det hela. Om måln. i en fortgående rörelse föres framför åskådarens ögon, kallas d. cyklorama. Jfr kosmorama.

**Panor'mus,** *g. geogr.,* Palermo.

**pan'sar,** harnesk; järnbeklädn. för fartygssidor o. d. **-batterier,** verk t. kustförsvar, med bepansrade yttersidor. **-djur,** = bältdjur. **-skepp,** krigsskepp, hkas sidor äro beklädda med ända till 70 cm. tjock järnbetäckn. o. of. hks däck ett vanligt 3 m. h. bröstvärn höjer sig. 1858 byggdes det första användbara. **-skjorta,** af metallringar förfärdigad skyddsklädn., is. för rytteri. **-torn,** m. järnpansar beklädda, cylindr. kägel- l. kupolform., vanl. vridbara torn på kustverk l. p.-fartyg, med 1 l. 2 svåra kanon.

**panslavism',** från ett parti i Ryssland utgående sträfvan att polit. förena alla slaver.

**Pantaleōne,** it., stående kom. fig. på it. teatrarna.

**panteism',** gr., den teosofiska läran, att världsalltet är lika med Gud, i fornt. hyllad af eleaterna, stoikerna och nyplatonikerna, i nyare tid is. af Spinoza, Schelling o. Hegel.

**Pan'teon,** i gamla Grekld åt alla gudar helgadt tempel.

**panter,** se leopard.

**pantogrāf,** gr., af 2 par sinsemel. parall. linjaler best. instr. f. att i förminskad l. förstorad skala afteckna ritning., kartor o. d.

**pantomīm,** gr., framställn. af känslor och handl. blott gm åtbörder o. minspel.

**Pantschatan'tra,** ind. fabelsaml. fr. 2:a årh. f. K.

**panurg',** gr., gmdrifven skälm.

**Pāola,** se Frans af P., Vincent af P.

**Pāoli,** Pasquale, korsik. patriot, f. 1726, 55/69 korsik. gen.-kapten mot genueserna, 89 Corsicas pres.,

93/96 mot Frankr., d. 07 ss. flykting i London.

**Paolo Veronese** se Veronese.

**papla,** lat., påfve. **-āl,** påfl.

**Papāver** se vallmo.

**papegojor,** *Psittacideæ* Sundev., *Zygodactyli,* i tropik. inhemsk familj m. talrika släkten o. arter, ss. aras, *Sittace* Finsch, i s. och mell. Amer., jako, *Rhodurus,* i v. och inre Afr., kakaduor, *Camptolophinæ,* i Austral. och på ind. öarna, lori-p., *Trichoglossinæ,* på sma ställen.

**Papeïti,** hst. på Tahiti. Hamn.

**papeterī,** fr., egentl. pappershandel, prydl. omslag med brefpapper, kuvert o. d.

**papiermaché** (-piemaschē), fr., plastiskt ämne af pappersmassa m. åtskilliga tillsatser, hvaraf pressas dosor, toalettsaker o. d.

**papīllo,** lat., fjäril; ett dagfjärilsläkte.

**papiljott',** fr., pappersrulle för håruppläggning.

**papiller,** lat., *anat.,* små vårtartade upphöjningar, is. hud- o. känsel-p. på läderhudens yta o. smak-p. på tungan.

**Papin** (-päng'), Denis, fr. fys. o. mat., f. 1647 Blois, d. 14 Engld. Uppfann en ångmaskin m. cylinder o. den eft. P. benämda grytan.

**Papiniānus,** Aemilius, berömd rom. rättslärd, f. omkr. 140, slutl. præfectus prætoris, afrättad 212 af Caracalla.

**Papins gryta** (-pängs'), gryta med lufttätt slutande lock och säkerhetsventil f. kokning m. ångtryck.

**papism',** lat., påfvedöme, äfv. lär. om påfven ss. Kristi ofelbare ståth. på jorden.

**papp,** tjocka blad af sämre pappersmassa l. af flere smnlimmade o. hoppress. pappersblad.

**Pappenheim,** Gottfr. Heinr., gref. t. P., österr. fältherre i 30-år. kriget, f. 1594 på slottet P. i Franken, 14 katol., stormade 31 Magdeburg, sårades 32 vid Lützen, d. s. å. i Leipzig.

**papper,** gm hopfiltning af fibrer på våta vägen framställdt ämne, hvartill förr blott lump, men, emedan denna ej räcker till, på senare tid äfv. halms, träds, nässlors m. m. cellulosa användes. Tillverkas numera sällan för hand, utan mest på maskin, hkn i medeltal tillverkar lika mycket s. 120 personer. Finnes af många slag, det mesta förbrukas af dagl. pressen, men af p. förfärdigas äfv. kragar, manschetter, hjul, skenor, båtar m. m. Bland Sveriges förnämsta p.-bruk (det första kända anlades und. Gust. Vasas reg.) må nämnas; Holmen, Klippan, Korndal, Lessebo, Munksjö, Tumba. Årl. tillverkn.-värdet f. n. i Sverige 45 mill. kr., hvaraf exporteras för 26 mill. kr.

**pappersmullbärsträdet,** se Broussonetia.

**pappersmynt,** kassainvisn. af stat l. sedelutg. bank, löpande utan ränta och betalbar till innehafvaren.

**Papp'os,** mat. i Alexandria i slut. af 4:e årh. e. K. Förf.

**pa'puas** l. negritos, urinv. på austral. kontinenten o. på öarna mel. N. Guinea o. N. Kaledonien; stå på mycket låg kulturståndpkt; bruna t. brunsvarta; hedningar.

**Papyrus antiquōrum** W. ett 2/3 met. högt, i Afrikas sumptrakter o. på Sicilien växande cypergräs, hvaraf den armstjocka halmens märgliknande väfnad, skuren i strimlor, s. korsvis lades på haa o. pressades, användes s. papper und. forntiden. Talrika handskr. på P. a. (papyrusrullar) ha funnits vid utgräfn. i Egypten.

**Parā,** prov. i n. ö. Brasil., 1,149,712 kv.km., 328,455 inv. Hst. P. l. Belem, v. Rio P., omkr. 100,000 inv. Bisk.

**pāra,** mynt i Egypt. o. Turkiet = 740 piaster = $0,_4$ öre.

**parabās,** gr., i den forna grek. komedien korens tal till publiken.

**parābel,** gr., liknelse; *mat.,* kurva

af 2:a graden, konisk sektion gm ett plan, parall, med *en* generatris, har *en* axel, som skär den midt itu, en brännpkt på denna o. en mot axeln vinkelrät styrlinje; afstånd. från en pkt på en p. t. brännpkt. är = afstånd t. styrlinjen. En kastad sten o. utsprutad vattenstråle beskrifva en p.

**parabōlisk,** s. innehåller liknelse; *mat.,* s. har parabelform.

**Paracel'sus,** Phil. Aureol. Theofr. v. Hohenheim, kallad Bombastus, ty. läk. o. naturforsk., f. 1493 Schwyz, d. 41 Salzburg. Verkade reformator, i fl. riktningar.

**parachute** (-schytt'), fr., fallskärm på luftskepp; i ur skydd för »oron».

**parād,** fr., framställn. t. åskådande, prål; i fäktn. af böjande af hugg l. stöt; plötsl. inhållande af en häst; truppers festl.uppvisning.

**paradig'ma,** gr., mönster, förebild; *gram.,* ss. ex. på böjn. anfördt ord.

**paradis,** pers., hebr. Eden, enl. bibeln de 1:a mskrnas boningsort; sed. de saligas hemvist; härlig plats.

**paradisfrön,** se Amomum.

**paradisfågeln,** *Paradisea,* till tättingarna hör. släkte. Vanl. p., *P. apoda* L., fr. Söderhafsöarna, fjädrarna fruntimm.-prydnader.

**paradox',** gr., mot allm. föreställningen stridande, skenbart oriml.; äfv. substantiv med lika beteckn.

**paraffīn,** lat., af fasta kolväten bestående, hvit, kristallinsk massa, olösl. i vatten, lösl. i alkohol. Upptäckt 1830. Framställes ur bergolja, brunkol o. bituminösa skiffrar. Eg. v. $0,_{87}/0,_{94}$; anv. t. ljus, vid stearinljustillverkn., impregnering af tändstickor m. m.

**paraffīnolja,** en destilleringsprod. af bergolja; anv. som maskinolja.

**parafrās,** gr., förklarande omskrifn. af en text.

**paragrāf,** gr., i löp. följd numrerad afd. i skrift.

**Paragua** (-ragva), se Palavan.

**Paraguay** (-guaj'), 1) flod i S.-Amer., uppr. på Brasiliens högland, förenar sig med Parana t. Rio de la Plata, 2,660 km., omr. 1,149,163 kv.km.; 2) republ. i S.-Amer., mel. P.-flod. o. Parana, 253,100 kv.km., 631,347 inv. Klimat. sundt. Huf.-när. åkerbr., boskapssköts. Prod.: spannmål, ris, tobak, hudar, té, socker, virke, sydfrukter. Pol. ind. i 24 departimientos. Hst.: Asuncion. 1:a sp. kolon. 1536; jesuitstat 1608/1768, då provins i La-Plata, oafhäng. 1811; författn. 70; i oupphörl. krig m. grannstaterna. Nuv. pres.: E. G. Navero, sed. 08.

**Parahyba** (-hība), 1) fl. i Brasil., utf. i Atl., 950 km.; 2) prov. i Brasil., 74,731 kv.km., 457,232 inv. Hst. P. vid P.-fl., 32,000 inv.

**paraklēt,** gr., tröstare; i N. T. den åt apostlarne utlofvade »Sanningens ande».

**parakronism',** gr., fel mot tidräkningen.

**parallax',** gr., *astron.,* den vinkel, s. bildas af 2 räta linjer, dragna fr. en stjärnas medelpkt t. jordens medelpkt och till observationspkten, anv. v. beräkn. af himlakroppars afstånd.

**parallell',** gr., jämförelse; ett slags löpgraf; *mat.,* p. m. en rät linje kallas en annan sdn, hks afst. fr. den andra alltid är lika.

**parallell'|cirkel,** med ekvatorns plan parallell cirkel på himlen l. jorden. **-ipipēd,** gr., en prisma, liks bottenytor äro parallellogrammer. **-ogram,** gr., plan fyrsiding, hvars motstående sidor äro parvis parallella.

**paralog|ī,** gr., villfarelse, förnuftsvidrigh. **-ism',** felakt. slutledning.

**paralysī,** gr., fullständ. förlamning.

**paralysie générale** (-lisī schenerall'), fr., *läk.,* förlamande sinnessjukdom.

**Paramarībo,** hst. i nederl. Guyana, vid Surinam, 631,347 inv. Fästn., handel.

**paramatt'a,** ett slags ylletyg.

**Paranā,** 1) fl. i S.-Amer., uppr. på Brasiliens högland, bildar jämte Paraguay Rio de La Plata, 3,560

km.; 2) stat i Brasil., 221,319 kv.km., 249,491 inv. Hst. Curityba.

**parānoia,** gr., *läk.,* förryckthet (en sinnessjukd).

**pāranötter,** se Bertholletia.

**paraply,** fr., regnskärm.

**parasīter,** gr., till såväl djur- s. växtriket hör. organismer, s. ant. h. o. h. eller delvis lefva på andra djurs l. växters bekostnad.

**parasoll',** fr., solskärm.

**paravent** (-vang'), fr., vindskärm, fönsterlucka.

**parbleu** (-blö), fr., minsann! för tusan!

**Par Brikoll',** vittert musikal. sällskap, stift. af Kexél 1774. Högtidsd. 4/12

**par'cer** l. moirer, *gr. myt.,* ödets gudinnor: Kloto, som drar msks lefnadstråd från sländan, Lakesis spinner o. Atropos afklipper den.

**pardōn,** fr., nåd.

**parenkym,** gr., *läk.,* körtlarnas grundbeståndsdel.; *bot.,* ett slags cellväfnad hos växterna.

**parent|ālia,** lat., begrafningshögtidligh. **-ation,** liktal.

**parentēs,** gr., i en sats inskjuten anmärkn. o. tecken därför ( ) l. — —.

**parēra,** lat., lyda; slå vad; afböja hugg l. stöt; tvärstanna en häst.

**pāresis,** gr., ofullständig förlamning.

**par et im'par,** lat., jämt och udda.

**par excellence** (-sällangs'), fr., företrädesvis.

**parfors** fr., med våld; p.-jakt, jakt, hvarvid villebrådet förföljes af hundar o. beridna jägare.

**parfymler,** fr., välluktande, naturl. l. med konst framställda ämnen, is. fr. växtriket (eter. oljor, hartser). **-era,** göra välluktande.

**pāri,** it., se al pari.

**pāria,** gr., mska på samhällets lägsta trappsteg; i O.-Ind.: en från alla andra kaster utesluten samhällsklass, is. kring Madras.

**pariān,** ett pariskt marmor liknande gulhvitt porslin, s. användes till statyetter o. d.

**pāria vōta,** lat., lika rösttal.

**Parīma,** se Sierra P.

**Parīs,** Frankrikes hst. v. Seine, 7,802 har, 2,763,300 inv. (med förstäderna 3,250,000), 73 bulevarder, Avenue des Champs-Elysées, Rue Rivoli m. fl., Place de la Concorde, Place Vendôme, Place Royale, Bastiljplatsen, Marsfältet; 28 broar; slotten Tuileries (förstördt 1871), Louvre, Palais-Royal, Luxembourg; Hôtel de ville, Industripalatset, Invalidhotellet, observ., Centralhallarna m. 3,200 bodar; 69 kat. kyrk. (däribl. Nôtre Dame, Madeleine, Panthéon, St. Sulpice), 47 protest, kyrk.; 37 teatrar; Vendômekolonn., Luxorobelisken, Julikolonn., triumfbågar, statyer; univ., Sorbonne, mus.-konservat., École polytechn., bibl. o. muséer, Jardin des plantes, konstskol., kyrkogården Père Lachaise m. m. Katakomber, kanaler. Bland omgifningar märkas: Boulogne- o. Vincennesskogen m. fl. P. är befäst såväl med bastionerade fronter s. med fria fort.

**Pāris,** *gr. myt.,* son till kon. Priamos af Troja, afgjorde skönhetsstriden mel. Hera, Atene o. Afrodite t. den senares fördel; bortförde Helena, föranledde därigm troj. krig., dödade Akilleus o. föll själf för Filoktetes.

**Paris,** Gaston, ber. fr. språkforsk. o. litt.-hist., f. 1839, d. 03. Skr.: *La vie de Saint-Alexis, La poésie du moyen âge* m. m.

**parīsblått** = berlinerblått.

**parisk marmor,** hvit marmor fr. ön Paros.

**paritēt,** lat., likhet i rättigheter, is. olika trosförvanters i sma stat.

**park,** eng., inhägnad skogstrakt för uppföd. af villebråd l. till promenadplats; *kr.,* all f. en belägring erfoderlig artilleri- o. ingenjörmateriel.

**Pārker,** 1) Theod., amer. teol., f. 1810 Lexington, längre tid predikant i Boston, d. 60 Florens. Frisinnad, verksam motst. t. slafveriet. P:s samtl. skr. öfvers. på

sv. (1866 o. f.), 8 bd. 2) Sir Gilbert, am. förf., f. 62 Canada, senare till London, 00 parlam.-ledam., 02 riddare, skr. skaldestycken, dramer, noveller.

**parkett',** fr., golf af mindre träskifvor, å teater = amfiteater (se d. o.).

**parkum,** ett slags som kypert väfdt, tjockt bomullstyg.

**parlament',** medelt.-lat. (eng. *parliament*), i Engld sed. 1273 riksförsaml. af adel o. präster; 1343, sedan ombud för städerna o. grefskapen upptagits, delad i öfver- och underhus., 1707 förenad m. skotska o. 1808 m. iriska p.; i Frankr. fordom högsta domstolen; i allmänhet lagstift, församl. **-ārisk,** hör. till l. utgående från p.

**parlamentär,** fr., i krig underhandlare om fred o. d. (okränkbar enl. folkrätten).

**parlan'do,** it., *tonk.,* »talande».

**parloir** (-låār), fr. (eng. *parlour*), talrum, förmak.

**Par'ma,** ford. it. hertigdöme v. Po, 6,200 kv.km., sed. 1860 fören. m. kon.-rik. Ital., nu it. prov., 3,238 kv.km., 300,177 inv. Hst. P., ford. Julia Augusta, v. P.-fl., m. omr. 49,310 inv. Domk., bisk., palats, univ., observat., bot. trädg., muséer, akad.

**Parmenides,** gr. eleat. filos, i 5:e årh. f. K.

**partnesānost,** fin it. ost.

**Parnass'os,** *g. geogr.,* berg i Hellas, 2,640 m. Nu Liakura.

**Parnell',** Charl. Stew., irisk agitator, f. 1846, 75 parlam.-ledam., grund. 79 landligan, 81/82 häktad, d. 91.

**parodī,** gr., skämtsam o. förlöjligande efterbildn. af ett allvarsamt ämne l. föremål. **-era,** göra parodi af, förlöjliga.

**paroll',** fr., ord, hedersord; lösen (se d. o.).

**paronomasī,** gr., ordlek, beroende på likheten i ljud mel. 2 olika betyd. ord.

**paronym,** gr. = homonym.

**Paropamīsos,** *g. geogr.,* nuv. Hindukusch.

**Pāros,** gr. ö bland Kykladerna, 200 kv.km., 7,740 inv. Marmor. Hst. Parikia.

**parotītis,** gr., se påssjuka.

**paroxysm',** gr., plötsligt anfall, ex. af hosta, kramp.

**Parr,** Katarina, Henrik VIII:s af Engld sjätte gemål, f. 1509, gifte sig eft. Henriks död med lord Seymour, d. 48.

**Parra'sios,** gr. mål. fr. Efesos omkr. 400 f. K.

**par renommée** (-nåmmē), fr., enl. ryktet.

**parricīda,** lat., fader- l. modermördare

**Parr'y,** Sir Will. Edw., eng. nordpolsfar., f. 1790 Bath, 18 med Ross, 19/27 4 nordpolsexped., då han 19 uppt. Barrows sund, d. 55 Ems.

**Parryöarna,** ögrupp i arkt. N.-Amer.

**par'ser,** anhäng. af Zoroasters lära; återstod. af urinv. i det gamla Persien.

**part,** lat., andel; person i rättegång med en annan.

**partenogēnesis,** gr., jungfrubörd; *bot.* o. *zo.,* fortplantn. utan befruktn.

**Partenon,** det und. Perikles på Akropolis i Athen uppförda templ. åt Atene med hennes staty af Feidias. 1687 delvis förstördt af en venetiansk bomb.

**Partenōpe,** gr. namnet på Neapel; Partenopeiska republiken, hvartill kon.-riket Neapel 1799 förändrades.

**parterr',** fr., jordvåning; *teat.,* bortre delen af parkett; blomstersäng.

**partī,** fr., del; *tonk.,* stämma; *teat.,* roll; giftermål; politiska meningsfränder; sällskap f. nöje; varumängd.

**partiāl,** lat., delvis. **-itēt,** partiskhet.

**particīpium,** lat., ett verbs adjektiviska böjningsform.

**particulier** (-kyljē), fr., ensk. person.

**Pa'rtien,** *g. geogr.,* 256 f. K. t. 226 e. K. eget rike mel. Eufrat, Indus, Kasp. o. Ind. hafv.; inv. krigiska.

**partik'el,** lat., liten del; *spr.,* oföränderl. ord.

**partikulār,** lat., beträffande en del, särskild. **-ism',** sträfvan f. en ensk. stats särsk. intressen. **-ist,** anhängare af partikularismen.

**partitidehvarfvet,** ben. på tidskiftet 1718/1809 i Sver. hist.

**partitīv,** lat., delande, delningsord.

**partitūr,** it., uppteckn. af de särsk. stämmorna i ett musikverk till öfverskådlig framställn. af det hela.

**pārtner,** eng., deltagare, delägare, kamrat.

**partout** (-tû), fr., öfver allt, ovillkorligen.

**partåiga djur,** en inom däggdjurens ordning uppställd underklass, omfattar tjockhudade djur, *Pachydermata,* och idisslarna, *Pecora.*

**partåiga fåglar,** *Zygodactyli,* 2:a ordn. bland fågl., ha 4 (3) tår, hvaraf 2 framåt o. 2 (1) bakåt; flyga mindre väl o. gå dåligt, men klättra utmärkt. Omfatta hackspett-, göktyt- och göksläktet.

**parveny,** fr., uppkomling.

**paryr,** fr., grannlåt, stass.

**Parzival,** hjälten i Gralsagan, skildr. i den liknämnda dikt. af Wolfram von Eschenbach; äfv. behandl. af R. Wagner.

**pas** (pā), fr., steg.

**Pasargādai** (lat. Pasargadæ), *g. geogr.,* Persiens gamla hst.

**Pascal',** Blaise, fr. mat. o. fys., f. 1623, d. 62 Paris. Upptäckte lufttryckets aftagande mot höjden m. m., jansenist.

**Pasch,** 1) Joh., sv. dekor.-mål., f. 1706, d. ss. hofintend. 69. Dekor, i Sthms slott. — Hans bror 2) Lor. d. ä., f. 1702, d. 66, o. dennes son 3) Lor. d. y., f. 1733, d. 05, voro båda framst. porträttmål.

**pascha,** i Turk. o. Persien tit. på höga civila o. mil. ämbetsmän; ståthållare. Man skiljer mell. p. af en, två l. tre hästsvansar. **-likāt,** ståthållarskap.

**Paschalis,** namn på 3 påfvar, en i 9:e o. 2 i 12:e årh.

**Pas de Calais** (pa dö kalä), 1) smalaste del af Kanalen (La Manche) mel. Calais o. Dovre, 42,632 m.; 2) fr. dep., 6,752 kv.-km., 955,391 inv. Hst. Arras.

**Pasdeloup** (padölû), Jul. Et., fr. mus., f. 1819 Paris, skapare af de populära konserterna, d. 87.

**pas d'Espagne** (pa despanj'), fr., *dansk.,* en spansk dans; p. de quatre (-kattr), salongsdans, införd 1894/95.

**Pasifae,** *gr. myt.,* dotter till Helios, gem. till Minos o. med en tjur mor till Minotauros.

**Paskevitsch,** Ivan Feodorov., grefve af Erivan, furste af Varsjav, ry. fälth., f. 1782 Poltava, 12 mot fransm., eröfr. 27 Erivan, besegr. 31 Polen, 49 mot Ungarn, 54 vid Donau d. 56 Varsjav.

**paskill',** fr., smädeskrift.

**pasma,** gr., längmått för spunnet garn = 148,$_{45}$ meter.

**pass,** fr., vederbör. myndighets intyg, f. resande t. utrikes ort. Passtvång. numera upphäfdt i Sverige o. i de flesta europ. länder; *geogr.,* gmgång, trång väg.

**passa'bel,** fr., dräglig, som kan gå an.

**passād|stoft,** af vindarna medförda regnartadt nedfallande stoftmassor, inneh. organiska o. mineraliska fragment. **-vindar,** de regelbundna vind., s. i tropikerna blåsa på n. halfklotet från n.-o. och på södra halfklot. från s.-o., skiljas gm vindstillornas bälte.

**passage** (-sāsch), fr., gmresa, gmgång; tonföljd.

**passagerare** (-schērare), fr., ångbåts-, järnvägsresande.

**passāh** l. paschāh, hebr., judarnes vårfest till minne af utvandr. ur Egypten.

**Passau,** befäst st. i Baiern vid Inn, 18,734 inv. Bisk., domk. Ford. biskopsstift.

**Passavant** (-vang'), Joh. David, ty. förf., f. 1787 Frkf. a. M., d. där 61. Skr. *Peintre-graveur* m. m.

**passe-partout** (passpartû), fr.,

hufvudnyckel, oinskränkt gällande passersedel.

**passēra,** fr,, färdas gm l. öfver, gå an, tilldraga sig.

**passevolans',** fr., penningersättn. af statsverket t. ensk. man f. naturaprestationer åt soldat.

**passgångare,** häst, s. samtidigt flyttar fram båda fötterna på sma sida.

**passion,** lat., lidelse, lidande, (is. Kristi).

**passionāto,** it., tonk., lidelsefullt.

**passions|blomman,** *Passiflora* L., *Passifloraceæ,* klängväxt i S.-Amer. o. Antillerna; fl. arter m. ätbara frukter, andra prydnadsväxter. **-bröder** *(confrères de la passion),* i 15:e o. 16:e årh. sällskap af fr. borgare som uppförde passionsspel. **-spel,** se mysterier.

**pass|īv,** lat., lidande, overksam; *gram.,* verbets lidande form. **-īva,** skulder. **-ivitēt,** lidande tillstånd, overksamhet.

**Passow,** Frz, ty. filol., f. 1786, 15 prof. i Breslau, d. där 33. Skr. gr.-ty. lex. m. m.

**passpoāl,** fr., i sömmar, is. på uniformer, insydda, smala, olikfärg, ränder.

**pass'us,** som längdmått = $1,_{479}$ m.; ställe i en skrift.

**pasta,** it., mjukt, degartadt läkemed. t. yttre bruk; äfv. namn på vissa glasflusser till glasmosaik o. konstgjorda ädelstenar.

**pastej'** (fr. *pâte*), mindre bakverk m. finskuret kött l. fisk.

**pastell|-färger,** i pennform pressade ritstift af fint fördelade, m. gips o. bindmedel rifna färgämnen. **-målning,** måln. m. torra p.-färger på pergament l. papper, hvarvid strecken fördrifvas med stomp.

**Pasteur** (-stör), Louis, fr. kem., f. 1822, sed. 57 prof. i Paris, sed. 89 ledare af Institut Pasteur där, d. 95 vid Versailles. Förnämsta arbet. om jäsningsprocesserna o. skyddskoppympning. Bekant för sina kurmetoder mot rabies m. m.

**pastilj'er,** lat. *trochisci,* små runda kakor af läkemedel, socker, choklad o. d.

**pas'tor,** lat., herde, själasörjare (is. hos lutheranerna); p. loci, kyrkoherde på platsen, d. v. s. i församlingen. **-āt,** en kyrkoherdes verksamhetsområde.

**pastorāle,** fr., herdedikt, idyllisk opera; dit hörande musik.

**pastōs** l. pastös, it., *mål.,* med tjock färgpåläggning.

**pastörisering,** förfaringssätt att gm uppvärmning komma vin och öl att hålla sig. Se mjölk.

**Patagōnien,** s. delen af S.-Amer., mel. Atl. o. Stilla haf., 793,980 kv.km. Berg: Kordillererna. Fl.: Rio negro, Schupat. Landet stäpper m. undant. af ngra dalar. Klimat, torrt; inv. indianer. Chilenisk kol. v. Magelhães' sund: Punta Arenas. Sed. 1881 hör ö. P. till Argentina, v. P. till Chile.

**Pataholm,** köp. i Kalm. l., v. Kalmar sund, 97 inv. (08).

**Patāvium,** *g. geogr.,* Padua.

**patchouli,** se patschuli.

**pâté de foie gras** (-dö fåā gra), fr., gåslefverpastej.

**patēn,** lat., tallriken för nattvardsbrödet.

**patent'** (fr. *brevet*), öppet bref; offentl. dokument, som för en viss tid tillförsäkrar en person uteslutande rätt att draga nytta af en uppfinning; äfven patenträtt. **-medicin,** medicin, hvari smnsättn. hemlighålles.

**patent'trä,** träsurrogat; plastisk massa af åtsk. ämnen.

**pāter,** lat., fader; ordensbroder.

**pātera,** lat., flatt dryckeskärl; romersk offerskål.

**pāter famīlias,** lat., husfader.

**paternitēt,** lat., faderskap.

**paternoster,** lat., »Fader vår»; äfven rosenkrans. **-verk,** mek. inrättning för lyftande af vatten, mjöl o. d.; består af en öf. 2 hjul löpande rem utan ände m. därvid fästa små lyftskålar.

**pater peccāvi,** lat., fader, jag har syndat; syndabekännelse.

**patētico,** it., *tonk.,* m. uttrycksfullt föredrag.

**patētisk,** gr., uttryckande något

känslo-, lidelsefullt, dock m. allvar o. värdighet.

**patience** (pasiangs'), fr., tålamod, tålamodsspel med kort.

**patient',** lat., lidande, sjukling.

**pātina,** lat., det gröna l. blågröna, matt glänsande öfverdrag, s. gm fuktighet o. luft bildas på koppar o. brons.

**patisserī,** fr., fint bakverk, pastejbageri.

**Patkul,** Joh. Reinh., landsförrädare, f. 1659 Livland, 89 livländarnes ledare i striden mot reduktionen, 98 i sachsisk, sed. i ry. tjänst, tillfångatagen af sachsarne o. 06 utlämnad till Karl XII, 07 rådbråkad och halshuggen.

**Pat'mos,** turk. ö bland Sporaderna, 60 kv.km. Nu Patmo, St. P.

**Patna,** brit. prov. i Främre Ind., 61,448 kv.km., 15 ½ mill. inv. Hst. P. vid Ganges, 134,785 inv.

**patois** (patåā), fr., allmogespråk.

**patologī,** gr., läran om sjukdomarna, omfattar läran om deras orsak (etiologi), deras uppkomst (patogoni), symtom (symtologi), natur (diagnos) och förlopp (prognos).

**pātos,** gr., lidande, själslidande, sinnesrörelse; en skalds, talares, skådespel, högstämda uttryckssätt.

**Pa'tras** (ford. Patrai), gr. st. och fästn. vid P.-vik, 38,000 inv. Ärkeb., hamn.

**pa'tres,** lat., fäder, i gamla Rom senatorerna.

**pa'tria,** lat., fädernesland.

**patriark',** gr., faderlig härskare; namn på israeliternas sagostamfäder; tit. på de kristna bisk., sederm. end. på dem i Rom, Konstpl, Jerusalem, Antiokia, Alexandria, nu på ärkeb. i Venezia och Lissabon. **-ālisk,** hör. till patriarkernas tid; faderlig, mild.

**patrīcier,** lat., i gamla Rom de urspr. besuttna borgarne, sedan bördsadeln i mots. till plebejerna, tills båda stånden 286 f. K. smnsmälte; äfven sederm. medlemmar af förtjänta o. framstående familjer.

**Patrick** (pätt'rick; lat. *Patricius*), Irlands apostel o. skyddshelg., f. 372 Skotld, d. 463 ss. ärkeb. af Armagh.; hans minnesd. 17 mars. **stift. 1783 f. Irland, 1 klass.**

**patriis musis, lat., »åt fosterlandets sånggudinnor», inskrift på det forna operahuset i Stockholm.**

**patrimōnium, lat., fäderneärfdt gods. P. Petri, Petri arfdel, äldsta del. af forna Kyrkostaten omkr. Rom, 1870 införlifvadt m. Italien.**

**patriōt, lat., fosterlandsvän. -ism, fosterlandskärlek.**

**patrīs, lat., stämpel f. framställande af matris (se d. o.); original, t. galvanoplast. matriser, instr. f. gängande af skrufmuttrar.**

**patristīk, lat., hist. om kyrkofädernas lif, lära o. skrifter.**

**patrocīnium, lat., försvar, beskydd, biträde vid rättegång.**

**Patrok'los,** ***gr. myt.,*** **Akillens' vän o. vapenbroder, dödades af Hektor.**

**patrōn, lat., egentl. skyddsherre; person (patronus), som har rätt att tillsätta kyrkoh. i vissa (patronella) pastorat; (fr.) mönster, modell för ett arbete; färdigt skott för infanterigevär.**

**patrull', fr., afd. af 2 l. flera soldater und. befäl för visitering af poster o. d.**

**pa'tschuli,** ***Pagostemon patchouly*** **Pel.,** ***Labiatæ,*** **halfbuske i O.-Ind., på Malakka, Ceylon; bladen innehålla en eter. olja, anv. till parfymer.**

**Patti, 1) Carlotta, konsertsång., f. 1840 Florens, d. 89 Paris. — Hennes syster 2) Adelina, ber. operasång., f. 1843 Madrid, debut. 59 N. York, 66 g. m. markis de Caux, 77 skild fr. hon., 86 g. m. tenorsångaren Nicolini, sed. 99 g. m. svenske baronen Rolf Cederström.**

**Pau (på), st. i s. Frankr. (i det forna Béarn), v. Gave de P., 34,268 inv. Slott. — Fr. kon. Henrik IV:s o. sv. kon. Karl XIV Joh:s födelseort.**

**Paul I,** kejs. af Ryssld, son t. Peter III och Kat:a II, f. 1754, reg. 96, vankelmodig o. usel, strypt 01.

**Paul et Virginie** (påll e virschinī), tit. på en mycket känd roman af B. de Saint-Pierre.

**Pauli,** Emerentia, se Mårten Krakou.

**Pauli,** Reinh., ty. hist., f. 1823 Berlin, d. 82 ss. prof. i Göttingen. Skr. i Englds hist.

**Paulīnus,** 1) Laurentius P. Gothus, lärd, teol., f. 1565, d. 46 ss. ärkeb. Talr. skr., psalmer, lat. och sv. vers m. m. — 2) Se Liljenstedt.

**paulūn,** fr., säng m. spetsig takhimmel, imperialsäng.

**Paulus,** förut Saulus, »hedningarnes apost.», fr. Tarsos i Kilikien, enl. legenden plötsl. omvänd; tre stora missionsres. 45/58, reste t. Rom 61, halshuggen 67 l. 68. Förf. t. 14 bref i N. T.

**Paulus,** påfvar: 1) P. I, reg. 757/67. — 2) P. II, reg. 1464/71. — 3) P. III, förut Aless. Farnese, f. 1468, påf. 1534, stadfäste jesuitorden, införde 42 inkvisitionen, d. 49. — 4) P. IV, förut Giov. P. Carafa, f. 1476, påf. 55, ifr. f. inkvisition, protest. mot Augsburg. religionsfred., d. 59. — 5) P. V, förut Cam. Borghese, påf. 1605/21.

**Paulus Diāconus,** langobardernas hist.-skrifvare, f. omkr. 730 Forum Julii (Frejus), d. 97.

**pauperism',** lat., vidt utbredt armod.

**pāus,** gr., afbrott i en verksamh.; *tonk.,* uppehåll af en l. fl. stämmor; tecken därför.

**Pausānias,** 1) P., spart. fälth., segr. 479 f. K. v. Plataiai öf. perserna, sed. i förråd. förbund med dem, 467 ihjälhungr. i Sparta. — 2) P., gr. hist. och geogr., i 2:a årh. e. K.

**Pausias** (pau-'), gr. mål. i 4:e årh. f. K.

**pauvre** (på'vr), fr., fattig, torftig; p:s honteux (-ångtö), fatt. ståndspersoner.

**Pavīa,** ital. prov., 3,336 kv.km., 502,813 inv. Hst. P. v. Ticino, med omkr. 35,477 inv. Bisk., domk., univ., bot. trädg., museer. Sl. 24/2 1525.

**paviljong',** fr., egentl. flagga; tält, lusthus.

**paviment',** lat., stenläggning, is. mosaikartad.

**Pax'o,** en af Joniska öarna, 3,814 inv. Huf.-ort Gaion.

**pax vobis'cum,** lat., frid vare eder!

**Payer,** Jul., österr. officer o. nordpolsfarare, f. 1842 Teplitz, 67/74 2 nordpolsresor; är äfv. målare o. förf.

**payne** (pän), John Howard, n.-amer. skald, f. 1792 N. York, d. 52 ss. amer. konsul i Tunis. Skr. *Home, sweet home* m. m.

**Pb,** kem. tecken för bly (plumbum).

**Pd,** kem. tecken för palladium.

**Peabody** (pīboddi), Geo., n.-amer. filantrop, f. 1795 (Mass.), 43 bankir i London, d. där 69. Storart, donationer för arbetarnes höjande o. undervisn. m. m. i England o. Amerika.

**Peak** (pīk), eng., bergtopp. **-bergen,** i n. England, omkr. 600 m. h. **-hålan,** ber. bergshåla v. Castleton, 685 m.

**Pear's soap** (pärs såp), eng., Pears tvål, en världsberömd tvålsort.

**Peary** (piri), Rob. E., f. 56 Pennsylvania, amer. nordpolsfarare, upptäckte nordpolen på sin 9:e polarfärd den 6 apr. 09.

**Pechlin,** Karl Fredr., sv. militär, f. 1720, 60 öfverste, 70 gen.-major, fängsl. 72, frigifven 73, sed. han besvurit nya reg.-form., 92 häktad f. delaktigh. i smnsvärjn. mot Gust. III, d. på Varbergs fästn. 96. Opålitl. o. ränkfull riksdags- o. statsm.

**pechsten,** den mörka, glaslika, t. stenkolsformat, hör. grundmassan t. kvarts- o. p.-porfyr. I Ungarn, Sachsen, Frankr. Inneh. sanidin.

**peck,** eng. spannmålsmått = ¼ bushel = 2 gallons = $9_{,09}$ liter.

**pedagōg,** gr., uppfostrare. **-ī,** med uppfostringsanstalt förenad skola, i Sverige fordom lägre allm. skola. **-īk,** uppfostr.-lära.

**pedāl,** medelt.-lat.; orgelklaviatur,

s. spelas m. fötterna; inrättn. på pianon f. tonernas förstärkande l. dämpande.

**pedant',** it., egentl. hofmästare; mska m. småaktig noggrannhet. **-erī,** skolfuxeri; alltför stor noggrannhet i småsaker. **-isk,** alltför noggrann, småaktig.

**pedatrofī,** gr., *läk.,* barns aftärande.

**pedell',** medelt.-lat., rätts-, universitetstjänare.

**pederast',** gr., gosseskändare.

**pedeutīk** (-dev-), gr., barns undervisn. i dygdelära.

**pedialtrī,** gr., behandling af barnsjukdomar. **-trīk,** gr., läran om dem.

**pedomēter,** lat., stegräknare.

**Pe'dro,** 1) P. I d'Alcantara, son t. Johan VI af Portug., f. 1798, 21 reg. i Brasilien, 22 kejs. där, afträdde 26 Portug. t. sin dott. Maria da Gloria, nedlade reg. 31, fördref 32 dom Miguel fr. Port., regent där f. sin dotter 34, d. s. å. Hans son 1) P. II d'Alcantara, f. 1825, reg. 31, själfständ. 40, störtad o. afsatt 89, d. 91 Paris. — 3) P. V d'Alcantara, kon. af Portugal, son t. Maria II da Gloria o. Ferdinand af Sachs.-Kob.-Gotha, f. 1837, reg. 53, d. 61.

**Peebles** (pībls), grefsk. i s. Skotld, 922 kv.km., 15,060 inv. Hst. P. v. Tweed, 3,096 inv.

**Peel** (pīl), Sir Robert, eng. statsm., f. 1788, 09 parlam.-ledam., 21/30 inr.-min., gmförde 29 katolikernas emancipation, 41/48 min., d. 50. Frihandlare.

**Peele** (pīl), Geo., eng. dram., Shakespeares föregångare, d före 1599 London.

**Peene,** fl. i Mecklenburg o. Pommern, uppr. i Malchinsj., utf. i Oderarmen P., 181 km.

**Peer** (pīr), eng., se pär.

**pe'gasos,** *gr. myt.,* den ur Medusas hufvud utsprungna, bevingade hästen, hvars hofslag på Helikon öppnade källan Hippokrene; i nyare tid skaldekonstens sinnebild.

**Pe'gasus,** *astron.,* af 89 stjärnor best. stjärnbild på norra himlahvalfvet.

**Pegnitz,** källflod till Regnitz i Baiern.

**Pe'gu,** prov. i brit. Birma, 24,084 kv.km., 1,$_5$ mill. inv. Viktigaste stad Rangun.

**peintre graveur** (pängtr gravör), kopparstickare, som graverar efter egna utkast.

**Peipus,** sjö i n.v. Ryssld, 3,513 kv.km., afl. gm Narova t. Finska viken.

**Peiri'toos,** lat. Pirithous, *gr. myt.,* kon. öf. lapiterna, besegr. kentaurerna, följde Teseus till underjorden.

**Peisis'tratos,** gr. härsk. i Athen, 560 f. K., fördrifv. 59 o. 52, ånyo härsk. 41, d. 27. Saml. Homeros' arb.

**pej'la,** *sjö.,* mäta, undersöka.

**Peking,** Kinas hst., 1,650,000 inv. Palats, univ., slott, tempel, observat., bibl.

**pektīnkroppar,** kväfvefria, i växtriket allm. ämnen, som utgöra en stor beståndsdel i våra näringsämnen.

**pektorāle,** medelt.-lat., ärkeb. och biskopars gyllene kors.

**pekuniär,** lat., beträffande l. bestående af penningar.

**pelagiāner,** anhängare af Pelagius (d. 420); förnekade arfsynden och ansågo återlösningen bero på mskns frihet o. medverkan.

**pelare,** lodrätt, likformigt aftagande stenstöd för bågar o. hvalf; delas i fristående, vägg-p. l. pilastrar, motsvarande ungefärl. en half fristående o. med en vägg smnhäng. p., o. sträf-p., utvändigt, för att motstå hvalfvens sidotryck, v. väggarna fastmurade p.

**pelarordningar,** äldsta, voro den doriska (omkr. 1000 f. K.), enkel, utan sockel o. kapitalet utan prydnader; den joniska (omkr. 600 f. K.), rikare, m. sockel och kapitalet prydt m. voluter; den attiska, en smnblandn. af de föreg., o. den korintiska (omkr. 450 f. K.), den rikaste m. kapitäl

af akantusblad o. med l. utan voluter. Bland senare uppkomna ordn. må nämnas romerska och toskanska, företrädesvis grundade på den doriska.

**pelargōnium** Hérit., *Geranieæ;* buskar l. halfbuskar i s. Afrika o. M. Asien. Fl. arter prydnadsväxter.

**pelas'ger,** Greklds urinv., af ariskt ursprung.

**pêle-mêle** (päl-mäl), fr., om hvartannat, mischmasch.

**pelerīn,** fr., stor kappkrage (för fruntimmer.)

**Peleus** (-levs'), *gr. myt.,* son t. Aiakos, far t. Akilleus, som därf. kallades peliden.

**pelevi,** det gamla med semitiska uppbland. pers. skriftspr. fr. 3:e årh.e. K.

**pelias,** *gr. myt.,* son t. Poseidon, sände sin brorson Iason eft. gyllene skinnet; på Medeias anstiftan dödad och kokt.

**pelikān,** *Pelecanus* L., till årfotade fåglarne hör. släkte. Hvita p., *P. onocrotalus* L., i s.ö. Europa, Afrika, O.-ind., $1,_5/1,_8$ m. l.

**Pēlion,** *g. geogr.,* berg i Tessalien, 1,620 m. h. Nu Plessidi.

**pelīs,** fr., pälsfodrad damkappa.

**Pelissier** (-lissjē), Aimab. Jean Jacq., hert. af Malakov, fr. milit., f. 1794, sed. 39 i Algeriet, där han 45 ihjälrökte omkr. 1,000 araber i Daragrottan, 55 öfverbefälh. på Krim o. marsk., 56 hert., 60 gen.-guv. i Algeriet, d. 64.

**pellāgra,** gr., *läk.,* endem. hudsjukd. i Italien och s. Frankrike, förmodl. förorsakad gm förtäring af bakterieangripen majs. Botemedel: ombyte af vistelseort.

**Pelletan** (pelltang'), Pierre Clem. Eug., fr. polit. förf., f. 1813, 76 senator, d. 84.

**Pell'ico,** Silvio, it. skald, f. 1788, 20 ss. misst. f. carbonarism dömd t. död., men benåd. m. 20-år. fängelse, frigif. 30, d. 54 Turin. Skr. dikter, tragedier *(Francesca da Rimini), Le mie prigioni,* m. m.

**Pelop'idas,** tebansk fälth., befriade 379 f. K. Tebe fr. spartanskt herravälde, stup. 364 v. Kynoskefalai mot Alexand. af Ferai.

**peloponnesiska kriget** upplågade 431 f. K. mel. Athen o. Sparta samt deras ömsesid. bundsförvanter ang. öfverväld. i Grekld, slutade 404 f. K. m. Spartas seger und. Lysander o. Athens förödmjuk., hvars murar nedrefvos och makt krossades.

**Peloponne'sos,** sedan medelt. Morea, södra gr. halfön, gm näset vid Korint fören. med gr. fastlandet, 22,500 kv.km., på Alexand. d. stores tid bebodt af omkring 1,050,000 inv. Urinv. pelasger; 146 f. K. rom. prov.

**Pe'lous,** *gr. myt.,* son t. Tantalos, s. slaktade honom o. satte fram honom till mat åt gudarne, hka gåfvo honom lif igen.

**Pelouze** (-lūs), Théoph. Jul., fr. kem., f. 1807, d. 67 ss. prof. i Paris. Undersökn. o. analys. Förf.

**Pelūsion,** *g. geogr.,* st. i nedre Egypt. v. ö. Nil. Sl. 525 f. K.

**Pem'broke** (-bruck), eng. grefsk. i s. Wales, 1,593 kv.km., 88,749 inv. Hst. P. v. Atlanten., 15,853 inv. Fästn.

**pemm'ikan,** sönderskuret och m. fett bland., press, kött; nordam. indianernas föda.

**penalism',** se pennalism.

**penāter,** lat., de gaml. romarnes skyddsgudar f. staten o. husliga härden.

**pence** (penns'), se penny.

**penchant** (pangschang'), fr., böjelse, tycke.

**pendang** (pangdang'), fr., motstycke.

**pendel,** lat., en vid nedre änden af en upptill fäst tråd upphängd metallkula, kallas enkel p.; flyttas p. ur sitt lodräta läge, går den i följd af tyngdkraften tillbaka öfver det lodräta läget o. på andra sidan därom, hvarefter svängningsbågarna gm friktion o. luftmotstånd blifva allt mindre, tills p. slutligen återtar lodräta läget. Svängningstiden beror på p:s längd och linsens (kulans) tyngd. På

bättre ur användes kompensations-p., s. alltid bibehåller sma längd i följd af olika metallers olika utvidgning.

**Pendschab,** se Pandschab.

**pendyl** (pang-), fr-, vägg-, bordur.

**Penelope,** *gr. myt.,* Odysseus' gemål, känd f. sin trohet mot honom und. hans 20-år. bortovaro.

**Peneos',** *g. geogr.,* Tessaliens huf.-flod, uppr. på Pindos, flyter gm Tempedalen, utf. i Egeiska haf. Nu Salamvria.

**penetrābel,** lat., gmtränglig.

**penit|ens',** lat., ånger, bot. **-entiär,** s. åsyftar straffångars förbättring.

**penjoār,** fr., kam-, badkappa.

**Penn,** Will., eng. kväkare, f. 1644 Lond., flyttade t. Amerika, gaf 83 kolonien Pennsylvania författn., grundl. Philadelphia, afträdde 12 kolon. t. kronan, d. 18 Pennsylvania.

**pennalism',** lat., ford. brukl. rå behandl. mot yngre lärjungar gm de äldre vid läroverk.

**Pennsylvania** (-vänia), förk. Pa., n.-amer. frist. mel. N.York o.Virginia, 116,641 kv.km., 6,$_3$ mill. inv. Fl.: Ohio, Delaware, Susquehanna. Klim. mildt. Huf.-när.: bergs- o. landtbr. Hst. Harrisburg. Viktigaste st. Philadelphia. Unionsst. 1776.

**penni,** pl. penniä, finskt räknemynt = 1/100 markka (franc).

**penny** (-ni), pl. pence, eng. mynt = 1/12 shilling = 7,$_5$ öre.

**penn'yweight** (-wet), eng. vikt = 1,$_{56}$ gram.

**Pensa,** guvern. i ö. Ryssld, 38,840 kv.km., 1,470,474 inv. Hst. P. v. P.-fl., 61,851 inv.

**Pensacōla,** hamnst. i nordam. staten Florida, 17,747 inv.

**pensé,** fr., se Viola.

**pension** (pangschōn), fr., uppfostringsanstalt; ställe där man inackorderar sig i ett för allt; understöd åt afsked. tjänstemän o. s. v. **-era** (pang-), gifva understöd. **-är,** pensionstagare.

**pen'sum,** lat., läxa, uppgift.

**pen'ta . . .,** gr., i sams.: fem . . .

**pentagōn,** femsiding.

**pentameter,** gr., femfotad daktylisk vers, gm oföränderlig cesur delad i 2 hälfter.

**pentarkī,** gr., beteckn. för europeiska statssyst. 1815/60 und. de 5 stormakternas öfvervälde.

**pentateuken** (-tev'-), gr. ben. på 5 Mose böcker.

**Penteliko'n,** se Mendeli.

**penterī,** eng., gunrummets skafferi.

**Pentland Firth** (-för*th*), sund mel. Skottld o. Orkenöarna.

**penul'tima,** lat., 2:dra stafvelsen fr. slut. af ett ord.

**Penzance** (-sänns'), st. i eng. grefsk. Cornwall vid Mountsbai, 13,136 inv.

**peppar,** *Piper* L., *Piperaceæ.* Svart-p., *P. nigrum* L., i Främre och Bortre Ind., en slingerväxt med enstaka bär, hvilka tork. omogna lämna svart- l. stark-p. o. mogna, skalade, benämnas hvit-p.; kubeber-p., *P. cubeba* L. fil., klätterväxt på Sundaöarna, lämnar kubeber. — Cayenne-p. o. spansk-p., se Capsicum. Krydd- l. nejlik-p. härrör af *Myrtus pimenta, Myrtaceæ,* på Jamaika o. i Mexico, odl. i O.-Ind., S.-Amer.

**Pepparkusten,** se Guinea.

**pepparmynta,** se mynta.

**pepparrot,** *Nasturtium armoracia* L., *Cruciferæ,* odl. i Europa och Asien; roten krydda.

**pepparrör,** ett slags bamburör fr. O.-Ind., till käppar m. m.

**pepsīn,** fermentart. beståndsdel af magsaften, löser ägghviteart. ämnen till peptoner.

**pepsis,** gr., matsmältning.

**peptōn,** *kem.,* ett af ägghvitekroppar gm inverkan af sur magsaft l. pankreasferment uppkommet ämne.

**per,** lat., gm, för.

**Pera,** se Konstantinopel.

**per as'pera ad as'tra,** lat., gm strid till seger.

**per aures** (-au-'), lat., »vid öronen»; *bild.,* på stående fot.

**per ca'pita,** lat., efter hufvudtal, eft. antal personer.

**perch** (pörtsch), eng. längdmått = $5,_5$ yards = $5,_{029}$ m.

**percheron** (-rång'), namn på starkt byggda hästar, ursprl. fr. franska landsk. Perche.

**Percy** (pörsi), Thom., eng. skald, f. 1728, d. 11 ss. bisk. i Dromore (Irl.). Utg. »Reliques of anc. engl. poetry» m. m.

**Perdikk'as,** Alex. d. stores fältherre, eft. dennes död 323 f. K. riksförestånd., 321 mörd. af sina soldater.

**perduell'io,** lat., högförräderi.

**pēreat,** lat., ned med!

**Perēen,** *g. geogr.,* den ö. om Jordan belägna del. af Palestina.

**Peregrīnus Prōteus,** kristen svärmare, s. 168 enl. sagan brände upp sig själf v. olymp. spelen.

**Pereire** (-rär), 1) Jacq. Émile, f. 1800, d. 75, o. hans bror 2) Isaac, f. 1806, d. 80, fr. bankirer, grund. af Crédit mobilier (52).

**Père Lachaisc** (pär laschäs), se Lachaise o. Paris.

**perenna,** lat., mångåriga (om växter).

**père noble** (pär nobbl), fr., »ädel fader», *teat.,* innehafvare af fadersrollen i tragedien.

**Perēz,** Anton., sp. statsm., f. 1539 Aragonien, 67 min., 81 häktad f. sitt förhåll, t. kon:s älskarinna prins. Eboli, flydde 90, d. 11 Paris.

**per fas,** se fas.

**perfekt',** lat., fullbordad, fullkomlig.

**perfekt'um,** lat., verbets tidsform f. fullbordad handling.

**perforation,** lat., gmborrning; *kir.,* gmbrytn. af väggar (ex. tarmarnas) gm sår och varbildn.

**perforēring,** lat., pappers genomborrande f. dess särskiljande i vissa delar (ex. frimärk.).

**pergament',** lat., särsk. beredd, ogarfvad djurhud, anv. till skrift, ritningar, bokband m. m. **-papper,** olimmadt papper, s. gm inverkan af svafvelsyra gjorts likt p.; anv. vid sockertillverkn., ss. surrogat för papper m. m.

**Per'gamos,** *g. geogr.,* st. i Mysien; sed. hst. i Pergameniska riket; stort bibl., tempel, teater, palats, vattenledning. Nu Bergama.

**pergamott,** se bergamott.

**pe'rge,** lat., gå på! Vidare!

**Pergolēse,** Giov. Battista, it. komp., f. 1710, d. 36 Pozzuoli. Komp. operor, kyrkomusik m. m.

**Perian'dros** (lat. Perian'der), en af Greklands »sju vise», 629/585 f. K. härskare i Korint. Valspråk : allt med varsamhet.

**perīculum in mōra,** lat., fara vid ett uppskof, öfverhängande fara.

**peridrom,** gr., pelargång, galleri.

**Perier** (-riē), 1) Casimir, fr. statsman, f. 1777, bankir i Paris, 28 fin.-min., 31 konseljpres., d. 32. Hans son 2) Casim., statsm., f. 1811, 71/72 inr.-min., d. 76. — Dennes son 3) Casimir-P., Jean Paul Pierre, f. 47 Paris, 93/94 min.-pres. i deputeradekammaren, 94/95 fr. republ.:s presid, d. 07.

**periferī,** gr., omkretsen af en kroklinig figur.

**perigēum,** gr., *astron.,* den pkt af månbanan, s. är närmast jorden. Jfr. apogeum.

**Périgord** (-går), ford. ländsk. i s.v. Frankrike. Tryfel.

**Périgueux** (-rigö), hst. i fr. dep. Dordogne, vid Isle, 31,976 inv.

**perihēlium,** gr., *astron.,* den pkt på en planets l. komets bana, s. är närmast solen. Mots. aphelium.

**perikardītis,** gr., *läk.,* inflammation i hjärtsäcken.

**Periklēs,** gr. statsm., sed. 468 f. K. af stort inflyt. i Athen, s. han prydde m. konstverk o. höjde t. största blomstr.; talare o. fälth., d. 429 i pesten.

**perikōper,** gr., årl. bibeltexterna f. sön- o. helgdagar.

**Perim,** eng. befäst ö i Bab el-Mandeb.

perimēter, gr., omkretsen af en rätlinig figur.

**Peringskiöld,** Johan, förut Peringer, arkeol., f. 1654, 93 sekret, i

antikv.-kolleg., 19 tit. kansliråd, d. 20. Skr.: *Monumentorum sueogothicorum liber I,* öfvers. Snorre Sturlessons Konungasagor m. m.

**period,** gr., tidehvarf, tidrymd, eft. hvars förlopp någonting regelbundet återkommer (ex. månens plats i förhåll. till jorden och solen); satsbildning. **-isk,** regelb. återkommande.

**peripatētiska skolan,** Aristoteles' filos. skola.

**periplūs,** gr., kringsegling, kustfärd.

**periskōpiska,** gr., konvex-konkava l. konkav-konvexa ögonglas.

**peristal'tisk** rörelse, *fysiol.,* tarmarnas maskform. rörelse.

**peristyl,** gr., pelargång.

**peritonītis,** gr., se bukhinneinflammation.

**perkāl,** pers., tätt, kalikolikt bomullstyg.

**perkussion,** lat., stöt, skakning; *läk.,* knackning på kroppsdelar f. bestämmande af organs lägen. **-s|gevär,** gevär för tändhatt, uppfunnet 1807. **-s|kraft,** den kraft, hvarmed en kastkropp träffar målet. **-s|rör,** sådana rör till granater, som tända, då granaten träffar ett fast föremål.

**Perm,** guvern. i ö. Ryssld, 332,054 kv.km., omkr. 3 mill. inv. Hst. P. vid Kama, 45,403 inv.

**permanent',** lat., oafbruten, beständig.

**per mille,** se mille.

**per'miska** l. **dyasformationen,** den 4:e af de primära formation., fattigare på organ. lämning. än stenkolsperioden, består af s. k. rothliegende, innehållande sand- o. kalksten, skifferlera m. m., o. zechsten med bituminösa märgellager. Har sitt namn efter guvern. Perm, utbredd där, i Thüringen, Engld, Sachsen m. m. Finnes ej i Sverige.

**per|mission,** lat., tillåtelse, tjänstledighet. **-mittera,** tillåta; bevilja tjänstledighet.

**Pernambūco,** stat i n. ö. Brasilien, 128,395 kv.km., 1,030,227 inv. Hst. Recife (ford. Pernambuco) v. Atlant., 120,000 inv. Hamn, handel.

**Pernau,** ry. st. i Livld v. Rigavik., 12,856 inv. Hamn, slott, hafsbad.

**perniciös,** lat., skadlig, *läk.,* elakartad.

**Peronospo'ra** Corda, parasit. svampsläkte. *P. infestans* Casp., förorsak. potatissjukan; *P. viticola* de By, lefver på vinstockens blad o. drufvor, andra arter på skidfrukter, klöfver m. m.

**Perōsi,** Lorenzo, it. kyrk.-komp., f. 1872 Tortona, sed. 98 påfl. kapellmäst.; is. bekant gm sina oratorier.

**perpendik'|el,** lat., en mot en rät linje vinkelrät sdn. **-ulär,** lodrät.

**perpetu|ell',** fr., oafbruten, oupphörlig. **-itāt,** oafbruten fortvaro, beständighet.

**perpētuum mōbile,** lat., något som skall oupphörl. röra sig utan medverk. af yttre kraft; i följd af friktion o. d.

olösl. problem.

**Perpignan** (-pinjang'), befäst fr. st. i närhet, af Medelhaf., 36,117 inv.

**perplex',** lat., bestört, förvånad. **-itēt,** bestörtning, villrådighet.

**per procūra,** lat., i följd af fullmakt.

**Perrault** (-rå), Charles, fr. skald, f. 1628, d. 03. Skr.: *Contes de ma mère L'Oye* m. m.

**perrong',** fr., plattform framf. ett hus, is. framf. bangårdar.

**Persāno,** Carlo Pellione, gref. af, it. amiral, f. 1806, 62 marin-min., 66 öfverbefälh. of. flottan, afsatt f. nederlag v. Lissa 67, d. 83.

**Persberg,** järnmalmsfält i Värmlands l.

**Perse'fone,** lat. Proser'pina, *gr.-rom. myt.,* dott. t. Demeter, af Pluton bortförd till underjorden.

**Perse'polis,** *g. geogr.,* hst. i pers. riket. Ej långt därifr. gamla kon.-grafvar.

**Perseus** (-sevs'), 1) *gr. myt.,* son af Zeus o. Danaë, dödade Medusa, befriade Andromeda o. gifte sig m. henne; d. ss. kon. i Tiryns. — 2) Siste kon. i Makedonien, f. 212 f. K., kon. 179, slagen 168 af

romarne v. Pydna, d. 166 s. fånge i Alba. — 3) Stjärnbild på n. himlen (136 stjärnor).

**persīderna,** årl. mot midten af augusti sig visande stjärnfallssvärmar.

**Per'sien,** monarki i v. Asien, Irans högland, 1,648,195 kv.km., omkr. 9 mill. inv. Berg: Elbrus. Toppar: Ararat, Demavend. Fl.: Aras, Karun, Kerka. Prod.: Spannmål, vin, ris, siden, hampa, tobak, indigo, bomull, guld, silfver, järn, kobolt, antimon, salt. Inv. persiska turkmener, armenier, judar, zigenare, kurder, araber. Rel. Islam, schitisk islam. Huf.-när. åkerbr. Pol. indeln. i 20 prov. Hst.: Teheran. Öfr. st. Tauris, Ispahan, Mesched, Kerman, Rechst, Kazvin, Jesd, Hamadan m. fl. Författn. despotisk till 1906, då konstitut. förf. antogs. Nuv. schah Ahmed Mirza, f. 1895, reg. 09. — Hist.: I forntiden lefde o. bebodde perserna s. v. Iran, is. Persis; först assyriskt, sed. mediskt; 558 grundades det gamla pers. riket, s. ägde bestånd t. 330 f. K., då det eröfr. af Alex. d. st. Nypers, riket grund. 226 e. K. gm sassaniderna. I början af 6:e årh. P. eröfr. af araberna o. en del af kalifriket. 1037 seldschukerna härskare. 1393/1502 und. Mogulsultan., hvarefter nypers, dynastien kom på tronen. Fr. 1794 nuv. dynast. Armé: i fred 24,500 m., i krig 91,334 m. Flotta: 2 fart., 5 kanoner.

**persilflage** (-flāsch), fr., gäckeri. **-flera,** göra narr af, håna.

**Persigny** (-sinjī), Jean Gilbert Victor Fialin de, fr. hert., statsm., f. 1808, Napol. III:s följeslagare v. Strassb. o. Boulogne, medverk. vid statsstreck. 51, sed. 62 min. o. sändeb., d. 72 Nizza.

**persiketrädet,** *Persica vulgaris* Mill., *Amygdalæ,* inhemskt i Persien, odl. i mel. Europas trädgård. o. våra växthus. Smaklig frukt.

**persil'ja,** *Petroselinum* Hoffm., *Umbelliferæ.* Vanl. p., *P. sativum* Hoffm., inhemsk i s. Europa; allm. köksväxt. Fröna inneh. eter. oljor.

**Per'sis,** *g. geogr.,* landsk, i s. v. Iran, nu Fars.

**persiska krigen** mel. Persien o. Grekld började 490 f. K., slutade 449; grekerna segrade v. Maraton 490, Salamis 480, Plataiai o. Mykale 479.

**persiska språket o. litteraturen.** P. spr.: det viktigaste af iranska spr., omfattar fl. utvecklingsperioder, sed. 1000 nypers., talas jämte arab. af alla mohamm. folk i Iran, Ind. o. Turkistan. P. lit.: den äldsta förstördes af araberna, d. nyare delas i 7 perioder: 1) 913/1106, hjältepoesiens blomstr. (Firdusi); 2) 1106/1203, halfpoesi o. romantik (Nisami); 3) 1203/1300 myst.-didakt. riktn. (Attar, Sami); 4) 1300/1397, lyrikens blomstringstid

(Hafis); 5—7) 1397 t. närv. tidförfall (Dschami; saml. af forntidens verk o. öfvers.).

**Persiska viken,** del af Ind. haf. mel. Persien o. Arabien.

**Per'sius Flacc'us,** Aulus, rom. satir., f. 34 e. K. Etrurien, d. 62 Rom.

**person,** lat., egentl. mask; mska i allm.; jur. p., hvarje rättssubjekt, s. ej är fysisk p. (ex. staten, kommuner, korporationer, bolag, döds- och konkursbo m. m.). **-age** (-āsch), personlighet, i dålig bem. gynnare, passagerare. **-allunion,** förening af två l. flere stater und. en spira, men med egen förf. Mots. realunion.

**persona grata,** lat., i gunst stående, omtyckt l. gärna sedd person.

**personāl,** lat., samlingen af alla gm en viss verkningskrets förenade personligheter. **-ier,** den biografiska delen af ett liktal.

**personifiēra,** framställa abstrakta begrepp l. liflösa föremål o. personer; förkroppsliga.

**personifikation,** lat., framställn. af abstrakta begrepp l. liflösa ting ss. personer.

**Personne,** Nils Edv., skådesp., f. 1850 Sthm, debut. å dram. teat. 76, intend. där 98/04, vid Nya dram. teat. fr. 07.

**perspektiv,** lat., framställn. i plan af föremål, sdna de från en viss punkt visa sig f. åskådaren, äfvens. läran därom; delas i lineār- l. matem. p.: läran om återgifvande i plan gm projektion af föremåls riktiga konturer o. storleksförhållanden, och luft-p., grunderna f. färgernas riktiga till- o. aftagande i en bild. Ett landsk. l. dyl. af bild. ss. sedt från en betydl. höjd öf. jordytan kallas fågel-p.

**perspir|ation,** lat., utdunstning, svett. **-era,** svettas.

**Persson,** 1) Anders, på Rankhyttan, bergsm. i Dalarna, und. befrielsekrig. 1520 på Gust. Vasas sida, 31/32 en af huf.-män. f. klockuppror., fängsl. o. afrättad 43. — 2) Arendt (Örnflykt), herre t. Ornäs i Dalarna, bek. f. sitt förräderi mot Gust. Vasa. — 3) Göran, Erik XIV:s gunstling, f. omkr. 1530, häktad eft. Sturemorden 67, 68 frigifven, men s. å. af kon. utlämnad t. hertigarne o. aflifvad på Brunkeberg. Maktlysten, hämdgirig, sniken.

**persva|dēra,** lat., öfvertala. **-sion,** intalan, öfvertalning(sförmåga).

**Perth** (pör*th*), 1) grefsk. i mel. Skottld, 6,737 kv.km., 123,262 inv. Hst. P. v. Tay, Skottlds gamla hst., 33,894 inv.; 2) hst. i v. Australien vid Svanfloden, 44,373 inv.

**Perthes,** 1) Joh. Geo. Justus, f. 1749, 85 förlagsbokh. i Gotha, d. 16. — Hans son 2) Wilh., f. 1793, d. 53, grund. i Gotha en geogr. anstalt, s. af hans son 3) Bernh. Wilh., f. 1821 Gotha, d. 57, utbildades t. nuv. geogr. institut.

**Per'tinax,** rom. kejs. 192/93.

**pertinen'tier,** lat., tillbehör, bisaker, s. utan att vara integrerande beståndsdel. af en hufvudsak likväl jur. behandlas s. delar däraf, ex. nycklar t. ett hus.

**perturbation,** lat., rubbning, is. gm världskroppars attraktion i en stjärnas regelbundna bana.

**Pertz,** Geo. Heinr., ty. hist., f. 1795, d. 76 ss. öfverbibl. i Berlin, började 23 utgifva *Monum. German, hist.* m. m.

**Perū,** republ. i S.-Amer. v. Stilla haf., 1,769,804 kv.km., omkr. 4 ½ mill. inv. Berg: Kordillererna m. 4,500/5,500 m. h. toppar. Fl. Marañon, Ucayalem. fl. Sjö: Titicaca. Prod.: spannmål, guld, koppar, guano, salpeter, borax, ull, hudar, rom, socker. Huf.-När.: landt- o. bergsbruk, boskapssköts., handel. Polit. indeln.: 16 departimientos o. 2 provinser. Hst. Lima. Andra st. Callao, Arequipa, Cuzco, Chiclays m. fl. — Hist.: Uppt. 1531 af Pizarro o. Almagro o. eröfr. af dem 1533. Till 1820 sp. vicekon.-rike, oafhäng. 21. Nuv. presid. Augusto B. Leguia 08/12.

**perūbalsam,** en tjock, brunsvart vätska, s. erhålles af de till *Papilionaceæ* hörande i S.-Amer. inhemska *Myroxylon Sonsonatense* Klotzsch o. *M. peruiferum* Mutis. Nyttjas mot hudutslag, har lukt af vanilj, hvarför den

stund. användes i chokladfabrikation.

**Perugia** (-rud'jia), it. landsk., 9,709 kv.km., 689,806 inv. Hst. P. nära Tiber, m. omkr. 61,385 inv. Bisk., domk., univ.

**Perugino** (-rudjīno; egentl. P. Vanucci), Pietro, it. mål., f. 1446, d. 24 Rom. Raffaeles lärare.

**perūgummi,** den pulveris. roten af en på Libanon väx. asphodelusart; anv. t. tygtryck.

**perūk,** fr., hårbeklädn. af löst hår, red. i forntid, begagn. af skalliga, ss. mod från början af 17:e till slutet af 18:e årh.

**Peruzz'i,** Baldassare, it. mål. o. arkit., f. 1481, d. 47 Rom.

**Pēsaro,** landsk. i mel. It., 2,895 kv.km., 263,000 inv. Hst. P. v. Adriat. haf., m. omkr. 25,103 inv. Bisk., domk., muséer.

**Pescāra,** fl. i Abruzzerna, utf. i Adriat. haf., 140 km.

**Peschauer,** brit. st. i Främre Ind. v. Kabul, 95,147 inv.

**pescheräer,** inv. på Eldslandet.

**peschitt'o,** syr. of. af bibeln, fr. 2:a årh.

**pesēta,** sp. myntenhet = 1 franc = 71 l. 72 öre.

**pēso,** mynt i fl. stat. i Syd.- Amer., Mex. m. fl. = omkring $3_{,50}$ kr.

**pessim|ism',** lat., åsikt, att denna värld är det sämsta af allt; böjelse att se allt från den sämsta sidan. **-ist',** anhängare af pessimismen.

**Pest,** se Budapest.

**Pestalozz'i,** Heinr., schweiz. pedagog, f. 1746, d. 27, grund. den eft. honom uppkallade underv.-metoden.

**pesten,** svarta döden, digerdöden, från orienten härstam., redan i forntiden bekant, elakart. infektionssjukd., s. utbredde sig t. Europa o. rasade förhärjande und. 6:e, 14:e, 16:e o. 17:e årh. samt senast i Grekld o. Donauländ. 1827/29, i Egypt. 1844, i Persien 1875, i Kina 94, i Indien 96 o. följ,, 99 Oporto, 1900 Glasgow, 01 Neapel, 03 Marseille. P. uppträder i mnga former, mest med körtelsvulster, öfvergående till varbildning och brand. Behandl.: yttersta renlighet, kinin, tvättningar med desinfektionsmedel.

**pestilens',** lat., förhärj. sjukdom, pest.

**petalīt,** gr., mjölkhvitt blekrödt kristallin. min. af lerjords-, natron- o. litionsilikat. — Utö, Elba, Massachusetts.

**petar'der,** fr., sprängkroppar för sprängn. af dörrar o. d., knallsignaler på järnvägsskenor.

**Peter,** ry. kejs.: 1) P. I, d. store, son t. tsar Alexei, f. 1672, reg. 82, jämte sin sinnessvage bror Ivan und. förmyndersk. af systern Sofia, själfständ. 89, omskapade tills. m. Lefort o. Gordon hären o. flottan, reste 97/98 i Tyskld, Holld, Engld, grund. 03 Petersburg, besegr. 09 Karl XII, förvärfvade 23 Östersjöprov., antog kejs.-tit. s. å., d. 25; rå, men kraftfull. — Hans sonson 2) P. II, son t. Alexei, f. 1715, reg. 27, d. 30. — 3) P. III (Karl P. Ulrich), son t. hert. Karl Fredr. af Holstein, f. 1728, reg. 62, afs. o. strypt s. å.; g. m. Katarina II af Ryssld.

**Peter** af Amiens (-amiäng'), P. Eremiten, gjorde 1093 pilgrimståg t. Jerusalem, uppmanade t. korståg, uppbröt 95 jämte Gauthier (Valter) den tomhändte i spets. f. en oordnad här, s. i M. Asien tillintetgjordes af turk., slöt sig sed. till Gottfrids af Boullion här, d. 15 Huy (Belg.).

**Peterborough** (pi'törbörre), st. i eng. grefsk. Northampton, 30,872 inv. Katedral.

**Peterhof,** ry. st. v. Fin. vik., 11,300 inv. Lustslott.

**Petermann,** Aug., ty. geogr., f. 1822, sed. 54 förestånd. för Just. Perthes' geogr., instit. i Gotha o. redakt. f. dess »Mitteilungen», d. gm självmord 78. Befordrade nordpolsexpeditioner.

**Peters,** 1) Krist. Aug. Friedr., ty. astron., f. 1806, d. 80 ss. dir. f. observ. i Kiel. — 2) Krist. Heinr. Friedr., astron., f. 1813, direkt. f. observ. i Clinton (N. York); hade 81 upptäckt 39 småplaneter, d. 90.

**Petersburg,** 1) se S:t P. 2) st. i Virginia, 21,810 inv.

**peterspenning,** omkr. 740 i Engld införd afgift till påfven, nu frivilliga gåfvor från hela den katol. kristenheten.

**Petersen,** Niels Mathias, dan. lit.-hist., f. 1791, d. 62 ss. prof. i Köpenh. Skr.: *Bidrag t. den danske literaturs hist., Det danske, norske og svenske sprogs hist., Nordisk mythologi* m. m.

**Peterson-Berger,** Olof Vilh., komp., f. i Ullånger 1867, bosatt i Sthm. Komp. *Sveagaldrar* (97), musikdram. *Arnljot* (10) samt pianostycken m. m.

**Petersson,** Per Joh., filol., f. 1816. d. 74 ss. prof. i Upps. Öfvers.

Stagnelius' Vladimir d. st. till latin.

**Petersson,** Alfred, polit., f. 1860 Söderåkra, Kalm. l., börj. s. landtbr., ledam. af 2:a kam. 96, i den Lundebergska ministären 05, samt i den Lindmanska 06, afgick 09, invald i 1:a kamm. 10.

**Petervardein,** ung. st. o. fästn. v. Donau, 5,019 inv. Sl. 5/8 1716.

**Petion de Villeneuve** (petjång' dö villnöv), Jérôme, fr. revolutionsm., f. 1753, påyrkade Ludv. XVI:s afsättn., 93 häkt. ss. girondist, flydde, sederm. funnen d. vid Bordeaux.

**petit** (-tī), fr., liten, ung; ett slags boktrycksstil.

**petition,** lat., bön, ansökan, is. t. monark o. högsta myndigheter. **-era,** inkomma med ansökning.

**petition of rights** (petisch'ön åv' rajts), af eng. parlam. 1628 till Karl I öfverlämnad bönskrift om återställande af folkets fri- o. rättigheter, föranledde declaration of rights (se d. o.).

**petītio princīpii,** lat., felakt, bevis af en sats på grund af en annan, s. först måste bevisas.

**petitmaître** (petimätr), fr., sprätt.

**Petrar'ca,** Franc., it. skald, f. 1304 Arezzo, d. 74 v. Padua. Förtjänt om återuppväckand. af de gamla klassikernas studium; humanismens grundl. Skr.: *Rime* (däribl. sonett. t. Laura).

**Petré,** Joh. Tore, bruksägare, riksdagsm., f. 1793, d. 53. Oppositionsman.

**Petri,** se Laurentius o. Olaus P.

**Petri cath'edra** (festum cathedræ Petri), kyrkofest t. minne af aposteln Petrus' uppstigande på biskopsstolen (d. 22 febr.).

**Petrie** (pītri), Will. Matth. Flinders, eng. arkeol. o. egyptol., f. 1853 nära London, har gjort viktiga fynd i Egypten, 92 prof. vid University College i London.

**petrifikāt,** förstenad återstod af t. urvärlden hör. djur o. växter. De förras mjuka beståndsdelar oftast förstörda, de senare förvandlade t. kol; stund. hela organismerna försvunna o. blott aftryck kvarlämnade.

**petrifikation,** lat., förstening.

**Petrikau,** se Piotrkov.

**petrogenēs,** gr., se geologi.

**petrografī,** gr., se geologi.

**petrōleum,** bergolja, nafta, i naturen förekom., antändl., tjärart. vätska, is. best. af kolväten o. förekom, i Pennsylvania, vid Baku o. Rangun; måste före anv. renas m. koncentrerad svafvelsyra, natronlut o. gm destillering, emedan den eljest är explosiv. Vidstr. anv. ss. lys- o. brännämne. Bland dess destillationsprod. må nämnas: fotogen (fl. olika slag), gasolja (bensin, nafta), paraffinolja, gasolin.

**Petrōnius** Ar'biter, rom. förf., d. 67 e. K., skildr. rom. sederna i *Satiricon liber.*

**Petropav'lovsk,** ry. fästn. o. hst. på östkust. af Kamtschatka, 420 inv.

**Petrōsa,** Petrus (egentl. Peder Eriksson Romanovitz), lär stämplat mot Karl IX:s lif o. blef därför 1606 afrättad.

**Petrucci** (-trutt'schi), Ottav. de, uppfinn. af nottryck m. typer, f. 1466 v. Urbino, d. där omkr. 23.

**Pētrus** (urspr. Simon), apostel, förut fiskare, af Kristus kallad P. (klippa), tillhörde den trängre kretsen af lärjungarna; enl. rom.-kat. sägnen 1:e bisk. i Rom 42/67 o. v. Neros förföljelse korsfäst m. hufvudet nedåt. Dag 29/6.

**petschaft',** tschek., sigillstämpel.

**Petschōra,** fl. i n.ö. Ryssld, uppr. på Ural, utf. i N. ishaf., 1,582 km. l., omr. 329,503 kv.km.

**Pettenkofer,** Max v., ty. kem., f. 1818 Baiern, sed. 65 prof. i München, d. 01 där gm självmord. Uppfann trälysgas m. m. Förf.

**Pettersson,** 1) Karl Ant., militär, f. 1818, d. 63 ss. kaptenlöjtn. o. inspekt. f. navigationsskol. Skr. läroböcker o. *Lappland, dess natur o. folk* m. m. — 2) Otto, kem., f. 1848, sed. 84 prof. vid

Sthms högsk., afsked 09. Skr. en mängd uppsatser i kemi o. hydrografi.

**petūnia** Juss., *Solanaceæ,* inhemsk i S.-Amer., många arter; prydnadsväxter.

**Petöfi,** Alexand., ung. skald, f. 1822 Rumänien, deltog i revol. 48/49, försvann d. 31/7 49 i slaget vid Schässburg. Skr. lyr. poes., fosterlandssång., poet. berättelser m. m.

**peu à peu** (pö a pö), fr., småningom.

**Peutinger** (pöj'-), 1) Konr., ty. humanist, f. 1465 Augsburg, d. där ss. syndikus 47. Ägare t. den s. k. *Tabula peutingeriana,* nu i kejs. bibl. i Wien. — 2) Se Pyhy.

**Peziz'a** L., *Discomycetes,* svampsläkte m. de större arterna vanl. ätliga, de mindre ofta skadliga parasiter.

**p. f.** = *pour féliciter* (fr.), för att lyckönska.

**pfalz** (lat. *palatium*), palats, is. ty. kejsarnes borgar, där de växelvis vistades; sedermera därtill hör. område. **-grefve** (lat. *comes palatinus*), kejs:s domare o. högsta ämbetsm. i dessa områden; kejserl. ståth.

**Pfalz,** namn på 2 t. 1623 sammanhör. ty. furstendömen: Ober-P. l. Baier.-P. o. Unter-P. l. Rhen-P. Det förra hert.-döm. var 7,158 kv.km. m. hst. Amberg, blef 1623 baierskt o. hör nu t. bai. reger.-omr. Ober-P. o. Ober-Franken. Det senare låg på båda sidor om Rhen, var deladt i Egentl. P. l. Kur.-P., furstend. Simmern, hertigd. Zweibrücken m. m.; omfattade 8,260 kv.km. m. huf.-städ. Mannheim, Heidelberg, Simmern o. Zweibrücken; delades 1815 mel. Preuss., Hessen-Darmst., Baiern o. Baden.

**Pfalz** (Rhen-P., Rhen-Baiern), baierskt reg.-omr. t. v. om Rhen, en del af det gamla Unter-P., 5,928 kv.km., 885,280 inv. Hst. Speier.

**pfalz-zweibrückenska** ätten, härstammar fr. pfalzgref. Joh. Kasimir af Pfalz-Zweibrücken, förm. m. Karl IX:s

dotter Katarina; t. denna ätt hörde sv. kon. Karl X, Karl XI, Karl XII samt Ulr. Eleonora. Ätten utdog 1741.

**Pfeiffer,** 1) Ida, ty. res., f. 1797 Wien, 42 i Egypten, Palestina, 45 Skandinav. o. Isld, 46/48, 51/54 resor kring jorden, d. 58 Wien. Förf:a. — 2) Frz, ty. germanist, f. 1815, 57 prof. Wien, d. där 68. Skr. öf. Nibelungenlied m. m. Grund. tidskr. »Germania».

**Pfeiffer,** Sara Krist:a Vilh:a Apoll:a (pseud. Sylvia), förf:a, f. Schönbeck 1829. Skr.: *Aurora Trampe, Magdalena Rudenschöld* m. fl. rom. o. nov.

**pfennig,** und. medelt. ty. silfvermynt = omkr. 18 öre; sed. 1494 kopparmynt, nu minsta ty. mynt = 1/100 mark = omkr. 0,9 öre.

**Pforzheim,** st. i Baden vid Enz, 59,307 inv. Betydliga fabriker, slott.

**pfund,** vikt i Tyskld o. Schweiz = 500 gram; i Baiern o. Österr. = 560 gr. — Kölner-P. = 468 gr.

**p. f. v.,** förk. f. pour faire visite (för att göra besök).

**Ph . . .,** se F . . .

**Phæ . . .,** se Fai . . .

**Phālaris** L., *Gramineæ. P. canariensis* L., från Kanarieöarna, lämnar s. k. kanariefrö; flen, *P. arundinacea* L., vanl. gräs, 1 till 1 ½ m. h., kallas, odladt, band- l. randgräs.

**Phīdias,** se Feidias.

**Philadel'phia,** största stad. i Pennsylvania, mel. Delaware- o. Schuylkillfl., 1,527,000 inv. Broadstreet, Fairmountpark, univ., konstgallerier, zoolog, trädgård, akad., polytekn. lärov., bisk., domk., hospit.

**Phi'lidor,** Franç. André Dan., fr. komp. o. schackspel., f. 1756, d. 95 London. Komp. kom. operor.

**Philippeville** (-lippvill'), st. i Algeriet v. Storavik., 21,462 inv. Bisk.

**Philipp'i,** se Filippoi.

**Philipson,** Jonas, vitterhetsidk., f. 1827, bosatt i Göteb. Skr. humorist. arb.

**Philoch'oros,** gr., »dansens vänner», en i Uppsala bildad förening för folkdanser.

**Philoden'dron,** Schott, *Araceæ,* storbladiga, hälft klättrande buskar m. långa lufträtter, i trop. Amer., prydnadsväxter.

**Phocæa,** se Fokaia.

**Phoe . . .,** se Foi.

**Phoebe,** se Foibe.

**Phoebus,** se Foibos.

**Phoenix** L., *Palmæ.* Dadelpalmen, *P. dactylifera* L., i Afrika, s.v. Asien, s. Europa; frukterna dadlar, bladen till kvastar o. borstar, fibrerna t. tågverk, veden virke. Ingen växt har i religionen, historien o. skaldekonsten spelat en så stor roll som detta träd. *P. sylvestris* Roxb., Ind., lämnar palmsocker o. palmvin; bladen t. flätverk.

**Phoenix,** se Foinix.

**Phos'phoros,** månadskr., s. 1810/13 utgafs af Nya skolans medlemmar.

**Phyllox'era** *vastatrix* Planch., *Hemiptera* 0,8 mm. l., fr. N.-Amer. härstamm., 1863 t. Europa inkommen skadeinsekt på vinrankan, hks både rötter o. blad den angriper. Anställt ofantlig förödelse på Frankrikes

vingårdar. 30,000,000-faldig förökning. Hittills anv. utrotningsmed. täml. fruktlösa.

**Phytēlephas** Ruiz & Pav., *Palmæ.* Elfenbenspalmen, *P. macrocarpa* R. & P., i S.-Amer., lämnar elfenbensnöten.

**pi** (π) l. Ludolfska talet, *mat.,* förhåll. mel. en cirkels diameter o. periferi l. mel. cirkelns yta o. radiens kvadrat = 3,1415927(6) . . .

**Piacenza** (-tjen'sa), ford. it. hert.-döme, sed. 1860 it. prov., 2,471 kv.km., 279,168 inv. Hst. P., nära Po, med omr. 36,064 inv. Bisk., domk.

**piacere** (-tjēre), it., godtycke. A. P., *tonk.,* eft. behag.

**pi'a desidēria,** lat., fromma önskningar.

**pi'æ memōriæ,** lat., i from hågkomst.

**pi'a fraus,** lat., fromt (välment) bedrägeri.

**pianīno,** it., mindre, upprättstående piano.

**piāno,** fortepiano l. pianoforte, det bruklig. stränginstrum., hvars strängar sättas i svängning gm hammare, fästa vid häfstänger. Svängningarna upphäfvas gm en dämmareinrättn., s. träder i verksamhet, då fingret borttages fr. tangenten. På klaveret frambragtes svängn. gm metalltungor, fästa v. tangenterna. Olika slag äro: taffel-p., flygel-p.

**piāno** (*p.*), it., *tonk.,* sakta, svagt. Pianiss'imo (*p. p.*) *tonk.,* mycket svagt. Mezzo P., *tonk.,* täml. svagt.

**piaris'ter,** andl. ord., stift. 1597 i Span., erh. påfl. sanktion 1617 o. 21, ägnar sig mest åt barns undervisning.

**Piassāva,** fibrerna af palmarten *Attalea funifera,* i S.-Amer., anv. t. tågverk, kvastar m. m. Fröskalen till svarfvade arbeten.

**pias'ter,** mynt; i Turkiet = 40 paras = omkr. 16 öre; i Egypt. = 40 paras = omkr. 18 öre; i Span. = peso (se d. o.).

**Piauhy** (piāui), stat i n.ö. Brasilien, 301,797 kv.km., 267,609 inv. Hst. Teresina.

**Piāve,** fl. i öfre It., uppr. på Alp., utf. i Adriat. haf., 212 km.

**piazz'a,** it, 1) torg; 2) P. Armerina, st. på Sicilien, med omr. 24,379 inv. Bisk.

**picaninn'y,** sp., i Guyana etc. negerbarn.

**Picard** (-kar'), Louis Bénoît, fr. dram., f. 1769 Paris, d. där 28. Skr. sedekomed. m. m.

**Picardie** (-kardī), ford. landsk. i n. Frankrike. Hst. Amiens. Nu dep. Pas de Calais, Somme, Oise, Aisne o. Nord.

**picāro,** sp., skälm; däraf picariska (skälm-) romaner, ex. af Mendoza o. Quevedo.

**Piccini** (pittjīni), Niccoló, it. komp., f. 1728, d. 00 ss. prof. i Paris. Många (150) operor m. m.

**picc'olo,** it., liten. Flauto p., pickolaflöjt.

**Piccolōmini,** Ottavio, hert. af Amalfi, österr. fälth., f. 1599 Siena, delt. i 30-år. krig., bidrog till Wallensteins störtande, 48 fältmarskalk, d. 56 (barnlös).

**Picēnum,** g. geogr., it. landsk, v. Adriat. haf.

**Pichegru** (pischgry), Charl., fr. gen., f. 1761, 94 öfverbefälh. f. nordarmén, 95 afsatt f. underhandl. m. fienden, flydde 98, 03 i en smnsvärjn. mot Nap., 04 häktad i Paris, s. å. funnen strypt i sin säng.

**Pichincha** (pitschint'scha), vulkan på Anderna i Ecuador, 4,787 m. h.

**pickelhufva,** preuss. militärhufvudbonad.

**Pick'ering,** Edw. Ch., am. astron., f. 1846 Boston, sed. 76 dir. vid observat. i Cambridge (Mass.).

**pickles** (pickls), eng., i ättika o. kryddor inlagda grönsaker.

**picknick',** eng., måltid, hvartill hvarje deltag. lämnar sitt bidrag, nöjesutflykt i det gröna.

**Pictet** (piktē), Marc. Auguste, schweiz. naturforsk., f. 1752 Genève, d. 25 ss. prof. f. akad. där. Grund. 96 Bibl. univers.

**pie** (paj), ostind. mynt = 0,$_9$ öre; bakverk med ett lager af frukt.

**pièce** (piäs), fr., pjäs; p. de résistance (= dö resistangs'), »motståndspjäs», den hufvudsakl. rätten vid en måltid; det s. tager största uppmärksamh. i anspråk.

**piedestāl,** se pjedestall.

**Piehl,** Karl Fredr., egyptol., f. 1853, prof. i Upps. 93, d. 04. Förf.

**Pīemont,** ford. furstend., nu landsk, i n.v. It., 29,349 kv.km., 3,393,017 inv. Hst. Turin.

**Pierce** (pīrs), Franklin, n.-amer. statsm., f. 1804 New Hampshire, 53/57 Förenta stat. pres., d. 69 Concord. Sydstaternas verktyg; förberedde inbördeskriget.

**pierīderna,** *gr. myt.,* binamn på muserna.

**Piērola,** Nicolas, peruansk statsm., f. 1839, 69/72 fm.-min., 79 diktat., 81 fördrifven af chilenerna, 95/99 åter president.

**Pierrot** (pjerr'å), fr., kom. person i lägre fr. o. it. kom.

**Pierson** (pirsn), Henry Hugo, eng. komp., f. 1816, d. 73 Leipzig. Komp. operor, oratorier, mus. t. Goethes Faust m. m.

**pietà,** it., fromhet, barmhärtighet; i bild. konst framställn. af Maria med Jesu lik i famnen.

**Pieter-Maritzburg,** hst. i eng. provinsen Natal i s.ö. Afrika, 31,199 inv.

**pietlēt,** lat., fromhet, barnslig kärlek, ömhet. **-ism',** lat., skenhelighet, fromleri. **-is'ter,** i slutet af 17:e årh. uppkommet namn på P. J. Speners anhängare, lika i mots. t. ortodoxien yrkade på hjärtats fromhet o. kristligt lif.

**pifferāri,** it., herdar i Abruzzerna, spelande på säckpipa.

**Pigalle** (-gäll'), Jean Bapt., fr. bildh., f. 1714 Paris, d. där 85.

**piggsvinet,** *Hystrix* L., t. gnagarna hör. släkte. Vanl. P., *H. cristata* L., i s. Europa, n. Afrika, 65 cm. l., har en man af ända till 40 cm. långa, svart-hvita taggar, s. anv. t. pennskaft. Köttet ätbart.

**pigment',** lat., det färgämne, s. åstadkommer djurkroppars färgning.

**Pignerol** (pinjrål), se Pinerolo.

**pik,** gam. stötvapen, ungef. = spjut, lans.

**pik,** längdmått: i Grekland = 1 m., i Turkiet = 0,$_{69}$ m., i Egypten = 0,$_{68}$ m.

**pik** (fr. *pic,* eng. *peak,* it. *pico*) bergkägla, bergtopp.

**pikant',** fr., stickande, retande (för smaken); s. gör ett lifligt intryck.

**pikardong** (-dång'), fr., ett franskt muskatvin.

**pikē,** fr., bomullstyg m. upphöjdt mönster.

**pikenerare,** fr., *kr.,* med pik beväpnad infanterist.

**pik|ēra,** fr., sticka, reta. **-erad,** stucken, förnärmad.

**Pikes-Peak** (pajks-pik), bergtopp på Rocky Mountains i Colorado, 4,312 m. h.

**pikēt,** fr., till fältvaktens

upptagande l. understöd afsedd truppafd.; ett slags kortspel.

**pikrīnsyra,** *kem.,* $C_6 H_2 (NO_2)_3 HO = 229$, ljusgula nålar, lösl. i vatten, alkohol o. eter, framställes gm salpetersyras inverkan på fenol; anv. i färgerier, till sprängämnen m. m.

**pik'ter,** det forna keltiska folket i Skottland.

**piktūr,** lat., handstil.

**pīkul,** vikt: i Kina = $60,_{11}$ kg., i Kokinkina = $62,_{48}$ kg., i Japan = $59,_{29}$ kg., i Siam = $58,_{51}$ kg., i Singapor = $64,_{71}$ kg.

**pikör,** fr., beriden jägare vid parfors-jakt.

**pil,** *Salix,* L., *Salicineæ,* träd och buskar, talr. arter, likas bark innehåller garfsyra o. salicin; grenarna till flätning, bladen kreatursfoder; somliga arter prydnadsväxter.

**pilas'ter,** fr., se pelare.

**Pilātus,** bergsknut s. om Luzern v. Vierwaldstättersjön. Högsta toppen Tomlishorn, 2,123 m. h.

**Pilātus,** Pontius, rom. ståth. i Judeen 26/36 e. K., fällde dödsdomen öfver Jesus. Enl. P.-legenden skall han i förtviflan däröfver begått självmord.

**Pilcomāyo,** bifl. t. h. till Paraguay, 1,100 km.

**pilgift,** vegetab. l. animal. gift, hvari pilspetsarna indoppas för att göra såren dödliga, is. curare (se d. o.).

**pilgrīm,** lat., en s. vallfärdar, is. till den hel. grafven.

**Pilgrim's prōgress,** se Kristens resa.

**pillau,** orientalisk rätt af kokt, m. smält smör öfvergjut. ris.

**piller,** lat., små degiga kulor, hvar o. en innehåll. en viss mängd läkemedel.

**Pillniz,** by vid Dresden, 830 inv. Slott. Konvention 27/8 1791.

**pilokarpīn,** *farm.,* alkaloid af Pilocarpus, ett svettdrifvande medel.

**Pilōty,** 1) Karl v., ty. hist.-mål., f. 1826 München, d. 86 ss. akademidirekt. där. — Hans bror 2) Ferd., hist.-mål. i München, f. där 1828, d. 95.

**pilrot,** *Maranta* L., *Marantaceæ,* se arrowroot.

**Pil'sen,** st. i Böhmen, 68,292 inv., berömda bryggerier (pilsneröl).

**Pimentell'i,** Antonio, en af sv. drottning. Kristinas gunstlingar, bidrog t. hennes tronafsägelse o. öfvergång t. katol. läran.

**pimpinell'a** L., *Umbelliferæ.* Vanl. p., *P. Saxifraga,* allm., o. *P. magna* Pollich, i Europa o. Främre Asien, officinella. *P. anisum,* se anis.

**pimsten,** porös, blåsig, tråd. massa, s. utkastats ur vulkaner; anv. ss. slipnings- o. glättningsmedel.

**pimstenstuff,** se trass.

**pinakotēk,** gr., målningsgalleri.

**pincenez** (pängs-), fr. = binockel (se d. o.).

**pincett** (pängsätt'), fr., liten tång med långa, smala armar.

**Pin'daros,** gr. skald, f. 522 f. K. i Tebe, d. 442 Argos. Framst, lyr.; skr. segerhymner m. m.

**Pin'dos,** berg i Grekld mel. Epeiros o. Tessalien, ända t. 2,200 m. h.

**Pin'ero,** Arth. Wing, eng. dram. förf., f. 1855 London, skr. bl. a. *The money spinner, Second mrs Tanqueray* m. fl. dramer, af lika några blifvit uppförda i Sverige.

**Pinerōlo** (fr. Pignerol), st. i öfre Italien v. foten af Alperna, 18,250 inv. Bisk.

**Pingré** (pängrē), Alex. Guy, fr. astron., f. 1717 Paris, d. 96 där. Skr. om kometerna.

**pingst,** gr., ford. jud. tacksägelse- o. skördefest 50 dagar efter påsk, i kristna kyrkan d. 3:e af de stora helgerna, t. minne af den Hel. andes utgjut. öfv. apostlarne.

**pingvīn,** *Aplenodytes patagonica* Forst., hör till gumpfotade fåglarnas ordn., 1 m., i stora skaror vid antarktiska öar.

**pīnje,** *Pinus pinea* L., *Coniferæ,* i Italien o. Grekld; frukterna stora s. mandlar, ätbara.

**pinsback,** en af koppar o. zink bestående legering, liknande guld.

**Pinsk,** st. i v. Ryssland vid Pina, 27,938 inv.

**pint** (pajnt), våtvarumått i Engld = 1/8 gallon = $0,_{57}$ l., i V.-Indien = $0,_{93}$ l.

**pint'scher,** en hundras.

**pin'xit,** lat., (han) »har målat» (på taflor).

**piōn,** *Poeonia* L., *Ranunculaceæ,* flere i Tyskld, Sibirien, Kina inhemska arter, allm. trädgårdsväxter.

**pioniärer,** fr., ungefär detsma som ingenjörtrupper; vägbrytare.

**Pio'trkov** l. Petrikau, ry.-polskt guv., 12,249 kv.km., 1,403,911 inv. Hst. P. vid Strada, 32,173 inv. Slott.

**pipa,** våtvarumått i Portugal, för vin = $535,_{7}$ l., för olja = $502,_{2}$ l.; i Spanien f. sprit = $435,_{69}$ l., f. olja = $433,_{42}$ l.; ford. i Sverige = 180 kannor = $471,_{1}$ l.

**piparesläktet,** *Charadrius* L., t. vadarnas ordn. hör. fåglar. Arter: större strandpiparen, *C. hiaticula* L., fjällpiparen *C. morinellus* L., regnpiparen, *C. pluvialis* L., kustpiparen, *C. squatarola* L. m. fl.

**pipe** (pajp), våtvarumått i Engld = 2 hogsheads = 126 gallons = $572,_{48}$ l.; i N.-Amer. = $476,_{94}$ l.; i Kapstad. = $416,_{37}$ l.

**Piper,** Karl, gref., statsm., f. 1647, 97 k. statsråd, 98 frih. o. gref., 05 öfverste marsk., 09 fången vid Pultava, d. 16.

**pipett',** fr., stickhäfvert.

**Pipin** (pipäng'), 1) af Héristal, major domus i Austrasien, d. 714. — Hans sonson 2) P. den lille, son till Karl Martel, 741 maj. dom. i Neustrien, 751 vald till frankernas kon., besegr. langobarderna o. skänkte 755 det från

dem tagna exarkatet t. påfven, d. 768. Far till Karl den store.

**piplera,** plastisk lera, som i stark eld bränner sig hvit.

**Pipp'i,** Giulio, Romano kallad, it. mål. o. arkit., f. 1492, d. 46 Mantua. Raffaeles talangfullaste lärjunge.

**pirāt,** lat., sjöröfvare; arbetsväska, sypåse.

**Pirēus** (ford. Peiraieus), Athens hamn vid Eginaviken, 75,000 inv.

**Piri'thous,** se Peiritoos.

**pirog,** fr., större roddbåt hos flere vilda folkslag.

**piruett',** fr., i dans hast. kringsvängning på ena tåspetsen; i ridn. hästens hastiga omkastande.

**Pīsa,** it. prov., 3,055 kv.km., 331,619 inv. Hst. P. vid Arno, nära Adriat. haf., med omkr. 61,321 inv. Ärkeb., domk., univ., palats, akad., bot. trädg., målaregall., ett lutande 54 m. h. torn.

**pīsang,** se Musa.

**Pisāno,** 1) Niccoló, it. bildh., f. i börj. af 13:e årh., d. omkr. 1280 Pisa. — Hans son 2) Giov., bildh., arkit. o. guldsmed, f. 1240 Pisa, d. 20. — 3) Andrea, bildh., f. 1270, d. 1345.

**Pisi'dien,** *g. geogr.,* landsk. i s. delen af M. Asien.

**Pisis'tratus,** se Peisistratos.

**Pistācia** L., *Cassuvieæ. P. lentiscus* L., i Medelhafsländerna, lämnar mastix. *P. terebinthus* L., Kios, Cypern, Rodos m. fl. af Arkipelagens öar, lämnar terpentin.

**pistacier** l. pistasch »gröna mandlar», fröna af *Pistācia vera,* i Medelh.-länderna, till konditorivaror.

**pistill',** lat., *bot.,* det honliga befruktn.-organet hos fanerogama o. angiosperma växter.

**Pistoja',** it. st. vid Ombrone, 62,606 inv. Bisk., domk., palats, akad., fabr.

**pistol,** äldre sp. guldmynt = omkr. $13,_{80}$ kr.

**pistol,** fr., kort eldhandvapen från 16:e årh.

**pistong',** fr., på mässingsinstr. ininrättn. f. att förlänga ljudröret; kolfstång på ångmaskin.

**Pitaval',** Franç. Gayot de, fr. rättslärd, f. 1673, d. 43 ss. advokat i Lyon. Skr.: *Causes célèbres et intéress.,* 20 bd. Fl. återbildningar.

**Pit'cairn** (-kärn), en af Tuamotu-öarna i Stilla haf., 1790 befolkad af ngra eng. matroser, s. gjort myteri, o. ngra tahitiskor, (1904) 169 inv.

**pitch pine** (pittsch pajn), eng., am. gran, med rödgult trä, ypperligt byggn.-virke.

**Pite älf,** fl. i Lappld o. Norrbotten, uppr. på Sulitelma, utf. i Bottn. vik. 308 km. l.

**Piteå,** st. i Norrb. l. vid P. älf o. Bottn. vik., 2,805 inv. (08). Grundl. 1621.

**Pitholm,** ö i Bottn. vik., s.-o. om Piteå. P:s hed, exercisplats.

**Pitman,** Sir Isaak, grund. af det i Engld brukligaste stenografsyst., f. 1813, d. 97 Lond.

**pitschaft,** ty., sigillstämpel, signet.

**pitometer,** gr., instr. f. uppmät. af ett fats rymd.

**Pitt,** 1) William d. ä., earl af Chatham, eng. statsm., f. 1710 Cornwall, statssekret. 56, 61 i spetsen för oppos.,

66/68 prem.-min., sökte medla med N.-Amer., d. 78. — Hans son 2) Will. d. y., statsm., f. 1759, 82 skattkam.-kansl., 83 prem.-min., bekämpade ifrigt fr. revolut., drog sig tillbaka 01, 04 ånyo prem.-min., d. 06.

**Pitt'akos,** en at Greklds 7 vise, f. 648 f. K. Mytilene, d. 570. Valspr. »känn dig själf».

**pittoresk',** it., skön, värd att afmålas (om utsikt).

**Pittsburgh** (-börg), st. i Pennsylvania v. Ohio, 345,082 inv. (m. förstäderna 1,020,000) Univ., domk., arsenal, fabr., bergverk.

**Pityūsiska öarna,** sp. ögrupp i Medelhaf., 697 kv.km., 25,814 inv. Största öarna Iviza o. Formentera. Hst. Iviza.

**piu,** it., *tonk.,* mera.

**Pi'us,** påfvar: 1) P. I, den hel., 142/157; martyr. — 2) P. II, förut Aeneas Sylvius, f. 1405 (Tosc.), 42 kejs. Fredrik III:s sekret., 50 bisk. i Siena, 55 kard., 58 påfve, verkade f. påfvemakt mot koncilierna, d. 64. Humanist, skald, hist. — 3) P. III-V, alla 3 i 16:e årh. — 4) P. VI, förut Giov. Broschi, f. 1717, reg. 75, 98 fången o. bortförd af fransm., d. 99 Valence. — 5) P. VII, förut gref. Chiaramonti, f. 1742, 1800 vald till påf., 09 med våld förd till Frankr., 14 åter i Rom, återställde jesuitord., d. 23. — 6) P. VIII, förut grefve Castiglione, f. 1761, påfve 29, d. 30. — 7) P. IX, förut gref. Mastai Ferretti, f. 1792, 40 kard., 46 påfve; först frisinnad, sedan reaktionär, fördrefs 48, åter 50, förkun. 54 dogm. om jungfru Marias obefläck. aflelse, utg. 64 encyklika med syllabus, 70 på allm. kyrkomötet dogm om påfvens ofelbarhet, förlorade 60 o. 70 Kyrkostaten, d. 78. — 8) P. X, förut Guiseppe Sarto, f. 1835 af venet. bondefamilj, 93 kard., påfve 03, har uppställt s. sitt program världens förnyelse gm Kristus.

**pivot** (-vå), fr., tapp, vridpkt.

**Pizzarr'o,** Franc., sp. conquistador, f. 1478, först svinaherde, sedan soldat, förenade sig 24 m. Almagro, eröfr. 31/33 Peru, grundl. 34 Lima, lät 38 afrätta Almagro, mörd. 41 af dennes anhängare.

**pizzicāto,** it., *tonk.,* på stråkinstrum. tonernas frambring. gm knäppning m. fingrarna.

**pjedestall',** fr., fotställning.

**pjerro',** se pierrot.

**pjäs,** fr., stycke; del, sak; musik- l. teaterstycke; artilleriskjutvapen; bild l. figur i schackspel.

**plācido** (-tjido), it., *tonk.,* lugnt.

**plafond** (-fång'), fr., med bildhuggeri l. måln. prydt tak i ett rum.

**plagiāt,** lat., litterär stöld. **-or,** en s. plagierar.

**plaid** (pled), se pläd.

**plaidēra** (plä-), se plädera.

**plaisir** (pläsīr), fr., nöje.

**plakāt,** lat., anslag på gathörn, pelare o. dyl.

**plan,** lat., jämn yta. Lutande p., *mek.,* ett p., s. bildar vinkel m. horisontal-p. Förhållandet mel. lodräta afståndet från dess upphöjda punkt till horisontal-p. o. dess längd kallas stigning, o. den kraft, s. erfordras för att hålla jämvikt m. en utefter ett lutande p. rörlig kropp, förhåller sig till

dennas vikt ss. planets höjd till längden. Mångfald, anv. i praktiken.

**Plāna,** Giov. Ant. Amad., it. astron. o. mat., f. 1781, d. 64 ss. direkt. f. observ. i Turin. Skr. teorien f. månens rörelse.

**planēra,** lat., jämna.

**planetārium,** lat., maskin för att åskådliggöra planeternas rörelse kring solen.

**planēter,** gr., himlakroppar, s. röra sig i nära cirkelformig bana kring solen o. af henne erhålla ljus o. värme. De stora p., ordn. efter afståndet från solen, äro: Merkurius, Venus, Jorden, Mars, Jupiter, Saturnus, Uranus, Neptunus. Mel. Mars o. Jupiter of. 260 småplaneter (asteroider l. planetoider) uppt.

**planetoīder,** gr., se planeter.

**planimēter,** gr., instrum., s. anger ytinnehåll, af en plan fig., då man för ett vid detsma fäst stift utefter figurens omkrets.

**planimetrī,** gr., läran om plana geom, storheter.

**plan-konkav,** plan-konvex, se lins.

**plank'ton,** gr., »det drifvande», mikroskop, organismer ur växt- l. djurriket, kringdrifvande i hafs- o. insjöars vatten.

**planritning,** af bildn. af ett föremål, sedt uppifrån.

**plansch,** fr., träsnitt, illustration i allmh. **-ett',** böjlig stålskena i snörlif.

**plaque** (plack), fr., eg. »plåt»; ordenskraschan.

**plantage** (-tāsch), fr., större planter., is. af handelsväxter.

**Plantagenet** (pläntädd'schennett), binamn på den i Engld fr. 1154/ 1399 i rät nedstig. linje o. därifr. t. 1485 m. sidogrenarna Lancaster o. York härsk. grenen af huset Anjou.

**plaquette,** plakett, fr., namn på små gjutna reliefplattor l. skådemynt.

**plastīk,** gr., bildhuggarkonst. **-isk,** bildbar, kroppslig.

**Plataiai** (-tajaj; lat. *Platææ*), *g. geogr.,* st. i Boiotien. Slag 479 f. K.; 372 f. K. förstörd af tebanerna.

**platān,** *Platanus* L., *Artocarpeæ. — P. occidentalis,* i N.-Amer., *P. orientalis,* i orienten; veden till virke. Den orientaliska arten i forntiden berömd ss. det skönaste bland vilda träd.

**Platen,** Aug. v., ty. gref. och skald, f. 1796, d. 35 Syrakusa. Skr. dikt, dram., epos m. m.

**Platen,** 1) Fil. Jul. Bernh. v., frih., milit., f. 1732, 95 gen. o. befälh. i Skåne, 96 gen.-guv. i Pommern, 99 fältmarsk., d. 05. — Hans son 2) Baltsar Bogisl. v., gref., milit., statsm., f. 1766, fången i slag. v. Hogland, 09 statsr. o. kont.-amir., 13 gen.-guv. öf. Jylland och Slesv.-Holst., 14 sv. kommissarie i Norge, 27 riksståthåll. där, d. 29. Mest bekant gm Göta kanals bringande till stånd.

**Plater,** Vladisl., polsk gref., huf.-man f. polska emigrant., f. 1812, sed. 63 i Schweiz, d. 89, 1844/77 g. m. Karoline Bauer (se d. o.).

**plateresk'-stil,** sp. renässansstilen 16:e årh., erinrande om rikt gmbrutet guldsmedsarbete.

**platīna,** kem., Pt = 194, metall. element; hvit, mjuk, förekommer i små korn l. tills. med andra ädla metall., alltid gedigen, smältbar i knallgaslågan (2000°). Eg. v. 21,5. Anv. vid svafvelsyretillverkn. och till många kem. appar.

**platinering,** föremåls öfverdragande med en tunn platinahinna, verkställes på järn o. stål m. lösn. af eter. platinaklorid, på koppar o. mässing m. platinasalmiak o. vinsten l. gm galvan. strömmens inverk. på en lösn. af platinasalmiak med ammoniak. På porslin inbränner man med basiskt vismutnitrat fälld platina l. platinasalmiak.

**platityd,** fr., platthet.

**Pla'ton,** gr. filos., f. 429 f. K. Athen, Sokrates' lärj., begaf sig eft. dennes död 399 på resor, återvände 389 t. Athen o. lärde i den s. k.

Akademeia utom staden, d. 347. Ps: filosofi, en utveckl. af Sokrates' lära, innehålles i hans 44 dialoger o. är idealistisk. Idéerna själfva väsendet, tingen deras efterbilder. P. delar filos, i dialektik (logik), fysik, etik (eudemonism o. dygdelära) och antar 4 dygder: vishet, återhållsamhet, tapperhet o. rättrådighet.

**platōnisk kärlek,** rent andlig, från all sinnlighet fri kärlek.

**plats du jour** (pla dy schûr), fr., »rätterna för dagen», matsedel.

**platsmajor,** *kr.,* kommendants närmaste biträde.

**Plattensjön,** Ungarns största sjö, 1,320 kv.km., afl. gm Sio.

**Platte river** (Nebraska), bifl. t. h. till Missouri, upprinner på Rocky mts, 2,445 km. l., omr. 222,069 kv.km.

**plattform,** fr., platt tak; bergslätt; upphöjdt golf: politiskt program.

**platt-tyska,** se tyska språk. o. lit.

**platå,** fr., flat ställning för bordsuppsats ; (presenter)bricka; högslätt.

**Plauen,** st. i kon.-rik. Sachsen vid Weisse Elster, 121,185 inv. Slott, fabr., gymn.

**plausībel,** lat., värd bifall.

**Plāutus,** Titus Maccius, rom. lustspelsförf., f. 254 f. K., d. 184 Rom. 20 lustspel i behåll.

**play** (plä), eng., spel, is. skådesp.

**Playfair** (plä'fer), Lyon, eng. kem., f. 1819 Bengalen, 58/69 prof. Edinburgh, 92 pär, d. 98 London. Förtjänt om industri o. hygien. Förf.

**plebej'er,** lat., i Rom medborgare af lägre härkomst, hka sedan 494 f. K. stredo för sin likställighet m. patricierna o. 366 i hufvudsak erhöllo den. Sederm. motsatsen t. de förnäma o. rika; personer af simpel härkomst.

**plebiscīt,** lat., folkbeslut gm allm. omröstning: i Frankr. is. und. Nap. III skenomröstn. om hans mått o. steg.

**Plehwe,** Wjatscheslav, ry. statsm., f. 1846, stats.-sekr. i Finld 99, inr.-min. 02, mörd. Petersb. 04.

**plein-pouvoir** (pläng-puvåar'). fr., öppen fullmakt, handlingsfrihet.

**Pleisse,** bifl. t. h. till Weisse Elster, 90 km.

**plejāderna,** se sjustjärnan.

**plek'tron,** gr., liten staf, hvarmed strängarna på kitara slogos.

**plenipotens',** lat., full makt o. myndighet.

**plenipotentiär** (-påtangsiär), fr., fullmäktig.

**plēnum,** lat., fulltalig församl. l. smnkomst.

**plēnus ven'ter non stūdet liben'ter,** lat., »en full mage studerar inte gärna.»

**pleonasm',** gr., öfverflöd; användn. af fl. liktydiga ord.

**plēroma,** gr., ljushaf; enl. gnostikernas lära gudomlighetens hemvist, urkällan t. allt godt.

**plesiosāurus,** fossil urvärldsödla med fenartade fötter o. svanhals, fr. juraformationen.

**Pleskov,** se Pskov.

**pleura** (plev'-), gr., se brösthinna.

**pleurītis,** gr., se brösthinneinflammation.

**Plevna,** st. i Bulgarien v. Vid, 21,201 inv. Sl. 20, 21, 30/7, 11—12/9 o. 10/12 1877.

**pli,** fr., veck; sätt att vara.

**Plīnius,** 1) Cajus P. Secundus d. ä., rom. lärd, f. 23 e. K. Como, beklädde fl. civila o. militära ämb., d. 79 v. Vesuvius' utbrott. Skr. *Hist. naturalis.* — Hans syster- o. adoptivson 2) Cajus P. Cæcilius Secundus d. y., statsm., f. 62 Como, 100 konsul, 03 prokons. i Bitynien och Pontus, d. 10. Skr. 10 böcker, bref m. m.

**pliocēn,** gr., se tertiärformationen.

**plissĺé,** fr., skarpt veckade remsor till garnityr på fruntimmerskläder. **-era,** vecka, rynka.

**Plock,** ry.-polskt guvern., 10,878 kv.km., 549,400 inv. Hst. P. vid Weichsel, 22,100 inv.

**Plojes'ti,** st. i Rumänien, i Valakiet, 47,000 inv.

**plomb** (plångb), fr., blystämpel l. blysigill, hvarmed gods, s. ej skall tullbehandlas förr än vid framkomsten, förses af afsändningsortens tullmyndighet. **-era,** förse m. blysigill; fylla ihåliga tänder m. metall l. annat ämne.

**Plombières** (plångbjär), ber. fr. badort i dep. Vosges, 1,830 inv. Varma källor.

**plommon,** *Prunus* L., *Drupaceæ.* Vanl. p., *P. domestica,* krikon, *P. insititia* L.; renklor, *P. italica* Borkh., slån, *P. spinosa* L., m. fl. i Europa, Asien, N.-Amer. odl. träd m. stenfrukter; af kärnorna olja; blommorna blodren. te, veden slöjdvirke.

**plongĺée** (plångschē), fr., befästn., bröstvärnskröns lutning utåt. **-era,** (plångschēra), fr., nedsänka, neddoppa.

**Plotīnos,** nyplatoniker, f. 205 Egypten, d. 270 Minturnæ; uppställde ett fantast. system.

**Ploug** (plau), Parmo Karl, dan. förf. o. publ., f. 1813 Kolding, sed. 41 redakt. f. »Fædrelandet», d. 94. Skr. sånger, dikter m. m. En af huf.-kämparne för skandinavismen.

**pluderhåsor,** ett slags veckrika knäbyxor på 1500-talet.

**plumage** (plymāsch), fr., fjäderbeklädnad, fjäderbuske.

**plumpudding** (plöm-), eng. nationalrätt af mjöl, njurtalg, socker, mjölk, ägg, russin och kryddor, kokas i en servett o. öfvergjutes m. rom.

**plurālis,** lat., flertal.

**pluralitēt,** lat., flertal.

**plus,** lat., mera; antyder, att de storheter, mel. hvilka tecknet (+) står, skola smnläggas. Jfr minus.

**pluskvamperfek'tum,** lat., verbets tidsform för fullbordad handl., när något annat inträffade.

**Plutar'kos,** gr. förf., f. omkr. 50 e. K. i Boiotien, d. 120 ss. arkont i Grekld. Skr. 46 jämförande lefnadsbeskrifn., biograf.-filos. skr. m. m.

**plutokratī,** gr., penningvälde.

**Plutōn,** fr., infanteritrupp (omkring 50 man) under subalterns befäl.

**Plūton,** *gr. myt.,* son t. Kronos, bror t. Zeus, g. m. Persefone. Underjordens gud och en af dess domare.

**plutōniska** bergarter anses ha uppkommit i jordens inre gm vulkanisk verksamh., ss. granit, porfyr, diorit,

melafyr.

**plutonism,** d. af Hurton grund. läran, att alla icke mekan. lagrade silikat uppkommit af en smält, flytande massa.

**Plūtos,** *gr. myt.,* rikedomens gud.

**Pluviose** (plyviås), fr., »regnmånad»; 5:e månad, i fr. revolut. tidräkn., 5/1—18/2.

**Plūvius,** lat., regngifvare; binamn på Jupiter.

**Plymouth** (plimm'ö*th*), eng. st. o. sjöfästn. vid Kanalen, 118,014 inv. Krigshamn, arsenal, varf, kaserner, dockor, museer, teatrar, hosp.

**plys,** fr., långhårig, sammetsart. väfnad af silke, ylle, bomull m. m.

**plåster,** lat., *emplastrum,* utvärtes läkemed. af vax-, harts-, fett- l. oljeblandningar med åtsk. olika tillsatser.

**pläd,** bergskottarnas brokiga, schalliknande ytterplagg.

**plädera,** fr., muntligt försvara en sak inför rätta.

**plätering,** se försilfring.

**plörös,** fr., ett slags sorgflor.

**p. m.,** abbr. f. pro memoria l. per mille, post meridiem.

**pneumātisk,** gr., beträffande luft, gas o. d. **-a kurer,** vid hka inandn. af luft und. föränderligt tryck spelar hufvudrollen. P. bädd utgöres af dynor, fyllda m. luft, i st. f. madrasser. Pneumatologī, läran om andar.

**po,** fl. i öfre Ital., uppr. på Monte Viso, utf. med mnga armar i Adriat. haf., 527 km., omr. 74,390 kv.km.

**pockenholz,** kärnveden af Guajācum officināle.

**pōco,** it. *tonk.,* litet. — P. a p., småningom.

**podāger,** gikt i fötterna.

**podestà,** it., högsta rättspers. i en stad, borgmästare.

**Podiebrad,** Geo. Boczko v., kon. i Bohm., f. 1420, ifrig husit, 52 riksföreståndare, 58 kon., d. 71. Regerade kraftigt, men sansadt.

**pōdium,** gr., upphöjn., is. på teatr. o. d., hvarest de uppträdande ha sin plats.

**Podōlien,** guv. i v. Ryssl., 42,018 kv.km., öfver 3 mill. inv. Hst. Kamenets-Podolsk.

**Poe** (på), Edg. Allan, n.-amer. skald, f. 1809 Boston, d. 49 Baltimore. Skr. mästerl. skaldestycken o. nov., is. i den fantast. o. hårres. stilen.

**poēm,** gr., dikt, skaldestycke.

**poesī,** gr., skaldeverksamhet, skaldestycke, delas i episk, lyrisk, dram. p.

**poēt,** gr., skald. **-īk,** den del af estetiken, som handlar om poesiens väsen, form, slag o. d.

**poēta laureātus,** se laureatus.

**Poggendorff,** Joh. Christ., ty. fys. o. kem., f. 1796 Hamb., 34 prof. i Berl., d. 77 där. Uppf. jämte Schweigger multiplikatorn l. galvanometern. Förf.

**point** (poäng'), fr., punkt, streck i spel. P. de vue (-dövy'), synpkt, ståndpkt; p. d'honneur (-dånnör), hederssak; p. du tout (-dytû), alldeles icke, för ingen del.

**Point de Galle** (påång' dö gall'), befäst st. på s. v. kusten af Ceylon, 37,226 inv. Hamn.

**pointer** (pojn'-), eng., ett slags släthårig eng. jakthund.

**Poitiers** (påatjé), hst. i fr. dep. Vienne vid Clain, 39,886 inv. Slott, bisk., domk., museer, bot trädg., Slag 8/10 732, 19/9 1356.

**Poitou** (påatû), ford. fr. landsk, vid Atlanten, 16,674 kv.km. Hst. Poitiers. Nuv. dep. Deux-Sèvres, Vendée, Vienne.

**pok|āl,** it., större bägare. **-ulera,** lat., dricka.

**poker** (på-), eng., *kort.,* ett is. i Amer. vanligt hasardspel.

**Pola,** st. i Istrien vid Adriat. haf., 45,052 inv. Stark fästn., sjöarsenal, varf, dockor, kaserner, krigshamn; domk.

**polack',** person af polsk härkomst; polsk häst.

**polār** (i smnsättn.). **-dag,** den tid, då solen på mer än 24 timm. ej försvinner und. horisonten. **-distans',** en stjärnas afst. fr. polen i grader. **-hafven** = ishafven. **-natt,** mots. mot polardag. **-ström,** en från polen mot ekvatorn riktad ström i hafvet l. atmosfären.

**polarisation,** nylat., *fys.* Enl. undulationsteorien består ljuset i vibrationer hos ett hela världsalltet gmträngande ämne, etern, och dessa vibrationer kunna äga rum i alla mot ljusstrålen vinkelräta riktningar. Om gm ngt medel alla från en ljusstråle härrörande vibrationer i eterpartiklarna tvingas att gå parallellt med haa, d. v. s. i sma plan, säges ljuset vara polariseradt. P:sap. parater användas för att undersöka lösningars, is. sockerlösningars, halt af upplösta ämnen. För att polarisera ljuset kan man antingen låta det gå genom vissa kristaller l. ock låta det reflekteras under en bestämd vinkel.

**polaritēt,** egensk. hos en magnet, en galvan. l. elektr. ström o. d., att oliknämnda poler attrahera och och liknämnda repellera haa.

**Polder,** i Holld och n. Tyskld lågländta kuststräckor, som genom fördämningar äro skyddade för hafvet.

**Pole** (pål), Regin. de, kard. och ärkeb. af Canterbury, f. 1500, sökte medla mel. katol. o. de reformerta, afsattes därf. 55 af påfven, d. 58.

**polemark,** gr. fältherre, namn på Athens 3:e arkont.

**polemīk,** gr., strid, tvist, vanl. skriftlig, i religion, politik.

**Polen,** fordom självst. kon.-rike; sträckte sig under tid. för sin största blomstring fr. Östersjön t. Svarta haf. o. räknade 1,150,000 kv.km. med omkr. 35 mill. inv. samt hade efter 1:a deln. 74.000

kv.km. med omkr. 13 mill. inv., delades i Stor-P., Lill-P. o. Litaven. — Hist. Förste fursten af P., Mieczyslav, fick 963 P. i förlän. af kejs. Otto I och införde kristend.; hans efterträd. Boleslav I Krobri, egentl. grundl. af polska riket, reg. 992/1025 o. antog 1025 kon.-tit. Kasimir III, d. st., 1333/70, utvidg. P., och m. Jagello börj. 1386 Jagellonernas dynasti. Und. dennes son, Kasim. IV (1446/92), uppnådde P. sitt största välde. Med Sigismund II, d. 1572, utgick Jagellonernas ätt och P. blef valrike. 1575/87 Stef. Batory kon. i P., 1587/1668 huset Vasa på tronen. 1697/1763 huset Sachsen med Aug. II, d. starke, och Aug. III; 1764/95 Stanisl. Poniatovski kon., und. hkn 1772 P:s 1:a deln. mel. Ryssld, Preussen o. Österr. o. 93 dess 2:a deln. mel. Preuss. o. Ryssld ägde rum. 1795 försiggick P:s 3:e deln. mel. Ryssld, Österr. och Preuss., hvarefter P.s välde var slut.

**Polen,** ry. provins, med officiell ben. sed. 1874 Generalguvernementet Varschjav, t. 1866 under egen förvaltning, 1127,38 kv.km., omkr. $9_4$ mill. inv. Flod.: Weichsel, Bug, Warthe. Omkring floderna bördigt, ¼ skogar, moras, vattendrag. Hufvudnär.: landt- och bergsbruk, industri. Prod.: spannmål, ullvax, olja, trävaror, borst. Huf.-rel.: rom.-kat. Hst. Varschav. Andra städ.: Kalisch, Lublin, Plock, Lodz. Pol. ind.: 10 guvernement.

**polen'ta,** it. rätt af majsmjöl.

**poler,** de båda ändpktrna af is. en himlakropps skenbara svängningsaxel; *fys.,* de två pktr på en galvanisk stapel l. magnet, där den elektriska l. magnetiska kraften är störst.

**polēra,** lat. Metaller poleras gm gnidn. m. putskalk, trippel, smär, gel, glashårdt stål (polerstål). agatjaspis, blodsten. Trä poler. gm ingnidn. m. olja o. schellack, löst i sprit.

**Polhem** (förut Polhammar), Kristof., mek., f. 1661, 93 bergsmekaniker, 16 adlad, d. 51. Uppl. mnga bergverks- och fabriksmaskiner, byggde en docka i Karlskrona m. m.

**polhöjd** = bredd.

**polischinell,** fr. (it. *Pulcinella*), stående kom. mask i it. lustspelet.

**Polignac** (pålinjack'), 1) Armand Jul. Marie Her. de, fr. hert., f. 1771, häkt. 04 f. smnsvärjn. mot Nap. I, frigifv. 14, följde Karl X i landsflykt, d. 47. — Hans bror 2) Jul. Aug. Arm. Marie de, först grefve, sed. furste, f. 1780, 29 min.-pres., förf. t. ordonnanserna, s. framkallade julirevolut. 30, s. å. insatt på Ham, 36 benåd., d. 47 Paris.

**poliklinīk,** gr., »stadsklinik», ambulatorisk klinik, behandl. af sjuka i deras bostad, i kliniken l. som infinna sig för tillfället.

**poliomyelītis,** se barnförlamning.

**polīs,** gr., statsmynd., s. har att vaka öfv. samhällets o. de enskildes välfärd o. säkerhet. Heml. (detektiv) p., ej uppträdande i uniform, således oigenkänlig ss. p.

**polis** (fr. *police*), försäkringsbref, kvitto på inbet. försäkr.-afgift.

**politess',** fr., artighet, belefvenhet.

**politīk,** gr., statsvetensk., statskonst. Inre p., syssels. sig med en stats egna förhåll., yttre p. med ställn. till en främmande stat.

**polityr,** lat., glans; belefvenhet.

**Polk** (påk), Jam. Knox, n.-amer. statsm., f. 1795, republ. pres. 45/ 49, d. 49 Nashville.

**pol'ka,** urspr. böhm. dans i 2/4 takt.

**polljus,** se norrsken.

**Poll'ux,** se Dioskurerna.

**Po'lo,** Marco, it. res., f. omkr. 1256 Venezia, d. där 23. Resor i inre och ö. Asien.

**polo,** ostind. bollspel till häst.

**polonäs,** fr., polsk, chevaleresk

dans i ¾ takt; ett slags fruntimmersplagg.

**polska språket och litteraturen.** P. spr., en med latin, tyska och franska blandad gren af slav. språkstammen, har 44 lat. bokstäfver, 3 deklinat. o. 3 kön. — P. lit. omfattar 5 period.: 1) 10:e/15:e årh., öfvers. af bibelafd. o. lat. rimkrön.; 2) 1521/1621, blomstr.-tid. (J. Kochanovski); 3) 1622/1750, jusuitvälde, förfall, efterbildn af fr. klassicism. (Potocki); 4) 1750/1810, reaktion mot jesuit., fr. inflytande allenaråd., tills nationella element mer och mer gjorde sig gällande och 5) fr. 1810 kom. till utbrott genom Mickiewicz, Krasinski, Sienkievicz, Orzeszkova m. fl.

**polstjärnan** l. nordstjärnan, d. intill nordpolen närmaste stjärnan i svansen på Lilla björnen; tyckes stå stilla.

**Polus,** Tom., grefve, lat. skald, f. 1634, d. 08 ss. kgl. statsråd.

**poly . . .,** gr., i smnsättn. mycket, mång . . .

**polyandrī,** gr., gifte m. flera män på en gång.

**polyarkī,** gr., mångvälde.

**Poly'bios,** gr. hist., f. 204 f. K. Megalopolis, underhandl. mel. akaierna o. romarne 171, ss. gisslan förd till Rom 167, d. 122.

**polydipsī,** gr., *läk.,* sjukligt ihållande törst, is. vid sockersjuka.

**Polydēros,** gr. bildh. fr. Rodos i 1:a årh. e. K., en af Laokoon-gruppens skapare.

**polyēder,** gr. *mat.,* mångsidig solid figur.

**Polyfēm,** af Askelöf 1809/12 utg., hufvudsakl. lit.-krit. tidning.

**Polyfēmos,** *gr. myt.,* en af Odysseus öfverlist. o. bländad kyklop.

**polygamī,** gr., äktenskap mel. en man o. flera hustrur på en gång. **-glott,** gr., på flere språk skrifven bok, is. komplutensiska bibeln (1514/17).

**Polygnōtos,** gr. mål. fr. Tasos, omkr. 462 i Athen.

**polygōn,** gr., *mat.,* månghörning.

**polygonāl|befästning,** sådan, där hufvudvallarna utgöras af räta linjer, som sidoförsvaras af kaponiärer. **-tal,** se figurtal.

**polyhis'tor,** gr., månglärd, i många vetensk. bevandrad person.

**Polyhym'nia** l. Polym'nia, *gr. myt.,* en af muserna, sångens o. vältalighetens gudinna.

**Polykar'pos,** bisk. i Sinyrna, enl. legend, apost. Johannes' lärj., d. s. martyr 155.

**Polyklei'tos,** gr. bildh. fr. Sikyon, i 5:te årh. f. K.

**Poly'krates,** härsk. på Samos 535 f. K., 521 lockad till Magnesia och korsfäst.

**polykromī,** gr., den und. forn- o. medelt. brukl. måln. af byggnads- och bildh.-verk med många färger.

**Polym'nia,** se Polyhymnia.

**polymorf',** gr., se heteromorf.

**Polyneikes** (-nej'-), *gr. myt.,* son till Oidipus och Iokaste, fördrefs från Tebe af brod. Eteokles och stupade i striden mot honom.

**Polynēsien,** se Oceanien.

**polynōm,** gr., *mat.,* algebraiska summan af 3 l. fl. termer.

**polyper,** gr., *läk.,* utväxter på slemhinnan i ngn af kroppens hålor (ex. näsan, lifmodern, ändtarmen).

**polyper,** *Polypi,* stråldjur, som merendels bilda fastväxta kolonier o. hafva kalkartadt yttre l. inre skelett; hafva ett magrör, fäst vid lodräta, strålformigt ordnade skiljeväggar, o. en krans af tentakler kring munnen. Omfatta bl. a. alla koralldjur. Jfr Coelenterata.

**Polyporus** Fries, *Hymenomycetes,* svampsläkte m. omkr. 300 (flere parasitiska) arter, tillhör. dels trop., dels temper. zonerna och hvaraf flere ätbara. *P. fomentarius* L. på flere träd, bl. annat i Sverige, lämnar fnöske.

**polylteism',** gr., tro på fl. gudar. — **-teknik,** gr., smnfattn. af alla t. utöfvande af konst. o. yrken erforderliga kunskaper. Polyteknikum, läroverk f. undervisn. i p.

**Poly'trichum** L. *Polytrichaceæ,* björnmossa, *P. commune,* allm. i skog; t mattor, kvastar m. m.

**polytypī,** gr., vinjetters, ornaments m. fl. tryckformars mångfaldigande gm gjutning.

**pomāda,** it., m. vällukter försatta fettblandningar för befordr. af hårväxten o. bibehåll, af hårens smidighet.

**Pomāre,** fl. kgr o. drottn. af Tahiti, is. drottn. P., f. 1811, reg. 27, 42 und. fr. beskydd, d. 77.

**Pombal'** (pång-), Sebast. José de Carval. e Mello de, port. markis, statsm., f. 1699, min. 57, fördref 59 jesuiterna, införde reform., afskedad 77, d. 82.

**pomerans'trädet,** se Citrus.

**Pomerellen,** förr namn på landsträckan mel. fl. Persante och Weichseln.

**Pommern,** preuss. prov. vid Östersjön, 30,109 kv.km., 1,684,125 inv. Huf.-fl. Oder. Hst. Stettin. Öfr. st. Anklam, Demmin, Greifswald, Stralsund m. fl.

**pomolōg,** lat.-gr., fruktkännare. **-i,** läran om fruktsorterna.

**Pomōna,** *rom. myt.,* fruktens gudinna.

**pomp,** gr., prål, prakt.

**Pompadour** (pångpadûr), Jeanne Ant. Poisson de, markis:a, f. 1721 Paris, 41 g. m. Lenormand d'Estioles, 45 Ludv. XV:s älskar., sed. kgs skafferska, d. 64 Versailles. Blandade sig i politik. Inflytelserik.

**Pompej'i,** *g. geogr.,* blomstr. st. i Kampanien vid foten af Vesuvius, omkr. 30,000 inv., 79 e. K. förstörd vid ett utbrott af Vesuvius. Utgräfn. sed. 1748.

**Pompej'us,** Cnæus P. Magnus, rom. fälth., f. 106 f. K., undertryckte 82/81 demokratien, 70 kons., slog 63 Mitridates, afslöt 60 m. Cæsar o. Crassus det 1:a triumvirat., bröt 49 m. Cæsar o. 48 slagen af honom v. Farsalos, flydde t. Egypt. o. mördades s. å. Hans söner Cnæus och Sextus fortsatte strid, mot Cæsar, men blefvo slagna; den förre mördad 45, den senare afrättad 35.

**pom'pelmus,** *bot.,* frukten af det västind. trädet *Citrus pompelmus,* liknar apelsinen, men är större, sötare o. mindre välsmakande.

**pompös,** lat., ståtlig, präktig, prunkande, högtrafvande.

**Pon'ce de Leōn,** Fray Luis, sp. skald, f. 1527 Granada, d. 91 Madrigal ss. augnstinernas gen.-vikarie. Rel. lyriker.

**Poncelet** (pångslä), Jean Victor, fr. gen. o. mekan., f. 1788 Metz, d. 67 Paris; uppfann en turbin. Skr. i mekanik.

**poncho** (pån'tschå), sp., ett slags i Chile och Peru brukligt öfverplagg

**Pondichéry** (pångdischerī), fr. besittn. på Koromandelkust., 509 kv.km., 273,748 inv. Hst. P. vid Ind. haf., 47,566 inv. Hamn, fyr.

**Poniatov'ski,** 1) Stanislav, se Stanislav II. — Hans brorson 2) Jos. Ant., furste,f. 1762 Varschjav, 06 krigsmin. där, 09 öfverbefälh. för polska trupperna und. Nap. I, 13 marsk., drunknade s. å. vid Leipzig i Elster.

**ponny,** liten eng. hästras.

**Ponsard** (pångsār), Franç., fr. dram., f. 1814 Vienne, d. 67 Paris. Skr.: *Le lion amoureux* m. fl., äfven uppförda i Sverige.

**ponsēra,** fr., kopiera genomstungna ritningar m. kolpulver.

**pontac** (-ack'), ett fr. rödvin.

**Pon'te Cor'vo,** ford. litet furstend. i Neapel, 1806 förlänadt marsk. Bernadotte (Karl XIV Joh.); sed. till 60 påfl. besittn.

**Pontefract** (pom'fret), st. i eng. grefsk. Yorkshire, 13,427 inv.

**pon'ti|fex,** lat., ledam. af ett i Rom af Numa Pompilius stift. prästkoll., i spetsen för hkt stod P. maximus (öfverstepräst), hvilken titel af kejsarne bibehölls t. 383 e. K. och sed. öfvergick till påf. **-fikāle,** rom. bisk. ritualbok. **-fikāt,** påfvevärdighet, påfvedöme.

**Pontīn,** 1) Magnus Mart. af, läk., naturforsk., förf., f. 1781, d. 58 ss. med.-råd. *Saml. skr.* (1850/57), 3 bd. — Hans son 2) Magnus

Erik K., publ., vitterhetsidk., f. 1819, d. 52. Skr. *Åreminne öf. grefve Dahlberg* m. m.; 1849/51 red. för »Morgonbladet».

**Pontīnska träsken,** stora osunda moras vid Tyrrhen. haf. s.o. om Rom.

**pontōn,** fr., stor, flat lastpråm; båtar af trä, järnplåt o. d. till underlag för krigsbryggor. **-järer,** den del. af ingenjörtrupper, som alla brobyggn.-arbeten i fält tillkomma.

**Pontoppidan,** Erik, dan. teol., f. 1698 på Jylland, d. 64 ss. bisk. i Bergen. Skr. uppbyggelseböcker m. m.

**Pon'tos,** *g. geogr.,* landsk, i M. Asien, s.o. om Svarta haf.

**Pon'tos euxeinos** (-ej-'), gr., lat. Pon'tus euxīnus, *g. geogr.,* namn på Svarta hafvet.

**Pontresīna,** by i schweiz. Graubünden, 488 inv. Luftkurort.

**Pon'zaöarna,** it. ögrupp i Tyrrhen. haf., s.v. om Gaëta. Huf.-ö Ponza.

**pop,** nygrek., präst inom gr.-kat. kyrkan.

**Pope** (påp), Alex., eng. skald, f. 1688 London, d. 44 Twickenham. Skr.: *Essay on criticism, Essay on man, The rape of the lock* m. m.

**popelīn,** fr., lätt, glansigt halfsiden.

**Popocatepetl',** vulkan i Mexico, 5,420 m.

**poppel,** *Populus* L., *Salicineæ.* Arter: asp (se d. o.), balsam-p., *P. balsamifera* Med., N.-Amer., Kina, pyramid-p., *P. pyramidalis* Rosier, ö. Ital., silfver-p., *P. alba* L., s. Europa, Asien, svart-p., *P. nigra* L., Europa, Asien, N.-Amer., m. fl. Parkväxter, veden till virke.

**Popper,** 1) Dav., ty. violoncell., f. 1845 Prag, 72/86 g. m. 2) Sophie, f. Menter 1846 München, pianist.

**popul|aritēt,** fr., folkgunst. **-är,** stående i folkgunst; allmänfattlig, lättfattlig.

**population,** lat., befolkning.

**Porcia,** dotter t. Cato d. y., g. m. Cæsars mördare Brutus, dödade sig 42 efter hans nederlag.

**Pordenōne,** Reg. da (egentl. Giov. Ant. Lic. Regillo), it. mål., f. omkr. 1484 i P., d. omkr. 1540 Ferrara.

**pōrer,** gr., *anat.,* svettkörtlarnas öppningar i läderhuden.

**porfyr,** bergart med tät grundmassa, i hkn kristaller af andra bergart. äro insprängda. Kvarts-p., rödaktig grundmassa m. insprängd kvarts och ortoklas.

**porfyrīt,** *min.,* bergart m. mörk, brunröd grundmassa m. insprängda kristaller af oligoklas. I Thüringerwald, Älfdalen o. s. v. Röd p. bröts af romarne i Egypten; anv. i arkitekturen.

**Porjusfallen,** betyd, fall i Lule älf, 2 till 3 km., med en smnlagd höjd af 50 m. Enl. riksdagens beslut 1910 skall vid P. anläggas en kraftstation för riksgränsbanans elektrifiering.

**Porla,** hälsobrunn i Örebro l.

**por|ositēt,** lat., kroppars allm. beskaffenh. att mel. de olika småpartiklarna ha (ofta mikroskop.) mellanrum (porer); hålighet.

**Porosalmi,** ort i Savolaks; sl. 13/6 1789.

**Porse,** Knut, dan. hert. af Halland m. m. 1326, 27 g. m. hert. Ingeborg (se d. o.), d. 30.

**porsenn'a** l. Por'sena, etrusk. kon., bekrig. 507 f. K. Rom, skall enligt sagan gm Mucius Scævola blifvit förmådd till återtåg.

**porslīn,** it., lervaror, hks massa, som vid bränningen halfsmältes, hufvudsakl. utgöres af kaolin, delas i fritt-p., dit gammalt Sèvres-p. hör, benäkta l. eng. p., till hvars massa benmjöl sättes, fältspatäkta p. med tillsats af fältspat o. kvarts, o. parian, liknande det benäkta, men ungef. lika smnsättn. som det fältspatäkta. Oglaser., 2 gngr brändt fältspatäkta p. kallas biskuits. Fajans och majolika benämnas vanl. oäkta p. P. uppfanns i

2:a årh. f. K. i Kina. År 1709 lyckades Böttger i Meissen framställa p. (s. k. Meissen-p.). Framst. fabr. äro Sèvres, Berlin, Meissen, Rörstrand, Gustafsberg.

**porslins||lera** = kaolin. — **-målning,** framställn. af färgade bilder på porslinsföremål, verkställes m. min.-färger, s. inbrännas, dels under, dels ofvanpå glasyren. — **-snäckan,** *Cypræa* Lam., t. snäckdjuren hörande släkte m. talr., vackert färg. arter, hvaraf kauri, *C. moneta* L., af hinduer o. negrer anv. ss. skiljemynt.

**Porta,** se Baccio della P.

**portāl,** medelt.-lat., hufv.-ingång t. en byggnad.

**portamen'to,** it., *tonk.,* blott för rösten l. stråkinstr. möjl. släpande af en ton öfver till en annan.

**Port Arthur,** stad o. krigshamn i Mandschuriet, slutpkten af den mandschuriska järnbanan. 1905 intagen af japanerna.

**portatīv,** lat., lätt att medföra.

**Port-au-Prince** (-å prängs'), hst. i republ. Haiti vid Atlant., omkr. 80,000 inv. Hamn.

**Porta westphālica,** Westfal. porten, pass nära Minden, gmflutet af Weser.

**Port Eliz'abeth,** st. i Kapland. v. Algoa-bay, 32,959 inv. Hamn.

**Porten, Höga,** huf.-ingången t. seraljen i Konstpl; namn på turk. regeringen.

**portepé,** fr., värjtofs af guld, silfver, silke l. läder.

**porter,** en stark, mörk, eng. maltdryck.

**portfölj',** fr., egentl. brefväska; nu en ministers verkningskrets. Har en min. intet bestämdt område att förvalta, kallas han min. utan p.; äfv. förråd af värdepapper i en bank.

**Portān,** Henr. Gabr., fin. lärd, f. 1739, 77 prof. i Åbo, 02 tit. kansliråd, d. 04. Stiftade sällskap. Aurora. En saml. af P:s skr. *Opera selecta,* utg. 1859/73.

**Por'tici** (-titji), it. st. vid Neapol. vik., 42,095 inv. Hamn. Till en del byggd t på det forna Herculaneum.

**portier** (-tjē), fr., dörr-, portvaktare i ett hotell.

**portiär,** fr., dörrförhänge; portvakterska.

**portīk,** lat., pelargång.

**portion,** lat., afmätt del, andel.

**Port Jackson** (part dschä'cksn), vik af Stilla haf. i N. Sydwales.

**portlake,** *Portulaca* L., *Portulacaceæ. P. oleracea* L., odlas i fl. varieteter ss. köksväxt.

**Portland** (pårt-), 1) eng. st. vid Kanalen, 15,262 inv. Hamn, fyr, stenbrott. 2) Stad i Haine v. en vik af Atlant., 50,145 inv.

**portlandcement,** konstgjord cement, uppkallad efter den eng. portlandsstenen, af hkn den ursprungligen tillverkades.

**Portlandsvasen,** antik vas af blå och hvit glasfluss med konstrika reliefer, 630 funnen i Rom och af hert. af Portland inköpt för British museum.

**Port Louis** (-luī), hst. på Mauritius vid Ind. haf., 52,740 inv. Befäst hamn.

**Port Mahon',** se Mahon.

**Port Natal,** se Durban.

**po'rto,** it., bärgarlön, befordringsafgift för bref och paket.

**Por'to,** se Oporto.

**Porto Alēgre,** hst. i brasil. staten Rio grande do Sul vid Jacuhy, 80,000 inv.

**Portoferrajo,** befäst hst. på Élba. 7,700 inv. Hamn, fyr, saltkällor, Nap. I:s residens 1814/15.

**Porto Mauri'zio,** prov. i n. Ital., 1,179 kv.km., 145,482 inv. Hst. P. M., 7,101 inv. Hamn.

**Portorico,** se Puerto rico.

**Porto Santo, port. ö. n.o. om Maderia. Hst. P.**

**Port Royal des Champs (pår råajal' l. dä schangs'), ford. ber. cisters.-klost. v. Versailles.**

**porträtt, fr., trogen afbildn. af en person. -era, afbilda, af måla.**

**Port Saïd, egypt. st. vid Medelh. o. Suez-kanal, 42,095 inv. Grundl. 1860.**

**portschäs,** fr., bärstol.

**Portsmouth** (pårtsmö*th*), 1) befäst eng. st v. Kanalen, 201,975 inv. Englands största örlogshamn; dockor, varf, muséer, bad. 2) n.-amer. st. i Newhampshire v. Piscataqua, 10,637 inv. 1905 fredsslut mel. Ryssld o. Japan.

**Por'tugal** (port. Portugāl), kon.-rike på Pyren. halfön, mel. Span. o. Atl., 91,943 kv.km., 5,$_5$ milj. inv. Berg: Serra Estrella och Serra Monchique. Fl.: Minho, Douro, Tejo, Guadiana, Mondego. Klimat, temperer. Prod.: sydfrukter, vin, spannmål, olja, boskap, koppar, järn, svafvelkis, salt, kork. Huf.-när. landt- o. bergsbr., hand., industri. Rel. rom.-kat. Pol. ind.: 6 prov. Hst. Lissabon. Öfr. st.: Oporto, Braga, Santarem, Setubal, Coimbra. Inkomst. 183,$_6$ milj. kr. Utg. 186,$_3$ mill. kr. Statsskuld 2,987 mill. kr. J.: 2,698 km. T.: 9,429 km , Telef: 651,000 samtal. Armé: i fredst. 30,000, i krigst. 175,000 man. Flottan 50 fartyg, 256 kanoner. Hist.: Äldsta inv. lusitianer. P först rom., sed. und. arab., s. fördrefvos i 11:e årh., hvareft. P. blef markgrefsk. und. kastil. öfverhögh. Alfons 1(1112/ 85) blef 1139 kon. af P.; Lissabon hst. Olyckl. krig med Span. I 15:e årh. eröfr. o. anläggn. af utom-europ. kolonier. Und. Emanuel (1495/21) nya upptäcktsresor o. grundl. af talr. kolon, i Ind. 1580/1640 P. under

sp. välde, sistn. år hus. Braganza på tron. m. Joh. IV (1640/56). 1668 P. oafhäng. gm fördr. i Lissabon. Författn., af 1826, konstitutionell. Nuv. kon. Manuel II, sed. 1/3 1908, då hans fader o. broder lönnmördades. Okt. 10 republ. proklamerad.

**portugisiska spr. o. lit.** P. spr., ett spanskan mycket likt roman, spr., uppkom ur rom. lingua rustica. P. lit. går i folkpoesien tillbaka t. 8:e årh. o. dess blomstringstid smnfaller m. de stora port. sjöfararnes o. eröfrarnes tid (romanser, kärlekssånger, Ribeira), alltigm fr. prägel; sed. efterbildn. efter it. förf., hvarifr. dock P:s störste skald Luiz de Camões höll sig fjärran; otaliga riddarrom. På senare tid, is. inom dramatik., efterbildn. af fr. klassicismen. Nationella dock: Barbosa du Boccage (sonetter), Mouzinho de Albuquerque (ekloger) Herculano, de Carvalho (polit. sånger), Almeida Garret; betyd. hist. förf.: Rebello da Silva, Pinheiro, Castellobranco. Den yngre generat, företrädes af João de Deus, de Quental, Braga.

**portugisiska viner** äro jämte portvin: collares, bucellas, torres, carcavellos, muskatviner m. fl.

**portvin,** starkt alkoholhalt. vin fr. Dourodalen, förekommer sällan oförfalskadt.

**portåder,** stor ven, s. samlar digestionskanalens, mjältens o. bukspottkörtelns blod och för det till lefvern.

**portör,** fr., bärare; bleckfodral för bevarande af växter.

**porös,** lat., försedd m. porer, svampaktig.

**Poseidon** (-sej'-), lat. Neptunus, *gr. myt.,* son t. Kronos, gem. t. Amfitrite, hafvets och de rinnande vattnens gud.

**Posen,** 1) preuss. prov., 28,957 kv.-km., 1,986,637 inv.; 2) preuss. reg.-område, 17,507 kv.km., 1,262,672 inv. Hst P. vid Warthe, 136,808 inv., stark fästn., ärkebisk., domk., palats, handel.

**posera,** fr., stå modell, sitta för målare.

**Posili'po,** berg vid Neapel med P.-grottan.

**position,** lat., läge, ställning; truppers taktiska uppställning. **-s-artilleri,** *kr.,* groft artilleri.

**positīv,** lat., adjektivets grundform; ett slags musik. instrum. att vefva.

**positīv,** lat., verklig, bestämd, obestridlig; i mat. storhet m. + framför. Mots. negativ.

**positivism,** lat., den filos. riktning, s. håller fast vid det positiva

vetandet l. de särskilda vetenskapernas obestridl. satser; is. Comtes lära.

**pōsito,** lat., i händelse att.

**positūr,** lat., ställning, hållning.

**Posse,** gam. sv. adl. ätt. 1) Knut, riksr., 1466 fogde på Kastelholm, slutl. ståth. på Viborgs slott, d. 1500. — 2) Jöran Nilsson, riksr., begaf sig 1603 till Polen; utg. boken *Hertig Karls slagtarebänk.* — Hans kusin 3) Jöran Knutsson, riksr., f. 1556, Sigismunds anhäng., fång. 98/03, flydde 04 t. Polen, d. 16. — 4) Joh. Aug., frih., hist., publ., f. 1815, d. 65 ss. aktuarie i riksarkiv. Skr.: *Bidr. till sv. lagstiftningens hist.* (50). Fr. 1853 redakt. af tidn. »Väktaren». — Hans hustru 5) Kat:a Elisab., f. Ehrenborg 1818, d. 80. Skr. andl. sånger o. visor m. m. — 6) Arvid Fredriksson, gref., statsm., f. 1820 i Skåne, sed. 56 riksdagsm., 67 en af ledarne f. landtmannapartiet, 76 andra kammar. talman, 80 statsmin., 83/89 pres. i Kammarrätten, 82/90 i 1:sta kamm., d. 01 Sthm.

**possesslion,** lat., egendom, besittning. **-īv,** ägande.

**possībel,** lat., möjlig, utförbar.

**post,** lat., efter.

**post,** fr. o. it., plats; ämbete; viss mängd af samma sort; skildtvakt.

**post,** it., offentlig inrättning för befordran af bref, paket, penningar o. d. samt på vissa ställen äfven af personer. Den första p. inrättades 1516 af fursten af Taxis på sträckan Wien—Brüssel o. 1878 uppkom världspostföreningen, s. nu omfattar nästan hela världen (106 mill. kv.km. med 1,100 mill. mskor). Icke inbegripna äro ännu Kina, Abessinien, Arabien, Afganistan, Beludschistan och ngra oceaniska öar.

**postament',** lat., fotställning t. pelare l. staty.

**post cænam** (-sēnam) stābis seu pass'us mille meābis, lat. ordspr., efter måltiden skall du stå l. ock gå tusen steg.

**postdiluviānsk,** lat., hörande till tiden efter syndafloden.

**postēra,** fr., ställa på sin plats, anställa.

**poste restante** (påst rästangt'), fr., betecknar på postförsändelser, att de skola ligga, tills de afhämtas af adressaten.

**post fes'tum,** lat, »efter festen», för sent.

**postiljon,** fr., postbetjänt, som reser i postkupé l. med landsvägsposten.

**postill'a,** lat., betecknar uppbyggliga utläggn. af perikoperna.

**postillon d'amour** (påstijång' damūr), fr., kärleksbud.

**pos'to,** it., fast ställning.

**Post- o. inrikes tidningar,** Sveriges äldsta o. officiella tidn., började 1645 und. namn. Ordinari Posttijdender, har sed. haft fl. olika namn, tills den 1844 fick sitt nuvarande.

**postregāle,** lat., kronans rätt att ensam upprätthålla postväsendet i ett land.

**postremissväxel,** växel, utfärdad af en bank på utställaren själf l. andra banker.

**postskriptum** (abbr. P. S.), lat., efterskrift.

**postsparbank,** i fören. m. postväsendet inrättadt system f. insättn. v. postanstalterna o. förräntn. gm postverkets försorg af små besparingar samt f. förmedling af utbetaln. i landsorten af pensioner l. understöd från folkskoll. änke- o. pupillkassa m. m. Först infördt 1860 i Engld, sed. 1884 i Sverige.

**postulāt,** lat., fordran; *filos.,* sats, s. hvarken behöfver l. kan bevisas; *mat.,* uppgift, hvars lösning faller af sig själf.

**post'umus,** lat., född efter faderns död.

**pōst urbem con'ditam,** lat., efter stadens (Roms) grundläggn.

**potātis,** *Solanum tuberosum* L., *Solanaceæ,* inhemsk i Chile, lämnar i sina rotknölar ett viktigt, men föga värdefullt näringsämne (i medeltal 75 °/o vatten, 20,$_{5}$ % stärkelse, 1,$_{4}$ cellulosa, 1,$_{8}$ ägghviteämnen, 1 °/o salter); årl.

produkt. i medeltal 100 mill. ton. Af p. beredes stärkelse, sprit, p.-mjöl, dextrin, o. p. anv. äfv. ss. kreatursfoder. Af bären ett narkotiskt extrakt. Af p. finnas mer än 400 varieteter. **-sjukan,** förorsakas af en parasit. svamp, peronospera, (se d. o.).

**Potchefstroom,** distr.-hufvudort i den brit. Transvaalprovinsen, omkr. 10,000 inv.

**Potemkin** (patjomm'-), Greg. Alexandrov., ry. furste o. milit., f. 1736 v. Smolensk, 76 kejs. Katarina II:s älskare, eröfrade 83 Krim o. 88 Otsjakov, d. 91 Bessarabien.

**potens',** lat., kraft, alstringsförmåga; *mat.,* i inskränkt betydelse = dignitet (se d. o.), i vidsträckt bemärkelse en

algebraisk storhet, upphöjd t. hkn exponent s. helst

1

(ex. —).

*a*2

**potentāt,** lat., maktägande, härskare.

**potentialitet,** lat., möjlighet; *filos.,* egenskap att vara till som möjlighet i en lägre, outvecklad form. Mots. aktualitet.

**potentiell',** med.-lat, s. möjligt förhandenvar.; medelbart verkande.

**Poten'za,** it. prov., se Basilicata. Hst. P., vid Busento o. på Apenninerna, m. omr. 16,186 inv., bisk.

**Potifar,** »den åt (solguden) Ra invigde» namn på såväl Josefs husbonde (1 Mos. 39) som på Josefs svärfar (1 Mos. 41:45).

**Potocki** (påtått'ski), Alfred, österr. gref. o. statsm., f. 1817, 61 ärftl. riksråd, 70/71 min.-pres., d. 89 Paris.

**Potomac** (påtåmäck'), fl. i N.-Amer., uppr. på Alleghanyberg., utf. i Chesapeakviken, 550 km. l.

**Potōsi,** st. i Bolivia, 20,910 inv. Bergverk.

**potpourrī,** smnställn. af olika melodier till ett tonstycke.

**Potsdam,** preuss. reg.-omr., 20,638 kv.km., 2,327,810 inv. Hst. P. vid Havel, 61,305 inv. Slott.

**pottaska** l. kolsyr. kali, $K_2O_2CO$ =138, framställes ur växters aska l. ur kalihalt. mineral, är hvit, lösl. i vatten; anv. t. framställn. af andra kalisalter o. vid tvålfabr.

**Potter,** Paul, holl. mål., f. 1625, d. 54 Amsterdam.

**pottfisk** l. kaskelot, *Physeter macrocephalus* L., hör. t. hvaldjuren, i Atlantiska o. Stilla hafven, ända till 30 m. l. Innehåller i ihåligheter i hufvud. o. längs ryggen hvalraf (spermaceti), lämnar äfven ambra.

**pottkäs** (-tjäs), sönderstött gammal ost, begjuten med konjak.

**poudre** (pûdr), fr., pulver, puder; p. de riz (-dö ri'), »rispulver», torrt hvitt smink af finaste rismjöl.

**Pouillet** (pujä), Cl. Serv. Matth., fr. fys., f. 1790, d. 68 ss. prof. Paris. Skr. *Élem. de phys. et de météorol.* m. m.

**pound** (paund), eng. vikt; 1 troy. p. = $373,_{24}$ gram; 1 avoir dupois p. = $453,_{59}$ gram.

**pour le mérite** (pur lö merit'), af Fredr. d. st. 1740 stift, ord.; 1 klass.

**pourparler** (purparlē), fr., samtal.

**poussera** se pussera.

**Poussin** (pussäng'), 1) Nicolas, fr. mål., f. 1594 Normandie, d. 65 Rom. — Hans lärj. o. svåger 2) Gaspard (egentl. Dughet), mål., f. 1613 Rom, d. där 75.

**pouvoir** (puvåar), fr., makt, förmåga.

**Posso di Borzo,** Karl Andr., gref., ry. diplom., f. 1764 Corsica, 03 i ry. tjänst, 14/32 ry. sändebud i Paris, d. 42 Paris.

**Pozzuōli,** it. st. vid Tyrrhen. hafvet, m. omr. 22,907 inv. Bisk.

**poäng',** fr., se point.

**p. p.** förk. för *per procura;* (på telegr.) *post payée.*

**p. p.** förk. på *pianissimo.*

**p. p. c.** (på visitkort), *pour prendre congé,* för att taga afsked.

**Pradier** (pradjē), Jam., fr. bildh., f. 1792 Genève, d. 52 Paris.

**præ . . .** se pre . . .

**prætor,** lat., anförare; till 449 f. K. titel f. rom. konsulerna, sedan för vissa domare; ståthållare.**praefatio,** lat., företal, inledning.

**Prag,** tscheck. Praha, hst. i Böhmen, vid Moldau, m. förstäder 520,000 inv. Ärkebisk., domk., univ., palats, akad., konservat., mus., fabriker. Fl. slag.

**pragmatisk** sanktion, is. kejs. Karl VI:s förordn. 1723 om arfsföljden i Österrike.

**prairial** (prärial'), fr., »gräsmånad», 9:e mån. i fr. revol. tidräkning, 20/5—19/6.

**prairie,** se präri.

**prākrit,** fornind. folkspråk.

**praktlīk,** gr., utöfvande af ngt, erfarenhet, tillopp af kunder. **-ikābel,** utförbar. **-iker,** erfaren utöfvare af konst l. yrke. **-isera,** utöfva konst l. yrke. **-isk,** verksam, användbar.

**praliner,** fr., halfkulor af choklad, fyllda med vanilj l. socker.

**Prāti,** Giov., it. lyr., f. 1815, d. 84 Rom. Skr. poet. ber., dikter m. m.

**Prāto,** it. st. vid Bisenzio, m. omr. 51,000 inv. Bisk., domk., akad.

**prax'is,** gr., användning, utöfvande; bruk.

**Praxi'teles,** berömd gr. bildh. i Athen i 4:e årh. f. K.

**pre . . .,** lat. *præ,* i smnsättn. före . . . l. för . . .

**preadamīter,** mskor, s. förments varit t. före Adam.

**preben'de,** lat., pastorat, hvars inkomster äro anslagna ss. lönetilllägg åt vissa ecklesiast. ämbets- o. tjänstemän.

**precedens',** lat., företräde (i rang), försteg.

**precep'tor,** lat., lärare.

**Prechtl,** Joh. Jos. v., österr. tekn., f. 1778, d. 54 Wien. Utg. *Technische Encyklopädie* (forts. af Karmarsch) m. m.

**precīs,** lat., noga, punktlig, bestämd. **-ion,** bestämdhet, noggrannhet.

**predestination,** lat., förutbestämmelse. **-s‖läran,** Calvins åsikt, att Gud fr. begynnelsen bestämt somliga mskor t. salighet, andra t. fördömelse.

**predikarebröder,** se dominikaner.

**predikament,** lat., sinnesförfattning, lynne, tillstånd, läge.

**predikāt,** lat., *gram.,* det som utsäges om subjektet.

**predispo|nērad,** på förhand beredd, mottaglig.

**predominēra,** lat., vara förhärskande.

**preeminens',** lat., företräde, högre rang.

**preexistens',** lat., föruttillvaro. Platons, Origenes', Schellings lära om mskosjälarnas tillvaro före kropparnas alstrande.

**prefekt',** lat., förman; i gamla Rom militärbefälh.; i Frankrike o. Italien ståth. i depart. l. provins.

**préference** (-rangs'), fr., företräde, förmånsrätt; ett slags kortspel. **-aktie,** se aktie.

**prefix',** lat., förstafvelse.

**Pregel,** fl. i Ostpreuss., utf. v. Königsberg i Frisches Haff, 296 km. l.

**pregnant',** lat., smnträngd; betydelsefull.

**prehistorisk,** förhistorisk.

**preja,** holl., *sjö.,* anropa ett fartyg.

**prejudikāt,** lat., af högre domstol fälld dom, s. sedan i liknande fall lägges till grund för andra domslut.

**prejudīs,** lat., förutfattad mening, fördom.

**prekär,** fr., som innehafves af gunst o. nåd; vansklig, oviss.

**prelāt,** lat., högre andlig.

**preliminär,** nylat., föregående, förberedande, inlednings-. **-er,** underhandlingar före hufvudfrågans afgörande.

**prelud|iēra,** lat., *tonk.,* inleda med förspel. **-ium,** förspel, is. för koraler.

**prēmie,** lat., belöning; det belopp, s. vid penningutlottning utfaller på en dragen lott. Jfr försäkring. **-lån,** obligationslån, på hvilka räntan icke alls l. blott delvis betalas åt alla obligationsinnehafvarne, utan delas i ett fåtal lotter, s. utlottas.

**premier** (premiē), fr., den förste.

**premiering,** lat., tillerkännande af pris.

**premiär,** fr., första föreställn. af ett nytt teaterstycke. **-minister,** minister-president, statsminister.

**premiss',** lat., antagande, försats.

**premonstratens'er,** af d. hel. Norbert 1120 stift. munkord., uppkallad efter fr. klostret Prémontré; nu i starkt af tagande.

**prensāre mānus,** lat., trycka ngns händer, värfva röster.

**Prentzlau,** preuss. st. i Brandenburg, 20,931 inv.

**prenumer|ation,** lat., förutbetalning. **-era,** betala på förhand, ex. en tidning.

**prepar|āt,** lat., med konst framställd sak, ex. kem. l. farmaceut, p.; kroppsdel, s. f. anat. studium blifvit så beredd att den kan förvaras. **-era,** tillreda, förfärdiga.

**preposition,** lat., *gram.,* partikel f. att beteckna ett sakords förhållande t. ett annat.

**prerafaeliter,** de målare, s. voro den it. mål. Rafaels föregångare, hufvudsakl. på 1400-talet.

**prerogatīv,** lat., företräde, företrädesrättighet.

**pres'byter,** gr., inom den gamla o. reform. kyrkan en af de äldste. **-ium,** af p. smnsatt kyrkoråd.

**presbyteriāner,** kristen sekt i England o. Amerika, s. förkastar anglikan. kyrkans biskopl. uppfattn. o. håller fast vid Calvins presbyterialförfattn. samt enkel gudstjänst utan prål o. ceremonier, uppträdde först 1559 ss. non-konformister l. puritaner, framkallade skotska o. eng. revolutionerna, underkastad, därefter hårdt förtryck, tills de 1690 blefvo förhärskande i Skottld o. tolererade i Engld.

**Pres'cott,** Will. Hickling, amer. hist., f. 1796 (Mass.), d. 59 N. York. Skr. hist. om Mexicos o. Perus eröfring m. m.

**presence** (-sangs'), fr., närvaro, p. d'esprit (däsprī), sinnesnärvaro, rådighet.

**presenn'ing,** holl., tjärad, vattentät segelduk.

**presens,** lat., verbets tidsform för handl. i närvarande tid.

**present',** fr., skänk, gåfva. **-ābel,** s. kan visas l. föreställas, hygglig. **-ation,** företeende, uppvisande; föreställande (af ngn för ngn). **-era,** förete, uppvisa; skänka; föreställa.

**preserv|atīv,** lat., skyddsmedel, is. mot sjukdom. **-era,** bevara, skydda.

**prēses,** lat., ordförande.

**presid|ent',** fr., ordförande i ett kollegialt verk l. parlament; statsöfverhufvudet i en republik. **-era,** föra ordet. **-ium,** ordförandeskap.

**preskription,** lat., rättighet, s. inom i lag stadgad tid måste begagnas, vid äfventyr af densammas förlust.

**press,** mek. inrättn., s. medels skrufvar, valsar o. d. åstadkommer starkt tryck. Hydraulisk p., se d. o.

**pressa,** med våld värfva sjömän l. soldater.

**pressant** (-angt'), fr., trängande, brådskande; enträgen.

**Pressburg,** ung. komit. 4,216 kv.-km., 301,635 inv. Hst P. vid Donau, 65,867 inv. Ärkebisk., domk. Fordom Ungarns hufvud- o. kröningsst. Fred 26/12 1805.

**pressen,** beteckn. för is. den polit. tidningslitterat.

**Pressensé** (pressangsē), Edm. de, fr. teol., f. 1824 Paris, sed. 47 predik. vid protestant. frikyrkan där, d. 91. Förf.

**pression,** fr., tryck.

**pressjäst,** gm stark pressning från vatten så mycket s. möjligt befriad jäst.

**prestābel,** lat., utförbar.

**prestabilitēt,** lat., den af Leibniz uppställda läran om den af Gud förutbestämda världsordningen.

**prest|an'da,** lat., hvad s. skall verkställas, fordringar. **-era,** verkställa, fullgöra.

**prestav,** ry., person, s. bär en florbehängd staf i spetsen för en likprocession. **-era,** gå främst (i en likprocession.

**prestige** (-stīsch), fr., gyckelspel, bländverk; förtrollning, trollmakt.

**prest|iss'imo,** it., *tonk.,* ytterst hastigt. **-o,** mycket hastigt.

**Preston** (pres'tön), eng. st. v. Ribble, 115,055 inv. Hamn.

**presum|ēra,** lat., antaga, förutsätta. **-tion,** antagande, gissning; inbilskhet. **-īv,** förmodad.

**preten|dent',** fr., s. på grund af förment rätt gör anspråk på ngt. **-dera,** fordra, pocka. **-tion,** anspråk. **-tiös,** anspråksfull, pockande.

**preter'itum,** lat., det förflutna; tidsform för handl. i förfluten tid.

**pretext',** lat., förevändning.

**pretiōsa,** lat., dyrbarheter, prydnadsföremål.

**Pretōria,** säte för förbundsregeringen i federativa sammanslutningen *South Africa;* förut hst. i den brit. Transvaalkolonien, 37,000 inv.

**pretoriāner,** lat., rom. kejsarnes lifvakt, s. ofta utöfvade inflytande på kejsarvalen. Upplöst af Constantin d. st.

**Preuss** (-öjs), Joh. Dav. Erdmann, ty. hist., f. 1785, d. 68 ss. historiograf i Berlin. Skr. Fredrik d. st. hist. o. utgaf hans arbeten.

**Preussen,** ty. kon.-rike, 348,702 kv.km., 38 mill. inv. Berg: Rhön, Spessart, Teutoburgerwald, Thüringerwald, Harz, Riesengebirge, Jura m. fl. Toppar: Schneekoppe, Broeken, Meissner, m. fl. Flod.: Memel, Pregel, Weichsel, Oder, Warthe, Neisse, Bober, Trave, Eider, Elbe, Havel, Spree, Mulde, Weser, Ems, Rhen, Main, Ruhr, Lippe, Mosel. Kanaler: Oberländer-, Friedrich-Wilhelm-, Eider-. Öar: Rügen, Usedom, Wollin, Femern m. fl. Klim. tempereradt. Prod.: spannmål, lin, hampa, tobak, humle, frukt, vin, järn, bly, bärnsten, lera, krita, ull. Polit. ind.: stadskrets. Berlin o. 37 regeringsområd. Huf.-när.: landt- o. bergsbr., boskapssköts., handel, industri. Inv.: tyskar, polacker, litaver, vender, valloner, kurer, kassuber. Huf.-rel. evangelisk. Hst.: Berlin. Öfr. st.: Königsberg, Danzig, Frankfurt a. d. Oder, Stettin, Posen, Breslau, Görlitz, Magdeburg, Erfurt, Halle, Altona, Hannover, Dortmund, Frankf. a. M., Kassel, Aachen, Düsseldorf, Elberfeld, Barmen, Essen, Köln, Krefeld. Ink. 2,800 mill. mark, utg. 6,889 mill. mark. Armé o. flotta, se Tyskland. Hist.: P:s egentl. hist. börjar med kurfursten Fredrik Vilhelm af Brandenburg (d. st. kurfurst.), under hkn P. omfattade 2,013 geogr. kv.mil med $1{,}_5$ mill. inv.; 1701 kurfurst. Fredrik III kon. ss. Fredr. I. 1740 vid Fredrik Vilhelm I:s död var P. 2,160 kv.mil. med 2,3 mill. inv. 1742 eröfr. Schlesien. Vid Fredrik d. st:s död 1786 omfattade P. 3,540 kv.mil med $5{,}_5$ mill. inv. o. 1795 5,552 kv.mil med $8{,}_7$ mill. inv.

**Preussisch-Eylau,** se Eylay.

**Preussisch-Minden,** se Minden.

**preven|ēra,** lat., förekomma, på förhand underrätta. **-tion,** förutfattad mening, fördom. **-īv,** förekommande, förebyggande.

**Prévost-d'Exiles** (prevå-däxīl), Ant. Franç., fr. förf., f. 1697, d. 63. Skr.: *Hist de Manon Lescaut et du cheval. des Grieux* m. m.

**Prévost-Paradōl** (prevå-), Luc. Anat., fr. förf., f. 1829 Paris, d. 70 gm. självmord ss. sändeb. i Washington. Hist. o. polit. skr. Orleanist.

**prévoyance** (-våajangs'), fr., förutseende, försiktighet.

**Pri'amos,** *gr. myt.,* kon. i Troja, dödades vid dess eröfr. af Pyrros.

**priapisk,** gr., otuktig, liderlig.

**Pri'aops,** *gr. myt.,* landtl. fruktbarhetens gud.

**Prichard** (pritt'schörd), James Cowles, eng. fysiol., f. 1786, d. 48 Lond. Framst. antropolog.

**Priessnitz,** Vinz., landtman, f. 1799 Gräfenberg, d. där 51. Grund. den efter P. benämnda vattenkurmetoden.

**priessnitzska omslag,** kallvattenomslag på hela kroppen l. en del däraf med ylle utanpå.

**Priestley** (prīstle), Jos., eng. teol. o. naturfosk., f. 1733, dissenterpredik., utvandrade 94 t. Pennsylvania, d. där 04. Unitarie. Uppt. syre, klorväte, ammoniak m. m. Förf.

**prīm,** lat., *tonk.,* 1:a intervallen i en tonskala; *fäktk.,* utgångsställning.

**Prim,** Juan, gref. af Reus, sp. gen., f. 1814 Reus, 43 guv. i Madrid, 44/48 gen.-kapt. på Puerto rico, 60 öfverbefälhaf. mot Marokko, 66 i spetsen för upproret i Spanien, 68 min.-pres., mörd. 70.

**primadonn'a,** it., 1:a sångerska l. skådespelerska vid en teater.

**prīmas,** lat., den 1:e l. förnämste ärkebisk. i ett land.

**primāt,** lat., förnämsta platsen, is. påfvens ss. kat. kristenhetens öfverhuf.

**prima vis'ta,** it., vid första anblicken.

**primitīv,** lat., ursprunglig.

**prīmo,** lat., först, f. det första.

**primogenitūr,** lat., förstfödslorätt.

**prim'rose league** (-rås lig), »primulaförbundet», konservativ. eng. förening, stift. 1883 af lord Randolph Churchhill.

**primtal,** *mat.,* sdnt s. ej har andra faktorer än sig själft o. ett.

**Prīmula** L., *Primulaceæ.* Aurikeln, *P. auricula* L., på Alperna, prydnadsväxt; gullvifvan, *P. veris* L., allm., *P. sinensis* L., Kina, prydnadsväxt, m. fl.

**prīmus,** lat., den 1:e l. förnämste; p. in'ter pa'res, den förste bland likar.

**primär,** lat., ursprunglig, begynnelse-, ur-, hufvud-, förberedande.

**primära formationen,** se paläozoiska formationen.

**prin'ceps,** lat., furste.

**princīp,** lat., ursprung; grundämne, grundlära; grundsats. **-iell',**

**principāl,** lat., hufvudsaklig; husbonde; på orgel: den djupaste flöjtstämman.

**principiis ob'sta,** lat., *ordspr.,* motstå (ett ondt) i begynnelsen; man bör stämma i bäcken.

**prins,** fr., titel på icke reg. medl. af en furstefamilj. Kron-p., regents äldste son o. tronarfvinge. I Preussen heter kon:s äldste bror p. af Preussen, om han är presumtiv tronarfvinge. **-essa,** konunga- l. furstedotter.

**Prins Edwards ö,** eng.-amer. ö i St. Lawrence-viken, 5,628 kv.km., 103,259 inv. Hst. Charlottetown.

**Prinsens af Wales ö,** se Pulo-Pinang.

**Prinsöarna,** se Demonesi.

**pri'or,** lat., förestånd, f. kloster, s. ej står under abbot. Stor-p., i andl. riddarord. stormästarens närmaste man. **-āt,** priorsämbete.

**prioritēt,** lat., företräde, förmånsrätt, is. en borgenärs framför andra. **-slrätt,** se förmånsrätt.

**Prīpet,** bifl. t. h. till Dnjepr, 810 km., omr. 115,246 kv.km.

**pris,** fr., saluvärde; belöning; byte, uppbringadt fartyg; nypa snus.

**priskurant',** fr., *hand.,* prislista.

**pri'sma,** gr., *mat.,* solid fig., begränsad af två kongruenta, plana, parall. grundytor och parallellogrammer t. sidoytor. Kub.-innehåll = basen gngr höjden. I *fys.* för det mesta 3-kant., genomskinl. kroppar till framställn. af ljusbrytning. **-cirkel,** instrum. för cirkelmätning. **-tisk,** formad som ett prisma.

**Prisrend,** turk. st. i Albanien, 40,000 inv. Grek. o. kat. ärkeb.

**privāt,** lat., enskild. **-im,** enskildt. **-rätt,** *jur.,* smnfattningen af rättsregler, s. angå enskilda medborgares förhållande till haa.

**privilēgium,** lat., företrädesrättighet för enskild person l. hel klass af medborgare.

**pro,** lat., före; *pro aris et focis,* för altare o. härd, (kämpa) för hus o. hem.

**probāblel,** lat., trolig, sannolik. **-ilitēt,** sannolikhet. **-ilitetskalkyl,** sannolikhetsberäkning.

**probabilism',** lat., den jesuitiska grundsatsen, att en handling är

tillåtlig, om ngt berättigande för densma kan uppställas.

**probātum est,** lat., det är bepröfvadt.

**probenreuter** (-röj-), ty., F. profryttare, handelsresande.

**probēra,** lat., profva, försöka, undersöka.

**probērsten,** kiselskiffer l. basalt t. undersökn. af gulds närvaro i legeringar. Streck på p. af en metalleger. aflägsnas icke gm salpetersyra, om guld finnes däri, och guldhalten bestämmes gm streckens jämförande med andra, gjorda med probernålar, hks guldhalt är bekant.

**problām,** gr., oafgjord fråga; *mat.,* uppgift, hvars verkställbarhet fordrar bevis. **-ātisk,** oafgjord, tvifvelaktig; tvetydig.

**Probstheida,** by nära Leipzig. Blodigt slag 18/10 1813.

**Pro'bus,** Marcus Aurel., rom. kejs., f. i Sirmium, 276 kejs. gm syriska legionerna, dödad 82 und. ett soldatupplopp vid Sirmium. God regent.

**procedūr,** lat., förfaringssätt, rättegångsordning.

**procent',** lat., en för hundra; tecken %.

**pro'ceres,** lat., de förnämste; i Spanien medl. af 1:a kammaren.

**process',** lat., förlopp, utveckling; af naturen l. med konst förrättadt arbete, hvarigm en kropps väsen förändras (ex. lösning, smältning, fällning m. m); rättsligt förfarande, rättstvist.

**processa,** hafva l. föra rättegång.

**procession,** lat, högtidligt tåg.

**Procida** (-tji-), 1) ö i Neapol. vik., 13,964 inv.; 2) Giov. da, anstift. af sicilian. aftonsång. 1282, f. 1225 Salerno, d. 02.

**pro cōpia,** lat., för afskrift.

**Proc'ter,** Bryan Walt., eng. skald, f. omkr. 1790 London, d. där 74. Skr. dikt., dram., essays m. m.

**prodi'gium,** lat., under; förebud; vidunder.

**prodrōm,** gr., *läk.,* sjukdomstecken, s. föregå l. förebåda en sjukdoms utbrott.

**produclent',** lat., den som frambringar l. tillverkar ngt. Mots.: konsument. **-era,** frambringa. alstra; åstadkomma

gm arbete, tillverka.

**produkt',** lat., alster, verk. Jfr multiplikation. **-ion,** alstring, tillverkning. **-ionshandel,** handel med ett lands naturprodukter. Mots. kolonialhandel. **-īv,** alsterrik, verksam. **-ivitēt,** alstringsförmåga, fruktbarhet.

**pro et contra,** lat., för. o. emot.

**profān,** lat., världslig, ohelig. **-era,** vanhelga.

**profession,** lat., yrke, handtverk. **-ell',** handtverksmässig. **-ist',** utöfvare af ett yrke l. handtverk.

**profess'or,** lat., utöfvare af en konst; lärare vid högskolor l. akad., titel på konstnärer, förtjänta personer m. m. **-ūr,** professors ämbete.

**profēt,** gr., egentl. siare: af Gud inspirer. man hos Israel. **-era,** förutsäga. **-īa,** förutsägelse, spådom. **-isk,** förutsägande.

**pro fīde et christianismo,** lat., (samfund) för tro och kristligt lefverne, relig. sällskap, hvars uppgift framgår af namnet.

**profīl,** fr., sidobild, bild af en kropps gmskärning.

**profīt,** fr., fördel, vinst. **-era,** draga nytta af.

**pro for'ma,** lat., för syns skull.

**profoss'** (lat. *præpositus*), förr verkställaren af spöstraff l. polischefen v. ett regemente.

**profylak'tisk,** gr., förebyggande, förekommande, is. endemiska o. epidemiska sjukdomar.

**progenesisteori,** se evolutionsteori.

**prognōs,** gr., förutsägande af en sjukdoms förlopp.

**prognos'tikon,** gr., förutsägelse på grund af vissa tecken.

**program',** gr., offentl. anslag, festordn., inbjudningsskrift, polit. trosbekännelse.

**progress',** lat., framåtskridande. **-ion,** fortskridande; *mat.,* följd af storheter, s. efter vissa lagar följa efter haa. **-īv,** fort-,

framåtskridande. **-īv skatt,** sdn s., ju större tillgångarna äro, utgår i desto högre procent af dem.

**progressist',** lat., medlem af ty. »framstegspartiet».

**prohib|ēra,** lat., förbjuda, förhindra. **-itīvsystem,** det statsekonom. system, hvarigm de inhemska näringarna skola skyddas för utländsk täflan ej blott gm skyddstullar, utan äfven gm införselförbud; i allmänh. för fri o. naturl. utveckling hinderliga åtgöranden från statens sida.

**projekt** (-schäkt'), fr., förslag, utkast.

**projektīl,** fr., se kastkropp.

**projektion,** lat., afbildning i plan af en geometr. storhet, is. en solid fig., delas i normal p., i hkn p.-linjerna äro vinkelräta mot planet, och perspektivisk l. central-p., hvarvid alla pktr på föremål. smnbindas gm räta linjer med en fast pkt (distanspkt) o. deras skärningspktr med planet bestämma bilden. Af kart-p. må nämnas: central-p., då ögat tänkes i jordens l. himlens medelpkt, stereografisk, då det antages vara på sfären själf, o. Merkators (se d. o.).

**projiciēra,** lat., göra ett utkast l. en projektion.

**prokanslēr,** universitetskanslerens ställföreträdare i univ.-städerna.

**proklam|ation,** lat., offentligt tillkännagifvande, upprop. **-era,** utropa, kungöra.

**Pro'klos,** nyplaton., f. 412 Konstantpl, d. 85 Athen. Fruktbar förf., full af fantast, o. underbara idéer.

**Pro'kne,** *gr. myt.,* Filomeles syster; förvandlades till en svala.

**prokonsūler** och propraetorer, i det gamla Rom konsulernas o. praetorernas ställföreträdare; på kejsartiden ståth. i provinserna.

**Prokop,** Andr. d. st., husit-anförare, f. omkr. 1380, först munk, eft. Ziskas död 24 anförare, stupade 34 i slag. vid Lipan.

**Prokopios** af Cæsarea, bysant. hist., Belisarius' sekret., d. eft. 558 i Konstpl. Skr. sin tids hist.

**prokrastinera,** lat., uppskjuta till morgondagen.

**Prokrus'tes,** *gr. myt.,* af Teseus dödad röfvare i Attika, s. ant. sträckte ut sina offer i en lång säng l. af högg de öfverskjutande lemmarna i en för kort.

**prokūra,** lat., fullmakt af en affärsman l. ett bolag åt ett ombud att teckna firmans namn. **-tion,** i allmänhet ställföreträdande, is. furstl. giftermål på förhand gm befullmäkt. ombud. **-tor,** fullmäktig, ställföreträdare, ombud; syssloman.

**prokurist',** d. s. äger rätt att teckna prokura.

**prolegōmena,** gr., lärd och förklarande inledning till en skrift.

**proletariāt,** lat., samling af proletarier, i gamla Rom 6:e borgareklassen; fattiga, s. ej gm eget arbete kunna förvärfva mer än dagliga lifsuppehället.

**prolōg,** gr., inledn. till en roman, teaterpjäs l. d.; förord.

**prolong|ation,** lat., förlängn., is. af en betalningstermin. **-era,** förlänga, uppskjuta.

**promemōria** (abbr. *p. m.*), lat., minnesanteckning.

**promen|ād,** fr., spatserfärd; plats för spatserfärd. **-era,** lustvandra. **-oār,** spatser-, promenadplats (is. inom hus).

**promess',** fr., löfte; interimslott.

**Prometeus** (-tevs'), *gr. myt.,* son till Iapetos, stal elden från gudarne, fastsmiddes vid en klippa på Kaukasus, hvarest en örn uppåt hans ständigt ånyo tillväxande lefver; befriades af Herakles.

**prom|otion,** lat., befordran, is. till akad. värdigheter; högtidligheterna därvid. **-ōtor,** verkställare af p. **-ovēra,** befordra; *univ.,* tilldela någon lärdomsgrad.

**promulg|ation,** lat., offentligt tillkännagifvande, kungörande. **-era,** utfärda, förkunna, kungöra (en lag).

**pronāos,** gr., tempelförgård.

**pronōmen,** lat. *spr.,* ord, s. begagnas i st. f. ett nomen; äro personliga (jag, du o. s. v.), ägande (min, din o. s. v.), utvisande (den), bestämmande (denne, densma), hänvisande (som, hvilken m. fl.), frågande (hvem, hvilken), obestämda (någon, själf o. s. v.), återförande (sig).

**prononcēra,** fr., uttala, förklara. **-d,** utpräglad.

**pronunicamento,** sp., i Span. offentl. tillkännagifvande mot regeringen; signal t. uppror.

**Prony** (-nī), Casp. Cl. Franç. Marie Riche de, fr. baron o. ingenjör, f. 1755, d. 39; uppf. en dynamometerbroms

m. m.

**propagan'da,** lat., anstalt för utbredande af en viss lära, is. missionsanstalt. Göra p., söka vinna anhängare för sin åsikt.

**pro pat'ria,** lat., för fäderneslandet, devis på svärdsorden.

**propedeutīk,** gr., förkunskap, förberedande vetenskap.

**propell'er,** eng., den skrufformiga inrättning, s. framdrifver ångfartyg; kallas äfven fartygsskruf. En af uppf. var John Ericsson.

**prō|per,** fr., egen, egendomlig, snygg, ordentlig. **-pretē,** snygghet, renlighet.

**Proper'tius,** Sextus, rom. skald, f. omkr. 45 f. K. i Assisium, d. omkring 22 f. K. Skr. elegier.

**propo|nēra,** lat., föreslå. **-sition,** förslag; *mat.,* sats.

**Propon'tis,** *g. geogr.,* namn på Marmarasjön.

**proportion,** lat., förhållande, is. ett riktigt sådant af en kropps delar sinsemellan o. till det hela.

**propōsition,** fr., förslag; *mat.,* uppgift; *parl.,* framställn. af regeringen.

**propraetōrer,** lat., se prokonsuler.

**proprieborgen,** borgen ss. för egen skuld.

**proprietär,** fr., egendomsherre.

**propylēer,** gr., förgårdar, tempelartade ingångar i gr. stil.

**pro rata parte,** lat., efter hvars o. ens andel.

**prorekt'or,** lat., universitetsrektors ställföreträdare.

**proroglation,** lat., förlängning, utsträckning. **-era,** förlänga, utsträcka, ställa på framtiden.

**prōs|a,** lat., obunden form för tal l. skrift, i mots. till den på vers. **-a'iker** l. **-aist',** skriftst. på p. **-āisk,** opoetisk, hvardaglig, platt.

**proscēnium,** lat., ford. främre delen af skådebanan, nu platsen mel. ridån o. rampen.

**prosek'tor,** lat., sönderskärare; ledare af dissektionsöfningarna i en anatomisal.

**proselyt,** gr., en, s. öfvergått från en åsikt, lära o. d. till en annan; nyomvänd. **-makare,** en, s. ifrigt värfvar anhängare för sin åsikt, lära, sitt parti m. m. **-makeri,** värfvande af proselyter.

**Proser'pina,** se Persefone.

**prōsit,** lat., väl bekomme!

**proskri|bēra,** lat., förklara i akt, bannlysa, landsförvisa. **-ption,** förklarande i akt, landsförvisning.

**Prosna,** bifl. t. v. till Warthe, mel. Polen o. Schles., 180 km. l.

**prosodī,** gr., läran om stafvelsernas längd o. tonvikt.

**prospekt',** lat., perspektivisk framställn. af en byggnad, ett landsk, o. d.; i Petersburg beteckn. för större gator; utförlig uppgift om planen för ett företag.

**Prossnitz,** st. i Mähren, 24,054 inv.

**prost,** titel, s. biskop kan tilldela en kyrkoherde. Jfr kontrakts-p.

**prostitu|ēra,** lat., prisgifva, vanära. **-erad,** kvinna, s. drifver otukt s. näringsfång. **-tion,** utbjudande till otukt, skörlefnad, yrkesmässig liderlighet.

**prostylos,** gr., temp. l. annan byggnad med pelare endast på framsidan.

**protagonist',** gr., den första kämpen; skådespelare, s. utför hufvudrollen (i ett drama).

**prota'goras,** gr. sofist från Abdera i 5:e årh. f. K.

**protegé** (-schē), fr., skyddsling, gunstling. **-ra,** skydda, gynna.

**proteīnämnen,** se ägghviteämnen.

**protektion,** lat., beskydd, beskärm. **-ist',** anhängare af skyddstullsystemet.

**proték'tor,** lat., beskyddare, riksföreståndare.

**pro tem'pore,** lat., för det närvarande.

**protest',** lat., gensaga, invändning. Jfr växelprotest. **-anter,** namn på de bekännare af kristna läran, s. i följd af 16:e årh. reformat. skilde sig från kat. kyrkan, uppkommet af protesten i Speier år 1529. **-antism,** deras lära. **-era,** bestrida, förklara missnöje med, afgifva protest; *hand.,* gm protest bevara en växels exekutiva egenskap.

**Proteus** (-evs'), *gr. myt.,* hafsgud, s. ägde förmåga att spå o. förvandla sig; ombytlig mska.

**protistriket,** smnfattn. af de organismer, s. utgöra en mellanlänk mel. växt- o. djurriket.

**Proto'genes,** gr. mål. omkr. 300 f. K.

**proto|koll',** gr., skriftl: uppsats öfver en förhandl. vid domstol, smnträde o. d. **-plas'ma,** se cell. **-typ,** urbild. **-zōer,** urvärldsdjur; infusorier. **-zoiska** formationer, *geol.,* fossila djuråterstoder i de äldsta sedimentslagren, ansedda för de 1:a organism. på jorden.

**protuberan'ser,** lat., upphöjn., utväxter; eruptionsart. vätgasströmmar fr. solens inre, synas tydligast v. solförmörk.

**protypisk,** gr., förebildlig.

**Proudhon** (prudång'), Pierre Jos., fr. social., f. 1809 Besançon, fördömde 40 i en skrift egendom ss. stöld, stift. 48 en folkbank, flera gånger häkt., dömd, flydde, d. 65 Passy. Förf.

**provençalska språk** (-åvangsal-) l. Langued'oc, det tidigast utbild. romanska språket, var i 11:e o. 12:e årh. trubadurernas språk, men måste i 14:e årh. vika för systerspråket nordfranskan. Ännu folkdialekt.

**Provence** (pråvangs'), ford. fr. prov. v. Medelhafvet, omkr. 21,500 kv.-km., 1487 fr. Nuv. dep. Rhône, Var, Basses-Alpes o. en del af Alpes-maritimes.

**proverb',** fr., ordspråk; litet, på ett ordspråk grundadt lustspel.

**proviant',** lat., lifsmedel, munförråd. **-era,** anskaffa p.

**Providence** (pråv'idens), en af hst. i n.-amer. staten Rhode Island, 203,243 inv. Univ.

**providens',** lat., förutseende, försyn.

**provins',** lat., i gamla Rom ämbetsområde, sedan underkufvadt land utom Italien; nu större administrat. område i vissa länder = landskap; kat. ärkebiskopsdöme l. ordensprov, (afdeln. af andlig orden). **-iāl,** föreståndare för ordensprov. **-ialism',** för en trakt l. ett landskap egendoml. ord l. språkbruk.

**provision,** fr., förråd, is. af lifsmedel ; efter procent beräkn. arfvode. **-s|resande,** handelsresande mot p. o. utan

lön.

**provīsor,** lat., föreståndare, 1:e medhjälpare på apotek.

**provisorisk,** lat., tillfällig.

**Prschevalskij,** N., ry. öfverste o. resande, f. 1839 Smolensk, 67/73 o. 79/80 vidsträckta resor i inre Asien, d. 88 i Karakol. Förf.

**Prudentius,** Aurelius P. Clemens, krist. rom. skald, f. 350 Spanien, d. i kloster 410.

**prudentlig,** fr., småklok, förnumstig.

**prudhomme** (prydåm'), fr., hedersman; förtroendeman.

**Prud'hon** (prydång'), Pierre, fr. mål., f. 1758, d. 23.

**pruneller,** ett slags plommon.

**Pruss'ia,** nylat., namn på Preussen.

**Prut,** bifl. t. v. till Donau, uppr. i Galizien på Karpat., gräns mel. Ryssland o. Rumänien, utf. vid Galatz, 828 km. l., omr. 17,620 kv.km.

**pryd,** fr., tillgjordt blygsam, sipp, skenhelig.

**Przemysl** (prschēmischl), st. i Galizien v. San, 46,295 inv. Rom. o. grek. bisk.

**prärie,** fr., äng; trädlös grässlätt i Amerika.

**Prästö,** dan. st. på Själland, v. Östersjön, 1,497 inv. Hamn.

**P. S.,** förk. för postskriptum.

**psalm,** gr., sång till Guds ära, andl. sång. **-ist',** förf. af psalmer o. andl. sånger. Psaltare, fordom harplikt instrument; titel på G. T:s psalmsamling.

**Psammetikos I,** kon. af Egypten 655/610 f. K., befriade det från assyr. öfvervälde o. öppnade det för främlingar.

**pseudo . . .,** gr., i smnsättning falsk . . ., den falske.

**pseudoisidoriska dekretalen,** en i 9:e årh. uppkommen saml. påfl. dekretal, falskel. tillskr. Isidorus af Sevilla.

**pseudomorfōser,** gr., *min.,* kristallin. l. amorfa min., s. utan att vara kristaller uppträda under ett annat minerals kristallform.

**pseudonym,** gr., falskt, diktadt namn, is. skriftställares.

**Pskov,** guvern. i St. Ryssland, 44,208 kv.km., 1,122,317 inv. Hst. P. vid Velikaja, 30,683 inv.

**psorīasis,** gr., *läk.,* hudsjukd. best. i röda fläckar, is. i flata handen o. på fotsulan, från hka öfverhuden affjällas. Behandl.: kalisåpa, blysalva, tjära.

**Psyke,** *gr. myt.,* älskarinna t. Eros, s. slutl. gifte sig med henne, hvarefter hon upptogs bland gudarna.

**psykiātler,** gr., läkare f. sinnessvaga. **-rī,** läran om själssjukdomarna.

**psykisk,** gr., beträffande själen.

**psykogrāf,** gr., instr., hvaraf spiritister begagna sig för att låta sina andar uppenbara sig.

**psykologī,** gr., l. själslära, vetensk. om själens väsen o. verksamh., grund, af Aristoteles, men först i nyare tid empiriskt studerad.

**psykōs,** gr., sinnessjukdom.

**Pteris** L., *Pylopodiaceæ. P. aquilina* L., i Europa, n. Asien, o. *P. esculenta* L., på N. Holland, har ätbara rotstockar, s., förbrända, lämna pottaska; äfv. prydnadsväxt.

**Pterocar'pus** L., *Papilionaceæ. P. draco* L., i V.-Ind., lämnar amer. drakblod; *P. marsupium* Mart., O.-Ind., lämnar kino; *P. santalinus* L. fil., O.-Ind., lämnar sandelträ.

**Pterodac'tylus,** fossila flygödlor från jura- o. kritformationerna.

**Ptolemaier** (-maj'er), afkomlingar af Ptolemaios I, en af Alexander d. st:s fälth., hkn sedan 321 f. K. själfständ. o. sedan 306 ss. kon. reg. Egypt. Utdogo m. Kleopatra (se d. o.).

**Ptolemalos** (-maj'-), Claudius, astr., mat., geogr. i Alexandria, 2:a årh. e. K. Uppställde det efter P. ben. världssystemet. Skr.: *Almagest* (se d. o.) m. m.

**Ptolemaïs,** *g. geogr.,* st. i Kyrenaika v. Medelh., nu Akka.

**pubertēt,** lat., manbarhet.

**publicl|ēra,** fr., offentliggöra. **-ist,** i allmänhet förf. i offentl. angelägenheter; tidningsman. **-itēt,** offentligh.

**Publicistklubben,** 1874 i Sthm stift., af skriftst. o. tidningsmän best. sällskap.

**publīk** l. publikum, lat., allmänh., samling af personer, betraktade s. ett helt.

**publikān,** lat., hos de gamle romarne förpaktare af statsinkomsterna, ex. af tullmedel.

**publikation,** fr., offentliggörande; offentlig skrift.

**publisher** (pöbb'lischer), eng., forläggare.

**Puck,** i sagan en skälmaktig nattande.

**puckel,** vanligtv. gm sjukdom i en lk. flere ryggkotor förorsakad abnorm upphöjning af ryggen.

**Pückler-Muskau,** Herm. v., ry. furste, f. 1785 Lausitz, 13 i ry. tjänst, gjorde vidsträckta resor, d. 71 nära Kottbus. Originell förf.

**pud,** ry. vikt = 16,$_{38}$ kg.

**pudding,** eng., maträtt af mjöl jämte andra beståndsdelar.

**puddling,** se järn.

**pūdel,** en hundras.

**pūder,** fr., fint, hvitt pulver (vanl. af stärkelse) till hudförsköningsmed. l. att strö i håret (mod från 16:e till början af 19:e årh.); »blå dunster».

**pudrett',** fr., konstgjordt gödningsämne af torkade, djuriska exkrement m. tillsats af torf, aska, alkalier m. m.

**Puébla,** mex. stat, 31,616 kv.km., 1,023,133 inv. Hst. P. v. Rio de la Tlascala, 93,521 inv. Bisk.

**puerīl,** lat., barnslig, enfaldig. **-itēt,** barnsligheter.

**puer'to,** sp., hamn.

**Puerto de Isabel,** se Fernando Po.

**Puerto de Santa Maria,** sp. st. i prov. Cadiz, 20,120 inv. Hamn.

**Puerto la Mar,** se Cobijah.

**Puerto Principe,** st. på Cuba, 25,102 inv.

**Puer'to rico** l. Portorico, ö bland Stora Antillerna, tillh. Förenta stat., 9,339 kv.km., 1 mill.inv. Det inre bergigt, ända t. 1,119 m. högt. Klimatet fuktigt, delvis osundt. Yppig växtligh. Prod.: socker, kaffe, tobak, bomull, rom. Hst. San Juan de P., på n. kusten, 32,408 inv. Hamn.

**Pufendorf,** Samuel v., frih., rättsl., hist., f. 1632 ss. sachs. undersåte, 68 prof. i Lund, 77 rikshist.-graf, lämn. Sverige 88, d. 94 Berlin. Skr.: *De jure naturce et gentium* m. m.

**puffert,** fickpistol.

**Pugatschev,** Jemeljan, ry. äfventyrare, f. 1726, utgaf sig för den mördade Peter III, ställde 73 till uppror mot Katarina II, fången o. afrättad i Moskva 75.

**puka,** *tonk.,* ett slaginstrument.

**Pukavik,** fiskläge i Blekinge l.

**Puke,** urgam. sv. ätt. 1) Erik Kettilsson, slog 1389 kon. Albrekt vid Falköping, Margaretas riksmarsk. 96 ihjälslag. — 2) Erik Nilsson, riksr., slöt sig till Engelbrekt, efter 1436 fiende till Karl Knutsson, s. lät förräd. gripa o. 37 halshugga honom. — 3) Johan, kapten, f. 1726, 56 halshuggen för delaktigh. i smnsvärjn. — Hans son 4) Johan af, gref., sjömilitär, f. 1751, utmärkte sig i fälttåg. 88/90, 09 chef för Ratanexped., 14 f. sv. flottan i kriget mot Norge, d. 16 ss. general-amiral.

**Pulchēria,** Aelia Augusta, dotter t. ö.-rom. kejs. Arcadius, f. 399, reg. 14, kejs. 50, d. 53. Kanoniserad.

**Pulci** (pul'tschi), 1) Luca, it. skald, f. 1431. — Hans bror 2) Luigi, skald, f. 1432 Florens, d. 84. Skr.: *Il morgante maggiore* m. m.

**pulcinella,** se polichinell.

**pulk,** slav., kosackskvadron.

**Pulkkila,** kapellförs. i Österbotten. Sl. v. kyrkan 2/5 1808.

**Pulkōva,** bergsrygg vid S:t Petersburg, med berömdt observatorium.

**Pullman,** Geo. Mort, am. fabrikant, f. 1831, d. 97, tillverkade sofvagnar o. andra vagnar för järnvägen. Grund. Pullman City, i Illinois, förstad t. Chicago, 10,000 inv.

**Pulo-Pinang** l. Prinsens af Wales ö, eng. ö v. om Malakka, 274 kv.km., 124,000 inv. Hst. Georgetown.

**pulque** (-ke), af agavesaft beredd, omtyckt spritdryck i Mexico.

**puls,** den hjärtslagen motsvarande märkbara vågrörelsen af blodet i artärerna; gör normalt omkr. 70 slag i minuten (på en fullvuxen); lättast kännes pulsen på artären radialis nära handleden.

**pulsation,** pulsartadt bultande i en kroppsdel l. svulst.

**pulsmätare,** instr. för uppmät. af pulsvågornas olikhet.

**pulsomēter,** 1871 af am. Hall uppfunnen apparat, s. trycker upp vätskor gm direkt ångtryck o. ej gm kolfrörelse.

**pulsådersvulst,** se anevrysm.

**pulsådror,** se artärer.

**Pultāva** l. Poltava, guvern. i Lill-Ryssland, 49,895 kv.km., 2,778,151 inv. Hst. P. v. Vorskla, 53,060 inv. Slag 28/6 1709.

**pultrōn,** fr., feg stackare, mes.

**Pultusk,** st. i ry. Polen v. Narev, 15,878 inv. Slott. Slag 21/4 1703, 26/12 1806.

**pulver,** lat., gm målning, fällning o. d. fint fördel, ämne.

**pūman** l. kuguaren, *Felis*

*concolor* L., »Amerikas lejon», till kattsläktet hör., blodtörstigt, men fegt rofdjur i Syd- och Centr.-Amerika samt Förenta staterna, $1,_2$ m. l., rödbrun.

**pump,** maskin f. vätskors lyftande i rör gm hydrauliskt l. atmosfär. tryck; äro af flere slag, ss. tryck-, sug-, centrifugal- o. rotations-p. Brandsprutan består af två tryckpumpar m. gemensam vindkittel.

**pulmo,** lat., lunga. **-när,** lung-.

**pumpernickel,** ett i Westfalen brukligt, groft o. kliartadt, syrligt rågbröd.

**pumphjul,** vattenlyftningsmaskin, best. af ett i en ränna gående skofvelhjul.

**Pūna,** st. i Främre Indien vid Muta, 153,320 inv.

**punch** (pönsch), den eng. harlekinen; (**P.**), äfven en i London sed. 1848 utkommande satirisk tidskrift.

**punctum sa'liens,** lat., det första lifstecknet i ett utlegadt ägg; hufvudfrågan i en sak.

**pund,** dan. vikt = 500 gram.

**pundit,** eg. pandit, d. v. s. lärd, tit. på ind. lärde, motsvarande vår doktorstitel.

**pungdjur,** *Marsupialia,* ordn. bl. däggdjuren; oftast ha honorna på buken en punglik hudflik, hvari de outvecklade ungarna bäras lång tid efter födelsen; inhemska i Australien, östra ostindiska öarna; några få i Amerika. Dit höra kängurun (se d o.), pungmården *(Dasyurus),* pungråttan *(Didelphys)* m. fl.

**pūnier,** namn på kartagerna ss. fenicernas afkomlingar.

**puniska krigen,** de tre krig, s. mel. Rom o. Kartago ägde rum 264/241, 218/201, 149/146 f. K. samt slutade med Kartagos undergång.

**pūnisk trohet,** ordstäf för trolöshet.

**punkt,** lat., skiljetecken i slut. af en mening; *geom.,* en linjes gränser; *mus.,* tecken, att tonen, efter hkn p. står, skall ökas m. hälften af sin längd. **-ēr|konst,** konsten att spå medelst punkter. **-ēr|manēr,** skuggning af ett kopparstick medels punkter.

**punktūrstift,** lat., stålspetsar, s. vid tryckning instickas i papperet för dess kvarhållande samt inpassande vid vidertrycket.

**puns,** med bokstäfver, siffror, figurer o. d. försedd stålstämpel f. deras inslående i metall.

**punsch** (eng., af pers. *punj,* fem), egentl. dryck af 5 beståndsdel., nu af vatten, socker, arrack.

**Punta Arēnas,** chil. koloni i Patagon. v. Magalhães' sund.

**pupill',** lat., myndling.

**pupill',** lat., ögonsten; öppningen i ögats regnbågshinna, vidgar sig i mörkret.

**puppa,** ty., insektern. förvandlingsform mel. larv o. färdig insekt.

**pur,** lat., ren, oblandad; bara. **-ism',** l. språkrensning, sträfvan att befria modersmålet från alla främm. ord. **-ist',** språkrensare.

**Purāna,** sanskr., hinduernas hel. böcker.

**puré,** pyré, fr., soppa af skidfrukter, grönsaker m. m.

**purg|antia,** lat., = afför. medel. **-ation,** rening, afföring. **-era,** rensa, rena, begagna afför. medel.

**purgatōrium,** lat., se skärseld.

**Purīm,** hebr., jud. fest t. minne af judarnes föregifna räddn. gm Ester o. Mardekai. Omtalas i Esters bok.

**purism',** purist', se under pur.

**Puritāner,** se presbyterianer.

**Purkinje,** Joh. Evangelista, böhm. fysiol., f. 1787, 49 prof. i Prag, d. där 69. Talr., viktiga upptäckter.

**purpur,** lat., de gamles violettröda färgämne, s. framställes af de i Medelhaf. förekomm. p.-snäckorna; sed. äldsta tid. symbol för majestät.

**purpurīn,** purpurrödt färgämne af krapprot; framställes äfven af alisarin. Anv. till färgning o. tygtryck.

**purpurlack** = krapplack (se d. o.).

**Pusey** (pjūse), Edw., anglik. teol., f. 1800, prof. i Oxford, stift. 33 puseyismen (närmande till

katol. kyrkan gm inför, af biskopsvälde o. en del gamla bruk), d. 82.

**Puschkin,** Alex. Sergejev., ry. gref., skald, f. 1799, d. 37 Petersburg i duell. Rysslands störste nationalskald, romantiker. Skr. rom., dram., epos, hist. skrift. m. m.

**pussēra,** fr., stöta, undanknuffa; skuffa fram.

**Pussta,** ung., vidsträckt grässlätt i mel. Ungarn, kreatursbete.

**pustler,** lat., med var fyllda blåsor i öfverhuden.

**Putbus,** badort på Rügen, nära Östersjön, 2,056 inv. Slott.

**putrīd,** lat., förskämd, rutten.

**putt'i,** it., mer l. mindre nakna barngestalter, s. användas i den dekorativa plastiken l. på målningens område.

**Puttkamer,** Rob. Vikt. von, preuss. statsm., f. 1828 Frankfurt a. d. Oder, 71/75 reg.-pres. i Gumbinnen, 75 i Metz, 77 öfv.-pres. i Schlesien, 79 undervisn.- o. 81 inrik.-min., 91/99 öfverpresid. i Pommern, d. 1900.

**Puy** (pyī), fr. st. nära Loire, i dep. Haute-Loire, 20,570 inv. Bisk., domk., fabr., museer.

**Puy de Dome** (pyī dö dåm), 1) berggrupp i Auvergne, 1,466 m. h.: 2) fr. dep., 8,016 kv.-km., 544,194 inv. Hst. Clermont-Ferrand.

**Pyd'na,** *g. geogr.,* st. i Makedonien. Slag 168 f. K.

**pyem',** gr., se varförgiftning.

**Pygmālion,** *gr. myt.,* kon. på Cypern, förälskade sig i en af honom förfärdigad skön kvinnobild, hkn Afrodite på hans begäran gaf lif.

**pygméer,** gr., fabelakt. dvärgfolk, af de gamle förlagdt än till Etiopien, än till Indien, än till Trakien.

**Pyhy** (egentl. Peutinger), Konr. v., nederl. äfventyrare, 1538 Gust. I:s kansler samt riksr., orsak till Laurent. Andreaes o. Ol. Petris störtande, 42 sändebud i Frankrike, 43 fängslad, d. i fängelse.

**Pyhäjoki,** socken i Österbott. Slag 16/4 1808.

**Pyhäjärvi,** se Finland.

**Py'lades,** *gr. myt.,* Orestes' vän, g. m. Elektra. Jfr Orestes.

**pyloner,** gr., tornartade infattningar till de gammalegypt. tempelportalerna.

**Py'los,** *g. geogr.,* st. i Messenien, Nestors säte.

**pyramīd,** gr., *geom.,* solid fig. med en plan, rätlinig fig. till grundyta o. till sidoytor lika mga i en pkt (spets) smnlöp. trianglar, s. grundytan har sidor; vol. = 1/3 af basen ggr höjd.; *arkit.,* fornegypt. kgrs pyramidform., jättestora grafvårdar. Störst Keops' p. vid Gize, 151 m. h.; den kvadratiska basens sida 240 m. **-āltal,** se figurtal.

**Py'ramos** o. Tisbe, ett älskande par i Babylonien. P. dödade sig, emedan han trodde T. uppslukad af ett lejon, o. T. dödade sig i sorg öf. P:s död.

**pyré,** se puré.

**Pyrenēerna,** bergsträcka mellan Frankrike o. Spanien, från Medelhaf. till Biscayavik., 429 km. l., 22/111 km. br., ytan 33,000 kv.km. Toppar: Mont Perdu, 3,352 m., Vignemale, 3,290, Maladetta, 3,306, Pic du Midi, 2,986 m. h., m. fl.

**Pyreneiska freden** slöts 7/11 1659 mel. Frankr. o. Spanien.

**Pyreneiska halfön,** Europas sydv. halfö, best. af kon.-rik. Spanien o. Portugal (se d. o.).

**Pyrēthrum** Gærtn., *Compositæ,* blommorna på flera arter i Kaukasus, Armenien, Dalmatien m. m. lämna persiskt insektspulver; andra art. prydnadsväxter.

**pyrīt,** svafvelkis.

**Pyrmont,** till Waldeck hör. furstend., 66 kv.km., 9,102 inv. Hst. P. vid Emmer, 1,483 inv. Slott, bek. badort.

**pyrofāg,** gr., eldätare.

**pyrogallōl** l. pyrogallussyra, *kem.,* $C_6H_3(OH)_3$, färglösa kristaller, lösl. i vatten o. alkokol,

framställ. gm torr destill. af galläppelsyra. Anv. i fotografien.

**pyro|gēn,** gr., af rå karbololja framställdt, solaroljan likn. lysämne. — **-manī,** gr., sjuklig fallenh. för mordbrandsanläggningar. Jfr mani. — **-mēter,** gr., olika inrättadt instrum. för uppmätande af mycket höga värmegrader, ss. i smältugnar o. d. — **-morfīt,** *min.,* kristallin., grönt l. brunt min. af fosforsyr. blyoxid jämte blyklorid; anv. till framställn. af bly. — **-teknīk,** gr., fyrverkarkonst (se d. o.).

**pyroxylīn,** gr., bomullskrut (se d. o.).

**Pyrr'a,** *gr. myt.,* hustru till Deukalion (se d. o.).

**pyrrhich'ius,** lat., två-stafvig versfot _ _.

**Pyrr'on,** gr. filos., grundl. af gamla skeptiska skolan, f. omkr. 37fi f. K. i Elis, d. 288. Valspråk: Allt vetande är osäkert.

**Pyrr'os,** 1) son till Akilleus, dödad af Orestes. — 2) Kon. i Epeiros, f. omkr. 318 f. K., kallades af tarentinerna till hjälp mot romarne, som han slog 280 vid Herakleia o. 279 vid Asculum, men led själf stora förluster. Stupade 272 utanför Argos.

**Pyta'goras,** gr. filos., f. på Samos o. d. omkr. 500 i Kroton, dit han 529 öfverflyttat o. där han stiftade det etiskt-polit. pytagoreiska förbund., s. höll sig strängt afskildt fr. mängden, uppställde en matem.-ontologisk förklaring öfver världsalltet o. lärde: sfärernas musik, odödlighet och själavandring.

**pytagorēiska| teorēmet:** kvadraten på hypotenusan = summan af kvadraterna på kateterna (Eukl. I: 47). — **triangel-talen,** tre hela tal, af hka kvadraten på det största är = summan af kvadraterna på de båda andra (ex. 3, 4, 5).

**Py'teas,** geogr. från Massilia, gjorde omkr. 334 f. K. en sjöresa till v. o. n. Europa.

**Py'thon,** se tigerormen.

**Py'tia,** gr., Apollons prästinna vid oraklet i Delfoi.

**Py'tiska spelen,** täflingsstrider, s. från 586 f. K. t. omkr. 350 e. K. hvart 5:e år ägde rum i Delfoi.

**Py'ton,** *gr. myt.,* stor orm l. drake i Delfoi; dödades af Apollon.

**påfve** (af lat. *papa,* fader), ursprungl. titeln f. hvarje bisk., men sederm. blott för bisk. i Rom, hkn red. sed. 4:e årh. ville vara den 1:e bland de 5 patriarkerna. Yttre och inre omständigh., list, våld, polit., munkväsendet, strider med världsliga härskare o. biskoparne gjorde påfvemakten småningom stor, o. därt. bidrogo äfven missionärerna i västra Europa, förvirringarna i Italien, pseudoisidor. dekretalen, Roms anseende som världsstad, legenderna om Petrus o. flere kraftfulla påfvar, ss. Leo I, Gregor. I, Nicolaus I, Gregor. VII, Innocentius III o. Bonifacius VIII. Oaktadt p:s flyttning till Avignon skadade p.-dömets anseende, segrade det dock öfver reformrörelsen på koncilierna i 15:e årh. o. höll stången mot reformat. i det 16:e, och ännu är p. rom.-kat. kristenhetens öfverhufvud.

**påfågeln,** *Pavo* L., t. hönsfågl. hör. släkte. Vanl. p., *P. cristatus* L., inhemsk på Ceylon o. i O.-Ind.; hannen m. praktfulla öfre stjärttäckare; ända till $1,_{25}$ m.

**påll|byggnader,** först 1854 af Keller vid Meilen i Zürichsj., men sedan i andra sjöar och torfmossar i Schweiz, Tyskld, Italien, Frankr. m. fl. upptäckta återstoder af urgamla, på pålverk hvilande hyddor l. byar fr. yngre stenåldern; blott få spår af metaller. — **-grafvar,** gamla rom., und. kejs. Hadrianus byggda befästningsverk mel. Taunus o. Ingolstadt.

**påsk,** gr., d. af de stora kristna festerna, s. införts i st. f. judarnes *passah* o. firas t. minne af Kristi uppståndelse. P.-dagen skall enl. beslutet på kyrkomötet i

Nikaia 325 firas på den 1:a söndagen eft. fullmånen närmast eft. vårdagjämning., o. kan sål. ej infalla före 22/3 l. senare än 25/4.

**Påskallavik,** köping i Kalm. l. vid Kalm. sund, 400 inv. (08).

**Påskön,** den östligaste ön i Oceanien, 118 kv.km, 600 inv. Uppt. på påskdagen 1722 af holländaren Roggeveen.

**påssjuka,** lat. Parotītis, *läk.,* inflammation i o. ansvällning af körteln framför örat, stund. äfven af hakan o. halsen; uppträder ofta epidemiskt o. då vanl. utan fara, men åtföljer äfven svåra infektionssjukdomar o. då betänklig. Behandl.: värme, grötar, våtvarma omsl., laxermedel.

**Päijänne,** se Finland.

**Päivärinta,** Pietari, fin. förf. f. 1827 i n. Finland, har skr. skildr. ur folklifvet.

**pär** (fr. *pair,* eng. *peer*), i Frankrike till 1848 o. i England titel på medlem af högadeln, som blott kan dömas af sina likar o. äger säte i öfverhus (i Frankr. i pärskammaren).

**pärlemor,** det inre lagret af pärlmusslans o. några andra musslors skal, m. egendoml. färgspel; anv. till knappar, spelmarker, prydnader m. m.

**Pärlfloden,** se Sikiang.

**pärlhönan,** *Meleagris* Oken, till hönsfågl. hör. släkte. Vanl. p., *M. numidica* Oken, i v. Afr., förvild. i Centr.-

Amer., V. Ind., 89 cm. l.

**pärlmusslor,** sdna som alstra äkta pärlor, äro hafs-p. *Meleagrina margaritifera,* i Ind. hafv., Stilla haf. m. m., och flod-p., *Margaritana margaritifera,* som förekomma äfven i Sverige; konstgjorda pärlor göras af dugongtänder, alabaster, med vax öfverdragna glaskulor, metaller, samt skäras äfv. af cylindr. glasrör o. slipas.

**pärlor, äkta,** se pärlmusslor.

**pärlsot,** dödl. sjukd. hos nötboskap, yttrar sig i knölbildn. på bröst- o. bukhinnan, lungorna, lymfkärlen.

**pärlstil,** näst minsta boktrycksstilen.

**päron,** *Pyrus communis* L., *Pomaceæ,* vildt i Europa o. norra Asien; allm. odlad kärnfrukt med många varieteter (bl. a. bergamotter), anv. äfven till beredn. af vin o. ättika; träet t. träsnitt, bildhuggeriarbeten m. m.

**pöbel** (af lat. *populus,* folk), lägsta folkklassen, is. den gm lågsinthet o. brist på bildn. utmärkta, slödder.

**Pöppig,** Edu. Friedr., ty. res. o. naturforsk., f. 1798, d. 68 Leipzig. Resor i Amer. Förf.

## Q.

**Q, q,** 17:e bokst. i alfab., rom. taltecken = 500,000; förkortn. för Quintus, quæstor etc.

**Q. E. D.,** *quod erat demonstrandum,* lat., hvilket skulle bevisas.

**quadrīga,** lat., fyrspann.

**quadrille** (kadrilj'), se kadrilj.

**quadru|māna,** lat., 4-händta djur, apor. — **-peda,** lat., 4-fotingar.

**quæstor** (kvestor), *rom. fornk.,* rom. ämb.-man, s. hade att förvalta statsinkomsterna. Hans ämb. kvestūr.

**Quaglio** (kual'jo), Domenico, mål. inv. o. litogr., f. 1787 München, d. 37. Stamfar för en talrik konstnärsfamilj.

**Quarnēro,** vik af Adriat. haf. mel. Istrien o. Kroatien.

**quart** (kwårt), eng. våtvarumått = ¼ gallon ($1,_{14}$ l.).

**quarter** (kwårtör), eng. sädesmått = $290,_{8}$ lit.

**Quartier Latin** (kartjē latäng'), studenternas kvarter i Paris.

**qua'si** (kvasi), lat., liksom; ger därmed smnsatta ord begreppet af ngt skenbart, ex. kvasi-konstnär.

**quass'ia,** Dec, *Simarubeæ. Q. amara*

Nikaia 325 firas på den 1:a söndagen eft. fullmånen närmast eft. vårdagjämning., o. kan sål. ej infalla före 22/3 l. senare än 25/4.

**Påskallavik,** köping i Kalm. l. vid Kalm. sund, 400 inv. (08).

**Påskön,** den östligaste ön i Oceanien, 118 kv.km, 600 inv. Uppt. på påskdagen 1722 af holländaren Roggeveen.

**påssjuka,** lat. Parotītis, *läk.,* inflammation i o. ansvällning af körteln framför örat, stund. äfven af hakan o. halsen; uppträder ofta epidemiskt o. då vanl. utan fara, men åtföljer äfven svåra infektionssjukdomar o. då betänklig. Behandl.: värme, grötar, våtvarma omsl., laxermedel.

**Päijänne,** se Finland.

**Päivärinta,** Pietari, fin. förf. f. 1827 i n. Finland, har skr. skildr. ur folklifvet.

**pär** (fr. *pair,* eng. *peer*), i Frankrike till 1848 o. i England titel på medlem af högadeln, som blott kan dömas af sina likar o. äger säte i öfverhus (i Frankr. i pärskammaren).

**pärlemor,** det inre lagret af pärlmusslans o. några andra musslors skal, m. egendoml. färgspel; anv. till knappar, spelmarker, prydnader m. m.

**Pärlfloden,** se Sikiang.

**pärlhönan,** *Meleagris* Oken, till hönsfågl. hör. släkte. Vanl. p., *M. numidica* Oken, i v. Afr., förvild. i Centr.-Amer., V. Ind., 89 cm. l.

**pärlmusslor,** sdna som alstra äkta pärlor, äro hafs-p. *Meleagrina margaritifera,* i Ind. hafv., Stilla haf. m. m., och flod-p., *Margaritana margaritifera,* som förekomma äfven i Sverige; konstgjorda pärlor göras af dugongtänder, alabaster, med vax öfverdragna glaskulor, metaller, samt skäras äfv. af cylindr. glasrör o. slipas.

**pärlor, äkta,** se pärlmusslor.

**pärlsot,** dödl. sjukd. hos nötboskap, yttrar sig i knölbildn. på bröst- o. bukhinnan, lungorna, lymfkärlen.

**pärlstil,** näst minsta boktrycksstilen.

**päron,** *Pyrus communis* L., *Pomaceæ,* vildt i Europa o. norra Asien; allm. odlad kärnfrukt med många varieteter (bl. a. bergamotter), anv. äfven till beredn. af vin o. ättika; träet t. träsnitt, bildhuggeriarbeten m. m.

**pöbel** (af lat. *populus,* folk), lägsta folkklassen, is. den gm lågsinthet o. brist på bildn. utmärkta, slödder.

**Pöppig,** Edu. Friedr., ty. res. o. naturforsk., f. 1798, d. 68 Leipzig. Resor i Amer. Förf.

## Q.

**Q, q,** 17:e bokst. i alfab., rom. taltecken = 500,000; förkortn. för Quintus, quæstor etc.

**Q. E. D.,** *quod erat demonstrandum,* lat., hvilket skulle bevisas.

**quadrīga,** lat., fyrspann.

**quadrille** (kadrilj'), se kadrilj.

**quadru|māna,** lat., 4-händta djur, apor. — **-peda,** lat., 4-fotingar.

**quæstor** (kvestor), *rom. fornk.,* rom. ämb.-man, s. hade att förvalta statsinkomsterna. Hans ämb. kvestūr.

**Quaglio** (kual'jo), Domenico, mål. inv. o. litogr., f. 1787 München, d. 37. Stamfar för en talrik konstnärsfamilj.

**Quarnēro,** vik af Adriat. haf. mel. Istrien o. Kroatien.

**quart** (kwårt), eng. våtvarumått = ¼ gallon ($1,_{14}$ l.).

**quarter** (kwårtör), eng. sädesmått = $290,_{8}$ lit.

**Quartier Latin** (kartjē latäng'), studenternas kvarter i Paris.

**qua'si** (kvasi), lat., liksom; ger därmed smnsatta ord begreppet af ngt skenbart, ex. kvasi-konstnär.

**quass'ia,** Dec, *Simarubeæ. Q. amara*

L., kvassiaträd, buske l. litet träd från V.-Ind. o. S. Amerika med officinell, bitter bark o. ved. lämnar fluggift, humlesurrogat m. m.

**quatre** (ka'ttr), fr., fyra. **-mains** (-mäng), pianostycke för 4 händer.

**Quatrebras** (kattrbra'), belg. by. Slag 16/6 1815.

**Quatrefages de Bréau** (kattrfasch' dö breå), Jean Louis Arm. de, antropolog o. etnolog, f. 1810, sed. 55 prof. i Paris, d. 92. Skr.: *Physiologie comparée* m. m.

**Quatremère** (kattrmär), 1) Ant. Chrys., fr. arkeolog, f. 1755 Paris, d. där 49. Skr.: *Dict. de l'architecture* m. m. — 2) Et. Marc,. orientalist, f. 1782 Paris, d. där 55 ss. prof. Skr.: *Recherches s. l. langue et la litt. de l'Egypte* m. m.

**quatt'uor spēcies,** lat., »fyra slag», de fyra räknesätten i hela tal.

**Quebec** (kwebäck'), befäst hst. i Nedre Canada vid S:t Lawrence, 68,840 inv. Citad., katedr., museum, univ., bibl.

**Quedlinburg,** st. i preuss. Sachsen vid Bode, 24,803 inv. Slott, fabr.

**Queen's bench** (kwīns bentsch), se King's bench.

**Queen's county** (kwīns kaun'ti), grefsk. i irl. prov. Leinster, 1,719 kv.km., 57,226 inv. Hst. Maryborough.

**Queensland** (kwīns-), brit. kol. (stat) i Austral. vid Stilla haf., 1,731,630 kv.km., 515,630 inv. Näringar: åker- och bergsbruk. Hst. Brisbane.

**Queenstown** (kwīnstaun), st. i irl. grefsk. Cork vid Atlant., 9,082 inv. Hamn, badort.

**Querētaro** (ke-), mex. st., 33,152 inv.

**Quételet** (ketlä), Lambert Ad. Jacq., naturf., f. 1796 Gent, d. 74 Brüssel ss. dir. för statist, centralkommiss. Skr. ang. social fysik m. m.

**queu** (kö), fr., svans, stjärt, se vidare kö.

**Quevedo y Villegas** (kevēdo i viljēgas), don Franc, de, sp. förf., f. 1580, d. 45. Skr.: *Sueños y discursos,* skälmromanen *El Gran Tacaño* m. m.

**Quiberon** (kibrång'), fr. befäst st. vid Atlanten, 3,300 inv. Hamn. Slag 26—27/6 1795.

**quid novi?** lat., hvad nytt?

**quidproquō** l. quiproquo, lat., ngt för ett annat, förväxling, missförstånd.

**Quillimāne** (killi-), port. st. i Afrika vid Sambesis n. mynningsarm, 7,000 inv.

**Quillota** (kilj-), st. i Chile vid flod. Q., 9,876 inv.

**Quimper** (kingpär), fr. st. nära Atlanten, 19,441 inv. Hamn, bisk.

**Quinet** (kinē), Edg., fr. förf., f. 1803, d. 75. Skr. dikt., lit. o. hist. arb., *France et Allemagne* m. m.

**Quinquagēsima,** lat., 50 dagar (7:e söndag.) före påsk.

**quinquenn'ium,** lat., period af fem år.

**quintāl** (kin-), vikt i Spanien, Portugal o. Brasilien = 100 kg.

**Quintāna** (kin-), Manuel Jos. de, sp. skald, f. 1772, d. 57. Skr. dikt., dram., biogr.

**Quintilliānus,** Marc. Fab., rom. retor, f. 35 Calagurris, d. före 118 e. K. Skr.: *Institutio oratoria.*

**quin'tus,** lat, den femte.

**Quintus Smyrnæus,** gr. epiker omkr. 500 e. K,

**quiproquo,** se quidproquo.

**quirinālen,** en af forna Roms 7 kullar, ford. med påfl., nu med kgl. palats.

**Quirīnus,** *rom. myt.,* binamn på Mars; namn på den förgudade Romulus.

**quirītes,** lat., namn på fornrom. folket med afs. på sociala förhållanden.

**qui s'excuse s'accuse** (ki sekskyss' sackyss'), den som urskuldar sig, anklagar sig själf.

**Quisisāna,** »här tillfrisknar man», vanlig beteckn. för klimat. kurorter, hotell etc.

**Quito** (kī-), hst. i Ecuador, 2,850 m. öf. haf., 65,000 inv. Ärkeb., univ. Ofta jordbäfningar.

**qui va piāno, va sano** (ki-), it., den s. går långsamt, går säkert.

**qui vive?** (ki viv'), fr., hvem där?

**qui vivrā, verrā** (ki-), fr., den s. lefver, får se (hur det går).

**quod bonum, felix faustumque sit!** lat., må det lyckas!

**quod erat demonstran'dum,** lat., hvilket skulle bevisas.

**Quorra,** sr Niger.

**quous'que tandem?** lat., hur länge (skola vi finna oss i detta)?

**Qvanten,** Emil v., skald, tidn.-man, f. 1827 Finld, sed. 53 i Sthm, 64/72 bibliot. hos Karl XV, d. 03 San Remo. Skr. dikter (bl. a. *Suomis sång*) m. m.

**Qvarnström,** Karl Gust., bildh., f. 1810, lärj. af Fogelberg, sed. 53 dir. för konstakad., d. 67. Porträttstatyer m. m.

## R.

**R, r,** 18:e bokst. i alfab. Rom. taltecken = 80, **R** = 80,000. Förkortn. f. regnum, rex, Réaumur (vid värmegrad), recipe (tag, på recept).

**R,** kem. tecken för radium.

**Ra,** egypt. solgud.

**Raab** (rāb), 1) bifl. till Donau i Ungarn, uppr. i Steiermark, 254 km. l.; 2) ung. st. vid fl. R. och Donau, 31,000 inv. Bisk.

**rabalder,** it., oväsen, buller.

**Rabānus** (Hrabanus) **Maurus,** ty. lärd, f. 776 Mainz, sedan 47 ärkebisk. där, d. 56. Skr.: ett ty.-lat. glossar. of v. bibeln, *De universo libri XXII* (en encyklopedi) m. m.

**rabatt',** fr., trädgårdssäng; *hand.,* afdrag å köpesumma.

**rabb'i,** hebr., jud. skriftlärd.

**rabbīn,** hebr., jud. präst. — Rabbinska språket, hebr. språket sedan medeltiden.

**Rabelais** (rabblä), Franç., fr. satiriker, f. 1483 Chinon, d. 53 Meudon ss. kyrkoh. Skr. rom. *Gargantua o. Pantagruel* m. m.

**Rabānius,** Olof Matt. Teodor, jur., f. 1823, 54/62 prof. i Lund samt därefter i Uppsala, d. där 92. Skr.: *Handb. i*

*Sveriges gällande förvaltningsrätt* (66/73) m. m.

**rābies,** se vattenskräck.

**rabulist,** lat., upprorsmakare.

**race** (rēs), eng., kapplöpning, kappridning.

**rachā** l. raka, hebr., dumhufvud (Matt. 5:22).

**Rachel** (raschäll'), Elisa, kallad Félix, berömd fr. skådesp., f. 1820 Schweiz, 38/55 v. Théat. franç. i Paris, d. 58 Canet. Störst i d. klassiska tragedien.

**rachītis,** gr., se engelska sjukan.

**Racine** (-sīn), 1) Jean de, fr. dramat. förf., f. 1639, d. 99 Paris. Främste målsman för den fr. klassiciteten. Skr.: dram. *Andromaque* (67), *Britannicus* (69), *Bérénice* (70), *Mithridate* (73), *Iphigénie* (74), *Phèdre* (77) m. fl. — Hans son 2) Louis, f. 1672, d. 63. Skr. oden, epistlar o. didakt. dikter.

**rackelhanen,** *Tetrao urogallotetricides* Sundev., bastard af orrtupp o. tjäderhöna, 67 cm. l., sällsynt i norra Europa.

**rack'et,** eng., slagträ i lawntennis.

**Radaman'tys,** *gr. myt.,* son till Zeus och Europa, domare i underjorden.

**Radcliffe** (rädd'kliff), Anne, eng. rom.-förf., f. 1764, d. 23. Skr. skräckromaner.

**radēra,** lat., skafva, utplåna ngt skrifvet; teckna med radérnål.

**radēringskonst,** lat., konsten att medelst en nål (radérnål) på en med fernissa öfverdragen kopparplåt utföra en teckning, hvarefter etsmedel får intränga i kopparen på de sålunda blottade ställena.

**Radetzky,** Joh. Jos. Wenz., österr. fälth., f. 1766, i krigstjänst sedan 84, 09 fältmarsk.-löjtnant, 31 öfverbefälhaf. i Italien, måste utrymma Milano, segrade 48 vid

**qui va piāno, va sano** (ki-), it., den s. går långsamt, går säkert.

**qui vive?** (ki viv'), fr., hvem där?

**qui vivrā, verrā** (ki-), fr., den s. lefver, får se (hur det går).

**quod bonum, felix faustumque sit!** lat., må det lyckas!

**quod erat demonstran'dum,** lat., hvilket skulle bevisas.

**Quorra,** sr Niger.

**quous'que tandem?** lat., hur länge (skola vi finna oss i detta)?

**Qvanten,** Emil v., skald, tidn.-man, f. 1827 Finld, sed. 53 i Sthm, 64/72 bibliot. hos Karl XV, d. 03 San Remo. Skr. dikter (bl. a. *Suomis sång*) m. m.

**Qvarnström,** Karl Gust., bildh., f. 1810, lärj. af Fogelberg, sed. 53 dir. för konstakad., d. 67. Porträttstatyer m. m.

## R.

**R, r,** 18:e bokst. i alfab. Rom. taltecken = 80, **R** = 80,000. Förkortn. f. regnum, rex, Réaumur (vid värmegrad), recipe (tag, på recept).

**R,** kem. tecken för radium.

**Ra,** egypt. solgud.

**Raab** (rāb), 1) bifl. till Donau i Ungarn, uppr. i Steiermark, 254 km. l.; 2) ung. st. vid fl. R. och Donau, 31,000 inv. Bisk.

**rabalder,** it., oväsen, buller.

**Rabānus** (Hrabanus) **Maurus,** ty. lärd, f. 776 Mainz, sedan 47 ärkebisk. där, d. 56. Skr.: ett ty.-lat. glossar. of v. bibeln, *De universo libri XXII* (en encyklopedi) m. m.

**rabatt',** fr., trädgårdssäng; *hand.,* afdrag å köpesumma.

**rabb'i,** hebr., jud. skriftlärd.

**rabbīn,** hebr., jud. präst. — Rabbinska språket, hebr. språket sedan medeltiden.

**Rabelais** (rabblä), Franç., fr. satiriker, f. 1483 Chinon, d. 53 Meudon ss. kyrkoh. Skr. rom. *Gargantua o. Pantagruel* m. m.

**Rabānius,** Olof Matt. Teodor, jur., f. 1823, 54/62 prof. i Lund samt därefter i Uppsala, d. där 92. Skr.: *Handb. i Sveriges gällande förvaltningsrätt* (66/73) m. m.

**rābies,** se vattenskräck.

**rabulist,** lat., upprorsmakare.

**race** (rēs), eng., kapplöpning, kappridning.

**rachā** l. raka, hebr., dumhufvud (Matt. 5:22).

**Rachel** (raschäll'), Elisa, kallad Félix, berömd fr. skådesp., f. 1820 Schweiz, 38/55 v. Théat. franç. i Paris, d. 58 Canet. Störst i d. klassiska tragedien.

**rachītis,** gr., se engelska sjukan.

**Racine** (-sīn), 1) Jean de, fr. dramat. förf., f. 1639, d. 99 Paris. Främste målsman för den fr. klassiciteten. Skr.: dram. *Andromaque* (67), *Britannicus* (69), *Bérénice* (70), *Mithridate* (73), *Iphigénie* (74), *Phèdre* (77) m. fl. — Hans son 2) Louis, f. 1672, d. 63. Skr. oden, epistlar o. didakt. dikter.

**rackelhanen,** *Tetrao urogallotetricides* Sundev., bastard af orrtupp o. tjäderhöna, 67 cm. l., sällsynt i norra Europa.

**rack'et,** eng., slagträ i lawntennis.

**Radaman'tys,** *gr. myt.,* son till Zeus och Europa, domare i underjorden.

**Radcliffe** (rädd'kliff), Anne, eng. rom.-förf., f. 1764, d. 23. Skr. skräckromaner.

**radēra,** lat., skafva, utplåna ngt skrifvet; teckna med radérnål.

**radēringskonst,** lat., konsten att medelst en nål (radérnål) på en med fernissa öfverdragen kopparplåt utföra en teckning, hvarefter etsmedel får intränga i kopparen på de sålunda blottade ställena.

**Radetzky,** Joh. Jos. Wenz., österr. fälth., f. 1766, i krigstjänst sedan 84, 09 fältmarsk.-löjtnant, 31 öfverbefälhaf. i Italien, måste utrymma Milano, segrade 48 vid

Custozza, 49 vid Novara, gen.-guvern. i Lombard.-venetian. kon.-rik., d. 58 vid Milano.

**radiāl,** lat., strålformig.

**radiāta,** lat., *zo.,* stråldjur.

**radiation,** lat., strålning, öfverkorsning. **-s|punkt,** gemensam utgångspkt för periodiska stjärnfall.

**radiātor,** lat., mejerimaskin, som samtidigt kärnar och separerar mjölken.

**rādie,** lat, stråle; *mat.,* rät linje, s. förenar en cirkels medelpunkt med dess periferi.

**radikāl,** lat., grundlig; s. i polit. drifver sina grundsatser till det yttersta o. vill omstörta det bestående; *kem.,* atomgrupp, som i föreningar förhåller sig ss. en smnsatt kropp, ex. ammonium.

**radioaktivitet,** egensk. att utsända Becquerelstrålar.

**radio|fonī,** lat.-gr., den företeelsen att en på en mycket tunn skifva fallande intermitterande ljusstråle alstrar en ton. — **-meter,** lat., apparat, s. sättes i rörelse gm solstrålarnas inverkan på de svärtade sidorna af små glimmerblad.

**rādium,** en i uranpechblende förekommande metall med stor radioaktivitet. Uppt. 1898 i Paris af makarna Curie.

**radja,** i Indien tit. på infödd furste.

**rado|tage** (-āsch), fr., tanklöst l. dumt prat, joller. **-tera,** prata tanklöst.

**rādius,** lat., *anat.,* lilla armpipan. Jfr. radie.

**rādix,** lat., rot.

**Rādowitz,** Jos. v., preuss. gen., f. 1797, 30 gen.-stabschef för artilleriet, ultrareaktionär, senare verkande för preuss. unionen, d. 53. Förf.

**radschpūter,** mycket utbredd folkstam i v. Hindostan.

**Rætien,** fornrom. prov. i Mellan-Alperna.

**Rafael,** ärkeängel, s. i Tobie bok besegrar Asmodi (se d. o.).

**Raff,** Joh. Joach., ty. komp., f. 1822, d. 82. Komp. piano- o. kammarmusik, symfonier, operor m. m.

**Raffaēle,** eg. R. Santi, den it. renässanstidens mest berömde mål., f. 1483 Urbino, d. 20 Rom. Väggmåln. i Vatikanen, talr. madonnor (sixtinska madonnan) o. hel. familjer, altartaflor m. m.

**raffel,** eng., ett slags hasardspel med tre tärningar.

**raffinād,** renadt socker.

**raffin|ēra,** fr., rena, ex. socker, oljor. **-erad,** renad, förfinad, slipad.

**rafiabast,** basttågorna af d. i trop. Afrika växande vinpalm. (Raphia vinifera), använd. i trädg.-skötseln till uppbindning m. m.

**rafistulēra,** söka, ifrigt gmsöka.

**Rafn,** Karl Krist., dan. arkeol., f. 1795 Brahesborg, sedan 26 prof. i Köpenhamn, d. där 64. Grund. 25 »Nordiske oldskriftselskab». Skr.: *Nordiske kämpehistorier* (21/26), *Antiquitates americanæ* (37) m. m.

**rafraich|era** (-fräschēra), fr., uppfriska. **-issement** (-issmang'), förfriskning.

**Rag'lan,** Fitzroy Jam., lord, eng. gen., f. 1788, tjänade und. Wellington i Spanien, förlorade vid Waterloo en arm, 54 öfverbefälhaf. på Krim, d. 55 vid Sebastopol af kolera.

**Ragnar Lodbrok,** sv. o. dan. sagokon., Sigurd Rings son, berömd viking, stupade vid ett försök att eröfra Engld.

**Ragnarök,** *nord. myt.,* »gudarnes skymning», gudarnes undergång i striden mot Surts söner.

**Ragnvald Knapphöfde,** sveakon., efterträdde Inge d. y., men ihjälsl. 1130 af västgötar.

**ragoût** (-gû), fr., rätt af köttstycken med kryddad sås.

**Ragunda älf,** namn på Indalsälfven i dess öfre lopp.

**Ragūsa,** befäst st. i Dalmatien vid Adriatiska haf., 13,194 inv. Hamn. biskop.

**Raibolīni,** se Francia.

**rails** (räls), eng., se räl.

**Raimon'di,** Marc. Ant., kallad Markanton, it. kopparst., f. 1488

Bologna, d. 34. Stickn. efter Raffaele.

**Raimund** af St Gilles, gref. af Toulouse, en af de första korsfararne, eröfr. 1103 Tripolis, d. där 05.

**Rainer** (raj-'), ärkehert. af Österrike, f. 1827, frisinnad och högt bildad.

**raja,** se radja.

**rajas,** arab., af turk. underkufv., icke mohammed. folk.

**Rakel,** *bibl.,* patriarken Jakobs hustru o. Benjamins moder.

**rakēt,** it., med sprängsats fylld cylindr. hylsa fäst vid en smal stång. Vid fyrverkeri o. d.

**Rakoczy** (-kåsi), Frans II, ättl. af 4 furstar af Siebenbürgen, f. 1676, fängslad 01 ss. missnöjd, flydde, gjorde flera gånger uppror, 07 furste, flydde åter 10, d. 33 Rodosto.

**Raleigh** (råle), Sir Walter, eng. sjöman, f. 1552 Hayes, gjorde 79 med sin bror upptäcktsresor till Amerika, senare under Elisabet ståth. i Cork, 95 exped. till S.-Amer. för guldgrufvor, 96 konter-amiral, 03 fängslad af Jak. I, skr. und. sin 12-åriga fångensk. *Hist. of the world,* gjorde 17 en äfventyrlig expedition t. Guyana, dömd o. afrättad 18.

**raljē|ra,** fr., skämta. **-ri,** skämt, gyckel. **-jör,** skämtare, gyckelmakare.

**rallentan'do,** it., *tonk.,* dröjande, med aftag. hastighet.

**Ramadān** l. Ramasān, 9:e mohammed. månad. (fastetid).

**Ramâjana,** ind. epos af Valmiki i 4:e årh. f. K. Behandlar i 7 böcker o. 24,000 strofer Ramas (Vischnu förkroppsligad) historia.

**Rambouillet** (rangbujē), fr. st. s.v. om Paris, 6,176 inv. Jaktslott, park.

**Rameau** (-må), Jean Phil,, fr. mus., f. 1683 Dijon, d. 64 Paris. Grund. den egentl. harmoniläran. Skr. operor m. m. samt det epokgörande arb. *Nouveau syst. de musique théorique.*

**Ramée** (-mē), Louise de la, pseud. Ouida, eng. rom.-förf., f. 1840, bodde i Florens, d. Viareggio 08.

**ramie** (-mī), ett slags linne, väfdt af basttågorna af en i Kina o. Japan förekommande växt *Boehmeria tenacissima.*

**ramifikation,** grenbildn., förgrening.

**Ramillies** (-mijī), belg. by, 750 inv. Slag 23/5 1706.

**Ramleh,** st. i Palestina, 5,000 inv. Slag 25/11 1177.

**Ramlösa,** brunnsort i Malmöh. l., nära Hälsingborg.

**Ramolīno,** Maria Lætitia, se Bonaparte 2.

**ramp,** fr., lamprad framför teaterscen.

**ramponēra,** it., skada, illa medfara.

**Rampsinit,** gr. namn på Ramses III.

**Ramsay** (rämm'se), Sir Will., eng. kem., f. 1852 Glasgow, upptäckte med Rayleigh argon, vidare helium o. en del andra ämnen. Nobelpristagare 1904.

**Ramsden,** Jesse, eng. optiker, f. 1735, d. 1800. Uppf. delningsmaskinen m. m.

**Ramses,** egypt. kgr. 1) R. II, gr. Sesostris, 1388/22 f. K, eröfr. Syrien, Etiopien m. m. o. uppförde stora byggnader. — 2) R. III, gr. Rampsinit, 1269/44 f. K., berömd för sina stora skatter.

**Ramsgate** (räms'get), st. i eng. grefskap. Kent vid Nordsjön, 27,733 inv. Badort.

**Ran,** *nord. myt.,* Öges maka, har ett nät, hvarmed hon söker fånga dem, s. färdas på sjön.

**Rancé** (rangsē), Dominique Armand Jean Lebouthillier de, f. 1626 Paris, trappisternas reformator, d. 1700.

**rancheros** (-tschērås), sp., i Mexico boskapsvaktare, förträffliga ryttare.

**ran'cho** (-tschå), sp., ensamt liggande landtgård.

**Randel,** Andr., mus., f. 1806, prof. vid mus. akad. i Sthm, d. 64. Komp. stråkkvartetter, uvertyrer, sångkvart, m. m.

**Randers,** dan. st. på Jylland vid Gudenå, 20,057 inv.

**Randon** (rangdång'), Jacq. Lou., gref., fr. marsk., f. 1795, 38/47 i Algeriet, 51 gen.-guv. där, 56 marsk., 51 o. 59/67 krigs-min., d. 71 Genève.

**Ranft,** Alb. Adam, teaterledare, f. 1858 Sthm, ägare af en mängd teatrar i Sverige, und. några år chef för K. Operan.

**rang,** fr., eg. ordning; behörig plats, värdighet, stånd, klass.

**Rangabé,** Alex. Risos, nygrek. skald o. statsm., f. 1810 Konstantinopel, d. 92 Athen. Skr. ep. dikter, dram., nov. äfvensom arkeol. o. lit.-hist. arb.

**ranger|a** (-schēra), fr., ordna, uppställa i rad l. led. **-ad,** ordnad, bergad.

**Rangūn,** st. i Brit. Birma v. fl. R., 234,000 inv. Handel.

**Raniēri,** Ant., it. förf., prof. i Neapel, f. 1809, d. 88. Skr. rom. *Ginevra,* hist. arb. m. m.

**Ranke,** Leop. v., ty. hist. förf., f. 1795, 41 historiograf, 59 förestånd. för den hist. kommissionen, d. 86. Den objektiva hist.-skrifning. målsman. Hans flesta arb. röra 16:e o, 17:e årh., skr. 80/88 en ännu ej afslutad världshist. m. m.

**Rankhyttan,** gård i Kopparb. l. Här kvarstår den lada, där Gustaf Vasa tröskade hos Anders Persson.

**ransōn,** fr., lösen för krigsfånge; detsma som ration (se d. o.).

**Ranun'culus** L., smörblomma, *Ranunculaceæ.* Talr. arter med skarp l. giftig saft; bladen af ett par arter kunna användas till grönsaker.

**rapé,** fr., rifvet snus.

**Raphael,** se Raffaele.

**Ra'phanus** L., *Cruciferæ. R. sativus* L., rättika, odlas för den skarpt smakande roten. Varietet: *R. radicula,* rädisa. *R. raphanistrum* L., åkerrättika, ätes af kreaturen, blommorna besökas af bin.

**rapière** (-jär), fr., lång stickvärja.

**Rapp,** 1) Geo., svärmare, f. 1770 Württemberg, stift. den socialistiska sekten harmoniter, d. 47 Ohio. — 2) Jean, grefve, fr. gen. und. Napoleon I, f. 1772, d. 21.

**Rappahann'ock,** fl. i nord.-amer. stat. Virginia, 200 km. l., utf. i Chesapeakeviken.

**rappe,** schweiz. mynt = 1/100 franc (= 0,$_7$ öre).

**rappell',** fr., återkallelse, förgaddring. **-era,** återkalla, hemkalla.

**rapphönan,** *Perdix cinerea* Lath., *Gallinæ,* 30 cm. l., allmän i s. o. mel. Sverige. Stannfågel.

**rapport',** fr., berättelse, anmälan; (utt. s. rappår), smnhang. **-era,** inberätta, afgifva berättelse om; angifva. **-ör,** angifvare, meddelare.

**raps,** afart af *Brassica napus* L., odlas ss. oljeväxt.

**rapsōd,** gr., hos grekerna sångare, s. offentligt föredrogo såväl egna s. andras sånger. **-ī,** lösryckt stycke ur större dikt; instrumentalfantasi. **-isk,** osmnhängande.

**rap'tus,** lat., eg. röfveri; anfall af t. ex. raseri, förtjusn.

**rar,** lat., sällsynt. **-itēt,** sällsynthet.

**ras,** *zo.,* ständiga varieteter till skilnad från växlande.

**rasch,** kypradt groft ylletyg.

**rasēra,** fr., nedrifva, bestryka.

**Rask,** Rasmus Krist., dan. språkforsk., f. 1787 v. Odense, d. ss. prof. i österl. spr. Köpenhamn 32. Skr.: *Undersögelse om det gamle nord. sprogs oprindelse* (18, epokgörande), undersökning om zendspråkets äkthet m. m.

**raskolnīker,** ry., kättare, namn på alla icke ortodoxa bekännare af den grek. kyrkan. De förkasta nattvard., konfirmat.

**Raspail** (-paj'), Franç. Vinc, fr. republikan, f. 1794, föranledde republikens proklamerande febr. 48, d. 78. Äfven naturforskare.

**Raspe,** se Henrik (Heinrich) 7.

**Rastatt,** ty. riksfästn. vid Murg, 14,404 inv. Slott. Fred. 1714 mel. Frankrike o. Österrike.

**rastrāl,** lat., instr., hvarmed notlinjer uppdragas.

**Ratan,** hamn vid Bottniska viken. Slag. 1809.

**Rātibor,** st. i preuss. Schlesien vid Oder, 37,749 inv.

**ratifi|cēra,** fr., stadfästa ett fördrag. **-kation,** stadfästelse (af ett fördrag).

**ration,** lat., mat l. foder för en dag.

**rationalism',** lat., filos. syst., enl. hkt förnuftigt vetande är skildt från det sinnliga; *teol.,* grundsats, enligt hkn intet antages utan förståndets pröfning.

**rationell',** lat., förnuftsenlig; *mat.,* tal, s. fullständigt kan uttryckas gm ett helt l. brutet tal.

**Ratisbonne** (-bånn'), Louis Gustave Fort., fr. förf., f. 1827. Skr. om Heine, lit. skisser, dikter, dramer m. m.

**ratt,** drillhjul, hvarmed rodret skötes på fartyg.

**Rattazzi',** 1) Urbano, it. statsm., f. 1810 Alessandria, sed. 48 ofta minister, d. 73 Frosinone. — Hans hustru 2) Marie, förf., dotter till en irländare o. Lætitia Bonaparte, f. 1833, sedan 62 gift med R., sedan 80 med spanjoren de Rute, d. 02.

**Ratzeburg,** furstend. i Mecklenburg-Strelitz, ö. om Lübeck, 382 kv.km., omkr. 20,000 inv.

**Rauch,** Christ., ty. bildh., f. 1777 Arolsen, d. 57 Berlin. Drottning Lovisas monument m. m.

**Rauhe Alp,** del af ty. Jura mel. Neckar o. Donau, 650/750 m. h.

**Raumer,** 1) Fried. Ludv. Geo. v., ty. hist. förf., f. 1781 Wörlitz, d. 73. Skr.: *Geschichte der Hohenstaufen etc.* (5:e uppl. 78), *Gesch. Europas seit Ende des 15. Jahrh.* (32/50, 8 bd) m. m. — Hans bror 2) Karl Geo. v., f. 1783, d. 65. Geogr. o. pedagog. arbeten.

**Raumo,** fin. st. i Satakunda vid Bottn. viken, 5,268 inv.

**Raus,** se Råhus.

**Rauscher,** Jos. Othmar, kardinal o. furstbisk. i Wien, f. 1797, d. 75. Slöt 55 konkordatet med påfven.

**Ravaillac** (-vajack'), Franç., f. 1578 Angoulême, mördade fr. kon. Henrik IV 14/5 1610, söndersliten af hästar 27/5 s. å.

**ravelin** (ravläng'), fr., fästn.-verk till skydd för kurtinen, består af två faser, s. bilda en utskjutande vinkel.

**Ravenn'a,** it. prov., 1,852 kv.km., 239,246 inv. Hst. R., 64,031 inv., låg ford. vid Adriat. haf., nu 4 km. därifrån. Und. medelt. residens för östgot. kgr, sed. för exarkerna.

**Ravensburg,** st. i Wurttemberg, 14,526 inv.

**ravīn,** fr., hålväg.

**rayon** (-jång'), stråle; område.

**razzia,** arab., plundrings-, ströftåg; skallgång efter uteliggare o. d.

**Rayleigh** (rēle), John Will. Strutt, eng. fys., lord, f. 1842, upptäckte 95 med Ramsay argon. Nobelpristagare 04.

**Rb,** kem. tecken för rubidium.

**Rc,** på recept, *Recipe* (tag)

**Ré,** fr. befäst ö midt emot La Rochelle.

**Rēa,** gr. *myt.,* Kronos' gemål, moder till Zeus, Poseidon, Hades m. fl. Identifierad med Kybele.

**Reade** (rīd), 1) Charl., eng. rom.-förf., f. 1814, d. 84. — 2) Will. Winwood, eng. Afrika-resande, f. 1838, d. 75 Ipsden. Förf.

**Reading** (redd'-), eng. st. i Berkshire v. Kennet, 77,674 inv.

**reagens',** lat., *kem.,* pl. reagentier, ämne, som vid analys användes för upptäckande af andra ämnen.

**reagēra,** lat., tillbakaverka, göra motstånd; *kem.,* inverka på ett ämne.

**reaktion,** lat., återförande, sträfvan att tillämpa föråldrade grundsatser; *kem.,* ett ämnes inverkan på ett annat. **-**

**är,** person, s. deltager i reaktion.

**reāl,** lat., saklig, verklig. **-encyklopedi,** sakvetenskapl. ordbok. **-katalog,** efter innehåll. ordnad katalog. **-lexikon,** sakordbok.

**reāl,** ford. sp. mynt = 1/10 escudo = 19 öre; port. myntenhet = $0_4$ öre. Jfr. reïs.

**reāle,** lat., något verkligt.

**realgār,** *min.,* svafvelarsenik, röd,

förekommer i Ungarn, Harz. Gulnar i dagsljuset, emedan arseniksyrlighet o. svafvelarsenik (af annan smnsättning) bildas.

**realis|ation,** lat., förverkligande, afyttring. **-era,** förverkliga; försälja till nedsatt pris, utförsälja.

**realism',** lat., filos, åsikt, enl. hkn tingen existera oberoende af våra föreställningar; riktning inom lit. o. konst.

**reāliter,** lat., verkligen.

**realitēt,** lat., verklighet.

**Rea Sil'via,** Romulus' o. Remus' moder.

**reassur|ans,** fr., återförsäkring. **-ēra,** nylat., återförsäkra.

**Réaumur** (-åmyr), René Ant. Ferchault de, fr. fys., f. 1683, d. 57, uppf. ett efter honom uppkalladt matt glas, R:s porslin, o. en termometer (se d. o.).

**rebell',** lat, upprorsman. **-era,** göra uppror. **-ion,** uppror.

**rēbus,** lat., bild- l. teckengåta.

**Récamier** (-mjē), Jeanne Franç. Julie Adél., f. 1777 Lyon, gift m. bankir. R. i Paris, gjorde sitt hus till samlingsplats för notabiliteter, d. 49.

**recens|ēra,** lat., granska, bedöma en litterär prod. l. ett konstverk. **-ent',** granskare af dylikt. **-ion,** granskning.

**recen'tior,** lat., i Upps. benämn, f. nyligen inskrifven student (i Lund novitie).

**recepiss'e,** lat., mottagningsbevis.

**recept',** lat., föreskrift ang. tillredning af läkemedel.

**reception,** lat., mottagning, intagning i orden o. d.

**receptivitēt,** lat., mottaglighet.

**recess',** lat., öfverenskommelse, riksdagsbeslut. Svenska r. ha utfärdats i Kalmar 1483, Malmö 1524, Västerås 1527 m. fl. st.

**recett',** fr., uppbörd, is. inkomst af teaterföreställning, hkn tillfaller ngn af de uppträdande.

**recidīv,** lat., återfall (i sjukdom l. brott). **-ist',** person, som återfaller.

**Recife,** se Pernambuco.

**recipiend',** lat., den s. skall upptagas, ex. i en orden.

**recipiēra,** lat., mottaga, upptaga i orden o. d.

**reciprocitēt,** lat., ömsesidighet.

**reciprōk,** lat., ömsesidig.

**recit|ation,** lat., uppläsande. **-atīv,** fr., sång, s. noggrant följer talets tonfall, sål. ett slags stegrad deklamation **-ēra,** lat., föredraga, berätta.

**Reclus** (-kly), Elisée, fr. geogr., f. 1830, d. 05. Skr.: *La terre* (4:e uppl. 77), *Nouvelle géogr. universelle* (76/81, 7 bd) m. m.

**rec'tor magnīficus,** lat., af konsistorium vald styresman för universitetet.

**recueil** (-köj'), samling, samlingsverk.

**redaktion,** fr., ordnandet o. utgifvandet af verk, tidning o. dyl.; lokal för redaktörs verksamhet.

**redaktör,** fr., ledare o. utgifvare af lit. verk, tidning o. d., hvartill flere lämna bidrag.

**redan** (-dang'), fr., sågformigt fästningsverk.

**redare,** person, s. äger o. utrustar fartyg.

**redempt|ion,** fr., återlösning. **-or,** återlösare.

**redomptoris'ter,** orden, stiftad af Liguori 1732 för mission o. undervisning.

**rederī,** rörelse, s. drifves af redare. **-bolag,** bolag af redare (se d. o.).

**rederijker** (-rej'ker), holl., »retoriker», de nederl. mästersångarne i 15:e o. 16:e årh.

**redigera** (-schéra), fr., utöfva en redaktörs verksamhet; utarbeta.

**redingote** (-dänggått'), fr., lifrock, syrtut.

**redondillas** (-dil'jas), sp. och port. strofer med 4-, 6- l. 8-staf. verser, af hka 1:a o. 4:e, 2:a o. 3:e rimma l. assonera.

**Red river,** 1) bifl. till Mississippi t. h., 2,124 km. l., 2) fl. i N.-Amer., uppr. i Minnesota, utf. i Winnipegsjön, 650 km. l.

**reducēra,** lat., återställa, indraga. Jfr reduktion.

**reduktion,** lat., återställande,

återförande till enheten af mynt, mått o. s. v.; indragning, nedsättning; *kem.,* borttagande af syre från en oxid.

**reduplikation,** lat., fördubbling.

**redutt',** fr., sluten skans med endast utspringande vinklar.

**Redwitz,** Osk., frih. v., ty. skald, f. 1823, d. 91. Skr. lyr.-ep. dikt. *Amaranth* m. m.

**Reed** (rīd), Edw. Jam., eng. skeppsbygg., f. 1830, förestod 62/70 örlogsflottans varf samt byggde kasematt- o. tornskepp.

**reel** (rīl), liflig skotsk l. irl. folkdans.

**reell',** fr., verklig, sann, redbar.

**ref,** inrättning på segel för att förkorta dem.

**refaktion,** fr., l. refak'tie, holl., godtgörelse för skadad vara.

**refektion,** fr., måltid (i kloster),

**refektōrium,** lat., matsal i kloster.

**referāt,** lat., föredrag, redogörelse.

**referendārie** l. referent, lat., återberättare.

**referens',** lat., rekommendation.

**referēra,** lat., hänföra, återberätta, föredraga.

**reflektēra,** lat., återkasta, begrunda, öfverväga.

**reflek'tor,** lat., spegelinrättn. för ljusets återkastning. Jfr kikare.

**reflex',** lat., återsken. **-ibilitēt,** egensk. att kunna återkasta. **-ion,** återkastning; eftertänkande.

**reflexīv,** lat., återverkande.

**reflexrörelse,** ofrivillig rörelse, s. framkallas gm retning af vissa nerver, ex. ögonlockens blinkning, när ett slag hotar ögat o. s. v.

**reform',** lat., ombildning (till det bättre) af bestående förhållanden.

**ref-orm,** *läk.,* popul. benämn. på en del kroniska hudutslag.

**reformation,** lat., ombildning, förbättring, is. kyrkoförbättring 16:e årh. Orsaker: kyrkans förfall i lefverne o. lära, påfvarnas maktlystnad o. utsugningssystem. Anledning; Tetzels aflatshandel, s. framkallade Luthers 95 teser. Hist.: 1517/25 orostiden; 25/32 trossatsernas fastställande; 32/35 polit. erkännande. Höjdpktr: 21 riksd. i Worras, 30 i Augsburg. Materialprincip: mskan blir salig blott gm tron; formalprincip: denna återfinnes blott i bibeln. Betydelse: folkens befrielse från prästväldet; samvets- o. trosfrihet.

**reformātor,** lat., omdanare, förbättrare.

**reformēra,** lat., omdana, förbättra.

**reformerta kyrkan,** d. i motsats till påfvedöm. o. Luthers lära af Zwingli o. Calvin grundade kyrkan. I Zürich uppträdde Zwingli 1529 mot aflaten o. grundade en evangel. församl. 34 bildade Farel en evang. församl. i Genève o. Calvin ledde den till 64. Hans läror spredos till Frankrike, Nederländerna, Skottld, Brandenburg, Pfalz. Bartolomeinatten 1572, Dortrechtsynoden 1818, Nantes. ediktet utfärdadt 1598, upphäfdt 85.

**refraktion,** fr., strålbrytning.

**refrak'tor,** lat., blott af linser smnsatt tub. Jfr kikare.

**refriger|ātor,** lat., kylapparat. **-ation,** afkylning.

**refräng',** fr., omkväde.

**refus** (-fy), fr., vägran. **-era,** vägra, förkasta.

**regāl,** lat., kunglig; ett slags hylla för stilar, böcker, papper e. d.

**re galantuōmo,** it., »konungen hedersmannen», namn på it. kon. Viktor Emanuel II.

**regall|ēra,** lat., präktigt undfägna. **-ier,** konungamaktens insignier: kronan, spiran, svärdet, äpplet o. nyckeln.

**regālia,** sp., namn på ett slags stora, starka havannacigarrer.

**regatt'a,** it., kapprodd, kappsegling.

**regemen'te,** fr., styrelse; den administrativa enh. inom sv. armén, i spetsen för hkn står en öfverste.

**regener|ation,** lat., omskapning, förnyande. **-era,** pånyttföda, förnya.

**Regensburg,** bai. st. vid Donau o. Regenfl., 48,412 inv. Katedr., bibliot., slott. Ford. ty. riksdagar.

**regent',** lat., statsöfverhufvud, riksföreståndare.

**regēra,** lat., styra, härska, behärska.

**regering,** lat., en stats styrelse.

**reges'ta,** med.-lat., kronolog. ordnade urkundsförteckning, med uppgift om datum, ort o. innehåll.

**Reggio** (reddsch'å), 1) R. nell' Emilia, it. prov., 2,290 kv.km., 281,235 inv. Hst. R. 60,700 inv. Bisk. 2) R. de Calabria, it. prov., 3,164 kv.km., 445,194 inv. Hst. R., det forna Rhegium, 58,490 inv.

**régie** (-schī), fr., finansförvaltn., is. förvaltn. af vissa statsinkomster; en regissörs sceniska åligganden.

**Regill'us,** liten sjö i forna Latium, Slag 496 f. K.

**régime** (-schīm), fr., förvaltn., lefnadsordning.

**Regiomontānus,** eg. Joh. Müller, mat., f. 1436 Königsberg, d. 76 Rom ss. bisk. af Regensburg. Införde tangenten i trigonometrien.

**regiōn,** lat., trakt, luftlager.

**regissör** (-schissör), fr., person, s. har att sätta ett stycke i scen, fördela rollerna o. d.

**regis'ter,** lat., förteckn., is. alfabet, innehålls- o. ordförteckn. i böcker; smnhörande orgelstämmor af ett slag; namn på olika delar af rösten. **-ton,** rymdmått för skeppsmätn. = 100 eng. kub.-fot = $2,_{832}$ kub.-m.

**registr|ātor,** lat., tjänstem., s. mottager o. ordnar till ämbetsverk ankommande handlingar m. m. **-atūr,** hänvisningsbok. **-ēra,** införa i register.

**registreringsapparat,** inrättning t. uppteckn. af en barometers, en termometers l. andra instruments förändringar.

**reglemen'te,** fr., stadga, föreskrift.

**reglēra,** lat., ordna.

**regn** uppkommer, när med fuktighet mättad luft afkyles, i det vattenånga förtätas till små blåsor o. droppar.

**Regnard** (renār), Jean Franç., fr. dram. förf., f. 1655, d. 09. Skr. lustspel. *Le joueur* m. fl., satirer m. m.

**Regnault** (renå), 1) Jean Bapt., baron, fr. hist.-mål., f. 1754, d. 29. — 2) H. Vict., fys. o. kem., f. 1810 Aachen, sed. 40 prof. i Paris, d. 78. Undersökte luftarternas egenskaper, vattenångors tryck, bundet värme m. m.

**regnbågen,** uppstår gm solstålarnas brytn. o. återkastn. i de fallande regndropparna; iakttages, när man har solen på ryggen o. ett solbelyst moln framför sig. En rät linje dragen gm åskådarens öga o. solen träffar r:s medelpkt.

**regnbågshinnan,** se ögat.

**Regnell,** And. Fredr., läkare, mecenat, f. 1807, bosatt i Brasilien sed. 40, gjorde storartade donationer till vetenskapl. inrättningar sjukhus m. m., d. 84.

**Regnier** (renjē), Math., d. klass. fr. satirens grundläggare, f. 1573, d. 13.

**Regnitz,** bifl. t. Main t. vi., Baiern, 210 km. l.

**regress',** lat., återgång, tillflykt. **-īv,** återgående.

**rēguladetri,** lat., läran att af tre bekanta proportionella tal finna det fjärde.

**regulātor,** lat., appar. till utjämnande af oregelbundenh. i en maskins gång.

**reguljär,** fr., regelbunden.

**Rēgulus,** Marc. Atilius, rom. fälth. mot kartagerna i 1:a pun. kriget, fången 255 f. K., skickad t. Rom 250 för att medla fred med löfte att återkomma, höll sitt ord o. lär ha blifvit grymt afrättad i Kartago; *astron.,* stjärna af 1:a storleken i stjärnbilden Lejonet; (r), *met.,* ren metall; *orn.,* kungsfågel.

**Rehābeam,** Salomos son, und. hkn Israel o. Juda afföllo; reg. 953/ 935 f. K.

**rehabilit|ēra,** fr., återgifva ngn hans värdighet, rättighet o. s. v. **-ering,** återinträdande i rättigheter.

**Rehnsköld,** Karl Gust., gref., f. 1651 Greifswald, tog viktig del i landstign. på Själland 1700 samt i krigen i Livland o. Polen, segrade 06 vid Fraustadt, blef fältmarsk..

grefve, fången vid Poltava 09, fri 18, d. 22.

**Reichsanzeiger,** Berlintidning, tyska regeringens officiella organ.

**Reichenbach,** st. i kon.-rik. Sachsen, 24,911 inv.

**Reichenbach,** 1) Karl v., baron, ty. naturforsk., f. 1788 Stuttgart, d. 69 Leipzig. Uppt. kreosot, paraffin m. m. Förf. — 2) Gottfr., bot. o. geol., f. 1793 Leipzig, d. 79 ss. prof. i Dresden. Eget växtsyst. Förf.

**Reichenberg,** böhm. st. v. Görlitzer Neisse, 34,099 inv. Fabr., slott.

**Reichstadt,** Nap. Frz Karl, hert. af, Napoleon I:s son med Marie Louise af Österrike, f. 1811 Paris, fick titel kon. af Rom, sedan 14 uppfostrad i Wien, d. 32 Schönbrunn. Kallades af bonapartisterna Napoleon II.

**Reid** (rīd), Thom., skot. filos., f. 1710, 63 prof. i Glasgow, d. 96. Grund, det sunda mskoförståndets (common sense) filosofi.

**Reidgotland,** ford. namn på Jylland.

**Reimersholm,** holme i Mälaren nära Sthm. Här ligga R:s spritförädl.-fabr. o. Sthms yllefabr.

**Reims** (rängs), fr. st. vid Vesle, 110,000 inv. Katedr., ärkebisk., mus., bibliot., bot. trädg., vin.

**reineclaude** (rankl åd), fr., ett slags plommon (se d. o.). Jfr ren klor.

**Reineke Fuchs,** lågtyskt epos, s. behandlar den germ. djursagan. Flere bearb. af ämnet, hvars ursprung går långt tillbaka. Första gngn troligen 1498.

**Reinhold,** Karl Leonh., ty. filos., f. 1758 Wien, prof. i Jena o. Kiel, ifrig kantian, d. 23.

**re-installation,** lat., åter insättning i ämbete.

**reïs** (sing. real), port. o. brasil. räknemynt = $0,_4$ öre.

**reis** (rē-is), turk. kapten.

**reïs-efendi,** namn på turk. utrikesminister.

**Reissiger,** Karl Gottl., ty. mus., f. 1798, d. 59 ss. kapellmäst. i Dresden. Komp. sånger, mässor m. m.

**Reissmann,** Aug., ty. mus.-förf, f. 1825, bodde i Leipzig, d. 03 i Wiesbaden. Skr. talr. biogr.,teor. o. hist. arb., äfven operor m. m.

**reiter|ation,** lat., återupprepande. **-era,** återupprepa.

**Réjane** (-schann'), Gabriele, fr. skådesp., f. 1857, 83 vid Palais Royal-teatern i Paris, sed. 06 led. af egen teater där; mest pikanta roller.

**Rejmyre,** glasbruk i Österg. l.

**rekapitul|ation,** fr., upprepande af hufvudinnehållet; *kr.,* förnyad värfning. **-era,** i korthet upprepa; *kr.,* taga ny värfning.

**reklam,** fr., berömmande anmälan, puff. **-ation,** återfordrande. **-era,** återfordra, göra anspråk på.

**Rekarne,** slättbygd mel. Hjälmaren o. Mälaren.

**rekognoscēra,** lat., *kr.,* undersöka en terräng etc.

**rekommend|ēra,** fr., anbefalla; försäkra en värdeförsändelse. **-ābel,** prisvärd. **-ation,** förord, afgift för värdeförsändelse.

**rekre|ation,** lat., vederkvickelse, förströelse. **-era,** vederkvicka, förströ, roa.

**rekonvalescens** = konvalscens.

**rekord,** dokument, urkund; *sport.,* den kortaste tid, s. blifvit uppnådd (i fråga om hastighetstäflan).

**rekryt,** fr., nyantagen soldat. **-era,** värfva manskap; skaffa nya krafter.

**rektangl|el,** lat., *geom.,* rätvinklig, oliksidig fyrhörning. **-ulär,** rätvinklig.

**rektifikation,** lat., beriktigande; *kem.,* omdestillering; *mat.,* förvandling af en kroklinje till en rät linje af samma längd.

**rektor,** lat., styresm. för läroanstalt. **-āt,** rektors ämbete.

**rekurrens'feber** l. rekurrent (återfalls-)tyfus, en tyfoidfebern liknande sjukdom, ej sällsynt i Ryssland o. Irland; beror på en bakterieart, *Spirochæte obermejeri.*

**re'kviem,** lat., *kat. kyrk.,* själamässa, se requiem.

**rekvi|rera,** lat., begära, föreskrifva. **-rent',** person, s. rekvirerar. **-sition,** begäran, beställning. **-sīta,** tillbehör.

**rekyl,** fr., tillbakastudsning.

**relāta rēfero,** lat., jag berättar, hvad jag hört (utan att svara för sanningen).

**relatēra,** fr., berätta.

**relation,** lat., berättelse, förhållande, förbindelse.

**relatīv,** lat., s. har afseende på; s. står i förhåll. till ngt annat. Mots. absolut.

**releg|ation,** lat., förvisning från ett läroverk. **-era,** förvisa etc.

**relief** (reljeff), fr., upphöjdt arbete; sönderfaller i: basrelief (ba-), lågt upphöjdt arb., o. hautrelief (å-), s. framhäfver figuren minst till häften.

**religion,** förhåll, mel. mnskn o. de öfvermänskliga väsen, på hka hon tror. Detta förhåll. kan fattas antingen ss. ett inre = religiös tro (subjektiv religion) l. ss. ett yttre = en historiskt gifven, i lära o. kult. utpräglad religionsform (objektiv religion). Från kristen synpkt skiljer man mel. naturlig r., den gm betraktelse af världen o. mnskonaturen vunna kännedomen om Gud, i mots. till uppenbarad r., hvars kunskapskälla är en särskild gudoml. uppenbarelse. — **-s|filosofi,** framställn. af religionens allm. väsen o. dess hist. framträdande från filos. ståndpkt. — **-s|fred,** fördrag mellan partier af olika relig., is. den i Augsburg 1555 o. den i Münster 1648. — **-s|frihet,** frihet att bekänna sig till o. utöfva hkn religion s. helst utan förlust af medborgerliga rättigheter.

**religiositēt,** lat., gudsfruktan.

**religiös,** fr., som angår religionen, gudfruktig.

**relīk,** lat., verklig l. förment återstod eft. ngn helig person.

**relä,** fr., *telegr.,* »öfverdragare», elektromagnet, som sätter lokalbatteriet i verksamhet.

**remarkābel,** fr., märkvärdig.

**Rembrandt,** eg. R. Harmenz. van Rijn, ber. nederl. mål., f. 1607 Leiden, d. 69 Amsterdam. Hist. bilder, porträtt.

**remēdium,** lat., läkemedel.

**reminiscens',** fr., erinran.

**remis** (-mī), fr., oafgjordt schackparti.

**remiss',** fr., försändelse, hänvisning.

**remittent',** lat., öfversändare.

**remittēra,** lat., återskicka, hänvisa.

**remmare,** stor, kupig glaspokal.

**remonstran'ter,** se arminianer.

**remont',** fr., för arméns räkning uppköpt häst, tills den förklaras duglig. **-ēring,** anskaffande af remonter.

**remontant'rosor,** rosor, s. ända in på hösten flere gånger sätta nya blommor.

**remontoār,** fr., uppdragningsinrättning på ur utan urnyckel.

**remplacēra** (rang-), fr., ersätta, efterträda.

**Remscheid,** ty. st. i Rhenpr., 64,341 inv. Fabr.

**remunerativ,** lat., belönande, vedergällande.

**Rēmus,** Romulus' tvillingbroder.

**Rémusat** (-mysā), 1) Jean Pierre Abel, fr. orientalist, f. 1788 Paris, d. där 32. Skr.: *Grammaire chinoise* m. m. — 2) Franç Charl., fr. statsm., f. 1797 Paris, 40 inr.-min., 51 Napoleon III:s motståndare, fängslad, förvisad, 71/73 utr.-min., d. 75 Paris. Förf. — Hans son 3) Paul, förf. o. deputerad, f. 1831, d. 97, utgaf sin farmors (till svenska öfversatta) memoarer fr Nap. I:s hof m. m.

**Renan** (-nang'), Erneste, fr. förf., f. 1823, prof. i Paris, d. där 92. Skr.: *Vie de Jésus,* öfvers. på mga spr., ang. semit, spr., aposteln Paulus m. m.

**Renātus,** se René.

**rencontre** (rangkåntr'), fr., tillfälligt smnträffande. skärmytsling.

**rendēra** (rang-), fr., gifva vinst, afkasta.

**rendez-vous** (rangdevū), fr., »inställ dig», aftaladt möte.

**Rendsburg,** st. i Slesvig-Holstein vid Eider, 15,581 inv.

**René I af Anjou** (Renatus), hert. af Lothringen, gref. af Provence, kon. af Neapel, trubadur, f. 1409 Angers, d. 80 Aix.

**renegāt,** lat., affälling, is. kristen, s. öfvergår till islam.

**renen,** *Rangifer tarandus* L., af hjortdjurens familj, 1,9 m. l., vild i n. Europa, Asien, Amerika, hos lapparne husdjur, lämnar kött, mjölk, skinn m. m.; användes s. dragare.

**renetter,** en äppelsort från Normandie.

**Renfrew** (renn'frû), grefsk. i Skottland, 634 kv.km., 268,934 inv. Hst. R. vid Clyde, 9,297 inv.

**Reni,** Guido, it. mål., f. 1575 Bologna, d. där 42.

**renlafven,** se Cladonia.

**Rennes** (ränn), fr. st. vid Ille o. Vilaine, 74,676 inv. Ärkeb.

**Renn'ie** (-ni-), John, skot. ingen., f. 1761, d. 22. Byggde Waterloobron i London m. m.

**renomm|é,** fr., rykte, **-ērad,** ryktbar.

**renon|ce** (-nångs'), fr. l. renons, *kort.,* brist på kort i en viss färg, pengar o. s. v. **-sēra,** afstå.

**renov|ation,** lat., förnyande, upphjälpande. **-era,** förnya, upphjälpa, reparera; *hand.,* förnya (en växel).

**Renström,** Sven, patriot., f. 1794, köpm. i Göteborg, doner. 1 ½ mill. kr. till Göteborgs st., d. 69.

**rentier** (rangtjē), fr., person, s. lefver på sina räntor.

**renässans** (-angs'), fr., återupplifvande af den klassiska forntidens vetensk. o. konster. R. i byggnadsk. delas i för-r. (1420/1500), hög-r. (1500/60) o. sen-r. med dess afarter barock, rococo o. s. v.

**reorganis|ation,** lat., omgestaltning, ombildning. **-era,** omskapa, ombilda.

**reostāt,** gr., app. för reglering af strömstyrkan i en galvan. ledning.

**repar|ābel,** lat., som kan iståndsättas. **-ation,** förbättrande, lagning, iståndsättning. **-rera,** åter iståndsätta, laga, förbättra.

**reparti|sera,** fr., proportionellt fördela utgift, is. för ett nöje. **-tion,** sådan fördelning.

**repellēra,** lat., *fys.,* stöta tillbaka.

**repertoār,** fr., spellista.

**repet|ēra,** lat., upprepa. **-ition,** upprepande, omsägning. — **-itör,** upprepare; biträdande lärare vid vissa läroverk.

**repli,** fr. stödjepunkt, understödstrupp.

**replik,** fr., gensvar; aktörs sista ord före motspel. svar.

**reporter** (repårter), eng., tidningsreferent.

**represent|ant',** lat., ställföreträdare, ombud. — **-ation,** lat., föreställning, församling af ett lands ombud. — **-ativ,** lat., föreställande; s. sker gm ombud, statsförfattning, statsform enl. hkn folket gm valda ombud deltager i regering. — **-ēra,** lat., framställa, vara någons ställföreträdare.

**repressālier,** lat., vedergällning för våldsåtgärd.

**repris,** fr., återtagn.; *tonk.,* omtagning.

**reproch|e** (-pråsch), fr., förebråelse. **-ābel,** tadelvärd. **-era,** förebrå.

**repro|ducēra,** lat., åter framalstra. **-duktion,** återalstring, mångfaldigande; aftryck.

**reptilier,** lat., kräldjur (se d. o.).

**republik,** lat., fristat, statsskick, enl. hkt ett flertal personer utöfvar styrelsen. Man skiljer mel. aristokrat o. demokrat, r., allteftersom regeringen ligger i händerna på en viss klass af medborgare l. på hela folket. **-ān,** medlem af republ. — **anism',** hyllande af republik. tänkesätt.

**repuls',** lat., afvisande. **-ion,** tillbakastötning. **-iv,** tillbakastötande.

**reputation,** lat., anseende. Reputērlig, aktningsbjudande.

**rēquiem** *(æternam dona eis),* lat. (gif dem evig) ro; själamässa.

**requiesc'at in pāce,** förk. R. I. P., lat., hvile han (hon) i frid!

**resēda,** *Resedaceæ. R. odorata,* L., från Egypten, välluktande

trädgårdsväxt, användes till parfymer.

**reserv,** lat., behåll, förvar; trupp, som användes endast i nödfall. **-ation,** förbehåll. **-era,** förbehålla, förvara, lägga af. **-erad,** förbehållsam.

**reservoār,** fr., vattenbehållare.

**resid|ens',** lat., högt uppsatt persons boning. **-ent',** sändeb. af lägre rang. **-era,** bo, vistas.

**resīduum,** lat., bottensats.

**resign|ation,** lat., nedläggande af syssla; undergifvenhet. **-era,** afstå, nedlägga en syssla. **-ērad,** undergifven.

**resist|ēra,** lat., motstå. **-ance** (-ang's), fr., motstånd.

**Reschid Mustafa Pascha,** turk. statsm., f. 1802, reformvänlig, min. 37, 39/41 o. 45, storvesir 46/52 o. 56, d. 58.

**re|skribēra,** lat., utfärda en befallning. **-skript',** af högre myndighet utfärdad skriftlig anordning.

**resolūt,** lat., beslutsam. **-ion,** beslut; *läk.,* uppsugn. af exsudat (se d. o.).

**resolvēra,** lat., besluta.

**resōn,** fr., förnuft, billighet, måtta. **-ābel,** förnuftig, skälig. **-nemang',** tankeföljd, tankeutbyte. **-nera,** göra förnuftsslut, göra invändningar, prata.

**resonans** (-angs'), fr., efterklang gm ljudvågornas återkastande l. andra kroppars medklang. **-botten,** på vissa stränginstr. anbragt skifva, s. förstärker ljudet.

**resorbēra,** lat., uppsuga.

**resorcīn,** färgämne, s. bildas vid behandl. af gummiharts o. s. v. med kaustikt kali.

**resorption,** lat., insugning.

**resp.,** abbr. för respektive.

**respekt',** fr., hänsyn, vördnad. **-ābel,** vördnadsvärd. **-era,** vörda. **-iv,** särskild, hvar för sig.

**respir|ation,** lat., andning. **-ātor,** apparat, s. bindes framför munnen, för att hindra kall och förorenad luft att intränga i andedräktsorganen. **-era,** andas.

**respīt,** fr., uppskof. **-dagar,** anståndstid f. betalnings erläggande.

**respond|ēra,** lat., försvara en lärd afhandling. **-ent',** försvarare af en dylik.

**responsōrium,** lat., vid kyrklig växelsång körens svar.

**ressort** (-år), fr., fjäder, driffjäder; fack.

**restant'ier,** lat., utestående fordringar.

**restaurant** l. restaurang (-stårang'), fr., spiskvarter.

**restaur|ation,** lat., gm revolut. fördrifna dynastiers återuppsättaiide på tronen; i England huset Stuart 1660, Frankrike huset Bourbon 1814; återupphjälpande; spiskvarter. **-atör, -atrīs,** värdshusidkare, -idkerska. **-era,** återställa, iståndsätta.

**restēra,** lat., återstå.

**restitu|ēra,** lat., återställa, återinsätta. **-tion,** återställande i dess förra skick; *hand.,* återbetalning af erlagda tullafgifter.

**restitutionsediktet,** 1629 af kejs. Ferdinand II mot protestanterna utfärdadt edikt. Upphäfdt gm westfal. freden 1648 i länder utom Österrike.

**restriktion,** lat., inskränkning.

**resultlant,** *mek.,* en af flere i en pkt verkande krafter resulterande kraft. **-āt,** utgång, följd. **-era,** härröra, framgå, uppkomma.

**resumé** (-sy-), kortfattad öfversikt.

**resumēra,** lat., sammanfatta.

**resymé,** se resumé.

**resurrektion,** lat., återuppståndelse.

**resurs,** fr., utväg.

**resårer,** fr., spiralfjädrar i möbelsitsar o. madrasser; kautschukband.

**retablēra,** fr., återupprätta.

**retard|ation,** fördröjande, minskn. i hastighet. **-era,** fördröja, sakta.

**rētina,** lat., *anat.,* näthinnan i ögat.

**retirād,** fr., återtåg.

**retiré,** fr., tillbakadragen, blyg.

**retirēra,** fr., draga sig tillbaka, fly.

**rētor,** gr., talare. **-īk,** vältalighetslära. **-isk,** hörande till retoriken.

**retort',** lat., vid destillation användt

kärl till upptagande af den destillerade vätskan.

**retro|aktīv,** fr., tillbakaverkande, is. om lag. **-grād,** lat., tillbakaskridande.

**reträtt,** fr., återtåg, tillflykt, fristad.

**retūr,** fr., återgång, återresa. **-nēra,** återskicka.

**retuschera,** fr., förbättra, hjälpa upp ett konstverk.

**Retz** (räs l. rä), Jean Franç. Paul de Gondi, kardinal, f. 1614 Montmirail, förföljdes af Mazarin, d. 79 Paris.

**Ret'zius,** 1) And. Joh., naturf., f. 1742, 77/12 prof. i Lund, d. 21. Skr. i flere grenar af naturvetensk. Dennes son 2) And. Ad., anat., etnol., f. 1796, sed. 24 prof. vid Karol. inst, d. 60. Gjorde viktiga undersökningar i anat. och fysiol., uppställde ett nytt etnol. system efter hufvudskål. form. — Dennes son 3) Magn. Gust., anat., etnol., publicist, f. 1842, 77/90 prof. vid Karol. inst., en af de 18 i Sv. akad. 1901, 84/87 red. för Aftonbladet. — Dennes hustru 4) Anna Vilh:a, f. Hierta 41 Sthm, 76 g. m. Gustaf R., har verksamt bidragit till den kvinnl.

slöjdens höjande o. utöfvat en gagnande verksamh. på skilda omr.

**Reuchlin** (röjk'-), Joh., ty. humanist, f. 1455, d. 22. Skr. *Micropædia s. grammatica græca* (78), *Rudimenta hebraica* (06) m. m.

**reumatism'** (röj-), gr., *läk.,* egendomlig affektion af leder o. muskler, uppträder än akut, än kroniskt (is. i en led) o. framkallar större l. mindre smärta. Har ofta hjärt- o. hjärnsjukdomar till följd. Behandl.: invärtes salicylsyra, utvärtes inlindn. i vadd, bepensling med jodtinktur, massage, varma bad.

**reuniōn,** fr., återfören.; dansnöje. **-slkammare,** domstolar und. Ludvig XIV, s. hade att undersöka, hka områden fordom tillhört Frankrike, på det han skulle kunna införlifva äfven dessa m. sitt rike.

**Réunion** (-yniång'), ford. Bourbon, fr. ö i Indiska haf., 1,980 kv.km, 173,315 inv.

**Rēus,** sp. st., 26,601 inv. Fabr.

**Rēus,** grefve af, se Prim.

**Reuss** (röjs), 1) R.-Greiz, ty. furstend., 316 kv.km., 70,603 inv. Hst. Greiz. 2) R.-Schleiz, ty. furstend., 826 kv.km., 144,584 inv. Hst.: Gera.

**Reuss** (röjs), bifl. till Aar t. h., 145 km. l.

**Reuter** (röj-), 1) Fritz, platt-ty, förf., f. 1810, d. 74. Skr. humorist. berättelser öfver det nord.-ty. landt- o. småstadslifvet. De flesta of vers. på svenska. — 2) Paul Jul., grund. den R:ska telegrambyrån i London, f. 1821 Kassel, d. 99 Nizza.

**Reuterdahl** (röj-'), Henr., teol., f. 1795, ecklesiast.-min. 52/55, ärkeb. 56, 52 ledam. af sv. akad., d. 70. Skr.: *Svenska kyrkans hist.* (38/66) m. m.

**Reuterholm** (röj-), Gust. Ad., frih., statsm., f. 1756, red. tidigt hert. Karls (sedan Karl XIII) vän, 92/96 presid. i kammarrevisionen och förmynd.-reger. egentlige ledare, visade sparsamhet o. duglighet, men högmod, fåfänga och förföljelselusta mot Gustaf III:s vänner, förvisad från Sthm 96, d. 13 Holstein.

**Reuterswärd,** 1) Patrik Oscar, politiker, bruksägare, f. 1820 d. 07, riksdagsm. 44. Ifrig protektionist. — 2) Matilda, operasångerska, f. Jungstedt 1864 Norrköp., anst. vid K. operan 88/91, 92/06, gift 81/91 m. operasång. E. E. Linden, 05 m. arkitekten Reuterswärd. Framstående lyr. artist.

**Reutlingen** (röjt-), st. i Württemb. v. Echatz, 23,763 inv.

**Rēval** (Revel), hst. i ry. guv. Estland vid Finska vik., 64,800 inv. Grund. af dan. kon. Valdemar II. Möte mel. Johan III och Sigismund 1589.

**revanche** (-vangsch'), fr., hämnd, skadestånd.

**Rewbell'** (reb-), Jean Franç., fr. revolut.-man, f. 1747 Kolmar,

advok., konventsledam., 95/99 i direktorium, d. 07.

**revelj',** fr., väckningssignal för soldater.

**reveny,** fr., inkomst.

**reverbēr,** fr., konkav spegel till ljusets återkastning.

**Revēre,** Giuseppe, it. skald, f. 1812, d. 89. Skr. hist. dram., sonetter o. skisser.

**rev'erend,** eng., titel för eng. prästman.

**reverens',** lat., vördnad; vördnadsbetygelse.

**rêverie** (-rī), fr., drömmeri.

**revers',** lat., baksida på ett mynt; skuldsedel.

**revetēra,** fr., eg. öfverkläda; rappa, brädfodra ett hus.

**revidēra,** lat., granska, pröfva.

**review** (revjû), eng., granskning, namn på litter. tidskrift.

**revīr,** it., visst skogsområde.

**revision,** lat., granskn., pröfning af fälld dom (hos oss i högsta domstolen).

**revīsor,** lat., tjänsteman, s. har att granska räkenskaper.

**revokation,** lat., återkallelse.

**Revolaks,** kapellförs. i Uleåborgs l., Finland. Sl. 27/4 1808.

**revolt',** fr., uppror.

**revolution,** lat., våldsam polit. l. social omstörtning, statshvälfning. **-är,** böjd för statshvälfning. **-s|tribunal,** 1793 i Paris inrättad kriminaldomstol, s. skulle uppspåra o. undanrödja revolutionens fiender. Upphäfd 1795.

**revol'ver,** lat., af Colt uppf. skjutvapen m. vridbara pipor.

**revy,** fr., mönstring; namn på literär tidskrift.

**revär,** fr., inväfd rand i byxtyg.

**rex,** lat., konung.

**Reybaud** (räbå), Marie Roche Louis, fr. förf., f. 1799, d. 79. Skr:; *Études sur les réformateurs ou socialistes modernes* (7:e uppl. 64), rom. *Jérôme Paturot* (43) m. m.

**Reykjavik,** Islands hst., på v. kusten. 6,682 inv. Bisk. Handel m. fisk o. tran. Grundl. 877.

**Reynolds** (renn-), Sir Joshua, eng. porträttmål., f. 1723, d. 92.

**Rhamnus** L. *Rhamneæ,* buskar, utbredda öfver hela jorden. Brakved, *R. frangula* L., med officinell bark.

**Rheims,** se Reims.

**Rheingau,** område i Hessen-Nassau mel. Rhen o. Lahn.

**Rhen,** ty. Rhein, Tysklands hufvudfl., uppr. på S:t Gotthard, gmflyter Bodensj., utf. med flera armar i Nordsjön o. förenar sig vid mynningen med Maas. 1,218 km. l., omr. 224,400 kv.km.

**Rhenbaiern,** se Pfalz.

**Rhenförbundet,** 1806 af Napol. I påbjudet förbund mel. ty. furstar med uteslutning af Österrike o. Preussen, utvidgadt 07 o. 08, inskränkt 10, upplöst 13.

**Rhenpfalz,** se Pfalz.

**Rhenprovinsen,** preuss. prov. vid Rhen, 26,988 kv.km., 5,$_7$ mill. inv. Hst. Koblenz.

**rhenska viner,** i Rhentrakten, is. i Rheingau växande viner. Bästa sorter: Johannisberger, Steinberger, Markobrunner, Rauenthaler, Hochheimer.

**Rheum** L., rabarber, *Polygoneæ. R. officinale* Baill., från Tibet o. Kina, lämnar den officinella rabarberroten. Bladstjälkarna af flere arter användas s. grönsaker.

**Rheydt,** st. i Rhenprov., 40,151 inv. Fabr.

**Rhinōceros,** se noshörning.

**Rhizōpoda,** gr., *zo.,* rotfotingar.

**Rhodanus,** lat. namn på Rhône.

**Rhode Island** (råd aj'länd) (förk. *R. I.*), n.-am. frist. v. Atl. 3,237 kv.km., 498,387 inv. Mildt klimat. Näring: boskapsskötsel, åkerbruk, fiske. Hst. Providence o. Newport.

**Rhodes,** Cecil, eng. kolonialpolitiker, f. 1853 Hertfordshire, d. 02 Kapstaden, 84 finansmin., 90/96 president i Kapkolonien. Förvärfvade Rhodesia åt Engld.

**Rodēsia,** ett eft. Cecil Rhodes uppkalladt brit. skyddsområde i

Syd-Afrika, 1 mill. kv.km. o. $1,_4$ mill. inv.

**Rhodium,** tecken Rh, i platinamalm förek. metall, sp. v. $12,_2$, atom.-vikt = 103.

**Rhododen'dron** L., alpros, *Ericineæ,* förekommer und. en mängd olika arter. Odlas s. prydnadsbuske.

**Rhodus,** se Rodus.

**Rhône** (rån), flod i Schweiz och Frankrike, uppr. vid Furka i Schweiz, gmflyter Genèvsjön, utf. i Medelhafvet, 782 km. l. Omr. 98,900 kv.km.

**Rhön,** berg mel. Werra, Fulda o. frank. Saale.

**R. I.,** förk. för *rex, imperator,* (lat.) konung, kejsare; äfv. för Rhode Island (N.-Amer.).

**Ribbing,** sv. adelssläkt, 1) Per, frih., f. 1670, d. 19 ss. landsh. i Uppsala, uppsatte grunddragen till den fria författn., s. antogs 19. — 2) Ad. Ludv., gref., konspiratör, f. 1795, gardeskapten, delt. i smnsvärjn. mot Gustaf III, landsförvist, d. 33. — 3) Sigurd, filos., f. 1816, 50/85 prof. i Uppsala, d. 99 Upps., framstående lärj. af Boström. Skr.: *Om Socrates* (46), *Om pantheismen* (51), *Platos idélära etc.* (58), *Philosophiens hist.* (2:a uppl. 72) m. m.

**Ribe,** dan. st. på Jylland vid Nibsån. 4,213 inv. Bisk.

**Ricardo,** Dav., eng. statsekonom, f. 1772, d. 23. Hans namn är förknippadt med en teori om grundräntan. Skr.: *Princ. of polit. economy a. taxation* m. m.

**Ricāsoli,** Bettino, baron, it. statsm., f. 1809, 48 anf. för det nationella partiet i Toscana, 60 guv. där, 61/62 o. 66/67 min.-pres., d. 80.

**Riccio** (ritt'jå), Dav., piemontesare, Maria Stuarts förtrogne, mördad 1566 på Darnleys befallning.

**Richardson** (ritt'schördsön), 1) Sam., grundl. af den eng. familjeromanen, f. 1689, d. 61. Skr.: *Pamela* (40), *Clarissa* (49), *Sir Charles Grandison* (53). — 2) Sir John, resande, f. 1787 Dumfries, 19/22 med Franklin i arkt. Amerika, 48/49 expedit, för uppsök, af Franklin, d. 65.

**Richelieu** (rischljö), 1) Armand Jean Duplessis, hert. af, berömd fr. statsm., f. 1585 Paris, 07 bisk. af Luçon, 22 kardin., 24 1:e min., regent för Ludv. XIII, kufvade hugenotterna och stärkte rikets makt, energisk och despotisk, gynnade konst o. vetenskap, grund. Acad. française, d. 42. — Hans sonsonson 2) Louis Franç. Armand Dupl., hert. af, f. 1696, diplom, o. gen. under Ludvig XV, 48 marsk., d. 88. — Dennes sonson 3) Arm. Dupl., hert. af, f. 1766, emigrant o. bourbonernas agent, 03/13 ry. guv. i Odessa, 15/18 och 20/21 fr. premiärm., d. 22.

**Richepin** (rischpäng') Jean, fr. skald, f. 1849 Algeriet, bosatt i Paris, har skrifvit *Chanson des gueux* m. m.

**Richert,** 1) Joh. Gabr., jurist, statsm., f. 1784, framstående ledam. af lagkommittén och lagberedn., en af de liberales ledare, d. 64. Skr.: *Förslag till nationalrepresentation* (30), med K. H. Anckarsvärd m. m. — Hans brorson 2) Mårten Birger, filol., f. 1837, sed. 77 prof. i nord. språk i Uppsala, d. 86. Förf.

**Richmond** (ritsch'mönd), 1) st. nära London vid Themsen, 31,672 inv. 2) hst. i Virginia vid James river, 86,148 inv. Kapitol., bibliot., börs, teat., fabr.

**Richter,** Jean Paul Friedrich, pseud. Jean Paul, ty. humorist, f. 1763, d. 25 Baireuth. Skr. rom. *Hesperus* (95), *Quintus Fixlein* (96) m. fl. samt estet. o. polit. skrifter.

**Rīcimer,** svev, 456/72 västrom. härförare.

**Rīcinus** Tourn., *Euphorbiaceæ.* Af *R. communis* L., från O.-Indien, lämna fröna ricinolja; prydnadsväxt.

**riddar|e.** 1) I forna Rom stånd *(equites)* af rikt folk mel. patric. och plebejer. 2) Under medelt.

medlemmar af d. lägre adeln, s. gm krigstjänst, is. under korstågen, kommo till betydelse, framstående gm bildning o. poet. lyftning. Blomstrade i 11:e/13:e årh., urartade sedan 14:e årh. o. försvunno så småningom. 3) Nu medlem af någon bland nuv. riddarordnar. — **-ordnar,** andliga, uppstodo på korstågens tid. De viktigaste voro: tempelherrar, johanniter, tyska riddare o. svärdsbröder. Jfr orden.

**Riddarholmen,** fordom Gråmunkeholmen, en af de öar, på hka Sthm är bygdt.

**Riddarhuset,** af Gust. II Adolf 1626 inrättadt samlingsställe för adeln. Till det nu begagnade R. lades grund. 1648.

**riddarhusordningen,** af Gust. II Adolf 1626 utfärd. förordn., enligt hkn adeln erhöll sin stadga och delades i 3 klasser: herre-, riddare o. svenneklassen. Ny r. 1762, 1810, 1835, 1855, 1866.

**Riddarhyttan,** järnbruk i Västmanlands l.

**riddarsporre,** *Delphinium* L., *Ranunculaceæ.* Flera arter odlas s. prydnadsväxter.

**Ridderstad,** Karl Fredr., förf., publicist, f. 1807, sed. 40 utg. af tidn. »Östgöta Correspondenten», d. 86. Skr. en mängd hist. roman., skådespel, dikter m. m.

**ridikyl,** fr., löjlig; liten väska (borde skrifvas retikyl).

**ridå,** fr., förhänge, is. teaterförhänge.

**Riēgo,** Rafael del, sp. revolut.-man, f. 1785, 20 i spetsen för revolut., hängd 23.

**Rien'zi,** Cola di, rom. demokr., f. 1313 Rom, 47 und. påfvens frånvaro folktribun, flydde 48 hatad för sitt högmod, återvände 54 ss. senator, dödad s. å. i ett upplopp.

**Riesengebirge,** berg mellan preuss. Schlesien o. Böhmen, 38 km. l.

**Rietz** (rīts), Joh. Ernst, hist., språkforsk., f. 1815, d. 68 ss. kontraktsprost i Lunds stift. Utg. åtskilliga medeltidsskrifter o. utarb. en märklig *Ordbok öfver svenska allmogespråket* (62/67) m. m.

**Riga,** hst. i Livland vid Düna, ej långt från R.-viken, 283,000 inv. Ärkeb., katedr., slott, mus. 1621/ 1710 svenskt.

**rigabalsam,** destillat. af rosmarin, lavendel m. m. Anv. mot sår l. andra yttre skador.

**Rigas,** Konstant., gr. martyr, f. 1754, stift. Hetäria (se d. o.), af Österrike utlämnad till turkarna o. skjuten i Belgrad 98. Skr. den grek. nat.-sången.

**Rigaud** (-gå), Hyacinthe, fr. porträttmål., f. 1659, d. 43 Paris.

**Rigel,** arab., klaraste stjärnan i Orion.

**Rigi,** bergknut vid Vierwaldstättersjön. Högsta topp R.-Kulm, 1,800 m. R. har några kur- o. badorter.

**rig|orism,** fr., alltför sträng sedelära. **-orös,** sträng i detta afs. **-ör,** stränghet.

**rigsdaler,** förr silfvermynt i Danmark = 100 öre.

**Rig-Veda,** en af hinduernas heliga böcker.

**Rijsvijk** (rajs'vajk), by nära Haag. Fred 20/9 1697.

**Rikard,** 1) R., ty. kon., urspr. grefve af Cornwallis, f. 1209, son till eng. kon. Johan utan land, kon. 57, vistades föga i Tyskland, d. 72 England. — 2) R. I, Lejonhjärta, d. förres farbror, eng. kon., f. 1157 Oxford, kon. 89 efter sin far Henr. II, deltog 90 i 3:e korståget, eröfr. Cypern 91, återvände 92, men fängslades i Österrike, utlöst 94, i ett krig med Frankrike dödad vid Limoges 99. — 3) R. II, eng. kon., f. 1366 Bordeaux, kon. 77 efter sin farfar Edvard III, störtad o. fången af Henrik IV 99, d. 1400 hungersdöden. — 4) R. III, eng. kon., f. 1452, hert. af Gloucester, 83 reg. f. sin bror Edvard IV:s son, men upphöjde sig till kon. o. lät strypa sina 2 brorsöner, stupade 85 vid Bosworth mot Henrik VII.

**rikoschettera,** fr., studsa (upp).

**riks|amiral,** 1602/80 namn på sv.

flottans högste befälh., en af riksämbetsmännen. — **-antikvarie,** ämbetsm., s. vårdar sv. statens hist. museum o. myntkabinett. **-arkivet,** samling af handlingar, som röra rikets hist., vårdas af en riksarkivarie.

**riksbanken,** bank hvars förvaltning bestämmes gen. af konung o. riksdag gemensamt stiftad lag. Kon. utser riksbanksfullmäktiges ordf., o. riksdagen väljer öfriga 6 fullmäktige. Banken, som står under ledn. af dessa 7 fullmäktige o. årligen revideras af riksdagens revisorer, har ensam sedel utgifningsrätt (fr. 1904). Grundfond 30 mill. kr.; statens vinst på senare åren 8/9 mill. kr.

**riksdagen,** namn på sv. folkrepresentationen. R. utvecklade sig ur rådsmötena und. medelt. o. kallades först herredagar. Från 1435 sände äfven bönderna stundom ombud. R. ordnades dock först 1617, då det bestämdes, att sv. folket skulle representeras af 4 stånd. 1723/72 var r. allsmäktig. 1789 beröfvades den all makt, återfick densamma 1809. Sedan 1866 är r. delad i 2 kamrar.

**riksdagens revisorer,** statsrevisorer, 12 af riksdag, årlig, utsedda män, s. ha att granska statsverkets, riksbankens o. riksgäldskontorets förvaltning.

**riksdaler,** förr silfvermynt i Sverige o. Norge =100 öre.

**riksdrots,** ford. en af de s. k. riksämb.-männen. Jfr drots.

**riksduma,** ryska folkrepresentationen.

**riksföreståndare** l. rikshöfvidsman, titel för person, s. styrt Sverige, när kon. ej funnits l. und. kon:s minderårighet.

**riksgäldskontoret,** verk, som har att ombesörja likviden af sv. statsskulden m. m. Står under förvaltn. af 7 fullmäktige.

**riks|heraldiker,** har att upprätta förslag till vapen för dem, s. erh. adl., friherrl. l. grefl. värdighet. **-kansler,** en af de 5 riksämbetsmännen, ford. namn på chefen för kon:s kansli. **-marsk,** en af de 5 riksämbetsmännen, ford. namn på högste befälh af. öfver sv. krigsmakten till lands. **-marskalk,** högste hoffunktionären i Sverige. **-rätt,** i Sverige domstol för dömande af justitieråd och statsråd. **-skattmästare,** en af de 5 riksämbetsmännen, 1602/84 namn på högste ledaren af Sveriges finanser. **-stat,** af riksdagen utarbetad plan öfver statens inkomster o. utgifter

för följande år. **-städer,** st. i forna ty. riket, s. stodo omedelbart und. kejs. o. riket. **-ämbeten,** ford. namn på 5 ämbeten för statsförvaltning. Deras innehafvare kallades riksdrots, riksmarsk, riksamiral, rikskansler, riksskattmästare (se d:a o.)

**rim** uppstår, när slutorden i två versrader äro likljudande fr. o. m. den sista betonade vokalen. Är rimmet enstafvigt, t. ex. stark— mark, kallas det manligt, är det tvåstafvigt, t. ex. brinna—vinna, kallas det kvinnligt, är det trestafvigt, t. ex. fallande—skallande, kallas det glidande.

**Rimfaxe,** *nord. myt.,* Natts häst, från hvars mule faller dagg öfver dalar.

**rimfrost,** frusen dagg (se d. o.).

**Rimini,** it. st. vid Adriatiska hafvet, 43,203 inv.

**rimkrönikor,** 1) Svenska medeltidens r. omfatta Gamla l. Erikskrönikan, s. skildra folkungarnes brödrastrider (1229/1319), Nya l. Karlskrönikan, s. omfattar tiden 1389/1452, samt Sturekrönikorna, s. fullfölja Sveriges hist. till 1520. — 2) Danska rimkrönikan, viktig skrift fr. 15:e årh., går till Kristian I.

**rimtursar,** *nord. myt.,* onda jättar härstammande fr. Yme.

**Rinaldo Rinaldīni,** berömd ty. röfvarrom. af Vulpius (1799).

**Rindön,** ö i Vaxholms skärgård. Kaserner, befästningar, Källvikens järnkällor.

ring, smnslutning för främjande af egna intressen. Jfr trust.

**ringdufvan,** *Columba palumbus* L., *Columbidæ,* har på halsens sidor en stor, hvit fläck, omgifven af metallglänsande fjädrar, är 42 cm. l., allmän i s. o. mel. Sverige. Flyttfågel.

**Ringerike,** naturskön trakt kring Tyrifjord i Norge.

**Ringkjöbing,** dan. st. på Jylland vid R.-fjorden, 2,712 inv.

**ringmaskar,** *Annulata,* hafva nästan alltid långsträckt, oftast med utvändigt synliga segment försedd kropp och röra sig medelst borst, fotknölar l. sugskifvor. Hit höra t. ex. borstmaskar o. iglar.

**Ringsjön,** insjö i Skåne, 42 kv.km; aflopp: Rönneån.

**ringtrasten,** se trastsläktet.

**Rinman,** Sven, bergvetenskapsman, f. 1720, d. 92. Gjorde flere viktiga uppfinning, inom bergsmekaniken. Förf.

**rinoplastīk** gr., *kir.,* operat., hvarigm näsan l. delar däraf återställas.

**rio,** sp. o. port., flod.

**Rio de Janeiro** (schanē-iru), Brasiliens hst. vid R.-viken af Atlanten, 900,000 inv. Hamn, handel, slott, katedr., bisk., univ.

**Rio de la Plata** se La Plata.

**Rio Grande,** fl. i v. Afrika, utf. i Atlanten, 400 km. l.

**Rio Grande del Norte,** flod i N.-Amer. mel. Förent. stat. o. Mexico, utf. i Mexic. viken. 2,500 km. l.

**Rio Grande do Sul,** brasil. stat vid Atlanten, 236,553 kv.km., 897,455 inv.

**Rio Negro,** bifl. t. Amazon-fl. t. v. 2,150 km. l.

**Rio Vermejo,** bifl. t. Paraguay t. v., 1,224 km. l.

**R. I. P.,** förkortn. för requiescat in pace.

**ripor,** *Lagopus* Leach, af hönsfåglarnas ordn. Hit höra: fjällripan, *L. Mutus.* L. Mont., dalripan, *L. lapponicus* Gmel., o. moripan, *L. scoticus* Lath., hka alla äro stannfåglar i vårt land.

**Rippoldsau,** kurort i Baden, 590 m. öf. hafvet.

**riposte** (-påsst'), fr., *fäktk.,* rask kontrastöt; *bild.,* raskt, kvickt svar.

**rips** eng., ett slags slätt tyg med upphöjda ränder.

**ripuārier,** gren af frankerna vid nedre Rhen.

**ris,** *Oryza* L., *Gramineæ.* Vanligt r., *O. sativa* L., fr. S.-Asien, är för omkr. halfva mänskligheten d. viktigaste sädesslaget. R. användes äfven t. beredn. af arrak.

**ris,** pappersmått, 20 böcker.

**risk,** fr., fara, vågstycke. **-ābel,** vådlig. **-era,** våga, löpa fara.

**risppapper,** kines. papper af märgen af *Aralia payrifera.*

**Ristōri,** Adelaïde, it. skådesp., f. 1822, 47 gift m. markisen G. del Grillo, d. 06 Rom. Gästspel i Europa, Amer., Austral. Hjältinna.

**ritardan'do,** it., *tonk.,* dröjande.

**Ritter,** 1) Karl, ty. geogr., f. 1779 Quedlingburg, 20 prof. i Berlin. Många resor gm Europ., d. 59. Förf. — 2) Heinr., ty. filos. o. hist.-förf., f. 1791 Zerbst, d. 69 ss. prof. i Göttingen. Skr.: *Allg. Gesch. der Philosophie* m. m.

**rituāl,** lat., kyrkl. ceremoni.

**riturnell,** it., namn på för-, mellan- l. efterspel i arior, operor o. s. v.

**rītus,** lat., bruk, kyrkoordning.

**rivāl,** lat, medtäflare. **-isera,** täfla. **-itēt,** täflan.

**Riviēra,** it., kuststräckan vid Genuaviken, fr. Nizza t. Spezia. Delas gm st. Genua i R. di Ponente (i v.) och R. di Levante (i ö.).

**Rīvoli,** ital. by vid Adige. Sl. 14-15/1 1797.

**Rjukanfos,** nor. vattenfall, s. bildas af Månelven i Telemarken, omkr. 220 m. h.

**Rjäsan,** guvern. i Ryssland vid Don, 42,098 kv.km. 1,802,196 inv. Hst. R. vid Trubesj, 35,282 inv. Ärkeb.

**robb'ert** (eng. rubber), *spelt.,* vinst före utgången.

**robe** (råb), fr., klänning med släp; ämbetsdräkt för domare o. s. v. i Frankr.

**Robert,** 1) R., kallad R. le Diable, hert. af Normandie sed. 1027, förde ett vildt lif, gjorde därför

en vallfärd till Jerusalem, dog på återfärden i Nikaia 35. — 2) R. Guiscard (giskār), hert. af Apulien, f. 1015, eröfr. Kalabrien, bannlystes af Gregor. VII, d. 85. — 3) R., hert. af Parma, f. 1848, efterträdde 54 sin mörd. fader Karl III, fördrifven 59, d. 07.

**Robert Bruce,** se Bruce.

**Roberts,** Fred. Sleigh, earl, brit. gen., f. 1832 Irland. 99/00 öfverbefälh. i boerkriget o. 00/04 för brit. hären; 01 earl.

**Robespierre** (-pjär), Maximil. M. Isid., fr. revolut.-m., f. 1758 Arras, 89 medl. af konstit. församl., 93 presid. i välfärdsutsk., faktisk diktator, lät afrätta alla motståndare, befallde i maj 94 förnuftets dyrkan, anklagad 27/7 (9

Thermidor), jämte sina anhängare giljot. 28/7 s. å.

**Robin Hood** (råbb'in hudd), eng. folkhjälte o. röfvare i 13:e årh.

**Robinson,** 1) Edw., n.-amer. lärd, f. 1794 Connecticut, d. 63 ss. prof. i N. York. Skr.: *Biblical researches in Palestine* m. m. — Hans hustru 2) Therese Alb:e Luise (pseud. Talvj), f. von Jakob 1797, d. 70 Hamburg. Stora förtjänst, om slav. lit.

**robinsonāder,** äfventyrl. berättels. om förslagne sjömän; uppkallade eft. De Foes rom. Robinson Crusoe.

**robust',** lat., stark, kraftfullt byggd.

**Robus'ti,** se Tintoretto.

**Roc** l. Rok, en i oriental. sagor förekommande jättefågel.

**Roca,** Cabo da, Europas västligaste pkt, nära Lissabon.

**Rochambeau** (-schangbå), Jean Bapt., gref., fr. marsk., f. 1725, 80 öfverbefälh. för de fr. hjälptrupperna i N.-Amer. mot engelsm., 94 räddad från giljot. gm Robespierres fall, d. 07.

**Rochdale** (råtsch'del), st. i eng. grefsk. Lancashire, 86,390 inv. Fabr.

**Rochefort** (råschfår), fr. st. vid Charente och nära Atlanten, 36,458 inv. Örlogshamn.

**Rochefort** (~), Vict. Henri af R.-Luçay, fr. polit., intransigenternas ledare, f. 1830, angrep Napol. III:s reg. sed. 68 i tidn. »Lanterne», inspärrad jan. 70, befriad sept. s. å. och medlem af provisor. reg., delakt. i kommunen o. deport. till Nya Kaledonien, flydde därifrån, fick amnesti 80 och åter, till Paris, 89 åter dömd, flydde till London, återvände 95.

**Rochefoucauld,** se La Rochefoucauld.

**Rochelle,** se La Rochelle.

**Rochester** (rått'schestör), 1) eng. st. i grefsk. Kent, 30,590 inv.; 2) hamnst. i N. York, 170,798 inv.

**Rockefeller,** John Davison, am. industriidkare, miljardör, f. 1839, upprättade Standard Oil Company i Cleveland, har donerat väldiga summor.

**rockēra,** fr., i schackspel, flytta tornet till rutan närmast kungen, o. kungen på andra sidan om tornet.

**rockfiskar,** *Batoidei,* af bredmunnarnas ordn. Hit höra: darrockan, *Torpedo marmorata* Risso, som utdelar elektriska stötar, i Medelhafvet, Atlant. o. Ind. haf., knaggrockan, *Raja clavata* L., vid Europas kuster, klorockan, *R. radiata* Donov., vid n. Europas kuster, slätrockan, *R. batis* L., vid Europas kuster m. fl. af samma släkte; vidare spjutrockan, *Trygon pastinaca* L., m. en sågtandad tagg i svansen, Atl. haf., Kina, Japan.

**Rockford,** st. i n.-amer. staten Illinois, 50,000 inv., hvaraf ung. hälften af svensk börd.

**Rocky mountains** (råck'i maun'tens), se Klippbergen.

**rococo** (råkåkå), fr., den på renässansen i 18:e årh. följ. smakriktningen. Karakteriseras gm krökta och hvälfda gaflar, maniererade dörr- och fönsterinfattningar, öfverflöd på blomstergirlander o. andra ornament o. s. v.

**rodān,** l. svafvelcyan, CNS, radikal, s. med väte bildar

rodanvätesyra o. med metaller rodanmetaller.

**Rodenberg,** Jul., ty. skald o. förf., utg. af «Deutsche Rundschau» i Berlin, f. 1831. Skr.: dikter, reseskildr., rom. m. m.

**Roderik,** västgöternas siste kon., mörd. sin företrädare o. kom på tronen 710, drunknade 11 på flykt, eft. sl. vid

Jeres, hvarigm arab. eröfr. Spanien.

**Rodin** (-däng'), Aug., fr. bildh., f. 1840 Paris, naturalistiska konstverk.

**rodiserriddare,** se johanniter.

**rōdium,** sällsynt metall af platinametallernas grupp.

**Rod'ney** (-ne), Geo. Brydges, lord, eng. sjöhjälte, f. 1718, amiral 59, befriade det belägrade Gibraltar 80, eröfr. 81 öarna S:t Eustache, Martin o. Saba, segr. 82 of. franska flottan vid S. Domingo, d. 92.

**Rodope** berg i forna Trakien, 2,000 m. h.

**Rōdus** (Rhodus), turk. ö i Egeiska haf., ej långt fr. M. Asiens kust. 1,424 kv.km., 30,200 inv. Mildt klimat. Prod.: vin, olja, tobak, sydfrukter. Hst. R., 10,800 inv. Hamn.

**Roer** (rūr), bifl. till Maas, 208 km. l.

**Roermonde** (rur-), holl. st. vid Roer o. Maas, 10,500 inv. Bisk.

**rofdjur,** *Feræ,* ordn. bland däggdjuren med hörntänderna kägelform. och högre än de andra och kindtänder af tre slag. Hit höra: kattdjur, hyenor, vessledjur, hunddjur, björndjur.

**roffåglar,** *Accipitres,* ordn. bland fåglarna med stark, krökt, vid roten m, vaxhud försedd näbb, stora, starka vingar, fyra tår och skarpa, böjda klor. Hit höra: ugglor, dagroffåglar.

**rofolja,** fet olja, s. erhålles gm pressn. af fröna af *Brassica napus, B. campestris* m. fl. växter.

**rofva,** *Brassica campestris,* var. *rapa* L., *Cruciferæ,* 2 slag: 1) med tjock rot, af *Brassica rapa napifera,* 2) med smal rot, *Br. rapa oleifera,* allmänt odlade s. näringsmedel o. foderväxt.

**Roger,** 1) R. I, gref. af Sicil., f. 1031, eröfr. Sicil. 61/71, 90 Malta, d. 01. — Hans son 2) R. II, f. 1097, 27 hert. af Apulien, 30 kon. af Sicil., i strid med påfven, d. 54.

**Rogers** (råddtschörs), Sam., eng. skald, f. 1763 Lond., d. 55. Skr.: lärodikt. *Pleasures of memory,* poet. berättelser, dikter, skisser m. m.

**Rogier** (råschiē), Charl., de belg. liberales ledare, f. 1800, 32/34 o. 47/52 inr.-min., 61/68 utr.-min. Ifr. för frihandelns utveckl., d. 85.

**rojallism,** fr., tillgifvenhet för det regerande kungahuset. **-ist,** anhängare af kungen. **-istisk,** konungsl. sinnad.

**Rojas** (-chas), Franc, de R.-Zorilla, sp. dram., f. 1607, dödsår obekant. Skr.: *Del rey abajoninguno* m. m.

**Rok,** se Roc.

**Rokitanisky,** Karl, ty. läk., grund. af den moderna patol.-anat. skolan, f. 1804, d. 78 ss. prof. i Wien.

**Roland,** hjälte i Karl d. stores sagokrets och talrika dikter.

**Roland de la Platière** (-läng' dö' la platiär), 1) Jean Marie, fr. statsm., f. 1734, 92 inr.-min., begick självmord för att undgå giljot. 93. — Hans sköna hustru 2) Manon Jeanne, f. 1754, ifrig republikan, giljot. 93 ss. anhängare af girondisterna.

**Rolf Krake,** dan. sagokon. i Lejre, omgaf sig m. 12 bärsärkar, dräptes af sin halfsyster Skuld.

**roll,** fr., rulle; *teat.,* skriftlig uppteckning af allt hvad en skådesp. har att säga i en pjäs; för tillfället antaget sätt.

**Rom** (it. Roma), Italiens hst. vid Tiber, med 532,000 inv. (08). Påfvens residens; palats, villor, kloster, corso, Span. trappan, Peterskyrkan, Vatikanen, Sixtinska kapellet, San Angelo, palats. Barberini, pal. Borghese, pal. Corsini, pal. Farnese, Kvirinalen, univ. botan. trädg., akad., bibliot,

teat.-museum. — R., den forna hst. i rom. riket i landskap. Latium, grund. af Romulus o. Remus, uppfördes på 7 kullar, blef sedan kyrkostatens hst., är sed. 1871 Italiens hst. Jfr. romerska riket.

**rom,** sprithalt. dryck, s. erhålles gm jäsn. o. destillat. af rester vid sockerberedn. (s. k. melass). Den bästa fr. Jamaica.

**Romagna** (-an'ja), ford. it. landsk, i Kyrkostaten.

**Roman,** rumän. st. vid Moldau, 14,019 inv. Bisk.

**romān,** fr., prosaberättelse af episk karaktär o. större omfång. Tager stoff l. lokalitet ur historien (histor. r.) l. förlägger händelserna till det närvarande (tids-r.). Talrika underafdeln.: tendens-r., familje-r., sentimental, diakt. r. o. s. v.

**romancēro,** saml. af fornspanska romanser o. folkvisor.

**romanesk',** svärmisk.

**Romāno,** Giulio, se Pippi.

**Romānov,** ry. bojarsläkt, som härskade i Ryssld 1613/1730, kom på tronen m. Mikael Feodorovitsch, nådde sin höjdpunkt m. Peter d. st., utslocknade m. hans sonson Peter II.

**romans',** fr., en liten poet. berättelse af episk-lyr. karaktär; af sp. ursprung. Äfven musikstycke.

**romanska språk,** dotterspråk af det latinska: i tal., span., port., franska, rum., äfvensom munarter i delar af Graubünden.

**romanska stilen,** *arkit.,* rundbågestilen, utbildad under 10:e/13:e årh.

**romantīk,** medeltidens poet. o. svärmiska riktn. i lefnad, seder och konst i mots. till antiken.

**roman'tisk,** underbar, aningsfull, fantastisk, svärmisk.

**romantiska skolan,** en utan hänsyn till klassiska förebilder skapande riktn. i lit. o. konst. Se vidare Nya skolan.

**Romarbrefvet,** bok i N. T. förf. af aposteln Paulus.

**romb,** gr., snedvinklig, liksidig prlogram. **-oēder,** solid fig., begränsad af 6 romber. **-oīd,** prlogram, s. är hvarken rätvinkl. l. liksidig.

**Romerike,** 2 fögderier i Akershus amt i Norge omkr. Glommen o. Vormen.

**romerska kurian,** den påfl. kyrkoregeringen.

**romerska riket,** rike und. forntiden, för hkt staden Rom var raedelpkt. Denna grundlades enl. sagan af Romulus 753 f. K., o. den siste af de 7 kgrna störtades 510. Därpå styrdes riket af 2 årl. valda konsuler, skaffade sig hegemonien of. latinerna 466, erhöll 450 gm decemvirerna nya lagar, ansattes 390 af gallerna, slutade 366 striden mel. patricier o. plebejer gm bestämmelsen, att en af konsulerna skulle vara plebej, underk. 338 latiner, 290 samniter, 283 etrusker o. umbrer, 272 Tarentum, 266 Syd-Ital., hvarpå båda stånden blefvo fullt likställda. Striden med Kartago om herraväldet på Sicil. ledde eft. 1:a pun. kriget 241 till Siciliens förvärfvande, hvartill Sardinien o. Corsica kommo 238, eft. 2:a pun. kr. 204 till Spaniens eröfr., eft. det 3:e 146 till Kartagos underkastelse. Und. tiden blefvo 167 Epeiros, 148 Makedon., 146 Hellas och därpå 133 M. Asien romerska. I statens inre framträdde emellertid i st. f. striden mel. patric. o. plebej. slitningar mel. optimaterna och folket, hkt Graccherna sökte skaffa en bättre ställning, men dukade under. Marius, folkpartiets ledare, besegrade Jugurta, kimbrer o. teutoner, o. 90/88 måste rom. tilldela italiska folk borgarrätt. Marius och Sulla söndersleto staten gm blodiga tvister. Pompejus, optimaternas anförare, slog de upproriske slafvarne, sjöröfvarne o. Mitridates, eröfr. Syrien o. bildade 60 m. Cæsar o. Cassius 1:a triumviratet, men blef oenig m. den förstnämnde, s.

eröfr. Gallien 58/51, o. mördades 48. Cæsars diktatur slutade m. dennes mord 44, hvarpå hans mördare besegrades 42 af det 43 bildade 2:a triumvir. af Octavianus, Antonius o. Lepidus. Sedan Lepidus blifvit utstött o. Antonius besegrad vid Actium 31, blef Octav. ensam härskare o. utbildade kejsardömet till sin död 14 e. K. Eröfr. af Span. samt Donau- o. Alpländerna fullbordades. Från Tiberius (d. 37) till Vitellius (d. 69) hade Rom vansinniga och odugl. kejsare. En bättre tid började m. Vespasianus 69 o. varade med få afbrott till M. Aurelius' död 192, hvarpå rikets förfall började. Det var ej längre romerskt, utan ett konglomerat af folk, bland hka främlingar blefvo allt mer förhärskande o. där pretorianerna förfogade of. tronen samt tillsatte o. mörd. kejs. Sed. 259 var riket deladt mel. flere fältherrar, s. bekrigade haa, tills Aurelianus återställde enheten. Men Diocletianus återinförde själf delning 286, hkt framkallade nya strider, tills Constantinus d. st. blef ensam härskare 324. Denne förlade residenset till Konstpl 330 o. upphäfde därigm faktiskt rom. riket. Kristendomen antogs 325, men efter Const:s död 337 företogo hans söner en ny deln. af riket, hkn varade till 353. Theodosius, den siste härskaren öf. det odelade rom. riket, lämnade åt sina söner ett öst- o. ett västrom. rike, som nu, det första för längre, det senare för kortare tid trädde i stället för det försvunna romerska riket.

**romersk-katolska kyrkan** kallas sed. 1054 (se grekiska kyrkan) västerlandets kristna kyrka, sed. reformat. den kyrka, som erkänner påfvens auktoritet. Utom de 3 ekumen. bekännelserna ligga till grund för densma den rom. katkesen af 1566 o. *Canones et decreta concilii Tridentini.* Jämte bibeln gäller traditionen; hon har 7 sakrament; nattvarden är ett försoningsoffer, gudstjänsten praktfull. Helgon, jungfru Maria, reliker tillbedjas. Aflat, penitensväsen, fastor, rosenkrans, celibat, munkväsen. Prästerna äro Guds ställföreträdare.

**romersk rätt,** de inom rom. riket gm gammal häfd, prætors-edikter, senats- och folkbeslut o. s. v. uppkomna rättsreglerna, smnfattade under kejs. Justianianus till en lagkodex (corpus juris civilis), hkn sedermera haft starkt inflytande på lagstiftn. inom de flesta europ. stater.

**Romsdals amt,** amt i v. Norge, 136,137 inv.

**Rōmulus,** Roms myt. grundl., son af Rea Sylvia och Mars, utsattes jämte sin tvillingbror Remus, diade en varginna, grundlade Rom 753 f. K., mörd. Remus, d. 716.

**Rōmulus Augus'tulus,** siste väst-rom. kejs., upphöjdes 475, störtades af Odoaker 476.

**rond** (rångd), fr., kringvandr., s. nattetid göres af vederbörande för att se efter vakter och poster.

**rondeau** (rångdå), fr., se rondo.

**ron'do,** it., l. rondeau, liten dikt af franskt urspr., hvari begynnelsestrofen, som innehåll, hufvudtanken, upprepas eft. vissa regler o. äfv. bildar slutet; *tonk.,* tonstycke, hvars hufvudtema ofta återkommer.

**Ronneby,** st. i Blekinge l. vid R.-ån, 3,435 inv. (08). Hälsobrunn. Stadsprivil. 1879.

**Ronnebyån,** aflopp till Ö.-sjön för den i Småland belägna sjön Rottnen.

**Ronsard** (rångsār), Pierre de, fr. skald, f. 1524, d. 85 Tours. Efterbildade de gamle. Skr.: *La Franciade* m. m.

**rood** (rudd), eng. ytmått = ¼ acre = 10,$_{117}$ ar.

**Roon,** Albr. Theod., gref. v., preuss. fälth., sed. 59 krigsmin., f. 1803, 73 fältmarskalk, d. 79 Berlin.

**Roos** (ros), 1) Matilda, rom.-förf:a, f. 1852, d. 08. Skr.: rom.*Marianne* (81), *Höststormar* (82), *Vårstormar* (83), *Berättelser o. skizzer* (84), *Hårdt mot hårdt* (86), *Önskekransen* (04) m. fl. mycket lästa ber. — 2) Anna Maria, förf:a, f. 62 Sthm, har und. pseud. o. äfv. und. eget namn utg. diktsamlingar o. ber. ss. *Aderton år,* ett större relig.-vetensk. arb. *Fariseismen i våra dagar* (02).

**Roos** se Ros.

**Roosevelt,** Theod., amer. statsm., f. 1858 N. York., 95/97 polispresid., i sp.-amer. kriget anf. för ett

kavalleriregem., 01/09 presid. i Förent. stat. Besökte Sverige 10. Nobelpristagare 09. Förf.

**Ros** (Roos), gammal sv. ätt. 1) Ture Jönsson (Tre rosor), upprorsmakare, f. omkr. 1470, motarbetade Gust. Vasa på riksd. i Västerås 27, framkallade uppror i Småland, misslyckades i Västergötl., flydde till Kristian II, fanns 32 hufvudlös på Kungälfs gata. — 2) Axel Erik (R. af Hjälmsäter), frih., krigare, f. 1684, page o. lifdrabant hos Karl XII, följde Karl på färden till Stralsund, d. 65 ss. gen.-löjtn. och f. d. landshöfd. — R. gaf Tegnér motiv till dikten »Axel».

**ros,** växt, se Rosa.

**Rosa** L., rosenbuske, *Rosaceæ,* med sköna blommor, växer vild i alla världsdelar utom Australien. En mängd arter och varieteter odlas.

**Rosa,** 1) Salvatore, it. landskapsmål., f. 1605, d. 73 Rom. — 2) Pietro, arkeol., f. 1815 Rom, sed. 71 i spetsen för utgräfn. i Rom, d. 91.

**Rosārio,** argentin. st. vid Parana, 122,156 inv.

**rosārium,** lat., rosenkrans, större radband.

**Rosas,** Juan Manuel de, diktator i Argentin. republ., f. 1793 Buenos Aires, härskade m. grymhet 29/52, d. 77 Southampton.

**Roscher,** Wilh., ty. statsekon., f. 1817, 48 prof. i Leipzig, d. 94. Skr.: *System d. Volkswirtschaft* m. m.

**Rosc'ius,** rom. skådesp., Ciceros samtida, d. 61. Högt uppburen.

**Roscoe** (rås'kå), Sir Henry Enfield, eng. kem., f. 1833 London, 58/85 prof. i Manchester. Skr. lärob. i kemi m. m.

**Roscomm'on,** grefsk. i irl. prov. Connaught, 2,459 kv.km., 101,639 inv. Hst. R., 1,994 inv.

**Rose,** Heinr., ty. kem., f. 1795, d. 64. Framst. analytiker.

**rose** (rås), fr., ros, rosenfärgad.

**Rosebery** (råsberri), Arch. Ph. Primrose, earl, liberal eng. statsm., f. 1847, 94/95 premiärmin., hist. förf.

**Rosen,** Kriget mel. röda o. hvita R., krig mel. husen Lancaster och York om eng. tronen, is. mel. Henr. VI o. Ed. IV, sed. 1451, slutade 85 med Henr. VII:s seger.

**Rosen,** von, sv. adelsätt från Böhmen. 1) Ad. Eug. v., gref., svenska järnvägarnas fader, f. 1797, anlade Sveriges 1:a järnv., Örebro-Ervalla-banan, 1856, d. 86. — Hans son 2) Geo. Joh. Otto, gref., hist.-mål., f. i Paris 1843, prof. vid Fria konst. akad. *Erik XIV, Katar. Månsdot. o. Göran Person* m. m. Bland hans senaste skapelser må nämnas *Drottn. Dagmars uppväckelse* o. *Sfinxen.* Äfven förf.

**Rosen,** 1) Geo., ty. orientalist o. hist. förf., f. 1820, d. 91. Skr.: *Gesch. der Türkei von 1826/56* m. m. — 2) Jul., eg. Nicol. Dufek, ty. dram. förf., f. 1833 Prag., d. 92 Görtz Skr. lustspel, farser m. m.

**Rosenberg,** 1) Karl Mart, statist., publ., f. 1843. Skr.: *Handbok i bankväs.* (78), *Geogr.-statist. handlex. öfver Sverige* (81/83) m. m. 2) Ax. Edv. Joh., landskapsmål., f. 1858. Motiv från Stockholmstrakten.

**Rosenborg,** slott i Köpenhamn, byggd t 1604.

**Rosendal,** 1) k. lustslott på Djurgården, uppfördt af Karl XIV Joh.,

1910 bestämdt till museum för Bernadotte-minnen. 2) fabriksanläggn. i Mölndal i Göteb. o. Bohus. l.

**Rosenhane** 1) Schering, frih., statsm., f. 1609, d. 63 ss. riksråd o. öfverståth. i Sthm, deltog i fredsunderhandl. i Tyskld 42/45. Förf. — Hans bror 2) Gust., frih., skald, f. 1619, d. 84 ss. presid. i Dorpats hofrätt. Skr.: *Venerid*

(80), *Fyratijo små vijsor* (82) m. m.

**Rosēnius,** Karl Ol., väckelsepredikant, f. 1816, sed. 42 red. af tidn. »Pietisten», d. 68.

**Rosenkilde,** Krist. Niemann, dan. kom. skådesp., f. 1786, d. 61. Ypperlig komiker.

**rosenkrans,** katol. radband, sed. 13:e årh. Nyttjas äfv. af buddist. o. mohammedaner.

**rosenkreuzare** (-kröj-), heml. sällskap i 17:e o. 18:e årh. med alkemist. o. spirit. tendenser.

**rosenobel,** ford. eng. mynt, ungef. = ett pund (18 kr.).

**rosenolja,** flykt. olja, som erhålles gm destillat. af törnrosor. Framställes is. på sydsluttn. af Balkan, i Tunis o. s. v. Anv. till parfymer.

**Rosenstein,** 1) Nils Rosén, v., läk., f. 1706, d. 73 ss. prof. i Uppsala, utg. ypperliga popul. med. skrifter, is. en om barnsjukdomar. — Hans son 2) Nils v., filos., biogr., f. 1752, 84 guv. för kronprinsen, 86 ledam. af sv. akad., 09 statssekret., d. 24. Skr.: *Försök till en afh. om upplysningen etc.* (93), *Företal* till flere skalders saml. arb. m. m.

**rosen|sten,** ädelsten, s. under är plan, ofvan slipad till 3-sid. fasetter, s. smnlöpa i en spets. **-trä,** mörkrödt, ådrigt, välluktande trä fr. trop. länder af Pterocarpus-arter o. a. trädslag. Anv. till snideri. **-vatten,** erhålles gm destillat. af törnrosblad o. vatten.

**Rosersberg,** kungsgård o. slott i Sthms län vid Mälaren. Skjutskola.

**Roses metall,** legering af 1 del tenn, 1 bly o. 2 vismut. Smältpkt 94°.

**rosett',** fr., rosartad prydnad. **-fönster,** got. rundfönster, hvars öppn. är fylld m. staf- o. rosverk.

**Rosett'e,** egypt. st. vid Nilen o. Medelh., 14,414 inv.

**rosfeber,** se erysipelas.

**Rosinan'te,** don Quijotes häst i Cervantes' roman; skinkmärr.

**Rosīni,** Giov., it. förf., f. 1776, d. 55 Pisa. Skr. hist. romaner m. m.

**Roskilde,** st. på Själland vid R.-fjorden, 8,368 inv. Slott, katedr. Till 1443 Danmarks hst. 28/2 1658 fred.

**Roslagen,** den till Sthms l. hörande ö. delen af Uppland.

**rosmarīn,** *Rosmarinus* L., *Labialæ.* Vanlig r., *R. officinalis* L., fr. Medelh.-länderna, officinell, lämnar eter. olja.

**Ross,** 1) Sir John, brit. sjöf., f. 1777 Skottld, företog 18 en exped. för att upptäcka en nordvästl. gmfart till nordpolen, uppt. 33 norra magnet, polen, 50/51 exped. till Franklins uppsökande, d. 56. — 2) Sir James Clark, sjöf., f. 1800 London, 41 exped. till Nya Zeeland till 78° s. br., uppt. s. å. det stora södra islandet, 48 exped. till Franklins uppsökande, d. 62.

**Ross'and Cromarty** (-mārti), grefsk. i Skottld, 7,972 kv.km., 76,421 inv. Hst.: Dingwall.

**Rossander,** Karl Jak., läk., f. 1828, 63/93 prof. vid Karol. inst., framstående ögonläk. och kirurg, d. 01. Förf.

**Rossāno,** it. st. vid Tarantoviken, 13,555 inv. Ärkeb.

**Rossbach,** by i prov. Sachsen. Slag 5/11 1757.

**Rosse** (råss), Will. Parsons, earl, eng. astron., f. 1800, d. 67. Uppförde ett jätteteleskop.

**Rossett'i,** 1) Gabr., it. skald o. lärd, f. 1783, d. 54 ss. prof. i London. — Dennes son 2) Dante Gabr., mål. o. skald, f. 1828 London, d. 82. — Dennes bror 3) Will. Mich., eng. kritiker, f. 1829

**Rossi,** 1) Pellegrino L. O., gref.

it. statsm., f. 1787, sed. 15 ss. polit. flykt. i Genève, 34 i Paris, 39 pär, 48 rom. minister, mörd. s. å. Förf. — 2) Giovan. Batt., it. arkeol., prof. i Rom, f. 1822, d. 04 Undersökn. of. katakomberna. Förf. — 3) Ernesto, it. skådesp., f. 1829 Livorno, d. 96 Pescara, gasterade i Europ. o. Amer. Hjälteroller. Realist.

**Rossīni,** Gioachino, it. komp., f. 1792, d. 68 Passy. Komp. melodirika operor: *Barberaren i Sevilla, Vilh. Tell, Othello* m. fl.

**rossläder,** läder, beredt af hästhudens länddel.

**rosso antīco,** röd grek. antik marmor.

**rost,** parasit. svamp, bildar rostfärgade fläckar på frukt, sparris, rosor m. m.

**rost,** öfverdrag af järnoxidhydrat på järn. Bildas i fuktig luft.

**Rostand** (-ang'), Edm., fr. förf., f. 68 i Marseille, sed. 85 i Paris, 02 ledam. af fr. akad. Skr. bl. a. skådesp. *Cyrano de Bergerac* o. *L'Aiglon,* djurdramat *Chantecler.*

**rostbiff,** eng., stekt oxkött.

**Rostock,** st. i Mecklenb.-Schwerin vid Warnow o. nära Ö.-sjön, 60,790 inv. Univ.

**Rosto'ptschin,** Feod., gref., ry. statsm., f. 1765 gen., min., 12 gen.-guv. i Moskva, som han antände, dementerade dock detta i en skrift, d. där 26.

**Rostov',** ry. st. vid Don, 119,889 inv.

**rostra,** lat., fornrom. talarstol på Forum.

**Roswitha** (Hroswitha), eg. Helene v. Rossow, ty. skaldinna, d. 967. Skr. en dikt om Otto d. I o. 6 latin. komedier.

**rot,** 1) *bot.,* se växter; 2) *gramm.,* gemensam grundform för besläktade ord; 3) *mat.,* tal., af hkt en bestämd potens är = ett gifvet tal. Ex. 2 är kvadrat-r. till 4, 4:e r. till 16 o. s. v. En ekvations r. är hvarje tal, s. satisfierar ekvat. Tecken √.

**rot|ation,** lat., hvälfning kring en axel. **-era,** vända sig kring sin axel, indela i rotar.

**rotationsellipsoīd,** se ellipsoid.

**Rotebro,** gästgifvaregård i Uppland. Sl. 1497 o. 1521.

**rōtel,** lat., packe af rättegångshandl., saml. af mål, s. vid lottn. inom domstolar faller på hvarje särsk. föredragande.

**rotering,** i Sverige förr sättet för största delen af fotfolkets samt en del af flottans båtsmäns uppställning och underhåll. 1892 beslöt riksdagen r:s afskrifning.

**rotfotingar,** *Rhizopoda,* urdjur med ut- och indragbara utskott på kroppshöljet; äro nakna, omgifna af skal l. försedda med en kiselställning.

**Rotherhithe** (ro*dh*'örhaj*th*), s. stadsdel. i London vid Themsen, 38,268 inv.

**Rothschild,** det mest betydande o. rikaste bankirhus i Europa, grund, af Mayer Anselm R,, f. 1743 Frankf. a. Main, d. 12. Hans söner grund. bankirhus utom i Frankf. a. M. i Wien, Paris, London, Neapel.

**rots,** ty., en hos hästsläktet förekomm. infektionssjukdom med svulstbildningar, angriper is. näsan, struphufvudet, bronkerna, lungorna. Kan öfverföras på människan.

**Rotteck,** Karl v., ty. hist. förf., f. 1775, d. 40. Skr.: *Allg. Weltgeschichte* m. m.

**rott'en boroughs** (-börr'ås), förfallna eng. köpingar, s. till 1832 hade rätt att välja parlamentsledamöter.

**rott'en row** (-rå), förvrängn. af fr. *route du roi,* ridbana i Hyde Park i London.

**Rotterdam,** holl. st. vid Maas, 412,000 inv. Handel, mus., bibliot., akad.

**rotting,** malaj., de smala, ljusgula rören af de i O.-Ind. växande r.-palmerna, is. af *Calamus rotang.* Till käppar, spröt, flätverk, tåg o. s. v. Af några arter ätas de unga skotten.

**Rottnen,** insjö i s. Småland, 34,$_5$ kv.km., ger upphof åt Ronnebyån.

**rotun'da,** lat., rund byggnad.

**rotvälska,** smnblandadt språk, tjuf- och landstrykarspråk.

**Roubaix** (rubä), fr. st. vid R.-kanalen, 209,000 inv. Fabr.

**roué** (ruē), fr., utsväfvande person.

**Rouen** (ruang'), fr. st. vid Seine, 116,316 inv. Ärkeb., akad., mus., bibliot., tafvelsaml., katedral.

**rouge** (rûsch), fr., röd, rödt smink.

**rouge et noir** (rûsch e nåār), fr., »rödt o. svart», ett franskt hasardspel.

**Rouget de Lisle** (ruschē dö' līl), Jos., ingenjörofficer, f. 1760, d. 36 Paris. Förf. marseljäsen (92).

**Rouher** (ruär), Eug., fr. statsman, f. 1814, 49/52 justit.-min., 70 min.-pres. (vicekejsare), bonapartisternas ledare till 79, d. 84 Paris.

**roundhead** (raund'hedd), eng., »rundhufvud», förr spenamn på puritanerna i Engld, emedan de buro kortklippt hår.

**Rousseau** (russå), 1) Jean Bapt., fr. skald, f. 1670 Paris, d. 41 vid Brüssel. Skr. satir, epistlar o. epigr. samt oden. — 2) Jean Jacq., epokgörande förf. o. filos., f. 1712 Genève, d. 78 Ermenonville. Skr.: *La nouvelle Héloïse* (59), *Le devin du village* (52), *Émile* (61), *Contrat social* (62), *Confessions* (67) m. m. — 3) Théod., landsk.-mål., f. 1812 Paris, d. 67.

**Roussillon** (russijång'), ford. fransk prov. vid Medelh., det nuv. depart. Pyrenées orientales.

**route** (rutt'), fr., väg, resa.

**routine** (rutīn), fr., se rutin.

**Rovigno** (-vin'jå), st. i Istrien v. Adriat. haf. 10,302 inv. Hamn.

**Rovīgo,** hert. af, se Savary.

**Roxāne,** dotter till den baktriske ståth. Oxyartes, sed. 327 f. Kr. Alex. d. stores gemål.

**Roxen,** insjö i Östergötl., 97 kv.km., gmfluten af Motalaström.

**royal** (rååjall'), fr., kunglig.

**Royal Society** (råj'all såsaj'eti), tre lärda samfund i London, Edinburgh och Dublin.

**rubāto,** it., tonk., »rubbadt tempo», den friare behandl. af ett tempo på uttrycksfullare ställen.

**rubel,** ry. silfvermynt à 100 kopek = 2,$_{92}$ kr.

**Ruben,** Jakobs äldste son och ättefader för R:s stam.

**Rubens,** Peter Paul, berömd nederl. mål., f. 1577 Siegen, d. 40 Antwerpen. Stift. af den brabantska skolan. Öfv. 1000 taflor.

**Rubenson,** 1) Alb., mus., f. 1826 Sthm, 72 inspektor (fr. 88 tit. direktör) vid Mus. akad., d. 01. — 2) Rob., fys., metreol., f. 1829 Sthm, prof., förest. för meteor. centralanstalten i Sthm, d. 92. Förf. — 3) Mauritz, publicist o. kommunalman i Göteborg, f. 1836, d. 99. »Flygande» korrespondent, rask och vaken.

**Rübezahl,** enl. sagan bergande i Riesengebirge.

**Rūbico,** *g. geogr.,* gränsflod mel. Gallien o. Italien. Cæsar tågade öfver denna 49 f. K.

**rubīdium,** Rb, alkalimetall, upptäckt af Bunsen gm spektralanalys.

**rubīn,** röd, dyrbar varietet af korund, fr. Ceylon. R. vägande öf. 3 karat äro dyrare än diamanter. **-glas,** med guldpurpur l. kopparoxid rödfärgadt glas.

**Rubinstein,** Anton, ty mus., f. 1829 nära Jassy, 62/67 dir. vid konservat. i Petersburg, d. 94. Firad pianovirtuos. Komp.: operor, orator., symfon., violinkonserter m. m.

**rubricera,** lat., förse med öfverskrift, ordna efter rubriker.

**rubrik,** lat., öfverskrift, afdelning.

**Rūbus** L., *Rosaceæ. R. fruticosus,* björnbärsbusken, i Europa o. orienten; *R. idæus* L., hallonbusken, i Europa, odlas för sin frukt; många andra arter.

**Rückert,** Friedr., ty. skald, f. 1788 Schweinfurt, d. 66. Utmärkt lyriker o. mästare i efterbildn. af främm. dikter.

**rudan,** *Carassius gibelio* Bloch, fisk af karparnas fam., till 42 cm. l.,

allmän, is. i dammar; former: sjöruda (större), dammruda (mindre).

**Rudbeck,** 1) Olof d. ä., lärd, f. 1630, studerade först anat. (uppt. 51 de lymfatiska kärlen) o. bot., blef 58 prof. i Upps., anlade den bot. trädg. Vann sin största ryktbarhet gm sitt arb. *Atland l. Manheim* (79/02), hvari han sökte bevisa, att Platons Atlantis var Sverige, d. 02. — Hans son 2) Olof d. y., lärd, f. 1660, 92/30 prof. i Uppsala, d. 40, gjorde stora saml. till ett planschverk of. sv. fåglar o. ägnade sig åt oklara jämförande språkstudier.

**Rudensköld,** 1) Karl, gref., förf., f. 1698, 61/65 o. 69/72 medlem af rådet, d. 83. Ansedd som vitter förf. — Dennes dotter 2) Magdalena, f. 1766, blef 84 hoffröken o. sed. Gustaf Armfelts älskarinna; ss. medveten om hans stämplingar, schavotterade hon 94 o. sattes på spinnhuset, fri 96, d. 23. — 3) Torsten, gref., förf., f. 1798? d. 59. Inlade stor förtjänst om folkskolan.

**Rüdesheim,** st. i Hessen-Nassau vid Rhen, 4,772 inv. Vin.

**rudimatērie,** lat., råämne.

**Rudin,** Erik Geo. Valdem. Nap., teol. förf., f. 1833 Ö. Ryd, Östergötld, fil. d:r 57, teol. d:r 77, teol. prof. 92/00, ledam. af Sv. akad. 96, har skr. predikosaml. *Evighetsvinkar, Läran om mskosjälen* m. m.

**rudiment',** lat., första grunden till ngt, outveckladt organ. **-är,** outvecklad.

**Rudolf,** 1) R. af Schwaben, 1059 hert. af Schwaben, 77 motkon. till Henr. IV, d. 80 efter slaget vid Mölsen. — 2) R. I, f. 1218, son till Albr. af Habsburg, 73 vald till kon., förvärfvade Österr., d. 91 Germersheim. — 3) R. II, f. 1552, Maximil. II:s son, 72 kon. af Ungarn, 75 af Böhmen, 76 kejs., alkemist o. astrol., lät jesuiterna råda, d. 12.

**Rudolstadt,** hst. i Schwarzburg-R., 12,494 inv.

**ruff,** holl., rum på fartygs däck, kajuta på segelbåt.

**Rufīnus** gallier, 394 mäktig min. hos östrom, kejs. Arcadius, mörd. 395.

**Ruge,** Arnold, ty. polit. förf., f. 1802 Rügen, d. 80 Brighton.

**Rügen,** preuss. ö. i Ö.-sjön, 968 kv.km., 47,022 inv. Hufvudort: Bergen. 1648/1814 svensk.

**Rūgendas,** Geo. Phil., ty. bataljmål, o. kopparst., f. 1666, d. 42.

**rūgier,** german. folk vid Oder, senare vid Donau, uppgick omkr. 500 i andra folk.

**Ruhmkorff,** Heinr. Dan., ty. mek., f. 1803 Hannover, d. 77. Uppf. den eft. honom uppkallade induktionsapparaten.

**Ruhr,** bifl. till Rhen t. h. 235 km. l.

**ruīn,** lat., förfall, undergång, lämning eft. byggnad. **-era,** förstöra, bringa t. undergång.

**Ruisdael,** (röjs'dal), berömd nederl. landsk.-mål., f. 1625, d. 82.

**rulād,** fr., kok., hoprullade fisk- l. köttstycken; *tonk.,* löpning i sång.

**Rule Brittann'ia** (rûl-), härska Britannia! eng. folksång.

**rulett** (rulätt'), fr., trissa; hasardspel, hvarvid man låter en liten kula falla på en i numrerade fält indelad roterande trissa. Den ruta, på hvilken kulan stannar, bestämmer vinst l. förlust.

**rullsten,** *geol.,* lösa, kantstötta stycken af klippmassor, dels spridda på jordytan, dels inbäddade i sand- o. lerlager.

**Rūmex** L. Syra, *Polygoneæ. R. acetosa* L., *scutatus* L. o. *patientia* L., i Europa, till grönsaker. Äfven andra arter ätliga.

**Rumīlien,** turk. landskap.

**rumōr,** lat., larm, buller. **-mästare,** fordom ordningsman vid hälsobrunn; lustigkurre.

**rumpparlamentet,** 1648 öknamn på eng. underhuset, sedan dess icke republikanskt sinnade medlemmar fördrifvits af Cromwell.

**Rumänien,** România, kon .-rike på Balkanhalfön, 131,353 kv.km., $6,_8$ mill. inv. Berg: Karpaterna, Transylvan. alperna. Floder: Donau, Aluta, Dumbovitsa, Seret, Prut. Prod.: säd, boskap, hudar, läder, garn, trä, olja. Inv.: rumäner, judar, bulgarer, magyarer, ryssar, greker, serber. Relig.: grek.-katol. J.: 3,204 km., T.: 7,679 km., Telef.: $5,_4$ mill. samtal. Armé: fredst.: 93,000 man, krigsst.: 287,000. Flotta: 31 fartyg, 101 kanoner, 2,412 man. Polit. indeln.: 32 distrikt; ford. Moldau o. Valakiet. Hst.: Bukarest. Öfr. st.: Jassy, Galacz, Braila, Krajova, Giurgevo, Fokschani, Piatra. Författn. 1866. — Hist.: R. ford. en del af rom. riket. I 10:e o. 11:e årh. bildades flere hertigd. i R., s. i 14:e årh. smnsmälte till 2 större stater: Moldau och Valakiet. Dessa voro en tid själfständ. men kommo senare under turk. välde. Till 1656 Moldau och Valakiet under ry. protektorat. Eft. Krimkriget åter under turk. öfverhöghet, men med autonom förvaltn. 1866 valdes prins Karl Ludv. af Hohenzollern-Sigmaringen till furste af R. 77 krig med Ryssland mot turk. Oafhäng.-förklaring s. å. Afträdde en del af Bessarabien till Ryssld o. fick i utbyte Dourudscha 78. 81 Karl I kon. af R.

**Rundetårn,** af Kristian IV till Trinitatiskyrkan i Köpenh. tillbyggdt torn.

**rundhufvud** kallades puritanerna i Långa parlamentet und. borgerl. kriget i Engld 1644/49 af kavaljererna (se d. o.).

**rundhult,** på fartyg gemensamt namn på master, stänger, rår m. m.

**rundmaskar,** *Nemathelmia,* djur m. osegmenterad, cylindrisk, säckformig l. trådlik kropp utan särskilda

rörelseorgan. Hit höra t. ex. trådmaskar, *Nematoidea,* o. plattmaskar, *Platyelmia.*

**Runeberg,** 1) Joh. Ludv., Finlands störste skald, f. 1804 Jakobstad, 32/37 red. f. »Helsingfors morgonblad», 37/57 lektor i Borgå, sed. 63 bunden vid sjukbädden, d. 77. Skr.: *Serviska folksånger i öfvers.* (30), de episka idyllerna *Elgskyttarne* (32), *Hanna* (36) och *Julqvällen* (41), den romant. berättelsen *Nadeschda* (41), romanscykeln *Kung Fjalar* (44) samt *Fänrik Ståls sägner* (I 48, II 60), s. skildra sv.-fin. kriget 1808/09. R:s sista verk var tragedien *Kungarne på Salamis* (63); dessutom psalmer, smärre berättelser m. m. — Hans son 2) Walter, framst. bildh., f. 1838, elev af Bissen, sed. 77 i Paris. »Apollon o. Marsyas», faderns staty m. m.

**Rūnius,** Joh., sv. skald, f. 1679, d. 13. Skr. diktsaml. *Dudaim.*

**Runn,** insjö i Dalarna, afrinner gm en kort å till Dalälfven.

**runor,** nordens äldsta bokstafsskrift. De äldre r., som äro gemensamma för alla got.-german. folk, utgjorde 24 tecken. De yngre, egendoml. för norden, utgjorde blott 16 tecken och finnas på många runstenar.

**runstycke,** kopparmynt i Sverige före 1845, = 1/12 skilling (=$0,_{17}$ öre).

**Ruotsinsalmi,** fin. fästn. på en ö i Fin. viken. Örlogshamn.

**rupee** (-pī), o.-ind. silfvermynt = $1,_{72}$ kr.

**Ruprecht,** kurf. af Pfalz sed. 1398, ty. kon. sed. 1400, d. 10.

**ruptūr,** fr., brytning, oenighet.

**Rurik,** en svensk viking, det ry. rikets grundl., eröfr. Novgorod 862, d. 879. Hans ätt härskade till 1598.

**rusdrycker** och rusmedel, verka först upplifvande, därpå bedöfvande o. förslappande: alkohol, eter, opium, haschisch, betel, coca m. m.

**Ruskin** (röss-'), John, eng. konstkritik. och förf., f. 1819, d. 00. Skr.: *Modern painters* (43/60), *The Stones of Venice* (51/53) m. m.

**rusniāker,** detsma som rutener.

**Russell** (röss-'), 1) lord John, eng. statsm., f. 1792, sed. 30 kabinettsmedlem, 35/41 inr.-min., 46/66 flere gånger prem.-min., d. 78. Framstående talare o. polit. — 2) Will. Howard R., förf., f. 1821 vid Dublin, sed. 54 krigskorrespondent för Times, d. 07 Kensington.

**russ'in,** de torkade bären af flere arter af vinrankan från Italien, Frankr., Span., Grekld, M. Asien m. fl. st.

**russtjänst** (eg. tjänst t. häst), krigstjänst, s. urspr. ålåg sv. adeln, men s. sedan blef ett på frälsejord hvilande besvär. Jfr frälse.

**Ruster Ausbruch,** ung. vin från staden Ruszt.

**rustīk,** lat., landtlig; *arkit.,* murverk af kvadersten med ohuggen framsida l. efterbildning af dylikt.

**Rustsch'uk,** bulgar. befäst st. vid Donau, 32,712 inv.

**rutēner** l. rusniaker, slav. folkstam i Galiz. o. Ungarn.

**rutēnium,** sällsynt metall af platinagruppen.

**Ruth,** moabitiska, stammoder för Davids hus. Om henne handlar R:s bok i G. T.

**rutīn,** fr., gm öfning förvärfvad färdighet. **-erad,** som har sådan färdighet.

**Rutland** (rött'-), grefsk. i n. England, 394 kv.km., 19,708 inv. Hst.: Oakham.

**Rütli** (Grütli), höjd i Uri vid Vierwaldstätter-sjön. Schweiz, förbundet stift. där 7—8/11 1307.

**Ruyter** (röj-'), Mich Adriaanszoon de, holl. sjöhjälte, f. 1607 Vliessingen, konteramiral, 65 mot de turk. korsarerna, 67 tvang han Engld till fred, stred 75 segerrikt mot Englds o. Frankr:s förenade flottor, d. 76 i följd af sår.

**Rybinsk,** ry. st. vid Volga, 25,223 inv.

**Rydberg,** 1) Abr., donator, f. 1784, d. 44. Donerade penning, t. inrättandet af en praktisk sjömansskola o. skeppsgossebrigg. — 2) Karl Henr., förf., publicist, f. 1820, d. 02, red. af tidn. Kapten Puff 56/65 och 72/74. Skr. teaterpjäser m. m. — 3) Olof Simon, hist. förf., f. 1822, utgaf 76/98 i 11 band *Sveriges traktater etc.,* d. 99. — 4) Abr. Viktor, skald, lärd, f. 1829, medarb. i Gbgs Handels- o. Sjöf.-tidn. 55/76, 77 ledarm. af sv. akad., sed. 84 prof. i kulturhist. vid Sthms högskola, d. 95 Djursholm. Skr.: rom. *Fribytaren på Östersjön* (57), *Den siste athenaren* (59) m. fl., *Bibelns lära om Kristus* (62), s. väckte ofantligt uppseende, *Romerska dagar* (76/77), *Dikter* (82), *Undersökn. i german. mytol.* (86), en mästerl. öfvers. af Goethes *Faust, Vapensmeden* (91), ett nytt band *Dikter* (s. å.), *Om nakenhet och klädselsätt* (95) m. m.

**Rydboholm,** 1) bomullsspinneri i Älfsb. l. 2) herregård i Sthms l., Gust. Vasas ungdomshem.

**Rydelius,** Andr., filos, förf., f. 1671, 10 prof. o. 34 bisk. i Lund, d. 38. Skr.: *Nödige förnuftsöfningar* m. m.

**Rydin,** Herm. Ludv., jur., f. 1822, 55/90 prof. i Uppsala, d. 04. Skr.: *Föreningen mel. Sverige o. Norge etc.* (63), *Svenska riksdagen* (73/79) m. m.

**Rydqvist,** Joh. Erik, språkf., f. 1800, 58/65 bibliotekarie vid k. bibliot., 49 led. af sv. akad., d. 77. Skr.: *Nordens äldsta skådespel* (36), *Svenska språkets lagar* (50/74 o. 83), ett epokgörande verk, m. m.

**rygg|kota,** består af en främre, halfcylindr. del, kroppen, o. en bakre bågform. del med 4 ledutskott. Jfr ryggraden. — **-märgen,** den del af nervsyst., s. utgår från förlängda märgen o. fyller ryggkotornas kanal. Består af en yttre hvit o. en inre grå massa. Från r. utgå 31 nervpar, af hka de främre äro motoriska, de bakre sensitiva. — **-märgs|sjukdomar** bestå i akuta l. kron. inflammat., tuberkulos, nybildningar,

ryggmärgstvinsot m. fl. Mestadels åtföljda af förlamning. — **-märgstvinsot,** *Tabes dorsalis,* kronisk sjukdom, s. beror på en förstörande förändring af bakre ryggmärgssträngarna. Börjar m. smärta i benen, osäkerhet i gången och myrkrypning i huden samt slutar med förlamn. af armar och ben. Obotlig l. varar mycket länge. — **-raden,** den benartade, pelarform. förbindelsen mellan hufvudet och bäckenet, hos mskan smnsatt af 33 ryggkotor, af hka 24, näml. 7 hals-, 12 bröst- o. 5 ländkotor, kallas verkliga, de öfriga 9, som bilda sakralbenet o. tångbenet, kallas falska kotor. — **-rads|djur,** *Vertebrata,* symmetriska djur med brosk- l. benartadt skelett, rödt blod och ej mer än 2 par extremiteter. Klasser: däggdjur, fåglar, kräldjur, amfibier, fiskar.

**rysch,** fr., veckad remsa till garnityr.

**ryska kyrkan,** gren af grek.-kat. kyrk., s. grundades gm Vladimir I 988 o. löste sig fr. patriarkatet i 15:e årh. Sed. 1721 är tsaren kyrkans påfve.

**ryska språket och litteraturen.** Språket är en gren af den slav. spr.-stammen med egna, mest fr. grek. tagna skriftecken. — Litterat.: Äldsta litterära minnesmärken äro legender o. sagor. Med tatarernas inträngande kväfdes all litterat. Först med Peter d. st. började den uppblomstra: eftrebild.n af fransm. (Kantemir, Lommonossov. Trediakovski, Sumarokov, Cheraskov m. fl.). Liksom Peter uppmuntrade äfven Katarina litterat. Under hennes tid framstodo Dershavin, Visin, Karamsin, s. bekämpade d. franska klassiciteten. Eft. 1812 börjar en nationell period i ry. litt. I spetsen för den slavofila skolan står Rysslands störste skald Alex. Serg. Puschkin. Denna skolas motståndare, de s. k. västeuropéerna, förklarade sig för den franska smaken (Herzen, Ogarev m. fl.). Gogol skildrade äfv. det lägre folkets lif. Bland 1800-talets förf. märkas Ivan Turgenjev och efter honom

Gontscharov, Tolstoi m. fl.

**rysk-japanska kriget 1904/05,** ett mel. Rysslđ o. Japan, på grund af att Ryssld icke ville utrymma Mandschuriet, utbrutet krig, i hkt Japan slutade som segervinnare och erhöll i fred. i Portsmouth (N.-Amer.), öfverhögheten öfver Korea o. södra delen af ön Sakalin.

**Ryssland,** Rossiya, kejsardöme, Europas största stat. Europ. R., 5,377,444 kv.km., 128 mill. inv. Därtill komma ry. besittningar i Asien, tillsammans 26 mill. kv.km. o. omkr. 18 mill. inv. Europ. R. gränsar i n. till N. Ishafv.; s. Kasp. haf., turk. Armenien, Persien, Svarta hafv.; ö. Sibir.; v. Skandinavien, Ö.-sjön, Tyskland, Österr. Berg: Ural, Kaukasus, Valdai. Toppar: Elbrus, Kasbek, Taganai, Iremel. Floder: Petschora, Dvina, Neva, Düna, Memel, Weichsel, Prut., Dnjestr, Bug, Dnjepr, Pripet, Desna, Don, Donez, Kura, Aras, Terek. Kuban, Volga, Kama, Oka, Moskva, Ural, Mesen. Sjöar: Enare, Saima, Onega, Ladoga, Ilmen, Peipus, Elton. Prod: spannmål, mjöl, majs, lin, hudar, trä, läder, pälsverk, min. oljor, petroleum, oxar, kaviar, galoscher, grafit. Inv.: ryss., pol., bulgar., serb., litaver. letter, finnar, lappar, liver, samojeder, syrjäner, tscheremisser, mordviner, baschkirer, kirgiser, kalmucker, jud., zigenare, tyskar, svenskar m. fl. Relig.: grek.-kat. Polit. indeln.: 78 guv. o. storfurstend. Finland m. 7 län. Hst.: S:t Petersburg. Öfr. större städer: Moskva, Varschav, Odessa, Riga, Lodz, Cherson, Kiev, Kischinev, Charkov, Kasan, Vilna, Cherkov, Saratov, Nikolajev, Elisabetgrad, Astrakan, Tula, Orel, Berditschev, Dünaburg, Samara, Reval

Libau, Bjelostok m. fl. — Hist.: R. äldsta inv. voro slaver. 862/ 1224 härskade skandinav. varäger i R., af hka den förste var Rurik. Und. Vladimir, 980/1015, infördes grek.-kat. kristendom. 988. 1147 grundlades Moskva. I börj. af 13:e årh. var R. deladt i 10 furstend. 1224 inföllo mongolerna o. grundade ett välde, som upphäfdes 1480 af Ivan Vasiljevitsch, 1462/05. Hans son Vasilij, 1505/33, antog tsartitel o. grundade Rysslands enhet. Under Ivan II, 1533/84, eröfrades Kasan o. 1568 började Sibiriens eröfr. Med hans son Feodor utslockn. Ruriks stam 1598. 1610/13 R. und. pol. välde. 1613/45 Mikael Romanov tsar, 1682/25 Peter d. st. 1700/21 krig m. Sverige, eröfr. af Östersjöprov. 1725/27 Katarina I, 1727/30 Peter II. 1741/62 Elisabet, s. hade krig med Sverige o. eröfr. en del af Finld. 1762 kom huset Holstein-Gottorp patronen. 1762/96 Katar. II; 1768/74 1:a ry.-turk. kriget, Krims eröfr. 1787/92 2:a kriget med Turkiet, eröfr. af landet mel. Dnjestr o. Bug. 1788/90 krig m. Sverige. 1795 förvärfvades Kurland. Polens deln. s. å. 1796/01 Paul I, 1801/25 Alex. I. 1805/07 krig m. Frankr., 1808/09 krig m. Sverige, eröfr. af Finld. 1806/12 3:e ry.-turk. kriget, eröfr. af Moldau och Valakiet. 12/13 förhärjades R. af fransm. und. Nap. I. 25/55 Nikolaus I. 26/28 krig m. Pers., eröfr. af en del af Armenien, 28/29 krig m. turk. 53/56 Krimkriget med Engld, Frankr., Turk. o. Österr., 55/81 Alex. II. Krig i Kaukasus, förfärfv. af Amurlandet, eröfr. af Turan. Lifegenskapens upphäfv. 61. 63 pol. upproret. 76/77 krig med Turkiet, eröfr. af en del af turk. Armenien o. utvidgning af Bessarabien, sed. 97 förb. med Frankr., 04/05 krig med Japan för Mandschuriet o. Korea, slutade med nederlag för Ryssland, 05 upprättades riksduman. Nuv. tsar Nikolaus II, sed. 1894. — Inkomst- och utgiftsstat för 1908 slutade på 2,581 mill. rubel. Statsskulden (1908) 8,710 mill. rubel. J. 71,511 km. T. 242,440 km. Telef. $280,_3$ mill. samtal. Armé (i fredstid): 1,384,000, 4,958 kanoner, i krigstid 2,150,000 man. Flotta: 407 fartyg med 2,729 kanoner och 35,194 man.

**ryssolja,** se björktjära.

**rytm,** gr., taktmässig, likformig rörelse; is. talet o. framför allt versens välljud, för så vidt den beror på mått- o. tonförhållanden; *tonk.,* bestämd ordning i takten. **-isk,** taktmässig, afmätt.

**Rå,** fiskläge och municip.-samh. i Malmöh. l. vid Öresund, 2,068 inv. (08).

**rådbråkning,** dödsstraff, som bestod däri, att förbrytarens lemmar krossades och hans kropp lades på ett hjul.

**rådjuret,** se hjortsläktet.

**råg,** *Secale* L., *Gramineæ.* Vanlig r., *S. cereale* L., fr. Högasien, lämnar det viktigaste materialet för bröd i n. Europ.

**råkan,** se kråksläktet.

**Råneälf,** uppr. i Gellivare socken, utf. i Bottn. viken.

**rå- o. rörshemman,** till det ypperl. frälset hör. hemman, hka dock hade att erlägga half russtjänstbevillning.

**Råttornet** i Bingen, bekant gm sagan om den af råttor förföljda ärkeb. Hatto I (se d. o.). Nu vakttorn.

**råttsläktet,** *Mus,* af gnagarnas ordning. Hit höra svarta råttan, *M. rattus* L., bruna råttan, *M. decumanus* Pall., skogsmusen, *M. sylvaticus* L., husmusen, *M. musculus* L. Variera stundom hvita, särskildt den sista arten.

**rädisa,** se Raphanus.

**räfsläktet,** *Vulpes,* tillh. hunddjuren, *Canidæ.* Skogsräfven, *V. vulgaris* Gray, 75 cm. l., allmän i skogs- o. bergstrakter.

Fjällräfven, *V. lagopus* L., täml. allmän i n. Sverige, 60 cm. l.

**räka,** *Crangon vulgaris* Fab., af kräftdjurens klass, 8 cm. l., Nordsjön, Sveriges västra kust; välsmakande.

**räkneord,** adjekt., som tjäna till att bestämma antalet af föremål. Indelas i grundtal (ett, två, tre o. s. v.) och ordningstal (första, andra, tredje o. s. v.)

**räl,** eng., järnvägsskena.

**ränta,** kapitals afkastn., kapital-r., ersättn. för lån af annans kapital, låne-r., den ena af f. d. sv. grundskatterna, grund-r. (se d. o.).

**rätt,** i objektiv mening: inbegreppet af regler för mnskornas förhållande till haa och till staten; subjektivt: den enskildes verk samh. gent emot andra, för så vidt den bestämmes af r. i obj. mening.

**rättika,** se Raphanus.

**rätts|filosofi** (filosof, rättslära, naturrätt), omfattar den filos, undersökn. of. rättens väsen och inneh. **-vetenskap** (jurisprudens, juridik), den vetenskapliga bearbetn. o. framställningen af rätten.

**rätvingar,** *Orthoptera,* insektsordn. med bitande mundelar, 2 olika vingpar, ofullständig förvandling.

**Rääf,** Leon. Fredr., fornf., f. 1786, d. 72 ss. kammarjunkare. Skr.: *Beskrifn. öfver Ydre härad etc.* (56/75, 5 bd) m. m.

**Röda hafvet,** del af Ind. haf. mel. Arabien o. Afrika, står gm sundet vid Babelmandeb i förbindelse m. Ind. haf., i n. gm Suezkanalen med Medelhafvet.

**Röda korset,** på en internationell konvention i Genève 1864 grund, fri vill. förening för vård af sjuke o. sårade i fält. Åtnjuter internationellt skydd. Tecken: rödt kors på hvit botten. Jfr Genève konventionen.

**röda tråden,** i allt tågvirke i eng. marinen invävd tråd. I figurl. bet.: det genomgående i något.

**rödblindhet,** se daltonism.

**Rödeby,** socken i Blekinge l. Nils Dacke sköts i R. skog 1543.

**rödskinn,** namn på indianer.

**rödsot,** *Dysenteria,* infektionssjukdom, som är lokaliserad i groftarmen, där den framkallar en svår difterit. inflammat. Symtom: feber, slemmig och blodig uttömning. Behandl.: ricinolja, opium.

**rödspottan,** se flundran.

**rödstjärten,** *Luscinia,* af trastfåglarnes fam. Svarta r., *L. tithys* Sc., och vanliga r., *L. phœnicurus* L., den senare

allmän hos oss.

**röfvarsynoden,** kyrkomöte i Efesos 449, där den monofysit. läran med våld gmdrefs. R:s beslut upphäfdes i Kalkedon 451.

**rök,** består af gaser, ångor o. half- l. icke förbrända kroppar.

**rökelse,** afrikanskt gummiharts af Boswellia-arter, luktar angenämt balsamiskt, användes vid katol. gudstjänster.

**röktopās,** *min.,* gulbrun, ofta nästan svart bergskristall, s. förekommer i Sibirien.

**Römer,** Ole, dan. astron., f. 1644, prof. i Köpenh., beräknade ljusets hastighet, d. 10.

**rönn,** se Sorbus.

**Rönne,** st. på Bornholm vid Östersjön, 7,292 inv.

**Rönneån,** bildar aflopp för Ringsjön i Skelderviken af Kattegatt.

**Röntgen,** Vilh. Konr., ty. fys., f. 1845 Lennep, 76 prof. i Strassburg, sed. 99 i München, is. bekant gm upptäckt, af de eft. honom uppkall. röntgenstrålar. Nobelpristagare 01.

**Röntgenstrålar** l. X-strålar, *fys.,* ett slags af den ty. fys. Röntgen 1896 uppt. elektr. strålar, som passera gm ogmskinliga kroppar o. som möjliggöra iakttagande af inre kroppsdelar.

**Röros,** st. i Norge vid Glommen, 1,600 inv.

**rörpost,** inrättn. för befordr. af bref o. paket i slutna rörledningar, hvarvid man begagnar sig af

förtätad lufts tryckande l. förtunnad lufts sugande verkan. Hastighet omkr. 1,000 m. i minuten.

**rörsopp,** se Boletus.

**Rörstrand,** porslinsbruk på Norrmalm i Sthm, anlagdt 1726.

**röst,** den ton, s. vid utandning villkorligt alstras gm stämbandens vibration i struphufvudet. R:s styrka beror på olika lufttryck, dess höjd på stämbandens olika spänning.

## S.

**S, s,** konsonant, 19:e bokst. i alfab., förk. för *sankt, Sextus, söder, segno, sinistra, senza, slower* (långsammare, på ur), *sida* m. m.

**S,** kem. tecken på sulfur (svafvel).

**Saale** (sale), 1) bifl. till Elbe, 364 km. l., 2) frank. S., bifl. till Main, 111 km. l.

**Saar** (sar), biflod till Mosel, 246 km. l.

**Saarbrücken** (sar-), st. i Rhenprov. vid Saar, 26,942 inv. Sl. 6/8 1870.

**Saarlouis** (sarluī-). befäst st. i Rhenprov. vid Saar, 8,309 inv.

**Saba,** *g. geogr.,* landsk. i s. Arabien. Eu drottn. af S. besökte Salomo.

**sabadilla** Brand., *Colchicaceæ. S. officinarum* Brand., ört fr. Mexico, lämnar s. k. sabadilla- l. husarfrön, mot ohyra.

**sabb'at,** hebr., den 7:e (hvilo-) dagen i veckan hos israeliterna. Sabbatsår, hos israelit. hvart 7:e år, hkt af dem hölls heligt.

**sabell'er,** namn på de fornital. folk, s. härstammade fr. sabinerna.

**Sabīnbergen,** sidokedja af Apenn. i mell. Italien.

**sabīner,** ford. folk i mell. Ital.

**sacerdotāl,** lat., prästerlig, präst-.

**Sachs,** Hans, skomakare o. mästersångare, f. 1494 Nürnberg, d. 76. Skr. of. 6,000 sånger.

**Sachsen,** ty. kon-rike, 14,993 kv.km., 4,516,234 inv. Gränsar: i n. till prov. Sachsen o. Schlesien, s. Böhm. o. Baiern, ö. Schles. och Böhm., v. prov. S. o. thüring. stat. Berg: Erzgebirge, Fichtelgebirge, Lausitzer gebirge. Floder: Elbe, Schwarze o. Weisse Elster, Mulde, Pleisse. Näringar: bosk.-skötsel, landtbruk, skogsbruk, grufdrift. Hufvudrel.: evang. Hst.: Dresden. Öfr. städer: Bautzen, Freiberg, Glauchau, Leipzig, Meerane, Chemnitz m. fl. — Hist: Det nuv. kon.-riket S. uppstod af det forna markgrefsk. Meissen. 1422 belånades markgref. Fredr. med hertigd. S., som nu med Meissen bildade kurfurstend. S. 1547 erhöll hert. Morits S. i förläning. 1680/91 Joh. Geo. III kurf. Fredr. Aug. I tillika kon. i Polen, men 1706 förlor. pol. kronan. 1733/63 Fredr. Aug. II 1:e kon. af S. 14 deln. af S. 48 revolut. 66 krig med Preuss. 70 med Preuss. mot Frankr. Nuv. kon. Fredrik Aug. III, sed. 04.

**Sachsen,** preuss. prov., 25,250 kv.km., 2,978,659 inv. Hst.: Magdeburg.

**Sachsen-Altenburg,** ty. hertigd. i Thüringen, 1,324 kv.km., 206,508 inv. Hst.: Altenburg. Nuv. hert. Ernst II, sed. 08.

**Sachsen-Koburg-Gotha,** ty. hertigd. i Thüringen, 1,968 kv.km., 242,482 inv. 2 del.: S.-Koburg o. S.-Gotha. Hst.: Koburg o. Gotha. Nuv. hert.: Karl Edvard, sed. 00.

**Sachsen-Meiningen,** ty. hertigd. i Thüringen, 2,468 kv.km., 269,000 inv. Hst. Meiningen. Nuv. hert.: Georg II, sed. 1866.

**Sachsenspiegel,** ty. lagbok, förf. 1215/35 af en sachs. adelsman Eyke v. Repkow. Mycket ansedd und. medeltiden.

**Sachsen-Weimar-Eisenach,** ty. storhertigd. i Thüringen, 3,615 kv.km., 388,000 inv. Hst. Weimar. Nuv. storhert.: Vilhelm Ernst, sed. 01.

**Sachsiska Schweiz,** berglandskap

förtätad lufts tryckande l. förtunnad lufts sugande verkan. Hastighet omkr. 1,000 m. i minuten.

**rörsopp,** se Boletus.

**Rörstrand,** porslinsbruk på Norrmalm i Sthm, anlagdt 1726.

**röst,** den ton, s. vid utandning villkorligt alstras gm stämbandens vibration i struphufvudet. R:s styrka beror på olika lufttryck, dess höjd på stämbandens olika spänning.

## S.

**S, s,** konsonant, 19:e bokst. i alfab., förk. för *sankt, Sextus, söder, segno, sinistra, senza, slower* (långsammare, på ur), *sida* m. m.

**S,** kem. tecken på sulfur (svafvel).

**Saale** (sale), 1) bifl. till Elbe, 364 km. l., 2) frank. S., bifl. till Main, 111 km. l.

**Saar** (sar), biflod till Mosel, 246 km. l.

**Saarbrücken** (sar-), st. i Rhenprov. vid Saar, 26,942 inv. Sl. 6/8 1870.

**Saarlouis** (sarluī-). befäst st. i Rhenprov. vid Saar, 8,309 inv.

**Saba,** *g. geogr.,* landsk. i s. Arabien. Eu drottn. af S. besökte Salomo.

**sabadilla** Brand., *Colchicaceæ. S. officinarum* Brand., ört fr. Mexico, lämnar s. k. sabadilla- l. husarfrön, mot ohyra.

**sabb'at,** hebr., den 7:e (hvilo-) dagen i veckan hos israeliterna. Sabbatsår, hos israelit. hvart 7:e år, hkt af dem hölls heligt.

**sabell'er,** namn på de fornital. folk, s. härstammade fr. sabinerna.

**Sabīnbergen,** sidokedja af Apenn. i mell. Italien.

**sabīner,** ford. folk i mell. Ital.

**sacerdotāl,** lat., prästerlig, präst-.

**Sachs,** Hans, skomakare o. mästersångare, f. 1494 Nürnberg, d. 76. Skr. of. 6,000 sånger.

**Sachsen,** ty. kon-rike, 14,993 kv.km., 4,516,234 inv. Gränsar: i n. till prov. Sachsen o. Schlesien, s. Böhm. o. Baiern, ö. Schles. och Böhm., v. prov. S. o. thüring. stat. Berg: Erzgebirge, Fichtelgebirge, Lausitzer gebirge. Floder: Elbe, Schwarze o. Weisse Elster, Mulde, Pleisse. Näringar: bosk.-skötsel, landtbruk, skogsbruk, grufdrift. Hufvudrel.: evang. Hst.: Dresden. Öfr. städer: Bautzen, Freiberg, Glauchau, Leipzig, Meerane, Chemnitz m. fl. — Hist: Det nuv. kon.-riket S. uppstod af det forna markgrefsk. Meissen. 1422 belånades markgref. Fredr. med hertigd. S., som nu med Meissen bildade kurfurstend. S. 1547 erhöll hert. Morits S. i förläning. 1680/91 Joh. Geo. III kurf. Fredr. Aug. I tillika kon. i Polen, men 1706 förlor. pol. kronan. 1733/63 Fredr. Aug. II 1:e kon. af S. 14 deln. af S. 48 revolut. 66 krig med Preuss. 70 med Preuss. mot Frankr. Nuv. kon. Fredrik Aug. III, sed. 04.

**Sachsen,** preuss. prov., 25,250 kv.km., 2,978,659 inv. Hst.: Magdeburg.

**Sachsen-Altenburg,** ty. hertigd. i Thüringen, 1,324 kv.km., 206,508 inv. Hst.: Altenburg. Nuv. hert. Ernst II, sed. 08.

**Sachsen-Koburg-Gotha,** ty. hertigd. i Thüringen, 1,968 kv.km., 242,482 inv. 2 del.: S.-Koburg o. S.-Gotha. Hst.: Koburg o. Gotha. Nuv. hert.: Karl Edvard, sed. 00.

**Sachsen-Meiningen,** ty. hertigd. i Thüringen, 2,468 kv.km., 269,000 inv. Hst. Meiningen. Nuv. hert.: Georg II, sed. 1866.

**Sachsenspiegel,** ty. lagbok, förf. 1215/35 af en sachs. adelsman Eyke v. Repkow. Mycket ansedd und. medeltiden.

**Sachsen-Weimar-Eisenach,** ty. storhertigd. i Thüringen, 3,615 kv.km., 388,000 inv. Hst. Weimar. Nuv. storhert.: Vilhelm Ernst, sed. 01.

**Sachsiska Schweiz,** berglandskap

i kon.-riket Sachsen på båda sidor om Elbe.

**sackarīn,** *kem.,* ett af stenkolstjära framställdt ämne med intensiv söt smak.

**sackarōs,** rörsocker.

**sacra,** lat., heliga ting.

**Sacrament'o,** 1) fl. i n.-amer. stat. Kaliforn. 2) hst. i nord.-amer. stat. Kaliforn., 30,442 inv. Jordbäfn. 18/4 06.

**sacrilēgium,** lat., helgerån.

**Sacy** (sassī), Ant. Isaac, baron Sil-vestre de, fr. orientalist, f. 1758 Paris, d. 38. Skr.: *Grammaire arabe* m. m.

**Sá da Bandēira,** Bernardo, visconde de, port. statsm., f, 1796, 32/35, 35/36 o., efter sin uppresn. mot Saldanha (46), 56/59 marin-, 60/64 krigsmin., 68/70 min.-pres., d. 76.

**sadducēer,** jud. sekt fr. tiden kort före Kristi uppträdande, förkastade den muntliga traditionen.

**Sadi,** pers. skald, f. 1184, d, 1201. Skr.: lärodikt. *Gulistan* o. *Bostan.*

**Sādowa,** böhm. by, sl. 3/7 1866.

**saffiān** (marokäng), af getskinn beredt färgadt läder.

**safflōr,** vild saffran, de torkade blommorna af *Carthamus tinctorius.* Gult färgämne.

**saff'ran,** de torkade pistillerna af *Crocus sativus,* gult färgämne.

**safīr,** blå varietet af korund, fr. Ceylon, Böhmen.

**Saga,** *nord. myt.,* en af åsynjorna, historiens gudinna.

**sago,** malaj., ett slags stärkelsemjöl, s. vanligen erhålles af vissa palmarters märg.

**Sagån,** fl. i Västmanl., utf. i Mälaren, 75 km. l.

**Saharā,** öken i n. Afrika mel. Egypt. och Atlanten, 6,180,000 kv.km. Består af flygsandfält, berg o. tal.: oaser. Prod.: dadelpalmen. Djur.: antilop, giraff, lejon, apa, kamel m. fl. Befolkn.: araber, berber.

**sahīb,** arab., herre.

**Sahlgren,** Nikol., köpm., patriot, f. 1701 Göteb., 33/68 dir. för ost-ind. kompaniet, d. 76, Gjorde storart, donat. till allmännyttiga inrättningar.

**Sahlin,** Karl Yngve, filos., f. 1824, 64/94 prof. i Upps. Den förnämste utvecklaren af Boströms system. Förf.

**Saïda** ford. Sidon, st. i Syrien vid Medelh., 11,300 inv.

**Saïd Pascha,** vicekon. i Egypt., Mehemed Alis 4:e son, f. 1822, reg. sed. 84, klok och frisinnad, d. 03.

**Saidschütz,** by i Böhmen, hälsobrunn.

**Saifallah,** se Chalid.

**Saigon** l. Saigun, hst. i Kochin-kina, 50,900 inv. Frihamn.

**Saima,** sjö i Finld, 1,760 kv.-km., afrinner gm Vuoxen i Ladoga.

**saint** (säng), fr., helig.

**Saint Albans** (sent ålbens), st. i eng. grefsk. Hertford, 16,019 inv. Bisk. Sl. 1455 o. 1461.

**Saint Andrews** (sent' en'drus), skot. st. vid S.-A.-viken, 7,621 inv. Univ.

**Saint Arnaud** (sängt arnå), Jacq. Leroy de, fr. marsk., f. 1796 Bordeaux, 51 krigsmin., d. 57 ss. befälh. på Krim.

**Saint Barthélemy,** se Barthélemy.

**Saint Brieuc** (säng briök), fr. st. vid Atlanten, 22,198 inv. Hamn. Bisk.

**Saint Cloud** (säng klū), tr. st. vid Seine, 7,196 inv. Slott.

**Saint Cyr** (säng sīr), Louis Gouvion, markis, fr. marsk., f. 1764, tjänade republ. o. Napol. I, kapitul. 13 i

Dresden, fången, 15/19 omväxlande krigs- o. marinmin., d. 30.

**Saint-Denis** (säng denī), 1) Fr. st. vid Seine, 60,809 inv. 2) Hst. på ön Bourbon, 27,392 inv. Hamn.

**Sainte Beuve** (sängt bov'), Charl. Aug., fr. skald o. förf., f. 1804, d. 69. Skr. poet., krit. o. hist. verk.

**Sainte-Croix** (sängt kråa'), dan. ö bland Antillerna, 218 kv.km., 18,590 inv. Hst.: Kristianssted.

**Saint-Étienne** (sängt etjänn'), fr. st. nära Loire, 147,000 inv. Sidenfabr., stål- o. järnmanufaktur.

**Saint-Germain** (säng schermäng'), gref., kallade sig en äfventyrare

i 18:e årh., s. utgaf sig för att vara 2,000 år gammal, d. 1780 Ekernförde.

**Saint-Germain en Laye** (säng schermäng' ang lä), fr. st. vid Seine, 17,247 inv. Slott. Freder 1570 och 1679.

**Saint Gervais** (säng schervä), fr. badort vid Pyrenéerna, 2,022 inv.

**Saint Helens** (sent hell'ens), st. i eng. grefsk. Lancaster, 91,153 inv. Fabr.

**Saint John** (sent dschånn), fl. i N-Amer., utf. i Fundyviken af Atlanten, 533 km. lk.

**Saint Johns** (sent dschånns'), 1) hst. i New Foundland vid Atlanten, 31,142 inv.; 2) st. i New Brunswick vid fl. Saint John o. Atlanten, 45,000 inv. Hamn.

**Saint-Just** (säng schyst), Ant., fr. revolut., f. 1767, Robespierres vän, med honom giljot. 28/7 1794.

**Saint Lawrence,** se Lawrence, St.

**Saint Louis** (sent' lûis), n.-amer. st. i Missouri vid Mississippi, 649,320 inv. Park, börs, katedr., univ., bibliot., museum, akad.

**Saint Louis** (säng luī), fr. st. i Senegambien v. Senegal, 24,070 inv. Hamn.

**Saint Malo** (säng mala), fr. befäst st. vid Kanalen, 11,486 inv. Hamn.

**Saint Martin** (säng martäng'), Louis Claude, markis de, kallad »den okände filosofen», fr. mystisk teosof, f. 1743, d. 03. Skr. *L'homme de désir,* 2 bd, m. m.

**Saint-Nazaire** (säng nasär), fr. st. vid Loire och Atlanten, 35,813 inv. Hamn.

**Saint-Nicolas** (säng nikåla'), belg. st., 32,767 inv. Fabr.

**Saint-Omer** (sängt åmēr), fr. befäst st. vid Aa, 20,837 inv.

**Saint- Paul** (sent pål), hst. i Minnesota (N.-Amer.) vid Mississippi, 204,000 inv.

**Saint-Pierre** (säng pjär), 1) Fr. st., sed. 85 förenad m. Calais; 2) St. på Martinique, 26,041 inv. (1901); förstörd d. 8/2 02 gm utbrott af vulkanen Mont Pelé.

**Saint-Pierre** (~), Bern. de, fr. förf., f. 1737, d. 14. Vidtberest. Skr.: *Études de la nature* (84) o. den berömda rom. Paul et Virginie (89) m. m.

**Saint Quentin** (säng kangtäng'), fr. st. vid Somme, 50,278 inv.

**Saint Saëns** (säng sangs'), Charl. Cam., fr. komp., f. 1835. Skr. operor (*Samson et Dalila* m. fl.), *Danse macabre,* körer, symfonier m. m.

**Saint-Simon** (sängsimång'), 1) Louis de Rouvroy, hert. af, f. 1675, d. 55 Paris. Skr. berömda memoarer. — 2) Claude Henri, gref., socialist, f. 1760 Paris, d. där 25, hvarpå hans anhäng. utbildade hans syst., S.-Simonismen, s. förkastade arfsrätten. Enfantin tillfogade en ny myst. relig., hvarpå sekten upplöstes 32.

**Saint Vin'cent** (-sennt), brit. ö bland Antillerna, 381 kv.km., 50,000 inv.

**Saïs,** *g. geogr.,* hst. i nedre Egypt.

**saison** (säsång'), se säsong.

**Sakalīn,** 1) Ry., i söder japansk, ö i Okotska haf. framför Amurs mynn., 75,000 kv.km., 28,113 inv. (ainos). Kolrik. 2) Se Amur.

**Sakāra,** egypt. by i libyska öknen, med tempelruiner och pyramider.

**sakrament',** lat., en af Kristus instift. helig handl., s. und. synbara tecken meddelar himmelska nådegåfvor. Den kat. kyrkan har 7 (dop, nattvard, konfirmat., bot, sista smörjelsen, prästvign., äktenskap), den evang. 2 (dop, nattvard).

**sakristān,** lat., kat. klockare.

**sakristīa,** lat., rum i kyrkan, där prästerna tillreda sig för gudstjänsten.

**Sakun'tala,** drama af Kalidasa.

**Sala,** st. i Västmanl. vid Sagån, 7,662 inv. (08). Privil. under Sten Sture d. y. och Gust. Vasa. Silfvergrufva.

**saladēros,** sp., slakterier i S.-Amerika.

**Saladin** (Sala eddin), sultan, urspr. Jussuf ibn Ejub, kurd, f. 1137, uppsvingade sig 71 till Egyptens härsk., eröf. Syrien, 87

Jerusalem o. Akka, sed. han slagit korsfararne vid Hattin, stred mot Rik. Lejonhjärta, d. 93 Damaskus.

**Salādo,** bifl. till Parana, 1260 km. l.

**Salaman'ca,** sp. st. vid Tormes, 25,690 inv. Bisk. Univ. Sl. 27/7 1812.

**salamander,** *Salamandra,* af stjärtamfibiernas ordn. Eld-s., *S. maculata* Laur., 15 cm. l., i Europas o. N.-Afrikas skogar, föremål för många fabler, ej giftig.

**Sālamis,** *g. geogr.,* 1) ö vid Attika, sl. 480 f. K., 2) st. på Cypern. Berömdt Zeustempel.

**salangānen,** ostind. svala, *Collocallia esculenta* Gray, med ätbara bon.

**Sala y Gomez** (-i-), klippö i Stilla haf., uppt. 1793 af spanjorerna.

**Saldanha** (-danja), João Carlos, hert., port. statsm., f. 1790 Arinhaga, sed. 25 flere gngr min., sed. 33 min.-pres., 51/56 faktisk diktator, 70 åter min.-pres., d. 76 London ss. sändeb.

**sal'do,** it., vid ett kontos afslutande skillnaden mel. debet o. kredit.

**Salem,** hamnst. i Massachusetts (N.-Amer.), 37,580 inv.

**salem,** se selam.

**Saler'no,** it. st. vid S.-viken, med omkr. 42,727 inv. Handel.

**Salford,** st. i eng. grefsk. Lancashire, 231,514 inv. Handel.

**salfva,** lat., 1) samtidigt affyrande af en mängd skott, 2) läkemedel med mjuk konsistens till ingnidning på huden o. s. v.

**salicylsyra** förekomm. i blommorna af *Spiræa ulmaria* och framställes gm kolsyras inverkan på fenolnatrium. Bildar färg- o. luktlösa prismor, med sötsur smak. Användes till konservering af födoämnen o. som salicylsyradt natron till läkemedel.

**sālier,** se franker.

**salīn,** lat., saltverk.

**salipyrīn,** *kem.,* salicylsyradt antipyrin, medel mot feber, kron. ledgångsreumatism o. influensa.

**Salisbury** (salsberri), eng. st. i grefsk. Wiltshire, 17,117 inv.

**Salisbury** (~), Rob. Arthur Cecil, marquis, eng. statsman, f. 1830, 66 o. 74/78 min. för Indien, 78 utr.-min., 85 o. 86 samt 85/92 och 95/02 premiärmin., d. 03. Konservativ.

**saliska lagen,** *lex salica,* äldsta german, rättskälla, från 5:e årh. Enl. s. äro döttrar uteslängda fr. arf- o. tronföljd.

**salīv,** lat., spott.

**sallad,** sallat, rätt af vissa grönsaker, salladsväxter, tillagad med ättika, olja etc.

**Sallustius,** Cajus S. Crispus, rom. hist. förf., f. 86 f. K., Cæsars vän, d. 35. Skr.: *Historiarum libri V,* som gått nästan förlorad, samt *De conjuratione Catilinæ* och *De hello Jugurthino.*

**Salmanassar,** namn på flere assyr. kgr, af hka S. IV (727/722 f. K.) gjorde slut på Israels rike.

**sal'miak,** $NH_4Cl$, ammoniumklorid, beredes gm att låta ammoniakgas inverka på saltsyra. Lösl. i vatten, förflyktigas vid upphettn. Användes till lödningar, till att rena metallytor m. m.

**salmōnibref,** hotelsebref, hvarigm man söker afpressa personer penningar. Uppkallade efter bokbindaren Salmoni i Linköping, hkn 1862 försökte sig på denna industri.

**Salm-Salm,** Felix, prins, f. 1828, 66 gen.-adjutant hos Maximil. af Mexico, föll 70 vid St. Privat.

**salol,** fenylsalicylat, *kem.,* ett hvitt kristallin. pulver, verkar antiseptiskt, medel mot blåskatarr, dröppel o. reumatism.

**Saloman,** Geskel, porträtt- och genremål., konsthist., f. 1821, d. 02, sed. 74 vice prof. vid konstakad. i Sthm. Förf.

**Sālomo,** 3:e kon. i Israel, 993/953 f. K., detta folks mest glänsande furste, byggde Jerusalems tempel, lefde yppigt o. lade grunden till rikets förfall. De eft. honom uppkallade bibl. skrifterna vida yngre.

**Salomon,** Otto Aron, främjare af svensk slöjd, f. 1849 Gbg, sed. 72 förest. för slöjdskolan på Nääs, d. 07.

**Salomonsöarna,** ögrupp i Stilla haf. ö. om N. Guinea, 43,900 kv.km., 200,000 inv.

**Salomos höga visa,** poet. bok i G. T., s. beskrifver Salomos kärlek till en herdinna och som af jud. och kristna teol. anses syfta på Messias.

**Salomos predikare,** Ekklesiastes, bok i G. T., ett uttryck för den pessimistiska världsåskådn. eft. den babyloniska fångenskapen.

**Salōna,** se Spalato.

**salōng,** fr., stor sal, utställningsrum för konstverk.

**Salonīki,** st. i europ. Turkiet v. S.-viken, 105,000 inv. Hamn.

**salopp',** fr., fruntimmersmorgonkappa.

**sa'lpeter,** $KNO_3$ = 101, salpetersyradt kali, förekommer täml. allmänt i naturen jämte andra salp.-syrade salter. Tillverkas vanl. af chile-s., som jämte klorkalium löses i vatten, hvarvid s. afskiljes i form af små kristaller. Renas sedan gm att upprepade gngr kristalliseras. Bildar färglösa prismor, lösl. i vatten. Anv. till beredn. af krut, saltn. af kött, vid glasfabrikat, m. m. **-syra,** HO. $NO_3$ = 117, förekommer bunden vid baser allmänt i naturen. Framställes gm destillat. af en blandn. af chilesalpeter och svafvelsyra. En färglös, i luften rykande vätska; eg. v.

$1{,}_{52}$. Stor teknisk användn.: för framställn. af bomullskrut, nitroglycerin, till etsning af koppar, sten m. m. I handeln förekommande s. kallas skedvatten.

**Salpetrière** (-iär), stort kvinnohospital i Paris.

**salt,** koksalt, klornatrium, förekommer i naturen nästan rent s. bergsalt, i fören. med andra salter i haf svälten, saltsjöar, saltkällor o. s. v. Ur hafsvattnet framställes det gm vattnets afdunstning i grunda dammar, l. ock utsattes det för lägre temperat., hvarvid en del af vattnet afskiljes som is. Vid saltkällor låter man vattnet droppa ned från s. k. graderverk, hvarvid en stor del af vattnet bortföres i droppform. Bildar färglösa kuber, lösl. i vatten. Eg. v. $2{,}_{16}$. Användes t. saltn. af matvaror, för tillverkn. af soda, saltsyra m. m. — Årliga importen till Sverige omkr. 100,000 ton.

**saltarell'o,** it. och sp. dans.

**saltbildare** l. halogener, de grundämnen, s. med metaller bilda salter: klor, brom, jod, fluor.

**Saltenfjord,** nor. fjord i Nordlands amt.

**salter,** föreningar mel. syror och baser. Klor, brom, jod, fluor bilda haloidsalter. Allt efter som vätet i en syra blott delvis l. fullständigt ersattes af metall l. metallen är bunden vid hydroxyl, OH, kallas s. surt, neutralt l. basiskt. Svafvel-s. inneh. med syre ekvivalenta mängder svafvel.

**saltomortāle,** it., eg. dödligt språng, halsbrytande konstsprång.

**Saltsjön,** den stora, Great Salt Lake, sjö i Utah (N.-Amer.), 1,286 m. öfv. haf., 4,691 kv.km.

**saltsyra** l. klorväte, framställes gm upphettn. af koksalt med svafvelsyra o. inledande af den utvecklade klorvätegasen i vatten. Den koncentrerade lösningen ryker i luften, reagerar starkt surt o. är ett lösn-medel för många metaller. Användes till framställn. af klor o. kolsyra, vid rening af benkol m. m.

**saltus,** lat., hopp, språng; s. in demonstrando, *log.,* hopp i bevisningen.

**Saluën,** fl. i Bortre Ind., utf. i Martabanviken, 1,465 km. l.

**salūt,** lat., hälsning, hedersbevisn. med kanonskott. **-era,** hälsa m. salut.

**Salvadōr,** se San Salvador.

**Salvation army** (sälvēschön ārmi), eng., frälsningsarmen, af W.

Booth 1878 stift. sekt i Engld med milit. organisat. Har funnit anhängare i de flesta länder, (1905) öfver 2 mill. soldater o. 18,500 officerare), äfven i Sverige.

**salvātor,** lat., frälsare.

**sal've,** lat., var hälsad!

**Salvi,** se Sassoferrato.

**Sal'via** L., Salvia, *Labiatæ. S. officinalis* L., fr. Syd-Europ., användes s. köksväxt och i medicinen.

**Salviāti,** Ant., f. 1816 Vicenza, d. 90 Venezia, återupplifvade den gamla mosaiktekniken.

**Sal'vius,** se Adler Salvius.

**salvo,** lat., med förbehåll; s. errōre et omissiōne (förk. s. e. e. o.), lat., med förbehåll af misstag o. utelämningar; s. jure, med förbeh. af en viss rättigh.; s. ti'tulo (S. T.), titeln oförkränkt.

**Salza,** Herm. v., f. omkr. 1180, blef 10 högmästare för ty. orden, kejs. Fredr. II:s vän, skickade 30 de förste riddarne till Preuss., d. 39 Barletta.

**Salzburg,** hertigd., österr. kronland, 7,152 kv.km., 192,763 inv. Hst. S. vid Salzach, 33,067 inv. Ärkeb., katedr., slott, bibliot.

**Salzkammergut,** alplandsk. i öf. Österr., Salzburg o. Steiermark. 680 kv.km.

**Samāra,** ry. st. vid Volga, 90,000 inv.

**Samarang,** holl. st. vid n. kusten af Java, 82,982 inv. Hamn.

**Samarīa,** *g. geogr.,* namn på mel. Palestina vid Jordan. St.: Sichem o. S., israeliternas hst.; tempel.

**samarīt** l. samaritān, inv. i Samaria. **-an,** äf. *bild.,* välgörande mska. **-kurs,** underv. i den hjälp, s. erfordras vid olycksfall.

**Samarkand,** omr. i ry. Turkistan. Hst: S., 58,164 inv.

**Samarow,** pseud, för O. Meding.

**Sambāsi,** fl. i S.-Afrika, uppr. som Liba fr. Dschilolosjön, utf. i Atlanten, bildar Victoriafallen, 2,660 km. l.

**Sambre** (sangbr), bifl. t. Maas i Frankr., utf. vid Namur, 180 km. l. S.-kanalen mel. S. och Oise.

**Sambūcus** L., *Valerianeæ. S. nigra,* fläder, (se d. o.), *S. racemosa* L., klasfläder, m. röda bär, prydnadsbuske.

**Sāmiel,** arab., ond ande, djäfvul.

**sammet,** silkesväfnad, fr. hvars kyprade grund utgår ett mjukhår, täcke af lika långa, upprättstående trådar.

**samnīter,** ford. folk i mel. Italien.

**Samōa-öarna** l. Skepparöarna, austral. ögrupp n. ö. om Fidschi-ö., 2,787 kv.km., 37,000 inv. Hufvudöar: Savaii och Upolu.

**samojēder,** mongol. folk i n. Ryssld o. Sibir., omkr. 16,000.

**Samos,** ö i Egeiska haf., fursten d., tributplikt. und. Turkiet. 468 kv.km., 53,43A inv. Furste: Kopassis Effendi, sed. 07. Hst. Vathi.

**Samotrāke,** turk. ö i Egeiska haf., 185 kv.km., 4,600 inv.

**samovār,** ry. tekokare.

**Samsö,** dan. ö i Kattegatts s. v. del, 110 kv.km., 6,939 inv.

**Samuēl,** hebr. profet, omkr. 1,070 f. K.

**samūm,** het ökenvind.

**san,** it. o. sp., sankt, helig.

**Sana,** turk.-arab. st. i Jemen, 60,000 inv.

**San An'gelo** (-djelå), l. Ängelsburg, tornartad, rund byggnad i Rom, ursprl. kejs. Hadrianus' mausolé, nu citadell.

**sanatōrium,** lat., klimat, kurort.

**Sancho Pansa,** Don Quijotes vapendragare.

**sanctuārium,** lat., högaltarets omgifn. i en kat. kyrka.

**Sand,** George, pseud. för A. Dudevant.

**sandāl,** gr., medels remmar vid foten fäst sula af trä, kork l. läder.

**san'darak,** se Callitris.

**Sandberg,** Joh. Gust., hist.- o. genremål., f. 1782, d. 54 ss. dir. för konstakad. Freskerna i gustavian. grafkoret i Uppsala domkyrka.

**Sandeau** (sangdå), Jules, fr. förf., f. 1811, d. 83 Paris. Skr.: rom., dram. (*Mlle de la Seiglière* m. fl.) m. m.

**Sandefjord,** nor. st. i Jarlsbergs o.

Laurviks amt vid fjorden S., 4,847 inv. Badort.

**Sandell,** Lina Maria, skådesp., f. Sthm 1861, debut. i Göteb. 84,87/ 98 o. sed. 06 vid Dram. teat. Gift 88/91 m. skådesp. O. Bæckström. Natursann o. humorist. begåfvad.

**Sandels,** Joh. Aug., gref., fälth., f. 1764, son till teknikern Samuel S., utmärkte sig ss. chef för Savolaks-brigaden i fin. krig. 1808/09, deltog i krigen 13/14, 18/27 ståth. i Norge, fältmarsk. 24, d. 31.

**sandelträ,** färgmedel af röd l. gul färg. Rödt s. är kärnveden af *Pterocarpus santalinus,* gult s. af *Santalum album,* båda från O.-Indien.

**Sander,** Nils Fred., skald, konsthist., f. 1828, 82/93 byråchef i ecklesiast.-depart, 89 ledam. af Sv. akad., d. 00. Skr.: *Den fallande stjärnan* (53, belönt med sv. akad:s stora pris), *Karlavagnen* (58), anteckn. om nationalmuseum m. m.

**San Domin'go,** se Haïti.

**Sando'mir,** ry. st. vid Weichsel, 7,344 inv.

**Sandown** (sänn'daun), st. på eng. ön Wight, 5,006 inv. Hafsbad.

**sandsten,** en neptun. bergart; består af små korn, smnbundna med kvarts-, kalk-, ler- l. järnhaltigt bindemedel. Till byggnadsmateriel, slipstenar m. m.

**sandwiches** (sänd'witsches), eng., dubbla smörgåsar. Sandwichmen, med dubbelskyltar behängda, på gatorna vandrande manspersoner.

**Sandwichöarna** (sänd'witsch-), se Havaiiöarna.

**San Fernan'do,** sp. st., 29,635 inv. Observat.

**San Francis'co,** st. i Karliforn. (N.-Amer.), vid S. F.-viken. 375,000 inv. (07). Hamn, handel, bibliot., kineskvarter, fabr. 18/23 apr. 1906 till största delen förstörd gm jordbäfning.

**sangvīnisk,** lat., eg. blodfull; liflig, förhoppningsfull.

**san'hedrin,** se synedrium.

**San'herib,** assyr. kon. 705/681 f. K., gjorde Juda tributskyldigt. Berömd för sina byggnader, is. ett palats i Ninive.

**sanit|ēt,** lat., hälsa, sundhet, **-är,** s. angår hälsovård.

**San Jacinto** (-cha-), fl. i Texas.

**San José** (-chosē), hst. i Costarica, 26,682 inv.

**San Juan** (-chuān), 1) hst. i argent. prov. S. J., 11,000 inv. 2) befäst hst. på Puerto rico, 32,088 inv.

**sankt,** lat., helig.

**Sankt Bernhard,** se Alperna.

**Sankt Gallen,** schweiz. kanton vid Bodensjön, 2,019 kv.km., 250,285 inv. Hst. S. G. 54,000 inv.

**Sankt Gotthard,** väldig bergsknut på Lepont. alperna. S. G.-passet, 2114 m. h., hospitie.

**Sankt Hel'ena,** brit.-afrik. ö i Atlanten, 123 kv.km., 3,619 inv. Hst.: Jamestown. Napol. I:s förvisningsort.

**sanktion,** lat., bekräftelse, stadfästelse, is. af lagförslag.

**Sankt Petersburg** (ry. Sanktpeterburg), Rysslds hst., vid Nevas myn., 1,573,000 inv. Kejs. slott. Betyd, handel, univ., akad., börs, amiralitet, Nevskij prospekt, Vinterpalatset, teat., tafvelsaml., katedr., kloster, bibliot., konservatorium, talr. fabr. Grund. 1703 af Peter d. st.

**Sankt Thomas,** 1) dan. ö. bland Antillerna, 86 kv.km., 11,012 inv. Hst. Charlotte Amalia; 2) port. ö i Guineaviken, 825 kv.km., 37,776 inv. Hst.: S. T., 3,000 inv. Hamn.

**San Lucar** (S. de Barrameda), sp. st. vid Atlanten, 23,833 inv. Hamn.

**San Luis Potosi,** mexic. st., 61,019 inv.

**San Marīno,** republ. i mel. Italien, 61 kv.km., 11,439 inv. Statschefer: 2 capatini reggenti valda hvardera på ½ år. Hst.: S. M., 2,000 inv.

**San Miguel** (-gēl) den största af Azorerna, 777 kv.km., med S:a Maria 127,566 inv., hst. Porta Delgada.

**San Remo,** it. st. vid Genuaviken, 21,440 inv.

**San Salvador** (-dår), 1) republ. i Centr.-Amer., 21,160 kv.km., 1,116,253 inv. Vulkaner. Klimat. trop. Inv. indianer o. blandade. Prod.: indigo, silfver, majs, kol, guld, bly, järn. Relig.: rom.-kat. Hst.: S., 59,136 inv. Presid.: Fernando Figueroa, sed. 08. 2) S. l. Ambassi, hst. i Kongo vid Nedre Guinea, omkr. 700 inv. 3) S. l. Guanahani, nu Watlingsön, d. första af Colombo upptäckta land ( 2/10 1492).

**sans cérémonie** (sang-nī), fr., utan krus; s. comparaison (-kångparäsång'), utan jämförelse.

**sans-culotte** (sangkylått'), fr., eg. byxlös, und. 1:a fr. revolut. öknamn på de revolutionära proletärerna.

**sans doute** (sang dutt), fr., utan tvifvel.

**San Sebastian,** sp. befäst st. vid Biscayaviken, 37,812 inv. Hamn. Hafsbad.

**sans façon** (sang fasång'), fr., utan krus; s. gêne (-schän), utan tvång.

**Sansibār,** ö vid ostkusten af Syd-Afrika, 2,550 kv.km., 150,000 inv.; und. sultanen af S. lyder kusten Zanguebar. Hst. S., omkr. 100,000 inv., viktigt handelscentrum.

**sanskrit,** hinduernas forna spr., till 3:e årh. f. K., därefter blott lärdt spr. S.-lit. inneh., utom relig. o. kulturverk (vedapoesi), episka (bl. a. Mahabarata, Ramajana etc), lyr. o. dramat. verk af Kalidasa m. fl.; didakt. verk och sagor.

**Sansovīno,** And., eg. Contucci, it. bildh., f. omkr. 1460 Sansovino, d. 29.

**sans pareil** (sang parej'), fr., oförliknelig; s. phrase (-fras), utan vidare.

**Sanssouci** (sangsusī), fr., »utan sorg», kungl. lustslott vid Postdam.

**San Stefāno,** ort nära Konstpl vid Marmarasjön, fred 3/3 1878.

**Santa Anna,** Ant. Lopez de, f. 1797, 33/55 flere gngr diktator i Mexico, d. 76.

**Santa Catharina,** brasil. stat, 74,156 kv.km., 283,769 inv. Hst.; Desterro.

**Santa Cruz** (-krûs), 1) st. i Bolivia, 15.854 inv., 2) hst. på Teneriffa vid Atlanten, 38,419 inv.

**Santa Fé,** st. i Argentina vid Parana, 26,637 inv.

**Santandēr,** sp. st. vid Biscayaviken, 54,694 inv. Badort. Hamn, handel.

**Sant' Angelo,** se Monte San Angelo.

**Santerre** (sangtär), Ant. Jos., f. 1752 Paris, gen.-kommendant för nationalgardet 89, slagen i Vendée 93, d. 09.

**Santesson,** Karl Gust., kirurg, f. 1819, d. 85 ss. prof. vid karol. inst. Förf.

**Santi,** se Raffaele.

**Santiago,** 1) S. de Compostela (-el'ja), sp. st., 24,200 inv. Ärkeb. — 2) S. de Chile, hst. i Chile, 338,420 inv. Ärkeb., univ., observat., bot. trädg., konservator., teat. Ofta jordbäfn. — 3) S. de Cuba st. på Kuba, 43,090 inv., sl. 14/7 1898.

**santonīn,** af blomknopparna af Artemisia-arter erhållet medel mot spolmaskar.

**Santorīn,** grek. ö i Egeiska haf., 91 kv.km., 14,472 inv. Vulkanisk.

**Santos Dumont** (-dymång'), Alberto, brasil. luftseglare, f. 1873, har uppf. ett styrbart luftskepp.

**Saône** (sån), bifl. till Rhône t. h., utf. vid Lyon, 455 km. l.

**São Paulo** (sāung-), st. i Brasil., 332,000 inv. Bisk.

**sa'pere aude,** lat., våga att vara vis (förståndig).

**Sapfo** (Sappho), gr. skaldinna fr. Mytilene, omkr. 600 f. K. Lyr. fragment. Uppf. ett eft. henne uppkalladt versmått.

**sapien'ti sat,** se sat sapienti.

**saporoger,** äldsta kosackstam, bo vid Dnjepr.

**sappörer,** fr., förr namn på den afdeln. af ingenjörkåren, s. hade att utföra fältbefästn. samt sapp- l. löpgrafsarbeten.

**saprofyter,** gr., klorofyll saknande växter, som lefva på döda organiska ämnen.

**saraban'da,** sp. dans i ¾ takt.

**saracēner,** und. medelt. de kristnas namn på alla mohammedan.

**sarafān,** ry., lång ärmlös öfverklädn., s. nyttjas af ry. bondkvinnor.

**Saragoss'a,** sp. st. vid Ebro, 99,118 inv. Ärkeb.

**Sarājevo,** se Serajevo.

**Sarasāte,** Pablo de, sp. violinvirtuos, f. 1844, konstresor i Europa, Indien, Amerika.

**Sarasvati,** *ind. myt.,* Bramas gemål, vetenskapens gudinna.

**Saratoga Springs,** st. i n.-amer. stat. New York, 12,409 inv., mest berömda amer. badort.

**Saratov,** ry. st. vid Volga, 143,000 inv.

**Sarawak,** brit. protektorat på n. v. kusten af Borneo, 103,221 kv.-km., 500,000 inv. Befolkn. papuarer, kineser.

**Sarcey** (-sä), Francisque, fr. förf., f. 1828, d. 99. Skr.: *Le siège de Paris* m. m.

**Sardanapālus,** enl. sagan den siste assyr. kon.; uppbrände sig jämte hustrur, tjänare o. skatter vid Ninives belägring.

**sardell'en** l. sardinen, *Clupea pilchardus* Walbaum, fisk af sillsläktet, 10,5 cm. l., förekommer i handeln insaltad l. inlagd i olja.

**Sardīnien** (it. Sardegna), it. ö i Medelhaf., 24,342 kv.km., 791,754 inv. Topp: Gennargento. Fl.: Tirse, Fiumendosa. Yppig växtlighet. Inv. sarder. Näringar: åkerbruk, boskapsskötsel. Hst.: Cagliari.

**Sardīnien,** till 1860 namn på den stat, s. uppstod ur grefskapet (sed. 1416 hertigd.) Savoyen o. erhöll sitt namn eft. det mot Sicilien utbytta Sardinien. Bestod af Savoyen, Piemont, en del af hertigd. Milano, Nizza o. Sard., förlorade 1792 gm fr. revolut. Savoyen o. Nizza, 98 därtill nästan hela fastlandet, men återfick alltsamman 1814 o. därtill Genua. Mot. det absolut, syst. utbröt 20 en revolut., s. undertrycktes 21 gm hjälp från Österr. Först Karl Albert gaf riket en liberal författn. 48. 60 uppgick S. i Italien.

**särdōniskt skratt** (af den gift. växten *Sardonia herba*), krampakt., bittert leende; hånskratt.

**Sardou** (-dû), Victorien, fr. dram., f. 1831, d. 08. Skr. realist, dram.: *Fernande, Dora, Nos intimes, Les ganaches, Madame Sans-Gêne* m. fl.

**Sarektjokko,** Sveriges högsta berg, 2,130 m., i Norrb. l.

**sarfven,** *Leuciscus erythrophthalmus* L., af karpfiskarnas familj, till 30 cm. l., allm. i s. och mel Sverige.

**Sargass'um** Ag., ett slags sjötång, samlar sig ofta i massor i Atlanten o. bildar s. k. Sargassohaf.

**sark|asm',** gr., bitande hån. **-astisk,** bitande, bitter, hånfull.

**sarkofāg,** gr., likkista af sten.

**sarkōm,** gr., *läk.,* elakart. nybildn., bestående förnämligast af bindväfnad, återkommer lätt eft. operation; ej identisk m. kräfta, men oftast lika elakartad.

**sarmāter,** ford. nomadfolk i s. Ryssland.

**Sarpfossen,** betyd. vattenfall i Smålenenes amt, Norge.

**Sarpi,** Paolo, kyrkohist., f. 1552 Venezia, d. 23. Skr.: *Istoria del concilio tridentino* m. m.

**Sarpsborg,** nor. st. vid Sarpfossen, 6,888 inv.

**sars,** fr., ett slags lätt tyg, merendels af ull.

**Sars,** 1) Michael, nor. naturf., f. 1805, d. 69 ss. prof. i Kristiania. Skr.: *Fauna litoralis Norvegiæ* m. m. — Hans son 2) Joh. Ernst, hist., f. 1835, sed. 74 prof. i Kristiania. Skr.: *Udsigt över d. nor. historie* m. m.

**sarsaparilla,** se Smilax.

**Sarthe** (sart), bifl. till Loire t. h., 276 km. l.

**Sarto,** Andrea del, förr oriktigt kallad Vannucchi, it. mål., f. 1487 Florens, d. där 31. Fresker m. m.

**Saskat'schavan,** fl. i brit. N.-Amer., utf. i Winnipegsjön, 1,000 km. l.

**Saskia** van Uylenburgh, Rembrandts maka.

**sassanīder,** pers. regentfamilj, 226/636.

**Sass'ari,** st. på Sardin., 38,268 inv. Ärkeb., univ., hamn.

**Sassnitz,** by o. badort på Rügen, 1,958 inv. Ångfärjeförbindelse med Trelleborg.

**Sassoferrāto,** eg. Giov. Batt. Salvi, it. mål., f. 1605 Sassoferrato, d. 85.

**satan,** se djäfvul.

**satellīt,** lat., ledsagare, biplanet.

**satin,** se satäng. **-era,** glätta papper medels zinkplåtar.

**satīr,** bitande tal l. skr., is. dikt, s. häcklar tidens dårskaper.

**satis|faktion,** lat., tillfredsställelse. **-fiēra,** tillfredsställa, godtgöra.

**satrāp,** gr., provinsståthåll. i forna persiska riket.

**sat sapien'ti,** lat., nog för den vise.

**saturnālier,** åt Saturnus af de gamle romarne helgad fest 17— l9/12.

**Saturn'ia,** *rom. myt.,* binamn på Juno.

**saturnīnsk vers,** versmått, hvarpå de äldsta rom. folkdikterna voro affattade.

**Satur'nus,** fornit. gud, fruktbarhetens gud, senare identifierad med Kronos (se d. o.).

**Satur'nus,** den 6:e af de större planeterna, 1,418 mill. km. fr. solen, omgifven af en platt, lysande ring (yttre diam.: 271,000, inre: 192,000 km.), hvari planetens klot svävfar. Ekvatorialdiam.: 123,800 km.; täthet: 1/8 af jordens. Roterar på 10 tim. 29 min. kring sin axel; omloppstid: 29 år 167 dagar.

**satyr,** *gr. myt.,* skogsgud med bockben, -öron och -svans, Bakkos' följeslagare.

**satäng',** fr., ett slags glänsande sidentyg.

**Sau,** se Save.

**Saul,** israelit. kon. 1055/1033 f. K. Sedan David upprest sig mot honom, dödade han sig i ett krig mot filistéerna.

**Saumur** (såmyr), fr. st. vid Loire, 16,233 inv.

**Sauret** (sårē), Émile, fr. violinvirtuos, f. 1852, sed. 91 lärare vid musik.-akad. i London.

**sāurier,** lat., ödlor.

**Saussure** (såssyr), 1) Horace Bénéd. de, naturf., f. 1740 vid Genève, d. 99 ss. prof. där. — Hans son 2) Nicol. Théod., naturf., en af den moderna växtkemiens grundl.; f. 1767 Genève, d. 45 ss. prof. där.

**sauternes** (såtärn'), ett fint hvitt Bordeauxvin.

**sauve qui peut** (såv ki pö), fr., rädde sig den, som kan!

**sauvēra** (så-), fr., rädda, frälsa.

**Savannah** (sävänn'ä), st. i Georgia (N.-Amer.) vid fl. S., 64,562 inv.

**savann'er** = prärier (se d. o.).

**Savary** (-rī), Jean René, hert. af Rovigo, f. 1774 Marcy, gen. o. polismin. und. Napol. I, 31 öf.-befälh. i Algeriet, d. 33.

**Save** l. Sau, bifl. till Donau t. h., uppr. i Krain, utf. vid Belgrad, 710 km. l.

**Savigny** (-vinjī), Friedr. Karl, ty. jur., f. 1779, d. 61. Skr.: *Gesch. des röm. Rechts etc., Syst. des heut. röm. Rechts* m. m.

**savoir** (savåār), fr. veta; s.-faire (-fär), skicklighet; s.-vivre (-vīvr), lefnadsvett.

**Savōna,** it. st. vid Genuaviken, 38,355 inv. Bisk.

**Savonarola** (-råla), Girolamo, it. reform., f. 1452 Ferrara, dominikan, prior vid S. Marco i Florens, uppträdde mot den härsk. sedeslöshet, o. huset Medici, afgudades först af folket, öfvergafs sedan; dömd ss. kättare, strypt och bränd 98.

**Savoyen,** ford. sardin. hertigd., mel. Schweiz, Piemont och Frankr. 10,076 kv.km., 542,000 inv. 1860

till Frankr. o. bildar nu 2 depart.: Haute-Savoie, hst.: Annecy', o. Savoie, hst.: Chambéry.

**Saxi'fraga** L., stenbräcka, *Saxifrageæ.* Af *S. crassifolia* L., mongol. te.

**Saxland,** *fornnord.* geogr., ungefär norra Tyskland.

**Saxo Grammat'icus,** berömd dansk hist. förf., var prost i Roskilde, d. 1204. Skr.: *Historia Daniæ.*

**Saxon,** J. L., tidningsm., förf., f. 1859 Gällersta, Närike, har skr. rom., nov., dikter. Utg. ill. veckoskrift. »Såningsmannen.»

**Say** (sä), 1) Jean Bapt., fr. statsekonom., f. 1767, d. 32. — Dennes sonson 2) Jean Bapt. Léon, statsm. f. 1826, direktör vid nordbanan, 71 i nat.-församl., därpå Seineprefekt, 72/82 flere gngr finansmin., d. 96 Paris.

**Sayce** (-sēs), Arch. Henry, eng., assyriolog, f. 1846 Wales, sed. 76 prof. i Oxford. Förf.

**sbirrer,** till 1809 polisbetjänter i Italien.

**sc.,** förkortn. för *scilicet,* nämligen.

**Scævola,** se Mucius.

**Scala, della** l. Scaligeri, familj, s. regerade i Verona 1260/1387.

**scammōnium,** ett som afförande medel verkande gummiharts.

**scarabæus,** i forna Egypt. helighållen tordyfvel.

**Scārborough** (-bro), st. i eng. grefsk. Yorkshire, 88,161 inv. Badort.

**Scarron** (-rång'), Paul, fr. satir. skald, f. 1610, d. 60. Skr.: *Roman comique* m. m.

**scen** (sēn), fr., skådebana; underafdeln. af en akt; uppträde. **-erī,** anordningarna på en skådebana; tafla, landskap.

**scep'ter,** gr., spira.

**schablōn,** l. schamplun, fr., formbleck, formpapp. **-era,** begagna schablon.

**schabrak,** turk., prydligt sadeltäcke.

**Schack,** Ad. Fredr., gref. v., ty. lit.-hist., f. 1815, d. 94 Rom.

**schackspel** (af pers. *schah,* konung), uppfanns i Ind. omkr. 500 f. K., kom först till Persien, därpå till Arab. o. Europa. Und. sin nuv. form sed. 15:e årh.

**Schaffhausen,** schweiz. kanton vid Rhen, 294 kv.km., 41,514 inv. Hst.: S., 15,275 inv. Rhenfallen.

**schagg,** eng., ett slags möbeltyg af ylle med grof lugg.

**schah,** namn på kon. i Persien.

**schakāl,** *Canis aureus* Briss., rofdjur af hundsläktet, 70 cm. l., i Turkiet, Grekld, Asien, n. Afrika, jagar i skaror af ända till 200 stycken.

**schakå,** ungar., ett slags soldathatt.

**schal,** pers., eg. ett fint tyg; stor fruntimmershalsduk.

**Schamil,** tscherkesshöfding, f. 1797 Aul Himry, sed. 24 i strid med Rysslđ, reg. sed. 34 på teokrat. sätt, inträngde 53 på ry. område, slagen 58, fången 59, senare frigifven, d. 71.

**Schamo,** se Gobi.

**schamplūn,** se schablon.

**schakt,** ty., sprängd l. gräfd gång i marken.

**schamāner,** i n. Asien andebesvärjare o. trollkarlar, tillika präster o. läkare.

**schamott',** bränd eldfast lera, till retorter, smältdeglar, ungsplattor, m. m.

**Schandau,** st. i kon.-riket Sachsen vid Elbe, 3,373 inv. Klimatort.

**Schandorph,** Sofus, dan. skald, f. 1834, d. 01. Skr.: *Digte, Fra Provinsen* (76), *Uden Midtpunkt* (78), *Smaa Folk* (80) m. m.

**scharlakan,** i gult stötande karmosinröd färg. **-s|feber,** smittsam febersjukdom, angriper vanligen barn. Återkommer i regeln ej. Karakteriseras gm hög feber, röda utslag of. hela kroppen utom ansiktet, svullna halskörtlar. Svåra komplikationer: difteri, njurinflammat., vattensot.

**scharnēr,** fr., gångled (vid doslock etc).

**Scharling,** Henr., dan. teol., förf., f. 1836, sed. 70 prof. i Köpenh. Skr.: *Menneskehed og christendom* (72/75), *I Nöddebo prästegård* (62, öfvers. på flere spr.) m. m.

**Scharnhorst,** Gerh. Joh. v., preuss. gen., f. 1755, 07 gen.-adj. hos konungen, reform. krigsväsendet, 10 gen.-stabschef, d. 13.

**Schartau,** Henr., teol., f. 1757, kontraktsprost 13, d. 25. Utöfvade stort inflytande på troslifvet i s. Sverige; hans skrifter mycket spridda. Upphof till de s. k. schartauanernas sekt, s. anser omvändelsen hufvudsakligast bero på förståndets upplysning.

**Scharwenka,** Xaver, ty. komp., f. 1850, dir. vid konservat. i Berlin. Pianist o. pianokomp.

**schattē|ra,** ty., *mål.,* låta skuggor o. dagrar öfvergå i haa. **-ing,** färgskiftning.

**Schat-el-arab,** se Eufrat.

**schatull',** it., litet skrin.

**Schaumburg-Lippe,** ty. furstend., 340 kv.km., 44,992 inv. Hst.: Bückeburg. Nuv. furste Georg, sed. 93.

**schavott',** fr., ställning för afrättningar. **-era,** vara utställd till offentlig vanära.

**Scheheresade,** sultanens sagoberättande gemål i 1001 natt.

**Schedīn,** Gust., upprorsmakare, bokhållare, en af anförarne för dalupproret 1743, afrätt. 44.

**Schéele,** 1) Franz Ad. v., bergsm., f. 1795, sed. 24 bergmästare, inlade stor förtjänst om Värmlands utveckling, d. 63. — 2) Knut Henning Gezelius v., teol., f. 1838, bisk. i Visby sed. 85. Förf.

**Scheele,** Karl Vilh., berömd kemist, f. 1742 Stralsund, 56 till Sverige, sed. 77 apotekare i Köping, d. 86. Banbrytare för den nyare kemien gm upptäckten af syre (77); uppt. dessutom kväfve, klor, en eft. honom kallad grön färg m. m.

**Scheffel,** Jos. Vikt., ty. skald, f. 1826, d. 86. Skr.: ep. dikt. *Trompeter v. Säckingen* (53; 100:e uppl. 82), *Ekkehard* (45:e uppl. 82), humorist. sångerna *Gaudeamus* (33:e uppl. 81) m. m.

**Scheffer,** fr. Frankr. härstammande sv. adlig ätt. 1) Karl Fredr., gref., statsm., f. 1715,43 sv. min. i Paris, riksråd

51/65, Gust. III:s rådgifvare vid statskuppen 72, d. 86. Förf. — Hans bror 2) Ulrik, gref., statsm., f. 1716, 52/65 sv. min. i Paris, 72/83 kanslipresid., d. 99. Förf.

**Scheffer,** Ary, fr. mål., f. 1795, d. 58. Bilder till Goethe, Dante, Byron m. fl.

**Schefferus,** Joh., lärd, f. 1621 Strassburg, 48 till Uppsala ss. skytteansk prof., d. 79. Förf.

**scheik,** arab. höfding. S. ul Islam, turk. öfverstepräst.

**Scheksna,** bifl. till Volga t. v.

**Schelde,** fl. i Frankr. och Belgien, uppr. på Ardennerna, utf. med 2 armar i Nordsjön, 430 km. l.

**schellack,** se gummilacka.

**Schelling,** Fr. Wilh. Jos. v., ty. filos., f. 1775, 98 prof. i Jena, sed. 41 i Berlin, d. 54. Uppställde ett naturfilos. syst., det s. k. identitetssystemet.

**schema,** gr., förebild, utkast, läsordning. **-tisera,** uppställa ett s. **-tisk,** framställd i form af s.

**Schemnitz,** ungar. st. vid fl. S., 16,375 inv. Guld- o. silfvergrufvor.

**Schenkel,** Dan., schweiz. teol., f. 1813, d. 85, sed. 51 prof. i Heidelberg. Målsman för den liberala riktn. i ty. teol.

**Scheōl,** hebr., dödsriket.

**Schérer** (-rär), Barthél., fr., gen., f. 1747, först i österr., sed. i fr. krigstjänst, 97/99 krigsmin., d. 04 Chauny.

**scherif',** arab., helig, titel på Mohammeds ättlingar.

**Scherr,** Joh., ty. hist. förf., f. 1817 Rechberg, 49 polit. flykting i Schweiz, sed. 60 prof. i Zürich, d. 86. Skr.: *Allg. Gesch. der Litteratur* (6:e uppl. 81: bearb. på sv.), *Deutsche Kultur u. Sittengesch.* (8:e uppl. 82) m. m.

**scherzan'do** (sker-), it., *tonk.,* skämtsamt.

**scherzo** (sker-), it., *tonk.,* tonstycke med lätt, humorist. karaktär.

**Scheutz** (schöjts), Per Geo., tidningsm., öfvers., mek., f. 1785, utg. jämte Joh. Johansson tidn. »Argus», d. 73. Mångsidig o. förtjänstfull förf., öfvers. flere af Shakespeares dram., arb. af Fouqué, Werner m. m.; uppfann en räknemaskin.

**Scheveningen,** fiskarby i s. Holland vid Nordsjön, 21,000 inv. Hafsbad.

**Schiaparelli** (ski-), Giov. Virg., it. astron., f. 1835, dir. vid observat. i Milano, d. där 10. Berömd för sina undersökn. om planeten Mars' yta, »kanalerna». Skr. ang. stjärnfall m. m.

**schibbōlet,** hebr., igenkänningstecken, lösen.

**Schiedam,** holl. st. vid Maas, 28,290 inv.

**Schill,** Ferd. v., ty. patriot, f. 1776 Wilmsdorf. 88 i preuss. tjänst, bildade en frikår, inföll 09 ikon.-riket Westfalen, stupade vid Stralsund s. å.

**Schiller,** Joh. Christ. Friedr. v., eft. Goethe Tysklds störste skald, f. 1759 Marbach, 89 prof. i hist. i Jena, 90 gift m. Charl. v. Lengefeld, sed. 94 i förtroligt förh. till Goethe, 02 adlad, d. 05. 3 perioder: 1) ungdomsper.: *Räuber* (81), *Fiesco* (83), *Kabale u. Liebe* (84) m. fl.; 2) den vetenskapl. per.: *Don Carlos* (87), *Abfall der Vereinigt. Niederlande* (88), *Gesch. des 30-jähr. Kriegs* (91/93) m. fl.; 3) den klassiska fulländningens per.: *Wallenstein* (1800), *Jungfrau v. Orléans* (01), *Braut v. Messina* (03), *Wilh. Tell* (04) m. fl. Dessutom filos.-estet. af handl., ballader m. m.

**schimpans',** *Anthropopithecus troglodytes,* apa af de mskolika apornas grupp, 1,5 m. h., lefver i öfre och nedre Guinea samt inre Afrika.

**Schipka-passet,** pass i Balkan vid byn S., 1,400 m. h. Flere sl. und. ry.-turk. kriget 1876/77.

**Schir Ali,** emir i Afganistan, efterträdde sin far Dost Mohammed 1863, fördrifven af engelsm. 78, d. 79 Turkistan.

**Schiraz,** pers. st., 32,000 inv. Rosenvatten.

**Schirva,** sjö i s. ö. Afrika, uppt. af Livingstone 1859.

**schism,** gr., söndring, is. mel. olika kyrkor, 1378/1417 mel. Rom o. Avignon.

**schiīter,** mohammed. sekt, s. förkastar den muntl. traditionen o. blott erkänner koran, is. i Persien.

**Schītomir,** ry. stad vid Teterev, 80,787 inv.

**schitzomycētes,** *bot.,* den afdeln. af svamparna, s. kallas klyfsvampar.

**Schiva,** se Siva.

**Schlagintweit,** 3 bai. resande bröder. 1) Herm. v. S., f. 1826. 2) Ad., f. 29. 3) Rob. f. 33. 54/57 reste de tre bröderna i Himalaja. Ad. S. mördad i Kaschgar 57. Rob. prof. i Giessen, d. där 85. Herm. d. 82 München.

**Schlaraffenland,** ty., »lättingarnes land», ett diktadt land, där man utan ansträngn. o. arb. erhåller alla materiella njutningar.

**Schlegel,** Friedr. v., ty. förf., f. 1772 Hannover, d. 29 Desden, införde studiet af sankrit i Tyskl. Skr. dram., rom. (Lucinda) m. m.

**Schleich,** Karl Ludv., ty. kir., f. 1859 Stettin, läkare i Berlin, uppfinnare af infiltrationsanestesien, Skr. *Schmerzlose Operationen* (4 upp. 99) m. m.

**Schleicher,** Aug., ty. språkf., f. 1821 Meiningen, d. 68 ss. prof. i Jena. Skr.: *Vergl. Gramm. d. indogerm. Sprachen* m. m.

**Schleiermacher,** Friedr. Ernst Dan., ty. teol., f. 1768 Breslau, sed. 10 prof. i Berlin, verkade ifrigt för den evangel. unionen, d. 34. Förf.

**Schlesien,** 1) Preuss. prov., 40,300 kv.km., 5 mill. inv. Hst.: Breslau. — 2) Österr. kronld, 5,147 kv.km., 680,422 inv. Hst.: Troppau.

**schlesiska krigen** kallas de 2 krig, Fredr. II af Preuss. förde mot Maria Teresia 1740/43 o. 44/45,

för att vinna Schlesien. Slutade med freden i Dresden 25/12 45.

**Schliemann,** Heinr., ty. arkeol., f. 1822 Neubuckow, d. 90 Neapel, företog 72/85 utgräfn. i Troja, Mykenai, Itaka, Orkomenos, m. fl. st. Förf.

**Schlosser,** Friedr.. Christoph, ty. hist. förf., f. 1776, sed. 17 prof. i Heidelberg, d. 61. Skr.: *Weltgeschichte* (44/56, 19 bd) m. m.

**Schlüsselburg,** fordom Nöteborg, ry. st. o. fästn. vid Neva. 5,285 inv.

**Schlyter,** Karl Joh., jur., f. 1795, 38/76 prof. i Lund, har 27/77 utg. Sveriges gamla lagar (13 del., af hka de 2 första med H. S. Collin), d. 88.

**Schlömilch,** Osk., ty. mat., f. 1823, sed. 49 prof. i Dresden, d. 01. Skr.: *Handb. d. algebr. Analysis* m. m.

**Schmalkalden,** st. i Hessen-Nassau, 9,529 inv. 2 slott.

**schmalkaldiska artiklarna,** de af Luther 1536 uppställda artiklarna, s. skulle tjäna ss. grundval för förhandlingarna vid det tillämnade konciliet i Mantua.

**schmalkaldiska förbundet,** 1531 af Sachs., Hessen, Anhalt m. fl. stater mot kejs. slutet förbund till försvar för deras tro o. polit. självständighet.

**Schmidt,** Julian, ty. lit.-hist., f. 1818 Marienwerder, d. 86. Skr. ang. Tysklds o. Frankrikes lit. und. 18:e och 19:e årh. m. m.

**Schneider,** 1) Eulog., fr. revolut.-man, f. 1756 vid Schweinfurt, 77 franciskan, 91 ämbetsm. i Strassburg o. verktyg för skräckväldet, giljot. i Paris 94. — 2) Eug., fr. industriidk., f. 1805, d. 75 ss. dir. vid järnverken i Creusot.

**Schoa,** oafhäng. kon.-rike i Abessinien, 1 mill. inv.

**schnit'zel,** ty., kött- l. pappersstycke, papperslapp. **-jakt,** ett slags hetsjakt med fingerad räf.

**Scholander,** 1) Fredr. Vilhelm (pseud. Acharius), arkitekt, målare, skald, f. 1816, d. 81 ss. prof. vid konstakad. Uppförde mnga stora byggnader, tillika ypperlig akvarellmål. och tecknare. Skr. *Luisella* (67), *Noveller* (68), *Sagor* (81) m. m. — Hans son 2) Sven, vissångare till luta, f. 1860 Sthm, har med stor framgång konserterat i Sverige, Danmark, Tyskld.

**scholāris** (sko-), lat., skolgosse.

**schōlion** (sko-), pl. scholier, de förklarande anm., som finnas skrifna i marginalen till de fornklassisk. förf:s skrifter.

**Scholz,** Bernh., ty. komp., f. 1835 Mainz, komp. operor (*Trumpetaren fr. Säckingen* m. fl.) m. m.

**Schopenhauer,** Artur, ty. filos., f. 1788 Danzig, d. 60 Frankfurt a. M. Pessimist. Denna världen är den tänkbart sämsta. Skr.: *Die Welt als Wille u. Vorstellung* m. m.

**schott'isch,** ty., *dansk.,* ett slags runddans.

**schoutbynacht** (skautbajnakt'), holl., *sjö.,* äldre benämning på konteramiral.

**Schouw,** Joach. Frederik, dan. bot., f. 1788 Köpenh., d. 52 ss. prof. o. dir. vid bot. trädg. där. Skr.: *Europa* (32), *Pröver på en Jordbeskrivelse* (51), *Naturskildringer* (37/45) m. m.

**Schreckhorn,** topp bland Berner-alp. i Schweiz, 4,082 m. h.

**Schröder,** 1) Joh. Henr., arkeol., bibliogr., f. 1791, d. 57 ss. prof. i Upps. Skr.: *Monumenta diplomatica suecana* (22), *Uppsala domkyrka etc.* (26), minnesteckningar m. m. — 2) Erik Aug., filos., f. 1796, d. 49 ss. prof. i Upps. Skr.: *Om Platos republik* (42), *Handb. i philosophiens hist.* (46/ 49), *Giordano Bruno* (48) m. m. 3) Gust., jägare, förf., f. 1824 Edsvalla bruk, har skr. förträffl. jakt- och fiskeskildringar.

**Schröderheim,** 1) Elis, Gust. III:s gunstling, f. 1747, statssekreterare 82, ledam. af sv. akad. 86, landshöfd. i Uppsala 92/95, d. 95. Skr. lustiga skådespel o. parodier. — Hans hustru 2) Anna Charl., f.

v. Stapelmohr 1754, d. 92, spelade sed. 76 en framstående roll vid hofvet.

**Schubert,** 1) Gotth. Henr., ty. naturfilos., f. 1780, d, 60. Psykologiska skrifter. — 2) Franz, ty. mus., f. 1707 Lichtenthal, d. 28 Wien. En af de bästa ty. komponister, is. sånger o. ballader. Dessut. operor, symfonier m. m.

**Schück,** 1) Martin, f. 1819, d. 72 ss. förest. för en flickskola i Sthm, utg. läroböcker, öfversättn. m. m. — Hans brorson 2) Joh. Henr. Emil, lit.-hist., f. 1855, 90 prof. i Lund, 98 i Upps. Skr.) *William Shakspere* (83/84), *Svensk lit.-hist.* (del I, 90), *Ill. sv. litt.-hist.* (del I, de båda öfriga del. af K. Warburg 95/96), *Världslit. hist.,* hvaraf hittills

(10), utkommit 2 band, m. m.

**Schulenburg,** Joh. Matth., ty. riks-gref., f. 1661 vid Magdeburg, 15 venezian. fältmarsk., försvarade Korfu 16, d. 47 Verona.

**Schultzberg,** Anselm Leon., landsk.-mål., f. 1862 Falun, 86 k. medalj för ett höstlandsk., 00 ledamot af konstakad., utsedd till Sveriges kommis. vid internat. utställn. i Rom 11. Måln. hufvudsakl. med motiv fr. Dalarna o. Värml.

**Schulze-Delitzsch,** Herm., ty. statsekon, o. polit, f. 1808 Delitzsch, grund. 50 den första konsumtionsföreningen o. inrättade den första folkbanken i Tyskld, d. 83.

**Schumann,** 1) Rob., ty. komp., f. 1810 Zwiokau, d. 56 vansinnig. Genial. komponist, förträffl. mus. förf. Komp. pianostycken, sånger o. ballader, symfonier, konserter m. m. — Hans hustru 2) Klara, f. 1819, d. 96, berömd pianovirtuos.

**Schumla** l. Schumna, befäst bulgar. st. vid Balkan, 23,100 inv.

**Schwaben,** urspr. Alemannien, hertigd. i s.v. Tyskld, kom 1058 till Rud. v. Rheinfelden, 1080 till Friedr. v. Staufen, sed. 1268 deladt mel. flere furstar och städer.

**Schwabenspiegel,** 1273/83 författad sydtysk lagsamling.

**Schwalbach,** se Langenschwalbach.

**Schwartz,** Maria Sofia, rom.-förf., f. Birath 1819, d. 94, har skrifvit en mängd mycket lästa rom.

**Schwarz,** 1) Berthold, franciskanmunk fr. Freiburg i 13:e årh... Enl. sägen krutets uppfinnare. — 2) Marie Esperance v., förf., f. Brandt 1821 vid London, d. 99. Reste mycket, Garibaldis förtrogna. Skr. ang. dennes o. sina resor.

**Schwarzburg-Rudolstadt,** ty. furstend. i Thüringen, 941 kv.-km., 96,835 inv. Hst. Rudolstadt. Författn. 1854. Nuv. furste Günther, sed. 90.

**Schwarzburg-Sondershausen,** ty. furstend. i Thüringen, 862 kv.km., 85,152 inv. Hst.: Sondershausen. Författn. 1857. Furstend. är i personalunion förenadt m. föreg.

**Schwarzenberg,** Karl Phil., furste, hert. af Krumau, österr. statsm. o. fälth., f. 1771 Wien, anförde 12 Napoleons österr. hjälpkår mot Ryssld, sökte medla fred mel. Frankr. o. Ryssld, därpå öfverbefälh. för de allierade härarna, d. 20 Leipzig.

**Schwarzwald,** berg i Baden, Württemb. o. Hessen t. h. om Rhen, 160 km. l. Toppar: Blauen, 1,178 m., Belchen, 1,415 m., Feldberg, 1,494 m., m. fl.

**Schwedenstein,** sten med monument utanf. st. Lüzten, ej långt fr. den plats, där Gustaf II Adolf föll. 1907 ett kapell uppfördt i närheten.

**Schweidnitz,** st. i preuss. prov. Schlesien, 30,539 inv.

**Schweigaard** (-gård), Anton Mart., nor. jur. o. polit., f. 1808, sed. 40 prof. prof. i Kristiania, d. 70. Skr.: *Den norske proces* (49/58), *Commentar over den nor. criminallov* (44/46) m. m.

**Schweinfurtgrönt,** ovanligt vacker grön målarefärg. Erh. af ett kopparsalt.

**Schweinfurth,** Geo., ty.

Afrikaresande, f. 1836 Riga, 64/66 i Nubien o. Abessin., 68/71 i det inr. Afr. Uppt. pygméfolket.

**Schweiz** l. Schweiziska edsförbundet, repuplikansk förbundsstat i Europa, 41,324 kv.km., 3,525,256 inv.

Gränser: i n. t. Tyskland, s. Ital., ö. Österr., v. Frankrike. Berg: Alperna, Jura. Toppar: Stora S:t Bernhard, Matterhorn, Mte Rosa, Simplon, S:t Gotthard, Jungfrau, Finsteraarhorn, Schreckhorn, Rigi, Sentis. Fl.: Rhen, Rhône, Aar, Reuss, Thur, Limmat, Tessin. Sjöar: Boden-, Wallen-, Zürich-, Zug-, Vierwaldstätter, Thun-, Brienz-, Geneve-, Neuchâtel-sjön, Lago maggiore. Inv.: ty., ital., fransm. Relig.: prot. o. katol. Prod.: trä, kol, skiffer, kalk, ur, ull, siden, boskap, vildt, ost. Polit. indeln. i 25 kantoner. Hst.: Bern. Öfr. st.: S:t Gallen, Appenzell, Schaffhausen, Basel, Aarau, Zürich, Solothurn, Freiburg, Neu-chåtel, Lausanne, Genève, Bellinzona, Chur, Luzern, Glarus, Sion m. fl. Lagstift, makten utöfvas af förbundsförsaml., som består af 2 kamrar: nationalrådet o. ständerrådet. — Hist.: S. ford. en del af rom. riket. Und. folkvandr. eröfr. af germaner. 1032 kom S. till ty. riket. 1291 Waldstätterförbundet, 1315 krig med Österr., förnyande af det eviga förb.; edsförbundets uppkomst. 1353 omfattade förbundet 8 kanton. I slutet af 14:e årh. olyckliga krig m. Österr. Und. 15:e årh. upptogos 4 kant. i förb. S. förklarades oafhäng. i Westfal. freden 1648. 1798 grundades Helvet. republ. Gm Wienkongressen förklarades S. för alltid neutralt. Presid.: A. Deucher, för 09. Inkomster: (09) 147 mill. francs. Utgifter: (09) 154 mill. francs. Armé: 205,740 man. J.: 4,912 km. T.: 18,802 km. Telef. $42,_5$ mill. samtal.

**schveizare,** sed. 15:e årh. schweiz. trupper i främmande tjänst, is. s. lifvakt. Förbjudna 1830 o. 48.

**schveizerī,** finare utskänkningslokal.

**Schwerīn,** hst. i Mecklenburg-S, vid S.-sjön, 41,028 inv. Teat., slott, museum.

**Schwerin,** Fredr. Bogislaus v., gref., statsm., statsekon., f. 1764, kyrkoh. i Sala 88, spelade 12/34 en viktig roll vid riksdagen ss. oppositionens ledare i riddarhuset, d. 34. Förf.

**Schwyz,** schweiz. kanton vid Vierwaldstättersjön, 908 kv.km. 55,385 inv.

**schäferhatt,** ett slags breddskyggig sommarhatt.

**schäferī,** ty., fårafvelsgård.

**Schäffer,** Pet., delaktig i boktr.-konstens uppfinning, f. i Gernsheim, d. omkr. 1502.

**schäslong',** fr. chaiselongue, halfsoffa m. karm vid ena ändan.

**Schöldström,** Birger Fredr., publ., f. 1841, medarbet. i flera tidn. Skr.: *Lars Johanss. Lucidor, Förbiskymt. skuggor, Svenskarne und. Dannebrogen* (03) m. m.

**Schönbein,** Christ. Friedr., ty. kem., f. 1799, d. 68. Uppt. ozon, bomullskrut m. m.

**Schönberg,** And., hist., polit, f. 1737, d. 11 ss. rikshistoriograf. Skr.: *Historiska bref etc.* m. m.

**Schönbrunn',** kejserl. lustslott vid Wien.

**schöngeist,** ty., vitterlekare.

**Schönhausen,** by i preuss. prov. Sachsen, 1,840 inv. Bismarcks födelseort.

**Schönlein,** Joh. Luk., ty. läk., f. 1793, d. 64 ss. prof. i Berlin.

**Scillyöarna** (sill'i-), brit. ögrupp i Atlanten s.v. om Cornwall, 26 kv.km., 2,096 inv.

**sciop'tikon,** gr., ett slags förbättrad laterna magica.

**Scīpio,** 1) Publ. Cornelius S. Africanus d. ä., rom. fälth.,f. 235 f. K., 211 prokonsul i Span., slog Hannibal 202 vid Zama, d. 183 Kampanien. — Adoptivsonson 2) S. Aemil. Afric. d. y., son till

Aemilius Paullus, f. 185, eröfr. o. förstörde Kartago 146, Numantia 133, mördad 129 ss. Gracchernas fiende.

**scirocco** (schi-), het sydostvind, is. i Italien vår och höst.

**Scorzonēra** L., *Compositæ, S. hispanica* L., fr. Syd-Europa, orienten, odlas för sina ätbara rötter.

**Scott,** 1) Sir Walter, berömd eng. förf., f. 1771 Edinburgh, d. 32 Abbotsford. Skr. hist. rom., fulla af härliga naturskildr. och originella karaktärer, is. fr. skot. högländerna, ss. *Waverley* (14), *Guy Mannering* (15), *Bride of Lammermoor* (19), *Ivanhoe* (20), *Kenilworth* (21) m. fl.; dessutom dikter, hist. verk m. m. — 2) Winfield, n.-amer. gen., f. 1786, 13/14 mot Engld, 32/38 mot indian., 47 mot Mexico, s. han eröfrade, fick afsked 61, d. 66 Washington.

**Scotus,** se Duns Scotus.

**Scotus Eri'gena,** Joh., filos., lärde sed. 843 vid klosterskolan i Paris, 77 i Oxford, d. 80. Uppställde en myst. emanationslära.

**Scribe** (skrīb), Aug. Eug., berömd fr. lustspelsförf., f. 1791 Paris, d. där 61. Skr.: delvis med andra omkr. 400 stycken, af hka mnga uppförts i Sverige.

**scrip'tum,** lat., skrift, skriftlig uppsats.

**scrutin de liste** (skrytäng' dö' list), fr., se listval.

**scrutīnium,** lat., undersökn., som föregår utnämn. t. ämbete l. följer på aflagdt examensprof.

**scūdo,** ford. it. mynt = $3,_9$ kr.

**sculp'sit,** lat., har stuckit l. graverat.

**Se,** kem. tecken för selen.

**Seylla,** se Karybdis.

**séans** (seangs'), fr., sittning, sammankomst.

**Seattle** (siattl'), st. i n.-amer. staten Washington, 104,169 inv.

**Sebastian,** 1) d. hel., skyttegillenas skyddshelgon, enligt sägnen 288 beskjuten m. pilar o. piskad till döds. — 2) kon. af Portugal, f. 1554, efterträdde 59 sin farfar Joh., föll 78 vid Alkazar i Marokko.

**Sébastiāni,** Franç. Horace, gref., fr. marsk., f. 1772 Porta, tjänade und. Napol. I ss. gen. o. dipl., 30 utr.-min., d. 51.

**Sebastōpol,** se Sevastopol.

**sebra,** *Hippotigris* H. Sm., af hofdjurens ordn., strimmig. Berghästen, *H. sebra* L., i hjordar i s. och ö. Afrika. Jagas för köttets och hudens skull. Kvaggan, *H. quagga* Gmel.. $2,_3$ m. l., på s. Afrikas slätter.

**sebu,** *Bos indicus,* L., af boskapsdjurens ordn., i O.-Ind. o. ö. Afrika, med fettpuckel.

**Secchi** (secki), pater Angelo, it. astron., f. 1818, d. 78 Rom ss. dir. vid observat. där. Viktiga meteorol. och spektralanalyt. undersökn.

**seceders** (sisīders), skot. sekt, stift. 1733, med demokratisk författning.

**secessionist'er,** i amer. inbördes kriget 1861 de, s. uttalade sig för sydstaternas söndr. fr. unionen.

**Sedan** (-dang'), fr. st. vid Maas, 19,349 inv. Sl. 1/9 1870. Napol. III:s tillfångatagande.

**sedentär,** lat., stillasittande, orörlig.

**sediment',** lat., gm aflagring ur vatten uppkomna bergarter; bottensats, fällning. **-är,** bildad gm fällning.

**Seeland,** se Själland.

**Seeley** (sīle), John Rob., eng. förf., f. 1834 London, sed. 69 prof. i Cambridge, d. där 95. Skr.: *Eece homo, a*

*survey of the work a. life of Jesus Christ* m. m.

**Seffle,** köping i Värml. l. vid S. kanal och Byälfven, 1,858 inv. (08).

**sefīrgarn,** fint, vanl. färgadt kamgarn, användes till tapisseriarb.

**Segest'a,** *g. geogr.,* st. på Sicilien.

**segment',** lat., yta s. inneslutes af en cirkelbåge och en korda.

**segno** (senjå), it., *tonk.,* tecken.

**Segōvia,** sp. st. vid Eresma, 14,577 inv. Bisk.

**Ségur** (segyr), Paul Phil. gref., fr. hist. förf., f. 1780, Napol. I:s adjut., 12 gen., d. 73. Skr. om 1812 års krig m. m.

**Segūra,** sp. fl., utf. i Medelh., 240 km. l.

**Sehested,** Hannibal, dan. statsm., f. 1609, 42 gift m. Krist. IV:s dot. Kristiana, blef ståthållare i Norge, gjorde svenskarne stor skada i kriget 43/45 (»Hannibalsfejden»), d. 66.

**Sehlstedt,** Elias, humorist. förf., f. 1808, d. 74 ss. f. d. tullinspekt. i Sandhamn. Skr.: *Sånger o. visor* m. m.

**seïd,** arab., herre.

**Seidschütz,** by i Böhmen, 122 inv. Bittervattenskälla.

**seigneur** (senjör), fr., hög herre. Grand s. (grang-), rik, förnäm herre.

**Seilēnos,** *gr. myt.,* lat. Silenus, Bakkos' ledsagare, siare och drinkare.

**Seine** (sän), fr. fl., uppr. på Langres' platå. utf. i Kanalen, 705 km. l. Omr. 77,800 kv.km.

**seismograf** l. seismometer, instr. till iakttagande och uppmät. af jordskalf.

**Sejānus,** Aelius, rom. kejs. Tiberius' allsmäktige gunstling o. min., fängslad o. afrättad 31 e. K.

**sejd,** und. nord. forntiden ett slags trolldom, s. is. utöfv. af kvinnor.

**sejdel,** ty., ett slags ölmugg af glas.

**séjour** (-schûr), fr., vistelse.

**sekant',** lat., 1) rät linje, som skär en kurva i 2 l. flere pktr; 2) trigonometr. funktion; omvändn. af kosinus.

**sekel,** lat., århundrade; ford. mynt, se sikel.

**sekīn,** ford. it. mynt; äfv. äldre turk. o. egypt. guldmynt.

**sekond',** lat., *sjö.,* chefens närmaste man på ett örlogsfartyg.

**sekrēt,** lat., en furstes sigill; *läk.,* afsöndrad vätska.

**sekreta (hemliga) utskottet,** under riksdagarna 1617/1809 af ständerna tillsatt myndighet, s. hade att behandla frågor, som kräfde »sekretess».

**sekret|ariāt,** en sekreterares syssla. **-erare,** skrifvare, protokollsförare. **-är,** skrifbord.

**sekreteraren** l. ormfalken, *Gypogeranus serpentarius* Ill., roffågel, till 125 cm. l., i S.-Afrika, utrotar ormar,

**sekretion,** lat., afsöndring.

**sekt,** ett slags (tysk) champagne.

**sekt,** lat., mindre religionsparti. **-erist',** en sekts anhängare.

**sektion,** lat., afskärning, afdelning.

**sek'tor,** lat., *mat.,* yta, s. begränsas af 2 cirkelradier och den mel. dessa liggande periferien.

**sekularisation,** lat, förvandl. af andl. territorium till världsligt.

**sekund',** lat., 1/60 af en tids- l. bågminut; *tonk.,* 2:a tonen i skalan.

**sekun'd|a,** lat., förr 2:a klass, i en skola, *boktr.,* den sist tryckta sidan af ett ark, *hand.,* det näst bästa slaget af bräder; varor af mindre god kvalitet. **-ant',** lat., biträde vid duell. **-ēra,** lat., lämna bistånd; *tonk.,* sjunga l. spela 2:a stämm. **-ogenitūr,** lat., område, som en furstes näst äldste son erhåller. **-pendel,** pendel, som gör en svängning på en sekund. **-är,** lat., underordnad, efterföljande.

**sekundära perioden** = mesozoiska perioden ( se d. o.).

**se'kvens,** lat., följd, det följande; *tonk.* (sekvens'), namn på ett slags kyrkohymner från 9:e årh.

**sekves't|er,** lat., kvarstad. **-rera,** belägga m. kvarstad.

**sela,** hebr., paus. Enl. andra: mellan-, efterspel.

**seladōn,** smäktande älskare.

**selām** (salem), arab., fridshälsning. S. aleikum, frid vare med eder!

**selamlik,** turk., hälsn.- l. besöksrum, äf. sultanens färd om fredag, till bön.

**Sel'borne** (-börn), Roundell Palmer, lord, eng. statsm., f. 1812, var 72, 74, 80/85 lordskansler, d. 95.

**seldschūker,** turk. folkstam från Bukarest, eröfrade hela främre Asien, tills de i 13:e årh. förintades af de osman. turkarne.

**selektion,** lat., urval.

**selēn,** Se = 79, icke metalliskt grundämne, förekommer sparsamt

i naturen; rödt, blir vid 80° järngrått, smälter vid 217°. Eg. v. $4,_4$. Förbrinner vid upphettning till selensyrlighet och är lösligt i kalilut.

**Selēne,** *gr. myt.,* lat. Luna, månens gudinna.

**selenīt,** måninvånare.

**selenografī,** gr., månbeskrifning.

**Seleukeia** (-ej'a), *g. geogr.,* 1) st. i Babylonien vid Tigris; 2) st. i Syrien.

**seleukīder,** se Seleukos.

**Seleukos,** Nikator, fälth. und. Alex. d. st., f. 356 f. K., 323 ståth., sed. kon. af Mesopotamien, Syrien o. Persien. S:s ättlingar, seleukiderna, hka snart inskränktes till Syrien, reg. till 64 f. K., då landet tillföll Rom.

**Selim,** 3 turk. sultan., 1) S. I., f. 1467, störtade 12 sin far Bajasid II, eröfr. Mesop., Syr. o. Egypt., d. 20. — 2) S. II, 1566/74 o. 3) S. III 1789/07, svaga, den sistnämnde mördad 08.

**Selinūs,** *g. geogr.,* gr. st. på Sicilien.

**Sel'kirk** (-körk), grefsk. i s. Skotld, 666 kv.km., 23,339 inv. Hst: S., 5,701 inv.

**Sel'kirk** (-körk), Alex., skot. matros, förebild till De Foes Robinson.

**Sella,** Quintino, it. statsm., f. 1830, 62, 64/65, 69 och 73 finansmin., d. 84.

**sellerī,** *Apium graveolens* L., *Umbelliferæ,* köksväxt, hvaraf roten användes som sallad.

**Selmer,** Krist. Aug., nor. statsman, f. 1816, statsråd 74, statsmin. 80, anklagad inför riksrätt 83, 84 dömd statsmin.-ämbetet förlustig, sed. generalauditör, d. 89.

**Selters,** by i Hessen-Nassau vid Lahn. Mineralkälla.

**seltersvatten,** mineralvatten från byn Selters i Hessen-Nassau.

**Sem,** Noas äldste son, semiternas stamfader.

**semafōr,** gr., signalapparat vid järnväg.

**Se'mele,** *gr. myt.,* med Zeus mor till Dionysos.

**semes'ter,** lat., eg. 6 månader; tjänstem. ordinarie tjänstledighet.

**semi-,** lat., half.

**semikōlon,** lat., skiljetecken (;).

**seminārlium,** lat., undervisningsanstalt för utbildning af folkskolelärare, präster etc. **-ist',** person, som begagnar sig af undervisn. i ett s.

**seminōler,** n.-amer. indianstam, nu i f. d. Indianterritoriet.

**semiotīk,** gr., läran om sjukdomssymtom.

**Semipalatinsk,** sibir. st. vid Irtysch, 20,353 inv.

**semipelagiāner,** kristen sekt i 5:e årh., s. lärde, att mnskn kan öfvervinna arfsynden.

**Semīramis,** myt. drottn. i Assyrien, Ninos' gemål och efterträdare, lät uppföra storartade byggnader.

**semīter,** Sems ättlingar; folkstammar i s.v. Asien; äfven namn på judar.

**semītiska språk,** arameiska (syriska och kaldeiska), kanaanitiska (feniciska, hebreiska och rabbiniska) jämte himjaritiska och etiopiska.

**Sem'lin,** befäst ungar. st. vid Save och Donau, 15,079 inv. Grek. ärkeb.

**Semmering,** bergmassa mel. ärkehertigd. Österr. och Steiermark, 1,395 m. h.

**Sempasch,** schweiz. st. i Luzern, 1,028 inv. Sl. 9/7 1386.

**semper id'em,** lat., alltid densamme.

**sempervīrens,** lat., alltid grönskande.

**sena,** fast, sträng- l. hinnartad bindväfsdel, hvarmed de flesta muskler fästas vid skelettet.

**senap,** se Sinapis.

**senapsolja,** flyktig, giftig olja af krossade senapsfrön. Förorsakar på huden en brännande smärta, som drager upp blåsor därpå. Löst i sprit: senapssprit.

**senāten,** i Rom rådgifvande o. lagstiftande församling med 300/600 medlemmar, som bildade ett särskildt stånd o. representerade det konservat. elementet. I nyare tid: församl. af ordin, professorer vid ett univ; 1:a kammaren i Frankr., Ital., Belg., N.-Amer. m. fl. länder; högsta domstolen i Ryssld

i Finld är s. sed. 1816 namn på regeringskonseljen, hvaraf en afd. är landets högsta domstol.

**senātor,** medlem af senat.

**Sēneca,** Lucius Annæus, stoisk filos., f. 2 e. K. Corduba, Neros lärare, dödade sig själf 65.

**Senefelder,** Aloys, stentryckets uppfinnare, f. 1771 Prag, d. 34 München.

**Senegal,** flod i v. Afrika, utf. i Atlanten, 1,430 km. l.

**Senegam'bien,** land i v. Afrika vid Atlanten, mel. Senegal o. Gambia, 23,500 kv.km., 110,500 inv. Lågland m. rik trop. vegetat. Inv.: negrer. Talrika fr. och eng. kolonier.

**seneschall,** med.-lat., i Frankr. ford. tit. på öfverhofmästare.

**sengångaren,** *Bradypus* L., däggdjur af trögdjurens ordn. Vanliga s., *B. tridactylus* Pr. W., 52 cm. l., i ö. Brasil., lefver ständigt i träd.

**senhor** (-jår), port., herre. **-a,** fru.

**senīl,** lat., gubbaktig.

**sēnior,** lat., den äldre; äldst inom ett visst samfund.

**sennablad,** *Folia Sennæ,* bladen af flere Cassia-arter, verka afförande.

**Sennār, del af egypt. Sudan mel. Hvita o. Blå Nilen. Hst: S. vid Blå Nilen.**

**se non è vero, è ben trovāto, it., om det ej är sant, är det dock väl påhittadt.**

**señor (-jår), sp., herre. -a, fru.**

**sensation, fr., känsla; uppseende.**

**sens commun (sang kommöng'), fr., sundt förstånd.**

**sensīb|el (sang-), fr., kännbar, känslig. -ilitēt, känslighet, känslofullhet; mottaglighet.**

**sensitīv, fr., känslig. Sensitiva nerver, känselnerver.**

**sens moral (sang mårall'), fr., andemening, lärdom som kan hämtas ur en berättelse e. d.**

**sensu|alism, lat., lära, enl. hkn all kunskap uppstår gm intryck på de yttre sinnena. -ell, sinnlig, vällustig.**

**sentens', fr., tänkespråk.**

**sententiös, fr., rik på tänkespråk, sinnrik.**

**sentēra, lat., känna, uppfatta.**

**sentimentāl, fr., känslofull. -itēt, känslofullhet.**

**senza, it., *tonk.,* utan.**

**separ|ation, lat., söndring, afskiljande. -atism, afsöndring i trossaker. -atist, person, s. afsöndrar sig från den härskande kyrkan o. föranstaltar särskild relig.-öfning. -ātor, app. för afsöndr. af vissa ämnen från haa. -era, skilja, söndra.**

**Sēpia L., bläckfisken, af hufvudfotingarnas klass. *S. officinalis* L., i alla europ. haf. 45 cm. l., m. griparmar vid munnen och en kalkskifva i mantelns rygg. Den bruna vätska, S. afsöndrar, användes till målarfärg (sepia).**

**sepoys (si'pojs), eng., af infödingar bestående trupper i Indien.**

**sepsis, gr., förruttnelse, förskämning.**

**septem'ber, lat., årets 9:e månad, i forna Rom d. 7:e, höstmånad.**

**septenn'ium, lat., tidrymd af 7 år.**

**septen'trio, lat., norden, norr.**

**septett', lat., sjustämmigt tonstycke.**

**sep'tic tank, eng., stor behållare i boningshusens källare, hvari orenligheten tömmes o. oskadliggöres.**

**sep'tima, lat.,** ***tonk.,*** **7:e tonen fr. grundtonen.**

**sep'tisk, gr., s. framkallar förruttnelse.**

**Septuagēsima, lat., 9:e söndagen före påsk.**

**Septuagin'ta, lat., 70; S. l. Alexandrinska bibelöfversättningen, grek. öfvers. af G. T., s. Ptolemaios Filadelfos af Egypt. lät 72 lärda judar verkställa.**

**serāf, hebr., pl. serafīm, änglar med 3 par vingar, som omgifva Guds tron.**

**serafīm-orden, Sveriges högsta riddarorden, stift. af Fred. I 1748, utdelas blott t. personer m. minst gen.-löjtnants rang. 1 kl.**

**Seraing (-räng'), belg. fabriksort v. Maas, 39,843 inv. Slott.**

**Sera'jevo, Sarajevo l.**

Bosna-Seraj, Bosniens hst. vid Bosna, 41,000 inv. Kat. ärkeb.

**seralj',** arab., turk. sultanens palats.

**Serāpis,** egypt. gudomlighet, den i Apis förkroppsligade Osiris.

**Ser'bien,** Srbija, europ. kon .-rike på Balkanhalfön, 48,303 kv.km., 2,784,000 inv. Gränsar: i n. till Österr., s. Bulgarien, Turkiet, ö. Bulgar, o. Rumän., v. Bosnien. Berg: Balkan. Fl.: Donau, Save, Morava, Drina. Prod.: frukt, vin, tobak, hampa, säd, boskap, ost, ull, trä, järn, koppar. Inv.: serb., bulgar., valak., zigenare, judar. Relig.: grek.-kat. Folkrepresentat.: skjuptschina. Hst.: Belgrad. Öfr. st.: Kragujevats, Nisch, Laskovats, Alexinats, Vranja. — Hist.: S. ford. en del af det rom. riket; senare und. bysantin. välde. 638 invandr. de slav. serberna. 1043 S. oafhäng. und. Stefan Dobroslav. 1336/50 Stef. Duschan, d. störste serb. furste, behärskade äfven en stor del af det nuv. europ. Turkiet. 1459 S. till Turkiet, 1718 till Österr., 1739 åter turk. 1817 S. oafhäng., 1885 olyckligt krig med Bulgarien. Nuv. kon. Peter (Petar) I, sed. 03.

**serbiska språket o. lit.** Serb. spr. en gren af d. slav. spr.-stammen m. dels cyrilliskt, dels lat. alfabet. Lit. är rik på folksånger; men und. turk. tryck blomstrade folkpoesien föga. Und. befrielsekrigen patriot. lyrik (Milutinovitsch).

**serenād,** fr., aftonmusik i fria luften till ngns hyllning.

**Seret,** bifl. till Donau t. v., i Bukovina o. Moldau, 416 km. l.

**sergeant** (-schant'), fr., lägsta underofficersgrad.

**Sergel,** Joh. Tobias, bildh., f. 1740, vistades 67/78 i It., d. 14. Utförde: *En liggande faun, Amor o. Psyche, Gust. III,* statyer af *Venus* m. m.

**sērie,** lat., rad, talföljd.

**seriös,** fr., allvarsam.

**Serkland,** *fornnord. geogr.,* serkernas (saracenernas) land, namn på flere länder, ex. n. Afrika, en del af Spanien.

**sero venien'tibus ossa,** lat., de, som komma för sent, (få gnaga) benen.

**Serpa Pinto,** Alex. Alb., port. Afrikaresande, f. 1846, 48/58 i Amer., 69 i ö. Afr., gmtågade Afr. 77/80, 83/86 i

ö. Afr., d. 00 Lissabon.

**serpentīn,** gult l. grönt min., består af kiselsyra o. magnesiumoxid, finnes i Sverige, Tyskld, Frankr., på Grönld etc. Använd, till ornament, vaser, bordskifvor m. m. **-dans,** utföres af en danserska i veckrika kläder und. färgskiftande belysning.

**serra,** port., bergskedja.

**Serrāno y Domin'guez** (-i-), Franc., hert. de la Torre, sp. gen., f. 1810, drottn. Isabella II:s gunstl., utr.-min. 63, trädde 68 på de upproriskas sida, slog de kungliga vid Alcolea, 69 regent, 74 diktator, drog sig tillbaka eft. Alfonso XII:s tronbestign., d. 85.

**Sertōrius Quintus,** rom. fälth., Marius' anhäng. mot Sulla, gjorde uppror i Span. 82 f. K., mörd. 72.

**se'rum,** lat., *fysiol.,* blodvatten. **-terapī,** botande genom insprutande af serum.

**serös,** fr., *fysiol.,* innehållande l. afsöndrande serum.

**servēra,** fr., eg. tjäna; lägga för, bjuda omkring.

**servēt,** fr., liten handduk till bruk vid måltider.

**servīl,** lat., slafvisk, krypande.

**servīs,** fr., eg. tjänst; tillbehör, manskap etc. till en kanon; tillbehör till ett matbord.

**servitör,** fr., tjänare.

**Ser'vius Tull'ius,** 6:e rom. kon. 578/534 f. K., gaf Rom en ny författn. o. nya murar, mörd. af Tarquinius Superbus.

**ser'vus,** lat., tjänare, dräng.

**serös,** lat., liknande blodvatten (serum). Serösa hinnor, hinnor, s. afsöndra serösa vätskor, ex. hjärtsäcken.

**sēsam,** arab., öppnande trollformel. **-olja** erhålles ur fröna af

*Sesamum orientale* L., ört från O.-Ind., Amer., Egypt. Använd, till matolja, enl. sv. lag vid margarintillverkning, inom tvålfabrikationen, till framställn. af kines. tusch m. m.

**Seseman,** Hans Jak., misslyckad rimmare, f. 1751, d. 19. Utg.: *Skrifter af, öfver o. utgifna af H. J. Seseman.*

**Sesia,** bifl. till Po, t. v., 148 km. l.

**Seschellerna,** brit.-afrikan. ögrupp i Ind. haf. 230 kv.km., 19,000 inv.

**Sesos'tris,** gr. namn för egypt. kon. Ramses II.

**session,** lat., sittning, is. en domstols.

**sester'tie,** rom. silfvermynt; 2 ½ as. Sestertia, 1,000 s., omkr. 135 kr.

**Set,** Adams 3:e son.

**sett'er,** eng., långhårig rapphönshund.

**settlement** (settl'-), eng., nybygge, koloni.

**Setūbal** (S:t Yves), portug. hamnstad, 22,000 inv. Salt, vin.

**Seward** (sjûörd), Will. Henry, amer. statsm., f. 1801 Florida, 38/42 guv. i N. York, motstånd, till slafveriet, 61 utr.-min., svårt sårad af lönnmörd. 65, afträdde 69, d. 72.

**Sevastōpol** (Sebastopol), st. på Krim vid Svarta haf., 50,710 inv. Örlogshamn. Belägradt 1854/55.

**Sev'ern,** eng. fl., uppr. i Wales, utfall. i Bristolkanalen, 329 km. l.

**Sevērus,** Luc. Septimius, rom. kejs. 193/211.

**Sevigné** (-vinjē), Marie de Rabutin-Cantal, marq. de, f. 1626, 44 gift m. marq. de S., d. 96. Berömd för sina bref till sin dotter.

**Sevilla** (-vil'ja), sp. st. vid Guadalquivir, 148,000 inv. Katedr., alkazar, ärkeb., univ., museum, betyd. handel.

**Sèvre** (sävr), 1) bifl. till Loire, 138 km. l.; 2) fr. kustfl., utf. i Biscayaviken, 165 km. l.

**Sèvres** (~), fr. st. vid Seine, 8,216 inv. Porslinsfabr.

**Sexagēsima,** 8:e sönd. före påsk.

**sexta,** lat., *tonk.,* 6:e tonen i skalan.

**sextant',** 1/6 af en cirkel. Spegel-s., instr. till mätn. af en himlakropps afstånd från hafvets horisont.

**sextett',** lat., 6-stämmigt tonstycke.

**sexuāll-organ,** könsorgan. **-systēm,** Linnés indeln. af växterna eft. deras fortplantn.-organ.

**sexuell',** lat., köns-.

**Sfakteri'a,** *g. geogr.,* gr. ö i Jon. hafvet.

**sfinx,** *egypt. myt.,* odjur m. kvinnoansikte o. -bröst, lejonkropp och örnvingar.

**Sforza,** it. fam., hvars stamfar, bonden Muzio Attandolo, dog 1424 s. condottiere. Härskade i Milano 1447/1535.

**sforzāto** l. sforzan'do, it., *tonk.,* starkt framhållet.

**sfär,** gr., 1) *mat.,* klot, kropp, hvars yta i alla pktr har sma afstånd till en fast pkt, medelpktn. Volym: 4/3 π ($3,_{14}$ . . . . .) gngr radiens kub; ytan 4 π gngr radiens kvadrat. 2) Verkningskrets, område.

**sfäroīd,** gr., kropp, hvars form närmar sig en sfärs.

**Shackleton,** Sir Ernest H., eng. geogr., lyckades framtränga till 88° 23' s. br. den 9/1 09, således till Sydpolens närhet.

**Shaftesbury** (schäftsbörri), 1) Ant. Ashley Cooper, earl, eng. statsman, f. 1621, 69 medl. af cabalministären, 72 lordkansler, 73 fängslad för sin opposition, 79 pres. i statsrådet, 80 åter anklagad, d. 83. — Hans liknämnda sonson 2) f. 1671, d. 13 Neapel, skr. filos. arb. — Den liknämnde eng. statsm. 3) f. 1801, verksam i relig. o. sociala frågor, d. 85.

**shakers** (schékers), »skakare», kväkaresekt i Nord-Amer. Celibat, egend.-gemenskap, dans vid gudstjänsten.

**Shakespeare** (schēkspir), William, störste moderne dram. förf., en af de mest framstående skalder öfver hufvud, f. 1564 Stratford-on-Avon, skådesp. i London, d. 16 Stratford. Oöfverträffad i karaktärsskildr. o. framställn. af lidelser. Skr. 36 dram., hvaraf 16 romantiska (*A midsummer night's dream, Merchant of Venice* m. fl.), 10 historiska, af hka 8 utgöra en cykl.-dramat. hjältedikt fr. Rik.

II till Rik. III, 10 sorgspel (*Romeo a. Juliet, Hamlet, Othello, King Lear, Macbeth, Jul. Cæsar, Coriolanus* m. fl.). Dessutom sonetter. Dram. öfvers. på sv. af C. A. Hagberg.

**Shanghai,** kines. st. vid Stilla haf., 651,000 inv. Hamn, handel.

**Shannon,** fl. i Irld, gmflyter flere sjöar, utf. i Atlanten, 264 km. l.

**Shaw** (schå), 1) Rob. Rarkley, eng. resande, f. 1839, 59/68 i Ind. o. Himalaja, 70/71 Tibet, 74 Kaschmir, 77 Birma, d. 79 Mandalaj. — 2) Henry Wheeler, araer. humorist, pseud. Josh Billings, f. 1818 Massachusetts, d. 85 Kalifornien. Skr.: *Farmer's Allimax* m. m.

**Sheffield** (scheff'fild), eng. st. i Yorkshire vid Don, 463,000 inv. Metallindustri.

**Shelley** (schelle), Percy Bysshe, eng. skald, f. 1792, drunknade 22 vid Spezia. Skr. dikt. *Queen Mab, Alastor* m. fl., lyr dram. m. m.

**Sheridan** (scherr'iden), 1) Rich. Brinsley, eng. skald o. statsm., f. 1751 Dublin, d. 16 London. Skr. kvicka lustspel: *School for scandal, Rivals* m. fl. — 2) Phil. Henry, amer. gen., f. 1833, 62 öfverste i västarmén, 64 öf.-befälh. för kavall. och ostarmén, segrade 65 öf. Lee, 75 kommenderande general, d. 88.

**sher'iff,** i Engld högste polisämbetsman i ett grefskap.

**Sherman** (schörmen), 1) Will., amer. gen., f. 1820 Lancaster, 62 öf.-befälh. mot secessionisterna, vann flere segrar, sed. mot indianerna, 69 arméns öf.-befälh., d. 91. — Hans bror 2) John, statsman, f. 1823, finansmin. 77/81, 97/98 utr.-min., d. 00.

**sherry** (scherr'i), eng. namn på Jeres-vin.

**Shetlandsöarna,** skot. ögrupp n.ö. om Skottld, 1,424 kv.km., 28,185 inv.

**shilling** (schill-), eng. silfvermynt = 1/20 pund sterling = ungefär 90 öre.

**shire** (schajr; i smnsättn. schīr), eng. grefskap.

**shirting** (schör-), eng., skjortväf.

**shoddy** (schådd'i), eng., konstull af lump.

**Shrewsbury** (schrûsberri), eng. st. i Shropshire vid Severn, 29,396 inv.

**Shropshire** (schropp'schir), grefsk. i v. Engld, 3,478 kv.km., 239,321 inv. Hst. Shrewsbury.

**S. H. T.,** ett i Uppsala på 1850-talet stiftadt ordenssällskap med filialer i Sthm, Gbg, Kalmar o. Linköping.

**Siam,** Sajam, rike i Bortre Ind. mel. Anam, Kochinkina, Birma, brit. Birma, Malakka o. Kines. haf., omkr. 633,000 kv.km., 6 mill. inv., siames., kines., malaj., laoter. Relig.: buddism. Fl.: Saluen, Menam, Mekhong. Klimat.: trop. Prod.: ris, socker, peppar, kardemumma, sesam, trä, hudar, guld, ädelstenar. Hst.: Bangkok. Kon. Khoulalongkorn, sed. 68.

**siamangen,** se Gibbon.

**siamesiska tvillingarne,** Chang o. Eng, smnvuxna fr. födelsen, f. 1811, tjänade stora summor på att låta förevisa sig, gifte sig m. 2 systrar, fäder till 9 barn hvardera, d. 74 med 2 timmars mellanrum.

**Sibbern,** Freder. Krist., dan. filos., f. 1785, prof. 13/68, d. 72. Förf.

**Sibelius,** Jean, finsk komp., f. 1865, har komp. *Kullervosymfoni* (92).

**sibet-katten,** *Viverra* L., af rofdjurens ordn. Det från en körtel afsöndrade sibet, is. af asiat, s., *V. zibetha* L., 76 cm. l., användes som parfym o. läkemedel.

**Sibirien,** ry. land i Asien v. Norra ishaf. o. Stilla haf., omkr. 12 ½ mill. kv.km. och $5,_8$ mill. inv. Berg: Stanovoj-, Jablonoj-Krebet, Sajanska bergen, Altai. Fl.: Ob, Irtysj, Tobol, Ischim, Jenisej, Tunguska, Lena, Vitim, Amur, Indigirka, Kolima. Sjö: Baikal. Prod.: guld, silfver, koppar, järn, platina, salt, grafit, kol, pälsdjur, fisk. Inv.: ry., finn., samojed., tatar.

m. fl. Polit. indeln.: 2 guv., Ost- o. Väst-Sibir. Hst.: Tobolsk o. Irkutsk.

**sibiriska järnvägen,** byggdes 91/04; Tscheljabinsk—Ob—Irkutsk—Baikal —Amur—Vladivostock, omkr. 7,000 km. l.

**sibyll'a,** gr., i forna Grekld o. Rom spåkvinna. Sibyllinska böckerna, saml. af orakelsvar, som sades ha köpts af rom. kon. Tarquinius Superbus och som senare ofta rådfrågades. Uppbrändes 83 f. K.

**sicilianska aftonsången,** framgångsrikt folkuppror mot fransmännen i sicil. städer 30/3 1282.

**Sicīlien,** kon.-riket Bägge Sicilierna l. Neapel, ford. självfst. kon.-rike, bestod af ön S. o. Neapel, 111,900 kv.km., 8,700,000 inv. Till 1860 självfst., sed. till Italien.

**Sicīlien,** största it. ö i Medelhaf., gm Messina-sundet skild från kontinenten, 25,740 kv.km., omkr. 3 ½ mill. inv. Berg: Etna, Dinamari, Madonia, Pellegrino. Fl.: Giaretta, Anapo, Salso. Prod.: sydfr., säd, vin, russin, manna, lin, hampa, bomull, silke, boskap, fisk, koraller, svafvel, salt. Näringar: åker- o. bergsbruk, handel. Polit. indeln.: 7 prov. Hst.: Palermo. Öfr. -st.: Messina, Catania, Caltanisetta, Trapani, Girgenti, Siracusa, Caltagirone m. fl.

**sic itur ad astra,** lat., »så går man till stjärnorna», d. v. s. så kommer man sig upp.

**sickatīv,** lat., ämne, s. påskyndar oljefernissas o. oljefärgs torkning.

**Sickingen,** Franz v., ty. riddare, f. 1481, förde flere fejder, försökte med Hutten o. a. ridderskapets upphäfvande och en riksreform, stred mot kurf. af Trier, d. 23.

**sic transit gloria mundi,** lat., så går (all) världens härlighet.

**Siddons** (siddns), Sarah, första trag. skådespelerska i Engld, f. Kemble 1755 Brecon, d. 31 London.

**Sidenbladh,** 1) Per Elis, geol., statist., f. 1836, 79/01 chef för statist. centralbyrån, har utg. flere statist. o. naturvetenskapl. arb. — Hans bror 2) Karl, filol., statist., f. 1840, 01/05 chef för statist. centralbyrån, sed. 77 red. för Sveriges statskalender. Förf.

**sidensvansen,** *Ampelis garrulus* L., af tättingarnas ordn., 20 cm. l., häckar i n. Sverige, matnyttig. Strykfågel.

**siderāl,** lat., beträff. stjärnorna.

**Sidney,** se Sydney.

**Sidney** (sidd'ne), Algernon, eng. republikan, f. 1622 Lond., son af earl Leicester. Skr.: *Discourses concerning government etc.,* som häfdar folkets självstyrelserätt, för agitat. mot Jakob II:s tronföljd afrättad 83.

**Sīdon,** *g. geogr.,* mäktig fenic. hamnstad vid Medelh. Nu Saida.

**Siebenbürgen** l. Transsylvanien, öster.-ungar. land mel. Ungarn, Bukovina o. Rumän., 55,250 kv.km., 2,456,838 inv. Berg: Karpaterna. Fl.: Maros, Szamos, Aluta. Hst.: Hermannstadt. Fordom självfst. furstend., 1691 till Österr.

**Siebold,** Phil. Franz v., f. 1796 Würzburg, gmforskade Japan på uppdrag af Holland 23/30 o. 59/62, d. 66 München.

**Sieg,** biff. t. Rhen t. h., 131 km. l.

**Siegen,** st. i Westfalen vid Sieg, 25,200 inv.

**Siemens,** 1) E. Werner v., ty. fys. o. ingenjör, f. 1816 vid Hannover, förtjänt om d. elektromagnet. telegrafien, grundl. med Halske 49 i Berlin en fabr. för anläggn. af telegrafledn., d. 92. — Hans bror 2) Wilh., f. 1823, innehafvare af fabrikens filial i London, uppfann regeneratorsugnen m. m., d. 83.

**Siēna,** it. st. i Toscana, m. omkr. 28,200 inv. Katedr., ärkeb.

**Sienkiewiecz** (schenkjevitsch), Henryk, pol. rom.-förf., f. 1846 Vola, grundade sitt rykte gm den hist. romanen

*Mit Feuer und Schwert* (84), som åtföljdes af flera andra,

af hka mnga äro öfvers. på svenska. 1905 Nobelpristagare.

**sierra,** sp., bergskedja.

**Sierra de Parime,** berg mel. Rio Negro, Orinoco o. Amazonas. Medelh. 1,000 m.

**Sierra Leōne,** eng. kuststräcka i öfre Guinea, 69,700 kv.km., 1,100,000 inv. Hst.: Freetown.

**Sierra Madre,** berg i Mexico.

**Sierra Morēna,** berg i Spanien, 400 km. l., utgrening af kastil. höglandet.

**Sierra Nevāda,** 1) berg i s. Spanien, 100 km. l. Högsta topp Mulahacen, 3,563 m. h.; 2) berg i Kalifornien vid Stilla haf., 850 km. l. Högsta topp Whitney, 4,402 m. h.

**sies'ta,** sp., middagshvila.

**Sieyès** (siäs), Éman. Jos., fr. statsman, f. 1748, uppträdde 89 s. det 3:e ståndets förespråkare, 99 medlem af direktorium, därpå senator, gref., landsförv. 16, återvände 30, d. 36.

**Sif,** se Tor.

**sifōn,** gr., se häfvert.

**sigambrer,** forngerm. folk, uppgingo i frankerna.

**Sigbrit Willum,** frukthandlerska fr. Holland, Dyvekes mor, utöfvade stort inflytande på Kristian II, flydde 1522 till Holland.

**Sigfrid** (nord. Sigurd), hjälte i ty. hjältesagan, is. i Nibelungenlied.

**Sigfrid,** missionär fr. Tyskld, lär ha döpt Olof Skötkonung, omkr. 1008.

**sigill',** lat., insegel; stamp, hvarmed insegel påsättes.

**Sigillāria** Brongn., *Lycopodiaceæ,* växtsläkte från stenkolsperioden med 25 m. h. stam och sigillaftryck liknande märken efter bladfästena.

**sigill-lack,** hartsblandn. till sigill-aftryck, består af schellack, terpentin o. olika färgämnen.

**Sigismund,** sv.-pol. kon., f. 20/6 1566 i Gripsholms fängelse, son till Joh. III o. Katar. Jagellonika, 87 pol. kon., 92 äfven sv. kon., undanträngd fr. Sverige af hert. Karl (Karl IX), förlade residenset till Varschav, d. 20/4 (30/4) 32.

**Sigismund** (Zygmunt), pol. kgr. 1) S. I, f. 1467, Kasimir IV:s son, kon. 06, d. 48. — Dennes son 2) S. II August, f. 1520, kon. 48, d. 72. — 3) S. III, se S., sv.-pol. kon.

**Sigismund** (Siegmund), rom.-ty. kejs., f. 1368, Karl IV:s son, 87 kon. af Ungarn, 10 ty. kon., 33 kejs., d. 37.

**Sigmaringen,** hst. i Hohenzollern vid Donau, 4,620 inv.

**signāl,** fr., öfverenskommet tecken för meddelande på afstånd. Man skiljer mel. akustiska s. (trumpet, pipa, misthorn etc.), optiska s. (flaggor, ljus, raketer etc.) o. elektriska (telegraf).

**signalement',** fr., detaljerad beskrifn. på en persons yttre.

**signatūr,** lat., underskrift, författarmärke.

**signēra,** lat., beteckna, underteckna.

**signēt,** med.-lat., handsigill.

**signifilēra,** lat., utmärka, antyda. **-kation,** betydelse.

**signorle** (sinjåre), it., herre. **-a,** fru.

**signum,** lat., kännetecken.

**Sigrid Storråda** (»den stolta»), drottn., först gift med Erik Segersäll o. mor till Olof Skötkonung, sed. med Sven Tveskägg. Upphetsade denne o. sin son Olof mot Olof Tryggvesson, hkt hade slaget v. Svoldern till följd.

**Sigtuna,** urgammal st. i Sthms l. v. Mälaren, 673 inv. (08). Betydande under forntiden.

**Sigurd,** nor. kgr. 1) S. Jorsalafare, son af Magnus Barfot, 1103 kon. jämte sina bröder Eystein o. Olof, företog en resa till det heliga landet, d. 30. — 2) S. Mun, reg. 1136/55 tills. m. sina bröder, Harald Gilles söner.

**Sigurd,** ty. sagohjälte, se Sigfrid.

**Sigurd,** pseud. för A. Hedenstierna.

**Sigurd Ring,** nord. sagokon., först kon. i Svea land under Harald

Hildetand, som han besegrade på Bråvalla hed.

**Sigyn,** *nord. myt.,* Lokes hustru.

**Sikajoki** (Siikajoki), socken i fin. landsk. Österbotten. Sl. 18/4 1808.

**sikel,** hebr., vikt hos de forne judarne.

**Sikem,** *g. geogr.,* st. i Samarien (Palestina).

**sikhs,** mohammed. sekt i Indien sed. 1500, förenad 1794 till ett kon.-rike, som Engld underkufvade 1849.

**Sikiang** l. Pärlfloden, H. i Kina, utfaller nära Kanton i Kin. haf.. 1,150 km. l.

**siklöjan,** *Coregonus albula* L., af laxfiskarnas familj, till 25 cm. l., allm. öfver hela landet samt i Östersjön.

**sikt,** ty., uppvisn. af en växel.

**Si'kyon** *g. geogr.,* gr. st. på Peloponnesos.

**Silen,** Östra S. o. Västra S., sjöar på gränsen mel. Värmland och Dal.

**silen'tium,** lat., tystnad.

**Silēnus,** se Seilenos.

**silfver,** Ag = 108, metall. grundämne, förekommer i naturen dels gediget, dels i förening m. andra ämnen. Framställes i vårt land af silfverhalt. blyglans gm afdrifning. Hvitt o. mycket tänjbart; lösligt i salpetersyra o. varm svafvelsyra. Oxiderar ej lätt; förenar sig lätt m. klor, brom, jod. Smältpkt omkr. 1,000 °. Eg. v. $10,_{57}$. Användes i fotogr., medicin, till mynt, smycken, husgerådssaker m. m.

**silfverblick,** det i djupaste delen af härden eft. blyoxidens afdrifning kvarvar. silfret.

**silfverglitt,** detsma som blyoxid.

**Silfverstolpe,** 1) Ax. Gabr., skald, f. 1762, 95 ledam. af sv. akad., 1800 riddarh.-sekret., deltog i utarbet. af rikets grundlagar, d. 16. Skr.: *Äreminnen öf. Birger Jarl* och *Sten Sture d. y.,* smärre dikter, sagor, satirer m. m. — Hans bror 2) Gust. Abr., tidningsm., förf., f. 1772, 16 rikshistoriograf, d. 24 ss. kyrkoh. Utg.: *Litteratur tidn.* (95/97), *Journal för sv. lit.* (97/12), skr.: *Hist. öf. förh. mel. Sverige o. Norige etc.* (21/23) m. m. — 3) Karl Gudm. Uno, hist., förf., f. 1840, 75 amanuens i riksarkivet, 96 arkivarie där, d. 99. Utg. : *Sv. teaterns äldsta öden* (82), *Sv. diplomatarium etc., Dikter* m. m.

**silhuett',** fr., skuggporträtt.

**Silis'tria,** bulgar. st. vid Donau, 12,133 inv. Flere gngr belägrad.

**Siljan,** insjö i Dalarna, gmfluten af Öster-Dalälf., 285 kv.km.

**silke,** spånad, s. erhålles af den hylsa (kokong), hvari silkesmasken vid förpuppningen inspinner sig. Silkesproduktionen härstammar fr. Kina o. drifves nu is. i Ital. och s. Frankrike.

**silkesmasken,** *Bombyx mori* L., insekt af fjärilarnas ordn., fr. Kina, lefver på mullbärsträdets blad o. odlas för det silke, som erhålles af kokongen (af 6-7,000 larver erhålles 1 kg. råsilke).

**sillsläktet,** *Clupea* L., af sillfiskarnes familj. Vanliga sillen, *C. harengus* L., till 37 cm. l., allm. i djupen af norra Atlanten, Nord- och Östersjön, kommer und. lektiden upp i omätliga skaror och tränger fram till kusterna. Sillfisket har sedan början af medeltiden varit en högst betydande näringskälla.

**siluriska formationen,** understa format. af paläozoiska perioden. Trilobiternas tidsålder. Inneh. kalk, skiffer, kvartsit, gråvacka.

**Silvānus,** *rom. myt.,* skogsgud, den yppiga naturkraftens symbol.

**Sim'birsk,** ry. st. vid Volga, 44,111 inv.

**Simferōpol,** hst. på Krim, 60,876 inv.

**simfåglar,** *Natatores,* ordn. bland fåglarna med kort näbb, korta ben o. simhud mel. tårna. Hit höra: andfåglar, årfotade fåglar, långvingade s., gumpfotade fåglar.

**Simla,** sommarort i brit. Ostindien i Himalaja. 13,836 m. of. hafvet. Vice konungens sommarresidens.

**Simon,** 1) S., Jesu broder. — 2) S., helgon, Klopas' son, korsfäst af Trajanus. — 3) S. fr. Kanaan, Jesu lärjunge. — 4) S. magern, trollkarl från Samaria, ville köpa d. Hel. andes gåfva af Petrus; däraf simoni (se d. o.).

**Simon** (-mång'), Jules, fr. filos., f. 1814, 70 medl. af provisor. reger., kultus-min., 76/77 min.-pres., d. 96 Paris. Skr. filos. arb.

**simonī,** handel med andl. ämbeten. Jfr Simon magern.

**Simoni'des,** gr. lyr. fr. Keos i 6:e o. 5:e årh. f. K. Skr. elegier, hymner m. m.

**simpelkort** (fr. *simple corde*), ett slags hårdt tvinnadt snöre af lingarn.

**simplīcitas,** lat., enfald. O, sancta s., o, heliga enfald (storartade dumhet)!

**simplīciter,** lat., helt enkelt.

**Simplon,** pass i Wallis (Schweiz), 3,565 m. h.

**simpsläktet,** *Cottus* L., af taggfeningarnes ordn. Dit höra: stensimpan, *C. gobio* L., 14 cm. l., i mel. och n. Europa, gör tjänst som agn; rötsimpan *C. scorpius* Fabr., 30 cm., Nord- o. Ö-stersjön, m. smakligt kött.

**Simpson,** Sir James Young, skot. läk., f. 1811, d. 70 Edinburgh. Uppt. kloroformens verkningar.

**Simrishamn** (Cimbrishamn), st. i Kristianst. l. vid Östersj., 2,106 inv. (08). Omtalas på 1300-talet som stad.

**Simson,** hebr. hjälte, domare i Juda.

**simullant,** lat., en som låtsar en sjukdom. **-ation,** förställning. **-era,** låtsa, förställa sig.

**simulaker** (-mylackr'), fr., låtsad drabbning.

**Sīnai,** berggrupp i Arabien, 2,600 m. h.

**Sinaia,** badort i Rumänien, 2,210 inv.; därinvid kungl. sommarresid. Pelesch.

**Sinapis** L., senap, *Cruciferæ. S. alba* L., hvit senap, från Syd-Europa, lämnar de officinella hvita senapskornen, s. användas till matsenap. *S. nigra* L., svart senap, fr. Mell.-Europa, lämnar de officin. svarta senapskornen, hvaraf beredas eter. senapsolja och senapsplåster.

**Sinclair** (-klär), Malcolm, krigare, f. 1691, major vid Upplands regem., blef på en resa i hemligt uppdrag till Turkiet mördad af ryssar 39, hvilket gaf anledn. till den beryktade sinclairsvisan.

**Sin'clair** (~), Upton, n.-amer. förf., f. 1878 Baltimore. Har bl. a. skr. *The Jungle* (på sv. »Vildmarken»), som väckt stort uppseende öfv. hela världen.

**Sind,** se Indus.

**Sinding,** 1) Chr., nor. komp., f. 1856 Kongsberg, har komponerat symfonier, klaverstycken, körverk m. m. — 2) Dennes broder Otto, nor. mål., f. 42, d. 09, is. landskapsbilder från höga norden.

**sinekūr,** lat., tjänst med lön l. rang utan arbete.

**singalēser,** Ceylons urinvån.

**Si-ngan-fu,** kin. st. vid Wei-ho, 1 mill. inv.

**Singapūr** (Singapore), eng. st. vid sydspetsen af Malakka på en liten ö, 163,000 inv. Hamn.

**Singhala,** Se Ceylon.

**singulāris,** lat., ental.

**singuljär** fr., synnerlig, sällsynt.

**sinnessjukdomar,** sjukd., som yttra sig i en abnorm riktn. af känslor, föreställningar o. viljan. Man anser dem alla ss. sjukliga affektioner af hjärnan, ehuru det ingalunda i hvarje fall lyckats visa, att hjärnan varit angripen. Orsakas af ärftl. anlag, oregelb. lefnadssätt, för stark själsansträngn., njutn. af för starka retmedel, utsväfningar, felakt, uppfostran, starka sinnesrörelser, plötsl. förändr. i yttre förhållanden. Mycket ofta är orsaken fullkomligt obekant.

**sinnessvaghet,** är medfödd (ärfd af sinnessvaga föräldrar; äfv. endemisk ss. kretinism) l.

förvärfvad (gm hjärn- l. hjärnhinneinflammat., utsväfningar o. s. v.).

**sinolōg,** kännare af kinesiskan.

**Sinōpe,** st. i M. Asien v. Svarta haf. 8,000 inv. Hamn.

**sinter,** min. massor, s. bildas gm afsättn. af i vatten lösta ämnen, ex. droppsten, kiselsinter (se d. o.).

**sinus,** lat., trigonom. funktion, förh. mel. den midt emot en spetsig vinkel liggande sidan o. hypotenusan i en rätvinkl. triangel. Jfr kosinus.

**Sion,** se Sitten.

**sioux** (sû), n.-amer. indianstam i Dakota, omkr. 43,000.

**Sioux City** (sû sitt'i), stad i Iowa (N.-Amer.) vid Missouri, 45,000 inv. Slakterier.

**sir** (sörr), eng., herre (tilltalsord, baronet- o. knighttitel).

**sirap,** brun l. hvit koncentrerad sockerlösn., biprod. vid sockerfabrikation.

**sirdar,** pers., öfverbefälhafvare, högsta värdighet i turkiska armén.

**Sir Darja,** ford. Jaxartes, fl. i v. Centr.-Asien, utf. i Aralsjön, 2,072 km. l.

**sire** (sīr), fr., allernådigste herre (i tilltal till kgr o. kejs.).

**sirēner,** *gr. myt.,* flodguden Akeloos' döttrar, förtrollade gm sin sång.

**Sīrius,** klaraste stjärna i Stora hundens stjärnbild.

**sirocco,** se scirocco.

**Sismon'di,** Jean Charl. Simonde de, hist. förf., f. 1773 Genève, d. där 42. Skr. öf. Italiens, Frankrikes hist. m. m.

**sista smörjelsen,** en af kat. kyrkans 7 sakrament, verkställes gm att smörja döendes ögon, öron, näsa, mun o. s. v. med invigd olja.

**Sis'yfos,** myt. kon. i Korint, måste i underjorden vältra en sten uppför ett berg, hvarifrån den alltid åter nedrullade.

**Sitten** l. Sion, hst. i kant. Wallis vid Rhône, 6,048 inv.

**sit tibi terra levis,** lat., må mullen hvila lätt på dig!

**situation,** fr., läge, tillstånd.

**sit vēnia verbo,** lat., med förlof sagdt.

**Siva** l. Schiva, indernas 3:e gud, verkar förstörande o. tillika lifgifvande.

**Sixtinska kapellet,** påfvens privatkapell i Vatikanen, uppfördt 1473 under påfven Sixtus IV, världsberömdt för sina fresker af Michelangelo; s. madonnan, en sed. 1750 i Dresdengalleriet befintlig bild af madonnan, målad af Rafael.

**Sixtus,** 5 påfv.; betydande blott S. V, eg. Felix Peretti, f. 1521, af låg börd, 66 bisk., 70 kardin., 85 påf., reg. energiskt, grund. vatikan. bibliot, d. 90.

**sjubben,** se tvättbjörnen.

**sjukgymnastik,** se gymnastik.

**sju sofvare,** 7 kristna ynglingar, s. enl. legenden 251 dolde sig i en håla vid Efesos och vaknade först 446.

**sjusofvaren,** *Myoxus* Schreb., släkte bland gnagarna. Vanliga s., *M. glis,* 16 cm. l., Mel.- o. Syd-Europa, sofver 7 månader på året.

**sjustjärnan** l. plejaderna, stjärngrupp i Tjuren

**sju underverk, världens,** kallades i forntiden egypt. pyramiderna, Semiramis' hängande trädgårdar (Babylon), Artemistemplet (Efesos), den olymp. Zeus af Feidias, mausoléen i Halikarnassos, kolossen på Rodos, Faros vid Alexandria.

**sju vise,** Greklands: Solon, Tales, Pittakos, Bias, Kilon, Kleobulos, Periandos, 620/548 f. K.

**sjuårskriget,** 1) nordiska, 1563/ 70, krig mel. Erik XIV o. Fredr. II af Danm., slutade gm fred. i Stettin 70. — 2) preussiska, 1756/63, krig fördt af Fred. II af Preuss. mot Österr., Sachs., Ryssld, Frankrike, Sverige, slutade gm fred. i Hubertusburg 63.

**själavandring** (metempsykos), i äldre religionsformer förekommande lära, att själen såväl före som eft. detta lifvet bor i en annan kropp l. genomvandrar flere.

**självantändning,** antändning utan

yttre värmetillförsel. Inträffar med fosfor, kol, fuktigt hö m. m.

**självdeklaration,** skattskyldigs plikt att före februari månads utgång lämna uppgift om sina inkomster.

**självhärskare, alla ryssars,** sed. Ivan III Vasiljevitsch titel på ry. kejsaren.

**Själland,** dan. ö mel. Kattegatt, Ö.-sjön, Stora Belt och Öresund. 6,949 kv.km., 960,053 inv.

**själslära,** se psykologi.

**Sjöberg,** 1) Nils Lor., ämbetsm., skald, f. 1754, 87 ledam. af sv. akad., d. 22 ss. expedit.-sekreterare. Hans *Ode öf. Gust. II Adolfs anträde till regeringen* erhöll sv. akad:s stora pris. — 2) Erik, pseud. Vitalis, skald, f. 1794, d. 28. »En af de ädlaste och kraftigaste sångarandar, s. norden fostrat.» Hans *Dikter* utg. af E. G. Geijer.

**sjöbjörnen,** se säldjur.

**sjöborrar,** *Echinoidea,* af tagghudingarnas klass, m. klotlik, hjärtformig l. platt, af kalkartade, nästan alltid orörligt förenade skal betäckt och m. rörliga taggar besatt kropp.

**sjöförsäkring,** se försäkring.

**Sjögren,** 1) Håkan, filol., lärd, f. 1727, d. 15 ss. domprost i Vexiö. Skr.: *Lexicon manuale latino-suecanum* m. m. — 2) Karl Aug. Otto, hist., f. 1844, f. d. kollega i Sthm. Utg. *hist. läseböcker, Allmän världshist.* m. m. — 3) Joh. Gust. Emil, komp., f. 53 Sthm, har utg. ett stort antal komp. för orkester, violin, piano o. orgel.

**sjögurkor** l. sjökorfvar, *Holothurioidea,* af tagghudingarnas klass, ett slags cylindriska stråldjur, hvilka i sin kroppsbyggnad äro något bilaterala. Förekomma i alla haf.

**sjölejonet,** se säldjur.

**sjömalm,** se järnmalmer.

**sjömil,** se mil.

**sjömärke** l. båk, på långt håll synligt märke för att vägleda sjöfafarande.

**sjösjuka,** *nausea,* illamående, s. uppkommer gm fartygets gungande rörelse; yttrar sig i kräkningar. Botemedel: bromkalium, kaffein m. m.

**sjöskolan,** se lake-school.

**sjöskum,** talkjord i fören. m. kiselsyra o. vatten, fr. Grekld, Span., anv. till piphufvud o. d.

**Sjöstedt,** Bror Yngve, naturf., f. 1866 Hjo, 96 fil. dr, 90/92 forskn.-res. till Kamerun, 02 prof. vid riksmuseum, 05 resultatrik exped. till Kilmandjaro (Afr.). Han skr. flere värdefulla entomol. arb. m. m.

**sjöstjärnor,** *Asteroidea,* af tagghudingarnas klass m. stjärnform., 5:s. flersidig kropp, läderartadt hölje ofvan och radställda, rörligt förenade kalkstycken under.

**skabb,** smittsam hudsjukdom, s. framkallas af skabbdjuret; botas med grön såpa, svafvelsalfva, perubalsam l. styrax.

**skabrös,** lat., oanständig.

**Skade,** *nord. myt.,* Njords hustru, dot. till jätten Tjasse, s. gudarne dödat.

**Skagen,** dan. st. på Jyllands nordspets, 2,438 inv. I närh. Skagens ref.

**Skagerack,** hafsvik mel. Jutld o. Norge, 110/150 km. bred, förenar Nordsj. m. Kattegatt.

**Skagern,** insjö på gränsen mel. Värml., Närike o. Västergötl., 137 kv.km.

**skala,** lat., måttstock, tonstege.

**skalbaggar,** *Colcoptera* L., ordn. bland insekterna m. fria, bitande mundelar, hornartade främre vingar, fullständ. förvandl. Öfver 80,000 arter.

**skaldekonst** l. poesi, sönderfaller i episk, lyrisk, dramatisk s.

**skalmeja** (af lat. *calamus*), herdepipa.

**skalp,** lat., hufvudsvålen, som N.-Amerikas indianer afdraga sina fiender.

**skalpell,** lat., *kir.,* knif, s, begagnas vid operationer.

**Skaman'dros,** *g. geogr.,* fl. i M. Asien, utf. i Hellesponten.

**skandāl,** gr., förargelse, anstötl. uppseende **-isera,** väcka skandal. **-ös,** anstötlig, förargelseväckande.

**skandēra,** lat., uppläsa vers med betoning på versfötterna.

**Skanderborg,** dan. st. i Århus amt, 2,721 inv.

**Skandinavlien,** namn på de 3 nordiska länderna Sverige, Norge, Danmark. **-ism,** sträfvan att närmare förena de tre nord. länderna.

**Skanör,** urgammal st. i Malmöh. l. vid Östersj., 631 inv. (08).

**Skara,** st. i Skarab. l., 5,353 inv. (08). Domkyrka. Betydande i forntiden.

**skarabé,** tordyfvel; hos egypterna helighållna skurna stenar, som hade formen af en tordyfvel.

**Skaraborgs län,** omfattar n. delen af Västergötl., 8,480 kv.km., 239,865 inv. (08). Residensst.: Mariestad. Öfr. st.: Lidköping, Skara, Sköfde, Falköping, Hjo, Tidaholm.

**Skara stift** omfattar största delen af Västergötl. och Mo härad i Jonköp. l.

**Skarstedt,** Karl Vilh., teol., f. 1815, 65/97 prof. i Lund, d. 08. Skr. kyrhist. bibl. hist., predikn. m. m.

**skatan,** *Pica rustica* Scop., af tättingarnas ordn., 42 cm. l., stannfågel i Europa o. n. Asien.

**skattefrälse,** skattehemman, hvars ränta kronan öfverlåtit åt enskild person. Jfr frälse, frälseskatte.

**skedvatten,** se salpetersyra.

**Skelderviken,** hafsvik af Kattegatt i Skåne.

**skelett,** gr., l. benrangel, djurkropp, benstomme. Människans s. består af 214 (med tänderna 246) ben.

**Skellefte älf** i Västerb. l., 330 km. l., utf. i Bottn. viken.

**Skellefteå,** st. i Västerb. län vid Skellefte älf, 1,427 inv. (08). Stadsprivil. 1845.

**skelning,** ögonaxelns afvikning fr. den normala riktn., uppstår gm kontraktur l. förlamn. af ögonmusklerna. Botas medelst en ögonmuskels genomskärning.

**skendöd,** tillstånd af lif, hvarund. alla af allmänh. lätt uppfattliga lifsyttringar saknas. Inträder eft. inandn. af skadl. gaser, stark blodförlust, åskslag m. m. Ofta födas barn skendöda. Huruvida lifvet ännu finns kvar afgöres 1) gm elektr. ström, 2) temperaturmätn. i ändtarmen, 3) hudretning. Återupplifningsförsök gm hudretning o. konstlad andning.

**Skeninge,** gammal st. i Österg. l. nära Vättern, 1.275 inv. (08). Kyrkomöte 1248.

**Skepparöarna,** se Samoaörna.

**Skeppshandeln,** år 1825 af O. R. Cederström tillstyrkt försäljn. af några gamla krigsfartyg till ett eng.

handelsbolag. Regeringen lät skrämma sig af Ryssld att låta köpet återgå.

**skeppund,** ford. sv. vikt = 20 lispund (= 170 kg.).

**skep'sis,** gr., tvifvel på kunskaps möjlighet, tvifvelsjuka.

**skepticism',** gr., i allmänh. böjelse för tvifvel; *filos.* själsriktn., som betviflar rådande föreställn.-sätt (mots. dogmatism) o. det mänskl. vetandets visshet öfver hufvud.

**skep'tiker,** gr., tviflare, skeptisk filosof.

**Skidbladne,** *nord. myt.,* Frös skepp, s. alltid har förlig vind.

**Skien** (schīen), nor. st. i Bratsbergs amt vid S.-älf, 11,340 inv.

**skiffer,** *min.,* i tunna plattor klyfbar bergart, ex. glimmer-s., ler-s.

**skilling,** ford. sv. mynt = 1/48 riksdaler ($2,_{08}$ öre).

**Skinfaxe,** *nord. myt.,* Dags häst, hvars man upplyser luft o. jord.

**Skinnar Per Andersson,** bonde fr. Dalarna, en af dalupprorets ledare 1743. Afrättad 44.

**skinnbaggar,** *Hemiptera,* insektord. med sugande mundelar, ofullständ. förvandl. o. fri protorax.

**skiopt'ikon,** se scioptikon.

**skiss,** it., flyktigt utkast till en tafla etc.

**Skjalm Hvide,** dan. storman und.

Sven Estridsson och hans söner, lefde ännu 1114.

**Skjold,** dan. sagokon. i Lejre, son af Odin, stamfar för Danmarks äldsta kon.-ätt, skjoldungarne.

**skjutvapen,** s. utslunga projektiler gm kraften hos krutgas, äro: 1) artilleri-s., hvaraf de äldsta gjordes af smidesjärnstänger m. däröfver trädda ringar. I 14:e årh. götos de af brons, mot slutet af 15:e årh. af järn, voro tunga och oviga o. kallades bombardor, kartauner, slangor m. m. Gustaf II Adolf införde lättare kanoner (läderkan.); 1846 gjorde Krupp den första gjutststålkanonen, i början af 1850-talet Armstrong kan. af spiralform, hopvirade o. smnsvetsade smidesjärnstänger, sedermera J. Ericsson sådana af valsad järnplåt och Uchatius af stålbrons. På senaste årh. ha begagnats haubitser o. granatkan., sed. äldsta tider mörsare o. vallbössor (aflagda numera). Alla nutida a. äro rafflade, och bakladdning är alltmänt införd. Antändes förr m. lunta, nu m. olika slags antändningsrör. Till a. kunna äfv. kulsprutor räknas. Kanoner delas i fält-, bergs-, belägrings-, positions- o. fartygsk. 2) hand-s.; äldsta voro långa och tunga hakebössor (arkebuser), s. af Karl V förändrades till musköter med luntlås; 1517 uppfanns hjullåset (ett litet räffladt, hastigt roterande stålhjul, s. slår eld mot en flinta), 1630 flintlåset och 1807 tändhattlåset. Bajonetten har begagnats sedan midten af 17:e årh. Räffling uppfanns omkr. 1490, o. bakladdn. har varit känd sedan äldsta tider; men första dugliga bakladdn .-gevär var Dreyses tändnålsgvär (1836), s. gaf upphof åt Chassepots- o. Gras- (Frankr.), Mausers (tyska rik.), Vetterlis (Ital.), Beaumonts (Nederl.), Berdans II (Ryssl.) m. fl. gevär. Enhetspatronen uppfanns 1829 af Dreyse o. expansionskulan 1849 af Minié. Alla nutida krigs-h, äro bakladdare och rafflade samt skjuta m. enhetspatron. Lås med fällbara slutstycken ha Remingtons (Sverige, Norge, Danmark o. Spanien), Werders (Baiern) o. Henry-Martinis (Engld) gevär. Repeter- l. magasinsgevär m. en ränna för patroner under pipan l. i bakstocken finnas af Vetterli (Schweiz), Spencer (N.-Amer.), Henry-Winchester m. fl. Kavalleri-h. äro nu karbin och revolver, s. hafva varit dragongevär, o. pistol. Bland öfr. h. må nämnas muskedundrar, relingspistoler, studsare.

**Skjöldebrand,** se Sköldebrand.

**Skobelev,** Mich., ry. gen., f. 1841, 71/75 verksam i Turkistan, sed. 77 i turk. kriget, tillfångatog Schipka-armén

78, eröfr. 81 Gök-Tepe, fanat. panslavist, d. 82.

**skock,** antal af 60 stycken.

**Skogman,** 1) Karl Dav., frih., ämbetsm., förf., f. 1786 Finld, 47 ledam. af sv. akad., d. 56 ss. presid. i kommerskoll. Berömd förf. i finansläran. — Hans son 2) Karl Joh. Alfr., frih., sjömilit., kommunalman, f. 1820, d. 07. Skr.: *Fregatten Eugenies resa omkring jorden 1851/53* m. m.

**Skogsinstitutet,** högre skogsläroverk i Sthm, har till ändamål att utbilda statens skogstjänstemän o. ensk. skogsförvaltare.

**skogsmänniska,** se orangutan.

**skogsrefva,** se Clematis.

**skogsskolor,** 9 lägre skogsläroverk i Sverige, af hvilka 2 (vid Omberg o. Kloten) ha till uppgift att bereda till inträde vid skogsinstitutet, de öfriga att utbilda skickliga skogvaktare.

**Skokloster,** slott i Upps. l., uppfördt af K. G. Wrangel, inneh. bara samlingar.

**skolas'tiker,** eg. skol-lärde, filos. und. medelt., som sökte bringa kyrkans läror i samklang m. förnuftet. Bland s. må nämnas: Anselmus al Canterbury (d. 1109), Albertus Magnus (d. 1280), Thom.

af Aquino (d. 1274) o. Duns Scotus (d. 1308). Skolastiken förföll und. 15:e årh.

**skoliōs,** gr., *läk.,* permanent sidokrökn. af ryggraden, vid rachitis, benröta, uppkommer äfven gm öfvervägande bruk af ena armen, dålig hållning m. m. Behandling: gymnastik, ortopedi.

**skonare** l. skonert, fartyg med 2 m. salningar försedda master, af hka den främre, fockmasten, ofta har rår, men den aktre, stormasten, är utan.

**Sko'pas,** athen. bildh. och arkit. omkr. 370 f. K., fr. ön Paros.

**skorf,** *Impetigo,* utslagssjukdom, variga partier, is. å den hårbeklädda delen af hufvudet.

**Skorpiōnen,** stjärnbild i djurkrets.

**skorpiōner,** *Scorpionina,* af spindeldjurens klass, hafva bakkroppen delad i en främre, bredare, o. en bakre, smalare del m. giftig gadd i spetsen. Farliga äro: *Androctonus australis* L., 9 cm. l., i n. och mel. Afrika, samt *Buthus occitanus* Amour. 8,5 cm. l., i Medelh.-länderna.

**Skottland** (eng. Scotland), norra delen af Stor-Britannien, omgifves på 3 sidor af Atlanten o. skiljes i söder fr. Engld gm Cheviotbergen. 78,748 kv.km., 4,676,603 inv. Berg: Cheviot, Grampian. Fl.: Tweed, Clyde, Tay, Don. Kanal: Kaledoniska. Öar: Hebriderna, Orkneys. Vikar: Firth of Forth, Firth of Tay, Moray Firth, Firth of Clyde, Solway Firth. Sjö: Loch Ness. Prod.: fisk, hafre, hvete, potatis, boskap, bly, silfver, järn, stenkol, ull. Inv.: skottar. Näringar: åkerbruk, boskapsskötsel, fiske. Hst.: Edinburgh. Öfr. st.: Leith, Glasgow, Greenock, Dumfries, Perth, Dundee, Aberdeen, Banff, Kilmarnock m. fl. Polit. indeln.: 33 grefsk. — Hist.: första inv. pikter och skoter; dessas infall i rom. prov. Britannia; strider med romarne. I 7:e årh. funnos i S. 4 självfst. riken, hka i början af 10:e årh. förenades till ett und. namnet Alban. Strider m. angelsachserna. 1124/53 David 1:e härsk. i S. Sedan strider m. England. 1175 blef S. län und. Engld, men 1209 åter oafhäng. 1217 åter eng. län. Sed. 1296 reg. i S. fick eng. ståth. 1327 S. åter egna kgr. I 14:e årh. inre strider. 1370 tillföll S. huset Stuart. I 16:e årh. infördes reformat. Maria Stuart hade krig m. Engld o. afrättades 1587. 1603 förenades S. m. Engld, men med egen styrelse. 1707 förenadt med England till ett rike: Stor-Britannien.

**skottår,** se kalender.

**skribent',** lat., skrifvare.

**skrifkramp,** af skrifning framkallad kramp i de tre första fingrarnas böj- och sträckmuskler. Behandlas m. konstant elektr. ström.

**skrifmaskin,** en handskriften ersättande stämpelapp., hvari på förbirullande papper skrift åstadkommes gm trycktyper, hka sättas i gång medelst tangenter. Den första brukbara s. (af amerik. uppfinn.) patenterades 1867.

**skrift,** språkets framställn. gm synbara tecken. Äldst voro bildskrift o. ordskrift (kilskrift o. hieroglyfer), därpå stafvelseskrift och till sist bokstafsskrift, vid hvilken hvarje bokst. representerar ett ljud. Denna uppfanns antagligen af indierna.

**skrofler,** *Scrofulosis,* konstitutionell sjukd., s. förvärfvas gm dålig föda, fukt o. brist på kroppsrörelse, yttrar sig i utslag i ansikte o. hufvud, körtelsvulster, inflammat, af ögon, öron, näsa. Botas gm hygien, lefnadssätt, is. rationell diet, hafs- och solbad.

**skrot och korn,** se mynt.

**skrup|el,** lat., ford. apoteksvikt = 20 gram = 120 centigram. **-ler,** betänkligheter. **-ulös,** betänksam, sorgfällig.

**skrå,** se gillen.

**Skuld,** *nord. myt.,* en af nornorna, framtidens gudinna.

**skuldran,** bildas af nyckelbenet, skulderbladet och öfverarmens öfre ände jämte motsvarande muskler.

**skulpt|ūr,** lat., se bilhhuggarkonst. **-ör,** bildhuggare.

**skup'tschina,** serb. nationalförsamlingen.

**Skutāri,** 1) turk. st. i Albanien vid S.-sjön, 20,000 inv.; 2) st. i M. Asien vid Bosporen midt emot Konstpl, 82,400 inv.

**skvadrōn,** fr., afdelning af kavalleriregem., står und. befäl af en ryttmästare.

**skvättan,** *Saxicola* L., *Passeres.* Buskskvättan (3 arter) *S. rubicola* o. *S. rubetra,* o. stenskvättan, *S. œnante,* bygger i stenrösen, ganska allmän, flyttfågel.

**skyddskoppympning,** se kokoppympning.

**skyddstull-system** (protektionssystem), politik, s. gm att lägga tull på införsel af utländska varor söker skydda inhemska produkter o. underlätta deras afsättning.

**Skye** (skaj), ö bland Hebriderna, 1,533 kv.km., 15,705 inv.

**skylight** (skaj'lajt), eng., takfönster.

**Skyros** gr. ö bland Sporaderna, 204 kv.km., 3,512 inv.

**skyskrapare** (eng. sky-scrapers), mycket höga, 20/60 våningar, hus i de stora n.-amer. städerna.

**skyter** kallade grekerna alla nord-osteurop. folk.

**Skytte,** Joh., frih., statsm., f. 1577, Gust. II Adolfs lärare, upprättade ss. kansler för Uppsala univ. skytteanska professuren, d. 45.

**skyttebank** l. bank, bakom ett bröstvärn anbragt upphöjning, hvarifr. man skjuter öfver vallen.

**Skytten,** stjärnbild o. 9:e tecknet i djurkretsen.

**skålpundfot,** det arbete, som åtgår för att på 1 sekund lyfta 1 skålp. 1 fot högt.

**Skåne,** landsk, i Götaland, gränsar i n. till Halland o. Småland, i n.o. till Blekinge, för öfr. omgifvet af Östersj.,

Öresund o. Kattegatt. 11,275 kv.km., 671,870 inv. (08). Floder: Rönne-, Vege-, Sax-, Kjeflinge-, Helgeån. Sjöar: Ringsjön, Ifösj. o. Vombsj. I n. uppfylldt af åsar, i s. i allmänh. slättland. Vårt rikaste landsk., »Sveriges kornbod». Delas i Malmöh. l. o. Kristianst. l. Städer: se länen.

**skäggkarp,** *Barbus* Cuv., af karpfiskarnas familj. Vanliga s., *B. fluviatilis* Ag., 70 cm. l., Mel.-Europas floder.

**skärmytsling** (it. *scaramuccia*), liten fäktning.

**skärrfåglar,** *Strisores,* ordn. bland fåglarna med 4 tår, 3 framåt och 1 bakåt; näbben utan vaxhud; underarmens stora täckfjädrar bilda flere rader o. räcka utom armpennornas midt. Hit höra kungsfiskare, *Alcedinidæ,* biätare, *Meropidæ,* blåkråkor, *Coraciidæ* tornsvalor, *Cypselidæ,* nattskärror, *Caprimylgidæ.*

**skärseld,** purgatorium, enl. kat. läran mellantillstånd för de troende eft. döden, hvari de gm eld renas från ännu oförsonade synder, för att sedan komma till himlen. S. kan mildras o. förkortas gm böner, aflat, mässor m. m.

**skärtorsdag** (af *skära,* rena), torsdagen före påsk, då botgörare under kat. tiden återupptogos i kyrkans gemenskap.

**Sköfde,** st. i Skarab. l. vid Billingen, 6,418 inv. (08). Omtalas redan på 1400-talet.

**Sköldebrand** (Skjöldebrand), And. Fredr., gref., krigare, dipl., skald, f. 1757, segrade öf. danskarne vid Bornhöft 13, d. 34 ss. infanterigeneral. Skr. dram., dikter m. m.

**sköldkörtel,** körtelartadt, kärlrikt organ på halsen framför ringbrosket o. på sidan om struphufvudets sköldbrosk. Vid dess ansvällning uppstår strypsjuka.

**sköldlöss,** *Coccidæ,* insekter af skinnbaggarnas ordn. Parasiter

på växter. Af gummilacka-s., *Coccus lacca* Kerr., i O.-Ind. på fikonträd, erhålles gummilacka. Äkta koschenill-s., *C. cacti* L., lefver på nopalkaktusen, lämnar koschenill o. andra röda färger. Manna-s., *C. manniparus* Ehrbg., orsakar gm sina styng mannas framsipprande ur mannabuskens *(Tamarix maunifera)* grenar. Kermes- l. karmosin-s., *Leucanium ilicis* L., lefver i s. Europa på en ek-art *(Quercus coccifera)* o. lämnar röd färg.

**sköldpadd,** plattor af ryggskölden på hafssköldpaddan. Användes s. horn.

**sköldpaddor,** *Chelonia,* ordn. bland kräldjuren: land-, sötvattens-, hafs-s. Den största, jätte-s., är öf. 2 m. l. och väger 500 kg. Välsmak. kött, sköldpadd.

**sköna konster,** byggnads-, bildhuggar- och målarkonst.

**skörbjugg,** *Scorbutus,* gm felaktig blodblandn. uppkommen sjukd., s. is. yttrar sig i svallning och blödn. af tandköttet, blodfläckar und. huden. En följd af bristfällig föda och fukt. Behandling: citronsaft, friska vegetabil. födoämnen.

**Slaffloden,** namn på Mackenzie-fl. mel. Athapaska o, Stora Slafsjön.

**Slafkusten,** se Guinea.

**slafveri,** en mskas tillstånd, hvari hon betraktas s. en annan mskas egendom, förekom på de äldsta kulturstadierna hos alla folk ss. en följd af krigsfångenskap; hos grekerna var flertalet af folket slafvar. Kristendomen sökte länge förgäfves att upphäfva detsma. Under det s. fortfor i orienten, infördes det i Amerika eft. dess upptäckt gm rof, köp o. transport af negrer, men afskaffades i 19:e årh. (först slafhandeln, sedan s. själf), 1833 i de brit. besittningarna, 1863 i unionen; i Brasilien är dess afskaffande definitivt sed. 1888, i orienten inskränkt genom eng. inflyt. Antislafverikongressens i Bryssel 1889 bestämmelser trädde i kraft d. 2/4 02.

**slaganfall,** *Apoplexia sanguinea,* s. yttrar sig i mer l. mindre plötsligt inträffande förlamningsföreteelser, uppkommer vanl. i följd af emboli i en hjärnartär l. af trombos i en hjärnven, äfven gm bristning i hjärtväggen o.

plötsl. lungödem. Slaganfall förorsakade gm blödning kallas blodslag.

**Slagelse,** dan. st. på Själland, 8,958 inv.

**slagg,** affall vid smältningsprocesser. Denna förr värdelösa produkt använd, nu till framställn. af fosforsyra, till byggnadsmaterial m. m.

**Slagheck** (Slaghök), Didrik, en westfalisk prästs oäkta son, kom 1510 i Kristian II:s ynnest, var verksam hjälpare vid Sthms blodbad 20, ärkeb. i Lund 21, lefvande bränd 22.

**slaglod,** se lödning.

**slang,** eng., ovårdadt språk, gatspråk.

**slaver,** folkgrupp af den indoeurop. stammen, is. i östra Europa.

**slaviska språket,** gren af den indoeurop. språkstammen: 1) ryska, 2) vend., böhm. l. tschek., pol. l. leckiska, 3) sloven., serb., nybulgar., 4) fornslav. språket.

**slavofīl,** ifrare för slaverna.

**Slavōnien,** kon.-rike, bildar m. Kroatien ett österr. kronland.

**sleeper** (slī-), se sliper.

**Sleipne,** *nord. myt.,* Odins 8-fotade häst.

**slembildning,** katarralisk affektion af luftstrupen och magen.

**slentriān,** ty., gammal vana.

**Slesvig,** 1) till 1866 dan. hertigd., n. delen af nuv. preuss. prov. Slesvig-Holstein; 2) hst. i S.-Holstein, vid Slien, 20,000 inv.

**Slesvig-Holstein** (Schleswig-H.), preuss. prov. mel. N.- o. Ö.-sjön, 19,004 kv.km., 1,504,339 inv., hvaraf 150,000 dan. Hst. Slesvig. Hist.: ford. 2 skilda hertigd., som senare kommo und. dan. välde och förenades. 1848 tillsattes en provisorisk regering, strid mel.

Preuss. o. Danm. om Slesv., som åter kom und. dan. välde. 64 krig mel. Danm. o. Preuss.-Österr. Slesv. und. preuss. o. Holst. und. österr. förvaltn. 66 krig mel. Preuss. och Österr. Slesv.-Holst. preuss.

**Slien,** hafsvik vid ostkusten af Slesvig-Holstein.

**Sligo** (slaj'gå), grefsk. i irl. prov. Connaught, 1,868 kv.km., 84,000 inv. Hst. S. vid S.-viken, 10,860 inv. Hamn.

**sliper,** eng., syll, bjälke till underlag.

**Slite,** handelsplats på Gottlands ö. kust.

**slovāker,** slav. i s.ö. Mähren och n.v. Ungarn, omkr. 2 mill.

**slovēner,** benämn. för de i Kärnten, Krain, Kroatien och Steiermark boende slaver.

**slum** (slömm), eng., bakgata, gränd. — **-verksamhet,** filantrop. verksamhet bland de fattige i städerna.

**slutledning** l. syllogism, *log.,* förening af flere omdömen, så att af 2 l. flere en slutsats dragés. Består af en l. flere öfversatser, en under- o. en slutsats. S. delas i kategoriska, hypotetiska och disjunktiva. En hypotet.-disjunkt., hvari öfversatsens eftersats innehåller 2 haa uteslutande motsatser, kallas dilemma.

**Slätbaken,** vik af Östersj. i Östergötl. Innerst, vid Mem, vidtager Göta kanal.

**slätvaren,** *Rhombus lævis* Gottsche, af flundrefiskarnas familj, till 67 cm. l., allm. vid Sveriges v. kust. Läckert

kött.

**smack,** holl. kustfartyg, bredt, föga djupgående.

**smaksinnet** har sitt säte i tungan o. gommen i ändförgreningarna af tung- och svalgnerverna.

**smalt,** blåfärgad glasmassa, s. erhålles gm koboltmalms nedsmältn. med kvartssand och pottaska.

**smaragd',** gr., *min.,* består af kiselsyrad lerjord o. kiselsyr. berylljord, grön ädelsten fr. Egypt., Ural, Sibir., Peru etc.

**Smedjebacken,** munic.-samh. i Kopparb. l, vid Kolbäcksån o. Barken.

**Smerdes,** gr., namn på pers. kon. Kambyses' broder. Då han mördats 522 f. K., utgaf sig en mager f. S. Dock mördades den falske S. inom kort.

**Sme'tana,** Friedr., böhm. mus. o. pianovirtuos, f. 1824, d. 84. Komp. operor, symfoniska dikter m. m.

**smidesjärn,** se järn.

**Smilax** L., slingerväxter, *Smilaceæ. S. china* L., i Kina och Japan, lämnar den officinella kinaroten; *S. sarsaparilla* L., m. fl. arter i varmare Amer., lämnar den officinella sarsaparillaroten; af *S. aspera* L., Italien och Grekland, begagnades blommorna till kransar t. ex. vid Bakkosfesterna.

**Smiles** (smajls), Sam., eng. förf., f. 1816, d. 04 London. Skr.: *Selfhelp, The character* m. fl., öfvers. på svenska.

**Smith,** 1) Adam, eng. statsekon., f. 1723, d. 90. Grund. den moderna vetensk. statsekon. gm sitt verk: *Inquiry into the nature a. causes of the wealth of nations.* — 2) Sir Will. Sidney, brit. amiral, f. 1764, gjorde fr. flottan stor skada i Toulon o. Egypt. 93 o. 98, d. 40. — 3) Geo., f. 1840, gmforskade Ninive 73 o. 76, uppt. flere kilinskrifter, d. 76 Aleppo.

**Smith,** Lars Olsson, affärsm., f. 1836 i Kristianst. l., först butiksbitr. i Karlshamn, sed. 58 grosshandl. i Sthm, bildade föreningen »Arbetarens ring» för kooperativ själfverksamh., bildade Karlshamns spritförädlingsverk. 86/91 ledam. af 1:a kam., numera bosatt i utlandet.

**Smitt,** Fredr. Adam, zool., f. 1839, sed. 71 prof. o. intend. vid riksmuseum, d. 04. Förf.

**smitta,** öfverförande af en bestämd sjukdom fr. en individ till en annan. Smittämnet utgöres vanligen af mikroskop. organismer l. ett medium, som innehåller dylika. Kan öfverföras gm luft, vatten, födoämnen, kläder och andra effekter, gm direkt beröring,

inympning. Huruvida sjukd. uppstår gm denna öfverföring, beror på individens mottaglighet för smittämnet. Genom lämpliga medel kan s. försvagas l. upphäfvas, ss. gm vaccination, gm att förstöra l. oskadliggöra smittämnet: desinfektion.

**smoking** (små-), eng., rökande, rök-; rökjacka.

**Smōlensk,** ry. st. vid Dnjepr, 57,405 inv. Sl. 17/8 1812.

**Smoll'et,** Tob., eng. rom.-förf., f. 1721, d. 71 Livorno. Skr. humorist, rom. *Roderick Random* (48), *Peregrine Pickle* (51) m. m.

**smorzan'do,** it., *tonk.,* bortdöende.

**smultron,** *Fragaria* L., *Senticosæ.* Af flere europ. (*F. vesca* L., vanliga s., *F. elatior* Ehrh., jordgubbar) och amerikan. arter finnas talrika varietet., som odlas i trädgårdar.

**Smyrna** (Ismir), st. i M. Asien vid Egeiska haf., 201,000 inv. Hamn, handel, moskéer.

**Småland,** landsk, i Götaland, omgifves af Västergötl., Vättern, Östergötl., Östersj., Blekinge, Skåne och Halland,

30,579 kv.-km., 560,000 inv. Floder: Emm-, Ljungby, Lyckeby-, Ronneby-, Mörrums, Helge-, Laga-, Nissa-, Svart-, Stångån. Sjöar: Möckeln, Helgasjön, Åsnen, Bottnen, Bolmen. Näringar: jord- o. skogsbruk, bosk.-skötsel. S. är till största delen ett högland, och endast ö. kusten vid Kalmar sund är lågland. Omfattar Jönköp., Kronob. samt Kalmar l. Städer: se länen.

**Smålenenes amt** i s. Norge 4,109 kv.km., 136,886 inv.

**smäck och gravōr,** hufvudbeklädnad, s. bäres vid hofsorg. Består af en aflång mössa (smäck), försedd med baktill nedhäng. snibbar (gravor).

**smältpunkt,** den konstanta värmegrad, vid hkn en kropp gm inverkan af värme öfvergår fr. fast till flytande form. S., s. i allmänhet kan bestämmas gm termometer, är mycket olika. Is, talg, vax äro lättsmälta, und. det platina, kisel, magnesia etc. först smälta i knallgaslågan l. starkaste elektr. ström.

**smärgel,** polerpulver, s. utgöres af affallet vid en del ädelstenars bearbetn. Levantisk l. venetiansk s. erhålles af en förening af järnglans o. kvarts.

**smärting,** *sjö.,* gammal segelduk.

**smör,** består af i mjölk uppslammade små fettkulor och erhålles gm gräddens kärning. Inneh. fett, ostämne o. mjölksocker. Konstsmör, margarinsmör etc, se margarin. — Sveriges årl. export af smör f. n. (10) omkr. 20,000 ton till ett värde af 40 mill. kr.

**smörblomma,** se Ranunculus.

**smörsyra,** färglös, ss. härsket smör luktande sur vätska, bildas vid jäsningsprocesser.

**smörträdet,** se Bassia.

**snabeldjur,** *Proboscidea,* ordn. bl. däggdjuren. Hit höra elefanterna.

**snabeldjuret,** *Ornithorhynchus* Blmbch., ägglägg. däggdjur af kloakdjur, ordn. Vattensnabeldjuret, *O. anativus* Blmbch., 38 cm. l., fr. Austral.

**snapphanar,** namn på partigängare, is. bland skånska allmogen, s. deltogo på dan. sida i skånska kriget 1676/78.

**snarkning,** bullrande andning und. sömnen, uppkommer gm gomseglets dallring.

**snarrefva,** se Cuscuta.

**Snehätta,** Dovrefjälls högsta topp, 2,306 m. h.

**Snellman,** Joh. Vilh., fin. filos. o. tidn.-man. f. 1806, d. 81 ss. senator. Skr.: *Philos. elementarkurs* (37/40), *Läran om staten* (42) m. m., samt var red. för tidn. *Saima* (44/46).

**Snoilsky,** Karl Joh. Gust., gref., skald, f. 1811 Sthm, 71 exped.-sekret, 76 ledam. af sv. akad., sed. 79 bosatt i utlandet, 90 öfverbibliotekarie vid K. biblioteket i Sthm, d. där 03. Skr. und. pseud. Sven Tröst: *Smådikter* m. m.

Har sedan skr.: *Dikter* (4 samling.), hvaribl. de mästerliga *Svenska bilder,* öfvers. af *Göthes ballader* m. m.

**snoksläktet,** *Coluber* L., kräldjur af ormarnas ordn. Hit höra: vanliga snoken, *C. natrix* L., till 119 cm. l., och släta snoken, *C. austriacus* Laur. Oskadliga, nyttiga.

**Snorre Sturlesson,** Islands störste sagoförf., f. 1178, utöfvade stort pol. inflytande, d. 41. Skr.: *Heimskringla,* en del af den yngre *Eddan* m. m.

**snow-boots** (snåbûts), eng., »snöskor», ett slags ytterkängor.

**Snowdon** (snådn), högsta topp i Wales, 1,094 m. h.

**snufva,** *Cyryza,* slemhinnekatarr i näsan, i följd af förkyln., inverkan af retande ämnen, införande af retande läkemedel, ex. jodkalium. Botemedel: ren, varm luft, indragning af ljumt vatten, ångbad. Kronisk snufva af skrofulöst l. syfilitiskt ursprung.

**snus,** se tobak.

**Snyders** (snej'-), Frans, nederl. djurmål., f. 1579, d. 57 Antwerpen.

**snäckdjur,** *Cephalophora,* ordn. bland blötdjuren. Indelning: kölfotingar, *Heteropoda,* bukfotingar, *Gastropoda,* vingfotingar *Pteropoda.*

**snällod,** se lödning.

**snö** uppstår på sma sätt s. regn, men bildas vid temp.-grader under fryspktn. Iskristaller.

**snöblindhet,** synförmågans aftagande gm betraktande af solbelysta snöfält. Förekommes gm mörka glasögon.

**snödroppe,** *Galanthus* L., *Narcisseæ.* Vanl. s., *G. nivalis* L., med en ensam, hvit, hängande blomma, prydnadsväxt.

**snögränsen,** gränsen för den eviga snön, är olika eft. olika geogr. bredd, beror dessutom på solvärmen o. den årliga snömängden, På Spetsbergen är s. 440 m., på Himalaja 5,670 m.

**snöklocka,** *Leucojum vernum* L., *Narcisseæ,* ört med små, hängande, hvita, med en grön l. gul fläck på kalkbladen försedda blommor.

**snöskatan** k. björktrasten, *Turdus pilaris* L., af trastfåglarnas familj, 26 cm. l., allm. öfver hela landet. Stryk- (o. flytt-) fågel.

**snöskred** l. lavin, namn på stora från bergsluttningar nedrullande snömassor.

**sobel,** *Mustela zibellina* L., rofdjur af mårdsläktet, 58 cm. l., i Sibirien, Kamtschatka, lämnar dyrbart pälsverk.

**sober,** fr., nykter, måttlig.

**Sobies'ki,** se Johan, utl. furstar 5.

**sobranje,** bulgar. nationalförsamlingen.

**sobriquet** (-kē), fr., vedernamn.

**sociāl,** lat., rörande samhället.

**socialdemokrater,** pol. parti, s. söker lösa de sociala frågorna i enlighet m. socialismens (se d. o.) principer; står hufvudsakl. under inflytande af Karl Marx' lära i »Das Kapital».

**socialism',** lat., i vidstr. bem. den statsvetenskapl. teori, som fattar individen ss. en integrerande del af samhället på bekostnad af hans ekonomiska själf bestämningsrätt. I modern (marxistisk) mening är s. den nationekonomiska teori, enl. hvilken den enskilda äganderätten till produktionsmedl. bör upphäfvas o. dessa i stället göras till samhällets gemensamma egendom. — Till s. i vidstr. bem. räknas: kommunism (yrkar på gemensamhet i både egendom och konsumtion); agrar-s., amerikanen Henry Georges (f. 1839, d. 97) lära om afskaff. af privat grundegendom gm expropriation, is. gm konfiskation af grundräntan; mutualism m. m. — 1884 soc.-dem. klubb i Sthm; 89 på kongress i Sthm konstituerades »Sveriges socialdemokratiska arbetareparti».

**societēt,** lat., sällskap, umgängeskrets.

**sociniāner,** relig. parti, s. förkastar

treenigheten, grund, af Lælius Socinus (d. 1562).

**sociologī,** gr., samhällsvetensk., vetensk. om samhällets utvecklingslagar.

**sōcius,** lat., bundsförvant, kamrat.

**sockel,** fr., underlag för pelare etc.

**socker,** beredes af sockerröret o. hvitbetan. Af sockerröret erhålles s. gm dettas pressning o. den erhållna saftens klarning, afdunstning, skumning o. kristallisering, hvarvid moderluten, sirap l. melass, får afrinna. Det häraf bildade kolonial- l. råsockret renas (raffineras) gm lösning i vatten, blandn. med benkol o. ägghvita, upphettning, silning, afdunstning o. kristallisering. Vid hvitbetsockerfabrikationen raffineras vanligen s. på själfva produktionsorten. Råsocker, s. renas gm tvättning med sockerlösning, kallas farinsocker. — Stärkelsesocker, som framställes gm inverkan af svafvelsyra på stärkelse, är en blandning af flera sockerarter. Invertsocker = vanligt s. med utspädda syror, användes vid vinberedn., inkokn. af frukt m. m. — Årstillverkningen af s. i Sverige, som numera själf producerar sitt behof ur betor, utgör f. n. 110 mill. kg. med ett värde af 40 mill. kr.

**sockerbetor,** se betodling.

**sockerrör,** *Saccharum* L., *Gramineæ.* Äkta s., *S. officinarum* L., odlas i alla världsdelar inom vändkretsarna; saften förarbetas till socker.

**sockersjuka,** *Diabetes,* sjukligt flöde af en stor mängd urin, s. antingen kan vara sockerhaltig *(D. mellitus)* l. icke sockerhaltig *(D. insipidus).*

**soda,** kolsyr. natron, $Na_2\,CO_3$ = 106, förekommer färdigbild. på flere ställen i naturen, beredes vanligen af koksalt gm dess sönderdeln. med svafvelsyra o. det erhållna svafvelsyr. natrons smältning med kalksten o. kol. Bildar stora monoklinometr. krist., reagerar alkaliskt, lösligt i vatten. Användes vid tvättn., såp- o. glasfabrikat, samt talr. kem.-tekn. operationer.

**sodavatten,** mineralvatten, innehåll. vattenfri soda samt ngt klorkalcium o. koksalt.

**Sōdom,** *g. geogr.,* st. i Palestina, förstördes jämte Gomorra af en jordbäfning.

**So'doma,** eg. Giov. Ant. Bazzi, it. mål., f. 1477, d. 49 Siena.

**sodomīt,** en s. bedrifver sodomiteri. **-erī,** onaturligt tillfredsställande af könsdriften gm sådan otukt, s. bedrefs i Sodom.

**Sofāla,** kuststräcka i ö. Syd.-Afr. mel. Sambesi o. Delagoa.

**soffīt,** fr., undersidan af en takbjälke; *byg.,* med rutor, bladverk o. d. prydt innantak, i fält indeladt tak; *teat.,* öfver scenen nedhängande kulisser.

**soeur** (sör), fr. syster.

**So'fia,** hst. i Bulgar. vid Isker, 83,000 inv.

**Sofia,** svenska furstinnor. 1) S., drottn., 1260 gift med kon. Valdemar, d. 86. — 2) S., dotter till Gustaf I o. Margar. Lejonhufvud, f. 1547, 68 gift med hert. Magnus af Sachsen-Lauenburg, d. 11. — 3) S. Magdalena, drottn., dotter till Fredrik V af Danmark, f. 3/7 1746, gift med sederm. Gustaf III 66, d. 21/8 13. — 4) S. Albertina, dott. till Ad. Fredrik, f. 1753, d. 26 ss. abbedissa i Quedlinburg. — 5) S. (S. Vilh.a Mariana Henr:a), änkedrottn., dott. till hert. Vilhelm af Nassau, f. 9/7 1836, gift 57 med sederm. kon. Oskar II.

**Sofia,** utländska furstinnor. 1) S. Charlotta, Preussens 1:a drottn., dotter af kurf. Ernst August af Hannover, f. 1668, 84 gift med kurpr. Fredrik (sed. Fredrik I af Preussen), d. 05. — 2) S. Dorotea, f. 1666, dott. af hert. Geo. Vilhelm af Braunschweig-Celle, 82 gift med Geo. Ludv. af Hannover (sederm. Georg I England), skildes från honom, anklagad för

förhållande till gref. Filip v. Königsmark, d. som fånge på slottet Ahlden 26. 3) S. Magdalena, dan. drottn.,

prinsessa af Brandenb.-Baireuth, f. 1700, 21 gift med Kristian VI, d. 70.

**Sofiero,** kgl. slott vid Öresund, nära Hälsingborg.

**sofism',** gr., felslut, ämnadt att vilseleda.

**sofist'er,** i Grekland lärare i vältaligb., s. delvis gm djärfva påståenden o. slutledningar fingo ett dåligt namn om sig. Däraf sofistisk, spetsfundig.

**So'fokles,** största grek. trag. förf., f. 497 f. K. Kolonos, d. 406. Skr. 107 dramer, däraf i behåll: *Antigone, Elektra, Oidipus, Filoktetes, Oidipus i Kolonos, Aias, Trakinskorna.* På sv. af V. F. Palmblad, P. J. Emanuelsson m. fl.

**Sofonis'be,** kartag. fälth. Hasdrubals dotter, kon. Syfax' af Numidien gemål, tog gift 203 f. K. för att ej falla i romarnes händer.

**sofrosyne,** gr., återhållsamhet.

**Sogdiāna,** *g. geogr.,* pers. provins.

**Sognefjord,** nor. fjord i Bergenhus amt.

**Sohlman** 1) Per Aug. Ferd., tidningsm., f. 1824, sedan 57 red. af »Aftonbladet», d. 74. — Hans son 2) Harald, tidningsm., f. 58 Sthm, jur. kand. 86., red. för »Aftonbladet» 90, och för »Dagen» 96, ordf. periodvis i Publicistklubben.

**soi-disant** (såa-disang'), fr., så kallad.

**soiré** (såarē), fr., aftonsamkväm.

**Soissons** (såassång'), fr. befäst st. vid Aisne, 13,240 inv. Bisk. Slag 486.

**soja** kallas den af en i Kina och Japan inhemsk bönväxt (*Dolichos Soja* L.) inkokade saften, till såser. Den hos oss begagnade s. vanl. framställd af köttaffall o. dyl.

**Sōkoto,** fellatarike i v. Sudan, 324,000 kv.km., omkr. 9 mill. inv. Hst. S., 8,000 inv.

**Sokōtra** (Sokōtora), afrik. ö i Ind. haf., 3,579 kv.km., 12,000 inv. 1876 till England.

**So'krates,** gr. filos., f. 470 f. K. Athen, son till en bildh., deltog i tre fälttåg, intogs i de 500:des råd, gjorde motstånd mot de 30 tyrannerna, tvangs ss. en ungdomens förförare, efter en orättfärdig dom, att tömma giftbägaren 399. S. grund. dialektiken, inskränkte sina undersökning, till det etiska området, lärde själens odödlighet o. tron på en gud.

**Sol,** lat. namn på Helios.

**Sol,** *nord. myt.,* solens härskarinna o. månens syster.

**Solānum** L., *Solanaceæ.* Flere arter, näringsmedel, prydnadsväxter, inneh. narkot. ämnen. *S. tuberosum* L., potatis (se d. o.), *S. Nicotiana,* tobak (se d. o.).

**solār,** lat., beträffande solen. **-olja,** lysolja, s. erhålles gm torr destillat. af brunkol.

**solbad,** den nakna kroppens utsättande för solstrålarnas inverkan, välgörande för vissa sjukdomar, s. blodbrist. Se vidare soolbad.

**solcykel,** se cykel.

**soldāt,** med.-lat., för sold tjänande krigsman. **-esk',** tygellöst krigsfolk.

**soldnär,** person, s. uppbär sold.

**soldo,** it., räkne- o. kopparmynt = 1/20 lira = 3 ½ öre.

**solecism',** lat., groft språkfel.

**solen,** vårt planetsyst. centralkropp, på ett afstånd af $148,_7$ mill. km. från jorden, har en diam. af 1,387,600 km. o. 1 ¼ mill. gånger större volym än jorden. Vänder sig på 25 d. 5 ½. kring sin axel. Dess lysande yta l. fotosfär företer krokiga ljusådror, s. k. facklor, o. mörka fläckar, s. k. solfläckar, af växlande form o. antal. Fotosfären är omgifven af ett glödande gashölje, hufvudsakl. bestående af vätgas, den s. k. kromosfären. Ur denna frambryta väldiga flammor, protuberanserna, ofta af betydande höjd o. mycket växlande form, hka hafva en minimitemperatur af 68,000°. S:s täthet ¼ af jordens. Beståndsdelar: natrium, järn, kalium, kalcium, barium, magnesium,

mangan, titan, krom, nickel, kobolt, väte.

**solenn',** lat., högtidlig. **-itets|sal,** festsal.

**solfatār,** vulkan, krater, s. utstöter vattenånga, svafvelväte m. m.

**solfeggier** (-fedd'jer), it. öfn.-stycken för sång utan text.

**Solferīno,** by i öfre Italien, 2,000 inv. Slag 24/6 1859.

**solfläckar,** se solen.

**solförmörkelse,** solskifvans bortskymmande gm den mel. jorden o. solen trädande månen; äger endast rum vid nymåne. Endast för de orter på jorden är s. total, på hka månens kärnskugga faller. Orter, s. ligga i halfskuggan, ha partiell l. ringformig s.

**solglas,** brännglas, bikonvex, sfärisk lins, som gm att smnbryta solstrålarna i sin brännpkt framkallar stark hetta.

**solīd,** lat., fast, gedigen; *geom.,* s. har tre dimensioner. **-ārisk,** lat., ansvarig en för alla o. alla för en.

**soli Deo glōria,** lat., Gudi allena äran.

**sōlidus,** rom. guldmynt, omkr. 8 kr.

**Sōliman II** (Suleiman), turk. sultan, f. 1496, efterträdde sin far Selim I 20, eröfrade en del af Ungarn, belägrade förgäfves Wien 29, eröfrade 34 Bagdad, 66 Kios, d. utanför Szigeth 66.

**Solingen,** st. i Rhenprov., 48,959 inv. Järn- o. stålmanufakt.

**solist',** lat., solosångare.

**solitär,** fr., ensam infattad briljant.

**Sollefteå,** köping i Västernorrl. l., 1,670 inv. (08).

**Sollerön,** ö i Siljan.

**solmaskin,** af John Ericsson uppf. motor, vid hkn solvärmet användes s. drifkraft.

**solo,** it., ensam; musikstycke för ett instrument l. en röst.

**Solon,** lagstiftare i Athen, f. omkr. 639 f. K., 1:e arkont 594, förbättrade lagarna, omorganiserade staten, reste i orienten, d. 559.

**Solothurn,** schweiz. kant., 792 kv.-km, 112,227 inv. Hst. S. vid Aar, 10,025 inv.

**solsting,** en följd af inverkan af het, kvalmig luft på en mska, s. är i rörelse o. ej kan transpirera s. sig bör. Mycket farligt tillstånd af vanmakt. Behandl.: aflägsnande af trängande kläder, kallt klystir, drickning af vatten.

**solstitium,** lat., solstånd.

**solsystemet,** solen m. de kring henne kretsande planeter, månar o. kometer, tänkta ss. ett smnhörande helt.

**soltelegraf,** se heliograf.

**soltid,** den gm solens skenbara rörelse bestämda tiden i mots. till stjärntid.

**solur,** apparat, s. angifver den sanna soltiden gm riktn. af skuggan af en med världsaxeln prl staf på en hvit yta.

**solution,** lat., lösning.

**solv|ens',** lat., betalningsförmåga. **-ent',** vederhäftig. **-era,** (upp)lösa; betala.

**somātisk,** gr., kroppslig.

**somatologi,** gr., läran om kroppen, i mots. till psykologi.

**sombrēro,** sp., bredskyggig halmhatt.

**Some,** Krister, krigare, uppgaf ss. ståthåll. på Kalmar slott denna plats åt danskarne 1611 o. gick sedan i dansk tjänst.

**Somerset** (sömm'ör-), grefsk. i s. v. England, 4,248 kv.km., 508,104 inv. Hst. Bath.

**Somerville** (sömm'örvill), Mary, eng. fys. o. astron., f. 1780, 2 gngr gift, d. 72.

**Sommar,** Magnus, biskop, f. omkr. 1480, 22 bisk. i Strängnäs, afsatt 36.

**Somme** (såm), fr. flod, utf. i Kanalen, 245 km. l.

**Sommen,** insjö i Östergötld o. Småland, 114 kv.km., gmflytes af Svartån.

**somnambulism',** lat., sömnvandring, hvarunder d. sofvande utför handlingar, s. om de skett under vaket tillstånd o. af hka han sedan ej har något minne.

**Somnus,** se Hypnos.

**sonāt,** it., *tonk.,* pianostycke i 3 l.

4 satser med olika karaktär o. tempo.

**sond** (sångd), fr., kir. instrum. till undersökn. af sår o. gångar i kroppen. **-era,** undersöka, utforska.

**Sondén,** 1) Per Ad., präst, litter.-hist., f. 1792, d. 37 ss. komminister i Sthm. Utg. kritiska uppl. af sv. förf., *Dikter* m. m. — 2) Dennes bror Karl Ulrik, läkare, f. 1802, d. 75, förtjänt om sinnessjukvården. Förf.

**Sonderburg,** st. i Slesvig-Holstein på Alsen, 6,000 inv. Hamn.

**Sonderhausen,** hst. i Schwarzburg-S., 7,380 inv. Slott.

**sonett',** it., 14-radig dikt i 2 afdeln., af hka den första består af två 4-radiga strofer med rimställning, abba, abba, den andra af två 3-rad. strofer med rimställn. cdc, dcd.

**Songarīet,** se Dschungariet.

**sonōr,** lat., välljudande.

**Sontag,** Henriette, ty. sångerska, f. 1806 Koblenz, d. 54 Mexico. Sed. 28 gref. Rossi. Utomordentl. firad i Tyskld, Engld, Frankr.

**sool** (sål), ty., koksalthaltigt vatten. **-bad,** bad i koksalthalt. vatten.

**sōpor,** lat., *läk.,* dvala.

**soprān,** it., högsta sångstämman, egendoml. för kvinnor, gossar o. kastrater.

**Sorac'te,** berg n. om Rom.

**Sorāta,** högsta topp på Anderna i Peru, 6,550 m. h.

**sorber,** ford. slav. folk i ö. Thüringen.

**sor'bet,** arab., kylande dryck af vatten, fruktsaft m. m.; äfven ett slags glace.

**Sorbonne** (-bånn'), till 1789 teol. fakult. i Paris, stiftad omkr. 1252 af Rob. de Sorbon, nu byggnadskomplex af vetenskapl. institut samt univ.-bibl.

**Sorbus** L., *Pomaceæ. S. aucuparia* L., rönn, i Europa, n. Asien; af bären sprit, ättika m. m.; *S. scandica* L., svensk oxel, bären ätliga; *S. domestica* L., sydeurop. oxel, i Italien, Frankrike, n. Afrika; frukten ätbar. *S. torminalis* Ehrh., tysk oxel, i mel. Europa, Kaukasus, med välsmakande frukt.

**sordīn,** it., dämmare på violin o. piano. Sor'do, dämpadt.

**Sorēl,** Agnes, fr. kon. Karl VII:s älskarinna, f. 1409, d. 50.

**sorīt,** gr., kedjeslut.

**sorksläktet,** *Arvicola* Lac, däggdjur af gnagarnas ordn. Vattensorken, *A. amphibius* L., 28 cm. l., i Europa, n. Asien, vid vatten, förstör trädrötter, äter fisk; åkersorken, *A. agrestis,* L., 15 cm. l., Europa, v. Asien, förtär rotfrukter m. m., ytterst skadlig.

**Sorma,** Agnes, (grefvinna Mito v. Minotto) ty. skådesp., f. 1865 Breslau, sed. 90 i Berlin, framstående som Ofelia, Desdemona, Nora m. fl.

**Sorren'to,** it. st. vid Neapol. viken, 8,933 inv. Hamn.

**sort,** fr., slag, beskaffenhet. **-era,** afsöndra, ordna; lyda under. **-erad,** väl försedd m. olika slags varor. **-iment',** urval, välförsedt lager.

**sortie** (-tī), fr., utgång; s. de bal, elegant balkappa.

**Sorö,** dan. st. på Själland, 2,241 inv. Ford. namnkunnigt gm sitt kloster.

**sospiran'do,** it., *tonk.,* klagande.

**sostenūto,** it., *tonk.,* uthållande.

**Sotberg,** Erik af, språkforsk., f. 1724, d. 81 ss. tit. kansliråd. Utg.: *Ulphilas illustratus* (52/55), *Anmärkningar öfver sv. språket* (73) m. m.

**Soten,** namn på den öppna, stormiga delen af Kattegatt, utanför Kville e. Sotenäs härad i Bohusl.

**sotēr,** gr., återlösare, frälsare.

**sothönan,** *Fulica atra* L., af vadarnes ordn., 43 cm. l., i Europa, mel. Asien. Hos oss flyttfågel.

**sotnje,** ry., ett kompani l. skvadron vid de ry. kosacktrupperna l. landtvärnet.

**sottīs,** fr., dumhet, otidighet.

**sotto voce** (-våtje), it., *tonk.,* halfhögt.

**sou** (sû), fr. kopparmynt, 5 centim., = 3 ½ öre.

**Soubise** (subīs), Charl. de Rohan, furste af, fr. marsk., f. 1715,

deltog i 7-år. kriget, 57 slagen vid Rossbach, segrade 58 vid Lutternberg, d. 87.

**soubrette** (subrätt'), fr., kammarjungfru; framställarinna af skalkakt. kvinnl. roller, is. i operetter o. operor.

**soufflé,** se sufflé.

**soulaglement** (sulaschömang'), fr. lättnad, lindring, tröst. **-era,** lätta, understödja, hjälpa, lindra, vederkvicka.

**Soulié** (suliē), Fréd., fr. förf., f. 1800, d. 47. Skr. dram. o. rom.

**Soulouque** (suluck'), se Faustin l.

**Soult** (sult), Nic. Jean, hert. af Dalmatien, fr. marsk., f. 1769, tjänade under republ. o. Napol. I, slag. af Wellington 14 vid Toulouse, krigs-min, under Ludv. XVIII o. Ludv. Filip, 47 min.-pres., d. 51.

**Soumet** (sumē), Alex., fr. skald, f. 1788, d. 45. Skr. dramat *Jeanne d'Arc* m. fl., epos *La divine épopée* m. m.

**soupçong',** fr., misstanke, skymt, grand, »aning.»

**souper,** se supé.

**sous** (sû), fr., under. **-chef,** underchef, chefens närmaste man.

**soutenēra** (su-), fr., understödja.

**souterrain** (suterräng'), fr., jord-, källarvåning.

**Southampton** (sau*th*mpt'ön), eng. st. vid en vik af Kanalen, 117,312 inv. Hamn.

**Southey** (sau*dhi*), eng. skald af sjöskolan, f. 1774, d. 43. Skr. dram., poet. berättelser, hist. verk m. m.

**South Shields** (sau*th* schilds), st. i eng. grefsk. Durham, vid Tynes mynning, 111,402 inv.

**Soutwark** (söd*dh*'örk), stadsdel i Lond., 266,180 inv.

**souvenīr** (su-), se suvenir.

**Souvestre** (suves'tr), Émile, fr. förf., f. 1806, d. 54. Skr.: *Les confcssions d'un ouvrier, Un philosophe sous les toits* m. fl. roman.

**sovereign** (söv'ören), eng. guldmynt = pund sterl. (18 kr.).

**Spaa** (spa), belg. st., 7,756 inv. Badort.

**Spada,** pseud. för litterat. Joh. Krist. Janzon, d. 1910 (se d. o.).

**spahis,** af infödda bestående fr. rytteri i Algeriet.

**Spalatin,** Geo., en af reformationens främjare, f. 1484, d. 45 ss. superintend. i Altenburg.

**Spalāto,** st. i Dalmatien vid Adriat. haf., 18,547 inv. Hamn. Ruiner efter rom. st. Salona.

**spalier** (spaljē), fr., l. spaljé, se espalier.

**Spandau,** befäst. preuss. st. i Brandenburg vid Spree och Havel, 70,301 inv.

**Spanien,** span. España, europ. kon.-rike på Pyreneiska halfön mel. Frankrike, Medelhaf., Portugal o. Biscayavik., 504,903 kv.km., 19,$_7$ mill. inv. Berg: Pyrenéerna, Kantabr., Katalon. bergen, Sierra Guadarama, S:a Gredos, S:a de Gata, S:a Guadalupe, S.a Morena, S:a Nevada. Toppar: Pic d'Anethou, Mt Perdu, Peña Vieja, Mulahacen. Fl.: Ebro, Duero, Minho, Tajo, Pisuerga, Tormes, Jalon, Manzanares, Guadiana, Guadalquivir, Segura, Jucar, Guadalaviar. Öar: Balearerna, Pityuserna. Prod: säd, vin, sydfrukter, hampa, lin, ris, trä, kork, harts, boskap, järn, koppar, zink, silfver, kvicksilfver, kol, salt, svafvel, bly. Näring.: åkerbruk, bosk.-skötsel,

bergsbruk, handel, industri. Inv.: spanjorer, zigenare, morisker. Relig.: rom.-katol. Polit. indelning: 49 prov. Hst.: Madrid. St. öfver 40,000 inv.: Barcelona, Valencia, Sevilla, Malaga, Murcia, Saragossa, Granada, Cartagena, Cadiz, Jeres, Palma, Lorca, Valladolid, Cordova, Santander, Almeria. Lagstift. församl., cortes, delad i två kamrar: senaten och deputerade-kammaren. — Hist.: Ford. en del af det rom. riket; sedan inkräktadt af vandaler, svever, alaner o. västgoter. 711 arabernas infall. Västgoterna drogo sig tillbaka till Asturien. 790/842 Alfons II kon. af Asturien. Senare grund. kon.-riken i Katalonien, Aragonien o. Kastilien. I

13:de årh. fördrefvos mohammedanerna. Det kastiliska väldets utbredning, 1252/84 Alfons X kon. af Kastilien. 1395 förenades Kastilien o. Aragon. Senare strider mel. de 2 staterna; 1479 slutl. förening af Kastilien och Aragonien till kon.-riket S. 1700/46 Filip kon. af S. 1746/59 Ferdinand VI. 1759/88 Karl III. 1761/ 62 krig m. England. 1808/09 inre uppror o. strid mot fransm. 98 olyckligt krig m. Förenta staterna, som ledde till förlust af Kuba, Portorico och de andra Antillerna äfvensom Filippinerna. Nuv. kon. Alfons XIII sedan 86, reg. sed. 02. Inkomster: (finansåret 09): 1,050 mill. pesetas. Utgifter (s. å.): 1,044 mill. p. Skuld: (s. å.): 9,467 mill. p. J. 14,850 km. Telef. 33,412 km. Armé: i fred 109,000, i krig 214,000 man. Flotta: 56 fartyg, däraf 6 pansarfartyg, med 16,000 mans besättning.

**Spanska mark,** under Karl d. st. land mel. Ebro o. Pyrenéerna.

**spanska språket o. litteraturen.** Sp. spr.: en gren af d. roman. spr.-familjen. Sp. lit. visar det högsta uttryck af den romant. poesien o. har utöfvat stort inflytande på andra litteraturer. Perioder: 1) 12:e/14:e årh. Härlig folkpoesi, betydande början till konstdiktning; romanser (is. förhärligande af Cid; samlade först i 15:e o. 16:e årh.); legender (Gonzalo de Berceo), ridderlig-romant. riktn. (Seguras *Alexandro magno*), riddar-rom., nov. 2) 15:e årh. Inflytande af fr. trubadurpoesien; klassiska studier; drama (Rojas, Encina, Lope de Rueda m. fl.). 3) 16:e årh. Lyrikens blomstringstid under it. inflytande (Montemayor, Herrera m. fl.); talr. epiker behandla Karl V (Rufo, Virues m. fl.), riddar-, herde- o. skälmrom. (Mendozas Lazarillo m. fl.). 4) 17:e årh. Guldåldern; helt o. hållet nationell. Dramats blomstring (Lope de Vega, Calderon m. fl.), roman. (Gervantes' *Don Quijote* m. fl.), lyrik (Quevedo, Rioja m. fl.), den senare försämrad gm d. svulstiga *estilo culto,* införd af Luis de Gongora. 5) 18:e o. 19:e årh.: Först förfall gm efterapn. af den fr. klassiciteten; sedan återupplifvande af det nationella dramat (Herreros, Zorilla, Echegaray), lyr. (Espronceda m. fl.); rom. o. nov. om det sp. folklifvet (de Isla, Caballero, Galdós, Bazan m. fl.).

**spansk|fluga,** *Lytta vesicatoria* Fabr., grön, metallglänsande skalbagge, inneh. ett skarpt, blåsdragande ämne, kantaridin, s. nyttjas till dragplåster. **-gröna,** grön kopparfärg, uppstår gm inverkan af ättiksyra på koppar. Giftig, användes till färgn., beredn. af färger m. m.

**spansk peppar,** se Capsicum.

**spansk ryttare,** *kr.,* bjälke, gmstucken af spetsiga pålar i flera haa korsande riktningar; nyttjas att spärra vägen.

**spanskt rör,** stammen af palmsläktet *Calamus* från ind. arkipel. Användes vid korgfabrikation o. till promenadkäppar.

**sparfhöken,** se hüksläktet.

**sparfvar,** *Emberizini,* bär- o. fröätande, närbesläktade med finkarna, skiljas gm en knöl i gommen o. öfverkäkens mindre bredd än öfverkäkens. Gulsparfven, *Emberiza citrinella* L., vanlig hos oss, stannfågel; ortolansparfven, *E. hortulana* L., flyttfågel, mycket välsmakande; snösparfven. *Plectrophanes nivalis* L., i nordliga o. arktiska länder, stryk- o. flyttfågel.

**sparkling,** eng., »gnistrande»; s. hock musserande Rehnvin.

**sparlākan,** ty., sängomhänge.

**Sparre,** urgammal sv. ätt. 1) Karl Ulfsson, fälth., statsm., f. omkr. 1317, deltog 89 i Margaretas inkallande och

97 i Kalmarunionens stiftande, d. 07, — 2) Lars Siggesson, riksråd, fälth., 23 marsk

hos Gustaf Vasa, användes i mnga värf, undertryckte Dackefejden, d. 54. — Dennes son 3) Erik, statsm., f. 1550, utverkade 87 Sigismunds val till pol. kon., understödde denne mot hert. Karl, afrättad i Linköping 1600. — 4) Gust. Ad., gref., ämbetsm., f. 1802, 48/56 just.-statsmin., d. 86 ss. riksmarskalk. — Dennes syssling 5) Per Geo., sjömilitär, rom.-förf., f. 1790, 32/56 öfverste vid sjöartilleriet, d. 71. Skr. hist. rom.: *Den siste friseglaren* (32), *Sjökadetten* 50 m. m. — Dennes syssling 6) Erik Josias, gref., ämbetsm., riksdagsm., f. 1816, d. 86 ss. landshöfd. i Älfsb. l. 7) Nils Gustaf Alex., (brorson till S. 4), politiker, f. 1834, riksdagsman sed. 62, 70 i 1:a kamm., hvars talman han varit 96/08.

**Sparreholm,** gods i Södermanlands l.

**sparris,** *Aspar'agus* L., *Asparageæ. A. officinalis* L., i Europa, odlas för de ätliga skottens skull.

**Sparrsätra,** socken i Uppsala l. Slag 1247.

**Sparta** (*g. geogr.* Lakedaimon), hst. i Lakonien vid Eurotas. Nuv. Sparti, 13,472 inv. Äldsta inv. pelasger; senare grundades en aristokr. republik; hegemoni öfver Grekland.

**Spar'tacus,** anför. för de upproriske gladiatorerna i Rom i det s. k. slafkriget 73 f. K., stupade 71 i strid i Lukanien.

**Spartiven'to,** Kap. S., Italiens sydspets vid Joniska hafvet.

**spasm,** gr., krampaktig ryckning i musklerna. **-ōdisk,** krampaktig.

**speaker** (spīker), eng., talman i eng. underhuset.

**specerīer,** fr., kryddvaror.

**speciāl,** lat., särskild. **-ist',** den, s. i ngt fack ägnar sig åt ngn viss gren, s. är hans specialitet. **-iter,** särskildt.

**spēcie,** lat., om ett visst myntslag: i silfver. **-riksdaler,** ford. silfvermynt i de skandinaviska länderna = 4 kr.

**speciell',** lat., särskild.

**spēcies,** lat., art i mots. till genus.

**speci|ficēra,** lat., uppteckna, uppräkna styckevis. **-fīk,** det egendoml. för ngt; om vikt, se egentlig vikt.

**specifikt värme,** se egentligt värme.

**spēcim|en,** lat., prof. **-inera,** aflägga prof.

**spedit|ion,** it., varuafsändn. **-ör,** afsändare af varor.

**spegel,** kropp med glatt l. polerad yta, s. har förmågan att återkasta ljusstrålarna i sma ordn. s. de infalla, o. hvarigm det lysande föremålet blir synbart. Ytan är vanligen fullkomligt jämn (plan s.), i hkt fall bilden blir lika med föremålet o. på sma afstånd bakom s. som föremålet befinner sig framför densma. Polerad metall lämpar sig bäst för s., men vanligen användas tunna glasplattor öfverdragna med s. k. tennfolium o. försilfrade. Till s. med buktig yta höra cylindriska, koniska o. sfäriska s. Konkava s. (bränn-s.) ha en brännpkt, hvari alla med axeln prla strålar förena sig. Konvexa s. gifva förminskade, konkava förstorade bilder af föremål, s. ligga mel. s.-ytan o. brännpktn, omvändt af föremål, s. ligga utom brännpktn.

**Spegel,** Haqvin, språkf., andlig skald, f. 1645, d. 14 ss. ärkebiskop. Inlade stor förtjänst om kyrko- o. undervisningsväsendet. Skr. psalmer, didakt. arb. *Gudz verk o. hvila, Glossarium suiogothicum, Skrifteliga bevis hörande till sv. kyrckiohistorien* m. m.

**Speier,** hst. i Rhenpfalz vid Rhen, 21,857 inv. Bisk., katedral, mus. Namnkun. riksd. 1529.

**spelskobolt,** *min.,* koboltarsenik, tennhvitt, Sachsen, Böhmen, Steiermark. Ger med pottaska o kvarts blått glas.

**Speke** (spīk), John, eng. Afrikaresande, f. 1827, 54 m. Burton i Somali, uppt. 58 Ukereve, 60 i Sansibar, 63 Gondokoro; uppt. Nilens källor, d. 64 Bath.

**spektrālanalys,** undersökn. af den regnbågsfärgade bild, s. de från en ljuskälla utgående strålarna, sedan de gmgått en prisma, bilda, i afsikt att utröna ljuskällans ämnesbeskaffenhet. Glödande fasta o. flytande ämnen gifva ett kontinuerligt spektrum, glödande ångor o. lysande gaser ett spektr. med streck, hkas bredd, intensitet o. gruppering är karakterist. för hvarje särsk. ämne. Det ämne, s. skall undersökas, införes i en icke lysande varm låga, och dess spektr. undersökes medels spektroskop. S. möjliggör uppvisandet af små mängder af ett ämne, äfvensom af de ämnen, hvaraf himlakropparna bestå.

**spektralfärger,** se ljus.

**spektroskōp,** instr. för anställande af spektralanalyt. undersökningar.

**spek'trum,** lat., den mångfärgade bild, s. uppkommer, när en solstråle faller genom en prisma. Den ordning, hvari färgerna följa på haa, är: rödt, orange, gult, grönt, blått, indigo, violett. Jfr dispersion, ljus.

**spekul|ant',** lat., en, s. uppgör handelsplaner. **-era,** forska, granska, uppgöra sådana. **-ation,** begrundande, forskning, handelsföretag. **-atīv,** djupsinnig.

**spelkort** hade kineserna redan i uräldsta tider, i Europa sedan 13:e årh., sedan 1254 flere gånger förgäfves förbjudna. Tryckta sedan 15:e årh.

**spenāt,** *Spinacia* L., *Chenopodiaceæ. S. oleracea* L., odlas som grönsaker.

**Spencer,** Herb., eng. filos., f. 1820, d. 03, först civilingenjör, ägnade sig sed. åt socialvetensk. o. utvecklade ett filos. system på grundvalen af evolutionsteorien. Skr. *Social statics* (51), *Principles of psychology* (3:e uppl. 81), *The study of sociology* (10:e uppl. 81) m. m.

**spendēr|a,** it., vara frikostig, påkosta. **-sam,** frikostig.

**Spener,** Phil. Jak., pietismens stift., f. 1635, d. 05 ss. prost i Berlin. Yrkade på en innerligare kristendom.

**spens,** klädesplagg i form af en rock med afskurna skört (uppkallad eft. engelsm. *Spencer*).

**Spenser,** Edm., eng. skald, f. 1553, d. 99. Skr. allegor. epos *Fairy queen* m. m.

**sperma,** gr., säd, is. hos djur.

**spermacēti,** se hvalraf.

**spermatozōer,** gr., sädesdjur, mikroskop, organismer i den manl. säden, s. befrukta de kvinnl. äggcellerna.

**Spessart,** berg i Baiern o. Hessen-Nassau, 75 km. l.

**Spetsbergen,** ögrupp i Norra ishaf., 66,600 kv.km., obebodda.

**spetsbåge,** arkit. konstruktion, bildad af två haa skärande cirkelbågar, s. likväl måste vara mindre än ¼ af cirkeln; af grundbetydelse för den gotiska byggnadsstilen (spetsbågestil).

**spetsglans,** se antimonglans.

**spetälska,** *Lepra,* smittsam sjukd., ursprl. från orienten, mycket allmän under forntiden, utbredde sig under medeltiden i Europa, förekommer nu förnämligast inom Europa i Norge. Framträder s. hårda knölar i huden, hka öfvergå till svulster o. så småningom förstöra organismen. Uppkommer gm leprabacillen. I Sverige finnes ett sjukhus för spetälska i Järfsö, Gäfleborgs län.

**Spez'ia,** befäst it. st. vid S.-vik., 65,612 inv. Hamn, vin.

**Sphærothall'ia,** Nees ab Es., lafsläkte. Mannalafven, *S. esculenta* Nees ab Es., s. Ryssland, M. Asien, Persien, n. Afrika, föres i massor bort af vinden (mannaregn); begagnas af tatarerna till bröd. Delvis väl bibelns manna.

**Spielhagen,** Friedr., ty. förf., f. 1829, sedan 62 i Berlin. Skr. rom., nov., skådespel.

**spiggsläktet,** *Gasterosteus* L., fiskar af taggfeningarnas ordn. Vanl. spiggen, *G. aculeatus* L., till 9

cm. l., i Europa, bygger bo under lektiden.

**spillkråkan,** se hackspettsläktet.

**spināl,** lat., s. har afs. på ryggraden.

**spindeldjur,** *Arachnoidea,* klass af leddjuren. Vinglösa, fyra benpar, sakna antenner, hafva hufvud o. bröst i ett stycke, enkla ögon, andas med lungsäckar, trakéer l. huden, lägga i allmänh. ägg, utveckla sig utan förvandling.

**spindlar,** *Araneidæ,* ordn. bl. spindeldjuren, ha på bakkroppen vårtor, ur hka afsöndras ett segt, gmskinligt, i luften hårdnande ämne, som de uttänja till trådar, af hka de väfva sina fångstnät. Hit höra: fågelspindeln, vattenspindeln, korsspindeln, husspindeln o. en mängd andra arter.

**spinell',** röd, blå l. svartgrön ädelsten af lerjord o. magnesia, från Ceylon.

**spinett',** it., ett slags föråldradt klavér, hvars strängar anslås med pennspetsar.

**spinnare,** *Bombycidæ* Steph., familj bland fjärilarna. Hit höra: tallspinnaren, nunnan o. en mängd andra (ofta skadliga) arter äfvens. den nyttiga silkesfjärilen.

**Spinōza,** Baruch de, ber. filos., f. 1632 Amsterdam, utstött ur den jud. församl. för heterodoxi, afslog en erbjuden professorsplats i Heidelb., uppehöll sig gm att slipa opt. glas, d. 77. Panteist.

**spiōn,** it., spejare, kunskapare. **-era,** utspeja, kunskapa.

**spirāl,** lat., snäckformigt vriden; *mat.,* snäcklinje.

**spirill,** lat., ett slags bakterie, hvars form liknar en korkskruf.

**spirit|ism',** lat., tron att gm medier kunna träda i förbindelse med hädangångna personer. I förra årh. förfäktad af Svedenborg, Kerner, Reichenbach m. fl.; sed. 1848 myket utbredd i Amerika. **-ist,** anhängare af s.

**spiritualism',** lat., lära, enl. hkn själen är absolut immateriell.

**spiritu|ell,** lat., andlig, sinnrik. **-alitēt,** sinnrikhet. **-ōsa,** spritvaror. **-ōso,** it., *tonk.,* själfullt.

**spi'ritus,** lat., ande; sprit.

**spirituös,**lat., spritstark, sprithaltig.

**spitāl,** förkortn. f. hospital.

**spleen** (splīn), eng., mjältsjuka, svårmod.

**splendīd,** lat., lysande, präktig.

**Splügen,** pass i Graubünd. alp. 2,117 m. h.

**Spohr,** Ludw., ty. mus., f. 1784 Braunschweig, d. 59 Kassel ss. pensioner, hovkapellmästare. Skr. operor (*Faust, Jessonda* m. fl.) orator., symfon., violinkoncert. m. m.

**Spolēto,** it. st., 24,642 inv. Ärkebisk.

**spoliēra,** lat., plundra, sköfla.

**spolmasken,** *Ascaris lumbricoides* L., *Nematodæ,* 15/40 cm. l., i tunntarmen på mskor, svin o. nötkreatur, fördrifves gm santonin.

**spondé,** lat., tvåstafvig versfot: — —.

**spontān,** lat., frivillig, självfvillig. **-eitēt,** självfbestämning.

**spontōn,** fr., handpik.

**Sporaderna,** gr. ögrupp i Egeiska hafvet.

**sporādisk,** gr., förekommande i spridda fall.

**spōrer,** gr., organ hos kryptogamerna, motsvarande fanerogamernas frön.

**sport,** eng., nöje, förlustelse, is. kroppsöfning, ss. kapplöpning, rodd o. dyl.

**spor'tel,** lat., biförtjänst.

**spott,** afsöndring från spottkörtlarne o. de små körtlarna i munslemhinnan ; har förmåga att förvandla stärkelse till socker.

**Spree** (sprē), biflod till Havel, utf. vid Spandau, 300 km. l.

**Spremberg,** preuss. st. i Brandenburg, 11,300 inv.

**Sprengtporten,** från Tyskland härstammande ätt. 1) Jak. Magn., frih., milit., f. 1727 Finland, tog viktig del i statshvälfn. 72, blef sed. chef för lifgardet, d. 86. — Dennes halfbror 2) Jöran Magn., f. omkr. 1730, den hemlige anstiftaren af Anjalaförbundet (se d.

o.) 88, dömd till döden s. förrädare 90, senare ry. gen. o. grefve, 08/09 Finlds 1:e gen.-guv., d. 19.

**springflod,** se ebb och flod.

**springmasken,** *Oxyuris vermicularis,* en liten 1 cm. l. rundmask; vanl. hos barn, bor i grof- o. ändtarmen, förorsakar klåda kring ändtarmens öppn.

**sprit,** blandning af alkohol o. vatten af växlande styrka. S. k. koncentrerad s. bör innehålla 88 vol.-proc. alkohol o. har en eg. v. af $0,_{84}$.

**sprittillverkning,** smnfaller t. stor del med brännvinstillverkningen o. består af följande hufvudoperat.: mäskens beredn. af potatis l. säd, mäskens jäsn. o. den jästa vätskans destillering. Vid 1:a destillat. medfölja ett slags alkoholer, finkeloljor, hka ha obehaglig lukt o. smak samt äro i hög grad skadliga för organismen.

**sprudelsten,** vid varma, kalkhalt. källor afsatt kalksinter.

**Spruner,** Karl, ty. hist. förf., f. 1803 Stuttgart, d. 92; ber. för sina hist. kartverk.

**språk.** Språken kunna återföras till ett ur- l. grund-s., hvarifrån de olika s. ha utvecklats, s. tillsammans bilda en s.-stam. S.-stammen sönderfaller i s.-familjer, dessa i enskilda s., dessa åter i dialekter (moder-, dotter-, syster-, bländnings-s., skrift-s.).

**språklära** l. grammatik, framställn. af ett språks väsen o. lagarne för dess byggnad. Sönderfaller i: ljudlära, ord- l. formlära, satslära l. syntax.

**språkrensning,** se purism.

**språkrör,** trattform. rör, hvarigm rösten förstärkes, så att den hörs på långt afstånd.

**sprängolja,** nitroglycerin (se d. o.).

**sprängört,** se Cicuta.

**Spurgeon** (spördschön), Charles, eng. baptistpred., f. 1834, sed. 54 i London, där han predikade under oerhördt tillopp, d. 92 Mentone.

**spygatt,** *sjö.,* sidohål på däck, hvarigm vatten kan afrinna.

**spänstighet** l. elasticitet, kroppars egenskap att, sedan de gm yttre kraft tvingats förändra sitt läge till en viss gräns, kunna återtaga detsma, sedan kraften upphört att verka.

**square** (skwär), eng., fyrkant, öppen plats med planteringar.

**squatter** (skwått'-), eng., nybyggare i N.-Amerika, s. utan rätt slå sig ner på en annans område.

**squaw** (skwå), gift indianska.

**squire,** se esquire.

**S. T.,** Salvo titulo (se d. o.).

**stab,** *kr.,* de personer, s. föra befäl öfver de olika truppafdelningarna. En högre stab är generalstaben.

**stābat māter,** lat., (Jesu) moder stod (vid korset), begynnelseorden till en andl. sång i kat. kyrkan.

**stābel,** lat., stadig, varaktig.

**Stābiæ,** *g. geogr.,* kustst. i Kampanien, förstörd af Vesuvius 79 e. K.

**stabīl,** lat., stadig, varaktig. **-itēt,** stadighet, stadga, varaktighet.

**staccāto,** it., *tonk.,* med stötningar.

**Stade,** st. i Hannover, nära Elbe, 10,840 inv.

**stādium,** lat., rännarebana; rom. längdmått (= 185 m.); skede.

**stadsfullmäktige,** myndighet, s. i stad med öfver 3,000 inv. utöfvar kommunens beslutanderätt.

**Staël v. Holstein** (stāl-), Anne Louise Germaine, fr. förf., f. Necker 1766 Paris, d. där 17. Skr. rom., *De l'Allemagne* m. m.

**stafett',** it., ridande ilbud.

**Staffa,** ö bland Hebriderna med Fingalsgrottan.

**staffage** (-āsch), fr., figurer i förgrunden af en landsk.-målning.

**Staffan,** pseud. f. P. F. Vidmark.

**stafflī,** ty., arbetsställning för målare.

**Staaf,** Karl Alb., jurist, polit., f. Sthm 1860, en af stift, af »Verdandi» i Upps., 93 adv. i Sthm, sed. 96 ledarn, af 2:a kam., 05 konsult, statsr. och s. å. statsmin., afg. 06.

**stagn|ation,** lat., stillastående. **-era,** vara stillastående.

**Stagnelius,** Erik Joh., skald, f. 1793 Öland, d. 23 Sthm ss. kanslist. Skr. epos *Vladimir d. st.* (17), diktsaml. *Liljor i Saron* (21), sorgespel. *Visbur, Sigurd Ring, Martyrerna* m. m.

**stalagmīter o. stalaktīter,** se droppsten.

**stamaktie,** se aktie.

**Stambul,** se Konstantinopel.

**stamning,** fel i talet, beror oftast på fel i nervledning. till talorganen, förvärras alltid vid sinnesrörelse, kan häfvas gm öfning o. viljeansträngning.

**standār,** fr., ryttarfana.

**stan'dard,** eng., genom lag bestämdt mått l. mynt. Imperial s. (impīriäl-), normalmått.

**stan'dert,** *sjö.,* trekantig flagg, eskaderchefflagg.

**Stang,** 1) Fred., norsk statsm., f. 1808, 73/80 Norges förste statsm., d. 84. — Hans son 2) Emil, f. 34, 89/91 o. 93/95 förste statsmin., ifrade för unionens upplösning, d. 07.

**Stānislav,** 1) S. I Leczinski, pol. kon., f. 1677 Lemberg, 04 kon., 09 flykting, 33 åter kon., abdik. 35, erh. Lothringen s. hertigd., d. 66. — 2) S. II Aug. Poniatovski, siste pol. kon., f. 1732 Volczyn, Katarina II:s gunstl., 64 vald, beroende af Ryssland, måste abdik. 95, d. 98 Petersburg.

**Stanley** (stänn'le), Henry, afrika-res., f. 1840 Wales, vistades länge i N.-Amer., 65 i Turkiet o. M. Asien, 68 Abessin., 69 Suez, 71 Sansibar o. Udjidji; fann Livingstone; 74 Bagamojo, 75 Ukereve, 76 Tanganika, gmforskade Kongo, 79 Sansibar; eft. en austral. resa lät han 92 naturalisera sig i Engld o. tillhörde underhuset 95/01, d. 04 London.

**stanniōl** l. tennfolium, till tunna blad utvalsadt tenn.

**stans,** it., eg. boning; 8-rad. strof.

**stans,** gravörverktyg; prägelform.

**stante pe'de,** lat., på stående fot.

**stapel,** inrättning, hvarpå fartygsbyggnad fullbordas; *fys.,* se galvanisk s.

**stapelstad,** st., s. har rätt att tullbehandla varor o. skyldighet att underh. sjömanshus.

**Starbäck,** Karl Georg, hist., rom.-förf., f. 1828, 65/72 lektor i Norrköping, d. 85 Uppsala. Skr.: *Berättelser ur sv. historien* (forts. af P. O. Bäckström), hist. rom. *Engelbrekt Engelbrektsson, Öfverste Stålhammar, Nils Bosson Sture* m. m.

**staresläktet,** *Sturnus* L., af tättingarnas ordn. Vanl. staren, *S. vulgaris* L., 21 cm. l., i Europa, kan lära sig tala. Insektutrotare, bör därför skyddas. Hos oss flyttfågel.

**Starhemberg,** 1) Ernst Rüd, gref. v., f. 1635 Graz, försvarade 83 Wien mot turk., d. 01. — Hans kusin 2) Guido, gref. v., f. 1657, fältherre mot turk., i Italien o. Spanien, d. 37.

**Starkad** (Starkodder), ryktbar kämpe i Bråvalla slag.

**sta'rosta,** ry., byföreståndare, bydomare; i Böhmen borgmästare.

**starover'ster,** ry., l. raskolniker, gammaltroende.

**starr,** ögonsjukdom, s. har sitt säte i linsen (grå s.), kärlhinnan (grön s.) l. näthinnan (svart s.). Den sistnämnda nära nog obotlig, den grå botlig gm operation (linsens aflägsnande); den gröna s. botlig efter omständigh. o. i ett tidigare skede.

**start,** eng., ansats, språng, uppbrott, affärd. **-are,** en som ger signal till täflingens början.

**Stassfurt,** preuss. stad vid Bode, 18,308 inv. Saltverk.

**stat,** oafhäng. samhälle af personer på ett begränsadt område; efter styrelseformen republik l. monarki.

**Statenhuk,** se Farewell.

**statīk,** gr., läran om kroppars jämvikt.

**station,** lat., uppehållsort, hållplats.

**-era,** förlägga. **-är,** stillastående, beständig.

**stātisk,** fr., s. har afseende på kroppars jämvikt.

**statist',** lat., stum person i ett drama.

**statistīk,** fr., framställning af fakta (uttryckta i siffror), s. äro uttryck för ett lands ekon. tillstånd o. bestämmande för dess ekon. verksamhet. Statistisk byrå, anstalt, s. har till uppgift att insamla o. bearbeta statistiska uppgifter.

**Stātius,** Publ. Pap., rom. skald, d. omkr. 96 e. K.

**statīv,** lat., ställn. för apparat.

**stats|ekonomi** l. nationalekonomi, vetensk. om lagarna för ett ändamålsenligt tillfredsställande af de materiella mänskl. behofven, af handlar förnödenheternas frambringande, fördelning o. förbrukning. **-kontoret,** ämbetsverk, s. förvaltar statens inkomster o. utgifter. **-kunskap** handlar dels om det inre statslifvet (allmän statslära, statshist., statistik m. m.), dels om det yttre statslifvet (filos, statsrätt, statshist. m. m.). **-minister,** sv., statsrådets främste ledamot. **-råd,** konungens ansvarige rådgifvare. **-rätt,** rättsreglerna för en stats förhållande till andra stater o. till statsborgarne. **-verksproposition,** förslag till inkomst- o. utgiftsstat för riket.

**stat|uēra,** lat., stadga, uppställa. **-ūt,** förordning.

**stātus,** lat., stånd, tillstånd.

**staty,** fr., stod, bildstod. **-ett',** liten bildstod.

**Staufer,** se Hohenstaufer.

**Stavanger,** nor. st. i Kristiansands stift vid S.-fjord., 30,013 inv. Hamn.

**stavnsbåndet,** förpliktelse för bönderna i Danm. att stanna kvar på det gods, und. hkt de lydde, tills de uppfyllt sin värnplikt; upphäfdt 1788.

**Stavrōpol,** ry. stad i Kaukasien, 41,965 inv.

**Stead** (stedd), Will. Thom., eng. tidningsm., f. 1849, uppsatte 90 *Review of Reviews.*

**steamer** (stī-), eng., ångfartyg.

**stearīn,** gr., beståndsdel i fett o. oljor, bildar pärlemorglänsande fjäll, lösl. i kokande alkohol o. eter. I handeln förekommande s., som användes till ljus, utgör en blandn. af stearinsyra o. palmitinsyra.

**Stedingk,** 1) Kurt (Bogislaus Ludv. Kristof.) v., frih., krig., statsm., f. 1746 Pommern, utmärkte sig i ry. kriget 88/90, var 92/08 o. 09/11 sändeb. i Petersburg, anförde 13 ss. fältmarsk. sv. trupperna i Tyskland, d. 37. — Hans sonson 2) Eug. Fredr. Osk. Ludv. v., diplom., mus., f. 1825, chef för kgl. teatrarna 60/66, sändebud i Madrid 66/68, i Köpenh. 68/70, d. 71.

**Steele** (stīl), Sir Rich., eng. förf., f. 1671, d. 29. Utg. tidskrift. *Tatler, Spectator, Guardian.*

**Stéenhoff,** Helga Frideborg (Frida) Maria, förf:a, f. Wadström 1865 Sthm, har under sign. Harald Gote utg. ett 20-tal skådespel, berättelser o. broschyrer af socialreformat. art.

**Steenstrup,** Joh. Japetus, dan. zool., f. 1813, 45/85 prof. i Köpenh., d. 97. Uppt. generationsväxlingen, utg. flera arb. om de lägre djuren, torfmossar o. kjökkenmöddingar i Danmark.

**steeple-chase** (stīpl tsches), eng., hästkapplöpn. med ett bestämdt mål; hinderridt.

**Stefan I,** 1:e kon. af Ungarn, 997/ 1038, införde kristendomen.

**Stefan af Blois** (-blåā), f. 1105, sed. 35 kon. af Engld, d. 54.

**Stefanī,** dotter af Claude Beauharnais, f. 1789, 06 gift med arfprinsen (sed. storhert.) af Baden, änka 18, d. 60 Nizza.

**stefansorden,** österr. orden, stift. 1764 af Maria Teresia. 4 kl.

**Steffen,** 1) Lin. Rich., lit.-hist., f. 1862 Sunne, Värml., 98 fil. dr, 06 rekt. i Visby. Framst. lit.-hist. forskare o. popul. föreläsare. — 2) Gustaf Fredrik,

nationalekonom, f. 1864, sed. 03 prof. vid Göteborgs högskola. Har i pressen och broschyrform behandlat sociala spörsmål.

**Steffens,** Henr., filos., naturf., f. 1773 Stavanger, d. 45 ss. prof. i Berlin.

**Stegeborg,** nu ruin, ford. befäst slott i Östergötland. Sl. 1598.

**steglitsan,** *Acanthis carduelis* L., af tättingarnas ordn., 13 cm. l., Europa, nordv. Afrika. Stann-, burfågel.

**stegräknare,** se pedometer.

**Steiermark,** österr. kronland, hertigd., 22,454 kv.km., 1,356,494 inv. Hst. Graz.

**Stein,** 1) Heinr. Friedr. Karl, frih. von o. zu, preuss. statsm., f. 1757, 04 min., reorganiserade sed. 07 staten, 07 landsförv. af Napoleon, 13 åter, tillbakasatt af reaktionen, d. 31. — 2) Lorenz v., statsekon., f. 1815 Ekernförde, sed. 55 prof. i Wien, d. 90. Skr. ang. socialism, kommunism m. m.

**Steinmetz,** Karl Friedr. v., preuss. gen., f. 1796, 70 öfverbefälh. för 1:a armékåren, 71 fältmarsk., d. 77.

**Steino,** en af gorgonerna (se d. o.).

**steklar,** *Hymenoptera,* insektordn. med bitande mundelar, 4 hinnaktiga, nakna vingar, fullst. förvandling.

**stelkramp,** en länge ihållande, ofrivillig smndragn. af musklerna.

**stella,** lat., stjärna.

**Stenbock** (Steenbock), urgammal sv. ätt. 1) Gust. Olofsson, frih., fälth., f. i slutet af 1400-talet, 1561 frih., 69 riksmarsk., d. 71. — Dennes dotter 2) Katarina, Gustaf Vasas 3:e gemål, se Katarina. — Dennas bror 3) Olof Gustafsson, frih., riksr., f. omkr. 1540, någon tid fångvaktare för Erik XIV, s. han misshandlade, hvarför hert. Karl lät skjuta honom. — 4) Gust. Otto, gref., fälth., f. 1614, utmärkte sig und. 30-år. kriget, 58 gen.-guv. öfver Skåne, Halland, Bleking, 64 riksamiral, d. 85. — Dennes son 5) Magnus, gref., fälth., f. 1664, guv. of. Skåne 07, räddade landet fr. danskarne gm segern vid Hälsingborg 10, segrade vid Gadebusch 12, fången vid Tönning 13, d. 17 som fånge i Köpenhamn.

**stenbocken,** 1) *Capra ibex* L., däggdjur af getsläktet, $1_5$ m. l., förekommer nu blott på bergen mel. Piemont o. Savoyen, hufvudsakligast i Cognedalen; skyddas af italienska konungen. — 2) S. l. Capricornus, 10:e tecknet i djurkretsen.

**stenbräcka,** se Saxifraga.

**Stendal,** preuss. stad i provinsen Sachsen, 25,000 inv.

**Stendhal,** se Beyle.

**stengeten,** *Capella* Blas & Keys., *Pecora. C. rupicapra* Blas & Keys., till 1 m. l., på Alperna, Pyrenéerna, flockvis i närh. af snögränsen. Köttet välsmakande.

**Stenhammar,** 1) Joh., skald, f. 1769, d. 99. Besjöng *Grefve Balzar Horn* o. *Segern vid Svensksund.* — Dennes halfbror 2) Krist., präst, naturf., f. 1783, d. 66 ss. prost i Linköp, stift. Skr. ang. svenska lafvarna m. m. — Dennes svärdotter 3) Fredrika, sångerska, f. Andrée 1836, 55/80 vid kgl. operan, d. 80. — 4) Karl Vilh. Eug., komp., f. 71 Sthm, f. n. dirigent vid orkesterföreningen i Göteb., har komp. flera musikdramer, orkestersaker, klaverstycken, solosånger m. m.

**Stenkil,** kon. i Sverige 1060/66. Stamfar för Stenkilska ätten, 1060/1125.

**stenkol,** fossila kol is. från s.-formationen, förekomma i vidsträckta lager, s. k. s.-flötser. Svarta l. gråsvarta, tunga, mer l. mindre glänsande. I N.-Amer., England, Belgien, Frankr., Tyskld, Sverige i trakter kring Höganäs. **-s|formationen,** nedifr. räknadt den 3:e afdeln. af paläozoiska perioden. Kryptogamernas, de första spindeldjurens och insekternas tid. **-s|kreosot,** se fenol.

**stenografī,** gr., snabbskrift, uppfanns ursprl. för att uppteckna offentl. tal, redan hos romarne känd ss. takygrafi, består af de enklaste skriftecken. System: England: Taylor 1786, Pitman 1837 m. fl.; Frankrike: Thévenot 1778, Fayet 1832, Duployé 67 m. fl.; Tyskland: Horstig 1706, Gabelsberger 1818, Arends m. fl.; Sverige: Melin 1892.

**stenskvättan,** se skvättan.

**stenstil,** se lapidarstil.

**Sten'tor,** grek utanför Troja, beryktad för sin starka stämma; däraf stentorsstämma.

**stentryck** l. litografi, konsten att medelst litogr. krita l. bläck på sten gravera en teckning, som sedan kan aftryckas. De bästa stenarna komma från Solnhofen.

**stenåldern,** första kulturhist. period, då folket, okunnigt om metallernas bruk, förfärdigade vapen och redskap af sten, ben, horn och dylikt.

**Stēphanus,** 1:a kristna martyr, stenad i Jerusalem. Dag 26/12.

**Stephens** (stīvens), Geo., arkeolog, filol., f. 1813 Liverpool, 34 till Sverige, 55/93 tit. prof. i Köpenh., d. 95. Utg. *Svenska folksagor o. äfventyr* (med G. O. Hyltén-Cavallius), *The oldnorthern runic monuments of Scandinavia and England* m. m.

**Stephenson** (stīvnsön), 1) Geo., järnbanornas grundl., f, 1781 vid Newcastle, d. 48. Byggde 1814 det 1:a lokomotivet för kolverket Killingworth och byggde 25 den 1:a banan för personbefordran mel. Stockton o. Darlington. — Hans son 2) Rob., f. 1803, d. 59. Förtjänt om järnbanor och brobyggnad.

**Stepniak,** Sergij, ry. förf., f. 1852, d. 95 London, revolutionsman på 70-talet, sed. bosatt utomlands.

**stereo|metrī,** gr., rymdgeometri, is. läran om solida kroppars mätning. **-skōp,** opt. instrum., hvari gm kombination af två lika bilder framkallas ett intryck s. af fristående föremål. **-typ,** *boktr.,* tryckform m. fasta stilar; *bild.,* ständigt lika. **-typī,** gr., tryckning med fasta l. orörliga stilar. **-typera,** gm öfvergjutning m. stilmetall taga aftryck af tryckform, hkt aftryck sedan användes att trycka med.

**sterīl,** lat., ofruktbar, ofruktsam, bakteriefri. **-isēra,** göra ofruktbar l. ofruktsam, gm kokning l. på annat sätt göra bakteriefri. **-itēt,** ofruktbarhet, ofruktsamhet.

**sterlett',** se stör.

**sterling,** eng. räknemynt, pund s. (förkortn. £), à 20 shilling à 12 pence, kallas ss. guldmynt sovereign (= 18 kr.).

**Sterne** (störn), Lawrence, eng. förf., f. 1713, d. 68 London. Grund. den humoristiska rom. (*Tristram Shandy* m. fl.).

**Stesi'koros,** gr. lyriker, omkr. 630 till 560 f. K.

**stetoskōp,** gr., bröstspejare. Jfr auskultera.

**Stettin,** preuss. st. i Pommern vid Oder o. Stettinerhafen, 227,000 inv. Hamn. Ford. fästn. af 1:a rangen. Fred 13/12 1570. Svenskt 1648/1710.

**steward** (stjû-), eng., fogde; tjänare på fartyg.

**Stevenson** (stīvnsön), Rob. Louis, eng. förf., f. 1850 Edinburgh, d. 94 vid Apia på Upolu, skref äfventyrsromaner.

**Steyr,** österr. st. vid Enns, 17,592 inv.

**Stieler,** Ad., ty. kartogr., f. 1775 Gotha, d. där 36. Handatlas, skolatlas, m. m.

**Stiernhielm,** Geo. (före adlandet Jöran Lilje), skald, månglärd, f. 1598 Dalarna, 30/42 assessor i Dorpat, 66 dir. för antikvitetskoll., d. 72 Sthm ss. riksantikvarie. S. anses ss. sv. skaldekonstens fader. Skr. didakt. dikten *Hercules,* ordb. *Gambia svea o. götha måles fatebur, Balletter o. Upptåg,* sonetter, epigram m. m.

**Stiernhöök,** Joh. Olofsson, sv. lagfarenhetens fader, f. 1596 Dalarna, 40 prof. i Åbo, 47 revisionssekret.,

d. 75. Skr.: *De jure Sueonum et Gothorum vetusto* m. m.

**Stiernman,** And. Ant. v., genealog, hist., f. 1695, 47 tit. kansliråd, d. 65. Utg. flere äldre hist. författares skrifter, genealog., hist. o. lit.-hist. samlingar m. m.

**Stiernstolpe,** Jonas Magnus, skald, f. 1777, d. 31 ss. exped.-sekreterare. Skr. smärre dikter o. skämtsamma sagor, öfversättn. af Wieland, Cervantes m. m.

**Stig Andersson,** marsk und. Erik Glipping, s. han mördade 1286. Gjorde sed. ss. fredlös plundringståg till Danmark, d. 93.

**stigma,** gr., sting, märke. **-tisera,** beteckna med sting, sår; brännmärka, förtala. **-tisation,** genom hypnotisering framkallande af sår, lika dem, som Kristus erhöll på korset.

**Stigsdotter,** Barbro, Arendt Perssons hustru, s. gm sin rådighet räddade Gustaf Vasa undan mannens förräderi.

**Stiklastad,** gård i Trondhjems amt i Norge. Sl. 1030.

**stil,** lat., skrifsätt; det egendomliga framställn.-sättet för en konst, is. de bildande konsterna; tideräkning (se kalender); boktryckstyp. **-isera,** affatta. **-ist',** förf. med förträffligt skrifsätt.

**stilar,** i boktr.-konst. brukliga bokstäfver. Efter storleken skiljer man mel.: diamant, pärl, nonpareille, colonel, petit, borgis, corpus, cicero, mittel, tertia, text o. s. v.

**stilett',** it., liten dolk.

**Sti'liko,** vandal, 395 förmynd. för rom. kejs. Honorius, regent, mördad af denne 408.

**Stilla hafvet** l. Stora hafvet, det största af jordens haf, mel. Asien, Amerika o. Australien, $175,_6$ mill. kv.km. Står i n. i förbindelse med N. ishafvet gm Beringssund, i s. smnflyter det med S. ishafv. Innehåll. de största djupen. Hufvudströmmar: n. och s. ekvatorialström., ekvatorialmotström., Kuro Sivo, antarkt. driftströmmen m. fl.

**still'eben,** ty., *mål.,* framställn. af liflösa föremål.

**Stilling,** se Jung.

**stiltonost,** skarpt smakande, af mögel gmväxt ost från eng. byn Stilton; beredes äfv. i Sverige.

**stimul|an'tia,** lat., retmedel. **-ation,** retning. **-era,** reta, egga. **-us,** eggelse.

**Stinde,** Julius, ty. förf., f. 1841, d. 05. Skr.: *Aus der Werkstatt der Natur* (80), platty. lustsp., humorist. nov. ang. Berlinfamilj. Buchholz (öfversatta till svenska) m. m.

**stinkdjuret,** *Mephitis* L., rofdjur af mårdsläktet, med körtlar, s. afsöndra en stinkande vätska, hkn anv. som läkemedel. Lämnar pälsverk.

**stipler,** *bot.,* småblad vid bladfästet.

**stipendium,** lat., penningunderstöd åt studerande.

**stipul|ation,** lat., beting, aftal. **-era,** aftala, bestämma, förbinda sig till.

**Stirling** (stör-), grefsk. i Skotland, 1,159 kv.km., 142,338 inv. Hst. S. vid Forth, 18,403 inv.

**Stjernström,** Edv., skådespel., f. 1811, uppförde den s. k. Nya teatern å Blasiiholmen i Sthm 75, d. 77. Se vidare Granberg 2 o. 3.

**stjärn|baneret,** de n.-amer. fristaternas flagga med en stjärna för hvarje stat. **-bilder** l. konstellationer, grupper af fixstjärnor för lättare öfversikt och beteckning. **-fall,** små världskroppar, som i stor mängd genomkorsa världsrymden o., när de råka in i jordatmosfären, glöda i följd af friktion mot luften. Sporadiska s. synas hela året om under stjärnklara nätter; periodiska s. återkomma på bestämda tid., is. 11/14 nov. **-kammaren** *(Star Chamber),* eng. domstol upprättad af Henr. VII, hufvudverktyg för den kgl. despotismen, upphäfd 1641.

**stjärnor,** se fixstjärnor.

**stōa,** gr., pelarsal, is. s. poikile,

hvari filos. Zenon lärde; däraf stoicism.

**Stobée,** Lor. Christof., fortifikationsofficer, f. 1676, d. 56. Viborgs tappre försv. 1710.

**stockfisk,** torkad torsk.

**Stockholm,** Sveriges hst., öfverståth.-döme, vid Mälarens utlopp i Östersjön, på flere öar, 339,582 inv. (08). Hufvuddelar: 1) Staden, den äldsta och eg. staden, på 3 holmar, Stads-, Riddar- och Helgeandsholmen; kgl. slott (byggdt under förra delen af 1700-talet), Riddarholmskyrk., riksdagshus, riksbank, börs m. m.; 2) Norrmalm, omfattande församlingarna Klara, Jakob, Adolf Fredrik, Johannes, Gustaf Vasa o. Matteus; 3) Kungsholmen; 4) Östermalm, omfattande Hedvig Eleonora, Oscars o. Engelbrekts församlingar; 5) Blasiiholmen, m. nationalmus.; Skeppsholmen, s. upptagits af flottan, liksom Kastellholmen; 7) Södermalm, deladt i Katarina o. Maria Magdalena församlingar; 8) Djurgården, på en särskild ö, med park, Nordiska museet, Skansen m. m. 1910 inkorp. Brännkyrka församl. — Staden, hvars egentliga bebyggande anses ha börjat omkring 1200 och med hvilka malmarna införlifvades 1635 och Kungsholmen på 1640-talet, erhöll af Birger Jarl omkr. 1255 sina äldsta privilegier.

**Stockholms blodbad,** massmord, s. Kristian II 8/11 1520 o. följande dagar lät verkställa på Sveriges främste stormän, Sthlms styresmän o. förnämste borgare.

**Stockholms Dagblad,** daglig Sthms-tidning, grundl. af två bröder Walldén 1824.

**Stockholms handelshögskola** har till uppgift att gm vetensk. undervisn. och forskning befrämja affärsverksamhetens höjande i landet. Öppnad 1/10 1909.

**Stockholms högskola** öppnade sin verksamh. 1878, har rätt att på vissa villkor anställa en del akad. exam. och disputationer inom d. matem.-naturvetenskapl. samt d. stats- o. rättsvetenskapl. afd.

**Stockholms län,** omfattar ö. Uppland (Roslagen) o. ö. Södermanl. (Södertörn), 7,812 kv.km., 213,545 inv. (08). Länsstyrelsen har sitt säte i Sthm, s. dock är skildt fr. länet. St.: Södertälje, Vaxholm, Öregrund, Östhammar, Sigtuna.

**Stockholmsposten** 1) litterär Stockholmstidning, utg. 1778/1833. 2) dagl. Sthmstidn., utg. 1869 70.

**Stockport,** eng. st. i grefskapet Cheshire, vid Mersey, 98,320 inv. Fabr.

**stockros,** *Althæa rosea* L., *Malvaceæ,* odlas s. prydnadsväxt.

**stocks,** eng., värdepapper af alla slag med uteslutande af statspapper.

**Stockton-on-Tees** (-tīs), hamnst. i eng. grefskap. Durham, 51,458 inv. Fabr.

**Stodd'ard,** Rich. Henry., n.-amer. skald, f. 1825, d. 03.

**stoff,** ty., eg. tyg; ämne, föremål. **-era,** upputsa, pryda.

**stoicism',** af Zenon stift. filos. skola i 3:e årh. f. K. Lärde, att världen är gmträngd af en själ, att dygden är det högsta goda och apati den vises mål. Sto'iker, anhängare af s.; sto'isk, s. har afs. på s.; ståndaktig, orubblig. Jfr. stoa.

**stola,** lat., rom. kvinnoklänning; kat. prästs axelskärp.

**Stolberg,** gammal ty. adelsätt. Bl. dess medlemmar märkes S.-Wernigerode, Otto, gref. zu, preuss. statsm, f. 1837, d. 96.

**Stolbōva,** ford. ry. by s. om Ladoga. Fredsfördr. 27/2 1617.

**Stolp,** pom. st. v. Stolpe, 31,500 inv.

**Stolpe,** Knut Hjalmar, arkeol., f. 1841, 80 amanuens i vitterh.-, hist.- o. antikvitetsakad., 02 prof. och intendent vid Riksmuseum, d. 05. Skr. ang. undersökn. på Björkö i Mälaren, om naturfolkens ornamentik m. m.

**Stolzenfels,** ridd.-borg i preuss. Rhenprov. vid Rhen.

**stomp,** fr. estompe, spetsig rulle af papper, skinn l. dyl., s. nyttjas vid ritning l. pastellmålning.

**Stoopendaal,** Jenny Nystr.-S., mål., teckn., f. Kalmar 57, g. m. d:r S. 87, har illustr. en mängd barnböcker, barntidn. och kalendrar samt målat flera taflor.

**Stora Belt,** se Belt.

**Stora hunden,** se Hunden.

**Stor-Britannien och Irland** (eng. Great Britain and Ireland), fören. kon.-riken, namn på brit. monarkien. Del.: England, Wales, Skotland, Irland. Öar: Hebrid., Orkney, Shetlands, Scilly, Normand., Man, Wight, Anglesea. 314,667 kv.km., omkr. 45 mill. inv. Kolonier: Helgoland, Gibraltar, Malta, Cypern, Brit. Indien, Ceylon, Nikobar. o. Andaman., Hongkong, Labuan, n. Borneo, Aden, Perim, N. Holland, Tasmanien, Nya Zeeland, Norfolk, Viti, Karolinerna, Brit. Syd-Afrika, S:t Helena, Ascension, Tristan da Cunha, Mauritius, S:t Paul, Canada, New-Foundland, Bermudas, Brit. Västind., Honduras, Guyana, Falkld samt skyddsstat, i Ind. m. m., tills. 33,031,844 kv.km., 369,687,000 inv. Fys. geogr., se Engld, Irld, Skotld. Vidsträckt skeppsfart och storartad handel. Öklimat. Produkt.: kol, tenn, koppar, bly, zink, silfver, järn, bomull, lin, hampa, jute, metall- o. lervaror, säd. Betydande boskapsskötsel o. fiske. Inv.: engelsman, kelter, kymrer. Relig.: anglikan., presbyterian, rom.-kat. Hst.: London. Öfr. st., se de resp. länderna. — Hist.: England, först rom. prov. Britannia. 430 e. K. fördrefvos romarne. Infall af pikter o. skoter i England. Landets eröfr. af angler och sachser o. grund, af 7 kon.-riken i England. Egbert förenade dessa till ett rike, som ofta var utsatt för danskarnes anfall. Den dan. kon. Knut d. st. (1016/35) öfverherre öfv. de eng. kgrna. 1042 afkastades det dan. oket, 1066 grund. Vilhelm eröfr. ett normand.

rike i England. 1154 kom huset Anjou på tronen, Wales o. Skottland underkastade sig. Senare krig m. Frankrike; England förlorar sina fr. besittn. Däreft. inre strider, som skaka Engld i grund. 1485 huset Tudor på tronen. Henrik VIII (1509/47) lösslet sig från den kat. kyrkan o. förklarade sig för den anglik. kyrkans öfverhufvud. Därefter införande af reformat., kyrkliga strid. 1558/03 Elisabet drottn. af England. 1603 huset Stuart på tronen. Und. Karl I (1625/49) inre strider, hvar i Karl dukade under. Införande af republ., Cromwell protektor. Navigationsakt, utfärdande. 58/60 Rikard, Cromwells son, protektor. Stuartarnes återinkallande. Vilhelm af Oranien ss. Vilhelm III kon. 1689; Irlands underkufvande. Und. Anna (1702/14) förenades England o. Skotland. Georg I, kurfurste af Hannover, kon. af England 1714/27. Jakobituppr. Senare sjökrig med Frankrike. Under Georg III (1760/20) eröfr. af Bengalen, Behar och Orissa. 1775 n.-amer. frihetskriget, de n.-amer. koloniernas förlust. 20/6 1837 Viktorias tronbestign. Krig med Kina, senare med Afganistan. Utvidgn. af de ind. besittn. 49 eröfr. af Pandschab. 53/56 Englds deltagande i ry.-turk. krig. 58 O.-Indiens förening med England. Nytt krig med Kina. 68 krig m. Abessinien. 73 fälttåg mot Aschanti. 78 Cypern besatt af engelsm. 78/79 krig med Afganistan o. detta lands besättande m. brit. trupper. 82 krig i Egypten mot Arabi. Egyptens besättande med en brit. armé. 83/84 strider i Sudan mot mahdin. 96 Jamesons infall i Transvaal, 99/02 hårdnackadt krig med boerna i Syd-Afrika, s. kostade England mellan 3 och 4

tusen mill. kronor. 02 förbund m. Japan. Nuv. kon. Georg V, sed. 10. Inkomster: (räkenskapsåret 1907/08) 157 mill p. st. Utgifter: (s. å.) 157 mill. p. st. Statsskuld: (1908) 760 mill. p. st. J.: 37,174 km. T.: 91,043 km. Telef.: $19,_8$ mill. samtal. Armé, stående i England: 133,189 man. Flotta: 498 fartyg, 2,486 kanoner, 180,000 man.

**storfurste,** ford. titel på ry. furstar, nu på ry. prinsar samt på ry. kejs. ss. regent i Finld.

**storhertig,** rang mel. kon. o. hertig. 1:a s. i Florens 1569.

**storinkvisitor,** öfverdomare i sp. inkvisitionsdomstolen.

**storksläktet,** *Ciconia* Bechst., af vadarnes ordn. Hvita storken, *C. alba* Bechst., 1 m. l., i Europa till s. Sverige, Asien, Afrika; svarta storken, *C. nigra* L., 1 m. l., på sma ställen men sällsyntare, flyttfåglar.

**Storkyro,** fin. socken i Österbotten. Slag 19/2 1714.

**stormfågeln,** *Procellariidæ,* af simfåglarnas ordn. Stormsvalan, *Procellaria pelagica,* L., 14/16 cm. l., på Atlanten, visar sig vid fartyg under stark storm. Stormfågeln, *Fulmarus glacialis,* 1., 42/44 cm. l., i arktiska haf.

**stormhatt,** se Aconitum.

**stormōgul,** titel på de från Timur härstammande mohammed. härskarne i Hindostan 1505/1788.

**stormästare,** i olika ordnar, is. i johannitorden, d. högste styresmannen.

**Stor-Polen,** nordvästra delen af det forna pol. kon.-riket, i mots. till Lill-Polen, den sydöstra delen.

**Stor-Ryssland,** större del. af europ. Ryssland, omfattar de mel. och norra prov.

**storsigillbevarare,** min.-värdigh. i England o. Frankrike.

**Storsjön,** insjö i Järntid, 445 kv.km.

**storting,** norska riksdag., delas i odelsting o. lagting.

**storvesīr,** i mohammed. stater förste ministern.

**Stowe,** se Beecher-Stowe.

**Strābon,** *g. geogr.,* fr. Amasia, resor i Etiopien, Armenien, Sardin., Italien, Rom, Egypten, d. omkr. 25 e. K.

**Stradella,** Aless., it. komp., f. 1645, mörd. 81 Geuna, emed. han bortfört en venetianska. Sångare o. operakomp.

**Stradivāri,** Ant., ber. violinmakare, f. 1644 Cremona, d. där 37.

**Strafford** (sträff'-), Thom. Wentworth, earl, eng. statsm., f. 1593, sedan 21 frisinnad parlamentsledam., sedan 28 Karl I:s rådgifvare, 32 ståthåll. i Irland, afrättad 41.

**Straits Settlements** (strāts settl-), eng. besittn. vid Malakkasundet, 4,122 kv.km., 573,800 inv. Hst. Singapur.

**Stralsund,** preuss. st. v. Strelasund, 31,513 inv. Hamn. Flere gånger belägradt.

**stramalj',** gasartad väfnad, till broderier.

**Strandberg,** 1) Karl Gust., ämbetsm., skald, f. 1825, d. 74 ss. justitieråd. Skr. efterbildn. från Horatius o. Anakreon, minnessång öf. Tegnér m. m. — Hans kusin 2) Karl Vilh. Aug. (pseud. Talis Qualis), skald, f. 1818, sed. 65 red. för »Posttidningen», d. 77. Skr.: *Sånger i pansar, Vilda rosor,* mästerl. öfvers. från Byron och Moliére m. m. — Dennes bror 3) Olof, sångare, f. 1816, 42/65 anställd vid k. operan i Sthm, d. 82. — 4) Hilma Kristina Elisab. Angered-S., f. 1855 Sthm, g. m. artisten Hj. Angered 88, har utg. skildr. från Nord-Amer. m. m.

**strandsenap,** se Cakile.

**strangurī,** gr., svårighet att låta urinen.

**strapats',** it., ansträngning.

**strass,** konstgjord ädelsten af glasmassa.

**Strassburg,** hst. i Elsass-Lothringen v. Ill nära Rhen, 167,352 inv. Univ., bisk., münster, slott, bibl. Fästning.

**stratēg,** gr., fältherre, härförare. **-ī,** fältherrekonst.

**Stratford** (strätt'-), eng. st. i Warwickshire vid Avon, 8,310 inv. Shakespeares födelse- o. begrafningsort.

**Stratford** (strätt-'), Sir S. Canning, visc. De-Redcliffe, eng. statsm., f. 1788 London, sedan 09 diplomat, is. verksam i Konstpl 41, understödde turk. mot Ryssld, återkallad 58, d. 80.

**Strauss,** 1) Joh., danskomp., »valskonungen», f. 1804 Wien, d. där 49. — Hans son 2) Joh., dans- o. operettkom., f. 1825 Wien, d. 99. Komp.: *Läderlappen, Donauvalsen* m. m. — 3) Dav. Friedr., ty. förf., f. 1808 Ludwigsburg, d. där 74. Skr.: *Leben Jesu, Lessings Nath. d. Weise, Der alte u. d. neue Glaube* m. m. 3) Rich., ty. komp., f. 1864 München. Skr. symfonier och operor, bl. a. *Salome.*

**Strehlenau,** Niembsch v., Nik. Lenau, skald, f. 1802 Czadat, d. 50. Skr. *Faust, Savonarola* m. m.

**strejk,** eng. strike, arbetsinställelse i massa.

**strelitzerna,** ford. ry. garde, undertr. af Peter d. st. 1698.

**strieto,** it., *tonk.,* påskyndadt.

**strike,** eng., se strejk.

**striktūr,** lat., smnsnörpning, is. af urinröret.

**Strindberg,** Joh. Aug., skald, mångfrestande, ytterst produktiv förf., f. 1849 Sthm, 75/82 amanuens i k. bibliot., sed. ngra år bosatt i utlandet, men sed. 99 åter i Sthm. Skr.: *Från Fjärdingen och Svartbäcken* (77), skådesp. *Mäster Olof* (78), *Röda rummet* (79), *Det nya riket* (82), *Sv. öden och äfventyr* (82/84, 3 bd), sagosp. *Lyckopers resa* (82), *Giftas (84, 86), Tjänstekvinnans son,* dikter, hist. dramer m. m.

**stringendo** (-djen'då), it., *tonk.,* skyndsammare.

**Strinnholm,** And. Magn., hist., f. 1786, 37 ledam. af sv. akad., d. 62 Sthm. Skr.: *Sv. folkets hist. under konungarne af Vasaätten* (19/23), *Svenska foklets hist. från äldsta till närv. tider* (34/54), *Sveriges hist. i sammandrag* (57/60) m. m.

**Strix** (lat., eg. »uggla»), skämttidn., sed. 1897 utg. af Alb. Engström.

**strof,** gr., fören. af flere versrader till ett helt; en del af körens sång i den gr. traged.

**stron'tium,** Sr = 87,$_5$, metall. grundämne, förekomm. täml. utbredt i fören. med svafvel- o. kolsyra. Svagt gul, oxiderar lätt o. sönderdelar vatten redan vid vanl. temp. Det salpetersyrade saltet nyttjas i fyrverkeri till röd eld.

**Struensee** (-se), Joh. Friedr., gref., dan. min., f. 1737 Halle, 68 dan. kon. Kristian VII:s lifmedikus o. drottn. Matildas älskare, 70 kabin.-sekret., 71 min. och grefve, verkade för upplysn. och ordn., väckte dock öfverallt missnöje, störtad o. afrättad 72.

**struktūr,** lat., sammanfogningssätt, byggnadssätt.

**strumpebandsorden,** *order af the garter,* eng. orden, stift. af Edvard III 1350, utdelas blott till främmande furstar, medlemmar af eng. kon.-familjen, 26 af eng. högadeln. Dessutom utnämnas 26 s. k. fattiga riddare (vanligen gamla hoftjänare).

**strupe,** inbegreppet af de i öfre halsen liggande svälj- och andningsverktygen före deln. i luft- o. matstrupen.

**struphufvud,** *Larynx,* luftstrupens öfversta del, består af fl. kantiga brosk och öfverklädda med en slemhinna. I s. finns en smal spricka, begränsad af 2 elast. band, stämbanden, gm hkas dallring toner framkallas. **-spegel,** laryngoskop, liten spegel, hvarmed struphufvudet kan undersökas.

**struplungsot,** se laryngoftisis.

**strutsen,** *Struthio* L., af strutsfåglarnes ordn. Afrikanska s., *S. camelus* L., Afrika, v. Asien, 2/2,$_5$ m. h., jagas och hålles tam för sina sköna (ving- o. stjärt-) fjädrar, som anv. till prydnader.

**Struve,** 1) Geo. Friedr. Wilh.,

astron., f. 1793 Altona, d. 65 Petersb. Undersökte dubbelstjärnorna, ledde den stora ry. gradmätn. — Hans son 2) Otto, f. 1819 Dorpat, d. 05 Karlsruhe, dir. vid observat. i Pulkova.

**stryknīn,** $C_{21}H_{22}N_2O_2$ = 334, en i fröna af *Strychnos nux vomica* L. (räfkakor) förekommande alkaloid. Har bitter smak och är ett mycket häftigt gift, som orsakar stelkramp o. död.

**strypsjuka,** kroup, en med bildande af en hinna förenad inflammat, i struphufvudet, yttrar sig i hosta o. andnöd. Vanlig hos barn, farlig. Anses bero på sma smittämne s. difteri.

**stråldjur,** *Radiata,* efter äldre syst. provins bland ryggradslösa djur, omfattar tagghudingar, *Echinodermata,* o. kavitetdjur, *Cœlenterata.*

**Strängnäs,** gammal st. i Södermanl. l. vid Mälaren, 2,733 inv. (08). På 1100-talet tillsattes dess första biskop. Riksmöte 1523, då Gustaf Vasa valdes till kon.

**Strängnäs stift,** omfattar Södermanl. o. Närike.

**Strömer,** 1) Mårten, mat., astronom, f. 1707, 34/56 prof. i Upps., d. 70. Utg.: *Euclidis elementa* (44), s. utgått i en mängd uppl. o. ännu begagnas. — 2) Hjalmar, astron. o. filos, förf, f. 1849, d. 86. Skr.: *En färd gm världsrymden* (79/80), *En sekund i evigheten etc.* (82), Framtidsvinkar (84), *Bedragare och bedragne* (85) m. m.

**Strömsholm,** kungsgård o. stuteri vid S:s kanal o. Mälaren.

**Strömsholms kanal** leder fr. sjön N. Barken utmed Kolbäcksån till Mälaren.

**Strömstad,** st. i Göteb. o. Boh. l. vid Kattegatt, 3,007 (08). Stadsprivil. 1676.

**Stuart** (stjû-), skot. familj, beklädde hofämbeten sedan 12:e årh., besvågrad m. kgl. fam. 1315, kom 1370 med

Robert II på tronen, 1603 med Jakob VI (I) på Englands tron, 1649/60 o. för alltid 1688 störtad, utdog 1807 med kardin. Henrik.

**stubin,** lat., l. löpeld, tändtråd, tändrör.

**stuck,** it., blandning af gips, kalk, sand etc. till öfverdrag på väggar och förfärd. af reliefprydnader. **-atör,** stuckarbetare.

**stud|era,** lat., arbeta i vetenskapens l. konst. tjänst; utforska. **-ent,** en som studerar vid univ. **-ie,** konstöfning, förarb. t. större verk. **-ium,** pl. **-ier,** flit, forskning, förarb. till större verk.

**stuff,** profstycke af ett mineral l. en bergart.

**Stuhlweissenburg,** ungar.st., 32,167 inv. Bisk.

**Stuhm,** st. i W.-Preussen, 2.552 inv. Slag 17/6 1629.

**Stuhmsdorf** l. Altmark, kyrkby nära Stuhm. Stillestånd 6/9 1629 (se Altmark) och 2/9 1635.

**stumhet,** medfödd l. förvärfvad; i senare fallet gm hörselns förlust l. gm hjärnsjukd.

**stupīd,** lat., dum. **-itet,** dumhet.

**Sture,** fem gamla sv. ätter, af hka två af betydelse i Sveriges hist. 1) Sten d. ä. (af äldre grenen), understödde Karl Knutsson 1467/ 70, riksförest. 71, vann s. å. segern på Brunkeberg, inlade stor förtjänst om landet, upprättade Uppsala univ. 77, måste vika för kon. Hans 97, åter riksförest. 01, d. 03. — Till den yngre grenen höra 2) Nils Bosson, riksråd, framkallade dalkarlarnes uppr. 1466, satte Karl Knutsson åter på tronen 67, utmärkte sig i slag vid Brunkeberg 71, d. 94. — Dennes son 3) Svante, riksförest. 1504, ständigt i krig med Danmark, d. 12. — Dennes son 4) Sten d. y., f. 1492, riksförest. 12, i strid m. ärkebisk. Gustaf Trolle, dödl. sårad vid Bogesund 20. En af Sver. ädl. regent. — Dennes son Svante, f. 1517, 60 riksmarsk., 61 gref., 67 mördad på Erik XIV:s befallning. — Dennes söner 6) Nils, gref., f. 1543 o. 7) Erik, gref., f. 1546, mörd. af Erik XIV 67. »Sturemorden».

**Sturemorden,** se Sture.

**Sturlesson,** se Snorre S.

**Sturlungarne,** mäktig ätt på Island i 12:e århundrade., spelade en viktig roll i de inre oroligheterna 1116/1264, s. skildras i Sturlungasagan.

**Sturm- und Drangperioden** kallades i ty. lit. tidrymden 1767/ 80 efter Klingers drama »Sturm und Drang».

**Sturzen-Becker,** Oskar Patrik (pseud. Orvar Odd), f. 1811, red. för flere tidn. o. tidskr., bl. a. för »Öresundsposten» (48/54). Skr. ypperliga skildr. af Sthmslifvet, *Grupper o. personnager* m. m. »Samlade arbeten» (61/69), 7 bd).

**stuterī,** hästafvelsanstalt.

**Stuttgart,** hst. i Württemberg v. Neckar, 249,493 inv. Gymn., polytekn., konservat., bibliot., museum, teat., slott.

**Stuxberg,** Anton Jul., zool., f. på Gottland 1849, fil. d:r 75, sed. 82 intend. vid Gbgs museum, d. i Gbg 02. Förf.

**styckjunkare,** högsta underofficersgrad v. artilleriet. Jfr fanjunkare.

**Styffe,** Karl Gust., hist., f. 1817, 64/82 bibliotekarie vid Uppsala univ., d. 08. Skr.: *Skandinavien under unionstiden* (67), *Bidrag till Skandinaviens hist. etc.* (56/75, 4 bd) m. m.

**styfmorsblomma,** se Viola.

**stylīt,** gr., pelarhelgon.

**stymfalīder,** *gr. myt.,* roffåglar, s. Herakles dödade vid sjön Stymfalis i Arkadien.

**styrax,** balsam från M. Asien, till parfymer, af barken af *Liquidambar orientale.*

**Styrbjörn Starke,** sv. kon.-son o. namnkunnig viking, intog Jomsborg, stupade omkr. 988 på Föresvallarna.

**styrbord,** se bord.

**Styx,** *gr. myt.,* flod i underjorden, öfver hkn Karon förde själarna.

**stål,** se järn.

**Stålarm,** Arvid, krigare, 1597 ståth. i Finland, inföll i Uppland 98 (jfr korftåget), d. i fängelse 20.

**Stålberg,** Vilh:a (pseud. Vilhelmina), rom.-förf., f. 1803, d. 72. Skr. smärre dikt. o. hist. rom.

**stålstick,** på stål ingraverad teckning, s. mångfaldigas gm teckning. Uppf. 1820.

**Stångebro,** bro öfver Stångån vid Linköping. Slag 25/9 1598.

**stångjärn,** se järn.

**stångpiska,** en i nacken nedhängande fläta, som bars af männen under 18:e årh.

**Stångån,** å i Östergötl., gmflyter Åsunden m. fl. sjöar, utf. i Roxen.

**Städjan,** bergtopp i Dalarna, 1,159 m. h.

**ständ'chen,** ty., detsma s. serenad.

**stäpp,** namn på torra grässlätter i Ryssld och inre Asien.

**stärbhus,** dödsbo; smnfattn. af en afliden persons tillgångar o. skulder.

**stärkande medel:** mjölk, ägg, järn, kinabark, vin.

**stärkelse,** *Amylum,* förekommer i nästan alla växter. Beredes vanligen af hvete (58/64 %), ris (70/ 75 %), potatis (9/21 %) o. s. v. Färg- o. luktlöst, af mikroskop, korn best. pulver, olösl. i kallt vatten, alkohol, eter; uppsväller i varmt vatten till en klibbig massa (klister). Anv. till beredning af s.-socker, som appreturmedel o. s. v. Gm mältning förvandlas stärkelsen i sädeskornet till socker, som sed. gm jäsning öfvergår till sprit.

**störsläktet,** *Acipenser* L., *Ganoidei.* Vanl. stören, *A. Sturio* L., 2/6 m. l., i alla europ. haf, går långt upp i floderna, lämnar kaviar o. husblås. Sterletten, *A. ruthenus* L., 1 m. l., i Svarta o. Kaspiska hafven. Husblåsstören, *A. huso* L., 8 m. l., i Svarta hafvets flodområde.

**Suakīn,** egypt. hamnst. vid Röda hafvet, 1,844 inv.

**sua sponte,** af egen drift.

**sub,** lat., under; s. divo, und. bar himmel; s. jūdice, und. domaren, d. v. s. oafgjord.

**subakūt,** lat., *läk.,* tämligen hetsig sjukdom.

**subaltern',** fr., underordnad.

**Subiāco,** ort i it. prov. Rom, 8,005 inv.; rester af en Nero tillhörig villa.

**subito,** it., *tonk.,* plötsligt, hastigt.

**subjekt',** lat., satsdel, hvarom ngt utsäges; person. **-īv,** s. har sin grund i den tänkandes individuella natur. **-ivitēt,** personlighet.

**subkutān,** lat., befintlig under huden.

**sublīm,** lat., upphöjd.

**sublimāt,** lat., prod. af sublimation (se d. o.), is. kvicksilfverklorid, ett frätande gift, s. anv. i medicinen.

**sublim|ation** l. -ering, lat., *kem.,* operation, hvarigm en fast kropp förvandlas till ånga och sedan gm afkyln. åter till fast form.

**submarīn,** lat., und. hafsytan befintlig.

**subordination,** lat., underordnande, krigstukt.

**subrett',** fr., kammarpiga; *teat.,* framställning af skalkakt. roller.

**subsīdium** (pl. subsidier), lat., hjälp, penningeunderstöd.

**subskrib|ent',** lat., person s. subskriberar. **-era,** förbinda sig till ngt (ex. att understödja ngt litterärt företag).

**subskription,** lat., underskrift, handling att subskribera.

**substan|s',** lat., väsen, beståndsdel, väsentl. innehåll. **-tiell',** kraftig, väsentlig. **-tialitēt,** väsentlighet.

**substantīv,** lat., *gram.,* hufvudord.

**substit|uēra,** lat., sätta i stället. **-ūt,** ställföreträdare. **-ution,** sättande i annans ställe.

**substrāt,** lat., underlag.

**subsummēra,** lat., inbegripa.

**subtīl,** lat., fin, klyftig. **-itēt,** finhet, skärpa; hårklyfveri.

**subtra|hend',** lat., tal, s. drages från ett annat. **-hēra,** afdraga, draga ifrån.

**subtraktion,** lat., det 2:a af quattuor species, hvarigm ett tal drages från ett annat.

**subtrōpisk,** liggande nära tropiska zonen.

**succedera,** lat, efterträda.

**succès** (sycksä), fr., framgång, s. d'estime (-destim'), framgång af aktning. s. pyramidal', oerhörd framgång.

**succession,** lat., efterträdande, tronföljd.

**Suckarnas bro,** täckt gång från dogepalatset i Venezia till de s. k. blykamrarna.

**suckāt,** fr., inkokad fruktsaft, insyltad frukt.

**Sucre,** se Chuquisaca.

**Sudān,** stort område i inre Afrika mel. Sahara och ekvatorn. Den östra delen kallas egypt. S. Inv. mest mohammed. negerfolk, som bilda flere stater.

**Suderman,** Herm., ty. förf., f. 1857. Har skr. verkningsfulla dramer *(Ära, Undangömd lycka),* romaner m. m., af hka många öfversatta till svenska, äro uppförda i Sverige.

**Sudēterna,** bergsyst. mel. Schlesien o. Böhmen.

**sudra,** lägsta ind. kast.

**Sue** (sy), Eug., fr. rom.-förf., f. 1804, d. 57, skeppsläkare. Skr. sjö-, histor. o. tidsromaner (*Myst. de Paris, Juif errant* m. fl.).

**Suetōnius,** Gajus S. Tranq., rom. hist.-förf., f. omkr. 70 e. K., d. omkr. 140. Skr. Cæsars o. de 11 första kejsarnes hist. m. m.

**Suëz,** egypt. st. vid S.-viken o. S.-kanalens mynning, 17,173 inv. Hamn.

**Suëz-kanalen,** förbindelse mel. Medelhaf. o. Röda haf., från Suëz till Pt Saïd vid Medelhaf. 160 km. l., 50/100 m. br., 8 m. dj. Lesseps gaf 1854 planen till S., s. fullbordades 69.

**suff'icit,** lat., det är nog.

**suffisans** (syffisangs'), fr., säkerhet, självklokhet.

**suffit,** se soffit.

**suffix',** lat., tillfogad stafvelse vid slutet af ett ord.

**sufflé,** fr., ett slags mycket lätt pudding.

**sufflera,** fr., hviska, is. om sufflör, s. sakta läser rollerna för skådespelarne.

**sufflett',** fr., rörlig skärm öf. sitsen på ett åkdon.

**Suffolk** (söff'öck), grefsk. i s. England, 3,844 kv.km., 384,198 inv. Hst.: Ipswich.

**suffragett'**, rösträttskvinna.

**suggerera,** lat., ingifva, intala, anstifta.

**suggestion,** lat., ingifvande, intalan, inrådan; *läk.,* hypnotisk ingifvelse.

**suite** (svit), fr., *tonk.,* mycket gammal, flersatsig musikkomposition, ss. allemande, courante, sarabande, gigue.

**sujet** (syschē), fr., föremål, ämne.

**sukkadōrträ,** se jakaranda.

**Suleiman,** se Soliman.

**Suleitnan Pascha,** turk. gen., f. 1840, 77 segrare i Rumilien, 78 slagen, därpå fängslad, men benådad, d. 92 Bagdad.

**sulfāt,** *kem.,* namn på svafvelsyrade salter.

**sulfonāl,** *läk.,* ett sömnmedel bestående af dietylsulfondimetylmetan.

**sulioter,** albanesisk folkstam i s. delen af turk. paschalikatet Janina.

**Sulitelma** (Suoloitjälma), berg vid nor gränsen på gränsen mel. Pite och Lule lappmark, 1,880 m. h.

**Sulla,** Luc. Cornel., rom. diktator, f. 138 f. K., underhandl. m. Jugurta 107, 88/83 fälth. mot Mitridates, tillika i strid m. Marius, 82 diktat., åstadkom aristokratisk reaktion, d. 78.

**Sull'ivan,** Sir Arthur, eng. komp., f. 1842 London, d. där 1900, skr. operor o. operetter: *Mikado* (85) m. fl.

**Sully** (syllī), Maxim, de Béthune, hert. af, fr. statsm., f. 1560, ordnade finanserna und. Henr. IV, drog sig tillbaka 10, d. 41.

**Sully-Prudhomme** (syllī prydåmm'), René Franç. Arno., fr. skald, f 1839. Erhöll 01 Nobelpriset, d. 07. Skr. flere större dikter.

**sulphur,** lat., svafvel.

**sultān,** arab., herre, titel för orientalisk härskare.

**Suluöarna,** ostind. ögrupp vid Borneo, 3,861 kv.km., omkr. 44,000 malaj. inv. Relig.: mohammed. Räknas till Filippinerna.

**Sumātra,** en af de stora Sunda-öarna, 420,000 kv.km., 3 ½ mill. inv. Det inre ännu föga kändt. Fl.: Palembang, Indragiri. Rik vegetat. Inv.: bata o. malajer. Största delen af ön nederländsk. Krig mel. Holld o. Atschin.

**Sumbāva,** en af de små Sunda-öarna und. nederl. öfverhöghet. Vulkanen Tambora, 4,300 m. h., hade utbrott 1815.

**summa,** lat., result. af addition; hufvudinnehåll; s. summārum, slutbelopp.

**summārisk,** lat., smndragen, kort.

**summum bonum,** lat., det högsta goda; s. jus summa injuria, största rätt (är ofta) största orätt.

**sumpgas,** $CH_4$, gasform. kolväte, s. bildas vid organ. ämnens förmultn., utvecklar sig is. från bottnen af kärr.

**Sundasundet,** sund. mel. Java o. Sumatra.

**Sundaöarna,** ostind. ögrupp mel. Ind. haf. o. Kines. haf. 2 delar: Stora o. Små S.

**Sundberg,** Ant. Niklas, teol., politiker, f. 1818, 64 bisk. i Karlstad, sed. 70 ärkeb., 74 ledarn, af sv. akad., riksdagsman 59/60, 62/63, 65/60, 2:a kamm:s talman 67/72, i 1:a kamm. 77/92 (talman 78/80), d. 00. Förf.

**Sundblad,** Joh., förf., tidningsman, f. 1826, red. af »Norrköpings tidningar» 74/82, d. 96. Skr.: *Smugglarens dotter* (77), *Uppsala-lif* (84) m. m.

**Sundbyberg,** köping nära Sthm, 4.374 inv. (08).

**Sundén,** Daniel Anton, pedagog, f. 1828, 64/98 lektor i Västerås, d. 10, känd gm sin i många uppl. utg. *Svensk språklära* m. m.

**Sunderbunds,** sänkning i Ganges' delta, 265 km. l., 130 km. br.

**Sunderland** (sön'dörländ), eng. st. i grefsk. Durham vid Nordsjön, 152,761 inv. Hamn.

**Sundevall,** Karl Jak., zool., f. 1811,

d. 75 ss. intendent vid riksmuseum. Skr.: *Lärob. i zoologien* (35, 8:e uppl. utg. af J. A. Lyttkens), *Svenska foglarna* (56/71) m. m.

**Sundsvall,** st. i Västernorrl. l. (Medelpad) vid Bottn. viken, 16,278 inv. (08). Handel o. sjöfart. Stadsprivilegier 1624.

**Suneson,** Anders, ärkeb. i Lund, företog 1219 ett korståg till Estland, d. 28. Skr. *Hexaëmeron.*

**sunna,** arab., Mohammeds muntl. tradition. Sunniter, anhängare af s.

**Sunnanväder,** Peder, 1523 bisk. i Västerås, anstift. jämte Mäster Knut 1:a dalupproret 24/25, afrättad 27.

**Suōmi,** finsk ben. på Finland.

**suplé,** fr., kvällsvard, is. festl. aftonmåltid. **-era,** intaga supé.

**superb'** (sy-), fr., präktig, stolt; ypperlig.

**superfosfāt,** sur fosforsyrad kalk, anv. som gödningsämne.

**superintendent',** lat., förestånd, för ett dieces (stift).

**superioritēt,** lat., öfverlägsenhet.

**superkarg',** förr köpman ombord på handelsfartyg, s. besörjde försäljning och inköp af last.

**superlatīv,** lat., högsta graden af adjektivets komparat.

**superstition,** lat., vidskepelse.

**supīnum,** lat., *spr.,* modus, s. jämte hjälpverbet »hafva» bildar fullbordad handling.

**Suppé** (syppē), Franz, operettkomp., f. 1820 Spalato (Dalmatien), d. 95. Komp. *Fatinitza, Boccaccio* m. m.

**suppleant',** fr., ställföreträdare.

**supplement',** lat., fyllnad, tillägg.

**suppli|cēra,** lat., ingifva böneskrift. **-kant',** en, s. ingifver böneskrift. **-kation,** böneskrift, ansökan.

**suppo|nēra,** lat., antaga, förmoda. **-sition,** förutsättning, antagande, förmodan.

**suppositōrium,** lat., *läk.,* stolpiller, smärtstillande medel som införes i stolgången.

**suppurēra,** lat., *läk.,* vara sig.

**suprematī,** lat., öfverhöghet.

**sura,** arab., kapitel i koranen.

**Surabaja,** st. på Java, 146,944 inv.

**Surahammar,** stort järnbruk i Västmanl. l. vid Strömsholms kanal.

**Surakarta,** st. på Java, 109,459 inv.

**Surāte,** st. i brit. Indien, 119,306 inv.

**surcoup** (syrkū), fr., öfverstick i kortspel.

**sur|prenēra** (syr-), fr., öfverraska. **-pris,** öfverraskning.

**Surrey** (sörr'e), grefsk. i s.-ö. Engld, 1,955 kv.km., 2,008,923 inv. Hst.: Guildford.

**Surrey** (~), Henry, How., earl, eng. lyriker, f. 1517, halshuggen 47.

**surrogāt,** lat., ersättningsmedel.

**sur'sum corda,** lat., upplyften (edra) hjärtan!

**Surt,** *nord. myt.,* väktaren vid gränsen till Muspelhem, kastar vid Ragnarök eld öfver jorden o. uppbränner hela världen.

**Surte,** glasbruk i Göteb. och Boh. l.

**survivans** (syrvivangs'), fr., rätt att erhålla en syssla vid inträffande ledighet.

**Susa,** 1) st. i öfre Ital., 4,957 inv.; 2) *g. geogr.,* hst. i pers. prov. Susiana, pers. kgrs residens.

**Susiāna,** *g. geogr.,* pers. landskap.

**suspekt',** lat., misstänkt.

**suspen|dera,** lat., uppskjuta, afsätta för en tid. **-sion,** mistn. af ämbete på viss tid. **-sīv,** som medför uppskof, ex. suspensivt veto.

**Susquehannah** (söskwihänn'ä), fl. i Pennsylvania (N.-Amer.), utf. i Atlanten, 644 km. l.

**Sussex** (söss'-), grefsk. i s. ö. Engld, 3,780 km., 605,052 inv. Hst.: Chichester.

**sutenör,** fr., en som åtnjuter understöd af prostituerade kvinnor o. uppträder som deras försvarare.

**Sutherland,** (sö*dh*'ör-), grefsk. i n. Skotld, 5,252 kv.km., 21,550 inv. Hst.: Dornoch.

**Suttner,** Berta v., förf., f. 43 Prag grefv. Kinsky, 76 gift med frih. A. v. S. (änka 02), bekant gm sin propaganda för freden, skr. bl. a. *Die Waffen nieder* (»Ned med vapnen»). Erhöll 05 Nobelpriset för fredssträfvanden.

**sutūr,** lat., *läk.,* söm.

**suum cuīque,** lat., hvar och en sitt.

**suvenīr,** fr., minne, hågkomst.

**suverän,** fr., enväldig, beklädd m. högsta statsmakten; själfhärskare, envåldsregent. **-itēt,** högsta makten, egenskap, att vara suverän.

**suveränitēt,** fr., statsöfverhöghet öf. halfsuverän stat, ex. Turkiets öf. Egypten.

**svafvel,** S = 32, ett icke metalliskt grundämne, förekommer mycket utbredt i naturen, gediget blott i vulkan. trakter (Sicilien), is. i förening m. metaller ss. s. k. glanser, kiser o. bländen. Framställes gm smältn. o. rostn. Det erhållna rå-s. renas gm. sublimering och bildar då ett fint pulver, svafvelblomma. Halm- t. honingsgult, olösl. i vatten, lätt lösl. i kolsvafla. Smältpkt 114°; starkare upphettadt i luften förbrinner det med blå låga till s.-syrlighet. Eg. v. $2,_{045}$. Användes till krut, vulkanisering af kautschuk, tändstickor, beredn. af s.-syra m. m. Årlig import till Sverige omkr. 30 mill. kg. **-blomma,** se svafvel. **-bly,** se blyglans. **-cyān,** se rodan. **-kis,** l. pyrit, *min.,* förening af järn o. svafvel, gul, metallglänsande, inneh. ofta guld, silfv., koppar o. s. v., förekommer ytterst allmänt näst. vid alla våra gruffält, oftast kristallinisk, men äfv. i tydligt utbildade kristaller. Till framställning af svafvelsyra, järnvitriol och svafvel. **-syra,** $H_2SO_4$ = 98 l. vitriololja förekommer i naturen sällan fri, däremot mycket utbredd i förening med baser. Den vanl. s. erhålles gm syrsättning af svafvelsyrlighet på bekostnad af salpetersyrlighet och vid närvaro af vatten i s. k. blykamrar, hvareft. den får afdunsta i blypannor. Oljeartad, mycket sur vätska, s. upptager vatten under värmeutveckling. Mycket frätande, verkar koncentrerad i hög grad förstörande. Användes till framställn. af soda, klor, fosfor o. många andra tekniska prod.

**svafvelsyrad järnoxidul,** se järnvitriol.

**svafvelsyrad kopparoxid,** se kopparvitriol.

**svafvelsyradt natron,** se glaubersalt.

**svafvelsyra, rykande** l. nordhausisk s., är ett ofullständigt hydrat af $SO_3$ o. framställes vanl. gm rostning af järnvitriol. En tjockflytande vätska, som ryker starkt i luften, emedan den upptager fuktighet o. bildar vanlig svafvelsyra. Användes till lösn. af indigoblått.

**svafvelsyreanhydrīd,** vattenfri svafvelsyra, framställes enklast gm upphettn. af s. k. rykande svafvelsyra, då anhydriden bortgår och i fast form afsätter sig i det af kylda förlaget. Bildar hvita, sidenglänsande kristallnålar, s. ryka starkt i luften, hastigt upptaga vatten o. flyta sönder till hydrat.

**svafvelsyrlighet,** $SO_2$ = 64, uppstår vid förbränning af svafvel. Beredes i stort gm röstning af svafvelkis, för mindre behof, vanl. gm upphettn. af koppar m. koncentrerad svafvelsyra. Färglös gas m. stickande lukt, öfvergår vid under —10° till färglös vätska. Användes till blekning, desinfektion m. m.

**svagsynthet,** *amblyopi,* oförmåga att kunna se skarpt o. tydligt; ofta förenad m. närsynthet.

**Svahn,** Frans Osk. Birger (pseud. Tord Bonde), filos., förf., f. 1833, 67/70 lektor i Kalmar, d. 08. Skr.: *Monadlärans uppkomst etc.* (63), *Våra öfverliggare* (85) m. m.

**svalsläktet,** *Hirundo* L., af tättingarnas ordn. Hit höra: ladusvalan, *H. rustica* L., hussvalan, *H. urbica* L., backsvalan, *H. riparia* L., flyttfåglar.

**svampar,** 1) *Spongiæ, zo.,* klass af

*Cælenierata.* Indelas i: fiber-s, och kalk-s. Flere arter af släktet *Euspongia* lämna badsvampen (se d. o.). — 2) *Fungi, bot.,* växtklass bland kryptogamerna, sakna klorofyll, äro antingen saprofyter l. parasiter, upptaga ständigt syre o. afsöndra kolsyra. Utbredda öf. hela jorden. Mer än 6,000 arter. Många s. äro följder af l. orsak till flere sjukdomar hos växter, djur o. mskor.

**Svanberg,** 1) Jöns, mat., astron., f. 1771, 11/41 prof. i Upps., deltog 01/03 i gradmätn. i Lappland, d. 51. — Hans son 2) Lars Fredr., kem., min., f. 1805, 52/74 prof. i kemi i Upps., d. 78. Värdefulla arb. i org. o. oorg. kemi m. m.

**Svanen,** *astron.,* se Cygnus.

**Swansea** (swånn'si), st. i Wales vid S.-viken 96,384 inv. Hamn.

**svansläktet,** *Cygnus* L, af andfåglarnas ordn. Tama svanen, *C. olor* Gm., $1,_8$ m. l., sångsvanen, *C. musicus* Bechst., $1,_6$ m. l., flytt- (och stann)fåglar.

**Svantevit,** slav. sol- o. krigsgud.

**svarta flaggan,** kines. hjälptrupper i Tonkin mot fransmännens invasion.

**Svarta hafvet,** ford. Pontos Euxeinos, inhaf mel. Ryssld, M. Asien o. Turkiet, står gm Konstplska sundet i förbindelse m. Marmarasjön o. gm sundet vid Kertsch m. Asovska sjön. 4,211,837 kv.-km. Utan öar. Föga salthaltigt.

**Svarta prinsen,** se Edvard 5.

**svartbröder,** se dominikaner.

**Svartälfven,** flyter fr. Dalarna till sjön Skagern; dess nedre lopp kallas Letälfven.

**svartmalm,** se järnmalm.

**Svartsjö** ford. k. slott på Svartsjölandet i Mälaren; tvångsarbetsanstalt.

**Svartsjölandet** (ford. Färingön), ö i östliga Mälaren.

**Swartz,** 1) Olof, naturf., f. 1760, d. 18 ss. prof. vid Karol. inst. Viktiga arb. om kryptogamerna. — 2) Edv. Maur., skådesp., f. 1826 Sthm., 53/81 vid kgl. teatern, d. 97 Sthm. Ypperlig Hamletstolkare.

**Svartån,** 1) fl. i Närike, utf. i Hjälmaren; 2) fl. i Västml., utf. i Mälaren.

**Sva-tau,** kines. hamnst., 48,000 inv.

**Sveaborg,** stark fästn. utanf. Hälsingfors, byggd 1749. Ford. svensk, sed. 1808 ry. gm K. O. Cronstedts förräderi.

**Svealand,** mel. delen af Sverige, omfattar landsk. Uppland, Södermanl., Västmanl., Närike, Värml., Dalarna.

**Svebilius,** Olof, teol., f. 1624, d. 1700 ss. ärkeb. Skr.: *Förklaring öf. Luthers lilla katekes* m. m.

**Svedberg,** Jesper, språkf., teol., psalmist, f. 1653, d. 35 ss. bisk. i Skara. Skr. många *psalmer,* gmdref antagandet af 1695 års psalmbok, inlade förtjänst om sv. språkets renhet.

**Svedbom,** Per Erik, pedagog, tidn.-man, f. 1811, 50/55 rektor i Sthm, sed. red. för Aftonbladet, d. 57. Skr.: *Läseb. för Sveriges ungdom* (44), läroböcker i ty. spr. m. m.

**Svedelius,** Vilh. Erik, hist., f. 1816, 62/81 skytteansk prof. i Uppsala, 64 ledam. af sv. akad., d. 89. Skr.: *Anteckningar i statskunskap* (68/ 69, 4 bd), *Inledn. till Europas och Amerikas statskunskap* (76) m. m.

**Svedenborg,** Emanuel, naturforskare, mystiker, (son till Jesper Svedberg), f. 1688 Sthm, 24/47 assessor i bergskollegium, sedan mest på resor, d, 72 London. Som naturvetenskapsman långt före sin tid. Hade teosof. spekulationer, visioner o. reformator, idéer. S:s anhängare i N.-Amer. o. Engld bildade Nya Jerusalems kyrka, (äfven i Sverige). Skr.: *Opera philos. et mineralia* (34), *Arcana coelestia* (49/53, 8 bd) m. m. Hans stoft nu i sarkofag i Upps. domkyrka.

**sweepstake** (swipstek), eng., *sport.,* af insatser bildadt pris; insatsspel.

**Sven,** dan. kgr.1) S. Tveskägg,

son af Harald Blåtand, kon. 987, eröfr. Engld o. s. Norge, d. 14. — 2) S. Estridsson, son af Ulf Jarl o. Estrid, kon. 1047, arbetade på kristendomens befästande i landet, d. 76. — 3) S. Grade, son af Erik Emune, kon. 1147, slag. o. dräpt på Gradeheden 1157 (däraf namnet).

**Svendborg,** dan. st. på Fyen, 11,543 inv.

**Svendsen,** Joh., nor. violinist o. komp., f. 1840, 83 kapellmäst. i Köpenh. Skr. symf., kammarmusikverk, violinkonserter m. m.

**Svennberg,** Olof Teod. (Tore), skådesp., f. 1858 Sthm, debut. 77, tidtals anställd hos Ranft, tidtals eget sällskap m. fru J. Håkansson. Gedigen karaktärsskådesp.

**Svenonius,** Fredr. Vilh., f. 1852 i Luleå Gammelstad, fil. dr 80, statsgeolog 82. Har studerat fjälltrakterna o. Lapplands geologi, har utarb. geol. kartblad o. förf. ett 70-tal uppsatser o. skrifter. Tog initiativet till sv. Turistföreningen 84.

**Svensén,** Reinh. Emil Ludv., skriftst., föreläsare, f. i Tveta, Kalm. l. 1850, medarb. i Aftonbl. sed. 90. Mycket anlitad o. mångårig popul. föreläsare. Har tills. m. J. Bergman utg. en större världshistoria m. m.

**Svenska akademien,** vittert samfund, som har till ändam. att verka för sv. lit:s o. sv. spr.s odling samt väcka och fira fäderneslandets stora minnen, stiftades 1786 af Gust. III och har 18 medlemmar.

**Svenska Dagbladet,** daglig Sthmstidn., grundl 1884 af A. Jäderin.

**Svenska familje-journalen,** sed. 1864 utkommande illustr. tidskrift; upphörde 87.

**Svenska fornskriftsällskapet,** ett 1843 stift. sällsk., s. har till ändam. att utgifva äldre sv. handskrifter, is. fr. medeltiden.

**svenska språket och litteraturen.** Sv. språket är en gren af den nord. språkstammen, hkn bildar en afdeln. af den german. språkklassen. Und. 13:e o. 14:e årh. påverkades spr. starkt af tyskan, under unionstiden af danskan. Men boktryckarkonstens införande gaf stor fasthet åt detsma, o. studiet af fornspråken i 17:e o. 18:e årh. visade sig vara mycket välgörande. »Fosforisternas» anslutning till tyska mönster motverkades af »Götiska förbundets» ifver för det fornnord. spr. — Sv. litteraturen. Lit. minnesmärken från medeltiden äro de gamla landskapslagarna, folkvisor, legender, rimkrönikor, riddarromaner m. m. Först med reformationens införande kan ngn egentl. lit. anses ha uppstått. Bibelöfversättn. (1540), hist. verk, skådespel höra till denna tid. Gm Stiernhielm (d. 1672) o. Dalin (d. 1763) erhöll lit. en stark utveckling o. nådde sin blomstring mot slutet af 18:e årh. gm Creutz (d. 1785), Gyllenborg (d. 1809), Kellgren (d. 1795), Leopold (d. 1829), Bellman (d. 1795), Lidner (d. 1793), fru Lenngren (d. 1817) m. fl., af hka de flesta hyllade den franska smaken. Mot densma uppträdde Thorild (d. 1808), Franzén (d. 47), Wallin (d. 39). Längre fram i 19:e årh. uppstod en ny, friare riktning i poesien: a) fosforisterna, representerade af Atterbom (d. 55), Hammarskjöld (d. 27), Palmblad (d. 52) m. fl., och b) götiska skolan med Geijer (d. 47), Tegnér (d. 46), Ling (d. 39), Nicander (d. 39) m. fl. En självständ. riktn. intogo humoristen Sjöberg

(d. 28), Stagnelius (d. 23), den mångsidige Almquist (d. 66) m. fl. — Romanförf.: Gumælius (d. 77), Mellin (d. 76), Ridderstad (d. 86), Crusenstolpe (d. 65), V. Rydberg (d. 95), Fredrika Bremer (d. 65), Emilie Flygare-Carlén (d. 92), Marie Sophie Schwartz (d. 91) m. fl. Yngre skaldgeneration: Malmström (d. 65), Böttiger (d. 78), Strandberg (d. 77), Snoilsky (d. 03), Wirsén,

V. Rydberg, Heidenstam, Selma Lagerlöf m. fl.; de humorist. skalderna v. Braun (d. 60), Sehlstedt (d. 74) m. fl.; finnarne Runeberg (d. 77), Cygnæus (d. 81), Topelius (d. 98) m. fl. — Hist. förf.: Messenius (d. 1537), O. Rudbeck (d. 1702), Botin (d. 1790), Geijer (d. 1847), Fryxell (d. 81), Cronholm (d. 79), Afzelius (d. 71), Carlson (d. 87), K. G. Malmström m. fl. — Filos. förf.: Höijer (d. 1812). Boström (d. 66), Nyblæus (d. 99). — Naturvetensk. förf.: i kemi: Berzelius (d. 48); botanik: E. Fries (d. 78), K. A. Agardh (d. 59); zoologi: Sv. Nilsson (d. 83), S. Lovén (d. 95), Sundevall (d. 75); fysik: Ångström (d. 74), Edlund (d. 88), Thalén (d. 05), Arrhenius; astronomi: Selander (d. 70), Gyldén (d. 96); matematik: Malmsten (d. 86), Mittag-Leffler.

**svenska handelskammaren i London,** stift. 1906, har till syfte bl. a. att befordra o. utvidga Sveriges kommersiella o.industriella förbindelser med Stor-Britannien o. kolonier. — I Sverige finnas handelskamrar i Stockholm (från 1902), Malmö (fr. 05), Göteborg (fr. 06), Borås (fr. 04), Örebro (fr. 07), Gäfle (fr. 07), Luleå (fr. 04) och Visby (fr. 08).

**svenska teknologföreningen,** som leder sitt ursprung fr. 1861, verkar till sv. industriens o. byggnadskonstens gagn. Föreningen har i sig upptagit byggnadssamfundet (88) o. ingenjörsföreningen (90).

**svenska turistföreningen,** en 1885 i Uppsala stiftad och 87 till Sthm flyttad förening, som verkar för kännedom om Sveriges land o. folk, underlättande af resor m. m. Utg. årsskrift, skriftserier på tyska m. m.

**Svensksund,** bukt af Fin. viken. Sl. 13/8 1780 o. 9—10/7 1790.

**Svensson,** se Asker Svensson.

**Sven Tröst,** pseudonym för K. Snoilsky.

**Sverdrup,** 1) Joh., nor. statsm., f. 1816, tillhörde vänstern inom stortinget o. var en lång följd af år dess presid., 84 statsmin., d. 92. — Hans brorson 2) Jakob Liv Rosted, nor. ämbetsm., f. 1845, 84/89 o. 95/98 kyrko- o. undervisn.-min. — 3) Otto, sjöman o. nordpolsfarare, f. 1854, följde Nansen på hans nordpolsfärd 93/96, ledde 98/02 en andra nordpolsfärd, nu bosatt å Kuba.

**Sverige,** konungarike, omfattar ö. hälften af Skandinav. halfön, 447,864 kv.km., 5,476,411 inv. (09). Är omgifvet af Norge, Kattegatt, Öresund, Östersj., Bottn. viken o. Finld. Berg: Kölen, Dalfjällen, Stora landryggen. Toppar: Sarektjokko, Sulitelma, Syltoppen, Åreskutan, Kinnekulle, Taberg m. fl. Floder: Torne, Kalix, Lule, Pite, Skellefte, Ume, Ångerman-, Indals-, Dalälfven, Motalaström, Helgeån, Lagan, Nissan, Ätran, Viskan, Göta älf (Klarälfven). Sjöar: Vänern, Vättern, Mälaren, Hjälmaren, Siljan, Storsjön o. de stora lappl. sjöarna. Kanaler: Göta, Trollhätte, Kinda, Dalslands, Strömsholms, Hjälmare, Södertälje. Inv.: svenskar samt omkr. 7,000 lappar, 22,000 finnar o. omkr. 15,000 utlänningar. Näringar: åkerbruk, boskapsskötsel, skogsbruk, fiske, bergsbruk, industri, handel. Polit. indeln. i 24 län och 1 öfverståthållarskap. Relig.: evang.-luthersk, 99 % tillhörande statskyrkan, omkr. 40,000 baptister, omkr. 20,000 metodister samt 2,000 katol. o. 3,500 judar. Statsförf.: konstitutionell och innehålles i de 4 grundlagarna: regeringsformen, successionsordn., tryckfrih.-förordn. och riksdagsordn. 10/2 1909 antogs af riksdagen en representationsändring, enl. hvilken vid val till riksdags- och landstingsmän proportionellt valsätt tillämpas i rikets f. n. 56 valkretsar. 1909 inrättades: regeringsrätten (bestående af

minst 7, af kon. utnämn. regeringsråd), s. väsentligen utgör en administrativ högsta domstol, o. konungens lagråd (4 ledam.: 3 justitieråd o. 1 lagfaren ledamot af regeringsrätten), s. är regeringens o. riksdagens rådgifvare i lagstiftn.-frågor. Hst.: Stockholm. Öfr. st. med öfver 10,000 inv.: Göteborg, Malmö, Norrköping, Gäfle, Uppsala, Jönköping, Karlskrona, Hälsingborg, Lund, Örebro, Kalmar, Linköping, Landskrona, Sundsvall, Eskilstuna, Borås, Halmstad, Västerås, Karlstad, Uddevalla, Kristianstad, Söderhamn, Falun, Ystad, Södertälje. Inkomster

(1910): 228,139,000 kr. Utgifter (10): 228,139,000 kr. J. 13,500 km. Telegr. o. telef, tills. 27 km. Telefonapparater omkr. 162.000. Armé (10): i fred omkr. 45,000 man, i krig omkr. 340,000 man jämte 180,000 man landstormstrupper. Flottan (10): 22 pansarbåtar, 1 pansarkryssare, 5 torpedkryssare, 5 kanonbåtar, 5 jagare, 44 torpedbåtar, 1 ballongfartyg, undervattensbåtar m. m.; omkr. 4,000 man stamtrupper, hvartill kommer vid krigstillfälle beväring omkr. 9.000 man i 1:a och 3,000 i 2:a uppbådet. Hist.: S. beboddes ursprl. af finska stammar, som senare undanträngdes af german. stammar: svear och götar, hka bildade egna kon.-riken. I 10:e årh. antogs kristendomen. 1:a kristna kon. Olof Skötkonung. I 11:e/ 13:e årh. inre strider, und. hka sverkerska o. erikska ätterna omväxlande innehade tronen. Därpå följde folkungaätten 1250, af hkn Magnus Ladulås (1275/90) är den mest betydande. Siste kon. af denna ätt: Magnus Eriksson (1319/63). Albrekt af Mecklenburg kon. 1363/89. Margareta, drottn. af Sverige, Norge, Danm. 1389. Kalmarunionen 1397. Karl VIII 3 gngr kon. i S. 1448/70. 1452 krig med Danm. 1457 återställdes unionen gm Kristiern I af Danm. 1470 fördrefvos dan. af Sten Sture, s. valdes till riksföreständ. 1483 förnyades åter union. und. Hans I. Johan II af Danm. Siste unionskon. Kristiern II af Danm., s. 1521 fördrefs af Gustaf Vasa, hvilken valdes till kon. 1523, införde reformat. o. gjorde S. till ett arfrike. Honom följde hans söner: Erik XIV (1560/68), Johan III (1569/ 92) och dennes son Sigismund (1592/99). 1604/11 Karl IX kon. Krig med Ryssld, Polen, Danm. 1611/32 Gust. II Adolf kon. Krig m. Danm., Ryssld, hvarigm Keksholms län o. Ingermanld förvärfvades. 1621/29 krig m. Polen; eröfr. af Livld och preuss. hamnar. Deltagande i 30-åriga kriget. 1632/54 Kristina drottn. Krig med Danm., hvarigm Jämtland, Härjedalen, Gottland erhöllos. I westfal. freden (1648) förvärfvades: Vor- och Hinter-Pommern jämte Rügen, Bremen, Verden. Karl X Gust. (1654/60) eröfr. Blekinge, Skåne, Halland, Bohusl. Karl XI (1660/97) hade krig m. Danm., införde enväldet. Karl XII (1697/18) hade krig m. Danmark, Ryssld, Polen, hvari han förlorade Ö.-sjöprovinserna till Ryssld. 1718/20 Ulrika Eleonora drottn. och hennes gemål Fredrik I kon. (1720/51), under hks regering kon.-makten betydl. inskränktes. Honom följde Adolf Fredrik af Holstein-Gottorp (1751/71). Gustaf III (1771/92) utvidgade åter kon.-makten. Gustaf IV Adolf kom i krig m. Ryssld, förlorade Finland 1809 o. afsattes. Under Karl XIII (1809/18) fick S. sin nuv. författn. (1809) o. förenades Norge m. S. (14). Honom följde Karl XIV Johan (18/44) af huset Bernadotte. Sökte höja landets näringsgrenar. Under Oskar I (44/59) o. Karl XV (59/72) gick S. raskt framåt i materiellt hänseende o. en ny riksdags ordn. antogs 66. Under den

sistnämndes broder Oskar II (72/ 07) fortgick den materiella utvecklingen, men Oskar II:s regering utmärkes också för ständiga slitningar med Norge, som ledde till unionens upplösning 26/10 1905. Nuv. kon., Gustaf V sed. 8/12 1907.

Sveriges allm. exportförening, stiftad 1885, har till syfte att främja svensk industri och export, lämnar kostnadsfria råd.

**Sverker,** 2 sv. kgr. 1) S. I d. ä., kon. omkr. 1133, mörd. 55 1. 56. — Hans sonson 2) S. II d. y. Karlsson, kon. 1195, upprättade det andliga frälset 1200, stupade vid Gestilren 10.

**Sverkerska ätten,** sv. kon.-ätt 1130/1250.

**Sverre Sigurdsson,** nor. kon., utgaf sig för Sigurd Muns son, ställde sig i spetsen för birkebenarna, eröfr. tronen 1184, höjde kon.-makten, nedslog flere upprorsförsök, d. 1202.

**svett,** afsöndr. ur svettkörtlarna, inneh. utom vatten flere salter, organ, syror samt spår af flere bland urinens beståndsdelar.

**svettduk,** se Veronica.

**svever,** german. folk, schwabernas stamfäder.

**Swift** (swift), Jonathan, eng. satiriker, f. 1667 Dublin, d. 45 S:t Patrick ss. dekan. Skr.: *Gulliver's travels* m. m.

**Swinburne** (swinn'börn), Algernon Charl., Englds störste skald i senaste tid, f. 1837 London, d. 09. Skr. tragedier, talr. diktsaml. (*Poems a. ballads, Songs before sunrise* m. fl.), essays o. studier.

**Swinemünde,** pom. st. på Usedom vid Östersj., 13,703 inv.

**Svinesund,** vik af Kattegatt, bildande gräns mot Norge.

**svinsläktet,** *Sus* L., *Belluæ.* Dit höra: vildsvinet, *S. scrofa aper* Erxl., 1,5/2 m. l., i Europa till 55° n. br., och tamsvinet, *S. scrofa domesticus* Erxl. Svinafveln störst i N.-Amerika.

**sviskon,** ty., de torkade frukterna af plommonträdet (*Prunus domestica* L.). De bästa kallas katrinplommon.

**svit,** fr., följe, rad. Jfr suite.

**Svithjod,** *fornnord. geogr.,* namn på Sverige.

**Svolder,** ö l. sund nära Pommern. Sjöslag omkring 1000.

**svältkur,** inskränkning i förtärandet af föda, för att undvika nybildningar i kroppen. Användes af feta o. syfilit. personer.

**svärdsbröder,** andl. riddarorden, stift. 1202 af bisk. Albert i Riga, eröfr. Kur- o. Estland, slöt sig 1237 till Tyska orden. Dräkt: hvit mantel m. rödt kors. Den sista härmästaren, Gotthard Kettler, nedlade sin värdighet 1562.

**svärdsfisken,** *Xiphias* L., fisk af taggfeningarnas ordn. Vanliga S., *X. gladius* L., 5 m. l., har nosen svärdformigt utdragen, gmborrar skeppsplankor; i Medelh., Atlanten.

**svärdslilja,** se Iris.

**svärdsorden,** sv. orden, stift. 1748; 4 klass.

**Sybaris,** *g. geogr.,* st. i Lukanien, hvars inv. voro beryktade för sin yppighet. Däraf sybarīt, vällusting, frossare.

**Sybel,** Heinr. v., ty. hist.-förf., f. 1817 Düsseldorf, sed. 75 dir. för statsarkiv. i Berlin, d. 95 Marburg. Skr. fr. revolutionens hist. m. m.

**Sydafrikanska unionen** omfattar följande eng. kolonier o. protektorat: Kapkolonien, Natal, Transvaal, Oranjeflodskolonien, Rhodesia, Basutolandet och Betschuanalandet. Enligt 1909 års »South Africa act» skall det nya Syd-Afrika bestå af fyra självstyrande provinser näml. Kapkolonien, Natal, Transvaal o. Orangefristaten. Säte för förbundsregeringen är Pretoria, för förb.-parlamentet Kapstaden.

**Syd-Amerika,** se Amerika.

**Syd-Australien,** brit. koloni på sydkusten af Austral., 984.330 kv.-km., 368,823 inv. Sed. 1901 medl. af Commonwealth of Australia.

**Syd-Carolina** (South C), förk. *S. C.,* n.-amer. fristat vid Atlanten, 80,411 kv.km., 1,453,818 inv. Hst. Columbia.

**Syd-Dakota** (South D.), förk. *S. D.,* n.-amer. fristat, 200,927 kv.km., 465,908 inv. Hst. Pierre.

**Sydenham** (sidd'önhem), s. först. till London, m. Kristallpalatset.

**Syd-Holland,** se Holland.

**Sydney** (sidd'ne), st. i Nya Sydwales vid Pt Jackson, 530,000 inv. Bisk.; kat. ärkeb.; palats, bibliot., botan. trädg., observat., univ.

**syenīt,** grofkorn. bergart, bestående af ortoklas och hornblände. Djup plutonisk bildning.

**syfilis,** gr., *läk.,* venerisk sjukdom, en kron. infektionssjukdom, som fås gm öfverförande af schankergiftet. Botemedel: kvicksilfver o. jod samt det s. k. Hata-medlet.

**sykofan',** gr., vinningslysten o. illvillig angifvare.

**sykomōren,** se Ficus.

**sylf,** luftande. Sylfīd, kvinnl. luftande.

**syll'abus,** lat., förteckn. öfver alla af påfvarna förkastade läror, is. den af Pius IX 1864.

**syllogism',** gr., slutledning.

**Sylt,** preuss. ö i Nordsj., 110 kv.km., 4,500 inv. Badort.

**Syltoppen,** berg på Kölen i Jämtland, 1,790 m. h.

**Sylves'ter,** 3 påfvar, af hka S. II, 999/03, eg. Gerbert, var berömd för sin lärdom.

**Syl'via,** pseud. för fru Pfeiffer.

**symbōl,** gr., sinnebild. **-īk,** förklaring af den kristna kyrkans lärosatser.

**symboliska böcker,** af en kyrka erkända trosbekännelseskrifter.

**symfonī,** gr., *tonk.,* orkestermusikstycke i sonatform.

**symmetrī,** gr., jämnmått, delarnas öfverensstämmelse med afseende på mått och tal.

**sympatī,** gr., medkänsla. **-sera,** öfverensstämma.

**sympāt|isk** l. -ētisk, deltagande; vinnande.

**sympo'sion,** gr., dryckeslag.

**symtōm,** gr., tecken, is. sjukdomstecken. **-atisk,** betecknande, hänvisande.

**syn,** förmågan att uppfatta ljusintryck. Jfr ögat.

**synagōga,** gr., judetempel.

**syndafloden** (af fornhögty. *sin,* stor, allmän), den i 1 Mos. 6 f. omnämnda öfversvämn., som blott Noa och hans familj öfverlefde; förekommer äfven i andra folks sagor (babylonier, greker m. fl.).

**syndētikon,** gr., ett slags starkt, flytande lim.

**syn'di|cus,** gr., lagkunnig ordförande l. ombud för ett samfund l. skrå. **-kat,** hans ämbete; *hand.,* konsortium.

**synēdrium,** gr., l. sanhedrin, höga rådet i Jerusalem.

**synergism',** gr., läran, att den mänskliga nåden i viss mån samverkar med den gudomliga vid omvändelsen.

**syngenesīa,** *bot.,* 19:e klassen af Linnés sexualsyst., innefattar växter med smnväxta ståndare.

**syn'kope,** gr., utstötn. af en vokal l. stafvelse inuti ett ord; *läk.,* svimning, vanmakt.

**synkretism',** gr., försök till smnjämkning mel. 2 stridande partier.

**synkrets,** se horisont.

**synkronism',** gr., samtidighet.

**synōd,** se koncilium.

**synonym,** gr., liktydig, liknämnig.

**synop'sis,** gr., öfversikt, smnställn., is. evangelisk s., smnställn. af de 3 första, Jesu lif o. lära behandlande evangelierna.

**syntax',** gr., ordfogningslära, satslära, handlar om ordens ordnande till satser.

**syntēs,** gr., 1) smnsättning; 2) *filos.,* s. l. syntetisk metod, fr. de allm. lagarna till det enskilda nedstigande metod; 3) *kem.,* framställn. af kem. föreningar af deras grundämnen. Jfr analys.

**synvidd,** se närpunkt.

**synvinkel,** den vinkel, s. axlarna af båda mot sma förem. riktade ögonen bilda med föremålet själf.

**Syra,** gr. Kykladö, 81 kv.km., 26,856 inv. Hst. Hermupolis.

**Syracuse** (sirr'åkjûs), st. i n.-amer. staten New York, vid Eriekanalen, 118,880 inv. Univ., saltkällor.

**Syrakusa,** *g. geogr.,* största stad på Sicilien, omkr. 300,000 inv. Nu Siracusa, starkt befäst, 32,030 inv.

**syre,** O = 16, ett icke metalliskt grundämne, beståndsdel i luft, vatten, växter, djur m. m. Framställes gm upphettn. af flere af dess föreningar, t. ex. kvicksilfveroxid. Vanl. framställes det gm upphettn. af klorsyradt kali och brunsten. Färg- och luktlös, ej brännbar gas, men s. befordrar kroppars förbränning. Gm högt tryck o. låg temp. öfvergår s. till vätska. S. ingår förening m. alla element utom fluor o. bildar m. dessa oxider o. syror. Uppt. 1774 af Priestley o. Scheele.

**syrén,** *Syringa* L., *Olcaccæ. S. vulgaris* L., buske fr. Karpaterna; *S. persica* L., fr. Kaukasus, m. fl. arter, prydnadsbuskar.

**Syrien,** del af asiat. Turkiet vid Medelh. och Libanon.

**Sy'rinx,** *gr. myt.,* arkad. nymf, s. flydde för Pan; förvandlad till en rörpipa.

**syriska språket** tillhör den arameiska grenen af den semit. stammen. Nu dödt.

**syrjäner,** fin. folk i n. Ryssld.

**syror,** kem., föreningar, som med baser bilda salter o. af hka många smaka surt och färga blått lackmuspapper rödt. Haloiderna: klor, brom, jod, fluor, bilda s. direkt med väte.

**syrsan,** *Gryllus domesticus* L., insekt af rätvingarnas ordn., lefver i hus, älskar värme, hannen frambringar medelst täckvingarnas gnidning mot hvarandra ett entonigt, sirpande läte (»sång»).

**Syrten,** vik af Medelh. på Afrikas n. kust.

**syrtūt,** fr., öfverrock; bordställning.

**syrvivans',** se survivance.

**systēm,** gr., ett smnsatt helt; vetenskspl. lärobyggnad. **-atisēra,** framställa systematiskt. **-atisk,** ordnad till ett helt.

**Systerbäck,** å, som utfaller i Fin. viken. 1323/1617 gräns mel. Sverige o. Ryssland.

**sys'tole,** gr., *läk.,* hjärtats naturliga smndragning. Jfr diastole.

**Széchényi** (setschen'ji), Steph., gref., ungar. patriot, f. 1792, framstående i allmännyttiga sträfvanden för Ungarn. Sköt sig under vansinne 60.

**Szegedin** (seg'-), ungar. st. v. Teis o. Maros, 102,991 inv.

**Szigeth** (si-), 1) ungar. st. vid Teis, 17,405 inv.; 2) ungar. st. v. Almas. Ford. fästn., försvarad 1566.

**Szolnok** (såll'-), ungar. st. v. Teis, 25,329 inv.

**såghajen** l. sågfisken, *Pristis antiquorum* Lath., af bredmunnarnas ordn., till 5 m. l.; nosen utdragen till en $1,_5/1,_9$ m. l. såg.

**såpa,** se tvål.

**sår,** gm yttre våld framkallad sönderslitning af mjuka delar i kroppen. Kan vara skär-, stick-, skott-, kross-, bitsår etc. Farliga dels direkt gm de sårade delarnas skador, dels indirekt gm möjlighet för s. k. sårbakteriers inträngande i organismen (s. k. sårförgiftning), likt ofta leder till döden.

**såvēra,** fr., rädda, frälsa.

**sädesärlan,** *Motacilla alba* L., af tättingarnas ordn., 18 cm. l., i Europa, Asien, Afrika. Hos oss flyttfågel.

**Säfveån,** flod i Västergötld, 85 km. l., utf. vid Gbg i Göta älf.

**säkerhetsakten,** se förenings- o. säkerhetsakten.

**säkerhets||lampa,** af Davy uppfunnen lampa, består af en sluten cylinder af fint metallnät, hvari lampan brinner. Nätet hindrar lågan att antända explosiva gaser. Användes i grufvor. **-ventil,** ventil på ångpanna, s. öppnar sig, när ångtrycket blir för starkt.

**säldjur,** *Pinnipedia,* ordn. bland

däggdjuren. Dit höra: knubbsälen, *Phoca vitulina* Fabr., t. $1_9$ m. l., i Europas haf, lämnar tran, pälsverk liksom Grönlandssälen, *Ph. groenlandica* Nilss., talrik i arktiska haf, grönländ. förnämsta fångstdjur, o. gråsälen, *Halichærus grypus,* Nilss., i norra Europas haf; sjölejonet, *Otaria stelleri* Less., 5 m. l., n. om Sköldpaddoarna, sjöbjörnen, *O. ursina* Pérou., 3 m. l., i Stilla hafvets nordliga delar, lämnar synnerligen fint pälsverk; hvalrossen, *Rosmarus arcticus* Pall., t. 7 m., i arktiska haf, lämnar godt elfenben.

**Sällskapsöarna,** australisk ögrupp i Stilla haf. 1,650 kv.km., 18,400 inv. Hufvudö: Tahiti. Sed. 1880 fransk besittn.

**Sämunds edda,** detsma som den äldre l. poet. eddan. Se edda.

**sänkvåg,** se areometer.

**Särkland,** se Serkland.

**Särimne,** *nord. myt.,* galt, af hvars fläsk enhärjarna lefva. S. kokas hvar dag o. är om aftonen åter hel.

**Särö,** ö i Kattegatt nära Göteborg. Badort.

**säsong',** fr., årstid, termin; tiden för sällskapsnöjena.

**Säter,** st. i Kopparb. l., 1,121 inv. (08). Stadsprivil. 1642.

**säteri,** se frälse.

**Sätherberg,** Karl Herm., läk., skald, f. 1812, 47/79 förest. för ortoped. inst. i Sthm, d. 97. Skr. med. arb., lyr. dikter m. präktiga naturskildr., *Lefnadsminnen,* dram. *Bellman* m. m.

**sättmaskin,** maskin, som förrättar en sättares arbete. Många s. äro konstruerade, den första praktiskt användbara af Sörensen (1851), förbättrad af Kastenbein (78) o. Thorne; bland mera framstående sådana må nämnas Lagermans. Numera nästan helt o. hållet undanträngda af radgjutningsmaskiner (typograf, linotyp, monolin, monotyp), en kombin. af sätt- och gjutmaskin.

**Säve,** 1) Karl Fredr., språkf., f. 1812, sed. 59 prof. i Upps., d. 76. Stud. is. landskapsmålen o. gammalsvenska språkverk. — Hans halfbror 2) Per Magn. Arv., arkeol., f. 1811, adj. i Visby 35/ 71, gjorde omfattande samlingar af gottl. ord o. talesätt samt talr. teckn. af öns minnesmärken, d. 87. — Dennes halfbrors son 3) Teofron Adolf, hist., f. 1842, 70/08 lektor i Karlstad. Skr.: *Kejsarevalet i Frankf.* 1657/58, *Sverige und. nyare tiden* (6:e del. af Sv. hist. fr. äldsta tid till våra dagar).

**Söderberg,** Hjalmar Emil Fred., skriftställare, f. 1869. Skr.: romanen *Martin Bircks ungdom* (01), dramat *Gertrud* (06) m. m.

**Söderblom,** Lars Olof Jonatan (Natan), teol., f. Hälsingland 1866, legat.-pred. Paris 96, teol. dr 00, prof. i Upps. 01. Förf. i frisinnad teol. riktning.

**Söderfors,** järnbruk i Upps. l.

**Söderhamn,** st. i Gäfleb. l. (Hälsingland) vid Bottn. viken, 11,306 inv. (08) Stadsprivilegier 1620.

**Söderköping,** st. i Österg. l. vid Slätbaken, 2,101 inv. (08). Omtalas redan på 1200-talet.

**Söderman,** Joh. Aug., tonsättare, f. 1832, sed. 60 kormästare vid k. teatern, d. 76. Komp. operetten *Hin ondes lärospån,* mus. till skådesp. *Bröllopet på Ulfåsa,* visor, kvartetter m. m.

**Södermanland,** landsk. i Svealand, gränsar i n. till Mälaren, ö. Östersjön, s. Östergötld, v. Närike o. Västmanld. 8,740 kv.km., 169,052 inv. Floder: Eskilstuna-, Nyköpingsån. Sjöar: Tisnaren, Yngaren, Långhalsen, Båfven. Växling af skogsbygd o. odlad mark med talr. vatten. Hufvudnäringar: jordbruk, bosk.-skötsel. Bildar med undant. af Södertörn Södermanl. l.

**Södermanlands län,** omfattar hela Södermanl. utom Södertörn, 6,810 kv.km., 173,207 inv. (08).

Residensstad: Nyköping. Öfr. st.; Eskilstuna, Strängnäs, Torshälla, Mariefred, Trosa. Köp.: Malmköping.

**Södermark,** 1) Olof Joh., portr.-mål., f. 1790, 16 major i armén, d. 48. — Hans son 2) Joh. Per, porträttmål., f. 1822, 74 medlem af konstakad., d. 89.

**Södertälje,** urgammal st. i Sthms l. vid S. kanal o. Mälaren, 10,307 inv. (08).

**Södertörn,** Söderml. östligaste, till Sthms l. hörande del.

**Söderwall,** Knut Fredr., språkf., f. 1842, 02/07 prof. i nord. spr. vid Lunds univ., 92 ledam. af sv. akademien och hufvudledare af arbetet med ak:s ordbok öfver sv. spr. Skr.: *Hufvudepokerna af sv. språkets utbildn.* (70), *Ordbok öf. sv. medeltidsspråket* m. m.

**Södra Ishafvet,** det s. om ö. polcirkeln belägna hafvet. $20,_5$ mill. kv.km.

**Sölvesborg,** st. i Blekinge l. vid Östersj., 2,824 inv. (08). Stadsprivilegier 1445.

**sömn,** tillstånd, hvarund. hjärnan inställer sina själsfunktioner. Ofullkoml. själsverksamh. under s. äro drömmarna. Fullvuxna behöfva 7/8, barn 10/16 timmars s. om dygnet. **-löshet,** *Agrypni,* kan ha många orsaker, bl. hka de vanligaste äro öfveransträngn. o. brist på kroppsrörelse. Botemedlen rätta sig efter orsaken. **-sjuka,** böjelse för onaturl. lång sömn, förekommer vid hjärnsjukdomar o. narkot. förgiftning. Botemedel, där sådant kan ifrågakomma, beroende på själfva orsaken; vid narkot. förg. exciterande medel (kaffe, kalla begjutningar etc).

**Söndagsnisse,** sed. 1862 i Sthm utkommande skämttidn.

**Sönderborg,** dansk stad på Als, 5,800 inv.

**Sönderjylland,** detsma s. Slesvig.

**Söndre Bergenhus,** amt i v. Norge. 15,506 kv.km., 135,752 inv. Hst.: Bergen.

**Söndre Trondhjem,** nor. amt, 18,609 kv.km., 135,382 inv. Hst.: Trondhjem.

**Söul,** Koreas hst., 194,000 inv.

## T.

**T. t.,** 20:e bokst. i alfabet.; T ss. rom. talteck. = 160,000; t = 160; förk. f. *Titus.*

**Ta,** kem. tecken på tantal.

**Taaffe,** Edu., österr. gref. o. statsman, f. 1833 Prag, 67 o. 71 inr.-min., 71 ståth. i Tyrol., 79/93 min.-pres., d. 95. Vänl. sinnad mot slaverna.

**Tabāgo,** en af de brit. Små Antillerna, 295 kv.km., 18,880 inv. Hst. Scarborough.

**Tabas'co,** stat i Mexico v. Atlant., 26,074 kv.km., 159,834 inv. Hst.: San Juan Bautista.

**tabell',** lat., öfverskådl. förteckning. **-ārisk,** i form af tabell.

**Taberg,** 1) berg i Jönk. l., 340 m. h.; malmrikt; 2) gruffält i Värml. l.

**tabernākel,** lat., egentl. tält; judarnas församlingstält; i kat. kyrk. sakramentskåpet på högaltaret.

**table d'hôte** (tabel dåt), fr., spisning mot visst pris för måltid (ibland utan matsedel).

**tablett',** fr., *farm.,* liten rund kaka, pastilj.

**tablå,** fr., målning; öfverskådl. utkast; mindre afdeln. af teaterpjäs; lefvande bild.

**Tābor,** berg i Galiléen, 577 m. h.; firadt ss. förklaringens berg.

**taborīter,** se husiter.

**Ta'bris,** se Tebris.

**ta'bula,** lat., tafla. T. rasa, tom tafla; »tabelras».

**tabu,** australnegrer; eg. märkt, helig, invigd.

**tabulatūr,** lat., den gamla tonskriften af bokstäfver o. tal; rättesnöre f. mästersångarnes sånger.

Residensstad: Nyköping. Öfr. st.; Eskilstuna, Strängnäs, Torshälla, Mariefred, Trosa. Köp.: Malmköping.

**Södermark,** 1) Olof Joh., portr.-mål., f. 1790, 16 major i armén, d. 48. — Hans son 2) Joh. Per, porträttmål., f. 1822, 74 medlem af konstakad., d. 89.

**Södertälje,** urgammal st. i Sthms l. vid S. kanal o. Mälaren, 10,307 inv. (08).

**Södertörn,** Söderml. östligaste, till Sthms l. hörande del.

**Söderwall,** Knut Fredr., språkf., f. 1842, 02/07 prof. i nord. spr. vid Lunds univ., 92 ledam. af sv. akademien och hufvudledare af arbetet med ak:s ordbok öfver sv. spr. Skr.: *Hufvudepokerna af sv. språkets utbildn.* (70), *Ordbok öf. sv. medeltidsspråket* m. m.

**Södra Ishafvet,** det s. om ö. polcirkeln belägna hafvet. $20,_5$ mill. kv.km.

**Sölvesborg,** st. i Blekinge l. vid Östersj., 2,824 inv. (08). Stadsprivilegier 1445.

**sömn,** tillstånd, hvarund. hjärnan inställer sina själsfunktioner. Ofullkoml. själsverksamh. under s. äro drömmarna. Fullvuxna behöfva 7/8, barn 10/16 timmars s. om dygnet. **-löshet,** *Agrypni,* kan ha många orsaker, bl. hka de vanligaste äro öfveransträngn. o. brist på kroppsrörelse. Botemedlen rätta sig efter orsaken. **-sjuka,** böjelse för onaturl. lång sömn, förekommer vid hjärnsjukdomar o. narkot. förgiftning. Botemedel, där sådant kan ifrågakomma, beroende på själfva orsaken; vid narkot. förg. exciterande medel (kaffe, kalla begjutningar etc).

**Söndagsnisse,** sed. 1862 i Sthm utkommande skämttidn.

**Sönderborg,** dansk stad på Als, 5,800 inv.

**Sönderjylland,** detsma s. Slesvig.

**Söndre Bergenhus,** amt i v. Norge. 15,506 kv.km., 135,752 inv. Hst.: Bergen.

**Söndre Trondhjem,** nor. amt, 18,609 kv.km., 135,382 inv. Hst.: Trondhjem.

**Söul,** Koreas hst., 194,000 inv.

## T.

**T. t.,** 20:e bokst. i alfabet.; T ss. rom. talteck. = 160,000; t = 160; förk. f. *Titus.*

**Ta,** kem. tecken på tantal.

**Taaffe,** Edu., österr. gref. o. statsman, f. 1833 Prag, 67 o. 71 inr.-min., 71 ståth. i Tyrol., 79/93 min.-pres., d. 95. Vänl. sinnad mot slaverna.

**Tabāgo,** en af de brit. Små Antillerna, 295 kv.km., 18,880 inv. Hst. Scarborough.

**Tabas'co,** stat i Mexico v. Atlant., 26,074 kv.km., 159,834 inv. Hst.: San Juan Bautista.

**tabell',** lat., öfverskådl. förteckning. **-ārisk,** i form af tabell.

**Taberg,** 1) berg i Jönk. l., 340 m. h.; malmrikt; 2) gruffält i Värml. l.

**tabernākel,** lat., egentl. tält; judarnas församlingstält; i kat. kyrk. sakramentskåpet på högaltaret.

**table d'hôte** (tabel dåt), fr., spisning mot visst pris för måltid (ibland utan matsedel).

**tablett',** fr., *farm.,* liten rund kaka, pastilj.

**tablå,** fr., målning; öfverskådl. utkast; mindre afdeln. af teaterpjäs; lefvande bild.

**Tābor,** berg i Galiléen, 577 m. h.; firadt ss. förklaringens berg.

**taborīter,** se husiter.

**Ta'bris,** se Tebris.

**ta'bula,** lat., tafla. T. rasa, tom tafla; »tabelras».

**tabu,** australnegrer; eg. märkt, helig, invigd.

**tabulatūr,** lat., den gamla tonskriften af bokstäfver o. tal; rättesnöre f. mästersångarnes sånger.

**taburett',** fr., liten stol utan ryggstöd; statsrådsbefattning.

**Ta'citus,** 1) Cornelius, rom. hist., f. omkr. 54 e. K., 88 prætor, 97 konsul, d. eft. 117. Skr.: *Annales* och *Historiæ* m. m. — Hans sonsons son 2) Marcus Claudius, f. 200, rom. kejs. 275, mörd. 76. Mild och vis.

**Tadema,** se Alma T.

**Tad'mor,** se Palmyra.

**tael,** kin. mynt, en liten silfvertacka vägande $37,_{7}$ gram = $3,_{13}$ kronor.

**taffel,** ty., stort gästabudsbord.

**Taffelviken,** vik af Atlanten i s.v. delen af Kaplandet. Där bredvid: Taffelberget, 1,082 m. h.

**Taft,** Will. Howard, Förent. stat. presid., f. 1857 Cincinnati, 96/00 prof. där, 01 civilguv. öf. Filippinerna, 09 president.

**taft,** fr., lätt, glatt sidentyg.

**tagaler,** infödingar på Filippinerna.

**Taganrōg,** ry. st. vid Asovska sjön, 58,928 inv. Hamn, betydlig hand.

**tagghudingar,** *Echinodermata,* klass af stråldjuren m. mer l. mindre förkalkad hud, näst. alltid skildkönade, hafva endast könsfortplantning, bilda aldrig kolonier. Dit höra; sjögurkor, sjöstjärnor m. fl.

**Tagliamen'to** (talja-), fl. i n. Ital., utfaller i Adriat. haf., 163 km.

**Taglioni** (taljåni), 1) Maria, ber. dansös, f. 1804 Sthm, d. 84 Marseille ss. gref:a de Voisins. — Hennes bror 2) Paul, balettmäst. och komp., f. 1808 Wien, d. 84 Berlin. Många ber. baletter. — Hans dotter 3) Marie, ber. dansös, f. 1833, 66 g. m. furst Jos. Windischgrätz, d. 91 Aigen (Österr.).

**Tahīti** l. Otaheiti, fr. ö bland Sällskapsöarna, 1,042 kv.km , omkring 10,750 inv. Hufvudort: Papeiti, förstörd af en flodvåg 1906.

**Tai** = Siam.

**taikun,** forna världsl. kejs. i Japan; afskaffad 1869.

**Taine** (tän), Hippol., fr. lit.-hist., f. 1828, prof. i Paris, d. där 93. Skr.: *Hist. de la litterat. angl.* m. m.

**Taitsing** l. Tsing, den sed. 1664 i Kina reger. Mandschudynastien.

**Tajo** (tāschå), port. Tejo (täschu), fl. på Pyreneiska halfön, utf. vid Lissabon i Atlanten, 912 km., omr. 82,525 kv.km.

**taka händer,** *jur.* (sätta) i förvar.

**Takellie,** se carrierindianer.

**taktīk,** gr., läran om truppers användande i och till strid; truppföringslära.

**takygrafi,** gr., snabbskrifningskonst; grund. i Rom af Tiro, en Ciceros frigifne slaf, hvarför den äfv. kallades tironiansk skrift. I sin största blomstr. und. 1:a kejsartid., lärdes t. i offentl. läroverken. Grundar sig på anv. af enskilda bokstäfver l. bokstafsföreningar i st. för hela ord, satsdelar och t. o. m. hela satser. Jfr stenografi.

**talang',** fr., naturbegåfning, utprägl. fallenhet för en viss konst.

**talār,** lat., fotsid, veckrik dräkt m. ärmar.

**Talbot** (tålbött), John, eng. fälth., f. omkr. 1373, deltog sed. 17 i krig. mot Frankr., stupade 53 utanf. Châtillon.

**talbotypī,** se fotografi.

**Tal'ca,** chil. prov., 9,948 kv.km., 147,897 inv. Hst. T. vid Rio claro, 43,331 inv.

**Taleia** (-lej'a; lat. Talia), 1) en af de 9 muserna; lustspelets o. den skämtsamma diktens gudinna; 2) en af kariterna.

**talent',** gr. mynt o. viktenhet = 60 miner o. 6,000 drakmer = (i Athen) omkr. 4,300 kr. o. $19,_{44}$ kgr.

**Ta'les,** en af Grekl ds «sju vise», gr. filos. från Miletos, f. omkr. 640 f. K.; betecknade vattnet s. alltings princip. Valspråk: »känn dig själf».

**talg,** vid 40 o. 50° smältande. animaliskt fett, bestående af omkr. 75 % palmitin o. stearin samt 25 % olein, färglöst, m. egendoml. lukt, lösligt i kokande alkohol.

Anv. till födoämnen, vid ljus-, tvål-, stearintillverkn., ss. smörj- o. lysmedel m. m. Vegatabilisk t. kallas fettslag,

s. erhålles af åtskilliga växter.

**talgoxen** l. talgmesen, *Parus major* L., i mel. och s. Sverige allm., t. tättingarnas ordn. hör. fågel, 14 cm. l. Strykfågel.

**Talīa,** se Taleia.

**taliputpalmen,** se Cory pha.

**talismān,** arab., troll-, skydds-, lyckobild.

**Talis Quālis,** pseud. för K. V. A. Strandberg.

**talk,** medelt.-lat. = magnesia (se d. o.). **-skiffer,** gulhvitt l. grönt flisigt min. af t. jämte kvarts o. fältspat; i Sverige, Bretagne, Ungarn, Brasilien m. m., anv. t. eldfast sten m. m.

**tall,** fura, *Pinus* L., *Coniferæ,* Vanl. t., *P. silvestris* L., allm. fr. Lappland t. Alperna, lämnar ved, slöjdvirke, terpentin, harts, skogsull, pappersmassa. Andra sorter finnas i Sibirien, n. Afrika, N.-Amer. o. s. v.

**Tallberg,** Axel, etsare, akvarellist, f. 1860 Gäfle, 89/95 bosatt i Engld, sed. 88 lärare i etsning vid K. Konsthögskolan i Sthm. Har utfört flere för konstnärlig finhet o. omsorg utmärkta blad.

**Talleyrand-Périgord** (tallerang'-perigår), Charl. Maur. de, furste af Benevento, fr. diplom., f. 1754 Paris, 88 bisk. i Autun, 89 anför, f. reformpartiet i nationalförs., nedlade 91 sin bisk.-värdigh., 97 utr.-min., 09 i onåd hos Nap., gynnade Bourbonernas återkomst, 30 sändeb. i London, drog sig tillbaka 35; d. 38 Paris.

**tall'ium,** *kem.,* Tl = 204, blylikt, 1861 uppt. metall, element. Eg. v. $11,_8$; smältpkt $200_o$. Förekommer sparsamt i zinkblände, vismut och antimonmalmer m. m.

**Tal'ma,** Franç. Jos., ber. fr. skådesp., f. 1763 Paris, d. där 26. Nap. I:s gunstling.

**tal'mi-guld,** med tunnt guldlager öfverdragen leger. af koppar och zink; anv. till urkedjor, smycken m. m.

**Tal'mud,** hebr., jud. saml. af lagar, traditioner, utläggningar af Mose böcker; delas i Mischna (traditionerna) o. Gemara, kritiska utläggningar af Mischna, den förra fullbordad omkr. 200 e. K., den senare afslutad i Palestina omkr. 350 o. i Babylonien omkr. 550 e. K.

**talong',** fr., köpkorten i vissa kortspel.

**taltrasten** l. klådran, se trastsläktet.

**Talvj,** pseud. för T. A. L. Robinson.

**tamarind',** *Tamarindus* L., *Papilionaceæ.* Ind. l., *T. indica* L., i O.- o. V.-Ind., Centr.-Afrika m. m., har ätbar frukt märg och lämnar slöjdvirke.

**Tamaulīpas,** stat i n.-ö. Mexico, 83,597 kv.km., 218,948 inv. Hst. Victoria.

**Tam'bov,** guvern. i Stor-Ryssland, 66,587 kv.km., 2,684,030 inv. Hst. T., v. Sna, 49,208 inv.

**tambūr,** fr., eg. trumma; litet förrum. **-major** (-maschår), regementstrumslagare.

**tamburīn,** fr., liten handtrumma med skallrande mässingsstrissor.

**Tamerlan,** se Timur.

**Tamm** (förut Tham), Per Adolf, frih., förf., f. 1774, d. 56.

**Tamm'anyringen,** ett af Tweed 1865 stift. sällskap af stadsämbetsm. i N. York, s. försnillade stora summor; undertryckt 1875.

**Tammelin,** Fil. Otto Valdem., f. d. revisor, lyriker, f. 1839.

**Tammerfors** (fin. Tampere), fin. st. v. Näsijärvi, 44,000 inv. Finlands största fabriksstad.

**tam-o'-shanter,** eng., rund yllemössa med en boll i kullens midt.

**tamponēring,** fr., fyllande af en ihålighet l. gång i kroppen med charpibollar l. d. (tampon), f. att hämma blödning.

**tamtam,** oriental, mus.-instr., liknande gongong.

**tamūler,** hinduisk stam i O.-Ind., på Malabarkusten.

**Tānagra,** ford. st. i Boiotien. Slag 457 f. K.

**Tanasjön,** sjö i n. Abessiniens högland, gmflytes af Bar el Asrak.

**Tana älf,** gränsfl. mel. Norge och Finl., utf. i T.-fjorden på Norges nordkust.

**Tancrède** (tangkräd; Tankred), normandisk korsfarare, f. 1078, d. 12 Antiokia.

**tan'dem** (eg. lat.), eng., tvåhjulig vagn med två efter haa spända hästar; velociped med efter haa anbrakta säten.

**tandhvalar,** *Odontoceti,* underordn. bland hvaldjur. T. ha tänder, men ej barder, o. vanl. blott en näsöppn.; mindre än bardhvalarna. Till t. höra kaskeloter o. delfiner.

**tand|sjukdomar** begynna vanligen med en utifrån fortgående, på flerfaldiga sätt framkallad röta, s. sprider sig till tandpulpan, hvarvid tandvärk uppkommer; därifrån kan den öfvergå till alveolerna och skaffar sig utbrott antingen under tandköttet (tandsvulst, gomabscess) l. utåt (tandfistel). Benandl: tandens affilning l. plombering, desinficierande medel l. tandens utdragande och abscessens öppnande. **-sprickning,** d. v. s. mjölktändernas framkomm. hos barn, är ofta förenad m. rubbningar i matsmältn., krampanfall, feber, diarré, riklig spottafsöndring o. d. **-värk,** uppkommer mest genom tandnervens blottande i ihåliga tänder l. gm reumatism (reumat. t.) o. ansiktssmärta (nervös t.). Benandl.: nervens döfning gm kloroform, nejlikolja, kreosot o. d., tandens utdragande, plombering m. m.; af reumat. t. äfven med svett- och fotbad, salicylsyra m. m.

**Tanganīka,** sjö i ö. ekvatorial-Afrika, 35,758 kv.km., 1858 uppt. af Burton och Speke.

**tangent',** lat., *mat.,* rät linje, som berör en kroklinje blott i en punkt; i trigonometrien $\text{tång}\, a = \frac{\sin a}{\cos a}$; *tonk.,* greppskifvorna på piano l. orgel.

**Tanger,** bef. hamnst. i Marokko v. Gibraltars sund, 20,000 inv.

**tangēra,** lat., beröra; *mat.,* beröra i *en* pkt.

**Tangnuberget,** se Altai.

**tank,** eng. vattenbehållare; *skeppsb.,* vattentätt rum i ett fartyg.

**Tankred,** se Tancrède.

**Tannhäuser,** ty. minnesång, i 13:e årh. Skr. lärodikten *Hofzucht,* dans- och kärlekssånger. I fören. m. sagan om Venusberget musikaliskt behandl. af R. Wagner.

**tannīn,** se garfsyra.

**Tantā,** egypt. st. på Nildeltat, 57,289 inv.

**tantāl,** *kem.,* Ta = 182, metall. element, 1802 uppt. af Ekeberg, endast bekant som ett svart pulver, ännu ej framställdt i kompakt form. Sälls. **-ljus,** ett 1904 uppt. hvitt o. starkt elekt. glödljus, i hkt glödkroppen utgöres af tunna trådar af tantalmetall.

**Tan'talos,** *gr. myt.,* kon. i Frygien, far t. Pelops o. Niobe, f. pratsjuka dömd att i Tartaros, omgifven af vatten och kostliga frukter, evigt hungra och törsta: tan'taluskval.

**tantiêm** (tangtjäm), fr., andel i vinsten på ett företag.

**Tapa'joz** (-schas), bifl. t. h. till Amasonfl., 1,680 km. l.

**tapiōka,** grynad stärkelse till soppor o. d., den bästa af kassava (se d. o.).

**tapīren,** *Tapirus* L., af hofdjurens ordning. Vanl. t., *T. americanus* L., 2 m. lång, i Amer., ödelägger plantagerna, har ätbart kött. En annan art finnes i ö. Asien.

**tapisserī,** fr., med garn l. pärlor utstyrdt arb. på gles duk.

**Tap'sos,** *g. geogr.,* kuststad i n. Afrika, s.o. om Kartago. Slag 46 f. K.

**tap'to,** holl., aftonsignal hos

infanteri (hos kavalleri och artilleri reträtt).

**tāra,** it., vikten af en varas omslag, låda, kärl o. d.

**Tarāblus** l. Tripoli, st. i n. Syrien vid Medelhaf., 30,000 inv. Hamn.

**tarantās,** ry., täckt fyrhjulig resvagn.

**taran'teln,** *Lycosa tarantula* L., en i s. Europa (is. Ital.) förekommande, 3 ½ cm. lång spindel, hvars bett är giftigt; såret bör behandlas med ammoniak. Giftets verkningar upphäfvas enl. folktron gm stark svettning, hkt gifvit upphof t. den häftiga dansen tarantellan.

**Taran'to** l. Tarent, it. st. vid T.-vik., m. 60,783 inv. Hamn.

**Tarbes** (tarb), fr. st. vid Adour, 26,055 inv.

**Tarent',** se Taranto.

**tariff',** fr., varu- och prislista, tulltaxa.

**tar'latan,** ett slags tunnt, gasartadt bomullstyg.

**tarmar,** magens slangartade fortsättn., delas i: 12-fingertarmen, s. öfvergår i tunntarmen, tjock-t. med blind-t. o. änd-t., s. utmynnar i anus; tjäna t. att smälta den grötform., från magen kommande matmassan och afföra de osmälta delarna.

**tarm|inflammation,** *Enterilis,* l. inflamm. i tarmens slemhinna, kan angripa hvilken del af tarmarna som hälst, men vanl. förstås därmed den, som har sitt säte i tunntarmen l. akut tarmkatarr; fören. m. diarré, smärtor i underlifvet, ofta äfv. feber. Kronisk t. uppkommer ss. följd af ej botad akut t. gm svulster, intestinalmask., ihållande förstoppning m. m. Behandl.: laxermedel, slemmiga drycker, mjöldiet, opiater. — **-vred,** *Ileus* l. *Volvulas,* tilltäppn. af tarmen gm dess vridning l. gm inklämning, ss. vid bråck o. gm svulster, gm tarmsår m. m.; yttrar sig i häftig smärta, förstoppn., kräkning o. s. v.; ofta dödlig. Behandl.: afförande medel, opiater, i lämpliga fall buksnitt m. m.

**Tarn,** 1) bifl. t. h. till Garonne, 375 km.; 2) fr. dep., 5,742 kv.km., 332,093 inv. Hst. Albi; 3) T.-et-Garonne, fr. dep., 3,720 kv.km., 195,669 inv. Hst. Montauban.

**Tarnopōl,** st. i Galizien vid Seret, 30,415 inv.

**Tarpeiska klippan,** på den kapitolinska kullen i Rom belägen klippa, hvarifrån förbrytare nedstörtades.

**Tarquīnius,** 1) Lucius T. Priscus, 5:e kon. i det forna Rom, 616/578 f. K.; mytisk. — Hans son 2) Lucius T.

Superbus; 7:e kon. i Rom, reg. 534, störtad 510, d. 495.

**Tarragōna,** prov. i n.ö. Spanien, 6,490 kv.km., 337,964 inv. Hst. T. vid Medelh., 23,423 inv. Ärkeb.

**Tartarīet,** se Tatariet.

**Tar'taros,** *gr. myt.,* underjorden; de gudlöses hemvist eft. döden.

**Tartīni,** Giuseppe, ber. it. violinist, f. 1692, d. 70 Padua; äfv. komp. (»djäfvulssonaten»).

**Tartuffe** (-tyff'), fr., hufvudpers. i ett af Moliéres lustspel; skenhel. skurk.

**Taschkend,** hst. i ry. gen.-guvernem. Turkistan, nära Sir-Darja, 156,414 inv.

**Tasmānien** l. Van Diemens land, brit.-austr. ö s. om Nya Holland. 67,894 kv.km., 179,487 inv. Hst. Hobarttown.

**Tass'o,** 1) Bernardo, it. skald, f. 1493 Bergamo, d. 69 Ostiglia. Hufv.-verk epos *L'Amadigi.* — Hans son 2) Torquato, skald, f. 1544 Sorrento, d. 95 i kloster i Rom; förde ett oroligt lif. Skr.: *Gerusalemme liberata,* lyr. dikt. m. m.

**tatārer,** urspr. en mongolstam, nu namn på mongol. stammarna på Krim och Kaukasus, vid Kasp. haf. samt i s. Sibirien.

**Tatarīet** l. Tartariet, ford. namn på mel. Asien, delades i Lilla T. (västra del.) och Stora T. (nuv. Turkistan).

**Tat'ra,** bergknut på midten af Karpaterna, 2,647 m. h.

**Tatt'ersall,** eng., samlingsplats för hästsportsmän i London; äfv. i Sthm sed. 1898 ett T.

**tatuēra,** pryda huden med inristade o. färgade figurer, is. brukl. bland indian., Stillahafsöbor, negrer, sjömän, prostituerade.

**Taube** (tåb), 1) Hedv. Ulr., f. 1714, fr. 1730 Fredr. I:s älskarinna, 43 riksgref. af Hessenstein, d. 44. — 2) Evert, frih., f. 1737, d. 99 ss. gen.-löjtnant. Stort inflytande på Gust. III.

**Tauchnitz,** 1) Karl Christ. Trang, ty. boktr., f. 1761, d. 36. Utg. stereotypuppl. af de gamla klassikerna. — Hans brorson 2) Kristian Bernh. v., boktr., f. 1816, 60 frih., d. 84 Leipzig. Förläggare f. *Collect. of brit. authors* (till 1910 4,190 bd).

**Tauenzien,** Friedr. Bogislaw Eman., preuss. gref. o. gen., f. 1760 Potsdam, utmärkte sig 13, d. 24 ss. guv. i Berlin.

**Taunton** (tåntönn), st. i eng. grefsk. Somerset, vid Tone, 21,078 inv.

**Taunus,** bergsträcka mel. Main o. Lahn (Hessen-Nassau), högsta topp Feldberg, 881 m. h.

**Taurien,** ry. guvern., 63,554 kv.km., 1,447,790 inv. Hst. Simferopol.

**Tauriska halfön,** se Krim.

**Taurus,** sydligaste bergsträckan i i M. Asien, 3,000/3,500 m. h.

**Tausen,** Hans, den 1:e dan. reformatorn, f. 1494, son af en smed, Luthers lärj., det evang. partiets ordf. 30, d, 61 ss. bisk. Öfvers. de 5 Moseb.

**tauto|logī** (tav-), gr., onödigt upprepande af sma ordalag. **-lōgisk,** som innehåller tautologi.

**Tavast,** Magnus Olavi (Olsson), teol., statsm., f. före 1360, Eriks af Pommern kansler, 1412/50 bisk. i Åbo.

**Tavastehus,** län i Finland, 21,584 kv.km., 285,281 inv. Residensst. T. (fin. Hämeenlinna), 5,840 inv. Anl. omkr. 1240.

**Tavastland,** landsk, i inre Finld. Birger Jarls korståg dit 1240.

**tavern',** it., vinhus, krog.

**taxamēter,** gr., apparat för kontroll vid åkning i åkardroskor, angifvande åkturens längd.

**Taxis,** se Thurn u. T.

**Tay** (tä), fl. i Skotld, utfaller gm Firth of T. i Nordsj., 200 km.

**Taygetos** (taj-'), berg på Peloponnesos mel. Lakonien och Messenien, 2,410 m. h.

**Taylor** (talör), 1) Zachary, n.-amer. statsm., f. 1784 Virginia, anförare i kriget mot indianerna o. 46/47 mot Mex., republ. pres. 49, d. 50. — 2) Bayard, n.-amer. skald o. resande, f. 1825 Pennsylvan., d. 78 ss. sändeb. i Berlin. Skr. rom., dram., reseskildr., lyrik m. m. Utm. öfvers. af Faust.

**te,** bladen af *Thea chinensis* Sim., *Ternströmiaceæ,* buske i Assam, Kina, Japan, O.-Ind., Ceylon. Innehåller $11,_4$ % vatten, 21 % kväfvehalt. ämnen, 7 % gummi och dextrin, $12,_4$ % garfsyra, $5,_1$ % aska, och $1,_4$ % tein. Af två hufvudslag (grönt och brunt), med en mängd olika sorter: pecco-, kongo-, souchong-, haysan-, pärl- m. m. Det öfver land forslade s. k. karavan-t. är bättre än det sjöledes införda, emedan hafsluften inverkar skadligt. Sed. urminnes tider kinesernas nationaldryck, sed. 17:e årh. utbredt i Europ., hufvudsakl. i Holland, Engld, Ryssld. Årliga importen till Sverige omkr. 250,000 kg., till ett värde af omkr. 500,000 kr.

**teak** (tik), se tekträdet.

**teālter,** gr., byggnad f. dram. föreställning. **-trālisk,** beträffande t.; konstlad, tillgjord.

**teatīner,** en 1524 af kardinal Caraffa (sed. påf. Paul VI) stift. andl. orden, stadf. 1540.

**teatotaler** (tītåtätör), eng., absolut nykterist, absolutist.

**Tebe,** *g. geogr.,* 1) egentl. Ape, hst. i öfre Egypt., förstörd 84 f. K.;

2) hst. i Boiotien, förstörd 335 f. K. af Alex. d. st., nu Tiva.

**Tebris** l. Tabris, st. i n.v. Persien, 200,000 inv. Betydl. handel.

**teckning,** se målarekonst.

**Te de'um** (näml. *laudamus*), lat., O, Gud, vi lofve dig!»; början t. den s. k. Ambrosianska lofsången.

**Tegel,** Erik Göransson, son t. Göran Persson (se d. o.), f. på 1560-talet, 98 hert. Karls sekret., 14 rikshist.-graf, 17 kammarråd, d. 36. Skr. Gustaf I:s och Erik XIV:s hist. m. m.

**Tegetthoff,** Wilh. v., österr. sjöhjälte, f. 1827 Steiermark, segrade 66 vid Lissa öfver it. flottan, 68 chef o. kommendör f. österr. krigsmarinen, d. 71 Wien.

**Teglattfalasar,** hebr. Tiglatpileser, namn på flere assyr. kgr. T. III (745/27) eröfr. 31 Babylon.

**Tegnér,** 1) Esaias, en af Sveriges mest ber. skalder, f. 1782 Kyrkerud (Värmld), 12 prof. i Lund, led. af sv. akad., 24 bisk. i Växiö, d. där 46. Staty i Lund. Skr.: *Svea, Frithiofs saga, Axel, Nattvardsbarnen,* lyr. dikt., tal m. m. Saml. skr. (ny uppl. 82/85), 7 bd. Många af T:s arb. öfvers. på Europas flesta språk. — Hans sonson 2) Esaias Henr. Vilh., filol., f. 1843, 79/08 prof. i Lund, ledam. af sv. akad. Skr.: *Ninives o. Babylons kilskr., Sv. familjenamn* m. m. — Dennes bror 3) Elof Kristof., f. 1844, 83 bibl. i Lund, d. 00. Skr.: *Lunds univ. hist.* (tills. m. M. Weibull), biogr. i Sv. biogr. lex. m. m. — 4) Alice Charl:a, sonsons hustru till 1), komp., f. Sandström 18 Karlshamn, bosatt å Djursholm, har komp., delvis med text, 5 haft. barn- o. ungd.-sånger samt motetter, kantater in. m. Känd o. sjungen of v. hela landet.

**Tegucigalpa,** hst. i s.-amer. republ. Honduras, 35,000 inv.

**Teherān,** sed. 1798 hst. i Persien, 280,000 inv.

**teīn,** se kaffein.

**teint** (täng), fr., ansikts-, hudfärg.

**Teis,** bifl. t. v. till Donau, uppr. på Karpaterna, utf. nära Petervardein, 1,356 km. l., omr. 142,390 kv.km.

**teism',** gr., tron på tillvaron af en lefvande gud ss. världens skapare.

**Tejo,** se Tajo.

**Tejuco** (-schuk), se Diamantina.

**tek|nīk,** gr., smnfattning. af de f. utöfvandet af en konst l. handtverk bestämmande reglerna; konstfärdighet. **-nisk,** som har afseende på konst l. yrke.

**tekniska läroverk** finnas i Sverige: Tekn. högskolan i Sthm samt tekn. skolor i Sthm, Göteborg. Malmö, Norrköp., Örebro, Borås, Eskilstuna, Härnösand.

**teknologī,** gr., läran om det riktiga tillvägagåendet vid råämnens bearbet. till olika slags föremål. Delas i mekan. t., s. sysselsätter sig m. råämnens behandl. f. hand l. maskin, o. kem. t., i hkn de kem. processerna spela hufvudrollerna. Båda 2 måste följa haa inom industrien.

**tektonīk,** gr., framställn. af konstmässigt hopfogade arb., is. af trä (konstsnickeri).

**tekträdet,** *Tectonia* L. fil., *Verbenaceæ. T. grandis* L. fil., i Främre o. Bortre Ind. samt på Java, lämnar lätt, men mycket fast o. elastiskt virke; ypperligaste skeppsvirket.

**telefōn,** gr., apparat för att medelst galvan. ström öfverföra ljudet på långt håll, uppfanns 1861 af prof. Reis, förbättrades och gjordes 1876 prakt, användbar af prof. Bell, liks t. ännu dels oförändrad, dels förbättrad (is. gm Hughes' mikrofon) är den mest använda. Gm ljudet sättes på afsändningsstationen en tunn membran i vibrationer, hvarigm en galvan. ström alstras, s. fortplantas t. en membran i hörselapparaten på mottagningsstationen, hvilken membran återgifver ljudet, ehuru försvagadt. För närvarande har Sthm relativt största antalet t.-ledningar och apparater.

**telegrāf,** gr., inrättning för underrättelsers meddelande på längre afstånd medels öfverenskomna tecken. Akustisk t. gm ljud, anv. end. i sjöv. Optisk t. gm runda skifvor, färgade lanternor m. m., anv. vid järnvägar, och den 1793 af Chappe uppf., i Sverige förbättrade opt. t. medelst rörliga armar undanträngdes af den nu brukliga elektriska t., s. först 1833 praktiskt utfördes af Weber o. Gauss. Därefter kom Wheatstone 1837 m. sin nål-t. (mest anv. i Engld), hvars tecken gifvas m. rörl. magnetnålar, ungef. samtidigt Morse m. sin skrif-t., s. ännu har den största användning., 1858 Caselli med pan-t., som kopierar afsändarens skrift; därjämte äro äfv. typtryckstelegrafer uppfunna bland annat af prof. Hughes. — I den elektr. t. öfverföres rörelsen i afsändn.-stationens apparat t. mottagningsstationens gm galvanisk ström i metalltrådar l. kablar. Jfr trådlös telegrafi.

**Tele'makos,** *gr. myt.,* son till Odysseus och Penelope.

**Telemarken,** ford. landsk. i s. Norge, nu en del af Bratsbergs amt.

**teleologī,** gr., läran om världens ändamålsenlighet.

**telepatī,** gr., tankeöfverföring från en person till en annan.

**teleskop,** gr., se kikare.

**Tell,** Wilh., sagohjälte i gamla Schweiz, från Uri; skall ha lefvat i början af 1300-talet.

**Tellez** (täljē), Gabr. (pseudon. Tisso de Molina), sp. dram., f. omkr. 1570 Madrid, d. där 48 ss. prior i klostret

Soria.

**tellūr,** *kem.,* Te = 128, 1782 af Reichenstein uppt., hvitt, metall. element, s. förekom, i legering, m. andra metaller. Eg. v. $6,_{33}$, smältpkt 500°. Upphettad i luften förbrinner t. till t.-syrlighet.

**tellūrium,** lat., apparat för åskådliggör. af jordens rörelse kring solen.

**Tell'us,** lat., se jorden.

**tēma,** gr., sats l. hufvudtanke f. tal, afhandl. l. tonstycke; skriftprof.

**Tēmes** (-mesch), 1) bifl. t. v. till Donau i Ungarn, 430 km.; 2) ung. komitat, 7,196 kv.km., 398,010 inv. Hst. Temesvar.

**Te'mesvar** (temmeschwār), bef. hst. i ung. komitat. Temes, 53,033 inv. 2 bisk.

**Te'mis,** *gr. myt.,* Zeus' 2:a gemål, rättvisans gudinna, mor till horerna och parkerna.

**Temis'tokles,** athen. fältherre o. statsm., f. omkr. 527 f. K., ledare af Athens demokrat. parti, segrade 480 vid Salamis, landsförv. 71 flydde t. Persien, d. 60 Magnesia.

**Temnaren,** insjö i n.v. Uppland, omkr. 86 kv.km.

**Tem'pe,** *g. geogr.,* tjusande dal Tessalien.

**tempel,** lat., gudshus, is. und. de förkristna religionerna, består i klass. arkitekturen af cellan jämte de därm. omedelbart förenade pelargångarna. T. med 1 pelargång, prostylos, med 2, amfiprostylos, med rundtorn gående, peripteros, med dubbla sidorader, dipteros.

**tempelherrarne,** andl. riddarorden, 1118 af Hugues de Payens o. fl. stiftad till pilgrimernas skydd, utmärkte sig i krigen mot mohammedanerna, men blef slutl. rik, öfvermodig o. egenmäktig; hade sed. 1291 sitt säte på Cypern, 1312 upphäfd af påf. Klemens V. Dräkt: hvit linnemantel m. 8-hörn. rödt kors öfver rustningen.

**temperament',** lat., beteckn. för ett förhärskande sinnestillstånd i förening m. en viss kroppskonstitution; delas i sangviniskt, lättrördt, känslosamt t., koleriskt, hetsigt, lidelsefullt t, melankoliskt, allvarligt, tungsint t., flegmatiskt, trögt, lugnt, likgiltigt.

**temperatūr,** lat., en kropps af termometern angifna värmegrad; *tonk.,* intervallernas gm praktiken

betingade afvikning från akustiska renheten.

**temperēra,** lat., = moderera (se d. o.).

**Templarorden,** en 1883 af A. Peterson i N. York stift., ej hemlig förening af män och kvinnor f. absolut nykterhet, ömsesid. lifförsäkr. o. sjukhjälp. Inf. i Sverige 84 (61,569 medl. 08); äfv. i Norge och Danmark.

**tem'po,** it., tid, tidsmått; handgrepp. **-rell,** timlig, världslig. **-rär,** öfvergående, tillfällig.

**tem'pus,** lat., tid; *gram.,* tidsform: presens, imperfektum, perfektum, pluskvamperfektum, futurum (se d. o.).

**tenākel,** lat., manuskripthållare för sättare.

**tenalj',** fr., befästningsystem med omväxlande en in- och en utgående vinkel.

**Tenass'erim,** prov. i brit. Birma, 121,026 kv.km., 978,073 inv.

**tend|ens',** fr., sträfvan i bestämd riktning. **-entiös,** som har en viss tendens.

**tender,** l. tänder, eng., vid lokomotiv fastkopplad vagn med kol- o. vattenförråd; *sjö.,* ett mindre fartyg, som åtföljer ett större med uppgift att rekognoscera, öfverföra befallningar etc.

**tendēra,** lat., syfta till.

**Teneriff'a,** den största af Kanarieöarna, 2,026 kv.km., 138,008 inv., vulkanisk. Högsta bergtoppen Pico de T., 3,711 m. Hst. Santa Cruz.

**tenes'mus,** gr., *läk.,* kramp i ändtarmens l. urinblåsans slutmuskler.

**Tengberg,** 1) Nikl. Ang., hist, f. 1832, d. 70 ss. prof. i Lund. Förf. — 2) Rudolf, hist., f. 1849, d. 76 ss. docent i Upps. Skr. tills. m. S. J. Boëthius 5:e del. af *Sveriges hist. från äldsta tid till våra dagar.*

***Tēniers** (-nirs l. -njē), David d. y., holl. genremål., f. 1610, d. 94.*

***tenn,** kem., Sn = 118, sed. äldsta tider kändt metall. elem., förekommer end. i förening m. syre ss. t.-malm; hvitt, kristalliniskt, men dock smidigt. Eg. v. $7{,}_{29}$. Smältpkt 237°. Lösl. i klorvätesyra, koncentr. svafvelsyra och utspädd salpetersyra. Anv. till legering., lödning, förtenning af husgerådsart, beläggning af speglar m. m.*

***Tenn.,** förk. för n.-amer. staten Tennessee.*

***tennaska,** se tennoxid.*

***Tennessee** (-sī), 1) bifl. t. Ohio t. v., 1,946 km., omr. 105,831 kv.km.; 2) n.-amer. fristat, förk. Tenn.-108,905 kv.km., öfver 2 mill. inv, Huf.-när. landtbruk. Hst. Nashville. Stat 1796; konstitution 1870.*

***tenn|folium,** se stanniol. **-legeringar;** förnämsta äro m. koppar l. brons, m. bly l. snäll-lod, s. anv. t. lödn. af mässing och m. antimon l. britanniametall. **-malm,** se tennoxid. **-oxīd,** en af tenns förening, m. syre, bildas gm upphettning af tenn vid lufttillträde ss. ett hvitt pulver, tennaska, s. användes t. glasyrer, emaljer m. m., men finns färdigbild, i naturen ss. svarta, starkt glänsande kristaller, tennmalm, hvarur metall, tenn framställes, och som finnes i Cornwall, Banka, Malakka, Australien, Sachsen. Sällsynt i Sverige. **-salt,** ur tennklorur (fören. af tenn o. klor) utkristalliserade färglösa kristaller. **-sulfīd,** se mussivguld.*

***Tennyson,** Alfred, eng. skald, f. 1810, 50 poeta laureatus, 84 pär, d. 92 Aldworth. Skr.: Enoch Arden, dramer m. m.*

***tenōr,** it., hög mansstämma från c till ettstrukna g.*

***tension,** lat., fys., spänning; sträfvan hos inneslutna gaser att utbilda sig.*

***tent|āmen,** lat., förexamen. **-ation,** pröfning, frestelse. **-ator,** = examinator. **-era,** på förhand pröfva; examinera.*

***tenūto,** it., tonk., uthålligt.*

***teobromīn,** kem., $C_7H_8N_4O_2$, basen i kakao; hvitt, kristalliniskt pulver.*

***teodicē,** gr., Guds rättfärdigande f. allt ondt i världen. Namnet af Leibniz.*

**teodolīt,** gr., med kikare försedt instr. för mätning af horisontella o. vertikala vinklar.

**Teodor,** egentl. Kassa Kuaranya, kon. af Abessinien, f. 1818, reg. 55, eröfr. hela Abess. 57, ådrog sig krig m. Engld, slagen 68 vid Magdala, sköt sig s. å.

**Teo'dorik** d. st., östgoternas kon., f. 454, slagen 89/90 af Odoaker, grund. 493 östgoternas rike (se goter), d. 26. Begrafven i Ravenna.

**Teodōsia** = Feodosia (se d. o.).

**Teo'frastos,** gr. filos., f. omkr. 390 f. K. på Lesbos, eft. Aristoteles peripatetikernas ledare, d. 286.

**teo|gnosī,** gr., kunskap om Gud. **-gonī,** gr., läran om gudarnes uppkomst.

**teokall'i,** fornmex. tempelbyggnader, merendels stympade kvadratiska pyramider med kapell på hjässan.

**teokratī,** gr., gudavälde; regeringsform, enligt hkn prästerna äro Guds ställföreträdare (mosaisk t.).

**Teo'kritos,** gr. skald fr. Syrakusa, i 3:e årh. f. K. Skr. bukoliska dikter, hymner, elegier m. m.

**teologī,** gr., gudalära; smnfattningen af den kristna kyrkans lära om Gud.

**teorēm,** gr., påstående, hvars riktighet fordrar bevis.

**teor|ī,** gr., undersökning af, kännedom om o. framställning af reglerna f. en vetenskap, is. i motsats till praktik. **-ētiker,** person, s. undersöker grunderna för, men ej praktiskt utöfvar en vetenskap. **-etisk,** vetenskaplig.

**teo|sōf,** gr., mystiker, svärmare. **-sofī,** kunskap om Gud gm inbillad öfvernaturlig uppenbarelse.

**teosofiska samfundet,** hvars lära påstås vara sammanfattn. af österländska teorier i filosofi, sedelära m. m., stift. i New York 1875 af fru Blavatsky (se d. o.) o. H. S. Olcott; en gren i Stockholm fr. 1889.

**Teplitz,** st. i n. Böhmen, 24,420 inv. Ber. bad.

**Tēra,** *g. geogr.,* se Santorin.

**Tēramo,** landsk, i mel. Ital., 2,765 kv.km, 320,376 inv. Hst. T., 8,700 inv.

**terapī,** gr., läkares förfaringssätt f. att bota en sjukdom, om hvars väsen, orsaker o. d. han förut förskaffat sig kännedom.

**Terceira** (-sēira), en af Azorerna, 421 kv.km., 48,920 inv.

**Terek,** flod i Kaukasien, utf. i Kaspiska haf., 616 km. l.

**Teren'tius,** Publius, kallad Afer, rom. lustspelsförf., f. omkr. 185 f. K. i Kartago, d. 159 f. K. Skr. 6 komedier.

**Teresia** Amalia Karol:a Jos:a Ant:a, prins:a af Sachsen-Altenb., f. 27/12 1836, förmäld 64 m. Nik. August, hert. af Dalarna, änkehert:a 73.

**Terglou,** topp på Alperna, n. om Triest, 2,865 m. h.

**Terlizz'i,** st. i s.-ö. Ital., m. omr. 23,233 inv.

**ter'mer,** gr., varma källor; *rom. fornk.,* varmbadhus.

**termīn,** lat., gräns; bestämd tid.

**Term'ini,** st. på n. kusten af Sicilien v. T.-fl., m. omr. 18,650 inv.

**terminism',** se determinism.

**ter mini tech'nici,** lat., tekniska konstuttryck.

**terminologī,** lat.-gr., smnfattn. af alla för en konst l. vetenskap egendomliga uttryck.

**terminsaffär,** kallas affär, då varan skall levereras på bestämd tid; börsspekulation på vara, s. ej finnes i verkligheten o. i hkn vinsten beror på varans stigande l. fallande.

**termīten,** *Termes* L., t. steklarnas ordn. hör insektsläkte, hkt liks. myrorna lefver i samhällen und. en drottning och består dels af obevingade soldater l. arbetare, dels af bevingade hannar o. honor. Bekant för sina stora af lera o. sand formade, sockertoppslika boningar. *T. fatalis* F., i Ind. o. Afrika, och *T. destructor,* S.-Amer. o. Antillerna.

**termo|elektricitēt,** gm värme framkallad elektricitet. Smnlödes t.

ex. en antimon- och vismutstaf till en ring o. ena lödstället uppvärmes, uppkommer en i bestämd riktning gående elektr. ström, o. en af flere sdna element smsatt ring (termoelektrisk stapel) är i förening m. en galvanometer det känsligaste medlet f. uppmätande af små värmeverkningar. **-grāf,** gr., självregistrerande termometer. **-kemī,** den del af kemien, s. handlar om värmeutvecklingen vid kem. reaktioner (ex. föreningar o. d.). **-mēter,** gr.,

instrument f. bestämmande af värmegraden, består af ett fint, till kula l. dylikt vid ena änden utblåst glasrör, fylldt m. kvicksilfver l. alkohol o. sed. lufttätt tillsmält. Celsius' t. betecknar fryspunkt, m. 0° och kokpkt m. 100°, Réaumurs m. resp. 0° o. 80°, Fahrenheits m. resp. 32° o. 212°. Maximi- o. minimi-t. består af två horisontella rör, det ena fylldt m. kvicksilfver, det andra med alkohol, m. små stafvar af stål i den förra o. glas i den senare, s. stanna på högsta och lägsta värmegraden. Bréguets metall.-t. består af tre olika, spiralvridna smnlödda metallremsor m. olika utvidgningsförmåga.

**Termonde** (-månd'), se Dendermonde.

**Termo'pylai,** lat. Thermo'pylæ, *g. geogr.,* bergpass mel. Hellas o. Tessalien. Slag 480 o. 191 f. K.

**Ter'ni,** st. i mel. It., 30,641 inv.

**Ter'pandros** (lat. Terpander), gr. lyriker fr. Lesbos i 7:e årh. f. K. Grundläggaren af den gr. tonkonsten.

**terpentīn,** ett slags balsam, s. erhålles gm inskärningar i fl. barrträds stammar, lämnar vid destill. t.-olja o. kolofonium. Anv. dessutom äfv. t. sigill-lack, fernissor, kitt m. m. **-olja,** färglös vätska, erhålles gm destillation af t.; egendoml. lukt o. brännande smak, lösl. i alkohol o. ättiksyra, men löser själf svafvel, kautschuk, hartser m. m. Eg. v. $0,_{88}$; kokpkt 152/160°. Anv. t. målarfärg, fernissor, i med. m. m. **-trädet,** se Pistacia.

**Terpsikōre,** *gr. myt.,* en af de 9 muserna, danskonstens gudinna.

**terra,** lat., jord; t. firma, fastland, fast mark; t. incog'nita, obekant land; område, på hkt man ej är hemmastadd.

**terracott'a,** it., föremål af bränd lera, is. från forntiden. Särdeles berömda de från Tanagra.

**Terranōva,** st. på s. Sicilien vid Medelhaf., 22,114 inv.

**terrārium,** lat., växthusformadt glaskärl t. förvaring i rum af växter, amfibier, insekter o. d.

**terrass',** trappform. upphöjn. i trädgård, på tak o. d.

**terrier,** eng., »jordhund», namn på råtthund.

**territōri|āl,** lat., beträffande ett **-um,** distrikt, område; i N.-Amer. blifvande unionsstat.

**terrorism',** lat., skräckvälde, is. jakobinernas i Frankr.

**terräng',** fr., land, mark; delas i militär. hänseende i öppen, fri och kuperad t.

**ters,** lat., *tonk.,* 3:e tonen i en tonskala.

**terserōl,** it., fickpistol.

**Tersērus,** Joh. Elai, teol., f. 1605, 58 bisk. i Åbo, afsatt 64, 65 kyrkoh. i Sthm, 71 bisk. i Linköp., d. 78. Förf.

**tersett',** it.,trestämmigt sångstycke.

**tersīner,** it., 3-rad. af 5- l. 6-fotade jamber best. strofer; rimformel aba, bcb, cdc o. s. v.

**Tersmēden,** Per Reinh., polit., publ., f. 1805, fr. 53 lång tid medarb. i Aftonbladet, d. 80.

**tertia** (-tsia), lat., den tredje; 3:e klassen i en skola; *hand.,* näst sämsta slaget af bräder; *boktr.,* ett slags boktryckarstil mel. mittel o. text.

**tertiān,** lärjunge i skolans 3:e klass; mixtenstämma i orgel.

**tertiärformationen,** *geol.,* den 3:e stora geol. formationen, indelas i eocēn l. undre, miocēn l. mellersta o. pliocēn l. öfre tertiärformat. Utgöres af sandsten,

skifferleror, märgel, kalksten, brunkolsflötser m. m.; stor rikedom på organ. lämningar. Under denna period lefde

de stora däggdjuren, mastodonten m. fl., hvilka kunna anses som urtyperna till nu lefvande släkten. Af eruptionsbergarter märkas basalt, fonolit och trakyt.

**Tertulliānus,** Quint. Sept. Flor., kyrkofader, först retor, 185 kristen o. ifrig försvarare af kyrkoläran, d. omkr. 230.

**tes,** gr., sats, som skall bevisas; tvisteämne.

**Te'seus** (-sevs), *gr. myt.,* son t. Aigeus, kon. i Athen, utförde underbara, Herakles' liknande dåd.

**te'sis,** gr., i poesien sänkning, obetonad del af en versfot. Mots. arsis.

**teslaströmmar,** af den kroat. elektrikern Nikol. Tesla (f. 1856) framkallade strömmar med höga spänningar o. svängningstal.

**tesmotāt,** gr., se arkont.

**Tes'pis,** myt. athen. dram. i 6:e årh. f. K. **-kärra,** uttryck för vandrande skådesp.-sällskap (af Horatius).

**Tessālien,** *g. geogr.,* landsk, n. om Grekld vid Egeiska haf.; nu 4 grekiska nomarkier.

**Tessaloni'ke,** *g. geogr.,* st. i Makedonien; nu Saloniki.

**Tessīn,** it. Ticino, 1) bifl. t. v. till Po, uppr. på S:t Gotthard, går gm Lago maggiore, utf. nära Pavia, 256 km.; 2) kanton i s. Schweiz, 2,818 kv.km., 130,800 inv. Huf.-rel. katol. Hst. Bellinzona.

**Tessīn,** 1) Nikod. d. y., gref., statsm., arkit., f. 1654, 81 slottsarkit. eft. fad. Nikodem. d. ä. (d. 1681), 97 öfverintend., 12 kgl. råd, riksr., d. 28, Sthms slottsbyggn. m. m. — Hans son 2) Karl Gust., gref., statsm., f. 1695, 28 faderns eftertr. ss. öfverintendent, 41 riksr., 47/52 kanslipres., 61 afsked från alla befattn., d. 70. En af hattpartiets led. Skr.: *Bref till en ung prins* m. m.

**testament|e,** lat., egentl. förbund; indeln. af bibeln; förordnande om död persons kvarlåtenskap. **-ārie,** testamentstagare. **-ārisk,** beträff. l. i följd af t. **-testātor,** testamentsgifvare.

**testimōnium,** lat., vittnesbörd, intyg; t. paupertātis, fattigdomsbevis.

**tête** (tat), fr., hufvud; spets; t.-à-t., mel. 4 ögon; jfr. tät.

**Tetis,** *gr. myt.,* dotter till Nereus, gemål till Peleus, mor till Akilleus.

**tetraēder,** gr., *mat.,* regelb. solid figur, innesluten af 4 liksidiga trianglar.

**tetragōn,** gr., *mat.,* fyrhörning.

**tetrāmeter,** gr., 4-fotad vers.

**Tetrapolitāna** (Confessio), de 4 städernas, Strassburgs, Konstanz', Memmingens o. Lindaus, trosbekännelse af år 1530.

**Tētuan,** st. i Marokko, nära Medelhaf., 25,000 inv.

**Teusīn,** by v. Narva; fred 18/5 1595.

**Teutoburgerwald,** skogbevuxen bergås i Westfalen, mel. Weser o. Ems, 110 km. l. till 450 m. h. Slag 9 e. K.

**teutōner,** german. folkstam, 102 f. K. t. största del. tillintetgjord af romarne.

**Tev'fik Pascha,** kediv af Egypt., f. 1852, efterträdde 79 sin afsatte fader Ismail, d. 92.

**Texas** (te'schas, förk. Tex.), n.-amer. unionsstat v. Mex. vik., 688,343 kv.km., öfver 3 mill. inv. Berg: Rocky mountains, Ozark. Fl.: Rio grande, Colorado, Brazos, Sabine, Red river. Huf.-när.: jordbr., boskapssköts. Hst.:

Austin. Unionsstat 1845.

**text,** lat., egentl. väfnad; sångord, is. t. operamus.; bibelställe, hvaröf. det predikas; en boks egentl. inneh. gentemot anmärkn.

**textilindustrī,** lat., kollektivnamn f. spinn-, väfnads-, sticknings- o. virkningsalster.

**textūr,** lat., smnfogning, väfnad; förening.

**Tezel,** egentl. Diezel, berykt. aflatskrämare, dominikanmunk, d. i Leipzig 1519.

**Thackeray** (*th*äk'öre), Will. Makepeace, berömd eng. rom.-förf. o. humor., f. 1811 Kalkutta, d. 63 Kensington. Skr.: *Vanity fair, Henry Esmond, The Virginians, Arthur Pendennis, The Newcomes* m. m.

**tha'latta,** gr., haf.

**Thalén,** Tob. Rob., fys., f. 1827, 74/96 prof. i Upps., d. 05. Förf.

**thaler,** ty. silfvermynt, urspr. sed. början af 1500-talet joachimsthaler, slutl.= 30 silbergrosch. = $16,_{666}$ gram fint silfver = $2,_{67}$ kronor.

**Tham,** se Tamm.

**Thames** (tams), se Themsen.

**than,** eng., skotsk stamhöfding.

**Théel** (-tēl), Hjalm. Joh., zool., f. 1848, 92 prof. o. intendent vid riksmuseum i Sthm. Förf.

**Thegerström,** 1) Karl Ferd., skådesp., f. 1826 Sthm, d. 10 Täby, 71/98 premiäraktör vid Dram. teat. Framstående karaktärsskådesp. — 2) Robert (Bob), mål., f. 57 London, porträtt o. landsk. Idkar äfven musik o. har från trycket utg. sånger och violinstycken.

**Theiner,** 1) Augustin, ty. teol. o. kyrkohist., f. 1803 Breslau, d. 74. Skref jämte brodern 2) Joh. Ant., 1799/60, först emot kat. kyrkan, men öfvergick sed. till ultramontanerna.

**Themsen,** eng. Thames, Englands största flod, utf. v. Sheerness i Nordsj., 348 km., omr. 12,554 kv.km.

**Theodōsius,** 1) T. I, d. st., rom. kejs., f. 345 Cauca (Span.), med.-reg. 79, ensam härsk. 94, d. 95 Milano. Lämnade riket deladt mel. sönerna Arcadius o. Honorius. — Hans sonson 2) T. II, östrom. kejs. (408/50), föranstalt. d. theodosian. lagsaml.

**Theorell,** 1) Sven Lor., jur., polit., f. 1784, 48/57 just.-ombudsm., d. 61. Förf. — Hans bror 2) Joh. Pet., publ. f. 1791, utg. 20, 22 »Stockholms-courier», 23/32 »Dagl. Alleh.», till 43 medarbet. däri, äfv. medarb. i Aftonbl., d. 61. Utg. hist. skr. — Den förstes son 3) Axel Gabr., mat., f. 1834, d. 75 ss. docent i Upps. Uppf. själfregistrer. meteorograf, vindmätare m. m. Förf.

**Theresiōpol** (Maria Theresienstadt), st. i v. Ungarn, 72,737 inv.

**thermidōr,** fr., »värmemånad», 11:e mån. i fr. revolut.tidräkn., l9/7—18/8.

**Thermo'pylæ,** se Termopylai.

**Thiers** (tjär), fr. st. i dep. Puy de Dôme, 17,000 inv.

**Thiers** (~), Louis Ad., fr. statsman o. hist., f. 1797 Marseille, 20 journal., 30 deput., 32 inr.-min., 36 o. 40 min.-pres., förvisad 51, 63 i spetsen för oppos., 71 fr. republikens pres., störtad 73, d. 77 St. Germain. Skr.: *Hist de la révol. franç., Hist. du Cons. et de l'Empire* (öfvers. på sv.) m. m.

**Thionville** (-ångvill'), ty. Diedenhofen, bef. st. i ty. Lothringen vid Mosel, 10,062 inv. Kapitulation 24/11 1870.

**Thomander,** Joh. Henr., teol., vältalare, f. 1798, 33 prof. i Lund 50 domprost i Göteb., 56 bisk. i Lund, d. 65. Ledarn, af sv. akad. Skr. *Predikningar* m. m. Skr. 1877.

**Thomas** (tåmā), Ambroise, fr. komp., f. 1811 Metz, d. 96. Komp. *Mignon, Hamlet, En sommarnattsdröm* m. m.

**Thomas,** Will. Widgery, am. polit. o. förf. f. 1839, Portland, N.-Amer., am. minister i Sthm und. åtskilliga perioder fr. 83, mycket intresserad af sv. förh. o. utg. *Sweden and the Swedes* samt en öfvers. af V. Rydbergs »Den siste athenaren» m. m.

**Thomas** af Aquīno, it. skolastiker, f. 1224, d. 74. Kanoniser. 1323. Medeltidens förnämste skolastiker, kallad *Doctor universalis* l. *angclicus.*

**Thomas** a Kempis, egentl. Hammerken, mystiker, f. 1380 Kempen, d. 71 vid Zwolle; ber. för sin bok *Om Kristi efterföljelse.*

**Thomāsius,** Krist., ty. rättslärd, f. 1655, 94 prof. i Halle, d. där 28. Skref mot toryren och häxeriprocesserna.

**Thomas, Sankt,** se Sankt T.

**Thomasson,** Per, folkskald, novellist, f. 1818, d. 83. Skr. en mängd berättelser m. m.

**Thomson,** James, eng. skald, f. 1700 Skottld, d. 48 Kew. Skr. den beskrifvande dikten *The seasons,* eng. folksången. *Rule Britannia* m. m.

**Thomson,** Carl Gustaf, entomolog, f. 1824, d. i Lund ss. Sveriges siste akademiadjunkt 99. Skr.: *Opuscula entomologica* (69/97, 22 bd) m. m.

**thorā,** hebr., lära, lag; Mose 5 böcker.

**Thorell,** Tord Tamerl. Teod., zool., f. 1830, 59/77 adjunkt i Upps., 78 tit. prof., d. 01. Skr.: *On european spiders* m. m. Bearb. Milne Edwards' *Zoologiens grunder.* — Jfr Torell.

**Thoresen,** Anna Magdalene, f. Kragh 1819 Jylland, nor. förf.a, d. 03 Köpenh. Skr.: *Digte af en dame,* rom. *Signes historie* (öfvers. på sv.) m. m.

**Thorild** (förut Thorén), Tom., vitterhetsidk., filos., f. 1759, reste 90 t. Engld, fängslad 92, 93 dömd t. landsflykt, 95 prof. i Greifswald, d. där 08. Skr.: *Passionerna, Kritik öfver kritiker* m. m. Saml. skr. 19/35, 4 bd; 73/81, 2 bd.

**Thorn,** befäst st. i W.-Preussen v. Weichsel, 31,928 inv.

**Thorvaldsen,** Alb. Bertel, ber. dan. bildh., f. 1770, d. 44 Köpenh., återinförde antikens plastik i den moderna bildh.-konsten. Hans museum där.

**Thucy'dides,** se Tukydides.

**thuja,** *bot.,* i Amerika o. Sibirien inhemskt busk- o. trädsläkte. Prydnadsväxt.

**Thumann,** Paul, ty. mål., f. 1834, sed. 75 prof. i Berlin, d. 08.

**Thunberg,** Karl Pet., naturforsk., f. 1743, vidsträckta resor, 84 prof. i Upps., d. 28. Skr.: *Flora japonica, Flora capensis* m. m. Linnés lärj.

**Thunsjön,** sjö i kanton. Bern, gmflytes af Aar.

**Thurgau,** kanton i Schweiz, v. Rhen o. Bodensj., 1,005 kv.km., 113,221 inv., mest protestanter. Huf.-ort: Frauenfeld.

**Thüringen,** landsträcka mel. Saale, Werra, Harz och Thüringerwald, deladt i flera mindre stater, hufvudsakl. evangeliska.

**Thüringerwald,** bergsträcka i mel. Tyskland, mel. Saale o. Werra, 112 km. l., 12/38 km. b. Toppar: Schneekopf, 978 m., Beerberg, 984 m.

**Thurn,** Heinr. Mattias v., böhm. o. sv. grefve, f. 1567, ledde 18 böhm. upproret, sed. i Gust. II Adolfs tjänst, d. 40.

**Thurn und Taxis,** adelsfamilj, härstammande från fam. della Torre, s. 1237/1311 reg. i Milano, sed. 1460 förtjänt om ty. postväsendet, hkt den t. 1803 (i ngra stater t. 1867) innehade som monopol.

**Thyrén,** Joh. Karl Vilh., jurist, f. 1861 Lund, 83 fil. dr, 96 prof i Lund, 08 ledam. af 2:a kammaren, erhöll 09 uppdrag att utarb. princip, för en strafflagsreform. Förf.

**Tiaki,** se Itaka.

**Tianschān,** bergsträcka i Central-Asien, mel. Turkistan o. Mongoliet; högsta toppen Tengrikan, 6,500/7,300 m. h.

**tiāra,** gr., påfvens tredubbla krona, symbol af hans herravälde öf. själarna på jorden, i skärselden och i himmelen.

**Tibērias,** *g. geogr.,* st. i Galiléen v. T.-sjön (Genesaret).

**Tibērius,** Claudius Nero, rom. kejs., f. 42 f. K., 05/11 i German, o. Retien, efterträdde 14 e. K. sin adoptivfar Augustus, sedermera vansinnig, lämnade reg. åt Sejanus, lefde sed. 37 i utsväfning. på Capri, mördad s. å.

**Tībern,** fl. i mel. It., uppr. på Apenn., utf. i Tyrrhen. haf., 370 km., omr. 15,858 kv.km.

**Tibet,** kin. land mel. Himalaja o. Kuenlun, omkr. 2 mill. kv.km. o. öfver 2 mill. inv.; jordens största högland; torrt klimat, kalla, snöfattiga vintrar o. varma, regnlösa somrar; rik fauna. Hst.: Lhasa.

**tibet,** fin väfnad af kamull.

**Tibull'us,** Albius, rom. eleg. förf., f. omkr. 43 f. K. Rom, d. där omkr. 20 e. K.

**tic douloureux** (-dulurö), fr., se ansiktssmärta; t. convulsif (-kångvylsif'), kramp i ansiktsmusklerna.

**Tichatschek,** Jos. Alois, böhm. operasång., f. 1807, sed. 38 vid hofteat. i Dresden, d. 86. Hjältetenor.

**Tichnor,** Geo., n.-amer. lit.-hist., f. 1791 Boston, d. 71 ss. prof. i Cambridge (Amer.). Skr.: *Hist. of span. litt.* m. m.

**Ticino** (titschī-), se Tessin.

**Tidaholm,** stad i Skarab. l. vid Tidan; omkr. 5,000 inv. (10). Stadspriv. fr. 1/1 10.

**Tidan,** flod i Västergötl., uppr. på smål. högland., utf. vid Mariestad i Vänern.

**Tidemand,** Adolf, nor. genremål., f. 1814 Mandal, d. 76 Kristiania.

**Tiden,** 1) 47/51 af V. F. Palmblad utg. konserv. morgontidn. — 2) Af K. P. Arnoldson o. sed. af Hj. Branting 84/86 utg. aftontidn.

**tidlösa,** *Colchicum autumnale* L., *Colchicaceæ,* vild i s. och mel. Europa; hos oss i trädgårdar. Giftig.

**tidräkning,** se kalender.

**tidrör,** t. granatkartescher begagn. antändningsrör, som kunna ställas (temperas) för viss bränningstid.

**tidsekvation,** den tid, s. skall läggas till l. dragas från ett ställes medeltid f. alt få dess verkliga soltid.

**Tieck,** 1) Joh. Ludw., ty. förf., f. 1773 Berlin, d. där 53. Hufvudm. f. nyromantiken. Skr. dramer, satirer, roman.,

förträffl. sagor m. m. — Hans bror 2) Friedr., bildh., f. 1776 Berlin, d. där 51.

**Tien-tsin,** kin. hamnst. v. Peiho, Pekings hamn, 800,000 inv.

**Tietjens,** Thérèse, ty. operasångerska, f. 1831 Hamburg, d. 77 London; äfv. bek. för sin välgörenhet.

**Tiflis,** ry. guvern. i Kaukasus, 44,607 kv.km., 1,051,032 inv. Hst. T. vid Kur, 160,645 inv. Fästn., 2 ärkeb., bad, muséer.

**tigern,** se kungs-t;

**tigerormen,** *Python,* giftfritt ormsläkte i s. Asien och på Sunda-öarna. *P. tigris* blir ända till 8 m. l.: ofta i menagerier.

**Tigerstedt,** 1) Karl Konstant., fin. hist., f. 1822, 80 tit.-prof. Skr.: *Handl. rör. Finlands hist.,* m. m. — Hans son 2) Robert, fysiol., f. 1853, 86 prof. vid Karol. instit., fr. 1900 prof. i Hälsingfors. Skr.: *Studien über mechan. Nervenreizung, Blodomloppets fysiologi* m. m.

**tiggarmunkar,** urspr. franciskaner o. dominikaner, sedermera äfv. karmeliter o. augustiner m. fl.

**Tiglatpileser,** se Teglattfalasar.

**Tigrānes,** namn på flere af Armeniens forna kgr; mest bekant är T. II, den store, f. 121, d. 36 f. K.

**Tigris,** fl. i främre Asien, uppr. på Taurus, bildar m. Eufrat utloppet Schat-el-Arab i Pers. viken, 1,870 km. l., omr. 358,000 kv.km.

**Tilburg,** holl. st. i N.-Brabant, med omkr. 45,625 inv.

**tiles** (tajls), eng., tegelplattor till beläggning af golfytor.

**Tilly,** Jean Tserclaes de, fälth., f. 1559 på slottet T. i Belgien, 10 bai. fältmarsk., 19 anför. f. ligans här, 30 kejserl. generalissimus, stormade 31 Magdeburg, s. å. slagen vid Breitenfeld, 32 sårad v. Lech, s. å. d. i Ingolstadt.

**Tilsit,** st. i Ostpreuss. v. Memel, 37,110 inv. Betyd. handel. Fred 7—9/7 1807.

**timbre** (tängbr), fr., klocka utan kläpp; röstens klangfärg; stämpel.

**Timbuk'tu,** st. i n.v. Afrika, nära Niger, omkr. 20,000 inv. Viktig handelsplats.

**time is money** (tajm iss mönn'i), eng., tid är pengar (värd).

**Times** (tajms), The, »tiderna», Englands förnämsta tidn., grund. 1785 af John Walter.

**timīd,** fr., skygg, rädd, försagd. **-itēt,** rädsla, skygghet etc.

**timjan,** *Thymus* L., *Labiatæ.* Back-t., *T. serpyllum* L., allm., o. trädgårds-t., *P. vulgaris* L., inhemsk i södra Europa, köks- och kryddväxter, läkemedel.

**Timōleon,** korint. fältherre, f. omkr. 411 f. K., dödade 66 sin efter envälde sträfv. bror Timofanes, fördref 43 Dionysios d. y. från Syrakusa, slog 40 kartagerna, d. 37.

**Timor,** den största af de små Sundaöarna, 34,907 kv.km., omkring 500,000 inv. Norra del. portugisisk, hst. Dilli; södra holländsk, hst. Kupang.

**tim'pano,** it., *tonk.,* puka.

**Timur,** kallad T. lenk (den lame), däraf Tamerlan, mongol, eröfr., f. 1335, eröfrade Samarkand, mel. o. v. Asien, slog Bajasid I 1402 vid Angora, d. 05.

**Timurtasch,** lustslott vid Adrianopel; Karl XII:s vistelseort efter kalabaliken i Bender.

**Tingsten,** Lars Herm., milit., polit., f. i Jönk. län 1857, chef för krigshögskol. 02, statsråd 05/07; gen.-maj. 06, kommendant i Boden.

**tinktūr,** lat., flytande, vanl. i sprithalt. lösning innehållet läkemedel.

**Tintorett'o,** egentl. Giacomo Robusti, it. hist.-mål., f. 1512 Venezia, d. där 94. Tizianos lärjunge.

**Tiohärad,** lagsaga, s. bildades på 1100-talet o. bestod af Värend, Njudgungen o. Finveden i Småland.

**tionde,** se grundskatter.

**Tipperary** (-ärr'i), grefsk. i s. Irland, 4,297 kv.km., 159,754 inv. Hst. Clonmel.

**Tippo Saib,** sultan af Maissur, f. 1751, efterträdde 82 sin far Haider Ali, sökte fördrifva engelsm., stupade 99 vid deras stormning af Seringapatam.

**tirād,** fr., stycke ur teaterpjäs, bok o. dyl.; vidlyftig strof; ordsvall.

**tiraljör,** fr., skarpskytt.

**Tirén,** Johan, genre- o. landsk.-målare, f. 1853, 00 led. af Konstakad. Motiv fr. Jämtland, m. m.

**Tirso de Molina,** pseud. för G. Telloz.

**Tisbe,** se Pyramus o. T.

**Tischbein,** Joh. Heinr. d. ä., ty. mål., f. 1722, d. 89 Kassel.

**Tischendorf,** Lobegott Fried. Konst., ty. bibelkritiker, f. 1815, 45 prof. i Leipzig, d. där 74. Vidsträckta resor.

**tisdag,** veckans 3:e dag, ben. efter Ty (se d. o.).

**Tisifōne,** *gr. myt.,* en af erinnyerna.

**Tisnaren,** insjö mel. Östergötl. o. Södermanl. omkr. 40 kv.km.

**tistelorden** (Andreasorden), skotsk ord., stift. 1087 af Jak. I, förnyad 1703; 1 klass.

**Tisza v. Boroschenö,** Koloman, ung. statsm., f. 1830, sedan 75 ung. min.-pres. o. inr.-min., d. 02 Budapest.

**titān,** *kem.,* Ti = 50; 1789 uppt. metall. elem., förekommer alltid i fören. med syre; ännu ej framställdt kompakt. **-järnmalm,** svart l. brunt min. af titanoxid, järnoxidul och järnoxid; i Dauphiné, Gastein, Norge, Cornwall.

**titānerna,** *gr. myt.,* söner af Uranos o. Gaia; reste sig mot gudarna o. störtades därför i Tartaros.

**Titānia,** älfdrottning, Oberons gemål.

**tit|el,** lat., påskrift, öfverskrift; ämbets- o. hedersbenämning; inskrift på en bok; rättsgrund, förevändning; smnfattn. af en persons värdighetsnamn. **-ulera,** kalla (ngn) med en viss titel. **-ulär,** till titeln, blott till namnet.

**Titicāca,** sjö på gränsen mel. Peru o. Bolivia, 3,824 m. öfv. haf., 8,331 kv.km., t. 210 m. djup.

**Ti'tus,** 1) T., aposteln Paulus' lärjunge o. medhjälpare. — 2) T. Flavius Vespasianus, rom. kejs.,

son af Vespasian., f. 41 e. K., förstörde Jerusalem 70, kejs. 79, d. 81; regerade mildt.

**Tītyos,** *gr. myt.,* jätte, af Zeus störtad i Tartaros, där två gamar hacka på hans ständigt åter tillväxande lefver.

**Tiundaland,** ett af de 3 gamla folklanden i Uppland.

**Tiveden,** skogbevuxen bergsträckn. mel. Västergötland o. Närike.

**tīvoli,** it., förlustelseställe, vanl. fören. m. trädgårdsanläggn., djurpark o. s. v.

**Tiziāno Vecell'i,** ber. it. mål., f. 1477 Pieve di Cadore, lefde mest i Venezia, d. där 76. Talrika kyrko- o. helgonbilder, porträtt m. m.

**Tjolöholm,** gods i Hall. med storartadt corps-de-logis o. stuteri.

**tjufbill,** *Plinus, Coleop'era. P. fur,* tjufbagge, bokborrbill, 3/6 mm. l. insekt, rostbrun med 4 hvita hårfläckar på täckvingarna, lefver i gammalt trä, böcker, naturaliesaml. o. d., s. larverna förstöra.

**tjurfäktning,** strid mel. mskor o. tjurar på en arena till allmänhetens förlustelse, ännu spanjorernas älsklings nöje. Tjurfäktarne (toreros), s. delas i picadores o. banderilleros, reta tjuren, tills hufvudkämpen (espada) sticker svärdet i bringan på densma; nådestöten erhåller djuret af matadoren.

**Tjurkö,** ö i Östersjön, nära Karlskrona; stenbrott.

**tjära,** produkt vid torr destill. af trä, torf, brun- o. stenkol. Stenkols-t., s. är ett mycket viktigt ämne, erhålles i stor skala ss. biprodukt vid lysgasberedn. o. anv. ss. tätningsmedel, till framställn. af anilinfärger o. oljor, till impregnering af trä m. m.

**Tjörn,** ö i Kattegatt, tillh. Göteb. o. Boh. l., omkr. 140 kv.km., 10,000 inv.; bildar T:s härad.

**toalett',** fr., nattduksbord med tillbehör; prydnadssaker; klädsel (is. fruntimmers).

**toast** (tåst), eng., välgångsskål; rostad brödskifva.

**tobak,** *Nicotiana* L., *Solanaceæ,* ettårig, storbladig, i trop. Amer. inhemsk växt, hvaraf många arter odlas. Bladen anv. till rök- o. tugg-t., cigarrer o. snus. T.-rökn. hade v. Amerikas upptäckande redan länge varit i bruk där, is. till skydd mot moskitos. 1558 kom t. till Europa o. användes först till snus o. ss. läkemed., o. Jean Nicot, efter hkn den fick namnet, förde den till Frankrike. Efter tyska krigen på 1600-talet kom t. Sverige. Den narkotiska verkan frambringas gm flyktig olja och nikotin. Världsproduktionen af råvaran 900,000 ton pr år. Största förbrukn. N.-Amer. ($3,_1$ kg. på person), minsta i England ($0,_5$). Årliga tillverkn.-värdet vid svenska tobaksfabrikerna (10) omkr. 20 mill. kr.; importen $4,_5$ mill. kg. till ett värde af 8 mill. kr.

**Tobolsk',** ry. guvern. i v. Sibirien, 397,692 kv.km,, 1,433,043 inv. Hst. T. vid Tobol o. Irtyschi, 21,401 inv.

**Tocantins,** fl. i Brasil., upptar den större Araguaya o. utf. i en af Amazonflodens mynn.; 2,640 km. l., omr. 979,000 kv.km.

**tōga,** fornrom. öfverrock af hvitt ylletyg i ett enda stycke. T. prætex'ta, med purpurbräm, bars af högre ämbetsmän o. af friborna gossar till deras 17:e år. T. virīlis, enfärgad t., bars af friborna ynglingar, sedan de fyllt 17 år.

**Togo,** Heiha-chiro, gref., jap. general, f. 1847, öfverbef. för flottan i ry.-jap. kriget 04/05, tillintetgjorde eng. flottan vid Port Arthur, 07 grefve.

**toise** (tåās), fr. längdmått, förr = $1,_{949}$ m.; nu = 2 m.

**Toi'vola,** ort nära Kuopio; slag 1808.

**Tokaj,** st. i Ungarn vid Teis, 5,110 inv. Vinodl.

**Tokio,** förut Jedo, hst. i Japan, på ostkust, af Nippon, 2,063,828 inv. (06). Univ., hand., industri; slott.

**tolag,** platty., vid 1856/58 års riksd. afskaff. afgift i sv. stapelstäder för

inkomm. o. utgående varor, ersatt gm viss procent af tullinkomsterna.

**Toldy,** Frz, ung. lit.-hist, f. 1805, d. 75 ss. prof. i Budapest. Arb. i ung. lit.

**Tolēdo,** sp. prov., 15,334 kv.km., 376,814 inv. Hst. T. vid Tajo, 23,317 inv. Univ., ärkeb.

**Tolentīno,** it. st. v. Chienti, 12,872 inv. Fred 19/2 1797. Slag 2—3/5 1815.

**toler|ans',** lat., fördragsamhet, is. religiös (mots. intolerans). **-ant',** fördragsam. **-era,** fördraga, öfverse med.

**Tolīma,** stat i Colombia vid öfre Magdalenafl., 20,050 kv.km., 200,000 inv. Hst. Purificacion.

**Toll,** Joh. Kristof., gref., militär, statsm., f. 1743, 92 gen.-löjtn. o. pres. i krigskoll., 93 dömd för delaktigh. i Armfelts smnsvärjn., 01 gen.-guv. i Skåne, 02 gen., 07 fältmarsk., d. 17.

**Tollstādius,** Erik, predikant, f. 1693, d. 59 ss. kyrkoherde i Sthm. Skr. predikningar m. m.

**Tolna,** ung. komit. vid Donau, 3,546 kv.km., 253,182 inv. Hst. T.

**Tolstoi** (-oj'), 1) Alex., ry. gref. o. skald, f. 1818 Petersburg, d. 75 där ss. kejserl. hofjägmäst. Skr. oper., rom. m. m. — 2) Lev Nikolajevitsch, ry. gref. o. förf., f. 1828 Tula, 51/55 officer. Skr.: *Krig o. fred* m. m. Saml. arb. (80), 10 bd, *Anna Karenina, Kreutzersonalen, Uppståndelsen,* religiösa, socialpolitiska o. a. arbeten.

**tolteker,** Mexicos äldsta kulturfolk, från 5:e/11:e årh.

**tōlubalsam,** en gulhvit l. rödbrun, i alkohol lösl., aromat. luktande balsam, s. erhålles af den till *Papilionaceæ* hör., i S.-Amer. väx. *Myroxylon toluiferum.* Anv. till rökmedel m. m.

**tom** (tåm), gr., afd., del af ett lit. arb.

**tomahawk** (-håk), nordamer. indianernas stridsyxa. Begrafva t., hålla fred.

**Tomas,** bisk. i Strängnäs, d. 1443. skr. *Engelbrektsvisan* m. m.

**Tomas,** Kristi apostel, för sitt tvifvel på Kristi uppståndelse blifven till ordspråk; berättas ha pred. i Indien. Dag 21/12.

**tomater,** se Lycopersicum.

**tom'back,** ett slags röd mässing; användes is. till oäkta prydnadssaker, vissa maskindelar m. m.

**tom'bola,** it., ett slags nummerlotteri.

**Tommasēo,** Niccolò, it. patriot o. förf., f. 1802 Dalmatien, d. 74 Florens. Skr. patriotiska roman., dikter öf. Dante m. m.

**Tomsk,** ry. guvern. i Sibirien, 857,682 kv.km., 1,927,679 inv. Hst. T. vid Tom, 65,533 inv. Hand.

**ton** (tonn), eng., handelsvikt. Metrisk t. = 1,000 kg.; eng. t. = 1,016 kg. Register-t, mått på fartygs kub.-inneh. = 100 eng. kfot = $2,_{832}$ kub.m.

**tonfisksläktet,** *Thynnus* G. Cuv., till de taggfeniga fiskarnas ordn. hör. släkte. Dit höra: Vanl. tonfisken, *T. mediterraneus* Risso, 180/300 cm. l., icke sällsynt vid Bohuslän; mindre tonfisk., *T. thunnina* Cuv. & Val., ända till 89 cm., o. tropikernas bonīt, *T. pelamys* L., ända till 1 m. l.

**Tongaöarna** 1. Vänskapsöarna, ögrupp i Stilla haf., ö. om Fidschiöarna, sed. 1899 und. eng. protektorat, 1,043 kv.km., 22,600 inv. Kon. (sed. 93 Georg II) residerar i Nukualofa. Huf.-ö: Tongatabu.

**tōnica,** it., *tonk.,* grundtonen i en tonart.

**tōniska medel,** stärkande, nerv- o. muskelverksamhet befordrande medel.

**ton'kabönan,** se Dipteryx.

**Ton'kin,** norra delen af Anam vid T.-viken af Kines. hafvet, 119,200 kv.km. 7 mill. inv. 1884 fr.

**tonnage** (-äsch), fr., ett fartygs lastdryghet.

**tonneau** (-nå), fr., vikt = 1,000 kgr., spannmålsmått = 15 hl., rymdm. = $1,_{44}$ kub.-m.

**tonsūr,** lat., en katol. andligs rakade hjässa.

**tontryck,** färgtryck på papper med färgadt bottentryck.

**topās,** färglöst l. gult, rödakt., blått, grönt kristallin. min. af kiselsyr. lerjord o. aluminiumkiselfluorid; i Brasilien, Sibirien, Sachsen, Böhmen. Ädelsten.

**Topēka,** hst. i Kansas vid K.-flod., 39,149 inv.

**Topēlius,** Zakris, fin. skald, f. 1818 v. Ny-Karleby, 54 prof. i Hälsingfors, emeritus 78, d. där 98. Jämte Runeberg Finlds förnämste skald. Skr. dram., rom. *(Fältskarns ber.),* skaldestycken, sagor, reseskildr. m. m.

**topografī,** gr., ort- o. jordbeskr.

**Topsöe,** Vilh., dan. förf., tidn.-man, f. 1840, skr. reseskildr., berättelser m. m.

**Tor** (ty. Donar), *nord. myt.,* son till Odin, åskans gud, ägare t. hammaren Mjölne, s. återvänder i handen efter kastet, och bältet Megingjord, s. förstärker hans kraft; gift med Sif.

**tōrax,** gr., bröstharnesk; *anat.,* bröstkorg; *ent.,* mellankropp.

**Torben Oxe,** se Oxe.

**Tordenskjold,** Peder, norsk sjöhjälte, f. 1691, tillfogade sv. flottan stor skada 19, d. 20.

**Torekov,** municip.-samh. i Krist. l., 400 inv. (08).

**Torell,** Otto Martin, zo., geol., f. 1828, 58 o. 59 resor till Spetsbergen o. Grönland, 66 e. o. prof. i Lund, 71 chef för Sveriges geol. undersökn., d. 00. Skr.: *Bref om Island, Spetsbergens molluskfauna* m. m. Jfr Thorell.

**torf,** gulbrunt till becksvart ämne af förmultnande växt- o. djurdelar. Anv. till bränsle, till beredn. af tjära, lysoljor, brännb. gaser, ammoniak m. m.

**Torgau,** befäst st. i prov. Sachsen vid Elbe, 12,307 inv. Slag 3/11 1760.

**Torgny,** lagm. i Tiundaland, tvang 1018 Olof Skötkonung till fred med Norge.

**tories** (tårr'is), se tory o. whig.

**Torīno,** se Turin.

**tōrium,** *kem.,* Th = 233, af Berzelius 1828 uppt. metall. element; träffas end. ss. silikat.

**tornādos** (sp. *hurrican*), hvirfvelstorm i Atlanten.

**Tornberg,** Karl Joh., orientalist, numismat., f. 1807, d. 77 ss. prof. i Lund. Utg. *Ibn-el-Alhirs chrönika,* öfvers. koranen m. m.

**Torne älf,** gränsfl. mel. Sverige o. Finland. 375 km.

**Torne lappmark,** se Lappland.

**tornēring,** under medelt. ridderl. kämpaspel till fots o. till häst m. olika vapen.

**Torne träsk,** insjö i Norrb. l., utl. gm T. älf.

**Torneå,** fin. Tornio, fin. st. vid Bottniska vik. o. Torne älf, 1,575 inv. — Se Neder-, Öfver-T.

**tornister,** ty., *kr.,* ränsel (för dagens proviant); foderpåse.

**tornsvalan,** *Cypselus apus* L., hör till skärrfåglarnas ordn., är svartbrun med grönaktig glans, 18 cm. l.; allm. öfver hela Sverige; flyttfågel.

**Toron'to,** hst. i prov. Ontario (Canada) vid Ontariosj., 208,040 inv. Univ.

**torpēd|o,** torped, med explosiva ämnen fylld, under vattnet verkande kropp till förstör. af fientl. fartyg, afskjutes ant. medelt komprimerad luft ur rör (fisk-t.) l. förankras i hamnar o. antändes från land gm elektr. ledning (sjöminor). Uppf. 1805 af Fulton. Laddades förr med krut. nu m. andra explosiva ämnen., **-båt,** med torpeder försedda, snabbgående fartyg, t. förstör, af större krigsskepp. **-jagare,** till jagning af minbåtar afsedda fartyg.

**Torquay** (-kī), st. i eng. grefsk. Devonshire vid Torbay, 33,625 inv. Hafsbad.

**Torquemāda,** Tom. de, af jud. härkomst, 1483 sp. storinkvisitor, fördref 92 judarne ur Spanien, d. eft. 92. Lät bränna omkr. 9,000 personer ss. kättare.

**Torre Annunziāta,** it. st. v. Neapolit. vik., med omr. 28,143 inv.

**Torre del Grēco,** it. st. vid

Neapolit. vik. o. foten af Vesuvius, med omr. 33,299 inv.

**Torrenssjön,** saltträsk i S. Australien, 6,200 kv.km.

**Torres sund,** mel. Australien o. N. Guinea.

**Torricelli** (-tjäll'i), Evangelista, it. mat. o. fys., f. 1608, d. 47 ss. prof. i Florens. Uppf. barometern (T:ska tomrummet).

**torsdag,** veckans 5:e dag, ben. efter Tor (se d. o.),

**Torshälla,** st. i Södermanl. l. vid Eskilstunaån, 1,848 inv. (08). Fabr. Privil. 1317.

**torsionsvåg,** se vändvåg.

**torsk,** sjukdom i munslemhinnan hos små barn, förorsakas af en svamp. s. bildar hvita beläggningar. Disponerande orsak: osnygghet. Behandling: renlighet, diet, tvättning med lösning af klorsyradt kali m. m.

**torsklefvertran,** se fisklefverolja.

**torsksläktet,** *Gadus* L., till mjukfeniga fiskarnas ordn. hör. släkte. Vanliga t., *G. morrhua* L., 150 cm., allm. vid Sveriges västkust o. i Östersj. Koljan, *G. æglefinus* L., 70 cm. l., allm. i Öresund o. Kattegatt, Hvittlingen, *G. merlangus* L., 50 cm. l., allm. vid Sveriges västkust. Glystorsken, *G. minutus* L., 26 cm. l., i Kattegatt. Gråsejen, *G. virens* L., 109 cm. l., i Kattegatt, m. fl. arter.

**Torslow,** Olof Ulr., skådesp., f. 1802, d. 81. Förf.

**torso,** it., bålen af en bildst.

**Torstensson,** Lennart, grefve af Ortala, fältherre, f. 1603, 32 gen. vid artill. o. fången, utväxlad 33, 41 fältmarsk. o. guvern. öfver Pommern, vann 42 slag. vid Breitenfeld, 44 v. Jüterbogk, 45 i Böhmen, 48 gen.-guv. öfver Halld, Värmld o. Dal, d. 51.

**Torsön,** ö i ö. Vänern.

**Tortōsa,** sp. befäst st. v. Ebro, 2,452 inv. Bisk.

**tortyr,** lat., ford. brukl. framkallande, gm särsk. instrum., af smärta för att tvinga anklagade till bekännelse. Afskaffad på de flesta ställen i 18:e årh., i Sverige 1772.

**tory o. whig** (i pl. *tories* o. *whigs*), sed. 1680 namn på de båda eng. polit. partierna, urspr. godsägare o. borgare,

sederm. konservativa (tories) o. liberala (whigs).

**Torön,** ö i Östersj.

**Toscāna,** till 1859 storhertigd. i mel. Italien, nu it. landskap, deladt i 8 provinser, 22,338 kv.km., $1,_8$ mill. inv. Hst. Florens.

**totāl,** lat., hel o. hållen, fullständig. **-isātor,** vadhållningsbyrå vid hästkapplöpningar. **-sera,** smnslå, smnräkna. **-iter,** helt o. hållet, fullständigt. **-itēt,** helhet, det hela.

**Tōtilas,** östgot. kon. 541/52; stupade 52 mot Narses.

**Totleben,** Edu. Janov. v., ry. gref. o. milit., f. 1817, försvarade 54/ 55 Sevastopol, ledde 77 belägr. af Plevna, 78 öfverbefälh., 79 gen.-guv. i Odessa, 80 i Vilna, d. 84. Förf.

**Tott,** urgam. skandin. ätt. 1) Erik Axelsson, statsm., 1450 riksråd, 57 o. 66 riksförest., d. 81. — Hans bror 2) Ivar Axelsson, statsm., 1464 höfvitsm. öfver Gottland, 66 g. m. Karl VIII:s dotter Magdalena, 86 tvungen att fly till Danmark, d. s. å. — 3) Klas Axelsson, fälth., krigsöfverste i Livland, utmärkte sig vid Ileval 1570/71 o. Lode 73, 76 riksråd, 90 dömd ämbetet förlust., d. 96. — 4) Åke Henriksson, militär o. statsman, f. 1598, d. 40 ss. riksråd o. fältmarsk. Fick tillnamnet »Snöplogen».

**touche,** fr., framställningssätt; *tonk.,* anslag; *mål.,* penselföring, manér. **-era,** röra, beveka.

**Toulon** (tulång'), fr. befäst st. vid Medelh., 104,000 inv. Krigshamn, arsen., betyd. hand.

**Toulouse** (tulūs), fr. st. v. Garonne, 150,000 inv. Ärkebisk., univ., domkyrka. Slag 10/4 1814. Ford. hst. i grefsk. T., 1271 franskt.

**Tourcoing** (turkåång'), st. i n. Frankrike, 81,900 inv. Talrika fabr., handel.

**Tournai** (turnä; flaml. Doornick),

bef. belg. st. v. Schelde, 37,800 inv. Bisk.

**tourniquet** (turnikä), se turnikett.

**Tours** (tûr), fr. st. vid Loire, 68,000 inv. Domk., ärkeb. 11/9-10/12 1870 säte för fr. reg.

**tout** (tû), fr., hel och hållen, all, allt; t. à fait (tutta fä), alldeles, helt o. hållet, fullkomligt; t. à l'heure (tutta lör), genast, strax; t. beau (tuba), sakta! håll! (till hundar); t. le monde (tūlömångd'). hela världen, alla mskor; t. le reste (tulörässt'), hela återstoden.

**Tower** (tau'ör), gam. citadell i London vid Themsen, sedan statsfängelse, nu museum.

**toxikologī,** gr., läran om gifterna o. deras verkan.

**toxiner,** af bakterier bildade giftigt verkande ämnen.

**tradition,** lat., muntl. berättelse, arfsägen; antages i kat. kyrkan jämte bibeln ss. rättesnöre för tron.

**Trafalgār,** sp. bergudde vid Atlanten, s. om Cadiz. Slag 21/10 1805.

**trafīk,** it., rörelse; handel, köpenskap.

**tragant',** se dragant.

**trag|edī** (-sche-), gr., sorgespel. **-iker,** sorgspelsförf. **-isk,** beträffande t., sorglig.

**Trajānus,** Marc. Ulpius, rom. kejs., f. 53 i Spanien, efterträdde 98 s. adoptivfar Nerva, regerade mildt o. rättvist, underkufvade Dakien, d. 117 i krig mot parterna.

**trajektfartyg** (-schakt-), ångfärja; pråmart. byggda ångfartyg f. personers, järnvägstågs o. d. förande öfver vattendrag.

**trakēer,** gr., luftrör, insekters o. spindlars andningsorgan.

**Trakehnen,** by i Ostpreuss., 2,429 inv. Preussens förnämsta stuteri.

**trakeotomī,** gr., öppnande af luftstrupen t. förekommande af kväfning vid förträngning af luftstruphufvudet gm svulster, vid difteri, strypsjuka m. m.

**Trākien,** *g. geogr.,* landsk, n. om Grekland.

**traktamen'te,** lat., egentl. behandl.; bespisning, kostpenningar.

**trakt|āt,** lat., religiös flygskr.; fördrag mel. stater. **-ēra,** spela (ett instrument), förpläga, undfägna.

**trakthuggning,** skogs afverkande medelst nedhuggaing af vissa af del. l. skiften. (Mots. blädning).

**trakyt,** hvitgrå till brun l. svart, tät l. porös vulkanisk bergart af fältspat jämte andra bergarter. I Ungarn, Italien, Anderna, på Kanarieöarna o. s. v.

**Tralles,** Joh. Geo., ty. fys., f. 1763, d. 22 London. Uppf. d. efter T. ben. alkoholometern.

**trampolīn,** fr., svikt, språngbräde.

**tramways** (-wäs), eng,, spårväg.

**tran,** tjockflytande fet olja, s. framställes af hvalars, hvalrossars och andra hafsdjurs späck samt lefver. Anv. i garfverier ss. smörjn.-ämne, till lysämne, läkemedel m. m.

**tranchera** (trang-), fr., skära för (steken).

**Tranér,** Johan Vind., filolog, skald, f. 1770, 15 tit.-prof. i Uppsala, 25 kyrkoh. i Söderköping, d. 35. Mästerl. öfvers. från klassikerna, öfvers. till latin af Tegnérs Nattvardsbarnen m. m.

**Trāni,** bef. it. st. vid Adriat. hafvet, med omkr. 31,800 inv. Ärkebisk., domkyrka.

**Trankebār,** brit.-ostind. st. v. Bengal, vik., omkr. 6,000 inv. Hamn.

**trankīl,** fr., lugn. **-isera,** lugna.

**tranquillo,** it., *tonk.,* lugnt.

**träns . . .,** lat., i samnsättn.: på andra sidan om . . .

**transaktion,** lat., förhandling, förlikning.

**Transbaikālien,** ry.-sibir. område s. och ö. om Baikalsjön 613,475 kv.km., 672,037 inv. Hst. Tschita.

**trans|cendent',** lat., öfverskridande gränserna för erfarenheten. **-ept',** *byg.,* tvärskepp i kyrka. **-figuration,** omgestaltn., is. Kristi förklaring. **-formation,** ombildning. **-formera,** ombilda, omgestalta. **-fusion** af blod, insprutn. af blod från en frisk mska (ford. äfven från lamm) i en sjuk mskas ådror. Anv. v. stark blodförlust, koloxidförgiftning, anemi m. m.

**transitīv,** lat., öfvergående; *spr.,* t: t verb, ord, uttryckande verkan öfvergående fr. ett föremål till ett annat. Intransitivt verb, ord, uttryckande ett tillstånd l. ej öfvergående verkan.

**trans'ito,** it., gmförsel af varor, s., kommande från utlandet, blott forslas gm en hamn, ett land l. d.

**Transkas'pien,** ry. område i Central-Asien mel. Kaspiska haf. och Aralsjön, 554,861 kv.km. 382,487 inv. Hst. Aschabad.

**translātor,** lat., öfversättare.

**Transleithānien,** Österrike på andra sidan om fl. Leitha (räkn. från Wien), ford. ung. kronans länder.

**transläktet,** *Grus* L., till vadarnas ordn. hör. fågelsläkte. Vanl t., *G. communis* Bechstein, askgrå, 114/119 cm. l., allm.; flyttfågel. Jungfru-t., *G. virgo* L., blågrå, 82 cm. I Afrika, Indien.

**transmutationsteorien,** se descendensteorien.

**transpadānsk,** beläget på andra sidan Po (från Rom). T:a republiken, 1796 af Bonaparte grund. stat, omfattande österr. Lombardiet, 97 förenad m. Cispadanska republ. till Cisalpinska republ. (se d. o.).

**transpar|ang',** fr., målning på oljadt, utspändt, bakifrån belyst papper. **-ant',** genomskinlig.

**transpiration,** lat., hudutdunstning.

**transponēra,** lat., *tonk.,* omskrifva ett musikstycke från en tonart till en annan.

**transport',** fr., fortskaffning, befordran; i bokföring: summa, s. öfverföres från en sida till en annan. **-abel,** som kan öfverflyttas, fraktas. **-era,** öfverflytta, öfverföra; öfverlåta växel. **-ör,** fr., en i 180° indelad halfcirkel af mässing l. dyl. för mätn. o. afsättn. af vinklar.

**träns|substantiation,** lat., ämnesförvandl.; den kat. dogmen, enl. hkn brödet o. vinet i nattvard, gm konsekrationen förvandlas till Kristi lekamen o. blod. **-umēra,** lat., öfverföra, göra afskrift. Transumt', en sådan afskrift.

**Transsylvānien** = Siebenbürgen.

**Transvaal** (-vāl), sed. 1909 själfstyrande brit. koloni (förr fristat) i s.ö. Afrika, mel. Vaal- o. Limpopoflod., med Swasilandet 304,913 kv.-km., 1,440,340 inv. (boer, engelsm., kineser, kaffrer m. fl.). Hst. Pretoria.

**transversāl,** lat., *geom.,* linje, som skär ett system af andra linjer.

**Tranås,** köping i Jönköp. 1., 2,260 inv. (08). Vattenkuranstalt.

**Trāpani,** västligaste prov. på Sicilien, 2,457 kv.km., 390,301 inv. Hst. T. vid Medelhaf., 45,452 inv. Hamn, fästn.

**Trapassi,** se Metastasio.

**trapets'** l. trapezium, gr., 4-hörning med 2 motstående sidor parallella.

**Trāpezunt,** se Trebisond.

**trapp,** *geol.,* benämn. på de finkorniga l. täta varieteterna af diabas.

**trappers,** eng., n.-amer. pälsjägare.

**trappis'ter,** sträng munkorden, stiftad 1122 i fr. klostret La Trappe.

**trappsläktet,** *Otis* L., till vadarnas ordn. hörande släkte. Stora trapp., *O. tarda* L., ofvan svart, under hvit, stjärten roströd, 104/ 111 cm. Lilla trapp., *O. tetrax* L., 45 cm., o. asiat, kragtrapp., *O. maquéeni,* ofvan ljust rostbrun, under hvit, stjärten rostbrun, på halsen långa svarta och hvita fjädrar, 64 cm. l. T. förekommer i s. o. mel. Europa, v. Asien, n. Afrika.

**Trasimēniska sjön,** sjö i mel. Ital., 115 kv.km. Slag 217 f. K.; nu Lago di Perugia.

**trass,** annan benämning på pimstenstuff i vissa trakter vid Rhenflod., särskildt vid Laachersjön.

**trassent',** it., *hand.,* växelutställare.

**trassēra,** it., draga en växel (tratta) på viss person (trassāt).

**Traste'vere,** it., på andra sidan Tibern (Tevere), högra sidan af Tiberstranden i Rom.

**trastsläktet,** *Turdus* L., hör till tättingarnas ordn. o. omfattar hos oss tal-t., *T. musicus* L., rödvinge-t., *T. iliacus* L., dubbel-t., *T. viscivorus* L., snöskatan l. björk-t., *T. pilaris* L., kol-t., *T. merula* L., ring-t., *T. torquatus* L., m. fl., alla flyttfåglar, utom dubbel-t.

**Trasyb'ulos,** athen. fältherre, bidrog 411 f. K. till störtande af oligarkien, befr. 03 Athen från 30 tyrannerna, mördad 390 ss. befälh. för Athens flotta.

**tratta,** se trassera.

**trattōria,** it., spiskvarter, värdshus.

**Trautenau,** st. i n.ö. Böhmen, 13,290 inv. Slag 28/6 1866.

**Trave** (trafe), ty. kustfl., utfaller i Östersjön. 112 km.

**Travemünde** (trafe-), st. i lübeckska fristat. vid Östersj. o. Trave, 2.017 inv. Hamn, skeppsfart, bad.

**Traventhal** (trafen-), by i Slesvig-Holstein vid Trave. Lustslott. Fred 8/8 (18/8) 1700.

**travestēring,** it., omskrifn. af en allvarsam dikt till en komisk m. förändring af formen. (Mots. parodi.)

**trawl,** eng., »trål», släpnät.

**Traz os Montes** (tras us mång'tes), port. prov., 11,117 kv.km., 427,358 inv. Hst. Braganza.

**Trebb'ia,** bifl. t. h. till Po, 93 km. Sl. 218 f. K.

**Trebell'i,** Zelia (egentl. Gilbert), koloratursångerska, f. 1838 Paris, d. 92.

**Trēbisond,** Trapezunt, turk. vilajet i n.ö. del. af M. Asien, 948.500 inv. Hst. T. v. Svarta haf., 35.000 inv. Hamn.

**trekejsarslaget** = slaget v. Austerlitz 2/12 1805.

**treklang,** *tonk.,* ackord af två öfv. haa liggande terser.

**Trelleborg,** st. i Malmöh. l. vid Östersjön, 9,179 inv. (08). Omtalas på 1200-tal., nedgick på 1600-tal. till en by, återfick stadsrättigh. 1865. Ångfärjeförbindelse med Sassnitz.

**trēma,** se dieresis.

**trēmolo,** it., *tonk.,* darrande föredrag.

**Trenck,** 1) Frz. v. der, österr. frih., f. 1711 Kalabrien, 40 anförare f. pandurerna; tapper, men grym, 46 inspärrad på Spielberg, d. där 49. — Hans kusin 2) Friedr. v. der, frih. o. preuss. milit., f. 1726 Königsberg, 44 af obekanta skäl inspärrad på Glatz, flydde 47, gripen 53 och insatt på Magdeburg, frigifven 63, giljotinerad 94 Paris.

**trente et quarante** (trangt e karangt': 30 och 40), fr., ett rouge et noir likn. hasardspel.

**Trento,** se Trient.

**Trenton** (trän'tön), hst. i N. Jersey vid Delawareflod., 76,766 inv. Sl. 26/12 1777.

**Trentschin,** ung. komitat v. Donau, 4,444 kv.km., 281,665 inv. Hst. T. vid Waag.

**trepanēring,** lat., *kir.,* utsågande af en bit af hufvudskålen m. trepanborren; anv. ngn gång för borttagande af benskärfvor l. främmande kroppar.

**tres** (träss), lat., tre; t. fa'ciunt colle'gium tre utgöra ett kollegium, d. v. s. tre behöfvas för en frågas afgörande.

**trettioåriga kriget,** gemensamma benämn. på de strider, s. utkämpades i Tyskland fr. 1618 och slötos gm Westfaliska fred. 1648.

**tre'uga De'i,** lat., »gudsfred»

**Trevelyan** (trevill'jön), Geo. Otto, eng. statsm., f. 1838, 65 i underhuset, 82/84 statssekr. för Irld, 92/95 min. för Skotld. Förf.

**Trevīso,** prov. i n. Italien, 2,467 kv.km.. 420,436 inv. Hst. T., 33,987 inv. Bisk., domk.

**trian'gel,** lat., 3-siding; musikal. slaginstrum. T.-mätning, indeln. af en del af jordytan i trianglar, s. trigonometriskt beräknas.

**Trianon** (-nång'), Stora o. Lilla, 2 lustslott i Versailles' park.

**trīas,** gr., den 1:a af de sekundära format., består af brokiga sandstens-, musslekalk- o.

keupergruppen; innehåller stensalt, märgel, gips, dolomit, djur- och växtpetrifikat.

**Triboniānus,** rom. rättslärd, ordför. i kommission, f.: uppsättandet af corpus juris civ., d. 546 1. 547.

**tribūn,** fr., talarstol, läktare: äfven = apsis.

**tribūn,** lat., i gamla Rom 494 f. K. införd tjänsteman för bevakande af folkets rätt gentemot adeln. **-āt,** i Frankrike 1799/07 församl. af 100 medlemmar, s. delade lagstiftande makten med lagstift. kåren.

**tribunāl,** lat., domstol.

**tribūt,** lat., pålaga af underkufvadt folk till segraren. **-är,** skattskyldig.

**tricycle** (tricykl' o. traj'cykl), 3-hjulig velociped.

**Tridentin'ska mötet,** se Trient.

**Trient',** it. Trento, st. i Tyrolen vid Adige, 24,868 inv. Furst-bisk., domk. Kyrkomöte fr. 13/12 1545 t. 4/12 1563.

**Trier,** reg.-omr. i Rhenpreuss. 7,183 kv.km., 931,053 inv. Hst. T. vid Mosel, 46,703 inv. Bisk., domkyrka.

**Triest** (tri-est'), hst. i österr. kustlandet vid Adriat. haf., m. omr. 203,000 inv. Hamn, betyd. hand. Bisk., domk.

**Triewald,** Sam. (von), skald, kritik., f. 1688, 20 legationssekr. v. kongressen i Braunschweig, 25 holsteinskt hofråd, 32 justitier., 38 verkl. statsr., d. 43. Skr.: *Satire emot våra dumma poeter* m. m.

**Trifōlium,** se klöfver.

**triglyfer,** gr., *arkit.,* de till doriska frisen hör. djupräfflade, rätvinkl. takstöttorna.

**trigonometrī,** gr., den del af mat., s. lär att beräkna en triangel, då 3 af dess delar, däribland minst en sida, äro kända. Delas i plan o. sfärisk t.

**trikīnen,** *Trichina spiralis,* Owen, $1_5/3$ mm. lång trådmask, som i svinets kött innesluter sig m. en kalkkapsel, hkn vid förtärandet af t.-haltigt fläsk upplöses i magen, då t, kommer ut, parar sig, gmborrar tarmväggen o. kommer in i musklerna. En hona föder ända till 1,000 ungar. Medför ofta döden.

**tri'kolor,** lat., trefärgad; (med uttal trikålår) trefärgad nationalflagga l. kokard.

**trikå,** fr., siden-, ylle- l. bomullstyg m. strumpväfnad.

**trillion,** en million billioner, 3:e digniteten af en million.

**trilobīter** *paleont.,* fossil ordn. af kräftdjuren, hkas ryggskal gm två långsgående fåror är deladt i tre afdeln.

**trilogī,** gr., trehet; hos de gaml. gr. dramatikerna tre i inre smnhang stående dramer, s. uppfördes efter haa. Af R. Wagner anv. i Nibelungenring. Tillägges ett satyrspel (4:e dramat), uppkommer en tetralogi.

**tri'meter,** gr., tragikernas vers af 3 dubbeljamber, gm cesur delad i 2 olika hälfter.

**trimorf',** gr., treformig; *kem.,* kropp, s. uppträder under tre olika former.

**Trincomalī** (eg. Trikonomala'i), bef. st. på Ceylons n.ö. kust, 12.893 inv. Hamn.

**Trīnidad,** eng. ö bland Små Antillerna, 4,544 kv.km., 281,120 inv. Hst. Port of Spain.

**trīo,** it, *tonk.,* tonstycke för 3 instrum. l. stämmor; mellersta satsen i danskomp.; 3-stämm. orgelstycke.

**triōl,** it., *tonk.,* tretonsgrupp med samma värde s. en af dem.

**trionāl,** dietylsulfonmetyletylnietan, ett sömnmedel.

**Trīpoli,** se Tarablus.

**Trīpolis,** turk. vasallstat på n. kusten af Afrika, öfver 1 mill. kv.km., 1 mill. inv. Större del. öknar. Hst. T. vid Medelh., 30,000 inv. Befäst hamn.

**tripōd,** gr., trefot, is. den i Apollontemplet i Delfoi, från hkn Pytia hämtade orakelsvar.

**tripp'el,** matt, gulgrått l. gult miner. af kisel jämte lera o.

järnoxid; anv. ss. polermedel o. till gjutformar.

**trippel-allians',** tremaktsförbund, is. det af 23/1 1668 mel. England, Nederländerna och Sverige mot Frankrike.

**trirēm,** lat., fartyg m. 3 rader roddarbänkar öfver haa.

**Trismegis'tos,** se Hermes.

**trist,** lat., sorgsen, dyster, mulen.

**Tris'tan och Isol'de,** breton. saga, poet. behandlad af Gottfrid af Strassburg, dram. af R. Wagner m. fl.

**Tristão da Cunha** (-tāung da kun'ja), ögrupp i s. Atlanten, under eng. beskydd, 116 kv.km.

**tritōner,** *gr. myt.,* lägre hafsgudomligheter.

**triumf',** lat., en segerrik fältherres högtidl. intåg i gamla Rom; seger, lysande framgång. **-ātor,** rom. fälth., som firar triumf. **-era,** hålla segertåg; fröjdas, jubla.

**triumf'båge,** fristående, rikt prydd portbyggnad t. firande l. minne af högtidl. intåg.

**triumvirāt,** lat., reger. förd af tre män. Rom hade två, det 1:a mel. Crassus, Pompejus o. Cæsar (60/50 f. K.), det 2:a mel. Antonius, Octavianus o. Lepidus (43/31).

**triviāl,** lat., alldaglig, platt. **-itēt,** allvarlighet, platthet.

**Trocadēro,** palats, uppfördt till världsutställn. i Paris 1878 o. uppkalladt eft. d. af fransmännen 1823 intagna fortet T. vid Gadiz. Nu museum.

**Trochu** (-schy), Louis Jul., fr. gen., f. 1815, 59 i Italien, 70 guv. i Paris o. pres. för republ. reg., trädde tillbaka 72, d. 96.

**trofē,** gr., segertecken.

**troglodyter,** gr., jordkuleinvånare.

**Troīl,** Uno v., teol., reseskildr., f. 1746, d. 03 ss. ärkebisk. i Upps. Förf.

**Troj'a,** Ilion, Ilium, *g. geogr.,* hst. i landsk. Troas i M. Asien, vid Egeiska haf., grundl. af kon. Troas, förstördt enl. sagan 1184 f. K. af grekerna. Utgräfn. af Schliemann 71/72 o. 90.

**trokē,** gr., versfot — .

**Trolle,** urgam., från Danmark härst. ätt. 1) Gust. Eriksson, statsm., landsförrädare, blef 1515, mycket ung, ärkebisk.; afsatt 17, 20 åter ärkebisk. o. ledamot af reg., flydde 23 till Danmark, deltog på Lübecks sida i grefvefejden, stupade 35 vid Öxnebjerg. — 2) Henr. af, rom.-förf., f. 1829, 47/56 sjöofficer, d. 86. Skr.: *Skeppet Ölands flagga, Sjöofficeren* m. m.

**Trolle-Ljungby,** st. fideikom.-egend. i Kristianst. l.

**Trollhättan,** världsberömda fall i Göta älf, kringgås af Trollhätte kanal, hvars trafikförmåga nära tredubblas gm anläggningen af den förbättrade farleden mel. Vänersborg o. Göteborg, hvartill ss. medel 22,800,000 kr. anslogos af 1909 års riksdag. S. å. anslogos 1 ½ mill. kr. till anläggn. af ledningar för distribution af elektr. kraft från Trollhättans kraftstation.

**Trollope** (tråll'op), Anth., eng skriftställ., f. 1815, d. 82 London. Skr. förträffliga reseskildr. o. 80 bd romaner.

**trombōs,** gr., tilltäppning af blodkärl gm blodlefrar, uppkomma dels gm tryck l. yttre skada, dels gm sjukd. i blodkärlen, bristande cirkulation m. m. Af blodlefrarna kunna stycken afskiljas o. gifva anledn. t. emboli (sed. o.) m.m.

**Tromsö,** 1) stift i nordl. Norge. 2 amt i sma stift, 26,246 kv.km., 74,302 inv. 3) Hst. i T. stift på en ö, 6,455 inv. Bisk., hamn, fiskerier.

**Trondhjem,** 1) stift i mel. Norge, 2) Hst.T., ford. Nidaros, vid T.-fjorden, 38,156 inv. Bisk., berömd domk., hamn. Norska kgrs gamla kröningsst.

**trop,** gr., figurl. talesätt.

**tropīkerna,** gr., vändkretsarna, länderna mel. dem.

**Troppau,** hst. i österr. Schlesien vid Oppa, 26,748 inv.

**Trosa,** st. i Södermanl. l. v.

Östersjön, 836 inv. (08). Nämnes på 1300-talet.

**trosbekännelse,** kort framställn. af ett relig. partis lära.

**Trossnäs,** exercispl. i Värml. l.

**trottoār,** fr., gångbana bredvid körbana.

**trousseau** (trûsså), fr., brudutstyrsel.

**Trouville** (truvill'), fr. st. vid Kanalen, 6,137 inv. Badort.

**Troy** (tråj), st. i N. York vid Hudson, 75,507 inv.

**troy** (tråj), vikt i England för ädla metaller o. juveler, 1 t.-pund = $373_{242}$ gram.

**Troyes** (tråa'), fr. st. vid Seine, 53,146 inv. Bisk., domk.

**trubadūr,** provençalsk, ridderl. lyrisk konstskald i medeltid.

**Trudhem** l. Trudvång, *nord. myt.,* Tors borg.

**trumhinnan,** se örat.

**trust** (trösst), eng., förening af affärsföretag i sma näring för att upphäfva konkurrensen o. sålunda uppdrifva prisrna.

**truvēr,** fr., i Nordfrankr. und. medelt. = episk trubadur.

**tryck|frihet,** rättigheten att utan af myndighet i förväg lagda hind. gm tryck utgifva skrifter. Grundlag 1766, upphäfd ss. sådan 74, inskr. 80 o. 85, utvidgad 1809, ny förordn. o. grundlag 1810. Till agitationers hämmande ändrad 1910. Jury inf. 1815. **-press,** mek. inrättn. af många slag, för tryckning af böcker o. tidningar m. m. Handpressen, med skruf l. häfstång, i äldre tider af trä, sed. af järn (användes i Sverige ännu på 1850-talet). Snällpressen, med tryck mot cylinder, uppfunnen af Fr. König 1810; senare rotationspressen, hufvudsakl. afsedd för tidningar. Digeltryckpressen, för smärre tryck, s. k. accidenstryck. För öfrigt en mängd pressar och kombinationer för olika ändamål. **-svärta,** färg af kimrök och linolja för bok- och tidningstryck.

**tryff'el,** *Tuber cibarium* L., *Gasteromycetes,* likt potatisen under jorden växande, klotformig svamp i Algeriet, Frankrike, Tyskland, Sverige m. m., omtalas redan af Teofrastos o. Plinius; uppsökcs af hundar l. svin.

**trymå,** fr., fönsterpelare; väggspegel.

**trådkors,** af fina trådar l. spindelväf gjorda kors i okularets brännpunkt på tuber till afvägningsinstrum., astron. ändamål m. m.

**trådlös telegrafi,** beror på den 1896 af Marconi (urspr. af Hertz 88) upptäckta vågformiga fortplantningen af en elektr. urladdn., den s. k. gnisttelegraferingen. Består väsentl. af afsänd., en Rühmkorffinduktor, och af mottagaren, kohären, ett m. metallkorn fylldt glasrör, s., så snart det träffas af den elektr. vågen, blir ledande o. genomsläpper strömmen af ett lokalbatteri, som passerar skrifapparaten. — Flottans gnisttelegrafstation för trådlös telegrafi i Karlskrona öppnades där 15/7 1910.

**trådmaskar,** *Nematodes,* klass af maskarna, ha långsträckt, cylindrisk, oledad, mer l. mindre trådlik kropp; de flesta intestinalmaskar. Dit höra spolmasken, springmasken, trikinen m. fl.

**trål,** se trawl.

**träffen,** ty., slaglinje.

**träl,** ford. i norden samhällsklass utesluten från alla medborgerl. rättigheter; träldomen näst. upphäfd 1335.

**Trälhafvet,** fjärd af Östersjön vid Vaxholm.

**träna,** eng., *sport.,* utbilda, härda för sporttäfling.

**träng,** fr., till en armés forväsen hör. trupper och materiel.

**träsnidarkonst** l. xylografi, konsten att i träskifvor (stockar) så framställa teckn., att de blifva upphöjda och kunna aftryckas i tryckpress. Först användes t. af kineserna, nu på konstnärl. ståndpunkt.

**träsprit,** se metylalkohol.

**träättika,** se metylalkohol.

**tröghet,** kroppars egensk. att

erfordra kraft för att försättas i l. ur rörelse.

**Tröst,** Sven, pseud. för K. Snoilsky.

**Tsad,** sjö i mel. Sudan, af växlande storlek.

**tsar,** af lat. *cæsar* bildad titel på Rysslands härskare, först anv. 1125; sedan 1547 nyttjad af alla ry. kejs.

**Tschaikovskij,** Pet. Iljitsch., ry. komp., f. 1840, d. 93. Skr. symfonier o. operor *(Eugen Onegin, Jolanta)* m. m.

**Tschantschau,** kin. st. vid Siang-Kiang, 1,000,000 inv. 1904 öppn. för främ. handel.

**Tschudi,** 1) Egidius, schweiz. hist., f. 1505, d. 72. — 2) Joh. Jak. v., schweiz. res., f. 1818, 38/43, 57/59 i S.-Amerika, 66/83 sändebud i Wien, d. 89. 3) Clara, nor. förf.:a, f. 1859 af schweiz. ursprung, har skr. hist. rom.

**tsin,** kin. vikt = $3,_{757}$ gram.

**Tsing,** se Taitsing.

**tschakå,** se schakå.

**tschang,** kin. längdmått = $3,_{58}$ m.

**tschecker** l. czecher, slav. befolkning i Böhmen o. Mähren.

**tscheckiska språket o. litteraturen.** T. spr., en gren af slav. språkstammen, talas is. i Böhmen o. Mähren, har 42 bokstäfver. Litter.: Äldsta minnesmärken fragment af eper från 9:e årh. o. af episka o. lyr. dikt. fr. 13:e. Gm Hus höjdes prosan. Bland förf. i senare årh. må nämnas Dobrovski, Schafarik, Kollar, Gelakovsky, Neruda.

**Tsche-mul-po,** Koreas viktigaste hamn, 17,000 inv. Sjöslag 1904.

**tscherkesser,** befolkn. i Tscherkessien l. Cirkassien (vid Kaukasus).

**Tschernaj'a,** fl. på Krim. Slag 25/5 1855.

**Tschernajef,** Mik. Grigorjev., ry. gen., f. 1828, 64 i Turkistan, 76 öfv.-befälh. i Serbien, sed. 82 gen.-guv. i Turkistan, d. 98.

**Tschernigov,** guvern. i s. Ryssland, 52,402 kv.km., 1,970,000 inv. Hst. T. vid Desna, 22,500 inv.

**Tschernitschef,** Alex. Ivanov., ry. furste o. fälth., f. 1779, 12/14 mot fransm., 28 krigsmin., 48 och 52 min.-pres., d. 52 Castellamare.

**tschetvert,** ry. spannmålsmått = $2._{099}$ hl.

**tschibūk,** turk. tobakspipa.

**tschubo,** jap. ytmått = $3,_{32}$ km.

**tschūder,** folk af finsk härkomst i Ryssland.

**tschukt'scher,** mongol. folk i n.ö. Sibirien.

**Tuamōtuöarna,** fransk ögrupp i Stilla haf. ö. om Sällskapsöarna, 930 kv.km., 6,800 inv. Mest korallöar.

**tuarēger,** mohammed. berber i mel. Sahara, omkr. 300,000.

**tub,** lat., se kikare.

**tūba,** lat., blåsinstrument.

**tuberk'ler,** latt., hirskornstora nybildningar i animal. väfnader, oftast i lungorna, hvarigenom lungsot uppkommer. Förorsakas af t.-baciller l. t.-klyfsvampar.

**tuberkulīn,** ett af den ty. läkaren R. Koch uppfunnet medel mot tuberkulos, användes numera endast för att upptäcka tuberkulos hos nötkreatur.

**tuberkulōs,** se lungsot.

**Tübingen,** st. i Württemberg vid Neckar, 16,786 inv. Univ., bibl., observ., slott.

**Tudor** (tjûdör), eng. familj fr. Wales, s. med Henr. VII gm släktsk. på mödernet med huset Lancaster 1485 kom

på tronen; utdog 1603 med Elisabet.

**tuff,** lucker, stenart is. gm vatten åstadkomna aflagringar af vulkaniska eruptionsprodukter.

**Tuilerierna** (tyilrī-), se Paris.

**Tuis'ko,** germanernas stamgud.

**tukānen,** *Ramphastus toco* L., till gökfåglarna hör. släkte i Brasilien, 58 cm. l., lämnar prydnadsfjädrar.

**Tuky'dides,** lat, Thucydides, ath. fälth. o. hist., f, omkr. 455 f. K. Athen, mördad 403. Peloponnes. krig. hist. m. m.

**Tula,** guvern. i Stor-Ryssland,

30,958 kv.km., 1,419,456 inv. Hst. T. vid Upa, 109,352 inv. Fabr.

**tuladosor,** niellerade silfverdosor, is. från Tula.

**Tūle,** *g. geogr.,* fabelakt. land vid Europas yttersta nordvästgräns, möjl. västra Norge.

**tull,** afgift för in-, genom- l. utförsel af varor. Har t. till ändam. att end. förskaffa staten inkomster, är den finans-t., men skydds-t., om den skall skydda den inhemska industr. för utländsk täflan, och prohibitiv-t., om tullsatsernas höjd rent af omöjliggöra införseln.

**Tullberg,** Tyko Fredr. Hugo, zool., f. 1842, 83/93 prof. i Upps. Förf.

**Tullgarn,** kgl. lustslott i Södermanl. l. vid Östersjön.

**Tull'us Hostilīus,** den 3:e af Roms sagokgr, 672/40 f. K.

**tulpānen,** *Tulipa* L., *Liliaceæ.* Trädgårds-t., *T. Gesneriana* L., inhemsk i orienten, införd från Turkiet, uppdrefs först 1560 i Augsburg af Konr. Gesner, odlas is. i Holland. Vilda t., *T. silvestris* L., växer i Tyskland och Schweiz.

**tulpānträdet,** se Liriodendron.

**Tult'scha,** rumän. st. i Dobrudscha vid Donau, 20,041 inv. Hamn.

**tulubb',** ry., pälsfodrad ytterrock.

**Tumba,** sv. riksbank:s pappersbruk i Sthms l.

**tumlaren,** *Phocæna communis* Lesson, hör till hvaldjuren, är ofvan svart, under hvit, allm. vid Sveriges kuster, uppnår en längd af $1,_5/1,_8$ m.

**tūmör,** lat., svulst.

**tumör,** lat., ansvällning, svulst.

**tumult',** lat., folkupplopp, uppror. **-uārisk,** som angår tumult.

**tun** (tönn), eng. vinmått = 252 o. ölmått = 216 gallons.

**tun'dra,** stor sump- o. mosstäpp i n. Ryssld o. Sibirien.

**tungan,** muskulöst, af slemhinna beklädt organ, hvars små papiller innesluta ändpunkten af smaknerverna.

**tungspat,** se barium.

**tungūser,** mongol. folk i ö. Sibirien; «döddansare».

**tūnica,** lat., gamla romarnes underplagg.

**Tūnis,** fr. vasallstat i n. Afrika vid Medelhafvet, 167,400 kv.km., omkr. 1,8 mill. inv., mest mohammedaner. Prod.: esparto, olja, spannmål, ull, frukter. Hst. T. vid T.-viken, 170,000 inv. Forter, hamn. — 1575 turk., 1871 autonomt, 81 und. fr. beskydd. 82 uppror, sed. 97 helt i fransm. händer.

**tunnel,** eng., gm jord l. berg gräfd l. sprängd väg.

**tupé,** fr., uppkammad pannlugg.

**turanska folken o. språken,** gemensma benämn. för folken o. deras språk i Hög-Asien samt n. och ö. Europa.

**turbān,** turkars o. orientalers med tyg omlind., mössartade hufvudbeklädnad.

**turbin,** lat., ben. för fl. slags hjulform., af vatten- l. ångkraft drifna maskiner.

**Turenne** (tyränn'), Henri de la Tour d'Auvergne de, fr. vicomte o. fälth., f. 1611 Sedan, 44 marsk., segrande vid Rhen o. Nederländ., förhärjade 74 Pfalz, stupade 75 vid Sasbach.

**Turgai,** ry. prov. mel. Ural o. Aralsjön, 456,397 kv.km., 458,416 inv. Hst. T.

**Turgen'jev,** Ivan Sergievitsch, ry. skald, f. 1818 Orel, d. 83 nära Paris. Skildrar i sina rom. ry. samhällslifvets tillstånd o. förbrytelser. Skr.: *Tagebuch eines Jägers* m. m.

**Turgot** (tyrgå), Anne Robert Jacq., fr. statsm., f. 1727, 52 parlam.-råd, 74 fin.-min., afsked. 76, d. 81. Reformer.

**Turin,** it. Torino, it. prov., 10,236 kv.km., 1,147,555 inv. Hst. T., till 1861 Sardiniens o. till 65 Italiens hst., vid Po, med omr. 336,000 inv. Univ., domkyrka, ärkeb. Betydl. handel. Slag 7/9 1706.

**turist',** fr., resande.

**Turkestān** l. Turkistan, land i

Centr.-Asien, delas i Ost-T., kines. lydland, o. Väst-T., ry. gen.-guvern. sed. 1867, 1,071,000 kv.km., 3,248,000 inv. Hst. Taschkend.

**Turkiet,** Memalik i Osmanije, l. Osmaniska riket, land i s. ö. Europa, främre Asien och n. Afrika, tills. omkr. 6 mill. kv.km., 39,8 mill. inv., hvaraf omedelb. besittn. 2,987,100 kv.km. o. 24 mill. inv., i Europa 169,300 kv.km. m. 6,130,200 inv,, i Asien 1,766,800 kv.km. m. 16,898,700 inv., i Afr. 1,051,000 kv.km, m. 1 mill. inv. Egentl. Europeiska T. omfattar 169,317 kv.km. med 6,1 mill. inv., hvartill komma följ. skattskyldiga lydstater: i Europa Kreta, i Asien furstend. Samos, i Afr. Eg. Egypten o. Eg. Sudan, tills. 3,048.000 kv.km. m. öfver 15 mill. inv. Berg: Balkan, Despoto, Pindos o. a. Flod.: Maritza, Drin, Struma, Vistritza m. fl. Sjöar: Janina, Skutari, Okrida m. fl. Öar: Kandia, Rodos, Mytilene, Kios, Samos m. fl. i Egeiska haf. Prod.: spannmål, tobak, sjöskum, sydfrukt., vin, honung, vax, mattor m. m. Inv.: turkar, greker, slaver, albaneser. Rel.: mohammed. o. grek.-kat. Hst. Konstantinopel. Öfr. st.: Saloniki, Adrianopel, Serajevo, Smyrna, Damaskus, Bagdad, Aleppo, Erzerum m. fl. Relig.: Mohammeds lära. — Hist.: 1357 turkarnes infall i Europa (Adrianopel resid.); Konstpl eröfr. o. resid. 1453; Ungarn 1526/1687 turk., 1529 belägr. af Wien; 1699 förlust af Asov, Morea, Dalmat., Podol.; 1739 eröfr. af Belgrad o. Lilla Valakiet; 1828 Grekl. självständ.; 66 uppror på Kandia; 76 krig med Montenegro o. Serbien, 77/78 med Ryssland; 78 Rumänien, Serbien, Montenegro oafhäng. o. förstorade, Bosnien o. Herzegovina under österr. förvaltn., Batum ry., Bulgarien o. Öst-Rumilien autonoma. 97 nytt uppror på Kreta, som ledde till krig med Grekland, 08 uppror af ungturk., s. å. Bulgariens oafhängighetsförklaring, 09 militäruppror, hvarigenom sultanen Abd ul-Hamid störtades. — Statsförf. monark.-konstitut. 76, suspend. 77, förnyad 24/7 08. Sultan, andl. öfverhufv. Nuv. sult. Mohammed V, sedan 09. Ink.: (finansåret 1909/10): 25 mill. turk. pund (1 p. = 16 kr.). Utg. (s. å.): 29 mill. p. Statsskuld: till 1854 ingen, 81 3,725 mill. kr. jämte räntor, s. å. nedsatt till hälften, sed. dess obetydl. amorterad o. ökad med nya lån. Armé (i krig): 1,683,000; flottan 18 pansarskepp o. 60 träfartyg, 14,000 mans besättn. J. 2,043 km.

**turkiska språket o. litteraturen.** T. spr., en gren af tatariska språkstam., delas i 2 dialekt., öst- o. väst.-t.; vanl.

skriften den arab. Litterat. ganska rik, men utan originalitet, mest efterbildn. efter arab. o. pers. mönster; uppnådde sin blomstring under 15:e årh.

**turkiskt rödt,** glänsande, mycket varakt. krappfärg.

**turkmēner,** tatar, folk mel. Kasp. haf. o. Aralsjön, omkr. 1 mill., hvaraf 200,000 teke-t., s. sedan 1881 äro under ry. välde. Huf.-ort Merv.

**tur'kos,** fr. trupper i Algeriet, af inföding, i orient. uniform.

**turkōs,** min., himmelsblå l. blågrön, mycket hård ädelsten.

**turmalīn,** från färglöst till grått, grönt, svart min. af silikater i fören. med borsyra, besitter en utomordentl. dikroism o. anv. till skifvor i polarisationsapparater.

**turnē,** fr., rundgång, -resa.

**Turner** (törnör), Will., eng. mål., f. 1775 London, d. 51 Chelsea, stämningslandsk. o. sjöstycken.

**turnikett',** fr., *kir.,* åderklämmare.

**turnyr,** fr., vändning, (umgänges-) vana; inrättn. af fjädrar l. d. för att puffa upp fruntimmersklädningar baktill.

**Turocz** (-ås), ung. komit. vid Donau, 1,123 kv.km., 51,956 inv. Huf.-ort St. Martin.

**turs,** pl. tursar, *nord. myt.,* jätte.

**tusch,** svart vattenfärg af fint oljesot, rifvet med lim, jämte mysk.

**tusch,** fr., beröring; *tonk.,* spelsätt. **-era,** röra, vidröra, beveka.

**Tus'cia** = Etrurien.

**Tus'culum,** *g. geogr.,* st. i Latium, med talr. villor; förstörd 1191; landtgods.

**tusenfotingar,** *Myriapoda,* bilda en klass bland leddjuren, ha särskildt hufvud med två antenner, men öfriga kroppssegment likartade med 1 l. 2 par fötter hvartdera. Dit höra: mångfotarna, *Scolopendra* L., vanligast i varma länder o. farliga gm sina bett, vanliga tusenfotingen, *Iulus terrestris* m. fl.

**Tusen och en natt** (arab. Alif laila walaila), en af de populäraste arab. sagosamlingar från 10:de årh.

**tusensköna,** se Bellis.

**Tusnelda,** dotter till kerusken Segestes, gemål till Arminius, d. i rom. fångenskap.

**tutēl,** lat., förmynderskap.

**tutt'i,** it., alla; *tonk.,* alla stämmor, t. frutt'i, rätt af olika frukter; arbete m. olika uppsatser.

**Twain,** Mark, pseud. för S. L. Clemens.

**Tweed** (twīd), Will. Mercy, amer. polit., f. 1823 N. York, grund. tammanyringen, dömd 75 till fängelse, där han dog 78.

**Tver,** guvern. i Stor-Ryssland. 65,330 kv.km., 45,644 inv. Hst. T. vid Volga, 1,769,135 inv. Fästning, ärkeb.

**tvestjärten,** *Forficula* L., *Orthoptera.* Vanl. t., *F. auricularia* L., äfven kallad öronmask, 9/20 mm. l., allm. skadeinsekt i trädgårdar.

**Tvillingarne,** stjärnbild på n. himlahvalfvet, m. stjärnorna Kastor o. Pollux; 3:e bild. i djurkretsen.

**tvinsot,** se atrofi.

**two step** (tû stäpp), eng., »två steg», ett slags dans.

**tvåkammarsystem,** lagstift. församling, delad i ett öfver- o. ett underhus l. 2 kamrar.

**tvål,** produkt af alkaliers inverkan på fetter, kan vara fast l. mjuk; den förra kallas t., den senare såpa, den förra framställes gm natron, den senare gm kalisalt. Dess verkan beror på dess sönderdeln. i vatten o. förmåga att i detta tillstånd upptaga fett.

**tvåvingar,** *Diptera,* ordn. bland insekterna, omfattar myggor, bromsar, flugor, loppor m. m.

**tvättbjörnen,** *Procyon lotor* L., 65 cm. l. rofdjur i N.-Amerika, ätbart kött; lämnar pälsverk, kallas gemenl. sjubb.

**Ty** l. Tyr, *nord. myt.,* krigets gud.

**Tyes'tes,** *gr. myt.,* son till Pelops, bror till Atreus, s. till måltid åt T. framsatte de söner, Atreus' gem. födt m. T., slutl. kon. i Mykene gm sonen Aigistos, hkn hans dotter födt o. s. mördade Atreus.

**Tyfoeus** (-oevs'), *gr. myt.,* vidunder, son af Tartaros och Gaia, af Zeus dödad o. begrafven under Etna.

**tyfoīdfeber,** gr., nervfeber, en infektionssjukdom, förelöpande med hög feber, stor kraftnedsättning, dåsighet; utgången ofta dödlig. Sjukliga förändringar i tarmarnas Peyerska körtlar, s. ansvälla och ofta sönderfalla. Orsak: tyfoidfeberbacillen, s., införd gm luft, vatten l. födoämnen, utvecklar sig i tarmkanalen och intränger gm Peyerska körtlarna i kroppens organ (hufvudsaklig. mjälte, lefver, njurar). Behandl.: användn. af kallt vatten enl. läkares ordination, antifebrila o. antibakteriska medel.

**Tyfōn,** *egypt. myt.,* personifikation af stormvinden o. den onde anden.

**tyfōner** l. teifūner, kin., hvirfvelstormar, i de ostindiska farvattnen.

**tyfus,** gr., delas i 1) petekial l. exantematisk t. (hunger-, krigs-, fläck-t.) o. 2) återfalls-t. *(febris recurrens).* Den förra, fordom vanlig, nu i kulturland, sällsynt, åtföljer krig, hungersnöd etc; den senare, mindre vanlig än den förra, förekommer under liknande

förhållanden. Båda äro förenade med häftig feber o. stor kraftnedsättning. Orsaken t. den förra ännu ej upptäckt, till den senare: *spirochæte Obermejeri,* en spirillart. Behandl. s. i tyfoidfebern.

**tyghus,** byggnad, hvari alla slags vapen äro förvarade.

**Tyke,** *gr. myt.,* ödets gudinna.

**tykobrahedag,** olycksdag.

**Tyler** (taj'lör), John, n.-amer. stats-m., f. 1790 Virginia, 40 v. pres., 41/45 republ. pres., d. 62.

**Tylö skog,** skogstrakt i Närike o. Östergötl.

**tymōl,** antisept. produkt ur timjanolja, kraftigare än karbolsyra.

**tym'panum,** gr.-lat., puka; *anat.,* trumhinna; *arkit.,* gafvelfält.

**Tyndall** (tin'dell), John, eng. fys., f. 1820 London, 53/87 prof. där, d. 93. Skr. om diamagnetism, strålande värme m. m.

**tyndarīder** = Kastor o. Polydeukes (se d. o.).

**Tynemouth** (tajn'mö*th*), st. i England vid Tyneflod., 51,366 inv. Hafsbad.

**tyngd,** kroppars allm. egensk. att gm jordattraktion, dragas till jordens medelpkt. Jfr gravitation.

**typ,** gr., för-, urbild.

**typer,** gr., de af en blyantimonleger. gjutna, upphöjda bokstäfver. för bok- o. tidningstryck o. s. v.

**typo|grafī,** gr., boktryckarkonst (se d. o.). **-litografī,** tryck på bokpress med djupetsade stenar l. tryck af omtryck på sten från boktryck l. träsnitt.

**tyrann',** gr., i gamla Grekland oinskr., ej af folket vald härskare; grym envåldsherre.

**Tyrgils Knutsson,** riksförest. i Sverige 1290/98, halshuggen 1306.

**Tyrolen,** österr. kronl., grefsk., 29,287 kv.km., 852,712 inv. Berg: Alperna. Toppar: Hochvogel, Ortlerspitz m. fl. Flod.: Rhen, Inn, Lech, Isar, Adige, Brenta o. a. Sjöar: Garda-, Bodensjön. Huf.-näring.: bosk.-sköts., bergsbruk. Rel. kat. Hst. Innsbruck. Sedan 1814 österr.

**Tyrone** (tirån), grefsk. i n. Irland, 3,264 kv.km., 150,468 inv. Hst, Omagh.

**Tyros,** *g. geogr.,* fenic. st. vid Medelhaf., förstörd 332 f. K. af Alexander d. st. Nu d. obetydl. orten Sur.

**tyrrhēner,** gr. namn på etruskerna, Tyrrhenska hafvet, Medelhaf. mel. Italien, Sicilien o. Sardinien.

**tyr'sos,** gr., bakkantinnornas staf.

**Tyrtaios** (-taj'-), gr. skald i 7:e årh, f. K. Skr. polit.-krigiska sånger.

**tyska förbundet** stift. 1815, omfattade, utom de flesta nuv. ty. stater, kronlandet Österrike, Liechtenstein o. Luxemburg-Limburg. Upphörde 1866.

**Tyska Lothringen,** se Lothringen.

**tyska orden,** tyska riddarna, andl. riddarorden, stift. 1190 i Ptolemais. Dräkt: hvit mantel med svart kors. T. o. började 1230 kriget mot preuss. hedningar, o. förlade, förenade med svärdsorden i Livland, 1309 sätet t. Marienburg. 1283 underkastad Preussen, sedan under polsk öfverhöghet. Stormast. Albrekt af Brandenburg förvandlade 1525 ordenslandet till under Polen länspliktigt hertigd. Senare säte i Mergentheim. Upplöst 1809 af Napol. I. 1840 österr. andl. institution. Jfr. korsriddare, marianer.

**Tyska riket,** se Tyskland.

**Tyska språket o. litteraturen.** T. språk. hör till den stora indoeuropeiska språkstamm. o. har sedan äldsta tid delats i två huf.-munarter: öfver- l. högtyska (i s. Tyskland, Schwaben, Baiern) o. lågty. (n. Tyskland, Neder-Sachsen, Westfalen, Holland), mel. hka talas de medelty. munarterna (Hessen, Thüringen, Sachsen, Pfalz, Nassau m. fl.). Delas efter hist. utvecklingen, i fornhögty. (800/ 1100), medelhögty. (1100/1400) o. nyhögty. Bland nuv. självständiga dialekter må nämnas

platt-ty. i Östersjöländarna. — T. lit. delas i 8 perioder: 1) från äldsta tid till korstågen 1150, hedn. folksång., Hildebrandslied, andlig poesi; 2) 1150/1300, minnesångarnes period, folkepos, Nibelungenlied (Wolfram v. Eschenbach, Gottfrid af Strassburg, Walter v. d. Vogelweide); 3) 1300/1500, mästersångare, början till ty. dramat, böjelse för didakt. o. allegor. form; 4) 1500/1624, folkdiktning, utveckl. af dramat o. prosan, inverkan af reformat. (M. Luther, Hans Sachs); 5) 1624/1760, efterbildn. efter främmande mönster, de lärdas poesi, öfvergångstiden till 6) 1760/1805, klassiciteten. självständig o. nationell lit. (Klopstock, Wieland, Lessing, Herder, Goethe, Schiller, Bürger, Jean Paul, Kant); 7) 1805/30, romantikernas tid, inflytande af romansk o. orientalisk lit., utveckl. af vetensk. (Schlegel, Tieck, Arndt, Körner, Rückert, Uhland, Schelling, Hegel, Schleiermacher, Kleist, bröderna Grimm, Humboldt, Ritter, Grillparzer); 8) nya tiden, från 1830, ideell poesi, polit. o. relig. lit., rom. (Heine, Lenau, Auersperg, Strehlenau, Herwegh, Karl Beck, Hartmann, Ebers, Felix. Dalin, Charl. Birch-Pfeiffer, Brachfogel, Paul Lindau, Wildenbruch, Töpfer, Blumenthal, Moser, Börne, Gutzkom, Freytag, Spielhagen, Freiligrath, Droysen, Heyse, Scherr, Rosegger, Reuter, Groth). Företrädare för realismen äro bl. a. Helene Böhlau, Bertha v. Suttner, Klara Viebig, G. v. Ompteda, Sudermann, Frenssen, Scherr, Liebig, Ranke, Virchow, Helmholtz m. fl.).

**Tyskland,** Tyska riket, förbundsstat med 22 konst.monarkier, 3 fria städer o. ett riksland i mel. Europa, 540,788 kv.km., $60_6$ mill. inv. Gränser: i n. Nordsj., Danmark o. Östersj., ö. Ryssland, s. Österrike o. Schweiz, v. Frankrike, Luxemburg. Belgien o. Holland. Berg: Alperna, Böhmer-, Oden-, Schwarz-, Thüringerwald, Erz-, Fichtelgebirge, Taunus, Jura, Vogeserna, Röhn, Spessart, Harz m. fl. Floder: Donau med bifl. t. v., Rhen med bifl. t. h., Ems, Weser, Elbe m. bifl., Eider, Trave, Oder m. bifl., Weichsel, Pregel, Memel. Sjöar: Boden-, Schwerinsj. Kanal.: Elbing-Oberland-, Kaiser Wilhelm, Miillroser-, Elbe-Trave-, Bromberger- m. fl. Hst. Berlin. Öfr. st. m. öfver 100,000 inv.: Hamburg, Breslau, München, Dresden, Leipzig, Köln, Frankf. a. M., Königsberg, Hannover, Stuttgart, Bremen, Düsseldorf, Danzig, Nürnberg, Magdeburg, Strassburg, Chemnitz, Elberfeld, Altona, Barmen. Prod.: silfver, koppar, bly, zink, tenn, järn, salt, kol, spannmål, lin, frukt, vin, rotfrukter. Inkomst- o. utgiftsstat (finansåret 1909/10): 2,850 mill. mark. Statsskuld: (09) 4,273 mill. mark. Armé i fred: (09): 621,500 man, i krig $2_{55}$ mill., landstormen 3 mill. Flottan 132 fartyg, 50,323 man. J. 58,432 T. km. 151,309 km. Telef.: 1,460 mill. samtal. Rel. i norra stat. i allmänhet protestant., i de södra katolsk. Befolkn.: (afkoml. af de gamla germanerna), polacker, fransm., litaver, vender. — Hist.: eget german, rike bildades först 843 gm fördrag, i Verdun, då Ludvig den tyske erhöll land. höger om Rhen (Ost-Franken, d. v. s. Schwaben, Baiern, Franken, Sachsen), hvartill 870 kom Lothringen. Sedan karolingerna utdött 911, valdes till kon. Konrad I af Franken, hkns efterträdare Henrik I 919/ 36 gjorde riket självständ. Hans son Otto I förvärfvade 951 lombard. o. 962 rom. kejsarkronan. Konrad II (1024/39) förvärfvade Burgund. 1138/1254 huset Hohenstaufen på tronen. 1273 Rudolf af Habsburg kejs., hkn jämte sina efterföljare blott grund. österr. makt. Reformationen,

turkarnes infall o. 30-år. kriget störtade T. i djupaste elände o. gm Westfal. freden beröfvades T. Schweiz, Nederländ. o. Elsass. Under franskt inflyt. i slutet af 17:e o. början af 18:e årh., reste sig T. und. Fredrik den st., förlorade under fr. revolution. vänstra Rhenstranden o. upplöstes ss. rike af Napoleon I 1806. I.dess ställe trädde 1814 tyska förbund., s. 66 efterträddes af nordty. förbund. und. Preussens hegemoni, likt 71 ersattes af ty. kejsardöm., då Preussens kon. blef kejs. ss. Vilhelm I. Nuv. kejs. Vilhelm II, sed. 15/6 88.

**Tåkern,** insjö i v. Östergötl., omkr. 40 kv.km., rikt djurlif.

**tång,** *Fucaceæ,* fam. bland algerna. Allmännast blås-t., *Fucus vesiculosus* L., o, sargasso-t., *Sargassum bacciferum,* s. i oerhörda massor simmar i Atlant, på höjden af Azorerna o. Kanarieöarna.

**Tånga hed,** öfningsplats för Göta artillerireg., Älfsborgs l.

**tår,** se fot.

**tänder,** *järnv.,* se tender.

**tänder** bestå af kronan o. roten, s. omslutes af tandköttet. Massan har ungef. sma smnsättning s. benen, men kronan är öfverdragen med en stålhård emalj. I tändernas inre är tandhålan, utfylld m. tandpulpan, s. innehåller nerver o. kärl. T. delas i skär-, hörn-, kind- l. oxel-t. — Konstgjorda t. förfärdigas mest af en glaserad porslinsmassa o. förenas ofta till hela tandrader, fastsatta vid guttaperka- l. celluloidskifvor, s. sugas fast.

**tändhattar,** små metallkapslar, i botten försedda med sats, s. tänder f. slag l. stick; anv. till perkussionsgevär, metallpatroner o. vissa slags antändningsrör.

**tändnålsgevär,** se skjutvapen.

**tänjbarhet,** *fys.,* kroppars egensk. att gm mekan. inverkan låta sträcka sig i alla riktningar.

**tärnsläktet,** *Sterna* L., hör till långvingade simfåglarnas ordn. Allmännast: silfver-t., *S. paradisea* Brünnich, 37 cm., o. fisk-t., *S. hirundo* L., 38/40 cm. Alla flyttfåglar.

**tät,** fr. tête, *kr.,* spetsen af en trupp.

**täthet,** *fys.,* förhåll. mel. en kropps vikt o. volym.

**Tödi,** bergknut mel. Glarus o. Graubünden, 2,826 m.

**Tököly,** Emmerich v., grefve, ung. patriot, f. 1656, de ung. protestanternas anförare 78/82, sedan 82 med turk. mot Österrike, d. 05.

**Tönning,** kustst. i Slesvig-Holstein, vid Eider, 4,427 inv. Hamn.

**Töpfer,** Karl, ty. dram., f. 1792 Berlin, d. 71 Hamburg. Skr.: *Rosenmüller u. Finke* m. m.

**Töreboda,** köping i Skarab. l. vid Göta kanal, 810 inv. (08).

**Törnebladh,** Henr. Ragn., filol., kommunalm., pol., f. 1833, 58 lekt. i Kalmar, 79/84 rekt. v. Sthms s. latinläroverk, 73/75 ledam. af 2:a o. 80/89 af 1: kam., sed. 84 bankofullm. Utg. läroböcker i latin, kommunala handböcker, öfvers. af Longfellow m. m.

**Törnebohm,** Alfred Elis, geolog, f. 1838, 97/06 chef f. Sveriges geol. undersökn. Förf.

**Törneros,** Adolf, filolog, estetiker, f. 1794, 32 prof. i latin i Upps., d. 39. Bref o. dagboksant. (utg. 40),

## U

. **U, u,** 21:a bokst. i alfabet.

**U,** kem. tecken för uranium.

**ubi bene, ibi patria,** lat., ordsp., hvarest (det är) godt (att vara), där (är mitt) fädernesland.

**ubikvitēt,** lat., allestädesnärvarelse, is. Kristi lekamens i nattvarden.

**Ucayāli,** källfl. t. Amasonfl., upprinner på Perus Kordillerer, 1,960 km.

**Uchatius,** Frz v., österr. frih. o. fältmarsk.-löjtnant, f. 1811, d. 81

turkarnes infall o. 30-år. kriget störtade T. i djupaste elände o. gm Westfal. freden beröfvades T. Schweiz, Nederländ. o. Elsass. Under franskt inflyt. i slutet af 17:e o. början af 18:e årh., reste sig T. und. Fredrik den st., förlorade under fr. revolution. vänstra Rhenstranden o. upplöstes ss. rike af Napoleon I 1806. I.dess ställe trädde 1814 tyska förbund., s. 66 efterträddes af nordty. förbund. und. Preussens hegemoni, likt 71 ersattes af ty. kejsardöm., då Preussens kon. blef kejs. ss. Vilhelm I. Nuv. kejs. Vilhelm II, sed. 15/6 88.

**Tåkern,** insjö i v. Östergötl., omkr. 40 kv.km., rikt djurlif.

**tång,** *Fucaceæ,* fam. bland algerna. Allmännast blås-t., *Fucus vesiculosus* L., o, sargasso-t., *Sargassum bacciferum,* s. i oerhörda massor simmar i Atlant, på höjden af Azorerna o. Kanarieöarna.

**Tånga hed,** öfningsplats för Göta artillerireg., Älfsborgs l.

**tår,** se fot.

**tänder,** *järnv.,* se tender.

**tänder** bestå af kronan o. roten, s. omslutes af tandköttet. Massan har ungef. sma smnsättning s. benen, men kronan är öfverdragen med en stålhård emalj. I tändernas inre är tandhålan, utfylld m. tandpulpan, s. innehåller nerver o. kärl. T. delas i skär-, hörn-, kind- l. oxel-t. — Konstgjorda t. förfärdigas mest af en glaserad porslinsmassa o. förenas ofta till hela tandrader, fastsatta vid guttaperka- l. celluloidskifvor, s. sugas fast.

**tändhattar,** små metallkapslar, i botten försedda med sats, s. tänder f. slag l. stick; anv. till perkussionsgevär, metallpatroner o. vissa slags antändningsrör.

**tändnålsgevär,** se skjutvapen.

**tänjbarhet,** *fys.,* kroppars egensk. att gm mekan. inverkan låta sträcka sig i alla riktningar.

**tärnsläktet,** *Sterna* L., hör till långvingade simfåglarnas ordn. Allmännast: silfver-t., *S. paradisea* Brünnich, 37 cm., o. fisk-t., *S. hirundo* L., 38/40 cm. Alla flyttfåglar.

**tät,** fr. tête, *kr.,* spetsen af en trupp.

**täthet,** *fys.,* förhåll. mel. en kropps vikt o. volym.

**Tödi,** bergknut mel. Glarus o. Graubünden, 2,826 m.

**Tököly,** Emmerich v., grefve, ung. patriot, f. 1656, de ung. protestanternas anförare 78/82, sedan 82 med turk. mot Österrike, d. 05.

**Tönning,** kustst. i Slesvig-Holstein, vid Eider, 4,427 inv. Hamn.

**Töpfer,** Karl, ty. dram., f. 1792 Berlin, d. 71 Hamburg. Skr.: *Rosenmüller u. Finke* m. m.

**Töreboda,** köping i Skarab. l. vid Göta kanal, 810 inv. (08).

**Törnebladh,** Henr. Ragn., filol., kommunalm., pol., f. 1833, 58 lekt. i Kalmar, 79/84 rekt. v. Sthms s. latinläroverk, 73/75 ledam. af 2:a o. 80/89 af 1: kam., sed. 84 bankofullm. Utg. läroböcker i latin, kommunala handböcker, öfvers. af Longfellow m. m.

**Törnebohm,** Alfred Elis, geolog, f. 1838, 97/06 chef f. Sveriges geol. undersökn. Förf.

**Törneros,** Adolf, filolog, estetiker, f. 1794, 32 prof. i latin i Upps., d. 39. Bref o. dagboksant. (utg. 40),

## U

. **U, u,** 21:a bokst. i alfabet.

**U,** kem. tecken för uranium.

**ubi bene, ibi patria,** lat., ordsp., hvarest (det är) godt (att vara), där (är mitt) fädernesland.

**ubikvitēt,** lat., allestädesnärvarelse, is. Kristi lekamens i nattvarden.

**Ucayāli,** källfl. t. Amasonfl., upprinner på Perus Kordillerer, 1,960 km.

**Uchatius,** Frz v., österr. frih. o. fältmarsk.-löjtnant, f. 1811, d. 81

Wien gm självmord. Uppf. stålbronsen o. ringgranaterna m. m.

**Uddeholm,** bruksegendom i n. Värmld.

**Uddevalla,** st. i Göteb. o. Boh. l. v. Kattegatt, 12,059 in v. (08). Handel. Nämnes red. und. medelt.

**Udine,** prov. i n. ö. It., 6,582 kv.-km., 614,440 inv. Hst. U., m. omr. 37,942 inv. Ärkeb., domk.

**Udjiji,** st. v. ostkust. af Tanganika-sjön.

**ueberbrett'l** (yb-), ty., ett slags finare varieté med pretention på konstnärlighet.

**Ufa,** guvern. i ö. Ryssld, 122,018 kv.km., $2_2$ mill. inv. Hst. U. v. U.-fl. o. Ural, 49,961 inv. Ärkeb.

**Ugan'da,** negerrike i inre Afrika und. brit. protektorat, v. Ukereve, 13,300 kv.km., 3/500,000 inv.

**ugglor,** *Strigidæ,* till roffåglarnas ordn. hör. familj, omfatta nattugglesläktet, *Strix* L., hornufsl., *Otus* G. Cuv., bergufsl., *Bubo* Forster, dagugglesl., *Athene* Boie, hökugglesl., *Surnia* Dumont.

**Ugolīno,** se Gheradesca.

**Uhland,** Ludw., ty. skald och lit.-hist., f. 1787 Tübingen, 30/33 prof. där, d. 62. Skr. dikt., dram. m. m. Samlade gaml. ty. folksånger.

**Uhlrich,** Jean Jacq. Alex., fr. gen., f. 1802 Pfalzburg, utmärkte sig i Krim- och it. krigen samt 70 vid försvar, af Strassburg, d. 81. Förf.

**ukās,** ry., hvarje från kejs. l. den styrande senaten direkt utgående befallning.

**Ukerēve** l. Viktoria Nyansa, sjö i ö. Afrika, 68,480 kv.km.; uppt. 1858 af Speke.

**Ukert,** Friedr. Aug., ty. hist., f. 1780 Eutin, d. 51 ss. öfv.-bibl. i Gotha; utg. m. Heeren europ. staternas hist.

**Ukraīne** = Lill-Ryssland.

**ulāner,** tatar., med lans, karbin o. sabel beväpn. kavalleri.

**ulceration,** lat., sårnad, sårbildning.

**Ule,** Otto Edu. Vinzenz, ty. naturforsk., f. 1820, d. i Halle 75. Skr. *Das Weltall, Wunder der Sternenwelt* m. m.

**ūlema,** turk., teol. o. jurist.

**Uleträsk,** insjö i mel. Finld, aflopp gm Ule älf.

**Uleåborg,** län i Finld, 165,641 kv.km., 268,226 inv. Hst. U. (fin. Oulu), v. Bottn. vik. o. Ule älf 18.000 inv.

**Ule älf,** fl. i Finld, kommer fr. Ule träsk, utf. i Bottn. vik.

**Ulfeld,** Korfits, dan. gref., statsman, f. 1606, 36 g. m. Krist. IV:s dotter Eleonore, 51 till Sverige, 58 sv. ombud i fred. i Roskilde, d. i landsflykt 64.

**Ul'fila,** goternas apost., f. 311; öfvers. bibeln, hvaraf delar finnas kvar i Codex argenteus (Uppsala), Codex Carolinus (Wolfenbüttel), Mailänder Kodex (Milano), d. 381 Konstpl.

**Ulfåsa,** egend. i Östergötl. vid Boren.

**Ull,** *nord. myt.,* son till Tor o. Sif; vinterns gud.

**Ulm,** bef. st. i Württemberg v. Donau, 51,680 inv. Domk.

**Ulpiānus,** Domitius, ber. rom. rättslärd, f. omkr. 170 Tyros. mörd. 238. Af U:s talr. skr. är fullt 1/3 intag. i Pandekterna.

**Ulricehamn,** ford. Bogesund, st. i Älfsborgs l. vid Åsunden, 1,949 inv. (08). Namnes i börj. af 1500-talet, nya namn. fr. 1741. Sanatorium.

**Ulrich v. Liechtenstein,** medelhögty, skald, f. omkr. 1200, d. 76. Skr.: *Frauendienst.*

**Ulrika Eleonora,** sv. drottn. 1) U. E. d. ä , dott. t. dan. kon. Fredr. III, Karl XI:s gem., f. 11/9 1656, förm. 80, d. 26/7 93. — Hennes dott. 2) U. E. d. y., f. 23/1 1688, förm. 15 m. sederm. Fredr. I, reg. drottn. 19, d. 24/11 41.

**Ulriksdal,** kungl. lustslott i Sthms l.

**Ulspegel,** se Eulenspiegel.

**Ulster,** Irlds nordligaste prov., 22.190 kv.km. 1,581.351 inv.; 9 grefsk.

**ulster** (öll'-), eng., lång o. vid med slejfer försedd öfverrock.

**Ul'tima Thule,** det mot norden yttersta landet.

**ultimātum,** nylat., i folkrätten det sista erbjudandet t. fredl. lösn. af en fråga före krigsförklar.; sista

oåterkalleliga beslut.

**ul'timo,** lat., den sista månadsdagen.

**ul'tra,** lat., på andra sidan; utom gränserna för det vanliga, öfverdrifven.

**ultramarīn,** praktfull blå färg, beredes af kiselsyra, lerjord, natron, svafvel; anv. t. tapet- o. tygtryck, t. blånande af papper, tvätt m. m.

**ultramontanism',** den kat. riktn., som understödjer påfven i alla hans anspråk.

**ultra posse nemo obligātur,** lat., ingen är pliktig att åstadkomma det omöjliga.

**ultravioletta strålar,** i spektrum, de utanför de violetta liggande osynliga strålarna.

**Ultuna,** landtbruksinstitut i Uppsala l.

**Ulyss'es,** se Odysseus.

**Umbert'o** l. Humbert I, kon. af Italien, son t. kon. Vikt. Eman. II, f. 1844, reg. 78; 68 förm. m. sin kusin Margherita, se Margareta, utl. furst. 5. 1900 skjuten af anarkisten Bresci.

**um'bra,** lat., brun färg af lera, bland, m. järn- o. manganoxidhydrat, l. af ett slags brunkol (kölnisk u.).

**Um'brien,** landsk. i mel. It., 9,709 kv.km., 695,610 inv. Hst. Perugia.

**Umeå,** st. i Västerb. l. vid Bottn. vik. o. Ume älf, 5,523 inv. (08). Priv. 1622.

**Ume älf,** fl. i Norrld, uppr. på Kölen, utf. v. Umeå i Bottn. viken, 381 km. l.

**unciālbokstafver,** stora begynnelsebokstäf., vanl. af dubbel storlek mot texten.

**Uncle Sam** (önkl säm), skämts. benämn. på Förenta stat. o. deras inv.

**Unden,** insjö i n. Västergötl.

**underhus,** se parlament.

**underjorden,** enl. de gamla folkens föreställn. själarnas vistelseort efter döden; eft. grekernas tro kringfluten af Styx.

**underofficēr,** befälsgrad närmast öfver gemene man.

**undīner,** lat., vattnets element.-andar.

**undulationsteorien,** den teori, enl. hkn ljuset uppkommer gm etervibrationer.

**Ung,** ung. komit. v. Teis, 3,229 kv.km., 153,266 inv. Hst. U.

**Ungarn** l. Transleithanien, kon.-rike, ö. del. af österr.-ung. monark., omfattar egentl. U., Fiume, Kroatien, Slavonien, Militärgräns, o. Siebenbürgen, tills. 324,851 kv.km., $19_2$ mill. inv. Berg: Karpaterna, Bakonywald m. fl. Fl.: Donau m. Teis o. dess bifl., Drave, Raab, Waag m. fl. Kanal.: Bega- o. Franzéns-. Sjöar: Platten-, Neusiedler-. Inv.: magyarer, slovaker, tyskar, zigenare m. fl. Huf.-rel.: rom.-kat. Näring.: boskapssköts., åkerbr., vinodl. Indeln. i 65 komit. Hst.: Budapest. I person.-union med Österr. — Hist.: 898 intag, af magyar.; Stefan d. hel. 997/1038 U:s 1:e kon.; kristet i 11:e årh. 1392 und. ty. kejs., 1688 hus. Habsburg erkändt; 1876 Siebenbürgen införl. med U. Ink., utg. o. armé, se Österrike.

**ungerska spr. o. lit.** — Spr. en gren af fin. språkstammen. — U. lit. börj. i 15:e årh., fortsattes gm lyriker, eposdiktare o. rom.-förf., men kom först i börj. på 19:e årh. till sin egentl. blomstr. Bland framst, förf. må nämnas: Dan. Berzsényi, Jos. Bajza, Károly o. Alex. Kisfaludy, Czuczor, Alex. Petöfi, Tompa, Arany m. fl. I nyaste tiden is. rikt. åt rom. o. dram. (M. Jósika, Kuthy, Eötvös, Maur. Jókai m. fl.), åt historien Horváth, Tekeli ,

m. fl., lit.-hist. Toldy, Gyulai, Beöti. Szilágyi m. fl.

**ungerska viner,** eldiga, ofta likörart.: tokajer, ruster, menesmagyarat o. s. v.

**ūnicutn,** lat., det enda i sitt slag.

**unierade greker,** de grek. församl. s. erkänna påfvens supremati. Kejs.

Nikol. I upphäfde 1839 med våld unionen i Ryssld.

**uniōn,** lat, fören. mel. stater l. kyrkor. Unionen, uttryck för N.-Amer. Förenta stater. Personal-u., då end. monarken, real-u., då äfv. representationen o. reger. äro gemensamma.

**unionist'er,** anhängare af 1817 års evangel. union; und. n.-amer. kriget 1862/65 nordstaternas anhängare gentemot de konfedererade.

**unisōno,** it., *tonk.,* samstämmigt.

**unitārier,** lat., gemens. namn på de kristna sekter, s. förneka treenigheten; funnos enstaka i medelt., sed. 1791 hela församling., inf. i N.-Amer. gm Priestley.

**United States of America** (junaj'ted stets åv' ämerr'-), se Nord-Amerikas Förenta stater.

**unitāt,** lat., enhet, öfverensstämmelse.

**unītis vīribus,** lat., med förenade krafter.

**universāl,** lat., allmän, allt omfattande.

**universitēt,** lat., högsta offentliga läroanstalt, hvarest alla vetensk. systemat. studeras; den äldsta sannol. i Bologna, stift. 1158. U. stift. i Uppsala 1477, Lund 1668, Åbo 1640 (flyttades 1827 t. Hälsingfors), Kristiania 1811, Köpenhamn 1479.

**univer'sum,** lat., det hela, världsalltet.

**uns,** lat., = 1/12 rom. as; i Engld = 1/12 troypund; i Tyskld förr = 1/12 pfund.

**Unter-Elsass,** reg.-omr. i n. Els., 4,744 kv.km., 659,432 inv. Hst. Strassburg.

**Unter-Franken,** baierskt reg.-omr., 8,402 kv.km., 680,769 inv. Hst. Würzburg.

**Unterwalden,** kanton i mellersta Schweiz, delas i 2 oafhäng. halfkanton.: U. ob dem Wald, 765 kv.km., 28,300 inv.; hst. Sarnen, och U. nid dem Wald, 291 kv.km., 13,070 inv.. hufv.-ort Stans.

**Unter-Weissenburg,** ung. Siebenbürg. komit., 3,577 kv.km., 212,353 inv. Största st. Karlsburg.

**ūpas,** malaj., ett häftigt verkande pilgift, s. fås af den torkade mjölksaften af upasgiftträdet *Antiaris toxicāna.*

**upper ten thousand** (öpp'ör tenn *th*au'-), eng., de öfre 10,000, den förnäma världen.

**Upmark,** Gust. Henr. Vilh., f. 1844, 80 intend. v. nationalmus., d. 00. Förf.

**Uppland,** Svealands äldsta landskap mel. Ö.-sjön, Mälaren och Västmanland, 12,852 kv.km. (utom Sthm). Vattendr.: Fyris- o. Enköpingsån, sjön Temnaren. Det inre en stor slätt, eljest bergigt. Näringsgr.: åker- o. bergsbruk, fiske, sjöfart. Deladt på Sthms, Upps. o. Västmanlds l. Städer, se länen.

**Uppsala,** ford. Ö.-Aros, residensstad i U. l. vid Fyrisån, 25,311 inv. (08). Ärkebisk., ber. domk., Heliga trefaldighetskyrkan, slott, univ., univ.-byggnad, Gustavianum, Carolina rediviva m. bibl., observat., bot. trädgård, parker. Urgammal. Konungasäte till midt. af 13:e årh. Möte 1593. Jfr Gamla Uppsala.

**Uppsala län,** omfattar v. delen af Uppland, 5,313 kv.km., 126,334 inv. (08). Residensstad Uppsala. Öfr. st. Enköping.

**Uppsala stift** omfattar Sthms stad samt landsk. Uppland, Gästrikld o. Hälsingld.

**Uppström,** And., filol., f. 1806, d. 65 ss. e. o. prof. i Upps. Utgaf Mattei evang. på got. och Codex argenteus.

**ur,** inrättn. f. tidens mätande gm liktidig rörelse, voro hos de gamle sol-, sand- o. vatten-u., på hka senare tiden mättes gm den utrunna mängden sand l. vatten. I 12:e årh. uppkommo u. m. hjulverk o. 1658 pendel.-u. (Huygens), hka sed. försetts m. kompensationspend. af olika metall. f. att utjämna temperaturens inflytande.

Fick-u. uppfunnos omkr. 1500 (Pet. Hele), repeter-u. 1679 (Barlow), kronometer-u. af Harrison (d. 1776). Fick-u. äro dels spindel-, dels cylinder-, dels ankar-u. Bland nya u. må nämnas elektr. och pneumatiska (drifkraft. komprimerad luft). Hufvudfabr.-orter: Schweiz, Schwarzwald, Frankr., Engld, N.-Amerika.

**Urāl,** 1) gränsberg mel. Europa o. Asien, fr. Kasp. haf. t. N. ishaf., omkr. 2,560 km. l., ända t. 81 km. b.; rikt på metaller; högsta topp Tölposs, 1,632 m. h.; 2) fl. i Rysslđ, uppr. på Ural, utf. i Kasp. haf., 2,396 km. l., omr. 249,549 kv.km.

**Uralsk',** ry.-asiat. guvern. v. nedre Ural, 360,438 kv.-km., 645,121 inv. Hst. U. v. Uralfl., 38,919 inv.

**urān,** U = 240, metall., af Klaproth 1789 uppt. silfverhvitt elem. Eg. vikt $18,_7$. **-natriumuranat** (u.-gult) o. **-oxiduloxid** (grön u.-oxid) anv. i porslinsmåln.

**Urānia,** *gr. myt.,* en af muserna, stjärnkunskapens gudinna.

**Uranienborg,** se Brahe, Tyge.

**U'ranos,** *gr. myt.,* himlen, Gaias förstfödde o. gem., far t. titanerna o. kykloperna m. fl.

**uranpechblende,** *min.,* af kristall. uranoxidoxidul, njurform., svart; Marienberg, Annaberg m. m.; anv. t. framställn. af uran preparat; utsänder Becquerelstrålar.

**U'ranus,** planet, uppt. 1781 af W. Herschel, i medeltal på $2.851,_8$ mill. km. afst. fr. solen; omloppstid 84 år 5 dagar. Ekvatorsdiameter 60,000 km.

**urbān,** lat., stadsaktig, fin, bildad. **-itēt,** hyfsning, lefnadsvett, belefvenhet.

**Urbānus,** 8 påfvar. Framstående: 1) U. II, 1088 99, i strid m. kejs. Henrik IV o. kon. Filip I o. förorsakade korstågen. — 2) U. VIII, egentl. Maffeo Barberini, f. 1568, påf. 23/44, grundl. 27 *Collegium de propaganda fide.*

**urberg,** beteckn. för jordens äldsta fossilfria formation.

**Urbīno,** it. st., 18,307 inv. Univ., bisk. Raffaeles födelseort.

**Urd,** *nord. myt.,* en af nornorna.

**urdu** l. hindi, det förnämsta af de fr. sanskrit härstammande språken.

**uremī,** *läk.,* is. v. njursjukdomar gm hämmad urinafsöndr. framkalladt symtom: hufvudvärk, kräkning, kramp. Ofta dödlig. Behandl.: afför. o. svettdrifv. med., m. m.

**urf,** turk., kabinettsbefalln. af sultanen.

**Urga,** huf.-ort. i Mongoliet, 30,000 inv.

**Uri,** kanton i mel. Schweiz, 1,076 kv.km., 19,700 inv. Hst. Altorf.

**urīn,** njurarnas afsöndringsprod., svagt sur, inneh. vatten, u.-ämne, u.-syra o. åtskill. salter, is. fosfor-, svafvel- o. kolsyrade föreningar samt klornatrium; öfvergår lätt i förruttnelse, då u.-ämnet blir ammoniak. Eg. v. $1,_{002}/1,_{04}$. **-blåsan,** af muskler och slemhud bestående säck i bäckenhålan för upptagande af urinen från njurarna. **-syra,** i

urin., giktknölar m. m. förekom. kristall., svag syra; färg-, lukt- och smaklös; olösl. i alkohol. **-ämne,** förekom. i urin, blod, svett, bildar färg- o. luktlösa kristaller o. uppstår i kroppen ss. slutprod. af oupphörl. oxidationsprocesser af kväfvehalt. ämnen.

**urkalk,** kristallin. kalk i urbergen.

**Ur'mia,** pers. st. vid floden U., 33,000 inv.

**urnor** af lera l. metall tjänade flera af de gamla folkslagen till förvaringsrum af de dödas förbränningsprodukter.

**Uruguay,** 1) bifl. t. v. till Rio della Plata, uppr. i s. Brasilien, 1,000 km. l., omr. 357,900 kv.km. — 2) S.-amer. republ., 178,700 kv.km., 1,103,040 inv. (indianer, europeer samt af blandad ras). Rel. kat. Huf.-när. bosk.-skötsel. Prod,: hudar, talg, horn, köttextrakt, ull.

Pol. ind. i 15 departimientos. Hst.: Montevideo. Hist.: U. i 18:e årh. del af vicekon.-rik. La Plata, 1828 oafhäng. Författn. 29. Pres. Claudio Williman 07/11.

**U. S. o. U. S. A.,** förkortning för United States of America.

**usbēker,** turk. folk i Turkistan.

**Usedom,** ty. ö mel. Östersj. o. Stettinerhaff, 408 kv.km., 33,000 inv.

**usurpation,** lat., rättsvidrigt tillvällande af herravälde gm undanträngn. af den legitime härskaren.

**usus,** lat., bruk, häfd. Ususfructus, nyttjanderätt. Ex usu, gm öfning l. vana.

**Utah** (jû'ta), n.-amer. fristat, 219,955 kv.km., 316,331 inv., mest mormoner. Berg: Rocky mts; sjö: Stora Saltsj. Hst.: Salt Lake City. Stat 1896.

**utanverk,** *bef.,* fästningsverk utanför hufvudvallen.

**utensīlier,** lat., redskap, husgerådssaker.

**utförsel** l. export, de inhemska varor, som utföras från ett land.

**Utgård,** *nord. myt.,* en i utkanten af Jättehem belägen borg, hvars härskare var Utgårdaloke.

**U'tica,** 1) *g. geogr.,* st. i n. Afrika, nära Kartago; 2) st. i N. York (N.-Amer.), 60,097 inv.

**ūtile dul'ci,** vittert sällskap i Sthm, 1753/86.

**utilitarism',** lat., det polit. system, i hkt nyttan för de handlande personerna är den enda bestämm. o. afgörande grundsatsen.

**ut in'fra** (supra), lat., som nedan (ofvan).

**Utmeland,** by i Mora socken i Dalarna. Gustaf Vasa-monument.

**Utnäs Löt,** exercisplats i Västmanlands län.

**utopī,** gr., ett i inbillningen skapadt land med allting i högsta fullkomlighet; hugskott; omöjligt, outförbart förslag.

**Utrecht,** holl. prov., 1,384 kv.km., 272,913 inv. Hst. U. vid Rhen och Vecht, 117,000 inv. Domk., univ., slott, handel, fabr. Union 23/1 1579; fred 11/4 1713.

**utskott,** af lika antal ledam. från riksdagens båda kamrar best. afdeln., s. bereda ärendena. I Sverige ständiga u. äro: konstitutions-, stats-, bevillnings-, lag-, banko- o. (sed. 1909) jordbruks-u.

**Uttismalm,** ort i Viborgs l. (Finld), sl. 28/6 1789.

**Utö,** ö i Östersj., Sthms l.

**uvertȳr,** fr., öppning; *tonk.,* inledning till en opera, ett oratorium o. d.

## V, W.

**V, v, W, w,** 22:a bokst. i alfab. Ss. rom. talteck. är *V* = 5 samt *v.* förk. f. *vide* (lat.), se! äfvens. f. *verte,* lat., vänd!

**V,** kem. tecken för vanadin.

**W,** kem. tecken för wolframium.

**Va,** förk. för n.-amer. staten Virginia.

**Waadt** (fr. Pays de Vaud), schweiz. kant. mel. Genève- o. Neuchâtelsjöarna, 3,229 kv.km., 281,379 inv. (mest protest.). Spr. franskt. Hst. Lausanne.

**Waag,** bifl. t. v. till Donau i Ungarn, 398 km. l.

**Waal,** Rhens s. utloppsarm.

**Wabash** (wa'besch), bifl. t, h. till Ohio, 890 km. l.

**vaccīn,** lat., kokoppvax. **-ation,** se kokoppympning. **-era,** ympa m. kokoppor.

**Wace** (vās), Rob., anglo-normand. skald, f. omkr. 1090 Jersey, d. omkr. 1174. Skr.: *Roman de Brut, Roman du Rou* m. m.

**Wachau,** by s.o. om Leipzig. Slag l6/10 1813.

**Wachsmuth,** Ernst Wilh. Gottl., ty. hist., f. 1784, d. 66 ss. prof. Leipzig. Skr. sede- o. kult.-hist., Frankrikes o. ty. nationens hist. m. m.

**Wacht atn Rhein** (rajn), Die W., Vakten vid Rhenfloden, tyska nationalsången.

**Wachtel,** Theod., ty. operasång., f.

Pol. ind. i 15 departimientos. Hst.: Montevideo. Hist.: U. i 18:e årh. del af vicekon.-rik. La Plata, 1828 oafhäng. Författn. 29. Pres. Claudio Williman 07/11.

**U. S. o. U. S. A.,** förkortning för United States of America.

**usbēker,** turk. folk i Turkistan.

**Usedom,** ty. ö mel. Östersj. o. Stettinerhaff, 408 kv.km., 33,000 inv.

**usurpation,** lat., rättsvidrigt tillvällande af herravälde gm undanträngn. af den legitime härskaren.

**usus,** lat., bruk, häfd. Ususfructus, nyttjanderätt. Ex usu, gm öfning l. vana.

**Utah** (jû'ta), n.-amer. fristat, 219,955 kv.km., 316,331 inv., mest mormoner. Berg: Rocky mts; sjö: Stora Saltsj. Hst.: Salt Lake City. Stat 1896.

**utanverk,** *bef.,* fästningsverk utanför hufvudvallen.

**utensīlier,** lat., redskap, husgerådssaker.

**utförsel** l. export, de inhemska varor, som utföras från ett land.

**Utgård,** *nord. myt.,* en i utkanten af Jättehem belägen borg, hvars härskare var Utgårdaloke.

**U'tica,** 1) *g. geogr.,* st. i n. Afrika, nära Kartago; 2) st. i N. York (N.-Amer.), 60,097 inv.

**ūtile dul'ci,** vittert sällskap i Sthm, 1753/86.

**utilitarism',** lat., det polit. system, i hkt nyttan för de handlande personerna är den enda bestämm. o. afgörande grundsatsen.

**ut in'fra** (supra), lat., som nedan (ofvan).

**Utmeland,** by i Mora socken i Dalarna. Gustaf Vasa-monument.

**Utnäs Löt,** exercisplats i Västmanlands län.

**utopī,** gr., ett i inbillningen skapadt land med allting i högsta fullkomlighet; hugskott; omöjligt, outförbart förslag.

**Utrecht,** holl. prov., 1,384 kv.km., 272,913 inv. Hst. U. vid Rhen och Vecht, 117,000 inv. Domk., univ., slott, handel, fabr. Union 23/1 1579; fred 11/4 1713.

**utskott,** af lika antal ledam. från riksdagens båda kamrar best. afdeln., s. bereda ärendena. I Sverige ständiga u. äro: konstitutions-, stats-, bevillnings-, lag-, banko- o. (sed. 1909) jordbruks-u.

**Uttismalm,** ort i Viborgs l. (Finld), sl. 28/6 1789.

**Utö,** ö i Östersj., Sthms l.

**uvertȳr,** fr., öppning; *tonk.,* inledning till en opera, ett oratorium o. d.

## V, W.

**V, v, W, w,** 22:a bokst. i alfab. Ss. rom. talteck. är *V* = 5 samt *v.* förk. f. *vide* (lat.), se! äfvens. f. *verte,* lat., vänd!

**V,** kem. tecken för vanadin.

**W,** kem. tecken för wolframium.

**Va,** förk. för n.-amer. staten Virginia.

**Waadt** (fr. Pays de Vaud), schweiz. kant. mel. Genève- o. Neuchâtelsjöarna, 3,229 kv.km., 281,379 inv. (mest protest.). Spr. franskt. Hst. Lausanne.

**Waag,** bifl. t. v. till Donau i Ungarn, 398 km. l.

**Waal,** Rhens s. utloppsarm.

**Wabash** (wa'besch), bifl. t, h. till Ohio, 890 km. l.

**vaccīn,** lat., kokoppvax. **-ation,** se kokoppympning. **-era,** ympa m. kokoppor.

**Wace** (vās), Rob., anglo-normand. skald, f. omkr. 1090 Jersey, d. omkr. 1174. Skr.: *Roman de Brut, Roman du Rou* m. m.

**Wachau,** by s.o. om Leipzig. Slag l6/10 1813.

**Wachsmuth,** Ernst Wilh. Gottl., ty. hist., f. 1784, d. 66 ss. prof. Leipzig. Skr. sede- o. kult.-hist., Frankrikes o. ty. nationens hist. m. m.

**Wacht atn Rhein** (rajn), Die W., Vakten vid Rhenfloden, tyska nationalsången.

**Wachtel,** Theod., ty. operasång., f.

1824 Hamburg, d. 93. Lyrisk tenor.

**Wachtmeister,** 1) Hans, gref., amiral, f. 1641, utmärkte sig i Karl XI:s krig, 78 öf.-amiral, 81 gen.-amir., d. 14 ss. kgl. råd o. gen.-guvern. öfv. Kalm. l. o. Blekinge. — 2) Karl Axel Trolle-W., gref., statsm., f. 1754, 79 just.-kansl., 87 riksråd o. riksdrots, d. 10 ss. just.-statsm.

**vacka,** löst o. mjukt, gröngrått l. askgrått, i smutsgrönt l. smutsbrunt stötande, ofta blåsigt min., förvittringsprod. af basaltlava; förekom. bland basalt o. dolerit.

**vācuum,** lat., tomrum. **-broms,** *mek.,* sugbroms. **-cleaner** (-klīnör), sugapparat till rengörning af mattor etc.

**Vadai,** negerrike i ö. Sudan, mel. Tsadsjön o. Dar Fur, 444,550 kv.-km., $2,_6$ mill. inv. Hst. Abesche. Utforskadt 1873.

**vadare,** *Grallatores,* ordn. bl. fåglarna, ha höga, smala ben med nedre delen obefjädrad, lång, tunn näbb, oftast lång hals. Dit höra: trapp-, vip-, roskarl-, pipare-, morkull-, beckasin-, spof-, rödspof-, tran-, ibis-, stork-, häger- o. alla snäppsläktena, sothöns-, knarr-, sumphönssläktena m. fl.

**Waddington** (-dängtång'), Will. Henry, fr. lärd o. statsm., f. 1826 i Paris af eng. familj, 71 ledam. af nationalförs., 76 senator och undervisn.-min., 77 utr.-min., 79 min.-pres., d. 94 Paris. Skr. of. numismat. o. gr. inskrifter m. m.

**vademēcum,** lat., egentl. följ mig; hjälpreda, rådgifvare för allt.

**vaden,** bakre muskulat. på underbenet.

**vāde rētro,** lat., vik hädan!

**vadi,** arab., flod.

**vadkramp** förorsakas gm öfveransträngn., dans, tryck på höftnerverna, vid kolera, äfven ofta i sömnen. Behandl.: gnidn. af vaden, varma omslag, ingnidn. af kloroform, senapssprit m. m.

**Wadman,** Joh. And., skald, f. 1777, sjukhuskommiss. 13/14, d. 37 i Göteb. Kvick humor. Saml. skr. utg. 55 o. 69.

**Vadstena,** st. i Östergötl. l., vid Vättern, 2,440 inv. (08). Ford. ber. kloster; adl. jungfrustift. Slott, anl. af Gust. I. Privil. 1400.

**Wadström,** Karl Bernh. Filonegros, präst och publ., f. 1831, sed. 81 kommin. i Sthm. Utg. *Budbäraren, Förr och Nu* m. m.

**Vadsö,** nor. st. vid Varangerfjord, 1,931 inv. Fiske.

**Vaduz,** officiellt hst. i Liechtenstein, 1,150 inv.

**væ,** lat., ve! v. vic'tis, ve de besegrade!

**vag,** fr., obestämd, sväfvande, oviss.

**vagabond',** lat., landstrykare, lösdrifvare; sysslolös mska.

**vagel,** inflammat. i förening med varbildn. i hårkörtlarna på ögonlocket. Behandl.: varma omslag.

**vagant',** lat., lösdrifvare, landstrykare.

**vagnborg,** ford. af alla fordonen bildad cirkelformig l. månghörnig förskansning t. lägerförsvar.

**Wagner,** 1) Heinr. Leop., ty. skald fr. Sturm-und-Drangperiod., f. 1747, d, 79. Goethes ungdomsvän. Skr.: *Die Kindesmörderinn* m. m. — 2) Richard, komp., skald, teaterreform., f. 1813 Leipzig, sed. 34 kapellmäst. på flere ställen, 40 hofkapellmäst. i Dresden, flydde 49 f. delaktigh. i uppror, 64/66 mus.-intendent i München, byggde 76

egen teat. i Baireuth, d. 83 Venezia. Komp. *Der Ring des Nibelungen, Tannhäuser, Lohenyrin, Rienzi* m. fl. Saml. skr. o. dikter 1873, 9 bd. — Hans hustru 3) Cosima, f. 1837, dot. till Franz Liszts. — Hans brorsdott. 4) Johanna, dram. artist, f. 1828, 59 g. m. landråd. Jachtmann; sed. 72 privat i München, d. 94 Würzburg.

**Wagram,** by i Österrike n.o. om Wien, 1,709 inv. Slag 5—6/7 1809.

**Wagrien,** landsk, i ö. Holstein.

**vague,** se vag.

**vahabīter,** mohamm. sekt i inre Arabien. Islams puritaner.

**Wahlberg,** 1) Joh. Aug., naturforskare, f. 1810, lärare v. skogsinst., resor i Afrika, 56 dödad där af en elefant. — 2) Herm. Alfr. Leonard, landskapsmål., f. 1834, 80 vice prof. vid Fria konsternas akad., d. 06.

**Wahlbom,** 1) Joh. Vilh. Karl, hist.-mål., f. 1810 Kalmar, d. 58 London. — 2) Gust., träsnid., f. 1824, uppsatte 62 tidn. Söndags-Nisse, d. 77 Sthm.

**Wahlenberg,** 1) Jöran Geo., naturforsk., f. 1780, 29 prof. i Upps., d. där 51. Talr. skr. i bot. m. m. — 2) Anna Maria, se Kjerrman.

**Wahlman,** Lars Israël, arkit., f. 1870 Hedemora landsförsaml., t. f. lekt. vid Tekn. högskolan 05, fr. 93 möbelarkit., har ombyggt o. nybyggt en mängd herrgårdar. Förf.

**Wahlstatt,** by vid Liegnitz, 611 inv. Slag 9/4 1241, 26/8 1813.

**Wahlström,** Jonas Gust., hist. och publ., f. 1814, d. 85. Utg. *Upsala tidningar* (40/42), *Aros* (65/68) m. m. Skr.: *Fornnordiskt bibl.* m. m.

**Waigatsch,** ry. ö i N. ishaf. mel. fastland, o. Novaja Semlja, 3,703 kv.km.

**Waitz,** Geo., ty. hist., f. 1813, d. 86 Berlin. Skr.: *Lübeck unter Wullenwever etc.,* ty. författningens hist. m. m.

**vakans',** lat., ledigh. i fråga om ämbete l. tjänst.

**vakant',** ledig, obesatt.

**Wakefield** (wäkfild), st. i mel. England, 41,413 inv.

**vaktelsläktet,** *Coturnix* Moehring; till hönsfåglarna hör. släkte. Vanlig v., *C. communis* Bonnaterre, i Eur., mel. Asien, sparsamt i s. o. mell. Sverige, flyttfågel; läckert villebråd.

**va'kuum,** se vacuum.

**val** = 80 st.

**va la banque** (-bank), fr., hela banken må gå! kör!

**Valakīet,** s.v. del. af kon.-rik. Rumänien, delas i Stora (Östra) o. Lilla (Västra) V., skilda gm Aluta, 77,480 kv.km., omkr. $3_8$ mill. inv. Hst. Bukarest. — Sed. 1215 eget rike, 1391 und. turk. höghet; 1714 nämnde sult. furste, sedan 1829 folk. självfst.; 59 fören. m. Moldau t. ett rike: Rumänien.

**valborgsmässoafton,** den sista april.

**Wal'cheren,** holl. ö vid Scheldes utl., 209 kv.km., 40,000 inv. Hst. Middelburg.

**Valdaibergen,** bergsträcka i mel. Ryssld, 370 km. l., största höjd 351 m.

**Waldeck,** ty. furstend., 2 delar: forna grefsk. W. o. furstend. Pyrmont; 1,121 kv.km., 59,127 inv. Hst. Arolsen. Und. Preussens förvaltn. Furste: Fredrik, sed. 93.

**Waldeck,** Bened. Frz Leo, preuss. statsm., f. 1802, 48 medlem af preuss. nat.-förs., 60 t. fortschrittspart., d. 70.

**Waldeck-Rousseau** (-russå), Pierre Marie, fr. polit, f. 1846 Nantes, 99/02 min.-presid., d. 04 Paris.

**Valdemar,** sv. kon. o. furstar: 1) V., son t. Birger jarl, reg. 1250/ 78, g. m. a) Sofia, b) Lukradis, d. 1302. — 2) V. Magnusson, son t. Magn. Ladulås, d. i fängelse på Nyköpings slott 1318; g. m. a) en dotter t. Tyrgils Knutsson, b) en nor. prins:a Ingeborg.

**Valdemar,** dan. kon. o. furstar: 1) V. I, d. st., kon. 1157/82. — Hans son 2) V. II Seier, kon. 1202/41. — 3) V. (IV) Atterdag, son t. Kristoffer II, f. omkr. 1320, reg. 40, återtog 60 Skåne, Halland o. Blekinge, eröfr. 61 Gottld o. plundrade Visby, d. 75, g. m. Hedvig af Sönderjylland. — 4) V., prins af Danmark, son t. Krist. IX, f. 27/10 1858, 85 g. m. Marie af Orléans.

**Valdemarsvik,** köp. i Östergötl. l. vid V. af Östersj., 676 inv. (08). Namnes på 1660-talet.

**valdenser,** af Petrus Valdus 1170

stift., t. 1848 förföljdt religionssamf., som söker återställa apostol. renheten samt fattigdomen inom kyrkan.

**Waldenström,** 1) Paul Peter, teol., predikant, f. 1838, 74/05 lekt. i Gäfle, mångår. ledam. af riksd:s andra kam. Religiös vältalare. Bildade 1878 Sv. Missionsförbundet. Ifrig frikyrkoledare. Vidtberest. Utg. *Pietisten* (68/76), *Vittnet* (76/80). Skr.: *Om försoningens betydelse, Till Österland* (95/96) m. m. — Hans bror 2) Joh. Ant., läkare, f. 1839, d. 79 ss. prof. i Uppsala. Förf.

**Waldis,** Burkhard, ty. lärodikt., d. omkr. 1556. Skr.: *Esopus* m. m.

**vāle,** lat., lef väl!

**Valence** (-langs'), fr. st. v. Rhône, 26,946 inv.

**Valen'cia,** 1) ford. kon.-rike, nu prov. i Span., 10,751 kv.km., 1,587,533 inv. Hst. V. vid Guadalaviar, 213,550 inv. Domk., univ., citadell. — 2) Se Narvaez.

**Valen'cia,** st. i Venezuela v. V.-sj., 124,000 inv.

**Valenciennes** (-langsiänn'), fr. st. v. Schelde, 27,538 inv. Fästn., spetstillverkn., handel.

**Vālens,** rom. kejs., af sin bror, kejs. Valentinianus I, 364 upphöjd t. medreg. i Östrom. rik., 378 v. Adrianopel slag. o. död. af goterna.

**Va'lentin** d. hel., d. 306 ss. martyr. Dag 14/2.

**Valentiniānus,** 1) V. I, förträfflig rom. kejs., 364 reg. i Västrom. rik., d. 375. — Hansson 2) V. II, medkejs. i V.-rom. rik., 392 dödad af franken Arbogast. — 3) V. III (V), son till Constantius, medkejs. i V.-rom. rik., lät sin moder Placida o. Aëtius regera, mördade d. senare 454; själf mördad af Petronius 455.

**Valeriāna** *officinalis* L., *Valerianeæ;* roten lämnar gm destill. m. vatten gul eter. v.-olja.

**Valeriānus,** Publ. Licinius, rom. kejs. 253/60, d. i pers. fångenskap.

**Valārius,** Joh. Dav., skald, f. 1766, ämbetsm., 26 ledam. af sv. akad., i d. 52. Skr.: *Visor o. sångstycken, Vitterhetsförsök* m. m.

**Valārius Flaccus,** Cajus, rom. ep. skald, d. 89 e. K.

**Valērius Max'imus,** rom. hist. i 1:a årh. e. K.

**Wales** (wäls), m. Engld fören. furstend., v. del. af Storbrit., 19,341 kv.km., 1,720,609 inv. Bergland; delas i 2 del., Nord- o. Syd-W., 12 grefsk. Hst. Pembroke. — 1536 fullständ. fören. m. Engld.

**Valfader,** Odin ss. stridernas ledare.

**Valhall,** *nord. myt.,* Odins borg o. de i striden fallna hjältarnes bestämmelseort. Af guld och med 540 portar.

**Valkiala,** socken i Tavastland. Slag 29/4 1790.

**valkjord,** jordart. förvittringsprod. af grönsten o. d. min., v. Aachen, i Sachsen, Engld m. m. Anv. t. klädesvalkn., fläckuttagningsmed., i tapetfabr. m. m.

**valkyrjor,** *nord. myt.,* tjänarinnor i Valhall, dit de förde de i strid fallna kämparna.

**Wall,** Ax. Rud. Maur., publ., f. 1826, d. 93. Utg. 48/57 »Friskytten», grundade 64 »Dagens Nyheter». Skr.: *Nyckel till almanackan* m. m.

**Vall'a,** Laurent., it. humanist, f. 1407 Rom, d. där 57 ss. påflig sekreterare.

**Wallace** (wåll'es), 1) Will., skotsk frihetshjälte, f. 1276, befriade Skottld fr. Englands herravälde, slagen 96, 05 förråd. utlämnad t. Engld, s. å. afrättad. — 2) Will., eng. komp., f. 1814, d. 65. Komp. operor o. pianostycken m. m. — 3) Alfr. Russel, eng. naturf., f. 1823 Usk, har uppställt en af Darwin oberoende evolutionsteori.

**Valladolīd** (valja-), sp. provins i Gamla Kastil., 7,569 kv.km., 278,561 inv Hst. V. v. Pisuerga, 68,789 inv. Ärkeb., univ. Colombos dödsort.

**Wallander,** 1) Jos. Vilh., genremål., f. 1821, 57 ledam. af o. 67 prof. v. Fria konst. akad., d. 88Sthm. — Dennes brorson 2) Alf, genremål., konstindustriell mönsterrit., f. 62 Sthm, sed. 96 artist vid Rörstrands porslinsfabr.

**vallbössa,** tungt eldhandvapen till fästningskrig.

**Walldén,** 1) Jonas Ad., publ., f. 1807, 34/69 hufvudred. f. »Stockholms Dagblad», d. 72. — Hans son 2) John Vilh. Elis, publ., f. 1836, 69/84 hufvudred. för »Stockholms Dagblad», d. 06. Förf.

**Vallée** (-lē), Jean de la, arkit., f. 1620, 51 öfv.-intend., 71 borgmäst. i Sthm, d. 96. *Riddarhuset, Katarina* o. *Hedv. Eleonora* kyrkor, *rådhuset* i Sthm m. m.

**Wallenberg,** 1) Jakob, präst o. förf., f. 1746. 3 resor t. Ostind., d. 78 ss. kyrkoh. i Mönsterås. Skr.: *Min son på galejan* m. m. — Hans brorsons son 2) André Osk., publ., stats- o. finansman, f, 1816, först sjöofficer, verksam riksdagsm., d. ss. bankdirektör 86. Förf. — Dennes son 3) Knut Agaton, finansman, f. 53 Sthm, sedan 86 dir. för Sthms ensk. bank.

**Wallenstein** (eg. Waldstein), Albr. Wenz. Eus. v., hert. af Friedland, ty. fälth., f. 1583 Böhmen, 99 katol., 23 riksfurste, 24 hertig, 25 kejserl. generalissimus o. fältmarsk., entled. 30, återfick 32 oinskr. befäl, sträfvade efter oinskränkt makt, afsatt 34, s. å mördad i Eger.

**vallfart,** inom kat. kyrk. färd und. sång och bön till hel. orter, ss. Jerusalem, Loreto, Rom, Einsiedeln f. aflats erhållande.

**vallgång,** gång bakom bröstvärnet i fästning.

**Wallhof,** by i Kurl. Sl. 7/1 1626.

**Wallin,** Jon. Ol., teol. o. skald, f. 1779, 10 led. af sv. akad., d. 39 ss. ärkebisk. Skr.: *Dödens ängel, Uppfostraren, Predikningar,* flera psalmer i 1819 års psalmbok o. s. v. Saml. vitterhetsarb., fl. uppl. Framst. andl. vältalare.

**Wallis,** kant. i s. Schweiz, 5,248 kv.km., 100,000 inv. (ty. o. fransmän). Rel. kat. Hst. Sitten.

**Wallis,** 1) Ernst, hist. o. publ., f. 1842, 81/89 medred. i Aftonbladet. Skr.: *Illustr. världshist., Nap. den tredje . . .* m. m. — Hans bror 2) Curt, läkare, f. 1845, 84/10 prof. vid Karol. instit. Skr.: *Siciliens klimat. kurorter, Bakterierna ss. sjukdomsorsak* m. m.

**Wallmark,** 1) Peter Adam, vitterhetsidk. o. publ., f. 1777, 11/ 43 kgl. bibl., 29 tit.-kanslіråd, d. 58. Skr. dikter, hist. arb. m. m., utg. *Journ. f. litt o. theat.* (09/13), *Allm. journalen* (13/24), *Journalen* (24/36), *Post- o. Inr. tidn.* (37/47). — Hans son 2) Ernst Adam, förf., f. 1834 Sthm. Skr.: *Blenda* (tills. m. L. Josephson), öfvers. mångfald. teaterpjäser, utg. *Visor o. kupletter,* »4 knippor» (80/90).

**vallmo,** *Papaver* Tourn., *Papaveraceæ;* trädgårds-v., *P. somniferum* L., inhemsk i M. Asien, odlas i Främre Asien, O.-Ind., s. Europa f. erhåll, af opium o. olja. *P. rhoeas* L., ibland säden i Europa, Asien, Afrika; officinella blomblad. **-olja,** fet, ljusgul olja, s. erhåll. gm pressn. af fröna t. *Papaver somniferum;* anv. till matolja, tvål m. m.

**vallōner,** roman. folkstam i s. Belg. o. angräns. del. af Frankrike o. Preussen.

**Wallqvist,** Olof, teol. o. polit., f. 1755, d. 1800 ss. bisk. i Växjö. Förf.

**valnötträdet,** *Juglans* L., *Juglandeæ.* Vanliga v., *J. regia* L., fr. Persien, lämnar förträffl., virke, nötterna ätbara o. lämna olja t. fernissor m. m., bladen officinella, barken o. fruktskalen innehålla färgämne.

**Valois** (valåa'), ford. fr. landsk., omfattar dep. Oise-et-Aisne. V. var först grefsk., sedan hertigd. Från V. kom den sidogren af kapetingerna, s. innehade fr. tronen 1328/1589.

**Valparaiso** (-ra-īso), prov. i Chile,5,059 kv.km., 252,009 inv. Hst. V. vid V.-vik, 150,962 inv. Viktig hamn.

**Walpole** (wåll'pål), 1) Sir Rob., gref. af Oxford, eng. statsm., f. 1676, 08 min., 11 f. bestickligh. utstött ur parlam., 15 ånyo min., d. 45. — Hans son 2) Horace, förf., f. 1717, d. 97. Skr. memoarer m. m.

**valpurgisnatten,** natten till den 1 maj, då enl. sagan satan o. hans anhäng. föra orgier på Blocksberg.

**valrike,** monarki, hvars regent väljes för lifstid.

**valrätt** af riksdagsmän till sv. riksdagens 1:a kamm. tillkommer (efter 1909) landstingsmän och stadsfullmäktige i städer som ej deltaga i landsting; t. 2:a kamm. hvarje välfrejdad svenk man fr. o. m. kalenderåret näst efter det, hvarunder han uppnått 24 år, dock ej a) den som står under förmynderskap l. är i konkurs; b) den, som häftar för understöd, hvilket under löpande l. sistförflutna kalenderåret af fattigvårdssamh. tilldel. honom själf hans hustru l. minderår. barn; c) den, s. icke erlagt honom påförda utskylder till stat och kommun, förfallna till betaln. under de tre sistförfl. åren; d) värnpliktig, som icke fullgjort honom t. o. m. sistförflutna kal.-år åliggande värnpliktsöfningar. — Det valsätt, s. efter 1909 gäller i Sverige vid riksdags- och landstigsmannaval, är det proportionella, som åsyftar att, gm åstadkommande af ett rätt förhållande (proportion) mel. de väljande och valmännen, låta olika meningsgrupper bland valmännen blifva företrädda bland de valda efter deras antal. Metoden är grundad på den af belg. statsrättsläraren V. D'Hondt 1878 framställda regeln, närmare bestämd af dan. prof. T. N. Thiele och lämpad för svenska förhållanden af prof. L. E. Phragmén.

**vals,** ty., dans i ¾ takt.

**Valter af Aqvitānien,** dikt ur ty. hjältesagan; finns blott i en lat. bearb. fr. 10:e årh.

**Walther von der Vogelweide,** ty. lyrik., f. i senare hälften af 1100-talet, d. omkr. 1237 Würzburg. Medeltidens mest framst. minnesångare.

**valthorn,** ty., skogshorn; *tonk.,* jakthorn.

**Valūjef,** Pet. Alexandrov., ry. statsm., f. 1817, 61/68 inr.-min., genomförde lifegenskapens upphäfvande, 72/81 min. f. riksdomänerna, d. 90.

**valūta,** it., värde, belopp.

**val'vel,** lat., *anat.,* klaff, ventil.

**valör,** fr., värde.

**Vámbéry** (-berj), Herm., ung. resande o. oriental., f. 1832, prof. i Budapest. Skr. öf. Persien, Mellan-Asien, islam, magyarernas ursprung m. m.

**vampyr,** slav., enl. slavernas o. den grek. befolkn. på Balkanhalfön tro, spöke, s. utsuger lefv. mskors blod o. därigm dödar dem.

**vampyren,** *Phyllostoma spectrum,* t. fladdermössen hör. djur i S.-Amer., lefver i närheten af boskapshjordar o. suger nattetid deras blod.

**Van,** st. i turk. Armen. v. V.-sjön, 30,000 inv.

**vanadīn,** V = 51, metall., 1801 af del Rio uppt., silfverglāns., pulverform. grundämne. Eg. v. $5,_{87}$, förekom, i Mexico, Taberg m. fl.

**Wancke,** Folke, f. 1854 i Edebo, Sthms l., bankkamrer, idrottsman, skattmästare hos Sv. turistfören. från 87, har bildat en del idrottsklubbar o. på andra sätt främjat sporten.

**Vancouvers ö** (vänkû-), ö vid kust. af brit. Columbia, 33,092 kv.km., 26,133 inv. Hst. Victoria.

**vandāler,** german. folk, urspr. bosatt v. Östersj.; i börj. af 5:e årh. i Gallien, 409 i Span., 429 i Afrika, där de 439 grund. v:s rike m. Kartago t. hst. o. hkt 534 förstörd, af Belisarius.

**Vandalīcia,** se Andalusien.

**vandalism',** eft. vandalernas, und. Geischerich, förstör. af Rom 455 ben. på rå fientlighet mot konster o. vetenskaper.

**Vandamme** (vangdamm'), Dominique Jos., gref. af Hüneburg, fr. gen., f. 1771 Kassel, 93 brigadgen., 13 ss. kårchef fång. v. Kulm, eft. restaur. landsflykt, i Amer., återkom 24, d. 30 Cassel.

**Vanderbilt,** Cornelius, am. industri-idkare, f. 43, d. 99, en af världens rikaste män.

**Vandiemens land** (fandī-), se Tasmania.

**vandrande juden,** se Jerusalems skomakare.

**Wandsbeck,** st. i Slesv.-Holst. nära Hamburg, 31,566 inv. Slott. Minnesmärke af Claudius. Wandsbecker Bote, se Claudius.

**Van Dyck,** se Dyck.

**vāner,** *nord. myt.,* gudar, s. lefde i krig m. åsarne, hka slutl. besegr. o. upptogo dem bland sig.

**vanilj',** *Vanilla planifolia* Andrews, *Orchideæ,* bredbladig klängväxt i Mexico, S.-Amerika, Java, Ceylon, Réunion; lämnar v.-frukter o. eter. olja.

**vānitas vanitātum,** lat., fåfängligheternas fåfänglighet, d. v. s. allt är fåfängligt.

**Vanity Fair** (vänn'iti fär), eng., fåfängans marknad, berömd roman af den eng. förf. W. Thackeray.

**Vanlande,** Svegdes son, kon. af ynglingaätten.

**Vannes** (vann), fr. st. vid Atlant. 23,375 inv. Bisk., hamn.

**vansinne** = monomani.

**vant,** *sjö.,* tåg af hampa l. järntråd, hka framtill stötta master o. stänger.

**vapen,** fig. o. tecken, s. furste- o. adl. hus, stater, städer m. m. föra i skölden ss. ständiga sinnebilder. — Jfr skjutvapen.

**Vapereau** (vaprå), Louis Gust., fr. lexikogr., f. 1819, d. 06 i Paris. Utg. *Dictionnaire univ. des contemp.* (fl. uppl.), *Dictionn. univ. des littératures etc.*

**vapör,** fr., dunst, ånga. **-er,** »uppstigningar».

**vaquēros,** sp., folkklass i Asturien, som lefver ett nomadiserande herdelif.

**Var,** dep. i s.-ö. Frankr., 6,023 kv.-km., 326,384 inv. Hst. Draguignan.

**Vara,** köping i Skarab. l., 853 inv. (08).

**vāra,** längdm., i Span. o. Centr.-Amer. = $0,_{836}$, i Port. = $1,_{1}$, Mex. = $0,_{838}$ m.

**Varangerfjord,** vik af N. ish. i Finm. amt (Norge).

**Warbeck,** (wår-), egentl. Peter Osbeck, utgaf sig 1492 ss. den af Rikard III mörd. Edvard IV:s son: kallade sig Rik. IV, fången 98, afrätt. 99.

**Varberg,** st. i Hall. l. vid Katteg., 7,043 inv. (08). Grundl. 1666. Badort. Gam., nu slopad fästning.

**Warburg,** Karl Joh., lit.- o. konsthist., publ., f. 1852, 77 medarb. i Göteb. Hand.- o. sjöfartstidn., 78/90 bibl. vid Göteb. mus., 90/00 prof. vid Gbgs högsk., sed. 05 ledam. af 2:a kamm., 09 prof. vid Sthms högskola. Skr.: *Det sv. lustspel. und. medeltid., Sv. litt.-hist.* m. m.

**Ward** (wård), mrs Humphry, eg. Mary Augusta W., f. Arnold, eng. rom.-förf., f. 1851 i Tasmanien, har gjort sig ryktbar gm *Robert Elsmere* (88); har vidare skr. *The history of David Grieve* (92), *Daphne* (09) m. fl., af hka de flesta öfvers. på svenska.

**Vardande** l. Verdandi, se nornor.

**Vardö,** nor. st. v. N. ish. 2,400 inv. Fiske. I närhet. Vardöhus, jordens nordligaste fästning.

**varf,** plats f. fartygsbyggnad.

**varförgiftning,** pyemi, blodförgiftn. gm upptagande i blodet af sårvar, hvarvid sårbakterierna förorsaka fortfarande sönderdeln. af blodet. Högst farlig. Behandl.: antiseptiska förband, karboltvättningar, aflägsnandet af smittvaret, invärtes vin, konjak, kinin.

**vargen,** *Canis lupus* L., hör t. rofdjur., är ofvan grå- l. rostgul, under smutshvit, till 132 cm. l.;sparsamt i Norrld; huden pälsverk.

**Wargentin,** Pet. Vilh., mat., astron., f. 1717, d. 83 ss. akad.-adj. i Upps. Förf.

**variant',** lat., afvikande l. olika läsart hos en förf.

**variatio delec'tat,** lat., ombyte förnöjer.

**variation,** förändr., afvikelse; *astron.,* afvikelse i månens rörelser; *tonk.,* olika förändringar af ett tema med bibehållande af huf.-melodien.

**vāria,** lat., blandade ämnen, hvarjehanda.

**variābel,** lat., föränderlig; *mat.,* föränderlig storhet.

**varilēra,** lat., förändra, skifta, göra skiftande l. omväxlande. **-eté,** omväxling; förlustelseställe med teaterscen, där sång, dans, gymnastiska konststycken etc. uppföras.

**varjāger** l. väringar, und. medelt. nordiska krigare i inre Ryssld, äfv. by san t. kejsarens af sdna bildade lifvakt.

**varmluftsmaskiner,** kalorikmaskiner, ångmaskin, liknande motorer m. upphettad luft t. drifkraft. Uppf. 1853 af

John Ericsson.

**Varna,** st. i Bulgarien v. Svarta haf., 37,000 inv.

**Warnemünde,** by i Meckl.-Schw., v. Östersj. 3,100 inv. Hafsbad.

**Varnhagen v. Ense,** 1) Karl Aug., ty. förf., f. 1785, d. 58 ss. legationsråd i Berlin. Skr. biografier, dagböcker m. m. — Hans hustru 2) Rahel, f. Marcus 1771 Berlin, d. där 33. Förf:a. Snillrik; ber. salong.

**Varnhem,** ford. ber. kloster i Skaraborgs l. Kyrkan restaurerad, Skarke sockenkyrka.

**warranted** (wårr'önted), eng., garanterad äkta.

**Warrington** (wårr'ingtön), st. i mel. Engld, 68,301 inv. Fabr.

**Varr'o,** Marcus Terentius, rom. förf., f. 116 f. K., d. 27. Alsterrik.

**Varschav,** rättelig. Varszava, ry.-polskt guvern., 14,562 kv.km., 1,981.867 inv. Hst. V. v. Weichsel, 756 000 inv. Grek. o. kat. bisk., univ., palats, handel, industri. Slag 18—20/7 (28—30/7) 1656, 5/11 1794, 7/9 1831.

**Wartburg,** bergslott nära Eisenach, bek. för Luthers vistelse där 1521/22 o. sekularfest. 1817.

**Warthe,** bifl. t. Oder t. h., 756 km., utf. v. Küstrin.

**varumärke,** tecken l. bild, s. handels- o. fabriksfirmor äga rättighet att inregistrera och s. då ej får begagnas af andra. Lagen härom af 1884.

**Vārus,** Publ. Quinctilius, 06 f. K. ståth. i Syrien o. 06 e. K. i Germanien, 09 slagen af Arminius i Teutoburgskog., dödade sig själf.

**Warwick** (wårr'ick), grefsk. i mel. Engld, 2,337 kv.km., 897.678 inv. Hst. W. vid Avon, 11,900 inv.

**Warwick** (~), Rich. Neville, earl af W., kallad kungamakaren, upphöjde 1461 Edv. IV på tron. o, 71 Henr. VI, stupade s. å. vid Barnet.

**Varzin,** furst Bismarcks slott, riddargods o. by i Pommern nära Köslin, 1,399 inv.

**Vasa** (Vase), A) gammal sv. stormansätt. 1) Krister Nilsson, statsm., riksr. 1396, riksdrots 35, unionsvänlig, d. 42. — Hans sonson 2) Kettil Karlsson, statsm., 1459 bisk. i Linköp., gjorde 64 uppror mot Kristian I, 64/65 riksföreståndare, d. 65. — Hans bror 3) Erik Karlsson, statsm., deltog i bröd. stämplingar, råd-herre 64, gjorde 69 uppror mot Karl VIII Knutsson, slagen 70, flydde t. Danmark, mörd. 91. — Hans kusin 4) Erik Johansson, riksråd 1501, var på Sturarnas sida, halshugg, v. Sthms blodbad 1520. Far t. Gust. I. — B) kgl. gren, kom 1523 på tronen med Gust. I, reg. i Sverige t. 1654, utdog där 1689 m. drottn. Kristina; reg. i Polen 1587/1668, utdog där med Johan Kasimir 1672.

**Vasa,** län i Finld, 41,711 kv.km.

447,000 inv. Hst. Vasa l. Nikolaistad (se d. o.).

**vasall',** lat., se länsväsen.

**vasaorden,** sv. ord., stift. 1772; 4 kl.

**Vasāri,** Geo., it. mål., arkit. o. konsthist., f. 1511, d. 74 Florens. Michelangelos lärj. Skr. ber. konstnärsbiografier.

**Vasastjerna,** Oskar, fin. general., f. 1819. Skr.: *Ättartaflor öfver . . . Finlands . . . adel* (79/83).

**Vas'co da Gāma,** port. sjöfar., f. 1469 Sines, kringseglade 97 Afrikas sydspets, framträngde 98 till Sansibar o. Kalikut, afsegl. 02 med 21 skepp från Lissabon, grund. på ostkust. af Afrika port. kolon., 24 till Indien, d. s. å. Kotschin.

**vascongādos,** se basker.

**vaselīn,** blandn. af paraffin o. oljart. kolväten, liknar ister; användes till salvor, parfymer, smörjmedel.

**Washington** (wåsch'ingtön), 1) stat i n.-v. Amer., v. Stilla haf., 182,779 kv.km., 518,103 inv. Hst. Olympia; 2) förb.-hst. i För. stat. i Columbia-distr. v. Potomac, 308,000 inv. Hvita huset (presidentens palats), departem.-byggnad., W.-monum. Anlagd 1791, sed. 1800 säte för reg. o, kongressen.

**Washington** (~), Geo., grundl. af N.-Amerikas oafhängigh., f. 1732 i Virgin., nybyggare på Mount Vernon, 74 deput., 75 öfvergen. f. kolonialtrupp., slog engelsm. 77, 81; 89/97 Förenta stats 1:e presid., d. 99.

**vat,** holl. våtvarumått = 1 hl.

**water-closet** (wåtörklåset), eng., afträde, s. hålles rent m. spolande vatten.

**Waterford** (wåterförd), grefsk. i s. Irld, 1,868 kv.km., 87,030 inv. Hst. W. v. W.-vik., 26,747 inv. Hamn.

**Waterloo** (-lo), belg. by s. om Brüssel, 4,156 inv. Slag 18/6 1815. Jfr Belle-Alliance.

**Waterloo** (~), Ant., nederl. landsk.-mål. o. raderare, f. i börj. af 1600-tal., d. i Utrecht omkr. 1670.

**water white** (wåtörhwajt), eng., »vattenhvit», ett slags vattenklar fotogenolja.

**Vatikānen,** påfl. palats i Rom.

**vatikanska kyrkomötet** 1869/70, bek. f. dogm. om påfvens ofelbarh.

**Watt** (wått), James, eng. mek., f. 1736 Skottld, d. 19 v. Birmingham. Förbättrade ångmask., uppf. kondensatorn, »parallellogrammen m. m.

**Vatteau** (-tå), Ant., fr. genremål., f. 1684, d. 24 v. Paris.

**vatten,** $H_2O$ = 18, vätets oxid, förekom. allm. i naturen, is. i flytande o. gasform. tillst., men aldrig rent, utan sdnt framst. gm destillation med iakttag, af vissa försiktighetsmått o. är en fullkoml. gmskinl., lukt- o. smaklös neutral vätska. Vid 0° C. antar v. fast, kristallin. tillst. (is), o. dess kokpkt är beroende af trycket; v. 760 mm. barometertryck är den 100° C. Eg. v. = 1. Allt i naturen förekommande v. innehåller främm. beståndsdel., renast däribl. regn.-v.; hafs-v. inneh. kalk, natron, kali, magnesia, klor, kol och svafvelsyra m. m. För sin välsmak har dricks-v. att tacka halten af mineral, ämnen (is. kolsyra), hka ej få uppgå till mer än $0_5$ gram på litern. Fattas kolsyra, får v. fadd smak. Utom t. lösningsmed. för alla slags ämnen och till dricks-v. anv. v. till otaliga tekn. ändamål.

**vattenbad,** se bad.

**vattenfri svafvelsyra,** se svafvelsyreanhydrid.

**vatten|glas,** i vatten lösl. kiselsyr. kali l. natron, s. framst, gm smn-smältande af kvarts, kolsyr. kali l. natron o. kol samt smältans utdrag. med vatten. I handel förekom, v. är en gulakt, t. brun sirapstjock vätska o. anv. till bestrykn. af väggar, konstgjord sten o. cement, glas- o. porslinskitt, skyddsmedel mot eldfara m. m. **-konster,** konstgjordt vattenfall, springbrunnar, vattenuppfordringsmaskiner.**-koppor,** se koppor. **-kräfta,** se noma. **-ledningar,** byggnadsverk f. en orts förseende med vatten, hkt först renas o. om möjligt samlas i en högt beläg. bassäng l. i annat fall gm pumpverk utdrifves i ett rörnät af gjutjärn, lergods, bly o. d. Romarne byggde t. sina v. akvadukter. **-luftpump,** se aspirator. **-pass,** instrum. f. horisontalmätning., består af ett m. sprit fylldt rör, hvars luftblåsa ställer sig på midten v. rörets vågräta ställning. **-skräck,** gr. hydrofobi, lat. *rabies,* en från hundar på andra djur o. människor öfverförbar sjukdom; smittämnet finnes i spotten o. fradgan. V. yttrar sig hos hundar gm hesare stämma, oro, benägenh. att bitas l. fullkoml. stillaliggande, afsöndr. af fradga ur munnen, slutl. allm. förlamning. Pasteur använde med framgång skyddsympning mot sjukdomens utbrott. **-snäcka,** skrufformigt

vridet rör omkr. en axel, s. roterar o. uppfordrar det nedtill befintliga vattnet. **-sot,** *med.,* symtom v. åtskill. hjärt-, lung- lefver- o. njursjukd., yttrar sig i hudens uppsvällande, is. på benen o. underlif., i följd af vätskesaml. Behandl.: svett- och urindrifvande samt afförande medel, tappning.

**Vattholma,** bruksegend. i Upps. l.

**Vattumannen,** stjärnbild på n. himlen; 11:e tecknet i djurkretsen.

**Wat-Tyler** (wått-taj-), anför. i bondupproret 1381 mot eng. kon. Rik. II, mördad s. å.

**Watzmann,** bergstopp på Salzburgeralp., 2,658 m. h.

**Vauban** (våbang'), Sébast. le Prêtre de, fr. marsk. o. ber. fästningsbyggare, f. 1633 Burgund, nybyggde 33 o. förbättrade 300 gamla fästn., ledde 53 belägringar, d. 07.

**Vaucluse** (våklys), dep. i s.-ö. Frankr., 3,548 kv.km., 236,949 inv. Hst. Avignon. Ben. eft. byn V., ö. om Avignon, Petrarcas vistelseort 1337/57.

**Vaud** (vå), se Waadt.

**Vautier** (våtjē), Benj., schweiz. genremål., f. 1829, sed. 57 prof. i Düsseldorf, d. där 98.

**Vauxhall** (våx'hål), en del af London m. förr berömd lustträdgård; anläggning af liknande slag å andra orter.

**vax,** honungscellernas sega, gula massa. Eg. v. $0{,}_{96}$. Smältpkt 62/63°. Ersattes nu ofta gm konstgjordt v. l. ceresin (af paraffin), palmvax af ceroxylon och copernicia m. fl. Anv. till ljus, apotekspreparat m. m.

**vaxduk,** m. ogenomskinl. vaxfernisslager öfverdragen väfnad. Svart l. tryckt i mönster.

**vaxfärgmåleri,** se enkaustik.

**Vaxholm,** st. på Vaxön i Sthms l., v. en fjärd af Östersj., 2,450 inv. (08). Privil. 1652. Fästning.

**vaxpalmen,** se Ceroxylon.

**vaxpapper,** i smält vax l. ceresin indränkt papper.

**vaxtaft,** med vaxfernissa gmdränkt linne.

**W. C,** (döbbljusī), förk. för water-closet.

**Weber,** 1) Karl Maria, frih. v., ty. komp., f. 1786 Eutin, d. 26 London. Romantiker. Komp. oper. *Friskylten, Preciosa, Oberon,* uvertyr., kantat. m. m. — 2) Ernst Heinr., ty. fysiol. o. anat., f. 1795, d. 78 ss. prof. i Leipzig. En af undulationsteor:s grundl. Förf. — Hans bror 3) Wilh. Edu., ty. fys., f. 1804, d. 91; undersökn. om undulation., elektricitet, magnetism m. m. Förf. — Hans bror 4) Edu. Friedr., fysiol., f. 1806, d. 71 ss. prof. Leipzig. Arb. om muskelrörelsen m. m. — 5) Georg, hist, f. 1808, 48/72 skoldir. i Heidelberg, d. 88. Skr. allm. världshist. m. m.

**Vecelli** (-tjell'i), se Tiziano.

**Vecht,** en af Rhens mynn., går t. Zuidersee.

**Wecksell',** Jos. Julius, fin. skald, f. 1838, 62 vansinnig, d. 09. Skr.: *Daniel Hjort* m. m.

**veda,** bramanernas heliga bok.

**Wedel,** Karl, grefve, preuss. gen., f. 1842 Oldenb., 92/94 sändeb. i Sthm, 07 ståth. för Elsass-Lothringen. Sed. 94 g. m. Stephanie Aug:a Hamilton.

**vederdöpare** l. anabaptister, rel. sekt. s. förkastade barndopet, sträfvade eft. omgestaltn. af alla polit. o. sociala förh. samt upprättande af tusenårsriket. Tillställde und. reformationstiden oordning, i Nederländ. o. flerstäd. —

Fortfara i de nuvar. mennoniterna.

**vedett',** fr., ridande förpost.

**Wedgwood** (wedsch'wudd), Josiah, grundl. af nyare eng. lervaruindustr., f. 1731, d. 95 i den af W. anlagda fabriksstaden Etruria.

**vedomos'ti,** ry., underrättelser.

**Vega,** stjärna af 1:a ordn. i Lyran.

**Vega,** Lope Felix de, sp. dram., f. 1562 Madrid, d. där 35, grund. af det sp. nationaldramat. Hans produktivitet har blifvit till ett ordsp., skr. bl. a. 1,500 komedier.

**Vega** (fega), Geo. v., österr. frih. o. mat., f. 1756, mörd. 02. Utg. 7-ställ. logaritmtab.

**Vega,** det fartyg, på hkt E. A. Nordenskiöld 1878/80 verkställde sin kringsegling af Europa o. Asien. **-medaljen,** d. medalj, s. af Svenska sällskapet för antropologi och geografi utdelas »för geografisk forskning», en bland de förnämsta vetenskapl. utmärkelser i världen.

**Vega,** se Palander af V. (Tillägg).

**vegetablīlier, lat., växter. -īlisk, hörande till växtriket.**

**vegetariāner, sdna, s. lefva hufvudsakl. af födoämnen ur växtriket och förkasta förtär. af kött o. spritdrycker.**

**vegatation, lat., växtlighet; smnfattning af en trakts, ett lands växter.**

**vehik'el, lat., fordon, hjälpmedel.**

**vehmdomstolar, se fehmdomstolar.**

**weiblinger, se ghibelliner.**

**Weibull, Martin Jul. Joh., f. 1835, 77 e. o. prof i Lund, 88 ord. prof., d. 02. Skr.: *Om Skåne vid medl. af 17:e årh., Gust II Adolf* (i Sveriges hist. fr. äldsta tid till våra dagar) m. m.**

**weichsel (vajk'sel), weichselbaum skotten af steinweichselbusken, hvars välluktande ved användes till cigarrmunstycken, pipskaft m. m.**

**Weichsel, pol. Wisla, största fl. i Polen, uppr. på Karpat., utf. i flera armar i Östersj., 1,076 km. l., omr. 198,510 kv.km.**

**Weigel, Valentin, ty. teosof, f. 1533, d. 88. Weigelianernas sekt fortlefde till 18:e årh.**

**Veile, dan. st. på ö. Jylland, v. V.-fjord., 14,592 inv. Hamn.**

**Weimar, hst. i storhertigd. Sachsen-W., v. lim, 28,469 inv. Slott, akad., museer.**

**Weishaupt, Adam, stift. af illuminaterna, f. 1748 Ingolstadt, d. 30 ss. legationsråd Gotha. Förf.**

**Weissenburg, st. i nedre Elsass, 6,946 inv. Slag 4/8 1870.**

**Weissenfels, st. i prov. Sachs. v. Saale, 30,884 inv.**

**Veitsdans, se danssjuka.**

**Vej'i, *g. geogr.,* st. i Etrurien, 396 f. K. eröfr. af romarne.**

**Welander, Edv. Vilh., läkare, vetensk.-man, f. 1846 Växjö, med. dr 80, prof. vid Karol. inst. sed. 96. Skr. *Veneriska sjukdomarnas hist.* (98) m. m. samt bidragit till utredande af prostitutionsfrågan.**

**Velasquez (-skeds), don Diego Rodriguez de Silva y, ber. sp. mål., f. 1599 Sevilla, d. 60 Madrid.**

**Velde, Willem van de, holl. mål., f. 1610 Leijden, d. 93.**

**welfer, schwabisk furstefam., hvars namn gm giftermål i 11:e årh. öfvergick på huset Este (se d. o.). Jfr guelfer.**

**welfska fonden, den gm fördr. af 1867 förre kon. Georg V af Hannover tillerkända, men 68 af Preuss. sekvestrerade summan, 48 mill. mark, som förvaltas af Preuss. o. hvars ränta anv. till**

omintetgörande af welfsks stämpl. för kon.-riket Hannovers återställande.

**Welhaven,** Joh. Sebast. Cammermeyer, nor. skald, f. 1807 Bergen, 46 prof. i Kristiania, d. där 73. Wergelands motstånd. Skr.: *Norges dämring,* dikt., resebilder m. m. Saml. skr. (1868), 8 bd.

**velin** (-läng'), fr., fint pergament, hvitt, glatt, maskinpapper; fina fr. spetsar.

**Vellej'us** Paterculus, Marc., rom. hist., f. omkr. 19 f. K.

**Wellesley** (wäll'esle), Rich. Cowley, eng. markis o. statsm., f. 1760 Dublin, bror t. Wellington, 97/05 gen.-guv. i O.-Ind., 09/12 utr.-min., 21/28 vicekon. af Irld, 33/34 lordlöjtn. där, d. 42.

**Vellétri,** st. i mel. Ital., 19,574 inv. Ärkeb.

**Wellington** (wäll'ingtön), st. på s. kusten af den norra Nya Zeelands-ön, 49,344 inv.

**Wellington** (~), Arth. Wellesley, hert. af W., eng. fälth. o. statsman, f. 1769, 94 i Holld, 97 Ostind., 08 öfverbefälh. i Portugal o. Span., eröfr. 12 Madrid, segr. 13 vid Vittoria, 15 vid Waterloo, 27 öfv.-befälh. för eng. landarmén, 28/30, 34/35, 41/46 torymin., d. 52.

**Wellingtōnia** Lindl., *Coniferæ.* Mammutträdet, *W. gigantea* Lindl., skogsträd på Sierra Nevada i N.-Amer., blir ända till 135 m. högt.

**veloce** (-lōtje), it., *tonk.,* hastigt.

**velocipēd,** fr., lätt, 2-hjul. (bicykel) l. 3-hjul. (tricykel), fordon, s. den åkande själf framdrifver gm trampning; äfven flersitsiga samt vatten-v, o. v. för ånga, fotogen, elektricitet finnas.

**Veltlin,** alplandsk. i öfre Ital., gmflut. af Adige.

**velūr,** fr., sammet l. sammetsart. fris.

**ven,** lat., *anat.,* blodåder, jfr. vener.

**Wenceslav** l. Wenzel, 1) hert. af Böhm., mörd. 935, kanonis.; — 2) ty. kon., son t. kejs. Karl IV, f. 1361, kon. i Tyskld o. Böhm. 78, afsatt 1400 f. oduglighet o. godtycke, d. 19. Gynnade Hus.

**Vendée** (vangdé), dep. i v. Frankr. 7,016 kv.km., 441,311 inv. Hst. La Roche-sur-Yon.

**Vendémiaire** (vangdemjär), fr., »vinmånad»; 1:a mån. i fr. republ. tidräkn. (23/9—27/10).

**vender,** slav. folk sed. 6:e årh. i n. och n.-ö. Tyskld, nu i Lausitz (omkr. 120,000 mskor m. egna seder o. språk).

**Vendôme** (vangdåm), fr. st. v. Loir, 9.300 inv. Slag 6/1 1871.

**Vendôme** (~), fr. släkt, härstamm. från César de V., son till Henr. IV och Gabrielle d'Estrées. Hans sonson Louis Jos., f. 1654, delt. i sp. successionskrig., d. 12.

**Venedig,** se Venezia.

**vener,** lat., blodådror, m. tunnare väggar än artärerna försedda blodkärl, s. föra det syrefattiga blodet fr. kroppens olika delar t. hjärtat. Förlångsammas blodet i v., l. förslappas deras väggar, uppkomma v.-svulster, hemorrojder m. m.

**vener|ābel,** lat., äre-, högvördig. **-ābile** = det heligaste, hostian. **-ation,** vördnad.

**venērisk,** lat., *läk.,* lidande af ngn könssjukdom.

**venēter,** kelt. folk i gamla n. Ital., eft. dem namn. Venezia.

**Venēzia,** ty. Venedig, prov. i n. Italien v. Adriat. haf., 2,422 kv.km., 411,441 inv. Hst. V. på 118 öar i V.-viken af Adriat. haf. med omr. 152,000 inv. Bef. hamn, patriark, Marcuskyrk., dogernas palats, 380 bryggor däribl. Rialto, palats. Hist. V. grund. 452 af veterna; d. 1:a aristokr. republ. und. dogevälde 697, högsta blomstr. på korstågens tid; kom 1797 t. Öster., 05 t. kon.-rik. Italien, 15 jämte Lombardiet åter till Österr., 66 tillbaka t. Italien.

**Venēzien,** landsk. i n. Ital. vid Adriat. haf., 23,464 kv.km., $3,_2$ mill. inv.; bild. t. 1866 jämte Lombardiet kon.-riket Lombard.-Venedig m. hst. Venezia.

**Venezuēla,** federat. republ. i n. S.-Amerika, vid Atlanten, 942,300 kv.km., $2,_6$ mill. inv. Berg: Sierra Parima, V:s Kordillerer. Flod: Orinoco, Apure, Cassiquiare. Inv.: spanjorer, blandad ras af dem, negrer och indianer. Rel.: kat. Huf.-när.: plantageodl. och bosk.-sköts. Prod.: kaffe, kakao, bomull, indigo, balsam, tobak. Hst: Caracas. Hist.: Uppt. 1498 af Colombo; 1550 sp., 1811 oafhäng., 31 skildt fr. Colombia o. Ecuador. Pres.: J, V. Gomez sed. 09.

**vēni, vīdi, vīci,** lat., jag kom, såg, segrade. Cæsars yttrande efter segern 47 öfv. Farnakes.

**Wennerberg,** Gunnar, skald och komp., f. 1817, 66 ledam. af sv. akad., 70/75, 88/91 eckles.-min., 75 landshöfd. i Kronob. l., s. å. ledam. af 1:a kam., d. 01. Skr.: *Gluntarne* m. m. Saml. skrifter (81/85).

**ventīl,** lat., mek. inrättn. för att instänga vätskor o. gaser l. lämna dem väg t. rör o. d. **-ation,** luftväxl. i tillslutna rum gm tillför. af ren luft l. utsugande af den förskämda.

**ventôse** (vangtås), fr., »vindmånad»; 6:e mån. i fr. republ. tidräkn. (19/2—20/3).

**Ventimiglia** (-mil'ja), hamnst. och fästn. i it. prov. Porto Maurizio vid Medelh., 11,500 inv.

**ventri'kel,** lat, *anat.,* mage, hjärn-, l. hjärtkammare.

**ventrilokvist',** lat., buktalare.

**Venus,** 1) se Afrodite. 2) Morgon- o. aftonstjärna; den, fr. sol. räknadt, jorden närmaste planet, 12,700 km. ekvatorialdiamet., 107 ½ mill. km. fr. solen; nästan lika täthet med jorden; dagl. rotation 23 tim. 21 min., omlopp kring sol. 224 dag, 16 tim. Har föränderl. klarhet.

**Venusberget,** enl. folksag. berg i Thüringen, där fru Venus håller sitt hof o. äfv. mottager mnskor (Tannhäuser).

**Wenzel,** se Wenceslav.

**venös,** lat., hör. t. blodåder (ven).

**Veracrus,** stat i Mex. v. Atlanten, 75,863 kv.km., 891,030 inv. Hst. V. v. Atlant, 29,164 inv.

**veran'da,** sp., öppen utbyggnad på ett hus.

**verb,** lat., tidsord. utsäger om subjekt. hvad detta gör l. lider, delas eft. formen i aktiva o. passiva, eft. betyd. i transitiva och intransitiva.

**verbāl,** lat., muntlig; ordagrann, bokstaflig.

**Vercelli** (-tjell'i), st. i n v. Ital., m. omr. 31,150 inv. Domk.

**Vercinge'torix,** arvernfurste, anför. f. gallerna mot Cæsar 52 f. K., tillfångatag., medfördes 46 v. Cæsars triumf

gm Rom, strypt s. å.

**Ver'dandi,** 1) lib. studentförening, stiftad i Upps. 1882; utg. populära småskrifter; 2) soc. nykterh.-ord. (20,233 medl. 31/12 09).

**Verdandisten,** organ för nykterh.-orden Verdandi, en 1897 i Sthm uppsatt veckotidn.

**Verden** (ferden), st. i Hannover v. Aller, 6,728 inv.

**Werder,** Aug. v., preuss. gref. och gen., f. 1808, stred 42/43 i Kaukasus, 66 gen.-löjtn., 70 öfv.-befälh. v. Strassb., Besançon, Dijon, 71 f. bad. armékåren, d. 87.

**Ver'di,** Giuseppe, it. komp., f. 1813 v. Parma; omväxl. i Milano och Paris, d. 01 Milano. Komp. *Trubaduren, Ernani, Rigoletto, Traviata, Aida* m. fl.

**Verdun** (-döng'), fr. befäst st. vid Meuse, 21,360 inv. Bisk. Fördr. 843.

**Werenskiold,** Erik Teod., nor. mål., f. 1855 i Kinger, utbildad i München.

**Wereschtschagin,** Vasilij, ry. bataljmål., f. 1842, omkom utanför Port Artur vid linjeskeppet Petropavlovsks undergång 04.

**Werff,** Adr. van der, nederl. mål., f. 1659 i Rotterdam, d. där 22.

**Wergeland,** Henr. Arnold, nor. skald, f. 1808 Kristiansand, d. 45 ss. riksantikvar. i Kristiania. Skr.: *Skabelsen, Mennesket og Messias,*

dram. m. m. *Samlede skr.* (52/57), 9 bd.

**Vergi'lius** Maro, Publ., rom. skald, f. 70 f. K. v. Mantua. d. 19 f. K. Brundusium. Skr. *Ænëis, Georgica, Eclogæ.*

**Vergniaud** (värnjå), Pierre Vict., fr. revolutionsman, f. 1753 Limoges, advok., häkt. 93 ss. girondist, giljot. s. å.

**verifi|cēra,** lat., bestyrka, intyga. **-kation,** bestyrkande af en saks riktighet, bestyrkande bilaga till räkenskap.

**veritābel,** lat., verklig, äkta.

**vermiceller,** it., makaroner i maskform.

**Vermont** (vörmönt), förk. Verm. l. Vt, nord-amer. fristat, 24,772 kv.km., 343,641 inv. Hst. Montpelier. 1791 unionsstat.

**Verne** (värn), Jules, fr. förf., f. 1828, bodde i Paris, d. 05 i Amiens. Skr. fantast. o. spännande ber. i geogr. o. naturvetensk. rikt. (de flesta öfversatta på svenska).

**Werner,** Karl Fredr., lit.-kännare, kamrer, f. 1830, d. 05. Redig. nya uppl. af Biogr. lexikon. Förf.

**Werner,** 1) Abrah. Gottlob, ty. min. o. geol., f. 1750, d. 17 Dresden. Grund, geognosien. Anhäng. af neptunism. Förf. — 2) Friedr. Ludw. Zach., ty. dram., f. 1768, d. 23 Wien. Skr.: *Dalens söner* m. m. — 3) Frz v., se Murad Efendi.

**Vernet** (vernē), 1) Claude Jos., fr. marin- o. landsk.-mål., f. 1714 Avignon, d. 89 Paris. — Hans sonson 2) Jean Émile Horace, bataljmål., f. 1789 Paris, d. där 63.

**Verōna,** prov. i n. Ital., 3,071 kv.km., 428,630 inv. Hst. V. v. Adige, m. omr. 72,271 inv. Domk., rom. minnesmärk. Kongress 1822.

**Veronēse,** Paolo, egentl. Cagliarid. Cagliari, it. mål., f. 1528 Verona, d. Venezia 88.

**Verōnica,** d. hel., räckte enl. legenden d. korsbärande Frälsaren sin svettduk, på hkn hans bild aftrycktes.

**Werra,** Wesers h. källfl., uppr. på Thüringerwald, 292 km. l.

**vers,** lat., rad i en dikt, oriktigt anv. i st. för stans l. strof, består af ensk. v.-fötter, hks regelbundna återkommande kallas v.-mått.

**Versailles** (värsaj'), fr. st. s. v. om Paris, 54,982 inv. Praktfullt slott. 1672/1789 kgl. resid. 1871/79 säte för republ. reg. Fred 26/2 1871.

**versāler,** stora alfabet. för tryck.

**versērad,** lat., förfaren, bevandrad.

**versifilera,** lat., göra till vers, sätta på vers. **-kation,** versbyggnad.

**versio vulgāta,** lat., den allmänna of vers. af bibeln; den af rom. kyrkan antagna lat. öfvers.

**version,** lat., vändning, läsart, öf-sättning.

**verst,** ry. vägmått = 1,$_{067}$ km.

**ver'te,** lat., vänd!

**vertikāl,** lat., lodrätt. v.-cirkel, se höjdcirkel.

**Vertum'nus,** *rom. myt.,* frukternas gud.

**Verus,** Lucius Ælius, 161/69 medreg. till kejs. Marcus Aurelius; fråssare.

**verve** (värv), fr., ingifvelse, hänryckning, konstnärl. eld.

**Verviers** (värvjē), st. i Belgien, 49,168 inv. Stortart. fabr.

**Vesālius,** André, 16:e århs störste anat., 1514 Brüssel, prof., d. 64 på Zante. Förf.

**Wesel,** bef. st. i Rhenpreuss. vid Rhen o. Lippe, 23,238 inv.

**Weser,** fl. i n. Tyskld, uppkom. af Fulda o. Werra, utf. Nordsj. vid Bremerhafen, 432 km., omr. 45,548 kv.km.

**vesi'k|el,** lat., *anat.,* blåsformiga bildningar i lungorna, hjärnan. **-ulös,** blåsformig.

**vesīr,** arab., minister.

**Wesley** (wess'le), John, eng. sekterist, stift. af metodismen, f. 1703, 35/38 mission, i Amerika, d. 91. Förf.

**Vespasiānus,** Tit. Flav., rom. kejs., f. 9 e. K., 51 kons., 69 reg., d. 79. Fredl. o. konstälskande.

**ves'per,** lat., eft.-middag; aftonsång i kat. länder.

**Vespucci** (väsputt'ji), se Amerigo V.

**Wessel,** Joh. Herm., dan. dram., f. i Norge 1742, d. Köpenh. 85, Skr.: *Kjerlighed uden strömper* m. m

**vesslesläktet,** *Mustela* L., hör. till rofdjuren, omfattar hermelinen l. lekatten, *M. erminen* L., s. om vintern är helhvit med svart svansspets. t. 28 cm., allm.; småvesslan, *M. nivalis* L., svans utan svart spets, t. 20 cm., o. illern. *M putorius* L., ljust grågul, med svarta stickelhår, till 54 cm., mindre allmänna. Alla 3 lämna pälsverk.

**Vessman,** insjö i s. Dalarna, gmflyt. af Kolbäcksån.

**Ve'sta,** lat., se Hestia.

**vestāl,** lat., Vestas prästinna.

**Westerlund,** Ernst Otto Theod., f. 3 839 Öregrund, deltog som läk. i dansk-tyska kriget 64, stadsläk. 68/86 i

Enköping, där han har en oerhörd praktik.

**vestīgia terr'ent,** lat., spår. (af de af dig dödade djuren) afskräcka (mig).

**Westfalen,** 1) af Nap. I 1807 af preuss., hannov., kurhess. och braunschweig. landsträckor bild. kon.-rike m. hst. Kassel; upphörde 1813; 2) preuss. prov., 38 100 kv.km., 222,459 inv. Hst. Münster.

**Westfaliska freden,** s. gjorde slut pä 30-år. krig., afslöts 14 (24) okt. 1648 i Münster och Osnabrück. Frankr. erhöll Elsass, Sverige Vor-Pommern, Verden och Wismar m. m. samt 5 milj. riksd., republ. Nederländ. o. Schweiz erkändes f. oafhängiga o. Augsburgska religionsfred. 1555 bekräftades.

**westfaliska porten,** se Porta westphalica.

**Westgriqualand,** distrikt i n. Kapl., 34,359 kv.km., 222,459 inv., 1873 eng.

**Vestgöte,** Arvid, en af Gust. Vasas tillgifnaste härförare, blef höfd. öf. Kalmar slott o. Öland. 1542 skjuten af Dackes anhängare.

**vestibūl,** lat., förgård, förstuga.

**Westman,** Ernst Karl, arkit., f. 1866 Upps., villabygg.. har bl. a. uppgjort förslag t. rådhus i Sthm.

**Westmeath** (-mī*dh*), grefsk. i s.ö. Irland, 1,835 kv.km., 61,527 inv. Hst. Mullingar.

**Westminster abbey** (wäst'minstör äbb'i), se London.

**Westmoreland** (wäst'mårländ), grefskap i n.-v. Engld, 2,027 kv.km., 64.305 inv. Hst. Appleby.

**Westpreussen,** v. delen af forna prov. Preussen, 25,535 kv.km., 1,663.658 inv. Hst. Danzig. Sed. 1878 egen prov.

**Westrin,** Joh. Theod., hist., f. 1850 Sthm, 75 fil. d:r, 97 arkiv i riksarkivet. Mångårig red. af »Nord. Familjebok». Förf.

**Westsex** (wäst'-), ford. anglos. rike i s.v. Engld.

**Vesūvius,** vulkan s.o. om Neapel, 1.168 m. h. Observat., linbana.

**Veszprim** (vesch-'), ung. komit. s. om Donau, 4,166 kv.km., 208.500 inv. Hst. V. n. om Plattensj., 12,600 inv. Domk., bisk.

**Vetenskapsakademien,** stift. 1739, stadsf. 1741.

**Vetenskaps- och Vitterhetssamhället i Göteborg,** stift. 1773 und. namn Vitterhetssocieteten; stadf. und. nuv. namn 1778.

**Vetenskapssocieteten** l. **Uppsala,** stift. 1710; nuv. namn 1728.

**veterān,** lat., gam. militär l. tjänsteman.

**veterinär,** lat., djurläkare.

**ve'to,** lat., jag förbjuder; folktribunernas i gamla Rom formel f. förklar. af senatsbesluts ogiltigh.; ensk. pers:s l. regents rättigh. att förklara ett smnträdes l. folkförsaml:s beslut ogiltigt (absolut v.) l. för viss tid ej antagligt (suspensivt v.).

**Wetterbergh,** Karl Ant. (pseud. Onkel Adam), läk. och förf., f. 1804 Jönköp., d. 89 Linköp. Skr. rom., nov., dikter m. m.

**Wettergrund,** Jos:a Leont. Amanda (pseud. Lea), förf:a. f. Lundberg 1830, d. 03. Skr.: *Småbitar*

*på vers och prosa* (5 saml.), *Valda berättelser* m. m. Utg. 72/75 veckotidn. Svalan.

**Wetterhoff,** 1) Karl Gust., förf. ,f. 1832, d. 87. Skr.: *Kritiska ströftåg* m. m. — Hans bror 2) Onny, fin. förf., f. på 1830-talet, jägmäst. Utg. *Saml. skizzer* m. m.

**Wetterstedt,** Gust. af, gref., diplom., f. 1766, afslöt flera f. Sverige viktiga fördrag, 11 ledam. af sv. akad., d. 37 ss. utr.-min.

**Weyprecht,** Karl, österr. nordpolsfar., f. 1838, m. Payer 72/74, d. 81. Förf.

**whig,** se tory o. w.

**whiskey** (wiss-), se visky.

**Whistler** (hwiss'lör), James, am.-eng. porträttmål, o. raderare, f. 1834 Massachusetts, d. 03 London.

**Whitefield** (hwajt'fild), Geo., jämte Wesley grundl. af metodismen, f. 1714, skilde sig 44 fr. Wesley, d. 70 Massachusetts.

**Vi o. Vilje,** *nord. myt.,* Burs söner.

**Viadāna,** Ludovico, it. komp., f. 1564 i V., d. 45 Gualtieri; grund. kyrkomus. m. orkesterackomp.

**viadukt',** lat., brygglik vägbyggn. öf. en dal, ett träsk l. d.

**Viardot-Garcia** (-då-gar'tja), Pauline, fr. sångerska, f. 1821 Paris, sed. 71 sånglär:a där. Komp., d. 10 Paris.

**Viborg,** 1) dan. st. på n. Jylland, 6,608 inv. — 2) Län i Finland, 43,055 kv.km., 394,412 inv. Hst. V. (fin. Wiipuri) v. Fin. vik., 35,000 inv. Fästn., hamn. Fl. slag o. belägr.

**vibr|ation,** lat., svängning, dallring. **-era,** svänga, dallra.

**vice . . .** lat., i smnsättn.: i st. för; v. versa, omvändt, ömsesidigt.

**Vicenza** (-tjen'sa), prov. i n. Ital., 2,785 kv.km., 459,886 inv. Hst. V., 44,777 inv. Bisk., domkyrka.

**Vichy** (-schī), fr. st. v. Allier, 14,254 inv. Ber. badort.

**Vīcia** L., *Papilionaceæ,* vicker. *V. sativa* L., bekant kreatursfoder; kråkärtan, *V. cracca,* ogräs o. foderväxt, välska bönan, *V. faba,* från Främre Asien, odlas allm. i många varieteter.

**Wickenberg,** Per Gabr., landsk.-mål., f. 1812, d. 46 Pau.

**vicker,** se Vicia.

**Wicksell,** Joh. Gust. Knut, statsekon., f. 1851, sed. 04 prof. i Lund. Skr.: *Några ord om samhällsolyckornas viktigaste orsak etc.* (4 uppl. 80), *Om utvandringen* (82) m. m.

**Wicliffe** (wick'liff), Wycliffe, John, eng. reformat., f. 1324, d. 84. Öfversatte N. Test. på eng. Hans anhängare betraktades ss. lollarder o. utrotades med eld och svärd.

**vicomte** (vikångt'), fr., eng. viscount (vaj'kaunt), adelstit. mel. gref. o. baron (i Engld mel. earl o. baron).

**Victōria,** 1) V., *rom. myt.,* segerns gudinna, seger. 2) V., brit. koloni (stat) i s. Austral., 227,610 kv.km., 1,208,854 inv. Hst. Melbourne. 3) V., hst. på Honkong, 35,000 inv. Hamn, betydl. hand. — Jfr Viktoria.

**Victoria land,** ö i N. ishaf., n. om Amerika. Uppt. 1838.

**Victōria-Nyan'sa,** se Ukereve.

**Victōria regia** Lindl., *Nymphwaceæ,* praktfull näckros i Amazonfloden o. bifl., m. runda blad af 1 ½—2 m. diameter och ovanligt stora blommor.

**Widerström,** Karol:a Olivia, Sveriges första kvinnl. läkare, f. 1856 Hälsingborg, praktis. läk. i Sthm, popul. föreläserska.

**Viddin,** st. i Bulgarien v. Donau, 15,791 inv. Ford. stark fästn.

**vīde,** lat., se!

**vide,** se pil.

**Widmark,** Per Fredr. (pseud. Staffan), vitterhetsidk., förf., f. 1837, d. 95. Skr.: *Vitterhetsstycken, Engelsk-sv. ordbok* (tills. m. Nilsson o. Collin) m. m.

**Vidtsköfle,** stor egendom i Kristianst. l.

**Widukind,** munk, fr. Korvei och hist., d. 1004. Skr.: *Res gestæ saxonicæ* m. m.

**vīdi,** lat., jag har sett (det). **-mera,**

bestyrka en afskrifts likhet med originalet.

**Wied,** ford. riksomedelb. grefskap i Westfalen.

**Wieland,** Christof. Mart., ty. skald, f. 1733, d. 13 Weimar ss. f. d. prof. i Erfurt. Ofantligt alstringsrik, älskvärdt glädtig, men af v. lättsinnig. Skr.: *Oberon,* sagor, berättelser, roman.; öfversättn. m. m. Saml. verk (18/28), 53 bd.

**Vieliczka** (vjelitsch'ka) st. i v. Galizien, 6,293 inv. Bad, ber. stensaltverk.

**Wien,** hst. i Österr.-Ung., v. Donau, 2,064,000 inv. Slott, Stefanskyrk., ärkeb., univ., polytekn. akad. Prater, palats, hand. o. industri. Freder: 18/11 1738, 14/10 1809, 30/10 64, 3/10 66.

**Wiener-Neustadt,** fabriksst. i nedre Österr. vid Leitha, 28,700 inv. Milit.-akad.

**Wienfried,** se Bonifacius 1).

**Vieniav'ski,** 1) Heinr., ry. violinist, f. 1835 Lublin, d. 80 Moskva. — Hans bror 2) Jos., pianist, f. 1837 Lublin, sed. 82 i Brüssel.

**Wienkongressen,** från 20/9 1814 till 10/6 1815, återställde den gm fr. revol. o. Nap. I rubbade ordn. i Europa. Den då fastställda områdesdeln. ägde bestånd, oberäkn. Krakovs införlifv. m. Österr., till ital. uppror. 1859.

**Vienne** (viänn'), 1) bifl. t. v. till Loire, 174 km.; 2) fr. dep. v. V.-fl., 7,044 kv.km., 336,343 inv. Hst. Poitiers; 3) Haute-V., dep., 5,517 kv.km., 349,400 inv. Hst. Limoges; 4) fr. st. v. Rhône, 24,619 inv. Domk. Kyrkomöte 1311.

**Vierwaldstättersj.,** alpsj. i Schweiz, 113 kv.km.

**Wiesbaden,** reg -område i Hessen-Nassau, 5,605 kv.km,, 1,007,839 inv. Hst. W., s. om Taunus, 100,955 inv. Muséer, bibl., bad.

**Wieselgren,** 1) Per, hist., teol., nykterhetskämpe, f. 1800, 57 dompr. i Göteb., d. 77. Bland W:s talr. skrift, må nämnas: *Sveriges sköna litt . . .* (33/49), 5 bd, *Delagardiska arkivet* (31/43), 20 bd, nykterh.-skrift. m. m. Statyetter af W. i Sthm o. Göteb., aft. 10. Hans son 2) Harald Ossian, hist., biograf, publ., f. 1835, 69/79 redakt, f. Ny ill. tidn., 77 bibl. v. kgl. bibl., d. 06. Skr.: *Sv. biogr. lex. Ny följd,* del. 2/6, *Lars Johan Hierta,* nekrolog, m. m. — Dennes bror 3) Per Sigfrid, ämbetsm., polit., f. 1843, 85 chef för fångvårdsstyr. o. verkade i denna egensk. för det nu gmförda utvidgand. af cellstraffet o. en tidsenlig anordn. af tvångsarb.-anstalt. Som nykterhetsvän fullföljde han faderns sträfvanden. Ledam. af 2:a kam., 75/87, af 1:a sed. 88, d. 10. W. utöfvade en mångsid. förf.-verksamh. och utg. und. signatur Horatio flere psykol. romaner.

**Vieuxtemps** (vjötang'), Henri, belg. violinist, f. 1820 Verviers, d. 81 Algeriet. Komp.

**Wigan,** st. i eng. grefsk. Lancashire, 86,581 inv.

**Wight** (wajt), eng. ö i Kanalen, 378 kv.km., 78,718 inv. Hst. N. Port.

**vigilēra,** lat., vaka; hos oss: arbeta f. en sak (is. penninganskaffning; »vigga»).

**vigīlier,** lat., i kat. kyrk. aftongudstjänst före en stor helgdag.

**vignett'** (vinj-), se vinjett.

**Vignola** (vinj'-), Giac. Barozzi, it. arkit., f. 1507 i V., d. 73.

**Vigny** (vinjī), Alfr. Vict. de, fr. grefv. o. skald, f. 1799, d. 63 Paris. Skr.: *Poésies,* hist. rom. *(Cinq-Mars),* nov., traged. m. m.

**Vigo,** hamnst. i sp. prov. Pontevedra, 23.259 inv.

**Wigström,** Eva (pseud. Ave), förf:a, f. Pålsson 1832, d. 01. Skr.: *Brott o. straff, Folkdikter* m. m. Utg. »Hvitsippan» (74/75, 84/86).

**Wigtown** (wigg'taun), grefskap i n. Skottld, 1,257 kv.km., 32,683 inv. Hst. W.

**wigwam,** n.-amer. indian. hydda.

**vigvatten,** invigdt vatten vid ingång, t. katol. kyrkor, hvarmed de besök. bestänka sig.

**vigör,** lat., lifs-, mannakraft.

**Wijk,** 1) Olof d. ä., köpm.,

kommunalm., f. 1786 Gbg, kommersråds tit. 20, flere gngr riksdagsm., 50 talman, mycket anlitad i offentl. värf, d. 56. — 2) Olof d. y., polit., kommunalm., f. 1833 Gbg, 88/97 ordf. i stadsfullm. där, 67/ 90 ledam. af 2:a kam., sed. 80 dess talm., adelsm. 90, fil. hedersdr 90, d. 01.

**Wijkander,** Karl Oskar, dram., f. 1826, 71/81 sekret. v. kgl. teatr., hofintend., d. 99. Skr.: *Lucidor, Amaranterorden, En konung* m. m.

**vikārile,** lat., ställföreträdare i ett ämb.; i Engld af kyrkoh. aflön. predikant. **-era,** tjänstgöra för en annan.

**Vikbolandet,** halfön af Östergötld mel. Bråviken o. Slätbaken.

**Viken,** sjö i n. Västergötld (Göta kanal).

**vikhvalen,** *Balænoptera rostrata* Fabr., hör. t. hvaldjur., ofvan blåsvart, under hvit, $9,_5/9,_8$ m. l.; barderna gulhvita.

**vikingar,** de nordmän under hedna- o. början af kristna tid., s. idkade sjöröfveri ss. yrke. Utsträckte sina färder till nästan hela Europa.

**Wikner,** Karl Pontus, filos., f. 1837, 85 prof. i Kristiania, d. 88. Skr.: *Kultur o. filosofi . . ., Lärob. i anthropologi,* relig. skr. m. m. Djupsinnig filosof och ädel personlighet.

**vikt,** absolut, storlek. af det tryck, en kropp utöfvar på sitt underlag. Jfr egentl. vikt.

**Viktor Emanuel** (Vittore Emanuele) II, son t. Karl Albert af Sardin., f. 1820, 49 kon. af Sardin. o. 61 af Ital., erhöll 66 Venezien, 70 Rom, d. 78 där.

**Viktōria,** 1) V. (Sofia Maria V.), drottn. af Sverige, dott. t. storhert. Fredrik af Baden, f. 7/8 1862, form. 81 m. dåv. kronpr. Gust. — 2) V., drottn. af Stor-Brit. och Irland, kejs. af Indien, dott. till hert. Edward af Kent, f. 1819, drottn. 37, 40 form. m. Albert af Sachs.-Koburg-Gotha, änka 61, 77 kejsar:a af Indien, d. 01. — Jfr Victoria.

**viktuālier,** lat., lifsmedel.

**Vilaine** (-län), fl. i n.v. Frankr., utf. i Atlanten, 220 km.

**vilajēt,** turk. provins.

**Wilberforce** (will'börfårs), Will., eng. filantrop, f. 1759, verk. sed. 89 o. slutl. m. framgång mot slafhand. o. slafveri, d. 33.

**Wilde** (wajld), Osc. O' Flahertie Wills, eng. skald, f. 1856 Dublin, 95 för sedlighetsbrott dömd fängelse, d. 00 Paris. Skr. satir. berättelser.

**Wildenbruch,** Ernst v., ty. dramat., f. 1845 i Syrien, 77/00 i utr.-dep. Berlin, d. 09, har skr. en mängd dram., nov., m. m.

**vildsvinet,** se svinsläktet.

**Vilhelm,** eng. kon.: 1) V. I Eröfraren, son t. Robert le diable, f. 1027, 35 eft. fadern hert. af Normandie, eröfr. 66 Engld, undertryckte anglosachs., d. 87 Rouen. — 2) V. III af Oranien, son till V. II af Oran., f. 1650, 72 ståth. i Nederländ., bekrigade Ludv. XIV o. Jakob II af Engld, hks svärson o. efterträd. han blef 89, d. 02. — 3) V. IV, son t. Georg III, f. 1765, reg. 30, d. 37. — Holl. ståth. o. kon.: 4) V. I, d. tyste, prins af Oran., grefv. af Nassau, f. 1533, ärfde 44 Oranien, ståth. i Nederl., i spets. f. resn. mot Filip II, 72 öfverbefälhaf. i Nederl., skapade 79 Utrechtunionen., mörd. 84 af Balth. Gérard. — 5) V. I Fredr., son t. arfståth. V. V, f. 1772, förlor. 95 sitt rike t. Frankr., återvände 13, kon. 15, förlor. Belgien 30, afgick 40, d. 43 Berlin. — Hans son 6) V. II, f. 1792, befälh. v. Quatrebras o. 30 mot Belg., kon. 40, d. 49. — Hans son 7) V. III, f. 1817, reg. 49, 79 i 2:a äktensk. g. m. Emma af Waldeck, sed. 84 utan söner, d. 90. — Ty. kgr o. kejs.: 8) V. af Holland, f. 1227, 34 gref. af Holld, 47 motkon. t. Fredr. II, näst. allm. erkänd 54, stup. 56 mot friserna. — 9) V. I, son till

Fredr. Vilh. III, f. 1797, undertryckte 49 revol. i Pfalz o. Baden, s. å. guv. i Rhenprov. och Westfalen, 57 reg. i st. för brod. Fredr. Vilh. IV, 58 regent, 61 kon., kallade 62 Bismarck i spetsen f. reger., 67 hufv.-man för nordty. förb., 71 kejs., d. 88. — Dennes sonson 10) V. II, ty. kejs. sed. 88, f. 59 Berlin, 81 g. m. Augusta Viktoria af Schlesv.-Holstein. — 11) V., siste hert. af Braunschweig, f. 1808, reg. 30, d. 84.

**Vilhelm,** sv. arffurste (eg. Carl V. Ludv.), hert. af Söderm., f. 17/6 84, förmäld 3/5 08 m. Maria Pavlovna.

**Wilhelm,** Karl, ty. komp., f. 1815 Schmalkalden, d. där 73. Komp. *Wacht am Rhein.*

**Wilhelmij,** Aug., ty. violinist, f. 1845, sed. 94 i London, d. 98.

**Vilhelmina,** drottn. af Nederländerna, f. 1880, tillträdde reger. 98, förmäld m. hert. Heinrich af Mecklenb. Schwerin 01.

**Wilhelmshaven,** preuss. bef. krigshamn v. Jadevik, 25,957 inv.

**Wilhelmshöhe,** slott vid Kassel, 1870/71 Nap. III:s fängelseort.

**Wilibald,** Alex., pseud. för W. Häring.

**Wilkinson** (will'kinsön), Sir John Gardner, eng. arkeol., f. 1797, fl. resor t. Egypt, d. 75. Arbet. öf. Egypten.

**villa,** lat. o. it., landthus, landtgård; (sp. o. port.) småstad.

**Willaert** (-lart), Adrian, nederl. mus., f. 1480 Brügge, d. 62 ss. kapellmäst. i Venezia. Grund. venetian. skolan.

**Villa Fran'ca,** st. i n. Ital., 9,461 inv. Prelimin.-fred 11/7 1859.

**Villars** (vilār), Louis Hect. de, fr. hert. o. marsk., f. 1653, utmärkte sig i sp. successionskrig., d. 34 Turin.

**Villemain** (villmäng'), Abel Franç., fr. statsm. o. lärd, f. 1790 Paris, 40/44 undervisn.-min., d. 70 Paris. Skr. hist.

verk.

**Villeroi** (villråā), Franç, de Neufville de, fr. hert., marsk., f. 1644, Ludv. XIV:s gunstl., stred i Ital., Nederländ., d. 30.

**Williams** (will'jäms), Monier, eng. sanskrit., f. 1819 Bombay, sed. 60 prof. i Oxford, d. 99. Skr. om ind. spr. o. kultur, m. m.

**Willman,** Per And. Joh., operasång., f. 1834, 59/81 v. kgl. operan, 81 intend., 83/88 direkt., d. 98.

**Villmanstrand** (fin. Lappeenranta), bef. st. i Finld v. Saima, 2,234 inv. Slag 23/8 1741.

**Vilmar,** Aug. Friedr. Krist., ty. lit.-hist, f. 1800, d. 68 ss. prof. i Marburg. Förf.

**Wilmington** (will'mingtön), st. i Delaware (N.-Amer.), nära Delawarevik., 81,300 inv. Bisk.

**Vilna,** guvern. i v. Ryssld, 42,529 kv.km., 1,591,207 inv. Hst. V. v. Vilia, 163,000 inv. Domk., ärkeb.

**Wilson** (will'sön), 1) John, eng. skald, f. 1785 Skottld, d. 54 ss. prof. i Edinburgh. Skr.: *Isle of palms,* novell. m. m. — 2) Horace Hayman, eng. sanskrit., f. 1786, d. 60 ss. prof. i Oxford. Talr. verk öf. sanskrit.

**Vimmerby,** st. i Kalmar l. v. Stång-ån, 2,628 inv. (08). Omtalas red. på 1300-talet.

**Wimpffen,** Felix de, fr. baron och gen., f. 1811, 34/35, 42/54 i Algeriet, 54/55 på Krim, 59 i Ital., 70 öfverbefälh. för Mac Mahons armé; undertecknade kapitulation, vid Sedan, d. 84 Paris. Förf.

**vin,** jästa saften af vindrufvor. Saften skiljes från skal och kärnor, om man vill ha hvitt, men de bibehållas, om man vill ha rödt v., hvarpå den får jäsa och sed. tappas på buteljer. V.s hufvudvärde ligger i dess arom, s. ofta framställes m. konst, liks. v. hör t. de njutningsmed., s. oftast förfalskas o. eftergöras. Man skiljer mel. sött l. likör-v., surt (ex. rhenska v.), sprithalt. (bourgogne), garfämnerika (bordeaux) o. musserande. Chaptalisering, som afser att minska syrhalten, göres gm neutraliser. m.

kalciumkarbonat o. tillsats af socker. Vid gallisering skiljas de söta och sura drufvorna, o. de senares saft spädas m. drufsockerlösning, tills önskad syrehalt erhålles.

**Vincennes** (vängsänn'), stad ö. om Paris, 31,415 inv. Bef. slott.

**Vincent** af Paola (V. l. Vincentius de Paula, d. hel., f. 1576 Frankr., d. 60. Stift. lazaristernas och barmhärtighetssystrarn. samfund.

**Winchester** (winn'tschestör), st. i s. Engld, 20,919 inv. Ford. anglos. residens.

**Vinci,** se Lionardo da V.

**Winckelmann,** Joh. Joach., ber. ty. arkeol., f. 1717, mord. 68 i Triest. Grund. Tysklds konsthist. Skr. *Gesch. der Kunsi des Alterthums* m. m.

**vind,** luftens gm olika uppvärmn. förorsakade rörelse. Mest betyd. äro v.-strömmarna från ekvatorn t. polerna (ekvatorialströmmar) o. i följd däraf de från de senare t. den förra (polarströmmar), hka röna inverkan af jordens rotation och bilda de beständiga passadvindarna, hvaraf nordost-p. är torr, sydost-p. fuktig. Äfv. markens beskaffenh. är af inflytande på v. Hastighet v. orkan ända t. 30 m. i sekund., vid måttl. v. 10 m.

**vindbeutel** (-böj-'), ty., l. sv. vindböjtel, skräflare.

**Vindelälfven,** bifl. t. v. till Ume älf, uppr. på Kölen.

**Vindhyabergen,** bergsträcka i Ind., mel. Hindostan o. Dekan, 600/760 m. h.

**vindilcēra,** lat., tillägna sig. **-kation,** tillägnande, återvinnande.

**Vindilīcien,** *g. geogr.,* land mel. Bodensjön o. Inn.

**Windischgrätz,** Alfr. Candid. Ferd., österr. furste o. fältmarsk., f. 1787 Brüssel, 04 i österr. armén, damp. 48 uppr. i Prag o. Wien, 49 i Ungarn, entledig. s. å., 59 guvern. i Mainz, d. 62.

**vindkittel,** luftrum i sprutor, pumpverk o. d. f. upphäfvande af vattenstrålens ojämnhet.

**vindros,** skifvan på fartygskompass, del. i 32 lika delar för angifvande af väderstrecken.

**Windsor** (winn'sör), st. i Engld vid Themsen, 13,959 inv. Prakt. lustslott.

**Windthorst,** Ludw., ty. polit., f. 1812, advok., 51/63, 62/65 stats- o. just.-min. i Hannover, ultramont. riks- och landtdagsmedl., d. 91 Berlin. Utmärkt talare.

**Winge,** Mårt. Eskil, hist.-mål., f. 1825 Sthm, prof. 65, d. 96 Enköping.

**vinjett,** fr., typogr. prydnadsbilder i böcker m. m.

**vinkel,** *mat.,* 2 linjers lutn. mot haa. En v. om 90° kallas rät, en mindre än en rät spetsig, större än en rät trubbig.

**Vinkelried,** Arnold Struth v., afgjorde enl. sagan 1386 gm självfuppoffr. segern v. Sempach. Hist. tvifvelakt.

**Winn'ipeg,** hst. i canad. prov. Manitoba vid Red River, 90,234 inv. **-sjön,** insjö i brit. N.-Amer., 22,000 kv.-km., aflopp gm Nelsonfl. t. Hudsonv.

**Vinoy** (vinåā), Jos., fr. gen., f. 1803, 30/50 i Algeriet, räddade 70 vid Sedan 13:e armékår., 71 öfverbefälh. i Paris, d. 80.

**vinrankan,** *Vitis* L., *Ampelideæ.* Ädla v., *V. vinifera* L., klätterväxt, sannol. fr. Främre Asien, odlas nu i mer än 1,500 varietet.; sed. aflägsna tider odl. i Egypt., M. Asien, Persien, s. Europa, numera på många andra ställen. Frukterna pressas till vin, ätas, lämna russin, korinter m. m.

**vinsprit** = alkohol.

**vinsten,** se vinsyra. Tändernas v. består af fosforsyr. och kolsyr. kalk jämte organ. ämnen, s. afsöndras ur munvätskan; måste borttagas af tandläkare.

**vinsyra,** *kem.,* $C_2H_2(OH)_2(CO_2H)_2$ = 150, en inom växtriket, is. i drufvan mycket utbredd, dels fri, dels i fören. m. baser förekommande organ., färglös, angenämt surt smak. kristallin. syra; framst.

gm sönderdel. af vinsten (vinsyr. kali) m. kolsyr. kalk o. kalksaltets behandl. m. utspädd svafvelsyra. V. är lösl. i vatten, använd. i med., t. fräspulver, i färgerier m. m.

**Winterthur,** st. i kanton. Zürich, 22,335 inv.

**Winther,** Rasmus Villads Krist. Ferd., dan. skald, f. 1796, d. 76 Köpenh. Skr. dikt., noy. m. m. *Saml. digtninger* (60/72), 11 bd.

**Vintschgau,** dal v. öfre Adige.

**vinättika,** af vin beredd ättika.

**vīola,** it., altviol, 4-strängadt *(c, g, d', a'),* stråkinstrument.

**viōlen,** *Viola* L., *Violarieæ.* Allm. *V. odorata* L., nästan i hela Europa o. N. Asien, af hvars blommor v.-sirap beredes, och styfmorsblom., *V. tricolor* L., på samma ställen; båda i många varieteter.

**violīn,** fiol, viktigaste stråkinstr., 4-strängadt *(g, d', a,* $e^2$*),* de förnämsta fr. 17:e årh. (Amati, Guarneri, Stradivari).

**violīnklav,** se g.-klaf.

**Viollet-le Duc** (viållä lö dyck'), Eug. Emman., fr. arkit., f. 1814, d. 79. Förf.

**violoncell',** it., liten basfiol *(C, G, d, a).*

**violrot,** fås af de i s. Europa allm. *Iris pall'ida* m. fl. arter.

**vira,** ett eft. järnbruket Vira i Sthms län uppkalladt kortspel för tre personer.

**Virchow** (fir'kå), Rud., ty. anat. o. antropol., f. 1821, sed. 56 prof. i Berlin, d. 02. Grundl. at cellularpatol. Utg. en mångfald skr. Äfv. framst. arkeol., fortschrittsm. i riksdagen.

**Virgīlius,** se Vergilius.

**Virgīnia,** dott. t. rom. plebej. Virginius, s. 449 f. K. dödade henne, emed. hennes dygd hotats af decemviren Appius Claudius.

**Virginien,** Virginia, förk. Va., 1) n.-amer. fristat v. Atlant., 109,630 kv.km., $1,_8$ mill. inv. Prod.: tobak, kol, järn, salt. Hst. Richmond; 2) Väst-V., förk. W. Va., nord.-amer. fristat v. om V., 63,463 kv.km., 958,800 inv. Hst. Wheeling. Sed. 1862 självständ. stat.

**virgo,** lat., jungfru; *astron.,* **(V.),** jungfruns stjärnbild.

**Wirsén,** Karl Dav. af, skald, f. 1842, 79 ledam. af sv. akad., 84 dess stänad. sekr. Skr.: *Dikter, Om Claes Livijn . . .* m. m.

**Virta bro** i närheten af Idensalmi (Savolaks); slag 27/9 1808.

**virtuell',** fr., v. bild, *opt.,* gm skenbar förening af ljusstrålar från ett föremål uppkommand. bild i en spegel; kan icke uppfångas på en skärm.

**virtuōs,** it., mästare, is. i en tekn. konst. **-itet,** konstfärdighet, mästerskap.

**visavi,** fr. vis-à-vis (visavī), midt emot; person, s. är midt emot en annan i dans, vid ett bord o. s. v.

**Visbur,** Vanlandes son, kon. af Ynglingaätten.

**Visby,** residensst. i Gottland l. på Gottland, 9,493 inv. (08), bisk., domk., mnga fornlämn., hamn. Ford. en af de rikaste o. viktig, hansestäderna, blomstrade red. på 1200-tal.

**Visby stift** omfattar ön Gottld.

**Vischer** (fi-), 1) Pet. d. ä., ber. konstgjutare, f. omkr. 1455 Nürnberg, d. där 1529. Utförde *Sebaldusgrafven* m. m. Äfv. sönerna konstgjut. — 2) Friedr. Theod., ty. estet., f. 1807, sed. 66 prof. i Stuttgart, d. 87. Skr. estet, och kritiska afh. m. m.

**Vischnu,** 2:a pers. i ind. gudatreenigh., världssjälen; underkastade s. 9 förvandlingar.

**Wisconsin** (wiskånn'sin), förk. Wis., n.-amer. fristat vid Mississippi, 144,845 kv.km., 2.069,072 inv. Hst. Madison. Stat 1848.

**Viscon'ti,** lombard. fam., 1295/1447 reg. i Milano. Gian Galeazzo V., eröfr. Pisa, Siena, Padua, Bologna m. m., 1395 hert., byggde dômen i Milano, d. 02. Herraväldet öf. Milano öfvergick 1447 till hertig Frans Sforza.

**Viscon'ti-Venos'ta,** Emilio,

marchese, it. statsm., f. 1829 Milano, 63/64, 69/76, 96/98 o. 99/01 utr.-min.

**viscount,** se vicomte.

**Wiseman** (wajs'men), Nicol., eng.-kat. teol., f. 1802 Sevilla, öfverlämnade 47 t. påfv. ett försl. till återställ, af eng.-kat. kyrk., 50 kardin., ärkeb. af Westminster o. kat. primas i Engld, d. 65.

**Wisén,** Teod., filol., f. 1835, 65 prof. i nord. spr. i Lund, 78 ledam. af sv. akad., d. 93. Förf.

**visent',** *Bison europæus* Ow., europ. uroxe, Europas största landtdjur, förekommer ännu i Littauen. Vild i Kaukasien.

**visēra,** lat., med vederbörl. bevis förse pass o. d.

**visērstång,** måttstång för direkt uppmätn. af ett fats kubikinneb.

**visībel,** lat., synbar.

**vis iner'tiæ,** lat., trögbetskraft.

**Vising,** Per Joh., språkf., f. 1855 Ångermanl., 82 fil. d:r, 99 prof. vid Gbgs högskola. Liflig författarverksamh.

**Visingsö,** ö i s. Vättern; ruiner af Visingsborg; bildar egen socken i Jönköp. l.

**vision,** lat., synvilla, andesyn.

**visīr,** fr., den rörl., ansiktet täckande del. på hjälmen. **-punkter,** på eldvap.: sikte o. korn.

**visīt,** fr., besök. **-ation,** under-, gmsökning. **-era,** undersöka, gmsöka.

**Viskan,** fl. i s.v. Sverige, uppr. i Västergötl., utf. i Kattegatt nära Varberg.

**visky,** whiskey, irl. l. skottskt kornbrännvin.

**Wismar,** st. Meckl.-Schwerin vid Östersj., 22,028 inv. Hamn. 1803 af Sverige förpant. till Meckl.-Schwerin. 19/9 1903 afstod Sverige sina anspråk på W.

**vismut,** Bi =208, metall. elem., s. förekom. dels gediget, dels i fören. m. svafvel; främst, gm att v.-malmerna upphettas i snedt liggande rör, hvarvid metallen utsägrar rödakt. gul, kristallinsk. Eg. v. = $9,_{8}$. Smältpunkt $268,_{5}$. **-glans,** kristallin. min. af vismut o. svafvel, blygrått; i Erzgebirge, Riddarhyttan m. m.

**vist,** (eng. *whist*) urspr. eng. kortspel.

**vista,** it., åsyn. A primav., *tonk.,* från bladet. A v., vid uppvisandet (växels o. dyl.).

**vita brevis, ars longa,** lat., lifvet (är) kort, konsten (är) lång.

**vitāl,** lat., beträff. lifvet. **-itet,** lifskraft.

**vitaliebröder,** fetaliebröder, hättebröder, egentl.: viktualiebröder, ty. sjöröfvare i Östersjön i 14:e o. 15:e årh.

**Vitālis,** se Sjöberg, E.

**Vitebsk,** guvern. i v. Ryssld, 45,166 kv.km., 1,498,246 inv. Hst. V. v. Düna, 66,143 inv.

**Vitell'ius,** Aulus, rom. kejs., f. 15 e. K., kejs. 69, s. å. dödad af Vespanianus' soldater vid Roms intagande. Utsväfvande.

**Viter'bo,** st. i mel. Ital., 21,292 inv. Svafvelbad.

**viterīt,** se barium.

**Vitiöarna,** se Fidschiöarna.

**Vitōria,** bef. st. i n. Span., 30,700 inv. Sl. 21/6 1813.

**vitriōl,** med.-lat., namn på vissa svafvelsyr. salter, ss. järn-v. l. grön v., koppar-v. l. blå v., zink-v. l. hvit v.

**vitriololja** = svafvelsyra.

**vitrotypī,** se fotografi.

**Vitrūvius,** Marcus l. Pollio, krigsingen. und. Cæsar och Augustus. Skr.: *De architectura.*

**vits,** ty., ordlek.

**Witt,** Joh. o. Cornel. de, bröder, holl. republ. motstånd, t. huset Oranien, hvars afsättn. fr. ståthållaresk. de gmdrefvo 1667. Mördades 72 af den oran. sinnade pöbeln.

**Witte,** Sergej, ry. statsm., grefve, f. 1849 Tiflis, org. ry. järnvägsväsendet, afslutade freden m. Japan 05, 05/06 förste ry. min.-presid.

**Wittekind,** sachs. furste, stred sed. 778 mot Karl d. st., underkastade sig honom 85 och lät döpa sig, d. omkr. 07.

**Wittelsbach,** ty. furstefam.,

härstamm. fr. grefvarne af Scheyern; fick 1280 Baiern, 1250 Pfalz; delades 1194 i 2 linjer; kurvärdighet. öfvergick 1623 fr. pfalziska t. bai. grenen, s. utslocknade 1777 o. efterträddes af ännu reg. pfalz. grenen.

**Witten,** preuss. fabriksst. i Westfal., nära Ruhr, 35,835 inv.

**Wittenberg,** st. i prov. Sachsen v. Elbe, 20,260 inv. Ford. fästn. o. univ. Luthers graf; utgångspkt för Luthers reformation.

**Vitterhetsakademien,** stift. 1753, upplif. 1786 und. namn. Vitterhets, hist. o. antikvitetsakad.

**Vittōria,** st. på s. Sicilien, m. omr. 32,151 inv.

**Wittrock,** Veit Brecher, f. på Dal, 1839, fil. d:r 66, prof. bergianus 79. Förf.

**Wittstock,** st. i Brandenburg, 7,551 inv. Slag 24/9 (4/10) 1636.

**viv,** fr., hustru, maka.

**vivaeitēt,** lat., lifaktighet.

**vi'vat,** lat., (han) lefve!

**viver,** fr. vivre, föda; lefnadsomkostnader.

**vivianīt,** min. af fosforsyr. järnoxidoxidul i torfmossar, basalt, lava. I England, Baiern. Anv. t. blå färg.

**vivisektion,** lat., anat.-fysiol. och patologiska försök på lefvande djur f. lifsfenomenens och sjukdomsfenomenens förklaring.

**vivör,** fr., en som lefver undan, rustare.

**Vjat'ka,** ry. guvern., 153,658 kv.km., 3,030,831 inv. Hst. V. v. V.-fl., 24,782 inv. Bisk.

**Vladikav'kas,** ry. st. och fästn. i Kaukasien, 49,924 inv.

**Vladīmir,** guvern. i Stor-Ryssld, 48,856 kv.km., 1,515,691 inv. Hst. V., 32,029 inv.; 1157/1328 Rysslands hst.

**Vladimir d. st.,** ry. storfurste, förenade 980 ry. staten, lät 88 döpa sig, delade vid sin död 15 riket mel. sina 12 söner.

**Vladimirsorden,** ry. ord. stift. 1782; 4 klasser.

**Vladislav,** lat. Ladislaus, 4 polska kgr, hvaribl. V. I Lokjetek, hert. af Krakov, 1319 kon., d. 33.

**Vladiwostock** (»österns härskarinna»), hst. i det ry.-sibir. kustomr., fästn. o. örlogshamn, 38,000 inv.

**Vlissingen** (fli-), holl. bef. stad på ön Walcheren. 18,896 inv. Hamn.

**Vloslavsk',** st. i ry. Polen vid Weichsel, 23,065 inv. Domk., bisk.

**voce** (våtje), it., röst, stämma. A mezza v., *tonk.,* med half röst.

**Wodan,** se Oden.

**Vogel v. Falkenstein,** Edu., preuss. gen., f. 1797, 64 öfverbefälh. på Jylland, 66 guvern. i Böhmen, 70 gen.-guv. of. Nord- o. Östersjöprovins., d. 85.

**Vogeserna,** fr. Vosges, gränsberg mel. Elsass o. Frankr., omkr. 225 km. l., 37/59 km. b. Högsta topp: Sulzer Belchen, 1,432 m. h.

**Voghera** (vågēra), st. i n. v. It., 20,661 inv. Domk.

**Vogler** (fåg-'), Geo. Jos., ty. abbé o. komp., f. 1749, d. 14 Darmstadt. Komp. orgel- o. klavérsaker, operor m. m. Framst. lärare.

**Vogt** (fågt), Karl, ty. naturforsk., f. 1817, sed. 52 prof. i Genève, d. där 65. Skr. talr. vetensk-popul. arbeten. Materialist.

**vogue** (våg), fr. En v. (ang-), i bruk, omtyckt.

**voilà** (våala'), fr., se här!

**vojvōd,** slav., härförare; ford. tit. på slav. furstar o. polska ståthållare; i Turkiet tit. på polischefen.

**vokabulārium,** lat., ordbok.

**vokāl,** lat, »själfljud». **-musik,** sång.

**vokatīv,** lat., se kasus.

**vol.,** abbr. f. volym.

**volang',** fr., fjäderboll; lös besättn. på fruntimm.-klänning.

**volapyk,** ett af den ty. prästen Schleyer konstrueradt världsspråk.

**vol au vent** (vall å vang'), med ragu l. frikassé fylld pastej.

**Wolf,** 1) Krist, v., ty. frih., filos. o. mat., f. 1679, 07 prof. i Halle, 23 förvis. af Fredr. Vilh. I, 40 återkall. af Fredr. II, d. 54.

Leibnizian, framst. systemat., införde d. ty. filos. terminologien. — 2) Friedr. Aug., ty. arkeol., f. 1759, 83 prof. i Halle, d. 24 Marseille. Skr.: *Prolegomena in Homerum* (banbrytande för »Homerusfrågan») m. m. — 3) Ferd., ty. filol., f. 1796 Wien, d. där 66 ss. hofbibl. Skr. äfv. roman. lit. m. m.

**Wolfe** (wûlf), James, eng. milit., f. 1726, sed. 58 i Canada mot fransm., stupade 59 vid Quebec.

**Wolfenbüttel,** st. i Braunschweig v. Oker, 19,084 inv. Ber. bibl. Sl. 1641.

**Wolff,** Elizabeth, nederl. förf., f. Bekker 1738, d. 04 Haag. Skr. rom. m. m.

**volfram,** *kem.,* W = 184, järngrått, hårdt, at Scheele 1781 uppt. metall. elem., s. förekom, ss. v.-syrade salter af järn o. mangan. Eg. v. $18,_5/19,_1$.

**Wolfram v. Eschenbach,** medelhögty. skald, lefde i slut. af 12:e o. börj. af 13:e årh. Skr. *Parzival* m. m.

**Volgā,** Europas största fl., i Ryssld, uppr. på Valdai, utf. m. fl. armar i Kasp. haf., 3,689 km., omr. 1,458,894 kv.km.

**Volhynien,** guvern. i v. Ryssld, 71,851 kv.km., 2,489,482 inv. Hst. Schitomir.

**volière** (våljär), fr., fågelhus.

**Volkmann,** Rich. (pseud. R. Leander), ty. kir. o, förf., f. 1830, 67 prof. i Halle, d. 89 Jena. Skr. vetensk. verk, dikter, *Träumereien an frz. Kaminen* m. m.

**Volkov,** fl. i Ryssld, rinner gm Ilmensj., utf. i Ladoga, 220 km.

**Wollaston** (woll'ästön), Will. Hyde, eng. kem. o. fys., f. 1766 i Norfolk, död i Lond. 28, konstruerade det eft. honom uppkallade galvan. elem. m. m.

**Wollīn,** preuss. ö. v. Oders mynn., 138 kv.km., 13,000 inv. Hst. W., 5,600 inv.

**Volog'da,** guvern. i Stor-Ryssld, 402,705 kv.km., 1,341,785 inv. Hst. V. v. V.-fl., 27,822 inv.

**volontär,** fr., frivillig, lönlös.

**Wolseley** (wûll'sle), lord Garnet Jos., eng. gen., f. 1833, 70 i Canada, 73 i Aschanti, 75 guv. i Natal, 78 Cypern, 79 öfverbefälhaf. mot zuluerna, 82 i Egypt., 94 fältmarskalk, 95/00 brit. härens öfverbefälh.

**Wolsey** (wûll'se), Thom., eng. statsman, f. 1471, 10 Henr. VIII:s statsr., 14 ärkeb. i York, 15 kardin, o. lordkansler, entled. 29, d. 30.

**volsker,** gammalitaliskt folk i mel. Ital.

**volt,** fr., *ridk.,* liten cirkel; *fäktn.,* snabb vändn. f. undvik. af hugg; konstgrepp vid korts blandning.

**volt,** *elektr.,* eft. A. Volta uppkallad enhet för elektromotorisk kraft.

**Vol'ta,** Aless., it. gref. o. fys., f. 1745 Como, d. där 27. Uppf. d. eft. V. benämnda stapeln, elektroforen, elektroskopet m. m.

**Voltaire** (-tär), Franç. Marie Arouet de, ber. fr. förf. och skept. filos., t 1694 vid Paris, d. 78 i Ferney (Schweiz). Skr.: *Henriade, La pucelle d'Orléans,* roman., dram., hist. o. filos. skr. m. m. »Oeuvres» (1877), 50 bd.

**voltakors,** ett af olika metaller smnsatt litet kors, s. föregifves kunna bota sjukdomar.

**voltamēter,** instr. f. bedömande af galvan. ströms styrka gm uppmätande af den gm strömmen på en viss tid af vatten utveckl. knallgasen.

**Vol'tas** stapel, se galvaniskstapel.

**voltigörer** (-schö-), fr., lindansare, luftspringare; det af Nap. I 1805 införda infant. f. strid i spridd ordning.

**Voltur'no,** fl. i nedre It., utf. i Tyrrhen. haf., 157 km. Slag 1/10 1860.

**voluminös,** lat., omfångsrik.

**Wolverhampton** (wûllvörhäm'tön), fabriksst. i eng. grefskap. Staffordshire, 99,456 inv.

**volym** (förk. vol.), fr., del af ett arb., kroppsligt omfång, rymdinnehåll.

**Vombsjön,** sjö i s. Skåne, gmflyt. af Kjäflingeån.

**vomitīv,** lat., kräkmedel.

**Vondel,** Joast van den, holl. dram., f. 1587 Köln, d. 79 Amsterd. Skr. dram. o. andra arb. Saml. skr. (1860), 12 bd.

**Wood** (wudd), 1) mrs Henry, f. Ellen Price, eng. rom.-förf.a, f. 1814, d. 87; skr. *East Lynne* m. fl. romaner. — 2) Sir Evelyn, eng. fältmarsk., f. 1838 Essex, 89/93 befälh. i Aldershot, 97/01 gen.-adj., 03 fältmarskalk.

**Woodburytryck** (wûddberri-), framställn. af fotogr. tryckplåtar f. boktryckarpress gm inpress. af en

kromgelatinhinna i zinkplåtar.

**Woolwich** (wûll'itsch), först. till London v. Themsen. 117,178 inv. Arsenal, varf, militär-akad.

**Vorarlberg,** v. del. af Tyrolen v. Bodensj., Rhen o. Liechtenstein, 2,602 kv.km., 129,237 inv. Hst. Bregenz.

**Worcester** (wûss'tör), 1) grefsk. i v. Engld, 1,945 kv.km., 488,401 inv. Hst. W. v. Severn, 6,624 inv.; 2) st. i Massach. (N.-Amer.) 128,552 inv.

**Wordsworth** (wördswör*th*), Will., eng. skald, f. 1770, d. 50. Jämte Coleridge o. Southey huf.-man för den s. k. sjöskolan. Saml. verk (74, 76), 9 bd.

**Worms,** st. i hertigdömet Hessen v. Rhen, 44,288 inv., Romansk domk. Plats för gamla ty. riksdag. Luther 1521.

**Vorōnesch,** guvern. i Stor-Ryssld, 85,894 kv.km., 2 ½ mill. inv. Hst. V. v. V.-flod. o. Don, 84,146 inv. Ärkeb.

**Voronzov** (voron'soff), Mik., ry. furste o. militär, f. 1782, 44 ståth. i Kaukas., intog 45 Schamils hufvudfäste Dargo, 56 fältmarsk., s. å. d. i Odessa.

**Worsaae** (-så), Jens Jak. Asmussen, dan. arkeol., f. 1821, 65 dir. f. nord. mus. i Köpenh., d. 85. Förf.

**Voss,** Joh. Heinr., ty. skald o. lärd, f. 1751 Mecklenburg, d. 26 ss. prof. i Heidelberg. Skr. dikter m. m., öfversatte klassiker.

**votēra,** lat., rösta.

**votīv,** lat., i sms.: löftes-. **-tafla,** minnestafla.

**vōtum,** lat., röst för l. emot; omdöme; v. decisīvum, afgörande röst.

**Vouwerman** (vauv-), Phil., holl. häst- o. bataljmål., f. 1619 Haarlem, d. där 68.

**Voxna älf,** bifl. t. h. till Ljusnan, uppr. i Härjedalen.

**vox pōpuli vox Dēi,** lat., folkets röst Guds röst.

**Vrams Gunnarstorp,** stort herresäte i Kristianst. l.

**Wrangel,** 1) Herm., sv. fältherre, f. 1585 Livld, 21 fältmarsk., vann 29 slag. v. Gurzno, 30 riksr., 32 gen.-guv. öfver Pommern, d. 43 ss. gen.-guv. i Livld. — Hans son 2) Karl Gust., gref., fälth., f. 1613, deltog i 30-år. krig., 41 öfverbefälh. of. sv. hären, vann 44 sjöslag, mel. Femern o. Låland, 46 riksr. o. fältmarsk., vann 48 slag. v. Zusmarshausen, s. å. gen.-guv. i Pommern, sed. i polska, dan. o. brandenburg. krig., 57 riksamiral, en af Karl XI:s förmynd., 64 riksmarsk, d. 76 på Rügen.

**Wrangel,** Friedr. Heinr. Ernst v., preuss. gref. o. gen., f. 1784, 48 öfverbefälh. i Slesv.-Holst., 56 gen.-fältmarsk., 64 öfverbefälh. i krig. mot Danmark, d. 77 Berlin.

**Wrede,** livl. ätt. 1) Henr., ryttmäst., räddade Karl IX vid Kirkholm 1605. — Hans sonson 2) Fabian, gref., statsm., f. 1641, 85 kgl. råd o. chef f. reduktionsverk., 97 en af Karl XII:s förmynd., d. 12. — 3) Fabian, frih., militär, f. 1760, förde 09 norra armén, d. 24 ss. fältmarskalk.

**Wrede,** Karl Phil., bai. furste o. fältmarsk., f. 1767, 13 slagen vid Hanau, 14 fältmarsk. o. furste, 22 bai. generaliss., d. 38.

**Wren** (ränn), Sir Christoph., eng. arkit., f. 1632, d. 23. *Paulskyrk.* i London.

**Vreta kloster,** ford. kloster i Österg. l. Gamla klosterkyrk. sockenkyrka.

**Wright** (rajt), William, eng. orientalist, f. 1830, d. 89.

**Wright** (vrigt), 1) Magnus v., fin. zo., f. 1805, d. 68 ss. konservat. Hälsingf. Skr.: *Finl. foglar* o. (tills. m. V. v.

Wright) *Svenska foglar*. – 2) Vilh. v., fin. djurmål., f. 1810, led. af fria konst. akad. 39, d. 87.

**vråkar,** *Buteo*, G. Cuv., t. roffågl. hör. släkte, omfatt. vråken, *B. vulgaris* Bechst., allm. i s. och mel. Sverige, 52 cm. l., flyttfågel, o. fjällvråken, *B. lagopus* Brünn., allm. i n. Sverige, 59 cm., flyttfågel.

**vrålapan,** *Mycetes* Illig., apsläkte i S.-Amer., bekant för sitt vrålande läte, s. utföres i kör under en försångare.

**Vt,** förk. för nord.-am. staten Vermont.

**Vuelta abajo** (-abach'å), distr. vid Havana, där de bästa tobakssorterna odlas.

**Vulcānus,** se Hefaistos.

**vulfenīt,** gult min. af molybdensyr. blyoxid o. molybdensyra; viktigaste molybdenmalmen. I Kärnten, Tyrolen m. fl.

**Vulgāta,** den 1546 på kyrkomötet i Trient ss. allena autentisk f. kat. kyrk. förklarade bibelöfvers. af Hieronjmys (se d. o.).

**vulgo,** lat., inom folket; i allmänhet.

**vulgär,** fr., alldaglig; låg.

**vulkāner,** lat., uppkomma därigm, att i vissa trakter den inre jordmassan bryter fram gm öppningar i jordskorp., hvarvid smältande mineralmassor (lava) jämte gaser, slagg, stenar m. m. tränga fram. De utkastade produkt, hopa sig t. kägelform, toppar m. trattform, svalg (kägelkrater), hka und. tidens lopp förstoras, tills de störta tillsamman o. kvarlämna en cirkelformig vall.

**vulkanisēra,** se kautschuk.

**vulkanism,** den geol. åsikt, att verkningar af eld vållat alla jordbildningar.

**Wullenwever,** Jürgen, lüb. köp. o. statsm., f. 1492, 33 rådsh. o. borgm. Sökte höja hanseförb., 35 afsatt, 37 anklagad f. förräderi o. vederdöperi, s. å. afrätt. i Wolfenbüttel.

**Vuok'sen,** fl. i Finld, förenar Saima o. Ladoga; bildar Imatrafallet, 128 km. l.

**Wuōtan** = Wodan l. Oden.

**Wurmser,** Dagob. Siegm., österr. gref., gen., f. 1724, delt. i 7-år. krig., sed. 93 mot Frankr., kapit. 97 i Mantua, d. s. å. Wien.

**vurst,** ty., långsträckt, fyrhjulig, öppen vagn med säten utmed långsidorna.

**wurst,** ty. korf.

**Württemberg,** ty. kon.-rike, 19,504 kv.km., 2,302,179 inv. Berg: Schwarzwald, Jura. Fl.: Donau, Neckar, Iller. Prod.: spannmål, vin, järn, salt, klockor. Huf.-när.: åkerbr., hand., industri. Rel.: mest evang. Pol. ind. i 4 kretsar. Hst. Stuttgart. Öfr. st.: Ulm, Heilbronn, Esslingen, Kannstatt, Tübingen m. fl. Förf. 1819. — Hist: i medelt. grefsk., hertigd. 1495, reformat. inf. 1550, kon.-rike 1806. Nuvar. kon. Vilhelm II, sed. 91.

**Wycliffe,** se Wicliffe.

**Würzburg,** bef. st. i Baiern v. Main, 80,325 inv. Univ., bisk., domk.

**W. Va,** förk. för n.-amer. stat. West Virginia.

**vy,** fr., syn, anblick; teckning af en utsikt. **-kort,** bref kort med vy.

**Wyoming** (wajå-), förk. Wyo., n.-amer. stat (sed. 90) n. om Colorado, 253,525 kv.-km., 92,531 inv. Hst. Cheyenne.

**vådevill,** urspr. fr. satirisk folkvisa, nu liten komedi m. sång.

**våg,** på läran om den 2-armade häfstång. grund, instr. f. bestämm. af en kropps tyngd. Enklast o. brukligast den likarmade v., där lika tyngder uppväga haa. Brygg- l. decimal-v. består af en förening af flera häfstäng. o. utvisar tyngden gm 1/10 l. 1/100 af vikten. Snäll-v. är en olikarm. häfstång med rörlig vikt. Fjäder-v. (se d. o.).

**Vågen,** stjärnbild på n. himlahvalfvet; 6:e tecknet i djurkretsen.

**vårdagjämning,** se dagjämning.

**vårlök,** *Gagea* Salisb., *Liliaceæ.*

Allmännast *G. lutea* L. och *G. minima* L., s. höra t. vårens förstlingar o. äfv. benämnas kråklök.

**vårtbitare,** se gräshoppor.

**Vårt land,** sed. 1885 i Sthm utg. dagl. tidn. Har 08 uppgått i Nya Dagl. Alleh.

**vårtor,** utvidgn. af hudpapillerna o. förtjockningar af öfverhuden öfv. desma. Behandl.: frätmed., ss. skedvatten, lapis o. d.

**Vä,** ford. st., nu by nära Kristianstad.

**Väddö,** ö i Ålands haf, skild fr. fastland. gm V. kanal.

**väderlek,** smnfattning. af de, is. gm luftens tryck o. temperatur förorsak. atmosfär. förändringarna på en ort. På känned. af dessa förändringar o. de lagar, dessa äro underkastade, bero nutida v.-förutsägelserna, s. med en säkerh. af 70/80 % förutsäga v. under de närmaste 24 timmarna. Jfr meteorologi.

**väderleks-** l. synoptisk karta, dagl. öfversiktskarta öf. en större del af jordytan, utvisar isobarerna samt vindens riktning och styrka.

**Väduren,** se Aries.

**vägglaf,** *Parmelia parietina* L., *Lichenes.* Allm. på träd och gamla väggar; inneh. ett gult färgämne.

**vägvåda,** se Cicorium.

**Wäinämöinen,** *finsk. myt.,* Kalevalas förnämsta hjälte, en gammal vis, trollkunnig siare.

**välfärdsutskottet** *(Comité de salut publique),* den af konventet 6/4 1793 t. okt. 95 insatta verkställ. makten i fr. republiken.

**välsk,** ursprl. walesisk, utländsk, is. romansk. Välska nötter = valnötter. Välskland = Italien.

**välska bönan,** se Vicia.

**vändvåg** l. torsionsvåg, instr. f. uppmät. af små krafter, består af en på en tråd upphängd, horisont. sväfvande stång, mot hkns ändpunkter krafterna få verka.

**Vänern,** Sveriges största sjö mel. Värml., Västergötl. och Dal, 5,566 kv.km., utl. i Kattegatt gm Göta älf.

**Vänersborg,** residensst. i Älfsb. l., v. Vänern o. Göta älf, 7,316, inv. (08). Privil. 1642.

**väringar,** se varjager.

**värja,** stötvap. med lång, rak klinga.

**världens sju underverk,** se sju underverk.

**världs|handel** idkades först af fenicierna, kom sed. t. grek. kolon, i M. Asien, i 4:e/3:e årh. f. K. t. Alexandria o. Kartago o. i 6:e/7:e årh. e. K. t. kalifernas riken. Eft. korstågen återuppblomstrade v. i Pisa, Genua, Venezia, i

Norden i 13:e/15:e årh. i hansestäderna o. utvidg. gm spanjorernas o. portug:s upptäckt i slutet af 15:e o. börj. af 16:e årh. V. låg i slutet af senare och förra hälften af 17:e årh. is. i händerna på holländ., m. öfvergick t. Engld, s. krossade portug:nas o. hansestäd.s v., samt Frankr. o. i senare tid äfv. t. N.-Amer. Nu deltaga i v. de flesta sjöfartsidkande nationer. **-systemet,** smnfattn. af alla himlakroppar ss. ett helt; stund, äfven i bemärkelsen solsystem. **-utställning,** se industriutställning.

**Värmdö,** ö i Östersjön.

**värme,** fysikal. orsaken till de tillstånd hos kroppar, då vi kalla dem heta, varma, kalla. För att bringa samma viktsmängder af olika ämnen t. sma temperat. erfordras olika v.-mängder, o. den v.-mängd, s. erfordras f. att höja temper. hos viktsenheten af en kropp en grad, kallas dennas specifika v. Upphettas en fast kropp t. en viss grad, öfvergår den t. flytande tillstånd o. förbrukar t. denna förändr. en bestämd v.-mängd, hkn dock ej höjer dess en gång antagna temperatur, o. detta v. kallas latent l. bundet. Eft. analoga förh. m. ljusstrålarna utstråla alla kroppar v., hkt reflekteras af speglande ytor o. dels absorberas, dels brytes vid gång fr. ett medium t. ett annat. V:s fortplantn. går fr. molekyl t. molekyl; metaller äro goda ledare,

vätskor o. gaser dåliga, stillastående luftlager de sämsta. V. kan uppstå såväl gm fysikal. s. kem. förlopp. Gm gnidn. l. kroppars förtätn., gm hamring, hoptryckn. o. d., äfvens. vid kropparnas kem. förening alstras v. — Jfr egentligt v.

**värme,** animalisk, betingas gm cellernas verksamh., is. gm oxidation. af kolet i näringsämnena o. cellväfnaden.

**värmeenhet,** se kalori.

**Värmelen,** insjö i Värmld, utl. i Vänern.

**Värmland,** landsk. i Svealand, mel. Dalarna, Västmld, Närike, Vgtld, Dal och Norge. Sjöar: Glafsfjorden, Värmelen, Fryken, Skagern. Flod: Klar-, Svart-, Nors-, Byälfven. Bergigt. Huf.-när.: bergsbruk o. skogshandt. Deladt på V:s o. Örebro län. Städer, se V:s l.

**Värmlands län,** utgöres af Värmland m. undant. af Karlskoga bergsl., 19,314 kv.km. 258,220 inv. (08). Resid.-st. Karlstad. Öfr. st.: Filipstad, Kristinehamn. Köping.: Arvika, Säffle.

**Värnamo,** köping i Jönk. län vid Lagan, 1,205 inv. (08).

**värnplikt,** hvarje vapenför mans skyldigh. t. krigstjänst; infördes först af Preuss. 1814, nu i de flesta europ. länder. De värnplikt, delas i stående armén, landtvärnet, landstormen. I Sverige är enl. värnpliktslagen af 1901 hvarje svensk man värnpliktig fr. o. m. det kalenderår då han fyller 20 år till o. m. det, hvarunder han fyller 40 år. Tjänstetiden är 8 år i 1:a, 4 i 2:a uppbådet samt återstående 8 år i landstormen. — Inskränkning i allm. rösträtten på grund af att värnpliktsöfningar icke fullgjorts t. o. m. sista kalenderåret kallas värnpliktsstreck.

**Värtan,** 1) Lilla o. Stora, vikar af Östersj., nära Sthm; 2) hamn vid Lilla V. (uthamn t. Sthm).

**Värälä,** by i Nyland (Finld), fred 14/8 1790.

**Wästberg,** Anna (pseud. Anna A.), förf:a, f. Anderson 1832, d. 05. Skr. dikter, berättelser m. m.

**västgöter,** se goter.

**Västindien,** de i Atl. haf., mel. N.- o. S.-Amer. liggande öarna, 244,478 kv.km., 6,3 mill. inv. (hvita, negrer, mulatter m. m.). Delas i Bahama- o. Virginiska öarna, Små o. Stora Antillerna. Tillhör Danm., Engld, Frankr., Holld o. Förenta stat.

**Västmanland,** landsk. i Svealand, mel. Dalarna, Uppland, Mälaren, Södermanl., Närike, Värmld. Fl.: Sag-, Svart-, Kolbäcks-, Arbogaån, Hedströmmen. I s. slättland, i n. och v. skogs- o. bergland. Huf.-när.: åker- o. bergsbr. Deladt på V:s o. Örebro l. Städer, se länen.

**Västmanlands län** omfattar ö. och mel. del. af Västmanld 6,740 kv.km., 150,476 inv. (08). Residensst. Västerås. Öfr. st.: Sala, Arboga, Köping.

**Väst-Australien,** v. del. af Austral., eng. kol. (stat), 2,527,530 kv.km., 261,843 inv. Hst. Perth.

**Västerbotten,** landsk. i Norrld, mel. Finld, Bottn. vik., Ångermanld o. Lappld. Flod: Ume, Vindel, Skellefte, Pite, Lule, Kalix, Torne, Muonio älfvar. I allmänh. slättbygd. Huf.-när.: boskapssköts., skogshandt., fiske. Deladt på Norrbottens o. V. l. Städer, se länen.

**Västerbottens län** omfattar s. del. af Västerbott. samt Åsele o. Lycksela lappmark., 58,993 kv.km., 158,057 inv. (08). Residensst. Umeå. Öfr. st. Skellefteå.

**Västergötland,** landsk. i Götaland, mel. Värmld, Närike, Vättern, Småld, Hälld, Bohusl. o. Vänern, 17,714 kv.km. Sjöar: Skagern, Viken, Åsunden. Fl.: Tidan, Lidan, Viskan, Ätran, Göta älf. I allmänhet slättbygd. Berg: Billingen, Halle-, Hunne- o. Mösseberg, Kinnekulle. Del. på Skarab., Älfsb., Göteb. o. Bohus l. Städer, se länen.

**Västerlandet,** i allmänh. namn på Europas länder i mots. t. Österlandet (se d. o.).

**Västernorrlands län,** omfattar Ångermld och Medelpad, 25,532 kv.-km., 246,893 inv. (08). Residensst. Härnösand. Öfr. st. Sundsvall, Örnsköldsvik.

**Västervik,** st. i Kalmar l. v. Östersj., 9,532 inv. (08). Handel, lifl. skeppsfart. På sin nuv. plats 1433.

**Västerås,** ford. Väster-Aros, residensst. i Västml. l. vid Svartåns utl. i Mälaren, 17,004 inv. (08). Bisk., domk., slott. Markvärd. riksd. 1527 (V. recess o. ordinantia).

**Västerås stift** omfattar Västmanl. o. Dalarna.

**Västromerska riket** uppkom vid Teodos. d. st:s död 395 und. Honorius o. störtades 476 af Odoaker, sed. det förut gm folkvandr. förlorat allt utom Italien.

**väte,** *kem.,* H = 1, metalloid. element, mycket utbredt i fören. m. andra elem., is. syre (vatten); färg- o. luktlös gas. Eg. v. = $0,_{0692}$, då luftens eg. v. = 1. Und. mycket högt tryck o. stark köld antar v. flytande form. Framst. gm vattens sönderdel. gm kalium l. natrium l. gm ren zinks öfvergjutn. m. utspädd svafvelsyra. V. förbrinner m. mycket het, färglös låga t. vatten o. ingår f. det mesta gasform, förening, med många andra elem., t. ex. m. klor t. saltsyra, m. kol t. kolväte. En blandn. af 2 volym. o. 1 vol. syre bildar d. högst explosiva knallgasen.

**vätesuperoxid,** *kem.,* $H_2O_2$ = 34, framst. bl. annat gm bariumsuperoxids utrörande i utspädd svafvelsyra o. bildar då en färglös, tjockflytande vätska m. egendoml. lukt o. bitter smak. V. är kraftigt oxiderande, ypperl. desinfektionsmed., bleker växtfärgämnen, anv. därf. att färga mörkt hår blondt. Uppt. 1818 af Thénard.

**vättar,** isl., enl. folktron ett slags andar, goda l. onda, s. uppehålla sig i närh. af mskorna o. utöfva inftytande på dem.

**Vättern,** sjö mel. Närike, Östergötld, Småland o. Västergötld, 1,898 kv.km., utf. i Östersj. gm Motala ström.

**växel** l. tratta, skriftl. förbindelse, hvarigm en person (trassent) förbinder sig att betala en viss summa till en bestämd person l. åt en 3:e (trassat) uppdrager att verkställa det. Den, s. iklär sig betalningsförbindelsen, kallas acceptant. Utfärdas blott en v. heter den sola-v., utfärdas 2 kallas de prima o. sekunda. V. kan vara på viss tid l. a vista (sikt), **-protest** v:s företeende t. vederbörl. myndigh. f. bibehållande af dess gällande kraft. **-rytteri,** fortsatta v.-operationer för penningars anskaffande, hvarvid 2 l. flera personer öfverenskomma om att betäcka förfallna v. gm nya accepter.

**växelundervisning,** l. Bell-Lancasterska undervisningsmetoden, af B. o. L. utbild. syst., hvarvid mera försigkomna lärjungar und. lärares uppsikt undervisa mind. försigkomna.

**växtbaser,** se alkaloider.

**växter,** organismer, s. i sina lägsta utvecklingsformer omedelbart ansluta sig t. de lefv. väsen, om hka man ej kan afgöra, huruvida de tillhöra växt- l. djurriket, medan de högre v. skarpt skilja sig ifrån djuren; bestå af kol, väte, syre, kväfve, fosforsyr. kalk, kali, natron, magnesia, svafvel- o. kiselsyra, järn o. koksalt. Elementarorg. är växtcellen; de lägre v. bestå af en enda sdn, de högre af otaliga t. olika väfn. förenade celler. Delas i fanerogamer o. kryptogamer; de förra bestå af rot (vanl. und. jorden), stam l. stjälk, blad, blommor, frukter o. deras frön. V. äro ant. ett-, två- l. fleråriga.

**växt|fibrīn,** se cellulosa. **-geografi,** se botanik. **-margarin,** se margarin.

**Växjö,** residensst. i Kronob. l. vid V.-sjön, 8,155 inv. (08). Domk., bisk. Privil. 1342.

**Växjö stift** omfattar hela Kronobergs l. o. Jönköp. l. utom 3 härad

**Wöhler,** Friedr., ty. kem., f. 1800, 36 prof. i Göttingen, d. där 82. Uppt. aluminium (tills. m. Sainte-Claire-Deville) m. m. Fl. utm. arb. i kemien.

**völsungar,** ättlingar af Völsung, kon. öfv. Hunaland. Om dessa völsungasagan.

**Völuspå,** Valans spådom, den äldre Eddans mest betyd. dikt.

**Wörth,** by i nedre Elsass vid Sauer, 1,050 inv. Slag 6/8 1870.

**Vörösmarty** (-rösch-), Mik., ung. skald, f. 1800, d. 55 Budapest. Grundl. af ung. nationallit. Skr. dikter (d. ung. marseljäsen), skådesp., eper m, m.

## X.

**X, x,** 23:e bokst. i alfab. Rom. taltecken = 10; *mat.,* obekant storhet.

**Xanten,** st. i Rhenprov., 4,021 inv. Got. kyrka.

**Xantipp'e,** Sokrates' för trätlystnad beskyllda hustru, har blifvit till ett ordspråk.

**xantofyll',** gr., se bladgult.

**Xavēr,** Franç., jesuit, f. 1506 Navarra, sed. 41 missionär i Ind., d. 52. Kanoniserad 1619.

**xenier,** gr., gästskänker; ett slags epigram.

**Xeno'fanes,** gr. filos., f. i Kolofon, stift. af d. eleat. skolan i Elea, d. där vid hög ålder omkr. 520.

**Xēnofon,** gr. hist., f. omkr. 440 f. K. Athen. Anförare för 10,000 man hjälptrupper åt Kyros d. y., därf. landsförvist; d. omkr. 355 Korint. Fortsatte Tukydides' hist. arb., beskref sitt återtåg fr. Persien i *Anabasis,* skr. romanen *Kyrupaideia, Apomnemoneumata* m. m.

**Xeno'krates,** gr. filos., f. 397 f. K. Kalkedon, Platons lärj., d. 314.

**xeroform,** *kem.,* tribromfenolvismut, ett luktlöst gult pulver, sårantiseptikum.

**Xerxes,** kon. i Persien, son till Dareios I, reg. sed. 485 f. K., förde perserna 480 till Grekld, slagen vid Salamis, mörd. 465. Grym o. vällustig.

**X-strålar,** se Röntgenstrålar.

**xylo|fōn,** gr., mus. instrum., där tonen framkallas gm att anslå små träbitar. **-grafī,** gr., träsnidarkonst.

## Y.

**Y, y,** 24:e bokst. i alfab.; *mat.,* obekant storh; *kem.,* tecken för *yttrium.*

**Y,** Het Ij, (ej), förr hafsarm af Zuidersee; nu torrlagd.

**yacht** (jått), eng., jakt.

**yak,** se jak.

**Yamagata,** Aritomo, markis, jap. krigare o. statsman, f. 1838, ministerpresid. 98/99, sed. 04 generalstabschef.

**yams,** de stärkelserika rotknölarna af *Dioscorea*-arter, odlas i tropikerna, Kina o. Japan.

**yankee** (jäng'ki), skämtnamn på nordamerikaner. Y. doodle (-dudl), dessas nationalsång.

**Yapūre** (ja-), bifl. till Amasonfl. t. v., 1,600 km. l.

**yard** (järd), eng. o. n.-amer. alnmått = 3 fot = $0,_{914}$ m.

**Yarmouth** (järmö*th*), st. i eng. grefsk. Norfolk vid Yare o. Nordsj., 52,099 inv. Hamn.

**yatagān,** turk., se jatagan.

**Yass,** ort i New South Wales, 1910 bestämd till säte för förbundsregeringen i Austral. unionen. Denna Australiens nya hufvudstad uppf. från grunden.

**Yates** (jēts), Edm., eng. romanförf., f, 1831, utg. af tidn. »The World», d. 94. Skr. talr. romaner.

**Växjö,** residensst. i Kronob. l. vid V.-sjön, 8,155 inv. (08). Domk., bisk. Privil. 1342.

**Växjö stift** omfattar hela Kronobergs l. o. Jönköp. l. utom 3 härad

**Wöhler,** Friedr., ty. kem., f. 1800, 36 prof. i Göttingen, d. där 82. Uppt. aluminium (tills. m. Sainte-Claire-Deville) m. m. Fl. utm. arb. i kemien.

**völsungar,** ättlingar af Völsung, kon. öfv. Hunaland. Om dessa völsungasagan.

**Völuspå,** Valans spådom, den äldre Eddans mest betyd. dikt.

**Wörth,** by i nedre Elsass vid Sauer, 1,050 inv. Slag 6/8 1870.

**Vörösmarty** (-rösch-), Mik., ung. skald, f. 1800, d. 55 Budapest. Grundl. af ung. nationallit. Skr. dikter (d. ung. marseljäsen), skådesp., eper m, m.

## X.

**X, x,** 23:e bokst. i alfab. Rom. taltecken = 10; *mat.,* obekant storhet.

**Xanten,** st. i Rhenprov., 4,021 inv. Got. kyrka.

**Xantipp'e,** Sokrates' för trätlystnad beskyllda hustru, har blifvit till ett ordspråk.

**xantofyll',** gr., se bladgult.

**Xavēr,** Franç., jesuit, f. 1506 Navarra, sed. 41 missionär i Ind., d. 52. Kanoniserad 1619.

**xenier,** gr., gästskänker; ett slags epigram.

**Xeno'fanes,** gr. filos., f. i Kolofon, stift. af d. eleat. skolan i Elea, d. där vid hög ålder omkr. 520.

**Xēnofon,** gr. hist., f. omkr. 440 f. K. Athen. Anförare för 10,000 man hjälptrupper åt Kyros d. y., därf. landsförvist; d. omkr. 355 Korint. Fortsatte Tukydides' hist. arb., beskref sitt återtåg fr. Persien i *Anabasis,* skr.

romanen *Kyrupaideia, Apomnemoneumata* m. m.

**Xeno'krates,** gr. filos., f. 397 f. K. Kalkedon, Platons lärj., d. 314.

**xeroform,** *kem.,* tribromfenolvismut, ett luktlöst gult pulver, sårantiseptikum.

**Xerxes,** kon. i Persien, son till Dareios I, reg. sed. 485 f. K., förde perserna 480 till Grekld, slagen vid Salamis, mörd. 465. Grym o. vällustig.

**X-strålar,** se Röntgenstrålar.

**xylo|fōn,** gr., mus. instrum., där tonen framkallas gm att anslå små träbitar. **-grafī,** gr., träsnidarkonst.

## Y.

**Y, y,** 24:e bokst. i alfab.; *mat.,* obekant storh; *kem.,* tecken för *yttrium.*

**Y,** Het Ij, (ej), förr hafsarm af Zuidersee; nu torrlagd.

**yacht** (jått), eng., jakt.

**yak,** se jak.

**Yamagata,** Aritomo, markis, jap. krigare o. statsman, f. 1838, ministerpresid. 98/99, sed. 04 generalstabschef.

**yams,** de stärkelserika rotknölarna af *Dioscorea*-arter, odlas i tropikerna, Kina o. Japan.

**yankee** (jäng'ki), skämtnamn på nordamerikaner. Y. doodle (-dudl), dessas nationalsång.

**Yapūre** (ja-), bifl. till Amasonfl. t. v., 1,600 km. l.

**yard** (järd), eng. o. n.-amer. alnmått = 3 fot = $0,_{914}$ m.

**Yarmouth** (järmö*th*), st. i eng. grefsk. Norfolk vid Yare o. Nordsj., 52,099 inv. Hamn.

**yatagān,** turk., se jatagan.

**Yass,** ort i New South Wales, 1910 bestämd till säte för förbundsregeringen i Austral. unionen. Denna Australiens nya hufvudstad uppf. från grunden.

**Yates** (jēts), Edm., eng. romanförf., f, 1831, utg. af tidn. »The World», d. 94. Skr. talr. romaner.

**Växjö,** residensst. i Kronob. l. vid V.-sjön, 8,155 inv. (08). Domk., bisk. Privil. 1342.

**Växjö stift** omfattar hela Kronobergs l. o. Jönköp. l. utom 3 härad

**Wöhler,** Friedr., ty. kem., f. 1800, 36 prof. i Göttingen, d. där 82. Uppt. aluminium (tills. m. Sainte-Claire-Deville) m. m. Fl. utm. arb. i kemien.

**völsungar,** ättlingar af Völsung, kon. öfv. Hunaland. Om dessa völsungasagan.

**Völuspå,** Valans spådom, den äldre Eddans mest betyd. dikt.

**Wörth,** by i nedre Elsass vid Sauer, 1,050 inv. Slag 6/8 1870.

**Vörösmarty** (-rösch-), Mik., ung. skald, f. 1800, d. 55 Budapest. Grundl. af ung. nationallit. Skr. dikter (d. ung. marseljäsen), skådesp., eper m, m.

## X.

**X, x,** 23:e bokst. i alfab. Rom. taltecken = 10; *mat.,* obekant storhet.

**Xanten,** st. i Rhenprov., 4,021 inv. Got. kyrka.

**Xantipp'e,** Sokrates' för trätlystnad beskyllda hustru, har blifvit till ett ordspråk.

**xantofyll',** gr., se bladgult.

**Xavēr,** Franç., jesuit, f. 1506 Navarra, sed. 41 missionär i Ind., d. 52. Kanoniserad 1619.

**xenier,** gr., gästskänker; ett slags epigram.

**Xeno'fanes,** gr. filos., f. i Kolofon, stift. af d. eleat. skolan i Elea, d. där vid hög ålder omkr. 520.

**Xēnofon,** gr. hist., f. omkr. 440 f. K. Athen. Anförare för 10,000 man hjälptrupper åt Kyros d. y., därf. landsförvist; d. omkr. 355 Korint. Fortsatte Tukydides' hist. arb., beskref sitt återtåg fr. Persien i *Anabasis,* skr. romanen *Kyrupaideia, Apomnemoneumata* m. m.

**Xeno'krates,** gr. filos., f. 397 f. K. Kalkedon, Platons lärj., d. 314.

**xeroform,** *kem.,* tribromfenolvismut, ett luktlöst gult pulver, sårantiseptikum.

**Xerxes,** kon. i Persien, son till Dareios I, reg. sed. 485 f. K., förde perserna 480 till Grekld, slagen vid Salamis, mörd. 465. Grym o. vällustig.

**X-strålar,** se Röntgenstrålar.

**xylo|fōn,** gr., mus. instrum., där tonen framkallas gm att anslå små träbitar. **-grafī,** gr., träsnidarkonst.

## Y.

**Y, y,** 24:e bokst. i alfab.; *mat.,* obekant storh; *kem.,* tecken för *yttrium.*

**Y,** Het Ij, (ej), förr hafsarm af Zuidersee; nu torrlagd.

**yacht** (jått), eng., jakt.

**yak,** se jak.

**Yamagata,** Aritomo, markis, jap. krigare o. statsman, f. 1838, ministerpresid. 98/99, sed. 04 generalstabschef.

**yams,** de stärkelserika rotknölarna af *Dioscorea*-arter, odlas i tropikerna, Kina o. Japan.

**yankee** (jäng'ki), skämtnamn på nordamerikaner. Y. doodle (-dudl), dessas nationalsång.

**Yapūre** (ja-), bifl. till Amasonfl. t. v., 1,600 km. l.

**yard** (järd), eng. o. n.-amer. alnmått = 3 fot = $0{,}_{914}$ m.

**Yarmouth** (järmö*th*), st. i eng. grefsk. Norfolk vid Yare o. Nordsj., 52,099 inv. Hamn.

**yatagān,** turk., se jatagan.

**Yass,** ort i New South Wales, 1910 bestämd till säte för förbundsregeringen i Austral. unionen. Denna Australiens nya hufvudstad uppf. från grunden.

**Yates** (jēts), Edm., eng. romanförf., f, 1831, utg. af tidn. »The World», d. 94. Skr. talr. romaner.

**Yellowstone** (jell'åstön), bifl. till Missouri t. h., omkr. 1,600 km. l.; bildar Y:s nationalpark, omkr. 1,300 kv.km. m. dyvulkaner o. springkällor.

**yeoman** (jåmen), eng., mindre jordägare; kunglig drabant.

**Yeso,** se Jeso.

**Yggdrasil,** *nord. myt.,* världsträdet, hvars grenar utbreda sig öf. hela världen o. hvars 3 rötter sträcka sig till åsarne o. Niflhem.

**Yildiz-kiosken,** se Jildizkiosken.

**ylang-ylang,** flykt. olja af *Unona odoratissima* fr. Manila. Till parfymer.

**Yme,** *nord. myt.,* rimtursarnes stamfar, af hka gudarna skapade himmel o. jord.

**ympning,** införande af ett sjukdoms- l. smittämne i blodet gm incision i huden, is. öfverförande af kokoppgiftet på mskor se (kokoppympning).

**Yngaren,** insjö i Södermanld. 50 kv.km.

**Ynglingaätten,** Sveriges äldsta kon.-ätt, härstamm. fr. Oden.

**Yngve,** 2 kgr af ynglingaätten; den ene stamfar för denna ätt, den andre samkon, med sin bror Alf.

**Yoghurt,** turk., ett slags surmjölk, allm. anv. i Balkanländerna; pudding beredd af denna mjölk, af prof. Metschnikoff först anv. s. medikament vid rubbn. i matsmältn.-organerna.

**Yonge** (jöng), Charlotte Maye, eng. förf., f. 1823, d. 01. Skr.: *The heir of Redclyffe* m. fl. rom.

**Yonkers,** stad i n.-amer. stat. New York vid Hudson, 64,000 inv.

**Yonne** (jånn), bifl. till Seine t. v., 242 km. l.

**York** (jårk), hst. i eng. grefsk. Yorkshire vid Ouse, 82,562 inv. Urgammal got. katedral. Ärkebisk.

**York** (jårk), hertigtitel f. flere eng. prinsar, is. f. Edmund, son af Edv. III, o. hans ättlingar, som förde »rosornas» krig mot ättlingarna af hans bror Johan. Den siste hert. af Y., Geo. III:s 2:e son, f. 1763, fältmarsk. 95, d. 27.

**Yorkshire** (jårkschir), största eng. grefsk., vid Nordsj., 15,713 kv.km.. 3,585,122 inv. Hst. York.

**Yorktown** (jårktaun), st. i Virginia (N.-Amer.); 151 inv., engelsm. kapitulerade där 1781.

**Young** (jöng), 1) Edw., eng. skald, f. 1681, d. 65. Skr. *Night thoughts* m. m. — 2) Brigham, mormonpresident, f. 1801, d. 77.

**Younghusband** (jönghöss'bänd), sir Francis Edw., eng. forskn.-resande, f. 1863, har berest Mandschuriet, Gobi, Pamir, Tibet, 06 brit. resident i Kaschmir.

**Ypern** (ej'-), belg. st., 17.482 inv.

**Ypsilan'tis,** gr. fam. fr. Konstpl. 2 bröder betydande: 1) Alex., f. 1792, 09 i ry. tjänst, 17 gen., inföll 21 i Moldau, hölls som flykting fången i Österr. till 27, d. 28 Wien. — 2) Dimitrios, f. 1793, 21 i spetsen för resn. i Grekld, slog ofta turk., d. 32 Wien.

**Yrsa,** drottn., först gift m. Adils, sed. med dan. kon. Helge och med denne mor till Rolf Krake.

**Yssel,** se Ijssel.

**Ystad,** st. i Malmöh. l. vid Östersj., 10,860 inv. (08). Omtalas red. på 1200-talet.

**yta,** af linjer begränsad storhet i rummet, s. har utsträckn. i 2 dimensioner o. begränsar kroppar; är antingen plan l. buktig.

**yttrium,** Y = 89, sällsynt metall. grundämne, uppt. 1794.

**Yucca,** L., palmliljan, *Liliaceæ. Y. gloriosa* L., i Peru och Carolina, med ätbar rot.

**Yukatan,** mexic. halfö mel. Mexic. viken o. Karib. haf. Hst. Merida.

**Yvetôt** (ivtå), fr. st., 7,352 inv. Ford. hst. i »kon.-riket» Y.

**Yukon,** se Jukon.

## Z.

**Z, z,** 25:e bokst. i alfab., *mat.,* jämte x och y tecken för en obekant storhet.

**Zaandam** (san-), holl. st. v. Nordsj.-kanal., 23,517 inv. Varf. Peter d. st. uppehöll sig där 1697.

**Zacatēcas,** mexic. st., 33,856 inv.

**Zagora,** se Helikon.

**Zaïre,** se Kongo.

**Zakarīa,** hebr, profet, 538 f. K., bland de återtågande till Palestina.

**Zakyn'tos,** se Zante.

**Zama,** *g. geogr.,* numid. st., sl. 202 f. K.

**zambo,** afkoml. af neger o. indian.

**Zamojski,** Jan, pol. statsm. och fälth., f. 1541, som kronfälth. sed. 50 segerrik mot turkar, ryssar o. svenskar, d. 05.

**Zamōra,** sp. st. vid Duero, 16,287 inv.

**Zampieri,** se Domenichino.

**Zander,** Jonas Gust. Vilh., läk., f. 1835 Sthm, mediko-mekan. gymnastikens uppfinn., öppnade 65 i Sthm en anstalt för mekanisk sjukgymnastik; ej mindre än smnlagdt 147 Z.-institut i olika delar af världen.

**Zanguebar** (sange-), se Sansibar.

**Zante** (ford. Zakyntos), jon. ö, 438 kv.km., 45,500 inv. Hst. Z. vid ö. kusten, 17,478 inv. Hamn, bisk.

**Zapolya** (sāpolja), 1) Stef., ungar. fälth. und. Mattias Corvinus, eft. Österrikes eröfr. ståth. där, d. 1499. — Hans son 2) Jon., blef 1526 kon. af Ungarn, men måste 38 nöja sig med Siebenbürgen, d. 40.

**Zara,** hst. i Dalmat, v. Adriat. haf., 32,551 inv. Hamn. Kat. ärkeb., grek. bisk.

**Zari'zyn,** ry. st. vid Volga, 55,186 inv.

**Zarskoje Selo',** st. vid Petersburg, 22,486 inv. Kejs. slott o. sommarpalats, park.

**Zēa** (ford. Keos), gr. Kykladö, 103 kv.km., 5,019 inv. Hst. Z,, 3,700 inv.

**Zebaōt,** hebr., himmelens härskaror, d. v. s. stjärnorna. Herren Z., härskarornas Gud.

**Zedekīa,** siste kon. i Juda, bländad o. bortförd till Babylon 586 f. K.

**Zedrits,** Karl Edv., förf., estet., f. 1805, d. 59 ss. prof. i Upps. *Samlade skrifter* utg, 62.

**Zefan'ja,** hebr. profet, omkr. 612 f. K.

**Zēfyr,** gr., västanvinden.

**Zeipel,** Karl Sam. Fredr. von, rom.-förf., f. 1793, d. 49 ss. bruksägare. Skr.: *Två herrar o. en narr* (42), *Noveller* (s. å.), *Vasaättlingarne* (46), *Seton* (47), *De sammansvurne* (49) m. m.

**Zeitz,** st. i prov. Sachsen v. Weisse Elster, 30,541 inv.

**zekīn,** ford. it. dukat; äfv. äldre turk. o. egypt. guldmynt.

**Zeller,** Edu., ty. filos. o. teol., f. 1814, 72/94 prof. i Berlin, d. 08 Stuttgart. Skarpsinnig kritiker.

**zelōt,** gr., ifrare.

**zenāna,** pers., den af kvinnorna bebodda delen af ett ind. hus. **-missionen,** missionsverksamhet bland infödda kvinnor i Indien.

**zend,** äldsta skottet af den iranska grenen af den indoeurop. språkstammen ; det språk, på hkt Zendavesta är skrifvet.

**zendavesta,** rätteligen Avesta, »text med utläggning», omfattar de gamla persernas hel. böcker; böner, litanior, hymner o. lagar.

**zēnit,** arab., högsta pktn på det skenbara himlahvalfvet. Jfr nadir.

**Zeno,** öst.-rom. kejs. 474/91, f. 26 i Isaurien, stred mot östgoterna, d. 91.

**Zenōbia,** drottn. af Syrien i Palmyra, reg. 267, 272 fången af kejs. Aurelianus o. förd till Rom, d. Tibur.

**Zenōn,** 1) gr. filos. af eleat. skolan, f. 490 f. K., grymt afrättad; 2) stoiker, 340/260 f. K., lärde i Athen.

**Zenta,** ung. st. v. Teis, 28,588 inv. Sl. 11/9 1696.

**zeolīter,** *min.,* vattenhalt., för blåsröret smältbara, i saltsyra lösl. silikat.

**Zeppelin,** Fredr. von, grefve, württemb. general, det styrbara luftskeppets uppfinnare, f. 1838 Konstanz. Förf.

**Zerbst,** stad i Anhalt vid Nuthe, 18,128 inv. Slott.

**Zetinje,** se Cetinje.

**Zetterstedt,** Joh. Vilh., naturf., f. 1785, 39 prof. i Lund, d. 74. Skr.: *Diptera Scandinaviæ* (42/67, 15 bd) m. m.

**Zetterwall,** Helgo Nikol., arkit., f. 1831 Lidköping, 81 intendent o. 82/04 öfverint., har restaur. bl. a. Lunds o. Uppsalas domkyrkor o. nybyggt en mängd andra kyrkor; d. 07.

**Zeus** (sevs), *gr. myt.,* grekernas högste gud, tronade på Olympos (Z. Olympios); gemål Hera. Hos romarne Jupiter.

**Zeuxis** (sev'-), klassisk mål., omkr. 400 f. K.

**Zichy** (sit'schi), gam. ungarsk grefl. familj, af hkn den enarmade pianovirtuosen Géza v. Z., f. 1849, må nämnas.

**zigenare,** fr. Indien härstammande, i 14:e årh. i Europa invandr. nomadfolk; vidskepl., musikal., tjufakt. Omkr. 700,000. Spåmän, kittelflickare, musikanter.

**Zillerdalen,** dal i n.v. Tyrolen. En stor del af dess inv. utvandra s. handelsmän o. natursångare.

**Zimmermann,** 1) Wilh., ty. hist., f. 1807 Stuttgart, d. där 1878. Skr. ty. folkets hist. m. m. — 2) Rob. v., ty. filos., f. 1824 Prag, 61/95 prof. i Wien, d. 98 Prag. Skr. estetikens hist. m. m.

**Zingarell'i,** Nic., it. komp., f. 1752, d. 37. Skr. operor m. m.

**zink,** Zn = 65, metall. grundämne, förekommer ej gedigen i naturen, utan i förening m. syre, kol- o. kiselsyra, svafvel o. mnga metaller. Framställes gm röstning af galmeja l. zinkblände till zinkoxid, som blandad m. kol

upphettas, hvarvid z. förflyktigas och förtätas gm afkylning. Blåhvit. Eg. v. $6,_{86}$. Smältpkt 412°. Oxiderar i luften på ytan, brinner upphettad m. blåakt, låga o. bildar tjocka moln af zinkoxid. Lättlösl. i svafvel- o. salpetersyra. Användes t. plåt för taktäckn., till allehanda kärl o. till legeringar. **-blände,** *min.,* svafvelzink, gulbrun, röd l. svart, i Ungarn, Siebenbürgen, Böhmen, Engld, flerstädes i Sverige. Användes tills. m. galmeja för framställning af zink. **-grått** l. zinkstoft, pulver af zink o. zinkoxid, till anstrykn.-färg på metaller. **-hvitt,** hvit målarfärg af zinkoxid, erhålles gm förbränn, af zinkgas i luften. **-ografī,** konsten att på zinkplåtar etsa bilder t. teckning. **-stoft,** se zinkgrått.

**Zinzendorf,** Nik. Ludw., gref., f. 1700 Dresden, grund. 22 herrnhutarnes sekt., sed. missionär i Amer., d. 60 Herrnhut.

**Zīon,** det östra berget i Jerusalem med Davids borg.

**Zirknitzer-sjön,** sjö i Krain, 21/56 kv.km. Utan synbart af- o. till-lopp.

**zirkōn,** *min.,* kiselsyrad zirkonjord, röd, brun, gul, grön ädelsten.

**zirkōnium,** Zr = 90, metall. grundämne, förekommer i zirkon. Bildar silfverhvita o. spröda kristallblad. Eg. v. $4,_{15}$.

**Ziska** (schisch'ka), Joh., husiternas fälth., f. 1360, enögd, 21 gm pilskott blind, inföll det oaktadt i Österrike, d. 24.

**Zittau,** stad i kon.-riket Sachsen, 34,706 inv. Fabr.

**Znaim,** hst i Mähren vid Thaya, 16,239 inv. Vapenstillestånd 12/7 1809.

**zodiaken,** djurkretsen (se d. o.), Zodiakälljus, ljussken, om aftnarna synl. på västra, om morgnarna på östra himlen.

**Zo'īlos,** gr. grammatiker, omkr. 270 f. K., bekant ss. Homeros' tadlare.

**Zolā,** Émile, fr. naturalist, rom.-förf., f. 1840 i Paris, d. där 02,

målsman för den nyfranska naturalismen. Skr. romancykeln *Les Rougon Macquart,* hvaraf flere delar, ss. *L'Assommoir* och *Nana,* öfvers. till svenska, vidare stadsromanerna *Lourdes, Rome, Paris,* jämte en mängd andra romaner, äfvenledes öfvers. till svenska. Hans kraftiga ingrepp i Drey-fus-processen hade en revision till följd.

**Zollern,** se Hohenzollern.

**Zombor,** ung. st. nära Franzéns-kanalen, 29,609 inv.

**zon,** gr., bälte; *mat.,* en af 2 prla cirklar begränsad del af en sfärs yta; *geogr.,* jordytan delas i 5 z., den varma, mel. vändkretsarna, de 2 tempererade, mel. vändkretsarna o. polcirklarna, de 2 kalla, inom polcirklarna. **-tariff,** *järnv.,* taxa, enl. hkn samma afgift betalas för afstånd inom samma afståndsring.

**zoo|fyter,** gr., djurväxter, t. ex. koraller, svampar. **-logī,** vetensk. om djuren, sönderfaller i zoografi, s. handlar om djurens yttre beskrifning, zootomi, om deras inre byggnad, zoonomi, om deras lifsverksamhet, zoogeografi, om deras utbredn., paleozoologi, om de utdöda djuren m. fl. **-patologī,** läran om djurens sjukdomar.

**Zorn,** And. Leon., genre- o. porträttmål., etsare, bildh., f. 1860 i Mora. Många af Z:s konstverk ha förvärfvat världsrykte.

**Zorndorf,** preuss. by vid Küstrin. Sl. 25/8 1758.

**Zoroas'ter** (pers. Zarathustra), stift. af d. fornpers. ljusrelig., lefde möjligen i 8:e årh. f. K. Hans lära ej dualistisk, enär den onda världen, öf. hkn Ahriman härskar, slutl. besegras af den goda, hvars härskare är

Ormusd. Ännu lefva anhängare (se parser).

**Zorilla** (dsåril'ja), don Manuel Ruiz, sp. statsm., f. 1834, sed. 68 flere gngr min., 72 presid., sed. i utlandet, d. 95.

**Zorilla y Morāl** (~ i-), José, sp. skald, f. 1818, d. 93. Skr. dram., nation, dikter, epos m. m.

**Zostēra** L., bandling, *Najadeæ. Z. marina* L., med mycket smala, långa blad, i N.- o. Ö.-sjön, till bolstrar.

**Zrinyi** (srinji), Niklas, gref., ban af Kroatien, Slavonien, Dalmatien, tavernicus af Ungarn, f. 1518, föll 66 und. försvaret af Szigeth.

**zuāver,** ursprl. inv. i distr. Zuava i Algeriet, sed. 1830 fr. trupper i oriental. uniform.

**Zug,** schweiz. kanton, 239 kv.km., 25,903 inv. Hst. Z. vid Z.-sjön, 6,508 inv.

**Zugsjön,** alpsjö i kanton Zug, 39 kv.km.

**Zuidersee** (söjderse), hafsvik af Nordsj. i Holland, 3,119 kv.km. Torrläggn. af den sydl. del. plantage.

**Zulpich,** preuss. st. i Rhenprov., 2,106 inv. Möjligen romarnas Tolbiacum, där Klodvig 496 besegrade alemannerna.

**zulu|kaffrer,** den mäktigaste kafferstammen, n. om Natal. **-landet,** med Tongalandet, del af Natal, 27,064 kv.km., 202,000 inv.

**Zürich,** schweiz. kanton, 1,725 kv.km., 431,036 inv. Hst. Z. vid Z.-sjön och Limmat, 186,999 inv. Univ., polytekn. skola.

**Zürich-sjön,** alpsjö på gräns. mel. kant. Zürich, Glarus o. Schwyz, 88 kv.km.

**Zusmarshausen,** bai. köping vid Zusam. Slag 7/5 1648.

**Zütphen,** holl. st. vid Ijssel, 18,382 inv.

**Zweibrücken,** stad i Rhenpfalz, 14,708 inv.

**Zwickau,** st. i kon.-riket Sachsen vid Mulde, 68,472 inv.

**Zwingli,** Ulr., schweiz. reformat., f. 1484, uppträdde mot aflatshandeln o. gmdref reformat. 25, stupade 31 vid Kappel mot de kat. kantonerna.

**Zwolle,** holl. st. vid Zwarte Water, 32,280 inv.

**Zäringer-Löwenorden,** en badensisk orden, stift. 1812, 5 kl.

## Å.

**Å**, **å**, 26:e bokst. i alfab.

**Åbenrå**, ty. Apenrade, st. i Slesv. vid Östersj., 6,616 inv.

**Åberg**, 1) Jon Olof, förf., f. 1843, d. 98. Skr. hist. ber. m. m. — 2) Lawrence Heap, filos., f. 1851, 78 docent i Uppsala, d. 95 där gm självmord. Skr. ang. Boströms filos. m. m.

**Åbo**, fin. Turku, fin. st. i Egentl. Finld vid Aurajoki o. Bottn. viken, 45,000 inv. Handel, slott, domkyrka. Till 1812 hst.

**åderbråck**, *Varix*, ansvälln. af en blodåder, is. i de nedre extremiteterna.

**åderlåtning**, öppning af en blodåder, is. *Vena mediana* ofvanför armbågsleden.

**ådror**, se artärer o. vener.

**Åhlström**, Olof, komp., f. 1756, d. 35 ss.organist i Sthm. Komp. sonater, sånger m. m.

**Åhus**, köping i Kristianst. l. vid Helgeån och Östersj., 1,436 inv. (08). Ford. stad.

**Åkarpslagen**, utfärdad den 10 juli 1899, inneh. straffbestämmelser för den, som försöker tvinga någon till deltagande i arbetsinställelse l. hindra någon att återgå till arbetet l. att öfvertaga erbjudet arbete. Initiativtagare riksdagsmannen Pehr Pehrsson i Åkarp.

**Åker**, krut- och styckebruk i Södermanl. l.

**Åkerblad**, Joh. David, orientalist, dipl., f. 1763 Sthm, 84/89 i M. Asien, Syrien, Fenicien, Palestina, Egypten etc, d. 19 Rom. Känd för sina tolkn. af fenic. och egypt. inskrifter. »Den förste egyptologen».

**åkerbär**, *Rubus arcticus, Rosaceæ,* allm. i Norrland. Af bären beredes en förträfflig sylt.

**Åkerhielm**, Julia Matilda, f. Berwald 1822, sångerska, 48 anställd v. kgl. operan i Sthm, 52 g. m. frih. Å., d. 77.

**åkerlagar** l. agrariska lagar kallade romarne lagar, s. påbjödo fördeln. af statsjord *(ager publiocus)* bland fattiga borgare.

**Åkerman**, 1) Nils, läk., språkf., f. 1777, inrättade det ortoped. instit. i Sthm, d. 50. Skr. fr. och ty. lärob. — 2) Joak., fys., tekn., f. 1798, d. 76 ss. öfverdir. vid kgl. Myntet. Utg. *Tidskr. för sv. bergshandteringen* (43/45), *Järnkontorets annaler* (46/52) m. m. — Dennes son 3) And. Rich., geol., metallurg, f. 1837, 83/91 prof. v. tekn. högskolan, 91/05 gen.-dir. o. chef f. kommerskollegium. Red. af Järnkontorets annaler 68/91. Skr.: *Statist. uppgifter rör, olika länders järnhandtering* (79), *Om järnmalmers rostning* (80/81) m. m.

**Åkers kanal** leder fr. Tunafjärden i Östersj. till sjön Garnsviken.

**Åkesson**, Karl, publ., f. 1861 Skepparslöf, folkskolelär. i Gbg, utg. af tidn. »Folkskolans vän».

**åklagare**, allmän, tjänsteman, s. för talan i mål ang. allm. säkerh. o. kronans rätt.

**Åk-Tor** (Auka-Tor), *nord. myt.,* namn på Tor, emedan han åker i en vagn, dragen af två bockar.

**Åland**, fin. ögrupp mel. Östersj. o. Bottn. viken, 1,350 kv.km., 22,000 inv. St.: Mariehamn. Ruiner eft. fästn. Bomarsund. Kongress 1718.

**Ålands haf**, Östersjöns n. del. mel. Roslagen o. Åland.

**ålandsrot**, se Inula.

**Ålborg** (Aalborg), dan. amt i Jylland, 2,935 kv.km., 124,856 inv. Hst. Å. vid Limfjord, 32,000 inv. Bisk.

**åldersbrand**, se brand.

**ålderspresident**, den af en kammares ledam., som leder förhandlingarna, innan talman blifvit utsedd.

**Ålesund** (Aalesund), nor. stad i Bergens stift vid Storfjord, 11,777 inv.

**ålfiskar,** *Murænidæ,* af blåsmunnarnas ordn. Dit höra: sötvattensålen, *Anguilla vulgaris* Turt., till $1_{25}$ m. l., mel. Europa, och hafsålen, *Conger vulgaris* Yarr., till $2_{67}$ m. l., sparsamt i Kattegatt.

**ållonborren,** *Melolontha* Fab., skalbagge af bladhorningarnas familj. Vanliga å., *M. vulgaris* L., 22 mm. l., i Europa. Larverna lefva i jorden och göra stor skada på odlade växters rötter.

**Ålund,** Otto Vilh., litteratör, publ., f. 1822, d. 91. Utg.: »Uppfinningarnas bok» (71/76), *Elementarkurs i geogr.* (59) m. m.

**Åmmeberg,** bruksegendom i Örebro l. Zinkgrufvor.

**Åmål,** st. i Älfsb. l. (Dal) vid Vänern, 4,120 inv. (08). Stadsprivil.

**Åmänningen,** insjö i Västm. l.

**ånga,** gasform. tillstånd, hvari vätskor vid en viss värmegrad öfvergå.

**Ångermanälfven,** fl. i Norrland, uppkommer af 3 källfloder, utf. i o Bottn. viken, 390 km. l.

**Ångermanland,** landsk. i Norrland, omgifvet i s.o. af Bottn. viken, s.v. af Medelpad och Jämtl., i n. och n.o. af Lappld och Västerb., 20,477 kv.km. Fl.: Ångermanälfven. Företer en rik omväxl. af fjäll o. dalar. Näringar: åkerbruk, bosk.-skötsel, skogsafverkn. Bildar jämte Medelpad Västernorrl. l. St.: Härnösand, Örnsköldsvik.

**ångfartyg,** fartyg, s. drifves med ångkraft. Som öfverföringsmedel nyttjas på hjulångare ett vid hvardera sidan af fartyget beläget skofvelhjul, på skrufångare en i fartygets akter belägen skruf (propeller). Å. uppfanns 1681 af Papin. 1787 konstruerade Miller (Engld) en hjulångare, s. å. uppfann Fitch (N.-Amer.) skrufångaren. Det första praktiska å byggdes af Fulton 1807, 1829 byggde Ressel i Triest en användbar skrufångare, 1855 uppfann Seydell reaktionspropellern, o. nyligen har ångturbinen börjat användas som drifkraft för å.

**ångmaskin,** kraftmaskin, som drifves med ånga. Består till sin nödvändigaste del af ångpannan, cylindern o. sliden. En mängd olika konstruktioner finnas; de delas i hög- o. lågtrycksmaskiner; maskiner med o. utan expansion. I st. f. vattenånga användes stundom varm luft (kalorikmaskiner) l. en blandn. af luft och lysgas (gasmaskiner). En å:s styrka anges i hästkrafter.

**Ångström,** 1) And. Joh., fys., f. 1814, d. 74 ss. prof. i Uppsala. Uttalade i *Optiska undersökningar* den lag, s. ligger till grund för spektralanalysen. Skr. vidare: *Recherches sur le spectre solaire* (68), *Sur la polarisation etc.* (49) m. m. — Hans bror 2) Karl Arendt, mek., f. 1821, prof. vid tekn. högskolan i Sthm, d. 96. Förf. skrifter i mekanik m. m. — Hans son 3) Knut Joh., fys., f. 1857, d. 10 ss. prof. i Uppsala, utg. ett stort antal vetensk. arb. af hög rang.

**år,** tiden för jordens omlopp kring solen, 365 dagar 6 tim. 14 min. 22 sek. Manår, tiden för 12 synodiska månader, 354 d. 8 t. 48 m. 36 s. Kalenderår 1 jan.—31 dec., 365 o. hvart 4:e år 366 dagar (skottår).

**Åreskutan,** bergtopp i Jämtl., 1,472 m. h.

**Århus** (Aarhus), dan. amt i Jylland, 2,476 kv.km., 186,440 inv. Hst. Å. vid Kattegatt, 55,000 inv.

**Åros** (Aros), ford. namn på Västerås (Väster-Å.) o. Uppsala (Öster.-Å.).

**årsringar,** ringformiga vedpartier, s. iakttagas i tvärsnittet af dikotyledona träds stammar. Som en å. bildas för hvarje år, kan man gm att räkna deras antal erhålla kännedom om stammens ålder.

**åsar** (asar), de 12 fornnord. gudarna.

**Åsa-Tor** (Asa-Tor), *nord. myt.,* namn på Tor.

**Åsgård** (Asgård), *nord. myt.,* gudarnas boning.

**åska** (eg. blixt), elektr. företeelse i atmosf., består af en plötsl. m. starkt buller förenad elektr. urladdn. mel. två oliknämnigt elektriska moln (blixt). Blixtens elektr. natur uppvisades först af Franklin. Man skiljer mel. sicksackblixt, kornblixt, kulblixt (sällsynt). Orsaken t. elektricitetens hopande i atmosf. är ej ännu till fullo ådagalagd. Å:s förhärjande verkningar upphäfvas gm den af Franklin uppfunna åskledaren, som består af en med platinaspets försedd metallstång, hkn ledes från jorden till en viss höjd öfver den byggnad, s. skall skyddas. Gm denna ledn. utströmmar elektriciteten fr. marken och neutraliserar åskmolnet. Åskan är blott ljudet, som höres vid den elektr. urladdningen. Dess mullrande beror dels på att urladdningen sker utefter en lång linje, dels af eko mot molnen.

**Åslög** (Aslog, Kraka), Sigurd Fafnesbanes dotter, uppfostrades af kon. Heimer, som på sina vandringar gömde henne i sin harpa. Eft. dennes mord gift m. Ragnar Lodbrok.

**åsnan,** *Asinus* Gray, af hästdjurens ordn. Vilda å., *A. onager* Briss., omkr. 2 m. l., Centr.-Asien, Persien, o. afrikanska stäpp-å., *A. taeniopus* Heugl., ö. om Nilen, kunna tämjas. Tama å., *A. domesticus* L., härstammar fr. ngn af föregående.

**Åsnen,** insjö i Småld, 145 kv.km., gmflytes af Mörrumsån.

**Åström,** Joh., teol., psalmist, f. 1767, d. 44 ss. kyrkoh. i ärkestiftet. Skr. omkr. 20 psalmer i vår nuvarande psalmbok, predikningar m. m.

**Åsunden,** 1) sjö i Älfsb. l., sl. 19/1 1520, 2) sjö i Österg. l., gmfluten af Stångån.

**åsynjor,** de fornnord. gudinnorna.

**Åtvidaberg,** kopparverk i Östergötlands län och hufvudorten inom Sveriges enda baroni (b. Adelswärd).

## Ä.

**Ä, ä,** 27:e bokst. i alfabet.

**Ädelfors,** bruk i Jönk. l. Bekant för sin nu nedlagda guldgrufva.

**ädelstenar,** *min.,* som utmärka sig för skönhet, färg, glans, hårdhet, ljusbrytn.-förmåga. Indelas i 1) hel-ä.: diamant, smaragd, rubin, safir, topas; 2) half-ä.: bergkristall, ametist, agat, kalcedon, karneol, onyx, jaspis. Slipas (i Amsterdam) m. diamantpulv. l. smärgel på roterande metallskifvor. Falska ä. tillverkas af färgade glassflusser.

**ädla metaller,** se metaller.

**ägg,** den kvinnliga individens alstringscell, s. vid inträdande befruktning utbildar sig till en ny organism. Består af äggulan m. groddblåsan och, då det utvecklar sig utom modern, äfven af näringsämne för embryot och ett kalkhaltigt skal.

**ägghvita,** se albumin.

**ägghviteämnen** l. proteinämnen utgöra beståndsdelarna af växt- o. djursafter o. höra till de oumbärligaste näringsämnena. De förekomma i de mest olika former o. inneh. utom kol, väte, syre o. kväfve äfv. svafvel. Upphettade till smältning sönderfalla ä. under utveckl. af en lukt, s. liknar lukten af brändt horn.

**äggstock,** organ hos djurhonan, hvari äggen utvecklas.

**Ägir,** se Öge.

**ägrett',** fr. aigrette, hägertofs, juvelsmycke i form af fjäderbuske.

**äktenskap,** mel. man o. kvinna för framtida samlefnad under

**Åsgård** (Asgård), *nord. myt.,* gudarnas boning.

**åska** (eg. blixt), elektr. företeelse i atmosf., består af en plötsl. m. starkt buller förenad elektr. urladdn. mel. två oliknämnigt elektriska moln (blixt). Blixtens elektr. natur uppvisades först af Franklin. Man skiljer mel. sicksackblixt, kornblixt, kulblixt (sällsynt). Orsaken t. elektricitetens hopande i atmosf. är ej ännu till fullo ådagalagd. Å:s förhärjande verkningar upphäfvas gm den af Franklin uppfunna åskledaren, som består af en med platinaspets försedd metallstång, hkn ledes från jorden till en viss höjd öfver den byggnad, s. skall skyddas. Gm denna ledn. utströmmar elektriciteten fr. marken och neutraliserar åskmolnet. Åskan är blott ljudet, som höres vid den elektr. urladdningen. Dess mullrande beror dels på att urladdningen sker utefter en lång linje, dels af eko mot

molnen.

**Åslög** (Aslog, Kraka), Sigurd Fafnesbanes dotter, uppfostrades af kon. Heimer, som på sina vandringar gömde henne i sin harpa. Eft. dennes mord gift m. Ragnar Lodbrok.

**åsnan,** *Asinus* Gray, af hästdjurens ordn. Vilda å., *A. onager* Briss., omkr. 2 m. l., Centr.-Asien, Persien, o. afrikanska stäpp-å., *A. taeniopus* Heugl., ö. om Nilen, kunna tämjas. Tama å., *A. domesticus* L., härstammar fr. ngn af föregående.

**Åsnen,** insjö i Småld, 145 kv.km., gmflytes af Mörrumsån.

**Åström,** Joh., teol., psalmist, f. 1767, d. 44 ss. kyrkoh. i ärkestiftet. Skr. omkr. 20 psalmer i vår nuvarande psalmbok, predikningar m. m.

**Åsunden,** 1) sjö i Älfsb. l., sl. 19/1 1520, 2) sjö i Österg. l., gmfluten af Stångån.

**åsynjor,** de fornnord. gudinnorna.

**Åtvidaberg,** kopparverk i Östergötlands län och hufvudorten inom Sveriges enda baroni (b. Adelswärd).

## Ä.

**Ä, ä,** 27:e bokst. i alfabet.

**Ädelfors,** bruk i Jönk. l. Bekant för sin nu nedlagda guldgrufva.

**ädelstenar,** *min.,* som utmärka sig för skönhet, färg, glans, hårdhet, ljusbrytn.-förmåga. Indelas i 1) hel-ä.: diamant, smaragd, rubin, safir, topas; 2) half-ä.: bergkristall, ametist, agat, kalcedon, karneol, onyx, jaspis. Slipas (i Amsterdam) m. diamantpulv. l. smärgel på roterande metallskifvor. Falska ä. tillverkas af färgade glassflusser.

**ädla metaller,** se metaller.

**ägg,** den kvinnliga individens alstringscell, s. vid inträdande befruktning utbildar sig till en ny organism. Består af äggulan m. groddblåsan och, då det utvecklar sig utom modern, äfven af näringsämne för embryot och ett kalkhaltigt skal.

**ägghvita,** se albumin.

**ägghviteämnen** l. proteinämnen utgöra beståndsdelarna af växt- o. djursafter o. höra till de oumbärligaste näringsämnena. De förekomma i de mest olika former o. inneh. utom kol, väte, syre o. kväfve äfv. svafvel. Upphettade till smältning sönderfalla ä. under utveckl. af en lukt, s. liknar lukten af brändt horn.

**äggstock,** organ hos djurhonan, hvari äggen utvecklas.

**Ägir,** se Öge.

**ägrett',** fr. aigrette, hägertofs, juvelsmycke i form af fjäderbuske.

**äktenskap,** mel. man o. kvinna för framtida samlefnad under

vederbörliga former sluten, laglig förbindelse. Dessa former ha under en lång period varit uteslutande kyrkliga, men från d. 1 jan. 1909 är civilt ä., som afslutas inför magistratsperson (i stad) l. kronofogde (på landet), under vissa villkor valfritt f. medlemmar af sv. statskyrkan. Enl. sv. lag får mannen ej ingå ä. före fyllda 21 år (lappar dock efter fyllda 17) o. kvinnan ej före fyllda 17.

**äktenskapsförord,** mel. man o. kvinna l. dennas giftoman före äktenskaps ingående träffadt skriftligt aftal ang. äganderättsförhållandet (giftorätten i boet) inom det blifvande äktenskapet.

**Älfkarleby** vattenfall, Dalälfvens nedersta fall, 16,$_5$ m.

**Älfsborg,** två fästn. vid Göta älf. 1) Gamla Ä. fr. 1300-talet, låg vid nuv. Klippan, eröfr. af danskarne 1563 o. 1612, slopad 1660. — 2) Nya Ä., anlagd 1663 på Kyrkogårdsholmen, angreps förgäfves af Tordenskjold 1717 o. 19, slopad 69; åter restaurerad o. tagen i bruk för Gbgs fasta försvar; Oskar II:s fort.

**Älfsborgs län,** omfattar södra del. af V.-götland o. Dal, 12,729 kv.-km., 284,860 inv. (08). Sjöar.: Mjörn o. Åsunden. Residensst.: Vänersborg. Öfr. st.: Borås, Alingsås, Ulricehamn (i V.-götl.), Åmål (på Dal).

**älfvor,** *nord. myt.,* naturandar med mänskl. gestalt, men mindre, i allm. vänliga. Jfr. alfer.

**älg,** *Cervus alces* L., af hjortsläktet, i n. Europa o. N.-Amer., till $2,_7$ m. l., hornen kortskaftade, handlikt utbredda. Köttet välsmakande. Jakt på ä. i vårt land tillåten und. 1—2 veckor af sept. månad.

**Älgarås,** socken i Skarab. län med kungsgården Ä. Sl. 1205.

**ämābel,** fr., älskvärd.

**ändtarm,** nedre delen af groftarmen, öppnar sig i sätet. **-s|fistel,** fistelgång vid ä., utgående därifrån l. liggande i dess omedelbara närhet. **-s|kräfta,** kräftsvulst, som utgår fr. ä., utvecklar sig vanligen långsamt, är mycket smärtsam, leder alltid till död, om ej operation i tid grundligt aflägsnat densamma.

**Ängelholm,** st. i Krist. l. vid Rönneån o. Skelderviken, 3,912 inv. (08); från 16:e årh.

**äpple,** frukten af apeln, *Pyrus malus* L. Bland ä.-sorter må nämnas: renett, astrakan, pipping, gylling o. s. v.

**äpplesyra,** $C_4H_6O_5$ = 134, mycket utbredd i växtriket, rikligast i rönnbär o. äpplen. Färglösa, i vatten lättlösl. kristaller.

**är,** fr. air, eg. »luft», hållning, min.

**ärg,** kolsyr. kopparoxid; bildas på koppar i fuktig luft.

**ärkebiskop,** i kat. länder o. Stor-Brit. bisk., under hkn de öfriga bisk. lyda; i Sverige tit. på bisk. i Uppsala, s. dock ej är förman för de öfr. bisk. i landet. Ä. är själfskrifven ordförande vid kyrkomöte.

**ärkehertig,** sed. 1359 tit. på österr. prinsar.

**ärlsläktet,** *Motacilla* L., af tättingarnas ordning. Dit höra: sädesärlan, *M. alba* L., o. gulärlan, *M. flava* L. Flyttfåglar.

**ärter,** *Pisum* L., *Papilionaceæ.* Vanliga ä., *P. sativum* L., åker-ä., *P. arvense,* L., stamväxt för socker-ä., *P. saccharatum* m. fl., odlas såväl för hylsorna som för fröna.

**ärtskockan,** *Cyrana* Vaill., *Compositæ. C. cardunculus* L., från Afrika, odlas, emedan den köttiga fruktbottnen o. blomholkens köttiga delar äro ätbara.

**Ärö,** dan. ö s. om Fyen, 92 kv.km., 12,509 inv.

**äsping,** yngre hona af den vanl. huggormen.

**ässe,** lat. esse, eg. att »vara». Vara i sitt ässe, befinna sig väl (möjl. af fr. *à son aise*).

**ättika,** blandn. af ättiksyra o. vatten, erhålles gm torr destillation

af trä l. gm oxiderande jäsning af utspädd alkohol.

**ättikmoder,** se Mycoderma.

**ättiksyra,** $CH_3CO_2H$ = 60, organisk syra, mycket utbredd i naturen, bildas vid oxidat. af alkohol, vid torr destillat. af trä o. vid förruttnelseprocesser. Starkt sur, frätande vätska, lösl. i vatten. Användes i medicinen, kemien o. tekniken.

**Ätran,** å i Västergötld o. Hälld, utf. vid Falkenberg i Kattegatt. Omkr. 210 km. l.

## Ö.

**Ö, ö,** 28:e bokstafven i alfabetet.

**Öckerö,** ö i Kattegatt vid Hisingen.

**ödēm,** gr., *läk.,* vattensvulst.

**Ödhumbla** l. Audhumbla, *nord. myt.,* den ko, af hvars mjölk Yme närde sig.

**ödlan,** *Lacerta* L., t. ödlorna hör. släkte. Sand-ö., *L. agilis,* t. 20 cm. l., i Europa; utrotar skadliga insekter. Skogs-ö., *L. vivipara,* 18 cm., den vanl. i Skandinav., föder lefvande ungar.

**ödlor,** *Sauria,* 2:a ordn. bland kräldjuren, långsträckta djur m. fjäll l. sköldar, vanl. m. 4 fötter, skuldergördel samt bröstben o. ögonlock, omfatta krokodil., kameleonten, draken, basilisk., leguan., gecko, skinken, ormslån, släktena Monitor, Lacerta, Amphisbæna m. fl.

**Ödman,** Nils Pet., förf., f. 1838, 77/05 lekt. i Gäfle. Har skr. en rad böcker, s. innehålla glada skildr. från skol- o. studenttider o. från resor både i Sverige och i utlandet.

**Ödmann,** 1) Samuel Lorens, lärd, förf., f. 1750, 99 prof. i Upps., d. 29. Skr.: *Hågkomster fr. hembygden o. skolan,* text. t. orat. Försonaren på Oljoberget, psalmer m. m. — 2) Arvid, operasångare, f. 1850 Karlstad, sed. 76 vid k. operan. Hög, ren, sympatisk tenor.

**Öfre sjön,** eng. Lake Superior (lek sjupīr-iör), den västligaste af canad. sjöarna, 81,000 kv.km.; utl. t. Huron.

**öfvergångsstil,** rom.-got. byggnadsstil. 12:e/13:e årh.

**öfverhudsväfnad,** *epidermis,* kallas hos växter den tunna hinna, s. på öfre o. undre ytan bekläder deras blad o. sammanhåller dessas inre, köttiga massa.

**öfverhus,** se parlament.

**öfvermage,** *jur.,* person, s. ej uppnått 15 års ålder.

**öfverstle,** högsta regementsofficersgraden. **-löjtnant,** grad mel. ö. o. major.

**öfversynthet,** *hypermetropi,* förorsakas däraf, att ögat är för kort framifrån bakåt, så att parallella strålar ej smnbrytas på näthinnan, utan först bakom densma. Ö. förbättras gm lämpl. konvexa glasögon.

**Öfverrum,** bruksegend. i Kalmar l.

**ögat,** organ f. synsinnet, utgöres af en nästan klotformig kropp (ögongloben), i hkn den från hjärnan kommande synnerven ingår, o. omgifves ytterst af den hvita, ogmskinliga senhinnan, s. framtill har en rund öppning f. den klara, gmskinl. hornhinnan, strax bakom hkn finnes en i midten m. en rund öppning (pupillen) gmborrad blågrå t. brun skiljevägg, regnbågshinnan l. iris, o. där bakom en gmskinl. solglasform, kropp, kristall-linsen. Innanför senhinnan utbreder sig en tunn, svart hinna (åderhinnan) o. innanför denna och bak i ö. synnerven i en hinnakt, väfnad, näthinnan; rummet mel. denna o. kristall-linsen uppfylles af den s. k. glaskroppen, innehåll, en seg, klibbig vätska, glasvätskan. Håligheterna på ömse sidor om regnbågshinnan ,äro fyllda m. en

af trä l. gm oxiderande jäsning af utspädd alkohol.

**ättikmoder,** se Mycoderma.

**ättiksyra,** $CH_3CO_2H$ = 60, organisk syra, mycket utbredd i naturen, bildas vid oxidat. af alkohol, vid torr

destillat. af trä o. vid förruttnelseprocesser. Starkt sur, frätande vätska, lösl. i vatten. Användes i medicinen, kemien o. tekniken.

**Ätran,** å i Västergötld o. Hälld, utf. vid Falkenberg i Kattegatt. Omkr. 210 km. l.

## Ö.

**Ö, ö,** 28:e bokstafven i alfabetet.

**Öckerö,** ö i Kattegatt vid Hisingen.

**ödēm,** gr., *läk.,* vattensvulst.

**Ödhumbla** l. Audhumbla, *nord. myt.,* den ko, af hvars mjölk Yme närde sig.

**ödlan,** *Lacerta* L., t. ödlorna hör. släkte. Sand-ö., *L. agilis,* t. 20 cm. l., i Europa; utrotar skadliga insekter. Skogs-ö., *L. vivipara,* 18 cm., den vanl. i Skandinav., föder lefvande ungar.

**ödlor,** *Sauria,* 2:a ordn. bland kräldjuren, långsträckta djur m. fjäll l. sköldar, vanl. m. 4 fötter, skuldergördel samt bröstben o. ögonlock, omfatta krokodil., kameleonten, draken, basilisk., leguan., gecko, skinken, ormslån, släktena Monitor, Lacerta, Amphisbæna m. fl.

**Ödman,** Nils Pet., förf., f. 1838, 77/05 lekt. i Gäfle. Har skr. en rad böcker, s. innehålla glada skildr. från skol- o. studenttider o. från resor både i Sverige och i utlandet.

**Ödmann,** 1) Samuel Lorens, lärd, förf., f. 1750, 99 prof. i Upps., d. 29. Skr.: *Hågkomster fr. hembygden o. skolan,* text. t. orat. Försonaren på Oljoberget, psalmer m. m. — 2) Arvid, operasångare, f. 1850 Karlstad, sed. 76 vid k. operan. Hög, ren, sympatisk tenor.

**Öfre sjön,** eng. Lake Superior (lek sjupīr-iör), den västligaste af canad. sjöarna, 81,000 kv.km.; utl. t. Huron.

**öfvergångsstil,** rom.-got. byggnadsstil. 12:e/13:e årh.

**öfverhudsväfnad,** *epidermis,* kallas hos växter den tunna hinna, s. på öfre o. undre ytan bekläder deras blad o. sammanhåller dessas inre, köttiga massa.

**öfverhus,** se parlament.

**öfvermage,** *jur.,* person, s. ej uppnått 15 års ålder.

**öfverstle,** högsta regementsofficersgraden. **-löjtnant,** grad mel. ö. o. major.

**öfversynthet,** *hypermetropi,* förorsakas däraf, att ögat är för kort framifrån bakåt, så att parallella strålar ej smnbrytas på näthinnan, utan först bakom densma. Ö. förbättras gm lämpl. konvexa glasögon.

**Öfverrum,** bruksegend. i Kalmar l.

**ögat,** organ f. synsinnet, utgöres af en nästan klotformig kropp (ögongloben), i hkn den från hjärnan kommande synnerven ingår, o. omgifves ytterst af den hvita, ogmskinliga senhinnan, s. framtill har en rund öppning f. den klara, gmskinl. hornhinnan, strax bakom hkn finnes en i midten m. en rund öppning (pupillen) gmborrad blågrå t. brun skiljevägg, regnbågshinnan l. iris, o. där bakom en gmskinl. solglasform, kropp, kristall-linsen. Innanför senhinnan utbreder sig en tunn, svart hinna (åderhinnan) o. innanför denna och bak i ö. synnerven i en hinnakt, väfnad, näthinnan; rummet mel. denna o. kristall-linsen uppfylles af den s. k. glaskroppen, innehåll, en seg, klibbig vätska, glasvätskan. Hâligheterna på ömse sidor om regnbågshinnan ,äro fyllda m. en

vattenklar vätska, vattenvätskan. I närh. af hornhinnan förtjockas åderhinnan t. den s. k. strålkransen, fr. hkn utgår ett ringform., kristall-linsen fasthållande band, strålbandet. Gm en i strålkransen befintlig muskel

förminskas l. förstoras den däraf begränsade runda öppningen, o. linsen antar större l. mindre hvälfning, d. v. s. ö. ackommoderar sig för seende på olika afstånd. Ögonglobens rörelse sker gm 6 muskler.

**Öge** (Ägir), *nord. myt.,* hafvets behärskare, hade med Ran 9 döttrar.

**ögonspegel,** 1851 af Helmholtz uppf. instr. för undersökande af ögats inre. Enklaste form en rund spegelskifva m. ett litet rundt hål i midten.

**Öhlenschläger,** se Oehlenschläger.

**Öhrlander,** Karl Niklas, filol., f. 1794, d. 53 ss. språkl. i Sthm. Skr. läroböcker o. lexika i ty., fr. o. eng. spr.

**öl,** jäst dryck af malt o. humle l. humlesurrogat, skiljer sig fr. vinet gm större halt af ägghviteämnen, salter o. kolsyra. Af maltet framställes gm mäskning först vörten, s. hastigt afkyles i kylskeppet, hvarefter jäsningen framkallas gm jäsningsämnen. Oändl. antal olika slags ö. De mest ölförbrukande länder äro: Baiern, Württemberg, Sachsen, Preussen, Baden. Om det dietiska värdet af ö. äro meningarna mycket delade. Har uppnått en hög förbrukning äfv. i Sverige: (10) öfver 200 bryggerier, s. årl. tillverka omkr. 3 mill. hl., t. ett värde af omkr. 40 mill. kr.

**Öland,** ö i Östersj., gm Kalmar sund skild fr. fastland., 1,346 kv.km., 34,000 inv. Omgifves på o. och v. sidorna af 2 sandåsar, Ö. och V. landtborgen. Huf.-när.: åkerbr. o. bosk.-sköts., kalkbränning o. aluntillverkning. Tillhör Kalmar l.; st. Borgholm. Köping: Mörbylånga.

**Öländer,** Per Aug., tjänstem., komp., f. 1824, 67 kontrollör i tullverk., d. 86 Sthm. Komp. oper. *Blenda* m. m.

**Öman,** Vikt. Eman., filol., publ., skald, f. 1833, d. 04. Skr.: *Lyriska blad,* läro- o. ordböck, m. m. Framst. öfvers.

**örat,** organet för hörseln, består af yttre ö. med ö.-muskler, örgången o. trumhinnan, innanf. hkn ligger trumhålan, s. gm eustachiska röret l. örontrumpeten står i förbind, med svalget o. innehåll, hörselbenen (hammaren, städet, stigbygeln), o. inre ö. med förmaket, de halfcirkelform. kanalerna o. snäckan. Då ljudvågor träffa trumhinnan o. bringa denna i vibration, sätter denna hörselbenen i rörelse och det innersta, stigbygeln, s. passar in i förmakets ovala fönster, fortplantar rörelserna t. vätskan i förmaket o. därifrån t. hörselnerven i snäckan.

**Örbyhus,** stor bruksegend. i Upps. l., gam. Vasagods m. slott, Erik XIV:s sista fängelse.

**öre,** sv., nor. o. dan. mynt = 1/100 krona.

**Örebro,** residensst. i Ö. län vid Svartån o. Hjälmaren, 28,543 inv. (08). Engelbrektsstaty, slott, lifl. hand. o. industri. Omtalas red. på 1100-talet. Talr. riksmöten.

**Örebro län** omfattar hela Närike, v. del. af Västmanl. o. Karlskoga bergsl. af Värmld, 9,124 kv.km., 204,711 inv. (08). Residensst.: Örebro. Öfr. st.: Askersund, Nora o. Linde.

**Öregrund,** st. i Sthms l. vid Ö.-grepen af Bottn. vik., 1,128 inv. (08). Anl. 1491.

**Öresten,** ford. stark fästn. i Älfsb. l.

**Öresund,** hafsarm mel. Östersj. o. Kattegatt, skiljer Sverige o. Danmark; minsta bredd. mel. Hälsingborg och Helsingör, omkr. $3{,}_5$ km. Öar: Saltholm., Amager, Hven.

**örnar,** *Aquilinæ,* t. roffåglarna hör.

underfam., omfattar fiskgjusar o. vråkar (se dessa ord), landörnsläktet, *Aquila* Moch., m. kungsörn., *A. chrysaëtus* L., i Norrld o. Lappld, t. 89 cm., o. skrikörnen, *A. nævia,* Gmelin, sparsamt förekom., 62 cm., samt hafsörnsläktet, *Haliaëlus* Sav., m. hafsörnen, *H. albicilla,* L., täml. allm., 89/103 cm. l., strykfågel.

**Örnen,** stjärnbild på n. himlahvalfv. m. Atair.

**Örnflykt,** se Persson, Arendt.

**Örnsköldsvik,** stad i Västernorrl. l. vid Bottniska vik., 3,516 inv. (08). Hamn.

**örnsorden,** 1) hvita ö. a) rysk ord., st. 1705; en klass; b) serb. ord., st. 1883; 2) röda ö., preuss. ord., st. 1705; 5 klass i 37 varieteter; 3) svarta ö., preuss. ord., st. 1701; 2 kl.

**öronbikt,** se bikt.

**öronspottkörtlar,** de stora spottkörtlar, s. ligga en på hvardera sidan i svalget, fram- o. nedanför örat, o. utmynna på insidan af kindbenet.

**örontrumpeten** l. eustachiskaj röret, den öppna och smala kanal, gm hkn örats trumhåla står i samband med svalget.

**Örsted,** se Oersted.

**Örtofta,** stort gods i Malmöh. l.

**örtug,** und. medelt. skandinav. skiljemynt = 1/3 öre = 1 uns silfver.

**Ösel,** ry. ö i Östersj. v. Rigavikens mynn., 2,618 kv.km., 60,00 inv. Hst. Arensburg. — 1645 sv. 1721 ry.

**Östberg,** 1) Beata Karol:a, operasångerska, f. 1853 Sthm, debut. å Stora teat. 73, g. m. grossh. Horwitz 78, flere gngr fäst vid operan, sed. 06 sånglärarinna. Frisk o. utomordentligt anslående sopran. — 2) Ragnar, arkitekt, f. 1866, har bl. a. uppgjort ritn. t. ett nytt rådhus i Sthm.

**Östen,** 2 sv. kgr, den ene son till Adils, den 2:e till Harald Hildetand.

**Österbotten,** landsk, i n. Finld v. Bottn. viken.

**Österby,** stor bruksegend. i Upps. l.

**Österdalen,** dalgång i Hedemarkens amt (Norge).

**Östergren,** Karl Ludv. (pseud. Fjalar), skald, f. 1841, d. 81 ss. lekt. i Gäfle. Skr.: *Dikter* (71, 79), m. m.

**Östergötland,** landsk, i Götaland mel. Närike, Söderml., Östersj. Småland o. Vättern, 11,046 kv.km., 289,876 inv. (08). Sjöar: Boren, Roxen, Glan, Sommen, Åsunden. Fl.: Motala ström, Svart-, Stångån, I allmänhet bördig slättbygd, endast i n. och s. skogbevuxna bergstrakter. Huf.-när.: åker- o. bergsbr., skogshandt. Bildar eget län. Residensst.: Linköping, öfr. st.: Norr- o. Söderköping, Vadstena, Skeninge, Motala. Köp.: Valdemarsvik.

**Österrike,** österr. ärkehertigdöme mel. Böhmen, Mähren, Ungarn, Steiermark, Tyrol. o. Baiern; 2 delar: 1) Nedre Ö., 19,823 kv.km. 3,100,493 inv. Hst. Wien; 2) Öfre Ö., 11,985 kv.km., 810,246 inv. Hst. Linz.

**Österrike-Ungarn,** monarki i s. Europa, består af 2 del.: de österrikiska länderna (kejsardöme) o. ungariska kronländerna samt Bosnien o. Herzegovina, tills. 675,885 kv.km., öfver 50 ½ mill. inv. Berg: Alperna, Karpaterna, Sudeterna, Erz-, Riesengebirge, Böhmerwald, Mähriska berget. Toppar: Gross-Glockner, Tergou, Schneekoppe, Altvater, Ortlespitz, Dachstein m. fl. Fl.: Donau m. dess flesta bifl., Dnjestr, Bug, Weichsel, Elbe, Adige, Seret, Prut. Sjöar: Plätten-, Neusiedler-, Bodensj., Kanal.: Bega-, Franzéns-. Prod.: spannmål, vin, tobak, järn, salt, zink, koppar, silfver, guld, kvicksilfver, grafit m. m. Inv.: tyskar, slaver, magyarer, italienare, zigenare, judar. Huf.-rel.: rom.-kat. Pol. ind.: 21 områden (utom Bosnien och

Herzegovina). Hst.: Wien. Öfr.: st. öf. 50,000 inv.: Budapest, Prag, Lemberg, Graz, Brünn, Triest, Krakov, Szegedin, Theresiopol, Debreczin, Vasarhely. Budget: (09) 430 mill. österr. kr. för hela monarkien, för Österr. ensamt 2,034 mill. österr. kr. Statsskulden (d. unionella s. uppdelades 1907 mell. unionsstaterna) utgjorde 09 för Österr. ensamt 4,585 mill. kr. Armé i fredst. 324,000, i krigst. 2,333,000 man. Flottan: 108 fartyg, 941 kan. 15,853 man. J. 24,253 km. T. 70,932 km. Telef. 154 mill. samtal. — Hist.: 955 grundades Ostmark mot

hunnerna; 1156 Ö. hertigd. 1246 ty. rikslän; erhöll 1253 Böhm., Mähren, 1269 Kärnten o. Krain; 1272 eröfr. Ungarn. Österr. länderna eröfrades af kejs. Rudolf, s. 1282 delade dem mel. sina 2 söner o. började habsburg. väldet; ökades 1519 m. Nederl., Span., Böhm., o. Ungarn. 1521 ty. habsburg. linjen grund., områd. däreft. många gngr förändradt. 1698 eröfr. af Siebenburgen. 1763 förlust af Schlesien; erhöll 1772 Galizien, deltog 1795 i Polens 2:a deln., förlorade 1797 f. alltid Nederländ., revol. 1848, 59 krig med Italien, då Ö. förlorade Lombardiet; 66 i krig m. Preuss. o. Ö:s utträdande ur ty. förb. 1909 annekt. Österr.-Ungarn fr. Turkiet Bosnien o. Herzegovina, s. sed. 78 stått und. Österr. förvaltning. Nuv. kejs. Frans Josef I, sed. 1848.

**Österrisör,** nor. st. vid Skagerack, 3,495 inv. Hamn.

**Östersjön,** haf mel. Sverige, Finld, Ryssland, Tyskland o. Danmark, 415,480 kv.km. Öar: Gottland, Öland, Åland, Dagö, Ösel, Rügen, Usedom, Wollin. Vikar: Fin. o. Bottn. viken, Bråviken, Slätbaken. Största djup mel. Gottland o. Vindau.

**Östersjöprovinserna,** de 4 längs Fin. vik. o. Östersj. belägna provinserna Ingermanland, Estland, Livland och Kurland, tills. 94,564 kv.km., 2,386,115 inv.

**Östersund,** residensst. i Jämtl. l. vid Storsjön, 8,074 inv. (08). Privil. 1786.

**östgoter,** se goter.

**Östhammar,** st. i Sthms l. vid Ålands haf, 834 inv. (08). Privil. 1368.

**Östromerska l. bysantinska riket** uppkom vid Teodosius d. stores död 395, omfattade Balkanhalfön, M. Asien, Syrien, Egypten; skakades i 5:e årh. gm relig. strider, beröfvades i 7:e årh. Egypt. o. de flesta asiat, besittningarna gm islam, medan de slaviska rikena Bulgarien och Serbien uppkommo i Europa. I 8:e och 9:e årh. härd f. bildstriden. 1057 Komnenerna på tronen, hka veko f. latinska kejsardöm. 1204/1261, som störtades af Palaiologerna, hks rike 1453 krossades af turkarne.

**Öst-Rumīlien,** autonom. m. Bulgarien 1886 fören. provins mel. Balkan o. Despoto Planina, 32,594 kv.km., 1,099,984 inv. (¾ kristna). Hst.: Filippopel.

**Öveds kloster,** stort fideikommiss i Malmöhus län.